ISTORIE

Acest volum, apărut în cadrul Programului de sprijin pentru publicare „Nicolae Iorga”, a beneficiat de susţinere din partea Ambasadei Franţei în România.

Thierry Wolton (n. 1951) este jurnalist, scriitor şi istoric, profesor la École Supérieure de Commerce din Paris. E preocupat în mod special de istoria regimurilor comuniste, de Războiul Rece şi de influenţa sovietică în Occident. A mai publicat: *Vivre à VEst* (1977), *L'Occident des dissidents* (în colaborare cu Christian Jelen, 1979), *Culture et pouvoir communiste* (în colaborare cu Natalia Diujeva, 1979), *Le KGB en France* (1986; trad. rom. *KGB-ul în Franţa*, Humanitas, 199 a), *Silence, on tue* (în colaborare cu André Glücksmann, 1986), *Les visiteurs de l'ombre* (în colaborare cu Marcel Chalet, 1990), *Le Grand Recrutement* (1993), *La France sous influence: Paris-Moscou, 30 ans de relations sécrétés* (1997), *L'Histoire interdite* (1998), *Rouge-brun: Le Mal du siècle* (1999; trad. rom. *Roşu-brun: Răul secolului), Le grand bluff chinois: Comment Pékin nous verzi să „révolution” capitaliste* (2007), *Le KGB au pouvoir: Le système Poutine*, (2008; trad. rom. *KGB-ul la putere: Sistemul Putin*, Humanitas, 2008, ed. a II-a 2014).

Trilogia *o istorie mondială a comunismului: încercare de investigaţie istorică* este cea mai amplă întreprindere de acest gen (peste 3.300 de pagini) şi explică sistemul comunist din perspectiva celor trei mari actori ai săi: călăii (vol. 1), victimele (vol. 2) şi complicii (voi. 3).

THIERRY WOLTON
O ISTORIE MONDIALĂ A
COMUNISMULUI
ÎNCERCARE DE INVESTIGAŢIE ISTORICĂ

VOLUMUL 1
CU PUMNUL DE FIER
CĂLĂII
Cu o prefaţă a autorului la ediţia românească
Traducere din franceză de Adina Cobuz, Wilhelm Tauwinkl, Emanoil Marcu, Vlad Russo, Mariana Pirotealã, Marieva-Cătălina Ionescu, Georgeta-Anca Ionescu şi Elena Ciocoiu

HUMANITAS
BUCUREŞTI
Redactor: Adina Săucan Coperta: Ioana Nedelcu Tehnoredactor: Manuela Măxineanu DTP: Andreea Dobreci
Tipărit la Monitorul Oficial R.A.
Thierry Wolton
Une Histoire mondiale du communisme:
Voi. 1: D'Une main de fier. Les bourreaux e Éditions Grasset & Fasquelle, 2015
© HUMANITAS, 2018, pentru prezenta versiune românească
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Wolton, Thierry
O istorie mondială a comunismului: încercare de investigaţie istorică / Thierry Wolton.
— Bucureşti: Humanitas, 2018 – 3 vol.
ISBN 978 – 973 – 50 – 6266 – 8
Voi. 1: Cu pumnul de fier: Călăii / trad. din franceză de Elena Ciocoiu, Adina Cobuz, Georgeta-Anca Ionescu – 2018.
— ISBN 978 – 973 – 50 – 6267 – 5
I. Ciocoiu, Elena (trad.)
II. Cobuz, Adina (trad.)
III. Ionescu, Georgeta-Anca (trad.)
94
32

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51 www.humanitas.ro
Comenzi online: www.libhumanitas.ro Comenzi prin e-mail: vânzări libhumanitas.ro Comenzi telefonice: 021 311 23 30
Cu pumnul nostru de fier vom duce omenirea spre fericire!
Lozincă din arhipelagul Solovetk, unde s-a aflat primul lagăr de reeducare din Rusia bolşevică
Pentru victime
Cuprins
Prefaţă la ediţia în limba română 11
Cuvânt înainte: Se poate întotdeauna şi mai rău 13
Prima parte: Mitul revoluţiei
Prolog 27
1. Revoluţiile ruse 39
2. Revoluţia idealizată 70
3. Revoluţia confiscată 104
4. Revoluţia totalitară 176
Partea a doua: Socialismul într-o singură ţară
Prolog 207
5. Irezistibila ascensiune a lui Iosif Djugaşvili 217
6. Beţia succesului 242
7. Roşii şi Bruni 324
Partea a treia: Cucerirea lumii
Prolog 367
8. Triumful naţional-comunismului 371
9. Eliberatorii 406
10. Putere cu puşca în mână 479
11. În spatele cortinelor de fier 537
12. Imposibila pace… 574
Partea a patra: Imperiul dezbinat
Prolog 613
13. Orfanii lui Stalin 619

14. Marele Salt înapoi 679
15. Un comunism tropical 716
16. Ordinea nomenclaturii 752
Partea a cincea: Apoteoza asiatică
Prolog 809
17. Prăpastia maoismului 819
18. Epurarea din perioada khmerilor roşii 879
19. Paravanul „destinderii” 931
Epilog. Despre câteva condiţii ale reuşitei şi despre câteva cauze ale eşecului 991
Tablă de materii 1005
Sumarul volumului 2. Când moare corul: Victimele 1011
Sumarul volumului 3. Un adevăr mai rău decât minciuna: Complicii… 1013
Prefaţă la ediţia în limba română
— i

O carte parcă s-ar naşte a doua oară atunci când este transpusă într-o altă limbă, având şansa de a ajunge la noi şi noi cititori. Faptul că Humanitas este prima editură care îi oferă acest prilej cărţii *o istorie mondială a comunismului* are o valoare simbolică pentru mine, cu atât mai mult cu cât am o legătură aparte cu România: mi-au fost publicate aici o serie de cărţi, am nenumăraţi prieteni români, iar de multă vreme sunt implicat, graţie îndeosebi Academiei Civice şi Anei Blandiana, în eforturile de a menţine vie memoria comunismului, pe care şi aici, ca în numeroase alte ţări, mulţi se străduiesc s-o şteargă. Publicarea acestei traduceri vine şi ea în sprijinul misiunii noastre. E grăitor faptul că România este cea dintâi ţară care le oferă cititorilor de altă limbă decât cea franceză accesul la o lucrare unică, fără echivalent în lume, nu atât prin calitatea autorului, cât prin întinderea subiectului. Această istorie este prima dare de seamă exhaustivă asupra tragediei comuniste, căreia în secolul XX i-au căzut

victime 27 de ţări de pe mapamond şi care a distrus atâtea vieţi din toate cele patru colţuri ale lumii. România a fost şi ea scena acestei tragedii, iar parcursul urmat de ea – mai precis, care i-a fost impus – reproduce traiectoriile celorlalte ţări, începând cu regimul stalinist al epocii Gheorghiu-Dej, trecând prin versiunea naţional-comunistă a epocii lui Ceauşescu, până la ieşirea ratată din comunism, când revolta populară declanşată după căderea Zidului Berlinului a fost confiscată. Să nu uităm că această ţară a cunoscut practici totalitare ieşite din comun, mai ales în închisoarea din Piteşti, la începutul anilor ’50, ale căror metode vor fi reluate mai târziu de khmerii roşii din Cambodgia, dovadă, dacă mai era nevoie, a unităţii acestor sisteme.

Totodată, cartea de faţă urmăreşte să arate că experienţa prin care a trecut România nu are un caracter excepţional. Am constatat adeseori cu uimire, dragi cititori români, că aveţi o aplecare spre martirologie, ca şi cum sistemul comunist ar fi fost în România mai îngrozitor decât în alte părţi. Cu riscul de a vă contraria, socotesc că, deşi românii au suferit metode totalitare excesive, era totuşi de preferat în acele vremuri să trăieşti în România din spatele Cortinei de Fier decât în Rusia sau, şi mai rău, în China sau Cambodgia. Nicidecum nu intră în discuţie să stabilim gradul de suferinţă al nenumăratelor victime ale acestor sisteme – martiriul a fost unic pentru fiecare dintre victime; doresc doar să reamintesc

că durata şi intensitatea suferinţei nu au fost peste tot aceleaşi. Cuvântul înainte al cărţii mele se intitulează „Se poate întotdeauna şi mai rău” – ceea ce pentru mine înseamnă că într-un astfel de sistem trebuie să te aştepţi la răul fără margini. Au existat sisteme şi mai crunte decât comunismul românesc, iar constatarea aceasta nu scade cu nimic din suferinţele îndurate, nici nu le relativizează;

ne îngăduie totuşi, cel puţin, să resimţim aceeaşi compasiune legitimă pentru victimele de aici şi pentru toate celelalte victime ale comunismului din întreaga lume.

Cele trei volume ale acestei istorii mondiale sunt dedicate celor sacrificaţi de acele regimuri, care au murit cel mai adesea fără ştiinţa contemporanilor lor – şi care mai mor o dată din cauza amneziei noastre. Victimele nu pot fi readuse la viaţă, dar poate că, datorită acestor cărţi, li se va recunoaşte locul cel mai important pe care-ar trebui să-l deţină în nefericitul secol XX.

CUVÂNT ÎNAINTE

Se poate întotdeauna şi mai rău

Este sarcina istoriei ca, după ce a dispărut viaţa de apoi a adevărului, să statornicească adevărul vieţii acesteia.

KARLMARX[1]

Un om nu poate fi judecat în baza a ce spune sau crede despre sine, ci în baza faptelor sale.

— LENIN

Regimurile totalitare făurite în creuzetul Marelui Război au făcut nenumărate victime în virtutea unei idei, a unei reprezentări asupra lumii, fondată ea însăşi pe o metafizică: fascismul italian s-a structurat în jurul dogmei statului, nazismul a avut drept supremă referinţă rasa, iar comunismul a făcut din apartenenţa la clasă o valoare absolută. Dintre toate tipurile de totalitarism, versiunea comunistă trebuia să se angajeze într-o misiune mai cuprinzătoare pentru că mai vagă: „duşmanul de clasă" nu a avut niciodată contururi clare. Ideologia comunistă a exercitat, de altfel, o influenţă mult mai importantă decât aceea de care au fost capabile fascismul şi nazismul. Durata şi întinderea câmpului ei de acţiune au sfârşit prin

1 Karl Marx, „Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere", în K. Marx şi F. Engels, Opere, voi. 1, Editura Politică, Bucureşti, 1960, p. 414 (n. tr.).

a transforma universalismul mesajului său într-o ameninţare globală, într-atât de viguros a influenţat spiritele, în ţările cucerite ca şi în rândul partidelor care l-au propagat, iar asta la scară planetară. În această izbândă stă caracterul singular al utopiei comuniste, ceea ce o diferenţiază fără echivoc de celelalte două regimuri totalitare.

Comunismul a avut mereu pretenţia unei anverguri mondiale. Dacă până la urmă sistemul s-a aplicat doar asupra unei treimi din omenire pe parcursul secolului XX, în schimb ideea comunistă a izbutit să cucerească spiritele în cea mai mare măsură. Pretutindeni unde a ieşit victorioasă teoria, în cele aproximativ 30 de ţări care au trecut printr-un regim comunist, ca şi în rândurile zecilor de partide care se legitimează de la ea, mecanismele de putere au coincis. Dincolo de aparentele variaţiuni naţionale şi în ciuda dezacordurilor, uneori chiar a conflictelor dintre ţări sau dintre şcolile de gândire, a existat o unitate a sistemului comunist în modul său de funcţionare, ca şi în rezultatele obţinute. Fenomenul poate fi înţeles cel mai bine tocmai la scară mondială, aşa cum îşi doriseră făuritorii lui şi aşa cum urmăriseră susţinătorii lui.

Realitatea comunismului trebuie percepută de la bun început prin prisma proiectului său global, aşa cum îl atestă această istorie, care îl prezintă pentru prima dată dintr-o perspectivă planetară. Promisiunea unei societăţi egalitare, perfecte, nu face obiectul cărţii noastre, deşi este evident că speranţa are partea ei de responsabilitate pentru modul în care regimurile au pretins că pot institui o asemenea societate. Nu intenţionăm să refacem drumul parcurs de o iluzie din trecut, ci să povestim comunismul în acţiune, cu sechelele sale încă foarte actuale. Dincolo de speranţele stârnite şi în ciuda bunelor intenţii puse în slujba împlinirii acelor speranţe, adevărul faptelor ne

sileşte să recunoaştem că această utopie a provocat mai multe daune umane pe parcursul unui veac decât toate doctrinele pe care le-au îmbrăţişat oamenii din negura vremurilor şi până azi. Nicio cauză, indiferent de intenţiile sale, nu merită asemenea sacrificii.

Au fost invocate diverse argumente pentru punerea sub semnul relativului a caracterului sinistru al acestei istorii: particularităţile naţionale, împrejurările nefavorabile, personalitatea bolnăvicioasă a cutărui sau cutărui cârmuitor… Niciunul dintre aceste argumente nu aduce totuşi o explicaţie mulţumitoare cu privire la repetarea politicilor aplicate, la înlănţuirea şi la agravarea lor de-a lungul timpului, în contexte diferite, în ţări diferite. Punerea în perspectivă a acestor politici, similitudinile dintre ele ne îngăduie să înlăturăm ipoteza unui accident al istoriei. Cel care trebuie făcut răspunzător pentru ceea ce s-a întâmplat este comunismul ca atare, în sensul generic, am fi tentaţi să spunem. Când sunt invocate aşa-zise devieri, neînţelegeri, erori de judecată, nu se urmăreşte în fond decât ca ideologia să fie eliberată de vină, diferenţiind între scopurile proclamate de ea şi rezultatele concrete la care a condus. Despuiată de aceste justificări comune, realitatea comunismului devine şi mai greu de acceptat. Alături de cei care s-au pus în slujba lui se văd implicaţi, parţial cel puţin, şi cei care au fost însufleţiţi de o credinţă adevărată. Diferă fără doar şi poate natura responsabilităţii părţilor implicate, dar e greu, dacă nu chiar imposibil, să separi, în faţa evidenţelor, tragedia în sine de orbirea oamenilor, orbire pe care a speculat-o. Impunitatea conducătorilor comunişti, negarea crimelor de către contemporanii lor arată de ce metodele folosite n-au suferit modificări de-a lungul deceniilor şi de ce modelul a putut fi copiat pretutindeni fără scrupule. E mai puţin neplăcut să arunci vina pe câţiva suspecţi de serviciu decât să accepţi responsabilitatea colectivă, fie ea

şi datorată unei orbiri liber consimţite. Şi totuşi, cum crima a atins dimensiuni planetare, şi vina ar trebui să fie cumva universală. Responsabilitatea comună faţă de evenimentele desfăşurate ne ajută să înţelegem de ce starea de lucruri a fost discernută cu atâta greutate – iar pe alocuri a fost chiar cu totul eludată.

Nu înseamnă însă că nu s-a scris extraordinar de mult pe acest subiect. Pentru cei doritori să descopere adevărul, regimurile comuniste n-au fost nicicând o ghicitoare învelită într-un mister în interiorul unei enigme, cum se exprima Churchill cu referire la Rusia sovietică. Mărturii nemijlocite, admirabile studii mai vechi şi mai noi, analize competente realizate de specialişti remarcabili de ieri sau de azi, toate au pus sub lupă – şi încă pun – adevărul sistemului. Fiecare ţară supusă ucazului ideologiei şi-a avut propriii martori şi propriii analişti care au atras atenţia şi au transmis întregului mapamond, în timp real, informaţii despre evenimentele desfăşurate între graniţele ei. Faţă de toată acea literatură ne arătăm respectul în această carte. În schimb, istoria despre care vorbim în paginile cărţii noastre se distinge de acele mărturii şi reflecţii prin întinderea domeniului pe care-l explorează. Viziunea de ansamblu ne îngăduie să surprindem amploarea fenomenului comunist în multiplele sale dimensiuni – politică, socială, umană, chiar spirituală – şi să-i evaluăm caracterul universal malign. Până acum nu a mai fost întreprins un asemenea demers.

Răul de-a lungul istoriei

Caracterul universal al doctrinei a jucat un rol hotărâtor în capacitatea sa de distrugere, iar întruchiparea utopiei de către regimul sovietic a amplificat fenomenul. Din loialitate faţă de „patria socialismului”, toţi comuniştii au preluat de bunăvoie acelaşi model, au arătat supunere faţă de comenzi emise în cadrul unui centralism rigid la care au aderat cu entuziasm adepţii din lumea întreagă. În

vreme ce se poate vorbi de un sistem comunist care funcţiona în aceeaşi manieră, făcând uz de metode similare, culminând cu catastrofe identice, regimurile corespunzătoare au putut totuşi să facă anumite modificări. Paradigma originară a evoluat câteodată la contactul cu particularităţile locale şi cu diversitatea caracterelor umane. Pe scurt, partidele şi ţările comuniste puteau să difere unele de altele păstrându-şi totodată apartenenţa la aceeaşi specie – şi de aici dorinţa de a le aduce laolaltă, într-o istorie comună, pentru a scoate în evidenţă caracteristicile lor genetice unice.

Pe măsură ce a cucerit teren, ideologia a fost pusă în aplicare cu tot mai multă intransigenţă. Regimul stalinist a dat dovadă de o mai mare cruzime faţă de populaţia sovietică decât pe vremea lui Lemn, maoismul a fost un regim mai criminal decât stalinismul, iar khmerii roşii au încheiat ciclul într-o apoteoză sângeroasă. Fiecare nouă generaţie de conducători comunişti se baza pe experienţa predecesorilor şi pe practicile celorlalte regimuri pentru a-şi perfecţiona propriile metode de teroare, cu năzuinţa necurmată de a constrânge realitatea să se supună canoanelor utopiei, ceea ce constituie fără îndoială cauza principală a acestei drame planetare. Dorinţa de a-şi impune propriile dogme, în ciuda greutăţilor întâmpinate pe teren, i-a determinat pe conducătorii comunişti să silească tot mai agresiv populaţia să se plece în faţa sistemului, permiţându-le astfel să-şi urmeze himera şi să-şi statornicească stăpânirea.

Aplicarea forţată a modelului a aruncat fiecare ţară cucerită într-un război civil permanent în care puterea se confrunta cu restul societăţii.

Nu a existat niciodată vreo revoluţie comunistă, în sensul de revoltă populară spontană. Istoria s-a pus în mişcare sub impulsul unor intelectuali mic-burghezi, al unor ideologi dispuşi să facă orice pentru a-şi atinge visul

demiurgic, dar cu siguranţă masele nu au avut vreo contribuţie. Dictatura partidului, exercitată în numele proletariatului, s-a impus peste tot prin intermediul unor lovituri de stat, al luptelor de eliberare naţională, al războaielor patriotice, al invaziilor sau al războaielor civile provocate în mod intenţionat, şi nicidecum prin voinţa imperioasă a unei clase muncitoreşti care visa să-şi sfărâme lanţurile, aşa cum se previzionase. În continuare, odată puterea cucerită, propaganda noilor regimuri a avut grijă să pună în scenă anumite realizări pentru a-i seduce, chiar a-i fascina pe cei cărora le place să contemple de sus lumea, în termeni de putere, de raporturi de forţă, de curbe de creştere. Astfel s-a lăsat abuzată de aceste minciuni elita politică şi intelectuală occidentală, care aproape c-a arătat admiraţie faţă de un sistem capabil să ţină sub control atâţia oameni. „Metodele sale sunt dure, dar dau rezultate”, a socotit de cuviinţă să scrie revista americană *Time* despre Stalin, pe care l-a desemnat omul anului 194 a. Declaraţiile laudative ale anumitor lideri occidentali, precum şi tăcerea pe care o păstrau adeseori democraţii de toate convingerile asupra evenimentelor din spatele Cortinei de Fier se explică în parte prin complicitatea tacită care i-a unit pe conducătorii lumii, dincolo de divergenţele politice dintre ei. Din cauza indiferenţei, chiar a cinismului lor, această istorie devine cu atât mai dureroasă.

„Se poate întotdeauna şi mai rău”: acest dicton a fost valabil în rândul popoarelor supuse, aşa cum o dovedesc arhivele din ţările foste comuniste (parţial) disponibile. Aşa stau lucrurile când vorbim despre metodele de persecutare folosite, dar şi despre comerţ, prăbuşirea economiei, asuprirea locuitorilor, pe scurt despre spolierea oamenilor şi a universului lor, declanşată de aceste regimuri. În privinţa tuturor aspectelor legate de comunism, care acum pot fi verificate în documentele epocii, constatăm că se

confirmă până şi cele mai pesimiste estimări, până şi cele mai îngrozitoare mărturii. Un exemplu. Documente oficiale din China arată că s-a dat într-adevăr ordin ca regiunile lovite de foamete în urma Marelui salt înainte din anii 1958 – 1962 să fie complet izolate. Arma foametei a fost folosită, aşadar, în mod intenţionat de puterea maoistă, omorând cei mai mulţi oameni din toată istoria în vremuri de pace. Acest fapt, precum şi altele prezentate în paginile cărţii au o valoare universală în condiţiile în care urmărim să identificăm în practica comunistă expresia arbitrarului puterii, a tuturor puterilor, cu greşelile lor, cu samavolniciile, cu toate daunele şi suferinţele provocate. Dacă exercitarea autorităţii poartă în sine capacitatea de asuprire, o putere absolută poate asupri în mod absolut. Din acest motiv călăii au acţionat fără milă, iar victimele au îndurat o suferinţă fără margini.

Istoria e percepută ca o evoluţie permanentă, lumea la un anumit moment dat poate fi înţeleasă prin prisma lumii din momentul precedent. Se ştie, cel puţin după studiul lui Ibcqueville despre *Vechiul Regim şi Revoluţia*[2], că o răsturnare socială poate fi înţeleasă atunci când îi identificăm cauzele şi motivele în epoca anterioară. Regimurile comuniste apărute în secolul XX sunt urmaşele unei doctrine care a sedus elitele intelectuale din deceniile precedente, iar ideologia de la care se legitimează a fost elaborată în contexte diferite de cele în care au vrut s-o pună în practică. La fel, lumea din prezent trebuie înţeleasă în parte ca moştenire a comunismului, marele fenomen al secolului trecut. Mondializarea care caracterizează vremurile noastre nu-şi merită denumirea decât după prăbuşirea cortinelor de fier ridicate în anii 1940. Setea de consum care însoţeşte progresul economiei

2 Cartea lui Alexis de Tbcqueville Ancien Régime et la Révolution a apărut în prima ediţie în 1856 (trad. rom. Vechiul Regim şi Revoluţia, Editura Nemira, Bucureşti, 2000) (n. tr.).

din estul Europei trebuie înţeleasă prin prisma privaţiunilor la care au fost supuse popoarele respective. Dificilul proces de asimilare a democraţiei prin care trec aceste ţări eliberate de sub sechestru se explică, printre altele, prin greaua moştenire politică de care vor scăpa abia după două generaţii. Respectarea drepturilor omului, dezvoltarea unei jurisdicţii internaţionale pentru a judeca crimele împotriva umanităţii, condamnarea oricărei discriminări, recunoaşterea diversităţii sexuale, aceste principii şi libertăţi care stau la temelia noului nostru secol reprezintă tot atâtea reacţii politice, juridice, morale în raport cu trecutul recent. Cetăţeanul din prezent se bucură de toate aceste progrese graţie, în mod paradoxal, îndelungatei nopţi totalitare care a mistuit deceniile precedente. Pentru a înţelege viaţa noastră din prezent, deopotrivă cu speranţele şi cu deziluziile ei, cu progresele şi cu împotrivirile întâmpinate, se impune neapărat o mai bună înţelegere a fenomenului comunist.

Domnia acestei utopii a fost consacrată de secolul XX, iar în prezent, în postcomunism, ne regăsim cu întreaga doză de moştenire pe care o presupune, cu atât mai mult cu cât istoria nu e încheiată de vreme ce a cincea parte din populaţia lumii se vede încă dominată de regimuri ce se legitimează de la comunism.

Istoria acestei istorii

Orice proiect de carte ascunde în sine şi o serie de explicaţii personale. Nu sunt de profesie istoric. Am dorit să reînvii acest veac comunist din postura mea de eseist, ca să-l înţeleg, să-i găsesc explicaţii şi să-l povestesc, cele trei obiective pe care mi le-am stabilit în această aventură editorială pe termen lung. În scopul de a evalua proporţia contribuţiei idealului în amploarea răului, era necesar să reiau firul întregii istorii, ca să discern şi să scot în evidenţă premisele şi concluziile. Prin urmare, cea dintâi preocupare pentru mine a fost să descriu epoca aceea atât

de diversă, cu numeroasele-i meandre. În acelaşi timp, atrocitatea faptelor raportate suscită nenumărate întrebări, asupra naturii umane ca şi asupra credinţelor sale, asupra capacităţii sale de a se supune ca şi asupra celei de a se împotrivi, precum şi asupra atâtor alte comportamente (în) umane, încât era imposibil să mă restrâng la o simplă relatare a evenimentelor. M-am străduit de fiecare dată să aduc răspunsuri la întrebările pe care le stârneşte o epocă atât de sângeroasă, unică în felul său, fără prezumţia de a prezenta o unică explicaţie posibilă.

Nu am intenţionat nicio clipă să scriu o istorie mondială a comunismului care să deţină toate răspunsurile. Un asemenea proiect este prin însăşi natura lui imposibil. Cel care scrie despre istorie aparţine vremurilor sale, iar cronica lui e deja parte din istorie. Putem trage concluzii certe doar din ceea ce s-a întâmplat în realitate, dincolo de aceasta nu facem decât să emitem interpretări. Comunismul e cel mai bun exemplu în acest sens. Multă vreme ridicat în slăvi ca fiind „viitorul luminos" al omenirii, în prezent se vădeşte a fi fost cel mai negru coşmar al ei. Cu toate că faptele în sine au rămas neschimbate, iar realitatea comunismului este aceeaşi: nu s-a modificat decât analiza la care este supusă odată cu redobândirea lucidităţii de către oameni. Îmi asum răspunderea, desigur, pentru această versiune a istoriei pe care o prezint aici.

Demersul meu editorial se doreşte a fi un eseu de investigare istorică. Nu urmăresc să prezint detalii sau episoade necunoscute, ci să decantez cât mai exhaustiv posibil faptele deja stabilite, dar adeseori risipite şi trecute cu vederea în amintirile noastre. Relatarea mea va prinde contur prin felul în care le pun în perspectivă şi prin pertinenţa analizei. Această idee de investigaţie istorică se doreşte a fi şi un omagiu adus lui Aleksandr Soljeniţîn,

care-şi prezenta *Arhipelagul Gulag* – o carte care a zguduit lumea comunistă şi a trezit din amorţire conştiinţa oamenilor de pe întreg mapamondul – ca fiind o „încercare de investigaţie literară”.

Eseul meu istoric este alcătuit din trei volume distincte, dar complementare. Fiecare dintre ele ar putea fi citit separat, deşi e de preferat să fie citite toate, în ordinea în care au fost scrise. Primele două se ocupă de ţările în care comuniştii au câştigat puterea, de la lovitura de stat bolşevică din octombrie 1917 până la invazia sovietică din Afghanistan, în decembrie 1979. Acest episod marchează ultima expansiune a comunismului, punctul său culminant în plan geografic, care i-a îngăduit să stăpânească asupra unui număr de 26 de ţări de pe mai multe continente, pe parcursul secolului XX, şi asupra câtorva zone din lume, în prezent. Reculul care a urmat acestei ultime aventuri militare a URSS, apoi prăbuşirea sistemului, cel puţin în Europa, simt tratate, printre altele, în cel de-al treilea volum.

În primul volum am prezentat cronologic şi explicativ cucerirea lumii de către comunişti. Odată conturate starea de lucruri şi concursul de împrejurări, ne putem ocupa în cel de-al doilea volum de scoaterea în evidenţă a gramaticii sistemelor care au fost puse în aplicare. Abordarea sincronică, de-a lungul epocilor şi al ţărilor, ne permite să vedem cum funcţiona în general comunismul aflat la putere, remarcând totodată particularităţile naţionale ale fiecărui regim în parte. Aceeaşi istorie este percepută astfel din perspective diferite: puterea şi logica sa în cel dintâi volum, societatea supusă, cu suferinţele şi împotrivirile sale, în cel de-al doilea. Pentru a simplifica şi a sublinia caracterul complementar al celor două abordări, trebuie să spunem că primul volum va povesti istoria de pe baricada călăilor, în vreme ce volumul al doilea o relatează din punctul de vedere al victimelor acestora. Cât despre

cel de-al treilea volum, el vorbeşte despre comunism când nu se află la putere. Este vorba aici despre proiectul revoluţiei mondiale purtate de URSS prin Internaţionala comunistă, despre apariţia şi rolul partidelor comuniste în lume, despre succesele şi eşecurile lor pe parcursul a decenii întregi. Cel de-al treilea volum abordează în plus relaţiile complexe ale ţărilor de pe mapamond cu comunismul. Vom vorbi despre orbirea intelectualilor, despre lăcomia oamenilor de afaceri, despre ignorarea fenomenului de către elitele occidentale, despre pasivitatea de care au dat dovadă în faţa tragediei. Aceeaşi istorie este percepută de astă dată din perspectiva complicităţilor pe care le-a speculat ideologia. De asemenea, în al treilea volum se explică de ce, pentru ţările care l-au îndurat ca şi pentru spiritele pe care le-a sedus, e încă atât de anevoioasă abandonarea acestui sistem care şi-a dovedit totuşi ineficienţa. Am încercat astfel să surprind aspectele esenţiale ale comunismului, din zorii secolului XX până în zilele noastre, în maniera cea mai exhaustivă cu putinţă.

Raţiunile acestei istorii

Este evident că nu te înhami la o asemenea misiune de amploare fără să ai câteva motive esenţiale. Fiecare relatare istorică are la rându-i propria istorie: cea pe care o împărtăşesc eu cu comunismul se poate rezuma la trei ipostaze. Cea dintâi o reprezintă pasiunea pe care am făcut-o în adolescenţă pentru *Doctor Jivago*, mai întâi datorită unui film de David Lean, apoi datorită capodoperei lui Boris Pasternak. Citind acea carte, m-am vindecat de orice entuziasm faţă de „revoluţia” bolşevică şi de consecinţele ei în URSS. Cel de-al doilea moment constă într-o conştientizare care-şi are originea în anii 1970. După un ocol prin stângism – această boală a copilăriei

comunismului, cum îl numea Lenin[3] prin care a trecut o parte din generaţia mea, 1968, ocol care mi-a dat prilejul de a mă familiariza cu literatura marxist-leninistă, am înţeles că nu eram făcut pentru genul acela de înregimentare a spiritelor la care te obligă aderarea la această utopie. Ca mulţi alţii care n-au avut parte de autoritatea paternă – mi-am pierdut tatăl când aveam cinci ani sunt refractar faţă de orice tutelă, spirituală sau de altă natură. Comunismul, cu pretenţia lui de a-ţi abandona şinele în favoarea unui aşa-zis bine superior, cerându-ţi supunerea totală faţă de partid atunci când nu se află la putere, apoi la partidul-stat când o cucereşte, comunismul care neagă orice urmă de individualitate, asta dacă n-o distruge cu totul, comunismul a întruchipat curând pentru mine antiteza propriilor convingeri care stăteau la temelia formării mele ca adult, şi anume dragostea de libertate, dragostea de viaţă şi libertatea de gândire. Confruntarea cu „socialismul real”, de dincolo de Cortina de Fier, ca tânăr jurnalist, mi-a întărit apoi această aversiune faţă de constrângere. În acea vreme începuseră să se audă vocile disidenţei. Nu erau nici pe departe primele care denunţau impostura comunistă, dar acestea îşi găseau în sfârşit un ecou în Occident. Sistemul începea să se clatine, mirajul începea să se risipească. Întâlnirile mele cu acei oameni care nu aveau drept arme decât forţa lor spirituală şi hotărârea de a respinge compromisul m-au marcat pentru totdeauna. Datorită lor, am înţeles de timpuriu sistemul comunist, ei mi-au pus la dispoziţie busola şi instrumentele intelectuale necesare pentru a-i descifra ţesătura şi a-i evalua dramele. Cel de-al treilea moment este de natură mai personală, dar se înscrie în logica celui precedent. În

3 Trimitere la cartea lui V.I. Lenin „Stângismul“ - boala copilăriei comunismului, publicată în prima ediţie în 1920 şi tradusă în româneşte în acelaşi an (Editura Cugetarea, traducere şi introducere de Ion Pas) (n. tr.).

timp ce mă documentam pentru scrierea primei mele cărţi, *L'Occident des dissidents*, cosemnate cu prietenul meu Christian Jelen, care astăzi nu mai este printre noi, am cunoscut o tânără rusoaică, tocmai imigrată în Franţa, născută la sfârşitul anilor 1940 la Norilsk, o localitate de dincolo de Cercul Polar, înfiinţată de Stalin pentru prizonierii Gulagului; părinţii ei se cunoscuseră acolo după ce fuseseră strămutaţi. Natalia Diujeva[4], care mi-a devenit apoi soţie, mi-a transmis această gravitate caracteristică oamenilor care au suferit până în străfundurile sufletului. Muză a disidenţilor ruşi refugiaţi la Paris, ea m-a ajutat, prin sensibilitatea şi inteligenţa sa, să dau târcoale acestei lumi care respingea comunismul şi să aflu mai multe despre ea. Atunci când a murit, la începutul anului 1990, în urma unei boli pe care o contractase probabil în copilărie în spaţiul sovietic, nu am renunţat să păşesc pe drumul pe care îl începuserăm împreună. Sigur, m-am dedicat pe parcurs şi altor preocupări, găsind de-a lungul vieţii şi alte teme de interes, dar, dacă ţinem cont de lucrările pe care le-am scris de la sfârşitul anilor 1970, comunismul sub diverse aspecte a ocupat mereu un loc preponderent. Această istorie mondială încearcă în prezent să adune laolaltă tot ce am văzut, aflat şi înţeles cu privire la acest sistem în aproape o jumătate de veac. Informaţiile pe care le aveam în legătură cu matricea sovietică au jucat un rol esenţial în orientarea mea în această galaxie planetară.

Marx nu urmărea să interpreteze lumea, ci s-o schimbe. Comunismul, care-şi are rădăcinile în filosofia lui Marx, trebuie privit prin prisma praxisului său, a dorinţei de a revoluţiona omenirea şi istoria. Dacă relatarea acestui

4 Natalia/Nataşa Diujeva (1949-1990), jurnalistă şi disidentă din Rusia, refugiată în Franţa; coautoare alături de Thierry Wolton a cărţii Culture et pouvoir communiste (1979); director adjunct al publicaţiei pariziene La Pensée russe (Gândirea rusească) (n. tr.).

trecut poate lua câteodată forma unui rechizitoriu, acest lucru se datorează nu naturii relatării, nici tonalităţii ei, ci realităţii cu care s-a confruntat naratorul. Impresia de ostilitate nu i se datorează autorului, ci faptelor relatate, care sunt neîndurătoare sau, cum spunea Lenin, „încăpăţânate”[5]. Pentru occidentalul care a avut norocul să nu se confrunte niciodată cu asemenea încercări, darea de seamă asupra unui asemenea fenomen este cea mai grea misiune. Dorinţa mea permanentă a fost ca această istorie să fie percepută de la nivelul individului, o perspectivă adeseori omisă, fără a evalua totodată dificultăţile implicate de un asemenea demers. Nu sunt nici Soljeniţîn, nici Şalamov, nici Grossman, nici Liu Xiaobo, nici Miłosz, nici Havel, nici Valladares, nici toţi acei martori marcaţi fizic sau mental de suferinţă, pe care au descris-o cu atâta iscusinţă. Sunt un simplu ascultător, eu nu mă pot pune în pielea victimelor, ar fi oricum lipsit de cuviinţă fie şi să încerc aşa ceva.

La urma urmei, această carte a venit peste mine ca un imperativ categoric, în numele unei etici a responsabilităţii. Din momentul în care recunoaştem că anumite efecte ale acestei istorii tragice îşi au originea în propriul nostru trecut, avem oarecum datoria să ne asumăm ceea ce ni se poate imputa dintre suferinţele îndurate. Deicidul Revoluţiei Franceze, Teroarea iacobină care i-a fascinat pe liderii comunişti nu sunt străine de această dramă. Teoria materialistă ce a slujit drept sprijin pentru proiectul comunist îşi are obârşia în analiza modului de producţie capitalist care a triumfat în Europa secolului al XIX-lea; intelectualii marxişti care au preluat puterea cam peste tot în lume erau iubitori ai culturii occidentale… Nu simt decât câteva elemente dintre cele

5 în „Scrisoare către tovarăşi“, scrisă în 17 octombrie 1917 şi publicată în numerele din 19,20 şi 21 octombrie acelaşi an ale ziarului Raboţki Pout (Pravda) (n. tr.).

care ar trebui luate în calcul la ora bilanţului. Această istorie este, de asemenea, un act de căinţă al unui european care a avut tot timpul norocul să trăiască liber, adresat tuturor celor care au fost aneantizaţi de secolul comunist.

Probleme de terminologie şi de transcriere

În această carte vom vorbi despre comunism, şi nu despre socialism, cu toate că este adevărat că ultimul stadiu al istoriei, cel al societăţii fără clase şi fără stat, previzionat de maeştrii gânditori, n-a fost nicicând atins de ţările pornite pe această cale. Calificativul „comunist”, preluat din denumirea partidelor conducătoare, corespunde realităţii observate. Lenin la vremea lui renunţase la orice referinţă la social-democraţie şi la socialism, preferând termenul „comunism”, care întruchipa mai bine, potrivit lui, puritatea revoluţionară a marxismului, aşa cum o exprima *Manifestul* din 1848. Ulterior, condiţiile de aderare la Internaţionala a III-a, care s-a aflat la originea creării tuturor partidelor comuniste din lume, au specificat diferenţierea care trebuia făcută între noile partide comuniste şi „vechile partide «social-democrate» sau «socialiste», care au trădat stindardul clasei muncitoare”, aşa cum acuzau statutele noii organizaţii. Pretutindeni unde au avut ocazia, că se aflau la putere sau nu, partidele comuniste s-au războit cu socialiştii, aceşti verişori de-al doilea în materie de speranţă, subminându-le autoritatea. Niciun socialist de pe mapamond n-a putut da uitării cât de nemiloasă fusese confruntarea şi cum membrii lor se număraseră printre primii persecutaţi de dictaturile proletariatului încă de la instalarea lor. Să confundăm aceşti termeni ar însemna să trecem cu vederea această luptă între fraţi şi să trădăm memoria victimelor.

Într-un regim comunist, întreaga putere e deţinută de partidul-stat. Partidul comandă statul, care-l investeşte

pentru a se prevala de puterile sale ca autoritate publică. Statul se află în slujba partidului, care constituie garantul ideologiei. Cei doi termeni sunt inseparabili, partidul impune direcţia de urmărire, statul ajută la menţinerea ei. Dictatura proletariatului pe care-l întruchipează partidul are nevoie de stat pentru a fi pusă în aplicare, în general prin teroare, cu ajutorul mijloacelor puse la dispoziţie de stat, dar natura comunistă a regimului este dată de către partid. Ar fi un contrasens să vorbim de opusul lui, statul-partid. Ideologia a izbutit să supună popoare întregi acolo şi numai acolo unde exista un stat puternic, cel puţin respectat, înainte de preluarea puterii de către partidele comuniste. Cu toate acestea, felul în care au folosit puterile preexistente partidele din respectivele state a modificat natura acelor puteri. Liderii comunişti au acaparat aparatul de stat pentru a-l pune exclusiv în slujba propriei cauze. Combinaţia dintre cele două, dintre partid şi stat, dintre idee şi mijloacele de a o impune, a sfârşit printr-o nouă formă de dominaţie politică, apărută în secolul XX: totalitarismul.

Confiscarea totală a exprimării publice şi a reprezentării politice, omniprezenţa organelor de control, de opresiune şi de înregimentare, monopolul asupra mijloacelor de comunicare şi de informare au caracterizat regimurile totalitare comuniste până într-acolo încât termenii au devenit aproape tautologici. Spre deosebire de despotism şi de dictatură, care se rezumă în general la stăpânirea prin forţă, totalitarismul fărâmiţează societatea în scopul de a-i slăbi pe membrii săi, astfel încât fiecare dintre ei să devină dependent de partidul-stat unic. Un regim totalitar sfâşie toate legăturile indivizilor între ei, că simt familiale, comerciale, sociale, sentimentale… astfel încât Autoritatea rămâne singurul mediator la care fiecare trebuie să se raporteze ca să poată supravieţui. Din copilărie şi până la moarte, totul este guvernat de această

Autoritate. Totalitarismul se reduce la negarea „sinelui” în avantajul unui „noi” colectiv reglementat de putere. Cu toate acestea, partidele-stat n-au reuşit să impună un control social iară fisură. Totalitarismul reprezintă mai degrabă un ideal al regimurilor comuniste pe care partidele-stat au tins să-l atingă, fără a izbuti vreodată pe de-a-ntregul din pricina forţelor care li se opuneau în rândul societăţilor cucerite. Termenul „totalitarism” rămâne la fel de relevant ca principiu teoretic, ca model de putere, mai ales când urmărim să descoperim natura particulară a acestor regimuri şi a evoluţiei lor. În ciuda opoziţiei de care s-au lovit, omenirea n-a mai cunoscut niciodată un fenomen asemănător, cu o asemenea amploare, forţă şi dorinţă de a distruge. Totalitarismul este principala contribuţie a comunismului la istoria omenirii.

PRIMA PARTE

MITUL REVOLUŢIEI

j

Prolog

La ora 22 fix, când s-a tras cu tunul, mii şi mii de gărzi roşii şi-au lansat atacul asupra Palatului de lamă… Punct culminant al festivităţilor de aniversare a trei ani de la revoluţia din octombrie, această amplă mişcare de forţe surprinde spectatorii prin realismul său. Prin jocuri de lumini, aventura revoluţionară e deconstruită în planuri succesive, pentru a-i stârni publicului, plasat în miezul acţiunii, senzaţia că ia cu adevărat parte la istoria care s-a desfăşurat chiar aici, la Petrograd, fosta capitală a imperiului. Captivaţi de spectacol, impresionaţi de numărul de figuranţi, cei şaizeci de mii de invitaţi trebuie să fie convinşi de scenariu. Ficţiunea devine realitate.1

În acel an 1920, bolşevicii au înţeles deja cât de folositoare e cultivarea propriei legende. Cu o lună înainte de această aniversare, un decret emis de Sovnarkom, organul de conducere, a instituit o comisie pe lângă

Comisariatul poporului pentru instrucţie publică, menită să adune şi să studieze materialele legate de revoluţia din octombrie şi de partidul comunist rus. Comisia este integrată de îndată în Comitetul central al partidului pentru a întări controlul ideologic asupra istoriei. De-a lungul anilor, acest control va fi tot mai bine pus la punct. În 1923 se va fonda Institutul Lenin, care va fi înlocuit în 1931 cu Institutul Marx-Engels-Lenin, a cărui misiune va fi de a pecetlui în memorii ceea ce trebuia să fie cunoscut cu privire la Revoluţie, la Eroii ei, la gloriosul trecut al Uniunii Sovietice.[67]

Spectacolul de sunet şi lumini desfăşurat in situ în octombrie 1920 se află la temelia mitului revoluţiei bolşevice. El va fi sursa de inspiraţie pentru filmul-cult al lui Serghei Eisenstein* menit să devină, peste tot în lume şi vreme de generaţii la rând, adevărul cu privire la anul 1917. Găsim în opera cineastului, turnată în 1927, mai multe efecte de scenă testate cu acest prilej: mulţimea de figuranţi, ploaia (artificială în film), ora simbolică (22) marcată de loviturile de tun de pe crucişătorul Aurora care avea misiunea de a da semnalul de atac la Palatul de iarnă.1 Realizat la comandă, menit să marcheze împlinirea a zece ani de la evenimentele din 1917, filmul lui Eisenstein arată intenţia puterii de a conferi o anvergură internaţională acestui prim Jubileu". Dacă, în 19120, doar vreo câteva zeci de mii de privilegiaţi au putut lua parte la spectacolul din Petrograd, odată cu acest film devenea martor o lume întreagă. După ce au luat hotărârea de a-şi

6 James Von Gerdem, Bolshevik Festivals, îgij-igso, University of California Press, 1993, p. 205.

7 Pavel Chinsky, Staline, archives inédites, lgsß-igsß, Berg International, 2001, p. 20.

* Octombrie: zece zile care au zguduit lumea, film mut realizat de Eisenstein alături de Grigori Aleksandrov (n. tr.).

controla trecutul, bolşevicii se preocupau de propagarea istoriei lor.

Festivităţile din 1927 au inaugurat o nouă etapă. În acel an, mii de străini provenind din 43 de ţări au fost invitaţi la Moscova. Aceste persona grata au avut remarcabila onoare de a auzi din chiar gura martorilor relatarea acelor evenimente faimoase ale căror amintiri umpluseră ziarele, după care au asistat la imensa defilare a poporului cu armata sa, în Piaţa Roşie.[8] Filmul lui Eisenstein, difuzat cu această ocazie, reflectă mesajul pe care doreşte Kremlinul să-l transmită în acea epocă. Lenin este omniprezent în vreme ce Troţki, deja în dizgraţie, nu apare decât pentru a se opune unei revoluţii al cărei tactician fusese totuşi; Kerenski, şeful Guvernului Provizoriu instituit după revoluţia din februarie, adversarul bolşevicilor, este descris ca un laş şi imbecil. Personajul său este cu atât mai ridicol cu cât Lenin este mai ridicat în slăvi. În fine, celebrul episod al cuceririi Palatului de lamă este descris ca un viguros elan popular, ca un veritabil punct de cotitură al revoluţiei. Aceste imagini de ficţiune pură vor figura multă vreme în cărţile de istorie, în URSS şi aiurea, ca autentice fotografii de epocă. Chestionarele completate de primii spectatori ai filmului, găsite în arhivele sovietice după căderea comunismului, arată că opera i-a convins cu precădere pe cei care-şi doreau asta. Potrivit documentelor, membrii de partid au apreciat calitatea filmului, interesul său şi raportarea faţă de adevărul istoric, în vreme ce „nemembrii” reclamau mai degrabă accentul pus pe regie, exagerarea situaţiilor.[9]

Pentru puterea bolşevică, bătălia memoriei a fost esenţială de la bun început. Prezentarea evenimentelor din

8 Alexandre Sumpf, „La vision de l’histoire chez les spectateurs soviétiques: la révolution à travers Octobre dEisenstein“, Communisme, nr. 90, L'Age d'homme, 2007, P- 41.

9 Alexandre Sumpf, art. cit., p. 39.

octombrie 1917 ca o mare mişcare populară îi conferă regimului o legitimitate revoluţionară şi-i permite noii puteri să pretindă c-ar întruchipa voinţa poporului. Scoţând în evidenţă acele zile din octombrie puteau neglija pe cât posibil episodul căderii ţarului, în februarie 1917, sau evenimentele revoluţionare care s-au înlănţuit, pentru a face din cucerirea Palatului de lamă scena primitivă a răsturnărilor prin care a trecut Rusia. Manipularea permite mai ales înscrierea evenimentului în linia glorioaselor revoluţii care l-au precedat, simbolistica atacului face trimitere la căderea Bastiliei în 1789 şi la baricadele Comunei din Paris, din 1871. Datorită acestei strălucite filiaţii, Rusia devenită bolşevică se plasează în miezul istoriei, cea care se scrie cu litere de aur. Această ţară considerată multă vreme înapoiată, ale cărei elite erau fascinate de Occident, vede în acelaşi timp cum i se schimbă statutul. Revoluţia ei glorificată o propulsează în prim-planul scenei, cu misiunea de a reprezenta de acum înainte idealul Europei celei mai avansate. Din 1917, speranţa nu mai e de aşteptat dinspre Vest, ci se ridică în Est pentru a-şi împrăştia strălucirea astfel încât „farmecul universal al lui Octombrie" să devină religia secolului XX.1 Mai târziu, toate partidele comuniste care vor prelua puterea din cele patru zări se vor inspira din mitul originar pentru a-şi pune în scenă propria „revoluţie" şi pentru a lăsa impresia că şi ele reprezintă voinţa propriului popor.

În URSS legenda a dat roade. Odată stabilit că revoluţia a triumfat datorită unei mişcări populare, va fi considerat o onoare faptul de a fi luat parte la ea. O investigaţie începută de partidul comunist, în anii 1930, în rândul veteranilor din Gărzile Roşii în perioada revoluţiei din octombrie, va arăta că 12% dintre ei declară că au luat parte la ocuparea Palatului de lamă, ceea ce înseamnă, prin raportare la numărul persoanelor chestionate, că în acea zi de pomină atacul ar fi fost dat de vreo 46.000 de

persoane.[1011]

Nu-i uşor să găseşti martori credibili ai evenimentelor din Petrograd. Doi francezi, care se aflau în capitală în perioada respectivă, ne-au pus la dispoziţie impresiile asupra întâmplărilor aşa cum le-au perceput ei. Pierre Pascal era în acea vreme membru al Misiunii Militare Franceze în Rusia. Locuia acolo încă din 1911 şi cunoştea limba; se arată plin de entuziasm în privinţa revoluţiei. Devine mai apoi un apropiat al liderilor bolşevici, dar se întoarce deziluzionat în Franţa, la începutul anilor 1930. La 25 octombrie 1917, ziua faimoasei revoluţii potrivit calendarului iulian, în vigoare în Rusia ţaristă[12], Pascal trebuia să ia trenul şi să meargă la Dvinsk[13], un oraş din Letonia, pentru a prezenta o dare de seamă asupra evenimentelor. La sfârşitul zilei porneşte fără grabă înspre gară. În tren cineva strigă: „Bolşevicii au preluat puterea!” Indiferenţă totală, notează el în jurnal1.

Mărturia lui Claude Anet este mai detaliată. Trimis la Petrograd de ziarul lui, *Le petit Parisien*, pentru a documenta evenimentele politice şi militare, cutreieră peste tot prin Rusia începând cu luna iulie 1917. Zi de zi, aproape iară excepţie, le trimite cititorilor săi francezi „paginile scrijelite în fiecare seară în febra acestor zile ieşite din comun”. În „ziua cea mare”, cum o numeşte el,

10 François Furet, Le Passé d'une illusion, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, chapitre 3 [trad. rom. de Emanoil Marcu şi Vlad Russo, Trecutul unei iluzii, Huma- nitas, Bucureşti, 1996, capitolul 3 - n. tr.].

11 Orlando Figes, La Révolution russe, Denoël, 2007, p. 61a [Revoluţia Rusă: i8gi-iga4: Tragedia unui popor, trad. de Cornelia Marinescu, Polirom, Iaşi, 2016, p. 451 - n. tr.].

12 Calendarul iulian în vigoare în Rusia până în ianuarie 1918 prezenta o diferenţă de 13 zile faţă de calendarul gregorian folosit de majoritatea ţărilor occidentale.

13 Daugavpils, oraşul din sud-estul Letoniei, a purtat numele Dvinsk între 1893 şi 1920 (n. tr.).

se duce la Palatul de iarnă din Petrograd, sediul Guvernului Provizoriu, simbol al puterii care se clătina. „Piaţa e goală”, notează Anet. „În faţa palatului, o companie de elevi ofiţeri de la şcoala de ingineri militari, îmbrăcaţi cu pelerine lungi până la tălpi. Comandantul îi trece în revistă. […] Intru în palat, ţipenie de om. Păşesc dintr-o încăpere în alta, nimeni. Oare guvernul s-o fi evaporat?” Mai târziu, Anet scrie: „Iau masa la Hotel de l’Europe. Ies la nouă şi jumătate şi merg să mă apuc de lucru. Pe străzi nu e nimeni. Se aud focuri de armă dinspre Palatul de iarnă. Iar în timp ce scriu aceste rânduri, se aude foarte aproape de unde mă aflu o tiradă fără oprire, păcănitul mitralierelor, explozia grenadelor. […] Mă gândesc la copiii aceia, nişte puştani livizi care au pătruns azi în palat şi care, tremurând de frică, îl apără totuşi, sub ploaia de gloanţe, nevrând să se predea.”[14] Această mărturie vorbeşte despre confruntările din jurul sediul Guvernului Provizoriu, ai cărui membri nu se mai aflau acolo, dar arată totodată că în acea seară clădirea nu era apărată prea bine, motiv pentru care aura de revoluţionari a atacatorilor cam păleşte. Ziaristul, care a auzit doar ecourile confruntărilor, nu pomeneşte despre vreo mişcare a populaţiei.

John Reed, a cărui carte *Zece zile care au zguduit lumea* a devenit clasică, rămâne martorul de referinţă. Jurnalist american cu opinii politice radicale, a sosit în Rusia gata cucerit de revoluţie. Trei ani mai târziu avea să moară de tifos, iar la înmormântare a avut parte de funeralii oficiale în Piaţa Roşie. Relatarea sa epică e pe placul puterii bolşevice; „dă o expunere veridică, extraordinar de viu scrisă, a evenimentelor atât de importante pentru înţelegerea a ceea ce este revoluţia

14 Pierre Pascal, Mon journal de Russie, igi6-igi8, L’Age d’homme, 1975, pp.

238-239-

proletară”*, după cum aprecia Lenin însuşi. Această afirmaţie flatantă era emisă în 1919, atunci când puterea începe să construiască legenda evenimentelor din octombrie 1917. Mărturia lui Reed reprezintă într-o oarecare măsură versiunea oficială a revoluţiei. Eisenstein s-a inspirat din aceasta pentru a scrie scenariul filmului său. Şi totuşi, nici chiar sub pana jurnalistului american nu se pomeneşte de insurecţie populară, în acea zi. La 25 octombrie, John Reed merge, la fel ca şi Anet, la Palatul de iarnă, unde observă cam aceleaşi lucruri. Clădirea pustie abia dacă este păzită: „Din piaţă dispăruseră toate santinelele. Marele semicerc al clădirilor guvernamentale părea pustiu. Ne-am dus la Hotel de France să cinăm. În timp ce mâneam supa, a venit chelnerul, foarte palid la faţă, şi a insistat să trecem în sala mare din fundul hotelului, deoarece în încăperea care dădea spre stradă trebuiau stinse luminile. «Se va trage din plin în stradă!» – spunea el”. 1 Nici pomeneală de atac eroic în relatarea lui Reed, avem în schimb cronica unei harababuri de dimensiuni gigantice, în timpul căreia protagoniştii par că se joacă de-a revoluţia, nu că fac revoluţie de-adevăratelea. În ziua de 25 octombrie 1917, Petrograd îşi ducea viaţa ca de obicei, cu nimic mai tulburată decât în zilele dinainte, de când căzuse ţarul, în februarie. Tramvaiele au circulat după programul normal, cafenelele, restaurantele şi teatrele au rămas deschise, Şaliapin a cântat la *Don Carlos*, Tamara Karsavina a dansat pentru prima dată în opereta *Păpuşa*.[1516]

Preluarea puterii de către bolşevici a trecut aproape neobservată, întrucât fusese anunţată, iar evenimentul era previzibil. Cu patru luni mai devreme, în iunie, cu prilejul

15 John Reed, Dix jours qui ébralèrent le monde, Club français du livre, 1958, pp. 108-112 [ed. rom. cit., p. 82 - n. tr.].

16 Michel Heller, Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, P- 32.

celui dintâi Congres al Sovietelor, Lemn proclamase clar şi răspicat: „S-a spus aici că în Rusia nu există niciun partid capabil să preia puterea de unul singur. Eu răspund: Există! [...] în ce ne priveşte, suntem gata oricând să preluăm integral puterea.”[17] Această declaraţie a fost întâmpinată cu aplauze anemice de către delegaţii bolşevici, minoritari în adunare. Pe parcursul întregii veri, presa partidului a tot repetat că obiectivul urmărit era preluarea totală şi exclusivă a puterii, dar nimeni nu părea să dea crezare acestui scenariu, într-atât de marginali rămăseseră Lenin şi susţinătorii lui de la începutul procesului revoluţionar.

Insurecţia a fost planificată în secret de Comitetul central al partidului, la 23 octombrie. În timpul respectivei reuniuni, Lenin le-a forţat mâna tovarăşilor săi. Cu două săptămâni în urmă, majoritatea membrilor din conducerea bolşevică se pronunţa împotriva preluării premature a puterii. Lenin îi ameninţase atunci că demisionează dacă planul lui nu este acceptat. În 10 octombrie, în apartamentul din Petrograd unde se adunaseră, erau prezenţi doar 12 dintre cei 21 de membri, cât avea de regulă Comitetul central al partidului. Dintre cei 12, doi erau împotriva planului lui Lenin: Zinoviev şi Kamenev considerau că situaţia revoluţionară era încă în plină dezvoltare, mai ales în provincie. Voiau să aştepte Congresul Sovietelor din noiembrie înainte să acţioneze într-o direcţie sau alta. Decizia de a prelua puterea, întreaga putere, a fost luată aşadar de o minoritate din conducerea unui partid care era el însuşi minoritar într-o Rusie complet zdruncinată.

În ajunul insurecţiei, bolşevicii susţineau că au un număr de 350.000 de susţinători, mult mai puţini decât

17 Apud Dimitri Volkogonov, Le Vrai Lénine, Robert Laffont, 1995, p. 156 [Dmitri Volkogonov, Lenin: O nouă biografie, trad, de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, Bucureşti, 1994, p. 170 - n. tr.].

adversarii menşevici şi socialişti revoluţionari. Planul adoptat prevede ca gărzile roşii şi matrozii din Kronstadt, veniţi din suburbiile Petrogradului şi sprijiniţi de soldaţii garnizoanei, să pună stăpânire pe palatul Mariński pentru a-i împrăştia pe parlamentarii care se reuneau acolo. Ulterior urma să se solicite capitularea Guvernului Provizoriu. Dacă ar fi opus rezistenţă, s-ar fi luat cu asalt Palatul de iarnă, unde-şi avea sediul guvernul. Tunurile din fortăreaţa Petru şi Pavel şi cele de pe crucişătorul Aurora, care se afla la cheiul Nevei, vor avea drept misiune să dea semnalul. Lenin dă ordin ca totul să fie pregătit pentru ziua de 25 octombrie, ziua convocării Congresului General al Sovietelor. Troţki primeşte sarcina de a pune planul în aplicare. El preia conducerea unui Comitet militar revoluţionar din Petrograd, creat special în acest scop.

LOVITURA DE STAT DIN OCTOMBRIE 1917

La 24 octombrie, în plină zi, Troţki declanşează atacul. Planul operaţional fusese pus la punct în cele mai mici amănunte de un încercat ofiţer al armatei imperiale, Antonov-Ovseienko, tot atât de faimos ca revoluţionar şi exilat, pe cât era ca matematician şi jucător şah. Lenin spunea despre el, făcând aluzie la tactica lui Troţki, că numai un jucător de şah ar fi putut organiza insurecţia. […] Gărzile roşii ale lui Troţki cuceriseră deja centrala telegrafică şi podurile de pe Neva; pentru a asigura comunicarea între centrul oraşului şi cartierul periferic Vîborg trebuia să aibă controlul podurilor. Centralele electrice municipale, uzinele de gaz, gările fuseseră deja ocupate de marinarii lui Daibenko. […] Membrii Guvernului, surprinşi de evenimente, s-au refugiat în Palatul de iarnă, apărat de câteva companii de iuncherr şi de un batalion de femei. Kerenski a fugit; se spune că a plecat pe front pentru a strânge trupe cu care să vină asupra Petrogradului. […] Reacţionarii, liberalii, menşevicii, socialiştii revoluţionari care încă nu-şi dau

seama de situaţie nu vor să creadă că Guvernul a căzut. […] Dar în ziua următoare, la 25 octombrie, în timp ce, în marea sală a Institutului Smolnîi”, se deschidea cel de-al doilea Congres General al Sovietelor, Troţki îi ordonă lui Antonov-Ovseienko să atace Palatul de iarnă, unde s-au refugiat miniştrii lui Kerenski. Vor obţine bolşevicii majoritatea în Congres? Pentru a-i face pe reprezentanţii Sovietelor din întreaga Rusie să înţeleagă că insurecţia a învins, nu este suficient să-i anunţi că bolşevicii au preluat puterea în stat; este necesar să li se spună că membrii Guvernului au căzut în mâinile gărzilor roşii. […] Lenin, travestit în muncitor, cu perucă şi fără barbă, şi-a părăsit ascunzişul şi s-a dus la Institutul Smolnîi pentru a participa la Congresul Sovietelor. […] „De ce mai sunteţi deghizat?”, îl întreabă Troţki pe Lenin. „Învingătorii nu se ascund”. Lenin îl fixează cu ochii întredeschişi şi un zâmbet ironic îi înfloreşte pe buze. Cine este învingătorul? Aceasta este problema. […] Gărzile lui Antonov-Ovseienko au pătruns în Palatul de iarnă, miniştrii lui Kerenski simt ostaticii bolşevicilor: „A căzut şi Guvernul”. În sfârşit!”, exclamă Lenin. „Aţi întârziat cu douăzeci şi patru de ore”, îi spune Troţki. Lenin îşi dă jos peruca, îşi trece o mână pe frunte. […] „Să mergem”, spune, îndreptându-se spre sala Congresului.

Curzio Malaparte, *Technique du coup d’État*, reed. Grassetles Cahiers Rouges, 1966, pp. 58 – 65 (*Tehnica loviturii de stat*, trad. rom. de Mihaela Gliga, Nemira, Bucureşti, 1996, pp. 102 sgg). * * *

— Tineri subofiţeri provenind din rândul nobilimii (nota T.W.).

** Fost pension de fete, unde s-a întrunit Congresul Sovietelor (nota T.W.).

* * * Relatarea lui Malaparte nu este tocmai riguroasă, ci aduce o viziune romanescă asupra unui eveniment care a fost oricum extraordinar de exagerat de

către actorii înşişi (nota T.W.).

Bolşevicii se gândiseră să facă apel la muncitori ca să le sprijine insurecţia, dar Troţki respinsese ideea. „Am de partea mea dezordinea, e mai bine decât o grevă generală”, ar fi spus el. Oraşul era în haos în acea perioadă. Mii de soldaţi care plecaseră de pe front bântuiau acum pe străzi, înarmaţi, cel puţin cei care nu-şi vânduseră armele între timp. Maşini blindate umblau de colo-colo prin oraş, cu drapelul roşu fluturând în vânt, croindu-şi drum prin mulţimea de manifestanţi şi printre scheletele de maşini sau de tramvaie lăsate în paragină. Focurile de armă şi loviturile de tun sunt la ordinea zilei. Acest haos dovedeşte în ce măsură vântul libertăţii măturase capitala, chiar toată ţara, începând din februarie. Rusia nu mai avusese parte niciodată de o asemenea libertate. În această atmosferă anarhică, Kerenski şi miniştrii lui nu guvernează, ci se ocupau de problemele curente. Această situaţie explică şi de ce insurecţia bolşevică a trecut ca neobservată pentru cea mai mare parte a populaţiei. Capitala a cunoscut în acea zi de 25 octombrie o efervescenţă revoluţionară până la urmă obişnuită. Insurgenţii îşi iau mai degrabă asupra lor puterea, nu o răstoarnă. Nikolai Sukanov, membru al Congresului Sovietelor care a lăsat cea mai amănunţită mărturie cu privire la acele zile de octombrie, a perceput întregul proces ca pe o simplă predare a puterii. „Semăna mai degrabă cu o schimbare a gărzii”, scrie el. „Oraşul era complet liniştit. În centru şi în cartierele mărginaşe oamenii dormeau netulburaţi, fără să aibă nici cea mai mică bănuială în legătură cu ce se petrecea în liniştea acelei nopţi reci de toamnă.”[18] Cât despre Palatul de iarnă, care era apărat de adolescenţi şi de un batalion de femei, acesta a fost înconjurat de trupe, nu luat cu asalt. Dintre

18 Apud Dimitri Volkogonov, Le Vrai Lénine, ed. cit., p. 177 [ed. rom. cit., p. 192 - n. tr.].

cele treizeci de lovituri de tun trase din fortăreaţa Petru şi Pavel înspre clădirea guvernului, doar două sau trei şi-au atins ţinta, în vreme ce crucişătorul Aurora trăgea în gol. Am fi putut vorbi chiar de o lovitură de stat de operetă dacă urmările ei n-ar fi fost atât de dramatice.

La Palatul de iarnă, acele zile istorice se sfârşesc oribil, după cum arată Boris Kricevski, trimisul special al ziarului socialist francez

L'Humanité. Socialist rus, emigrat în Franţa în 1914 pentru a scăpa de poliţia ţaristă, Kricevski a trimis doar o serie de 12 articole în total, fiind mai apoi cenzurat de redacţia din Paris, care socotea că articolele sale au un ton prea critic. Este tragicomică descrierea trimisă de el în ziua de 9 noiembrie 19171: „Nu a fost vorba de o insurecţie a muncitorilor […], nici măcar de o conspiraţie a muncitorilor cu arma în mână. A fost un complot militar, executat de pretorienii bolşevici ai garnizoanei dezafectate. […] Pivniţele Palatului de lamă au fost sistematic jefuite. Exemplul celor care alcătuiesc clasa conducătoare a capitalei a antrenat în învălmăşeala ameţită de băutură largi mase populare, printre care şi femei şi copii. […] Laolaltă cu beţivanii oneşti, dacă li se poate spune astfel, vezi şi fripturişti, soldaţi şi civili, care, după ce s-au cherchelit, şterpelesc sticlele cele mai scumpe, cu vinuri generoase şi şampanie fină, pe care le vând apoi la preţ mare. […] «Oneştii» îşi beau şi minţile, câteodată se îneacă la modul propriu în vin, când butoaiele sparte se revarsă în pivniţă, sau în apa împroşcată de pompieri". Nu aşa arată revoluţia la care visa Kricevski. „Tot timpul şi pretutindeni se stârnesc revolte provocate de lipsa hranei", continuă el. „În Rusia regimului Kerenski au avut loc revolte provocate de lipsa încălţămintei şi a hainelor. S-au produs pogromuri agrare care au făcut ravagii şi au prăduit marile proprietăţi, distrugând acele rare oaze de cultură dezvoltată, fără a scuti utilajele

agricole şi animalele de rasă, bibliotecile bine înzestrate şi tablourile pictorilor mari, pogromuri care sfârşeau uneori cu vărsări de sânge când să se împartă prada. [...] Dar «pogromuri ale vinului», «revolte bete», năvala soldaţilor «revoluţionari» şi a mulţimii după alcool, goana nebună printre gloanţe şi tiruri de mitralieră, iar asta chiar în «capitala roşie», aşa ceva nu mai cunoscuse până la dictatura bolşevică.”[1920]

Antonov-Ovseienko, cel răspunzător de insurecţie, confirmă în memoriile sale că s-a băut alcool pe rupte. „Regimentul Preobrajenski, care avea sarcina să stea de pază în faţa pivniţelor Palatului de lamă, s-a îmbătat până la ultimul om şi a fost dezafectat”, povesteşte el. „Regimentul Pavlovski, sprijinul nostru revoluţionar, nu a făcut nici el faţă ispitei prea mult timp. Au fost trimise echipe de oameni selectaţi în diverse regimente: şi aceia s-au îmbătat. Comitetele nu rezistau nici ele mai mult. Cum se lăsa întunericul, începea un adevărat dezmăţ.”[21] în realitate, revoluţia nu s-a jucat în stradă, cu poporul cu arma în mână, ci în sala plină de fum a Institutului Smolnîi, fost pension al fetelor de viţă nobilă, transformat în parlament pentru a găzdui cel de-al

Doilea Congres General al Sovietelor, care se deschidea exact în ziua de 25 octombrie. Când a început reuniunea, încă se auzeau salvele de tun, aşa cum îşi dorea Lenin, pentru a pune presiune asupra delegaţilor şi pentru a înclina balanţa în favoarea insurgenţilor.

BOLŞEVICII ÎMPOTRIVA CONGRESULUI

19 Articolul din L'Humanité publicat la Paris în 9 noiembrie relatează evenimentele petrecute la Petrograd în 25 octombrie. Decalajul dintre date se datorează diferenţelor dintre calendarul iulian şi cel gregorian.

20 Apud Christian Jelen, L'Aveuglement, Flammarion, 1984, p. 26.

21 Antonov-Ovseienko, Notes sur la guerre civile; apud Est & Ouest, octombrie 1967.

SOVIETELOR

Prima problemă pe ordinea de zi se referea la organizarea puterii. Or lovitura de stat o tranşase deja. Delegaţii democraţiei revoluţionare şi ţărăneşti se vedeau puşi în faţa faptului împlinit. Aveau să accepte oare aşa ceva? Aveau să fie de acord să împartă cu fracţiunea bolşevică ce mai rămăsese din puterea pe care pusese aceasta stăpânire? în mod evident, fracţiunea mizase pe acest lucru. Din nefericire pentru ea şi pentru onoarea democraţiei revoluţionare, s-a înşelat amarnic, cumplit de rău. Unii după alţii, reprezentanţii partidelor şi grupurilor socialiste ne-bolşevice au trecut pe la tribună de unde au demontat tentativele complotiştilor întreprinse cu o lună înainte de Constituanta suverană, cu douăzeci de zile înainte de ziua alegerilor, cu 24 de ore înainte de începerea Congresului Sovietelor. Unii după alţii, au declarat că vor părăsi Congresul, hotărâţi să combată lovitura de stat cu aceeaşi rigoare cu care luptaseră împotriva regimului ţarist. Au subscris la aceste declaraţii, într-o majoritate zdrobitoare, şi delegaţii militari ai armatelor combatante veniţi de pe front, precum şi majoritatea delegaţilor Comitetului central al Sovietelor din partea muncitorilor, soldaţilor şi ţărănimii. Fracţiunea bolşevică a rămas singură faţă-n faţă cu fracţiunea discreditată a socialiştilor revoluţionari de stânga.

Boris Kricevski, *L'Humanité*, 9 noiembrie 1917

Pe Lenin nu-l deranjează nicidecum faptul că se vedea singur, ba chiar dimpotrivă. Nu intenţionase niciodată să împartă conducerea ţării cu Sovietele, cu atât mai puţin să se lase controlat de acestea. Lenin îşi doreşte puterea, toată puterea. Planul lui n-are decât de câştigat dacă celelalte formaţiuni politice părăsesc Congresul. De sus de la tribună, Troţki îi ia peste picior pe „dezertori”: „Rolul vostru s-a încheiat; mergeţi acolo unde vă este locul – în coşul de gunoi al istoriei!” 1 Vorbe premonitorii.

Numeroşi oameni dintre cei care s-au opus în acea zi vor fi cu adevărat şterşi din istoria oficială după ce vor fi fost lichidaţi fizic.

Lenin a prevăzut totul, chiar şi numirea unui nou guvern în condiţiile în care precedentul nici nu fusese dizolvat. Noii miniştri trebuie să-i numească pe „comisarii poporului”. Sugestia a venit dinspre Troţki, prin raportare la iacobinii din timpul Revoluţiei Franceze. „Perfect, aduce a revoluţie. Iar guvernul ar putea fi denumit Consiliul comisarilor poporului”, aprobase Lenin.[22] Această denumire, „comisar al poporului”, permite şi conferirea unei aparente legitimităţi populare unei puteri care nu are şi nici nu va avea un asemenea mandat. Guvernul care va fi numit nu va fi alcătuit decât din bolşevici: Lemn este preşedinte, Troţki e comisar al poporului pentru afaceri externe, Rîkov preia portofoliul afacerilor interne, agricultura îi revine lui Miliutin, justiţia lui Lomov, comerţul şi industria lui Noghin, Ministerul Muncii luiŞtiapnikov, cel al Aprovizionării lui Teodorovici, educaţia lui Lunacearski, naţionalităţile lui Stalin.

La începutul lui octombrie, Lenin trimisese o scrisoare Comitetului Central al partidului unde descria felul în care vedea el revoluţia. „Pentru a avea deplin succes, insurecţia nu trebuie să se sprijine pe vreo conspiraţie sau vreun partid, ci pe clasa avansată, scria el. Acesta este cel dintâi punct. Insurecţia trebuie să se bazeze pe avântul revoluţionar al întregului popor. Acesta e cel de-al doilea punct. Insurecţia trebuie să izbucnească atunci când revoluţia ascendentă îşi va fi atins apogeul [...]. Acesta e cel de-al treilea punct. Prin aceste trei puncte se deosebeşte marxismul de blanquism.”[23] Adept al

22 Apud Orlando Figes, La Révolution russe, ed. cit., p. 610 [ed. rom. cit., p. 449 - n. tr.].

23 Lénine, Le Marxisme et Vinsurrection, în Pages choisies de V.I. Lénine, Bureau d’éditions, 1929.

socialismului ştiinţific, convins că lupta de clasă este motorul istoriei, Lenin îi condamna în teorie pe revoluţionarii care voiau să forţeze mâna destinului, aşa cum făcuse în secolul precedent Auguste Blanqui în Franţa, îndreptând revoluţia spre o înfrângere. De atunci, acuzaţia de blanquism devenise una dintre cele mai groaznice jigniri în rândurile marxiştilor. Blanqui lua apărarea unor concepţii arhaice ale socialismului, cele dinainte de Marx. Cu toate acestea, este blanquism, chiar o lovitură de stat, după toate formalităţile, ceea ce a realizat Lenin la acel sfârşit de octombrie. Izbânda lui i-a îngăduit mai apoi să măsluiască faptele revoluţiei, dar, dacă e să judecăm lucrurile prin prisma celor trei condiţii menţionate în scrisoarea lui către Comitetul Central, Lenin a păcătuit prin „blanquism”. Unde este „clasa avansată” invocată? Cele trei mii de gărzi roşii şi soldaţi care au făcut insurecţia sub comanda lui Troţki? Discreţia cu care s-au derulat evenimentele n-are nimic de-a face nici cu o aşa-zisă revoluţie ascendentă. În fine, ziua de 25 octombrie 1917 nu reprezintă nici pe departe apogeul revoluţiei deoarece Congresul Sovietelor, alegerile şi Adunarea Constituantă preconizate să aibă loc în zilele următoare trebuiau, tocmai, să instituţionalizeze procesul declanşat odată cu căderea ţarului, în februarie. Dimpotrivă, dacă ar fi luat o cale legală, revoluţia ar fi trebuit să se tempereze. Lenin şi-a nesocotit propriile sfaturi pentru că, dacă ar fi aşteptat să fie întrunite toate cele trei condiţii enunţate de el însuşi, fără doar şi poate n-ar fi reuşit să pună mâna pe putere.

„În ceasul greu şi hotărâtor al loviturii de stat şi în zilele ce vor urma…”, se poate citi la începutul unuia dintre cele dintâi decrete, acela care va suprima libertatea presei, semnat de Lenin în calitate de şef al guvernului, la data de 27 octombrie. „Ceasul greu şi hotărâtor al loviturii de stat”… în acele prime zile, bolşevicii recunoşteau că era

vorba despre o lovitură de forţă, încă nu începuseră să falsifice istoria. Un an mai târziu, pentru prima aniversare a preluării puterii, organul de partid, *Pravda*, vorbeşte tot de „lovitura de stat din octombrie” într-un editorial semnat de Stalin. Bolşevicii au câştigat nu în urma unei situaţii revoluţionare excepţionale, ci din cauza derivei procesului şi a slăbiciunii forţelor politice care răsturnaseră ţarismul în urmă cu opt luni. Pe parcursul acelei veritabile revoluţii din februarie 1917, partidul lui Lenin nu jucase niciun rol. În schimb, a ştiut să culeagă roadele pe care nu le semănase. „Era uşor de început revoluţia într-o asemenea ţară, a recunoscut liderul bolşevic. Era mai uşor decât să ridici un fulg.”[24]

1

Revoluţiile ruse j

Violenţa e moaşa revoluţiei.

— LENIN[25]

În eseul intitulat *Vechiul Regim şi Revoluţia*, Alexis de Tocqueville scrie că inegalităţile hrănesc un sentiment cu atât mai viu în cazul oamenilor cu cât ele tind să se atenueze. Potrivit lui, cu cât se micşorează, în sânul unei societăţi, distanţa dintre vârf şi bază, dintre conducători şi cei conduşi, cu atât diferenţele îşi pierd caracterul natural, deci legitim, care le era propriu atunci când păreau că sunt înscrise în ordinea lucrurilor şi că trebuie să dăinuiască. Autorul remarcă, de asemenea, că, pe măsură

24 Apud Boris Souvarine, Staline, reed. Gérard Lebovici, 1985, p. 179 [Stalin: Studiu istoric al bolşevismului, trad. de Doina Jela Despois, Humanitas, Bucureşti, 1999» P- ~ n- tr.].

25 Lenin ar fi rostit acest dicton la începutul anului 1918. Citatul parafrazat, reprodus de el şi în Statul şi revoluţia (1917) şi preluat din Capitalul lui Karl Marx şi Friedrich Engels, este următorul: „Violenţa este moaşa oricărei societăţi vechi care poartă în pântece o societate nouă“ (Capitalul, în Opere, voi. 23, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 755) (n. tr.).

ce oamenii devin egali, inegalităţile dintre ei sunt din ce în ce mai puţin suportabile. Cu alte cuvinte, atunci când nedreptăţile sunt flagrante, poporul ar tinde mai puţin să le îndepărteze şi, dimpotrivă, atunci când nedreptăţile se diminuează, poporul ar căuta cu atât mai mult egalitatea. Tocqueville consideră, în plus, că un regim autoritar care face reforme, chiar din propria-i iniţiativă, se pune în primejdie deoarece strică echilibrul pe care i se baza până atunci puterea. Pentru autocraţie acela ar fi momentul politic cel mai dificil.

Situaţia din Rusia de dinaintea anului 1917 susţine argumentul istoricului. Pe măsură ce ţarismul a tins să-şi modifice modalitatea de guvernare, sub presiunea socială sau din iniţiativă proprie, el a aţâţat văpaia revoluţionară, la fel cum, pe măsură ce se atenuau inegalităţile, ruşilor li se păreau din ce în ce mai de neîndurat. Vreme de aproape trei sferturi de secol, din anii 1850 şi până în 1914, ţara a oscilat între reforme şi contrareforme, între deschidere politică şi represiune. Imperiul lua cu o mână ce dădea cu cealaltă atunci când situaţia scăpa de sub controlul puterii centrale. Un pas înainte, doi paşi înapoi, ca să folosim titlul unui pamflet publicat de Lenin în 1904 şi în care îşi explica tactica revoluţionară. Aceste ezitări au sfârşit prin a duce la pierzanie regimul ţarist.

Primul pas în faţă este făcut de Alexandru II, care, în 1855, moşteneşte odată cu tronul şi înfrângerea armatelor ruse în Crimeea. Acest conflict, pornit de tatăl său, Nicolae I, punea Rusia faţă în faţă cu o coaliţie franco-engleză, în încercarea de a prelua controlul asupra Strâmtorii Dardanele, poarta înspre Marea Neagră. Noul ţar îşi dă seama că acest eşec militar se datorează în parte şi funcţionării arhaice a imperiului. Începe să facă demersuri pentru a o moderniza. În 1861, aboleşte iobăgia, destul de târziu în raport cu alte ţări din Europa, şi-i împroprietăreşte pe foştii iobagi, dar într-un număr prea

mic şi într-o măsură prea redusă[26] ca să poată supravieţui fără să se îndatoreze faţă de stat. Odată cu accesul foarte restrâns la terenuri, ţăranii deveniţi liberi simt tot mai conştienţi de distanţa ce-i desparte de marii proprietari, care deţin posesia asupra unei treimi din pământul cultivabil. Odată cu abolirea iobăgiei, Alexandru II a dezechilibrat starea de lucruri existentă, intrinsecă ţarismului, şi a stârnit resentimentul unei ţărănimi care se zbătea să supravieţuiască. Lucrurile se agravează atunci când, în urma unei creşteri excepţionale a natalităţii, populaţia rurală ajunge, în decurs de 30 de ani, de la 50 la 79 de milioane, ducând la o previzibilă criză alimentară. Lipsa de terenuri agricole şi creşterea numărului de guri de hrănit provoacă foametea din 1891, care zguduie imperiul din temelie. Alexandru II recurge în egală măsură la deschiderea politică şi la crearea, încă din 1864, a aşa-ziselor *zemstve*, adunări regionale menite să se ocupe de administrarea locală. Demers tardiv şi insuficient, această delegare de putere constituie încă un eşec. Membrii zemstvelor sunt aleşi prin sufragiu cenzitar, ceea ce-i avantajează pe micii proprietari funciari care-şi apără averea, şi mai puţin interesul general. Codul juridic este adaptat astfel încât să garanteze, teoretic, o mai mare independenţă a justiţiei, dar această spoială de hbertate determină majoritatea populaţiei să înţeleagă mai bine natura autocratică a regimului. În vreme ce jugul ţarist îşi slăbeşte strânsoarea, intelectualii nihilişti, precursori ai bolşevicilor, sunt hotărâţi să distrugă statul spre binefacerea poporului, spre emanciparea lui, după cum susţin aceştia. Populiştii din organizaţia „Zemliai Volia” („Pământ şi libertate”), apoi din gruparea „Narodnaia Volia” („Voinţa poporului”) urmăresc acelaşi program radical. Ei sunt convinşi că atentatele teroriste bine ţintite

26 Concret, proprietarii au dat loturi prea mici şi libertăţi limitate ţăranilor împroprietăriţi (n. tr.).

ar trebui să fie suficiente pentru a răsturna infamul regim. La 13 martie 1881, în Sankt-Petersburg, este ucis Alexandru II.

Ca o ripostă la acest asasinat, fiul şi succesorul ţarului, Alexandru III, interzice partidele şi sindicatele, sporeşte cenzura asupra presei şi îngrădeşte dreptul la libera circulaţie între graniţele imperiului. Doi paşi înapoi. În august 1881, înfiinţează poliţia imperială de securitate, Ohrana, în cadrul „reglementărilor temporare”, care vor rămâne în vigoare până la revoluţia din 1917. Ohrana, care poate face percheziţii şi arestări sumare, care poate băga oamenii la închisoare fără judecată, a fost descrisă apoi în istoriografia comunistă ca o detestabilă poliţie politică. Şi totuşi, în ciuda puterilor de care se bucură şi a metodelor sale arbitrare, această poliţie nici nu se compară cu teroarea pe care o vor institui bolşevicii ceva mai târziu, odată cu apariţia CEKA. Represiunea ţaristă a fost totuşi eficace de vreme ce, până în 1917, militanţii bolşevici vor fi petrecut în medie câte patru ani în închisoare sau în surghiun, iar cei menşevici câte cinci. Măsurile coercitive luate în această perioadă împotriva „duşmanilor dinăuntru” nu au totuşi nimic în comun cu practicile adoptate de comunişti după aceea. Lenin, bunăoară, condamnat în 1895 la trei ani de exil în Siberia pentru activitatea sa politică, a primit în tot acest timp un stipendiu din partea statului care i-a îngăduit să trăiască fără a fi nevoit să muncească. Pe parcursul acestui exil forţat s-a căsătorit cu Nadejda Krupskaia şi şi-a publicat cea dintâi carte, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*[27]. În mod similar, nu era tocmai uşor să supravieţuieşti în temniţele ţariste, dar nici nu există termeni de comparaţie între acestea şi infernul reprezentat mai târziu de închisorile comuniste.

27 V.I. Lenin, Opere 3: Dezvoltarea capitalismului în Rusia, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1955 (n. tr.).

Cei mai mulţi dintre cei închişi primeau hrană şi tutun, cărţi şi hârtie de scris şi puteau să primească scrisori de la rude. Bolşevicului Nikolai Bauman i s-a permis chiar să citească pe timpul şederii lui în închisoare *Capitalul* lui Marx. Câteva scrieri clasice ale literaturii ruse au fost compuse în liniştea celulelor fortăreţei, inclusiv nuvela lui Dostoievski *Micul erou*, piesa lui Gorki *Copiii soarelui* şi romanul lui Cernîşevski *Ce-i de făcut*? care va deveni un text seminal al mişcării revoluţionare. Imaginea publică a închisorii – ticsită până la refuz de zeci de mii de puşcăriaşi cu sentinţe mari – era cum nu se poate mai departe de adevăr. În fortăreaţă nu au fost niciodată mai mult de o sută de prizonieri în acelaşi timp, iar după 1908, niciodată mai mult de treizeci. Puţini rămâneau aici mai mult de circa o lună de zile înainte de a fi transferaţi la închisorile din provincie. În februarie 1917, când fortăreaţa a fost în sfârşit cucerită de mulţime, realitatea dezarmantă a celor nouăsprezece deţinuţi eliberaţi (cu toţii soldaţi răzvrătiţi închişi cu doar o seară înainte) nu a fost lăsată să tulbure aşteptările mitice ale revoluţionarilor. Evenimentul a fost descris drept un triumf al libertăţii asupra despotismului.

Orlando Figes, *La Révolution russe*, Denoêl, 2007, p. 180 [ed. rom. cât., pp. 137 – 138 – n.tr.].

Puterea absolută de care se bucura Ohrana n-a împiedicat totuşi partidele politice cele mai violente să îmbrăţişeze terorismul. În anii 1900 – 1903, Rusia a fost lovită de mii de asasinate politice, printre care s-au numărat şi uciderea ministrului instrucţiunii publice şi a ministrului afacerilor interne. Între 1906 şi 1908, au fost înregistrate 26.000 de atentate şi mai bine de 6.000 de morţi violente.

Alexandru III, apoi Nicolae II, care i-a succedat în 1894, încep un proces de industrializare a ţării, şi de această dată cu o mare întârziere faţă de alte ţări

europene. Calea aleasă este clasică: dezvoltarea căilor ferate, urbanizare accelerată şi instalarea industriilor în oraşe cu ajutorul unei forţe de muncă datorate unui masiv exod din zonele rurale. Acest marş înspre modernitate are totuşi două handicapuri majore. În primul rând, dezvoltarea e finanţată parţial din străinătate, în mod direct sau prin intermediul împrumuturilor. Mai mulţi investitori francezi au avut de pierdut mai târziu, după lima octombrie a anului 1917, când puterea sovietică va refuza să înapoieze faimoasele împrumuturi ruseşti. Investitorii aleg Rusia deoarece mâna de lucru de aici se găseşte din abundenţă şi e ieftină. Dar orice creştere a costului muncii riscă să alunge capitalurile. Muncitorul rus se vede, prin urmare, puternic exploatat. În urma unor greve de durată au fost obţinute interzicerea muncii pe parcursul nopţii în cazul femeilor şi al copiilor şi limitarea zilei de lucru la 11 ore pe zi pentru toţi muncitorii. Sărăciţi, muncitorii se înghesuie câte şase în odaie prin apartamentele din Sankt-Petersburg. Promiscuitatea e un teren prielnic maladiilor. În 1904, rata mortalităţii în capitala imperiului este cea mai ridicată dintre toate marile oraşe europene, în condiţiile în care la fiecare aproximativ trei ani se declanşa câte o epidemie de holeră, în anul 1914 în Rusia există trei milioane de muncitori, ceea ce înseamnă puţin, dar aceşti proletari sunt într-atât de nemulţumiţi de traiul lor, încât vor reacţiona energic la sirenele revoluţionare atunci când acestea vor da glas cererilor lor.

Şi în materie de industrii se produc neajunsuri. Puterea, care privilegiază industria grea în detrimentul industriilor de prelucrare şi a bunurilor de consum, pune povara impozitelor pe ţărani, care nu primesc nimic în schimb. An de an izbucnesc sute de răscoale pretutindeni pe întinderea imperiului. Pe lângă ţărănimea nemulţumită mai era şi clasa mijlocie, de la oraşe, furioasă pentru că i

se refuză şi cea mai mică frântură de putere politică, deşi e încovoiată la rându-i de numeroase impozite, înalţi funcţionari din preajma ţarului pledează pentru reforme, în van însă. Toate acestea vor constitui un teren prielnic pentru revoluţia care stă să izbucnească.

Tot mai multe primejdii

„Ceea ce îi dă revoluţiei caracterul ei specific este [...] faptul că masele, indiferent de obiectul primelor lor revendicări, se lovesc de stat, de o putere garantă a unităţii şi a identităţii naţionale şi că opunând violenţei acestuia violenţa lor ele îi reneagă legitimitatea şi zdruncină în acelaşi timp integritatea corpului politic", susţine Claude Lefort[28]. După aceste criterii, evenimentele care au zguduit Rusia pe parcursul anului 1905 au fost de natură revoluţionară, chiar dacă n-au avut drept rezultat schimbarea de regim. Protestatarii au contestat legitimitatea puterii, obligând regimul să creeze noi instituţii care aveau să aducă prejudicii imperiului în ansamblu şi să deschidă calea spre revoluţia din februarie 1917. În acest sens, există o legătură între cele două revoluţii: nereuşita celei din 1905 pregăteşte terenul pentru succesul celei din 1917.

În ambele cazuri, rolul de catalizator revine unui conflict militar, războiul ruso-japonez în 1904 – 1905, Primul Război Mondial în 1917. Conflictul cu Tokio, de la începutul secolului, a reprezentat un fel de prefigurare a marelui conflict izbucnit în 1914 în Europa. Rivalităţile de putere, care se află la originea acestor războaie, sunt expresia ambiţiilor naţionale care frământau ţările aflate atunci în expansiune economică. Cauzele sunt similare. Dezvoltarea căilor ferate în Rusia secolului al XIX-lea, până la Vladivostok, a întărit prezenţa imperiului în Extremul

28 Claude Lefort, L'invention démocratique, Fayard, 1981, p. 188 [Invenţia democratică, trad. de Nicolae Baltă şi Vasile Mleşniţă, Paralela 45, Piteşti, 1998, p. 161 - n. tr.].

Orient. Ţarul şi-a impus puterea până în Manciuria chineză, unde a creat o bază navală, la Port Arthur. Prezenţa rusească aduce vătămare intereselor japoneze, care vrea totodată să aibă un avanpost în Manciuria în condiţiile în care Imperiul de Mijloc e în declin. Tokio obţine câştig de cauză în 1895, după ce a repurtat o victorie majoră împotriva trupelor chineze. Japonia ocupă provincia, mai puţin Port Arthur, care le rămâne ruşilor. Zece ani mai târziu, japonezii pornesc ostilităţile în scopul cuceririi bazei. Războiul cuprinde întreaga regiune şi se sfârşeşte în 1905 prin înfrângerea Rusiei, nevoită să cedeze baza şi insula Sahalin.

Pierderea bazei de la Port Arthur a afectat prestigiul ţarului, acuzat că şi-a subestimat adversarul japonez. Puterea sperase ca prin acest război să provoace un asalt naţionalist împotriva agresorului cu scopul de a abate atenţia populaţiei de la problemele interne, dar mobilizarea miilor de soldaţi şi creşterea impozitelor pentru finanţarea trupelor au avut efectul opus, accentuând resentimentele. Din decembrie 1904, s-au declanşat greve în marile centre industriale, la Baku, Moscova, Sankt-Petersburg. îmbunătăţirea condiţiilor de muncă e prima dintre revendicările grevişt ilor. Pentru a-i potoli pe muncitori, puterea încearcă să le canalizeze nemulţumirea prin intermediul unor oameni şi structuri pe care socoteşte că le poate controla prin infiltrarea poliţiei sale, Ohrana. Cel mai cunoscut este cazul lui Gheorghi Gapon. Era un preot care ridica de ani buni în slăvi binefacerile ţarului, ca un împărat care pleacă urechea la supuşii săi, dar de fapt preotul era un agent al poliţiei politice. El s-a aflat în miezul evenimentelor care au aprins Rusia.

Cu trecere printre muncitori, Gapon era şi un populist, care putea să susţină revendicările acestora şi să nu mai ţină seama de patronii lui. În ziua de duminică, 9

ianuarie 1905 (potrivit calendarului iulian1), Gapon[29] se află în fruntea zecilor de mii de manifestanţi care au străbătut străzile capitalei, ducând la Palat una dintre cele mai respectuoase petiţii. „Noi, muncitorii şi locuitorii din Sankt-Petersburg, de diverse condiţii, împreună cu femeile şi copiii noştri, cu părinţii în vârstă şi sărmani, venim către Tine, Sire, să căutăm dreptate şi ocrotire. Am sărăcit, suntem asupriţi, muncim peste puterile noastre, şi primim în schimb numai dispreţ...", astfel se poate citi în preambulul revendicărilor mulţimii.1 Libertatea şi inviolabilitatea persoanei, libertatea presei şi libertatea de reuniune paşnică, egalitatea în faţa legii, libertatea de asociere profesională, ziua de lucru de opt ore etc., textul petiţiei reprezintă în esenţă o contestare a autocraţiei.[30] Preotul ştia că manifestaţia e interzisă, şi totuşi a încurajat manifestanţii să facă marşul. În faţa soldaţilor postaţi în faţa palatului, mulţimea se aşază în genunchi. Se aude un gornist şi atunci se declanşează masacrul. Acea duminică însângerată, când au murit probabil aoo de oameni şi au fost răniţi mai bine de 800 – numărul exact al victimelor nu a fost nicicând făcut public –, marchează sfârşitul iluziilor poporului în privinţa „bunului ţar".

Pe tot parcursul anului 1905, Rusia a fost zguduită de manifestaţii violente. Una dintre cele mai cunoscute s-a desfăşurat la Odessa, în iunie, atunci când marinarii de pe cuirasatul Potemkin au pornit o răscoală în portul oraşului, nemulţumiţi de condiţiile de trai de la bordul navei. Cineastul Eisenstein, mare istoriograf al regimului comunist, va face mai târziu un film celebru despre acest episod. Bolşevicii, care îşi vor atribui gloria acelor zile sângeroase, nu au fost totuşi implicaţi în toate aceste

291 . V. mai sus, nota 3, p. 29, despre calendarul iulian/gregorian.

30S uspectat de colaborare cu poliţia secretă, a fost ucis în aprilie 1906 de socialiştii revoluţionari (n. tr.).

frământări. Au ieşit în evidenţă, în schimb, adversarii lor, menşevicii, care erau mai bine reprezentaţi în uzine decât bolşevicii. Troţki, care era implicat în acea perioadă în toată această acţiune politică, va juca şi el un rol de prim-plan. La momentul potrivit, în octombrie 1917, va şti cum să tragă foloase de pe urma acestui trecut glorios.

În duminica însângerată, Lenin, care încheiase cei trei ani de surghiun în Siberia, se afla în Elveţia. Se hotărăşte să se întoarcă în Rusia, dar prezenţa lui acolo nu are nicio greutate în economia evenimentelor. Lenin se mulţumeşte să-i îndemne la violenţă pe manifestanţi: „Aruncaţi cu acid peste poliţiştii care fac scut împotriva mulţimii răsculate, turnaţi apă clocotită de la etajul clădirilor asupra soldaţilor, nenorociţi caii cu cuie, aruncaţi cu bombe în stradă, nu contează numărul victimelor.”[31] Toate aceste tulburări revoluţionare sunt de natură să-l convingă pe liderul bolşevic să alcătuiască un partid în stare să canalizeze furia mulţimii. Acţionează în acest sens de când a provocat o sciziune în rândul Partidului Muncitoresc Social-Democrat Rus (PMSDR), cu prilejul congresului ţinut la Bruxelles şi la Londra în 1903. S-au confruntat fără menajamente marxiştii istorici precum Pavel Axelrod şi Iuri Martov, care pledau pentru un partid deschis tuturor celor interesaţi, pe de o parte, şi Lenin, pe de altă parte, care era convins că doar revoluţionarii de profesie, disciplinaţi şi centralizaţi, pot conduce poporul spre revoluţie. După producerea sciziunii, Axelrod, Martov şi partizanii lor au convenit să se intituleze *menşevici* (minoritari), păstrându-şi această denumire şi după ce vor relua controlul, ceva mai târziu asupra PMSDR. Lenin şi cei loiali lui, care şi-au luat numele de *bolşevici* (majoritari), au reuşit să pună mâna pe ziarul partidului, *Iskra* (*Scânteia*). Această ciorovăială între facţiunile

31 Apud Arkadi Vaksberg, Le Laboratoire des poisons, Buchet-Chastel, 2007, p. 16.

minuscule ale unui partid, el însuşi neînsemnat în termeni de influenţă politică reală, va avea apoi consecinţe funeste pentru Rusia şi locuitorii ei.

La începutul secolului XX, socialiştii revoluţionari sunt ceilalţi rivali ai bolşevicilor. Bine reprezentaţi în zonele rurale, socialiştii revoluţionari au jucat un rol important în revoluţia nereuşită din 1905. Spre deosebire de ceilalţi marxişti, menşevicii şi bolşevicii, care le acordă atenţie doar proletarilor, socialiştii revoluţionari sunt de părere că ţăranii reprezintă adevăratul ferment revoluţionar al Rusiei. Evenimentele din 1905 par să le dea dreptate. Pe tot parcursul anului, izbucnesc răscoale în întreaga ţară. Simt jefuite şi distruse trei mii de conace în câteva luni. Insurgenţii se organizează în uniuni, în societăţi agricole, în cooperative. În iunie 1905, Uniunea Ţărănească Generală are drept deviză „proprietatea colectivă pentru toată lumea”. 229 de răscoale rurale în octombrie, 796 în noiembrie, deja nu mai vorbim de o revoltă, ci de o revoluţie în adevăratul înţeles al cuvântului. [32]Puterea face o serie de concesii, dar nu e de ajuns ca să potolească văpaia. Lovitura decisivă vine în cele din urmă în decembrie. Muncitorii din Sankt-Petersburg reuniţi în consiliu – *soviet* în limba rusă, o denumire care va face carieră – cheamă la greva generală pentru ziua de 6 decembrie, iar două zile mai târziu le va urma exemplul şi Sovietul din Moscova. Stă să izbucnească insurecţia generală. Ţarul dă ordin soldaţilor să acţioneze. Mai mult de o mie de moscoviţi şi-au găsit moartea în luptele de stradă care au însângerat oraşul până la începutul lui ianuarie. De astă dată, loialitatea soldaţilor a salvat regimul de la prăbuşire. Doisprezece ani mai târziu, în februarie 1917, puterea nu se va mai bucura însă de sprijinul armatei.

32k ogonov, Lenin: O nouă biografie, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, Bucureşti, 1994, p. 443 - n. tr.].

Peisajul politic nu va mai fi la fel după acest an revoluţionar. Puterea a trebuit să facă faţă unora dintre cele mai grele încercări. Este un nou pas înainte. În august a fost convocat un parlament, *Duma*, iar în octombrie a luat fiinţă Partidul Constituţional-Democrat, numit Partidul Cadeţilor (KD), constituit dintr-o facţiune a inteligheţiei liberale, avându-l în frunte pe Pavel Miliukov, cel mai cunoscut istoric al generaţiei sale. Sub presiunea evenimentelor, ţarul a semnat şi *un* manifest propus de prim-ministrul său, contele Serghei Witte, prin care recunoaşte libertatea de conştiinţă, de exprimare şi de reuniune paşnică. În plus, puterea a promis că nu va interveni în cursul alegerilor pentru Duma. Pentru a potoli spiritele din zonele rurale, a fost scăzută renta funciară, a fost crescut salariul lucrătorilor din agricultură, iar încetul cu încetul au fost şterse datoriile pe care le mai aveau pentru terenurile lor foştii iobagi, de la emanciparea din 1861. Din nefericire, aceste impulsuri reformatoare îşi vor pierde în curând din tărie. Şi aceasta din cauza opoziţiei unei puteri prea puţin dispuse să renunţe la prerogativele ei, dar şi din cauza anarhismului unei societăţi ruse care nu ţine cont nicidecum de jocul democratic.

În iulie 1906, ţarul îl numeşte pe Piotr Stolîpin preşedintele Consiliului de Miniştri. Cu un an înainte, acesta se remarcase ca guvernator cu voinţă de fier al provinciei Saratov. A fost scurtă vreme ministrul afacerilor interne, până să fie chemat la conducerea guvernului. Stolîpin are idei şi dorinţa sinceră de a reforma regimul, fără a fi însă un democrat, în măsura în care chiar existau democraţi în Rusia la acea epocă. El vrea să redea încrederea în rândul ţăranilor, absolut necesară pentru economia unei ţări în esenţă agrare. Voia să crească nivelul de trai al ţăranilor, să creeze condiţiile favorabile desprinderii din rândurile ţărănimii a unei clase mijlocii bogate, iar toate acestea i-ar aduce regimului un sprijin

popular de care ducea lipsă atunci. S-a aprobat o reformă agrară cu consolidarea terenurilor agricole, susţinută de un sistem bancar adecvat, însoţită de diverse măsuri menite să încurajeze popularea pământurilor rodnice din est. Stolîpin urmărea totodată implicarea ţăranilor în viaţa politică prin intermediul unor adunări alese până la cel mai mic eşalon administrativ, *volost*. Nu a izbutit să-şi pună planurile în aplicare. Erau ameninţate prea multe interese ale clasei superioare, nobiliare, din Rusia în cazul în care clasei inferioare i s-ar fi îngăduit să se exprime. Fractura, care nu a putut fi niciodată remediată în ciuda eforturilor lui Stolîpin, explică în parte susţinerea pe care o va arăta ţărănimea faţă de revoluţionari când va veni vremea.

Tulburările politice pun frână reformelor. Alături de Partidul Cadeţilor se mai profilează, la stânga, Partidul Socialist Popular, la dreapta octombriştii, monarhiştii constituţionali gata să colaboreze cu loialitate cu guvernul, conservatorii Uniunii poporului rus, iar la extrema dreaptă Centuriile Negre. Duma, divizată, tărăgănează orice decizie. O primă dizolvare, apoi a doua, apoi a treia, întreprinse în doar 18 luni, dovedesc dorinţa lui Stolîpin de a guverna cu o Cameră în bună ordine. Şi pentru că nu-i reuşeşte, el schimbă regulile jocului. Este promulgată o nouă lege electorală, mai favorabilă nobilimii şi micii burghezii. Această Dumă conservatoare, aleasă în iunie 1907, va avea o durată de cinci ani, dar Stolîpin nu va izbuti să-şi ducă reformele la bun sfârşit. După părerea lui, era nevoie de douăzeci de ani ca să se facă reformă în Rusia, iar el nu a avut la dispoziţie decât cinci. Abandonat de ţar, care avea reţineri în faţa dârzeniei lui, preşedintele Consiliului şi-a dat demisia în primăvara lui 1911. Câteva luni mai târziu a fost asasinat de Dmitri Bogrov, un student revoluţionar care s-a dovedit mai apoi că era agent Ohrana. Cu stilul său rigid de a conduce, Stolîpin îşi făcuse numeroşi adversari. Vechea elită era agasată de felul în

care îi contestase anumite privilegii, mai ales în zonele rurale, iar pe liberali i-a dezamăgit odată cu multiplele dizolvări ale Dumei atunci când aceasta avea opinii diferite de ale lui. Cât despre partidele extremiste, acestea se temeau ca nu cumva el să-şi pună în aplicare planurile reformiste, să izbutească să stingă flacăra revoluţionară, care mocnea, întreţinută fiind, chiar aţâţată de o libertate de exprimare de care Rusia nu se mai bucurase niciodată pe tot parcursul istoriei ei de până atunci.

Ţarul Nicolae II nu şi-a iertat probabil nicicând duminica aceea însângerată, din 9 decembrie 1905. După acea dramă, a dat dovadă de nehotărâre, de ezitare, ceea ce a fost luat drept inconştienţă. O imagine inedită în această ţară imensă, obişnuită încă de pe vremea lui Petru cel Mare cu o putere de drept divin autoritară. Această fragilitate explică în parte de ce ruşii n-aveau să fie tocmai surprinşi de prăbuşirea lui, în februarie 1917, şi de ce vor cădea mai apoi în mâinile bolşevicilor, e drept, mai mult constrânşi, nu de bunăvoie. După ce au scăpat de „Moş Nicolae”, părinte al naţiunii considerat veleitar, ei se vor pricopsi cu „nuieluşa” Lenin.

Angrenajul

În pragul primei conflagraţii mondiale, Rusia este o ţară cu o viaţă politică tulbure şi cu o societate fracturată, în urma unei puternice creşteri industriale care tindea să recupereze întârzierea acumulată de decenii. Tripla criză, militară, instituţională şi economică, pe care o va provoca războiul, a afectat un regim ţarist vechi de mai bine de trei secole într-o manieră deconcertant de uşoară. Conflagraţia, despre care ţarul socotea c-o să-i salveze tronul, i-a fost de fapt groparul, ca un fel de plată pentru greşelile acumulate de la revoluţia eşuată din 1905. Imperiul îşi dorea să intre în luptă pentru a şterge umilirea pe care o suferise din partea japonezilor, în speranţa de a distrage atenţia de la problemele intestine şi în încercarea

de a canaliza tulburările revoluţionare înspre un avânt naţional care ar fi prins forţă. Avea să se întâmple tocmai pe dos. Înfrângerile suferite vor fi percepute ca nişte afronturi, efortul de război va îngreuna şi mai mult traiul de zi cu zi al poporului, iar astfel extremiştii vor găsi terenul propice pentru a-şi consolida poziţia.

Se cunoaşte angrenajul care a condus la prima conflagraţie mondială. Când moştenitorul tronului Austro-Ungariei, Franz-Ferdinand, a fost asasinat de către teroristul sârb Princip în data de 534 iunie 1914, la Sarajevo, în Bosnia, Imperiul Habsburgic a găsit pretextul pentru a pregăti un atac împotriva Serbiei, pe care o considera un focar de agitaţie slav în Balcani. Viena, care se gândea că va fi un conflict local, trimite un ultimatum Belgradului, care-l respinge. Ocrotitor al slavilor, ţarul Nicolae II vine în sprijinul Serbiei în această etapă de rezistenţă. Casa de Habsburg consideră că imperiul rus e prea slăbit după evenimentele din 1905 ca să mai constituie o ameninţare. Franţa, sub conducerea lui Raymond Poincaré, speră la rându-i să-şi ia revanşa faţă de Germania, aliata Austro-Ungariei. Parisul promite să sară în ajutorul ţarului şi-l îndeamnă să se implice în conflict. Berlinul, în fine, va accepta deopotrivă o conflagraţie generală împotriva Triplei Antante, franco-anglo-rusă, care leagă aceste ţări încă din 1907. Jocul alianţelor duce la război: la 28 iulie, Austro-Ungaria declară război Serbiei; pe 30, Rusia decretează mobilizarea generală; la 1 august, Berlinul intră în conflict cu Sankt-Petersburg, apoi la 3 iulie cu Parisul şi Londra. Trei săptămâni mai târziu, pe 23 august, Japonia, aliata Angliei, declară şi ea război Germaniei. În cele din urmă, la 29 noiembrie Turcia ia partea imperiilor centrale. Conflictul prinde dimensiuni mondiale.

În Rusia, ca şi în celelalte ţări beligerante, puterea e convinsă că războiul nu va dura mult. Armata ţaristă este

chiar mai puţin pregătită decât cea a inamicului pentru a purta un război de lungă durată. Prost echipată, adeseori cu materiale învechite, ea trage ponoasele de pe urma subindustrializării imperiului. Înainte de izbucnirea conflictului, bugetul pentru trupe reprezenta 57% din bugetul alocat de Germania întregului personal militar şi 63% din cel alocat armatei austro-ungare de către Viena. Recrutul rus este deopotrivă prost antrenat şi deficitar înrolat. Compusă în principal din ţărani, armata aceasta, care a fost folosită frecvent de regim ca forţă represivă în anii precedenţi, cunoaşte numeroase revolte. Ofiţerii, numiţi pentru loialitatea lor faţă de coroană, şi mai puţin pe criterii de competenţă, au o percepţie arhaică asupra confruntărilor armate. Calul, bunăoară, simbolul nobilei cavalerii de odinioară, este mai important din punctul lor de vedere decât viaţa unui om.

În momentul declarării războiului, armata imperială abia dacă are câteva sute de vehicule motorizate, dintre care două ambulanţe. Starea comunicaţiilor este deplorabilă. Încă de la primele confruntări, ordinele sunt trimise de la comandamentul general către forţele angajate în luptă prin intermediul motocicliştilor, în lipsa unei reţele telegrafice dezvoltate. Din această cauză este afectată mobilitatea trupelor, cu atât mai mult cu cât în ţară nu există căi ferate. În ciuda acestor neajunsuri, imperiul înregistrează în primă instanţă câteva victorii şi îşi împinge trupele înspre vest, până în Prusia orientală. Euforia este de scurtă durată la Petrograd, noul nume pe care-l poartă capitala fostă Sankt-Petersburg, care suna germanic. În primăvara lui 1915, o contraofensivă austro-germană recucereşte în doar câteva săptămâni teritoriile pierdute. Armata rusă trebuie să abandoneze Polonia, Lituania şi o parte din Letonia. Aceste eşecuri îl determină pe ţar să preia el însuşi conducerea armatei, asigurată până atunci de un văr de-al doilea al tatălui său, marele

duce Nicolae, un om popular în rândul soldaţilor. Nicolae II comite astfel o dublă greşeală. Noua misiune îl va ţine departe de capitală, unde se desfăşoară intrigile curţii, unde norodul mocneşte necontenit a răscoală, iar de-acum înainte va fi făcut direct răspunzător pentru înfrângerile care vor urma, ceea ce-i va submina şi bruma de autoritate care-i mai rămăsese.

Armata, cu moralul la pământ, este primul pilon al regimului care se va fisura. Frontul se stabilizase în 1916, dar starea materială a soldaţilor se înrăutăţeşte în lipsă de resurse. Batalioane întregi nu au nici măcar puşti cu care să lupte, cei care deţin puşcă au ordin să nu tragă mai mult de zece cartuşe pe zi, artileria nu are obuze pentru a riposta în faţa bombardamentelor inamice. O parte dintre soldaţi mărşăluiesc desculţi în aşteptarea cizmelor promise de aliaţii anglo-francezi, dar care întârzie să sosească din cauza problemelor cu transportul. Indiferenţa afişată de ofiţerii superiori în privinţa costurilor umane ale luptelor destramă coeziunea regimentelor şi dăunează bunei funcţionări a relaţiilor ierarhice. În ajunul revoluţiei din februarie 1917, trei mii de soldaţi căzuseră deja victime războiului. Ţăranii, care formau grosul batalioanelor, nu au adeseori decât o vagă idee în legătură cu motivul pentru care ar trebui să moară. Poate că pentru ţar, dar cu siguranţă nu pentru naţiunea rusă despre a cărei entitate ei nu ştiu nimic, smulşi cum sunt din satele lor, departe de pământurile lor. Acea armată nu va fi de niciun folos atunci când imperiul va începe să se scufunde.

La Petrograd, temeliile regimului se clatină. Instalarea ţarului la statul-major general, Stavka în rusă, repliat la Moghilev după înaintarea inamicului, la mai mult de 600 de kilometri de capitală, dă apă la moară intrigilor. În absenţa lui, ţarina Alexandra Feodorovna conduce curtea. Verişoară a Kaiserului german, ea e suspectată de o parte a nobilimii că-şi doreşte victoria imperiilor

centrale. Ca o circumstanţă agravantă, nu sunt pe plac nici legăturile ei cu Rasputin. Acest călugăr şarlatan, sosit la palat cu un deceniu în urmă, exercită o influenţă puternică asupra ţarinei de când l-a înzdrăvenit pe fiul ei, ţareviciul Aleksei, care era suferind de hemofilie. Rasputin se amestecă în toate, inclusiv în numirea miniştrilor sau a generalilor. Prezenţa în inima monarhiei a acestui personaj libidinos contribuie la degradarea prestigiului imperial în rândurile norodului. Asasinarea lui, la mijlocul lunii decembrie 1916, de către ultramonarhişti la comanda prinţului Iusupov anunţă tulburările politice din anul următor.

Din noiembrie 1916, Duma se opune în mod deschis guvernului sub imboldul Partidului Cadeţilor, condus de Pavel Miliukov. O majoritate a deputaţilor încă socoteşte că e posibilă salvarea imperiului, dar ţarul, influenţat de la distanţă de scrisorile soţiei sale care-i relatează bârfele de la curte, face greşeală după greşeală numind prim-miniştri care nu simt pe placul Camerei. Din noiembrie până în ianuarie se fac şi se desfac trei cabinete, ceea ce sporeşte instabilitatea. În acest timp, strada e tot mai nemulţumită. Pentru Nicolae II, adevărata ameninţare de acolo vine. Ţara este epuizată după trei ani de război. Din 1915, oraşele au suferit penurii alimentare cronice. Zonele rurale rămân în paragină în lipsa mâinii de lucru, plecate pe front, iar ţăranii care încă trăiesc acolo preferă agricultura de subzistenţă în locul cultivării de cereale pe care statul le cumpără la preţuri prea mici. În oraşe, se fac cozi lungi în faţa magazinelor alimentare şi, în aşteptarea ipoteticei aprovizionări, oamenii critică tot mai virulent puterea. Din aceste nemulţumiri va prinde viaţă revoluţia.

Răsturnarea

Soarta ţarului s-a jucat pe parcursul a opt zile, din 23 februarie până în 3 martie 1917, de la primele manifestaţii din Petrograd până la publicarea actului de abdicare a lui

Nicolae II. Viteza cu care s-au derulat evenimentele, spontaneitatea reacţiilor, imprevizibilitatea întâmplărilor fac din această lună februarie 1917 o autentică revoluţie populară, fără manipularea unor forţe politice, indiferent de natura lor.

Hotărârea autorităţilor de la Petrograd de a raţionaliza pâinea cu începere de la 1 martie a fost scânteia care a aprins vâlvătaia. Se răspândeşte zvonul că în curând nu se va mai găsi nimic prin magazine. Pe 23 februarie* e ziua internaţională a femeii. Ideea unei manifestaţii de solidaritate feminină la acea dată, an de an, fusese lansată de socialista germană Clara Zetkin, în cursul celei de-a doua conferinţe a Internaţionalei socialiste a femeilor, din 1910, de la Copenhaga. Miile de femei care s-au hotărât să defileze pe străzile capitalei ruse în acea zi de februarie simt femei sătule de lipsuri şi soţii care cer să li se întoarcă bărbatul acasă de pe front. Pe măsură ce treceau orele, rândurile manifestaţiei se tot îngroşau, alăturându-li-se lucrătoarele din industria textilă care au intrat în grevă, muncitorii metalurgişti care şi-au părăsit fabrica pentru a veni să strige „Vrem pâine!” sau „Jos ţarul!”. Pe Nevski Prospekt, strada principală din Petrograd, manifestanţii îi înfruntă pe cazacii călare, însărcinaţi să protejeze Duma care se afla nu departe. Oare avea să se repete ziua însângerată de 9 decembrie 1905? De astă dată, soldaţii s-au mulţumit să blocheze strada, fără a împrăştia mulţimea. Mai târziu se va afla că trupele erau alcătuite în acea zi din tineri cazaci, prea puţin experimentaţi, înzestraţi cu cai neobişnuiţi să umble prin oraş. [33]Pasivitatea lor e interpretată ca o slăbiciune a puterii de către manifestanţi, care vor încerca în zilele următoare să-şi sporească avantajul.

Începută în mod paşnic, revoluţia din februarie 1917 va fi înecată în sânge. Încurajată de aparenta ezitare a

33* 8 martie, după calendarul gregorian (n. tr.).

regimului, o mulţime dezlănţuită s-a răspândit în Petrograd. Până în 25 februarie, cortegiile sunt paşnice, iar grevele simt tot mai frecvente. Ulterior câştigă teren acţiunile extreme, iară lozinci clare, dar cu acea violenţă de care e capabilă o mulţime lăsată de capul ei, care prinde tot mai mult curaj şi devine conştientă de forţa ei irepresibilă. Furia manifestanţilor se îndreaptă asupra a tot ceea ce simbolizează, din punctul lor de vedere, nedreptatea şi asuprirea. Cei dintâi vizaţi sunt cei suspectaţi de speculă, comercianţii acuzaţi că au profitat de penurie ca să se îmbogăţească: le-au fost jefuite magazinele, iar unii chiar au fost linşaţi. Forţele de ordine sunt atacate, poliţiştii din Ohrana, cazacii din poliţia călare, miliţiile patronale. Sunt distruse atributele imperiale, acvilele imperiale simt sfărâmate, statuile ţarului răsturnate. Arsenalele sunt luate cu asalt, iar armele sunt împărţite. Cele mai grave incidente violente au avut loc la Kronstadt, la baza navală instalată pe insula Kotline, la vreo zece mile distanţă în larg de Petrograd. Sute de ofiţeri sunt mutilaţi, asasinaţi, cu o sălbăticie care stă mărturie pentru ura acumulată în rândul marinei ruse, cunoscută pentru duritatea regulamentului său.1 Potrivit cifrelor oficiale, au fost 1.443 de morţi şi răniţi în acele zile, şi asta doar în capitală. Claude Anet, jurnalistul de la *Le Parisién* care a transmis corespondenţe despre aceste evenimente, nota în cronicile sale: „Un prieten intim al prinţului Lvov mi-a făcut cunoscut numărul victimelor revoluţiei care se ridica la opt mii în Petrograd; sunt incluşi aici toţi răniţii îngrijiţi în spitale şi ambulanţe, precum şi cei decedaţi. Mai trebuie adăugaţi şi cei o mie de răniţi îngrijiţi la domiciliu. Numărul morţilor e de 1.200 – 1.500. S-au dat lupte vineri, sâmbătă, duminică şi luni, iar garovodoii (poliţiştii) au continuat, încă trei zile, să

tragă de pe acoperişuri cu mitraliere şi puşti.”[3435]

La primele incidente, Nicolae II a dat ordin ca manifestaţiile să fie înăbuşite. În ziua de 26, armata a ocupat Petrogradul, dar în rândurile ei nu există acord în privinţa atitudinii care ar trebui adoptată. O unitate aparţinând de regimentul Volhinia (Ucraina) trage asupra mulţimii, omorând 40 de oameni. În semn de protest, o companie din regimentul Gărzii Pavlovski se răscoală. În câteva zile, toate forţele armate prezente în capitală vor lua hotărârea de a rămâne neutre sau, mai rău, de a se da de partea revoluţiei. Pe 27, ţarul îi ordonă generalului Ivanov să pornească spre Petrograd. Nu va ajunge niciodată acolo. Generalul Alekseiev, comandantul-şef interimar al forilor armate ruse, e de părere că trebuie izolată capitala, fără a mai încerca să se restabilească ordinea. Îi este teamă ca nu cumva răzmeriţa să se întindă în toate unităţile, până pe front. Mai multe garnizoane din nord sunt deja atinse de mişcarea revoluţionară. Generalul îi solicită lui Ivanov să-şi oprească înaintarea. Petrogradul rămâne astfel pe cont propriu, iar în acest timp se răscoală şi Moscova. Începând din 1 martie evenimentele se precipită.

În această debandadă, se stabilesc pe poziţii două puteri paralele, chiar concurente. În fabrici, în cartiere, chiar în mijlocul regimentelor, iau fiinţă spontan Soviete, la fel ca în timpul revoluţiei nereuşite din 1905. Puterea de la bază, radicală încă de la început, îi va atrage curând pe cei care caută să exploateze situaţia pentru propria lor cauză. Mai târziu, se vor purta straşnice lupte pentru putere. Viitorul revoluţiei, sau mai bine spus moartea ei se va juca din momentul în care bolşevicii vor reuşi să le submineze.

---

34 Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, Perrin/Tempus, 2007, p. 29.

35 Claude Anet, La Révolution russe: Chroniques, îgij-igao, ed. cit., p. 113.

La 1 martie, un Comitet executiv al Sovietelor, Ispolkom, pregăteşte un program care să-i îngăduie să negocieze cu Comitetul provizoriu al Dumei, o altă putere, de astă dată instituţională. Acest Comitet provizoriu, creat la 28 februarie, reprezintă într-un fel sau altul principalele tendinţe ale Camerei: dreapta cu Şulghin, octombriştii cu Rodzianko, Partidul Cadeţilor cu Miliukov, stânga cu Kerenski. În noaptea dinspre 1 spre 2 martie, Ispolkomul şi Comitetul provizoriu s-au pus de acord asupra unui program în opt puncte. În aceeaşi zi, cele două instanţe validează formarea unui Guvern Provizoriu, avându-l ca preşedinte pe prinţul Lvov, apropiat de Cădeţi, un bărbat foarte respectat, care fusese până atunci preşedintele Uniunii zemstvelor, adunările din provincie create de ţarism pentru a canaliza manifestările poporului. Nicolae II se confruntă acum cu o putere care susţine că ar întruchipa poporul (Sovietele) şi pe reprezentaţii săi (Duma). În ziua de 3 martie, ţarul abdică.

ABDICAREA ŢARULUI NICOLAE II

Dacă e să alegem o noapte fatală în istoria Rusiei, dacă ar fi să existe o asemenea noapte care să condenseze în decursul câtorva ore întreaga soartă a ţării – aceasta trebuie să fie noaptea de 1 spre 2 martie 1917.

Aşa cum în catastrofele geologice de anvergură urmează replici după replici, trosnete şi alunecări de teren când încă nu s-au sfârşit cele dinainte, anunţându-le totodată pe cele ce vor urma, tot aşa în această revoluţie rusă s-au produs laolaltă mai multe alunecări unele după altele, dintre care una singură era de ajuns ca să schimbe înfăţişarea ţării şi întreaga ei existenţă – dar se înşiruiau ca şi cum s-ar fi prăbuşit nişte stânci din ce în ce mai cataclismice, fiecare aneantizând-o pe cea dinainte, lăsând-o fără semnificaţie, de parcă nici n-ar fi existat. […]

Protagoniştii evenimentelor din februarie se bucurau că sosise ora victoriei lor. Ardeau de nerăbdare să-i smulgă

ţarului actul de abdicare, nădăjduind să-l dobândească abia după încheierea războiului, dar ardeau şi mai tare de nerăbdare să tragă foloase de pe urma acestei abdicări prin ruptura definitivă cu vechiul regim, prin refuzul de a accepta numirea lor din mâinile vechii puteri de a căror restauraţie se temeau mai mult decât orice. (în cursul tuturor revoluţiilor se face aceeaşi greşeală, şi anume teamă nu de ce va să vină, ci de restauraţie.) Guvernul Provizoriu s-a constituit în mod independent de abdicarea sau neabdicarea ţarului: dacă Nicolae II n-ar fi abdicat în acea zi, Guvernul Provizoriu tot s-ar fi autoproclamat la ora 3 după-amiază, în ziua de 2 martie.

Conducătorii revoluţiei din februarie nici nu se gândeau, nu avuseseră vreme să-şi dea seama şi nici nu voiau să dea crezare ideii că într-o bună zi o altă revoluţie îi va da la o parte, că-i va prinde în capcană şi-i va anihila, pe ei şi radicalismul lor secular.

Alexandre Soljénitsyne, *Réflexions sur la révolution de Février*, Fayard, 2007, pp. 67 – 70.

„Noi, mai vârstnicii, nu vom trăi să vedem revoluţia rusă”, declarase Lenin în ianuarie 1917, cu vădită lipsă de simţ politic. În apărarea lui, trebuie să recunoaştem că liderul bolşevic, aflat atunci la Zürich, era desprins de ceea ce se întâmpla în ţara lui. Veştile pe care le primea din Petrograd veneau rar şi cu mare întârziere. Aleksandr ştiapnikov, responsabilul bolşevic în capitala rusă, e nevoit să constate fără ocolişuri că „toate organizaţiile şi grupările politice clandestine se opuneau acţiunilor de masă în primele luni ale anului 1917”.1 Tulburările din februarie au fost spontane şi i-au luat cu adevărat prin surprindere pe revoluţionarii de meserie. Iuri Martov, şeful menşevicilor, se afla la rânduri la Zürich, Troţki, membru în acea vreme al aceluiaşi partid, se afla la New York, iar Viktor Cernov, care conducea Partidul Socialist-Revoluţionar, a aflat despre căderea ţarismului în timp ce

vizita Parisul. „Revoluţia din februarie a fost un mare şi fericit eveniment, neaşteptat chiar şi pentru aceia dintre noi care se puseseră în slujba ei de mulţi ani şi care trăgeau nădejde să se declanşeze la un moment dat”, mărturisea *La Cause du Peuple*, publicaţia socialist-revoluţionarilor.[3637]

Război pe toate fronturile

Relaţiile dintre Soviete şi Guvernul Provizoriu au fost impregnate de suspiciuni încă din primele zile. Puterea bicefală nu este niciodată viabilă pe termen lung: se va sfârşi atunci când o parte o va elimina pe cealaltă, încă de la început, revoluţia din februarie 1917 se sprijină pe două picioare care nu păşesc pe acelaşi ritm, ceea ce duce la clătinarea noii Rusii, care se va prăbuşi până la urmă. Guvernul Provizoriu are în sarcină un aparat de stat slăbit, duce povara unui război distrugător şi costisitor, este supus ambiţiilor clasice ale unor oameni politici care n-au înţeles mereu prin ce va trece ţara lor. Sovietele, care se doresc a fi emanaţia voinţei poporului, nu se preocupă nicidecum de problemele care ţin de guvernare: supuse presiunilor de la bază, vor să rezolve revendicările acesteia, iar infiltrate cum sunt de extremişti, cer imposibilul. Diferendul se va preschimba în divergenţă, ca să devină mai apoi opoziţie radicală sub presiunea războiului.

Conflagraţia mondială a pus capăt ţarismului şi va fi groparul revoluţiei din februarie. Toate jocurile politice, de la vârf la bază, de la democraţi şi până la revoluţionari, la oraş ca şi la sate, se învârt în jurul războiului mondial, totul este determinat de el. Războiul, mai mult decât orice forţă socială sau de voinţa vreunui individ, va duce la

36 Michel Heller, Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, P- 19-

37 Apud Jacques Baynac, Les Socialistes-Révolutionnaires, Robert Laffont, 1979, p. 290.

finalul fatal, lovitura de stat a bolşevicilor care va băga Rusia în cămaşa de forţă a totalitarismului vreme de decenii. După cum se va adeveri mai târziu, pe parcursul întregului secol XX, războiul e unul dintre elementele premergătoare comunismului.

Războiul paralizează Guvernul Provizoriu şi-l împiedică să organizeze alegeri, care i-ar fi conferit o legitimitate democratică. Convocarea unei Adunări Constituante nu mai este fezabilă până la încheierea păcii. Viitorul instituţional al noului regim este pus în suspensie de evoluţia conflictului. Miniştrii sunt membrii unei Dume deja în funcţiune sub ţarism, în vreme ce majoritatea sovietelor au fost deja alese prin sufragiu direct în timpul revoluţiei. Cele două puteri nu au deci aceeaşi reprezentativitate şi simt, în termeni de suveranitate, inegale de facto. Fragilul echilibru politic rezultat din zilele lunii februarie se vede subminat. Mai mult, guvernul însărcinat cu treburile interne este constrâns să facă parte în continuare din acest conflict pe care l-a primit moştenire oarecum. Pavel Miliukov, şeful Cadeţilor şi ministru de externe, suportă presiunea aliaţilor franco-englezi în sensul respectării de către Rusia a angajamentelor sale militare. În clasa politică tradiţională, este de neimaginat ieşirea din luptă, atâta vreme cât există slavi care se află încă sub jugul austro-ungar, atâta vreme cât Imperiul Otoman încă rămâne ameninţător, atâta vreme cât Armenia nu a fost eliberată de sub tutela Constantinopolului, atâta vreme cât strâmtorile din Marea Neagră sunt inaccesibile. Guvernul Provizoriu a moştenit toate cauzele care-l împinseseră pe Nicolae II s-a intre în acest război în august 1914. Poporul, cel cu adevărat sacrificat în acest conflict, n-are cum să emită consideraţii strategice, nici măcar pretenţii naţionale, care mobilizează elita cu atât mai mult cu cât nu aceasta duce nemijlocit greul bătăliilor. Asupra acestor chestiuni există un

dezacord total între ruşi şi noua putere.

Atunci când, în aprilie, Miliukov reafirmă obiectivele Rusiei în război, el provoacă o explozie de ură populară care-l obligă să-şi dea demisia. Pentru a mai calma spiritele, prinţul Lvov alcătuieşte un nou guvern lărgit, cu socialiştii. Postul-cheie al Ministerului Războiului îi revine lui Aleksandr Kerenski, care fusese ministrul justiţiei. Acest avocat de 36 de ani se afirmase din perioada ţarismului, când îi apărase pe revoluţionarii urmăriţi de regim. A fost ales în 19 la în Dumă sub eticheta muncitorească, Trudovik, ai cărui membri proveneau din Partidul Socialist-Revoluţionar. Ca o ironie a istoriei, se născuse în acelaşi oraş precum Lenin, Simbirsk. Tatăl lui era directorul liceului pe vremea când viitorul lider bolşevic îşi făcea studiile acolo. Cel care avea să-i devină cel mai mare duşman a fost deci crescut mai mult sau mai puţin la sânul aceleiaşi comunităţi.

Imediat după ce a fost numit, Kerenski alege un nou şef de stat-major, în persoana generalului Aleksei Bruşilov, despre care se ştia că e bine văzut de soldaţi. Aliaţii, care tocmai primiseră sprijinul Statelor Unite, intrate cu întârziere în conflictul mondial, sunt acum convinşi că victoria este aproape şi fac presiuni asupra autorităţilor ruse să-şi intensifice acţiunile pe frontul de est pentru a-i prinde în cleşte pe inamici. Guvernul Provizoriu acceptă să răspundă cererilor Parisului şi ale Londrei. Relansează ofensiva, fără a avea o estimare a stării în care se afla în realitate armata. Kerenski şi miniştrii socialişti urmează modelul Revoluţiei Franceze, paradigma culturii lor politice. Ei îşi închipuie că pun în scenă anul 179 a în 1917, şi atunci de ce nu şi un război patriotic pentru a suda naţiunea în spatele unei revoluţii ca pe vremea batalioanelor federate de la Valmy? O parte din inteligheţie nutreşte aceeaşi credinţă. *Marseieza*, în adaptare rusească, a devenit imnul naţional încă din

februarie, lucrările despre Franţa revoluţionară umplu librăriile, este la modă să vorbeşti în limba lui Molière. Ofensiva este stabilită pentru jumătatea lunii iunie, şi chiar şi şefii de Soviete se raliază la aceasta în numele „războiului poporului”. Urmează un fiasco absolut. Soldaţii n-au nici cea mai mică dispoziţie să parodieze episodul Valmy, armata rusă este nevoită să bată în retragere. La Petrograd umilinţa este percepută ca o trădare. Guvernul Provizoriu este discreditat, manifestaţiile denunţă un complot împotriva revoluţiei, unele regimente se răscoală. În acest haos, Kerenski rămâne pe linia de plutire, bucurându-se de o popularitate pe care nu a reuşit s-o dărâme înfrângerea dureroasă, deşi el fusese unul dintre susţinătorii cei mai fervenţi ai „rejucării” Revoluţiei Franceze. Prinţul Lvov îşi dă demisia, Kerenski e numit prim-ministru cu puteri depline. Generalul Bruşilov lasă locul de şef de stat-major lui Lavr Kornilov, un militar cu reputaţie de autoritar care vrea să restabilească ordinea în armată. Kerenski şi Kornilov, doi dintre protagoniştii viitoarei drame din octombrie, sunt deci pe poziţii de la mijlocul lunii iulie.

Tot războiul explică iarăşi şi iarăşi radicalizarea Sovietelor şi rolul tot mai important pe care-l vor juca în cadrul revoluţiei. În primul rând, comitetul lor executiv, Ispolkom, a instituit o „Comisie de legătură” însărcinată cu supravegherea guvernului. Este vorba despre aplicarea programului adoptat împreună cu Duma, în noaptea de 1 spre 2 martie, chiar înaintea abdicării lui Nicolae II. Noua putere şi-a respectat angajamentele punând în aplicare cea mai mare parte dintre dispoziţiile prevăzute: abolirea pedepsei cu moartea; libertatea de exprimare, libertatea presei şi libertatea de reuniune paşnică; libertatea sindicală şi dreptul la grevă; ziua de lucru de opt ore; instaurarea unui monopol de stat asupra grânelor. Purtat de entuziasm, Guvernul Provizoriu a luat şi măsuri care

încurajau extremismul. A fost dizolvată poliţia ţaristă, implicit şi temuta Ohrana, iar în locul ei a fost creată o miliţie, toate acestea stârnind haosul; au fost expropriate bunuri şi proprietăţi ale familiei imperiale, ceea ce i-a impulsionat pe ţărani să-şi dorească tot mai multe terenuri. Anarhia pune încet-încet stăpânire pe ţară.

„Ordinul numărul 1”, adoptat în primele ore ale revoluţiei din februarie, prin care se reglementa disciplina în armată, este fără doar şi poate măsura cu cele mai grele consecinţe. Iniţial, acest ordin fusese solicitat de soldaţii răsculaţi din capitală pentru a avea garanţii de imunitate înainte să se întoarcă în cazărmile lor. Menită să restabilească ordinea, măsura mai curând a distrus armata din interiorul ei în condiţiile în care noul regim avea nevoie de soldaţi pentru a susţine efortul de război. Acest ordin numărul 1 prevede în special crearea unor comitete ale soldaţilor ca o contrapondere la autoritatea ofiţerilor, recunoaşterea Sovietului de la Petrograd ca unică instanţă cu competenţe de conducere a armatei, dreptul fiecărui soldat de a fi considerat cetăţean. Dispoziţiile de acest gen subminează ierarhia, esenţa însăşi a oricărei autorităţi militare, ceea ce provoacă destrămarea generală a disciplinei. În virtutea statutului lor de cetăţeni, soldaţii încep să solicite aceleaşi drepturi precum muncitorii, mai ales pe acela de a lupta doar opt ore pe zi. În curând ofiţerii nu vor mai avea autoritate asupra trupelor, comitetele îşi aleg propriii superiori şi începe vânătoarea violentă a gradaţilor, cu emasculări şi execuţii sumare. Armata nu mai este în stare să poarte un război.

Pretutindeni apar Soviete. În capitală comitetul executiv numără în curând 90 de delegaţi, fiecare reprezentând mai multe adunări de cartiere sau fabrici. Un birou de 24 de membri este alcătuit pentru a supraveghea la rândul său comitetul. În martie, la Moscova, primul Congres al cooperativelor hotărăşte crearea Sovietelor

ţărăneşti. O lună mai târziu, la Petrograd, Sovietul general al ţăranilor ţine prima sa adunare cu câte un delegat la fiecare 150.000 de ţărani. Se decide cu această ocazie ca sovietul să devină forma de organizare a ţăranilor muncitori. În iunie, un nou congres al Sovietelor de ţărani afirmă abolirea proprietăţii private: „Terenurile statului, mănăstirile, bisericile şi proprietăţile private trebuie să devină proprietatea poporului în întregime, fără nicio despăgubire, în vederea repartizării echitabile a utilizării solului între cei care-l cultivă prin truda lor individuală”, solicită rezoluţia finală. Partidul Socialist-Revoluţionar, bine implantat în zona rurală, nu este străin de această radicalizare. Congresul General încearcă în special să urmărească evoluţia situaţiei, să transpună în legi ceea ce se întâmplă pe teren atunci când exproprierile se înmulţesc şi revoltele învăpăiază orizontul. 259 de „ţărani problemă” sunt număraţi în mai, 559 în iunie, 1.122 în iulie… Aceste violenţe vin şi ca urmare a fugii de pe front a soldaţilor, care, întorşi în satul lor, se dedau la jafuri, violuri, incendieri. Terenul e pregătit pentru lovitura de stat bolşevică. Fără să fie o revoluţie, preluarea puterii de către Lenin în octombrie 1917 va avea succes deoarece, de numeroase luni, Rusia era pradă unei răzmeriţe colosale şi unei răscoale de anvergură.

Războiul permite înţelegerea în special a modalităţii în care politica fricii (*la politique du pire*) a sfârşit prin a pune capăt speranţelor renăscute de revoluţia din februarie 1917. Menşevicii şi eserii[38] deţin poziţii în fiecare putere, ei susţin Guvernul Provizoriu şi au membri în cadrul lui, dar sunt implantaţi şi în Sovietele muncitoreşti şi ţărăneşti. O situaţie delicată care explică în parte lipsa de acţiune din partea lor. Aceste două organizaţii simt de asemenea tributare culturii lor politice. Menşevicii sunt

38 Termen format de la iniţialele S.R. („socialiştii revoluţionari“), uzual în limbajul comunist (n. tr.).

marxişti de strictă obedienţă, dacă se poate spune astfel, care consideră că este necesară o revoluţie burgheză înainte să se atingă ţărmurile socialismului. Potrivit lor, Rusia ieşită din ţarism trebuie mai întâi să ia calea unei democraţii republicane, să urmeze un mod de dezvoltare capitalist, să treacă de la o economie agrară la stadiul industrial, să se proletarizeze, ca să poată tinde mai apoi la revoluţia socialistă. Moştenirea populistă a eserilor îi determină să se apropie de aspiraţiile bazei unde spiritul de revoltă care animă Sovietele este mai degrabă distrugător, nu constructiv. Aceste adunări muncitoreşti şi ţărăneşti simt pentru ei un model de organizare revoluţionară, nu se va pune problema să le ia locul. Ei visează, de altfel, la o Rusie descentralizată şi federală, ceea ce nu se înscrie în tradiţia acestei ţări obişnuite cu jugul autocratic. Menşevicii şi eserii suferă încă de aceeaşi tară, un fel de moştenire a experienţei lor din trecut, din vremurile când se opuneau ţarismului: sunt mai obişnuiţi să conteste decât să-şi exercite conducerea. În primăvara anului 1917, Guvernul Provizoriu le-a cerut în mai multe rânduri Sovietelor să se implice mai mult în treburile lor interne şi să dea faţă cu realităţile revoluţiei. Sovietele s-au eschivat sub influenţa acestor două organizaţii care nu doreau ca baza să se amestece cu puterea. Guvernarea bicefală, care va sfârşi prin a pune capăt procesului, devine şi mai scindată. Bolşevicii vor trage foloase de pe urma acestei breşe pentru a prelua frâiele ţării, pe care adversarii lor se fereau să le preia.

Când soseşte la Petrograd, la 3 aprilie 1917, Lenin este un străin în propria-i ţară. Nu cunoaşte nici pe departe realitatea revoluţionară care o zguduie, deşi are o viziune clară asupra Revoluţiei. Mai mult decât atât, nu-i cunoaşte prea bine pe aceşti ruşi în numele cărora va lupta. După ce a petrecut 17 ani în exil, în Europa, nu cunoaşte modul de trai al ruşilor. Este desprins de orice

realitate socială. În afară de activitatea ca avocat pe care o desfăşurase pentru scurtă vreme la începutul secolului, nu a mai muncit niciodată. Lenin e un mic rentier al cărui venit provenea în cea mai mare parte din proprietatea mamei sale pe care o primise moştenire sau din subsidiile partidului său. Nu cunoaşte decât în mod superficial şi livresc starea muncitorilor sau exploatarea ţăranilor, ceea ce nu-l împiedică nici pe departe să ţină prelegeri pe respectivele teme. Acest om este un pur ideolog căruia marxismul, asimilat în tinereţe, i se potriveşte ca o mănuşă întrucât el nu pretinde că ar cunoaşte lumea, ci că vrea s-o schimbe.

Partidul bolşevic e la fel de puţin ancorat în realitate precum liderul lui. Marginalizat, fărâmiţat în grupuleţe, nu participă la mişcarea revoluţionară de la începutul primăverii 1917. Nu înţelege decât parţial ce se întâmplă cu Sovietele, mai ales în regiunile aflate sub influenţa menşevicilor şi a socialiştilor revoluţionari. Bolşevicii au câţiva deputaţi în Dumă şi niciun ministru în Guvernul Provizoriu. Nici în stradă, nici în adunările populare, nici în alte zone ale puterii nu au niciun cuvânt de spus în economia evenimentelor. Pentru nişte revoluţionari de meserie, aceste neajunsuri nu reprezintă un factor descalificator. Masa nu e necesară pentru cucerirea puterii, trebuie doar să-ţi doreşti să pui mâna pe putere. Partidul bolşevic s-a pus pe treabă în această direcţie odată cu întoarcerea lui Lenin în ţară.

Imediat după revenirea lui, liderul bolşevic îşi face public programul, „Sarcinile proletariatului în revoluţia noastră”, cunoscut sub denumirea *Tezele din aprilie*. Lenin e conştient că, pentru a-şi atinge obiectivul, exasperarea populară trebuie pusă în opoziţie cu pragmatismul puterii, baza trebuie confruntată cu vârful. Într-o primă etapă trebuie ridicat un mare număr de oameni împotriva Guvernului Provizoriu, pe care trebuie după aceea să-l

izoleze ca să scape de el. Potrivit lui, Rusia trăieşte o revoluţie burgheză şi e datoria revoluţionarilor ca s-o răstoarne. Trebuie aşadar că aceştia să se opună prin toate mijloacele noilor autorităţi, să instituie o repubbcă a Sovietelor şi să aboleascâ orice formă de proprietate. Prin acest program necruţător, Lenin se autoproclamă unicul şi adevăratul apărător al intereselor poporului. El impune în special un nou ritm revoluţiei. Liderul bolşevic inaugurează o tactică pe care o vor folosi apoi toţi comuniştii de pe mapamond: excesul de stânga care obbgă celelalte forţe să se determine în raport cu o poziţie extremă. Partidul socialist-revoluţionar, organizaţia cel mai bine implantată la bază, cade în capcană radicalizându-şi discursul pentru a nu le lăsa bolşevicilor monopolul cauzei poporului. El dezvoltă astfel o retorică antiburgheză în care „bunii exploataţi” trebuie să-i elimine pe „răii exploatatori”. Acuzaţia de „duşman al poporului” apare în această epocă. Trecând ca un tăvălug, ea încă mai măturâ şi în prezent totul în cale. Sub presiunea extremismului bolşevic, revoluţia deraiază încet-încet în violenţă cu atât mai multă voluptate cu cât războiul, distrugător şi sângeros, striveşte în continuare societatea.

Mâna Berlinului

Lenin a condamnat conflictul mondial încă din august 1914, ceea ce l-a determinat să rupă legăturile cu socialiştii europeni, victimele febrei naţionaliste. După el, acest război slujeşte intereselor imperialismului, revoluţionarii nu trebuie să ia partea nici unuia dintre beligeranţi. Lozinca păcii nu-i bună, scrie el. „E o lozincă pentru filistini şi preoţi. Lozinca proletară trebuie să fie: război civil.”[39] Confruntarea planetară răspunde viziunii lui asupra politicii, concepută ca un război total. În anii acelui

39 Apud Richard Pipes, La Révolution russe, PUF, 1993, p. 353 [Scurtă istorie a revoluţiei ruse, trad. rom. de Cătălin Pârcălabu, Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 219 - n. tr.].

conflict, el a profitat de pe urma antagonismului dintre beligeranţi pentru a-şi consolida partidul în vederea preluării puterii. Datorită războiului el a putut să se întoarcă în Rusia şi să-şi ducă revoluţia, datorită războiului va dispune de mijloacele necesare ca să iasă victorios.

Episodul cu aşa-zisul vagon sigilat care l-a transportat prin Germania pe Lenin, împreună cu o parte din statul-major bolşevic şi menşevic, este de notorietate. În schimb e mai puţin cunoscută amploarea colaborării sale cu Kaiserul, în plin război al acestuia cu Rusia. Odată cucerită puterea, bolşevicii s-au străduit să şteargă urmele acestei colaborări, într-atât de nepotrivită este ea în raport cu portretul revoluţionar fără pată pe care-l afişa. Cuceritorii istoriei vor putea astfel să-şi făurească propria istorie.

Starea frontului în primăvara anului 1917 îl sileşte pe Lenin să treacă prin Suedia pentru a se întoarce în Rusia. Ca să ajungă la Stockholm, trebuie totuşi să obţină permisiunea de a traversa Germania aflată în război cu ţara lui. Ceea ce şi reuşeşte, într-un tren special, bucurându-se de un statut de extrateritonalitate, ceea ce a devenit pentru istorie celebrul vagon „plumbuit”. Poporul rus, sacrificat în acest conflict, ura fără doar şi poate războiul, dar nu până într-acolo încât să ierte un act de colaborare de o asemenea natură. De aceea ideea bolşevicilor de a disimula această călătorie astfel încât să pară că nu avusese loc niciun contact cu duşmanul, ceea ce le permite să relativizeze înţelegerea făcută cu Berlinul. Într-un articol publicat la câteva zile după revenirea lui în ţară, intitulat „Cum ne-am întors”, Lenin chiar aruncă vina pe menşevicul Iuri Martov, care se afla şi el în acelaşi tren. Liderul bolşevic îi atribuie lui responsabilitatea pentru această călătorie. În realitate, traversarea Germaniei s-a făcut fără ocolişuri şi chiar cu protecţia armatei germane. Aranjamentul era convenabil pentru ambele părţi.

Kaiserul, care le-a facilitat această călătorie, a infiltrat „bacilul bolşevic”, după cum se exprima, în organismul bolnav al Rusiei, iar Lenin a câştigat, în ceea ce-l priveşte, timp preţios pentru a-şi regrupa oamenii. Acest compromis secret se înscrie în cadrul unei deja fructuoase colaborări din epocă, dintre autorităţile germane şi revoluţionari.

Primele contacte dintre cele două părţi datează din mai 1915, când Lenin s-a întâlnit în timpul exilului în Elveţia cu Alexander Helphand, mai cunoscut în mediile revoluţionare sub numele de Parvus. Liderul bolşevic e în căutare de bani pentru sine şi pentru partid, Parvus e bogat. Nu are o reputaţie dintre cele mai curate, dar Lenin nu s-a împiedicat vreodată de asemenea aspecte atunci când era vorba despre cauză. Se va susţine mai apoi că „revoluţionarul iară pată” ar fi refuzat ofertele financiare ale sulfurosului om de afaceri. Legăturile întreţinute după aceea între compania lui Parvus şi bolşevici contrazic această versiune. Originar din provincia Minsk, Parvus luase parte în mod activ la revoluţia din 1905 din Rusia, motiv pentru care a ajuns în închisoare şi în exil. A reuşit să fugă şi s-a stabilit în Germania, unde a devenit agentul literar al lui Maxim Gorki, care tocmai începea să fie cunoscut. Acordul dintre cei doi se referea la piesa *în adâncuri*, care s-a bucurat de un succes mondial. Parvus avea dreptul la 20% din câştiguri, din restul un sfert mergând la autor, iar trei sferturi la Partidul Social-Democrat german care-l susţinea pe scriitorul progresist. Parvus a păstrat pentru sine o parte din sumă, gest condamnat de partid. Constrâns să se refugieze în Turcia, el şi-a început atunci afacerile comerciale cu Germania.1

Atunci când izbucneşte conflagraţia mondială, Pârvus-Helphand are o avere consistentă. Îşi doreşte să susţină financiar revoluţia din Rusia. Se întoarce înspre Berlin, interesat în mod deosebit de răsturnarea imperiului ţarist. „Interesele guvernului german coincid cu cele ale

revoluţionarilor ruşi, susţine el în ianuarie 1915 în faţa ambasadorului Germaniei în Turcia. Democraţii nu-şi pot atinge scopul decât dacă este nimicit ţarismul. De cealaltă parte, reuşita Germaniei nu ar fi completă dacă n-ar fi posibil să se aprindă flacăra unei revoluţii.”[40] Ideea îşi croieşte drum până la Berlin.

Cu privire la întâlnirea lui cu Lenin, în Elveţia, câteva luni mai târziu, Parvus a lăsat o dare de seamă: „I-am expus lui Lenin vederile mele în legătură cu consecinţele social-revoluţionare ale războiului, scrie el, şi i-am atras atenţia şi asupra faptului că, atâta timp cât războiul continuă, în Germania nu va avea loc niciun fel de revoluţie: revoluţia era posibilă numai în Rusia şi va izbucni ca rezultat al victoriei germanilor.”[41] După această întrevedere s-au pus în funcţiune diverse circuite de finanţare pentru a veni în sprijinul partidului bolşevic. La Copenhaga, Parvus deschide un institut pentru studierea cauzelor şi efectelor războiului. îl angajează în cadrul acestui institut pe Iakov Ganeţki*, un om de încredere al lui Lenin. Institutul e un paravan pentru legăturile comerciale dintre Scandinavia şi Rusia cu ajutorul Germaniei, în scopul de a alimenta vistieria bolşevică: „Parvus primea mărfurile din Germania – instrumente chirurgicale, produse medicale şi chimice, contraceptive, îmbrăcăminte – şi Ganeţki le distribuia, în calitate de agent rus. Germaniei nu-i revenea nimic din profitul realizat în Rusia. Totul mergea înspre finanţarea propagandei lui Lenin”. 1

---

40 Arkadi Vaksberg, Le Mystère Gorki, Albin Michel, 1997, pp. 39-46.

41 Apud Dimitri Volkogonov, Le Vrai Lénine, Robert Laffont, 1995, p. 132 [ed. rom. cit., p. 146 - n. tr.].

* Iakov Ganeţki sau Hanecki (1879-1937), pe numele adevărat Jakub Fürsten- berg, alias Kuba, om politic comunist polonez, apropiat al lui Lenin, apoi al lui Stalin (n. tr.).

O a doua filieră îi este de folos în acelaşi timp liderului bolşevic pentru a primi alte subsidii germane în schimbul, de astă dată, al unor informaţii pe care partidul său le poate pune la dispoziţie cu privire la starea internă a Rusiei. Omul care slujeşte drept intermediar în acest caz se numeşte Aleksander Keskiila. Este vorba despre un patriot estonian autentic şi un adevărat agent german, două aspecte incompatibile. Pentru Keskiila, eliberarea ţării sale, aflate sub jugul rusesc de la începutul secolului al

XVIII-lea, presupune înfrângerea Petrogradului, ţel urmărit şi de Berlin. Din punctul său de vedere, Lenin, care militează împotriva regimului ţarist, este un aliat obiectiv. Cei doi se întâlnesc în octombrie 1914, cel mai probabil la ordinul germanilor. Liderul bolşevic cunoaşte legăturile interlocutorului său cu serviciile secrete germane de vreme ce va stabili prin intermediul lui comunicarea directă cu Berlinul. De pildă, în septembrie 1915, Lenin îi înmânează lui Keskiila un plan de pace în şapte puncte, pe care acesta din urmă îl transmite comanditarilor săi. Acest plan se va regăsi treizeci de ani mai târziu în arhivele Ministerului german al Afacerilor Externe, după înfrângerea naziştilor în 1945. Liderul bolşevic propunea în acel document o pace separată cu condiţia ca Germania să renunţe la anexările şi despăgubirile de război, în schimbul retragerii Rusiei de pe teritoriile turceşti. În septembrie 1915, Lenin cel surghiunit în Elveţia reprezintă prea puţin. Dar conducătorii germani cu siguranţă nu vor fi uitat acea propunere de pace separată în primăvara anului 1917, când au hotărât să-i intermedieze trecerea pe teritoriul lor. Înainte de întoarcerea lui Lenin la Petrograd, Keskiila îşi ia sarcina de a publica scrierile bolşevice în Suedia, cu finanţare germană, după care le-a expediat în Rusia. În schimbul acestei susţineri a propagandei revoluţionare,

Lenin îi transmite informaţiile despre Rusia culese de militanţii săi.

Tot pe atunci Berlin înfiinţează un al treilea canal de finanţare, de astă dată fără intermediar. În iulie 1915, Ministerul Afacerilor Externe german i-a solicitat Trezoreriei transferul sumei de 5 milioane de mărci pentru finanţarea propagandei revoluţionare ruseşti. Acest ordin de virament a fost dat cu puţin înainte de întâlnirea dintre Lenin şi Parvus.[42] Cu începere din februarie 1917, depunerile germanilor s-au accelerat. Potrivit unui raport al serviciului de informaţii al statului-major francez, întocmit la câţiva ani după aceste întâmplări, Reichsbank a transmis, la începutul lunii martie 1917, către toate sucursalele sale din Suedia, următoarea circulară: „Solicitări de sume destinate propagandei pacifiste din Rusia vor veni dinspre Finlanda; este vorba despre următoarele persoane: Lenin, Zinoviev, Troţki, Kamenev, Kozlovski, Kollontai, pe numele cărora au fost deschise conturi în agenţii germane din Suedia. Se va răspunde fără întârziere oricărei solicitări venite dinspre oricare dintre persoanele enumerate mai sus". 1 Invenţie, sau adevăr? Putem pune la îndoială credibilitatea acestui raport întocmit în 192 a, într-o vreme în care Rusia bolşevică începea să dea bătăi de cap puterilor occidentale, dar adevărul e că Lenin a dispus la rândul său de o sursă de venituri care i-au permis să întreţină o reţea de propagandă cu mult superioară capacităţii partidului său şi mijloacelor sale reale.

După traversarea Germaniei, liderul bolşevic a făcut o escală la Stockholm, unde îl aşteaptă tocmai Parvus. Cei doi nu se întâlnesc faţă în faţă; Lenin îl trimite pe unul dintre adjuncţii săi, Karl Radek, să înceapă negocierile cu omul de afaceri. Radek, polonez de origine, are în acea

42 D. Schub, „Kupets revoliutsii" („Negustorul revoluţiei"), Novîi Jurnal, nr. 87, *967> P- 308.

epocă interdicţie de a pătrunde pe teritoriul Rusiei. El slujeşte cauza revoluţionară locuind în capitala suedeză. Mai târziu, când bolşevicii vor ajunge la putere, el va face parte din noul regim. A doua zi după întâlnirea cu Radek, Parvus pleacă la Berlin, unde este primit în privat de secretarul de stat german Arthur Zimmermann.[43] Nu se ştie nimic despre discuţiile dintre ei, poate că s-a vorbit atunci despre circuitele financiare care trebuiau să-i alimenteze în continuare pe bolşevici în noua fază revoluţionară. La Petrograd, serviciile de contraspionaj ale Guvernului Provizoriu al lui Kerenski află despre aceste convorbiri. Ei reuşesc chiar să scoată la iveală o parte din filieră: fondurile germane destinate lui Lenin simt depuse într-o bancă din Berlin, de unde sunt transferate într-o clădire din Stockholm înainte să ajungă la Banca Siberiei, în contul unei anume Evghenia Sumenson, o prostituată din Petrograd. Aceasta îi înmânează apoi banii lui Meceslav Kozlovski, membru al Comitetului central bolşevic.[44]

În iulie 1917, propaganda rusească are la dispoziţie 41 de publicaţii, dintre care 27 în limba rusă, celelalte în georgiană, armeană, lituaniană, tătară, polonă. Aceste publicaţii au un tiraj total de 320.000 de exemplare, o cifră considerabilă în acel context. Partidul posedă o tiparniţă nouă-nouţă, cumpărată cu 260.000 de ruble, cu care poate scoate 90.000 exemplare din *Pravda* în fiecare zi, cu mult mai mult decât maşinile celorlalte formaţiuni politice.[45] Ministrul german al afacerilor externe confirmă rolul jucat

43 „Étude de la propagande bolchevique et des rapports avec l’Allemagne“, cabinet de l’état-major français, 1922, p. 4.

44 Alexandre Kerenski, The Crucifixion of Liberty, Periodicals Service Co (ed. I 1934), P- 326.

45 Sergueï Melgounov, La Clef d'or allemande des bolcheviks, Éditions de France, 1940, p. 169.

de ţara sa în finanţarea acestei propagande într-un raport trimis înaltului Comandament militar în decembrie 1917: „Abia după ce bolşevicii au primit de la noi un flux continuu de fonduri prin diverse canale şi sub diverse titluri au fost ei în măsură să-şi creeze propriul organ de presă, *Pravda*, prin care să-şi ducă propaganda energică şi să lărgească în mod considerabil rândurile, până atunci restrânse, ale partidului". 1

Cum au primit Lenin şi „revoluţionarii de meserie" banii germani până la lovitura de stat? E greu de spus. Social-democratul german Eduard Bernstein, opozant declarat al metodelor totalitare bolşevice, a condus ancheta câţiva ani mai târziu. „Din surse demne de toată încrederea am aflat că suma a fost foarte mare, aproape incredibilă, fără îndoială peste cincizeci de milioane de mărci-aur, o sumă a cărei provenienţă e prea bine cunoscută de Lenin şi tovarăşii lui", va scrie el în publicaţia propriului partid, *Vorwarts*, la 11 ianuarie 1921.[46] Cincizeci de milioane de mărci-aur reprezentau atunci valoarea a zece tone din metalul preţios. Ulterior, Bernstein le-a aruncat comuniştilor germani şi bolşevicilor ruşi provocarea de a-l da în judecată pentru calomnie la adresa lui Lenin. Aceste afirmaţii nu vor fi niciodată dezminţite. După cel de-al Doilea Război Mondial arhivele Ministerului german al Afacerilor Externe îi vor confirma în parte spusele. Până pe 31 ianuarie 1918, Berlinul a trimis în Rusia 40 de milioane de *Reichsmark* în scop de propagandă, potrivit acelor documente.[47]

În Rusia, a început să se afle de aceste finanţări obscure, izbucnind chiar un scandal public în iulie 1917, la

46 Zbynek A. Zeman (prezentare), Germany and the Révolution in Russia, 1915-1918. Documente din Arhivele Ministerului german de Externe, Oxford University Press, 1958, P- 94-

47 Richard Pipes, La Révolution russe, ed. cit., p. 385 [ed. rom. rit., p. 171 - n. tr.].

puţină vreme după eşecul ofensivei militare hotărâte de Kerenski, care a provocat furia mulţimii şi tulburări sociale. Lenin urmărea să profite de pe urma haosului ca să preia puterea. Aceasta este cea dintâi lovitură de stat a sa. Guvernul Provizoriu contraatacă divulgând anumite informaţii asupra convorbirilor secrete dintre liderul bolşevic şi germani. Indignarea îi lipseşte pe „purişti" de susţinerile necesare. Lenin e nevoit să intre în clandestinitate ca să scape de arestare. Va sfârşi prin a fugi în Finlanda învecinată. Din iulie şi până la preluarea de către el a puterii, în octombrie, nu se mai arată în public, devine fantoma revoluţiei. Probele adunate de serviciile de contraspionaj ale lui Kerenski umpleau vreo douăzeci de cutii, dar şeful guvernului n-a mai apucat să se folosească de ele. Convins în curând că e ameninţat de o dreaptă militaristă, optează să nu scoată la iveală aceste informaţii compromiţătoare pentru a nu-şi întoarce împotrivă stânga revoluţionară de al cărei ajutor socotea că e nevoie pentru a salva revoluţia. Lenin nu i se va arăta recunoscător pentru clemenţă.

Liderul bolşevic a fost acuzat că e agent german, lucru absurd. Lenin nu a fost agentul nimănui, ci doar al ideologiei căreia îi slujea. Cauza avea nevoie de sprijinul Berlinului pentru a ieşi victorioasă? Atunci aşa să fie. Cu toate acestea, colaborarea cu Germania, având drept motor chiar purul oportunism, îi strică imaginea şi odată cu ea şi simbolul revoluţiei pe care susţine că-l întruchipează Lenin. De vreme ce i-a fost necesar un sprijin din afară, nu este oare aceasta un semn că nu rezona cu poporul rus, că nu beneficia de sprijinul popular – şi mai ales de sprijinul proletariatului ale cărui lanţuri nădăjduia să le sfărâme? Nu e vorba aici despre morală. De-ar fi fost nevoie să facă un pact cu diavolul ca să pună mâna pe putere, Lenin l-ar fi făcut fără mustrări de conştiinţă. Dar cum să-ţi pui credinţa într-o revoluţie

autentică născută cu forcepsul, cu ajutorul unei ţări care ia în derâdere cauza proletară? Aşa cum lovitura de stat din octombrie 1917 a devenit în istoriografie o vastă mişcare populară, tot aşa puterea bolşevică trebuia să şteargă aceste acţiuni compromiţătoare pentru ca epopeea revoluţionară să rămână eroică.

La jumătatea lunii noiembrie 1917, la nici trei săptămâni de la lovitura de stat, deja se făcuse curăţenie, arhivele fuseseră golite de dosarele compromiţătoare adunate de Kerenski. Dar, cum noul regim reprezintă deja o birocraţie, tot a rămas o urmă a cenzurii. Ea va fi scoasă la iveală decenii mai târziu, după căderea comunismului, sub forma unui raport descoperit în arhive, adresat în acea vreme preşedintelui Consiliului comisarilor poporului: „În conformitate cu rezoluţia adoptată de tovarăşii Lenin, Troţki, Podvoiski, Didenko şi Volodarski, am făcut cele ce urmează:

1) La arhivele Ministerului Justiţiei, în dosarele privitoare la «trădarea» tovarăşilor Lenin, Zinoviev, Kozlovski, Kollontai şi alţii, am retras ordinul Băncii imperiale germane nr. 7433, datat 2 martie 1917, autorizând vărsarea fondurilor pentru propaganda păcii în Rusia, a) Am examinat toate registrele Băncii noi din Stockholm deschise pe ordinul nr. 2574 al Băncii imperiale germane.”[48] Mai apoi, de-a lungul anilor, autorităţile sovietice se vor strădui, nu fără succes, să discrediteze toate informaţiile care ar fi putut readuce în atenţie aceste întâmplări din trecut. O parte din adevăr a sfârşit prin a fi îngropat. Cât despre actorii acestei înţelegeri secrete cu Germania, au păstrat cu toţii tăcerea, mai curând din

48 Rosiiskii Ţentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveişei istorii (RŢHIDNI) - Centrul Rus pentru Conservarea şi Studierea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, f. 2, op. 2, d 226,1 5. RŢHIDNI a fost rebotezat Arhivele de Stat Ruse pentru Istorie Socială şi Politică, dar în continuare vom cita vechea denumire, care e cea mai cunoscută.

constrângere, nu de bunăvoie. Lui Parvus i-ar fi plăcut să stea în slujba noii puteri, dar Lenin îi va trimite vorbă că revoluţia nu trebuia „întinată de mâini murdare”. Va muri în 1924, tot bogat, dar niciodată celebru. Ganeţki, creierul ingineriei financiare, va cunoaşte o soartă mai bună înainte să ajungă în infern. Cunoştinţele lui cu privire la circuitele paralele îl vor purta în miezul traficului de toate genurile – pietre preţioase, aur, monede false – căruia i se vor deda bolşevicii pentru a-şi umple vistieria goală a statului, precum şi pentru a finanţa revoluţia mondială. După dispariţia lui Lenin, va fi îndepărtat devenind director al Muzeului de Stat al Revoluţiei. Nu va scăpa marii mascarade a epurărilor staliniste, din 1937. Acuzat că a fost spion plătit din străinătate – ceea ce nu e cu totul neadevărat pe parcursul trecutului său –, va fi torturat, după care va fi ucis, împreună cu soţia şi cu fiul său.

Cade cortina

Convergenţa dintre interesele Germaniei şi cele ale bolşevicilor devine evidentă pe măsură ce se apropie momentul revoluţiei. Berlinul ia parte la destabilizarea noii puteri, rezultate din revoluţia din februarie, susţinând propaganda bolşevică, în vreme ce Lenin profită de presiunea militară inamică pentru a radicaliza procesul revoluţionar. În timp ce pe teren armata dă înapoi, în Soviete se afirmă tot mai mult muncitorii şi ţăranii cei mai extremişti. Guvernul Provizoriu se află între ciocan şi nicovală. Aleksandr Kerenski nu avea probabil stofa necesară ca să facă faţă acestei duble ameninţări.

KERENSKI PRIN OCHII ANARHIŞTILOR

Când a preluat puterea, ultimul guvern al lui Kerenski părea a fi foarte puternic, şi, într-adevăr, chiar ar fi putut să devină.

Kerenski însuşi, avocat şi deputat de înclinaţie socialistă, se bucura de o foarte mare popularitate, chiar şi în rândurile poporului şi ale armatei. Discursurile ţinute în

Dumă, în pragul Revoluţiei, avuseseră un succes răsunător. Odată cu preluarea puterii de către el, ţara a nutrit mari speranţe. Putea găsi fără probleme sprijin la Soviete – deci la toată clasa muncitorească – deoarece în acel moment delegaţii erau într-o proporţie copleşitoare socialişti, iar Sovietele se aflau în întregime în mâinile socialiştilor revoluţionari de dreapta şi ale social-democraţilor menşevici.

În primele săptămâni ale cabinetului Kerenski, era primejdios să-i critici şeful în public, într-atât se bucura de încrederea ţării. Au aflat acest lucru pe propria piele câţiva agitatori de extremă stângă, care au cârtit împotriva lui Kerenski în spaţiul public. Unii au fost chiar linşaţi.

Pentru a trage foloase de pe urma acestor avantaje remarcabile, Kerenski trebuia să îndeplinească – dar efectiv, în fapt – o singură condiţie: cea preconizată odinioară de Danton. Trebuia să fie îndrăzneţ, îndrăzneţ şi iarăşi îndrăzneţ.

Ei bine, tocmai acest atribut îi lipsea lui!

În situaţia dată, „îndrăzneala" însemna pentru el: 1) ieşirea imediată din război (sub o formă care urma să fie stabilită); a) ruptura definitivă cu regimul capitalist burghez (deci alcătuirea unui guvern complet socialist); 3) orientarea rapidă a activităţii economice şi sociale a ţării spre un sistem socialist în mod declarat.

Kerenski nu îndrăznea nici să iasă din război, nici să întoarcă spatele burgheziei ca să se sprijine pe deplin pe clasele muncitoreşti, nici, pur şi simplu, să continue Revoluţia! (Nu a avut curajul să zorească nici chiar convocarea Adunării Constituante.)

El dorea să continue războiul! Cu orice preţ şi cu toate mijloacele!

A avut îndrăzneala, mai întâi, să pornească o serie de reforme inversate: reinstituirea pedepsei cu moartea şi a consiliilor de război pe front; măsuri represive în spatele

frontului; a urmat apoi o lungă serie de plimbări pe front unde a rostit discursuri şi cuvântări înflăcărate care ar fi trebuit, după el, să retrezească în rândul soldaţilor entuziasmul războinic din primele zile. Îşi dădea seama că războiul va continua numai şi numai prin forţa inerţiei. Şi dorea să-i dea un nou impuls prin forţa cuvintelor şi a pedepselor, fără a ţine seama de realităţi.

Ţinea într-atât de multe discursuri, încât a ajuns să i se spună, în loc de „comandant-şel" (era în acelaşi timp şi preşedintele Consiliului de Miniştri), „trăncănitor-şef".

Au fost de ajuns două luni ca să i se prăbuşească toată popularitatea, mai ales în rândurile muncitorilor şi ale soldaţilor, care până la urmă au ajuns să-şi bată joc de cuvântările sale. Ei voiau să vadă fapte, fapte în direcţia păcii şi a revoluţiei sociale. Îşi doreau de asemenea convocarea de urgenţă a Constituantei, (încăpăţânarea cu care întârziau să o convoace toate guvernele a fost vinul dintre motivele lipsei lor de popularitate. Bolşevicii au ştiut cum să tragă foloase de pe urma acestei întârzieri, promiţând printre altele convocarea Adunării Constituante de îndată ce ajungeau la putere.)

În ansamblu, motivele eşecului guvernului Kerenski au fost similare celor care provocaseră şi nereuşita guvernelor precedente: incapacitatea acestui al patrulea guvern de a rezolva problemele momentului; intenţia de a închide Revoluţia între graniţele unui regim burghez.

Voline*, *La Révolution inconnue* (*îgij-igai*), reed. Thps/H. Trinquier, 2007, pp. 132 – 134.

— Volin, pe numele adevărat Vsevolod Mihailovici Eichenbaum (1882 – 1945), a fost trimis în Rusia de săptămânalul anarhosindicalist american *Goloss Trouda* (*Vocea muncii*) pentru a documenta revoluţia. Prima ediţie a mărturiei sale datează din 1947 (nota T.W.).

Soarta revoluţiei şi viitorul Rusiei libere au fost jucate în acele ultime zece zile ale lunii august 1917.

Evenimentele din această perioadă au determinat victoria bolşevicilor două luni mai târziu. La 21 august, armata germană cucereşte Riga, capitala Letoniei, una dintre cele trei ţări baltice colonizate de Rusia în secolul al XVIII-lea. Această nouă înfrângere, după multe altele, a sfârşit prin a nărui şi ultima fărâmă de încredere care mai subzista în rândul armatei faţă de puterea politică. Pentru statul-major, guvernul este prea slab, în orice caz incapabil să restabilească nivelul minim de disciplină în rândul trupelor unde Sovietele soldaţilor erau stăpânele. În acest context, anumiţi generali ar fi urmărit să preia puterea şi să instaureze starea de urgenţă pentru a pune capăt anarhiei. Să se fi gândit oare să facă acest pas şeful statului-major, generalul Kornilov? Nici chiar până în prezent nu s-a putut stabili cu certitudine dacă a existat într-adevăr ameninţarea unui asemenea puci. Important rămâne faptul că la acest sfârşit de vară, în toată ţara, se întinde o adevărată psihoză a loviturii de stat, lucru de pe urma căruia bolşevicii au avut de câştigat cu mult peste aşteptările lor.

În noaptea de 26 spre 27 august, sub pretextul unei primejdii puciste, Kerenski îşi joacă propriul 18 Brumar în momentul în care îl demite pe şeful statului-major şi preia toate puterile acestuia. Liderul socialist nu are însă stofa unui Bonaparte. Această lovitură de forţă – se poate vorbi oare despre o lovitură de stat? – care ar trebui să-i impună autoritatea are, dimpotrivă, efectul de a i-o submina. El pierde controlul asupra armatei, a cărei ierarhie e instabilă după demiterea lui Kornilov, în vreme ce trupele prind ocazia de a-şi extinde prerogativele. Kornilov încearcă să facă apel la naţiune, să-şi mobilizeze omologii împotriva Petrogradului: niciun general nu-i îmbrăţişează cauza. Izolarea lui demonstrează, dacă mai era nevoie, faptul că nu se pregătea cel mai probabil să preia puterea, aşa cum susţine propaganda guvernului, care se străduieşte să

convingă populaţia de iminenţa unui puci pentru a-şi justifica lovitura de forţă. Generalii nu-l susţin mai mult nici pe Kerenski. Toţi refuză postul de şef al statului-major, ceea ce-l obligă pe prim-ministru să se îndrepte înspre Alekseiev, care mai ocupase acest post pe vremea ţarului. În rândurile regimentelor se împrăştie teroarea. Presupusa trădare a lui Kornilov a dat semnalul de atac împotriva ofiţerilor. Sute de ofiţeri au fost masacraţi de soldaţi, cu o violenţă nemaivăzută, smulgându-le limba şi ochii, bătându-le cuie pe umeri în chip de epoleţi. S-au sinucis numeroşi ofiţeri tineri în încercarea de a scăpa de o moarte cumplită.[49]

Kerenski pierde totodată susţinerea forţelor politice tradiţionale. Conservatorii, liberalii, democraţii şi chiar socialiştii refuză să-i acorde sprijinul. Respins de cei ai lui, de dreapta, el trebuie să-şi pună speranţa în stânga, ceea ce le convine bolşevicilor. Pentru a lupta împotriva „pericolului militarist” şi în scopul de a întreţine psihodrama, prim-ministrul face apel la popor să-l ajute să apere Republica. Poporul, adică Sovietele, adunările muncitoreşti sau ţărăneşti în care Lenin şi susţinătorii lui au început să se infiltreze. Se anunţă o confruntare directă între Kerenski şi bolşevici. Executivul Sovietelor, Ispolkom, înfiinţează „un comitet de luptă împotriva contrarevoluţiei”, controlat de partidul bolşevic, singura organizaţie care dezvoltase o veritabilă ramură militară înăuntrul ei. Prim-ministrul ordonă să se distribuie 4.000 de puşti, dar acest comitet reuşeşte să pună mâna pe mare parte dintre acestea. Pentru a-şi dovedi buna-credinţă, Kerenski promulgă o lege de amnistie care-i eliberează pe bolşevicii arestaţi în iulie, după încercarea lor nereuşită de a prelua puterea. Când iese din închisoare, Troţki preia conducerea Sovietului din Petrograd înainte să ajungă în fruntea Comitetului militar revoluţionar care-şi va asuma

49 Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, ed. cit., p. 42.

misiunea de a pregăti lovitura de stat din 25 octombrie. O altă concesie făcută bolşevicilor: prim-ministrul desfiinţează serviciul de contraspionaj politic, ceea ce-l lipseşte de o sursă esenţială de informaţii asupra mişcărilor revoluţionarilor.

Această politică de a întinde mâna spre Soviete stă mărturie pentru naivitatea lui Kerenski, precum şi pentru incapacitatea lui de a evalua situaţia de pe teren. Consiliile muncitoreşti şi ţărăneşti nu mai acţionează direct de la bază, ca în prima etapă a revoluţiei. Sovietele s-au organizat instituind structuri de conducere, chiar adevărate sisteme birocratice, lăsând loc pentru diverse manipulări. Bolşevicii, maeştri incontestabili în materie de jocuri de facţiuni, au profitat din plin de acest aspect pentru a-şi strecura propriii oameni şi a juca un rol cu mult deasupra reprezentării lor reale în rândurile poporului. Arta lui Lenin constă în a-şi plasa militanţii în comitetele şi mişcările independente sau în a se apropia de membrii cei mai activi ai acestora. Bolşevicii controlează astfel numeroase Soviete fiind în acelaşi timp minoritari în cadrul adunărilor. În acest mod a reuşit Lenin să lase impresia că interesele partidului său sunt identice cu ale poporului. Bolşevicii au devenit cei mai puternici apărători ai comitetelor de cartier, au împrumutat revendicările comitetelor din fabrici, şi-au însuşit reforma agrară susţinută de socialiştii revoluţionari. „Întreaga putere în mâinile Sovietelor”, aceasta a devenit lozinca lor.

Un război care nu se mai sfârşeşte, paralizia puterii, reformele care întârzie, soarta comună care nu se îmbunătăţeşte, toate acestea îi copleşesc în cele din urmă pe ruşi. După şase luni de haos generalizat, credinţa revoluţionară pierde din vigoare, mulţi renunţă să se mai implice în politică. În această fază de descurajare, cei mai hotărâţi izbutesc să impună direcţia. Alegerile municipale de la mijlocul lunii august, de la Petrograd şi Moscova,

stau mărturie pentru progresul înregistrat de bolşevici în această atmosferă sumbră. La alegerile precedente, din mai, votaseră 70% dintre locuitorii capitalei, în vreme ce de astă dată au mers la urne abia jumătate dintre alegători. Absenteismul i-a fost de folos lui Lenin, care s-a mobilizat pentru a câştiga o treime din voturi. La Moscova, bolşevicii cresc la peste 37% în condiţiile în care participarea căzuse la aproape jumătate dintre alegători. Discursul lor radical e pe placul auditoriului; spre deosebire de aceştia, menşevicii şi socialiştii revoluţionari, care susţineau mai mult sau mai puţin făţiş Guvernul Provizoriu, suportă consecinţele compromisului lor. Bolşevicii nu au nevoie de legitimitatea democratică pentru a-şi atinge scopul, dar această etapă le dă certitudinea că se află pe calea cea bună. Pe 10 octombrie, Lenin convoacă în taină conducerea partidului pentru a-şi pune la cale lovitura de stat.

Rusia a devenit „cea mai liberă ţară din lume”, spunea în acea vreme liderul bolşevic. Tocmai de această libertate va abuza el pentru a-i pune capăt pe cât posibil. Preia revendicările Sovietelor, dar idealiştii revoluţionari ar fi trebuit să fie cu mai mare băgare de seamă la ceea ce scria, în loc să-şi plece urechea la promisiunile lui. „După ştiinţa mea, niciun bolşevic nu a declarat, în presă sau prin viu grai, că nu ar trebui să preluăm singuri puterea”, reaminteşte el într-un articol publicat pe 24 septembrie. Liderul bolşevic le-a promis de asemenea ruşilor pace, pământ şi libertate. Aceste minciuni vor funcţiona pe post de capcane.

Demagogia a fost unul dintre punctele forte ale lui Lenin, el a ştiut cum să exploateze aspiraţiile poporului pentru a-şi atinge scopurile. Şi totuşi nu aşa se explică reuşita lui. Lovitura de forţă a lui Kerenski l-a izolat pe prim-ministru de eventualii săi susţinători – socialiştii şi alte forţe de stânga – în vreme ce menşevicii şi socialiştii

revoluţionari, deşi bine reprezentaţi în Soviete, au căzut victime nehotărârii conducătorilor lor. Liderul menşevic, Iuri Martov, a cărui ruptură ideologică de Lenin se produsese la Congresul muncitoresc social-democrat rus, din 1903, de la Londra, era un intelectual prea desăvârşit ca să aibă succes ca responsabil politic. Compromisurile, învoielile circumstanţiale, pe scurt toată bucătăria politică, nu-i stăteau în fire. Viktor Cemov, responsabilul socialiştilor revoluţionari, era un strălucit teoretician, dar îi lipseau tenacitatea şi hotărârea necesare pentru a impune linia partidului său.

Într-o zi Lenin a fost întrebat care era diferenţa dintre el şi Troţki. „Ei, haideţi, chiar nu ştiţi?", a făcut el. „Ambiţia, numai şi numai ambiţia!"[50] Aceasta e o altă explicaţie pentru succesul lui Lenin: îşi dorea cu ardoare puterea şi a făcut totul ca să pună mâna pe ea. Cu toate acestea, dorinţa feroce de a cuceri puterea nu poate fi înţeleasă decât dacă ţinem cont de convingerile care îl însufleţeau, mai rău chiar, îl posedau. Odată cu lovitura de stat din 25 octombrie căutările lui iau sfârşit, dar nu înseamnă că-şi atinge astfel visul revoluţionar. Ideologul Lenin a făcut doar rost de instrumentele pentru a-l transpune în realitate.

2

Revoluţia idealizată j

Doar forţa poate rezolva marile probleme istorice.

LENIN

Atunci când Marx şi Engels afirmau, în *Manifestul* lor, că stafia comunismului umblă prin Europa, se înşelau.[51] Cei doi filosofi au confundat efectul cu cauza, sau mai curând au făcut o confuzie între ceea ce credeau şi

50 Angelica Balabanoff, Ma vie de rebelle, Balland, 1981, p. 164.

51 Karl Marx, Friedrich Engels, Manifeste du Parti communiste, 1848 [Manifestul Partidului Comunist, Editura Politică, Bucureşti, 196a - n. tr.l.

ceea ce se întâmpla de fapt. Când a apărut cartea lor, la mijlocul secolului al XIX-lea, contemporanii erau mai degrabă bântuiţi de stafia revoluţiei, pe care cei doi teoreticieni au înveşmântat-o în straiele comunismului. Ideologia ai cărei mesageri aveau să devină era poate purtătoare a revoluţiei, dar la acea vreme nu reprezenta întruchiparea ei intrinsecă. Identificarea revoluţiei cu comunismul a cucerit spiritele mai târziu, atunci când discipolii lui Marx se vor dota cu instrumentele teoretice pe care acesta le-a făurit, pentru a inculca credinţa în misiunea mântuitoare a utopiei sale. Substituirea revoluţiei cu comunismul s-a putut produce întrucât ambele simt înainte de toate concepte. Năzuinţa revoluţiei în secolul al

XIX-lea, transformată în năzuinţă a comunismului în secolul XX, n-are nimic în comun cu vreo dorinţă nutrită de popoare, sub imboldul unor forţe irezistibile, de a schimba tipul de regim. Ea exprimă mai degrabă dorinţa unei elite intelectuale de a răsturna în mod radical ordinea existentă. Lenin, care pune mâna pe putere în Rusia în octombrie 1917, este un avatar al acestei năzuinţe.

Revoluţia Franceză se află la originea acestei dorinţe, nu pentru că ar fi deschis calea comunismului, aşa cum au susţinut unii, ci pentru că le-a slujit drept model revoluţionarilor, în toate privinţele. Înainte de anul 1789, lumea europeană nu trecuse printr-o revoluţie cu adevărat, în sensul în care o înţelegem noi. Termenul, apărut pe bătrânul continent – această problemă semantică nu priveşte decât Europa –, a avut vreme îndelungată o conotaţie copernicianã, pentru a descrie reîntoarcerea la sine. Evul Mediu, apoi epoca modernă au cunoscut revolte, regi înlăturaţi de la putere, războaie civile sângeroase, dar nu şi rupturi brutale, schimbări radicale ale ordinii în curs. „Revoluţia Glorioasă” din

Anglia din anii 1688 – 1689, care a încheiat procesul politic început cu o jumătate de secol mai înainte,

reprezintă trecerea de la o monarhie clasică la o monarhie constituţională, după intermezzoul autocraţiei dinastiei Stuart, dar nu a însemnat sfârşitul regalităţii. Revoluţia americană, care a prefaţat naşterea naţiunii, pe noul continent, a fost înainte de toate un război de independenţă. Şi într-un caz, şi în celălalt, schimbările au fost făcute în numele ocrotirii unei ordini legale şi cetăţeneşti, nu vizau în niciun fel o răsturnare totală şi utopică. „Revoluţia este un fenomen de origine europeană, tot aşa cum civilizaţia modernă este o creaţie europeană, oricât de injust i s-ar putea părea omenirii în rest, precizează Martin Malia în a sa *Istorie a revoluţiilor*. Până în secolul XX, în afara sferei culturale europene (unde se încadrează, desigur, şi cele două Americi) nu găsim niciun fenomen care să poarte denumirea de revoluţie, cum nu e de găsit nimic care să merite numele de democraţie, constituţionalism sau filosofie a năzuinţei spre libertatea individuală ori spre egalitatea socială ca valori sociale supreme; termenii care să desemneze aceste concepte nu existau dincolo de limbile europene. Originea fenomenului revoluţionar se găseşte deci în instituţiile şi normele culturale specific europene.”[52]

Revoluţia Franceză a inaugurat o nouă eră în trei maniere distincte şi complementare. Ea introduce de la bun început o ruptură între vechi şi nou punând capăt unei regalităţi milenare. Ea dezvăluie poporului dreptul de a-şi hotărî propriul destin; Autoritatea, care nu mai este transcendentă, devine instrumentul pe care-l aleg oamenii pentru a-şi atinge ţelul. În fine, odată cu iacobinii ea împarte lumea între bine şi rău. Tot atâtea caractere universale care puteau preschimba evenimentele din 1789 în paradigmă a ucenicilor revoluţionari.

ETERNA REÎNTOARCERE A REVOLUŢIEI FRANCEZE

52 Martin Malia, Histoire des révolutions, Tallandier, 2008, p. 15.

Dacă termenul de revoluţie a parcurs o prodigioasă carieră semantică, întrebuinţându-se pentru cele mai nepotrivite situaţii şi pentru cele mai neînsemnate schimbări, semnificaţia sa în mijlocul metamorfozelor a rămas în mod surprinzător fidelă celei stabilite de episodul iacobin. Revoluţionarii de mai târziu au preluat toate ideile iacobine, de la cucerirea aparatului de stat şi voinţa politică, până la cele al căror eşec a fost evident, precum fuziunea indivizilor într-un colectiv despre care se presupunea că e mobilizat de o voinţă unică şi permanentă: de acum şi pentru multă vreme, nu mai vorbim de revoluţii, ci de Revoluţie. […] Revoluţia Franceză nu încetează astfel să se reproducă sau să se parodieze. Faţă de enigma unei Revoluţii devenite tradiţie, când vocaţia sa e aceea de a-i elibera pe oameni de tradiţie, Thequeville răspunde sugerând că, dacă reîncepe Revoluţia, vorbim despre o «mereu aceeaşi». […]

Marx va arăta că clasa revoluţionară franceză a îmbrăcat interesele particulare într-un cuvânt pretins universal. Însă acest veşmânt înşelător i-a conferit în mod paradoxal ficţiunii realitate, iar iluziei un viitor. Revoluţionarii de mai târziu au putut să surprindă adevărul subversiv ascuns sub măşti şi să-l pună în slujba unei alte revoluţii, una menită de astă dată egalităţii reale. Cum însă egalitatea n-ar putea fi vreodată obiectul unei constatări, natura şi istoria presărând pretutindeni diferenţe, ci doar o speranţă necontenit înşelată, necontenit reînsufleţită, revoluţia egalităţii este un demers interminabil, bun de exportat după bunul plac în timp şi spaţiu şi care-şi datorează forţa nedefinitei sale plasticităţi.

Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, în colaborare cu François Furet, Champs/Flammârion, 2007, vol. „Idées”, pp. 432 – 434

Dinamica Revoluţiei Franceze poartă în sine proiectul orientării „după idee, construind realitatea în conformitate

cu aceasta”, cum estima Hegel în ale sale *Prelegeri de filosofie a istoriei*[53]. Moştenirea anului 1789, mai precis a derivei sale iacobine, s-a preschimbat în himeră pentru a deveni apanajul elitei intelectuale care nu ştie în ce măsură lumea reală poate avea raţiuni pe care raţiunea nu le cunoaşte. Utopia pune stăpânire, imboldul revoluţiei devine un imperativ, desprins de orice realitate, dar visului trebuie să i se confere un sens. Revoluţie cu ce scop? O altă etapă este traversată odată cu tulburările care agită Europa în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În Franţa, cele Trei Zile Glorioase din iulie 1830, căderea lui Carol X, urcarea pe tron a lui Ludovic-Filip, apoi sfârşitul monarhiei şi instaurarea republicii în februarie 1848 par să indice direcţia istoriei. „Primăvara popoarelor” care zguduie la rându-i Imperiul Austro-ungar, apariţia fenomenului naţional în Italia şi în Prusia îi conferă conţinut. Republica este preferabilă monarhiei, aşa cum statul-naţiune este preferabil imperiului. Revoluţia înseamnă mers înainte, o întruchipare a progresului. Rămâne de desluşit acest proces. Aşa s-a întâmplat în Franţa cu socialismul pe care-l promovează, între alţii, Saint-Simon, Fourier, Proudhon, care preiau în felul lor idealul egalitar deja promovat de Revoluţia Franceză. Din anii 1830, apare următoarea ecuaţie: Revoluţia egal progres, progres egal socialism, aşadar revoluţia egal socialism.

Concomitenţa între apariţia societăţii industriale în Europa la începutul secolului al XIX-lea şi apariţia socialismului a putut da impresia existenţei unui raport de cauzalitate între cele două. Teoriile lui Marx despre rolul proletariatului în socialismul anunţat vor credita această dogmă, stabilind o cauzalitate categorică între capitalism şi socialism. Oricât se va strădui istoria să infirme

53 Leçons sur la philosophie de l’histoire, Librairie philosophique J. Vrin, 1987, p. 340 [Prelegeri de filozofie a istoriei, trad. de Petru Drăghici şi Radu Stoichiţă, Paralela 45, Piteşti, 2006, p. 174 - n. tr.].

doctrina, să o coboare la rangul unei construcţii intelectuale poate seducătoare, dar false, credinţa în această cauzalitate tot va persista. Pe parcursul secolului al XIX-lea şi ulterior, nicio ţară industrializată nu va fi nicicând cucerită de aceste idei socialiste, succesoarele desemnate ale răului capitalist. Infirmarea teoriei marxiste de către realitate reduce doctrina la ceea ce este ea, o himeră, şi nu la conceptul de revoluţie căreia are pretenţia de a-i conferi un conţinut. Identitatea dintre revoluţie şi socialism a înlesnit confuzia dintre aceste idealuri, provocând consecinţe tragice atunci când aceste fantezii de intelectuali vor avea drept rezultat drama comunistă. Răul se află la rădăcină deoarece căutătorii de revoluţii, în virtutea dorinţei lor de a adapta realitatea la idealul lor, se vor desprinde neîncetat de realitate pentru a-şi salva utopia.

Eşecul revoluţiei din 1830, apoi eşecul celei din 1848 au scos în evidenţă limitele insurecţiilor populare. Monarhia a supravieţuit celor Trei Zile Glorioase, iar cezarismul lui Napoleon III a îngropat efemera republică născută pe baricadele din luna februarie 1848. Poporul doar îşi doreşte revoluţie? împotriva lui Ludovic-Filip se răsculase clasa avută, nu cei săraci, şi aceasta deoarece el refuzase lărgirea corpului electoral; cât despre republică, era vorba despre o revendicare a burgheziei. Pentru a apăra idealul Revoluţiei, al celei adevărate, care trebuie să abolească privilegiile şi să promoveze egalitatea, intelectualii revoluţionari sunt nevoiţi să se bazeze numai şi numai pe forţele proprii. Auguste Blanqui a înţeles cel dintâi acest lucru. El propune înlocuirea maselor lipsite de fermitate, care renunţă la idealul revoluţionar, cu o elită de conjuraţi având drept misiune punerea în aplicare a măreţului proiect. Blanqui se inspiră de la Gracchus Babeuf şi a sa Conjuraţie a Egalilor, atunci când, pasionat de egalitarism, preconizează în 1796 că o minoritate

luminată porneşte înarmată în lupta contra inegalităţilor sociale şi pentru comunism. Babeuf a murit pe eşafod, iar odată cu el a murit şi babeuvismul. Trăiască blanquismul! mai târziu, Lenin va prelua ştafeta, ferindu-se totuşi de orice asociere cu Blanqui.

Comunismul a cărui stafie Marx şi Engels o vedeau bântuind Europa nu reprezenta nimic în acea epocă, nicio forţă socială, nicio realitate, dar constituia deja chintesenţa idealului revoluţionar de care se agăţau câţiva intelectuah radicali. Ulterior, cei doi filosofi s-au chinuit să creeze armele teoretice care le vor lăsa adepţilor lor iluzia că pot acţiona asupra realităţii în condiţiile în care aceştia se vor îndepărta şi mai mult de ea punându-şi credinţa în ele. Pe măsură ce trece timpul după explozia Revoluţiei Franceze, procesul revoluţionar devine din ce în ce mai idealizat, mai desprins de realitate, chiar divinizat. Fascinaţia pe care o va exercita comunismul asupra intelectualilor occidentali în secolul XX, făcându-i pe majoritatea să rămână surzi şi orbi în faţa tragediei, îşi găseşte aici sursa: fiind de esenţă ideologică, el captivează mintea, dacă nu chiar o perverteşte.

Greşeala lui Marx

„Filosofii nu au făcut decât *să interpreteze* lumea în diferite moduri; important este însă de a o schimba”, scria Marx în teze despre Feuerbach, în 1845[54]. Să schimbi lumea – iată un plan cu adevărat fascinant. O misiune prometeică pe care filosoful se străduieşte să o pună în aplicare cu ajutorul unei teorii globale care se dorea a fi în acelaşi timp pragmatică. Un fel de filosofie a filosofiei corcită cu pragmatică. Aşa ia naştere determinismul istoric, cu logică implacabilă, al cărui concept central al luptei de clasă joacă rolul de cheie universală pentru a

54 Karl Marx, „Tfeze despre Feuerbach“, în Karl Marx, Friedrich Engels, Opere alese în două volume, ed. a III-a, voi. sa, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 375 (n. tr.).

înţelege evoluţia omenirii, de la societatea sclavagistă de odinioară la societatea feudală din trecutul apropiat, preludiu al societăţii burgheze ce anunţă socialismul de mâine, care va conduce înspre comunism, etapa finală. Marx a trasat în felul său o cale uniformă pentru toate societăţile umane. Potrivit lui, fiecare stadiu al acestei evoluţii vede cum munca e din ce în ce mai dezumanizată, până când, în societatea burgheză, procesul de exploatare şi de alienare se dezvăluie privirii maselor. Odată cu această „conştientizare" a maselor se declanşează revoluţia proletară care consacră trecerea speciei umane de la „preistorie", caracteristică societăţilor de clase, la adevărata sa istorie, aceea a comunismului, societate fără clase şi fără stat.

Determinismul economic care stă la temelia „ştiinţei" istoriei la Marx este totodată ineluctabil. Mai pe scurt, Marx susţine că revoluţia va lua naştere din „contradicţiile interne" ale capitalismului, având drept cauză principală „scăderea continuă a profitabilităţii", inerentă funcţionării acestui mod de producţie. Filosoful devenit economist pleacă de la principiul că doar munca omului (vie) produce plusvaloare (profit), sursă a acumulării de capital. Profitul este investit atunci în maşini (muncă moartă) în speranţa de a creşte productivitatea (urmărirea profitului). Doar că prin creşterea numărului de maşini creşte ponderea de muncă moartă în raport cu cea vie, ceea ce duce la „scăderea continuă a profitabilităţii", spune calculul lui Marx. Întreprinderile cele mai puţin performante sunt nevoite să dispară, capitalul se concentrează în vreme ce masa exploataţilor creşte, îngroşată de capitaliştii scăpătaţi. Pentru a pune capăt acestui proces infernal, industriaşii ar avea o singură soluţie, şi anume exploatarea intensivă a muncitorilor. Prin împilarea şi sărăcirea proletarilor, sistemul îşi provoacă propria-i prăbuşire, deoarece în cimând scade numărul de consumatori care să

cumpere mărfurile produse, până când, inevitabil, se declanşează criza. Socializarea muncii în fabrici devine şi mai insuportabilă, proletariatul se revoltă, aboleşte proprietatea privată şi instaurează socialismul – care apare firesc în această schemă ca negare a capitalismului –, anticamera paradisului comunist făgăduit. Revoluţia este fără doar şi poate scrisă în destinul omenirii.

Garnisit cu asemenea podoabe, marxismul avea datoria de a deveni catehismul revoluţionarilor. Marx şi Engels se situează la confluenţa diverselor curente de gândire, ceea ce a asigurat succesul teoriei lor. Din filosofia germană, îndeosebi de la Hegel, au împrumutat dialectica şi o viziune continuă asupra istoriei care, din contradicţii în contradicţii necontenit depăşite, şi-ar croi o cale până când omenirea s-ar împăca cu sine. Marx s-a lăudat că l-a reabilitat pe Hegel, plecând de la ideile filosofului german şi-a elaborat conceptele de materialism, raporturi de producţie, antagonismele de clasă (contradicţii) care fac ca istoria să meargă înainte, înspre apogeul său, societatea fără clase. De la socialismul francez, născut din revoluţiile avortate din 1830 şi 1848, au preluat ideea unei schimbări radicale a societăţii, dar utopiei unui Saint-Simon, a unui Fourier sau Proudhon ei i-au contrapus „socialismul ştiinţific”. Având drept punct de plecare economia politică englezească, ale cărei teorii erau triumfătoare în acea epocă în Europa odată cu emergenţa capitalismului industrial, Marx a elaborat un sistem de analiză cu legi ce se pretind a fi universale (valoare, plus valoare…), pe care îl considera a fi pe potriva ameninţării anunţate de acest mod de producţie ce avea să cucerească lumea.

Gândirea lui Marx şi a lui Engels, reflexie a marilor speranţe ale epocii lor, poartă în sine şi limitările acestora. Ea suferă de acelaşi complex scientist caracteristic celor mai multe dintre doctrinele apărute în secolul al XIX-lea.

Darwinismul, care era dominant în plan intelectual în acele vremuri, a slujit drept model. Teoria evoluţionistă a fost sursa de inspiraţie pentru teoria istoriei a lui Marx; în cazul lui, această teorie determină maniera de a înţelege trecutul şi de a anticipa viitorul. Dacă evoluţia speciilor se poate explica ştiinţific, de ce n-ar sta lucrurile la fel şi în cazul societăţilor umane? „Aşa cum Darwin a descoperit legea dezvoltării naturii organice, Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei umane”, a proclamat prietenul său Engels în ziua în care filosoful a fost înmormântat.[55]

Credinţa în ştiinţă, binefăcătoare şi factor de progres al oricărei societăţi, îşi găseşte justificarea în marile descoperiri care au însoţit revoluţia industrială. Scientismul a devenit crezul elitei intelectuale. Pozitivismul lui Auguste Comte, cu pretenţia sa de a urmări „reorganizarea ştiinţifică a societăţii”, reprezintă un exemplu în acest sens. Nu există mântuire dincolo de ştiinţă. Karl Marx a fost gânditorul care a sistematizat în cea mai mare măsură curentul dublu, deopotrivă mesianic şi scientist, care a triumfat în secolul al XIX-lea. Mesianismul său se vede justificat prin ştiinţă, care capătă ea însăşi o valoare extraştiinţifică articulându-se pe o utopie a eliberării graţie comunismului, mult visata societate fără clase. Materialismul dialectic, pe care Engels îl prezenta ca pe „ştiinţa tuturor ştiinţelor”, este un model de pur mesianism scientist.

Marx „dă satisfacţie spiritelor savante ca şi celor simple, remarca François Furet. Tuturor, el pare să le dezvăluie taina divinităţii omului, succedând divinităţii lui Dumnezeu: a acţiona în istorie fără incertitudinile istoriei”.[56] Raţionalismul şi speranţa care însoţesc

55 Friedrich Engels, „Les funérailles de Karl Marx“, în Souvenirs sur Marx et Engels, Moscou, Editions du Progrès, 198a, p. 373.

56 François Furet, Le Passé d’une illusion, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, p. 41 [Trecutul unei iluzii, trad, de Emanoil Marcu şi Vlad

gândirea marxistă îi explică răspândirea ieşită din comun. Ea răspunde complexului ştiinţific al epocii sale împăcând totodată nevoia de credinţă a contemporanilor săi, deveniţi orfani de când fusese declarată moartea lui Dumnezeu. Purtător al unei noi promisiuni, marxismul are o forţă de atracţie considerabilă, luând locul speranţei pe care o întruchipase religia încă din negura vremurilor.

Doliul după Dumnezeu a început în Renaştere, a continuat cu enciclopediştii secolului al XVIII-lea, dar a fost decretat în mod oficial odată cu Revoluţia Franceză. Începând de atunci, omul a văzut cum i se deschid dinainte noi perspective, s-a eliberat de prejudecăţi, s-a eliberat de raiul transcendent. Fiinţa, cu majusculă, a devenit miezul unei noi promisiuni datorită cunoaşterii, care-i va îngădui să stăpânească asupra mediului ei, şi nu să fie dominată de acesta. Începând cu 1789, specia umană a devenit actorul propriei sale istorii, sau cel puţin aşa consideră ea. Tteoriile lui Marx încheie procesul oferindu-le oamenilor mijloacele de a acţiona prin forţele proprii spre binele propriu. Datorită acestei noi dogme, omul demiurg îşi poate construi propriul paradis. Marxismul reprezintă arhetipul acestor religii seculare definite de Raymond Aron drept „doctrine care iau locul în suflet credinţei dizolvate şi care vede acolo, în depărtările viitorului, sub forma unei ordini sociale ce urmează a fi pusă în aplicare, mântuirea omenirii”.2 în spatele alibiului ştiinţific se regăsesc marile categorii care fondează majoritatea religiilor, infernul prezentului (exploatarea capitalistă), agentul mântuitor (clasa muncitorească), pământul făgăduinţei (comunismul).

MITURILE MARXISMULUI

— Mitul Raţiunii (potrivit căruia Raţiunea are întotdeauna dreptate, ceea ce este logic fiind şi adevărat);

Russo, Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 34 - n. tr.].

a. Raymond Aron, L’Age des empires et l’Avenir de la France, éditions Défense de la France, 1945.

— Mitul Ştiinţei (potrivit căruia ştiinţa are dubla vocaţie de a oferi o explicaţie completă şi definitivă a lumii şi de a modifica lumea);

— Mitul Unităţii (potrivit căruia Universul, natura, societatea, omul se integrează într-un Ibt coerent şi guvernat de legi riguroase);

— Mitul determinismului (potrivit căruia o înlănţuire perfectă de cauze şi efecte ar conduce destinele lumii);

— Mitul legilor istorice, în strâns raport cu precedentul (potrivit căruia ar exista un mecanism al istoriei, manifestat prin legi, care pot fi cunoscute şi utilizate în folosul oamenilor);

— Mitul previziunii ştiinţifice (potrivit căruia Ştiinţa şi Raţiunea, mizând pe stăpânirea legilor ştiinţifice, pot să prevadă realităţi care se refuză observaţiei sau experimentului, precum cele situate în viitor sau departe în spaţiu. Societatea comunistă şi societatea marţiană decurg, în egală măsură, din acest principiu mitologic);

— Mitul Progresului, susţinut prin mitul Evoluţiei (potrivit cărora ar exista un sens ascendent în istoria Universului, a vieţii şi a omenirii);

— Mitul transformării lumii (potrivit căruia omul va recrea lumea, atât natura, cât şi societatea, potrivit unui plan ştiinţific şi raţional);

— Mitul lumii noi (potrivit căruia lumea de mâine, creată de om, va fi esenţial diferită de epocile precedente ale istoriei);

— Mitul omului nou (potrivit căruia lumea nouă va fi populată de oameni noi).

Lucian Boia, *La Mythologie scientifique du communisme*, Paradigme, 1993, pp. 38 – 39 [*Mitologia ştiinţifică a comunismului*, în traducerea autorului, Humanitas, Bucureşti, 1999, pp. 39 – 40]

„Dacă asta înseamnă marxismul, atunci eu, Karl

Marx, nu sunt marxist”[57], i-a spus filosoful unuia dintre discipolii săi francezi. Engels a citat în mai multe rânduri aceste vorbe acuzându-i pe discipolii maestrului. După moartea prietenului său, el a menţionat în diverse scrisori în ce manieră trebuie înţeles marxismul: „Teoria noastră nu e o dogmă [...], o dogmă pe care trebuie s-o înveţi pe dinafară şi s-o repeţi în mod mecanic [...], ci un ghid pentru acţiunea [...] unei teorii a dezvoltării [...], o expunere a unui proces evolutiv cu mai multe faze...” 2 Spre sfârşitul vieţii, Marx se îndoia că soluţiile radicale ar putea aduce pe lume istoria comunismului. Le-a lăsat epigonilor săi grija de a redefini condiţiile şi mijloacele prin care se poate atinge acest ţel. Evoluţia ţărilor capitaliste îi contrazicea teoriile, ceea ce-l obliga să dea dovadă de ceva mai mult realism. Principala sa analiză, „scăderea continuă a profitabilităţii”, cauză a exploatării excesive a muncitorilor, care trebuia să-i împingă la revoltă, s-a dovedit a fi falsă. Dintr-un motiv simplu: munca omului nu este singura sursă de bogăţie, nici etalonul oricărei valori, aşa cum credeau Adam Smith şi David Ricardo, doi economişti britanici care l-au influenţat pe Marx în această privinţă. Nu doar că mica burghezie nu e pe cale să se proletarizeze, dar chiar muncitorii înşişi se îmburghezesc. Din 1850 şi până la moartea lui Marx, salariile aproape că s-au dublat, în vreme ce progresele democraţiei permit să se întrevadă o posibilă trecere treptată şi pacifistă a capitalismului înspre socialism odată cu dezvoltarea partidelor şi a sindicatelor muncitoreşti. Revoluţia anunţată se îndepărtează de ţările cele mai dezvoltate ale Europei. Internaţionala muncitorească, aşa-

57 Jacques Macé, Paul et Laura Lafargue: Du droit à la paresse au droit de choisir sa mort, L'Harmattan, aooi, p. 78.

a. Apud Kostas Papaïoannou, L'Idéologie froide: Essai sur le dépérissement du marxisme (1967), Editions de l'Encyclopédie des nuisances, 3009, p. 37.

zisa Internaţională a II-a, la întemeierea căreia luase parte Engels, sfârşeşte prin a da uitării predicţiile maestrului, permiţând să prospere la sânul ei partide social-democrate preocupate de pluralism intelectual şi favorabile căii parlamentare în scopul triumfului socialismului. Themai cu acest curent „reformist" vor rupe legăturile, la începutul secolului XX, Lenin şi bolşevicii, pornind pe drumul unui comunism radical.

Nici Marx, nici Engels nu s-ar considera responsabili pentru felul în care le-au fost utilizate teoriile după moartea lor. Şi totuşi, pot fi oare exoneraţi de ceea ce s-a întâmplat în continuare, în numele lor? La prima vedere, nu. Conceptele lor s-au dovedit a fi utile funcţionării terorii comuniste, doctrina lor a îngăduit validarea a numeroase crime tocmai pentru că ei elaboraseră instrumentele şi modalitatea de a le folosi, ceea ce a deschis calea pentru urmările pe care le cunoaştem. Marx a stabilit drept obiectiv emanciparea omului, un ţel care nu poate fi atins fără o totală „comunizare" a societăţii. El a recunoscut că realizarea acestui program necesita apelul maselor la violenţă. A justificat utilizarea forţei, dar a creat totodată şi a întreţinut iluzia că o avangardă intelectuală, în pas cu istoria, ar putea conduce ea însăşi la o asemenea emancipare. Lenin va recurge la aceste surse pentru a-şi construi modelul de revoluţie „îmbunătăţit". Ideologia marxistă se află la temelia totalitarismului deoarece a arătat scopul care trebuie atins cu orice preţ şi a pus la dispoziţie majoritatea mijloacelor pentru a atinge acel scop. Marx a pus la dispoziţie programul prin intermediul *Manifestului*: exproprierea proprietăţii funciare; centralizarea creditului în mâinile statului; impozite puternic progresive; desfiinţarea dreptului de moştenire; confiscarea proprietăţii tuturor emigranţilor şi a tuturor rebelilor; obligativitatea muncii pentru toţi şi organizarea armatelor industriale, mai ales în agricultură; îmbinarea

activităţii agricole şi a celei industriale; coordonarea educaţiei cu producţia materială... Doar o dictatură poate pune în aplicare asemenea prescripţii. Marxismul nu are nimic în comun cu o utopie generoasă, aşa cum s-a zis adesea, este vorba despre o ideologie prin natura ei antiumanistă, în care ideea prevalează asupra omului. *Capitalul*, opera de căpătâi a lui Marx, este o schemă idealistă a societăţii umane în care veritabila fiinţă umană nu-şi are locul, întrucât această societate este propulsată de abstracţiuni, Capitalul, Munca, Clasele, Statul... Rolul lui Lenin va fi acela de a îmbogăţi teoria, de a o face mai operantă, fără a se mai preocupa de oameni, de oamenii reali.

În primul rând, marxismul propune o viziune globală asupra istoriei şi susţine că le oferă oamenilor mijloacele de a ieşi din istorie. Este o gândire totalizatoare care lasă prea puţin loc pentru îndoială şi încă şi mai puţin pentru exegeză. Adoptarea acestei gândiri înseamnă credinţa în bloc. Certitudinile acestea anunţă dictatura adevărului pe care o vor practica mai apoi toate partidele comuniste de pe mapamond. „Cunoaştem o singură ştiinţă, ştiinţa istoriei”, spuneau Marx şi Engels în *Ideologia germană*[58]. În ceea ce-l priveşte, marxismul are ambiţia de a fi ştiinţa ştiinţei istoriei şi de a controla viitorul societăţilor. „Materialismul istoric”, cheia de boltă a ideologiei în acest câmp social, susţine că deschide calea acestei cunoaşteri. Potrivit lui Marx, nu conştiinţa oamenilor determină ceea ce simt, ci fiinţa lor socială îi condiţionează. În această schemă, infrastructura (economică) controlează modalitatea de organizare a societăţilor. Dacă „materialismul istoric” are dreptate, e de ajuns să acţionezi asupra acestei infrastructuri pentru ca după aceea să urmeze toate celelalte. Altfel spus, pentru a

58 în Karl Marx, Friedrich Engels, Opere, voi. 3, Editura Politică, Bucureşti, 1958, p. 18 (n. tr.).

schimba conştiinţa oamenilor trebuie să le bulversezi condiţiile materiale. Odată ajunşi la putere, epigonii săi comunişti vor aplica literă cu literă această reţetă. Ei vor lipsi poporul de toate reperele sale, îl vor smulge din pământul şi din rădăcinile sale pentru a-l supune cât mai mult unui partid-stat însărcinat cu transformarea radicală a vieţii sale. Proudhon, care se va lupta la vremea lui împotriva ideilor „marxiste", nu s-a înşelat când a cercetat natura statului aşa cum îl vedea filosoful: „Centralizare atotcuprinzătoare, distrugerea sistematică a oricărei gândiri individuale, corporative şi locale, considerată a fi separatoare, poliţie inchizitorială, abolirea sau cel puţin restricţionarea familiei, şi cu atât mai mult a eredităţii, prezice el. [...] După ce a suprimat toate libertăţile individuale, continuă anarhistul din Franche-Comté, el le concentrează într-un om, o individualitate supremă. Cu mult înaintea epocii noastre, atenienii, beotienii, lacedemonienii, romanii cunoscuseră acest cerc vicios. În numele poporului, toate puterile simt concentrate în mâinile unuia singur sau ale unei oligarhii care trăieşte prin asuprirea poporului însuşi. Altfel spus, ni se prezintă ca nişte lucruri inedite nişte teorii aberante ale căror experienţe au marcat epocile decadente ale Antichităţii". 1

Lupta de clasă şi corolarul ei, dictatura proletariatului, sunt acea parte din moştenirea lui Marx care a înregistrat cele mai multe consecinţe din istorie. „Nu-mi revine mie meritul de a fi descoperit existenţa claselor în societatea modernă sau lupta dintre ele, scrie el. Istorici burghezi au vorbit cu mult înaintea mea despre evoluţia istorică a acestei lupte de clasă, iar economişti burghezi i-au descris anatomia economică. Eu am adus următoarele lucruri noi: 1) am demonstrat că existenţa claselor nu este legată decât de fazele istorice de dezvoltare determinată a producţiei;

2) că lupta de clasă duce în mod necesar la dictatura

proletariatului;

3) că dictatura însăşi nu reprezintă decât trecerea la desfiinţarea tuturor claselor şi la o societate fără clase.”[59] Pentru Marx, lupta de clasă reprezintă motorul istoriei. Pentru discipolii săi, ea va fi cea care va impulsiona socialismul înspre comunism. În numele său vor fi eliminaţi toţi „duşmanii poporului” care vor împiedica această evoluţie şi ea va justifica epurările din partide. Zecile de milioane de morţi din timpul comunismului trebuie trecute la tragicul bilanţ al luptei de clasă. Moştenirea e atât de grea, încât e tentant ca responsabilitatea să i se atribuie unei greşite interpretări a teoriei sale. Potrivit lui Marx, care a amintit prea puţin dictatura în scrierile sale, aceasta trebuia să fie temporară. Iluzie absolut filosofică întrucât pe parcursul istoriei nu s-a mai văzut niciodată să dispară de bunăvoie o putere, şi mai ales o putere absolută. Lupta de clasă şi dictatura proletariatului simt indisociabile deoarece, potrivit teoriei marxiste, una trebuie cică să dispară datorită celeilalte. Comuniştii vor avea astfel posibilitatea de a se inspira din această concepţie şi vor susţine permanenţa acestei lupte pentru a-şi justifica perenitatea dictaturii.

În virtutea preceptelor sale de credinţă şi a fervorii pe care au stârnit-o, marxismul a sfârşit prin a întruchipa credinţa în salvarea revoluţionară. Mai ales, el le va pune la dispoziţie celor care aveau o asemenea aspiraţie mijloacele pentru a-şi atinge scopul. Spre deosebire de religiile de inspiraţie divină, care le impun adepţilor precepte transcendentale, o religie seculară are acele limite pe care oamenii înşişi le stabilesc, în funcţie de propriile nevoi şi de circumstanţe. Pentru adepţii „religiei” marxiste, flexibilitatea regulilor le va îngădui să uzeze de dreptul de viaţă şi de moarte asupra celor care le vor pune

59 Pierre-Joseph Proudhon, De la capacité politique des classes ouvrières (1865), în Œuvres complètes, Marcel Rivière, 1924, p. 115.

piedici pe drumul spre tărâmul făgăduinţei. Aspectul secular, altfel spus uman, profund uman, al acestei „religii" explică pornirile ei criminale. Nu va fi nevoie decât de câţiva apostoli gata s-o slujească cu ochii închişi şi de noi teritorii de convertit, ca să dovedească acest lucru. Lenin şi Rusia aveau să deschidă calea acestei noi cruciade.

Solul fertil al Rusiei

Dacă ideologia comunistă reprezintă „opiul intelectualilor", aşa cum scria Raymond Aron1, atunci intelighenţia din Rusia, aflată în căutarea unei formule magice care să-i deschidă porţile revoluţiei, nu cerea decât să fie subjugată de ea. Teoria marxistă şi intelectualul rus erau hărăziţi să se întâlnească. Termenul însuşi de „intelighenţie", de origine slavă, apărut în secolul al XIX-lea, denotă statutul particular al intelectualilor în acest imperiu în care autocraţia nu a lăsat nicicând spaţiu de exprimare societăţii şi nici mijloacele necesare în acest sens. Între ţar şi ţăranii aserviţi, între o aristocraţie obedientă şi o Biserică Ortodoxă supusă tronului s-a întins mereu un gol pe care nu l-a putut umple nicio societate civilă. Absenţa unei respiraţii sociale, a unor libertăţi i-a dat puterii iluzia[60]

legitimităţii proprii şi a constrâns poporul să se răscoale periodic, în speranţa că se va face auzit. Moştenirea absolutismului şi a răzvrătirilor ţărăneşti, multă vreme desemnate prin termenul *Jbunt*", aveau să tragă greu în balanţă atunci când va sosi clipa, când bolşevicii îşi vor ţese pânza totalitară deasupra ţării.

În acest deşert democratic, intelectualii ruşi au început să-şi pună credinţa în misiunea lor atunci când semenii din Occident erau deja convinşi că revoluţia industrială vestea Edenul socialist. De vreme ce societatea

60 Raymond Aron, L'Opium des intellectuels, Calmann-Lévy, 1955 [Opiul intelectualilor, trad. de Adina Diniţoiu, Curtea Veche, Bucureşti, 2007 - n. tr.].

nu se putea exprima din vina ţarului, nu le revenea oare oamenilor educaţi datoria de a se exprima în numele poporului? Niciunde altundeva în afară de Rusia inteligheţia nu s-a mai crezut investită într-o asemenea măsură cu rolul de portavoce a celor sărmani. Trezirea s-a produs în momentul în care modelul Revoluţiei Franceze bântuia spiritele din Europa, după zilele din iulie 1830. Imensa Rusie nu putea rămâne la marginea istoriei aflate în marş. Revoluţia devine idealul inteligheţiei, scopul de atins întru fericirea poporului. Acest context îi va permite marxismului să-şi exercite pe deplin forţa de atracţie.

Încă de la început, inteligheţia s-a scindat în două curente distincte. Pentru o parte dintre intelectualii săi, Rusia trebuia să caute în ea însăşi mijloacele de a se reforma, de a evolua. Acest curent, numit „slavoiil”, se vede încurajat, la începutul secolului al XIX-lea, de rolul pe care-l joacă Rusia pe scena europeană. Imperiul acuză o întârziere în materie de dezvoltare internă, dar străluceşte peste hotare după înfrângerea Franţei lui Napoleon. Înăbuşirea insurecţiei naţionale poloneze de la 1830 – 1831 de către armata ţarului îi conferă chiar Sankt-Petersburgului statutul de jandarm al Europei. Slavofilii se opun oricărei imitaţii a Occidentului, ei percep valorile ruse ca pe un exemplu demn de urmat pentru tot continentul. Dacă Rusia îşi reface valorile, poate trage nădejde să devină un model, chiar să se plaseze în fruntea tuturor. În extrema cealaltă, există intelectuali care sunt de părere că, dimpotrivă, ţara are ce învăţa de la Occident. Pentru ei, modul de dezvoltare capitalist va ajuta la ieşirea din economia agrară, monarhia instituţională poate pune capăt autocraţiei, iar pentru cei mai extremişti dintre aceştia, revoluţia trebuie să ducă la socialism. După o îndelungată căutare, acest curent intitulat „occidentalist” va sfârşi prin a se intersecta cu marxismul.

Prima etapă începe prin anii 1840. Alungaţi din Rusia

de autocraţie, condamnaţi să plece în surghiun în străinătate, intelectualii „occidentalişti” vor deveni cu atât mai permeabili la teoriile socialiste cu cât vor avea legături cu principalii teoreticieni de la Paris, Londra sau Geneva. Aleksandr Herzen şi Mihail Bakunin, doi dintre cei mai eminenţi reprezentanţi ai acestui prim val al emigraţiei forţate, sunt influenţaţi de utopişti francezi, în special de Proudhon. Ei militează pentru instaurarea unui socialism ţărănesc în lipsa unui proletariat insuficient în Rusia subindustrializată. Acest socialism ţărănesc va avea drept rezultat un curent populist, mai convins ca oricând de potenţialul revoluţionar al zonelor rurale. În anii 1870, populismul trece printr-un mare eşec politic atunci când studenţi naivi, plecaţi să răspândească vestea cea bună prin sate, sunt întâmpinaţi cu furci sau daţi pe mâna poliţiei ţariste chiar de cei pe care sperau să-i convertească. Această catastrofală reîntoarcere la popor” a pus capăt entuziasmului lor. Va trebui să vină începutul secolului XX pentru ca urmaşii populismului să pună bazele partidului socialist-revoluţionar, condus de Viktor Cemov, iar ei să joace un rol de prim-plan în timpul revoluţiilor din 1905 şi din februarie 1917.

Eşecul căii populiste lasă loc liber unui curent revoluţionar mai radical, nihilismul. O schimbare de direcţie care e şi o manifestare a schimbului de generaţii. Prima inteligenţie, cea a lui Herzen, era alcătuită din oameni educaţi de modă veche, majoritatea din pătura nobilă, cultivaţi. Roşi de vina propriilor privilegii, aceşti intelectuali voiau să se revanşeze punându-se în slujba poporului, al cărui interes suprem bătea orice altceva. Gata să răstoarne ţarismul, chiar dorindu-şi cu ardoare răsturnarea lui, această generaţie nu era la fel de pornită împotriva progreselor în plan social făcute de imperiu. În special Herzen a întâmpinat cu entuziasm abolirea iobăgiei, în 1861. Generaţia următoare, născută în anii

1830 – 1850, nu provenea din aceleaşi medii. Membrii ei sunt mai curând progenituri ai micii nobilimi, funcţionari ai statului, preoţi ortodocşi, din clase sociale a căror ascensiune datorează mult puterii. Această a doua generaţie este animată de o ură faţă de regim în aceeaşi măsură în care părinţii lor îi datorează recunoştinţă acestuia. Generaţia nouă consideră că e imposibil compromisul cu regimul, că orice formă de liberalizare este condamnabilă întrucât păcăleşte poporul şi că Autoritatea, sub toate formele, întruchipează duşmanul absolut. Binele poporului rămâne punctul de reper, aşa cum îl concepeau mai vârstnicii săi, doar că revoluţia nu mai e o chestiune de conştiinţă a maselor, ea presupune distrugerea statului. Nihilismul, o formă de anarhism hiperviolent, este o caracteristică a inteligheţiei ruse. Susţinătorii acestui curent se văd investiţi mai mult ca oricând cu un rol istoric; ei resping orice ordine (anarhism), propovăduiesc războiul fără limite împotriva asupririi (terorism). Nihiliştii se percep drept oameni liberi, independenţi şi superiori lumii înconjurătoare. Ei se văd ca o elită a cărei unică raţiune de a fi este Revoluţia, care se transformă, odată cu ei, într-un ideal absolut.

Nihiliştii îi vestesc pe bolşevici, ultima etapă a misiunii. Din această nebuloasă se desprind două figuri, a căror influenţă asupra lui Lenin va fi decisivă. Înainte de toate, Nikolai Cernîşevski: fiu de preot ortodox, absolvent de seminar. A devenit profesor, apoi editor al unei reviste, *Contemporanul*, iar în 1862 este arestat din cauza ideilor sale radicale. Cernîşevski nu va mai scăpa din ghearele poliţiei ţariste până la moartea sa, în 1889. Închis în fortăreaţa Petru şi Pavel, din Sankt-Petersburg, este condamnat apoi la muncă silnică pe viaţă, mai întâi la mină, apoi în exil în Siberia. Lenin va fi admiratorul nu al lui Cernîşevski martirul, ci al autorului romanului scris de acesta în închisoare, roman cu titlul *Ce-i de făcut*? Va fi

cartea sa de căpătâi. *Ce-i de făcut*? vorbeşte despre un revoluţionar, Rahmetov, cu o dăruire absolută faţă de cauză. Eroul său renunţă la toate plăcerile vieţii pentru a-şi căli voinţa de fier şi a deveni lipsit de emoţii, inclusiv faţă de suferinţa celorlalţi. Adevăratul revoluţionar nu trebuie să simtă. Doarme pe un pat de cuie pentru a-şi înăbuşi pornirile sexuale, îşi supune corpul unor încercări dintre cele mai dure, se hrăneşte cu carne crudă, nu citeşte decât cărţile esenţiale pentru revoluţie. „E o carte care te marchează pe viaţă, va mărturisi mai târziu Lenin, care a citit-o de cinci ori, dacă e să dăm crezare spuselor sale. M-a răscolit”. Liderul bolşevic va prelua titlul romanului în 1902, atunci când îşi va prezenta concepţiile asupra organizării revoluţionare.

Cât despre Serghei Neceaev, acesta nu e propriu-zis un intelectual. Fiu de iobag, a învăţat să scrie şi să citească de unul singur, la vârsta de nouă ani, când deja muncea într-o fabrică. Va deveni mai apoi profesor de religie. Spre sfârşitul anilor 1860, Neceaev activează în mediile studenţeşti şi muncitoreşti din Sankt-Petersburg. Vera Zasulici, o populistă care l-a cunoscut în acea perioadă, îl descrie ca pe un fanatic: „Neceaev nu a fost un produs al mediului nostru de intelectuali. Era străin acestuia. Energia lui revoluţionară nu era susţinută de opinii rezultate în urma contactelor cu acest mediu, ci de o ură înverşunată, şi nu doar ură faţă de guvern… ci faţă de toată societatea, faţă de toate păturile sociale educate, faţă de toţi oamenii cumsecade, bogaţi sau săraci, conservatori, liberali şi radicali.”[61] La sfârşitul anilor 1860, Neceaev reuşeşte să ajungă în Elveţia, unde îl întâlneşte pe Bakunin, pontiful anarhismului rus. Cei doi revoluţionari luptă împreună până ajung să se certe din pricini pecuniare. Arestat de poliţia elveţiană în 1872, Neceaev

61 Apud Orlando Figes, La Révolution russe, Denoël, 2007, P- x9a fed. rom. cit., p. 146 - n. tr.].

este extrădat în Rusia, unde este judecat pentru uciderea, cu câţiva ani mai înainte, a unui tovarăş, Ivan Ivanov, care a refuzat să-i ducă la îndeplinire ordinele. Această poveste a fost sursa de inspiraţie pentru romanul lui Dostoievski *Demonii*. Condamnat la detenţie pe viaţă, Neceaev moare în fortăreaţa Petru şi Pavel în 1883. Pe parcursul procesului său, poliţia a prezentat un text bizar, *Catehismul revoluţionarului*, care, la fel ca romanul lui Cernîşevski *Ce-i de făcut*? îşi va pune puternic amprenta pe Lenin şi pe camarazii acestuia. Acest „catehism" anticipă conduita pe care vor trebui s-o adopte mai târziu comuniştii din Rusia sovietică, iar după aceea şi emulii lor din toate ţările în fruntea cărora se afla un partid comunist.

CATEHISMUL REVOLUŢIONAR

Atitudinea revoluţionarului faţă de sine însuşi

1. Revoluţionarul este un om condamnat dinainte: el nu are nici interese personale, nici activităţi, nici sentimente, nici legături, nici proprietăţi şi nici măcar nume. Se dedică în totalitate unui singur interes, unui singur gând, unei singure pasiuni – revoluţia.

să în sufletul său, nu doar în vorbe, ci şi în fapte, el a rupt orice legătură cu ordinea publică şi cu lumea civilizată, cu orice lege, convenţie sau condiţionare acceptată, ca şi cu orice moralitate. În ceea ce priveşte lumea civilizată, el este un duşman implacabil al acesteia şi, în măsura în care continuă să trăiască în interiorul ei, nu o face decât pentru a o distruge complet.

3. Revoluţionarul dispreţuieşte orice doctrină, el a renunţat la ştiinţa paşnică, pe care o lasă pe seama generaţiilor viitoare. El nu cunoaşte decât o singură ştiinţă – cea a distrugerii. În acest scop (şi doar în acest scop), el studiază mecanica, fizica, eventual medicina, doar în acest scop el studiază zi şi noapte ştiinţa vie a oamenilor, a caracterelor, a situaţiilor şi a tuturor modalităţilor de

manifestare ale ordinii sociale, aşa cum se prezintă ele în diferitele clase ale umanităţii. Cât despre scopul său, acesta este unul singur: distrugerea cât mai rapidă şi cât mai sigură a acestei ordini abjecte.

4. El dispreţuieşte opinia publică. El dispreţuieşte şi urăşte, cu toate motivaţiile şi manifestările ei, moralitatea socială actuală. În viziunea sa, moral nu este decât ceea ce contribuie la triumful revoluţiei; tot ce o împiedică este imoral.

5. Revoluţionarul este un om condamnat dinainte. Implacabil faţă de stat şi faţă de tot ceea ce reprezintă societatea, el nu trebuie să aştepte nicio milă din partea acestei societăţi. Între ei s-a declanşat un război neîntrerupt şi fără nicio reconciliere posibilă, un război deschis sau secret, însă un război pe viaţă şi pe moarte. El trebuie să fie gata în fiecare zi să moară. El trebuie să se obişnuiască să suporte torturile.

6. Revoluţionarul este sever faţă de sine însuşi şi trebuie să fie sever şi faţă de ceilalţi. Orice sentiment tandru, dătător de slăbiciune, care ţine de rudenie, de prietenie, de iubire, de recunoştinţă şi chiar de onoare trebuie să fie anihilat de unica şi recea pasiune revoluţionară. Pentru el, nu există decât o singură voluptate, o singură consolare, răsplată sau mulţumire – reuşita revoluţiei. Zi şi noapte, el nu trebuie să aibă decât un singur gând, un singur scop – cea mai implacabilă distrugere. Acţionând cu sânge rece şi fără încetare în acest scop, el trebuie să fie gata să se sacrifice pe sine însuşi şi să înlăture cu mâna lui tot ce ar putea împiedica această împlinire.

7. Caracterul revoluţionarului autentic exclude orice romantism, sensibilitate, entuziasm sau elan. Exclude până şi ura şi răzbunarea personală. Pasiunea revoluţionară devenind a doua sa natură, revoluţionarul trebuie să se dedice calculului cel mai rece. Peste tot şi întotdeauna, el

trebuie să încarneze nu ceea ce ţine de înclinaţiile sale personale, ci ceea ce îi prescrie interesul revoluţiei.

Atitudinea revoluţionarului faţă de camarazii săi

8. Revoluţionarul nu poate preţui şi trata ca prieten decât pe acela care a făcut într-adevăr dovada unei activităţi revoluţionare egale cu a sa. Măsura prieteniei, a devotamentului, precum şi celelalte îndatoriri faţă de un camarad sunt determinate în mod exclusiv de utilitatea acestuia în ceea ce priveşte efectele practice ale revoluţiei distrugătoare.

9. Nu mai trebuie să insistăm asupra solidarităţii revoluţionarilor. În această solidaritate rezidă toată forţa acţiunii revoluţionare. Camarazii revoluţionari animaţi în acelaşi grad de pasiunea revoluţionară trebuie, pe cât posibil, să poarte discuţii şi să decidă în unanimitate în privinţa tuturor problemelor importante. Însă, în ce priveşte executarea planului conceput, fiecare trebuie să conteze, pe cât posibil, pe forţele sale proprii. Fiecare trebuie să lucreze de unul singur la înfăptuirea acţiunii distructive şi să nu recurgă la sfatul şi sprijinul camarazilor săi, decât în cazul în care lucrul acesta ar fi indispensabil pentru reuşita demersului.

10. Fiecare camarad trebuie să aibă sub comanda sa mai mulţi camarazi de categoria a II-a şi a III-a, adică iniţiaţi numai pe jumătate. El trebuie să îi considere pe aceştia ca făcând parte din capitalul revoluţionar pus la dispoziţia sa. El va cheltui cu cea mai mare grijă partea de capital care i-a fost alocată, încercând întotdeauna să obţină cel mai mare profit posibil din investiţiile sale. El trebuie să se considere pe sine însuşi ca pe un capital destinat a fi cheltuit în beneficiul cauzei revoluţionare, un capital de care nu va putea să dispună fără consimţământul întregii confrerii a iniţiaţilor.

11. Atunci când un camarad se află la anaghie, într-un fel sau altul, iar revoluţionarul trebuie să decidă dacă

este necesar sau nu să îi acorde sprijin, el nu trebuie să ţină cont de sentimentele sale personale, ci să se gândească exclusiv la interesele cauzei revoluţionare. De asemenea, el va trebui să pună în balanţă utilitatea reprezentată de camaradul cu pricina şi cuantumul forţelor revoluţionare necesare acţiunii de salvare a acestuia; el va lua o decizie în consecinţă.

Atitudinea revoluţionarului faţă de societate ia. Primirea unui nou membru, al cărui zel nu s-a manifestat decât prin vorbe şi nu prin acţiune, nu va putea fi acceptată decât printr-un vot la unanimitate.

13. Revoluţionarul nu pătrunde în sferele statului, ale elitei şi ale societăţii aşa-zis civilizate şi nu activează acolo decât în scopul distrugerii totale şi cât mai rapide a acestora. El nu e un adevărat revoluţionar dacă regretă ceva din lumea aceasta, dacă situaţia şi relaţiile unui om aparţinând acestei lumi (în care totul trebuie să i se pară demn de ură) îl fac să ezite. Cu atât mai rău pentru el dacă se întâmplă să fi păstrat în aceste sfere relaţii de rudenie, de prietenie sau de iubire; el nu e un adevărat revoluţionar, dacă acestea îi pot face braţul să tremure.

14. Cu scopul unei distrugeri implacabile, revoluţionarul trebuie şi poate să trăiască în mijlocul societăţii, încercând să pară a fi cu totul altceva ceea ce reprezintă el în realitate. Revoluţionarul va trebui să dobândească acces peste tot, în toate clasele mijlocii şi superioare – în prăvălia comerciantului, în Biserică, în conacul nobilului, în lumea birocratică, în Biroul III şi chiar în Palatul de iarnă.

15. Toată această societate abjectă trebuie împărţită în mai multe categorii. Prima categorie este condamnată fără întârziere la moarte. Să se întocmească o listă a acestor persoane, stabilindu-se măsura în care acestea pot fi nocive pentru succesul cauzei revoluţionare, astfel încât cei care se află în primele rânduri ale listei să piară

înaintea celorlalţi.

16. La stabilirea acestei liste, va trebui să nu se ţină seama de ticăloşiile personale ale unuia sau ale altuia şi nici măcar de ura pe care acestea au provocat-o în rândurile poporului. Cu titlu provizoriu, aceste ticăloşii şi această ură pot chiar să fie utilizate, căci ele *sunt* de folos la trezirea revoltei populare. Va trebui, deci, să se ţină cont de utilitatea morţii unui astfel de individ, pentru cauza revoluţionară. De asemenea, vor trebui suprimaţi în primul rând aceia care pun în mod special piedici organizării revoluţionare, ca şi cei a căror moarte violentă şi subită va fi de natură să provoace creşterea sentimentului de teroare în rândul guvernanţilor. Lipsind guvernul de oameni destoinici şi inteligenţi, puterea acestuia va fi erodată.

17. A doua categorie va trebui să-i includă în mod precis pe aceia cărora li se va cruţa provizoriu viaţa, pentru a le lăsa posibilitatea de a provoca revolta ineluctabilă a poporului, printr-o serie de acte de o represiune feroce.

18. A treia categorie cuprinde un număr considerabil de brute plasate în poziţii înalte şi de personalităţi care, datorită situaţiei lor, beneficiază de averi, de relaţii importante, de influenţă şi de putere. Aceştia trebuie exploataţi în toate felurile posibile, în special prin şantaj, punându-se mâna pe secretele lor personale compromiţătoare. Influenţa, relaţiile, puterea, bogăţia şi forţa lor vor deveni astfel un tezaur inepuizabil şi un suport important pentru organizaţiile revoluţionare.

19. A patra categorie îi cuprinde pe oamenii de stat ambiţioşi şi pe liberalii de toate orientările. Este permis să se conspire alături de ei şi conform programului lor, dându-li-se impresia de supunere oarbă, în vreme ce, în realitate, ei sunt cei supuşi şi aserviţi, prin aflarea secretelor lor. Astfel, ei vor fi definitiv compromişi şi li se

va tăia orice posibilitate de retragere. În felul acesta, se pot crea tulburări în stat prin intermediul lor.

a o. A cincea categorie îi include pe doctrinari, pe conspiratori şi pe revoluţionari, pe toţi aceia care practică pălăvrăgeala inutilă, în cercurile politice şi în scrierile lor. Trebuie provocaţi fără încetare, obligându-i să facă declaraţii concrete şi primejdioase, al căror rezultat va fi eşecul definitiv al celor mai mulţi dintre ei şi educaţia revoluţionară a câtorva.

21. A şasea categorie, extrem de importantă, este alcătuită din femei, care trebuie împărţite în trei subcategorii: unele superficiale, stupide şi fără suflet, de care ne vom putea folosi ca şi de a treia şi a patra dintre categoriile de bărbaţi; celelalte – pasionate, devotate, însă nefiind de-ale noastre, pentru că nu şi-au elaborat încă o adevărată concepţie, practică şi neretorică, asupra cauzei revoluţionare. Ele vor trebui utilizate ca şi bărbaţii din a cincea categorie. În fine, femeile care sunt cu totul de partea noastră, adică pe deplin iniţiate şi acceptând în totalitate programul nostru. Acestea sunt tovarăşele noastre şi trebuie să le avem în vedere ca pe comoara noastră cea mai de preţ, căci nu vom putea să ne lipsim de ele.

Atitudinea confreriei faţă de popor

22. Confreria nu are alt scop decât eliberarea şi fericirea poporului – adică a muncitorilor. Însă, convinsă că această eliberare şi această fericire nu sunt posibile decât în urma unei revoluţii populare care ar mătura totul în calea sa, Confreria va contribui cu toate forţele şi resursele sale la dezvoltarea, extinderea şi accentuarea suferinţelor menite să epuizeze răbdarea poporului şi să-l împingă la o revoltă generală.

23. Confreria nu înţelege prin „revoluţie populară” o mişcare concepută conform ideilor Occidentului şi care s-ar opri respectuos în faţa proprietăţii şi a tradiţiilor ordinii

sociale, în faţa a ceea ce poartă numele de civilizaţie şi moralitate. Acest gen de mişcare s-a mărginit până acum la a răsturna un regim politic pentru a-l înlocui cu un altul şi a crea un stat aşa-zis revoluţionar. Pentru popor, nu poate fi salutară decât o revoluţie care va distruge statul până la rădăcină, suprimând toate tradiţiile, clasele şi ordinea însăşi existentă în Rusia.

24. De asemenea, Confreria nu are nici cea mai mică intenţie de a impune poporului o organizare venită de sus. Viitoarea organizare va fi, fără îndoială, elaborată de evoluţia şi viaţa populară însăşi – însă asta e treaba generaţiilor viitoare. Treaba noastră este să înfăptuim o distrugere teribilă, totală, generală şi implacabilă.

25. De asemenea, încercând o apropiere de popor, noi trebuie în primul rând să ne alăturăm acelor elemente populare care, încă de la întemeierea statului moscovit, au protestat fără încetare şi nu doar prin vorbe, ci şi prin fapte, împotriva a tot ceea ce ţine direct sau indirect de putere: nobilimea, funcţionarii, corporaţiile, comercianţii exploatatori. Să ne alăturăm bandiţilor îndrăzneţi, care sunt singurii revoluţionari adevăraţi ai Rusiei.

26. Transformarea acestor bande într-o forţă invincibilă care va distruge totul în trecerea sa – aceasta va fi opera organizaţiei noastre, acesta va fi scopul nostru.

În Jean Préposiet, *Histoire de Vanarchisme*, Tallandier, 2005 [*Istoria anarhismului*, trad. de Adrian Moşoianu, Editura Lider/Sirius, 2006, pp. 385 – 390 – n.tr.].

Neceaev a denumit teoria lui violentă de preluare a puterii „iacobinism rus”. îl adora pe Robespierre, ceea ce înseamnă cel puţin un punct în comun cu Lenin, la rându-i un admirator înflăcărat al liderului iacobin. Nihilismul a justificat terorismul, ca substitut al apatiei revoluţionare a poporului. Mii de oameni au fost ucişi sau răniţi în atentate din anii 1870 şi până la prăbuşirea ţarismului, în 1917.

Ţintele principale ale atentatorilor cu bombe au fost figurile emblematice ale regimului. Şase tentative de asasinat împotriva lui Alexandru II au dat greş până să reuşească să-l omoare „maşinăria infernală", în martie 1881. Raţionamentul acestor terorişti-revoluţionari va fi preluat de succesorii lor, în deceniile care vor urma şi pe toate meridianele: cu cât puterea e mai hotărâtă să-i asuprească pe oameni, cu atât oamenii o detestă mai tare şi cu atât creşte probabilitatea ca ea să fie răsturnată. Infernalul cerc atentat/asuprire.

Din depărtatele Insule Britanice, Marx urmărea cu simpatie eforturile revoluţionare ale acestei inteligenţii ruse. A sperat multă vreme că va izbucni o revoluţie într-o ţară capitalistă dezvoltată, aşa cum prezisese în toată opera lui. „Doar Anglia ar putea sluji drept pârghie pentru o revoluţie economică serioasă, scrie el deja în 1870. Este singura ţară în care marea majoritate a populaţiei este alcătuită din muncitori salariaţi. Este singura ţară în care lupta de clasă şi organizarea clasei muncitoare de către sindicate au atins un grad de maturitate... Dacă proprietatea funciară şi capitalismul sunt trăsături clasice ale Angliei, condiţiile materiale pentru distrugerea lor sunt îndeplinite aici în cel mai înalt grad". 1 Istovit, proletariatul britanic nu pare să dorească să-şi sfărâme lanţurile, iar odată cu eşecul Comunei din Paris, din 1871, se risipesc speranţele filosofului cu privire la capacitatea ţărilor dezvoltate de a înclina înspre socialismul salvator. Să fie oare Rusia ultimul eldorado al mult aşteptatei revoluţii? Această ţară în care, după cum scria în 1874 prietenul lui, Engels, „revoluţia devine un fel de Sfântă Fecioară, teoria o religie, iar activitatea în mişcare un cult"?[62] în lipsa unei clase muncitoare demne de această denumire, Rusia înapoiată dispune de o mână de integrişti

62 Apud Jânos Komai, Le Système socialiste, Presses Universitaires de Grenoble, i996> P- 39-

ai revoluţiei. Marx învaţă rusa ca să poată citi *Ce-i de făcut*? romanul lui Cernîşevski. Devine chiar consilier al grupării „Voinţa Poporului”, cea mai radicală dintre toate, cea care avea să revendice asasinarea ţarului. Marx este împotriva terorismului, dar revoluţia merită câteva concesii. Este într-atât de impresionat de elanul rusesc, încât îi concede comunei ţărăneşti anumite virtuţi revoluţionare. Ea poate sluji foarte bine „drept punct de plecare pentru o evoluţie comunistă”, recunoaşte într-o nouă prefaţă la ediţia în rusă a *Manifestului* său, publicată în 1882.[63] Marx visează, spre sfârşitul vieţii, la o posibilă îmbinare între revoluţia agrară şi revoluţia proletară. Prima putea fi pornită în Rusia, antrenând o a doua revoluţie într-o ţară mai dezvoltată. Slavii ar putea deci sări peste stadiul capitalist pentru a ajunge la socialism.1 Nu e un raţionament mai absurd decât altele emise de Marx mai înainte vreme. Cel puţin oferă avantajul de a păstra ideea de revoluţie, ceea ce, pentru filosof, e esenţial.

În momentul în care Marx renunţă la determinismul istoric aşa cum îl formulase, pentru a-şi îndrepta speranţele înspre Rusia, ideile sale încep să pătrundă pe teritoriul ţarist. Anumiţi populişti care aleseseră calea violentă şi-au dat seama de inutilitatea acesteia. Gruparea „Pământ şi libertate” s-a rupt în două. De o parte, „Voinţa Poporului” se afundă în terorism, de cealaltă, „Redistribuirea Neagră” (Ceomâi peredel) – o expresie a ţărănimii care desemnează revoluţia agrară – respinge ideea de a folosi teroarea. Pentru membrii săi, revoluţia socială trebuie să se propage dinspre popor, şi nu să vină din spiritul unor intelectuali luminaţi. Liderul său, Gheorghi Plehanov, aparţine celei de-a treia generaţii a inteligheţiei ruse. Fiu al unui ofiţer din armata imperială,

63 Andrzej Walicki, The Controversy over Capitalism: Studies in the Social Philo

a intrat în politică în vremea studenţiei în cadrul Universităţii din Sankt-Petersburg. La a o de ani, duce la îndeplinire prima lui faptă de arme revoluţionară, când flutură, în decembrie 1876, un drapel roşu pe treptele unei biserici din capitală. Nevoit să plece în exil, ca mulţi alţi tovarăşi ai săi vânaţi de poliţia ţaristă, Plehanov va descoperi marxismul în Elveţia.

Paradis bancar, simbol al *lumii* finanţelor dispreţuite de toţi revoluţionarii, Elveţia a contribuit la cauza lor mai mult decât numeroase alte ţări occidentale, oferindu-le detractorilor modului de producţie capitalist dulceaţa traiului pe malul lacurilor sale astfel încât ei să mediteze în tihnă la soarta proletariatului. Geneva şi Zürich deveniseră la sfârşitul secolul al XIX-lea refugiile tuturor celor care visau la o nouă ordine, erau veritabile centre de cultură revoluţionară. În 1883, Plehanov se dezice în mod oficial de terorism publicând lucrarea *Socialism şi luptă politică*. Convertirea lui la marxism reprezintă şi o reafirmare în cadrul inteligheţiei a acestui curent occidentalist, convins că salvarea va veni din acţiunea desfăşurată în Europa. Viitorul Rusiei socialiste trece prin capitalism cu misiunea, pe care trebuie s-o aducă la îndeplinire clasa muncitoare, de a încheia occidentalizarea ţării înainte de a plănui să-şi sfărâme lanţurile. Trebuie să treci prin şcoala Occidentului, a capitalismului, repetă el, în speranţa că proletarilor ruşi li se va trezi conştiinţa de clasă mai repede decât se întâmplă în Europa. Elev silitor al lui Marx, Plehanov desemnează etapele de urmat, mai întâi o revoluţie „burghezo-democratică” – nu e de acord cu dogma populistă a burgheziei intrinsec reacţionare – pentru a răsturna capitalismul feudal şi a instaura un capitalism liberal. Va urma cea de-a doua fază, dictatura proletariatului, moaşa socialismului.[6465]

Revoluţia trebuie să se producă în două etape,

64 Martin Malia, L’Occident et l’Enigme russe, Le Seuil, 2003, p. 298.

Plehanov nu mai dă înapoi în această privinţă. Ortodoxia lui marxistă îi va aduce numeroase confruntări, când cu „revizionişti”, care vor să traseze teoria, când cu „revoluţionariştii”, care nu urmăresc decât să ardă etapele. Va sfârşi prin a condamna lovitura de stat bolşevică din octombrie 1917, considerată de el „blanquistă”. „Părinte” al marxismului rus, Plehanov va muri prea curând, în 1918, ca să mai vadă stricăciunile produse în numele credinţei pe care o slujise. Convertit la marxism, el s-a străduit să traducă operele maestrului, să le distribuie, deschizând astfel orizonturi noi pentru camarazii săi. Întâlnirea dintre inteligenţia rusă şi marxism, al cărei principal peţitor fusese, avea să declanşeze un cataclism de o amploare nebănuită, grăbind procesul de simbioză dintre cele două mesianisme, unul cu vocaţie populistă, celălalt cu pretenţii ştiinţifice. Lenin, care aparţinea celei de-a patra generaţii a inteligenţiei ruse, avea să devină figura emblematică a acestei întâlniri. Viitorul lider bolşevic a abordat marxismul la vârsta de 19 ani, în 1889, când a citit *Capitalul*, dar a devenit definitiv cucerit în urma întâlnirii sale cu Plehanov, în 1895.

Formarea unui şef

Ce-i de făcut? broşura publicată în 190 a, aduce pentru prima dată în atenţia publicului numele lui Lenin. Alegând această nouă identitate, Vladimir Ilici Ulianov face o concesie modei pseudonimului, care cucerise teren în rândul inteligenţiei ruse în lupta cu autocraţia. Omniprezenţa Ohranei justifică această prudenţă, dar poliţia ţaristă trebuie să-i fi cunoscut, fără doar şi poate, adevărata identitate din vremea când el milita în mediile extremiste. Legătura dintre Ulianov şi Lenin nu mai păcălea pe nimeni, nici pe departe, dar aşa trebuia să

65 Alain Besançon, Les Origines intellectuelles du léninisme, Calmann-Lévy, 1977, p. 179 [Originile intelectuale ale leninismului, trad. de Lucreţia Văcar, Humanitas, Bucureşti, ed. a II-a, 2003 - n. tr.].

arate jocul revoluţionar. Cultura secretului era cultivată în rândul tuturor organizaţiilor de mici dimensiuni din acea epocă, ideea de complot le seducea, acţiunile se desfăşurau în clandestinitate. Caracterul conspirativ sporeşte importanţa rolului de agitator şi conferă senzaţia de periculozitate. Numele Lenin provine din Lena, fluviul siberian pe malul căruia Ulianov fusese surghiunit de putere între 1897 şi 1900. În broşura lui e prezentată viziunea asupra organizării revoluţionare. Vladimir Ilici încă nu e un lider revoluţionar de prim-plan, dar aspiră să-şi fondeze propriul partid. Are o voinţă de fier, îmbibată de certitudini ideologice de când făcuse cunoştinţă cu marxismul.

În cântecelele sovietice, pe care copiii ruşi vor fi obligaţi să le înveţe pe de rost ceva mai târziu, tânărul Ulianov are trăsăturile unui băieţel cârlionţat, cu chip de înger. Vladimir Ilici a fost probabil un copil ca toţi ceilalţi, care nu s-a remarcat cu nimic până spre vârsta de 17 ani. S-a născut la Simbirsk, pe malul fluviului Volga, la 10 aprilie 1870, într-o familie bine situată. Tatăl a urmat o carieră de consilier de stat, urcând în ierarhia înaltei administraţii, *cinul*, şi primind drept răsplată un titlu de nobleţe ereditar. Mama era fiica unui medic de origine evreiască, aspect pe care propaganda sovietică se va strădui să-l treacă sub tăcere. Părintele revoluţiei bolşevice nu putea fi decât un rus pur-sânge. Au fost curăţate aşadar şi celelalte ascendenţe ale sale, mongole, suedeze. Pometii înalţi, ochii puţin oblici trădează cu toate acestea obârşia reală a lui Vladimir Ilici. Despre perioada copilăriei, aşa cum s-a desfăşurat ea, nu cum e descrisă de hagiografii sovietici, ştim prea puţine. Elev silitor, a intrat la Universitatea din Kazan la recomandările lui Fiodor Kerenski, director al liceului său din Simbirsk, tatăl acelui Kerenski care-i va deveni adversar politic. Legenda spune că decizia lui Lenin de a se implica politic a venit odată cu

moartea fratelui său mai mare, Aleksandr, în 1887, după ce pusese la cale un atentat la adresa ţarului, pentru care a fost condamnat la moarte şi executat. Fratele unui martir – asta dă bine în biografia unui revoluţionar. Frate al unui duşman al regimului – această legătură compromiţătoare ar fi trebuit să-i interzică accesul la universitate, după regulile autocraţiei. Şi totuşi, Vladimir Ilici îşi începe studiile universitare, probabil sub protecţia carierei exemplare a tatălui său în slujba regimului, până când a murit, în 1886. La Universitatea din Kazan, Ulianov se asociază cu contestatorii, ceea ce provoacă excluderea rapidă din universitate. Acesta este, se pare, momentul crucial de implicare în politică a lui Lenin. Odată cu excluderea sa, având şi dosarul judiciar al fratelui său, pare să fi dispărut orice perspectivă pentru el. Începe să deteste acest regim care i-a închis toate orizonturile. Ura, care joacă un rol important în formarea tânărului Ulianov, va deveni pasiunea de căpătâi în cariera politică a lui Lenin.

Până în 1890, Vladimir Ilici se zbate să supravieţuiască la Kazan, alături de mama sa, trăind din pensia tatălui răposat. Simt anii de formare intelectuală pentru el. Leneş din fire, îi place să se refugieze în cărţi, ceea ce vine perfect în concordanţă cu firea sa prea puţin sociabilă, aşa cum remarcase şi directorul Fiodor Kerenski în dosarul de recomandare pentru universitate. În primăvara anului 1890, el primeşte autorizaţia de a da examenele ca student nerezident, pentru a deveni avocat. Ridicarea ucazului în ceea ce-l priveşte demonstrează că activităţile sale revoluţionare rămăseseră discrete până la acel moment. Fără doar şi poate, dacă ar fi fost un agitator periculos, cariera de avocat i-ar fi fost interzisă. La Kazan, apoi la Samara, Ulianov a avut legături cu cercurile teroriste ale „Voinţei Poporului”, fără a se implica efectiv. Îşi ia diploma de avocat la sfârşitul anului 1891. La acel

început de decembrie, nu are încă stofa de lider revoluţionar, dar e deja un doctrinar necruţător. Zonele rurale ale Rusiei sunt lovite de o foamete care face ravagii. Evenimentele sunt întâmpinate cu entuziasm de Ulianov, după cum va mărturisi unul dintre amicii săi, Aleksandr Beliakov: „Ulianov avea curajul de a declara făţiş că foametea avea numeroase urmări pozitive, printre care apariţia unui proletariat industrial, care va fi groparul ordinii burgheze. […] Distrugând economia ţărănească înapoiată, foametea – explica el – ne apropie în mod obiectiv de ţelul nostru final, socialismul, etapa imediat următoare după capitalism. Foametea distruge şi credinţa nu doar în ţar, ci chiar în Dumnezeu.”[66] Ceva mai târziu, foametea va fi de fapt un mijloc radical folosit de numeroase regimuri comuniste pentru a-i elimina pe ţărani, pentru a introduce socialismul în zonele rurale.

Provincialul Ulianov debarcă la Sankt-Petersburg în toamna anului 1893. E deja marxist, dar încă nu are credinţa oarbă în doctrina pe care Plehanov avea să i-o comunice doi ani mai târziu. Frecventarea cercurilor revoluţionare din capitală îşi pune amprenta asupra gândirii sale. Renunţă la ideea unui puci, declanşat în numele poporului de inteligenţia revoluţionară, pentru a privilegia o alianţă burghezie/proletariat împotriva autocraţiei. De acum, pentru el, viitorul revoluţiei depinde de dezvoltarea capitalismului rus. Acesta trebuie să genereze o democraţie burgheză, care va favoriza la rându-i expansiunea unei clase muncitoare, cu mijloacele sale de defensivă (sindicat), ceea ce va deschide calea pentru socialism. El se raliază revoluţiei în două etape predicate de Plehanov – de care Vladimir Ilici se „îndrăgosteşte”, ca să folosim propriile-i spuse. Gândirea politică a lui Lenin nu şi-a încheiat procesul de evoluţie,

66 Apud Stéphane Courtois, Histoire et système (coord. Emmanuel Le Roy La- durie), Editions du Cerf, 2010, p. 119.

dar de-acum deţine bazele materialiste în raport cu care să-şi clădească utopia revoluţionară. Determinismul istoric oferă schiţa de bază, va cădea în grija partidului sarcina de a broda pe deasupra.

Întâlnirea lui cu Iuri Martov marchează o altă etapă. Întors de la Vilnius, unde luase parte la o mare grevă muncitorească, Martov preconizează o nouă formă de luptă politică. În loc să acţioneze în numele proletariatului, inteligheţia trebuie să acţioneze în sânul său, insuflându-i conştiinţa de clasă de care poate duce lipsă. În absenţa sindicatelor, interzise de ţarism, intelectualii politizaţi trebuie să le ofere muncitorilor armele teoretice necesare ca să se lupte. Martov şi Ulianov creează împreună, la sfârşitul lui 1895, la Sankt-Petersburg, Uniunea de Luptă pentru Emanciparea Clasei Muncitoare, cu intenţia de a dezvolta propaganda şi agitaţia marxistă în interiorul fabricilor. Uniunea este destrămată, conducătorii ei arestaţi. Vladimir Ilici este condamnat la un an de închisoare, plus trei ani de exil în Siberia. Până la începutul secolului următor nu mai are legături cu circuitele revoluţionare. Pedeapsa poate părea severă, dar asuprirea ţaristă nici nu se compară cu aceea pe care aveau s-o instituie Lenin şi emulii săi odată ce vor cuceri puterea. Din „motive de sănătate”, i se dă posibilitatea de a-şi alege locul exilului. Ulianov alege un sat din sudul Siberiei, regiune cu o climă temperată. Porneşte într-acolo cu valizele de cărţi şi o puşcă de vânătoare. Statul, cumsecade, îi varsă lunar o sumă, cu care să-şi acopere nevoile. De la domiciliul lui forţat, Ulianov poate duce nestingherit o corespondenţă cu camarazii săi şi, în mărinimia-i iară seamăn, puterea i-a dat voie să locuiască cu Nadejda Krupskaia, o amică din Sankt-Petersburg, cu care se căsătoreşte religios. Cât e silit să trăiască izolat, scrie şi publică prima carte, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*. Ideile prezentate aici simt încă la jumătatea

drumului între populismul radical al „Voinţei Poporului”, care l-a sedus în tinereţe, şi materialismul dialectic al lui Marx, la care aderă de-acum pe deplin. El explică în această carte îndeosebi că ţărănimea rusă rămâne principala forţă revoluţionară a ţării (moştenirea sa populistă), dar că evoluţia capitalismului rupe această clasă în două entităţi opuse, pe de o parte ţăranii capitalişti, pe de alta ţăranii proletari care vor îngroşa rândurile clasei muncitoare, viitorul revoluţiei (afinitatea lui marxistă).

Odată ispăşită pedeapsa cu exilul, Vladimir Ilici Ulianov părăseşte Rusia pentru a se stabili cu soţia lui la Zürich, unde Plehanov se află deja. În momentul izbucnirii revoluţiei din 1905, se va întoarce pentru câteva luni la Sankt-Petersburg, dar de-acum înainte îşi va petrece cea mai mare parte a existenţei în străinătate. Pe viitor informaţiile legate de Rusia şi le va lua din ziare şi din zvonurile purtate de emigraţia revoluţionară. Rupt de realităţile sociale, el va putea construi teorii după bunul plac, fără să trebuiască să vină cu dovezi în sprijinul lor. Lenin, care nu fusese niciodată om de teren, se va arăta foarte în largul lui în rolul de ideolog, de predicator, de paznic al templului atunci când se va proclama singurul moştenitor al lui Marx. Miza pentru el e imensă. Deşi convertit la dialectica marxistă, rămâne convins, ca reprezentant al inteligheţiei ruse, că uneori trebuie să-i dai o mână de ajutor istoriei, mai mult chiar – să i-o iei înainte. Lupta de clasă e salvatoare fără doar şi poate, dar nimic nu-i mai bun ca un partid pentru a-i da un impuls, chiar pentru a o conduce, dacă proletariatul nu e cu adevărat conştient de rolul său istoric. În spiritul lui Lenin, viitorul Rusiei socialiste nu se joacă într-atât pe teren, alături de forţe capabile să răstoarne blestematul de ţarism, cât în raporturile de forţă din rândurile emigraţiei, pentru controlul asupra partidului care trebuie să poarte

poporul spre emancipare. Cel care va ţine în mână acel partid va exercita controlul asupra revoluţiei. Inteligenţa lui Lenin stă în aceea că a priceput acest lucru foarte repede, iar forţa lui stă în aceea că a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a duce acest plan la îndeplinire cu folos pentru el. Până la lovitura de stat din octombrie 1917 se va lupta ca să reuşească, fără a se preocupa să afle dacă ţara lui e gata să-i urmeze viziunea asupra revoluţiei.

Din acel moment, Lenin are două obiective. Într-o primă instanţă, trebuie să îndepărteze, să marginahzeze, să ridicuhzeze orice teorie ar fi contravenit ideilor sale, care ar fi repus în discuţie concepţiile sale asupra rolului partidului în revoluţia ce va să vină. Acesta e frontul ideologic. Totodată, trebuie să construiască un partid pe măsura lui, capabil să-l conducă în această revoluţie. Acesta e frontul politic. Pentru prima misiune, respectă cu sfinţenie teoria marxistă pe care o apără şi Plehanov: revoluţia trebuie să se producă în doi paşi, faza democratică/burgheză, apoi dictatura proletariatului. Mai târziu va mai retuşa această dogmă, dar deocamdată îi rămâne fidel pentru a combate curentul aşa-zis „revizionist”, care prevala în rândul social-democraţiei germane. Principalul ei teoretician, Eduard Bernstein, care se vrea el însuşi marxist, nu mai e de părere că proletariatul doreşte să-şi sfărâme lanţurile. Bernstein constată că se îmbogăţeşte clasa muncitoare, că se îmbunătăţesc condiţiile de lucru, că proletarii nu mai sunt dispuşi să răstoarne totul. El vede o „cale pacifistă” înspre socialism care trebuie să treacă prin parlamentarism şi dezvoltarea sindicalismului. Teoriile sale seduc oameni din Germania, din Imperiul Austro-ungar, din Italia şi din Franţa. Pentru susţinătorii răsturnării brutale, această modalitate de a vedea viitorul înseamnă prăbuşirea propriilor speranţe. O asemenea cale ar însemna sfârşitul pentru partidul capabil să conducă o revoluţie radicală.

Dacă „revizionismul” triumfa în rândul mişcării muncitoreşti europene, organizaţiile revoluţionare vor deveni inutile. Ar fi capătul de drum pentru agitatorii de profesie dragi inteligheţiei ruse. Bernstein avea să piardă bătălia ideologică deoarece ucidea mitul revoluţiei. Ceva de nesuportat pentru intelectuali.

În *Ce-i de făcut*? Lenin îşi prezintă concepţia asupra partidului şi rolului acestuia. Îşi doreşte o organizaţie nu foarte numeroasă, centralizată şi secretă. El enunţă angajarea revoluţionară ca pe o asceză, cu membri dăruiţi în totalitate cauzei, după modelul dictat de Neceaev în *Catehismul* lui. Oricine va încălca regulile va fi cu neînduplecare eliminat, în sensul fizic al termenului, aşa cum prevăzuse acelaşi nihilist. Gândirea unui astfel de partid de revoluţionari de profesie sintetizează ceea ce dorea inteligheţia rusă, de când se proclamase moaşa istoriei. Misiunea acestei armate de agenţi este de a inculca în rândurile proletariatului conştiinţa de clasă de care ar fi putut duce lipsă, pentru a se elibera de această alienare descrisă de Marx. Lenin urmează aici ideile inaugurate de Martov în urmă cu şapte ani, dar le duce şi mai departe. Partidul aşa cum îl vede el nu trebuie doar să-i furnizeze clasei muncitoare armele teoretice necesare emancipării sale, ci şi să-i ia locul acesteia pentru a accelera procesul revoluţionar. Profesioniştii lui Lenin nu reprezintă doar vârfurile de lance ale luptei de clasă, ci o şi întruchipează la nevoie. *Ce-i de făcut*? lucrarea care va sluji drept biblie tuturor revoluţionarilor de obedienţă marxistă din lume, îi scapă pe intelectuali de aparentul lor caracter marginal în cadrul istoriei, plasându-i în centru. Pentru ca o revoluţie să triumfe, susţine Lenin, nu e nicidecum nevoie de o clasă muncitoare hotărâtă, e de-ajuns o mână de intelectuali, profesionişti ai genului. Masele nu mai simt stăpânele propriului destin: o elită decide în locul lor. Modelul respectiv încă se multiplică şi

în prezent.

Marx se lăudase că l-a reabilitat pe Hegel şi dialectica sa, în vreme ce Lenin inversează factorii abordând determinismul istoric complet pe dos.

Potrivit filosofului german, lupta de clasă ar trebui să dea naştere partidului, instrument al revoluţiei proletare; pentru revoluţionarul rus tocmai partidului, alcătuit din profesionişti, îi revine sarcina de a interpreta lupta de clasă astfel încât revoluţia să triumfe. Tht ce e proletar la ea e denumirea. Odată cu Lenin, revoluţia devine mai mult ca oricând o idee. Concepţiile sale reprezintă punctul culminant al unei îndelungi căutări. Fenomenalul succes al teoriilor lui îşi găseşte aici, în parte, explicaţia. El a sistematizat ceea ce intelectualii revoluţionari sperau de multă vreme.

Dacă partidul dă naştere revoluţiei socialiste înseamnă că cel aflat la conducerea acestuia stăpâneşte viitorul lumii, deoarece societatea comunistă, ultima etapă, trebuie să încheie istoria omenirii. Miza misiunii explică încăpăţânarea cu care Lenin se va strădui să-şi clădească partidul demiurg. Într-o primă instanţă, alege să se înscrie în Partidul Muncitoresc Social-Democrat Rus, PMSDR, care luase fiinţă cât timp se aflase el în exil în Siberia. Acest partid marxist adună diferite tendinţe, toate opuse populismului în variantă teroristă. La începutul secolului, PMSDR este o grupare care abia dacă numără câteva sute de membri. La cel de-al doilea congres al său, din iunie-iulie 1903, care se ţine la Bruxelles, apoi la Londra, sunt prezenţi doar 58 de delegaţi, dintre care doar patru reprezentanţi cu adevărat ai clasei muncitoare. Lenin ia parte la acţiuni, cu intenţia nestrămutată de a prelua frâiele. Prin Martov, pusese mâna cu doi ani mai înainte pe ziarul *Iskra* (*Scânteia*), care-i slujeşte drept cal troian în încercările de a prelua controlul asupra partidului. Proporţional vorbind, la congres iau parte numeroşi

membri ai partidului. Se vor infiltra, după o tactică pe care o vor urma mulţi comunişti după aceea. Dar Martov şi Lenin aveau concepţii diferite asupra alcătuirii partidului. Cel dintâi urmărea o organizare deschisă, cu mulţi membri recrutaţi, acţionând pe cât posibil în legalitate pentru educarea socialistă a maselor. Cât despre Lenin, acesta dorea un partid de elită, închis, alcătuit doar din membri siguri, devotaţi numai şi numai revoluţiei şi conducătorului, aşa cum descrisese în *Ce-i de făcut*? În urma votului el obţine majoritatea, *bolşinstvo* în rusă (de acolo, termenul „bolşevic"), în raport cu minoritatea, *menţinstvo*, menşevicii. Lenin nu domneşte asupra a nimic, PMSDR nu e decât el singur, dar măcar are un embrion de partid de-acum înainte. Cu începere din acel an, 1903, şi până la dumnezeiască surpriză din februarie 1907, va face uz de toate forţele sale, fizice şi intelectuale, să se lupte cu cei care nu-i împărtăşesc viziunea, încercând să construiască partidul la care visa. În aceşti 15 ani, revoluţia se va face pentru el din polemici, din diatribe ucigătoare, din calomnii la adresa „duşmanilor" săi. El nu se luptă cu ţarul, cu poliţia sau cu regimul acestuia, ci cu toţi pseudorevoluţionarii, cu social-trădătorii care au îndrăzneala de a-i contrazice teoriile. „Astfel de oameni trebuie izbiţi de perete şi dacă totuşi rezistă, nu mai rămâne decât să fie înecaţi în noroi", ameninţă el în acele vremuri, referindu-se la adversarii politici.[67] Devine şi mai furios atunci când pierde controlul asupra PMSDR, după revoluţia din 1905. Menşevicii devin la rându-le majoritari, fără să-şi schimbe totuşi denumirea, înscriindu-se deja, în

67 Dimitri Volkogonov, Le Vrai Lénine, Robert Laffont, 1995, p. 149 [Dmitri Vol- kogonov, Lenin: O nouă biografie, trad, de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, Bucureşti, 1994, p. 16a - n. tr.].

a. Apud Boris Souvarine, Staline, reed. Gérard Lebovici, 1985, p. 96 [Stalin: Studiu istoric al bolşevismului, trad, de Doina Jela Despois, Humanitas, Bucureşti, 1999, p. 90 - n. tr.].

mintea oamenilor, ca viitori perdanţi ai istoriei.

În 19 la, Lenin organizează la Praga o conferinţă a facţiunii sale, 18 oameni de toţi, pentru a-şi desemna propriul comitet central, din care fac parte îndeosebi Zinoviev, Kamenev, Sverdlov, Stalin, toţi apropiaţi ai săi. Bolşevicii trec drept factori de scindare în cadrul celei de-a II-a Internaţionale, care adună partidele socialiste europene. În ajunul Primului Război Mondial, Lenin e marginalizat în „mişcarea muncitorească" al cărei reprezentant pretinde a fi Internaţionala. Izbucnirea conflagraţiei, în august 1914, înseamnă izolarea sa. Liderul bolşevic se opune tuturor partidelor socialiste care, fiecare în ţara de baştină, se raliaseră „Uniunii sacre". El nu denunţă războiul în sine, absurd şi ucigaş, ci pericolul reprezentat de acesta pentru ideea pe care o are despre revoluţie. Febra naţionalistă riscă să trimită în planul secund lupta de clasă. Acest conflict îi dărâmă speranţele de a conduce masele pe calea emancipării lor. El visează la viitorul său. Astfel se explică încercarea de a se folosi pentru propriul interes de această împrejurare nefericită. În zăngănitul armelor, Lenin nu vrea să aleagă o tabără sau alta şi îndeamnă la trecerea de la un război imperialist la războiul civil. Această luare de poziţie, care a fost percepută, a posteriori, drept previziune, reflectă concepţia lui asupra politicii. „Masele trebuie să ştie că se aruncă într-o luptă armată, într-o luptă sângeroasă, nemiloasă, proclamase el înainte de congresul PMSDR, de la Stockholm, din 1906. Trebuie să fie pătrunse de dispreţul faţă de moarte care să le asigure victoria. Ofensiva trebuie dusă cu toată energia; ca lozincă, atacul, nu apărarea; ca obiectiv, exterminarea fără milă a duşmanului". 2 Războiul mondial trebuie să slujească războiul total ce trebuie purtat împotriva duşmanului de clasă, până la deplina lui eliminare. Lenin plănuieşte să se folosească de acest conflict pentru a-i elimina pe cei ce se

opun revoluţiei visate de el. Războiul devine modalitatea prin care îşi va atinge scopurile.

Un ideolog pur

„Scund, lat în umeri şi slab”, astfel este înfăţişat Lenin de pana unuia dintre contemporanii săi, scriitorul Aleksandr Kuprin. Şi continuă: „Nu pare nici respingător, nici militant, nici gânditor profund, continuă el. Are pometi proeminenţi şi ochi oblici. […] Fruntea lui este înaltă şi largă, dar nu atât de exagerată cum apare în fotografii… […] Are urme de păr pe tâmple, iar barba şi mustaţa îl trădează pe roşcatul focos din tinereţe. Are mâini mari şi urâte… Nu mă puteam stăpâni să nu-i privesc ochii […] înguşti, cu atât mai mult cu cât are obiceiul să şi-i mijească, fără îndoială pentru a-şi ascunde miopia şi aceasta, combinată cu privirile aruncate rapid şi pieziş pe sub sprâncene, îl face uneori să pară saşiu şi viclean. Dar ceea ce surprinde cel mai mult este culoarea lor… Vara trecută, la grădina zoologică din Paris, am văzut un lemurian şi mi-am spus uluit: în sfârşit am descoperit culoarea ochilor lui Lenin! Se deosebeau doar prin faptul că pupilele lemurianului erau mai mari şi mai neliniştite, în vreme ce ale lui Lenin păreau nişte gămălii de ac din care ţâşneau scântei albastre”. 1 Mărturiile cu privire la Lenin din timpul îndelungatului său exil în Europa concordă: are un comportament de mic-burghez şi deprinderi de funcţionar. La München, Londra, Paris sau Geneva, câteva dintre oraşele unde a locuit, a căutat necontenit să fie în siguranţă, să aibă linişte, apreciind ordinea foarte civilizată pe care i-o oferă această Europă veche şi capitalistă, pe care o ponegreşte fără încetare în scrierile sale. Nu-i lipseşte nimic prin mijlocirea partenerei sale, care a moştenit averea unei mătuşi, a surorilor lui care-i trimit periodic bani, iar mai târziu datorită unei rente funciare de stat, ca moştenitor al mamei sale, răposată în 1916, şi în fine, datorită sumelor alocate de camarazii săi.

Încă de la început, bolşevicii n-au dus niciodată grija banilor. Căsătorii aranjate în scopul preluării averilor, jafuri de bănci, toate tipurile de trafic, bolşevicii sunt faimoşi în rândul emigraţiei revoluţionare în materie de metode banditeşti, domeniu în care îndeosebi viitorul Stalin se face remarcat. Lipsit de grijile materiale, Lenin îşi poate dedica întregul timp dezbaterilor, rapoartelor, comitetelor, adunărilor. Îşi duce traiul după un program bine stabilit, respectând fără abatere orele de masă, de somn, de relaxare şi de lucru.[6869]

Cum a reuşit să se impună un asemenea om, care aduce mai curând cu un personaj de Courteline decât cu un revoluţionar tenebros, seducător al mulţimilor? Nu există un Lenin misterios. Şi-a dorit să reuşească, a făcut eforturi în acest sens, nu s-a lăsat abătut din drum de nimic altceva, a urmat paşii necesari, s-a asigurat că nu-i lipsesc mijloacele. Se spune că fiecare îşi croieşte propriul destin: Vladimir Inci Lenin a fost regizorul propriei existenţe. Şi-a programat reuşitele ştiind să profite de fiecare dată de împrejurări pentru a înainta pe drumul dorit. Lenin este exemplul de om hotărât şi oportunist, slujitor al urii faţă de cei care nu-i împărtăşesc concepţiile, caracteristică a majorităţii dictatorilor. Lenin cel de dinaintea anului 1917 îl anunţă pe cel care va conduce cu pumn de fier Rusia bolşevizată, care va instaura totalitarismul, inaugurând o nouă eră în istoria omenirii.

Drept dovadă pentru hotărârea lui stă consecvenţa cu care a urmărit înfiinţarea unui partid al său, cu ajutorul căruia să pună mâna pe putere, dar şi să le impună celorlalţi ideile lui asupra realităţii sociale. Lenin e

---

68 Dimitri Volkogonov, Le Vrai Lénine, ed. cit., p. 19 [ed. rom. cit., pp. 30-31 - n. tr.].

69 Nicolas Valentinov, Mes rencontres avec Lénine, Éditions Gérard Lebovici, 1987, p. 187; Dimitri Volkogonov, Le Vrai Lénine, ed. cit., pp. 83-83 [ed. rom. cit., pp. 94-95 - n. tr.].

preocupat nu atât să conducă o insurecţie revoluţionară, cât să fie liderul partidului care va arăta drumul de urmat pentru a atinge socialismul. „Fără teorie revoluţionară nu poate să existe nici mişcare revoluţionară”, spunea el în *Ce-i de făcut*? Altfel spus, ideologia este mai importantă decât orice altceva, ea reprezintă scheletul partidului (mişcarea revoluţionară) care va duce la revoluţie. În cazul lui Marx, existenţa determină conştiinţa – condiţiile de trai ale proletariatului îl stârnesc la revoltă –, în cazul lui Lenin lucrurile stau pe dos. Nu e nevoie de exploatare, proletariat sau condiţii favorabile pentru a declanşa revoluţia, este nevoie doar de voinţă. Conştiinţa determină existenţa, revoluţionarii de profesie pot asigura ei singuri instalarea socialismului. Nu e propriu-zis o trădare a preceptelor maestrului, ci o adaptare. Spre sfârşitul vieţii, filosoful evocase utilitatea unui partid de avangardă pentru a-i lua locul proletariatului neputincios. Lenin a sistematizat această idee. Odată cu el, conştiinţa politică şi ideologică primează asupra realităţii sociale, ceea ce e pe placul tuturor intelectualilor în căutarea revoluţiei. Ei devin într-o oarecare măsură noua clasă universală, purtătoare a speranţei socialiste. Marx îi atribuise acest rol proletariatului, ceea ce l-a determinat să creadă că numai dictatura acestei clase sociale putea aduce fericirea comună. Pentru Lenin, e o chestiune care ţine de conştiinţa revoluţionară, adică de intelectualii care o întrupează prin intermediul politicii partidului. Odată cu el, dictatura proletariatului se va reduce la o dictatură a partidului. Reţeta revoluţionară este atât de simplă, încât depinde de doar o mână de oameni, care simt mult mai uşor de ţinut în frâu şi de manevrat decât mulţimile furioase. Eşecul revoluţiei din 1905 i-a confirmat lui Lenin că e necesară apariţia unui asemenea partid, care va deveni, după lovitura de stat din octombrie 1917, instrumentul ideal pentru a confisca revoluţia poporului.

Marxismul i-a devenit îndrumar lui Vladimir Ilici, care şi-a proclamat fără încetare credinţa în acesta. „De la apariţia *Capitalului*, concepţia materialistă asupra istoriei este nu o ipoteză, ci o doctrină demonstrată ştiinţific”, susţine el începând din 1894.[70] „Mergând *pe calea* teoriei marxiste, ne vom apropia din ce în ce mai mult de adevărul obiectiv (fără a-l epuiza vreodată); *orice altă cale* nu poate să ducă decât la confuzie şi la minciună”, spune în 1908.1 „învăţătura lui Marx este atotputernică fiindcă este justă”, plusează el în 1913. [71]Această ultimă afirmaţie poate fi citită încă în zilele noastre, fiind inscripţionată pe postamentul statuii lui Marx ridicate din vremea URSS în centrul Moscovei. Cu toate acestea, Lenin nu a fost un marxist „pur”, el a preluat teoria doar pentru a o distorsiona mai bine, mai precis pentru a o adapta la circumstanţe, în funcţiile de nevoile sale. Profesiunile sale de credinţă se aseamănă unor momeli care simt menite să ascundă necesitatea unor revizuiri, întocmai cum după lovitura lui de stat din octombrie 1917 se va apăra de orice acuzaţie de „blanquism” când de fapt fusese tocmai blanquist.

Atunci când s-a convertit la marxism, Ulianov era impregnat de ideile lui Cernîşevski şi ale lui Neceaev. Nu s-a îndepărtat niciodată de ei, după cum o demonstrează viziunea lui asupra partidului şi a rolului revoluţionarilor de profesie prezentată în *Ce-i de făcut*? începând cu 1902 se poate vorbi pe bună dreptate de marxism-leninism, unul

---

70 Ce que sont „les amis du peuple“ et comment ils luttent contre les social-dé- mocrates, Editions de Moscou, 1948,1.1, p. 94 [Ce sunt „prietenii poporului“ şi cum luptă ei împotriva social-democraţilor?, Editura pentru Literatură Politică, ed. a Il-a, 1954 - n. tr.].

71 Matérialisme et empiriocriticisme, Éditions de Pékin, 1975, p. 170 [V.I. Lenin, Materialism şi empiriocriticism - însemnări critice despre o filozofie reacţionară, în Opere complete, voi. 18, Editura Politică, Bucureşti, 1963, p. 143 - n. tr.].

îl completează pe celălalt. Dacă Lenin adoptă oficial poziţia clasică a unei revoluţii în două etape, democratică-burgheză, apoi socialistă, nu a avut niciodată de gând să respecte acest program. Arde de nerăbdare să treacă direct la cea de-a doua fază, dictatura proletariatului, mai exact spus dictatura propriului partid. Până în octombrie 1917, ideile sale au evoluat cu singura preocupare de a le pune în practică, pentru a-şi impune propria concepţie asupra revoluţiei, dar, odată ajuns la putere, le va adapta din nou, într-o altă manieră.

Rusia începutului de secol XX ridică o anumită problemă marxismului lui Lenin. Prea înapoiată, ţara nu corespunde criteriilor de „ţară capitalistă dezvoltată", menită socialismului potrivit lui Marx. În prima lui carte, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, Ulianov rezolvase chestiunea manevrând statisticile în felul lui propriu, descriind un imperiu ţarist dezvoltat din punct de vedere economic, deci proletarizat, capabil să primească revoluţia socialistă. Pentru a obţine o armată de 50 de milioane de proletari pregătiţi să-şi sfărâme lanţurile, îi adăugase şi pe muncitorii din industrie, pe lucrătorii din agricultură şi pe meşteşugarii nevoiaşi. Cincisprezece ani mai târziu, în cartea lui *Europa înapoiată*, *Asia avansată*, vorbeşte despre un număr de 13 milioane de proletari ruşi, ceea ce este tot o minciună. În ţară trăiesc în jur de 2, 6 milioane de salariaţi din industrie, o cifră care va creşte până la 3 milioane în 1917.[72] Problema lui Lenin nu e de ordin practic, ci teoretic. Nu are nevoie de proletari autentici pentru a-şi declanşa revoluţia, deoarece partidul în sine întruchipează proletariatul, ci trebuie să lase impresia că revoluţia va fi într-adevăr proletară, etichetă necesară pentru a răspunde sensului istoriei. Umflă, prin urmare, statistica exploataţilor în numele cărora trebuie să se facă

72 E.H. Carr, La Révolution bolchevique, Éditions de Minuit, 1967, t. 2, p. 204.

trecerea la socialism.

În 1916 găseşte soluţia la problemă în cartea lui *Imperialismul, stadiul suprem al capitalismului*, în care deplasează lupta de clasă la scară planetară. Mântuirea nu mai vine numai şi numai din contradicţiile interne modului de producţie capitalist în Europa industrială, ci din opoziţia radicală dintre „capitalismul monopolist" al celor mai avansate ţări şi posesiunile lor coloniale şi semicoloniale. Aceste ţări dominate, supuse jugului imperialist, sunt exploatate în aceeaşi măsură în care este exploatat proletariatului european din fabricile capitaliste. Aceste „naţiuni proletare", s-ar putea spune, şi popoarele lor, colonizate, alcătuiesc proletariatul mondial. Prin această manevră abilă, Lenin integrează lupta de eliberare naţională şi emanciparea coloniilor în doctrina marxistă, dar, mai ales, deplasează centrul speranţei revoluţionare din metropolele industriale înspre periferie – „de la oraşe la zonele rurale", cum va scrie mai târziu Mao Zedong –, zeci de milioane de ţărani fiind promovaţi dintr-odată ca forţă a viitorului. Aceste „naţiuni proletare" sunt transformate de el în demiurgi ai viitoarei lumi socialiste. Noua lui teorie îşi are temelia în situaţia din Rusia. Imperiul se află în război cu Germania în momentul în care e publicată această carte. Imensul teritoriu slav nu este colonizat, dar înapoierea sa economică, industrială, lipsurile sale structurale fac din el o pradă pentru imperialismul germanic. Mai mult, ţarismul domneşte asupra unei multitudini de popoare care aspiră să se scuture de subjug. Graţie acestui text, Lenin transformă slăbiciunile în puncte forte. El îi aduce proletariatului presărat prin toată Rusia sprijinul unei ţărănimi numeroase, transformată cu acest prilej în clasă revoluţionară a unei ţări a periferiei, având în plus şi sprijinul tuturor popoarelor care-şi doresc eliberarea de sub tutela ţarului. În cartea lui, Lenin adaptează regulile

determinismului istoric la circumstanţele ruseşti, ceea ce-i îngăduie să dea asigurări ca un bun marxist că socialismul este într-adevăr singurul viitor posibil pentru ţara lui. „Leninismul şi marxismul în epoca imperialistă”, va comenta mai târziu Stalin cu referire la acest text.

În *Statul şi revoluţia*, scris de urgenţă cu câteva săptămâni înaintea loviturii de stat, Lenin dă dovadă de un oportunism şi mai evident. Atunci când Guvernul Provizoriu, rezultat al revoluţiei din februarie 1917, intră în declin, iar Sovietele încep să se afirme ca o contraputere, el meştereşte în grabă la o culegere de citate din Marx şi Engels pentru a pleda în favoarea dictaturii proletariatului care se înfăţişează sub condeiul lui ca „democraţia cea mai completă”, după care vine cu promisiunea că aceasta va dispărea la rându-i – şi statul odată cu ea. Textul respectiv este o colecţie de bune intenţii: înlocuirea armatei şi a poliţiei cu o miliţie populară, eligibilitatea şi revocabilitatea tuturor funcţionarilor ca mijloace infailibile care i-ar permite proletariatului victorios să-şi domesticească propria administraţie şi s-o împiedice să devină un corp „nu pentru popor”… El critică aspru democraţiile burgheze, „parlamentarismul corupt şi putred”, scrie el, pentru a le pune în opoziţie cu propria-i viziune asupra instituţiilor în care „libertatea de opinie şi de discuţie nu degenerează în înşelăciune”. Merge până într-acolo încât îşi revendică moştenirea anarhistă, acuzându-i pe „trădătorii proletariatului” că au trecut sub tăcere „similitudinea dintre marxism, pe de o parte, şi anarhism, Proudhon şi Bakunin”.1 Marx, care i-a denunţat pe aceşti autori şi tezele lor o bună bucată din viaţă, probabil că s-a răsucit în mormânt. Lenin minte cu bună ştiinţă. Nu a avut de gând să cedeze nici cea mai mică fărâmă din putere poporului, odată ajuns în fruntea Rusiei, dar trebuie să seducă Sovietele, în care se exprimă o formă de democraţie

directă, pentru a le obţine sprijinul, dacă nu neutralitatea, în lovitura de stat pe care o pune la cale. Merită să înşiri gogoşi de dragul revoluţiei. „De ce m-ai vorbit de rău imediat după aceea? De ce m-ai acuzat că am trădat partidul?”, îl întreba Pavel Axelrod pe Lenin în timpul congresului PMSDR de la Londra, din 1903. [73]Trădarea ideilor lui Marx era cea mai gravă dintre acuzaţiile pe care le puteai aduce unui membru al inteligheţiei revoluţionare din acele vremuri. Lenin a recurs la acest argument forte pentru a-şi discredita adversarii. S-a erijat în păzitor al dogmei, iar în acelaşi timp supunea cu nonşalanţă marxismul unor revizuiri în notă personală. El susţinea nu atât intangibilitatea învăţăturii, cât monopolul său asupra adaptării marxismului la propriile sale nevoi.

Pe parcursul anilor petrecuţi în străinătate, Lenin i-a jignit, i-a defăimat şi i-a batjocorit pe toţi cei care aveau ghinionul de a nu-i împărtăşi opiniile. Thţi erau nişte idioţi, nemernici, otrepe, netoţi, drojdia societăţii.[74] Scrierile lui sunt presărate cu insulte. Obiectivul său nu era acela de a-şi combate adversarii, ci de a-i distruge, lucru pe care l-a şi recunoscut de altminteri.[75] „În dispută Lenin nu urmărea adevărul, ci victoria”, explică Vassili Grossman în capodopera sa *Panta rhei*[76]. „El trebuia să învingă cu orice preţ, iar pentru obţinerea victoriei existau nenumărate

73* „Statul şi revoluţia. învăţătura marxistă despre stat şi sarcinile proletariatului în revoluţie“, în Opere alese, 1970, Editura Politică, pp. 239 sqq (n. tr.).

74 V. în acest sens Dominique Colas, Le Léninisme, PUF/Quadrige, 1998, unde este trecut în revistă întregul registru vexatoriu al liderului bolşevic.

75 Robert Conquest, Le Féroce XXe siècle, Éditions des Syrtes, 2001, p. 125.

76 Vassili Grossman, Tout passe, în Œuvres, Robert Laffont/Bouquins, 2006, p. 978 [.Pantarhei, trad. de Janina Ianoşi, prezentare şi note de Ion Ianoşi, Humanitas, Bucureşti, ed. a II-a, 2007, p. 196 - n. tr.].

mijloace. În acest caz era bine-venită şi o simbolică lovitură, convenţională, dar ameţitoare, cu pumnul”. Cu referire la momentele lui de frenezie, Nadejda Krupskaia, soţia lui, spunea că era „ca turbat” când se confrunta cu un adversar politic. Din punctul de vedere al lui Lenin, lumea se împărţea în două: „ei” şi „noi”. El i-a impus partidului bolşevic această dihotomie, pe care o va transforma în stil de guvernare odată ajuns la putere şi pe care o va lăsa moştenire mişcării comuniste. Vai şi-amar de cei care au fost, sunt şi vor excluşi din gaşcă, atât în timpul vieţii lui Lenin, cât şi după moartea lui. „Ei” îi desemnează în mod generic pe toţi duşmanii, reali sau imaginari, ai marxism-leninismului şi ai epigonilor lui. „Ei” nu merită îndurare, „ei” trebuie eliminaţi. Între „ei” şi „noi” nu există altă cale, decât războiul. Scrierile lui Lenin, atitudinea lui, politica promovată, totul e impregnat de hotărârea lui de a împărţi lumea în buni şi răi; cei dintâi au misiunea de a-i suprima pe ceilalţi, pentru binele omenirii al cărui garant se consideră a fi. Comuniştii din întreaga lume vor adopta mai apoi acelaşi maniheism.

Acţiunile lui Lenin pot fi înţelese doar dacă ţinem seama de ura care-l îmboldea. Acest sentiment distrugător, atât pentru el, cât şi, mai ales, pentru ceilalţi, să-şi aibă oare obârşia în dorinţa de a se răzbuna pe societate, în contextul în care regimul ţarist i-a interzis să urmeze studiile superioare din pricina activităţii revoluţionare a fratelui său? De aceea poate că trebuia să se hrănească din ură ca să-şi poată duce mai bine la îndeplinire planurile de distrugere? în această privinţă, Troţki a lăsat o mărturie grăitoare când relata în memoriile sale vizita pe care i-a făcut-o Lenin la Londra, atunci când s-au întâlnit pentru prima dată, în 1902. „De pe un pod, Lenin a arătat spre Westminster şi spre alte clădiri faimoase. Nu-mi aduc aminte exact cuvintele pe care le-a folosit, dar ideea era următoarea: «Ăsta e faimosul lor Westminster», iar «lor»

se referea desigur nu la englezi, ci la clasele conducătoare. Această implicaţie, care n-a fost nicidecum accentuată în vreun fel, ci a ieşit la suprafaţă dinlăuntrul acestui om, exprimată mai mult prin tonul vocii decât prin orice altceva, era mereu prezentă, indiferent dacă Lenin vorbea despre comorile culturii, de noile realizări, de bogata colecţie de cărţi din Muzeul Britanic, despre informaţiile conţinute în cele mai mari publicaţii europene sau, după ani, despre artileria germană ori despre aviaţia franceză. Ei cunosc asta sau deţin asta, au făcut asta sau au realizat asta – dar ce duşmani sunt!”[77] în *Amintiri despre Lenin*, Nadejda Krupskaia scoate în evidenţă o altă faţetă a acelei un care-l măcina. De astă dată este vorba despre menşevici, principalii săi adversari politici, cu atât mai detestaţi cu cât proveneau din aceeaşi familie politică precum el şi se raportau la aceleaşi precepte marxiste. În martie 1917, ca să traverseze Germania în plin război, astfel încât să ajungă în Rusia cuprinsă de revoluţie, Lenin se gândeşte să se deghizeze într-un suedez surdo-mut. Krupskaia îl dezaprobă: „O să te dai de gol, o să visezi menşevici şi-o să strigi «Canaliile, canaliile»! Planul tău o să se năruie, i-am spus râzând”. 1 Piotr Struve, unul dintre fondatorii PMSDR, până să devină un adversar feroce al lui Lenin şi al metodelor lui dictatoriale, îl prezenta în următorii termeni: „Teribil la Lenin e amestecul, într-o singură persoană, de autoflagelare, care este esenţa oricărui ascetism veritabil, şi de flagelare a celorlalţi, care se exprimă într-o ură abstractă şi o cruzime politică neîndurătoare.”[78][79]

În cazul lui Lenin, există o concordanţă între

77 Léon Trotski, Ma vie, Gallimard/Folio, 1973, p. 178 [Lev Troţki, Viaţa mea: O autobiografie, trad. de Eugen Damian, Meteor, Bucureşti, 2015, pp. 124- 125 - n. tr.].

78î . Apud Jean Laloy, Le Socialisme de Lénine, Desclée de Brouwer, 1967, p. 163.

duritatea pe care o arată faţă de propria-i persoană, ura faţă de adversari şi cruzimea lui – sau mai curând indiferenţa faţă de suferinţa celorlalţi. Adept al Catehismului lui Neceaev, Lenin îşi impune o disciplină necruţătoare pe care le-o cere şi partizanilor săi. În fiecare dimineaţă face gimnastică şi ridică greutăţi, nu fumează, nu bea alcool, nu întreţine raporturi sexuale. Krupskaia joacă mai mult rolul de soră mai mare decât de soţie, iar amiciţia romantică pe care o are pentru o perioadă faţă de Inessa Armand este mai curând platonică. „Revoluţionarul este sever faţă de sine însuşi şi trebuie să fie sever şi faţă de ceilalţi”, decretase Neceaev. „Orice sentiment tandru, dătător de slăbiciune, care ţine de rudenie, de prietenie, de iubire, de recunoştinţă şi chiar de onoare trebuie să fie anihilat de unica şi recea pasiune revoluţionară. Pentru el, nu există decât o singură voluptate, o singură consolare, răsplată sau mulţumire – reuşita revoluţiei”. Maxim Gorki, care l-a ştiut bine pe liderul bolşevic, povestea cum într-o seară, aflându-se la un prieten comun, a fost uimit să-l vadă pe Lenin cum se emoţionează la audiţia unei sonate de Beethoven. „Nu ştiu nimic mai frumos decât *Appassionata*, aş putea-o asculta zi de zi, spunea el. E o melodie uluitoare, supraomenească. De fiecare dată îmi spun cu o mândrie oarecum naivă: iată ce minunăţii pot face oamenii!” Apoi, făcând din ochi şi surâzând, adăugă pe un ton grav: „Dar nu pot asculta de multe ori melodia asta, îmi afectează nervii. Îmi vine chef să spun prostioare simpatice, să-i mângâi pe cap pe oamenii care, trăind în acest infern şi această mizerie, sunt în stare să creeze asemenea frumuseţe. Or în prezent nu trebuie să mângâi pe nimeni pe cap – rişti să te muşte de mână; trebuie să-i pocneşti, să le dai peste cap necontenit.”[80] După părerea lui Gorki, pentru Lenin „fiinţa umană nu prezenta practic

79 Piotr Struve, JMy Contacts and Conflicts with Lenin“, The Slavonie and East European Review, vol. 12, nr. 36 (1934), p. 581.

niciun interes… gândea doar în termeni de partide, mase, state" El tratează clasa muncitoare „aşa cum tratează un metalurgist minereul pe care îl prelucrează"[81], ca pe o materie primă pentru experimente sociale. Să avem atunci de-a face cu un mizantrop? „în general agrea oamenii, răspunde

Gorki; îi agrea fără să le arate devotament. Iubirea lui privea în perspectivă, în depărtări, trecând prin negura urii".

Acest tablou neobişnuit e completat de constatările a doi experţi. Primul este Viaceslav Molotov, unul dintre cei dintâi membri ai mişcării bolşevice şi viitoarea mână dreaptă a lui Stalin, mai ales în perioada Marii Terori din 1937 – 1938. Un comunist de oţel, pe scurt spus. „Lenin era mai sever decât Stalin", spune el. „Apela adesea la cele mai extreme măsuri. […] Ţin minte că îi reproşa lui Stalin lipsa de fermitate şi liberalismul". 1 Cea de-a doua constatare vine de la Troţki, sub forma unui omagiu adresat dinspre un ideolog către un alt ideolog: „Lenin e un iluminat care lucrează din tenebre."[82] După ce îşi încheie misiunea şi pune mâna pe putere, „iluminatul" va arunca Rusia în beznă.

3

Revoluţia confiscată

Avem dictatura proletariatului, avem o putere care face uz de teroare. * – LENIN

80 întâmplare relatată în Jean Laloy, Le Socialisme de Lénine, ed. cit., p. 37.

81 Apud Richard Pipes, La Révolution russe, PUF, 1993, p. 326 [ed. rom. cit., p. 367 - n. tr.].

82 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, Albin Michel, 1995, p. 181 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, Conversaţii cu Molotov: în cercul puterii comuniste, trad, de Antoaneta Olteanu, Corint, Bucureşti, 2017, p. 216 - n. tr.].

Forma sau anvergura represiunilor nu este o chestiune de principiu. Este doar o chestiune de utilitate.

TROŢKI

Es schwindelt! „Mi se învârte capul!”, a zis Lemn, intrând în sala Institutului Smolnîi, unde se ţinea cel de-al II-lea Congres al Sovietelor, în acea seară de 25 octombrie 1917. Totul s-a întâmplat atât de repede, Palatul de iarnă este în mâinile bolşevicilor, miniştrii Guvernului Provizoriu sunt arestaţi. De acum înainte, statul este el. „Ne uităm unul la altul şi râdem uşor – istoriseşte Troţki în memoriile sale. Urmează o simplă «trecere la următoarea problemă»”.Rapiditatea şi aparenta stăpânire a situaţiei de care dădea dovadă în seara aceea liderul bolşevic îi ascund cu greu totala lipsă de pregătire pentru exercitarea puterii. Desigur, a fost numit un guvern, alcătuit din „comisari ai poporului”, dar ce va guverna acesta? Rusia este în plin haos, inamicul german este la porţile Petrogradului, dezertările masive şi dictatul Sovietelor de militari subminează armata, zonele rurale simt în flăcări şi sânge, foametea bântuie în oraşe. Puterea a căzut în mâinile bolşevicilor cu o uşurinţă de necrezut, dar, în afară de câteva mari principii teoretice, aceştia n-au nici cea mai mică idee despre modul în care trebuie condusă această ţară mare aflată în derivă. Lenin a prevăzut cum se cuvine regulile puterii în *Statul şi revoluţia*, dar acestea nu răspund la urgenţele de moment. Potrivit canoanelor marxiste, totul ar trebui să fie simplu: desfiinţarea proprietăţii private, înlăturarea statului burghez, încredinţarea puterii către muncitori, chiar către „bucătărese”, instaurarea unei miliţii populare care să înlocuiască armata, autodeterminarea popoarelor aflate încă sub jugul Petrogradului… Pace, pământ, libertate, a promis noul învăţător. Dar realitatea pe care o ignoră Lenin, cea căreia i-a negat existenţa în scrierile sale din exil, nu va întârzia să se arate. Cu toate acestea, nu intra

în discuţie să se pună la îndoială ideologia, bolşevicii îşi vor da silinţa să taie ţara pe măsura lor, după bunul lor plac, să-i modeleze pe oameni după chipul şi asemănarea credinţei lor.

Infrastructura Rusiei nu oferă baza necesară pentru instaurarea socialismului, dacă se respectă regulile stabilite de Marx: clasa muncitoare se îneacă într-un ocean de ţărani, cu un muncitor în industrie la cincizeci de agricultori, sectorul industrial este epuizat, agricultura – arhaică, 70% din populaţie – analfabetă. Această economie este, pe deasupra, bolnavă, inflaţia s-a dublat faţă de 1914, valoarea rublei s-a înjumătăţit, producţia industrială şi cea agricolă au scăzut şi ele cu 50%. Bolşevicii, care nu dispun de vreo reţetă-minune pentru a pune capăt acestei situaţii, au şansa de a nu se confrunta cu nicio forţă organizată capabilă să se opună politicii lor, când un simplu bobârnac ar fi fost suficient să-i doboare.[83] Dacă rapiditatea evenimentelor l-a făcut pe Lenin să i se învârtă capul, adversarii politici, în schimb, sunt buimăciţi. Când, în sfârşit, îşi vin în simţiri, va fi prea târziu.

În primele ei săptămâni de existenţă, puterea bolşevică nu controlează nimic sau aproape nimic. Izbucnesc greve la căile ferate, la bănci, poştă şi telegraf, la tribunale, în învăţământ. Revendicările sunt de ordin social şi politic, împotriva legitimităţii regimului. Din lipsă de organizare, aceste mişcări n-au succes sau sunt reprimate. Banca Naţională, de pildă, ai cărei angajaţi au refuzat cererile de bani din partea noii puteri, este invadată de Gărzile Roşii care pun stăpânire pe fonduri. La ţară, se înteţesc răscoalele, susţinute de decretul semnat de Lenin încă de la preluarea puterii. Le promisese pământ ţăranilor şi li-l dă. În fapt, nu este vorba atât de cuvântul pe care şi-l respectă, cât de o situaţie pe care o susţine.

83 Martin Malia, Comprendre la révolution russe, Éditions du Seuil, Paris, 1980, p. 118.

Bolşevicii n-au niciun mijloc de a reprima răscoalele ce aprind zonele rurale. „Trebuie slăbite hăţurile mârţoagei ţărăneşti”, spune Lenin, pragmatic. Ştie deja că va lua înapoi, îndată ce va fi posibil, ceea ce a fost silit să acorde sub presiune. Un adevărat regim socialist nu poate tolera proprietatea privată. Începând din februarie 1918, un decret reglementează definitiv această chestiune, toate pământurile fiind, de acum înainte, proprietatea statului. Dogmatismul îi urmează pragmatismului. Ţărănimea trasă pe sfoară nu întârzie să reacţioneze la această trădare. Rezervele de grâne vor trece de la 641.000 de tone în luna noiembrie 1917, când era în vigoare decretul privind pământul, la 38.000 de tone în aprilie, imediat după naţionalizare. În oraşe, penuria se agravează. Neîncrederea domneşte la ţară, unde se refuză vânzarea de produse alimentare în schimbul banilor de hârtie. Hrana devine rapid obsesia cetăţenilor, ceea ce dezorganizează puţinele întreprinderi care funcţionează. Neîncetatul du-te-vino între oraşe şi sate pentru adunarea proviziilor aruncă industria şi transporturile în haos. În fabricile în stare de funcţionare, muncitorii îşi petrec timpul fabricând produse la negru, cu care să poată face troc în schimbul alimentelor. Muncitorii nu şi-au sfărâmat lanţurile, dar, pentru a supravieţui, sunt siliţi să strângă cureaua. Valoarea reală a salariului unui muncitor se ridică, în 1918, la un sfert din valoarea acestuia în 1913. Un an mai târziu, această valoare va scădea la 2%. „Petrogradul moare ca oraş – constată Gorki. Cu toţii îl părăsesc – pe jos, călare, cu trenul. Cai morţi zac pe străzi. Câinii îi mănâncă. Oraşul este incredibil de murdar. Moika şi Fontanka sunt pline de mizerii. Este moartea Rusiei”. 1 Foametea care se anunţă nu potoleşte înflăcărarea cu care Lenin voia să aşeze temeliile unui stat totalitar. Nu e preocupat înainte de toate să oprească spirala infernală în care se afundă ţara, ci vrea mai ales să consolideze

puterea minorităţii bolşevice pe care o conduce. La 27 octombrie 1917, la patruzeci şi opt de ore după cucerirea Palatului de lamă, a fost luată o primă măsură împotriva libertăţii prin publicarea decretului de interzicere a presei de opoziţie. O necesitate urgentă şi temporară, se scuză Lenin, care promite că va abroga cenzura „îndată după revenirea la viaţa politică normală”. Se deschide astfel calea spre sufocarea oricărei forme de gândire diferită. În decembrie sunt închise principalele edituri ne-bolşevice, apoi un nou decret extinde „cenzura prealabilă asupra presei periodice şi neperiodice, a fotografiei şi cinematografului, a desenelor, ilustraţiilor…”, până la corespondenţa prin poştă şi telegraf.[84] în iulie 1918 va avea loc închiderea tuturor ziarelor necomuniste, urmată de înfiinţarea unei Direcţii centrale a literaturii şi artei, Glavbt, un organ însărcinat cu cenzurarea tuturor materialelor ce urmează a fi tipărite.

„Întreaga putere… în mâinile Sovietelor”, proclamase Lenin în *Tezele* sale *din aprilie*, publicate la întoarcerea în Rusia, în primăvara anului 1917. La vremea aceea, partidul său marginal nu influenţa deloc cursul revoluţiei. Faptul că pretindeau a fi portavocea Sovietelor, singura alternativă de putere veritabilă faţă de Guvernul Provizoriu, le îngăduia bolşevicilor să se plaseze în mijlocul evenimentelor, mai bine zis, să se creadă în fruntea insurecţiei populare pe care o simbolizau, în vremea respectivă, adunările de muncitori, de ţărani, de militari. La zece zile după lovitura de stat de la 25 octombrie, iluzia s-a risipit. Consiliul Comisarilor Poporului, Sovnarkom, o entitate care se rezumă la Lenin şi la nouă dintre „miniştrii” săi, îşi arogă dreptul de a adopta legi de urgenţă, fără consimţământul Sovietelor. Frumoasele

84 Apud Orlando Figes, La Révolution russe, Denoël, 2007, p. 744 [Revoluţia Rusă, 18Q1-1924. Tragedia unui popor, trad. de Cornelia Marinescu, Polirom, Iaşi, 2016, p. 544 - n. tr.].

principii propuse în *Statul şi revoluţia* despre dictatura efemeră a proletariatului, despre inevitabila dispariţie a statului, despre minţile populare... toate acestea au fost uitate. Nikolai Buharin, care poate a crezut în aceste promisiuni, propune, la cel de-al

VII-lea Congres al Partidului, în martie 1918, o clauză privind dispariţia statului. Lenin îi răspunde rece: „În acest moment, suntem absolut în favoarea statului. A proclama în avans pieirea acestuia ar însemna forţarea perspectivei istorice". 1 Autoguvernarea producătorilor şi moştenirea anarhistă cu care se prezenta liderul bolşevic înainte de luna octombrie simt calificate de acum înainte drept „deviaţie mic-burgheză". „Orice muncitor ar şti să administreze statul? – ironiza Lenin. Un om practic ştie că astea-s basme."[8586]

Soarta rezervată Adunării Constituante demonstrează măsura în care bolşevicii se preocupă de democraţie, de respectarea voinţei populare. Guvernul Provizoriu programase alegeri în primăvara anului 1917, dar termenul a fost amânat fără încetare. Lenin l-a acuzat de mai multe ori pe Kerenski că ar fi trădat poporul, că-l „împiedică pe stăpânul Rusiei să-şi spună cuvântul suveran". În cele din urmă, scrutinul fusese prevăzut pentru noiembrie. Liderul bolşevic a avut grijă să-şi declanşeze lovitura de stat mai înainte, de teama verdictului urnelor. Când începe procesul electoral, la jumătatea lui noiembrie, noua putere era instalată. Sancţiunea populară este o palmă pentru Lenin: cu 40, 4% din voturi, socialiştii revoluţionari devansează de departe toate celelalte partide, printre care şi bolşevicii, care obţin 24%. Rezultate incorecte, comentează propaganda oficială,

85 Kostas Papaïoannou, Lénine ou Vutopie au pouvoir, Spartacus, 1978, p. 21.

86 Ibid., p. 29.

în timp ce, pe sub mână, noua putere îşi incită partizanii să poarte campanii de intimidare împotriva susţinătorilor Adunării Constituante. Lenin nu are deloc intenţia să-i lase pe aleşi să se adune. Aceştia şi-ar putea lua rolul în serios, să devină adevăraţi legislatori, să redacteze o nouă lege fundamentală, să pretindă că edifică un stat de drept care să scape de sub controlul bolşevicilor. Prima întrunire, anunţată pentru 5 ianuarie 1918, trebuie sabotată, ordonă Lenin. „Fiindcă am făcut prostia să promitem la toată lumea întrunirea acestei fabrici de flecăreli, trebuie s-o deschidem astăzi – a spus el –, dar, pentru moment, istoria încă tace în privinţa momentului în care o vom închide”.[87] în ziua respectivă, Petrogradul era în stare de asediu. S-a promulgat legea marţială, orice adunare este interzisă, trupele patrulează pe străzi, împrejurimile Palatului Tauridei, unde trebuia să se întrunească Adunarea, sunt înconjurate. În ciuda interdicţiei, mii de oameni încearcă să ajungă acolo. Se trage în mulţime cu mitraliere postate pe acoperişuri. Sunt ridicaţi în jur de zece morţi. Aceste victime sunt primii manifestanţi ucişi în capitală de la zilele însângerate din februarie 1917.

În acelaşi moment, marinari şi militari mobilizaţi de bolşevici se îmbulzesc în palat să asiste la prima şedinţă a Adunării Constituante. Tirul mortal i-a revoltat pe majoritatea deputaţilor. Iakov Sverdlov, un bolşevic fidel, preşedinte al Comitetului Executiv Central, care avea funcţia de şef de stat, propune, încă de la deschidere, un vot de aprobare a tuturor decretelor date de guvern de la lovitura de stat. Provocarea este vădită. Socialiştii revoluţionari, conduşi de Viktor Cemov, simt indignaţi. Din loja în care odinioară se aşezau miniştrii ţarului, în timpul şedinţelor Dumei, Lenin se bucură de spectacol. Urmând

87 Mărturia lui Vladimir Bonci-Bruevici, şeful serviciului administrativ al Sov- narkom, raportată de Michel Heller, Aleksandr Nekrich, L’Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, Paris, 1982, p. 37.

ordinele pe care le dăduse, deputaţii bolşevici părăsesc Adunarea, urmaţi de reprezentanţii eserilor de stânga, singurul lor sprijin. „Marinarii şi soldaţii din Armata Roşie care se aflau pe coridoare au năvălit în loje şi i-au împins pe deputaţi cu vârfurile baionetelor spre balcoane, stârnind panică – va mărturisi mai târziu Mark Vişneak, secretar al Adunării Constituante. Alţi deputaţi rămăseseră tăcuţi în scaunele lor, cuprinşi de o disperare mută. Erau complet izolaţi, la fel cum Palatul Tauridei nu mai avea nicio legătură cu Petrogradul, şi nici acesta cu restul lumii”. 1 Adunarea Constituantă s-a născut moartă.

Patru zile mai târziu, la 9 ianuarie, victimele împuşcăturilor simt înmormântate în cimitirul Schimbarea la Faţă (*Preobrajenskoe*). Acestea odihnesc alături de manifestanţii masacraţi de cazacii ţarului, la 9 ianuarie 1905, „Duminica însângerată”. Data aleasă pentru ceremonie, ca şi această alăturare a morţilor sunt intenţionate. Bâlbâindu-se cu greu, democraţia rusă a murit la 5 ianuarie 1918, iar revoluţia a fost confiscată de la popor, pentru totdeauna.

Necesitatea şi constanţa comunismului de război

În *Statul şi revoluţia*, Lenin s-a identificat cu muncitorii ruşi, pe care i-a frecventat doar de la înălţimea estradelor, la mitinguri: „Să organizăm marea producţie… noi înşine, muncitorii”, scrie el[8889]. Mai târziu, proclamă: „Acest stat suntem noi.”[90] Amestecul între roluri îi permite

88 Apud Dimitri Volkogonov, Le Vrai Lénine, Robert Laffont, Paris, 1995, p. 193 [Dmitri Volkogonov, Lenin: O nouă biografie, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizon- turi/Lider, Bucureşti, 1994, p. 210 - n. tr.].

89 Lénine, Œuvres choisies, Editions en langues étrangères, Moscou, 196a, tome 2, P- 374 [V.I. Lenin, „Statul şi revoluţia. învăţătura marxistă despre stat şi sarcinile proletariatului în revoluţie“ (1917), în V.I. Lenin, Opere complete, op. cit., voi. 33 (1964), p. 49 - n. tr.].

90 Lénine, Œuvres, Éditions sociales, Paris-Moscou, 1958-1976, tome 35, p. 317 [V.I. Lenin, „Raportul politic al Comitetului Central al P.C.(b)

să revendice o putere personală în numele poporului muncitor despre care spune că-l întrupează. Instaurarea socialismului are nevoie de dictatura proletariatului, potrivit doctrinei. Dat fiind că Lenin reprezintă proletariatul, el poate, cu toată legitimitatea revoluţionară, să-şi impună propria dictatură. El scrie, fără ocolişuri, în martie 1918, în *Sarcinile imediate ale puterii sovietice*: „Dacă nu suntem anarhişti, trebuie să recunoaştem necesitatea statului, adică a constrângerii, pentru trecerea de la capitalism la socialism... De aceea nu există absolut nicio contradicţie principială între democratismul sovietic (adică socialist) şi exercitarea puterii dictatoriale de către anumite persoane". 1

Lenin nu şi-a ascuns niciodată intenţiile. În ianuarie 1918, se adăposteşte încă în spatele ficţiunii puterii acordate muncitorilor – „voi sunteţi puterea, faceţi tot ce vreţi să faceţi... dar aveţi grijă de producţie"*, afirmă el –, dar trei luni mai târziu, discursul său este mai franc: „Noi, partidul bolşevic, am convins Rusia. Am smuls ţara din mâinile bogaţilor, ale exploatatorilor, pentru cei săraci, pentru cei ce muncesc. Acum trebuie să conducem Rusia."[91] în momentul adoptării primei constituţii sovietice, în iulie 1918, Lenin respinge categoric „libertatea şi egalitatea în general". „Libertate – dar pentru care clasă şi în ce scop? – se întreabă el. Egalitate – dar între cine şi cine?"[92] Socialista germană Rosa Luxemburg, care avea să fie asasinată în timpul revoltei

---

din Rusia, 27 martie [1932]", în V.I. Lenin, Opere complete, op. cit., voi. 45 (1967), pp. 75-124, aici 91 — n. tr.].

91 Lénine, Œuvres choisies, ed. cit., p. 397 [„Sarcinile imediate ale puterii sovietice" (1918), în Opere complete, ed. cit., voi. 36 (1965), pp. 175-220, aici 210 - n. tr.].

* V.I. Lenin, „Raportul de activitate al Consiliului Comisarilor Poporului, 11 (24) ianuarie [1918]", în Opere complete, ed. cit., voi. 35 (1964), pp. 271-289, aici 285 (n. tr.).

spartakiste de la Berlin, în ianuarie 1919, a identificat imediat pericolul unei asemenea concepţii despre putere. „Câteva duzini de şefi de partid de o energie inepuizabilă şi un idealism fără margini dirijează şi guvernează – scrie ea în *Zur russischen Revolution*, *Despre revoluţia rusă* –, dar printre ei, conduc, în realitate, o duzină de capete excepţionale, iar o elită a muncitorimii este convocată, din timp în timp, să aplaude cu ovaţii cuvântările conducătorilor, să aprobe în unanimitate hotărârile propuse; în fond, deci, un spirit de clică, o dictatură, desigur, dar nu dictatura proletariatului, ci dictatura unei mâini de politicieni.”[93]

Debarasându-se de Soviete, apoi de Adunarea Constituantă, Lenin poate guverna fără oprelişti. Mai trebuie însă să ştie şi cum. Scopul de atins este cunoscut – socialismul –, dar nimeni n-a mai ajuns până în acest punct înaintea lui. Bolşevicii sunt obligaţi să improvizeze. Momentul este crucial. De direcţia spre care se orientează va depinde atât viitorul

Rusiei sovietice, cât şi al celorlalte ţări comuniste care vor urma modelul după aceea. La vremea respectivă, Lenin era fascinat de reuşita capitalismului statului german. Marx, înainte vreme, fusese obsedat de succesul capitalismului financiar britanic; cât despre Ulianov, el nu are ochi decât pentru reţetele lui Bismarck, ale lui Lassalle sau chiar ale generalului Ludendorff şi ale economistului Rathenau, care au pus la punct, în plină conflagraţie mondială, conceptul de „socialism de război”, din care

92 Ibid.y t. 39, p. 224 [„Cuvânt de încheiere la raportul C.E.C. din Rusia şi al Consiliului Comisarilor Poporului, 6 decembrie (1919)“, în Opere complete, ed. cit., voi. 39 (1966), pp. 422-433, aici 431 - n. tr.].

93 Rosa Luxemburg, „La Révolution russe“, în Œuvres, La Découverte, 1969, t. 2, p. 85 [preluat şi tradus după „Zur russischen Revolution“ (1918), în Politische Schriften, vol. 3, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1968, pp. 106-141, aici 136 - n. tr.].

Lenin se va inspira pentru a-şi lansa „comunismul de război”. Calea leninistă spre socialism va trece prin etatism, semănând confuzie între cele două concepte, pentru a ajunge foarte repede la un socialism etatist, dirijat de un partid-stat. Aceasta va fi, peste tot, marca comunismului în secolul XX. Conjuncţia dintre etatism şi ideologia marxist-leninistă, cea aflată la baza sistemului totalitar, va fi instituită în Rusia şi în alte părţi.

Primele măsuri economice luate de bolşevici se rezumă la preluarea controlului de către stat asupra principalelor sectoare de activitate din ţară. În ianuarie 1918 este naţionalizată marina comercială, apoi vine rândul comerţului exterior, după care vor fi vizate toate întreprinderile al căror capital depăşeşte o jumătate de milion de ruble. În mai, Lenin dă instrucţiuni: „Sarcina noastră e să învăţăm de la capitalismul de stat al germanilor, să depunem toate eforturile pentru a-l prelua, fără a ezita să recurgem la procedee dictatoriale pentru a accelera această preluare şi mai mult decât a accelerat Petru preluarea culturii occidentale de către barbara Rusie, fără a se da în lături de la mijloacele barbare de luptă împotriva barbariei”. 1 Acest text justifică atribuirea de puteri foarte extinse Comisariatului Poporului pentru Aprovizionare, care consacră statul drept principal distribuitor al unei producţii al cărei proprietar este deja în mare parte.

Puterea bolşevică deţine toate mecanismele. Rusia sovietică intră în era „comunismului de război”, din care nu va mai ieşi cu adevărat, în ciuda renunţării oficiale la această denumire şi în ciuda multiplelor schimbări. Războiul, care este deja unul dintre elementele premergătoare comunismului, va deveni un mijloc pentru a impune acest sistem societăţii şi o necesitate pentru a-i justifica menţinerea. La Marx, ideea de dictatură a proletariatului era legată de revoluţia permanentă: „Acest

socialism [aşadar, comunismul – nota T.W.] este declararea unei revoluţii neîntrerupte, este dictatura de clasă a proletariatului ca treaptă de tranziţie necesară", a scris el în mod specific[9495]; pentru Lenin şi, mai târziu, pentru succesorii săi, dictatura partidului are nevoie de război civil permanent. Bolşevicii nu vor să fie mai puţin fideli marxismului. La capitalismul de stat german ca model etatist, ei adaugă preceptele filosofului, pentru a-şi menţine direcţia corectă.

Socialismul după moda bolşevică este, mai mult ca oricând, considerat drept negarea capitalismului, aşa cum a scris Marx la timpul său. Potrivit principiilor acestuia, este suficientă distrugerea mecanismelor capitalismului pentru a ajunge la socialism. Noua putere se înhamă la această sarcină. Ideea este simplă: mecanismele pieţei sunt expresia exploatării capitaliste, iar înlăturarea lor va duce la socialism. Desfiinţarea proprietăţii private, a pieţei, a profitului sunt principalele obiective ale comunismului de război. Se pune chiar problema desfiinţării banilor, care să fie înlocuiţi de raţionalizarea universală, sub controlul partidului-stat, dar bolşevicii vor renunţa la idee. O jumătate de veac mai târziu, khmerii roşii, în Cambodgia, vor face acest pas, ca leninişti desăvârşiţi. Totuşi, scopul esenţial al comunismului de război nu este cel de a se debarasa de urmele capitalismului pentru a întemeia societatea socialistă. Obiectivul suprem ar fi, mai curând, distrugerea societăţii

---

94 Apud Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, Perrin/Tempus, 2007, p. 62 [preluat din V.I. Lenin, „Despre «stângismul» copilăros şi despre spiritul mic-bur- ghez", în Opere complete, ed. cit., voi. 36 (1965), pp. 297-331, aici 316 - n. tr.].

95 Marx-Engels, Correspondance, Editions sociales, 1971, t. 2,1849-1851, p. 78 [preluat din Karl Marx, „Luptele de clasă în Franţa: 1848-1850", în Karl Marx, Friedrich Engels, Opere, voi. 7, Editura Politică, Bucureşti, i960, pp. 9-113, aici 93 - n. tr.].

civile, chiar dispariţia acesteia, pentru ca partidul-stat să-şi poată impune dictatura, instituind regimul totalitar. Bolşevicii se dovedesc din nou, în această privinţă, marxişti fideli.

Acaparând toate pârghiile producţiei şi ale distribuţiei, modelând infrastructura după nevoile lor, vor să dobândească mijloacele pentru a schimba suprastructura. Cu alte cuvinte, răsturnările economice pe care le va introduce comunismul de război trebuie să pregătească succesul revoluţiei politice la care aspiră Lenin. Comunismul de război este un pas obligatoriu pentru instaurarea atotputerniciei partidului-stat, ceea ce va explica folosirea sa permanentă în timp şi pe toate meridianele, pretutindeni unde se vor instala în viitor regimuri comuniste. Doar intensitatea acestui tip de comunism va varia în funcţie de context şi de epoci. În fond, n-a existat decât comunism de război, termenul însuşi este o tautologie.

Comunismul de război are nevoie de inamici care să justifice însăşi starea de război. Există inamici exteriori, acele puteri imperialiste care visează la revanşa asupra istoriei, care refuză emanciparea popoarelor, care invidiază paradisul socialist, după cum crede noua putere bolşevică, pătrunsă de un complex al asediatului de care nu va scăpa niciodată. Există însă mai ales inamicii interiori, toţi cei care vor să restabilească exploatarea, să-şi ia înapoi bunurile de la săraci, să impună legea celor mai bogaţi sau, pur şi simplu, toţi cei ce refuză să urmeze cursul istoriei, aşa cum se simte obligată să amintească fără încetare propaganda, pentru a întreţine flacăra războinică şi a justifica un permanent stat-excepţie. „Ei sau noi”, lumea se împarte, de acum înainte, în două; nicio ţară comunistă nu va ieşi ulterior din acest antagonism, nicio minte deprinsă cu marxism-leninismul nu va putea scăpa de acest dualism. Încă din iulie 1918, constituţia

sovietică sapă în piatră o primă listă de inamici, excluzându-i de la fericirea socială anunţată. Cu această ocazie, limba rusă se îmbogăţeşte cu un nou termen, *lişeneţ*[96], „lipsit de drepturi”. Sunt *lişenţi* toţi aceia care obţin alte venituri decât cele provenite din munca lor: negustorii particulari, slujitorii de cult, membrii fostei case imperiale şi, în general, oricine a „recurs la munca angajaţilor pentru profit”. Această clauză specială îi vizează mai ales pe ţăranii care angajează sezonieri, situaţie frecventă la ţară, nu numai în cazul celor mai bogaţi. Un singur *lişeneţ* într-o familie este suficient pentru ca toţi ceilalţi membri să fie, la rândul lor, privaţi de drepturi. Copiilor, în special, li se interzic studiile superioare, iar accesul lor în şcoli este limitat, în funcţie de locurile disponibile. Discriminarea socială este abia la început; cu cât regimul se va consolida, cu atât numărul categoriilor sociale excluse va creşte, dar aceste măsuri au puţin de-a face cu lupta de clasă. Arbitrarul care însoţeşte instituirea comunismului de război serveşte la instaurarea unui climat de teamă generalizată. Nu este vorba de combaterea unor inamici, de cele mai multe ori imaginari, ci de terorizarea poporului, pentru a-l îmblânzi. Războiul civil permanent a început.

Braţul înarmat al partidului

Comunismul de război are nevoie de o armată pentru a lupta împotriva „inamicului din interior”. Aceasta a fost creată chiar înainte de declararea oficială a ostilităţilor. A doua zi după lovitura de stat, Sovnarkom-ul instaurează Biroul 75, un embrion de poliţie politică, dirijat de Bonci-Bruevici, şeful administrativ al guvernului, de altfel secretar personal al lui Lenin. Cinci săptămâni mai târziu, la 7 decembrie 1917, puterea obţine mijloace adevărate prin înfiinţarea Comisiei Extraordinare pe întreaga Rusie pentru Combaterea Contrarevoluţiei şi Sabotajului.

96 Termen derivat din rus. lişenie, „privare“, „lipsire“ (n. tr.).

Titulatura aleasă arată că această comisie are competenţe asupra întregului teritoriu („pe întreaga Rusie”), că va trebui să funcţioneze provizoriu („extraordinară”) şi că este o armă de război împotriva celor care se opun puterii, a inamicilor calificaţi dinainte drept contrarevoluţionari, speculanţi[97] sau sabotori. Se născuse VECEKA, acronim *al* siglei BHK în limba rusă. Numele se va transforma repede în CEKA, două silabe care vor semăna teroarea în ţară. Traumatismul avea să fie atât de puternic, atât de profund şi atât de generalizat, încât acest nume va rămâne întipărit în memoria populară încă multă vreme după căderea comunismului. În secolul XXI, funcţionarii poliţiei ruse continuă să fie calificaţi drept „cekişti”, întotdeauna cu ceva teamă. De-a lungul deceniilor, poliţia politică sovietică avea să primească alte nume – GPU, NKVD, KGB… –, dar, pentru toată lumea, va rămâne acea CEKA de la început, un sinonim pentru arbitrar, suferinţă şi moarte. Oficial consacrată drept „braţul înarmat” al partidului-stat, CEKA va putea uneori chiar să se substituie acestuia, invadând ansamblul spaţiului politic. Dictatura proletariatului de la Marx, care a devenit, în adaptarea ei leninistă, dictatura partidului, îşi oferă posibilitatea să se transforme, prin exercitarea puterii sovietice, în dictatură poliţienească. Deopotrivă poliţie politică, gardian de închisori, pluton de execuţie, executantă a muncii murdare a puterii, CEKA va fi în centrul puterii, pe toate fronturile.

„Avem nevoie de un Fouquier-Tinville care să reprime toată această pleavă contrarevoluţionară”, a ordonat Lenin, pentru care teroarea iacobină rămâne punctul de referinţă absolut. Pentru conducerea CEKA este ales Feliks Dzeijiński (sau Dzierzynski), un „iacobin proletar

97 Câteva luni mai târziu denumirea completă va include şi această categorie de „inamici“; astfel, organizaţia se va intitula Comisia Extraordinară pe întreaga Rusie pentru Combaterea Contrarevoluţiei, Speculei şi Abuzului de putere (n. tr.).

temeinic”, comentează Buharin. „Acest Feliks, care şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului în temniţele ţariste şi care s-a hârşit cel mai mult la Ohrana – precizează Lenin. Ştie să-şi facă treaba şi are socoteli de încheiat cu aceşti domni din vechiul regim!” 1 „Feliks cel de fier”, cum va fi supranumit mai târziu, se numără printre cei dintâi bolşevici, iar înainte de a îmbrăţişa cauza visa să ajungă preot. Născut în Polonia, într-o familie a micii nobilimi, şi-a renegat familia, pe Dumnezeu şi patria, devenind unul dintre acei „revoluţionari de profesie” însărcinaţi cu salvarea omenirii, potrivit lui Lenin. Cei doi s-au întâlnit pentru prima dată în 1906, la Stockholm, cu ocazia celui de-al IV-lea Congres al Partidului Muncitoresc Social-Democrat Rus (PMSDR). La vremea respectivă, Dzeijiński cunoscuse deja închisoarea şi surghiunul, în care se va întoarce câţiva ani mai târziu. Era în spatele gratiilor când a izbucnit revoluţia din februarie 1917. Curajos, bun organizator, de o voinţă de fier (de unde şi supranumele), calităţi apreciate de Lenin. În timpul loviturii de stat din octombrie, misiunea lui era de a pune stăpânire pe poştă şi telegraf, apoi să se ocupe de securitate la Smolnîi, cartierul general bolşevic. La 7 decembrie, îşi prezintă programul de şef CEKA în faţa Sovnarkom-ului: „Să nu credeţi că urmăresc o formă de justiţie revoluţionară. N-avem ce face cu justiţia! Suntem în război, pe frontul cel mai sângeros, căci inamicul înaintează pe ascuns şi este o luptă pe viaţă şi pe moarte! Propun şi cer crearea unui organ care va încheia socotelile într-un mod revoluţionar, expeditiv, autentic bolşevic, cu contrarevoluţionarii.”[98] În aceeaşi zi, Lenin proclamă: „CEKA este organul suprem al dictaturii proletariatului”.

La doar două luni de la instalarea puterii bolşevice, era posibilă întrezărirea destinului Rusiei. Poetul Vasili

98 Mărturie a lui Bonci-Bruevici citată de Nicolas Werth, „Dzeijinski et les origines du KGB“, L’Histoire, nr. 158, septembrie 1992.

Rozanov, care se refugiase în lavra Sfânta Treime a Sfântului Serghie, în apropiere de Moscova, lansează, la sfârşitul anului 1917, un strigăt de alarmă uluitor de vizionar: „O cortină de fier coboară asupra istoriei ruse, cu scârţâituri şi zgomot de fiare. Piesa a luat sfârşit. Publicul se ridică. E timpul să-şi pună paltoanele şi să se întoarcă acasă. Toţi privesc: nu mai sunt nici paltoane, nici case”.1

Primele efective ale CEKA sunt modeste, vreo sută de oameni recrutaţi dintre foştii tovarăşi de clandestinitate ai lui Dzeijiński, în cea mai mare parte polonezi, baltici sau evrei. Prima lor misiune este simbolică: să se pună capăt grevei funcţionarilor care denunţă trecerea puterii în mâna bolşevicilor. Capii, odată arestaţi, simt acuzaţi de sabotaj, fiindcă oricine nu munceşte împreună cu poporul (subînţelegându-se guvernul) este, în mod fatal, împotriva lui. Prerogativele poliţiei politice se extind foarte repede. „Patria în primejdie” oferă pretextul. Reluarea ofensivei germane în februarie 1918, după eşecul unei încercări de încheiere a păcii, serveşte drept argument. Agenţi inamici, huligani, contrarevoluţionari, spioni germani, despre toţi se promite că vor ajunge în faţa plutonului de execuţie. Lista este completată de sabotori şi paraziţi. Pedeapsa cu moartea fusese abolită la începutul revoluţiei din februarie, dar acest lucru contează prea puţin. Aşteptându-se restabilirea ei oficială, în iunie 1918, numeroşi dintre aceşti „inamici” au fost trecuţi prin sabie fără vreo altă formă de proces. „Atâta timp cât faţă de speculanţi nu vom recurge la teroare – împuşcarea pe loc – nu va ieşi nimic…”, ordonă Lenin la jumătatea lui ianuarie. „Cu jefuitorii trebuie să procedăm la fel de hotărât – să fie împuşcaţi pe loc.”[99] Opoziţia menşevică, putându-se încă exprima, condamnă aceste metode: „Pedeapsa cu moartea a fost abolită, dar în toate oraşele şi în toate guberniile,

99 Vasili Rozanov, Izbrannoe, apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 210.

diferite comisii extraordinare şi diverse comitete militar-revoluţionare au condamnat sute de persoane la împuşcare, se indignează Iuri Martov. Aceste excese sângeroase sunt săvârşite în numele socialismului, în numele învăţăturii care proclamă frăţia între oamenii care lucrează pentru scopul suprem al omenirii… Un partid al pedepsei cu moartea este un duşman al clasei muncitoare, la fel ca şi un partid al pogromurilor.”[100]

CEKA îşi ia zborul cu adevărat în martie 1918, după mutarea guvernului la Moscova. Oraşul îşi reia astfel statutul de capitală, pierdut la începutul secolului al XVIII-lea, când Petru cel Mare se instalase la

Sankt-Petersburg. Dzeijiński şi oamenii săi s-au instalat nu departe de Kremlin, în incinta unei foste societăţi de asigurări din Piaţa Lubianka. Acest loc, care va găzdui şi o închisoare, va fi de acum înainte simbolul acestei temute poliţii politice. Moscoviţii îşi vor face obiceiul să ocolească această clădire impunătoare, care va întrupa, în acelaşi timp, atotputernicia CEKA, precum şi un loc al suferinţei, acolo având loc torturi şi execuţii. „CEKA”, „Lubianka” sau „organele”, cu aceste nume vor desemna ruşii, decenii la rând, puternica şi nebuloasa organizaţie poliţienească, în vara anului 1918, poliţia politică numără deja 15.000 de cekişti, răspândiţi în ţară prin secţiile locale deschise pe lângă Sovietele fiecărui oraş de provincie. Reţeaua s-a întărit neîncetat. În vremea respectivă, CEKA avea deja mai mulţi reprezentanţi locali decât responsabilii pe care-i avea partidul. Structurile înfiinţate sunt aceleaşi peste tot, copiate după cele din Lubianka. Departamentul de informaţii se împarte în diferite secţii: cercetarea ofiţerilor suspecţi din Armata Roşie, a monarhiştilor, a cadeţilor, a eserilor de dreapta, a

100 Julius Martov, „A bas la peine de mort!“, text integral publicat de Jacques Baynac, La Terreur sous Lénine, Sagitaire, Paris, 1975, pp. 263-275.

menşevicilor, a infractorilor de drept comun, a burgheziei, a clerului; supravegherea sindicatelor, a comitetelor muncitoreşti, a rezidenţilor străini. Departamentul de luptă împotriva contrarevoluţiei se ocupă de reprimarea suspecţilor semnalaţi de departamentul de informaţii; se îngrijeşte, de asemenea, de respectarea ordinii publice, de lupta împotriva alcoolismului, de problemele presei. Un departament de luptă împotriva speculei şi un altul pentru transporturi şi căi de comunicaţie completează dispozitivul. Fiecare birou CEKA local dispune de un departament operaţional cu unităţi speciale, poliţia politică având şi atribuţii de miliţie. Cekiştii sunt competenţi în toate privinţele, desfăşoară operaţiunile unei simple poliţii, împotriva infractorilor de drept comun; fac anchete privind starea de spirit a populaţiei, pentru a demasca planurile antibolşevice şi a-i pedepsi pe autorii acestora; cenzurează şi interzic orice scriere deviantă; îi supraveghează pe funcţionarii statului şi le înlătură abuzurile; în sfârşit, au dreptul de a-i lichida fizic pe opozanţi. Cekiştii pot aresta, tortura, împuşca, bucurându-se de impunitate totală. Criticarea acţiunilor lor este interzisă. Lipsa controlului le oferă o poziţie unică în aparatul de stat, fiind instrumentul esenţial al dictaturii proletariatului. Sunt, în acelaşi timp, legea, dar se află şi deasupra ei.

Impunitatea cekiştilor atrage drojdia societăţii. Dzeijiński, care a frecventat numeroşi infractori de drept comun în timpul şederilor lui în închisoare, nu vede în acest lucru decât avantaje. Un bandit are mai puţine stări sufleteşti decât un om cinstit, este mai călit în viaţă, suferinţele altora îl lasă indiferent, treburile murdare nu-i repugnă. Pe câţiva comunişti puţin mai scrupuloşi decât ceilalţi, cum ar fi Buharin, de exemplu, îi nelinişteşte „excesul de zel al unei organizaţii împănate de criminali şi de sadici, de elemente degenerate ale lumpenproletariatului”, dar majoritatea conducerii

bolşevice hotărăşte să nu schimbe nimic în această privinţă. Lenin, care ia apărarea CEKA, denunţă, în această critică, „o inteligenţie mărginită [...], incapabilă să privească problema terorii într-o perspectivă mai largă”.1 Primii cekişti sunt, în majoritate, tineri (vârsta medie, 20 de ani şi jumătate), bărbaţi (81, 3% din efective), ruşi (40%), letoni (17%), evrei (12, 9%), polonezi (11, 4%), în cea mai mare parte celibatari (94%), dar nu neapărat membri de partid (53, 4%). Cariera atrage şi datorită avantajelor: salariu de două ori şi jumătate mai mare decât cel al unui muncitor calificat, numeroase prime în natură, dintre care posibilitatea de a mânca trei mese pe zi în aceste vremuri de lipsuri, precum şi garanţia de a nu fi trimis pe front.[101][102]

„Înlocuirea statului burghez prin cel proletar este cu neputinţă iară revoluţia violentă”, a avertizat Lenin în *Statul şi revoluţia*.[103] Odată cu comunismul de război, violenţa devine o armă pusă în slujba terorii, al cărei monopol, ce-i drept, nu este întotdeauna deţinut de stat în vremea respectivă. CEKA se mulţumeşte uneori să

---

101 Lenin i VCK. Sbornik dokumentov (1917-1922) [„Lenin şi CEKA. Culegere de documente“], Moscova, 1975, p. 122. Apud Nicolas Werth, „Un État contre son peuple“, in Stéphane Courtois, Nicolas Werth et al., Le Livre noir du communisme, Robert LafFont/Bouquins, 1998, p. 92 [„Un stat împotriva poporului său“, în Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii, Cartea neagră a comunismului: crime, teroare şi represiune, Humanitas, Bucureşti, 1998 (traduceri de Ileana Busuioc, Maria Ivănescu, Doina Jela Despois, Emanoil Marcu, Brânduşa Prelipceanu şi Luana Schidu), pp. 77-78 (trad. de Luana Schidu) - n. tr.].

102 Nicolas Werth, „Qui étaient les premiers tchékistes?“, Cahiers du monde russe et soviétique, XXXII (4), octombrie-decembrie 1991, pp. 502-512.

103 Lénine, Œuvres choisies, ed. cit., p. 349 [preluat din V.I. Lenin, „Statul şi revoluţia. învăţătura marxistă despre stat şi sarcinile proletariatului în revoluţie“ (1917), în Opere complete, ed. cit., voi. 33 (1964), p. 22 - n. tr.].

însoţească furia mulţimilor, însufleţite de vechi resentimente. Violenţa pornind de sus şi violenţa de jos stau umăr la umăr, se completează, se îmbogăţesc una pe cealaltă spre nenorocirea victimelor. Duşmanul este burghezul, un termen vag ce-i include pe cei care sunt sau par mai bogaţi decât ceilalţi. Denumirea infamantă îi vizează şi pe „speculanţi”, pe „nemţi” (împotriva cărora ţara este încă în război), dar şi pe jidan”, un ţap ispăşitor tradiţional într-o Rusie frământată de multă vreme de antisemitism.

Invidia şi pofta sunt adesea la originea egalitarismului; printre ruşi, aceste defecte sunt întărite de cultul creştin al sărăciei. Cei din urmă vor fi cei dintâi, fericiţi cei smeriţi, căci ei vor moşteni pământul – sunt predici milenare. Comuna ţărănească, de multă vreme forma de organizare socială de la ţară, dezvoltă o formă de întrajutorare în favoarea celor mai săraci, care poate duce aproape la uniformizare la nivelul de jos. Mersul la război împotriva bogăţiilor altora poate fi un mijloc de a ajunge în rai, o credinţă pe care bolşevicii o garnisesc cu socialismul lor egalitar. Neputând să-i aline pe cei mai săraci, puterea face viaţa un iad pentru cei mai bogaţi, ceea ce-i pe placul dezmoşteniţilor mânaţi de dorinţa de răzbunare socială. Fără nicio îndoială că, în acest sens, revoluţia bolşevică a fost la început populară, înainte ca tăvălugul roşu să zdrobească definitiv toate speranţele. Atâta vreme cât teroarea i-a lovit pe „burghezi” sau pe „culaci”, chiaburii de la ţară, aceasta nu i-a speriat pe cei mai mulţi, ba chiar a fost practicată cu conştiinţa împăcată, fiindcă erau „tâlhăriţi tâlharii”, după cum spunea Lenin. Ororile s-au înmulţit. La Taganrog, pe Don, nişte cadeţi, fii de burghezi, au fost aruncaţi de vii în furnale; la Evpatoria, în Crimeea, mateloţii au masacrat sute de ofiţeri şi de burghezi, înecându-i după ce le-au rupt membrele; în Delta Volgăi, ţăranii ruşi au jefuit şi incendiat satele de crescători

calmuci şi i-au ucis pe cei care n-au reuşit să fugă, inclusiv femeile însărcinate.1

Socialistul revoluţionar de stânga Isaac Steinberg, care a fost, câteva luni, comisar pentru justiţie, înainte de interzicerea partidului său, în iulie 1918, a dat mărturie despre acest climat de teroare, la instaurarea căruia a contribuit: „Simplul fapt de a fi un fost burghez te priva de cele mai elementare drepturi ale omului; nu ţi se mai dădeau cartele pentru raţie, ţi se interzicea, ca şi negrilor americani, accesul în anumite locuri publice, ţi se exilau copiii, familia, în cartierele cele mai nesănătoase din oraş. Dacă un membru al clasei tale sau al partidului tău politic s-ar fi gândit să contracareze puterea revoluţionară, acest lucru ar fi fost suficient ca să devii tu ostatic, deşi nu erai vinovat de nimic. Dacă refuzai să mărturiseşti sau să-i trădezi pe cei apropiaţi, erai supus torturii, grosolană sau rafinată, fizică sau morală. Dacă, în sfârşit, nu dădeai niciun prilej de a fi prigonit, dacă-ţi ascundeai «cu dibăcie» gândurile în faţa puterii, dacă, formal, rămâneai imposibil de prins, făceam în aşa fel încât să te silim să cazi, împotriva voinţei tale, în plasa provocatorilor noştri.”[104] în mai 1918, Dzeijiński îi scrie o scrisoare soţiei sale, care se află în Elveţia, împreună cu fiul său, pe care nu l-a văzut de cinci ani. Aici dă câteva detalii despre munca lui în fruntea CEKA: „Sunt pe front. Viaţă de soldat. Nicio pauză. Trebuie să salvez casa Rusiei. N-am timp să mă gândesc la voi şi nici la mine însumi […]. Ţin personal interogatoriile cele mai importante. Mi s-a întâmplat chiar să-i execut eu însumi pe vinovaţi. Am mâinile pline de sânge şi mi-e groază de asta, dar cum să fac altfel? Cineva trebuie să

104 Sergueï Melgounov, La Terreur rouge en Russie, igi8-iga4 (ed. I Payot, Paris, 1927), Éditions des Syrtes, Paris, 2004, pp. 157-161 [Serghei Melgunov, Teroarea Roşie în Rusia: igi8-iga4> trad, de Nicolae Drăguşin, Muzeul Brăilei „Carol 1“, Editura Istros, Brăila, pp. 147-160 - n. tr.].

facă treaba murdară! Sunt fără milă şi cu o voinţă de fier şi voi merge până la capăt ca să extirp răul şi nedreptatea din lumea veche [...]. Nu plec niciodată din birou. Aici muncesc şi aici dorm, după un paravan. Adresa mea: Bolşaia Lubianka."[105]

În această atmosferă de violenţe generalizate, asasinarea ţarului şi a familiei sale la Ekaterinburg, în noaptea de 16 iulie 1918, pare aproape un fapt secundar. Regicidul ţine de ritualul revoluţiei; în orice caz, aşa cred bolşevicii, cu toată admiraţia lor pentru modelul francez. Moartea lui Nicolae II, a soţiei sale şi a celor cinci copii relevă totuşi o diferenţă de natură între iacobinii de ieri şi marxişti-leninişti. Ludovic XVI a avut dreptul la proces, i s-a acordat o zi de graţie înainte de execuţie, iar moartea lui a fost publică. Nimic din toate acestea nu i s-au îngăduit ţarului. Uciderea a avut loc noaptea, pe furiş, în beciul unei case burgheze, prin surprindere, fără ca vreo sentinţă să fie pronunţată de vreo jurisdicţie oarecare. Să-i fi fost ruşine puterii bolşevice de acest act? Comunicatul oficial al execuţiei, publicat la 19 iulie, menţionează, de altfel, doar moartea lui Nicolae II, precizând că „soţia şi fiul lui Nicolae Romanov au fost duşi într-un loc sigur". Această minciună, care va dăinui ani de zile, ilustrează comportamentul ambivalent al bolşevicilor în faţa „duşmanului". Asasinarea ţarului este un semnal puternic la adresa celor care visează la o posibilă întoarcere la starea dinainte.

În acelaşi timp, pretinzând că au cruţat viaţa fiului său, ţareviciul, moştenitorul tronului, ucigaşii întreţin speranţa partizanilor imperiului. Un dublu efect contrar. Noua putere inaugurează astfel o practică ce se va generaliza şi pe care o vor copia apoi toate regimurile comuniste în varianta lor totalitară. Pe de o parte, Moscova îşi revendică intransigenţa politică (execuţia ţarului), dar,

105 Apud Nicolas Werth, „Dzeijinski et les origines du KGB", art. cit.

în acelaşi timp, şi-o minimalizează (tăcerea în privinţa asasinării familiei). Nu este vorba de o falsă pudoare de revoluţionar, ci, mai degrabă, de o manifestare dăunătoare a arbitrarului. Acest mod de a ascunde o parte de adevăr le conferă mai multă autoritate celor care cunosc secretul. Uciderea ţarului este făcută publică, dar numai câţiva ştiu că toată familia a fost masacrată la ordinul venit de sus. Acest secret întăreşte puterea discreţionară de viaţă şi de moarte asupra tuturor. În continuare, cea mai mare parte a regimurilor comuniste nu-şi vor ascunde niciodată intenţia de a pedepsi „duşmanul", uneori chiar vor pune în scenă represiunea (proces), dar vor disimula mijloacele folosite: execuţia şi înmormântarea victimelor pe ascuns, transportul deportaţilor cu toată discreţia, familii cărora nu li se aduce la cunoştinţă soarta celor pedepsiţi… Toate aceste lucruri sunt intenţionate şi au drept scop teroarea. Violenţa arbitrarului devine totală, pentru că „duşmanul" nu ştie cu adevărat pentru ce este condamnat, neaflând nici chiar ce soartă i se rezervă. Privat de destinul său, individul se vede negat în însăşi fiinţa sa, nu mai este decât un „obiect" în mâinile partidului-stat atotputernic.

Spre războiul civil

La 3 martie 1918, la Brest-Litovsk, tratatul semnat cu Puterile Centrale – Germania, Austro-Ungaria şi Turcia – pune capăt implicării Rusiei în Primul Război Mondial. Pacea pe care o promisese Lenin devine efectivă, dar la un preţ mare pentru noua putere. Vina este a bolşevicilor, care au încercat să întârzie încheierea conflictului, să câştige timp în speranţa unei ipotetice revoluţii în Germania care ar fi luat inamicul prin surprindere. Fericitul eveniment neavând loc, armata rusă, în debandadă totală, a fost silită să se retragă din diferite teritorii, obligând Petrogradul să semneze o pace umilitoare. La Brest-Litovsk, bolşevicii cedează Finlanda, Polonia, ţările baltice, o parte din Belarus, recunosc

independenţa Ucrainei, restituie Turciei câteva oraşe şi provincii cucerite şi se angajează să plătească despăgubiri de război importante. Între trei şi patru procente din populaţia ţării trec sub control străin, ca şi 32% din terenurile agricole, 54% din întreprinderile industriale şi 89% din resursele miniere.1 înfrângerea finală a Germaniei de către Antanta aliată, în noiembrie 1918, apoi Tratatul de la Versailles din iunie 1919 vor face ca o parte dintre dispoziţiile luate la Brest-Litovsk să nu mai fie valabile, ceea ce va salva regimul bolşevic. Nu este exagerat să spunem că, datorită victoriei lor asupra imperiilor centrale, ţările capitaliste occidentale au permis Rusiei bolşevice să supravieţuiască.

Rusia din martie 1918 este redusă la minimum. Lenin a insistat pentru semnarea acestui tratat atunci când alţi conducători visau să poarte un „război revoluţionar". El alege să câştige timp cedând spaţiu. Salvarea revoluţiei este esenţială în ochii săi. Pacea odată instaurată, bolşevicii vor avea toată libertatea să-şi concentreze forţele asupra duşmanului din interior, transformând războiul împotriva imperialismului într-un război civil, aşa cum a plănuit Lenin. „Războiului burghezo-imperialist, războiului capitalismului ajuns la un înalt grad de dezvoltare, i se poate opune în mod obiectiv, din punctul de vedere al mersului înainte, din punctul de vedere al clasei înaintate, numai un război împotriva burgheziei – scria el în august 1916 –, adică în primul rând un război civil între proletariat şi burghezie pentru cucerirea puterii, un război fără de care nu poate exista o mişcare serioasă înainte."[106] Un război împotriva poporului, care se anunţă mult mai înfricoşător decât cel purtat împotriva invadatorului străin. Avertismentul datează de la lovitura de stat: „S-ar putea ca el [războiul civil] să fie un război greu şi sângeros – atrage

106 John Wheeler-Bennett, Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, Norton & Co, New York, 1971, p. 269.

el atenţia –, care să coste viaţa a zeci de mii de moşieri, de capitalişti şi de ofiţeri simpatizanţi ai acestora. Proletariatul nu se va opri în faţa nici unei jertfe pentru salvarea revoluţiei.”[107] Rusia bolşevică se repliază asupra ei înseşi pentru a duce această luptă. Schimbarea capitalei este, în această privinţă, simbolică. Petrogradul occidental este lăsat deoparte în favoarea Moscovei ruseşti, miza este păstrarea câştigurilor dobândite în octombrie.

Numirea lui Troţki în fruntea Comisariatului Poporului pentru Război, la 26 martie 1918, este un alt simbol. Ţara este, oficial, în stare de pace, dar se înzestrează cu un ministru care să dirijeze războiul civil. Noul comisar nu cunoaşte deloc zăngănitul armelor, şi totuşi Lenin ştie că, în calitate de bun ideolog, va putea să se arate nemilos şi, ca bun tactician, aşa cum a dovedit-o în timpul loviturii de stat, va duce la bun sfârşit acest conflict. Troţki este popular printre revoluţionari, ceea ce va constitui *un* atu când va trebui să conducă trupele la atacul compatrioţilor lor. Lev sau Leib Bronstein, adevăratul nume al lui Troţki – acesta din urmă fiind un pseudonim împrumutat de la unul dintre gardienii săi din închisoare, din vremurile în care cunoscuse celulele ţarului –, şi-a primit tresele de agitator şi organizator în timpul revoluţiei din 1905, când conducea Sovietul din Sankt-Petersburg. Avea 26 de ani şi deja câţiva ani de închisoare şi surghiun în spate. Născut într-o familie bogată de agricultori evrei, a descoperit cauza revoluţionară în facultate, astfel ajungând pentru prima dată în spatele gratiilor. A evadat şi l-a cunoscut pe Lenin în 1902, la Londra. Un an mai târziu, în momentul sciziunii dintre bolşevici şi menşevici, îi alege pe „minoritari”, nefiind de acord cu pornirile dictatoriale ale autorului lui *Ce-i de făcut*? întors în Rusia pentru revoluţia din 1905, este din

107 Ibid., tome 26, p. 62 [preluat din V.I. Lenin, „Sarcinile revoluţiei“, în Opere complete, ed. cit., voi. 34 (1965), pp. 242-251, aici 251 - n. tr.].

nou închis după eşecul acesteia. O nouă evadare îl sileşte să se exileze în Austria, apoi în Franţa. Jurnalist cu condei şi excelent orator, devine curând cunoscut în inteligenţie drept teoretician al revoluţiei permanente, drept omul care promovează, pentru Rusia, transformarea revoluţiei democratice burgheze în revoluţie socialistă. Ca toţi tovarăşii săi, a fost luat prin surprindere de revoluţia din februarie. S-a întors la Petrograd în mai, pentru a se alătura bolşevicilor. Troţki este un om intransigent, ceea ce-i pe placul lui Lenin. Sarcina lui este de a pune pe picioare armata necesară războiului civil care tocmai a fost declarat. Alături de CEKA lui Dzeijiński, Armata Roşie a lui Troţki alcătuieşte celălalt braţ înarmat al partidului-stat. împreună, vor putea zdrobi rezistenţa poporului rus.

Armata Roşie s-a născut în februarie 1918, înainte de numirea lui Troţki, dar el este adevăratul ei creator. La început, era vorba de regruparea şi disciplinarea gărzilor roşii apărute odată cu revoluţia din februarie 1917. Alcătuite în mare parte din muncitori, aceste unităţi proletare şi-au luat misiunea de a-i combate pe contrarevoluţionari şi a apăra ordinea publică. În momentul loviturii de stat din octombrie, majoritatea din cele 150.000 de gărzi roşii au ales tabăra bolşevică. Înainte de numirea lui Troţki, Armata Roşie era neguvernabilă. Formată din voluntari, fără grade şi fără funcţii, cu cadre alese prin vot, disciplina era inexistentă. Impunerea ordinii bolşevice era prima sarcină a noului comisar pentru război. Troţki introduce o dublă comandă, militară şi politică, cu comisari însărcinaţi cu ţinuta ideologică a trupelor şi a cadrelor. Nu se mai pune problema alegerii ofiţerilor; dezertarea sau revolta duce direct la plutonul de execuţie. Restabileşte serviciul militar obligatoriu pentru a spori efectivele. În câteva luni, trupele numără sute de mii de oameni.

În mintea lui Troţki, această armată nu trebuie să fie

doar instrumentul puterii, ci să servească drept şcoală, drept model al socialismului de construit. Odată cu el, la iniţiativa lui, marxism-leninismul va da naştere unui socialism de cazarmă, prin recrutarea obligatorie a societăţii, prioritatea acordată industriei de armament, militarizarea ierarhiei, prestigiul uniformei… lucruri care decurg din comunismul de război şi care întemeiază ceea ce mai târziu se va numi statocraţie sovietică.1 „A crea armata înseamnă a crea statul”, spune Troţki.[108] CEKA şi Armata Roşie devin osatura regimului, „structurile de forţă”, singurele instituţii sovietice chemate să funcţioneze bine. Concepută ca instrument de teroare, această armată se vrea şi un model de disciplină bolşevică. Teama, pe care Troţki o socoteşte drept mijlocul cel mai puternic în politică, este prezentă la toate nivelurile, pentru a face din Armata Roşie vârful de lance al terorismului de stat. „Disciplina se bazează pe pedepse crunte, mai ales pe execuţii. Prin aceste pedepse şi execuţii, am aruncat pe toată lumea în teroare, pe soldaţi ca şi pe comandanţi şi pe comisari – se plânge un înalt gradat într-o scrisoare adresată lui Lenin. Pedeapsa cu moartea se aplică atât de des pe fronturile noastre, pentru motive şi cu ocazii atât de diferite, încât disciplina noastră din Armata Roşie poate fi numită disciplină sângeroasă, în sensul deplin al cuvântului.”[109]

Lagărul de concentrare este cealaltă mare moştenire lăsată de Troţki comunismului. Fără a fi inventatorul acestui mod de detenţie, inaugurat de englezi la începutul secolului XX în Africa de Sud, împotriva populaţiilor ostile, în perioada Războiului Burilor, Troţki este, în schimb, primul bolşevic care s-a gândit să folosească această

108 Expresie a lui Cornelius Castoriadis, Devant la guerre, Fayard, Paris, 1981.

109 Apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 73.

metodă represivă pentru pedepsirea „duşmanilor” revoluţiei. Sintagma „lagăr de concentrare” îşi face apariţia la 4 iunie 1918, într-un decret al comisarului poporului pentru război, publicat pentru reprimarea rebeliunii Legiunii Cehoslovace, unitate formată din foşti prizonieri şi dezertori din armata austro-ungară, care refuzau să depună armele şi voiau să se întoarcă în noua lor ţară, trecând prin Siberia. Două luni mai târziu, la 8 august, un alt decret, semnat tot de Troţki, anunţă deschiderea acestor lagăre de concentrare, „la Murom, Arzamas şi Sviiajsk, pentru a-i închide acolo pe agitatorii suspecţi, pe ofiţerii contrarevoluţionari, pe sabotori, paraziţi, speculatori”[110]. Lagărul de concentrare destinat să-i neutralizeze pe adversari devine deja un mijloc de teroare. Primele lagăre de concentrare sunt ridicate pe locul celor pentru internarea prizonierilor de război, pe care soldaţii austro-ungari şi germani le-au părăsit în urma acordurilor de la Brest-Litovsk. Duşmanul din interior îl înlocuieşte pe cel din exterior.

Aspectul punitiv al lagărelor de concentrare, care nu vor întârzia să acopere spaţiul Rusiei sovietice, este deci deja în acţiune încă din primele luni ale regimului bolşevic, iar aceasta independent de pericolul pe care-l putea reprezenta duşmanul pentru noua putere. Dacă Troţki a avut ideea folosirii lagărelor, Lemn, în ceea ce-l priveşte, a dorit ca detenţia să fie cât mai greu de suportat posibil. Înainte de lovitura de stat din octombrie, liderul bolşevic vorbea deja de „datoria muncii obligatorii” pentru bogaţii capitalişti. În ianuarie 1918 a sugerat condamnarea „milionarilor sabotori… pentru şase luni de zile la muncă silnică în mină”[111]. Muncă silnică + lagăr de concentrare =

110 Léon Trotsky, Ecrits militaires: Comment la révolution s’est armée, ed. cit., p. 245.

111 Anne Applebaum, Goulag, Grasset, 2005, p. 41 [Telegramă adresată lui V.A. Antonov-Ovseenko, 29 decembrie 1917 / 11 ianuarie

viitorul Gulag (direcţia generală a lagărelor), a cărui înfiinţare oficială va avea loc în 1930. Cele două „reţete" esenţiale care aveau să fie la originea suferinţei şi morţii a zeci de milioane de oameni în lume, în ansamblul ţărilor comuniste, sunt în uz la doar trei luni după lovitura de stat bolşevică.

Într-o primă perioadă, lagărele funcţionează fără bază legală, dar, în februarie 1919, o arestare îi dă CEKA „dreptul exclusiv de internare în lagărele de concentrare". Poliţia politică dispune încă din acest moment de o forţă de intervenţie represivă de o amploare nicicând egalată de-a lungul istoriei. CEKA, Armata Roşie, lagărele, ansamblul dispozitivului represiv este operaţional înainte să se declanşeze efectiv războiul civil, în care se vor confrunta Roşiii şi Albii. Supravieţuirea revoluţiei nu este la originea înfiinţării de instituţii şi măsuri coercitive, ci logica totalitară, orbirea ideologică, certitudinea de a cunoaşte calea raiului pe pământ sunt cele care explică apariţia acestui întreg arsenal, fiindcă bolşevicii aveau nevoie de aceste instrumente pentru a constrânge poporul să creadă în utopia lor. Teroarea este aplicată cu conştiinţa împăcată, cu atât mai mult cu cât este singurul mijloc de care dispune Lemn pentru a-şi păstra puterea, minoritar în această Rusie în revoluţie. „Moralitatea noastră n-are precedent, umanitatea noastră este absolută, căci se bazează pe un nou ideal: distrugerea oricărei forme de oprimare şi de violenţă – precizează un editorial al *Spadei roşii*, organul CEKA la Kiev, publicat la 18 august 1919. Nouă ne este totul îngăduit, fiindcă suntem primii în lume care ridicăm sabia nu pentru a oprima şi a duce în robie, ci pentru a elibera omenirea din lanţurile ei". Noul regim n-a

---

1918, preluată din V.I. Lenin, Opere complete, ed. cit., voi. 50 (1968), p. 23; citată şi de Anne Applebaum, Gula- gul: O istorie, trad. de Vlad Octavian Palcu, Simona-Gabriela Vărzan, Humanitas, Bucureşti, 2011, p. 41 - n. tr.].

dus lipsă de duşmani, este adevărat, în exterior ca şi în interior, şi totuşi nici unul dintre aceştia n-a fost niciodată destul de puternic pentru a reprezenta un pericol de moarte real. În schimb, când ostilităţile cu Albii au luat amploare, după vara anului 1918, dispozitivul pus la punct în lunile precedente a putut fi folosit atunci pe deplin pentru a institui un climat de teroare.

LENIN: „GĂSIŢI OAMENI MAI ASPRI!”

Telegramă din g august igi8 către Feodorov, la Nijni Novgorod „Trebuie să vă încordaţi toate forţele, să alcătuiţi un triumvirat de dictatori (dv., Markin şi încă unul), să introduceţi imediat teroarea în masă, să procedaţi la executarea şi evacuarea din localitate a sutelor de prostituate care îmbată pe soldaţi, a foştilor ofiţeri ş.a.m.d. Nu e îngăduit niciun moment de întârziere... Trebuie să se acţioneze cu toată energia: să se efectueze percheziţii în masă. Să se aplice pedeapsa cu moartea prin împuşcare pentru deţinerea ilegală de arme. Să fie evacuaţi în masă menşevicii şi persoanele suspecte”.

Telegrama din g august igi8 y către Comitetul Executiv al guberniei Penza, cu o copie pentru Evghenia Bosch

„Trebuie să organizaţi o pază întărită, alcătuită din oameni dintre cei mai siguri; aplicaţi fără cruţare măsuri de teroare în masă împotriva chiaburilor, popilor şi albgardiştilor; pe cei suspecţi închideţi-i într-un lagăr de concentrare în afara oraşului”.

Telegramă din io august igi8, la Penza

„Către tovarăşii Kuraev, Bosch, Minkin şi către ceilalţi comunişti din Penza. Tovarăşi! Răscoala culacilor din cinci plăşi trebuie zdrobită fără milă. O cer interesele întregii revoluţii, căci «lupta finală» împotriva culacilor se desfăşoară peste tot. Nevoie de model pentru a trece la acţiune.

Spânzuraţi (în toate situaţiile, spânzurătoarea,

pentru ca poporul să vadă) nu mai puţin de 100 de culaci bine cunoscuţi, profitori, lipitori.

Publicaţi numele lor.

Confiscaţi-le toate grânele.

Alegeţi ostatici, în acord cu telegrama de ieri. Faceţi aşa pentru ca la sute de kilometri în jur, oamenii să vadă şi să tremure.

Confirmaţi primirea acestei telegrame pentru acţiune.

Cele bune, Lenin.

P.S.: Găsiţi oameni mai aspri”.

Apud Alexandre Yakovlev, *Le Cimetière des innocents*, Calmann-Lévy, Paris, 2007, pp. 44 – 46 [citate preluate din V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. rom. cât., vol. 50 (1968), pp. 151 – 152; 154 – n.tr.].

Două incidente tragice au grăbit venirea „Terorii Roşii”, denumirea oficială dată perioadei care va decurge din acestea. La 6 iulie 1918, ambasadorul german la Moscova, Wilhelm von Mirbach, este asasinat de către Iakov Bliumkin, un militant al partidului socialist revoluţionar de stânga. Această organizaţie, care a condamnat pacea semnată la Brest-Litovsk şi concesiile făcute Germaniei, chema apoi la „război revoluţionar” împotriva inamicului străin. Eserii de stânga au fost, în momentul loviturii de stat din octombrie, singurul partid care i-a susţinut pe bolşevici. Au participat la guvernare până la acordul de la Brest-Litovsk. În momentul atentatului împotriva ambasadorului german, organizaţia numără mulţi înalţi funcţionari şi participă activ în CEKA. Utopişti între utopişti, eserii de stânga sunt dezamăgiţi de revoluţie. Aceasta nu avansează destul de departe şi destul de repede pentru ei. Prin asasinarea lui Mirbach, speră să provoace neînţelegeri între Berlin şi Moscova, o reluare a ostilităţilor (războiul continua atunci pe frontul apusean) şi un nou salt pentru „războiul revoluţionar”. În ziua

asasinării lui Mirbach, membri ai partidului pun stăpânire pe poştă şi telegraf pentru a lansa apeluri la rezistenţă. Aceştia îi acuză pe bolşevici că sunt „agenţi ai imperialismului german”. „Insurgenţii” nu-şi proclamă în mai mică măsură fidelitatea faţă de „sistemul sovietic”. Agitaţia stârneşte confuzie. Eserii de stânga nu simt împotriva revoluţiei, dar vor mai mult, intenţia lor nu este de a pune mâna pe putere, ci de a îmboldi cursul istoriei. La început surprinşi şi ezitanţi, bolşevicii îşi revin repede. Patruzeci şi opt de ore mai târziu, cea mai mare parte a conducătorilor eseri de stânga sunt arestaţi, iar partidul este interzis.

Nu este prima dată când noua putere atacă o formaţiune politică, începând din noiembrie 1917, Partidul Constituţional-Democrat, zis Partidul Cadeţilor (KD), a fost scos în afara legii. În aprilie 1918, este rândul grupărilor anarhiste. Vor urma apoi menşevicii. Cât despre socialiştii revoluţionari de dreapta, care s-au opus puterii încă din a doua zi după lovitura de stat, vor fi lichidaţi în 1922, în urma unui amplu proces. La începutul verii anului 1918, bolşevicii nu mai au deja aproape nicio opoziţie în faţa lor. Asasinarea lui Mirbach şi „tentativa de puci” vin la momentul potrivit pentru justificarea unei noi escaladări a represiunii. Eserii de stânga au căzut oare într-o capcană? Mai multe elemente îngrijorătoare ne fac să ne gândim că ar fi putut fi victimele unei provocări, cu dublul scop de a permite interdicţia lor şi de a amorsa un climat propice Terorii Roşii. Asasinul ambasadorului german, Bliumkin, precum şi bărbatul care-l însoţea în ziua respectivă, Nikolai Andreev, făceau parte amândoi din CEKA. Au putut intra împreună în ambasada Germaniei pentru a săvârşi crima cu ajutorul unor documente oficiale emise în Lubianka. După comiterea crimei, nu vor avea probleme cu adevărat. Intrând în clandestinitate, Andreev va muri de tifos în Ucraina, în 1919. Bliumkin va ajunge să se predea

şi să se căiască, ceea ce-i va îngădui apoi să se integreze în PC (b) R, Partidul Comunist (bolşevic) Rus, şi să servească alături de Troţki. În continuare, numeroşi eseri de stânga se vor converti la bolşevism şi vor intra în administraţie, mai ales în CEKA, sfânta sfintelor regimului.

Cel de-al doilea incident, cu urmări şi mai dramatice, nu este nici el foarte clar. Lenin îşi luase obiceiul să meargă în fiecare vineri în câte o fabrică pentru a le ţine cuvântări muncitorilor, propagând concepţiile bolşevice. În dimineaţa de 30 august 1918, şeful CEKA din Petrograd, Mihail Unţki, este victima unui atentat. Lenin nu renunţă la respectarea programului său obişnuit. În vinerea respectivă, trebuie să ajungă la uzinele Michelson. La ieşirea din ateliere, răsună trei focuri. Liderul bolşevic se prăbuşeşte. Transportat de urgenţă la Kremlin, medicii constată o rană uşoară la braţ şi o alta mai serioasă la gât, cu scurgere de sânge în plămâni. Câteva zile, viaţa lui Lenin a atârnat de un fir. Aceasta este versiunea oficială. Autoarea atentatului, arestată nu departe de locul faptei, se numeşte Fanny (Fanea) Kaplan. Este o fostă anarhistă devenită apropiată eserilor de stânga. Pentru ea, bolşevicii şi şeful lor sunt „trădători” de când au semnat Tratatul de la Brest-Litovsk. După cinci zile de interogatoriu şi tortură, Fanny Kaplan este executată fără vreo altă formă de proces. Nimic din această afacere nu este cu adevărat limpede. Revolverul folosit în atentat n-a fost găsit niciodată; Fanny Kaplan a fost lichidată scurt, cu un glonţ în ceafa (o metodă cekistă foarte preferată), discret, într-o curte dosnică din Lubianka. În momentul execuţiei, călăii săi au pornit motoare de camion ca să acopere zgomotul împuşcăturii. Trupul celei executate a fost apoi ars, iar rămăşiţele împrăştiate. Această metodă corespunde celei deja în uz printre bolşevici, permiţând impunitatea călăilor şi, pe deasupra, acordându-le drept de viaţă şi de moarte asupra victimelor lor, cu toată discreţia. Cu toate acestea,

n-ar fi fost oare mai oportun pentru propaganda bolşevică să exploateze afacerea, s-o denunţe pe Kaplan în public, să monteze împotriva ei un proces exemplar, pentru stigmatizarea duşmanilor revoluţiei? Graba puterii ne face să ne gândim că acest atentat ar fi putut ascunde altceva.

În anii 1990, după căderea comunismului, numeroase dezvăluiri au infirmat versiunea oficială a afacerii. Dosarul de instrucţie, păstrat până atunci secret, lasă să se înţeleagă că Fanny Kaplan n-ar fi fost adevărata vinovată. Focurile de armă ar fi fost trase de Lidia Konopleva şi Grigori Semionov, doi colaboratori ai lui Dzeijiński. Din nou umbra CEKA. S-ar mai părea şi că cel care a ordonat complotul ar fi fost Iakov Sverdlov, la vremea respectivă numărul doi al partidului bolşevic, tovarăş al lui Lenin. De altfel, Sverdlov a ordonat execuţia lui Fanny Kaplan şi a cerut ca trupul să-i dispară. Lupta pentru putere ar fi cauza atentatului. Iakov Sverdlov a murit de tânăr, în martie 1919, la vârsta de 34 de ani, oficial din cauza urmărilor gripei spaniole, foarte virulentă în perioada aceea. Altă versiune susţine că ar fi fost omorât în bătaie de muncitori furioşi din Oriol, un oraş din Rusia apuseană. Unele dezvăluiri, de asemenea ulterioare căderii comunismului, arată că Lenin ar fi ordonat agresiunea.1 Bătrânul Viaceslav Molotov, tovarăş al lui Lenin şi, mai târziu, mâna dreaptă a lui Stalin, bolşevic fidel până la capăt, nu va dezminţi această versiune a faptelor atunci când va fi întrebat de biograful său, la sfârşitul vieţii, în anii 1980: „De ce a murit Sverdlov? – întreabă Feliks Ciuev.

— S-a dus la Harkov, cred, şi a răcit – răspunde Molotov. Cum îi zice? «Spaniolă». *Influenza* […].

— Se spune că undeva a fost atacat, bătut, şi după asta a murit – reia Ciuev.

— Se poate”, comentează bătrânul conducător.[112][113]

În această afacere, poate că viaţa lui Lemn n-a fost niciodată cu adevărat în pericol. Puterea i-ar fi exagerat rănile pentru a-i putea exploata apoi refacerea rapidă, dovedind astfel caracterul său implacabil, voinţa de fier, hotărârea inexorabilă de a-şi îndeplini cum se cuvine misiunea în slujba proletariatului. La două zile după atentat, Nikolai Buharin, redactor-şef la *Prav da*, pune în scenă calvarul hristic al capului revoluţiei: „Lenin, deşi atins în două locuri, având plămânii atinşi, scăldat în sânge, refuză orice ajutor şi continuă să umble singur. A doua zi dimineaţă, când zilele-i erau încă ameninţate, citeşte ziarele, se informează, veghează pentru ca motorul locomotivei care ne duce spre revoluţia mondială să nu se oprească din mers.”[114] Câteva săptămâni mai târziu, Grigori Zinoviev, alt linguşitor al eroului bolşevic, vede în Lenin pe „cel ales dintre cei mulţi”. „Este conducător prin harul lui Dumnezeu – continuă el. Nu se naşte un asemenea conducător decât o dată la fiecare cinci sute de ani în viaţa omenirii”. 2 Atentatul a lansat cultul personalităţii lui Lenin. Acest cult îl va însoţi pe părintele revoluţiei bolşevice până dincolo de moarte, ca rit nedisociabil de religia seculară comunistă.

Vinovăţia lui Fanny Kaplan? Complot al lui Sverdlov? Gravitatea rănilor lui Lenin? Aceste întrebări pot părea anecdotice, dar nu simt, ţinând seama de modul în care va

---

112 Arkadi Vaksberg, Staline et les Juifs, Robert Laffont, Paris, 2003, oferă precizări interesante privind aceste descoperiri tardive, pp. 47-49. V. şi Robert Conquest, Staline, Odile Jacob, Paris, 1993, p. 148.

113 Félix Tchouev, Conversations avec Molotov, Albin Michel, Paris, 1995, p. 198 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, Conversaţii cu Molotov: In cercul puterii comuniste, trad, de Antoaneta Olteanu, Corint, Bucureşti, 2017, p. 258 — n. tr.].

114 Apud Richard Pipes, La Révolution russe, PUF, Paris, 1993, p. 748. a. Ibid., p. 773.

fi exploatat acest atentat eşuat. Hăituiala care urmează va permite declanşarea, împotriva „duşmanilor” revoluţiei, a unor asemenea valuri de sânge (în sens propriu), încât nu este exagerat să spunem că e vorba de o cotitură capitală în existenţa abia începută a regimului sovietic. Atentatul va servi drept pretext pentru instaurarea Terorii Roşii, o metodă de represiune de masă destinată a servi drept model pentru toate masacrele revoluţionare, în URSS şi în alte părţi. Ceea ce s-a întâmplat la 30 august 1918 este deci primordial pentru istoria comunismului. Este greu să nu facem o apropiere între această tentativă de asasinat împotriva lui Lenin şi un alt atentat, acesta din urmă reuşit, a cărui victimă avea să fie, mai târziu, conducătorul comunist Kirov, la Leningrad, la 1 decembrie 1934. Acest asasinat va fi folosit de Stalin drept pretext pentru declanşarea Marii Terori, aşa cum gestul atribuit lui Fanny Kaplan a permis declararea războiului împotriva „duşmanilor poporului”.

Teroarea Roşie prin decret începând din vara anului 1918, puterea bolşevică duce război pe două fronturi. Cel dintâi, împotriva Armatei Albe, care speră să restabilească vechiul regim, susţinută, în principal, de englezi şi francezi, un conflict care ar putea fi calificat drept război „civilo-străin”; cel de-al doilea, împotriva ţăranilor care-şi vor pământul, a muncitorilor care refuză ordinea bolşevică, a popoarelor care nu acceptă să se plece sub jugul moscovit: război civil *stricto sensu*. Cele două războaie se vor amesteca uneori, dar interesele divergente dintre diferiţii adversari ai puterii, durata conflictelor, evoluţia bătăliilor permit deosebirea a doua tipuri de confruntări. Bolşevicii, în ceea ce-i priveşte, vor face un amalgam pentru a-i descalifica pe inamicii lor în ansamblu: Albi, străini, ţărani, toţi sunt la fel, toţi sunt în solda capitalismului răzbunător.

Pe frontul „civilo-străin”, situaţia a început să se

complice pentru Moscova în mai 1918, odată cu revolta Legiunii Cehoslovace, cuprinzând circa 35.000 de oameni. Constituită în vremea ţarului, alcătuită fiind din oameni originari din Europa Centrală, veniţi din ţările aflate sub jugul Imperiului Austro-ungar (aflat în război cu Rusia), această legiune, care spera într-o eliberare naţională în urma conflictului mondial, a ajuns într-o situaţie periculoasă după acordurile de la Brest-Litovsk. Nu se mai punea problema, pentru aceşti oameni, să lupte împotriva Puterilor Centrale pe teritoriul rusesc. Autorităţile bolşevice s-au angajat să-i repatrieze pe soldaţii cehoslovaci în Franţa, ca să continue războiul acolo, dar dezordinea generală care domnea pe teritoriul rusesc, în primăvara anului 1918, a îngreunat această operaţiune. Pentru a ajunge pe frontul de vest, legiunea trebuia să ia trenul transsiberian până la Vladivostok (Siberia răsăriteană), de acolo să se îmbarce spre Statele Unite, de unde să continue drumul spre Franţa. Această călătorie a devenit imposibilă. După semnarea acordului de la Brest-Litovsk, Transsiberianul era monopolizat pentru transportul prizonierilor germani şi austro-ungari eliberaţi de Moscova, ceea ce a imobilizat legiunea în mijlocul Rusiei. În disperare de cauză, o unitate cehă a pus stăpânire, la Celeabinsk, pe un tren cu foşti prizonieri maghiari. Sovietul local i-a arestat pe vinovaţi. Compatrioţii cehi porniţi în ajutorul camarazilor lor au ocupat oraşul. Incidentul a pus paie pe foc. Bine înarmată, bine disciplinată, legiunea intră în război împotriva autorităţilor bolşevice. Calea ferată transsiberiană este ocupată, iar mai multe regiuni din Siberia, Ural şi valea Volgăi trec sub controlul ei.

Succesele cehilor dovedesc slăbiciunea Armatei Roşii. La Paris, la Londra, dar şi la Washington şi Tokyo începe să se întrevadă speranţa că se va putea răsturna un regim care şi-a încălcat cuvântul, semnând o pace separată

cu Puterile Centrale. Aliaţii Antantei priviseră până atunci cu scepticism tentativele de rezistenţă întreprinse de unităţile armatei ruseşti rămase fidele ţarului sau Guvernului Provizoriu, cele numite Armata Albă, după uniforma pe care o purtau. În ziua de Crăciun 1917, Kornilov şi Alekseev, doi foşti şefi de stat-major, creaseră în regiunea Donului, în Rusia centrală, prima armată de „Voluntari”. O forţă militară simbolică ce a suferit îndată înfrângere după înfrângere. La sfârşitul lunii martie 1918, locul lui Kornilov, care a fost ucis, a fost luat de generalul

Denikin. Albii sunt într-o situaţie primejdioasă. Trei evenimente le vor permite să-şi revină. În regiunea Donului, cazacii s-au răsculat împotriva noului regim. Numele de cazaci nu se referă doar la un corp de elită autonom, apărut în secolul al XVI-lea, care nu ascultă decât de comandantul lor ales, *ataman*, ci şi la un popor guvernat printr-un sistem politic original (*Rada*, adunarea militară), având o cultură şi o limbă proprie. În regimul ţarist, tradiţiile lor fuseseră respectate. Bolşevicii, în schimb, nu puteau admite ca această regiune să scape de sub autoritatea lor. În februarie 1918 l-au executat pe conducătorul lor, *ataman*-ul Kaledin, provocând răscularea regiunii. Sub autoritatea generalului Krasnov, intrarea în război a cazacilor va micşora presiunea exercitată de Armata Roşie asupra Albilor. La începutul lui aprilie, japonezii debarcă la Vladivostok, ceea ce deschide un al doilea front. În acelaşi timp, în Finlanda, gărzile albe conduse de generalul Mannerheim câştigă o bătălie decisivă la Tampere. În câteva săptămâni, toate forţele bolşevice au fost izgonite din regiune. Pentru Moscova, situaţia militară se degradează. Armata Roşie trebuie să ţină piept înaintării Albilor lui Denikin, celei a cazacilor lui Krasnov în Rusia centrală şi răscoalei Legiunii Cehoslovace. În plus, în iunie, pe ţărmul Mării Barents, generalul Miller, susţinut de englezi, înfiinţează Armata

Albă a Nordului. În momentul „puciului” eserilor de stânga, în iulie, noua putere este atacată din toate părţile, dar ofensivele periferice nu sunt coordonate, aşa încât nu este în pericol de moarte. O lună mai târziu, poziţiile Moscovei totuşi se degradează, Albii pun stăpânire pe Kazan, un important nod feroviar şi fluvial, care este şi un oraş-simbol, fiindcă Lenin a studiat aici.

Decretul Sovnarkom din 5 septembrie 1918: „Consiliul Comisarilor Poporului, după ce a ascultat raportul preşedintelui CEKA pe întreaga Rusie, consideră că, în situaţia de faţă, asigurarea securităţii prin intermediul terorii este o necesitate absolută; de asemenea, că, pentru a întări şi a introduce un caracter mai sistematic în activităţile CEKA, este esenţial ca cel mai mare număr posibil dintre tovarăşii din partid să fie trimis să lucreze în acest sector; că este esenţială ocrotirea Republicii Sovietice de duşmanii de clasă, izolându-i în lagărele de concentrare, că oricine ar fi fost implicat în organizaţii, conspiraţii şi răscoale ale Gărzilor Albe trebuie împuşcat; că numele persoanelor executate trebuie publicate, ca şi motivele aplicării acestei măsuri”. Teroarea devine politica oficială a puterii, acest decret plasează CEKA în centrul dispozitivului represiv, anunţă folosirea pe larg a lagărelor de concentrare şi condamnă la moarte în avans pe oricine va fi considerat dăunător cauzei revoluţionare. Nimic nu va mai putea opri pumnul de fier al puterii. Publicarea decretului a fost precedată de o intensă campanie de presă care arată în ce stare de spirit vor fi aplicate aceste măsuri.

La 31 august, a doua zi după atentatul împotriva lui Lenin, *Pravda* deschide calea, chemând la represalii prin uciderи în masă: „Muncitori, a venit vremea să nimicim burghezia, altfel veţi fi nimiciţi de ea. Oraşele trebuie curăţate fără milă de tot putregaiul burghez. Toţi aceşti domni trebuie înregistraţi, iar toţi cei care reprezintă un

pericol pentru cauza revoluţionară, exterminaţi […]. Începând de acum, imnul clasei muncitoare va fi o cântare a urii şi a răzbunării”. *Krasnaia Gazeta*, organul Armatei Roşii, plusează: „Fără milă, fără cruţare, ne vom ucide duşmanii cu sutele, cu miile dacă va fi nevoie, îi vom îneca în propriul sânge. Pentru sângele lui Lemn şi al lui Unţki […] să curgă în valuri sângele burghezilor – mai mult sânge, cât mai mult cu putinţă”. * Grigori Zinoviev, preşedintele Sovietului din Petrograd, anunţă deja în avans numărul victimelor. „Pentru a ne învinge duşmanii, trebuie să avem propria noastră teroare socialistă – precizează el în planurile relatate de *Severnaia Kommuna* din 19 septembrie. Vom merge mai departe cu 90 de milioane dintre cele 100 de milioane de locuitori ai Rusiei. Cât despre ceilalţi, nu avem nimic să le spunem. Trebuie lichidaţi”. ** Zece milioane de morţi programaţi. Era exterminării în masă începe.

În plus faţă de lagărul de concentrare înfiinţat la iniţiativa lui Troţki, Teroarea Roşie aduce o altă noutate importantă în sistemul represiv, prin practicarea sistematică a luării de ostatici. Această măsură fusese deja preconizată de Troţki, înainte de declanşarea Terorii Roşii: „Dacă oamenii noştri cad în mâinile duşmanului […], pentru fiecare muncitor, pentru fiecare soldat vom cere cinci cădeţi”, ameninţase el într-o cuvântare rostită în noiembrie 1917.1 Odată cu Teroarea Roşie, luarea de ostatici este prevăzută la scară largă. Metoda avea să se dovedească de o eficacitate de temut în cadrul terorismului de stat pe care doresc să-l instituie bolşevicii. Nu mai este eliminat doar vinovatul desemnat, ci şi anturajul său, familia, inclusiv copiii, fără deosebire de sex sau de vârstă. Tăvălugul roşu bolşevic nu intră în detalii, ci-i va zdrobi, sfărâma, extermina până la rădăcină pe cei care-i împiedică înaintarea. Ostaticul foloseşte la paralizarea opozantului, la împiedicarea acestuia de a

acţiona, silindu-l să se predea. Poate fi vorba şi de primul venit, de un oarecare prins în ochiurile plasei, de o victimă în trecere, jertfită pe altarul revoluţiei. Ostaticul devine un osândit simbolic, care trebuie să ispăşească pentru toţi ceilalţi. O circulară a lui Dzeijiński prezintă modul de întrebuinţare: „Ce este ostaticul? Evident, *un* reprezentant al societăţii sau organismului care luptă împotriva noastră. Dar trebuie să aibă valoare în ochii duşmanului. Acesta nu va da nimic pentru primul învăţător venit, pentru un pădurar, tâmplar sau băcan, mai ales dacă e evreu. Atunci, cekişti, prindeţi-i pe burghezi, dacă se poate împreună cu familiile lor!”[115][116]

A doua zi după atentatul împotriva lui Lenin, Zinoviev ordonă la Petrograd execuţia sumară a 512 prizonieri. Arestaţi de la lovitura de stat din octombrie, aceşti ostatici n-au nimic de-a face cu evenimentele în curs. La Moscova, Dzeijiński pune să fie executate mai multe personalităţi de rang înalt din guvernul ţarist, deţinute din februarie 1917. Teroarea Roşie nu se mai încurcă cu noţiuni cum ar fi cea de dreptate, echitate sau imparţialitate. Duşmanul este numit printr-un singur cuvânt, burghezul, identificat prin apartenenţa lui de clasă. A fi burghez, a fi bănuit de apartenenţă la burghezie înseamnă condamnare la moarte. Exterminarea în masă este, înainte de toate, o exterminare socială. Instrucţiunile date cekiştilor de către Dzeijiński sunt radicale în această privinţă: „CEKA nu luptă nici pentru «justiţie», nici împotriva vreunui individ sau altul. Suntem organul de exterminare a burgheziei ca clasă. În timpul unui interogatoriu, nu-mi pun întrebarea dacă unul

115* Preluat din Richard Pipes, Scurtă istorie a Revoluţiei ruse, ed. rom. cit., p. 210 (n. tr.).

** Reprodus parţial în id. (n. tr.).

116 Apud Nicolas Werth, „Félix Dzeijinski et les origines du KGB“, art. cit.

sau altul au acţionat împotriva puterii sovietice. Mă întreb: cărei clase îi aparţine acest individ? Ce pregătire are, ce profesie?” 1 Presa bolşevică devine un concurs de execuţii, prin publicarea de rapoarte interminabile despre trimiterile la moarte în cele patru colţuri ale ţării. Începând din septembrie 1918, CEKA îşi înfiinţează propriul organ pentru a-şi ajuta membrii să schimbe informaţii şi experienţe pe această temă. În această fază de teroare totală, nu se mai pune problema ascunderii, a execuţiilor pe finiş, a minimalizării represiunii. Dreptul de viaţă şi de moarte se afişează, publicitatea făcută execuţiilor sumare vizează pe faţă terorizarea poporului. Obiectivul nu este distrugerea unei anumite opoziţii, ci instaurarea unui climat de teamă totală, fiindcă teroarea poate lovi pe toată lumea, în orice clipă. Alegerea întâmplătoare a victimelor, după bunul-plac al călăilor, în numele unui criteriu „burghez”, a cărui aplicare este lăsată la discreţia cekiştilor, are, desigur, ca scop înspăimântarea unui număr cât mai mare de oameni. Nikolai Krîlenko, comisar al poporului pentru justiţie şi viitor procuror al Rusiei sovietice, mărturiseşte: „Nu trebuie să-i executăm doar pe vinovaţi. Execuţia celor nevinovaţi va impresiona mai mult masele.”[117][118]

Armata Roşie a lui Troţki, la manevre pe frontul războiului „civilostrăin”, va aplica fără procese de conştiinţă aceste reţete de teroare pentru „pacificarea” teritoriilor recucerite. În toamna anului 1918, Albii sunt în poziţie de forţă. Bolşevicii trebuie să facă faţă la patru armate albe, cea a Voluntarilor aliaţi cu cazacii de pe Don în sud, comandată de generalul Denikin, armata lui Miller în nord, cea a lui Iudenici în nord-vest şi, în sfârşit, la

---

1171 .Id.

118 Apud Isaac Nachman Steinberg, In the Workshop of the Revolution, ed. cit., p. 227.

Omsk, în Siberia apuseană, armata amiralului Kolceak, sprijinită de Legiunea Cehoslovacă. Patruzeci şi patru de mii de oameni într-un corp de expediţie străin susţin armatele albe, dar soldaţii japonezi, americani, canadieni, italieni, britanici şi francezi care le alcătuiesc nu sunt deloc motivaţi, mai ales după semnarea armistiţiului din noiembrie 1918 care pune capăt conflagraţiei mondiale. Timp de un an, până la a doua aniversare a revoluţiei, Albii îşi menţin iniţiativa, ajungând să ameninţe Moscova de două ori, în primăvara anului 1919, printr-o ofensivă a lui Kolceak venită din est, şi în toamnă, sub presiunea lui Denikin, venită din sud-vest. „Situaţia era de asemenea natură – va istorisi mai târziu Molotov, în convorbirile cu biograful său – că Lenin ne-a chemat şi a spus: «Gata, Puterea Sovietică îşi încetează existenţa. Partidul trece în ilegalitate». Pregătisem noi documente, case conspirative…” 1 Boris Bajanov, care a fost, în anii aceia, unul dintre secretarii lui Stalin, va preciza mai târziu în ce fel s-au pregătit de supravieţuire conducătorii bolşevici încolţiţi. „Din totalul fondului de diamante al Statului a fost constituit «fondul de diamante al Politbiuroului» – va povesti el în memoriile sale. Scopul acestuia era ca, în caz de pierdere a puterii, să le asigure membrilor Politbiuroului mijloacele de trai şi cele pentru continuarea activităţii revoluţionare. Indicii despre ordinele referitoare la alocarea din fondul de diamante al statului existau în arhive, dar niciun cuvânt despre locul în care era ascuns acest fond […]. Despre locul de depozitare al fondului, doar membrii Politbiuroului trebuiau să ştie.”[119] Regimul comunist este, până la urmă, salvat de anarhiştii ucraineni ai lui Mahno care atacă Armata Albă din spate. Ca răsplată pentru acest ajutor, abia terminându-se războiul civilo-străin, Armata Roşie va lichida aceste forţe mahnovite, în

119 Félix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 168 [ed. rom. cit., p. 206 - n. tr.].

vara anului 1920.

Vântul începe să se întoarcă realmente în favoarea bolşevicilor în toamna anului 1919. Pe toate fronturile, Armata Roşie repurtează victorii, în octombrie, ofensiva lui Iudenici dusă în nord, asupra Petrogradului, este un eşec, în timp ce, în sud, armata lui Denikin bate în retragere. În noiembrie, Armata Roşie pune stăpânire pe Omsk, aflat sub conducerea amiralului Kolceak. Acesta din urmă fuge de-a lungul Transsiberianului, oamenii lui abandonându-l unul câte unul. În sfârşit, este trădat de Legiunea Cehoslovacă, în care grosul trupelor nu mai are interes faţă de acest război de la semnarea armistiţiului din noiembrie 1918. Soldaţii care o alcătuiesc vor să se întoarcă acasă. În schimbul liberei treceri generale promise de Moscova, îl predau pe Kolceak Armatei Roşii. „Amiralul alb”, aşa cum a fost numit, este executat la Irkutk pe 7 februarie 1920. Cu o lună mai înainte, în ianuarie, Miller abandonase frontul de nord, retrăgându-se în Norvegia. Debandada Albilor accentuează dezacordul dintre ei. În aprilie, Denikin demisionează şi este înlocuit de generalul Wrangel. Şase luni mai târziu vine sfârşitul. La 16 noiembrie 1920, rămăşiţele armatei lui Wrangel, împinse în Crimeea, reuşesc să scape de masacru fugind pe mare. Războiul „civilo-străin” se încheie cu o victorie totală a bolşevicilor, iar adevăratul război civil, cel împotriva poporului, continuă.

Nehotărârea şi slăbiciunea adversarului au fost cei mai buni aliaţi ai bolşevicilor. Absenţa unei reale voinţe politice din partea occidentalilor, care n-au avut în vedere o intervenţie decât ca mijloc pentru a concentra trupele germane în est, n-a permis niciodată corpului de expediţie să ofere un sprijin real Albilor. Cei patru ani de conflict mondial, cu sutele de mii de morţi, au cântărit greu asupra moralului soldaţilor, în timp ce guvernele lor, ruinate de războiul îndelungat, aspirau la o pace care să le refacă.

Sfârşitul jalnic al amiralului Kolceak, părăsit de aliaţii săi occidentali, a arătat că „interesele imperialismului”, denunţate de presa bolşevică, nu erau atât de imperioase. Rusia, prea mult marginalizată în schimburile internaţionale, încă în urmă pe plan industrial, nu constituia o miză reală. Doar Japonia, lansată într-o fază de cuceriri care nu se va opri decât odată cu înfrângerea din 1945, jinduia la pământurile siberiene. Nici factorul ideologic n-a jucat vreun rol. Pentru democraţii, noul regim bolşevic era un obiect guvernamental neidentificat, căruia nu-i puteau măsura nici pregnanţa utopiei asupra conducătorilor, nici violenţa coerciţiei asupra celor guvernaţi. Ignoranţa, la fel de mult ca şi orbirea, explică indiferenţa de care au dat dovadă, încă de la început, capitalele occidentale (şi opinia lor publică) în privinţa destinului tragic care se profila în Rusia. Mărturiile privind acest război „civilo-străin”, de o cruzime extremă, totuşi n-au lipsit. Acestea anunţau războiul şi mai crud pe care statul sovietic nu avea să înceteze a-l purta împotriva poporului său, dar nu erau ascultate sau nu suficient. Bolşevicii beneficiau de o aură revoluţionară, aceeaşi care va permite, timp de decenii, ţărilor socialiste să-şi ascundă crimele sub mantia speranţei comuniste. Guvernele occidentale, în orice caz, puteau cu greu să pornească în cruciadă împotriva Rusiei sovietice când propriile lor populaţii erau influenţate de idealurile pe care le întrupa Moscova. Imunitatea ideologică a fost, încă de la început, cel mai bun garant al impunităţii comunismului.

Armatele albe au suferit din cauza mai multor handicapuri majore. Fragmentarea fronturilor, lipsa de coordonare militară şi rivalitatea între comandanţi explică, în mare parte, înfrângerea lor. Titlul de regent al Rusiei şi de comandant suprem al armatelor albe, cu care a fost împodobit în noiembrie 1918 amiralul Kolceak, n-a fost niciodată efectiv. Când şi-a lansat ofensiva asupra

Moscovei în martie 1919, n-a fost deloc susţinut de armata lui Denikin, în timp ce acesta din urmă pretindea că-i recunoaşte autoritatea de regent. Iar când Denikin a pornit, la rândul său, la atacul capitalei în iunie 1919, rivalul său, Wrangel, nu i-a sărit în ajutor. Aceste dezbinări au făcut ca Armata Roşie să nu fie nevoită să lupte pe mai multe fronturi deodată, i-au permis să-şi concentreze forţele în fiecare caz, să respingă diferitele ameninţări una după alta. Chiar în cel mai greu moment, când Lemn a crezut că Moscova este pierdută, Armata Roşie şi-a păstrat controlul asupra principalelor linii şi noduri feroviare, ceea ce i-a asigurat o mobilitate superioară celei a Albilor. Este bine-cunoscut faptul că Troţki se deplasa de la un front la altul la bordul unui tren blindat. Armatele albe erau, în ceea ce le priveşte, prea nedisciplinate. În *Eseurile privind tulburările ruseşti**, generalul Denikin a apreciat că înfrângerea Albilor se explică în mare măsură prin descompunerea morală a trupelor, jafuri, pogromuri, care i-au corupt pe soldaţi, ca şi pe ofiţeri, şi care au subminat disciplina.[120] Pentru a supravieţui, Albii au fost siliţi să recurgă la rechiziţii, cel mai adesea *manu militari*, ceea ce a înspăimântat populaţia, deşi această teroare n-a devenit niciodată un sistem, aşa cum a fost Teroarea Roşie.

Prins între două focuri, tăvălugul Roşiilor pe de o parte, jafurile Albilor pe de alta, ţăranul rus, principala victimă a acestui război, s-a ferit să-şi aleagă tabăra. Absenţa susţinerii populare, ba chiar izolarea armatelor albe au grăbit prăbuşirea. Albii au fost percepuţi ca nostalgici ai vechiului regim, ceea ce le-a dăunat în regiunile de la ţară. Uniforma lor ţaristă trăda dorinţa de restaurare a imperiului şi, oricare ar fi fost ataşamentul comandanţilor albi faţă de principiile democratice, aceştia păreau prea înrădăcinaţi în trecut pentru a fi acceptaţi ca

120* Anton Ivanovici Denikin, Ocerki russkoi smuti, Vagrius, Moscova, ed. 2002 (n. tr.).

alternativă la bolşevici. N-au făcut niciun efort să elaboreze o politică de natură să-i seducă pe ţărani sau diferitele popoare, a căror susţinere le era, totuşi, esenţială. Lozinca lui Denikin despre „Rusia una şi nedespărţită" făcea imposibilă colaborarea cu minorităţile din regiunile de graniţă unde erau cantonate armatele albe. În primul rând, prezenţa puternică a proprietarilor de pământ în rândurile lor a blocat orice program agrar de natură să ralieze masa ţăranilor. Zonele rurale s-au temut imediat ca o victorie a Albilor să nu repună în discuţie împărţirea pământurilor efectuată de fapt în vara anului 1917 şi aprobată de Lenin. În linii generale, poporul a văzut în programul contrarevoluţiei o întoarcere înapoi. Pentru majoritatea, noutatea necunoscutului valora mai mult decât un trecut compromis. Speranţa de eliberare pe care o trezise insurecţia din februarie era încă prea vie în suflete pentru ca deziluziile revoluţiei confiscate de bolşevici să ducă deja la regretarea vremurilor trecute, cum se va întâmpla mai târziu.

Faţă de Albii împotmoliţi în contradicţiile lor şi discreditaţi de purtarea lor, Roşiii au ştiut să-şi făurească instrumentul indispensabil pentru păstrarea puterii. Meritul îi revine lui Troţki. Deja artizan al loviturii de stat din octombrie, a fost şi salvatorul revoluţiei, în fruntea unei Armate Roşii pe care a profesionalizat-o, a disciplinat-o şi a perfecţionat-o. Apelul pe care l-a lansat în iulie 1918 către toţi ofiţerii din vechiul regim ca să vină să apere patria în pericol i-a permis să pună bazele în acest sens. Filonul naţionalist s-a manifestat pe deplin la militarii de carieră, într-un moment în care debarca corpul expediţiei străine. La sfârşitul anului 1918, 22.000 de foşti ofiţeri ţarişti fuseseră deja recrutaţi; un an mai târziu, în plin război „civilo-străin", vor fi 75.000 şi, în cele din urmă, trei sferturi dintre ofiţerii superiori ai Armatei Roşii aveau să provină din armata imperială. Nevoile financiare, mai mult

decât o pasiune sinceră faţă de revoluţie, explică, de asemenea, succesul recrutării lor. Cea mai mare parte dintre aceşti ofiţeri nu mai aveau pensie, trebuind să „între din nou în joc” sub culorile noului regim, dacă voiau să supravieţuiască. Troţki nu şi-a făcut niciodată iluzii privind adeziunea acestor recruţi la idealurile bolşevice. I-a plasat sub supravegherea şi autoritatea comisarilor politici atotputernici şi le-a ameninţat familiile în caz de trădare. „Renegaţii să ştie bine că-şi trădează, în acelaşi timp, familiile: taţi, mame, fraţi, soţii şi copii”, avertizează el, pentru a preîntâmpina orice dezertare.1 În curând, aceşti ofiţeri nu vor mai avea altă şansă decât să se angajeze cu totul sub stindardul Armatei Roşii. Ierarhia soldelor în funcţie de grade, restabilirea salutului obligatoriu, reînfiinţarea însemnelor pentru ofiţeri sunt măsuri care au profesionalizat această armată în momentul în care înrolarea obligatorie deschidea rândurile unor soldaţi fără experienţă, veniţi în mare parte de la ţară. Armata Roşie se visa proletară, dar a devenit o armată de ţărani din necesitate. Înrolarea în masă a avut urmări pentru viitorul revoluţiei. În primul rând, sute de mii de ţărani au fugit de înrolarea cu forţa, alcătuind bande înarmate ce cutreierau ţara, alimentând războiul civil timp de mai mulţi ani. În 1919, Rusia număra două milioane de „ţărani dezertori”. De altfel, Armata Roşie, devenită, prin forţa lucrurilor, o armată de ţărani, a ajuns să adopte moravurile acestora sub disciplina bolşevică. Sălbăticia de care au făcut uz aceşti soldaţi în timpul războiului „civilo-străin” şi de care vor abuza pe parcursul întregului război civil este o violenţă venită de la capătul ţării, din aceste regiuni, adesea sterpe, în care asprimea condiţiilor de viaţă îi sileşte pe oameni să lupte dur împotriva naturii. Revoluţia bolşevică a fost o revoluţie ţărănească, care şi-a adunat o armată de ţărani, ceea ce a avut drept efect intensificarea brutalităţii utopiştilor. Această Rusie subproletarizată,

condusă de o inteligheńţie supraideologizată, este cea care va servi drept model pentru alte revoluţii ţărăneşti, dintre care China lui Mao şi Cambodgia lui Pol Pot vor fi, mai târziu, paradigme.

„Teama este un mijloc politic puternic, atât internaţional, cât şi intern, susţinea Troţki. Războiul, ca şi revoluţia, se întemeiază pe teamă. Războiul victorios nu distruge, potrivit regulii generale, decât o mică parte din armata învinsă, frângând, prin frică, voinţa celorlalţi. Revoluţia acţionează în acelaşi fel: omoară unităţi pentru a înspăimânta milioane.”[121] Scriind aceste rânduri, Troţki a minţit. Armata Roşie n-a executat câţiva inamici simbolici pentru a înfricoşa mulţimile, ci sute de mii de bărbaţi, femei, copii, pentru a teroriza zeci de milioane. Scara nu este aceeaşi şi nici răspunderea criminală.

CIMITIRUL ÎNTREGII RUSII

Crimeea a fost numită „cimitirul întregii Rusii”. Am auzit vorbindu-se despre aceste mii de victime graţie a numeroase persoane revenite la Moscova din Crimeea. Aproximativ 50.000 de persoane au fost executate potrivit „Za *narodu* („Pentru popor”) (nr. 1). Alţii evaluează numărul victimelor la 100.000, îao. ooo şi chiar 150.000. Ce cifră corespunde realităţii? Nu ştim. […] Aceasta este regiunea unde îşi desfăşură activitatea faimosul comunist şi jurnalist maghiar Béla Kun care nu a avut nicio jenă să publice acest anunţ: „Tovarăşul Troţki a spus că nu va veni în Crimeea atâta timp cât aici va mai rămâne un singur contrarevoluţionar: Crimeea este locul de unde nu va ieşi un singur contrarevoluţionar şi, cum Crimeea se află într-o întârziere de trei ani faţă de mişcarea revoluţionară, noi o vom aduce numaidecât la nivelul general al Revoluţiei Ruse…” Şi „s-a nivelat” prin intermediul execuţiilor de masă nemaiauzite. Nu doar că se împuşca, dar se trecea

121 Léon Trotsky, Ecrits militaires: Comment la révolution s est armée, ed. rit., p. 204.

prin sabie. Au existat situaţii în care se masacrau victimele sub ochii propriilor părinţi. „Războiul va continua atâta timp cât în Crimeea roşie va rămâne un singur ofiţer alb”, astfel sunt concepute telegramele lui Skliański, succesorul lui Troţki la Consiliul Revoluţionar de Război […]. Abatorul a durat luni de zile. Răpăiala semănătoare de moarte a mitralierelor se auzea în fiecare noapte, până la ivirea zorilor. Prima noapte de execuţie în Crimeea a lăsat mii de victime: la Simferopol, 1.800, la Feodosia 420, la Kerci 1.300 etc. Am realizat repede că era peste mână să dest & şori operaţiuni cu batalioane complete. Atât de lipsiţi de minte cât erau, unii dintre soldaţi se eschivau. Prin urmare, au fost numite grupe mai puţin numeroase cu două schimburi pe noapte. […] Locatarii caselor învecinate locurilor de execuţie erau daţi afară din locuinţe: era cu neputinţă de îndurat această oroare a chinurilor. Şi mai era o primejdie: răniţii care scăpaseră se târau până la case şi cereau ajutor. Oamenii care se milostiveau de aceşti muribunzi îşi riscau propria viaţă dacă îi ascundeau. Cadavrele erau azvârlite în vechile puţuri genoveze. Când acestea din urmă se umpleau, grupurile de condamnaţi erau luate aşa zicând pentru a fi duse la mine: erau puşi să sape gropi comune, erau închişi timp de două ore într-o pivniţă, erau dezbrăcaţi şi nu li se lăsa decât crucea şi, la căderea serii, erau împuşcaţi. Erau dispuşi în straturi. Deasupra cadavrelor se punea un nou rând de vii pentru a «egaliza» şi aşa mai departe până la umplerea gropii la nivelul pământului. Dimineaţa, supravieţuitorii erau lichidaţi prin spargerea capetelor cu pietre. […]

Execuţiile au fost în special foarte numeroase la Sevastopol şi la Balaklava acolo unde, potrivit martorilor oculari, au fost 20.000 (*Obşcee Delo*, 9 noiembrie 1921). La Sevastopol, în mod special, bolşevicii au executat prin împuşcare cel puţin 500 de muncitori din port, fiind acuzaţi că au ajutat la îmbarcarea trupelor lui Vranghel. Pe

28 noiembrie, „Izvestia a Comitetului Revoluţionar din Sevastopol” a publicat o primă listă conţinând 1.634 împuşcaţi dintre care 278 femei; pe 30 noiembrie, ziarul a mai publicat încă o listă din 1.202, dintre care 88 femei. Se crede că numai la Sevastopol, în timpul primei săptămâni, bolşevicii au împuşcat mai bine de 8.000 persoane.

Sergueï Melgounov, *La Terreur rouge en Russie*, *igi8-igs4* (prima ediţie Payot, Paris, 1927), éditions des Syrtes, Paris, 2004, pp. 121 – 126 [Serghei Melgunov, *Teroarea roşie în Rusia*: *igi8-iga4*, trad. de Nicolae Drăguşin, Muzeul Brăilei „Carol 1” / Editura Istros, Brăila, 2017, pp. 114 – 118 – n.tr.].

Teroarea Roşie în practică

Lenin şi-a anunţat programul încă de la prima cuvântare de învingător rostită în faţa celui de-al II-lea Congres al Sovietelor, în seara loviturii de stat din octombrie 1917: „Nu se poate închipui socialismul în sensul că domnii socialişti ni-l vor servi pe tavă de-a gata, nu va fi aşa. Nicio problemă a luptei de clasă nu a fost încă rezolvată în istorie altfel decât prin violenţă. Violenţă, când vine din partea maselor muncitoare, exploatate şi este îndreptată împotriva exploatatorilor, da, suntem pentru o astfel de violenţă!” 1 Cuvântul „exploatatori” este un termen generic suficient de vag pentru a se referi la mai multe categorii. „Burghezii” din oraşe fac parte dintre acestea – alt termen generic –, ca şi „culacii” de la ţară, adică „ţăranii bogaţi”, „chiaburii”. Într-o Rusie în care mai mult de 80% din populaţie trăieşte la ţară, în care agricultura este principala resursă, în care întrajutorarea este o tradiţie ţărănească, întotdeauna eşti culacul cuiva. Războiul declarat „chiaburilor” se reduce la o declaraţie de război împotriva ansamblului ţărănimii. În lipsa proletariatului şi odată ţărănimea eliminată, va rămâne un partid-stat care domneşte peste un deşert al claselor: ideocraţia împlinită.

Relaţiile comuniştilor cu ţărănimea, pe de o parte, şi ale ţăranilor cu puterea bolşevică, pe de altă parte, evidenţiază un quiproquo tragic. Pentru cei dintâi, prea mulţi ţărani sunt o piedică în calea dezvoltării, aşa cum i-a învăţat Marx. Modul de producţie capitalist, după care va urma socialismul, potrivit teoriei, nu poate înflori decât datorită acumulării primitive a capitalului şi punerii la dispoziţie a unei mâini de lucru din belşug, venită de la ţară. În secolul al XIX-lea, industrializarea Europei a avut nevoie de raţionalizarea agriculturii pentru eliberarea forţei de lucru indispensabile în funcţionarea fabricilor. Pentru Lenin, sarcina istorică a bolşevicilor este aceea de a întreprinde ceea ce a realizat burghezia în Occident, raţionalizarea zonelor rurale pentru dezvoltarea industriei şi pentru a dispune, în sfârşit, de acest proletariat în numele căruia au luat puterea şi şi-au instaurat dictatura. Acest program bolşevic cuprinde eliminarea ţăranilor celor mai bogaţi şi proletarizarea celorlalţi, totul pe fondul colectivizării pământurilor şi al socializării pieţelor.

În 1917, ţăranul rus nu are habar ce soartă îl aşteaptă. A văzut cu ochi buni venirea bolşevicilor la putere, a salutat decretul de la 25 octombrie privind pământurile, care i-a adus satisfacţie, abolind marea proprietate a boierilor. Pentru el, revoluţia se opreşte aici; va putea, în sfârşit, să trăiască decent. Conflictul era inevitabil. Odată la putere, bolşevicii încep să-i ceară să furnizeze pâine sau să devină un soldat destoinic, capabil să slujească o revoluţie de la care nu mai are nimic de aşteptat. Primele rechiziţii de grâne pun capăt iluziilor lui. Războiul civil este declarat la ţară chiar înainte de decretarea oficială a Terorii Roşii. Era în intenţia puterii să înceapă această luptă, dobândindu-şi mijloacele. La jumătatea lunii iunie 1918, comitetele de ţărani săraci sunt însărcinate să confişte surplusul agricol de la cei mai înstăriţi. Bolşevicii, care nu ştiu nimic despre universul

ţărănesc, sunt siguri pe ceea ce fac. Vor să-i lichideze pe culaci, piedică în calea socializării agriculturii, pentru a şi-i ralia pe cei mai defavorizaţi. Lenin stârneşte mulţimile: „Chiaburul nutreşte o ură turbată împotriva puterii sovietice. […] Aceşti vampiri s-au îmbogăţit din mizeria poporului. […] Aceşti păianjeni s-au îngrăşat pe spinarea ţăranilor ruinaţi de război, pe seama muncitorilor flămânzi. Aceste lipitori au supt sângele oamenilor muncii, îmbogăţindu-se cu atât mai mult cu cât mai mult flămânzeau muncitorii de la oraşe şi din fabrici. […] Acestor chiaburi le declarăm un război necruţător! Moarte lor”. 1 în sprijinul ţăranilor săraci, Moscova trimite „brigăzi înarmate de rechiziţionare”, alcătuite în majoritate de muncitori şomeri care visează la răzbunare socială. În plus faţă de un salariu de 150 de ruble, statul le-a promis o parte din recoltele confiscate, pentru a-şi asigura zelul acestora. Totul este permis când e vorba să-i silească pe culaci să dea înapoi ce-au luat. Lenin sugerează să se ia ostatici, în fiecare regiune, „25 – 30 de ostatici dintre cei bogaţi, care vor răspunde cu viaţa lor pentru colectarea şi încărcarea tuturor surplusurilor”[122][123]. Pentru a încuraja delaţiunea, mai propune să se cedeze o parte din grânele rechiziţionate informatorilor.

La ţară, reacţia nu este cea aşteptată. Ca răspuns la agresiune, lupta de clasă face mai degrabă loc solidarităţii. Reflexul egalitar şi comunitar al adunărilor ţărăneşti care gestionează de multă vreme viaţa satelor intervine pe deplin în faţa puterii. Cei mai bogaţi nu sunt singurii care

122 Apud Orlando Figes, La Révolution russe, ed. cit., p. 762 [Orlando Figes, Revoluţia Rusă, ed. rom. cit., p. 557 - n. tr.].

123 Apud Robert Conquest, Sanglantes moissons, Robert Laffont/Bouquins, 1995, p. 50 [Robert Conquest, Recolta durerii: Colectivizarea sovietică şi teroarea prin foamete, trad. de Bogdan Marchidanu, Humanitas, Bucureşti, 2003, p. 54 - n. tr.].

* „Pud“, veche unitate de măsură rusească, egală cu 16,38 kg [n. tr.].

trebuie să plătească, ci rechiziţiile simt repartizate în funcţie de posibilităţile fiecăruia, ceea ce alimentează nemulţumirea generală. Moscova a aţâţat focul unei răscoale cu greu potolite după lovitura de stat. Izbucnesc tulburări în mai multe zone, unele brigăzi de rechiziţionare cad în ambuscade. Teroarea Roşie decretată la începutul lunii septembrie 1918 aprinde o situaţie extrem de explozivă. Războiul civil deja început este oficial declarat, la rezistenţa ţăranilor se răspunde prin terorismul de stat.

Prima campanie de rechiziţie este un eşec: abia 13 milioane de pudurr de cereale recoltate la sfârşitul verii faţă de 144 de milioane estimate.

Statul mai strânge şurubul. La 1 ianuarie 1919, rechiziţiile devin generalizate, centralizate, planificate în toate provinciile, până la ultimul cătun. Moscova hotărăşte cote care trebuie îndeplinite de toată lumea, în mod arbitrar, pe baze fanteziste, fără să ţină seama de situaţia reală. Confiscările privesc, de acum înainte, circa douăzeci de produse, de la lapte la came, de la cartofi la unt, iar în plus, cereale. Odată cota îndeplinită, şi numai în acel moment, fiecare familie de ţărani trebuie să primească un bon în schimbul căruia poate obţine bunuri meşteşugăreşti. Dar haosul care face imposibilă producţia în sectorul industrial, dificultăţile de distribuţie, lipsa circuitelor de comercializare vor face ca aceste bonuri să fie, în mare parte, inutilizabile. Doar între 15 şi 20% din nevoile fiecăruia de bunuri meşteşugăreşti simt satisfăcute în final, din lipsă de produse disponibile. În februarie 1919, o lege de organizare socialistă confiscă toate pământurile foştilor boieri, despre care ţăranii credeau că sunt ale lor de la revoluţie. Pământurile luate le revin fermelor colective pe care puterea a hotărât să le înfiinţeze. Este începutul colectivizării agriculturii. Bolşevicii îşi urmăresc obiectivul politic, îşi aplică programul, oricare ar fi rezistenţa oamenilor sau capacităţile naturii. Orbirea lor

duce inevitabil la cea mai rea foamete pe care a cunoscut-o ţara până atunci. La cel de-al VIII-lea Congres al Partidului Comunist (bolşevic) Rus, în martie 1919, Lenin declară public că preferă „să se culce pe patul de moarte, mai degrabă decât să acorde libertatea comerţului de cereale”[124]. El nu va mini din această cauză, dar milioane de ruşi vor pieri înfometaţi din vina lui.

Rusia a cunoscut două mari războaie ţărăneşti, în secolul al XVII-lea, cu insurecţia lui Stepan Razin, şi în secolul al XVIII-lea, cu răscoala lui Pugaciov. Cea care izbucneşte în 1919 le depăşeşte prin amploarea geografică şi prin efectivele implicate. Mai târziu, istoriografia sovietică va pretinde că ţăranii s-au răsculat în coaliţie cu Albii, aceştia fiind sprijiniţi din străinătate. Asimilarea acestui război civil cu unul al „revanşarzilor” fostului imperiu a permis discreditarea durabilă a răscoalei de la ţară, a „Verzilor*, aşa cum au fost numiţi, şi negarea oricărei responsabilităţi pentru izbucnirea conflictului. Lenin a fost primul care a practicat amalgamul în ordinele sale, dispunând folosirea de şiretlicuri pentru punerea crimelor de război civil în cârca ţăranilor: „Un plan minunat. Pune-l în aplicare împreună cu Dzeijiński – îl sfătuieşte el pe un comisar politic al Armatei Roşii. Sub masca de «Verzi» (o să ne ocupăm de ăştia mai târziu) vom înainta 10 – 20 de verste şi vom spânzura culacii, preoţii şi moşierii. Recompensă: o sută de mii de ruble pentru fiecare om spânzurat”. 2 Ţăranii sunt adesea siliţi să lupte pe două fronturi, împotriva Roşiilor şi împotriva Albilor. „Puterea dată Sovietelor, dar fără comunişti” este un cuvânt de ordine auzit în rândurile lor. După părerea

124 Proces-verbal stenografiat al Congresului, p. 407; apud Alexander Yakovlev, Le Cimetière des innocents: victimes et bourreaux en Russie soviétique, 1917-1989, Calmann-Lévy, Paris, 2007, p. 115.

a. Apud Robert Conquest, Sanglantes Moissons, ed. cit., p. 54 [ed. rom. cit., p. 58 - n. tr.].

insurgenţilor, Sovietele le dăduseră pământ la 26 octombrie 1917, dar comuniştii simt cei care li l-au luat înapoi la 18 februarie 1918. Verzii vorbesc, de altfel, de „revoluţie” pentru a-şi justifica rezistenţa. Albii cu greu pot împărtăşi aceste idei.

DE CE SE MIŞCĂ ŢARA

Peste tot sunt răscoale ţărăneşti, care nu încetează. Mă întrebaţi împotriva cui luptă? împotriva roşiilor şi albilor, depinde de puterea cui a prins rădăcini. Veţi spune că da, ţăranul nu recunoaşte nicio ordine, nici el nu ştie ce vrea. Scuzaţi-mă, nu zâmbiţi triumfător. Ţăranul ştie mai bine ce vrea, însă nu vrea ce vrem noi amândoi.

Când l-a trezit revoluţia, s-a gândit că i se împlineşte visul de veacuri de a trăi separat, izolat în anarhia propriei lui gospodării, prin munca mâinilor lui, fără să depindă de nimeni şi fără să-i fie obligat nimănui cu nimic. Însă din strânsoarea fostei organizări de stat, a nimerit sub puterea superstatului nou, revoluţionar. Şi iată că satul se zvârcoleşte şi nicăieri nu-şi mai află linişte.

Boris Pastemak, *Le Docteur Jivago*, Gallimard/Pleiade, 1990, p. 949 [*Doctor Jivago*, trad. de Emil Iordache, Polirom, Iaşi, 2008, p. 287 – n.tr.].

Două mii de membri ai brigăzilor de rechiziţionare organizate de noua putere au fost ucişi în a doua jumătate a anului 1918. Numărul de morţi se ridică la 5.000 în 1919 şi depăşeşte 8.000 în 1920, anul în care conflictul se generalizează. Violenţa ţăranilor se dezlănţuie cu ferocitate. Bolşevicii omorâţi sunt frecvent torturaţi, li se scot ochii, sunt castraţi, decapitaţi, uneori îngropaţi de vii sau înecaţi sub gheaţă, alteori mâncaţi de câini în mijlocul satului, în ovaţiile locuitorilor. În bande, Verzii cutreieră ţara, jefuiesc trenurile, fură tot ce poate fi asimilat cu bunurile statului. Poartă un război de răzbunare sălbatică împotriva regimului comunist. Vizavi, Roşiii nu rămân nici ei datori. Ca să-i vină de hac duşmanului, se trimit

„detaşamente de exterminare” – aceasta este denumirea oficială – pentru reprimarea răscoalelor. Puse sub comanda unor foşti ofiţeri ţarişti care, prin cultura lor, îi dispreţuiesc pe aceşti ţărani „înapoiaţi”, mujici, „detaşamentele” practică pe scară largă luarea ca ostatici a familiilor insurgenţilor. „Supunem aceste locuri terorii în masă – scrie unul dintre ei. Pentru fiecare militant sovietic ucis, sute de locuitori vor plăti cu viaţa.”[125] La începutul anului 1921, puterea trebuie să lupte împotriva a şase mari zone de răscoală ţărănească: în gubernia Tambov (40.000 de insurgenţi), în vestul Siberiei (60.000), în vestul Ucrainei (5.000), în Asia Centrală (30.000), în Daghestan (5.000) şi în Cecenia (5.000). Fiecare răscoală îşi duce lupta în propria provincie, fără să se coordoneze cu celelalte, ceea ce va înlesni acţiunile de exterminare demarate de putere. Trei metode folosite simultan vor permite să se pună capăt răscoalelor: lichidările fizice, deportările masive şi foamea.

Ţăranii din Tambov, o gubernie aflată la vreo 500 de kilometri de Moscova, au organizat răscoala cea mai disciplinată. Presaţi de rechiziţii şi de impozite, au hotărât, în mai 1920, să adopte un adevărat program insurecţional: abolirea Partidului Comunist, convocarea unei Adunări Constituante alese prin vot universal, înfiinţarea unui Guvern Provizoriu împreună cu toate partidele şi organizaţiile care luptă împotriva bolşevicilor, acordarea pământului celor care-l muncesc, abolirea rechiziţiilor, suprimarea claselor sociale şi a altor subdiviziuni printre cei care muncesc. Aleksandr Antonov, un revoluţionar autentic, membru al eserilor de stânga, este un om influent în regiune. Veteran al revoluţiei din 1905, condamnat la închisoare pe viaţă de justiţia ţaristă, comandant al miliţiei din Kirsanov după victoria bolşevică, nu putea fi bănuit că

125 Apud Alexander Yakovlev, Le Cimetiere des innocents, ed. cit., p. 118.

ar fi un mujic reacţionar vulgar. Interzicerea eserilor de stânga după eşecul „puciului” lor din iulie 1918, precum şi terorismul de stat ce-i loveşte, fără deosebire, pe ţăranii din regiune îi explică angajamentul. Trecutul şi prestigiul său, ideile lui revoluţionare, toate acestea îl fac un agitator periculos pentru o putere care vrea să întrupeze calea cea dreaptă. Represiunea înfiorătoare pe care o vor suferi locuitorii regiunii îşi găseşte aici raţiunea de a fi. La Tambov, mai mult decât oriunde, bolşevicii trebuiau neapărat să eradicheze acest exemplu rău al revoluţiei populare.

Atunci când, în vara anului 1920, recolta a fost foarte proastă în toată Rusia, Moscova nu scade nivelul rechiziţiilor. Pentru Tambov, pragul a fost stabilit la 11 milioane de puduri de cereale. Dacă l-ar achita, ţăranii ar dispune abia de 10% din nevoile lor de hrană, seminţe şi furaje pentru anul următor. În provincie apar primele revolte din cauza foamei. Ţăranii din Tambov refuză să plătească; în fiecare sat se formează bande înarmate cu furci, topoare, târnăcoape. Antonov ia conducerea insurecţiei. În toamnă, are sub comanda lui în jur de 40.000 de oameni, dintre care unii dezertaseră din Armata Roşie. Ţăranii înrolaţi cu forţa prin recrutarea decretată de Troţki se simt mai apropiaţi de răsculaţi decât de bolşevicii fanatici. Exemplul Tambovului riscă să se extindă. Moscova decide să lovească puternic. La 27 aprilie 1921, Biroul Politic, sau Politbiuroul în vocabularul bolşevic, instanţa supremă a partidului, sub preşedinţia lui Lenin, îl numeşte pe generalul Tuhacevski comandant suprem al regiunii, având la dispoziţie o adevărată armată: cincizeci de mii de militari, trei trenuri blindate, trei unităţi de tancuri, mai multe mitraliere montate pe autovehicule, 70 de tunuri de campanie, sprijin aerian, care să-i permită să reprime răscoala într-o lună. Acestea erau ordinele primite. Tuhacevski este secondat de un alt responsabil al Armatei

Roşii, Antonov-Ovseenko, mandatarul loviturii de stat bolşevice din octombrie de la Petrograd. În *iunie* 1921, cei doi îşi îndepliniseră misiunea în mare parte, insurecţia fusese învinsă, cu excepţia câtorva zone de rezistenţă. Politbiuroul emite un nou ordin, destinat să terorizeze acest ultim careu: „Banda lui Antonov (Tambov) a fost zdrobită prin acţiunea hotărâtă a trupelor noastre, iar membrii ei capturaţi. Pentru a smulge definitiv rădăcinile tuturor bandiţilor social-revoluţionari, Comitetul Executiv pe întreaga Uniune ordonă următoarele: 1. Cetăţenii care refuză să-şi spună numele vor fi împuşcaţi pe loc fără judecată, 2. Se vor lua ostatici care vor fi împuşcaţi dacă răsculaţii nu predau armele. 3. În cazul în care vor fi găsite arme ascunse, va fi împuşcat pe loc capul familiei, fără judecată. 4. Orice familie care adăposteşte un bandit va fi arestată şi deportată, cu confiscarea tuturor bunurilor, iar capul familiei va fi împuşcat pe loc, fără judecată. 5. Capul familiei care adăposteşte membri ai familiei sau bunuri ale bandiţilor va fi împuşcat pe loc, fără judecată. 6. Dacă familia unui bandit fuge, bunurile ei vor fi împărţite ţăranilor loiali regimului sovietic, iar casele părăsite vor fi arse sau demolate. 7. Acest ordin trebuie adus întocmai la îndeplinire. Va fi citit la şedinţele sătenilor”. 1 A doua zi după emiterea acestui ordin, la 11 iunie, Tuhacevski informează Moscova că a decis să folosească gaze asfixiante împotriva ultimilor insurgenţi: „Resturile bandelor înfrânte şi bandiţi izolaţi se adună în păduri şi atacă populaţia paşnică. 1. Pădurile în care se ascund bandiţii trebuie curăţate cu gaze asfixiante. E necesar un calcul foarte precis, pentru ca norul de gaz asfixiant să se răspândească în toată pădurea şi să omoare orice vietate se ascunde acolo. 2. Inspectorul de artilerie trebuie să elibereze de îndată numărul corespunzător de baloane cu gaz asfixiant şi să pună la dispoziţie specialiştii necesari în

fiecare localitate.”[126] Ordinul nr. 171, semnat Tuhacevski şi Antonov-Ovseenko, pune imediat în aplicare acest plan. O lună mai târziu, la 19 iulie, este anulat. Unii conducători bolşevici ar fi avut, se pare, mustrări de conştiinţă după autorizarea acestor metode barbare. Prea târziu; răul fusese făcut, iar ultimii care opuneau rezistenţă în Tambov fuseseră gazaţi.

Şapte lagăre de concentrare au fost deschise pentru internarea „familiilor bandiţilor insurgenţi”. În iulie 1921, sunt 50.000 închişi acolo, în majoritate femei, copii şi bătrâni. Condiţiile de internare sunt de aşa natură încât tifosul, holera şi foamea fac ravagii. Rata de mortalitate atinge între 15 şi 20% pe lună. Sate întregi sunt reprimate, oamenii simt executaţi sau deportaţi în primele lagăre instalate de puterea sovietică dincolo de Cercul Polar. Amploarea exactă a represiunii nu se cunoaşte. Unele surse indică 15.000 de execuţii şi 100.000 de arestări sau deportări, altele estimează pierderile totale ale regiunii la 240.000 de persoane.[127]

O regiune Vendée sovietică

Ţăranii din Tambov au plătit scump faptul de a se fi răsculat. Cazacii din regiunea Donului şi din Kuban simt vinovaţi, la rândul lor, că aparţin unui corp de elită ale cărui tradiţii naţionale subzistă la periferia societăţii ruseşti de multă vreme. Excepţia pe care o constituie nu putea supravieţui în faţa unei puteri cu pretenţii egalitare şi centraliste. Privilegiile armelor, pământurilor şi datinilor dobândite de acest popor de războinici din negura vremurilor trebuiau să dispară, după această logică, începând din decembrie 1917, cazacii au fost lipsiţi de

126 Apud Dimitri Volkogonov, Le Vrai Léniney ed. cit., p. 321 [ed. rom. cit., p. 376 - n. tr.].

127 Orlando Figes, La Révolution russe, ed. cit., p. 943 [ed. rom. cit., p. 687 - n. tr.]; arhiva Sennikov din vol. The Tambov Rebellion and the Liquidation of Russian Peasantry, Posev, 2004, p. 159.

statutul de care beneficiau sub ţarism, iar apoi, primele acţiuni de transformare „socialistă” a zonelor rurale, hotărâte în vara anului 1918, au deschis ostilităţile. Grupări de autoapărare armată s-au format de-a lungul câmpiei Donului, pentru salvarea tradiţiilor cazace. Potrivit lui Lenin, aceşti războinici erau ofiţeri albi vulgari, cumpăraţi de imperialişti.1 încă de la început, amalgamul este conceput pentru denaturarea cauzei cazace şi camuflarea crimei care se pregăteşte. Bolşevicii vor să lichideze acest neam elitist, iar războiul „civilo-străin” le va servi drept pretext. Moscova se gândeşte să-i împingă pe cazaci în braţele Armatei Albe şi să le pecetluiască soarta în cadrul acestui război. Puterea vrea să facă din această regiune o „Vendée sovietică”; expresia este rostită în mod oficial, ca omagiu faţă de iacobini. La 24 ianuarie 1919, Comitetul Central al Partidului adoptă o rezoluţie secretă care ordonă secţiilor comuniste locale să „exercite o teroare în masă împotriva cazacilor bogaţi, să-i extermine în întregime şi să practice teroare de masă împotriva tuturor cazacilor care iau parte, într-un fel sau altul, direct sau indirect, la lupta împotriva puterii sovietice”[128][129]. Începând din februarie, ordinul este aplicat în urma unei ofensive lansate împotriva Albilor, când primele detaşamente ale Armatei Roşii pătrund în teritoriul cazac. Circumscripţiile şi adunările cazace sunt dizolvate, pământurile sunt confiscate, toate armele trebuie predate, sub ameninţarea pedepsei cu moartea. Aceste măsuri vizează eradicarea a ceea ce constituie specificul cazac. Se înfiinţează tribunale revoluţionare pentru a judeca sumar, în câteva minute, suspecţii

128 Apud Alexander Yakovlev, Le Cimetière des innocents, ed. cit., p. 131.

129 Instrucţiune reprodusă în Izvestia ŢK KPSS (Informaţii ale CC al PCUS), nr. 6, 1989, p. 178, citată de Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 73.

destinaţi plutonului de execuţie pentru „comportament antirevoluţionar”. Într-o lună, 8.000 de cazaci sunt trecuţi prin foc şi sabie. „Noi am avut tendinţa să ducem o politică de exterminare masivă a cazacilor fără nici cea mai mică distincţie”, admite, în iunie, Isaac Reingold, preşedintele Comitetului revoluţionar din regiunea Donului.[130] Atamanul Kaledin, şeful suprem al cazacilor din regiunea Donului, face parte dintre victime. Execuţia lui îi împinge pe cazaci să declare război bolşevicilor. Circulă un text care explică motivele răscoalei: „Noi, cazacii, nu suntem împotriva Sovietelor. Noi suntem pentru alegeri libere. Suntem împotriva comuniştilor, a comunelor [exploatările colective] şi a evreilor. Suntem împotriva rechiziţiilor, a jafurilor şi execuţiilor efectuate de CEKA-uri”. 1 Ca şi ţăranii din Tambov, cazacii fac deosebire între comunişti şi Soviete, acele adunări populare suverane apărute odată cu revoluţia din februarie. Aluzia la evrei reflectă resentimentul epocii. Din punctul de vedere al ruşilor, mai ales la ţară, numărul evreilor din rândurile revoluţionarilor justifică denunţarea unui pretins „iudeo-bolşe vism”. Totuşi, antisemitismul nu este monopolul nimănui. Războiul civil a dat naştere unor numeroase pogromuri săvârşite de Verzi, de Albi, dar şi de Roşii, iar când partidul-stat comunist va fi consolidat, sub Stalin, evreii vor figura printre victimele regimului sovietic în aceeaşi măsură ca şi ne-evreii.

Cu sprijinul cazacilor, armatele albe ale lui Denikin reiau ofensiva. La sfârşitul primăverii anului 1919, întreaga regiune a Donului este eliberată. Contraatacul bolşevic se va desfăşura în două faze. În februarie 1920, Armata Roşie se întoarce, hotărâtă să-i facă pe cazaci să plătească pentru rezistenţa lor. Se cer treizeci şi şase de milioane de puduri de cereale, ceea ce înseamnă mai mult

130 RŢHIDNI, Moscova, f. 5, i. 2, d. 106, p. 7, apud Nicolas Werth, „Un État contre son peuple“, art. cit., p. 115 [ed. rom. cit., p. 96 - n. tr.].

decât producţia din regiune, toate rezervele alimentare simt confiscate, dar şi bunuri mărunte, cum ar fi „încălţăminte, haine, perne şi samovare”, după cum precizează un raport CEKA.[131] Razia bolşevică face ca tot mai mulţi ţărani să intre în rândurile insurgenţilor. În iulie, armata cazacă din regiunea Donului şi Kuban numără mai mult de 35.000 de oameni. Siliţi să bată în retragere într-o primă fază, bolşevicii se întorc în octombrie, de data aceasta nemaifiind izgoniţi. Începe a doua fază de „descazacizare”, cea mai ucigătoare. Un „plenipotenţiar pentru Caucazul de Nord şi Don” este numit de Moscova. Letonul Karl Lander înfiinţează tribunale speciale, aşa-numitele *troiki*, trei judecători desemnaţi dintre cekişti, însărcinaţi să pronunţe condamnări la moarte imediate. Şase mii de cazaci sunt executaţi doar în octombrie 1920. În satele suspectate de a fi sprijinit insurecţia, familii întregi sunt trimise în lagăre de concentrare, transformate, cu această ocazie, în lagăre ale morţii. „Adunaţi într-un lagăr din apropiere de Maikop, ostaticii – femei, copii şi bătrâni – supravieţuiesc în condiţii înfiorătoare, în noroiul şi frigul din octombrie […], scrie şeful CEKA într-un raport. Mor ca muştele […]. Femeile simt gata de orice pentru a scăpa de moarte. Soldaţii care păzesc lagărul profită de asta pentru a face comerţ cu aceste femei.”[132]

„CERERE DE URGENŢĂ DE VAGOANE PENTRU DEPORTARE ÎN MASĂ”.

Ordin al lui Sergo Ordjonikidze, preşedintele Comitetului revoluţionar al Caucazului de Nord, 23 octombrie îgso:

1. Arderea în întregime a târgului Kalinovskaia.

2. Golirea de toţi locuitorii a târgurilor Ermolovskaia, Romanovskaia, Samaşinskaia şi Mihailovskaia. Casele şi

131 Ibid., p. 116 [ed. rom. cit., p. 97 - n. tr.].

132 Ibid., p. 117 [ed. rom. cit., p. 98 - n. tr.].

pământurile care aparţin locuitorilor vor fi împărţite ţăranilor săraci şi mai ales cecenilor, care au dat dovadă întotdeauna de un profund ataşament faţă de puterea sovietică.

3. îmbarcarea în convoaie a întregii populaţii masculine de la optsprezece la cincizeci de ani din târgurile sus-menţionate şi deportarea lor, sub escortă, spre nord, pentru a îndeplini munci forţate de categorie grea.

4. Expulzarea femeilor, copiilor şi bătrânilor, având totuşi permisiunea de a se reinstala în alte târguri, mai la nord.

5. Rechiziţionarea tuturor vitelor şi tuturor bunurilor locuitorilor din târgurile sus-menţionate.

Raportul misiunii trimis trei săptămâni mai târziu lui Sergo Ordjonikidze:

— Kalinovskaia: târg ars în întregime, întreaga populaţie (4.220) deportată sau expulzată.

— Ermolovskaia: curăţată de toţi locuitorii (3.218).

— Romanovskaia: deportaţi 1.600; rămân de deportat 1 661.

— Samaşinskaia: deportaţi 1.018; rămân de deportat 1.900.

— Mihailovskaia: deportaţi 600; rămân de deportat 2.200.

De altfel, 154 de vagoane de produse alimentare au fost expediate la Groznîi. În cele trei târguri în care deportarea nu a fost realizată încă au fost deportate în primul rând familiile elementelor alb-verzi, precum şi elementele care au participat la ultima insurecţie. Printre cei care nu au fost încă deportaţi figurează simpatizanţi ai regimului sovietic, familiile soldaţilor Armatei Roşii, funcţionari şi comunişti. Întârzierea înregistrată de operaţiunile de deportare se explică prin lipsa vagoanelor. În medie, nu se poate trimite, pentru a duce operaţiunile la

bun sfârşit, decât un singur convoi pe zi. Pentru a îndeplini operaţiunile de deportare, cerem de urgenţă 306 vagoane suplimentare.

RTHIDNI, Moscova, f. 85, i. 11, d. 123, p. 15, *apud* Nicolas Werth, „Un État contre son peuple”, art. cât., p. 118 [„Un stat împotriva poporului său”, ed. rom. cât., pp. 98 – 99 – n.tr.].

Potrivit estimărilor, între 350.000 şi 500.000 de cazaci au fost ucişi sau deportaţi în 1919 – 1920, dintr-o populaţie de circa 3 milioane. Nicio altă regiune, la vremea respectivă, n-a cunoscut o asemenea teroare în masă. Soarta cazacilor nu este doar unică, ci o prefigurează pe cea care-i aşteaptă pe ţăranii ruşi la sfârşitul anilor 1920, când Stalin va decreta colectivizarea agriculturii, ceea ce se va solda cu sute de mii de morţi. Metodele folosite în regiunea Donului, la începutul acestui deceniu, pot fi considerate un fel de antrenament pentru ceea ce vor păţi ţăranii odată cu instalarea regimului sovietic. Ţăranii care au scăpat de „descazacizare” sunt apoi primele victime ale foametei care se anunţă. Slăbiţi, într-o regiune atinsă în mod special de secetă, vor muri cu miile. În primăvara anului 1921, satele cazace îşi vor fi consumat ultimele stocuri de hrană.

Va veni apoi un val de foamete care, în timpul verii, se va întinde atât de mult, încât va atinge aproape jumătate dintre locuitorii de la ţară. La sfârşitul anului 1921, 250.000 de persoane vor muri de foame pe teritoriul Donului; în luna iunie a anului următor, numărul lor va depăşi 500.000, dintr-o populaţie rurală de 1, 3 milioane. Foamea va pune capăt şi oricărei forme de rezistenţă.

Arma foamei

Foametea din 1921 – 1922, care face mai mult de 5 milioane de morţi, este consecinţa directă a politicii aplicate. Bolşevicii, cu Lenin în frunte, au exploatat această situaţie tragică pentru a duce la capăt eliminarea

unei ţărănimi libere care le deranja planurile. Câteva cifre arată amploarea suferinţei oamenilor de la sate începând de la revoluţie. Suprafaţa însămânţată a trecut de la 85, 6 milioane de hectare în 1916 la circa 53, 2 în 1922. Recolta de cereale şi cartofi a scăzut cu 57% între 1909 – 1913 şi 1921. Şeptelul în ansamblu a scăzut cu o treime, şi anume cu 42% la porcine, cu 35% la cai de povară, cu 24, 4% la bovine.[133] Socializarea pământurilor este prima cauză a acestor rezultate proaste. Din cauza ei, ţăranul s-a văzut, în mare parte, deposedat de rodul muncii lui. Înfiinţarea fermelor colective, vârf de lance al unei agriculturi raţionalizate, presupusă a deservi industria, a accentuat declinul acestui sector. Aceste ferme, numite „sovhozuri”, ar fi trebuit să-şi vândă surplusul statului; în realitate, au început să trăiască pe spinarea comunităţii. Preţul de cumpărare a cerealelor prea scăzut nu le permite să investească în materialul necesar exploatării pământului. Ţăranul colectivizat este un ţăran subvenţionat, silit să-şi procure de la piaţă cele de trebuinţă.

De la instalarea comunismului de război, statul deţine monopolul producţiei şi al distribuţiei. Puterea crede că este suficient să repartizeze penuria pentru a o gestiona. Or soarta fiecăruia în parte nu se îmbunătăţeşte atunci când cea a tuturor se înrăutăţeşte. Planul de raţionalizare decretat în 1919 instalează ţara în eşecul economic care-i va fi propriu sistemului socialist. Rusia sovietică deschide calea risipei generalizate, caracteristică acestui tip de regim. Cetăţenii sunt împărţiţi în cinci categorii de consumatori, în funcţie de merit. În frunte sunt lucrătorii care prestează muncă grea şi militarii, care primesc cele mai bune „raţii de clasă”, dar abia un sfert din cantităţile prevăzute, din cauza penuriei. Un sfert de kilogram de pâine pe zi, jumătate de kilogram de zahăr, un

133 Robert Conquest, Sanglantes moissons, ed. cit., p. 59 [ed. rom. cit., p. 63 - n. tr.].

sfert de kilogram de grăsime, două kilograme de scrumbie pe lună nu sunt suficiente pentru a satisface nevoile unui lucrător la muncă grea în

Petrograd.1 Inactivii sau intelectualii, în ceea ce-i priveşte, trebuie să se mulţumească deseori cu nimic. Ţăranii, consideraţi de putere nişte fiinţe înapoiate, egoiste, încremenite în bătătura lor, sunt responsabilii cei mai potriviţi pentru această penurie. Puterea hotărăşte să facă rechiziţii în zonele rurale pentru alimentarea oraşelor. În 1919, colectarea silită a grânelor atinge abia 39% din obiective, iar un an mai târziu, 34%.[134] Sărăcia afectează populaţia de la oraşe atunci când foametea loveşte la ţară, în timp ce ţăranii nu mai dispun de seminţele necesare pentru recolta viitoare. Războiul civil şi recrutarea sunt factori agravanţi, ca şi seceta din vara anului 1920. Ucraina, grânarul tradiţional al Rusiei, este regiunea cea mai atinsă.

Autorităţile exploatează situaţia. Politica lor transformă drama în dezastru şi provoacă şi mai mulţi morţi. În primul rând, foametea nu opreşte rechiziţiile. Un raport transmis de comisarul-şef Serghei Kamenev, în octombrie 1920, aminteşte mulţimile de ţărani înfometaţi din oblastiile Voronej şi Saratov, care implorau autorităţile locale să le lase puţin din grâul cules. „Aceste gloate au fost stârpite cu mitralierele”, precizează el.[135] În Ucraina, 53.000 de tone de cereale sunt rechiziţionate între vara anului 1921 şi 1922, când foametea este deosebit de ucigătoare acolo. Inconştienţa puterii? Orbire? Din vremea ţarismului, Lenin nu găsea cuvinte destul de aspre pentru

134 Nicolas Werth, Histoire de VUnion soviétique de Lénine à Staline, PUF, Paris, 2008, p. 152 [Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin (1917-1953), trad., cuvânt înainte şi note de Florin Constantiniu, Corint, Bucureşti, 2000, p. 34 - n. tr.].

135 Apud Alexander Yakovlev, Le Cimetière des innocents, ed. cit., p. 116.

a denunţa nepăsarea regimului imperial: „Toate ţările cunosc recolte proaste, însă doar în Rusia acestea provoacă nişte calamităţi ireparabile, ducând la foamete milioane de ţărani”, acuza el în 1912. Acum, când este în fruntea ţării, tonul s-a schimbat: „Situaţia noastră economică se îmbunătăţeşte zilnic”, pretinde el în noiembrie 1921, în plină tragedie.[136] Liderul bolşevic este insensibil la ce se întâmplă, fiindcă foametea îi serveşte interesele. După ce a trecut momentul de revoltă, o ţărănime înfometată devine prea slabă ca să mai lupte; atunci când cauţi de mâncare ca să supravieţuieşti, n-ai nici timpul, nici puterea de a porni la război. Foametea este un mijloc eficient de exterminare în masă, o metodă radicală de debarasare de „duşman”. Mai târziu, Stalin în Ucraina, Mao în China, Kim Ir-sen în Coreea, dar şi Pol Pot în Cambodgia se vor inspira din cinismul lui Lenin pentru a-i extermina, la rândul lor, pe concetăţenii lor cu milioanele. Foametea este expedientul cel mai sigur şi cel mai raţional pentru distrugerea oricărei forme de rezistenţă. Este soluţia finală în maniera comunistă.

Foametea dă ocazia puterii să-i lichideze pe toţi cei care pun piedici în calea obţinerii controlului total asupra societăţii. Nu este vorba de opozanţi, ci de ruşi care încearcă să se apere împotriva atacurilor puterii. Liga de Ajutor pentru Copii, care funcţiona din 1918, este suprimată. Aceasta avea ca membri militanţi fără partid sau, mai rău, foşti membri ai Cadeţilor, foşti eseri şi menşevici. Nu se mai punea problema, de acum înainte, ca „reprezentanţii burgheziei” să fie lăsaţi să se ocupe de progeniturile proletariatului, hotărăşte comisarul pentru învăţământ. O Comisie pentru îmbunătăţirea Vieţii Copiilor înlocuieşte Liga, avându-l în frunte pe Feliks Dzeijiński, responsabilul poliţiei politice. CEKA va şti să facă din ei

136 Apud Kostas Papaïoannou, Lénine ou Vutopie au pouvoir, ed. cit., p. 31.

mici sovietici. Biserica se află în linia întâi în această constrângere generală de raliere. Nicio putere spirituală nu trebuie să dispute monopolul puterii ideologice a partidului. Pentru Lenin, ecuaţia este simplă: religie = reacţiune. Datoria lui de revoluţionar este să-i elibereze pe compatrioţii săi de obscurantism. Cu 100 de milioane de credincioşi, 67 de episcopii, 54.457 de biserici, 57.105 preoţi şi diaconi, 1.488 de instituţii monahale care numără 94.629 de monahi, călugăriţe, novici şi novice[137], Biserica Ortodoxă reprezenta, în 1917, o putere insuportabilă pentru bolşevici. Cinci ani mai târziu, foametea le dă ocazia să zdrobească definitiv acest duşman. Lupta a început încă din ianuarie 1918, cu legea separării dintre Biserică şi stat. Toate bunurile bisericeşti au devenit proprietatea statului. Echipe de bolşevici au jefuit biserici şi mănăstiri. Apoi au venit interdicţia educaţiei religioase, privarea clericilor de drepturi civice, privarea de cartele pentru raţie, martiriul a mii de preoţi. În februarie 1922, un nou decret ordonă confiscarea tuturor obiectelor religioase din aur, argint sau pietre preţioase, sub pretextul adunării mijloacelor necesare pentru a veni în ajutor victimelor foametei.

„LOVIŢI MORTAL DUŞMANUL ÎN CAP”.

Scrisoare a lui Lenin către membrii Politbiuroului (extras)

19 martie 1922

Cu înfometaţi care se hrănesc cu came de om, cu drumuri presărate cu sute de mii de cadavre, acum şi numai acum putem (şi prin urmare suntem datori) să confiscăm bunurile Bisericii cu sălbăticie, fără milă. Acum şi numai acum, majoritatea nesfârşită a maselor de ţărani ne poate susţine sau, mai precis, poate să nu fie în măsură să susţină această mână de Sute Negre* clericale şi de

137 Robert Conquest, Sanglantes Moissons, ed. cit., p. 217 [ed. rom. cit., p. 214 - n. tr.].

mic-burghezi reacţionari. […] Astfel putem obţine un tezaur de mai multe sute de milioane de ruble-aur (gândiţi-vă la bogăţiile anumitor mănăstiri!). Fără acest tezaur nu se poate concepe nicio activitate de stat în general, nicio edificare economică în special şi nicio apărare a poziţiilor noastre. Trebuie să obţinem cu orice preţ acest tezaur de mai multe sute de milioane de ruble (poate chiar mai multe miliarde!).

Toate acestea nu pot fi făcute cu succes decât acum. Totul arată că nu ne vom atinge scopul într-un alt moment, pentru că doar disperarea provocată de foame poate antrena o atitudine binevoitoare, sau măcar neutră, a maselor faţă de noi. […] Cu cât reuşim să împuşcăm mai mulţi membri ai burgheziei reacţionare şi ai clerului, cu atât mai bine. Trebuie să dăm imediat o lecţie tuturor oamenilor de acest gen ca să nu se mai gândească la niciun fel de rezistenţă câteva decenii.

RTHIDNI, Moscova, f. 85, i. 11, d. 123, p. 15, citat de Richard Pipes (ed.), *The Unknown Lenin, from the Secret Archive*, Yale University Press, New Haven, 1996, pp. 152 – 153.

— Sutele Negre simt o organizaţie de extremă dreaptă anarhistă, apărută după revoluţia din 1905 (notă T.W.).

În zonele rurale înfometate, ţăranii îşi mobilizează ultimele forţe încercând să împiedice atingerea adusă celor sfinte. Arhivele indică 1.414 confruntări sângeroase şi moartea a 7.000 de călugări, dintre care jumătate călugăriţe.1 „Orice preot care se va opune confiscării bunurilor Bisericii trebuie transferat, ca duşman al poporului, în regiunile Volgăi cele mai atinse de foamete”, arată o notă a CEKA.[138] Foamea este deci bine văzută în acest caz, ca mijloc de exterminare. Patriarhul Tihon este

138 Ihid., p. 218 [ed. rom. cit., p. 218 - n. tr.], precum şi Orlando Figes, La Révolution russe, ed. cit., p. 919 [ed. rom. cit., p. 670 - n. tr.].

arestat. Puterea îl sileşte să se supună. Biserica Ortodoxă Rusă nu şi-a revenit niciodată după această ofensivă. În ceea ce priveşte bunurile confiscate – peste 600 kg de aur, peste 414.000 kg de argint, 35.670 de diamante, aproape 270 kg de pietre preţioase… potrivit unui calcul parţial[139] –, acestea au servit la alimentarea casei de bani a statului sau a celei a CEKA; doar o parte infimă a fost folosită ca să se cumpere hrană pentru cei care aveau nevoie.

Rusia a cunoscut numeroase perioade de foamete ucigătoare de-a lungul istoriei. Cea care loveşte ţara în 1921 – 1922 nu are termen de comparaţie, înfometarea inamicului nu este o metodă inedită, dacă ne gândim la asedierea de oraşe, la tehnicile de încercuire folosite de toate armatele lumii, din negura vremurilor. Este vorba de o metodă barbară, veche de când lumea. Bolşevicii au inovat folosind acest procedeu împotriva propriului popor şi făcând din el o armă politică. Nu e un joc al hazardului, un simplu accident al istoriei, ci e vorba în acest caz despre exploatarea morbidă a unor circumstanţe dramatice, de o politică voită. În 1921, Lenin încă nu stăpâneşte procesul în întregime. Foametea provocată, voită, exterminatoare, care va lovi ulterior Uniunea Sovietică, China, Cambodgia sau alte ţări comuniste, înseamnă crime în masă săvârşite în secret, departe de privirile restului lumii. În cazul acestei prime foamete de tip comunist, Occidentul a fost chemat în ajutor. Presiunea intelectualilor ruşi, de care puterea încă avea nevoie la vremea respectivă, relativa fragilitate a statului în acel moment, extinderea foametei în oraşe, toate acestea au îndemnat probabil Moscova să accepte primirea ajutoarelor din afară.

La ai iulie 1921, un grup de personalităţi ruse lansează, la Moscova, Comitetul de Stat pentru Ajutorarea Victimelor Foametei (Pomgol), cu scopul de a trimite

139 Ihid., f. 3, i. 60, d. 23, pp. 76-77.

voluntari care să combată foametea în regiunile sinistrate. Apelul Comitetului este auzit, din Statele Unite, de către Herbert Hoover, secretar de stat al comerţului, dar şi preşedinte al American Relief Administration, ARA, o organizaţie umanitară pe care o crease pentru a veni în ajutor populaţiilor Europei după Primul Război Mondial. Hoover, quaker de-o viaţă, nu-şi face niciun fel de iluzii în privinţa noului regim. Pune două condiţii pentru a interveni: ARA să poată lucra total independent în Rusia, iar regimul să-i elibereze pe americanii pe care-i ţine închişi de la revoluţie. „Hoover ar trebui pedepsit, ar trebui să i se ardă o palmă peste faţă în public, să vadă toată lumea”, tună Lenin aflând aceste pretenţii.1 La 21 august, este semnat un acord, la Riga, între ARA şi Maksim Litvinov, reprezentantul guvernului sovietic. Rusia numără la vremea respectivă 35 de milioane de victime ale foametei, iar ajutorul devine o necesitate imperioasă dacă se vrea salvarea puterii înseşi, dar neîncrederea este cea de rigoare: „Tovarăşe Molotov, referitor la acordul cu Hoover, trebuie să ne aşteptăm la o afluenţă masivă de americani – scrie Lenin. Ar trebui să ne gândim să-i supraveghem şi să rămânem informaţi. Sugerez ca Biroul Politic să dispună crearea unei comisii care să aibă drept sarcină pregătirea, elaborarea şi punerea în aplicare a unei supravegheri îndeaproape a străinilor, prin intermediul CEKA şi al altor organisme.”[140] În acelaşi timp, Pomgol-ul este desfiinţat, membrii săi sunt arestaţi, acuzaţi de complot şi de activităţi contrarevoluţionare. Fiind semnat acordul cu ARA, „sufletele frumoase” care au alertat lumea referitor la această dramă au devenit inutile. În primăvara anului 1922, cea mai mare parte a intelectualilor din Comitet vor fi expulzaţi din Rusia. Maxim Grorki, care era la originea apelului, este şi el silit

140 Orlando Figes, La Revolution russe, ed. cit., p. 956 [ed. rom. cit., p. 696 - n. tr.].

la exil în străinătate. Se va întoarce în Rusia după mulţi ani, invitat de Stalin, pentru a deveni principalul lăudător al regimului sovietic.

La apogeul intervenţiei sale umanitare, în vara anului 1922, ARA a hrănit 10 milioane de victime ale foametei. În total, asociaţia va contribui cu 61 de milioane de dolari la ajutorarea Rusiei şi va salva 25 de milioane de vieţi omeneşti, mai ales în regiunea Volgăi. Condiţiile puse de Hoover n-au fost niciodată respectate. Centrele de ajutor ale ARA s-au putut instala peste tot, dar întotdeauna sub autoritatea CEKA, care-şi rezerva dreptul de a-i expulza pe americanii consideraţi indezirabili. Cât despre ruşii angajaţi de asociaţie, aceştia vor fi, în cea mai mare parte, trimişi în lagăre de concentrare, îndată după încheierea acţiunilor de ajutorare. În decembrie 1922, ajutorul internaţional s-a oprit, când lumea a aflat, cu stupefacţie, că foametea nu împiedică regimul sovietic să exporte milioane de tone de cereale.1 Acest cinism este prost văzut în Occident. După câteva luni, ARA se retrage din Rusia. În continuare, Moscova a dorit mereu să treacă sub tăcere acest moment de rătăcire umanitară. Istoriografia oficială va ajunge să adopte punctul de vedere al lui Lenin, potrivit căruia acest elan internaţional ascundea o acţiune subversivă împotriva propriei lui puteri, cu agenţi străini „lansaţi într-o acţiune masivă de corupere a unor cekişti înfometaţi şi zdrenţăroşi”[141][142]. Numărul victimelor salvate datorită acestui ajutor n-a contat niciodată în ochii autorităţilor sovietice.

Dreptul popoarelor

Politica instaurată după lovitura de stat a urmărit adesea contrariul promisiunilor făcute. După octombrie

141 RŢHIDNI, Moscova, f. 17, i. 3, d. 21444, p i.

142 Notă a lui Lenin către Josef Unschlicht (adjunct al lui Dzeijinski la CEKA), din 21 septembrie 1921, în Richard Pipes, The Unknown Lenin, ed. cit., p. 135.

1917, bolşevicii se comportă ca nişte ideologi străini de realităţile care-i înconjoară. Confruntaţi cu dificultăţile concrete ale administrării ţării, modelează lumea înconjurătoare după ideile lor. Acest fel de a proceda este dintre cele mai comode, pentru că evită o punere sub semnul întrebării a teoriei, dar este şi dintre cele mai distrugătoare, trebuind să se realizeze prin forţă adaptarea concretului la abstract, a realului la idee, astfel încât necesităţile să coincidă cu speranţa revoluţionară. Putea fi oare altfel, din moment ce comuniştii s-au crezut mereu cel mai bine înzestraţi pentru a da poporului ceea ce are nevoie? Purtarea lui Lenin faţă de naţionalităţile ce populează imensul teritoriu rus este caracteristică acestui mod de a proceda. După promisiunile iniţiale de emancipare a urmat o politică voluntaristă, pentru a impune naţiunilor care înconjoară Rusia unicul model socialist dorit de el. Un neocolonialism comunist, şi acesta în slujba Moscovei, va lua locul colonialismului ţarist. Pentru popoarele de la periferie, deziluzia avea să fie totală.

La recensământul din 1897, ultimul de acest tip, ruşii reprezentau ceva mai mult de 44% din populaţia totală a ţării. Constituţia elaborată după revoluţia avortată din 1905 a recunoscut dreptul popoarelor de a-şi face cunoscute doleanţele, cu condiţia să respecte cadrul imperiului. Revendicările epocii n-au lăsat să apară nicio tendinţă separatistă. Toate popoarele sperau în reforme, democratizare, egalitate în drepturi, dar niciunul nu dorea distrugerea statului centralizator. După revoluţia din februarie 1917, Partidul Cadeţilor s-a pronunţat pentru autonomie culturală, socialiştii revoluţionari au pledat pentru o soluţie federativă, în timp ce bolşevicii fluturau, ca lozinci maximaliste, autodeterminarea până la posibila separare. Potrivit lui Lenin, dezagregarea imperiului trebuia să fie cheia care să-i deschidă porţile puterii.

Popoarele vizate au crezut, la rândul lor, în aceste promisiuni de emancipare.

Confruntat cu chestiunea naţională, liderul bolşevic ajuns la putere va cânta pe diferite tonalităţi. Teoretic, marxismul său îl face să creadă în primatul luptei de clasă. „Lozinca culturii naţionale constituie o înşelătorie burgheză” – scrisese el în 1913, în *Note critice în problema naţională*. „Lozinca noastră este cultura internaţională a democratismului şi a mişcării muncitoreşti din lumea întreagă.”[143] Naţionalismului strict al capitaliştilor care nu se gândesc decât la interesele lor, el opune internaţionalismul proletarilor care n-au de pierdut decât lanţurile. Condamnarea de către el a Primului Război Mondial, care l-a proscris în cadrul mişcării socialiste europene, i-a dovedit fidelitatea faţă de dogmă. Dar fervoarea naţionalistă care a pus stăpânire pe popoare în acel moment l-a făcut să înţeleagă că acest sentiment colectiv reprezenta totuşi un factor mobibzator formidabil. El întreprinde o mică revoluţie teoretică prin eseul său *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, care prezintă emanciparea naţională drept fermentul revoluţionar al secolului XX. În acest text, răul naţionalist devine un mijloc de dezagregare a imperiilor, a puterilor colonialiste şi a vechilor dinastii ce domină Europa. Sub pana lui Lenin, mişcările de eliberare naţională sunt purtătoare ale unui nou suflu revoluţionar în momentul în care clasa muncitoare are tendinţa de a se îmburghezi, contrar celor prezise de Marx. Potrivit acestei noi teorii, Rusia, mozaic de popoare şi de naţiuni, devine o ţară făgăduită socialismului, în ciuda întârzierii ei economice, în ciuda slăbiciunii unui proletariat în întregime tânăr. Succesul bolşevicilor după octombrie 1917 a ţinut, în parte, de principalele lor două cuvinte de ordine, şi anume

143 în V.I. Lenin, Opere complete, ed. cit., voi. 24 (1964), pp. 125-162, aici 132 (n. tr.).

pământul dat ţăranilor şi dreptul de autodeterminare al popoarelor, promisiuni pe care s-au grăbit să le trădeze, după cum se ştie.

Pentru Lenin, chestiunea naţională nu are semnificaţie proprie. Este un element într-o strategie revoluţionară, are valoare instrumentală. El crede că revoluţia socialistă va rezolva automat conflictele naţionale, dar, până atunci, vede în principiul autodeterminării un puternic instrument de a trezi conştiinţa revoluţionară la minorităţile oprimate. *Declaraţia drepturilor popoarelor Rusiei*, redactată în noiembrie 1917, se îndreaptă în această direcţie, proclamând: 1) egalitatea şi suveranitatea popoarelor Rusiei; a) dreptul la autodeterminare al popoarelor Rusiei, inclusiv dreptul de secesiune; 3) abolirea tuturor privilegiilor şi dezavantajelor întemeiate pe naţionalitate sau religie; 4) dezvoltarea liberă a minorităţilor naţionale şi a grupurilor etnice aflate pe teritoriul rus. Începând din luna mai 1918, comisarul poporului pentru naţionalităţi, Stalin, în acord cu Lenin, precizează totuşi în ce cadru restrâns şi supravegheat înţeleg bolşevicii să respecte aceste drepturi. Puterea sovietică recunoaşte autonomia doar dacă este plasată sub direcţia şi controlul Moscovei. Acest statut nu-i este acordat naţiunii, ci clasei muncitoare şi ţărănimii muncitoare, şi doar dacă acestea susţin politica în curs. Stalin şi Lenin cad de acord asupra faptului că nimic nu trebuie să se pună de-a curmezişul unui stat centralizat.

Dispunerea de un partid hotărât şi disciplinat este o condiţie necesară, dar nu suficientă, pentru a ajunge la socialism. Succesul revoluţiei depinde mai ales de un stat capabil să călăuzească ţara pe făgaşele viitorului. Odată dobândită puterea, Lenin şi-a axat politica pe acest obiectiv esenţial. Cu cât statul va fi mai puternic şi mai temut, cu atât planul va avea şanse mai mari de reuşită.

Socialismul lui Lenin este un socialism de stat, iar toate vorbele despre puterea poporului – muncitori, ţărani, minorităţi naţionale... – cel mai adesea n-au servit decât drept alibiuri ideologice. Salvarea Rusiei sovietice depinde de capacitatea puterii, a partidului, de a-şi institui propria lege. În acest cadru, un stat puternic este, cu necesitate, centralizator. Cu alte cuvinte, emanciparea popoarelor este un ferment revoluţionar util atâta vreme cât este vorba de distrugerea imperiului, dar dăunător îndată ce vine vremea construirii socialismului. După octombrie 1917, puterea bolşevică a adoptat deci două atitudini faţă de naţionalism. Combaterea acestuia atunci când pune în discuţie unitatea imperiului şi când contestă rolul centralizator al statului socialist, şi susţinerea lui dacă-i îngăduie poporului să facă corp comun cu regimul pentru apărarea patriei socialiste „una şi nedespărţită”. Singurul naţionalism permis e cel care-i serveşte statului drept instrument pentru a-i întări controlul asupra societăţii. Rusia sovietică va abuza de naţionalismul „pozitiv”, acest sprijin puternic al popoarelor, pentru a întemeia o ideologie naţional-comunistă care, fără îndoială, a reprezentat cel mai influent curent politic al secolului XX. Va fi greu atunci să se găsească mai mulţi naţionalişti decât ţări care să se declare de partea internaţionalismului proletar.

Conflictul dintre Polonia şi Rusia sovietică, din primăvara anului 1920, este cea dintâi manifestare a naţional-comunismului. Cu un an înainte, intervenţia corpurilor expediţionare occidentale, alături de Armatele Albe, dăduse naştere unei mobilizări naţionale, în numele patriei în pericol. Tânăra Armată Roşie condusă de Troţki primise deja sprijinul a numeroşi ofiţeri ai fostei armate imperiale, sensibili la tema agresiunii străine. În faţa Poloniei, duşmanul tradiţional, Moscova va miza deschis pe filonul naţionalist. Acest conflict este o consecinţă a Tratatului de la Versailles, care a dezmembrat imperiile

centrale după înfrângerea lor în 1918. Cu această ocazie, Polonia şi-a redobândit, la 11 noiembrie, independenţa pierdută cu un secol mai înainte. Mareşalul Jozef Piłsudski, care o conduce, este un progresist coborât din tramvaiul socialist la staţia „Independenţei”, după propriile lui cuvinte.[144] El visează să creeze, în jurul Poloniei, o federaţie cuprinzând Belarus, Ucraina şi Lituania, un gen de reconstituire a marelui regat polono-lituanian din secolul al XVI-lea. O asemenea uniune permitea ridicarea unei bariere în faţa Rusiei, vechiul inamic, devenit, de altfel, locul unei revoluţii care-l neliniştea pe mareşal. Piłsudski lansează o ofensivă împotriva Kievului la începutul anului 1920, în momentul în care Moscova este ocupată cu oprirea armatelor albe şi cu războiul împotriva ţărănimii. La 29 aprilie în acel an, bolşevicii cheamă la apărarea Republicii Sovietice. „Muncitori, ţărani, cetăţenii respectaţi ai Rusiei”, toată lumea trebuie să se adune în spatele puterii. În împrejurări potrivnice, nu se mai pune problema „duşmanului de clasă”. La 7 mai, capitala ucraineană cade în mâinile polonezilor. În aceeaşi zi, *Pravda*, organul partidului, publică un editorial de mobilizare generală. Datoria „tuturor patrioţilor” este de a apăra ţara de „invadatorii polonezi” care „încearcă să smulgă de la noi pământurile care au aparţinut dintotdeauna ruşilor” 1. În paginile aceluiaşi cotidian, generalul Bruşilov, fostul comandant suprem al armatei ţariste, îşi îndeamnă foştii camarazi de arme să-şi uite motivele de nemulţumire. „Să ne facem datoria, să ne apărăm Rusia iubită, chiar cu preţul vieţii”, scrie el. Uniunea sacră este un succes. În august 1920, Armata Roşie va număra zeci de mii de foşti ofiţeri şi subofiţeri ţarişti. Presa bolşevică supralicitează cu lozincile naţionaliste, chiar xenofobe. Organul Armatei Roşii pune în opoziţie „iezuitismul înnăscut al polonezilor” şi „spiritul

144 Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 77.

onorabil şi deschis al rasei din Rusia Mare”[145][146]. Acest derapaj, ce-i drept, îi va aduce ziarului suspendarea temporară a publicării. Apărarea patriei socialiste nu trebuie să fie doar problema ruşilor, proclamă, la rândul său, Karl Radek, în numele Cominternului, organizaţia creată de Moscova în 1919 pentru răspândirea revoluţiei la scară mondială. „După cum Rusia este singura ţară în care clasa muncitoare a luat puterea, muncitorii din lumea întreagă trebuie, de acum înainte, să devină patrioţi ruşi”, afirmă el în *Pravda* din 11 mai. Impulsul naţionalist cimentează Armata Roşie. Polonezii sunt siliţi să se retragă până la frontierele iniţiale. Lenin vrea să exploateze situaţia, să spargă lacătul Poloniei, pentru a veni în ajutor revoluţionarilor germani. Naţionalismul şi internaţionalismul se confundă, dar Moscova mizează tot pe filonul naţionalist pentru a-şi mobiliza trupele. „Armate roşii, înainte! Eroi, să pornim în marş spre Varşovia!”, exclamă Troţki în ordinul său din 6 august. Aventura militară se încheie la porţile capitalei polone, pe malurile Vistulei, când armata lui Tuhacevski este învinsă de cea a lui Piłsudski. Pacea semnată la Riga în martie 1921 le satisface pe cele două părţi. Polonia obţine, în est, frontiere mai bune decât cele atribuite de Tratatul de la Versailles, în special o parte din Ucraina, iar Rusia sovietică limitează pagubele unui conflict pe care nu-l mai putea controla.

Puterea a exacerbat sentimentul naţionalist împotriva Poloniei, fiindcă acesta îi era interesul. În schimb, imediat ce alte popoare dau semne că vor să se emancipeze, Moscova se împotriveşte prin toate mijloacele. Naţionalismul este o armă cu două tăişuri, din

---

145A pud Orlando Figes, La Révolution russe, ed. cit., p. 859 [ed. rom. cit., p. 627 - n. tr.].

146 Ad.

care este utilă doar cea care serveşte puterii comuniste. Finlanda şi ţările baltice au simţit foarte rapid acest lucru. La Helsinki, Armata Roşie s-a opus creării unui guvern revoluţionar local pentru a instaura, în schimb, o republică socialistă agreată de Moscova şi care a semnat, în grabă, un tratat de prietenie cu statul sovietic. Germanii, chemaţi în ajutor de revoluţionarii finlandezi scandalizaţi de aceste metode bolşevice, au rezolvat problema acordând ţării independenţa. Un scenariu similar s-a derulat în Lituania, Estonia şi Letonia. După retragerea trupelor germane, în urma armistiţiului din 1918, Moscova a încercat să înfiinţeze guverne fidele ei. Intervenţia britanică a contracarat acest plan, acordând un început de independenţă ţărilor baltice. Cât despre Lituania, ea îşi va câştiga libertatea mai târziu, datorită Poloniei, în cadrul Tratatului de la Riga din martie 1921.

Încă de la începutul regimului bolşevic, o intervenţie străină se dovedeşte a fi, pentru popoarele vecine Rusiei sovietice, un mijloc mai sigur de a ajunge la independenţă decât principiile proclamate de Moscova. Cazul Ucrainei şi al Georgiei sunt clarificatoare în acest sens. La Kiev, o Rada, consiliu naţional, a proclamat Republica Democrată Ucraineană la 19 noiembrie 1917. La scurtă vreme, la alegerile pentru Adunarea Constituantă, abia 10% din voturi sunt obţinute de bolşevici (52% de socialiştii revoluţionari). La Congresul Sovietelor, care se ţine în capitala ucraineană la jumătatea lunii decembrie, bolşevicii sunt din nou în minoritate. Delegaţii comunişti se separă atunci şi se duc să se instaleze în estul ţării, la Harkov, oraş ocupat de Armata Roşie, în vederea formării unui „guvern sovietic”. Bolşevicii vor stăpâni timp de câteva săptămâni asupra acestei părţi răsăritene a Ucrainei, cu puternică prezenţă rusofonă, perioadă în care s-au închis şcolile şi instituţiile ucrainene pentru a impune cultura rusă. Mărtips Lăcis (Martin Laţis), unul dintre cei

mai cruzi adjuncţi ai lui Dzeijiński în CEKA, instaurează acolo un climat de teroare, mai ales ordonând execuţia oricărei persoane surprinse că vorbeşte în ucraineană.[147] în acelaşi timp încep, la ordinul lui Lenin, primele rechiziţionări de cereale care trebuiau să ducă la foametea ucigătoare din 1921 – 1922. Înaintarea trupelor germane, la vremea respectivă încă în război împotriva Rusiei, pe teritoriul ucrainean pune capăt experienţei acestui „guvern sovietic" în Ucraina. Cu toate acestea, Moscova nu renunţă deloc la redobândirea Ucrainei, a cărei bogăţie agricolă şi industrială îi este indispensabilă noului regim.

În martie 1918, în timpul negocierilor de la Brest-Litovsk, Rada ucraineană trimite o delegaţie care să pledeze pentru independenţa ţării. Presat să încheie acest război, Lenin cedează. Tratatul recunoaşte implicit dreptul de autodeterminare al Kievului. Dar liderul bolşevic va lua înapoi, la Moscova, ceea ce fusese silit să cedeze la Brest-Litovsk. Un partid comunist ucrainean îşi face apariţia, în mod oportun, în capitala rusă. Încă de la primul congres, în iulie 1918, delegaţii votează alipirea de PC bolşevic. Mâna a fost jucată, interesele Rusiei şi ale Ucrainei sovietice simt unite prin interpunerea partidelor comuniste. Un al doilea congres, la sfârşitul lunii octombrie, îşi stabileşte ca obiectiv „unirea Ucrainei cu Rusia". „Sloganul autodeterminării naţionalităţilor a fost transformat într-o armă a contrarevoluţiei", denunţă, cu această ocazie, bolşevicul Kamenev.1 Comuniştii ruşi inaugurează în acea zi o tactică faţă de străinătatea vecină ce va fi folosită cu succes atâta vreme cât va dura regimul sovietic. PC ucrainean îi va servi Moscovei drept cal troian pentru a pune mâna pe Ucraina, în numele unei „legitimităţi" în întregime bolşevice. Mai târziu, în anii 1940 bunăoară, Stalin se va folosi de acelaşi „şiretlic"

147 Robert Conquest, Sanglantes Moissons, ed. cit., p. 37 [ed. rom. cit., p. 42 - n. tr.].

pentru a pune stăpânire pe ţările Europei de Est prin intermediul partidelor comuniste „naţionale”, create de el *ex nihilo*.

În februarie 1919, Armata Roşie ocupă din nou o parte din Ucraina, după plecarea trupelor germane hotărâtă de armistiţiul din noiembrie 1918. Timp de doi ani, teritoriul ucrainean devine un vast câmp de bătălie în care se confruntă, pe măsură ce înaintează trupele, Roşiii, Albii, Verzii, dar şi adepţi ai independenţei (Petliura) şi anarhişti (Mahno). Această baie de sânge, alături de confiscările de cereale, explică de ce poporul ucrainean avea să fie principala victimă a foametei din 1921 – 1922. Confruntările se încheie printr-o împărţire a Ucrainei, în principal între Polonia şi Rusia. Lenin, care promisese autodeterminarea în cazul înfrângerii Albilor, nu s-a ţinut de cuvânt. Republica Socialistă Sovietică Ucraina se integrează, în decembrie 1922, în federaţia sovietică rusă, înainte să devină, în 1924, în momentul înfiinţării URSS, una dintre cele patru „republici” ale noii Uniuni Sovietice. Soarta Kievului este pecetluită, iar aceasta până la căderea comunismului, şaptezeci de ani mai târziu.

„Dreptul la divorţ nu înseamnă obligaţia de a divorţa”, proclama Lenin.[148] Ar fi mai corect să vorbim de mariaj forţat cu bolşevicii. În special gruzinii au cunoscut această experienţă. În ochii Rusiei sovietice, Georgia, începând din perioada de după octombrie 1917, cumula trei tare: proclamarea independenţei (26 mai 1918), guvernarea de către menşevici – duşmanul intim –, precum şi cererea protecţiei Germaniei pentru a scăpa de orientările moscovite. În mai puţin de patru ani, Moscova avea să rezolve această chestiune gruzină în modul cel mai potrivit propriilor interese. Într-o primă perioadă, bolşevicii, slăbiţi de războiul civil, au ajuns la compromis cu Tbilisi. Tratatul din 7 mai 1920 între Rusia şi

148 Id. [ed. rom. cit., p. 43 - n. tr.].

Georgia recunoaşte independenţa acesteia din urmă. Nouă luni mai târziu, trupele Armatei Roşii invadează teritoriul pentru a proclama aici, la 25 februarie 1921, Republica Sovietică Gruzină. Între aceste două date, Tbilisi a fost victima unui scenariu în stilul celui din Ucraina, cu destabilizare internă şi presiune din exterior. Tratatul din 7 mai a obligat guvernul gruzin să legalizeze Partidul Comunist vasal Moscovei. În câteva luni, comuniştii s-au spetit să submineze autoritatea puterii, în timp ce, la hotare, Armata Roşie înmulţea provocările. Kremlinul hotărăşte, în final, să intervină pentru a pune capăt pretinselor „conflicte interetnice". Georgia este o ţară de importanţă strategică, pentru accesul la Marea Neagră, şi bogată din punct de vedere economic, datorită minereurilor. E o cucerire de calitate pentru Rusia sovietică. Moscova deleagă aici trei dintre cei mai buni comunişti ai săi pentru a instaura ordinea bolşevică: gruzinii Stalin şi Ordjonikidze, cekistul Dzeijiński. Metodele folosite de acest trio se dovedesc atât de brutale, încât chiar comuniştii gruzini vor ajunge să se plângă la Lemn. „Chestiunea gruzină" face parte dintre greşelile care-i vor fi reproşate lui Stalin atunci când se va pune problema succesiunii liderului bolşevic bolnav.

Între 1920 şi 1922, Moscova a reuşit să reconstruiască mare parte din imperiul ţarist pierdut după Brest-Litovsk. La sfârşitul acestui proces, Rusia sovietică va integra şaptesprezece republici şi regiuni autonome. Dacă statutele fac deosebire între autonomia politică, în cazul republicilor, şi autonomia administrativă, în cazul regiunilor, în practică, competenţele lor sunt sensibil identice, reduse şi obstrucţionate de intervenţia permanentă a partidelor comuniste. Pentru toată lumea, autodeterminarea a fost, în ultimă instanţă, hotărâtă şi manipulată de comunişti, realizându-se sub presiunea guvernului rus. Această recucerire subliniază profund

eşecul ideologiei revoluţionare pe care pretindea că o propune noua putere. Aceasta se impune prin forţa armelor şi nu prin voinţa popoarelor; pe deasupra, pune piciorul în zone înapoiate, în care proletariatul este aproape inexistent. Pe urmele sale, „revoluţia" din 1917 se dovedeşte deci orientată strict spre Marea Rusie. În Ucraina, în Transcaucazia, în Asia Centrală, victoria bolşevică a însemnat sfârşitul independenţei.

Moscova sovietică a pus la punct un sistem de cucerire şi de dominaţie original care va permite, mai târziu, URSS să facă uitat, în decursul avansărilor ei teritoriale, faptul că va deveni unul dintre cele mai mari imperii coloniale din lume, până la căderea sa în 1991. Alcătuirea Partidului Comunist bolşevic rus la începutul regimului dă o indicaţie interesantă asupra adevăratului loc rezervat naţionaliştilor într-o ţară care se pretinde model de internaţionalism. Din cei 375.901 aderenţi comunişti în 1922, 72% erau ruşi.[149]

În paradisul muncitorilor

La cinci ani după preluarea puterii, partidul nu este mai reprezentativ pentru proletari decât era înainte de lovitura de stat. În 1922, abia 10% dintre membrii săi se puteau numi muncitori adevăraţi. Majoritatea aderenţilor (66%) face parte din personalul administrativ şi de conducere1, ceea ce mai târziu se va numit „nomenclatură", singura categorie socială care profită de sistem. Proletarii, deja puţin numeroşi în Rusia ţaristă, sunt o specie pe cale de dispariţie începând cu venirea comunismului, în 1917, ţara număra 3.000.000 de muncitori, iar 1922 nu sunt mai mult de 1.200.000.[150] Războiul civil care duce la oprirea producţiei,

149 Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 126. 156 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

150 Dominique Colas, Le Léninisme, PUF, Quadrige, Paris, 1988, p. 213.

dezorganizarea datorată exproprierilor, dar şi privaţiunile şi bolile explică acest declin important. Văzând aceste cifre, Rusia sovietică poate trece cu greu drept patria proletarilor. Cu atât mai puţin este paradisul lor.

Muncitorii sunt, fără îndoială, categoria socială cea mai dezamăgită începând cu 1917. Ei resimt mai mult decât toţi ceilalţi cum dictatura proletariatului se reduce la o dictatură a partidului – sau, mai rău, o dictatură asupra proletariatului. Condiţiile şi normele de muncă, salariile şi puterea de cumpărare s-au degradat începând cu lovitura de stat. Nemulţumirea a avut ca efect o scădere considerabilă a producţiei în fabrici. În 1919, productivitatea muncii reprezintă 29, 1% faţă de cea din 1913.[151] „Ei se fac că ne plătesc, noi ne facem că muncim”, spune o anecdotă care va circula mai târziu în URSS şi în numeroase ţări cu economie socialistă. Muncitorii ruşi, tocmai „sovietizaţi”, au pus-o în practică încă de la începutul regimului. Scăderea productivităţii este o consecinţă a unui absenteism puternic. În mai 1920, de pildă, jumătate dintre muncitori au părăsit uzinele Moscovei.[152] Dificultăţile de aprovizionare, lipsa de produse de primă necesitate îi sileşte pe muncitori să plece la ţară ca să obţină cele trebuincioase. Nu exodul rural caracterizează Rusia epocii, ci un exod citadin. În faţa acestei probleme, puterea reacţionează în singurul mod pe care-l cunoaşte, coerciţia.

Lenin, pentru care lumea muncitorilor rămâne necunoscută, a vrut să introducă în fabrici taylorismul şi sistemul de remuneraţie cu bucata, pentru a-i sili pe muncitori să producă mai mult. Şi-a anunţat planul în *Sarcinile imediate ale puterii sovietice*, text scris în aprilie

151 Michel Heller, Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique, L’Age d’homme, Lausanne, 1974, p. 41.

152 Nicolas Werth, Histoire de VUnion soviétique, ed. cit., p. 153 [ed. rom. cit., p. 31 - n. tr.].

1918. Pentru marxişti, ambele metode sunt, în general, asimilate cu cea mai rea dintre exploatările capitaliste. Potrivit lor, organizarea ştiinţifică a muncii pusă la punct de americanul Taylor este sinonimă cu „ritm infernal”, iar salariul la bucată duce la dezbinarea muncitorilor în numele competitivităţii, în acest text, Lenin mătură din cale aceste temeri, pretinzând că o conducere de uzină sovietică n-ar putea cădea în asemenea devieri. Regimul sovietic nu va ajunge să impună taylorismul în fabrici, din cauza insuficientei rigori ştiinţifice. În schimb, plata cu bucata va deveni mai târziu regulă în cea mai mare parte a uzinelor comuniste din lume, în timp ce acest tip de remuneraţie, considerat prea nedrept, va fi proscris încetul cu încetul în ţările capitaliste, în urma bătăliilor sindicale.

Pentru sporirea productivităţii, autorităţile bolşevice aleg, în final, să-i lege pe muncitori de uzina lor. Obligarea acestora să rămână la locul lor de muncă este cel mai bun mijloc de a împiedica dezertările. Munca devine un „drept obligatoriu” pentru toţi cetăţenii cu vârsta între 16 şi 50 de ani. Este vorba de limitarea mobilităţii mâinii de lucru, dar şi de înregimentarea acesteia. A nu putea face dovada unui loc de muncă poate însemna condamnarea pentru „parazitism social”. Munca şi represiunea simt acum legate. Este instituit un Comitet Principal pentru Munca Obligatorie, Glavkomtrud, prezidat de Dzeijiński, şeful poliţiei politice. Simt înfiinţate tribunale disciplinare pentru muncitori. Acestea pot impune pedepse mergând de la simpla mustrare la obligaţia unor „sarcini deosebit de dificile de utilitate socială”. Pentru cei mai recalcitranţi, se ajunge la lagărul de concentrare: „Perturbatorii încăpăţânaţi, care refuză să se supună sancţiunilor disciplinare, sunt pasibili, ca fiind nemuncitori, de concediere şi încarcerare în lagărele de concentrare.”[153] Munca silnică devine pedeapsa supremă pentru muncitorii

153 Léon Trotsky, Terrorisme et communisme, ed. cit., p. 178.

nemulţumiţi. Bolşevicii promiseseră să-i elibereze de alienare, dar îi condamnă să lucreze cu forţa.

În primăvara anului 1919 apar sâmbetele comuniste, *subotniki*, zile de muncă suplimentară, „voluntară”, neremunerată. Aceste sâmbete obligatorii sunt, la început, rezervate comuniştilor, ca să dea exemplu, înainte de a fi aplicate tuturor. În iunie 1919 este înfiinţat carnetul de muncă. Devine imposibil, pentru orice cetăţean în vârstă de peste 16 ani, să schimbe întreprinderea fără acest document. Un instrument perfect de control social, care aminteşte de metodele capitaliste ale secolului al XIX-lea, cu livretul de muncitor.

La începutul anului 1920, Troţki propune să se strângă din nou şurubul. Rusia sovietică îi datorează deja lagărele de concentrare şi luarea de ostatici ca mijloace de constrângere; din cauza lui, se angajează pe calea militarizării muncii. Noţiunea de „muncă liberă” este burgheză, proclamă el; trebuie insuflat „fiecărui muncitor sentimentul că este un ostaş al muncii, care n-are dreptul să dispună liber de el însuşi”. Îşi dezvoltă ideea la cel de-al DC-lea Congres al partidului, la sfârşitul lunii martie 1920. Potrivit lui, muncitorul trebuie să asculte ca un simplu soldat. „Dacă primeşte un ordin, trebuie să-l execute, precizează el. În caz de neîndeplinire, va fi condamnat pentru dezertare şi va trebui să suporte pedeapsa”. 1 Munca sau moartea, iată noua alternativă. Dacă-i dăm crezare lui Troţki, capacitatea socialismului de a recruta mână de lucru cu forţa este un avantaj decisiv faţă de capitalism. Întârzierea Rusiei în materie de dezvoltare economică trebuia compensată prin puterea de constrângere a statului. Silirea muncitorilor avea să fie mai eficientă decât stimularea lor de către piaţă? Starea reală a ţării împiedica, în orice caz, punerea în aplicare a celei de-a doua soluţii. Troţki îşi precizează ideea la congresul sindicatelor, în aprilie: „Se spune că munca

forţată este neproductivă. Dacă ar fi adevărat, orice economie socialistă ar fi condamnată, fiindcă nu există altă cale spre socialism decât repartizarea autoritară a mâinii de lucru de către autoritatea economică superioară a statului. Dacă această mână de lucru organizată şi repartizată autoritar trebuie să fie neproductivă, atunci puneţi cruce socialismului.”[154] Mărturisirea n-a fost niciodată mai clară.

Căile ferate sunt primele militarizate. Orice mişcare grevistă este asimilată, aici, cu un act de trădare. Doar în anul 1920, dintre cei 1, 5 milioane de muncitori feroviari, 300.000 au fost sancţionaţi ca „dezertori de pe frontul industrial”[155]. La sfârşitul anului 1920, 3.000 de întreprinderi sunt militarizate. Aceste măsuri autoritare răstoarnă ierarhia din cadrul fabricilor, consiliile de administraţie colegială, parţial alese, sunt înlocuite cu conduceri numite. Ca în Armata Roşie cu Sovietele militare, Troţki vrea să lichideze în întreprinderi moştenirea revoluţiei din februarie. El pledează pentru suprimarea drepturilor sindicale şi subordonarea sindicatelor faţă de aparatul partidului-stat. Ideea îşi va croi drum, iar sindicatele aveau curând să devină simple curele de transmisie ale puterii.

„Fiecăruia după muncă”, celebra formulă marxistă, a rămas o speranţă pioasă. Raţionalizarea, introdusă de nevoia economică în primele ore ale regimului, n-a ţinut seama nicio clipă de eforturile depuse de fiecare în producţie. Criteriul de repartizare n-are nimic de-a face cu meritul, ci totul este calculat în funcţie de o nouă ierarhie socială. Cu cât serveşti mai mult interesele statului, cu atât primeşti mai mult. Militarilor Armatei Roşii, birocraţilor şi muncitorilor din întreprinderile militarizate le revin raţii

154 Apud Michel Heller, op. cit,, p. 48.

155 Nicolas Werth, Histoire de VUnion soviétique, ed. cit., p. 153.

de categoria I. Ceilalţi muncitori obţin o raţie de categoria a II-a, în timp ce „burjuii” de la baza piramidei trebuie să se mulţumească cu raţia de categoria a III-a, „doar atâta pâine cât să nu-i uiţi mirosul”, după cum spunea Zinoviev.[156]

La sfârşitul anului 1920, muncitorii îşi exprimă din ce în ce mai deschis nemulţumirea. Izbucnesc greve la Moscova şi în alte centre muncitoreşti. La Petrograd, leagănul revoluţiei, mişcarea ia o amploare mai mare. Primul reflex al bolşevicilor este să nege realitatea problemei, în paradisul muncitorilor, un muncitor nemulţumit de propria soartă este, obligatoriu, un contrarevoluţionar. Propaganda le retrage greviştilor calitatea de muncitori, aceştia devenind „profitori”, „chiulangii”. Apoi, cuvântul „grevă” este radiat din vocabular. Dar contestarea nu se manifestă nu pentru că n-ar exista. La 22 ianuarie 1921, un decret publicat în *Pravda* anunţă reducerea cu o treime a raţiei de pâine atribuite muncitorilor. Reacţia este imediată. Mitinguri spontane cer desfiinţarea raţiilor privilegiate pentru comunişti, restabilirea libertăţii comerţului şi a deplasărilor, dreptul de a merge la ţară pentru a face troc cu ţăranii. Numeroase întreprinderi cheamă la marşuri de protest pentru 22 februarie. Autorităţile aleg să trimită armata. Confruntarea este inevitabilă şi are loc pe Nevski Prospekt, miticul bulevard din Petrograd. Puterea muncitorilor dă ordin să se tragă asupra muncitorilor, sunt ridicaţi o duzină de morţi şi sute de răniţi. Un traumatism pentru unii soldaţi. În ziua aceea, mai multe mii dintre ei se solidarizează cu mulţimea. Zinoviev, responsabilul comunist al oraşului, răspunde ordonând cantonarea trupelor. Soldaţilor li se retrage chiar încălţămintea, pentru a fi împiedicaţi să iasă din cazărmi.

156 Apud Orlando Figes, La Révolution russe, ed. cit., p. 893 [ed. rom. cit., p. 651 - n. tr.].

Puterea sovietică a trebuit deja să facă faţă unor situaţii aproape insurecţionale ale clasei „ei” muncitoare. De fiecare dată, revolta a fost înăbuşită în sânge... în martie 1919, la Astrahan, la gurile Volgăi, 4.000 de muncitori şi soldaţi răzvrătiţi au fost împuşcaţi sau înecaţi – aruncaţi, cu o piatră de gât, de pe şlepuri, în mijlocul Volgăi –, ca represalii la revoltele declanşate de raţiile prea mici.1 La Petrograd, tot în martie 1919, 200 de muncitori de la uzinele Putilov au fost trecuţi prin foc şi sabie pentru că au cerut alegeri libere în sovietul întreprinderii lor.[157] Neliniştea bolşevicilor în acest februarie 1921 este cu atât mai intensă cu cât situaţia de la Petrograd aminteşte de cea care fusese preludiul revoluţiei din februarie 1917. Tulburările cuprind garnizoana din Kronstadt. La 1 martie, un miting la care s-au adunat locuitorii oraşului şi marinarii bazei navale adoptă o rezoluţie cu accente politice: alegeri libere în Soviete; libertatea cuvântului şi a presei pentru muncitori, ţărani, socialişti revoluţionari de stânga, anarhişti, sindicate; eliberarea prizonierilor politici muncitori şi ţărani; desfiinţarea privilegiilor Partidului Comunist; egalitatea raţiilor muncitorilor; dreptul ţăranilor şi al meşteşugarilor neexploatatori de a dispune de produsele muncii lor.

După părerea lui Lenin, insurgenţii din Kronstadt sunt „nişte smintiţi”[158]. Dă ordin să fie lichidaţi. De cincisprezece zile va avea nevoie puterea ca să pună capăt revoltei. Marinarii din Kronstadt au o asemenea aură revoluţionară în ţară, încât trupele trimise să le cucerească

---

157 Sergueï Melgounov, La Terreur rouge en Russie, ed. cit., pp. 98-100 [ed. rom.

cit., pp. 91-93 - n. tr.].

158 Lénine, Œuvres, ed. cit., tome 36, p. 555 [„In legàturà eu rebeliunea de la Kronstadt“, in V.I. Lenin, op. cit., vol. 43 (1966), p. 131 - n. tr.].

fortăreaţa se luptă cu delăsare, dacă nu chiar solidarizează cu ei. Se dau mai multe atacuri, în van. La 7 martie, Tuhacevski, care comandă operaţiunile, ordonă „să fie trataţi răzvrătiţii cu asprime, să fie împuşcaţi fără milă”. Trebuie „să atacăm cu gaze asfixiante şi cu obuze chimice”, precizează el, pentru neutralizarea navelor de război din mâinile insurgenţilor.[159] Generalul inaugurează la Kronstadt metoda radicală pe care o va folosi, câteva luni mai târziu, împotriva ţăranilor din Tambov. Asaltul final este dat la 16 martie, de către 50.000 de militari de elită. Luptele fac ravagii timp de optsprezece ore, iar fortăreaţa este în sfârşit „eliberată” pe data de 18, dimineaţa. Un simbol: cu cincizeci de ani mai înainte, în aceeaşi zi, la 18 martie 1871, începea Comuna din Paris. Cea la care visau marinarii din Kronstadt se încheie în sânge.

SFÂRŞITUL MITULUI BOLŞEVIC

Un punct de vedere anarhist

Ştiam că bolşevicii erau anarhişti şi credeau într-un stat centralizat pe care eu, un anarhist, îl resping din principiu. Dar puneam Revoluţia mai presus de teorii şi mi se părea că bolşevicii făceau la fel. Deşi marxişti, contribuiseră la instaurarea unei revoluţii care era cu totul antimarxistă; acest lucru sfida, de fapt, dogma şi profeţia marxistă. Bolşevicii păreau să fie, *în practică*, un partid profund revoluţionar, al cărui singur scop era succesul Revoluţiei; un partid moral, care avea curajul moral şi integritatea de a-şi subordona teoriile faţă de bunăstarea generală.

Nu afirmase oare Lenin însuşi, adeseori, că el şi partizanii săi nu sunt, la urma urmei, decât nişte anarhişti şi că puterea politică nu este pentru el decât un mijloc de moment pentru încheierea Revoluţiei? Statul trebuia să moară treptat, să dispară, aşa cum învăţase Engels, fiindcă

159 Arhivele militare ruse de stat, f. 33988, i. 2, d. 324, pp. 505 şi 16.

funcţiile lui vor deveni inutile şi vor cădea în desuetudine.

Datorită acestui fapt, îi acceptam pe bolşevici ca pe o avangardă sinceră şi tenace a emancipării sociale a omului. Doream cu ardoare să lucrez alături de ei, să-i sprijin în lupta lor împotriva inamicilor Revoluţiei şi să-i ajut să adune roadele.

Cu această stare de spirit am venit în Rusia. După cum mărturisisem cu atâta pasiune, încă de la primirea noastră la graniţa rusească, eram gata să ignor toate diferenţele teoretice de opinie. Venisem să muncesc, şi nu să discut, să învăţ eu, şi nu să-i învăţ pe alţii […].

Relaţiile mele strânse cu bolşevicii, înclinaţia netă pe care o aveam faţă de ei îmi exaspera prietenii şi-mi îndepărta tovarăşii cei mai apropiaţi. Dar credinţa mea în comunişti şi în cinstea lor n-ar fi zdruncinată […].

Viaţa şi realitatea îmi puneau încontinuu credinţa sub semnul întrebării. În toate părţile, vedea inegalitatea şi nedreptatea, omul batjocorit, iar pretinsa situaţie critică ascundea trădare, înşelăciune şi oprimare. Vedeam Partidul de la putere suprimând avântul vital al Revoluţiei, descurajând iniţiativa şi independenţa populară, care sunt, totuşi, atât de importante pentru dezvoltarea ei.

Totuşi, mă agăţam de credinţa mea […]. „Amestecul Aliaţilor”, „blocada războiului civil”, „nevoia unei noi etape de tranziţie” – acestea erau raţiunile invocate pentru liniştirea conştiinţei mele batjocorite. Când perioada critică va fi trecut, braţul despotismului şi al terorii va fi desfiinţat, iar credinţa mea, puternic încercată, va fi îndreptăţită.

În sfârşit, fronturile au căzut, războiul civil s-a încheiat şi s-a făcut pace. Dar politica comunistă n-a fost modificată, ba dimpotrivă: reprimarea s-a transformat în fanatism, teroarea roşie, în orgie, iar forţa oarbă şi nimicitoare a statului răspândea moarte şi pustiire. Ţara gemea sub jugul insuportabil al dictaturii Partidului. Nu se

acorda niciun răgaz. Apoi a venit Kronstadt, cu ecourile lui ce răsunau în toată ţara. Timp de mai mulţi ani, poporul suferise de sărăcie de nedescris, de lipsuri şi de foame. Era încă gata să mai suporte şi să sufere în numele Revoluţiei. Nu cerea pâine, ci doar un suflu de viaţă şi de libertate […].

Kronstadtul a fost zdrobit tot atât de nemilos cum i-au masacrat Thiers şi Galliffet pe comunarzii parizieni. Şi, odată cu Kronstadt, a fost nimicită ţara întreagă şi ultima ei speranţă. Şi credinţa mea în bolşevici a dispărut în acelaşi timp. Am rupt în sfârşit relaţiile cu comuniştii, iar hotărârea mea a fost irevocabilă […]. Înţelegeam, în sfârşit, că idealul bolşevic era un mit, o deziluzie periculoasă, fatală libertăţii şi progresului.

Alexandre Berkman*, *Le Mythe bolchevik*: *Journal 1920 – 1922*, La Digitale, Quimperle, 1996, pp. 291 – 295.

— Anarhist american, expulzat din Statele Unite în Rusia sovietică în 1919. S-a întors în 1922, dezamăgit (notă T. W.).

Cinci sute de răzvrătiţi din Kronstadt sunt imediat executaţi, la ordinul lui Zinoviev. Plutonul de execuţie este o brigadă de tineri comunişti (comsomolişti), soldaţii Armatei Roşii refuzând să se achite de această sarcină murdară. În săptămânile care au urmat, alţi 2000 de marinari sunt măcelăriţi, câteva sute sunt trimişi, la ordinul lui Lenin, în lagărul de concentrare de la Solovetk, pe o insulă din Marea Albă. Opt mii de soldaţi din Kronstadt au reuşit să fugă pe gheaţă până în Finlanda. Aceştia vor fi în siguranţă pentru o vreme. Mulţi se vor încrede în clemenţa puterii sovietice şi în ofertele de amnistie ale acesteia. Vor reveni mai târziu în Rusia, unde au fost executaţi sau trimişi în lagăre. Propaganda regimului a făcut totul pentru a ofili amintirea insurgenţilor. Istoriografia oficială va face ca marinarii să treacă drept gărzi albe, menşevici, anarhişti, ba chiar

spioni plătiţi de francezi. Se va explica că partidul şi statul încercaseră totul pentru evitarea vărsării de sânge, că toate apelurile lor paşnice fuseseră respinse şi că au fost siliţi să recurgă la violenţă.

În ziua asaltului final împotriva Kronstadt-ului, 16 martie, se încheia la Moscova cel de-al X-lea Congres al Partidului. Lenin a anunţat acolo o nouă direcţie pentru Revoluţie, NEP, Noua Politică Economică. Coincidenţa era perfect căutată. Trebuia să se regleze soarta acestor marinari rebeli înainte să se lase de înţeles că se va întoarce foaia.

Un pas înapoi şi doi înainte „Ce-au dat bolşevicii poporului?" este titlul unei broşuri publicate clandestin de socialiştii revoluţionari în 1921. Se subliniază că bolşevicii nu şi-au îndeplinit nici măcar o promisiune: în loc de pace, ţara a fost aruncată într-un război civil sângeros, foametea face ravagii, industria e la pământ, domneşte dictatura partidului unic, CEKA este un stat în stat.1 Pe plan economic, „comunismul de război" este o catastrofă. La începutul anului 1921, producţia industrială atinge abia 21% din cea de dinainte de război, fiind aproape nulă în anumite domenii (5% în cazul fierului şi oţelului). Înfiinţarea unei administraţii centrale a planificării, Gosplan, şi naţionalizarea aproape totală a întreprinderilor n-au avut niciun efect, în practică, Gosplan-ul şi Sovietul Suprem al Economiei Naţionale (VSNH) sunt incapabile să planifice şi să administreze vasta reţea de care răspund. La ţară, suprafeţele cultivate s-au redus cu o treime, iar producţia agricolă a scăzut la jumătate. Penuria de mărfuri şi preţul ridicat al acestora nu-i stimulează pe ţărani să producă pentru a vinde. Partea comercială a producţiei agricole a scăzut cu 92%. Lumea rurală s-a izolat, pentru a supravieţui colectivizării, rechiziţionărilor şi dezorganizării

totale a pieţei.[160][161]

Bilanţul uman al primilor ani ai revoluţiei este şi el dramatic. Între 1914 şi 1921, au murit 13, 5 milioane de ruşi şi de membri ai altor naţionalităţi. Acest bilanţ macabru însumează victimele Primului Război Mondial (2 milioane), cei care au murit de foame (5 milioane), decesele din cauza bolilor legate de foamete – tifos, holeră, febră tifoidă, dizenterie – (3 milioane), adică, în total, 10 milioane de oameni. Războiul civil ar fi deci răspunzător de cele 3, 5 milioane de morţi care mai rămân. Ştiind că numărul celor ucişi în luptele dintre Albi şi Roşii este estimat la 300.000, nu este deci exagerat dacă spunem că bolşevicii au lichidat fizic cel puţin 3 milioane dintre compatrioţii lor, mai ales ţărani, pentru a-şi impune sistemul politic.[162]

În martie 1921, la cel de-al X-lea Congres al Partidului, Lenin a hotărât să facă o pauză în acest marş forţat şi mortal spre socialism. Decizia lui ţine mai mult de realism decât de umanism. În acest ritm, liderul bolşevic ştie că regimul se îndreaptă spre pieire. „Ţărănimea este nemulţumită de forma relaţiilor stabilite între noi şi ea”, explică el; „ea nu vrea să accepte această formă de relaţii şi nu vrea să mai trăiască în asemenea condiţii. Acest lucru este de netăgăduit. Această voinţă a ei s-a manifestat în mod categoric. Aceasta este voinţa maselor covârşitoare

160 Apud Dimitri Volkogonov, Le Vrai Lénine, ed. cit., p. 101 [ed. rom. cit., p. 113 - n. tr.].

161 Martin Malia, La Tragédie soviétique: histoire du socialisme en Russie, îgiy-iggi, Seuil, Paris, 1999, p. 177, şi Nicolas Werth, Histoire de VUnion soviétique, ed. cit., p. 167 [ed. rom. cit., p. 24 - n. tr.].

162 Jacques Baynac, La Terreur sous Lénine, ed. cit., p. 42, şi Robert Conquest, Sanglantes Moissons, ed. cit., p. 57 [ed. rom. cit., pp. 61-62 - n. tr.]. Ambii se bazează pe lucrările demografului Boris Urlanis, Wars and Population, publicate la Progress Publishers, Moscova, 1971; ultima ediţie, University Press of the Pacific, Honolulu (Hawaii), 2003.

ale populaţiei muncitoare”.1 Rezistenţa ţăranilor şi a muncitorilor îl sileşte să cadă la învoială. „Abia mai facem faţă”, mărturiseşte Lenin în particular, în ziua în care propune Congresului Noua Politică Economică (NEP).[163] Sunt adoptate o serie de măsuri, printre care înfiinţarea unui impozit agricol pentru înlocuirea rechiziţiilor de cereale, acordarea autorizaţiei pentru crearea de mici întreprinderi private, posibilitatea străinilor de a lua în concesiune întreprinderi şi extracţia de minerale, suspendarea provizorie a muncii obligatorii. NEP seamănă cu un Brest-Litovsk politic, în momentul în care situaţia devine de nestăpânit, trebuie să ştii să baţi în retragere pentru a putea păstra esenţialul. Lenin va da explicaţii în acest sens un an mai târziu, în noiembrie 1922, în faţa delegaţilor comunişti străini veniţi la Moscova să asiste la cel de-al IV-lea Congres al Internaţionalei. „Noi n-am reflectat aproape deloc asupra ideii unei eventuale retrageri”, mărturiseşte el în acel moment: „Într-o vreme când în lumea întreagă au loc schimbări radicale, ca răsturnarea capitalismului şi construirea socialismului [...], aceasta este o problemă asupra căreia trebuie neapărat să ne îndreptăm atenţia [...]. În timpul revoluţiei se ivesc totdeauna momente când adversarul îşi pierde capul, şi dacă îl atacăm într-un asemenea moment, putem lesne învinge. Dar asta nu înseamnă încă nimic, pentru că adversarul nostru, dacă posedă suficientă stăpânire de sine, poate să-şi adune din timp forţele ş.a.m.d. El poate atunci foarte uşor să ne provoace la un atac şi apoi să ne arunce înapoi pentru ani şi ani de zile. Iată de ce cred eu că ideea necesităţii de a ne pregăti posibilitatea unei

163 Apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 96 [preluat din „Congresul al X-lea al PC(b) din Rusia, 8-16 martie 1921. Raport cu privire la înlocuirea predării obligatorii a surplusurilor de produse agricole printr-un impozit în natură, 15 martie“, în V.I. Lenin, op. cit., voi. 43 (1966), pp. 57-74, aici 59 - n. tr.].

retrageri are o foarte mare importanţă.”[164] Cu alte cuvinte, Lenin preferă să dea înapoi în momentul dorit de el, ca să nu fie silit să o facă sub presiunea adversarilor. Pasul înapoi reprezentat de NEP trebuie deci să pregătească cei doi paşi înainte care vor urma. „Acum acţionăm ca şi cum am bate în retragere, ca şi cum am da înapoi – mai precizează el în aceeaşi zi; dar o facem ca să luăm distanţă, să alergăm şi să facem un salt înainte mai mare.”[165]

Nici noua direcţie nu înseamnă oprirea represiunii. „Ar fi cât se poate de greşit să se creadă că NEP-ul a pus capăt terorii. Ne vom mai întoarce la teroare, dar de astă dată la teroare economică”, avertizează Lenin într-o scrisoare pe care i-o adresează lui Lev Kamenev la începutul lui martie 1922.[166] De acum înainte, este vorba de descotorosirea puterii de ultimii ei opozanţi. Războiul împotriva poporului încă nu este câştigat definitiv – Stalin va trebui să înceapă din nou bătălia la mai puţin de un deceniu mai târziu, cu colectivizarea forţată, apoi cu Marea Teroare – dar bolşevicii au câştigat incontestabil prima etapă: ţăranii sunt fără viaţă, muncitorii, înfrânţi, iar diferitele naţionalităţi care alcătuiesc ţara sunt pe cale de integrare în Rusia sovietică. A venit momentul de a pecetlui soarta celor trei grupări şi instituţii care mai dispun de ceva putere, slabă, pentru a contesta dictatura

---

164 Lénine, „Cinq ans de révolution russe“, in Œuvres, tome 33, pp. 429-444 [preluat din „Cinci ani de revoluţie rusă şi perspectivele revoluţiei mondiale. Raport prezentat la cel de-al IV-lea Congres al Comintemului, la 13 noiembrie 1922“, în V.I. Lenin, op. cit., voi. 45 (1967), pp. 301-316, aici 304 - n. tr.].

165 Apud Robert C. Tucker, Staline révolutionnaire: 1879-1929, essai historique et psychologique, Fayard, Paris, 1975, p. 350. Stalin este cel care a amintit aceste

166c uvinte într-un articol apărut în Pravda din 7 noiembrie 1929, intitulat „Anul marii cotituri“.

absolută a partidului-stat: Biserica, partidele politice (socialiştii revoluţionari şi menşevicii), intelectualii.

Biserica Ortodoxă a fost şi ea o victimă a foametei care face ravagii în ţară. La sfârşitul iernii lui 1921, flagelul a fost limitat datorită ajutorului american, printre altele. Din pericol absolut, spectrul foamei devine un pericol relativ; în orice caz, nu mai ameninţă existenţa regimului. Poporul este îngenuncheat; la ţară, spiritul de revoltă a făcut loc instinctului de supravieţuire. Acesta este momentul ales de Lenin pentru relansarea războiului împotriva Bisericii. Scrisoarea lui, deja citată, adresată Politbiuroului la 19 martie 1922, în care ordona lichidarea tuturor bunurilor clerului, sub pretextul venirii în ajutorul celor înfometaţi, declanşează ostilităţile. „Acum şi numai acum”, repetă liderul bolşevic în misiva sa. Conjunctura s-a schimbat; după ce a suferit din cauza foametei, a venit timpul ca puterea să o exploateze în propriul interes. Ordonă să se lovească atât de puternic, încât „această mână de Sute Negre clericale şi de mic-burghezi reacţionari […] să nu se mai gândească la niciun fel de rezistenţă câteva decenii”.

Cea de-a doua ofensivă îi vizează pe socialiştii revoluţionari, prezenţi încă în câteva bastioane de la ţară, precum şi ultimul careu de menşevici care mai încearcă să-şi facă auzit glasul. Şi aici, atacul trebuie să fie decisiv. Lenin i-a fixat cadrul într-o scrisoare, adresată la sfârşitul lui februarie 1922 comisarului poporului pentru justiţie: „Intensificarea măsurilor represive împotriva duşmanilor politici ai Puterii sovietice şi împotriva agenţilor burgheziei (în special împotriva menşevicilor şi eserilor); aplicarea rapidă şi revoluţionar-eficientă a acestor măsuri represive de către tribunalele revoluţionare şi de către cele populare; organizarea obligatorie a unor procese politice demonstrative (în ceea ce priveşte promptitudinea şi vigoarea represiunii…) […]; măsuri pe linie de partid

pentru înrâurirea membrilor tribunalelor populare şi ai celor revoluţionare în scopul îmbunătăţirii activităţii acestora şi al intensificării represiunilor". 1 Liderul bolşevic insistă ca instrucţiunile să rămână secrete, interzice difuzarea lor şi refuză chiar să se facă aluzie la ele. „Să nu se vorbească despre ea în faţa duşmanilor", scrie el. Sabia justiţiei revoluţionare trebuie să lovească pe neaşteptate, pentru ca efectul terorii scontat să fie mai puternic.

La cel de-al XI-lea Congres al Partidului, care începe pe 27 martie, Zinoviev anunţă metoda aleasă pentru această nouă fază: „Noi deţinem monopolul legalităţii, le-am refuzat libertatea politică adversarilor noştri. Nu le lăsăm existenţă legală celor care pretind să ne concureze."[167] „Monopolul legalităţii", „existenţă legală": bolşevicii vor să-şi ofere mijloacele juridice pentru a se debarasa de vechii lor inamici politici. Legalizarea terorismului de stat este adevărata răsturnare adusă de putere în această perioadă a NEP. Codul Penal, aflat în pregătire, urma să facă Rusia sovietică să basculeze în mod iremediabil spre totalitarism, acordând statut oficial terorii şi introducând „crima" de lezare a statului: „intenţia" de a aduce prejudicii comunismului devine un delict a cărui apreciere este lăsată la latitudinea autorităţilor, deopotrivă judecătoare şi parte. Lenin supervizează chestiunea personal. Teroarea? „Să se formuleze clar o teză principială şi veridică din punct de vedere politic (şi nu numai îngust-juridică), care să motiveze esenţa şi justificarea terorii, necesitatea şi limitele ei", precizează el. „Justiţia nu trebuie să înlăture teroarea – a promite aşa ceva înseamnă a te înşela pe tine

167 Id. [„Cu privire la sarcinile Comisariatului Poporului pentru Justiţie în condiţiile noii politici economice", scrisoare către D.I. Kurski, 20 februarie 1922, în V.I. Lenin, op. cit., voi. 44 (1967), pp. 401-406, aici 401-402 - n. tr.].

însuţi sau a înşela pe alţii –, ci s-o fundamenteze şi s-o legifereze principial şi limpede, fără ipocrizie şi fără înfloriturI.”[168] De altfel, el stipulează că „propaganda sau agitaţia care în mod obiectiv sprijină acea parte din burghezia internaţională care nu recunoaşte egalitatea în drepturi a sistemului comunist de proprietate […] se sancţionează cu pedeapsa capitală, care, în cazul unor circumstanţe atenuante, poate fi comutată în privarea de libertate sau în expulzare”[169], începând din ziua aceea, orice vorbă, discurs, articol care vor fi considerate de putere drept pasibile de a „ajuta în mod obiectiv” burghezia pot însemna condamnarea la moarte. Acest drept discreţionar trebuie să le permită bolşevicilor să se debaraseze de orice individ pe care-l vor considera susceptibil să li se opună. Arbitrarul absolut.

În iunie 1922 începe era proceselor fabricate în toate detaliile de către poliţia politică, ce urmau să devină o specialitate a comunismului. Pe banca acuzaţilor, responsabilii socialiştilor revoluţionari trebuie să răspundă pentru acte „contrarevoluţionare”, toate anterioare anului 1919. Detaliul este important pentru că, în ziua de 27 februarie a acelui an, o lege de amnistiere ştersese, teoretic, cu buretele toate delictele politice săvârşite până la acea dată. Noile legi bolşevice sunt şi retroactive, nu doar arbitrare. Se dă verdictul, 12 condamnări la moarte. Soarta menşevicilor este rezolvată ceva mai târziu. În martie 1923, orice persoană bănuită de simpatii faţă de ei

168 Ibid., p. 117, citat şi în Stéphane Courtois, Communisme et totalitarisme, Perrin/Tempus, 2009, P-121 [„Completări la proiectul de lege pentru punerea în aplicare a Codului Penal al RSFSR şi scrisori către D.I. Kurski. 2. Scrisoare către D.I. Kurski, 17 mai 1922“, în V.I. Lenin, op. cit., voi. 45 (1967), p. 204 - n. tr.].

169 Apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 118 [„Completări la proiectul de lege pentru punerea în aplicare a Codului Penal al RSFSR“, op. cit., pp. 204- 205 - n. tr.].

este izgonită din administraţie. Măsura îi atinge şi pe bolşevicii care au greşit părăsind partidul începând din 1917. Studenţii de obedienţă menşevică sunt excluşi din marile şcoli. Simpatizanţii acestui partid sunt internaţi în lagărele din regiunea Narâm, în Siberia apuseană, iar copiii lor sunt trimişi în zona arctică.1

Un apropiat al lui Lenin a relatat următoarea conversaţie, care a avut loc înainte de lovitura de stat: „«Vladimir Ilici, dacă ajungi la putere, a doua zi o să începi să-i spânzuri pe menşevici?» El mi-a aruncat o privire şi a răspuns: «Primul menşevic va fi spânzurat după ce-l vom fi spânzurat pe ultimul socialist revoluţionar.» Zicând aceasta, şi-a încruntat sprâncenele şi a izbucnit în râs.”[170] Lenin s-a ţinut de cuvânt: lichidându-i pe menşevici în 1923, a pus punct final conflictului care-l opunea, de douăzeci de ani, acestei fracţiuni a PMSDR (Partidul Muncitoresc Social-Democrat Rus) care refuzase să-l urmeze în concepţia sa despre un partid de „revoluţionari de profesie” în cadrul congresului din 1903. Liderul bolşevic nu-i ierta niciodată pe cei care nu erau întru totul de acord cu el. Devotatul şef al CEKA, Feliks Dzerjinski, a simţit-o pe pielea lui. „Lenin nu-l băgase în Biroul Politic pe Dzeijiński – nu putea să-i ierte că nu-l susţinuse în chestiunea păcii de la Brest şi în discuţia despre sindicate, îi va relata, mai târziu, Molotov biografului său. Deja nu mai avea încrederea de dinainte. La Lenin lucrurile acestea erau foarte stricte.”[171] Soarta intelighenţiei este pecetluită în primăvara anului 1922. Înainte de această dată, bolşevicii se arătaseră deja fără milă faţă de intelectuali. Proveniţi din rândurile lor, din această inteligheţie rusă care s-a crezut mereu în misiune pentru

170 RTHIDNI, Moscova, f. 17, i. 3, d. 345, p. 5.

171 Félix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 180 [ed. rom. cit., p. 216 - n. tr.].

binele omenirii, ei ştiau cât de primejdioasă e lumea ideilor. Singurii intelectuali faţă de care se arată binevoitori sunt cei devotaţi trup şi suflet cauzei. Ceilalţi trebuie eliminaţi fără milă. Primul lot de condamnaţi vine în 1921, după descoperirea unei pretinse „Organizaţii militare de la Petrograd”, care ar fi fost pusă la cale împreună cu insurgenţii din Kronstadt. Mai mulţi intelectuali figurau printre persoanele arestate, printre care chimistul Tihviński şi poetul Nikolai Gumiliov. Primul era un prieten apropiat al lui Lenin, iar celălalt, unul dintre cei mai mari versificatori ai generaţiei sale. N-au scăpat de plutonul de execuţie. „Chimia şi contrarevoluţia nu se exclud”, a comentat liderul bolşevic.1 „Se poate face excepţie pentru un poet?”, i-a răspuns Dzeijiński persoanei venite să ceară graţierea lui Gumiliov.[172] În lunile care au urmat, condiţiile de viaţă pregătite intelectualilor, aceşti „leneşi” cu cartele de raţii reduse la minima subzistenţă, aveau ca scop împuţinarea rândurilor lor. Iama şi foametea au contribuit şi ele. Şapte dintre cei patruzeci de membri, cât număra celebra Academie de Ştiinţe, au murit prematur între 1919 şi 1923. În primăvara anului 1922, Lenin a hotărât să rezolve, o dată pentru totdeauna, soarta intelectualilor care mai îndrăznesc să se îndoiască de regim, îi ordonă lui Dzeijiński să „pună la punct cu grijă” noi măsuri represive, cum ar fi „expulzarea scriitorilor şi a profesorilor care susţin contrarevoluţia”[173]. La 31 august 1922, *Pravda* pubbcă o primă bstă a celor 160 de „ideologi burghezi cei mai activi”, sortiţi surghiunului. Cei mai norocoşi sunt expulzaţi în străinătate; ceilalţi simt trimişi în zăpezile siberiene. Ulterior, puterea se va arăta mai puţin miloasă. La fiecare val de arestări, Lenin supervizează lista condamnaţilor. „Fiţi amabil să faceţi cele

172 Apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 116.

173 Apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 117.

necesare ca să-mi fie trimise dosarele, însoţite de comentarii, îi cere el lui Unschlicht, colaborator al lui Dzeijiński, la jumătatea lunii septembrie 1922. Cine a fost deportat, cine este în închisoare, cine a fost scutit de deportare şi pentru ce motiv.”[174] în acest fel, cea mai bună parte a inteligheţiei ruseşti a început să fie nimicită, aruncând ţara într-o lungă noapte a obscurantismului, în toate domeniile, în timp ce o mare parte dintre intelectualii occidentali credeau că în Răsărit licăreşte o nouă lumină a spiritului.

Trăiască CEKA!

În tabăra tâlharilor: *Trei ani în ţara concesiunilor şi a CEKA: 1923 – 1926*, cartea lui Boris Cederholm, este una dintre primele mărturii despre lagărele din URSS.[175] NEP şi CEKA merg mână în mână de la începutul anilor 1920; deschiderea economică şi represiunea politică sunt două faţete ale aceleiaşi realităţi comuniste. CEKA este singurul domeniu de activitate care cunoaşte o creştere reală, în timp ce liberalizarea pieţelor iniţiată de cel de-al X-lea Congres întârzie să-şi aducă roadele; atât de mare este neîncrederea populaţiei, traumatizată de violenţa de stat. În 1921, efectivele poliţiei politice se ridicau deja la 283.000 de funcţionari, dintre care jumătate erau cekişti de teren (trupe interne şi securitate militară), 50.000 păzeau graniţele, 17.000, lagărele de concentrare, iar 90.000 erau funcţionari civili. Pentru comparaţie, să amintim că Ohrana ţaristă număra, în ajunul revoluţiei, abia 15.000 de membri. Rusia sovietică a fost, încă de la origine, un stat poliţienesc. Nu existase vreodată ceva atât de sofisticat în istoria societăţilor omeneşti, iar acest tip de regim a rămas, până în prezent, apanajul comunismului

174 RŢHIDNI, Moscova, f. 2, i. 2, d. 1245, p. 2.

175 Boris Cederholm, Au pays de la NEP et de la Tchéka, Éditions Jules Tallandier, 1928 [titlul original: V razboinom stane: Tri goda v strane konţessii i „Ceki“: 1923-1926 - n. tr.].

aflat la putere. CEKA, armă a terorii, se află în inima proiectului totalitar sovietic. Aparatul poliţiei politice nu va înceta să crească şi să se răspândească în toate structurile societăţii, până va ajunge să constituie osatura sistemului, coloana vertebrală în jurul căreia se aranjează tot restul, sub conducerea partidului-stat, „capul gânditor" al regimului.

În februarie 1922, CEKA este rebotezată GPU (*Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie*), Direcţia Politică de Stat, înainte de a deveni, în iulie 1923, OGPU (*Obiectinionnoe Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie*), Direcţia Politică Unificată de Stat, care coordona diferitele GPU din teritoriile care acum alcătuiau deja URSS. Aceste denumiri diferite însoţesc extinderea competenţei ei şi sacralizarea „eroului" ei, Feliks Dzeijiński. Dacă este nevoie de un efort deosebit într-un anumit domeniu, reflexul puterii este să creeze o „comisie extraordinară" (pe scurt, CEKA), a cărei direcţiune este preluată de Dzeijiński. El este la şefia Comitetului Central al Muncii, al transporturilor feroviare, al ajutorului pentru copiii abandonaţi, al Comisiei Extraordinare de Luptă împotriva înzăpezirilor, chiar a Societăţii de Studiu al Comunicaţiilor Interplanetare.1 Este numit, în ianuarie 1924, preşedintele Consiliului pe întreaga Rusie al Economiei Naţionale, pentru a avea în mână toate sectoarele economice ale ţării. Avem aici o logică certă a sistemului. Dzeijiński nu este cel mai genial dintre conducătorii bolşevici, dar este omul care conduce singura administraţie care funcţionează cu adevărat în Rusia sovietică. „Voi aplica principiul planului pumnului de fier – avertizează a doua zi după numirea sa. Unii ştiu foarte bine că am mână grea şi că dau tare."[176][177]

Faptul că sistemul sovietic se bazează pe poliţia sa

176 Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 167.

177a .Id.

politică, pe organele represive, nu-i deranjează deloc pe conducătorii bolşevici. Aceştia sunt, mai degrabă, satisfăcuţi chiar. „CEKA este mândria şi frumuseţea Partidului Comunist”, afirmă Zinoviev; „literele GPU […] sunt literele cele mai populare în terminologia internaţională”, adaugă el; „CEKA este ceea ce organele noastre sovietice pot să ne dea mai bun”[178], explică Mărtiţis Licis, adjunctul lui Dzeijiński. Pentru Lenin e simplu: „Un bun comunist este în acelaşi timp un bun cekist.”[179] Dzeijiński şi-a zdruncinat sănătatea, fiind trimis pe toate fronturile. A murit în iulie 1926 din cauza unei crize de inimă, în plină şedinţă a Comitetului Central al Partidului, după o altercaţie violentă cu numărul doi al Consiliului Suprem al Economiei, Gheorghi Piatakov. „Şi-a dat sufletul revoluţiei, ca o flacără care a ars la datorie”, comentează partidul. Un adevărat erou comunist, demn de cel mai frumos elogiu:

Şi mai văd, chiar aşa cum era altă dată, pe un om cunoscut din portrete – la fel – cu o bărbuţă-ascuţită, cu o manta şifonată, numai vână, un trup de oţel.

Dacă un tânăr îşi alege cu cine

— În propria-i viaţă – vrea să semene el, numele-acesta îndată pe buze îmi vine:

— „Pe tovarăş Dzerjinski să-l iei de modellul

Trăiască Partidul!

Cel de-al X-lea Congres al Partidului, din martie 1921, cunoscut ca acela al Noii Politici Economice, marchează o cotitură mult mai importantă pentru istoria comunismului decât deschiderea pieţelor sau suspendarea

178 Apud Sergueï Melgounov, La Terreur rouge, ed. cit., pp. 306 şi 381 [ed. rom. cit., pp. 285 şi 308 - n. tr.].

179 Lénine, Œuvres, ed. cit., tome 30, p. 495 [„Congresul al EX-lea al PC (b) din Rusia, 29 martie - 5 aprilie 1920. Cuvântare despre cooperaţie, 3 aprilie“, în V.I. Lenin, op. cit., voi. 40 (1966), pp. 288- 292, aici 291 - n. tr.].

temporară a muncii obligatorii, anunţate în acest moment. La propunerea lui Lenin, delegaţii adoptă o rezoluţie care interzice de acum înainte fracţiunile în sânul partidului. Hotărârea, aparent neînsemnată, se vădeşte logică într-un sistem totalitar în care orice opinie diferită trebuie, în mod necesar, proscrisă. Se va dovedi că va avea urmări serioase. Până la acest al X-lea Congres, se tolera ca linia politică aleasă, marile opţiuni adoptate să poată face obiectul unor divergenţe între membrii partidului. Opozanţii aveau chiar dreptul să persiste în dezacordul lor, să rămână minoritari. Hotărârea luată la cel de-al X-lea Congres zăvorăşte procesul de decizie, elimină orice embrion de democraţie internă şi nu mai consacră decât o singură „linie corectă”, cea adoptată de majoritate. Devenind incontestabile, direcţiunea şi conducătorul acesteia sunt deosebit de întărite. „Nimeni dintre noi nu poate avea dreptate împotriva propriului partid – afirma Troţki, care va simţi el însuşi, mai târziu, cum se verifică acest lucru. În ultimă instanţă, partidul are întotdeauna dreptate […]. Fie că are sau nu dreptate, rămâne partidul meu.”[180] Dictatura proletariatului, care deja s-a transformat în dictatura partidului, devine, la cinci ani după lovitura de stat, dictatura unui om, conducătorul suprem. Acuzaţia de „fracţionism” va deveni afurisenia favorită lansată împotriva celor care se opun conducătorului, arma preferată în luptele pentru putere la care conducătorii comunişti nu vor înceta niciodată să se dedea între ei. Acest mod de funcţionare totalitar va fi adoptat de ansamblul partidelor comuniste din lume, fără excepţie, fie că ajung sau nu la putere. Acuzaţi de „fracţionism”, sute de mii de militanţi vor fi surghiuniţi din

180î .Vladimir Maïakovski, Poèmes, Messidor, 1987, tome IV, p. 481 [„Haraşo! Poemul lui Octombrie“, XVIII, în Vladimir Maiakovski, Versuri, antologie de Tamara Gane, trad. de Cicerone Theodorescu, Univers, Bucureşti, 1977, pp. 132-133 - n. tr.].

partidul lor sau din societate, în cazul celor mai norocoşi, în timp ce alte milioane vor muri, adesea în torturi atroce, pentru a mărturisi comploturi închipuite prin care să se justifice lichidarea, în numele salvării partidului.

Interzicerea fracţiunilor este şi mijlocul „legal" pe care şi-l fabrică PC pentru a-şi epura rândurile. În acest sens, cel de-al X-lea Congres n-a făcut decât să ratifice o practică în curs de la preluarea puterii. Fiind de mărimea unui grup înainte de 1917, partidul bolşevicilor a atras apoi militanţi, fără îndoială sinceri, dar şi numeroşi oportunişti care au înţeles că aderarea la el era cel mai bun paşaport pentru a reuşi sub noul regim, în martie 1918, cel de-al VII-lea Congres a adoptat numele de Partidul Comunist (bolşevic) Rus, PC (b) R. în câteva luni, efectivele lui s-au umflat. Un an mai târziu, la cel de-al VIII-lea Congres, partidul număra oficial 313.000 de membri, ajungând la 611.000 în anul următor.1 Recrutarea s-a făcut după modelul politicii practicate de bolşevici în toate domeniile, şi anume nivelarea pornind de jos. În 1920, mai puţin de 8% dintre membrii partidului aveau studii superioare, 62% nu trecuseră de şcoala primară şi 30% nu fuseseră niciodată la şcoală.[181] Această nivelare pornind de jos dă naştere unei noi „elite" comuniste, în parte analfabetă, care devine o nomenclatură privilegiată, de aceeaşi importanţă ca şi birocraţia civilă, care, şi ea, s-a dezvoltat considerabil. Rusia din 1921 numără de cinci ori mai mulţi funcţionari decât în 1917, deşi economia produce de opt ori mai puţin decât atunci.[182]

181 Boris Souvarine, Staline, réédition Gérard Lebovici, 1985, p. 231 [Boris Souvarine, Stalin: Studiu istoric al bolşevismului, trad, de Doina Jela Despois, Huma- nitas, Bucureşti, 1999, p. 220 - n. tr.].

182 Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, ed. cit., p. 66.

* Scrisoare a lui Lassalle către Marx, 24 iunie 1852, citată in V.I. Lenin, „Ce-i de făcut?", în Opere complete, ed. cit., vol. 6 (1961), p. 1-190, aici 1 (n. tr.).

Drept motto al cărţii *Ce-i de făcut*? Lenin a ales un citat din socialistul german Lassalle, care a prezentat epurarea drept o necesitate: „Lupta din cadrul partidului îi dă forţă şi vitalitate. Cea mai grăitoare dovadă de slăbiciune a unui partid o constituie dezlânarea lui şi ştergerea graniţelor precis conturate. Partidul se întăreşte prin curăţirea rândurilor sale”. * Ajuns la putere, Lenin l-a pus pe Lassalle în practică. În vara anului 1918, o primă epurare a redus efectivele la jumătate, o a doua, în primăvara anului 1919, i-a atins pe 46% dintre militanţi, apoi, din nou, 30% dintre membri, în vara anului 1920. La cel de-al X-lea Congres, din 1921, în momentul votării interdicţiei fracţiunilor, abia o treime dintre aderenţii anilor 1917 – 1920 mai erau membri.1 Corupţia, şantajul, arivismul, beţia, şovinismul, antisemitismul, abuzul de încredere sunt principalele greşeli sancţionate. Totuşi, rezoluţia împotriva fracţiunilor nu are nimic dintr-o simplă măsură profilactică. Scopul nu este acela de a face partidul mai pur, mai exemplar, ci de a transforma epurarea într-o armă politică, de a introduce, pe ocolite, arbitrarul, într-un cuvânt, de a face să domnească teroarea. Nimeni nu mai trebuie să fie ferit de justiţia” comunistă, de la simplul militant la cei mai înalţi conducători. Procesele staliniste din anii 1930, care vor aplica zelos jurisdicţia „antifracţionistă” introdusă de Lenin, urmau să arate utilitatea procedeului. „Linia partidului” şi respectarea strictă a acesteia trebuiau să devină obsesia tuturor militanţilor. Teama de a nu supăra sau a nu greşi îi va paraliza pe comunişti, instituind partide monolitice timp de decenii. În acest sens, epurarea şi teroarea de masă sunt legate. Partidul, pentru a putea epura societatea de „duşmanii” ei, trebuie chiar el epurat.

Comuniştii au mai multe drepturi decât simplii cetăţeni, dar şi obligaţii. Apartenenţa la partid nu este niciodată dobândită definitiv. Pentru a intra în el trebuie

să-ţi justifici angajamentul, ca şi pentru a rămâne. Fiecare completează, la intervale regulate, un chestionar, pentru ca partidul să verifice originea socială, educaţia, cariera şi conştiinţa politică a membrilor. Aceste documente sunt asemenea unor spovedanii, în care militantul trebuie să dovedească faptul că este vrednic să facă parte dintre fericiţii aleşi. Vai de cel care nu-şi aminteşte ce a scris într-un chestionar precedent; cea mai mică diferenţă de la o versiune la alta poate fi interpretată ca minciună, însemnând excluderea. În general, un bun comunist n-are viaţă privată. „Când un tovarăş spune: «Ceea ce fac acum priveşte viaţa mea personală şi nu societatea», spunem că n-ar fi corect”, s-a decretat în 1924.[183] într-un manual oficial dedicat eticii partidului, publicat în 1925, Aaron Soltz apreciază că comuniştii trebuie să înveţe să se cunoască pe ei înşişi prin intermediul ochilor partidului. Intrarea în PC este ca intrarea într-o religie, în afara căreia nu există mântuire. Cea mai mare parte a comuniştilor excluşi vor trăi sancţiunea aplicată ca o dizgraţie insuportabilă.

Bolşevicii au pus la punct un mod de funcţionare care va servi drept model pentru viitoarele „partide frăţeşti”. Organizaţia de bază este celula, o denumire care nu are nimic de-a face cu umorul negru. În spiritul revoluţionar, aluzia este biologică, ca unitate fundamentală a vieţii politice.

Pot fi celule de întreprindere, de sat, de cartier. Secretarul acesteia, teoretic ales, dar cel mai adesea desemnat, este însărcinat cu animarea şi cu buna ţinută politică a membrilor. Celula este cea însărcinată cu colectarea chestionarelor completate de fiecare membru al său, urmând apoi să le „înainteze”, după cum se spunea, instanţelor superioare. Centralizarea este cuvântul-cheie

183 Orlando Figes, La Révolution russe, ed. cit., p. 853 [ed. rom. cit., p. 622 - n. tr.].

într-un PC. Secretarul de celulă trebuie să raporteze secretarului de raion, iar acesta, la rândul său, secretarului de *oblast* sau regiune, şi aşa mai departe, până la conducerea centrală. Congresul este instanţa „democratică” a partidului. Convocarea acestuia ţine de resortul conducerii, iar organizarea lui e la discreţia acesteia. La congres, delegaţii, teoretic desemnaţi la bază, simt invitaţi să discute despre linia partidului, trebuind să aleagă conducerea. Organizarea verticală şi monolitică a organizaţiei, numită „centralism democratic”, interzice, în practică, orice divergenţe sau surprize. A permite exprimarea unui dezacord la congres, a lăsa votarea candidaţilor la conducere la libera alegere ar însemna să se dea un semnal prost ţării. Unanimismul trebuie să-l reprezinte pe cel pe care partidul îl pune să conducă întreaga societate. Comitetul Central şi Politbiuroul sunt cele două instanţe de conducere alese de congres. Candidaţii nu sunt liber aleşi, ci impuşi de conducere. Congresul nu votează, ci ratifică raportul de activitate al conducerii care-şi încheie mandatul şi aprobă linia politică propusă. Comitetul Central are funcţia de „parlament” al partidului. Acesta lucrează ca o registratură, şi nu ca un loc al deliberărilor. La acest nivel de responsabilitate, unanimitatea este de necontestat, fiind rari „disidenţii” care ar fi putut trece prin ochiurile plasei, ajungând până acolo. Numărul membrilor Politbiuroului poate varia în funcţie de responsabilităţile pe care le au ca sarcină şi în funcţie de perioadă. În general, nu erau mai mult de zece. Fiecare membru răspunde de un domeniu (economie, agricultură, politică externă…), de care trebuie să dea seamă în cadrul unei şedinţe săptămânale. În URSS, aceasta va fi joia, aşa cum a hotărât Lenin, o dată pentru totdeauna. La acest nivel al conducerii, divergenţele pot fi exprimate, dar regula majorităţii este suverană şi toţi trebuie să i se supună.

PC este centrul puterii. Instanţele sale de conducere se ocupă atât de treburile partidului, cât şi de guvernarea ţării. „Trebuie să ştim şi să ne amintim că întreaga constituţie juridică şi reală a Rusiei sovietice este bazată pe faptul că partidul corectează, numeşte şi zideşte totul pe un singur principiu”, specifică Lenin.[184] Discursul despre partidul-stat corespunde acestei realităţi. Miniştrii, guvernul gestionează chestiunile curente, dar hotărârile sunt luate de Biroul Politic (sau Politbiuro, în terminologia sovietică). Înfiinţarea acestuia datează de la cel de-al VIII-lea Congres, în martie 1919. La început, Politbiuroul nu cuprindea decât cinci membri. O hotărâre luată la 20 ianuarie 1922 propunea ca lucrările acestuia să fie limitate la chestiunile pe care înaltele instanţe de partid şi de stat ar fi fost incapabile să le rezolve.1 Acest organ suprem a devenit, în final, locul de decizie în orice privinţă. La 3 aprilie 192 a, o adunare în plen a Comitetului Central a înfiinţat un post de secretar general, a cărui sarcină, la început, era de a veghea la buna funcţionare a partidului. Iosif Stalin a fost primul desemnat pe acest post, flancat de doi secretari, Viaceslav Molotov şi Valerian Kuibîşev.

La vremea respectivă, Lenin era şeful necontestat al partidului şi superviza totul. Iată cum arăta pentru el o zi de lucru tipică, cea de joi, 21 iunie 1921, aşa cum a putut fi reconstituită pornind de la arhivele partidului şi ale statului, după căderea URSS. În ziua respectivă, Lenin ajunge la Kremlin la ora 11, pentru şedinţa Politbiuroului. Pe ordinea de zi figurează epurarea partidului, foametea, cel de-al III-lea Congres al Cominternului (Internaţionala comunistă), impozitele, vizita unui senator american, viitoarea conferinţă a partidului, o propunere a guvernului chinez de a preda Moscovei alb-gardişti deţinuţi pe teritoriul său, reprezentanţa diplomatică britanică la Petrograd, confirmarea unui ambasador la Berlin etc. Între

184 Apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 136.

douăzeci şi patruzeci de chestiuni de acest gen simt studiate la fiecare şedinţă. La pauză şi înaintea unei alte şedinţe de la ora 18, Lenin redactează şi dictează note. În această zi de 21 iunie, pune la punct mai mult de o duzină de texte oficiale, care se referă la aprovizionarea cu alimente a Caucazului de Nord, regimul funciar, politica în materie de educaţie, comerţul exterior etc. în acelaşi timp, semnează documente financiare, mandate, diferite autorizaţii şi preia numeroase apeluri telefonice. Seara, prezidează o şedinţă a Sovnarkom (guvern), care dezbate vreo zece probleme.[185] O asemenea supraîncărcare a lucrului se datorează modului de funcţionare a noii puteri, pentru că totul trebuie să ajungă la vârful ierarhiei.

„Lenin nu agrea deloc [...] să se vorbească în timpul şedinţelor, va mărturisi Molotov. Omul e tensionat, nervos [...]. Când şopoteau în timpul şedinţelor, lui Lenin nu-i plăcea deloc asta. Nu era deloc de acord cu fumatul [...]. Lenin de regulă trimitea [...] bileţele pe mici bucăţele de hârtie fie unui membru al Biroului Politic, fie unui comisar al poporului [...]; punea o întrebare şi imediat solicita: răspundeţi printr-un bilet!”[186] Potrivit lui Molotov, Lenin n-avea niciun prieten în Politbiuro şi detesta grosolăniile, în timp ce el le-a folosit toată viaţa pentru a-şi insulta duşmanii. Îi plăcea punctualitatea, a introdus chiar amenzi pentru întârziaţii la şedinţe. În timpul şedinţelor Sovnarkom, care se puteau prelungi până noaptea târziu, limita timpul alocat fiecăruia, îi întrerupea pe guralivi, presându-i pe cei de faţă să ajungă la o decizie.

Înainte de a ajunge la putere, Lenin nu lucrase niciodată. Intelectual inactiv, a avut tot timpul necesar să se gândească la revoluţie, fără a avea nevoie să facă mari

185 Arhiva de Stat a Federaţiei Ruse, f. 3, i. 22, d. 9, pp. 15-16.

186 Félix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 200 [ed. rom. cit., pp. 236- 237 - n. tr.].

eforturi. Rezistenţa lui la muncă este slabă, deşi avea doar cincizeci de ani la începutul anilor 1920. Degeaba se menaja, făcea pauze regulate, îşi lua concedii (numeroase), întrerupea şedinţele când se simţea obosit, fiindcă tot se epuiza. Nervii îi erau şubreziţi, ani de zile s-a tratat pentru această problemă. În mai 1922 suferă un prim atac cerebral. Profesorul Kramer, care-l consultă, notează: „La baza bolii lui nu se află numai suprasolicitarea creierului, ci şi o perturbare gravă a circulaţiei craniene.”[187] Neliniştit la ideea că nu va mai putea participa activ la conducere, ba chiar că nu va mai putea vorbi, acest prim semnal de alarmă îl face pe Lenin să accelereze lichidarea „duşmanilor”. Procesul intentat socialiştilor revoluţionari în iunie 1922, măsurile de expulzare sau de internare luate faţă de intelectuali începând din august îi dovedesc frenezia de a termina acest lucru înainte să fie prea târziu pentru el. Timp de aproape doi ani, până la moartea sa, la 21 ianuarie 1924, Rusia sovietică va trăi în ritmul bolii lui Lenin, în hopuri. Totuşi, sistemul nu este paralizat din acest motiv, ci aşteaptă, din respect faţă de „părintele” său. Regimul este deja suficient de solid ca să nu se teamă de prăbuşire. Lenin şi-a înfăptuit visul despre revoluţie, lăsând moştenire un sistem totalitar perfect rodat.

4
Revoluţia totalitară

Arma criticii nu poate înlocui critica armelor. * – MARX

Dictatura – să vă intre în cap o dată pentru totdeauna […lânseamnă o putere nelimitată, care nu se bazează pe lege, ci pe forţă. ** – LENIN

Narkompros, denumirea aleasă pentru Comisariatul

187 Arhiva de Stat a Federaţiei Ruse, f. 3, i. 22, d. 307, p. 136 [preluat din Dmitri Volkogonov, Lenin: O nouă biografie, ed. rom. cit., p. 443 - n. tr.].

Poporului pentru Educaţie şi Cultură, se traduce, literal, Comisariatul Poporului pentru Iluminare. Revoluţia Franceză este punctul de referinţă obligatoriu al revoluţionarilor ruşi. Mai multe decizii şi acte din primii ani ai puterii bolşevice s-au inspirat din ilustrul precedent. Execuţia ţarului şi a familiei sale, hotărârea de a face din regiunea Donului şi din cea a cazacilor o „regiune Vendée" sovietică, politica de expansiune desfăşurată în detrimentul ţărilor străine apropiate sunt alegeri politice în care partidul-stat se inspiră din ce făcuse altă dată statul-naţiune. „Istoricii proletariatului văd în iacobinism una dintre cele mai înalte culmi ale luptei de eliberare a clasei asuprite", declarase Lenin, cu puţin timp înainte de preluarea puterii.[188] Mai puţin anul 1789, cât perioada 1792 – 1794, cea a Terorii iacobine, îi fascinează pe bolşevici. Troţki, atras, ca şi ceilalţi, de referinţa istorică, l-a stigmatizat pe liderul bolşevic, supranumindu-l „Maximilien Lenin" * 1[189]. Revoluţia Franceză, care a marcat o ruptură totală cu Vechiul Regim, serveşte drept model, dar a se prevala de ea permite şi împodobirea cu prestigiul ei şi înscrierea lui 1917 în continuitate cu 1789. Evenimentul capătă altă dimensiune dacă privim Octombrie în lumina cursului urmat de această revoluţie celebră. Ea îl învăluie în seducţia altei istorii, cea a marelui nou început. Desigur, a existat Comuna din

Paris din 1871, dar eşecul acesteia cu greu poate servi drept reper pozitiv. De altfel, în ziua în care noua putere bolşevică a depăşit, în longevitate, efemera

---

188* „Contribuţii la critica filozofiei hegeliene: Introducere", în Karl Marx, Friedrich Engels, Opere, vol. I, Editura de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, 1957, pp. 413-428, aici 420 (n. tr.).

** „Cu privire la istoria problemei dictaturii (însemnări)", în V.I. Lenin, Opere complete, ed. cit., voi. 41 (1966), pp. 369-391, aici 376 (n. tr.).

189 Léon Trotsky, Nos tâches politiques, P. Belfond, Paris, 1970, p. 190.

insurecţie parizianã, Lenin a sărbătorit evenimentul. Speranţa din 1789 s-a năruit în Consulatul francez înainte de a se dizolva în Imperiu, dar radicalitatea acestor ani de revoluţie a însufleţit popoarele disperate după emancipare de-a lungul întregului secol al XIX-lea. Bolşevicii, ca şi ceilalţi revoluţionari ruşi, nu se puteau concepe decât ca moştenitori ai acestei istorii.

ÎN PAS CU REVOLUŢIA FRANCEZĂ

De-a lungul întregului secol al XIX-lea, gândirea revoluţionarilor europeni, şi îndeosebi a revoluţionarilor ruşi – marxişti, socialişti revoluţionari sau anarhişti –, se înscrie în aspiraţiile revoluţiei de la 1789: egalitatea în drept a cetăţenilor, libertatea de exprimare şi de asociere, instaurarea unui regim constituţional, alegerea unei Adunări constituante. Iar revoluţia rusă din februarie 1917, care a fost inaugurată intonându-se *Marseillaise*, urmează, până în vara anului 1917, această pantă democratică şi constituţionalistă.

În august 1917, guvernul lui Kerenski este dominat de faza repubbcană a Revoluţiei Franceze, aşa cum s-a schiţat ea în octombrie 1791 şi caracterizată imediat după aceea de un climat de război şi de stare de asediu: polarizarea la extreme, centralitatea figurii duşmanului – duşmanul poporului – şi a noţiunii de contrarevoluţie, obsesia complotului şi a trădării, desemnarea suspecţilor.

Tot atâtea teme şi episoade reluate la nesfârşit de Lenin, dar cărora el le accelerează etapele până la a face să se contopească:

— „revoluţia soldaţilor”: crearea batalioanelor federate în vara anului 1792; controlul bolşevic asupra soldaţilor din garnizoană şi asupra „gărzilor roşii” la Petrograd în vara anului 1917;

— Lovitura de stat a activiştilor sprijiniţi de plebe: atacul asupra Palatului Tuileries, la 10 august 1792, sub semnul drapelului roşu; cucerirea Palatului de lamă, la 7

noiembrie 1917;

— Instaurarea unei duble puteri: cea legală, a Adunării, a deputaţilor aleşi şi a guvernului; cea considerată legitimă, a activiştilor revoluţionari şi a străzii;

— Competiţia feroce pentru putere între revoluţionari: iacobinii contra girondinilor; bolşevicii contra socialiştilor revoluţionari şi a menşevicilor;

— Instaurarea dictaturii unui grup de activişti, deturnată apoi în beneficiul unui dictator: crearea la 6 aprilie 1793 a Comitetului Salvării Publice, controlat de iacobini, iar după aceea numai de Robespierre; crearea la 7 noiembrie 1917 a Consiliului Comisarilor Poporului, sub controlul din ce în ce mai autocratic al lui Lenin.

Şi dacă Robespierre a abandonat „Declaraţia Drepturilor Omului şi ale Cetăţeanului" din 1789 în favoarea domniei Virtuţii, Lenin proclamă în faţa Adunării constituante, la 18 ianuarie 1918, „Declaraţia Drepturilor Poporului Muncitor", care aboleşte drepturile omului în Rusia. Cu această diferenţă: totuşi, în luna Thermidor a anului 1794, Adunarea are ultimul cuvânt împotriva lui Robespierre, în vreme ce în Rusia Lenin este cel care dizolvă Adunarea prin forţă.

Stéphane Courtois, „1789 – 1871, les révolutions françaises", în *Dictionnaire du communisme*, Larousse, 2007, p. 29 [„Momente cruciale: 1789 – 1871: Revoluţiile franceze", în Stéphane Courtois (coord.), *Dicţionarul comunismului*, trad. de Mihai Ungureanu, Aliza Ardeleanu, Gabriela Ciubuc.

Polirom, Iaşi, 2008, pp. 34 – 38, aici 35 – 36 – n.tr.].

Revoluţia Franceză le oferă şi bolşevicilor imunitate revoluţionară şi o aură care le va permite să radieze dincolo de frontierele (geografice şi de timp) ale propriei lor istorii. Orbirea unei mari părţi a conştiinţelor lumii în faţa realităţilor comunismului şi admiraţia exagerată pe care o trezeşte regimul bolşevic, încă de la început, sunt

rodul identificării cu 1789. Lui Lenin, Revoluţia Franceză îi serveşte, în acelaşi timp, drept model şi stindard de adunare în jurul regimului pe care-l construieşte, folosind inclusiv unele capricii dintre cele mai rele ale unui iacobinism căruia puţini, la vremea respectivă, i-au evaluat caracterul dictatorial. Cu toate acestea, chiar dacă liderul bolşevic se prevalează de Robespierre, se poate spune oare că este moştenitorul său legitim?

Spre deosebire de bolşevici, iacobinii nu erau un partid şi mai ales nu se prevalau de o ideologie cu pretenţii ştiinţifice. Dacă mecanisme similare ale puterii au putut da naştere unor urmări analoage, determinismul istoric al marxism-leninismului a sistematizat lucruri care, în 3.789 – 1.793, nu erau decât circumstanţe, succesiuni involuntare. Inocenţei iacobinilor, în parcursul revoluţiei i-a urmat responsabilitatea bolşevicilor; cei dintâi nu ştiau că vor ajunge la Teroare, chiar dacă au făcut totul să ajungă acolo, în timp ce cei din urmă foloseau cu bună ştiinţă terorismul de stat pentru a-şi atinge scopurile, în numele ideologiei care-i animă. Robespierre nu ştia că urma să devină Robespierre; Lenin a făcut totul ca să fie Robespierre. Bolşevicii instaurează teroarea în cunoştinţă de cauză, pentru a impune realităţii din lume propria lor concepţie despre viitor, dar şi pentru că Lenin a învăţat lecţia Revoluţiei Franceze. În acest sens, bolşevicii sunt mai curând succesorii – cei care vin după – decât moştenitorii iacobinilor.

Ritmul procesului revoluţionar sovietic ţine seama de contribuţia precedentului francez. „În prima revoluţie franceză, dominaţia constituţionaliştilor este urmată de aceea a girondinilor, iar dominaţia acestora de dominaţia iacobinilor – remarcă Marx în *Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte*. Fiecare dintre aceste partide se sprijină pe partidul mai înaintat. De îndată ce un partid a dus revoluţia atât de departe încât nu mai este în stare s-o

urmeze şi, cu atât mai puţin, să se situeze în fruntea ei, este înlăturat şi trimis la ghilotină de către aliatul mai îndrăzneţ, care stă în spatele lui. Revoluţia urmează astfel o linie ascendentă.”[190] Perioada de după luna februarie 1917 a urmat acest parcurs într-un mod accelerat, când constituţionaliştii au fost înlocuiţi de Sovietele controlate de menşevici şi socialişti revoluţionari, ei înşişi rapid aruncaţi peste bord de bolşevici. Perioada de după octombrie 1917 întrerupe acest proces, pentru a porni imediat un urcuş până la extreme, odată cu instaurarea unui terorism de stat din care revoluţia n-a mai ieşit. Sub impulsul lui Lenin, Rusia sovietică este condamnată la „iacobinism” veşnic. Din 1789 până în 1793, puterea revoluţionară este „extraordinară”; violenţa ei, deşi nu este legată de legi preexistente, nu este niciodată acceptată ca atotputernică şi absolută. Actorii dezbat referitor la traseul ei, nu la existenţa ei. Robespierre întâlneşte această violenţă la 8 *thermidor*, alţii, mai înainte. Fiecare recunoaşte nevoia de a pune o limită de netrecut acţiunii guvernamentale, teroriştii nu mai puţin decât moderaţii. Viceversa, radicalizarea cuceritoare a revoluţiei sovietice trece prin nelimitarea puterii. „Noţiunea ştiinţifică de dictatură nu înseamnă altceva decât o putere pe care n-o îngrădeşte nimic – precizează Lenin –, nicio lege, care nu este stingherită de absolut nicio normă, care se sprijină nemijlocit pe violenţă.”[191]

---

190 Karl Marx, Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte, J.-J. Pauvert, 1964, p. 250 [„Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte“, în Karl Marx, Friedrich Engels, Opere, voi. 8, Editura Politică, Bucureşti, 1960, pp. 115-217, aici 141 - n. tr.].

191 Lénine, „Contribution à l’histoire de la question de la dictature du prolétariat“, apud Joseph Staline, Les Questions du léninisme, Editions de Moscou, 1949, p. 35 [V.I. Lenin, „Cu privire la istoria problemei dictaturii (însemnări)“, în Opere complete, ed. cit., voi. 41 (1966), pp. 369-391, aici 38a - n. tr.].

Revoluţia Franceză şi revoluţia sovietică fac parte din aceeaşi familie, fiindcă ambele doboară puterile de drept divin, deşi diferă prin credinţa care le animă, ca şi prin obiectivul pe care şi-l stabilesc. Există deci deopotrivă filiaţie şi ruptură între cele două evenimente. În acelaşi timp, n-ar fi existat nici ideologie comunistă, nici terorism de stat fără precedentul iacobin, de unde dificultatea de a discerne între partea moştenirii iniţiale şi seria de cuceriri revoluţionare de care bolşevicii au profitat ca să se impună. Marxismul pe care-l inspiră Lenin ţine de Secolul Luminilor prin materialismul său istoric – soarta omului este în mâinile sale –, deşi este un rod propriu-zis al scientismului secolului al XIX-lea. Terorismul de stat instaurat de bolşevici este o Teroare iacobină supradezvoltată datorită eficacităţii unui sistem de stat moştenit de la statul-naţiune din 1789, dar făcut mai performant de către o modernitate post-iacobină. În definitiv, trebuia ca un anumit număr de condiţii să se realizeze în plus faţă de moştenirea spirituală de care se prevalează sistemul ca să poată veni un regim comunist. Ruptura din 1917 este mult mai radicală decât cea din 1789, pentru că are loc după aceasta – ceea ce este o evidenţă cronologică –, dar mai ales pentru că se bazează pe credinţe şi practici de care revoluţionarii francezi nu puteau nici măcar să aibă vreo idee, cu toate că fuseseră iniţiatorii lor.

Iacobinii sunt „proto”-bolşevici atunci când instaurează, în 1794, cultul Fiinţei supreme, o formă laică de îndumnezeire, pentru a însoţi teroarea. Propunând un înveliş ideologic unei practici politice, Robespierre schiţează un gen de ideocraţie, primitivă în comparaţie cu cea pe care o vor înfiinţa bolşevicii. Revoluţia Franceză ignoră ştiinţa societăţii, aşa cum ignoră şi complementul necesar al ideologiei, forma practică a acesteia, partidul. Iacobinii nu sunt un partid, repetăm, şi, până la sfârşit, au

fost în căutarea unei unităţi doctrinare de negăsit. Iacobinismul nu este o credinţă, ci o politică bazată pe supremaţia forţei asupra dreptului, o trăsătură propriu-zis revoluţionară pe care bolşevicii o vor folosi până la extrem. Marxismul este cel care plasează ideologia în inima istoriei. Ceea ce aduce învăţătura lui Marx nu este conceptul, ci modul de utilizare al acestuia. Ideologia nu este o invenţie marxistă; în schimb, dorinţa de a opune o ideologie „bună" uneia „rele" decurge din concepţia pe care şi-a făcut-o teoria despre ea. Dacă ideologia reprezintă un ansamblu de idei, de credinţe şi de doctrine proprii unei epoci, unei societăţi sau unei clase, aşa cum se admite în marxism, atunci este lesne să deosebim ideologiile potrivit criteriilor lor de utilitate în favoarea cauzei apărate. Lenin a tranşat în *Ce-i de făcut*?: „Problema se poate pune numai astfel: ideologie burgheză sau ideologie socialistă. În această privinţă nu există cale de mijloc (pentru că omenirea n-a elaborat niciun fel de «a treia» ideologie)". 1 Discriminarea subînţelege că este de datoria revoluţionarului să promoveze ideologia bună şi să o combată pe cea rea, având conştiinţa curată, în timp ce marxismul apreciază că dispune de instrumentele necesare pentru a înţelege mersul istoriei, ideologia arată direcţia de urmat. Cele două sunt complementare, aşa cum a înţeles Lenin. Revoluţionarul nu mai are doar datoria de a-i elibera pe cei oprimaţi de ideologia care-i alienează, ci de a-i determina să îmbrăţişeze ideologia care le va aduce fericirea. Moaşă a istoriei, revoluţionarul este şi mentorul acesteia. Aceasta este ruptura radicală introdusă de marxism-leninism în procesul revoluţionar, pentru a răsturna lumea. De acum înainte, omul nu se mai poate mulţumi să-şi ia soarta în mâini, aşa cum i-a sugerat Secolul Luminilor, ci trebuie să urmeze calea cea dreaptă. Revoluţionarii francezi nu ştiau încotro se îndreaptă; bolşevicii au găsit busola.

Premisele ştiinţifice ale marxismului îi obligă pe adepţii acestuia să apere cu dinţii realismul învăţăturii lor, să deosebească ideologia promovată de o banală utopie, să propună socialismul ca soluţie concretă. „Cuvintele… «socialism ştiinţific»… sunt folosite numai în opoziţie cu socialismul utopic, care caută să impună poporului noi himere şi iluzii, în loc să-şi limiteze sfera cunoaşterii la studierea mişcării sociale a poporului însuşi”, a avertizat Marx.[192] Socialism utopic şi socialism ştiinţific sunt două concepte diferite, a explicat, la rândul său, Friedrich Engels, într-un studiu apărut în 1880. „Pentru a face din socialism o ştiinţă, el trebuia mai întâi situat pe un teren real”, scrie el.[193] Utopia este, pur şi simplu, o impostură pentru Lenin: „Utopie înseamnă […] locul de nicăieri, adică ceva ce ţine de domeniul fanteziei, al închipuirii, al basmului. În politică numim utopie orice deziderat care nu poate fi realizat în niciun caz, nici acum, nici mai târziu”. 1 Liderul bolşevic, devenit şeful primului regim socialist din lume, nu i-a cinstit în mai mică măsură pe precursorii „utopişti” ai comunismului, gravând numele lui Thomas More şi Tommaso Campanella[194] pe un monument în grădinile Kremlinului, în 1918. În zadar se păzesc comuniştii de utopism, fiindcă acesta tot există în ideologia lor, dacă afirmă că deţin cheile raiului pământesc şi vor să-

192 Apud Alain Besançon, Les Origines intellectuelles du léninisme, Calman- Lévy, 1977, p. 8 [preluat din Vladimir Ilici Lenin, op. cit.y vol. 6 (1961), pp. 1-190, aici 38 - n. tr.].

193 Apud Yolène Dilas-Rocherieux, „Utopie“, în Dictionnaire du communisme (dir. Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 588 [„Dezvoltarea socialismului de la utopie

194l a ştiinţă“, în Karl Marx, Friedrich Engels, Opere, Editura Politică, Bucureşti, 1967, voi. 19, pp. 190-235, aici 207, citat în Yolène Dilas-Rocherieux, „Utopie“, în Stéphane Courtois (coord.), Dicţionarul comunismului, trad. de Mihai Ungurean, Aliza Arde- leanu, Gabriela Ciubuc, Polirom, Iaşi, 2008, pp. 649-655, aici 649 - n. tr.l.

l construiască în această lume. Intenţia lor rămâne o promisiune, un vis de atins. Ajuns la putere, Lenin a anunţat sfârşitul comerţului şi al modului de retribuire a muncii prin salariu, gestionarea raţională a resurselor sub autoritatea organizaţiilor muncitoreşti, ziua de muncă de şase ore, împărţirea egalitară a bogăţiilor etc. *ABC-ul comunismului*, lucrarea clasică a epocii, scrisă în 1919 de Buharin şi Preobrajenski, prezice că, în curând, „toate produsele vor fi din abundenţă, toate rănile vor fi de mult închise şi fiecare îşi va putea lua, astfel, atât cât îi va trebui”[195]. Nu-i e specific marxism-leninismului să promită inaccesibilul, dar, spre deosebire de alte ideologii utopice – dacă este îngăduit un pleonasm –, comuniştii sunt convinşi că ştiu cum să transforme visul în realitate şi prin ce mijloace. Utopia comunistă nu este mai periculoasă decât altele atâta vreme cât rămâne la stadiul de intenţii; dorinţa partizanilor ei să o aplice cu orice preţ este cea care o face atât de nefastă. Fundamentele ei marxiste joacă aici un rol primordial. A fi emanaţia unei învăţături care pretinde că ştie totul despre mersul societăţilor furnizează certitudini. Teoria globală a marxismului nu poate decât să dea naştere unei ideologii totale, care să nu lase nicio îndoială ucenicilor săi referitor la temeiul aplicării ei. Există o legătură indisolubilă între doctrina globală, ideologia totală şi puterea totalitară. Ideologia totală şi puterea totală merg mână în mână, sunt stâlpii totalitarismului. Marxismul, la originea acestei evoluţii, a introdus aici o ruptură în practica revoluţionară.

Partidul, aşa cum l-a conceput Lenin, reprezintă altă fractură hotărâtoare. Nici intelectualii care-l alcătuiesc şi nici măcar rolul pe care pretind că-l joacă nu sunt înnoitoare, ci ideologia de care se prevalează şi care-i permite să se identifice cu Revoluţia. Purtător al unei cunoaşteri absolute asupra istoriei şi a societăţii, partidul

195 Apud Yolène Dilas-Rocherieux, „Utopie“, ed. cit., p. 653.

leninist concentrează în el dorinţa de a o rupe definitiv cu trecutul şi pretinde că întemeiază o lume mai bună. Capacitatea sa de a se concepe şi de a se manifesta ca depozitar al legitimităţii şi al adevărului socialist-comunist este coerentă, pentru că întrupează, în acelaşi timp, cunoaşterea şi acţiunea, altfel spus, pretinde că ştie ce este mai bine pentru omenire, ştiind şi cum să ajungă acolo. Această concepţie despre organizarea revoluţionară este periculoasă în sine, şi încă şi mai mult atunci când partidul începe să aplice programul pentru care se crede investit în numele binelui comun. Odată ajuns la putere, partidul leninist devine instrumentul totalitarismului, pentru că este intrinsec totalitar. Nu-i ajunge să-şi mobilizeze energia pentru construirea paradisului promis; mai trebuie şi să convingă societatea că socialismul deja a început, altminteri trebuind să declare falimentul ideologiei. Pentru Lenin, întrebarea nu este dacă utopia de care se prevalează marxismul poate funcţiona; ea *trebuie* să funcţioneze, nu există alternativă posibilă. În 1917, bolşevicii sunt siguri de temeiul ideologiei lor, dar trebuie să-i convingă pe ruşi, cu forţa dacă este nevoie, prin constrângere în mod necesar, pentru că realitatea nu se pliază de la sine pe utopie. Fundamentele ştiinţifice ale marxismului şi concepţiile leniniste ale partidului merg şi ele mână în mână; acestea din urmă sunt instrumentele celor dintâi, legitimitatea ambelor depinzând de reuşita proiectului. Totalitarismul nu este un accident al istoriei şi nici măcar o devianţă, ci rezultatul logic al unei doctrine şi al modului de aplicare al acesteia; n-ar putea avea loc fără aceste două premise.

Statul-Leviatan

Un anumit număr de elemente exterioare trebuiau să conveargă înainte de 1917 pentru ca Lenin să câştige pariul, pentru ca sistemul sovietic să-şi dicteze legea. Statul şi rolul său sunt în centrul chestiunii

totalitarismului. Fără instrumentele de dominaţie pe care le oferă acest mod de organizare umană, instaurarea unei puteri totale, pentru impunerea unei doctrine globale, ar fi fost imposibilă. Existenţa statului, mai ales a statului modern, este o premisă indispensabilă pentru autoritatea totalitară, ceea ce explică de ce comunismul nu se putea implanta în Rusia, apoi în alte părţi, înainte de apariţia acestui stat, chiar dacă ideea şi oamenii care să o slujească existau dinainte. Nu există regim totalitar fără stat, aşa cum nu poate exista comunism fără ideologie. Utopie revoluţionară, partid leninist, stat: iată trilogia care permite înţelegerea apariţiei fenomenului totalitar comunist.

Dacă „intrarea omenirii în istorie coincide cu intrarea statului în inima şi în cursul societăţilor umane”, aşa cum susţine Edgar Morin[196], această formă de putere a trebuit, totuşi, să sufere un anumit număr de mutaţii înainte de a deveni factotumul totalitarismului. Contestarea statului de drept divin în Secolul Luminilor a fost, aşa cum se ştie, unul dintre factorii care au favorizat cotitura de la 1789. Până atunci, principele asigura, prin autoritatea sa înnăscută, mijlocirea dintre oameni şi Dumnezeu, ceea ce revoluţionarii francezi au înlocuit cu un stat laicizat, a cărui putere avea să se arate cu atât mai dominatoare cu cât pretindea că este manifestarea voinţei populare şi expresia raţiunii comune. În această substituire de autoritate, omul n-a fost neapărat câştigat. Autoproclamându-se ca fiind în slujba tuturor, statul laic găseşte o nouă legitimitate pentru a-şi impune autoritatea. Binele comunităţii, prezentat ca o entitate mai mult sau mai puţin abstractă, poate deveni un pretext pentru exercitarea deplinătăţii puterii. Statul modern, lipsit de artificiile birocratice şi religioase care întemeiau vechiul

196 Edgar Morin, De la Nature de l’U.R.S.S.: complexe totalitaire et nouvel Empire, Fayard, Paris, 1983, p. 56.

stat, a început să-şi secrete propriile credinţe, sub forme multiple şi adesea complementare. Statul-naţiune va răspândi cultul patriei-mamă, statul republican va înălţa suveranitatea populară la statut de dogmă, statul democratic va face din avântul egalitar crezul său. Devotamentul faţă de stat poate servi chiar ca surogat, ca umplutură în locul religiei, ca înlocuitor al „morţii lui Dumnezeu”, după cum afirma Nietzsche în *Omenesc, prea omenesc*. Proclamând suveranitatea statului, revoluţionarii de la 1789 l-au făcut autonom faţă de societatea umană, i-au dat o entitate proprie care avea să-i înlesnească uzanţele şi să-i sporească autoritatea în funcţie de interesele pe care le serveşte. Asociat unui guvern constituţional şi statului de drept, statul suveran este neatins de tiranie, dar, lipsit de această pavăză, poate favoriza cele mai negre planuri. „Totalitarismul nu s-a născut din ideea de suveranitate atâta timp cât suveranul şi supusul nu fuseseră uniţi în ideea de suveranitate naţională şi populară, explică Alfred Cobban. Abia atunci când Revoluţia Franceză a pus această idee în practică, astfel conferind unitate politică statului suveran, ea a făcut un pas important spre totalitarism.”[197] în plus, înlocuirea revelaţiei religioase proprii vechiului stat, prin sacralizarea Ideii, aşa cum au consacrat-o iacobinii odată cu statul modern, a înlesnit apariţia religiilor seculare, pentru care marxism-leninismul avea să reprezinte, mai târziu, forma cea mai desăvârşită. Comitetul Salvării Publice anunţă puterea totalitară, dar, pentru ca dictatura absolută să se realizeze, ideologia are nevoie de un executiv puternic, în stare să impună ideea întregii comunităţi. Fie că este coercitivă sau unificatoare, puterea statului este indispensabilă răspândirii, apoi triumfului ideologiei. Nu merge una fără cealaltă; combinaţia celor două duce la

197 Alfred Cobban, Dictatorship, Its History and Theory, Jonathan Cape, London, 1939, p. 247.

regimurile totalitare din secolul XX.

Statul este puterea, iar puterea este problematica principală a comunismului. „Problema statului capătă în momentul de faţă o deosebită însemnătate atât din punct de vedere teoretic, cât şi din punct de vedere practic-politic”, precizează Lenin cu puţin înainte de octombrie 1917.1 „Problema de bază a revoluţiei este problema puterii”, va aminti Stalin la moartea liderului bolşevic, în 1924.[198] Preluarea puterii, consolidarea, păstrarea şi perenizarea acesteia; la aceasta s-ar putea rezuma istoria comunismului: „revoluţiile” vor servi la cucerirea puterii, luptele pentru influenţă vor permite păstrarea ei, epurările între comunişti vor servi la consolidare, masacrele în masă îi vor asigura durabilitatea. Tirania de stat este o necesitate într-un sistem în care cei care guvernează vor să-şi impună ideologia tuturor celorlalţi. În 1917, în Rusia, ca şi mai târziu în alte părţi, comuniştii minoritari (ca să nu spunem grupusculul comunist) au nevoie de toată forţa puterii de stat pentru a se impune. Instaurarea regimurilor comuniste, oricare ar fi ţările în care se va implanta sistemul, nu va fi niciodată un fenomen de masă, ci întotdeauna afacerea unei mâini de oameni hotărâţi, care se vor folosi de toată puterea aparatului de stat cucerit, uneori cu susţinerea Armatei Roşii, pentru a-şi teroriza concetăţenii şi a-şi impune ideile. Puterea absolută are nevoie de un stat absolut, iar un stat absolut oferă putere absolută.

Oricât de marxist ar fi fost, Lenin ştia că lupta de clasă nu duce în mod ineluctabil la socialism, mai ales într-o Rusie subproletarizată. Crearea unui partid de revoluţionari de profesie a fost un prim răspuns pentru remedierea acestei situaţii; socialismul de stat pe care-l

198 Lénine, „L’Etat et la révolution“, în Œuvres choisies, Éditions en langues étrangères, Moscou, 196a, tome 2, p. 331 [„Statul şi revoluţia“, în V.I. Lenin, Opere complete, ed. cit., voi. 33 (1964), p. 3 - n. tr.].

preconizează după lima octombrie 1917 este un alt mijloc de a îndrepta lipsurile, luând exemplu de la capitalismul de stat german. Potrivit lui, „între [...] capitalismul monopolist de stat [...] şi treapta numită socialism nu există altă treaptă intermediară”[199]. Ceea ce contează este statul şi rolul său, considerat drept mijlocul ideal pentru impunerea socialismului, pentru asigurarea trecerii de la capitalismul monopolist la socialismul monopolist. Evoluţia URSS după Lenin arată că s-a reuşit. Se ştie că liderul bolşevic şi-a preluat concepţia etatistă de la Ferdinand Lassalle (1825 – 1864), un socialist german respins de marxiştii „puri” şi de către Marx în persoană, care i-a combătut ideile, pentru „colaborare de clasă”. În ochii acestora, Lassalle s-a făcut vinovat de a-l fi sfătuit pe Bismarck când acesta conducea statul prusac. Bismarck s-a inspirat din ideile lui socialiste pentru a realiza reforme sociale care au fost precursoare ale viitoarei social-democraţii germane. Ferdinand Lassalle considera statul ca fiind un interpret al intereselor generale ale naţiunii şi vedea în el organul distribuitor ai dreptăţii sociale. Odată realizată cucerirea şi cu ajutorul unei „dictaturi a inteligenţei”, credea posibilă concurarea economiei capitaliste prin cooperative muncitoreşti de producţie capabile să răspândească, pe căi paşnice şi legale, o ordine conformă dreptăţii sociale. Lassalle pleda pentru o cale „etatistă” pentru a ajunge la socialism, ceea ce n-a făcut decât să-i irite, la vremea respectivă, pe amatorii de revoluţie. Lassallismul, care se caracterizează, printre altele, printr-o organizare disciplinată, ierarhizată a partidului muncitoresc, o ideologie proletară cu puternice accente etatiste, precum şi prin rolul preponderent al conducătorului, seamănă până la confuzie

199 Apud Nicolas Werth, La terreur et le désarroi: Staline et son système, Perrin, Paris, 2007, p. 62 [preluat din „Catastrofa care ne ameninţă şi cum trebuie să luptăm împotriva ei“, în V.I. Lenin, op. cit., voi. 34 (1965), pp. 163-212, aici 205 - n. tr.].

cu leninismul, pentru că şi aici este vorba de impunerea socialismului de sus, în timp ce majoritatea populaţiei nu-şi doreşte aşa ceva. În acest sistem de gândire, statul ocupă poziţia centrală. Acest socialism etatist este o moştenire a rupturii pe care a introdus-o Revoluţia Franceză, a acelui moment aparte al istoriei, în care statul de drept divin a devenit un stat suveran, o entitate în sine. Cultul statului-naţiune care s-a dezvoltat în continuare, de-a lungul întregului secol al XIX-lea, în Europa, ca model de emancipare a popoarelor a pregătit terenul preluării statului pentru nevoile utopiei marxiste.

Lui Lenin i-a fost suficient să grefeze partidul pe stat, să suprapună interesele unuia cu puterea coercitivă a celuilalt, pentru a înfiinţa un sistem politic original. Când, în 1917, liderul bolşevic pune stăpânire pe stat, el cucereşte locul puterii şi aparatul acestuia. Începând din acest moment, partidul şi statul se confundă, în beneficiul exclusiv al celui dintâi. Partidul îndeplineşte simultan funcţia de partid, cu propriile lui interese, şi pe cea de stat, care se presupune că răspunde interesului general. Concentrarea puterilor este oficializată chiar în ziua loviturii de stat, prin crearea Sovnarkom-ului, a Consiliului Comisarilor Poporului, sub preşedinţia lui Lenin, şef al guvernului şi totodată responsabil al partidului.[200] Prima constituţie sovietică din 1918, care le va inspira, în continuare, pe cele din alte ţări comuniste, face din partid forţa diriguitoare a ţării în toate împrejurările şi în toate domeniile. Partidul-stat, specific regimurilor comuniste, este o invenţie a lui Lenin, inspirat de Lassalle. Sprijinită pe puterea de stat, ideologia marxist-leninistă va da comunismului o forţă de distrugere fără seamăn în istorie. Monopolul necontestat al violenţei legitime care defineşte

200 Stéphane Courtois, „Parti/parti-Etat“, în Dictionnaire du communisme, ed. cit., p. 428 [ed. rom. cit., pp. 446-450, aici 448 - n. tr.].

suveranitatea statului, potrivit sociologului Max Weber, îşi află expresia deplină în terorismul de stat pe care-l inaugurează regimul sovietic şi care va fi reluat peste tot unde vor ajunge comuniştii la putere.

Statul pe care pune stăpânire Lenin în octombrie 1917 este în plină decadenţă. Restabilirea puterii acestuia este primul obiectiv al bolşevicilor, pe verticală instaurând, încă din primele luni, o politică coercitivă, iar pe orizontală lansându-se într-un război de recucerire împotriva Albilor, împotriva ţărilor străine apropiate (Polonia), împotriva încercărilor de separare (Ucraina, Georgia). Bolşevismul se îmbracă în haina statului rus, Moscovei i se restabileşte statutul de capitală, Moscovia redevine centrul puterii, ceea ce le permite noilor conducători să se manifeste ca depozitari ai legitimităţii naţionale. Partidul-stat se confundă cu statul-naţiune şi, chiar dacă este vorba de aducerea binefacerilor revoluţiei la alte popoare, statul este, într-adevăr, instrumentul esenţial al acestei expansiuni. Marxism-leninismul se răspândeşte prin forţa armată, şi nu prin forţa de convingere. Recrutarea reuşită a foştilor ofiţeri ai armatei imperiale în Armata Roşie de către Troţki arată cât de mult au ştiut comuniştii să capteze, apoi să monopolizeze ideea de stat-naţiune în scopurile urmărite de ei. Asistăm, încă din acest moment, la apariţia unui partid-stat-naţiune în care ideologia marxist-leninistă devine, pentru nevoile cauzei, sprijinul factorului naţional. În războiul civil, ca şi în conflictele cu ţările străine apropiate, puterea naţionalismului de stat satisface naţionalismul tradiţional al ruşilor, compensând mai ales libertatea dispărută. În lipsa respectării promisiunilor de egalitate, marxism-leninismul de la putere satisface măcar demnitatea naţională a poporului, pentru ca acesta să uite ce a pierdut în revoluţie. Naţional-comunismul ce caracterizează URSS de la începuturile sale va deveni, de altfel, semnul distinctiv al tuturor partidelor

comuniste, fie că ajung la putere sau nu. Statul, acest instrument indispensabil totalitarismului, şi-a adus deci cu sine complementul „natural”, şi anume ideea de naţiune, născută odată cu Revoluţia Franceză. Această idee va ajunge să coabiteze cu comunismul, oferindu-i o putere de atracţie pe care doar ideologia nu i-ar fi permis niciodată să o atingă.

STATUL-NAŢIUNE, NAŢIONALISM ŞI RĂZBOI

Până în 1791, naţiunea a rămas un partener al regelui: „Naţiunea, regele, legea”, se spunea pe atunci. Abia începând din 179 a, când monarhul de drept divin Ludovic XVI a devenit cetăţeanul Louis Capet, naţiunea şi-a dobândit deplinătatea suveranităţii. De atunci, poporul şi naţiunea se întrepătrund. În vocabularul revoluţionar, totul a dobândit o dimensiune naţională: monumente, sărbători, educaţie. Ideea de Naţiune desemna, începând de atunci, o asociere de persoane unite prin legături contractuale, care îşi manifestă, în acest fel, voinţa de a trăi sub aceleaşi legi. Naţiunea devenise o alegere, avea nevoie de adeziune voluntară şi liberă, era un angajament, chiar o credinţă. S-a dezvoltat un adevărat cult naţional, destinat să pecetluiască această adeziune populară, cu riturile şi jertfele aferente, pe care conscripţia le-a simbolizat mai presus de toate. Aceste alunecări succesive purtau în sine pericolele războiului total, aşa cum s-a întâmplat în secolul XX, implicând în conflicte ansamblul comunităţii naţionale.

Încă de la sfârşitul anului 1791, girondinii au vrut război pentru a rezolva problemele interne, dar şi din idealism, pentru a duce „vestea cea bună” în alte părţi, în străinătate. Revoluţia a devenit, începând din acel moment, o religie seculară, fiindcă şi-a dorit viitorul obligatoriu al omenirii luminoase. Toate popoarele, sau aproape toate, au fost vizate de fenomenul naţional. Dar, în acelaşi timp, fiecare naţiune rămânea o lume în sine, diferită în toate cazurile. Universal, dar, în acelaşi timp,

unic: această ambivalenţă este, în sine, o sursă potenţială de conflicte.

„Duşmanii noştri duc un război al armatei, voi duceţi un război al poporului”, a declarat Robespierre în directiva sa din august 1793. Încă din vremea respectivă, statul şi naţiunea s-au confundat: apărarea unuia însemna salvarea celeilalte. Identificarea dintre interes comun şi salvgardarea pământului natal a marcat înflorirea naţionalismului modern, care s-a identificat apoi cu apărarea ogrăzii naţionale [...].

Thierry Wolton, *La fin des nations*, Pion, Paris, 2002, pp. 75 – 77.

Atitudinea Rusiei Sovietelor faţă de minorităţile naţionale de la graniţele Imperiului aminteşte, într-alt mod, politica urmată de Revoluţia Franceză, în chestiunea naţională. La origine, fusese făcută promisiunea de a elibera popoarele de sub servitute; dar decretul din 15 septembrie 1792 avea să ordone populaţiilor „eliberate” cu armele să aleagă libertatea, adică instituţiile republicane şi revoluţionare, dacă nu voiau să fie tratate drept duşmane ale Franţei. În Rusia bolşevică s-a dat de înţeles popoarelor limitrofe că mântuirea lor înseamnă a rămâne sub protecţia Moscovei, dacă nu voiau să fie eliminate în sensul concret al termenului.

După exemplul Franţei din 1792, cele mai bune intenţii revoluţionare au servit deci la mascarea intereselor naţionale. Tratatul de la Versailles din 1919, care a lezat Moscova, oferă un excelent pretext pentru a pune în practică aceste program, în detrimentul Poloniei. Războiul împotriva Varşoviei permite să recupereze pe teren ceea ce nu fusese obţinut de către puterile învingătoare, chiar dacă Moscova pretinde că acest conflict are ca scop aducerea focului revoluţionar în inima Europei. „Soarta revoluţiei mondiale se va decide în Vest”, va spune generalul Tuhacevski în iulie 1920, înainte de a

adăuga: „Calea spre incendiul mondial trece peste cadavrul Poloniei” […].

În septembrie 1920, la o conferinţă a Comitetului Central, Lenin se felicită de armistiţiul propus Poloniei: Rusia câştigă cu această ocazie o parte din Ucraina şi toată Bielorusia. Dar şeful bolşevic regretă de asemenea că Armata Roşie nu a reuşit să cucerească Varşovia şi că slăbiciunea ei nu i-a permis să lanseze o mare ofensivă de iarnă pentru a pune mâna pe Galiţia şi a-şi deschide astfel drumul către Cehoslovacia şi Ungaria. „Perioada defensivă a războiului cu imperialismul mondial s-a închis şi putem acum, ba avem chiar obligaţia, să exploatăm situaţia militară pentru a lansa o ofensivă de război”, declară Lenin în acea zi. În spatele frazeologiei revoluţionare, vocabularul militar şi spiritul de cucerire arată că aici se află în joc şi interesele bine înţelese ale noii puteri moscovite. Iar în cazul în care Armata Roşie nu va putea obţine câştig de cauză pe teren, Lenin sfătuieşte ca Internaţionala Comunistă să fie şi ea mobilizată. Cominternul, tocmai creat, este deci rechiziţionat pentru a servi politicii de stat a Rusiei revoluţionare.

Thierry Wolton, *Rouge-Brun, le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, pp. 221222 [*Roşu-brun*: *Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001, pp. 232 – 233 – n.tr.].

Imaginarul naţional a apărut odată cu statul-naţiune, ca nouă credinţă colectivă. Ideea de naţiune exista dinainte, dar statul, devenit orfan de transcendenţa religioasă, a găsit, în promovarea sentimentului naţional, un nou factor de coeziune pentru comunitate. Istoria Revoluţiei Franceze dintre 1789 şi 1793 ilustrează acest parcurs. Statul-naţiune a catalizat apoi naţionalismul, până în punctul de a face din el o ideologie revoluţionară în stare să mobilizeze popoarele pentru a răsturna vechea ordine. Naţionalismul, care este marea afacere a secolului

al XIX-lea, coincide cu propagarea ideilor de la 1789 în Europa, în favoarea războaielor napoleoniene. Cuceririle Imperiului au trezit sentimentele naţionale ale învinşilor, în acelaşi timp în care au antrenat o reorganizare a spaţiului european şi a puterilor. Prestigiul Franţei revoluţionare era, în epocă, atât de mare, încât statul-naţiune serveşte drept model popoarelor care se revoltă împotriva regelui sau împăratului lor. Emancipările sociale şi eliberările naţionale ajung să se confunde, pe măsură ce revoluţiile din 1848 – 1849 zguduie continentul, într-o vastă „primăvară a popoarelor", care ia turnuri din ce în ce mai naţionaliste, după modelul celor întâmplate sub Convenţia Naţională din Franţa, cu jumătate de secol mai înainte.

Triumful naţionalismului constituie o înfrângere pentru spiritul Secolului Luminilor, care spera să-l elibereze pe om de orice autoritate transcendentală. Naţiunea este colectivul. Individul trebuie să se topească în sânul unui ansamblu care-l domină. „Naţiunea este un suflet, un principiu spiritual [...], dorinţa de a trăi împreună", a spus Ernest Renan în faimosul său discurs „Ce este o naţiune?", rostit în 1882. În cazuri extreme, naţiunea s-a văzut idealizată, chiar zeificată. În ultimă instanţă, naţionalismul s-a putut travesti într-o religie seculară cu pretenţie universală – toate popoarele, sau aproape toate, simt vizate de fenomenul naţional –, dar şi într-o religie cu vocaţie particulară, pentru că fiecare naţiune îşi dă propria istorie. De aici, o sursă potenţială de conflicte în numele dreptului legitim al fiecărei naţiuni de a le domina pe celelalte şi de a le aduce binefacerile civilizaţiei ei.

Naţional-comunismul este rezultatul acestei logici, aşa cum va fi, mai târziu, şi naţional-socialismul lui Hitler. Totalitarismul, sub forma sa comunistă şi/sau naţionalistă, s-a putut impune în secolul XX datorită cuplajului stat-ideologie, apărut odată cu Revoluţia Franceză, care a

inaugurat ceea ce se numeşte modernitate în politică. Lenin nu se crede Robespierre din simplă admiraţie; acţiunile sale sunt tributul adus de un ideolog faţă de ceea ce a dat nou precursorul său guvernământului total. Partidul-stat-naţiune care conduce tânăra Rusie sovietică este, probabil, cel mai desăvârşit stat-Leviatan[201] pe care oamenii l-au pus la punct vreodată până atunci. Dar acest lucru nu este suficient pentru impunerea utopiei. Totalitarismul mai trebuia să dispună şi de oameni gata să accepte supunerea lor totală, oameni care erau de acord să-şi predea soarta, viaţa sau moartea, în mâinile partidului-stat, oameni resemnaţi să-şi dizolve individualitatea în colectiv. Războiul total pe care-l poartă în sine naţionalismul a avut grijă de aceasta.

„Materialul" uman

Mai mult decât era maselor, descrisă de Hannah Arendt ca pregătire a totalitarismului[202], războiul din 1914 – 1918 a deschis era naţionalizării maselor. Omul, devenit elementul unui tot, după ce şi-a pierdut individualitatea în creuzetul războiului, odată „masificat", vede totodată cum îl transcende entitatea naţională în decursul conflictului. Naţionalizarea maselor se raportează la milioane de bărbaţi şi femei care au ajuns să se contopească şi să se împlinească, în devenirea naţiunii lor, din cauza confruntării. Dacă era maselor anunţă indivizi atomizaţi, izolaţi, care vor forma grosul mişcărilor totalitare,

201 Leviatanul sau Despre materia, forma şi puterea cetăţii ecleziastice şi civile, scrisă de Thomas Hobbes în 1651 [trad. de Alexandru Anghel, Herald, Bucureşti, 2017 - n. tr.], este una dintre cărţile de filozofie politică cele mai celebre. Autorul pledează aici pentru o putere absolută, pentru ca oamenii să evite întoarcerea la starea lor naturală, mai ales cea de război permanent.

202 Hannah Arendt, Le Système totalitaire, Le Seuil, Paris, 1972, pp. 35-65 [Originile totalitarismului, trad. de Ion Dur, Mircea Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 2014, pp. 381-407 - n. tr.].

naţionalizarea maselor marchează, în schimb, preponderenţa naţionalismului asupra ideologiei revoluţionare presupuse a anunţa un viitor mai bun.

Pentru prima dată în istorie, în teatrul european în orice caz, naţiunile s-au războit între ele, şi nu monarhiile sau imperiile. Fenomen recent, apărut odată cu Revoluţia Franceză, faptul naţional erijat în sistem a ocupat tot spaţiul, antrenând în conflict societăţi întregi. În fiecare dintre ţările implicate, confruntarea n-a mai fost apanajul unei elite, nici al profesioniştilor războiului şi nici măcar al câtorva „voluntari”, înrolaţi cu forţa. A fost vorba de recrut, ca şi de familia sa, de soldat, ca şi de soţia sa care susţine efortul de război, de front ca şi de spatele frontului mobilizat, pe scurt, de întregul popor. Naţiunile înarmate sunt cele care s-au ridicat, ca să reluăm exprimarea de la Valmy. Experienţa conflictului a bulversat comunităţile naţionale, dar şi mai mult indivizii. În tranşee, omul a învăţat necesitatea ascultării necondiţionate şi posibilitatea violenţei absolute, supunerea, în spirit de sacrificiu, faţă de colectiv şi fuziunea de grup pe care o realizează angajamentele spontane. În luptă, a măsurat puterea numărului; în faţa morţii, a înţeles cât de nesemnificative simt diferenţele sociale şi ierarhiile. Din toate aceste experienţe, comunismul la putere va trage foloase. Ideea mobilizării în toate domeniile de activitate, cea a unui comandament unic, de care fiecare este obligat să asculte, cea a lipsei de semnificaţie a individului faţă de puterea de stat, radicalizarea violenţei şi legitimarea acesteia sunt tot atâtea domenii pe care le regăsim în planul de dominaţie totală pe care-l va pune la punct Lenin. Conflictul a arătat potenţialul unei organizaţii care ascultă de o voinţă unică. Mase de oameni disciplinaţi, supuse unui comandament de fier, au realizat performanţe a căror eficacitate avea să servească drept model pentru lupta clasei muncitoare împotriva burgheziei.

Războiul ucide democraţia, constata Tocqueville.[203] Acesta sporeşte, în mod necesar, puterile guvernanţilor, obişnuieşte mai ales poporul cu violenţa şi servitutea, îl duce la despotism. Războiul înseamnă pierderea Eului în folosul lui Noi, este înregimentarea, abdicarea de la orice autonomie şi de la orice raţiune individuală; războiul creează o ordine socială în care individul nu mai există, în care indivizii plurali ating un gen de egalitate absolută după ce au renunţat la ei înşişi şi au abdicat de la tot ceea ce-i singularizează şi-i separă în vremuri obişnuite. Luptele din 1914 – 1918 şi tirania anumitor conducători militari care au ordonat ofensive absurde şi ucigătoare nu se compară cu cruzimea şi amploarea servituţilor de care va fi capabil mai târziu sistemul totalitar, dar se pot observa atitudini comune între spiritul războinic şi cel revoluţionar. Complezenţa anumitor oameni faţă de servitute, dominaţia oamenilor care însoţeşte nebunia războiului evocă violenţa puterii totalitare. Războiul nu duce în mod necesar la totalitarism, dar războiul modern a fost un excelent teren pregătitor pentru „materialul” uman care-i va asigura venirea.

VIOLENŢA „OMULUI MIJLOCIU”.

Filosoful Alain vorbea despre puterea conformismului şi despre cârdăşia acestuia cu violenţa. Denunţarea acestei stări de spirit de turmă este formulată de el cu forţa de convingere a unui individualism apropiat de anarhism. El dezvăluie aici rolul „statului-Leviatan” şi dialectica cu dublu înţeles între această opinie docilă şi o putere ce deţine monopolul violenţei, care se străduieşte s-o manipuleze, să sugereze emoţii în stare să slăbească spiritul critic şi judecăţile individuale. Instrumentalizarea

203 Alexis de Tocqueville, De la démocratie en Amérique, Robert Laffont/Bouquins, 1986, p. 613 [Despre democraţie în America, trad. de Magdalena Boiangiu, Béatrice Staicu şi Claudia Dumitriu, Humanitas, Bucureşti, 2005, vol. II, p. 283 - n. tr.].

este cu atât mai facilă cu cât o societate este în criză, războinică sau revoluţionară, cu cât oamenii simt atunci mai însetaţi de certitudini, cu cât acestea sunt cerute de slăbiciunea şi neliniştea lor […].

Istoria totalitarismului arată mulţimi de oameni fanatizaţi pornind de la conformismul lor, de la această gândire conformistă analizată de Soljeniţîn Alain subliniază, cu o corectitudine premonitorie, că „omul mijlociu”, aparent inofensiv, fiind lipsit de credinţe puternice, devine în situaţiile de criză, atunci când statul primeşte puteri depline, violent, intolerant, inabordabil în privinţa oricărui argument. „Îşi poartă opinia asemenea măgarului purtător de moaşte [din fabula lui La Fontaine]. Nu este momentul să contraziceţi; aveţi grijă, îi veţi avea împotrivă pe laş, pe prudent, pe naiv, pe leneş şi pe timid, iar toţi aceştia alcătuiesc împreună o trupă tare brutală”.

Alain percepuse forţa de temut a indivizilor care renunţă să gândească şi care, de teama izolării faţă de consensul comun, dintr-o grijă – care poate fi feroce – pentru interesele şi liniştea lor, vor încuviinţa spolierile cele mai sălbatice, găsind astfel ocazia de a-şi descărca pulsiunile cele mai duşmănoase. „Marea furie a imbecililor”, după formularea lui Bernanos, se va exercita împotriva tuturor opozanţilor şi a duşmanilor virtuali desemnaţi de către putere, prin pogromuri, linşaje sau prin participarea la masacre colective.

Michèle Ansart-Dourlen, *Le Fanatisme*: *Terreur politique et violence psychologique*, L’Harmattan, Paris, 2007, pp. 90 – 91.

— Alain [Émile-Auguste Chartier], *Les Passions et la Sagesse* (Bibliothèque de la Pléiade, 143), Gallimard, Paris, 2002, p. 669.

Pierderea individualităţii, supunerea faţă de ordine, cruzimea actelor – Primul Război Mondial a pregătit spiritele ca să suporte şi să slujească totalitarismul.

Războiul din 1914 – 1918 a provocat „brutalizarea” societăţilor şi a politicii, pregătind terenul pentru violenţa partidului-stat totalitar. „Comunismul militarizat nu este rezultatul unui proces revoluţionar, ci al dezintegrării provocate de războiul din ţară şi din străinătate”, scria Karl Kautsky, „vechiul” duşman marxist al lui Lenin, unul dintre părinţii social-democraţiei germane.[204] La modul general, comunismul şi războiul vor fi întotdeauna legate, cel dintâi adaptându-se foarte bine la devastările provocate de cel din urmă în relaţiile umane şi în metodele de guvernare. După Rusia din 1917, sistemul totalitar se va răspândi în urma celui de-al Doilea Război Mondial care, în multe ţări, avea să pregătească terenul pentru expansiunea acestuia. Războiul din 1914 – 1918 a favorizat, în plus, o cultură a urii, care a făcut din duşmanul naţional un duşman absolut, cu o intensitate niciodată atinsă până atunci. Detestarea celuilalt, a diversităţii naţionale şi culturale, născută odată cu acest conflict şi alimentată de el, avea să fie o excelentă pregătire de psihologie colectivă pentru comunism, a cărui pretenţie egalitară avea să alimenteze resentimentul faţă de toţi cei care sunt altfel, prin statut sau reuşită socială. Geniul revoluţionar al lui Lenin a fost acela de a înlocui duşmanul naţional cu duşmanul de clasă – „capitalistul”, „burghezul”, „chiaburul”, în locul „străinului” –, de a trece de la războiul naţional la războiul civil, de a instrumentaliza ura, pentru a o pune în slujba ideologiei sale. Violenţa internaţională a războiului s-a prefăcut astfel în violenţa socială a revoluţiei totale.

Unsprezece milioane de ruşi au fost mobilizaţi în Primul Război Mondial. Nicio ordine socială nu putea ieşi nealterată dintr-o asemenea ingerinţă a războiului. După

204 Apud Dimitri Volkogonov, Le Vrai Lénine, Robert Laffont, Paris, 1995, p. 314 [Dmitri Volkogonov, Lenin: O nouă biografie, trad, de Anca Irina Ionescu, Orizon- turi/Lider, Bucureşti, 1994, p. 365 - n. tr.].

căderea ţarului, în februarie 1917, masa de dezertori, de rebeli, la care se adaugă şi cei aflaţi în permisie şi rezerviştii care rătăcesc, cu toţii ţărani-ostaşi pierduţi din cauza unui conflict care n-a fost niciodată al lor, vine să îngroaşe rândurile mitingurilor neîncetate şi ale Sovietelor care animă scena politică în Rusia aflată în revoluţie. Mai rămânea ca această violenţă „pornită de jos" să întâlnească violenţa „de sus", ca soldăţimea „sovietizată" să se pună în slujba revoluţionarilor profesionişti bolşevici, pentru ca Rusia să treacă la revoluţia totalitară şi ca pe pământul ei să se instaureze un nou tip de regim, care avea să fie nenorocirea unei mari părţi a omenirii. Nu există fatalism în această înlănţuire; ea rezultă din conjugarea a diferiţi factori independenţi, dar care trebuiau să se întâlnească, între naţionalismul pregătitor al războiului, spiritul războinic al unei soldăţimi formate în ascultare oarbă şi pretenţiile scientiste ale unei mâini de intelectuali iluminaţi. N-a fost rodul întâmplării nici faptul că stafia comunismului, care bântuia Europa – aşa cum credea Marx –, a prins în sfârşit rădăcini în Rusia, într-o ţară-continent, care nu corespundea nicidecum criteriilor consacrate de mentori.

Un pământ făgăduit comunismului

Contemporanilor săi care considerau că 1789 fusese o ruptură brutală în istoria Franţei, Alexis de Ibcqueville le-a explicat că era vorba, mai curând, de deschiderea trecutului, că Revoluţia desăvârşea lucrarea monarhiei, că evenimentul nu putea fi înţeles decât în continuitate istorică, că aceşti noi zori erau, în realitate, o accelerare a evoluţiei politice şi sociale anterioare.[205] Ce este valabil pentru 1789 este valabil şi pentru 1917 în context rusesc. Dacă regimul totalitar sovietic constituie o noutate în

205 François Furet, Penser la Révolution française, Gallimard/Folio, 1978, pp. 33-34 [.Reflecţii asupra revoluţiei franceze, trad. de Mircea Vasilescu, Humanitas, Bucureşti, 1992, p. 103 - n. tr.].

modul de organizare al societăţilor umane, pentru Rusia este vorba de un rezultat, şi nu de o ruptură totală. Uşurinţa cu care comunismul s-a mulat pe structurile sociale ale ţării a putut da impresia că înapoierea Rusiei ţariste ar fi pervertit ideologia şi că, la urma urmei, o revoluţie proletară pe alte meleaguri ar fi dat rezultate diferite. Jugul tătar, domnia lui Ivan cel Groaznic, absolutismul ţarist, toată această moştenire ar fi cântărit greu în momentul construirii unui nou tip de regim, destinat să elibereze omenirea de alienarea ei capitalistă. În realitate, Rusia devenită sovietică ar fi ajuns la dictatura unui partid-stat datorită moştenirii istorice. Această explicaţie, care a prevalat multă vreme, oferă avantajul de a dezvinovăţi doctrina pentru a transfera răspunderea evoluţiei comuniste asupra întârzierii Rusiei. „Luminile" marxism-leninismului s-ar fi stins pe acest pământ al obscurantismului. Faptul că sistemul a dat, în modul său de funcţionare, rezultate similare peste tot, inclusiv în interiorul partidelor comuniste cufundate într-un mediu democratic (cel italian şi cel francez mai ales), n-a alterat credinţa într-un păcat strămoşesc al Rusiei, vinovată de pervertirea iniţială a ideologiei, pentru a păstra esenţialul, făgăduinţă unui posibil paradis socialist pe pământ. În acest caz, este vorba de orbire voită. Înţelegerea faptului că răul totalitar n-a fost produs de pământul gazdă, ci de ideologia însăşi, este dintotdeauna o chestiune de luciditate. „Sursa ultimă a tuturor relelor rezidă, în definitiv, în concepţia bolşevică despre viaţă – a constatat Bertrand Russell încă din 1920: în dogma sa întemeiată pe ură şi în ideea că natura umană poate fi transformată complet prin forţă". 1

Nu Rusia a făcut din comunism ceea ce a devenit acesta, dar era pregătită să-l primească aşa cum se înfăţişa el. A fost o osmoză între cele două, ideologia găsind pe acest pământ-gazdă structurile şi mentalităţile necesare

pentru deplina ei înflorire. Evident, dacă stăruim în ideea că marxism-leninismul este o doctrină a progresului, este greu să admitem că s-a putut implanta şi dezvolta într-o ţară rămasă în urma istoriei, dacă nu cumva credem într-o eroare. În schimb, dacă reducem ideologia la planul ei fundamental – colectivismul ca garant al binelui comun –, ea nu putea decât să se dezvolte într-o societate esenţialmente holistă, în care omul este obişnuit să fie una cu mediul său social, în care individualitatea se estompează în faţa colectivului, aşa cum se întâmpla în Rusia ţaristă, mai ales în lumea agrară, majoritară, în care obştea alcătuieşte un tot. Marxismul, în determinismul său istoric, este el însuşi o doctrină de inspiraţie holistă, reducând istoria oamenilor la relaţiile de producţie, nelăsând niciun loc iniţiativei individuale. Utopiştii au văzut întotdeauna societatea ca o colectivitate ale cărei interese nu pot decât să primeze asupra celor ale individului. Poziţia antiindividualistă a utopiştilor este una dintre caracteristicile lor principale, iar ideologia marxist-leninistă se conformează. Dar Rusia era un pământ făgăduit comunismului din multe alte motive.

„Ar fi o greşeală să căutăm fie în ţarism semnele unei anticipări a totalitarismului, fie în noul regim semnele unei restauraţii sau ale unei renaşteri a despotismului”, apreciază Claude Lefort, care şi-a petrecut mare parte din viaţă studiind fenomenul totalitar. [206]Aleksandr Iakovlev, care cunoştea bine regimul sovietic, pentru că fusese unul dintre aparatcicii eminenţi (a fost membru al Comitetului Central şi al Politbiuroului), înainte de a deveni analist după căderea URSS, a insistat pe continuitatea dintre vechiul şi noul regim, dintre feudalism, ţarism şi comunism. „Tragedia Rusiei constă, înainte de toate, în aceasta: vreme de veacuri a fost condusă de oameni, şi nu

206 Bertrand Russell, Pratique et théorie du bolchevisme, reed. Éditions du Croquant, Bellecombe-en-Bauges, 2014, p. 123.

de legi – scrie el. Conducătorii ei au fost cneji, ţari, diferiţi preşedinţi şi secretari generali. Aceştia au domnit într-un mod stupid şi sângeros. Poporul exista pentru guvernare, şi nu guvernarea pentru popor. Rusia a evitat sclavia clasică. Dar încă n-a ieşit din feudalism. Este încă sclavă a unei ideologii imperiale oficiale, care, în esenţă, consideră că statul este totul, iar individul, nimic."[207] În secolul al XIX-lea, în momentul în care marxismul începe să pătrundă pe teritoriul ei, Rusia se prezintă ca un imens imperiu ţărănesc, alcătuit din iobagi analfabeţi, care-şi păstrează tradiţiile populare bazate pe credinţă; deasupra lor, o clasă conducătoare alcătuită din boieri fără prea multă cultură care, în ceea ce-i priveşte, şi-au pierdut credinţa, ca şi sentimentul naţional, precum şi o birocraţie puternică; în vârf, ţarul, de care se leagă o veneraţie religioasă. Credinţa în echitatea suveranului le-a îngăduit multă vreme ruşilor să suporte tirania funcţionarilor săi. La izvorul unei culturi politice în care puterea a fost mereu concepută în termeni de hegemonie şi de supunere, se află tradiţia ţarului „bun", având sarcina să impună, în toate domeniile, interesul comun în faţa celui individual. Cultura ruşilor este a unui popor etatist, gata să servească drept material pentru construirea unui mare stat. Această ţară n-a fost atinsă de Iluminism. Ruşii, pătrunşi de tradiţiile iobăgiei şi autocraţiei, ignorând tot ce înseamnă stat modern, care împarte drepturi şi îndatoriri cetăţenilor, aşa cum a apărut acesta odată cu filosofii secolului al XVIII-lea, apoi pus în practică la începutul Revoluţiei din 1789, constituiau, în fapt, un „aluat" ideal pentru modelarea omului nou sociahst. Articolul întâi din Legile fundamentale ale Rusiei imperiale, publicate în 18952, stipula că „ţarul întregii Rusii este monarh autocrat şi absolut. Dumnezeu însuşi porunceşte să ascultăm de

207 Alexandre Yakovlev, Le vertige des illusions: réflexions et analyses sur la tragédie communiste, J.-C. Lattès, Paris, 1993, p. 78.

puterea lui supremă, din conştiinţă, dar şi de teamă”.

LENIN ŞI SERVITUTEA MILENARĂ

Sinteza leninistă a nelibertăţii cu socialismul a uluit omenirea mai mult decât descoperirea energiei atomice […].

Milenara lege rusească a dezvoltării devenise prin intermediul voinţei, pasiunii, geniului lui Lenin o lege universală.

Aşa a fost să fie destinul istoriei.

Intoleranţa şi dârzenia lui Lenin, inflexibilitatea leninistă faţă de eterodocşi, dispreţul pentru libertate, fanatismul credinţei leniniste, cruzimea faţă de duşmani, toate elementele care determinaseră victoria cauzei leniniste s-au născut şi forjat în adâncurile milenarei vieţi ruseşti de iobăgie, de nelibertate rusească.

Tocmai de aceea victoria lui Lenin a servit nelibertăţii. Şi, totodată, în imediata vecinătate, imateriale şi lipsite de importanţă continuau să existe şi să se manifeste, fermecând milioane de oameni, trăsăturile leniniste ale intelectualului rus modest, simpatic, muncitor.

Ce să fi fost? Acelaşi misterios suflet rusesc? Nu, nu era niciun mister.

Dar să fi fost oare cândva vreunul? Ce mister s-ar putea ascunde în robie?

Să fie oare aceasta într-adevăr o lege rusească şi numai rusească a dezvoltării? Oare sufletului rusesc şi numai lui să-i fie hărăzit să se dezvolte nu odată cu libertatea, ci odată cu robia? Să fie oare într-adevăr vorba de o fatalitate a sufletului rus?

Nu, evident – nu.

Această lege e determinată de parametrii – foarte numeroşi, de altfel, zeci, poate sute – ai derulării istoriei Rusiei.

Nu de suflet este vorba aici. Şi dacă în cadrul acestor parametri, în păduri şi stepe, în smârcuri şi şesuri, în

câmpul de forţe dintre Europa şi Asia, în tragica imensitate rusească, acum o mie de ani ar fi trăit şi crescut francezi, nemţi, italieni sau englezi, legea istoriei lor ar fi fost aceeaşi cu legea mişcării ruseşti. De altfel ruşii nici nu sunt singurii care să fi cunoscut o asemenea cale. Nu puţine sunt, pe toate continentele pământului, popoarele care – unele mai de departe, mai tulbure, altele mai direct, mai limpede – să fi recunoscut, în propriul lor amar, amarul căii ruseşti.

E timpul ca prorocii Rusiei să înţeleagă că numai robia milenară a fost cea care a creat mistica sufletului rus [...].

În multe privinţe Lenin este opus prorocilor Rusiei. El este infinit de departe de ideea lor privitoare la blândeţea purităţii bizantine creştineşti şi a legii evanghelice. Dar uimitor şi straniu – el este totodată alături de ei. Mergând pe un cu totul alt drum, pe propriul său drum leninist, el nu s-a străduit să salveze Rusia de hăul fără fund al milenarei nelibertăţi; ca şi ei, a recunoscut şi el infailibilitatea robiei ruseşti. Ca şi ei, a fost şi el născut de nelibertatea noastră.

Vasili Grossman, *Tout passe*, în *Œuvres*, Robert Laffont/Bouquins, 2006, pp. 986 – 987 [*Panta rhei*, trad. Janina Ianoşi, Humanitas, Bucureşti, 2007, pp. 209 – 211 – n.tr.].

Datorită imensităţii teritoriului ei şi sfâşierii între o Asie considerată barbară şi un Occident văzut ca modernitate, Rusia, asemenea unei lumi în sine, a rămas la adăpost de marile răsturnări care au însoţit ieşirea din feudalism. În momentul în care Europa a văzut născându-se o societate civilă întemeiată pe o conştiinţă din ce în ce mai acută a drepturilor individului, această ţară-continent a urmat o cale opusă, restrângând suveranitatea indivizilor în folosul comunităţii, întrupată într-un stat centralizat, birocratic, dominat de un suveran cu putere nelimitată.1

Mai ales noţiunea de drept privat, această moştenire romană pe care o găsim la izvorul umanismului occidental[208][209], i-a fost întotdeauna străină Rusiei. Concepţia romană despre proprietate este ignorată aici începând din epoca mongolă, care făcea din han proprietarul eminent al tuturor pământurilor imperiului său. Cnejii Moscoviei, apoi ţarii, au reluat această prerogativă în contul lor, privând ţărănimea de bunurile ei. Este evidentă logica dintre însuşirea pământului de către stat şi primatul comunităţii asupra individului; acestea două au modelat mentalitatea poporului rus. Doar o boierime slujitoare, dependentă de ţar, care putea lua înapoi oricând ceea ce acordase, a putut beneficia de proprietate. După abolirea iobăgiei, în 1861, ţăranul n-a intrat întotdeauna în posesia pământului său. Pământul a rămas proprietatea comunelor, care şi-au luat sarcina de a distribui parcelele între familii, după nevoile lor şi după capacitatea de muncă. Acest sistem a fost zdruncinat în anii 1906 – 1911 prin reformele lui Piotr Stolîpin, care a crezut că poate moderniza regimul ţarist. Ţăranii s-au întors singuri la sistemul obştesc, după triumful bolşevicilor. Stolîpin înţelesese că, prin împărţirea şi reîmpărţirea pământurilor de către comună, cultivatorul nu era deloc motivat să-şi îmbunătăţească exploatarea. Sub guvernarea sa, o cincime dintre ţărani şi-au manifestat dorinţa de a deveni proprietari, ceea ce marea răscoală ţărănească izbucnită după căderea ţarului, în februarie 1917, a pus din nou cu totul sub semnul întrebării. Alături de însuşirea brutală a domeniilor aparţinând marilor moşieri, ţăranii deveniţi proprietari datorită lui Stolîpin s-

208 Pierre Clermont, Le communisme à contre-modernité, Presses universitaires de Vincennes, Saint-Denis, 1993, p. 21.

209 Philippe Nemo, Qu'est-ce que l'Occident?, PUF, Paris, 2004, PP- 30-32 [Ce este Occidentul?y trad, de Adrian Ciubotaru, Cartier, Chişinău, 2008, pp. 27-30 - n. tr.].

au văzut şi ei privaţi de pământul lor cu ocazia acestui *burtt* uriaş. Toate pământurile au fost reintegrate în fondul comun. Lenin, care a slăbit hăţurile „mârţoagei ţărăneşti”, după propriile cuvinte, a lăsat să se desfăşoare acest avânt comunitar, care-i pregătea intenţiile colectiviste.

„Toate bogăţiile Occidentului, toate moştenirile ne lipsesc – se plângea Aleksandr Herzen (1812 – 1870), unul dintre ruşii cei mai occidentalizaţi ai timpului său. Nimic roman, nimic antic, nimic catolic, nimic feudal, nimic cavaleresc, aproape nimic burghez în amintirile noastre.”[210] Această absenţă a ceea ce s-ar putea numi „modernitate” predestina oare Rusia la barbaria totalitară? Dacă admitem că oamenii sunt cei care fac istoria, este evident că starea ţării şi mentalitatea poporului ei aveau să se acomodeze foarte bine cu comunismul. Acest lucru nu înseamnă că ruşii au aderat cu entuziasm la regimul bolşevic, dar exista, fără nicio îndoială, un teren favorabil pentru impunerea acestei grefe. Cât despre respingerea ulterioară a grefei, regimul sovietic triumfător şi-a luat sarcina să facă poporul să dea uitării până şi ideea de a o face. Factorii care au favorizat apariţia totalitarismului comunist (şi instaurarea acestuia) – atotputernicia statului, degradarea relaţiilor între oameni, provocată de Primul Război Mondial, printre altele – erau prezenţi în numeroase ţări europene, supuse aceloraşi brutalităţi, dar Rusia este cea în care răul a înflorit, pentru că a găsit humusul necesar, mai mult decât în altă parte. „Cel mai mare paradox al destinului rusesc şi al revoluţiei ruse va sta în faptul că ideile liberale, ideile de drept sau, într-un cuvânt, întreg reformismul – vor fi considerate ca fiind *utopice*”, constata filosoful Nikolai Berdiaev (1874 – 1948) în studiul său *Originile şi sensul comunismului rus*, scris în

210 Apud Boris Souvarine, Staline, reed. Gérard Lebovici, 1985, p. 46 [Stalin: Studiu istoric al bolşevismului, trad. rom. de Doina Jela Despois, Humanitas, Bucureşti, 1999, p. 40 - n. tr.].

1935. „Bolşevismul va apărea, dimpotrivă, mai puţin himeric şi mai realist, mai potrivit cu situaţia în care se găsea Rusia în 1917, mai fidel unei memorabile tradiţii şi căutării atât de ruseşti a adevărului social şi universal, înţelese însă în sens materialist, dar credincios şi acelor metode ruseşti de guvernare întemeindu-se pe atotputernicia constrângerii.”[211] În faţa absolutismului puterii, poporul rus s-a aflat întotdeauna dezarmat, în lipsa unor intermediari între el şi Autoritate care să poată atenua povara arbitrarului. Biserica, nobilimea şi intelectualii, care au jucat adesea acest rol în Occident, n-au ştiut şi nici n-au putut ocroti indivizii de mânia statului. În Rusia, la începutul secolului XX, ortodoxia îndeplineşte funcţia de religie de stat, în virtutea relaţiilor ei cu puterea, suferind, dar şi profitând de pe urma amestecului dintre secular şi spiritual. Din vremuri străvechi, clerul a suferit neîncetat din cauza furiei suveranului, îndată ce dădea semne că ar vrea puţină independenţă, dar a şi profitat de întreaga putere a statului ca să se dedea prozelitismului şi să-şi ţină turma acasă. Amestecul de categorii dintre religios şi politic a întărit supunerea poporului, conferind statului, sfinţit ad-hoc de către Biserică, o autoritate divină. Interesele convergente ale Bisericii şi ale statului au sufocat orice dorinţă de deschidere spirituală, politică şi culturală, împiedicând Rusia să cunoască Renaşterea, Reforma sau Contrareforma, aceste etape diferite care au marcat, fiecare în felul său, înaintarea Europei Occidentale spre modernitate şi raţionalism laic. Supunerea particularului faţă de interesul general, a privatului faţă de interesul de stat, ca şi credinţa într-o mântuire colectivă mai degrabă

211 Nicolas Berdiaev, Les Sources et le Sens du communisme russe, Gallimard/Idées, 1963, p. aai [Nicolai Berdiaev, Originile şi sensul comunismului rus, trad, de loan Muşlea, ed. a II-a, Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 141 - n. tr.]. a. Ibid., p. 30.

decât individuală, toate acestea fac parte din moştenirea ortodoxă de care puterea a abuzat întotdeauna în Rusia. Nikolai Berdiaev a văzut în ortodoxie o pregătire a spiritelor pentru comunism: „Felul în care s-a format poporul rus din punct de vedere religios îl va fi înzestrat cu trăsături cu totul aparte: ascetismul, dogmatismul, însuşirea de a îndura suferinţe şi sacrificii în numele unei credinţe, oricare ar fi aceea, ca şi aplecarea pentru transcendent, exprimată prin credinţa în veşnicia lumii de apoi ori într-un viitor realizabil în chiar această lume” 2; Berdiaev aprecia deci că, dacă credinţa ortodoxă era necesară pentru apartenenţa la imperiul rus, credinţa comunistă ar fi indispensabilă pentru a face parte din Rusia sovietică. Aşa cum marxism-leninismul s-a mulat fără dificultate pe structurile obşteşti din zonele rurale ruseşti, impunând colectivismul, ideologia noii puteri s-a folosit de relaţiile tradiţionale dintre putere şi religie pentru a înlocui Biserica-stat cu partidul-stat. După luna octombrie 1917, clerul ortodox a plătit foarte scump apropierea sa de ţarism, fiindcă bolşevicii trebuiau să distrugă Biserica aşa cum era ea, pentru ca apoi să-i ia locul, urmărindu-şi scopurile. Biserica martirizată va ajunge să se aplece în faţa noilor stăpâni şi să le slujească, dar ideologia materialistă, religia seculară, se va inspira mai ales din metodele spirituale pentru a se erija, la rândul ei, în religie transcendentă. Cultul personalităţii, al cărui obiect va fi Stalin, şi divinizarea corpului social, cu proletariatul în rol de popor ales, şi care va deveni crezul partidului-stat, vor fi aspectele cele mai vizibile ale „cultului liturgic” comunist. Tradiţia ortodoxă a ruşilor i-a predispus să se supună unui nou cod religios.

În mod fundamental, Rusia prebolşevică suferă de o inadecvare profundă între dezvoltarea reală pe care o cunoaşte ţara, în cele din urmă, dar târziu, atinsă fiind de revoluţia industrială, şi anarhismul societăţii. Cele cinci

procente de creştere economică pe care le etalează, an după an, regimul ţarist începând din 1885, cu o generare a bunăstării egală cu cea a Germaniei, adică mai mare decât cea a Angliei din vremea respectivă, nu fac din Rusia bolnavul lumii dezvoltate, aşa cum au susţinut ulterior bolşevicii, pentru a-şi justifica „revoluţia”[212]. În schimb, Lenin şi tovarăşii săi se vor folosi de structurile înapoiate ale ţării pentru a face din marxism noua religie de stat în Rusia devenită sovietică. Pentru mare parte din inteligheţia rusă, ideile filosofului german întrupau gândirea modernă prin excelenţă. Teoria lui Marx, forjată în creuzetul revoluţiei industriale şi călită în baia dialecticii, a fost confundată de mulţi intelectuali ruşi cu modernitatea de care ţara lor avea nevoie în mod deosebit. În această calitate, ideologia a cucerit spiritele unei elite revoluţionare fascinate de tot ce venea din Occident. Acum, a acuza această elită de a fi pervertit idealul marxist interpretându-l în felul ei sau a vedea în barbaria asiatică reprezentată tocmai de această inteligheţie, formată în absolutismul mongolo-ţarist, un agent corupător a ceea ce avea să devină marxism-leninismul la putere ar însemna din nou exonerarea doctrinei de orice responsabilitate. Marxismul, o ideologie de „fabricaţie” occidentală, i-a dat inteligheţiei ruseşti armele la care visa pentru a juca, în sfârşit, un rol în istorie; cu alte cuvinte, într-adevăr, anumite idei venite din Occident şi felul în care le-au folosit ruşii sunt cele care au provocat apocalipsa.

Seducţia s-a exercitat în multiple feluri. Credinţa în determinismul lui Marx le-a permis intelectualilor revoluţionari să spere că-şi vor scăpa ţara de marginalizare, cuplând-o la vagonul istoriei în mers. Scientismul doctrinei a satisfăcut mesianismul

212 Nicolas Werth, îgij, la Russie en révolution, Gallimard, Paris, 12003, P- 14î Jacques Marseille, „1905: la première crise du capitalisme russe“, Enjeux-Les Echos, nr. 209, ianuarie 2005.

inteligheţiei, oferindu-i certitudinea că va putea duce poporul la eliberare. Anticapitalismul filosofului i-a plăcut unei elite revoluţionare care dispreţuia trivialitatea burgheză, această clasă zămislită de un sistem condamnat să dispară, potrivit prezicerilor învăţătorului. Radicalitatea gândirii corespundea intransigenţei revoluţionarilor, cu atât mai siguri de ei înşişi cu cât erau mai izolaţi de restul societăţii. Făgăduinţa unui paradis ce urmează a fi clădit pe pământ corespundea refuzului de a crede într-o lume de dincolo din partea unor intelectuali a căror cultură îi ferea de obscurantismul religios. Nicio altă ideologie n-a ajuns să adune inteligheţia într-un mod atât de durabil, niciuna nu i-a provocat o adeziune atât de entuziastă şi un prozelitism atât de înflăcărat precum marxismul. Această învăţătură nouă face din ea o forţă istorică eficace. Dacă Rusia era un pământ făgăduit comunismului, revoluţionarii trebuiau să fie profeţii ei.

Modelul leninist

Scopul marxismului este transformarea lumii. Lenin este un credincios marxist, problematica sa n-a vizat niciodată înţelegerea realităţii ruseşti, ci realizarea revoluţiei, apoi modelarea ţării în acord cu ideea pe care şi-o face despre socialism, stadiul iniţial al comunismului. Modul în care a pus în practică ideile lui Marx trebuie să marcheze în mod iremediabil şi definitiv sistemul sovietic. Prima grijă a liderului bolşevic a fost aceea de a purta flacăra revoluţionară acolo unde se afla el, într-o Rusie în care domină masa ţăranilor. Desigur, pentru ortodoxia ideologică ar fi fost de preferat ca revoluţia să fie proletară, dar credinţa profundă a marxismului nu este oare cea care pretinde că alienarea claselor celor mai nevoiaşe este instrumentul demiurgic al revoluţiilor? în cazul rus, ţărănimea corespunde acestei „legi” istorice. În 1917, răscoala care pârjoleşte ţara este o adevărată forţă revoluţionară, pe care Lenin a ştiut s-o folosească pentru

ca partidul său urban să ia puterea. În acest sens, revoluţia din octombrie este prima revoluţie ţărănească reuşită din istorie. Precedentul francez arătase că, dacă ţărănimea din 1789 fusese revoluţionară, a fost mai puţin în 1793, înainte de a ajunge clar conservatoare în 1848. Lenin nu şi-a făcut niciodată iluzii privind capacităţile revoluţionare pe termen lung ale ţăranului rus; de aceea, s-a grăbit să se descotorosească de această clasă potenţial reacţionară, odată dobândită puterea. Colectivizarea pământurilor şi exterminarea pe scară largă în timpul foametei din 1921 – 19123 au rezolvat problema în parte. Stalin îşi va lua sarcina de a încheia treaba câţiva ani mai târziu.

Lăsând răscoalele să se desfăşoare pentru a-şi duce revoluţia la bun sfârşit, Lenin a înzecit violenţa revoluţionară, a aţâţat ura şi a redus la tăcere o elită deja minoritară. După 1917, sălbăticia universului ţăranilor a lovit spaţiul rusesc cu atât mai brutal cu cât o susţinea şi chiar o instrumentaliza, introducând lupta de clasă la ţară. În această ţară-continent, în care condiţiile climatice sunt extreme, lumea rurală a învăţat de multă vreme să lupte pentru supravieţuire, ascultând de reguli extrem de aspre. În viaţa obştească de la ţară, în care se ştia totul despre toţi, abaterile de conduită erau sancţionate, înainte de revoluţie, cu brutalitate extremă: femeia adulteră era arsă cu fierul roşu, hoţul de cai era castrat sau tăiat în bucăţi cu secera. Această violenţă „obişnuită” a dat naştere unor scene de barbarie curată în timpul războiului civil, printre Albi ca şi printre Roşii, dând poporului gustul sângelui, potrivit principiului, verificat de mii de ori, al mulţimilor care se lasă antrenate în nebunia ucigaşă de către cei mai extremişti.

SCENE DE VIOLENŢĂ REVOLUŢIONARĂ

În Siberia, ţăranii au săpat gropi şi i-au aruncat acolo pe prizonierii din Armata Roşie, cu capul în jos, lăsându-le picioarele, până la genunchi, să rămână deasupra solului;

apoi au umplut gaura cu pământ, văzând după zvârcolirile picioarelor care erau victimele cele mai rezistente, cele mai aspre şi care vor muri ultimele. În gubernia Tambov, i-au prins pe comunişti cu piroane mari, de cale ferată, cu mâna stângă şi piciorul stâng de pomi, la un metru de la pământ, apoi au privit chinurile acestor răstigniţi în mod straniu.

Scoteau măruntaiele prizonierului, trăgând intestinul subţire şi pironindu-l de un pom sau un stâlp de telegraf, apoi îl loveau pe nefericit, silindu-l să înconjoare pomul, văzând cum intestinul i se desfăşoară ieşind din rană. Dezbrăcând un ofiţer capturat, i-au decupat pe umeri fâşii de piele în formă de epoleţi, apoi i-au bătut cuie în chip de galoane; smulgeau pielea din dreptul centurii şi de-a lungul dungilor pantalonilor: numeau acest lucru „îmbrăcarea în uniformă". Acest lucru cerea, fără îndoială, mult timp şi o îndemânare apreciabilă.

Şi alte orori de acest fel au fost săvârşite, dar un sentiment de repulsie mă împiedică să continui descrierea acestor distracţii sângeroase. Care erau mai cruzi, Albii sau Roşiii? Probabil la fel, atât unii, cât şi ceilalţi ruşi.

Maxim Gorki, *O russkom krestianstve*, I.P. Ladîjnikova, Berlin, 192 a, citat după trad. engl. „On the Russian Peasantry" (192 a), în Robert E.F. Smith (coord.), *The Russian Peasant îgao and 1984*, Frank Cass & Co, London, 1977, p. 21.

Violenţa pornită de jos, care a însumat tradiţionala violenţă ţărănească şi brutalitatea comportamentelor sociale născută de Primul Război Mondial, a întâlnit violenţa venită de sus a bolşevicilor, ferm hotărâţi să traumatizeze societatea rusă astfel încât ea să se plieze pe dorinţa lor de revoluţie. Voinţa lui Lenin de a distruge tot pentru a reconstrui o lume nouă a mulţumit, fără îndoială, o parte a poporului însetat de răzbunare socială după veacuri de umilire, de dominaţie. Generalul Denikin, care

comanda Armata Albă, a relatat despre o călătorie cu trenul de-a lungul Rusiei în plin război civil, călătorie care l-a marcat puternic. Urcat incognito într-un vagon de clasa a III-a, a descoperit „ura fără margini a poporului de rând” faţă de lumea „burghezilor”, un calificativ care-i desemna, în acelaşi timp, pe bogat, pe intelectual, pe negustor, pe ofiţer, pe toţi cei de altă condiţie. A descoperit, cu această ocazie, numărul imens de „oameni simpli intraţi în politică”, ca membri în comitete, Soviete, miliţie, foarte hotărâţi să-şi impună partea de putere ca să nu se întoarcă la starea dinainte.1 Elita rusă a fost prima victimă a revoluţiei. În urma operaţiunilor militare, a execuţiilor ostaticilor, a epidemiilor, foametei, emigrării, în jur de 80% dintre cadre, intelectuali şi membrii profesiunilor liberale au dispărut în 1921. Ţara a ajuns practic redusă la componenta ei elementară, ţărănimea, al cărei mod de a vedea lucrurile şi de a gândi avea să devină predominant: „Aceşti oameni noi, veniţi de jos, erau cu desăvârşire străini de cultura rusă; părinţii şi strămoşii lor fuseseră nişte analfabeţi, lipsiţi de cea mai elementară instrucţiune şi existând numai prin credinţă. Cu toţii nutreau faţă de elitele culturale anumite resentimente care, în momentul triumfului, s-au preschimbat într-un sentiment de răzbunare.”[213] Intelectualii bolşevici au ajuns repede cei din urmă din categoria lor, în mijlocul unei mări de mujici cu idei înapoiate, ceea ce nu i-a împiedicat deloc să creadă şi să-i convingă şi pe alţii că ei deschideau calea viitorului omenirii. Una dintre marile minciuni care au însoţit făgăduinţa comunistă începând din 1917.

La putere, bolşevicii, prizonieri ai dogmelor lor, vor fi prinşi într-o dilemă politică ce-i va conduce la catastrofa

213 Anton Denikin, Ocerki Russkoi smutî: borba Ghenerala Kornilova august 1917g. - aprel 1918g., Nauka, Moscova, 1991 (facsimil al ediţiei pariziene, 1922), pp. 147-149, apud Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, ed. cit., p. 61.

umană de care sunt singurii răspunzători. Revoluţia din februarie 1917, confiscată de la popor, n-a izbucnit la veriga cea mai slabă a Capitalului, aşa cum ar fi dorit teoria, ci la veriga cea mai slabă a burgheziei, aceasta neîndeplinindu-şi „sarcina istorică" de construcţie industrială a Rusiei. La comanda ţării, comuniştii vor fi condamnaţi să joace rolul acestei clase eşuate, să creeze industria şi proletariatul care lipsesc.[214] Calea socialismului de stat, împrumutată de Lenin împreună cu comuniştii de război, avea să fie calea cea mai scurtă, dar şi cea mai violentă pentru recuperarea acestei întârzieri. Partidul-stat va începe să joace rolul unor burghezi industriaşi, deşi voia să dea impresia că acţionează în numele unui proletariat care nu există sau este foarte redus, în lipsa unei baze economice. Într-o asemenea fantasmagorie economico-socială, oamenii reali – şi nu închipuiţi –, din came şi oase, nu pot conta deloc şi, de fapt, nu vor conta câtuşi de puţin, odată declanşat procesul revoluţionar. Milioanele de morţi din primii ani ai bolşevismului nu sunt decât avangarda oştirii nesfârşite de oameni sacrificaţi care vor cădea, la rândul lor, în cele patru zări ale lumii, pentru a satisface idealul. „Dat fiind că societăţile industriale nu produc revoluţia aşteptată de marxism, iar proletariatul nu dobândeşte spontan conştiinţă revoluţionară, revoluţiile de inspiraţie marxistă nu puteau da naştere decât unor crize politice în zonele marginale ale economiei mondiale", a rezumat istoricul Martin Malia. Regimurile „proletare" rezultate din acestea vor fi deci silite să construiască, prin mijloace politice, societatea industrială pe care existenţa lor o presupunea, totuşi, şi să creeze un „om nou" socialist ca să le fie infrastructură". „Această inversare a logicii marxiste determină întreaga istorie a regimului sovietic" – scrie

214 Jacques Baynac, La Terreur sous Lénine: 1917-1924, Sagittaire, Paris, 1975, P- 15-

Malia. „Timp de şaptezeci şi patru de ani, partidul va lucra pentru producerea unei societăţi şi a unei clase care ar fi trebuit să-l producă pe el. Niciodată în istorie nu s-a mai întâlnit un caz atât de extrem al discursului ce-şi creează propria realitate. Şi niciodată demenţa politică nu avea să ia un chip atât de raţionalist”. 1

Sistemul pus la punct de Lenin stă cu susyl în jos potrivit canoanelor marxiste, fiindcă existenţa nu-i determină conştiinţa. Este o lume în care ideologia şi politica constituie infrastructura, şi nu suprastructura, în care organizarea socio-economică este o derivaţie a partidului. Dictatura proletariatului proclamată n-are nimic de-a face cu proletariatul real, este o dictatură a ideii de proletariat, aşa cum şi-l închipuie bolşevicii. La ei, proletariatul nu este o realitate empirică – în această calitate avea să fie redus la zero –, ci este o reprezentare a spiritului care, ca atare, poate fi întrupată de o minoritate care se autoproclamă garantă a ei. „Permiteţi-mi să vă felicit pentru că sunteţi avangarda unei clase inexistente”, l-a ironizat Aleksandr Şleapnikov pe Lenin, salutându-l la încheierea celui de-al XI-lea Congres al Partidului, în martie 1921.[215] Acest bolşevic, membru al Opoziţiei Muncitoreşti, o fracţiune a partidului interzisă încă din 1922, îşi va plăti luciditatea cu viaţa, fiind lichidat de Stalin în 1937. Partidul Comunist, devenit unicul deţinător al ideii de proletariat, are drept sarcină să silească poporul să respecte voinţa sfântă a proletariatului şi să-l supună acestei idei de proletariat. Oricare ar fi modul de a califica această ideocraţie – istoricul american Malia a vorbit de „partidocraţie ideocratică”, poetul polonez Miłosz prefera termenul de „logocraţie”, în timp ce Soljeniţîn a evocat, mai simplu, un regim ideologic –, utopia este, într-adevăr, matricea sistemului. Iar cum utopistul Lenin a vrut să contrazică realitatea, făcând ca o ţară înapoiată să treacă

215 Martin Malia, La Tragédie soviétique, ed. cit., p. 164.

drept avangarda revoluţiei, a fost nevoie de teroare. Teroarea este o cerinţă a utopiei, partidul este „instrumentul” nelipsit pentru a o face să triumfe.

Modelul leninist, care va face şcoală, se bazează pe concepţia sa despre partid şi pe modul în care o foloseşte în slujba ideologiei demiurgice. Începând din momentul în care nişte revoluţionari profesionişti îşi arogă dreptul de a face revoluţia în numele celor asupriţi, socialismul poate veni peste tot în lume din clipa în care hotărăşte astfel o mână de oameni, oricare ar fi stadiul real al forţelor sociale. Partidul purtător al planului revoluţionar este şi paradigma pornind de la care trebuie construită societatea socialistă. După cum este partidul, aşa va fi şi socialismul. Rusia sovietică s-a organizat după chipul partidului bolşevic, aşa cum l-a conceput Lenin. Ţara întreagă, poporul în ansamblul său au fost supuşi nu doar dictaturii Partidului Comunist, ci şi dictaturii pe care o exercita dictatorul până şi asupra gândirii şi conştiinţei lui. Lenin a interzis libertatea în interiorul partidului, iar interdicţia a fost extinsă la toată ţara. Partidul, de concepţie totalitară, construieşte un stat totalitar îndată ce a cucerit puterea. Legătura dintre ideologie, partid şi stat, toate totalitare, este indisolubilă. Partidul este totalitar pentru că are competenţă peste toate: politică, economie, ştiinţă, spiritualitate; este totalitar şi deoarece concentrează în mâinile sale totalitatea puterilor, cea seculară, dar şi cea spirituală, atribuindu-şi sacralitatea Bisericii; este, de asemenea, totalitar când foloseşte atributele statului pentru propriul folos ideologic şi când îmbracă haina naţiunii.

Lenin a domnit mai puţin de cinci ani peste Rusia sovietică până când primul atac cerebral din mai 1922 l-a silit să-şi reducă activităţile. Această perioadă i-a fost suficientă să pună la punct modelul pe care-l va lăsa moştenire comuniştilor din lumea întreagă. Acestea îi

datorează mai ales militarizarea economiei cu ajutorul carnetului de muncă, cenzura generalizată şi deculturalizarea prin eliminarea elitelor intelectuale, exterminarea în masă prin intermediul unui arsenal represiv deosebit de crud şi de eficace: supravegherea populaţiei, arestări arbitrare, torturi, tribunale excepţionale, procese trucate, execuţii sumare, deportări, internări în lagăre de concentrare, împuşcarea ostaticilor, jafuri, rechiziţiile recoltelor, foamete... Socialistul-revoluţionar Isaac Steinberg, care a fost, pentru foarte scurt timp, comisar al poporului pentru justiţie, este unul dintre primii care au descris, la începutul anilor 1920, teroarea ca nou mod de guvernare, aşa cum a fost iniţiată de bolşevici, al cărei model se va impune ulterior. „Teroarea este reţeaua, ţesută fin, a supravegherii politice cu care guvernul acoperă toţi porii, ţesuturile şi celulele societăţii revoluţionare”, explică el. „Este poliţia politică secretă care supraveghează constant fiecare faptă şi gest al cetăţeanului – sau lasă impresia că-l supraveghează; mai înseamnă şi procedeele machiavelice ale provocării şi ale anchetei, prin intermediul cărora trebuie dezvăluite în faţa puterii intenţiile secrete ale cetăţenilor [...]. Teroarea înseamnă formele dispreţuitoare, umilitoare şi dureroase de interogare a suspecţilor, continuă Steinberg; înseamnă închisorile arhipline de înfometaţi şi epuizaţi şi care nu se deschid decât pentru amnistii foarte rare şi ipocrite [...]. Teroarea înseamnă deplasările populaţiei, rechiziţiile, confiscările, contribuţiile cele mai arbitrare, dictate de norme necunoscute şi care ar trebui, în principiu, aplicate îmbuibaţilor şi paraziţilor, dar care îi lovesc, de fapt, pe cei înfometaţi şi sleiţi de puteri.”[216]

216î . Claude Lefort, „La logique totalitaire“, în L’Invention démocratique, Fayard, Paris, 1981, pp. 100-101 [.Invenţia democratică: Limitele dominaţiei totalitare, trad. de Nicolae Baltă şi Vasile Mleşniţă, Paralela 45, Piteşti, aooa, p. 89 - n. tr.]. a. Edgar Morin, De la nature de

Totul se pune la punct foarte rapid. Succesorii lui Lenin, în URSS şi în alte părţi, nu vor face mai bine şi nici mai mult; se vor mulţumi să aplice aceste metode, la scară mai mare sau mai mică. Liderul bolşevic a construit un nou mod de dominaţie socială, fiind inventatorul totalitarismului. Conducătorul totalitar nu este un tiran a cărui putere nu pătrunde adânc în societate, ci rămâne deasupra acesteia şi se exercită sub semnul arbitrarului. Nu este niciun despot care, pentru a-şi impune teroarea, se ascunde în spatele unui zeu oarecare. Puterea comunistă pe stilul leninist se întrupează într-un organ colectiv de care depind toate instituţiile, toate legăturile care se ţes între grupuri şi între indivizi, organ în afara căruia nu există mântuire; un organ menit să hotărască viaţa (şi moartea) fiecărui individ şi, în acelaşi timp, să-i insufle suflet. „Atunci când acţiunea şi ştiinţa conducătorului nu se măsoară decât în funcţie de criteriul organizării, atunci când coeziunea sau integritatea corpului social arată că depind exclusiv de acţiunile şi ştiinţa conducătorului, atunci ieşim din cadrul tradiţional al absolutismului, al despotismului sau al tiraniei, explică Claude Lefort. Procesul de identificare dintre putere şi societate, procesul de omogenizare a spaţiului social, procesul de demarcare atât a societăţii cât şi a puterii se leagă pentru a constitui sistemul totalitar”. 1 Comunismul se deosebeşte de toate celelalte forme de oprimare prin capacitatea sa de a pune ansamblul societăţii sub dominaţia partidului-stat, dar mai ales prin capacitatea de a-l determina pe fiecare individ să-şi accepte propria piedică în calea libertăţii, prin interiorizarea ideologiei care, devenită parte integrantă din el însuşi, nu-i mai îngăduie să facă deosebirea dintre autoritatea exterioară şi propria-i conştiinţă. Puterea comunistă, aşa cum a conceput-o Lenin, aspiră la dominaţia totală; în acest

l’URSS, ed. cit., p. 176.

domeniu, n-a existat vreodată ceva mai performant până în ziua de astăzi.

„Totalitarismul a apărut în URSS dintr-o doctrină născută în Europa de Vest – în principal, în Anglia, Franţa şi Germania – şi având întindere universală, rezumă Edgar Morin. S-a născut dintr-un partid bolşevic profund singularizat, în organizarea sa, de condiţiile politice ale Rusiei ţariste, dar purtător al unui adevăr şi al unei misiuni internaţionale. Or universalismul revoluţionar s-a rusificat, iar modelul partidului-stat singular, elaborat în timpul construirii socialismului într-o ţară de cultură rusă, s-a universalizat”. 2

Lenin şi revoluţia sa totalitară deschid o nouă eră, care va cuprinde întregul secol XX. Oricât de scurtă ar părea în faţa istoriei, această epocă a raţiunii pure avea să fie cea mai ucigaşă din câte a cunoscut vreodată omenirea.

PARTEA A DOUA
SOCIALISMUL ÎNTR-O SINGURĂ TARĂ

Prolog „Din scânteie va izbucni flacăra”: este deviza sub care, în 1901, apărea primul număr al ziarului revoluţionar rus *Iskra*[217]. Prozelitismul fiind o tendinţă naturală a comunismului, pentru leninişti pare evident că popoarele aspiră să se elibereze de exploatare. Noul regim sovietic e obligat să ajute lumea să-şi construiască noua istorie. Lenin şi mai ales Troţki, adeptul revoluţiei permanente, sunt convinşi că supravieţuirea Rusiei bolşevice depinde de răspândirea revoluţiei în alte ţări, altfel riscând să fie izolată în războiul declarat duşmanului capitalist. Comunismul va fi mondial sau nu va fi deloc. Reuşita loviturii de stat din octombrie a arătat că pentru a conta pe un succes revoluţionar nu trebuie aşteptate condiţii favorabile. Bolşevicii vor să-i susţină pe cei care, la fel ca ei, cred mai mult în violenţă decât în mecanismele

217 Iskra, „scânteie“ în limba rusă.

luptei de clasă.

Din perspectiva Moscovei, războiul mondial, încheiat cu armistiţiul din 11 noiembrie 1918, trebuie să uşureze sarcina revoluţionarilor. Cauzele care au dus la căderea ţarismului în februarie 1917, apoi la cucerirea puterii opt luni mai târziu, trebuie să producă aceleaşi efecte în imperiile centrale învinse. Abdicarea Kaiserului în Germania, prăbuşirea Habsburgilor în Austro-Ungaria au lăsat în loc regimuri politice fragile, uşor de răsturnat, cum fusese guvernul Kerenski în Rusia. Toate speranţele se îndreaptă spre Berlin, unde spartakiştii plănuiesc un scenariu în stil bolşevic. Condusă de Karl Liebknecht şi Rosa Luxemburg, mişcarea s-a născut dintr-o sciziune în Partidul Social-Democrat german, ca refuz de a susţine efortul de război. Spartakiştii împărtăşesc linia politică a lui Lenin: clasa muncitoare nu are nimic de câştigat într-un conflict între puterile imperialiste, în schimb are totul de câştigat într-un război civil pe care războiul îl poate provoca. În primăvara 1917, revoluţionarii au pus la cale mai multe greve ce au paralizat industriile germane. Un an mai târziu, în toamna lui 1918, când situaţia militară a Germaniei se agravează, spartakiştii trec la ofensivă. La începutul lui noiembrie, marinarii flotei din Kiel se răscoală, insurecţia cuprinde Lübeck, Hamburg, Bremen, Hanovra, München; în aproape toată ţara apar soviete, comitete de soldaţi şi muncitori. Revoluţia pare de neoprit, în timp ce Berlinul începe negocieri cu Aliaţii pentru armistiţiu. Abdicarea împăratului şi proclamarea

Republicii de către socialistul Scheidemann par să repete istoria rusă. Moscova urmăreşte cu entuziasm evenimentele. Lenin are dreptate, scânteia bolşevică e pe cale să aprindă Europa. Dacă Berlinul cade, tot Bătrânul Continent va lua foc, dat fiind rolul central jucat de imperiul german. Partidul bolşevic trimite pe teren câţiva experţi în materie de revoluţie, printre care Karl Radek.

După abdicarea Kaiserului, social-democraţii şi statul-major german au semnat un acord secret pentru organizarea apărării comune contra bolşevismului agresiv. Germania nu trebuie să eşueze în revoluţie. Două tabere stau faţă în faţă, de o parte republica sovietelor dorită de spartakişti, de cealaltă parte un proiect de democraţie parlamentară şi de Adunare Constituantă susţinută de social-democraţi. Revoluţie *versus* reformism. Confruntarea de forţă se declanşează la începutul lui ianuarie 1919, cu greva generală pe care o decide la Berlin Partidul Comunist German, KPD, noul nume adoptat de spartakişti. „E nevoie de un om necruţător. Îmi voi asuma această datorie”, avertizează ministrul de interne, Gustav Noske. Mii de soldaţi simt masaţi la porţile capitalei. Timp de trei zile, între 9 şi 12 ianuarie, se dezlănţuie războiul civil, până la capitularea insurgenţilor. „Călăi stupizi! exclamă Rosa Luxemburg în *Rote Fahne*, organul KPD, «ordinea» voastră e clădită pe nisip. Mâine revoluţia va începe iar, vestind cu surle şi trâmbiţe: am fost, sunt şi voi fi”. Sunt ultimele rânduri scrise de revoluţionară. Arestată împreună cu Karl Liebknecht, e împuşcată pe loc alături de acesta, la ordin. Noua putere vrea să stârpească din rădăcini insurecţia, până şi simbolurile ei. Lichidarea Comunei din Berlin sună clopotele revoluţiei germane: ultimele focare se sting la începutul lunii mai. Moscova a privit dezastrul neputincioasă, dar bolşevicii sunt decişi să se răzbune pe social-democraţii care le-au spulberat speranţele. Simboluri ale „colaboraţionismului de clasă”, înfieraţi de propaganda comunistă ca „social-trădători”, „trădarea” lor va fi un păcat de neşters.

La sfârşitul Primului Război Mondial, Rusia sovietică rămâne izolată. Internaţionala a III-a Comunistă, care îşi ţine primul congres la începutul lui martie 1919, la Moscova, în prezenţa conducerii bolşevice, abia dacă adună vreo zece revoluţionari veniţi din străinătate. Dar

Lenin nu renunţă la ambiţiile lui: revoluţia mondială rămâne pe ordinea de zi. Noua Internaţională, Comintern (după abrevierea rusă), vrea să elimine Internaţionala social-democrată, a II-a, apărută în 1889 şi vinovată, în ochii lui Lenin, de deviaţionism naţionalist pentru a fi trecut de partea susţinătorilor războiului în timpul conflictului mondial. Manifestul acestui prim congres din 1919, redactat de Troţki, este radical. Se declară război lumii burgheze, dictatura proletariatului e proclamată formă superioară de democraţie muncitorească. Aceste noi principii fiind decretate, speranţa revoluţionară renaşte, de data asta la Budapesta.

Înfrângerea armatelor austro-ungare pe frontul italian şi armistiţiul semnat în noiembrie 1918 au dezintegrat imperiul condus de la Viena, cu aproape 53 de milioane de locuitori, întins din Galiţia până în Austria şi până la Marea Adriatică în sud. Rămăşiţele lui au fost împărţite între „statele succesoare”: Polonia, Cehoslovacia, regatul sârbilor, croaţilor şi slovenilor, România, noua republică Austria. Ungaria, în schimb, pierde două treimi din fostele-i teritorii şi peste jumătate din populaţie. Contele Kârolyi, care asigură o conducere provizorie a republicii, ar vrea să instaureze un regim moderat de inspiraţie social-democrată. În cazul lui, paralela cu Kerenski pare pertinentă. La fel ca omologul său rus la vremea lui, este sibt să lupte pe două fronturi, în exterior, ca să apere interesele teritoriale ale Ungariei în faţa Abaţilor, şi în interior ca să reprime forţele revoluţionare conduse de un partid comunist aflat sub comanda Moscovei, între cele două, spaţiul de manevră este îngust. Kârolyi a fost răsturnat, victimă a unei lovituri de stat organizate de comunişti. Pe 21 martie 1919, Partidul Comunist preia puterea, iar ţara cade pradă terorii.

Partidul Comunist Ungar, o pură creaţie moscovită, o emanaţie a partidului bolşevic, regrupează un grup de

activişti străini. Ungurii de baştină sunt conduşi de ziaristul Béla Kun, mare admirator al lui Lenin. La sfârşitul conflictului mondial, Moscova îl trimite la Budapesta împreună cu alţi optzeci de comunişti ca să fondeze partidul comunist. Noul partid are o dublă misiune, să torpileze fragila republică a contelui Kârolyi şi să-i înghită pe social-democraţi. Béla Kun primeşte de la Moscova tot sprijinul material şi financiar. Lovitura de stat din 21 martie încununează şase luni de efort. Partidul Comunist pune mâna pe putere alături de social-democraţi, dar pentru a face politica dorită de bolşevici, între 22 martie şi 1 august 1919, data la care cade „republica sovietelor ungare", regimul bolşevic şi comuniştii de la Budapesta vor schimba 218 mesaje telegrafice. Ordinele Moscovei cer fermitate crescută faţă de social-democraţi, aceşti „mic-burghezi" care frânează mersul revoluţiei. „Această dictatură [a proletariatului] presupune exercitarea unei violenţe implacabile, promptă şi hotărâtă, pentru a zdrobi rezistenţa exploatatorilor, a capitaliştilor, a marilor proprietari funciari şi a lacheilor lor, sună ordinul lui Lenin dintr-un mesaj datat 27 mai. Cine n-a înţeles acest lucru nu este un revoluţionar."[218]

Îmboldită de sovietici, puterea comunistă din Ungaria realizează în ritm accelerat, timp de o sută de zile, lucruri pentru care Rusia a avut nevoie uneori de mai multe luni. Naţionalizarea întreprinderilor, a băncilor, a companiilor de asigurări, a comerţului cu ridicata, a imobilelor de locuit; controlul presei, al culturii şi profesiunilor liberale; confiscarea pământului marilor proprietari şi împărţirea lui către cooperative agricole; redactarea unei constituţii

218 Miklos Molnâr, De Béla Kun à Jănos Kâdâr, 70 ans de communisme hongrois, PFNSP, 1987, p. 37; Stéphane Courtois et Jean-Louis Panné, „Le Komintem en action", în Le Livre noir du communisme, Robert Laffont, Bouquins, Paris, 1997, p. 317 [„Comintemul în acţiune", trad, de Emanoil Marcu, în Cartea neagră a comunismului: crime, teroare şi represiune, Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 255 - n. tr.].

ce instaura dictatura proletariatului; proclamarea Republicii Federative Socialiste a Sfaturilor din Ungaria şi proiectul de unire cu Ucraina şi Rusia sovietice... Această politică radicală, aplicată în pas alergător, produce penurie, raţionalizări şi inflaţie. La sate, unde ţăranii sperau să primească pământurile confiscate, revolta mocneşte. Puterea răspunde prin teroare. O poliţie paralelă, numită familiar „Băieţii lui Lenin", străbate ţara cu un tren special lichidându-i pe ţăranii care se opun colectivizării. „În statul proletarilor, doar cei care muncesc au dreptul la viaţă", proclamă propaganda. Numărul exact al victimelor acestei dictaturi sângeroase nu este cunoscut, dar căderea lui Béla Kun e primită cu uşurare în vara lui 1919, în urma intervenţiei trupelor române şi franceze. Ungurii au gustat din comunism şi nu vor să repete experienţa, în niciun caz de bunăvoie. Vor fi siliţi s-o facă după 1945, odată cu venirea „eliberatorilor" sovietici.

Béla Kun a eşuat, victimă a ambiţiilor sale. Conform unui principiu testat deja în Rusia sovietică, reconfirmat apoi în cele mai multe ţări comuniste, regimul lui a ales aventura naţionalistă în încercarea de-a amăgi poporul sătul de revoluţie şi de consecinţele ei economice. În iulie 1919, Budapesta încearcă să recucerească Transilvania, pierdută în favoarea României după înfrângerea din 1918. Guvernul de la Bucureşti nu cedează, hotărât să apere această regiune de graniţă, veşnic măr al discordiei între cele două ţări. Armata română a spulberat trupele ungare, apoi a trecut la ofensivă, înaintând până la Budapesta. Asediată, Republica Sovietelor a căzut pe 1 august; conducătorii şi militanţii mai importanţi au fugit în Austria. Ceea ce nu înseamnă că Ungaria avea să cunoască democraţia. Sub pumnul de fier al amiralului Horthy, se instaurează un regim naţionalist şi autoritar. Cât despre Béla Kun, slujeşte în continuare comunismul aşa cum ştie el mai bine, adică prin teroare. Revenit în Rusia bolşevică,

e trimis comisar politic al Armatei Roşii în Crimeea, aflată în plin război civil. Aici, participă la masacrarea a zeci de mii de oameni, majoritatea membri ai Armatei Albe a lui Wrangel. Va fi apoi trimis în Germania să facă agitaţie pentru Comintern şi în sfârşit va reveni la Moscova, unde va fi un cadru important al Internaţionalei Comuniste. Cariera lui se încheie în 1937: e lichidat de Marea Teroare a lui Stalin, devenit foarte suspicios faţă de toţi comuniştii cu o experienţă politică în străinătate.

Eşecurile din Germania şi Ungaria îi conving pe internaţionaliştii leninişti: cel mai sigur agent de propagare a idealului comunist rămâne Armata Roşie. Revoluţia trebuie dusă către popoare. Moscova testează pentru prima oară această politică în războiul cu Polonia din vara anului 1920. Pentru bolşevici, nu e o simplă hărţuială de frontieră. „În vârful baionetelor noastre, vom aduce omenirii muncitoare fericirea şi pacea”, declară generalul Tuhacevski, comandantul trupelor. „Drumul incendiului mondial trece peste cadavrul Poloniei” – aceasta devine deviza soldaţilor.

La Moscova, unde se ţine în acel moment al II-lea Congres al Internaţionalei, delegaţii urmăresc pe o hartă imensă înaintarea acestei „eliberări” anunţate. Noile speranţe bolşevice simt spulberate de înfrângerea Armatei Roşu pe Vistula, de retragerea lui Tuhacevski şi armistiţiul de la Riga, în octombrie 1921. Mai târziu, cucerirea militară a Georgiei, urmată în 1921 de cea a Mongoliei interioare, două ţări în care comuniştii erau inexistenţi înainte de intervenţia Armatei Roşii, vor întări la Moscova ideea că sovietizarea forţată e cel mai sigur mijloc de a impune socialismul unui popor.

Lenin a vrut întotdeauna să înarmeze comunismul cu mijloace de expansiune. Internaţionala a apărut în martie 1919, ca instrument al acestei politici. AI II-lea Congres al organizaţiei, din iulie-august 1920, pune Cominternul pe

picior de război, cu Cartierul general moscovit, cu trupele (partidele comuniste naţionale) şi propriile lui mijloace financiare şi de subversiune. Vremea simplei declaraţii de credinţă a trecut, acum se fac planuri de campanie, se aleg terenuri de confruntare. Cei 217 delegaţi comunişti prezenţi în capitală, veniţi de data asta din 37 de ţări, votează în unanimitate condiţiile de aderare la noua armată de internaţionalişti. Trebuie trasată o frontieră clară între reformişti şi revoluţionari, iar cât mai mulţi mihtanţi socialişti trebuie convinşi să adopte bazele ideologice ale leninismului.

CELE 21 DE CONDIŢII DE ADERARE LA INTERNAŢIONALA COMUNISTĂ

(extrase)

Niciun compromis cu reformiştii.

Orice organizaţie dornică să adere la Internaţionala Comunistă trebuie să-i îndepărteze în mod regulat şi sistematic, din posturile de răspundere ale mişcării muncitoreşti (organizaţii de partid, redacţii, sindicate, fracţiuni parlamentare, cooperative, municipalităţi), pe reformişti şi „centrişti" şi să pună în loc comunişti devotaţi. […]

Să pregătească revoluţia

În mai toate ţările din Europa şi America, lupta de clasă intră în faza războiului civil. În aceste condiţii, comuniştii nu pot avea încredere în legalitatea burgheză. Datoria lor e să creeze peste tot, în paralel cu organizaţia legală, un organism clandestin capabil, în momentul decisiv, să-şi facă datoria faţă de revoluţie. […]

Să caute susţinerea ţăranilor săraci

[…] Clasa muncitoare nu poate învinge dacă nu e susţinută de cel puţin o parte a lucrătorilor de la sate. […] Acţiunea comunistă la sate capătă în acest moment o importanţă capitală. Ea trebuie să fie în principal sarcina muncitorilor comunişti care au legătură cu satele. Să

refuzi îndeplinirea acestei sarcini ori s-o încredinţezi unor reformişti dubioşi înseamnă să renunţi la revoluţia proletară.

Să respingă orice politică reformistă

Partidele dornice să aparţină Internaţionalei trebuie să recunoască necesitatea unei rupturi complete şi definitive cu reformismul şi politica de centru şi să pledeze pentru această ruptură printre membrii organizaţiilor. Acţiunea comunistă coerentă este posibilă doar cu acest preţ.

Să denunţe imperialismul, să susţină lupta anticolonială […] Orice partid aparţinând Internaţionalei a III-a are datoria de a demasca hotărât acţiunile imperialiştilor „săi" în colonii, să susţină prin fapte, nu prin vorbe, orice mişcare de emancipare în colonii. […]

Să infiltreze sindicatele

[…] Trebuie formate nuclee comuniste care printr-un efort susţinut şi constant să atragă sindicatele de partea comunismului. […] Aceste nuclee comuniste trebuie să fie total subordonate întregului partid.

Centralism şi disciplină de partid

[…] În actuala fază de război civil îndârjit, partidul comunist îşi poate îndeplini misiunea doar dacă este organizat în modul cel mai centralizat, dacă acceptă o disciplină de fier aproape militară şi dacă organismul său central deţine puteri extinse, exercită o autoritate necontestată, se bucură de încrederea unanimă a militanţilor.

Epurarea periodică a partidului

Partidele comuniste din ţările în care comuniştii militează legal trebuie să procedeze la epurări periodice ale organizaţiilor, ca să îndepărteze elementele oportuniste şi mic-burgheze.

Susţinerea şi apărarea sistemului sovietic

Partidele dornice să facă parte din Internaţionala

Comunistă trebuie să susţină fără rezerve republicile sovietice în lupta lor cu contrarevoluţia. Să-i convingă pe muncitori să refuze transportul de muniţii şi echipamente destinate duşmanilor repubbcilor sovietice şi să susţină, legal sau ilegal, propaganda în rândul trupelor trimise împotriva acestor republici.

Executarea necondiţionată a ordinelor Internaţionalei

Toate deciziile Congresului Internaţionalei şi ale Comitetului Executiv sunt obligatorii pentru toate partidele afiliate la Internaţionala Comunistă. […] Orice partid doritor să adere la Internaţionala Comunistă se va numi: Partidul Comunist din… (secţie a Internaţionalei a III-a Comuniste). Chestiunea denumirii nu e o simplă formalitate; ea are şi o importanţă politică majoră. Internaţionala Comunistă a declarat un război nemilos întregii lumi burgheze şi vechilor partide social-democrate renegate. Diferenţa dintre partidele comuniste şi vechile partide „social-democrate” ori „socialiste” oficiale care-au trădat cauza clasei muncitoare să fie mai clară pentru orice muncitor.

„Conditions d’admission des Partis dans untemaţionale communiste”, extraits des *Quatre premiers congrès mondiaux de VInternaţionale communiste, igig-ig23* („Condiţii de admitere a partidelor în Internaţionala Comunistă”, extrase din *Primele patru congrese mondiale ale Internaţionalei Comuniste, îgig-igag*), Bibliothèque communiste.

Librairie du travail, 1934, pp. 39 – 41.

— Subtitlurile îmi aparţin – T.W.

Începând cu această epocă, bolşevicii au conceput comunismul ca un sistem mondial. Cele 21 de condiţii pun bazele programului ce va conduce sistemul în următoarele decenii: subordonare totală faţă de partidul-stat sovietic; organizaţii naţionale copiate după modelul leninist; un front de luptă ideologică prin care să se impună ideile

comuniste (proletari, ţărani săraci, sindicate, colonii „metode subversive (crearea unui aparat clandestin); o stare de război permanent cu burghezia, capitalismul, imperialismul… De la bun început, Kremlinul a fost marele trezorier al Cominternului. În mai 1919, o colecţie de bijuterii în valoare de mai multe milioane de ruble a fost pusă la dispoziţia organizaţiei, fiecare obiect cu propria lui destinaţie, „pentru Anglia", „pentru Franţa", „pentru Olanda" etc.1 Bugetul va creşte apoi continuu. Pentru anul 1922, sunt alocate[219] 3.150.600 ruble-aur[220]: 1) Bugetul pentru PC German: 446.592 ruble-aur (42.872.832 mărci germane din epocă); 2) PC Francez: 100.000 ruble-aur (638.000 franci francezi); 3) PC Italian: 360.842 ruble-aur (4.306.000 lire); 4) PC Cehoslovac: 250.000 ruble-aur; 5) PC Englez: 200.000 ruble-aur etc.[221] în acest an, 1922, Rusia bolşevică e lovită de foametea ce avea să facă peste 5 milioane de morţi. Pentru a veni, chipurile, în ajutorul sinistraţilor, Lenin ordonă confiscarea bunurilor Bisericii Ortodoxe. Cea mai mare parte a prăzii alimentează bugetul Cominternului, emisari ai Moscovei îndrumă aceste fonduri speciale spre China, India, Persia, Ungaria, Italia, Franţa, Anglia, Germania, Finlanda[222]… Aurul Moscovei nu este o legendă. Tezaurele Rusiei devenite sovietică, apoi banii partidului-stat servesc şi vor servi la finanţarea activităţilor comuniste din lume. Mai târziu, filiera „subvenţiilor" către partidele comuniste străine va trece

219 Rosiiskii Ţentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveişei istorii (RŢHIDNI) - Centrul Rus pentru Conservarea şi Studierea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, p. 395, i. 82, d. I, p. 8.

220 Peste douăzeci de milioane de euro actuali.

221 Dimitri Volkogonov, Le Vrai Léniney Robert Laffont, Paris, 1995, p. 362 [Dmi- tri Volkogonov, Lenin: O nouă biografie, trad. de Anca Irina Ionescu, Orizonturi/Lider, Bucureşti, 1994, pp. 431-432 - n. tr.].

222 Ibid.y p. 341 [ed. rom. cit., p. 408 - n. tr.].

sub tutela poliţiei politice, NKVD, activând filiere de spionaj sau acţiuni teroriste cu ajutorul militanţilor locali.[223]

Cominternul îşi îndreaptă primele lovituri înspre Internaţionala socialistă, a „social-trădătorilor”. Moscova transpune pe scena revoluţiei mondiale lungul război ideologic purtat de Lenin cu marxiştii reformişti germani, în frunte cu Eduard Bernstein şi Karl Kautsky. Internaţionala a III-a îi atacă pe adepţii unei căi democratice spre socialism. În Germania, Franţa, Italia, oriunde socialiştii contează, comuniştii se afirmă prin ruptura cu ei – de pildă în Franţa, în 1920, când sciziunea Congresului de la Tours creează secţia franceză a Internaţionalei Comuniste, viitorul PC. în spatele divergenţelor politice, sunt în joc interese vitale. Dacă socialiştii reformişti ar câştiga o majoritate a proletariatului mondial şi ar lichida exploatarea capitalistă, aceasta ar însemna sfârşitul comuniştilor şi al căii revoluţionare propovăduite de ei. Dependenţa financiară de Moscova a tuturor partidelor comuniste constituie, pentru capitala sovietelor, un mijloc excelent de a-şi menţine trupele pe linia ei politică. Banii întreţin flacăra războiului.

În mintea conducătorilor bolşevici, partidele comuniste naţionale trebuie să fie simple secţiuni locale ale Cominternului, cum stipulează una dintre cele 21 de condiţii de aderare. Acest statut face din militanţii comunişti de pretutindeni o armată potenţială de agenţi în slujba URSS, lucru de care Kremlinul e tot mai interesat în anii 1930, când situaţia internaţională se degradează. Partidele comuniste „frăţeşti” au obligaţia să asculte ordinele Moscovei, chiar şi atunci când ele se dovedesc sinucigaşe. Comuniştii chinezi, bunăoară, vor trece printr-

223 V. mai ales Arhivele prezidenţiale ale Federaţiei Ruse, f. 3, i. 20, d. 66, p. 8.

o experienţă amară în 1927 când vor fi aproape total lichidaţi de naţionaliştii din Guomindang cu care se aliaseră siliţi de Kremlin. Afacerile Cominternului sunt totdeauna tratate direct de Politbiuroul sovietic, cea mai înaltă instanţă a partidului-stat, ca o ramură a politicii externe. În iulie 1922, de exemplu, când Moscova şi Tokio încep negocieri pentru stabilirea de relaţii diplomatice, Partidul Comunist Japonez e îndemnat să valorifice aceste negocieri în scop de propagandă, deoarece „Japonia trece printr-o perioadă revoluţionară”[224].

Viziunea Moscovei asupra lumii poate aduce prejudicii grave partidelor comuniste supuse ordinelor Internaţionalei. Primii sacrificaţi pe altarul „luptei finale” au fost comuniştii germani. Bolşevicii visau atunci o revoluţie la Berlin care să împingă Europa în braţele comunismului. Lenin şi tovarăşii lui au menţinut această linie politică şi după eşecul spartakiştilor. Moscova începe să spere din nou la începutul lui 1923, când trupele franceze au ocupat regiunea Ruhr, iar Germania a fost zguduită de un val de agitaţie naţionalistă. Parisul încerca să constrângă Berlinul să-şi achite datoriile de război fixate prin Tratatul de la Versailles. Aflată într-o situaţie economică gravă, Republica de la Weimar hotărâse să-şi suspende plăţile, provocând ca răspuns intervenţia franceză. În fruntea manifestaţiilor ce denunţă „imperialismul francez” se află comuniştii germani. Cu acest prilej, ei încep o colaborare cu naţionaliştii germani, prefigurare a marii înţelegeri dintre Roşii şi Bruni care, zece ani mai târziu, avea să lichideze democraţia de peste Rhin. Rezistenţa contra ocupantului francez are loc în plin marasm economic. Moneda se năruie, inflaţia devine galopantă, grevele, manifestaţiile, revoltele se succedă. La jumătatea lunii august 1923, guvernul de la Berlin cade.

224 RŢHIDNI, Moscova, f. 17, i. 3, d. 305, p. 6. 214 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

Ora revoluţiei a sunat, Moscova este convinsă. Agenţi Cominternişti specializaţi în insurecţii şi militari cu experienţă în războiul civil sunt trimişi clandestin pe teren. Armata Roşie, mobilizată la graniţele apusene ale Rusiei, e gata să intervină în ajutorul insurgenţilor. După planurile conducerii bolşevice, revoluţia trebuie să se sprijine pe Landuri, unde guverne „muncitoreşti" formate din social-democraţi de stânga şi comunişti trebuie să pună mâna pe arme în ziua Z. Revoluţia este chiar programată, pe 7 noiembrie, pentru a celebra a şasea aniversare a loviturii de stat a lui Lenin.1 Dar încă o dată bolşevicii pierd, nimic nu merge după plan. Eşecul loviturii de stat germane se datorează unei serii de evenimente: Berlinul decretează starea excepţională în landul Saxa unde trebuia să înceapă insurecţia, trupele Reichswehr-ului sunt mobilizate, dezacorduri între social-democraţii de stânga şi comunişti împiedică declanşarea grevei generale ce trebuia să dea semnalul revoluţiei. KPD, în acord cu Moscova, contramandează lovitura de forţă în ultimul moment. La Hamburg, unde ordinul nu ajunge la timp, comuniştii locali sunt masacraţi după ce au atacat posturile de poliţie.

O revoluţie nu se face prin decret. La câteva luni după eşecul german, în iunie 1923, în Bulgaria, Partidul Comunist condus de Gheorghi Dimitrov a fost zdrobit de forţele de ordine după trei zile de insurecţie aprobate de Comintern. În decembrie 1924, Partidul Comunist din Estonia va încerca şi el o lovitură armată la ordinul Moscovei. În urma represiunii ce a urmat, comuniştii estonieni nu-şi vor mai reveni vreodată. După moartea lui Lenin, Kremlinul a continuat să creadă că Rusia sovietică va putea supravieţui doar într-o lume convertită la comunism. „Victoria finală a socialismului şi organizarea producţiei socialiste nu vor fi niciodată înfăptuite prin efortul unei singure ţări, cu atât mai puţin prin efortul unei ţări agrare precum Rusia. Dacă se vrea obţinerea acestui

ţel, atunci eforturile mai multor ţări dezvoltate vor fi indispensabile.”[225] La sfârşitul aceluiaşi an 1924, schimbarea de direcţie este completă, iar Stalin lansează lozinca „socialismul într-o singură ţară”. El explică, folosind citate din Engels şi Lenin, că Rusia poate ajunge la socialism de una singură, fără ajutorul unei revoluţii mondiale. Începe o nouă etapă.

5

Irezistibila ascensiune a lui Iosif Djugaşvili

Conducătorii pot fi conducători adevăraţi dacă sunt respectaţi de partid, nu doar temuţi, dacă autoritatea lor e recunoscută.

— STALIN

După trei ani de putere absolută, Lenin e epuizat. „Nervii lui fragili”, cum o spune chiar el, rezistă cu greu la ritmul pe care şi l-a impus. Durerile de cap persistente, iritabilitatea şi chiar depresia îl silesc să-şi ia un răgaz. Petrece vara anului 1921 la Gorki, reşedinţa lui de la ţară, nu departe de Moscova. Revine în capitală pentru perioade scurte, dar sănătatea îl obligă să se retragă iarăşi la Gorki, până la începutul lui martie. Preşedinte al Sovnarkom (Consiliul comisarilor poporului), şef al Consiliului Muncii şi Apărării, membru în Politbiuro, liderul bolşevic ocupă primele funcţii în noul regim. E mai ales sufletul lor. Deşi continuă să intervină de la Gorki în treburile curente, absenţele lui afectează funcţionarea puterii, căci lipseşte carisma lui uriaşă, iar în jurul lui s-a creat o atmosferă de respect şi supunere. Tovarăşii de luptă s-au obişnuit să-i urmeze opinia, să vadă lumea prin ochii lui. În Kremlin se simte o anume incertitudine. Prin crearea unui post de secretar general, în aprilie 1922, se urmăreşte să se facă ordine în partid, pivotul regimului. Iniţial, titlul n-are nimic prestigios, deţinătorul său primeşte sarcina să se ocupe de organizare, un rol mai mult administrativ decât politic. Pe

225 25 octombrie după vechiul calendar iulian.

4 aprilie Stalin devine primul *Gensek*, cum se spune abreviat. Avea să ocupe acest post mai mult de trei decenii şi va şti să facă din el centrul puterii, al tuturor puterilor.

Pe 25 mai 1922, Lenin suferă un prim atac cerebral. Nimic grav, în principiu, continuă să ia deciziile importante. În realitate, capacităţile îi sunt serios afectate. Trebuie să înveţe din nou să calculeze şi să scrie. „Este incapabil de cele mai simple operaţii aritmetice, notează unul dintre profesorii care-l îngrijesc, şi-a pierdut chiar şi capacitatea de a reţine câteva fraze scurte, deşi inteligenţa lui rămâne intactă.”[226] La şedinţele Sovnarkomului, i se întâmplă să facă confuzii între subiectele discutate, fără să-şi dea seama.1 Politbiuroul îl însărcinează pe Stalin să ţină legătura cu bolnavul şi să-i supravegheze starea de sănătate. Conştient de căderea sa fizică, Lenin are obsesia că va sfârşi paralizat. Sora lui, Maria Ulianova, va scrie mai târziu: „După prima criză, V.I. a hotărât că este un om terminat şi l-a rugat pe Stalin să vină la el cât mai curând cu putinţă, va povesti ea în memoriile sale. Stalin a cedat insistenţelor lui Lenin, dar n-a stat cu el mai mult de cinci minute. Când a ieşit, mi-a spus mie şi lui Buharin că V.I. Îi ceruse să-i facă rost de nişte otravă şi că sosise timpul să-şi ţină promisiunea. Ulterior, am decis că trebuie să-l încurajăm pe V.I., aşa că Stalin s-a întors la V.I. şi i-a spus că în urma discuţiilor cu doctorii a ajuns la concluzia că nu era totul pierdut. Vizibil uşurat, V.I. s-a declarat de acord, deşi i-a zis lui Stalin: «Nu cumva vrei să mă păcăleşti?» Acesta i-a răspuns prompt: «Când am mai încercat eu să păcălesc pe cineva?»” 1 Nu se va da curs niciodată rugăminţii lui Lenin. Pe 21 martie 1923, în timp ce starea liderului bolşevic s-a agravat, Stalin va informa conducerea partidului că refuzase să-i procure otrava promisă, fiind nevoie ca Biroul Politic să hotărască ce-i de făcut: „Trebuie însă să declar că nu am puterea să-i

226 Arhiva Prezidenţială a Federaţiei Ruse, f. 3, i. 22, d. 307, p. 137.

satisfac această dorinţă lui V. Ilici, aşa că mă văd nevoit să refuz această misiune, indiferent cât de umană şi necesară ar putea fi.”[227][228]

Înainte, în decembrie 1922, alte două atacuri îl paralizaseră parţial pe liderul bolşevic. Politbiuroul a hotărât să-l izoleze pe Lenin de restul lumii, pentru a-l proteja şi feri de un surmenaj ce-i putea fi fatal. Vizitele sunt suprimate, corespondenţa e suspendată. În rarele momente de luciditate, liderul bolşevic mai încearcă să influenţeze cursul evenimentelor, în acele săptămâni din iarna 1922 – 1923, Lenin dictează, printre altele, „testamentul” său. Urmează atacul din 10 martie. Afazic, paralizat: de-acum înainte, orice speranţă de recuperare e deşartă. „Se străduia să spună ceva, notează un medic, dar nu emitea decât sunete scurte, nearticulate… Astăzi, mai ales spre seară, a întâmpinat dificultăţi în înţelegerea cuvintelor care i se adresau: astfel, a răspuns de câteva ori «nu», în loc să spună «da».”[229]

Poporul nu ştie nimic din toate acestea. Buletinele de sănătate sunt optimiste, cel puţin până la jumătatea lui mai 1923, când apariţia lor încetează. Conducătorii continuă să mintă. „Ilici a putut să stea mult timp pe un scaun, să ducă o conversaţie calmă”, susţine comisarul poporului pentru învăţământ, Anatoli Lunacearski, într-un discurs rostit la Tomsk în mai 1923. La jumătatea lui ianuarie 1924, cu o săptămână înainte de sfârşit, minciuna continuă. Se afirmă oficial că Lenin se recuperează satisfăcător. Merge foarte bine fără baston, dar nu poate sta în picioare fără ajutor…

227 Ibid., p. 384 [ed. rom. cit., pp. 456-457 - n. tr.].

228 Id. [ed. rom. cit., p. 457 - n. tr.].

229 RŢHIDNI, f. 16, i. 2, d. 13, p. 8 [preluat din Dmitri Volkogonov, Lenin: O nouă biografie, ed. rom. cit., p. 459 - n. tr.].

* Preluat din Dmitri Volkogonov, Lenin: O nouă biografie, ed. rom. cit., p. 460 (n. tr.).

Este capabil să repete orice cuvânt şi să-l înţeleagă corect… A început să citească procesele-verbale de la şedinţele partidului.1 Boala n-ar putea doborî un asemenea geniu. Puterea a ţinut să acrediteze această idee, chiar şi în biografia oficială publicată postmortem. Citim: „Datorită excepţionalei sale puteri de voinţă, curajului şi perseverenţei a realizat într-un timp relativ scurt o ameliorare care, în mod normal, ar fi durat luni de zile.”[230] În realitate, până la moartea sa în 21 ianuarie 1924, Lenin, ţintuit la pat, n-a fost capabil să comunice cu nimeni. În lunile de aşteptare, ceilalţi conducători bolşevici ştiau că vindecarea e exclusă şi se gândeau la un singur lucru: ce avea să fie Rusia sovietică fără tătucul ei. Izolarea bolnavului, decisă la sfârşitul anului 1922, nu era motivată doar de dorinţa protejării lui. Odată Lenin scos din scenă, au apărut noi raporturi de forţă în perspectiva preluării puterii. Totuşi nimeni n-ar fi putut să prezică, în acel moment, cine va fi noul conducător, aşa-numitul *Vojd*.

Minunatul georgian

Strateg al loviturii de stat din octombrie, fondator al Armatei Roşii, învingător în războiul civil, cel mai apropiat tovarăş de arme al lui Lenin, Troţki pare moştenitorul desemnat. În 1923, referirea la „guvernul Lenin-TYOţki” era la ordinea zilei. Chiar şi în Comintern, prezidat oficial de Zinoviev, Troţki este considerat numărul doi, după marele Lenin. E cel mai prestigios bolşevic. Destinul lui e scris în stele, iar Troţki a ajuns să creadă atât de mult în steaua lui, că n-a înţeles niciodată cu adevărat cum a pierdut până la urmă puterea. Pătruns de rolul său, privindu-se încântat în oglinda istoriei, Troţki s-a înşelat în privinţa propriei persoane, dar mai ales i-a înşelat pe ceilalţi prezentându-l pe Stalin drept „cea mai strălucită mediocritate a partidului”. Această sentinţă trufaşă arată în ce măsură s-a lăsat amăgit de imaginea pe care a dorit

230 Arhiva Prezidenţială a Federaţiei Ruse, f. 3, i. 22, d. 308, p. 141.

să şi-o creeze, cea de aparatele devotat, eficient, dar fără anvergură şi fără ambiţie. Poate că Stalin, Iosif Djugaşvili pe numele adevărat, nu a visat din fragedă pruncie să conducă Rusia, dar şi-a creat mijloace să ajungă în vârf de îndată ce a mijit o speranţă. Dovedeşte deci o mare inteligenţă tactică, o putere de muncă ieşită din comun, un simţ ascuţit al raporturilor de forţă şi o fină cunoaştere a psihologiei umane, calităţi care i-au permis să-şi elimine adversarii. Nu era scris în stele că Stalin va deveni Conducătorul, dar nu s-a dat în lături de la nimic atunci când şi-a pus în cap acest lucru. În acest sens, destinul său este deja excepţional.

Naşterea lui Iosif Djugaşvili este învăluită în mister. Oficial, s-a născut la Guri, în Georgia, pe 6 decembrie 1878, dar biografiile lui Stalin vor reţine ulterior data de 21 decembrie 1879. Fiu al unui cizmar beţiv şi violent, el ar fi în realitate bastardul unui negustor bogat din oraş, la care muncea mama lui. Nici măcar nu e sigur că era gruzin: tatăl oficial, cizmarul Djugaşvili, ar fi avut origini osetine. În viitor, chestiunile de identitate naţională vor juca un rol însemnat în politica lui. Din patru fraţi, e singurul supravieţuitor, fără a fi cel mai robust dintre ei. Firav, chiar mic de statură, nu va depăşi niciodată un metru şaizeci şi doi. Se ştie că avea talpa stângă palmată şi obrazul ciupit de vărsat, boală făcută în prima copilărie. La doisprezece ani era să moară călcat de o birjă. Rănit grav, scapă de o septicemie, dar accidentul îl lasă cu sechele grave, printre care un braţ atrofiat şi o şchiopătare vizibilă în toate documentele filmate. A fost un copil bătut de tată, până la despărţirea cuplului. Mama, numită familiar Keke, l-ar fi protejat excesiv, ceea ce-l face pe un biograf al său inspirat de teoriile lui Freud să spună că un „bărbat răsfăţat de mamă păstrează toată viaţa starea de spirit a unui cuceritor, o încredere în succes care adesea chiar aduce succesul” 1. Keke voia să-l facă popă. La 16 ani intră

la seminarul din Tiflis, capitala georgiană numită mai târziu Tbilisi. Astfel, poate începe studii superioare fără să-l coste o rublă. Anii de educaţie religioasă l-au marcat pe Stalin. Intrat în politică, mai întâi ca militant bolşevic, apoi cadru al partidului, discursurile lui vor îmbrăca adesea un ton de predică, ce-i va aduce porecla de „predicatorul”.

Tânărul Djugaşvili este la seminar când îl descoperă pe Marx. „Am devenit marxist datorită, ca să spun aşa, poziţiei mele sociale (va explica el mai târziu) – tatăl meu era muncitor într-o fabrică de încălţăminte şi maică-mea era şi ea muncitoare –, dar şi pentru că auzeam revolta fierbând în mediul care mă înconjura, în starea socială a părinţilor mei, în fine din cauza asprei intoleranţe şi a disciplinei de tip iezuit care domneau în seminarul ortodox în care am petrecut câţiva ani. […] Atmosfera în care am trăit era saturată de ura împotriva opresiunii ţariste şi m-am azvârlit cu tot sufletul în acţiunea revoluţionară.”[231] Aspectul mesianic al marxismului l-a sedus probabil pe seminarist, dar şi profilul elitist al revoluţionarilor, care aveau să fie întărite de concepţiile lui Lenin despre partid. Să vrei să transformi lumea, să fii printre cei care se cred capabili s-o schimbe înseamnă să te numeri printre aleşi. Noe Jordania, liderul

Partidului Social-Democrat caucazian, pe care Djugaşvili îl întâlneşte prima oară în 1898, a jucat de asemenea un rol în convertirea lui. În curând exclus din seminar pentru agitaţie politică, devine revoluţionar de profesie. Îşi alege pseudonimul „Koba” – opţiune grăitoare pentru ideile pe care şi le face despre rolul său de călăuzitor al clasei muncitoare. Koba este eroul unui roman citit cu pasiune în copilărie, despre istoria unui haiduc gruzin care s-a pus în fruntea unei răscoale a muntenilor contra ţarului, în mintea noului revoluţionar,

231 Sigmund Freud, Collected Papers, vol. IV, Londra, 1952, p. 367, apud Robert C. Tucker, Staline révolutionnaire, Fayard, 1975, p. 65.

angajamentul politic şi tâlhăria se confundă, conform unei tradiţii specific caucaziene.

CAUCAZUL, PĂMÂNT AL BANDIŢILOR

Practica brigandajului întreţinută de înclinaţia naturală a muntenilor înarmaţi de a se năpusti asupra produselor câmpiei se continua sub forme diverse, de la agresiunea pe drumuri până la banditismul politic. Gori, spune Dubois de Montpéreux, se găsea în centrul unei zone de banditism intens. Şi urile naţionale opunându-i pe armeni georgienilor, pe tătari armenilor, aţâţate de ruşii colonizatori, interesaţi să menţină aceste antagonisme, continuau să se ciocnească vizibil sub ochii micului Stalin.

Locuitorii (23 pe kilometrul pătrat, după recensământul din 1897) erau de cinci ori mai numeroşi la ţară decât la oraşe. Marea majoritate era alcătuită din ţărani lipsiţi de pământ şi din mici arendaşi exploataţi de o nobilime rurală numeroasă, dar săracă. Toate relatările de călătorie în Caucaz exprimă uimirea occidentalilor în faţa acestei viermuieli de aristocraţie rurală în mizerie, în faţa unui servitor care e de fapt un nobil mingrelian, sau a unui îngrijitor de cai, de fapt, un prinţ imertian. În ţara asta prinţii sunt tot aşa de numeroşi ca găinile – nota von Thielmann. Un alt călător spune despre georgieni: „Cei mai mulţi sunt nobili şi săraci şi nu este singura lor trăsătură de caracter care-i apropie de spanioli”, adăugând la această analiză un pic sumară remarci juste asupra trândăviei localnicilor, consumului nemăsurat de vin în Kahetia şi propensiunii lor spre banditism: „Tineri aparţinând celor mai vechi familii şi-au câştigat la drumul mare o reputaţie care nu dăunează cu nimic respectului pe care-l inspiră, dar care adesea îi duce în Siberia”.

Boris Souvarine, *Staline*, reed. Gérard Lebovici, 1985, pp. 35 – 36 [*Stalin. Studiu istoric al bolşevismului*, trad. de Doina Jela Despois, Humanitas, Bucureşti, 1999, p. 29 – n.tr.].

Stalin va rămâne toată viaţa pătruns de această tradiţie „naţională” a proscrisului. Se va disimula adesea în faţa adversarilor şi va folosi orice mijloace ca să-i elimine, la fel ca un şef de bandă. Spiritul conspirativ al bolşevicilor, inspirat de principiile susţinute de Neceaev în *Catehismul revoluţionarului*, îi va conveni de asemenea atunci când va trece de partea lui Lenin. Afaceri necurate, şantaj, jafuri, primii ani ai revoluţionarului Koba în Caucaz miros a praf de puşcă şi a sânge. Înhăitat cu un şef de bandă, Kamo, jecmăneşte ţinutul până la jaful sângeros al băncii din Tiflis, pe 13 iunie 1907. Lovitură îndrăzneaţă, pradă de sute de mii de ruble, însă cu preţul a numeroase victime, patruzeci de morţi şi zeci de răniţi.1 Banii furaţi sunt pentru cheltuielile de subzistenţă ale revoluţionarilor. Metoda nu e pe gustul tuturor. Intrigile şi violenţa lui Koba l-au costat deja excluderea din Partidul Social-Democrat. Bolşevicii, în schimb, îi apreciază caracterul turbulent. Şi îl primesc cu braţele deschise. Djugaşvili devine leninist înfocat după lectura broşurii *Scrisoare către un tovarăş* despre *probleme organizatorice*, scrisă de liderul bolşevic. „Această epistolă simplă mi-a întărit credinţa că, în Lenin, partidul avea un vultur al munţilor”, va mărturisi el mai târziu.[232][233]

Faima banditului caucazian Koba trece hotarele ţării sale de baştină; isprăvile lui au ajuns la urechile lui Lenin. În exilul său european, Lenin apreciază ajutorul financiar trimis de acest „minunat georgian”, cum îi va scrie într-o zi scriitorului Gorki. În parte, liderul bolşevic trăieşte din bani proveniţi din asemenea jafuri. Partidul Social-Democrat rus condamnă furtul ca mijloc de finanţare revoluţionară – o rezoluţie în acest sens a fost votată la

232 Simon Sebag Montefiore, Le Jeune Staline, Calmann-Lévy, 2008, p. 43 [Tânărul Stalin, trad. de Justina Bandol, Polirom, Iaşi, 2015, p. 35 - n. tr.].

233 Ibid., p. 154 [ed. rom. cit., p. 116 - n. tr.].

Congresul de la Stockholm din 1906 –, dar facţiunea bolşevică a partidului o ignoră. Acoliţii lui Lenin au creat o structură secretă, cvasimilitară, însărcinată cu „exproprierile”, un termen militant pentru a numi jafurile în care Koba devenise specialist. Lenin însuşi, care duce o viaţă comodă, ferită de nevoi, cel mai adesea în tihna discretă a bibliotecilor, unde singurele lupte sunt epistolare, e fascinat de genul acesta de „bandit-politic”, capabil să combine sângele rece al ucigaşului cu fanatismul militantului. La sfârşitul anului 1905, când liderul bolşevic şi-a adunat facţiunea în Finlanda, Koba a fost chemat să participe la lucrări. Era prima întâlnire Ulianov-Djugaşvili. „Speram, va povesti mai târziu Stalin, să-l văd pe şoimul de munte al partidului nostru sub înfăţişarea unui om mare, mare nu numai din punct de vedere politic, ci şi sub aspect fizic, căci Lenin se contura în imaginaţia mea ca un uriaş înalt şi reprezentativ. Şi cât am fost de deziluzionat când mi-a apărut în faţă omul cel mai obişnuit, mai degrabă mic de statură, nedistingându-se prin nimic, literalmente prin nimic, de restul muritorilor.”[234] Dezamăgirea nu e decât aparentă. Pe atunci, Stalin e deja sedus de liderul bolşevic ale cărui concepţii revoluţionare îi vin ca o mănuşă. Îşi însuşise tezele din *Ce-i de făcut*? ale militantului de profesie, ale partidului condus ca organizaţie militară, ale violenţei necesare pentru a schimba cursul istoriei. Om de teren, Stalin apreciază limbajul războinic folosit de Lenin, care conferă sens banditismului său. Iosif Djugaşvili este deja un leninist convins.

Activităţile revoluţionare ale lui Koba erau urmărite atent de Ohrana, poliţia politică a ţarului. E arestat pentru prima oară în iunie 190 a, în urma unor revolte muncitoreşti organizate de el la Batumi, un port la

234 Apud Boris Souvarine, Staline, ed. cit., p. 90 [ed. rom. cit., p. 84 - n. tr.], şi de Robert Conquest, Staline, Odile Jacob, 1993, p. 51.

Marea Neagră. Optsprezece luni de închisoare, plus trei ani de surghiun în Siberia; cu această sentinţă, începe un ciclu represiv din care va ieşi abia în octombrie 1917. Arestări, condamnări, evadări, un joc de-a hoţii şi vardiştii ce-i va spori prestigiul în ochii lui Lenin. De fiecare dată Koba izbuteşte să evadeze, să-şi reia activităţile şi chiar să participe la întruniri bolşevice, înainte să fie din nou arestat, condamnat, exilat. Isprăvile lui nu au nimic excepţional pentru acea perioadă. Regimul e atât de permisiv, că mii de militanţi bolşevici, dar şi menşevici ori socialişti revoluţionari îşi petrec timpul ridiculizând represiunea. Între 1906 şi 1909, de exemplu, peste optsprezece mii de exilaţi dintr-un total de treizeci şi două de mii au reuşit să scape de vigilenţa gardienilor. Exilaţii politic din perioada prerevoluţionară erau „supravegheaţi” de câţiva funcţionari de poliţie, iar cine evada era retrimis acolo de unde fugise sau, în cel mai rău caz, ceva mai departe. Exilaţii politic, cazaţi la locul condamnării, primeau o mică sumă ca să aibă din ce trăi; obişnuiţi să trândăvească, puteau să vâneze, să pescuiască, să schimbe în voie scrisori cu apropiaţii. Un regim ce nu poate fi comparat cu cel pe care-l vor aduce în loc comuniştii. În ultimul său exil, în 1914, Stalin va fi trimis la Kureika, un sătuc la 200 de kilometri de Cercul Polar, un „infern de gheaţă”, cum va spune el. În viitor, regiunea va deveni una dintre zonele cu lagăre de muncă staliniste. Zeci de mii de oameni vor muri acolo. La Kureika, deţinuţii politici vor construi o incintă din marmură în jurul casei în care locuise Stalin la începutul secolului, iar vapoarele pline cu condamnaţi aveau ordin să oprească pentru ca deţinuţii să viziteze locul, ultim omagiu adus stăpânului şi călăului lor, după care plecau mai departe, spre calvarul ce-i aştepta.[235]

La începutul anului 1912, Lenin îşi cheamă adepţii la Praga pentru a crea partidul bolşevic. Se alege un Comitet

235 Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 71.

Central format din şapte membri, la care Lenin adaugă personal doi militanţi, un muncitor metalurgist şi Koba. Acest „cerc de conducători clandestini” formează nucleul dur al revoluţionarilor de profesie. Faptul că Djugaşvili face parte din el arată preţuirea pe care Lenin i-o poartă deja. La sfârşitul aceluiaşi an 1912, liderul bolşevic îl cheamă la Viena pentru a discuta chestiunea naţională. Lenin îşi expune ideile privind lupta de emancipare a popoarelor, necesară pentru a grăbi dezagregarea imperiului ţarist, dar nefastă pentru mişcarea revoluţionară, care trebuie să rămână unită, ba chiar condamnabilă în viitorul stat sociahst care va trebui să fie centralizat. Poziţia bolşevică poate fi rezumată astfel: popoarele au dreptul să facă revoluţia, dar iară separatisme naţionale după cucerirea puterii. Stalin expune cu fidelitate această teză în *Chestiunea naţională şi social-democraţia*, care va deveni apoi *Marxismul şi chestiunea naţională*, publicată în 1913. Ideile îi aparţin lui Lenin, dar broşura e a lui Stalin, noul nume de război ales de Iosif Djugaşvili. Nume pe care-l va purta de-acum înainte. Prietenii apropiaţi îi vor spune Sosso, diminutiv al lui Iosif, pentru cei care l-au cunoscut ca tânăr bolşevic va rămâne Koba, iar pentru ceilalţi şi pentru istorie va fi Stalin.

Alegerea acestui nume dezvăluie anumite trăsături ale caracterului său. În rusă, Stalin înseamnă „omul de oţel”: i se va potrivi perfect. Într-un fel, numele anunţă programul. Bolşevicii preferau pe atunci pseudonime cu rezonanţă „industrială”, poate pentru a-şi compensa complexul de intelectuali care lucrau la fericirea muncitorilor fără să ştie cum trăiau. Alţi revoluţionari au făcut alegeri similare, Rozenfeld, de pildă, va deveni Kamenev, „omul de piatră”, iar Skriabin va fi Molotov, adică „ciocanul”. Apoi, numele Stalin şi Lenin au o sonoritate apropiată, ceea ce poate fi interpretat ca semn

de admiraţie şi totodată de supunere, oricum o formă de mimetism. În fine, Stalin este un nume rusesc care-l face să-şi uite originea georgiană, una dintre obsesiile lui până la capătul vieţii. Popoarele din Caucaz vor plăti foarte scump, sub regimul său de oţel, faptul că simpla lor existenţă îi amintea de pământul pe care se născuse.

Leninistul

Când izbucneşte revoluţia din februarie 1917, Stalin este în exil la Kureika, în Siberia. Sosit la Petrograd la începutul lui martie, e numit membru în Biroul Politic rus (devenit apoi Politbiuro) şi, împreună cu Kamenev, coresponsabil al ziarului *Pravda*, organul partidului bolşevic. Face parte deja din cercul conducător. Printre ziarele revoluţionare ale momentului, *Pravda* e unul dintre cele mai difuzate. E un adevărat loc al puterii. La începutul lui aprilie 1917, când descinde în capitală, Lenin îşi expune aici *Tezele* în favoarea unei rupturi politice radicale. Până atunci, bolşevicii, menşevicii şi socialiştii revoluţionari urmau aceeaşi linie – o susţinere critică a noii puteri. Lenin însă vrea să arunce ţara în violenţă, să treacă de la revoluţia burgheză la cea socialistă. Mai întâi, Stalin şi Kamenev resping această orientare extremistă. Biroul partidului discută problema, iar textul publicat până la urmă e însoţit de o notă a redacţiei care-l prezintă ca pe un punct de vedere personal al autorului. A-l cenzura pe Lenin era deja o mare îndrăzneală şi arată influenţa căpătată de Stalin în partid. De fapt, e singura dată în acele săptămâni decisive când apare public o divergenţă între cei doi. Soldat disciplinat, gruzinul va urma fluctuaţiile politice ale şefului bolşevic. De la revenirea lui Lenin şi până la lovitura de stat din octombrie, el pare mai curând un spectator al evenimentelor. În tinereţe fusese un om de acţiune; acum preferă să aştepte înainte să ia o decizie: istoria evoluează prea rapid pentru el, aşa că preferă să-şi vadă de sarcinile tehnice decât să facă pe eroul în prima

linie. Puţin câte puţin, această atitudine prudentă îl face să pară un aparatele şters, aparenţă ce-i va păcăli pe mulţi. „În perioada modestei lui activităţi în Comitetul Executiv, notează un martor al epocii, Stalin mi-a lăsat – şi nu doar mie – impresia unui ins cenuşiu ce apărea din când în când fără să lase vreo urmă. E tot ce se poate spune despre el”. 1

Relatările epice despre revoluţia din Octombrie nu vor reţine numele lui Stalin pentru că nu a jucat niciun rol de prim plan. În schimb, în culise, a căpătat o putere deloc neglijabilă, şi mai ales o experienţă a raporturilor de forţe din sânul partidului ce-i va fi utilă în continuare. În acea perioadă, plasat în centrul maşinăriei bolşevice, el „devine definitiv Stalin”[236][237], va recunoaşte mai târziu Troţki. Gustul lui pentru politica de cadre, care-i permite să devină un soi de patron al celor ce conduc ţara, e astfel satisfăcut. Un gust pe care-l va păstra şi pe viitor. La Smolnh, sediul primului guvern bolşevic, biroul lui se află lângă cel al lui Lenin. Stalin e comisar al poporului pentru naţionalităţi, ultimul în ordinea ierarhică a noii puteri, dar îl găseşti adesea lângă lider pentru a discuta chestiunile curente, făcând pe „şeful de stat-major”, cum spunea Troţki. Rivalitatea celor doi bărbaţi datează din această perioadă, când încercau, ambii, să-i intre în graţii lui Lenin. Revoluţia, binele poporului, viitorul socialismului nu exclud ambiţia politică. Strălucitul Troţki, sigur de sine, bun orator, erou al Revoluţiei, îl agasează pe taciturnul Stalin care-şi compensează imaginea ştearsă de aparatele printr-o muncă tenace. În acele săptămâni decisive, ştie să se facă indispensabil. Lenin îi apreciază simţul

236 Nikolai Sukhanov, The Russian Révolution îgij: A Personal Record, Londra, 1.955, apud Robert C. Tucker, Staline révolutionnaire, ed. cit., p. 152. Această mărturie a fost publicată pentru prima oară în 1922 în Rusia, cu aprobarea autorităţilor bolşevice.

237 Léon Trotski, Staline, Grasset, 1939, p. 371.

organizatoric, fermitatea, devotamentul. Mai târziu, când va trebui să pună ordine în partid, se va gândi la el în mod firesc.

Două ocazii îi vor permite lui Stalin să se afirme ca leninist de nădejde. Prima îi va dovedi voinţa de-a apăra interesele partidului-stat împotriva poporului, a doua îi va întări prestigiul de gestionar model, de birocrat eficient. În mai 1918, guvernul lansează prima campanie de rechiziţionare a cerealelor, provocând o sărăcire generală a satelor, premisă pentru foametea criminală din anii 1921 – 1922. Stalin, numit responsabil cu aprovizionarea pentru regiunile din sud, se instalează la Ţariţîn, oraş ce-i va purta curând numele, Stalingrad, când se va naşte cultul personalităţii, în 1925. Pentru moment, misiunea lui e să adune cât mai multe cereale de la ţăranii care se consideră trădaţi de noua putere. Stalin speră să se achite cât mai bine de noua lui sarcină. Într-o scrisoare din iulie 1918, îi scrie lui Lenin: „Fiţi sigur că n-o să-mi tremure mâna… îi hărţuiesc şi-i probozesc pe toţi dacă trebuie, ca să obţin rapid rezultatul dorit. Fiţi sigur că n-am să cruţ pe nimeni, nici pe mine, nici pe ceilalţi, şi că orice s-ar întâmpla, veţi primi grâul necesar.”[238] Stalin se ţine de cuvânt, pârjoleşte regiunea, dă foc satelor recalcitrante, îi împuşcă pe ţăranii care se opun rechiziţiilor, se războieşte cu ei de parcă s-ar lupta cu Albii, ale căror armate ameninţă oraşul Ţariţîn. Fără să aibă prestigiul lui Troţki, comandantul Armatei Roşii, el se arată totuşi, în acest rol, la înălţimea încrederii acordate.

Moartea subită a lui Sverdlov, în martie 1919, îi dă un nou prilej să se remarce. Bolşevic din vechea gardă,

---

238 Apud Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 109 [preluat din Simon Sebag Monte- fiore, Stalin: Curtea ţarului roşu, ed. rom. cit., p. 198 - n. tr.].

a. Ibid., p. îai [preluat din Dmitri Volkogonov, Lenin: O nouă biografie, ed. rom. cit., p. 453 - n. tr.].

Sverdlov răspundea de organizarea partidului după lovitura de stat. Avea puteri depline în partid, iar înlocuitorul lui trebuia să fie de toată încrederea. Congresul al VIII-lea, reunit îndată după deces, decide să întărească partidul cu două noi structuri, un Birou Politic şi un birou de organizare, Politbiuro şi Orghiuro, format fiecare din cinci membri. De o parte, o conducere care să ia decizii, de alta o instanţă care să le pună în aplicare. Stalin face parte din amândouă. Tot atunci, e numit comisar la Inspecţia Muncitorească şi Ţărănească, un organism gândit să lupte cu birocraţia. Acest cumul de funcţii îi permite să facă şi să desfacă multe cariere, ceea ce într-un regim condus de un partid atotputernic echivalează cu o putere discreţionară. Pentru un om care începe să aibă anumite ambiţii, e postul ideal ca să-şi creeze o „clientelă" ori să distrugă autoritatea celor neagreaţi. Postul de secretar general al partidului, în care va fi numit în aprilie 1922, va încheia prima etapă a marşului său spre putere, început în primăvara lui 1919. Lenin a făcut din el un fiu spiritual şi moştenitor; chiar dacă, spre sfârşitul vieţii, ajunge să aibă îndoieli privind caracterul lui, Stalin e neîndoielnic o creaţie a lui Lenin, după chipul şi asemănarea lui, politic vorbind. Contrar judecăţii lui Troţki, care-l taxează drept „cea mai strălucită mediocritate a partidului", el este cel mai bun discipol al lui Lenin, a cărui politică o va aplica întocmai, odată cucerită puterea absolută.

Din tâlhăriile sale de tinereţe, Stalin a păstrat o fire intrigantă şi un gust apăsat pentru violenţă, trăsături utile în noul regim. Transcendenţa luptei de clasă din teoria marxistă, devenită literă de lege în Rusia sovietică, duce la viziunea unei lumi în război permanent, cu inamici ce nu trebuie scăpaţi din ochi nicio clipă. Capitalismul, burghezia, imperialismul, o nebuloasă mereu la pândă, visează revanşa, iar lupta împotriva ei va înceta doar

atunci când vrăjmaşul va fi lichidat. Să te păzeşti de uneltirile rivalilor şi să le combaţi neabătut, iată un program pe gustul bolşevicului Stalin. Mai târziu, Kamenev îi va povesti lui Troţki o conversaţie purtată cu Stalin, într-o seară din vara lui 1923. „Cea mai mare desfătare este să îl identifici pe duşman, să pregăteşti totul, să te răzbuni şi apoi să te duci la culcare”, ar fi mărturisit Stalin.[239] Chiar de la începutul regimului, viitorul dictator e un apropiat al lui Dzeijiński, şeful temutei CEKA. În 1919, ales în Politbiuro, devine reprezentantul partidului pe lângă organul de represiune, ceea ce-i întăreşte viziunea poliţistă asupra istoriei. Cât despre violenţă, ea se dezlănţuie din plin pe teren, ca la Ţariţîn. Mai târziu, împreună cu acelaşi Dzeijiński, îşi va trata fără milă compatrioţii gruzini. În 19121, după ce Armata Roşie ocupă Georgia, cei doi şefi simt trimişi la Tiflis să accelereze procesul de sovietizare. Stalin îi atacă virulent pe comuniştii locali, acuzându-i de naţionalism: „Câinilor! Gunoaie ce sunteţi! Ce se petrece aici? îi ceartă el furios. Trebuie să ardeţi cu fierul roşu pământul gruzin! … Se pare c-aţi uitat deja principiul dictaturii proletariatului. Va trebui să rupeţi aripile Gruziei! Să curgă sângele micii burghezii până renunţă la orice rezistenţă! Trageţi-o în ţeapă! Lichidaţi-o! wl Violenţa lui verbală nu-i mai prejos de cea folosită de Lenin contra adversarilor săi, dar aici se schimbă ceva, e dispreţul afişat faţă de camarazii săi gruzini. Pe vremea aceea, raporturile între comunişti rămân politicoase, dar tonul lui Stalin contrastează cu maniera obişnuită şi dezvăluie natura personajului.

„Chestiunea gruzină” face parte din contenciosul ce-l va împinge pe Lenin să-şi scrie „testamentul” în care-l judecă pe Stalin ca fiind prea brutal. Raporturile dintre conducerea comunistă de la Moscova şi politica urmată de

239 Apud Robert C. Tucker, Staline révolutionnaire, ed. cit., p. 164.

Partidul Comunist Georgian ţin de politica internă a partidului de care răspunde noul secretar general. Stalin se află aşadar în prima linie şi se arată cu adevărat violent. Îi tratează cu un refuz hotărât pe comuniştii locali, care vor să păstreze pentru ţara lor o anumită autonomie. Gruzia sovietizată cu baionetele trebuie să lupte sub steagul Rusiei bolşevice. Reprezentantul puterii la Tiflis, Sergo Ordjonikidze, gruzin ca şi el, se vrea „mai rus" decât ruşii. La ordinul lui Stalin, dizolvă Comitetul Central rebel, înlocuindu-l cu unul nou. Mai mult, Ordjonikizde îl bate pe un comunist gruzin, drept care partidul din Tiflis se plânge într-o scrisoare adresată lui Lenin. „Urmăresc cazul vostru cu mult interes, le răspunde liderul bolşevic. Sunt uluit de cruzimea lui Ordjonikidze şi de îngăduinţa cu care îl privesc Stalin şi Dzeijiński. Pregătesc nişte însemnări şi un discurs pentru voi". 2 Boala nu-i va mai permite s-o facă. Pe lângă sângerosul război civil dus de puterea bolşevică contra poporului, aceste cârâieli între comunişti par minore, dar ele îi vor fi cel mai mult reproşate lui Stalin când se va pune chestiunea succesiunii lui Lenin.

Un alt incident, şi mai mărunt în contextul violenţei generalizate din Rusia epocii, va întări imaginea unui Stalin categoric brutal. Conflictul îi opune, de astă dată, pe secretarul general şi pe Nadejda Krupskaia, soţia lui Lenin. Scandalul începe la sfârşitul lui decembrie 192 a, când Stalin află de existenţa unei note adresate de liderul bolşevic lui Troţki. În acel moment, secretarul general era singurul însărcinat de Politbiuro 1 să ţină legătura cu bolnavul. Furios că rivalul său a primit un bilet de la Lenin fără a trece pe la el, Stalin o sună pe Krupskaia, care a scris biletul pentru soţul ei, parţial paralizat în urma unui al doilea atac cerebral. Vorbele secretarului general au rănit-o, căci i se plânge lui Kamenev: „Stalin, îi scrie ea, m-a împroşcat ieri cu un val de insulte grobiene, pentru un scurt bilet pe care Lenin mi l-a dictat cu aprobarea

doctorilor. Nu sunt în partid de azi, de ieri. E prima oară în treizeci de ani când aud asemenea mojicie din partea unui tovarăş". 1 Peste câteva săptămâni, în februarie, Lenin se simte mai bine. Află atunci despre „afacerea gruzină" şi rolul jucat de Stalin. Este indignat, iar Krupskaia îi dezvăluie şi incidentul pe care i-l ascunsese până atunci. Lenin dictează o scrisoare adresată secretarului general, cu copii pentru Kamenev şi Zinoviev: „Stimate tovarăşe Stalin, ai avut tupeul să-i telefonezi soţiei mele şi s-o copleşeşti cu insulte. Deşi a fost de acord să uite ce s-a întâmplat, le-a făcut totuşi confidenţe lui Zinoviev şi Kamenev. Nu am de gând să trec cu vederea vreun afront la adresa mea, şi se înţelege de la sine că o acţiune îndreptată împotriva soţiei mele mă afectează direct şi personal. Te întreb, aşadar, dacă eşti dispus să-ţi retragi cuvintele şi să-ţi ceri scuze, în caz contrar încetează orice relaţie între noi. Cu respect, Lenin."[240] Stalin se supune fără chef. Răspunsul lui e detaliat, pe trei pagini scrise de mână, dar sec, fără formule de politeţe sau respect pentru „tatăl" revoluţiei: „Dacă consideraţi că pentru a menţine «relaţiile» noastre ar trebui să-mi retrag cuvintele, nu e nicio problemă, deşi nu reuşesc să înţeleg cu ce am greşit şi ce vor oamenii de la mine", admite el.[241] În privat, Stalin rămâne la fel de furios. „Stalin a fost iritat", îi va povesti mai târziu Molotov biografului său. „«Ce, trebuie să merg pe vârfuri în faţa ei? Dacă te culci cu Lenin nu înseamnă că te şi pricepi la leninism! […] «Ce să spun, pentru că ea şi Lenin folosesc aceeaşi oliţă trebuie s-o apreciez şi s-o recunosc ca pe Lenin?»"[242] Stalin n-o va ierta niciodată că

240î . Ibid., p. 117.

241 Arhiva Prezidenţială a Federaţiei Ruse, f. 3, i. aa, d. 307, pp. 37-39.

242 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, Albin Michel, 1995, p. 196 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, Conversaţii cu Molotov: In cercul puterii comuniste, trad, de Antoaneta Olteanu, Corint, Bucureşti, 3017,

l-a silit să-şi ceară scuze. Mai târziu, în bătălia cu tovarăşii săi pentru cucerirea puterii absolute, Stalin o va ameninţa pe Krupskaia că îşi va pierde titlul de „văduva lui Lenin” dacă nu trece de partea lui. „Partidul poate orice”, ar fi avertizat-o el.[243] Era adevărat.

„Bucătarul ăsta ne va găti doar feluri piperate”, i-ar fi spus Lenin tovarăşei sale.[244] Krupskaia însăşi i-a spus lui Troţki că, la sfârşitul vieţii, liderul bolşevic îl socotea pe Stalin „lipsit de cea mai elementară, cea mai simplă probitate umană”[245]. E sigur că în ultimele lui momente de luciditate Lenin a înţeles în sfârşit că omul numit de el să se ocupe de partid era o alegere nefericită. Nu-i contestă calităţile de bolşevic, problema e caracterul lui. Lenin, care nu obişnuia să plângă de mila altora, nu era totuşi lipsit de o anume sensibilitate, capabilă să decripteze psihologia tovarăşilor săi de luptă. Notele dictate la sfârşitul vieţii simt dovada lucidităţii sale tardive.

„TESTAMENTUL” LUI LENIN

Devenit *Gensek* [secretar general], tovarăşul Stalin a acumulat o putere nelimitată, şi nu sunt sigur că ştie totdeauna s-o folosească cu prudenţa necesară. Pe de altă parte, cum s-a văzut din poziţia sa din Comitetul Central în chestiunea Căilor Ferate, tovarăşul Troţki se distinge nu doar prin capacităţi excepţionale – ca persoană, e poate omul cel mai capabil din actualul CC –, dar şi printr-o încredere în sine excesivă şi prin tendinţa de-a acorda prea multă importanţă aspectului pur administrativ al lucrurilor.

Aceste trăsături proprii celor doi lideri ce domină actualul CC sunt susceptibile să ducă la o sciziune şi, dacă

p. 347 - n. tr.].

243 Robert Conquest, Staline, ed. cit, p. 314.

244 Apud Pavel Chinsky, Staline, archives inédites, 1926-1936, Berg International, aooi, p. 134.

245 Leon Troţki, Staline, ed. cit., p. 381.

partidul nostru nu ia măsuri ca s-o prevină, această sciziune riscă să se producă într-o manieră neaşteptată.

Nu voi descrie aici calităţile personale ale celorlalţi membri ai CC. Voi aminti doar că poziţia adoptată în octombrie de Zinoviev şi Kamenev n-a fost întâmplătoare; dar nu li se poate reproşa mai mult decât non-bolşevismul lui Troţki.

Dintre membrii tineri ai CC, ţin să spun câteva cuvinte despre Buharin şi despre Piatakov. După părerea mea, simt cei mai remarcabili (printre noii recruţi), şi trebuie să amintim aici despre ei: Buharin nu e doar teoreticianul nostru cel mai valoros şi mai important, dar e considerat, pe bună dreptate, răsfăţatul întregului partid. Cu toate astea, opiniile lui teoretice cu greu pot fi considerate întru totul marxiste, căci există la el ceva şcolăresc (nu are studii şi nu cred că a înţeles vreodată dialectica pe deplin).

În ce-l priveşte pe Piatakov, incontestabil înzestrat cu o voinţă şi capacităţi excepţionale, e prea înclinat spre administraţie şi aspectul administrativ al lucrurilor ca să putem conta pe el când e vorba de chestiuni politice importante.

Aceste două comentarii sunt desigur valabile pentru momentul prezent, dacă aceşti doi excelenţi şi devotaţi lucrători nu vor avea ocazia să-şi perfecţioneze cunoştinţele şi să-şi corecteze lipsa de obiectivitate.

25 decembrie 1922

Post-scriptum

Stalin e prea brutal, iar acest defect, perfect acceptabil în mediul nostru şi în relaţiile între noi, comuniştii, nu e tolerabil când ocupi postul de secretar general. Iată de ce le propun tovarăşilor să găsească modalitatea de a-l elibera pe Stalin din funcţie şi de a pune în loc un om care să fie sub toate aspectele opusul lui, adică mai tolerant, mai deschis, mai politicos şi mai atent

cu tovarăşii, mai puţin capricios etc. Toate acestea pot părea lucruri minore. Totuşi, în lumina a tot ce am scris mai sus privitor la relaţiile Stalin-Troţki şi în măsura în care trebuie să evităm o sciziune, consider că nu e vorba de un simplu detaliu, sau este un detaliu susceptibil să aibă cândva consecinţe hotărâtoare.

4 ianuarie 1923

Comuniştii vor excela în arta de a-şi diviniza liderii, pentru a da religiei lor seculare sfinţii, martirii şi zeii necesari în practica unui cult. Dispariţia lui Lenin deschide uşile unui panteon ce nu va fi lipsit de „oameni mari" pe care cauza îi va pomeni cu recunoştinţă. Îndată după moartea conducătorului venerat, canonizarea începe. Buharin e primul care leagănă cădelniţa, într-un editorial din *Pravda*. „Era un dictator în sensul cel mai bun al cuvântului, scrie el. Sugând în sine ca un burete toate sevele vieţii, asimilând în uimitorul său laborator mintal experienţa a sute şi mii de fiinţe umane, le conducea totodată cu braţ hotărât, ca un deţinător al puterii, ca un deţinător al autorităţii, ca un mare *Vojd*."[246] Şase ani de experiment bolşevic au făcut deja milioane de victime, sângele a curs în valuri ca tot atâtea „seve ale vieţii" sacrificate, făcând din Lenin un adevărat dictator, în singurul sens posibil al termenului, dar pentru epigonii săi rămâne un model, o călăuză a omenirii.

Stalin este la post pentru a face din pierderea „tătucului" un mare moment de reculegere naţională. Glorificarea răposatului serveşte intereselor sale: cu cât defunctul va fi mai mare, cu atât urmaşul lui va apărea ca un supraom. Cultul personalităţii va lua apoi amploarea ştiută, inspirându-i pe toţi conducătorii comunişti din lume, care-şi vor sprijini pe el propria glorie; cultul personalităţii începe cu aceste funeralii. În prima etapă, Stalin are grijă să-şi elimine de la ceremonii rivalul, Troţki. Aflat la băi în

246 Pravda, 24 ianuarie 1924.

Caucaz, acesta primeşte de la secretarul general o telegramă ce-l informează de iminenţa înmormântării. îl sfătuieşte să rămână să-şi vadă de cură, oricum nu va putea ajunge la timp în capitală. Funeraliile fiind stabilite pentru 27 ianuarie, Troţki ar fi avut tot timpul să ajungă la Moscova. Rămas pe loc, el va lipsi din poza de familie. Prin această absenţă, Troţki a pierdut deja lupta pentru succesiune.

Stalin ia apoi un şir de măsuri pentru a imortaliza momentul. Ziua decesului, 21 ianuarie, e decretată zi nelucrătoare pentru viitor. Petrograd, vechea capitală, devine Leningrad, inaugurând moda oraşelor rebotezate. În curând, vor înflori Stalino (şase în total). Vor apărea Stalingrad, Zinovievsk (în cinstea lui Zinoviev) şi chiar Trotk, pentru scurtă vreme. Toţi marii şefi bolşevici vor avea oraşul „lor", de la Voroşilov la Kirov, de la Kalinin la Ordjonikidze. Este creat un institut Lenin, având ca misiune publicarea operei lui Lenin în toate limbile pământului. În fine, decizia de a îmbălsăma corpul defunctului, apoi de a înălţa un mausoleu întru gloria lui, în Piaţa Roşie, marchează voinţa lui Stalin de a-i sacraliza moartea. O parte din Politbiuro şi văduva Krupskaia condamnă această hotărâre, dar secretarul general îi ignoră. Corpul mumificat al eroului revoluţionar este expus într-un sicriu din sticlă, într-o clădire făcută mai întâi din lemn, lângă zidul Kremhnului, pentru ca toată suflarea să poată veni să se reculeagă. „Ce fericire că s-a hotărât păstrarea lui Ilici într-un mausoleu! exclamă Zinoviev în *Pravda*. Ce fericire că ne-am gândit la asta la timp! Să îngropăm trupul lui Ilici în ţărână ar fi de nesuportat". 1

„Testamentul" lui Lenin rămâne pentru Stalin o sabie a lui Damocles. Textul a rămas secret, dar răposatul a dorit ca după moartea lui aceste „aprecieri personale să fie prezentate la următorul congres al partidului, pentru informare", precizează Krupskaia transmiţându-i

documentul lui Kamenev. AI XIII-lea Congres al partidului e programat la sfârşitul lui mai 1924. „Lenin s-a căcat pe mine şi s-a căcat pe el”, spumegă Stalin aflând de existenţa textului.[247] Politbiuroul decide să aducă documentul la cunoştinţa Comitetului Central, „parlamentul” partidului, care va trebui să decidă cu privire la oportunitatea de a-i informa sau nu pe delegaţii la Congres. Kamenev, în calitate de vicepreşedinte al Sovnarkom, post pe care îl ocupă de la îmbolnăvirea lui Lenin, citeşte „testamentul” cu voce tare. Moment penibil, chiar cumplit pentru Stalin. „O jenă teribilă paraliza întreaga asistenţă, va povesti un martor. Stalin, aşezat pe o bancă la tribuna Prezidiului, se simţea mărunt şi jalnic. În ciuda sângelui rece şi a calmului studiat, puteai citi pe chipul lui că soarta i se hotăra atunci.”[248] În ziua aceea, Stalin ar fi trebuit să-şi piardă postul şi orice speranţă de a deveni succesorul lui Lenin. Nu s-a întâmplat aşa, cum se ştie. Comitetul Central decide să nu informeze Congresul cu privire la conţinutul „testamentului” şi refuză demisia pe care şi-o prezintă Stalin. Colegii i-au salvat pielea, dar asta nu le va aduce, mai târziu, recunoştinţa lui.

Când lectura textului se încheie, Zinoviev ia cuvântul: „Tovarăşi, ultima dorinţă şi fiecare vorbă ale lui Ilici trebuie să fie literă de lege pentru noi… Într-o chestiune, totuşi, suntem fericiţi să spunem că temerile lui Ilici nu s-au confirmat. Vorbesc de punctul care-l priveşte pe secretarul nostru general. Aţi fost cu toţii martori la munca pe care am desfăşurat-o împreună în aceste ultime luni. Ca şi mine, aţi avut satisfacţia să constataţi că temerile lui Ilici nu s-au confirmat.”[249] Kamenev susţine intervenţia lui Zinoviev. Stalin iese basma curată. În timpul bolii lui Lenin,

247 Pravda, 30 ianuarie 1924.

248 Relatat de Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 129, şi Robert C. Tucker, Staline révolutionnaire, ed. cit., p. 245. Martorul este Boris Bajanov, un secretar al lui Stalin, care a fugit din URSS în 1928.

cei trei bărbaţi şi-au împărţit sarcinile în conducerea partidului-stat. Kamenev se ocupă de guvern, Zinoviev de Comintern, iar Stalin de partid. Troica ar fi fost destabilizată prin îndepărtarea lui Stalin din postul de secretar general. Disculpându-l, Zinoviev şi Kamenev şi-au apărat propria piele, în mod evident, intervenţia lor a fost concertată. În acel moment, cei doi conducători se tem mai puţin de un Stalin neînsemnat, birocrat eficient şi muncitor conştiincios, cum vrea el însuşi să pară, decât de un Troţki strălucit şi pătimaş care putea să pună mâna pe putere şi de unul singur.

La acea şedinţă crucială, strălucitul tovarăş de arme al lui Lenin a fost un spectator arogant, ratând ocazia. De fapt, în acel moment, şansele lui Troţki de a lua puterea supremă sunt deja minime. Cu câteva luni mai devreme, când Lenin mai era în viaţă, făcuse eroarea de a reaminti laşitatea lui Zinoviev şi Kamenev în octombrie 1917, când şi unul, şi celălalt s-au desolidarizat de lovitura de stat decisă de liderul bolşevic. Cei doi conducători îl urau pentru că dezgropase acest trecut prea puţin glorios. Prin urmare, la moartea lui Lenin, li se pare preferabil să se alieze cu Stalin decât să-l urmeze pe un Troţki imprevizibil. Când îşi vor înţelege eroarea, va fi prea târziu pentru ei.

„Testamentul” lui Lenin a devenit rapid un non-document, prin acelaşi procedeu de amnezie colectivă ce va permite tuturor regimurilor comuniste să transforme în non-fiinţă orice persoană aruncată la coşul de gunoi al istoriei oficiale. În această nouă situaţie, Troţki avea să-şi poarte crucea până la capăt. În numele interesului superior de partid, Stalin îl va sili să nege public existenţa acestui document care l-ar fi putut aduce la putere. În primăvara lui 1925, apare în Statele Unite o carte de Max Eastman, *Since Lenin Died*, în care textul „testamentului” e făcut public pentru întâia oară. „Vladimir Ilici n-a lăsat

249 Cuvinte relatate de Bajanov, citate de Robert C. Tucker. Ibid.

niciun testament, şi chiar caracterul raportului său cu partidul, ca şi caracterul partidului însuşi, exclud posibilitatea unui asemenea testament", afirmă ziarul bolşevic, la Moscova. Articolul e semnat Troţki. „Astfel, continuă autorul, orice zvonuri privind un testament ascuns ori nerespectat sunt născociri duşmănoase, integral îndreptate contra voinţei de fapt a lui Vladimir Ilici". 1 Non-documentul va sfârşi prin a deveni un document blestemat. În curând, oricine va fi găsit vinovat c-a încercat să copieze şi să răspândească acest testament avea să fie condamnat la zece ani de lagăr pentru „agitaţie antisovietică"[250][251].

Stalinistul

Poporul respiră. Cei patru ani de după moartea lui Lenin sunt cei mai liniştiţi dintre cei şaptezeci de ani de regim comunist pe care îi vor cunoaşte sovieticii. Războiul civil s-a încheiat, nu mai există ameninţare vizibilă din afară, foametea a fost lichidată. Sărăcia, samavolnicia, promiscuitatea continuă, dar ruşii au învăţat să trăiască cu ele. După Teroarea Roşie, jugul puterii pare mai uşor. E liniştea dinaintea furtunii. Lupta pentru succesiune de la vârful puterii explică relativul calm de care profită restul societăţii. Răgaz ca să-şi plângă morţii din era leninistă şi să-şi oblojească rănile.

Un raport oficial din 1927 pare să arate că regimul e pe drumul cel bun: „1) o industrie refăcută, un volum al producţiei la nivelul de dinainte de război; 2) transporturi refăcute, funcţionând regulat; 3) o monedă stabilă; 4) o clasă muncitoare refăcută şi organizată (300.000 în plus faţă de 1922); 5) terenuri arabile şi o agricultură refăcute". 1 Se culeg roadele Noii Politici Economice (NEP), lansată

250 Apud Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, Flammarion, 1991, P- 95-

251 Anton Antonov-Ovseienko, Time of Stalin: Portrait of a Tyranny, Harper- Collins, reeditare 1983, p. 59.

de Lenin în 1921. Realitatea este mai puţin frumoasă. Moscova trăieşte deja în minciuna statisticilor umflate, a raportărilor fanteziste, a bilanţurilor trucate ce ascund adevărata situaţie a economiei, ca şi starea de spirit a populaţiei. Pe plan industrial, producţia a atins nivelul de dinainte de 1914 sau aproape, dar creşterea rămâne slabă. Întreprinderile şi materialele învechite, lipsa de capital pentru reînnoirea lor simt cauzele principale. Industria gâfâie la ralanti, iar prin urmare şomajul creşte, mai ales în rândul tinerilor. Atunci când angajează, întreprinderile preferă mâna de lucru calificată unor lucrători lipsiţi de experienţă, proveniţi din exodul rural. Tineretul dezrădăcinat venit de la ţară este lăsat în voia sorţii. Analfabetismul creşte în rândurile sale, 40% dintre copiii de ţărani sunt neşcolarizaţi din cauza sărăciei. La al XV-lea Congres al partidului, în decembrie 1927, comisarul poporului pentru învăţământ, Anatoli Lunacearski, se plânge că sistemul de învăţământ e mai slab finanţat decât în perioada regimului ţarist.[252] Doi ani mai târziu, *Izvestia* estimează că 60% din populaţia ţării continuă să fie analfabetă. Nimic nu s-a schimbat după vechiul regim.

Sistemul de învăţământ, prioritate a socialismului potrivit propagandei, e la pământ. Şi nu e o situaţie conjuncturală. Lipsă de mijloace, învăţători şi profesori puţini, locuri limitate în şcoli şi mai ales în învăţământul superior, rezervate în primul rând copiilor de nomenclaturişti; puterea nu încearcă să ridice peste un prag minim nivelul general de instrucţie, căci un popor mai educat ar putea să fie mai exigent. Această „lege” avea să fie aplicată m-au târziu în toate ţările comuniste, unde, în spatele lozincii despre educaţia pentru toţi, adevărata cunoaştere va rămâne privilegiul unei elite selecţionate pe criterii politice, în timp ce majoritatea

252 Apud Michel Heller si Aleksandr Nekrich, L’Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, p. 140.

populaţiei va fi ţinută în mod intenţionat în ignoranţă. Satele, pe care bolşevicii le acuză de obscurantism, sunt cele mai neglijate. Un ţăran care ştie prea multe riscă să devină mai puţin docil. Mai bine lichidezi ţărănimea decât să-i ridici nivelul: va fi până la urmă soluţia adoptată în toate ţările comuniste.

Eşecul rechiziţiilor de cereale, foametea ce invada oraşele l-au silit pe Lenin să recurgă la NEP. Cinci ani mai târziu, bilanţul nu e convingător.

Producţia de grâu rămâne la jumătate faţă de cea antebelică, iar ţăranii rămân la fel de puţin dispuşi să-şi vândă recolta statului, la preţurile oferite. Colectivizarea a fost suspendată, marile proprietăţi au fost împărţite, dar fără a duce la extinderea culturilor. Cu două hectare în medie pe familie, ţăranii abia pot produce pentru nevoile proprii. În 1926 – 1927, ţărănimea consumă 85% din recoltă. Surplusul oferit de marile domenii din trecut a dispărut. Colectările mai mult sau mai puţin forţate adună cantităţi din ce în ce mai mici: 10, 6 milioane de tone în 1926 – 1927, 9, 4 milioane de tone doi ani mai târziu.1 Satele se izolează în autarhie, preţul ridicat al bunurilor de consum fabricate de industrie şi proasta calitate a mărfii oferite nu încurajează schimburile. Această rezistenţă irită regimul, care nu dispune de suficienţi militanţi pentru a face propagandă pe teren şi a încerca să schimbe mentalităţile. Mai rău, comuniştii recrutaţi se molipsesc adesea de spiritul „chiaburesc”, de la ţăranii consideraţi bogaţi de îndată ce posedă o brumă de avere în plus.

La Moscova, chestiunea agrară îi dezbină pe conducători. De o parte, Buharin crede că trebuie uşurată povara de pe umerii ţăranilor, de cealaltă parte, Troţki vrea o reluare a colectivizării. Între cei doi, Stalin manevrează. „Îmbogăţiţi-vă, dezvoltaţi-vă fermele, iară teamă de vreo constrângere”, le-a spus Buharin ţăranilor în aprilie 1925. După părerea lui, tehnicile agricole trebuie

modernizate, ţăranii trebuie îndemnaţi să se unească în cooperative de producţie şi distribuţie sprijinite de stat. Astfel, finanţările publice ar putea ajuta la refacerea agriculturii, evitând o ruptură brutală cu lumea ţărănească, dăunătoare pentru regim, consideră el. Pentru aceste luări de poziţie, va fi taxat ca „om de dreapta”. La începutul anilor 1920, Buharin fusese unul dintre cei mai înflăcăraţi partizani ai comunismului de război, ai conducerii economiei prin decrete, chiar impuse cu violenţă, acestea fiind „costurile revoluţiei”, cum le numea el. În plus, ne amintim, socotise normal ca instaurarea socialismului să coste zece milioane de morţi, ori ca democraţia socialistă să însemne un partid la putere şi restul în puşcărie.[253] între timp, pragmatic fiind, îşi schimbase părerea.

Membru în Politbiuro, redactor-şef al *Pravdei*, Buharin este considerat „teoreticianul” regimului şi, cum a spus Lenin în „testament”, răsfăţatul partidului. Nu este nici de „dreapta”, nici de „stânga”, are un singur crez: victoria comunismului. În general, distincţia „dreapta” / „stânga” făcută uneori în Partidul Comunist sovietic, apoi în celelalte partide comuniste, e lipsită de orice temei. Acest clivaj, ceva servi adesea ca armă politică pentru eliminarea adversarilor, nu are o bază reală. În universul comunist, nu există opoziţie de acest ordin între conservatori de dreapta şi revoluţionari de stânga. Dezacorduri politice pot apărea în legătură cu mijloacele, niciodată în privinţa scopului. Comunismul e crezul oricărui lider, fiecare îl serveşte în felul lui, dar unii pur şi simplu sunt mai pragmatici. În dezbaterea despre agricultură, Troţki se arată mai doctrinar, mai aproape de teoria marxistă potrivit căreia acumularea de capital, necesară pentru industrializarea ţării, trebuie făcută pe spezele ţărănimii. După el, statul trebuie să susţină

253 Ibid., pp. 197-198.

sectorul economic socialist, proprietate a comunităţii, în detrimentul sectorului privat, în esenţă agrar. Aceste teze sunt inspirate de teoria „acumulării socialiste primitive” a lui Evgheni Preobrajenski, un economist autodidact, partizanul unei impozitări masive a sectorului agricol, pentru a construi uzine şi a crea o clasă muncitoare numeroasă, demnă de un stat proletar.

Stalin evită să tranşeze între cele două poziţii. Tratează cu prudenţă ambele tabere, vrea relaţii privilegiate cu ţăranii, cum propune Buharin, cu condiţia de a-i stoarce pe cei mai bogaţi dintre ei, culacii, cum vor Troţki şi Preobrajenski. „Dacă i-am întreba pe comunişti ce trebuie să facă partidul, să-l jupoaie pe culac ori să facă o alianţă cu ţăranul mijlocaş, declară el la al XIV-lea Congres al partidului, cred că 99% dintre ei ar răspunde că partidul e mai pregătit să adopte lozinca «daţi-i la cap culacului». Să lansăm această lozincă, şi vom vedea cum sar să-l jupoaie. Nu e uşor să admitem ideea de a renunţa la deschiaburire în favoarea unei politici mai complexe, de a-l izola pe culac printr-o alianţă cu ţăranul mijlocaş”. Îşi va schimba şi el părerea. Deschiaburirea pe care o va face până la urmă nu va distinge între ţărani bogaţi, mijlocaşi ori săraci. În final, îi va distruge pe toţi. Dar în 1927 Stalin încă mai caută o bază în partid pentru a-şi izola şi elimina adversarii, înainte să-şi impună propria politică. Acest program presupune să adopţi punctul de vedere al majorităţii, să treci drept expresie a celor mai mulţi, să apari ca un lider consensual. De unde manevrele lui între Buharin şi Troţki.

Lozinca „socialismului într-o singură ţară” îi oferă lui Stalin dublul avantaj de a se prezenta ca leninist fidel şi de a-i linişti pe militanţi. Ca să justifice această cale, îşi face scut din anumite luări de poziţie ale „părintelui” revoluţiei, mai ales ultimul lui discurs, ţinut în faţa Sovietului din Moscova în noiembrie 1922, în care Lenin a prezis că „din

Rusia NEP-ului se va naşte Rusia socialistă”. De asemenea, Stalin citează textul „Despre cooperare”, în care liderul bolşevic descrie controlul statului asupra mijloacelor de producţie şi alianţa între proletari şi ţăranii săraci drept condiţii suficiente şi „necesare pentru edificarea unei societăţi socialiste depline”. Aşadar, Lenin însuşi ar fi admis că reuşita socialismului nu depinde de o revoluţie mondială. „Lenin şi nimeni altul a descoperit adevărul că victoria socialismului într-o singură ţară este posibilă”, repetă Stalin în discursurile sale.[254] Rusia trebuie să fie un model pentru toţi revoluţionarii, iar reuşita ei îi va încuraja pe muncitori să se revolte, prezice el. Această nouă cale este pe placul comuniştilor din URSS. Se simt măguliţi să trăiască în ţara care devine centrul lumii pentru aspiranţii la socialism – şi liniştiţi în privinţa propriului viitor. Aventurismului, sacrificiilor necesare pentru a răspândi revoluţia în toată lumea, susţinute de Troţki, de exemplu, Stalin îi opune garanţia unui regim ce trebuie doar să fie consolidat, având ca bonus toate avantajele oferite de puterea absolută. Nomenclatura incipientă nu poate decât să-l aplaude. Obosit de războiul civil, descurajat de moartea lui Lenin, demoralizat de certurile interne, partidul are nevoie de stabilitate în acei ani 19124 – 1926. Iar Stalin i-o oferă. Intelectualii bolşevici de genul lui Troţki, care încă visează să vâre fierul roşu al revoluţiei în coastele capitalismului, par, dimpotrivă, nişte aventurieri periculoşi. Comuniştii sunt gata să-l urmeze pe noul *Vojd*, care le promite exact ce-şi doresc. În acel moment, niciunul dintre ei nu poate să-şi imagineze în ce coşmar îi va conduce.

Stalin a ştiut să-şi transforme postul „tehnic” de secretar general într-un post „politic”. Având ca sarcină funcţionarea partidului, el îi numeşte sau îi debarcă pe şefii care îl conduc zi de zi. Poate să-şi numească oamenii

254 Citat de Robert C. Tucker, Staline révolutionnaire, ed. cit., p. 32a.

în posturi-cheie, să infiltreze diferitele straturi ale puterii cu cei care-i sunt fideli, să-i marginalizeze pe bolşevicii din „vechea gardă” sub pretextul întineririi cadrelor. Pe când trăia, Lenin îşi exprimase dorinţa de a mări Comitetul Central promovând muncitori. În schimb, Stalin preferă să aducă aparatcici care-i sunt devotaţi. Din 1922 în 1925, Comitetul Central a crescut de la 27 la 63 de membri, iar membrii supleanţi de la 19 la 43. La moartea lui Lenin, Stalin şi-a convins colegii să cinstească memoria liderului bolşevic cu o „promoţie Lenin”, cu noi primiri masive în partid. Curând, vechea gardă va fi sufocată de noii militanţi triaţi de secretariat. În 1925, din 400.000 de membri PC, doar vreo 8.000 erau din „vechea gardă”, înscrişi înainte de lovitura de stat din octombrie, şi aproape 60% intraseră în organizaţie între 1920 şi 1924. De la baza partidului până la Comitetul Central, Stalin a devenit stăpânul aparatului. Îi rămâne să cucerească vârful, Politbiuroul. Mai târziu, în 1937, ajuns pe culme, va evoca în faţa unui grup de apropiaţi problemele lui de putere din anii 1920. Pe atunci, va povesti el, Troţki şi alte figuri celebre – ca Zinoviev, Kamenev, Buharin, Rîkov, susţinuţi de văduva lui Lenin, Krupskaia – îi depăşeau ca prestigiu pe aliaţii săi: Molotov, Kaganovici, Voroşilov. În plus, rivalii erau oratori mai buni decât el. Atuul lui consta în aparatul partidului-stat, neglijat de bolşevicii „istorici”. „Elementul din mijloc, coloana lui vertebrală”, le scăpa, va spune el.[255] Adepţii lui Stalin nu au trecut prin universităţi şi preferă argumentele simple ale secretarului general în locul fineţurilor intelectuale. Poate că simt neinstruiţi, lipsiţi de subtilitate, chiar mitocani, dar simt comunişti de nădejde, ca letonul Rudzutak, fost rândaş, Kalinin, fost ţăran, Kosior, fost muncitor, sau Mikoian, fost seminarist la Tiflis, ca Djugaşvili. Devotamentul pentru Stalin nu-i va împiedica pe unii dintre ei să fie lichidaţi în timpul Marii

255 Apud Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 144.

Terori. Vexat că se lăsase păcălit de ei în bătălia pentru succesiune, Troţki va fi caustic vorbind despre aceşti indivizi: „Toţi au nevoie de Stalin, radicalii ponosiţi, birocraţii, oamenii NEP-ului, culacii, delatorii, toţi viermii ce ies din pământul îngrăşat de Revoluţie, va spune el. Stalin ştie să se coboare la nivelul lor, le vorbeşte pe limba lor, ştie să-i conducă. Reputaţia meritată de vechi partizan al Revoluţiei îl face, în ochii lor, inestimabil.”[256] Pentru toate aceste motive, el va deveni noul *Vojd*.

Cu viclenii, lovituri sub centură, Stalin avea să manevreze prin orice mijloace, dar cel mai mare aliat în ascensiunea spre putere i-a fost, neîndoielnic, slăbiciunea adversarilor săi, mai exact lipsa lor de simţ politic şi de experienţă politică. Până atunci, practica lor se limitase la lupta cu regimul ţarist, epistolară la cei mai mulţi, şi la intrigile pentru a infiltra sovietele după revoluţia din februarie. Nu ştiu nimic sau aproape nimic despre raporturile de forţă, despre echilibre, despre alianţele pe care se bazează în genere exerciţiul puterii. Nu sunt lipsiţi de inteligenţă, nici de fler, ci de cunoştinţe şi experienţă. Stalin, în schimb, a învăţat. Mai întâi în tinereţea lui georgiană, ca şef de bandă în care trebuia să te faci respectat, şi mai ales în umbra lui Lenin pe lângă care a putut înţelege cum să-şi impună propria putere. Graţie mentorului său, a învăţat din centrul aparatului comunist să-şi facă relaţii, să-i folosească pe unii contra altora.

Mai întâi trebuie să-şi elimine aliaţii din troica pe care o formează cu Zinoviev şi Kamenev. Primul controlează aparatul de partid la Leningrad, celălalt la Moscova. Prestigiul lui Zinoviev, care conduce şi Cominternul, se datorează relaţiilor din trecut cu Lenin, căruia i-a fost cel mai apropiat colaborator în exil, mai ales la Paris. Orator abil, discursurile lui suferă totuşi de superficialitate. Nu e cel mai strălucit bolşevic. Kamenev,

256 Leon Trotski, Staline, ed. cit., p. 394.

mai muncitor, mai serios, îl ajută să-şi elaboreze intervenţiile publice. Kamenev e creierul acestui duet. Membru în Politbiuro de la crearea lui, a fost adjunctul lui Lenin în fruntea Sovnarkom (Consiliul comisarilor poporului), înlocuindu-l când s-a îmbolnăvit. Kamenev şi Zinoviev sunt „greii" regimului, cum i-am putea numi, dar Stalin le ştie punctul slab: opoziţia lor la puciul dorit de Lenin în octombrie 1917. Stalin poate invoca o fidelitate leninistă ireproşabilă şi mizează pe prestigiul său de actor al „revoluţiei" ca să pară mai legitim decât ei în ochii masei de comunişti. La al XIV-lea Congres din decembrie 1925, el îi montează pe delegaţi contra celor doi rivali ai săi. În fapt, cel care provoacă înfruntarea, ignorând raporturile de forţă din sală, este Kamenev. El speră că acest congres va limita puterile crescânde ale lui Stalin, care încep să-i îngrijoreze pe ceilalţi conducători. „Nu putem considera normală şi apreciem ca fiind dăunătoare partidului prelungirea unei situaţii în care Secretariatul cumulează politica şi organizarea şi, de fapt, predetermină politica, denunţă Kamenev de la tribună. Am ajuns la convingerea că tovarăşul Stalin nu poate îndeplini rolul de unificator al statului-major bolşevic". În sală, cei mai mulţi delegaţi sunt de partea lui Stalin; se aud strigăte indignate: „Nu-i adevărat! Baliverne! Ce exagerare!" Delegaţii se ridică şi, într-o explozie de aclamaţii, strigă „Trăiască tovarăşul Stalin!"[257] Când se alege conducerea partidului, Congresul îl sancţionează pe Kamenev, care devine simplu membru supleant al Politbiuroului. Zinoviev, mai prudent, rămâne membru plin, dar, lipsit de „creierul" său, e neutralizat. Pentru cei doi conducători, care l-au salvat pe Stalin de o destituire sigură în scandalul „testamentului", începe un declin implacabil.

În această primă bătălie la vârf, Troţki a rămas

257 Boris Souvarine, Staline, ed. cit., p. 347 [ed. rom. cit., p. 334 - n. tr.].

neutru. Deja este foarte slăbit. Rămâne în Politbiuro, dar nu mai comandă Armata Roşie de aproape un an. Succesorul său la Ministerul Apărării, Mihail Frunze, a fost la rândul lui înlocuit în circumstanţe stranii de Kliment Voroşilov, omul lui Stalin. Frunze moare la scurt timp după numirea sa în fruntea armatei. O operaţie de ulcer, făcută la insistenţele lui Stalin, i-a fost fatală. De-acum înainte, secretarul general controlează aparatul militar prin Voroşilov, un bolşevic şters şi docil. Pentru a şubrezi autoritatea morală a lui Troţki în partid, Stalin a răspândit o întreagă literatură ostilă, încă de pe vremea când trăia Lenin. Au apărut scrieri anonime reamintind adeziunea lui târzie la bolşevism (până în vara lui 1917, Troţki se ţine departe de bolşevici şi menşevici), ceea ce îl putea discredita ca moştenitor al puterii.

A doua bătălie la vârf va fi câştigată de Stalin nu prin abilitatea lui de sforar, ci datorită rivalului care n-a ştiut să evalueze realist raporturile de forţe din partid. Orbit de un orgoliu nemăsurat, Troţki nu s-a gândit niciodată că ar putea să piardă lupta cu micul gruzin. Credea că, aliindu-se cu învinşii de ieri, Zinoviev şi Kamenev, folosindu-se de forţa cuvântului – talentul său de orator – şi fluturând adevărul – „testamentul" lui Lenin –, va fi destul ca să câştige votul majorităţii. A supraestimat curajul politic al noilor săi aliaţi (se vor dezumfla la prima ocazie) şi a subestimat capacitatea lui Stalin de a se redresa, de a-şi transforma slăbiciunile în forţă. Înfruntarea va dura doi ani, până la al XV-lea Congres (decembrie 1927), care consacră victoria secretarului general. Între timp, Troţki, Zinoviev şi Kamenev au încercat să organizeze o „opoziţie unită", proiect eşuat după ce Stalin i-a ameninţat cu excluderea din partid. Mulţi membri au preferat să renunţe la luptă decât să fie excluşi din familia comunistă. De asemenea, Troţki şi-a pus talentul la bătaie încercând să-l destabilizeze pe Stalin, fără mai mult succes. „Primul

secretar candidează la postul de gropar al revoluţiei”, a acuzat el în plină şedinţă a Comitetului Central. Stalin a pălit, s-a ridicat şi a trântit uşa în urma lui. Troţki a scos atunci „testamentul”, textul a cărui existenţă o negase public în urmă cu doi ani. Stalin a întors acuzaţia în avantajul său. „Da, simt brutal, tovarăşi, a recunoscut el comentând judecata lui Lenin despre caracterul lui, sunt brutal cu cei care divizează şi distrug cu brutalitate partidul, ca nişte trădători. Nu am ascuns-o niciodată şi n-am s-o neg acum. Poate că aceşti detractori ar trebui trataţi cu o anume blândeţe. Dar eu nu pot s-o fac.”[258] S-a declarat vinovat, dar pentru cauza superioară a partidului, spre binele partidului, invocând o brutalitate necesară contra celor care, ca Troţki, voiau să distrugă organizaţia. Pledoaria a funcţionat la aparatcici, care se tem mai ales de dezordine, de disensiuni, cu o posibilă pierdere a puterii şi privilegiilor lor. Când începe Congresul al XV-lea, Stalin a câştigat deja partida. De la tribună, el afirmă că opoziţia a câştigat doar 4.000 de voturi amărâte din cele 728.000 exprimate în organizaţiile de bază care au pregătit acest congres. Se adoptă o rezoluţie care declară aderarea la opoziţia troţkistă incompatibilă cu apartenenţa la partid. Simt excluşi şaptezeci şi cinci de „opozanţi”, printre care Troţki şi Zinoviev (Kamenev, deocamdată, îşi pierde locul din Comitetul Central). Ca sancţiune suplimentară, Congresul hotărăşte să exileze vreo treizeci de opozanţi în câteva regiuni îndepărtate. Troţki se vede surghiunit la Alma-Ata, lângă frontiera cu China. Doi ani mai târziu, va fi expulzat din URSS şi va începe un lung periplu prin lume, fără a mai putea influenţa vreodată cursul politic din Rusia stalinistă.

În Politbiuro, raportul de forţe s-a schimbat radical. Cu oameni ca Molotov, Voroşilov sau Kalinin, aduşi de el în instanţa supremă, Stalin e acum stăpânul partidului, de la

258 Apud Robert C. Tucker, Staline révolutionnaire, ed. cit., p. 366.

bază până la vârf. Singurul obstacol rămas în calea lui triumfală se numeşte Buharin. Nu are anvergură să-l înfrunte pe *Vojd*, însă pretenţiile lui de „teoretician” al partidului pot stânjeni linia politică pe care vrea s-o aplice Stalin. Are nevoie de câmp liber, absolut liber. Până atunci îl menajase pe Buharin, „răsfăţatul partidului”, cum îl numise Lenin. Şi, mai ales, Buharin îl ajutase pe secretarul general să-şi îndepărteze rivalii. A fost alături de acoliţii lui Stalin în cele două congrese care-au permis eliminarea lui Zinoviev şi Kamenev, apoi a lui Troţki. În decembrie 1927, la Congresul al XV-lea, când „opozanţii” troţkişti au fost excluşi, intervenţia lui Buharin a fost printre cele mai dure. Iată ce le spunea adepţilor lui Zinoviev, care s-au pocăit în speranţa că vor scăpa de excludere: „Bine aţi făcut că v-aţi hotărât, era şi timpul, Cortina de Fier a istoriei coboară”. Oricum, toţi au dispărut din partid. Până la sfârşitul anului 1927, Stalin şi Buharin şi-au împărţit responsabilităţile, primul preluând chestiunile organizatorice şi politice, al doilea, elaborarea principiilor teoretice. „Stalin îi spunea lui Buharin «Buharcik», când erau în relaţii bune”, va povesti mai târziu Molotov.1 „Tu şi cu mine suntem Himalaya. Ceilalţi simt nişte loaze”, i-ar fi spus Stalin.

Două motive, se pare, l-au împins pe Stalin să-l elimine pe Buharin: popularitatea lui crescândă în partid şi divergenţele lor politice. Redactor-şef al *Pravdei*, Buharin ocupă un post vizibil, ce-i permite să strălucească în ochii militanţilor care citesc obligatoriu organul PC. Are mulţi adepţi în restul presei, în învăţământul superior, pe scurt în ceea ce rămâne din elita intelectuală a ţării. Stalin, care detestă lumea teoreticienilor, se simte eclipsat. Adevărata cauză e totuşi politică, anume dezacordul în chestiunea agrară. Cele două orientări rămân neschimbate. Buharin vrea să cruţe satele pentru a salva „alianţa dintre muncitori şi ţărani”, necesară pentru echilibrul regimului; Preobrajenski, cu teoria lui despre „acumularea socialistă

primitivă”, pretinde că Rusia trebuie să-şi finanţeze dezvoltarea industrială storcând la maximum sectorul agricol. Cât timp încă nu-şi eliminase rivalii, Stalin a rămas neutru în această dezbatere. Acum că are mâinile libere, înclină spre soluţia Preobrajenski, preferată de majoritatea partidului. Fără a declara deschis sfârşitul NEP-ului, puterea relansează colectivizarea la începutul lui 1928. Buharin, marginalizat în conducerea partidului-stat, nu se poate opune. Şi face atunci o eroare fatală. La începutul lui iulie, îl contactează pe Kamenev pentru a încerca să organizeze cu el un „front” anti-Stalin. „Neînţelegerile noastre cu Stalin sunt mult, mult mai serioase decât cele dintre noi şi voi”, îi explică el interlocutorului său. Îi face o descriere lucidă a celui pe care îl compară cu Genghis-Han. „Ne va sugruma [...] *Este un intrigant lipsit de principii care subordonează totul poftei lui de putere* [...] Stalin nu cunoaşte decât răzbunarea... cuţitul în spate... Politica lui duce la un regim poliţienesc, la foamete şi la ruină.”[259] Stalin are deja o poliţie politică eficientă, care-l informează despre întâlnire. Are astfel un argument solid. După decizia luată de Lenin la Congresul din 1921, facţiunile sunt interzise în partid. Buharin e prins pe picior greşit.

La plenara Comitetului Central din aprilie 1929, Stalin atacă. Într-un discurs de trei ore, el denunţă „deviaţionismul de dreapta” al lui Buharin şi contestă prestigiul „teoreticianului” pe motiv de „abordare nemarxistă” şi frazeologie, deja taxate de Lenin în „testament” (liderul bolşevic îl descria ca pe un „şcolar” care „n-a înţeles niciodată pe deplin dialectica”). În aceeaşi zi, Buharin pierde postul de redactor-şef la *Pravda* şi pe cel de preşedinte Comintern, unde-l înlocuia pe Zinoviev, dar rămâne membru în Politbiuro. La următoarea

259 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 191 [ed. rom cit., p. 230 - n. tr.].

plenară, în noiembrie 1929, are loc asaltul final. Adunarea respinge autocritica lui Buharin şi îl debarcă de la conducerea partidului. „Complicii" săi, Thmski şi Rîkov, îi vor împărtăşi soarta pierzându-şi posturile, de şef al sindicatelor, respectiv de şef al guvernului. În aceeaşi plenară din noiembrie 1929, Molotov relansează oficial războiul contra ţărănimii. „Problema ritmului colectivizării nu se pune în cadrul Planului... Avem în faţă noiembrie, decembrie, ianuarie, februarie, martie, patru luni şi jumătate în care trebuie să acţionăm decisiv în domeniul economiei şi al colectivizării". Adunarea aprobă noua direcţie. „Construcţia socialismului, condusă de dictatura proletariatului, poate fi realizată cu o viteză necunoscută încă în istorie", precizează rezoluţia adoptată.1

Anul 1929 marchează o cotitură în istoria Rusiei sovietice. Început în februarie cu expulzarea lui Troţki, continuă cu eliminarea politică a ultimilor bolşevici capabili să-l eclipseze pe *Vojd*, anunţă un nou război civil împotriva ţăranilor şi se încheie, pe 21 decembrie, cu a cincizecea aniversare a lui Stalin. *Pravda* consacră evenimentului un număr aproape întreg, în care toţi acoliţii puşi de el în fruntea partidului-stat îşi prezintă omagiul: „Stalin este Partidul" (Kaganovici); „Un bolşevic tare ca piatra" (Ordjonikidze); „Stalin şi industrializarea ţării" (Kuibîşev); „Stalin şi Armata Roşie" (Voroşilov); „Cârmaciul bolşevismului" (Kalinin); „Soldatul de oţel al partidului bolşevic" (Mikoian).[260] Biografia oficială a lui Stalin inundă librăriile. „În anii trecuţi de la moartea lui Lenin, citim în concluzia lucrării, Stalin, cel mai remarcabil continuator al operei lui şi discipolul cel mai fidel, inspirator al tuturor deciziilor importante luate de partid în lupta pentru construirea socialismului, a devenit Conducătorul unanim recunoscut de partid şi de

260 Apud Nicolas Werth, Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev, ed. cit., p. 233.

Comintern.”[261]

Şi aşa s-a născut stalinismul.

6

Beţia succesului

Omul este cel mai preţios capital, cel mai important din câte există pe lume.

— STALIN

Stalin e pe gustul partidului fiindcă îl exprimă perfect, trăieşte în simbioză cu el. El este partidul şi partidul este el. Cultul său, ca şi admiraţia pătimaşă pe care o va stârni vreme de un sfert de secol nu au nimic artificial, în ciuda faptului că propaganda va amplifica fenomenul peste măsură. Comuniştii îl iubesc pe Stalin, aşa cum Stalin îi iubeşte pe comunişti. E şeful comuniştilor, dar rămâne unul de-ai lor, căci a ştiut să modeleze perfect organizaţia după chipul şi asemănarea lui, fiind însă totodată emanaţia ei. Spre deosebire de primii bolşevici, care erau mai degrabă intelectuali proveniţi din mica burghezie şi din burghezia de mijloc, Stalin este un autentic om din popor, care a cunoscut mizeria şi violenţa de la cea mai fragedă vârstă. Nu are nici cultura, nici dezinvoltura, nici bunele maniere ale majorităţii revoluţionarilor ruşi de la începutul secolului. Stilul său oratoric este totuşi un atu. „Nu e cu siguranţă ceea ce se cheamă un mare orator, apreciază un martor al epocii. E şovăielnic în exprimare, are o voce fără inflexiuni, pare că se chinuie să vorbească. Îşi prezintă îndelung argumentele, ele fac apel la bunul simţ al unor oameni care înţeleg perfect lucrurile, dar cam încet. Mai presus de toate însă, Stalin are un simţ al umorului ţărănesc, adaptat împrejurărilor, viclean, dezinvolt, adesea crud… Când vorbeşte cu un zâmbet complice, arătând cu degetul, Stalin nu pune o distanţă între el şi public, cum fac alţi

261 Apud Robert C. Tucker, Staline révolutionnaire, ed. cit., p. 394.

oratori; nu priveşte dispreţuitor publicul de la înălţimea podiumului, ci stabileşte foarte repede un contact, o intimitate cu cei care-l ascultă. Aceştia, fiind din acelaşi aluat, sunt sensibili la argumentele lui şi râd împreună cu el de aceleaşi poveşti simple.”[262] Stalin este omul schimbării în Partidul Comunist, care nu mai e o adunare de intelectuali mic-burghezi, ca în zorii revoluţiei, ci a devenit o organizaţie de mase. Faptul că se trăgea din popor, până atunci un handicap, devine acum un avantaj. El ştie să le vorbească oamenilor care se îmbulzesc să intre în partid.1 În 1919, erau 150.000 de membri cu carnet de partid, în 1930 sunt 1.600.000, peste doi ani vor fi 3.500.000. Odată cu cantitatea, se schimbă şi calitatea militanţilor, ca şi stilul relaţiilor în cadrul partidului. În primii şase ani ai puterii bolşevice, Partidul Comunist a ţinut şase congrese, cinci conferinţe (pregătitoare) şi patruzeci şi trei de plenare ale Comitetului Central, reuniuni în care comuniştii au avut posibilitatea să-şi expună punctele de vedere în diferite probleme, chiar dacă, la finalul discuţiilor, toţi trebuiau să se alinieze în spatele opiniei oficiale a partidului. Bătălia pentru ocuparea postului lui Lenin a calmat spiritele înfierbântate de „democraţie”. Fiecare a fost nevoit să înveţe să-şi ţină gura, ca să nu fie acuzat de „fracţionalism” şi să pice în grupurile de condamnaţi ce urmau să apară. După ce a cucerit funcţia supremă şi şi-a asigurat puterea absolută, Stalin a început să cureţe organizaţia de toţi aceia care, într-un moment sau altul, începând din 1923, au votat împotriva lui sau au susţinut o platformă a opoziţiei. În aprilie 1929 e hotărât chiar să extindă epurările la funcţionarii fără de partid, la toţi angajaţii sovietici. Noua elită care apare acum se va dovedi conformistă şi obedientă faţă de puterea care a creat-o şi căreia îi datorează totul. Linguşirea superiorilor, prudenţa în

262 Apud Robert Conquest, Staline, Odile Jacob, 1993, p. 167.

privinţa vorbelor rostite în public, vigilenţa faţă de tovarăşi şi alegerea cu grijă a prietenilor devin reflexe de supravieţuire. Aparatcikul din anii 1930 nu e prea cultivat – în medie şapte ani de şcoală –, cunoştinţele lui de marxism se limitează la declaraţiile hderilor de partid relatate de presă şi la lozincile propagandistice. Acest tip de comunist alcătuieşte baza nomenclaturii, iar avantajele şi privilegiile vor deveni curând o adevărată obsesie pentru cei ce fac parte din această elită. Simt oameni care se identifică total cu regimul, au valori personale legate de interesele puterii şi abia aşteaptă să urce treptele ierarhiei executând ordinele venite de sus. Acest tipar explică în parte zelul cu care funcţionarii sovietici ascultă de *Vojd*, chiar şi în cele mai groaznice ordine primite.

Consolidarea regimului se sprijină pe o ierarhie socială structurată potrivit gratificaţiilor materiale acordate monopolist de putere. Slujirea partidului-stat este principiul director al acestei noi ordini. Slujbaşii credincioşi sunt răsplătiţi prin remuneraţii mai bune şi prin avantaje speciale. Crezul comunist privitor la egalitate a fost întotdeauna pur teoretic, dar el devine tot mai mincinos pe măsură ce construirea socialismului merge înainte. În toate regimurile de acest tip, unii vor fi mereu mai egali decât alţii, ceea ce va sfârşi prin a face ca pretutindeni în lume societăţile comuniste să fie modele de inegalitate. Stalin n-a făcut decât să dezvolte un lucru hotărât pe vremea lui Lenin. Încă din anii 1920, magazinele cu circuit închis şi cantinele speciale pentru nomenclatură se înmulţesc. Varietatea mărfurilor şi a felurilor de mâncare ce pot fi procurate aici e tot mai mult legată de locul ocupat în aparatul partidului-stat. Cu cât te afli mai sus în ierarhie, cu atât eşti mai bine servit. Margarete Buber-Neumann, soţia unui membru al Biroului Politic al

Partidului Comunist German, care în 1931 locuia la

Moscova în Hotelul Lux, rezervat activiştilor Cominternului, va povesti cum de pe o zi pe alta în sala de mese s-a ridicat un perete despărţitor menit să creeze un spaţiu rezervat celor mai sus-puşi funcţionari. Meniurile de aici urmau să fie mai bune decât cele rezervate subalternilor.1 Accesul la privilegii este o răsplată cu atât mai mare pentru fericitul nomenclaturist cu cât restul societăţii se zbate în lipsuri, cu cât poporul nu reuşeşte să-şi satisfacă nevoile cele mai elementare. Pierderea acestor avantaje este deci o sancţiune temută, ea te condamnă să redevii simplu muritor. Astfel, puterea îl ţine pe aparatele sub control. Scriitorul Isaac Babei, aflat în trecere prin Paris la începutul anilor 1930, a descris felul în care Stalin l-a pedepsit pe un responsabil al Comisariatului pentru Naţionalităţi, acuzat de escrocherie. Convocat de *Vojd*, funcţionarului vinovat i-au fost retrase pe rând toate legitimaţiile, de la cea de acces în instituţiile unde lucra, până la carnetul de partid. „Dă-mi şi legitimaţia de acces în sala de mese de la Kremlin”, îl somează Stalin.[263][264]

Teroarea care domneşte în URSS nu este o explicaţie suficientă pentru a înţelege cum a rezistat regimul în faţa haosului social căruia îi va da naştere. Puterea aceasta, care va zdrobi milioane de vieţi, va rămâne în picioare şi datorită sprijinului pe care i-l acordă cei aflaţi în slujba ei. Inteligenţa lui Stalin constă în aceea că a înţeles aspiraţiile fiecărui aparatele, pe care le şi împărtăşeşte de altfel. Pentru asta, a fost de-ajuns să urmeze crezul marxism-leninismului şi să le dea motive de speranţă. Când el şi-a început ascensiunea către putere, Rusia suferea încă de întârzierea ei cronică, de subindustrializare – o frână pe calea spre socialism. Numai dezvoltarea forţelor de

263 Michel Heller §i Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, Calman-Lévy, 1981a, p. 187.

264 Boris Souvarine, „Derniers entretiens avec Babel“, Contrepoint, nr. 30,1979, p. 80.

producţie, etapă obligatorie potrivit teoriei, putea să conducă spre ţintă şi să asigure armata de proletari necesară construirii socialismului. Este un principiu pe care Stalin l-a reamintit încă din 1925: „Avem nevoie de 15 până la 20 de milioane de proletari industriali, de electrificarea principalelor regiuni din ţară, de colectivizarea agriculturii şi de o industrie metalurgică dezvoltată. Atunci nu ne va mai pândi niciun pericol. Vom fi victorioşi la scară internaţională.”[265] Din punct de vedere ideologic, politic, dar şi din evidente raţiuni economice, noul regim trebuia să „producă” această clasă muncitoare – din care provenea, pare-se –, pentru ca Rusia bolşevică să devină în sfârşit patria proletarilor pe care pretindea că o reprezintă încă de la început. Cu prilejul celei de-a douăsprezecea aniversări a Revoluţiei din Octombrie, la 7 noiembrie 1929, Stalin semnează un articol în *Pravda* care anunţa „Anul marii cotituri” şi se încheia voluntarist: „Ne îndreptăm cu toată viteza spre industrializare!” Lozinca place, e pe linie, e în ton cu vremurile, gâdilă mândria naţională. Programul e cât se poate de marxist, el trebuie să permită ţării să iasă din Evul Mediu şi să intre în epoca industrială, făcând din URSS o mare ţară, un model pentru restul lumii. Participarea la această înaintare pe calea progresului îi mulţumeşte pe privilegiaţii regimului, gata să acopere multe crime, să accepte orice cârdăşie, ca să fie părtaşi la marşul victorios.

Primul plan cincinal, lansat în 1929, este o chintesenţă a utopiei socialiste. El prevede o creştere de 136% a producţiei industriale, de 110% a productivităţii muncii, o scădere cu 35% a costurilor de producţie industriale. În total, trebuie construite 1.200 de uzine, îndeosebi în industria grea (76% din investiţii), în plus hidrocentrale şi mii de kilometri de cale ferată. Un an mai

265 Apud Stéphane Courtois, Communisme et Totalitarisme, Perrin/Ifempus, 2009, p. 160.

târziu, într-un elan voluntarist tot mai apăsat, obiectivele simt reevaluate în sus. Producţia aşteptată la cărbune, fontă, petrol e dublată, numărul de tractoare ce trebuie produse trece de la 55.000 la 450.000, iar numărul de uzine ce vor trebui înfiinţate este acum de 2000.1 Niciunul dintre aceste obiective nu va fi realizat vreodată. Încă de la sfârşitul anului 1930, 40% din investiţiile industriale sunt îngheţate, căci maşinăria s-a blocat. Lipsă de materii prime, insuficienţa mâinii de lucru, întârzieri în livrări, sute de şantiere oprite. Planul este victima nerealismului său şi, bineînţeles, a erorilor de planificare. Blocaje, gâtuiri, risipă, într-o economie care se vrea centralizată, în care toate deciziile vin de sus, fără a lăsa nicio iniţiativă diferitelor eşaloane de responsabilitate, opririle într-un sector au un efect cumulativ asupra celorlalte, totul se prăbuşeşte ca piesele de domino. „Sarcina noastră nu este să studiem economia, ci s-o schimbăm, a declarat Stanislav Strumilin, economistul preferat al lui Stalin. Nu suntem îngrădiţi de nicio lege. Nu există nicio fortăreaţă pe care bolşevicii să n-o poată cuceri, problema ritmurilor o rezolvă oamenii.”[266] Marxism aplicat: comuniştii stalinişti vor să schimbe rânduiala lumii, aşa cum decreta filosofia în secolul precedent. Economia sovietică, ca şi economiile ţărilor socialiste mai târziu, va suferi întotdeauna de voluntarismul puterii, care în loc să repună în discuţie opţiunile, va prefera să gonească înainte până la prăbuşirea finală, împiedicând sistemul să vadă realitatea, deci să se poată adapta la ea, orbirea ideologică îl ţine astfel prizonier în utopia veşnică.

Eşecul planificat „Duşmanul de clasă există. Şi nu doar există, dar devine tot mai puternic şi încearcă să

266 Nicolas Werth, Histoire de VUnion soviétique de Lénine à Staline, PUF, 2008, p. 243 [Istoria Uniunii Sovietice de la Lenin la Stalin (1917-1953), trad., cuvânt înainte şi note de Florin Constantiniu, Corint, Bucureşti, 2000, p. 63 - n. tr.].

acţioneze împotriva guvernului”, avertizează Stalin încă din mai 1928. Parcă pentru a-i întări spusele, cu o lună înainte, la Şahti, în bazinul minier Donbas, au fost descoperite în chip oportun „operaţiuni de sabotaj”. Chiar înainte de lansarea planului cincinal, puterea găsise deja „sabotori”, o scuză de folosit oricând. Procedeul anunţat de acest caz va fi pe viitor multiplicat, perfecţionat, amplificat, „duşmanul de clasă” se va dovedi în curând cea mai bună garanţie pentru salvgardarea utopiei, lui atribuindu-i-se toate cauzele eşecului. Burghezul, Credinciosul, Ţăranul, Intelectualul, Străinul, Celălalt, Caucazianul, Evreul... regimul sovietic nu va duce nicicând lipsă de ţapi ispăşitori care să-i justifice politica represivă şi să-l scutească de recunoaşterea erorilor. Procesul demonstrativ organizat de la Moscova în vara anului 1928, în care acuzaţii erau ingineri şi tehnicieni germani şi sovietici de la Şahti, inaugurează teroarea stalinistă: mărturisiri smulse inculpaţilor, falsificare a procedurii, sentinţe hotărâte dinainte, acuzaţi „vinovaţi de uneltire contrarevoluţionară” sunt lucruri ce vor deveni recurente.

PROCESUL DE LA ŞAHTI

Procesul s-a deschis în imensa Sală a Coloanelor, în toiul unei campanii desfăşurate sub lozinca: „Moarte sabotorilor!” Între cei care cereau pedeapsa capitală se afla şi fiul unuia dintre acuzaţi. Tehnicieni şi ingineri de mine – cincizeci de ruşi şi trei nemţi – erau acuzaţi de sabotaj şi spionaj. Zece deţinuţi au făcut mărturisiri complete, alţi şase au recunoscut parţial învinuirile. N-a fost prezentată nicio altă probă. Lumea a înţeles imediat că e o hibă. Unul dintre deţinuţi, „acuzatul Nekrasov”, n-a apărut pe banca acuzaţilor. Şi-a pierdut minţile, a explicat avocatul său. S-a dat citire mărturisirii sale scrise. Ea îi implica pe toţi acuzaţii, inclusiv pe cei care nu mărturisiseră.

Atunci, Krîlenko, procurorul, „mijind ochii şi afişând

un zâmbet sarcastic”, i-a atacat sălbatic pe ingineri. Un acuzat, Benbenko, a încercat să revină asupra mărturisirii. Era în mâinile GPU[267] de aproape un an: „Abia dacă am ştiut ce semnez… Eram înnebunit de ameninţări, aşa că semnam tot. Am încercat să retractez înainte de proces, dar…” Krîlenko l-a privit lung, apoi a spus calm: „Vrei să spui că ai fost intimidat, ameninţat?” Benbenko a şovăit înainte să dea un răspuns negativ.

Alt acuzat, Skoruto, negase de la bun început. Într-o seară, s-a aflat că e prea bolnav ca să asiste la proces. A doua zi de dimineaţă, a apărut, „o siluetă tremurătoare şi cenuşie”, şi a declarat că îşi mărturisise vina, a lui şi a celorlalţi, cu o seară înainte. De pe băncile publicului a ţâşnit un ţipăt de femeie: „Kolea, iubitule, nu minţi. Nu minţi! Ştii că eşti nevinovat!” Deţinutul s-a prăbuşit pe un scaun izbucnind în plâns. […]

Procesul s-a soldat cu unsprezece condamnări la moarte, dintre care şase au fost comutate pe motiv că deţinuţii au colaborat.

Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, pp. 171 – 172.

În curând, la începutul anilor 1930, procesele se înmulţesc: împotriva „specialiştilor de la Consiliul Suprem pentru Economie”, împotriva „Partidului Ţărănesc al Muncii”, împotriva „Partidului Industrial”. La anumite tribunale şedinţele se desfăşoară cu uşile închise, la altele sunt publice, toate formulează însă aceeaşi acuzaţie: „sabotaj”, care scuză eşecurile planului cincinal. Vinovat de ele este „tehnicianul burghez”, a cărui ştiinţă e suspectă fiindcă e dobândită în timpul vechiului regim. Iar dacă se mai adaugă la grămadă şi câţiva profesionişti străini veniţi să lucreze în URSS, în cadrul unor contracte sau al unor acorduri comerciale, dovada „complotului

267i .Apud Pavel Chinsky, Staline, archives inédites, igs6-igs6, Berg International, 2001, p. 62.

capitalist" e gata. În Donbas, jumătate dintre cadrele de conducere din industrie simt date afară sau arestate, în sectorul transporturi sunt demascaţi 4.500 de „sabotori", mii de funcţionari de la Gosplan, de la Comisariatul Poporului pentru Agricultură sau de la cel pentru Finanţe sunt daţi afară pentru „deviere de dreapta". Acest prim val de epurări e însoţit de „proletarizarea" serviciilor publice şi a sectorului industrial. Zeci de mii de muncitori sunt numiţi în posturi de tehnicieni, de cadre de conducere, de directori de întreprindere – la sfârşitul primului plan cincinal vor alcătui circa jumătate dintre cadrele de conducere ale uzinelor. Alte sute de mii părăsesc sectorul industrial pentru a lucra ca impiegaţi, ca funcţionari sau pentru a face studii. În total, peste un milion de muncitori sunt promovaţi de-a lungul perioadei. Stalin acordă o mare prioritate sarcinii de a forma o generaţie de cadre de conducere „100% comuniste", mai puţin calificate, dar mai de încredere decât „specialiştii burghezi" – *speţi*, cum li se spune –, înscăunaţi în perioada NEP. „Trebuie neapărat să lovim puternic în TSU (Direcţia Centrală de Statistică)", ordonă bunăoară Stalin în septembrie 1929. „Lucrătorii" ăştia bătrâni şi ticăloşi trebuie urgent înlocuiţi cu oameni tineri (de la noi, dintre comunişti). Tinerii se vor împletici timp de 6 – 8 luni, apoi se vor îndrepta şi vor pune într-adevăr pe picioare TSU". 1

Epurându-i pe *speţi*, li se face loc oamenilor de încredere să preia ştafeta, mai mult chiar, li se oferă muncitorilor şansa de a ajunge în posturi de conducere. Rusia s-ar înscrie în sfârşit pe drumul construirii socialismului. Proletarii, aproape inexistenţi când bolşevicii au luat puterea în numele lor, ar fi pe cale să ia în mâini treburile URSS. Dictatura proletariatului n-ar mai fi o simplă figură de stil marxist-leninistă, ci o realitate palpabilă, în care „dezmoşteniţii pământului" de ieri ar deveni stăpânii de mâine. Propaganda sovietică încearcă

să convingă lumea de acest lucru, iar mulţi chiar o vor crede, văzând în fumul marilor combinate precum Magnitogorsk nu doar naşterea unei mari naţiuni industriale – în curând prima în lume, speră ei –, ci şi dovada că socialismul este singura cale ce duce la emanciparea exploataţilor. Procesul „proletarizării" partidului-stat – suprastructura în termeni marxişti – care însoţeşte înfăptuirea acestui plan cincinal n-are însă nimic de-a face cu înfăptuirea legilor marxiste. Sau mai bine zis are, reprezintă aplicarea lor strictă, dar cu siguranţă nu în sensul pe care încearcă să i-l dea puterea şi în care vor să creadă cei care văd deja în exemplul sovietic viitorul luminos al omenirii. Dictatura consolidată de Stalin la acest început de deceniu nu este a proletariatului, ci a partidului proletariatului, aşa cum a dorit-o Lenin de la bun început. Muncitorii promovaţi în locul „tehnicienilor burghezi" sunt în majoritate activişti de partid, nu reprezintă decât o mică parte a clasei muncitoare. Aceşti privilegiaţi nu mai pot pretinde că-şi reprezintă semenii, a căror condiţie au abandonat-o devenind aparatcici ai regimului. Ei se vor alătura nomenclaturii şi vor profita de avantajele pe care puterea va binevoi să li le acorde. Nu proletariatul preia puterea şi conduce în comunism, ci o nouă clasă conducătoare abia apărută. La fel va fi în toate ţările care vor dori să construiască socialismul după modelul marxist-leninist. Această „politică de cadre" corespunde cu o nivelare în jos, muncitorii promovaţi neavând competenţele necesare. Oricum, nu li se cere să fie experţi. Sarcina lor e politică, ei trebuie să aplice ordinele venite de sus, nu s-o facă pe administratorii. Mediocritatea acestor cadre de conducere va contribui la falimentul sistemului, cale pe care au urmat-o şi celelalte ţări comuniste, din aceleaşi motive. Această nivelare în jos corespunde dorinţei lui Stalin de a avea activişti mai puţin educaţi, dar obedienţi, preferabili intelectualilor înclinaţi

spre îndoială. Acestor oameni ştie cum să le vorbească. Partidul-stat şi sfera economică sunt primele vizate, dar toate sectoarele din ţară vor fi supuse în curând aceleiaşi generalizate nivelări în jos. E o politică ce consolidează bazele regimului şi formează armata de aparteici care va porni în curând războiul împotriva poporului, fără niciun scrupul. Gratitudinea pentru avantajele dobândite şi teama de a le pierde vor face ca membrii acestei noi clase conducătoare să devină slujitori zeloşi, ba chiar călăi fără cusur.

În tot acest timp, situaţia adevăratei clase muncitoare se înrăutăţeşte. Reluarea colectivizării la ţară declanşează un imens exod rural, având drept consecinţă sărăcirea generală a populaţiei. În 1930, trei milioane de ţărani îşi părăsesc satele, un an mai târziu sunt patru milioane, la care trebuie adăugaţi şapte milioane de sezonieri care caută de lucru pe şantiere. Nimic nu se face pentru primirea acestei mâini de lucru, uzinele devin imense „tabere de nomazi”, potrivit cuvintelor lui Sergo Ordjonikidze, care conduce Consiliul Superior al Economiei Naţionale.[268] Noii proletari, dezrădăcinaţi, în parte analfabeţi, fără nicio calificare, lipsiţi de disciplină (viaţa la ţară nu seamănă cu viaţa din uzină), nu simt adaptaţi la munca din sectorul industrial. Lipsiţi de adăpost, uneori şi de familie, îşi schimbă adesea locul de muncă, iar mobilitatea lor dăunează funcţionării întreprinderilor. Înmulţirea accidentelor de muncă, proasta calitate a producţiei din cauza lipsei de forţă de muncă calificate, totul contribuie la eşecul economic şi alimentează tensiunile sociale. Creşterea alcoolismului şi a criminalităţii în oraşe sunt consecinţe directe ale acestui exod. Din 1929 până în 1932, populaţia urbană a crescut de la 28 la 40 de milioane de locuitori, în vreme ce, în aceeaşi perioadă de timp, suprafaţa de locuit construită a

268 Ibid., p. 247.

crescut cu numai 22 de milioane de metri pătraţi, adică cu mai puţin de doi metri pătraţi de persoană. Muncitorii care-şi găsesc o locuinţă se înghesuie în apartamente comune suprapopulate, cu un confort rudimentar. Rapoarte ale GPU, poliţia politică, oferă un indiciu despre nivelul de trai al muncitorului la începutul planului cincinal: 600 de grame de pâine pe zi, plus 300 de grame pentru fiecare membru de familie; 200 de grame până la un litru de ulei pe lună (potrivit aprovizionării); un kilogram de zahăr pe lună; 35 de metri de pânză pe an... x Acestei realităţi i se opune ficţiunea discursului oficial. Stalin a declarat că în 1928 salariul muncitorilor a crescut cu 67%. „Ar fi timpul să ne intre în cap că pentru un comunist nu există sarcină mai înaltă decât îmbunătăţirea situaţiei muncitorilor”, afirmă *Pravda*, organul partidului.[269] Un francez care a lucrat unsprezece ani ca muncitor în URSS în acea perioadă a calculat că puterea de cumpărare lunară a salariului mediu al unui muncitor, exprimat în kilograme de pâine de secară ce pot fi cumpărate, ar fi trecut de la 600 de kilograme în 1913 la 170 în 1935, adică o scădere de circa 350%.[270] Estimările ştiinţifice ale unui economist rus din anii 1930 confirmă scăderea drastică a puterii de cumpărare, dar într-o proporţie mai mică: în 1913, salariul mediu al unui muncitor permitea cumpărarea a 21 de kilograme de unt pe an, faţă de doar 13 kilograme în 1936; 53 de kilograme de carne faţă de 19; 83 de kilograme de zahăr faţă de 56. În perioada NEP, un muncitor cheltuia cam jumătate din salariu pe mâncare, faţă de două treimi în 1935.[271]

---

269 Merle Fainsod, Smolensk à l’heure de Staline, Fayard, 1967, p. 348.

270 M. Yvon, Ce qu’est devenue la Révolution Russe, Les Brochures de la Révolution prolétarienne, 1938, pp. 24 şi urm.

271 Michel Heller şi Alejsandr Nekrich, L’Utopie au pouvoir, ed. cit., p. 234.

Muncitorii îşi acceptă soarta impusă prin constrângere şi violenţă. Nu dispun de niciun mijloc de a-şi face auzite revendicările. Greva? înseamnă concediere pe loc, pierderea cartelelor pentru produsele raţionalizate, pierderea locuinţei şi chiar arestarea. Sindicatele? Simple curele de transmisie ale partidului-stat, care n-au alt scop decât să-i „înregimenteze" (să-i supravegheze) pe muncitori, nu să-i apere. Câteodată, capacul se ridică, acţionând ca o mică supapă de siguranţă, pentru a permite exprimarea nemulţumirilor şi a-i lăsa pe oameni să creadă că puterea mai pleacă din când în când urechea la nevoile poporului, cum arată această scrisoare publicată în *Pravda*, în august 1930: „Cum se exprimă nemulţumirea? Mai întâi, muncitorilor le e foame; nu mănâncă deloc grăsimi, pâinea e făcută doar cu înlocuitori, cu neputinţă de înghiţit [...]. E un lucru obişnuit ca o soţie de muncitor să stea la coadă zile întregi. Când soţul se întoarce de la lucru, masa nu-i gata, şi atunci înjură puterea sovietică. La cozi, numai gălăgie, ţipete, încăierări şi înjurături adresate puterii sovietice". 1

Autorităţile nu se pot face că nu văd nemulţumirea generală. Le e frică de clasa „lor" muncitoare, de reacţia ei. Anii 1930 sunt anii de întărire a înregimentării în uzine, de prindere a muncitorilor în chingile unor reguli stricte de muncă şi viaţă, ani de exploatare şi de represiune. Dictatura proletariatului este o dictatură *asupra* proletariatului. Fiecare întreprindere se pomeneşte rapid înzestrată cu un „Serviciu de cadre", numit şi Primul Serviciu, o oficină a poliţiei politice însărcinată să identifice şi să supravegheze toate „elementele străine" susceptibile de acţiuni de „sabotare a producţiei". Codul Muncii din 1922 suferă o remaniere profundă. Directorul devine singurul conducător al întreprinderii; are dreptul să dea afară muncitorii fără măcar să informeze sindicatele; semnarea contractelor colective e suprimată; sindicatele

fuzionează cu organele Comisariatului Poporului pentru Muncă şi îşi pierd orice semnificaţie reală, ba chiar formală. Acest comisariat are puterea să-i mute pe muncitorii calificaţi şi pe specialişti în orice întreprindere găseşte de cuviinţă; cine refuză să se supună ordinelor e urmărit pentru „crime" împotriva statului socialist.[272][273]

În decembrie 1932, înfiinţarea paşaportului intern pentru populaţia urbană şi pentru o parte a populaţiei rurale – cea din satele aflate în apropierea marilor oraşe – instaurează *un* control social unic în felul său în acele vremuri. Nimeni nu se mai poate deplasa sau stabili în afara localităţii de domiciliu pentru mai mult de 24 de ore, fără o viză de la miliţie, supervizată de GPU. Pe document figurează originea socială a titularului, legăturile de familie, antecedentele politice, astfel încât autorităţile să ştie imediat cu cine au de-a face. Cu prilejul introducerii acestei măsuri, Stalin le-a interzis timp de un trimestru cetăţenilor vizaţi de ea să se căsătorească, să divorţeze, să se mute, pentru a evita eventualele fraude în privinţa paşapoartelor.[274] De acum înainte, cetăţenii sunt legaţi de domiciliul lor aşa cum erau legaţi de glie iobagii din vechiul regim. Imposibilitatea de a-şi schimba domiciliul şi locul de muncă fără acordul autorităţilor îi transformă pe toţi cetăţenii sovietici în iobagi ai partidului-stat. În plus, „paşaportizarea" este o cale de a-i împiedica pe ţărani să fugă din satele ce vor cădea în curând victime foametei ucigaşe orchestrate de putere, care va face milioane de morţi. Măsura anunţă şi o largă mişcare de epurare

272 Apud Sheila Fitzpatrick, Le Stalinisme au quotidien, Flammarion, 2002, p. 70.

273 Michel Heller, Le Monde concentrationnaire el la littérature soviétique, L'Age d'homme, 1974, p. 93.

274 Boris Souvarine, Staline, reed. Gérard Lebovici, 1985, p. 442 [ed. rom. cit, p. 427 - n. tr.].

socială, ce-i va permite partidului-stat să scape de toţi aceia care pun beţe în roate politicii sale totalitare. O instrucţiune secretă a miliţiei, dată în ianuarie 1933, defineşte şapte mari categorii de indivizi cărora nu îi acordă paşaport: cei fără un loc de muncă, culacii (ţăranii „bogaţi”), orice persoană venită de la ţară sau din alt oraş fără invitaţie oficială, condamnaţii şi persoanele lipsite de drepturi civile, refugiaţii de altă naţionalitate şi toţi membrii de familie ai categoriilor de mai sus.[275] Este armata de indezirabili care vor popula Gulagul.

Vor urma alte măsuri, precum legea din 1934 care-i face pe toţi membrii unei familii răspunzători de greşeala comisă de unul dintre ei. Apoi, în ianuarie 1939, va intra în vigoare cartea de muncă, document fără de care nicio schimbare a locului de muncă nu va mai fi posibilă. Noul document va consemna calificarea fiecăruia, motivele plecării de la precedentul loc de muncă, eventualele sancţiuni şi avansări primite. În iunie 1940, toţi muncitorii şi funcţionarii din ţară vor fi lipsiţi definitiv de dreptul de a-şi alege liber munca. Într-un deceniu, aservirea a devenit totală, îngrădind libertatea de mişcare a populaţiei urbane prin paşaportul intern şi legându-i pe muncitori de un loc de muncă prin cartea de muncă, partidul-stat a reuşit să generalizeze aservirea populaţiei. Constrângerii i se adaugă exploatarea, căci clasa muncitoare, nu prea convinsă de binefacerile aduse de socialism, trebuie pusă la muncă. Hotărâtă pe timpul lui Lenin, este sistematizată plata la bucată – cea mai primitivă formă de exploatare capitalistă potrivit lui Marx, s-o amintim. Cu cât produci mai mult, cu atât câştigi mai mult, dar, când magazinele sunt goale, când totul e raţionalizat, lipseşte motivaţia. Decizia de a liberaliza piaţa de mărfuri vizează să-i motiveze pe muncitori, permiţând recompensarea celor

275 Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, Perrin/Tempus, 2007, p. 242.

mai merituoşi.

În acest context este inventat Stahanov, muncitorul destoinic, eroul proletar care reuşeşte să depăşească randamentele, să spargă toate normele, doar cu forţa lui de muncă. Miner la Donbas, Aleksei Stahanov a existat în carne şi oase, dar performanţele lui ţin de ficţiune. Se spune că ar fi produs într-o singură zi 102 tone de cărbune, adică de 14 ori mai mult decât norma. Prin puterea propagandei, „stahanovismul" devine exemplul de urmat în toate sectoarele, cuvântul are o carieră strălucită chiar şi dincolo de graniţele URSS, ajungând să întruchipeze în imaginarul progresist din întreaga lume capacitatea muncitorului de a se depăşi când îşi este singur stăpân.

EŞECURILE STAHANOVISMULUI

Foarte rapid, mişcarea stahanovistă a fost însuşită de partid, care a văzut în ea prilejul de a promova o vastă campanie în favoarea productivităţii. Încă în noiembrie 1935» s-a ţinut la Moscova o Conferinţă a muncitorilor fruntaşi. Cu acest prilej, Stalin a subliniat caracterul „profund revoluţionar al unei mişcări eliberate de conservatorismul inginerilor, al tehnicienilor şi al şefilor de întreprinderi". În condiţiile de funcţionare a economiei sovietice din acea perioadă, o nouă campanie în favoarea productivităţii muncii nu putea avea decât rezultate catastrofale. Organizarea de zile, săptămâni şi decade „stahanoviste" dezorganiza pe termen lung producţia: stocurile de materii prime se iroseau fără a fi înlocuite, echipamentul era deteriorat, accidentele de muncă se înmulţeau, „recordurile" era urmate de perioade de scădere a producţiei. Stahanovismul a devenit pretextul a numeroase abuzuri: într-adevăr, una dintre căile cele mai eficiente de a „sparge recordurile" consta în prelungirea duratei zilei de muncă. Această măsură, alături de revizuirea în sus a normelor de producţie, a sporit

nemulţumirea muncitorilor şi a înmulţit tensiunile din întreprinderi între conducere, „stahanovişti” şi simplii muncitori.

Primul trimestru din 1936 (decretat „an stahanovist”) a fost marcat de grave dificultăţi economice. În timp ce campania stahanovistă se împotmolea în „mlaştina conservatorismului şi a birocraţiei”, cadrele de conducere erau tot mai dur atacate în presă. În editorialul din 26 martie, *Prav da* a chemat masele să „deschidă focul împotriva celor care sabotau mişcarea stahanovistă”. Un număr de organizaţii de partid au văzut în această campanie prilejul de a-şi demonstra vigilenţa şi loialitatea: numeroase cadre de conducere din industrie au fost mutate sau date afară. Aceste măsuri au dezorganizat şi mai mult producţia. În ajunul Plenarei Comitetului Central ce trebuia să aibă loc în intervalul 1 – 4 iunie 1936, a devenit evident că ofensiva împotriva cadrelor de conducere, aşa cum fusese dusă făcându-se apel la „controlul” lor de către bază, era pe punctul să înregistreze derapaje grave, ba chiar risca să pună sub semnul întrebării funcţionarea sistemului.

Nicolas Werth, *Histoire de l’Union Soviétique*, PUF, 2008, pp. 363 – 364.

Nicio soluţie n-a reuşit să dea avânt economiei sovietice în deceniul patru. Desigur, progrese s-au înregistrat, în măsura în care ne putem încrede în statisticile unui regim gata să se laude cu reuşitele, dar mai mici decât rezultatele aşteptate. Se pare că obiectivele primului plan cincinal, încheiat la începutul anului 1933, au fost atinse în circa 70% din cazuri. Dacă dăm crezare cifrelor, industria grea a crescut mai mult decât sectorul bunurilor de folosinţă îndelungată şi consumul, rudele sărace ale oricărei economii socialiste. Următoarele planuri cincinale vor prezenta aceleaşi distorsiuni. La al doilea plan cincinal (1933 – 1937) se va declara o rată de

realizare de 40 până la 85% în funcţie de ramură; la al treilea plan (1937 – 1941) se va proclama o creştere globală de 3 – 4% pe an, departe de cifra prevăzută însă. Productivitatea muncii este indicatorul de cel mai mare interes, fiindcă măsoară în felul lui adeziunea muncitorilor la obiectivele trasate şi, dincolo de ele, la opţiunile politice ale puterii. Această productivitate a rămas scăzută, exceptând valul stahanovist – scădere de 8% în primul plan, creştere de 64% în al doilea şi de 6% în al treilea –, ceea ce dă măsura dificultăţii de a-i forţa pe muncitori să muncească atunci când nu găsesc motive s-o facă şi nu au niciun interes. În acea perioadă, URSS înregistrează cele mai bune rezultate nu datorită mobilizării propriilor resurse, ci datorită investiţiilor străine, care-i furnizează materialele şi competenţele de care duce lipsă. Încă din 1928, un grup de ingineri sovietici s-a dus la Detroit ca să ceară ajutorul celei mai celebre firme de arhitectură din Statele Unite pentru construirea de clădiri industriale, al căror cost total se va ridica la două miliarde de dolari. Barajul de pe Nipru a fost opera unui specialist american, majoritatea marilor centrale electrice sunt echipate de o firmă britanică, alte societăţi occidentale au participat la dezvoltarea marilor combinate de la Magnitogorsk şi Kuznetk, a uzinei de automobile de la Nijni-Novgorod, a uzinei de camioane de la Iaroslav etc.

Potrivit unor estimări, 95% din întreprinderile industriale sovietice ar fi primit, în anii 1920 – 1930, ajutor occidental sub formă de maşini-unelte, tehnologie şi sprijin tehnic direct.1 Aceste schimburi „neideologice” s-au făcut, bineînţeles, în interesul ambelor părţi: edificarea unui sistem industrial, pentru Moscova, şi încheierea unor contracte în contextul crizei economice de după crahul din 1929, pentru firmele occidentale. „Capitaliştii ne vor vinde frânghia cu care-i vom spânzura”, acest aforism, multă vreme atribuit lui Lenin, se potriveşte atât de bine

mentalităţii liderilor sovietici şi cupidităţii industriaşilor occidentali, că pare adevărat. Fără ajutor capitalist, URSS n-ar fi putut revendica niciodată rolul de „model" socialist, ba poate că s-ar fi prăbuşit chiar din această perioadă.

În numele luptei de clasă

Teroarea la sate a început cu doi ani înainte ca Molotov să anunţe relansarea colectivizării la Plenara Comitetului Central din noiembrie 1929, cu trimiterea la ţară a 30.000 de membri de partid în vederea participării la confiscarea grâului de la ţăranii acuzaţi că-l dosesc. În ianuarie 1928, Stalin s-a dus personal să constate situaţia rechiziţiilor în marea câmpie siberiană. El le-a ordonat atunci responsabililor locali să aplice fără reţineri ţăranilor recalcitranţi noul articol 107 din Codul Penal, care pedepsea orice încercare de dosire a mărfurilor. La fel ca pe timpul lui Lenin, cu zece ani înainte, ţăranii săraci au fost îndemnaţi să se alăture acţiunii de depistare a cerealelor dosite, cu promisiunea că vor putea cumpăra la preţ redus un sfert din grâul confiscat. „Îi vom strânge cu uşa, vom sili încet-încet toate elementele capitaliste de la ţară, aducându-le chiar ruina", comenta mândru Stalin.[276] Această primă ofensivă le-a arătat ţăranilor ce avea să urmeze.

Războiul împotriva satului sovietic este declarat oficial la 27 decembrie 1929, când Stalin decretează sfârşitul NEP, colectivizarea cu orice preţ şi începutul unei noi epoci. Molotov, adjunctul lui fidel, este însărcinat să supervizeze operaţiunile. Culacul este desemnat drept principal duşman. „Comisia Molotov" stabileşte trei categorii de persoane care trebuie eliminate: prima sunt culacii „care desfăşoară acţiuni contrarevoluţionare"; a doua, cei care „manifestă o opoziţie mai puţin activă, dar sunt arhiexploatatori care nu pot, fireşte, decât să sprijine

276 Antony Cyril Sutton, Western Technology and Soviet Economic Development, îgij-igga, Hoover Institution Press, 1968, p. 348.

contrarevoluţia”; a treia se referă la culacii declaraţi „loiali regimului”. Soarta fiecărei categorii e hotărâtă dinainte, de sus, prin decizie birocratică, la fel şi numărul persoanelor luate în calcul pentru măsurile represive. Realitatea socială de la ţară n-are nicio legătură cu acest război civil, ale cărui premise sunt pur ideologice şi politice. Culacii din prima şi a doua categorie sunt condamnaţi la deportare, în Siberia sau Kazahstan, şi la confiscarea bunurilor. Culacii „loiali”, din a treia categorie, trebuie mutaţi „din zonele unde se prevede colectivizarea, pe pământuri care necesită lucrări de ameliorare”. De la bun început, se socoteşte că 63.000 de familii fac parte din prima categorie, iar 150.000 din a doua, adică circa un milion de persoane în total.1 Desfăşurarea acţiunii este decisă la Moscova. În fiecare raion, o „troică” alcătuită din primul secretar al partidului, preşedintele executiv al Sovietului şi şeful poliţiei politice trebuie să asigure centralizarea operaţiunilor duse pe teren de „comisiile de deculacizare”. Lista cu prima categorie, culacii „care desfăşoară acţiuni contrarevoluţionare”, este de resortul exclusiv al OGPU[277][278]; „candidaţii” la una din celelalte două categorii simt stabiliţi în urma recomandării „activiştilor de la sate şi a comitetelor de ţărani săraci”.

În perioada NEP, termenul „culac” îi desemna pe ţăranii cei mai înstăriţi, cei care posedau două-trei vaci şi zece hectare de teren arabil pentru o familie medie de şapte persoane. Pentru a înlesni noua „deculacizare”, la ordinul lui Stalin se redactează un document care stabileşte caracteristicile „vinovaţilor” ce urmează a fi pedepsiţi. De-acum înainte e socotit culac ţăranul al cărui

277 Trebuie socotiţi în medie cinci membri de familie.

278 Direcţia Politică de Stat Unită, care desemnează din 1922 poliţia politică. OGPU grupează GPU (Direcţia Politică de Stat) din fiecare republică socialistă a federaţiei ce alcătuieşte URSS. în 1934, OGPU va fi inclusă în NKVD, Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne.

venit anual e mai mare de 300 de ruble, care îşi comercializează recolta, care închiriază altora utilaje, maşini, clădiri. Deţinerea unei mori sau a unui centru de prelucrare a laptelui sunt criterii suficiente pentru a declara pe cineva culac.[279]

Represiunea n-avea să-i cruţe pe ţăranii mijlocaşi, nici pe cei mai înstăriţi, nici pe cei mai puţin înstăriţi. Toţi simt socotiţi „culaci în devenire", cum ar veni ţărani pe cale de a se îmbogăţi. Mai târziu, după trecerea primului val al represiunii, Stalin va numi alţi duşmani de clasă cuibăriţi la sate: magazioneri, contabili, şefi de colhoz... Teroarea oarbă are întotdeauna nevoie de noi vinovaţi.

Să amintim că Marx, care-i dispreţuia profund pe ţărani, considera că exploatarea rurală a permis „acumularea primitivă de capital" necesară înfloririi burgheziei şi dezvoltării capitalismului. Pentru emulii săi bolşevici, construirea socialismului trebuia să urmeze aceeaşi cale. Ca bun marxist ce se afla, Troţki uită, de pildă, de criticile îndreptate împotriva lui Stalin pentru a saluta, din exilul său forţat, relansarea colectivizării ca o „nouă epocă în istoria omenirii, începutul lichidării imbecilităţii în viaţa rurală"[280]. Noul război declarat ţărănimii de către Stalin vizează atât accelerarea dezvoltării economiei socialiste, urmând preceptele lui Marx, cât şi alimentarea luptei de clasă, acest motor al istoriei, cum pretindea acelaşi filosof. În anii următori, culacilor le vor urma alţi „duşmani de clasă", pentru a asigura dinamismul indispensabil progresului socialismului.

În timpul celor trei luni de iarnă din 1930, satele ruseşti trec printr-un infern. Viaţa a circa 130 de milioane

279 Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, Flammarion, 1991, p. 118. 254 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

280 în Probleme ale dezvoltării URSS, scrisă în 1931.

de ţărani e răvăşită. Mai întâi, deportarea masivă a unor întregi familii de culaci, duşi în vagoane de vite la mii de kilometri depărtare de casă, spre est. Mulţi vor muri pe drum sau imediat ce ajung la destinaţie. Lipsa totală de coordonare între operaţiunile de deportare desfăşurate de OGPU şi instalarea deportaţilor, aflată în sarcina autorităţilor locale (literalmente depăşite de acest aflux), transformă rapid „deculacizarea" într-o deportare-abandonare fără precedent în istoria omenirii. Supravieţuitorii sunt lăsaţi să se descurce singuri în locuri îngheţate şi deşertice, în păduri, munţi şi stepe, unde trebuie mai întâi să se îngrijească de un adăpost şi de procurarea hranei, dacă vor să mai trăiască. Epidemiile şi foametea fac ravagii în rândul lor. Primele pierderi sunt estimate la 250.000 de oameni, în majoritate copii şi bătrâni.

„Războiul de clasă" nu-i cruţă nici pe ceilalţi ţărani, rămaşi pe loc în satele lor. Pentru ei, alegerea e simplă: fie intră în colhoz şi îşi pierd toate bunurile în beneficiul colectivităţii, fie sunt declaraţi „duşmani ai poporului" şi au soarta culacilor deportaţi. Treizeci de mii de activişti comunişti sunt trimişi la ţară ca să-i silească pe ţărani să intre în gospodăriile colective. Oraşele, asaltate de masele de ţărani care fug de colectivizare, se prăbuşesc şi ele în haos. Armata Roşie, compusă în principal din fii de ţărani, e şi ea zdruncinată. Nu cumva puterea a sărit peste cal? Într-un articol publicat în *Pravda* la 2 martie 1930, Stalin vorbeşte despre „beţia succesului". Ritmul colectivizării a luat prea mult avânt, scrie el, din pricina excesului de zel al câtorva subordonaţi. Pe fond, nimic nu e pus sub semnul întrebării, dar comuniştii sunt îndemnaţi să-şi tempereze înflăcărarea. „Dacă n-am fi luat imediat măsuri faţă de excese şi de încălcările liniei partidului, ne-am fi trezit cu un imens val de insurecţii ţărăneşti, avertizează un memorandum secret al

Comitetului Central. La fel ca în 1920 – 1921, cea mai mare parte din funcţionarii noştri de bază ar fi fost măcelăriţi de ţărani, iar campania de semănături ar fi fost compromisă". 1 Colectivizarea forţată duce la răsculareа ţăranilor. Rapoartele poliţiei politice vorbesc despre 13.754 de „tulburări ţărăneşti" pentru anul 1930, dintre care aproape 400 sunt revolte armate. Rezistenţa a culminat în Ucraina (4.000 de „tulburări" şi 110 revolte armate), în provincia Tambov şi în Caucazul de Nord, regiuni care opuseseră cea mai puternică rezistenţă bolşevicilor şi la începutul regimului. Ţăranii vor desfiinţarea colhozurilor, restituirea bunurilor confiscate, revenirea din deportare a „deculacizaţilor", refuzând totodată divizarea în clase sociale antagoniste. Revendicările lor sunt adesea şi de ordin politic, cer alegeri libere, legalizarea „obştilor ţărăneşti" (apărute la revoluţia din 1905), libertatea cultului religios şi redeschiderea bisericilor. [281]Represiunea este de fiecare dată brutală, pe măsura fricii puterii de a pierde situaţia de sub control. Statisticile poliţieneşti vorbesc despre 1.200 de morţi, 1.100 de răniţi şi 7.000 de agresiuni suferite de „reprezentanţii puterii sovietice", dar în tabăra „răsculaţilor" se vorbeşte despre 20.000 de împuşcaţi şi peste 280.000 de arestaţi şi trimişi în lagăr. Aceste cifre trec sub tăcere miile de ţărani ucişi în confruntări directe cu Armata Roşie şi cu poliţia politică. În Caucazul de Nord, comandantul grănicerilor raportează Politbiuroului că pe râurile din regiune plutesc mii de cadavre. Soldaţii care au refuzat să tragă în ţărani au fost împuşcaţi pe loc, precizează raportul.[282]

Puterea n-a intenţionat niciodată să încetinească

281 Apud Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, ed. cit., p. 74.

282 Michel Heller $i Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, ed. cit., p. 195.

ritmul „luptei de clasă”, şi mai puţin încă să slăbească presiunea asupra satelor. În acelaşi an 1930, 1, 5 milioane de ţărani sunt expropriaţi, iar 600.000 sunt deportaţi. Colhozurile trebuie să livreze statului cel puţin o treime din tot ce produc, ceea ce dă peste cap ciclul de producţie şi reduce partea ce revine fiecărei familii ţărăneşti. Rechiziţiile, care cresc de la o lună la alta, anunţă foametea ce va urma. După înăbuşirea răscoalelor ţărăneşti, Stalin trece la etapa următoare: colectivizarea totală. „Legea spicelor” din 7 august 1932 privind proprietatea de stat transferă toate bunurile gospodăriilor colective în proprietatea statului. Şeptelul, culturile neculese, întreaga recoltă, totul aparţine de-acum înainte partidului-stat. Orice infracţiune, orice încălcare a legii sus-pomenite se pedepseşte prin condamnare la moarte sau, în cazul în care există circumstanţe atenuante, cu zece ani de închisoare. La sfârşitul anului 1932, o sută de mii de colhoznici erau deja arestaţi pentru vina de a fi îndrăznit să culeagă câteva spice înainte de recoltarea grâului. Represiunea nu-i ocoleşte nici pe funcţionarii delăsători. Peste o treime din şefii de colhozuri sunt demişi, acuzaţi de „activităţi antistatale şi sabotarea recoltei”. Brigăzile însărcinate cu rechiziţiile organizează expediţii de pedepsire şi confiscă toate grânele din colhozuri, inclusiv pe cele lăsate ţăranilor pentru sămânţă. În paralel, se elaborează în cel mai mare secret un nou plan de deportare a doua milioane de ţărani. Dar logistica necesară pentru transportarea unei asemenea mase de indivizi nu e încă pusă la punct. Anul 1933 se soldează cu exilarea în Siberia a „numai” 268.000 de ţărani.

Bilanţul celor trei ani de „deculacizare” şi de colectivizare este catastrofal. La început, obiectivul oficial, declarat public, era de a „elimina elementele susceptibile să opună rezistenţă colectivizării” şi de a „coloniza marile întinderi” din Siberia, din Ural, din nordul îndepărtat. Pe

aceste două planuri, eşecul e total. După „eliminarea” culacilor de la sate, colectivizarea n-a reuşit să obţină avântul producţiei. Recoltele sunt în cădere liberă, creşterea vitelor înregistrează pierderi între 50 şi 70%, în funcţie de specie. La rechiziţii, ţăranii răspund prin tăierea şeptelului. În îndepărtatele zone „colonizate”, abia 10% dintre deportaţi depun o muncă realmente productivă. Culacul exilat trebuie să muncească douăsprezece ore pe zi, fără niciun câştig, căci venitul lui e întotdeauna mai mic decât sumele reţinute de administraţie pentru chirie, pentru împrumutul de stat obligatoriu, pentru diferite cotizaţii… Mai rău, se estimează că numărul ţăranilor care au reuşit să fugă din zonele de deportare se ridică la un milion, ceea ce alimentează paranoia regimului împotriva acestui „duşman de clasă” refractar. Eşecurile şi rezistenţa întâmpinată l-au îndemnat pesemne pe Stalin să găsească un mijloc mai radical de a rezolva problema ţărănească, pe care nici Lenin nu reuşise s-o rezolve. O foamete bine controlată avea să ofere soluţia finală a problemei.

Holodomor, exterminarea ţăranilor ucraineni

Faptul că Ucraina a fost scena uneia dintre cele mai mari tragedii omeneşti din secolul XX nu e deloc întâmplător. Pentru puterea comunistă de la Moscova, acest pământ înmănunchează toate conflictele. Un conflict privitor la suveranitate a opus multă vreme Rusia şi Kievul, republica ucraineană fiind prima cucerită de bolşevici după 1917, iar rezistenţa cea mai înverşunată şi mai de durată faţă de noul regim s-a manifestat tot aici; în sfârşit, grânar tradiţional din Europa Centrală, Ucraina este un bastion ţărănesc, un rezervor al „duşmanilor de clasă”. Disputa dintre cele două ţări e deopotrivă istorică, politică şi ideologică.

În ruseşte, cuvântul *ukraini* înseamnă „la margine”. Imperiul ţarist şi-a dorit de secole acest pământ aflat sub suzeranitate lituaniană, apoi poloneză. Ortodocşii

ucraineni înghiţeau greu stăpânirea de către o ţară catolică. Victoriile Moscovei asupra Varşoviei la sfârşitul secolului al XVII-lea i-au îngăduit ţării să se desprindă de sub tutela poloneză pentru a crea un stat ucrainean. Din acea epocă, ingerinţele Rusiei s-au înmulţit. Un secol mai târziu, prăbuşirea şi împărţirea Poloniei fac ca întregul teritoriu ucrainean să treacă sub dominaţia Rusiei. În secolul al XIX-lea, imperiul ţarist a încercat să rusifice ţara, stârnind ca răspuns o puternică rezistenţă culturală şi multă animozitate. Naţionaliştii ucraineni nu pierd prilejul de a găsi în socialism motive de a se opune pretenţiilor ruseşti. Partidul Revoluţionar Ucrainean, întemeiat în 1900, se vrea marxist, dar e divizat în problema autonomiei. O minoritate se alătură Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Rusia, printre conducătorii căruia se află Lenin. Majoritatea înfiinţează Partidul Ucrainean de orientare socialist-revoluţionară. Chiar înainte de tulburările din 1917, neînţelegerile dintre marxiştii ruşi şi ucraineni sunt aşadar profunde, având drept miză statutul viitoarei Ucraine socialiste. După căderea ţarului, un consiliu naţional (Rada) preia puterea la Kiev, sub conducerea socialiştilor revoluţionari. Primele alegeri pentru Adunarea Constituantă dau raportul de forţe: bolşevicii obţin doar 10% din voturi faţă de 56% pentru eseri. Moscova înfiinţează atunci propriul Partid Comunist Ucrainean, menit să fie un cal troian în vederea cuceririi ţării. În timpul Războiului Civil, forţele naţionaliste ale lui Semion Petliura luptă cu Armata Roşie. În 1921, Moscova obţine victoria. Mai târziu, Stalin va spune că ţăranii ucraineni care refuză să intre în colhoz simt „petliurişti”. Regimul bolşevic recuperează o parte a Ucrainei în cadrul unei noi împărţiri a Poloniei, prin acordul de pace semnat la Riga în martie 1921. În timpul Războiului Civil, Ucraina a cunoscut o primă foamete ucigaşă, neprovocată însă.

Republica Socialistă Ucraineană se integrează în Republica Socialistă Federativă Sovietică devenită URSS în 1922, dar contenciosul între Moscova şi Kiev nu se stinge. De teama rusificării, naţionalismul rămâne treaz. Numirea lui Lazar Kaganovici, un apropiat al lui Stalin, în fruntea Partidului Comunist Ucrainean ilustrează atitudinea ambiguă a comuniştilor moscoviţi în această privinţă. Kaganovici e rus, dar s-a născut în Ucraina şi vorbeşte ucraineana, ceea ce-i poate linişti pe autohtoni, oferind în acelaşi timp garanţii de înfăptuire a politicii Kremlinului. Stalin doreşte ca acapararea ţării să se facă prin „dezucrainizare". Foametea îi va fi aliat în această direcţie. În ochii conducătorilor sovietici, ţăranul ucrainean, credincios şi naţionalist, are toate defectele ţăranului. E un înapoiat fără viitor, cum i-a judecat la timpul său Marx pe slavii din sud: „Cu excepţia polonezilor, a ruşilor şi în cel mai bun caz a slavilor din Turcia, niciun popor slav nu are viitor, din simplul motiv că tuturor slavilor le lipsesc condiţiile elementare, istorice, geografice, politice şi industriale pentru a fi independenţi şi a avea vitalitate."[283] Catalogat astfel, ţăranul e numai bun de aruncat la lada de gunoi a istoriei. Soarta îi e pecetluită, cu atât mai abitir pentru mintea unui comunist cu cât el a fost dintotdeauna un om liber – iobăgia n-a apărut decât odată cu „colonizarea" ţaristă – şi îşi iubeşte pământul mai mult decât seamănul său rus. Este deci un obstacol în calea revoluţiei şi trebuie să dispară.

Ideea de a folosi arma hranei pentru a doborî „duşmanul de clasă" nu i-a venit lui Stalin din senin. Calea i-a arătat-o Lenin, când a zdrobit puternica Biserică Ortodoxă profitând de foametea care a îndoliat ţara în

283 Karl Marx, Neue Rheinische Zeitungm februarie 1849. Apz/d Robert Conquest, Sanglantes Moissons, Robert Laffont^Bouquins, 1995, p. 34 [.Recolta durerii, trad, de Bogdan Marchidanu, Humanitas, Bucureşti, 2003, p. 39 - n. tr.].

1921 – 1922. Să ne reamintim ce prescrisese liderul bolşevic atunci: „Cu înfometaţi care se hrănesc cu came de om, cu drumuri presărate cu sute de mii de cadavre, acum şi numai acum putem (şi prin urmare suntem datori) să confiscăm bunurile Bisericii cu sălbăticie, fără milă”. Clerul nu şi-a revenit niciodată după această lovitură. Precedentul kazah a fost şi el plin de învăţăminte pentru Stalin. În aceste ţinuturi majoritar nomade, Moscova voia să sedentarizeze o populaţie de credinţă musulmană şi organizată pe clanuri, două caracteristici care împiedicau pătrunderea idealurilor comuniste. În noiembrie 1929, Comitetul Central a ordonat confiscarea pământurilor nomazilor şi construirea de ferme cerealiere uriaşe în estul Kazahstanului. O absurditate economică într-un teritoriu care nu se pretează la asemenea culturi. S-a hotărât ca 544.000 dintre cele 566.000 de familii nomade câte număra ţara să fie fixate înainte de sfârşitul planului cincinal. Pentru a-şi atinge obiectivul, comuniştii locali recurg la forţă. Jumătate din turme au fost omorâte din primele săptămâni. În aprilie 1930, 52, 1% din populaţie devenise sedentară şi intrase în colhozuri; în septembrie 1931 erau deja 60, 8%. Înaintea acestui marş forţat către socialism, trei sferturi din populaţia kazahă trăia din creşterea animalelor. Agricultura nu poate compensa această economie ancestrală; în vara anului 1930, suprafaţa cultivată crescuse cu numai 17%. Lipsiţi de posibilitatea de a se hrăni, kazahii sunt decimaţi de foamete, în total mor 1, 3 milioane de persoane, adică o treime din populaţia totală. Păstrând proporţiile, IJRSS n-a mai cunoscut o hecatombă de o asemenea amploare.[284] Foametea a înfrânt orice rezistenţă, nomadul kazah e în sfârşit sedentarizat. În acest caz, foametea a slujit

284 Ibid,., pp. 209-213 [ed. rom. rit., pp. 203-212 - n. tr.] §i Isabelle Ohayon, La Sédentarisation des Kazakhs dans l'URSS de Staline, Maisonneuve et Larose, 2006, PP- 357-368.

scopurilor Moscovei, dar n-a fost instrumentalizată. Nouă sute de tone de grâu au fost aduse la faţa locului pentru a veni în ajutorul populaţiei înfometate. Dar Kazahstanul a confirmat eficienţa pe care o are arma hranei. Când, în 1932 – 1933, Stalin a luat hotărârea să-i înfometeze deliberat pe ucraineni, sedentarizarea kazahilor era deja înfăptuită.

Martirizarea Ucrainei începe la 11 august 1932 printr-o scrisoare a lui Stalin către Lazar Kaganovici, reprezentantul său la faţa locului: „De maximă importanţă este acum Ucraina. Treburile în Ucraina merg lamentabil. Merg prost în privinţa partidului. Se spune că în două regiuni din Ucraina (Kiev şi Dnepropetrovsk) circa 50 de comitete raionale şi-au exprimat opoziţia faţă de planul de colectivizare, declarându-l nerealist. Se spune că nici în celelalte comitete raionale lucrurile nu merg mai bine. Cu ce seamănă asta? Ăsta nu mai e partid, e parlament, o caricatură de parlament. […] Merg prost în privinţa Sovietelor. […] Merg prost în GPU. […] Dacă nu luăm imediat măsuri de îndreptare a situaţiei, putem pierde Ucraina”. În concluzie, *Vojd*-ul ordonă: „Ucraina trebuie transformată în cel mai scurt timp într-un adevărat bastion al URSS, într-o republicămodel. Nu precupeţiţi niciun mijloc”. 1 în perioada respectivă, pământul din Ucraina era împărţit între proprietatea privată şi cea colhoznică, ucrainenii făcându-se vinovaţi de refuzul de a preda cotele de cereale, de neîndeplinirea normelor, nerealiste, impuse de Moscova. Cu un an înainte, 42% din recoltă fusese confiscată, ceea ce silise colhozurile să predea o mare parte a grâului de sămânţă destinat recoltei viitoare. În primăvara anului 1932, Moscova a cerut livrarea a 7, 7 milioane de tone de grâu, adică peste jumătate din recolta scontată. Cunoscând situaţia de la faţa locului, comuniştii ucraineni înşişi au socotit obiectivul nerealist. Foametea face deja ravagii la ţară, colhozurile simt sleite, ţăranii la

pământ. Molotov şi Kaganovici au fost trimişi la Kiev ca să impună cotele hotărâte. „Nicio concesie şi nicio şovăire în îndeplinirea sarcinii trasate de partidul şi guvernul sovietic”, avertizează Molotov.[285] Ucrainenii trebuie să-şi dea obolul. Scrisoarea lui Stalin dă semnalul de începere. La sfârşitul verii, obiectivul e atins, cotele sunt predate – pentru ţărani însă asta înseamnă moarte. În momentul respectiv, Ucraina este cea mai colectivizată republică sovietică din URSS: 70% dintre ţăranii ucraineni sunt deja înscrişi în colhozuri, faţă de 59, 3% în restul ţării. Colectivizarea este principala cauză a tragediei, căci ea nu permite nicio flexibilitate, nu le lasă nicio marjă de manevră ţăranilor, care au devenit dependenţi de putere şi supuşi arbitrarului total al acesteia. Dacă partidul-stat le vrea moartea, vor muri.

Escaladarea se îndreaptă deliberat către catastrofa finală. Dispunând de puteri depline, tandemul Molotov-Kaganovici ia o serie de măsuri care propagă foametea aşa cum vântul propagă focul pe mirişte. Prima hotărâre este oprirea aprovizionării cu produse manufacturate în raioanele care nu predau cotele fixate pentru rechiziţii. Această blocadă e însoţită de noi valuri de arestări masive ale „sabotorilor”. Acuzaţia e lăsată la latitudinea activiştilor şi a altor forţe de sprijin ale GPU, braţul înarmat al partidului-stat pe teren. Apoi vine ordinul de deportare colectivă a tuturor locuitorilor din satele „răzvrătite”. În decembrie 1932, Molotov şi Kaganovici îşi arogă dreptul de a confisca toată sămânţa păstrată pentru recolta viitoare. Prim-secretarului Partidului Comunist din regiunea Dnepropetrovsk, îngrijorat de confiscarea ultimelor rezerve din colhozuri, Molotov îi răspunde:

285 Stalin-Kaganovich: Perepiska (Stalin-Kaganovici: Corespondenţă), introducere, note şi comentarii de Oleg Hlevniuk, Moscova, Rosspen, 2001, pp. 273-274. Apud Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, ed. cit., p. 118.

„Poziţia dumitale e profund incorectă, antibolşevică. Noi, bolşevicii, nu putem pune nevoile statului – nevoi minime, precis definite în mai multe rânduri în rezoluţiile partidului – pe planul al zecelea şi nici măcar pe planul al doilea, numai pentru a satisface nevoile colhozurilor. Un bolşevic adevărat trebuie să pună nevoile statului proletar pe primul plan”. 1 Ofensiva e dublată de voinţa de a lichida cultura ucraineană. Culacii nu simt singurii vizaţi, întreaga naţiune trebuie îngenuncheată. Cele două aspecte sunt legate. „Problema naţională e în esenţă o problemă ţărănească”, socotea Stalin.[286] în Ucraina, populaţia e alcătuită pe trei sferturi din ţărani. Zdrobirea lor înseamnă zdrobirea puternicei mişcări naţionale, capabilă să se opună construirii socialismului. Vis al Rusiei dintotdeauna, rusificarea e preluată de URSS, care se apucă s-o înfăptuiască sub pretextul „bolşevizării” satelor.

CULACII RĂI ŞI UCRAINIZAREA „BUNĂ”.

Rezoluţia din 14 decembrie 193 a (extrase)

Pentru a înfrânge rezistenţa elementelor culăciste faţă de colectarea cerealelor, aliaţii lor din partid şi fără de partid, CC şi Consiliul Comisarilor Poporului din Uniunea Sovietică hotărăsc:

a) Vor fi deportaţi în cel mai scurt timp în regiunile nordice ale Uniunii Sovietice toţi locuitorii din staniţa Poltavskaia din Caucazul de Nord, cea mai contrarevoluţionară […].

b) Vor fi deferiţi justiţiei şi condamnaţi la detenţie în lagăre de concentrare, pentru o durată de la 5 la 10 ani, trădătorii din partid arestaţi în Ucraina ca organizatori ai sabotajelor în colectarea cerealelor. […]

c) Vor fi deportaţi toţi „comuniştii” excluşi pentru sabotarea colectării cerealelor şi a fondului semincer, în

286 Rosiiskii Ţentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveişei istorii (RŢHIDNI) - Centrul Rus pentru Conservarea şi Studierea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, f. 82, i. 2, d. 141, p. 7476.

regiunile din Nord, exact ca şi culacii.

d) Comitetul Central al PC (b) din Ucraina şi Consiuul Comisarilor Poporului din Ucraina vor fi invitaţi să trateze cu toată seriozitatea înfăptuirea corectă a ucrainizării, să excludă aplicarea ei mecanică, să cureţe organizaţiile sovietice şi de partid de elementele petliuriste şi mic-burgheze, să-i trieze minuţios şi să-i educe pe activiştii bolşevici ucraineni şi să vegheze ca ucrainizarea să fie condusă şi controlată de partid.

e) Se va purcede imediat la traducerea, în Caucazul de Nord, a tuturor actelor organelor sovietice şi ale cooperativelor din raioanele „ucrainizate”. Se vor traduce toate ziarele ucrainene în limba rusă, pe care locuitorii din Kuban o cunosc mai bine. Se va pregăti totodată învăţământul şcolar în limba rusă, care va fi pus pe picioare încă din toamna aceasta.

CC şi Consiliul Comisarilor Poporului obligă Comitetul local şi Comitetul Executiv local să verifice neîntârziat şi să îmbunătăţească corpul profesoral în şcolile din raioanele „ucrainizate”. […]

Molotov (Skriabin), Preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului din Uniunea Sovietică, Stalin, Secretar al CC al PC (b) al Uniunii.

Apud Laurence Woisard, „La notion de crime de génocide à partir de la famine de 1932 – 1933 en Ukraine”, *L’Intranquille*, nr. 2 – 3, 1994, pp. 487 – 488.

Comisarul ucrainean pentru educaţie este demis, toate instituţiile culturale sunt epurate de elementele aşa-zis „naţionaliste”. La Academia de Ştiinţe, numele membrilor excluşi pentru „sabotaj”, „opoziţie ideologică”, „contacte cu duşmanii poporului” sunt afişate zilnic. „Am curăţat Comisariatul Poporului pentru Educaţie de a.000 de elemente naţionaliste, dintre care 300 de oameni de ştiinţă şi scriitori, se laudă Pavel Postâşev, trimisul lui Stalin însărcinat cu epurările. Din opt instituţii centrale

sovietice au fost epuraţi peste aoo de naţionalişti care ocupau posturi de şefi de serviciu şi altele asemenea”. Potrivit estimărilor, din 340 de autori de limbă ucraineană înregistraţi la începutul anilor 1930, doar circa 40 au rezistat. La fel, din 84 de eminenţi lingvişti pe care-i număra ţara, 7 a ar fi fost lichidaţi. „În cursul anului trecut am anihilat toate elementele contrarevoluţionare şi naţionaliste, va declara Postâşev de la tribuna celui de-al XVII-lea Congres al PC, ţinut la Moscova în februarie 1934.l-am demascat şi eliminat pe deviaţionişti naţionalişti”. 1 Cultura populară nu e nici ea cruţată. Muzicianul Dmitri Şostakovici povesteşte în memoriile sale că barzii care cutreierau satele recitând balade şi cântând vechi cântece folclorice au fost invitaţi să participe la un congres, pentru a fi arestaţi şi apoi împuşcaţi.[287][288]

Începând din ianuarie 1933 foametea capătă dimensiuni de genocid. La acest început de an, Stalin îl numeşte pe Postâşev responsabil cu rechiziţiile şi cu „bolşevizarea” (altfel spus, „rusificarea”) Ucrainei şi îi adaugă şi un nou şef al GPU, Vsevolod Baliţki. Acesta din urmă va ajunge în lagăr câţiva ani mai târziu, în perioada Marii Terori, când va povesti cum au fost primiţi amândoi de *Vojd* la Kremlin înaintea plecării şi ce i-a spus Stalin lui Postâşev cu acel prilej: „Pe tine, Paşa, te-am numit acolo în calitate de Glavgol [lit.: responsabil cu foametea], şi cu arma asta o să rezolvi mai multe decât Budionnîi cu toate armatele lui de cavalerie.[289] Kossior [prim-secretar al PC Ucrainean] a început s-o cam bălmăjească, dar tu ai o mână de fier: să nu te iei după mormolocii ăştia.”[290] Titlul de Glavgol dat lui Postâşev în acea zi se vrea ironic. El

287 Ibid., pp. 293-295 [ed. rom. cit., p 287 - n. tr.].

288 Dmitry Shostakovich, Testimony, HarperCollins, 1980, p. 215.

289 Semion Budionnîi a comandat Armata I de Cavalerie a Armatei Roşii în timpul Războiului Civil.

dezvăluie cinismul lui Stalin în faţa tragediei. Glavgol este parodia acronimului Pomgol care desemna Comitetul de Ajutorare a înfometaţilor din Rusia, care a salvat numeroase vieţi în timpul foametei din 1921 – 1922. Numai că, de data asta, nu mai e vorba de a sări în ajutorul victimelor, ci de à la lichida. Odată cu numirea lui Postâşev, Stalin elaborează o directivă secretă menită să pună capăt exodului ţăranilor care fug din Ucraina şi Kuban1, „sub pretextul că se duc după pâine”. „Comitetul Central şi Consiliul Comisarilor Poporului deţin dovada că acest exod din Ucraina e organizat de duşmanii puterii sovietice, de socialiştii revoluţionari şi de agenţi polonezi, scrie Stalin, în scop de propagandă, ca să discrediteze, prin ţăranii care fug din regiunile URSS aflate în nordul Ucrainei, colhozurile şi sistemul sovietic în general.”[291] în urma acestei directive, şeful OGPU, Ghenrih Iagoda, transmite responsabililor săi regionali ordinul de a organiza patrule speciale pe drumuri şi în gări pentru a-i prinde pe „fugari”. Cei prinşi vor trebui deportaţi sau trimişi înapoi acasă, ceea ce, în ambele situaţii, reprezintă o condamnare la moarte. Ucraina este acum izolată, ruptă de restul ţării, tragedia se poate petrece cu uşile închise. Comportamentul OGPU şi al celorlalte forţe de represiune indică, începând din acest moment, o voinţă manifestă de a extermina cât mai mulţi ţărani. „Nicio milă”, ordonă Postâşev trupelor sale. Percheziţiile din casă în casă nu se mai limitează să confişte cele câteva boabe de grâu pe care le mai găsesc. Sunt luate sau distruse şi alimentele găsite. Sobele de gătit sunt fărâmate, ustensilele de bucătărie, confiscate. Orice individ suspectat de a fi furat cea mai mică cantitate de cereale din stocurile care

290 Relatat de Leonid Pliuşci, „1933: l’Année trente noire“, în L’Intranquille, nr. 2-3, 1994, P- 425.

291 Kubanul este o regiune din Caucazul de Nord populată în majoritate de ucraineni.

putrezesc în aer hber este imediat împuşcat. Animalele moarte de foame sunt arse ca să nu servească drept hrană pentru înfometaţi. Fructele din pomi sunt tratate cu substanţe chimice care le fac improprii pentru consum.[292] Canibalismul rămâne adesea singura modalitate de supravieţuire. Copiii mici sunt primele victime.

Stalin ştie foarte bine ce face în Ucraina. Responsabilul PC din Harkov se arată impresionat de această hecatombă umană la Plenara Comitetului Central, ţinută la Moscova în ianuarie 1933. Stalin îi răspunde glacial: „Ni s-a spus, tovarăşe Terehov, că eşti un bun orator, dar se dovedeşte că eşti şi un bun povestitor. Crezi probabil că ne sperii inventând balivernele astea cu foametea, dar nu ţine! Ai face mai bine să laşi funcţia de la regiune şi de la Comitetul Central şi să mergi să lucrezi la Uniunea Scriitorilor; acolo ai putea să-ţi scrii basmele pentru imbecili.”[293] Terehov n-a fost reales în funcţie. Oficial, foametea nu exista, nici măcar între tovarăşi. După toate aparenţele, Stanislav Kossior, prim-secretar al PC din Ucraina în momentul tragediei, a plătit cu viaţa faptul de a fi dezvăluit mai târziu costul uman al acestei tragedii. Într-un discurs rostit într-un for al partidului, va îndrăzni să evoce dramatica scădere demografică din Ucraina la începutul anilor 1930. Va fi urgent demis, torturat, împuşcat.1

Secretul e şi mai bine păzit când e vorba de străinătate. În timp ce milioane de oameni mor de foame, URSS continuă să exporte cereale, dovadă că are o agricultură sănătoasă (51, 8 milioane de chintale de grâu exportate în 1932, 17, 6 milioane în 1933). În ciuda faptului că a fost impusă legea tăcerii, frânturi de ştiri

292 L’Intranquille, nr. 2-3, 1994, pp. 496-505.

293 Cuvintele acestea au fost făcute publice în URSS în momentul destalinizării: Pravda, 26 mai 1964.

transpiră totuşi. *New York Evening*, de pildă, publică în 18 februarie 1933 o mărturie doveditoare. Într-un sat situat la 30 de kilometri de Kiev, un american a constatat că toţi câinii şi toate pisicile fuseseră mâncate. „Într-un bordei, fierbeau un amestec de nedescris, povesteşte el: oase, ierburi, piele şi ceva ce semăna cu un carâmb de cizmă. Lăcomia cu care cei şase locuitori rămaşi în viaţă (dintr-o populaţie totală de patruzeci de oameni) priveau ţintă la acest amestec arăta cât de înfometaţi erau". În septembrie, reprezentantul Norvegiei la Societatea Naţiunilor cere Consiliului organizaţiei să înscrie foametea din Ucraina pe ordinea de zi. Ambasadoarea URSS la Oslo, Alexandra Kollontai, replică imediat: „Anul acesta recolta e m-au bogată decât a fost în mulţi ani anteriori. Iar ţăranii care anul trecut se dedau la acţiuni de sabotaj şi-au făcut, anul acesta, pe deplin datoria. Aşa că nu mai poate fi vorba de nicio foamete". Figură emblematică a revoluţiei, personalitate accentuată căreia i se atribuie nenumărate extravaganţe sexuale, Kollontai este o purtătoare de cuvânt seducătoare. „În ceea ce priveşte foametea, adaugă ea, v-aş atrage atenţia asupra unui fapt straniu, anume că toate aceste ştiri vin fie de la Riga, fie de la Berlin. E lesne de înţeles ce valoare au". 2 Argumentul e imbatabil. Punerea acestor „zvonuri" în cârca Germaniei, care tocmai a basculat în nazism, îi discreditează pe toţi cei care le colportează. Hitler e folosit pentru prima dată pe post de sperietoare pentru a scăpa de realitatea crimelor sovietice şi a le oculta, procedeu larg folosit în anii următori.

Ambasadorul Franţei la Moscova, Charles Alphand, bombardează Quai d'Orsay[294] cu note care denigrează mărturiile despre foamete. Potrivit lui, comitetele de susţinere a ţăranilor ucraineni şi alte organisme se află în

2941 . L'Intranquille, nr. 2-3,1994, p. 521.

1. Apud Alain Blum, Naître, vivre, mourir en URSS, Petite Bibliothèque Payot, 2004, p. 99-

mâna extremiştilor naţionalişti („petliurişti”, cum le spune Stalin) sau a unei nobilimi revanşarde, lipsiţi şi unii, şi ceilalţi de orice credit. „Dacă, în ciuda tăgăduirilor sovietice, o anumită penurie pare să se fi înregistrat în anumite regiuni ale Ucrainei, mai ales în momentul «aderării», precizează ambasadorul, gravitatea ei pare să fi fost mult exagerată şi exploatată de o campanie ostilă (aparent cu sursa în Germania) faţă de regimul sovietic.”[295] Alphand îşi afirmă poziţia cu atât mai mult aplomb cu cât e unul dintre puţinii occidentali care au fost la faţa locului, deci ştie ce se petrece efectiv în Ucraina. Călătoria lui, organizată în august 3.933, a fost una dintre primele operaţiuni de dezinformare puse la cale de puterea sovietică – şi una dintre cele mai reuşite. Pentru a da acestei mistificări tot lustrul necesar, Moscova s-a slujit de un „vechi” prieten al regimului, fostul prim-ministru Édouard Herriot, unul dintre primii lideri occidentali care au recunoscut noul regim bolşevic, în 1924; acesta a semnat un pact de neagresiune cu Moscova în noiembrie 1932. Recunoscător, URSS cultivă prietenia cu acest stâlp al partidului radical. Herriot era omul potrivit pentru această operaţiune. Invitat cu toate onorurile datorate rangului său – politicianul era extrem de sensibil la aşa ceva, iar Moscova ştia acest lucru –, francezul a putut deci aprecia *de visu*, alături de ambasadorul Alphand, situaţia reală din Ucraina.

CE A VĂZUT AMBASADORUL FRANŢEI ÎN UCRAINA PUSTIITĂ DE FOAMETE

În sfârşit, o parte foarte importantă a turneului nostru a fost vizita la organizaţiile sovietice din Ucraina şi Caucazul de Nord, exact în teritoriile unde, potrivit unor recente campanii de presă, domnea o foamete comparabilă cu cea din 192 a. […] Am străbătut dintr-o parte în alta, în ambele sensuri, pe calea ferată, un Ian de cereale în care

295 Ibid.y p. 102.

culturile se întindeau cât vezi cu ochii, cu un humus negru, gros, unde îngrăşămintele sunt inutile. La distanţă de 60 şi 70 de kilometri de oraşe, am vizitat colhozuri sau sovhozuri*, de unde ne-am întors cu impresia clară că ştirile răspândite de presă sunt false şi cu convingerea pe care o schiţam într-o depeşă că e vorba de o campanie inspirată de Germania şi de ruşii albi, dornici să se opună apropierii franco-ruse. Înainte de a străbate ţara, am fost eu însumi înclinat să difuzez aceste trăncăneli colportate de duşmanii regimului, azi însă sunt sigur că sunt exagerări.

Desigur, ni se poate spune, de la Potemkin încoace, slavii au un deosebit simţ al înscenării". […] Noi ne-am uitat totuşi pe fereastră tot timpul drumului de peste 3.000 de kilometri, e imposibil să fi machiat toată populaţia din oraşele meridionale care se îmbulzea la trecerea noastră şi care ni s-a părut mai bine îmbrăcată şi într-o stare fizică mai bună decât cea din oraşele din Nord, de unde veneam. Maşina noastră era cât pe ce să calce găini de patru luni. […] Dacă într-adevăr au murit milioane de oameni în aceste zone, nefericiţilor le-ar fi trecut prin cap să mănânce găinile înainte să se hrănească cu cadavre. Ar fi fost nevoie de milioane de soldaţi pentru a-i împiedica să mănânce grâul.

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Paris: Europa 18 – 40, 1036, URSS, situaţia economică 1932 – 1940, pp. 152 – 155.

— Colhozul e o cooperativă în care toate bunurile ţăranilor sunt puse la comun, în vreme ce sovhozul este o fermă de stat (notă T.W.).

** Aluzie la prinţul Potemkin, favorit al Ecaterinei II, care construia sate de mucava cu ţărani fericiţi în zonele prin care urma să treacă împărăteasa. Expresia „satele lui Potemkin" va fi folosită pentru a desemna înscenările regimului sovietic, şi mai apoi ale tuturor ţărilor comuniste

din lume, cu scopul de a înşela vigilenţa vizitatorilor străini şi a-i face să creadă în fericirea adusă de regimul socialist (notă T.W.)

CE A VĂZUT CONSULUL ITALIEI LA HARKOV.
ÎN UCRAINA PUSTIITĂ DE FOAMETE

Abia în urmă cu o săptămână a fost organizat un serviciu de preluare a copiilor abandonaţi. Într-adevăr, în plus faţă de ţăranii care se îndreaptă în număr mare spre oraşe fiindcă nu mai au nicio speranţă de supravieţuire la ţară, simt aduşi aici şi copiii, părăsiţi apoi de părinţii care se întorc în sate să moară. Aceştia din urmă speră ca la oraş cineva să se îngrijească de progenitura lor, dar până acum o săptămână copiii stăteau culcaţi pe jos şi plângeau la colţurile caselor, pe trotuare, peste tot. Puteai vedea copii de zece ani purtându-se ca nişte mame faţă de cei de trei sau patru ani. Când se însera, îi acopereau cu şalurile, cu paltoanele lor şi dormeau pe jos, cu ulcica de lapte lângă ei pentru o eventuală pomană.

De o săptămână încoace, au fost mobilizaţi *dvorniki* (portari) în bluze albe care patrulează prin oraş, îi adună pe copii şi-i duc la postul de poliţie cel mai apropiat, adesea cu urlete şi lacrimi de disperare. În faţa consulatului, se află un post de poliţie. Se aud neîncetat ţipete disperate: „Nu vreau la barăcile morţii, lăsaţi-mă să mor liniştit!”

Pe la miezul nopţii încep să-i transporte cu camioanele la gara de mărfuri Sevemo Doneţk. Acolo sunt adunaţi şi copiii de prin sate sau găsiţi prin trenuri, familiile de ţărani, persoanele mai în vârstă singure, culese din oraş pe timpul zilei. […1 Cei care încă nu au corpul umflat şi mai au ceva şanse să-şi revină sunt conduşi la barăcile de la Holodnaia Gora, unde în hangare, pe paie, agonizează o populaţie de circa 8.000 de suflete, alcătuită în principal din copii […].

Cei care s-au umflat deja sunt transportaţi cu un tren

de marfă la ţară şi abandonaţi la 50 – 60 de kilometri de oraş, ca să moară fără a fi văzuţi. […] Când sosesc la locul de descărcare, se sapă gropi comune şi se scot toţi morţii din vagoane. Mi s-a spus că nu se uită la ei cu cine ştie ce atenţie şi că adesea câte o persoană căzută în groapă se trezeşte şi mişcă într-o ultimă tresărire de viaţă. Groparii nu-şi întrerup munca pentru atâta lucru, iar descărcarea continuă. Toate amănuntele astea le-am aflat de la personalul medical şi garantez pentru autenticitatea lor.

Raportul consulului italian la Harkov, Sergio Gradenigo, din 31 mai 1933.

Apud Jean-Louis Panne, „La famine en Ukraine (1929 – 1933)”, *Cahiers d’histoire sociale*, nr. 14, primăvara-vara 2000, pp. 72 – 73.

Édouard Herriot a jucat la perfecţie rolul „idiotului util”, în care îl distribuise Moscova. Expresia, nu tocmai amabilă, îi este atribuită lui Lenin, care o folosea pentru a-i caracteriza pe democraţii naivi, pe capitaliştii lacomi, care pot fi utilizaţi de propaganda comunistă pentru scopurile sale. Secolul XX n-a dus lipsă de idioţi utili, pe toate meridianele. „Când se pretinde că Ucraina e pustiită de foamete, daţi-mi voie să ridic din umeri”, declară fostul prim-ministru la întoarcerea din călătorie. Păcălit de înscenarea pusă la cale de regim, de lanurile de grâu zărite de la fereastra unui tren, de satele curate şi aseptice, de miile de chipuri ale celor veniţi să joace rolul de ţărani fericiţi, de soldaţii Armatei Roşii deghizaţi în colhoznici model, Herriot a relatat ce a vrut regimul ca el să vadă, ştiind că le va da crezare. „Am străbătut Ucraina. Ei bine, pot să afirm că am văzut o grădină care dă roade din plin, precizează el. Se dau asigurări, spuneţi, că ţinutul trece la ora actuală printr-o perioadă tristă? Nu pot vorbi despre ce n-am văzut. Totuşi am cerut să merg în locuri chipurile greu încercate. Dar n-am văzut decât prosperitate!” 1 Într-o carte pe care o va publica imediat

după călătorie, Herriot se arată şi mai încredinţat de spusele sale: „Ajungem exact în satul Kortiţa, în parte german, de unde a plecat povestea despre mizeria din Ucraina.[296] Să privim cu atenţie. Pământul negru e deja pregătit pentru însămânţări. O vegetaţie bogată şi proaspătă înconjoară casele din cărămidă roz, în faţa cărora se joacă copii dolofani. […] Vizităm colhozul înfiinţat în comună. La drept vorbind, maşinile sunt cam de proastă calitate, iar munca nu foarte bine împărţită. Dar grâul este atât de mult, că o parte din el se pierde. Anul acesta, fiecare lucrător va primi între 3.000 şi 5.500 kg de cereale; şi sunt mai mulţi lucrători în fiecare familie.”[297] Alţi „idioţi utili” vor relata acelaşi minciuni în ţările lor. Lumea occidentală, îngrijorată de întorsătura pe care o luaseră lucrurile în Germania şi doritoare să menajeze URSS în acest context, e gata să creadă asemenea baliverne. Statele Unite au recunoscut în sfârşit regimul sovietic, în curând Moscova se va alătura Societăţii Naţiunilor şi va semna pacte de asistenţă mutuală cu Franţa şi Cehoslovacia.

Ucrainenii au numit această tragedie naţională *Holodomor*, combinând cuvintele *golod*[298] (foame) şi *morâţi* (a omorî), deci a omorî prin înfometare. Poeta ucraineană Olena Teliha, care va fi împuşcată de nazişti la Babi iar, i-a numit „nimicitori de vieţi” pe comuniştii răspunzători pentru această politică de exterminare. După al Doilea Război Mondial, se va pune problema dacă această politică a fost un genocid în sensul dat de Naţiunile Unite în 1948. Cele două criterii reţinute de ONU pentru a califica asemenea crime în masă sunt prezente în Holodomor: intenţionalitatea şi desemnarea

296 Interviu cu Edouard Herriot, Le Nouvelliste, 14 septembrie 1933.

297 Edouard Herriot, Orient, Hachette, 1934, p. 166.

298 In limba rusă, litera g aflată la începutul unui cuvânt se pronunţă h.

victimelor după criterii etnic-naţionale. Intenţia a fost evidentă începând cu decizia lui Stalin, luată în ianuarie 1933, de a izola ţara pentru a conferi foametei o eficienţă ucigaşă cât mai mare. Cât despre grupul-ţintă, ţăranii, e vorba în primă instanţă de o categorie socială (nu etnică), dar puterea sovietică i-a vizat pe ţărani în calitate de ucraineni, în paralel cu foametea prin care decima satele, Moscova a atacat şi politica de ucrainizare dusă din 1922, pentru a elimina elita intelectuală a ţării şi a lichida cultura naţională. În mintea lui Stalin, naţiunea ucraineană nu era mai puţin duşmană decât culacul care întrupa „duşmanul de clasă". Confundarea celor două aspecte, imposibilitatea de a le disocia pe unul (naţiunea) de celălalt (clasa) trimite la intenţia etnic-naţională a acestei crime în masă. Genocidul ucrainean este unul dintre cele mai grave săvârşite în istorie. În lipsa unor statistici precise, rămânem din nefericire la estimări. În monumentala sa lucrare despre colectivizarea URSS, care adună laolaltă majoritatea datelor disponibile, Robert Conquest estimează pierderile totale de vieţi omeneşti în timpul „deculacizării" la 13 milioane de oameni pe ansamblul teritoriului sovietic, între 1930 şi 1937, „însumând" victimele foametei din Ucraina, din Kuban, din Kazahstan şi pe cei morţi în deportare.1 Formidabilul cost în vieţi omeneşti nici măcar n-a dus la avântul agriculturii. La al II-lea Congres al colhoznicilor fruntaşi, ţinut la Moscova în februarie 1935, Stalin anunţa că 98% din pământul cultivat era de-acum socialist. N-a spus însă că producţia agricolă a scăzut cu 15% în raport cu ultimii ani ai NEP, nici că producţia animală este 60% din nivelul anului 1928.[299] Deposedat de pământ, fără nicio răspundere, exploatat, ţăranul n-are de gând să depună eforturi pentru un regim care i-a luat totul. Agricultura

299 Robert Conquest, Sanglantes Moissons, ed. rit., p. 338 [ed. rom. rit., p. 329 - n. tr.].

URSS, la fel ca a tuturor ţărilor ce vor urma acelaşi model, e condamnată la veşnică stagnare. „Modernizarea” satelor n-a dus la eliberarea mâinii de lucru necesare industriei, aşa cum cerea un marxism bine însuşit. Preocupat în exclusivitate de „duşmanul de clasă”, puterea sovietică nici nu şi-a pus această problemă. Un decret secret adoptat la 12 februarie 1930 cerea vigilenţă în împiedicarea culacilor să părăsească satele pentru a se angaja în uzine. În momentul „paşaportizării”, începute în decembrie 1932, un alt decret stipula că oraşele trebuiau „curăţate de culaci”[300]. Singura întreprindere care va profita de pe urma excedentului de mână de lucru eliberat de colectivizare, care va beneficia de „acumularea primitivă socialistă”, va fi Gulagul.

Avântul Gulagului

La lansarea primului plan cincinal, în 1929, se prevedea o creştere a producţiei industriale de 20% pe an. Pentru atingerea acestui obiectiv, uzinele au început să funcţioneze 24 de ore din 24, unii muncitori fiind siliţi să muncească 300 de ore pe lună, mai ales în sectorul energetic şi în industria grea. Pentru susţinerea unui asemenea plan, URSS avea nevoie de enorme cantităţi de cărbune, gaze, petrol, lemn, materii prime care se găseau în Siberia şi în nordul îndepărtat. Era nevoie şi de aur pentru comerţul exterior, pentru achiziţia de utilaje, fiindcă rubla avea o valoare mică. Mari cantităţi de metal galben fuseseră descoperite în fundul Siberiei, la nord-est de Kolîma. Exploatarea acestor materii prime preţioase trebuia făcută totuşi în condiţii climatice extreme. Niciun muncitor cu capul pe umeri n-ar fi acceptat să se ducă să piară într-un asemenea infern. Lagărele de concentrare aveau să furnizeze mâna de lucru indispensabilă.

Reforma Codului Penal adoptată în iunie 1929 prevede că toţi deţinuţii condamnaţi la pedepse mai mari

300 Merle Fainsod, Smolensk à l'heure de Staline, ed. cit., p. 244.

de trei ani de puşcărie trebuie transferaţi în „lagăre de reeducare prin muncă” a căror administrare e încredinţată Administraţiei Politice de Stat Unionale, OGPU, adică poliţiei politice. Se înfiinţează o nouă organizaţie, Glavnoe Upravlenie Lagherei (Direcţia Generală a Lagărelor), cunoscută mai ales sub acronimul ei, Gulag. A-i pune pe deţinuţi la muncă forţată nu este o noutate în URSS, reforma nu face decât să sistematizeze procedeele aplicate. OGPU conduce noul sistem pe baza experienţei sale în materie. De când a înlocuit CEKA, poliţia politică administrează lagărele înfiinţate pe teritoriul sovietic. Pedepsirea prin muncă exista încă în primul Cod Penal bolşevic, condiţiile n-au făcut decât să se înrăutăţească de la an la an. În primăvara anului 1919, fiecare regiune primise ordin să înfiinţeze un lagăr capabil să primească vreo câteva sute de deţinuţi. În epoca respectivă, măsurile coercitive erau încă relativ blânde: opt ore de lucru pe zi fără remuneraţie. Produsul muncii trebuia să acopere cheltuielile de întreţinere în lagăr, regulă ce va rămâne în vigoare în Gulag. La sfârşitul anului 1919, ţara număra circa douăzeci de lagăre de concentrare, peste un an erau 107. Cel mai cunoscut şi cel mai dur era lagărul din insulele Solovetk, un arhipelag din Marea Albă, îngheţat iama, sufocant vara. Mai târziu, în 1923, locul capătă numele de „Lagărul de Nord cu destinaţie specială”, prescurtat SLON. Sunt trimişi aici trei feluri de deţinuţi: „contrarevoluţionarii” din partidele vechiului regim (cădeţi, narodnici etc.), ofiţerii armatei ţariste, clerul, foştii funcţionari sau ţăranii arestaţi în timpul Războiului Civil; deţinuţii de drept comun cazaţi împreună cu contrarevoluţionarii; în sfârşit, deţinuţii politici propriu-zişi, menşevici, eseri, anarhişti… toţi opozanţii regimului bolşevic. În SLON, condiţiile de trai sunt deosebit de grele, mai ales vara, când nori de ţânţari se năpustesc asupra trupurilor. Din 6.000 de deţinuţi care populează lagărul în

1925, un sfert mor în acelaşi an.1 Arbitrarul în lagăr e total, gardienii ucid fără nicio teamă de pedeapsă, deţinuţii sunt morţi cu suspendare. Când erau transferaţi dintr-un loc de muncă în altul, ei cereau să li se lege mâinile la spate şi să se consemneze acest lucru înaintea transferului: „Era singurul mijloc de apărare al deţinuţilor împotriva formulei laconice «împuşcat pentru fugă de sub escortă» sau «împuşcat pentru tentativă de fugă de sub escortă»”, va explica Varlam Şalamov, marele memorialist al lagărelor de concentrare sovietice.[301] SLON va sluji drept model pentru viitorul Gulag. „Cu pumnul nostru de fier vom duce omenirea spre fericire!”, sună o lozincă din lagăr. În SLON a început să fie folosită munca deţinuţilor ca monedă de schimb, ca preţ ce trebuia plătit în speranţa unei liberări. „Prin muncă, spre libertate!”, sună altă lozincă a lagărului, anticipând o alta de tristă faimă: *Arbeit macht frei*, de la Auschwitz.[302] Mai târziu, porţile lagărelor sovietice vor fi împodobite cu un citat din Stahn: „Munca în URSS este o chestiune de onoare, glorie, cinste şi eroism!” 2

Naftali Frenkel este omul care a bulversat sistemul concentraţionar sovietic. Autor al unei reorganizări a muncii în SLON, el va deveni consilier al puterii pentru toate aspectele privitoare la utilizarea „raţională” a muncii forţate şi va sfârşi prin a deveni responsabil al marilor şantiere de deţinuţi care au însoţit construirea „socialismului într-o singură ţară”. Deţinut devenit călău,

301 Anne Appelbaum, Goulag, Grasset, 2005, p. 61 [Gulagul: O istorie, trad, de Simona Gabriela Vàrzan si Vlad Octavian Palcu, Humanitas, 2011, p. 59].

302c apodoperei Récits de la Kolyma, Verdier, 2003 (Varlam Şalamov, Povestiri din Ko- lîma, trad. de Ana-Maria Brezuleanu, Magda Achim şi Alexandra Fenoghen, 2 voi., Polirom, Iaşi, 2015 - n. tr.].

1. Ann Appelbaum, Goulag, ed. cit., p. 216 [trad. rom. cit., p. 203 - n. tr.].

având drept de viaţă şi de moarte asupra a mii de oameni, Frenkel este un bun exemplu al cinismului produs de sistem. Născut în 1883 în Palestina, aflată pe atunci sub dominaţie otomană, Frenkel era turc de origine. De profesie negustor, este debarcat la Solovetk în 1923, condamnat la muncă silnică pentru „trecere ilegală a frontierei”. A fost prins într-o afacere de contrabandă. Trecerea de la statutul de deţinut de drept comun la cel de intendent al SLON rămâne un mister. Surprins de risipa care domnea atunci la Solovetk, se pare că a propus reforme îndrăzneţe conducerii lagărului. Ascensiunea lui e fulgerătoare. Mutat mai întâi la serviciul contabilitate, apoi numit responsabil cu intendenţa, el sfârşeşte prin a conduce ansamblul lagărelor din arhipelag. Se pare că Stalin l-a convocat chiar la Kremlin pentru a-i asculta în amănunt ideile privitoare la raţionalizarea muncii forţate. În curând, propunerile sale aveau să fie aplicate pretutindeni, pentru a deveni apoi reguli pentru Gulag. Sistemul lui Frenkel se sprijină pe două principii. În primul rând, trebuie renunţat la orice pretenţie de reeducare a prizonierilor prin muncă, condamnatul se află în lagăr ca să asude, el trebuie exploatat la maximum. Pentru a-l stimula, trebuie să-l laşi să întrevadă o posibilă liberare, să-l faci să creadă că va fi eliberat cu atât mai repede cu cât va munci mai bine. După ispăşirea pedepsei nu se pune însă problema să-l laşi să plece. Pentru Frenkel, deţinutul liberat e „liber” să rămână pe loc, să se instaleze în împrejurimile lagărului, pentru a continua să participe la efortul colectiv ca muncitor „voluntar”, remunerat acum, ce-i drept. Frenkel a inventat exilul veşnic. În al doilea rând, el propune o clasificare a deţinuţilor în trei categorii, în funcţie de capacităţile fizice ale fiecăruia: muncitorii de şoc, capabili să îndeplinească cele mai grele sarcini, masa deţinuţilor, care îndeplinesc o muncă mai uşoară, şi invalizii. Raţiile alimentare ale fiecărui deţinut sunt

calculate în funcţie de această clasificare. Cei mai buni, cei mai puternici primesc zilnic de două ori mai multă hrană decât cei mai slabi. Frenkel aplică universului concentraţionar legile „selecţiei naturale”, deţinuţii mai puţin „rentabili” fiind treptat eliminaţi. Puterea e fascinată de ideile sale, fiindcă pun în practică un principiu de bază al lui Marx: „Fiecăruia după muncă”. Datorită lui Frenkel, lagărul de concentrare devine un model de economie socialistă.

Belomorkanal, care trebuia să facă legătura dintre Marea Albă şi Marea Baltică, este primul mare şantier de deţinuţi unde se aplică regulile lui Frenkel. OGPU îi încredinţează conducerea lucrărilor care vor ocupa până la 170.000 de deţinuţi, veniţi în majoritate de la Solovetk. Cu cei 225 de kilometri ai săi, cu cele cinci baraje şi cele zece ecluze, lucrarea trebuie să dovedească formidabila capacitate a socialismului de a realiza lucrări de anvergură într-un timp record şi cu costuri minime. Început în 1931, şantierul trebuie încheiat în douăzeci de luni, potrivit ordinelor lui Stalin. Din motive de economie, numărul cadrelor este redus la minimum: numai 37 de cekişti la 100.000 de deţinuţi. Gardienii ocnaşilor sunt în majoritate deţinuţi de drept comun neplătiţi. Pentru şantier nu se alocă nici explozibili, nici utilaje, deţinuţilor nu le rămâne decât să-şi fabrice instrumentele sau să sape cu mâinile. „Depăşirea normelor este cea mai scurtă cale spre libertate”, anunţă lozincile înşirate de-a lungul canalului. Pe măsură ce lucrările înaintează, apar noi lagăre. Deţinuţii trebuie să-şi construiască barăcile alături de şantier şi să organizeze aprovizionarea. Din pricina ritmului de lucru, a accidentelor, a condiţiilor de trai, cel puţin 25.000 de deţinuţi îşi vor afla moartea în construcţia Belmorkanal-ului, încheiată în termenul prevăzut.1 „Tovarăşii Stalin şi Voroşilov au venit la Leningrad şi, împreună cu tovarăşul Kirov, s-au deplasat în aceeaşi zi la

canalul care leagă Marea Baltică de Marea Albă, anunţă *Pravda* de la mijlocul lunii iulie 1933. După ce au fost informaţi de lucrările hidrotehnice, au plecat din portul Soroka, pe Marea Albă, spre Murmansk”. Două săptămâni mai târziu, pentru serviciile aduse, Consiliul Comisarilor Poporului îi decorează cu Ordinul Lenin, cea mai înaltă distincţie sovietică, pe vicepreşedintele OGPU, Igoda, pe şeful Gulagului, Berman, pe responsabilul şantierului, Frenkel, şi pe alţi patru responsabili. Serghei Kirov, secretarul de partid al Leningradului, va declara de la tribuna celui de-al XVII-lea Congres al PC: „Înfăptuirea unui asemenea canal, într-un timp aşa de scurt şi într-un asemenea loc, a necesitat o muncă cu adevărat eroică, şi trebuie să-i omagiem pe cekiştii noştri, care au condus lucrările, recunoscând că au făcut de-a dreptul minuni.”[303] Pentru a respecta termenele impuse de Stalin, adâncimea canalului a fost limitată la doi metri, ceea ce face să nu poată fi străbătut decât de vapoare cu pescaj redus. De aceea s-a renunţat rapid la utilizarea lui.

OGPU primeşte însă noi obiective. Un tren transsiberian de la Lacul Baikal la Habarovsk, canalul Moskva-Volga, minele de aur de la Kolîma – Gulagul ia avânt. Legea din mai 1932 care pedepseşte cu zece ani de închisoare orice furt din proprietatea socialistă permite ca acestor şantiere să le fie furnizată forţa de muncă necesară. Într-un singur an, peste 220.000 de noi deţinuţi, „culaci” în majoritate, vin să îngroaşe rândurile armatei de *zek-i*[304] datorită căreia URSS poate face lumea să creadă în

303 Nick Baron, „Conflict and Complicity: The Expansion of the Karelian Gulag, 1923-1933“, Cahiers du monde russe, nr. 42/2-4, aprilie-decembrie 2001, p. 643.

304 Zek este un cuvânt creat de la abrevierea oficială „z/ka, adică deţinut/soldat de la Belmorkanal. El era folosit curent în limba rusă pentru a desemna un deţinut. Definiţie dată de Jacques Rossi, Manuel du Goulag, Le Cherche-Midi, 1997, P- 297.

victoria socialismului.

MARILE ŞANTIERE CONCENTRAŢIONARE DIN URSS ÎN ANII 1930

Dmitlag (180.000 de deţinuţi), însărcinat cu construirea canalului care va lega Moscova de Volga şi a centralelor hidroelectrice de la Uglici şi Râbink.

Bamlag (150.000 de deţinuţi), însărcinat cu construirea căii ferate dintre Baikal şi Amur.

BBK (7.000 de deţinuţi), însărcinat cu întreţinerea canalului dintre Baltica şi Marea Albă.

Dalstroi (6.000 de deţinuţi în 1935, 112.000 doi ani mai târziu), ansamblu strategic însărcinat în special cu exploatarea aurului din Kolîma. Regiunea neavând nicio cale de comunicare terestră cu restul ţării, deţinuţii erau aduşi pe mare. Călătoria de la Magadan, capitală a regiunii şi unic port al Kolîmei, dura între patru şi şase săptămâni. Apoi deţinuţii erau duşi în convoaie la lagărele de extracţie, situate de-a lungul singurului drum din regiune, având şase sute de kilometri lungime, construit şi el de deţinuţi. Între 1932 şi 1937, cantitatea de aur extrasă de deţinuţi a trecut de la 300 de kilograme la 52 de tone, adică 35% din producţia sovietică din acel an.

Lagărele din Kuzbas (Siberia de vest, 40.000 de deţinuţi în 1935), care furnizau mână de lucru penală marilor combinate de extracţie a cărbunelui.

Zvârlag (43.000 de deţinuţi), situat la 200 de kilometri de Leningrad şi însărcinat cu exploatarea lemnului pentru al doilea oraş sovietic ca mărime.

Complexul de lagăre de la Temnikovo (38.000 de deţinuţi), la 400 de kilometri de Moscova, însărcinat cu aprovizionarea cu lemn a capitalei.

Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 210.

Gulagul mai înseamnă şi „gestionarea” sutelor de mii de ţărani deportaţi din Ucraina sau din alte locuri către

aceste ţinuturi din Siberia, în vederea „valorificării” lor. Pentru aceşti „coloni”, condiţiile de (supra) vieţuire sunt uneori mai rele decât pe marile şantiere, căci obiectivul în ceea ce-i priveşte este adesea pur şi simplu exterminarea, sau cel puţin „selectarea” celor mai robuşti dintre ei. Raportul unui activist de partid adresat personal lui Stalin, găsit în arhivele de la Novosibirsk, în Siberia, dă o idee despre hecatomba pe care au generat-o aceste deportări. Din 6.114 „coloni” sosiţi în mai 1933 pe insula Nazino, la confluenţa dintre Obi şi Nazina, doar o treime au supravieţuit în primele trei luni. „Insula Nazino este un loc pustiu, unde nu există nicio aşezare omenească – precizează raportul. […] Nici unelte, nici seminţe, nici hrană. […] A doua zi după sosirea primului convoi, pe 19 mai, a început să ningă şi să viscolească. Flămânzi, slăbiţi, fără adăpost şi unelte, […] deportaţii s-au trezit într-o situaţie fără ieşire. Nu puteau nici măcar să aprindă focul ca să nu îngheţe. Oamenii au început să moară pe capete. […] în prima zi au fost îngropate 295 de cadavre. […] Abia în a patra sau a cincea zi după sosirea deportaţilor pe insulă, autorităţile au trimis cu barca ceva făină, câteva sute de grame de persoană. După ce-şi primeau raţia amărâtă, oamenii alergau la mal încercând să înmoaie în apă faina pe care o puseseră într-o căciulă, într-un crac de pantalon ori în mâneca hainei. Cei mai mulţi dintre deportaţi încercau să înghită faina goală, se înecau şi mureau.”[305]

Pe 10 iulie 1934, OGPU îşi pierde statutul de administrator independent şi se integrează în Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne, NKVD. Deşi devine una dintre direcţiile noului organism, poliţia politică îşi păstrează totuşi controlul asupra Gulagului, de la furnizarea mâinii de lucru (arestări) la transportul acesteia

305 Apud Anne Appelbaum, Goulag, ed. cit., pp. 112-113 [ed. rom. cit., p. 108 - n. tr.].

(deportare) şi de la administrarea lagărelor la supravegherea marilor şantiere. În aceeaşi perioadă, sintagma „lagăr de concentrare”, propusă de Troţki în 1918, este abandonată. Acum se vorbeşte despre „lagăr de reeducare prin muncă”. Schimbarea de nume se datorează faptului că naziştii încep să înfiinţeze propriile lagăre de concentrare în Germania. Moscova n-are niciun chef ca lumea să încurce borcanele. Constituţia din 1936 confirmă rolul NKVD ca organ principal al Securităţii din Uniunea Sovietică. Această nouă organizare pregăteşte Marea Teroare, care va necesita „organe” de maximă eficienţă pentru exercitarea deplină a terorismului de stat. Gulagul continuă să se extindă – construieşte un complex de extracţie a nichelului, centrala hidroelectrică de la Kuibîşev, fabricile de celuloză din regiunile Arhanghelsk şi Solikamsk etc. –, dar devine mai discret. Amplasarea lagărelor este acum secretă, familiile victimelor nu ştiu unde le simt trimişi apropiaţii şi nu mai sunt informate cu privire la soarta lor. Corespondenţa dintre cekişti foloseşte nume de cod pentru a-i desemna pe deţinuţi şi munca lor. Această bruscă pudoare a puterii sovietice n-are nimic de-a face cu vreo conştiinţă vinovată. Tăcerea care trebuie să învăluie acum activitatea represivă a „organelor” are drept scop să bage şi mai tare spaima în „duşmanul de clasă”. Faptul că nu ştii ce ţi se pregăteşte, că nu poţi fi sigur de soarta care te-aşteaptă reprezintă arme ale arbitrarului absolut în faţa poporului neputincios.

Procese-spectacol

Exterminând programatic milioane de ţărani, regimul a învăţat cum să împingă cât mai departe limitele fără urmări neplăcute. Pasivitatea victimelor, adesea prea slabe ca să poată riposta, supunerea oarbă faţă de ordinele cekiştilor şi ale uneltelor lor, nepăsarea acestora faţă de tragedia oamenilor, indiferenţa restului populaţiei faţă de suferinţele semenilor, orbirea voluntară a puterilor străine,

complicitatea câtorva „suflete nobile” din Occident sunt tot atâtea lecţii utile Moscovei. În vreme ce un întreg popor murea de foame, Kremlinul s-a lansat într-o vastă campanie de propagandă, atât pe plan intern, cât şi pe plan extern, menită să glorifice reuşitele socialismului. În timp ce la sate oamenii recurgeau la canibalism pentru a supravieţui, ecranele de cinema şi ziarele erau inundate de imagini şi fotografii cu o ţărănime radioasă, reluate până la saţietate în întreaga lume. Statistici înfrumuseţate duc lucrurile şi mai departe, pentru a sădi încrederea în forţa de neoprit a URSS. Cu acest prilej, liderii sovietici inaugurează pe scară largă arta de a pune în scenă minciuna, de a spune poveşti pentru a masca realitatea şi a ascunde crimele. „Viaţa a devenit mai bună, tovarăşi, mai veselă”, astfel sună lozinca repetată în fiecare dimineaţă de posturile de radio în aceste vremuri de tragedie. Cu cât oroarea se instala mai temeinic, cu atât viitorul trebuia să pară mai luminos. Toate ţările totalitare vor folosi aceeaşi metodă, dar ea a fost inaugurată cu succes la începutul anilor 1930 la Moscova. Tăcerea care s-a lăsat parţial peste Holodomor, indiferenţa alături de ignorarea aproape generală a tragediei prin care au trecut culacii l-au convins pesemne pe Stalin de eficacitatea acestor procedee. Totul îl îndemna să continue pe aceeaşi cale. O logică morbidă uneşte hecatomba umană pricinuită de foametea organizată din 1932 – 1933 şi sutele de mii de morţi pe care avea să le facă Marea Teroare din anii 1937 – 1938.

Asasinarea, la 1 decembrie 1934, a lui Serghei Kirov, secretarul de partid de la Leningrad, astru în ascensiune al partidului, este în general socotită punctul de plecare al acestei noi tragedii umane. Multă vreme, s-a considerat că Stalin, căruia i s-au atribuit pe drept cuvânt numeroase crime, ar fi comandat această fărădelege cu scopul de a scăpa de un rival. Nikita Hruşciov, care-i va urma la putere, va încerca, în cadrul procesului de destalinizare

din anii 1950, să i-o pună în cârcă, fără dovezi. Arhivele fostei URSS deschise după căderea comunismului au stabilit în mod oficial că Serghei Kirov n-a fost o victimă a terorismului de stat, ci, mult mai prozaic, a unui soţ gelos, ultragiat de faptul că nevasta lui fusese amanta liderului comunist.[306] Lui Leonid Nikolaev, bărbatul care a tras asupra lui Kirov, nu i s-a dat niciodată prilejul să-şi explice gestul: a fost arestat, judecat imediat şi împuşcat în zilele următoare. Această celeritate a dus la ideea unei implicări a lui Stalin, venit de la Moscova ca să conducă personal ancheta. Nikolaev trebuia să dispară cât mai repede, pentru ca pe baza acestui banal fapt divers să poată fi clădit un scenariu politic, imposibil de pus cap la cap dacă soţul înşelat ar fi avut posibilitatea să se exprime. În acest caz de drept comun, actul criminal al lui Nikolaev a servit drept pretext planurilor totalitare ale lui Stalin, la fel cum Lenin la începuturile regimului a exploatat tentativa de asasinat a lui Fanny Kaplan pentru a justifica Teroarea Roşie.

Robert Conquest, care a consacrat Marii Terori unul dintre studiile cele mai complete, numeşte asasinarea lui Kirov „crima secolului” 1, într-adevăr, nicicând probabil moartea unui singur om n-a dat naştere unui asemenea şir de crime, unui asemenea val de nenorociri. Chiar în ziua uciderii lui Kirov, Stalin a promulgat o lege pentru accelerarea procedurilor judiciare în cazurile politice şi pentru instituirea executării imediate a sentinţei de pedeapsă cu moartea. Aşa s-a declanşat întreaga spirală. În trenul care-l ducea la Leningrad ca să fie la căpătâiul mortului, Stalin a ascultat propunerea lui Andrei Jdanov de a profita de situaţie pentru a se debarasa de adversari. [307]Sfaturile bune pe care le-a dat i-au adus lui Jdanov numirea în locul lui Kirov în fruntea prestigioasei

306 V. în această privinţă Alia Kirillina, L Assassinat de Kirov, Le Seuil, 1995.

organizaţii a Partidului Comunist din Lenigrad. Imediat ce a ajuns în capitala imperială, Stalin a început epurările. Primii vizaţi au fost „zinovieviştii”, partizani ai fostului şef al Leningradului, denunţaţi ca „nucleu terorist”. Toţi au fost rapid împuşcaţi, în acelaşi lot cu Nikolaev. Soţia adulteră, fosta soţie, cumnata, fratele şi alţi câţiva membri ai familiei asasinului au fost şi ei împuşcaţi. *Pravda* i-a numit pe Zinoviev şi pe Kamenev „lepădături fasciste”. La 16 decembrie, cei doi vechi conducători bolşevici erau arestaţi. O sută de „complici”, acuzaţi că sunt „slugoi troţkisto-zinovieviști”, au avut aceeaşi soartă. Umbra duşmanului personal al Vb/d-ului, Lev Troţki, aflat atunci în exil în Franţa, nu va înceta să planeze peste aceşti ani de teroare, pentru a induce ideea unui complot şi a justifica epurările. Între 1 decembrie 1934 şi 15 februarie 1935, la Moscova şi Leningrad au fost arestaţi 843 de „complotişti”.[308] E avangarda şirurilor de condamnaţi ce vor urma.

Stalin nu programase totul dinainte, aşa cum e greu de presupus că a ştiut de la bun început unde va duce epurarea. El a procedat în etape, calculat şi fără ezitare, încurajat mereu de posibilitatea de a împinge tot mai departe limitele puterii sale. În sens strict, Marea Teroare avea să dureze doi ani, 1937 şi 1938, dar acest punct culminant al terorismului de stat a fost precedat de o creştere a forţei represive, menită să pregătească terenul. Perioada inaugurată cu asasinarea lui Kirov îi va permite lui Stalin să instaleze o nouă clasă conducătoare devotată lui. Avea însă nevoie mai întâi să zguduie partidul-stat, pentru a dispune apoi de călăi supuşi, capabili să zdrobească poporul. Atunci abia se va arăta Marele Stalin.

307 Robert Conquest, La Grande Terreur, Robert Laffont/Bouquins, 1995, pp. 123 şi urm. [Marea Teroare, trad, de Marilena Dumitrescu, Humanitas, Bucureşti, 1998, pp. 55 şi urm. - n. tr.].

308 Alla Kirillina, L'Assassinat de Kirov, ed. cit., p. 257.

La originea epurărilor din partid se află „cazul Riutin”, petrecut în 1932. Acest vechi activist bolşevic, care se solidarizase cu Troţki şi Buharin când aceştia au fost eliminaţi din conducere, încercase să mobilizeze partidul împotriva distrugerii satelor, a planificării nerealiste, a minciunilor din presă, a dispreţului faţă de lege, lucruri care în opinia sa reprezentau o trădare a idealului. El cerea eliminarea lui „Stalin şi a clicii sale”, chiar cu forţa dacă era necesar. După arestarea lui Riutin, *Vojd-ul* i-a cerut capul. Politbiuroul s-a opus cu majoritate de voturi execuţiei, vinovatul fiind condamnat la zece ani de închisoare. În ianuarie 1933, a venit rândul Plenarei Comitetului Central să refuze condamnarea la moarte a altor vechi bolşevici care militau pentru destituirea lui Stalin. Apoi, în ianuarie 1934, a venit al XVII-lea Congres al partidului, „Congresul învingătorilor”, în cursul căruia Buharin, Zinoviev şi Kamenev au făcut jalnice declaraţii de căinţă. Acest congres, care ar fi trebuit să-i consacre triumful, a fost o umilire pentru Stalin. După numărul de aplauze, Serghei Kirov, strălucitul orator al partidului de la Leningrad, a apărut drept cel mai popular activist. Alegerea conducerii cu buletine secrete (ultima de acest fel) a dezvăluit via ostilitate la adresa lui Stalin. Un sfert din cei 1.225 de delegaţi au refuzat să-i acorde din nou încrederea. Rezultatele au fost însă măsluite, iar Stalin a fost reales în funcţia de secretar general. Oficial, i-ar fi lipsit trei voturi.1 La acest început de an 1934, din pricina nesupunerii, a neîncrederii, Stalin nu cucerise încă întreaga putere în conducerea partidului. Rezistenţe se manifestau şi în provincie. Potentaţii locali, împreună cu mica lor curte şi cu familiile lor, îşi constituiseră adevărate fiefuri care scăpau autorităţii centrului. Ei îşi luaseră obiceiul să trimită bilanţuri îngăduitoare şi rapoarte statistice trucate, pentru a evita ca Moscova să-şi vâre nasul în afacerile lor. Epurările vor schimba aceste

practici, vor distruge legăturile politice, administrative şi personale dintre membrii de partid, făcând loc unor activişti care aderau total la linia politică a lui Stalin şi erau profund devotaţi persoanei sale. Din cei 1.225 de delegaţi la cel de-al XVII-lea Congres din 1934, 1.108 vor fi arestaţi, cei mai mulţi sfârşind prin a fi torturaţi şi ucişi în beciurile de la Lubianka, sediul NKVD. Din cei 139 de membri aleşi în Comitetul Central la sfârşitul congresului, 98 vor fi împuşcaţi în timpul Marii Terori. În total peste 44.000 de activişti vor fi arestaţi şi executaţi după un simulacru de anchetă şi de proces desfăşurate de Colegiul Militar şi de Curtea Supremă. După încheierea Marii Terori, din cei 333 de secretari regionali, 293 erau în funcţie de mai puţin de un an, iar din 33.000 de funcţionari din nomenclatură, 26.000 erau proaspăt promovaţi.[309] „Revoluţia îşi înghite propriii copii" a devenit o expresie consacrată pentru a defini această perioadă. E un clişeu. Numărul persoanelor din elita sovietică care au căzut victimă epurărilor a reprezentat abia 7% din numărul total al persoanelor ucise de-a lungul acestor tragici ani. Condamnarea la moarte a câtorva mari figuri bolşevice după amplele procese-spectacol a slujit drept paravan pentru masacrele în masă, şi acesta era obiectivul Marii Terori, aşa cum prevăzuse Stalin.

Primul proces demonstrativ se deschide la 16 august 1936, în „Sala Octombrie" de la Casa Sindicatelor din Moscova. În ţara proletariatului victorios, locul este simbolic. Pe banca acuzaţilor, 16 vechi conducători de renume, între care Zinoviev şi Kamenev, plus câţiva derbedei adevăraţi, ca totul să fie un amestec tulbure. În asistenţa de aproape 200 de persoane, treizeci de ziarişti şi diplomaţi străini au venit să vadă de aproape „centrul terorist troţkist-zinovievist" ce urmează a fi judecat. Încă înainte de a fi lichidaţi fizic, „vinovaţii" sunt morţi din

309 Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, ed. cit, p. 150.

punct de vedere politic. Cu renegări şi autocritici, cu mărturisiri şi spovedanii, ei şi-au recunoscut greşelile după excluderea din forurile conducătoare. L-au acuzat pe renegatul Troţki de toate fărădelegile, declarându-şi în repetate rânduri loialitatea faţă de Stalin. Astăzi trebuie să-şi recunoască responsabilitatea în asasinarea lui Kirov, să dezvăluie atentatul plănuit la viaţa Vb/d-ului, crima supremă. În faţa lor, procurorul Andrei Vîşinski trebuie să arate că e un stalinist sadea. Într-un articol publicat cu câteva luni în urmă în *Pravda*, a reuşit să citeze numele Călăuzitorului popoarelor de 69 de ori. Fiu al burgheziei, polonez de origine, fost menşevic trecut târziu la bolşevism, Vîşinski are multe lucruri pentru care trebuie să fie iertat. Din fericire pentru el însă, a petrecut câteva săptămâni în celulă cu tânărul revoluţionar Djiugaşvili, în 1908, la Baku. De atunci are Stalin încredere în el. Procurorul este vedeta acestui proces şi al celor care vor urma. Cu glasul lui de stentor, va urla, va zbiera, îi va insulta necontenit pe acuzaţi, pentru a-i reduce pe toţi aceşti „tâlhari josnici", „mizerabili pigmei", Javre" şi „potăi" la o nimica toată de care trebuie scăpat urgent. Atacându-i iar şi iar, Vîşinski îi va face pe „vinovaţi" să scuipe tot, ca să-şi piardă şi ultima rămăşiţă de mândrie, de onoare. Să spună cu glas tare în faţa sălii care-i ascultă, a poporului care-i judecă, a lumii care-i priveşte, că au vrut într-adevăr să ia puterea prin acţiuni teroriste:

„Vîşinski: Deci recunoşti că ai pus la cale acest plan monstruos.

Kamenev: Da, am pus la cale acest plan monstruos.

Vîşinski: Asasinarea lui Kirov este urmarea directă a activităţii tale.

Kamenev: Da.

Vîşinski: Ai primit misiunea de a pune la cale uciderea tovarăşului Stalin?

Bakaiev: Da.

Vîşinski: Ai participat la asasinarea lui Kirov?

Bakaiev: Da.

Vîşinski: Deci l-ai omorât pe tovarăşul Kirov?

Zinoviev: Da.

Vîşinski: Recunoşti că ai participat la pregătirea asasinării lui Kirov?

Evdokimov: Da, recunosc”. 1

Vîşinski acuză: „Avem în faţa noastră criminali periculoşi, învederaţi, cruzi, necruţători cu poporul nostru, cu idealurile noastre, ale conducătorilor noştri, ale muncitorilor din întreaga lume. Perfidul duşman nu poate fi cruţat. Întreg poporul rus se ridică, freamătă, se indignează. Eu, ca acuzator al statului, îmi alătur glasul vuietului milioanelor de glasuri, indignării oamenilor sovietici şi a muncitorilor din întreaga lume, glasul meu indignat de acuzator al statului. Cer ca aceste javre turbate să fie împuşcate, toţi fără excepţie!” [310]Zinoviev se căieşte: „Bolşevismul meu şovăielnic s-a transformat în antibolşevism, şi prin troţkism am ajuns la fascism. Troţkismul este o formă de fascism, iar zinovievismul este la rândul lui o formă de troţkism.”[311] Kamenev cedează şi el. Iată ultimul său mesaj transmis copiilor săi: „Oricare va fi verdictul, îl consider drept de pe acuma. Nu priviţi înapoi. Continuaţi pe aceeaşi cale. Alături de întregul popor sovietic, urmaţi-l pe Stalin!” Sentinţa este executată pe loc cu un glonţ în ceafă. Cele două proiectile care i-au ucis pe Zinoviev şi Kamenev vor fi extrase din craniile lor şi predate şefului poliţiei politice, Iagoda, care le va păstra cu religiozitate printre lucrurile sale personale. Mai târziu, succesorul său, Ejov, le va recupera pentru sine.[312]

---

310 Apud Alla Kirillina, LAssassinat de Kirov, ed. cit., p. 225.

311 Ibid.

312 Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, Editions des Syrtes, 2005, p. 216 [Stalin: Curtea ţarului roşu, trad, de Cătălin

Acest prim proces se încheie aşa cum fusese prevăzut, dar Stalin nu e mulţumit de felul în care a fost relatat de presă. Îşi exprimă nemulţumirea într-o telegramă adresată lui Molotov şi Kaganovici, trimisă de la reşedinţa sa de vară de la Soci, pe malul Mării Negre: „În articolele despre procesele zinovieviştilor şi troţkiştilor, *Pravda* a înregistrat un eşec răsunător. *Pravda* n-a publicat niciun articol care să explice marxist decăderea acestor ticăloşi, adevăratele lor trăsături sociopolitice, adevărata lor platformă. A redus totul la o chestiune personală, la faptul că există oameni răi care vor să ia puterea şi oameni buni aflaţi la putere, şi a hrănit publicul cu talmeş-balmeşul ăsta pueril.”[313] De aceste remarci se va ţine seama la următoarele procese-spectacol.

Fiecare proces este o lecţie. Primul a arătat că nimeni nu e scutit de securea partidului-stat, nici cei mai înalţi demnitari. Avertismentul e adresat comuniştilor din conducere care nu i s-au alăturat încă trup şi suflet lui Stalin. Al doilea, care a început în ianuarie 1937, în acelaşi loc, la Casa Sindicatelor, pentru a perpetua simbolistica „proletară”, extinde ameninţarea la întreaga nomenclatură, la activiştii regimului, la toţi cei cărora le-ar lipsi entuziasmul în „construirea socialismului”. „Vinovaţii” simt tot granguri din partid, foşti tovarăşi ai lui Lenin, precum Sokolnikov şi Radek, bolşevici încercaţi precum Serebreakov şi Piatakov. Îi uneşte faptul de a fi fost apropiaţi de Troţki înaintea excluderii acestuia din partid. Acuzatul-vedetă este de astă dată Gheorghi Piatakov, citat în „testamentul” lui Lenin drept unul dintre cei mai strălucitori lideri ai tinerei generaţii, alături de Buharin. Numitul e pesemne surprins să se pomenească pe banca acuzaţilor, după ce dăduse înainte de proces nenumărate

---

Drăcşineanu, Polirom, Iaşi, 2014, p. 174 - n. tr.J.

313 Apud Pavel Chinsky, Staline, archives inédites, ed. cit., p. 121.

dovezi ale stalinismului său. Aflat în tabăra lui Troţki, în opoziţie la sfârşitul anilor 1920, s-a căit apoi în nenumărate rânduri. „Un bolşevic adevărat se va topi în colectiv, în partid, fiind capabil de efortul necesar pentru a-şi renega propriile opinii, propriile convingeri, şi a le accepta sincer pe cele ale partidului”, a declarat el când şi-a recunoscut public vinovăţia în faţa lui Stalin. Pentru a-şi dovedi totala supunere, lui Piatakov i-ar fi plăcut să adauge spuselor sale un gest, dar nu i s-a dat prilejul. Când soţia sa, bănuită de troţkism, a fost arestată, Piatakov a cerut să depună mărturie în sprijinul acuzării, ba chiar a propus să-i ucidă pe vinovaţi cu mâna lui, inclusiv nevasta. A fost numit responsabil pentru industria grea la începutul anilor 1930, şi în această calitate devine un excelent „vinovat” în ochii puterii. Al doilea proces trebuie să scoată la lumină im „complot” al activiştilor, rezistenţa lor faţă de industrializarea ţării care explică eşecurile planului cincinal. Nu mai e vorbă acum de condamnarea câtorva lideri izolaţi, precum Kamenev şi Zinoviev, ci de comportamente. Trebuie eliminaţi „sabotorii” socialismului, cei din pricina cărora „au loc explozii în mine, sunt inundate atelierele, deraiază trenurile, sunt mutilaţi cu miile fiii patriei”. Pentru Kremlin, „activiştii sabotori” se află la originea tuturor greutăţilor prin care trece ţara, iar eliminarea lor din toate forurile de conducere va permite apariţia unei noi generaţii îndatorate puterii staliniste. Odată cu al doilea proces e declanşată epurarea în partid şi în rândul nomenclaturii.

Stalin manipulează totul. El emite directive pentru a stabili „ţintele” de atins. În august 1937, ordonă să fie luaţi în vizor „directorii staţiunilor de maşini şi tractoare şi ai departamentelor raionale de zootehnie, preşedinţii comitetelor executive raionale, secretarii comitetelor raionale de partid etc”. În septembrie, vine rândul „sabotorilor din domeniul stocării produselor cerealiere”

să fie condamnaţi, luna următoare e rândul sabotajelor din zootehnie. *Vojd*-ul urmăreşte personal derularea operaţiunilor, până în cele mai îndepărtate provincii. În august îi transmite tovarăşului Sobolevsk din Krasnoiarsk următoarea directivă: „Fără doar şi poate, incendiul a fost pus de duşmani. Găsiţi neîntârziat vinovaţii. Ei trebuie judecaţi numaidecât. Verdictul – pedeapsa cu moartea. Execuţia trebuie relatată imediat în presă.”[314] Accelerând procedurile, justiţia devine mai expeditivă. În privinţa acţiunilor de „sabotaj”, inculpaţii nu mai au decât douăzeci şi patru de ore pentru a lua cunoştinţă de acuzaţiile ce li se aduc, la verdict nu se poate face recurs, sentinţa este imediat executorie. Într-un raport adresat lui Stalin la mijlocul lui decembrie 1937, Vîşinski face un bilanţ al condamnărilor din ultimele trei luni: „Pe tema cerealelor: 2.053 condamnări, din care 762 la moarte prin împuşcare. Pe tema zootehniei: 3.559 condamnări, din care 1.193 la moarte prin împuşcare. În total: 5.612 condamnări, din care 1.995 la pedeapsa capitală. Până azi, 1.044 indivizi au fost deja împuşcaţi.”[315]

Al treilea proces demonstrativ, care începe la 2 martie 1938, este cel mai instructiv, prin numărul inculpaţilor – 21 în total –, prin calitatea lor, cap de afiş Nikolai Buharin, „răsfăţatul partidului”, cum îl caracterizase Lenin în „testamentul” său. Alături de el figurează Rîkov, fost şef al guvernului sovietic (1924 – 1930); Krestiński, fost comisar al poporului pentru finanţe (1919 – 1921), fost numărul doi la Afaceri Externe (1930 – 1937); Rakovski, fost responsabil al guvernului sovietic pentru Ucraina (1918 – 1923), fondator al Cominternului; Iagoda, care a condus poliţia politică (1924 – 1934), fost

314 Nicolas Werth, La Terreur et le desarroi, ed. cit., pp. 3012-305.

315 Arhivele Prezidenţiale ale Federaţiei Ruse, f. 3, i. 58, d. 389, pp. 89-93.

comisar al poporului pentru afaceri interne (1934 – 1936). Procesul grupează deci deopotrivă conducători istorici ai bolşevismului, înalţi responsabili guvernamentali, un poliţai/şef al călăilor şi chiar un „străin", Rakovski, de origine bulgară. Această diversitate permite lărgirea spectrului actului de acuzare. „Uneltitorii" sunt acuzaţi că au vrut să răstoarne guvernul sovietic, să reinstaureze capitalismul, să submineze puterea militară a URSS, să spioneze în beneficiul statelor străine, să dezmembreze Uniunea. „Lecţia" acestui al treilea proces este multiplă, întinderea complotului şi importanţa celor care l-au comandat sunt menite să scuze greutăţile prin care trece ţara. Dacă agricultura merge prost, de vină este comisarul incompetent care a cerut să fie decimat şeptelul; dacă salariile sunt plătite cu întârziere, e vina Finanţelor care dădeau ordine şefilor de întreprinderi; dacă magazinele sunt prost aprovizionate, responsabil este directorul cooperaţiei etc. Acuzându-i pe vechii activişti bolşevici de eşecurile sistemului, puterea îi spală totodată de orice vină pe funcţionarii nou-promovaţi, fideli regimului. Atacând figurile istorice, îndeosebi pe Buharin, Stalin se prezintă mai mult ca oricând drept unic moştenitor al lui Lenin.

Dosarul de acuzare a lui Buharin a fost pregătit cu deosebită grijă. Ca să-l judece fără să rişte o destabilizare în partid, în sânul căruia era încă popular, a trebuit mai întâi să fie izolat. Excluderea lui a fost hotărâtă înainte să fie inculpat. Numele i-a fost frecvent pomenit în cursul precedentului proces demonstrativ în calitate de complice la comploturile denunţate. Cât timp s-a aflat în această lungă şi lentă dizgraţie, între procedura de excludere din partid şi inculparea sa, Buharin a încercat pe toate căile să-şi dovedească nevinovăţia. A adresat mai multe scrisori Politbiuroului, ba i-a telefonat chiar lui Stalin în speranţa de a fi scos din culpă.

MOTANUL STALIN ŞI NEVĂSTUICA BUHARIN

Buharin a reuşit de două-trei ori să-i telefoneze lui Stalin pe firul scurt (la care are încă acces). Stalin l-a liniştit:

— Lasă panica, Nikolai. Lămurim noi lucrurile. Noi suntem convinşi că nu eşti un duşman. Dar cum Sokolnikov, Astrov, Kulikov şi alţi făţarnici, care au recunoscut că au sabotat, depun mărturie împotriva ta, trebuie să lămurim lucrurile astea în linişte. Calmează-te!

— Cum să crezi că sunt complice al grupurilor teroriste? a izbucnit Buharin.

— Calm, Nikolai, calm. Lămurim noi lucrurile.

Şi Stalin a închis. […]

În seara zilei de 26 februarie, apoi în dimineaţa de 27, Poskrebîşev* i-a telefonat lui Buharin – care începuse greva foamei – şi l-a informat că el şi Rîkov trebuiau să meargă la plenara care-şi începuse lucrările. În afară de Uborevici şi Akulov, nimeni nu le-a întins mâna. Şedinţa comisiei înfiinţate în „cazul” Buharin şi Rîkov începe. Înainte de raportul lui Ejov, Stalin lansează din sală:

— Buharin face greva foamei. Cui îi adresezi tu un ultimatum, Nikolai? Comitetului Central? Cere-ţi iertare.

— Dar voi pregătiţi excluderea mea din partid.

— Cere iertare Comitetului Central.

Buharin crede că zăreşte un licăr de speranţă în vorbele lui Stalin. […]

La propunerea preşedintelui comisiei, Mikoian, de a-şi recunoaşte cu sinceritate participarea la o activitate antistatală, Buharin a răspuns sec, de la locul lui:

— Eu nu sunt Zinoviev sau Kamenev, n-o să mint despre mine.

— Nerecunoscând, îi răspunde imediat arţăgos Molotov, demonstrezi că eşti în solda fascismului. În presa lor se scrie că procesele noastre sunt provocări. Las că mărturiseşti tu după arestare!

— Există în NKVD oameni care, sub pretextul

autorităţii partidului, săvârşesc acte de un arbitrar inimaginabil, continuă Buharin.

— Păi, acolo o să te şi trimitem, intervine Stalin, ca să vezi cu ochii tăi.

Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, Flammarion, pp. 211 – 212.

— Secretar al lui Stalin (notă T.W.).

Pe de altă parte, Buharin a încercat să găsească sprijin la prietenul său Voroşilov, comisarul pentru afaceri militare, urmaşul lui Troţki în fruntea Armatei Roşii şi apropiat de Stalin, care-i apreciază buna dispoziţie şi glumele. Buharin speră să-i pledeze cauza pe lângă Stalin. Voroşilov a depus o copie a scrisorii lui Buharin la Politbiuro şi i-a răspuns în termenii următori: „Tovarăşului Buharin. Îţi trimit înapoi scrisoarea în care îţi permiţi să ataci în mod abject conducerea Partidului. Dacă sperai […] să mă convingi de nevinovăţia ta deplină, nu m-ai convins decât că de acum înainte trebuie să mă ţin departe de tine […] Şi, dacă nu retractezi în scris epitetele murdare împotriva conducerii Partidului, te voi considera chiar un ticălos”. „Scrisoarea mea se încheia cu «Te îmbrăţişez». A ta se încheie cu «ticălos»”, s-a plâns Buharin în ultimul său răspuns.[316]

În cursul celui de-al treilea proces, Vîşinski se va dezlănţui împotriva fostului teoretician al partidului, „acest om monstruos, încrucişare de porc şi de vulpe, la cărui) făţărnicie şi ipocrizie întrec cele mai perfide şi mai monstruoase crime din istoria omenirii”. Rechizitoriul final se scaldă în aceleaşi ape: „Poporul nostru are nevoie de un singur lucru: ca şerpii ăştia blestemaţi, câinii ăştia râioşi să fie lichidaţi!” exclamă procurorul. „Timpul va trece, buruienile şi ciulinii vor acoperi mormintele acestor trădători urâţi de toată lumea, continuă el. Pe calea

316 Apud Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, ed. cit., p. 223 [ed. rom. cit., p. 179 - n. tr.].

eliberată de ultimele scursuri şi ultimele ticăloşii ale trecutului, noi toţi, poporul nostru, călăuziţi de mult iubitul nostru conducător şi îndrumător, marele Stalin, vom continua să mergem înainte, tot înainte, spre comunism". 1 Cultul lui Stalin a devenit absolut în acest sfârşit al anilor 1930.

Aşa cum arată diverse documente, s-a stabilit la cel mai înalt nivel ca toate aceste procese să se desfăşoare ca nişte spectacole. O telegramă trimisă lui Stalin înaintea procesului Zinoviev-Kamenev, de la Moscova la Soci, unde se afla acesta în vara anului 1936, oferă toate elementele înscenării: „Am hotărât ca procesul grupului terorist contrarevoluţionar troţkist-zinovievist să fie acoperit în felul următor: 1) în *Pravda* şi *Izvestia* se vor publica zilnic relatări ale procesului de o pagină. În celelalte ziare se vor publica relatări de maximum o jumătate de pagină. Actul de acuzare şi rechizitoriul procurorului vor fi publicate integral. Toate relatările vor fi difuzate de agenţia Tass, înzestrată în acest scop cu tot aparatul necesar. Pe lângă aceasta, se vor publica în ziare articole şi reacţii la desfăşurarea procesului (rezoluţii etc.). [...] 2) Printre reprezentanţii presei admişi la proces: a) redactorii celor mai importante ziare centrale, corespondenţii de la *Pravda* şi *Izvestia*; b) colaboratorii Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste pentru ziariştii comunişti străini; c) corespondenţii presei burgheze străine. Anumite ambasade străine au făcut cereri. Considerăm oportun să eliberăm bilete pentru ambasadori – dar numai cu titlu personal. Cerem acordul dumneavoastră. Semnat Ejov, Kaganovici."[317] Sentinţele au fost redactate înaintea pledoariilor. „Ar trebui şterse cuvintele din concluzie: sentinţa este definitivă şi nu poate fi apelată cu recurs – comentează Stalin de la Soci, cu două zile înainte de sentinţa de condamnare la moarte cerută pentru Zinoviev

317 Apud Nicolas Werth, Les Procès de Moscou, ed. cit., p. 43.

şi Kamenev. Cuvintele astea sunt inutile şi fac impresie proastă. Apelul nu trebuie autorizat, dar nu e o dovadă de isteţime să scrii asta în sentinţă.”[318] Rechizitoriile lui Vîşinski au fost dictate în linii mari de Stalin. Se pare că regizorul spectacolului, însuşi *Vojd*-ul, ar fi asistat discret la anumite şedinţe ale procesului lui Buharin, ascuns în dosul unei draperii, până când o iluminare nefericită i-a dat de gol prezenţa.[319] Asistenţa apreciază de altfel că procesul e un spectacol reuşit la care e de bonton să participi. Toată lumea bună din Moscova îşi dă întâlnire în sala de judecată, edili ai oraşului, activişti de partid, scriitori, artişti renumiţi. „În ziua deschiderii procesului Buharin, sala era plină de oameni care vorbeau, râdeau, îşi făceau plecăciuni – va dezvălui Fitzroy MacLean, tânăr ataşat al ambasadei Marii Britanii. Pentru ei, spectacolul care urma să înceapă prezenta deopotrivă avantajele unui film cu gangsteri şi ale unei piese edificatoare, cu acţiunea situată în Evul Mediu. Veniseră nu numai ca să treacă prin emoţii şi să se distreze, dar şi ca să asculte cum li se dă o lecţie şi un avertisment”. 1 Ambasadorul american la Moscova, Joseph Davies, unul dintre cei mai faimoşi „idioţi utili” din acea perioadă, de dincolo de Atlantic, s-a lăsat cucerit de înscenare şi va reuşi să-l convingă pe preşedintele Roosevelt de legalitatea şi echitatea procedurilor.

Câteodată, spectacolul poate să pară niţel grosolan, mai ales atunci când „vinovaţii” recunosc că au săvârşit crime groteşti. Stalin încearcă să ascundă această supărătoare impresie. La indicaţia lui, *Pravda* din 8 martie 1938 publică un articol intitulat „De ce recunosc ei?”, în care sunt reproduse răspunsurile acuzaţilor la întrebările lui Vîşinski: „De ce recunoşti? Poate fiindcă ai fost supus la

318 Ibid., f. 558, i. 11, d. 93, pp. 62-63.

319 Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 219.

presiuni?”, întreabă procurorul. Răspunsul este identic: ancheta s-a desfăşurat în mod echitabil, doar probele irefutabile ce le-au fost prezentate i-au făcut să-şi recunoască vina. În cursul acestui proces, la fel ca în toate cele ce vor urma în URSS şi în lume, în alte ţări comuniste, probele n-au nimic de-a face cu vinovăţia. „Ce nevoie era de probe? îi va spune mai târziu Molotov biografului său. Ştiam sigur că sunt duşmani, că sunt vinovaţi.”[320] Tinerii procurori care pledau în alte procese simt instruiţi de Vîşinski: „Când vorbeşte instinctul de clasă, probele nu sunt necesare.”[321]

Mecanismul mărturisirii ne permite să ajungem mai aproape de miezul fenomenului totalitar. A-l constrânge pe inculpat să recunoască crime imaginare urmăreşte nu numai să dea credibilitate procesului ce-i este intentat, ci şi să-l umilească, să-l distrugă, să-l ruşineze în propriii ochi (ca şi în ai apropiaţilor lui) pentru laşităţile sale, să-l facă praf şi pulbere. Mărturisirea este culmea unui proces de autodistrugere aplicat personalităţii pentru a-l supune total pe om puterii. Spre deosebire de o dictatură, un regim totalitar încearcă să-l facă pe fiecare ins să-şi asume o vinovăţie ipotetică, să devină propriul lui gardian şi propriul lui judecător, de vreme ce cunoaşte dinainte sentinţa. Mărturisirea îndeplineşte şi funcţia de a-i absolvi pe călăi, în orice caz de a-i scuti de remuşcări: actul lor nu face decât să elimine vinovaţi patentaţi. Ponegrind victima, mărturisirea îl spală de vină pe torţionar. În această privinţă, comunismul a pus la cale o metodă de control foarte eficientă. Unii au reuşit totuşi să-i opună rezistenţă. Nu toţi acuzaţii din procesele de la Moscova s-au pretat la

320 Apud Arkadi Vaksberg^Vychinski, procureur de Staline, Albin Michel, 1991,

p. 121.

321 Apud Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 216.

acest joc. Din cei 90 de „bătrâni” bolşevici care trebuiau să apară alături de Zinoviev şi Kamenev, în iunie 1936, numai 16 erau prezenţi în sala de judecată. Era fără îndoială prea riscant ca restul să fie lăsaţi să vorbească în public. La al doilea proces, Radek a batjocorit acuzaţia cerându-le judecătorilor: „Dacă aveţi de-a face numai cu criminali, cu turnători, de unde ştiţi că tot ce-am spus noi aici e purul adevăr?” La procesul lui Buharin, acuzatul Krestiński a exclamat: „N-am fost niciodată troţkist, Nu fac parte din «Blocul de dreapta» şi n-am comis nicio crimă”. A doua zi îşi recunoştea totala vinovăţie.

Mărturisirea serveşte puterii care-şi poate justifica astfel vigilenţa – duşmanul e pretutindeni – şi intransigenţa. Dar ce interes pot avea inculpaţii să se preteze la această mascaradă? De ce şi cum se face că au capitulat? Poţi zdrobi un om şi-l poţi face să spună ce vrei în nenumărate feluri. În acest domeniu, comuniştii au pus la punct metode de o eficacitate redutabilă. În relaţia victimă-călău, mărturisirea este singura izbăvire, atât pentru unul, cât şi pentru celălalt. Acuzatul trebuie să-şi recunoască fărădelegile dacă vrea să scape de tortură, torţionarul trebuie să-l facă să mărturisească dacă nu vrea să nimerească mai târziu în locul lui. Umilirea, practicată de comunişti de la bun început – Lenin îşi numea adversarii politici „păduchi” şi „paraziţi” ce trebuie eliminaţi –, contribuie la dezvinovăţirea cekiştilor însărcinaţi cu interogatoriile. Dacă acuzaţii sunt „maldăre puturoase de gunoaie umane”, „cei mai depravaţi dintre depravaţi”, cum zbiară Vîşinski în sălile de judecată, atunci pot fi trataţi ca nişte suboameni, ca nişte fiinţe inferioare, ca nişte animale. Stalin a dat personal ordinul ca „vinovaţii” să fie torturaţi. Când Lev Mironov vine să-i spună că Lev Kamenev nu vrea să priceapă, că refuză să-şi recunoască crimele, *Vojd*-ul îl întreabă pe cekist: „Ştii ce greutate are ţara noastră, cu toate fabricile ei, maşinile,

armata, cu tot armamentul şi marina?” Surprins, Mironov răspunde că nu. Stalin insistă. „Cifrele simt astronomice”, răspunde Mironov în cele din urmă. „Ei bine, conchide Stalin, poate un om să reziste presiunii unei greutăţi astronomice? […] Nu veni să-mi mai raportezi până ce nu ai în geanta asta mărturisirea lui Kamenev.”[322] în marginea indicaţiilor transmise în scopul de a obţine mărturisirea de la un vinovat, Stalin a scris într-o zi: „Bateţi şi iar bateţi!” 2 în ianuarie 1939, imediat după încheierea Marii Terori, Stalin va trimite o telegramă tuturor responsabililor din partid şi din NKVD, cu ordinul de a nu abandona „metodele verificate”: „Comitetul Central al partidului aminteşte că aplicarea metodelor de presiune fizică la NKVD este autorizată din 1937. […] Comitetul Central al partidului estimează că este obligatoriu să se recurgă la presiuni fizice, ca măsuri excepţionale aplicabile duşmanilor cunoscuţi şi înverşunaţi ai poporului, ca metodă justificată şi adecvată”. 1 În *Arhipelagul Gulag*, Soljeniţîn a recenzat un număr de circa treizeci de torturi care nu lasă nicio urmă vizibilă asupra victimei. [323]Acuzatul trebuia, desigur, să fie prezentabil la proces.

Orice om are vulnerabilităţile lui. Între ele prietenii, familia, copiii. Ideea „ostaticilor penali” îi aparţine lui Stalin. În iulie 1934, o adăugire la articolul 58 („Activităţi contrarevoluţionare”) extinde aplicaţia acestuia la „membrii familiei trădătorului”. În aprilie 1935, un articol extinde pedeapsa cu moartea la copiii de peste 12 ani, ceea ce constituie o armă cumplită împotriva părinţilor „vinovaţi”. Potrivit ordinelor lui Ejov, şeful cekiştilor în timpul Marii Terori, decretul în cauză este pus la vedere pe

322 Aleksandr Orlov, The Secret History of Stalin's Crimes, Random House, 1955, p. 130-

a. Arhivele de Stat ale Federaţiei Ruse, f. 3, i. 24, d. 413, p. îaa.

323 Robert Conquest, Stalin, ed. cit, p. 2123.

masa anchetatorilor, împreună cu câteva obiecte personale ale familiei inculpatului pentru ca mesajul să fie limpede.[324] Kamenev şi Zinoviev consimt să-şi semneze mărturisirile atunci când Stalin îi asigură personal că nu se va atinge de familiile lor. Stalin nu s-a ţinut de cuvânt. Fiul lui Kamenev va fi împuşcat în 1939 (la trei ani după tatăl său), fiul cel mai tânăr va fi trimis într-un orfelinat sub numele de Glebov. Soţia sa va fi executată în 1941, cele trei surori, nepoţii, o nepoată, un văr, un cumnat vor fi trimişi în lagăre de concentrare. Cei trei fraţi ai lui Zinoviev şi un nepot vor fi executaţi.[325] Sergo Ordjonikidze, stalinist fidel, responsabil cu industria grea, a preferat să se sinucidă decât să-şi împingă apropiaţii în prăpastie. Stalin îl numise să prezinte un raport privitor la „sabotajul în industria grea" la Plenara din februarie 1937. Pentru a se asigura de cooperarea sa deplină la epurările ce aveau să vină, NKVD îi arestase fratele, precum şi alţi membri ai familiei. Ordjonikidze şi-a tras un glonţ în cap în biroul lui de comisar al poporului. Presa va vorbi despre un infarct, iar înmormântarea sa va avea loc cu mare pompă.

Soţia, copiii inculpatului sunt adesea torturaţi în faţa lui pentru a-l obliga să mărturisească. Pe când era prim-secretar al PC din Ucraina, Stanislav Kossior, unul dintre activiştii răspunzători de Holodomor, foametea exterminatoare, a fost înghiţit de Marea Teroare în 1938. El va rezista torturilor şi va refuza să-şi recunoască „crimele" până ce fiica sa de 16 ani a fost violată în faţa lui.[326] Alexander Weissberg, un polonez căzut victimă Marii Terori, relatează în memoriile sale că, în timpul marilor

---

324 Robert Conquest, La Grande Terreur, ed. cit., p. 237 [ed. rom. cit., p. 160 - n. tr.].

3251 . Orlando Fidges, Les Chuchoteurs, Denoël, 2009, p. 302.

326 Roy Medvedev şi George Shriver, Let History Judge The Origins and Consequences of Stalinism, Columbia University Press, 1989, p. 490.

procese de la Moscova, familiile acuzaţilor aşteptau la Lubianka în sălile de tortură. „Vinovaţii” ştiau că, la cea mai mică eroare în interogatorii, apropiaţii lor vor muri.1

„Convingerile noastre nu ne permit să vărsăm sângele vechilor membri de partid, oricare ar fi păcatele ce le sunt imputate – le-ar fi spus Stalin lui Kamenev şi Zinoviev la ultima lor întrevedere, chiar înainte de a fi judecaţi. Procesul în care trebuie să sprijiniţi statul nu e îndreptat împotriva voastră, ci împotriva lui Troţki. Şi este necesar puterii sovietice.”[327] După pronunţarea sentinţei de condamnare la moarte împotriva lor, cei doi au făcut apel la Comisia Executivă Centrală, unde ştiau că singurul care decide e *Vojd-ul*. Stalin le-a promis că nu se va atinge de viaţa lor, au sfârşit cu un glonţ în ceafă. Toţi acuzaţii din aceste procese demonstrative au fost victime ale aceleiaşi minciuni şi, chiar dacă, odată cu şirul verdictelor pronunţate, târgul propus îşi mai pierde din eficacitate, promisiunea că li se va cruţa viaţa în schimbul mărturisirii rămâne o speranţă pentru viitorul torturat. Mulţi au căzut în capcana acestui târg. „Trebuie să fii prost ca să-ţi închipui că-ţi salvezi viaţa mărturisind – va spune Beria când va prelua conducerea NKVD imediat după Marea Teroare. Unii ajung să se convingă ei înşişi că ajută partidul în acest mod. Asta-i curată prostie!”[328]

Dimensiunea religioasă a comunismului explică şi ea de ce au existat oameni care au mărturisit. „Vocabularul e semnificativ – notează Annie Kriegel în studiul ei dedicat proceselor din sistemele comuniste. Acuzaţilor li se cerea să se căiască, să-şi recunoască sincer greşelile, să ceară iertare, să cadă în genunchi în faţa partidului etc. […] Adepţii comunismului trăit ca un substitut al religiei intră

327 Alexandre Weissberg, L'Accusé, Fasquelle, 1953, p. 509.

328 Sergo Beria, Beria, mon père, ed. cit., p. 73 [ed. rom. cit., p. 86 - n. tr.].

cu un soi de beţie în capcana mistică a mărturisirii păcatelor şi a penitenţei.”[329] Cei care credeau şi-or fi aflat în ea paradisul, toate celelalte victime ale Marii Terori au trecut însă prin infern, şi ele simt mult mai numeroase decât comuniştii habotnici.

„Maşina de tocat carne” a Marii Terori

Pentru Stalin, epurările la vârful partidului-stat joacă un rol profilactic, în sensul că urmăresc să prevină orice contestare viitoare a autorităţii sale. Primii eliminaţi au fost activiştii care au manifestat în trecut înclinaţii troţkiste, apoi, simultan sau imediat după, a venit rândul celor care i-au cunoscut ascensiunea, trecutul, precum Kamenev, Zinoviev, Radek, Sokolnikov şi alţii ca ei, a căror mărturie risca să păteze icoana Vb/rf-ului; în sfârşit, a venit apoi momentul să scape de conducătorii care l-ar fi putut pune în umbră, ca Buharin, de pildă. Epurarea Armatei Roşii care intervine acum se explică prin toate aceste motive la un loc. Formată de Troţki, instituţia militară mai are în rândurile sale câţiva simpatizanţi de-ai lui; pe de altă parte, există ofiţeri care puteau fi martori ai greşelilor săvârşite în tinereţe de Stalin; în sfârşit, prestigiul generalilor şi al armatei în ansamblu, ca instituţie, reprezintă un potenţial pericol pentru puterea absolută a *Vojd-vim*. Stalin, care cunoaşte bine istoria Revoluţiei Franceze, se teme de ispita bonapartistă. Mareşalul Tuhacevski întruchipează toate aceste ameninţări. Fost ofiţer al armatei imperiale, s-a alăturat bolşevicilor sub flamura lui Troţki (el a fost, între altele, autorul masacrului marinarilor de la Kronstadt şi al ţăranilor din Tambov); comandant al Armatei Roşii în timpul ofensivei împotriva Poloniei din 1920, Tuhacevski ştie că Stalin a refuzat atunci să asculte ordinele lui Lenin, că a întârziat să sprijine trupele aflate în dificultate în faţa

329 Annie Kriegel, Les Grands Procès dans les systèmes communistes, Galli- mard/Idées, 197a, p. 133.

Varşoviei, silindu-l la o retragere umilitoare; devenit şef al statului-major al armatei, apoi adjunct al comisarului pentru apărare, avansat mareşal în 1935, Tuhacevski a început să conteste opţiunile militare ale puterii. „Singura lui gafa a fost să-l atace pe idiotul ăla de Voroşilov”, va comenta mai târziu Beria.1 Mareşalul este partizanul modernizării Armatei Roşii, crede în viitorul aviaţiei, al blindatelor şi al artileriei, dar se loveşte de rezistenţa apropiaţilor lui Stalin, Voroşilov şi Budionnîi, care rămân favorabili vechilor metode militare, mai ales cavaleriei în cazul celui din urmă.

În 13 iunie 1937, *Pravda* publică un ordin de zi al lui Voroşilov, comisarul poporului pentru apărare, care anunţă arestarea unui grup de comandanţi superiori ai armatei, vinovaţi de „sabotaj” şi „spionaj”. Mareşalul Tuhacevski şi şapte generali de armată şi-au recunoscut vinovăţia, precizează ziarul. Mai târziu, în anii 1960, cu ocazia destalinizării, se va afla că militarii „trădători” n-au avut nici măcar parte de un proces. Politbiuroul a hotărât direct executarea lor, iar presa a vorbit apoi despre existenţa unui tribunal militar şi a unui verdict.[330] Ca să scape de Tuhacevski, ofiţer cu mare popularitate în armată, Kremlinul a organizat o întreagă cabală pentru a-l discredita. Intenţia era să inducă ideea că a trădat, în cazul lui printr-un complot organizat în complicitate cu armata nazistă, cu scopul de a acapara puterea. Kremlinul s-a răzbunat fără milă pe generalii „complotişti”. Membrii familiilor lor în sens larg – soţii, copii, fraţi şi surori – au fost decimaţi, împuşcaţi sau trimişi în lagăre. Şeful direcţiei politice a Armatei Roşii, Ian Gamamik, s-a sinucis pentru a nu fi silit să facă parte din tribunalul militar care trebuia să-l judece a posteriori pe Tuhacevski. Pentru a pedepsi acest gest de sfidare, soţia lui Gamamik va fi

330 Sergo Beria, Béria, mon père, ed. cit., p. 70 [ed. rom. cit., p. 83 - n. tr.].

condamnată ca duşmancă a poporului la opt ani de lagăr (unde va şi muri în 1943). După ce va deveni majoră, fiica ei, trimisă iniţial într-un orfelinat, va fi internată pentru şase ani într-un lagăr de concentrare, ca „element social periculos” 1.

Mai târziu, în perioada destalinizării, puterea sovietică va pretinde că Armata Roşie a suferit o epurare uriaşă în timpul Marii Terori, afirmând că ar fi fost lichidaţi între 40% şi 50% dintre ofiţerii ei superiori. Arhivele scoase la iveală după căderea comunismului vorbesc mai degrabă de 15 – 25% epuraţi. Exagerarea cifrelor ţine de dorinţa puterii sovietice post-staliniste din anii 1950 de a crea impresia că represiunea lovise în special elita partidului-stat, deşi principala victimă a Marii Terori a fost poporul. Şi, aşa cum succesorilor lui Stalin le-a convenit să-l facă pe el unic răspunzător de crimele comise sub domnia lui, pentru a exonera sistemul şi a-şi face uitate propriile complicităţi, le-a convenit şi să răspândească ideea că ei au fost marile victime ale dictatorului. Cekiştii din NKVD care au măcelărit sute de mii de ţărani, autohtoni, muncitori, intelectuali vor face uz de acelaşi procedeu. Organele vor încerca deci şi ele să se prezinte ulterior drept victime exemplare, afirmând chiar că au pierdut 20.000 de oameni în aceşti ani de derapaje ucigaşe. Datele interne ale NKVD, devenite disponibile după căderea URSS, vor arăta că, de fapt, coasa stalinistă n-a fost chiar aşa de oarbă. Din cei 25.000 de funcţionari pe care-i număra Securitatea de Stat în 1937, doar 1.862 au fost arestaţi pentru delicte contrarevoluţionare, adică 7% din totalul efectivelor.[331] O proporţie similară cu cea a victimelor din cadrul partidului. Cifrele umflate au rolul de a reduce semnificaţia represiunii în masă abătute asupra populaţiei. În vremea aceea, unii erau mai egali decât alţii în faţa morţii. În spatele proceselor-spectacol, al epurărilor

331 Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, ed. cit., p. 234.

din PC, din Armata Roşie, din poliţia politică, poporul a fost de fapt principala victimă a Marii Terori.

„Fără milă!”, titra *Prauda* din 11 iunie 1937. Cotidianul PC anunţa masacrele. Trei săptămâni mai târziu, Stalin adresează tuturor responsabililor regionali ai partidului şi ai NKVD o directivă secretă pentru lansarea „Operaţiunii Culac”. Se dă cale liberă Marii Terori, celei adevărate. La sfârşitul lui iulie, Nikolai Ejov, şeful NKVD, semnează „Ordinul de operaţii nr. 00447” care enumeră în detaliu persoanele vizate în această nouă fază a războiului civil.

„OPERAŢIUNEA CULAC”.

Se observă că o mare parte din foştii culaci şi criminali trimişi în exil în regiunile din Nord şi din Siberia, şi întorşi apoi acasă după ispăşirea pedepsei, simt principalii instigatori ai crimelor antisovietice, atât în colhozuri şi sovhozuri, cât şi în transporturi şi în anumite ramuri industriale.

Comitetul Central propune tuturor secretarilor regionali de partid, ca şi tuturor responsabililor NKVD, să-i ia în evidenţă pe toţi culacii şi criminalii întorşi acasă, astfel încât cei mai ostili dintre ei să poată fi imediat arestaţi şi împuşcaţi după ce trec printr-o procedură administrativă simplificată prin faţa unei troici, iar cei mai puţin activi, şi totuşi ostili să fie exilaţi în regiunile îndepărtate ale ţării la ordinul NKVD.

Comitetul Central vă solicită ca, în termen de cinci zile, să propuneţi alcătuirea acestor troici, numărul de elemente care trebuie împuşcate, ca şi numărul de elemente care trebuie trimise în exil.

Secretarul Comitetului Central, I. Stalin

Arhivele de Stat ale Rusiei privind istoria socială şi politică, f. 17, i. 16 a, d. ai, P89.

Ordinul de operaţii al NKVD nr. 00447 privitor la reprimarea foştilor culaci, criminali şi a altor elemente

antisovietice Contingentele supuse represiunii:

— Foştii culaci întorşi acasă după ispăşirea pedepsei care continuă să desfăşoare o activitate antisovietică de subminare;

— Foştii culaci care au fugit din lagăr sau din satul special sau care s-au ascuns pentru a scăpa de deculacizare şi desfăşoară o activitate antisovietică;

— Foştii culaci şi elementele sociale dăunătoare care fac parte din grupuri insurecţionale, fasciste, teroriste sau banditeşti, care îşi ispăşesc pedeapsa sau care s-au ascuns pentru a scăpa de represiune sau au fugit de la locul de exil şi continuă să desfăşoare activităţi antisovietice;

— Membrii partidelor antisovietice (eseri, menşevici, georgieni, musavatişti, daşnaci), foştii membri ai gărzilor albe, jandarmii, funcţionarii, şefii de bande, bandiţii, emigraţii care s-au întors şi continuă să desfăşoare activităţi antisovietice;

— Membrii organizaţiilor căzăceşti-gărzi albe, fasciştii, teroriştii şi diversionistii demascaţi de date informative, de anchetă sau de urmărire penală confirmate. Simt de asemenea supuşi represiunii elementele din această categorie aflate acum în detenţie, a căror urmărire penală este încheiată, dar care n-au fost încă judecate;

— Elementele cele mai active dintre foştii culaci, bandiţi, Albi, membrii sectelor sau ai clerului aflaţi acum în închisoare, în lagăre sau în satele speciale şi care continuă să desfăşoare activităţi antisovietice de subminare;

— Elementele criminale (bandiţi, hoţi recidivişti, contrabandişti de profesie, speculanţi, hoţi de vite) sau legate de cercurile criminale. Sunt de asemenea supuse represiunii elementele din această categorie aflate acum în detenţie, a căror urmărire penală e încheiată, dar care n-au fost încă judecate;

— Elementele criminale aflate deja în lagăre sau în

sate speciale care continuă să desfăşoare acolo o activitate criminală.

Toate aceste elemente trebuie repartizate în două categorii:

a) cele mai active şi ostile dintre elementele enumerate mai sus vor fi încadrate în prima categorie. Aceste elemente vor fi imediat arestate şi, după examinarea cazului lor de către o troică, împuşcate;

b) elementele mai puţin active, totuşi ostile, vor fi încadrate în a doua categorie. Aceste elemente vor fi imediat arestate şi trimise în lagăr pentru o durată de opt până la zece ani; cei mai înrăiţi şi cei mai dăunători din punct de vedere social vor fi băgaţi la închisoare pentru aceeaşi durată.

Apud Nicolás Werth, Llvrogne et la Marchande de fleurs.

Tallandier, 2009, pp. 89 – 90.

„Operaţiunea Culac” reia represiunea iniţiată de „comisia Molotov” la începutul anilor 1930. Clasificarea „duşmanilor” coincide cu aceea din perioada deculacizării. Şi de data asta numărul victimelor e hotărât dinainte de la Moscova: 75.950 „elemente” pentru prima categorie, „cele mai active, care trebuie împuşcate”, 193.500 pentru a doua, „cele mai puţin active”, destinate Gulagului. Termenul dat pentru încheierea operaţiunii e scurt. Moscova cere ca operaţiunile pornite la începutul lui august să se încheie până la sfârşitul anului. Marea Teroare se va încheia în realitate cincisprezece luni mai târziu, cu un număr total de victime de cinci ori mai mare decât cota de împuşcaţi prevăzută iniţial, şi de două ori mai mare pentru celelalte victime. Ordinul nr. 00447 nu se va aplica doar „foştilor culaci” şi altor elemente enumerate de Ejov. Duşmanul e peste tot, nu mai există practic criterii pentru a-l scoate la lumină, a-l elimina. Aparatul represiv se ambalează rapid, antrenat de „lanţul” totalitar. La toate

eşaloanele de responsabilitate, fiecare încearcă să iasă în evidenţă pentru a fi pe placul Moscovei, mergând dincolo de ordinele şi dezideratele exprimate. „Întrecerea socialistă”, mult apreciată în industria sovietică pentru depăşirea normelor de producţie, devine regulă a cekiştilor în depăşirea cotelor de execuţii. Arhivele sovietice au păstrat documente care ne permit să ne facem o idee despre felul în care se hotăra în acea perioadă soarta condamnaţilor. Raportul unui locotenent NKVD reproduce chiar cuvintele rostite de un şef regional al poliţiei politice din Tomsk, în decembrie 1937: „Partidul şi guvernul au hotărât să prelungească activitatea troicii până la 1 ianuarie 1938. […] Vă dau trei zile pentru «planul de colectare», apoi creşte-ţi ritmul şi terminaţi dosarele rapid. «Spargeţi lemnele» – adică obţineţi mărturisirile, dar dacă nu reuşiţi, nu-i nimic, puneţi în dosarul celor care n-au mărturisit două mărturisiri ale celor care au mărturisit, şi e-n regulă. Nu vă impun nicio limită în privinţa vârstei arestaţilor, pot fi şi bătrâni. Ce ne trebuie este să creştem ritmul, fiindcă vecinii noştri din Ural ne-au luat-o înainte. […] Fiecare instructor să rezolve cel puţin 7 – 10 cazuri pe zi – şi vă repet ăsta e un minim, la Stalinsk şi la Novosibirsk, băieţii noştri cel mai slab calificaţi dau 12 – 15 cazuri pe zi. Cine lucrează bine va primi o gratificaţie în bani, şi în general nimeni nu va rămâne nerăsplătit. Să vă intre bine în cap, o serie întreagă de comitete orăşeneşti ale NKVD – Kemerovo, Prokopievsk, Stalinsk – v-au luat-o înainte şi vă pot depăşi.”[332]

Alte documente vorbesc despre „frivolitatea” cekiştilor în munca lor macabră: „Când cu turneul făcut în Extremul Orient, în iulie 1938, Frinovski a luat cu el teancuri de «albume» 2 cu mii de condamnaţi, punându-i

332 Arhivele de Stat ale Federaţiei Ruse, f. 8131, i. 3a, d. 329, pp. 18-19. a. Lev Frinovski era adjunctul lui Ejov la conducerea NKVD; „albume“ li se spunea listelor de arestaţi.

pe Listenburg, Lulov şi Uşakov să-şi arunce un ochi. Citirea albumelor se făcea în jurul unor mese stropite din belşug şi cu muzică la gramofon.

Listenburg, Lulov şi Uşakov se luau la «întrecere» cine prelucrează cel mai mare număr de note. În general, notele nici nu erau citite, responsabilii se mulţumeau să pună peste tot R1. Astfel, pe parcursul călătoriei cu trenul, toate albumele au fost prelucrate şi trimise la Moscova cu un curier special pentru executarea sentinţelor.”[333] în timpul turneului său în Extremul Orient, Frinovski a trimis astfel circa douăzeci de mii de „note”, adică tot atâtea vieţi sacrificate. Inutil să analizeze în detaliu, ordinul vine de sus. „Mai bine suferă zece oameni nevinovaţi decât să scape un spion, a spus Ejov. Când tai lemne, mai sar şi aşchii!”[334] Evocând această epocă sumbră, în care oricine putea dispărea în labirintul represiunii, Nikita Hruşciov va vorbi mai târziu despre „maşina de tocat came”.[335]

N-a fost vorba însă de niciun derapaj, Marea Teroare a fost controlată de la un capăt la celălalt de către cele mai înalte foruri ale partidului-stat, de către Stalin personal. În momentul lansării ordinului de operaţiuni nr. 00447, Politbiuroul a alocat fondurile necesare punerii sale în aplicare. Şaptezeci şi cinci de milioane de ruble au fost deblocate pentru „acoperirea cheltuielilor excepţionale legate de punerea în execuţie a operaţiunii, din care 25 de milioane pentru transportul elementelor trimise în lagăr pe calea ferată”[336]. Potrivit registrelor Kremlinului în care

---

333 De la Rastreliat, în rusă „a împuşca“.

334 Apud Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, ed. cit., p. 236 [ed. rom. cit., p. 188 - n. tr.].

335 Michel Heller şi Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, ed. cit., p. 260.

336 Arhivele prezidenţiale ale Federaţiei Ruse, f. 3, i. 58, d. 212, pp. 52-54.

erau înregistrate persoanele care intrau la Stalin, Ejov a fost primit de *Vojd* în această perioadă de 306 ori, adică în total 900 de ore de convorbiri, în cursul cărora s-au discutat detaliile operaţiunilor. Toate „suplimentările" de execuţii faţă de cotele prevăzute iniţial, cerute de responsabilii regionali din NKVD sau din partid, au fost supervizate şi aprobate fie de Stalin, fie de Politbiuro, fie de Ejov, dar nu fără acordul Vb/d-ului. La mijlocul lui august 1937, şeful NKVD din Omsk adresează, de pildă, o cerere de „suplimentare" către Lubianka: „Am arestat în regiunea Omsk 5.444 indivizi din categoria întâi, am confiscat 1.000 de arme. Vă solicit să daţi instrucţiuni privitoare la cererea adresată în depeşa mea nr. 365 de a creşte cota pentru categoria întâi până la 8.000". Stalin scrie pe marginea telegramei: „Tov. Ejov. Aprob o creştere a cotei până la 8.000."[337] în cursul singurei reuniuni a Politbiuroului din 15 octombrie 1937, conducerea aprobă o „suplimentare" de peste 120.000 de „elemente de reprimat", din care 63.120 în categoria întâi şi 57.200 în categoria a doua.[338] Numărul execuţiilor este de asemenea stabilit la cel mai înalt nivel. La 12 noiembrie 1938, de pildă, Stalin şi Molotov contrasemnează un borderou pe care figurează 3.167 de persoane ce trebuie împuşcate. De-a lungul întregii perioade a Marii Terori, cei doi lideri au semnat 383 de liste de nume clasificate în rubrici: „generale", „militare", „NKVD", „soţii de duşmani ai poporului" etc.1

Organizarea masacrului e meticuloasă, pe cât poate fi în birocraţia sovietică deja înfloritoare în acea perioadă. Fiecare caz este rezumat într-o notă în care figurează starea civilă a condamnatului, capul de acuzare şi sentinţa.

337 Arhivele prezidenţiale ale Federaţiei Ruse, f. 3, i. 58, d. 212, p. 876.

338 Arhivele centrale ale Serviciului de Contraspionaj şi Securitate (Federaţia Rusă), f. 3, i. 5, d. 197, pp. 129-131.

Notele sunt bătute la maşină într-un album special. Când se umple, acesta e trimis prin curier la sediul NKVD de la Moscova, unde fiecare notă e adnotată de un înalt funcţionar. Sporirea neîncetată a cotelor sfârşeşte totuşi prin a sufoca sistemul, astfel că în septembrie 1938 se ia decizia desfiinţării albumelor, a listelor de condamnaţi, pentru a accelera ritmul execuţiilor şi deportărilor. Detaliile „anexe" nu scapă însă nimicitorilor de vieţi. La 5 iulie 1937, Politbiuroul ordonă NKVD-ului să „interneze toate soţiile trădătorilor condamnaţi [...] în lagăre pentru perioade de cinci până la opt ani" şi să dea copiii mai mici de 15 ani în îngrijirea statului. La 15 august, Ejov decretează trimiterea în orfelinate a copiilor în vârstă de 1 – 3 ani, în vreme ce copiii „periculoşi din punct de vedere social, în vârstă de 3 la 15 ani, pot fi închişi"[339][340]. Circa un milion de copii au fost trimişi din oficiu în orfelinate la sfârşitul anilor 1930, dintre care unii nu şi-au mai văzut niciodată mamele, iar alţii abia douăzeci de ani mai târziu. Tot la 15 august 1937, o circulară secretă a NKVD precizează că „ansamblul bunurilor indivizilor arestaţi (cu excepţia hainelor neapărat trebuincioase, a unei perechi de încălţări şi a unui set de cearşafuri pe care arestatul le putea lua cu el) se confiscă. Apartamentele celor arestaţi se confiscă"[341]. La festivităţile de aniversare a douăzeci de ani de la lovitura de stat din octombrie, la 7 noiembrie 1937, în „Sala Sfânta Ecaterina" din Kremlin, Stalin toastează pentru reuşita Marii Terori: „Vom elimina toţi duşmanii statului şi popoarelor URSS, îi vom elimina pe ei,

339 Robert Conquest, Staline, ed. cit, p 221.

340 Apud Marc Jansen si Nikita Petrov, Stalin's Loyal Executioner: People's Co- missar Nikolai Ezhov, Hoover Institution Press, 2002, p. 100.

341 Apud Nicolas Werth, L'Ivrogne et la Marchande de fleurs, ed. cit, p. 143.

dar şi familiile lor şi pe urmaşii lor! declară el mândru. Ridic paharul pentru exterminarea finală a tuturor duşmanilor şi a tuturor urmaşilor lor.”[342]

La ordinul lui Stalin, nicio statistică privitoare la victimele represiunii nu este comunicată în timpul Marii Terori, şi de altminteri nici după. Încă o dată, puterea sovietică nu cultivă secretul din pricina unei conştiinţe vinovate, ci doar pentru a teroriza şi mai tare populaţia. Tăcerea rămâne un element esenţial al arbitrarului. Nimeni nu ştie nici unde, nici cum, nici de ce se fac arestări. Toţi trăiesc şi trebuie să trăiască sub teroarea de a fi lovit la rândul lui de braţul orb al partidului-stat. Poporul se hrăneşte cu zvonuri şi temeri, ceea ce nu face decât să sporească neliniştea generalizată. Numai şefii regionali ai partidului şi ai NKVD, adică înjur de două sute de persoane în toată ţara, sunt destinatarii ordinelor scrise la Moscova, iar aceştia le transmit de cele mai multe ori prin viu grai subordonaţilor în vederea execuţiei. Ordinul nr. 00447 NKVD, care a dat semnalul de începere a Marii Terori, preciza că ansamblul operaţiunilor trebuie să aibă loc „în cel mai mare secret privind atât locul, cât şi dataa. Conform instrucţiunilor trimise de Lev Frinovski, adjunctul lui Ejov, responsabililor regionali la 8 august 1937, condamnaţii la moarte nu trebuie să ştie ce soartă îi aşteaptă: „Informaţi doar condamnaţii din categoria a a-a despre sentinţa aplicată. Nu trebuie informaţi indivizii din categoria întâi. Repet, nu trebuie informaţi”. 1

EXECUŢII ÎN SECRET

Directiva adresată de şeful NKVD din regiunea Kuibîşev căpitanului din Securitatea de Stat Korobiş în responsabil cu „operaţiunile de reprimareraionul Ulianovsk: a august 1937. Strict secret.

Pregătiţi un loc secret, dacă e posibil într-o pivniţă a clădirii NKVD, unde vor fi executaţi condamnaţii la moarte.

342 Ibid., p. 141.

Trupurile vor fi îngropate într-o groapă comună săpată dinainte într-un loc secret. Transportul trupurilor va trebui efectuat exclusiv cu vehicule din dotarea NKVD.

Veţi semna certificatul individual de execuţie într-un singur exemplar. Aceste certificate vor fi trimise la fiecare cinci zile în plic sigilat şi în pachet separat special numai prin curier NKVD şefului departamentului 8 (înregistrări statistice) al Securităţii de Stat de la Direcţia regională a NKVD.

Sunteţi personal răspunzător de secretul absolut privind locul, data, ora şi metodele de execuţie.

La primirea acestui document, veţi trimite lista personalului NKVD autorizat să ia parte la procesul de execuţie. În niciun caz nu veţi apela la funcţionari obişnuiţi de miliţie, nici la militari. Toate persoanele implicate în transportarea trupurilor şi în săparea şi umplerea gropilor vor semna un angajament special de păstrare a secretului, a cărui divulgare se pedepseşte cu arestare imediată.

Citat de Nicolas Werth, L'Ivrogne et la Marchande de fleurs.

Tallandier, 2009, p. 93.

Ca un amănunt, Nikolai Ejov a mers până la indicarea câtorva tipuri de arbuşti care trebuiau plantaţi deasupra gropilor comune.[343][344]

Marea Teroare nu cruţă nici Gulagul. Ordinul NKVD nr. 00447 din 30 iulie 1937 prevede executarea a 10.000 de deţinuţi condamnaţi la muncă silnică şi deja închişi. La 5 august, Frinovski trimite o circulară secretă conducătorilor principalelor lagăre de concentrare, cu cota de împuşcaţi pe care trebuie s-o îndeplinească fiecare: 800 pentru ansamblul concentraţionar Marea Baltică-Marea

343 Arhivele Centrale ale Serviciului de Contraspionaj şi Securitate (Federaţia Rusă), f. 3, i. 4, d. 16, p. 6.

344 Marc Jansen şi Nikita Petrov, Stalin's Loyal Executioner: People's Commissar Nikolai Ezhov, 1895-1940, ed. cit., p. 225.

Albă, 800 pentru Siblag, 500 pentru Vorkuta, 300 pentru Norilsk.1 Aceste cifre sunt rapid depăşite: în total între 30.000 şi 40.000 de *zek-i* au fost împuşcaţi în anul de după emiterea ordinului. Afluxul masiv de noi deportaţi, cei din categoria a doua, perturbă lagărele. Populaţia Gulagului trece de la 1, 1 milioane la 2 milioane în mai puţin de doi ani. Primirea noilor condamnaţi frânează producţia, mai mică cu 30% faţă de plan în 1938. Condiţiile de transport şi de trai din lagăre provoacă o nouă hecatombă umană, un deţinut din şase moare în această perioadă, adică circa 240.000 de persoane.[345] Lagărele din Gulag devin mai degrabă locuri ale morţii decât ale reeducării prin muncă. Mulţi deţinuţi mor din pricina accidentelor, dar simt şi omorâţi, storşi, măcelăriţi în chip deliberat. „Pentru a ajunge dintr-un bărbat tânăr şi sănătos, aflat la începutul carierei de spălat în aerul rece şi tare, un «muribund» amărât, e nevoie de numai 20 – 30 de zile cu 16 ore de muncă pe zi, fără zile libere, la care se adaugă înfometarea continuă, îmbrăcămintea formată doar din zdrenţe, nopţile cu minus 15 grade într-un cort de pânză plin de găuri […]. Din brigăzile întregi de oameni care au început sezonul mineritului de aur, nu avea să supravieţuiască nici măcar o persoană, cu excepţia brigadierului, a infirmierului şi a câtorva dintre prietenii apropiaţi ai brigadierului.”[346]

Marea Teroare i-a permis puterii sovietice să treacă la o epurare etnică pe scară largă, despre care multă vreme nu s-a ştiut nimic fiindcă şi ea s-a desfăşurat în cel mai mare secret. La şedinţa Politbiuroului din 20 iulie 1937, respectiv cu zece zile înaintea lansării „Operaţiunii Culac”, Stalin a scris o scurtă directivă cu următorul

345 Arhivele de Stat ale Rusiei pentru Istoria timpului prezent, fondul Comisiei Şevnik (care a anchetat între 1961 şi 1963 represiunea politică din perioada lui Stalin), d. 3, pp. 67-69.

346 Apuci Anne Appelbaum, Goulag, ed. cit., p. 143 [ed. rom. cit., p. 137 - n. tr.].

conţinut: „Arestaţi în toate regiunile pe toţi germanii care lucrează în uzinele noastre militare, semimilitare şi chimice, în centralele noastre electrice şi pe şantierele de construcţii.”[347] Cinci zile mai târziu, ordinul este transmis direcţiilor regionale ale NKVD.[348] A venit apoi rândul polonezilor, următoarea ţintă a regimului. La 11 august 1937, un nou ordin secret de la Lubianka privitor la „contingentele naţionale” anunţă trecerea la „lichidarea totală a reţelelor de spioni şi terorişti ai Organizaţiei militare poloneze, infiltraţi în industrie, transporturi şi agricultură”.[349] A treia „operaţiune naţională”, declanşată în septembrie, îi vizează pe „harbinieni”, foşti impiegaţi şi muncitori ai Companiei de Căi Ferate din China orientală, cu baza la

Harbin, oraş în Manciuria, repatriaţi pe teritoriul rus după cedarea liniei ferate către Japonia.1 în octombrie Moscova îi atacă pe „imigranţi, oricare ar fi motivele, datele şi împrejurările trecerii lor în URSS”[350][351]. În decembrie sunt declanşate „operaţiunile” letonă, finlandeză, grecească, românească, estoniană şi altele. Aceste „operaţiuni naţionale” nu sunt supuse cotelor, arestările privesc categorii întregi de indivizi. În cazul polonezilor, de exemplu, se cere neutralizarea tuturor celor suspectaţi a aparţine de o fantomatică „Organizaţie

347 E vorba despre germanii de pe Volga, stabiliţi în Rusia din secolul al XVIII-lea.

348 Arhivele Prezidenţiale ale Federaţiei Ruse, f. 3, i. 58, d. 253, pp. 143-146.

349 Apud Nicolas Werth, L’Ivrogne et la Marchande de fleurs, ed. cit, p. 129.

350 Arhivele prezidenţiale ale Federaţiei Ruse, f. 3, i. 58, d. 254, pp. 223-228.

351 Apud Nicolas Werth, L’Ivrogne el la Marchande de fleurs, ed. cit., p. 133.

militară poloneză”, adică toţi foştii prizonieri de război polonezi rămaşi în URSS după războiul dintre cele două ţări din 1920 – 1921, dar şi refugiaţii politic, membrii fostului Partid Socialist Polonez şi „naţionaliştii” din regiunile cu comunităţi poloneze numeroase. Instrucţiunile sunt suficient de vagi pentru a putea fi interpretate, pe teren, după bunul-plac al cekiştilor însărcinaţi să îndeplinească ordinele Moscovei. Dosarele sunt grosolan încropite şi apoi trimise forurilor conducătoare, care nu le acordă prea mare atenţie de vreme ce roata terorii tot se învârteşte.

CUM SE FABRICĂ „SPIONI”.

Mărturia lui A.V. Kuzneţov, şef al raionului Kunţevo.

3 februarie 1939

Petrov (locotenent din Securitatea de Stat la Lubianka) m-a întrebat ce materiale aveam în raionul meu despre naţionali. I-am răspuns că n-aveam nimic. La care Petrov mi-a zis să caut în întreprinderi, în birourile de informaţii [însărcinate cu înregistrarea locuitorilor dintr-un cartier – *n.a.*] şi în general la toate unităţile administrative care au registre, liste de naţionali şi, pornind de la aceste liste, să emit mandate de arestare, înscriind sistematic pentru fiecare acuzaţia de spionaj. Apoi mi-a dat o cifră minimă de indivizi care trebuiau arestaţi în primă instanţă. Când am obiectat că în cursul urmării penale riscăm să avem dificultăţi în a alimenta acuzaţia de spionaj, Petrov mi-a zis: „Scrieţi voi protocolul, închipuiţi-vă în funcţie de locul de muncă al individului ce tip de spionaj putea desfăşura, sau acuzaţi-l de acte de diversiune. Daţi-i drumul, nu vă temeţi, n-o să căutăm nod în papură. Dacă individul nu vrea să semneze protocolul, bateţi-l până semnează”. […] Aşa am şi procedat: naţionalii din raionul Kunţevo erau arestaţi în funcţie de listele culese şi întocmite în întreprinderi şi în administraţie. Grupam oamenii care lucrau în aceeaşi întreprindere într-o

organizaţie contrarevoluţionară şi le lipeam acuzaţii în funcţie de activitatea întreprinderii; astfel, la o întreprindere de apărare, venea firesc acuzaţia de spionaj şi sabotaj.

Mărturia lui P Zaharov, raionul Kunţevo

După ce i-am găsit pe „naţionalii" potriviţi, am revenit la Sorokin şi i-am spus că am prelucrat toată pepiniera. Sorokin mi-a tras o săpuneală şi m-a întrebat dacă avem în raionul meu ruşi sau evrei care au trăit în Germania, în Polonia sau în altă ţară străină. I-am zis că erau mulţi. Atunci Sorokin mi-a zis: „Putem să facem şi din ei nemţi sau polonezi, numai că totul trebuie făcut cu grijă, ca să nu ne prindă". Dacă am primit aprobarea şefului, ne-am apucat cu Karetnikov să aplicăm metoda: în mandatele de arestare, în protocoalele de la interogatorii şi în alte acte de urmărire penală, dacă individul era rus sau evreu, dar trăise în Polonia, scriam că e polonez, dacă locuise în Letonia, scriam că e leton.

Mărturii publicate în culegerea *Butovskii Poligon* (*Poligonul de la Butovo*), Moscova, 2003, trad. În Nicolás Werth, *Llvrogne et la Marchande de fleurs*, ed. cit., pp. 198 – 199.

Paşaportul intern, obligatoriu începând din 1932, în care figurau originea socială a titularului, legăturile de familie, antecedentele politice, facilitează vânătoarea de duşmani „naţionali". O circulară a NKVD din aprilie 1938 ordonă ca originea „naţională" a titularului – rus, ucrainean, polonez, evreu, kazah etc. – să nu mai fie înscrisă doar pe baza declaraţiei solicitantului. Fiecare cetăţean e obligat să aducă dovada originii naţionale sau etnice a părinţilor, sub sancţiunea lipsirii de documentul indispensabil călătoriei prin ţară. Între iulie 1937 şi noiembrie 1938, au fost arestaţi 335.513 „duşmani naţionali", din care 73, 6% au fost împuşcaţi, proporţie mai mare decât în „Operaţiunea Culac". „Polonezii" dau cel

mai important contingent de victime – 134.159, din care 80% condamnaţi la moarte. Când Ejov îl informează despre campania „antipoloneză”, Stalin se arată entuziasmat: „Excelent! Continuaţi să săpaţi, să curăţaţi şi să eliminaţi infecţia asta poloneză. Lichidaţi-o complet în numele intereselor URSS.”[352]

Aceste „operaţiuni naţionale” pot fi puse pe seama paranoiei lui Stalin, înclinat să vadă duşmani pretutindeni, ca şi pe seama „presimţirilor” lui menite să prevină viitorul conflict cu puterile Axei, Germania nazistă şi Japonia imperială. Populaţiile cele mai afectate de teroare se află la graniţele URSS, şi se poate închipui că Stalin a curăţat terenul pentru a evita apariţia unei „coloane a cincea” în momentul confruntării. Lucrul e poate adevărat pentru nemţii de pe Volga, pentru „harbinieni”, la rigoare şi pentru polonezi, dar nu şi pentru alte popoare de la periferia Rusiei (nu a URSS, nuanţa e importantă) atinse de epurarea etnică, precum kazahii (deja decimaţi de foametea din 1932), popoarele din Caucaz sau uzbecii. Acestor ani de Mare Teroare le corespunde o „deznaţionalizare” a republicilor integrate în Uniunea Sovietică. PC Ucrainean este decapitat de conducerea sa autohtonă, la fel în Uzbekistán, în partidele kazah, armean, georgian. Epurările afectează întregul aparat al partidului-stat din aceste ţări. La sfârşitul deceniului, Moscova reuşise să-şi impună cadrele, ceea ce corespunde unei forme de rusificare. Stalin, caucazian de origine, îşi însuşeşte cauza „marii Rusii”, aşa cum se temuse Lenin în momentul „chestiunii gruzine”. În fond, *Vojd-ul* este partizanul unui naţional-comunism sub flamura Moscovei.

Când, spre sfârşitul anilor 1920, Sultan Galiev a visat să înfiinţeze un stat socialist islamic cu turcofonii din Asia Centrală, asociat URSS, Stalin a dat ordin să fie lichidat

352 Raport al lui Ejov către Stalin din 14 septembrie 1937, Arhivele Prezidenţiale ale Federaţiei Ruse, f. 3, i. 58, d. 254, pp. 173-178.

împreună cu partizanii lui. „Omorâţi-i pe toţi porcii ăştia”, a scris el pe marginea documentului, ordonând execuţia lor. Ordinul era înadins dispreţuitor faţă de musulmani. „Foarte important. Trebuie trecut cu mătura de fier peste republicile Udmurtia, Mari, Ciuvaşă şi Mordovia”, îi ordonă el cu dispreţ lui Ejov în septembrie 1937. Pentru „popoarele mici” ale Uniunii, „socialismul într-o singură ţară”, lozinca stalinistă din 1924, înseamnă dreptul de a trăi sub călcâiul partidului-stat de la Moscova. Marea Teroare n-a urmărit doar zdrobirea populaţiilor, ci şi a naţiunilor ce compun Uniunea, ceea ce o aseamănă cu o vastă epurare etnică.

ORDINELE SECRETE ALE MARII TERORI: UN BILANŢ

Ordinele de operaţii ale NKVD, inspirate direct de Stalin, au cadenţat cele paisprezece luni scurse între 30 iulie 1937 şi 1 noiembrie 1938.

— Ordinul de operaţiuni nr. 00447 dbi 3° iulie 1937, vizându-i pe „culacii” care şi-au ispăşit pedeapsa sau au evadat din Gulag, pe clerici şi credincioşi, pe foştii membri ai partidelor necomuniste, pe criminali şi în general pe „oamenii trecutului”, a autorizat arestarea a 767.397 persoane, din care 386.798 împuşcaţi.

— Ordinul de operaţiuni nr. 00486 din 15 august 1937, trasat de Biroul Politic în 5 iulie 1937, a autorizat arestarea a peste 18.000 de soţii ale „duşmanilor poporului” şi 25.000 de copii de peste 15 ani.

— Ordinul de operaţiuni nr. 00439 <hn a5 iune *937 vizându-i pe nemţii care lucrau în URSS şi pe cetăţenii sovietici care au avut relaţii du Germania, adică în total 68.000 de persoane arestate, din care 42.000 au fost executate.

— Ordinul de operaţiuni nr. 00485 din 11 august 1937, vizându-i pe toţi cetăţenii sovietici care au avut relaţii cu Polonia sau pe polonezii din URSS, adică în total

140.000 de persoane arestate, din care 110.000 au fost executate, inclusiv majoritatea conducătorilor şi activiştilor Partidului Comunist Polonez refugiaţi în URSS, al căror partid a fost oficial dizolvat de Comintern în august 1938.

— Ordinul de operaţiuni nr. 00593 din 20 septembrie 1937, vizându-i pe cetăţenii sovietici originari din Herbin, întorşi din Manciuria în URSS după reglementarea problemei căilor ferate din estul Chinei, în 1935, cu Japonia. 25.000 de persoane au fost arestate.

Din august până în octombrie 1937, NKVD a deportat de la graniţele din Extremul Orient în Kazahstan peste 170.000 de coreeni.

La 31 ianuarie 1938, Biroul Politic a autorizat NKVD să-şi extindă acţiunile cu operaţiunile letonă, estoniană, grecească, românească, finlandeză, chineză, bulgară şi macedoneană. La 1 august 1938, Biroul Politic a autorizat NKVD să-şi extindă acţiunile cu operaţiunea afghană. Thtalul victimelor înregistrate în aceste „operaţiuni naţionale” se ridică la 335.513 persoane arestate, din care 247.157 executate.

La 19 septembrie 1937, Biroul Politic a autorizat NKVD să intervină în Mongolia exterioară, ceea ce a dus în patru luni la arestarea a 19.728 de „uneltitori”, din care 7.814 lama, 322 de proprietari feudali, 300 de oficiali ministeriali, 180 de responsabili militari, din care 6.311 erau deja împuşcaţi la 31 martie 1938.

În paralel, Stalin a semnat personal 383 de liste trimise de Ejov, privind peste

44. O de membri ai Partidului Comunist şi ai aparatului de stat, din care

39. O au fost executaţi, ceilalţi fiind deportaţi.

Stéphane Courtois, *Communisme et Totalitarisme*, Perrin/Ifempus, 2009, p. 149.

Marea Teroare se încheie aşa cum a început, printr-o

rezoluţie secretă a Politbiuroului adoptată în 17 noiembrie 1938, semnată de Stalin pentru partid şi de Molotov pentru guvern. În total, în şaisprezece luni, circa 750.000 de persoane au fost executate în secret şi îngropate pe timp de noapte, adică o medie de 1.600 de execuţii pe zi. E cel mai mare masacru comis de un stat în Europa pe timp de pace. Pe de altă parte, în timpul celor şaisprezece luni, 800.000 de cetăţeni sovietici au fost condamnaţi la muncă silnică şi trimişi în lagăr. Punând capăt masacrelor, rezoluţia Politbiuroului salută operaţiunile: „Curăţirea ţării de toate aceste elemente a jucat un rol pozitiv în consolidarea socialismului, Ar fi totuşi greşit să credem că această curăţire a URSS de toţi spionii, sabotorii şi teroriştii s-a terminat. Astăzi trebuie să ne continuăm fără milă lupta împotriva tuturor duşmanilor URSS, recurgând la metode mai eficiente şi mai perfecţionate.”[353] O lună mai târziu este introdusă cartea de muncă prin care sunt luaţi în evidenţă toţi lucrătorii din ţară, apoi urmează, în 1940, fixarea de locul de muncă, sfârşind prin a paraliza populaţia, într-un deceniu, puterea i-a exterminat pe ţăranii liberi şi i-a înregimentat pe supravieţuitori în colhozuri, a curăţat ţara de toate „impurităţile” – politice, sociale, etnice –, a fixat populaţia la locul de reşedinţă şi la locul de muncă. La capătul a şase ani, Stalin a realizat partea esenţială a proiectului totalitar comunist. Marea Teroare s-a încheiat fiindcă nu-i mai era necesară puterii. Ea începea să devină chiar contraproductivă, antrenând o dezorganizare generală a ţării – infrastructuri monopobzate în vederea „operaţiunilor”, întreprinderi şi uzine destabihzate de arestări, sate pustiite de colectivizare. La sfârşitul anilor 1930, toţi indicatorii economici erau în scădere. Ne amintim că, după lansarea programului de „deculacizare” în 1929, Stalin fusese silit

353 Arhivele prezidenţiale ale Federaţiei Ruse, f. 3, i. 58, v. 6, pp. 85-87.

să facă o pauză din cauza rezistenţelor întâmpinate şi a daunelor produse. El a vorbit atunci despre „beţia succesului”, pentru a pune eşecul metodei pe seama zelului câtorva subordonaţi şi a salva partea esenţială: politica de colectivizare. Asaltul asupra satelor a fost reluat apoi cu şi mai multă înverşunare, ducând la exterminarea a milioane de ţărani, în special prin înfometare. De data asta, pentru a scuza caracterul contraproductiv al Marii Terori, Stalin recurge la un procedeu similar: denunţă vinovaţii din cadrul aparatului represiv. În rezoluţia Politbiuroului care pune capăt operaţiunilor, NKVD este acuzat de sabotarea muncii din neglijenţă, din comoditate sau chiar din grabă. Ejov este înlocuit cu Beria, ca o dovadă a faptului că acum Kremlin doreşte într-adevăr să schimbe foaia. Probabil că *Vojd-ul* ar fi continuat teroarea mai târziu, aşa cum a făcut în 1930, pentru a desăvârşi acea „construcţie a socialismului” care se confundă cu proiectul totalitar. Conjunctura internaţională nu i-a lăsat timp.

Împrejurările au servit multă vreme drept explicaţie pentru Marea Teroare. Creşterea pericolelor în Orient odată cu presiunea japoneză în

Manciuria, agitaţia Germaniei naziste la graniţele URSS, neîncrederea democraţiilor occidentale faţă de regim sunt tot atâtea motive care l-ar fi putut obliga pe Stalin să fie ferm, pentru a pregăti mai bine statul în faţa furtunilor ce stăteau să vină. Prăbuşirea guvernului republican în Spania a confirmat pesemne în ochii lui Stalin pericolul unei „coloane a cincea”. O jumătate de secol mai târziu, bătrânul Molotov va apăra această poziţie: „Anul 1937 a fost necesar […], restul duşmanilor de toate orientările au continuat să existe, şi în faţa pericolului ameninţător al agresiunii fasciste ei se puteau uni. Suntem îndatoraţi anului 1937, pentru că noi în timpul războiului nu am avut coloana a cincea”. 1 Altă explicaţie

ar fi că violenţa abătută asupra ţării corespunde unei voinţe a regimului de a o moderniza cu orice preţ. Pentru a promova o industrie şi o economie performantă, trebuiau eliminate structurile perimate, mai ales la ţară. Se ştie că mâna de lucru eliberată de colectivizare nu s-a transformat deloc într-un nou proletariat, ci s-a alăturat armatei de sclavi, de *zek-i*, din lagărele de concentrare. Marea Teroare a urmărit exclusiv să îndeplinească două funcţii ale proiectului comunist, una cu caracter politic, cealaltă cu caracter ideologic. Boris Pastemak scria că „neînchipuita cruzime" a terorii poate fi înţeleasă ca o urmare a usturătorului eşec al colectivizării pe care puterea nu-l putea accepta.[354] Pentru istoricul Martin Malia, tragedia este explicată de eşecul global al regimului: „Nu întâmplător teroarea de masă a început în 1936, imediat după proclamarea victoriei socialismului, scrie el. Până atunci, socialismul era doar un orizont, iar imperfecţiunile sistemului puteau fi socotite vremelnice. Odată cu încheierea colectivizării şi cu naţionalizarea, socialismul dispunea în sfârşit de marile sale instrumente, dar rezultatele morale şi materiale mult aşteptate nu veniseră încă, dimpotrivă: întreaga întreprindere nu dusese decât la un sistem complex de aservire, cuplat cu penuria. Pentru ca regimul să poată continua să funcţioneze, această contradicţie trebuia negată. Iar cea mai bună cale de a o nega era ca defectele evidente ale socialismului să fie imputate unei gigantice conspiraţii de «trădători» şi «sabotori»".[355] Marea Teroare a fost o piesă de teatru sângeroasă pusă în scenă în vederea găsirii de vinovaţi pentru eşecul socialismului. Funcţia sa ideologică a fost deja subliniată, ea ţine de logica sistemului. La

354 Félix Tfchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 306 [ed. rom. cit., p. 437 - n. tr.].

355 Martin Malia, L'Occident et l'énigme russe, Le Seuil, 2003, p. 338.

plenara de partid ţinută înainte de declanşarea Marii Terori, Stalin a explicat-o: „Cu cât vom progresa, cu cât succesele noastre vor fi mai mari, cu atât rămăşiţele claselor exploatatoare învinse vor fi mai aţâţate, cu atât lupta de clasă va căpăta forme mai ascuţite, iar statul socialist va fi mai ponegrit.”[356] Dacă lupta de clasă este o dovadă a vitalităţii socialismului, e limpede că, cu cât sistemul are mai multe eşecuri, cu cât bate mai mult pasul pe loc, cu atât lupta de clasă devine mai necesară pentru a induce ideea înaintării sale irezistibile. Regimul îşi inventează aşadar întruna noi duşmani pentru a demonstra dinamismul sistemului care, prin chiar succesul său, se confruntă cu noi opozanţi şi aşa mai departe. Lupta de clasă este deopotrivă mărturia înaintării pe calea socialismului şi instrumentul său.

Călăii voluntari ai lui Stalin

În plină desfăşurare a colectivizării, în momentele de vârf ale rechiziţiilor forţate, deportărilor în masă şi foametei organizate, mii de ţărani disperaţi s-au întors către şeful statului sovietic, Mihail Kalinin, pentru a-l informa despre tragedia care avea loc şi a-i cere ajutorul. „Tovarăşe Kalinin, dragul nostru tătuc al întregii Rusii, trimiteţi repede un reprezentant – sună rugămintea unuia dintre ei –, ca să facă o adunare şi să afle ce se petrece cu-adevărat la noi, cum suferă poporul sub jugul comuniştilor, ca să pună ordine până nu-i prea târziu. E clar pentru toată lumea că şefii de aici sunt rupţi de puterea sovietică”. Altul scrie: „Dragă Kalinuşka, […] văd că lecţiile trecutului nu ţi-au fost de niciun folos. Te-ai lăsat dus de nas de căpcăunul Stalin, care e pe cale să înhaţe tot cu labele lui mari şi să ducă ţara la pieire”. 1 Mitul „bunului ţar „este o moştenire din vechiul regim. Distincţia între binele sovietic şi răul comunist, între blajinul preşedinte Kalinin şi maleficul secretar general Stalin, dovedeşte că

356 RTHIDNI, f. 17, i. 2, d. 612, p. 8.

poporul habar n-are cum funcţionează regimul şi că n-a înţeles nimic din nenorocirea care s-a abătut asupra lui. Lipsiţi de orice speranţă[357][358], oamenii trebuiau totuşi să păstreze o ultimă licărire de credinţă în izbăvire, agăţându-se de ideea că există undeva un conducător înţelept care într-o bună zi va veni să pună capăt coşmarului. În imaginarul popular, Kalinin, fiu de ţărani, fost muncitor, numit preşedinte (titlu pur onorific) încă din 1919, joacă rolul „bunului ţar". Leninist din prima clipă, bolşevic cu state vechi, membru al Politbiuroului, el este de fapt un slujitor credincios al partidului şi un devotat executant. Mihail Kalinin, care va ocupa postul de şef al statului până la moartea sa, în 1946, a ratificat toate ordinele lui Stalin, fără nicio tresărire de conştiinţă.

Alţii au crezut că „ţarul cel bun" era întrupat în persoana *Vojd-ul-ului* însuşi. „Nimeni nu-i spune nimic lui Stalin", se plângea Meyerhold înainte de a dispărea şi el cu totul în acţiunea de epurare. Întâlnindu-se cu Ehrenburg pe stradă, într-o seară de iarnă cu ninsoare, scriitorul Boris

Pastemak a exclamat: „De s-ar găsi cineva să-l prevină pe Stalin!" 1 Copleşit de strigăte de ajutor, de cereri de graţiere, de memorii, Politbiuroul decide în cele din urmă, la propunerea lui Stalin, să interzică membrilor săi orice imixtiune în anchetele şi hotărârile Justiţiei". Unii lideri au reuşit totuşi să-şi scoată prietenii din situaţii dificile, dar întotdeauna pe ascuns, fără ştirea colegilor, căci dacă intervenţia lor se afla riscau ca NKVD să-i prindă iarăşi în plasă pe cei „scăpaţi ca prin miracol". Stalin a

357 Nicolas Werth, „Lettres paysannes à Kalinine, 1930", în De Russie et (Tailleurs: Mélanges Marc Ferro, Institut d'Etudes Slaves, 1995, pp. 233-243.

358 Acesta este titlul primului volum al memoriilor Nadejdei Mandelstam despre perioada stalinistă [în româneşte volumul a apărut sub titlul Fără speranţă, Polirom, Iaşi, 2003 - n. tr.].

respins însă sistematic cererile de graţiere. În momentul epurărilor din Armata Roşie, mareşalul Budionnîi a fost primit la Kremlin. Venea să pledeze cauza ofiţerilor săi arestaţi. Stalin îl aprecia pe acest militar dintr-o bucată, cu mustaţa lui răsucită, care făcuse minuni de vitejie în fruntea cavaleriei sale în timpul Războiului Civil de la începutul anilor 1920. „«Dacă aceştia sunt Duşmanul, cine a făcut Revoluţia? îl întreabă Budionnîi. Înseamnă că şi noi ar trebui să fim aruncaţi în închisoare!» «Ce vrei să spui, Semion Mihailovici?» a râs Stalin. «Eşti nebun?» L-a chemat înăuntru pe Ejov: «Budionnîi susţine că este momentul să ne arestezi.»” [359]Apropiaţii lui Stalin sunt încredinţaţi de temeinicia politicii urmate, dar dictatorului îi place să le pună la încercare convingerile şi loialitatea. Majoritatea celor din anturajul său au câte o rudă săltată în raziile ce aveau loc în acea perioadă. Bărbat crud şi cu o voinţă de fier, *Vojd*-ul nu suportă smiorcăiala. „Gratitudinea este o boală de câine”, i-a spus el brutal într-o zi lui Zinoviev, care-i reproşa ingratitudinea.[360] Pentru el, să fii hotărât înseamnă să ai capacitatea de a sacrifica totul în numele idealului. Fidelul Molotov n-a crâcnit când soţia lui a fost demisă din funcţia de comisar al poporului pentru industria pescuitului, în 1939, fiind apoi exilată pentru „deturnare de fonduri”. „Bunul” Kalinin tace mâlc când soţia lui e trimisă în Gulag pentru câteva nefericite vorbe scăpate la adresa regimului. Nici familia lui Stalin n-a scăpat de roata roşie, în ideocraţie, când e vorba de hotărârile partidului, nu încap favoritisme, regula li se aplică tuturor în numele transcendenţei sistemului.

FAMILIA LUI STALIN ÎN NĂVODUL MARII TERORI

Victime ale represiunii de partea Ekaterinei Semionova Svanidze (prima soţie a lui Stalin):

359 ApucL Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 225.

360 Ibid., p. 63 [ed. rom. cit., p. 61 - n. tr.].

1. Aleksandr Semionovici Svanidze, cumnatul lui Stalin. Membru al partidului din 1904 (pseudonim în partid: Alioşa Svanidze). Comisar al poporului pentru Finanţe în Georgia. Până în 1937, a lucrat la Comisariatul Poporului pentru Finanţe al URSS. Unul dintre cei mai apropiaţi prieteni ai lui Stalin. Acuzat de spionaj şi împuşcat.

2. Maria Anisimovna Svanidze, soţia lui A.S. Svanidze. Cântăreaţă. Arestată în 1937, condamnată la zece ani de închisoare. Moartă în exil.

3 – Ivan Aleksandrovici Svanidze, fiul lui A.S. Svanidze. Arestat ca fiu de „duşman al poporului”, revenit din exil în 1936.

4. Maria Semionovna Svanidze, cumnata lui Stalin. Arestată în 1937. Moartă în închisoare.

5. Iulia Isaakovna Djugaşvili, soţia primului fiu al lui Stalin, Iakov, arestată, liberată în 1943.

Victime ale represiunii de partea Nadejdei Sergheevna Alliluieva (a doua soţie a lui Stalin):

1. Stanislav Franţevici Redens, soţul cumnatei lui Stalin, comisar al poporului pentru afaceri interne în Transcaucazia, Kazahstan. Delegat la Congresele XV, XVI şi XVII ale partidului, membru al Comisiei Centrale de Control şi 2 d Comisiei Centrsde de Revizie *ale* partidului. Arestat în 1938 ca „duşman *al* poporului”, împuşcat în 1941.

2. Ivan Pa vio viei Alliluiev, fiul lui P.I. Alliluiev, unchi prin alianţă al lui Stahn. Membru de partid din 1920, redactor la revista *Agricultura socialistă*. Arestat în 1938 şi condamnat la cinci ani, liberat în 1940.

Alţi membri ai familiei lui Stedin, victime mad târzii *ale* represiunii:

1. Anna Sergheevna (Alliluieva) Redens, cumnata lui Stalin. Arestată în 1948, condeunnată la zece ani pentru spionaj. Liberată în 1954.

2. Xenia Aleksandrovna Alliluieva, cumnata lui Stalin. Arestată în 1947. Liberată în 1954.

3. Evghenia Aleksandrovna Alliluieva, soţia lui P.S. Alliluiev, unchi prin alianţă al lui Stalin, Arestată în 1948 şi condamnată la zece ani pentru spionaj, Liberată în 1954.

Dimitri Volkogonov, *Staline*, *triomphe et tragédie*, Flammarion, 1991, p. 250.

După moartea lui Stalin, liderii care au supravieţuit furtunii vor încerca să-şi explice comportamentul din timpul Marii Terori prin frica pe care ar fi inspirat-o *Vojd*-ul în cercul său. Supunerea la ordine, prin constrângere şi forţă, este un argument recurent prin care călăii îşi justifică participarea la crimele comandate de autoritate. De fapt însă, dacă mâna nu le-a tremurat niciun pic când au semnat condamnările la moarte, dacă braţul nu li s-a înmuiat când au trebuit să lichideze „duşmanul de clasă" nu e din pricina ameninţărilor care planau asupra lor, ci fiindcă au acţionat cu conştiinţa absolut împăcată. În timpul epurărilor din partid, mulţi dintre „vinovaţi" erau cunoscuţi în cercurile conducătoare, militaseră toţi împreună, simţiseră cu toţii beţia revoluţiei, îşi dovediseră reciproc fidelitatea faţă de dogme, şi totuşi au crezut în probele aduse despre tovarăşii arestaţi, aprobând apoi condamnarea lor. Au avut încredere în dosare de acuzaţie încropite fiindcă aveau nevoie să creadă. Nu laşitatea i-a făcut complici, ci credinţa. „Cum [...] să nu o semnezi [condamnarea la moarte] dacă, potrivit anchetei, [...] această persoană era un duşman?", se va justifica mai târziu Kaganovici.[361]

Din anturajul lui Stalin, unii par mai vinovaţi decât alţii, în orice caz mai activi, chiar dacă toţi şi-au mânjit mâinile cu sânge (uneori la propriu), căci Vb/d-ului îi plăcea să întreţină această complicitate în crimă care sudează oamenii mai trainic decât orice jurământ de

361 Ibid., p. 261 [ed. rom. cit., p. 207 - n. tr.].

credinţă. Lazar Kaganovici, pe care Stalin îl aprecia în mod deosebit, făcuse deja dovada că are pumnul de fier când s-a pus problema supunerii PC din Ucraina, înainte de a trece la exterminarea ţărănimii prin foametea din 1932 – 1933, la organizarea căreia a contribuit. Kaganovici n-a dat niciodată semne de slăbiciune. Înaintea unei şedinţe a Politbiuroului, Stalin i-a spus într-o zi: „Ştii că frate-tău Mihail [comisar al poporului pentru industria aeronautică] s-a înhăitat cu «dreapta». Avem date precise”. Şi Stalin îl priveşte ţintă, ca să vadă ce-i răspunde Kaganovici. „Trebuie procedat cu el conform legii”, răspunde acesta. Prevenit de fratele său, Mihail Kaganovici a ales să se sinucidă ca să nu treacă prin infernul care se anunţa.1 în timpul Marii Terori, Lazar Kaganovici a primit însărcinarea să conducă epurările în sectorul căilor ferate. S-a apucat de treabă cu entuziasm. A ordonat NKVD-ului să scape de „sabotorii troţkişti sau japonezi” din căile ferate. A semnat o listă cu 36.000 de condamnări la moarte. Au fost omorâţi atâţia muncitori feroviari, că secretarul lui Stalin, Poskrebîşev, a aflat într-o zi că o linie ferată a fost total paralizată din lipsă de personal.[362][363]

Viaceslav Molotov era cel mai fidel adjunct al lui Stalin din Politbiuro. Relaţiile dintre ei nu erau de prietenie, aşa cum erau cele dintre *Vojd* şi Kaganovici, dar Supremul Cârmaci (nume ce-i va fi în curând atribuit lui Stalin) aprecia că Molotov e un comunist muncitor, ascultător, devotat. Discipolul nu şi-a trădat niciodată stăpânul. Până în ultima clipă s-a înfăţişat ca un stalinist de prim rang, aşa cum a făcut-o în dialogurile cu biograful său, în care apare ca un dinozaur politic provenind dintr-o

362 Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, ed. cit., p. 189.

363 Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, ed. cit., p. 257 [ed. rom. cit., p. 204 - n. tr.].

lume revolută.[364] Iată un comunist care n-a ştiut niciodată ce e remuşcarea. Pe adevăratul său nume Skriabin, aidoma cu al compozitorului, al cărui văr este, Viaceslav Molotov a fost remarcat de Lenin pentru talentul său organizatoric. La moartea liderului bolşevic, i s-a alăturat lui Stalin pentru a participa la eliminarea rivalilor săi. Boris Bajanov, care a fost unul dintre secretarii Gensek în anii 1920, îl prezintă drept „un birocrat foarte conştiincios, nu strălucit, dar extrem de muncitor, calm şi stăpân pe sine". Şi adaugă: „Nu arăta nici grosolănie, nici aroganţă, nici cruzime, nici dorinţa de a umili sau de a strivi pe cineva."[365] Winston Churchill, care s-a lovit de intransigenţa lui Molotov în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când acesta conducea politica externă a URSS, va saluta în el un aparatele model: „Zâmbetul lui era ca o iarnă siberiană, vorbele lui măsurate cu grijă şi adesea înţelepte, comportarea afabilă îl făceau să fie agentul perfect al politicii sovietice într-o lume mortală". 1 Numit în 1930 preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului (echivalentul unui prim-ministru), Molotov a aplicat politica lui Stalin în toate domeniile: planificare, colectivizare, deculacizare, epurare. Semnătura lui se regăseşte alături de cea a lui Stalin pe cel puţin 383 de liste de condamnaţi la moarte, privitoare la 40.000 de persoane. În zelul său nu şi-a cruţat niciun colaborator. Din cei 28 de comisari ai poporului (miniştri) aflaţi sub ordinele sale înainte de 1938, douăzeci au fost împuşcaţi. „Dezbăteam şi luam o hotărâre". Întotdeauna trebuia să acţionăm rapid, va povesti el în interviul său autobiografic: „Sigur că am făcut şi greşeli. [...] Au căzut şi oameni nevinovaţi. [...] Opt-nouă acolo – corecţi, şi unu-doi în mod

364 Félix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., pp. 297-299 [ed. rom. cit., pp. 424-430 - n.tr.].

365 Boris Bajanov, Bajanov révèle Staline, Gallimard, 1979, p. 166.

clar incorecţi.”[366] Din funcţia sa, Molotov a supervizat lista zilnică a condamnărilor la moarte pronunţate de Colegiul Militar. Sublinia cu creionul roşu numărul de condamnaţi, niciodată numele. Pentru el, cei pe care-i trimitea în faţa plutonului de execuţie erau nişte anonimi.[367] Mai târziu, când a fost întrebat de ce fuseseră reprimate şi familiile, Molotov a dat următorul răspuns: „Trebuiau izolaţi. Altfel ar fi răspândit tot soiul de plângeri, iar societatea ar fi fost infestată cu o doză de demoralizare”. Lichidarea rudelor şi apropiaţilor era pentru putere o modalitate de a se feri de orice proteste, de a-şi asigura o linişte veşnică, de cimitir. În legătură cu mărturisirile smulse acuzaţilor, Molotov va recunoaşte că uneori aveau un caracter grotesc, dar că vina le revenea „vinovaţilor”: „Au încercat să-şi împingă mărturisirile până la absurd fiindcă erau duşmani neîmpăcaţi. […] Era un mijloc de a continua lupta împotriva partidului în procesul public, luând asupra lor atâtea fărădelegi, încât acuzaţia să-şi piardă orice credibilitate. […] Era tot luptă împotriva partidului.”[368]

Întreaga conducere sovietică a participat la Marea Teroare într-o veselie. Ideea de a aplica pedeapsa cu moartea copiilor în vârstă de peste 12 ani îi revine lui Voroşilov – acest „provincial mărginit, fără educaţie, fără capacităţi militare şi fără capacităţi administrative”, cum l-a caracterizat Troţki.[369] Indignat după citirea unui articol ce relata agresarea unui procuror din Moscova de către un băiat de nouă ani, comisarul pentru apărare îi trimite un

366 Winston Churchill, Mémoires de guerre, igig-ig4i, vol. 1, Tallandier, 2009, p. 178 [Al Doilea Râzboi Mondial, trad, de Any si Virgil Florea, Saeculum, 1997, vol. 1, p. 153 - n. tr.].

367 R^HIDNI, în special f. 82, i. 2, d. 887, pp. 66-69, 7°> *33» 163.

368 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit, pp. 305-307.

369 Apud François-Xavier Nérard, Dessine-moi un bolchevik, Tallandier, 2007, p. 219.

bilet Vb/d-ului în care scrie: „Nu înţeleg de ce nu sunt împuşcate lepădăturile astea”. Aşa se face că la 8 aprilie 1935 presa publică un articol care arată că tinerii de peste 12 ani sunt de-acum „pasibili de întreaga gamă de pedepse”. Ameninţarea copiilor va fi hotărâtoare în obţinerea mărturisirilor de la „vinovaţi”. Când informaţia a devenit publică, lumea largă s-a indignat. Maşina propagandei comuniste a contraatacat imediat. De la Paris, de pildă, PCF pretindea că în ţara socialismului indivizii se maturizează mai repede, iar la 12 ani sunt deja deplin răspunzători de actele lor. Stalin s-a pozat cu copii pentru a-şi dovedi sufletul generos. O fotografie celebră, făcută în ianuarie 1936 la Kremlin, îl prezintă primind zâmbitor un buchet de flori de la o fetiţă. Mai târziu se va afla că tatăl copilei fusese împuşcat ca „duşman al poporului”, iar mama ei se sinucisese după arestarea soţului.1

Membrii Politbiuroului nu s-au mulţumit doar să semneze decrete sau să supervizeze listele de condamnaţi la moarte, cei mai mulţi dintre ei au fost şi pe teren pentru a conduce operaţiunile de epurare. Kaganovici a făcut minuni în Kazahstan, Jdanov a controlat execuţia a 68.000 de persoane la Leningrad, iar Andreev, responsabilul Orghiuro, însărcinat cu aplicarea hotărârilor de partid, a luat parte cu voluptate la cele din regiunea Volgăi. Îi trimitea zilnic telegrame entuziaste lui Stalin pentru a-l ţine la curent cu isprăvile lui: „Lichidat Politbiuroul de aici. Toţi arestaţi ca duşmani – îi scrie el din Voronej. Plec la Rostov acum!”[370] Arhivele n-au păstrat toate fărădelegile liderilor politici. Urmaşii lui Stalin, care-l fac răspunzător de toate crimele, au avut grijă să şteargă o parte din isprăvile lor. Se ştie totuşi că Gheorghi Malenkov, adjunctul lui Ejov la secţia de cadre a partidului, s-a distrat promovându-şi tovarăşii doar pentru a-i putea reprima mai

370 Michel Heller si Aleksandr Nekrich, L’Utopie au pouvoir, ed. cit., p. 233.

cu spor după aceea sau că ar fi responsabil de moartea a 150.000 de persoane.[371] Anastas Mikoian, ajuns în posteritate ca unul dintre cei mai „omenoşi" conducători, a parafat condamnarea la moarte a sute de administratori de la Ministerul Agroalimentar pe care-l conducea. A participat de asemenea la lichidarea cadrelor din PC Armean, republică de unde provenea. Nikita Hruşciov, care va conduce URSS după moartea lui Stalin, cel care a ordonat destalinizarea, a reuşit mai bine decât ceilalţi să-şi albească trecutul. La ordinul său, 261 de pagini din dosarul său au fost arse în iulie 1954. Apare totuşi ca răspunzător de execuţia a 55.741 funcţionari de partid din Moscova, oraş pe care-l conducea. Cota fusese fixată la 50.000 pentru capitală, dar Hruşciov a depăşit-o din exces de zel. Ba chiar i-a scris lui Stalin pentru a-i cere autorizaţia să adauge 2000 de foşti culaci în această operaţiune de epurare – autorizaţie acordată imediat.[372]

În rezoluţia secretă a Politbiuroului care a pus capăt Marii Terori în noiembrie 1938, NKVD-ului i se pun în cârcă toate relele, funcţionarii Securităţii Statului simt făcuţi răspunzători de toate excesele. Comanditarii de la nivelurile superioare se descarcă pe executanţii de la nivelurile inferioare. „Ejov e o lepădătură, din cauza lui au pierit mulţi oameni nevinovaţi în 1938. Iată de ce l-am împuşcat", îi va mărturisi Stalin, într-o zi din vara anului 1940, constructorului de avioane Iakovlev.[373] *Vojd*-ul n-are

371 Sergo Beria, Beria, mon père, ed. cit, pp. 66 si 85 [ed. rom. cit., pp. 79 $i 90 - n. tr.]; Oleg Khlevniouk, Le Cercle du Kremlin, Le Seuil, Paris, 1996, pp. 264-266; Nikita Khrouchtchev, Souvenirs, Robert Laffont, 1971, p. 328.

372 William Taubman, Kruschev, The Man and His Era, Norton & Co., New York, 2003, pp. 89-90.

373 Relatare a lui Iakovlev în memoriile sale, apărute în 1967 la Moscova, citată de Michel Heller, Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique, ed. cit, p. 171.

remuşcări, dacă o face pe Pilat din Pont e numai din pricina firii sale. Aşa cum a avut grijă să-i implice pe toţi membrii conducerii sovietice în operaţiunile Marii Terori – mergând uneori până la a nu aproba listele de condamnaţi stabilite de alţi responsabili – pentru a-i avea la mână, tot aşa va da de înţeles apoi că a fost greşit înţeles sau că ordinele sale au fost aplicate cu prea mult zel. Îi plăcea să lucreze pe ascuns, moştenire pesemne a trecutului său de tâlhar caucazian, când îşi bătea joc în acelaşi fel de poliţie şi de puterea ţaristă. Stalin s-a debarasat de Ejov devenit inutil (odată după ce şi-a îndeplinit rolul), ca să dea de înţeles că începe o nouă etapă. Înaintea lui Ejov, *Vojd*-ul procedase în acelaşi fel şi cu Ghenrih Iagoda, predecesorul său la conducerea poliţiei politice, şi el un fidel executant al ordinelor lui Stalin. Crescut în seraiul CEKA, Iagoda făcuse treabă bună la conducerea GPU înainte să intre şi el în „tocător”. URSS îi datorează înfiinţarea Gulagului, rentabilizarea lagărelor de concentrare, exploatarea dincolo de orice limite a deţinuţilor. Tot el a fost regizorul primului proces-spectacol, procesul Kamenev-Zinoviev, desfăşurat după un scenariu al lui Stalin. Cu această ocazie, probabil, şi-a pierdut *Vojd*-ul încrederea în el. Un mare număr de acuzaţi n-au apărut la audieri fiindcă n-au fost suficient de bine „pregătiţi” pentru a-şi repeta mărturisirile în public. Iagoda a plătit cu capul acest amatorism. A făcut la rândul lui cunoştinţă cu sălile de tortură de la Lubianka, dar din poziţia de victimă de astă dată. A mărturisit tot – trafic de diamante, comploturi, asasinate (al lui Gorki, în cazul lui) – înainte de a figura printre participanţii la al treilea proces demonstrativ, cel al lui Buharin. Iagoda a sfârşit, ca atâţia alţii, cu un glonţ în ceafă.

Stalin a reuşit să-l facă pe Ejov, succesorul lui Iagoda, răspunzător de ororile petrecute în timpul Marii Terori. Întunecata perioadă a devenit pentru posteritate

„ejovşcina”, adică „teroarea lui Ejov”. Cuvântul a fost auzit prima dată din gura lui Stalin. Devotat secretarului general, Nikolai Ejov este unul dintre cele mai bune exemple despre ce însemna în acea perioadă un bun stalinist, unul care aplică perfect politica dictatorului. Stalin l-a format pe Ejov, l-a promovat şi l-a folosit înainte să se lepede de el şi să-i pună totul în cârcă. Călăul îi va fi folositor până la capăt, chiar şi după ce a fost lichidat. La 22 de ani, cât avea în octombrie 1917, Nikolai Ejov a participat activ la primele mutări ale puterii bolşevice.

Mobilizat în Armata Roşie, e numit comisar politic, ochiul partidului prezent în fiecare unitate, care e şi adevăratul ei stăpân. După Războiul Civil, tânărul Ejov e trimis în regiunea Kazan, ca responsabil cu agitaţia şi propaganda, „agitprop” în limbaj bolşevic, activistul însărcinat cu vestirea vremurilor noi. Reperat de Lazar Kaganovici, de pe atunci fidel acolit al lui Stalin, Ejov urcă rapid în ierarhia de partid, fiind mai întâi secretar de regiune, de provincie, apoi al republicii Kazahstan. Delegat la al XIV-lea Congres al partidului din 1925, este selecţionat să urmeze un an Academia comunistă, şcoala de cadre a partidului. La absolvire, devine instructor la Departamentul Organizatoric al Comitetului Central, având drept sarcină formarea adevăraţilor comunişti. Doi ani mai târziu, primeşte însărcinarea să selecteze cadrele, faimoasa nomenclatură. Nicio îndoială deci cu privire la fidelitatea lui doctrinară. De la sfârşitul anilor 1920, urmează o dublă ascensiune. Urcă în continuare în ierarhia de partid, membru al Comitetului Central, membru al Orghiuroului, preşedinte al Comisiei Centrale de Control, organ răspunzător de disciplina în sânul partidului, membru al Politbiuroului. În paralel, este numit de Stalin în posturi-cheie, cu sarcina de a-i aplica politica. În 1929 – 1930, este adjunct al comisarului poporului pentru agricultură însărcinat cu lansarea colectivizării. La

sfârşitul lui 1934, conduce ancheta privitoare la asasinarea lui Kirov, permiţându-i astfel lui Stalin să construiască teoria complotului care avea să ducă la eliminarea rivalilor săi din conducerea partidului. În mai 1935, este adjunctul direct al lui Stalin în cadrul comisiei speciale secrete, înfiinţată de Politbiuro pentru pregătirea lichidării „duşmanilor poporului", preludiu al proceselor demonstrative şi al marilor epurări din partidul-stat. Totodată, *Vojd-vi* îl însărcinează cu epurarea Cominternului, cu eliminarea tuturor comuniştilor străini bănuiţi mai mult sau mai puţin de „troţkism". Internaţionala Comunistă devine astfel instrumentul stalinismului în afara URSS. Întrucât cercetarea penală din procesul Kamenev-Zinoviev, urmată de desfăşurarea lui defectuoasă, a dezvăluit existenţa în rândul organelor de securitate a câtorva vechi bolşevici care se opuneau represiunii, Stalin hotărăşte să facă ordine înlocuindu-l la conducerea NKVD pe Iagoda cu Ejov şi dându-i puteri depline. „Nu ştiu să existe un lucrător mai bun decât Ejov, va spune Ivan Moskvin, unul dintre vârfurile Comitetului Central. Sau, mai degrabă, nu lucrător, ci executant. Când îi încredinţezi o sarcină, poţi să nu mai faci verificări, fiindcă eşti sigur că va face totul. Ejov are, e-adevărat, un singur defect, dar unul important: nu ştie să se oprească. Şi câteodată trebuie să-i curmi elanul ca să nu sară peste cal."[374] Exact omul care-i trebuia lui Stalin. *Vojd-vi* îi lasă mână liberă, până când îi va veni rândul să i se curme elanul, la propriu.

Faptul că puterea sovietică l-a diabolizat pe Ejov după ce i-a folosit talentele a fost facilitat de propria personalitate a celui în cauză. Cu statura sa de un metru cincizeci şi unu, cel care a fost numit „Piticul sângeros"

374 Apud Pavel Chinsky, Staline, archives inédites, ed. cit., p. 76. Pentru bio- graâa lui Ejov, v. Marc Jansen si Nikita Petrov, Stalin's Loyal Executioners: People's Commissar Nikolai Ezhov, i8gg-ig4o, ed. cit.

nu-l putea umbri pe Stalin. *Vojd-ul* îşi alegea de altfel uneltele potrivit propriei lui staturi. Aleksandr Poskebâşev, secretarul său devotat, era şi el un bărbat scund. „[Ejov] era mereu beat şi abătut. […] Avea o faţă zbârcită, ten gălbui şi o privire vicleană. Părea a fi cuprins de o agitaţie continuă”, va spune despre el Sergo Beria, fiul lui Lavrenti Beria care a preluat frâiele NKVD după eliminarea „Piticului sângeros” 1. Depresiv, chiar neurastenic, alcoolul îl ajuta să reziste. Stalin a trebuit să-l încurajeze adesea ca să continue să lucreze bine. Om nervos şi fragil, suferea de mâncărimi ale pielii, de psoriazis, şi avea crize de angină şi de sciatică.[375] I s-a atribuit lui Ejov şi un straşnic apetit sexual, se spune că i-ar fi plăcut orgiile, atât cu bărbaţi, cât şi cu femei. S-ar părea, în general, că sexul a jucat un rol important în viaţa călăilor-şefi ai lui Stalin. În biroul lui Iagoda s-au găsit, după arestarea lui, materiale şi fotografii pornografice, iar Beria va fi cunoscut în toată Moscova ca un violator de fete răpite de zbirii săi.[376] Ejov asista şi chiar participa uneori la şedinţele de tortură şi i se întâmpla să apară la şedinţele Politbiuroului cu haina pătată de sânge. După ce a devenit şef al NKVD, a pus la punct o nouă procedură pentru execuţii. A abandonat celulele de la subsolul Lubiankăi, punând să fie amenajat un local special, în altă clădire a NKVD, unde condamnaţii erau duşi în furgoane zăbrelite. Clădirea a fost dotată cu o podea înclinată către un perete ridicat din buşteni, pentru a absorbi gloanţele, şi cu un sistem de spălare pentru a facilita scurgerea sângelui. După execuţie, trupul condamnatului era dus într-un sicriu metalic până la crematoriu. Cenuşa era apoi risipită într-o groapă comună,

375 Sergo Beria, Beria, mon père, ed. cit., p. 68 [ed. rom. cit., p. 80 - n. tr.].

376 Sergo Beria a dezminţit această reputaţie totuşi solid stabilită.

cel mai adesea în cimitirul Donskoi.[377]

CĂDEREA LUI NIKOLAI EJOV

În toamna anului 1938, Stalin a format o comisie de anchetare a NKVD. Concluziile acesteia au fost defavorabile, cum era de aşteptat. În decembrie, Ejov a fost înlocuit de Beria. În lunile care au urmat, mulţi dintre oamenii săi au fost executaţi. Dar Ejov şi-a păstrat măcar una dintre multele lui funcţii: cea de comisar al poporului pentru transportul fluvial. A apărut la tribună cu prilejul comemorării lui Lenin în februarie 1939. La Consiliul vechilor activişti reunit în martie, înaintea celui de-al XVIII-lea Congres al partidului, pentru desemnarea noului Comitet Central, era de asemenea prezent. Când numele lui a fost sugerat ca preşedinte al acestui organ, nu s-a ridicat nicio obiecţie; ba chiar vorbitorii i-au scos în evidenţă loialitatea, până când Stalin, trăgând din pipă, s-a ridicat din colţul unde şedea şi s-a instalat la masa din mijloc, invitându-l pe Ejov să se apropie.

— Ei, tu ce zici? Eşti demn să fii membru al Comitetului Central?

Ejov a pălit şi a răspuns cu un glas stins că el îşi dedicase întreaga viaţă partidului şi lui Stalin, că-l iubea pe Stalin mai mult decât pe sine însuşi şi că nu pricepea ce anume făcuse ca să provoace o asemenea întrebare. […]

Stalin nu l-a lăsat să continue. […]

— Înalţi funcţionari NKVD complotează, şi tu, chipurile, nu eşti implicat. Da’ ce crezi că sunt orb? Ţi-aduci aminte pe cine ai numit la o anumită dată pe lângă Stalin? Pe cine? Şi cu pistoale? De ce-i nevoie de pistoale pe lângă Stalin? De ce? Nu cumva ca să-l omoare pe Stalin? Şi dacă nu-mi dădeam seama de nimic, ce s-ar fi întâmplat?

Stalin l-a acuzat apoi pe Ejov că face exces de zel, că

377 Marc Jansen şi Nikita Petrov, Stalins’s Loyal Executioners: People’s Commissar Nikolai Ezhov, i8g^-ig4o, ed. cit., p. 188.

arestează prea mulţi oameni nevinovaţi şi că-i protejează pe vinovaţi.

— Deci? Afară! După părerea voastră, tovarăşi, îl putem numi membru în Comitetul Central? Eu mă îndoiesc. Bineînţeles, voi gândiţi-vă la asta… Cum vreţi voi… Dar eu mă îndoiesc!

A fost sfârşitul lui Ejov. Arestat câteva zile mai târziu, a fost executat la 4 februarie 1940.

Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, pp. 226 – 1227.

Mii de funcţionari ai NKVD au fost complici la crimele petrecute în vremea Marii Terori. Să ne gândim la toţi cei care au participat la arestări, la interogatorii, la tortură. Apoi la judecătorii" troicilor care au pronunţat condamnări la moarte. Pentru a executa un om cu un glonţ în ceafa trebuie să stai aproape de el, să fii împroşcat de sângele lui, câteodată şi de bucăţi de creier. Condamnatul trebuie să fie ţinut de alte două persoane ca să nu se zbată. Apoi simt toţi cei care au transportat corpul, care l-au ars în crematorii. Sunt şi cei care au săpat gropile comune şi au aruncat cenuşa în el. Mai sunt cei care au condus şi supravegheat trenurile cu deportaţi, care au recepţionat deţinuţii, care i-au văzut murind în timpul transportului sau imediat ce ajungeau în lagăr, slăbiţi şi înfometaţi, fără adăpost şi fără mâncare. Sunt cei care au făcut percheziţii, au rechiziţionat grânele, au otrăvit pământul şi au lăsat să moară de foame milioane de bărbaţi, de femei, de copii. Sunt cei care au patrulat în gări, la graniţă, pentru a-i respinge pe nefericiţii care încercau să scape de capcana ucigaşă pe care a reprezentat-o Holodomorul. Cei care au înregistrat datele oamenilor ucişi, deportaţi, morţi de foame, apoi cei care au copiat datele şi le-au clasat în arhive. Constatarea e valabilă pentru deceniul sângeros care se încheie cu Marea Teroare, ca şi pentru toate celelalte crime în masă

de care s-a făcut răspunzător regimul sovietic, ca şi, desigur, pentru toate masacrele pe care alte regimuri comuniste urmau să le săvârşească mai târziu în lume.

Dacă NKVD este primul vinovat, el n-a fost singurul răspunzător în toată această perioadă inumană. O atare organizare avea nevoie de o logistică implicând sute de mii de alte persoane. Pentru arestarea, transportarea, „stocarea" a milioane de oameni au fost mobilizate resurse ţinând de mai multe ministere şi departamente administrative. Acestea trebuiau să coopereze, să deturneze de la destinaţia lor iniţială o parte din mijloacele pe care le aveau la dispoziţie, să modifice indicatorii de plan în consecinţă etc. Mai e partidul, activiştii săi, care au văzut şi încurajat această politică, dacă nu cumva au şi participat la ea, îndeosebi la rechiziţiile de la ţară. În sfârşit, există, din nefericire, şi o parte a populaţiei, cei care şi-au denunţat vecinii, copiii îndoctrinaţi care au fost primii acuzatori ai părinţilor lor. Pavlik Morozov, pionier comunist, a devenit în epocă un erou al propagandei fiindcă şi-a denunţat tatăl care-i ajuta pe foştii culaci să-şi facă rost de acte false. Mii de copii ca Pavlik Morozov au apărut în toată ţara, spre nefericirea rudelor lor. Nenumărate familii au fost zdrobite astfel.

PAVLIK MOROZOV, COPIL TURNĂTOR, EROU COMUNIST

Trofim Morozov era un ţăran simplu care muncea din greu şi trăia în sărăcie. În timpul Războiului Civil, fusese rănit de două ori luptând în Armata Roşie. Impunea respect celorlalţi săteni şi era la al treilea mandat de preşedinte al Sovietului sătesc, în toamna anului 1931, când OGPU a aflat că vindea acte false „culacilor" exilaţi în „colonii speciale". [...] Pavlik avea reputaţia că-şi denunţă vecinii care făceau ceva rău (peste ani, sătenii îşi vor aminti că era un „puşti împuţit"). Avea un dinte împotriva tatălui său care-şi părăsise familia pentru altă femeie,

lăsându-l pe Pavlik, fiul cel mare, să aibă grijă de mama lui, Tatiana. […] Procesul lui Trofim a avut loc în noiembrie 1931, la şcoala din sat. Potrivit articolelor din presă, Pavlik a denunţat crimele tatălui său, iar când Trofim a urlat: „Simt tatăl tău!”, băiatul i-a declarat judecătorului: „Da, a fost tatăl meu, dar nu-l mai recunosc de tată. Nu acţionez ca fiu, ci ca pionier”. Trofim a fost trimis într-un lagăr de muncă şi apoi executat.

Încurajat de intervenţia la proces, Pavlik a început să-i denunţe pe sătenii care ascundeau grâne sau vorbeau de rău colhozul. Fratele lui mai mic, Feodor, pe atunci în vârstă de nouă ani, l-a secondat. Acţiunile celor doi fraţi îi scoteau din sărite pe săteni. Serghei Morozov, bunicul lui Pavlik, i-a dat afară din casă, iar alţi membri ai familiei au încercat să-i împiedice să discute cu miliţia. Nimic nu dovedeşte însă că familia a luat parte la omorârea celor doi băieţi, care a fost probabil isprava unor adolescenţi, între care un văr al lui Pavlik, Danila, în urma unei dispute legate de un harnaşament şi o puşcă.

Pavlik a devenit curând obiectul unui cult lansat de propagandă în toamna anului 1933, când Maxim Gorki a chemat să fie înălţat un monument în memoria tânărului martir care, dădea asigurări scriitorul, „a înţeles că o rudă de sânge putea fi totodată un duşman în spirit şi că un om de teapa asta nu trebuia cruţat”. Cultul s-a răspândit pretutindeni, prin povestiri, filme, poeme, piese de teatru, biografii şi cântece. […] în milioane de minţi a fost sădită ideea că, departe de a fi un act ruşinos, a-ţi turna prietenii şi părinţii e o dovadă de civism. Exact asta se aştepta de la cetăţenii sovietici.

Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, Denoël, 2009, pp. 173 – 175.

Mai există şi acei copii care au fost victime şi deopotrivă călăi ai propriilor părinţi arestaţi, cei siliţi să depună mărturie împotriva părinţilor şi rudelor lor. Cei mai

mulţi dintre ei au sfârşit în sordide internate de stat, purtând pe veci eticheta infamantă de copii de „duşmani ai poporului” Pângărirea şi umilirea, compromiterea şi totodată excluderea fac parte din proiectul totalitar, daunele nu se evaluează doar în număr de morţi, ci şi în vieţi zdrobite.

După căderea lui Ejov, înlocuitorul său, Beria, anunţă o largă revizuire a arestărilor efectuate în perioada „ejovcinei”. În anul următor, sunt din nou studiate 1, 5 milioane de dosare de acuzare, iar 450.000 de condamnări sunt casate. Din închisori sunt liberaţi 30.000 de deţinuţi, iar din lagăre 327.000, majoritatea deţinuţi de drept comun. Conform ordinelor lui Stalin, misiunea lui Beria este de a pune capăt haosului generat de Marea Teroare. Trebuie sacrificate mai puţine vieţi pentru a spori rentabilitatea sistemului concentraţionar. Regimul nu se umanizează, se raţionalizează. După trecerea tăvălugului totalitar peste societatea sovietică, partidul-stat îşi poate permite aceste amendamente. În 1939, cifra de afaceri a Gulagului e evaluată la 4, 2 miliarde de ruble, iar în anul următor atinge 4, 5 miliarde. Tuturor lagărelor noi li se atribuie un obiectiv pur industrial, de la fabricarea de jucării la cea de avioane.1 în acea epocă, Gulagul a devenit unul dintre cele mai înfloritoare sectoare ale economiei sovietice.

Stalinismul de stat în seara de 7 noiembrie 1932, Stalin sărbătoreşte la Kremlin, într-un cerc restrâns, la familia Voroşilov, a cincisprezecea aniversare a Revoluţiei din Octombrie. Se toastează pentru revoluţie. Nadejda, soţia lui, ridică paharul mai târziu. „Hei, bea şi tu un pahar!”, îi spune Stalin. „Nu mă lua pe mine cu hei!”, se indignează ea, ridicându-se şi părăsind încăperea, iară ca Stalin să facă vreun gest s-o reţină. În noaptea aceea, Nadejda Allilueva, a doua soţie a lui Iosif Djugaşvili, se sinucide cu un foc de pistol în apartamentul lor din

Kremlin. În viaţa lui Stalin, evenimentul este un punct de cotitură. „Nu înţelegea de ce comisese gestul, va povesti mai târziu fiica lor, Svetlana. De ce i se dăduse lovitura asta de pumnal, tocmai lui? Fiindcă el socotea sinuciderea mamei o lovitură de pumnal în spate”. [378]Stalin nu va asista la funeralii şi nu va merge niciodată la mormântul femeii cu care-şi trăise viaţa din 1917.

S-au dat mai multe explicaţii acestei sinucideri. Svetlana va insista pe latura psihologică. Mama sa n-ar mai fi suportat grosolănia şi indiferenţa soţului ei, prea ocupat de propria ascensiune. Unii istorici vor vorbi despre dezacorduri politice în sânul cuplului, despre dezamăgirea

Nadejdei, bolşevică absolut convinsă. Cu câteva luni înainte, se înscrisese la un curs la o şcoală tehnică de textile. Câţiva studenţi i-ar fi vorbit despre ce se petrecea în provincie, despre foamete, despre ravagiile ei, în speranţa, probabil, că ea va vorbi cu atotputernicul ei soţ. „Bârfe troţkiste”, i-ar fi replicat Stalin.1 în memoriile sale, Nikita Hruşciov va da o versiune a dramei mai aproape de vodevil. După ce a ajuns în apartamentul ei de la Kremlin, Nadejda i-ar fi telefonat omului răspunzător de securitatea lui Stalin ca să afle unde îi e soţul. Acesta i-ar fi făcut legătura la *dacea* %/d-ului, casa de vacanţă, unde un gardian mototol i-ar fi mărturisit că Stalin e într-o întâlnire galantă cu nevasta unui bolşevic cunoscut.[379][380]

În acest noiembrie 193 a, Stalin se pomeneşte văduv pentru a doua oară. Prima lui soţie, Ekaterina, a murit de tifos în Georgia, în noiembrie 1907, lăsându-i un fiu, Iakov.

---

378 Anne Applebaum, Goulag, ed. rit, pp. 152-153 [ed. rom. rit., pp. 146-147 - n. tr.].

379 Robert Conquest, Sanglantes Moissons, ed. cit, p. 351 [ed. rom. cit., p. 344 - n. tr.]; Staline, ed. cit., p. 128.

380 Nikita Khrouchtchev, Mémoires inédites, Belfond, 1991, p. 35.

Nadejda, pe care a cunoscut-o când era foarte tânără, la părinţii ei, soţii Alliluiev, înainte de revoluţie, avea cu douăzeci de ani mai puţin decât el. Au avut împreună doi copii: Vasili, născut în 1919, şi Svetlana, care va fi multă vreme „fetiţa mea dragă", născută în 1922. „A fost un fiu rău şi neglijent, la fel cum a fost ca soţ şi ca părinte, va scrie Svetlana. S-a dedicat în întregime altor lucruri, politicii şi luptei. Aşa că oamenii cu care nu se afla în relaţii apropiate erau întotdeauna mai importanţi pentru el decât cei cu care se afla."[381] După sinuciderea Nadejdei, viaţa privată a lui Stalin a devenit opacă. Nu i se cunoaşte nicio legătură sentimentală, sau poate doar cea cu guvernanta care se va ocupa de casă până la moartea lui, fără să existe probe în această direcţie. Pentru a înţelege viaţa dusă de Stalin, e suficient să privim politica pe care a urmat-o, aspectele private se confundă cu cele publice, căci pare să-l fi interesat numai puterea. „Intimii" săi sunt aceia cu care conduce ţara. Pe cei mai mulţi îi cunoaşte din timpul Războiului Civil: Molotov, Voroşilov sau Kaganovici, Kirov, asasinat în decembrie 1934, Ordjonikidze, care s-a sinucis în 1937, au făcut parte din acest cerc. A fi „intim" însă nu e o garanţie de supravieţuire. Avei Enukidze, prieten georgian din copilărie, a căzut în dizgraţie în ziua în care a minimalizat în memoriile sale rolul tânărului revoluţionar Djugaşvili. A fost împuşcat în 1937, sub acuzaţia de complicitate la asasinarea lui Kirov. Beria, şi el originar din Caucaz, îşi va lua sarcina să scrie o nouă versiune „oficială" a bolşevismului în regiune, în care tânărul Stalin de dinainte de revoluţie îşi va găsi de data aceasta locul care i se cuvine. Cercul conducător care a supravieţuit Marii Terori se compune din oameni total devotaţi lui Stalin. Pentru ei, el este, jupânul", „naşul" sau „prietenul principal". Secretarul său particular, Aleksandr

381 Apud Simon Sebag Montefiore, Le Jeune Staline, ed. cit., p. 443 [ed. rom. cit., p. 310 - n. tr.].

Poskrebîşev, este şi el o persoană care contează. Stalin îi apreciază capacitatea de muncă, până la şaisprezece ore pe zi, şi toate informaţiile, indiferent de natura lor, trec prin mâna lui. Lev Mehlis nu aparţine cercului conducător propriu-zis, dar influenţa sa ţine de relaţia pe care o are cu Stalin. Acest caucazian, care s-a aflat în fruntea direcţiei politice a Armatei Roşii în timpul Războiului Civil, este omul lui de încredere, însuşi sufletul lui osândit. *Vojd-vi* se întreţine regulat cu el, îi încredinţează misiuni delicate, îl trimite să vâneze „duşmani" în toate colţurile ţării. În timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, aşa cum va fi numit al Doilea Război Mondial în URSS, Mehlis va fi membru în Stavka, comandamentul suprem, alături de Stalin şi de principalii generali – statut care arată însemnătatea acestui comunist rămas în umbra lui Gensek, secretarul general.

În zece ani, structura puterii s-a schimbat progresiv. Politbiuroul, iniţial o instanţă colegială de discuţie, a devenit registratura ordinelor Secretariatului, nucleul central al conducerii, unde tronează acoliţii lui Stalin, care-i conduce pe toţi după bunul lui plac. Din 1934, *Vojd-*ul a pus mâna pe absolut tot, ideologie, cultură, economie. Controlul partidului se face prin intermediul instructorilor Comitetului Central, care-i inspectează regulat pe responsabilii locali. În 1937, toată puterea e concentrată într-o structură informală care scurtcircuitează organismele existente, cu două comisii permanente având atribuţii precise. Prima, dedicată chestiunilor secrete, din care face parte şi politica externă, îi cuprinde, alături de Stalin, pe Molotov, Kaganovici şi Ejov. A doua se ocupă de problemele economice, avându-i în componenţă pe Molotov, Kaganovici, Mikoian şi Ciubăr.[382] Acesta din urmă a răspuns de guvernul ucrainean în timpul foametei

382 Françoise Thom, „Le groupe dirigeant", în Dictionnaire du communisme (coord. Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 274.

ucigaşe, ceea ce-i dovedeşte competenţele în materie de gestiune. Victimă a epurărilor, va fi împuşcat în 1939. Politbiuroul tratează de bine, de rău între 3.000 şi 4.000 de probleme, circa 200 de dosare pe şedinţă, ţinând seama de scăderea numărului lor de-a lungul deceniului. Blocajul i se datorează lui Stalin, care vrea să controleze totul, aşa cum făcea Lenin, şi care cere ca ansamblul problemelor să fie tratate la vârf. Comitetul Central, care ar trebui să fie un soi de registratură a deciziilor luate de conducere – un „areopag de înţelepţi", a spus Stalin în 1931 e din ce în ce mai puţin informat de ce se spune şi se pregăteşte la nivelurile înalte. Stalin nu prezidează şedinţele forului conducător, se ţine cel mai adesea deoparte şi ascultă, supraveghind cu coada ochiului mica lui lume. Spre sfârşitul anilor 1930, începe să-i invite pe unii membri ai Politbiuroului la mese nocturne la *dacea* sa de la Kunţevo, lângă Moscova. Molotov, Voroşilov, Kaganovici, Beria, Jdanov sunt invitaţi regulat. Problemele politice se discută ia masă, apoi aceste şedinţe informale sunt consfinţite în procese-verbale oficiale.

Vojd-ul a introdus reguli de purtare pentru sine şi pentru anturajul său. Din 1930, o decizie a Politbiuroului îi interzice secretarului general să se deplaseze pe jos pe stradă, restricţie extinsă mai târziu la întregul cerc al conducerii. Stalin se teme de un atentat, conştient pesemne de dragostea pe care i-o poartă poporul... Asasinarea lui Kirov l-a întărit în paranoia lui. „L-au ucis pe Kirov, acu-i rândul lui Stalin" e un refren popular în epocă. Mai târziu, secretarul general le va interzice colaboratorilor să se întrunească fără el, să se vadă în particular, să se întâlnească în afara orelor de lucru. Cine contravine acestei reguli e suspect. Un alt „principiu [de guvernare] al lui Stalin a fost acela de a-i asmuţi pe cei din jurul său unul împotriva celuilalt, va povesti Sergo Beria. În această artă era maestru. Îi şoptea unuia ceva rău

despre altul, apoi făcea acelaşi lucru cu acesta din urmă”. În legătură cu acest procedeu în perioada sovietică circula un banc: „Stalin îl sună pe Kaganovici şi-i spune: «Molotov pretinde că m-ai vorbit de rău?» Kaganovici se sufocă de indignare, strigă că e o calomnie, îl asigură pe *Vojd* de veşnica lui dragoste. «Puteam să jur», îl liniştеşte Stalin. Închide telefonul şi-l sună pe Molotov ca să-i spună că a fost informat de Kaganovici că-l vorbeşte de rău. Molotov se apără cu înverşunare. «Bun, s-o lăsăm baltă», spune Stalin. Închide telefonul şi-şi freacă mâinile. «Excelentă atmosferă de lucru!»” Potrivit fiului lui Beria, cel dintâi principiu de guvernare al lui Stalin „a fost să mărească aparatele de stat. A încurajat dezvoltarea paralelă a aparatului de partid şi a aparatului guvernamental, fiecare fiind ataşat de un al treilea aparat, cel al Controlului de Stat, în vreme ce Securitatea Statului le supraveghea pe toate.”[383] Poliţia politică este în fond singura instituţie în care Stalin are încredere, pe ea îşi sprijină puterea absolută. Se slujeşte de ea pentru a guverna prin minirevoluţii de palat – promovarea unora, lichidarea altora – stârnite pe baza unui întreg ghem de informaţii, mărturisiri şi confesiuni ale cărui fire sunt toate în mâna lui.

Aceste practici poliţieneşti pot fi puse pe seama unei paranoia certe, dar putem vedea în ele şi manifestarea unui complex de inferioritate pe care Stalin l-ar fi compensat impunându-şi voinţa în faţa celorlalţi. Nikolai Buharin, care-l cunoştea bine, a lăsat în această privinţă o mărturie interesantă. Aflat în trecere prin Paris în 1936, unde a venit să negocieze recuperarea arhivelor Partidului Social-Democrat German – ultima sa călătorie în străinătate înainte de a fi judecat –, Buharin i-a mărturisit lui Feodor Dan, bătrân menşevic exilat în capitala Franţei:

383 Sergo Beria, Beria, mon pere, ed. cit., p. 213 [ed. rom. cit., p. 260 - n. tr.].

„Spuneţi că nu-l prea cunoaşteţi, dar noi, noi îl cunoaştem! îi spune Buharin. Suferă că nu poate convinge pe fiecare, inclusiv pe sine însuşi, că el e mai mare decât toţi; şi durerea asta e tot ce are mai omenesc, poate singura trăsătură omenească a caracterului său. Neomenesc însă, ba mai degrabă diabolic, este că nu se poate abţine să nu se răzbune pentru suferinţa asta pe oameni, pe toţi oamenii, dar mai ales pe cei care, într-un fel, sunt deasupra lui sau mai buni decât el. Cine vorbeşte mai bine ca el e un om mort. Stalin nu-l va lăsa în viaţă fiindcă-i va aminti tot timpul că el, Stalin, nu e nici primul, nici cel mai bun. Vai de acela care scrie mai bine ca el, fiindcă Stalin trebuie să fie primul scriitor al Rusiei. Marx, fireşte, n-are de ce să se teamă de el încă demult, sau poate doar să nu pară prea mic în faţa muncitorului rus în comparaţie cu marele Stalin. Nu, Feodor, nu, e un om meschin şi răuvoitor... ba nu, nu e om, e diavol!" 1 Sentimentul de inferioritate ar putea explica şi munca înverşunată, între şaisprezece şi şaptesprezece ore pe zi, depusă de Stalin în aceşti ani 1930. A vrea să fii la curent cu toate şi a vrea să controlezi totul cere multă atenţie, dar fără îndoială că nu voia nici să fie prins pe picior greşit pe vreo temă sau alta. „A lucrat mult în acest sens", va mărturisi Molotov.[384][385]

În biblioteca lui se vor găsi după moartea sa sute de cărţi adnotate de mâna lui, din cele mai diverse domenii. Înzestrat cu o memorie excelentă, îşi dedică o parte a energiei gestiunii cadrelor, câteodată în cele mai mici detalii, ca şi cum ar avea în cap un fişier personal. E un dar care i-a şi permis să aibă ascendent asupra altora.

STALIN PRIN PRISMA ISTORIEI

---

384 Lydia Dan, „Buharin 0 Staline", Novîi Jurnal, nr. 75,1964, pp. 181-182, apud Robert C. Tucker, Staline révolutionnaire, Fayard, 1975, p. 360.

385 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 211 [ed. rom. cit., p. 281 - n. tr.].

Suntem întotdeauna tentaţi să încercăm să surprindem trăsăturile unei individualităţi istorice îndepărtate comparând-o cu altele mai bine cunoscute, să stabilim similitudini între marile revoluţii şi marii lor protagonişti. Dar cine va voi să caute un Stalin aproximativ în Revoluţia Franceză, în care mai multe figuri au unele trăsături din Lenin şi dintR-oţki, nu-l va găsi decât dacă adună şi compune o sinteză din mai multe tipologii. Fără să pierdem din vedere deosebirile de loc şi de epocă şi fără să ne lăsăm prea mult seduşi de analogii, trebuie să ne închipuim un Fouché, om de planul secund în timpul revoluţiei, aflat în prim-plan în timpul contrarevoluţiei, retuşat cu câteva trăsături exterioare ale unui Bonaparte nevictorios. Din Fouché, Stalin nu are doar principalele mijloace politice, virtuozitate în intrigă şi vocaţie poliţistă. Observăm în psihologia ca şi în temperamentul lor multe concordanţe stranii, dincolo de originea asemănătoare în privinţa educaţiei şi frapantele similitudini de carieră; şi Fouché vine dintr-un seminar, şi el renunţă la vocaţia religioasă pentru a se distinge apoi prin ateism; proconsul al Convenţiei în provincie, face dovada unei energii teroriste excepţionale pe care Stalin o va atinge într-un rol identic, când rechiziţionează alimentele şi reprimă rezistenţa; traversează fazele succesive ale evoluţiei revoluţionare şi contrarevoluţionare adaptându-se la toate; în anul în care Consulatul devine Imperiu, el triază din arhivele de la Nantes, oraşul său natal, toate hârtiile care-l privesc, ceea ce, mânat de intenţii ascunse similare, va face într-o zi şi Stalin. Păstrând proporţiile şi luându-ne toate precauţiile, putem rosti numele lui Bonaparte dintr-un motiv formulat de Jaurès în următorii termeni: omul lui Brumar combate o formă desuetă de contrarevoluţie, dar dă naştere uneia noi, „contrarevoluţia cezarică, cu atât mai redutabilă cu cât păstrează în înfăţişarea ei câteva din trăsăturile celei pe care a învins-o”. Se înţelege de la sine

că nu este posibilă nicio apropiere între Secretarul General şi Primul Consul ca indivizi, ceea ce-i înrudeşte fiind rolul obiectiv al fiecăruia. Dacă Stalin şi-ar fi urmat înclinaţia favorabilă proprietăţii ţărăneşti, ar fi devenit un fel de Bonaparte birocratic, mai apropiat de nepot decât de unchi, moştenitor al unei puteri cucerite de alţii şi având drept unic geniu o imensă răbdare. Socialismul lui schematic şi mărginit l-a oprit pe pantă în momentul în care opoziţia credea că trăieşte un Thermidor; el s-a întors împotriva satelor după ce a îngenuncheat oraşele. Dar rămâne, prin felul lui de a gândi, felul de a fi şi însuşirile lui fireşti, un ţăran chiar şi în războiul lui împotriva mujicilor, ceea ce-i conferă unele afinităţi cu un alt dictator de extracţie rurală şi dintr-o altă clasă intelectuală, dar la fel de ţăran, Cancelarul de Fier, căruia Engels i-a făcut un portret valabil şi pentru Secretarul de Oţel: „Bismarck este un om înzestrat cu mult simţ practic, de o mare abilitate, un om de afaceri înnăscut, desăvârşit… dar foarte adesea, o inteligenţă atât de dezvoltată în domeniul vieţii practice este strâns legată de o îngustime de vederi corespunzătoare… Bismarck nu a emis niciodată nici cea mai neînsemnată idee politică originală. Dar ştia să asimileze ideile elaborate de alţii. Această îngustime de spirit a fost o fericire pentru el. Fără ea n-ar fi ajuns niciodată să-şi reprezinte istoria universală dintr-o perspectivă specific prusacă”. Este suficient să schimbăm ultimul cuvânt pentru a recunoaşte unele trăsături ale lui Stalin, care are şi altele, mai rele.

Boris Souvarine, *Staline*, reed. Gérard Lebovici, 1985, pp. 488 – 489 [1 Stalin, trad. de Doina Jela Despois, Humanitas, Bucureşti, 1999, pp. 471 – 472 – n.tr.].

Stalin nu e un dictator dintre cei care-şi veghează cu străşnicie puterea personală, care vor cu orice preţ să fie ascultaţi ei şi numai ei. Autoritatea lui este autoritatea partidului şi invers, cele două se confundă. El deţine

puterea de la organizaţia comunistă, căreia îi e slujitor şi deopotrivă stăpân. În această privinţă, este un adevărat marxist-leninist care crede în misiunea pe care o are în slujba cauzei, crede în înfăptuirea construcţiei socialiste. E încredinţat că această cale e viitorul omenirii şi înţelege să se sacrifice pe sine şi să-i sacrifice pe ceilalţi în numele acestei credinţe. El întrupează un nou tip de conducător, ale cărui trăsături, din lipsă de timp, fuseseră doar schiţate de Lenin, un amestec de abnegaţie şi identificare cu obiectul cultului pe care-l slujeşte. Mare preot al noii religii seculare, el îşi concepe rolul cam la fel cum papii şi-l reprezentau pe al lor, ca slujitori al Bisericii şi păstori ai credincioşilor, e aşadar secretar general la partidului şi în acelaşi timp cârmaciul suprem al poporului sovietic şi al celorlalţi comunişti existenţi pe lume. Pe măsura răspândirii comunismului, Kremlinul va încerca de altfel să devină unicul depozitar al doctrinei, la fel ca Vaticanul pentru lumea creştină. Succesorii lui Stalin îi vor pune păcatele pe seama „cultului personalităţii”, fără a spune că proslăvirea lui a fost şi o formă de divinizare a partidului. Slujitori ai cauzei ei înşişi, nu puteau admite acest fapt decât cu preţul subminării bazelor propriei lor credinţe, partidul comunist. Or e interesant de constatat că sporirea cultului lui Stalin în anii 1930 a coincis cu „comunizarea” societăţii sub domnia lui. Cele două aspecte sunt strâns legate. Începând de la sfârşitul anilor 1920, puterea sovietică a început să inculce pretutindeni ideea că există un adevăr comunist, unul singur, în orice domeniu, pe care numai Şeful şi Partidul îl cunosc. Pentru ca mesajul să fie înţeles, teroarea se abate asupra unor zone instituţionale ad-hoc. Iar cea care trebuie subjugată, zdrobind-o sau decimând-o, este comunitatea intelectuală a ţării, spiritele care-şi mai păstrau încă independenţa. „Vom rezolva problemele cu care ne confruntăm aplicând singura metodă ştiinţifică, cea a lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin”,

declară în curând Academia de Ştiinţe. Impunându-se în detrimentul tuturor celorlalte cunoştinţe, adevărul comunist tâmpeşte societatea sovietică – ceea ce nu va rămâne fără urmări, în final, pentru supravieţuirea sistemului. În mediile artistice, în muzică, în pictură, în arhitectură, în teatru, în literatură, se îngaimă întruna textele sacre ale partidului, se sorb vorbele ieşite din gura de aur a Vb/cZ-ului, dar mai ales se fac denunţuri în neştire, în speranţa, zadarnică adesea, de a scăpa de tocător. Bibliotecile sunt epurate de cărţile indezirabile sau „depăşite”. Istoria, creuzet al ideologiei, căci întemeiază legitimitatea regimului, este revizuită pentru a deveni, cum spune *Pravda*, „o ştiinţă concretă, un adevăr obiectiv şi deci o armă puternică în lupta pentru socialism”. Culmea în această privinţă este atinsă odată cu publicarea în 1938 a *Cursului scurt de istorie a Partidului Comunist*, tipărit în 40 de milioane de exemplare şi menit să devină biblia regimului stalinist. *Vojd*-ul a participat din plin la scrierea cărţii, atribuită oficial unei comisii a Comitetului Central. Partidele care li s-au opus bolşevicilor în timpul revoluţiei, precum şi toţi cei care s-au pus de-a curmezişul drumului urmat de Stalin de atunci sunt numiţi agenţi ai imperialismului, trădători şi spioni.

În paralel, propaganda organizează cultul. „Marele Cârmaci ne călăuzeşte”, titrează *Pravda* la 1 ianuarie 1937 (o formulă pe care Mao o va relua la timpul său). El este cel mai mare leninist, directivele sale sunt obligatorii, i se trimit scrisori, i se sărbătoreşte ziua de naştere etc. Străinătatea este chemată să participe la această venerare. Prima biografie oficială a lui Stalin e semnată de scriitorul francez Henri Barbusse, care-l descrie ca pe „un bărbat cu minte de savant, chip de muncitor şi portul unui simplu soldat.”[386] Stalin a devenit simbolul partidului,

386 Henri Barbusse, Staline, un monde vu à travers un homme, Flammarion, 1935, p. 320.

întruparea istoriei în marş, el nu poate fi pus în niciun caz sub semnul întrebării. Bătrânului menşevic Feodor Dan, care-l întreabă pe Buharin, aflat în trecere prin Paris în 1936, de ce sunt fascinaţi URSS, partidul, comuniştii de acest diavol, viitoarea victimă a celui din urmă îi răspunde: „Voi nu puteţi pricepe, nu în el avem noi încredere, ci în omul care are încrederea partidului. Aşa a fost să fie, a devenit un soi de simbol al partidului, oamenii mărunţi, muncitorii, poporul cred în el, e fără îndoială vina noastră, de aia şi intrăm cu toţii în gura lui larg deschisă, deşi ştim foarte bine c-o să ne înfulece pe toţi. Iar el ştie şi aşteaptă clipa să ne înfulece pe toţi". 1 În ultimele rânduri ale cărţii lui despre Stalin, pe care asasinarea sa în Mexic în august 1940, comandată de *Vojd*, nu i-a lăsat răgazul s-o încheie, Troţki scrie „Statul simt eu! a. „Este aproape o formulă liberală în comparaţie cu realităţile regimului totalitar al lui Stalin. Ludovic XIV nu se identifica decât cu statul. Papii de la Roma se identificau simultan cu statul şi cu Biserica, însă numai în timpul epocilor de putere temporală. Statul totalitar merge mult dincolo de cezaro-papism, căci el cuprinde economia întregii ţări. Spre deosebire de Regele-Soare, Stalin poate spune pe bună dreptate: Societatea sunt eu!"[387] Desăvârşind societatea totalitară, Stalin l-a făurit şi pe cel care o însoţeşte, cel care e deopotrivă emanaţia şi mentorul ei, conducătorul totalitar. La început, Stalin este partidul, cu pumnul de fier el reuşeşte într-un deceniu să strecoare proiectul comunist în toţi porii societăţii sovietice. La capătul acestui proces, *Vojd*-ul, a cărui autoritate se confundă cu cea a Partidului Comunist, apare ca întruparea societăţii înseşi, aşa cum a înţeles Troţki. Această mutaţie totalitară ar fi fost imposibilă fără pasul decisiv făcut de Lenin cu treizeci de ani în urmă, când a scris *Ce-i de făcut*? Numai fiindcă liderul bolşevic a identificat dictatura proletariatului,

387 Apud Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, ed. cit., p. 541.

postulat marxist, cu dictatura partidului, practică comunistă, a reuşit apoi Partidul Comunist să se impună pretutindeni cu conştiinţa împăcată faţă de ideologie, devenind partidul-stat. Stalinismul nu-i câtuşi de puţin o deviere de la marxism-leninism, interpretat corect e chiar concluzia lui logică. De aceea modelul stalinist va fi reprodus ori de câte ori marxist-leniniştii vor ajunge la putere undeva, nu ca un patron pe care se cuvine să-l copiezi fidel, ci ca o expresie a proiectului comunist, a matricei sale înseşi. „Odată cu Stalin se instituie oglinda perfectă a Unului, va nota Claude Lefort, unul dintre filosofii care au reflectat cel mai intens la fenomenul totalitar. Asta sugerează cuvântul Egocrat, nu un stăpân care guvernează singur, neţinând seama de legi, ci unul care concentrează în persoana sa forţa socială şi, în acest sens, apare (şi îşi apare lui însuşi) ca şi cum n-ar exista nimic în afara lui, ca şi cum el ar fi absorbit substanţa societăţii, ca şi cum, Ego absolut, s-ar putea dilata la nesfârşit fără a se izbi de rezistenţa lucrurilor.”[388] Conducătorul totalitar sintetizează în el puterea, cunoaşterea, legea, el este acela în care se realizează unitatea a tot ce conduce în general societăţile. Prin această combinaţie, comunismul poate fi socotit la rigoare ultimul stadiu al guvernării omului, cu siguranţă însă nu şi al istoriei, aşa cum a crezut Marx.

Regimul sovietic nu are precedent, ceea ce explică tragedia umană incomensurabilă pe care a provocat-o şi care se va amplifica de-a lungul secolului XX, când acest tip de regim se va reproduce în alte locuri ale lumii. „Niciun stat nu şi-a propus vreodată drept scop să-şi ucidă, să-şi deporteze sau să-şi asuprească ţăranii, constată François Furet. Niciun partid nu şi-a propus să se

388 Idem, Un homme en trop: Essai sur „LArchipel du GoulagLe Seuil, 1975,

p. 68.

substituie atât de total statului. Nici unul n-a controlat atât de total întreaga viaţă socială a unei ţări şi viaţa tuturor cetăţenilor săi”. 1 Acapararea tuturor puterilor, de orice natură ar fi, de către partidul-stat identificat cu *Vojd-vi* oferă sistemului totalitar un mijloc de dominaţie unic în felul său. Sub un asemenea jug, cu oameni lipsiţi de alte repere în afara acestei puteri – în prezent prin atotcuprinzătoare suveranitate, în viitor prin tăgăduirea unei perspective luminoase, dar şi în trecut prin revizuirea istoriei –, cetăţenii se văd siliţi să se dea pe mâna partidului-stat, să-i suporte asuprirea ca şi cum ar fi un lucru natural. Pe lângă numărul mare al celor zdrobiţi de maşinăria lui, ceilalţi au o certă înclinaţie pentru sistem, chiar dacă nu le satisface pe deplin nevoile. Simplul fapt de a scăpa de tocător este deja o întâmplare fericită. Colectivizarea forţată a satelor, industrializarea ţării în pas de defilare nu s-au putut face tară adeziunea unei părţi a populaţiei la proiectele propuse. E nevoie de ţărani care să conducă echipele din colhozuri, e nevoie de muncitori care să accepte ritmurile infernale, constrângerea nu explică totul, înregimentarea nu poate face orice. Unul dintre primii străini care au depus mărturie despre situaţia din URSS în perioada stalinistă, Anton Ciliga, care a stat în ţară între 1926 şi 1933, a povestit despre indiferenţa studenţilor de la Universitatea din Leningrad, unde a predat, faţă de disperarea muncitorilor care crăpau de foame în timp ce lor nu le lipsea nimic, ca şi despre satisfacţia cu care repetau lozincile oficiale privitoare la necesitatea sacrificiilor în vederea edificării socialismului. „Prin poziţia socială şi prin ideologia lor, scrie Ciliga, ei se identificau cu birocraţii. În cele din urmă, am fost silit să constat că reprezentau nu o elită muncitorească, ci tânăra gardă a birocraţiei.”[389] Categoriile sociale cele mai

389 François Furet, Le Passé d'une illusion, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, p. 179 [Trecutul unei iluzii, trad, de Emanoil Marcu şi Vlad

favorizate de regim, specialiştii, intelectualii, funcţionarii reprezintă la finele anilor 1930 circa 10 milioane de persoane, dacă e să-l credem pe Troţki, adică 25 de milioane, socotindu-i cu familii cu tot.[390] O cifră mult exagerată, dar asta nu contează, căci, chiar lăsându-i deoparte pe „privilegiaţi”, regimul se bucură de adeziune populară. După ce a eliminat absolut toate instrumentele de control public asupra puterii, partidul-stat îşi justifică transcendenţa în raport cu restul societăţii prin faptul că întrupează interesele, nevoile şi dorinţele poporului muncitor. Odată cu Stalin, sistemul comunist ajunge la o formă de supunere voluntară.

Calea naţional-comunismului

Dacă lăsăm deoparte costul în vieţi omeneşti, bilanţul „socialismului într-o singură ţară” la sfârşitul anilor 1930 poate crea iluzii. Cei care tămâiază regimul în lume nu vor pierde prilejul de a-i proslăvi izbânzile. URSS este o ţară de 21, 7 kilometri pătraţi, „a şasea parte din suprafaţa globului”, glăsuieşte propaganda, cu 170, 6 milioane de locuitori, potrivit recensământului din ianuarie 1939. Două treimi din populaţie trăiesc încă la ţară, dar industrializarea în marş forţat, susţinută de importante rezerve de materii prime, a dat roade: locul întâi în lume la extracţia de mangan; primul producător de petrol pe plan european, al doilea pe plan mondial; al treilea producător de cărbune pe plan european, al patrulea pe plan mondial. Bilanţul industriei grele este şi el îmbucurător, cu un loc trei pe plan mondial la producţia de fontă, oţel şi aluminiu şi un loc patru la producţia de ciment. Industria prelucrătoare se prezintă şi ea cu bune rezultate, construcţia de maşini-unelte şi tractoare se clasează pe locul doi în lume. Pe ansamblul producţiei industriale,

Russo, Humanitas, Bucureşti, 1997, pp. 161-162 - n. tr.].

390 Boris Souvarine, Staline, ed. cit., p. 553 [ed. rom. cit., p. 534 - n. tr.].

URSS ar reprezenta în această perioadă 10% din producţia mondială, potrivit statisticilor regimului, care trebuie tratate cu prudenţă.[391]

Din punct de vedere politic, URSS îşi poate pune în valoare reuşita, întreaga economie aparţine statului, iar statul este poporul, burghezia nu mai există, proprietarii de pământ au dispărut, ca şi culacii. O nouă pătură de intelectuali, provenită din mediile muncitoreşti şi ţărăneşti, a înlocuit vechea inteligenţie, specialiştii în toate domeniile sunt adevăraţi comunişti, instituţiile din trecut au dispărut ori au fost „adaptate" de putere. Odată cu victoria socialismului, ţara ar trebui să se îndrepte către lichidarea statului promisă de Marx, care trebuie să conducă spre ultima etapă, triumful comunismului. Dar nici vorbă de aşa ceva, partidul-stat domneşte ca stăpân absolut, puterea e totalitară în toate sensurile cuvântului, atributele Autorităţii simt afirmate mai mult ca oricând. Al Doilea Război Mondial, care avea să cadă ca un trăsnet asupra popoarelor bulversând echilibrele internaţionale, nu va face decât să întărească această tendinţă, dar totul era deja pregătit înainte să survină încercarea, ca urmare a mutaţiei ideologice petrecute în regimul sovietic. Internaţionalismul proletar rămâne crezul oficial al URSS, dar edificarea „socialismului într-o singură ţară a a dat naştere unei noi ideologii – care ar putea fi definită ca naţional-socialism, dacă termenul nu s-ar preta la confuzii parte a unui naţional-bolşevism iniţial transformat în naţional-comunism odată cu întărirea puterii statului.

Sub Lenin, bolşevicii s-au luptat să-şi asigure baza de putere şi să-şi impună regimul popoarelor din jur. Aşa cum se ştie, în această primă etapă în care s-au amestecat salvgardarea cuceririlor şi mesianismul revoluţionar, apelul naţionalist, instrumentat de Troţki şi purtat de

391 Cifre prezentate de Michel Heller şi Aleksandr Nekrich în L'Utopie au pouvoir, ed. cit., pp. 265-266.

Armata Roşie, a fost foarte util. Confruntaţi cu un teritoriu multinaţional, multietnic, multicultural, revoluţionarii ruşi s-au folosit de toată forţa partidului-stat pentru a crea *ex nihilo* Uniunea Sovietică, adică o naţiune unificată de aceeaşi ideologie. Şi aşa cum statul naţional a fost un instrument esenţial al revoluţiei industriale din secolul al XIX-lea în Europa, prin răspândirea unei culturi naţionale menite să omogenizeze societatea, partidul-stat este braţul înarmat necesar revoluţiei marxist-leniniste pentru a impune o cultură politică comună unor popoare disparate. Aşa trebuie înţeleasă apariţia naţional-comunismului, avatar bolşevic al naţionalismului clasic.

Voinţa politică a lui Stalin de edificare a „socialismului într-o singură ţară", după eşecul celorlalte „revoluţii" comuniste din Europa, a accentuat componenta naţională în ideologia comunistă promovată de partidul-stat. Vrând să edifice o naţiune socialistă „într-o singură ţară", regimul sovietic a dezvoltat un complex de cetate asediată numai bun să exalte naţionalismul. Încă din 1927, propaganda vorbeşte despre un imaginar risc de război iminent. Un an mai târziu, Stalin declară că după catastrofa din primul conflict mondial capitalismul internaţional a reuşit să-şi refacă forţele, ceea ce obligă URSS să rămână în gardă pentru a face faţă, potrivit lui, unui atac imperialist anglo-francez. În anii 1929 – 1932, când pericolul nazist încă nu apăruse, când ameninţarea japoneză era încă difuză, discursul oficial era axat pe exigenţele apărării naţionale, pe salvgardarea revoluţiei. În 1935, industrializarea forţată nu avea drept scop să amelioreze bunăstarea generală, obiectivul ei era să pună pe picioare o industrie militară performantă. Începând din 1937, sectorul industrial s-a orientat către producţia de armament. Complexul militaro-industrial este singura parte a economiei sovietice, şi în viitor a tuturor economiilor comuniste din lume, care avea să funcţioneze

până la prăbuşirea finală a sistemului. Sindromul cetăţii asediate este util în multe privinţe: el justifică menţinerea unui stat puternic, încurajează vigilenţa fiecărui cetăţean, permite eliminarea „trădătorilor", motivează sacrificiile, slujeşte la mascarea eşecurilor sistemului în dosul unor imaginare „sabotaje duşmane".

Conotaţia tot mai naţionalistă a ideologiei oficiale a URSS confirmă, pe de altă parte, eşecul marxism-leninismului. După două decenii de existenţă, regimul nu mai funcţionează decât prin coerciţie, prin acea „luptă de clasă" aducătoare de moarte, care dovedeşte că socialismul nu stă pe loc. Pauperizarea populaţiei, risipa economică, corupţia, inegalităţile crescânde, arbitrarul confirmă eşecul sistemului. Viitorul luminos nu-i mai face să viseze decât pe profitorii socialismului, adică o minoritate. Pentru ceilalţi, trebuie folosit alt element mobilizator. Înainte de lovitura de stat din octombrie, Lenin înţelesese că naţionalismul era un excelent ferment revoluţionar, care trebuia utilizat pentru distrugerea ţarismului, dar că va trebui stăvilit apoi pentru a evita explozia noului imperiu sovietic. Stalin, care a nivelat societatea folosind forţa, întreaga putere a partidului-stat, îşi poate permite să elibereze fiara, să gâdile naţionalismul popular, cu condiţia, bineînţeles, ca acesta să fie exprimat sub flamura rusească, naţiune şi cultură majoritară în ţară. Ca un convertit desăvârşit ce se afla, caucazianul Djugaşvili e gata să utilizeze toate mijloacele (imense) pe care i le pune la dispoziţie puterea, puterea personală, pentru a impune ţării acest nou crez. „Operaţiunile naţionale" desfăşurate în timpul Marii Terori au fost expresia fatală a acestei noi politici. Nici acolo n-a fost vorba despre o deviere propriu-zis stalinistă. Calea naţional-comunistă aleasă de *Vojd* oferă o rezolvare utopiei comuniste, o încercare de ieşire din impasul la care a condus ideologia. Cu cât speranţa în socialism se erodează,

subminată de confruntarea cu proba realităţii, cu atât naţionalismul va avea tendinţa să i se substituie. Acest fenomen de compensare/substituire se va regăsi în toate ţările comuniste, sub forme naţionale diferite ţinând tocmai de particularităţile naţionale, dar şi în partidele de orientare marxist-leninistă care n-au ajuns la putere. Toate vor sfârşi prin a-şi exalta propria naţiune, propagând chiar o anumită xenofobie. Prin naţional-comunism, partidul-stat din URSS îşi îndeplineşte în totalitate funcţia conducătoare, efectiv statală, încercând să toarne societatea sovietică în tiparul aceleiaşi culturi naţionale. Constituţia din 1936 asigură preponderenţa Rusiei asupra celorlalte popoare ale Uniunii. De acum înainte poporul rus devine „fratele mai mare" al popoarelor URSS, iar rusificarea se intensifică.

Stalin alege din trecutul Rusiei tot ce-i este util, eroi ce trebuie tămâiaţi, duşmani ce trebuie detestaţi, prieteni ce trebuie iubiţi, trăsături de caracter ce trebuie promovate. Istoria sovietică scrisă de *Vojd* (care e principalul ei artizan) capătă profilul unui monstru hibrid între marxism şi naţionalism, în care se văd apărând prinţi şi ţari „progresişti" opuşi unor răzvrătiţi din popor, reacţionari. De vreme ce gloria Rusiei este de a fi creat prima societate socialistă din istorie, vechiul regim trebuie privit nu ca trecut, ci ca vestitor al imensei noutăţi reprezentate de URSS. Accentul e pus pe marile etape ale creării statului, avându-i pe Ivan cel Groaznic şi pe Petru cel Mare ca eroi. Sunt reabilitate figurile care simbolizează construirea autoritară a unui stat centralizat, componentă tradiţională a naţionalismului rusesc, excluzând totodată religia ortodoxă şi Rusia ţărănească care au fost şi ele stâlpi ai acestei construcţii. Această nouă istoriografie stă la baza constituirii unui patriotism sovietic care proslăveşte orânduirea socialistă, inspirând mândrie şi loialitate muncitorilor ieşiţi de pe băncile şcolilor. Această

reabilitare a trecutului coincide cu reintroducerea însemnelor de grad în armată, a uniformei şi disciplinei în şcoli, a valorilor familiei tradiţionale în legislaţia privitoare la divorţ şi avort.1

Apariţia naţional-comunismului ne permite să înţelegem motivele, nu doar circumstanţiale, ce vor conduce la semnarea Pactului germano-sovietic din 23 august 1939. Între Stalin şi Hitler, între Roşii şi Bruni, există o serie de lucruri comparabile pe care doar câteva spirite luminate din epocă le-au văzut şi denunţat. [392]Pornind de la ura lor comună faţă de democraţie, faţă de liberalism, faţă de „spiritul burghez”, de la concepţia identică despre rolul statului şi locul ideologiei în societate, naţional-comunismul şi naţional-socialismul erau făcute să se înţeleagă. În acelaşi timp, destinul lor era deopotrivă acela de a se combate reciproc, căci naţionalismul este prin natura lui exclusiv şi dominator, el trebuie să-i impună Celuilalt propriile valori, neapărat superioare.

7

Roşii şi Bruni

— j

Revoluţia este imposibilă fără o criză naţională care să-i afecteze pe exploataţi şi pe exploatatori.

— LENIN

În momentul complimentelor de rigoare, Stalin îşi exprimă satisfacţia: „Guvernul sovietic acordă cea mai mare importanţă noului pact – declară el – şi îşi dă cuvântul de onoare că nu-şi va dezamăgi aliatul”. *Vojd*-ul spune adevărul, e ferm hotărât să respecte negocierea încheiată cu Germania la 23 august 1939. „Ştiu cât îşi iubeşte poporul german Führerul – adaugă el –, aşa că pot ridica paharul în sănătatea lui”. În ziua aceea, dictatorul îl numeşte pe omologul său german *molodeţ*, care înseamnă

392 Martin Malia, La Tragédie soviétique, ed. cit, pp. 291-293.

literal „băiat de ispravă”[393]. Reîntors la Berlin, Ribbentrop, ministrul german al afacerilor externe, se arată încredinţat că „sub egida Führerului său lucid, Uniunea Sovietică nu mai e bolşevică; dimpotrivă, se îndreaptă cu toată viteza spre un regim cu bază socialistă” 1[394].

Rareori a avut o alianţă atâtea consecinţe. Căzut ca o lovitură de trăsnet în relaţiile internaţionale, Pactul germano-sovietic anunţă al doilea conflict mondial. Parisul şi Londra sunt consternate. Brusca schimbare de curs a fost dezvăluită chiar în momentul în care o delegaţie franco-britanică negocia la Moscova un acord tripartit de cooperare politică şi militară. Schimbarea radicală este preţul plătit de occidentali pentru laşitatea lor. Pasivitatea, ba chiar indolenţa de care au dat dovadă Franţa şi Anglia în *momentul Anschluss-ului* Austriei, apoi în cel al acordurilor de la München, l-au convins pe Stalin că în faţa pericolului nazist nu poate pune bază pe aceşti doi aliaţi aflaţi departe. Alegând să i se alăture lui Hitler, el îndepărtează ameninţarea şi îşi oferă timpul necesar pentru a înarma URSS înaintea confruntării inevitabile. Această versiune a istoriei, mult timp admisă şi apreciată încă de anumite manuale, este cea dorită de puterea sovietică, iar în zilele noastre de memoria comunistă. Ea încearcă să dea uitării pactul, pată ruşinoasă în glorioasa epopee a Uniunii Sovietice. Adevărul e mult mai complex însă. Probabil că Stalin n-a intenţionat niciodată să-şi lege soarta de ţările capitaliste, al căror sistem îl detesta. În materie de cooperare şi securitate, Hitler avea mai multe să-i ofere, în orice caz pe termen scurt. *Vojd*-ul simţea în orice caz că are mai multe lucruri în comun cu Führerul decât cu liderii democraţi.

393 Peter Kleist, Entre Staline et Hitler, Plon, 1953, p. 33. Autorul a fost interpretul german al întâlnirii.

394 A. Rosa, Deux ans d'alliance germano-soviétique, Fayard, 1949, p. 89.

Moscova a făcut tot ce a putut pentru ca negocierile cu aliaţii săi occidentali să eşueze. Încă de la sosirea ei în capitala sovietică, la 11 august 1.939, delegaţia franco-britanică s-a pomenit în faţa unei cerinţe imposibil de satisfăcut. URSS cerea dreptul de trecere pe teritoriile Poloniei şi României în caz de conflict cu Germania. Revendicarea necesita acordul Varşoviei şi al Bucureştiului. Kremlinul o ştia; cu cererea lui, Stalin încerca deci să câştige timp. În vreme ce discuţiile cu Londra şi Parisul erau blocate în acest punct, Moscova trata pe ascuns cu Berlinul. În 17 august, Germania şi URSS semnau un acord economic care prefigura pactul din 23 august. Tot în 17 august, guvernul polonez informa că respinge orice prezenţă a Armatei Roşii pe teritoriul său. Patru zile mai târziu, Berlinul şi Moscova definitivau tratatul, iar Ribbentrop sosea în secret în capitala sovietică, investit cu puterea de a-l semna. „E timpul să terminăm cu caterinca asta", i-a spus atunci Stalin lui Voroşilov, însărcinat să negocieze cu delegaţia franco-britanică.1 Impertinenţa spuselor dovedeşte cât de puţin respect avea Stalin pentru aceste tratative. În acele zile de august 1939, francezii şi englezii au fost de două ori păcăliţi. În timp ce Moscova câştiga timp pentru a pune la punct ultimele detalii ale pactului cu Berlinul, Voroşilov profita de contactele stabilite cu generalul Doumenc şi amiralul Drax, cei doi negociatori occidentali, pentru a culege informaţii despre situaţia forţelor militare din Franţa şi Marea Britanie. Preţioasele informaţii au fost transmise apoi noului aliat german, în chip de dar de nuntă.[395][396]

Schimbarea de curs de către Stalin poate fi înţeleasă

395 Apud Yves Santamaría, 1939, le pacte germano-soviétique, Complexe, 1998, p. 29.

396 Mihail Semiriaga, Tayny stalinskoy diplomaţii, 1939-1941 {Secretele diplomaţiei lui Stalin, 1939-1941), Moscova, 1992, p. 20.

şi prin prisma situaţiei în care se afla URSS în Extremul Orient. La începutul lunii mai 1939, incidente militare au avut loc între Armata Roşie şi forţele japoneze staţionate în Manciuria după invadarea Chinei de către armata imperială, cu doi ani înainte. Aceste confruntări, cunoscute sub numele de Bătălia de la Kalhin Gol, s-au soldat cu circa 20.000 de morţi de ambele părţi în două săptămâni. Pasionat de istorie, Stalin ştia ce rol jucase războiul ruso-japonez din 1905 în declinul imperiului ţarist. Graba cu care l-a luat în braţe pe Hitler îl scăpa de perspectivă de a fi prins între două focuri. De altminteri, în septembrie 1939 Armata Roşie avea să elimine definitiv pericolul japonez. Pactul cu Hitler, aliat cu Tokyo, pecetluia statu-quo-ul între părţile beligerante.

Natura Pactului germano-sovietic este un bun indicator al felului în care îşi concepea URSS în acea perioadă relaţiile cu lumea exterioară. Sub Stalin, Uniunea Sovietică a dus întotdeauna o politică externă dublă, una la vedere, cealaltă ascunsă. Prima este cea a unui stat preocupat de securitatea lui, de mediul politic şi economic în care se mişcă. Cea de-a doua este dusă de partid, e secretă şi subversivă. Pe de o parte, Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe, Narkomindel, care va deveni apoi MID, e însărcinat cu relaţiile de la stat la stat; pe de alta, Internaţionala Comunistă, Comintern, conduce ansamblul partidelor comuniste din întreaga lume. Ambele se sprijină reciproc, având drept ţel triumful sistemului comunist la scară planetară. Diplomaţia statului sovietic se află şi ea în slujba proiectului ideologic al partidului, avantajele obţinute de entitatea statală a URSS trecând în contul revoluţiei mondiale, întrupată de patria socialismului. În acest sens, cele două politici, cea oficială şi cea secretă, acţionează pentru triumful aceleiaşi cauze. Aspect esenţial de cele mai multe ori uitat de cancelariile occidentale, din pricina proastei cunoaşteri, a

neînţelegerii, a ignorării fenomenului totalitar, în care ideologia primează întotdeauna. Prin preliminariile sale, prin aşteptările şi prin consecinţele sale, Pactul germano-sovietic oferă un bun exemplu de orbire voluntară a democraţiilor în faţa mizelor comunismului. În acest caz, comportamentul partidului-stat trebuie înţeles în funcţie de interesele ideologice şi statale urmărite, având drept obiectiv slăbirea democraţiilor europene, adevăratul inamic al lui Stalin.

Încă de la începutul anilor 1920, după încheierea războiului civil cu Albii, bolşevicii au încercat să se rupă din izolarea diplomatică în care erau ţinuţi. O primă deschidere a venit chiar din partea Germaniei. Cele două ţări erau în acea perioadă puse la stâlpul infamiei de celelalte naţiuni. Berlinul plăteşte pentru responsabilităţile sale din Primul Război Mondial şi pentru incapacitatea de a-şi plăti despăgubirile de război reclamate de Tratatul de la Versailles; Moscova stârneşte, în schimb, multă neîncredere în aceste vremuri în care Teroarea Roşie leninistă mai găseşte ecou în Occident. În aprilie 1922, prim-ministrul britanic Lloyd George convoacă o conferinţă europeană la Genova pentru a reglementa aceste probleme, datoriile Germaniei şi integrarea regimului bolşevic în comunitatea internaţională. Germanii şi sovieticii au profitat de această întâlnire pentru a negocia în secret un tratat care deja surprinde pe toată lumea. Acordurile de la Rapallo, după numele orăşelului de provincie din regiunea Genovei unde era cazată delegaţia bolşevică, au permis apropierea celor două ţări stigmatizate. Ambele renunţă la despăgubirile de război, îşi recunosc reciproc frontierele şi stabilesc relaţii diplomatice. Moscova şi Berlinul îşi propun să iniţieze negocieri economice, îşi atribuie reciproc clauza naţiunii celei mai favorizate, îşi făgăduiesc să se consulte pe viitor cu privire la marile probleme internaţionale. Rapallo

serveşte intereselor ambelor ţări. Ca urmare a unor clauze secrete, nemţii vor putea înfiinţa în Rusia, la adăpost de privirile Occidentului, uzine producătoare de artilerie, de blindate, de avioane şi vor putea beneficia de imensul teritoriu sovietic pentru a testa acest material şi pentru a-şi antrena militarii: Berlinul are ocazia de a ocoli interdicţia de reînarmare impusă de învingători. Aşa se face că Reichswehr-ul va pune la punct armele ce vor constitui în viitor forţa Wehrmachtului lui Hitler.1 Pentru URSS, acordul înseamnă investiţii, transferuri de tehnologie şi metode de producţie. Uzinele construite pe teritoriul său vor funcţiona cu ingineri şi tehnicieni germani. Pentru Moscova, cooperarea prezintă un cert interes politic. Reînarmarea unei Germanii umilite de Tratatul de la Versailles, a unei Germanii în care naţionalismul şi revanşismul îşi dau mâna, cu deosebire împotriva Franţei şi Marii Britanii, nu înseamnă decât a o ajuta să se pregătească de război împotriva unor duşmani care simt şi duşmanii URSS.

Relaţiile de încredere stabilite după Rapallo au dus la semnarea, în 1931, a unui acord economic între Berlin şi Moscova, profitabil ambelor părţi. În toiul planului cincinal, Germania acordă Uniunii Sovietice un credit de un miliard de mărci, angajându-se să-i livreze utilajele necesare ambiţiosului ei program industrial. În schimb, Moscova trebuie să livreze produse agricole şi aur. Comerţul dintre cele două ţări se dezvoltă în dauna poporului sovietic. Grâul furnizat este confiscat de la ţăranii ucraineni care, exact în acelaşi timp, mor de foame cu milioanele; aurul vândut provine din minele de la Kolîma, cea mai rentabilă întreprindere a Gulagului. Venirea la putere a lui Hitler în ianuarie 1933 încetineşte aceste schimburi fără să le întrerupă. Kremlinul e pe mai departe doritor să continue colaborarea. „Ţările noastre au ocupat întotdeauna un loc aparte, URSS n-are niciun motiv

să-şi modifice politica în această privinţă", declară Molotov în faţa Sovietului Suprem la sfârşitul anului 1933.[397] Hitler se arată mai puţin entuziast. Rupe acordurile de cooperare militară cu Moscova, dar păstrează legăturile cu Armata Roşie. „Între cele două state ale noastre există o prăpastie, dar păstraţi cu armata relaţiile bune care se spune că trebuie să existe", sună instrucţiunile date de el noului său ataşat militar la Moscova, în 1935.[398] Cele două ţări continuă să facă un joc dublu: pe de o parte, oficial sunt la cuţite, propaganda nazistă şi cea bolşevică se acuză reciproc de cele mai rele intenţii; pe de alta, cancelariile lor poartă negocieri comerciale secrete prin intermediul unui om de încredere al lui Stalin la Berlin, David Kandelaki. În 1937, Hitler întoarce totuşi spatele Moscovei şi negociază cu Londra o alianţă care trebuie să-i lase mână liberă în Europa Centrală şi Răsăriteană. Britanicii cer un pact de securitate în schimbul sprijinului pe care l-ar putea da revendicărilor germane (problema Austriei, a Sudeţilor şi a oraşului Dantzig). Descurajat, Führerul se întoarce către Moscova căutând să-i obţină sprijinul. Negocierile în vederea pactului din august 1939 demarează la începutul anului.1

Politica de stat a URSS în aceşti ani premergători războiului a constat în a exploata divergenţele politice dintre ţările capitaliste, a profita de criza economică mondială ce a urmat crahului din 1929 pentru a obţine tehnologie şi cunoştinţe despre proceduri economice la preţ redus, aţâţând totodată rivalităţile dintre democraţii pentru a le slăbi. Franţa şi Marea Britanie, cele două mari puteri ale continentului european, au fost obiectul unei

397 Schimbarea numelui armatei germane va avea loc în 1935, când guvernul nazist va institui serviciul militar obligatoriu.

398 Apud Georges Castellan, „Reichswehr et Armée rouge", în Les Relations germano-soviétiques de ig3S à 1939 (coord. J.-B. Duroselle), Cahiers de la FNSP, Armand Colin, 1954, p. 210.

atenţii speciale. În această perioadă URSS profită de nimbul pe care Revoluţia din Octombrie îl are în imaginarul revoluţionar francez pentru a linguşi Parisul. Englezii se arată însă mult mai rezervaţi cu privire la reuşitele „socialismului într-o singură ţară”. În 1924 s-a semnat un acord comercial între Londra şi Moscova, dar el n-a fost niciodată ratificat de Parlament, iar din 1927 poliţia britanică s-a interesat de acţiunile subversive ale spionilor sovietici în Albion. În relaţiile cu Parisul, luna de miere e umbrită de problema datoriilor, faimosul împrumut din perioada ţaristă pe care regimul bolşevic refuză să-l plătească. În noiembrie 1932, Franţa şi URSS semnează un pact de neagresiune, întărit trei ani mai târziu prin acordul franco-sovietic de asistenţă mutuală, ratificat de Pierre Laval. Intervenţia Franţei i-a permis URSS să intre în 1934 în Liga Naţiunilor, instituţie care se va dovedi utilă Moscovei în desfăşurarea operaţiunilor ei de influenţare.[399] „Iacobinii deveniţi miniştri nu sunt întotdeauna miniştri iacobini”, a declarat Louis Barthou, ministrul francez al afacerilor externe, în faţa Ligii Naţiunilor, pentru a-şi convinge colegii occidentali că Uniunea Sovietică a lui Stalin nu mai e aceeaşi ţară radicală de pe vremea lui Lenin. Credulitatea francezilor e atât de mare, încât, atunci când Parisul va fi informat în 1936 despre negocierile secrete dintre Moscova şi Berlin, cu David Kandelaki pe post de intermediar, Léon Blum refuză să creadă: „Antagonismul dintre Stalin şi Hitler e atât de violent, că nu poate fi vorba de vreo alianţă, fie ea şi temporară”, comentează prim-ministrul guvernului Frontului Popular.[400] „Amiba Blum”, cum îl poreclise pe

399 V. în această privinţă Thierry Wolton, Rouge-Brun, le mal du siècle, JC Lattès, 3.999, PP-18-124 şi 84-88 [Roşu-brun: Răul secolului, trad. de Micaela Slăvescu, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001, pp. 21-24 Şi 89-92 - n. tr.].

400 Apud Arkadi Vaksberg, Alesandra Kollontaï, Fayard, 1996, p. 379.

atunci Stalin, care-l socotea prea amorf[401], este totuşi în acele vremuri unul dintre liderii francezi cei mai lucizi cu privire la practicile comuniste.

Politica de stat a URSS constă în a se prezenta în exterior în cea mai bună lumină cu putinţă, într-o perioadă când, pe plan intern, ţara e numai foc şi sânge. Propaganda Moscovei, reluată de partidele comuniste din întreaga lume, prezintă patria proletarilor ca pe un paradis terestru. Diplomaţia, în schimb, îşi intensifică demersurile pacifiste. Încă din 1929, Uniunea Sovietică a aderat la Pactul Briand-Kellogg de „renunţare generală la război" şi a încheiat acorduri similare cu Letonia, Estonia, Polonia şi România. În 1932, URSS semnează acorduri de neagresiune cu Finlanda, Letonia şi Estonia. Toate aceste ţări cu care Moscova pretinde că vrea să trăiască în bună înţelegere vor fi primele victime ale pactului din 1939. Dublul limbaj funcţionează din plin, proclamaţiile „pacifiste" destinate străinătăţii urmăresc să adoarmă neîncrederea ţărilor europene, declaraţiile belicoase de uz intern privind pericolul încercuirii capitaliste servesc pentru justificarea ritmului ucigător al colectivizării şi industrializării. Politica internă sovietică anunţă de fapt ce urmează să se petreacă pe scena externă. Aici se află unul dintre motivele pentru care Stalin ţine să ascundă Marea Teroare. Viitoarele victime nu trebuie speriate. Un regim care-şi tiranizează şi martirizează poporul e fără doar şi poate primejdios pentru vecini.

Regimul sovietic îşi concepe relaţiile cu lumea exterioară, şi diplomaţia în general, drept o armă pusă în slujba intereselor comunismului. O dovedeşte felul în care funcţionează instituţiile însărcinate să facă politica externă a URSS. Andrei Jdanov, conducătorul preferat al lui Stalin,

401 Sergo Beria, Beria, mon père, Plon/Critérion, 1999, p. 86 [ed. rom. cit., p. 101 - n. tr.].

dacă e să-l credem pe Molotov[402], este omul-cheie în acest dispozitiv. Responsabil cu politica de cadre în partid, el supraveghează în acelaşi timp legăturile URSS cu străinătatea prin intermediul comisiei Comitetului Central privitoare la misiunile externe, pe care o conduce. După numirea sa în fruntea PC din Leningrad, în urma asasinării lui Kirov în 1934, el este înlocuit în acest post de Nikolai Ejov, omul NKVD. Jdanov păstrează totuşi funcţia de responsabil al departamentului „Cultură şi Propagandă" care supraveghează structurile cenzurii, controlul presei şi organismele însărcinate să „vândă" imaginea URSS în străinătate, îndeosebi prin intermediul partidelor comuniste din străinătate. Dispozitivul care cuprinde partidul, poliţia politică, propaganda şi Internaţionala Comunistă formează un tot. În 1937, Stalin înfiinţează o comisie permanentă a Politbiuroului însărcinată cu centralizarea dosarelor secrete, între care cele referitoare la politica externă. Molotov, Kaganovici, Ejov fac parte din această comisie care vizează mai mult ca oricând să pună diplomaţia în slujba provocării de tulburări externe. Ambasadele din străinătate sunt mici teritorii sovietice în care partidul şi NKVD fac şi desfac cariere, în care domneşte delaţiunea generalizată, în care iniţiativa personală n-are cum să existe., Aveam o diplomaţie centralizată, va explica mai târziu Molotov. Ambasadorii nu se bucurau de nicio independenţă. În majoritatea cazurilor nu erau decât curele de transmisie". 1 Personalul diplomatic n-a fost cruţat de Marea Teroare din anii 1930. Dintre funcţionarii de la Narkomindel, Ministerul Afacerilor Externe, 34% au dispărut în cadrul epurărilor, iar dintre cei aflaţi în vârful ierarhiei ministerului, peste

402 Félix Tchouev, Conversations avec Molotov, Albin Michel, 1995, p. 258 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, Conversaţii cu Molotov: In cercul puterii comuniste, trad, de Antoaneta Olteanu, Corint, Bucureşti, 2017, p. 353 - n. tr.].

60%. [403]Miniştrii care s-au succedat la conducerea diplomaţiei din octombrie 1917 au fost întotdeauna executanţi fideli ai ordinelor venite de la Politbiuro. Alegerea lor reflectă evoluţia regimului. În perioada lui Lenin, Afacerile Externe au fost conduse de Gheorghi Cicerin, un diplomat de carieră, fost aristocrat, om cultivat, care a oferit în exterior o imagine pozitivă a noului regim ce încerca să pună capăt izolării sale pe scena internaţională. Cicerin este omul care a semnat acordurile de la Rapallo cu Germania. După consolidarea puterii lui Stalin, Narkomindel a trecut sub conducerea lui Maxim Litvinov, un bolşevic sadea, pe care Lenin îl descrisese drept „cel mai crocodil dintre diplomaţii noştri, are dinţi de fier şi nu dă drumul niciodată prăzii”[404]. *Vojd*-ul, care pregăteşte războiul civil împotriva poporului său, are nevoie de un om capabil să funcţioneze ca un paravan, să-i alunge pe curioşi, să apere imaginea ţării arătându-se ofensiv pe frontul extern. Litvinov avea să ducă o politică externă agresivă, cu acţiuni de influenţare – de pildă, la adresa Partidului Radical din Franţa – şi cu mari tirade la Liga Naţiunilor împotriva pericolului nazist, în timp ce în culise Moscova şi Berlinul îşi dădeau mâna. Litvinov a fost adesea comparat cu stăpânul său, Stalin, un diplomat manipulator, bănuitor, arivist. „Bancher burtos şi plin de riduri, ca un bogat negustor de diamante din Anvers, cu siguranţă rudă cu Rothschild […], adormit în competenţa lui, cu un muc de lumânare în mână, în faţa casei de bani”, cum îl descrie Victor Serge, fostul revoluţionar devenit antistalinist.[405] Litvinov se desparte totuşi într-o privinţă de Stalin: n-are încredere în Hitler. Când se hotărăşte să se

403 Ibid. y p. 105.

404 Ibid., p. 10.

405 Victor Serge, „Litvinov“, Esprit, nr. 81, iunie 1939, p. 419, apud Sabine Dullin, op. cit., p. 58.

alieze cu Führerul, Stalin îl înlocuieşte în fruntea Narkomindel cu Molotov. În primăvara anului 1939, ministerul a fost epurat: „Epurează ministerul de evrei […] curăţă «sinagoga»”, a ordonat Stalin.[406] Litvinov, evreu de origine, e dat afară fără menajamente. Terenul e liber acum pentru îmbrăţişarea din 23 august.

Alibiul antifascist

Cealaltă politică a Moscovei, cea dusă de partid şi de Comintern, secretă şi subversivă, e menită să destabilizeze vechea Europă. Înţelegerea pecetluită de Stalin şi Hitler prin semnarea pactului nu este un lucru nou între comunişti şi nazişti. Prima lor alianţă datează din 1923, când un val de naţionalism se stârneşte în Germania după ocuparea regiunii Ruhr de către trupele franceze. Parisul voia atunci să oblige Berlinul să-şi plătească despăgubirile de război impuse prin Tratatul de la Versailles. Comuniştii din Partidul Comunist German (KPD) au ţinut mitinguri comune cu Partidul Naţional-Socialist al Muncitorilor Germani (NSDAP) împotriva invadatorului. La aceste mitinguri, oratori din ambele tabere au arătat cu degetul către capitalism numindu-l izvorul tuturor relelor. În *Die Rothe Fahne (Drapelul Roşu)*, organul KPD, Karl Radek a justificat această politică în numele Internaţionalei Comuniste: „Trebuie să fim gata să acceptăm alianţe cu alte fracţiuni – scrie el –, care, deşi se agaţă de propriile lor formule ideologice, în practică vor să lupte pentru acelaşi lucru în acest moment al istoriei”. În acest cuplu, naziştii – acronim provenind din contragerea numelui german *Nationalsozialismus* – par în acea epocă cei mai puţin entuziaşti. Prezenţa evreilor în KPD şi în Comintern, printre care şi Radek, pe numele lui adevărat Sobelsohn, le displace. „Şefii comunişti, ascunşi în dosul noii măşti a iubirii de patrie, vor să atragă mişcarea sub conducerea

406 Apud Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, éditions des Syrtes, 2005, P- 324 [ed. rom. cit., p. 253 - n. tr.].

iudeo-naţional-bolşevică”, denunţă un ziar hitlerist.[407] în vara anului 1923 intervine ruptura. După venirea la putere a unei coaliţii grupând social-democraţi şi populişti, condusă de Gustav Stresemann, Moscova hotărăşte să schimbe tactica. Frontul comun cu fasciştii e abandonat, acum duşmanul nu mai e ocupantul francez, ci chiar acest guvern, compus din „social-trădători” potrivit vocabularului comunist folosit pe atunci. Lozinca este din nou revoluţia proletară. Moscova se teme ca Stresemann, adept al renegocierii datoriilor cu Franţa şi Marea Britanie, să nu cadă la înţelegere cu aceste puteri capitaliste aducând atingere intereselor germano-sovietice, care s-au dovedit atât de bine slujite de Tratatul de la Rapallo din 1922. Comuniştii pornesc deci război împotriva acestui cancelar care guvernează cu sprijinul Partidului Social-Democrat (SPD), cel mai mare duşman al lor. O destabilizare a Germaniei ar fi pe placul statului sovietic şi al Internaţionalei Comuniste. Eşecul revoluţiei germane din noiembrie 1923 pune capăt speranţelor revoluţionare ale Moscovei. Concomitent, Hitler rata încercarea de puci de la München.

Social-fascismul devine noul duşman arătat cu degetul de Comintern. Amalgamul creează confuzie. Social-democraţii şi fasciştii nu mai sunt trataţi la fel de Moscova. Comuniştii vor înainte de toate să se răfuiască cu socialiştii. Italia, teatrul unor evenimente comparabile cu cele petrecute în Germania, a dezvăluit intenţiile Internaţionalei Comuniste. La acest început al anilor 1920, tânărul Partid Comunist Italian (PCI) s-a lăsat purtat de o supralicitare verbală care a contribuit la victoria lui Mussolini, inventatorul fascismului. „Practic, comuniştii luptă împotriva fasciştilor la fel ca ceilalţi, dar poziţia lor constituie pentru fascişti un punct de sprijin nepreţuit, va explica ulterior Angelo Tasca, exclus din PCI pentru că a

407 Relatare din Die Rothe Fahne din 17 august 1923.

denunţat ambiguitatea acestei politici. Pentru comunişti, totul este fascist: statul, burghezia, democraţia, socialiştii. Faptul de a pune totul în aceeaşi oală va «simplifica-lupta. Loviturile nu vor mai trebui cumpănite şi corect îndreptate. În realitate, comuniştii nu luptă serios şi până la capăt decât împotriva socialiştilor: de aici îşi culeg laurii, din acest strâns joc de concurenţă şi supralicitare.”[408] în Germania se aplică o politică asemănătoare. Sub pretextul unei lupte împotriva social-fascismului, KPD îşi îndreaptă loviturile împotriva Partidului Social-Democrat (SPD), ceea ce contribuie, ca reacţie, la sporirea puterii naţional-socialiştilor lui Hitler, ceilalţi duşmani ai social-democraţilor. Voinţa de a distruge SPD care-i animă pe comunişti şi pe nazişti în anii 1920 apropie cele două tabere. Potrivit comuniştilor, socialiştii sunt vinovaţi de trădarea „revoluţiei” din noiembrie 1918, de lichidarea spartakiştilor Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht. Pentru nazişti, ei simt răspunzători de abdicarea Kaiserului în 1918, de înfrângerea armatei şi de proclamarea unei republici apatice. Partid al colaborării cu duşmanul de clasă pentru Moscova, partid marxist pentru Hitler, SPD stânjeneşte obiectivele revoluţionare ale Roşiilor şi Brunilor deopotrivă. Pentru unii, ca şi pentru ceilalţi, social-democraţii simt vinovaţi. Ei au întemeiat şi apărat Republica de la Weimar, ei caută un compromis între clasele sociale, privilegiază o politică sindicală de înregimentare a clasei muncitoare, propovăduiesc pluralismul şi democraţia şi militează pentru o politică externă deschisă către anglo-saxoni, blamaţi atât de Stalin, cât şi de Hitler. Social-democraţii sunt partidul care trebuie lichidat.

AI VI-lea Congres al Internaţionalei, din vara anului 1928, pune bazele politicii comuniste pentru anii ce vor

408 Angelo Tasca, Naissance du fascisme, l’Italie de l’armistice à la marche sur Rome, reed. 1967, Gallimard, p. 182.

urma: combaterea oricărui compromis de clasă, debarasarea de elementele şovăielnice din fiecare partid, instaurarea unei discipline de fier în sânul lor, strângerea rândurilor în jurul URSS. „Revoluţionar de nădejde este cel care e gata să apere Uniunea Sovietică fără rezerve, deschis, necondiţionat”, proclamă Stalin de la tribună. Directivele sunt reamintite la al XVI-lea Congres al PC sovietic, în iunie 1930. Anglia şi Franţa sunt numite acum „cele mai agresive şi militariste” ţări. Toate partidele comuniste primesc ordinul de a-i slăbi pe aceşti „duşmani” şi a aţâţa contradicţiile dintre puterile capitaliste. În acelaşi timp, încordarea internaţională îi serveşte desigur lui Stalin, care are nevoie de duşmani, imaginari, pentru a aplica violenţa în societatea sovietică în numele apărării cuceririlor „socialismului într-o singură ţară”.

În cadrul acestei politici, fragila Republică de la Weimar aflată în criză economică, condusă de duşmanul de clasă social-democrat, reprezintă veriga slabă a taberei capitaliste. O victorie a naziştilor ar sluji interesele sovietice. Calculul Moscovei e simplu: o lume „burgheză” sfâşiată de apariţia unei Germanii guvernate de extrema dreaptă, hotărâtă să lichideze ordinea internaţională instaurată de Tratatul de la Versailles, ar duce la creşterea încordării între Berlin şi celelalte capitale occidentale, ceea ce i-ar oferi Uniunii Sovietice o marjă de manevră apreciabilă. Complicitatea comuniştilor şi naziştilor, concretizată încă de la sfârşitul anilor 1920, prefigurează pactul din 1939, ale cărui raţiuni se vor sprijini pe calcule de acelaşi tip. „Nu credeţi că, dacă naţionaliştii ar lua puterea în Germania, s-ar ocupa atât de meticulos de Occident, încât noi am fi lăsaţi să construim mai rapid socialismul?”, îi explică Stalin lui Heinz Neumann, reprezentantul KPD în Comintern.1 Moscova este în plus convinsă că masele care-l urmează pe Hitler vor fi până la urmă dezamăgite şi li se vor alătura comuniştilor. De

altminteri, destui militanţi roşii şi bruni vor trece de la o tabără la alta şi înapoi în aceşti ani de alianţă obiectivă. KPD şi NSDAP pescuiesc în aceleaşi ape, ambele sunt partide revoluţionare ale căror izvoare şi a căror energie se află în respingerea modelului capitalist şi democratic. Capitalul pe care îşi întemeiază acţiunea e comun. „Partidul naţional-socialist are o menire istorică, declară deputatul comunist Karl Radek în Reichstag [parlament] la mijlocul lui septembrie 1930, menirea de a fărâmiţă mediile la care noi n-am ajuns încă şi care n-au trecut încă la armata revoluţionară. Oamenii cărora le-a distrus credinţa în capacitatea de supravieţuire a sistemului capitalist, în necesitatea şi legitimitatea sa, oamenii ăştia nu vor veni niciodată către voi [Radek se adresează social-democraţilor], vor veni către noi.”[409] SPD este singura forţă capabilă să se opună ascensiunii lui Hitler. Slăbindu-l, comuniştii fac, evident, jocul naziştilor. Prinderea la mijloc între Roşii şi Bruni va da roade, în patru ani, din 1928 până în 1932, social-democraţii vor pierde o treime din voturi la diferitele scrutine, în vreme ce naziştii vor creşte de la 2, 6 la 33, 1%, devenind prima formaţiune a ţării, iar comuniştii vor trece de la 10, 6% la 16, 9%.

CÂRDĂŞIA ROŞU-BRUN ÎN ACŢIUNE

Afacerea referendumului Prusiei, în august 1931, ilustrează gradul de complicitate la care au ajuns cele două partide. Consultarea a fost cerută de Hitler, care voia să răstoarne guvernul Landului Prusia, în majoritatea lui social-democrat. La început, KPD-ul nu prea voia să se preteze acestui joc nazist şi să susţină „plebiscitul brun”. Margarete Buber-Neumann relatează cele ce au urmat: „Câteva săptămâni înainte de scrutin, KPD-ul a primit de la Moscova ordinul să ia parte la referendum. Această

409 Discuţie relatată de Margarete Buber-Neumann, La Révolution mondiale: Vhistoire du Komintern (1919-1943), Casterman, 1971, p. 538.

exigenţă exorbitantă a unei acţiuni comune cu naziştii s-a lovit de rezistenţa membrilor Biroului Politic al partidului, chiar a celor mai obişnuiţi să asculte. Şi-au dat în scris obiecţiile la Comintern. Trei dintre ei, Thälmann, Remmele şi Neumann, au fost trimişi la Moscova pentru a cere «explicaţii». Toţi trei «şi-au schimbat părerea», ceea ce te face să crezi că Stalin însuşi fusese cel care avusese iniţiativa «acţiunii comune». […] La 23 iulie, Comitetul Central publică un apel, afirmând că responsabilii social-democraţi ai Prusiei deveniseră, prin politica lor, «furierii fascismului» şi că era vorba în consecinţă de un referendum roşu. Organul SPD-ului, *Vorwärts*, a replicat cu ironie: „Aceşti domni sunt desigur daltonişti, afară doar dacă vor să vorbească despre roşul drapelului cu zvastică”.

În ziua consultării, drapelele comunist şi nazist pavoazează, unul lângă altul, birourile de vot. Dar, în ciuda mobilizării celor două partide, acţiunea lor s-a soldat cu un eşec. Referendumul roşu-brun nu a adunat nici jumătate din sufragiile necesare pentru a răsturna guvernul din Prusia. La Moscova, *Pravda* salută totuşi votul, socotindu-l „cea mai mare lovitură dată social-democraţiei de clasa muncitoare”. Alianţa displăcuse la bază. Din vina cui? A social-democraţilor, bineînţeles. Ei i-au corupt pe bravii comunişti, ţipă Ernst Thälmann, preşedintele KPD-ului. „Această influenţă pe care o exercită în rândurile muncitorilor revoluţionari ideologia trădătoare a mincinoşilor social-democraţi, aceste reziduuri ale gândirii social-democrate în rândurile noastre, iată pericolul cel mai serios care ameninţă partidul”. Comuniştii rămân pe poziţii, stăruind în greşeala lor. Puţin după referendum, un lider social-democrat crede, greşit, că se poate face un front comun cu KPD-ul pentru a opri eventual îngrijorătoarea ascensiune a nazismului. Thälmann denunţă această „manevră a social-fascismului” drept o adevărată agresiune împotriva comuniştilor!

Thierry Wolton, *Rouge-Brun, le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, p. 100 [*Roşu-brun*: *Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001, pp. 105 – 106 – n.tr.].

— Margarete Buber-Neumann, La Révolution mondiale: L'histoire du Comintern (igig-1943), Casterman, 1971, p. 274.

Adolf Hitler este numit cancelar la 30 ianuarie 1933. El ajunge la putere cu sprijinul conservatorilor, iar primul său guvern cuprinde doar o minoritate de naţional-socialişti. Şase luni mai târziu, este stăpânul absolut al Germaniei, parlamentul îi dă puteri depline pentru patru ani, sindicatele sunt interzise, NSDAP e declarat partid unic. Perioada care începe acum şi care va continua până la semnarea pactului în august 1939 este o perioadă a păcălelilor. Pericolul reprezentat de Germania nazistă ascute contradicţiile în tabăra „burgheză", aşa cum a mirosit Stalin. Democraţiile nu pot decât să condamne regimul fascist, dar teama de război le sileşte în acelaşi timp să dorească o înţelegere cu el. Între aceste două atitudini, marjă de manevră a URSS poate fi mare, iar *Vojd*-ul o va utiliza cu binecunoscuta lui abilitate de manipulator. Să nu-i atribuim însă lui Stalin mai multă inteligenţă politică decât are. El nu ştie dinainte unde-l va duce această situaţie favorabilă, dar, pe modelul politicii sale interne, unde avansează pas cu pas pentru a impune regimul comunist prin teroare, îşi va muta pionii unul câte unul pe eşichierul european pentru a-şi impune interesele. Forţa lui Stalin constă în capacitatea formidabilă de a simţi momentul prielnic. E un tactician fără egal. Anii premergători războiului vor face dovada acestui lucru, fără ca lecţia să fie înţeleasă mai departe de democraţii. Când perioada va lua sfârşit cu înfrângerea militară a lui Hitler, o mare parte a Europei va fi picat în lagărul sovietic.

Scena europeană e divizată mai mult ca oricând, o

parte vizibilă şi ostentativă, alta ascunsă şi secretă. Ceea ce s-a petrecut în avanscenă se ştie şi se regăseşte în istoria îndeobşte acceptată. Rămânând însă doar la această reprezentare, e greu să înţelegem logica faptelor, sau o înţelegem doar apelând la lovitura de teatru permanentă pentru a compensa lipsa de coerenţă. Această versiune poate fi rezumată în câteva cuvinte: după venirea lui Hitler la putere, Moscova şi Cominternul s-au angajat într-o luptă împotriva ciumei brune, au întins mâna celor dispuşi să facă front comun în faţa primejdiei, au sărit în ajutorul Spaniei republicane atacate de naţionalişti, unelte ale fascismului, au fost apărători înflăcăraţi ai victimelor regimului naţional-socialist al lui Hitler. Punând capăt acestei politici, pactul din 1939 devine aşadar o manevră abilă a lui Stalin pentru a câştiga timp şi a abate ameninţarea hitleristă asupra Europei Occidentale. Faptele contrazic însă această interpretare. În culise, legăturile între Uniunea Sovietică stalinistă şi Germania hitleristă n-au fost niciodată întrerupte. Cele două regimuri, comunist şi nazist, şi-au adus reciproc servicii, în timp ce frontul antifascist proslăvit de Internaţionala Comunistă slujea drept paravan pentru a ascunde evenimentele tragice din URSS şi drept paratrăsnet care să îndrepte fulgerele naziste asupra democraţiilor. Semnarea pactului nu este decât încununarea acestei politici ambivalente.

La 27 februarie 1933, după doar o lună de la venirea lui Hitler la putere, Reichstag-ul, sediul parlamentului de la Berlin, e distrus de un incendiu declanşat de o mână criminală. Acuzaţi de fărădelege, un olandez şi trei comunişti de origine bulgară. Gheorghi Dimitrov, răspunzător de biroul european al Comintern instalat în capitala Germaniei, figurează printre „vinovaţi”. Războiul între nazişti şi comunişti e declarat. La Berlin, ca şi la Moscova, aparatele de propagandă se dezlănţuie. În capitala germană se organizează cu mare pompă un

proces, iar la Londra Internaţionala a III-a organizează un contra-proces. Mulţi occidentali curaţi la suflet, legitim indignaţi de ideologia fascistă, se mobilizează în vederea condamnării procesului de la Berlin. Bătălia va dura aproape un an, terminându-se cu înfrângerea nazismului: Dimitrov şi tovarăşii săi simt absolviţi de orice bănuială de către tribunalul de la Berlin, succesul e total. Acest verdict pare să fie spre onoarea independenţei justiţiei din Germania, numai că, dacă regimul nazist voia să-i condamne pe inculpaţi, ar fi făcut-o, indiferent dacă erau vinovaţi sau nu. În acest caz, care a făcut atâta tapaj, lumea a fost victima unei mascarade judiciare organizate de cei doi dictatori „duşmani", mascaradă în care fiecare avea propriul interes. Detaşamentele de asalt (SA), garda pretoriană nazistă folosită de Hitler pentru a ajunge la putere, se află în miezul complotului. În perioada derulării faptelor, SA şi şeful lor, Ernst Röhm, au devenit stânjenitori pentru Hitler. Röhm ar vrea ca oamenii lui să înlocuiască forţele Reichswehr-ului.

Führerul însă refuză. Pentru proiectele sale de cucerire, Hitler are nevoie de armată adevărată şi puternică, nu de amatori. SA reprezintă însă latura populistă a nazismului, minoritatea care s-a dat cu comuniştii pentru a-i dărâma pe social-democraţi. Această gardă pretoriană sperie mediile conservatoare şi pe marii industriaşi de care Hitler are nevoie pentru a-şi vedea realizat visul Marelui Reich. Trebuie deci să elimine SA. Procesul incendiatorilor Reichstag-ului îl va ajuta în acest sens. Acuzarea comuniştilor a fost o idee a lui Röhm, disculparea lor ar trebui să-i slăbească poziţia. Pentru asta, Hitler s-a asigurat de bunăvoinţa lui Stalin, promiţând să-i elibereze pe cei trei comunişti bulgari. La deschiderea procesului, acuzaţii cunoşteau aranjamentul dintre Berlin şi Moscova, ştiau că nu riscă nimic. Dimitrov a profitat de tribuna ce i se oferea pentru a ridiculiza acuzaţia.1 El a

apărut ca un erou comunist care înfruntă barbaria nazistă, deşi era doar o unealtă a lui Hitler care voia să-i ridiculizeze prin el pe Röhm şi pe oamenii lui, aflaţi la originea întregii afaceri. În acest proces Internaţionala Comunistă şi-a câştigat galoanele antifasciste, în timp ce regimul naţional-socialist îşi oferea un pretext pentru a-i elimina pe cei care-l stânjeneau. Întors la Moscova încununat de glorie, Dimitrov preia conducerea Comintern în aceeaşi zi, sau aproape, în care Hitler ordonă lichidarea fizică a lui Röhm şi a întregului său anturaj în cursul „nopţii Cuţitelor Lungi”. [410]Arthur Koestler, care a fost un martor privilegiat al acestui episod datorită participării sale la campania dusă de Comintern în sprijinul lui Dimitrov, avea să compare „această bătălie cu un joc de-a baba-oarba între doi uriaşi. Dacă lumea ar fi cunoscut stratagemele şi gogoşile implicate în acest caz – continuă Koestler –, ar fi fost cruţată de multe suferinţe”[411].

Faptul că naziştii au supus Germania nu l-a îngrijorat prea tare pe Stalin. O spune de la tribuna celui de-al XVII-lea Congres al partidului, în ianuarie 1934, la un an de la venirea lui Hitler la putere. „Fireşte, nu ne încearcă niciun entuziasm pentru regimul fascist, precizează el. Numai că nu de fascism e vorba aici, pentru simplul motiv că fascismul în Italia, de pildă, n-a împiedicat URSS să stabilească excelente relaţii cu această ţară”. Congresul indică politica de urmat. URSS trebuie să rămână neutră în conflictele ce vor veni, să ducă o politică de pace faţă de

410 Aceste aranjamente secrete au fost relatate mai ales de Jean Valtin, Sans patrie ni frontière, Dominique Wepler éditeur, 1947, pp. 534-535; Ruth Fischer, Sta- lin and German Communism, Harvard, 1948, reed. Transaction Books, 1982, p. 308; Blagoj Popov, De la procesul de la Leipzig la lagărele siberiene (text în limba bulgară), Mişcarea pentru Eliberarea Bulgariei, 1948, p. 23.

411 Arthur Koestler, Hiéroglyphes, reed. Robert Laffont/Bouquins, 1994, p. 487.

Germania şi Japonia, să participe în mod critic la politica de securitate dorită de europeni şi să practice cu prudenţă deschiderea faţă de democraţiile occidentale. Anul 1934 a fost marcat de intrarea URSS în Liga Naţiunilor şi de pregătirea pactelor de neagresiune cu diferite ţări. Asta însemna un început de respectabilitate pe scena internaţională pentru guvernul sovietic. Cotitura antifascistă va veni mai târziu, la al VI-lea (şi ultimul) Congres al Internaţionalei Comuniste din iulie 1935. Noua orientare se va impune şi din raţiuni de politică internă. În acea perioadă, Stalin pregăteşte Marea Teroare. După rezolvarea problemei ţărăneşti prin deculacizare şi foamete, el vrea să continue războiul civil împotriva restului societăţii sovietice. Procesele demonstrative ale marilor lideri bolşevici, epurarea partidului şi execuţiile, deportările în masă abia urmează. Stalin bănuieşte că lumea comunistă riscă să fie zguduită de unda de şoc. Trebuie deci să strângă şi mai tare rândurile în jurul URSS, în jurul lui personal, şi să ţină ferm frâiele Cominternului, „prăvălioara”, *lavocika*, cum l-a poreclit el. Lupta pentru pace şi apărarea URSS devine lozinca tuturor partidelor din lume. Pentru Moscova, cele două aspecte se confundă, a apăra Uniunea Sovietică înseamnă a lupta pentru pace. Politica Frontului Popular pe care Cominternul o preconizează începând de acum vizează ocrotirea statului sovietic prin susţinerea guvernelor „burgheze” doritoare să participe la o politică de „securitate colectivă” în faţa fascismului. Această linie este aplicată în Spania, în Franţa, mai târziu în Chile. Socialiştii acuzaţi până mai ieri că sunt „social-fascişti” devin brusc tovarăşi frecventabili, ţările capitaliste denunţate până de curând ca agresive simt ridicate la rangul de cei mai buni aliaţi ai URSS. Această cotitură antifascistă a conducerii sovietice n-are nimic de-a face cu morala. Noua politică îndeplineşte mai multe obiective deodată, toate în

beneficiul intereselor sovietice. Alianţa cu fostul duşman socialist oferă prilejul Internaţionalei să rupă izolarea în care se găseau cele mai multe partide comuniste la începutul anilor 1930, ea vizează de asemenea să încline spre stânga social-democraţia acolo unde sunt posibile fronturi comune socialist-comuniste, influenţând politica dusă de ele. Pe de altă parte, îndreptarea atenţiei asupra pericolului fascist înseamnă deturnarea ei de la ce se întâmplă în URSS. Frontul antifascist îi mai permite lui Stalin să prezinte războiul dus împotriva propriului popor ca pe o politică de prevenire înaintea confruntării, să mobilizeze democraţiile împotriva Germaniei naziste, să aţâţe tensiunile internaţionale şi să-i împingă pe comuniştii din lumea întreagă să se unească în jurul unei teme: apărarea „patriei socialismului”. În acelaşi timp, Moscova semnează pacte de neagresiune cu naţiunile limitrofe Germaniei (Franţa, Cehoslovacia, Letonia…), pentru a irita Berlinul şi a creşte riscurile de război între Hitler şi aceste ţări, ceea ce ascute contradicţiile în sânul „lagărului capitalist”. La ratificarea Pactului franco-sovietic din februarie 1936, de pildă, Berlinul răspunde cu remilitarizarea Rhenaniei, urmată de o încordare crescută între Franţa şi Germania.

Spania devine teatrul de elecţie al acestei politici multidimensionale a lui Stalin. La începutul anilor 1930, Partidul Comunist Spaniol (PCE) era un grupuscul. Alianţa sa cu socialiştii din PSOE, în cadrul frontului republican care câştigă alegerile legislative din februarie 1936, contribuie la instaurarea controlului de către PCE asupra vieţii politice a ţării, mai ales atunci când situaţia se radicalizează după rebeliunea unei părţi a armatei împotriva guvernului de stânga. În noiembrie 1936, comuniştii spanioli intră într-o coaliţie condusă de socialistul Largo Caballero, o premieră într-o democraţie „burgheză”. Războiul civil izbucnit între forţele lui Franco

şi frontul republican întăreşte poziţiile PCE. Partidul se află în centrul reţelelor de ajutorare organizate de Internaţională pentru susţinerea guvernului legitim. Pe plan extern, situaţia este profitabilă pentru Moscova. Războiul civil este urmărit atent în Europa, mulţimile se mobilizează în favoarea taberei republicane. URSS şi Cominternul se oferă primele să sară în ajutorul stângii spaniole. În paralel, Italia lui Mussolini şi Germania lui Hitler se angajează de partea insurgenţilor. Spania devine o supapă de eliberare a tensiunilor din Europa, un loc de înfruntare între tabăra fascistă şi democraţiile indignate şi îngrijorate, dar cel mai adesea neputincioase. Chiar în momentul în care Stalin scufundă Uniunea Sovietică în Marea Teroare, ţara lui, regimul lui apar mai mult ca oricând drept singura pavăză împotriva ciumei brune. Furnizând Spaniei republicane oameni, prin Brigăzile Internaţionale organizate de Comintern, şi material militar, URSS trece drept bastionul luptei antifasciste. În jurul ei se alcătuieşte o uniune sacră. Denunţate de o propagandă comunistă eficientă, masacrele săvârşite de naţionaliştii lui Franco, împreună cu acoliţii lor nazişti şi fascişti, sfârşesc prin a convinge Europa de primejdia pe care o reprezintă Hitler şi Mussolini. În ochii democraţiilor, Brunii apar cu certitudine mai periculoşi decât Roşiii. Republicanii, comuniştii, Brigăzile Internaţionale pierd în cele din urmă războiul pe teren – Madridul şi Spania cad în mâinile lui Franco la sfârşitul lui martie 1939 dar în sufletele şi în minţile oamenilor Uniunea Sovietică şi Internaţionala Comunistă sunt marii învingători ai acestui tragic episod.

În spatele glorioaselor fapte de arme scoase în evidenţă de propaganda Moscovei, Războiul Civil spaniol lasă să se vadă în culise felul în care un sistem totalitar e capabil să abuzeze de bunăvoinţa oamenilor şi să se folosească de sentimente politice curate în propriile lui scopuri. Ajutorul dat de URSS republicanilor n-a fost

niciodată dezinteresat, inclusiv pe plan financiar. În schimbul armamentului sovietic, Moscova a pretins Băncii Centrale a Spaniei un depozit de peste 500 de tone de aur care vor dispărea pe veci în seifurile URSS. Materialul livrat a fost întotdeauna de slabă calitate şi în cantităţi insuficiente, în medie de zece ori mai puţin performant decât cel trimis de Germania şi Italia lui Franco. Brigăzile Internaţionale au cuprins cel mult 34.000 de combatanţi, în vreme ce Mussolini trimitea peste 70.000 de oameni, iar Hitler trimitea legiunea Condor care a asigurat supremaţia aeriană. Cadrele militare promise de Moscova au fost mai ales cadre politice şi poliţieneşti, al căror obiectiv n-a fost niciodată victoria taberei republicane, ci lichidarea „duşmanilor" URSS, în frunte cu troţkiştii şi anarhiştii, angajaţi în număr mare în această luptă.

În timp ce democraţiile occidentale se angajau împotriva pericolului fascist, Internaţionala Comunistă ducea războiul civil înăuntrul „taberei progresiste" pentru a lichida propriii duşmani politici. Ordinele Cominternului au fost clare în această privinţă: „Întrucât toţi troţkiştii, în cârdăşie cu fasciştii, îşi duc acţiunile subversive în rândurile republicanilor – proclamă conducerea Internaţionalei Comuniste de la Moscova, în aprilie 1937 –, politica tuturor comuniştilor trebuie să urmărească lichidarea completă şi definitivă a troţkismului în Spania, condiţie indispensabilă a victoriei asupra fascismului". Acest război politic dus în inima Războiului Civil spaniol s-a soldat cu sute de morţi, prefigurând ceea ce va reprezenta una dintre marile confuzii ale celui de-al Doilea Război Mondial pe scena europeană: în vreme ce democraţiile s-au străduit să elibereze vechiul continent de ocupantul german, URSS, în schimb, a profitat de confruntarea generală pentru a-şi extinde zona de influenţă.

Matricea socialistă

Lupta antifascistă din anii 1930 nu-i oferă lui Stalin doar impunitate politică, ea se constituie totodată într-o minciună plină de consecinţe pentru viitor. Propaganda comunistă a reuşit să impună ideea că fascismul (în versiunea lui Mussolini, dar mai ales în cea a lui Hitler) este o degenerare firească a capitalismului. În contrapartidă, socialismul şi mai ales patria care-l întruchipează, URSS cu politica sa antifascistă declarată, apar ca stadiul superior al democraţiei, garantul omenirii împotriva răului. Exploatarea acestui tip de explicaţie a lumii se va dovedi extrem de profitabilă comunismului. Punând răspunderea flagelului în cârca modelului occidental, Moscova culpabilizează democraţiile, mascând totodată tot ce au în comun ideologiile marxist-leninistă şi naţional-socialistă, care au drept matrice socialismul. În ceea ce priveşte comunismul, filiaţia e clară. Lenin a rupt legăturile cu Internaţionala a II-a din cauza chestiunii partidului, dar a păstrat fundamentul moştenirii marxiste, de la care continuă să-şi revendice filiaţia şi socialiştii epocii. Apropierea ideologică a celor două curente, care se pretind ambele internaţionaliste, explică accesele recurente de ură ale comunismului faţă de social-democraţie, care evoluează în parte pe acelaşi teren. Socialismul este şi părintele spiritual al fascismului. Inventatorul termenului, Benito Mussolini, a aparţinut aripii de stânga a Partidului Socialist Italian, curent politic din care a provenit şi Partidul Comunist Italian. Ca şi Lenin, Ducele este moştenitorul socialismului revoluţionar. Cei doi lideri au în comun vehemenţa subversivă, gustul pentru violenţă, obsesia puterii, subordonarea oricăror considerente morale acestui unic ţel.[412] La începutul anilor 1920.

Lenin şi Troţki au regretat că Mussolini a ales calea

412 François Furet, Le Passé d'une illusion, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, p. aoi [ed. rom. cit., p. 181 - n. tr.].

fascistă. În ochii lor, el era singurul om politic capabil să declanşeze o revoluţie marxistă în Italia.1 în anii care au urmat, relaţiile dintre Rusia sovietică şi Italia fascistă au fost întotdeauna excelente, în ciuda evidentelor divergenţe. Mussolini a pretins chiar că edifică un regim mai revoluţionar decât comuniştii. „Ceea ce se numeşte astăzi bolşevism sau comunism – declara el în noiembrie 1936 – nu este decât un supercapitalism de stat dus la expresia lui cea mai sălbatică; nu e o negare a sistemului, ci o continuare şi o sublimare a sistemului însuşi.”[413][414]

La origine, nazismul a fost o mişcare a muncitorilor, ţăranilor, mic-burghezilor şi dezmoşteniţilor capitalismului. Doctrina oficială a mişcării denunţă din toate puterile sufocarea celor mici de către cei mari. „*Ar* fi însă o greşeală să credem că elementul specific german, mai degrabă decât cel socialist, a produs totalitarismul – spune Friedrich Hayek în studiul său despre originile totalitarismului. Germania avea în comun cu Italia şi cu Rusia predominarea ideilor socialiste, şi nu spiritul prusac – iar naţional-socialismul a izvorât din sânul maselor, şi nu al claselor crescute în tradiţie prusacă, şi a fost îmbrăţişat în primul rând de către aceste mase.”[415] Orientarea programului NSDAP elaborat în 1920 este apăsat de stânga, cu naţionalizarea trusturilor, participarea muncitorilor la profitul întreprinderilor, pensii avantajoase… Aceleaşi revendicări figurau şi în proiectul socialist al epocii. „N-am avut decât să urmăresc logic iniţiativele în care socialiştii germani eşuaseră de zece ori

413 Robert Conquest, Staline, Odile Jacob, 1993, p. 192.

414 Apud Renzo Felice, Le fascisme: un totalitarisme à l'italienne?, PFNSP, 1988, p. 290.

415 Friedrich A. Hayek, La Route de la servitude, reeditare PUF, 1985, p. 14 [Drumul către servitute, trad. de Eugen B. Marian, Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 21 - n. tr.].

– s-ar fi destăinuit Hitler după ce a ajuns la putere – fiindcă voiau să-şi realizeze revoluţia în cadrul democraţiei. Naţional-socialismul este tot ce-ar fi putut fi marxismul dacă s-ar fi eliberat de piedicile stupide şi artificiale ale unei aşa-zise ordini democratice.”[416]

Ura faţă de democraţia liberală cu valorile sale, libertatea, individualitatea şi diferenţa, este comună nazismului şi comunismului. Ea este ancorată în aceeaşi detestare a burgheziei, clasă purtătoare a modernităţii, ţap ispăşitor al nenorocirilor din această lume pentru Hitler, cum a fost şi pentru Lenin. Regăsim în nazism multe promisiuni ale comunismului şi viceversa. „Comunitatea poporului” pe care vrea s-o edifice Hitler, solidară şi frăţească, aduce aminte de societatea fără clase marxist-leninistă. Pentru nazism, interesul general trece înaintea interesului particular, iar „eliberarea” este un cuvânt-cheie al discursului naţional-socialist, fie că e vorba de eliberarea de dominaţia străină, de jaful capitalismului internaţional, de piaţa mondială sau de speculanţi. Limbaj absolut asemănător cu cel al Internaţionalei Comuniste.

Triumful celor două ideologii la începutul secolului XX ţine în mare parte de răsturnările produse de Primul Război Mondial. Confruntarea între statele naţionale din 1914 – 1918 a fost primul război total din istorie. Armatele prinse în încleştare reuneau popoare mobilizate de statele lor, entităţi ale suveranităţii populare născute din Revoluţia Franceză, care se vor urî creuzet al egalităţii. Tocmai pornind de la conflagraţia popoarelor mobilizate de statele naţionale în numele naţiunii a produs acest război total, în regiunile economic şi/sau politic înapoiate ale Europei, cele două forme demente ale suveranităţii populare: comunismul, care împinge egalitarismul la

416 Sunt cuvinte relatate de Hermann Rauschning în cartea sa Hitler m'a dit, Hachette/Pluriel, 1979, p. 187; unii specialişti le socotesc astăzi apocrife.

punctul său extrem, totalitar, şi nazismul, care exacerbează sentimentul naţional. Naţiunea modernă, a cărei caracteristică este de a fi deopotrivă socială şi naţională, egalitară şi unificatoare, stă la baza ideologiilor totalitare. Pe ea s-a grefat mitul revoluţiei, născut în 1789, urmărit de-a lungul întregului secol XIX şi atingându-şi culmea în octombrie 1917. De aici, din împingerea la limită a egalităţii şi naţionalismului, s-a ivit chipul sumbru al modernităţii. Naţional-bolşevismul, devenit naţional-comunism odată cu Stalin, ca şi naţional-socialismul lui Hitler nu reprezintă deloc contradicţii în termeni. Aceste politici sunt pervertiri ale statului naţional exprimate de un partid-stat atotputernic: Partidul Comunist în URSS, NSDAP în Germania. Diferenţa dintre ele depinde de felul în care se pune accentul, pe latura socială pentru unul, pe cea naţională pentru celălalt. „Fascismul dintre cele două războaie este imaginea în oglindă a lui Octombrie 1917, consideră istoricul Martin Mafia: «poporul» ca naţiune sau *Gemeinschaft* («comunitate») întemeiată pe sânge, în locul poporului ca masă; poporul ales ca o culme a ierarhiei naţiunilor, în locul poporului ca umanitate universală; ierarhia şi lupta ca valori supreme, în locul egalităţii şi fraternităţii. Comunismul generic şi fascismul generic sunt două variaţiuni perverse pe aceste teme fundamentale ale politicii moderne (naţiune, popor, suveranitate), enunţate pentru prima dată în 1789.”[417]

Consangvinitatea sistemelor comunist şi fascist, fraternitatea lor în fond, e certă: ambele reprezintă o pervertire a modernităţii, au o origine comună, cu socialismul drept matrice, au apărut în acelaşi timp, după dezastrul din 1914 – 1918. Regăsim în ele acelaşi voluntarism politic vizând reîntemeierea societăţii, aceeaşi dorinţă de a fauri un „om nou”, valori împărtăşite precum cultul muncii şi o gândire milenaristă pretinzând că ne

417 Martin Mafia, Histoire des révolutions, Tallandier, 2008, p. 376.

conduce la sfârşitul istoriei: societatea fără clase pentru comunism, Reichul de o mie de ani pentru nazism. Asemănările sunt edificatoare. În ambele sisteme, ideologia justifică mijloacele folosite pentru atingerea ţelurilor urmărite; partidul-stat are asigurată o preponderenţă absolută; poliţia politică are puteri depline; economia e concepută sub o formă războinică – *Befehlwirtschaft* a lui Hitler, „economia de comandă”, va fi şi caracteristica planificării staliniste; limbajul politic utilizat e militar: front, bătălie, luptă…; lozincile se aseamănă: triadei hitleriste „un stat, un popor, un Führer” îi răspunde în URSS glorioasa „un partid, un stat, un popor (sovietic)”.

„ESTE URSS FASCISTĂ?”

DEZBATEREA ANILOR 1930

Este Uniunea Sovietică fascistă? Abordând această chestiune în faţa Societăţii Franceze de Filosofie, în cursul şedinţei din 28 noiembrie 1936, profesorul de ştiinţe politice Elie Halevy a provocat o vie dezbatere. „În urma prăbuşirii anarhice, a dispariţiei totale a statului, un grup de oameni înarmaţi, însufleţiţi de o credinţă comună, au decretat că ei erau statul: sovietismul, sub această formă, este ad litteram un «fascism», a spus el. Cât despre formă, adaugă el, regimurile sunt identice. Este vorba despre guvernarea unei ţări de către o sectă armată care se impune în numele interesului presupus al întregii ţări şi care are forţa să se impună pentru că se simte însufleţită de o credinţă comună”. În ziua aceea celebrul sociolog Marcel Mauss a susţinut şi el afirmaţiile profesorului Halevy. Pentru el, a asimila regimurile comunist, fascist şi nazist este un demers legitim, mai ales din cauza rolului pe care-l joacă partidul unic: „Partidul Comunist a rămas proţăpit în mijlocul Rusiei, la fel ca partidul fascist şi partidul hitlerist, fără artilerie şi fără flotă, dar cu întregul aparat poliţienesc”.

Regim comunist = regim fascist. Problema a fost pusă mult înaintea lui Halevy. Încă din 1926, Luigi Sturzo, în studiul său *Italia e fascismo* (*Italia şi fascismul*), socotea că „bolşevismul sau dictatura comunistă este fascismul de stânga, în timp ce fascismul sau dictatura conservatoare este bolşevismul de dreapta". După venirea lui Hitler la putere, Karl Kautsky, bătrânul lider social-democrat german, care a luptat multă vreme împotriva leninismului ca deviaţie a marxismului, nu făcea nici el diferenţă între comunism şi naţional-socialism. „Scopul fundamental al lui Stalin, scrie el în 1934, nu este distrugerea capitalismului, ci distrugerea democraţiei şi a organizaţiilor politice şi economice ale muncitorilor". Pentru filosoful catolic Waldemar Gurian, de origine rusă, bolşevismul roşu şi bolşevismul brun aparţineau efectiv aceleiaşi familii, aceea care lucrează pentru destrămarea civilizaţiei europene. [...] După Gurian, nazismul era *un* bolşevism întors împotriva bolşevismului iniţial. Cât despre scriitorul Max Eastman, vechiul tovarăş al lui Lenin, el scria, în zorile celui de-al doilea conflict mondial: „Stalinismul este mai rău decât fascismul, mai crud, nedrept, imoral, antidemocratic. Este efectiv un superfacism". La aceeaşi epocă, Pierre Kaan, în Franţa, denunţa cu vigoare similitudinea dintre aceste regimuri. Pentru acest prieten al lui Boris Souvarine, antistalinist de stânga ca el, părea clar că „cele două fenomene, bolşevismul şi nazismul, simt două forme superficial diferite ale unei realităţi identice. Este vorba despre aceeaşi mişcare de subversiune distrugătoare care zguduie lumea noastră. [...1 Dacă regimul Stalinist se caracterizează prin ignorarea principiilor fundamentale ale moralei, cinstei, respectării contractelor etc. este pentru că el porneşte nu numai de la un nihilism moral, ci şi, poate inconştient, de la nihilismul metafizic care a fost semnalat ca existând în naţional-socialism şi care este comun celor doi barbari «absoluţi»,

Hitler şi Stalin”.

Thierry Wolton, *Rouge-Brun*, *le mal du siede*, JC Lattes, 1999, pp. 115 – 116 [*Roşu-brun*: *Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001, pp. 121 – 123 – n.tr.].

Pactele germano-sovietice

Stalin a recunoscut în Hitler un dictator demn de consideraţia lui. Führerul chiar a exercitat asupra lui o anumită fascinaţie prin magnetismul ascendentului său asupra mulţimilor, prin oratorie, prin prestanţă. *Vojd*-ul, prost orator, se temea de popor, ieşea din Kremlin doar noaptea şi cu o pază straşnică. Poate că era şi invidios pe popularitatea lui Hitler în rândul germanilor, în timp ce el era temut, urât chiar, de marea majoritate a sovieticilor, şi lipsit de iluzii cât priveşte sinceritatea cultului dedicat persoanei sale. Incendierea Reichstagului, abil exploatată de Führer pentru a se debarasa de opoziţie, apoi „noaptea Cuţitelor Lungi” din 30 iunie 1934, în cursul căreia au fost lichidaţi Röhm şi trupele SA, au sporit admiraţia lui Stalin. Dacă e să dăm crezare mărturiei lui Walter Kriviţki, fost ofiţer de informaţii sovietic fugit în Occident în 1937, cele două evenimente l-au marcat pe secretarul general: „Stalin a convocat la Kremlin o şedinţă extraordinară a Politbiuroului. Încă înainte ca ştirea epurărilor hitleriste să se fi răspândit, el hotărâse ca pe viitor să se apropie de regimul nazist. […] Evenimentele din Germania nu anunţă deloc prăbuşirea regimului nazist, ar fi pus Stalin diagnosticul. Dimpotrivă, vor aduce consolidarea regimului şi vor întări puterea personală a lui Hitler”. 1 O mărturie complementară, venind din partea unui apropiat al Führerului, confirmă atracţia pe care liderul nazist ar fi exercitat-o asupra omologului său sovietic: „De la un secretar al lui Stalin cu care printr-un capriciu al sorţii am petrecut câteva ceasuri – povesteşte Henry Picker –, am aflat că vorbele rostite de Stalin în cercul său intim

semănau adesea în chip izbitor cu cele ale lui Hitler şi că el [Stalin] îşi recunoştea cu dragă inimă înrudirea cu Hitler, ca şi o anumită simpatie faţă de acesta din urmă."[418] Scrierile Führerului au fost atent citite de Stalin. A ordonat să se facă o traducere în rusă a cărţii *Mein Kampf* şi le-a recomandat conducătorilor sovietici s-o citească. Încă din 1931, le-a transmis tovarăşilor din străinătate „sfatul prietenesc" de a-şi procura cartea.[419] Hitler, pe de altă parte, îl apreciază pe dictatorul sovietic la justa lui valoare, dar rămâne încredinţat că propriul său regim are mai mult viitor. „Nu Germania va deveni bolşevică, ci bolşevismul se va transforma într-un soi de naţional-socialism, ar fi pretins el după cucerirea puterii. Există mai multe lucruri care ne leagă de bolşevism decât elemente care ne separă. Există, mai presus de toate, un adevărat sentiment revoluţionar, care e viu pretutindeni în Rusia, mai puţin acolo unde sunt evrei marxişti."[420]

Deşi pactul din august 1939 a fost negociat rapid pentru a surprinde pe toată lumea, similitudinea sistemelor comunist şi nazist, ca şi afinităţile elective dintre cei doi dictatori înscriu înţelegerea germano-sovietică într-un proces firesc. Când, în ajunul semnării pactului, Stalin îi spune lui Voroşilov „să termine cu caterinca asta", el face pesemne aluzie atât la negocierile cu delegaţia franco-britanică ce aveau loc la Moscova, cât şi la mascarada jucată de Roşii şi Bruni pe scena europeană de aproape două decenii. Sprijinul dat de Internaţionala Comunistă ascensiunii lui Hitler n-a

418 Walter Krivitski, J'étais un agent de Staline, reed. Champ Libre, 1979, p. 26.

419 Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, éditions des Syrtes, 2005, p. 327 [ed. rom. cit., p. 255 - n. tr.] si Arkadi Vaksberg, Alexandra KollontaX, Fayard, 1996, p. 352.

420 Hermann Rauschning, Hitler m'a dit, ed. cit., p. 203.

împiedicat înfruntarea dură dintre cele două tabere (103 morţi de partea comuniştilor, 79 de partea naziştilor doar în anul 1931 în Germania); apoi, cooperarea guvernelor sovietic şi naţional-socialist n-a influenţat deloc, sau prea puţin, marile momente ale luptei antifasciste din anii 1930, între care procesul incendierii Reichstag-ului şi războiul din Spania au fost punctele culminante. Dar tot acest timp n-a fost oare folosit de cele două tabere ca să se măsoare reciproc înainte să cadă una în braţele celeilalte? Ceea ce trebuia să se întâmple până la urmă s-a întâmplat, din motive ce ţin atât de temperament, cât şi de interesele reciproce. Pentru Stalin şi pentru Hitler a sosit momentul să se alieze împotriva singurului duşman adevărat, democraţiile capitaliste. Pactul inaugurează deci războiul împotriva restului Europei şi împărţirea prăzii.

Războiul începe la 1 septembrie 1939 cu invadarea Poloniei de către trupele germane. Jocul alianţelor determină Parisul şi Londra să intre şi ele în conflict. La 17 septembrie, Armata Roşie pretinde că „sare în ajutorul" victimelor poloneze, şi de aici începe împărţirea ţării între Hitler şi Stalin. Acest scenariu a fost evident prevăzut în protocoalele secrete ale pactului semnat la 23 august, cu care începe o nouă perioadă de înţelegere şi cooperare între Roşii şi Bruni. Moscova vrea să fie cel mai loial dintre aliaţi, un partener prevenitor chiar, care merge în întâmpinarea dorinţelor Berlinului. Când, la 28 septembrie 1939, Ribbentrop se întoarce la Moscova pentru a semna un alt acord, un tratat de prietenie între cele două ţări de data aceasta, Stalin îşi expune concepţia despre alianţă: „În cazul în care, contrar aşteptărilor noastre, Germania se va găsi într-o situaţie dificilă, ea poate fi încredinţată că poporul sovietic îi va sări în ajutor şi nu va tolera ca ea să fie strivită. Uniunea Sovietică e interesată într-o Germanie puternică şi nu va permite niciodată să fie doborâtă la pământ". *Vojd*-ul explică în ziua aceea importanţa axei

Moscova-Berlin pentru URSS: „Convingerea că o cooperare cu Germania e posibilă a fost întotdeauna un element fundamental al politicii externe sovietice. [...] Cooperarea germano-sovietică este o forţă în faţa căreia toate celelalte combinaţii trebuie să păleascâ. [...] Guvernul sovietic n-a avut niciodată simpatie pentru Anglia. [...] Bolşevicii au urât întotdeauna Anglia mai presus de toate, chiar înainte să se pună problema colaborării cu Germania. [...] Uniunea Sovietică nu are nicio intenţie de a înnoda legături cu state avute precum Anglia, America şi Franţa. Chamberlain e un imbecil, Daladier e şi mai rău". 1

N-avem aici doar cuvinte de circumstanţă, menite să flateze un aliat de moment. Stalin îi ţine un discurs la fel de tranşant ministrului turc al afacerilor externe, primit la scurt timp după aceea: „Am împărţit Polonia cu Germania, iar Franţa şi Anglia nu ne-au declarat război. Dar asta se poate întâmpla. N-avem un tratat de asistenţă mutuală cu nemţii, dar dacă francezii şi englezii ne declară război, vom fi obligaţi să luptăm alături de nemţi."[421] Stalin ţine la alianţa germano-sovietică. I-o repetă lui Ribbentrop, atunci când acesta îl fehcită cu dehcateţe la împlinirea vârstei de şaizeci de ani, m-ai decembrie 1939. „Prietenia popoarelor Germaniei şi Uniunii sovietice, pecetluită cu sânge, are toate motivele să fie trainică", răspunde *Vojd*-ul.[422] Iar sângele va mai curge încă.

PACTELE GERMANO-SOVIETICE ŞI PROTOCOALELE LOR SECRETE

(23 august şi 28 septembrie)

Pact de neagresiune germano-sovietic Moscova, 23

421 Relatarea întâlnirii dintre Stalin şi Ribbentrop, Rusia în secolul XX (text în limba rusă), culegere de texte (editate de A.N. Iakovlev), Moscova, 1998, voi. 2, Documente de politică externă, 1939, pp. 590-591.

422 Izvestia, 25 decembrie 1939.

august 1939

Guvernul URSS şi guvernul Germaniei, pe baza principalelor stipulări din tratatul de neutralitate încheiat între URSS şi Germania în aprilie 1926, au convenit următoarele:

Articolul 1.

— Părţile contractante se angajează să se abţină de la orice violenţă, orice act de agresiune şi orice atac una împotriva celeilalte, fie individual, fie în asociere cu alte puteri.

Articolul 2.

— Dacă una din puterile contractante face obiectul unei acţiuni militare din partea unei terţe puteri, cealaltă parte contractantă nu va sprijini sub nicio formă respectiva putere.

Articolul 3.

— Guvernele celor două părţi contractante vor rămâne, pe viitor, în contact unul cu celălalt, pentru a se informa reciproc despre problemele legate îndeaproape de interesele lor comune.

Articolul 4.

— Niciuna din părţile contractante nu va participa la o grupare oarecare de puteri îndreptată direct sau indirect împotriva celeilalte părţi.

Articolul 5. – în cazul litigiilor sau conflictelor ce se vor putea ivi între părţile contractante în legătură cu anumite probleme, indiferent de natura sau originea lor, cele două părţi vor reglementa aceste litigii sau conflicte exclusiv pe cale paşnică, prin schimb amical de opinii sau, în caz că se va dovedi necesar, prin înfiinţarea de comisii însărcinate cu reglementarea conflictului.

Articolul 6.

— Prezentul act este încheiat pe o perioadă de zece ani şi, dacă niciuna din părţile contractante nu îl denunţă cu un an înainte de expirarea acestui termen, pactul va fi

socotit în chip automat prelungit pentru o perioadă de cinci ani.

Pentru guvernul URSS: M. Molotov

Pentru guvernul Germaniei: von Ribbentrop

Protocol adiţional secret Moscova, 23 august 1939

Cu prilejul semnării pactului de neagresiune între Reichul German şi URSS, subsemnaţii, plenipotenţiari ai celor două părţi, au discutat, cu titlu strict confidenţial, despre delimitarea sferelor lor de influenţă respective în Europa de Răsărit. Părţile au convenit ceea ce urmează:

1. – în cazul unei modificări politico-teritoriale a teritoriilor aparţinând statelor baltice (Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania), frontiera de nord a Lituaniei va reprezenta limita sferei de influenţă a Germaniei şi URSS. Interesul Lituaniei pentru regiunea Vilnius este recunoscut de ambele părţi.

2. – în cazul unei modificări politico-teritoriale a teritoriilor statului polonez, sferele de influenţă ale Germaniei şi URSS vor fi delimitate aproximativ de râurile Narev, Vistula şi San.

Problema de a stabili dacă e în interesul celor două părţi să considere dezirabilă menţinerea statului polonez independent, ca şi problema de a stabili ce frontiere ar avea acest stat nu vor putea fi reglementate decât în funcţie de evoluţiile politice ulterioare.

În orice caz, cele două guverne vor soluţiona aceste probleme prin aranjamente amiabile.

3. – în sud-estul Europei, partea sovietică insistă asupra interesului pentru Basarabia. Partea germană îşi declară dezinteresul total pentru această regiune.

4.

— Cele două părţi consideră acest protocol strict secret.

Pentru guvernul Reichului German: von Ribbentrop

Pentru guvernul URSS: M. Molotov

*

Tratat germano-sovietic de delimitare şi prietenie Moscova, 28 septembrie 1939

Guvernul Reichului German şi guvernul URSS consideră drept sarcina lor exclusivă, în urma destrămării fostului stat polonez, să restabilească pacea şi ordinea în aceste teritorii şi să asigure popoarelor care trăiesc aici o viaţă paşnică, în raport cu caracterul lor naţional.

În acest scop, cele două guverne au convenit cele ce urmează:

Articolul 1.

— Guvernul Reichului German şi guvernul URSS stabilesc drept frontieră a intereselor lor naţionale respective pe teritoriul fostului stat polonez linia trasată pe harta anexată ce va fi descrisă în detaliu într-un protocol adiţional.

Articolul 2.

— Cele două părţi recunosc ca definitivă delimitarea intereselor lor naţionale respective stabilite în Articolul 1 şi resping orice amestec al unor terţe puteri în această reglementare.

Articolul 3.

— Reorganizarea indispensabilă a administraţiei publice va fi efectuată, în zonele situate la vest de linia stabilită în Articolul 1, de către guvernul Reichului German; în zonele situate la este de această linie, de către guvernul URSS.

Articolul 4.

— Guvernul Reichului German şi guvernul URSS consideră că această reglementare reprezintă baza solidă pe care se vor putea dezvolta progresiv relaţiile de prietenie dintre cele două popoare.

Articolul 5.

— Acest tratat va fi ratificat şi instrumentele de ratificare vor fi schimbate la Berlin de îndată ce va fi

posibil. Tratatul va deveni efectiv odată cu semnarea sa.

Făcut în dublu exemplar, în limbile germană şi rusă.

Pentru guvernul Reichului German: von Ribbentrop Pentru guvernul URSS: M. Molotov

Protocol adiţional secret Moscova, 28 septembrie 1939

Subsemnaţii plenipotenţiari declară că guvernul Reichului şi guvernul URSS sunt de acord asupra celor ce urmează:

Protocolul adiţional secret semnat la 23 august 1939 se amendează (art. 1) în sensul că teritoriul statului lituanian este inclus în sfera de influenţă a URSS, în timp ce, pe de altă parte, provincia Lublin şi anumite părţi ale provinciei Varşovia sunt incluse în sfera de influenţă a Germaniei. (Vezi harta anexată la tratatul de delimitare şi prietenie semnat astăzi.)

Îndată ce guvernul URSS va fi luat măsuri speciale în teritoriul lituanian pentru ocrotirea intereselor sale, pentru a obţine un traseu mai normal şi mai simplu, frontiera germano-lituaniană actuală va fi rectificată în aşa fel încât partea teritoriului lituanian situată la sud-vest de linia ce figurează pe harta anexată să fie alipită Germaniei.

Pe de altă parte, se prevede ca acordurile economice aflate în vigoare între Germania şi Lituania să nu fie afectate de măsurile guvernului sovietic menţionate mai sus.

Pentru guvernul Reichului German: von Ribbentrop Pentru guvernul URSS: M. Molotov

Protocol adiţional secret Moscova, 28 septembrie 1939

Subsemnaţii plenipotenţiari, încheind tratatul germano-sovietic de delimitare şi prietenie, au căzut de acord asupra celor ce urmează:

Cele două părţi nu vor tolera pe teritoriul lor nicio agitaţie poloneză susceptibilă să afecteze teritoriul

celeilalte părţi. Vor pune capăt unei atari agitaţii încă de la apariţia ei şi se vor informa reciproc cu privire la dispoziţiile luate în acest sens.

Pentru guvernul Reichului German: von Ribbentrop
Pentru guvernul URSS: M. Molotov

Pentru a-şi dovedi bunele intenţii, conducătorii sovietici sunt hotărâţi să ofere garanţii noului aliat. „S-o lăsăm mai moale cu propaganda antifascistă şi antigermană, ordonă Molotov în faţa Sovietului Suprem la 31 august 1939. Inşi miopi se lasă purtaţi de o agitaţie antifascistă prea grosolană.”[423] Cuvântul „fascist” dispare din vocabularul oficial, inclusiv în Gulag, unde nu mai e utilizat împotriva „duşmanilor poporului”. Filme antifasciste precum *Profesorul Marulock* şi *Familia Oppenheim* sunt interzise, presa sovietică reproduce articole nemţeşti de factură naţional-socialistă, iar operele lui Wagner, preferate de Hitler, apar curând în repertoriul de la Bolşoi. Berlinul nu rămâne dator. „Cooperarea cu Stalin a fost la început extrem de cordială, mărturiseşte Henry Picker, un apropiat al Führerului. Ribbentrop îi raportase lui Hitler că în timpul negocierilor de la Kremlin s-a simţit printre colaboratorii lui Stalin de parcă ar fi fost «cu vechi camarazi de partid» [naţional-socialist]. Iar fotograful personal al lui Hitler, Hoffmann, l-a informat pe Führer că Stalin ar fi acceptat cu plăcere o invitaţie privată de a face o vizită la Berlin. […1 De la sfârşitul lui 1939 până la mijlocul lui mai 1941, Führerul era atât de entuziasmat de Stalin şi de Rusia, că a ordonat topirea tuturor scrierilor antisovietice, exprimându-şi în particular speranţa de a putea duce faţă de Rusia o politică în maniera lui Bismarck, adică una iară război, care ar rezolva problema aprovizionării cu alimente, petrol şi alte materii prime prin acorduri comerciale cu URSS”. 1

423 Apud V.A. Nevejin, Sistemul războiului ofensiv (text în limba rusă), Aero XX, Moscova, 1997, p. 54.

Moscova îşi însuşeşte cauza germană cu convingere. Pentru propaganda sovietică, ostilităţile ar fi început din vina Londrei şi a Parisului, „în Anglia, la fel ca în Franţa, adepţii războiului au declarat Germaniei un soi de «război ideologic» care aminteşte de vechile războaie religioase – lansează Molotov acuzaţia în faţa Sovietului Suprem în 31 octombrie 1939. Dar un asemenea război nu se poate justifica în niciun chip. […] Oricine înţelege că o ideologie nu poate fi distrusă prin forţă, că nu poate fi lichidată prin război. Iată de ce e o nesăbuinţă, ba chiar o crimă, să porţi un asemenea război”. [424]într-un interviu acordat la 7 noiembrie 1939 ziarului *Pravda*, cu ocazia aniversării revoluţiei din 1917, germanul Ribbentrop spune exact acelaşi lucru: „Războiul ne-a fost impus de Franţa şi Marea Britanie”. Refrenul este reluat de partidele comuniste. Încurajat de acest sprijin, cu spatele asigurat, Hitler se poate concentra asupra continuării luptelor pe frontul de vest. Cu prilejul unei întâlniri cu Mussolini, la 18 martie 1940, Führerul recunoaşte că pactul îi permite să-şi concentreze şaizeci dintre cele mai bune divizii la graniţa cu Franţa.[425] în ajunul atacării Franţei, numai şapte divizii germane rămân staţionate în est, în apropierea URSS.

La 7 mai 1940, ambasadorul Germaniei la Moscova, Werner von Schulenburg, îl informează pe Molotov de iminenţa ofensivei împotriva Franţei. „Germania trebuie să se apere de atacul anglo-francez”, aprobă ministrul sovietic.[426] La Rostov pe Don, comuniştii împing zelul până într-acolo încât instalează o hartă pentru a permite populaţiei să urmărească înaintarea trupelor germane cu

424 Henry Picker, Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier, ed. cit., 1967, p. 267.

425 Mihail Semiriaga, op. cit., p. 62.

426 Apud Yves Santamaría, op. cit., p. 45.

ajutorul unor steguleţe naziste.[427] După înfrângerea

Franţei, Molotov îl convoacă pe Schulenburg pentru a-i exprima „cele mai calde felicitări ale guvernului sovietic pentru splendidele succese ale forţelor armate germane” 1. Hitler ştie ce-i datorează Uniunii Sovietice pentru această victorie. El îi mărturiseşte ataşatului militar care trebuie să-şi ia postul în primire la Moscova, la 21 iunie 1940: „Amintiţi-vă că Stalin a făcut pentru noi un lucru de cea mai mare însemnătate. Să nu uităm niciodată.”[428][429]

Războiul înseamnă pace

„Un act pacifist”, a titrat *Pravda* a doua zi după semnarea Pactului germano-sovietic. Potrivit unui principiu pe care astăzi l-am socoti orwellian, pentru Stalin, războiul înseamnă pace.[430] Potrivit Moscovei, invadarea Poloniei de către Armata Roşie la 17 septembrie nu poate fi defel socotită o manifestare de ostilitate împotriva poporului polonez. Propaganda sovietică prezintă intervenţia ca pe o misiune umanitară menită să ajute populaţia bielorusă şi cea ucraineană aflate în primejdie.[431] „De ce suferă Polonia o înfrângere militară?”, se întreabă Jdanov în *Pravda* din 10 septembrie. Condusă de un guvern al proprietarilor de pământ, al burghezilor, al semifasciştilor, ţara trebuia să se prăbuşească, explică el în articolul supervizat de Stalin.[432]

---

427 V.A. Nevejin, op. cit., p. 107.

428 Raymond J. Sontag şi James Stuart Beddie (eds.), „Nazi-Soviet Relations 1939~41“> în Documents from the Archives of the German Foreign Office, Washington, 1948, p. 132.

429 Mihail Semiriaga, op. cit., p. 62.

430 In romanul lui George Orwell 1984.

431 De la înfrângerea suferită de Armata Roşie în faţa Poloniei în 1920-1921, o parte a Bielorusiei şi a Ucrainei revenise Varşoviei.

432 V.A. Nevejin, op. cit., p. 38.

Ajutorarea popoarelor devine într-o atare împrejurare o datorie proletară. Articolul mai avansează un argument specios: prăbuşirea Poloniei în faţa invadatorului german, eşecul armatei sale, al guvernului, al instituţiilor şi al statului său eliberează URSS de angajamentele sale trecute, de pactul de neagresiune semnat cu Varşovia în 1932. Molotov i-o spune exact în aceşti termeni ambasadorului polonez pe care-l convoacă la Kremlin pentru a-l informa despre intervenţia sovietică…[433] Armata Roşie şi Wehrmachtul defilează împreună la 22 septembrie 1939 pe străzile din Brest-Litovsk. Invazia sovietică a precipitat înfrângerea poloneză. Armata poloneză, care mai rezista încă în faţa nemţilor, a fost prinsă în cleşte. La Lvov, unde oraşul rezista după zece zile de asediu, un emisar al Armatei Roşii le-a promis soldaţilor polonezi permise de trecere în schimbul capitulării lor. Promisiunea n-a fost respectată, cei mai mulţi sfârşind ca deportaţi în Siberia. Populaţia poloneză, care speră să se poată refugia de partea sovietică, îşi pierde iluziile. O dovedeşte mărturia tragediei pe care au trăit-o familiile venite de la Lublin în speranţa de a obţine ajutor şi sprijin de la Armata Roşie: în chip de bun venit, un anume Ghenadi, şef de patrulă NKVD, le strigă: „Sunteţi nişte refugiaţi împuţiţi! Spioni nazişti!” – „Copiii începură să plângă, ceea ce l-a iritat şi mai tare pe Ghenadi – va povesti mai târziu un refugiat. «Spune-le să tacă! Sau vrei să le închid eu gura?» Mama îi trase pe toţi lângă ea, dar ei tot nu se puteau opri din plâns. Ghenadi îl apucă pe băieţel de mâini, îl smuci din braţele mamei lui şi îl azvârli pe podea. «Am spus să taci!» Mama scose un ţipăt. Tatăl încercă să spună ceva, dar se simţi sufocat. Ghenadi luă copilul şi-l ţinu strâns câteva secunde, privindu-l cu atenţie, apoi îl izbi de perete cu putere”. 1

Colaborarea poliţienească între NKVD şi Gestapo,

433 Ibid., p. 39.

prevăzută în protocolul secret din 28 septembrie, este pusă în practică cu cea mai mare discreţie. Un membru polonez al rezistenţei, Tadeusz Komorowski, a fost unul dintre puţinii care au ştiut de ea. „În martie 1940, statul-major a primit informaţia potrivit căreia o comisie specială a NKVD sosise la Cracovia pentru a-şi pune de acord acţiunile împotriva rezistenţei cu Gestapoul – va arăta el în memoriile sale. NKVD înţelesese că rezistenţa poloneză era centralizată, că acţiona în Polonia sub conducerea unui singur stat-major. Deliberările de la Cracovia au durat câteva săptămâni. Uneori primeam rapoarte despre aceste şedinţe, numele participanţilor şi adresele lor. Metodele de luptă utilizate de NKVD au stârnit admiraţia Gestapoului, care a încercat să le preia pentru nevoile proprii.”[434] Cele două puteri ocupante purced şi la schimburi de populaţie. Ele semnează un acord privitor la „minorităţile naţionale” susceptibile să intereseze o parte sau alta. Evreii se află în centrul acestui troc. În partea sovietică, numeroşi evrei figurează în populaţia deportată în Siberia. „Dacă Hitler omoară peştii, Stalin goleşte acvariul”, spune un aforism idiş din epocă.[435] Un incident ilustrează cumplita dilemă a acestor vremuri de împărţeală: două trenuri cu refugiaţi evrei se încrucişează într-o gară poloneză, la graniţa dintre zona germană şi cea sovietică. Unul pleacă spre est, celălalt spre vest. Din ambele trenuri ţâşneşte acelaşi strigăt: „Ce-aţi înnebunit, unde mergeţi?” în aceste schimburi, Moscova ignoră în repetate rânduri apelurile repetate ale evreilor care vor să rămână în teritoriile ocupate de Armata Roşie, de teama persecuţiilor naziste.

În 29 noiembrie 1939, toţi rezidenţii teritoriilor ocupate de Armata Roşie devin cetăţeni sovietici prin

---

434 întâmplare relatată de Anne Appelbaum, Goulag, Grasset, 2005, p. 169 [ed. rom. cit., p. 160 - n. tr.].

435 Apud Yves Santamaría, op. cit., p. 35.

decret al Sovietului Suprem. Trecuţi „legal” sub jurisdicţia Moscovei, aceste populaţii aveau să cunoască teroarea comunistă exercitată după modalităţile practicate de multă vreme în URSS: deportări de familii întregi şi execuţii sumare. Primele transferuri de populaţie au loc în februarie 1940. Înainte, NKVD a trebuit să rezolve câteva probleme tehnice precum chestiunea ecartamentului căilor ferate, diferit în Rusia faţă de Polonia, în vederea trecerii convoaielor. Valurile de deportări se vor succeda, în martie 1940, apoi în iunie, până la 22 mai 1941, cu exact o lună înainte de ruperea pactului şi începutul războiului germano-sovietic. În total, 340.000 de polonezi au luat calea Siberiei potrivit surselor NKVD. Rapidă şi eficace, poliţia politică face dovada că stăpâneşte bine situaţia. Valul de arestări nu durează niciodată mai mult de 24 de ore, pentru ca vestea privitoare la operaţiune să nu se răspândească, ceea ce ar putea duce la fuga celor condamnaţi la deportare. Listele sunt făcute dinainte cu ajutorul comuniştilor din zonă, al membrilor organizaţiilor tineretului comunist din regiune sau al activiştilor. Cincisprezece mii de membri ai forţelor auxiliare au ajutat NKVD să identifice, să supravegheze şi să aresteze persoanele vizate. Toate astea îndeplinite cu zel, în schimbul primirii de către colaboratori a unor bunuri confiscate de la cei deportaţi.1 Un mare număr de victime nu se vor mai întoarce niciodată din URSS. Un raport al NKVD din provincia Krasnoiarsk, din Siberia centrală, descrie condiţiile în care au fost primite familiile: „Mortalitatea ridicată se explică prin faptul că deportaţii nu sunt obişnuiţi cu clima din Siberia; cei mai mulţi nu au nici haine, nici încălţări groase, astfel că, în urma gripelor şi răcelilor, au apărut bolile fatale. Mortalitatea ridicată a fost favorizată şi de aprovizionarea inadecvată cu alimente, care s-a răsfrânt mai ales asupra stării de

sănătate a copiilor mici şi a bătrânilor.”[436][437]

URSS, care n-a declarat oficial război Poloniei, nu se consideră datoare să respecte convenţiile privitoare la prizonieri. Imediat după intervenţie, la 19 septembrie, printr-o directivă specială se înfiinţează în cadrul NKVD o Direcţie a Prizonierilor de Război şi o reţea specială de lagăre. Soarta a 240.000 de militari şi forţe paramilitare din Polonia, din care 10.000 de ofiţeri, căzuţi în mâna Armatei Roşii, depinde de poliţia politică. Pentru conducătorii sovietici, exterminarea duşmanului figurează în programul acestui război.

ASASINAREA PROGRAMATĂ A ARMATEI ŞI ELITELOR POLONEZE

(raport şi ordin de execuţie)

Scrisoarea Comisarului Poporului pentru Afaceri Interne al URSS

L.P. Beria către I.V. Stalin

Ultrasecret 5 martie 1940 Către tovarăşul Stalin

Un mare număr de foşti ofiţeri al armatei poloneze, foşti funcţionari ai poliţiei şi ai serviciilor de informaţii poloneze, membri ai partidelor naţionaliste contrarevoluţionare, ai organizaţiilor de opoziţie contrarevoluţionare demascate potrivit regulilor, de transfugi şi alte categorii, toţi duşmani ai puterii sovietice, plini de ură împotriva sistemului sovietic, sunt deţinuţi în prezent în lagărele de prizonieri de război ale NKVD din URSS şi în închisorile situate în regiunile vestice ale Ucrainei şi Bielorusiei.

Ofiţerii de armată şi de poliţie din lagăre au tendinţa să-şi continue activităţile contrarevoluţionare şi întreţin o atmosferă antisovietică. Fiecare abia aşteaptă să fie liberat

436 Victor Zaslavsky, Le Massacre de Katyn, Perrin/Tempus, 2007, p. 79.

437 Ibid., p. 83.

pentru a intra activ în luptă împotriva puterii sovietice.

Organele NKVD din regiunile vestice ale Ucrainei şi Bielorusiei au descoperit un mare număr de organizaţii contrarevoluţionare. Foştii ofiţeri ai armatei şi poliţiei poloneze, precum şi jandarmii joacă un rol activ în fruntea tuturor acestor organizaţii.

Între foştii transfugi şi cei care au violat frontiera de stat figurează un mare număr de persoane care au fost identificate ca aparţinând unor organizaţii contrarevoluţionare, de spionaj şi rezistenţă.

14.436 de foşti ofiţeri, funcţionari, proprietari de pământ, poliţişti, jandarmi, gardieni de închisoare, persoane colonizate în regiunile de graniţă şi informatori (din care peste 97% sunt polonezi) se află deţinuţi în lagăre de prizonieri de război. În acest număr nu figurează nici simplii soldaţi, nici subofiţerii.

Printre ei se numără:

— Generali, colonei şi locotenenţi-colonei 295

— Comandanţi şi căpitani 2.080

— Locotenenţi, sublocotenenţi şi aspiranţi 6.049

— Ofiţeri şi subofiţeri de poliţie, de grăniceri şi din jandarmerie 1.030

— Agenţi de poliţie, jandarmi, gardieni de închisoare şi informatori 5.138

— Funcţionari, proprietari de pământ, preoţi şi persoane colonizate în regiunile de graniţă 144.

Pe de altă parte, 18.632 de oameni simt deţinuţi în închisorile din regiunile vestice al Ucrainei şi Bielorusiei (din care 10.685 polonezi).

Printre ei se numără:

— Foşti ofiţeri 1.207

— Foşti informatori, agenţi de poliţie şi de jandarmerie 5.141

— Spioni şi sabotori 347

— Foşti proprietari de pământ, proprietari de uzine şi

funcţionari 465

— Membri în diferite organizaţii contrarevoluţionare de rezistenţă şi elemente diverse 5.345

— Transfugi 6.127.

Dat fiind că toţi aceşti indivizi sunt duşmani înverşunaţi şi neînduplecaţi ai puterii sovietice, NKVD al URSS consideră necesar:

1. Să ordone NKVD al URSS să aducă în faţa tribunalelor speciale:

a) 14.700 de ofiţeri, funcţionari, proprietari de pământ, agenţi de poliţie, informatori, jandarmi, persoane colonizate în regiunile de graniţă şi gardieni de închisoare deţinuţi în lagărele de prizonieri de război;

b) precum şi 11.000 de membri ai diferitelor organizaţii contrarevoluţionare de spioni şi sabotori, foştii proprietari de pământ, proprietari de uzine, foşti ofiţeri ai armatei poloneze, funcţionari şi transfugi care au fost arestaţi şi sunt deţinuţi în închisorile din regiunile vestice ale Ucrainei şi Bielorusiei, pentru a le aplica pedeapsa supremă: moartea prin împuşcare.

a. Examinarea dosarelor individuale se va face iară înfăţişarea deţinuţilor şi fără act de acuzare: concluziile anchetei şi sentinţa finală vor fi prezentate după cum urmează:

a) sub formă de certificate emise de Administraţia Prizonierilor de Război din cadrul NKVD al URSS pentru indivizii deţinuţi în lagărele de prizonieri de război;

b) sub formă de certificate emise de NKVD al RSS Ucraineană şi NKVD al RSS Bielorusă pentru celelalte persoane arestate.

3. Dosarele vor fi examinate şi sentinţele vor fi pronunţate de un tribunal alcătuit din trei persoane, tovarăşii Merkulov, Kobulov şi Baştakov.

Comisarul Poporului pentru Afaceri Interne al URSS.

L. Beria

*

Extras din protocolul nr. 134 al şedinţei Politbiuroului CC al PCUS din 5 martie 1940

Ultrasecret 5 martie 1940

144.

— Problema NKVD al URSS I. Se supun NKVD al URSS:

1) cazurile celor 147.000 de bărbaţi aflaţi în lagărele de prizonieri de război: foşti ofiţeri polonezi, funcţionari, proprietari de pământ, agenţi de poliţie, ai serviciilor secrete, jandarmi şi gardieni de închisoare;

2) şi totodată cazurile celor circa 11.000 de deţinuţi care se aflau în închisorile regiunilor vestice ale Ucrainei şi Bielorusiei: membri ai diferitelor organizaţii de spionaj şi sabotaj, foşti proprietari de pământ, antreprenori, foşti ofiţeri polonezi, funcţionari şi trădători;

— De examinat potrivit unei proceduri speciale, aplicându-li-se măsura punitivă cea mai grea: execuţia.

II. Examinarea cazurilor se va face fără înfăţişarea la judecată a deţinuţilor şi fără formularea de acuzaţii, fără niciun document în sprijinul concluziei din urmărirea penală sau din actul de acuzare.

Se va proceda în felul următor:

— Pentru prizonierii de război aflaţi în lagăre, potrivit informaţiilor furnizate de Direcţia Prizonierilor de Război a NKVD al URSS;

— Pentru deţinuţii din închisori, potrivit informaţiilor extrase din actele furnizate de NKVD al RSS Ucrainene şi al RSS Bieloruse.

III. Examinarea actelor şi hotărârilor va fi încredinţată unei troici alcătuite de tovarăşii Merkulov, Kobulov şi Baştakov (responsabil al Secţiei întâi speciale a NKVD al URSS).

Secretarul CC

Arhivele Prezidenţiale ale Federaţiei Ruse, f. 3, dosar

sigilat nr. 1, pp. 17 – 19

La Katîn sunt executaţi 4.421 ofiţeri polonezi. Alte crime în masă sunt săvârşite în alte locuri, la Harkov, la Kalinin (azi Tver). În total, 14.000 de gradaţi ai armatei poloneze şi grăniceri au fost lichidaţi între aprilie şi mai 1940. Toate sentinţele sunt pronunţate de tribunale-fantomă pornind de la dosare inexistente. Condamnaţii sunt ucişi cu un glonţ în ceafa, potrivit „tradiţiei" cekiste. Călăii folosesc arme şi muniţie de fabricaţie germană pentru a-şi duce la îndeplinire fărădelegea. Acest „amănunt" va fi esenţial mai târziu, permiţând URSS să atribuie crima naziştilor. Singura vină a celor ucişi este de a fi polonezi. Această epurare a unei părţi a elitelor Poloniei nu urmăreşte doar să pregătească viitoarea sovietizare a ţării, aşa cum de multe ori i s-a imputat lui Stalin. *Vojd-ul* nu priveşte aşa departe. Pentru a înţelege politica liderului sovietic la acest început al conflictului mondial, oportunitatea este o explicaţie mai bună. împărţirea Poloniei între Uniunea Sovietică şi Germania oferă regimului comunist posibilitatea să-şi ia revanşa asupra istoriei. Această „victorie" îi permite totodată să dea frâu liber xenofobiei naţional-comunismului. Invazia din 1939 şterge înfrângerea suferită de Armata Roşie din 1920, de care Stalin nu era străin. Dacă atunci polonezii refuzaseră onoarea de a fi „eliberaţi" din lanţurile exploatării de către bolşevici, astăzi vor putea gusta din fericirea socialismului triumfător. Moscova îşi însuşeşte şi resentimentul rusesc faţă de aceşti polonezi şi de cultura lor specifică: catolică, naţională, în parte democratică, privind spre Occident şi refuzând componenta asiatică rusească. În mintea unei părţi a ruşilor, polonezii sunt veri din Occident care au zbârcit-o când s-au emancipat de imperiu. Stalin care, după cum se ştie, vrea cu tot dinadinsul să se integreze în tradiţia ţării, să pară mai rus decât ruşii, îşi însuşeşte această veche dispută. Polonia

este „naţiunea duşmană” pentru Moscova.1

Înaintea conflictului, regimul sovietic a practicat epurarea antipoloneză în interiorul URSS, împotriva familiilor pe care istoria le-a purtat de-a lungul secolelor de-o parte şi de alta a graniţelor ruso-polone. În anii 1924 – 1929, polonezii stabiliţi în Rusia de multă vreme au făcut obiectul unei intense „vânători de spioni”; în perioada Marii Terori, cetăţenii de origine poloneză au plătit cel mai mare tribut în „operaţiunile naţionale” de inspiraţie xenofobă lansate de regim. „Continuaţi să săpaţi, să curăţaţi şi să eradicaţi infecţia asta poloneză! Lichidaţi-o în numele intereselor URSS”, a ordonat Stalin executantului-şef Ejov. În urma semnării pactului cu Hitler, un milion de polonezi din zona de ocupaţie sovietică, un cetăţean din zece, au fost victime ale represiunii, fie executaţi, fie deportaţi, închişi sau condamnaţi la muncă silnică.[438] într-un interval de douăzeci de luni, până la ruptura din iunie 1941, Polonia răsăriteană a trăit într-un ritm accelerat tot ce a îndurat URSS în aproape un sfert de secol de regim sovietic. Stalin avea să ducă treaba până la capăt mai târziu, după al Doilea Război Mondial, odată cu cucerirea întregii ţări de către Armata Roşie „eliberatoare”.

În ţările baltice, recunoscute ca zonă de influenţă sovietică în protocolul secret al pactului, Moscova inaugurează o metodă care va face epocă în Europa Centrală şi de Est după 1945: anexarea „voluntară”. În momentul în care Armata Roşie a invadat Polonia, diviziile sovietice au fost masate de-a lungul graniţelor Lituaniei, Estoniei şi Letoniei. Prin aceste manevre de intimidare, Moscova vrea să obţină baze militare pe teritoriul lor.

438 Expresia îi aparţine lui Andrzej Paczkowski, „La Pologne, la «nation-ennemi»“, în Le Livre noir du communisme (Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii), Robert Laffont/Bouquins, 1998 [„Polonia «naţiunea duşmană»“, în Cartea neagră a comunismului, trad. de Ileana Busuioc, Maria Ivănescu, Doina Jela Despois, Emanoil Marcu, Brânduşa Prelipceanu, Luana Schidu, Humanitas, Bucureşti, 1998 - n. tr.].

Raportul de forţe sileşte capitalele ţărilor baltice să cedeze. Trupe sovietice se instalează „paşnic” în aceste ţări încă suverane. În iunie 1940, URSS avansează noi pretenţii. În timp ce atenţia lumii e acaparată de prăbuşirea militară a Franţei, Kremlinul convoacă responsabili din ţările baltice pentru a-i pune să ratifice anexarea ţării lor. Molotov va indica mai târziu metoda folosită: „Liderii lor burghezi au venit la Moscova pentru tratative, dar au refuzat să semneze unirea cu URSS. Ce trebuia să facem? Trebuie să vă spun că am îndeplinit în secret un curs foarte dificil. Când ministrul de externe al Letoniei a venit la noi în 1939, i-am spus: «Nu mai plecaţi înapoi până nu semnaţi unirea cu noi». Din Estonia a venit la noi ministrul de război, i-am uitat deja numele, era popular, i-am spus asta. […] Se agitau pe ici pe colo guvernele burgheze, desigur, nu puteau intra cu mare plăcere într-un stat socialist. Pe de altă parte, conjunctura internaţională era în aşa fel că ele trebuiau să decidă. Se aflau între două state mari – Germania fascistă şi Rusia sovietică. Circumstanţele erau complexe. De aceea ezitau, dar s-au decis. […] *Le dădusem ordin cekiştilor noştri să nu le dea drumul până nu semnează*. Cu Polonia nu puteam face la fel. Polonezii erau neîmpăcaţi”. 1

„Unirea” odată semnată, trupele sovietice şi-au făcut intrarea în frunte cu doi proconsuli: Andrei Vîşinski, procurorul din procesele Marii Terori, pentru Letonia, şi Andrei Jdanov, „preferatul” lui Stalin, pentru Estonia. Şi unul, şi celălalt aduceau cu ei lista noului guvern ales de Moscova. Comuniştii îşi luau partea leului, în ciuda situaţiei lor extrem de precare pe teren: 1.500 de membri în Lituania, 1.000 în Letonia şi 133 în Estonia.[439] Un simulacru de alegeri legislative pecetluieşte apoi lovitura de forţă. Asociaţiile infiltrate de sovietici aleg candidaţii,

439 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., pp. 23-24 [ed. rom. cit., pp. 26—27, cu unele modificări - n. tr.].

numai cei propuşi de partid dispunând de buletine tipărite, lipsa cabinelor de vot în ziua scrutinului favorizează exercitarea de presiuni asupra votanţilor şi, ultimă precauţie, în urne simt strecurate buletine de vot înainte de numărătoare. O mascaradă electorală care slujeşte drept test pentru ceea ce se va întâmpla în Europa de Est „eliberată" de Armata Roşie. Rezultatele proclamate sunt la înălţimea fraudei. Comuniştii obţin 99, 2% din voturi în Lituania, 97, 6% în Estonia, 92, 2% în Letonia. La 24 iulie 1940, cele trei adunări parlamentare decid fiecare, prin aclamaţii, instaurarea sistemului sovietic. A doua zi, cer integrarea în Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice.1 Aşa a „înghiţit" Moscova cele trei ţări baltice. Teroarea se abate imediat asupra populaţiei lor. Elitele cad victimă execuţiilor şi deportărilor, peste 20.000 de persoane în Lituania, 15.500 în Letonia, 11.000 în Estonia. În aceste ţări mici, puţin populate, cifrele sunt considerabile. La scara Franţei, de pildă, numărul estonienilor care au suferit de pe urma acestor represalii ar echivala cu 420.000 de persoane. Convoaie de deportaţi vor pomi spre Siberia până în ultimul moment, adică până ce NKVD va fi alungat din regiune de Wehrmacht în războiul început după ruperea pactului, în iunie 1941. În momentul acestei derute, cekiştii vor avea grijă să lichideze în închisori resortisanţii baltici pe care n-au avut răgazul să-i expedieze în gerul siberian.[440][441]

După reglarea chestiunii ţărilor baltice, guvernul sovietic a adresat un alt ultimatum, de data aceasta României. Moscova reclamă „revenirea" Basarabiei la Rusia. Conducătorii sovietici consideră că au un drept istoric asupra acestei regiuni, deţinută o vreme de

440 Ibid., p. 25.

441 Mart Laar, „L'Estonie et le communisme", în Du passé faisons table rase (coord. Stéphane Courtois), Robert Laffont, 2002, p. 259.

imperiul ţarist. Germania sprijină Justa” revendicare a Moscovei, înscrisă în protocolul secret al pactului. La Bucureşti, regele Carol II e constrâns să capituleze. Sub presiunea Berlinului, el cedează totodată o parte a Transilvaniei către Ungaria şi o parte a Dobrogei către Bulgaria. Victimă a înţelegerii între cele două regimuri totalitare, roşu şi brun, România pierde în această vară a anului 1940 aproape 40% din teritoriu. La 1 august, Viaceslav Molotov anunţă în Sovietul Suprem că pactul a permis integrarea a 23 de milioane de noi cetăţeni. URSS a revenit în mare la graniţele Rusiei de dinainte de 1914.

Finlanda e singura care rezistă, parţial, apetitului de cucerire al URSS. Kremlinul încearcă să joace după acelaşi scenariu ca în ţările baltice – intimidare, infiltrare, anexare –, dar rezistenţa arătată de Helsinki îi contracarează ambiţiile. Actul întâi: URSS pretinde demilitarizarea zonei de frontieră, precum şi baze în interiorul ţării. Actul al doilea: sub pretextul unor incidente de frontieră, liderii sovietici declară deschiderea ostilităţilor. Actul al treilea: mica armată finlandeză rezistă Armatei Roşii, în timp ce Moscova încearcă să promoveze un guvern finlandez de „eliberare” sub egida lui Otto Kuusinen, cominternist model şi cekist de frunte. Actul al patrulea: după luni de zile de lupte, Armata Roşie cucereşte oraşul Vîborg şi sileşte Helsinki să înceapă negocierile. Actul al cincilea: URSS îşi adjudecă istmul Careliei şi obţine o bază militară la Hanko. Pentru Moscova, războiul împotriva Finlandei s-a soldat cu o victorie à la Pirus. Extraordinarul preţ în vieţi omeneşti plătit de partea sovietică în acest război – 50.000 de morţi, 150.000 de răniţi şi dispăruţi – a arătat ce dispreţ are regimul pentru viaţa soldaţilor. Al Doilea Război Mondial, în care URSS nu va întârzia să se implice, va confirma tratamentul inuman aplicat de regim propriilor combatanţi. Războiul sovieto-finlandez a arătat şi lipsa de pregătire a Armatei Roşii pentru un conflict de anvergură.

Hitler, care a urmărit îndeaproape desfăşurarea ostilităţilor, va trage din el învăţămintele necesare pentru invazia pe care o pregăteşte.

„Ce-am făcut ca să merităm asta?”

„N-avem nimic împotrivă ca ţările capitaliste să se lupte între ele şi să se slăbească reciproc – a spus Stalin în faţa Politbiuroului atunci când Parisul şi Londra au sărit în ajutorul Poloniei agresate, în septembrie 1939. N-ar fi rău ca situaţia celor mai bogate ţări capitaliste (mai ales Anglia) să fie zdruncinată prin intermediul Germaniei. Hitler, fără să priceapă şi fără s-o dorească, slăbeşte şi subminează sistemul capitalist. […] Noi putem manevra, putem aţâţa duşmănia unei ţări împotriva alteia ca să se lupte şi mai şi.”[442] Pentru *Vojd*, Hitler trebuie să joace rolul unui spărgător de gheaţă care deschide calea socialismului slăbind tabăra adversă. În termenii realismului politic, lucrurile simt spuse fără înconjur, îndepărtarea ameninţării, aţâţarea focului, obţinerea unui profit, iată care este tactica Kremlinului. Dacă rămânem la acest nivel al calculului rece, Stalin ar putea fi geniul politic tămâiat zilnic de propaganda sovietică. Şi oare nu-i va da dreptate desfăşurarea ulterioară a evenimentelor? Numai că istoria unui timp prezent nu poate fi judecată prin rezultatele ei viitoare. Când a rostit aceste vorbe, numărul unu sovietic juca în deplină sinceritate cartea înţelegerii cordiale cu Hitler, ba chiar se cam prinsese singur în laţul pe care-l întindea. Nereuşind să-şi aprecieze partenerul la justa lui valoare, Stalin nu s-a dovedit nici atât de bun psiholog pe cât se credea, nici iscusitul strateg zugrăvit de ceilalţi.

În septembrie 1939, *Vojd*-ul a ordonat comuniştilor din ţările capitaliste „să se ridice hotărât împotriva

442 Rosiiskii Ţentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveişei istorii (RŢHIDNI) - Centrul Rus pentru Conservarea şi Studierea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, f. 495, i. 74, d. 517, p. 53. a. Ibid., f. 495, i. 18, d. 1292, p. 47.

propriilor guverne, împotriva războiului”. Chemarea la sabotaj se adresează în primul rând partidelor comuniste ameninţate direct de Hitler. Foaia de parcurs a fost emisă de biroul executiv al Cominternului la 9 septembrie 1939: partidele comuniste trebuie „să se ridice împotriva războiului, să-i demaşte caracterul imperialist, să voteze, acolo unde există deputaţi comunişti, împotriva bugetelor militare, să informeze masele populare că războiul nu le va aduce nimic în afară de suferinţe şi distrugeri” 2. La sfârşitul lui septembrie, duşmanul e mai clar desemnat. Nu războiul crud şi absurd trebuie demascat, ci „Anglia reacţionară şi antisovietică. […] Astăzi, nu lupta împotriva fascismului e la ordinea zilei, ci lupta împotriva capitalismului”. Stalin îi comunică responsabilului Internaţionalei Comuniste, Gheorghi Dimitrov, noua lozincă ce trebuie transmisă pe canalele Cominternului: „Jos războiul imperialist! Jos guvernele care vor război!”[443]

Pactul germano-sovietic a prins partidele comuniste din întreaga lume pe picior greşit, în plină ofensivă antifascistă. Cea mai mare parte a conducerilor naţionale acceptă însă virajul impus de Moscova, cu un simţ al ascultării egalat numai de fascinaţia, amestecată cu teamă, pe care URSS o exercită asupra lor. Marea Teroare n-a ocolit Cominternul, majoritatea liderilor aflaţi la conducerea partidelor comuniste din Europa şi din alte locuri în momentul izbucnirii războiului mondial sunt stalinişti devotaţi, cu o disciplină de fier. Ei devin la ordin susţinători tot atât de entuziaşti ai Germaniei naziste, pe cât de îndârjiţi defăimători ai fascismului au fost ieri. Piruetele la care se dedă PCF, cel mai puternic partid din Europa pe atunci, între toamna lui 1939 şi primăvara lui 1941, sunt un exemplu al felului în care liderii comunişti

443 Feliks Firţov, „Internaţionala Comunistă şi pactul germano-sovietic“ (text în limba rusă), în Revue d'histoire moderne et contemporaine, nr. 6, 1992, pp. 12-35.

au acţionat împotriva interesului propriei ţări ascultând orbeşte de Internaţionala Comunistă.

PCF, PRIMUL PARTID COLABORAŢIONIST DIN FRANŢA

„Dacă Hitler declanşează totuşi războiul, atunci să ştie că va găsi în faţa lui poporul francez, cu comuniştii în primele rânduri”, declară PCF într-un comunicat publicat în 25 august 1939, la două zile după semnarea pactului. […] La 2 septembrie, deputaţii comunişti au votat creditele de război şi au răspuns ordinelor de mobilizare. […] Într-o scrisoare către Édouard Herriot [preşedintele Camerei Deputaţilor], Jacques Ducłos cere la 1 octombrie 1939 începerea unor negocieri de pace cu Germania. Puţin după aceea, Maurice Thorez [secretarul general al PCF] este cel care dezertează (la 4 octombrie). A doua zi după invadarea Franţei, conducătorii comunişti acceptă colaborarea cu un zel pe care Kremlinul se vede nevoit să-l tempereze…

Jacques Ducłos, responsabilul partidului după dezertarea lui Thorez, a sosit în Parisul ocupat la 15 iunie 1940. Venit din Belgia pe urmele blindatelor germane, într-un automobil diplomatic sovietic, se instalează întâi la ambasada URSS, unde poate primi directivele de la Moscova. În chiar ziua în care generalul de Gaulle îşi lansează apelul la rezistenţă de la Londra, comuniştii francezi iau primele contacte oficiale cu germanii. Obiectivul lor este de a obţine de la ei publicarea legală a ziarului *UHumanité*, interzis de guvernul francez la sfârşitul lui august 1939, puţin înainte ca Daladier să dizolve PCF din cauza sprijinului pe care-l aducea pactului germano-sovietic. Două persoane sunt însărcinate cu luarea acestor contacte: domnul Foissin, avocat al ambasadei sovietice (ceea ce dovedeşte că Moscova protejează operaţiunea), şi Maurice Treand, responsabil cu aparatul clandestin al PCF. La 19 iunie, Komandantura îşi dă acordul pentru publicarea ziarului *UHumanité*, cu

condiţia ca articolele să fie supuse cenzurii germane. La 20 iunie articolele primesc bunul de tipar german, ziarul poate fi legal publicat. Procesul de publicare se poticneşte din cauza poliţiei franceze care-i arestează pe Tréand şi pe o militantă […]. Prefectul de poliţie Langeron, „vinovatul acestei arestări, este imediat demis din funcţiile sale în urma presiunilor germanilor. […] Tréand [eliberat la 25 iunie] şi Foissin se întâlnesc la ambasada germană cu Otto Abetz, reprezentantul personal al lui Hitler la Paris. Îi înmânează un memorandum politic în care PCF propune, între altele: „1) Menţinerea armistiţiului şi o represiune energică a oricărei acţiuni tinzând să antreneze din nou poporul francez în război. 2) Sprijinirea popoarelor coloniale în lupta lor pentru revendicări şi independenţă. 3) încheierea unui pact de prietenie cu URSS, pact care ar completa pactul germano-sovietic şi ar constitui un factor important pentru pacificarea europeană”. Conţinutul memorandumului place nemţilor, mai ales punctul 2, privitor la colonii. Orice destabilizare a acestor teritorii slăbeşte mai mult Franţa, cea de la Vichy şi pe cea a lui de Gaulle, doritoare şi una, şi alta să salveze Imperiul lor de dincolo de mări. De altfel, într-o analiză făcută de Gestapo şi datată sfârşitul lui ianuarie 1941, poate fi citit acest *satisfecit*: „Până în septembrie 1940, PCF s-a limitat la lupta împotriva guvernului francez”.

Negocierile comunisto-naziste sunt reluate la 4 iulie. *L’Humanité* nu va putea apărea cum fusese făgăduit, anunţă Abetz, dar un acord de principiu este dat pentru *Ce* soir, alt cotidian comunist. În aceeaşi zi *L’Humanité* clandestină cheamă la fraternizarea cu ocupanţii: „Este deosebit de reconfortant, în aceste vremuri de durere, să vezi mulţi muncitori parizieni întreţinându-se amical cu soldaţii germani la «bistroul din colţ». Bravo, tovarăşi! Continuaţi aşa, chiar dacă nu place anumitor burghezi, pe cât de stupizi, pe atât de dăunători”. La 6 iulie, comuniştii

îi prezintă lui Abetz o copie a articolelor pe care vor să le publice în *Ce soir*. Dar lucrurile trenează dinspre partea germană, ceea ce îi necăjeşte pe responsabilii comunişti. Abetz aşteaptă încuviinţarea lui Hitler. Trebuie să-l întâlnească pe Führer la 30 iulie pentru a-i împărtăşi planul lui: a-i utiliza pe comunişti pentru a dezagrega şi mai mult Franţa înfrântă. Dar Hitler nu se va arăta interesat de această manevră. […] Dă ordin să se profite de aceste negocieri cu PCF pentru a-i repera pe conducătorii lui, ca să poată fi neutralizaţi la momentul oportun. Astfel, naziştii au sfârşit prin a refuza colaborarea cu comuniştii francezi.

Moscova a urmărit de aproape desfăşurarea evenimentelor. DucIos a raportat regulat starea negocierilor, dar Dimitrov, şeful Cominternului, a început să se teamă că PCF merge prea departe. Într-o scrisoare adresată lui Stalin, la 3 august, cere *un* sfat. Două zile mai târziu, Internaţionala Comunistă dă ordin PCF să înceteze orice contact cu Abetz. La 21 august, Jacques DucIos informează Moscova printr-un mesaj radio că noile directive au fost aplicate. Dar cum să ascunzi ce s-a petrecut, cum să ştergi urmele acestei colaborări? După buna şi bătrâna metodă comunistă a ţapului ispăşitor! Este de-ajuns să se găsească un vinovat ideal, să-l încarci cu toate păcatele, şi astfel să-i speli de orice vină pe ceilalţi conducători. Domnul Foissin, avocatul ambasadei sovietice, este declarat „agent” german şi exclus din partid. Cât despre Tréand, el este înlăturat din funcţiile de conducere. Într-un raport către Moscova, DucIos îl desemnează ca răspunzător al întregii manevre.

Thierry Wolton, *Rouge-Brun*, *le mal du siècle*, JC Lattès, 1999, pp. 31 – 34 [. *Roşu-brun*: *Răul secolului*, trad. de Micaela Slăvescu, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001, pp. 30 – 32 – n.tr.].

Anglia, rămasă singura ţară care mai rezistă, este

acum mai mult ca oricând principalul duşman pentru Hitler şi Stalin. Londra, sediul City-ului, simbolizează capitalismul blamat de Roşii şi de Bruni deopotrivă. Grupusculul Partidului Comunist Britanic e pus la treabă. A doua zi după înfrângerea Franţei, comuniştii englezi au lansat o „campanie pentru pace" printr-o organizaţie de faţadă, Convenţia Poporului. Pentru a sprijini campania, un teoretician al partidului, Palme Dutt, preconizează să publice o carte, *For A Peoples Peace (Pentru pacea poporului)*, dar brusca rupere a pactului de către Hitler şi invadarea URSS în iunie 1941 îl vor sili să renunţe. Micul Partid Comunist American trebuie şi el să împiedice pe orice căi administraţia Roosevelt să vină în ajutorul Marii Britanii. Comuniştii de dincolo de Atlantic denunţă creşterea bugetelor militare, se pronunţă împotriva înrolării obligatorii şi condamnă dinainte orice intervenţie în cadrul conflictului. Când Franţa este invadată, campania lor sporeşte în intensitate: „Nu lăsaţi America să participe la acest război criminal" era noua lozincă. La începutul anului 1941, partidul condamnă „legea de împrumut şi închiriere" care trebuie să permită ajutorarea Marii Britanii fără a intra oficial în război. Legea, adoptată în cele din urmă la 11 martie 1941, a fost extrem de profitabilă pentru URSS atunci când s-a aliat cu Occidentul, constrânsă de invazia hotărâtă de Hitler.

Soarta comuniştilor germani e cel mai puţin demnă de invidiat dintre toate. Sacrificaţi pe altarul înţelegerii dintre Moscova şi Kremlin, ei au fost siliţi să bea cupa cu otravă a pactului până la fund. Socotit în timpul lui Lenin floarea comunismului internaţional, speranţă a revoluţiei mondiale, KPD a fost lichidat de Hitler imediat după venirea la putere. În acelaşi timp, Stalin a profitat de Marea Teroare pentru a suprima un mare număr de comunişti germani refugiaţi în URSS. în total, 1.136 de membri ai KPD au dispărut în Gulag.1 în plus, peste o sută

de militanţi care se credeau la adăpost în Uniunea Sovietică au fost predaţi Gestapoului de către Moscova. „Livrările” au început încă din 1937 şi s-au desfăşurat după un scenariu bine pus la punct: ambasadorul Schulenburg îi dădea lui Molotov o listă de „trădători” care după câteva săptămâni încăpeau pe mâna poliţiei politice naziste. Semnarea pactului a accelerat aceste „schimburi” între cele două dictaturi. Din 1939 până în 1941, între 200 şi 300 de comunişti germani au trecut din lagărele sovietice în cele naziste, unii dintre ei, de confesiune mozaică, sfârşind în lagărele morţii.

Margarete Buber-Neumann, soţia lui Heinz Neumann, fost şef al KPD lichidat la Moscova în 1937, a fost una dintre victimele acestor transferuri. Condamnată după dispariţia soţului ei la cinci ani de lagăr pentru „activitate contrarevoluţionară”, militanta comunistă a cunoscut pe rând lagărul de concentrare sovietic Karaganda din Siberia şi pe cel nazist de la Ravensbrück. Ea va depune o mărturie esenţială despre tragica ei experienţă.[444][445]

În ianuarie 1940, NKVD o predă Gestapoului împreună cu alţi comunişti, pe podul de la Brest-Litovsk: „Trei persoane au refuzat să treacă podul, va povesti ea: un evreu ungur pe nume Bloch, un muncitor comunist condamnat de naziști şi un învăţător german. […] Au fost târâţi cu forţa. Furia naziştilor, a SS-iştilor, s-a abătut imediat asupra evreului. Am fost transferaţi într-un tren şi duşi la Lublin. […] Atunci ne-am dat seama nu doar că fuseserăm daţi pe mâna Gestapoului, ci şi că NKVD transmisese SS-ului documentele care ne priveau. În dosarul meu, de pildă, figura faptul că sunt soţia lui

444 Stéphane Courtois si Jean-Louis Panné, Le Livre noir du communisme, ed. cit., p. 349 [ed. rom. cit., p. 280 - n. tr.].

445 Margarete Buber-Neumann, Déportée en Sibérie si Déportée à Ravensbrück, Le Seuil, 1949, respectiv 1988.

Neumann şi că el era unul dintre germanii cei mai detestaţi de nazişti”. 1

Ernst Thälmann, secretar general al KPD, fost candidat al partidului la alegerile prezidenţiale din 193 a, în acelaşi timp cu Hitler, simbolizează credinţa oarbă în Moscova, care însufleţea pe atunci un mare număr de comunişti. Arestat de nazişti încă din martie 1933, a sperat să fie liberat din închisoare după semnarea pactului. În noiembrie 1939, soţia lui s-a dus la Ambasada URSS pentru a-i cere Moscovei să intervină în favoarea lui. I se răspunde că e o „afacere privată” care nu priveşte Uniunea Sovietică. Din celula sa, Thälmann continuă totuşi să-şi dovedească credinţa nestrămutată. „Fără acest pact, URSS ar fi fost ruptă de rezervorul fascismului european”, îi scrie el lui Stalin în noiembrie 1940. „Să nu ne fie ruşine să mărşăluim sub flamura cu zvastică – supraliciteză Thälmann în altă scrisoare – şi să ne facem propaganda pe şoptite, dacă asta ne permite să sporim numărul de simpatizanţi ai drapelului roşu.”[446] Din închisoarea nazistă în care se află, Thälmann urmează orbeşte politica Cominternului. Roşiii şi Brunii trebuie să se alieze din nou „în lupta împotriva războiului de jaf practicat de englezi şi francezi”, a ordonat Moscova.[447] Internaţionala vrea ca, profitând de pact, KPD să lupte alături de NSDAP împotriva duşmanilor comuni, democraţiile, „social-democraţii şi catolicii, toţi cei care se împotrivesc prieteniei cu Uniunea Sovietică, toţi cei aflaţi în slujba blocului anglo-francez”[448]. Comuniştii germani au sperat că Hitler va ridica interdicţia sub care se afla partidul din

446 Mărturia Margaretei Buber-Neumann la procesul Kravcenko de la Paris, din 23 februarie 1949.

447 Feliks Firţov, op. cit., pp. 12-35.

448 „Komintemul şi al Doilea Război Mondial“ (text în limba rusă, în Recueil de la pensée politique, Moscova, 1994, voi. 1, p. 19.

1933, dar Führerul n-a avut niciodată această intenţie. Un mare număr de membri ai KPD aveau să moară în lagărul de concentrare, la fel ca Thälmann, mort la Buchenwald în 1944. Prins în politica sa de seducere a lui Hitler, Stalin se gândeşte, în schimb, să dizolve Cominternul, ştiind cât i-ar plăcea asta Führerului.[449]

În octombrie 1940, Ribbentrop îl invită pe Molotov la Berlin pentru „adoptarea unei politici pe termen lung", pentru a discuta „delimitarea intereselor [noastre] respective pentru secolele ce vor veni" 1. Cu câteva săptămâni înainte, Germania, Italia şi Japonia au semnat un pact tripartit la care Moscova speră să se poată alătura. De altminteri, Ribbentrop a vorbit despre o „misiune istorică pentru cele patru ţări". Ceea ce urma să fie încununarea alianţei germano-sovietice se va transforma într-un eşec. Vizita lui Molotov la Berlin, din 12 până în 14 noiembrie, marchează un punct de cotitură în relaţiile dintre Stalin şi Hitler. Primul vrea să consolideze pactul, să purceadă chiar la o împărţire a lumii, în timp ce al doilea, neliniştit de ambiţiile insaţiabile ale partenerului său, intenţionează să se întoarcă la fundamentele lui ideologice, crearea unui spaţiu vital pentru Germania în Europa de Est. Imediat după plecarea lui Molotov la Moscova, Führerul va lansa directiva 21: „Armatele germane trebuie să fie gata, chiar înainte de încheierea războiului împotriva Angliei, să zdrobească Rusia sovietică într-o campanie rapidă."[450] înţelegerea între Roşii şi Bruni se apropie de sfârşit.

Înainte de a pleca la Berlin, Molotov redactase împreună cu Stalin un memorandum privind obiectivele misiunii sovietice: „1) Să se informeze despre intenţiile

449 Drugaia Voina (Celălalt război) (coord. Iuri Afanasiev), Moscova, 1996, p. 57.

450 Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, Stationery Office Books, 1983, seria D, col. 11, p. 296.

reale ale Germaniei şi ale ţărilor pactului tripartit cu privire la realizarea planului unei «noi Europe» şi al «marelui spaţiu est-asiatic». 2) Să pregătească o primă schiţă a sferei de interese a URSS în Europa, în Orientul Apropiat şi în Asia Mică, sondând posibilitatea unei înţelegeri cu Germania în această privinţă, apoi cu Italia."[451] Urma o listă de puncte de abordat în care, de la Finlanda la Turcia, trecând prin Grecia, Iugoslavia şi Iran, Moscova voia să-şi obţină partea. Primindu-l pe ministrul sovietic, Hitler a refuzat să intre în detalii, propunându-i să rămână la nivel de principii. El dorea o participare a URSS la pactul tripartit şi o recunoaştere a hegemoniei germane în Europa, inclusiv în Est, în schimbul căreia Uniunea Sovietică şi-ar fi putut extinde influenţa în India. „Chestiunea decisivă este dacă URSS e gata să coopereze la marea lichidare a Imperiului Britanic", a precizat Ribbentrop.[452] în aceeaşi seară, Molotov i-a telefonat lui Stalin: „Germania ne invită să ne asociem la pactul tripartit în calitate de al patrulea partener. [...] Hitler manifestă evident un mare interes cu privire la sferele de influenţă şi la întărirea prieteniei cu URSS". Răspunsul lui Stalin e plin de speranţă: „Dacă rezultatele convorbirii de mâine o să arate că te poţi înţelege cu nemţii cu privire la lucrurile esenţiale şi că nu mai rămâne decât să formulăm treaba asta la Moscova, cu atât mai bine". *Vojd*-ul a telegrafiat ceva mai târziu în aceeaşi seară delegaţiei sovietice: „Dacă nemţii ne propun o împărţire a Turciei, puteţi da cărţile pe faţă". 1 A doua zi, mare dezamăgire.

451 Apud Lev Bezîmenski, „Vizita lui V.M. Molotov la Berlin din noiembrie 1940 în lumina unor noi documente" (text în limba rusă), în Novaia i noveisaia istoria CRevista de istorie modernă şi contemporană), nr. 6, 1995, p. 125.

452 Raymond J. Sontag şi James Stuart Beddie (eds.), „Nazi-Soviet Relations 1939-4:1", Documents from the Archives of the German Foreign Office, ed. cit., p. 253.

Führerul a respins una dintre revendicările prezentate de Molotov. Negocierile erau în impas. Revenit la Moscova, Molotov e săpunit de Stalin, care-i reproşează că a fost prea rigid în faţa lui Hitler.[453][454]

Începând din noiembrie 1940, Kremlinul încearcă totul ca să relanseze colaborarea cu Berlinul, în timp ce Führerul îşi pregăteşte în secret atacul împotriva URSS, prevăzut pentru 15 mai 1941. El va fi în cele din urmă întârziat cu o lună din cauza dificultăţilor întâmpinate de Wehrmacht în Grecia şi Iugoslavia. Moscova trimite noi propuneri de participare la acordul tripartit. De la Finlanda la Turcia, de la Bulgaria la Japonia, liderii sovietici se declară gata să împartă totul cu noii lor parteneri, dar Berlinul nu răspunde. Pentru anecdotică, *Vojd*-ul îi trimite lui Ribbentrop unul dintre portretele sale cu dedicaţie în speranţa de a-l îmbuna. Stalin e convins că oferta lui e nepreţuită pentru Hitler: perspectiva unei victorii finale împotriva puterilor occidentale, chiar în caz de război prelungit, şi punerea la dispoziţia sa a resurselor materiale şi umane ale imensei Uniuni Sovietice. De la semnarea pactului, URSS n-a încetat să sprijine efortul de război nazist. *Vojd*-ul vrea să continue pe această cale, să facă din ţara lui grânarul, rezerva de materii prime şi baza militară retrasă a Germaniei. Cum să refuze Hitler asemenea propuneri? După eşecul vizitei lui Molotov, Uniunea Sovietică livrează Berlinului 2, 5 milioane de tone de grâu în plus, ca un gest de bunăvoinţă. În cele cinci luni câte mai simt până la invadarea URSS, Moscova îşi va înteţi ofertele comerciale. „Cum să ne atace Hitler când ne oferă asemenea credite? spune într-o zi Stalin în faţa

453 Ibid.

454 Màrturie a lui Valentin Berieikov, interpret al lui Stalin. Citât de Françoise Thom, „Le 22 juin 1941, le débat historique en Russie et les faits“, Cahiers du Centre d'études d'histoire de la défense, nr. 13, 2000, pp. 51-96.

Politbiuroului. E imposibil. Mediile de afaceri germane sunt destul de puternice, şi doar ele conduc ţara.”[455] în cele douăzeci de luni cât a durat pactul, Germania nazistă şi Uniunea Sovietică au semnat trei acorduri comerciale. La începutul războiului, complexul militar german depindea în totalitate de livrările URSS. Este cazul la bauxită (până la 99%), cositor (până la 90%), cauciuc (până la 85%), cupru (până la 70%) şi la materiile prime textile (până la 70%). Uniunea Sovietică a mai furnizat 70% din necesarul de fosfaţi al Germaniei, 40% din necesarul de petrol, 30% din necesarul de nichel, plus mangan, azbest, lemn şi cereale. Moscova a jucat totodată rolul de agent comercial al Berlinului importând metale şi materii prime din alte ţări, pe care apoi le livra Germaniei. Cauciucul şi cuprul venit din zona Pacificului au tranzitat prin Transsiberian pentru a ocoli blocada britanică. URSS a slujit drept intermediar pentru achiziţiile Germaniei din Iran, Afghanistan, Manciuria, America de Sud. Traficul între cele două ţări e uneori atât de intens, că autorităţile germane au dificultăţi în manipularea mărfurilor la graniţa sovietică.1 În schimb, Berlinul s-a angajat să livreze material militar, dar fără prea mare entuziasm. Frumoasele promisiuni ale lui Hitler n-au fost ţinute, din armamentul în valoare de 660 de milioane de mărci prevăzut a fi livrat, URSS n-a primit decât echivalentul a 100 de milioane înainte de 22 iunie 1941. În ziua invaziei, Germania îi datora Moscovei 224 milioane de mărci.

Uniunea Sovietică a servit drept bază militară retrasă a flotei de război germane, singura armă în care Reichul are de înfruntat supremaţia britanică. La Murmansk, Kriegsmarine a dispus de un port strategic de mare importanţă pentru Germania. Când o navă comercială germană părăsea portul, navele de război britanice lansate

455 Apud Michel Heller $i Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, p. 274.

în urmărirea ei erau ţinute în loc până ce vaporul german era în afară de pericol. În februarie 1940, Moscova şi Berlinul au hotărât să înfiinţeze o bază secretă în Marea Barents, care a fost construită în câteva luni de deţinuţii din Gulag. Sprijinite de spărgătoare de gheaţă sovietice, navele de război germane pornite de la această bază au putut ataca liniile comerciale engleze din Pacific.[456][457]

La 22 iunie 1941, la ora 5: 30 dimineaţa, Schulenburg vine să-l anunţe pe Molotov că Germania a intrat în război împotriva Uniunii Sovietice. „Ce-am făcut ca să merităm asta?”, întreabă ministrul neîncrezător. Nimic. Pactul pe care Berlinul îl rupe acum unilateral fusese dorit de mult de URSS, care-i respectase termenii, îi lăudase meritele, îl susţinuse din toate puterile, lăsându-şi aliatul să profite mai mult de pe urma lui decât profitase ea însăşi. Hitler este unicul responsabil. „Inteligheţia iudeo-bolşevică trebuie extirpată, de preferinţă chiar în teatrele de operaţii”, i-a spus Führerul generalului Jodl, cu trei luni înaintea atacului.[458] înrudirea dintre Roşii şi Bruni purta în sine inevitabila lor confruntare finală, aidoma unor Cain şi Abel ai timpurilor moderne.

PARTEA A TREIA

Cucerirea lumii

Prolog

Istoria este scrisă de învingători. Acest adevăr etern

---

456 Ibid., pp. 297-298, si David Wingeate Pike, „L’aide morale et matérielle de l’URSS à l’Allemagne nazie“, Guerres mondiales et conflits contemporains, nr. 160, i99°> PP- 113-122.

457 Privitor la ansamblul acordurilor navale dintre Germania si URSS, v. The Lure of Neptune: German-Soviet Naval Collaboration and Ambitions, igi&-ig4i, Tobias R. Philbin, University of South Carolina, 1994, pp. 41-77.

458 Joachim Fest, Hitler, tom 2, cartea 7, Gallimard, 1973, p. 329, apud François Furet, Le Passé d'une illusion, ed. cit., p. 392 [ed. rom. cit., p. 359 - n. tr.].

este şi cel al Tribunalului Militar Internaţional de la Nürnberg, care se întruneşte începând cu luna noiembrie 1945 în oraşul în care, cu zece ani înainte, Hitler şi-a promulgat legile antisemite. Pe banca acuzaţilor, douăzeci şi şase de demnitari nazişti trebuie să răspundă pentru „crime contra păcii”, pentru „crime de război” şi „crime contra umanităţii”, un nou concept juridic. Atrocităţile comise de învinşi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi descoperirea lagărelor de concentrare şi de exterminare de către forţele aliate justifică această noţiune inedită de drept. Sunt declarate „crime contra umanităţii” de către Tribunal „asasinatul, exterminarea, supunerea la sclavie, deportarea şi orice act inuman săvârşit împotriva oricărei populaţii civile, înaintea sau în timpul războiului, sau persecuţiile din raţiuni politice, rasiale sau religioase”. Acuza este adusă de procurorii celor patru ţări învingătoare, sentinţa va fi pronunţată de judecători americani, englezi, francezi şi sovietici. Printre eminenţii jurişti” trimişi de Moscova, figurează câţiva specialişti injustiţie expeditivă, care şi-au dat măsura profesionalismului în procesele de la Moscova, precum judecătorul Iona Nikicenko şi procurorul Lev Şeinin. În unsprezece luni de întruniri, Tribunalul va redacta, mai ales, lista ororilor comise de complicii lui Hitler, îi va ridica la rangul de rău absolut şi îi va face să intre în istorie ca o referinţă aparte. URSS, care ar fi putut da socoteală pentru aceleaşi crime precum Germania naţional-socialistă, va ieşi întărită din acest proces, datorită locului ocupat printre puterile învingătoare şi albită de tenebroasele crime naziste condamnate.

În cel puţin două rânduri, prezenţa judecătorilor sovietici a afectat echitatea Tribunalului şi a ştirbit importanţa morală a verdictului său. În primul rând, Pactul germano-sovietic, aflat la originea „crimelor contra păcii” reproşat acuzaţilor, este evitat în dezbateri la solicitarea

expresă a URSS. Un avocat al apărării a depus în faţa Tribunalului raportul unui consilier al lui Ribbentrop, prezent alături de el la Moscova pe 23 august 1939, care relatează în detaliu culisele negocierilor dintre sovietici şi nazişti. „Dacă vorbim de agresiune, atunci ambele ţări sunt vinovate”, susţine fostul ministru al afacerilor externe al lui Hitler. Roman Rudenko, procurorul sovietic, condamnă această interpretare. „Tribunalul trebuie să judece criminalii de război, nu chestiunile legate de politica Aliaţilor”, pledează el. Obţine câştig de cauză, cele douăzeci de luni de colaborare dintre Germania nazistă şi Uniunea Sovietică, invadarea Poloniei şi a ţărilor baltice, înţelegerea între Gestapo şi NKVD, schimburile de populaţii şi prizonieri dintre cele două ţări, execuţiile şi deportările masive, totul este trecut sub tăcere.

Manipularea Tribunalului de către Moscova a părut şi mai flagrantă când asasinarea a mii de ofiţeri polonezi, lichidaţi la Katîn de NKVD în aprilie şi mai 1940, a fost pusă pe seama crimelor de război naziste judecate la Nürnberg. URSS a încercat să acţioneze în acest sens bazându-se pe articolul 21 al Tribunalului: „Vor fi considerate probe autentice documentele şi rapoartele oficiale ale guvernelor Naţiunilor Unite, inclusiv cele redactate de comisiile stabilite în diferite ţări aliate în vederea anchetării crimelor de război”. Cu alte cuvinte, era de ajuns ca Uniunea Sovietică (membră a acestor „guverne ale Naţiunilor Unite”) să dovedească în faţa Tribunalului că asasinatul de la Katîn fusese săvârşit de nazişti ca judecătorii să admită ca valabil acest adevăr. Aşadar, Moscova a înfiinţat încă din 1944 o Comisie Sovietică Extraordinară pentru a stabili „adevărul despre Katîn”. În faţa Tribunalului este prezentat un raport semnat de mai multe somităţi, un academician (Burdenko), un scriitor (Tolstoi), un prelat al Bisericii Ortodoxe (mitropolitul Kievului, Nikolai) şi preşedintele Crucii Roşii

şi al Semilunii Roşii din URSS (Kolesnikov). Aceşti experţi demonstrează, aducând şi dovezi în acest sens, că masacrarea ofiţerilor datează din toamna lui 1941, adică după anularea pactului şi din momentul în care Wehrmachtul ocupa această zonă din Rusia. Proiectilele germane găsite în cadavrele celor executaţi le acreditează teza. Aceste concluzii vin în întâmpinarea unei alte comisii de anchetă, înfiinţată de nazişti în 1943, după descoperirea gropii comune din apropierea oraşului Smolensk. Experţii internaţionali, proveniţi, în special, din Elveţia şi Italia, trimişi la faţa locului, constataseră la vremea respectivă vinovăţia sovieticilor. La Nürnberg, judecătorii se găsesc, astfel, în faţa a doua rapoarte şi a două adevăruri, cel al învinşilor contra celui al învingătorilor. Cel din urmă ar fi putut fi consemnat de istorie dacă maşinaţiunea sovietică nu ar fi părut, în cele din urmă, aşa de grosolană. Din grijă faţă de detalii sau pentru a proceda corect, procurorul sovietic a convocat în faţa Tribunalului un colonel german care se presupunea că a fost prezent la masacre, în toamna anului 1941. O contraanchetă rapidă avea să demonstreze că ofiţerul în cauză se afla departe de locul dramei în momentul invocat. Atunci Katîn, una dintre crimele de război cele mai tipice din acest al doilea conflict mondial, dispare din preocupările învingătorilor. „Guvernele statelor învingătoare au decis că această problemă trebuia să treacă sub tăcere şi masacrul de la Katîn nu a fost niciodată analizat în detaliu”, va mărturisi Churchill în memoriile sale.[459] Nu numai că Tribunalul de la Nürnberg disculpă Moscova de crimele sale din trecut, dar orbirea voluntară a aliaţilor săi îi oferă un cec în alb lui Stalin chiar în momentul în care duce o nouă politică de teroare în teritoriile cucerite de Armata Roşie, după ce l-a

459 Apud Michel Heller şi Aleksandr Nekrich, UUtopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, p. 342.

învins pe „băiatul de ispravă”, pe Hitler[460].

Poporul sovietic a plătit scump această victorie cu care se încununează URSS şi al său *Vojd*: 26 de milioane de morţi, potrivit cifrelor date publicităţii la patruzeci de ani după încheierea conflictului, datorită glasnostului atât de drag lui Mihail Gorbaciov. Zece milioane de oameni au fost ucişi din rândurile armatei sovietice, unsprezece milioane au fost victime din rândul civililor, cărora trebuie să le adăugăm cinci milioane de victime civile indirecte. Calculând în vieţi omeneşti, URSS a meritat victoria, dar a plătit-o de trei ori mai scump decât a plătit Germania nazistă înfrângerea. Există şi alte date care denotă anvergura şocului suferit pe teritoriul rus: 1.710 oraşe au fost distruse, 70.000 de sate au fost incendiate, 32% dintre resursele naţionale au fost irosite, 25 de milioane de persoane au rămas fără un acoperiş deasupra capului. De aceste cadavre, aceste dărâmături şi nefericiri, regimul sovietic va căuta – şi va reuşi – să profite şi mai mult, pentru gloria sa de odinioară şi cea ce va să vină. Stalin ştie că învingătorii nu simt judecaţi. Totul îi este permis, totul va fi dat uitării, totul îi va fi iertat. „Era ceasul triumfului său”, va scrie Vasili Grossman, care a fost corespondent de război. „Nu şi-a învins numai inamicul din prezent, ci şi-a învins şi trecutul. Iarba se va îndesi pe mormintele din 1930 în sate. Zăpezile şi îngheţurile de la cercul polar vor păstra tăcerea”. 2 Graţie acestui conflict sângeros, nu doar că regimul sovietic a pus mâna pe jumătate din Europa, dar, mai mult, ideologia comunistă pe care o întruchipează subjugă de acum înainte lumea.

HITLER, CEL MAI BUN PROMOTOR AL COMUNISMULUI

Aşadar, care era bilanţul din octombrie 1945?

460 Să ne amintim că astfel îl caracteriza Stalin însuşi în ziua semnării pactului. a.Vasili Grossman, Vie et Destin, în Œuvres, Bouquins/Robert Laffont, 2006, p. 560.

Hitler salvase reputaţia progresistă a Rusiei staliniste, oferindu-i mai hidosul fascism. De asemenea, ajutase comunismul să cucerească poziţii la vest de Rin, căci această nouă respectabilitate sovietică permisese constituirea de fronturi populare în Spania şi Franţa. Hitler făcuse din URSS prima putere europeană şi o putere mondială, pornind şi pierzând războiul, în timp ce, în 1918, Germania câştigase pe frontul rusesc. În sfârşit, dezastrul hitlerist ştergea de pe hartă Mitteleuropa: Stalin punea mâna pe aproape tot fostul Imperiu Habsburgic şi pe jumătate din cel al familiei Hohenzollern: graniţa a ceea ce de acum înainte constituia un imperiu socialist sovietic se afla la vest de Berlin şi pe Elba. În acelaşi timp, în Europa Occidentală, moştenirea Rezistenţei permitea partidelor comuniste francez şi italian să devină forţe de primă mână, iar marxism-leninismului, să supună propriei discipline tradiţiile sindicaliste locale. În Orient, pe celălalt flanc al imperiului sovietic, înfrângerea fascismului japonez deschidea calea pentru victoria lui Mao în China şi a lui Ho Şi Min în Vietnam.

Toate aceste tulburări dădeau Kremlinului comunist capacităţi de acţiune mai mari decât ar fi putut visa vreodată jandarmul din Vechiul Regim în Palatul său de lamă. Fără cămăşile brune şi negre ale fascismului, spectrul roşu nu ar fi putut căpăta o asemenea dimensiune mondială: fascismul aduce cu sine războiul şi fărâmiţarea societăţii, iar istoria comunismului, de la Primul Război Mondial încoace, demonstrează că, pentru a reuşi, are nevoie de vidul creat de dezintegrarea societăţii civile.

Prin intervenţia lui Hitler, vicleşugul raţiunii împletise socialismul stalinist cu naţionalismul rusesc şi crease formula naţional-socialistă câştigătoare. Victoria sa era cu atât mai zdrobitoare cu cât nu trebuia să-şi declare adevăratul nume: mantia internaţionalismului şi a universalismului acoperea tot.

Martin Malia, *L'Occident et l'énigme russe*, Le Seuil, 2003, pp. 373 – 374.

„Socialismului într-o singură ţară" îi urmează vremea cuceririlor. Odată ce a căpătat rolul de campion al rezistenţei împotriva nazismului, Stalin îşi poate însuşi laurii victoriei, pentru a dovedi lumii superioritatea sistemului pe care îl întruchipează. Confiscarea istoriei în acest dramatic conflict este una dintre cele mai grozave operaţiuni de recuperare reuşite vreodată. Lumea comunistă, în sens din ce în ce mai larg după război, avea să înflorească pe seama acestei capitalizări a memoriei.

8

Triumful national-comunismului

Aşa să-mi ajute zeul istoriei!

— STALIN

Pe 22 iunie 1941, la ora 03: 15 dimineaţa, când primele divizii ale Wehrmachtului lansează ofensiva contra URSS, soarta războiului pare decisă, în câteva ore, frontul cedează pe mai mulţi kilometri; o parte din aviaţia sovietică este distrusă la sol; Moscova nu mai răspunde. Prăbuşirea nu este doar militară, ci şi politică. La Kremlin domină consternarea. Mărturiile culese ulterior coincid. Hruşciov va vorbi despre un Stalin demoralizat, incapabil să ia o decizie; Mikoian va descrie un secretar general doborât de împrejurări; Jukov, şeful Statului-Major al Armatei Roşii, va evoca în *Memoriile* sale un *Vojd* palid, nervos, buimac. Numai Molotov va încerca să cosmetizeze dezastruoasa imagine: „Nu se poate spune că s-a pierdut", îi va răspunde el biografului său, când vine vorba despre această zi fatidică. „Că suferea, da, dar nu lăsa să se vadă."[461]

461 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, Albin Michel, 1995, p. 55 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, Conversaţii cu Molotov: In cercul puterii comuniste, trad, de Antoaneta Olteanu, Corint, Bucureşti, 2017,

Stalin a reacţionat în două moduri diferite în aceste momente decisive; la început face faţă, după care se năruie sub avalanşa de informaţii catastrofale care copleşeşte Kremlinul. Jukov povesteşte: „La 3: 30 şeful statului-major al Regiunii Vest, generalul V.E. Klimovski, a raportat un raid al aviaţiei germane asupra oraşelor din Bielorusia... Comisarul poporului [Voroşilov] mi-a ordonat să-l sun pe I.V. Stalin. Sun. Nimeni nu răspunde. Sun întruna. În fine, aud vocea somnoroasă a generalului de serviciu de la conducerea pazei. îl rog să-l cheme la telefon pe I.V. Stalin. Peste vreo trei minute, vine la telefon I.V. Stalin. I-am raportat situaţia şi am cerut permisiunea să începem acţiuni militare de răspuns. I.V. Stalin tace. Aud numai respiraţia lui.

— M-aţi înţeles? Din nou tăcere.

În cele din urmă, I.V. Stalin întreabă:

— Unde e Comisarul Poporului [Voroşilov]?

— Vorbeşte la districtul Kiev prin înaltă frecvenţă.

— Să veniţi la Kremlin cu Timoşenko. Să-i spuneţi lui Poskriobâşev [secretarul lui Stalin] să-i cheme pe toţi membrii Biroului Politic". 1[462]

Registrul de intrări al Kremlinului confirmă această versiune. Între 5: 45 şi ora prânzului, în data de 22 iunie, treisprezece persoane l-au vizitat pe Stalin: şefi ai armatei (Timoşenko, Jukov), responsabilul cu serviciile secrete şi afacerile interne (Beria), cadre din Internaţionala comunistă (Dimitrov şi Manuilski), membri ai Biroului Politic şi ai Comitetului Central (Voroşilov, Malenkov, Mikoian).1 Nu s-a aflat nimic din ce s-a discutat în acea zi. Mai târziu, Mikoian va mărturisi că Stalin ar fi refuzat să vorbească la radio, neştiind ce să le spună concetăţenilor

p. 66 - n. tr.].

462 Mărturia lui Feliks Ciuev în ibid., pp. 53-54 [ed. rom. cit., pp. 61 - n. tr.].

săi în acel moment.[463] Molotov îşi asumă răspunderea de a da această veste proastă poporului.

Succesul blitzkriegului german are, în parte, legătură cu raportul forţelor aflate în conflict. Superioritatea atacatorului pe front este izbitoare în efective (de două ori mai mulţi soldaţi), în tancuri (1, 5), în avioane (3, 2), în artilerie (1, 3). Pe o frontieră lungă de 4.500 de kilometri, trupele Armatei Roşii sunt prea răspândite, creând mari breşe, prin care trece inamicul. Forţele de apărare, în special cele blindate, aflate la câteva zeci de kilometri de graniţe, sunt ţinute pe loc de proasta calitate a comunicaţiilor şi a şoselelor. Aviaţia, cantonată pe aerodromuri improvizate, este ţinta preferată. Dat fiind climatul de teroare care domneşte în ţară, responsabilii militari au încercat mai întâi să se acopere, ascunzând Moscovei amploarea debandadei. Un raport al statului-major redactat în data de 22 iunie vorbeşte de „succese nesemnificative" ale invadatorului şi pretinde că atacurile sale „au fost respinse pe mare parte din întinderea graniţelor noastre, cu pierderi numeroase pentru adversar"[464]. Curând, căderea Minskului şi cucerirea Bielorusiei, la numai şase zile de la începerea ostilităţilor, nu mai permit ascunderea amplorii dezastrului. Mikoian va povesti că, la acest sfârşit de iunie, Kremlinul era rupt de frontul de vest, deoarece liniile de comunicaţie cu statul-major fuseseră distruse de inamic. În seara zilei de 29 iunie, Stalin, înfuriat, i-ar fi luat violent la rost pe Jukov şi pe Timoşenko, cei doi generali responsabili, care nu ştiau unde se află trupele lor. Se spune că Jukov ar fi izbucnit în lacrimi şi Stalin, descurajat, ar fi declarat: „Lenin ne-a lăsat o moştenire importantă şi noi am pierdut tot". O altă

463 Izvestia TsK KPSS (Ştiri de la CC al PCUS), nr. 6, 1990, p. 104.

464 Apud Françoise Thom, „Le 22 juin 1941, le débat historiographique en Russie et les faits", Cahiers du Centre d'études d'histoire de la défense, nr. 13, 2000, PP- 51-96.

versiune, mai vulgară, dar probabil mai realistă, spune că ar fi afirmat: „Lenin ne-a lăsat un stat, iar noi l-am transformat într-un rahat.”[465]

Puterea sovietică este debusolată din cauza absenţei Vb/ci-ului, care, în aceste prime zile de război, se ascunde în *dacea* sa de la periferia Moscovei. În absenţa lui, Politbiuroul încearcă să evalueze dezastrul, fără a fi capabil să ia vreo decizie. Niciunul dintre membrii săi nu îndrăzneşte, în data de 30, Molotov adună câţiva colaboratori fideli, pe Beria, Malenkov, Mikoian, Voznesenski şi Voroşilov. Doresc să înfiinţeze un Comitet de Stat pentru Apărare (GKO), care să dispună de puteri depline, inclusiv asupra partidului. Acestor colaboratori fideli le este limpede că Stalin trebuie să conducă noua structură. „Atunci am decis să mergem să discutăm cu el”, va povesti Mikoian. „Molotov spusese că Stalin era aşa de apatic, încât nu-l mai interesa nimic şi-şi pierduse orice simţ al iniţiativei. Atunci, indignat de ceea ce tocmai auzise, Voznesenski spune: «Viaceslav [Molotov], ia-o înainte, că noi te vom urma». Cu aceasta voia să spună că, dacă Stalin continua să se poarte aşa, Molotov trebuia să ne conducă şi noi îl vom urma. Eram convinşi că puteam organiza apărarea şi lupta eficient. Noi nu eram deprimaţi. Am ajuns la *dacea* lui Stalin. L-am găsit în mica sufragerie, aşezat pe un fotoliu. Ne-a privit şi ne-a întrebat: «De ce-aţi venit?» Arăta ciudat, la fel părea şi întrebarea lui. Pentru că, de fapt, el ar fi trebuit să ne convoace. Molotov a spus, în numele nostru, că trebuia să concentrăm puterea pentru a rezolva rapid toate problemele, pentru a pune cât mai repede ţara pe picioare. Un asemenea organism trebuia condus de Stalin. Ne-a privit mirat, nu a ridicat nicio obiecţie. «Bine», a spus el”. 1

---

465 Sergo Beria, Beria, mon père, Critérion/Plon, 1999, p. 122 [Tatăl meu, Beria: în inima puterii staliniste, prefaţă şi note de Françoise Thom, trad, de Dan Criste, Meteor Publishing, 2015, p. 139 - n. tr.].

Relatarea lui Molotov despre această întrevedere o confirmă pe cea a lui Mikoian: „Stalin era într-o stare extrem de complicată. Nu înjura, dar nu era în apele sale.

— Cum se ţinea? [întreabă Felix Ciuev]

— Cum se ţinea? Cum trebuie să se ţină Stalin. Ferm”, răspunde Molotov. „El a spus: «… Ne-am căcat». Asta se referea la noi toţi, la un loc. Asta ţin minte bine, de aceea spun. «Ne-am căcat toţi», a spus simplu […] Asta era starea grea de atunci. Ei, şi am încercat să-l îmbărbătez puţin”.[466467]

În ziua aceea, probabil că Stalin se gândea că tovarăşii lui veneau să-l anunţe că e destituit, chiar arestat, potrivit practicilor momentului. Dacă este să dăm crezare relatării tânărului Beria, aşa cum va afla de la tatăl lui, jucător-cheie în aceste vremuri de incertitudine, Stalin a crezut că i-a sosit ceasul: „Hotărâsem să-mi concentrez atenţia la chipul lui şi să nu ratez nicio expresie şi niciun gest al lui”, i-a povestit la vremea aceea Beria familiei sale. „Era evident că Stalin se aştepta la orice, chiar la ce era mai rău. Când Molotov i-a spus că eu şi Malenkov propunem să se formeze GKO [Comitetul de Stat pentru Apărare] şi să-l facem pe el preşedintele acestuia, încordarea i-a dispărut din privire”. Mai târziu.

Lavrenti Beria va declara: „Am înţeles în acel moment că noi, toţi cei prezenţi, o s-o sfârşim rău”. 1

I-a luat mai multe zile Vb/d-ului să recunoască faptul că războiul începuse cu adevărat. „La începutul conflictului, Stalin credea că va putea ajunge la un acord pe cale diplomatică”, va mărturisi Kaganovici. „Molotov i-a spus că este imposibil. Era război şi nu mai era nimic de

466 Mărturia lui Mikoian, în Rusia în secolul al XX-lea (în limba rusă) (sub coordonarea lui A. N. Iakovlev), ed. cit., volumul a, p. 497.

467 Felix Tchouev, op. cit., p. 60 [ed. rom. cit., pp. 67-68 - n. tr.].

făcut.”[468] S-au făcut propuneri de pace Berlinului, în care URSS declara că este gata să cedeze ceea ce-i adusese pactul (ţările baltice, Polonia, Basarabia), în plus, câteva teritorii cucerite deja de Wehrmacht, dar germanii au rămas indiferenţi la aceste propuneri.[469] Comportamentul acesta trebuie pus pe seama orbirii care stăpânea Kremlinul înainte de 22 iunie. Stalin primise mai multe dovezi ale iminenţei războiului; dacă ar fi fost atent, efectul-surpriză ar fi putut să fie evitat. De exemplu, în aprilie 1941, Churchill a avertizat Moscova în legătură cu Operaţiunea Barbarossa, numele de cod dat de Hitler invadării URSS. Prim-ministrul britanic aflase de ea datorită Enigmei, o maşină capabilă să decripteze mesajele codificate ale armatei germane. Liderii sovietici au primit în total 83 de informări secrete, provenite din diferite surse, şi toate anunţau războiul, uneori data şi ora exactă a atacului. În acest timp, Kremlinul continua să joace rolul aliatului model şi încrezător. „Potrivit informaţiilor de care dispune URSS, Germania respectă cu aceeaşi rigurozitate condiţiile Pactului germano-sovietic de neagresiune ca Uniunea Sovietică”, asigura încă agenţia naţională Tass în data de 14 iunie. „Prin urmare, intenţiile Germaniei de a încălca pactul şi de a ataca Uniunea Sovietică sunt lipsite de orice temei”.

Ceea ce s-a petrecut la Moscova în săptămâna de dinaintea invaziei ne permite să ne facem o idee mai clară despre „clarviziunea” lui Stalin, despre „geniul” său politic. În data de 14 iunie, generalii Jukov şi Timoşenko, neliniştiţi de mobilizarea germană de la frontiere, cer intrarea în stare de alertă a forţelor armate. „Guvernul

468 Sergo Beria, op. cit., p. 122 [ed. rom. cit., p. 141 - n. tr.].

469 Despre aceste tentative de pace, v. Thierry Wolton, Rouge-Brun, le mal du siècle, JC Lattès, 1999, pp. 54-57 [Roşu-brun: Răul secolului, trad. de Micaela Slă- vescu, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001, pp. 57-61 - n. tr.].

cunoaşte mai bine decât voi situaţia", le răspunde *Vojd*-ul. „Dacă îndrăzniţi să puneţi în mişcare trupele, voi vă asumaţi răspunderea."[470] Trei zile mai târziu, o sursă a NKVD-ului din statul-major al aviaţiei germane avertiza Moscova că „toate dispozitivele militare ale Germaniei [erau] pregătite în vederea unei ofensive împotriva URSS. [Se puteau] aştepta la un atac din clipă în clipă". Informaţia i-a fost transmisă lui Stalin, care a scris pe marginea documentului, în atenţia lui Merkulov, responsabilul cu spionajul din

NKVD: „Puteţi să-i spuneţi «informatorului» s-o fută pe mă-sa. Nu e sursă, e dezinformator". 1 A doua zi, un dezertor din rândurile Wehrmachtului confirmă iminenţa atacului şi este împuşcat pe motiv că este agent provocator. Pe 21, servilul Beria i-a adresat un raport lui Stalin, tot în sensul orbirii de care sufereau atunci înaltele sfere sovietice: „Vă cer din nou rechemarea şi pedepsirea ambasadorului nostru la Berlin, Dekanozov, care continuă să mă bombardeze cu dezinformări despre pretinsul atac iminent al Germaniei asupra URSS. El afirmă că va fi declanşat mâine. [...] Eu şi oamenii mei, Iosif Vissarionovici, nu uităm niciun moment înţeleaptă dumneavoastră previziune: «Hitler nu ne va ataca în 1941»!"[471] în opinia lui Stalin, Führerul supralicita, dacă nu cumva agitaţia de la graniţe era o manevră menită să-i liniştească pe militarii extremişti care sperau să se bată. Pe 21 iunie, cu câteva ore înainte de începerea ostilităţilor, s-a justificat astfel în faţa Politbiuroului: „Este prematur să ne alertăm trupele, poate încă reuşim să rezolvăm totul pe cale pacifică. Trebuie să trimitem o scurtă directivă care să anunţe că poate fi declanşantă o ofensivă prin acţiunile

470 Amintiri şi reflecţii, Novosti, 1990, p. 366.

471 „Elemente de istorie din Marele Război patriotic" (în limba rusă), Izvestia TsKKPSS (Ştirile CC al PCUS), nr. 4, 1990, p. 221.

provocatoare ale unităţilor germane. Trupele din regiunile frontaliere nu trebuie în niciun caz să cedeze la provocări, pentru a evita complicaţiile". *Vojd-vi* i-a dat instrucţiuni ambasadorului sovietic de la Berlin, Dekanozov, să-i transmită lui Ribbentrop un simplu protest legat de încălcarea spaţiului aerian sovietic (s-au înregistrat 36 de survolări pe 20 iunie). Şi i-a cerut „să fie atent la eventualele nemulţumiri ale Germaniei"[472].

Când pe 22 iunie, la ora 5: 30 dimineaţa, ambasadorul Schulenburg îi transmite lui Molotov declaraţia de război, sovieticul vrea să creadă în continuare că este o neînţelegere. Invazia este prezentată de Berlin ca o contramăsură militară destinată să facă faţă desfăşurării Armatei Roşii. „Dacă manevrele trupelor sovietice deranjează Germania, putem să discutăm", propune Molotov conciliant. Ordinul de a rezista şi de a contraataca este în sfârşit dat la 7: 30, la mai bine de patru ore după începerea ostilităţilor. Prea târziu, înfrângerea se anunţă dureroasă. O cifră permite înţelegerea amplorii: doar 8% din toate forţele sovietice implicate să ţină piept invadatorului aveau să iasă tefere din acest conflict. În cinci luni, Armata Roşie va pierde două milioane de oameni, va avea mai multe sute de mii de răniţi, iar două milioane de soldaţi vor fi luaţi prizonieri.

Pentru acest dezastru pot fi date mai multe explicaţii. Calitatea comandamentului sovietic este una dintre ele. Când izbucneşte războiul, doar 7% din ofiţeri au pregătire militară superioară, 37% nu au nici măcar liceul terminat, trei sferturi dintre comandanţi şi 70% dintre comisarii politici ocupă funcţia de mai puţin de un an.1 Epurările din anii 1937 – 1938 şi numirea unui nou personal mai „stalinist" decât cel anterior explică lipsa de pregătire. Cu toate acestea, puterea nu a neglijat chestiunile militare în

472 Valentin Berejkov, „Proschet Stalina" („Greşeala lui Stalin"), Mejdunarodnaia jizn, nr. 8, 1989, p. 27.

aceşti ultimi ani. Efectivele Armatei Roşii au crescut considerabil între 1939 şi iunie 1941, ajungând de la 1, 9 milioane de oameni la 5.710.000, adică 303 divizii. URSS s-a şi înarmat, nouă fabrici noi aeronautice trebuiau să fie capabile să producă peste 16.000 de avioane în 1941, potrivit obiectivelor planului, şi au fost deschise 190 de noi aerodromuri. Când s-a declanşat Operaţiunea Barbarossa, URSS dispune de 18.691 de blindate, de două ori mai multe decât cele folosite de Germania.[473] Totuşi, acest potenţial militar se află departe de front când încep ostilităţile.

Moralul la pământ al trupelor a jucat şi el un rol în aceste zile fatidice. Debandada în rândul soldaţilor este rodul eşecului sistemului, aceşti oameni refuză să se lupte pentru cauza socialismului. Stalin este la ciment cu acest lucru, dacă e să dăm crezare relatării fiului lui Beria: „Dar de ce? Unde este afurisita voastră de clasă muncitoare?”, întreba secretarul general. „Tata i-a spus în cele din urmă că, dacă aceşti oameni ar fi fost proprietari, ar fi luptat ca leii şi tigrii din primele zile ale războiului.”[474] Nikita Hruşciov, care a jucat un rol militar important în acest război, nu crede că respingerea regimului a fost o cauză a debandadei. „Printre militari s-au răspândit idei nesănătoase”, scrie el în memorii. „De ce batem în retragere? Pentru că soldatul nu ştie de ce se luptă, de ce trebuie să moară. În Primul Război Mondial, soldatul avea pământului lui. Se lupta pentru Rusia, dar şi pentru casa lui. Dar azi nu există decât colhozuri, nu au niciun motiv să se lupte. Era o teorie antisovietică şi antisociahstă. Ea explica eşecurile noastre dând vina pe regim.”[475] Lev

473 Michel Heller si Aleksandr Nekrich, op. cit.y p. 291.

474 Sergo Beria, op. cit.y p. 116 [ed. rom cit., p. 139 - n. tr.].

475 Apud Françoise Thom, „Le régime soviétique et la guerre“, în Une si longue nuit (coord. Stéphane Courtois), Le Rocher, 2003, P- 316-

Mehlis, sufletul osândit al *Vojd-ului*, comisar-şef politic al Armatei Roşii, s-a mirat de mulţimea de dezertări şi predări voluntare. „Este uluitor să vezi cât de obişnuită e trădarea”, s-a plâns el.[476] Odată ce-şi vine în fire, Stalin avea să remedieze această slăbiciune a Armatei Roşii scoţând la iveală, faţă de aceşti soldaţi care îşi pierduseră încrederea în regim, toată ferocitatea de care era capabil.

Deciziile tactice şi strategice proaste ale Vb/d-ului de dinainte de conflict sunt o altă explicaţie a eşecului sovietic. În primăvara anului 1941, Stalin a ordonat abandonarea sistemelor de fortificaţii de pe graniţa vestică. De asemenea, a cerut instalarea principalelor depozite de materiale şi a arsenalului aproape de frontiere, ceea ce le-a permis germanilor să le distrugă rapid. În materie de comunicaţii, întrucât nu fusese instalat niciun cablu subteran între Moscova şi regiunile vestice, Wehrmachtul a putut izola cu uşurinţă trupele de statul-major. Aceste neglijenţe pot fi explicate în două feluri: fie Stalin voia să treacă de la defensivă la ofensivă, ca să-şi atace aliatul nazist când va dori, ceea ce ar explica abandonarea fortificaţiilor şi depozitelor aproape de frontieră; fie credea aşa de puţin în ameninţarea germană, încât nu a dat importanţă sistemelor de comunicaţii cu frontul de vest. Prima explicaţie a fost preferată adesea. Aceasta oferă avantajul că îl prezintă pe *Vojd* ca pe un om lucid, lipsit de iluzii în privinţa viabilităţii alianţei cu Führerul. Atunci ar fi liderul clarvăzător care, de la semnarea pactului, a făcut mari eforturi să câştige timp, înainte să atace chiar el răul. Prezentată în această lumină, colaborarea cu naziştii rămâne conjuncturală şi oportunistă, lucru mai puţin grav din punct de vedere istoric. Un discurs al lui Stalin din 5 mai 1941 susţinut în faţa absolvenţilor Academiei Militare permite acreditarea acestei idei: „Până în prezent, ne bazam pe apărare, deşi

476 Ibid.

trupele noastre nu erau reînarmate, nu dispuneau de mijloace moderne de luptă", a declarat în ziua aceea. „Dar acum că armata noastră a fost modernizată, că dispune de mijloace indispensabile într-un război modern, când am devenit puternici, trebuie să trecem de la apărare la atac". 1 Jukov şi Timoşenko, cei doi generali şefi ai Armatei Roşii, l-au luat în serios pe *Vojd* şi au pregătit planuri în consecinţă. „Când Stalin a auzit că îi propunem un atac preventiv împotriva trupelor germane, a luat foc, îşi va aminti Jukov. «Nu e-n ordine, v-aţi pierdut minţile. Vreţi să-i provocaţi pe germani?», a spus el furios. Şi atunci a început să ne dăscălească: «Am spus aşa la Academie să le ridic moralul celor prezenţi, ca să se gândească la victoria noastră, nu la invincibilitatea armatei germane, după cum scriu ziarele din toată lumea». Astfel a fost îngropată ideea noastră de atac preventiv."[477][478]

Armata Roşie este aşa de puţin pregătită pentru o ofensivă, încât o parte din trupele sale erau în permisie în ziua invaziei armatei germane. „Eu eram la Cernăuţi" [la frontiera româno-ucraineană], îşi va aminti locotenentul Pavlov. De trei luni eram în alertă, dormeam sub avioane şi iată că sâmbătă, 21 iunie, ne-au adunat şi ne-au spus: mâine luaţi permisie. Anulăm garda, acoperim aparatele cu huse, aerodromul e paralizat. Toţi erau în permisie. Şi nu numai din escadrila noastră – toţi cei care erau staţionaţi la graniţe au primit permisie."[479] Molotov îi va povesti biografului său că comandantul regiunii militare din Bielorusia era la teatru în seara zilei de 21 iunie. Când i s-a spus că este agitaţie serioasă la graniţă, a răspuns: „Nu-i nimic, uite, după spectacol o să ne ocupăm de asta". 1

---

477 Discurs publicat integral de Istoriceski Arhiv, nr. 2, 1995, pp. 39-46.

478 Mărturie culeasă în 1965 de V. Anfilov, profesor la Academia Statului-Major, Voenno-istoriceski zurnal, nr. 3, 1995, pp. 39-46.

479 Mărturisire culeasă de ziarul Vek, nr. 17, 1996.

Dacă şeful suprem nu crede în iminenţa unui război, de ce ar gândi altfel militarii, a căror misiune este să execute ordinele? „Stalin nu voia un război şi dorinţa aceasta o transformase în realitate”, va declara Mikoian. „Noi încercam să-l facem să renunţe la această idee, dar în zadar […]. El era convins că Hitler nu va începe războiul înainte de 1943.”[480] Stalin este principalul responsabil pentru dezastrul de pe 22 iunie. Într-un sistem totalitar, când liderul suprem se încăpăţânează, certitudinile sale devin adevăr general valabil. Două sentimente par să-l tulbure pe *Vojd* la vremea aceea, frica de război şi refuzul de a crede în el ca să se liniştească. „Mai demult Stalin nu se speria de război”, va scrie Hruşciov în memoriile sale. „Din contră, el considera că războiul ne va aduce victoria şi deci mărirea teritoriului, extinderea regimului nostru socialist. […] Dar acum (după înfrângerea Franţei din iunie 1940), în mod evident, socotea că am fi fost înfrânţi şi se temea să nu pierdem ceea ce cucerise Lenin.”[481] Stalin s-a convins că pericolul nu era iminent şi că Hitler nu va ataca fără să dea măcar un ultimatum. Urmând o logică a renegocierii pactului, a crezut că este o întrecere de promisiuni cu Führerul. În săptămânile de dinainte de 22 iunie, trimisese 86 de divizii ale Armatei Roşii spre vest, ca să facă presiuni asupra lui Hitler. Mişcările de trupe germane care îi sunt aduse la cunoştinţă atunci îl conving pe Stalin că al său alter ego vrea şi el să-şi instaureze un raport de forţe în vederea noilor negocieri. Stalin este un om politic prea fin, sau prea neîncrezător prin natura sa, să creadă că acest pact este etern, dar are tot interesul să-l prelungească cât mai mult posibil, în timp ce puterile capitaliste fac toate eforturile să oprească valul nazist. I-a

480 Felix Tchouev, op. cit., p. 45 [ed. rom. cit., p. 49 - n. tr.].

481 Apud Françoise Thom, „Le régime soviétique et la guerre“, op. cit., p. 309.

fost chiar pusă în seamă intenţia de a-i împrumuta lui Hitler Ucraina, ţară agricolă şi rezervă petrolieră, pentru a susţine efortul de război german.[482]

Când în sfârşit ţine un discurs la postul de radio sovietic pe 3 iulie 1941, Stalin pare, în orice caz, un dictator dezamăgit de partenerul său: „Germania fascistă a încălcat în mod neaşteptat şi perfid pactul de neagresiune semnat cu URSS în 1939, fără să-şi facă griji că ar putea să pară agresor în ochii lumii întregi”, a spus el contrariat. „Este evident că ţara noastră, dornică de pace, nu putea lua iniţiativa încălcării pactului”. Descurajarea sa de după 22 iunie exprimă confuzia celui devenit prea încrezător, care înţelege şi mai puţin decât oamenii săi de ce s-a înşelat, oameni care îl admiră, i se supun şi care l-au lăsat să se baricadeze în spatele certitudinilor sale. Este victima beţiei succesului său. „La sfârşitul anilor ’30, Stalin devenise complet neîncrezător, neiertător şi teribil de sigur pe sine”, va explica Mikoian. „Vorbea adesea despre el însuşi la persoana a treia. După părerea mea, pur şi simplu îşi pierduse minţile”. 1 Forţat şi, pe deasupra, cu regret, Stalin se alătură din nou cauzei Aliaţilor după 22 iunie. „Totuşi, alături de germani am fi fost invincibili”, îi va mărturisi el fiicei lui.[483][484]

Să nu-ţi mai ascunzi lacrimile

A sosit vremea naţional-comunismului. Ceea ce înainte de război nu era decât o idee devine politică oficială a regimului. Stalin li se adresează „fraţilor şi surorilor” în mesajul său de la radio de pe 3 iulie.

---

482 Ernst Nolte, La Guerre civile européenne, 1917-1945, éditions des Syrtes, 2000, p. 502.

483 Apud Françoise Thom, „Le régime soviétique et la guerre“, op. cit, p. 312.

484 Svetlana Allilueva, En une seule année, Robert Laffont, 1970, p. 348.

„Tovarăşii” au dispărut din vocabularul său, nu se mai pune problema în termenii statului socialist, ci în ai patriei ruse în pericol. Referinţele lui sunt un amestec savant între tradiţie (naţională) şi ideologie (comunistă). Face apel, pe de o parte, la Puşkin, Tolstoi, Ceaikovski, Lermontov, Suvorov… şi, pe de alta, la Lenin, Cernîşevski, Plehanov, Gorki… De acum se pune problema purtării unui Mare Război Patriotic, ca în vremea în care ţara a trebuit să respingă armata lui Napoleon. Buletinul zilnic de război se încheie cu „Moarte invadatorului german!”. Puţin mai târziu, în Moscova asediată, în toamna lui 1941, în timpul defilării militare tradiţionale care sărbătoreşte aniversarea revoluţiei, pe 7 noiembrie, Stalin va îndemna batalioanele care pleacă pe front să îi ia „drept glorios exemplu pe strămoşii [noştri] Aleksandr Nevski, Dimitri Donskoi, Mihail Kutuzov”.[485]… Molotov va spune această anecdotă: „În timpul bătăliei pentru Moscova, Budionnîi i-a spus lui Stalin că nu aveam săbii noi şi că le fuseseră distribuite cavaleriştilor săbii vechi cu deviza: «Pentru credinţă, pentru ţar şi patrie.»

— Taie capetele germane? a întrebat Stalin.

— Da, tovarăşe Stalin.

— Atunci, succes săbiilor pentru credinţă, pentru ţar şi patrie!”[486]

Marea majoritate a combatanţilor sunt fii de ţărani, nu îi sunt loiali nici lui Stalin, nici partidului, care au semănat teroarea şi moartea în zona rurală, ci căminului şi familiei lor, imaginii lor despre „patria mamă”. Partidul va încerca cu abilitate să întruchipeze acest patriotism. Mai mult de patru milioane de sovietici vor adera la Partidul Comunist în timpul războiului, majoritatea militari sub

485 învingătorii armatelor suedeze din secolul al XIII-lea, respectiv mongole din secolul al XIV-lea şi franceze din secolul al XIX-lea.

486 Felix Tchouev, op. cit., p. 66.

drapel. Din cei 5.700.000 de membri ai organizaţiei comuniste din 1945, 70% s-au înscris după 1941.1

Kremlinul mobilizează intelectualii pentru cruciada sa naţională. Controlul ideologic devine mai puţin strict; mai mulţi scriitori, poeţi, compozitori, reduşi la tăcere înainte de război, primesc permisiunea de a-şi publica operele, cu condiţia să fie de inspiraţie patriotică. Biserica devine principalul sprijin al naţional-comunismului. Este dat uitării martiriul din trecut – din 163 de patriarhi înainte de revoluţie, nu mai sunt decât şapte; din 50.000 de preoţi, numai câteva sute îşi mai pot face meseria –, această Biserică îşi regăseşte vocaţia, izvorâtă din raţiunile naţionale, proprii ortodoxiei. Încă din 22 iunie 1941, mitropolitul Serghei a chemat la „apărarea graniţelor sfinte ale Patriei". Puterea înţelege că poate profita de pe urma acestei ralieri. Publicaţiile antireligioase dispar de la chioşcuri, Liga Militanţilor Atei este dizolvată. Cu ocazia celei de-a 25-a aniversări a revoluţiei, pe 7 noiembrie 1942, mitropolitul îi trimite un mesaj de felicitare lui Stalin, publicat cu amabilitate de *Pravda*, în care îl salută pe „Liderul ales de Dumnezeu, care ne va conduce la victorie, la prosperitate în pace şi spre viitorul luminos al popoarelor sale". Stalin autorizează alegerea unui nou patriarh, un conciliu se poate reuni pentru prima oară după 1924, cu scopul de a-l instala pe Serghei, care ocupa de facto această funcţie de şaptesprezece ani. *Vojd*-ul îl primeşte la Kremlin pe noul prelat, venit să pledeze în favoarea redeschiderii seminarelor. „De ce nu aveţi cadre? Unde au dispărut?", întreabă Stalin cu cinism. În loc să răspundă că aceste „cadre" au fost lichidate sistematic de către comunişti, Serghei glumeşte: „Unul din motive este că, atunci când formăm pe cineva într-ale preoţiei, devine mareşal al Uniunii Sovietice", făcând aluzie la trecutul de

seminarist al *Vojd*-ului.[487] în materie de privilegii, înalţii prelaţi au acelaşi statut ca înalţii funcţionari ai partidului şi, când va veni momentul recompensei, după război, patriarhii îşi vor primi şi ei porţia de decoraţii din partea guvernului.[488]

Revenindu-şi din descumpănirea primelor zile, Stalin a îmbrăcat cu hotărâre uniforma de comandant-şef. Ia asupra lui toată puterea. Numit preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului (prim-ministru) în locul lui Molotov, conduce în acelaşi timp şi partidul, şi statul, cum procedase Lenin după octombrie 1917. Se instalează în fruntea Comitetului de Stat pentru Apărare, apoi în fruntea Marelui Cartier General al Comisariatului pentru Apărare, după care se ridică la rang de mareşal şi apoi de generalisim. Este omniprezent, supraveghează totul, de la dimensiunea baionetelor şi până la titlurile din *Pravda*. Urmăreşte zi de zi evoluţia de pe front; ajutat de memoria sa excepţională, îşi aminteşte numele fiecărui comandant al corpurilor de armată, lucru care îi impresionează mereu pe interlocutorii săi din statul-major. Se comportă ca un contabil, scrie pe un carneţel situaţia rezervelor de materiale şi le distribuie cu zgârcenie.1 În timpul Bătăliei de la Stalingrad, în iarna anului 1942, într-un moment de cotitură al războiului, redactează personal buletinele zilnice şi le înfrumuseţează cu slogane de răzbunare precum „Sânge pentru sânge!”.[489] înclinaţia sa spre autoritate găseşte ocazia să se exprime. Molotov, admiratorul său înrăit, va povesti unele dintre modurile expeditive în care dădea ordine. Stalin îl primeşte într-o zi la Kremlin pe Boris Vannikov, fostul ministru al

487 Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, Perrin/Tempus, 2007, p. 364.

488 Michel Heller si Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 345.

489 Sergo Beria, op. cit., p. 126 [ed. rom. cit., p. 152 - n. tr.].

armamentului, pe care l-a trimis la închisoare şi a cărui torturare a ordonat-o înainte de război, pentru că i se opusese în fabricarea unui tun. Nefericitul ministru, proaspăt ieşit din celula sa, se află în faţa Vb/d-ului, care îl numeşte din nou comisar al poporului pentru industria de război.

„— Mâine mă prezint la comisariat în ce calitate? întreabă Vannikov. De fost deţinut? Ce autoritate voi avea în faţa oamenilor mei?

— Ne ocupăm noi de autoritatea dumneavoastră, spune Stalin. A doua zi de dimineaţă, Vannikov a descoperit pe biroul său un exemplar din *Pravda* cu decretul care îi decerna titlul de Erou al Muncii Socialiste". Altă dată. *Vojd*-ul îl primeşte pe Nikolai Barbakov, responsabilul cu prospectarea petrolieră. Îi ordonă să găsească rapid noi zăcăminte. Inginerul invocă dificultăţile întâlnite. „Dacă există petrol, există şi Barbakov; nu există petrol, nu mai există nici Barbakov", tranşează Stalin problema.[490]

Datorită propagandei, personajul său de comandant-şei se identifică cu cauza supremă, a patriei. Scrie în ziare, se spune mereu la radio, apare în cărţi că soldaţii pleacă la luptă cântând: „Pentru Patrie, pentru Stalin". O fotografie celebră, care datează din august 1943, îl înfăţişează într-un decor simplu, cu numai câteva scaune şi o masă de lemn pe care este un telefon de campanie, iar deasupra legenda spune: „Tovarăşul Stalin ascultând un raport într-un post din prima linie" Stalin nu a mers niciodată pe front pe durata războiului, dar fotografia, ticluită la cartierul general al mareşalului Voronov, responsabil cu artileria, departe de focul luptei, a fost de ajuns ca să dea impresia că liderul este aproape de soldaţi.[491]

---

490 Felix Tchouev, op. cit., pp. 66—67.

491 Robert Conquest, Stalin, Odile Jacob, 1993, p. 277.

Stalin se distinge şi prin simţul său organizatoric. În faţa înaintării inamicului, trebuie să se gândească la rezistenţa militară, dar şi economică. Este înfiinţat un Consiliu de Evacuare, a cărui misiune este să transfere în vestul ţării uzinele, întreprinderile şi mâna de lucru, indispensabile efortului de război. Uralul, Siberia şi Kazahstanul trebuie să devină arsenalul Armatei Roşii. În şase luni, din iulie până în decembrie 1941, 1.500 de mari întreprinderi sunt transferate şi unsprezece milioane de muncitori sunt evacuaţi odată cu ele. Aceste operaţiuni de transfer şi de reinstalare simt complexe. De exemplu, au fost necesare 8.000 de vagoane pentru deplasarea uzinei de oţel inoxidabil din Zăporoistal, de la Dnepropetrovsk, din Ucraina, în Magnitogorsk, în centrul Rusiei, la peste 2000 de kilometri distanţă.1 în total, 2.600 de mari întreprinderi aveau să fie transferate până la sfârşitul anului 1942.

Regimul sovietic face faţă şocului, pentru că este în elementul său. Nu există alt comunism decât cel de război, sistemul totalitar care creează ideologia nu are nevoie să se reconvertească, este de ajuns să se adapteze la noua situaţie ca să existe, ba chiar să crească. Născut din război, totalitarismul se hrăneşte cu el. Războiul, care aţâţă ura dintre duşmani, este o excelentă pregătire psihologică pentru comunism, ale cărui pretenţii egalitare, între altele, se bazează pe resentimentele faţă de cei care sunt diferiţi prin statutul sau reuşita lor socială şi pe care este bine să-i elimini. Toate regimurile comuniste s-au născut din război. Instrument de „barbarizare” şi „brutalizare” a societăţilor, de dezumanizare şi de „animalizare” a inamicului, de „decivilizare” a moravurilor[492][493], războiul eliberează de constrângeri şi pregăteşte spiritele pentru acceptarea totalitarismului.

492 Nicolas Werth, Histoire de l’Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev, PUF, 2008, p. 337.

Totalitarismul este o stare de război permanentă. Războiul civil continuu pliază oamenii şi mediul lor pe nevoile ideologiei; războiul, asemenea inamicului din exterior, dezvoltă sentimentul de nesiguranţă, de anxietate şi justifică teroarea la care este supusă societatea, în numele apărării binelui comun. Războiul este pe placul totalitarismului, pentru că omul îşi pierde individualitatea, liberul-arbitru, fie că este victima hăituită sau soldatul supus, condiţionat să lupte. Războiul anihilează libertăţile, supune totul interesului său, legitimează relaţiile primitive de autoritate, dă un cadru raţional supunerii necondiţionate a poporului şi idolatrizării liderului. În vremuri de război, triumfa spiritul colectiv, sacrificiul pentru ceilalţi transcende instinctul de conservare al fiecărui individ; este o formă de totalitarism în sensul că îşi impune legea asupra a toţi şi toate. Ciocnirea dintre Germania nazistă şi Uniunea Sovietică, brutală, crudă, inumană, este cea dintre două forme de naţionalism care se înfruntă, dintre două ideologii înrudite aflate în conflict, dar şi dintre două regimuri totalitare care dau mână liberă nocivităţii sistemului lor: negarea omului, dispreţul faţă de viaţă, supunerea totală a societăţii la imperativul războinic, ura faţă de celălalt, centralizarea puterii, absurditatea şi impunitatea conducerii… Niciodată Roşiii şi Brunii nu au semănat mai mult decât atunci când au încrucişat armele. În acest Mare Război Patriotic, Stalin nu este geniul militar şi nici liderul extraordinar pe care îl laudă propaganda sovietică, exagerări pe care, în parte, le-a perpetuat şi istoria; este un bun cadru comunist obişnuit să adapteze oamenii (şi realitatea înconjurătoare) la puterea sa absolută, cum se întâmplă de regulă în regimul marxist-leninist.

493 Laurent Rucker, „Politique étrangère et totalitarisme dans 1TJRSS post-stalinienne“, in Le jour se lève (coord. Stéphane Courtois), éditions du Rocher, 2006, p. 176.

Aceste vremuri de război confirmă prăpastia care desparte aspiraţiile poporului de raţiunea însăşi de a fi a sistemului totalitar. Dacă cetăţeanul sovietic vede în această grea încercare o formă de eliberare personală, partidul-stat profită pentru a-şi desăvârşi controlul asupra societăţii. Aceste două demersuri opuse sunt la originea eroismului, ca şi a suferinţei la care au fost supuse popoarele din URSS în timpul conflictului. „Când a izbucnit războiul”, scrie Boris Pastemak în epilogul la *Doctor Jivago*, „aceste grozăvenii reale, pericolul real şi ameninţarea morţii reale au fost o binecuvântare în comparaţie cu domnia umană a scornelii şi toate acestea ne-au adus uşurarea, pentru că limitau forţa vrăjitorească a literei moarte”. 1 După Marea Teroare oarbă şi ucigaşă, ruşii şi celelalte popoare din URSS aveau să ştie, în sfârşit, de ce, din ce motiv aveau şi trebuiau să moară. „Războiul a fost o mare tragedie. A fost foarte, foarte greu. Multă suferinţă, multe lacrimi. Dar era şi mai greu înainte de război”, va mărturisi compozitorul Dmitri Şostakovici. „Pentru că fiecare era singur cu suferinţa lui. Încă de dinainte de începerea războiului, fără îndoială că nu exista nicio familie din Leningrad care să nu fi pierdut pe cineva. Un tată, un frate. Sau, dacă nu o rudă, un apropiat. Toată lumea jelea pe cineva. Dar trebuia să jeleşti în linişte, sub plapumă, să nu te vadă nimeni. Toţi se temeau de ceilalţi. Iar durerea aceasta era oprimantă, sufocantă. Sufoca pe toată lumea [...]. Şi brusc a venit războiul. Iar curând, nefericirea a devenit un lucru banal. Puteam vorbi despre ea. Ne puteam plânge făţiş morţii şi schingiuiţii. Oamenii au încetat să se mai teamă de lacrimi.”[494] Din această nevoie de suferinţă exprimată din cauza războiului, după suferinţa reprimată sub teroare, s-a născut spiritul de

4941 .Apud Orlando Figes, Les Chuchoteurs, Denoël, 2009, P- 49° [preluat din Boris Pastemak, Doctor Jivago, traducere, prefaţă şi tabel cronologic de Emil Iordache, Polirom, Iaşi, 2000, p. 548 - n. tr.].

sacrificiu de care sovieticii pot fi mândri. „Deşi poate părea bizar, războiul a introdus o doză de normalitate în delirul anilor ’30”, va constata Vladimir Bukovski. „Măcar am văzut un inamic real, o ameninţare reală la adresa vieţii apropiaţilor şi, prin urmare, nevoia perfect legitimă de a ne risca viaţa pentru a-l salva. Tocmai din acest motiv, propaganda patriotică a lui Stalin a avut atâta succes şi a inoculat virusul eroismului generaţiilor din timpul războiului şi de după război”. 1 Liderii sovietici aveau să trădeze această speranţă de eliberare, acest drept la o moarte inteligibilă în faţa invadatorului. URSS va abuza de aspiraţia popoarelor de a se elibera de jugul nazist, nu numai de pe teritoriul său, ci şi din restul Europei.

SPIRITUL DE SACRIFICIU SOVIETIC

Poporul sovietic a intrat în război cu psihologia anilor 1930. Întrucât trăise într-o stare neîntreruptă de luptă revoluţionară, unde era tot timpul chemat să se sacrifice pentru o cauză superioară, era gata de război. […] Această înclinaţie spre sacrificiul personal a fost arma cea mai redutabilă a URSS. În primul an de război, mai ales, a fost esenţială supravieţuirii Uniunii Sovietice în lupta pentru refacerea după catastrofala vară a anului 1941. Acţiunile soldaţilor şi civililor obişnuiţi, care s-au sacrificat în număr considerabil, compensau eşecurile comandamentului militar şi paralizia cam a tuturor autorităţilor. Etosul sacrificiului a fost de proporţii în mod deosebit la „generaţia din 1941” (oamenii născuţi în anii 1910 şi la începutul anilor 1920), hrănită cu legendele istorice ale eroilor sovietici care se puneau în slujba intereselor statului: piloţi şi stahanovişti care spulberă recordurile, exploratorii Antarcticii, soldaţii din războiul civil, comuniştii plecaţi să lupte în Spania. Din dorinţa de a le imita isprăvile, mulţi tineri voluntari s-au aruncat în luptă. Chemarea la arme din 1941 i-a legat de tradiţia eroică a războiului civil rus şi a planului cincinal 1928 – 1932: cele

două mari episoade romantice din istoria sovietică, în care iniţiativa colectivă şi sacrificiul se presupunea că au dus la realizarea unor lucruri măreţe.

Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, ed. cit., pp. 474 – 475.

Pe 28 iunie 1941, la numai câteva zile după declanşarea războiului, NKVD-ul şi birourile procurorilor din URSS publică ordinul nr. 00246/ oo833/pe/59SS privind „Procedurile de chemare în faţa justiţiei a trădătorilor patriei mame şi a rudelor lor". Nu conta că puterea şi cu atât mai mult populaţia erau private de informaţii despre derularea luptelor, aparatul represiv îi întemniţează, îi exilează şi îi execută cu promptitudine pe cei pe care deja îi considera trădători.[495] Pe lângă infernul războiului, soldatul sovietic trebuie să mai îndure şi teroarea comunistă. Pe 16 august, ordinul nr. 270 al marelui cartier general al Armatei Roşii ordonă: „1) Să fie consideraţi infami dezertori cei care şi-au ascuns însemnele de grad şi s-au predat, iar familiile lor să fie arestate pentru că sunt apropiate persoanelor care şi-au încălcat jurământul şi au trădat patria. 2) Combatanţii încercuiţi să se bată până la ultimele forţe ca să ajungă la ai lor. Să fie distruşi prin toate mijloacele cei care preferă să se predea, iar familiilor celor care s-au predat să nu li se mai dea subsidii şi ajutor de la stat. 3) Să fie promovaţi mai mult oamenii curajoşi şi îndrăzneţi. Ordinul trebuie citit în toate companiile, escadrilele şi bateriile."[496] Dictat şi parafat de Stalin, textul are şi semnătura lui Molotov din partea guvernului şi a lui Budionnîi, Şapoşnikov, Jukov, Timoşenko şi Voroşilov din partea armatei. Terorizarea soldaţilor de rând ca să lupte este o idee pe care a avut-o

495 Vladimir Bukovski, Jugement à Moscou, Robert Laffont, 1995, p. 119.

496 Arhivele Centrale ale Ministerului Apărării, f. 96-A, i. 2011, d. 5, pp. 28-30.

Troţki la vremea sa. Ordinul său de pe 16 august 1920 pedepsea cu moartea „orice derbedeu care va bate în retragere, orice dezertor care nu va executa ordinele de luptă, [...] orice soldat care îşi va părăsi cu de la sine putere poziţia de luptă, [...] cel care îşi va lepăda arma şi care va comercializa o parte din echipamentul său” 1. Stalin merge şi mai departe de data aceasta, ia ostatică familia militarului „vinovat”, exact ca în procesele politice, în care apropiaţii „duşmanilor poporului” trebuie să răspundă pentru „greşelile” condamnaţilor. Extinderea la domeniul militar a unei legi deja aplicate în rândul populaţiei civile subliniază confuzia (şi continuitatea) dintre războiul civil şi războiul naţional care caracterizează regimul totalitar. La ordinul lui Stalin, soldatul Armatei Roşii care crede că îşi salvează pielea predându-se inamicului îşi osândeşte familia. Această crudă dilemă explică în parte sacrificiul uriaş al soldaţilor sovietici. Trebuiau să moară ei ca să-şi cruţe rudele. Pe 12 septembrie, un nou ordin de la marele cartier general, cu numărul 0001919, înfiinţează în fiecare divizie o „unitate de baraj”, formată „din comandanţi, instructori politici, subofiţeri şi soldaţi de încredere, robuşti şi devotaţi”[497][498]. Înarmate şi echipate cu tancuri şi maşini blindate, aceste unităţi trebuie să împiedice cu arma refluxul trupelor de pe front spre spatele frontului şi se ocupă cu executarea soldaţilor care vor să fugă de luptă. Ajutate de trupe ale NKVD-ului, aceste unităţi au ordin să „măture” spatele frontului. *Smerş*, însemnând „moarte spionilor”, numele

497 Serguei Melgounov, La Terreur rouge en Russie, igi8-iga4 (Payot, 1927), éditions des Syrtes, 2004, P- 109 [Serghei Melgunov, Teroarea roşie în Rusia: 1918- 1924, trad, de Nicolae Drăguşin, Muzeul Brăilei „Carol 1“ / Editura Istros, Brăila, 2017, p. 102 - n. tr.].

498 Bundesarchiv-Militärarchiv (Fribourg), RW 4/v. 329, apud Joachim Hoffman, La Guerre d'extermination de Staline, ig4i-ig4g, éditions Akribeia, 2003, p. 131.

dat acestor lichidatori ai NKVD-ului, avea să devină obsesia combatanţilor. În curând avea să le fie la fel de frică de aceste unităţi ca de inamicul din faţă. „Fiecare om din Uniunea Sovietică este un erou”, îi va spune cu mândrie Stalin lui Churchill cu ocazia primei lor întâlniri la conferinţa de la Teheran din noiembrie 1943, înainte de a adăuga cinic: „Pentru că fiecare ştie că are o şansă de supravieţuire dacă se lansează asupra inamicului, dar că moare dacă se retrage.”[499]

PRINS ÎNTRE DOUĂ FOCURI

Toţi cei care au avut de-a face cu germanii, fie pentru că s-au aflat pe un teritoriu ocupat de aceştia, fie într-un lagăr de prizonieri de război, erau automat bănuiţi de trădare.

„De ce nu mă credeţi?”, întreabă retoric eroul romanului lui Simonov care, după trei luni de asediu, după ce a fost rănit de două ori de germani, nu găseşte la ai lui decât neîncredere şi suspiciune.

I-a văzut cu ochii lui pe germani masacrând cu mitralierele şi strivind cu tancurile trei sute de soldaţi ai Armatei Roşii care scăpaseră din asediul german, dar, odată ajunşi la ai lor, au fost dezarmaţi şi trimişi la o „verificare” În drum spre „verificare”, au fost prinşi din urmă de germani şi executaţi, „dezarmaţi şi privaţi de bucuria omenească supremă: să şi ucidă în timp ce mor. Alergau şi erau ucişi pe la spate. Ridicau mâinile şi erau ucişi şi din faţă”.

Soldaţii dezarmaţi erau ucişi de germani. Dar responsabilitatea morţii lor îi revenea şi colaboratorului secţiunii speciale care dăduse ordinul dezarmării soldaţilor, din singurul motiv că fuseseră în spatele frontului şi, deci, erau suspecţi. […]

Să fii prizonier era mai rău decât să mori, deoarece

499 Foreign Relations of the United States, 1943, The Conferences at Cairo and Tehran ig4S, p. 583, apud Ernst Nolte, op. cit., p. 507.

acest lucru presupunea suferinţă şi privaţiuni pentru toţi ceilalţi membri ai familiei. Evadarea nu schimba cu nimic situaţia.

Atunci nu se întrebau cum de ai căzut prizonier. Te întrebau de ce nu ţi-ai tras un glonţ în cap. Soldatul evadat ajungea într-un batalion disciplinar, era condamnat la moarte sau ajungea în lagăr.

Michel Heller, Le Monde concentrationnaire et la littérature soviétique.

L'Âge d'homme, 1974, pp. 184 – 185.

Peste 994.000 de soldaţi sovietici aveau să fie condamnaţi de tribunalele militare în timpul conflictului, dintre care 157.000 la pedeapsa cu moartea. Jumătate din aceste sentinţe au fost pronunţate în anii 1941 şi 1942.1 Prin comparaţie, 15.000 de soldaţi germani au fost executaţi din rândurile Wehrmachtului între 1939 şi 1945.[500] Speranţa de viaţă a soldatului din Armata Roşie este extrem de redusă, mai ales în primele luni de război, în vremea aceea, durata medie pe front nu depăşeşte două săptămâni, înainte ca soldatul să moară sau să fie rănit. Sacrificiul este teribil, numai 3% din soldaţii născuţi în 1923 vor mai fi în viaţă în 1945.[501] Războiul de exterminare – denumirea pe care a dat-o Hitler ofensivei – al Wehrmachtului în URSS explică măcelul, dar nu numai acesta. Responsabilitatea îi revine şi conducerii Armatei Roşii şi Kremlinului. O ierarhie de conducere paralizată de frica de a nu-l supăra pe *Vojd*; dispreţul faţă de viaţa ofiţerilor superiori formaţi în spiritul utopiei comuniste; neîncrederea lui Stalin faţă de „specialişti", militari mai ales; pretenţia numărului unu de a vrea să înţeleagă tot, de a şti totul mai bine decât ceilalţi; cultul personalităţii care până la urmă l-a convins că este mai bun decât toţi ceilalţi;

500 Aleksandr Iakovlev, Le Cimetière des innocents, ed. cit., p. 207.

501 Orlando Figes, Les Chuchoteurs, ed. cit., p. 475 $i p. 479.

împreună, aceşti factori agravanţi au provocat moartea a milioane de soldaţi sovietici. În Kiev, în septembrie 1941, refuzul lui Stalin de a autoriza evacuarea cerută de generalul Kirponos este la originea celei mai mari înfrângeri din acest al Doilea Război Mondial din toate ţările puse laolaltă: 650.000 de soldaţi ai Armatei Roşii au căzut prizonieri. În mai 1942, 240.000 de soldaţi sovietici sunt luaţi prizonieri de germani după eşecul unei ofensive lansate la ordinul lui Stalin în regiunea Harkov.

VojcL-vi s-a înconjurat de generali a căror incompetenţă este pe măsura servilismului de care dau dovadă faţă de el. Pe frontul de sud-vest, Semion Budionnîi încă se crede în anul 1914 şi nu concepe altceva în afară de cavalerie – va ajunge în spatele frontului ca să se ocupe de cai, ceea ce, totuşi, îi va aduce titlul de Erou al Uniunii Sovietice; Grigori Kulik, un alt Erou, este grandoman; Ivan Tiulenev e un mediocru notoriu; Kliment Voroşilov, deja un ministru al apărării mediocru, se distinge pe frontul de nord-vest când este încercuit la Leningrad, provocând asediul fostei capitale imperiale, lucru care avea să-i coste viaţa pe un milion dintre locuitorii săi. Lev Mehlis, protejatul lui Stalin, este la originea a nenumărate greşeli, fatale pentru viaţa soldaţilor. Responsabil cu Administraţia Politică Principală a Armatei, cu alte cuvinte comisar politic şef, este ochiul Partidului Comunist printre militari, cu toate puterile la dispoziţie, inclusiv asupra comandamentului. Pentru a-şi asigura victoria, crede că este de ajuns să înmulţească agitatorii comunişti în unităţi. Se distinge în dezastrul de la Kerci din Crimeea în mai 1942, unde trei divizii germane sunt de ajuns să distrugă treisprezece divizii sovietice, ceea ce atrage pierderea a 225.000 de oameni din Armata Roşie. În ciuda sfatului strategilor, a interzis săparea de tranşee, „să nu erodeze spiritul combativ al soldaţilor”. Descris de către deosebit

de oficialul scriitor Konstantin Simonov[502] drept „un analfabet militar” de o „tiranie stupidă şi [cu] moduri extrem de arbitrare de a acţiona” 2, Mehlis îşi umple timpul cu bombardarea Kremlinului cu note, pentru a solicita şi mai multă teroare asupra militarilor. Trebuie să vină toamna anului 1942 ca să se decidă suprimarea comisarilor politici şi înfiinţarea unui comandament unic. Toate aceste dezastre vor fi acoperite de victoria de la Stalingrad din februarie 1943, care, totuşi, a costat Armata Roşie aproape 500.000 de morţi şi 600.000 de răniţi, cu o treime mai mult decât pierderile germanilor. În timpul acestei bătălii, 13.500 de soldaţi sovietici au fost executaţi de ai lor pentru „laşitate”.

Incompetenţei, *Vojd*-ul îi adaugă şi dispreţul faţă de viaţa celorlalţi. La Leningrad, trupele Wehrmachtului pun în primele linii ostatici civili ca să avanseze. Riposta lui Stalin este usturătoare: „Se spune că sceleraţii de germani atacă Leningradul punând în faţa trupelor lor femei, copii şi bătrâni. Se mai spune că printre bolşevicii din Leningrad au fost oameni cărora le este imposibil să folosească armele într-o asemenea eventualitate. Apreciez că, dacă sunt astfel de oameni printre bolşevici, trebuie exterminaţi primii, pentru că sunt mai periculoşi decât fasciştii germani. Nu fiţi sentimentali, distrugeţi inamicul şi pe complicii lui, fie că sunt voluntari sau nu”. 1

Bieţii soldaţi ai Armatei Roşii căzuţi în mâinile inamicului, deseori din vina ordinelor şefului lor şi ale Vo/d-ului, aveau să simtă cruzimea bolşevică a puterii. Deja

---

502 Laureat a şase Premii Stalin şi al unui Premiu Lenin, Konstantin Simonov (1915-1979) este un scriitor în linia partidului, dar scrierile sale care glorifică soldaţii Armatei Roşii constituie, în acelaşi timp, o teribilă mărturie despre debandada umană din acest război, văzută din perspectiva sovietică.

a. Apud Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, ed. cit., p. 434 [ed. rom. cit., p. 335 - n. tr.].

trataţi cu asprime de germani, aceşti prizonieri au devenit neoameni pentru conducătorii sovietici. Henry Picker, un apropiat al lui Hitler, afirmă că Führerul i-ar fi propus lui Stalin schimburi de răniţi sau înfiinţarea unui serviciu poştal şi a unei Cruci Roşii între taberele germană şi sovietică. Refuzul categoric al Moscovei ar fi fost acelaşi: „Nu există prizonieri de război ai germanilor. Soldatul sovietic luptă până la moarte. Soldatul sovietic care, totuşi, a devenit prizonier de război s-a exclus de la sine din rândul poporului sovietic.”[503] Aleksandr Soljeniţîn care s-a comportat exemplar în război, confirmă: „Molotov […], conformându-se deciziei lui Stalin, a refuzat să semneze, din partea Uniunii Sovietice, Convenţia de la Geneva privind prizonierii de război şi să facă vărsămintele respective către Crucea Roşie internaţională. Ai noştri erau în felul acesta singurii prizonieri din lume care erau abandonaţi de patria lor şi care, hrăniţi numai cu ciorba lungă nemţească, erau condamnaţi să moară de foame.”[504] Konstantin Kromiadi, un rus alb care a ales să lupte alături de Germania dintr-o pornire anticomunistă, a descris situaţia acestor soldaţi abandonaţi de toată lumea în toamna anului 1941: „Prizonierii erau pe jumătate goi, murdari, epuizaţi, nu se mai răseseră de mult timp şi, mai ales, erau pradă disperării. Nimeni nu se interesa de soarta lor, guvernul lor îi scosese în afara legii… Tratamentul la care îi supunea administraţia pe aceşti oameni pe jumătate înnebuniţi de conştiinţa situaţiei lor disperate era revoltător. Cruzimile şi recurgerea la arme erau la ordinea zilei. Dar cel mai groaznic era faptul că alimentaţia prizonierilor avea un caracter pur «formal»…

503 Arhivele Centrale ale Ministerului Apărării, cotă f*3, i 11556, d9, p. 3124.

504 Alexandre Soljénitsyne, Le Chêne et le Veau, Le Seuil, 1975, p. 147 [Aleksandr Soljeniţîn, Viţelul şi stejarul, vol. 1, Humanitas, Bucureşti, 1996, trad, de Maria şi Ion Nastasia, p. 198 - n. tr.].

Oamenii ajunseseră la epuizare completă şi abia mai stăteau în picioare… În iarna aceea, 80% dintre ei au murit de foame şi de frig.”[505] Din cei 3.300.000 de soldaţi ai Armatei Roşii capturaţi în primele şase luni de război, peste două milioane, adică 60%, au murit de foame sau au fost executaţi înainte de sfârşitul anului 1941. O parte din aceşti oameni au fost ucişi de bombele sovietice, deoarece aviaţia primise ordin de la Moscova să ţintească acele tabere pline de „trădători”. Iakov Djugaşvili, fiul lui Stalin din prima căsnicie, a fost unul dintre aceşti soldaţi pierduţi. Hitler va propune în 1943 un schimb cu mareşalul Paulus, învinsul de la Stalingrad, dar *Vojd-ul* va refuza. Iakov se va sinucide în cele din urmă după o „tentativă de evadare” din lagăr. Soţia lui, Iulia, a fost condamnată la 18 luni de închisoare pentru că era soţia „trădătorului”. La încheierea conflictului, numai 30% din cei 5.400.000 de prizonieri de război din Armata Roşie au supravieţuit acestei încercări. Aceştia vor putea reveni în URSS şi acolo vor cunoaşte un alt calvar pentru trădarea patriei.[506]

SOLDAŢI TRĂDAŢI DE TREI ORI

Ei nu erau *cei care au trădat-o pe ea*, ci, dimpotrivă, *cei trădaţi de ea*. Nu ei, nenorociţii, au trădat Patria, ci prevăzătoarea Patrie i-a trădat pe ei, şi încă de trei ori.*

Prima oară i-a trădat, prin nepricepere, pe câmpul de luptă, când guvernul drag al patriei făcea tot ce putea ca să piardă războiul: a distrus liniile de fortificaţii, a supus aviaţia nimicirii, a demontat tancurile şi artileria, a eliminat generalii capabili şi a interzis armatelor să opună rezistenţă. Prizonierii de război au fost aceia care cu trupurile lor au primit lovitura de şoc şi au oprit

505 Apud Michel Heller şi Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 328.

506 Pavel Piolan, „La violence contre les prisonniers de guerre soviétiques dans le IIIe Reich et en URSS“, în La Violence de guerre, 1914-1945 (coord. Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, Christian Ingrao, Henry Rousso), IHTP-Complexe, 2002, pp. 117-131.

Wehrmachtul.

A doua oară Patria i-a trădat fără milă atunci când i-a lăsat să crape în prizonierat.

Şi, acum, i-a trădat fără scrupule, ademenindu-i cu dragostea maternă („Patria v-a iertat! Patria vă cheamă!”) şi aruncându-le încă de la frontieră lanţul de gât.

Oare nu este aceasta o ticăloşie de ordinul multor milioane: să-ţi trădezi propriii ostaşi şi tot pe ei să-i declari trădători?!

Alexandre Soljenitsyne, *UArchipel du Goulag*, tome 1, Seuil, 1974, p. 178 [Aleksandr Soljeniţîn, *Arhipelagul Gulag*: *igi8-igg6: încercare de investigaţie literară*, traducere şi note de Nicolae Iliescu, Univers, Bucureşti, 2008, vol. 1, p. 196 – n.tr.].

— Cuvinte scrise cu aldine de către Aleksandr Soljeniţîn

Destinul acestor învinşi, înfrânţi prima oară de inamic, a doua oară de către conducătorii propriei lor ţări, este unic în anale. Începând cu 1944, ofiţerii Armatei Roşii eliberaţi din lagărele germane sau cei care au reuşit să scape din asediu sunt trimişi în „batalioanele de asalt” ca simpli soldaţi. Mai mult de 250.000 de foşti gradaţi vor fi astfel ucişi pe câmpurile de luptă în ultimele luni de război. În spatele frontului, NKVD-ul instalează „lagăre de filtrare” prin care trec toţi soldaţii eliberaţi, dar şi populaţia civilă care a fost sub ocupaţie. În aceste lagăre, condiţiile de trai simt şi mai rele decât cele impuse de germani. „Ne-au băgat 20.000 de oameni într-un lagăr şi ne ţin prizonieri”, scrie o victimă. „Aici e groaznic. Multe femei şi copii mor în fiecare zi. a o alta imploră: „Te rog să-i spui mamei că fiica ei a murit când a fost eliberată de ruşi. De ce să mai trăieşti când orice soldat, orice ofiţer poate să te jignească cu limbajul cel mai grosolan? Nu ne consideră fiinţe umane”. 1 Mai bine de patru milioane de sovietici, civili şi militari, vor tranzita aceste lagăre între

aprilie 1945 şi februarie 1946. Dintre aceştia, 2, 5 milioane se vor întoarce acasă, mai ales civilii; 800.000 se vor întoarce în armată unde, timp de trei ani, vor lucra la reconstrucţie; alţi 600.000 vor fi trimişi timp de cinci ani în „batalioanele de reconstrucţie”, unde condiţiile de muncă seamănă cu cele din Gulag; iar 360.000 vor ajunge într-un lagăr de concentrare.[507] Tânăr soldat, Aleksandr Iakovlev, viitor membru al Politbiuroului din era Gorbaciov, a fost martorul acestor repatrieri forţate, al mutării de la un lagăr la altul, al acestor victime ale unui conflict necruţător: „La un an după război, s-a răspândit zvonul că va trece prin Iaroslav un tren care va avea la bord un număr de soldaţi eliberaţi din lagărele germane”, va povesti el. „Eram încă în cârje, dar m-am dus împreună cu ceilalţi […]. Vagoane, ferestruici cu zăbrele de fier, chipuri supte, palide, buimace se vedeau dincolo de zăbrele. Şi pe peron, femei care plângeau şi gemeau, […] alergau de colo colo, de la un vagon la altul, în căutarea unui soţ, a unui frate, a unei fiinţe dragi. Oamenii de pe peron nu înţelegeau de ce aceşti băieţi ieşiţi din lagărele naziste erau transferaţi ca nişte criminali în Ural şi Siberia, îmi amintesc de aceste chipuri chinuite, de buimăceală, a lor şi a mea, din cauza a ceea ce li se întâmpla.”[508]

Satana contra Belzebut

La sfârşitul anului 1942, armatele germane ocupă aproape două milioane de kilometri pătraţi din teritoriul sovietic. Ţările baltice, Bielorusia, Ucraina, o parte importantă din Rusia, inclusiv Crimeea, Caucazul şi Moldova, au trecut sub stăpânirea Berlinului. Aceste teritorii adunate însumează 85 de milioane de locuitori, 40% din populaţia totală a URSS. Această parte a ţării este

507 Scrisori citate de Aleksandr Iakovlev, Le Cimetière des innocents, ed. cit., p. 209.

508 Apud Paul Hollander în prefaţa cărţii lui Aleksandr Iakovlev, Le Cimetière des innocents, ed. cit., pp. 17-18.

cea mai dezvoltată, înainte de război de aici se extrăgea 63% din huilă, producea 68% din fontă, 58% din oţel, 60% din aluminiu, aici se cultivau 38% din totalul de cereale, se creşteau 38% din cel al bovinelor şi 60% din cel al porcinelor, se fabrica 84% din toată cantitatea de zahăr.[509] Pentru maşinăria de război germană, aceste cuceriri sunt esenţiale, dar programul nazist nu se mulţumeşte cu atât. La sfârşitul lunii iulie 1941.

Hitler a transmis prin intermediul mareşalului Keitel, comandantul-şef al Wehrmachtului, că trupele trebuiau să răspândească teroarea, să „taie pofta de nesupunere a populaţiei". Führerul consideră că poporul rus este format în proporţie de 70 – 80% din mongoli, iar intenţia lui este că elimine „substanţa biologică a acestor popoare orientale" cu scopul de a crea un spaţiu vital pentru coloniştii germani şi o zonă de securitate pentru viitoarele războaie. Este programul anunţat în *Mein Kampf şi* îl respectă întocmai.1 Planul „Ost" prevede deportarea a 31 de milioane de locuitori ai acestor teritorii în următorii 30 de ani şi eliminarea a milioane de polonezi şi ruşi prin înfometare. Evreii din URSS sunt o ţintă principală a acestei campanii, în total 2.830.000 dintre ei aveau să moară, fie asasinaţi de Einsatzgruppen, „grupele mobile de intervenţie" însărcinate cu lichidarea populaţiilor în est, fie trimişi în lagăre de concentrare şi exterminare. Acest război rasial ne ajută să înţelegem cu ce furie şi curaj şi-au apărat pielea în faţa invadatorului populaţiile vizate.

Brutalitatea ocupantului a tăiat pofta de a pactiza cu inamicul. Totuşi, această invazie nu a fost percepută iniţial ca o catastrofă de către populaţie. Lipsa manifestărilor patriotice la anunţarea conflictului demonstrează acest lucru. În 1941, mare parte din sovietici sunt fataliști, unii se bucură chiar de această situaţie. În anii 1920 – 1930, rapoartele agenţilor GPU despre starea de spirit a

509 Michel Heller şi Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 332.

populaţiei, adresate celor mai înalte autorităţi ale ţării, menţionau în mod regulat că populaţia spera la un „război de eliberare”, ca soluţie la debarasarea ţării de comunism. Propaganda regimului replica subliniind „pericolul războiului capitalist”, riscul distrugerii ţării ca „patrie a socialismului”, apoi, când acest lucru nu a mai fost de ajuns ca să aducă adeziunea dorită, puterea a pornit Marea Teroare cu scopul de a suprima rezistenţa şi speranţa la eliberare. Când a avut loc atacul german, după doi ani de la încheierea pactului, s-a răspândit ideea că Hitler va viza numai „comuniştii şi evreii”[510][511]. În regiunile vestice ale ţării, în Ucraina şi în ţările baltice, Wehrmachtul a fost mai degrabă bine primit. În zona rurală, ţăranii au crezut că invadatorul avea să pună capăt colectivizării, iar în oraşele mari domina defetismul, potrivit rapoartelor NKVD-ului.[512] Pătrunderea trupelor germane în primele săptămâni de război poate fi explicată şi prin această stare de spirit. În ciuda a ceea ce va susţine mai târziu propaganda, sovieticii nu au avut neapărat nici pofta şi nici forţa să se lupte de la bun început. Ordinul din 16 august privitor la represaliile contra familiilor militarilor luaţi prizonieri, apoi decizia din 12 septembrie de înfiinţare a unităţilor însărcinate cu lichidarea „trădătorilor şi fugarilor” în spatele frontului sunt măsuri coercitive care pun soldaţii în faţa unei dileme, a unui echilibru al terorii. Situaţia se menţine cel puţin până la bătălia de la Moscova, din octombrie 1941, pe care Stalin era să o piardă. După acest nou impuls, armata şi

510 Ernst Nolte, op. cit., p. 508.

511 Nicolas Werth, „Rumeurs défaitistes et apocalyptiques dans l’URSS des années 1920-1930“, Vingtième siècle. Revue d’histoire, iulie-septembrie 2001, pp. 25-35-

512 V. pe acest subiect studiile lui Ghennadi Bordiugov, Nikolai Jeniskevici si Nikolai Gorinov, în The People’s War, Kansas University Press, 2001.

populaţia vor avea mai multă poftă să se lupte.

PANICĂ LA MOSCOVA

Pe 15 octombrie 1941, au fost evacuate din Moscova organele partidului şi statului – care vor reveni abia în august 1943. Rezoluţia adoptată în ziua aceea prevedea şi evacuarea pe 16 octombrie a tovarăşului Stalin şi un tren fusese pregătit în acest scop. Pe 16, panica pusese stăpânire pe capitală. În acel moment, germanii ar fi putut cuceri oraşul, care practic nu era apărat. Exista senzaţia că nu mai conducea nimeni ţara. „Pe măsură ce birourile îşi ardeau rând pe rând arhivele, norii de funingine au invadat străzile ticsite de camioane, trăsuri şi de oameni care îşi cărau bunurile, bagajele sau copiii mici”, mărturiseşte Andrei Saharov. „L-am găsit pe secretarul de partid la birou; când l-am întrebat dacă putem să dăm o mână de ajutor, ne-a aruncat o privire turbată şi a izbucnit: «Fiecare să se descurce cum poate!»”.

Populaţia a văzut adevărata dimensiune a inegalităţii care domnea în sistemul comunist: „Favoritismul suscitat de evacuarea privilegiaţilor îi scotea din minţi pe moscoviţii de rând”, povesteşte Anastas Mikoian. „Pentru prima oară în douăzeci de ani am auzit cum sunt ponegriţi cu voce tare conducătorii noştri. […] Parcă pentru a sfida mulţimile de amărâţi, vedeai adevărate coloane de maşini inimoase oficiale părăsind Moscova cu bagajele şi familiile elitei. Nebunia şi pericolul făceau şi mai adâncă şi mai evidentă prăpastia dintre clasele sociale”. Muncitorii unei uzine care tocmai a fost aruncată în aer conform ordinului primit îi reproşează lui Mikoian: „De ce a spălat puţina guvernul, de ce au spălat puţina şi secretarul de partid şi cel al Comsomolului?” Pe 17 şi 18 octombrie, oraşul a căzut pradă jafului şi dezmăţului.

La vârf, situaţia nu era mai puţin neinteresantă. Stalin îşi dădea seama că, dacă părăsea Moscova, puterea sa era condamnată. Criza aceasta îi oferea ocazia să-şi

testeze anturajul. Iată cum relatează V.P. Pronin, care la vremea aceea era preşedintele sovietului din Moscova, aceste evenimente: „Pe 16 sau 17 octombrie, Stalin i-a cerut sfatul lui Jukov: era posibilă apărarea Moscovei? Jukov a răspuns că are nevoie de încă două armate. Atunci Stalin a conchis că putea fi apărată capitala”. […]

Mărturia lui Sergo Beria este, de asemenea, interesantă: „Toţi îşi doreau ca Stalin să părăsească Moscova – Malenkov şi mai ales Şerbakov, responsabilul cu organizarea partidului la Moscova. Stalin nu voia acest lucru… Şi, când Şerbakov a început să insiste, i-a spus: «Atitudinea dumneavoastră poate avea doar două explicaţii. Fie sunteţi nişte canalii şi nişte trădători, fie sunteţi idioţi. Prefer să vă consider idioţi»”.

Stalin nu a cedat. Pe 19 octombrie, apărarea capitalei i-a fost încredinţată lui Jukov. Pe 20, la Moscova a fost instituită starea de urgenţă: „Provocatorii, spionii şi alţi agenţi ai inamicului dovediţi că au încălcat legea şi au tulburat ordinea vor trebui executaţi pe loc”. Şi tribunalele au început să se întrunească zi şi noapte.

François Thom, „Le régime soviétique et la guerre”, în *Une* şi *longue nuit* (coord. Stéphane Courtois), Le Rocher, 2003, pp. 322 – 324, şi, pentru mărturia lui Andrei Saharov, Robert Conquest, *Staline*, Odile Jacob, 1993, p. 270.

Ocupaţia germană în teritoriile cucerite se mulează cu uşurinţă pe cadrul administrativ şi politic al regimului sovietic. Naţionalizarea pământurilor este un mijloc de dominaţie la îndemână şi care trebuie păstrat, precizează o directivă a lui Göring. Ţăranii, care uneori i-au primit pe soldaţii germani ca pe nişte eliberatori, îşi schimbă părerea. Sistemul comunist se menţine peste tot. Un general german este chiar mai zelos şi aplică, în numele lui Lenin, exproprierea decisă de Partidul Comunist, care nu fusese pusă în aplicare înainte să înceapă debandada. În

colhozuri, directorii bruni îi înlocuiesc pe cei roşii şi Wehrmachtul profită de posibilităţile oferite de centralism (rechiziţionarea pe scară largă, controlul asupra producţiei) pentru a pune mâna pe recolte. Hitler îl admiră pe Stalin, „unul dintre cei mai mari oameni în viaţă”, pentru că a reuşit, „datorită celei mai mari constrângeri, să creeze un stat plecând de la această familie de iepuri”.1 Potrivit lui Albert Speer, care a fost ministrul armamentului în al Treilea Reich, Führerul nu ar fi avut intenţia să se lipsească de un adversar aşa de brav. El va pretinde că, în cazul unei victorii, Hitler voia să-i încredinţeze lui Stalin administrarea unei părţi a Rusiei cucerite.[513] Dictatorul nazist admiră pumnul de fier al omologului său sovietic, modul în care administrează ţara – „economia sa planificată cuprinde tot”, spune el admirativ – şi modul în care face să domnească ordinea în Gulag: „Dacă aş avea la dispoziţie imensa Siberie, nu aş avea nevoie de lagăre de concentrare”, îşi manifestă el regretul.[514] Pentru a obţine rezultate în teritoriile cucerite din est, nu vede decât o singură soluţie, „acţiunea la modul cel mai riguros, în stilul lui Stalin”[515]. Declară acelaşi lucru în momentul în care numeşte un responsabil în Ucraina. Trebuie să aleagă un om capabil „să se achite cât mai bine de sarcină, ca un al doilea Stalin”[516]. Funcţionarul nazist ales, Erich Koch, va impune, într-adevăr, o teroare pur stalinistă asupra unei Ucraine deja slăbite după foametea din 1932 – 1933.

---

513 Relatare a lui Wemer Koeppen, consilier personal al lui Hitler, Bundesarchiv de la Koblenz, citată de Wolodymyr Kosyk, L’Allemagne national-socialiste et l’Ukraine, Publications de l’Est européen, 1986, p. 167 şi p. 543 în cazul documentului original.

514 Apud Michel Heller şi Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 256.

515 Henry Picker, op. cit., p. 649.

516 Apud Wolodymyr Kosyk, op. cit., p. 168.

Orbirea ideologică a făcut ca Hitler să piardă acest război în est, aşa cum Stalin era să îl piardă şi el la începutul conflictului când, închistat în certitudinile sale, a refuzat să creadă în iminenţa atacului „băiatului de ispravă”. Führerul nu a văzut în aceşti slavi decât nişte *Untermenschen*, suboameni, şi i-a tratat în consecinţă, stârnind, în schimb, tresărirea patriotică menită să salveze regimul sovietic. Chiar dacă avem de-a face cu nişte monştri, măcar să fie ai noştri – este raţionamentul multor sovietici în acele momente tragice.1 Aproximativ 800.000 de sovietici, militari şi civili, au ales totuşi să colaboreze cu Wehrmachtul începând cu anul 1942. Printre ei şi „auxiliarii voluntari”, veniţi din lagărele de prizonieri, care au luat această decizie ca să scape de o moarte aproape sigură. În schimb, trebuie să participe la cele mai josnice munci, chiar şi în lagărele de exterminare uneori. Andrei Vlasov, general al Armatei Roşii, membru al Partidului Comunist, luat prizonier în iulie 1942, este cel mai celebru sovietic care sperase că războiul avea să-i permită ţării sale să scape de comunism. Recrutat din lagărele de prizonieri, înfiinţează un comitet rus de eliberare cu sprijinul naziştilor, apoi o armată rusă de eliberare cu 40.000 de oameni. Thtuşi, Hitler nu avea să-i permită niciodată să joace un rol militar, şi cu atât mai puţin politic, semnificativ. Vlasov devine rapid un soldat pierdut, prins în angrenajul a două logici totalitare aflate în conflict. La Praga, în mai 1945, oamenii săi vor participa la revolta care va elibera oraşul de sub ocupaţia germană. Această implicare nu avea să-i împiedice pe americani să-l predea pe Vlasov şi pe oamenii săi autorităţilor sovietice. Generalul şi unsprezece ofiţeri vor fi spânzuraţi în august 1946, nu înainte să fie torturaţi, ca să plătească pentru fapta lor. Armata lui Vlasov îşi va încheia campania în Gulag.

Asemănarea dintre roşii şi bruni nu a fost niciodată

aşa de frapantă ca în timpul războiului lor fratricid, dar epopeea eroică a poporului şi a armatei sovietice, scoasă în evidenţă de propaganda Moscovei, apoi reprodusă de istoria scrisă sub îndrumarea învingătorilor, aproape că a reuşit să eclipseze această asemănare. De o parte şi de cealaltă, îndoctrinarea combatanţilor prin argumente rasiale duce la un comportament inuman pe câmpul de luptă. „Dacă bestiile care ne sunt inamici ar fi venit în Germania, ar fi avut loc crime cum nu a mai văzut niciodată lumea”, îi scrie familiei sale un soldat german de pe frontul de est. Un altul vede Rusia ca pe o ţară în care „colibele murdare simt pline de purici”, unde nu există „nicio urmă de cultură”. Un al treilea recurge la nelipsita poveste antisemită: „Numai un evreu poate fi bolşevic. […] Oriunde te uiţi, vezi numai evrei.”[517] Drept reacţie, soldaţii germani descrişi de sloganele sovietice sunt „mai răi decât paraziţii”, „mai cruzi decât animalele sălbatice”, „chiar şi zuluşii sunt mai cultivaţi”.[518] Cu cât durează mai mult conflictul, cu atât se înăspresc termenii, cu un vocabular animalier drag comuniştilor când vine vorba să discrediteze inamicul (microbi, şobolani, lupi, hiene) şi cu injurii cu conotaţii rasiste pe măsura celor naziste: „Au ochi de peşte, şi mâini lungi şi lacome”, scrie o publicaţie a Armatei Roşii.[519]

Hitler se inspiră din metodele expeditive de a da ordine ale lui Stalin, cele care-i vor permite Armatei Roşii să-şi depăşească înfrângerea iniţială, apoi să învingă, cu un preţ uman exorbitant. După prăbuşirea care i-a urmat invaziei, *Vojd*-ul s-a răzbunat pe generalii vinovaţi că îi urmaseră ordinele absurde. La sfârşitul lui iulie 1941,

---

517 Martin Malia, La Tragédie soviétique, Le Seuil, Paris, 1995, p. 345.

518 Apud Joachim Hoffmann, Stalins Vernichtungskrieg, ig4i-ig4ß, Verlag für Wehrwissenschaften, 1995, p. 199.

519 Soviet War News din 9 martie 1943 şi din 16 martie 1944.

comandantul-şef al frontului de vest, generalul Pavlov, şeful statului-major (Klimovski) şi şapte alţi ofiţeri superiori au fost executaţi. În aceeaşi zi, Comitetul de Stat pentru Apărare (GKO) îi ordonă Armatei Roşii să rămână pe poziţii până la distrugerea totală, ameninţând cu plutonul de execuţie pe oricine bătea în retragere. „Măsurile energice şi brutale ale lui Stalin au salvat frontul rus", recunoaşte Hitler în martie 1942. „Trebuie să folosim şi noi metode asemănătoare". 1 Când mareşalul Paulus capitulează la Stalingrad în februarie 1943, Führerul are accente staliniste: „Nu am niciun respect pentru soldaţii care preferă să se lase luaţi prizonieri în loc să moară."[520] Când Wehrmachtul se confruntă cu primele insuccese în Balcani, Hitler meditează cum să acţioneze dacă unităţile bat în retragere şi trage concluzia că este necesar să treacă la execuţii sumare, asemenea lui Stalin în iulie 1941.[521] Impresionat de teroarea care domneşte în rândurile Armatei Roşii, decide să introducă în unităţi „ofiţeri şefi naţional-socialişti", echivalentul comisarilor politici comunişti, pe care *Vojd*-ul i-a eliminat în cele din urmă.

Fraţii inamici se întrec în orori pe măsură ce se derulează războiul. Torturi, violuri, execuţii sumare, de nimic nu sunt scutiţi soldaţii din cele două tabere (600.00 de militari sovietici au fost executaţi de germani) şi nici populaţia civilă, prinsă în menghina confruntării. De ambele părţi, militarii pârjolesc totul în drumul lor, fie că avansează cu Wehrmachtul, fie că bat în retragere cu Armata Roşie. Ordinul nr. 428 din 17 noiembrie 1941, emis de marele cartier general de la Moscova, are consecinţe grave pentru sătenii vizaţi: „1) Distrugerea şi incendierea

520 Die Tagebücher von Joseph Goebbels (1941-1045), KG Saur, Band 3,1994, p. 497.

521 Henry Picker, op. cit., p. 295.

completă a tuturor localităţilor situate în spatele trupelor germane pe o distanţă de 40 – 60 de kilometri de o parte şi de alta a arterelor rutiere. [...] 2) Crearea, în fiecare regiment, a unui comando de 20 – 30 soldaţi de infanterie care să arunce în aer şi să incendieze localităţile. Decorarea bravilor soldaţi care s-au distins prin acţiunile lor îndrăzneţe în distrugerea localităţilor."[522] Unde sunt germani, satele nu pot fi incendiate, aşa că sunt distruse alte sate din alte zone, pentru a respecta ordinele lui Stalin. „Lumina de la incendii dădea o nuanţă cenuşie cerului întunecat al iernii", va povesti generalul Volkogonov. „Izbele ţărăneşti ardeau. Femeile îngrozite îşi strângeau copiii la piept. Satele martire gemeau. Germanii dădeau foc satelor ca represalii la acţiunile partizanilor. Acum, sovieticii dădeau foc satelor sovietice. Iar aceste sate şi aceste case ardeau unde nu erau germani. Acolo unde erau, nu era chiar aşa de simplu. O tragedie la lumina torţelor. Care va spune ce era la baza acestui ordin, raţiunile militare sau cea mai cruntă cruzime". 1

În teritoriile cucerite, mai bine de patru milioane de civili sovietici, dintre care 57% femei, sunt deportaţi în Germania ca mână de lucru. Ţinuţi în lagăre, supuşi la muncă silnică extenuantă în mine, fabrici sau în agricultură, hrăniţi la limita înfometării, aceşti *Ostarbeiter* (muncitori din est) sunt trataţi mai rău decât cei şase milioane de muncitori străini, alţii decât evrei, veniţi din ţările ocupate din Europa de Vest. Peste un sfert dintre Ostarbeiter aveau să moară de foame sau de boală în cursul acestei deportări. În URSS, soarta muncitorilor sovietici nu este, de fapt, deloc de invidiat. Un decret din 26 decembrie 1941 consideră orice schimbare neautorizată a locului de muncă, orice plecare sau absenţă nejustificată o dezertare care te poate aduce în faţa tribunalelor militare, cu pedepse între cinci şi zece ani de

522 Arhivele Centrale ale Ministerului Apărării, f3, i 11556, d6, p. 20.

închisoare. Aplicată iniţial numai sectoarelor asociate apărării, măsura este rapid extinsă la nivelul întregii industrii. Peste 900.000 de persoane aveau să fie condamnate în baza acestei legi pe durata întregului conflict. Acestei criminalizări a relaţiilor de muncă, care va rămâne în vigoare mult timp după război, i se adaugă condiţiile de trai extrem de grele pentru muncitorii evacuaţi în est odată cu întreprinderile lor. Locuiesc în condiţii proaste, simt prost hrăniţi, supuşi la zile de lucru de 12 – 15 ore, aşa că rata mortalităţii în rândul populaţiei de muncitori este foarte ridicată.

Întrucât Uniunea Sovietică i-a luat-o înainte Germaniei naziste în domeniul concentraţionar, Gulagul a jucat, probabil, un rol mai important în economia de război a URSS decât lagărele de muncă înfiinţate de Gestapo şi folosite în parte de Organizaţia Todt pentru a susţine cuceririle celui de-al Treilea Reich. Înaintarea germanilor din primele luni de război forţează NKVD-ul să evacueze în grabă 210 colonii penitenciare, 135 de închisori, 27 de lagăre situate în zona vestică a URSS. Între lunile iulie şi decembrie 1941, peste 750.000 de deţinuţi simt transferaţi în est, majoritatea pe jos, pe distanţe care deseori depăşeau o mie de kilometri.[523] Cei pe care poliţia politică nu are timp, nu vrea sau nu poate să-i evacueze din cauza stării lor sunt executaţi înainte de sosirea invadatorilor.

NKVD-UL ÎŞI ŞTERGE URMELE

Pe 22 iunie, chiar în ziua invaziei germane, NKVD-ul a început să-i împuşte pe deţinuţii închisorilor din Lvov, oraş polono-ucrainean din apropierea frontului sovieto-german. În timp ce ei duceau la îndeplinire operaţiunea, o rebeliune condusă de ucraineni a cuprins oraşul, obligându-i pe NKVD-işti să abandoneze închisorile cu totul. Încurajaţi de dispariţia bruscă a gardienilor şi de

523 Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, Flammarion, 1991, p. 379.

bubuitul artileriei din apropiere, un grup de deţinuţi din închisoarea Brigidka, din centrul oraşului Lvov, au dărâmat uşile închisorii. Alţii au refuzat să iasă, temându-se că gardienii ar fi putut să stea dincolo de porţi, aşteptând tocmai acest motiv să-i ucidă.

Cei rămaşi au plătit această greşeală. La 25 iunie, primind întăriri din partea grănicerilor, NKVD-ul a revenit la Brigidka, i-a eliberat pe deţinuţii de drept comun şi i-a mitraliat pe deţinuţii politici care se aflau în celulele de la subsol. Maşinile şi camioanele care treceau pe strada de deasupra au acoperit zgomotele împuşcăturilor. Deţinuţii aflaţi în alte închisori ale oraşului au avut aceeaşi soartă. În total, NKVD-ul a ucis în jur de 4.000 de oameni în Lvov. […]

Atrocităţi similare au avut loc în toate zonele de frontieră. În urma retragerii sovietice, NKVD-ul a abandonat în jur de 21.000 de deţinuţi şi a eliberat alţi 7.000. Într-o ultimă izbucnire de violenţă, trupele de retragere ale NKVD şi cele ale Armatei Roşii au ucis aproape 10.000 de deţinuţi din zeci de oraşe şi sate poloneze şi baltice, cum ar fi Vilnius, Drogobici, Pinsk. Ei i-au ucis în celule, în curţile închisorilor, în pădurile din preajmă. Pe măsură ce se retrăgeau, trupele NKVD au dat foc la clădiri şi au tras în civili, uneori ucigând pe proprietarii caselor în care fuseseră cantonate propriile trupe. […]

Pe 2 iulie, cei 954 de deţinuţi din închisoarea din Czortkov din partea de vest a Ucrainei şi-au început marşul spre est. Pe drum, ofiţerul care a scris raportul ulterior i-a identificat pe 123 dintre ei ca fiind naţionalişti ucraineni şi i-a ucis pentru „tentativă de rebeliune şi evadare”. După ce au mers mai mult de două săptămâni, având în urmă, la 20 – 30 de kilometri distanţă, armata germană, el i-a împuşcat pe toţi cei care supravieţuiseră.

Anne Applebaum, *Goulag*, Grasset, 2005, pp. 463 –

465 [*Gulagul: O istorie*, trad. de Simona Gabriela Vărzan şi Vlad Octavian Palcu, Humanitas, 2011, pp. 430 – 432 – n.tr.]

Retragerea este aşa de dezordonată, în special în Ucraina, încât evacuarea devine uneori imposibilă. Au loc execuţii de amploare la Minsk, Smolensk, Harkov, Dnepropetrovsk. La apropierea trupelor germane, în lagărul Olghinskaia, unde sunt 25.000 de prizonieri, NKVD-ul îi eliberează pe 31 octombrie 1941 pe cei condamnaţi la mai puţin de cinci ani de închisoare şi-i împuşcă pe ceilalţi. În Caucaz, aproape de Nalcik, prizonierii dintr-o fabrică de molibden, condusă de NKVD, sunt executaţi cu tiruri de mitralieră.[524]

Încă din primele săptămâni de război, sute de mii de tineri, în majoritate fii de culaci deportaţi în Siberia, simt scutiţi de statutul de „deplasaţi speciali" şi sunt luaţi în armată. Până acum fuseseră privaţi de orice drepturi şi scăpaseră de serviciul militar şi de posibilitatea de a fi înrolaţi. Trec fără nicio pregătire din lagăr pe câmpul de luptă şi cel mai adesea ajung în batalioanele disciplinare. Avraham Şi frin, fost condamnat politic, va mărturisi că a fost trimis pe front fără armă. „«Armele voastre sunt în mâinile naziştilor», le-a spus ofiţerul. «Duceţi-vă şi luaţi-le.»" 1 Puterea îi recuperează pe alocuri pe gradaţii condamnaţi în momentul epurărilor din anii 1930. Aleksandr Gorbatov este unul dintre ei şi va povesti în ce stare s-a prezentat în faţa instructorului însărcinat cu „reabilitarea" sa: „Pantalonii mei vătuiţi erau peticiţi, aveam picioarele înfăşurate în cârpe şi bocanci de miner. Mai aveam şi un bluzon căptuşit care era neted şi lucea de jeg. Purtam o căciulă murdară şi zdrenţuită cu urechi."[525]

---

524 Viktor Kravcenko, J'ai choisi la liberte, Seif, 1947, p. 406.

525 Anne Applebaum, Goulag, ed. cit., p. 493 bGulagul, ed. rom. cit., p. 458 - n. tr.].

în primăvara anului 1945, generalul Gorbatov va conduce una dintre ofensivele asupra Berlinului.

În plină debandadă, regimul nu-şi pierde simţul totalitar al puterii. A doua zi după invazie, tot în ziua de 22 iunie, se dă ordin să le fie interzis tuturor deţinuţilor dovediţi de „trădare a patriei mame, spionaj, teroare, diversiune, troţkism, tendinţe de dreapta şi banditism”, adică tuturor prizonierilor politici, să părăsească lagărele până la sfârşitul războiului, inclusiv celor care ar fi trebuit eliberaţi după ispăşirea pedepsei. Noi legi prelungesc ziua de muncă şi nerespectarea acestui lucru înseamnă „trădarea patriei”. Condiţiile de detenţie se degradează, populaţia din Gulag creşte odată cu sosirea a sute de mii de deţinuţi evacuaţi din regiunile vestice şi cu afluxul noilor condamnaţi pentru „fuga de muncă”, sancţionaţi de legea din 26 decembrie 1941, care condamnă la muncă silnică între cinci şi zece ani absenteismul din întreprinderi. Tot mai multe femei sunt luate prizoniere (7% din populaţia lagărelor în 1941, 24% în 1944), ca să-i înlocuiască pe bărbaţii condamnaţi pentru delicte minore şi deveniţi mobilizabili. Suprapopularea lagărelor înseamnă o mai mare promiscuitate – suprafaţa rezervată fiecărui deţinut scade de la 1, 5 la 0,7 metri pătraţi – şi reducerea raţiilor de alimente. În 1942, „raţia calorică alimentară” este mai mică cu 60% faţă de cea de dinainte de război.[526] Anul 1942 este cel mai sângeros din istoria Gulagului: mor 372.000 de prizonieri, aproape 20% din *zek-i* în total. În anul următor, numărul deceselor creşte la 288.000, adică 17, 2% din populaţia lagărelor. Situaţia este aşa de catastrofală, încât guvernul decide să creeze un fond alimentar special pentru Gulag. Între unu şi două milioane de prizonieri, potrivit surselor, au murit în timpul conflictului.[527]

„Totul pentru front, totul pentru victorie” devine

526 Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, ed. cit., p. 213.

sloganul afişat în lagăre. În primele optsprezece luni de război, treizeci şi cinci de „colonii” din Gulag sunt destinate producţiei de muniţie. Defrişarea pădurilor este rezervată fabricării de lăzi pentru arme, în timp ce alte lagăre se specializează în confecţionarea de uniforme, în fabricarea de măşti de gaz şi de telefoane de campanie. Un milion de deţinuţi sunt destinaţi construirii/ reparării căilor ferate, şoselelor, aerodromurilor. În minele de cărbune, de nichel şi aur, oamenii sunt supuşi unui ritm ucigaş. Numărul mare de lagăre din apropierea industriilor mutate din vest ne permite să considerăm că muncitorii-prizonieri participă pe scară largă la efortul de producţie. NKVD-ul înfiinţează o „armată de muncă”, formată dintr-un milion de „recruţi” luaţi din rândurile populaţiilor deportate în timpul războiului, germani de pe malurile Volgăi, tătari din Crimeea, ceceni şi alte etnii din Caucaz. Supuse la acelaşi regim ca deţinuţii din Gulag şi la aceleaşi munci, victimele acestei recrutări forţate nu au fost niciodată arestate sau condamnate în mod oficial, spre deosebire de tovarăşii lor de suferinţă, muncitorii-prizonieri. Simt „mobilizaţi cu forţa”, supuşi la corvezi, la cheremul regimului.

Războiul îi permite lui Hitler să-şi pună în aplicare programul de distrugere a evreilor din Europa. Înainte de conflict, numărul victimelor antisemitismului de stat ale regimului nazist este mai mic de 100.000; în 1942, la apogeul puterii celui de-al Treilea Reich, 2, 6 milioane de evrei sunt ucişi. În momentul refluxului, în anii 1943 şi 1944, exterminarea se reduce cu 600.000 de morţi în fiecare din aceşti ani.1 Deportarea şi lichidarea simt legate de expansiunea imperiului hitlerist, lucru care pare logic, căci Führerul găseşte în teritoriile cucerite populaţiile pe care doreşte să le elimine. Efortul de război, care necesită mobilizarea întregii infrastructuri a Reichului, în aceeaşi

527 Nicolas Werth avansează cifra de un milion de morţi, ibid., p. 214; Anne Applebaum - dublu, în op. cit., p. 460 [ed. rom. cit., p. 428 - n. tr.].

măsură ca multitudinea fronturilor pe care trebuie să se lupte Hitler, nu împiedică îndeplinirea programului pe care şi l-a fixat. Şi în această privinţă se poate inspira tot de la Stalin. În ceea ce priveşte deportările masive, *Vojd*-ul are o mai mare vechime decât Führerul şi NKVD-ul este mai experimentat decât SS-ul. Desigur, Hitler nu a avut nevoie de exemplul sovietic să treacă la fapte, dar nu putem exclude ideea că descoperirea metodelor regimului comunist de către trupele germane, care dezgroapă în URSS numeroase gropi comune datând din timpul Marii Terori, ar fi putut să-l inspire pe Hitler, care decide, la începutul anului 1942, să treacă la exterminarea pe scară „industrială”. *JShoah* cu gloanţe”, căreia o bună parte din evreii din URSS i-au căzut victime, aminteşte de metodele de execuţie ale NKVD-ului şi subliniază o dată în plus asemănarea dintre cele două sisteme. În 1944, după ce Armata Roşie s-a instalat din nou în teritoriile cucerite de invadator, conducătorii sovietici se vor strădui să pună pe seama SS-ului unele dintre crimele lor anterioare, astfel încât gloanţele NKVD-ului destinate duşmanilor poporului să pară că le aparţineau acelor Einsatzgruppen rezervate evreilor. Gropile comune cekiste de la Harkov, Kiev sau Minsk, care datau de la sfârşitul anilor 1930 şi din timpul retragerii rapide din vara anului 1941, vor deveni astfel sanctuare în memoria victimelor nazismului.[528] La

Nürnberg, judecătorul sovietic va avea misiunea de a confirma subterfugiul, spălând obrazul ţării sale pentru o parte din crime.

Epurarea etnică începută de Stalin în anii 1930 nu este întreruptă de conflict. Germanii de pe malurile Volgăi sunt primii vizaţi. Instalată de-a lungul fluviului de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, această populaţie perfect integrată este condamnată în august 1941 la deportarea în

528 Râul Hilberg, La Destruction des Juifs d’Europe, Gallimard/Folio, 2006, voi. 3, p. 2273.

Siberia şi în Asia Centrală de către *Vojd*, care este suspicios şi se teme că oamenii ar putea colabora cu invadatorul. Această simplă măsură de precauţie afectează 1, 2 milioane de persoane. O treime aveau să moară în timpul transferului sau mai târziu în lagăr. Imediat ce situaţia i-a redevenit favorabilă, Moscova relansează deportările. De data aceasta vizează populaţiile din Caucaz, acuzate de colaboraţionism: ceceni-inguşi, tătari din Crimeea, kalmâci, karaceai, în total peste 750.000 de persoane. O parte dintre ei chiar au pactizat cu ocupantul – 20.000 de tătari dintr-o populaţie totală de 250.000 de persoane, 5.000 de kalmâci din 134.0001 –, dar este un pretext ca să rezolve problema etnică în această regiune dragă Vb/rf-ului, unde banditul Djugaşvili a arătat de ce este în stare înainte de revoluţie. Încă de la sfârşitul anului 1943, deportările masive mobilizează trupe şi resurse care ar fi fost utile pe front. Fiecare operaţiune este pregătită cu grijă, sătenii sunt arestaţi la finalul unor reuniuni convocate sub un pretext perfid. De exemplu, şase mii de camioane simt necesare pentru transportul unui prim val de ceceni-inguşi şi va fi nevoie, în total, de 15.200 de vagoane de tren ca să transfere pe toată lumea.[529] a*463 – 94 o de persoane aveau să fie deportate în cele din urmă, dintre care 655.674 de bărbaţi, 829.084 de femei şi 979.182 de copii mai mici de 16 ani.[530]

Operaţiunea cecenă a fost, probabil, cea mai crudă. Familiile au fost înghesuite în camioane americane Studebaker – livrate în cadrul programului de împrumut-închiriere[531] –, apoi urcate în trenuri cu vagoane încuiate,

529 Michel Heller şi Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 333.

530 Raport al NKVD-ului din octombrie 1946, publicat de Izvestia, 29 decembrie 199a- ^

531 Imprumutul-închirierea a fost instituit de Washington în martie 1941 în ajutorul guvernelor ţărilor a căror apărare este considerată

iară apă şi fără mâncare. Douăzeci la sută dintre deportaţi au murit în timpul transportării, adică 78.000 de persoane.[532] întrucât nu puteau fi transferaţi, cecenii mai slabi, femeile însărcinate, copiii mici şi bătrânii au fost uneori ucişi pe loc. În special în Melhasti, cel mai mare soviet rural din regiunea Galangojsk, au fost lichidaţi toţi locuitorii a treizeci şi două de cătune.[533]

Nu strânseseră mijloacele necesare pentru a transporta copiii, bătrânii şi bolnavii prin munţi şi, pe de altă parte, caii şi bivolii populaţiei fuseseră confiscaţi chiar în ziua deportării. Locuitorii trebuiau să facă un drum de 48 – 72 de ore prin defileuri înzăpezite […]. Reprezentanţii NKVD-ului au explicat că bătrânii şi bolnavii trebuiau să rămână acolo ca să primească îngrijiri înainte să fie transportaţi în vale. Potrivit martorilor oculari, un număr important de cetăţeni, în principal femei şi copii, gravide, bolnavi şi bătrâni, au fost despărţiţi de grosul coloanei.

După plecarea deportaţilor, soldaţii i-au închis pe locuitorii rămaşi în şopronul mare al unui colhoz, căruia i-au dat foc, trăgând în acelaşi timp în oameni cu pistolul-mitralieră şi mitraliera. […] „Oamenii au ars şi şopronul s-a prăbuşit peste cadavrele lor. Am văzut cu ochii noştri. Cred că cel puţin trei sute de persoane au pierit în şopron; am găsit multe oase carbonizate […]. Cei doi fraţi ai mei, Tuta şi Hatu Gaev, soţiile lor, soţia fiului lui Hatu şi nepotul lui au murit în şopronul de la Haibahoi".

Un alt martor atestă şi el acest lucru: „În uşa şopronului, şapte cadavre zăceau claie peste grămadă, acoperite de bucăţi de zid carbonizat şi pietre. Am

---

vitală pentru Statele Unite. URSS a beneficiat de el începând cu noiembrie 1941.

532 Anatol Lieven, Chechnya: Tombstone of Russian Power, Yale University Press, 1998, P- 319-

533 Aleksandr Iakovlev, Le Cimetière des innocents, ed. cit., p. 227.

observat cadavrul unei femei însărcinate. Când am îngropat-o, am văzut răni pe abdomen şi pe spate. Judecând după numărul cadavrelor şi poziţia lor, am dedus că şopronul era plin ochi înainte să-i dea foc”.

Operaţiunea a fost condusă personal de tovarăşul Serov I.A. Au fost păstrate şase telegrame cifrate, note operaţionale, în care tovarăşul Serov îl informează în detaliu pe Beria despre pregătirile pentru deportare şi diferitele combinaţii pe care le punea în aplicare ca să ducă la bun sfârşit operaţiunea.

Raportul şefului de sector al departamentului organelor administrative, Ţikunov, şi al reprezentantului Parchetului Militar Principal, Dorofeev, către Comitetul Central, 31 octombrie 1956.

— Publicat de *Izvestia* pe 12 martie 1992, acest raport a fost redactat în momentul destalinizării (nota T.W.)

Stalin urmăreşte operaţiunile de deportare cu mare atenţie. Odată încheiate, cere ca personalul care a participat să fie recompensat. Comitetul de Stat pentru Apărare (GKO) îi răspunde: „În conformitate cu instrucţiunile dumneavoastră, vă prezint proiectul de decret al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS prin care sunt decoraţi participanţii care s-au distins cel mai mult în operaţiunea de deportare a cecenilor şi a inguşilor. Au luat parte 19.000 de lucrători ai NKVD-ului, NKGB-ului şi din *Smerş*, şi până la 100.000 de ofiţeri şi soldaţi din trupele NKVD, dintre care o parte importantă au participat la deportarea karaceailor şi kalmâcilor şi vor participa şi la următoarea operaţiune de deportare a balkarilor. La finalul celor trei operaţiuni, 650.000 de ceceni, inguşi, kalmâci şi karaceai au fost deportaţi în regiunile din estul URSS.”[534]

Pentru aceste popoare martire, greutăţilor deportării li se adaugă stigmatul infamiei. Acuzaţia de

534 Apud Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, ed. cit., p. 366.

colaboraţionism avea să-i urmărească vreme de decenii. Pentru greşeli pe care nu le-au comis, sunt private de existenţă şi de memorie, dispar la lada de gunoi a istoriei comuniste. Numele tuturor popoarelor deportate sunt eliminate din documentele oficiale, inclusiv din Marea Enciclopedie Sovietică. Puterea le şterge chiar de pe faţa pământului ţările, desfiinţând Republica Autonomă Cecenă-Inguşă, Republica Autonomă a Germanilor de pe Volga, Republica Autonomă Kabardino-Balkaria şi Provincia Autonomă Karaceai. Republica Autonomă Crimeea este şi ea desfiinţată, iar Crimeea devine provincie sovietică. Autorităţile regionale distrug cimitirele, redenumesc oraşele şi satele şi şterg din cărţile de istorie orice urmă a vechilor locuitori.1 Birocraţia sovietică, căreia nu-i scapă niciun amănunt, l-a slujit cu devotament pe *Vojd*. În plin haos al războiului, epurarea etnică din Caucaz a fost o reuşită deplină, popoare întregi au fost şterse de pe hartă.

Amara victorie

Soarta pe care le-o rezervă puterea sovietică propriilor ei *Untermenschen* ne permite să înţelegem de ce dimensiunea rasială a războiului dus de Hitler nu a deranjat niciodată Moscova. Înainte de 1941, „patria socialismului” nu le-a oferit ajutor evreilor vânaţi de nazişti în Europa. URSS a fost chiar singura ţară de pe Bătrânul Continent care a refuzat să-i primească pe cei care fugeau de persecuţiile din Germania, Austria şi Cehoslovacia. Dacă îi dăm crezare lui Henry Picker, acest apropiat al lui Hitler care a cules confidenţele Führerului şi ale celor din anturajul său, Stalin i-ar fi spus lui Ribbentrop să aştepte „maturizarea suficientă a propriei [sale] intelectualităţi ca să înlăture evreii din rândul clasei conducătoare”. Altă dată, i-ar fi spus că vrea „să îndepărteze evreii din clasa conducătoare sovietică imediat ce va dispune de o intelectualitate naţională suficient de numeroasă, formată

în special din ruşi”[535][536]. Ribbentrop a înţeles, fără îndoială, ce voia Stalin să transmită la Berlin, totuşi, politica sovietică în privinţa evreilor a urmat în linii mari acest program. Războiul permite alterarea viziunii pe care am putea-o avea în această privinţă. Ca în oricare alt domeniu, URSS are un dublu limbaj în privinţa antisemitismului. Unul, destinat planului extern, foloseşte cauza evreiască ca să pară un aliat responsabil al occidentalilor. Celălalt, destinat planului intern, serveşte drept bază pentru ideologia naţional-comunistă a regimului care, în esenţă, îl exclude pe Celălalt. Exacerbarea sentimentului naţional încurajează antisemitismul unei populaţii gata să se inflameze în această chestiune. Mulţi ruşi asociază comunismul cu evreii, care erau numeroşi în rândurile bolşevicilor în momentul revoluţiei. De atunci, evreul este adesea confundat cu privilegiatul. În momentul panicii care a pus stăpânire pe Moscova asediată în octombrie 1941, numeroşi fugari au atacat nomenclaturiştii care fugeau, strigând „Jos cu evreii!” 1. Ura faţă de putere se poate confunda cu cea faţă de evrei, şi aşa se explică interesul Partidului Comunist de a introduce o distincţie, de a se prezenta drept garantul intereselor naţionale, cu scopul de a deturna furia poporului şi de a o dirija spre obişnuitul ţap ispăşitor, evreul. Scriitorul Aleksandr Stepanov, refugiat la Frunze în mai 1943, descrie într-un articol publicat (dar sancţionat rapid) în ziarul armatei scene de antisemitism la care a fost martor: „Răniţii demobilizaţi sunt principalii vectori ai antisemitismului. Ei spun în mod deschis că evreii evită mobilizarea, luându-şi posturi călduţe în spatele frontului, şi îndeamnă făţiş la pogromuri. Am văzut cu ochii mei invalizi de război cu un singur picior gonind

535 Anatol Lieven, op. cit., pp. 320-330.

536 Henry Picker, op. cit., pp. 643-644 şi 656.

evreii de la coadă şi trăgându-le o chelfăneală, inclusiv femeilor. Aceste acte sunt adesea îndreptate împotriva răniţilor aflaţi în permisie. Miliţia este ucigător de slabă, excesiv de permisivă faţă de aceste acte.”[537] între 1942 şi 1943, instituţiile culturale sovietice sunt curăţate de elementele evreieşti în numele „purităţii artei ruseşti”. Teatrul Bolşoi, ziarele, cinematograful simt „epurate”. O istorioară spune că, în octombrie 1942, responsabilul Comitetului Cinematografiei trimite un raport la Comitetul Central al Partidului ca să informeze că a refuzat propunerea lui Eisenstein de a-i atribui rolul prinţesei Staritkaia în *Ivan cel Groaznic* celebrei actriţe Faina Ranevskaia, sub pretext că „are trăsături semite foarte accentuate, care se văd mai ales în gros-planuri”. împreună cu raportul, sunt trimise fotografiile faţă şi profil ale actriţei.[538] în acelaşi timp, pentru cei din afară, Moscova creează Comitetul Antifascist Evreiesc (CAE), condus de actorul Solomon Mihoels. Beria, omul NKVD-ului, care a avut ideea acestui Comitet, speră pe această cale să atragă banii evreilor americani. Însoţit de poetul Itzik Fefer, agent al serviciilor secrete, Mihoels este trimis în iunie 1943 în Statele Unite într-un tur organizat de Comintern. Cei doi se întâlnesc acolo, printre alţii, cu Einstein la Princeton, cu Chaplin la Hollywood, Chagall, Haim Weizmann, preşedintele Organizaţiei Sioniste Mondiale (viitorul preşedinte al Israelului) şi cu milionarul James Rosenberg, care visează să finanţeze înfiinţarea unei republici evreieşti în Crimeea. Mexicul, Canada şi Marea Britanie fac parte din ţările solicitate de Comitet. După încheierea războiului, CAE avea să fie pus pe linie moartă.

537 Moscova în război, 1041-1045 (în limba rusă), Memorii şi documente din arhive, Moscova, 1995, p. 172.

538 Ghennadi Kostîrcenko, Prisonniers du pharaon rouge, Solin/Actes Sud, 1998, p. 23. Acest volum evocă istoria antisemitismului de stat în URSS în anii 1940-1950.

Mihoels, care şi-a luat prea în serios rolul, va fi asasinat de NKVD în 1948, iar majoritatea membrilor Comitetului vor fi condamnaţi la moarte în valul de procese împotriva „sionismului" şi „cosmopolitismului" de la începutul anilor 1950. Tot de ochii lumii, în 1943 se decide publicarea unei „Cărţi negrea a persecuţiei evreilor din Europa de către nazişti începând cu 1933. Proiectul este internaţional, finanţat în mare parte din donaţii americane. Scriitorii Ilia Ehrenburg şi Vasili Grossman simt responsabibi proiectului. Încheiată în 1946, „Cartea neagră" va rămâne în sertar sub pretextul aflării conţinutului său în străinătate.

Pe toată durata conflictului, crimele comise de germani împotriva evreilor sunt trecute sub tăcere de presa sovietică. Populaţia şi mai ales soldaţii nu trebuie să asocieze acest război cu o luptă oarecare împotriva antisemitismului. Numai apărarea naţiunii, a patriei mame, a gliei străbune trebuie să motiveze Marele Război Patriotic. Este adevărat că occidentalii nu au evidenţiat dimensiunea rasială a confruntării cu Hitler, dar era mai dificil de ignorat în URSS, unde 1, 5 milioane de evrei au fost lichidaţi în zona vestică a ţării. Pe front, fiecare soldat din Armata Roşie s-a confruntat inevitabil într-un moment sau altul cu această realitate când teritoriile au fost eliberate. Puterea va decide, aşadar, să asocieze aceste victime cu „cetăţenii sovietici". Odată obţinută victoria, documentele oficiale nu vor menţiona originea acestor morţi, care vor îngroşa rândurile deja impresionante ale populaţiilor dispărute între 1941 şi 1945. În momentul în care Occidentul începe să devină conştient de dimensiunea genocidară a acestui război, din contră, URSS se închide într-un soi de negaţionism prematur, cu o tentă de conştiinţă curată antisemită. „Nu avem nevoie de evrei în Ucraina noastră", proclamă Nikita Hruşciov, în momentul în care este numit responsabilul acestui teritoriu eliberat

în 1944. „Eu cred că ar fi mai sănătos pentru evreii ucraineni care au supravieţuit exterminării naziste să nu se întoarcă aici.”[539]

Aceste afirmaţii anunţă campaniile „antisioniste” pe care le va lansa în curând puterea sovietică.

Armata Roşie ajunge la lagărul de la Auschwitz pe 27 ianuarie 1945. În primul raport, din data de 30, nu se pomeneşte nimic de camerele de gazare. În timp ce descoperirea celorlalte lagăre de către armatele americană şi britanică provoacă emoţie în Occident, URSS păstrează tăcerea. Londra întreabă imediat Moscova ce a descoperit la Auschwitz. Drept răspuns, secretarul de stat din Ministerul Afacerilor Externe, Andrei Vîşinski, fostul procuror din timpul Marii Terori, invocă un dosar în curs de redactare. Nu oroarea îi şoca pe liderii sovietici, ci banalitatea răului. Prin cruzime, Auschwitz se aseamănă cu anumite lagăre din Siberia, unde camerele de gazare nu sunt deloc necesare pentru a-i extermina pe „duşmanii poporului”. Pe 7 mai 1945, raportul Comisiei extraordinare de stat este publicat în sfârşit, dar cuvântul „evreu” nu figurează. În aceeaşi zi, *Pravda* vorbeşte de „patru milioane de cetăţeni morţi la Auschwitz”. Moscova derulează o operaţiune dublă, negând specificitatea crimei, iar în acelaşi timp exagerându-i amploarea, cu scopul de a concentra dezaprobarea lumii asupra acestei găuri negre a moralei umane.1 Din acest moment, lagărele de exterminare naziste fac ca Gulagul să treacă pe locul al doilea printre cei uitaţi de istorie.

Înainte de război, Uniunea Sovietică reuşise să întruchipeze antifascismul în ciuda compromisurilor dintre Comintern şi nazişti. Stalin vrea neapărat ca Uniunea Sovietică postbelică să devină simbolul rezistenţei în faţa lui Hitler. Totul îl incită în acest sens, de la Stalingrad,

539 Apud Franţois de Fontenette, Sociologie de Vantisemitisme, PUF, 1984, p. 6a.

până la milioanele de morţi contabilizaţi, de la eroismul soldatului sovietic, până la suferinţele populaţiei. Este continuarea politicii anilor 1930 prin alte mijloace, dar cu un scop similar. Ieri, politica antifascistă a permis deturnarea atenţiei în plină Mare Teroare; de acum înainte, sacrificiile exemplare din Marele Război Patriotic trebuie să trezească respectul universal, înainte ca unele conştiinţe curate să nu arunce pudic vălul peste noua teroare care se abate deja asupra teritoriilor cucerite de URSS cu arma. În paralel, Hitler este diabolizat pentru a amplifica lupta exemplară a Uniunii Sovietice şi pentru a impune o viziune asupra istoriei în care soarta lumii s-ar fi jucat între aceşti doi inamici neînduplecaţi, comuniştii şi naziştii. Simplificând astfel alternativa acestui război sângeros, alegând între Roşii şi Bruni, propaganda sovietică va reuşi să sugereze că, dacă nu eşti aliat al taberei socialiste, eşti neapărat suspect de nostalgie, ba chiar de bunăvoinţă faţă de fascism şi/sau nazism, aceste rele absolute ale omenirii. Întreţinut de portavocele comuniste în întreaga lume, acest terorism intelectual avea să funcţioneze până la căderea comunismului, mobilizând spiritele într-o nouă formă de minciună.

Victoria nu are aceeaşi semnificaţie pentru toată lumea. Mulţi cred că, odată cu conflictul care se încheie, începe o nouă pagină de istorie, dar, pentru cei care trăiesc sub jugul (consolidat) al comunismului, de fapt continuă aceeaşi istorie. În *Viaţă şi destin*, roman dramatic despre cruzimea războiului germano-sovietic, scris în anii 1950 de im Vasili Grossman bulversat de antisemitismul de stat care sufocă URSS la sfârşitul erei staliniste, autorul pune în scenă un bătrân militant bolşevic, Mihail Mostovskoi, şi un ofiţer SS, Liss. Întâlnirea lor are loc într-un lagăr nazist, unde sovieticul este ţinut prizonier. „Când ne privim unul pe celălalt, noi ne privim, de fapt, într-o oglindă”, spune SS-istul într-un lung monolog, „în asta

constă tragedia acestei epoci. Oare nu vă recunoaşteţi pe dumneavoastră, nu vă recunoaşteţi propria voinţă în noi? Oare pentru dumneavoastră lumea nu este expresia propriei voinţe? Puteţi fi dumneavoastră clintiţi sau opriţi? [...] Noi suntem duşmanii dumneavoastră de moarte, da, da. Însă victoria noastră este victoria dumneavoastră. Înţelegeţi? Iar dacă veţi învinge dumneavoastră, noi vom pieri, dar, în acelaşi timp, vom trăi în victoria dumneavoastră."[540][541]

9

Eliberatorii

Când ţi-e tăiat capul, nu plângi după păr.

— STALIN

Războaiele dau deseori prilejul încheierii unor alianţe de circumstanţă care nu rezistă şi în vreme de pace, când învinşii refuză să împartă costul înfrângerii, când învingătorii îşi dispută roadele victoriei. Aliaţii trebuiau să cunoască această soartă încă de când interesele lor proprii, lăsate în voia împrejurărilor, au reieşit la suprafaţă după ce armele au fost puse în cui. Războiului „cald" împotriva inamicului nazist comun îi va urma un război „rece" între ei. Această schimbare bruscă de direcţie este frecventă în istoria omenirii. De câte ori, în secolele trecute, nu au devenit prietenii de ieri inamicii de mâine? Se întâmplă mai rar însă ca alianţa, chiar şi una pasageră, să se bazeze pe o neînţelegere de fond. Regula generală este că, dacă părţile implicate îşi fac puţine iluzii în privinţa cauzelor înţelegerii lor, cel puţin se războiesc împreună în acelaşi scop, pentru acelaşi interes. Acest lucru nu s-a mai întâmplat după 1941. Occidentalii şi sovieticii nu au purtat aceeaşi luptă. Unii s-au luptat în

540 în cinci ani, aproximativ 1,1 milioane de bărbaţi, femei şi copii au fost ucişi la Auschwitz.

541 Vasili Grossman, Vie et Destin, ed. cit., pp. 371-373.

cadrul obişnuit al unui război de eliberare naţională, pentru a alunga un ocupant, ceilalţi au intrat într-un război de cucerire, teritorial şi ideologic. Când iluziile s-au spulberat, era prea târziu.

Legăturile dintre Moscova, Londra şi Washington au fost sub imperiul ipocriziei încă de la intrarea în război a URSS. Expert în arta culpabilizării celuilalt, cum a dovedit înainte de conflict modul său recurent de a-i învinovăţi pe „duşmanii" poporului de eşecurile sistemului, Stalin a luat de la bun început poziţia procurorului şi şi-a acuzat noii aliaţi că i-au lăsat ţara să suporte singură preţul războiului. Dacă poporul sovietic îşi plăteşte aşa de scump rezistenţa, acuză în esenţă propaganda de la Moscova, vina este a liderilor occidentali care întârzie să deschidă un al doilea front menit să scadă presiunea ucigătoare exercitată de invadator. Orbirea puterii, stângăcia conducerii aflată la originea tragediei sunt date uitării, trecute sub tăcere. Între vara anului 1941 şi debarcarea din Normandia, trei ani mai târziu, două treimi din forţele armate germane, într-adevăr, au rămas concentrate pe frontul de est. Moscova nu greşeşte în această privinţă, dar nu suferinţa poporului îl determină pe *Vojd* să-i învinovăţească pe aliaţii săi. El profită de această situaţie dramatică ca să-i şantajeze şi să culeagă roadele. Londra, care a dus singură războiul după înfrângerea francezilor din iunie 1940, nu poate da curs revendicării sovietice legate de deschiderea unui al doilea front. Washingtonul, la rândul său, este mai atent în Pacific după atacul de la Pearl Harbor din decembrie 1941. Stalin ştie că cererea sa de intervenţie pe Bătrânul Continent nu poate fi rezolvată imediat, dar, făcând presiune asupra lui Churchill şi a lui Roosevelt, îi obligă să compenseze prin concesii politice şi economice neputinţa de a ajuta imediat URSS.

Polonia va fi prima victimă a acestui şantaj sovietic. Încă din iulie 1941, autorităţile britanice dau de înţeles că

nu vor cere revenirea la graniţele de dinainte de război în cazul acestei ţări după încheierea conflictului. Linia Curzon, consfinţită prin Pactul germano-sovietic din august 1939, care a permis URSS să-şi acorde o parte din teritoriul polonez, este, aşadar, confirmată de Marea Britanie. Tratatul anglo-sovietic semnat în mai 19453 nu face nicio referire la garantarea graniţelor de dinainte de război. Moscova obţine satisfacţie în această privinţă, în detrimentul polonezilor, care totuşi erau vechi aliaţi ai Londrei şi Parisului. Apărarea integrităţii Poloniei determinase Marea Britanie şi Franţa să declare război Germaniei în septembrie 1939. Concesia făcută lui Stalin este sinonimă cu negarea cauzei acestui conflict mondial, motivul pentru care milioane de oameni au început să se ucidă între ei. Statele Unite au şi ele partea lor de responsabilitate în această eschivare a Occidentului. În iulie 1941, Harry Hopkins, prieten şi consilier al lui Franklin D. Roosevelt, revenit dintr-o misiune de la Moscova, îl convinge pe preşedintele american să acorde URSS un miliard de dolari, fără dobândă şi fără nicio altă condiţie, în cadrul programului de împrumut-închiriere. Statele Unite devin aliatele URSS înainte ca Washingtonul să intre oficial în război. Pe 1 octombrie 1941, un acord tripartit anglo-americano-sovietic permite Moscovei să primească armament, echipament militar şi materii prime. Din octombrie până în iunie 1942, 3.000 de avioane, 4.000 de blindate şi 30.000 de vehicule – dintre care o parte vor servi mai târziu la deportarea popoarelor din Caucaz – îi sunt livrate URSS. în lima mai 1942, Moscova şi Washingtonul semnează un comunicat comun în legătură cu necesitatea de a deschide de urgenţă un al doilea front în Europa, chiar în acel an, după cum se precizează. Această promisiune nerespectată avea să le fie ulterior amintită fără încetare de către oficialii sovietici liderilor occidentali, atât pentru a-i pune în faţa angajamentului lor,

cât şi pentru a-i culpabiliza. În ţările ocupate de nazişti, partidele comuniste, care au intrat toate în rezistenţă numai după ruperea Pactului germano-sovietic, insistă şi ele pe promisiunea făcută pentru a întreţine acest sentiment de culpabilitate şi pentru a determina democraţiile să se revanşeze. Această presiune permanentă va da roade în momentul achitării datoriilor de război.

Calculul politic rece, naivitatea, ignoranţa explică comportamentul puterilor occidentale în faţa URSS. Moscova a recurs la toate mijloacele pentru a-şi impune interesele, profitând de divergenţele dintre Londra şi Washington. Cele două capitale nu au aceeaşi viziune de ansamblu asupra conflictului şi a consecinţelor sale. Ocrotirea influenţei britanice în lume, în Orientul Apropiat şi Mijlociu, în Mediterana Orientală, în Balcani, pe subcontinentul indian, aceasta este preocuparea majoră a autorităţilor engleze. Londra este gata să închidă ochii în Europa în schimbul garanţiei neamestecului sovietic în aceste regiuni. Anglia se implică din plin într-o negociere bazată pe reciprocitate cu URSS. La Washington, unde se consideră că a venit momentul repunerii în discuţie a moştenirii coloniale din secolul al XIX-lea, o asemenea tocmeală nu este acceptabilă. Diplomaţia americană militează pentru o cooperare globală cu sovieticii, în cadrul unei organizaţii internaţionale, viitorul ONU, care va stabili regulile pentru toţi. Adolf Berle, subsecretar de stat, este uluit când aude dezvăluirea unui diplomat britanic, la jumătatea lunii septembrie 1941, că guvernul său i-a făcut deja „o promisiune pe jumătate” lui Stalin pentru a include Cehoslovacia, Polonia şi Iugoslavia în viitoarea sferă de influenţă sovietică.1

Anthony Eden, responsabilul din Ministerul de Externe britanic aflat în vizită la Moscova în decembrie 1941, este gata să recunoască cuceririle sovietice din

cadrul Pactului germano-sovietic. Este nevoie de toată fermitatea Washingtonului ca să împiedice Londra să consfinţească acest acord în scris.[542] în vremea aceea, englezii erau obsedaţi de ideea ca URSS, în plină debandadă militară, să nu caute să semneze un tratat separat de pace cu Hitler, iar ei să înfrunte din nou singuri Germania. Temerile britanicilor nu simt în totalitate nefondate. Londra şi Moscova s-au angajat solemn să nu negocieze cu Hitler până la victoria finală. Totuşi, acest lucru nu împiedică legăturile regulate dintre emisarii celor două tabere, şi acestea vor continua până la sfârşitul conflictului. Aceste negocieri sunt pentru *Vojd* un alt mijloc prin care să pună presiune asupra occidentalilor, cu scopul de a obţine şi mai mult din partea lor.[543]

Deşi sunt gata să-i cedeze o parte din Europa lui Stalin, liderii britanici sunt conştienţi de pericolul pe care îl reprezintă în viitor URSS, în orice caz mai mult decât liderii americani, care ştiu şi mai puţine decât ei despre sistemul aflat la putere la Moscova. Ar fi un dezastru fără margini dacă barbaria rusească ar invada cultura şi independenţa venerabilelor state ale Europei", scrie Winston Churchill într-o notă adresată Ministerului de Externe în octombrie 1942.[544] Preşedintele Roosevelt are o cu totul altă opinie. „Stalin nu este aşa cum crezi", îi mărturiseşte preşedintele american prietenului său

542 Memorandumul lui Berle către secretarul de stat din 15 septembrie 1941, Foreign Relations of United States, Diplomatic Papers, iQ4iy I, Washington, 1958, p. 188; apud Jacques Rupnik, în Histoire du Parti communiste tchécoslovaque, PFNSP, 1981, p. 147.

543 în privinţa tentativelor de pace separate între URSS şi Germania, v. Thierry Wolton, Rouge-Brun, le mal du siècle, JC Lattès, 1999, pp. 167-168 şi 367-376 [Roşu-brun: Răul secolului, trad. de Micaela Slăvescu, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2001, pp. 179-181 şi 347-359 - n. tr.].

544 Apud Martin Gilbert, Churchill: A Life, Heinemann, 1991, p. 731.

William Bullit, ambasadorul american în URSS în decembrie 1943, în preziua primei sale întâlniri cu dictatorul sovietic la Teheran. „El nu îşi doreşte decât securitatea ţării sale. De aceea cred că, dacă îi dau tot ce pot, iară să-i cer nimic în schimb, *noblesse oblige*, nu se va gândi să anexeze vreo ţară şi va accepta să lupte alături de mine pentru o lume democratică, a păcii”. 1 Aceste divergenţe de apreciere a URSS şi a lui Stalin dintre Londra şi Washington simt, înainte de toate, o chestiune de cultură politică. Premierul britanic ştie de mult la ce să se aştepte din partea comunismului – „Civilizaţia s-a stins pe un teritoriu uriaş, pe care bolşevicii se zbenguie ca o hoardă de babuini feroce printre ruinele oraşelor şi cadavrele victimelor lor”, declarase el încă din noiembrie 1918[545] –, dar raţiunile de stat şi interesele puterii britanice îl determină pe Churchill să ia în calcul o împărţire a Europei cu această ţară dispreţuită. Roosevelt nu cunoaşte lumea exterioară. „În politica externă este superficial în cel mai înalt grad, ignorant, diletant, cu un orizont intelectual îngust”, va aprecia George Kennan, unul dintre cei mai fini diplomaţi postbelici.[546] Necunoaşterea lumii, şi îndeosebi a realităţii sovietice, nu îl împiedică pe Roosevelt să aibă o opinie despre Stalin. Vede în acesta un lider care gândeşte asemenea lui, identic, crede că, dincolo de dezacordurile ideologice, există interese comune, între oameni de bună-credinţă. Pe această convergenţă trebuie să se poată clădi viitoarea pace. Pentru Roosevelt, sistemele capitalist şi comunist vor ajunge să se înţeleagă în cele din urmă, căci şi unul, şi celălalt vor, fiecare în felul său, fericirea omenirii. Preşedintele american crede că sistemul comunist poate să

545 Apud Boris Souvarine, Staline, rééditât de Gérard Lebovici, 1985, p. 590.

546 Apud Richard C. Raack, Stalin's Drive to the West, 1938-1943, Stanford University Press, 1995, p. 189.

evolueze, să se liberalizeze, să se apropie de sistemul occidental, care, la rândul său, ar face bine să se socializeze. Teoria convergenţei sistemelor, care s-a născut în vremea aceea, a alterat, cu toate acestea, relaţiile dintre Est şi Vest. Ţările din Europa Centrală şi de Est, pe care le doreşte Moscova, vor fi primele victime. Administraţia americană îşi creează o imagine mai puţin dramatică despre politica sovietică, este convinsă că URSS va rămâne rezonabilă şi că rolul Aliaţilor este acela de a o ajuta în această întreprindere, de a împiedica eventualele derive. Potrivit acestei concepţii, este posibilă negocierea cu Stalin, cum este cu oricare alt lider, recurgând la mijloacele clasice ale diplomaţiei. Între realismul politic rece al Londrei şi naivitatea Washingtonului, marja de manevră a Kremlinului avea să fie una confortabilă.

Probabil că războiul nu este cel mai bun moment pentru a promova idealurile de libertate şi democraţie. Drepturile omului şi libertăţile individuale trec în plan secund într-un conflict, pentru a lăsa loc mobilizării şi supunerii, necesare conducerii ostilităţilor. În această conjunctură aparte, sistemele comunist şi democratic pot avea tendinţa să conveargă, întrucât structurile de comandă se impun pretutindeni tuturor celorlalte aspecte. La neînţelegerea şi necunoaşterea realităţii sovietice de către un mare număr de responsabili occidentali, trebuie să-i adăugăm şi un fel de admiraţie faţă de un sistem care ştie aşa de bine să ţină în frâu oamenii când o cer împrejurările. Orbirea de care a putut beneficia URSS în timpul acestui conflict se bazează în parte şi pe această recunoaştere a eficacităţii sovietice, indiferent de costul uman. Mâna de fier a lui Stalin îi sperie fără îndoială pe unii, dar în acelaşi timp stârneşte şi admiraţie pentru ceea ce este în esenţă, un mod prin care să le ordoni oamenilor aşa cum trebuie în vreme de război. Nu putem exclude ideea că în Stalin liderii occidentali şi-au proiectat o parte

din dorinţa de a putea acţiona fără obstacole şi fără moralitate, pentru a încheia mai repede acest conflict, cum îşi doreau, de altfel, toţi concetăţenii lor. În 1943, liderul sovietic este mai apreciat de opinia publică britanică decât Roosevelt, realitate pe care nu i-o putem pune în seamă propagandei comuniste. Partidul Comunist din Marea Britanie este prea slab să poată avea o asemenea influenţă. În *Times*, Edward Carr, fost diplomat şi specialist în relaţii internaţionale, susţine, de exemplu, că trebuie acceptat principiul unei sfere de influenţă sovietică în Europa de Est ca rezultat drept şi realist al acestui conflict.[547] în schimbul sacrificiului său, URSS va trebui, la momentul împărţirii prăzii, să-şi primească partea sa şi nu este o chestiune de politică, ci de justiţie şi de etică, scrie el. Această stare de spirit, împărtăşită de o parte a clasei conducătoare din ţările democratice, dă apă la moară ambiţiilor sovieticilor.

MOLOTOV lA LONDRA ŞI LA WASHINGTON: „LE-AM FORŢAT MÂNA".

Am considerat o mare victorie a noastră călătoria mea din 194 a şi rezultatele ei, pentru că doar noi ştiam că ei nu pot să facă asta, dar i-am obligat să fie de acord şi să semneze. Stalin a mai dat indicaţii să le cerem să-şi retragă mai spre ei treizeci-patruzeci de divizii. Şi când m-am dus la Roosevelt şi i-am spus, m-am mirat tare în sinea mea când el a răspuns: „E o solicitare legitimă, corectă" [...] A fost de acord cu comunicatul meu, fără nicio corectură, că al doilea front se va deschide în anul 1942. [...1

Dar Roosevelt credea în dolari. Nu e vorba că el credea numai în asta, dar credea că sunt atât de bogaţi, iar noi atât de săraci şi vom fi aşa de slăbiţi, că o să venim la ei. „Atunci o să-i taxăm, dar acum trebuie să-i ajutăm, să-i scoatem". Aici au calculat greşit. Uite, aici ei nu au fost

547 Philip Bell, John Bull and the Bear: British Public Opinion, Foreign Policy and the Soviet Union, ig4i-ig4g, Hodder Arnold, 1990, p. 91.

marxişti, dar noi da. Când jumătate de Europă s-a depărtat de ei, s-au trezit. Uite, atunci Churchill s-a trezit într-o situaţie foarte proastă. Din punctul meu de vedere, Churchill este cel mai inteligent dintre ei, ca imperialist. El simţea că, dacă o să-i înfrângem pe nemţi, atunci şi Angliei o să-i sară puţin fulgii. Simţea acest lucru. Roosevelt, în schimb, se gândea: e ţară săracă, nu are industrie, nu au pâine – o să vină şi o să facă plecăciuni. N-au ce să facă. Dar noi priveam asta cu totul altfel. Pentru că, în privinţa aceasta tot poporul era pregătit şi de sacrificii, şi de luptă, şi de demascarea nemiloasă a tuturor anturajelor externe. Sigur că noi nu credeam în acest al doilea front, dar trebuia să-l obţinem. Trăgeam de ei: nu poţi, dar ai promis… Uite, în felul acesta.

Viaceslav Molotov, în Felix Tehouev, *Conversations avec Molotov*, Albin Michel, 1995, pp. 70 – 71 [Feliks Ciuev, Viaceslav Molotov, *Conversaţii cu Molotov*: *În cercul puterii comuniste*, trad. de Antoaneta Olteanu, Corint, Bucureşti, 2017, pp. 84 – 85 – n.tr.]

Toată abilitatea de intrigant a lui Stalin constă în a se prezenta aliaţilor săi drept un dictator, desigur – ceea ce nu-i deranjează peste măsură dar, mai ales, drept un naţionalist rus şi nimic mai mult. Dizolvarea Cominternului din mai 1943, care amână revoluţia mondială, caută să credibilizeze această poziţie. Pe ascuns, Moscova continuă să conducă Partidele Comuniste din lume, dar dintr-o perspectivă aparent mai puţin internaţionalistă. Apărarea URSS, patria socialismului, trece pe locul doi. Oriunde este necesar, comuniştii trebuie să se lupte pentru eliberarea ţării lor, purtaţi de valul naţionalist provocat de politica expansionistă germană. Churchill şi Roosevelt apreciază această turnură, care îi face să creadă că Stalin este preocupat numai de viitorul Rusiei. Devine un interlocutor responsabil, un om cu care se poate negocia raţional ca de la stat la stat, ca de la putere la putere, cum se cuvine în

relaţiile internaţionale.

Cele trei conferinţe tripartite, cea de la Teheran din noiembrie 1943, de la Ialta din februarie 1945 şi, după război, cea de la Potsdam din iulie i945> care aveau să pecetluiască soarta Europei vreme de o jumătate de secol, ilustrează neînţelegerea pe care s-a bazat improbabila alianţă dintre democraţie şi comunism. Pentru a merge în capitala Iranului, Stalin ia pentru prima oară în viaţa lui avionul; de asemenea, este prima sa ieşire din URSS de când o conduce. Înainte de această conferinţă, *Vojd-vi* a încercat încă o dată să ia legătura cu Führerul. În toamna anului 1943, Armata Roşie este în avantaj, Wehrmachtul bate în retragere, Moscova e pe o poziţie de forţă. Stalin îi propune lui Hitler revenirea Germaniei la graniţele din 1939 şi reinstaurarea drepturilor Rusiei de dinainte de 1914. Liderul sovietic ar vrea să creeze un fel de condominiu germano-sovietic în Europa, al cărui lider principal să fie el. Se simte în continuare mai aproape de Hitler, de ura lui faţă de democraţie, de ideile lui antiliberale, de modul său de a guverna, decât de liderii occidentali pe care trebuie să-i întâlnească la Teheran. Führerul nu a dat curs. Când soseşte în capitala iraniană, Stalin este hotărât să obţină de la Aliaţi ceea ce i-a refuzat fratele său inamic.[548] Roosevelt, şi mai ales Churchill, care trăiesc cu obsesia unui nou pact Berlin-Moscova, sunt destul de maturi să accepte condiţiile Kremlinului.

Sovieticii au pregătit conferinţa aceasta ca nişte profesionişti, în vreme ce americanii şi britanicii aveau să se comporte ca nişte amatori. Roosevelt a acceptat să fie cazat la ambasada URSS, ceea ce uşurează supravegherea sa. Fiul lui Beria face parte din echipa de NKVD-işti care se ocupă cu spionarea delegaţiilor occidentale. În fiecare dimineaţă, îi dă liderului sovietic raportul supravegherii

548 Emst Nolte, La Guerre civile européenne, 1917-1945, éditions des Syrtes, 2000, P- 523-

audio. „La 8: oo, Stalin, care, cu acest prilej, şi-a schimbat obiceiurile (lucra în mod obişnuit noaptea şi se trezea la 11: 00), ne primea pe mine şi pe ceilalţi”, va mărturisi el. „Se pregătea cu multă atenţie pentru fiecare şedinţă, având la îndemână dosare pentru fiecare chestiune care-l interesa. A mers chiar până la a cere amănunte cu privire la tonul discuţiilor... Uneori, era surprins: «Ei ştiu că-i putem auzi şi totuşi vorbesc pe faţă!»” 1 întâlnirile sunt bilaterale, Churchill şi Roosevelt erau convinşi că ar fi mai simplu să ajungă la o înţelegere cu Stalin într-o discuţie între patru ochi. *Vojd-vi* se află în centrul negocierilor, lucru care îi consolidează poziţia. Ignoranţa, sau naivitatea preşedintelui american este incredibilă. Valentin Berejkov, interpretul lui Stalin, va relata unele dintre afirmaţiile acestuia: „Profit de absenţa tovarăşului nostru de arme, Churchill, ca să abordez un subiect despre care lui nu îi place să vorbească”, spune Roosevelt. „Statele Unite şi Uniunea Sovietică nu sunt puteri coloniale şi le este mult mai simplu să discute aceste probleme. Nu cred că imperiile coloniale vor supravieţui prea mult timp după război”. Berejkov comentează: „M-a uimit iniţiativa lui Roosevelt, cu atât mai mult cu cât în luna noiembrie 1940 îl auzisem pe Hitler propunându-i lui Molotov să împartă Imperiul Britanic între URSS, Italia, Germania şi Japonia”. [549]Roosevelt vrea să-l atragă pe Stalin de partea sa, aceea a unei noi ordini internaţionale plasate sub egida unei organizaţii ad-hoc conduse de învingători. Îşi multiplică gesturile amicale, complicităţile chiar, cu liderul sovietic, uneori în detrimentul lui Churchill. Preşedintele american îl ia în râs pe omologul său britanic, trabucurile, manierele lui. *Vojd-ul* râde cu poftă. Un incident anume ne dezvăluie atmosfera. La cină, Stalin propune ca 50.000 de ofiţeri

549 Sergo Beria, Beria, mon père, Plon/Critérion, 1999, p. 148 [Tatăl meu, Beria: în inima puterii staliniste, trad. de Dan Criste, Meteor Publishing, Bucureşti, 2015, pp. 177-178 - n. tr.].

germani să fie executaţi încă de la sfârşitul războiului. Churchill răspunde glacial: „Aş prefera să fiu executat pe loc în grădină decât să-mi pătez onoarea mea şi a ţării mele cu o asemenea infamie”. Crezând că destinde atmosfera, Roosevelt nuanţează: „49.000 de execuţii ar trebui să fie de ajuns”. Înfuriat, Churchill părăseşte sala. Stalin îl prinde pe culoar să-şi ceară scuze. Voia doar să glumească, pretinde el. Britanicul pare să fie convins de acest lucru şi incidentul este dat uitării.

La Teheran, Roosevelt este convins că a stabilit o legătură serioasă cu Stalin. Aminteşte în faţa apropiaţilor săi de „forţa simpatiei care se simte la el” 1. Nu ştie ce teatru poate să joace *Vojd*-ul. Afabil când trebuie, teribil când vrea, îşi adaptează comportamentul la aşteptările interlocutorului, cu scopul de a-l seduce şi a-l păcăli. Este un fel de cameleon, capabil să-şi schimbe atitudinea în funcţie de interese ca să obţină ce doreşte. Dictatorul este copleşit de această primă conferinţă cu aliaţii săi, toate revendicările i-au fost acceptate: promisiunea unei debarcări anglo-americane în Franţa, cel mai târziu în mai 1944; deplasarea graniţelor Poloniei spre vest (în detrimentul Germaniei) şi recunoaşterea liniei Curzon la est (în beneficiul URSS); manifestarea interesului Moscovei faţă de mica enclavă Königsberg, care nu i-a aparţinut niciodată Rusiei; ahpirea ţărilor baltice la URSS „potrivit voinţei popoarelor”. Într-o scrisoare destinată ambasadorului american la Moscova, interpretul lui Roosevelt, Charles Bohlen, decriptează acordul de la Teheran: „Germania va fi şi va rămâne dezmembrată. Statele din Europa de Est, Centrală şi de Sud nu vor putea să formeze o federaţie sau să se asocieze. Franţa îşi va pierde coloniile şi bazele, şi nu va avea dreptul la un sistem militar demn de acest nume. Rezultatul va fi că URSS va fi singura putere militară şi politică semnificativă de pe continentul european. Restul Europei este redus la

neputinţă politică şi militară.”[550] Şi aşa avea să se întâmple, mai mult sau mai puţin. „Când Churchill a spus că Dumnezeu este de partea Aliaţilor, Stalin l-a tachinat: «Şi Diavolul este de partea mea!»”[551]

Conferinţa de la Ialta, care începe pe 4 februarie 1945, trebuie să pecetluiască ceea ce a început la Teheran. Aliaţii au depăşit chestiunile de principiu, trebuie, concret, să decidă viitorul lumii postbelice. Situaţia pe teren s-a schimbat. În Asia, armata japoneză ţine piept cu greu avansului forţelor americane şi engleze; pe frontul european, debarcarea din Normandia a eliberat Franţa, insuliţele de rezistenţă ale Wehrmachtului şi ultima ofensivă din Ardeni, îndeosebi, nu au produs efectul dorit, iar în est, Armata Roşie este la numai 80 de kilometri de Berlin. Moscova ocupă o poziţie de forţă şi este mai mult ca oricând în măsură să-şi impună condiţiile.

CONFERINŢA DE LA IALTA ÎN VIZIUNEA SERVICIILOR SECRETE SOVIETICE

Mărturia lui Pavel Sudoplatov, responsabilul cu informaţiile din cadrul NKVD

La sfârşitul anului 1944, în vederea pregătirii acestei conferinţe prevăzute în februarie 1945, a avut loc o reuniune a serviciilor noastre de informaţii, condusă de Molotov. Şedinţa aceasta avea două obiective: evaluarea potenţialului de război de care încă dispunea Germania şi analizarea termenilor acordurilor care vor fi încheiate cu americanii şi britanicii asupra modului de rezolvare a problemei păcii. […] La încheierea acestei reuniuni, Beria m-a numit şef al echipei speciale, care trebuia să strângă informaţii pentru Molotov şi Stalin. Pentru a afla la ce să ne aşteptăm din partea liderilor aliaţi şi a colaboratorilor

550 Robert Conquest, Staline, Odile Jacob, 1993, p. 285.

551 Apud Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, éditions des Syrtes, 2005, p. 495 [Stalin: Curtea ţarului roşu, trad. de Cătălin Drăcşineanu, Poli- rom, Iaşi, 2014, p. 375 - n. tr.].

lor, realizaserăm portretele psihologice ale membrilor delegaţiei americane. Ştiam că aceasta, asemenea delegaţiei britanice, nu stabilise niciun plan general pentru politica postbelică în ţările Europei de Est. Membrii săi nu se puseseră de acord şi nu aveau niciun proiect coerent de prezentat. Americanii şi britanicii îşi doreau pur şi simplu să dea puterea şefilor de guvern polonez şi ceh aflaţi în exil la Londra.

Potrivit rapoartelor furnizate de serviciile secrete ale armatei şi cele ale conducerii noastre, americanii erau dispuşi să ajungă la un compromis şi, deşi nu prea ştiam să dăm dovadă de flexibilitate, puteam obţine pe drept partea noastră de influenţă în Europa postbelică, poate chiar în întreaga lume. Această „flexibilitate" pe care o aşteptau Aliaţii din partea noastră însemna că membrii guvernului polonez în exil aveau să primească posturi importante în cabinetul guvernamental. Dar exigenţele pe care le-au formulat Churchill şi Roosevelt la Ialta au fost de o naivitate extraordinară, din punctul nostru de vedere, deoarece componenţa viitorului guvern polonez avea să fie determinată, desigur, de forţele politice care aveau să primească sprijinul Armatei Roşii.

Pavel şi Anatoli Sudoplatov, *Missions spéciales*, Seuil, 1994, pp. 280 – 281.

*

Mărturia lui Sergo Beria, responsabil cu supravegherea audio la conferinţa de la Ialta

Am ajuns în Crimeea înainte de începerea conferinţei. M-am întâlnit cu un grup de specialişti în supraveghere cu care nu mă mai întâlnisem până atunci. Stalin nu ne-a chemat, dar ne-a înştiinţat că urma să îndeplinim aceleaşi sarcini ca la Teheran. Mi s-a încredinţat din nou misiunea de a intercepta discuţiile dintre Roosevelt şi cei din anturajul său. Aparatura noastră era mai performantă ca aceea de la Teheran. În plus,

inginerii care o realizaseră se aflau acum la faţa locului şi ne-au arătat cum să folosim acea aparatură, care includea şi microfoane direcţionale. […] Am prevăzut faptul că Roosevelt avea să fie plimbat cu scaunul rulant prin parcul din jurul palatului […]. Am reuşit astfel să-l urmărim pe o distanţă considerabilă cu ajutorul dispozitivelor de ascultare. […]

Churchill […] ştia că Roosevelt avea idei foarte clare, pe care nu ar fi putut să i le schimbe. Datorită microfoanelor mele, am observat că Roosevelt a refuzat să vorbească cu el atunci când s-au întâlnit. Îmi aduc foarte bine aminte asta fiindcă a fost prima oară când mi-am folosit microfoanele. Churchill mergea pe jos în spatele jeepului cu care era transportat preşedintele. A încercat să pună nişte întrebări, dar Roosevelt i-a tăiat-o scurt, replicând că totul a fost discutat şi stabilit. […]

Dacă nu mă-nşală memoria, Churchill a creat greutăţi în privinţa Poloniei, încercând să revină la decizii deja luate. Îmi amintesc că l-am auzit spunând că ruşii voiau să înghită o bucată atât de mare, încât riscau să se înece. În ceea ce-l priveşte pe Roosevelt, acesta a urmat politica de la Teheran, adăugând însă câteva puncte. El i-a explicat lui Stalin că, după încheierea războiului, va trebui ca URSS şi SUA să îndeplinească o serie de sarcini în comun. După părerea lui, politica postbelică a Americii avea să corespundă mai mult intereselor Uniunii Sovietice decât cea a britanicilor. De fapt, SUA şi URSS trebuiau să stabilească ordinea în fostele colonii ale Marii Britanii, iar Organizaţia Naţiunilor Unite avea să fie instrumentul dezmembrării Imperiului Britanic. […]

Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1999, pp. 162 – 164 [ed. rom. cât., pp. 195 – 197 – n.tr.].

La Ialta, Stalin renunţă la cele şaisprezece locuri pe care le revendica în viitorul ONU, unul pentru fiecare republică sovietică. Numai Rusia, Ucraina şi Bielorusia vor

fi reprezentate, în cele din urmă. Roosevelt apreciază „concesia", atunci Stalin poate să-şi impună revendicările. A cerut mai mult ca să primească ce voia. Pentru Polonia, URSS obţine confirmarea graniţelor stabilite la Teheran şi instalarea unui guvern din care vor trebui să facă parte reprezentanţi ai Comitetului de la Lublin (comunist) alături de „alţi lideri democratici polonezi din Polonia sau din străinătate". Alegerile „libere", prevăzute să aibă loc cât mai curând posibil, vor fi supravegheate de la Moscova de către Molotov şi ambasadorii britanic şi american în URSS. Pentru *Vojd*, victoria este totală. Comitetul de la Lublin, care reprezintă câţiva comunişti, este pus pe picior de egalitate cu „ceilalţi lideri democratici" din Polonia, ceea ce conferă respectabilitate unui grupuscul aservit Moscovei. În plus, a lăsa în grija URSS supravegherea alegerilor „libere" deschide calea spre măsluirea scrutinului. În privinţa Germaniei, Stalin are, încă o dată, câştig de cauză. Roosevelt îşi dorea dezmembrarea ţării, în ciuda opoziţiei lui Churchill. Proiectul este amânat sine die în favoarea celor trei zone (temporare) de ocupaţie. Pentru a da satisfacţie URSS, care se opune instaurării unei zone de ocupaţie franceză, aceasta este inclusă în zonele britanică şi americană. Jumătate din despăgubirile de război pe care va trebui să le achite Germania, adică zece miliarde de dolari, îi vor reveni Uniunii Sovietice. Această sumă, care trebuie achitată în bunuri, capitaluri şi mână de lucru, este un cec în alb acordat viitoarelor jafuri asupra ţării din partea sovieticilor, în sfârşit, la presiunea americanilor, Stalin acceptă să declare război Japoniei, cel mai târziu la trei luni de la capitularea Germaniei. În compensaţie, URSS va obţine insulele Kurile, partea sudică a insulei Sahalin, Port-Arthur, exploatarea complexului feroviar din Manciuria şi internaţionalizarea portului Dalian. Este o nouă victorie pentru Stalin, care îi spală obrazul, graţie lui Roosevelt, pentru umilinţa din timpul

războiului ruso-japonez din 1905.

Într-o „Declaraţie asupra Europei eliberate”, Cei Trei Granzi îşi iau la Ialta angajamentul să susţină pe Bătrânul Continent guverne democratice, create în urma alegerilor libere, supravegheate de ei. Promisiunea este expresă. Stalin o acceptă fără să clipească. Are intenţia să o respecte în felul său, în funcţie de „corelarea forţelor”, după cum îi mărturiseşte lui Molotov.[552]

Potsdam, în iulie 1945, este al treilea şi ultimul act al „comediei” diplomatice pe care o joacă Aliaţii. Americanii şi britanicii încep să-şi înţeleagă greşelile trecutului. Hitler, inamicul comun, nu mai există ca să sudeze interesele învingătorilor. În plus, informaţiile care le parvin de pe teritoriile „eliberate” de Armata Roşie îngrijorează Washingtonul şi Londra, situaţia din partea sovietică a Germaniei ocupate a devenit preocupantă. Dar Roosevelt şi Churchill nu mai sunt ca să spună acest lucru. Preşedintele american, decedat pe la aprilie, a fost înlocuit de Harry Truman, iar laburistul Clement Attlee, câştigător al alegerilor în Marea Britanie, l-a înlocuit pe sir Winston, bătrânul leu conservator în care nu avea încredere *Vojd-vi*. Stalin, care a îmbrăcat prestigioasă uniformă de generalisim, trece drept un veteran, un înţelept pe lângă aceşti doi novici. Ocupând o poziţie de forţă politică – URSS se întinde de acum pe jumătate din Europa –, dictatorul poate profita de ascendentul său psihologic asupra interlocutorilor săi. „L-am cunoscut bine pe Joe Stalin şi-mi este simpatic bătrânul Joe”, va declara Truman la revenirea la Washington. „Este un tip de treabă. Dar Joe este prizonierul Politbiuroului. Nu poate face ce vrea. Îşi ia angajamente şi, dacă ar putea, le-ar respecta”. 1 Stalin, căruia îi plăceau glumele bune, probabil că a apreciat aceste afirmaţii dacă a aflat de ele… La Potsdam, „unchiul Jo” a reuşit încă o dată să-i domine pe occidentali.

552 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, ed. cit., p. 84.

Americanii şi britanicii renunţă la această conferinţă şi la ultima speranţă că ar putea să aibă un cuvânt de spus în destinul Europei Centrale şi de Est. În „Declaraţia asupra Europei eliberate" de la Ialta, semnatarii se angajaseră să recunoască guvernele ţărilor „eliberate" de Armata Roşie, după organizarea de alegeri libere. La Potsdam, anglo-saxonii uită de această condiţie şi declanşează procesul de recunoaştere diplomatică înainte de organizarea acestor alegeri. Londra şi Washingtonul ştiau cu siguranţă ce urma să se întâmple. În faţa unui diplomat american, Stalin, cinic, a recunoscut că nu avea intenţia să cheme la urne în aceste ţări, deoarece ştia dinainte că rezultatele vor fi antisovietice.[553] URSS îşi extinde avantajul într-atât, încât îi face pe Aliaţi să accepte deportarea în vest, spre Germania occidentală, a milioane de cetăţeni de origine germană instalaţi de mult în Polonia şi Cehoslovacia. Operaţiunea îi aduce numai beneficii lui Stalin: epurarea din ţările cucerite se va face cu binecuvântarea democraţiilor occidentale; primeşte girul Londrei şi Washingtonului să deporteze oameni – lucru în care serviciile lui sunt experte –, un mijloc „legal" de transfer forţat de populaţii (mai multe zeci de mii de germani aveau să moară în cursul călătoriei), şi asta când lumea află îngrozită de amploarea ucigătoare a deportărilor naziste; destabilizează partea vestică a Germaniei, care este obligată să primească un val de deportaţi disperaţi şi sărăciţi. Gustul victoriei devine amar pentru occidentali.

Stalin a câştigat războiul şi se bucură de roadele păcii. „Cine se luptă cu Hitler este prietenul Angliei; cine luptă alături de el este inamicul Angliei", spusese Churchill în iunie 1941, în ziua invadării URSS. în numele acestui principiu, Aliaţii au închis ochii la metodele Armatei Roşii; au rămas surzi la avertismentele celor care cunoşteau

553 Apud Boris Souvarine, Staline, reed. de Gérard Lebovici, 1985, p. 590.

metodele sovieticilor; nu au vrut să-i creadă pe cei scăpaţi teferi din Gulag, mai ales polonezi, luaţi prizonieri în urma Pactului germano-sovietic, apoi eliberaţi pentru a se lupta alături de trupele aliate. Acum că tunurile au amuţit, occidentalilor le este greu să recunoască faptul că au hrănit la sân un alt monstru decât cel pe care tocmai l-au doborât. Sunt constrânşi de angajamentele pe care şi le-au luat.

URSS a ieşit victorioasă din conflict din mai multe motive. Dimensiunea ţării a învins încă o dată în istorie ambiţiile invadatorului. Eroismul soldatului sovietic, constrâns să se lupte până la moarte, a făcut minuni. Mobilizarea poporului, implicat iară voia lui în efortul de război, a salvat puterea. Indâijirea cu care Hitler îi consideră suboameni pe slavi şi-a făcut din ei adversari redutabili... Toţi aceşti factori au jucat un rol. URSS îi datorează această victorie şi ajutorului occidental. Trecută sub tăcere de propaganda de la Moscova, apoi eliminată din cărţile de istorie, care aveau să retraseze epopeea eroică a Marelui Război Patriotic, amploarea sprijinului militar, economic şi financiar oferit de Statele Unite şi de Marea Britanie a jucat cu siguranţă un rol. În patru ani de război, URSS a primit de la aliaţii săi echivalentul a 11 – 12 miliarde de dolari, sub formă de tehnică militară (22.000 de avioane, 13.000 de tancuri, 10.000 de tunuri), mijloace de transport (427.000 de camioane, 2000 de locomotive), echipamente (44.600 de maşini-unelte), materii prime (2, 6 milioane de tone de petrol, 720.000 de tone de metale neferoase), alimente (4, 5 milioane de tone).1 în total, 12% din materialele folosite de Armata Roşie pe durata conflictului au fost de origine străină. Transportarea acestor ajutoare a presupus numai pentru Marina Regală pierderea a 792 de nave comerciale, 78 de nave de escortă şi a cauzat moartea a 2.669 de ofiţeri şi

marinari.[554] Sprijinul occidental a permis economiei de război sovietice să reducă dezechilibrele, să se specializeze în producţia militară fără să se teamă de întreruperea circuitului de aprovizionare. Moscova a făcut totul să ascundă amploarea acestui sprijin. Originea materialelor trimise a fost adesea falsificată, mărcile şi alte inscripţii străine au fost acoperite cu denumiri ruseşti. „Greutatea industriei americane, combinată cu tenacitatea britanică au învins lipsa de măsură nazistă, întrucât Stalin a cheltuit fără să ia în calcul materia primă umană, care nu va fi evaluată decât după moartea sau, aminteşte Boris Souvarine în biografia liderului sovietic. „Cele mai vulgare procedee împrumutate din lumea publicităţii, şi de o parte, şi de alta, au fost folosite pentru ca Stalin, mai ales prin voia aliaţilor lui provizorii, să pară un mare învingător al războiului pe care îl provocase alături de Hitler. Nu au exclus nimic ca să-l preamărească, să-l încoroneze, să-l copleşească cu onorurile nemeritate ale victoriei. Vizionar, Roosevelt era sigur că Stalin «nu va încerca să anexeze nimic şi va lupta alături de el pentru o lume a democraţiei şi păcii». De fapt, Stalin a anexat mai mult de 680.000 de kilometri pătraţi, populaţi de aproape 25 de milioane de suflete. În plus, a supus imperiului său şase ţări europene întinse pe aproape 800.000 de kilometri pătraţi şi având aproximativ 90 de milioane de locuitori.”[555]

Americanii şi britanicii preferă să închidă ochii la apetitul de cuceritor al lui Stalin, în loc să recunoască faptul că aliatul lor i-a păcălit. Această lipsă de intervenţie se explică şi printr-un alt motiv, fundamental, aflat în centrul neînţelegerii pe care s-a bazat alianţa tripartită. Dacă războiul a apropiat sistemele democratic şi comunist

554 Michel Heller si Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, p. 347 si Nicolas Werth, Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev, PUF, 2008, p. 346.

555 Ibid.y p. 593.

în zona care îi este rezervată statului, autorităţii în general, comandamentului în particular, obligând individul să cadă pe locul doi în faţa colectivului, raportarea la oameni rămâne totuşi fundamental diferită în cele două tipuri de regim, apusean şi răsăritean. În democraţie, viaţa omenească are un preţ, deopotrivă în virtutea unei moşteniri morale, iudeo-creştine, în care viaţa este sacră, şi prin funcţionarea politică, deoarece sistemul se bazează pe principiul „un om înseamnă o voce”, aşa că fiecare poate să-şi exprime opinia. Totalitarismul, care nu se încurcă cu o asemenea convingere, nici cu un asemenea principiu, poate să distrugă nenumărate vieţi. Apariţia comunismului în secolul XX – dar şi a nazismului – a schimbat raportul dintre state şi responsabilii lor în timpul războiului, lucru pe care lumea va continua să-l vadă şi să-i suporte consecinţele până la căderea regimurilor comuniste în 1991. Liderii democraţi şi despoţii totalitari nu sunt egali în vreme de război, sau, mai degrabă, nu se luptă cu aceeaşi stare de spirit. Unii caută să limiteze costul uman, în vreme ce ceilalţi masacrează fără să se uite la număr. Unii trebuie să dea socoteală în faţa cetăţenilor lor, celorlalţi nu le pasă câtuşi de puţin de ei. Unii caută pacea, pe ceilalţi nu-i interesează. Dorinţa de a pune capăt acestui nou conflict mondial, lehamitea, dorinţa de a cruţa vieţi permit, de asemenea, înţelegerea motivului pentru care Roosevelt şi Churchill (şi succesorii lor) au cedat în faţa exigenţelor lui Stalin. Greutatea acestor realităţi, aşa de diferite în cele două sisteme, probabil a jucat şi ea un rol la fel de important ca naivitatea sau ignoranţa acestor lideri. După 1945, Washingtonul vrea să-şi repatrieze oamenii cât mai repede posibil, în vreme ce Stalin îşi poartă propriul său război, trimiţând trupe şi oameni în noile dominioane sovietice. Aceste două logici, aceste două politici nu pot decât să intre în conflict în viitor. Războiul Rece s-a născut din iluziile şi neînţelegerile

care au prevalat în timpul acestui al doilea conflict mondial.

În iulie 1941, când Stalin l-a primit pentru prima oară pe Anthony Eden, secretarul de stat din Ministerul de Externe, *Vojd-vi* i-a mărturisit admiraţia lui faţă de Führer. Un „geniu de excepţie", spune el, după care adaugă, „dar Hitler are un defect fatal, nu ştie când să se oprească".

Britanicul zâmbeşte. „Vă întrebaţi dacă eu o să ştiu când să mă opresc", spune Stalin. „Ei bine, pot să vă asigur că voi şti întotdeauna". 1 Patru ani mai târziu, afirmaţia este dată uitării. Ambasadorul Statelor Unite la Moscova, Averell Harriman, tocmai s-a interesat la Kremlin de starea de spirit a numărului unu sovietic a doua zi după victorie: „Probabil că sunteţi mulţumit, mai demult germanii erau la porţile Moscovei şi acum participaţi la împărţirea Berlinului", spune americanul. „Ţarul a ajuns până la Paris", răspunde Stalin.[556] Este doar o glumă.

VISELE DE CUCERIRE ALE LUI STALIN ÎN EUROPA

În 1944 – 1945, Marele nostru Stat-Major a elaborat planuri de invadare a Franţei şi Italiei. * Venirea la putere a comuniştilor avea să se facă în acelaşi timp cu înaintarea trupelor sovietice. Erau avute în vedere o debarcare în Norvegia, precum şi capturarea strâmtorilor. Pentru realizarea acestor planuri, a fost alocat un buget substanţial. Era de aşteptat ca americanii să abandoneze o Europă prăbuşită în haos, în vreme ce Marea Britanie şi Franţa vor fi paralizate de problemele lor coloniale. Uniunea Sovietică poseda 400 de divizii experimentate, gata să se avânte în atac asemenea unor tigri. S-a calculat că întreaga operaţiune avea să dureze nu mai mult de o lună. […] Toate aceste planuri au fost anulate când Stalin a aflat de la tata că americanii aveau bomba atomică şi că o introduceau în producţia de serie". […] în opinia lui, dacă Roosevelt ar mai fi trăit, noi am fi reuşit. America s-ar fi

556 Apud Michel Heller si Aleksandr Nekrich, op. cit., p. 257.

mulţumit să capete coloniile britanice şi n-ar fi pornit împotriva noastră. Mai mult, Stalin era convins că Roosevelt fusese asasinat şi îl acuza pe tata că nu i-a spus nimic despre aceasta.

— O şedinţă a Biroului Politic a fost dedicată luării unei hotărâri în privinţa cuceririi de către URSS a întregii Europe. Mareşalul Budionnîi a susţinut că Armata Roşie a făcut o mare greşeală oprindu-se la Elba, că ea trebuie să continue cu hotărâre şi că acest lucru nu este foarte complicat din punct de vedere militar. Stalin a obiectat: „Dar cum o să-i hrănim pe soldaţi?” (nota Françoise Thom)

Sergo Beria, *Beria, mon père*, Plon/Critérion, 1999, pp. 173 – 174 [*Tatăl meu, Beria: în inima puterii staliniste*, prefaţă şi note de Françoise Thom, trad. de Dan Criste, Meteor Publishing, Bucureşti, 2015, pp. 210 – 212 – n.tr.].

** La Potsdam, Truman l-a informat oficial pe Stalin că Statele Unite deţin o bombă atomică. Sovieticii ştiau deja de existenţa ei şi parţial secretele de fabricaţie ale acesteia, datorită reţelelor de informaţii ale NKVD-ului instalate în Statele Unite, inclusiv la centrul de testare de la Álamo (nota T.W.).

Ocupaţia şi puterea politică

Deşi Stalin este un bolşevic sadea, asta nu face să-i placă mai puţin confortul, chiar şi într-o lume nimicită de război. Înainte să plece la Potsdam, Beria i-a trimis o notă despre măsurile luate în vederea şederii sale: „Au fost amenajate şaizeci şi două de vile (10.000 de metri pătraţi) şi un hotel privat cu un etaj pentru tovarăşul Stalin (cincisprezece camere, o verandă deschisă, o mansardă, adică în total 400 de metri pătraţi). Hotelul este echipat complet. Are un centru de transmisii. Au fost prevăzute rezerve de vânat, păsări, produse alimentare, de băcănie şi băuturi. Au fost create trei ferme suplimentare la şapte kilometri de Potsdam cu vite şi păsări de curte, depozite de legume; există două brutării”. 1 La apogeul puterii şi

cultului său, *Vojd*-ul are dreptul la stima cuvenită statutului său. În cursul acestei conferinţe, se comportă ca o divă. Înfundat într-o uniformă albă imaculată, care îi dă un aer aproape angelic, îi place să se facă dorit. Soseşte mereu târziu la reuniuni, obligându-şi permanent aliaţii să-l aştepte. Nimeni nu îndrăzneşte să-i reproşeze acest lucru.

Această călătorie în Germania este a doua şi ultima deplasare a dictatorului peste hotare. Precauţiile luate cu această ocazie dezvăluie starea de spirit a lui Stahn şi climatul care domneşte în acel moment în zona Europei care tocmai a fost eliberată de Armata Roşie. Paranoia *Vojd*-ului, care se va agrava până la moartea sa, poate explica incredibilul dispozitiv poliţienesc instalat la Potsdam în vederea venirii lui, dar nu numai. „Protecţia este asigurată de şapte regimente ale NKVD-ului şi de 1.500 de oameni din efectivele operaţionale”, precizează Beria în nota sa. Stalin trebuie să traverseze cu trenul o parte din URSS, Polonia şi din Germania până să ajungă la conferinţă. NKVD-ul consideră această lungă călătorie suficient de periculoasă încât să ia măsuri excepţionale. Ţi l-ai fi imaginat pe Stalin triumfător, parcurgând aceste zone ca un învingător, aclamat de mulţimi vesele, salutându-şi salvatorul, pline de recunoştinţă că fuseseră salvate de oroarea nazistă. De fapt, este un dictator supraprotejat, ferit de orice contact cu exteriorul, la adăpost în spatele unei armate de gărzi şi poliţişti, şi traversează aceste teritorii cucerite ca un om care se teme, nu fără motiv, poate, de reacţia populaţiilor ocupate. „A fost pregătit un tren special”, continuă Beria. „Traseul are 1.923 de kilometri (1.095 în URSS, 594 în Polonia, 234 în Germania). Securitatea căilor ferate este asigurată de 17.000 de oameni din trupele NKVD, 1.515 din efectivele operaţionale. Între şase şi cincisprezece oameni asigură protecţia pe fiecare kilometru de cale ferată. Opt trenuri

blindate ale trupelor NKVD vor parcurge traseul ales”.

În ţările aflate de acum sub control sovietic, eliberatorii sunt noii prădători. În primul rând, au fost violurile, pe scară mare, deseori urmate de asasinate. În câteva luni, între aprilie şi septembrie 1945, două milioane de femei germane, de toate vârstele, au fost agresate sexual de soldaţii Armatei Roşii, dintre care 130.000 doar la Berlin în primele zile ale Eliberării. O femeie a ţinut un jurnal în aceste zile de coşmar. În el

1. Arhivele Centrale de Stat ale Revoluţiei din Octombrie, f. 9401, i. 2, d. 97, vol. 6, pp. 124 – 130, *apud* Dimitri Volkogonov, *Staline, triomphe et tragédie*, Flammarion, 1991» P412.

a descris calvarul ei şi al altora, ascunse în fundul pivniţelor capitalei germane, cu speranţa că vor scăpa de supliciu, speriate ca nişte animale hăituite, dispuse la orice compromis pentru a evita sacrificarea.[557]

SCENE DE VIOL

Când am trecut graniţa Reichului, primul oraş pe care l-am cucerit se numea Goldap. Germanii se retrăseseră fără să opună rezistenţă aoo de kilometri. Populaţia civilă părăsise şi ea oraşul, dar nu dispunea de camioane. Oamenii plecau cu trăsuri trase de cai. Erau cu vreo sută de kilometri în urma trupelor lor. Populaţiei din Goldap i s-a adăugat cea din Interburg. Noi aveam la dispoziţie maşini şi a fost simplu să-i prindem din urmă. Şi atunci a început infernul. Toate fetele şi femeile au fost luate deoparte şi violate încontinuu de grupuri întregi. Vedeam pe marginea drumurilor aceste femei şi fete goale şi, în jurul lor, grupuri de bărbaţi cu pantalonii lăsaţi în vine. Dacă copiii încercau să-şi ajute mamele, îi împuşcau. La fel şi cu bătrânii. Violau aceste femei, tinere sau

557 Anonyme, Une femme ă Berlin, Gallimard, 2006 [Anonima, O femeie din Berlin: însemnări de jurnal din 20 aprilie până în 22 iunie 1945, trad. de Radu-Mihai Alexe, Humanitas, Bucureşti, 2018 - n. tr.].

bătrâne, până îşi pierdeau cunoştinţa. Şi apoi le ucideau. Coloneii, generalii priveau aceste scene şi izbucneau în râs. Încercau chiar să organizeze „fluxul”, ca fiecare soldat să-şi primească „raţia”. […]

Oraşul Heilsberg era plin de civili, femei, copii şi bătrâni. Soldaţii s-au răspândit imediat prin case şi au început violurile. […] Colonelul a creat un grup de cincisprezece oameni şi le-a ordonat să strângă toate femeile şi să le închidă în biserică. Colonelul mi-a adus la cunoştinţă decizia sa şi mi-a ordonat să nu las pe nimeni să intre în biserică. Aproximativ 200 de femei am avut în pază. În jumătatea de oră care a urmat, au sosit cinci tancuri ale noastre, mi-au alungat santinelele, au intrat şi au început violurile. Femeile m-au înconjurat şi m-au implorat să le ajut, dar nu puteam face nimic. S-a răspândit zvonul prin oraş şi au venit toţi soldaţii. Cineva a avut ideea să arunce de pe biserică femeile care îşi pierdeau cunoştinţa. La baza clopotniţei s-a format un morman de cadavre. A durat trei sau patru ore. Este sentimentul cel mai cumplit, experienţa cea mai înspăimântătoare pe care am trăit-o în tot războiul.

Mărturia lui Leonid Rabicev, locotenent-major în timpul războiului, culeasă în 2010 de Jean Lopez şi Lasha Otkhmezuri în *Grandeur et misère de VArmée rouge*, Seuil, 2011, pp. 53 şi 60.

* înainte de această mărturie, căpitanul Lev Kopelev fusese indignat de fapte similare când fusese la faţa locului, în Germania. Camarazii săi din Armata Roşie au raportat protestele lui, ceea ce i-a atras arestarea şi condamnarea la zece ani de lagăr pentru „propagarea umanismului burghez şi a milei faţă de inamic”. În Gulag, Kopelev avea să-l cunoască pe Aleksandr Soljeniţîn Scriitorul va face din el unul dintre „eroii” săi în capodopera *Arhipelagul Gulag* (nota T.W.).

Membrii Partidului Comunist German, care i-au

primit cu bucurie pe tovarăşii din Armata Roşie, sunt şocaţi de comportamentul animalic al eliberatorilor. „Bărbaţii şi femeile din clasa muncitoare ne repetă fără încetare: «Am sperat atâta că viitorul va fi mai bun, eram aşa de bucuroşi de venirea Armatei Roşii şi acum se poartă exact cum au spus mereu SS-ul şi partidul nazist că vor face», raportează conducerea KPD la Moscova. Starea de spirit a populaţiei s-a înrăutăţit mult din cauza acestor incidente. O femeie de pe stradă mi-a spus astăzi, când îmi povestea cum a venit din nou Armata Roşie la locuinţa ei şi a violat femeile: «Într-un fel, era mai bine pentru noi cu SS-ul, măcar, din acest punct de vedere, lăsau femeile în pace.»” 1

Violul, calificat în zilele noastre drept crimă de război, a fost dintotdeauna tributul impus de armatele învingătorilor. Şi în Vest soldaţii armatei americane au comis cu ocazia eliberării agresiuni asupra a zeci de mii de femei italiene, franceze şi germane, dar acestea nu au căpătat niciodată amploarea celor comise în Est de Armata Roşie. Desigur, putem vedea în această formă de răzbunare primitivă dorinţa soldatului sovietic de a-şi face inamicul învins „să plătească” pentru suferinţele îndurate, dar calvarul femeilor poloneze, maghiare, române sau bulgăroaice în ţările lor sugerează că vendeta nu a fost unicul motiv pentru acest comportament criminal. Milovan Djilas, un comunist iugoslav, va povesti cum şi în ţara sa, care s-a eliberat de ocupaţia nazistă aproape fără ajutorul Armatei Roşii, soldaţii sovietici au comis nenumărate violuri. Djilas li s-a plâns responsabililor sovietici, scoţând în evidenţă comportamentul, din contră, exemplar al armatei britanice. Mare greşeală, îndrăzneala de a compara glorioasa Armată Roşie cu soldăţimea capitalistă i-a adus oprobriul interlocutorilor. Pentru soldaţii săi care au avut de-a face cu mitraliera şi au înfruntat moartea, Stalin revendică făţiş dreptul „de a se distra cu o femeie

sau de a face o poznă”[558][559].

Kremlinul este indiferent, atunci când nu încurajează aceste practici. Avantajele sunt multiple. Le oferă bravilor luptători o „distracţie” meritată, după cum a spus Stalin. Violurile, jafurile servesc drept supape de decompresie care nu costă nimic puterea sovietică, întrucât aceste fapte sunt săvârşite în detrimentul altora, al străinilor. Vb/d-ul, care este un fin intrigant, vede în aceste practici mijlocul prin care să-şi ţină în frâu oamenii. Gradaţii de rang înalt din Armata Roşie, aceşti generali şi mareşali care au făurit victoria, sunt primii care se comportă ca nişte proconsuli în teritoriile cucerite, furând şi jefuind fără ruşine. Stalin închide ochii, dar observă tot, ca să se folosească de acest lucru dacă militarii aceia începeau să-l deranjeze, să-i facă umbră. Mareşalul de aviaţie Golovanov duce cu avionul la Moscova tot conţinutul casei de la ţară a lui Goebbels, responsabilul cu propaganda nazistă. *Vojd*-ul îi va aminti de această ispravă când îi va pune capăt carierei. Vivacele Jukov, omul care a salvat Moscova, a oprit ofensiva germană la Stalingrad şi a condus trupele până la Berlin, numit pentru loialitatea sa prim guvernator al zonei de ocupaţie sovietică în Germania, va cădea în aceeaşi capcană. Va plăti neobrăzarea de după eliberare când Stalin, invidios pe el pentru popularitatea dobândită, va alege să-i dea un post mai neînsemnat. NKVD-ul va descoperi, în mod oportun, în somptuoasa sa locuinţă din Berlin „munţi de aur, de blănuri şi tablouri ale maeştrilor”,

---

558î . Raport citat de Richard Bessel şi Dirk Schumann (ed.), Life after Death, Approaches to a Cultural and Social History of Europe during the 1940s and 1950s, Cambridge University Press, 2003, citat şi tradus de Pierre Grosser, în La Guerre froide, Documentation française, dosar nr. 8055, 2007, p. 21.

559 Milovan Djilas, Conversations avec Staline, Gallimard, 1962, pp. 97—108 [Conversaţii cu Stalin, trad, de Sorin Şerb, Corint, Bucureşti, 2015, p. 125 - n. tr.].

ceea ce va face să fie retrogradat în 1946 şi trimis să conducă districtul militar din Odessa. Jukov, a cărui notorietate i-a dat pentru o vreme speranţa că va ajunge succesorul generalisimului Stalin, va trebui să aştepte moartea *Vojd*-ului ca să scape din purgatoriu.

Violenţele şi jafurile joacă şi un rol traumatizant intenţionat. „Brutalizarea" germanilor învinşi şi a populaţiilor trecute sub control sovietic vizează înfrângerea oricărei forme de rezistenţă în ţările cucerite. Armata Roşie, care aplică cu ferocitate legea învingătorului, vrea să îngrozească popoarele ocupate, cum a procedat NKVD-ul cu populaţia sovietică în timpul Marii Terori din anii 1930. Locuitorii Europei de Est nu au fost eliberaţi, cum au sperat unii, ci simt supuşi unei noi ocupaţii. Soldaţii sovietici sunt avangarda ce pregăteşte, prin comportamentul criminal, venirea regimurilor totalitare care trebuie să se instaleze în aceste ţări. Cazul „prizonierilor de război" dă indicii despre modul în care URSS vrea să-şi joace rolul de putere ocupantă. Când tunurile au amuţit, URSS aresta patru milioane de soldaţi capturaţi, dintre care 2, 4 milioane de germani, 600.000 de japonezi (războiul sovieto-japonez nu a durat decât trei săptămâni până să capituleze Tokyo) şi 1, 1 milioane de europeni care luptau alături de Wehrmacht, în principal italieni, maghiari, români, austrieci, olandezi, belgieni, francezi, printre care acei „Malgre-nous", înrolaţi cu forţa.[560] Mulţi dintre aceşti oameni nu aveau să supravieţuiască deportării şi lagărelor. Din cei 91.000 de soldaţi germani capturaţi după căderea Stalingradului la începutul anului 1943, numai 6.000 se vor întoarce în ţara lor, la mult timp după terminarea războiului. Din cei

560 Richard Overy, Russia's War, Greenhouse Publications Ltd., 1998, p. 297. „Malgre-nousa sunt alsacienii şi cei din Mosela, consideraţi de naziști cetăţeni germani după rasă ulterior anexării departamentelor lor de către Reich.

200.000 de soldaţi italieni care au fost trimişi pe frontul de est, 80.000 nu s-au mai întors. „Când militarii italieni au fost luaţi prizonieri de armata noastră, au trecut printr-o adevărată tragedie”, va declara un martor. „Erau slăbiţi şi înfometaţi, dar noi îi duceam în coloane în marşuri forţate, pe un ger de crăpau pietrele. Mulţi dintre ei au rămas pe gheaţa Donului şi în stepă. Cei care cădeau şi nu se puteau ridica erau terminaţi de NKVD-iştii care îi escortau. Iar când sătenii încercau să le dea cartofi sau pâine italienilor, însoţitorii îi alungau, înjurând şi strigând: «Ce, vreţi să-i salvaţi pe fasciştii ăştia?» A trebuit să-i îngropăm noi pe italieni”. 1

Zecile de mii de luptători din rezistenţă, polonezi, baltici, ucraineni, cehi, slovaci, bulgari, români, care au luptat împotriva naziştilor pentru independenţa ţării lor, sunt şi ei consideraţi „prizonieri de război”. Opozanţii austrieci şi germani ai lui Hitler au aceeaşi soartă. De acum, toţi îl deranjează pe ocupantul sovietic. Aceştia li se alătură în Gulag soldaţilor capturaţi în timpul războiului şi au aceeaşi soartă cu ei. Acestui contingent li se adaugă 5, 5 milioane de cetăţeni ruşi care se refugiaseră în vest înainte de război, unii încă din 1918, pentru a fugi de regimul sovietic şi pe care britanicii şi americanii îi „predau” URSS, după cum s-au angajat Churchill şi Roosevelt la Ialta. Această încălcare a dreptului la azil este una dintre paginile cele mai negre din istoria democraţiilor secolului XX.

Tratamentul acestor „prizonieri” avea să varieze în funcţie de gravitatea „crimelor” lor, dar toţi trebuie să fi cunoscut condiţii de supravieţuire extreme, pentru ca aceasta să servească drept exemplu, tot în ideea unei „brutalizări” a ţărilor cucerite. Pentru aceşti deţinuţi, NKVD-ul creează noi tipuri de lagăre, *katorga*, în zonele cele mai îndepărtate din Siberia, la Norilsk, Vorkuta şi în Kolîma. Continuând ideea naţional-comunismului, statul

sovietic a ales acest nume ca să amintească de epoca ţaristă, când *katorga* erau condamnaţii la muncă silnică. Opozanţii cei mai înverşunaţi ai ocupaţiei sovietice sunt sortiţi să ajungă în *katorga*. În 1947, de exemplu, din cei 60.000 de prizonieri condamnaţi să ajungă în aceste lagăre speciale, majoritatea sunt partizani antisovietici polonezi, baltici sau ucraineni.[561] „Spre deosebire de delincvenţii din Gulag, deţinuţii din *katorga* nu se puteau aştepta vreodată ca ei să fie reeducaţi sau restabiliţi social, nici măcar în gând."[562] Şi nici nu sunt trataţi la fel. Poartă o *uniforma* specială, cu numărul matricol înscris pe spate. Dorm în barăci încuiate cu cheia şi prevăzute cu bare (deşi este imposibil să fugi din lagăr), ziua lor de lucru este mai lungă, fac muncile cele mai grele, iar pauzele de odihnă sunt mai rare.

Deşi simt la curent cu ce se petrece în Est, majoritatea guvernelor occidentale tac. Raportul de forţe nu le este deloc favorabil în această perioadă de după război. URSS nu a ieşit victorioasă numai militar din conflict, ci triumfa şi din punct de vedere politic. Anii de dinainte de izbucnirea războiului fuseseră marcaţi de clivajul dintre fascism şi antifascism, opoziţie pe care reuşiseră s-o întruchipeze comuniştii, în ciuda complicităţii lor cu naziştii. Încheierea ostilităţilor este considerată aproape peste tot o victorie a antifascismului, mai degrabă decât a democraţiei, şi îi oferă comunismului un nou suflu politic, acum că a scăpat de fratele său inamic. Descoperirea lagărelor de exterminare naziste întăreşte această poziţie, Hitler şi regimul său întruchipează răul absolut. Tht spaţiul politic devine deschis antifascismului, victoria din 1945 are drept rezultat principal transformarea lui într-o pasiune dominantă, în spatele

561 Mărturie relatată de Izvestia, 9 februarie 199a.

562 Ibid., p. 485 [ed. rom. cit., p. 450 - n. tr.].

căreia se vor putea ascunde ambiţiile sovietice. Comunismul ajunge să reprezinte binele, în contrast cu capitalismul, răul, schilodit de ura faţă de bani şi de burghezi pe care o suscită mereu la cei mulţi şi la care instigă „tabăra socialistă” în plină expansiune. Comunismul este mai mult ca oricând considerat zidul de apărare prin excelenţă care a ţinut piept nazismului şi fascismului, devine singura ideologie capabilă să genereze o nouă ordine, dreaptă şi generoasă, după înfrângerea lor. În rândul populaţiilor traumatizate de război, se stabilesc corespondenţe între socialism şi democraţie, comunism şi rezistenţă, orchestrate cu pricepere de propaganda de la Moscova. Capitalismul, acuzat deja de dinainte de război că dusese la naşterea fascismului, este acum bănuit de complicitate cu el, întrucât URSS şi partidele comuniste reuşesc să-şi atribuie doar lor meritele victoriei.

Tabăra socialistă profită încă de o poziţie geopolitică favorabilă. Harta Europei a ieşit răvăşită din război. În 1939, URSS avea trei vecini în partea de vest, Polonia, ţările baltice şi România. În 1945, sunt tot trei, dar mult mai la vest datorită cuceririlor: Germania, Austria şi Italia. „Cu ce ţări se învecinează URSS? Cu cine vrea ea! a, spune un banc sovietic din vremea aceea. Ponderea Moscovei asupra Bătrânului Continent nu mai este aceeaşi. „Acest război nu se poartă ca războaiele trecutului”, i-a spus Stalin în aprilie 1945 comunistului iugoslav Tito. „Cine ocupă un teritoriu îşi impune, de asemenea, propriul sistem social. Toţi îşi impun propriul sistem câtă vreme armata lor are puterea s-o facă. Nici nu poate fi altfel.”[563] *Vojd-xd* şi-a pus în aplicare planul: recuperarea graniţelor stabilite în momentul pactului cu Hitler, avansarea cât mai mult spre vest a statului sovietic, controlul asupra Europei Centrale. Îi mai rămâne să-şi impună sistemul sovietic ţărilor cucerite, să controleze Germania, să profite de

563 Milovan Djilas, op. cit., p. 127 [ed. rom. cit., p. 150 - n. tr.].

confiscarea de către comunişti a idealului antifascist, pentru a permite partidelor comuniste europene să aibă un cuvânt de spus în viaţa politică a ţărilor lor, dacă se poate prin implicarea în guvernare, ca în Franţa, Italia sau Belgia. Stalin cunoaşte slăbiciunea aliaţilor săi occidentali de la conferinţa de la Teheran. Churchill şi Roosevelt au aprobat acolo anexarea ţărilor baltice, moştenire a pactului cu Hitler, acceptând „unirea de bunăvoie” cu URSS. Când au cedat în această chestiune, Londra şi Washingtonul au dovedit că puteau închide ochii la politica expansionistă a Moscovei, cu condiţia ca aspectele legale să pară sigure. Stalin a ştiut să înveţe din acest precedent pentru a-şi desăvârşi cucerirea politică a Europei Centrale şi de Est.

Pe măsură ce trece timpul după încheierea războiului, dezacordurile latente dintre Aliaţi devin din ce în ce mai evidente. Uniunea Sovietică încearcă să-şi consolideze noul imperiu, în vreme ce occidentalii încă vor să creadă că pot să se înţeleagă cu ea. Britanicii şi americanii încă speră că Moscova îşi va folosi influenţa în Est cu moderaţie, cum a dat de înţeles Stalin la Ialta. Mizează mai ales pe dezvoltarea internă a ţărilor cucerite şi pe importanţa economică a Statelor Unite pentru a corecta echilibrul geopolitic apărut în urma războiului. La Washington se menţine în continuare un val de optimism, se consideră că puţin socialism nu le-ar prinde deloc rău acestor ţări europene înapoiate, semifeudale şi instabile, cum simt percepute din ignoranţă dincolo de Atlantic. Administraţia americană trage, de asemenea, nădejde că URSS, interesată să participe la o conducere mondială în cadrul noilor Naţiuni Unite, va veghea ca o putere responsabilă la pacea şi prosperitatea Bătrânului Continent. Liderii occidentali consideră Uniunea Sovietică o putere tradiţională, cu comportament raţional, care poate fi integrată într-un sistem colectiv de securitate.

Plecând de la această nouă neînţelegere, britanicii şi americanii nu se implică în ceea ce se petrece în Est, nu se deranjează să descopere şi să consolideze în aceste ţări forţele democratice care ar putea avea greutate în viitorul statelor ce se vor constitui. URSS profită de spaţiul lăsat gol pentru a-şi spori influenţa în interiorul fiecărei ţări cucerite. Acolo instalează „fronturi populare”, în care comuniştii locali sunt în poziţie de forţă şi încurajează programe de renaştere naţională susţinute de clasa muncitoare şi clasa de mijloc urbană şi rurală. Puţin câte puţin, Moscova reuşeşte să repete scenariul baltic din 1940, să integreze aceste ţări în imperiu prin „unire de bunăvoie”, fără ca occidentalii să aibă ceva de obiectat.

Fiind expert în preluarea puterii, Stalin şi-a pregătit cucerirea. Cominternul a creat încă de la sfârşitul lunii august 1940 o şcoală specială responsabilă cu pregătirea accelerată a cadrelor „partidelor frăţeşti” din Europa de Est. Desfiinţarea Internaţionalei comuniste în mai 1943 nu a schimbat cu nimic această „formare”, de care au beneficiat, între alţii, germanul Walter Ulbricht, românca Ana Pauker, maghiarul Emo Gerő, polonezul Jakub Berman… cu toţii viitoare cadre de conducere ale „democraţiilor populare”[564]. La Teheran, Stalin a dus două politici, iar la vremea aceea nu ştia care va fi reacţia Occidentului la expansiunea imperiului său. În timp ce a testat Aliaţii în legătură cu „unirea de bunăvoie” a ţărilor baltice, a cerut şi importante despăgubiri de război pentru ţările din Europa Centrală şi de Est pe care trebuia să le elibereze Armata Roşie. Lui Churchill şi lui Roosevelt cererea de despăgubiri le dovedea că Stalin nu avea intenţia să ocupe aceste ţări pe termen lung, să se instaleze acolo. *Vojd*-ul li s-a părut mai degrabă un

564 Jean-François Soulet, „La soviétisation de l’Europe de l’Est, 1945-1953“, în Une si longue nuit (coord, lui Stéphane Courtois), Le Rocher, 2003, P- 410.

naţionalist rus atent la interesele ţării sale decât un comunist prozelit. Astfel le-a alungat neîncrederea aliaţilor care, e drept, nu voiau decât linişte. După eliberare, adevăratele intenţii ale Moscovei au părut rapid mai puţin nobile. Stalin îşi trimite oamenii în imperiu: Jukov devine proconsul la Berlin, secondat de Mikoian; Malenkov şi Voznesenski se îngrijesc de exploatarea zonei ocupate de sovietici; Voroşilov se instalează în Ungaria, Bulganin în Polonia, Vîşinski în România, iar Jdanov în Finlanda. Kremlinul nu mai trebuie decât să aplice scenariul prevăzut.

Preluarea puterii, a întregii puteri, trebuie să se realizeze în trei etape, întâi sunt create coaliţii pluraliste, la care pot participa toate partidele care nu au colaborat cu ocupantul nazist. În a doua etapă, comuniştii trebuie să-şi asigure controlul acestor „fronturi" înainte de a elimina, în a treia etapă, celelalte formaţiuni politice şi a prelua toată puterea. Este schema leninistă clasică. În scrierile sale, liderul bolşevic a lăudat faza „democratică" (echivalentul „frontului" extins) înainte de a trece la „dictatura proletariatului", întruchipată de partidul comunist. În practică, Cominternul repetă ce a avut deja ocazia să facă în anii de dinainte de război, înainte de desfiinţarea sa în 1943. „În vremea Internaţionalei comuniste, această tactică a fronturilor cunoscuse trei versiuni succesive", va aminti Branko Lazic, unul dintre cei mai buni cunoscători ai celei de-a Treia Internaţionale. „Frontul unic (în decembrie 1921), adică unitatea de acţiune cu socialiştii; Frontul popular (în 1934 – 1935), alianţa cu socialiştii şi cu partidele aşa-zis mic-burgheze în vremea luptei antifasciste; Frontul naţional, lansat în iunie 1941 în Europa (după ce a fost inaugurat încă din 1920 în Asia), cu alte cuvinte alianţa cu burghezia, mare, mijlocie sau mică, cu condiţia să fie «patriotică», să lupte împotriva ocupantului, începând cu 1944, aceste trei tipuri de Front

sunt introduse în Europa Centrală şi de Est, dar într-o ordine cronologică inversă celei în care am apărut în vremea Cominternului. De data aceasta, este înfiinţat Frontul naţional, apoi formula mai restrânsă a Frontului popular antifascist şi în sfârşit Frontul unic, care a dus, sub pretextul unificării Partidului Comunist cu Partidul Socialist, la eliminarea progresivă şi definitivă a partidelor socialiste din Europa Centrală". 1

Prima grijă a Moscovei este să mărească baza socială a puterilor instalate în urma Armatei Roşii. Toate guvernele din Europa Centrală şi de Est introduc o reformă agrară, bine-venită în zonele rurale care trăiesc încă, mai mult sau mai puţin, ca în vremea Habsburgilor, când marii proprietari aveau angajaţi o masă de lucrători agricoli. „Pământul îi aparţine celui care îl munceşte" devine deviza la Varşovia, Budapesta, Bucureşti... în Ungaria, 3, 2 milioane de hectare sunt redistribuite, în Polonia 4, 5 milioane, în Germania aflată sub control sovietic, 2, 2 milioane.[565] Ţăranii îşi vor schimba rapid părerea, parcelarea terenurilor anunţă pregătirea colectivizării, obiectivul final, dar, într-o primă fază, zonele rurale susţin noile regimuri. Guvernele „frontului popular", în care se infiltrează comuniştii, răspund la setea de dreptate socială a populaţiilor oprimate în anii de război. „Democratizarea" educaţiei pubbec şi a culturii, în special, este pe placul tinerei generaţii, care nu se teme nici de sovietizare, nici de totalitarism, deopotrivă din ignoranţă şi din inconştienţă.

Sistemul sovietic, care s-a răspândit deja şi s-a impus în anii 1920 – 1930 în republicile din Asia Centrală, beneficiază de o anume experienţă în materie de

565 Branko Lazic, „Les mécanismes de la domination soviétique au temps de Staline", în 1956\ Varsovie-Budapest: la deuxième révolution d'Octobre (sub coordonarea lui Pierre Rende şi Krzysztof Pomian), Le Seuil, 1978, pp. 15-16.

expansiune. Partidul-stat consobdat de Stalin după preluarea puterii este un model care se cere exportat. Viitorul „democraţiilor populare” este înscris în trecutul URSS, cu structurile lui guvernamentale care servesc drept paravan pentru omnipotenţa partidului, cu colectivizarea economiei, poliţia politică, teroarea şi procesele-spectacol. Europa Centrală şi de Est le va cunoaşte pe toate. Rusificarea, care a fost introdusă în anii 1920 pentru a eradica celelalte culturi de pe imensul teritoriu sovietic, poate servi, de asemenea, drept paradigmă pentru a impune sovietizarea. Apare rapid clivajul dintre noile puteri şi populaţie. Pentru comunişti, nu este vorba despre „schimbarea societăţii” în sensul sporirii dreptăţii sociale şi a democraţiei, cum aspiră unii în aceste ţări, ci despre împiedicarea ascendentului celorlalte forţe politice şi sociale. Puterea este preocuparea centrală a comunismului, aşa că trebuie făcut totul ca ea să devină totală. Acest model dovedit de preluare a puterii ne permite să înţelegem de ce aceste ţări vor cunoaşte acelaşi destin sub jugul Moscovei, în ciuda diferenţelor istorice şi culturale dintre ele. „În decurs de câţiva ani”, va rezuma istoricul maghiar Miklós Molnár, „fiecare va avea guvernul său provizoriu, un Kerenski al său, dubla sa putere, Adunarea sa Constituantă batjocorită, lovitura sa de stat bolşevică, planul său cincinal, colectivizarea, procesul lui Kamenev, sistemul său de aparatcici, fiecare cu un Stalin în frunte. În locul unui transfer ideologic, este mai potrivit să vorbim despre un transfer de tehnologie a puterii sau despre o ideologie degradată sub formă de tehnică a controlului asupra unor societăţi profund bulversate.”[566] Astfel, în cele din urmă, în Est s-a impus calea socialistă, care conduce spre

566 Miklôs Molnâr, „La révolution importée: Europe de l’Est, 1945-1948“, în Le Système communiste, un monde en expansion (coord. Pierre Rende, Dominique Moïsi et Ilios Yannakakis), IFRI, 198a, p. 45.

„democraţiile populare”, un neologism care cuprinde o dublă minciună.

Polonia, de două ori trădată

Neînţelegerile dintre ţările baltice şi Polonia, pe de o parte, şi Germania şi Rusia pe de alta dăinuie de când lumea. Conflictele, ocupaţiile au fost neîntrerupte între aceste ţări încă din secolul al XIII-lea, din motive religioase, politice, economice. Prinşi ca într-o menghină între germani la vest şi slavi la est, polonezii, lituanienii, estonienii şi letonii au fost mult timp ocupaţi sau constrânşi să-şi cucerească teritoriile pe care li le luau ceilalţi. Soarta acestor ţări în secolul XX, dezmembrate sau împărţite între Berlin şi Moscova, a continuat această îndelungată istorie. Ţările baltice au trecut sub dominaţie rusă în secolul al XVIII-lea, după care au cunoscut independenţa la sfârşitul Primul Război Mondial, ca apoi să fie cedate URSS de către Germania nazistă în cadrul pactului din august 1939, au fost reluate de Germania nazistă în 1941 şi, în cele din urmă, lăsate lui Stalin de către occidentali la Teheran în 1943. Pentru URSS, căreia îi place să continue moştenirea ţaristă, acestea intră sub umbrela Moscovei.

În 1945, comuniştii baltici sunt rar întâlniţi, mai exact 3.536 în Lituania, 3.592 în Letonia, 2.409 în Estonia, dar mai puţin de jumătate dintre ei sunt autohtoni, ceilalţi simt membri ai NKVD-ului sau ai Armatei Roşii, veniţi să îngroaşe rândurile.1 Un an mai târziu, partidele comuniste locale nu sunt mai bine înrădăcinate în populaţia locală, numai 29% dintre membrii Comitetului Central al Partidului Comunist lituanian, de exemplu, sunt din partea locului. [567]Această situaţie, impusă de Moscova, reflectă politica dusă de URSS, cu colonizarea sistematică a mecanismelor economice şi culturale. Elitele locale,

567 Elena Zubkova, „Le cas des pays baltes, 1944-1953“, în Une si longue nuit, ed. cit., p. 397.

profesori, oameni de ştiinţă, medici, artişti… sunt îndepărtate în favoarea noilor veniţi din Rusia, Bielorusia sau din tânăra diasporă baltică născută în URSS şi deseori mai sovietică decât sovieticii.

URSS doreşte epurarea politică începută în regiune în vremea Pactului germano-sovietic. NKVD-ul înfiinţează „batalioane de vânătoare”, numele oficial, pentru a-i lichida pe cei care se opun cu armele forţelor de ocupaţie, în Estonia, 3.500 de luptători din rezistenţă sunt ucişi în luptă sau asasinaţi în primii ani ai sovietizării; 10.000 simt arestaţi.[568] în Lituania, comisarul extraordinar responsabil cu pacificarea, Mihail Suslov, a trimis la Moscova, la sfârşitul anului 1944, un raport în care recunoaşte că ţara rămâne parţial „bine controlată de 1.067 de grupuri de partizani şi de 839 de celule de bandiţi”[569]. „Elementele antisovietice”, reperate încă de la prima ocupaţie din 1939 – 1940, sunt cele mai expuse la represiune. În Estonia, sunt arestaţi 75.000 de oameni în total, adică 9% din populaţie. Mai mult de o treime dintre aceştia vor fi executaţi sau vor muri în lagărele de concentrare.[570] în paralel, Moscova încearcă să-i înece pe baltici într-un ocean rusesc, practicând o politică de imigraţie masivă, care trebuie să ajute această ţară să se integreze în Uniunea Sovietică. În Letonia, populaţia autohtonă va ajunge de la 83% în 1945 la 60% în 1953.

La Ialta, Churchill credea că URSS riscă să se înece dacă vrea să înghită Polonia. Digestia nu se va dovedi chiar aşa de dificilă. Moscova a acţionat în etape, atât faţă de

568 Stéphane Courtois, Communisme et Totalitarisme, Perrin/Tempus, 2009, p. 152.

569 Apud Alberto Rosselli, Les Résistances antisoviétiques et anticommunistes dans l’Europe de l’Est, ig44-ig$6, Akribeia, 2009, p. 70.

570 Mart Laar, „L’Estonie et le communisme“, în Du passé faisons table rase! (coord. Stéphane Courtois), Robert Laffont, 2002, p. 264.

occidentalii care protejează interesele ţării, cât şi faţă de rezistenţa internă, puternică. Stalin a evitat diferitele obstacole, având grijă să nu ducă niciodată la crearea unui front advers unit, care i-ar fi putut încurca planurile. Tragedia de la Katîn fusese cât pe ce să strice calculele sovieticilor, dar odată cu procesul de la Nürnberg crima a fost curând dată uitării.

În primul rând, Moscova şi-a propus să facă pace cu polonezii. Putere ocupantă după împărţirea ţării ca urmare a pactului din august 1939, URSS a devenit aliat în iunie 1941. În data de 30 iulie a acelui an, ambasadorul sovietic la Londra, Ivan Maiski, a semnat un tratat cu generalul Sikorski, reprezentantul guvernului polonez în exil. Prin acest acord, Moscova recunoştea autoritatea lui Sikorski, decreta „amnistierea tuturor cetăţenilor polonezi privaţi în prezent de libertate în URSS" şi accepta crearea unei armate poloneze pe teritoriul sovietic, sub conducerea generalului Anders. În schimb, autorităţile poloneze renunţau la daunele de război pentru ocuparea şi deportarea unei părţi a populaţiei şi erau de acord să amâne trasarea graniţelor repuse în discuţie de Pactul germano-sovietic. În decembrie 1941, URSS şi Polonia, Molotov şi Sikorski, semnează o declaraţie comună pentru o „pace durabilă şi echitabilă". Urmarea a fost o serie de încălcări ale acestor angajamente. Liderii occidentali au ignorat chestiunea, preferând să sacrifice Polonia liberă alianţei cu Stalin. Prinşi între Germania nazistă şi Uniunea Sovietică, polonezii, primele victime ale războiului în 1939, aveau să fie marii perdanţi ai victoriei din 1945.

Primul obstacol a apărut în toamna anului 1941, în momentul în care este creată în URSS armata lui Anders, cu militarii eliberaţi din lagărele sovietice. Cel puţin 14.000 dintre ei lipsesc la apel. Sikorski îi cere de mai multe ori explicaţii Kremlinului. Aceşti soldaţi „pierduţi" au fugit probabil în străinătate, în Manciuria, răspunde în

cele din urmă Stalin. Descoperirea gropii comune de la Katîn, din apropiere de Smolensk, de către germani în aprilie 1943 scoate la iveală adevărul. Dar contextul s-a schimbat. Armata Roşie tocmai a câştigat bătălia de la Stalingrad, cursul războiului s-a inversat, Moscova poate să treacă peste indignarea polonezilor şi mizează pe aliaţii săi anglo-saxoni pentru ca aceşti morţi să nu-i împiedice pe învingători în calea lor. În acel moment, Stalin rupe relaţiile cu guvernul lui Sikorski, care are îndrăzneala să ceară explicaţii pentru masacru. Occidentalii tac şi interzic orice punere în discuţie a versiunii sovietice.

Polonia, sacrificată pe altarul interesului Aliaţilor, a pierdut încă de atunci războiul. „Sarcina noastră este să facem în aşa fel încât istoria să consemneze incidentul din pădurea Katîn ca pe o tentativă măruntă a germanilor de a-şi întârzia înfrângerea prin metode politice”, decide biroul de propagandă al guvernului britanic.1 Stalin profită de această primă cedare ca să avanseze cu pionii. La conferinţa de la Teheran din noiembrie 1943, cere recunoaşterea graniţelor sovieto-poloneze stabilite în urma pactului cu Hitler; în URSS, decretează o nouă „paşaportizare”, care îi obligă pe polonezii care trăiesc pe teritoriile cucerite din vest în 1939 să-şi ia naţionalitatea sovietică. Această integrare forţată demonstrează că, pentru Moscova, aceste cuceriri devin ireversibile. Puţin mai târziu, *Vojd*-ul încropeşte un Comitet Polonez de Eliberare Naţională, condus de comunişti formaţi în sânul Cominternului. Etapa următoare constă în recunoaşterea acestui Comitet de către Aliaţi ca o forţă conducătoare a Poloniei eliberate şi în marginalizarea adevăraţilor luptători din rezistenţă, polonezii liberi din Londra, înainte să-i poată elimina. Generalul de Gaulle a fost primul lider occidental care a cedat în faţa intereselor sovietice, în decursul unei călătorii la Moscova în decembrie 1944. În schimbul semnării unui tratat franco-sovietic care, crede

el, ar fi trebuit să-i permită să-şi confirme statutul de nou lider al Franţei eliberate în faţa anglo-saxonilor, de Gaulle recunoaşte Comitetul comunist de la Lublin ca pe o autoritate reprezentativă a rezistenţei poloneze[571][572]. Două luni mai târziu, la Ialta, Churchill şi Roosevelt continuă ce a început generalul francez şi îi oferă un certificat de democraţie acestui Comitet comunist, integrându-l în viitorul proces electoral „liber". Pe plan extern, în faţa occidentalilor, Stalin a obţinut câştig de cauză chiar înainte de victorie, Polonia este implicit recunoscută ca aparţinând zonei de influenţă sovietică. Pe plan intern, sarcina lui se dovedeşte mai anevoioasă.

Polonia nu mai este ca Rusia de dinainte de 1917. Ţara are o tradiţie democratică, o viaţă parlamentară, de care chiar şi puterea autoritară din anii 1920 – 1930 a bătrânului mareşal Piłsudski trebuise să ţină seama. Marile partide politice, socialiştii, creştin-democraţii, agrarienii şi naţionaliştii, s-au pus de acord încă din 1940 să înfiinţeze o reprezentare comună şi *un* stat polonez clandestin, cu o armată naţională, Armia Krajowa (AK), care numără 300.000 de soldaţi în 1944. Totul a fost condus de la Londra de un guvern în exil, sub autoritatea generalului Sikorski, până la moartea sa în iulie 1943 într-un accident de avion. Succesorul său, Stanisław Mikołajczyk, este un vechi adversar al lui Pilsudki. La începutul anilor 1940, comuniştii polonezi din KPP nu reprezentau nimic. Ei fuseseră reduşi la maximum de epurările de dinainte de război. Cu puţin înainte de Pactul germano-sovietic, KPP a fost chiar desfiinţat la ordinul

Cominternului şi majoritatea membrilor săi refugiaţi

---

571 Apud Victor Zaslavski, Le Massacre de Katyn, Perrin/Tempus, 2007, p. 88.

572 Despre această călătorie a lui de Gaulle la Moscova şi despre tratative, v. Thierry Wolton, La France sous influence, Grasset, 1997, pp. 46—53.

în Uniunea Sovietică au fost lichidaţi pentru a nu încurca apropierea de Hitler. Partidul a reapărut la Moscova în 194 a sub denumirea de Partidul Muncitoresc Polonez (PPR). Referirea explicită la comunism a fost ştearsă de Moscova, care ştie cât de nepopular este cuvântul în Polonia după războiul din 1920 şi cu atât mai mult după semnarea pactului din 1939. În Polonia ocupată de Germania în timpul conflictului, PPR este inexistent. Cominternul trebuie neapărat să facă din el un partid de rezistenţă şi să-i dea credibilitatea politică necesară, dacă vrea să aibă un cuvânt de spus în viitoarea Polonie eliberată. Conducerea Internaţionalei comuniste a favorizat înfiinţarea unei Armate Populare, care acţionează în paralel cu AK, subordonată guvernului în exil la Londra. La începutul anului 1944, Stalin trage sforile pentru a duce la crearea unei reprezentări politice destinate să pozeze în rivala Londrei. Pe 21 iulie, este anunţată naşterea Comitetului Polonez de Eliberare Naţională (PKWN), la o lună după ce Armata Roşie a trecut graniţa poloneză. În acel moment, rezistenţa comunistă este încă la început. Şapte luni mai târziu, în Varşovia eliberată, PPR este în poziţie de forţă şi PKWN a primit garanţia democratică a Aliaţilor. În acest interval de timp, între iulie 1944 şi ianuarie 1945, soarta Poloniei a scăpat de sub control.

De la Londra, unde guvernul democratic în exil doreşte eliberarea Varşoviei de către patrioţii polonezi, AK primeşte ordinul să pună stăpânire pe capitală înainte de sosirea Armatei Roşii. Timp de 42 de zile, de pe 1 august şi până pe 2 octombrie 1944, se duc lupte între cei din rezistenţă şi diviziile germane care ocupă capitala. Pe malul celălalt al Vistulei, statul-major sovietic şi-a oprit trupele şi priveşte cum Wehrmachtul şi SS-ul masacrează rezistenţa, fără să intervină. Stalin dă ordinul de neimplicare. Britanicii şi americanii, care doresc să le vină în ajutor insurgenţilor, sunt împiedicaţi de Moscova, care

interzice folosirea aeroporturilor sovietice pentru paraşutarea de arme şi provizii în Varşovia. AK, strivită de germani, nu avea să mai fie în măsură să se opună Armatei Roşii şi nici PKWN.

Până în ianuarie 1945, trupele sovietice îşi instalează tabăra la porţile Varşoviei. În această zonă a frontului, Moscova a decis să-şi oprească ofensiva de bunăvoie în vreme ce, în spatele frontului, comuniştii se organizează să preia viitoarea putere. Tovarăşii polonezi nu au aşteptat recunoaşterea Comitetului de la Lublin de către occidentali pentru a începe teroarea care avea să le permită mai târziu să-şi elimine adversarii politici şi să slăbească rezistenţa naţională. În zona Poloniei de acum „eliberate" de Armata Roşie, între graniţa sovietică şi capitala poloneză, apare o adevărată anexă a URSS. Pe cei 80.000 de kilometri pătraţi din acest teritoriu, pe care trăiesc cinci milioane de polonezi, trupele sovietice, formate din două milioane de oameni, îşi impun ordinea fără să întâmpine rezistenţă, cu ajutorul NKVD-ului. PKWN comunist instalat la Lublin joacă rol de prim guvern provizoriu, infiltrat în totalitate de PPR. Un Birou de securitate (UB) este creat pentru a combate AK şi pentru a lichida partidele politice „burgheze". La finele anului 1944, UB are deja 2.500 de funcţionari formaţi de NKVD. „Ministrul" securităţii din Comitet, Stanisław Radkiewicz, este secondat de generalul Ivan Serov de la NKVD, adevăratul responsabil cu represiunea. Potrivit unui raport al NKVD-ului din octombrie 1944, 25.000 de soldaţi ai AK, dintre care 300 de ofiţeri, au fost arestaţi şi întemniţaţi încă din primele săptămâni. Le vor urma alţi zeci de mii până la sfârşitul anului.1 în acelaşi timp, Comitetul de la Lublin sprijină reînfiinţarea în această zonă a Poloniei „sovietice" a partidelor „burgheze", cu scopul de a le controla mai bine. Reprezentanţi ai partidelor socialist, popular şi democrat intră în organismele guvernamentale.

Membrii aleşi sunt noi lideri, aflaţi sub influenţă comunistă. Adevăratele cadre ale acestor organizaţii politice sunt reţinute în Polonia ocupată de Germania sau în exil la Londra. Recurgerea la „false" partide sau lideri politici la ordine, responsabili cu cosmetizarea democratică a preluării puterii, este un mod de acţiune comunist care va fi preluat în toată Europa de Est şi chiar şi în alte părţi. Partidul Muncitoresc Polonez (PPR) profită de aceste luni de aşteptare pentru a-şi strânge forţe. De la 5.000 de membri în august, ajunge la 20.000 în decembrie. Sindicatele sunt reactivate, având la conducere responsabili care au făcut războiul în URSS. Aspectul social nu este ignorat. Comitetul decretează o reformă agrară, parcelarea marilor proprietăţi se face sub egida „brigăzilor" de muncitori agricoli. Obiectivul nu este satisfacerea unei revendicări populare, ci „distrugerea clasei aristocraţilor funciari", după cum a ordonat Stalin.[573] în acest timp, se activează aparatul de propagandă al PPR. Eşecul revoltei din Varşovia este violent denunţat, luptătorii din rezistenţă din AK s-au făcut vinovaţi de trădare faţă de patrie, pentru că au slăbit Polonia combatantă, pretind comuniştii. Această acuzaţie înşelătoare le va servi puţin mai târziu drept pretext ca să lichideze toată Armata Naţională Internă.

Sprijinit de poliţia politică sovietică, controlat de comuniştii din PPR, Comitetul care se instalează în Varşovia în sfârşit „eliberată", în ianuarie 1945? este, aşadar, pregătit să ia puterea. Sub egida sa, ţara poate ajunge în tabăra socialistă. „Polonia de la Lublin" devine Polonia şi atât, responsabilii partidelor democratice, cei

573 Andrzej Paczkowski, „Pologne, la «nation-ennemi»", în Le Livre noir du communisme (Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii), Robert LafFont/Bouquins, 1998, p. 435 [»Polonia, «naţiunea duşmană»", Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune, Humanitas, Bucureşti, 1998, trad, de Doina Jela Despois, p. 347 - n. tr.].

autentici, reveniţi din exil sau ieşiţi din închisorile germane, trebuie să se mulţumească cu strapontinele în noul guvern provizoriu. Numai AK se mai poate opune confiscării de către comunişti. Însă este decapitată rapid. Convocaţi la o reuniune pentru a negocia statutul viitoarei Polonii, şaisprezece lideri din Armata Naţională sunt arestaţi şi duşi în secret în URSS. Generalul Serov de la NKVD le dăduse totuşi cuvântul de onoare că nu vor fi hăituiţi... Nefericiţii luptători din rezistenţă reapar, în iunie 1945, la Moscova, unde simt judecaţi şi condamnaţi pentru „diversiune militară în spatele Armatei Roşii". Printre judecătorii din acest proces injust figurează Iona Nikicenko, care va judeca peste câteva luni şi la Nürnberg şi va condamna crimele naziştilor.

În momentul capitulării Germaniei, când sună clopotele victoriei, aceasta nu are acelaşi gust în Polonia ca în altă parte. Ţara a pierdut şase milioane de cetăţeni, dintre care 3, 2 milioane de evrei exterminaţi de nazişti, 300.000 sunt invalizi de război, 200.000, invafizi civili, cercurile intelectuale, artistice şi ecleziastice au fost decimate, 38% din patrimoniul naţional este distrus, marile oraşe precum Varşovia, Gdańsk, Wrocław au fost nimicite în proporţie de 75%, 1, 1 milioane de apartamente sunt distruse.[574] Polonezü nu sărbătoresc eliberarea – şi nici nu-i aşteaptă pacea.

VICTORIA ÎN STRAIE CERNITE A POLONEZILOR

Îmi amintesc de momentele acelea în care BBC a anunţat capitularea necondiţionată a Germaniei. [...] M-am simţit teribil de singur. Eram singur, cumplit de singur, în mijlocul mulţimii de oameni în culmea fericirii care mă înconjura. De cinci ani visam la acest moment, încrezători, în ciuda a tot, visam că va veni şi va aduce revenirea triumfală la ceea ce pierduserăm în septembrie 1939. Cine s-a gândit măcar o clipă, în această mulţime din Piccadilly

574 Ibid., p. 147.

Circus, că victoria totală ar fi putut să nu fie dobândită dacă rezistenţa solitară a Poloniei în faţa puterii hitleriste, în 1939, n-ar fi învins la vremea aceea lipsa voinţei de a lupta şi a muri a societăţilor şi elitelor politice din Franţa şi Anglia? Mă bulversa sentimentul inutilităţii sacrificiilor fără margini şi a victimelor din ţara mea. Aveam în faţa ochilor năluca Varşoviei, transformată în deşert de ruine şi foc, şi chipurile apropiaţilor mei, colegi de la Acţiunea N (acţiunea de intoxicare militară a germanilor de către AK), din „Zăloga”, cu toţi emisarii noştri, din „Revolta” Varşoviei; chipurile agenţilor de legătură şi ale curierilor, fete sau băieţi morţi în acţiune şi exterminaţi; chipurile tuturor acelora care îşi dăduseră viaţa cu generozitate, convinşi că din sacrificiul lor va renaşte Polonia independentă. A doua zi, BBC a transmis bucuria victoriei din Piaţa Roşie de la Moscova. Ascultând cele o sută una salve de tun, m-am gândit că se auzeau şi la Lubianka, în închisoarea centrală a NKVD-ului, şi că cei şaisprezece lideri ai Poloniei combatante, care tocmai fuseseră capturaţi printr-o păcăleală în Polonia de către Securitatea sovietică, le auzeau şi ei. În septembrie 1939, în ciuda înfrângerii, se reorganizase un stat clandestin în Polonia şi se refăcuse o armată, pentru a porni la luptă în Polonia şi în străinătate. Pe malul Tamisei flutura atunci drapelul naţional al republicii noastre suverane. În ziua victoriei asupra germanilor, noi ştiam deja că înşişi aliaţii noştri aveau să coboare acest drapel. Recunoaşterea de către ei, de pe o zi pe alta, a unui guvern care se născuse la Moscova şi care fusese adus în Polonia cu baionetele armatelor sovietice, întâi la Lublin, apoi la Varşovia, echivala pentru noi cu acceptarea de către Aliaţi a înrobirii Poloniei. Soldaţii, aviatorii, marinarii, 145.000 de voluntari, care luptaseră alături de Anglia, ştiau deja că, drept mulţumire, vor avea de ales între soarta refugiaţilor apatrizi şi un viitor de temut şi nesigur în ţara lor, supusă

unei puteri totalitare conduse de Moscova.

Mărturia lui Jan Nowak-Jezioraski, emisar al AK din Varşovia la Londra, redactată cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a victoriei din 8 mai 1945, publicată de *Tygodnik Powszechny*, pe 14 mai 1995. Text citat de Alexandra Viatteau, *Staline assassine la Pologne*, Le Seuil, 1999, p. 282.

Dublul limbaj şi comportamentul faţamic al comuniştilor nu au fost niciodată aşa de evidente ca imediat după război. Între ceea ce se afirmă oficial şi ceea ce este pus în practică în mod oficios se creează un abis, în care Polonia liberă se va prăbuşi în cele din urmă, urmând un angrenaj ireversibil, ale cărui mecanisme se regăsesc, simultan, şi în restul Europei controlate de URSS: pretexte democratice, infiltrare politică, represiune, fraudarea alegerilor, populism, jaf economic… La Moscova, în iunie 1945, Władysław Gomułka, secretarul general al Partidului Comunist Polonez, vorbeşte sincer în faţa responsabililor PPR: „Odată ce vom deţine puterea, nu o vom mai ceda niciodată. […] Puteţi striga cât vreţi că de fapt curge sângele naţiei poloneze sau că NKVD-ul conduce Polonia, aceasta nu ne va abate din drumul nostru”. 1 în guvernul provizoriu instalat la sfârşitul lunii iunie 1945 la Varşovia, comuniştii şi aliaţii lor – partidele aflate sub controlul lor încă de la înfiinţarea Comitetului de la Lublin – deţin 18 mandate. Luptătorii din rezistenţă de la Londra, democraţii, trebuie să se mulţumească cu trei portofolii. Stanisław Mikołajczyk, fostul reprezentant al Poloniei libere la Londra, este însărcinat cu agricultura. Pentru Aliaţi, acest guvern „democratic” este conform acordurilor de la Ialta.

De atunci, se duc două politici în mod direct. Una, clasică, de represiune, cealaltă, subtilă, de seducţie, cu scopul de a duce cu vorba partidele care nu se lasă infiltrate de comunişti. Lagărele de concentrare germane

simt redeschise pentru a-i întemniţa pe „indezirabili”. Este cazul lagărelor de la Madjanek, Skrobow şi Jaworzno. „Hitler a creat lagăre de muncă, vi se pare o idee fascistă”, declară Gomułka în faţa Comitetului Central al partidului. „Hitler i-a dat o tentă fascistă, noi putem să-i dăm o tentă populară”. [575]Mare parte dintre prizonieri sunt tineri care refuză noua ordine. Puterea îi prezintă drept nostalgici ai nazismului, căci cine nu este comunist este fascist, după noua morală în vigoare. Pentru a acredita această idee, prizonierii sunt uneori duşi la locul de detenţie îmbrăcaţi, pentru această ocazie, în uniforme SS recuperate, în huiduielile populaţiei mobilizate special.[576] Efectivele Ministerului Siguranţei Publice cresc rapid.

În toamna anului 1945, are deja 22.000 de funcţionari, cărora li se adaugă 30.000 de soldaţi. Printre cadre se află consilieri sovietici, omniprezenţi în toate mecanismele noii puteri.

CONSILIERII SOVIETICI IMPUŞI DE STALIN

Dialog între jurnalista Teresa Torańska şi Jakub Berman, ideolog al Partidului Comunist Polonez, membru al Biroului Politic pană în 1957:

Teresa Torańska: Aţi chemat imediat consilierii sovietici?

Jakub Berman: Nu am chemat pe nimeni, au venit din proprie iniţiativă. Nu-i puteam împiedica să vină. Am putut la moartea lui Stalin (1953) şi, după cum ştiţi, le-am limitat rolul. Înainte, era imposibil. Stalin credea că ne ajută, nu că ne încurcă.

TT: Aţi discutat acest lucru?

JB: Nu. Nu puteam. Stalin nu ar fi acceptat niciodată să discutăm.

---

575 Apud ibid.y p. 179.

576 Alexandra Viatteau redă mai multe mărturii despre aceste practici comuniste, ibid.y pp. 273-280.

TT: Câţi erau?

JB: Nu contează numărul lor. Contează că veniseră. Putea să fie unul singur într-un departament, era de ajuns să conteze foarte mult în luarea deciziilor. TT: Şi nu puteaţi să-i ţineţi departe de informaţii?

JB: Nu merge. Sunt suficient de şireţi şi de pricepuţi, căci sunt agenţi unşi cu toate alifiile.

Declaraţii culese în 1982 – 1984 pentru cartea Teresei Torańska, *ONI, des staliniens polonais's expliquent*, Flammarion, 1986, p. 249.

În faţa cadrelor PPR, Gomułka se plânge în martie 1945 că organizaţia sa este percepută ca o oficină a agenţilor sovietici: „Masele ar trebui să ne considere un partid polonez", afirmă el. „Să ne atace că suntem comunişti polonezi, acceptăm, dar nu că suntem o reţea de agenţi."[577] Lipsa de popularitate a comuniştilor se măsoară prin succesul lui Stanisław Mikołajczyk, fostul prim-ministru al guvernului în exil la Londra. Partidul său, PSL (Partidul Popular Polonez), numără la sfârşitul anului 1945 aproape 600.000 de adepţi, mult mai mulţi decât comuniştii cu carnet de membru. În faţa acestui pol de opoziţie, Partidul Muncitoresc Polonez alege să se bazeze pe formaţiuni pe care le controlează deja, favorizând apariţia de noi partide aservite. La presiuni politice, prin intermediul infiltrărilor şi a ducerii cu zăhărelul, sub forma posturilor şi a mandatelor, comuniştii ajung, puţin câte puţin, să blocheze nominalizarea membrilor PSL al lui Mikołajczyk în consiliile regionale şi organismele guvernamentale, în principal în domeniul justiţiei, poliţiei şi al aparatului de propagandă. În paralel, puterea comunistă îşi formează o clientelă, propunându-le cele mai bune posturi membrilor PPR-ului. Curând, 50% din directorii de uzină şi 75% din responsabilii din administraţia centrală vor avea carnet de membru de

577 Apud Andrzej Paczkowski, art. cit., p. 179.

partid. Anumite profesii, mai ales în domeniul intelectual, nu le sunt accesibile decât membrilor PPR. Comuniştii încă vor să-şi asigure o bază socială în rândul ţăranilor, care cer reforme.

Şase milioane de hectare sunt redistribuite, ceea ce provoacă în zona rurală un val de adeziuni la partid, dar simpatia va fi de scurtă durată, înfiinţarea cooperativelor, dificultăţile de aprovizionare şi de distribuţie vor păta rapid buna imagine a comuniştilor, iar sectorul agricol va ajunge bolovanul de gâtul Poloniei socialiste.

Comportamentul imperial al ocupantului sovietic nu ajută la popularitatea noii puteri. În lunile de după eliberare, peste 26.000 de vagoane cu marfa sunt expediate în Uniunea Sovietică, ticsite de diferite mărfuri, maşini demontate sau cărbune, un minereu valoros la vremea aceea. Douăzeci şi cinci de mii de mineri polonezi din Silezia sunt expediaţi manu militari în URSS să-şi ajute colegii sovietici.1 Acest jaf este o frână în calea avântului economic al ţării aflate în ruină. „Nu suntem noi responsabili de distrugerea sutelor de uzine de către «Detaşamentele colectoare» ale sovieticilor în cadrul a ceea ce numeam demontarea”, va declara mai târziu comunistul Edward Ochab, ministru al administraţiei publice la acea vreme. „Dărâmau uzine bine echipate, le dădeau la fier vechi sau le îmbarcau. Dacă Uniunea Sovietică ar fi profitat pe de urma acestei demontări, măcar ar fi fost mai puţin rău. Consider că nu era cazul în 90% din situaţii. Aceste demontări ne-au fost impuse, aşa cum ne-au fost impuse şi hvrările de cărbune, complet inechitabil. Au atras pierderi uriaşe.”[578][579]

Alegerile prevăzute prin acordurile de la Ialta rămân

578 Alexandra Viatteau, op. cit., p. 274.

579 Informaţii culese în 1981 de Teresa Toranska, ONI, des staliniens polonais s’expliquent, Flammarion, 1986, p. 42.

un risc pentru comunişti în aceste condiţii. Moscova înţelege că PPR-ul riscă un eşec dacă joacă corect. Trebuie evitat obstacolul, dând impresia Aliaţilor că îşi respectă cuvântul dat. PPR-ul le propune celorlalte partide să participe pe liste comune pentru a profita de popularitatea lor şi a părea mai puţin izolat. PSL-ul lui Stanisław Mikołajczyk refuză propunerea. El avansează liste diferite pentru alegeri, înainte de a instala un guvern de coanţie, care va ţine cont de ponderea electorală a fiecărei formaţiuni. Acest scenariu, în care fiecare trebuie să-şi numere voturile, este ucigaş pentru comunişti. Trebuie să amâne scadenţa. Guvernul provizoriu pe care îl controlează propune în prealabil organizarea unui referendum. Nimeni nu se poate opune consultării populare în chestiuni de interes general. Prin acest scrutin, PPR urmăreşte două obiective. Un succes la referendum ar trebui să garanteze un scor bun la alegerile legislative viitoare. Acest prim vot „democratic” are în primul rând rolul de a verifica în ce mod se poate influenţa rezultatul urnelor. Un fel de antrenament pentru viitoarele alegeri. Pe 30 iunie 1946, polonezii sunt chemaţi să se pronunţe în trei chestiuni: trebuie să desfiinţeze sau nu Senatul? Trebuie să accepte sau nu reforma agrară şi naţionalizarea industriei? Trebuie să respecte sau nu trasarea graniţei pe linia Oder-Neisse (ratificată la conferinţa de la Teheran)? Comuniştii şi aliaţii lor din „blocul democratic” îndeamnă să se răspundă pozitiv la cele trei întrebări, PSL se pronunţă împotriva primei întrebări, dar în favoarea celorlalte două. Toate formaţiunile nerecunoscute de putere şi provenite, în majoritate, din rezistenţă militează pentru „nu” la toate întrebările. Rezultatele sunt un succes pentru guvernul provizoriu: 67% „da” la prima întrebare, 78% la a doua şi 92% la a treia. Rezultatele sunt falsificate, dar nu se va afla de fraudă decât treizeci şi cinci de ani mai târziu, după

căderea comunismului şi deschiderea arhivelor. Primul scrutin „liber” din Polonia postbelică a fost falsificat de comunişti. Adevăratele rezultate, rămase atunci secrete, acordau doar 27% din voturi celor trei de „da” recomandaţi de PPR şi aliaţii săi din „blocul democratic”, faţă de 33% de „nu” susţinuţi de opoziţia clandestină.[580] După această primă falsificare reuşită, comuniştii au putut privi cu seninătate alegerile legislative. Scrutinul este fixat în data de 19 ianuarie 1947. Campania se derulează într-un climat de semiteroare, care anticipează viitorul Poloniei socialiste. O sută de candidaţi din PSL care aspiră la mandatele de deputaţi şi mii de militanţi locali sunt întemniţaţi, listele acestui partid simt anulate în zece circumscripţii din cincizeci şi două, mai multe mii de alegători „suspecţi” sunt privaţi de dreptul la vot, mii de soldaţi sunt mobilizaţi să facă propagandă puterii. Climatul de teamă este alimentat de mai multe condamnări la moarte ale opozanţilor, pronunţate în mod oportun de tribunale chiar înainte de scrutin. „Blocul democratic” condus de PPR câştigă 80% din voturi. Polonia a „ales” calea „democraţiei populare”.

„— A trebuit să umblaţi la rezultate?”, îl va întreba Teresa Torańska pe Jakub Berman când îl va intervieva în anii 1980.

„— Să privim lucrurile în faţă: se putea evita acest lucru?”, va răspunde fostul ideolog al partidului. „Puteam evita rectificarea alegerilor dacă se dovedea că ne obligau să capitulăm?

— Ar fi fost mai cinstit să nu păcăliţi oamenii şi să nu organizaţi alegeri.

— E uşor de spus, dar greu de făcut, pentru că atunci nu am fi respectat angajamentele luate la nivel internaţional şi de asta depindea recunoaşterea noastră ca

580 Andrzej Paczkowski, art. cit., p. 170. a. Teresa Toranska, op. cit., p. 271.

guvern”. 2

Acordurile de la Ialta au fost respectate şi Polonia „eliberată” a ajuns în tabăra socialistă.

Noile alianţe dintre Roşii şi Bruni în iunie 1944, Milovan Djilas, membru al Biroului Politic al Partidului Comunist Iugoslav, este trimis la Moscova să obţină mai multă susţinere din partea URSS pentru rezistenţa condusă de Tito. Stalin îl primeşte la cină, în *dacea* lui, alături de nelipsitul Molotov. „În hol, ne-am oprit în faţa unui planiglob pe care Uniunea Sovietică era colorată cu roşu, făcând-o mai vizibilă şi mai mare decât era altminteri”, povesteşte Djilas. „Stalin îşi flutură mâna peste Uniunea Sovietică şi, făcând aluzie la criticile adresate cu o clipă înainte englezilor şi americanilor, exclamă: «Nu vor accepta niciodată ideea că un spaţiu atât de mare poate fi roşu, niciodată, niciodată!»” 1 Stalin făcea pe inocentul, pentru că ştia deja, la vremea aceea, cât erau dispuşi să-i cedeze Aliaţii.

Dorinţei Londrei şi Washingtonului de a termina mai repede cu acest război i se adăuga, mai ales din partea britanicilor, intenţia de a rezolva o dată pentru totdeauna cazul Germaniei, considerată responsabilă pentru cele două războaie mondiale în mai puţin de o jumătate de secol. Mizând pe această mare dorinţă de pace şi stabilitate, Stalin a ştiut să tragă sforile la Teheran şi la Ialta pentru a obţine ce voia. Încă din 194 la, Londra a imaginat un scenariu pentru finalul conflictului, care prevedea ocuparea totală a Germaniei, divizarea ţării în trei zone, o administrare directă de către Cei Trei Granzi, dezarmarea completă, reducerea potenţialului economic şi eradicarea nazismului şi „prusismului” din mentalităţi. Acest program a fost adoptat de cele trei capitale în 1943, dar Churchill, convins că Armata Roşie va ajunge prima la Rin, a vrut să prevină avansul sovietic, propunând împărţirea ţării în două zone egale, jumătatea de vest,

occidentalilor, jumătatea de est, Uniunii Sovietice. Stalin nu se aştepta la atât, iar când premierul britanic şi-a dat seama de gafa sa, i-a fost greu să limiteze ambiţiile aliatului sovietic. În ciuda divergenţelor, exista un consens între cele trei capitale în legătură cu viitorul Germaniei, animat de dorinţa tuturor de a termina cu „pericolul german”. împărţirea responsabilităţilor rămânea în aer. Această situaţie ne permite să înţelegem de ce URSS va avea posibilitatea să facă ce doreşte în partea „sa” din Germania, întrucât aliaţii săi îi dăduseră în avans un cec în alb, în numele păcii şi prosperităţii restului Europei.

Războiul nu s-a terminat încă şi începe deja confiscarea de către comunişti a fostului Reich. Trei grupuri de cadre trimise de Moscova se instalează, la sfârşitul lunii aprilie 1945, la Dresda, respectiv Schwerin şi Berlin. Pe 11 iunie 1945, fuzionează şi creează KPD, partidul comunist. Walter Ulbricht preia conducerea. Acest cominternist, care a fugit din Germania nazistă în 1933 ca să se refugieze la Moscova, a scăpat de epurările care au slăbit fostul Partid Comunist German la sfârşitul anilor 1930. Militantul şi-a dovedit stalinismul, participând la epurarea camarazilor săi, denunţându-i conducerii Internaţionalei inclusiv pe comuniştii rămaşi în Germania şi care, neputând găsi refugiu în URSS din cauza lui, au fost lichidaţi de Gestapo.[581] Beria, expert în josnicia umană, l-a calificat drept „un ticălos în stare să-şi omoare tatăl şi mama, un nimeni bun doar la intrigă şi turnătorie” 1. În Berlinul ocupat, KPD acţionează la instrucţiunile SMAD-ului, Administraţia Militară Sovietică din Germania, care va deveni mai târziu, în 1949, Comisia de Control Sovietic, adevărata conducere a ţării. Comuniştii au ordin să „se prezinte drept democraţi, dar să controleze totul”. Se stabileşte un program: „Formarea partidelor burgheze [care] trebuie să corespundă fostului partid democrat şi

581 Milovan Djilas, op. cit., p. 86 [ed. rom. cit., p. 101 - n. tr.].

vechiului Centru; crearea unui bloc antifascist democratic din noile partide [...]; pregătirea reformei agrare"[582][583]. Pe 15 iulie, toate formaţiunile politice sunt reunite într-un „Front unit al partidelor antifasciste şi democratice", controlat de KPD, totuşi minoritar, dar protejat de SMAD. Manevra vizează absorbirea şi anihilarea resturilor de democraţie care le-au supravieţuit celor doisprezece ani de regim hitlerist. SPD-ul socialist este ţinta principală. Comuniştii vor să-l neutralizeze. Şi aşa se întâmplă în aprilie 1946, când socialiştii şi comuniştii decid să fuzioneze pentru a crea SED, Partidul Socialist Unificat, care, în numele „centralismului democratic", sfârşeşte prin a impune legea comunistă celorlalte partide şi ţării. La alegerile libere regionale din data de 20 octombrie 1946, SED rămâne totuşi minoritar (48% din voturi în medie) faţă de creştin-democraţi (CDU) şi de liberali (LDPD). La Berlin, unde încă nu a avut loc fuziunea dintre comunişti şi socialişti, SPD obţine chiar mai mult de dublul voturilor Partidului Comunist. Respingerea regimului impus de sovietici este evidentă, dar germanii şi Estul nu vor mai avea niciodată libertatea să o arate.

Cu prilejul cinei la Stalin din *iunie* 1944, Milovan Djilas a putut să-şi dea seama de modul în care dictatorul intenţiona să readucă pacea în Germania. *Vojd-ului*, căruia îi plăceau glumele, mai ales cele macabre, s-a relaxat şi a spus una în seara aceea: „Unul dintre oamenii noştri conducea un grup mare de prizonieri germani şi pe drum el i-a omorât pe toţi mai puţin unul. L-au întrebat, când a ajuns la destinaţie: «Şi unde sunt ceilalţi?» «Nu am făcut decât să îndeplinesc ordinele comandantului suprem, zise el, să-i omorâm pe toţi până la ultimul om. Acesta este

582 Sergo Beria, op. cit., p. 141 [ed. rom. cit., p. 169 - n. tr.].

583 Apud Jean-François Soulet, op. cit., p. 56.

ultimul om.»”[584] La Teheran, în noiembrie 1943, Churchill fusese indignat să-i audă pe Stalin şi Roosevelt glumind despre numărul ofiţerilor germani care trebuiau executaţi în ziua Eliberării. Dincolo de acest cinism, există o intenţie reală de a epura orice opoziţie în Germania învinsă. Vânătoarea de nazişti trebuie să servească drept pretext, infamia etichetei „fasciste” va permite eliminarea celor care nu sunt pe placul noului regim. La fel ca în Polonia, fostele lagăre de concentrare naziste rămân deschise pentru a-i primi pe „indezirabili”. La finele anului 1945, lagărul nr. 2 de la Buchenwald, de exemplu, are mai mulţi deţinuţi decât cu un an în urmă, când Hitler era încă la putere.1 Social-democraţii, aceşti vechi duşmani din anii de dinaintea războiului, împotriva cărora comuniştii şi naziştii s-au imit odinioară, sunt primele victime ale represiunii. Între decembrie 1945 şi aprilie 1946, douăzeci de mii dintre ei sunt închişi sau daţi dispăruţi.[585] Mai târziu, în 1954, Partidul Social-Democrat vest-german va publica un memoriu despre „lagărele punitive şi casele de recluziune din zona sovietică”, din care aflăm că „în prima perioadă, între 1945 şi 1948, lagărele de concentrare aveau caracterul lagărelor de exterminare”[586]. Două mii de prizonieri care au trecut prin Buchenwald au murit acolo. În total, din cei 234.300 de germani închişi în aceste lagăre înainte de 1950, 105.000 nu au mai scăpat niciodată.[587] Un studiu al Institutului Hannah Arendt face câteva precizări cu privire la prizonierii aşa-zis vinovaţi de

584 Milovan Djilas, op. cit., p. 91 [ed. rom. cit., p. 107 - n.tr.].

585 Francis Lachaise, Histoire d'un Etat disparu, la République démocratique allemande de 1945 à nos jours, Ellipses, 2001, p. 43.

586 Comisia internaţională împotriva regimului concentraţionar, Buletin informativ , nr. 3, mai-iunie-iulie 1955, pp. 72-76.

587 Erhart Neubert, „Les crimes pobtiques en RDAa, in Du passé faisons table rase!, ed. cit., p. 488.

„nazism”: 70% au fost condamnaţi în baza articolului 58 din Codul Penal sovietic pentru „atingere la adresa integrităţii forţelor de ocupaţie”, ceilalţi pentru spionaj, sabotaj sau propagandă antisovietică.[588]

Autorităţile de ocupaţie sovietice proclamă că „denazificarea” este exemplară la ele. URSS se ascunde încă în spatele paravanului antifascismului pentru a da politicii sale o componentă morală pe care nu o are. Propaganda comunistă în estul Berlinului, la Moscova, dar şi cea reluată de toate Partidele Comuniste europene, prezintă Germania sovietizată ca fiind partea „sănătoasă” a acestei mari naţiuni. Crimele naziste devin problema celeilalte Germanii, capitaliste, cu scopul de a culpabiliza încă puţin democraţiile, acuzate deja că au hrănit la sânul lor fascismul.

DENAZIFICAREA ŞI FALSIFICAREA ISTORIEI

În ciuda caracterului eminamente moralizator al propagandei comuniste, care pretindea că scopul şi consecinţa denazificării erau instaurarea unei democraţii autentice, principiile morale nu aveau nimic de-a face cu această chestiune. Denazificarea nu era decât o etapă a procesului de preluare a controlului. În Vest, în ciuda imperfecţiunilor bine-cunoscute, denazificarea era mânată de dorinţa de a şterge orice urmă a trecutului odios şi de a avea încredere în germanii care împărtăşesc idealul democratic al libertăţii şi păcii. Acest demers respectabil nu avea nicio legătură cu eliminarea arbitrară a opozanţilor politici ai comunismului în zona estică a teritoriului de către SMAD şi SED. Între 1945 şi 1947, mii de germani din zona sovietică au dispărut definitiv. Alţii au fost arestaţi, judecaţi şi condamnaţi, în principal de tribunale militare sovietice. Aceste proceduri erau oficiale, dar un mare număr de condamnaţi nu au revenit niciodată din captivitate. Treizeci de mii dintre aceştia, cel puţin, au

588 Jean-Paul Picaper, Berlin Stasi, Editions des Syrtes, 2009, p. 402.

fost trimişi în lagăre de muncă în Uniunea Sovietică şi rata mortalităţii era mare. […] în vreme ce denazificarea imperfectă din Vest a provocat fără încetare dezbateri şi polemici în opinia publică germană şi în comunitatea internaţională, contribuind astfel la păstrarea vie a crimelor nazismului, cea aparent mai radicală practicată de SED, care învinovăţea doar Germania de Vest pentru nazism şi prezenta partea de Est ca pe „patria rezistenţei antifasciste", a avut drept efect exonerarea germanilor din Est de orice răspundere pentru crimele trecutului.

Dennis L. Bark şi David R. Gress, *Histoire de VAllemagne depuis 1945*, Robert Laffont/Bouquins, 199 a, pp. 1146 – 1147.

*

Pornirea antifascistă, care, în absenţa succesului economic, a devenit principalul argument pentru legitimarea tânărului stat parţial, s-a intensificat de-a lungul anilor, până când a devenit o falsificare a istoriei: astfel, monstrul nazist s-ar fi oprit în mod miraculos la malul Elbei. Lucrul acesta nu a fost spus niciodată răspicat, dar mulţi oameni, mai ales tinerii cetăţeni est-germani, aşa au înţeles. […] Această minciună istorică a prins rădăcini în rândurile populaţiei. Nevoia guvernului de a-şi legitima învăţăturile dictatoriale se suprapunea cu interesul celor guvernaţi de a se elibera de o anume povară istorică. Un fel de „efect Hiroshima" a intervenit şi a intensificat acest proces. Din cauza genocidului de la Hiroshima şi Nagasaki, japonezii trecuseră în rândurile victimelor şi nu voiau să mai ştie de propria lor vină din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Cetăţenii est-germani, căzuţi în mâinile sovietelor, au devenit ostaticii stalinismului. Indiferent în ce fel luaseră parte la fascism, îşi ispăşeau păcatele – spre deosebire de germanii din Vest – pentru istoria lor. Criminalii deveniseră victime şi se considerau ca atare.

Peter Schneider, *L'Allemagne dans tous ses états*, Grasset, 1991, pp. 179 şi 189.

Aşa cum Germania nazistă folosise în scopuri proprii sistemul comunist în zona din URSS cucerită de Wehrmacht după iunie 1941, tot aşa ocupantul sovietic s-a adaptat fără nicio dificultate după 1945 în Germania cucerită la structurile naţional-socialiste. Pentru Moscova, denazificarea nu constă în pedepsirea sau excluderea vinovaţilor, ci în aplicarea modelelor sovietice, chiar dacă relua alianţa roşu-brună care deja îşi dovedise eficienţa. În februarie 1947, Stalin ia în calcul crearea unui nou partid nazist în Germania de Est. I se destăinuie lui Vladimir Semionov, un diplomat însărcinat cu aplicarea politicii sovietice.

„— Am putea pune în fruntea acestui partid un nazist cunoscut", propune *Vojd*-ul. „Nu aveţi un fost Gauleiter1 la închisoare?

— Probabil au fost executaţi cu toţii.

— Păcat! Vom găsi cu siguranţă un general nazist cunoscut."[589] Retrezind vechii demoni, sovieticii vor să profite de nostalgia faţă de marele Reich, pe care o simte încă o parte din populaţie, pentru a câştiga puţină popularitate, de care duc lipsă. Operaţiunea se va derula în mai multe etape. Un partid national-democrat (NDPD) este creat în iunie 1948, condus de un general, Vincenz Müller, fost comandant al corpului 13 de armată, responsabil în special cu lichidarea a 1.300 de evrei la Artamovsk în decembrie 1941. Acest nou partid „neonazist" va avea până la îao. ooo de membri în 1955. La congresul comunist al SED din iunie 1951, vicepreşedintele partidului va declara: „Suntem gata să colaborăm cu toţi patrioţii germani care ţin la interesele Germaniei. Este valabil şi în cazul foştilor soldaţi, ofiţeri şi

589 Responsabil politic şi administrativ al unei regiuni în timpul regimului nazist.

generali ai armatei germane, precum şi al foştilor membri ai partidului nazist". Un an mai târziu, va fi promulgată o lege a amnistiei totale, care îi absolvă definitiv pe naziştii de crimele trecutului, în 1958, 12% din deputaţii est-germani sunt foşti naziştii.1 Aproape că Moscova nu este un paradox.

Politica sovietică pretinde că vrea să facă din această parte a Germaniei un model de democraţie populară, o vitrină a socialismului capabilă să seducă şi zona de dincolo de Elba. Totuşi, URSS nu le dă camarazilor est-germani mijloacele necesare să poată juca acest rol. Jaful este practicat pe o scară şi mai mare decât în restul Europei de Est, compromiţând orice speranţă de dezvoltare economică. Într-un an, din martie 1945 până în martie 1946, 2.885 de întreprinderi sunt demontate şi transferate în Uniunea Sovietică, adică 40% din capacitatea industrială a Germaniei de Est. Kremlinul înţelege în cele din urmă absurditatea politicii sale şi preferă curând să-şi recupereze despăgubirile din producţia curentă a ţării, dar demontările nu vor înceta până în primăvara anului 1948. Acordurile de la Ialta au stabilit la zece miliarde de dolari despăgubirile de război pe care trebuia să le primească URSS. Valoarea globală a jafului sovietic va fi, în cele din urmă, evaluat la 66 de miliarde de dolari.[590] Germania de Est, devastată, nu trebuia să se refacă niciodată cu adevărat de pe urma înfrângerii din 1945. Momentul în care Berlinul de Est va deveni, în iunie 1953, teatrul primei revolte muncitoreşti care va cutremura noul imperiu sovietic trebuie văzut ca o consecinţă a rapacităţii URSS.

Tactica salamului

Ungaria şi România, integrate în tabăra socialistă după victorie, aveau să suporte şi ele în continuare

590 A. Dormont, „Les nazis dans l'Etat est-allemand", Est à Ouest, nr. 222,1-15 octombrie 1959, pp. 10-12.

consecinţele, nu ale conflictului, ci ale Primului Război Mondial. Prăbuşirea imperiului habsburgic în 1918 tulburase geografia acestor ţări în perioada interbelică, dar alegerea forţată a guvernelor lor din timpul conflictului dintre 1939 şi 1945 a fost cea care le-a stabilit soarta la eliberare, pierderea suveranităţii şi nenorocirile care aveau să se abată asupra popoarelor lor. După înfrângerea din 1918, care a costat Ungaria două treimi din teritoriul său, o tresărire naţionalistă provocată de aceste pierderi a generat întâi o sângeroasă dictatură sovietică, condusă de Béla Kun, după care a dus, drept reacţie, la un regim totalitar de dreapta condus de amiralul Horthy. În România procesul a fost mai lent, datorită rezistenţei formaţiunilor democratice precum Partidul Naţional Ţărănesc al lui Maniu şi liberalii lui Brătianu, dar, într-un final, ţara a ajuns în anii 1930 dictatură regală, sub conducerea lui Carol II, şi a cunoscut terorismul de extremă dreaptă cu legionarii Gărzii de Fier.

Germania şi Ungaria au fost marile perdante ale tratatelor de la Versailles din 1919 şi de la Trianon din 1920, care au reconfigurat harta Europei în detrimentul lor. În anii 1930, revendicările teritoriale ale fiecăreia au apropiat Berlinul şi Budapesta. Datorită lui Hitler, amiralul Horthy a putut recupera pentru Ungaria părţi de teritorii de la Cehoslovacia. În România, scenariul este întrucâtva diferit, dar ajunge la acelaşi rezultat. Din cauza lui Stalin, Bucureştiul a pierdut în 1939 Basarabia şi o parte din Bucovina, revenite Moscovei prin Pactul germano-sovietic. Forţat să abdice, regele Carol II a lăsat loc unui stat legionar, parafascist, condus de generalul Antonescu, un militar naţionalist dispus să colaboreze cu Germania nazistă. Astfel, România şi Ungaria au devenit aliatele lui Hitler. Horthy şi Antonescu au trimis trupe împotriva URSS, oferind mai târziu Moscovei, în momentul victoriei, un pretext să impună ordinea comunistă acestor ţări

„colaboraţioniste”.

Amiralul Horthy a sperat mult timp să-şi ţină departe ţara de războiul mondial. Alianţa sa cu Hitler şi participarea a 200.000 de soldaţi maghiari pe frontul de est, alături de Wehrmacht, dimpotrivă, l-au trimis mai repede în miezul conflictului. În martie 1944, Führerul, agasat de acest aliat naţionalist prea timorat, invadează Ungaria ca să pună mâna pe potenţialul său economic. În şase luni, ţara este complet reorganizată în funcţie de nevoile Germaniei, în timp ce SS-ul deportează, în vara anului 1944 la Auschwitz, peste 400.000 de evrei. Ungaria, care deţinea înainte de război cea mai mare comunitate israelită din Europa, după Polonia, scăpase până atunci de aplicarea Soluţiei finale. Înaintarea Armatei Roşii, în toamna anului 1944, pătrunderea trupelor sovietice în Transilvania îl determină pe Horthy să ceară un armistiţiu. Este răpit de SS şi înlocuit la conducerea ţării cu Ferenc Szálasi, liderul Partidului Crucilor cu Săgeţi, partidul nazist maghiar. Ţara ajunge pradă terorii. La Budapesta, în Dunăre plutesc mii de cadavre, evreii sunt executaţi sumar, alţii sunt torturaţi sau închişi în ghetou. În câteva săptămâni, peste 100.000 de persoane mor în capitală. Calvarul se încheie odată cu cucerirea Budapestei de către Armata Roşie, la jumătatea lunii februarie 1945. În urma rezistenţei crâncene a germanilor, oraşul este redus la un câmp de ruine. Pe 4 aprilie 1945, întreaga ţară este „eliberată” şi Ungaria trece sub control sovietic. În acel moment, Moscova a instituit deja structurile care vor permite ţării să „aleagă” calea socialistă.

Încă din decembrie 1944, o Adunare Naţională provizorie s-a instalat la Debreţin, sub protecţia statului-major sovietic. S-a format un guvern, condus de generalul Miklós, cu miniştri din Frontul Naţional Independent, o organizaţie formată din Partidul Social-Democrat şi Ţărănesc, Partidul Micilor Proprietari şi Partidul Comunist.

Stalin a dozat personal componenţa acestui guvern, pentru a prezenta asigurări Aliaţilor. Fiind stăpân pe situaţie, nu are intenţia să precipite evenimentele. Noua putere cuprinde miniştri independenţi, proveniţi din regimul Horthy, pentru a reprezenta continuitatea, şi membri ai fostelor partide de opoziţie plus comunişti, pentru a reprezenta noutatea. Partidul Comunist Maghiar este discret. Deţine oficial două portofolii din unsprezece, dar un ministru independent şi doi infiltraţi asigură la Moscova controlul organismului guvernamental.1

Comuniştii maghiari, câteva sute la număr, nu reprezintă nimic în vremea aceea şi Republica Maghiară a Consiliilor, condusă de Béla Kun după Primul Război Mondial, a lăsat amintiri sângeroase. Călăul Kun a pierit în timpul epurărilor staliniste din 1937, partidul a fost dizolvat de Internaţională şi, până în 1939, Partidul Comunist nu a avut o organizaţie proprie în Ungaria. Pactul germano-sovietic este cel care i-a permis partidului să se reconstituie. Întrucât Horthy era aliatul lui Hitler, iar Hitler, aliatul lui Stalin, Horthy a devenit aliatul lui Stalin; astfel, au putut fi difuzate cărţi sovietice în Ungaria, URSS a participat la Târgul Internaţional de la Budapesta; comuniştii au primit din nou drepturi. Mătvăs Rákosi, militantul ales de Comintern să conducă noul Partid Comunist, închis în temniţele maghiare din anii 1920, a fost eliberat în acel moment şi a putut merge la Moscova înainte de ruperea Pactului germano-sovietic. Rákosi era pe placul Internaţionalei, care „îl avea la mână”, pentru că trădase în închisoare secretele partidului şi-i predase pe unii dintre tovarăşii săi poliţiei lui Horthy. Acest trecut puţin glorios făcea din el un comunist maleabil pentru Comintern.[591] Ca toţi comuniştii din lume, tovarăşii maghiari au intrat în război după 22 iunie 1941. Nu erau mai mulţi de 200 – 300 la vremea aceea. Respectând

591 Miklos Molnâr, Histoire de la Hongrie, Perrin/Tempus, 2004, p. 380.

ordinele Internaţionalei, au devenit cei mai naţionalişti şi cei mai patrioţi dintre luptătorii din rezistenţă. Mătvăs Rákosi şi József Révai, responsabil cu propaganda, au explicat în acel moment că lupta împotriva Germaniei continua tradiţia sfântului Ştefan I, „suveranul modernizator" din secolul al XI-lea, întemeietorul unui regat al Ungariei în sânul lumii occidentale.[592] Această confiscare a istoriei sfinte a naţiei a favorizat pătrunderea comuniştilor după 1945, când au reuşit să treacă drept apărători ai interesului naţional, în timp ce dădeau ţara pe mâna URSS. Decapitat de un val de arestări organizate de guvernul lui Horthy, în 1942, Partidul Comunist nu a mai jucat niciun rol în rezistenţă după această dată. Un an mai târziu, dizolvarea Cominternului a atras după sine dispariţia partidului maghiar. Reapare cu denumirea de Partidul Păcii. În septembrie 1944, odată ce Armata Roşie a intrat în Ungaria, Partidul Comunist îşi reia numele, în pofida acestei istorii haotice şi deşi importanţa lor politică este nesemnificativă, comuniştii maghiari participă la Frontul Antifascist, care va duce la naşterea Frontului Naţional de Eliberare de după război.

Între 700.000 şi 750.000 de maghiari, dintre care aproximativ 225.000 de evrei, au murit în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, un număr considerabil la o populaţie de 9, 5 milioane de locuitori. În momentul eliberării, între 850.000 şi 900.000 de maghiari sunt prizonieri, dintre care 60% în mâinile Armatei Roşii. 40.000 dintre ei aveau să moară, majoritatea din cauza relelor tratamente suferite în lagărele sovietice.1 Pierderile materiale cauzate de război sunt mari, 20% în agricultură, peste 50% în transporturi, 45% în

592 Arpad von Klimo, „Détruire la source symbolique du pouvoir: la stalinisation de la culture historique des élites hongroises", în Le Communisme et les élites en Europe centrale (coord. Nicolas Bauquet şi François Bocholier), PUF, 2006, p. 77.

echipamente industriale şi aproximativ 40% dintre locuinţe au fost distruse. Jaful sovietic va agrava situaţia, 30% din venitul ţării va fi luat anual de ocupant, până la moartea lui Stalin în 1953.[593][594]

COSTUL JAFULUI SOVIETIC ÎN UNGARIA

Sovieticii au găsit numeroase pretexte ca să-i facă să plătească pe maghiari. Poate că nu vom şti niciodată sumele exacte pe care li le-au sustras în cursul primilor zece ani de ocupaţie a Ungariei. Însă putem afirma cu certitudine că plata despăgubirilor a ajuns la 450 de milioane de dolari, chiar dacă Molotov a anulat restul de 65 de milioane în 1948. Maghiarii au plătit între 150 şi 180 de milioane de dolari compensaţii pentru pagubele produse proprietăţilor germane, 45 de milioane pentru datoria lui Manfred Weiss (bancher şi industriaş evreu maghiar, fondatorul unui grup specializat în industria aeronautică), mai bine de 160 de milioane pentru întreprinderile sovietice, iar întreţinerea Armatei Roşii a costat, fără îndoială, 60 de milioane de dolari. Acestor sume trebuie să le adăugăm valoarea prăzii de război (întreprinderea de becuri şi material electric Tungsram valora doar ea 12 milioane de dolari), beneficiile fictive transferate întreprinderilor deţinute de sovietici şi valoarea carburantului, bauxitei, manganului, cărbunelui şi a altor materii prime pe care sovieticii le-au „cumpărat" cu mult sub preţul pieţei, fără să mai punem la socoteală profiturile pe care le-au obţinut din acest comerţ inechitabil. La toate acestea, trebuie adăugat costul celor 600.000 de lucrători care au făcut muncă silnică în lagărele sovietice. Poate că nu suntem departe de adevăr când afirmăm că Uniunea Sovietică a scos de la Ungaria o

593 Miklos Molnar, De Bela Kun a Janos Kadar, ed. cit., p. 150.

594 Ivan Berend si Gyorgy Ranki, Hungary: A Century of Economic Development, Barnes & Noble Books, 1974, pp. 180-182.

sumă egală cu cea primită de Austria prin planul Marshall (după 1947), adică aproximativ un miliard de dolari.

László Borthi, *Hungary in the Cold War*, *1945 – 1956*, Central European University Press, 2004, *apud* Pierre Grosser, *La Guerre froide*, La Documentation française, 2007, p. 21.

Strategia comuniştilor maghiari a fost elaborată la Moscova înainte de eliberare, în decembrie 1944. Stalin şi Molotov au insistat pe caracterul democratic, chiar burghez-democratic al regimului care trebuia introdus. Nicio vorbă despre zelul revoluţionar, atingerile aduse proprietăţii private, respectul faţă de tradiţii, acestea erau ordinele Moscovei. Ungaria nu este Polonia, ea este o miză secundară. Odată ajunsă sub bocancul URSS, sovietizarea poate aştepta.1 Atitudinea Moscovei se schimbă după alegerile legislative din noiembrie 1945, catastrofale pentru comunişti şi stânga în general: Partidul Comunist obţine 17% din voturi, la fel ca Partidul Social-Democrat, faţă de 57% Partidul Micilor Proprietari, marele câştigător al scrutinului. Ocupantul sovietic cere ca jumătate din portofoliile din guvern să le revină comuniştilor şi aliaţilor lor de stânga, social-democraţii şi Partidul Naţional Ţărănesc. Începând cu această dată, comuniştii vor începe să acţioneze ca să pună mâna pe toată puterea. Aceste alegeri legislative din noiembrie 1945 sunt ultimele alegeri libere pe care le-a cunoscut ţara, cele sub supraveghere şi bine pregătite din august 1947 aveau să deschidă calea Ungariei socialiste. Metoda utilizată va rămâne în analele istoriei comunismului, cunoscută drept „tactica salamului”. Mâtyâs Rákosi a explicat tehnica, povestind cum a formulat partidul său revendicări, la început moderate, pentru a împiedica adversarii să-şi mobilizeze forţele, în loc să supraliciteze, câştigând astfel timp. „Numeam această muncă de detaliu «tactica salamului»”, va mărturisi el mai târziu, prin care, zi de zi tăiam, lucram

puţin câte puţin la reacţia Partidului Micilor Proprietari.”[595][596]

Tactica aceasta constă în izolarea treptată a adversarilor pentru a-i elimina pe deplin. Comuniştii încep prin a se infiltra în organizaţiile politice, fie pătrunzând în interiorul lor pentru a le devora apoi (Partidul Social-Democrat), fie conducând pe ascuns noile organizaţii create din bucăţi (Partidul Naţional Ţărănesc) pentru a confisca partidele democratice care trebuiau eliminate. Un număr de miniştri, de membri influenţi ai Parlamentului, simt, pe de altă parte, sub controlul Partidului Comunist, care le cunoaşte trecutul fascist, de când partidul a sustras arhivele poliţiei după 1945. Comuniştii aleg din nou să-şi divizeze adversarul. Provoacă sciziuni în partidele „burgheze” (crearea Partidului Democrat Independent). O multitudine de partide de opoziţie atrag aleşi şi alegători în detrimentul Partidului Micilor Proprietari, care era majoritar. În paralel, URSS, care şi-a apropiat potenţialul economic al ţării, le oferă comuniştilor o adevărată mană cerească: finanţare, distribuire de materiale (hârtie, tipografii…) şi mijloace (hrană, tichete de călătorie…). Primarul comunist al Budapestei, de exemplu, îşi câştigă popularitatea împărţindu-le cartofi locuitorilor înfometaţi, cu ajutorul camioanelor militare ruseşti.[597]

Cadrele vechiului regim sunt eliminate din organismele de conducere, iar intelectualii, epuraţi. Trei sferturi din membrii Academiei simt schimbaţi, toţi profesorii de la litere şi ştiinţe sociale sunt noi. Partidul Comunist dispune, mai ales, de un instrument eficient de răspândire a terorii, Siguranţa Statului, AVO, care va deveni AVH, o poliţie politică după modelul NKVD-ului,

595 Miklos Molnâr, De Beta Kun ă Jânos Kâdâr, ed. cit., p. 145.

596 Apud ibid., p. 162.

597 Ibid., p. 160.

organizată şi instruită de „experţii” săi. Partidul Micilor Proprietari este ţinta principală. Poliţiştii descoperă, în mod oportun, o „conspiraţie a comunităţii maghiare” pusă la cale de membrii sau foştii membri ai acestui partid, încă majoritar. Prim-ministrul Ferenc Nagy şi principalul responsabil al Partidului Micilor Proprietari, Bela Kovács, figurează printre suspecţi. Kovács este arestat pe 25 februarie 1947 de către sovietici şi dus cu forţa în URSS. Este condamnat la zece ani în lagăr. Prim-ministrul Ferenc Nagy este forţat să demisioneze în mai. Decapitat şi decimat, Partidul Micilor Proprietari nu mai este un obstacol.

Pe 31 august 1947, cinci milioane de alegători sunt din nou chemaţi la urne. Rezultatele sunt cele aşteptate de comunişti. Partidul Micilor Proprietari nu mai obţine mai mult de 16% din voturi, iar Partidul Comunist devine prima formaţiune a ţării, cu 21, 8%. împreună cu organizaţiile membre ale coaliţiei sale (Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Democrat Independent, plus încă alte trei formaţiuni), deţine de acum majoritatea, 60%. Scrutinul a fost falsificat, în special cu ajutorul buletinelor distribuite de funcţionarii comunişti militanţilor Partidului Comunist, care au votat în locul celor bolnavi sau absenţi din circumscripţii.[598] După aceste alegeri, evenimentele se precipită. În noiembrie, Partidul de Independenţă (din opoziţie) este dizolvat şi celor patruzeci şi opt de deputaţi ai săi le simt retrase mandatele, apoi îi va veni rândul Partidului Democrat. Puţin câte puţin, numeroşi oameni politici sunt expulzaţi, exilaţi, arestaţi sau, în cel mai bun caz, îndepărtaţi, inclusiv preşedintele republicii, Zoltán Tildy. La începutul anului 1948, democraţia maghiară a supravieţuit. La alegerile din 15 mai 1949, 96, 27% din voturi îi vor reveni unui Front Popular artificial, în spatele căruia se află comuniştii. Occidentalii, teoretic garantul

598 Ibid., p. 164.

„procesului democratic”, asistă indiferenţi la lenta, dar inexorabila socializare a ţării.

Scenariul pus la punct la Moscova pentru sovietizarea României se confundă cu cel din Ungaria, fără îndoială pentru că la origine găsim situaţii similare şi pentru că Moscova este mulţumită de metodă. Fiind un naţionalist intransigent, mareşalul Antonescu, asemenea amiralului Horthy, spera să apere interesele ţării sale printr-o alianţă cu Hitler. După ruptura din 1941 dintre Berlin şi Moscova, Führerul i-a permis să recupereze Basarabia şi Bucovina, pe care URSS pusese mâna în cadrul Pactului germano-sovietic. „Germania reprezintă singura susţinere împotriva ameninţătoarei Rusii”, a declarat atunci Antonescu.1 Doi ani mai târziu, situaţia nu mai este aceeaşi după înfrângerea germană de la Stalingrad. Mareşalul îi lasă pe Iuliu Maniu, liderul Partidului Naţional Ţărănesc, şi pe liberalul Brătianu să stabilească legături cu Aliaţii. Cei doi lideri democraţi fac presiuni asupra tânărului Mihai I, care i-a urmat la tron tatălui său, Carol II, după abdicarea acestuia în septembrie 1940, să sprijine prin autoritatea sa morală o apropiere de Londra şi Washington. Retragerea Germaniei şi apropierea Armatei Roşii de Bucureşti în vara anului 1944 îl împing pe rege să-l destituie pe Antonescu, care devenise deranjant. Pe 23 august, Mihai I anunţă o schimbare de regim, ruperea alianţei cu Germania şi ordonă trupelor române să înceteze lupta împotriva Armatei Roşii. „Primiţi-i cu încredere pe soldaţii sovietici”, declară el. „Naţiunile Unite au garantat independenţa ţării şi neamestecul în afacerile noastre interne”. Deşi pe teritoriul României încă erau 650.000 de soldaţi ai Wehrmachtului, Moscova nu se grăbeşte să semneze armistiţiul cerut de Bucureşti. Armata Roşie profită de situaţie să câştige teren, să ia prizonieri 150.000 de soldaţi români, care vor să i se alăture (majoritatea vor fi deportaţi în lagărele sovietice) şi

să treacă ţara prin foc şi sabie (jafuri, violuri şi asasinate). Sovieticii creează haos, care le va servi drept pretext pentru a restabili ulterior ordinea.[599] Armistiţiul semnat pe 12 septembrie confirmă victoria URSS. Basarabia şi Bucovina îi revin din nou, obţine 300 de milioane de dolari despăgubiri de război şi România se angajează să se ocupe de întreţinerea trupelor sovietice aflate pe teritoriul ei. O comisie de control aliată trebuie, teoretic, să supravegheze procesul de tranziţie, dar, de fapt, funcţionează doar la ordinele comandamentului sovietic. Cum s-a întâmplat şi la Budapesta, Moscova profită de poziţia ei pentru a impune comunişti în guvernul provizoriu numit de regele Mihai, condus de generalul Sănătescu.

În România, comuniştii sunt la fel de inexistenţi ca în majoritatea celorlalte ţări din Europa Centrală şi de Est. Partidul, devenit ilegal în 1924, nu a reuşit niciodată să se implanteze în ţară. Principalii săi lideri au stat la închisoare până la eliberare sau la Moscova. Refugiată în URSS, Ana Pauker, numărul doi al Partidului Comunist Român, s-a întors în ţară odată cu tancurile sovietice să se ocupe de epurarea elitelor şi de colectivizarea pământurilor. Gheorghe Gheorghiu-Dej, ales de Stalin secretar general (este numit în ianuarie 1945), a evadat din închisoare chiar înainte de sosirea Armatei Roşii. Dacă scenariul românesc este acelaşi ca la Budapesta, desfăşurarea lui pare aici mai puţin sofisticată. URSS a avut deja ocazia să martirizeze România luând Basarabia şi Bucovina, aşa că aici se simte ca pe un teritoriu cucerit. „Comuniştii, care nu însemnau nimic până la venirea ruşilor, de când simt sub protecţia lor şi au primit fonduri, au devenit foarte combativi şi, conduşi de ruşi, au uitat că sunt români şi pun interesul partidului deasupra

599 Apud Catherine Durandin, Histoire des Roumains, Fayard, 1995, p. 322 [Istoria românilor, trad. de Liliana Buruiană-Popovici, Editura Institutul European, Iaşi, 1998, p. 241 - n. tr.].

interesului ţării", a afirmat la vremea aceea prim-ministrul, generalul Sănătescu, în jurnalul său intim. „Le-a fost foarte uşor să-i organizeze pe muncitorii din uzine şi să-i împingă la manifestaţii, ameninţându-i, ceea ce a creat greutăţi guvernului, a provocat agitaţie şi o micşorare a producţiei". 1

La începutul lui septembrie 1944, Partidul Comunist a creat o Comisie de Organizare a Mişcării Sindicale, care îi permite o poziţie dominantă în uzine. La sfârşitul lui septembrie, Frontul Naţional, care trebuia să reprezinte toate formaţiunile democratice din ţară, dar deja infiltrat de comunişti, prezintă un program foarte radical – exproprieri, confiscări şi naţionalizări –, ceea ce forţează Partidul Ţărănesc al lui Maniu şi Partidul Liberal al lui Brătianu să se distanţeze. Este lansată o campanie de presă în favoarea reformei agrare imediate. Ţăranii sunt chemaţi să-şi împartă pământurile chiar înainte de publicarea unui decret-lege. Climatul politic este tensionat, întreţinut de epurările de toate felurile. Activiştii îi înlătură pe funcţionarii acuzaţi de colaboraţionism, îi demască pe fascişti, epurează universităţile şi înfiinţează noi asociaţii, pentru tineri, intelectuali, artişti, pe care le controlează. Cadrele partidului, formate în majoritatea lor la Moscova, şi-au învăţat bine lecţia, aplică neobosite metodele sovietice, sub înalta oblăduire a Armatei Roşii.

În februarie 1945, Andrei Vîşinski, fostul procuror din procesele Marii Terori din anii 1930, devenit adjunctul lui Molotov la Ministerul Afacerilor Externe sovietic, vine la Bucureşti să accelereze procesul de sovietizare. Îi impune regelui Mihai I nominalizarea lui Petru Groza la funcţia de prim-ministru. Originar din Transilvania, acest avocat de profesie care a creat în 1933 o organizaţie radicală, Frontul Plugarilor, este un membru activ al Frontului Naţional Democrat, controlat de Partidul Comunist de la sfârşitul războiului. Dincolo de aerul său

burghez se ascunde un infiltrat comunist. Un program stabilit la Moscova le este prezentat cadrelor din conducerea Partidului Comunist. Acesta prevede în special, pentru următorii trei ani, suprimarea partidelor democratice, arestarea, asasinarea şi răpirea membrilor lor. O lege pentru „epurarea organismelor statului" promulgată pe 30 martie 1945, creează „lagăre speciale" pentru salariaţii concediaţi. Cu ajutorul brigăzilor mobile create de NKVD şi conduse de agenţi de la Moscova, Partidul Comunist repetă că, „dacă antifasciştii simt comunişti, atunci anticomuniştii sunt fascişti". Nu fasciştii sunt urmăriţi, ci democraţii. În două luni, din martie până în mai 1945, 90.000 de persoane sunt arestate.[600] Sub pretextul pedepsirii „criminalilor de război şi a profitorilor", 2.400 de şefi de întreprindere şi mari operatori economici sunt deposedaţi de bunuri şi închişi. Nici justiţia nu scapă de epurare. „Judecătorii trebuie să apere interesele clasei muncitoare, să protejeze noua democraţie şi să-i pedepsească pe duşmanii poporului", spune legea care pune capăt independenţei justiţiei. Numai la Bucureşti, avocaţii autorizaţi să pledeze se reduc de la 12.000 la 2000.1 Regele încearcă să se opună acestei politici, dar în zadar. Îi cere lui Groza să demisioneze, dar acesta refuză. Moscova insistă pe lângă Aliaţi să recunoască acest nou guvern, dar, cu o ultimă tresărire, Londra şi Washington îşi leagă decizia de organizarea de alegeri. Comuniştii, care au pus deja mâna pe mare parte din putere, nu se tem de rezultat. Vor căuta susţinerea „legionarilor" din Garda de Fier, organizaţia fascistă din anii de dinainte de război, interzisă în România după 1941, împotriva partidelor democratice. Această nouă alianţă roşu-brună va pune stăpânire pe România liberă.

Partidele democratice denunţă întovărăşirea dintre

600 Apud Catherine Durandin, op. cit., p. 358 [ed. rom. cit., p. 268 - n. tr.].

roşii şi bruni. Iuliu Maniu, din Partidul Ţărănesc, protestează pe lângă Molotov în septembrie 1945 – „Guvernul Groza a înfiinţat şi menţinut, încălcând Constituţia şi legile existente, lagăre de detenţie pentru adversarii politici, populate cu membrii partidelor de opoziţie", declară el indignat în faţa ministrului afacerilor externe sovietic. „Este interesant de observat că, începând cu 6 martie 1945 şi odată cu instalarea guvernului Groza, nu au fost epurări în ministere. Ba dimpotrivă, fascişti notorii, răspunzând la un apel al ministrului de interne adresat legionarilor, s-au înscris la comunişti şi au fost numiţi în funcţii publice."[601] Campania electorală se derulează într-un climat de teroare, cu piedici pentru libertatea presei şi boicotarea întrunirilor organizate de formaţiunile democratice. În momentul alegerilor, în noiembrie 1946, comuniştii au la îndemână toate mijloacele să obţină un rezultat favorabil. Cu 347 de mandate, Blocul Democrat, controlat de Partidul Comunist, este câştigătorul. Partidul Ţărănesc al lui Maniu salvează 33 de mandate, Partidul Liberal al lui Brătianu, trei.

Programul pe care a venit să-l prezinte Vîşinski în februarie 1945 este aplicat cu stricteţe. Partidele Ţărănesc şi Liberal sunt dizolvate în 1947, ziarele sunt desfiinţate, sediile lor sunt închise. Pe 30 octombrie 1947, Maniu şi şaptesprezece alţi responsabili ai Partidului Ţărănesc sunt condamnaţi la închisoare pe viaţă pentru „spionaj şi conspiraţie". Iuliu Maniu va muri pe 5 februarie 1953 la închisoarea Sighet, în nordul ţării. Regele, ultimul obstacol în calea puterii comuniste, sfârşeşte prin a abdica pe 3 ianuarie 1948. „Guvernul Groza nu este un guvern gata să se retragă", avertizase un cadru comunist în 1946. „Nu a venit la putere pentru un an sau doi, ci pentru mulţi ani.

601 Romulus Rusan {et alii), „Le système répressif communiste en Roumanie", în Du passé faisons table rase!, ed. cit., pp. 378-382.

Este un guvern pe viaţă.”[602]

Iluziile socialiste şi trădarea comuniştilor

Bulgarul Gheorghi Dimitrov este, probabil, cel mai pregătit dintre toţi comuniştii pentru a pune în practică politica Frontului Naţional – numit şi Frontul Patriotic, în funcţie de ţară – cerută de la Moscova partidelor comuniste din lumea întreagă de la intrarea în război a URSS în iunie 1941. După ce a ieşit basma curată din procesul incendierii Reichstagului din iunie 1934 la Berlin, Dimitrov a întruchipat rezistenţa în faţa nazismului, înainte de a deveni simbolul acestui antifascism în spatele căruia se ascunde URSS pentru a-şi promova politica de cucerire. Numit de Stalin la conducerea Internaţionalei comuniste, el era cel care le-a dat ordine în numele său tuturor tovarăşilor, până la dizolvarea Cominternului în 1943. Face parte din cadrele pe care le consultă *Vojd*-ul când o cere situaţia internaţională. Dincolo de fidelitatea sa iară margini faţă de cauza sovietică, Dimitrov este un militant revoluţionar încercat încă de când s-a familiarizat cu comunismul citind *Ce-i de făcut*? al lui Cernîşevski în tinereţe. Convins şi exaltat ca Lenin, pe care l-a cunoscut la începutul anilor 1920, consideră că scopul scuză mijloacele. Cariera i-a fost pătată de sânge foarte curând, cu sângerosul atentat asupra catedralei Sfânta Duminică din Sofia, care a făcut 150 de morţi pe 16 aprilie 1925. Devenit maestrul epurărilor care au lovit Internaţionala în vremea Marii Terori, este un „produs purw stalinist. La revenirea în ţara natală, va şti să-şi dovedească hotărârea şi supunerea pe care le apreciază *Vojd-vi* la el.

Bulgaria a fost cruţată de război. Când Armata Roşie pătrunde pe teritoriul ei pe 8 septembrie 1944, ţara dispune de o armată, instituţii şi o administraţie intacte, de o elită politică şi o intelectualitate păstrate neschimbate şi de un guvern de partea Aliaţilor. Regele Boris III, care a

602 Ibid., p. 368 [ed. rom. cit., p. 276 - n. tr.].

instaurat o dictatură regală în 1935, făcuse, prudent, o alianţă cu Germania, totuşi nu şi-a făcut nici din URSS un inamic. În conflictul care aşază în tabere opuse cele două forme de totalitarism, Sofia a încercat să rămână neutră până la capăt. Trupele Wehrmachtului au staţionat pe teritoriul Bulgariei, dar ţara nu a cunoscut nici chinurile războiului, nici ocupaţia. La începutul lui septembrie 1944, guvernul bulgar a rupt relaţiile cu Berlinul pentru a se întoarce către Aliaţi. Armata germană s-a retras ordonat din ţară. Bulgaria nu mai reprezintă în acest moment un pericol militar. Moscova nu declară război Sofiei pentru ca Armata Roşie să poată poza în „eliberatoare”. O lovitură de stat militară salută sosirea sovieticilor. În noaptea de 8 spre 9 septembrie, generalii cunoscuţi mai degrabă până atunci pentru simpatiile lor fasciste, sprijiniţi de elemente din rezistenţa armată comunistă, instalează la conducere un Front Patriotic, o coaliţie de partide dominată de agrarieni şi de Partidul Comunist. Comuniştii simt minoritari în ţară – 13.700 de membri potrivit arhivelor regale –, dar partidul recrutează rapid şi în număr mare. La sfârşitul anului 1944, poate afirma că are 250.000 de membri.

Gheorghi Dimitrov supraveghează situaţia de la Moscova. A doua zi după lovitura de stat, a trimis o telegramă să ordone „arderea cu fierul încins a oricărei manifestări şovine, naţionaliste sau anticomuniste” 1. Pe la septembrie, o circulară a Comitetului Central al Partidului Comunist Bulgar cheamă organizaţiile partidului să „epureze rapid tot aparatul de stat şi să lichideze fără greş şi energic toate cuiburile de rezistenţă fascistă”[603][604].

603 Apud Marie Vrinat, „Notice historique“, în Au nom du peuple, témoignages sur les camps communistes, éditions de l’Aube, 1992, p. 57.

604 Apud Diniu Sarlanov, Liubomir Ognianov si Plamen Tvetkov, „La Bulgarie sous le joug communiste“, în Du passé faisons table rase!, ed.

„Cine nu este comunist este fascist” devine şi aici cuvântul de ordine, pentru a justifica epurarea sălbatică declanşată, pusă în practică de *troiki* de tip sovietic, iară proces şi cu executarea imediată. Execuţiile sumare şi dispariţiile fac între 20.000 şi 30.000 de victime, potrivit estimărilor unui trimis special american. Prinţesa Ioanna va vorbi de 138.000 de morţi.[605] Pentru o ţară cu şapte milioane de locuitori, represiunea este uriaşă. „Toate documentele şi toate urmele acţiunilor represive vor trebui să dispară, altfel executanţii vor fi făcuţi răspunzători”, ordonă numărul doi al PCB, Traicio Kostov. Comuniştii au avut grijă să-şi ascundă crimele şi este dificil şi astăzi să le cunoaştem amploarea.

SUPLICIUL MAREI RACEVA

În mai 1945, secretarul general al Uniuni Agrare, abia revenit din exil de la Londra, este plasat sub supraveghere. În ziua de 23 a acestei luni, cu complicitatea fostei sale secretare Mara Raceva, reuşeşte să fugă şi să se refugieze la reprezentantul american al Comisiei de Armistiţiu, aliată Sofiei. Aceasta i-a salvat viaţa, dar declanşează furia comuniştilor care, numai în ziua de 24 mai 1945, fac 360 de arestări în rândurile agrarienilor. Printre persoanele arestate se află şi Mara Raceva, care va avea parte de atenţia specială a torţionarilor comunişti de la Siguranţa Statului. Câteva zile mai târziu, cadavrul tinerei femei este trimis familiei: se afirmă că aceasta s-a aruncat de la fereastră. Văzând starea cadavrului fiicei ei, mama Marei cere un raport medical, care este transmis Ministerului de Externe la Londra de colonelul S.V. Bailey, într-un raport din data de 12 iunie 1945:

„Am primit aceste informaţii din partea medicului

---

cit., p. 323.

605 Ibid.

care s-a ocupat de mama tinerei. La deschiderea sicriului, am putut constata următoarele, greu de explicat de o cădere de la fereastră:

— Toate unghiile de la picioare au fost smulse.

— Toate degetele de la mână i-au fost rupte.

— I-au fost tăiate urechile.

— Sfârcul de la sânul drept i-a fost smuls.

— I-a fost smulsă şi limba şi are toţi dinţii sparţi.

— O parte din pielea abdomenului, cu o lungime de 15 centimetri, a fost smulsă.

Din motive evidente, toate solicitările unui proces-verbal în cazul maltratărilor menţionate anterior au fost respinse".

Siguranţa Statului trage învăţăminte din această „eroare grosolană" şi nu va mai trimite niciodată familiilor cadavrul celor decedaţi în birourile sale.

Gheorghi Gunev, *Spre ţărmul libertăţii* (în limba bulgară), Serviciul de informaţii, 1992, p. 76. *Apud* Diniu Şarlanov, Liubomir Ognianov şi Plamen Tvetkov, „La Bulgarie sous le joug communiste", în *Du passé faisons table rase*! (coord. Stéphane Courtois, Robert Laffont, 2002, pp. 330 – 331).

Din septembrie 1944 şi până în mai 1945, 28.131 de persoane sunt în arest la domiciliu şi 184.360 trec prin lagăre. Gheorghi Petrov, principalul procuror, anunţă pe 3 iulie 1945, cu cuvinte bine alese: „Elitele fostei puteri pot fi considerate aproape în totalitate anihilate". 1 Dimitrov soseşte triumfător la Sofia pe 4 noiembrie 1945. Alegerile care au loc la puţin timp după întoarcerea sa, într-un climat de teroare, asigură victoria Frontului Patriotic, care controlează de acum înainte partidul. Cum ar fi procedat în locul lui şi Stalin, Dimitrov decide să smulgă răul, inamicul, din rădăcină, „în timp ce tribunalele populare sunt pe punctul de a-şi termina treaba, este imperios necesar să ne aplecăm cu seriozitate asupra chestiunii

familiilor şi apropiaţilor fasciştilor şi trădătorilor executaţi şi condamnaţi”, ordonă el. „Dacă îi lăsăm pe aceşti oameni la locuinţele lor ar însemna că păstrăm în oraşe şi sate cuiburi de ostilitate, care ar fi un rezervor de agenţi inamici”. Cei mai norocoşi simt condamnaţi la arest la domiciliu, ceilalţi sunt trimişi în lagărul de muncă. „Niciun considerent umanitar sau caritabil nu va trebui să joace vreun rol”, avertizează Dimitrov.[606][607]

Liderul bulgar este primul responsabil comunist din Europa de Est care a folosit neologismul „democraţie populară”. Aceste noi regimuri, precizează el, se deosebesc de dictatura proletariatului printr-o socializare treptată a economiei, prin respectul faţă de micii întreprinzători şi printr-un pluralism politic în care partidele democratice trebuie să se poată exprima. Odată cu trecerea alegerilor din 28 noiembrie 1946 şi cu confirmarea nominalizării lui Dimitrov la funcţia de prim-ministru, Bulgaria nu mai este nici democratică şi nici populară. Economia este naţionalizată, opoziţia este redusă la tăcere, acuzată de „abuz de libertate”. Nikola Petkov, liderul Partidului Agrar, care a primit 20% din voturi la ultimul scrutin, este arestat în plin parlament. Va fi executat în septembrie 1947. Astfel, rapid, Dimitrov le arată calea comuniştilor din Europa de Est.

„Dresarea” ţărilor cucerite de sovietici este mai mult sau mai puţin rapidă, în funcţie de moştenirea politică pe care a găsit-o aici URSS. Exceptând cazul Germaniei, din motive evidente, Bulgaria, România, Ungaria sau Polonia antebelice au cunoscut regimuri autoritare, chiar fascizante în cazul unora, ceea ce a uşurat misiunea Uniunii Sovietice, gata să se muleze pe structurile de putere nedemocratice. Este diferit în cazul tinerei

606 Ibid., p. 325.

607 Ibid., p. 327.

Cehoslovacii, născută din destrămarea Imperiului Austro-ungar după Primul Război Mondial, care a cunoscut o perioadă de libertate între 1918 şi 1938. Cei douăzeci de ani le-au deschis apetitul pentru democraţie poporului şi clasei conducătoare.[608] URSS trebuie să ţină cont de acest lucru pentru a-şi impune politica. Această particularitate explică motivul pentru care, printre altele, Cehoslovacia va fi ultima declarată dintre „democraţiile populare" din Europa Centrală, după celebra lovitură de stat din Cehoslovacia din februarie 1948.

Tomás Masaryk, un mare partizan al independenţei ţării sale, a fost părintele Cehoslovaciei democratice. Susţinut de preşedintele american Wilson, care se voia apărătorul dreptului popoarelor de a-şi decide soarta, a reuşit după 1918 să-i adune pe cehi şi pe slovaci într-un singur stat, garantându-le celor din urmă o anume autonomie. Regimul său prezidenţial a permis democraţiei să supravieţuiască furtunii crizei economice din 1929 şi ascensiunii nazismului în Germania vecină. La moartea sa, în 1937, Masaryk a fost înlocuit la preşedinţie de Edvard Beneš, până atunci responsabil cu afacerile externe. Beneš semnase în 1924 un tratat de securitate cu Franţa, dar pretenţiile lui Hitler asupra regiunii Sudeţilor, locuită în majoritate de germanofoni, l-au determinat să meargă să caute sprijin la Moscova. În 1935, s-a semnat un pact cu URSS. Curând, părăsită de Paris şi Londra, care nu voiau să intre în război cu Germania, Cehoslovacia a fost forţată să-i cedeze Sudeţii lui Hitler, în conformitate cu acordurile de la München din septembrie 1938. La vremea aceea, Europa se îndrepta cu paşi repezi spre o confruntare. „Aveaţi de ales între dezonoare şi război. Aţi ales dezonoarea şi veţi avea parte de război", le-a spus

608 La République tchécoslovaque, igi8-ig48: Une expérience démocratique (coord. Victor S. Mamatey si Radomir Luza), Librairie du Regard, 1987.

Churchill lui Daladier şi lui Chamberlain, cei doi semnatari de la München. Cum s-a întâmplat puţin mai târziu şi cu Polonia, Cehoslovacia, trădată de democraţiile occidentale, avea să cadă rapid în mâinile lui Hitler. Trupele Wehrmachtului au intrat în Praga pe 15 martie 1939 şi au instalat un Protectorat German al Boemiei şi Moraviei. La şase luni de la declanşarea celui de-al Doilea Război Mondial, Cehoslovacia liberă şi democratică supravieţuise.

Prin urmare, destinul ţării continuă să fie comparabil, în mod straniu, cu cel al Poloniei din aceeaşi perioadă. O dublă rezistenţă interioară şi exterioară se opune simultan ocupaţiei germane. La Londra, guvernul în exil condus de Beneš reprezintă continuitatea statului cehoslovac, cum s-a întâmplat cu polonezul Sikorski în ţara sa. Pe teren, cei din mişcarea de rezistenţă dau de furcă trupelor lui Hitler, cum face AK în Polonia. Uciderea lui Heydrich, numărul doi din SS, pe 27 mai 1942 la Praga de către un comando paraşutat de britanici reprezintă o lovitură pentru mişcarea de rezistenţă din interiorul ţării. Represiunea germană care îi decimează membrii favorizează planurile URSS. De la Moscova, unde s-a refugiat Element Gottwald, secretarul general al Partidului Comunist Cehoslovac, comuniştii profită de situaţie să-şi consolideze influenţa politică asupra forţelor care continuă să lupte împotriva ocupantului. În septembrie 1944, revolta Consiliului Naţional Slovac (SNR) este reprimată de germani fără ca Armata Roşie, aflată la graniţele ţării, să intervină, exact cum a făcut cam în aceeaşi perioadă în faţa Varşoviei revoltate. Armata americană, care i-ar fi putut susţine pe cei din rezistenţă, este şi ea vinovată de pasivitate. Pentru Washington, Cehoslovacia face parte din zona de operaţiuni militare sovietice, trupele ei nu trebuie să intervină. Acelaşi scenariu se derulează câteva luni mai târziu la Praga. Revolta capitalei se desfăşoară fără ca americanii să facă vreo mişcare la porţile oraşului. Rebelii

care înfruntă două divizii SS sunt susţinuţi de soldaţii ruşi ai generalului Vlasov, care şi-au abandonat aliatul german ca să ajute la eliberarea Pragăi. Odată eliberată capitala, Armata americană îşi face intrarea, dezarmează armata lui Vlasov şi-i predă pe general şi pe oamenii săi sovieticilor. Abandonaţi în 1938 de occidentali la München lui Hitler, cehii şi slovacii simt sacrificaţi încă o dată în 1945, de data aceasta lui Stalin. Asemenea polonezilor.

Înainte de război, Partidul Comunist Cehoslovac (PCC) profitase de democraţie să se infiltreze. În urma alegerilor din 19129, comuniştii aveau, de exemplu, vreo cincizeci de deputaţi în parlament. Klement Gottwald, fostul tâmplar desemnat de Comintern pentru a conduce PCC, şi-a expus la vremea aceea concepţia politică: „Suntem partidul proletariatului şi statul nostru major se află la Moscova", a declarat el în faţa Adunării Naţionale stupefiate. „Mergem la Moscova să învăţăm de la bolşevicii ruşi cum să vă rupem gâtul. Şi, după cum ştiţi, bolşevicii ruşi simt experţi în domeniu."[609] Gottwald intenţionează să aplice acest program în Cehoslovacia după război, cu ajutorul atotputernicului „eliberator" sovietic.

Două forţe legitime se înfruntă în Praga în 1945: mişcarea de rezistenţă internă şi cea externă, pe de o parte Consiliul Naţional Ceh al partizanilor, pe de alta guvernul lui Beneš care este exilat în Marea Britanie şi Partidul Comunist al lui Gottwald, care s-a refugiat în URSS. Această mişcare de rezistenţă externă are drept interes comun, atât la Londra, cât şi la Moscova, marginalizarea luptătorilor din interior. Când Beneš se întoarce în Cehoslovacia la începutul lui aprilie 1945, se alătură guvernului instalat provizoriu la Košice, în zona estică a ţării, controlată de sovietici. Fostul preşedinte face tot mai multe gesturi de credinţă faţă de URSS şi de Partidul Comunist. Pe 5 aprilie, acest guvern provizoriu

609 Apud Jacques Rupnik, op. cit., p. 78.

interzice în mod arbitrar partidele de dreapta, majoritare în Prima Republică de dinainte de război. De acum înainte, sunt autorizaţi doar social-democraţii, naţional-socialiştii, populiştii, democraţii slovaci şi comuniştii. Guvernul provizoriu de la Košice atribuie, în plus, o dublă reprezentare Partidului Comunist în toate organismele guvernamentale, în numele dublei naţionalităţi a ţării. Comuniştii cehi şi comuniştii slovaci vor conduce acum împreună la diferitele eşaloane ale puterii. Această dispunere strică echilibrul forţelor din sânul guvernului. Fiecare partid autorizat primeşte trei portofolii, mai puţin comuniştii care, datorită dublării, obţin şase ministere, printre care cel al Internelor, al Informaţiilor şi al Agriculturii. Prim-ministrul şi ministrul apărării sunt, în plus, simpatizanţi recunoscuţi ai Partidului Comunist. Ţara abia a fost eliberată şi comuniştii controlează deja statul. Consiliul Naţional Ceh, organul reprezentativ al mişcării de rezistenţă din interior, este dizolvat, iar membrii săi sunt îndepărtaţi din posturile de decizie. Se înfiinţează un Front Naţional al Cehilor şi Slovacilor, format din singurele partide autorizate. Acest nou Front primeşte sarcina de a elabora viitoarea politică a ţării. În rândurile elitei epocii, în orice caz cea care se poate exprima, există un consens în privinţa viitorului socialist al Cehoslovaciei, dar nu toate partidele au aceeaşi părere despre modul în care se va realiza acest lucru.

ILUZII, NAIVITATE ŞI ORBIRE SOCIALISTĂ

Adoptând programul guvernului de la Košice, toate partidele acceptau ideea de tranziţie spre socialism. Era vorba încă de pe atunci ca partidul comunist să-şi impună propria interpretare a programului de guvernare, printr-o strategie cu trei componente: infiltrarea aparatului de stat; controlarea şi utilizarea presiunii clasei muncitoare; ocuparea unei poziţii dominante în Frontul Naţional datorită „blocului socialist”, adică alianţa PC-PS din rândul

coaliţiei aflate la putere. În 1945, toate partidele se declară mai mult sau mai puţin socialiste şi nu se deosebesc între ele decât prin libertatea pe care şi-o iau. […] Partidul Comunist Ceh a ştiut foarte bine să tragă foloase de pe urma acestui consens ideologic, mai ales vizavi de socialişti. Social-democraţia, care între cele două războaie mondiale îl recunoştea pe Tomás Masaryk ca fiind ideologul său cel mai important, revenea în momentul eliberării la tradiţia marxistă, adică într-o zonă în care PCC avea cvasimonopolul din anii 1920. […]

Această convergenţă ideologică PC-PS datează din vremea intrării în război a URSS când, pentru prima oară, liderii socialişti de la Londra s-au declarat în favoarea unei fuziuni a tuturor partidelor care se consideră socialiste. […]

PCC a refuzat orice idee de a fuziona cu socialiştii, invocând când salvarea pluralismului („Posibilitatea fiecăruia de a adera la ceea ce-l îndeamnă convingerile şi inima”, potrivit lui Gottwald pe 12 mai 1945), când teama de a nu realiza o unire pripită pe baze prea imprecise, în detrimentul „limpezirii politice”. În loc de o fuziune, PCC prefera formarea unui „bloc socialist”, care să reunească partidele din rândul coaliţiei guvernamentale, chiar dacă avea să ia ulterior în calcul o fuziune. Retrospectiv, tot din perspectiva „tacticii salamului”, apoi a fuziunii prin constrângere după 1948, chemările socialiste din 1945 la fuziune cu PCC vor părea, după caz, emoţionante prin naivitate sau deconcertante prin orbirea lor politică.

Jacques Rupnik, Histoire du parţi communiste tehécoslovaque.

PFNSP, 1981, pp. 168 – 170.

Armata Roşie se retrage din zona estică a Cehoslovaciei în decembrie 1945, în timp ce trupele americane evacuează zona vestică. Spre deosebire de restul Europei de Est, trecerea ţării în tabăra socialistă se

va face fără prezenţa militară a URSS, ceea ce explică, fără îndoială, lentoarea procesului. Seducţia exercitată de ideologia comunistă a jucat un rol în această „alegere" politică, mai ales pentru stânga, dar nu numai.

Comuniştii reuşesc să se impună în clasa muncitoare, numeroasă în această ţară industrializată, în principal în Boemia. „Consiliile muncitoreşti" au apărut spontan în euforia eliberării, pentru a revendica o aglomerare a întreprinderilor. În lunile care urmează, PCC se ocupă cu fărâmiţarea mişcării cu scopul de a o recupera. Un decret publicat în octombrie 1945 le refuză consiliilor orice reprezentativitate. Selectarea candidaţilor la alegerile pentru comitetul întreprinderii le revine „grupurilor sindicale" controlate de comunişti. Autogestionarea nu mai este decât un vis. Cadrele din rândul muncitorimii aveau să se dovedească utile în momentul în care comuniştii vor decide să apeleze la stradă pentru a face presiune asupra partidelor democratice, înainte de preluarea puterii. În zona rurală, expulzarea din ţară a milioane de germani şi maghiari eliberează terenurile din regiunile frontaliere, pe care un decret se grăbeşte să le redistribuie „adevăraţilor" cehi şi slovaci. Naţional-comunismul afişat de PCC, care profită de elanul patriotic al rezistenţei, primeşte reacţii pozitive în această ţară multietnică mai ales din partea ţăranilor. La recensământul din 1921, Cehoslovacia avea 13 milioane şi jumătate de locuitori, dintre care 51% cehi şi 14% slovaci, restul germani (23, 4%), maghiari (5, 5%) sau ruteni, ucraineni, ruşi, evrei şi polonezi1… Guvernul de după 1945 suprimă drepturile germanilor şi maghiarilor şi le confiscă bunurile. La conferinţa de la Potsdam, occidentalii aprobă expulzarea germanilor din Cehoslovacia, cu condiţia ca aceasta să se desfăşoare în ordine şi sub control internaţional.[610] Niciuna dintre aceste

610 Ben Shepard, în Le Long Retour (ig4ß-igßs) redă în detaliu drama popoarelor strămutate la încheierea conflictului (Albin Michel, 12014).

clauze nu este respectată, expulzarea este brutală. Atrocităţile simt încurajate de propaganda naţionalistă a comuniştilor. În paralel, represaliile declanşate la ordinul ministrului comunist de interne ţintesc membrii şi simpatizanţii celorlalte partide. Adeziunea la PCC aduce, dimpotrivă, siguranţă şi imunitate, inclusiv pentru foştii „colaboraţionişti" naziști pe care comuniştii îi aduc în rândurile lor.[611] Foarte curând, o lege specială amnistiază toate crimele iniţiate şi organizate de Partidul Comunist. Datorită politicii lor populiste, comuniştii ies victorioşi la alegerile din mai 1946. Cu 38% din voturi, obţin de două ori mai multe mandate în Adunare decât celelalte partide. Klement Gottwald preia conducerea unui guvern în care PCC ocupă, de data aceasta, nouă posturi ministeriale din şaisprezece.

Fiind majoritari în Camera Deputaţilor şi în poziţii-cheie din aparatul de stat, comuniştii sunt pe calea cea bună, Cehoslovacia o ia pe panta care conduce la „sovietizare". Infiltrarea în celelalte partide şi provocările instaurează un climat toxic, care asfixiază puţin câte puţin democraţia. Situaţia se complică în primăvara anului 1947, când Statele Unite propun Planul Marshall, pentru a ajuta la redresarea economică a ţărilor care au suferit de pe urma războiului. La ordinele Moscovei, Europa de Est refuză în bloc ajutorul american, în ciuda nevoilor uriaşe. Praga adoptă şi ea această decizie, cu riscul de a provoca nemulţumirea populaţiei când situaţia economică se degradează. În acest context, PCC se teme să nu piardă alegerile anunţate pentru iunie 1948. Comuniştii lansează un contraatac, acuzând partidele din opoziţie de complot împotriva republicii, de pregătirea chiar a unei lovituri de stat. Ministerul de Interne le face dosare Partidului Naţional-Socialist (afacerea Most) şi Partidului Democrat („conspiraţia slovacă" de la Kreman). Provocarea

611 Pavel Belina, Petr Comej şi Jiri Pokomy, op. cit., pp. 419-421.

grosolană atrage indignarea formaţiunilor democratice. Într-o încercare de apărare, acestea recurg la forţă, lucru care avea să le ducă la pierzanie. Are loc lovitura de stat din Cehoslovacia din februarie 1948.

LOVITURA DE STAT DIN CEHOSLOVACIA

Partidele necomuniste cereau elucidarea afacerii Krema A şi Most, voiau să creeze o comisie de anchetă care să investigheze atitudinea serviciilor de securitate din Slovacia. Ministrul de interne, Văclav Nosek, a răspuns prin permutări între înalţii funcţionari ai Siguranţei, care trebuiau să le asigure comuniştilor controlul asupra capitalei. Pe 13 februarie, guvernul a decis să amâne punerea în aplicare a acestor măsuri. Nosek a refuzat să cedeze în faţa deciziei guvernului. Pe 17, miniştrii naţional-socialişti şi democraţi s-au pus de acord să-şi dea demisia dacă decizia nu era pusă în aplicare. Sperau că în momentul decisiv miniştrii social-democraţi li se vor alătura.

Această decizie a politicienilor necomunişti demonstra în ce măsură erau prizonierii iluziei că va fi posibil să ducă bătălia cu comuniştii în parlament şi cât de departe erau de un plan clar pentru o acţiune viitoare comună. Decideau să-şi joace ultima carte într-un moment în care toate şansele erau evident de partea adversarului. Comuniştii controlau instrumentele puterii strategice, îşi mobilizau deja partizanii, care trebuiau, în zilele următoare, să ocupe centrul esenţial al puterii politice: Praga. Aveau şi cadre solide şi dinamice, şi un aliat extern puternic, pe care puteau conta. În schimb, partidele democratice nu erau unite decât de refuzul faţă de procedeele comuniste contrare democraţiei. Oamenii lor politici erau divizaţi de rivalităţi partizane şi niciunul dintre ei nu avea o personalitate aşa de puternică încât să ia frâiele în bătălia care începea. Legăturile Cehoslovaciei cu Occidentul erau practic rupte şi majoritatea oamenilor

politici din exterior considerau ţara ca făcând deja parte din blocul sovietic.

Miniştrii demisionari îşi puneau speranţa în preşedintele Beneš, care avea încă multă autoritate, atât în rândul clasei politice, cât şi al opiniei publice. […]

Pe a o februarie, când s-a confirmat că Nosek încă nu pusese în aplicare decizia guvernului, miniştrii şi-au prezentat oficial demisia preşedintelui republicii. Comuniştii erau pregătiţi pentru acest demers şi au venit încă de a doua zi cu propuneri proprii de rezolvare a crizei. Îi cereau preşedintelui să accepte demisia miniştrilor şi să-i înlocuiască cu candidaţii lor. În tumultul demonstraţiilor publice perfect puse în scenă, simpatizanţii comunişti, sub ameninţarea războiului civil şi a intervenţiei sovietice care ar fi decurs de aici, Beneš, bătrân şi bolnav, nu a găsit curajul necesar să se lupte. Pe 25 februarie, a cedat în faţa cerinţelor comuniştilor, a acceptat demisia miniştrilor democraţi şi a numit un guvern format aproape exclusiv din comunişti şi aliaţii lor cei mai fideli. Klement Gottwald a putut anunţa triumfător în faţa manifestanţilor din piaţa Oraşului Vechi „înfrângerea reacţiunii”.

Pavel Belina, Petr Comej şi Jiří Pokomy, *Histoire des Pays tchèques*, Seuil/Points (Histoire), 1995, pp. 427 – 429.

În derularea evenimentelor, preşedintele republicii a jucat un rol esenţial. Personaj-cheie din istoria Cehoslovaciei din prima jumătate a secolului XX, Edvard Beneš este o personalitate cel puţin plină de contraste. împreună cu Tomás Masaryk, a promovat democraţia, înainte de a o consolida apărând interesele ţării sale pe scena europeană ca ministru al afacerilor externe, apoi preluând făclia republicii la moartea fondatorului său în 1935. La Londra, în timpul războiului, a întruchipat continuitatea Cehoslovaciei ocupate; în timpul Eliberării, a devenit garantul democraţiei ce trebuia reinstaurată. Aura şi popularitatea lui sunt uriaşe, trece drept un zid de

apărare în faţa comuniştilor, în timp ce între Est şi Vest, între democraţiile occidentale şi URSS, Beneš a avut mereu tendinţa să privească spre Moscova, poate din naivitate, din inconştienţă probabil, dar din obligaţie în mod sigur. Nu a fost niciodată un om liber, alegerile sale politice au fost direcţionate, forţate, jucând, în cel mai bun caz, rolul a ceea ce numim un „idiot util" al URSS, iar în cel mai rău, un agent de influenţă al comuniştilor. Poate ambele simultan. Această dimensiune a personajului este esenţială pentru a înţelege *cum* a ajuns Cehoslovacia în tabăra sovietică.

În decembrie 1937, după moartea lui Masaryk, Edvard Beneš a fost ales la preşedinţia republicii datorită voturilor deputaţilor comunişti. Moscova se temea ca puterea să nu-i revină blocului forţelor de dreapta, favorabil lui Hitler. Kremlinul ştia, mai ales, că poate miza pe colaborarea noului ales. Cu câteva luni înainte, Beneš fusese intermediar între Gestapo şi NKVD pentru a transmite la Moscova documente care trebuiau să stabilească aşa-zisa trădare a mareşalului Armatei Roşii, Tuhacevski, lichidat de Stalin în iunie 1937.1 După acordurile de la München din septembrie 1938, Beneš, care a ales să se exileze la Londra, aparent a fugit datorită susţinerii financiare a NKVD-ului sovietic. „Era într-o mare măsură dependent de noi", va afirma în memoriile sale Pavel Sudoplatov, mult timp responsabil cu misiunile speciale ale serviciilor secrete ale Moscovei: „În 1937, Zubov fusese numit rezident [şef] al NKVD-ului la Praga şi, pentru prima oară, lucra sub acoperire diplomatică", precizează Sudoplatov. „Îl cunoscuse pe preşedintele Beneš şi, conform cu instrucţiunile lui Stalin, îi dăduse 10.000 de dolari pentru a-i permite să fugă din Cehoslovacia şi să ajungă în Marea Britanie pe un traseu secret, cu ajutorul total al reţelei NKVD-ului. Chitanţa pentru bani avea semnătura secretarei preşedintelui

Beneš.”[612] La Londra, unde reprezenta mişcarea de rezistenţă din interior, Beneš l-a crezut pe cuvânt pe ambasadorul sovietic care a venit să-i spună, încă din iulie 1941, că URSS avea să fie garantul neutralităţii Cehoslovaciei eliberate. Beneš a informat mişcarea de rezistenţă din interior şi i-a recomandat, cu toată autoritatea sa, să le întindă mâna comuniştilor.1 În decembrie 1943, la Moscova, a acceptat de bunăvoie ca Praga să intre în viitoarea zonă de influenţă a URSS, mergând până acolo încât i-a promis lui Stalin să nu ia niciodată o decizie de politică externă care să nu fi primit în prealabil girul Moscovei. Comunistului Gottwald, pe care îl întâlneşte cu prilejul acestei şederi la Moscova, i-a promis în momentul eliberării ministerele-cheie, de Interne, al Apărării şi al Informaţiilor. Îi mai promite, din proprie iniţiativă, că partidele de dreapta vor fi interzise în Cehoslovacia postbelică.[613] Atitudinea sa în timpul loviturii de stat din Cehoslovacia poate fi înţeleasă ca epilogul unei îndelungate fugi din faţa pericolului sovietic. „Molotov m-a însărcinat să merg la Praga să mă întâlnesc în secret cu Beneš şi să-i cer să se retragă demn, după ce îi va fi cedat puterea lui Gottwald”, continuă Sudoplatov în memoriile sale. „La nevoie, puteam să-l ameninţ că voi recurge la chitanţa de 10.000 de dolari care fusese semnată de secretara lui în 1938. Era un mod de a-i reîmprospăta memoria în privinţa relaţiilor strânse pe care le avusese în secret cu Kremlinul. Dacă se arăta recalcitrant, nu am fi

612 Să ne amintim că dosarul de acuzare transmis de Gestapo NKVD-ului fusese fabricat de poliţia politică sovietică pentru a-1 compromite pe mareşal. Se pare că Benes nu a fost singurul care a transmis aceste documente. Arhivele diplomatice franceze dezvăluie că vicepreşedintele Consiliului, Edouard Daladier, avertizase, la rândul său, Moscova de „complotul“ lui Tuhacevski (Antoine Marès, Edvard Benes, Perrin, 2015, p. 269).

613 Jacques Rupnik, op. cit., p. 145.

ezitat să facem public sprijinul financiar pe care i-l oferiserăm pentru fugă, precum şi rolul jucat de el în lovitura de stat şi asasinatele politice din Iugoslavia dintre 1939 şi 1940. [...] Aveam instrucţiuni să părăsesc Praga în următoarele douăsprezece ore de după transmiterea mesajului lui Beneš, fără să aştept răspunsul său. Am ajuns în oraş cu trenul, în compania lui Piotr Zubov [fostul rezident al serviciilor secrete sovietice la Praga], în luna ianuarie 1948. Datorită abilităţii şi vechilor lui relaţii, Zubov obţine o întrevedere de un sfert de oră cu Beneš la reşedinţa sa de la palatul Hradčany. A transmis mesajul fără echivoc, subliniind că se vor produce «transformări radicale» indiferent de situaţie, cu sau fără echipa guvernamentală aflată momentan la putere. [...] Primul tren ne-a dus la Moscova. O lună mai târziu, criza politică de la Praga se încheiase şi Beneš lăsase în mod paşnic frâiele puterii în mâinile lui Gottwald."[614]

Cu o ultimă tresărire de onoare, preşedintele Beneš refuză să ratifice noua Constituţie comunistă votată de parlamentul rezultat în urma alegerilor din 30 mai, la care s-au prezentat numai PCC şi partidele sale de încredere. Astfel s-a născut Cehoslovacia socialistă. Edvard Beneš demisionează pe 7 iunie 1948 şi moare pe 3 septembrie.

False împărţiri

La începutul lui octombrie 1944, Churchill se află la Moscova în vederea pregătirii conferinţei de la Ialta. Viitorul Balcanilor, consideraţi de prim-ministrul britanic o zonă de influenţă engleză, figurează pe lista întâlnirilor lui cu Stalin. Discuţiile dintre cei doi lideri prilejuiesc o bizară tocmeală. Pe o foaie de hârtie, Churchill aşterne împărţirea regiunii potrivit dorinţei lui la terminarea războiului:

România: URSS 90% – Alţii 10%

Grecia: Marea Britanie 90% – Alţii 10%

614 Pavel şi Anatoli Sudoplatov, op. cit., p. 294.

Iugoslavia: URSS 50% – Marea Britanie 50%
Ungaria: URSS 50% – Marea Britanie 50%
Bulgaria: URSS 75% – Alţii 25%

„Am împins foaia în faţa lui Stalin, căruia i-a fost atunci tradusă", scrie Churchill în memoriile sale. „A tăcut o clipă, apoi a luat un creion cu albastru, a desenat un semn mare de aprobare şi mi-a dat-o înapoi. A rămas totul stabilit în mai puţin timp decât fusese necesar pentru redactare. A urmat un lung moment de linişte. Foaia trasată cu albastru stătea în mijlocul mesei. În cele din urmă, am spus:

— Nu va părea puţin cinic că tranşăm într-un mod aşa de arogant aceste probleme de care depinde soarta a milioane de oameni? Haideţi să ardem foaia asta.

— Nu, haideţi s-o păstrăm, a spus Stalin."[615]

Viitorul a milioane de fiinţe umane s-a jucat în câteva secunde. Dunga albastră a lui Stalin de pe acest document este exact aceeaşi pe care o găsim, trasată tot de mâna lui, pe listele condamnărilor şi deportărilor în masă pe care le-a aprobat *Vojd*-ul de-a lungul carierei sale de dictator. Soarta unor ţări întregi cu populaţiile lor nu valorează mai mult în ochii lui decât cea a „duşmanilor poporului", pe care şi-a luat obiceiul să-i trimită la moarte. Naivitatea lui Churchill a constat în faptul că a crezut în acel moment că este posibilă o împărţire a Balcanilor cu URSS, că putea chiar fi realizată într-un mod echitabil. Comuniştii consideră că puterea nu se împarte, după cum spunea Lenin. Ţările de pe listă, în care prim-ministrul britanic a sperat să-şi păstreze parţial influenţa, vor ajunge toate în tabăra socialistă, cu excepţia Greciei, pe care Marea Britanie trebuia s-o apere din răsputeri ca să-şi păstreze un punct de sprijin esenţial în Mediterana, determinant

615 Winston Churchill, Mémoires sur la deuxième guerre mondiale, vol. 6: Triomphe et tragédie: La victoire, 6 juin 1944-3 février 1945, Plon, 1953, p. 235.

pentru accesul la canalul Suez.

Churchill a fost mereu mai interesat să încheie acest război, decât să pregătească viitorul. Preţul în vieţi omeneşti şi bunuri materiale al conflictului îl obliga să-i pună capăt cât mai repede. Aceste lucruri nu îl preocupau câtuşi de puţin pe Stalin. Britanicul căuta eficacitate şi acţiune în prezent, când sovieticul lua în calcul puterea de mâine. Cazul Iugoslaviei ilustrează aceste două politici. Churchill, care propune o împărţire 50 – 50 a influenţei în Balcani între Marea Britanie şi URSS după război, căuta înainte de toate înfrângerea germană, când Stalin visa deja să facă din Iugoslavia un dominion sovietic. Fitzroy MacLean, responsabilul misiunii britanice pe lângă partizanii lui Tito, îşi pusese în gardă prim-ministrul în legătură cu riscurile pe care le prezenta sprijinirea rezistenţei comuniste: „I-am expus domnului Churchill că Tito şi ceilalţi lideri ai mişcării sunt comunişti declaraţi şi că sistemul pe care îl vor instaura va fi inevitabil pe model sovietic şi puternic orientat către URSS”, va povesti el în memoriile sale. „Răspunsul prim-ministrului mi-a alungat îndoielile:

— Aveţi de gând să vă stabiliţi în Iugoslavia după război? mi-a spus.

— Nu, domnule.

— Nici eu, mi-a răspuns. Prin urmare, cu cât ne interesează mai puţin forma de guvernământ pe care o vor introduce iugoslavii, cu atât mai bine. Ce ne interesează este să aflăm care dintre ei le face mai mult rău germanilor.”[616] Urmând această logică, o parte din Balcani avea să fie recuperată de Stalin, pentru care primează expansiunea comunismului. Principala grijă a *Vojd*-ului este să facă din înfrângerea lui Hitler o victorie a URSS.

La începutul conflictului, Stalin nu se gândea cu

616 Fitzroy Maclean, Diplomate et franc-tireur, Gallimard, 1952, p. 359.

siguranţă să pună mâna pe Iugoslavia. Dictatorul i-a ordonat lui Tito în iulie 1941 să reflecteze „la eliberarea de jugul fascist, nu la revoluţia socială”. URSS a recunoscut guvernul regal iugoslav aflat în exil la Londra, pentru că Stalin avea nevoie la vremea aceea de relaţii bune cu Aliaţii. A acceptat chiar principiul reinstalării monarhiei după reinstaurarea păcii. Apoi, evoluţia războiului în general şi a situaţiei militare în Iugoslavia în particular, la care se adaugă greşelile britanicilor, au făcut Moscova să se răzgândească şi au permis, în cele din urmă, victoria comuniştilor la Belgrad. Stalin a cules astfel roadele unui succes care nu i s-a datorat în principal lui.

Iugoslavia a intrat în război în aprilie 1941, înaintea URSS. Acest detaliu este important dacă vrem să înţelegem manevrele Partidului Comunist Iugoslav. Lovitura de stat a unui grup de ofiţeri sârbi antigermani, condusă de generalul Simovic, a răsturnat guvernul Macek. Acesta din urmă era vinovat, în opinia puciştilor, de semnarea Pactului Tripartit cu Germania, Italia şi Japonia. Această lovitură de stat avea să-i servească drept pretext lui Hitler să invadeze ţara şi să dezmembreze tânărul stat iugoslav, născut din ruinele Imperiului Austro-ungar după 1918. Italienii, maghiarii, bulgarii şi albanezii au participat la împărţeală şi fiecare a luat câte o parte din teritoriu: Serbia şi nordul Sloveniei i-au revenit Germaniei; Muntenegrul, sudul Sloveniei şi Dalmaţia i-au revenit Italiei; Bulgaria a recuperat estul Macedoniei; o parte din Voivodina şi Croaţia au devenit maghiare; Kosovo şi vestul Macedoniei i-au revenit din nou Albaniei. Numai un „Stat Independent al Croaţiei” scapă de ocupaţie, iar conducătorul său va fi Ante Pavelić, liderul organizaţiei Ustaşa, mişcarea de extremă dreapta, un devotat admirator al lui Hitler. „Statul independent” anexează rapid Bosnia-Herţegovina. În acest mozaic de ţări, cu un renăscute, rezistenţa avea să se structureze haotic, ceea

ce a făcut jocul ocupanţilor, dar şi al Partidului Comunist, care voia să formeze o federaţie şi era gata să se alieze cu oricine dacă astfel cauza sa avea de câştigat, în momentul invadării ţării de către Hitler în aprilie 1941, comuniştii au jucat clar cartea nazistă, respectând Pactul germano-sovietic aflat încă în vigoare. „Membrii partidului mobilizaţi din armată au următoarele sarcini de dus la îndeplinire”, a ordonat Tito, liderul lor: „În primul rând, dezorganizarea rezistenţei armatei iugoslave, semănând confuzie în rândul ofiţerilor şi soldaţilor, aşa încât înfrângerea să pară rezultatul incompetenţei corpului ofiţeresc, a cărui autoritate va primi o lovitură devastatoare; în al doilea rând, strângerea tuturor armelor şi echipamentelor care ar putea fi aruncate din cauza panicii şi ascunderea lor în locuri sigure pentru întrebuinţarea ulterioară; în al treilea rând, ajutorarea ustaşilor şi a celorlalte organizaţii separatiste, în măsura în care contribuie la răsturnarea rapidă a regimului Simovic”. 1 Comitetul Central al partidului a distribuit manifeste în limba germană, în care guvernul iugoslav era acuzat că este în solda Marii Britanii. În iunie 1941, un manifest al Partidului Comunist i-a denunţat pe cei care li se opuneau germanilor ca fiind „agenţi ai Londrei”, care ar vrea „să împiedice muncitorii şi ţăranii să înfiinţeze, când va veni momentul, puterea sovietelor muncitoreşti şi ţărăneşti, sprijinindu-se pe marea soră, Uniunea Sovietică”[617][618]. Comuniştii iugoslavi erau în acel moment aşa de disciplinaţi, încât cadrele instalate peste hotare s-au pus în slujba Berlinului, cerând să fie trimişi ca muncitori în Germania să susţină efortul de război nazist. După 22 iunie 1941, aceşti „muncitori voluntari” aveau să revină în

617 Apud Branko Lazic, Tito et la révolution yougoslave (1937-1956), Fasquelle, 1957, P- 5i-

618 Ibid., p. 55.

ţară ca să ocupe, unii, posturi importante în rezistenţa comunistă.[619]

În Serbia, a apărut o mişcare de rezistenţă naţională încă din primele zile de ocupaţie, sub conducerea lui Draza Mihailović, un strălucit ofiţer de carieră – îşi făcuse studiile la Şcoala Militară de la Paris –, dar un politician mediocru. Unităţile şi ofiţerii pe care i-a strâns pentru a forma acest prim grup de rezistenţă şi-au luat numele de cetnici. Forţa acestui grup stă în profesionalismul său, iar slăbiciunea sa are legătură cu implantarea şi recrutarea exclusiv sârbeşti. Acest naţionalism i-a izolat de alte grupuri de rezistenţă. Sub cizma nemţească, Belgradul trăieşte sub teroare, ceea ce paralizează orice acţiune a cetnicilor. Pentru fiecare german ucis, Kommandantur ordonă executarea a o sută de ostatici sârbi. Aliaţii, şi în mod deosebit Churchill, aveau să-i reproşeze lui Mihailović inacţiunea, fără să ţină cont de contextul terorii. La rândul său, rezistenţa comunistă, mobilizată după 22 iunie, sfidează şantajul german. Ignorând riscurile la care era expusă populaţia civilă, partizanii lui Tito comit tot mai multe atentate, ceea ce trezeşte admiraţia Londrei. În numele internaţionalismului, Partidul Comunist recrutează oameni din toate ţările iugoslave, iar disciplina de fier care domneşte în rândurile sale transcende diferenţele etnice. Fragmentarea ţării, absenţa unui guvern central, diversitatea ocupanţilor favorizează dezvoltarea acestei rezistenţe comuniste şi îi asigură o anume impunitate. Fiind urmăriţi în Serbia de germani, partizanilor lui Tito le este de ajuns să se refugieze, de exemplu, în vecinul Muntenegru, aflat sub dominaţie italiană, ca să scape de represalii. Mobilitatea combatanţilor, centralismul bolşevic şi devotamentul militanţilor explică ascendentul pe care îl va avea Partidul Comunist asupra rezistenţei în general. Mihailović şi Tito au semnat un acord de cooperare

619 Ibid., p. 65.

militară în septembrie 1941, dar divergenţele dintre cele două cele mai puternice mişcări de rezistenţă anulează rapid alianţa. Cetnicii reprezintă o mişcare populară spontană, comuniştii fac parte din Internaţională, Mihailović aspiră la eliberarea ţării sale, Tito, la dobândirea puterii. Partidul Comunist vrea să conducă rezistenţa, aliaţii săi, în frunte cu generalul Mihailović, trebuie să accepte că nu pot împărţi responsabilităţile cu comuniştii. Tito devine comandantul suprem al partizanilor, membrii Politbiuroului formează cartierul general, ceilalţi membri ai Comitetului Central simt numiţi în fruntea mişcării în diferite provincii.[620]

Obişnuiţi cu clandestinitatea încă din anii 1920, comuniştii iugoslavi sunt mai capabili decât alţi membri ai rezistenţei să se adapteze la condiţiile de luptă împotriva ocupantului. Interzis prin decret regal, Partidul Comunist a învăţat înainte de război să supravieţuiască represiunii neîncetate a unui regim „monarho-fascist”, cum acuza la vremea aceea propaganda partidului. Numărând 80.000 de membri în 1920, Partidul Comunist a îndurat din plin atacurile puterii. La sfârşitul anilor 1930, o parte din militanţii şi cadrele sale fugiseră peste hotare. 1.200 de comunişti iugoslavi s-au alăturat Brigăzilor Internaţionale în timpul războiului din Spania. Conducerea partidului, refugiată la Moscova, a fost ulterior victima epurărilor staliniste. La începerea războiului, Partidul Comunist era slăbit, dar situaţia îi era favorabilă. Dispariţia statului central, împărţirea ţării şi dorinţa populaţiei dominate de naţionalism de a se lupta cu ocupanţii aveau să ofere un tărâm rodnic revoluţionarilor de profesie conduşi de Tito, un stalinist emerit.

Josip Broz, numele real al lui Tito, a fost numit secretar general al partidului în octombrie 1938 de către Dimitrov, liderul Cominternului.

620 Ibid., pp. 67-68.

În vârstă de 46 de ani la vremea aceea, Tito se putea mândri cu originea socială sănătoasă şi cu un solid trecut comunist. Lăcătuş de meserie, Josip Broz este un muncitor neaoş, un specimen rar în rândurile tovarăşilor iugoslavi, în care intelectualii sunt numeroşi, ca în majoritatea celorlalte partide comuniste europene. Tito vorbeşte limba rusă şi cunoaşte ţara, întrucât a stat acolo la începuturile regimului bolşevic. Luat prizonier de armata rusă în timpul Primului Război Mondial, a evadat din lagărul ţarist în haosul revoluţiei din februarie 1917. Se afla la Petrograd în momentul loviturii de stat din octombrie, dar a fost spectator la aceste evenimente. În 1918 – 1919, s-a refugiat în Kîrgîzstan, unde s-a căsătorit cu o tânără rusoaică, prima lui soţie. Repatriat în Croaţia, ţara natală, Broz şi-a găsit un post de lăcătuş mecanic. Se înscrie în Partidul Social-Democrat, o organizaţie membră a Internaţionalei. În 1923, se converteşte la comunism datorită unui compatriot, fost soldat asemenea lui, care s-a înrolat în Armata Roşie. Această alegere politică îi atrage lui Broz o serie de arestări şi eliberări provizorii, soarta tuturor comuniştilor iugoslavi la vremea aceea. În cele din urmă, în 1928 este condamnat la cinci ani de închisoare. După ce îşi ispăşeşte pedeapsa, devine revoluţionar de profesie şi îşi ia supranumele de Tito. „De ce acest nume? Fără niciun motiv special. Pentru că aşa mi-a venit pe moment, cum putea să-mi vină şi un altul”, va explica el mai târziu. „În plus, este un nume foarte comun în ţara mea natală.”[621] în februarie 1935, Moscova îl alege să vină să lucreze la secretariatul Cominternului, alături de Dimitrov. Originea muncitorească explică avansarea lui rapidă. În capitala sovietică, Broz a stat la hotelul Lux, rezervat cadrelor de peste hotare ale Internaţionalei. Rândurile colegilor lui de cameră aveau să se împuţineze curând, odată cu epurările staliniste. Tito a asistat la

621 Apud Emile Guikovaty, Tito, Hachette, 1979, p. 81.

Congresul al VII-lea al Cominternului în iulie 1935, ultimul de dinainte de furtuna Marii Terori. Conducerea partidului iugoslav, împreună cu secretarul său general, generalul Milan Gorkic, este decapitată de Moscova în 1937. În acel moment, Broz locuia în Franţa trimis de Comintern sub pseudonimul Walter. Aceasta i-a salvat fără îndoială viaţa. În vara anului 1938, a fost rechemat de URSS pentru a fi ales numărul unu al Partidului Comunist.

Război în război

Războiul din Iugoslavia s-a desfăşurat pe două fronturi începând cu 1941, unul împotriva ocupanţilor germani şi italieni, celălalt între grupurile de rezistenţă. Pe de o parte, un război clasic de eliberare naţională, pe de altă parte un război civil tipic comunist, de câştigare a puterii. Războiul civil este piatra de temelie a doctrinei marxist-leniniste, iar experienţa sovietică dovedise că este un mijloc sigur de atingere a obiectivelor. Comuniştii iugoslavi, mulţi dintre care au participat la războiul din Spania, sunt convinşi de acest lucru. Aveau să ducă un „război în război", după cum a povestit unul dintre ei într-o relatare dedicată acestei sumbre perioade.[622] Partidul Comunist Iugoslav a fost, la început, marele pierzător al acestui conflict intern pe care l-a provocat. Violenţa partizanilor comunişti în Serbia i-a izolat de populaţie, lucru de care au profitat cetnicii lui Mihailović, cunoscuţi în ţara lor, şi i-au alungat. În iulie 1942, Tito este obligat să bată în retragere până în vestul Bosniei, cu numai 3.000 de oameni, de zece ori mai puţini decât cu câteva luni mai devreme. Pe plan diplomatic, situaţia Partidului Comunist Iugoslav nu este mai bună. Guvernul regal aflat în exil la Londra, condus de Petru II, singura autoritate recunoscută de Aliaţi, l-a numit pe Mihailović ministru al Apărării. Cetnicii întruchipează rezistenţa. Un an mai târziu, cursul

622 Milovan Djilas, Une guerre dans la guerre: La révolution de Tito, ig4i-ig4g, Robert Laffont, 1979.

războiului civil s-a inversat şi Partidul Comunist Iugoslav a ajuns din nou în avantaj.

Din punct de vedere militar, comuniştii au început să-şi refacă forţele datorită ustaşilor fascişti, care li s-au alăturat în număr mare. De la 3.000, numărul partizanilor ajunge la 25.000 în câteva luni. Naţionaliştii croaţi de extremă dreapta îl consideră pe compatriotul lor, Tito, duşmanul sârbilor şi-i apreciază ideologia anticapitalistă şi antidemocratică. În Balcani, colaborarea roşu-brună a fost şi ea o realitate. În septembrie 1943, capitularea Italiei provoacă debandadă în rândurile trupelor în regiunile în care sunt implantaţi partizanii, ceea ce-i oferă lui Tito un răgaz şi un număr considerabil de arme recuperate, care îi vor permite să capete un avantaj militar asupra trupelor lui Mihailović. Pe plan extern, Partidul Comunist Iugoslav înregistrează un alt progres. Propaganda comunistă, intoxicarea, mai exact, şi presiunile lui Stalin conving în cele din urmă Londra şi Washingtonul că viitorul Iugoslaviei se joacă cu Tito, nu cu Mihailović. În primăvara anului 1943, doi ofiţeri ai serviciilor secrete britanice sunt trimişi la membrii comunişti ai mişcării de rezistenţă. Lăsaţi pe mâna propagandei partidului, trimit la Londra notiţe elogioase la adresa acestei mişcări de rezistenţă, singura care contează în opinia lor. În paradei, Churchill, care nu ştie ce se petrece în Serbia, este nemulţumit de aparenta inacţiune a cetnicilor, ale căror mişcări sunt paralizate de teroarea pe care o răspândeşte ocupantul nazist. Pentru prim-ministru, considerentele de ordin militar primează asupra aspectului politic. Îşi dovedeşte chibzuinţă cedând în faţa lui Stalin. La conferinţa de la Teheran, în noiembrie 1943, Churchill şi Roosevelt bat în retragere în două privinţe: renunţă la debarcarea forţelor aliate în Balcani, spre satisfacţia *Vojd-viw*, care speră să pună mâna pe această regiune, iar cetnicii lui Mihailović pierd sprijinul Londrei şi Washingtonului. De acum înainte,

Aliaţii vor ajuta numai Comitetul Naţional de Eliberare proaspăt înfiinţat de Tito. Regele Iugoslaviei a povestit ulterior cum Roosevelt, jenat, a refuzat să-i dea explicaţii după această renunţare: „Am impresia, scria Petru II, că probabil se simţea stânjenit, dat fiind că nu se ţinuse de cuvânt la conferinţa de la Teheran”. 1

Informaţii denaturate, note măsluite, scrisori ale statului-major falsificate, propaganda comunistă recurge la toate mijloacele ca să se promoveze şi să se acopere de laurii rezistenţei. La Londra, BBC aminteşte în mod frecvent de faptele de arme ale partizanilor, care simt, în realitate, acţiunile cetnicilor atribuite comuniştilor. În acelaşi timp, Tito şi oamenii lui reuşesc să impună ideea că Mihailović colaborează cu germanii. În mai 1943, anumiţi cetnici au purtat, într-adevăr, negocieri cu Wehrmachtul în scopul alierii împotriva rezistenţei comuniste. Datorită unui general german aflat la faţa locului, iniţiativa a fost rapid dezaprobată de Hitler şi acordul a fost dat curând uitării. La vremea aceea, Mihailović nu era la curent cu aceste tratative. Totuşi, va fi tras la răspundere pentru ele mai târziu, în momentul Eliberării, când comuniştii îl vor judeca şi îl vor lichida pentru „trădarea patriei”. În primăvara lui 1943, comuniştii au negociat şi ei cu ocupantul, cu Abwehr, serviciile secrete germane, în speranţa unui armistiţiu, care trebuia să le permită să se refugieze în Bosnia, în schimb, Tito şi oamenii lui se angajau să lupte împotriva trupelor aliate în cazul unei debarcări în Balcani. Şi în acest caz, tot Hitler a fost cel care nu a dorit să dea curs acestor tratative. [623]Comuniştii au încercat şi ei să colaboreze cu ocupantul, dar aceste lucruri au dispărut rapid din istoria oficială.

Mihailović avea să piardă, până la urmă, acest război civil. La presiunile Aliaţilor, regele dizolvă comandamentul forţelor iugoslave din interior condus de generalul sârb şi,

623 Apud Emile Guikovaty, op. cit., p. 288.

culmea umilinţei, îi cere să se pensioneze. Pe 12 septembrie 1944, Petru II îi cheamă la postul de radio britanic „pe toţi sârbii, croaţii şi slovenii să se implice şi să se alăture Armatei de Eliberare Naţională sub conducerea mareşalului Tito”. Sfârşitul haotic al războiului din Iugoslavia reflectă complexitatea conflictului pe acest teritoriu fragmentat. Serbia devine teatrul unui haos generalizat, în care se amestecă şi germanii care, din Grecia şi până în Croaţia, bat în retragere să scape de ofensiva sovietică; partizanii, care îi urmăresc pe cetnici, având Belgradul drept obiectiv; cetnicii, care sunt obligaţi să se lupte, în acelaşi timp, şi cu germanii, şi cu partizanii; până şi bulgarii care, după formarea unui guvern procomunist la Sofia în data de 9 septembrie, participă la ofensiva antigermană; şi, în sfârşit, Armata Roşie, care soseşte pe 28 septembrie la graniţa româno-sârbă.[624]

Al Doilea Război Mondial a făcut 1.700.000 de victime pe întreg teritoriul iugoslav, adică 10% din populaţie, o adevărată hecatombă. Războiul civil, deseori dublat de conflicte interetnice, este principala cauză. În Croaţia, politica rasistă a dictatorului fascist Ante Pavelić cu ustaşii săi se află la originea morţii a sute de mii de sârbi, dar şi evrei şi ţigani. În cazul victimelor de origine sârbească din Croaţia şi Bosnia, estimările variază de la 150.000 la 600.000 de morţi. Maghiarii, care au ocupat o parte din Croaţia, au partea lor de vină. La Novi Sad, în special între 21 şi 23 ianuarie 1942, au fost înregistrate oficial 3.309 victime, o cifră cu siguranţă mai mică decât în realitate. Trupele venite de la Budapesta aruncau atunci cadavrele cu sutele în apele îngheţate ale Dunării.1 Comuniştii nu au niciun motiv să fie invidioşi. În Macedonia, „Crăciunul însângerat” ortodox din 7 ianuarie 1945 s-a soldat cu mitralierea a 1.260 de persoane de

624 Emile Guikovaty, op. cit., p. 314.

origine bulgară, în curtea unei închisori, la ordinul lui Tito.[625] Reglările de conturi de o cruzime extremă au continuat şi după victorie, uneori cu complicitatea Aliaţilor occidentali, care îşi dau victimele pe mâna călăilor comunişti.

MASACRUL DE LA BLEIBURG

În mai 1945, Ante Pavelić decisese să nu se predea partizanilor, ci Aliaţilor occidentali. Toată armata sa, cu o mare parte din funcţionari, însoţiţi de familiile lor, femei şi copii, în total mai multe zeci de mii de persoane, s-au retras în ordine din Zagreb până în satul de graniţă austriac Bleiburg, unde s-au predat trupelor de ocupaţie engleze. Acolo li s-au alăturat gărzile albe slovene şi cetnicii muntenegreni. Dar britanicii i-au predat pe toţi aceşti prizonieri lui Tito şi au fost aproape toţi masacraţi. Au fost trimişi în „marşurile morţii", trebuind să meargă pe jos, în condiţii precare, sute de kilometri prin toată Iugoslavia până şi-au găsit sfârşitul. În acest fel procedaseră şi turcii ca să-i extermine pe armeni în 1915.

Prizonierii sloveni au fost duşi în oraşul Kocevje în Slovenia, şi de acolo, într-un loc din apropiere pe nume Kocevski Rog, unde au fost executaţi cu toţii. Să vedem ce spune Djilas: „Un an sau doi mai târziu, Comitetul Central Sloven s-a plâns de conflictele cu ţăranii din aceste regiuni: râurile subterane încă ridicau la suprafaţă cadavre. Oamenii mai povesteau şi că mulţimile de cadavre se mişcau în timp ce se descompuneau în gropile comune puţin adânci, în aşa măsură încât pământul părea că respiră".

Şi în acest caz, numărul victimelor este incert. Probabil că sunt zeci de mii, între 20.000 şi 30.000, potrivit lui Djilas. De cele mai multe ori, execuţiile nu erau precedate de nicio judecată, nici măcar de o tentativă de identificare a prizonierilor, ci se trăgea la nimereală. Fără

625 Ibid., p. 167.

îndoială, au fost judecaţi anumiţi conducători militari ai regimului ustaş: nouăsprezece generali şi ofiţeri au fost condamnaţi la moarte şi executaţi pe 22 septembrie 1945. Dar principalii responsabili politici fugiseră înainte. Pavelić a trăit mulţi ani în Argentina şi a murit la Madrid în 1959. Acest masacru, chiar numele de Bleiburg, au fost tabu în Iugoslavia comunistă. Nu se vorbea despre el decât pe ascuns.

Paul Garde, *Vie et mort en Yougoslavie*, Fayard, 199 a, p. 83.

— Milovan Djilas, *Une guerre dans la guerre*: *La Révolution de Tito*, i 941 – 1945, Robert Laffont, 1979, p. 442.

În septembrie 1944, Tito merge la Moscova să se întâlnească cu Stalin. Iugoslavia este încă ocupată de germani, se poartă bătălii între diferitele mişcări interne de rezistenţă, Armata Roşie se află la graniţă, gata să îmboldească ţara pe calea (bună) a socialismului. Apriori, cei doi lideri comunişti nu pot decât să se înţeleagă bine, şi totuşi, după cum a precizat Djilas, martor la aceste discuţii, „se putea simţi în relaţia dintre Stalin şi Tito ceva special, o înţelegere tacită – de parcă cei doi ar fi avut un dinte unul împotriva celuilalt, dar fiecare avea propriile motive să ţină ascunsă supărarea” 1. Josip Broz, care a fost crescut în spiritul comunismului de către Comintern, este un internaţionalist convins, pentru care capitala sovietică reprezintă capitala revoluţiei mondiale. În martie 194 a, a plâns de bucurie şi de mândrie când a aflat că fiul său, Jarko, tocmai fusese decorat după ce îşi pierduse un braţ în bătălia de la Moscova.[626] Se duce în URSS probabil pătruns de devotament şi mândru că este primit de *Vojd*. La rândul său, Stalin îi rezervă acestui lider de război cea mai bună primire, cu o cină la *dacea* şi discuţii amicale,

626 Milovan Djilas, Conversations avec Stalin, ed. cit., p. 126 [ed. rom. cit., p. 148 - n. tr.].

chiar dacă Djilas are sentimentul că observă în tonul dictatorului o undă de ironie la adresa oaspetelui său. Adversitatea care a apărut între cei doi bărbaţi este, de fapt, deopotrivă psihologică şi politică.

Tito, care se comportă ca un mic Stalin în partidul său, nu are obiceiul de a cerşi. Ordonă şi oamenii se supun, aşa că se simte stânjenit în prezenţa Vb/d-ului, pe care îl admiră fără urmă de îndoială, dar căruia i se simte dator. De la această călătorie la Moscova aşteaptă arme şi bani, pentru a declanşa atacul final pe teren împotriva cetnicilor, care încă erau puternici la vremea aceea. Însă lui Stalin nu-i place să i se forţeze mâna, nu oferă niciun ajutor financiar sau militar comuniştilor străini, dincolo de ajutoarele pe care le acorda Cominternul, până la dizolvarea sa în 1943. Partidele comuniste trebuie să execute ordinele Moscovei, fără a avea vreo revendicare. El concepe raporturile din interiorul sistemului într-un mod extrem de ierarhizat. Tito, care poartă războiul în stilul său, se abate de la regulă, ceea ce îl irită pe dictatorul sovietic. Mândria celor doi bărbaţi, de care nu duc deloc lipsă, joacă şi ea un rol. Tito şi-a acordat titlul de mareşal, asemenea lui Stalin, iar tendinţa lui de a ieşi în evidenţă, pe care o trădează eleganţa vestimentară, nu poate decât să-l agaseze pe

Vojd, care nu suportă să fie eclipsat. Când Stalin avea să se prezinte la conferinţa de la Potsdam din iulie 1945, cu uniforma lui albă, imaculată de generalisim, ne putem întreba dacă nu cumva îşi dorea, poate inconştient, să lase o impresie mai bună decât Tito în această privinţă. În sfârşit şi mai ales, situaţia din Iugoslavia diferă de cea a celorlalte ţări pe care vrea să le colonizeze URSS. Partidul Comunist Iugoslav se poate lăuda că este prezent pe teren, că a făcut o opoziţie reală şi că este recunoscut ca atare de către Aliaţii occidentali. Stalin înţelege că nu va putea impune acolo ordinea sovietică la fel de uşor ca în altă

parte.

Protestele comuniştilor iugoslavi la Moscova faţă de comportamentul criminal al soldaţilor Armatei Roşii după intrarea pe teritoriu – 1.219 violuri, 828 de tentative de viol, 111 violuri urmate de omor, 248 de violuri cu tentativă de omor, 1.240 de jafuri, potrivit unui raport oficial[627] – dovedesc că Partidul Comunist Iugoslav este hotărât să nu cedeze. Celelalte ţări care au trecut sub tutela Moscovei suferă de pe urma legii talionului sovietice, chiar o acceptă ca pe un semn al supunerii lor, dar Belgradul se opune. Tito îi datorează victoria finală lui Stalin, trupele sovietice l-au condus până la Belgrad după ce au învins, au arestat şi au deportat un număr mare de cetnici, dar nu contează, „mareşalul" intenţionează să ducă o politică proprie. Toate acestea vor tensiona relaţiile dintre Moscova şi Belgrad. Un lucru cât de mic va fi de ajuns ca să le inflameze când va veni momentul.

Primele măsuri luate de comunişti în Iugoslavia eliberată respectă întocmai uzanţele. Partidul Comunist Iugoslav se deosebeşte de celelalte partide comuniste est-europene prin faptul că introduce în ritm alert bolşevismul. În alte ţări, în 1945 – 1946, vechiul aparat de stat este păstrat aproape intact, însă în Iugoslavia este distrus şi refăcut în întregime. În celelalte ţări, fosta armată îşi păstrează structura, însă la Belgrad ierarhia militară trece sub controlul ofiţerilor comunişti, care ocupă până la 90% din funcţiile de comandă. Reprezentanţii partidelor democratice fac parte sau intră în guvernele de coaliţie sub conducerea comuniştilor în 1945, ca în Polonia, de exemplu; în Iugoslavia, oamenii politici veniţi de la Londra sunt obligaţi să renunţe la putere. Noul guvern, a cărei conducere o preia Tito pe 7 martie 1945, este format din 25 de comunişti sau aliaţi ai lor din 28 de miniştri investiţi. În Ungaria şi în Cehoslovacia, partidele comuniste se

627 Apud Vladimir Dedijer, Tito parle, Gallimard, 1953, p. 295.

supun alegerilor „libere” mai de voie, mai de nevoie; în Iugoslavia scrutinul din noiembrie 1945 nu i-a fost permis decât Frontului Naţional (dominat de comunişti). Tito este, de asemenea, primul lider comunist care pune capăt invenţiei „fronturilor” (naţionale sau patriotice) apărute cu ocazia războiului, pentru a le servi de paravan comuniştilor. El lichidează încă din 1946 partidele care făceau parte din Frontul Naţional şi nu păstrează decât Partidul Comunist Iugoslav. Teroarea se instalează şi mai repede decât în alte părţi. Poliţia secretă, OZNA (Comitetul pentru Protecţia Poporului) condusă de Aleksandr Rankovic, urmăreşte persoanele suspectate de ostilitate sau de indiferenţă faţă de comunism. Tribunalele populare funcţionează după o procedură descrisă drept „simplă, scurtă şi rapidă, iară niciun fel de amânare”. Ritmul condamnărilor la moarte este aşa de alert, încât Tito trebuie să-i pună frâu, pentru că „moartea nu mai sperie pe nimeni”, recunoaşte el în faţa cadrelor partidului la sfârşitul anului 1945.1 Au loc şi în Iugoslavia primele mari procese, printre ele cel al lui Mihailović, capturat în martie 1946, după ce, până la acea dată, rezistase alături de oamenii lui în Bosnia. La tribunal, cazul lui este judecat în acelaşi timp cu al marilor criminali de război, precum prefectul şi primarul Belgradului din timpul ocupaţiei, pentru a-l discredita pe luptătorul din rezistenţă şi lupta sa. Generalul Mihailović, care a întruchipat mişcarea de rezistenţă naţională sârbească, este executat pe 17 iulie 1946. Avocatul său, arestat după proces, avea să moară în închisoare.[628][629]

Secretar general al partidului, şef al guvernului, comandat suprem al armatei, Tito cumulează toate funcţiile, asemenea lui Stalin.

---

628 Emile Guikovaty, Tito, ed. cit., p. 325.

629 Branko Lazic, Tito et la révolution yougoslave, ed. cit., pp. 225-227.

Imperiul creşte treptat în discuţiile cu Milovan Djilas, Stalin a evocat soarta Albaniei, această ţară mică vecină cu Iugoslavia, cu care îşi dispută Kosovo: „Nu avem niciun interes special în Albania”, l-a asigurat *Vojd*-ul. „Suntem de acord ca Iugoslavia să înghită Albania…”

Djilas descrie scena: „Spunând vorbele astea, strânse degetele mâinii drepte şi, ducându-le la gură, făcu o mişcare ca şi cum le-ar fi înghiţit. Am fost uluit, aproape amuţit de felul lui Stalin de a se exprima şi de înghiţitul degetelor, însă nu ştiu dacă se vedea pe chipul meu, pentru că am încercat să fac o glumă în legătură cu asta şi să consider toate acestea expresia obişnuitei maniere aspre şi pitoreşti a lui Stalin. Am reluat explicaţia:

— Fără îndoială, nu se pune problema să-i înghiţim, ci să ne unificăm.

La care Molotov interveni şi el:

— Păi asta înseamnă să-i înghiţiţi!

Iar Stalin adăugă, făcând din nou gestul:

— Da, da. Înghiţitură! Dar suntem de acord cu voi: ar trebui să înghiţiţi Albania – cu cât mai repede, cu atât mai bine.”[630]

Ştim că dictatorului nu-i pasă de soarta ţărilor, şi cu atât mai puţin de a oamenilor care le locuiesc. Pentru el, totul se reduce la raporturile de forţă. În faţa marii Iugoslavii, mica Albanie, lipsită de mijloace, este pradă sigură. Comuniştii albanezi nu şi-au pierdut deloc încrederea Moscovei, dar aceasta îi consideră o cantitate neglijabilă. Relaţiile dintre cele două ţări, între tovarăşii albanezi şi sovietici, aveau să fie permanent marcate de acest dispreţ originar.

Albania, „ţara vulturilor”, oferă o interesantă sinteză a tragediei comuniste din Europa. De la apariţia partidului până la strălucita victorie, de la dogmatismul liderilor săi

630 Milovan Djilas, Conversations avec Staline, ed. cit., p. 157 [ed. rom. cit., pp. 185-186 - n. tr.].

până la abrutizarea poporului, de la paranoia puterii până la militarizarea societăţii, de la privilegiile nomenclaturii până la sărăcirea locuitorilor săi, oferă o sinteză a deceniilor de politică marxist-leninistă. Statul albanez modern, născut din ruinele Primului Război Mondial după secole de dominaţie turcă şi veneţiană, a fost în căutarea unei identităţi naţionale, până când Partidul Comunist pune mâna pe putere şi impune un naţional-comunism care avea să dea o structură ţării. Albania antebelică era antipodul a ceea ce considera marxismul în dogma sa ca fiind ţara ideală pentru instaurarea comunismului. Nu avea industrie, nu avea clasă muncitoare, o multitudine de proprietari mici şi mijlocii, rămăşiţe feudale, o populaţie în majoritate analfabetă; tuturor acestor handicapuri i se adăuga absenţa unui Partid Comunist capabil să conducă poporul spre paradisul socialist. În 1939, nimeni nu şi-ar fi putut imagina că „ţara vulturilor” va deveni bastionul prin excelenţă al comunismului, cu pretenţia de a întruchipa calea adevărată şi unică, aşa cum va crede regimul până la căderea sa, în 1991. Cazul Albaniei socialiste aminteşte cât de puţin contează lupta de clasă, forţele productive, raporturile de producţie şi determinismul istoric. Totul este o chestiune de ideologie, de partid, de preluare a puterii şi de teroare.

Povestea ar putea începe pe 8 noiembrie 1941, data creării Partidului Comunist Albanez de o mână de intelectuali, sub conducerea lui Enver Hodja. Ocupată de trupele italiene, ţara este atunci alipită Romei din aprilie 1939, sub conducerea lui Victor Emanuel III, „rege al Italiei şi al Albaniei, împărat al Etiopiei”, suveran fără putere, luat prizonier de II Duce, Benito Mussolini. Zog I, „adevăratul” rege al Albaniei, autoproclamat după ce a fost ales preşedinte al republicii cu numele de Ahmed Zogu, nu a putut organiza rezistenţa în faţa invaziei şi a fugit peste hotare. Republicanii şi regaliştii s-au organizat împotriva

ocupantului, dar politica lor de tergiversare lasă loc comuniştilor să întruchipeze o rezistenţă autentică. Susţinuţi de partizanii lui Tito din vecina Iugoslavia, militanţii au dovedit abilitate în organizarea de manifestaţii patriotice, care le-au permis să atragă atenţia şi să-şi asigure intrarea pe scena politică. În lipsa unui partid care să-i structureze, aceşti intelectuali comunişti rămân, totuşi, amatori de divergenţe ideologice şi tactice. Crearea Partidului Comunist Albanez în noiembrie 1941 avea să facă ordine în rândurile lor. Majoritatea au fost în tinereţe elevi ai liceului francez de la Korçë, un oraş din sudul Albaniei. Venerarea Revoluţiei Franceze şi primele noţiuni de marxism le-au fost inspirate de profesorii lor (francezi) de la vremea aceea. Viitorul lider al Partidului Comunist, Enver Hodja, fiul unei familii cu o situaţie bună, era unul dintre aceşti elevi. „Pentru noi, la vremea aceea, liceul de la Korçë era un centru progresist şi revoluţionar”, va explica el în *Anii tinereţii*, publicată în 1988. „Spun progresist, pentru că, pe de o parte, ceea ce învăţam şi citeam ne înarma împotriva unui regim feudal şi, pe de altă parte, prin intermediul liceului, când pe ascuns, când semiclandestin, reuşeam să avem acces la literatura cu adevărat progresistă, revoluţionară şi comunistă”. 1 După ce îşi ia bacalaureatul, Hodja pleacă în Franţa, întâi la Montpellier unde urmează studii incerte, după care merge la Paris să-şi trăiască perioada de dandy. În anii 1930 – 1934, tânărul albanez frecventează cadrele Partidului Comunist Francez, printre care pe Marcel Cachin, şi scrie câteva articole pentru *L’Humanité*. Totuşi, comunismul lui rămâne discret, suficient pentru a deveni un funcţionar zelos al statului albanez la consulatul de la Bruxelles, apoi, după revenirea în ţară în 1936, profesor de morală la liceul francez de la Korçë.

Enver Hodja şi-a început cu adevărat cariera politică în noiembrie i939> când a participat la sărbătorirea

Independenţei, care avea să degenereze într-o manifestaţie antifascistă. După ce este exclus din administraţia publică în urma acestei implicări, s-a mutat la Tirana, capitala, unde a avut un bistrou, *Le Flore*, până la sfârşitul lui octombrie 1941. Participarea sa la o manifestaţie a studenţilor îi atrage, de data aceasta, un mandat de arestare, de care reuşeşte să scape. O lună mai târziu, înfiinţează Partidul Comunist Albanez, împreună cu câţiva colegi.[631] Hodja nu mai este unul dintre revoluţionarii de profesie formaţi cu greu de Moscova, niciun cominternist întărit de epurări, şi nici nu devine un stalinist perfect, prin stil şi comportament. Are unele dintre „talentele" *Vojd*-ului, este un excelent organizator, are principii intransigente, o brutalitate împletită cu o falsă blândeţe, o elocvenţă bazată pe formule repetitive, cu referiri la popor, un interes faţă de „teoretizare" cu scop pedagogic.[632] Programul Partidului Comunist Albanez îi disimulează marxismul în spatele unui naţionalism de conjunctură. Nu se face nicio referire la revoluţia socialistă, la naţionalizarea mijloacelor de producţie, la exacerbarea luptei de clasă, la eradicarea religiilor. Patriotismul şi democraţia sunt cuvintele de ordine ale partidului. Militanţii de bază sunt tineri hrăniţi cu iluzii romantice despre eliminarea inegalităţilor sociale şi a sărăciei, dar lipsiţi de formare comunistă. Devotamentul lor faţă de cauza eliberării naţionale şi primii martiri le atrag simpatia patrioţilor democraţi.[633] în toamna anului 1942, partidul poate visa la înfiinţarea unui front unit al rezistenţei, care va avea cu siguranţă frâiele. Comitetul Antifascist de

631 Apud Gabriel Jandot, L'Albanie d'Enver Hoxha, 1Q44-1Q85, L'Harmattan, 1994, P- 84.

632 Gabriel Jandot, op. cit., p. 89.

633 Kristo Frashëri, „A l'assaut du pouvoir", în Albanie utopie (coord. Sonia Combe si Ivaylo Ditchev), Autrement, HS nr. 90, ian. 1996, p. 45.

Eliberare Naţională grupează regalişti, democraţi independenţi şi comunişti. Naţionaliştii anticomunişti, care refuză să adere la Comitet, formează un front naţional, Balli Kombetar, sub conducerea lui Midhat Frasheri. „Balliştii”, după cum îşi spun, sunt singura concurenţă reală a comuniştilor.

Această rezistenţă naţională face două greşeli, care îi vor fi fatale, întâi, în martie 1943, „balliştii” îşi iau angajamentul de a nu se opune operaţiunilor italiene împotriva partizanilor, concentraţi în sudul ţării şi susţinuţi militar de comuniştii iugoslavi. Vechea dispută dintre albanezi şi sârbi pe marginea Kosovo explică alegerea naţionaliştilor „ballişti”, care văd în spatele Partidului Comunist Albanez ambiţiile teritoriale ale Iugoslaviei. La căderea lui Mussolini şi după capitularea Italiei, în septembrie 1943, în faţa forţelor aliate care au debarcat în Sicilia cu două luni înainte, Albania este ocupată de Germania. Midhat Frasheri face o a doua greşeală, dându-le ordin „balliştilor” să-şi concentreze forţele împotriva comuniştilor. Regaliştii, conştienţi de pericolul pe care îl reprezintă de acum Partidul Comunist Albanez şi de teamă să nu pună Iugoslavia mâna pe ţară, se alătură acestui nou cuvânt de ordine. Dreapta naţionalistă şi regalistă se discreditează de la sine prin această politică pe placul ocupantului german. Pentru comunişti, conjunctura este excelentă, războiul de rezistenţă este dublat de un război civil dus fără milă, cum fac tovarăşii lor iugoslavi într-un moment similar.

Eliberarea Albaniei de către Hodja şi partizanii săi urmează calea obişnuită, dar, lucru de notorietate, fără ajutorul Armatei Roşii. Un guvern provizoriu, provenit din Comitetul Antifascist controlat de comunişti, vede lumina zilei în mai 1944 în sudul ţării deja eliberate. Enver Hodja cumulează funcţiile de şef de guvern şi comandant al Armatei de Eliberare Naţională. Pe 17 noiembrie 1944,

Tirana este eliberată cu sprijinul britanicilor. Începe un alt război, pentru preluarea puterii. Democraţii sunt împiedicaţi să-şi formeze un partid, sub pretextul că Frontul Democratic, care este format din toate organizaţiile care au participat la rezistenţă, le şi reprezintă. La alegerile din decembrie 1945, lista frontului popular, având în frunte Partidul Comunist Albanez, ia 93% din voturi. Controlarea secţiilor de votare de „Consilii de eliberare" şi fraudele explică acest scor demn de Uniunea Sovietică. Pe 11 ianuarie 1946, Adunarea Constituantă proclamă Albania republică populară. „Echipa guvernamentală este aproape în totalitate formată din foşti elevi ai liceului francez din Kor-e sau din foşti studenţi care au trăit în Franţa", subliniază şeful misiunii militare franceze la Tirana. „Partidul Comunist Albanez a prins rădăcini în Franţa şi ţara noastră a fost apreciată, înainte de toate, pentru că permitea acestei echipe revoluţionare să se constituie". În spatele acestei note de trecere domneşte neliniştea: „Majoritatea acestor oameni sunt, în ciuda culturii lor uneori vaste, spirite excesiv de simpliste", se plânge colonelul Teyssier.[634]

MODELUL ALBANEZ

Lupta împotriva „reacţiunii" este un obiectiv simplu de atins imediat după încheierea războiului. Opozantul este clar definit, desemnat şi „raţiunea" marxistă cere eliminarea sa fizică. Obiectivul este clar şi precis. Excluderea imediată şi decisivă devine în acest caz executarea liderilor, în primă fază; continuă cu interdicţia chiar în sânul familiilor a oricărei „propagande" care vizează favorizarea acestor forme de gândire. […] Asimilarea este aşa de mare, încât acest popor albanez poate părea până la urmă handicapat mintal, amputat de o porţiune de cultură considerabilă. Să reţinem o anecdotă

634 Apud Thomas Schreiber, Enver Hoxha, le sultan rouge, JC Lattès, 1994, p. 99.

semnificativă: oamenii de ştiinţă albanezi, istoricii de artă formaţi după 1945, erau incapabili să interpreteze chiar şi la modul simplist frescele religioase pe care le restaurau ca „obiecte culturale”, în lipsa unui bagaj minim de cunoştinţe de istorie religioasă. […]

Liderii, cadrele active, conducătorii tradiţionali au fost arestaţi. Şaizeci dintre aceştia, cei mai reprezentativi, duşi în faţa tribunalelor „revoluţionare” în cadrul unui proces special, care a durat de pe 1 până pe 15 aprilie 1945, au fost, majoritatea, executaţi după ce şi-au mărturisit vina în urma torturării. În paralel, Sigurimi (poliţia politică) s-a ocupat de persoane mai puţin importante. Supravieţuitorii au inaugurat primele lagăre de muncă şi „reeducare”, un Gulag: Burrel, în nord, şi Himare, în sud, au devenit nume aşa de temute, încât evocarea lor în faţa unui străin e o adevărată greşeală. Supravieţuitorii acestei represiuni nu au avut decât opţiunea fugii în străinătate. […]

Pe 11 ianuarie 1946, în unanimitate, deputaţii numiţi de Enver Hodja l-au desemnat pe acesta prim preşedinte al noii „Republici Populare Albaneze” Constituţia, după modelul celei din URSS, este după toate aparenţele elaborată la Moscova şi votată în unanimitate pe 14 martie 1946, ceea ce face din această republică populară o democraţie populară. Acest nou stat era condus de „dictatura proletariatului”, reprezentat de unicul său partid, Partidul Comunist, de acum înainte singurul autorizat să conducă ţara. Excluderea politică a opozanţilor era astfel încheiată, opoziţia era interzisă printr-un text oficial care avea cu atât mai multe greutate cu cât părea să exprime voinţa poporului.

Gabriel Jandot, *LyAlbanie d’Enver Hoxha (1944 – 1985)*, L’Harmattan, 1994, pp. 133 – 136.

Mediocritatea formării ideologice a comuniştilor albanezi şi dorinţa lor de a arde etapele îi fac să adopte la

nivelul puterii centrale calea cea mai simplă, cea a copierii birocratice, imitând centralismul democratic strict al regimului titoist din primii ani. Hodja, ce are ambiţia de a fi un lider deopotrivă naţional şi comunist, trebuie să-şi arate fidelitatea faţă de comuniştii iugoslavi, care devin, de fapt, îndrumătorii tinerei democraţii populare. În acest sens, Belgradul a înghiţit deja Tirana, cum îl va sfătui puţin mai târziu Stalin pe Djilas. Pe plan local, în schimb, calea albaneză spre socialism se deosebeşte printr-o structură originală care se sprijină pe vechea orânduire feudală. Partidul îşi alege din rândurile şefilor de trib, pe care i-a cruţat de epurare, comisarii politici sau secretarii regionali. Astfel, nu-şi îndepărtează centrele de putere tradiţionale, ci se foloseşte de ele să-şi impună orânduirea. Această adaptare la particularităţile locale asigură o continuitate a autorităţii şi îi permite Partidului Comunist să dispună de intermediari politici cu atât mai demni de încredere cu cât nu le interzice acestor „cadre” să-şi urmărească interesele personale şi de familie, atâta vreme cât aplică dispoziţiile partidului. Comunismul se adaptează cu uşurinţă la spiritul de clan care domină relaţiile între albanezi din vremuri ancestrale, deoarece aceste structuri corespund celor de care are nevoie partidul pentru a se impune. Morala tradiţională din rândurile clanului implică solidaritatea şi întrajutorarea în cadrul regulilor stricte, bazate pe autoritatea liderului, conformismul, egalitarismul şi antiindividualismul. Caracteristici care îi convin de minune ideologiei marxist-leniniste. În plus, rivalităţile între clanuri permit puterii să le monteze pe unele împotriva celorlalte, iar poliţiei sale politice să se bucure din plin de denunţurile şi delaţiunile contra clanului advers.1 Acest specific albanez ne permite să înţelegem aspectul devastator al comunismului în această ţară înapoiată, care va ajunge, în cele din urmă, un bastion „leninisto-stalinist”, rupt de restul lumii, până la

prăbuşirea finală. La modul general, remarcabila capacitate a ideologiei marxist-leniniste de a se adapta la particularităţile fiecărei ţări cucerite în secolul XX explică de ce, dincolo de structurile de putere similare, copiate după modelul originar instaurat de Lenin, comunismul a putut să-şi dezvolte forme de dictatură naţională, care aveau să-i permită să reziste, în ciuda dezastrelor produse. Ceea ce se va confirma în fiecare ţară europeană aflată sub dominaţie sovietică şi cu atât mai mult, ulterior, în comunismul asiatic.

La începutul anului 1947, Edvard Kardelj, unul dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Tito şi responsabil cu diplomaţia iugoslavă, este primit de Stalin. Acesta îi arată tot dispreţul său faţă de micul popor albanez, care a făcut singur revoluţia. „Ce oameni înapoiaţi şi primitivi", spune *Vojd*-ul, „sunt credincioşi ca nişte câini, dar asta e caracteristica primitivilor. La noi, ciuvaşii[635] sunt şi ei credincioşi ca nişte câini. Ţarii ruşi îi alegeau ca gărzi de corp."[636] Câteva luni mai târziu, dictatorul sovietic îl primeşte pe omologul său albanez la Kremlin. În memoriile sale, apărute la Tirana în 1979 (*Cu Stalin*), Enver Hodja spune că Stalin a vorbit cu „mare dragoste şi un respect profund despre poporul nostru, cu calm, cumpătare, cu căldură şi volubilitate" 1. Stalin a fost dintotdeauna un excelent actor. La scurt timp după această întâlnire cu Hodja vorbeşte *Vojd-vi* cu Djilas să înghită Albania. împărţită între Moscova, care o dispreţuieşte, şi Belgrad, care râvneşte la ea, „democraţia populară" albaneză îşi va urma propriul drum, în cele din urmă.

Într-o scenă celebră din filmul *Dictatorul*, Charlie Chaplin, ca sosie a lui Hitler, face jonglerii cu globul

635 Jean-Paul Champseix, „Communisme et tradition: un syncrétisme dévastateur", în Albanie utopie, ed. cit., p. 58.

636 Apud Thomas Schreiber, op. cit., pp. 106-107.

pământesc în biroul său. Prim-secretarul Partidului Comunist Georgian, Akaki Mgeladze, este martor, după război, la un episod teribil de asemănător. Invitat la *dacea* lui Stalin, în ziua aceea Vb/d-ului i se aduce o hartă a URSS cu noile sale graniţe, o hartă de mici dimensiuni, ca pentru manualele şcolare. Stalin o prinde pe perete: „Hai să vedem care e situaţia. În nord, totul e bine, e corect. Finlanda a greşit mult faţă de noi şi am extins frontiera Leningradului. Ţările baltice – dintotdeauna teritorii ruseşti – sunt din nou ale noastre, bieloruşii s-au alipit, la fel şi ucrainenii, moldovenii, de asemenea. Deci în vest, totul e normal”. Trece la graniţele de est. „Ce avem aici? Insulele Kurile sunt de acum ale noastre, la fel şi Sahalin, în totalitate; uitaţi ce bine e! Port Arthur este, de asemenea, al nostru, la fel şi Dalni”. Mâna lui Stalin, cu care ţinea pipa, parcurge teritoriul Chinei: „Calea ferată din estul Chinei este a noastră, iar în China şi în Mongolia, totul e bine…”[637] Micul gruzin, Djugaşvili, a devenit cel mai mare conducător al lumii, în orice caz, cel care domneşte peste cel mai mare număr de ţări, iar în acest sens, imperiul a continuat să se extindă.

10

Putere cu puşca în mână

Nu poţi transforma lumea decât cu puşca.

MAOZEDONG

Expansiunea comunismului la încheierea celui de-al Doilea Război Mondial favorizează confuzia dintre eliberarea naţională şi revoluţia socială, ceea ce-i promite marxism-leninismului un viitor promiţător, mai ales în ţările aflate sub dominaţie politică şi/sau economică. A doua jumătate a secolului XX va fi marcată de lupta de independenţă pentru obţinerea egalităţii în Lumea a Treia, o nouă expresie, care desemnează ţările sărace ce nu aparţin blocului socialist şi care visează să se elibereze de

637 Ibid., p. 108.

sub tutela Occidentului capitalist. Căderea în dizgraţie a fascismului şi nazismului după înfrângerea lor în 1945, culpabilizarea democraţiilor, considerate responsabile pentru aceste calamităţi, arogarea de către URSS, şi de către comunişti în general, pretutindeni în lume, a meritelor victoriei împotriva răului brun îi aduc „taberei progresiste” o nouă imunitate, care se adaugă aurei mitului revoluţionar moştenite din 1789 şi de care profită lovitura de stat bolşevică din 1917. Revoluţiile ce vor urma şi care vor avea loc sub semnul emancipării naţionale şi al egalitarismului vor fi o mare dezamăgire pentru popoarele care vor suferi consecinţele, fără să cunoască nici libertatea, nici dreptatea socială.

Modelul naţional-comunist, pe care pretind că îl adoptă partidele comuniste după război, este un mijloc eficace de a folosi aspiraţiile populare pentru a cuceri puterea, scopul esenţial al comuniştilor. Soarta pe care o vor avea revoluţiile din Lumea a Treia, care aveau să recurgă la această pârghie, stă mărturie. Aceste revoluţii, care vor izbucni în ţări fără o clasă muncitoare, vor fi, înainte de toate, revolte militare conduse de armate de partizani formate, în principal, din exilaţii din oraşe: intelectuali, funcţionari, meşteşugari, câţiva muncitori şi foşti soldaţi, care se vor sprijini pe ţărănime ca să ia cu asalt metropolele. Elementul naţionalist în aceste revolte va fi determinant; mobilizarea zonelor rurale împotriva unei aristocraţii latifundiare în declin se va confunda cu revolta naţiunii (agrare) împotriva unei puteri străine, colonială sau imperialistă. Dar recurgerea la sentimentul naţional ca accelerator revoluţionar va da revoltelor organizate de minorităţi, care se vor declara marxist-leniniste, o tentă populară, ce nu va rezista rigorii puterii. Toate revoluţiile de acest fel vor fi sortite unui totalitarism comunist clasic, asemenea celui inaugurat de Lenin la începutul secolului XX. Mai exact, adaptat la specificul

naţional.

În noile „democraţii populare” din Europa Centrală şi de Est, construirea unei societăţi noi şi afirmarea măreţiei naţionale vor fi legate, chiar dacă aceste regimuri au fost impuse de o putere străină. În aceste ţări, ideologia oficială se va vrea în acelaşi timp „patriotică” şi „progresistă”, încurajând xenofobia prin campanii împotriva cosmopolitismului său, mai rău, a antisemitismului sub aparenţa antisionismului şi anticapitalismului. Autorităţile de ocupaţie sovietice vor cultiva şi consolida tradiţiile naţionale, pentru a asigura temelia puterilor pe care le-au instalat cu forţa. Afinitatea dintre fascism – înfrânt – şi comunism – învingător – apare din nou în aceste regimuri impuse de URSS sub pretextul „eliberării” lor. Aici găsim acelaşi voluntarism revoluţionar, aceeaşi glorificare a eroului salvator, aceeaşi dorinţă de a ebmina diversitatea alegerilor individuale şi a vechilor fidelităţi spre beneficiul unei ordini colective programate dogmatic.1

După război, corelarea între eliberarea naţională şi puterea totalitară se stabileşte fără echivoc. Cel mai adesea, una o impbcă pe cealaltă. Pentru a fi „liber”, tentaţia de a sacraliza identitatea este mare, tentaţia de a respinge orice element străin, deci duşman, de a strânge rândurile în jurul unui lider care se presupune că garantează independenţa, fericirea, mândria. „Un popor, un Reich, un Führer”, spuneau naziştii. Sloganul va cunoaşte diverse adaptări în hăţişurile revoluţionare din Lumea a Treia şi în mai multe ţări socialiste „eliberate”, unde bderul se va identifica cu Naţiunea, iar cei doi vor fi veneraţi în egală măsură. În naţionalism, individul este chemat să se topească într-o cultură identitară care trebuie să-i fie comună, în vreme ce, în comunism, trebuie să se estompeze în spatele colectivităţii. Naţionalismul şi comunismul se bazează pe acelaşi principiu de

uniformitate şi uniformizare, iar în acest moment cele două simt aşa de apropiate, încât lupta pentru unul şi pentru celălalt ajunge să se confunde. Revoluţiile din Lumea a Treia din anii de după război, unde Uniunea Sovietică îşi va lua rolul de „moaşă a eliberării naţionale”, ca să folosim expresia lui Jacob Talmon[638][639], se vor desfăşură în această confuzie.

Ho Şi Min întruchipează acest nou tip de revoluţionar din Lumea a Treia, un nou erou pe scena mondială de după 1945, care are drept bagaj politic un amestec de comunism şi naţionalism. Încrederea lui Nguyen Sinh Cung, adevăratul nume al lui Ho Şi Min, în marxism-leninism nu poate fi pusă sub semnul întrebării, totuşi se va impune ca lider naţionalist în Vietnamul natal, unde va instaura un regim comunist intransigent. Sub autoritatea sa, Republica Democrată Vietnam va corespunde tuturor criteriilor genului totalitar. Acest fiu de funcţionar a descoperit arbitrarul colonial (francez) când tatăl său a fost înlăturat din administraţie în 1911. Plin de resentimente, îşi începe cariera de militant anticolonialist la Paris în 1919, sub pseudonimul Nguyen Ai Quoc, care înseamnă „Nguyen patriotul”. Frecventarea cercurilor progresiste franceze este determinantă pentru evoluţia sa. Se înscrie întâi în Partidul Socialist, care, după părerea lui, este păstrătorul valorilor idealului revoluţionar moştenite din 1789. Are 29 de ani la vremea aceea. Dar colonialismul republican de care simt pătrunşi tovarăşii lui socialişti francezi începe să-i displacă. „Prima schiţă a tezelor pe tema chestiunilor naţionale şi coloniale” redactată de Lenin pentru Internaţionala Comunistă îl seduce mai tare. În decembrie 1920, are loc Congresul al XVIII-lea al Partidului Socialist,

638 Raoul Girardet, Nationalisme et Nation, Complexe, 1996, p. 26.

639 Jacob Talmon, The Myth of Nation and Vision of Revolution, Weidenfeld and Nicholson, 1981, p. 550.

cel de la Tours, congresul la care are loc ruperea de Internaţionala a II-a. „Nguyen patriotul”, care asistă la el, îşi someză tovarăşii francezi „să ia măsuri în sprijinul indigenilor oprimaţi”. El vede în „adeziunea la Internaţionala a III-a promisiunea categorică de a acorda chestiunilor coloniale importanţa cuvenită” 1. S-a autoproclamat „delegat al Indochinei”, deşi nu a fost mandatat de nicio organizaţie, şi votează pentru tezele leniniste. Nguyen Ai Quoc îşi face astfel intrarea în lumea comunistă. Foarte curând, devine un membru activ al comisiei coloniale a noului Partid Comunist, care atunci era o simplă secţie franceză a Internaţionalei Comuniste, condusă de la Moscova. Frecventarea comuniştilor francezi, a lui Marcel Cachin mai exact, căreia i se adaugă lecturile „potrivite”, face din el un militant apreciat. Este remarcat de Dmitri Manuilski, conducătorul Internaţionalei comuniste, „ochiul Moscovei” pe lângă partidele comuniste europene.[640] în primăvara anului 1923, Nguyen Ai Quoc pleacă în „patria socialismului”.

În URSS, viitorul Ho Şi Min este trimis la conducerea Internaţionalei Ţărăneşti, Krestintem, în vocabularul sovietic. Prin această organizaţie, bolşevicii vor să exploateze potenţialul revoluţionar al zonelor rurale din ţările în care clasa muncitoare lipseşte. „Patriotul” vietnamez devine membru al Prezidiului Krestinternului. Ideile pe care le dezvoltă aici respectă cu stricteţe linia partidului. Aderă la tezele lui Lenin din *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, convins că destinul proletariatului din lumea întreagă este legat de viitorul coloniilor care aprovizionează cu materii prime şi mână de lucru metropolele în această eră imperialistă. „Naţiunile proletare” periferice, exploatate de ţările capitaliste de la centru, sunt „veriga slabă a lanţului imperialist”, potrivit

640 Apud Pierre Brocheux, Ho Chi Minh, du révolutionnaire à l’icône, Payot, 2003, p. 42.

lui Lenin. Mutarea luptei de clasă la scară mondială le permite bolşevicilor să depăşească gândirea europocentristă a lui Marx şi să ofere un nou elan mitului revoluţionar când ţările industrializate şi proletariatul lor nu se supun regulilor determinismului istoric elaborat de filosof. Eşecul revoluţiei din octombrie în variantă germană, din 1923, programată de Internaţională, demonstrează acest lucru. Pentru Nguyen Ai Quoc, viitorul revoluţiei mondiale trece prin eliberarea naţiunilor proletare, având naţionalismul drept pârghie. Nu va renunţa niciodată la această idee, elaborată în perioada aceea.

În noiembrie 1924, merge în Canton ca delegat al Cominternului şi al Krestintemului pe lângă Partidul Comunist Chinez. Trebuie să înfiinţeze o organizaţie revoluţionară indochineză. Nu există revoluţie fără teorie revoluţionară şi fără partid care s-o aplice, a spus Lenin. Nguyen Ai Quoc dispune de teorie, acum îi trebuie partid, dar situaţia din China nu-i permite să-şi ducă la îndeplinire misiunea. Partidul Comunist Chinez e în curând complet răvăşit, victimă a represaliilor Guomindangului, partidul naţionalist cu care erau aliaţi înainte comuniştii. În 1927, Cominternul îşi recheamă de urgenţă agenţii la Moscova. Această nouă şedere în URSS îi permite lui Ai Quoc să-şi desăvârşească formarea ca revoluţionar de profesie. Se înscrie la Universitatea Muncitorilor din Est (UTO), care are sarcina de a pregăti cadrele comuniste din Asia şi teoretic, şi practic, cu lecţii de marxism-leninism şi stagii de învăţare a metodelor de agitaţie şi propagandă. Gimnastică dimineaţa, cursuri de la 10 la 13, apoi de la 15 la 18, iar între ele, sesiuni de antrenament la bazele militare.1 La sfârşitul lui decembrie 1929, ajunge în Hong Kong, unde îşi reia misiunea de a crea un partid comunist, a cărui misiune este să reunească militanţii din regiunea Indochina dezbinaţi de conflicte politice şi diferende

naţionale. Viitoarea organizaţie trebuie să-i regrupeze în cadrul unui front comun pe tovarăşii vietnamezi, laoţieni şi cambodgieni… Partidul Comunist Indochinez vede lumina zilei în octombrie 1930. Programul său este pur leninist. Revoluţia care va veni are prevăzute două etape, o etapă aşa-zis „democratic burgheză”, unde se pune problema independenţei naţionale, a reformei agrare şi a suprimării feudalităţii, apoi, fără a aştepta dezvoltarea unui capitalism indigen, trecerea la socialism. Ho Şi Min va respecta acest plan odată ce va cuceri puterea.

Marxism-leninismul nu are nicio influenţă în coloniile franceze din Asia la începutul anilor 1930.[641] Siguranţa (poliţia) din Cochinchina, provincie din Vietnamul de Sud, estimează, de exemplu, efectivele PCI la 53 de membri şi 47 de stagiari (aspiranţi care aşteaptă să fie primiţi), iar diferitele sindicate „roşii” erau formate din 234 de muncitori şi 465 de ţărani, cel mult.[642] Partidul lui Nguyen Ai Quoc este o organizaţie în faşă şi nu joacă niciun rol semnificativ pe teren. Comuniştii lansează totuşi un val de tulburări, cu manifestaţii, asasinarea unor persoane de vază şi atacuri asupra garnizoanelor. Terorismul revoluţionar înlocuieşte revolta populară sperată. Represiunea autorităţilor coloniale este feroce. Deşi abia format, PCI este decimat de arestări şi execuţii: 6.897 con” damnări între 1930 şi 1932, dintre care 164 la moarte.[643] Ai Quoc este arestat în Hong Kong de autorităţile britanice. De la Moscova, Internaţionala se mobilizează să facă din agentul său un martir al imperialismului. Cazul „patriotului” Nguyen ajunge pe prima pagină în Asia, trompeta comunistă lucrează din plin. Campania dă, în

641 Pierre Brocheux, op. cit., p. 76.

642 Ngô Van, Viêt-Nam igao-iQ45, révolution et contre-révolution sous la domination coloniale, L’Insomniaque, 1995, p. 137.

643 Ibidp. 197.

sfârşit, roade, revoluţionarul este în cele din urmă eliberat, sub pretextul unei sănătăţi şubrede. Avocatul său îi anunţă, de altfel, moartea la scurt timp după aceea. Nguyen Ai Quoc nu mai există oficial. Acest deces public îi permite să ajungă clandestin în China continentală şi, de acolo, să plece din nou în URSS în primăvara anului 1934. Începe o viaţă nouă.

La vremea aceea, climatul politic este execrabil în patria socialismului, unde Stalin îşi consolidează puterea cu ajutorul campaniilor de epurare. Nu este bine să vii din străinătate, cu atât mai puţin dacă ai fost arestat de inamic. Ai Quoc scapă de secera terorii care loveşte Cominternul, fără îndoială datorită lui Dmitri Manuilski, dar este pus pe tuşă. Primeşte permisiunea să-şi completeze cunoştinţele la şcoala Lenin, să predea câteva cursuri la Universitatea Muncitorilor din Est, dar nu are dreptul să se ocupe de politică în rândurile Internaţionalei. Acest purgatoriu va dura patru ani. În septembrie 1938, primeşte ordin să plece din nou pe teren, tot în China. Sub un nou nume, Ho Quang, este trimis la Armata a opta a Partidului Comunist Chinez. Războiul împotriva invadatorului japonez, care ocupă parţial Asia, este în toi. Pentru comunişti, calea revoluţiei trece, mai mult ca oricând, printr-o fază de eliberare naţională, în acel moment se naşte ideea de a crea Viet Minh, ca paravan naţionalist al Partidului Comunist Indochinez. Partidul decide, în şedinţa plenară din mai 1941, să acorde prioritate independenţei naţionale în detrimentul luptei de clasă. Alianţa pentru Independenţa Vietnamului (Viet-Nam Doc Lap Dong Minh Hoi, pe scurt Viet Minh) vede lumina zilei sub forma unui mare front patriotic a cărui misiune este să lupte împotriva ocupantului japonez şi a coloniştilor francezi. „Asociaţiile salvării naţionale”, menite să mobilizeze diferite grupuri sociale, muncitorii, studenţii, femeile… simt înfiinţate sub impulsul discret al Partidului

Comunist Indochinez. În discurs, colectivizarea pământului, naţionalizarea industriei sunt lăsate deoparte, să nu-i sperie pe „patrioţii burghezi”. În această perioadă Nguyen Sinh Cung, alias Nguyen Ai Quoc, alias Ho Quang, îşi ia pseudonimul Ho Şi Min, „cel care aduce lumina”, numele cu care va rămâne în istorie. Lider incontestabil al revoluţiei înainte de a deveni „părintele naţiunii”, Ho conduce cu o mână de fier Viet Minh, care la rândul său ţine populaţia din zonele „eliberate” sub un control strict. Convingerea şi constrângerea sunt strâns legate, campaniile de alfabetizare permit pătrunderea propagandei comuniste printre ţărani, în timp ce recalcitranţii sunt executaţi. În aceste „zone libere” se formează Vietnamul comunist de mâine.

În anul 1945, războiul nu a fost câştigat de Viet Minh, ci a fost pierdut de Japonia. La începutul conflictului mondial, trupele nipone s-au mulţumit să ocupe câteva puncte strategice din Indochina franceză ca urmare a unui acord semnat între Tokyo şi guvernul de la Vichy. În secret, japonezii au instigat organizaţiile naţionaliste împotriva puterii coloniale franceze, cu scopul de a destabiliza peninsula. Această politică a făcut, fără voie, jocul comuniştilor din Viet Minh, care trec drept campionii independenţei. Deruta Germaniei, aliata Japoniei, pe frontul european a precipitat evenimentele. Pe 9 martie 1945, trupele nipone iau toată puterea în Indochina şi îl forţează pe împăratul Annam-ului, Bao Dai, să denunţe protectoratul francez. Situaţia le este favorabilă comuniştilor. În acest context, par mai naţionalişti decât acest împărat susţinut de o armată de ocupaţie. Între forţele lui Bao Dai şi Viet Minh începe o cursă de viteză. Cel din urmă are avantajul că este bine văzut de viitorii biruitori. Statele Unite visează în vremea aceea la o lume eliberată de moştenirea colonială, îi sprijină pe aceşti „patrioţi” vietnamezi în lupta împotriva japonezilor şi a

francezilor. Înfrângerea Tokyo-ului accelerează procesul revoluţionar. Pe 6 şi 9 august 1945, americanii îşi lansează bombele atomice asupra Hiroshimei şi Nagasakiului. Pe 10 august, Japonia îşi anunţă capitularea iminentă, pe 15 împăratul Hirohito le cere trupelor sale să depună armele, pe *2* septembrie este ratificată capitularea Japoniei. Viet Minh-ul a profitat de această derută ca să ia puterea în trei săptămâni, proclamând la Hanoi o Republică Democrată Vietnam.

COMUNIŞTII IAU PUTEREA LA HANOI

Pe 15 august 1945, împăratul Japoniei le-a ordonat trupelor sale să depună armele, punând astfel capăt celui de-al Doilea Război Mondial. Două zile mai târziu, pe 17, m-am dus după-amiază în faţa Operei din Hanoi, o clădire în stil francez, a cărei arhitectură pompoasă este inspirată din cea a Operei de la Paris. Funcţionarii municipali se adunaseră în piaţă să-şi exprime susţinerea faţă de Tran Trong Kim, prim-ministrul pe care îl numise împăratul Bao Dai în aprilie anul acela. Cu o lună înainte, pe 9 martie, ca urmare a unei lovituri de forţă, japonezii eliminaseră administraţia colonială din întreaga Indochină şi-i arestaseră pe funcţionarii şi militarii francezi.

Brusc, în timpul întâlnirii, un grup de indivizi care agitau pistoale pun mâna pe microfon. Au luat cuvântul pe rând să anunţe sfârşitul domniei lui Bao Dai şi instalarea unui nou regim. Erau cadre ale Viet Minh-ului. Japonezii tocmai capitulaseră şi această manifestaţie a fost punctul de plecare a ceea ce noi numim Revoluţia din August.

Uriaşul drapel roşu cu o stea de aur în mijloc a fost arborat în ziua aceea în vârful clădirii Operei. Tineri militari din Viet Minh, urcaţi pe umerii tovarăşilor lor, străbăteau piaţa încoace şi încolo şi fluturau drapele asemănătoare. Alţii împărţeau fanioane mulţimii care începea să se adune. Şi, în timp ce se lăsa noaptea asupra oraşului care fremăta de entuziasm, un slogan s-a

răspândit ca o dâră de praf de puşcă aprinsă: „Susţinem Viet Minh-ul! w

Şi eu ardeam de entuziasm. împreună cu toţi cei din generaţia mea şi de aiurea, ca majoritatea vietnamezilor, optimismul şi exaltarea noastră explodau la lumina zilei. Era colonială franceză părea, în sfârşit, apusă. Ca să mă asigur, m-am alăturat unui grup care a ocupat Bac Bo Phu – sediul Rezidenţei superioare din Tonkin – după ce am sărit gardul. Apoi am mers la mai puţin de patru kilometri de acolo, la palatul fostului guvernator general al Indochinei, închis de japonezi. Clădirea era păzită de trupele nipone care încă nu fuseseră dezarmate, dar care nu au intervenit.

Eram acolo şi două săptămâni mai târziu, pe 2 septembrie, când preşedintele Ho Şi Min a proclamat independenţa Vietnamului în piaţa Ba Dinh. Numeroşi locuitori din Hanoi se îmbrăcaseră în hainele lor cele mai bune şi veniseră cu toată familia. Vedeai costumele şi cravatele funcţionarilor îmbrăcaţi în stil occidental alături de tunicile tradiţionale ale fetelor de la periferie. Hainele lor negre şi maro contrastau cu multitudinea de culori. Agitau cu toţii mici drapele cu steaua de aur. Mulţi aveau buchete de flori în mâini. Eram şi eu în rândurile Tineretului Viet Minh, dar am plecat, ca să mă apropii de limuzina neagră a lui Ho Şi Min, a cărei portieră chiar am reuşit să o ating, în momentul în care pleca, după ce rostise discursul său istoric.

Bui Tin, Vietnam, la face cachée du régime, ig4-iggg, éditions Kergour, 1999, pp. 19 – 20.

În această parte eliberată din Vietnam, Viet Minh-ul îşi lasă imediat amprenta. Delta Tonkin-ului din nord trece sub conducerea comitetelor care vânează sau execută membri ai consiliilor oamenilor de vază din fiecare sat. Preluarea puterii întâmpină puţină rezistenţă într-o societate rurală lăsată în voia sorţii după lovitura de forţă

japoneză din 9 martie. Victime ale inundaţiilor, traumatizaţi de foametea cruntă din iarna anului 1944 – 1945, pradă disperării extreme, ţăranii nu au mijloacele şi nici forţa să se opună. În Hanoi, cetăţenii francezi încep să fie serios ameninţaţi.[644] în Saigon, în sud, comuniştii îşi sporesc avantajul. Viet Minh-ul, care s-a răspândit din nord, a instalat un comitet executiv provizoriu, în care îşi infiltrează oamenii. Masacrarea pe 25 septembrie 1945 a funcţionarilor francezi şi a familiilor lor în oraşul Héraud de la periferia Saigonului, care face peste 150 de morţi, ştirbeşte spoiala respectabilităţii pe care comuniştii au căpătat-o în lupta pentru independenţă. Vinovaţii aparţin unei organizaţii din lumea interlopă saigoneză, dar probabil Viet Minh-ul s-a folosit de ei sau, în orice caz, i-a lăsat să acţioneze fără să intervină. Scenele crimelor sunt atroce: doamna N. a fost ucisă şi decapitată, doamnele B. şi V. au fost torturate, le-au scos ochii, le-au smuls dinţii, le-au tăiat sânii şi le-au băgat beţe de bambus în vagin. Doamnei J., însărcinată în opt luni, i-au tăiat abdomenul, fătul, după ce au făcut minge din el, l-au înfipt într-un ţăruş. Doamna B. a fost violată, apoi i-au înfipt beţe de bambus în ochi, în urechi şi în vagin. I-au smuls oasele coapselor. A doua zi, a fost găsit un bebeluş care părea să fi fost opărit. M.R. a fost castrat, organele genitale i-au fost cusute în gura soţiei lui. Cei doi au fost, ulterior, tăiaţi în bucăţi. Tânăra soţie metisă a medicului din Marine C. a fost tăiată pe burtă şi copilul de opt luni i-a fost cusut în abdomen[645]… Scopul acestui sadism este să-i terorizeze pe cei care ar vrea să se opună noii puteri. Masacrul are loc în momentul în care francezii se reinstalează în Cochinchina cu ajutorul corpului expediţionar aflat sub

644 Eric Deroo şi Christophe Dutrône, Le Viêt-Minh, Les Indes savantes, 2008, p. 17.

645 Ibid., p. 36. a.Ibid., p. 33.

comanda generalului Leclerc.

Probabil că toată Indochina ar fi ajuns în tabăra socialistă încă de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial dacă geopolitica regională ar fi permis acest lucru. Spre deosebire de Europa Centrală şi de Est, aflată sub influenţa directă a URSS, fostul imperiu colonial francez scapă de dominaţia sovietică. Patria socialismului se află prea departe din punct de vedere geografic să poată susţine Viet Minh-ul. Un grup de tovarăşi ruşi vin la Hanoi să informeze Partidul Comunist Indochinez că URSS nu este în măsură să se implice în Indochina.2 La rândul său, marele vecin chinez nu reuşeşte să joace rolul de protector, din motive istorice şi politice. Inamic tradiţional al Vietnamului, fostul Imperiu de Mijloc nu poate fi un tutore acceptabil şi acceptat de populaţie; în plus, regimul naţionalist al Guomindangului care (încă) guvernează China nu aprobă tezele marxist-leniniste. Ho Şi Min, care a ajuns în sfârşit om politic, ştie că trebuie să-şi formeze, să-şi înfrâneze trupele dacă nu vrea să-şi compromită viitorul. Pe 11 noiembrie 1945, decide să lichideze Partidul Comunist Indochinez şi să-l înlocuiască cu un simplu „grup de studii marxiste”. Aparatul clandestin al partidului supravieţuieşte, desigur, dar gestul este menit să-i liniştească pe naţionaliştii vietnamezi, susţinuţi de China Guomindangului, singura forţă capabilă încă să se opună ambiţiilor comuniste.

Conferinţa de la Potsdam care a avut loc în Germania în iulie 1945 a pecetluit soarta fostului imperiu colonial francez. S-a decis că ocupantul japonez va fi dezarmat în sud de britanici şi în nord de chinezii din Guomindang. URSS este exclusă. Scenariul nu s-a derulat cum fusese prevăzut. În sud, britanicii sunt înlocuiţi rapid de francezi care, uitaţi în acordurile de la Potsdam, caută să-şi recupereze coloniile. La începutul lui octombrie 1945, generalul Leclerc a recucerit Saigonul. În nord, trupele

chineze susţin organizaţiile naţionaliste locale, care speră să le ia puterea comuniştilor. Cu toate acestea, alegerile legislative din 6 ianuarie 1946 se încheie cu victoria zdrobitoare a Viet Minh-ului. Pentru Guomindang, acest rezultat este un afront. Comuniştii vietnamezi reprezintă un pericol pentru naţionaliştii chinezi, care sunt şi ei expuşi în ţara lor la ascensiunea Partidului Comunist al lui Mao Zedong. La începutul lunii februarie 1946, Guomindangul îi propune reprezentantului francez în Saigon, amiralul Thierry d'Argenlieu, să susţină împreună un regim naţionalist anticomunist la Tonkin, în sudul ţării. Amiralul refuză propunerea. Ştie că naţionaliştii vietnamezi sunt şi mai antifrancezi decât comuniştii. Viet Minh-ul revendică moştenirea din 1789, manifestele inflamează prietenia franco-vietnameză, ceea ce încurajează spiritul republican al lui Thierry d'Argenlieu. Negocierile secrete dintre francezi şi Viet Minh iau în calcul în momentul acela împărţirea ţării: sudul le-ar reveni francezilor, iar nordul ar rămâne sub controlul comuniştilor, sub protectorat. „Mai bine mirosim rahatul francezilor decât să-l mâncăm toată viaţa pe al chinezilor", a spus la vremea aceea Ho Şi Min.1 Pe 6 martie 1946 se semnează un acord. Parisul recunoaşte în nord Republica Democrată Vietnam (RDV) ca stat liber din Federaţia Indochineză şi Uniunea Franceză. Noul RDV poate să aibă propriul lui guvern, parlament, armată şi să-şi organizeze finanţele. Trupele franceze vor avea dreptul de a staţiona aici, dar cu o limită de 15.000 de oameni şi pe o durată maximă de cinci ani.[646] Independenţa de fapt a RDV este o victorie comunistă care e cu greu acceptată în Franţa, unde împărţirea fostului imperiu colonial este condamnată de toată clasa politică franceză, inclusiv de către PCF care, fidel liniei naţional-comuniste dorite de Moscova, se vrea

646 Apud Philippe Devilliers, Histoire du Vietnam de ig4oà 1952, Le Seuil, 1952, p. 223.

la vremea aceea mai patriot decât celelalte partide.

Războiul se coace încă din acel an 1946, cu atât mai mult cu cât cei din rezistenţa comunistă simt în continuare foarte activi în partea de sud a ţării. La Fontainebleau se ţine o conferinţă care vizează rezolvarea problemelor ce persistă între Paris şi Hanoi. Aceasta se încheie cu un eşec. Ho Şi Min se întoarce triumfător în ţară după ce guvernul francez a fost obligat să recunoască independenţa Tonkinului şi existenţa Republicii Democrate a Vietnamului de Nord. În schimbul acestor concesii ale francezilor, Viet Minh-ul s-a angajat să înceteze acţiunile subversive în sudul ţării, în Cochinchina, cel târziu pe 30 octombrie. Luptele încetează, într-adevăr, în ziua convenită sub paralela 16, care este, de acum, frontiera dintre cele două Vietnamuri. Dar, din cauza acestui acord, mocneşte un viitor conflict. Comuniştii au intenţia să-şi continue activităţile clandestine, să dezvolte un terorism care va conduce rapid la o reluare a ostilităţilor. Anticolonialismul consolidează greutatea morală şi naţională a Unchiului Ho, cum îl vor boteza curând compatrioţii lui. Începe războiul din Indochina, care va dura aproximativ treizeci de ani, până la victoria finală a comunismului în 1975.

Fibra naţională joacă încă un rol important după conflictul mondial, când în Coreea de Nord se instalează un regim marxist-leninist sub protecţia armatei sovietice. Liderul micii ţări, Kim Ir-sen, şi-a construit o legendă de patriot exemplar, care face din el continuatorul îndelungatei lupte pentru independenţă pe care a purtat-o ţara de-a lungul secolelor, când împotriva Manciuriei chineze, când împotriva imperiului Soarelui Răsare. Aflaţi de peste trei decenii sub ocupaţie japoneză, coreenii aspiră în 1945 la o adevărată eliberare, de care comuniştii aveau să se folosească la sfaturile Moscovei. La Ialta, Roosevelt şi Stalin au căzut de acord asupra unei intervenţii combinate, cu scopul de a alunga trupele nipone staţionate

în Coreea. La nord de paralela 38, chestiunea avea să fie rezolvată de Armata Roşie, la sud de Armata americană. Pe *24* august 1945, când Tokyo deja a capitulat oficial, sovieticii şi-au paraşutat soldaţii în Phenian, principalul oraş din nord. Nici comuniştii locali, nici naţionaliştii nu au jucat vreun rol în această „eliberare”. De la crearea sa în 1919 de o mână de exilaţi, Partidul Comunist Coreean a fost mereu împărţit între diferite curente. Cei care au fugit de ocupaţia japoneză să găsească refugiu în URSS se opun celor care au locuit în Manciuria chineză. Divergenţelor politice li se adaugă ambiţiile personale acum că puterea este la îndemână. „Eliberatorii” sovietici trebuie să aleagă între aceste diferite clanuri. În final, îl vor impune pe Kim Ir-sen, omul lor, după ce i-au lichidat principalii rivali.

LEGENDELE LUI KIM IR-SEN

Kim Ir-sen apare la sfârşitul anilor 1930 sub un nume de împrumut. Există un anume Kim Ir-sen la începutul secolului, încă din primii ani ai ocupaţiei japoneze, un fel de erou patriot care s-a luptat plin de curaj cu japonezii. A existat cu adevărat acest erou? Nu ştim prea multe. Este o legendă pe care şi-a însuşit-o Kim Ir-sen ca să dea impresia că a fost prezent „de la început”. Adevăratul Kim, al cărui nume de familie real este Song-ju, s-a născut pe 15 aprilie 19 la la Phenian. Potrivit biografiilor oficiale, şi-a urmat părinţii în Manciuria la vârsta de 14 ani, unde a devenit preşedintele Asociaţiei Tinerilor Comunişti din Manciuria Orientală, înainte să se alăture Partidului Comunist în 1931 şi să-şi înceapă activităţile de gherilă.

O examinare atentă contrazice această versiune oficială. De exemplu, nu avea cum să se alăture Partidului Comunist Coreean în octombrie 1931, deoarece acesta nu exista la vremea aceea în Manciuria. Un alt exemplu: biografiile oficiale pretind că Kim Ir-sen aderă la Asociaţia pentru Restaurarea Patriei, înfiinţată pe 5 mai 1936. De fapt, adevăratul nume al organizaţiei, respectabil, dar mai

puţin glorios, este Asociaţia Coreeană pentru Restaurarea Patriei în Manciuria, care nu era o organizaţie comunistă, ci mai degrabă naţionalistă, înfiinţată de trei oameni care nu-i datorau nimic lui Kim Ir-sen. Pretenţiile lui că ar fi jucat un rol esenţial în această organizaţie au mai ales drept scop asocierea sa cu unul din curentele mişcării revoluţionare coreene, procurarea unui trecut politic, lui, care era, înainte de toate, soldat. Pare, într-adevăr, că trecutul lui Kim Ir-sen trebuie căutat alături de un grup militar controlat de comuniştii chinezi şi cunoscut drept Armata Unită Antijaponeză din Nord-Est, care ducea un război de gherilă împotriva bazelor japoneze.

Pierre Rigoulot, „Petite histoire du communisme coréen”, *Cahiers d'histoire sociale*, nr. 7, toamnă-iarnă 1996, pp. 19 – 20.

Unitatea lui Kim Ir-sen este formată din optsprezece oameni, astfel desemnează biografia sa oficială ca fiind înfiinţarea Armatei Revoluţionare Coreene. Japonezii îl descriu drept un „bandit”, numele obişnuit pe care îl dădeau tuturor comuniştilor. În 1936, *Chosun Ilbo* din Seul, un cotidian controlat de niponi, publică un articol care spune cum Kim Ir-sen şi „patruzeci de alţi bandiţi roşii” „au furat” vite şi orez de la un fermier dintr-un sătuc. […] Ajutat de alte unităţi coreene şi chineze, Kim îşi înmulţeşte ambuscadele; inamicul reacţionează ucigând şi torturând luptătorii din gherilă pe care îi prinde. Kim îşi impune o imagine de om crud, ia ostatici, iar în schimb cere să i se furnizeze hrană şi recruţi. Ameninţă să le taie urechile prizonierilor, apoi capul dacă nu primeşte satisfacţie. […] Unitatea lui Kim atinge maximumul, 300 de oameni, în iulie 1940, înainte să o pericliteze arestările şi trădările tot mai frecvente. […]

Pe 15 martie 1941, sovieticii îi prind pe Kim Ir-sen şi pe cei 25 de oameni care îi rămân fideli. Sunt supuşi cu toţii la interogatorii extinse, apoi se înscriu sau sunt

încorporaţi cu forţa în Armata Roşie. Unii dintre ei vor lupta la Stalingrad, ca şi după aceea, până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. La rândul său, Kim intră în brigada specială autonomă de gherilă 88 a armatei sovietice. Obiectivul său principal constă în transmiterea de informaţii despre situaţia din Manciuria, unde coreenii şi chinezii continuă să se lupte cu ocupantul nipon. […] Kim Ir-sen nu se va întoarce în Coreea decât la câteva săptămâni după capitularea japonezilor, alături de patruzeci de luptători din gherilă şi de familiile lor, cu nava de luptă sovietică Pugaciov, care ancorează în Wonsan pe 19 septembrie 1945. […] Sovieticii caută un om fidel, pe care să-l plaseze în fruntea regimului din Nord. În cele din urmă, l-au ales pe Kim Ir-sen, care fusese uimit în timpul şederii în URSS de cultul personalităţii lui Stalin. […] Kathryn Weathersby, un istoric care a studiat arhivele sovietice, a găsit telegramele pe care Kim li le trimitea superiorilor lui ruşi. Se încheiau cu: „Glorie Armatei Roşii” sau „Cu dragoste profundă şi recunoştinţă”. În schimbul loialităţii sale, sovieticii i-au dezarmat pe rivalii posibili când au intrat în Coreea prin Manciuria.

Philippe Grangereau, *Au pays du grand mensonge*, Petite Bibliothèque Payot, 2003, pp. 81 – 85.

Dorinţa de a recâştiga o identitate naţională este cu atât mai puternică în Coreea cu cât ocupantul japonez a dus acolo o politică de eradicare culturală necruţătoare. Învăţarea istoriei şi a limbii fusese interzisă de Tokyo, la fel şi ziarele şi drapelul. Seul, capitala, a fost rebotezată Keijo şi ţara a trebuit să ia numele de Chosun. În unul dintre palatele imperiale a fost deschisă o grădină zoologică, un altul a fost modificat prin construirea unei clădiri imense care reprezenta cuvântul „Japonia” cu caractere nipone. Mulţi coreeni au fost obligaţi să renunţe la numele de familie în favoarea unuia de origine japoneză. În Sud, aflat sub protectorat american, naţionaliştii sunt la fel de

patrioţi precum comuniştii din Nord, dar fără îndoială nu văd în acelaşi fel reunificarea la care aspiră fiecare parte din ţară. Partidul Muncitoresc din Coreea de Nord apare în 1946 prin fuziunea Partidului Comunist supus sovieticilor, condus de Kim Ir-sen, cu Noul Partid Popular din Coreea, care-i reuneşte pe comuniştii veniţi din China. Noua formaţiune permite Phenianului să dispună de un instrument de putere eficace pentru a realiza reunificarea. Sub impulsul

Moscovei, regimul nord-coreean se pregăteşte deja pentru cucerirea întregii ţări. Mii de tineri sunt trimişi în URSS să se antreneze şi apoi să-şi instruiască tovarăşii pe teren. Războiul care avea să însângereze peninsula la începutul anilor 1950 a fost decis în Nord cu mult înainte să-i înţeleagă Coreea de Sud ameninţarea. La vremea aceea, Kim Ir-sen nu a căzut încă pradă delirului naţionalist care avea să-i devină propriu, când va crede în puritatea rasei coreene. Totuşi, naţional-comunismul îl pregăteşte pentru acesta. Aflat sub influenţa experienţei celui de-al Doilea Război Mondial, face parte din această generaţie de comunişti pentru care credinţa în lupta armată a înlocuit-o pe cea a luptei de clasă. „Puterea se obţine cu puşca”, proclamă atunci Mao Zedong, care visează la un est comunist.

În căutarea modernităţii

Viitorul comunismului în Asia rămâne nesigur imediat după război. Prezenţa americanilor şi britanicilor în regiune, influenţa restrânsă pe care o exercită URSS din motive geopolitice evidente sunt frâne în calea expansiunii sovietice. Faptul că doar nordul Vietnamului şi cel al Coreei s-au alăturat „taberei socialiste” arată limitele acţiunii de cucerire. Chiar dacă „victime ale imperialismului”, popoarele colonizate aspiră la libertate şi vor independenţa naţională, nu sunt pregătite să accepte regimuri marxist-leniniste, să treacă de la o supunere la

alta. La fel ca în Rusia înainte şi în Europa în acel moment, calea socialistă nu este dorită nici în această zonă a lumii de majoritatea populaţiei. În ciuda afirmaţiilor propagandei comuniste, niciodată nu optează cei exploataţi pentru „dictatura proletariatului”, ci întotdeauna o elită care, acţionând în numele lor, în cele din urmă o instaurează prin teroare, după o schemă leninistă clasică. Lungul şi sângerosul drum al Partidului Comunist Chinez spre putere, a cărui victorie din 1949 avea să permită comunismului o pătrundere decisivă în regiune, confirmă încă o dată acest lucru.

Odată cu cucerirea Chinei, comunismul capătă o dimensiune cu adevărat mondială. Nu mai este vorba de o simplă extindere a modelului sovietic, chiar dacă tovarăşii chinezi au dat mereu dovadă pe plan teoretic de o supunere totală în faţa doctrinei marxist-leniniste. Ideologia avea să-şi găsească în această ţară-continent propria ei cale, datorită acestei capacităţi de adaptare la specificul naţional care a asigurat succesul comunismului în secolul XX. Imediat ce au avut posibilitatea, sovieticii au încercat să-şi impună politica acestor camarazi, să le dicteze concepţiile lor revoluţionare, dar astfel mai degrabă au întârziat procesul. Instaurarea unui regim comunist la Beijing[647], care trebuia să fie considerată la

Moscova o victorie a „taberei progresiste”, nu va fi totuşi un succes al URSS. Dispreţul afişat de Stalin faţă de aceşti revoluţionari din Asia – „Comunişti, comuniştii chinezi? Sunt pe lângă comunism ce este margarina pe lângă unt”, a afirmat el în 1944[648] – demonstrează neîncrederea *Vojd*-ului faţă de ei din vremea aceea. Stăpânul lumii comuniste nu suporta, mai ales, ca aceşti

647 Pentru claritate, am redat peste tot în carte transliteraţia actuală a numelui oraşului, Beijing (n. tr.).

648 Apud Lucien Bianco, Les origines de la révolution chinoise: igig-ig4g, Galli- mard/Folio, 2007, p. 141.

camarazi chinezi să nu facă decât cum vor ei, să nu ţină cont de sfaturile oferite de fratele cel mare sovietic.

Contextul celui de-al Doilea Război Mondial a avut în China şi efectul unui catalizator pentru comunişti. Lupta pentru eliberare naţională împotriva ocupantului japonez a jucat aici acelaşi rol de imbold ca în Indochina, totuşi, ar fi prea puţin să vedem în apariţia Republicii Populare, în 1949, o simplă consecinţă a năruirii ambiţiilor imperiale ale Japoniei. În acelaşi fel, dacă comuniştii chinezi au fost mereu fascinaţi de precedentul bolşevic care, în China, ca şi în alte ţări, a arătat calea revoluţionară de urmat, marxism-leninismul a cunoscut în fostul Imperiu de Mijloc un parcurs aparte, care a marcat de la început specificitatea revoluţiei ce avea să se impună aici. Găsim la originea tulburării care va urma o autocraţie obosită, cum a fost cazul în vremea Rusiei prerevoluţionare. Dinastia manciuriană Qing nu era mai presus la sfârşitul secolului al XIX-lea decât dinastia Romanov pe teritoriile ţariste. O înfrângere în faţa Japoniei, în 1894 – 1895 a Chinei, iar în 1905 a Rusiei, a provocat în cele două ţări o tresărire naţionalistă comparabilă, la care puterile imperiale existente au fost incapabile să răspundă, trezind în rândul populaţiei un sentiment de umilire, de care amatorii de revoluţii puteau profita. Tentativele de reformă întreprinse de dinastia Qing după această înfrângere – educaţie, industrializare, modernizarea armatei… – amintesc de măsurile luate în Rusia la începutul secolului XX de Stolîpin. La Beijing, la fel ca la Sankt Petersburg, aceste reforme au condus la o şubrezire a instituţiilor, potrivit mecanismelor analizate de Alexis de Tocqueville: un regim autoritar care se reformează, chiar din proprie iniţiativă, îşi asumă riscul de a strica echilibrul pe care se bazează puterea sa. După modelul intelectualităţii ruseşti, intelectualii chinezi, conştienţi de înapoierea ţării lor, au căutat şi ei în Occident reţetele modernităţii, în cele din

urmă fiind fascinaţi de marxism şi promisiunile de emancipare. Cât despre revoluţie, cea adevărată, dorită de majoritatea, aceasta avea să fie, în China, ca şi în Rusia, confiscată de profesioniştii subversiunii, care vor pretinde că acţionează în binele tuturor.

Beijingul a cunoscut propria lui revoluţie democratică odată cu proclamarea Republicii în 1911, înainte ca ţara să cadă pradă unui haos prelungit, din care avea să se nască dictatura comunistă. Într-o anumită măsură, asta a cunoscut Rusia în ritm accelerat când lovitura de stat bolşevică din octombrie a pus capăt speranţelor trezite de revoluţia populară din februarie 1917. Mao Zedong însuşi, geniul rău al acestei coborâri în infern, aminteşte de Lenin şi Stalin, are răceala politică a unuia şi brutalitatea celuilalt, cinismul liderului bolşevic şi inteligenţa tactică a „Părintelui tuturor popoarelor”[649].

Toate acestea simt adevărate, şi totuşi revoluţia din China, asemenea principalilor ei actori, are propria-i originalitate.

Naţionalismul şi comunismul sunt dificil de disociat în cazul Chinei, chiar dacă unul a apărut înaintea celuilalt. Fără umilinţa naţională, grefa comunistă probabil că nu ar fi prins niciodată, deoarece pe nevoia identitară a poporului aveau să mizeze adepţii marxism-leninismului înainte să se impună. Naţionalismul chinez a prins rădăcini în secolul al XIX-lea, ca în Europa, dar cauzele sunt diferite, chiar opuse. Pe Bătrânul Continent, naţionalismul a fost folosit de către stat pentru a impune modelul statului-naţiune moştenit din 1789; în Imperiul de Mijloc, s-a născut ca reacţie la ingerinţele străine, mai ales ale acestui Occident care, sub pretextul introducerii civilizaţiei, a adoptat o politică expansionistă în care interesele comerciale au trecut înaintea idealurilor

649 Stalin a fost supranumit Oteţ vsieh narodov, „Părintele tuturor popoarelor“, nu „Tătucul popoarelor“, cum se crede adesea.

politice, înainte de a importa marxismul, occidentalii au plantat sămânţa naţionalismului, din care avea să înflorească comunismul.

Procesul revoluţionar care se va încheia cu victoria Partidului Comunist în 1949 a durat un secol, dacă recunoaştem în revoluţia Taiping începutul tulburărilor care aveau să conducă la apariţia totalitarismului maoist. Sectă politico-religioasă, inspirată de un guru care se considera fratele lui Hristos, mişcarea milenaristă Taiping a zdruncinat imperiul între 1850 şi 1864. Această revoltă este înţeleasă ca o reacţie populară la declinul Chinei în faţa puterilor emergente venite din Occident. Izolată de la începutul secolului al XIX-lea, China imperială a trecut pe lângă revoluţia industrială care frământa în acele vremuri restul lumii civilizate. Slăbită, această ţară mare devine victima sigură a prădătorilor capitalişti în căutare de materii prime şi pieţe de desfacere. „Războiul opiului", câştigat de britanici în 184 a, dă măsura cupidităţii occidentale. După ce a colonizat India, Anglia avea nevoie de consumatori pentru macul pe care îl cultiva acolo. Piaţa de sute de milioane de chinezi era ideală. În numele libertăţii comerţului, Londra a obţinut prin acest război al opiului agenţiile comerciale şi concesiunile care îi permiteau să-şi aducă mărfurile. Statele Unite şi Franţa au profitat la rândul lor de slăbiciunea puterii imperiale ca să pătrundă în China. Pentru mişcarea Taiping, dinastia manciuriană considerată răspunzătoare pentru acest declin reprezenta răul. La Nanjing s-a instalat o putere concurentă. „Importanţa excepţională a mişcării Taiping nu stă numai în vastitatea teritoriilor pe care le controlează şi în gravitatea ameninţărilor la adresa dinastiei", explică sinologul Lucien Bianco. „Provine şi din două caracteristici care evocă deja anumite atribute ale revoluţiei comuniste: dincolo de respingerea ideologiei confucianiste1, înlocuită de un sincretism religios marcat

de influenţe creştine prost asimilate sau deformate în mod voit, un comunism agrar, care prevede în particular cultivarea în comun a terenurilor, şi tendinţe moderne, puritane şi iconoclaste: egalitate între sexe, condamnarea adulterului, a prostituţiei, a căsătoriilor aranjate şi a practicii picioarelor legate[650][651]; interzicerea opiului şi a jocurilor de noroc; lupta împotriva idolatriei etc.[652]" Revoluţia Taiping din Nanjing este, în cele din urmă, învinsă cu ajutorul occidentalilor, care profită de slăbirea puterii centrale pentru a cere noi concesii – crearea misiunii diplomatice din Beijing, privilegii juridice pentru europeni, despăgubiri de război – şi mai umilitoare pentru ţară.

Declinului Chinei manciuriene la sfârşitul secolului al XIX-lea îi corespunde ascensiunea Japoniei în epoca Meiji. În timp ce Imperiul de Mijloc devine marginal, imperiul Soarelui Răsare se modernizează, se industrializează, devine deschis faţă de tehnicile administrative, economice, militare ale Occidentului şi se democratizează printr-o monarhie constituţională, care înlocuieşte vechea feudalitate. Rivalitatea ancestrală dintre cele două ţări

650 Confucianismul era ideologia oficială a imperiului chinez din secolul al II-lea î.Hr., bazat pe învăţăturile lui Confucius (551-479 î.Hr.). Confucianismul vizează menţinerea armoniei presupus inerente unei lumi ierarhizate, atât în societate, cât şi în natură. Le dă conducătorilor misiunea de a menţine acest echilibru. Funcţionarii imperiului (mandarini) erau recrutaţi în funcţie de cunoaşterea textelor lui Confucius.

651 în tradiţia chineză, picioarele fetiţelor erau legate ca să le împiedice să crească. „Imaginea unei femei care mergea cu paşi mărunţi cu picioarele atrofiate se presupunea că are un efect erotic asupra bărbaţilor, iar această vulnerabilitate evidentă provoca, se spune, în rândul bărbaţilor impulsul de a ocroti." Jung Chang, Les Cygnes sauvages, Plon, 19912, p. 15.

652 Lucien Bianco, Les Origines de la révolution chinoise, ed. cit., pp. 31-32.

este reaprinsă de aceste destine opuse. China, fostă putere dominantă în Asia de Est, vrea să-şi păstreze influenţa; Japonia, nouă putere emergentă, caută să-şi pună amprenta. Războiul sino-japonez din 1894 – 1895, a cărui miză este peninsula coreeană, se încheie cu o înfrângere usturătoare pentru Beijing. Ruşii şi germanii profită de situaţie ca să obţină, la rândul lor, câteva avantaje de pe urma fostului Imperiu de Mijloc. Revolta aşa-zis a boxerilor, care izbucneşte la începutul secolului XX ca reacţie la această nouă fărâmiţare, duce la o nouă umilire a Chinei. Încurajată în secret de împărăteasă, societatea secretă a boxerilor vrea să-i alunge pe occidentali din capitală. Misiunile catolice sunt prădate, străinii sunt vânaţi, diplomaţii europeni sunt asediaţi în misiunile lor diplomatice, un ministru german este asasinat. După 55 de zile de asediu, Beijingul este eliberat de un corp expediţionar internaţional. Noile cerinţe occidentale care urmează sunt noi palme pe obrazul mândriei naţionale chineze.

În acest climat toxic, dinastia manciuriană îşi joacă ultima carte, împărăteasa acceptă ideea de reformă, prim-ministrul său modernizează armata, elimină examenele pentru funcţionari (moştenire confucianistă) şi pregăteşte o monarhie constituţională inspirată din modelul japonez. Prea puţin şi prea târziu, cum va fi, ulterior, cazul în Rusia familiei Romanov; această schimbare de direcţie nu permite salvarea imperiului Qing de furtuna care se anunţă. Virusul revoluţionar găseşte în acest context mediul propice să se dezvolte. În sânul armatei, la fel ca în şcolile militare, grupurile de tineri ofiţeri patrioţi încep să viseze la o Chină republicană, capabilă să-şi recapete onoarea pierdută şi prestigiul de odinioară. Acesta este curentul naţionalist. În universităţi, învăţământul, care forma până atunci absolvenţi confucianişti, începe să formeze studenţi fascinaţi de modernitatea occidentală.

Acesta este curentul revoluţionar. În această Chină prea mult timp împietrită, ceea ce este nou pare atrăgător, mai bun. Gândirea lui Marx, introdusă în 1899 de un pastor protestant în articolele din *Global Magazine*\ se va putea dezvolta pe acest pământ fertil. La începutul secolului XX, „chinezii au respins o viziune a istoriei ciclice şi retrograde, pentru a îmbrăţişa o viziune progresistă”, explică Hu Ping în studiul său despre mecanismele totalitarismului în China. „Potrivit acestui curent, evoluţia istoriei este considerată un proces de acumulare a succeselor omenirii. Când marxismul şi socialismul au fost introduse pentru prima oară în China, au fost înzorzonate cu apelativul laudativ de «teoria cea mai modernă». Majoritatea considera că această teorie era remediul care va permite atingerea unui stadiu şi mai desăvârşit al omenirii.”[653] Marxismul ca metodă de a prinde din urmă modernitatea – acest mod de a vedea lucrurile este aproape de cel pe care l-a dezvoltat simultan intelectualitatea rusă.

Curentul naţionalist este întruchipat de un om, Sun Yat-sen, opozant hotărât al dinastiei manciuriene. Acest fiu de ţăran, care a studiat medicina occidentală la Hong Kong, a înfiinţat Societatea pentru Regenerarea Chinei, care doreşte modernizarea ţării cu ajutorul Occidentului. *Cele trei principii ale poporului*, manifestul-program scris de el în 1898, preconizează combinarea naţionalismului, a democraţiei şi socialismului astfel încât China să nu mai fie o ţară înapoiată. Gândirea lui se bazează pe un paradox, pentru că, deşi ia exemplul Occidentului, vrea să-şi protejeze ţara de orice ingerinţă străină. Naţionalismul său identitar recomandă întoarcerea la valorile şi la cultura chineze, pretins superioare civilizaţiei materialiste venite din Vest. Recurgerea la rădăcinile culturale mai degrabă decât incursiunile occidentale este o idee apropiată de cea

653 Guy Sorman, L'Année du coq, Fayard, 2006, p. 80.

pe care o dezvoltă, la rândul lor, şi slavofilii ruşi pentru ţara lor. Concepţia lui Sun-Yat-sen despre democraţie nu este mai puţin stranie când spune că vrea să sacrifice libertăţile individuale pe altarul unui stat puternic. „Dacă pe viitor vrem să rezistăm la oprimarea străinilor”, scrie el, „trebuie să distrugem libertatea individului şi să creăm un corp solid, aşa cum amesteci ciment şi nisip ca să obţii un conglomerat tare ca piatra”. 1 Socialismul său se bazează pe o împărţire a proprietăţii, fără totuşi a confisca de la cei care deţin deja un bun, ci pentru a le garanta celor „foarte săraci” o parte din bogăţia care va veni.[654] Aceste utopii nu sunt deloc departe de cele pe care le vor dezvolta în curând marxiştii chinezi, deşi Sun Yat-sen respinge conceptul de luptă de clasă. Partidul Naţionalist (Guomindang), pe care îl înfiinţează în 19122, şi viitorul Partid Comunist Chinez, care va vedea lumina zilei în 19221, vor găsi în acest fond teoretic comun motive să se alieze, înainte să se lupte ca fraţii duşmani. Şi mai târziu, naţional-comunismul lui Mao Zedong va putea să se laude, fără să mintă prea mult, cu moştenirea spirituală a lui Sun Yat-sen, pentru a da politicii sale o şi mai mare credibilitate istorică.

Căderea imperiului manciurian în octombrie 1911 îi dă lui Sun Yat-sen ocazia pe care o aşteaptă. Dinastia Qing, care conduce China din 1644, se prăbuşeşte din lipsa unei puteri centrale capabile să menţină unitatea ţării, fărâmiţată între conflicte de naţionalitate şi interese. împărăteasa Cixi, care domnea singură din 1861, a murit în 1908 şi a lăsat tronul unui copil de numai trei ani, Pu Yi, ultimul împărat. O revoltă militară la Wuchang, în centrul ţării, este de ajuns ca să răstoarne imperiul: în două luni, toate provinciile Chinei centrale şi de sud îşi proclamă

654 Apud Wemer Miessner, „Le mouvement des idées politiques et l’influence de l’Occident“, in La Chine au XXe siècle (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco $i Jürgen Dômes), vol. 1, Fayard, 1989, p. 341.

independenţa. Beijingul a scăpat din mână ţara. Sun Yat-sen, aflat în Statele Unite în momentul evenimentelor, se întoarce în ţară să preia conducerea Republicii Chineze, care se instalează la Nanjing pe 1 ianuarie 1912. Această revoluţie a Guomindangului nu va dura mai mult decât cea pe care o va cunoaşte Rusia în februarie 1917, dar Sun Yat-sen nu va avea acelaşi destin precum Kerenski. În 1912, China este împărţită în două. Republicii de la Nanjing, care conduce sudul ţării, i se opune restul imperiului Qing încă instalat la Beijing, care are sub control nordul. Sun Yat-sen şi Guomindangul se tem de restaurarea dinastiei manciuriene cu ajutorul puterilor occidentale care au interese aici. Din lipsă de mijloace militare pentru a se opune, Republica de la Nanjing pe care o conduc este nevoită să ajungă la o înţelegere cu Beijingul, care deţine forţe suficiente pentru a combate ameninţarea imperialistă atât de necesară. Yuan Shikai, prim-ministrul care guvernează restul imperiului, acceptă să garanteze integritatea teritoriului naţional, cu condiţia să fie numit preşedintele noii Republici Chineze. Sun Yat-sen trebuie să-i cedeze locul. Pe 10 martie 1912, noul preşedinte Yuan Shikai depune jurământul.

AGONIA REPUBLICII CHINEZE

În decurs de câţiva ani, revoluţia este confiscată de un înalt demnitar din vechiul regim, apoi are loc o tentativă de restaurare a imperiului în avantajul său. Acest „Uzurpator” este omul imposibil de evitat, căruia i se alătură de voie, de nevoie şi revoluţionarii, „omul puternic al Chinei”, cum îl numesc cu un dispreţ amestecat cu respect ziarele occidentale care îl susţin: Yuan Shikai.

Este departe de a fi revoluţionar. A contribuit chiar la eşecul şi la strivirea mişcării reformatoare din 1898, alegând să-şi pună armata în slujba împărătesei moştenitoare în detrimentul tânărului împărat dornic de reforme. Dar a avut norocul să cunoască o anume dizgraţie

în ultimii doi ai imperiului.

Cine este şi de unde provine influenţa lui? Este pur şi simplu un mandarin, un funcţionar de carieră, care s-a străduit în ultimul deceniu al imperiului să construiască o armată modernă, lucru pe care l-a reuşit parţial. Aceasta este de ajuns să-i creeze o reputaţie de reformator, de om care aprobă ideile noi. Lucrul acesta i-a permis, mai ales, să-şi formeze un fel de imperiu. Armata Beiyang (sau nordistă) pe care a înfiinţat-o reprezintă forţa militară cea mai puternică din ţară. Spiritul pretorian al generalilor şi ofiţerilor superiori ai acestei armate îi asigură lui Yuan o clientelă devotată. […]

Revoluţionarii reprezintă o minoritate, necunoscută de către masele de ţărani şi străină de aspiraţiile lor. Nici sprijin popular masiv, nici mijloace financiare: imperialiştii care îl împrumută pe Yuan Shikai îi refuză bani lui Sun Yat-sen. Aşadar acesta pierde teren în faţa celuilalt şi îşi pune curând energia în slujba unui ambiţios program de dezvoltare a căilor ferate.

În cele din urmă, republicanii i se opun deschis lui Yuan, după ce, totuşi, şi-a consolidat puterea. Este ceea ce numim „a doua revoluţie”: izbucneşte în 1913 ca urmare a asasinării (după toate aparenţele comandată de la distanţă de preşedintele Republicii) unuia dintre principalii conducători al Guomindangului. Câteva luni sunt de ajuns ca să înăbuşe revoltele. Această victorie militară îi permite lui Yuan Shikai să scape printr-o lovitură de stat (noiembrie 1913) de opoziţia parlamentară a Guomindangului şi de constrângerile destul de teoretice ale unui regim constituţional.

Dictatura lui Yuan s-ar fi putut prelungi destul de mult dacă nu ar fi încercat încă din 1915 să înfiinţeze o nouă dinastie. Pretenţiile lui imperiale declanşează imediat o nouă revoltă, mai extinsă şi mai bine organizată decât cea din 1913. Opt provincii din sudul şi din vestul ţării s-au

declarat deja împotriva lui, când moare subit pe 6 iunie 1916.

Lucien Bianco, *Les Origines de la révolution chinoise*, Gallimard/Folio (Histoire), 2007, pp. 55 – 57.

Prăbuşirea Republicii în 1916 declanşează epoca „lorzilor războiului", ţara se fărâmiţează în provincii suverane care caută nu să cucerească alte teritorii decât al lor, ci să-şi urmărească interesele proprii în faţa unei puteri centrale care nu mai reuşeşte să se impună. Forţele centrifuge au fost mereu importante în China, chiar şi în timpul imperiului; de altfel, partidul-stat maoist va reuşi cu greu să le suprime după 1949. Regionalizarea vieţii politice şi apariţia armatelor locale întreţin, începând cu sfârşitul anilor 1910, un climat de război civil propice comuniştilor, mereu în largul lor în acest gen de situaţie. Adepţii marxismului, care sunt recrutaţi exclusiv din mediile intelectuale, sunt puţin numeroşi, dar succesul în Rusia al bolşevicilor minoritari le dă speranţă. Marxismul întruchipa până atunci modernitatea europeană, însă leninismul triumfător care se opune Occidentului capitalist trece de acum înainte drept adversarul neînduplecat al detestatului imperialism. În cercul restrâns al iniţiaţilor, Lenin şi teoriile sale despre „imperialism, stadiul suprem al capitalismului" sunt ridicaţi la rang de cult. Rolul marxism-leninismului ca adaos la antioccidentalismul mediilor intelectuale chineze se consolidează cu Mişcarea 4 mai, marea cotitură a Chinei postimperiale.

La ordinele Moscovei

Dezastrul Primului Război Mondial şi tratatele impuse de învingători au şi în China rolul de a stimula revoluţia. Originea Mişcării este manifestaţia unor studenţi de la Beijing, de pe 4 mai 1919, care denunţă decizia occidentalilor de a reda Japoniei drepturile pe care le câştigase Germania asupra provinciei chineze Shandong. Gândul că viitorul Chinei s-a decis la Versailles, fără

părerea poporului în discuţie, care, în plus, este în beneficiul duşmanului tradiţional, este insuportabil pentru protestatari. Nu atât aroganţa occidentală mobilizează masele, cât noua umilinţă pe care tocmai a suferit-o ţara, victimă, încă o dată, a slăbiciunilor care o fac aşa de vulnerabilă. Manifestaţia este un epifenomen care se înscrie într-un lung proces de denunţare a factorilor aflaţi la originea declinului Imperiului de Mijloc. Pentru intelectuali, vinovaţii nu sunt numai occidentalii prădători. Impedimentele de natură culturală, sociologică, politică ce au marginalizat ţara înainte de a o slăbi sunt la fel de vinovate. Mediile cultivate arată cu degetul spre temelia Chinei eterne. Un tânăr scriitor, Hu Shi, face senzaţie chemându-şi semenii la o „revoluţie culturală" cu scopul de a renunţa la limba scrisă, apanaj al erudiţilor, pentru a recurge la limba vorbită, singura pe care o înţelege poporul. Orice moştenire culturală este pusă în discuţie, în primul rând confucianismul, gândirea cultă a Chinei străvechi, acuzată că a împiedicat, prin conservatorismul său, progresul tehnic care însoţeşte evoluţia lumii. Pentru contestatari, occidentalizarea este un complement firesc al criticii valorilor naţionale. Dacă imperialismul din Occident este inamicul, trebuie să înveţe de la el. Poziţia este contradictorie, dar în aparenţă numai într-o ţară în care „sinizarea" valorilor străine a fost (şi va fi) adesea un mijloc utilizat pentru a depăşi impedimentele locale. O revistă, *Noul tineret*, porneşte lupta împotriva arhaismelor. Redactorul său şef, Chen Duxiu, este un admirator al civilizaţiei franceze, pe care o consideră chintesenţa spiritului occidental. Crede în democraţie şi în ştiinţă ca mijloace de modernizare a ţării sale. Mitul anului 1789 şi scientismul, care au impregnat gândirea europeană în secolul al XIX-lea, ar trebui, în mod natural, să-l conducă la marxism ca sinteză a celor două. Parcursul lui Chen Duxiu, care înfiinţează Partidul Comunist Chinez în iulie 1921,

este emblematic pentru parcursul unei părţi a intelectualităţii chineze la vremea aceea.

DE LA LIBERALISM LA MARXISM (ŞI INVERS)

Parcursul unui intelectual chinez, Chen Duxiu, fondator al Partidului Comunist Chinez

După ce a luat examenul de intrare în administraţie la nivel de provincie, Chen Duxiu pleacă să studieze în Japonia şi, la întoarcerea în Beijing, înfiinţează revista *Xin Qingnian* (*Noul tineret*), care devine vocea oficială a mişcării Noua Cultură. La vremea aceea, entuziasmat de ideile Iluminismului, ia poziţie în favoarea ideilor liberale, mai ales apărarea drepturilor omului. Astfel, afirmă că forţa „rasei albe" vine din faptul că recunoaşte existenţa „unei personalităţi autonome şi a egalităţii drepturilor". Afirmă că individualismul este garantul puterii statului modern: „Oamenii reuniţi devin o ţară, individul este plasat la un nivel înalt şi ţara este puternică; atunci când drepturile individului sunt consolidate, la fel este şi dreptul statului" Dar, având o sensibilitate mai degrabă radicală, Chen evoluează rapid spre marxism şi devine primul secretar general al Partidului Comunist în 1921. În ciuda reticenţelor colegilor săi, în special a tovarăşului celui mai apropiat în lupta pentru Noua Cultură, Hu Shi, transformă revista *Xin Qingnian* în organ teoretic al partidului. La vremea aceea este profund marxist: „Ce politică democratică, ce sistem reprezentativ? Toate acestea au fost create de câţiva capitalişti ca să-şi apere interesele, asta nu are nicio legătură cu clasele muncitoare... (Este un mijloc) de escrocare a muncitorilor". După eşecul revoltei muncitorilor din Shanghai din 1927, care duce la masacrarea comuniştilor, Chen se radicalizează şi mai mult şi, dezgustat de comportamentul lui Stalin din timpul evenimentelor, devine liderul micului partid troţkist. Totuşi, când izbucneşte războiul sino-japonez, întoarce spatele radicalismului şi, revenind la vechea iubire, îşi

reafirmă ataşamentul faţă de democraţie. „«Democraţia proletară» nu este o expresie goală de sens, conţinutul său concret, asemenea celui al democraţiei burgheze, stă în revendicarea pentru toţi cetăţenii a posibilităţii de a se bucura de libertatea de adunare, asociere, exprimare, pubbcare şi de dreptul la grevă. Libertatea de a crea partide de opoziţie este deosebit de importantă şi, iară aceste drepturi, adunările precum sovietele nu fac nici cât o ceapă degerată”.

Jean-Philippe Béja, À la recherche d’une ombre chinoise: Le Mouvement pour la démocratie en Chine (1919 – 2004), Le Seuil, 2004, pp. 23 – 24.

Marxismul este pe placul intelectualilor revoluţionari. Iată o teorie capabilă să erodeze vechea societate, iară a copia Occidentul capitalist, sortit şi el dispariţiei din istorie, potrivit preceptelor filosofului german. Doctrina permite aşezarea Chinei pe calea indispensabilei modernizări, scutind-o de umilinţa de a copia şi de a se lăsa condusă de naţiunile mai avansate. Pentru cei cultivaţi, modernitatea modelului democratic este prea puţin importantă în faţa acestui radicalism, aspectul mesianic al marxismului este mai puternic decât dialectica sa. În China, ca şi în alte părţi, această gândire atrage cetăţeni instruiţi care nu au decât o idee vagă despre popor. La începutul anilor 1920, germenele revoluţionar încolţeşte cu ajutorul tânărului regim bolşevic, care încă visează să ducă flacăra revoluţiei în cele patru colţuri ale lumii. Revista lui Chen Duxiu, *Noul tineret*, este finanţată de Comintern.[655] Comuniştii chinezi rămân, totuşi, divizaţi în tot atâtea grupuleţe câte provincii are ţara. Moscova vrea să facă ordine leninistă în această anarhie, pentru a pregăti revoluţia dorită. La începutul lui iunie 1921, doi emisari ai Cominternului debarcă la Shanghai cu misiunea de a crea un Partid Comunist *ex nihilo*. Sunt trimise

655 Jung Chang şi Jon Halliday, Mao, Gallimard, 2006, p. 33.

convocări în regiuni ca să-şi delege fiecare doi tovarăşi la congresul constitutiv. Pe 23 iulie 1921, într-o sală a concesiunii franceze din Shanghai, treisprezece oameni, care reprezentau în total 57 de comunişti, lansează partidul. Pentru o ţară de aproximativ 500 de milioane de locuitori, această mână de marxist-leninişti nu reprezintă mai nimic. Delegaţii provin cu toţii din medii intelectuale – studenţi, profesori sau jurnalişti –, muncitorii şi mai ales ţărănimea, categoria socială cea mai numeroasă din această ţară agrară, strălucesc prin absenţă. Mao Zedong, director de şcoală, este delegatul regiunii Hunan, provincia sa natală, o regiune puţin dezvoltată din sudul Chinei, de unde va avea toată viaţa accentul şi manierele. Acest fiu de ţărani înstăriţi, provenit dintr-o familie puţin deschisă la modernitate, nu se reprezintă la vremea aceea decât pe sine. La 28 de ani, îi datorează onoarea de a figura printre cei treisprezece fondatori ai partidului întâlnirii cu Chen Duxiu, viitorul secretar general, şi influenţei pe care o exercită Li Dazhao, principalul intelectual marxist din vremea sa, asupra mediilor progresiste.

Mao a avut o copilărie care aminteşte de cea a lui Stalin, care este cu cincisprezece ani mai în vârstă decât el; are, asemenea lui, un tată violent care îşi bătea soţia. A plecat de acasă la şaisprezece ani ca să se înscrie, împotriva voinţei tatălui, la o şcoală superioară. Devine pasionat de ideea republicii, fondată în 1911, din naţionalism, ca o bună parte din tineret. Politica nu l-a împiedicat să-şi vadă de studii şi devine absolvent al Şcolii Normale de la Changsha, capitala Hunanului în 1918. Interesul faţă de marxism datează de la întâlnirea cu Li Dazhao, directorul bibliotecii Universităţii din Beijing, unde va avea primul loc de muncă. Acest intelectual îl iniţiază în materialismul dialectic, îi furnizează uneltele politice care îi vor permite lui Mao să treacă mai târziu

drept un teoretician inovator. Influenţat de populiştii ruşi, Li este convins că viitorul revoluţionar al Chinei trece prin sate, că rolul intelectualilor este să „conştientizeze” ţăranii pentru Seara cea mare. „Tineretul nostru trebuie să meargă la ţară”, scrie el în 1919. „Trebuie să meargă să dezvolte satele, inspirându-se din mişcarea de propagandă din sate a tinerilor ruşi de odinioară. Nu poate suferi amânare. China este o ţară rurală. Majoritatea muncitorilor sunt ţărani. Dacă ei nu sunt eliberaţi, China nu se va elibera.”[656] Mao va relua mai târziu această idee în al său *Raport al unei anchete asupra mişcării ţărăneşti din Hunan*, textul care se află la originea mitului maoist. Datorită acestui raport, propaganda partidului îl va prezenta ulterior ca pe un lider care ascultă masele, un revoluţionar care a înţeles că oraşele trebuie să fie înconjurate de sate, un „preşedinte” care va fi în stare să mute munţii din loc. Acest *Raport despre Hunan*, publicat în 1927, în momentul morţii lui Li Dazhao, va servi drept trambulină pentru ascensiunea lui Mao în fruntea Partidului Comunist Chinez.

Noul şi microscopicul partid chinez trăieşte datorită donaţiilor Moscovei la începutul anilor 1920, liderii săi primesc chiar un peculiu de la Comintern, cum li se cuvine unor revoluţionari de profesie. Mao, care a devenit şi el un astfel de revoluţionar, nu mai este director de şcoală. Această dependenţă financiară explică respectarea cu stricteţe a liniei partidului în primii ani ai existenţei sale. Partidul Comunist Chinez face tot ce vrea Moscova. Tovarăşii chinezi acceptă iară să crâcnească schimbarea pe care le-o impune Internaţionala în 1922, când partidul primeşte ordinul de a se desfiinţa pentru a se integra în Guomindangul naţionalist. Bolşevicii joacă, de fapt, un dublu rol faţă de China. În timp ce pretind că sunt de partea poporului care vrea să se elibereze de sub tutela

656 Apud Michel Bonnin, Generation perdue, EHESS, 2004, p. 49.

occidentală, şi-au însuşit moştenirea ţaristă. Dintre toate ţările spoliatoare din fostul imperiu, Rusia sovietică este cea care ocupă cea mai mare parte din teritoriul chinez. Bolşevicii sunt stăpâni, printre altele, peste întinsa Mongolie, cucerită de Armata Roşie în 1921, sub pretextul că au venit să-i alunge pe albii contrarevoluţionari care se refugiaseră aici. Colonie chineză din secolul al XVII-lea, Mongolia este pe cale să devină republică populară sub egida Moscovei. În China, această nouă umilire nu este primită prea bine.

În august 1922, guvernul lui Lenin trimite o misiune diplomatică la autorităţile de la Beijing pentru a încerca să rezolve problema mongolă. Eşecul negocierilor îl determină pe emisarul Moscovei să apeleze la opoziţie, la Guomindangul lui Sun Yat-sen, instalat în Canton. Liderul naţionalist ar vrea să cucerească nordul Chinei, aflat în mâinile lorzilor războiului, dar este prea izolat pe scena internaţională pentru a spera la o reuşită. O alianţă cu Rusia sovietică ar fi un ajutor nepreţuit pentru el. La rândul lor, bolşevicii vor să-şi ofere sprijinul în acest demers, cu condiţia ca interesele lor în China, inclusiv în Mongolia, să fie apărate, între Moscova şi Canton este posibilă o înţelegere. Pentru Sun Yat-sen unitatea ţării merită sacrificarea Mongoliei, pentru Lenin, interesele statului merită sacrificarea comuniştilor chinezi. Pe această bază, bolşevicii se angajează să ajute China independentă, aflată sub drapelul Guomindangului, să facă din ea aliata Rusiei sovietice, iar în schimb, partidul naţionalist acceptă să-i primească pe comunişti în rândurile lor, cu titlu individual. Partidul Comunist Chinez, al cărui al II-lea Congres tocmai a avut loc în iulie 1922, numără abia 195 de membri. O forţă nesemnificativă, incapabilă să exercite cea mai mică influenţă în ţară, cu atât mai puţin să ia puterea. Pentru Moscova, susţinerea financiară şi militară a lui Sun Yat-sen este o investiţie cu

atât mai promiţătoare. Congresul al IV-lea al Cominternului din noiembrie 1922 confirmă această schimbare politică şi îi eliberează pe comuniştii chinezi. Rezoluţia în privinţa „politicii de front naţional care asociază membrii Partidului Comunist Chinez şi elementele burgheze revoluţionare în lupta împotriva imperialiştilor asiatici şi europeni” este aprobată în unanimitate. Mao Zedong şi camarazii săi acceptă sacrificiul.

Internaţionala comunistă trimite în Canton doi experţi, pe Vasili Blücher pentru chestiunile militare şi pe Mihail Borodin pentru cele politice. Primul este un general al Armatei Roşii care s-a distins în timpul războiului civil – va ajunge mareşal, după care va mini cu ocazia epurărilor staliniste –, al doilea este dintre primii bolşevici, agent al Cominternului, specialist în misiuni delicate. Şi-a dovedit priceperea în Statele Unite, în Spania sau în Germania. Un excelent organizator şi bun orator, are misiunea de a transforma Guomindangul, adunare eteroclită de naţionalişti, într-un adevărat partid politic. Blücher şi Borodin fac minuni. Trupele naţionaliste îi vor distruge în curând pe lorzii războiului din nord şi vor lua în stăpânire mare parte din teritoriul chinez. Pe plan politic, Guomindangul devine un mare partid de tip bolşevic. URSS nu are intenţia să exporte comunismul în China, cum i-a promis lui Sun Yat-sen. Specialiştii în revoluţii trimişi la faţa locului aveau să respecte în linii mari acest acord. Totuşi, impunând Guomindangului o organizaţie leninistă, botezându-şi structurile cu nume comuniste, Borodin favorizează influenţa tovarăşilor chinezi, integraţi în rândurile partidului naţionalist conform cu acordul încheiat cu Sun Yat-sen. Propagarea marxism-leninismului în Guomindang, la fel ca în fostul Imperiu de Mijloc, se realizează mai uşor. Sub aparenţa unui naţionalism la care se adaptează foarte bine, comuniştii pot să-şi impună ideile. La primul congres al Guomindangului, în Canton în

ianuarie 1924, membrii Partidului Comunist Chinez îşi însuşesc numeroase posturi în organizaţiile guvernamentale. Pe plan militar, o Academie se ocupă de formarea noilor soldaţi pe modelul Armatei Roşii, sosesc consilierii bolşevici, la fel şi armamentul, trimise din URSS. Cantonul devine un oraş cvasisovietic, unde flutură steagurile roşii, unde aruncă ancora cargoboturile militare venite de la Murmansk, Vladivostok sau Sevastopol, unde comisarii politici fac, în parte, legea. Această prezenţă masivă, sufocantă, anunţă ruptura brutală din 1927.

Mao s-a integrat iară dificultăţi în noua linie ordonată de Internaţională. A devenit membru al comitetului executiv al Guomindangului, în special responsabil cu dezvoltarea bazelor partidului în Hunan, regiunea sa natală. Zelul cu care serveşte cauza naţionalistă îi atrage chiar blamul PCC. „Afirmaţiile lui Mao v-ar ridica părul din cap”, raportează un consilier sovietic la Comintern. „Am scris la Comitetul Central al partidului să cer numirea unui alt reprezentant la Liga Tineretului Socialist.”[657] Eliberat din funcţii de către tovarăşii comunişti la finele anului 1924 pentru „oportunism de dreapta”, Mao s-a retras în satul său natal. La moartea lui Sun Yat-sen, în martie 1925, noul şef al Guomindangului, Wang Jingwei, îl caută ca să-l numească responsabil al serviciului de propagandă şi membru al comisiei însărcinate cu pregătirea congresului din ianuarie 1926. În anul acela, Mao devine directorul Institutului de Cadre al Mişcării Ţărăneşti, ceea ce îi va permite să pregătească celebrul *Raport al unei anchete asupra mişcării ţărăneşti din Hunan*, care avea să facă din el „teoreticianul” cuceririi puterii prin intermediul zonelor rurale. În biografia sa oficială, aşa cum va fi ea redactată odată cucerită China, perioada aceasta din viaţa sa avea să fie rescrisă, iar bunăvoinţa lui Wang Jingwei faţă de el, ştearsă cu buretele. Într-adevăr, Wang avea să-şi încheie

657 Apud Jung Chang şi Jon Halliday, op. cit., p. 47.

cariera politică în slujba japonezilor, ca şef al unui guvern-marionetă instalat de ocupantul nipon la Nanjing la începutul anilor 1940.1 Un asemenea naş în epopeea eroică a „Marelui Cârmaci” era cel puţin compromiţător.

În momentul în care în Rusia sovietică liderii bolşevici înfiinţează NEP, după eşecul colectivizării forţate, în timp ce Buharin, „copilul drag al partidului”, găseşte în lumea ţărănimii virtuţi revoluţionare, punctul de vedere al Moscovei despre zona rurală evoluează. Internaţionala îi somează pe tovarăşii chinezi să pornească, împreună cu Guomindangul, o revoluţie agrară, să elibereze ţara de feudalism, să se sprijine pe ţăranii săraci împotriva celor mai bogaţi. Fostul Imperiu de Mijloc devine un pământ fertil pentru aceste teorii revoluţionare revăzute. În China acelei epoci, trei sferturi din populaţie trăiesc din agricultură, dar numai un sfert din suprafeţele cultivabile sunt exploatate, cu mijloace insuficiente şi rudimentare. Un plug poate fi folosit de cinci sau şase familii odată. Majoritatea ţăranilor nu simt proprietari, mai ales în sud, unde 70% trăiesc din agricultură. Aceşti fermieri asigură mai bine de jumătate din producţia agricolă, deseori cu preţul unei mari îndatorări personale. Tezele comuniste ale lui Mao despre ţărani şi lupta de clasă trebuiau să-şi găsească, cu siguranţă, ecou în aceste zone înapoiate. Infiltrarea organizaţiilor ţărăneşti din Guomindang de către comunişti le permite să pătrundă în zonele rurale în spatele paravanului partidului naţionalist. Revendicările sociale promovate de agitatorii comunişti încep atunci să sperie sau să indigneze o parte din Guomindang, în primul rând pe fiii proprietarilor de terenuri, care formează majoritatea corpului ofiţeresc al ANR, Armata Naţională Revoluţionară, organizaţia militară a Guomindangului. Funcţionarii guvernului naţional stabilit în Canton se îngrijorează şi ei de această pătrundere şi de subminarea

zonelor rurale.[658] Divergenţele care apar între naţionalişti şi comunişti anunţă un divorţ iminent.

În oraş, membrii Partidului Comunist din Guomindang acţionează şi ei. În primăvara anului 1925, se declanşează o serie de greve în filaturile japoneze din Shanghai, organizate de un sindicat controlat de comunişti. Ciclul manifestaţie-represiune încurajează criticile. Pe 30 mai, PCC cheamă la o mare adunare antiimperialistă în inima Concesiunii Internaţionale a metropolei. Manifestanţii muncitori şi studenţi se confruntă cu focurile de armă ale poliţiei şi sunt vreo douăsprezece victime. Mişcarea din 30 mai 1925, ca mai demult cea din 4 mai 1919, devine un simbol. Revendicările naţionaliste trec înaintea disputei sociale, când în Canton, pe 23 iunie, poliţia concesiunilor britanică şi franceză ucide 52 de manifestanţi. Muncitorii din oraş, susţinuţi de cei din Hong Kong, declanşează cea mai mare grevă pe care a cunoscut-o China. Mişcarea va înceta mai bine de un an mai târziu, în octombrie 1926. Acest climat de revoltă aduce avantaje PCC-ului, care vede cum i se îngroaşă rândurile. Congresul al IV-lea al partidului, ţinut la Shanghai în ianuarie 1925, număra 995 de membri, în noiembrie sunt 10.000, în aprilie 1927 vor fi 58.000, dintre care majoritatea sunt muncitori.[659] Predispusă la contestare, întreţinută şi de partid, influenţa comunistă devine din ce în ce mai puternică în sânul Guomindangului.

Moscova este jenată de situaţie. La începutul anului 1926, PCC cere permisiunea Internaţionalei să-şi recapete autonomia faţă de partidul naţionalist. Stalin şi Troţki, de acord măcar în această privinţă, refuză. Liderii sovietici se tem ca agitaţia comunistă să nu destabilizeze China, să nu trezească ambiţiile imperiale ale Japoniei şi ale puterilor

658 Ibid., p. 51.

659 Ibid., p. 150.

occidentale instalate pe teritoriu, să nu provoace un focar de tensiune internaţională la porţile URSS în momentul în care „patria socialismului” are nevoie de calm şi pace să-şi oblojească rănile războiului civil împotriva albilor şi să depăşească eşecul colectivizării. Cuvântul de ordine al Moscovei nu mai este revoluţia mondială, ci apărarea URSS, politica frontului unit devine crezul Cominternului. Trebuie păstrate avantajele partidului-stat sovietic. Comuniştii chinezi sunt din nou sacrificaţi pe altarul intereselor mai importante ale Moscovei. Nu numai că PCC-ul este împiedicat să-şi recapete autonomia, mai mult de atât, Guomindangul devine asociatul Internaţionalei ca „partid simpatizant”, o onoare în codul de conduită sovietic. Comuniştii şi naţionaliştii chinezi îşi văd mai mult ca oricând soarta legată de Moscova. Pentru Chiang Kai-shek, noul lider al Guomindangului, această situaţie este la fel de insuportabilă ca pentru Mao şi camarazii săi.

Militar de carieră care a deprins arta războiului în Japonia şi disciplina sovietică în URSS, unde a făcut un stagiu în 1923 în cadrul acordurilor semnate între Moscova şi Sun Yat-sen, generalul Chiang Kai-shek este un naţionalist care nu are încredere în internaţionalismul lăudat de comunişti. Responsabil al Academiei Militare, în care a format trupele Guomindangului pe modelul Armatei Roşii, tot în cadrul acordurilor dintre Moscova şi Canton de la sfârşitul anului 1922, a fost promovat după moartea lui Sun Yat-sen în martie 1925. În acel moment, puterea politică i-a revenit lui Wang Jingwei când Chiang Kai-shek a preluat conducerea armatei. Succesele sale militare împotriva lorzilor războiului din nord i-au consolidat rapid prestigiul. Un an mai târziu, în martie 1926, este destul de puternic să dea o mică lovitură de stat. Rivalul său, Wang, este obligat să-şi dea demisia, iar el trece în fruntea partidului. Sub autoritatea sa, un nou regulament al Guomindangului limitează în mod drastic influenţa

comuniştilor în organizaţie. Accesul la structurile de conducere le este, de acum înainte, interzis. Mao, care conduce Institutul de Cadre al Mişcării Ţărăneşti, este implicat în epurări. Mihail Borodin, responsabilul Cominternului, încearcă să înfiinţeze o contra-putere la Wuhan, în provincia Hubei, alături de naţionalişti de stânga şi PCC, dar alianţa este de scurtă durată. Nici măcar cei mai radicali din sânul Guomindangului nu mai vor să audă de comunişti. Borodin este forţat să plece din China în momentul în care Chiang Kai-shek declară război PCC-ului. Declanşând ostilităţile, liderul naţionalist nu face, de fapt, decât să anticipeze planurile sovietice. Moscova intenţiona, într-adevăr, la rândul său să-i ordone Partidului Comunist să rupă alianţa şi să-i lichideze pe naţionalişti. „Când aceşti omeni nu ne vor mai fi de niciun folos, ne vom debarasa de ei. O să-i stoarcem ca pe o lămâie şi apoi o să-i aruncăm”, a declarat la Moscova Stalin pe tema Guomindangului.[660] Aceste afirmaţii ale Vb/d-ului datează de pe 5 aprilie 1927. O săptămână mai târziu, Chiang Kai-shek le-o ia înainte comuniştilor şi trece chiar el la ofensivă.

LICHIDAREA COMUNIŞTILOR LA SHANGHAI

Puţin după ora patru dimineaţa în ziua de marţi, 12 aprilie 1927, zgomotul lugubru al cornului de ceaţă al unui vapor a răsunat prin zonele vestice din Shanghai. Era semnalul pentru trupele naţionaliste, susţinute de o mie de „muncitori înarmaţi” care purtau cu toţii drept uniformă salopeta de lucru cu brasarde albe, pe care era înscris caracterul *gong* (muncă), să înceapă să se aşeze pe poziţii, în linişte, în jurul bastioanelor comuniste din cartierele populare Nandao şi Zhabei ale oraşului. Pentru a le uşura sarcina, autorităţile municipale acordaseră comandamentului naţionalist Bai Chongxi dreptul la liberă

660 Apud Nicolas Werth, Histoire de VUnion soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev,, PUF, 2008, p. 304.

trecere pentru oameni prin concesiunile străine.

Când se crăpa de ziuă, a început un atac concertat. „Muncitorii” erau, de fapt, membri ai Bandei Verzi, organizaţia criminală care domnea în Shanghai. Comuniştii aveau o putere de foc superioară şi luptau mai bine, dar au fost luaţi prin surprindere. Nu a existat rezistenţă serioasă decât în cartierul general al Sindicatului General al Muncii şi în birourile Presei Comerciale, unde fuseseră adăpostite armele şi unde, sub conducerea comuniştilor, au putut să se baricadeze muncitorii. Spre sfârşitul dimineţii, armata a trimis mitraliere şi o artilerie de câmp, iar rezistenţa a fost strivită. „Poate este mult spus că puterea comunistă e nimicită”, scrie corespondentul *Times*, „dar comuniştii au suferit o mare lovitură”. Poliţia municipală, sub conducere britanică, estima că fuseseră ucise 400 de persoane şi multe altele fuseseră rănite şi arestate.

A doua zi, Zhou Enlai, care atunci era comunistul cel mai bine plasat din Shanghai, a chemat la o grevă generală, care a paralizat cea mai mare parte a oraşului. O mie de muncitori, printre care femei şi copii care lucrau în filaturi, se îndreaptă atunci spre cartierul militar general să depună o petiţie. Ce s-a întâmplat apoi a fost relatat succint de titlul din *North China Herald*: „Luptă teribilă în Zhabei: femei şi copii comunişti puşi în prima linie […] sub focul soldaţilor care, cu toate acestea, au tras”. Manifestanţii, preciza jurnalistul, erau dezarmaţi; trupele trăseseră o singură salvă la câteva sute de metri. Vreo douăzeci de persoane au murit pe loc; alte două sute au fost ucise în timp ce fugeau. Martorii au povestit despre mormanele de cadavre transportate cu camioanele, pentru a fi băgate în gropi comune. După aceea, nu au mai avut loc alte manifestaţii. Chiang Kai-shek şi aliaţii săi controlau din nou situaţia cu o mână de fier.

Philip Short, *Mao Tse-toung*, Fayard, 2005, pp. 157 – 162.

Guomindangul a rupt acordurile din 1922 care îi legau de comunişti, Stalin ripostează declarând că a sosit ceasul revoluţiei chineze. PCC primeşte ordinul să reziste, să se revolte, să stabilească zone sovietice „eliberate" în oraşe. La Nanchang izbucneşte o primă revoltă, dar este înăbuşită în sânge. În decembrie 1927, „comuna Canton" este lichidată în trei zile. Ordinele Cominternului simt responsabile de aceste eşecuri, dar iese din discuţie ca Moscova să recunoască. Infaihbilitatea Centrului face parte din modul de funcţionare a Internaţionalei, nimic nu trebuie s-o pună sub semnul întrebării. Pentru liderii sovietici, vinovaţii trebuie obligatoriu să fie chinezii. Chen Duxiu este demis din postul de secretar general pentru „defetism". Este înlocuit de un protejat al lui Stalin, Qu Qiubai. *Vojd-vi* îşi instalează şi alţi oameni fideb în posturi de conducere din PCC, printre ei, Li Lisan la propagandă. Conducerea partidului supravieţuieşte clandestin în Shanghai, dar PCC va avea nevoie de ani buni să-şi revină din erorile de apreciere comise de Stalin şi Internaţională, în special din subestimarea anticomunismului lui Chiang Kai-shek. Dispreţul pe care îl va exprima mai târziu *Vojd-ul* vizavi de calităţile revoluţionare ale camarazilor chinezi are legătură cu aceasta, pentru a-şi masca erorile de apreciere. Stalin nu suportă ca cineva să fi fost martor la greşelile sale din trecut.

Naşterea unei legende

Situaţia este aşa de incertă după schimbarea completă a Guomindangului, încât comuniştii chinezi urmează două politici distincte, lucru foarte rar într-o mişcare ale cărei reguli de aur sunt supunerea faţă de Internaţională şi centralismul, pentru a aplica ordinele venite de la Moscova. Linia oficială dorită de Comintern, pusă în aplicare de conducerea clandestină a PCC-ului, se fixează obsesiv pe ideea că, în China, proletariatul citadin înseamnă obligatoriu clasa revoluţionară prin excelenţă,

chiar dacă ţara este subindustrializată. În ciuda eşecului „comunei din

Canton”, PCC-ul se pregăteşte să „elibereze” încă un oraş, Changsha, capitala Hunan-ului. Persecutat şi slăbit, partidul chinez este constrâns să ţină Congresul al VI-lea la Moscova, în iulie 19228. În fruntea sa, Li Lisan îl înlocuieşte pe Qu Qiubai, acuzat de „aventurism de stânga”, pentru că a eşuat în politica dorită de Comintern. După eşecul „eliberării” oraşului Changsha în vara anului 1930, Li Lisan este, la rândul său, sacrificat pentru „purism”. Valsul liderilor însoţeşte greşelile liniei oficiale. Viitorul partidului „citadin”, dacă se poate spune aşa, se bazează acum pe Zhou Enlai, unul dintre puţinele cadre care au scăpat de represiunea Guomindangului şi de epurările Cominternului. Acest fiu de mandarin a ales calea comunismului în Franţa, unde a locuit între 1920 şi 1924. La Paris, a participat la înfiinţarea aripii europene a PCC-ului în 1921 şi a făcut primii paşi de revoluţionar sub aripa protectoare a comuniştilor francezi, asemenea lui Ho Şi Min în aceeaşi perioadă. Revenit în China să supravegheze departamentul politic al Academiei Militare din Huangpu, înfiinţată de sovietici în conformitate cu acordurile semnate cu Sun Yat-sen, Zhou Enlai a participat la tulburările comuniste din Canton, la revolta muncitorilor din Shanghai şi la cea din Nanchang. În iulie 1928, asistă la congresul PCC la Moscova. Este însărcinat de Comintern să introducă o poliţie politică pe modelul GPU sovietic şi să creeze o Armată Roşie care să întreţină focul revoluţiei în China. În absenţa revoltei populare, Moscova pariază de acum înainte pe războiul civil. Internaţionala îngroapă lupta de clasă, aşadar, trăiască lupta armată! Zhou Enlai este un comunist docil, care se supune în totalitate ideologiei partidului. Membru al Biroului Politic al PCC, serveşte Internaţionala cât timp aceasta ţine în frâu politica PCC-ului, dar trece fără să cârtească sub

comanda lui Mao când acesta din urmă va deveni numărul unu al partidului. Flexibilitatea coloanei sale vertebrale sau instinctul de supravieţuire avea să-i garanteze o excepţională longevitate politică. În calitate de participant activ în organismele de conducere ale partidului până la moartea sa în 1976, va fi principalul complice la toate crimele maoiste. „Se pricepe ca nimeni altul să impună punctul de vedere comunist pe orice subiect”, va afirma mai târziu despre el Ernest Hemingway.[661] Mulţi aveau să se lase prinşi în jocul acestui personaj aparent blând şi cumsecade, dar de o duritate implacabilă.

Liniei moscovite pe care o reprezintă Zhou Enlai i se opune o altă politică comunistă, care se dezvoltă în zonele rurale. „Începând cu 1927, comuniştii chinezi pornesc într-o aventură excepţională în toate privinţele”, constată sinologul Lucien Bianco. „Este un partid comunist detaşat de proletariatul din oraşe, ascuns parcă în bârloguri, în inima zonelor rurale şi printre dealurile cele mai puţin accesibile. Un partid care, pentru a forţa înaintarea istoriei, alege ca zonă de acţiune unele din regiunile cele mai sărace ale unei ţări şi aşa subdezvoltate. Cât priveşte componenţa socială a «partidului clasei muncitoare», se rezumă astfel: ţărani antrenaţi de intelectuali şi secondaţi de câteva găşti de bandiţi, proveniţi şi ei din rândurile ţărănimii. Formele de acţiune: greva lasă locul gherilei, o administraţie locală rebelă, sprijinită de o armată disidentă, pune revoluţia agrară în centrul programului său. Aceasta este experienţa-cheie a revoluţiei chineze.”[662] Iniţiatorul acestei politici nu este Mao, ci fiul unui proprietar de terenuri foarte bogat, P’eng P-ai, care i-a organizat din 1922 pe ţăranii din Guangdong-ul natal într-o „uniune”. După aceea, din proprie iniţiativă, P’eng a creat

661 Apud Jung Chang şi Jon Halliday, op. cit., p. 259.

662 Lucien Bianco, op. cit., pp. 117-118.

un „guvern sovietic” în 1927. Teroarea pe care o seamănă anunţă cele mai grave represiuni ale comunismului asiatic, în special masacrarea viitoarei revoluţii culturale chineze şi genocidul asupra khmerilor roşii din Cambodgia. Nu a venit nimeni să-l sfătuiască sau să-l înarmeze pe P’eng, niciun expert sovietic nu a fost trimis la faţa locului să-l înveţe tehnicile folosite de GPU, pe care el le aplică din instinct, din proprie iniţiativă. Râul de sânge pe care îl varsă „guvernul sovietic” creat de el provoacă fuga a mii de ţărani terorizaţi. În cazul lui, comunismul şi teroarea sunt echivalente.

„TEROAREA DEMOCRATICĂ” A SOVIETULUI HAI LU FENG

În ianuarie 1928, locuitorii unui sat Drapel Roşu au văzut sosind o trupă fluturând stindardul roşu-aprins, s-au raliat cu entuziasm unuia dintre primele „Soviete” chinezeşti, cel de la Hai Lu Feng, condus de P’eng P-ai. Comuniştii au avut grijă să mizeze pe echivoc, dar au ştiut cum să alimenteze prin discursurile lor colorate manifestările locale de ură şi, în final, profitând de coerenţa mesajului lor, să le atragă pentru ţelurile lor, dând, în acelaşi timp, frâu liber imboldurilor celor mai crude ale partizanilor lor neofiţi. […] începând cu 1922, mişcarea fusese pregătită de o agitaţie intensă întreţinută de sindicatele ţărăneşti suscitate de partidul comunist şi culminase cu o polarizare puternică între „ţăranii săraci” şi „moşierii” denunţaţi fără încetare, deşi nici conflictele tradiţionale, nici măcar realităţile locale nu puneau în mod special în valoare această diviziune. Dar anularea datoriilor şi abolirea arendei asigurau Sovietului un sprijin larg. Feng P-ai a profitat spre a stabili un regim de „teroare democratică”: poporul întreg era invitat la procesele publice ale „contrarevoluţionarilor”, osândiţi, aproape invariabil, la moarte; norodul participa la execuţii, strigând „omorâţi, omorâţi” la adresa Gărzilor Roşii

preocupate să taie încetul cu încetul victima în bucăţi, pe care uneori le găteau şi le mâncau sau puneau familia să le mănânce, sub ochii condamnatului care încă mai trăia; toţi erau invitaţi la banchete, unde îşi împărţeau ficatul şi inima fostului moşier, şi la mitinguri, unde oratorul vorbea în faţa unui şir de ţăruşi împodobiţi cu capetele proaspăt tăiate. […] Cincizeci de mii de oameni, printre care numeroşi săraci, au fugit din regiune în timpul celor patru luni în care a domnit Sovietul.

Jean-Louis Margolin, „Chine: une longue marche dans la nuit”, în *Le livre noir du communisme* (Stéphane Courtois, Nicolas Werth *etalii*), Robert Laffont/Bouquins, 1998, pp. 548 – 549 [„China: un lung marş în noapte”, în *Cartea neagră a comunismului*: *crime*, *teroare*, *represiune*, trad. de Daniela Ştefănescu, Humanitas, Bucureşti, 1998, pp. 442 – 443 – n.tr.].

„Guvernul sovietic” al lui Peng Pai cade sub secera Guomindangului în 1929, iar preşedintele său este executat la vârsta de 33 de ani. În Hunan-ul învecinat, Mao Zedong a încercat ceva similar, să înfiinţeze o bază comunistă în afara controlului Moscovei. Chemarea la revoltă, pe care a lansat-o în septembrie 1927, s-a soldat cu un eşec. Forţele Guomindangului l-au alungat din fieful său şi l-au forţat să se refugieze într-una dintre regiunile cele mai sărace din Jiangxi, unde a instalat un soviet ţărănesc cu mia de oameni care l-a urmat în retragerea sa. La vremea aceea, Mao este marginalizat în partid. Eşecul său în Hunan i-a atras excluderea din Biroul Politic al PCC; mai rău, Cominternul, care îi urmăreşte din când în când acţiunile, condamnă politica lui prea conciliantă faţă de ţăranii bogaţi, considerată un păcat de către Moscova în momentul în care culacii din URSS sunt exterminaţi prin colectivizare. Organul oficial al Cominternului, *Corespondenţa internaţională*, îi anunţă chiar moartea[663]…

663 La Correspondance internaţionale, 22 martie 1930.

Revenirea lui Mao în sânul organelor de conducere ale partidului nu i se datorează liniei sale politice. Eşecul căii „citadine”, al revoltelor urbane ordonate de PCC la îndemnul Moscovei îl readuce pe linia de plutire. Puţin câte puţin, ce mai rămâne din partid, după dezastrele succesive, se alătură bazei din Jiangxi pe care o conduce. „Sovietul” lui Mao devine mica fortăreaţă a unui comunism pe cale de dispariţie, victimă a erorilor sale politice şi a represiunii Guomindangului. Mao recuperează, în special, ce a mai rămas din Armata Roşie înfiinţată de Zhou Enlai la instrucţiile Internaţionalei. Un amestec de bandiţi, soldaţi pierduţi şi ţărani dezrădăcinaţi se instalează la Jiangxi împreună cu liderul lor, Zhu De, un fost lord al războiului convertit la comunism. În persoana lui, Mao are un militar de valoare, al cărui rol avea să fie esenţial ulterior în preluarea puterii. Jiangxi atrage şi soldaţi revoltaţi din Guomindang, avându-l în fruntea lor pe Peng Dehuai. Şi el va fi mai târziu un ajutor preţios pentru Mao. Obligat să fugă din Shanghai, de unde conducea ce mai rămăsese din partidul clandestin, Zhou Enlai se instalează la rândul său în provincie. „Sovietul” lui Mao devine astfel centrul şi speranţa „revoluţiei” chineze. Ceea ce poate trezi ambiţii. Începe bătălia pentru controlul acestei baze revoluţionare, având teroarea drept armă.

Când a fugit din Hunan să se refugieze în Jiangxi, Mao a găsit un comitet al partidului bine structurat, instalat în satul Futian. Această bază comunistă avea, în opinia sa, trei defecte: în primul rând că există, deoarece constituia un obstacol în calea puterii lui; apoi acela de a fi condusă de tineri intelectuali care îl respectau pe secretarul general din acel moment, Li Lisan; în ultimul rând, pentru că ducea o politică moderată faţă de ţărani din respect faţă de tradiţiile locale. Într-un raport trimis cartierului general al partidului la Shanghai, în octombrie 1930, îşi denunţă camarazii prea liberali: „Întreg partidul a

căzut în mâinile ţăranilor bogaţi”, scrie el. „Cât timp nu vom elimina întreaga conducere, partidul va fi în pericol”. 1 Li Lisan tocmai a fost debarcat de la conducerea partidului, acuzat de „purism”, la ordinul Moscovei, şi tinerii instruiţi din Futian îşi pierd sprijinul. Eliminarea lor corespunde noii linii urmate de PCC. În realitate, exterminarea – cuvântul nu este prea dur – acestor persoane care deranjează a început înainte, de la sosirea lui Mao în regiune. Raportul său era o justificare a posteriori a ceea ce deja întreprinsese cu de la sine putere. Mao nu este încă decât un mic tiran de provincie, dar declanşează la Jiangxi o politică a terorii care îi va însoţi permanent lunga carieră politică. Între 1928 şi 1931, regiunea este teatrul unor lupte de o violenţă extremă, care aveau să facă în total 186.000 de victime[664][665], adică 2% dintr-o populaţie estimată la două milioane de suflete. Un număr deja demn de viitorul maoism triumfător.

Demascarea unei pretinse conspiraţii antibolşevice (numită AB-tuan în actele de acuzare) a servit drept pretext pentru exterminarea „opozanţilor”. Ramificaţiile complotului au fost descoperite pe măsura dezvăluirilor smulse „vinovaţilor” sub cele mai groaznice torturi. Cu aproximativ un deceniu înainte de Marea Teroare declanşată de Stalin în URSS, Mao Zedong a inventat, aşadar, metoda „mărturisirii”, care avea să repoarte succese în lumea comunistă. Un raport al PCC, întocmit după aceste fapte, în momentul în care Mao va (re) cădea în dizgraţie, în 1932, dă câteva indicii despre metodele sale: „Toate cazurile de AB-tuan au fost descoperite pe baza mărturisirilor. S-a dovedit puţină răbdare în stabilirea faptelor şi verificarea acuzaţiilor […]. Metoda utilizată […]

664 Apud Sun Shuyun, La Longue Marche, JC Lattès, 2006, p. 78.

665 Patricia Griffin, The Chinese Communist Treatment of Counterrevolutionaries, 1924-1949, Princeton University Press, 1978, pp. 52-53.

era cea a morcovului şi a băţului. «Morcovul» însemna [...] să obţii mărturisiri prin şiretlic. [...] «Băţul» însemna să-i baţi pe suspecţi, cu beţe de bambus şi vine de bou, după ce îi atârnai de mâini. Dacă asta nu avea niciun efect, urmau arsurile cu tămâie sau cu flacăra lămpii cu kerosen. Cea mai rea metodă era cea prin care îi prindeai în cuie palmele unei persoane de o masă şi-i băgai pene de bambus sub unghii. Metodele de tortură aveau nume precum [...] «statul în lectică», «tura cu avionul», «broscoiul care bea apă» şi «maimuţa care trage de hăţuri» [...]. Tortura era singura metodă pe care le-o aplicau suspecţilor care se împotriveau. Nu înceta decât după ce mărturiseau."[666] Se organizează o rezistenţă împotriva acestei terori, dar este reprimată fără milă. Sunt distribuite manifeste împotriva lui Mao, pentru a denunţa caracterul şi politica sa. În ele vor fi descrise comportamentele care îi vor marca lunga carieră: „Este un om extrem de prefăcut şi un intrigant. Egoist şi megaloman. Colegii trebuie să fie la ordinele lui, îi terorizează acuzându-i de crime şi îi persecută. [...] Ori de câte ori exprimă o opinie, toată lumea trebuie să fie de acord, dacă nu, se foloseşte de organizaţia partidului să strângă şurubul sau inventează teorii mincinoase să îţi facă viaţa imposibilă. [...] Mao a recurs mereu la acuzaţii politice ca să-şi înlăture camarazii."[667]

Pe 7 noiembrie 1931, ziua aniversară a revoluţiei bolşevice în Rusia, este proclamată Republica Sovietică din China la Jiangxi, cu capitala la Ruijin. Mao, care a scăpat fizic de „duşmani" şi a recuperat resturile din Partidul Comunist aflat în derută, este ales preşedinte al Comitetului Executiv şi comisar politic al Armatei Roşii, al

666 Apud Philip Short, Mao Tsé-toung, Fayard, 2005, p. 242.

667 Apud Jung Chang şi Jon Halliday, op. cit., p. 110. 510 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

cărei comandant este Zhu De. Zhou Enlai, care tocmai a racolat baza, este secretar general al partidului. Dar succesul lui Mao este de scurtă durată. Moscova se interesează, în sfârşit, de ce se întâmplă la Jiangxi, care reprezintă de acum înainte speranţele revoluţiei. Cominternul trimite acolo vreo treizeci de tineri chinezi proaspeţi absolvenţi ai şcolilor sale, pentru a impune legea Internaţionalei. Dimitrov, şeful organizaţiei, îl trimite odată cu ei pe unul dintre cei mai buni activişti ai săi, pe germanul Otto Braun, care a participat deja la mai multe revolte în Europa. Cu numele chinezesc de la De, va fi ochiul Moscovei în Jiangxi şi în Partidul Comunist Chinez. Emisarii moscoviţi iau frâiele în mai puţin de un an. În octombrie 1932, Mao pierde titlul de „preşedinte" al Republicii sovietice de la Jiangxi şi postul de comisar politic al Armatei Roşii. Zhou Enlai, care se bucură de toată încrederea Moscovei, preia conducerea bazei revoluţionare, conducerea sovietului îi revine lui Zhang Wentian şi conducerea politică a armatei, lui Wang Jiaxiang, doi tineri „bolşevici" formaţi la Moscova. Mao rămâne membru al organismelor de conducere ale PCC, dar nu se va mulţumi cu rangul al doilea. Se stăpâneşte cu greu cât timp aşteaptă să-şi ia revanşa.

În timp ce comuniştii îşi dispută puterea, Chiang Kai-shek îşi continuă politica de eradicare. Pleacă să asalteze Jiangxi, purtând campanii militare care mobilizează mii de soldaţi, blindate şi aviaţie. A cincea ofensivă, din octombrie 1934, este un succes. Nu au devenit naţionaliştii mai puternici, ci şi-au pierdut comuniştii din forţă. Republica Sovietică din China de la Jiangxi trebuie să fi căzut ca un fruct copt în mâinile lui Chiang Kai-shek, atât de mare este aversiunea ţăranilor care au suferit în toţi aceşti ani colectivizarea pământurilor şi recrutarea forţată în Armata Roşie. Comuniştii au pierdut susţinerea populară de care putuse beneficia la început „experienţa" lor revoluţionară,

în principal din cauza terorii pe care au răspândit-o în regiune timp de şase ani.

În materie de represiune, această provincie „comunizată” a meritat să fie calificată drept sovietică. Într-adevăr, în Jiangxi a funcţionat un mic URSS, cu execuţii sumare, lagăre de concentrare şi muncă silnică. Atotputernicul Birou al Securităţii a fost organizat la sfaturile unui expert GPU, cadrele acestei poliţii politice au fost, în majoritatea lor, formate în Uniunea Sovietică. „Ţintele” lor? „Contrarevoluţionarii” şi ţăranii

„Bogaţi”, dar, cel mai adesea, cele două se confundau. Războiul împotriva armatei naţionaliste, care s-a purtat neîncetat la graniţele provinciei, a fost propice instaurării unei stări de urgenţă permanente, cu legile sale excepţionale, care le plac întotdeauna liderilor comunişti. Pedeapsa cu moartea a fost soarta a 95% dintre acuzaţi, vinovaţi că au complotat „la răsturnarea regimului sovietic şi la reprimarea revoluţiei ţărăneşti, cu speranţa de a reinstaura regimul proprietarilor de terenuri şi al claselor capitaliste” 1. Înainte să fie executaţi, condamnaţii erau organizaţi în „echipe de munci grele” şi trimişi pe front să ajute logistica militară, o practică numită „adaptarea la nevoile războiului revoluţionar”. În octombrie 1932, existau în Jiangxi mai bine de 900 de „echipe de muncă silnică” de acest tip. [668]Arbitrarul care domnea în zonele rurale era pe modelul celui la care erau supuşi în acelaşi moment culacii ruşi. Un purcel în cocină, un zilier angajat, ceva bani lichizi, un surplus agricol erau de ajuns ca un ţăran să ajungă în categoria „duşmanilor poporului”. Numai în vara anului 1933, sunt descoperiţi 13.620 de

668 Histoire des prisons chinoises, Document éducatif pour spécialistes du redressement par le travail, Presses des masses, Pékin, 1986, p. 325; apud Harry Wu, Lao- gai, le Goulag chinois, éditions Dagomo, 1996, p. 76.

„duşmani”.[669]

Armata Roşie a fost celălalt flagel care a epuizat toate resursele Jiangxi-ului. Pentru a întreţine trupele, trebuiau să ia de la ţărani. Furturile, jafurile, confiscările au însoţit adesea sosirea soldaţilor în sate, provocând uneori, ca reacţie, revolte sângeroase. Teroarea era utilizată, de asemenea, de comandament să-şi atragă ţăranii-soldaţi, care, după ce răspândeau teroarea alături de Armata Roşie, se rupeau de mediul lor şi atunci nu mai aveau de ales, trebuiau să fie de partea revoluţiei până la capăt. Mobilizările forţate au fost un alt motiv pentru care Armata Roşie era detestată. Fiecare responsabil comunist al satului avea ordin să îndeplinească o cotă de mobilizaţi, ceea ce a provocat un amplu exod rural, mai ales în rândul tinerilor care fugeau de înrolarea forţată. „Secretarul de partid a convocat o reuniune în sala de evenimente, să discute despre problema terenurilor şi au venit mulţi oameni”, se poate citi într-o plângere redactată de o asociaţie rurală. „Deodată, doi oameni au încuiat uşa şi au ordonat: «înrolaţi-vă în armată, altfel nu mai iese nimeni de aici». A trebuit să aşteptăm până în zori ca vreo câţiva oameni să accepte, în cele din urmă. I-au luat imediat.”[670] După o săptămână de pregătire militară, noii recruţi erau trimişi pe front. La puterea de foc a armatei naţionaliste, comuniştii au răspuns prin numărul mare de soldaţi-ţărani, cu dispreţ faţă de viaţă, după un principiu totalitar universal. În bătălia de la Guangehang din aprilie 1934, Armata Roşie a pierdut 6.000 de oameni şi a înregistrat 20.000 de răniţi, faţă de câteva sute de oameni ucişi din rândurile Guomindangului. Înrolaţi cu forţa şi sacrificaţi, ţăranii-soldaţi nu se gândeau decât la dezertare ca să-şi salveze pielea. La sfârşitul anului 1933, aproape de

669 Sun Shuyun, op. cit., p. 86.

670 Ibid., p. 29.

jumătate din efectivele Armatei Roşii ale sovietului Jiangxi, 28.000 de oameni din 60.000, îşi părăsiseră garnizoana.1

Zeci de mii de ţărani din Jiangxi au fugit de teroarea comunistă. Când Chiang Kai-shek lansează a cincea ofensivă, în octombrie 1934, Republica Sovietică este foarte slăbită. Armata Roşie nu este ca „peştele în apă" în relaţia cu poporul, cum va proclama mai târziu un slogan maoist. Izolată, iară resurse, este forţată să fugă. 85.000 de soldaţi şi 15.000 de civili pleacă de urgenţă din Ruijin, „capitala", să scape de încercuirea forţelor naţionaliste. La locul faptei, pentru cei care au rămas, după teroarea roşie urmează teroarea albă, potrivit teribilei legi a războaielor civile. Proprietarii locali vor să facă populaţia să plătească pentru frica pe care au îndurat-o ei în timpul sovietului. Decapitări, eviscerări pe viu, banchete cu organe, barbaria ţărănească pe care au folosit-o aşa de bine comuniştii schimbă tabăra, dar barbaria rămâne. Un număr mare de femei sunt vândute în bordelurile din Canton, după ce au fost violate, sau ajung concubinele ofiţerilor naţionalişti. „Nu există cătun care să nu fi fost incendiat", constată un raport oficial al guvernului lui Chiang Kai-shek, „niciun copac nu a mai rămas în picioare, nicio găină sau un câine în viaţă, niciun om bun de muncă. Nu mai vezi pe ulicioare nicio urmă de fum din coşuri. În sate, nu mai auzi decât gemetele fantomelor."[671][672]

Mitul lui Mao, marele revoluţionar, vizionar şi lider, datează din perioada prăbuşirii Republicii Sovietice din Jiangxi. A creat chiar el această legendă cu talentul desăvârşit care avea să-i permită după aceea, toată viaţa, să-şi prezinte înfrângerile sau crimele drept victorii. Începând cu această retragere lipsită de glorie din Jiangxi

671 Ibid., p. 53.

672 Apud Gregor Benton, Mountain Fires: The Red Army's Three-Year War in South China, 1934-1938, University of California Press, 1992, p. 68.

din octombrie 1934, viaţa lui Mao avea să fie marcată de aceste momente în care, asemenea păsării Phoenix, va reuşi să-şi depăşească propriile erori, pentru ca apoi să-i elimine pe cei care ar fi putut să-i fie martori la greşeli sau să îndrăznească să-i stea în cale. Şi în această privinţă, Mao se aseamănă cu Stalin.

La originea mitului s-a aflat meritul de a conduce o armată în derută prin munţi şi mlaştini, cu preţul suferinţei şi sacrificiilor, pentru a fugi de hărţuirea neîncetată a inamicului şi a găsi, în cele din urmă, refugiu la graniţele din nord ale Chinei. Marşul cel Lung, după cum a fost nimerit botezat, a durat un an şi a însumat 10.000 de kilometri. A reprezentat pentru revoluţia chineză ce a reprezentat ocuparea Palatului de lamă pentru evenimentele din octombrie 1917 din Rusia: mai mult decât un simbol, actul fondator al noii ere. Ca în cazul loviturii de stat bolşevice, epopeea revoluţionară care a urmat, cu ajutorul propagandei, are foarte puţină legătură cu triviala realitate a ceea ce a fost, de fapt, un dezastru vrednic de milă al comuniştilor chinezi. „Timp de douăsprezece luni, inamicul ne-a supus la survolări şi bombardamente aeriene neîncetate ale unei mulţimi de avioane”, va povesti Mao odată ajuns la capătul periplului, în Shaanxi. „Ne-a încercuit şi ne-a urmărit, ne-a încolţit şi ne-a interceptat, cu sute de mii de soldaţi. A trebuit să înfruntăm pericole şi nenumărate provocări. Totuşi, cu picioarele noastre, am parcurs mai mult de 25.000 de *li* şi am traversat de la un capăt la altul unsprezece provincii. Trebuie să ne punem întrebarea: a mai cunoscut vreodată istoria un marş comparabil cu al nostru? Nu, niciodată.”[673] Mao spune adevărul, reuşita este extraordinară, dar cu ce preţ! Pleacă 100.000 din Jiangxi şi vor fi 5.000 la sosirea în Shaanxi. Puţini şefi de bandă, generali sau oameni de stat

673 Mao Tsé-toung, Œuvres choisies, vol. 1, Éditions du Peuple, 1965, p. 256.

ar îndrăzni să vorbească în aceste condiţii de victorie. Mao îşi permite, pentru că, după părerea lui, supravieţuirea revoluţiei, a revoluţiei lui de aici înainte, merită toate sacrificiile omeneşti. Este de datoria sa de comunist să creadă acest lucru, dar istoria nu trebuie să creadă în legende. Marşul cel Lung, pe care îl prezintă Mao într-un discurs rostit în decembrie 1.935 ca pe un „manifest”, un „act de propagandă”, poate fi văzut şi ca o parabolă a fanatismului războinic, a setei de putere sau ca impostura perfectă, prin cruda sa realitate şi prin incredibila exploatare politică.

Fanatismul războinic este după chipul şi asemănarea acestei trupe rătăcitoare, forţate să mărşăluiască noaptea ca să scape de survolările din timpul zilei, să se frece la ochi cu ardei ca să nu li se închidă de oboseală, să se trateze cu opiu de cele mai diverse boli, să trăiască din jafuri şi luări de ostatici, să-şi ucidă răniţii ca să nu cadă în mâinile inamicului. Fanatismul războinic se află în flacăra pe care o întreţin comisarii politici în rândul trupelor: „Îi aparţinem partidului. Mergem unde ne ordonă partidul”. Tocmai de acest fanatism războinic au fugit mii de dezertori, preferând viaţa unei morţi sigure. Marşul cel Lung a fost, fără doar şi poate, scena unor fapte de eroism, dar şi mai mult a unor sacrificii inutile, decise de un comandament căruia pierderea de vieţi omeneşti îi era indiferentă. La traversarea fluviului Xiang la sfârşitul lui noiembrie 1934, Armata Roşie pierde jumătate din efective. Din cei 100.000 de oameni de la plecare, o lună mai devreme, numai 50.000 reuşesc să treacă de obstacol sub focul inamic. Este drept că în ziua aceea sunt mai mulţi dezertori decât ucişi, dar pierderea rămâne uriaşă.

Setea de putere îl mistuie pe Mao. Plecat de la Jiangxi ca simplu membru al Biroului Politic, ajunge la Shaanxi un an mai târziu şef incontestabil al partidului şi al armatei, în orice caz, al celei care a mai rămas. A

profitat de acest an ca să-l îndepărteze pe Otto Braun, „ochiul Moscovei”, să-i ia postul de numărul unu al partidului lui Bo Cu, unul dintre tinerii „bolşevici” trimişi de Internaţională să conducă Partidul Comunist Chinez, să se alieze cu Wang Jiaxiang, acest alt tânăr „bolşevic” pus în fruntea armatei, şi să-şi asigure bunăvoinţa lui Zhou Enlai, tovarăşul de încredere al marelui frate sovietic. Aceste douăsprezece luni de rătăciri l-au ajutat pe Mao în special să-şi marginalizeze singurul şi adevăratul rival, pe Zhang Guotao, fondator, asemenea lui, al Partidului Comunist Chinez în 1921, „preşedinte” al unei Republici Sovietice din Sichuan la începutul anilor 1930, general al unei armate puternice de 70.000 de oameni. Când a ajuns în zona lui Zhang în iunie 1935 în fruntea a 10.000 de supravieţuitori ai inconştientei sale retrageri, Mao a fost constrâns să-i cedeze părţi din putere acestui „general” mai în formă şi mai popular decât el (în Sichuan nu domnea teroarea roşie). O slăbiciune trecătoare. Când ajung în sfârşit în Shaanxi, etapa finală a Marşului Lung, trupele lui Zhang au fost decimate. „Generalul” nu mai este atunci în măsură să dispute puterea „preşedintelui” Mao, noul său titlu de glorie. „Mao Zedong este pentru China ce este Orientul roşu pentru Soarele-Răsare. Aduce bucuria poporului. El ne-a salvat”, încep să cânte copiii din Shaanxi. Poezioara adevărată, iniţială, îl glorifica pe Liu Zhidan, un lider comunist local. Dar, asemenea cucului, care îşi face cuib în cuibul altora, Mao i-a luat locul încă de la sosirea în provincie. Liu a fost trimis pe front să moară şi noul stăpân al locului şi-a putut însuşi cântecele scrise în cinstea lui.1

Când minciuna înlocuieşte adevărul, când legenda devine realitate, înşelătoria se impune. Mao a avut personal grijă să fie aşa, să facă din mit adevăr istoric. „Marşul cel Lung le-a proclamat la peste 200 de milioane de oameni din unsprezece provincii că singura lor cale

spre eliberare este cea trasată de Armata Roşie, astfel pretinde el la sosirea la Shaanxi. Marşul cel Lung a fost o semănătoare, a plantat nenumărate grăunţe care vor încolţi, vor creşte, vor înflori şi vor da roade, asigurând o recoltă bogată în viitor. Într-un cuvânt, acest Marş Lung a fost o victorie pentru noi, o înfrângere pentru inamic.”[674] *Steaua roşie*, organ al armatei condus de un camarad pe care pare să-l aştepte un viitor luminos, Deng Xiaoping, a apărut neîncetat pe perioada dezastrului să laude eroismul unei trupe reduse la minimum. Cea mai mică înfruntare a devenit, prin voinţă politică, cea mai mare bătălie, cea mai mică faptă de arme s-a transformat într-o mare victorie. Sinologii şi istoricii încă se contrazic ca să afle adevărul, să cearnă grâul faptelor de pleava cosmetizării, în aşa măsură a reuşit propaganda comunistă să prindă adevărul în corsetul minciunilor. Bătălia de la podul Luding, trecut de Armata Roşie pe 29 mai 1935, rămâne, în această privinţă, un caz-şcoală.

BĂTĂLIA DE LA PODUL LUDING, LEGENDĂ ŞI REALITATE

Povestea

Cei douăzeci şi doi de oameni din unitatea kamikaze a Armatei Roşii studiau podul Luding: 101 metri lungime, dintr-o singură travee făcută din treisprezece lanţuri de oţel, fiecare gros cât un braţ de fierar. Pasarela de lemn aproape dispăruse. La capătul celălalt, naţionaliştii îi priveau pe deasupra sacilor cu nisip din baricadă cu mitralierele îndreptate spre ei, gata să-i arunce în apele înspumate ale râului Dădu, care curgea învolburat dedesubt. Au început să se caţăre, cu un genunchi şi un picior pe fiecare lanţ, agăţându-se cu o mână de un lanţ care servea drept parapet, iar cu cealaltă trăgând cu puşca.

---

674 Sim Shuyun, op. cit., p. 273; Jung Chang si Jon Halliday, op. cit., pp. 193-196.

Inamicul îi potopea cu gloanţe. Un soldat roşu rănit, apoi un altul au căzut în apa care vuia şi au fost înghiţiţi. Ceilalţi îşi continuau înaintarea. Un al treilea, apoi un al patrulea om au căzut, dar înaintau în continuare şi trăgeau fără încetare, în timp ce gloanţele şuierau pe lângă ei şi ricoşau din oţelul lanţurilor. Întrucât se apropiau, gărzile au dat foc baricadei şi scândurilor aflate încă acolo, într-o încercare disperată de a-i opri. Comisarul politic şi-a îndemnat oamenii: „Tovarăşi, să nu uităm sarcina glorioasă pe care ne-a încredinţat-o partidul. Să nu ne temem de moarte, înainte, cu curaj!” Soldaţii s-au redresat şi s-au repezit prin foc pe ultimii metri, nepăsători la flăcările care le ardeau hainele, până la sprâncene. Inamicii îngroziţi au luat-o la fugă. Armata Roşie scăpase cu bine.

Aceasta este scena aşa cum a fost ea imortalizată în *Pe râul Dădu*, unul dintre filmele de propagandă cele mai reuşite realizate vreodată de partidul comunist şi care are drept subiect cea mai celebră dintre bătăliile din Marşul cel Lung. Este, pentru acesta, ce a reprezentat *Crucişătorul Potemkin* pentru revoluţia rusă. […]

Realitatea

Podul nu e mai lat de trei metri. Luptătorii din unitatea kamikaze nu aveau cum să avanseze mai mulţi de doi-trei odată. Dacă ar fi fost cu adevărat mitraliere grele în faţă, ca în film, nicio imitate, mai ales una fără tunuri sau mortiere care să o sprijine, nu ar fi putut să treacă şi să atace baricada. Era şi mai greu de crezut că acţiunea nu se soldase cu pierderi, cum a pretins liderul avangardei în rememorarea evenimentelor, la fel cum nu e credibil că au fost doar patru persoane ucise, cum scria pe placa prinsă de atunci pe pod. Nu puteam să cred că avuseseră în faţă un regiment.

L-am întrebat pe paznicul podului dacă ştie pe cineva din sat care a fost de faţă la sosirea Armatei Roşii, acum şaptezeci de ani. „Sigur, Zhu, fierarul”, mi-a spus imediat.

[…] Domnul Zhu era acasă. Nu mai lucra decât uneori. „Când podul are nevoie de o revizie generală, din cinci în cinci ani, şi de o evaluare mai superficială, din trei în trei ani”, mi-a explicat el. […]

„Armata Roşie nu ar fi trecut niciodată pe el dacă l-ar fi apărat un regiment naţionalist cu mitraliera, puteţi fi sigură de asta. Cunosc podul ăsta ca pe buzunarul meu”, mi-a spus el pe un ton fără drept de apel.

Atunci ce s-a întâmplat cu adevărat?

„Podul era apărat doar de un escadron, cu puşcoace care nu băteau la mai mult de câţiva metri. Şi ploua. Nu erau pe măsura Armatei Roşii. Când i-au văzut sosind, li s-a făcut frică şi şi-au luat picioarele la spinare. Ofiţerii îi abandonaseră cu mult înainte. Nu a avut loc nicio bătălie propriu-zisă […]”.

Relatarea lui Zhu era surprinzătoare. […] Făcuseră din acest episod bătălia cea mai celebră din Marşul cel Lung. Dacă ciocnirea fusese, de fapt, aşa de neînsemnată cum îmi spusese Zhu, de ce făcuseră aşa mare caz? Nu avea idee.

Sun Shuyun, *La Longue Marche*, JC Lattes, 2006, pp. 203 – 210.

Mao Zedong este, probabil, primul lider comunist care a demonstrat că propaganda putea fi la fel de eficientă ca o armată, că bătălia ideilor era la fel de importantă precum cea dusă pe câmp, că o minciună bine exploatată valora cât o mie de adevăruri. Abia ajuns la Shaanxi, Mao dă ordin Departamentului Politic al Armatei să culeagă relatările supravieţuitorilor. Alege vreo sută, apoi alcătuieşte un opuscul care trebuia să devină „Adevărul despre Marşul cel Lung”. Aceste relatări rămân până în zilele noastre principala sursă a istoriei acelei epopei. Un jurnalist american, Edgar Snow, avea să o promoveze, de data aceasta peste hotare. Primit în Shaanxi cu toate onorurile, plimbat şi îndoctrinat, Snow va

publica în 1937 o carte despre şederea lui, *Red Star over China*\ care mult timp a fost de referinţă. Majoritatea paginilor acestei mărturii au fost recitite de PCC, când nu au fost scrise direct de serviciul de propagandă. Pe modelul „tovarăşului de drum”[675][676], Edgar Snow i-a făcut ulterior şi alte preţioase servicii politice lui Mao. „Cântarea Marşului Lung”, care glorifică în treisprezece strofe faptele de vitejie ale trupei, avea în curând să fie intonată de Armata Roşie, apoi va servi la educarea generaţiilor viitoare. Mitul face şi azi parte din identitatea chineză. Marşul cel Lung nu trebuia să se limiteze la isprava acestei singure traversări a ţării, ci să devină simbolul voluntarismului politic al partidului şi al „conducătorului său mult iubit”. Politica lui Mao avea să fie în curând presărată cu noi Marşuri Lungi impuse ţării şi poporului, iar partidul se va convinge până la urmă că hotărârea este de ajuns în depăşirea obstacolelor, în forţarea destinului. Prinşi în acest joc, Mao Zedong şi comuniştii chinezi, mai mult decât camarazii lor din restul lumii, îşi vor imagina că încrederea poate învinge tot, că imaginaţia poate înfrânge realitatea şi astfel trimite la moarte milioane de compatrioţi, antrenându-i în fantasmele lor.

Alianţa celor traşi pe sfoară

Mao cel care s-a refugiat în Shaanxi şi care rămâne acolo până la preluarea puterii, nu este deloc un disident comunist. La ordinele lui, Marşul cel Lung a pornit spre nordul Chinei, cu scopul de a facilita contactele cu URSS, mai ales pentru livrarea de arme indispensabile armatei sale. În timpul lungului său periplu prin ţară, a rămas în

675 Versiunea franceză (Etoile rouge sur la Chine) a fost publicată de éditions Stock în 1964.

676 Expresie consacrată desemnându-i pe occidentalii care îi susţin pe comunişti şi devin propagandiştii lor, fără a fi ei înşişi oficial membri de partid.

contact prin radio cu Moscova şi, încă de la sosirea la Shaanxi, a activat noi filiere cu sovieticii. Când, începând cu 1935, Internaţionala va dori o nouă alianţă între comunişti şi naţionalişti, PCC-Guomindang, ca să lupte împreună împotriva japonezilor care au invadat ţara cu patru ani înainte, Mao se va supune acestor ordine.[677] Devenit stăpânul Partidului Comunist Chinez, în plin Marş Lung, l-a îndepărtat pe reprezentantul Cominternului, Otto Braun, i-a eliminat din organismele de conducere pe tinerii „bolşevici" pe care Moscova îi trimisese să controleze partidul, dar aceste decizii au fost luate mai mult ca să-i asigure puterea decât din motive de divergenţe politice. Mao vrea să fie stăpân în partidul său, ceea ce nu înseamnă că refuză să se pună în slujba URSS. Ţara aceasta întruchipează încă în opinia sa patria socialismului. Decizia de a instala baze revoluţionare în zonele rurale, deseori interpretată drept o cale originală spre comunism, este, de fapt, adaptarea teoriei marxist-leniniste la realitatea chineză. Ţăranii devin categoria socială aleasă din lipsa unui proletariat suficient de numeros să poarte speranţa revoluţiei. Nu este nicio erezie că se face din cauza lor un motor al istoriei, această alegere se înscrie într-o strategie de cucerire a puterii, scopul esenţial al oricărui comunist. Mao chiar dă practicii revoluţionare aparenţa conformităţii ideologice cuvenite, din convingere. Republica sovietică de la Shaanxi pe care o conduce de acum înainte este oficial numită „dictatura democratică a proletariatului şi ţărănimii". Armata Roşie este a „muncitorilor şi ţăranilor".

Şi în China, comunismul rămâne o ideologie a intelectualilor, născută în oraşe. Mao şi camarazii săi o adaptează la condiţiile locale din oportunism, nu pentru că ei înşişi ar proveni din zona rurală sau pentru că ar

677 „Al doilea front unit" între Guomindang şi PCC este anunţat oficial la sfârşitul anului 1937.

întruchipa expresia voinţei ţărănimii. Liderul chinez este un om pragmatic care, asemenea lui Lenin, este convins că o teorie nu valorează nimic dacă nu serveşte acţiunii. „Marxism-leninismul nu are frumuseţe, nici valoare mistică, este, pur şi simplu, foarte util”, le va aminti el intelectualilor partidului în 194 a. Doctrina nu trebuie să fie rigidă ca dogma religioasă, ci adaptată la nevoile revoluţiei. „Dogma voastră este mai puţin folositoare decât rahatul”, le va spune el aceloraşi intelectuali. „Vedem că rahatul de câine poate îngrăşa câmpurile, iar pe cel de om pot să-l mănânce câinii. Dar dogmele? Nu pot nici să îngraşe câmpurile, nici să hrănească câinii.”[678] Postura de nou teoretician al marxismului pe care şi-a construit-o singur Mao şi în care vor crede milioanele sale de adepţi în China şi în lume este nemeritată. A învăţat baza alături de la Dazhao, principalul gânditor marxist din China de la sfârşitul anilor 1910, ca apoi să şi-o consolideze citind lucrările de popularizare editate de Moscova. Marxismul la care se referă Mao este cel trecut prin matriţa stalinistă, nu are nimic original, este în „linia” acestuia.

MAO, „TEORETICIAN” AL MARXISMULUI SAU SINIZAREA STALINISMULUI

Contribuţia lui Mao la marxism nu este nici mai mare, nici mai mică decât cea a lui Stalin; asemenea celei din urmă, a fost exagerată din motive de propagandă. Este adevărat că Mao a împrumutat de la Li Dazhao accentul pus pe importanţa ţărănimii pentru revoluţie şi că din aceasta a extras o teorie despre războiul de lungă durată, mai ales de gherilă. Dar aceasta nu face direct parte din istoria ideilor. Conceptul de sinizare a marxismului inventat de comuniştii chinezi înseamnă doar că teoriile marxiste trebuie adaptate la condiţiile chineze. Dar, dacă analizăm procesul de recepţionare, devine evident că nu a fost vorba de o încercare de sinizare a marxismului, ci pur

678 Apud Stuart Schram, Mao Zedong, Armand Colin, 1963, p. 134.

şi simplu de o sinizare a stalinismului. […] Teoreticienii comunişti chinezi au împrumutat materialismul istoric şi dialectica sovietică aşa cum fuseseră ele elaborate la începutul anilor 1930 de ideologii partidului din jurul lui Stalin şi mai ales de ideologul-şef, Mitin. Este vorba, în principal, de trei lucrări: *Metoda materialismului dialectic* de Sirokov şi Eisenberg (Moscova şi Leningrad, 1931), „Materialismul dialectic", un articol din *Marea Enciclopedie Sovietică* din 1935 şi *Materialismul dialectic şi istoric*, ambele ale lui Mitin. […]

Dacă analizăm aceste lucrări sovietice, ne dăm seama că doar cu numele erau tratate filosofice. De fapt, îi serveau unui grup din interiorul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice să-şi legitimeze pretenţiile la putere, pretenţii care îşi vor găsi punctul culminant în dictatura lui Stalin. În numele dialecticii marxiste, aceste texte au legitimat filosofic ca fiind un salt calitativ în evoluţia societăţii colectivizarea forţată şi lichidarea culacilor la începutul anilor 1930. Aceeaşi legitimare reuşeşte şi în cazul marilor şi sângeroaselor epurări şi al execuţiilor în masă din regimul lui Stalin, care au fost justificate prin faptul că se ascuţise lupta de clasă. Pentru a judeca maoismul, este, aşadar, foarte important să nu uităm că mai ales din lucrările ideologilor stalinişti şi-au împrumutat comuniştii chinezi cunoştinţele despre filosofia europeană în general şi marxism în special, punând astfel, prin traducere, parafrazare şi chiar plagiat, bazele comunismului chinez.

Werner Meissner, „Le mouvement des idées politiques et Tinfluence de l'Occident", în *La Chine au XXe siècle* (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco şi Jürgen Domes), vol. 1, Fayard, 1999, pp. 351 – 352.

Mao Zedong a început să se intereseze târziu de marxism – la douăzeci şi cinci de ani – şi a devenit liderul Partidului Comunist Chinez în timpul Marşului Lung, la

vârsta de patruzeci şi unu de ani, iar acum ştie că trebuie să-şi aprofundeze cunoştinţele ca să se impună în faţa camarazilor săi, adesea mai tineri decât el. Recunoscut ca lider militar, trebuie să adauge greutatea gânditorului ca să-şi consolideze puterea. La Shaanxi, alege oraşul fortificat Yan an să se instaleze, în clădirea unui negustor bogat, cu care împarte diferitele dependinţe, construite în jurul unei curţi centrale, alături de ceilalţi hderi ai PCC. Yan an va fi capitala „Chinei roşii" aproape până la victoria finală din 1949. Primii doi ani din noua sa viaţă îi va dedica în principal studiului clasicilor marxismului. Ceea ce rezultă de aici nu are nimic original, pentru că Mao se situează în tradiţia chineză, în care elevul cel bun nu trebuie să se deosebească de dascăl, ci să-i copieze cât mai fidel posibil învăţătura. În arta copierii unui marxism al cărui cadru a fost creat de dascălii sovietici, Mao a fost un elev bun. Imaginea sa de intelectual, înconjurat de cărţi, pasionat de poezie – se făleşte că scrie chiar el poezii – datează din această perioadă. Este în mare măsură exagerată, dar îi va impresiona chiar şi pe viitorii interlocutori occidentali, care vor crede că este un fin intelectual, când, de fapt, el a rămas în adâncul său un ţăran şiret din Hunanul natal. Cariera sa politică poate fi înţeleasă mai bine prin această moştenire decât prin digresiunile lui filosofice. Şiretenia şi brutalitatea cu care va trece peste obstacole şi îşi va strivi duşmanii vor avea mai mare legătură cu capacităţile lui de intrigant decât cu arta litotei.

Mao munceşte foarte mult în perioada aceea, asemenea lui Stalin; ştie, la fel ca *Vojd*-ul, că un dictator nu trebuie să neglijeze nimic, trebuie să ştie tot, să supravegheze tot, să decidă în toate. Şi el este o pasăre de noapte, stă până târziu la birou, veghează şi se trezeşte în miez de zi. Cei doi oameni diferă, totuşi, cel puţin într-o privinţă. Pe cât este de pudic „Părintele tuturor

popoarelor”, pe atât este de petrecăreţ (viitorul) Mare Cârmaci. Sexul, care se pare că nu l-a interesat niciodată prea mult pe Stalin, este un scop în viaţă pentru Mao. Gustul său pentru femeile tinere – tot mai tinere pe măsură ce va îmbătrâni – a devenit evident la Yan an. Avea această tendinţă, fără îndoială, de dinainte, dar nu avea posibilitatea să şi-o satisfacă aşa de deschis. Cu cât i se consolidează puterea, cu atât vor deveni mai ostentative cuceririle sale. Seara, în Yan an, merge bucuros la seratele dansante pe care le organizează Agnes Smedley, o americancă aflată în trecere, feministă şi progresistă, ca să „agaţe” femei.[679] La vremea aceea, Mao are o relaţie cu He Zizhen, o tânără revoluţionară pe care a cunoscut-o în Jiangxi şi care a fost în Marşul cel Lung alături de el. Aflată în dificultate, He a fost forţată să-şi părăsească cei trei copii pe care i-au făcut împreună. Înainte, Mao se căsătorise în 1918 cu Yang Haihui, fiica profesorului său de etică de la Şcoala Normală. A părăsit-o pe ea şi pe cei trei copii ai lor, întâi plecând din Hunan, apoi la începutul anului 1930 ca să aibă o relaţie cu tânăra He. Yang este capturată de naţionalişti şi decapitată în 1931. Doi dintre copiii lui aveau să găsească mai târziu refugiu într-un orfelinat din URSS, la recomandarea lui Stalin, care spera fără îndoială că, având-i pe mână, va dispune de un mijloc suplimentar de a-l constrânge pe tatăl lor revoluţionar. La Yan an, tânăra He este abandonată rapid pentru cuceriri pasagere. În cele din urmă, pleacă din Shaanxi, după care va găsi şi ea refugiu mai târziu în URSS, unde, pradă depresiei, va fi îngrijită într-un spital psihiatric. Viaţa sentimentală agitată a lui Mao este dată peste cap cu adevărat odată cu sosirea în „baza roşie” a unei actriţe de teatru din Shanghai, Jiang Qing, viitoarea sa soţie şi curând cauza multora dintre nenorocirile poporului chinez.

Jiang Qing, care are douăzeci şi patru de ani, şi-a

679 Jung Chang şi Jon Halliday, op. cit., p. 218.

trăit viaţa, cum se spune. E deja celebră ca „devoratoare de bărbaţi”, se ştie că a avut patru „soţi” unul după celălalt şi aranjamente cu poliţia naţionalistă. Închisă pentru simpatiile ei comuniste în Shanghai, şi-ar fi recâştigat libertatea renegându-şi ideile, lucru pe care camarazii de acolo nu i-l vor ierta. Când vor afla că „preşedintele Mao” se va căsători cu ea, îi vor aminti de acest trecut. Jiang Qing este mai ales detestată de mediile intelectuale de stânga, cărora această demimondenă li se pare de o preţiozitate excesivă. Aceştia şi alţi intelectuali aveau să plătească scump mai târziu animozitatea de la vremea aceea când, devenită atotputernica soţie a lui Mao, îşi va revărsa toată ura asupra lor. În spatele ambiţioasei Jiang Qing se profilează un om la fel de neliniştitor. Originar din Shandong, asemenea ei, Kang Sheng a făcut totul ca să-i atragă atenţia lui Mao asupra acestei femei, încă de la sosirea la Yan an. A găsit la Jiang un post de învăţătoare, i-a obţinut un carnet de partid şi a introdus-o în sferele de conducere, unde ştia că „preşedintele” o va remarca pe această femeie drăguţă.1 în anii aceştia, Kang Sheng este vicepreşedinte al Şcolii de cadre a partidului, poliţia gândirii a Partidului Comunist. Tocmai a revenit din URSS, unde a petrecut patru ani de „stagiu” la GPU, poliţia politică. A asistat la declanşarea Marii Terori staliniste şi a participat la epurarea camarazilor săi chinezi prezenţi în URSS. Comunist modelat de „organele” sovietice, Kang Sheng este versiunea chineză a lui Ejov – călăul-şef al lui Stalin – şi a lui Beria, atotputernicul şef al NKVD-ului care îi va urma. Are cruzimea şi simţul supunerii celui dintâi şi inteligenţa şi gustul pentru intrigă ale celuilalt. Îndelungata sa carieră de poliţist şi executant al treburilor murdare alături de Mao îi va dovedi calitatea de comunist. Cunoscând forţa de seducţie a compatrioatei sale, Jiang Qing, bănuia că, dacă o aruncă în braţele acestui „preşedinte” fustangiu, investeşte în viitor.

Mare parte dintre principalii protagonişti ai tragediei maoiste care mai târziu aveau să doboare China sunt deja prezenţi la Shaanxi în anii 1930. Lângă Jiang Qing şi Kang Sheng, îl găsim pe inamovibilul Zhou Enlai, pe fidelul Zhu De care conduce Armata Roşie, secondat de Peng Dehuai. Acesta va plăti mai târziu cu viaţa denunţarea Marelui Salt înainte ordonat de Mao în 1958, care avea să provoace milioane de morţi de foame în ţară. Liu Shaoqi, responsabil cu lucrul clandestin la partid în nordul Chinei, devine la Yan an numărul doi în ierarhie după Mao, post pe care îl va ocupa până când Marele Cârmaci va declanşa în 1966 ucigaşa Revoluţie Culturală pentru a-l elimina. Lin Biao, viitorul „cel mai apropiat camarad de arme al preşedintelui Mao”, omul care va deveni sufletul său osândit şi în acelaşi timp linguşitorul lui oficial, agitatorul-şef al Revoluţiei Culturale şi inventatorul Cărticelei Roşii, pe care o vor flutura milioane de gărzi roşii fanatizate, aşadar Lin Biao îşi consolidează în acel moment cariera militară şi politică. Tânăr general de armată la numai treizeci de ani, responsabil cu şcoala militară, începe să construiască cultul personalităţii lui Mao lăudând „geniul de cârmuitor” al preşedintelui.[680] Şi mai este şi Den Xiaoping, cel mai pragmatic dintre comunişti sau, mai degrabă, cel mai comunist dintre pragmatici, care va scoate China din genunea maoismului după moartea Marelui Cârmaci. Deja de la

Shaanxi dă dovadă de o mare abilitate lipindu-se politic de Mao şi distingându-se militar cu prilejul apărării „bazei roşii” împotriva naţionaliştilor.

Situaţia militară a comuniştilor nu este prea roz la vremea aceea. După dezastrul Marşului Lung, Mao a format o armată puternică de aproximativ 80.000 de oameni, prea puţini în comparaţie cu sutele de mii de soldaţi pe care poate să-i strângă Guomindangul. Chiang

680 Jacques şi Claudie Broyelle, Apocalypse Mao, Grasset, 1980, p. 56.

Kai-shek ar putea lichida această Armată Roşie, dar liderii comunişti se feresc să-i dea ocazia, recurgând la un război de gherilă cu hărţuieli şi retrageri rapide. Securitatea de care profită „baza roşie” de la Shaanxi îi datorează, de fapt, foarte puţin geniului militar al lui Mao, ci mult stării generale a ţării. Pe 18 septembrie 1931, Japonia a invadat Manciuria şi a instalat un guvern-marionetă în provincie, rebotezată Manciukuo de ocupant. Chang Kai-shek este, de atunci, forţat să poarte războiul pe trei fronturi: împotriva invadatorului japonez, împotriva lorzilor războiului care încă nu recunosc autoritatea guvernului său instalat la Nanjing şi împotriva Partidului Comunist Chinez, fratele ideologic duşman. Refugiaţi în nordul Chinei, Mao şi camarazii săi beneficiază de protecţia lui Zhang Xueliang, zis şi „Tânărul mareşal”, unul dintre puternicii lorzi ai războiului stăpâni pe teritoriul lor. Zhang nu este comunist, dar nu este niciun adept al Guomindangului, care visează să unifice ţara.

Chang Kai-shek controlează aproximativ un sfert din teritoriul chinez, pe care trăiesc două treimi din populaţia ţării.[681] Autocrat etatist şi naţionalist, lucruri care merg mână în mână, caută să modernizeze ţara. Guvernul lui dispune de un adevărat Minister al Finanţelor, de monedă, de un Minister al Industriei care planifică, de căi ferate care se dezvoltă. Criza economică mondială din 1929, a cărei consecinţă o suferă China în exporturile sale, şi invadarea Manciuriei, motorul economic al ţării, de către Japonia în 1931 l-au forţat să-şi reanalizeze ambiţiile de federalist. Războiul pe care îl poartă pe toate fronturile îi satisface militarismul, dar acesta îl obligă să neglijeze reformele politice pe care ar fi trebuit să le întreprindă, mai ales în zonele rurale în care înapoierea seculară îi favorizează pe comunişti. Partidul naţionalist, format în

681 Herman Halbeisen, „La décennie de Nankin (1927-1937)“, înLa Chine au XXe siècle, vol. 1, ed. cit., p. 165.

principal din funcţionari, nu are trecere la populaţie, ceea ce explică, de asemenea, dificultăţile cu care se confruntă Generalisimul, titlul pe care şi l-a acordat Chiang. Autoritatea sa nu reuşeşte să se impună în afara marilor aglomerări pe care le controlează Guomindangul.

Fundamental antidemocratic şi antiliberal, în fruntea unui partid construit pe model bolşevic, Chiang Kai-shek îi consideră exemple de urmat pe Hitler şi Stalin. Ar face orice să fie pe placul Moscovei dacă nu s-ar încăpăţâna să-i persecute pe camarazii din PCC. La Kremlin, liderii sovietici vor să refacă unitatea de odinioară, comuniştii aflaţi la ordine sunt gata să se supună, dar Generalisimul nici nu vrea să audă. Denunţat în momentul rupturii din 1927 ca fiind „cel mai perfid duşman al comunismului”, Chiang a reintrat în graţiile URSS după invadarea Manciuriei de către Japonia. Ambiţiile imperiale ale Ibkyo-ului ameninţă interesele sovietice din regiune. Moscova şi Nanjing şi-au reluat relaţiile diplomatice la sfârşitul anului 1932, dar încă nu se pune problema unei noi înţelegeri între PCC şi Guomindang dorite de Kremlin pentru a lupta cu Japonia. Motivaţiile lui Stalin nu au nimic ideologic, interesele de stat îi dictează politica. Războiul civil, cel dintre naţionalişti şi comunişti şi cel pe care îl poartă Chiang Kai-shek împotriva lorzilor războiului, slăbeşte China, care este incapabilă să fie un zid de apărare în faţa Japoniei, de al cărei expansionism se teme Stalin. La mijlocul anilor 1930, *Vojd-ul* ar vrea să-şi ia garanţii în est ca să se deschidă spre vest, să creeze un dispozitiv capabil să ţină în frâu ambiţiile Thkyo-ului în Orientul îndepărtat, pentru ca el să înceapă să se apropie de Berlin şi să se înţeleagă cu Hitler în privinţa Europei. Pentru acest lucru, are nevoie de un acord cu Mao şi Chiang, de un front comun între PCC, Guomindang şi lorzii războiului, toţi împreună împotriva invadatorului japonez.

Pe 12 decembrie 1936, Chiang Kai-shek, aflat în

inspecţie în nord, este luat ostatic de oamenii lui Zhang Xueliang, lordul războiului din regiune, „Tânărul mareşal”, „protectorul” lui Mao. Generalisimului îi sunt impuse opt condiţii înainte de eliberare. Aceste cereri corespund deciziilor luate de PCC cu câteva săptămâni înainte la „sfaturile” sovieticilor. Toate vizează constituirea unui front comun împotriva japonezilor. Zhou Enlai este trimis la faţa locului să negocieze cu Chiang termenii eliberării. Treisprezece zile mai târziu, este semnat un acord şi Generalisimul este eliberat. Pentru comunişti (şi URSS), chestiunea este un succes. Dacă PCC îşi ia angajamentul să nu mai încerce să răstoarne guvernul naţionalist, dacă recunoaşte legitimitatea autorităţilor de la Nanjing şi dacă Armata Roşie acceptă să se plaseze sub autoritatea trupelor Guomindangului într-un front comun antijaponez, în schimb, Chiang Kai-shek este forţat să le acorde comuniştilor o parte din teritoriul chinez, să-i finanţeze funcţionarea, să înarmeze şi să plătească o parte din Armata Roşie, corespondentul a 46.000 de oameni.[682]

Este vorba despre recunoaşterea de facto a autorităţii lui Mao în Shaanxi, Yan an devine oarecum capitala oficială a unei republici sovietice finanţate din fonduri publice. După Marşul cel Lung, comuniştii nu mai reprezentau mai nimic; cincisprezece luni mai târziu, capătă impunitatea şi mijloace de supravieţuire. Din această „bază roşie”, de acum înainte Mao îşi va putea duce liniştit politica aşa cum o vede el, din această zonă va putea trimite trupe să cucerească ţara. Stalin obţine şi el ce voia, un front comun care să-i oprească pe japonezi în China. Pentru a-l convinge pe Chiang, *Vojd-ul* nu a ezitat să facă presiuni asupra lui. Fiul Generalisimului, reţinut în URSS de zece ani, a fost eliberat la încheierea acordului cu comuniştii. O metodă stalinistă prin excelenţă.

În 1937, Mao stăpâneşte un Shaanxi pustiit, arid,

682 Jung Chang şi Jon Halliday, op. cit., p. 213.

deşertic, al cărui singur avantaj este inaccesibilitatea, ceea ce îi garantează siguranţa. Locuit de aproximativ un milion de oameni, în principal ţărani analfabeţi şi extrem de săraci chiar şi după standardele chineze, care supravieţuiesc între secete, foamete şi epidemii, această provincie nu are niciun viitor revoluţionar. Opt ani mai târziu, în momentul capitulării Japoniei în august 1945, PCC va conduce vreo douăzeci de baze regionale şi va stăpâni o populaţie de 100 de milioane de locuitori. Atunci partidul va avea 1, 2 milioane de membri şi tot atâţia soldaţi pentru Armata Roşie, plus o miliţie de 2, 2 milioane de oameni. Dispunând de o asemenea forţă, comuniştii vor deveni candidaţi serioşi la cucerirea puterii.1 Această incredibilă extindere confirmă cât de benefic îi este mereu războiul expansiunii comuniste. Mulţi ani mai târziu, în culmea gloriei de Mare Cârmaci, preşedintele Mao va recunoaşte acest lucru. În faţa unei delegaţii oficiale japoneze primite la Beijing, se va lansa în acest monolog: „De ce trebuie să-i mulţumim armatei japoneze? Ei bine, pentru că intervenţia japoneză ne-a dat ocazia să colaborăm din nou cu Chiang Kai-shek, ca să luptăm cu armata japoneză. În opt ani de lupte, am trecut de la 25.000 la 1.200.000 de soldaţi; zonele roşii pe care le-am cucerit numărau 100 de milioane de locuitori. Nu credeţi că merită mulţumiri?”[683][684]

Violenţa extremă a înfruntării este principala cauză a succesului comunist. Japonezii s-au comportat în China cu o sălbăticie nemaiauzită, ce a trezit un naţionalism de care a profitat Partidul Comunist Chinez. Tokyo a deschis ostilităţile în iulie 1937. În câteva luni, trupele japoneze au ocupat capitala istorică Beijing, capitala economică

683 Lucien Bianco, Jacqueries et Révolution dans la Chine du XXe siècle (colab. Hua Chang-Ming), La Martinière, p. 430.

684 Apud Jacques Guillermaz, Histoire du parti communiste chinois, Petite Bibliothèque Payot, 1975, vol. 2, p. 267.

Shanghai şi pe cea a sudului, Cantonul. Pe 13 decembrie, armata japoneză intră în Nanjing, sediul guvernului naţionalist. Oraşul este jefuit, incendiat, distrus. Violuri, execuţii, masacre, nimic nu-i opreşte pe soldaţi, victimele din rândul civililor se ridică, fără doar şi poate, la 200.000. Această dorinţă de a umili caută să distrugă orice capacitate de rezistenţă. Dar mai degrabă exacerbează naţionalismul chinez. PCC, care joacă din plin cartea apărării naţionale, se prezintă drept salvatorul ţării, în timp ce propaganda partidului face din comunişti singurii luptători din rezistenţă. Mao pretinde şi el că este singurul discipol al lui Sun Yat-sen, părintele naţiunii moderne. Postura aceasta seduce. Invadatorul japonez devine chiar cel mai bun agent al comuniştilor: încercând să divizeze frontul unit Guomindang – PCC, propaganda de la Tokyo se axează pe anticomunism, ceea ce face ca tovarăşii lui Mao Zedong să treacă drept principalii inamici ai japonezilor. Pentru majoritatea chinezilor, comuniştii întruchipează adevărata rezistenţă în faţa ocupantului.

De fapt, efortul de război este susţinut, în principal, de Guomindang. În opt luni de luptă, Chiang Kai-shek a pierdut 750.000 de oameni, dintre care 450.000 în timpul apărării Nanjingului. Guvernul naţionalist trebuie să facă faţă şi afluxului celor 95 de milioane de refugiaţi. Oprirea inamicului şi administrarea ţării simt peste puterile unui Guomindang care nu a reuşit niciodată să controleze întregul teritoriu chinez. Pe măsură ce Partidul Comunist Chinez se consolidează, naţionaliştii pierd teren. Armata lui Chiang Kai-shek, care număra de şaizeci de ori mai mulţi soldaţi decât armata lui Mao la începutul războiului, va avea numai de trei ori mai mulţi în 1945. În China, nu mai mult decât în alte ţări, războiul nu a fost câştigat de comunişti, cât a fost pierdut de inamicii lor. Vărsarea de sânge din primele luni de conflict, în care Generalisimul şi-a sacrificat mare parte din trupele de elită, obligă

Guomindangul să recruteze pe scară mare şi să formeze soldaţi pe bandă rulantă. Toţi bărbaţii între 18 şi 45 de ani sunt încorporaţi, dar mulţi reuşesc să scape cu ajutorul pilelor, favorurilor sau corupţiei. Numai cei săraci şi fără carte sunt înrolaţi. Dezertările care li se adaugă pierderilor obligă în curând Guomindangul la răpiri din sate, ceea ce afectează atât combativitatea trupelor, cât şi popularitatea unei armate al cărei comportament este dispreţuit în zonele rurale. În schimb, disciplina de fier pe care o impun comisarii politici în Armata Roşie a lui Mao îi creează o imagine pozitivă soldatului comunist. Îşi plăteşte ce cumpără, îşi face curăţenie unde stă, uneori lucrează pe câmp şi caută mereu să fraternizeze. „Să ne susţinem armata, armata poporului, care este numai a noastră” este legenda unei stampe de război, unde se văd ţărani care îi sărbătoresc pe soldaţii Armatei Roşii, trimiţându-i recruţi, dându-i apă caldă, îngrijind răniţii, aducându-i vite pentru hrană şi transport.[685]

Mao duce lupta cu ajutorul propagandei. A învăţat lecţia de la Jiangxi, la începutul anilor 1930, unde comportamentul reprobabil al armatei sale şi radicalismul măsurilor luate în cele din urmă îi izolase pe comunişti de ţărani. De data aceasta, în noile „baze roşii”, PCC-ul se arată discret, camarazii au luat controlul asupra revoluţiei, s-a terminat cu confiscarea brutală a terenurilor, cu reuniunile în care înfierează proprietarii, cu execuţiile publice. Ajutorarea celor mai săraci îi creează chiar o anume popularitate partidului; ceilalţi ţărani, cei puţin mai înstăriţi, i se supun de teama autorităţii şi ca să aibă linişte. Cât timp plătesc taxele (mari) pentru a întreţine Armata Roşie, puterea nu-i deranjează. Cuvântul „comunist” nu este pomenit în teritoriile ocupate, se vorbeşte de „regiuni de frontieră” sau de „districte

685 Lucien Bianco, Les Origines de la révolution chinoise, ed. cit., p. 260. 524 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

frontaliere” şi Partidul Comunist se abţine să-şi impună aici toată autoritatea. Încă din primăvara anului 1940, este introdus un sistem al treimii, prin care comuniştii se angajează să nu ocupe decât 30% din posturile din provinciile cucerite. Este vorba de o adaptare a politicii „frontului” dorite de Moscova în această fază a războiului mondial. Desigur, comuniştii au grijă să păstreze partea cea mai importantă a puterii, după cum vor înţelege mai târziu aceste regiuni. În acest război sino-japonez, Mao urmăreşte două obiective, să-şi păstreze autonomia faţă de Guomindang şi să favorizeze expansiunea mişcării comuniste în detrimentul naţionaliştilor, mobilizaţi să oprească invadatorul. Această strategie este un succes în primii trei ani de conflict, după care suferă o lovitură între i94 işi 1943, când ofensiva niponă ameninţă direct bazele comuniste. Apoi, fiind solicitaţi pe alte fronturi începând cu 1944, japonezii slăbesc strânsoarea asupra nordului Chinei, unde este concentrat grosul forţelor comuniste. Mao poate în acest moment să pornească din nou la cucerirea ţării şi să instaleze noi baze, „fesele” revoluţiei.1

Bazele roşii, vitrine şi laboratoare ale maoismului

Războiul îi permite lui Mao să iasă de sub tutela sovietică. În această perioadă se creează premisele diferendului Moscova-Beijing, care va izbucni la sfârşitul anilor 1950, apoi ale schismei care va urma. Interesele de stat ale URSS dictează politica Kremlinului. „Existau două fronturi chineze: cel al lui Mao Zedong şi cel al lui Chiang Kai-shek”, se va justifica mai târziu Molotov biografului său. „Ciuikov era consilierul nostru pe lângă Chiang, dar nu exista consilier militar pe lângă Mao. În schimb, existau agenţi de informaţii, reprezentaţi ai Cominternului conduşi de Vladimirov. Dar lui Chiang Kai-shek îi ofeream un consilier militar, avioane, artilerie, armament. […] Important pentru noi era să nu capituleze China în faţa japonezilor. Le veneam în ajutor să îi oprească pe japonezi,

oricât de puţin ar fi fost. Se poate spune că Mao nu ne ajuta în această privinţă, dar, într-o oarecare măsură, nici nu era împotriva noastră. Pe Chiang Kai-shek îl ajutam în principal". [686]între 1937 şi 1939, mai bine de două mii de piloţi sovietici au întreprins misiuni de luptă în China, doborând aproape o mie de aparate de zbor japoneze. Stalin i-a acordat un credit de 250 de milioane de dolari Generalisimului pentru achiziţionarea de arme; trei sute de consilieri militari, conduşi de generalul Vasili Ciuikov, care apoi se va distinge în bătălia de la Stalingrad, fac parte din trupele Guomindangului. După iunie 1941, chiar în plină debandadă militară în faţa germanilor, URSS continuă să fie principalul furnizor de arme al naţionaliştilor.[687]

În acest timp, Mao are libertate totală, ceea ce-i permite să-şi urmeze politica proprie, mai ales la Yan an, baza „marnă". Dacă în regiunile nou cucerite comuniştii acţionează discret ca să seducă şi să se infiltreze, în Shaanxi nu mai este nevoie să se ascundă. Sunt acasă, şi pe acest mic teritoriu dezmoştenit se clădeşte viitoarea Chină comunistă şi se testează metodele maoiste. Yan an este vitrina lui Mao şi în acelaşi timp laboratorul lui. Deja găsim aici ceea ce va aduce succesul republicii populare, un pumn de fier într-o mănuşă de catifea, un totalitarism eficace care terorizează poporul, ascuns în spatele unei blândeţi prefăcute menite să seducă străinii aflaţi în trecere. Mănuşa de catifea este opera propagandei, care îi prezintă pe Mao şi pe camarazii săi ca pe nişte modeşti comunişti dezinteresaţi de bunurile şi onorurile acestei lumi, preocupaţi doar de fericirea poporului lor. Vizitatorii care fac călătoria până acolo, jurnalişti, intelectuali, diplomaţi, sunt cu toţii fermecaţi de simplitatea acestor

686 Expresia aceasta metaforică îi aparţine lui Alain Roux, Le Singe et le Tigre: Mao, un destin chinois, Larousse, 2009, p. 886.

687 Jung Chang şi Jon Halliday, op. cit., p. 225.

lideri care trăiesc adăpostiţi în peşteri improvizate, care îşi cultivă singuri legumele, asemenea lui Mao, un grădinar de excepţie. Din lipsă de legături cu restul populaţiei, aceşti trimişi speciali nu pot să judece realitatea lucrurilor şi trimit imagini, desigur austere, dar aşa de pure despre acest soviet de la capătul lumii, încât, de dinainte de victoria sa finală, versiunea chineză a comunismului trezeşte simpatia.

Atraşi de aceste tărâmuri idilice, tinerii intelectuali veniţi din marile oraşe de coastă care fug de dictatura Guomindangului merg în număr mare în „zonele eliberate", pătrunşi de speranţă, lăsând în urmă cariera promisă ca să se pună în slujba poporului. Deziluzia lor este brutală. Se lovesc de pudibonderia comunistă, care interzice cuplurile necăsătorite (mai puţin în cazul cadrelor de conducere), şi de sectarismul intelectual al Partidului Comunist. Unii ajung să se exprime în paginile ziarului *Eliberarea*, cotidianul oficial din Yan an, pentru a denunţa inegalităţile dintre cadre şi mase, ierarhia apăsătoare şi îndobitocirea ţăranilor prin propagandă, dar această libertate este de scurtă durată.[688] Idealiştii sunt trimişi rapid în zona rurală, să se reeduce prin muncă alături de ţăranii săraci, victime ale unei „mişcări de îndreptare". Această pedeapsă, prezentată drept o „întoarcere la mase", va deveni mai târziu specialitatea maoismului în eradicarea oricărei gândiri disidente. Punerea cu botul pe labe a acestor „mici burghezi citadini" este o ocazie să declanşeze o epurare pe scară mare. Ca în vremea luptei împotriva „antibolşevicilor" din Jiangxi la sfârşitul anilor 1920, Mao vrea să se descotorosească de cei care pot, sau care crede el că pot să-i afecteze dictatura, în primul rând de comuniştii formaţi la Moscova.

688 Jean-Philippe Béja, A Za recherche d'une ombre chinoise: Le mouvement pour la démocratie en Chine (igig-2004), Le Seuil, 2004, pp. 30-31.

Tutorii lor sovietici au alte preocupări la vremea aceea, aşa că eliminarea dorită de Mao este o misiune uşoară. Wang Ming, conducătorul „tinerilor bolşevici”, în momentul acela rivalul lui Mao, este prima victimă a campaniei lansate împotriva „deviaţionismului de stânga” şi a „dogmatismului”, care denunţă orice susţinere oarbă a politicii sovietice.

Epurarea se extinde foarte rapid. Începând cu toamna anului 194 a, Kang Sheng, omul poliţiei politice, are mână liberă să înceapă o „filtrare a cadrelor” sub pretextul demascării agenţilor în slujba Guomindangului. Asemenea oricărei puteri absolute, cea a lui Mao suferă deja de paranoia, „preşedintele” vede la Yan an atâţia spioni câte „fire într-o blană groasă”, după cum spune chiar el. Această vânătoare de „duşmani” serveşte mai ales drept pretext pentru a reduce la tăcere opiniile diferite şi pentru a se descotorosi de cei care s-ar îndoi de temeiul „mişcării de îndreptare”. Recurgând la mecanismul verificat al represiunii-mărturisirii-represiunii, este vorba de „filtrarea” cadrelor, apoi de „salvarea” partidului, întrucât vinovaţii mărturisesc în număr mare sub cele mai groaznice torturi. Trebuie să „tratezi bolnavul ca să tratezi boala”, decretează Mao, care dă personal ordinul de a se folosi presiunile fizice pentru a uşura anchetele. Yan an îşi trăieşte Marea Teroare. Ceea ce anunţă tot ce e mai rău pentru viitoarea Chină comunistă. Piotr Vladimirov, reprezentantul Cominternului, trimite rapoarte alarmiste despre climatul care domneşte în „capitala roşie”: „24 iunie 1943: simt arestaţi spionii Guomindangului. Dar câţi spioni sunt? Şi cine îi dă dreptul lui Mao Zedong să suspecteze orice comunist de trădare? Şi ce fel de drept este dreptul la înţelepciunea supremă?” „30 iunie 1943: Kang Sheng manifestă această atitudine specială faţă de oamenii din umbră. Ai impresia că niciun pericol nu-i ameninţă pe adevăraţii spioni japonezi, pe cei din

Guomindang sau pe alţii, în zona specială, cât timp îl respectă pe Kang. Câte personaje sordide de toate soiurile nu beneficiază de încrederea şi protecţia cadrelor de conducere ale Partidului Comunist Chinez! Dar comuniştii oneşti nu figurează printre cei pe care îi favorizează departamentul ministrului marilor lucrări! […] Kang Sheng nu este popular în partid, dar el şi-a infiltrat oamenii şi acolo. Rapoartele secrete şi denunţurile prin intermediul «discursurilor expozitive» din cadrul întâlnirilor, aceasta este viaţa internă a partidului". 1 în iulie 1943, mai bine de o mie de „agenţi ai duşmanului" au fost reţinuţi, jumătate dintre ei au mărturisit şi Kang precizează într-un raport că 70% dintre cadrele recrutate recent nu sunt de încredere din punct de vedere politic. Chiar şi în secretariatul partidului, centrul puterii, se consideră că zece membri din şaizeci au „probleme politice". La finalul acestei campanii de teroare, 40.000 de membri ai partidului vor fi excluşi, adică 5% din efectivul total.[689][690]

Mao inventează la vremea aceea fără îndoială unul dintre cele mai perverse mecanisme de dominaţie şi aservire pe care le-a creat vreodată comunismul: „reforma prin gândire". Nu mai este vorba de chirurgie, de eliminarea vinovaţilor după mărturisiri smulse sub tortură, ci de profilaxie, smulgerea răului din rădăcină printr-un control al tuturor de către toţi sau, dacă este prea târziu, de vindecare a „bolnavului" făcându-l să-şi recunoască boala şi necesitatea vindecării. Această „revoluţie" în practica totalitară nu trebuie să cruţe pe nimeni, nici partidul, nici pe „duşmanii" săi. În Partidul Comunist, Mao le ordonă tuturor comuniştilor să-şi „facă un examen de conştiinţă şi [să] îl copieze de trei ori, de cinci ori, de câte

689 Apud Roger Faligot, Les Services secrets chinois, Nouveau Monde, 2008, p. 79.

690 Philip Short, op. cit., p. 340.

ori va fi nevoie. […] Spuneţi-le tuturor să mărturisească cel mai mic gând pe care l-ar fi putut avea şi care nu face bine partidului” 1. Critica şi autocritica: acestor cuvinte li se anunţă un viitor luminos în universul necruţător al maoismului. Cominternistul Vladimirov va mărturisi în memoriile sale frica pe care a trăit-o la Yan an în faţa acestei noi metode de control politic: „Disciplina de partid se bazează pe forme ridicol de rigide de critică şi autocritică. Preşedintele de organizaţie decide cine trebuie criticat şi de ce. În general «atacăm» de fiecare dată câte un comunist. Toată lumea participă. Nu te poţi eschiva. «Acuzatul» nu are decât un singur drept: acela de a se căi pentru «greşelile» lui. Dacă se consideră nevinovat sau «îşi mărturiseşte vina» prea moale, atacul este reluat. E un adevărat dresaj psihologic. Am înţeles o realitate tragică”, îşi continuă Vladimirov mărturia. Această metodă crudă de constrângere psihologică pe care Mao o numeşte „purificare morală” a creat o atmosferă înăbuşitoare în organizaţia de partid de la Yan an. Un număr deloc neglijabil de militanţi comunişti s-au sinucis, au fugit sau au devenit psihotici. Metoda funcţionează pe principiul: «Fiecare trebuie să ştie tot despre gândurile intime ale celuilalt». Aceasta este abjecta şi ruşinoasa directivă care guvernează fiecare întrunire. Tot ce e mai intim şi mai personal este etalat fără ruşine în public spre a fi analizat. Sub eticheta criticii şi autocriticii, sunt iscodite gândurile, aspiraţiile şi gesturile fiecăruia.”[691] Rezultatul este spectaculos: întrucât orice gând diferit este eliminat, comuniştii sunt dresaţi nu să reflecteze, ci să devină purtătorii de cuvânt ai partidului. „Dacă pui aceeaşi întrebare la douăzeci sau treizeci de persoane, de la intelectuali până la muncitori, indiferent de subiect, răspunsurile lor sunt mereu mai mult sau mai puţin asemănătoare. […] Ai spune că există un punct de vedere

691 Apud Jung Chang şi Jon Halliday, op. cit., p. 272.

adoptat cu prilejul întrunirilor”, notează un jurnalist de la Chongqing, primit să facă un reportaj la Yan an în iunie 1944.[692]

„Reforma prin gândire” îşi găseşte şi o altă aplicaţie, şi mai rea, în închisorile şi lagărele care s-au înmulţit pe teritoriul „eliberat” din Shaanxi. „Educaţia este principală, pedeapsa, secundară” este un slogan inventat la Yan an. Scopul muncii silnice este să contribuie la „reformarea” infractorului. Propaganda descrie închisorile ca pe nişte şcoli culturale şi politice. Paznicii, comparaţi cu nişte profesori, nu au dreptul să comită acte brutale.[693] Realitatea este mai puţin atrăgătoare. „Reforma prin gândire” trebuie „să transforme viziunea politică a oamenilor ca să le permită să devină oameni noi prin intermediul regretelor sincere”, se poate citi într-un manual de instruire al poliţiei politice.2 Şi aici, şedinţele de critică şi autocritică se succedă, dar, să nu ne facem iluzii, într-o atmosferă şi mai puţin civilizată decât în organizaţiile de partid. Toţi „tovarăşii prizonieri” simt chemaţi să participe, într-o mare întrecere socialistă pentru adevăr. „Reforma prin gândire” nu este nici mai mult, nici mai puţin decât o spălare de creiere căruia prizonierul nu poate să i se sustragă şi nu are de ales, trebuie să i se supună. Această metodă represivă, în care fiecare prizonier este în acelaşi timp călăul colegului său de celulă avea să se răspândească în comunismul asiatic. „Reforma prin muncă” a fost instituită în vremea Republicii Sovietice de la Jiangxi, la începutul anilor 1930, „reforma prin gândire” este o creaţie care provine din Yan an. Combinaţia celor două, inaugurată în timpul războiului sino-japonez, permite maoismului incipient să dispună de

692 Apud Jung Chang şi Jon Halliday, op. cit., p. 273.

693 Jean-Luc Domenach, Chine: l'archipel oublié, Fayard, 199a, p. 51. a. Apud Harry Wu, op. citp. 77.

un mijloc eficient de distrugere a personalităţii chiar de dinainte de luarea puterii.

O victorie mai mult militară decât politică

„Pace, democraţie şi unitate” devine sloganul Partidului Comunist Chinez după capitularea Japoniei. Este vremea promisiunilor şi a celor traşi pe sfoară. Comuniştii continuă politica „frontului unit” inaugurată la începutul conflictului, dar apoi o transformă puţin câte puţin într-o maşinărie de război împotriva Guomindangului cu promisiunea preluării puterii. În zonele „eliberate”, partidul adoptă – fără nicio intenţie ironică – cuvântul de ordine „Să punem capăt dictaturii partidului unic”, care denunţă confiscarea ţării de către naţionalişti. Din nou, tinerii studenţi şi intelectuali sunt atraşi de această promisiune. Vor înţelege, prea târziu pentru ei, că au fugit de autocraţia lui Chiang Kai-shek ca să ajungă pe mâna unui Mao totalitar. În regiunile pe care le controlează, comuniştii aplică o politică agrară moderată, dar activă, dând „pământul celor care îl muncesc”. În această privinţă, comuniştii chinezi urmează încă modelul sovietic, redistribuirea terenurilor este prima etapă a colectivizării ce urmează. Mao promite amnistia, chiar şi în cazul regretelor tardive, pentru a atrage o parte din elita conducătoare a ţării, de care are nevoie ca să administreze zonele „eliberate”. Partidul său de ţărani-soldaţi duce o lipsă teribilă de cadre competente, mai ales după campania de epurări sângeroase pe care le-a cunoscut Yan an-ul, în care mulţi intelectuali au fost lichidaţi.

Americanii sunt primii care se lasă traşi pe sfoară de această politică a „deschiderii”. Washingtonul, care se teme de o ingerinţă crescândă a Moscovei în China, este gata să-i creadă pe aceşti comunişti diferiţi de marele frate sovietic. Intervenţia tardivă a URSS împotriva Japoniei i-a permis lui Stalin să se ocupe de Manciuria, o bază tentantă. În acelaşi timp, Kremlinul a semnat cu

naţionaliştii lui Chiang Kai-shek un tratat de prietenie. Odată reinstaurată pacea, acest avânt sovietic în China începe să îngrijoreze Casa Albă. Mao, aparent izolat în acest vârtej diplomatic, are nevoie de susţinere şi de credibilitate politică. Atunci joacă rolul „disidentului", de care Statele Unite se lasă păcălite. Generalul George Marshall, care soseşte în China în decembrie 1945 ca ambasador extraordinar şi mediator, este luat peste picior de Zhou Enlai, care îi spune în secret că „preşedintele" Mao ar prefera să meargă la Washington în loc de Moscova. Marshall îşi informează preşedintele.1 Harry Truman este cu atât mai dispus să creadă această minciună cu cât sovieticii pretind şi ei că se distanţează de Mao. „În China, anumiţi oameni se consideră «comunişti», când, de fapt, sunt străini de comunism", îi mărturiseşte Molotov unui emisar american. Este pur şi simplu un mod de a exprima nemulţumirea pe care le-o inspiră condiţiile lor de trai. Dar, odată ce acestea se vor ameliora, vor abandona această orientare politică. Guvernul sovietic nu se asociază cu elementele comuniste."[694] Sub egida lui Marshall, se ajunge la un acord în ianuarie 1946 între comunişti şi naţionalişti pentru organizarea de alegeri în vederea constituirii unei Adunări Naţionale. Chiang Kai-shek suportă presiunile aliatului său american, care cere democratizarea sistemului politic al Republicii în schimbul ajutorului, indispensabil reconstrucţiei Chinei. Mao, la rândul său, profită de medierea lui Marshall; aceasta îi conferă un prestigiu personal şi politic, îi garantează partidului său spaţiu de manevră în materie de propagandă. Partidului Comunist Chinez îi reuşeşte acest joc subtil. În iulie 1946, de exemplu, Chiang Kai-shek lansează o ofensivă împotriva Manciuriei, pe care Armata Roşie chineză a pus stăpânire după retragerea Armatei Roşii sovietice, când guvernul naţionalist trebuia în mod

694 Foreign Relations ofthe United States, 1945, vol. 7, p. 804.

legitim să recupereze provincia. Generalisimul este îndreptăţit, într-o oarecare măsură. Marshall decretează imediat instituirea unui embargo asupra armelor, pentru a sancţiona iniţiativa militară a Guomindangului. Însă Chiang nu-şi duce mai puţin victorios ofensiva. În momentul în care se pregăteşte să-i înconjoare pe comunişti în regiunea centrală Shandong şi în Shaanxi, Partidul Comunist Chinez nu mai are de ales şi-i cere lui Marshall să intervină. Generalul american face presiuni asupra Generalisimului, care acceptă încetarea focului.[695] Comuniştii simt salvaţi, dar asta nu împiedică propaganda partidului să denunţe înţelegerea secretă dintre naţionalişti şi americani, prezentaţi drept invadatori străini ai bietei Chine. Partidul Comunist mizează încă o dată pe reflexul naţionalist. În războiul sino-japonez, comuniştii au reuşit să treacă drept singurii luptători din rezistenţă, în războiul civil care se anunţă vor să pozeze în garantul interesului naţional. Pentru a nu compromite viitorul, Statele Unite învaţă să fie o prezenţă discretă, până când, în cele din urmă, renunţă la Chiang Kai-shek.

Victoria finală a Partidului Comunist Chinez ar fi fost imposibilă iară susţinerea materială a URSS. Ocupând Manciuria în 1945, ca urmare a intervenţiei sale militare împotriva Japoniei decise la Ialta, Stalin urmărea două obiective: să pună mâna pe regiunea industrială şi să le asigure spatele camarazilor chinezi. Regiunea este distrusă şi jefuită de Armata Roşie sovietică, exact cum procedează în aceeaşi perioadă în Europa de Est. Armata lui Mao primeşte o parte din mijloacele tehnice de luptă recuperate de la japonezi (avioane, tancuri, artilerie). Mii de soldaţi japonezi sunt, de asemenea, daţi pe mâna camarazilor chinezi să fie folosiţi drept instructori. În martie 1946, în momentul retragerii sovietice din

695 Marie-Luise Näth, „La guerre civile (1945-1949)“, în La Chine au XXe siècle, Fayard, vol. 1, 1989, p. 223.

Manciuria, Moscova le lasă locul comuniştilor, provocând intervenţia lui Chiang Kai-shek. Armata Roşie chineză, care este aproape de o catastrofă cu această ocazie, se reface rapid datorită afluxului celor 100.000 de soldaţi nord-coreeni trimişi de URSS. Mai târziu, propaganda comunistă va pretinde la Beijing că Partidul Comunist Chinez a fost singurul artizan al cuceririi puterii. După ruptura dintre URSS şi Republica Populară Chineză, la începutul anilor 1960, Moscova se va lăuda public că ajutorul său a fost decisiv la vremea aceea.

În China nu a avut loc o revoluţie, ci un război civil, care s-a încheiat cu victoria militară a comuniştilor. Nu pentru că ţăranii ar fi urmărit să răstoarne vechea ordine ori că proletarii ar fi căutat să rupă lanţurile robiei, ci pentru că teritoriul a fost cucerit pas cu pas de Armata Roşie, mai întâi zonele rurale şi apoi oraşele. După căderea dinastiei Qing, istoria ţării a fost presărată de bătălii şi nu au contat decât oamenii, grupurile sau partidele care sprijineau o forţă militară. Din timpul Republicii Sovietice de la Jiangxi, Mao numea ţărănimea armată soviete rurale. „Fiecare comunist trebuie să înţeleagă acest adevăr, că puterea se cucereşte cu arma”, acesta este aforismul lansat în acel moment.[696]

Faza finală a acestui lung război civil se derulează între primăvara anului 1947 şi sfârşitul lui 1949. La început, Chang Kai-shek îşi dovedeşte superioritatea, apoi, din toamna anului 1947 şi până în vara anului 1948, comuniştii se redresează, înainte ca Guomindangul să se prăbuşească începând cu toamna lui 1948. Ostilităţile sunt reluate când PCC refuză să participe la Adunarea Naţională, care trebuia să pregătească o nouă Constituţie. Zhou Enlai, care reprezintă aparenţa „democratică” a partidului la Nanjing, s-a retras din procesul de tranziţie

696 Apud Lucien Bianco, Les origines de la révolution chinoise, ed. cit., p. 290.

elaborat cu migală de generalul Marshall, iar războiul civil este reluat. În această ultimă fază a cuceririi, Partidul Comunist îşi redenumeşte forţa militară Armata Populară de Eliberare. APE, armata comuniştilor, devine arma lor de propagandă, acest nou nume sugerează că este emanaţia poporului, că lucrează pentru binele său.

Pe plan strict militar, victoria finală a comuniştilor se poate explica în mai multe moduri: o mai bună strategie, informaţii valoroase, o raportare diferită la război… APE este mai preocupată să distrugă forţele inamice decât să cucerească sau să păstreze oraşele şi teritoriile, spre deosebire de Guomindang, care vrea să pună stăpânire pe capitalele de provincie. Ea evită bătăliile pe câmpul de luptă şi războiul de uzură, adoptând în schimb un război de hărţuire care epuizează inamicul. Fiecare grup comunist de armată îşi păstrează libertatea de iniţiativă, poate să bată în retragere dacă liderii săi consideră necesar. Cât timp raportul de forţe le rămâne favorabil naţionaliştilor, APE foloseşte tactica evitării. Când situaţia le este favorabilă comuniştilor, statul-major preferă metodele „mulţimilor de oameni”, unde sacrificarea unui număr mare de soldaţi copleşeşte inamicul în cele din urmă. Această nouă formă de război apare în noiembrie şi decembrie 1948, în momentul bătăliilor decisive de la Huai-Hai. O primă înfruntare cauzează moartea a 20.000 de soldaţi din tabăra guvernului şi a 100.000 din tabăra comunistă. La sfârşitul campaniei, APE va înregistra 250.000 de oameni ucişi, dar armata Guomindangului va pierde 600.000 de oameni, dintre care două treimi sunt prizonieri.1 Soarta bătăliei îi favorizează pe comunişti şi datorită infiltrării în rândurile inamicului. Cu prilejul acestor bătălii de la Huai-Hai, trei dintre principalii ofiţeri naţionalişti erau în secret membri ai Partidului Comunist

Chinez.[697] La rândul său, armata Guomindangului suferă de o lipsă de cadre de calitate. Inspirându-se din propriul lui trecut, Chiang Kai-shek nu are încredere în ofiţerii tineri şi străluciţi care ar putea avea ambiţii. Generalii promovaţi sunt, adesea, cei mai mediocri. Generalisimul face greşeala strategică de a vrea să ocupe, în numele Republicii, un teritoriu prea mare, care devine imposibil de apărat. Antrenată de ofiţeri germani, armata sa preferă războiul de tranşee, inspirat din tranşeele din 1914 – 1918, când adversarul duce un război de manevră, în sfârşit, statul-major al Guomindangului subestimează APE, atât forţa sa militară, cât şi puterea de atracţie. Propaganda comunistă îşi găseşte până la urmă ecou în rândul soldaţilor naţionalişti, care speră să fie trataţi mai bine în rândul lor.

Guomindangul a pierdut războiul şi pe plan politic. După înfrângerea japonezilor, mulţi militari naţionalişti s-au comportat ca nişte cuceritori pe teritoriile recuperate, atrăgându-şi duşmănia chinezilor proprietari ai bunurilor confiscate drept pedeapsă pentru „colaboraţionism”. Corupţia care domneşte în rândurile armatei şi ale puterii nu creează o impresie prea bună. În plus, conflictul cu Japonia a distrus ţara, situaţia economică este catastrofală, inflaţia, galopantă. În 1945, un dolar era 1.705 de yuani, în martie 1947, 14.000, în august 1948, 8.683.300. Pentru popor, comuniştii nu pot fi mai răi decât naţionaliştii. Dorinţa de ordine după decenii de tulburări sângeroase este un factor care joacă în favoarea lui Mao. „Între 1945 şi 1949, după 150 de ani de suferinţe din ce în ce mai mari, China a reuşit o reînnoire sociopolitică profundă conformă cu tradiţia sa culturală”, va estima Marie-Luise Näth în studiul său despre războiul civil, „reînnoire pe care am putea-o defini ca pe o «căutare a puterii în haos» şi ca pe

697 Marie-Luise Näth, „La guerre civile (1945-1949), în La Chine au XXe siede, ed. cit., p. 226.

un «acces la putere într-o stare de epuizare generală». Din cele mai vechi timpuri, spaţiul chinez a cunoscut mereu această alternanţă. […] Oamenii exploataţi moral şi material s-au supus omului pe care îl credeau a fi singurul capabil să pună capăt acestui haos insuportabil şi să împiedice iremediabila prăbuşire a statului şi a societăţii". 1 Comuniştii, care se arată aşa de disciplinaţi, întruchipează această nevoie de ordine. Abila lor confiscare a naţionalismului, întâi în privinţa rezistenţei împotriva japonezilor şi apoi în acest război civil, în care americanii, sprijinul Guomindangului, sunt stigmatizaţi ca fiind noii invadatori, le consolidează poziţia.

În limba chineză se spune în acelaşi fel „stat" şi „naţiune", *guojia*, ceea ce are meritul clarităţii. Un stat puternic este o naţiune puternică şi viceversa. După un secol şi jumătate de umilinţă, China şi-a regăsit cu prilejul celui de-al Doilea Război Mondial un loc printre naţiunile lumii, ţara este reabilitată ca putere care contează, în special ca membru permanent al Consiliului de Securitate al noii Organizaţii a Naţiunilor Unite. Dar cât valorează revenirea naţiunii chineze în afacerile mondiale dacă nu are un stat puternic s-o susţină? PCC se află, aşadar, la intersecţia acestor două revendicări profunde ale chinezilor, şi anume ordinea şi recunoaşterea, un stat puternic pentru o naţiune respectată. Lăsând impresia că pot satisface aceste două aspiraţii, comuniştii pot profita de nemulţumirile poporului. Naţionalismul, care reprezintă conştiinţa de clasă a „naţiunilor proletare", după cum va analiza sinologul Lucien Bianco[698][699], este, în China mai mult decât în altă parte fără îndoială ca urmare a trecutului glorios al ţării, principalul motor al revoluţiei.

698 Marie-Luise Näth, „La guerre civile (1945-1949), în La Chine au XXe siècle, ed. cit., pp. 233-234.

699 Lucien Bianco, Les Origines de la révolution chinoise, ed. cit., p. 268.

Pentru a-l menţine în funcţiune, comuniştii nu ezită să recurgă la mici manipulări. De exemplu, la fiecare armă recuperată de la inamicul naţionalist, este accentuată originea americană, pentru a-i înfuria pe soldaţi şi populaţia, iar dacă nu apare nicăieri, este adăugată din motive de propagandă.

Prăbuşirea Republicii Chineze a lui Chiang Kai-shek s-a produs în decursul unui an, din octombrie 1948 până în octombrie 1949. Generalisimul şi-a ales propriul Waterloo, lansându-se în campania de la Huai-Hai, unde avea să-şi piardă grosul forţelor în faţa „mării de oameni" a soldaţilor comunişti. În rândurile liderilor Guomindangului, mai multe voci îi cer demisia. Chiang trece în plan secund, dar păstrează mare parte din putere în sânul partidului. Speră ca prin această demisie să favorizeze o pace amiabilă cu PCC-ul, care însă nu este dispus. În aprilie 1949, statul-major comunist lansează o nouă ofensivă generală împotriva regiunilor şi oraşelor aflate încă în mâinile naţionaliştilor. „Eliberarea" ţării este implacabilă. Are loc iară entuziasm în rândul populaţiei, chiar dacă locuitorii din Nanjing şi din Shanghai se simt uşuraţi că s-a încheiat războiul civil.

„MARŢIENP ÎN SHANGHAI

„Marţieni în Shanghai!" N-am să uit niciodată această exclamaţie a unui bătrân francez din China, înghesuit alături de mine lângă o uşă, de unde urmăream incredibilul eveniment. Soldaţi care nu pustiesc, nu jefuiesc, nu violează... Nu s-a mai văzut aşa ceva în China. Iată-i! Trec în ordine pe strada Nanjing, în şir indian, pe lângă clădirile înalte cu bănci şi firme. Înaintează în grabă, liniştiţi, în sandalele lor de paie sau espadrile, cu haine din pânză verde, înaintează în grupuri mici, metodic, de-a lungul trotuarelor. [...] Puţinii civili chinezi din jurul meu se îngrămădesc lângă uşile închise, privesc muţi scena. Avangarda defilează prin faţa noastră, cu uniformele

murdare de noroi, cu căşti în stilul japonez, cu puşti vechi. Dar nici urmă de vehicule motorizate. […]

La mai puţin de un sfert de oră după sosirea eşalonului din frunte, telefonistele aleargă în papuci să desfăşoare în mijlocul şoselei prima linie de campanie. Santinelele sunt postate la intrările principalelor clădiri, unde flutură steaguri albe. Şi mereu sosesc noi grupuri în şir indian. În cele din urmă, bărbaţii se vor opri, ici-colo, pe lângă clădiri şi vor adormi în faţa uşilor, nu fără a-şi suci gâtul privind spectacolul celor douăzeci sau douăzeci şi cinci de etaje care îi domină. Evident, aceşti soldaţi ţărani nu văzuseră niciodată aşa ceva. Uniforme decolorate de culoarea zemii de iarbă, cu sandalele uzate, mitraliere vechi: este armata de gherilă ieşită din orezărie. Armata poporului cucereşte citadela capitalismului chinez, marţienii au aterizat în Shanghai. Cuceritori fără artilerie, fără tancuri, fără blindate şi care, în această primă zi, cel puţin, cuceresc oraşul fără luptă.

De asemenea, fără aclamaţii, fără entuziasm popular, ci în liniştea străzilor aproape goale. Uralele eliberării vor fi organizate puţin mai târziu. Shanghai-ul este însăşi imaginea acestei Chine extenuate care trece la comunism pentru că s-a afundat din plin în haos şi disperare. Nu mai este decât o omenire haotică, mizerabilă şi cinică, în care totul a eşuat.

Robert Guillain, „Des «Martiens» a Shanghai”, *Le Monde*, 22 – 23 mai 1983.

Când Mao Zedong proclamă la Beijing naşterea Republicii Populare Chineze, pe 1 octombrie 1949, din vârful Porţii Păcii Celeste, aflate vizavi de piaţa Tiananmen, chinezii încă nu stăpânesc întregul teritoriu. Abia la sfârşitul anului, pe 27 decembrie mai exact, va cădea ultimul bastion al rezistenţei organizat de Chiang în Sichuan, provincie care va plăti scump ceea ce noua putere consideră deja a fi o revoltă. În data de 1 octombrie

1949, Mao nu anunţă niciun program, se mulţumeşte să citească o listă de numiri în faţa zecilor de mii de chinezi adunaţi de partid. „Trăiască preşedintele Mao!”, strigă mulţimea. „Trăiască poporul!”, răspunde Mao. Din cauza accentului său puternic din Hunan, provincie îndepărtată din centru-sud, de neînţeles pentru majoritatea concetăţenilor săi, vorbele Marelui Cârmaci îi scapă asistenţei în ziua aceea.

Degeaba are PCC peste un milion de membri, tot rămâne minoritar în ţară. La Beijing, partidul are 3.000 de adepţi, la Shanghai 8.000 la o populaţie de nouă milioane.1 Mao îi mărturiseşte lui Anastas Mikoian, trimisul lui Stalin, că în acest oraş, bastion muncitoresc şi creuzet al Partidului Comunist, naţionaliştii sunt mult mai numeroşi decât comuniştii. În Canton, care va cădea abia la jumătatea lunii octombrie, consulul sovietic observă că nu există „propriu-zis o mişcare comunistă clandestină […]. Este motivul pentru care oamenii nu au ieşit pe străzi să salute sosirea Armatei Roşii”[700][701]. Nu există entuziasm nici în zonele rurale, unde adeziunea la politica partidului a fost adesea mai degrabă forţată decât voluntară. Noua putere nu este deloc populară. În zonele „eliberate”, comuniştii au făcut presiuni să promoveze o cooperare „voluntară”. Ţăranii au fost forţaţi să cedeze, conştienţi de autoritatea absolută a partidului şi de capacitatea sa de represiune.[702] Armata Populară de Eliberare este o minciună încă din denumirea sa. În fruntea ei se află cadre comuniste, dintre care multe au aceleaşi studii, la aceleaşi

700 Simon Leys, „L’art d’interpréter des inscriptions inexistantes écrites à l’encre invisible sur une page blanche“, The New York Review of Books, vol. XXXVII, nr. 15, 11 octombrie 1990.

701 Apud Jung Chang $i Jon Halliday, op. cit., p. 351.

702 Lucien Bianco, Jacqueries et Révolution dans la Chine du XXe siècle, ed. cit., P* 453-

instituţii ca gradaţii de vizavi, cei ai Guomindangului. Nu este o armată a poporului, cum nu sunt nici forţele naţionaliste. În ambele cazuri, fiii de ţărani formează grosul armatei, lucru de înţeles într-o ţară în care 85% din populaţie trăieşte în zona rurală.[703] Comuniştii, la origine o elită străină de ţărănime, au conceput, au încurajat şi au dus această „revoluţie" după un model tipic leninist, fără legătură cu voinţa populară. Faptul că au triumfat cu ajutorul ţărănimii nu face din victoria lor militară o revoluţie ţărănească, idee pe care a reuşit să o impună propaganda partidului.

De asemenea, PCC nu a câştigat războiul civil datorită justeţei liniei sale politice, ci printr-o mai bună tactică militară. Victoria le aparţine mai mult generalilor APE Zhu De, Peng Dehuai sau lui Lin Biao decât liderilor partidului precum Mao Zedong sau Zhou Enlai. Această geneză a regimului îi va modela viitoarea organizare. „Partidul dă ordine cu arma în mână" va deveni un slogan esenţial în Republica Populară, pentru a aminti că militarii trebuie să li se supună oamenilor politici, dar APE nu va înceta niciodată să fie un sprijin indispensabil pentru putere, chiar salvatoarea sa, ca în timpul Revoluţiei Culturale. Nomenclatura Partidului Comunist şi ierarhia militară se vor confunda până la vârful ierarhiei, unde numărul unu va cumula mereu conducerea partidului cu preşedinţia Comisiei Militare Centrale, care va comanda APE, toate forţele de ordine ale ţării şi va conduce tot aparatul militaro-industrial. În China comunistă, puterea nu este întruchipată doar de partidul-stat, ci de partidul-armată-stat. Diferenţa nu şterge nimic din caracterul totalitar al regimului instalat pe 1 octombrie 1949, după modelul sovietic, care rămâne farul unei lumi comuniste în expansiune. Urmând exemplul bolşevicilor în Rusia,

703 Marie-Luise Nàth, „La guerre civile (1945-1949", in La Chine au XXe siècle, ed. cit., p. 233.

revoluţionarii profesionişti chinezi au reuşit să profite de pe urma dorinţei de revoluţie a populaţiei, după care le-au confiscat-o. Visurile de libertate şi modernitate de după 1911, la căderea dinastiei Qing, duse apoi mai departe de Mişcarea 4 mai 1919, au fost rapid spulberate în zonele „eliberate”. La rândul lor, aceste speranţe aveau să dispară şi ele rapid, de astă dată la nivelul întregii ţări. Dintre toate aspiraţiile născute din tulburările de la începutul secolului XX, numai nevoia de afirmare naţională al Chinei avea să se realizeze prin intermediul comunismului, dar cu preţul a mii de suferinţe pentru popor.

11

În spatele cortinelor de fier

Când vom pune URSS într-o maşină şi mujicul pe tractor, să încerce atunci să ne depăşească domnii aceştia capitalişti care îşi trâmbiţează atâta „civilizaţia”! Vom vedea atunci care ţări sunt înapoiate şi care avansate.

STALIN

Dacă anii de după război corespund triumfului comunismului ca utopie şi sistem politic, în acelaşi timp ei îi anunţă şi prăbuşirea. Prestigiul Uniunii Sovietice şi al lui Stalin este uriaş în ţările cucerite – speranţa într-o lume mai dreaptă şi propaganda ajută în acest sens dar şi în democraţiile occidentale, unde clasele de jos visează la paradisul socialist care le este descris, în timp ce intelectualii sunt fascinaţi de cea mai mică lumină venită din Est. În Lumea a Treia, „tabăra progresistă” întruchipează mai mult ca oricând speranţa în momentul în care era colonială ia sfârşit. Din punct de vedere geografic, comunismul este la putere în mai mult de o treime din planetă, politic conduce destinele a cel puţin un sfert din omenire, spiritual stăpâneşte aproape toate spiritele. Când *Vojd*-ul împlineşte 70 de ani în decembrie 1949, se declanşează în lume un dezmăţ de laude care i-ar face să roşească până şi pe zeii cărora li se închinaseră până

atunci oamenii. Viitorul, puţini se îndoiesc de acest lucru, îi aparţine marxism-leninismului. Totuşi, această irezistibilă expansiune cuprinde în esenţa ei limitele iluziei, lăsând să se întrezărească germenii neajunsurilor care vor pune capăt comunismului o jumătate de secol mai târziu.

Modelul sovietic se impune peste tot unde conduc partidele comuniste, ceea ce nu împiedică nicidecum fisurarea unităţii sistemului, de parcă, răspândindu-se, ideologia îşi pierde din coeziunea iniţială. Degeaba rămâne Moscova referinţa absolută, vor apărea diferenţe ici-colo, chiar divergenţe, pe care le şterge cât este în viaţă figura paternă a „Părintelui tuturor popoarelor”. În ciuda pretenţiilor sale ştiinţifice universale şi a ambiţiei de a întruchipa căutarea supremă a fericirii umane, comunismul depinde, ca orice sistem politic, de specificul local al ţărilor cucerite şi de structura oamenilor care sunt în slujba lui. Capacitatea de adaptare a marxism-leninismului la particularităţile naţionale, care-i conferă forţa, îi dă şi slăbiciunea. În transformarea ideologiei în naţional-comunism, aspectul naţional este un factor perturbator care va lua amploare, în aşa măsură încât ameninţă chiar comunitatea comunistă. Impus de o minoritate, uneori adus la putere de o armată străină, întotdeauna impus cu forţa, comunismul are nevoie în fiecare ţară de un factor naţional ca să-şi dea legitimitate. Astfel, cultivă în structura sa diferendele care, în cele din urmă, vor eroda echilibrul general al sistemului. Proletarii din toate ţările nu sunt gata să se unească, aşa cum cere sloganul, cu atât mai puţin popoarele care şi-au construit o identitate proprie prin intermediul unei memorii comune. Universalitatea utopiei nu poate să împiedice confruntarea cu realitatea istoriei, când animozităţile şi/sau ambiţiile naţionale vor prima în faţa supunerii faţă de dispoziţiile dinspre Moscova sau dinspre orice altă comunitate de interese. Războaiele pe care le vor duce în cele din urmă

URSS şi China, China şi Vietnamul, Vietnamul şi Cambodgia, între altele, vor vădi limitele unui comunism transnaţional.

Mânaţi de mândrie şi de setea de putere, responsabilii comunişti nu sunt scutiţi de trăsăturile care guvernează raporturile umane în general. Utopia nu transcende oamenii, ci le exacerbează ambiţiile, căci, în acest univers pretins egalitar, unii vor vrea întotdeauna să fie mai egali decât alţii. Epurările – specialitatea proprie tuturor partidelor comuniste iară excepţie, fie că simt la putere, fie că nu – precum epurările din ţările cu regimuri comuniste nu sunt, cel mai adesea, decât triviale conflicte între oameni, ascunse după paravanul neînţelegerilor ideologice. Fiecare partid, fiecare ţară care se consideră comunistă funcţionează astfel; certurile dintre Moscova şi alte capitale comuniste nu vor avea alte cauze decât trivialele lupte de influenţă. Un Tito plin de orgoliu sau un Mao devorat de ambiţie nu puteau suporta prea mult timp statuia de Comandant a lui Stalin şi cu atât mai puţin pe cea a succesorilor săi.

Propagându-se, sistemul comunist accentuează aceste probleme. Dar, la ceasul triumfului său deplin, modelul sovietic nu trebuie să se teamă cel mai mult de efectele politicii sale imperiale. Eşecul vine din interior, este înscris în logica totalitară care îl guvernează. În URSS, sfârşitul conflictului mondial a consfinţit ultimele deziluzii ale poporului, care aveau să confirme ruptura definitivă dintre guvernanţi şi guvernaţi. Mai mult ca oricând, comunismul este văzut aşa cum este el, nedrept, orb la suferinţă, profund inuman. După masacrele războiului civil împotriva Albilor, după hecatomba colectivizării, după arbitrarul Marii Terori şi sacrificiile războiului mondial, sovieticii sperau la un moment de repaus. Pentru a mobiliza naţiunea împotriva invadatorului, Stalin îşi chemase „fraţii şi surorile” în

ajutor în primul său discurs de după dezastrul din 22 iunie 1941. În momentul eliberării, cei care scăpaseră victorioşi au crezut că vor putea să profite de această fraternitate, dar *Vojd*-ul, mai bănuitor ca oricând, le va plăti ce le datorează, şi anume salvarea puterii sale.

Pentru a controla pe deplin poporul, „homo sovieticus” trebuie să fie convins că trăieşte în paradis. Condiţia principală a totalitarismului este izolarea sa, aşa că ridică ziduri înalte sau coboară grele cortine de fier, la care au recurs dintotdeauna regimurile comuniste pentru a evita contagierea exterioară. Crima curajoşilor luptători ai Armatei Roşii, plecaţi să învingă inamicul până în inima Germaniei, e aceea că ştiu cum este dincolo de frontiere. Soldaţii care se întorc plini de anecdote despre prosperitatea pe care au găsit-o, în ciuda războiului, în Cehoslovacia, Austria, chiar în Polonia sau Bulgaria, nu mai înţeleg necesitatea sacrificiilor la care au consimţit pentru a construi un socialism care nu generează decât sărăcie şi îndobitocire. Stalin se teme de un nou „decembrism”, denumire care provine de la mişcarea ofiţerilor revoltaţi de la începutul secolului al XIX-lea împotriva regimului autocrat al ţarului, după ce au văzut Europa în timp ce au luptat împotriva armatei lui Napoleon până la Paris. Nici nu amuţiseră trompetele victoriei, că numeroşi gradaţi din Armata Roşie au şi ajuns în Gulag, alături de nefericiţii lor camarazi care fuseseră luaţi prizonieri de germani şi pe care regimul îi considera „trădători” de patrie după repatrierea din lagărele naziste. „Stalin a pus să fie supravegheaţi cei care reveneau din Europa”, îşi va aminti Sergo Beria, fiul şefului poliţiei politice. „Punea pe ei o presiune continuă, ca să nu fie tentaţi să povestească ce-au văzut”. 1 Obsesia mărturisirii, a comparării cu străinătatea, explică în parte şi epurările pe care le vor cunoaşte ţările cucerite de Armata Roşie. În sânul partidelor comuniste est-europene, majoritatea

camarazilor care şi-au petrecut mare parte din viaţa de militar în exil în străinătate vor fi eliminaţi prin procesele-spectacol, construite pe modelul celor care jalonaseră Marea Teroare din anii 1930. Numai liderii formaţi în serai, în URSS, trebuiau să se bucure de încrederea Moscovei

Generalii acoperiţi de glorie plătesc, la rândul lor, umbra pe care i-ar putea-o face *Vojd-vim*. Numele lui Jukov, învingătorul de la Stalingrad şi cuceritorul Berlinului, dispare din presă şi din relatările despre Marele Război Patriotic, iar Stalin rămâne singurul artizan al victoriei. Mareşalul Antonov, fost şef al statului-major, merge să conducă un obscur district militar din Transcaucazia; numele lui Rokossovski, Konev, Voronov sunt şterse din cronicile publice; mai mulţi gradaţi de rang înalt sunt executaţi sau închişi pentru acuzaţii false de trădare.[704] Soarta celor care şi-au pierdut un braţ sau un picior în luptă este deplorabilă. Două milioane de invalizi de război simt lăsaţi de izbelişte, forţaţi să cerşească. „Patria socialismului” nu pune preţ pe recunoştinţă.

Acum că greutăţile războiului au trecut, populaţia sovietică aşteaptă slăbirea menghinei totalitarismului. Dar strângerea curelei este resimţită şi mai puternic. Înainte să se sinucidă în buncărul său din Berlin, Hitler, indiferent la suferinţele poporului său, estimase că germanii trebuiau să plătească înfrângerea. Stalin consideră că sovieticii nu-şi merită victoria. Legea din 26 decembrie 1941, care condamnă la o pedeapsă de cinci până la opt ani în lagăr orice lucrător din domeniul apărării şi din cel al căilor ferate care îşi părăsea postul fără aprobare, este prelungită până în mai 1948. Nouă sute de mii de muncitori au fost condamnaţi în timpul războiului în numele acestei legi. Menţinerea sa provoacă mare nemulţumire printre muncitorii care revin din estul ţării,

704 Sergo Beria, Beria, mon pere, Plon/Criterion, 1999, p. 265.

de dincolo de Ural, unde fuseseră transferate întreprinderile lor după invazia germană. Obstacolele cu care se confruntă aceşti muncitori în timpul reinstalării provoacă numeroase opriri ale producţiei, greve, manifestaţii, lucru care nu se mai întâmplase cel puţin din 193 a.1 Guvernul reactivează o lege mai veche din anii 1930, *orgnabor*, care obligă orice persoană angajată să respecte contractul pe o durată de minimum cinci ani, în caz contrar fiind condamnată pentru dezertare şi ajungând în lagăr. Zece milioane de sovietici recrutaţi în sectorul construcţiilor şi în industrie sunt supuşi la *orgnabor*, dar rezistenţa este puternică. Un sfert din mâna de lucru, din mine şi industria grea, dezertează în ciuda riscurilor. Până la 40% din tinerii ucenici aleg să fugă decât să fie obligaţi să stea în întreprinderea lor din cauza acestei legi. Aceste reacţii de autoapărare în ciuda represiunii arată gradul de disperare a populaţiei, care nu mai are ce aştepta de la acest regim şi care preferă să-şi piardă libertatea decât să devină sclava sistemului. Pentru cei care o îndură, iluzia comunismului nu mai există de mult. Viitorul eşec al URSS îşi are aici una dintre origini. Soarta proletariatului sub propria sa „dictatură” este mai puţin de invidiat decât în ţările capitaliste unde domneşte, potrivit propagandei comuniste, o exploatare neruşinată. Salariile din 1948 simt, desigur, de două ori mai mari decât în 1937, dar costul vieţii s-a triplat. Pentru acelaşi program de lucru, muncitorul englez sau american poate să-şi cumpere în 1950 de patru până la şapte ori mai multe bunuri de consum decât colegul său sovietic. [705]Potrivit unor indici comparativi, nivelul de trai şi salariul real de la începutul anilor 1950 sunt puţin mai mari decât cele din Rusia anului 1913.[706]

În zona rurală, anii de după război anunţă

705 Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, Perrin/Tempus, 2007, p. 394.

întoarcerea în infern. Măsurile luate în timpul războiului pentru dezvoltarea producţiei agricole, în special autorizarea terenurilor individuale destinate familiilor, sunt reconsiderate. Se dă ordin să se „lichideze încălcările statutului colhozian”, prin legi care reglementează fermele colective. În 1946, puterea recuperează 4, 7 milioane de hectare de pământ „obţinute ilegal”; între 1947 şi 3.949, 5, 9 milioane de hectare sunt recolectivizate. „Deculacizarea” afectează din nou Ucraina. Nikita Hruşciov, responsabilul acestei republici sovietice, adoptă în februarie 1948 o propunere de surghiunire a „elementelor rurale dăunătoare”. Foametea nu întârzie să apară, şi odată cu ea scenele de canibalism. Producţia agricolă se prăbuşeşte. Pentru a îndeplini cota, guvernul trimite în zonele rurale emisari cu puteri depline. Cerealele sunt rechiziţionate, ţăranii încep să moară de foame. Foametea face în doi ani între 800.000 şi un milion de morţi. Scrisoarea unui secretar al comitetului din regiunea Odessa, A.I. Kiricenko, adresată lui Hruşciov după vizita la un colhoz ucrainean, stă mărturie pentru această nouă dramă: „Am descoperit o scenă de groază. Femeia avea pe masă, în faţă, cadavrul copilului ei şi îl tăia în bucăţi. În timp ce făcea sinistra treabă, spunea: «Am mâncat-o deja pe Mânecika, acum îl punem la sărat pe Vanecika. Aşa mai rezistăm un pic». Îţi imaginezi aşa ceva? Foamea o făcuse pe această nefericită să-şi piardă minţile şi să-şi măcelărească propriii copii”. 1 Ca în anii 1930, Stalin supraveghează tot şi este la curent cu întreaga situaţie, dar vai de acel care se lasă înduioşat. Trimis în Moldova de *Vojd*, Aleksei Kosîghin îi spune la întoarcere că malnutriţia şi distrofiile au pus stăpânire pe ţară. Stalin se înfurie şi mult timp îi va spune lui Kosîghin „fratele distrofic”[707708].

Pentru a înfrânge orice rezistenţă, pe lângă

706 Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, Flammarion, 1991, p. 446.

rechiziţionarea cerealelor, puterea introduce şi alte măsuri: 27 de milioane de sovietici, dintre care 23 de milioane de ţărani, rămân fără cartelele de aprovizionare şi o nouă lege care vizează „furtul proprietăţii sociale sau al proprietăţii private” condamnă la muncă silnică între cinci şi douăzeci şi cinci de ani orice persoană acuzată că a ascuns cereale sau că a furat. Văduvele de război, care nu-şi pot acoperi nevoile din cauza lipsei de ajutor, sunt, alături de copiii lor, primele victime ale acestei noi legi. Douăzeci şi şapte de lagăre noi sunt deschise să-i primească pe condamnaţii suplimentari. Numai în 1947, 21.300 de copii de peste 12 ani (vârsta legală de la care pot fi condamnaţi după 1935) sunt întemniţaţi. Represiunea este aşa de brutală, încât secretarul Comitetului Central al Tineretului Comunist se arată îndoioşat într-o notă adresată Politbiuroului, în care dă câteva exemple de condamnări: B.I. Mareev, 13 ani, şase ani în colonia penitenciară pentru că i-a furat colegei, tinerei Bulanova, 600 de grame de pâine; A.F. Hudiakov, de 16 ani, cinci ani în colonia penitenciară pentru că a furat dintr-un apartament o pereche de ghete de copil şi 134 de ruble; B.K. Baranov, de 15 ani, şapte ani în colonia penitenciară pentru că a furat din uzina „Călăuza proletariatului” 500 de grame de amidon, în valoare de o rublă şi şaizeci şi cinci de copeici.[709] Toate aceste măsuri sunt trăite de populaţie ca o mare nedreptate. Mii de scrisori ajung la diferite eşaloane ale puterii, chemări la clemenţă, cereri de iertare, solicitări de abrogare a injustei legi sau măcar de modificare a ei, circulă chiar o petiţie, cu speranţa că aniversarea vârstei de 70 de ani a lui Stalin va

---

707 Nikita Khrouchtchev, Souvenirs, Robert Laffont, 1971, p. 227.

708 Apud Robert Conquest, Sanglantes moissons, Robert LaffontÆouquins, 1995, P- 350-

709 Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, ed. cit., p. 423.

fi prilejul amnistierii acestor „infracţiuni” mărunte. Nu se vor lua măsuri oficiale, vor avea loc câteva eliberări anticipate, dar mereu cu cea mai mare discreţie, pentru că partidul nu se răzgândeşte şi nu disculpă un condamnat.

RUGĂMINTEA MAMEI UNEI FAMILII NUMEROASE FAŢĂ DE PREŞEDINTELE AFACERILOR COLHOZNICE 12 ianuarie 1949

Mult stimate tovarăşe Andreev, vă rog cu respect să vă aplecaţi asupra cererii mele de a examina solicitarea legată de fiica mea, Ivankova Maria Nikitisna. Mult stimate tovarăşe Andreev, Ivankova M.N. a furat din livada colhozului pe 4 iulie 1947, a cules şi a sustras 4, 4 kilograme de mere, pentru care a primit şapte ani. Mult stimate tovarăşe Andreev, ceea ce a împins-o pe Ivankova M.N. la furt din livada colhozului a fost faptul că anul acela a fost foarte greu şi noi eram nouă în familie, dintre care puteau munci numai Ivankova M.N. şi fiul meu Belocenko V.N., ceilalţi erau invalizi, un fiu cu un picior amputat în urma unui accident de tren, ceilalţi trei încă minori, iar eu am 57 de ani. În anul acela, 1947, toţi copiii aveau burţile umflate de foame şi Ivankova era şi ea înfometată şi cu burta umflată, ne era frică tuturor să nu murim de foame şi atunci Ivankova a decis să fure merele să poată face în sfârşit o supă de ierburi şi mere pentru copii. Mult stimate tovarăşe Andreev, vă implor s-o iertaţi pe fiica mea Ivankova M.N., este vinovată, dar o pedeapsă aşa de aspră este nedreaptă, vă rog să o iertaţi. Ivankova munceşte la Stalingrad la reconstruirea oraşului. Adresa ei este B.P. 6 LK1512.

Mult stimate tovarăşe Andreev, nu-mi respingeţi cererea.

Belicenko Evghenia Vassilissa, provincia Rostov, raionul Krasnogvardeiski, satul Sulino, cătunul Proletarka.

Apud Nicolas Werth, *La Terreur et le désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 429.

Teroarea, atenuată o perioadă din cauza dezordinii generale provocate de război, revine mai oarbă ca oricând, poate lovi pe oricine în orice clipă. Scena are loc în birourile unei staţii de tractoare din regiunea Vitebsk. Staţia tocmai a fost zugrăvită, acum trebuie atârnate din nou portretele oficiale. Un tânăr tractorist intră şi, din neatenţie, dărâmă un tablou cu Stalin, sprijinit de zid. Încercând să-şi repare gestul nepotrivit, tânărul se dezechilibrează şi calcă pe chipul „şefului". Linişte mormântală în rândul asistenţei. „Vinovatul" moare până la Congresul al XX-lea din 1956, cel al destabilizării... Dactilografa unei reviste bate din greşeală „împotrivirea" în loc de „privirea lui Stalin". Nu mai are niciodată ocazia să facă greşeli de dactilografiere.1 Mii de destine simt distruse pentru lucruri atât de banale la sfârşitul anilor 1940. Pedeapsa cu moartea este oficial abolită, pentru a fi înlocuită cu pedeapsa la 25 de ani de lagăr. Această aşa-zisă dovadă de omenie agravează situaţia prizonierilor. Tuturor celor condamnaţi la zece ani de lagăr înainte de această abolire le este prelungită pedeapsa până la 25 de ani şi, când este reintrodusă pedeapsa capitală în 1950, condamnările la 25 de ani devin un lucru obişnuit.[710] Aceşti ani de după război corespund expansiunii fără precedent a Gulagului. În 1946, administraţia penitenciarelor trece sub controlul Ministerului Afacerilor Interne, MVD, şi aşa va rămâne până la prăbuşirea URSS. în aceste vremuri de reconstrucţie şi pentru a compensa mâna de lucru care lipseşte după milioanele de oameni morţi în război, ocnaşii sunt la mare căutare. Frecvenţa şi timpul de lucru cresc cu zile de lucru de 10 – 12 ore, iară a pune la socoteală drumurile până la locul respectiv. Pe 1 ianuarie 1950, Gulagul numără oficial 2.561.351 de prizonieri, cu un milion mai mult decât în 1945.[711] Deportaţii de pe teritoriile ocupate recent, în curs de sovietizare, precum

710 Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, ed. cit., p. 200.

ţările baltice şi Moldova în special, au îngroşat efectivele. Aceşti noi prizonieri au o altă experienţă de viaţă decât „duşmanii poporului” din anii 1930; ei nu au fost intoxicaţi de propagandă în legătură cu construirea socialismului şi, mai ales, simt ură şi dispreţ faţă de *un* sistem care, după părerea lor, nu este mai bun decât regimul nazist, ale cărui ravagii le-au cunoscut în timpul ocupaţiei. Toate acestea aveau să explodeze până la urmă, în inima sistemului se strecura o fisură, în consecinţă, organele de represiune sunt contestate.

La Kolîma în 1946, la Komi şi Karaganda în anul următor, la Salehard şi Taişet în 1948 şi 1950, apoi mai târziu la Vorkuta şi Norilsk în special, *zek-ii* se organizează să obţină drepturi, se revoltă împotriva călăilor lor. Mii de prizonieri îşi găsesc moartea în înfruntări violente, dar forţează puterea să dea înapoi. Repunerea în discuţie a regimului penitenciar de tip stalinist, a arbitrarului absolut slăbeşte capacităţile de coerciţie ale regimului. Totalitarismul conduce prin frică; dacă victimele o depăşesc, construcţia se fisurează.

Soarta popoarelor condamnate la surghiun înainte de război, în cadrul colectivizării sau în ajunul războiului mondial – în cadrul „operaţiunilor naţionale” de la finele anilor 1930 – sau a celor acuzate de „colaborare” cu inamicul este pecetluită. Naţiunile „pedepsite” sunt condamnate să-şi piardă identitatea. Republica Autonomă Ceceno-Inguşă dispare de pe hartă, orice menţionare a înseşi existenţei unei naţionalităţi cecene, balkare, calmâce şi a altora este ştearsă din Marea Enciclopedie Sovietică, în noiembrie 1948, un decret stipulează că aceste popoare „interzise” îşi vor păstra permanent acest statut, din generaţie în generaţie, până la sfârşitul lumii. Dorinţa de eradicare avea să întreţină în rândul acestor

711 Anne Applebaum, Goulag, Grasset, 2005, p. 509 lGulagul, Humanitas, Bucureşti, 2011, p. 473 - n. tr.].

naţionalităţi condamnate un şi dorinţe de răzbunare, pe care URSS, iar mai târziu Rusia necomunistă, aveau să le plătească scump. În 1950, numărul acestor „pedepsiţi” veşnic este egal cu cel al prizonierilor din lagăre, adică aproape de 2, 5 milioane de suflete.

Puterea preia controlul asupra societăţii sovietice, de parcă s-ar teme de contagierea din exterior. După ce a fost obligată să se alieze cu puterile occidentale să lupte împotriva lui Hitler, URSS se închide în sine parcă pentru a proteja şi atrage în aceeaşi crispare şi ţările cucerite. Militarizarea la toate eşaloanele corespunde acestui reflex de apărare. La ordinul lui Stalin, angajaţii multor ministere – Justiţie, Afaceri Externe.

Comunicaţii… – trebuie să poarte uniformă, la fel ca miliţienii, agenţii securităţii statului şi angajaţii din sistemul feroviar. Gradele civile sunt instaurate peste tot, la toate rangurile şi ordinele. La şcoală este reluată tradiţia din epoca ţaristă, băieţii sunt îmbrăcaţi cu uniforme şi şepci în stil militar. Aceste dispoziţii contribuie la înrolarea şi controlul populaţiei, sub tutela unui partid-stat omniprezent şi protector. Care este rolul jucat de paranoia Vb/d-ului, care se agravează cu vârsta? Este greu de spus. În orice caz, aceste măsuri menţin ţara în tensiune. O stare de război permanent rămâne cel mai bun mod prin care liderii sovietici menţin controlul politic, în timp ce pretind că acţionează spre binele şi ocrotirea tuturor, chiar dacă populaţia nu ar trebui să mai creadă acest lucru. Starea de război permite şi scuzarea sacrificiilor cerute, când toată lumea constată în viaţa de zi cu zi eşecul sistemului. Toate regimurile comuniste aveau să recurgă la acest procedeu. În acelaşi timp, militarizarea pregăteşte „patria socialismului” pentru reluarea luptei cu duşmanul capitalist. Stalin împinge URSS şi dominioanele sale spre un nou conflict mondial, convins că comunismul are numai de câştigat. Războiul permanent, alături de

teroare, se ştie, este cealaltă constantă a totalitarismului, cel mai adesea justificându-se reciproc. Nicio ţară care se declară marxist-leninistă nu a cunoscut pacea în secolul XX.

Reabilitarea familiei, elogierea naţionalismului, dogmatismul, epurările, ordinea ideologică reafirmă ascendentul puterii asupra societăţii. Reconfiscarea de către partidul-stat, departe de a consolida coerenţa sistemului, generează mai degrabă o serie de tare care îi zdruncină unitatea. Familia, patria, disciplina ar putea fi crezul acestei epoci. Căsătoriile înregistrate la starea civilă simt singurele recunoscute, este restabilită noţiunea de copil ilegitim, procedura de divorţ se complică, avortul este interzis, mamele familiilor numeroase primesc alocaţii speciale; aceste măsuri vizează relansarea demografică a ţării după masacrul războiului mondial şi consolidarea controlului social. Ideea familiei văzute ca o celulă de bază a societăţii este specifică pentru puterile autoritare. Patriotismul devine arma ideologică cea mai puternică, este un mijloc prin care popoarele sunt forţate să accepte viaţa grea şi noile „dificultăţi trecătoare" pe care le traversează ţara, potrivit propagandei. Cine ar îndrăzni să se plângă, când presa face o descriere apocaliptică a vieţii cotidiene de dincolo de graniţe, din Occident? în februarie 1947, o lege interzice căsătoriile cu străinii, orice contact cu cetăţenii altor ţări poate fi considerat un act de spionaj, recunoaşterea vreunui merit capitalismului devine chiar pasibilă de pedeapsă. În revista *Probleme economice*, profesorul Kubanin, mare expert în problema rurală, afirmă că URSS acuză o întârziere faţă de Statele Unite în domeniul productivităţii muncii agricole. Revista este eliminată pentru erezie şi profesorul dispare în Gulag.[712] Totul devine un motiv de măgulire a orgoliului naţional.

712 Anne Applebaum, Goulag, Grasset, 2005, p. 509 [<Gulagul, Humanitas, Bucureşti, 2011, p. 473 - n. tr.].

Ruşii au fost mereu precursorii modernităţii, pretinde propaganda, ei au inventat avionul (nu fraţii Wright) sau radioul (datorat, de fapt, italianului Marconi). *Internaţionala*, celebrul cântec al revoluţionarilor din lumea întreagă, este înlocuită cu un imn care sărbătoreşte puterea sovietică, „uniunea indestructibilă a republicilor libere făurită pentru veşnicie de Marea Rusie”. Conotaţia naţionalistă nu poate să nu amintească de „Reich-ul de o mie de ani” al naziştilor.

O campanie denunţă spiritul decadent al poetei Anna Ahmatova şi al umoristului Mihail Zaşcenko, acuzaţi că sunt prizonierii influenţelor străine. Tot ce nu este rusesc este stigmatizat, „cosmopolitismul” este considerat răul absolut, agent corupător al comunismului şi al spiritului rus, iar cele două tind să se confunde. Naţionalismul duce la xenofobie – majoritatea regimurilor marxiste vor proceda la fel –, ceea ce duce, la rândul său, la antisemitism. „Sankt Petersburg, Petrograd, Leningrad este un oraş rusesc care a fost construit exclusiv de muncitori ruşi”, scrie un anume Makarov în primăvara anului 1949. „Populaţia sa este, de asemenea, esenţialmente rusească. Toate sectoarele economiei oraşului au fost mereu conduse de ruşi. În prezent, s-a creat o situaţie insuportabilă pentru ruşi în anumite sectoare ale economiei oraşului. Comerţul, industria locală, institutele de tot felul, cercetarea, sănătatea etc. sunt puternic controlate de evrei.”[713] Gheorghi Malenkov, unul dintre favoriţii lui Stalin la conducerea partidului, flutură această scrisoare în faţa secretariatului Comitetului Central pentru a obţine trimiterea unei comisii însărcinate cu epurarea Leningradului de aceşti evrei, în primul rând din domeniul sănătăţii. Sfârşitul domniei lui Stalin este otrăvit de campaniile antisemite, ale căror procese numite

713 Apud Ghennadi Kostîrcenko, Prisonniers du pharaon rouge, Solin/Actes Sud, 1998, P- 323-

„ale halatelor albe” aveau să fie punctul culminant. Medicii, neapărat evrei, simt acuzaţi că au vrut să atenteze la viaţa liderilor. *Vojd*-ul considera că această mascaradă judiciară trebuia să fie preludiul unei deportări masive a ruşilor de origine evreiască, dar moartea sa în 1953 va opri la timp fatala procedură. Gruzinul Stalin se vrea cel mai rus dintre sovietici, pătruns de ardoarea şi orbirea noului convertit. URSS, care se pretinde, în ochii străinătăţii, campionul popoarelor colonizate, speranţa emancipării lor, este, în interiorul graniţelor, cea mai mare ţară colonială din lume şi aşa va rămâne până la prăbuşirea finală. Spiritul rusesc, readus la viaţă cu scopul de a servi cauzei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, va afecta coeziunea uniunii construite prin teroare chiar de către comunişti. Şi acest lucru anunţă începutul sfârşitului.

Doi oameni simbolizează această perioadă de la finalul domniei lui Stalin şi degenerescenţa sistemului: Andrei Jdanov, ideologul-şef, purificatorul artelor şi literelor, şi Trofim Lîsenko, impostorul ştiinţei şi distrugătorul agriculturii. *Vojd*-ul l-a plăcut întotdeauna pe Jdanov. Când Kirov a fost asasinat în decembrie 1934, l-a numit în locul său în fruntea partidului din Leningrad. Membru al Politbiuroului începând cu 1939, s-a distins în timpul războiului conducând apărarea oraşului „său”, supus unei teribile blocade germane, care a făcut peste un milion de morţi. În 1944, Jdanov preia conducerea chestiunilor ideologice, cheie de boltă într-o teocraţie ca URSS, şi aruncă ţara într-un „război rece” cultural. Toate măsurile antioccidentale sunt opera sa. Jdanov a fost inventatorul, în 1934, al „realismului socialist”, care avea să facă furori în universul comunist, în ţările cu regimuri marxist-leniniste, precum şi în partidele care au această ideologie. Potrivit acestuia, artiştii şi intelectualii nu trebuie să mai descrie realitatea aşa cum este, ci cum ar

trebui să fie odată înfăptuit comunismul. Jdanov devine, pe scurt, primul regizor declarat al ficţiunii comuniste, iniţiatorul mirajelor în care trebuiau să creadă în lume toţi aceia care nu se confruntaseră cu realitatea comunismului. În vremea sa, cultura este o armă de luptă. În 1946, îi reduce la tăcere pe poeta Ahmatova, „un amestec de călugăriţă şi curvă”, spune el, şi pe umoristul Zaşcenko, „monstruos de caricatural”, amândoi vinovaţi că fuseseră prea critici cu *Vojd*-ul. Apoi ţinta sa devine „perversiunea formalistă” a lui Şostakovici şi a lui Prokofiev, înainte de a trece prin filtrul ideologic toate artele. Considerat la vremea aceea numărul doi al regimului, Jdanov alimentează xenofobia prin campaniile sale împotriva oricărei forme de „cosmopolitism”. „Jdanovşcina” devine pentru cultura anilor de după război ceea ce a fost „ejovşcina” în timpul Marii Terori din anii 1930, cuvântul-simbol al epurării, intelectuale de data aceasta. Această „revoluţie culturală” este mai puţin radicală şi ucigaşă decât cea realizată mai târziu de Mao în China, dar este extrem de dăunătoare pentru intelectualitatea sovietică şi, în cele din urmă, vătămătoare pentru dezvoltarea URSS înseşi. Lumea, afirmă Jdanov, este împărţită în două tabere ideologice inconciliabile. Tabăra sovietică, marxistă, ştiinţifică şi patriotică i se opune taberei burgheze, idealiste, metafizice şi reacţionare. Radicalismul condamnă ţara la izolare de restul planetei, nesocialiste, la inventarea de noi căi în toate domeniile, obligă regimul sovietic la o cursă rapidă şi permanentă cu capitalismul, pe care o va pierde în cele din urmă.

Povestea lui Trofim Lîsenko ilustrează absurditatea acestei alegeri politice şi ideologice când, în numele unei „biologii de clasă”, acest şarlatan va grăbi prăbuşirea unei agriculturi deja afectate de colectivizarea ucigaşă din anii 1930. Nu Jdanov l-a creat pe Lîsenko, dar teoriile năstruşnice ale celui din urmă îşi vor îndeplini funestul

destin din cauza contextului xenofob şi antiintelectual pe care îl dezvoltă ideologul-şef. Întrucât de peste hotare nu poate veni nimic bun şi adevăraţii savanţi sunt persecutaţi sau reduşi la tăcere în URSS, i se deschide calea lui Lîsenko şi elucubraţiilor sale. Provenit dintr-o familie de ţărani ucraineni, acesta este un simplu tehnician agricol care, la începutul anilor 1930, a pretins că poate să accelereze ritmul recoltelor, punând la punct o metodă prin care grâul din iarnă să încolţească în primăvară, asigurând astfel două recolte pe an. Procedeul, numit „iarovizare", de la „iarovoi", care înseamnă „de primăvară", se dovedeşte rapid un eşec. Erau posibile două recolte, dar cu preţul unei risipe de grâne, ceea ce făcea ca metoda să fie foarte costisitoare.[714] După această încercare, Lîsenko ia în vizor legile geneticii lui Mendel şi teoriile lui Darwin despre selecţia naturală a speciilor, pentru a le condamna în numele Ştiinţei Tuturor Ştiinţelor: materialismul ştiinţific şi variantele sale (dialectic, istoric etc.) pus la punct de Marx şi Engels. În cercurile înalte, la Kremlin, Stalin urmăreşte cu interes încă de dinainte de război gândirea acestui abil tehnician. Un om, un savant autentic, unul dintre cei mai mari botanişti şi geneticieni ai epocii sale, Nikolai Vavilov, a mirosit păcăleala şi a denunţat-o. Vavilov a fost arestat, torturat şi condamnat pentru conspiraţie cu duşmanul şi pentru spionaj. Va muri de epuizare în lagăr pe 26 ianuarie 1943.

După război, teoriile lui Lîsenko continuă să fie apreciate, întrucât aplică „legile" marxismului în domeniul geneticii, biologiei şi, în sfârşit, al agronomiei. Dacă Mendel are dreptate, dacă genele sunt imuabile, atunci este imposibil să schimbi ordinea lucrurilor, să transformi omul, să faci din el un „om nou", altfel spus scopul comunismului. În acelaşi timp, dacă este să-i dăm crezare lui Darwin, lupta pentru supravieţuire este un mecanism în

714 Joel şi Dan Kotek, UAffaire Lyssenko, Complexe, 1986, pp. 29-43.

acelaşi timp universal şi permanent, ceea ce contrazice armonia societăţii fără clase sociale proprie teoriei marxiste şi face imposibilă existenţa comunismului. Aşadar, nu există nici gene imuabile, nici selecţie naturală, totul poate fi transformat, dirijat, prevăzut acţionând asupra mediului. Lîsenko adaptează legile naturii la marxism. Filosoful german a spus că infrastructura determină suprastructura, fiinţa, conştiinţa, aşa că, pentru ucenicul vrăjitor agronom, este de ajuns să schimbi mediul plantelor (infrastructura lor) ca să obţii rezultate mai bune. Orice altă teorie reprezintă un punct de vedere burghez eminamente condamnabil, afirmă Lîsenko. Dacă modifici grânele şi le oferi alte condiţii de dezvoltare, obţii ceea ce vrei, pretinde şarlatanul în numele marxismului, care vorbeşte despre revoluţionarea societăţii şi alterarea condiţiilor de viaţă pentru a schimba omul şi a ajunge la comunism. Lîsenko crede într-o „transformare a speciilor" capabilă să dea naştere unei varietăţi de plantă plecând de la o alta, să modifice, de exemplu, grâul în secară sau orzul în ovăz. În paralel, propune plantarea în cuiburi în locul sădirii grăunţelor una câte una cum cere tradiţia. În grup, susţine el, germenii se întăresc unii pe alţii şi asigură dezvoltarea celor mai buni dintre ei, aşa cum unirea proletariatului în sânul propriei sale dictaturi trebuie să ducă la naşterea omului nou într-o societate fără clase sociale. Pe lângă faptul că aceste teorii devin cele oficiale ale agronomiei sovietice, că este imposibilă contestarea lor, că sunt interzise cărţile care îl pot contrazice pe Lîsenko şi cercetătorii sceptici sunt eliminaţi, în afară de faptul că aceste elucubraţii primesc susţinerea unor savanţi străini eminenţi orbiţi de credinţa lor în comunism, noile „legi" biologice ale impostorului mai şi sunt aplicate pe teren şi conduc la o catastrofă agricolă a cărei amploare puterea o va conştientiza numai spre sfârşitul anilor 1950. Nici Jdanov, mort în august 1948, nici Stalin,

mort în martie 1953, nu vor mai fi de faţă să constate pagubele cauzate de eroul lor.

TRIUMFUL ŞI DECĂDEREA LÂSENKOISMULUI

Între 1948 şi 195 a, puterea lui Lîsenko a fost absolută: niciuna dintre deciziile sale nu a mai fost contestată, niciuna dintre tezele sale, criticată. Orice publicaţie ostilă era interzisă. A întreprins reorganizarea profundă a predării biologiei, a impus noi manuale şi „a reciclat" profesorii. Diferitele institute de biologie care depindeau de Academia de Ştiinţe au fost lovite de epurări sistematice. Cât despre adepţii teoriei lui Mendel, laboratoarele le-au fost confiscate şi li s-a refuzat dreptul de a continua să predea şi să cerceteze. […]

Dar, din 1952, o serie de eşecuri grave care capătă aspectul unui soi de dezastru pe teren dau o lovitură decisivă puterii lui Lîsenko. Aceste eşecuri provin din realizarea a ceea ce se numea la vremea aceea „Marele Plan de transformare a naturii" sau „Planul de pe 20 octombrie", ale cărui linii generale fuseseră trasate de Stalin, combinând tezele lui Williams[715] şi ale lui Lîsenko.

Iată în ce termeni descria comunistul francez Francis Cohen acest plan în 1949 în revista *Europe*, cu titlul simptomatic „L'Âge d'or, objectif noi de 1TJRSS": „Partidul bolşevic şi guvernul sovietic, bazându-se pe experienţa savanţilor şi a colhoznicilor, au pus la punct «Planul de pe 20 octombrie», a cărui punere în practică va transforma în cincisprezece ani stepa într-un veritabil parc de 120 de milioane de hectare, de două ori cât Franţa. Primul punct din plan este plantarea unei reţele de şiruri de copaci şi a unor perdele forestiere de protecţie. Aceşti copaci vor opri vântul, vor reţine umiditatea, vor împiedica zăpada să se topească prea repede şi o vor forţa să satureze pământul

715 Academician sovietic care pretindea că, aplicând materialismul dialectic la ştiinţa solului, este posibil să le modifici natura şi astfel clima, după voie.

de apă, vor suprima scurgerea de suprafaţă şi, prin urmare, erodarea distrugătoare". [...] Eşecurile au fost destul de semnificative pentru ca ministrul Agriculturii să introducă noi directive în domeniul perdelelor forestiere, care implicau renunţarea la metoda lâsenkoistă de plantare a copacilor în cuiburi. De fapt, chiar de dinainte de moartea lui Stalin, în martie 1953, se renunţase la punerea în aplicare a „Marelui Plan" sub forma în care fusese lansat. [...] începând cu 1952, cadrele din producţia agricolă – grosul adepţilor lâsenkoismului – au început să-i retragă încrederea lui Lîsenko [...].

Faptul că această retragere a fost progresivă şi chiar foarte lentă are o explicaţie simplă: lâsenkoismul era organic legat de linia politică urmată de partid în materie de agricultură de douăzeci de ani, de linia care „produsese" această pătură socială de cadre şi directori pentru care teoria lâsenkoistă constituia fundamentul ideologic. Aşadar nu este deloc surprinzător că moartea lui Stalin nu a antrenat şi căderea lui Lîsenko. [...]

Aşadar, dacă nu avea loc o reexaminare generală a chestiunii lâsenkoismului care să conducă nu numai la chestionarea naturii filosofiei marxiste şi a aplicării sale în anii precedenţi, ci şi a problemei formelor luptei ideologice şi a întregii politici agricole din 1917 şi până atunci – o reexaminare care ar fi dus la o analiză critică a tuturor problemelor create de „construcţia socialismului" în URSS – „renunţarea" la Lîsenko nu era posibilă. [...]

Abia în 1965, ca urmare a unei reuniuni a Academiei de Ştiinţe, a fost nevoit să renunţe la postul de director al Institutului de Genetică. În acelaşi timp, comisiile începeau să elaboreze noi manuale de biologie, să organizeze cursuri pentru profesori şi să-i pună la curent cu ultimele descoperiri din domeniul geneticii din Occident.

Dominique Lecourt, Lyssenko, histoire réelle d'une „science prolétarienne" y PUF/Cvadrige, 1995, pp. 163 –

168.

Partidul, stâlpul regimului, este şi el victima succesului comunismului după război. Pe 1 ianuarie 1946, efectivele sale se ridică la 5.511.000 de membri. Oportunismul devine motivaţia principală a aderării, care se realizează din ce în ce mai mult prin cooptare din rândurile „camarazilor” nomenclaturişti. „Puritatea” ideologică a Partidului Comunist are la fel de mult de suferit ca reprezentativitatea sa. La Congresul al XIX-lea, din 1952, ultimul din viaţa lui Stalin, muncitorii formau 7, 6% din delegaţi, ţăranii 7, 8% şi cu cât urci în ierarhie, cu atât aceste categorii sunt mai puţin reprezentate.[716] Oricare ar fi mediul, militantul comunist este mereu mai egal decât ceilalţi, acelaşi lucru este valabil şi pentru muncitorul membru de partid faţă de colegii săi, pentru miliţian, academician, ministru… Ambiţia, avantajele asociate apartenenţei la partid aţâţă conflictele de interese în rândul său, cu lupte tot mai exacerbate pe măsură ce înaintezi în sferele puterii. Politbiuro nu este scutit de aceste comportamente aşa de omeneşti precum oportunismul, arivismul, conformismul, din moment ce totul se învârte în jurul persoanei lui Stalin, al bunăvoinţei sale. Începe cursa pentru cel mai stalinist dintre stalinişti, ca să îi intre în graţii. Puterea sovietică, după treizeci de ani de existenţă, funcţionează ca o curte regală. În aceşti ani de după război, Andrei Jdanov este favoritul, până la moartea sa în august 1948. Voroşilov sau Kaganovici rămân apropiaţii dictatorului, dar nu au influenţa ideologului-şef. Moartea celui din urmă declanşează intensificarea luptei pentru stabilirea celui căruia îi vor reveni favorurile Călăuzei. Leningradul, la conducerea căruia se afla Jdanov de la asasinarea lui Kirov în 1934, este ţinta invidiei tuturor. Primul pretext care se iveşte

716 Michel Heller şi Aleksandr Nekrich, L’Utopie au pouvoiry ed. cit., p. 400.

duce la epurarea oraşului pentru a instala o nouă conducere. În decembrie 1949, capitala Nordului organizează un târg al comercianţilor fără, se pare, să facă apel la Moscova. Malenkov, care visează să ocupe lângă *Vojd* locul lăsat liber de Jdanov, afirmă că organizaţia locală a partidului a vrut să-i facă concurenţă Comitetului Central. Îi acuză pe comuniştii din Leningrad de separatism. Este începutul afacerii de la Leningrad, principalii lideri locali sunt destituiţi şi odată cu ei preşedintele Gosplan-ului (Direcţia planificării), care păcătuieşte prin aceea că este originar din oraş. Epurarea este însoţită de o campanie antisemită, a cărei consecinţă avea să fie „procesul halatelor albe”. Stalin, care crede în lupta de clasă ca motor al istoriei, derulează procesul de epurare care trebuie, în opinia sa, să garanteze înaintarea Partidului Comunist pe calea comunismului. Partidul, care a pierdut trei milioane de membri în timpul războiului, şi-ar dori un moment de răgaz, asemenea restului societăţii sovietice. Noile epurări sunt suportate cu atât mai rău cu cât declinul Vb/d-ului este evident. Cultul său este la apogeu, după cum avea să demonstreze extravaganta sărbătorire a celei de-a 70-a aniversări, dar apropiaţii săi ştiu că asistă la sfârşitul domniei. Ambiţiile se acutizează, încrederea slăbeşte. Însă, pentru a funcţiona, un sistem totalitar are nevoie de o credinţă oarbă în Conducător. Nikita Hruşciov va povesti în amintirile sale cum se întâlneau la toaletă membrii Politbiuroului şi „scuipau dispreţuitori”, ironizând fanfaronada lui Stalin.1 „Ei, scleroză, toţi o au, în grade diferite, la bătrâneţe”, îi va spune mai târziu Molotov biografului său. „Dar la el se observa că era foarte nervos. Îi suspecta pe toţi. Ultima perioadă, în opnia mea, e aşa de periculoasă.”[717] Chiar de dinainte de moartea lui Stalin, partidul, cel puţin la nivelul cel mai înalt, aspiră la o „destalinizare”. Sovieticii, loviţi,

717 Nikita Khrouchtchev, Souvenirs, Robert Laffont, 1971, p. 287.

epuizaţi, sleiţi după o dictatură aşa de lungă şi de implacabilă, visează la acelaşi lucru. Paralizată de teroare, ţara aşteaptă.

„Democraţiile populare" la şcoala sovietică

Comunistul iugoslav Vladimir Dedijer, care l-a întâlnit pe Stalin în februarie 1948, va povesti că *Vojd-vi* „cocheta cu ideea de a alipi între frontierele URSS toate ţările din Europa de Est, inclusiv Iugoslavia. Lucrul acesta trebuia să se realizeze în două etape. În primul rând, Polonia şi Cehoslovacia trebuiau să formeze o federaţie, România şi Ungaria, o alta, iar Bulgaria şi Iugoslavia, o a treia. În stadiul următor, aceste noi state aveau să facă parte din Uniunea Sovietică"[718]. În cele din urmă, Stalin a abandonat proiectul. I-a preferat un sistem de control, mai puţin riscant, dar la fel de eficace precum integrarea în URSS. în Occident, se va vorbi de „satelizare". Politica urmată de Moscova în ţările „eliberate" îi corespunde sovietizării dorite de Kremlin, care nu ţine seama de acordurile semnate cu Aliaţii la Ialta şi la Potsdam. În ciuda diferenţelor naţionale şi a contextelor istorice diferite, este aplicată o schemă similară: i se acordă prioritate politicii, cu controlul pârghiilor puterii la toate nivelurile, executiv, parlamentar, administrativ, poliţia, armata, întreprinderile, presa... La origine nu este vorba despre „schimbarea societăţii", ci vor doar să se asigure că impunerea comuniştilor este definitivă, că orice alternativă devine imposibilă. Chiar şi naţionalizarea are un scop politic, este un mijloc de control al sectorului economic. Ascensiunea implacabilă a Partidului Comunist culminează în toate ţările cu etatizarea completă a economiei, cu colectivizarea agriculturii, dublarea aparatului de stat prin aparatul de partid, absorbirea formaţiunilor social-democrate şi, în

718 Vladimir Dedijer, Tito, Simon and Schuster, 1953, apud Jean-François Sou- let, Histoire de TEurope de l'Est, Armand Colin, 2006, p. 72.

cele din urmă, cu procesele şi teroarea. Sistemul este totalitar în toate sensurile cuvântului: puterea ideologică a Partidului Comunist este atotstăpânitoare, celelalte partide sunt practic distruse, legislativul şi executivul sunt reprimate, sindicatele etatizate, administraţia este centralizată integral, la fel şi asociaţiile profesionale, instituţiile culturale, precum şi economia, domeniu social prin excelenţă.1

În martie 1948, guvernul maghiar decretează exploatarea de către stat a întreprinderilor care au peste o sută de muncitori. Prin această măsură, 83% din muncitorii din industrie trec sub controlul partiduluistat. Politica financiară, orientată spre acest sector, accentuează procesul şi, când începe Primul Plan Cincinal în ianuarie 1950, confiscarea puterii este în sfârşit totală. Pentru a stârpi capitalismul în toate formele sale, comuniştii maghiari merg până la suprimarea atelierelor meşteşugăreşti: nu mai sunt croitori, cizmari, instalatori… Etatizarea comerţului exterior şi cu ridicata atrage, pe de altă parte, suprimarea a zeci de magazine care vând cu amănuntul.[719] Aceste măsuri fac ca populaţia activă să fie mai dependentă de partidul-stat, sporesc controlul social. În Polonia, celulele – acesta este termenul folosit! – poliţiei politice sunt introduse în întreprinderile care îi aparţin statului încă din 1947. Un „serviciu de supraveghere”, denumirea oficială poloneză, este prezent în 97 de instituţii în octombrie 1948 şi în 210 trei luni mai târziu. În anii 1950 – 1951, simt create secţii militare în uzinele care lucrează pentru armata poloneză. În acelaşi timp, Consiliul Sindicatelor Muncitoreşti se rupe de „influenţele reformismului”, de teoriile „independenţei sindicatelor muncitoreşti” şi de „autogestionarea muncitorilor”, pentru

719 Miklos Molnâr, „La révolution importée: Europe de l’Est, 1944-1948“, în Le Système communiste, un monde en expansion (coord. Pierre Rende, Dominique Moïsi şi Ilios Yannakakis), IFRI, 1982, p. 47.

a deveni o curea de transmisie a puterii în întreprinderi.[720]

Colectivizarea terenurilor este utilizată ca mijloc de îmblânzire a zonelor rurale, suprimarea proprietarilor în numele luptei de clasă serveşte drept pretext pentru a extinde violenţele la cât mai mulţi, pentru a distruge individualismul, legăturile sociale existente. Cotele de producţie impuse, trimiterea activiştilor în sate pentru a le aplica sunt măsuri care şi-au dovedit eficacitatea în URSS. În Polonia este înfiinţată o Comisie Extraordinară pentru Lupta împotriva Abuzurilor şi Sabotajului încă din 1945. Numele nu poate să nu amintească de CEKA bolşevică de la începuturi, iar metodele folosite de Comisie simt aceleaşi. Tot în Polonia, mii de ţărani simt arestaţi pentru că nu au predat cota, ţăranii cei mai înstăriţi sunt primii aruncaţi în temniţe, chiar dacă au cotizat. Sunt arestaţi săptămâni bune fără proces, le sunt confiscate grâul, vitele şi, în cele din urmă, bunurile. Ca în URSS, Tineretul Comunist – Uniunea Tineretului Polonez, ZMP – este implicat în persecutarea „culacilor”. Pe casele ţăranilor mai avuţi scrie „culac” pentru a uşura munca serviciului de securitate, care trebuie să-i aresteze. În România, colectivizarea este cu atât mai temută cu cât ţăranii încă îşi amintesc ce s-a întâmplat în vecina Ucraina la începutul anilor 1930. În ciuda închiderii ţării de către Stalin, cei înfometaţi reuşiseră să treacă Niprul ca să se refugieze în Moldova şi aduseseră cu ei poveşti teribile despre Holodomorul în desfăşurare. Reforma din România din 1949, care recomandă distrugerea micii proprietăţi, adică 92% din totalul terenurilor şi 80% din suprafaţa agricolă, le este impusă chiaburilor, culacii locali, care se opun.

ŢĂRANII ROMÂNI ÎMPOTRIVA COLECTIVIZĂRII

Un ţăran povesteşte că, în iulie 1950, „mai întâi au

720 Dariusz Jarosz, „Ouvriers et paysans en Pologne: La construction des classes sociales, 1944-1956“, m La Pologne (coord. François Bafoil), Fayard/CERI, 2007, p. 190.

venit ţăranii din Siliştea. Am discutat şi am hotărât să ieşim cu toţii pentru a ne apăra pâinea, pentru că venise ordinul, de la şefii comunişti, să predăm tot grâul. Ne-am întâlnit în faţa sediului Partidului Comunist şi am văzut cum activistul Vârlan Dumitru şi-a scos pistolul şi a început să tragă. Oamenii şi-au pierdut răbdarea, pentru că erau veniţi cu mâinile goale. Atunci am intrat în forţă în sediul partidului şi am aruncat portretele lui Stalin şi ale lui Gheorghiu-Dej, călcându-le în picioare. Activistul Vârlan se zbătea ca un nebun şi trăgea. Au venit şi ajutoare. Mai întâi, jandarmii satului, apoi trupe active. Norocul a fost că o tânără, Maria Stoian, a tăiat firele centralei telefonice şi a tras clopotele. Bolşevicii au tras în sus cât au putut. […] Apoi, spre amiază, cred că pe la ora 10, a venit Securitatea cu mitraliere şi tot felul de arme grele. Femeile şi bătrânii au căzut în genunchi. „Nu trageţi în noi şi nici în copii! Şi voi aveţi copii şi părinţi bătrâni. Murim de foame şi ne-am adunat pentru a striga să nu ne ia grâul”. Locotenentul major Stănescu Marin a dat ordin de tragere”. Cel care a relatat întâmplarea a fost arestat, torturat, trimis la muncă silnică, de unde a fost eliberat în 1953. Colectivizarea era deci un mod de a instala partidul la sate, unde activiştii simt prezenţi. Familiile ţărăneşti denunţate drept chiabure şi chiaburi recalcitranţi vor fi majoritatea deportate în stepa Bărăganului, unde vor supravieţui câţiva ani buni construind sate improvizate. Colectivizarea a dezrădăcinat tradiţiile, a distrus ierarhiile sociale săteşti şi legăturile de familie. Psihologic, colectivizarea este resimţită ca o violenţă, dar, cu toate acestea, procentul de pământuri colectivizate este de doar 7, 2% la sfârşitul anului 1952.

Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Fayard, 1995, pp. 372 – 373 [*Istoria românilor*, trad. de Liliana Buruiană-Popovici, Editura Institutul European, 1998, pp. 278 – 279 – n.tr.]

Odată cu colectivizarea, puterile comuniste îşi atrag

antipatia lumii ţărăneşti, accelerând criza sectorului agricol în toate „democraţiile populare”. În Ungaria, unde populaţia agricolă reprezintă 53, 8% din populaţia activă în 1949 – faţă de 21, 6% în cazul industriei şi al construcţiilor împreună –, scăderea numărului exploatărilor individuale duce ţara în pragul foametei la începutul anilor 1950. În oraş, magazinele ajung să fie la fel de goale ca hambarele din zona rurală. Creşterea spectaculoasă a numărului colhozurilor – de la 13.000 în 1949 la 376.000 în 1953 – nu reuşeşte să compenseze deficitul de producţie cauzat de dispariţia ţăranilor experimentaţi, alungaţi de pe pământurile lor sau taxaţi prea mult să poată supravieţui. Cei care refuză să intre în colhozuri sunt loviţi, sechestraţi şi înfometaţi, adeseori arestaţi şi bătuţi. În loc să-i ridice pe ţăranii săraci împotriva culacilor, aceste represalii provoacă mai degrabă solidaritatea ţărănească a tuturor claselor rurale împotriva regimului.1

Toate formele de rezistenţă sunt eliminate cu forţa. Lupta împotriva religiei pe care o duc noile puteri caută să rupă Bisericile din exterior pentru a le controla mai bine. Nouă sute de preoţi polonezi simt în închisoare la începutul anilor 1950; cardinalul Wyszyński, înaltul prelat, este şi el arestat în septembrie 1952. Nu va fi eliberat decât în octombrie 1956, în momentul „destalinizării”.[721] Apar noi organizaţii religioase, folosite de putere să dezbine instituţiile existente şi să le slăbească. Este cazul organizaţiei Pax din Polonia, înfiinţată în 1946, şi a Preoţilor pentru Pace, care apare Ungaria şi în Cehoslovacia în 1951.[722] Biserica Română este trecută sub tutelă, statul trebuie să confirme nominalizările pentru posturile cele mai înalte din ierarhie, el controlează bunurile episcopatului, cenzurează scrisorile pastorale şi

721 Miklôs Molnâr, De Bêla Kun à Jânos Kâdâr, ed. cit., pp. 211-212.

722 Jean-François Soulet, Histoire de l'Europe de l'Est, ed. cit., p. 77.

toate comunicările publice, reglementează modalitatea de funcţionare a preoţilor, supraveghează relaţiile cu Bisericile de peste hotare. Partidul Comunist Român găseşte în Biserica Ortodoxă aliatul ideal în lupta împotriva catolicilor şi uniaţilor, aceşti creştini de la Răsărit „trădători" ai cauzei ortodoxiei, pentru că acceptă dogmele catolicismului şi recunosc autoritatea papei. Patriarhul ortodox Justinian Marina, ales în mai 1948, devine un complement al puterii comuniste. Ministrul cultelor anunţă că preoţii uniaţi nu vor primi salariu decât dacă se declară ortodocşi şi numele lor le sunt comunicate autorităţilor. Catedralele şi bisericile uniate sunt închise, şase sute de preoţi sunt arestaţi. Biserica Catolică este denunţată ca un bastion al anticomunismului. „Vaticanul este centrul celei mai vechi tradiţii imperialiste, care n-a ezitat să uzeze de toate mijloacele sistemului capitalist pentru a comercializa lucrurile sfinte", denunţă patriarhul ortodox Justinian. „În septembrie 1951, un mare proces pentru spionaj ţinut în Tribunalul Militar din Bucureşti duce la condamnarea mai multor episcopi şi laici la pedepse de optsprezece ani de închisoare". 1 Au loc şi alte procese ale demnitarilor Bisericii în Bulgaria, sub acuzaţia de spionaj şi de activităţi subversive. Episcopul de Sviştov, monseniorul Bossilkov, este împuşcat în beciurile închisorii din Sofia. Va fi canonizat de Biserica Catolică în 2001 ca primul sfânt martir al stalinismului.[723][724]

„Jdanovşcina" se extinde la „democraţiile populare". În literatură, în istorie, în ştiinţe şi arte, ce se întâmplă în URSS devine referinţa absolută, „realismul socialist" este regula, „lâsenkoismul", adevărul. În materie de presă, *Pravda*, organul Partidului Comunist sovietic, serveşte

723 Catherine Durandin, Histoire des Roumains, Fayard, 1995, pp. 376-377 [ed. rom. cit., pp. 281-282 - n. tr.].

724 Romulus Rusan et alii, „Le système répressif communiste en Roumanie", în Du passé faisons table rase!, ed. cit., pp. 382-386.

drept model ziarelor partidelor comuniste locale. „De ce costă mai mult *Rude Pravo* [organ al Partidului Comunist Cehoslovac] decât *Pravda*? Trebuie plătită şi traducerea”, spunea un banc din epocă. Opt mii de reviste şi cărţi româneşti simt interzise, deoarece nu respectă linia partidului. În paralel, sovietizarea este însoţită la Bucureşti de rusificare, prin difuzarea masivă a lucrărilor venite din URSS, crearea unui institut de studii româno-sovietice, a unui muzeu româno-sovietic, a unui institut Maksim Gorki… Predarea limbii ruse devine obligatorie începând de la vârsta de unsprezece ani, ortografia este slavizată, intelectualii „cosmopoliţi” sunt persecutaţi. Elita partidului este trimisă la Şcoala Jdanov de Ştiinţe Sociale, unde se învaţă istoria URSS.3

Chiar şi liderii comunişti sunt controlaţi. Ambasadorul sovietic la Varşovia, Budapesta sau Belgrad… se întâlneşte separat cu membrii Biroului Politic ai „partidelor frăţeşti” şi trimite un raport al cărui conţinut nu e cunoscut de „tovarăşii” locali. În aparatul fiecărui partid, două sectoare principale sunt sub supraveghere strictă: secţia pentru cadre, care este poliţia internă a partidelor comuniste, şi secţia internaţională, care se ocupă de relaţiile cu „partidele frăţeşti”. Începând cu 1948, se declanşează o epurare masivă, în tradiţia stalinistă, pregătită şi supravegheată de Moscova; loveşte în medie un membru din patru în rândul tuturor partidelor comuniste din Europa Centrală şi de Est. În Cehoslovacia, partidul, care are milioane de membri în primăvara anului 1948, îşi vede efectivele reduse la 900.000 trei ani mai târziu. În poliţiile din Europa de Est, prezenţa sovietică este dublă. URSS recrutează în secret din rândurile lor agenţi, iar consilieri veniţi de la Moscova sunt infiltraţi în Ministerele de Interne pentru a supraveghea şi a conduce organizarea marilor procese care cutremură aceste ţări în ultimii ani ai regimului lui Stalin. Prefectul de poliţie din

Budapesta, Sándor Kopâcsi, îi va denunţa în memoriile sale pe îngerii păzitori sovietici: „Participau la toate întâlnirile noastre de lucru şi le erau traduse diferitele intervenţii, sau mai adesea le cereau interpreţilor lor să le rezume esenţialul într-o scurtă notiţă în rusă. Odată cu venirea serii”, va continua el, „mergeau la Ministerul de Interne, unde se întâlneau cu superiorii lor. Probabil atunci predau rapoartele. Apoi erau conduşi la domiciliile lor situate în cartierul rezidenţial din Buda, chiar în vilele unde locuiau, în vechiul regim, miniştrii. Acolo aveau cluburi rezervate, terenuri de sport şi şcoli pentru copiii lor”. 1 Fost membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Cehoslovac, istoricul Karel Kaplan, care a avut acces la arhivele partidului său cu mult înainte de căderea comunismului, va confirma existenţa unui fel de suprapoliţie politică, ce acţiona în paralel cu organele represive ale fiecărei ţări. „Fondurile ultrasecrete ale arhivelor şi mărturisirile anumitor lideri ai noştri m-au făcut să cred că exista un serviciu internaţional de securitate, condus de Moscova şi care opera în ţările socialiste pe la spatele organelor lor politice, va scrie el. Posesoare a unor puteri excesive, această reţea avea antene peste tot, în întreprinderi, în administraţie şi chiar în Biroul Politic. În Cehoslovacia, era formată, pe de o parte, din consilieri sovietici plasaţi în serviciile noastre secrete şi care depindeau direct de centrul de la Moscova şi, pe de altă parte, dintr-un amplu sistem de agenţi, plasaţi de sovietici prin toată ţara în timpul războiului şi mai ales după.”[725][726]

În numele „cooperării frăţeşti şi socialiste”, pe lângă statul-major general sunt trimişi specialişti sovietici, în Ministerul Apărării şi în diferite corpuri de armată, aviaţie,

725 Sândor Kopâcsi, Au nom de la classe ouvrière, Robert Laffont, 1979, p. 68.

726 Karel Kaplan, Dans les archives du Comité central, Albin Michel, 1978, pp. 103-104.

artilerie etc. Ofiţeri din Armata Roşie de origine poloneză, bulgară sau altele revin în ţara de origine ca să conducă armata naţională. Petar Pancevski, general al armatei sovietice, devine în 1950 ministru al apărării naţionale bulgar. Cu un an înainte, Rokossovski, mareşal al Armatei Roşii, fusese numit ministrul apărării în Polonia. „După numirea lui Rokossovski, am asistat la sosirea unui nou val de ofiţeri şi generali sovietici”, va relata în memoriile sale Wojciech Jaruzelski, generalul care va încerca să împiedice Polonia să se elibereze de socialism în anii 1980. „Multe alte mii, care nu aveau legături personale cu Polonia, nu ne vorbeau limba. Şi nici nu voiau s-o înveţe.”[727]

Toate ţările din Europa Centrală şi de Est semnează tratate bilaterale „de prietenie şi ajutor reciproc” cu URSS, acoperirea legală a jafului organizat. După uriaşele despăgubiri cerute Germaniei de Est şi ţărilor-satelit ale fostului Reich, liderii sovietici pun la punct un sistem ingenios de întreprinderi mixte, care le permite să controleze şi să profite de sectoarele economice cheie; transporturi în Ungaria şi Iugoslavia, mine şi construcţii navale în Bulgaria, uraniu în Cehoslovacia… Moscova face ca aceste state să devină dependente de ea, întreţinând relaţii de tip colonial, de natură inegală. Crearea CAER-ului în ianuarie 1949, destinat să încurajeze schimburile economice în sânul blocului sovietic, îi permite URSS să cumpere produse ieftine în schimbul materiilor prime pe care le vinde la preţ mare. La începutul anilor 1950, Uniunea Sovietică furnizează Cehoslovaciei 70% din cupru şi aluminiu, 75% din minereul de fier, 80% din petrol, 90% din nichel.1 În această ţară, industria este restructurată cu scopul de a o specializa în construcţia de maşini, pentru a răspunde nevoilor Armatei Roşii. Asemenea unui proconsul, Stalin îşi exprimă opiniile despre calea de

727 Wojciech Jaruzelski, Les Chênes et le Refuge, JC Lattès, 199a, p. 56.

urmat în toate domeniile şi, cum sfaturile *Vojd-ului* sunt porunci, planurile lui sunt aplicate neîntârziat. Într-o zi, în faţa unei delegaţii cehoslovace, dictatorul pretinde că este la curent cu geologia ţării lor, „bogată în zăcăminte felurite”, dar deplânge faptul că aceste bogăţii rămân neexploatate. Desface o hartă pentru a indica unde se află, după părerea lui, formidabilele zăcăminte de metale şi petrol. Praga ordonă imediat începerea cercetărilor geologice la scară mare, cu mijloace financiare considerabile. Slabele rezultate obţinute aveau să coste scump. Altă dată, *Vojd-vi* se plânge că în Cehoslovacia colectivizarea este aşa de lentă din cauza, spune el, a avantajelor acordate culacilor. Regimul fiscal al ţăranilor modeşti, singurii care beneficiază de mult lăudatele „avantaje”, este modificat să i se facă pe plac dictatorului.[728] La începutul anilor 1950, consilieri veniţi din URSS introduc metodele de gestiune sovietice la toate nivelurile economiei cehoslovace. Aceşti experţi decid totul, nici măcar Klement Gottwald, preşedintele republicii şi numărul unu al Partidului Comunist, nu ia nicio decizie fără să primească aprobarea lor.[729]

Instaurarea regimului comunist este întotdeauna o sursă de suferinţă pentru populaţie, care este victima lui. În noile „democraţii populare”, cel puţin două sectoare funcţionează bine, se dezvoltă chiar: poliţia politică şi lagărele de concentrare. Efectivele celei dintâi numără în medie 1% din populaţia totală a fiecărei ţări, iar ale celei de-a doua tind să se extindă geografic. La începutul anilor 1950, Albania are 19 lagăre şi închisori, Bulgaria, 86, Cehoslovacia, 422... Numărul condamnaţilor dovedeşte amploarea sistemului represiv: aproximativ 850.000 de prizonieri în Ungaria între 1948 şi 1953, 200.000 în

728 Jean-François Soulet, Histoire de l'Europe de l'Est, ed. cit., p. 85.

729 Ibid., p. 110.

Cehoslovacia (1948 – i954) 187.000 în Bulgaria (1944 – 1962).[730] Scopul este, pretutindeni, destabilizarea, intimidarea, paralizarea populaţiei, ca s-o facă să-şi piardă până şi pofta de a rezista. În ţările baltice, represiunea ia forma deportărilor masive către teritorii îndepărtate şi ostile URSS. în martie 1949, responsabilul MVD-ului, Ministerul de Interne sovietic, Serghei Kruglov, le dă subordonaţilor săi din ţările baltice ordinul să „trimită familiile culacilor, ale naţionaliştilor, ale bandiţilor şi ale complicilor lor de pe teritoriul Lituaniei, Letoniei şi Estoniei în locuri speciale situate în regiunile Krasnoiarsk (4.000 de familii), Novosibirsk (3.000 de familii), Tomsk (7.000 de familii), Omsk (6.000 de familii) şi Irkutsk (6.967 de familii) ”[731]. 92.000 de persoane în total sunt victimele acestor deportări organizate de poliţia politică sovietică, cu ajutorul a 76.000 de activişti ai partidelor comuniste naţionale. La nivelul populaţiei acestor ţări, numărul celor exilaţi forţat este considerabil.

PRICEPEREA SOVIETICILOR: DEPORTĂRILE DIN ESTONIA

În Estonia, planul prevedea nouăsprezece puncte de îmbarcare şi tot atâtea convoaie de deportaţi. 7.540 de familii, adică 22.238 de persoane, erau destinate deportării, aproximativ 3% din populaţia Estoniei de după război. Pe 21 martie, personalul convoaielor era complet. […] A primit instrucţiuni de la Ministerul Federal de Interne şi documentaţia, lanterne, cutii pentru medicamente, documentele oficiale şi bani – în total 2.818.000 de ruble. Apoi, în termenul prevăzut, patruzeci de vehicule i-au condus la destinaţie, peste tot prin Estonia. În noaptea de 25 martie, între orele nouă seara şi

730 Jean-François Soulet, Histoire de l'Europe de l'Est, ed. cit., p. 74.

731 Apud David Wolff şi Gaël Moullec, Le KGB dans les pays baltes, îggg-iggi, Belin, 2005, P- 60.

cinci dimineaţa, lucrătorii feroviari responsabili cu convoaiele au ajuns la punctele de îmbarcare, unde reprezentanţii poliţiei politice i-au pus la dispoziţia Ministerului de Interne. [...] Unităţile responsabile cu operaţiunea erau formate din unul sau doi agenţi ai poliţiei politice sau de la Interne, doi-trei paznici şi doi membri de partid; fiecare dintre aceste unităţi trebuia să se ocupe de două-trei familii, uneori mai multe, folosindu-se de transporturile civile şi militare. Trebuiau să aducă viitorii deportaţi cu bagajele la punctele de îmbarcare şi să-i predea şefilor de convoi, care trebuiau să ţină exact socoteala după listele nominale şi fişierele pe care le aveau deja. Activiştii partidului trebuiau să treacă imediat – în apartamente, case, sate – la inventarierea scrisă a bunurilor celor expulzaţi.

Mart Laar, „L'Estonie et le communisme", în *Du passé faisons table rase*!

(coord. Stéphane Courtois), Robert Laffont, 2002, p. 266.

În România, deportările afectează populaţiile din zonele frontaliere, situate de-a lungul Iugoslaviei. 40.320 de persoane le cad victime, încadrate de Securitate în diferite categorii: cetăţeni străini, basarabeni, macedoneni etc. Cei deportaţi îngroaşă rândurile coloniilor de muncă aflate sub autoritatea Ministerului Afacerilor Interne. La începutul anului 1950, 80.000 de condamnaţi la muncă silnică sunt trimişi acolo, dintre care 40.000 în cele opt lagăre de pe uriaşul şantier al Canalului Dunăre-Marea Neagră dorit de Moscova pentru transportarea minereului de fier.

„Îl construim iară burghezie şi împotriva burgheziei" este sloganul oficial al puterii române pentru acest canal. O procedură inspirată de la NKVD-ul sovietic permite şantierului să-şi procure mâna de lucru necesară muncilor: conducerea Canalului informează asupra numărului de

oameni de care are nevoie, Ministerul Afacerilor Interne încredinţează „recrutarea” Direcţiei Anchete, care le trimite responsabililor regionali ai Securităţii cererea de „mână de lucru”. Prin urmare, poliţia politică face o listă cu „acuzaţi”, o comisie confirmă condamnările pronunţate fără proces, sentinţele sunt de 12 – 60 de luni de muncă silnică.1 Şantierul îşi procură astfel mâna de lucru dorită. Condiţiile de viaţă ale prizonierilor acolo sunt foarte dure, 19.000 dintre ei, de exemplu, au trăit între doi şi şase ani în aceste lagăre, fără să primească vreodată alte haine decât cele pe care le purtau în ziua arestării.[732][733]

Legea privind protejarea Republicii Democratice Populare Cehoslovace autorizează lichidarea oricărei forme de opoziţie. Simt deschise lagăre de muncă silnică pe întregul teritoriu pentru a-i primi pe „opozanţii” condamnaţi după procese expeditive – 230.000 de condamnări în total, pronunţate la începutul anilor 1950. Cei care scapă de epurare nu scapă totuşi nepedepsiţi, Justiţia” comunistă nu acordă răgaz şi nici nu uită. Bohumil Lausman, fost ministru al industriilor, preşedintele Partidului Social-Democrat, reuşeşte să plece în străinătate după preluarea puterii de către Partidul Comunist în 1948. Serviciile secrete îl răpesc în Austria, unde s-a refugiat, iar Praga anunţă revenirea sa „de bunăvoie” în ţară. Ministrul de interne îi promite libertatea în schimbul căinţei transmise la radio. Lausman se căieşte, este condamnat la 17 ani de închisoare. Câţiva ani mai târziu, în 1963, trebuie, în sfârşit, eliberat. Moare în celula sa cu două zile înainte de eliberare.[734] „Democraţiile populare” au devenit toate state poliţieneşti care, de frica

732 Romulus Rusan, „Répression et terreur dans la Roumanie communiste“, Communisme?, nr. 91—92, L’Age d’homme 2007, p. 20.

733 Francesco Guida, „De Sighet à Piteşti, le calvaire des élites roumaines dans la Roumanie de Gheorghiu-Dej“, în Le Communisme et les élites en Europe centrale, ed. cit., p. 131.

propriului popor, dispun de un sistem uriaş de supraveghere. Pe 1 ianuarie 1953, fişierul Ministerului Securităţii polonez, MBP, numără 5, 2 milioane de dosare la 26 de milioane de locuitori.[735] Un cetăţean din cinci este considerat „duşman" de către regim.

Prezenţa sovietică, a armatei, poliţiei, a „consilierilor" nu explică doar ea mimetismul metodelor utilizate. Nu URSS îşi impune sistemul în ţările Europei Centrale şi de Est, ci sistemul însuşi creează tehnici similare de guvernare. Din lipsa sprijinului popular, comunismul aflat la putere nu are alte mijloace prin care să se impună. Liderii sovietici nu trebuie să le sufle la ureche emulilor din Est politica de urmat, aceştia din urmă o aplică „natural", după o logică leninistă pe care o consideră sfântă. Cadrele sovietice trimise la faţa locului sunt mai degrabă tehnice decât ideologice, supravegherea omniprezentă a „fratelui mai mare" are drept scop liniştirea lui Stalin. „Democraţiile populare" nu au încredere decât în Moscova, iar dezacordurile şi disidenţa vor interveni mai târziu.

Când Tito elaborează în 1946 constituţia Republicii Populare Federative Iugoslavia, copiază constituţia sovietică din 1936, „cea mai democratică din lume", după Stalin. La fel ca în legea fundamentală din URSS, mijloacele de producţie simt declarate proprietatea poporului, terenurile se spune că îi aparţin celui care le cultivă şi toate libertăţile individuale sunt garantate, de la dreptul la vot la dreptul la asociere, de la libertatea presei la secretul corespondenţei... Toate aceste dispoziţii sunt menite să fie încălcate de puterea titoistă. Ţăranul iugoslav este supus acelui regim de teroare ca mujicul sovietizat:

734 Karel Kaplan, Dans les archives du Comité central, ed. cit., p. 62, şi Karel Bartosek, Les Aveux des archives, Le Seuil, 1996, p. 263.

735 Dariusz Jarosz „Ouvriers et paysans en Pologne: La construction des classes sociales, 1944-1956", în La Pologne, ed. cit., p. 198.

„*Am* lovit în culaci de la început, să ştie ce înseamnă să mergi spre socialism, să ştie că nu glumim”, declară Tito la Congresul al II-lea al Partidului Comunist Croat în noiembrie 1948. „Nu putem merge decât înainte, spre socialism, nimic altceva.”[736] Comunismul de război, cel pe care l-au inaugurat bolşevicii la vremea lor, îi serveşte drept referinţă mareşalului în industrializarea ţării şi proletarizarea ţăranului. Şi când se pune problema construirii unei industrii grele, a creării unui plan centralizat, a înfiinţării unei armate puternice, este invocată calea „socialismului într-o singură ţară” urmată de Stalin. Tito ia exemplul Vb/d-ului, inclusiv pentru cultul personalităţii, una dintre cauzele dezacordului care va urma: lumea comunistă nu putea avea doi Stalini.

STĂPÂNUL STALIN ŞI EPIGONUL SĂU, TITO

Amândoi erau complet necunoscuţi la înfiinţarea partidelor lor. În primele zece volume ale operelor complete ale lui Lenin, numele lui Stalin este de negăsit; în primii zece ani ai Partidului Comunist Iugoslav, numele lui Tito rămâne complet necunoscut. Ambii au intrat în Comitetul Central al partidului nu în urma unor alegeri la congresele care au avut loc la vremea aceea, ci prin cooptare. Amândoi au avansat în ierarhie nu ca rod al muncii lor cu masele, ci în aparatul clandestin al partidului. Amândoi au devenit stăpânii partidului ocupând postul de secretar general şi amândoi i-au asasinat pe cei care erau şefii partidului alături de ei sau înaintea lor. Din fostul Politbiuro al lui Lenin, un singur membru a rămas în viaţă, Stalin; din Comitetul Central al PCI din 1937, un singur membru, Tito, nu a fost eliminat. Toţi secretarii generali ai PCI-ului de dinaintea lui Tito au fost asasinaţi. De ce credea Tito că acest proces, dacă nu dialectic, măcar stalinist, trebuia să se oprească înaintea lui? […]

736 Apud Joseph Krulic, Histoire de la Yougoslavie, Complexe, 1993, p. 7a.

În timpul ultimului război, Stalin îşi rezervase trei funcţii: pe cea de secretar general al partidului, de preşedinte al guvernului şi comandant suprem al Armatei

Roşii. Tio şi-a luat aceste trei funcţii chiar de dinainte să se instaleze la putere în Belgrad. Stalin îşi luase titlul de generalisim, acordându-le celorlalţi demnitatea de mareşal. Tito şi-a păstrat pentru sine titlul de mareşal şi le-a oferit celorlalţi gradele de general. Un singur generalisim în URSS, Stalin; un singur mareşal în Iugoslavia: Tito. […]

Stalin proclamase teoria „construirii socialismului într-o singură ţară"; Tito a vrut să o aplice şi el. Stalin a împins la extrem cultul personalităţii; Tito i-a urmat acest exemplu. Stalin a fost numit cel mai mare om de ştiinţă, Tito a trebuit să se mulţumească cu titlul de membru al tuturor academiilor iugoslave. Poeţii l-au glorificat pe Stalin; în Iugoslavia, s-au întrecut în sărbătorirea lui Tito. În URSS, oraşele au primit numele lui Stalin; în Iugoslavia, fiecare dintre cele şase republici federale a trebuit să dea numele lui Tito unui oraş. Niciun alt lider comunist din Europa Centrală şi de Est nu s-a ostenit atâta să-l imite pe Stalin.

Branko Lazic, *Tito et la Révolution yougoslave*, Fasquelle, 1957, pp. 156 – 157.

Răsăritul este roşu

După un lung periplu cu trenul prin Uniunea Sovietică, Mao Zedong soseşte la Moscova pe 16 decembrie 1949. Preşedintele Partidului Comunist Chinez – titlul său oficial după congresul din 1945 – face acolo prima deplasare din viaţă în afara frontierelor ţării lui. Ţăranul din Hunan nu ştie nimic despre lumea exterioară şi nici după aceea nu va încerca să afle mai multe. Cealaltă călătorie a sa peste hotare din noiembrie 1957 va avea ca destinaţie tot Moscova, de astă dată pentru a participa la o conferinţă internaţională a partidelor comuniste.

Certitudinile ideologice ale lui Mao, credinţa sa în marxism aşa cum şi-a expus-o în discursul din 30 iunie 1949 intitulat „Despre dictatura democratică populară" îi sunt de ajuns să înţeleagă complexitatea sarcinilor care îl aşteaptă: după cum a spus Marx, scopul suprem al revoluţiei îl reprezintă eliminarea claselor sociale, slăbirea statului şi instaurarea comunismului. Preşedintele Mao are de gând să respecte aceste lucruri. De asemenea, este un leninist convins, care cunoaşte necesitatea unui stat puternic, pentru a clădi naţiunea în jurul partidului, şi a trecerii peste etapele evoluţiei istorice care conduc spre comunism. Este inutil să trasezi calea Istoriei, e mai bine să ridici un zid de-a lungul ei. Pentru el, această vizită oficială în URSS – este aşteptat la gară cu toată pompa, covor roşu şi onoruri militare – este în acelaşi timp un omagiu adus primei „patrii a socialismului", un act de fidelitate faţă de *Vojd*, stăpânul lumii comuniste şi o necesitate, deoarece ajutorul sovietic îi este indispensabil pentru reconstruirea Chinei secătuite de mai bine de douăzeci de ani de război. Călătoria la Moscova este un lucru obişnuit, să nu spunem o obligaţie, pentru noii lideri comunişti. Ho Şi Min, în special, va face acest pelerinaj în ianuarie 1950.

Stalin este circumspect în aşteptarea „preşedintelui" chinez. Un om care conduce aproape o jumătate de miliard de oameni merită consideraţie, dar are reţineri faţă de un comunist care a preluat puterea fără (sau aproape fără) ajutorul său. După ce a păţit-o cu Tito, împotriva căruia poartă un război ideologic de la începutul anului 1948, se teme, nu fără motiv, să nu-şi găsească în persoana lui Mao un alt concurent într-ale vanităţii. Astfel, deşi îl salută pe „fiul cel bun al poporului chinez" în discursul de bun venit în sala Sfânta Caterina de la Kremlin, rezervată marilor ocazii, *Vojd-vi* va face totul să-i amintească oaspetelui său că el este şeful. Din această călătorie care va dura două

luni, Mao a păstrat o amintire dureroasă: „Stalin ne-a împiedicat revoluţia”, îi va declara el unei delegaţii iugoslave primite la Beijing în 1956 „şi m-a considerat un fel de Tito… Îi plăcea să se simtă mai presus de toţi ceilalţi şi să dea ordine tuturor. Îţi dădeai seama de asta numai citindu-i scrierile. Când l-am cunoscut, mi s-a părut şi mai respingător. Am avut multe dispute cu el la Moscova. Stalin era irascibil. Când era agitat, spunea răutăţi… Nu suporta critica”. Altă dată, i se va plânge ambasadorului sovietic în China că a suferit „atacuri la persoană din partea lui Stalin, Molotov şi Beria” cu prilejul acelei lungi şederi.1

Această vizită oficială începe sub cele mai bune auspicii. Mao a adus cadou un vagon cu orez, pe care Stalin pune să le fie distribuit apropiaţilor săi, şi diferite nimicuri care vor împodobi apartamentele membrilor Politbiuroului.[737] Cu prilejul primului dineu oficial, din ziua sosirii, liderul chinez încearcă să lămurească diferendele care puteau exista între ţara sa şi Moscova în privinţa tacticii de urmat în timpul războiului cu Guomindangul, dar Stalin, generos, alungă aceste amintiri urâte printr-o glumă: „Sunteţi un învingător acum, iar învingătorii au întotdeauna dreptate. Aceasta este regula.”[738] După câteva zile, pe 21 decembrie, la festivităţile prilejuite de aniversarea a şaptezeci de ani a Vb/d-ului, Mao se află în dreapta sărbătoritului. Atmosfera se va strica mai târziu. Chinezul a venit la Moscova şi ca să semneze un tratat de prietenie şi ajutor reciproc ferm, pentru a obţine ajutorul economic al URSS. Sovieticul, căruia nu-i plac milogii, îl fierbe la foc mic. Aşteptarea este un mijloc prin care să-l facă pe cel care cere să simtă cine comandă în această

737 Apud Melvyn Leffler, A Preponderance of Power, Stanford University Press, 1992» PP- 149_151 Şi !56.

738 Apud Philip Short, Mao Tsé-toung, Fayard, 2005, p. 369.

lume comunistă. Mao este cazat într-o *dacea* somptuoasă de la periferia Moscovei, la bunul plac al lui Stalin. Umilinţa este evidentă: „N-am de făcut aici decât trei lucruri”, protestează într-o zi furios „prizonierul” de lux. „Mănânc, dorm şi mă cac.”[739] La începutul lui ianuarie 1950, pornesc în cele din urmă negocierile în vederea tratatului, dar simt laborioase, întrucât vor semna abia pe 14 februarie. „Întrevederile au fost lungi”, îşi va aminti interpretul sovietic. „Interlocutorii degustau liniştiţi mâncărurile alese, beau câteva guri de vin şi vorbeau, fără să se grăbească, despre problemele internaţionale, economice, ideologice, militare. Ai fi zis că este o scenă în care se pregăteau de un spectacol. Cu prilejul acestor agape nocturne, au analizat punctele principale ale tratatului de prietenie, de alianţă şi ajutor reciproc care se pregăteau”. 1 Pentru a sărbători tratatul, pus în sfârşit la punct, Mao dă o recepţie la hotelul Metropol, aflat nu foarte departe de Kremlin. *Vojd*-ul, ale cărui deplasări în afara fortăreţei sale sunt extrem de rare, asistă la ea ferit de restul asistenţei, în spatele unui geam blindat ridicat cu această ocazie de poliţia lui Beria.[740][741]

Tratatul se dovedeşte a fi zgârcit în comparaţie cu aşteptarea care l-a precedat. URSS acordă un credit de 300 de milioane de dolari Chinei, ceea ce nu acoperă nici măcar costurile jafului Armatei Roşii în Manciuria imediat după război. Această sumă este destinată achiziţionării celor mai importante materiale şi instalaţii industriale sovietice. Acordul prevede, de asemenea, înfiinţarea de societăţi mixte în provinciile din nord, cele mai bogate în materii prime, ale căror profituri trebuiau împărţite între

739 Ibid., p. 370.

740 Apud Dimitri Volkogonov, Staline, triomphe et tragédie, ed. cit., p. 476.

741 Philip Short, Mao Tsé-toung, ed. cit., p. 371.

cele două ţări, şi trimiterea a 10.000 de ingineri şi tehnicieni sovietici pe cheltuiala Chinei. Personalul trimis de URSS trebuie să beneficieze de un statut de extrateritorialitate, acelaşi de care se bucurau şi colonişţii occidentali înainte de revoluţie, practică pe care Partidul Comunist Chinez o denunţase permanent înainte de 1949 ca pe o „umilinţă din partea imperialismului". Vor urma şi alte tratate sino-sovietice la fel de inechitabile de-a lungul anilor 1950. În total, Moscova va acorda un credit de 2, Oa miliarde de dolari Chinei, dar două treimi din această sumă aveau să fie cheltuite de Beijing cu achiziţionarea de tehnică militară *macle în* URSS.[742] „Nu aveam de ales, trebuia să copiem Uniunea Sovietică, pentru că nu aveam experienţă în construcţia economică", va recunoaşte ulterior Mao.[743] Urmând acest model, industria primeşte 60% din capitalul investit, din care aproape 90% merge în industria grea, iar agricultura, care reprezintă 65% din produsul naţional, trebuie să se mulţumească cu numai 7, 6 % din totalul investiţiilor. URSS este un punct de referinţă şi în elaborarea sistemului politic, a constituţiei chineze din 1954, în reorganizarea sistemului de educaţie, a manualelor şcolare şi a politicii culturale, care adoptă „realismul socialist". Partidul Comunist Chinez, care face din naţionalism legitimitatea sa cea dintâi, nu poate decât să fie deranjat de aceste structuri inspirate de peste hotare. Din dorinţa sa de a îngrădi şi profita de pe urma Republicii Populare Chineze, URSS îşi asumă riscul de a aţâţa acest naţionalism şi de a-şi pierde în cele din urmă influenţa.

---

742 Tatiana Zazerskaia, „URSS-Chine, l'aide «fraternelle» à l'origine du complexe militaro-industriel chinois, 1949-1950", Communisme, nr. 49-50,1997, p. 175.

743 Apud Werner Meissner, „La voie orthodoxe (1949-1955), în La Chine au XXe siècle (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco si Jürgen Domes), vol. 2, Fayard, 1990, p. 16.

Puterea instaurată la Beijing după 1 octombrie 1949 le imită pe cele din celelalte ţări comuniste, cu o aparenţă de „front democratic” care să mascheze confiscarea de către Partidul Comunist. Din cei 63 de membri ai Consiliului provizoriu al guvernului, al cărui preşedinte este Mao, 3 a îi aparţin partidului. În schimb, în Comitetul Militar Revoluţionar, principalul organ al puterii condus tot de Mao, ai din a8 de membri sunt din Partidul Comunist. Cinci lideri, toţi comunişti, îşi împart sarcinile cele mai importante. La vârf, Mao se doreşte a fi teoreticianul care conduce acţiunea partidului, alături de el se află Liu Shaoqi, omul din aparat însărcinat cu organizarea. Cu puţin înainte de victorie, Liu a mers la un stagiu de două luni în URSS să vadă funcţionarea structurilor puterii. Zhou Enlai conduce Consiliul Afacerilor de Stat, este negociatorul şi administratorul. Zhu De, unul dintre şefii cei mai iluştri şi mai cunoscuţi din APE, veghează asupra armatei, celălalt stâlp pe care se sprijină regimul. În calitate de preşedinte al Comisiei Afacerilor Militare ale partidului, Mao asigură adevărata conducere. În sfârşit, Chen Yun, economistul, unul din puţinii lideri muncitori la origine, se ocupă de reconstrucţia naţională. Partidul nu se mulţumeşte să vegheze la respectarea doctrinei, ci orientează şi angajează toată acţiunea puterii. După decenii de război civil, refacerea unui stat autoritar răspunde la nevoile ţării, dar şi la dorinţa unei părţi a populaţiei, principala victimă a loviturilor primite în trecut. Partidul-stat se pliază fără nicio problemă pe tradiţia confucianistă, care prevede că elita educată trebuie să interpreteze şi să arbitreze interesul comun, căruia trebuie să i se subordoneze toate celelalte interese. Prin intermediul partidului-stat, singurul abilitat să formuleze şi să interpreteze calea cea dreaptă de urmat, are loc

fuziunea dintre ideologia marxist-leninistă şi organizaţie.[744]

Partidul Comunist Chinez nu este mai reprezentativ pentru clasa muncitoare, în numele căreia pretinde să exercite puterea, decât celelalte partide din „democraţiile populare”. În 1949, „proletarii” reprezintă abia 3% din efectivele Partidului Comunist Chinez. Ca în URSS, comuniştii chinezi sunt forţaţi să construiască baza socială, mult-pomenita clasă muncitoare, care, teoretic, ar fi trebuit să-i aducă la putere. Construirea unei „industrii puternice” trebuie să preceadă colectivizarea agrară, care şi ea condiţionează „construirea socialismului”, scrie Mao Zedong în 1949 în *Despre dictatura democratică populară*, un oximoron frumos în felul său. Primul articol din programul constitutiv al noii puteri stipulează că „Republica Populară Chineză este o democraţie tânără, o dictatură democratică populară care conduce clasa muncitoare, bazată pe alianţa dintre muncitori şi ţărani, care înglobează toate clasele democratice şi toate naţionalităţile ţării” 1. Pentru a se impune, această republică „reprezentativă” trece la îngrădirea totală a populaţiei. Începe controlul, prin intermediul unui grup de organizaţii aflate în subordinea unor instituţii (şcoală, administraţie, uzină) sau a unor unităţi geografice (străzi, sate) şi nimeni nu-i scapă. Celulele de bază ale acestor organizaţii simt formate din mici grupuri de vreo douăzeci de membri, în interiorul cărora se desfăşoară munca de propagandă şi se exercită o supraveghere reciprocă. De exemplu, orice vizită nocturnă sau orice şedere a unui „străin” în cartier sau în sat face obiectul înregistrării la comitetul rezidenţilor. Cel mai mărunt responsabil joacă rolul de ajutor al poliţiei.

Ierarhia de conducere este verticală, totul se decide sus şi trebuie executat iară discuţie. „Masele”, în

744 Marie-Claire Bergère, La Chine de 1949 à nos jours, Armand Colin, 2004, p. 19.

vocabularul partidului, trebuie nu numai să se supună deciziilor Partidului Comunist, ci să-şi şi arate adeziunea totală. Conducerea nu se mulţumeşte cu o supunere pasivă, individul trebuie să participe la propria sa supunere, conform practicii obişnuite a regimurilor totalitate. O amplă reţea de comunicaţii transmite „linia" şi exercită, în acelaşi timp, un control politic. „Propagandiştii", 3, 8 milioane în 1953, sunt supravegheaţi de „informatori", aproximativ 75.000 în aceeaşi perioadă. Această reţea de control şi informare este completată de poliţia politică, Guoanbu, Securitatea publică, Gonganbu, cu 5, 5 milioane de miliţieni (la sfârşitul anului 1950), de „companii de securitate", care depind de Armata Populară de Eliberare, şi de „comitetele de protejare a securităţii", instalate în întreprinderi şi administraţie.[745][746]

EXPERŢII SOVIETICI ÎN MUNCA SILNICĂ DIN CHINA

Sovieticii îşi pun la dispoziţia chinezilor experienţa în materie de represiune. Cooperarea nu se limitează la schimburi şi traducerea de documente – semnalăm publicarea în China, la începutul anilor 1950, a unei lucrări sovietice intitulate *Cum să răspunzi la crimă*? Experţii sovietici sosesc ca pe bandă. Oare unii au venit să-i înveţe tehnica masacrelor? Se spune că ambasada Chinei la Varşovia le-ar fi proiectat invitaţilor săi în anii 1964 – 1965 un film despre masacrul de la Katîn, pe care „revizionişti" * li-l dăduseră colegilor chinezi în zorii „prieteniei neabătute".

Un lucru este cert, experţii sovietici erau prezenţi în locurile de detenţie din China. Su Weiquan relatează că, în 1950, cinci experţi sovietici – printre care „Quiziluofu"

745 Apud Wemer Meissner, „La voie orthodoxe (1949-1955)", în La Chine au XXe siecle, ed. cit., p. 14.

746 Ibid.y p. 25.

(Cislov?), fost şef al unui lagăr din Siberia – fac parte din „comitetul de gestionare a reformării prin muncă a elementelor reacţionare din nord-vest” instalat la Xian. Aceştia au contribuit la organizarea muncii silnice în lagărele cele mai importante din regiune. Su Weiquan însuşi vorbeşte despre „fraţii cei mari” din „Fabrica de lână din nord-vest”, o uzină textilă din Yan an, care avea 6. aoo de muncitori şi a cărei misiune era să exporte în URSS, şi din puţurile de petrol din Yanchang, unde 90% dintre ingineri sunt sovietici sau est-europeni. În plus, un fost şef de lagăr sovietic pe nume „Shakeniefu” (Ceakniev?) participă la organizarea lagărului din Shijing, din apropierea Cantonului. În primăvara anului 1950, experţi de la Moscova se află într-o mină de muncă silnică din apropiere de Fushun. Şi o misiune sovietică a fost trimisă în martie 1951 în lagărul din Caohejing, din apropiere de Shanghai.

Aşadar, URSS a oferit „asistenţă tehnică” în organizarea şi punerea în valoare economică a sistemului penitenciar chinez. Aceasta este răspândită pe întreg teritoriul, în lagăre şi închisori-uzine de tot felul. La Caohejing, experţii sovietici sunt primiţi cu mare pompă. Autoritatea lor poate fi brutală – mergând până într-acolo încât să provoace o revoltă care ar fi cauzat o sută de morţi într-o mină din apropiere de Fushun. Unii dintre ei simt ingineri care servesc drept consilieri în lagărele de muncă şi în alte unităţi economice. Alţii sunt, incontestabil, tehnicieni în domeniul încarcerării. Dar pare puţin probabil ca sovieticii să fi exercitat o influenţă decisivă asupra concepţiei arhipelagului (organizare/instalare generală a lagărelor). În acest domeniu, într-adevăr, Partidul Comunist Chinez avea deja experienţă. Cooperarea sovietică pare să fi contribuit, mai ales, la o mai bună integrare a muncii silnice în economie.

Jean-Luc Domenach, *Chine*: *Varchipel oublié*, Fayard,

199 a, pp. 90 – 91.

— Termenul „revizionist” îi desemnează, în propaganda chineză, pe comuniştii sovietici după ruptura dintre Moscova şi Beijing, de la începutul anilor i960.

Pe 28 iunie 1950, legea reformei agrare este promulgată de Beijing: satele chineze se afundă în teroare. „Sistemul proprietăţii funciare, care se bazează pe exploatarea feudală exercitată de clasa proprietarilor, trebuie abolit – stipulează textul – şi este instaurată proprietatea funciară a ţăranilor, cu scopul de a elibera forţele productive, de a dezvolta producţia agricolă şi de a pregăti calea spre industrializarea Chinei”. Echitatea nu are nicio legătură cu acest plan. Nu ţăranii se revoltă spontan ca să ia terenurile, ci partidul ia iniţiativa confiscărilor. Proprietarii de terenuri şi ţăranii bogaţi trebuie eliminaţi, mulţi dintre ei fizic, iar bunurile lor trebuie confiscate, dar nu cei mai săraci sunt beneficiarii. Este drept, trei sute de milioane de ţărani săraci primesc câte 15 ari, dar această redistribuire nu este decât preludiul colectivizării, care în curând îi va transforma pe ţărani în iloţi ai partidului-stat. Modelul sovietic inspiră o politică agricolă chineză realizată doar în scopul transferării bogăţiilor şi a mâinii de lucru dinspre sate spre oraşe, de pe câmp în uzine, totuşi fără a moderniza agricultura, cum se întâmplă în alte zone din Asia în acea vreme, pentru a genera resursele necesare industriahzării, şi aceasta fără violenţă (Taiwan, Coreea, Japonia). În Republica Populară Chineză, numai materialul uman este exploatat potrivit logicii comuniste. Ţăranul trebuie să se pună în slujba unui proletariat care ţine mai degrabă de mit decât de realitate. Ca în URSS în anii 1920 – 1930, reforma agrară chineză se desfăşoară în două etape: confiscarea-redistribuirea terenurilor, apoi colectivizarea. Prima fază este însoţită de violenţe extreme, al căror scop este exacerbarea urilor şi distrugerea solidarităţilor

existente, consolidând prin sânge alianţa dintre putere şi ţăranii săraci, pentru ca, în faza a doua, cei din urmă să devină dependenţi de ea.

Cadrele Partidului Comunist, militarii din APE şi organizaţiile studenţeşti sunt trimişi în zonele rurale să stabilească apartenenţa de clasă a fiecăruia, cu cote de ţărani ce trebuie eliminaţi, fixate dinainte, tot după modelul sovietic. Exproprierea proprietarilor funciari şi a ţăranilor bogaţi nu se limitează la pământuri, ci include şi tot aparatul de producţie, şi este însoţită de o campanie de ispăşire colectivă. Întrucât în China nu există o clasă a „proprietarilor feudali" ca în Rusia ţaristă, partidul-stat inventează el una. Ţăranii modeşti sunt etichetaţi drept „moşieri" pentru că aşa o cerea cauza. Uneori sunt mici „notabili", aleşii fostului sistem sătesc. Pentru a-i apăra, se mobilizează comunităţi întregi, obligând Armata Populară de Eliberare să pedepsească un sat întreg. Asociaţiile ţărăneşti, folosite de comunişti, organizează „întâlniri de luptă", în cursul cărora clasele „vinovate" sunt desemnate ca meritând răzbunarea generală, acestea sunt umilite, torturate, apoi condamnate de un „tribunal popular" şi executate public. Aceste rituri trăite în comun trebuie să unească „masele" şi asociaţiile ţărăneşti locale controlate de partid.1 O astfel de teroare „colectivă" permite mai ales pecetluirea unei noi solidarităţi, întrucât majoritatea devine complice la crimele comandate de partidul-stat. Această disoluţie a responsabilităţii este o practică dezvoltată în forma asiatică a comunismului, pe care o vom regăsi în Vietnam şi mai ales în Cambodgia în timpul terorii khmerilor roşii. Mao avea să împingă logica criminală la extrem cu prilejul Revoluţiei Culturale din anii 1966 – 1976. Numărul de victime din timpul campaniei de teroare care a însoţit confiscarea pământurilor nu este cunoscut cu exactitate, dar este, potrivit surselor, între trei

şi zece milioane de morţi.[747] în câteva luni, PCC a reuşit prin violenţă să pună stăpânire pe zonele rurale, întreprindere în care eşuaseră timp de secole China imperială şi timp de decenii China naţionalistă.

Faza de colectivizare propriu-zisă începe în 1953 cu crearea de cooperative agricole aşa-zis „de tip inferior", care cuprindeau între zece şi cincisprezece gospodării. În prealabil, delegaţii de ţărani au fost trimise în Ucraina şi Kazahstan să viziteze ferme colective model. Seduşi de abundenţa bunurilor, de mecanizarea muncilor agricole şi de confortul din zonele respective – cinematografe, băi, dispensare – aceste delegaţii au revenit pline de entuziasm, dornice să-i egaleze cât mai repede pe sovietici.[748] în zonele rurale, ţăranii şovăie în ciuda cadrelor partidului care forţează înfiinţarea acestor cooperative. În 1955, numai 14, 2% din populaţia rurală s-a alăturat structurilor colective. În faţa secretarilor provinciali ai partidului reuniţi la sfârşitul lunii iulie 1955, Mao denunţă această lipsă de entuziasm, îi ia la rost pe tovarăşii care „merg şontâc-şontâc, ca femeile cu picioarele legate în spatele noii mişcării socialiste de masă". La începutul anului 1957, aproape toate gospodăriile ţărăneşti fac parte din cooperativele devenite „în totalitate socialiste". Începând de atunci, ţăranii sunt simpli muncitori agricoli, deposedaţi de pământuri.

La fel ca în URSS, teroarea vizează distrugerea oricărei porniri de rezistenţă. Partidul-stat acţionează în valuri. În iulie 1950, este lansată o primă campanie de „eliminare a elementelor contrarevoluţionare"; aceasta duce la executarea unui milion de chinezi şi la deportarea a doua milioane de „suspecţi" în mai puţin de un an. Într-

747 Ibid.y p. 19.

748 Jasper Becker, La Grande Famine de Mao, éditions Dagomo, 1998, p. 65.

un stil foarte maoist, „masele” sunt ulterior chemate, în decembrie 1951, să ducă lupta celor „trei anti” – corupţie, risipă, birocraţie –, apoi a celor „cinci anti” – mita, frauda fiscală, contrabanda, abaterea de la îndatoririle de serviciu şi trădarea secretelor de stat. Mao Zedong inaugurează tactica sa preferată: ascunderea politicii de exterminare în spatele unor aparente campanii de salubritate publică împotriva unor presupuse abuzuri de putere. Fie că este vorba de descotorosirea de „tovarăşii” care deranjează, fie de eliminarea a milioane de compatrioţi nevinovaţi, metoda este mereu aceeaşi. Mao nu-şi atacă niciodată „duşmanii” frontal, ci întotdeauna prin intermediul unor mişcări, al unor campanii controlate de el. Spre deosebire de Stalin, care nu se sfieşte să facă liste cu zeci de mii de condamnaţi la moarte, Mao pune” masele” să acţioneze, bine călăuzite, contra vinovaţilor pe care i-a indicat şi împotriva cărora trebuie să se îndrepte răzbunarea populaţiei. Acest mod de acţiune este o formă de laşitate, un refuz de a-şi asuma consecinţele deciziilor, de a-şi afunda mâinile în sângele vărsat din ordinul lui, în concordanţă cu dublul său personaj. „Marele Cârmaci” vrea să pară civilizat şi instruit, seducător şi cuceritor, când, de fapt, este necioplit şi ignorant, monstruos şi brutal. Această duplicitate a păcălit lumea şi poporul. Mao pare, prin comportament şi prin felul în care exercită puterea, mai aproape de Lenin decât de Stalin, are de la primul duritatea rece, dar nu şi bonomia afectată a celuilalt. Liderul chinez capătă de altfel accentele liderului bolşevic când le reproşează unor comunişti locali lipsa de fermitate, când recomandă mai multe execuţii publice: „În multe locuri, nu îndrăznim să ucidem contrarevoluţionarii în număr mare sau în văzul lumii, se plânge el în martie 1951. Situaţia aceasta trebuie să se schimbe.”[749]

Primele campanii „de masă”, apoi cele care vor

749 Apud Jung Chang şi Jon Halliday, Mao, Gallimard, 2006, p. 356.

marca epoca Mao, cu Marea Revoluţie Culturală proletară la final, au ca scop să pună în matriţa comunistă o jumătate de miliard de chinezi, sub pretextul moralizării vieţii publice, şi să impună autoritatea absolută a partidului, supunând societatea în întregul său la cicluri neîncetate de denunţuri şi represiune. În câţiva ani, orice diferenţă de clasă a fost eliminată în zonele rurale, familia patriarhală tradiţională a explodat odată cu înfiinţarea cooperativelor colective care rup legăturile tradiţionale, burghezia urbană este distrusă, iar intelectualitatea e redusă la tăcere. Campania împotriva lui Hu Feng, un vechi tovarăş de drum al partidului şi colaborator al noului regim la începuturile sale, care a făcut greşeala să denunţe dogmatismul lui Zhou Yang, intelectualul oficial al Partidului Comunist, pune capăt oricărei forme de disidenţă. Hu Feng este arestat în primăvara anului 1955. Instituţiile care permiseseră formarea unui embrion de societate civilă în prima jumătate a secolului XX simt distruse, dispărând orice formă de societate tradiţională organizată spontan alături şi în afara structurilor oficiale.1 Ordinea maoistă triumfa, pentru chinezi este începutul unei lungi coborâri în infern.

Xinjiang şi mai ales Tibetul, vechile teritorii ale imperiului Qing, sunt supuse regulilor naţional-comunismului, care ţine loc de ideologie oficială a regimului. Indivizibilitatea şi caracterul inalterabil al teritoriului naţional sunt proclamate în programul din 1949, care garantează, pe de altă parte, egalitatea între naţionalităţi şi dreptul lor de a-şi păstra limba, obiceiurile şi cultura. Noua putere recurge la un dublu limbaj în practicarea unei politici duale. Şovinismul han, etnia majoritară din China, este condamnat oficial, dar han primeşte mijloacele necesare să conducă celelalte populaţii pe calea „emancipării revoluţionare”. Autonomia regională trebuie să rămână sub controlul guvernului,

Comisia Naţionalităţilor depinde direct de Comitetul Central al Partidului.[750] înainte să ajungă la putere, Partidul Comunist Chinez promisese autonomia Mongoliei, Turkestanului (Xinjiang) şi a Tibetului. Angajamentul este dat imediat uitării odată cucerită ţara. Tibetul, care a fost colonizat de imperiul dinastiei Qing timp de două secole, îşi recăpătase independenţa în 1914 după expulzarea trupelor chineze. Marea Britanie, puterea colonială din vecina India, garantase această independenţă contestată de naţionaliştii din Guomindang. Ca să nu-l supere pe Chiang Kai-shek, aliatul indispensabil în războiul împotriva Japoniei, Londra, apoi Washingtonul, au renunţat la cauza Tibetului liber. În 1947, guvernul american a recunoscut implicit suveranitatea Chinei asupra Tibetului. Încă de la sosirea la putere, comuniştii şi-au exploatat aceste drepturi, fără ca occidentalii să protesteze. „Tibetul face parte din teritoriul chinez, nicio agresiune străină nu va fi tolerată, avertizează Partidul Comunist Chinez; poporul tibetan este parte indivizibilă din poporul chinez. Orice agresor care nu recunoaşte acest lucru îşi va sparge capul în pumnul Armatei Populare de Eliberare.”[751] Lipsit de sprijin exterior, dalai-lama, liderul spiritual tibetan, este nevoit să cadă la învoială cu noul regim chinez. Beijingul intimidează Lhasa, capitala Tibetului, trimiţând trupe să ocupe regiunea Chamdo, situată la graniţele sale estice. În mai 1951, dalai-lama trebuie să semneze un acord care recunoaşte apartenenţa Tibetului la Republica Populară. În schimb, comuniştii se angajează să garanteze o autonomie regională şi să nu caute să-şi impună regimul cu forţa. Acordul confirmă, de fapt, revenirea Tibetului la „patria mamă”. S-a ajuns la el cu forţa, cu ajutorul presiunilor

750 Marie-Claire Bergère, La Chine de 1949 à nos jours, ed. cit., p. 4a.

751 Apud Pierre-Antoine Donnet, Tibet mort ou vif\ Gallimard/Folio, 1993, p. 119.

exercitate asupra delegaţiei tibetane venite la negocieri în capitala chineză. „În timpul şederii la Beijing, au fost insultaţi, ameninţaţi cu bătaia sau cu o acţiune militară şi mai amplă împotriva poporului tibetan”, va relata dalai-lama în memoriile sale. „Nu li se permisese să ia legătura cu mine sau cu guvernul meu.”[752] Metoda aminteşte de cea folosită de Molotov în 1939 pentru a pune mâna pe ţările baltice după semnarea Pactului germano-sovietic.

Primele batalioane ale Armatei Populare de Eliberare intră cu surle şi trâmbiţe în Lhasa în toamna anului 1951. Cortegiul este deschis de portretele lui Mao şi al lui Zhu De, comandantul-şef al APE. Ocuparea capitalei tibetane consfinţeşte succesul politicii de recucerire a comuniştilor. Noul regim, care ţine la imaginea sa de „eliberator pacific”, pretinde că a venit să salveze ţara de un regim feudal şi servitute. Propaganda comunistă va răspândi aceste minciuni în lume vreme de decenii. Acordul semnat în mai 1951 nu va fi respectat. Beijingul aşteaptă anii 1955 – 1956 să-şi arate adevărata faţă şi să treacă cu forţa la „comunizarea” ţării, prin colectivizare şi eradicarea culturală. Mao, care nu s-a abătut niciodată de la obiectivul său naţional, a jucat cu dalai-lama un joc dublu, cu aceeaşi duplicitate dragă lui.

DALAI-LAMA ŞI MAO

Mao era viclean şi conştient de preţul ce trebuia plătit pentru cucerirea Tibetului. Ştia că este imposibilă orice dominaţie militară, înainte de terminarea infrastructurii rutiere care să permită aducerea trupelor necesare; între timp, îi dădea tot mai multe semne de bunăvoinţă lui dalai-lama. Mao ştia şi că politica de „calmare” şi colaborarea „de sus” puteau împiedica revolta, aşa de bine cum o puteau şi declanşa, dar că „oricare din aceste căi [le-ar fi] favorabilă”. Se juca cu

752 Tenzin Gyatso, Mon pays et mon peuple, éditions Olizane, 1988, p. 74.

prada sa cum se joacă pisica cu şoarecele. I-a cerut lui Zhang Guohua să se prosterneze în faţa lui dalai-lama când va intra în fruntea trupelor sale în Lhasa în octombrie 1951.

Dalai-lama l-a întâlnit pe Mao în timpul călătoriei în China în 1954. […] Prima lor întrevedere a avut loc la două zile după sosirea delegaţiei tibetane la Beijing. În ciuda proiectoarelor, Mao părea calm şi destins. Dalai-lama nu a trebuit să-i caute prezenţa; a simţit-o imediat şi puternic. În faţa atitudinii amicale şi spontane a gazdei sale, teama lui i s-a părut nefondată. Cu trecerea săptămânilor, s-a convins că Mao, puţin interesat de aspectul şi îmbrăcămintea sa, avea o autoritate şi o sinceritate naturală şi dovedea autenticitate şi hotărâre în comportament.

Mao i-a spus că poate să-l cheme în orice moment, amintind cu insistenţă că jurământul cel mai drag al Chinei era să ajute Tibetul să prindă din urmă lumea modernă. Ştia cum să-şi impresioneze vizitatorul în chestiunile care îl interesau. A vorbit frumos despre budism; a mai afirmat că fiecare minoritate avea dreptul la un drapel naţional. L-a întrebat pe dalai-lama dacă avea motive să se plângă de funcţionarii chinezi din Tibet, mergând până acolo încât să-i propună să-i concedieze pe cei care nu se comportau corect. Dar era capabil şi de gesturi urâte. De exemplu, […] când a scăpat un comentariu acid, ca în ajunul plecării lui dalai-lama, când a pomenit că religia este o otravă.

După întoarcerea în Tibet, dalai-lama a primit o scrisoare foarte amicală de la liderul chinez. După aceea, situaţia s-a deteriorat şi a devenit evident că Mao, departe de a oferi un ajutor sincer, căuta mai degrabă să inspire încredere că să-şi înhaţe mai bine prada.

Kim Yeshi, *Tibet, histoire d’une tragédie*, La Martinière, 2009, p. 95 a.

Imperialismul, denunţat ca fiind stadiul suprem al

capitalismului de către Lenin, pare mai degrabă să-i corespundă stadiului iniţial al comunismului, prin modul în care se impune cu forţa popoarelor. Abia ajunşi la putere, bolşevicii plecaseră să cucerească Asia Centrală, puseseră mâna pe Mongolia şi încercaseră să ocupe Finlanda; comuniştii chinezi au cucerit Tibetul cât mai repede posibil. Uniunea Sovietică a lui Stalin a profitat de al Doilea Război Mondial ca să ocupe Europa Centrală şi de Est, China lui Mao va încerca să exploateze conflictul indo-chinez care are loc la graniţele sale, dacă nu pentru a coloniza Asia de Sud-Est, măcar pentru a o transforma în zona sa de influenţă. Moscova a profitat de conflictul mondial pentru a-şi atinge scopurile, Beijingul îşi pune speranţele în lupta pentru independenţă purtată de Ho Şi Min împotriva francezilor ca să-şi ducă la îndeplinire planul. Ajutorul Republicii Populare Chineze acordat Viet Minh-ului devine curând decisiv. Astfel, Partidul Comunist Chinez speră să-şi impună concepţiile politice comuniştilor din regiune. Când Moscova recurge la preeminenţa sa ideologică şi la puterea economică pentru a căpăta un ascendent politic asupra liderilor chinezi, PCC mizează, la rândul său, pe prestigiul revoluţionar şi pe rolul geopolitic al Chinei în regiune ca să capete un avantaj asupra camarazilor vietnamezi. Desigur, internaţionalismul proletar serveşte oficial ca bază acestor politici, dar la Moscova, la fel ca la Beijing, există şi ambiţii imperialiste, pricinuite de un naţional-comunism în expansiune. Aşa cum ieri colonialismul occidental îşi ascundea interesele mercantile în spatele „binefacerii” civilizaţiei pe care o aducea popoarelor cucerite, comuniştii sovietici şi chinezi îşi apără interesele naţionale sub pretextul eliberării popoarelor.

Ho Şi Min merge la Moscova în ianuarie 1950, după cum ştim. Mao, care aşteaptă în acel moment în capitala sovietică semnarea tratatului de prietenie cu URSS, a

pledat cauza liderului vietnamez pe lângă Stalin. Decizia unchiului Ho de a dizolva Partidul Comunist în 1945 pentru a se prezenta ca lider naţionalist, interesat numai de independenţa ţării sale, a fost prost înţeleasă de *Vojd*. Dictatorul nu are încredere în naţionalism când este vorba de altul decât al său. Prin natura sa, ideologia naţionalistă este, ce-i drept, unică şi netransmisibilă în afara popoarelor pe care le vizează. Diferendul cu Tito, un comunist care a pretins că îşi urmează propria cale, naţionalistă, a întărit neîncrederea lui Stalin în cei al căror internaţionalism nu se confundă cu supunerea oarbă faţă de Moscova. Nikita Hruşciov, care a asistat la întâlnirile dintre Stalin şi Ho, va vorbi despre atmosfera din timpul acestora: „Stalin nu le acorda nicio şansă vietnamezilor în lupta contra francezilor, aşa că a avut faţă de Ho o atitudine jignitoare”, va povesti în memoriile sale. „Nu am sesizat la el nicio urmă din simpatia la care mă aşteptam faţă de un comunist precum Ho. Stalin era, în definitiv, liderul mişcării comuniste mondiale. […] Cu prilejul unei întâlniri, Ho a scos din servietă revista *URSS în construcţie* şi i-a dat-o lui Stalin să-i dea un autograf. În Franţa, toată lumea aleargă după autografe, iar Ho luase în mod evident acest virus cu ocazia şederii sale în ţară. Era încântat de ideea întoarcerii în Vietnam şi a etalării semnăturii lui Stalin. Acesta reacţionează în stilul neîncrezător şi bolnăvicios care îi era specific. Vedea peste tot trădători şi spioni. I-a oferit autograful, dar a ordonat imediat poliţiei secrete să recupereze revista. Cekiştii făceau percheziţii ca nimeni alţii şi revista a fost găsită rapid. După aceea, Stalin glumea pe acest subiect: «încă îşi caută revista, dar nu prea are şanse s-o găsească!»” Hruşciov îşi continuă relatarea: „Îmi amintesc de un alt incident jignitor pentru oaspetele nostru. Imediat ce a sosit Ho, Stalin ne-a informat că acesta ţinea neapărat ca vizita lui să facă obiectul unui anunţ oficial şi să fie primit ca

preşedinte al Vietnamului. Stalin a respins solicitarea şi i-a spus lui Ho: «Am ratat momentul potrivit. Ai venit la Moscova incognito, nu mai e posibil să-ţi anunţăm sosirea». Atunci Ho a propus ca Stalin să-i dea un avion şi să pregătească un discurs de bun venit, astfel ar putea să aterizeze şi să fie primit aşa cum se cuvenea rangului său de şef de stat. Stalin râdea în hohote: «îţi dai seama ce voia? I-am spus că nu!»”[753]

URSS a recunoscut Republica Democrată Vietnam la finalul acestei vizite. Luptătorii comunişti primesc ajutorul sovieticilor, care traversează China. Mao şi Ho se cunosc de mult. Liderul vietnamez a stat vreo zece ani în China, în special în Yan an, şi vorbeşte limba chineză. Ajutorul militar pe care îl acordă la rândul său Beijingul are şi intenţii ideologice. „Începând cu 1950, după victoria chinezilor, armata şi poporul nostru au putut trage învăţăminte preţioase de la APE a poporului chinez”, va recunoaşte mai târziu generalul Vo Nguyen Giap, eroul armatei vietnameze, învingătorul de la Diên Biên Phú. „Ne-am putut educa graţie gândirii militare a lui Mao Zedong. A fost factorul important care a determinat maturizarea armatei noastre şi a contribuit la victoriile noastre succesive”. 2 De la Beijing sosesc consilieri politici să organizeze viaţa luptătorilor din rezistenţă ai Viet Minh din sud şi să formeze comisari politici. Luo Guibo, principalul consilier chinez al lui Ho Şi Min, îl convinge să scoată Partidul Comunist din clandestinitate. În februarie 1951, acesta renaşte sub numele Partidul Muncitorilor Vietnamezi, Lao Dong pe scurt.1 Consilierul chinez asistă

753 Nikita Khrouchtchev, Mémoires inédits, Belfond, 1991, pp. 194-195. a. Apud Jean-Louis Margolin, „Chine: une longue marche dans la nuit“, în Le Livre noir du communisme (Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii), Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 541 [„China: un lung marş în noapte“, în Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune, trad, de Daniela Ştefânescu, Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 436 - n. tr.].

la reuniunile Biroului Politic ale noului partid, introduce o disciplină maoistă odată cu „reformarea prin muncă” şi alte metode de reeducare ideologică inaugurate de Mao la Yarian, precum şedinţele de critică şi autocritică, care uneori împing la suicid.[754] Drept ajutor militar, China livrează a.000 de tone de materiale în timpul iernii anului 1951, 5.000 în 1952, mai bine de 10.000 în anul următor. Taberele de antrenament conduse de APE chineză formează în 1952 peste 30.000 de luptători.[755] Atacul asupra taberei franceze de la Diên Biên Phú din primăvara anului 1954 a fost dat după un plan elaborat de Wei Guoqing, consilierul militar chinez al Republicii Democrate Vietnam. Fără ajutorul uriaş al Chinei sub formă de experţi, baterii antiaeriene, artilerie, muniţie, probabil că trupele generalului Giap nu i-ar fi învins aşa de uşor pe cei 10.800 de soldaţi francezi eliminaţi la Diên Biên Phú.

„Partidul Muncitorilor recunoaşte teoria lui Marx, Engels, Lenin, Stalin şi gândirea lui Mao Zedong ca fiind fundamentul teoretic al gândirii sale şi cea care îi dă direcţia în toate activităţile sale”, proclamă statutul noului Partid Comunist Vietnamez, rebotezat Partidul Muncitorilor din Vietnam. Ho Şi Min nu are motive să invidieze această galerie de gânditori. „O mie de ani de viaţă preşedintelui Ho”, spune un slogan al partidului. Se creează un cult al personalităţii pe calapod maoist. La fel ca în China, corespunde stereotipurilor confucianismului, unde liderul întruchipează neapărat înţelepciunea, cunoaşterea, raţiunea. Reforma agrară introdusă începând cu 1954 este şi ea copiată după modelul chinez. Ţăranii simt împărţiţi în cinci categorii, ca la marele vecin din nord, fiecărei comune îi este impusă o cotă de proprietari

754 Laurent Cesari, L'Indochine en guerres, 1945-1993, Belin, 1995, p. 81.

755 Laurent Cesari, op. cit., p. 77.

funciari şi de ţărani bogaţi care trebuie eliminaţi. Echipe de cadre tinere, formate special în China pentru această misiune, vin în sate, investite cu puteri depline. Ho Şi Min recomandă eliminarea „elementelor nocive plecând de la stadiul de celulă” cu scopul de a epura, în acelaşi timp, baza partidului, pentru a scăpa de vechile cadre bine înrădăcinate în satele lor. În zona rurală vietnameză se înmulţesc scenele de teroare, pe care ţăranii din URSS şi China le-au trăit deja.

„MOARTE PROPRIETARILOR!”

Scenă din viaţa de zi cu zi a zonelor rurale vietnameze

Xuân Phuong, o femeie medic, povesteşte: „Partidul trimite cinci intelectuali (medici), care mai demult luptaseră în rezistenţă împotriva francezilor, să participe la reforma agrară, la 120 kilometri în nordul Hanoiului, într-un sat aşa de sărac, încât nu se aude nici lătratul câinilor, nici cântatul cocoşilor. Încă de la sosire, se confruntă cu *doi*, desemnată de putere ca şefa a grupului pentru aplicarea reformei agrare. Aceasta începe să-i dăscălească şi le reproşează viaţa privilegiată din trecut. Trebuie să înţeleagă de ce e nevoie să-i extermine pe exploatatori. Trebuie să găsească trei-patru pe care să-i lichideze. Terorizaţi, intelectualii noştri se fac mici. *Doi* îi ia în echipa sa de reformă agrară. Cei douăzeci şi doi de membri repartizaţi în grupe sunt trimişi în căutare de proprietari de terenuri. În urma rapoartelor lor, Comitetul de Reformă din district decide condamnarea la moarte a ţăranilor consideraţi proprietari funciari.

Dimineaţa devreme, populaţia din sat este strânsă în curtea unei pagode. Apar doi băieţi înarmaţi cu puşti, iar la capătul unei sfori ţin doi oameni cu mâinile legate. Sunt trecuţi de prima tinereţe şi nu se deosebesc prin nimic de ceilalţi săteni. Şefa strigă: Jos cu exploatatorii! Ţăranii strigă şi ei în cor: Jos cu ei, jos cu ei! Intelectualii rămân

muţi. Şefa le face semn să le urmeze exemplul.

Cele două prăzi umane, însoţite de soţii şi de copii, îi ţin piept mulţimii care cere moartea la comandă. Şefa isterizată îi ordonă unuia dintre ei să mărturisească ce acte de cruzime a comis împotriva celor pe care i-a exploatat. Acesta protestează: Nu sunt proprietar funciar. Ţăranii şi ţărăncile săraci, pregătiţi pentru acest scenariu, îi acuză de acte de cruzime, chiar de viol. […] îi hărţuiesc aşa de tare, încât, la sfârşitul zilei, cei doi nefericiţi recunosc în cele din urmă, în hohote, toate faptele rele pe care li le pun în cârcă ţăranii. Şefa cere linişte mulţimii surescitate, apoi cere executarea celor doi bărbaţi. A doua zi, în faţa aceleiaşi asistenţe, cei doi băieţi îi împuşcă pe cei doi nefericiţi condamnaţi.

Mărturie culeasă de Ngô Van, *Le Joueur de flûte de VOncle Hô*, Éditions Paris-Méditerranée, 2005, pp. 90 – 91.

Cincizeci de mii de execuţii însoţesc reforma agrară, adică 0,4% din populaţia Vietnamului de Nord, un număr de victime care îl echivalează pe cel cunoscut de China cu puţin timp înainte. Potrivit surselor, între 50.000 şi 100.000 de ţărani vietnamezi ar fi fost închişi şi 86% dintre membrii organizaţiilor rurale ale partidului au fost epuraţi.[756] Afinităţile ideologice dintre China comunistă şi Vietnamul de Nord nu contează totuşi decât dacă sunt compatibile cu interesele naţionale ale celor două ţări. La Beijing, povara istoriei şi grija seculară de a-şi asigura securitatea aveau să aibă, în cele din urmă, tot atâta impact ca ideologia marxistă, în spatele vorbăriei revoluţionare chineze se întrevede rapid moştenirea imperială, la fel şi o anume continuitate în modul de a

756 Jean-Louis Margolin, „Vietnam, les impasses d'un communisme de guerre“, în Le Livre noir du communisme, ed. cit., p. 670 [„Vietnam: crizele unui comunism de război“, în Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune, ed. rom. cit., trad. de Maria Ivănescu, p. 543 - n. tr.].

concepe problemele de securitate ale ţării. Această afirmaţie este valabilă şi în cazul raporturilor sino-sovietice. Imperiul comunist, aparent consolidat de la Moscova până la Beijing, de la Hanoi la Varşovia şi de la Riga la Tirana, este supus unor forţe centripete cât timp Stalin asigură conducerea. Odată cu moartea Vb/d-ului, în cele din urmă se va fisura, după care se va dezmembra sub efectul forţelor centrifuge aflate în acţiune.

12

Imposibila pace

Lupii imperialismului care ne înconjoară nu dorm. Nu trece o clipă iară ca duşmanii noştri să caute fisura prin care să ne facă rău.

— STALIN

Trebuie să cucerim planeta, obiectivul nostru este planeta.

MAO ZEDONG

Cu prilejul dineului dat în aprilie 1945 în cinstea lui Tito, venit la Moscova să-şi arate fidelitatea, Stalin face următoarele afirmaţii: „Războiul se va termina în scurtă vreme. Ne vom reveni cam în cincisprezece, poate în douăzeci de ani şi atunci vom mai încerca o dată”. Milovan Djilas, care asista la agape, comentează: „Era ceva îngrozitor în vorbele sale: încă mai era în desfăşurare un îngrozitor război. Pe de altă parte, era ceva impresionant, de asemenea, în faptul că înţelesese pe ce cale s-o ia, caracterul viitorului inevitabil cu care se confruntau lumea în care trăia şi mişcarea pe care o conducea.”[757] Potrivit lui Molotov, care în acel moment se ocupa de politica externă a URSS, Stalin se gândea, într-adevăr, la un nou război. În opinia sa, *Vojd-vi* judeca aşa: Primul Război Mondial a smuls o ţară din ghearele sclaviei capitaliste, al Doilea

757 Milovan Djilas, Conversations avec Staline, Gallimard, 196a, p. ia8 [Conversaţii cu Stalin, trad, de Sorin Şerb, Corint, Bucureşti, 2015, p. 151 - n. tr.].

Război Mondial a dat naştere sistemului socialist şi al treilea va pune capăt o dată pentru totdeauna imperialismului.1 Vom regăsi mai târziu aceeaşi analiză la Mao Zedong: „Primul Război Mondial a fost urmat de naşterea Uniunii Sovietice, cu o populaţie de 200 de milioane de locuitori. Al Doilea Război Mondial a fost urmat de apariţia taberei socialiste, care înglobează o populaţie de 900 de milioane de locuitori. Este clar că, dacă imperialiştii se încăpăţânează să declanşeze al treilea război mondial, sute de milioane de oameni vor trece de partea socialismului şi doar un teritoriu mic va rămâne în mâinile imperialiştilor; este chiar posibil ca întreg sistemul imperialist să se năruie complet.”[758]

Cu trecerea timpului, perspectiva altui război, „ultimul dintre ultimele”*, pentru triumful comunismului nu-i dă pace lui Stalin. Îi mărturiseşte lui Mao, aflat în vizită la Moscova în decembrie 1949: „Japonia nu s-a refăcut încă, Statele Unite vorbesc mult despre război, dar se tem de el, Europei îi este frică de război…” 1 Câteva luni mai târziu, testează rezistenţa occidentală, mai ales pe cea americană, dându-şi acordul pentru invadarea Coreei de Sud de către comuniştii nord-coreeni, cu sprijinul armatei chineze.

Ideea de a aduce fericirea comunistă poporului cu ajutorul armelor nu s-a născut din succesul celui de-al Doilea Război Mondial. La Congresul al XVIII-lea al Partidului Comunist sovietic din 1939, Lev Mehlis, comisar politic, afirmase deja că una dintre principalele sarcini ale Armatei Roşii într-un eventual război ar fi să crească numărul republicilor sovietice.[759] Al Doilea Război Mondial

---

758 Mao Tsé-toung, „De la juste solution des contradictions au sein du peuple“ (27 februarie 1957), în Citations du président Mao Tsé-toung (Petit Livre rouge), Editions en langues étrangères, 1966, p. 77.

759* Expresie care face referire la Primul Război Mondial, care se spera că va fi şi ultimul (n. tr.).

a permis punerea în practică a acestui program. „Acest război nu se poartă ca războaiele trecutului. Cine ocupă un teritoriu îşi impune, de asemenea, propriul sistem social”, a afirmat Stalin în faţa lui Tito cu ocazia aceluiaşi dineu din aprilie 1945.[760] Pentru el, nu este doar o chestiune de oportunitate, ci de ideologie. Este în logica istoriei să duci comunismul cât de departe îţi permit armele. Comunismul şi capitalismul sunt sisteme contradictorii, unul este viitorul celuilalt. E în firea lucrurilor ca viitorul omenirii să le aparţină „forţelor progresiste”. Toţi liderii comunişti judecă în acelaşi fel şi chiar cred acest lucru. Rolul URSS ca „patria dintâi a socialismului” este să ajute lumea să dea naştere acestui viitor luminos. „Războiul Rece” care îi urmează „războiului cald” dintre 1939 şi 1945 nu a apărut din neînţelegerile dintre Est şi Vest, din înrăirea bruscă a occidentalilor, care ar fi constrâns Moscova să reacţioneze, sau din reîncarnarea Rusiei eterne cu ambiţiile ei teritoriale, cum au crezut diferiţi exegeţi contemporani ai faptelor. Cauza este, în primul rând, ideologică. Politicile URSS, Chinei, Coreei, Vietnamului, ale tuturor acestor ţări care aveau să fie implicate în aceste confruntări sau conflicte armate, sunt înţelese esenţialmente prin această dimensiune.

La încheierea războiului, Stalin analizează situaţia internaţională prin prisma marxismului. Lumea capitalistă este divizată de „contradicţii interne” între Londra şi Washington, două impérialisme aflate în concurenţă, unul în declin cu imperiul său colonial pe cale să se năruie, celălalt cu o economie de piaţă în expansiune. Anticolonialismul administraţiei americane convinge Moscova că, în această alianţă occidentală, Marea

Britanie reprezintă veriga slabă.1 URSS atacă în primul rând interesele britanicilor în Grecia, în Turcia, în

760 Milovan Djilas, Conversations avec Staline, ed. cit., p. 127 [ed. rom. cit., p. 150 - n. tr.].

Iran. După toamna anului 1944, teritoriul grecesc este sfâşiat de un război civil sângeros între o mişcare comunistă de rezistenţă condusă de Armata Populară de Eliberare Naţională (ELAS) şi forţele monarhiste susţinute de Londra, care a trimis trupe după retragerea germanilor, prezenţi în peninsulă din primăvara anului 1941. La începutul anului 1945, chiar înainte de sfârşitul conflictului mondial, ELAS este pe cale să cucerească toată Grecia, să aducă şi această ţară balcanică în sfera sovietică. În acel moment, Stalin are totuşi alte obiective strategice, în Europa Centrală. Ca să nu-şi supere aliaţii occidentali, îi obligă pe comuniştii greci să accepte un armistiţiu până la organizarea de alegeri şi a unui plebiscit pe tema statutului monarhiei. Cu excepţia regiunilor Atena şi Salonic, controlate de o putere sprijinită de Londra, comuniştii din ELAS sunt stăpânii ţării. La momentul potrivit, Stalin va şti să folosească această sabie a lui Damocles ca să pună presiune pe Marea Britanie.

Turcia este cealaltă linie de atac aleasă de URSS. Ankara susţine politica Marii Britanii în Orientul Mijlociu. Propaganda sovietică duce o campanie împotriva guvernului turc, acuzat în acelaşi timp că a fost aliat cu Germania nazistă, că duce o politică „reacţionară" şi că se face vinovat de genocid în Armenia.[761] Moscova caută să desconsidere această ţară în faţa occidentalilor, dar şi să facă presiuni pe Ankara cu scopul de a obţine o renegociere a acordurilor de la Montreux din 1936, care au acordat Turciei drepturi asupra Bosforului şi a strâmtorii Dardanele. Prestigiul URSS în lume este atunci la apogeu, şi acuzaţiile aduse pun Turcia într-o situaţie stânjenitoare. Moscova este de acord să pună capăt campaniei sale dacă guvernul turc încetează să susţină politica britanică în Orientul Mijlociu. În privinţa Iranului,

761 Vladislav Zubok şi Constantin Pleşakov, Inside the Kremlin's Cold War, Harvard University Press, 1996, p. 10a.

pe Stalin îl interesează poziţia strategică a ţării, un pas spre mările calde. împărţirea vechiului Imperiu Persan ar slăbi Londra. Ţara este un obstacol în regiune pentru Turcia şi Irak, două bastioane ale intereselor Marii Britanii în această regiune a lumii. Din vremea alianţei sfinte împotriva lui Hitler, URSS şi Regatul Unit se înţeleseseră să ocupe împreună Iranul, nordul de către Armata Roşie şi sudul de către armata britanică. Trebuiau să împiedice Germania să pună mâna pe resursele petroliere ale ţării. Fiecare îşi luase angajamentul să se retragă odată cu reinstaurarea păcii. În decembrie 1945, britanicii şi-au rechemat trupele. În nordul ţării, s-au autoproclamat două republici autonome Azerbaidjan, sub protecţia sovieticilor, iar Armata Roşie rămâne pe loc. Tancurile sale ameninţă Teheranul, în timp ce partidul comunist Tudeh intră în acţiune să pună mâna pe putere. Consiliul de securitate al noului ONU se confruntă cu o criză, prima din relaţiile internaţionale de după război. Vetoul sovietic paralizează Organizaţia, nu se ia nicio decizie. Este nevoie de toată fermitatea Washingtonului şi a Londrei ca să constrângă Moscova să cedeze. În aprilie 1946, se decide retragerea trupelor sovietice, şi litigiul asupra Azerbaidjanului este recunoscut ca ţinând de afacerile interne ale Iranului. Înainte să se retragă, Armata Roşie înarmează cele două „republici autonome”, ceea ce obligă forţele iraniene să intervină pentru a le dezarma. Americanii îi acordă tot sprijinul Teheranului. La sfârşitul anului 1946, Iranul şi-a recăpătat integritatea. Simultan, criza turcă este rezolvată din nou datorită fermităţii Washingtonului. Preşedintele Truman a desfăşurat forţele navale în regiune ca să susţină Ankara. Campania orchestrată de Moscova încetează.

La aceste prime crize de după război, Stalin a subestimat reacţia occidentală. Orbirea sa ideologică şi raportul de forţe puţin favorabil îi explică regresele, temporare totuşi. La conferinţele de la Teheran, Ialta şi

Potsdam, *Vojd*-ul a putut aprecia slăbiciunea aliaţilor săi de atunci. Ulterior, lipsa de reacţie la nerespectarea acordurilor din trecut, mai ales în legătură cu alegerile libere din Europa de Est, i-a confirmat impresia. Informaţiile obţinute datorită agenţilor recrutaţi de NKVD din rândurile liderilor britanici şi americani (Kim Philby şi Alger Hiss în special, care l-a însoţit pe Roosevelt la Ialta) îl îndeamnă, în plus, pe dictator să meargă şi mai departe. Aceste reţele de spionaj afirmă că Londra şi Washingtonul sunt gata să lase URSS să-şi extindă zona de influenţă dincolo de teritoriile deja cucerite. Pe de altă parte, *Vojd*-ul vrea să speculeze izolaţionismul tradiţional al americanilor, pornirea de a se închide în sine a acestei ţări-continent, şi dorinţa Washingtonului de a-şi repatria cât mai repede toţi băieţii plecaţi la război. În raţionamentul său, dictatorul neglijează efectele produse de războiul mondial asupra Statelor Unite. Acest război l-a confirmat pe unchiul Sam în rolul său de primă putere mondială şi le-a trezit responsabililor americani gustul intervenţiei pentru apărarea intereselor occidentale. În plus, monopolul armelor nucleare a schimbat raportul de forţe, consfinţind supremaţia militară a Washingtonului. Orbit de victoriile sale, Stalin uită aceşti factori. Recunoaşterea de fapt a sovietizării Europei de Est şi tăcerea capitalelor occidentale la jaful Armatei Roşii în aceste ţări cucerite îl împing acum pe *Vojd* să vrea mai mult. Războiul Rece este o consecinţă a acestei bulimii a cuceririi şi a erorilor repetate de apreciere.

„Statele Unite trebuie să susţină popoarele libere care rezistă la încercările de aservire de către minorităţi armate sau la presiunile venite din exterior”, declară preşedintele Truman în faţa Congresului american pe 12 martie 1947. „Cred că ar trebui să ajutăm popoarele libere să-şi făurească singure destinul. Cred că ajutorul nostru trebuie să constea, în principal, într-un ajutor economic şi

financiar, indispensabil stabilităţii economice şi unei vieţi politice coerente.”[762] „Doctrina Truman” s-a inspirat dintr-o notă a lui George Kennan, un fost funcţionar la vremea aceea, fostul şef al misiunii la Moscova între 1944 şi 1946. Kennan preconizează „stăvilirea pe termen *lung*, cu răbdare, dar fermitate şi vigilenţă, a tendinţelor expansioniste ale Rusiei”. Politica de îngrădire a lumii comuniste care provine din această idee avea să fie cea urmată de Statele Unite timp de aproape un sfert de secol. Secretarul de stat, generalul George Marshall, este convins că dificultăţile economice moştenite de pe urma celui de-al Doilea Război Mondial, precum şi obstacolele întâmpinate de ţările europene în reconstrucţia lor, simt cei mai buni agenţi de propagare a comunismului pe Bătrânul Continent. Dacă se îndreptau aceste rele, s-ar putea evita contagierea. Din aceste analize se va naşte „Planul Marshall”, care avea să consfinţească ruperea în două a Europei, cu afirmarea, în zona de vest, a influenţei americane, pentru a contrabalansa sovietizarea în desfăşurare din zona de est. Ideea planului este simplă: ajutorarea financiară a statelor europene şi încurajarea cooperării dintre ele nu pot fi decât benefice Statelor Unite. O Europă puternică economic va fi un bun partener comercial al Americii, şi europenii mai bogaţi vor întoarce în mai mare măsură spatele tentaţiei comuniste.

Ruptura iugoslavă

Szklarska Porşba este un sătuc din Silezia, din sud-vestul Poloniei. La sfârşitul lunii septembrie 1947, Moscova a ales acest loc retras ca să convoace „partidele frăţeşti” la o conferinţă de restabilire a ordinii ideologice. Elita partidelor comuniste din Europa de Est este prezentă, iugoslavii Kardelj şi Djilas, polonezii Gomułka şi Revai, românii Gheorghiu-Dej şi Pauker, bulgarii

762 Apud Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, Fayard, 2001, p. 164.

Cervenkov şi Poptomov. Andrei Jdanov, ideologul Partidului Comunist sovietic, asigură preşedinţia acestei reuniuni secrete, asistat de Gheorghi Malenkov, secretarul Comitetului Central. Partidele comuniste francez şi italian, cele mai importante partide comuniste occidentale, sunt şi ele reprezentate de Jacques DucIos şi Étienne Fajon, respectiv Luigi Longo şi Eugenio Reale. Un fost conac nobiliar din inima pădurii le adăposteşte pe cele optsprezece somităţi comuniste, care, timp de patru zile, vor trăi o dramă psihologică, din care se va naşte noua linie politică dorită de Stalin. Încă de la discursul introductiv, Jdanov dă tonul, schiţând un tablou general al lumii, aşa cum se vede ea de la Moscova.

O TABĂRĂ ÎMPOTRIVA CELEILALTE, NOUL CUVÂNT DE ORDINE COMUNIST

De la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, începe Jdanov, a intervenit o schimbare radicală în raportul de forţe dintre cele două sisteme – socialist şi capitalist în favoarea socialismului. La originea acestei mutaţii fundamentale se află mai mulţi factori: desprinderea unei serii de ţări din Europa Centrală şi de sud-est de sistemul imperialist, autoritatea crescândă a URSS la scară internaţională, avântul mişcării de eliberare naţională din colonii şi, în sfârşit, slăbirea considerabilă a puterii economice a statelor capitaliste, cu excepţia Statelor Unite. Această situaţie favorizează trecerea acestor state sub controlul Statelor Unite. De aici cursul expansionist al politicii americane: program amplu de măsuri de ordin militar, economic şi politic, a cărui aplicare ar reduce toate ţările vizate la statutul de sateliţi ai Statelor Unite, prin instalarea acolo de regimuri interne care ar elimina orice obstacol în calea exploatării acestor ţări de către capitalul american. […]

S-a creat o nouă dispunere a forţelor politice. De acum înainte, pe arena mondială acţionează două tabere

principale. Pe de o parte, tabăra imperialistă, în care Statele Unite sunt forţa conducătoare, cu sateliţii lor Anglia şi Franţa, şi guvernele lor laburist şi socialist. Obiectivele ei: consolidarea imperialismului, pregătirea unui nou război imperialist, lupta împotriva socialismului şi a democraţiei şi, mai ales, susţinerea regimurilor şi mişcărilor profasciste, reacţionare şi antidemocratice. […] Cealaltă tabără este formată din URSS şi ţările noii democraţii, cărora li se adaugă Indonezia, Vietnamul, India, Egiptul şi Siria, care o simpatizează, precum şi toate partidele comuniste înfrăţite şi luptătorii mişcărilor de eliberare naţională din ţările coloniale şi dependente. Scopul său este lupta împotriva ameninţării noilor războaie şi a expansiunii imperialiste, pentru întărirea democraţiei şi înlăturarea resturilor de fascism; şi pentru o pace democratică, consolidând victoria asupra fascismului.

Uniunii Sovietice şi politicii sale externe le revine rolul de lider în îndeplinirea acestei sarcini principale de după război. […] Liderii partidelor frăţeşti trebuie să înţeleagă că am trecut de la socialismul într-o singură ţară la socialismul într-o singură tabără. De acum înainte, contează numai politica mondială, mai mult decât orice considerent de ordin naţional. Iar Stalin trebuie să asigure conducerea. […] Unii camarazi, adaugă Jdanov, au considerat că disoluţia Cominternului înseamnă lichidarea oricărei legături, a oricărui contact între partidele comuniste frăţeşti. După cum ne-a arătat experienţa, o asemenea separare nu este corectă, ci dăunătoare şi eminamente contra naturii. […]

Partidelor comuniste din Franţa, Italia şi Anglia le revin de acum următoarele sarcini: întâi, să vegheze ferm la pacea durabilă şi la democraţia populară; apoi, să apere de americani suveranitatea naţională, libertatea şi independenţa ţărilor lor, să fie în fruntea rezistenţei în toate domeniile, să strângă rândurile, să-şi unească

eforturile pe baza unei platforme antiimperialiste şi democratice comune, adică pe baza noii linii. Şi, întrucât cea mai mare parte a liderilor partidelor socialiste (mai ales laburiştii englezi şi socialiştii francezi) se comportă ca agenţi ai cercurilor imperialiste ale Statelor Unite ale Americii şi în prezent pericolul principal pentru clasa muncitoare constă în subestimarea propriilor ei forţe şi supraestimarea adversarului, liderii comunişti occidentali nu au de ales, trebuie să schimbe politica.

Extrase din discursul lui Jdanov publicat de *Cahiers du communisme*, noiembrie 1947, pp. 1124 – 1151.

În acest limbaj de lemn, Jdanov dă un adevărat ordin de luptă, sub conducerea tovarăşului Stalin. Moscova ştie că partidele comuniste din democraţiile populare o vor urma pe Călăuză fără să cârtească. Această lecţie de geopolitică se adresează mai ales Partidului Comunist Francez şi Partidului Comunist Italian, două partide rămase în urma istoriei, care au rămas la cuvântul de ordine al Kremlinului în privinţa fronturilor populare, fronturile republicane, lăudate în timpul şi după război pentru infiltrarea partidelor şi puterilor, dar depăşite de acum. Momentul politic nu mai este cel al subtilităţilor, al camuflării, al înţelegerii cu celelalte „forţe progresiste”, al participării la guverne „burgheze”. A venit momentul confruntării directe cu „duşmanii de clasă”. Pentru comuniştii francezi şi italieni, conferinţa de la Szklarska Porşba se transformă în proces. Jacques DucIos devine principalul acuzat de adunare, prins în focul încrucişat al camarazilor săi din Europa de Est gata să-i arate lui Jdanov că au înţeles mesajul. Iugoslavii şi românii se întrec să denunţe „defetismul”, „deviaţionismul”, „oportunismul” Partidului Comunist Francez, al cărui Comitet Central de la Paris tocmai a proclamat încă o dată că partidul aspiră la participarea la guvernare. Este genul de cuvânt de ordine pe care Moscova nu vrea să-l mai audă. Comuniştii

francezi simt acuzaţi că nu au încercat să ia puterea la eliberare, că au ales calea parlamentarismului, că au renunţat la orice speranţă de revoluţie. În spiritul criticii şi autocriticii, micul DucIos – după statură – este constrâns să recunoască faptul că partidul său s-a înşelat, că demisia forţată a miniştrilor comunişti, impusă în mai 1947 de guvernul Ramadier, a sancţionat eşecul acestei politici. „Dacă PCF-ul nu joacă niciun rol în guvern, de ce continuă să se autointituleze partid de guvernământ?”, tună Jdanov. „Dacă este adevărat că PCF-ul a fost eliminat din guvern, de ce trebuie să-şi asume responsabilitatea pentru politica antisovietică a socialiştilor, de ce-şi asumă responsabilitatea pentru actele socialiştilor?” 1 în URSS, DucIos ar fi fost condamnat pentru mai puţin de atât. Acesta pleacă ruşinat la Paris, înarmat cu noile cuvinte de ordine. Câteva zile mai târziu, pe 2 octombrie 1947, Maurice Thorez, secretarul general al Partidului Comunist Francez, dă tonul cu prilejul unei întâlniri la Velodromul de lamă: „Trebuie să impunem un guvern democratic, în care clasa muncitoare şi partidul său să joace, în sfârşit, un rol de conducere.”[763] Nu mai este vorba de participarea la gestionarea chestiunilor publice, ci de schimbarea radicală a politicii ţării. Franţa se afundă într-un climat de război civil, din care nu avea să iasă decât după moartea lui Stalin, în 1953.

Decizia de a convoca conferinţa de la Szklarska Porşba fusese luată de Moscova înainte de anunţarea Planului Marshall. Ajutorul uriaş propus de Statele Unite a avut menirea, ulterior, să-l convingă pe Stalin de necesitatea impunerii ideologiei, pentru a împiedica fragmentarea taberei sale, sedusă de sirenele capitaliste. Dificultăţile economice întâmpinate de ţările din Europa Centrală, agravate de jaful practicat de URSS, fac ca

763 Apud Philippe Robrieux, Histoire intérieure du parti communiste, vol. 2, Fayard, 1981, p. 234.

guvernele lor să fie deschise la propunerile americanilor. Polonia, deja membră a taberei socialiste, şi Cehoslovacia, pe cale să i se alăture (lovitura de stat din Cehoslovacia va avea loc în februarie 1948), au anunţat public că simt interesate de Planul Marshall. Moscova obligă Varşovia şi Praga să se dezică. Stalin consideră că trebuie împiedicată orice discordanţă. Un Birou de Informaţii al partidelor comuniste şi muncitoreşti, Cominform după abrevierea în limba rusă, este creat la finalul conferinţei de la Szklarska Porşba. Sediul noii organizaţii se instalează la Belgrad. Cominformul nu are pretenţia de a resuscita Cominternul de odinioară, desfiinţat în 1943 de Stalin pentru a le face pe plac aliaţilor săi occidentali, dar ale cărui reţele, conexiuni etc. au rămas active neoficial. Moscova rămâne centrul de decizii incontestabil al comunismului internaţional, Kremlinul nu are nevoie de o structură ad-hoc ca să-şi dicteze ordinele. Prestigiul URSS şi al *Vojd-ului* este aşa de mare după război, încât nici unui comunist din lume nu i-ar trece prin cap să nu se supună. În schimb, apariţia „democraţiilor populare" şi riscurile pe care le pune adaptarea naţională a ideologiei la ţările cu o cultură politică diferită necesită respectarea întocmai a regulilor marxism-leninismului. Cominformul îşi propune să furnizeze armele teoretice necesare partidelor frăţeşti în introducerea socialismului şi în lupta împotriva imperialismului. Moscova vrea să impună o imitate de gândire, supravegheată de Kremlin. *Pentru o pace durabilă, pentru o democraţie populară*, revista editată de Biroul de Informaţii, trebuie să ajute această coeziune ideologică. Instalarea Cominformului la Belgrad răspunde aceleiaşi dorinţe de conformitate. Iugoslavia lui Tito a manifestat deja porniri de independenţă, în căutarea propriei ei căi spre comunism. Adevăratul scop al noii organizaţii îl constituie garantarea uniformităţii ţărilor-satelit şi rezolvarea problemei pe care o pune ambiţiosul

mareşal.

Grecia este primul teatru al confruntării dintre Est şi Vest relansate după conferinţa de la Szklarska Porşba. Armistiţiul acceptat în februarie 1945 de comuniştii Armatei Populare de Eliberare Naţională (ELAS) s-a făcut ţăndări încă de la sfârşitul anului 1946, după organizarea plebiscitului care a permis întoarcerea în ţară a regelui George II. Dezaprobată la urne, ELAS a repornit ofensiva, ţinută cu greu în frâu de o armată greacă susţinută de britanici. Pe 24 decembrie 1947, Markos, liderul Armatei Populare, anunţă formarea unui guvern provizoriu comunist la Konitsa, însărcinat să pregătească cucerirea întregii puteri. Ţara este acum tăiată în două între, pe de o parte, Republica de la Konitsa, care controlează două treimi din Grecia continentală, şi, pe de alta, Regatul, situat, în linii mari, în regiunea Salonic. Având 50.000 de oameni şi experienţă în mişcarea de rezistenţă, ELAS, înarmată de Iugoslavia şi URSS, câştigă teren. Washingtonul este îngrijorat de situaţie. Noua politică de îngrădire dorită de preşedintele Truman îl obligă să trimită trupe care să susţină regatul. O confruntare directă în Balcani nu este în interesul lui Stalin. URSS este prea departe de teatrul de operaţiuni ca să poată influenţa eficient cursul evenimentelor. Kremlinul decide să nu recunoască oficial republica de la Konitsa. Tito condamnă retragerea sovietică în faţa ameninţării unei intervenţii americane. Situaţia din Grecia marchează începutul diferendului dintre Moscova şi Belgrad. Markos avea să suporte consecinţele acestui dezacord. Curând, ruptura dintre Uniunea Sovietică şi Iugoslavia îi va priva pe comuniştii greci de sprijinul său armat, ceea ce va forţa ELAS să capituleze în octombrie 1949.

„Liderilor iugoslavi li s-a urcat la cap succesul. Ei au crezut că marea nu le ajunge decât până la genunchi. Nu doar că au devenit înfumuraţi, ci mai şi predică

înfumurarea, nu înţeleg că înfumurarea îi poate pierde pe liderii iugoslavi”. 1 Această scrisoare trimisă de Stalin la Belgrad pe 4 mai 1948 demonstrează amploarea conflictului dintre generalisim şi mareşal: o chestiune de mândrie, dublată de o luptă pentru influenţă. „Camarazii iugoslavi cred că partidul şi conducerea lui trebuie să ocupe o poziţie privilegiată, că regulamentele Cominformului nu li se aplică lor, că, deşi au dreptul să critice celelalte partide, nu trebuie să suporte şi ei critica acestora. Este o pretenţie cum nu mai are şi nu poate avea niciun alt partid[764][765]”, insistă Stalin într-o altă scrisoare. *Vojd*-ul şi-a dat frâu liber mâniei când a aflat, la sfârşitul lui decembrie 1947, de trimiterea a doua divizii iugoslave în Albania, fără ca Moscova să fi fost informată în prealabil. Tito caută să anexeze această ţară vecină, lucru pe care dictatorul sovietic nu îl condamnă. Lui Milovan Djilas, pe care l-a primit la Kremlin la începutul lui ianuarie 1948, ne amintim că i-a dat binecuvântarea pentru această operaţiune, că le-a recomandat chiar iugoslavilor să înghită Albania.[766] Soarta acestei ţări mici nu-l interesează prea mult pe *Vojd*, condamnă doar modul în care s-a procedat. Orice iniţiativă politică trebuie să primească girul Moscovei. Tito nu a respectat această regulă. Stalin vrea să contracareze acest proiect de federaţie între Belgrad şi Tirana, care se face în afara controlului său. Propune implicarea Bulgariei în noul ansamblu regional. Comuniştii bulgari sunt fideli Moscovei, iar prin intermediul lor, *Vojd*-ul speră să controleze viitoarea federaţie şi, cu aceeaşi ocazie, Belgradul. Un proiect în

764 Apud Branko Lazic, Tito et la révolution yougoslave (1937-1956), Fasquelle, 1957, p. 162.

765 Ibid., p. 163.

766 Milovan Djilas, Conversations avec Staline, ed. rit., p. 157 [ed. rom. rit., pp. 185- 186 - n. tr.].

acest sens este elaborat în viteză de Kremlin. Lideri iugoslavi şi bulgari sunt convocaţi la Moscova să-l semneze, la începutul lui februarie, dar, în faţa reticenţei lui Tito de a intra în această „Federaţie balcanică”, Stalin se răzgândeşte brusc. Abandonează imediat proiectul şi îi cere Iugoslaviei semnarea unui acord de consultare reciprocă cu URSS în tot ceea ce ţine de politica externă. Belgradul trebuie să renunţe la autonomia sa în acest domeniu. Edvard Kardelj, emisarul iugoslav venit în capitala sovietică pentru semnarea acordului privind „Federaţia balcanică”, este pus în faţa faptului împlinit. Convocat în miez de noapte în biroul lui Molotov, se vede obligat să ratifice un protocol de renunţare la suveranitate, redactat de sovietici. „Aveam în faţă două file într-o mapă albastră”, va relata el mai târziu. „Auzeam vocea brutală a lui Molotov, care mă soma să semnez. Fierbeam de furie. La ce bună această măsură, din moment ce guvernul iugoslav nu avea absolut nimic împotriva principiului consultării reciproce în privinţa politicii noastre externe? De ce să semnăm acest acord, când, până în acest moment, toate actele noastre se inspiraseră din acest principiu? Mă simţeam umilit, dezgustat, perplex. Aceasta îmi amintea de dictatele marilor puteri impuse ţărilor mai slabe şi mai mici. Mă întrebam ce să fac: să semnez, sau să nu semnez? În cele din urmă, am decis să-mi pun semnătura.”[767]

Această predare nu îi este de ajuns lui Stalin, care vrea capitularea totală. Aruncă anatema asupra lui Tito, vinovat, după părerea lui, că a încălcat ordinea stabilită încă de la început în sistemul comunist, şi anume: Partidul Comunist sovietic le comandă celorlalte partide, URSS călăuzeşte ţările comuniste, Stalin le dictează legea sa celorlalţi lideri. Tito îşi afirmă buna-credinţă şi fidelitatea faţă de Moscova şi pretinde că vrea să ducă o politică de

767 Apud Vladimir Dedijer, Tito parle, Gallimard, 1953, pp. 336-337.

strânsă colaborare cu Partidul Comunist sovietic şi cu partidele-frăţeşti. Mareşalul scrie aceste lucruri în ultima scrisoare pe care o trimite la Kremlin înainte de ruptură, pe 20 iunie 1948. La vremea aceea, Tito era un bun stalinist şi URSS era modelul său. Doar mai târziu caută o cale originală pentru Iugoslavia, fără a abandona principiile de bază ale comunismului. Ruptura dintre Stalin şi Tito este mai degrabă o chestiune de capriciu decât de ideologie. Această ceartă prezintă o anumită utilitate pentru dictatorul sovietic. În momentul în care *Vojd*-ul vrea să-şi angajeze tabăra în Războiul Rece, are nevoie de ordine şi disciplină. Îşi controlează bine imperiul, ţine bine în frâu ţările-satelit, dar nimic nu se compară cu un inamic în interior pentru a strânge şi mai mult rândurile. Când a pus mâna pe toată puterea în URSS, la sfârşitul anilor 1920, Troţki a jucat acest rol pentru a-i permite lui Stalin să scape de toţi adversarii şi să-şi pună oamenii în fruntea partidului-stat. Acuzaţia de troţkism a răsunat în majoritatea proceselor din timpul Marii Terori – „Ucideţi aceşti câini turbaţi!” cerea procurorul Vîşinski –, ea a dus la moartea a mii de comunişti, a semănat agitaţia şi a răspândit spaima. Zece ani mai târziu, această sperietoare este puţin ofilită. „Profetul”, cum este numit Troţki de adepţii săi, nu mai este. A fost asasinat la ordinul lui Stalin, în refugiul său din Mexic, în 1940. Tito devine noul inamic public numărul unu. Acuzaţia de titoism va deveni un păcat capital în procesul de excludere din cenaclul comunist, cum era mai demult cazul troţkismului.

Deşi manevra lui Stalin este abilă ea e şi periculoasă pentru sistemul comunist. Iugoslavia va putea juca rolul de nou ţap ispăşitor pentru a menţine ordinea în comunitatea socialistă, dar măsura de excludere nu se poate dovedi în viitor eficientă şi nu poate servi drept exemplu decât dacă Tito se va căi în cele din urmă şi va reveni în sânul familiei ruşinat, mai stalinist ca oricând. Pe când mareşalul nu

intenţionează să procedeze aşa, el reacţionează la această ruptură cu o violenţă demnă de stăpânul său. Datorită eficienţei poliţiei sale politice, UDB, începe epurarea radicală a partidului iugoslav. Orice camarad bănuit că este prosovietic, procominformist, este, în cel mai bun caz, exclus, iar în cel mai rău, condamnat la lagăr. Moscova îşi cheamă experţii, cu speranţa că va îngenunchea ţara, dar iugoslavii dependenţi de partidul lor comunist primesc lovitura fără să crâcnească. Doi factori joacă în favoarea „răzvrătirii" lui Tito, unul geografic, celălalt politic. Situată la extremitatea blocului sovietic, înconjurată de ţări-satelit mai slabe decât ea, Iugoslavia este la adăpost de represaliile directe ale URSS. Absenţa contingentelor Armatei Roşii de pe teritoriul său, cum este cazul vecinelor Bulgaria, România şi Ungaria, îi garantează şi ea scăparea. Tito a avut timp în perioada războiului să-şi creeze o poliţie politică şi o armată solide, ceva ce nu are nicio altă „democraţie populară". Ele depind de URSS în domeniul menţinerii ordinii. Tito şi-a instaurat de la început propria dictatură. Sigur pe puterea sa, orgoliosul mareşal nu-şi cere iertare, ci se revoltă. Treptat, Iugoslavia va deveni un contraexemplu, va dovedi că există comunism şi fără sprijinul sovietic. Ruptura Moscovei de Belgrad (şi nu invers) a creat o fisură în monolitismul stalinist. Centrul nu-şi mai impune legea pretutindeni, Tito deschide calea celorlalte „disidenţe" viitoare, albaneză, chineză şi altele. Chestiunea iugoslavă este o cotitură în istoria comunismului.

Lui Stalin i-ar fi plăcut să-i declare război lui Tito. Comunistul maghiar Rákosi a pregătit planuri în acest sens, la fel şi statul-major sovietic. Teama de un eşec, de un scenariu în stil finlandez, când Armata Roşie a fost ţinută în şah în 1940 de rezistenţa de la Helsinki, se spune că l-ar fi forţat pe *Vojd* să renunţe. Ministerul Securităţii de Stat (MGB, care i-a urmat NKVD-ului) a conceput, pe de

altă parte, multe scenarii de asasinare a mareşalului – unul viza eliminarea lui Tito în timp ce juca biliard, un altul pe o barcă, în timp ce mergea pe insula sa preferată.[768] Ca în cazul lui Troţki, pentru Stalin, duşmanul ideal este duşmanul mort.

TITO, OMUL CARE TREBUIE DOBORÂT

Iosif Grigulevici fusese mulţi ani agent secret al NKVD-ului, cu numele de cod Max. […] Membru al Partidului Comunist sovietic din 1950, îşi câştigase în aşa măsură încrederea oamenilor politici latinoamericani, încât devenise ministru plenipotenţiar al Costa Ricăi în Italia şi Iugoslavia. A făcut cunoştinţă cu persoane din anturajul lui Tito şi, în calitate de şef al misiunii diplomatice acreditat în Iugoslavia, reuşeşte să obţină o audienţă privată la mareşal. El le-a propus şefilor săi din Ministerul Securităţii de Stat (MGB) să profite de această audienţă pentru a-l asasina pe Tito. […]

„Procedeele specifice" pe care sperau să i le aplice şefii din MGB lui Tito au fost rezumate într-un document păstrat în arhive şi luau în calcul trei scenarii.

Primul consta în „eliberarea, prin intermediul unui dispozitiv silenţios ascuns în hainele (lui Max), unei doze de bacterii de pestă pulmonară, ceea ce va garanta contaminarea şi moartea lui Tito şi a persoanelor prezente în locul respectiv. Max nu trebuia să ştie nimic despre natura preparatului folosit. Pentru a-i salva viaţa, va fi vaccinat în prealabil".

Al doilea scenariu era mai ambiţios: în cursul vizitei oficiale a lui Tito în Marea Britanie, trebuiau să profite de recepţia la ambasada Iugoslaviei pentru a-l ucide pe mareşal „printr-un foc silenţios tras cu ajutorul unui obiect de uz personal disimulat, cu lansarea simultană de gaze lacrimogene, al cărei scop era răspândirea panicii, pentru a favoriza retragerea lui Max şi ştergerea urmelor".

768 Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 31a.

Potrivit celui de-al treilea scenariu, se foloseau de o persoană străină de operaţiune: „Max trebuie să se ocupe ca Tito să primească de la un diplomat costarican un cadou, sub forma unei bijuterii într-o casetă care, la deschidere, va declanşa un mecanism ce eliberează instantaneu o substanţă otrăvitoare activă”.

Textul conchide: „Datorită calităţilor personale şi experienţei, Max este cel mai nimerit să ducă cu bine la capăt misiunea”.

Această notă adresată lui Stalin era [...] redactată într-un singur exemplar. Generalul Dmitri Volkogonov, fost prim-adjunct al şefului Direcţiei Politice a Armatei Sovietice, a avut marele merit de a face public acest document.

Michael Voslenski, *Les Nouveaux Secrets de la nomenklatura*, Pion, 1995, p. 50.

Anul 1948, anul rupturii dintre Moscova şi Belgrad, marchează o înăsprire a politicii sovietice în Europa. În februarie, lovitura de stat din Cehoslovacia le permite comuniştilor să pună mâna pe toată puterea. Cehoslovacia este ultima ţară din Europa de Est, „eliberată” de Armata Roşie în 1945, care intră în blocul socialist. În aprilie, au loc alegeri în Italia. Partidul Comunist, aliat cu o parte dintre socialişti, încearcă să influenţeze scrutinul prin ocuparea locurilor publice, întreţinând un cbmat cvasi-insurecţional. Washingtonul, care nu s-a implicat în lovitura de stat din Cehoslovacia, se teme de un scenariu similar la Roma. Creştin-democraţii ies, în sfârşit, învingători în alegeri, ajutaţi în secret şi financiar de tânăra Agenţie Centrală de Informaţii, CIA. Înfrângerea comuniştilor este a doua pe care o suferă „tabăra progresistă”. În noiembrie 1947, Partidul Comunist Francez declanşase greve în Franţa, cu ocuparea minelor, uzinelor şi deraierea de trenuri (16 morţi, aproximativ 30 de răniţi în expresul Paris-Lille pe 3 decembrie).

„Împotriva foametei partidului american”[769], împotriva Planului Marshall, acestea simt cuvintele de ordine ale comuniştilor francezi. Fermitatea ministrului de interne, socialistul Jules Moch, permisese restabilirea ordinii. Aceste două eşecuri, la Paris şi Roma, l-au determinat, probabil, pe Stalin să apese pe acceleraţie la Berlin, unde izbucneşte cea mai mare criză de la sfârşitul anilor 1940.

Pe 22 iunie 1948, Administraţia Militară Sovietică (SMAD), care guvernează, de fapt, în Berlinul de Est, decretează blocada fostei capitale a Reichului, izolată în sectorul de est al Germaniei ocupate de URSS. Americanii, englezii şi francezii, care gestionează partea de vest a oraşului, sunt prinşi în capcană alături de două milioane de berlinezi. Şoselele, căile ferate şi canalele simt blocate, alimentarea cu energie şi provizii care vin din sectorul sovietic este suspendată. În preziua blocadei, occidentalii lansaseră o reformă monetară, emiseseră o nouă monedă, Deutsche Mark, care trebuia să fie folosită în partea occidentală a ţării, pe care o controlează, şi în Berlinul de Vest. Pentru Moscova, această decizie reprezenta o încălcare a acordurilor semnate la Potsdam în iulie 1945, acorduri care stabileau etapele ocupaţiei şi administrarea fostului Reich de către Aliaţi. Drept represalii, URSS a decis, aşadar, să impună această blocadă, în realitate, Moscova este pe deplin responsabilă pentru această criză. De la sfârşitul războiului, sovieticii dispuneau de matriţele Reichsbank-ului şi băteau monedă. Inundau ţara, atât vestul, cât şi estul, cu devize (Reichsmarks), provocând o puternică inflaţie, care compromitea redresarea economică a Germaniei. Din lipsa unei înţelegeri în această chestiune, occidentalii au fost nevoiţi să facă o reformă monetară proprie. Cazul Reichsmark nu este decât un detaliu din neînţelegerea care domnea din 1945 între foştii Aliaţi. Cortina de Fier care s-a abătut asupra Europei de Est

769 L’Humanite, 19 noiembrie 1947.

divizează şi Germania. Marile principii privind ocupaţia comună sunt date uitării, fiecare tabără gestionează în felul său partea din ţară care i-a revenit. Pentru Washington, Londra şi Paris, este momentul să dea o entitate politică Germaniei pe care o controlează, să creeze un stat vest-german. Cele trei capitale occidentale au luat această decizie cu câteva zile înainte de impunerea blocadei. URSS nu este împotriva clarificării politice, a unei ruperi efective a ţării. În schimb, Moscova este categoric împotriva reataşării Germaniei de Vest la blocul occidental şi cu atât mai mult a unei alianţe militare care i-ar garanta integritatea, după cum doreşte Washingtonul.

Din 1945 şi până la căderea Zidului Berlinului în 1989, URSS nu a avut şi nu va avea decât o singură politică pentru Germania: neutralitatea. Teama de „revanşismul" german, denunţat de propaganda comunistă, nu are nimic de-a face cu acest obiectiv. Neutralitatea aşa cum o înţelege Moscova înseamnă scoaterea Statelor Unite, principalul duşman, din ţară. În faţa puterii sovietice, englezii şi francezii sunt cantităţi neglijabile, americanii sunt singurii care pot rivaliza cu ea. O Germanie neutră, eliberată de protecţia Washingtonului, ar fi o Germanie sub control sovietic. Deţinerea acestei ţări ar fi echivalentul dominaţiei asupra Europei Occidentale. Germania rămâne ţara-cheie de pe Bătrânul Continent, chiar dacă înfrângerea din 1945 i-a redus puterea. Stalin şi succesorii săi, până la Gorbaciov, se luptă neobosiţi să atingă acest obiectiv, dar nu reuşesc. Tresăririle, tensiunile, sfâşierile pe care le va cunoaşte Europa până la căderea comunismului se explică şi pot fi înţelese, în mare parte, prin prisma acestei ambiţii a sovieticilor. Criza din iunie 1948 declanşează o confruntare care, în cele din urmă, avea să dureze mai bine de patruzeci de ani. Prin această blocadă a Berlinului, Stalin speră să-şi facă foştii aliaţi să părăsească fosta capitală şi să-i forţeze să înceapă

negocieri pe tema statutului Germaniei. Dincolo de cazul Berlinului, dorea să-i convingă pe americani să nu se implice în Europa şi să împiedice reconstrucţia Bătrânului Continent prin intermediul Planului Marshall.[770] Alegerea locului confruntării este judicioasă din partea Moscovei. URSS dispune în Germania de Est de treizeci de divizii, în comparaţie cu una americană, două britanice şi trei franceze. Forţarea blocadei ar însemna pentru aceste trupe puţin numeroase un casus belli pierdut dinainte. Confruntarea vizează şi înspăimântarea populaţiei vest-germane. Retragerea occidentalilor din Berlin ar pune sub semnul întrebării, în rândul opiniei publice, credibilitatea acestor protectori, incapabili să se menţină pe poziţii. Neutralitatea ar părea atunci o garanţie mai mare pentru toată lumea. Moscova speculează faptul că majoritatea germanilor doresc unitatea ţării, chiar dacă aceasta trebuie să aibă loc sub stindard sovietic.

Stalin a fost foarte aproape să reuşească lovitura, să capete controlul. La Londra şi mai ales la Paris – unde domnea o puternică agitaţie comunistă –, liderii nu doreau o nouă bătălie pentru Berlin. La Washington, starea de spirit era, în schimb, în favoarea fermităţii, într-un moment în care politica de îngrădire începea să-şi arate roadele în Grecia. La o lună după începerea blocadei, preşedintele Truman decide că occidentalii trebuie să reziste cu orice preţ. Întrucât aprovizionarea oraşului pe cale terestră devenise imposibilă, ajutoarele vor veni pe calea aerului. Într-o perioadă în care aviaţia rămâne limitată din punct de vedere tehnic, pariul este îndrăzneţ, dar rezonabil. Această alegere poate muta responsabilitatea unui eventual casus belli asupra URSS. Pentru sovietici de acum nu se va mai pune problema blocării accesului terestru în oraş, ci vor trebui să doboare avioane dacă vor să fie respectată blocada. Podul aerian creat îi salvează pe

770 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, ed. cit., p. 204.

berlinezi. De la cărbune până la lapte, de la haine până la apă, zilnic sunt aduse opt mii de tone de marfa. În unsprezece luni de blocadă, aveau să fie asigurate 278.228 de zboruri, deopotrivă o reuşită tehnică şi o victorie politică. În mai 1949, blocada este, în sfârşit, ridicată. Fermitatea americană l-a făcut, încă o dată, pe Stalin să bată în retragere.

Efectele provocate de criză sunt opusul celor pe care miza *Vojd*-ul. Blocada, care trebuia să atragă slăbirea influenţei americane în Europa, consolidează implicarea Washingtonului pe Bătrânul Continent. Pe 4 aprilie 1949, în plină confruntare, douăsprezece ţări semnează Tratatul

Atlanticului de Nord.[771] Acesta le garantează statelor care aderă ajutor militar în caz de agresiune. Sub egida americanilor, partea occidentală a Europei este de acum protejată de URSS printr-un pact de ajutor reciproc în cadrul NATO. De asemenea, tratatul exploatează şi moştenirea comună a ţărilor semnatare, ataşamentul lor faţă de democraţie, de libertăţile individuale şi respectul drepturilor, toate acestea valori contrare comunismului. Noua Alianţă nu este numai un acord militar, ci se vrea şi un pact pentru civilizaţie. Din punct de vedere politic, acordul este în acelaşi timp o reacţie la Comecon, organizaţia creată de URSS la începutul anului 1949 cu scopul de a strânge legăturile economice cu ţările Europei de Est.

În Germania de Vest, occidentalii creează un stat de drept care corespunde spiritului tratatului atlantic. Pe 8 aprilie 1949, cele trei puteri ocupante decid să-şi unească zonele pentru a crea o Republică Federală. Washingtonul, Londra şi Parisul îşi rezervă un statut de înaltă autoritate asupra viitoarei entităţi şi ţin sub control politica externă a

771 Statele Unite, Canada, Marea Britanie, Franţa, Belgia, Olanda, Luxemburg, Italia, Portugalia, Islanda, Danemarca, Norvegia. Grecia şi Turcia se vor alătura Alianţei Atlantice în 195a.

RFG-ului. Criza din Berlin a grăbit înfiinţarea acestui nou stat german, contrar speranţelor lui Stalin. Fermitatea occidentalilor a apropiat populaţia vest-germană de protectorii săi, şi aceasta e o reacţie contrară celei dorite de *Vojd*. Primele alegeri legislative din Republica Federală, de la jumătatea lunii august 1949, acordă o scurtă victorie creştin-democraţilor. Acestea confirmă, mai ales, eşecul partidului comunist. KPD, care şi-a păstrat vechiul nume în această zonă a Germaniei, obţine numai 15 mandate. Cancelarul ales de Bundestag, Konrad Adenauer, nu-şi face nicio iluzie în privinţa URSS şi a intenţiilor sale. Pentru Stalin, aceste alegeri sunt o decepţie în plus.

„Ce este al nostru este al nostru, ce este al vostru e negociabil”, în aceşti termeni se spune că îşi concepeau liderii comunişti relaţiile cu ţările capitaliste, dacă este să dăm crezare umorului popular, uneia dintre glumele care circulau prin URSS şi care deseori erau adevărate, întrucât în Europa occidentalii nu au acceptat să „negocieze” după criteriile Uniunii Sovietice, confruntarea se va muta în altă parte, în Asia.

Miza coreeană

Potrivit lui Pavel Sudoplatov, un fost „maestru al spionajului” sovietic, criza din Berlin ar fi servit drept diversiune Moscovei. Însărcinat în anii 1940 – 1950 cu numeroase „misiuni speciale” pentru NKVD, Sudoplatov va pretinde că blocada a păstrat tensiunea dintre Est şi Vest în Europa, pentru a le permite comuniştilor chinezi să câştige ofensiva împotriva naţionaliştilor din Guomindang, fără să rişte o reacţie americană. „Stalin a putut să-şi permită adoptarea unei linii de conduită foarte dure în această confruntare directă cu Statele Unite la începutul Războiului Rece, deoarece ştia că este la adăpost de ameninţarea unei bombe atomice americane, cel puţin până la sfârşitul anilor 1940”, va povesti Sudoplatov. „Abia în 1955 am estimat că stocul de arme nucleare americane

şi britanice este suficient să distrugă Uniunea Sovietică. Acest tip de informaţii le-au permis comuniştilor să capete un avantaj după războiul chinez din 1947 – 1948. Ştiam din surse sigure că preşedintele Truman lua serios în calcul să recurgă la arsenalul nuclear pentru a împiedica victoria lui Mao Zedong. De aceea, Stalin a declanşat în 1948 criza Berlinului. Articolele publicate de presa occidentală arată că Truman şi prim-ministrul britanic Clement Attlee erau gata să folosească bomba atomică pentru a opri cucerirea Berlinului, dar ştiam că America nu dispunea de un număr suficient de arme nucleare pentru a recurge la ele simultan la Berlin şi în China. Guvernul american a supraestimat pericolul în care puneam Berlinul şi astfel a ratat ocazia să fluture ameninţarea nucleară pentru a-i susţine pe naţionaliştii chinezi.”[772] Probabil că Stalin a speculat absenţa voinţei politice a liderilor americani în privinţa folosirii armei atomice, dar totuşi nu a ignorat avantajul pe care li-l oferea deţinerea bombei. Este semnificativ că, înainte de primul experiment atomic sovietic, în august 1949, Kremlinul a evitat sistematic confruntarea directă cu Casa Albă. Sprijinul acordat de Statele Unite guvernului legitim grec şi fermitatea Washingtonului cu ocazia blocadei Berlinului l-au obligat pe Stalin să bată în retragere de pe aceste două teatre de operaţiuni. În schimb, după august 1949, când raportul nuclear de forţe începe să se echilibreze, blocul comunist se va arăta mai ofensiv. Primul război americano-sovietic propriu-zis, care izbucneşte în Coreea în iulie 1950 prin intermediul chinezilor şi coreenilor – din Nord şi din Sud –, atestă că Moscova şi-a depăşit handicapul nuclear. La sfârşitul vieţii, Stalin, devotat pregătirii unui al treilea conflict mondial, nu va fi, de altfel, deloc speriat de perspectiva unui război atomic când va începe să conceapă

772 Pavel şi Anatoli Sudoplatov, Missions spéciales, Le Seuil, 1994, p. 265.

cele mai smintite planuri. Echilibrul terorii, care a dominat raporturile Est-Vest începând cu anii 1950, până la căderea finală a Uniunii Sovietice, nu a împiedicat niciodată izbucnirea conflictelor, nici continuarea evoluţiei comunismului în lume. Pentru URSS, deţinerea armei supreme era o necesitate, dacă voia să-şi continue avansul.

Saga nucleară sovietică poate fi văzută ca o parabolă a capacităţilor de subversiune a sistemului comunist şi a modului său de a folosi competenţele fiecăruia pentru a-i servi cât mai bine interesele. Când Truman l-a anunţat pe Stalin, după conferinţa de la Potsdam, în iulie 1945, de existenţa unei noi arme de distrugere în masă, spera să-l impresioneze pe dictator. *Vojd-xA* nu s-a arătat deloc surprins. În acel moment, bomba atomică americană nu mai era un secret, sau aproape, pentru URSS, datorită reţelelor sale de spionaj care urmăreau de aproape munca savanţilor de dincolo de Atlantic. Cu doi ani înainte, în martie 1943, fizicianul Igor Kurtaşov, responsabilul proiectului nuclear sovietic, îi scria pe acest subiect lui Lavrenti Beria, şeful poliţiei politice şi al serviciilor secrete: „Examinarea documentelor pe care am întreprins-o arată că obţinerea lor este de o valoare uriaşă, chiar inestimabilă, pentru statul şi ştiinţa noastră. Pe de o parte, aceste documente dovedesc importanţa şi amploarea muncii de cercetare în domeniul uraniului întreprinsă în Marea Britanie; pe de alta, ne dau şansa să obţinem indicaţii esenţiale pentru cercetările noastre, ceea ce ne va permite să trecem dintr-odată peste nişte etape care ar fi presupus o muncă anevoioasă în privinţa formulării problemei”. 1 Primele informaţii obţinute de sovietici despre utilizarea militară a atomului veneau din Marea Britanie, unde serviciile de spionaj sovietice recrutaseră numeroşi agenţi secreţi (Kim Philby, John Cairncross); din Ministerul de Externe (Guy Burgess); din serviciile de securitate ale armatei (Anthony Blunt); din cercetare

(Melita Norwood) etc. Aceste „cârtiţe” au informat Moscova încă de la sfârşitul anului 1942 despre trimiterea în Statele Unite a unui număr mare de fizicieni britanici şi de alte naţionalităţi, să lucreze la un proiect ultrasecret. În ianuarie 1943, URSS a trimis la New York un ofiţer de informaţii specializat în cercetarea ştiinţifică şi tehnică să coordoneze reţelele create. La vremea aceea, filiera nucleară sovietică beneficiase deja de informaţii furnizate de savanţi francezi, în special de Frédéric Joliot-Curie, care îşi oferise serviciile ambasadei URSS la Paris încă din 1939.[773] La începutul anilor 1940, guvernul american a instalat în New Mexico, la Los Alamos, un centru de cercetare şi experimentare ultrasecret pentru a pune la punct Proiectul Manhattan, coordonat de profesorul Oppenheimer. Spionii sovietici au primit misiunea de a se infiltra în acest centru. O reuşită totală, dacă ne raportăm la numărul de documente secrete ajunse la centrala de la Moscova în aceşti ani de război: 211 în 1943, 600 anul următor, 1.896 în 1945.[774] Agenţii americani recrutaţi de GRU, serviciile secrete militare ale URSS, se numeau Harry Gold, Paul Greenglass, Julius şi Ethel Rosenberg, în special. Această reţea le-a furnizat ofiţerilor sovietici informaţii care veneau direct de la Los Alamos.

„Omul potrivit la locul potrivit” este o regulă esenţială în lumea spionajului. Klaus Fuchs a jucat acest rol pentru sovietici în cadrul Proiectului Manhattan, procurându-i Moscovei date esenţiale, care trebuiau să-i permită URSS să recupereze aproape doi ani de cercetare în domeniul atomic. Fizician de origine germană, Fuchs se refugiase în Marea Britanie după instalarea lui Hitler la putere în 1933. Motivaţiile lui au fost dintotdeauna

773 Ibid., anexa 2, pp. 544-552.

774 Christopher Andrew si Vasili Mitrohin, Le KGB contre VOuest, Fayard, 2000, P- 199-

politice. Membru al KPD în tinereţe, comunismul reprezenta pentru el viitorul omenirii. În Anglia, unde lucra la începutul anilor 1940 la proiectul Tube Alloys, numele de cod al cercetării atomice, furniza deja documente secrete URSS. El este principala sursă a acestor informaţii „inestimabile” despre care a vorbit Kurtaşov în raportul său către Beria în martie 1943. Racolat de americani să lucreze la centrul de la Los Alamos, Fuchs nu a încetat o clipă să furnizeze Moscovei informaţii secrete, încă de a doua zi după prima explozie nucleară reuşită în deşertul din New Mexico, pe 16 iulie 1945, i-a furnizat omului său de legătură, Harry Gold, toate detaliile experimentului. De asemenea, a dat şi caracteristicile bombelor atomice care trebuiau lansate deasupra Japoniei câteva săptămâni mai târziu. Fiind la curent cu aceste lucruri, Stalin cunoştea intenţia Statelor Unite de a bombarda Hiroshima şi Nagasaki cu noua armă, înainte să-i vorbească Truman despre acest lucru la Potsdam. Odată cu încheierea războiului, Klaus Fuchs a continuat să lucreze pentru sovietici. La revenirea în Marea Britanie, devine unul dintre responsabilii cu cercetarea nucleară britanică. „Fuchs ne-a furnizat informaţii esenţiale despre producţia de uraniu 235”, va preciza Sudoplatov în *Memoriile* sale. „Ne-a informat că americanii produceau o sută de kilograme de U-235 pe lună şi douăzeci de kilograme de plutoniu. Această informaţie prezenta un interes uriaş, deoarece, plecând de aici, puteam calcula numărul de bombe atomice de care dispuneau. Am putut conchide că Statele Unite nu ar fi pregătite să înceapă un război nuclear la sfârşitul anilor 1940, nici măcar la începutul deceniului următor”. 1 Suspectat de contraspionajul britanic şi supus presiunii, Fuchs cedează, în cele din urmă, şi-şi mărturiseşte trădarea în 1950, în cursul unui interogatoriu. Condamnat de justiţia engleză la paisprezece ani de închisoare, mai

târziu se va duce în Germania de Est, după ispăşirea pedepsei, unde va prelua conducerea Institutului de Cercetări Atomice de la Dresda.

În august 1945, Politbiuroul sovietic a decis crearea unei comisii speciale, GKO, aflată sub conducerea lui Beria şi care dispunea de puteri depline. GKO putea rechiziţiona toate resursele necesare cercetării atomice, în toate sectoarele economiei. Beria a fost însărcinat cu centralizarea şi, de asemenea, cu controlul tuturor serviciilor responsabile cu strângerea informaţiilor de peste hotare.[775] Fiul lui Beria, care a lucrat la GKO în sectorul rachetelor, îşi va aminti de eforturile depuse: „Am început atunci să răpim oameni de ştiinţă germani pe care americanii îi mutaseră în zona lor... Am reuşit chiar să atragem în zona sovietică un număr de colaboratori ai lui von Braun. [...] Lucram în acelaşi timp la construcţia centralelor nucleare, în continuare pe baza unor planuri germane. [...] Impulsul general l-a reprezentat munca depusă de germani..." 1 Douăzeci de mii de ingineri din fostul Reich au fost deportaţi să participe la cercetarea nucleară sovietică, trei sute de savanţi germani specializaţi în tehnologia rachetelor au fost rechiziţionaţi cu forţa de URSS.[776] Gulagul a fost şi el implicat, munca silnică în minele de uraniu a permis obţinerea combustibilului necesar, fără să trebuiască să-şi facă griji în privinţa sănătăţii mâinii de lucru. Secţia a VI-a specială a NKVD-ului a reactivat birourile de studiu ale lagărelor de concentrare, unde se aflau savanţii condamnaţi. Aleksandr Soljenit îi va povesti în *Primul cerc* funcţionarea acestor birouri, *şaraşki*, unde condiţiile de trai erau mai bune decât cele ale prizonierilor obişnuiţi. Pentru liderii

775 Pavel $i Anatoli Sudoplatov, Missions spéciales, ed. cit., p. 265.

776 Sergo Beria, Beria, mon père, Plon/Critérion, 1999, pp. 250 şi 320 [Tatăl meu, Beria: In inima puterii staliniste, trad, de Dan Criste, Meteor Publishing, Bucureşti, 2015, pp. 304 şi 389 - n. tr.].

sovietici, nimic nu trebuia să împiedice realizarea „proiectului numărul unu”, numele de cod dat proiectului de creare a bombei. Oraşe întregi au fost lipsite de electricitate pentru a alimenta centrele de cercetare. „Fabricarea primei bombe atomice trebuia să-i aducă creatorului său titlul de Erou al Muncii Socialiste, un Premiu Stalin special de 600.000 de ruble, o *dacea*, o maşină şi dreptul pentru copiii săi de a fi admişi la marile şcoli fără examen, îi va preciza Molotov biografului său. Mai mulţi cercetători sovietici au obţinut aceste onoruri.”[777]

Prima bombă atomică sovietică este testată în august 1949; zece luni mai târziu, în *iunie* 1950, începe războiul din Coreea. Kim Ir-sen, liderul nord-coreean, aparţine acestei generaţii de comunişti convinşi că puterea se obţine cu puşca. De mai multe luni, se pregăteşte să-şi trimită trupele să-i „elibereze” pe compatrioţii din Sud. Armata Populară Coreeană, creată oficial în februarie 1948, s-a pregătit în acest scop. De la sfârşitul anului 1945, peste zece mii de tineri coreeni au fost trimişi în URSS să fie antrenaţi să devină, la rândul lor, instructori militari. După victoria lui Mao din toamna anului 1949, două divizii ale Corpului Voluntarilor Coreeni, care luptaseră alături de APE chineză, au fost repatriate. În aprilie 1950, este rândul trupelor coreene din Manciuria (chineză) să se întoarcă în ţară. În primăvara acestui an, armata Nordului are de două ori mai mulţi oameni decât cea a Sudului, deşi ţara este de două ori mai puţin populată decât partea sudică a peninsulei. Armata nord-coreeană deţine, în plus, de zece ori mai multe avioane decât cea din Sud şi 250 de tancuri, în vreme ce adversarul nu are niciunul.[778] La Seul, guvernul trebuie să facă faţă numeroaselor revolte organizate de comunişti, în

777 Felix Tcouev, Conversations avec Molotov, Albin Michel, 1995, p. 89.

octombrie 1948 s-a revoltat chiar şi armata. Pentru Kim Ir-sen, nu încape îndoială, Coreea de Sud va cădea ca un fruct copt. La Moscova, Stalin s-a arătat mult timp reticent în faţa dorinţei de cucerire a liderului nord-coreean. Victoria comuniştilor la Beijing şi succesul bombei atomice sovietice îl conving să susţină invazia programată.

CUM S-A DECIS RĂZBOIUL DIN COREEA

La sfârşitul anului 1949, Kim Ir-sen, împreună cu o delegaţie nord-coreeană, a sosit să poarte discuţii cu Stalin. Nord-coreenii voiau să-şi îndrepte vârful baionetelor spre Coreea de Sud. Kim Ir-sen afirma că prima împunsătură va declanşa o explozie în Coreea de Sud şi că puterea poporului, adică puterea care conducea Coreea de Nord, avea să învingă. Firesc, Stalin nu se putea opune unei asemenea iniţiative; date fiind convingerile lui de comunist, îi surâdea cu atât mai mult ca lupta să rămână o afacere internă, tranşată între coreeni. Miloşi, nord-coreenii voiau să le întindă o mână fraţilor lor, care se aflau sub cizma lui Syngman Rhee. Stalin l-a convins pe Kim Ir-sen să se mai gândească, să-şi facă socotelile şi să revină cu un plan concret. Kim s-a întors acasă, apoi a revenit la Moscova când a avut totul pus la punct. I-a spus lui Stalin că era sigur sută la sută de succes. Îmi amintesc că Stalin avea ceva îndoieli. Se temea să nu intervină americanii; dar noi eram tentaţi să credem că, dacă războiul era dus rapid – şi Kim era sigur că va învinge imediat –, intervenţia americană putea fi evitată.

Totuşi, Stalin a decis să-i ceară părerea lui Mao. Trebuie să insist pe faptul că ideea de a declanşa războiul nu-i aparţinea lui Stalin, ci lui Kim Ir-sen, care luase iniţiativa. Desigur, Stalin nu încerca să-l facă să se răzgândească. După părerea mea, niciun comunist adevărat nu ar fi încercat să-l deturneze pe Kim Ir-sen de

778 Cheong Seong Chang, Idéologie et Système en Corée du Nord, L’Harmattan,

la dorinţa sa de a elibera Coreea de Sud de Syngman Rhee şi de influenţa americană reacţionară. Dacă făcea acest lucru, intra în contradicţie cu concepţia comunistă asupra lumii. Nu-l condamn pe Stalin că l-a încurajat pe Kim. Dimpotrivă, dacă eram în locul lui, luam aceeaşi decizie.

Mao Zedong a dat un răspuns pozitiv, a aprobat sugestia lui Kim şi a spus că, după părerea lui, Statele Unite nu vor interveni, deoarece războiul ar fi o afacere internă, că poporul coreean îşi va decide singur soarta.

Îmi amintesc de un dineu plin de voie bună la *dacea* lui Stalin. Kim Ir-sen ne-a vorbit despre condiţiile de trai din Coreea şi ne-a vorbit despre multele calităţi ale Coreei de Sud: pământul rodnic, clima excelentă pentru cultivarea orezului, apele bogate în peşte. Spunea că, după reunificarea ţării, întreaga Coree va beneficia de bogăţiile sale. Ar putea să asigure aprovizionarea cu materii prime a Nordului industrial şi să satisfacă nevoile alimentare ale întregului popor datorită peştelui, orezului şi celorlalte produse agricole care în Sud se găseau din belşug. I-am urat mult noroc lui Kim Ir-sen şi s-a ţinut un toast în cinstea întregii conduceri a Coreei de Nord, în aşteptarea zilei în care va ieşi învingătoare.

Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, pp. 349 – 350. * Preşedinte al Coreei de Sud, ales în 1948 (nota T.W.).

Obstacolul din calea poziţiei americane în faţa unui eventual conflict în peninsula coreeană este înlăturat în ianuarie 1950, când secretarul de stat Dean Acheson declară despre Coreea de Sud că nu face parte din perimetrul de apărare al Statelor Unite din Pacific. Pentru tabăra comunistă, aceste afirmaţii sunt o invitaţie la acţiune. Pe 25 iunie 1950, 90.000 de oameni din armata nord-coreeană trec paralela 38, care împarte ţara de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. În trei zile, Seulul este cucerit şi mare parte din teritoriul sud-coreean

este ocupat. Felul în care se derula bătălia pare să-i dea dreptate lui Kim Ir-sen, care a mizat pe învingerea rapidă a inamicului. Preşedintele Truman cere de urgenţă convocarea Consiliului de Securitate al ONU. Acest episod diplomatic arată care erau intenţiile lui Stalin în acest conflict.

La două zile după invazie, Consiliul de Securitate adoptă o rezoluţie care condamnă agresiunea nord-coreeană. ONU votează formarea unei armate de intervenţie, la care decid să participe şaisprezece ţări. Votul s-a derulat în absenţa reprezentantului sovietic, Iakov Malik, care boicotează reuniunile Organizaţiei de la începutul anului 1950. Astfel, URSS protestează împotriva faptului că sediul din China rămâne sub ocupaţia reprezentanţilor Guomindangului, în ciuda victoriei comuniştilor la Beijing. Fiind prezent la New York, Malik ar fi putut să asiste la votul privind Coreea şi să recurgă la dreptul său de veto. Nu este prezent nici când Statele Unite primesc pe 30 *iunie* sprijinul ONU pentru trimiterea de trupe americane, la ordinele generalului MacArthur. Această politică a „scaunului gol" este dorită de Stalin. Implicarea armatei americane în Asia rezolvă problemele URSS în Europa. Deturnarea atenţiei Washingtonului de la Bătrânul Continent permite slăbirea dispozitivului de apărare al NATO în această parte a lumii. La vremea aceea, *Vojd*-ul se gândeşte din ce în ce mai mult la declanşarea unui al treilea război mondial, al cărui teatru principal să fie teritoriul european. Sovieticii cunosc limitele capacităţii nucleare americane, ştiu şi că raportul de forţe în materie de arme convenţionale le este favorabil. În timp ce Truman încearcă să salveze Coreea de Sud, Stalin îşi poate pune la punct planurile cu Europa, în opinia Vb/d-ului, toate fronturile sunt legate, cu condiţia să slăbească inamicul. Presiunile făcute asupra Berlinului la sfârşitul anilor 1940 avuseseră drept scop favorizarea

victoriei comuniştilor în China, iar războiul din Coreea de la începutul anilor 1950 trebuie să-i sprijine proiectele pentru Bătrânul Continent.

În cadrul acordului încheiat cu Kim şi Mao, s-a convenit ca URSS să furnizeze ajutor logistic, iar China, sprijin militar direct Coreei de Nord. O mie de trenuri cu materiale şi muniţie sovietice şi cinci mii de consilieri au fost trimişi pe teren de Moscova chiar înainte de începerea ostilităţilor. Acum este rândul Chinei să trimită trupe. Stalin mizează că numărul lor va copleşi forţele americane trimise la faţa locului. În momentul votului la ONU, sud-coreenii nu-şi controlau decât o mică parte din teritoriu. Kremlinul crede, pe bună dreptate, că Washingtonul riscă venind în ajutorul Seulului. Conjunctura este considerată excelentă de Moscova: la începutul anilor 1950, Statele Unite negociază cu Japonia un tratat de ajutor şi asistenţă. Înfrângerea Washingtonului în Coreea i-ar da de gândit Tokyo-ului în privinţa fiabilităţii protecţiei americane. Un imperiu al Soarelui-Răsare fără un lider, în inima unui continent est-asiatic aflat sub dominaţie comunistă (Vietnam, China, Coreea, fără să uităm de insulele Kurile, ocupate de URSS din 1945), ar deveni atunci o pradă uşoară pentru „tabără progresistă”. Fiind iubitori de şah, ruşilor le-a plăcut dintotdeauna să prevadă mai multe mişcări în avans. Liderii sovietici se înscriu în această tradiţie.

URSS nu are nimic de pierdut în acest conflict coreean. Punând în evidenţă China, va putea să se prevaleze mereu de sprijinul său în caz de victorie şi să se spele pe mâini dacă urmează o înfrângere. La sfârşitul lui septembrie 1950, Zhou Enlai vine la Kremlin să se ocupe de trimiterea în Coreea a 500.000 de soldaţi din APE chineză cu ajutorul logistic al sovieticilor. Contraofensiva americană, care a început la jumătatea lui septembrie, oferă un bun pretext Beijingului să vină oficial în ajutor

camarazilor nord-coreeni. Pe 30 septembrie, trupele sud-coreene, susţinute de armata americană, au reuşit să elibereze sudul peninsulei. Trec chiar paralela 38 şi pleacă să cucerească şi partea de nord. Pe 2 octombrie, China intervine în conflict. Stalin se ocupă de partea aeriană a operaţiunii, dar numai pe teritoriul chinez, în caz că urmau represalii din partea americanilor. Moscova se implică prudent: pe 20 octombrie, Phenianul, capitala Nordului, este ocupat de forţele americano-coreene; o lună mai târziu, trupele lui MacArthur simt aproape de frontiera chineză; pe 25 noiembrie, o contraofensivă chineză respinge trupele venite din Sud; pe 4 ianuarie 1951, forţele sino-coreene ocupă Seulul; în martie, capitala Sudului este din nou eliberată de armata americană, care recucereşte terenul pierdut până la paralela 38. Între timp, Washingtonul a înţeles că, pentru Moscova, Coreea este un front secundar în comparaţie cu Europa. În teatrul coreean, Truman dă ordin să se menţină pe poziţii, să aplice o „defensivă activă” şi să nu pregătească noi ofensive. Frontul se stabilizează de-a lungul paralelei 38. La sfârşitul lui iunie 1951, Iakov Malik, care între timp şi-a reluat locul la ONU, va propune începerea negocierilor în vederea unui acord de încetare a focului. Va mai dura încă doi ani până când să amuţească armele.

Acest conflict coreean este însoţit de o puternică bătălie propagandistică. În acest domeniu, tabăra comunistă se pricepe şi are mijloace datorită trompetelor din lume ale Partidului Comunist. Bătălia se poartă pe un teren simbolic şi e menită să inflameze imaginaţia: arma bacteriologică. URSS acuză Statele Unite că recurg la acest teribil mijloc pentru a otrăvi Coreea şi China. Nişte aviatori americani căzuţi în mâinile APE mărturisesc în faţa presei că au lansat bombe bacteriologice. Campania face înconjurul lumii. În Franţa, în special, Partidul Comunist se mobilizează să denunţe sosirea în mai 1952,

la sediul NATO de la Paris, a generalului Ridgway, înainte comandant-şef al trupelor de intervenţie din Coreea. „Ciuma Ridgway”, „Ridgway microbianul”, strigă zeci de mii de manifestanţi mobilizaţi de Partidul Comunist Francez. Înfruntările cu poliţia din ziua aceea sunt brutale. Campania mondială a fost pusă la cale de Moscova, cu ajutorul Beijingului.[779] în timp ce propaganda comunistă acuză Statele Unite că recurg la arma bacteriologică, sovieticii şi chinezii fac adevărate asemenea experimente pe prizonierii americani. Mulţi dintre ei aveau să moară în urma lor.

ADEVĂRATUL RĂZBOI BACTERIOLOGIC

Războiul din Coreea declanşează o fază mai puţin cunoscută a cooperării sino-sovietice în materie de securitate. Ruşii şi chinezii şi-au ajutat aliaţii nord-coreeni să administreze lagărele de prizonieri. Lagărele administrate de chinezi erau considerate mai puţin crude şi mai bine organizate decât lagărele nord-coreene. Potrivit surselor ulterioare, experţii sovietici participă la interogatorii şi la îndoctrinarea prizonierilor americani ai APE; chinezii ar fi predat atunci sovieticilor sute de prizonieri de război americani.

În această cooperare există un capitol atroce, cel al experimentelor bacteriologice pe subiecţi umani. Ştim că propaganda sovietică a acuzat de multe ori Statele Unite că duc un război bacteriologic în Coreea. „Mărturiile” smulse prizonierilor americani au ajutat mult această campanie. Autorităţile chineze au acuzat şi ele Taiwanul că eliberează microbi pe continent, în China. Astăzi, nimeni nu se mai îndoieşte că această propagandă era mincinoasă. Un fost deţinut chinez asigură că, în lagărul din Zhangzhou (Fujian), cadrele otrăviseră alimentele deţinuţilor (cauzând astfel moartea a opt dintre ei), cu

779 în legătură cu această campanie de dezinformare, v. Thierry Wolton, Le KGB en France, Grasset, 1986, pp. 206-208.

scopul de a susţine acuzaţiile împotriva Taiwanului.

Mai ales, potrivit mărturiilor a doua persoane, ar fi fost testate arme bacteriologice pe prizonieri. Cea mai scurtă dintre ele, a lui Wu Huanxiang, nu pune explicit în discuţie colaborarea Moscovei. La sfârşitul anilor 1950, medicul închisorii din Fushun i-a relatat că o armă bacteriologică numită „vârtej de parfum nr. 4" ar fi fost testată în iarna lui 195 a la spitalul militar din Andong de către trei medici (dintre care unul japonez) pe opt prizonieri de război, care ar fi murit. A doua mărturie, a lui Su Weiquan, mai lungă şi mai precisă, arată clar responsabilitatea aliatului sovietic şi descrie experimente mai complexe. Acesta declară că, la începutul războiului din Coreea, între douăzeci şi treizeci de experţi sovietici, asistaţi de specialişti cehoslovaci şi est-germani, au cooperat cu cincizeci-şaizeci de experţi chinezi în realizarea de experimente pe deţinuţi în tunelul „muntelui din vest", din nord-vestul Chinei. Lagărele din regiune îşi trimiteau la acest centru deţinuţii mai slabi: 1.500 se aflau acolo în permanenţă şi 350 ar fi fost folosiţi drept cobai pentru testarea unor noi medicamente sovietice. Li se adăugau şase centre mai mici, dintre care unul situat în districtul Bao (Shânxi). Acolo era testat efectul anumitor boli ale animalelor, al gloanţelor, bombelor şi chiar al rachetelor bacteriologice. Nu putem garanta pe deplin veracitatea acestor mărturii, dar precizia lor este un argument solid. Pe de altă parte, ştim că au avut loc experimente similare la Urfa, la poalele Uralilor, în Uniunea Sovietică, în aceeaşi perioadă.

Jean-Luc Domenach, *Chine*: *Varchipel oubliey* Fayard, 199 a, pp. 89 – 90.

Războiul este dus cu cruzime în tabăra comunistă. „Eliberarea" Sudului de către trupele Nordului nu a fost salutată cu bucurie de către populaţie nici la Seni, nici în altă parte, iar „datoria internaţionalistă" nu a mobilizat o

mulţime de recruţi voluntari sub stindardul nord-coreean. Un preot francez, părintele Coyos, prezent la Phenian înainte de invazie, va povesti cum au fost chemaţi tinerii nord-coreeni în cinematografele capitalei sub pretextul vizionării unui documentar despre realizările comunismului. Odată ajunşi acolo, recrutorii i-au întrebat dacă sunt gata să apere idealul. Toţi cei care au ezitat au fost arestaţi la ieşire.1 Cât despre „voluntarii" chinezi trimişi pe front, soarta lor a fost teribilă. Mareşalul Peng Dehuai, care comandă trupele APE pe teren, îi scrie lui Mao în decembrie 1950: „Temperatura a coborât la minus treizeci de grade. Soldaţii sunt epuizaţi, nu mai pot merge din cauza degerăturilor şi sunt obligaţi să doarmă în aer liber. […] Majoritatea nu au primit mantale şi nici bocanci îmblăniţi. Hainele vătuite şi păturile le-au fost arse de napalm. Mulţi oameni poartă încă încălţăminte mică de bumbac şi unii sunt chiar desculţi". [780]Unităţi întregi mor de frig, nenumăraţi soldaţi subalimentaţi simt loviţi de cecitate nocturnă. Cartierul general recomandă strângerea de ace de pin pentru supă sau consumul de mormoloci vii, bogaţi în vitamine şi proteine.[781] În total, 22.000 de asemenea soldaţi din APE aveau să cadă prizonieri în timpul războiului. După armistiţiul din 1953, mai bine de două treimi dintre ei vor prefera să plece în Taiwan în loc să se întoarcă în ţară, în China comunistă. Cei 6.000 care vor face această alegere vor fi persecutaţi de Beijing. Asemenea lui Stalin după al Doilea Război Mondial, Mao îi consideră trădători pe aceşti foşti prizonieri, ba chiar spioni trimişi înapoi de inamic. Fie vor fi executaţi, fie vor ajunge în lagăre de muncă.[782]

Tehnicile de luptă utilizate de chinezi sunt deosebit

780 R.P. Coyos, Ma captivité en Corée du Nord, Grasset, 1954, apud Philippe Grangereau, Au pays du grand mensonge, Petite Bibliothèque Payot, 2003, p. 95.

781 Ibid.

de ucigătoare. Atacurile sunt date de valuri succesive de oameni, până la epuizarea muniţiei inamicilor. APE inaugurase deja cu succes această tactică în timpul războiului civil chinez, la sfârşitul anilor 1940, împotriva forţelor Guomindangului. Bilanţul total al pierderilor dovedeşte cruzimea metodei: 82.000 de oameni ucişi din tabăra forţelor occidentale (inclusiv sud-coreeni), faţă de 660.000 din tabăra comuniştilor (nord-coreeni şi APE împreună). Hecatomba încetează odată cu moartea lui Stalin, pe 5 martie 1953. Noua conducere sovietică profită de prezenţa lui Zhou Enlai la funeraliile *Vojd*-ului la Moscova ca să elaboreze un plan de pace.[783] Discuţiile în vederea armistiţiului din iulie 1951 ajung, în iulie 1953, la împărţirea ţării la paralela 38, ca înainte de conflict. Până la capăt, acest război din

Coreea va fi rezultatul unui acord „revoluţionar" între sovietici, chinezi şi nord-coreeni, cu scopul de a facilita expansiunea comunismului în Asia.1 Când nu au mai avut nimic de câştigat din acesta, au pus armele deoparte.

Spre al treilea război mondial

Contrar previziunilor lui Stalin, războiul din Coreea nu a slăbit poziţia Statelor Unite în lume. Legăturile din sânul NATO s-au întărit; Washingtonul şi-a asigurat o majoritate în Organizaţia Naţiunilor Unite pentru a-i susţine politica. Chiar în America, conflictul a dat naştere unei tresăriri patriotice şi situaţia prizonierilor a indignat opinia publică. Generalul Eisenhower câştigă alegerile prezidenţiale din 19512. îl alege ca secretar de stat pe John Foster Dulles, partizan nu al politicii de *containment*, de îngrădire, ci al politicii agresive, aşa-zisul *roll-baek*, de

782 Jean-Luc Domenach, Chine: l'archipel oublié, Fayard, 1992, p. 504.

783 Vojtech Mastny, The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years, Oxford University Press, pp. 171-173.

respingere a URSS. Abia instalat la Casa Albă, noul preşedinte ameninţă cu folosirea bombei atomice; trimite în Asia bombardiere capabile să transporte arma. Moartea lui Stalin va domoli temporar tensiunea crescândă dintre cei doi „Granzi”, noul calificativ la modă.

Situaţia din Indochina franceză este o altă cauză a rigidizării poziţiei Washingtonului. Administraţia americană este împotriva menţinerii coloniilor din regiune şi trebuie să recunoască faptul că eliberarea popoarelor colonizate serveşte drept pretext comuniştilor pentru a înlocui ocupaţia străină cu dictatura proprie. Ho Şi Min îşi creează emuli: cu ocazia războiului, în regiune se răspândeşte ideologia marxist-leninistă. Statutul Indochinei franceze, care regrupează Vietnamul, Laosul şi Cambodgia, favorizează prozelitismul comunist. „Indochina este o singură unitate strategică şi un singur câmp de luptă”, scrie în 1950 generalul Giap, comandantul-şef al Viet Minh-ului, într-o broşură propagandistică. „Din acest motiv, de ordin în principal strategic, este inutil să evoci independenţa Vietnamului cât timp Cambodgia şi Laosul simt sub dominaţia imperialismului, aşa cum nu putem concepe o Cambodgie şi un Laos independente cât timp Vietnamul este dominat de imperialişti. Colonialiştii s-au folosit de Cambodgia să atace Vietnamul. Laosul şi Cambodgia au devenit provizoriu baze de operaţiuni, unde inamicul este de neatins, şi în acelaşi timp partea cea mai vulnerabilă a teatrului indochinez. Prin urmare, trebuie neapărat şi cu toate forţele să deschidem frontul lao-cambodgian.”[784] Chiar în Laos, un guvern provizoriu anticolonial se constituise în 1945, după sfârşitul ocupaţiei japoneze. Revenirea francezilor în 1946 îi determinase pe membrii acestui guvern să fugă în vecina Thailanda.

Obţinerea independenţei în cadrul Uniunii Franceze,

784 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, ed. cit., p. 237.

ratificată în decembrie 1949, şi amnistia propusă au provocat o sciziune între laoţienii exilaţi. Prinţul Souphanouvong a refuzat amnistia şi a creat Frontul Laosului Liber, unde domina Pathet Lao, supus comuniştilor. Războiul se poartă de acum în cele trei ţări ale fostei Indochine franceze. Pentru a nu provoca susceptibilităţile naţionale, Ho Şi Min renunţă la ideea unui Partid Comunist Indochinez, care lasă locul, în februarie 1951, la trei partide comuniste, câte unul pentru fiecare ţară. Alianţa încheiată între cele trei organizaţii dă totuşi preponderenţă vietnamezilor. Această situaţie este dominată de rivalităţi viitoare între „partidele frăţeşti”.

O conferinţă pentru relansarea războiului în regiune are loc la Moscova în octombrie 1952. Stalin, Liu Shaoqi, numărul doi chinez, şi Ho Şi Min decid să extindă luptele în Laos, care până atunci fusese cruţat.[785] Washingtonul înţelege în acel moment că războiul este o miză esenţială pentru comunişti. Franţa, percepută până atunci ca o putere neocolonialistă, devine o aliată în politica agresivă dorită de administraţia americană. Statele Unite finanţează corpurile expediţionare franceze, în schimb Parisul îşi ia angajamentul să nu acţioneze singur, să nu părăsească Vietnamul, cum are intenţia guvernul, fără aprobarea Washingtonului. Acest acord marchează începutul implicării americane în peninsula indochineză. Corelarea între războiul din Coreea şi „lupta pentru independenţă” din Vietnam este asigurată de rolul pe care îl joacă aici armata chineză în cele două conflicte. În Coreea, APE intervine direct, în Vietnam, consilierii săi devin cadre ale Viet Minh-ului, majoritatea armelor vin din Republica Populară, iar planurile de luptă sunt redactate de ofiţeri veniţi de la Beijing. Generalul Giap, se ştie, este

785 Christopher Goscha, „L’aide militaire chinoise au Viêt-Minh, 1949-1954“, Revue historique des armées, nr. 3, aooo, p. as.

a. Jung Chang si Jon Halliday, Mao, ed. cit., p. 618.

sub influenţă chineză. Înfrângerea Franţei în primăvara anului 1954 are şi ea o legătură cu conflictul coreean, încheiat cu un an mai devreme. Până în vara anului 1953, consilierii militari chinezi ai Viet Minh-ului au întârziat ofensivele. Mao, care îl susţinea pe Kim Ir-sen în cruciada sa, nu voia să-şi disperseze forţele. Odată semnat armistiţiul, ofiţeri din APE au trecut direct din Coreea de Nord în Vietnamul de Nord. În octombrie 1953, serviciile secrete chineze reuşesc să-şi procure o copie a planului strategic francez, planul Navarre, după numele şefului armatei franceze aflate la faţa locului, generalul Henri Navarre. Principalul consilier chinez din Viet Minh, generalul Wei Guo-qing, i-l trimite lui Ho Şi Min.2 Datorită acestor planuri, Giap pregăteşte ofensiva împotriva Diên Biên Phú. Tabăra franceză fortificată cade pe 7 mai 1954, în momentul în care la Geneva încep negocierile franco-vietnameze pentru încetarea focului., Afacerea scurgerii de informaţii" din planul Navarre, care afectează climatul politic din Franţa, slăbeşte poziţia Parisului în aceste negocieri.[786] înfrânt pe plan militar, erodat politic, guvernul francez semnează încetarea luptelor pe 21 iulie 1954. Câteva săptămâni mai târziu, francezii descoperă cu groază soarta pe care au avut-o soldaţii lor căzuţi prizonieri în mâinile Viet Minh-ului. Mai mult de jumătate dintre ei nu revin din lagăr, răpuşi de surmenaj fizic, absenţa îngrijirilor, de subalimentare şi de presiunile psihologice. Supravieţuitorii vor avea nevoie de câţiva ani să se refacă de pe urma torturilor fizice la care au fost supuşi, inspirate din metodele maoiste ale „reformei prin gândire".

SPĂLAREA CREIERULUI ÎN STIL VIÊT-MINH

Procedeul utilizat de personalul însărcinat cu condiţionarea politică se împarte în trei etape esenţiale.

786 Despre „afacerea scurgerilor de informaţii", v. Thierry Wolton, La France sous influence, ed. cit., pp. 159-162.

Prima este „educarea” prizonierului, al cărei scop este ruperea acestuia de mediul său familial. Soldaţii de rând şi subofiţerii sunt despărţiţi de ofiţerii lor, în timp ce personalul diferitelor unităţi este amestecat. Noţiunea de grad este desfiinţată şi tutuirea devine obligatorie. După aceea, în cadrul grupului, responsabilităţile le simt încredinţate soldaţilor simpli, uneori cu o moralitate îndoielnică, care sunt promovaţi şefi de echipă. Astfel, orice coeziune este distrusă prin amestecarea şi distrugerea cadrului militar. Individul trebuie, aşadar, să se confrunte cu noua sa situaţie într-un univers în care nu mai există repere şi unde domneşte un individualism general bine organizat.

În paralel cu distrugerea grupului, omul este rupt şi de trecutul, şi de rădăcinile sale: toate obiectele personale i-au fost confiscate, chiar şi cele fără valoare, inclusiv pantofii, de care europeanul se lipseşte cu greu. Astfel pregătit psihologic, hărţuit fizic prin marşuri sau corvezi epuizante, subiectul care a fost „preparat” este gata pentru faza „politizării”.

Prizonierul este întâi supus unei propagande intense prin intermediul întâlnirilor politice obligatorii, al discursurilor regulate şi prin difuzarea de broşuri care provin din diferite ţări din Est, ba chiar ediţii ale publicaţiei comuniste franceze *L’Humanité*. Nimeni nu se poate sustrage acestei propagande, şi cine nu dă dovadă de asiduitate faţă de aceasta se condamnă pe sine şi pe camarazii săi să treacă din nou prin ea. În paralel cu aceste „taifasuri”, fiecare echipă este dusă, la sfârşitul zilei, să-şi facă autocritica, cu obligaţia de a-i denunţa pe prizonierii duşmănoşi, chiar şi fictivi. Această „politizare” este însoţită de o „catehizare”, în cadrul căreia oamenii sunt supuşi la repetarea neîncetată de sloganuri ideologice, care vizează formarea unor automatisme. De asemenea, prizonierul este supus la conversaţii politice, în

care retorica marxistă îl conduce la recunoaşterea câtorva adevăruri. După ce spiritul a fost condiţionat în acest fel, poate începe ultima fază, a „discreditării”.

Considerat matur de acum, individul trebuie să se implice personal în convertirea sa politică. În acest scop, i se cere să-şi facă autocritica în faţa întregului grup sub forma mărturisirii voluntare. Grupul este cel care trebuie să-l facă pe prizonier să-şi îndrepte greşelile. De fapt, individul nu-şi mai aparţine, de acum îi aparţine grupului. În ultima fază a discreditării, prizonierului i se cere să semneze manifeste din ce în ce mai politizate, până acolo încât să denunţe în scris războiul dus de Franţa în Orientul îndepărtat. Atunci, în cazul subofiţerilor şi al soldaţilor de rând, prizonierul poate fi eliberat.

Eric Deroo şi Christophe Dutrône, *Le Viêt-Minh*, Les Îndes savantes, 2008, pp. 197 – 198.

Pentru Stalin, frontul asiatic nu serveşte numai drept diversiune, ci este vorba şi despre un test. Aşa i-a scris lui Mao în octombrie 1950, cu puţin timp înainte de intervenţia APE în Coreea de Nord: „Statele Unite se pot implica într-un mare război din motive de prestigiu. China va fi atunci atrasă în război, iar URSS, având un pact de ajutor reciproc cu China, va intra şi ea în conflict. Ar trebui să ne fie frică de asta? Eu cred că nu, fiindcă, împreună, vom fi mai puternici decât Statele Unite şi Marea Britanie. Celelalte ţări ale Europei nu constituie o putere militară importantă în lipsa Germaniei, care, acum, nu poate veni în ajutorul Statelor Unite. Dacă războiul nu poate fi evitat, ar fi mai bine să înceapă acum, şi nu peste câţiva ani, când militarismul japonez se va fi refăcut şi se va fi aliat cu SUA”. 1 Doi ani mai târziu, în august 1952, *Vojd*-ul îi face un prim bilanţ lui Zhou Enlai: „Războiul din Coreea a dovedit slăbiciunea Americii […] Este incapabilă să poarte un război de amploare. Singura sa forţă stă în aviaţie şi în bomba atomică […] Americanii simt negustori. Nu ştiu să

se bată. Germanii au cucerit Franţa în douăzeci de zile, americanii nu reuşesc să-i vină de hac micii Coree de doi ani deja. Şi pretind că sunt puternici? Nu câştigi războiul cu bomba atomică.”[787] în Europa, unde raportul de forţe îi este favorabil URSS, acolo vrea Stalin să ducă bătălia la începutul anilor 1950. Celor 30 de divizii sovietice prezente pe teritoriul Germaniei de Est trebuie să le adăugăm alte 75 în Europa de Est şi în Rusia de pe continentul european, faţă de numai 12 divizii ale NATO. Armatele „democraţiilor populare” au fost şi ele transformate şi consolidate, nu mai sunt doar forţe de menţinere a ordinii şi de ţinere sub control a populaţiei, ci sunt concepute pentru a participa la operaţiunile conduse de Armata Roşie.[788] în ianuarie 1951, Stalin a convocat la Kremlin liderii Europei de Est ca să-i pună la curent cu planul său. După părerea lui, „tabăra progresistă” dispune de trei-patru ani pentru a pune mâna pe Europa, înainte ca americanii să facă bilanţul în Coreea, să se consolideze din punct de vedere militar şi să dezvolte arma nucleară.[789] în URSS se iau diferite măsuri pentru pregătirea acestui conflict.

Serviciile secrete sovietice au ordin să pună la punct acţiuni de sabotare a bazelor NATO din Europa şi a bazelor militare din Statele Unite. Pavel Sudoplatov, „maestrul spionajului” responsabil cu operaţiunile clandestine, va povesti în *Memoriile* sale, nu fără să exagereze, că oamenii săi aveau acces, la vremea aceea, la bazele militare din Norvegia, Franţa, Austria, Germania, Statele Unite şi

787 Dimitri Volkogonov, Sem' Vozdej, Moskva, 1995, p. 296, apud Françoise Thom, nota în Beria, mon père, ed. cit., p. 314 [ed. rom. cit., p. 382 - n. tr.].

788 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, ed. cit., p. 246.

789 Karel Kaplan, Dans les archives du Comité central, Albin Michel, 1978, pp. 164-166.

Canada. Va pretinde că existau unităţi de luptă, ai căror oameni erau deghizaţi în muncitori agricoli, gata să intervină pe teritoriul american din Mexic. Oleoductele şi principalele rafinării din Europa ar fi fost sub controlul serviciilor sale.1 în URSS, Comitetul Central dă ordinul de a crea stocuri strategice. Conservele produse în ţară sunt retrase de la vânzare în acest scop. Sergo Beria, care la vremea aceea lucra la complexul militaro-industrial, descrie măsurile luate: „Obiectivele Comitetului Central erau foarte limpezi: ne pregăteam de al treilea război mondial, care avea să fie unul nuclear. Au fost mobilizate toate resursele ţării. Aveam deja mai multe escadrile de bombardiere Tu-16. Miasişcev lucra la un bombardier foarte rapid, care putea să ajungă în America şi era mai bun ca B-52, dar nu fusese încă testat. La sfârşitul anului 1952, Korolev[790] a fost decorat pentru că a creat rachete cu rază de acţiune mai mare de 1.000 km. Trebuie reamintit că forţele noastre se aflau în Germania, astfel încât toată Europa ne era la îndemână. Fabricile se pregăteau să producă în serie rachete intercontinentale, care nu existau încă. De regulă, începeam să producem în serie arme înainte de a le testa. Stalin şi-a asumat acest risc cu scopul de a câştiga timp.”[791] Planul cincinal adoptat în 1952 pune accentul pe o dezvoltare accelerată a industriei grele, cu alte cuvinte a complexului militaro-industrial, ceea ce trebuia să accentueze şi mai mult dezechilibrele endemice ale economiei sovietice.

Sunt mobilizate „democraţiile populare”. Stalin îl informează pe Element Gottwald în legătură cu intenţia sa de a trimite trupe suplimentare în Cehoslovacia.[792] Ţara aceasta, cea mai industrializată din Europa Centrală, se

790 Pavel şi Anatoli Sudoplatov, Missions spéciales, ed. cit., p. 307.

791 Sergo Beria, op. cit., p. 324 [ed. rom. cit., pp. 394-395 - n. tr.].

792 Nikita Khrouchtchev, Mémoires inédits, Belfond, 1991, p. 170.

află în centrul dispozitivului creat. Ordinele de la Moscova cer construirea unui „economii în vederea războiului” pentru a furniza arme URSS. După 1948, bugetul Ministerului Apărării cehoslovac a crescut şi numărul militarilor s-a dublat. Durata serviciului militar este mărită la trei ani. Praga începe să-şi facă rezerve financiare şi materiale.[793] Planurile lui Stalin prevăd neutralitatea Germaniei, sub stindardul comunist. De controlarea acestei ţări – singura putere din Europa pe care o consideră redutabilă, chiar şi după înfrângerea din 1945 – depinde rezultatul conflictului ce va urma. Mizează pe partea estică a ţării să neutralizeze Republica Federală şi să pună mâna pe toată ţara. Congresul Partidului Comunist Est-German, SED, din iulie 1952, lansează o „fază socialistă”, cu un program copiat după modelul sovietic: extinderea industriei grele – adică militare –, suprimarea oricărei forme de economie liberă (artizanat, comerţ) şi colectivizarea agriculturii. În paralel, Moscova le propune foştilor săi aliaţi occidentali, puterile care conduceau partea de vest a ţării, să treacă la reunificarea ţării. Stalin a trimis o notă în acest sens la Paris, Londra şi Washington. El pariază că populaţia germană, cea mai interesată de această chestiune, va alege unirea independent de orice alt considerent politic. Vrea să facă din Germania de Est un bastion al comunismului, pentru a influenţa o Germanie reunificată, care atunci ar trece toată în tabăra socialistă. Ştim că această dublă politică declanşată de *Vojd* la începutul anilor 1950 – pentru o Germanie neutră, dar socialistă – avea să fie cea urmată de Moscova până la capăt, până la dispariţia Germaniei de Est în 1990. Ironia istoriei va face ca, patruzeci de ani mai târziu, această parte comunistă a Germaniei să sfârşească prin a se destrăma, după un proces exact invers celui la care spera Stalin, şi prin a se integra în Europa capitalistă.

793 Karel Bartosek, Les Aveux des archives, Le Seuil, 1996, p. 223.

Pentru a putea da Europei de Est ordinul de luptă, este nevoie întâi să o facă să se supună. Valul de epurări şi de procese care a început să cutremure ţările din regiune în 1948 vizează consolidarea mecanismelor de îngenunchere. Kremlinul vrea să accelereze satelizarea, obţinând o supunere totală a partidelor comuniste aflate la putere. „Disidenţa" lui Tito din primăvara lui 1948 a dat semnalul acestei recăpătări a controlului. Furios că nu a obţinut capul liderului iugoslav, Stalin se răzbună pe alţi lideri comunişti. Aşa cum a masacrat la epurările din 1937 – 1938 o masă de lideri bolşevici sub acuzaţia imaginară de troţkism, tot aşa le pune eticheta de titoism unor responsabili care nu au nicio legătură cu liderul iugoslav.1 Numărul unu polonez, Władysław Gomułka, a fost primul care a căzut. În opinia lui Stalin, s-a făcut vinovat de trei lucruri: i-a lipsit entuziasmul în colectivizarea agriculturii, şi-a exprimat rezervele în legătură cu utilitatea Cominformului şi a propus medierea între Moscova şi Belgrad în momentul diferendului. Acuzat de o „pornire naţionalistă de dreapta" de colegii săi din Partidul Comunist Polonez, Gomułka a fost decăzut din funcţia de secretar general al partidului în septembrie 1948, şi odată cu el, o parte din membrii Comitetului Central. Înlocuitorul său, Bolesław Bierut, este un stalinist sadea, care şi-a dovedit calităţile în timpul războiului în URSS ca anchetator (torţionar) al NKVD-ului sub numele de Rutkowski.[794] Trimis la închisoare, Gomułka nu va fi judecat niciodată, ceea ce îi va permite să rămână în viaţă. Odată cu „destalinizarea", va reveni chiar la putere. Maghiarul Rajk şi bulgarul Kostov nu au avut acest noroc. Arestaţi aproape simultan în ţările lor în iunie 1949, au fost judecaţi şi executaţi ca exemplu, unul la Budapesta, celălalt la Sofia.

În materie de comunism, László Rajk părea un model.

794 Branko Lazic, Tito et la Révolution yougoslave, ed. cit., p. 207.

Ministru de interne al noii Republici Populare Ungare, a organizat poliţia politică, AVH, sub aripa protectoare a „eliberatorului" sovietic. Numirea sa ca ministru al afacerilor externe în 1948 anunţa necazurile care îl pândeau în viitor. Într-o dictatură a proletariatului, este mai important să porţi războiul împotriva „duşmanilor din interior" decât să-ţi aperi ţara împotriva „imperialismului". Faptul că poliţistul i-o luase înainte diplomatului şi trecuse de la Interne la Afaceri Externe era o cădere în dizgraţie. Rivalitatea dintre Rajk şi secretarul general al Partidului Comunist Ungar, Mâţvăs Rákosi, se află aparent la originea arestării sale, dar probabil că Moscova şi-a dat acordul. Marele coordonator al operaţiunii este generalul sovietic Bielkin, care, de altfel, a fabricat şi alte dosare de acuzare în Europa de Est.1 Rajk a fost oficial pus sub acuzare pentru complot imperialist americano-iugoslav, pentru că a vrut să infiltreze în partid agenţi inamici cu scopul de a pregăti o lovitură de stat militară şi pentru că a încercat să asasineze lideri ca să reinstaureze capitalismul şi să rupă Ungaria de tabăra sovietică.[795] László Rajk a mărturisit toate aceste crime în momentul procesului din septembrie 1949. Comunist devotat, a fost convins de torţionarul său, János Kádár, să-şi recunoască vinovăţia, pentru binele partidului, pentru cauză. Rajk şi Kádár se cunoşteau bine, erau chiar prieteni, cel de-al doilea fiind naşul fiului primului. În schimbul mărturiei, îi promisese că va scăpa cu viaţă.[796] Rajk a fost executat a doua zi după verdict, pe 24 septembrie 1949. Zeci de alţi lideri maghiari au fost condamnaţi odată cu el şi la scurt timp după aceea. De la cazurile individuale – denunţuri, activităţi ca agent provocator, fapte de spionaj ale acuzaţilor prezentaţi ca

795 Miklôs Molnâr, De Béla Kun à Jânos Kâdâr, FNSP/Institut Universitaire des Hautes Etudes Internationales, 1987, p. 208.

796 Lazar Brankov, „János Kâdâr et rinterrogatoire de Lâszlô Rajk", Communisme, nr. 32-33-34, 1993, pp. 183-208.

oameni slabi şi fără caracter – se trece la cele de trădare colectivă, pentru a pune bazele marii conspiraţii. Acuzaţia vizează stabilirea convergenţei activităţilor „mişeleşti” ale fiecărui acuzat în acelaşi scop criminal: atacul împotriva cauzei comunismului. Şi totul trebuie să sfârşească prin a se contopi într-o uriaşă conspiraţie imperialistă.[797] în acest război intern purtat în interesul „taberei progresiste”, procesele respective îndeamnă la strângerea rândurilor. Totuşi, valul inchizitorial nu trebuie să mascheze realitatea represiunii. În spatele epurărilor comuniştilor de către comunişti, victima principală este întotdeauna poporul. În cinci ani, între 1948 şi 1.953, aproape 1, 3 milioane de maghiari au ajuns la tribunal, 700.000 au fost condamnaţi, de la o simplă amendă la pedeapsa capitală, adică 8% din populaţie.[798] Terorizarea unui număr cât mai mare pentru a obţine supunerea tuturor, politica este aceeaşi de la Marea Teroare până în prezent.

Eliminarea bulgarului Traicio Kostov i se datorează şi ea rivalităţii dintre colegii de partid. În momentul în care s-a pus problema succesiunii lui Dimitrov – care era bolnav, murind în iulie 1949 –, Kostov a fost bănuit de „naţionalism”, cu scopul îndepărtării de la putere. Numărul doi al regimului comunist bulgar, stalinist de primă mână, Kostov făcuse greşeala de a arăta o oarecare slăbiciune pentru Planul Marshall, dar aceasta i-a fost rapid înfrânată. Această eroare îl făcea vinovat în ochii Moscovei. Îndepărtat din funcţiile guvernamentale în martie 1949, exclus din Comitetul Central în iunie, a fost acuzat de colaborare cu poliţia fostului regim, de uneltire cu vecinul iugoslav, de legături cu serviciile secrete britanice. Sub tortură, a semnat mărturia. Un proces-spectacol are loc în decembrie 1949, pe modelul celui care

797 Miklôs Molnâr, De Béla Kun à Jânos Kâdâr, ed. cit., p. 205.

798 Miklôs Molnâr, Histoire de la Hongrie, Perrin/Tempus, 2004, p. 390.

tocmai se terminase cu succes la Budapesta. Dar Kostov nu este Rajk. La tribunal protestează, se dezice, îşi neagă vina. Şedinţa se întrerupe. Când revine pe bancă, vizibil zguduit de discuţia purtată cu torţionarii săi, îşi retrage iar mărturiile anterioare. Presa bulgară nu relatează audierea, dar, peste hotare, ziarele comuniste se dezlănţuie împotriva „arogantei indiscipline" a acestui tovarăş îndoielnic.1 într-o scrisoare postumă, publicată a doua zi după execuţia sa, insolentul vinovat îşi recunoaşte, în sfârşit, „crimele". Partidul nu greşeşte niciodată, chiar şi morţii pot confirma acest lucru.

Acest dezagreabil episod bulgar l-a făcut pe Stalin să fie mai exigent. Următoarea epurare, cea a Partidului Comunist Cehoslovac (PCC), trebuia pregătită cu minuţiozitate. Condamnaţii maghiari, Rajk şi tovarăşii săi, furnizaseră în mărturisirile smulse cu forţa numeroase detalii despre „trădătorii" care, chipurile, erau infiltraţi la cel mai înalt nivel al conducerii de la Praga. Pentru Moscova, totul se leagă, complotul imperialist este cameleonic, nicio „democraţie populară" nu este cruţată. Numai că tovarăşii cehi întârzie să-şi demaşte „vinovaţii". Mâtyâs Rákosi, numărul unu al Partidului Comunist Ungar, i se plânge chiar de acest lucru lui Stalin, îşi acuză camarazii de la Praga de lipsă de vigilenţă[799][800]. *Vojd*-ul devine neliniştit, îl trimite pe fidelul Mikoian să supravegheze epurarea încredinţată poliţiei secrete sovietice[801]. În noiembrie 1951, Rudolf Strânsky, secretar general al PCC şi vicepreşedinte al Consiliului miniştrilor,

799 Diniou Charlanov, Lioubomor Ognianov, Plamen Tzvetkov, „La Bulgarie sous le joug communiste", în Du passé faisons table rase! (coord. Stéphane Courtois), éditions du Rocher, 200a, pp. 336-337.

800 Galina Muraciko, „Delo Slanskogo", Voprosî Istorii, nr. 3, 1997, p. 3, apud Laurent Rucker, Staline, Israël et les Juifs, PUF, 2001, p. 278.

801 Robert Conquest, La Grande Terreur, ed. cit., p. 960.

este arestat, şi odată cu el, încă vreo zece responsabili. Rivalităţile din sânul partidului explică, şi de data aceasta, alegerea „vinovaţilor”. Numărul unu ceh, Klement Gottwald, se teme de concurenţa lui Strânsky, numărul doi. Dejucarea „complotului” intervine la momentul oportun ca să se poată debarasa de el. Afacerea aceasta constituie, în plus, o excelentă diversiune care să facă populaţia să uite dificultăţile economice pe care le traversează ţara. Procesul care începe la sfârşitul lui noiembrie 1952 împotriva „Centrului de conspiraţie antistat şi antipartid”, condus de „trădătorul” Strânsky, are ca scop să preocupe mintea populaţiei. „Spectacolul” a fost pregătit până în cele mai mici detalii, acuzaţii şi-au învăţat textul pe de rost sub tortură, judecătorii şi avocaţii (aleşi de Securitatea Statului) au primit un libret, pe care e de ajuns să-l urmeze întocmai. Un semnal luminos, acţionat de agenţii de securitate din culise, le indică cea mai mică scăpare sau abatere de la discursul convenit.[802] Nimeni nu are dreptul să greşească: şedinţele procesului simt transmise la radio, difuzate prin boxe în principalele întreprinderi din ţară. În uzine, în birouri şi colhozuri, militanţii comunişti îi cheamă pe muncitori să exprime „furia populaţiei faţă de trădători”. O decizie, redactată dinainte, este supusă aprobării cu prilejul acestor întruniri.

SPÂNZURAŢI-I!

Scene de isterie colectivă

Până în ziua executării condamnaţilor, pe 3 decembrie 195 a, rezoluţiile şi scrisorile soseau în număr mare, o mie pe zi în medie, din partea organizaţiilor de partid, a adunărilor din uzine şi sate, a cetăţenilor care nu erau comunişti şi chiar a copiilor din şcoli şi a organizaţiilor lor de pionieri. Fanatismul orchestrat, care friza isteria colectivă, avea astfel să dea timp de zece zile

802 Karel Kaplan, Procès politiques à Prague, Complexe, 1980, p. 55. a. Karel Bartosek, Les Aveux des archives, Le Seuil, 1996, p. 339.

la rând tonul vieţii politice şi sociale a ţării. În sala de audieri, aplauzele frenetice punctau rechizitoriul procurorului şi pronunţarea verdictului – cu cele unsprezece condamnări la moarte –, şi la fel se petrecea şi la întrunirile publice în timpul transmiterii dezbaterilor la radio. „Femeile plângeau şi strigau că Strânsky e un asasin care vrea să-l ucidă pe mult iubitul nostru tovarăş Gottwald şi că merita spânzurat”, scrie într-un raport, iar un altul precizează: „Indignarea a atins punctul culminant şi se cere ca membrii centrului antipartid să fie torturaţi” sau: „Muncitorul a izbucnit în lacrimi şi a strigat că moartea nu e de ajuns pentru aceşti trădători şi că ar trebui să le smulgă pielea fâşii-fâşii”.

Aceste strigăte însetate de sânge arată isteria colectivă care pusese stăpânire pe mase cu o forţă incredibilă. Conducerea comunistă punea paie pe foc pentru a alimenta şi a întreţine această răbufnire de ură. În mii de întruniri, sute de mii de cetăţeni votau astfel prin aclamaţii rezoluţii care cereau pedeapsa cu moartea pentru toţi acuzaţii, cărora le strigau că simt o bandă de asasini abjecţi şi deşeuri umane. Trebuie spus că mărturiile acuzaţilor, care recunoşteau că au comis fapte aiuritoare, nu puteau provoca alte reacţii decât strigăte de furie, de ură şi de moarte. Cei care fabricaseră procesul anticipaseră corect efectele spectacolului lor tragic. Astfel, se putea auzi cu prilejul întrunirilor: „Nu trebuie să ai scrupule cu banda asta, trebuie executaţi” sau „în ştreang cu toţii, altfel ieşim în stradă”. După verdict, în avalanşa de rezoluţii şi delegaţii primite de Curtea de Stat care exprimau satisfacţia şi mulţumirile muncitorilor, au existat şi multe voci discordante, care cereau revocarea, chiar arestarea judecătorilor – acuzaţi că au o înţelegere cu „banda de criminali”, deoarece trei dintre acuzaţi tocmai se salvaseră.

Karel Kaplan, *Procès politiques à Praque*, Complexe,

1980, pp. 136 – 137.

Victimele comuniste din Cehoslovacia, printre care Strânsky şi camarazii săi, reprezintă numai 0,1% dintre toate condamnările pronunţate în ţară între anii 1948 şi 1954 şi numai 5% din condamnările la moarte, dintre care doar 1% execuţii propriu-zise.2 Aceste statistici macabre confirmă că la Praga, precum şi la Budapesta şi Sofia, la fel ca în URSS în vremea

Marii Terori, procesele-spectacol servesc drept paravan pentru disimularea adevăratei represiuni, care afectează populaţia, prima sacrificată pe altarul ambiţiilor lui Stalin.

Ana Pauker, numărul doi al regimului român, probabil ar fi avut aceeaşi soartă ca tovarăşii ei maghiari, bulgari şi cehi dacă moartea lui Stalin nu ar fi întrerupt epurările. Această femeie de fier a fost acuzată în 1952 de deviaţionism de dreapta, de tendinţe împotriva partidului şi alte acte ilegale deja auzite şi în altă parte. Eliberată din închisoare după moartea *Vojd*-ului, Ana Pauker şi ceilalţi acuzaţi nu aveau să fie totuşi reabilitaţi de regimul de la Bucureşti.

Recursul la antisemitism

Toţi acuzaţii din aceste procese-spectacol erau buni lideri comunişti, care, în majoritatea lor, au acceptat să se sacrifice în numele disciplinei de partid. Profilul lor a fost ales în funcţie de obiectivele fixate de Moscova în aceste epurări. Un mare număr de victime îi aparţineau vechii generaţii de comunişti, cea de dinainte de război. Cadre ale Cominternului, combatanţi în războiul din Spania, luptători din rezistenţa din interior fuseseră în diferite măsuri martori la trecut, la manevrele politicii sovietice. De la frontul antifascist din anii 1930 şi până la pactul cu Hitler, de la alianţa cu occidentalii şi până la Războiul Rece, degeaba învăţaseră să se supună şi să aibă încredere oarbă în Stalin, ar fi putut ajunge să se îndoiască de *Vojd*

în momentul în care acesta pregătea un al treilea război mondial. În anii 1930, în URSS, când s-a impus trecerea la stadiul superior al sovietizării, cu colectivizarea zonelor rurale, introducerea paşaportului pentru călătoria în ţară, dezvoltarea Gulagului, Stalin se descotorosise de vechea generaţie de bolşevici pentru a instala în posturile de comandă funcţionari care aveau să-i fie datori şi devotaţi. Aceeaşi politică a introdus-o şi în „democraţiile populare”. O nouă serie de comunişti de origine muncitorească, formaţi de regim, este adusă să înlocuiască cadrele sosite după război la putere cu tancurile Armatei Roşii. Scopul urmărit este, de asemenea, „proletarizarea” aparatului de conducere. În toate aceste ţări în care partidele comuniste reprezentau doar o minoritate la eliberare, era momentul să se dea o poleială populară partidului-stat. Noua generaţie promovată în urma acestor procese trebuie să-i fie şi mai loială Uniunii Sovietice decât cea de dinainte.

Majoritatea victimelor acestor procese erau, de altfel, de origine intelectuală şi burgheză. Factori agravanţi în opinia lui Stalin. După eliminarea lui Troţki şi a lui Buharin, sunt genul de tovarăşi pe care *Vojd*-ul preferă să-i înlăture. Fiind prea complicat, căci este obişnuit să gândească, intelectualul este mereu predispus la scrupule. Toţi liderii comunişti vor prelua acest raţionament de-a lungul deceniilor şi în toată lumea, aşa că aparatcicul „de nivel mediu” din ţările comuniste va fi peste tot de o mediocritate uluitoare, întrucât elita partidului a fost eliminată. Majoritatea liderilor condamnaţi în aceste procese erau în acelaşi timp de origine evreiască, comploturile denunţate au fost calificate drept „cosmopolite”, cuvânt care trimite la imaginea antisemită clasică a evreului rătăcitor, fără patrie şi fără frontiere. Multe dintre „vechile” cadre ale Partidului Comunist, din generaţia bolşevică, erau, de fapt, de origine evreiască. Fuseseră seduşi, majoritatea, de universalitatea

marxismului şi de internaţionalismul leninismului. Odată cucerită puterea, o prea mare prezenţă a evreilor în partid putea totuşi să afecteze cauza, să îndepărteze populaţia, în Rusia şi în estul Europei în general, unde antisemitismul şi-a găsit mereu ecou. Din acest handicap, Stalin trebuia să facă un atu. În momentul în care vrea să strângă cel mai mare număr pentru confruntarea mondială pe care o pregăteşte, tradiţionalul ţap ispăşitor evreu putea fi un factor util de mobilizare populară. Burghezul este evreul, evreul este cosmopolit, cosmopolitismul este inamicul naţionalismului: toate aceste componente se unesc în sperietoarea necesară naţional-comunismului susţinut de Moscova. Însă propaganda comunistă s-a abţinut să afişeze clar aceste raţionamente înşelătoare. Antisionismul a servit drept unghi de atac. Nu mai sunt denunţaţi evreii în sine, ci adepţii Israelului, cei care susţin micul stat ce tocmai a fost înfiinţat în Orientul Apropiat prin voinţa anglo-americanilor, duşmanii imperialişti ai taberei progresiste.[803] Antisionismul serveşte drept paravan politic antisemitismului în versiune naţional-comunistă. Acuzaţia de sionism, care şi-a făcut apariţia la vremea acestor procese politice în democraţiile populare, a fost folosită din plin de slujitorii comunismului. Vinovaţi de complot „titoist-imperialist”, cehoslovacul Strânsky şi tovarăşii săi de suferinţă au fost bunăoară condamnaţi, în plus, şi pentru complot sionist. Stalin, care a urmărit îndeaproape chestiunea, nu a fost străin de această acuzaţie suplimentară.

Procesul de la Praga s-a ţinut în momentul în care în

803 Crearea statului Israel a fost aprobată de ONU în 1947. URSS a votat această rezoluţie, dar, după primul război arabo-israelian din 1948 şi cu sprijinul acordat de Washington noului stat, Moscova s-a orientat spre ţările arabe. Antisionismul afişat de URSS şi de „democraţiile populare“ în anii 1950 se explică şi prin acest reviriment diplomatic. V., pe acest subiect, Laurent Rucker, Staline, Israël et les Juifs, PUF, aooi, pp. 168-204.

URSS tocmai se cocea afacerea aşa-zis „a halatelor albe”. În acest scandal care va izbucni în ianuarie 1953, antisionismul trebuia să dispară pentru a lăsa loc unui antisemitism de calitate. Dosarul era în lucru din 1948, dar va fi folosit abia cinci ani mai târziu, în cadrul mobilizării opiniei publice dorite de putere, tot în vederea pregătirii unui al treilea război mondial. Un incident între Stalin şi medicul său personal, Vinogradov, va servi drept declanşator al acestei chestiuni la începutul anului 1952. Medicul i-a recomandat Vb/d-ului să se menajeze. Stalin ia acest sfat drept o tentativă de a-l îndepărta din politică. îl somează pe Semion Ignatiev, responsabilul cu Securitatea de Stat, să-i demaşte pe agenţii americani ascunşi printre aceşti doctori care vor să-l pensioneze anticipat. În septembrie 19513, Ignatiev prezintă un raport în care doctorul Vinogradov şi alţi medici eminenţi sunt acuzaţi că l-au asasinat pe Andrei Jdanov, ideologul partidului, preferatul lui Stalin, care a murit de infarct în 1948. O scrisoare de la o anume Lidia Timaşuk, care îl îngrijea de Jdanov la vremea aceea, este folosită drept probă. Scrisă la momentul faptelor, această doctoriţă îi acuza în ea de neglijenţă pe confraţii, săi, spunând că au ales tratamentul greşit pentru a-l îngriji pe eminentul bolnav. Denunţul ei a fost în mod oportun găsit câţiva ani mai târziu, pentru a acredita teza unui complot. Urmează un val de arestări din rândul corpului medical. Stalin vrea ca procesul să meargă repede, autorizează utilizarea torturii pentru a-i face pe „vinovaţi” să-şi mărturisească faptele. Pe 13 ianuarie 1953, agenţia oficială Tass dezvăluie public existenţa unui „complot”: un grup de medici sabotori l-au asasinat pe Jdanov şi, înaintea lui, pe Aleksandr Şerbakov, şeful direcţiei politice a armatei, mort în 1945. Treizeci şi şapte de persoane, dintre care douăzeci şi opt de medici, sunt implicate. Deşi „vinovaţii” sunt în majoritate ruşi, afacerea capătă o dimensiune antisemită. Înainte de a fi

reprezentantul partidului în Armata Roşie, Şerbakov fusese însărcinat cu propaganda regimului. El a supravegheat, la începutul războiului germano-sovietic, crearea Comitetului Antifascist Evreiesc (CAE), organizaţia înfiinţată de Kremlin pentru a-şi atrage simpatia lobbyului evreiesc în lume şi pentru a primi finanţare destinată susţinerii efortului de război sovietic. Să ne amintim că membrii CAE au făcut un turneu în Statele Unite în plin conflict mondial, pentru a racola agenţi. Odată cu încheierea păcii, CAE a fost lichidat, iar liderii săi, asasinaţi sau trimişi în lagăr. În actul de acuzare al complotului „halatelor albe", care se declanşează în 1953, pretinsul asasinat al lui Şerbakov îi este atribuit acestui Comitet. Medicii ar fi primit ordinele de la „organizaţia evreiască internaţională naţionalistă burgheză Joint", descrisă de poliţia politică drept o organizaţie de spionaj creată de serviciile secrete americane.1 Valul de arestări nu se limitează la medicii de la Kremlin. Familiile membrilor CAE care fuseseră condamnaţi la vremea aceea se află şi ele printre arestaţi.[804] Propaganda regimului cheamă la mobilizarea „maselor" pentru a denunţa complotul. Peste hotare, partidele comuniste retransmit campania, care capătă un ton din ce în ce mai antisemit. Vechile clişee cu sacrificiile umane şi crimele rituale ale evreilor reapar în URSS şi-şi găsesc ecou în rândul unei populaţii epuizate de peste trei decenii de comunism, gata să găsească vinovaţi pentru nenorocirile sale. „Până în prezent, nu eram antisemit, dar am devenit după ce am citit depeşa agenţiei Tass", se spune într-un raport al poliţiei politice sovietice care transmite opinia. „Dacă apare un evreu", spune un alt cetăţean, „se înconjoară obligatoriu de alţi evrei" 1. „La Moscova domnea o

804 Organizaţie caritabilă evreiască, American Jewish Joint Distribution Commi- ttee, înfiinţată în 1914, organizase călătoria reprezentanţilor CAE în Statele Unite.

atmosferă de pogrom”, va declara mai târziu soţia unui membru arestat al CAE. „Era periculos pentru evrei să iasă pe stradă, copiii evrei erau bătuţi la şcoală. Aşa a păţit fiul meu mai mic. Mi-a povestit cu o anume mândrie că nişte derbedei îi spuseseră: «Şterge-o în Israelul tău!» O vecină, o rusoaică trecută de prima tinereţe, mi-a povestit o întâmplare înspăimântătoare. Se dusese să-şi ia nepotul şi îl aştepta aproape de ieşire. Deodată, un băieţel evreu s-a apropiat de ea în goană şi i-a spus: «Mamaie, spuneţi că sunt nepotul dumneavoastră. Vor să mă omoare pentru că simt evreu!»”[805] Chiar şi în Gulag sunt persecutaţi evreii, după cum va declara mai târziu un fost *zek*?

Potrivit anumitor surse, Kremlinul avea intenţia la vremea aceea să deporteze masiv evreii în Siberia. Scenariul trebuia, se pare, să se deruleze în patru etape: condamnarea medicilor pe baza mărturiilor complete, execuţiile publice, pogromurile în toată ţara, deportarea evreilor pentru a-i proteja de răzbunarea poporului.[806] Existenţa unei asemenea maşinaţiuni nu a fost niciodată dovedită.[807] „Dacă ar fi existat aşa ceva, [tata] m-ar fi informat, fiindcă, după moartea lui Stalin şi după ce a preluat din nou conducerea MVD [Ministerul de Interne], mi-a înfăţişat toate crimele care se pregăteau şi pe care el le descoperise”, va preciza Sergo Beria, un martor-cheie al epocii.[808] Se pare că dictatorului i-a lipsit mai ales timpul pentru a-şi pune în aplicare funestele proiecte, indiferent

805 Ibid., p. 309.

806 Michel Heller si Aleksandr Nekrich, L’Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, p. 419.

807 V., în special, pe acest subiect Aleksandr Bortchagovski, L'Holocauste inachevé, JC Lattès, 1995; Ghennadi Kostyrtchenko, Prisonniers du pharaon rouge, Solin/Actes Sud, 1998; Arkadi Vaksberg, Staline et les Juifs, Robert Laffont, 2003.

808 Sergo Beria, op. cit., p. 341 [ed. rom. cit., pp. 416-417 - n. tr.].

care ar fi fost acelea. Moartea sa pune dintr-odată capăt infernalei maşinării, campania antisemită încetează brusc. Un comunicat al Ministerului de Interne anunţă pe 4 aprilie 1953, la o lună după moartea lui Stalin, că acuzaţiile aduse medicilor sunt nefondate, că mărturiile lor au fost obţinute prin „mijloace ilegale” şi că s-a decis eliberarea lor. Odată cu moartea lui Stalin, pregătirile în vederea unui nou conflict mondial se opresc şi ele, căci totul se lega pentru *Vojd*. Relansarea războiului civil pregătea confruntarea cu restul lumii capitaliste. Noua conducere sovietică avea să adopte curând discursul „convieţuirii pacifice”, un mod de a urma aceeaşi politică, dar cu alte mijloace. Comunismul şi capitalismul aveau să poată convieţui, se va declara la Moscova, dar asta nu-i va împiedica să rămână duşmani implacabili. „Nouă ne place atât de mult pacea, încât, atunci când o vom încheia, nu va mai rămâne piatră pe piatră”, va spune un banc sovietic dintre acelea care aveau să ia în râs această nouă politică oficială.

PARTEA A PATRA

Imperiul dezbinat

Prolog

Pavel Pospelov este un tovarăş fidel al lui Stalin. După ce în anii ’30 s-a numărat printre secretarii lui personali, a lucrat la Departamentul pentru agitaţie şi propagandă al partidului, Agitprop, în timpul războiului a fost redactor-şef al ziarului *Prav da*, cotidianul Partidului Comunist, şi, în sfârşit, între 1949 şi 195 a, directorul Institutului „Marx-Engels-Lenin”. În această calitate, a participat la scrierea „Biografiei pe scurt” a Vb/d-ului, care serveşte drept breviar pentru cultul dictatorului.1 La sfârşitul lunii decembrie 1955, când conducerea (Prezidiul) Comitetului Central hotărăşte să înfiinţeze o „Comisie pentru stabilirea cauzelor represiunilor în masă împotriva membrilor titulari şi membrilor supleanţi ai Comitetului

Central aleşi la Congresul al XVII-lea al partidului”, sarcina îi este încredinţată lui Pospelov. împreună cu alţi trei responsabili de rang înalt, trebuie să întocmească în şase săptămâni un raport pe această temă şi să-l pună la dispoziţia conducerii înainte de deschiderea Congresului al XX-lea, care urma să aibă loc în februarie. „Comisia Pospelov”, cum e numită în cercurile de conducere, este responsabilă pentru faimosul „raport secret” al lui Nikita Hruşciov cu privire la consecinţele negative ale „cultului personalităţii”, citit în faţa delegaţilor participanţi la congres, reuniţi cu uşile închise pe 25 februarie 1956. Aşadar, Pavel Pospelov, care a oferit dovezi pentru condamnarea unora dintre crimele lui Stalin, este totuşi un bun stalinist. Este un procedeu clasic în lumea comunistă, în care uneori acuzaţii sunt şi acuzatori în exerciţiile de exorcizare colectivă.

Pe 9 februarie raportul preliminar este prezentat conducerii partidului. „Faptele erau atât de cumplite”, va scrie Anastas Mikoian în memoriile sale, „încât, citind unele pasaje deosebit de crude, Pospelov nu-şi putea stăpâni vocea şi până la urmă izbucnea în lacrimi”. [809]Emoţia aparatcicului este însă selectivă, se manifestă doar când e vorba despre tovarăşii dispăruţi în urma epurărilor din timpul Marii Terori, mai precis despre 98 din cei 139 de membri ai Comitetului Central ales la Congresul al XVII-lea, în 1934, a căror prigoană Pospelov o povesteşte în amănunt. Două treimi din raportul său preliminar de 70 de pagini sunt consacrate martirilor partidului. În rest, acesta vorbeşte despre moartea a sute de mii de culaci, despre operaţiunile „naţionale” dinainte de război, prin care au fost deportate populaţii întregi, sau despre nenumăratele persoane condamnate pe baza legii din 1947 privind „furtul din proprietatea statului şi din

809 Branko Lazitch, Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, Le Seuil/Points (Histoire), 1976, p. 9.

proprietatea socială”, dar „comisia Pospelov” trece sub tăcere milioanele de oameni care muriseră în urma foametei organizate în Ucraina, asasinarea a mii de ofiţeri polonezi la Katîn, zecile de mii de soldaţi „dezertori” executaţi în timpul războiului, populaţiile deportate pentru pretinsa vină de colaborare cu duşmanul…

După încheierea lecturii începe o discuţie despre felul în care poate fi folosit acest raport. Ar trebui sau n-ar trebui să fie prezentat Congresului? Mai mulţi dintre cei prezenţi au participat la Marea Teroare, la eliminarea unor tovarăşi din nomenclatură, denunţaţi de comisie. Ordinele pentru executarea a 44.465 de cadre de partid, din administraţie, din armată, din poliţie, condamnaţi la moarte în celebrele „procese de la Moscova” din 1937 – 1938, au fost parafate de Molotov, Voroşilov, Kaganovici şi chiar de Mikoian. Raportul lui Pospelov consemnează acest lucru. Reacţiile adunării restrânse simt diverse. Ipocritul Nikolai Bulganin, vicepreşedintele Consiliului de miniştri la vremea aceea, pretinde că abia acum află totul: „Nu ştiam nimic din ce ni s-a dezvăluit aici”, afirmă el; prudentul Lazar Kaganovici se teme că „se vor dezlănţui elementele”: „Trebuie să se dea o semnificaţie politică raportului, pentru a nu escamota ultimii treizeci de ani”, precizează el. „Trebuie acţionat cu sânge rece”. Alţii încearcă să salveze statuia Conducătorului: „Totuşi, Stalin avea şi o latură foarte umană”, pretinde Kliment Voroşilov; pentru nostalgicul Viaceslav Molotov, datorită Vb/d-ului „am devenit un mare partid”; cinicul Nikita Hruşciov se dezice de trecutul său criminal: „Da, am lucrat împreună cu Stalin, dar asta nu ne angajează cu nimic. […] Nu ne este ruşine”. Economistul Maksim Saburov, preşedintele Consiliului de miniştri, e cel mai tranşant: „Molotov, Kaganovici şi Voroşilov nu au dreptate, sunt nişte ipocriţi”, îi acuză el. „Există un singur Stalin, nu doi. Şi firea lui s-a arătat în cursul ultimilor cincisprezece ani. Nu e vorba de

defecte, ci de crime. Molotov spune: «A fost alături de noi de treizeci de ani.» Dar ştim cu toţii ce rol a jucat în timpul războiului. În anii de după război, ne-am stricat relaţiile cu toată lumea. Am pierdut mulţi prieteni din cauza unei politici absurde (războiul cu Finlanda, Coreea, Berlinul). Adevărul despre rolul lui Stalin trebuie spus până la capăt". 1

Raportul final pe care-l citeşte Hruşciov în faţa congresului reunit cu uşile închise la sfârşitul lunii februarie a fost aprobat în unanimitate de membrii din Politbiuro.[810] Prim-secretarul Comitetului Central – titulatura oficială a funcţiei sale după moartea lui Stalin – denunţă acolo distrugerea elitei partidului în anii '30, faptul că în 1941 ţara nu era pregătită pentru intrarea în război, deportarea anumitor populaţii, ruptura de Iugoslavia, „complotul halatelor albe" etc. Hruşciov arată că istoria partidului comunist sub conducerea lui Stalin a cunoscut crime şi asasinate în masă comise sub imperiul arbitrarului şi incompetenţei. Numai lupta împotriva opoziţiei, împotriva lui Troţki şi a tovarăşilor săi, întotdeauna duşmani de frunte ai partidului, ar fi justificată. Asistenţa e consternată.

RAPORTUL SECRET: PRĂBUŞIREA UNEI LUMI

Nu eram membru al Comitetului Central decât de un an şi jumătate. Încă priveam realitatea cu naivitate, crezând că tot sau aproape tot ce se petrecea era întemeiat pe adevăr şi pe dreptate. […] Nu ştiam că foarte curând, peste optsprezece luni, ţara avea să fie zguduită de discursul lui Hruşciov în faţa Congresului al XX-lea.

Acel discurs – „Cultul personalităţii şi consecinţele sale" – a fost rostit pe 25 februarie 1956, în ultima zi a congresului, fără să fi fost trecut pe ordinea de zi. Înfiera

810 Dare de seamă asupra lucrărilor Prezidiului CC al PCUS din 9 februarie 1956, Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană, f3, i8, d389, pp. 58-62.

crimele şi actele infame comise de Stalin împotriva poporului sovietic şi proclama începutul unei noi epoci în istoria ţării noastre şi a lumii. Ceea ce am auzit m-a aruncat în cea mai cruntă descurajare, ba chiar în cea mai profundă disperare. Totul mi se părea ireal, inclusiv faptul că stăteam acolo, în inima Kremlinului, ascultând vorbele acelea care năruiau toate lucrurile pentru care trăisem, nişte cuvinte în stare să facă ţăndări trecutul şi să-ţi rupă inima. Totul era distrus şi nu se mai putea reface niciodată.

Mă aflam la balcon. Dedesubt, sala se cufundase în linişte. Nu se auzea niciun scârţâit de fotoliu, nicio şoaptă, nicio tuşitură. Nimeni nu îndrăznea să schimbe cu altcineva nici cea mai scurtă privire. Toţi participanţii erau prea uimiţi sau paralizaţi de teamă, care părea înrădăcinată pentru totdeauna în psihologia omului sovietic, cum era numit atunci, până în străfundurile fiinţei sale. Şi în tot acest timp Hruşciov înfiera neobosit faptele, unele mai înfricoşătoare decât altele. A vorbit multă vreme, cu înflăcărare, îndepărtându-se uneori de textul scris. Se vedea că e nervos. Mă simţeam atât de descumpănit, încât nici măcar nu-mi aduc aminte dacă s-a aplaudat. Nu cred. Am ieşit cu toţii cu capul în pământ. Suferiserăm un şoc de nedescris, mai ales pentru că era prima dată când ni se vorbea oficial despre crimele lui Stalin însuşi. Nimeni nu a avut nicio reacţie.

Alexander Yakovlev, *Le Cimetière des innocents*, Calmann-Lévy, 2007, pp. 27 – 28

Nimeni din întreaga adunare nu se încumetă să-l apere pe cel care, cu doar trei ani în urmă, încă era Călăuza lumii comuniste. Mai târziu, Feliks Ciuev, biograful lui Molotov, îl va întreba pe bătrânul stalinist de ce nici el şi nici alţi capi ai partidului nu luaseră poziţie împotriva lui Hruşciov în ziua aceea. „Partidul nu era gata de asta. Pur şi simplu am fi fost daţi afară. Speram că, dacă vom rămâne în partid, încet, încet vom îndrepta

situaţia. Dar atunci ar fi fost ceva neaşteptat dacă ne-am fi ridicat, nimeni nu ne-ar fi susţinut.”[811] Cei patruzeci de ani de „dictatură a proletariatului” i-au învăţat pe sovietici să se supună. Cu siguranţă că, odată şocul depăşit, unii dintre şefii partidului comunist au trebuit să-şi învingă îndoielile. „Destabilizarea” nu clinteşte nimic în URSS, cel puţin nu pe plan public. Pentru cei care cred în partid, probabil că salvarea lui merită sacrificarea Vb/d-ului. În discursul său, Hruşciov a subliniat „maladiva fire suspicioasă” a lui Stalin, „neîncrederea generalizată”, „isteria”, „mania persecuţiei”, „mania grandorii”, „megalomania”. Conducătorul era bolnav, nu sistemul şi, desigur, nu partidul. Ideologia nu a dat greş, doar omul poartă vina. Identificarea crimelor regimului cu conducătorul lui salvează esenţialul pentru cei chemaţi să-i urmeze. Operaţiunea lui Hruşciov este politică, nu are caracter teoretic sau istoric, cu atât mai puţin moral. El nu caută adevărul sau dreptatea, aşa cum a pretins în discurs, ci consolidarea propriei puteri în fruntea partidului.

Păstrarea aparatului de partid, amnistierea slujitorilor săi – printre care şi a lui însuşi – şi învinuirea unuia singur pentru a exonera toate fărădelegile celorlalţi sunt cel mai bun mijloc prin care Hruşciov poate atrage cât mai mulţi adepţi ai planurilor lui. Scopul nu este să purifice comunismul, ci să consolideze noua direcţie în jurul noului conducător, asociindu-l cu gestul-sacrilegiu, paricidul. În acest sens, Congresul al XX-lea nu anunţă sfârşitul unei epoci de coşmar, ci se vrea a fi o nouă etapă în realizarea idealului.

Raportul Hruşciov trebuia să rămână secret, sau cel puţin rezervat celor iniţiaţi. Reprezentanţii „partidelor frăţeşti” veniţi să asiste la lucrările congresului şi să-şi arate loialitatea faţă de noua conducere nu simt prezenţi în sală la citirea lui. Cu toate acestea, dacă vrea să-i

811 Ibid. [ed. rom. cit., p. 394 - n. tr.].

mobilizeze în jurul lui pe comunişti şi să relanseze sistemul, prim-secretarul trebuie să-şi informeze vasalii cu privire la noua cale de urmat şi să înceapă prin a se delimita de practica lui Stalin, care-i punea pe toţi ceilalţi conducători în faţa faptului împlinit. A doua zi după istorica şedinţă cu uşile închise, doi funcţionari ai partidului se prezintă în camera fiecăruia dintre şefii de delegaţie ai „partidelor frăţeşti" pentru a-i înmâna un exemplar al raportului. Aceştia au la dispoziţie douăzeci şi patru de ore pentru a lua cunoştinţă de conţinutul lui, iar apoi pot hotărî dacă-i informează şi pe ceilalţi membri ai delegaţiei sau nu. Reacţiile diferă. Palmiro Togliatti, conducătorul Partidului Comunist Italian, considerat un „liberal" în Internaţională, alege tăcerea. Unui tovarăş care-l întreabă despre trimisul sovietic şi despre textul pe care i l-a înmânat îi răspunde: „Nu-s decât tâmpenii, doar îi ştii, cu secretomania lor". 1 Maurice Thorez hotărăşte, în numele comuniştilor francezi, să nege existenţa documentului: „Pentru mine, acest raport nu există, şi în curând va fi ca şi cum nici n-ar fi existat", îi spune el unuia dintre membrii Comitetului Central al PCF.[812][813]

Atitudinea tovarăşilor polonezi este diferită. Ştefan Staszewski, pe-atunci prim-secretar al Comitetului Central de la Varşovia şi redactor-şef al agenţiei oficiale PAP, va povesti mai târziu că textul a fost răspândit şi dezbătut în cercurile de conducere ale Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PMUP): „Edward Ochab [prim-secretar al CC] a primit un exemplar numerotat. Am cerut imediat ca raportul să fie accesibil nu numai membrilor Biroului Politic şi ai secretariatului, ci mai multor oameni. Ochab şi-a dat acordul şi discursul lui Hruşciov a fost prezentat

812 Apud Branko Lazitch, Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, ed. cit., p. 15.

813 Apud Philippe Robrieux, Maurice Thorez, vie secrète et vie publique, Fayard, 1975» P- 466.

Comitetului Central, într-o sală de la etaj. Dar nu puteau să-l citească decât membrii Comitetului Central şi jurnaliştii din presa centrală care ştiau rusă. Câteva zile mai târziu, s-a pus problema traducerii, deoarece o mulţime de membri ai Comitetului Central nu ştiau rusă. Ochab şi-a dat acordul, textul a fost tradus de câteva persoane şi copiat la roneotip în câteva zeci de exemplare numerotate, care le-au fost trimise tuturor prim-secretarilor de *voievodie* [judeţe], membrilor Comitetului Central şi adjuncţilor lor, cu precizarea că trebuie să ni le înapoieze după ce le citesc. [...] Oficial, am declarat că vom publica trei mii de exemplare numerotate; oficios însă, am comandat tipografilor cincisprezece mii, repetând de mai multe ori acelaşi număr, iar tipografii au mai pus şi de la ei, astfel că secretul din jurul raportului lui Hruşciov a fost dezvăluit". 1

Începând din io martie 1956, ambasadorul Statelor Unite ale Americii la Moscova, Charles Bohlen, prinde de veste despre raport prin intermediul corespondentului englez al cotidianului comunist *Daily Worker*.[814] O săptămână mai târziu, *New York Times* îl face cunoscut. Astfel, existenţa discursului lui Hruşciov nu mai poate fi negată. Italianul Togliatti îşi schimbă atitudinea. În faţa Comitetului Central al PCI, reunit la Roma, critică dur actele politice ale lui Stalin, trecând totuşi sub tăcere crimele comise de el. Corespondentul la Moscova al cotidianului comunist francez *UHumanité* face, în trei articole, din 19 până în 21 martie, un rezumat edulcorat al raportului, probabil dictat de la Kremlin. În acelaşi timp, în cotidianul Partidului Comunist din Iugoslavia, *Borba*, este publicat un rezumat mai complet; apoi urmează un articol în *Pravda*: „De ce cultul personalităţii este străin de marxism-leninism". Aceste clarificări din partea

814 Mărturii culese de Teresa Toranska, ONI, des staliniens polonais s'expliquent, Flammarion, 1986, p. 172.

cotidianului Partidului Comunist sovietic au, evident, scopul de a preîntâmpina reacţiile oamenilor la text în eventualitatea divulgării lui necontrolate.[815] Pe 4 iunie 1956, conţinutul raportului Hruşciov este, în fine, cunoscut. În acea zi, Departamentul de Stat American, care a obţinut o copie a documentului prin intermediul polonezilor, îl publică integral. *New York Times* îl reproduce, de asemenea, în paginile sale, apoi, pe 6 iunie, apare şi în Franţa, în *Le Monde*. Maurice Thorez, care neagă în continuare existenţa raportului, se disculpă cu ajutorul unui subterfugiu: sursa fiind americană, textul este probabil un fals. PCF va vorbi ani de-a rândul despre „un raport atribuit tovarăşului Hruşciov", în speranţa de a-i atenua efectele.

Unda de şoc se propagă. Degeaba e denunţat Stalin ca unic vinovat, crimele lui date în vileag compromit întregul partid sovietic, toate partidele comuniste din lume, comunismul în sine, în modul său de funcţionare. Pentru occidentali, care ştiau destul de multe despre anii aceia de coşmar, nu sunt propriu-zis nişte revelaţii, dar pentru cei care suportă jugul sistemului este o revoluţie. Puterea totalitară se bazează pe secret, nimic din deciziile luate la nivel înalt nu trebuie să iasă la iveală, toată lumea trebuie să accepte repercusiunile lor fără să le cunoască motivaţia. Această procedură imanentă este o condiţie sine qua non a terorii, temelia sistemului. Lăsând să se întrevadă amploarea represiunii, pe care oricine o presimţea, fără însă a-i cunoaşte gravitatea, şi mai ades dând informaţii despre modul cum fuseseră luate deciziile, Hruşciov a năruit acest secret, a zdruncinat unul dintre stâlpii partidului-stat care subjugă popoarele „comuniste". Partidul Comunist sovietic îşi dă seama de pericol. Comitetul Central, reunit în plen la sfârşitul lui iunie 1956,

815 Branko Lazitch, Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, ed. cit., pp. 17-19.

adoptă o rezoluţie privind „depăşirea cultului personalităţii şi a consecinţelor sale”, în care Stalin este calificat drept „mare teoretician şi organizator”, unde sunt amintite lupta sa împotriva opoziţiei, meritele sale în „victoriile socialismului”, rolul său în dezvoltarea mişcării comuniste şi în luptele pentru eliberarea naţională. Această reabilitare în urma Congresului al XX-lea recunoaşte abuzurile de putere comise de Stalin din pricina defectelor firii sale, dar cultul personalităţii sale nu ar fi împiedicat cu nimic progresul societăţii sovietice, nici nu i-ar fi modificat natura. Se aminteşte că politica Partidului Comunist a rămas corectă, că n-a încetat niciodată să exprime interesele poporului. Această rezoluţie înlocuieşte deciziile Congresului al XX-lea, devenind baza ideologică a conformismului poststalinist. Raportul Hruşciov a sădit totuşi îndoiala în sistem, şi nimic nu va putea s-o mai alunge. Fascinaţia pentru stalinism ţinea de cvasi-infailibilitatea politicii comuniste, iar lovind în legenda *Vojd*-ului raportul demistifică Uniunea Sovietică în sine, anunţând sfârşitul celei mai mari halucinaţii în masă din istoria modernă.

13

Orfanii lui Stalin

Conducătorii pot fi conducători adevăraţi dacă sunt respectaţi de partid, nu doar temuţi, dacă autoritatea lor e recunoscută.

— STALIN

Starea de sănătate a lui Stalin s-a înrăutăţit încă din anii ’40, dacă e să-l credem pe Hruşciov: „După părerea mea, în timpul războiului a început s-o ia puţin razna.”[816] După încheierea lui, *Vojd*-ul a suferit un uşor atac de cord; a petrecut trei luni în convalescenţă la casa lui de vacanţă din Soci, la ţărmul Mării Negre. Milovan Djilas, care l-a întâlnit de mai multe ori după Victorie, va descrie mai

816 Apud Robert Conquest, Staline, Odile Jacob, 1993, p. 293.

târziu inexorabila lui decădere. „Era ceva deopotrivă tragic şi hidos în senilitatea lui. [...] Deşi îi plăcuse mereu să mănânce bine, Stalin dădea acum dovadă de lăcomie. [...] Intelectul lui era într-un declin şi mai uşor observabil. Îi plăcea să-şi amintească lucruri din tinereţea lui [...]. Era de neînţeles cum de se schimbase atât de mult în doi sau trei ani. Când îl văzusem ultima dată, în 1945, era încă plin de viaţă, ager la minte şi cu un ascuţit simţ al umorului. [...] Acum râdea la prostii şi glume deşucheate". 1 Credinciosul Viaceslav Molotov recunoaşte că în ultimii ani de viaţă Stalin nu mai era stăpân pe sine: „Ei, scleroza, toţi o au, în grade diferite, la bătrâneţe... dar la el se observa că era foarte nervos. Îi suspecta pe toţi."[817] Cei care i-au fost aproape în ultimii ani de viaţă povestesc că era „doborât de artroză, afectat de arterioscleroză, buimac din cauza episoadelor de leşin, stânjenit de pierderea memoriei, chinuit de gingiile dureroase şi dantura falsă, imprevizibil, paranoic şi furios"[818]. Fiica lui, Svetlana Allilueva, îşi aduce aminte că tatăl ei se închisese în sine. „Nu a mai părăsit Moscova, iar anii 1952 şi 1953 şi i-a petrecut aproape complet la *dacea* de la Kunţevo, aproape de capitală, pe care o tot reamenaja. Lângă clădirea principală a pus să se construiască o căbănuţă de lemn, mai răcoroasă, cu o mare încăpere principală în care se afla un şemineu imens. Tata stătea acolo adesea în timpul zilei". 1

În afara cercului de apropiaţi, decăderea lui fizică şi mintală rămâne un secret. Pentru popor şi pentru restul lumii, Stalin este în continuare Călăuza supremă pe care propaganda nu încetează s-o tămâieze, faimosul „cult al

817 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 248 [ed. rom. cit., p. 338 - n. tr.].

818 Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, Editions des Syrtes, 2005, p. 654 [Stalin: Curtea ţarului roşu, trad. de Cătălin Drăcşineanu, Polirom, Iaşi, 2014, p. 486 - n. tr.].

personalităţii" pe seama căruia aveau să fie puse toate crimele lui. Fie intenţionat, fie din naivitate, până la urmă dictatorul se va arăta agasat de această veneraţie. Într-o zi, aruncă cât colo, dezgustat, numărul din *Pravda* care titra: „Trăiască Tovarăşul Stalin, conducătorul tuturor naţiunilor!" „Ce tâmpenii mai îndrugă", mârâie el.[819] în octombrie 1952, la Congresul al XIX-lea, ultimul la care a luat parte, îi căşunează pe Molotov, când acesta îi ridică osanale: „Tovarăşe Stalin, sunteţi maestrul nostru". Stalin, ducând mâna la ureche, pentru că deja nu mai aude prea bine, se răţoieşte la el: „Cu toţii suntem discipolii lui Lenin. Ai lui Lenin! Ai lui Lenin!"[820] Se pare că după acest congres din 1952 şi-ar fi exprimat dorinţa de a se retrage. „Sunt terminat, nu mai am încredere în nimeni, nici măcar în mine însumi", le mărturiseşte el lui Hruşciov şi lui Mikoian.[821] în spatele aparentei senilităţi, Stalin îşi păstrează luciditatea de a întreţine rivalităţile şi de a face să domnească în anturajul său teama care-i asigură puterea. „Guvernul era practic paralizat", se va plânge Hruşciov în memoriile sale. „Stalin alegea dintre noi un mic grup pe care-l ţinea mereu în preajma lui; exista întotdeauna şi un al doilea cerc de oameni pe care-i îndepărta pentru o vreme şi nu-i invita niciodată la el, pentru a-i pedepsi. Oricare dintre noi putea să treacă dintr-un grup în celălalt, de azi pe mâine."[822] La sfârşitul vieţii lui Stalin, din cercul lui de apropiaţi fac parte, după cum povesteşte fiica lui, Svetlana, Beria, şeful poliţiei politice, Malenkov, secretar al Comitetului Central, Bulganin, ministrul apărării, Mikoian, vicepreşedinte al

819 Svetlana Alliluyeva, Vingt lettres à un ami, Le Seuil, 1967, p. 215.

820 Vladislav Zubok, Constantine Pleshakov, Inside the Kremlin's Cold War, Harvard University Press, 1996, p. 73.

821 Apud Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 325.

822 Nikita Khrouchtchev, Souvenirs, Robert Laffont, 1971, p. 281.

Consiliului de miniştri, şi Hruşciov, prim-secretar al Partidului Comunist de la Moscova. Cu toţii simt membri în Politbiuro.[823] Şi între ei se va da bătălia pentru succesiune.

Voroşilov, care multă vreme îl distra pe *Vojd* cu glumele lui deşănţate, este în dizgraţie, ca şi credinciosul Molotov. Stalin îl bănuieşte pe Voroşilov că e informator britanic, iar pe Molotov că e spion american. Soţia celui din urmă, Polina, a fost chiar arestată. Poartă o dublă vină: fiindcă are origini evreieşti, e bănuită că ar fi agent sionist şi că o rudă de-a ei.

Samuel Carp, a făcut avere în Statele Unite ale Americii.1 *Vojd*-ul l-a obligat pe Molotov să divorţeze de această soţie rea. La sfârşitul acestei domnii atmosfera e de aşa natură încât toată lumea se teme pentru propria viaţă. Fiul lui Beria va povesti că tatăl lui l-a încurajat să fie pregătit să fugă din ţară, pentru orice eventualitate: „Îţi sugerez să te faci prieten cu echipajele avioanelor de încercare”, i-a spus el. „În caz de necesitate, când vă dau eu semnalul, ia-i cu tine pe mama şi familia ta. Altfel, o să vă distrugă pe toţi.”[824] Nici chiar apropiaţii lui Stalin nu sunt scutiţi de represiunea nebunească a dictatorului. Surorile soţiei lui, Nadejda, care s-a sinucis în 193 a, sunt ultimele din familie care cad pradă delirului său. Simt condamnate la zece ani în lagăr pentru spionaj. „Când l-am întrebat de ce crimă se făceau vinovate mătuşile mele”, va povesti Svetlana, „tata a răspuns: «Au fost prea vorbăreţe. Ştiau prea multe. Şi duşmanii noştri profită.» Din cauza singurătăţii şi golului din jurul lui ajunsese să se poarte nebuneşte, suferea de o adevărată manie a persecuţiei. «Şi tu faci afirmaţii antisovietice». Am preferat să nu-i răspund nimic şi să nu-l întreb de unde avea asemenea

823 Svetlana Alliluyeva, Vingt lettres à un ami, ed. cit., p. 218.

824 Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 332.

informaţii.”[825] Stalin e arţăgos, nu suportă să fie contrazis cu nimic, nici măcar cu cele mai mărunte lucruri, şi vai de cel care nu-i satisface capriciile.

BANANELE LUI STALIN

Vlasik, şeful gărzii lui personale, a aflat că tocmai sosise un transport de banane şi, dornic să aline durerile de dinţi ale Stăpânului, a cumpărat nişte banane pentru Stalin. La cină, la Pârâul Rece, unde erau prezenţi toţi potentaţii, Vlasik a adus mândru bananele. Stalin a desfăcut una şi a văzut că nu e coaptă. A mai încercat două. Nici astea nu erau coapte. „Aţi gustat bananele?”, i-a întrebat el pe oaspeţii săi. Stalin l-a chemat pe Vlasik: „De unde ai bananele astea?” Vlasik a încercat să explice, dar Stalin a strigat: „Escrocii ăştia iau mită şi jefuiesc ţara! Cum se chema vasul care a adus bananele?” „Nu ştiu”, a spus Vlasik. „Nu m-am interesat…” „Interesează-te! Te dau în judecată împreună cu ceilalţi!”, a urlat Stalin. Poskrebîşev a plecat grăbit să afle numele vasului şi să ordone arestările. Malenkov şi-a scos carneţelul şi a luat notiţe. Stalin i-a ordonat lui Mikoian să-l dea afară pe noul ministru al comerţului. […]

Cina s-a încheiat la 5 dimineaţa. La 6, Stalin l-a sunat pe Beria ca să-i spună să-l dea afară pe ministru. Când Mikoian a sunat la Moscova, imediat după ora 6, a aflat că Beria îl mustrase deja pe nefericit. Câteva zile mai târziu, când Mikoian a venit să-şi ia rămas-bun, Stalin vorbea tot despre bananele alea. Ministrul a fost demis. […] „Lui Stalin, a conchis Mikoian sec, pur şi simplu îi plăceau foarte mult bananele”.

Simón Sebag Montefiore, *Staline, la cour du tsar rouge*, Editions des Syrtes, 2005, p. 635 [ed. rom. cât., p. 487 – n.tr.]

Stalin crede că el e singurul care are dreptate, un simptom evident de paranoia. Când cu afacerea „halatelor

825 Svetlana Alliluyeva, Vingt lettres à un ami, ed. cit., p. 207.

albew, e convins că Jdanov a fost asasinat în urma unui complot, că organele de securitate sunt pline de incompetenţi, care nu reuşesc nici măcar să găsească dovada. „Sunteţi orbi! tună el către toţi cei din Politbiuro. Ce v-aţi face fără mine, pisicuţilor? Ţara asta o să dispară, fiindcă voi habar n-aveţi să recunoaşteţi duşmanii!” 1 Obsesia lui legată de complotul evreiesc are la bază un antisemitism pe care nu-l ascunde. Milovan Djilas va povesti un dialog care nu prea lasă loc de-ndoială în această privinţă: „Către sfârşitul cinei, Stalin m-a întrebat pe neaşteptate cum de simt atât de puţini evrei în Partidul Comunist din Iugoslavia şi de ce aceşti câţiva nu jucau un rol politic mai important. Am încercat să-i spun că în primul rând nu erau mulţi evrei în Iugoslavia şi că mulţi aparţineau clasei de mijloc. […] «în Comitetul nostru Central nu sunt evrei! izbucni el şi începu să râdă dispreţuitor. Eşti antisemit şi dumneata, Djilas, eşti antisemit!»”[826] în memoriile sale Nikita Hruşciov consemnează numeroase afirmaţii vădit antisemite exprimate de Stalin la reuniunile Politbiuroului. Ca să-şi bată joc, imita accentul evreilor. Într-o zi în care află că nişte muncitori de la uzina de aviaţie numărul 30 din Moscova[827] sunt nemulţumiţi de condiţiile de muncă, boscorodeşte: „Ar trebui să li se dea măciuci muncitorilor buni, ca să-i zvânte în bătaie la sfârşitul zilei pe evreii ăia!”[828] Pornirile acestea antisemite pot avea mai multe cauze. În primul rând paranoia, evreul jucând pentru

826 Apud Guennadi Kostyrtchenko, Prisonniers du pharaon rouge, Actes Sud, i999> P- 369-

827 In URSS, ca şi în alte ţări comuniste, printre care Republica Populară Chineză, uzinele care lucrau pentru complexul militar-industrial erau în general desemnate printr-un număr. Acest camuflaj constituia o măsură de siguranţă şi era o expresie a spionitei acute de care sufereau aceste regimuri.

828 Nikita Khrouchtchev, Souvenirs, ed. cit., p. 251.

Stalin rolul clasic de ţap ispăşitor, care dă sens unor rele închipuite. Poate să fie vorba şi de o manifestare a naţionalismului, atât de legat de comunism. De origine gruzină, mai exact osetă, convertit la spiritul velicoruşilor, *Vojd*-ul poate să-şi însuşească antisemitismul creştin care frământă de multă vreme aceste pământuri, nu fără complicitatea unei Biserici Ortodoxe căreia-i place să se identifice cu naţiunea. La Marx, evreul şi burghezul se confundau uneori, o altă posibilă justificare pentru antisemitismul lui Stalin, politică de această dată compatibilă cu doctrina care-i guvernează gândirea. Iar senilitatea a exacerbat totul, aşa cum se întâmplă uneori cu oamenii în vârstă.

Stalin crede atât de mult într-o conspiraţie a medicilor, încât a hotărât să se lipsească de sfatul facultăţii, în ciuda stării proaste de sănătate. Se îngrijeşte singur, fără să ia alte medicamente decât câteva picături de iod dizolvate în apă şi nişte pastile pe care i le prescrie secretarul său personal, Aleksandr Poskriobâşev, care a învăţat cât de cât, de-a lungul timpului, să-i fie infirmier. Şi una dintre gărzile lui de corp, fost ofiţer veterinar, face oficiul de „doctor”.1 Bătrâneţea, încăpăţânarea, neglijenţele medicilor simt cauzele directe ale morţii lui Stalin. Climatul de teroare pe care-l întreţinea în anturajul său i-a grăbit şi mai mult sfârşitul.

În dimineaţa de duminică, 1 martie 1953, *Vojd*-ul e singur în *dacea* de la Kunţevo, când suferă un atac cerebral. În ziua aceea nu aşteaptă nicio vizită. Personalul, gărzile de corp au ordin să-l lase în pace. Pe Stalin nu-l deranjezi niciodată, doar aştepţi să fii chemat la el. Abia spre miezul nopţii, pe la 23: 30, cei apropiaţi încep să se îngrijoreze. N-a cerut nimic toată ziua, nici măcar băutura caldă pe care o bea de obicei înainte de culcare. După ce-l strigă de mai multe ori, fără să primească răspuns, şi după îndelungi ezitări, gărzile de corp hotărăsc să spargă uşa

salonului, întotdeauna închisă cu cheia. Stalin zace ghemuit pe podea, cu pantalonii îmbibaţi de urină, cu privirea pierdută, paralizat, dar conştient încă. Pe 2 martie, spre ora 2 dimineaţa, membrii Politbiuroului, informaţi despre această situaţie, vin în fugă la *dacea*. Niciunul nu-ndrăzneşte să ia vreo decizie. Toţi aceşti conducători cu autoritate sunt obişnuiţi să se supună ordinelor „stăpânului”, cum îl numesc între ei, toţi se tem să ia fie şi cea mai măruntă iniţiativă. Să cheme un doctor? Prea riscant, în contextul complotului „halatelor albe”. Dacă cumva *Vojd*-ul se însănătoşeşte, n-o să le-o ierte niciodată. Astfel se pierd ore preţioase, dar fără-ndoială că oricum e prea târziu. Profesorul Lukomski, chemat până la urmă să-l consulte pe bolnav în zorii zilei de 2 martie, nu poate decât să constate starea lui ireversibilă.

Următoarele trei zile se desfăşoară în aşteptare şi întâlniri de taină. Toţi potentaţii prezenţi se gândesc la succesiune. Când şi când, bolnavul pare să-şi revină în simţiri. „Tovarăşe Stalin, suntem aici, suntem noi, prietenii tăi credincioşi, tovarăşii tăi. Cum te simţi, dragul meu prieten?”, îi şopteşte la ureche Voroşilov. În acele momente, Beria se năpusteşte la căpătâiul dictatorului şi nu mai conteneşte cu linguşelile. Comportamentul lui îi şochează pe mulţi dintre cei care asistă la scenă. „Beria a început să se-nvârtă în jurul lui Stalin, scuipându-şi ura împotriva lui, debitând batjocuri, va pretinde Hruşciov în memoriile sale. Dar, când pe figura lui Stalin începeau să se vadă semne că-şi va reveni, Beria se arunca în genunchi la căpătâiul lui, îl lua de mână şi-l acoperea de sărutări. Apoi, imediat ce Stalin îşi pierdea iar cunoştinţa şi închidea ochii, Beria se ridica şi începea să scuipe.”[829] „Când îşi dădea sufletul, erau momente când îşi venea în fire, va confirma Molotov. Uneori se crispa, erau tot felul de momente. Părea că îşi revine. Uite, atunci Beria se ţinea

829 Robert Conquest, Staline, ed. cit., p. 334.

de Stalin!”[830] Svetlana e scandalizată de tot acest manej: „Beria a fost singurul care s-a purtat aproape deplasat. Era foarte agitat şi pe figura deja hidoasă i se citeau uneori patimile care-l frământau: ambiţia, setea de putere, putere şi iar putere, cruzimea, maliţiozitatea. Se străduia ca într-un moment atât de important să nu pară prea răutăcios. Şi asta i se citea pe frunte. Se apropia de pat şi se uita îndelung la chipul bolnavului. Tata deschidea când şi când ochii, dar părea mereu inconştient sau doar pe jumătate conştient. Beria îşi pironea atunci privirea în ochii lui înceţoşaţi; îşi dorea încă să fie «cel mai credincios şi cel mai devotat», cum încercase întotdeauna şi din toate puterile să pară în ochii tatălui meu.”[831]

Se decretează un doliu de patru zile. Trupul neînsufleţit al lui Stalin este depus în Sala Coloanelor de la Casa Sindicatelor, unde s-au ţinut, între 1936 şi 1938, procesele-spectacol împotriva bolşevicilor din vechea gardă – Zinoviev, Kamenev, Piatakov, Radek, Buharin, Rîkov şi atâţia alţii. Sute de mii de moscoviţi se înghesuie să-i aducă un ultim omagiu Călăuzei. În rândurile mulţimii prea numeroase au loc busculade în urma cărora mor oameni. Cei care ajung lângă sicriul în care Stalin se odihneşte în pace după ce i-a chinuit atâta pe contemporanii săi simt vizibil emoţionaţi. Mare parte dintre sovietici îşi plâng călăul. Impactul propagandei care repetă neîncetat cât de trist trebuie să fie poporul, conformismul care l-a învăţat pe fiecare dintre ei să nu se deosebească prin nimic de ceilalţi, durerea provocată de dispariţia unei fiinţe pe care aveau obligaţia s-o iubească,

---

830 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 270 [ed. rom. cit., p. 370 - n. tr.].

831 Svetlana Alliluyeva, Vingt lettres à un ami, ed. cit., p. ai. a. Andreï Sakharov, Mémoires, Le Seuil, 1990, p. 187 [Andrei Saharov, Memorii, a vol., trad, de Paul Tumanian şi Nicolae Vrublevschi, Litera, Bucureşti, 1996, aici vol. 1, p. 13a - n. tr.].

teama de ziua de mâine şi de golul lăsat în urmă de omul care ocupa tot spaţiul public, aceste sentimente amestecate şi altele asemenea, într-o ţară în care ascultarea şi supunerea au devenit o a doua natură, explică doliul împărtăşit de atâta lume. Fizicianul Andrei Saharov, care tocmai pune la punct bomba cu hidrogen, a simţit această emoţie: „Sunt încă în stare de şoc după moartea unui om remarcabil. Mă gândesc la omenia lui”, îi scrie soţiei lui. Mai târziu, în *Memorii*, celui care a devenit un simbol al rezistenţei împotriva regimului îi va fi ruşine de această scrisoare. O va explica prin absenţa unei perspective de ansamblu, prin convingerea că frământările istorice provoacă suferinţe, cum tot repeta propaganda, şi prin impactul emoţiei colective asupra tânărului care era pe-atunci. „Mi-au trebuit ani pentru a înţelege cât de multă substituire de termeni, speculaţie, înşelăciune, neconcordanţă cu realitatea se aflau înrădăcinate în sistemul stalinist”, va scrie el. „Asta dovedeşte puterea hipnotică a ideologiei de masă”. 2 Nu doar lumea comunistă e în doliu. În Franţa, Édouard Herriot, preşedintele Camerei Deputaţilor, cere un minut de reculegere, gest căruia numai doi parlamentari refuză să i se alăture. Organul Partidului Comunist Francez, *L’Humanité*, titrează: „Doliu pentru toate popoarele, care-şi exprimă în cea mai adâncă reculegere dragostea pentru marele Stalin”. Cotidianul *Le Monde* evocă în editorial un om „care a reconciliat Rusia şi revoluţia, făcându-le inseparabile”.

Funeraliile naţionale au loc pe 9 martie, în Piaţa Roşie, în faţa mausoleului lui Lenin. Sergo Beria, care face parte din garda de onoare, observă că Molotov e singurul ce pare să sufere sincer. „Am examinat cu atenţie figurile celor din jurul meu. Nu plângea nimeni”, spune el. „Exista un sentiment de uşurare. Oamenii păreau reîntineriţi”. 1

În Gulag, printre cei condamnaţi de regim, moartea

Călăuzei e trăită ca o izbăvire. Cu siguranţă că *zek-ii* nu-şi fac iluzii în privinţa propriului viitor, dar speră că, orice se va întâmpla, nu va fi mai rău decât trecutul. „În Steplag s-au auzit strigăte nebuneşti de bucurie şi chiote de sărbătoare. În Viatlag, deţinuţii şi-au aruncat şepcile în sus şi au strigat: «Ura!». Pe străzile Magadanului, un deţinut, felicitându-l pe un altul, i-a urat: «îţi doresc multă bucurie în această zi a învierii!»”[832] Bernhard Roeder, care ispăşea atunci o pedeapsă într-un lagăr cu regim sever (Katorga) din Vorkuta, află vestea dintr-un comunicat difuzat în megafoane: „Ne-am privit pe furiş, cu ochii triumfători, arzând de ură, ne-am vorbit în şoaptă, încet şi gesticulând încântaţi”, va povesti el. „Nu s-a lucrat deloc la Vorkuta în acea zi. Oamenii stăteau în grupuri, conversând emoţionaţi. Îi auzeam pe gardienii din turnurile de pază telefonându-şi agitaţi, iar puţin după aceea au avut loc primele încăierări între beţivi.”[833]

Într-un sertar al biroului lui Stalin, sub o foaie de ziar, au fost găsite cinci scrisori. Hruşciov i-a dezvăluit acest secret unuia dintre prietenii săi apropiaţi, Aleksei Snegov, care i-a vorbit mai târziu despre el istoricului rus Roi Medvedev. Conform acestei surse, trei dintre scrisori corespundeau unor puncte de cotitură din viaţa dictatorului. În prima, din 1923, Lenin îi pretindea lui Stalin să-i prezinte scuze pentru bădărănia faţă de soţia lui, Nadejda Krupskaia. A doua era scrisă de Buharin: „Koba, de ce vrei să mor?”, îl întreba „favoritul partidului” cu puţin timp înainte să fie executat, în 1938. În a treia, scrisă în 1950, Tito îl ameninţă pe *Vojd*: „Nu mai trimite asasini ca să mă omoare... Dacă acest lucru nu încetează,

832 Sergo Beria, Beria, mon père, ed. cit., p. 348 [ed. rom. cit., p. 425 - n. tr.].

833 Bemhard Roeder, Katorga: an Aspect of Modem Slavery, Heinemann, 1958, p. 195. Apud Anne Applebaum, Goulag, ed. cit., p. 525 [ed. rom. cit., p. 486 - n. tr.].

voi trimite un om la Moscova şi nu va mai fi nevoie să mai trimit şi alţii."[834] Aceste scrisori ne arată trei faţete ale personalităţii lui Stalin: impetuosul revoluţionar care i-a ţinut piept conducătorului bolşevicilor; implacabilul tiran care şi-a urmat neabătut calea fără pic de milă; bătrânul conducător lovindu-se pentru prima dată de un comunist capabil să i se opună. În mai bine de un sfert de secol în care a deţinut puterea absolută, Iosif Djugaşvili a realizat visul tuturor tiranilor, să stăpânească atât trupul, cât şi mintea oamenilor. Sistemul sovietic pe care l-a construit, urmând învăţăturile lui Lenin, nu numai că aspiră să controleze fiinţa umană, ci vrea mai ales să-i remodeleze sufletul, pentru a crea astfel un om nou. Pentru îndeplinirea acestei sarcini grandioase, a acestui control social fără precedent în istorie, a fost nevoie de o teroare dusă la extrem, de epurarea radicală a societăţii şi de o reorganizare completă a ţării. Stalin este personajul excepţional al unei drame ieşite din comun.

CEI DOI STALIN TIRANUL

L-am văzut pe „Tătucul popoarelor" aşa cum a fost el de-a lungul celor douăzeci şi cinci de ani de domnie: izolat la Kremlin, refuzând să viziteze sate sau uzine, să stea în mijlocul muncitorilor şi ţăranilor; refuzând chiar să dea ochii cu soldaţii, deşi era generalisim; petrecându-şi viaţa într-un univers populat de fantasme ale persecuţiei şi de statistici trucate; lansând în toate direcţiile „acuzaţii absurde, calomnioase şi mincinoase" de „dublu joc", de „spionaj", de „sabotaj", de punere la cale a unor „comploturi fictive" (citate din raportul Hruşciov); conducând operaţiuni militare pe un mapamond pentru elevi; „sufocându-şi „colaboratorii „atât pe plan moral, cât şi fizic"; lichidându-şi partizanii; înscenând până în cele

834 Roy Medvedev, Neizvestnyi Stalin, Moscova, 2001. Apud Simon Sebag Mon- tefiore, Staline, la cour du tsar rouge, ed. cit., p. 690 [ed. rom. cit., p. 510 n. - n. tr.].

mai mici detalii procese monstruoase; alcătuind personal 383 de liste cu membri de partid condamnaţi cu miile; dându-le judecătorilor de instrucţie sfaturi cu privire la metodele de anchetă, care se rezumau la: „Bătaie, bătaie şi iar bătaie”; stabilind impozite imposibile; ordonând „deportarea în masă a unor întregi populaţii”; cuprins de furie neputincioasă în faţa ucrainenilor, prea numeroşi pentru a li se putea impune această soartă colectivă; invidiindu-i pe conducătorii armatei; predând el însuşi istoria propriei domnii; iniţiind o întreagă generaţie în arta delaţiunii; transformând cultul personalităţii sale într-un fel de religie.

Kostas Papaïoannou, *L'idéologie froide*, Éditions de l'Encyclopédie des nuisances (1967), 2009, p. 138

OMUL DE PUTERE

Stalin a fost, neîndoielnic, omul politic care şi-a pus cel mai puternic amprenta asupra secolului XX. Churchill şi Lenin nu au avut influenţă asupra problemelor mondiale decât vreme de cinci ani, iar Hitler şi Roosevelt, vreme de doisprezece ani. De Gaulle, Gandhi şi Mao au marcat mai ales destinul ţărilor lor. În schimb, Stalin a participat la conducerea lumii din 1917 până la moartea sa, în 1953, devenind pe parcurs un stăpân aproape autocrat.

Nici visător, nici exaltat, ci de un realism fanatic, estima cu precizie raporturile de forţe şi nu se angaja într-o întreprindere decât dacă era sigur că nu va da greş, ştiind totuşi apoi să arate un curaj nemaipomenit. A impus întregii lumi comuniste un regim care i-a supravieţuit aproape patruzeci de ani. A ridicat la rang de superputere o Uniune Sovietică ce a devenit matricea ideologică şi politică a unui sistem comunist mondial.

Deşi la fel de fanatic ca Hitler, Stalin a fost şi un perfecţionist de un machiavelism dus la extrem şi un remarcabil strateg şi tactician într-ale politicii, depăşindu-şi astfel cu mult concurentul dictator, care, în comparaţie

cu el, pare un amator, ba chiar un diletant.

Stalin a fost cel mai strălucit om de putere din secolul XX, cel care a ştiut cel mai bine să-şi pună în acord mijloacele cu obiectivele.

Stéphane Courtois, *Communisme et Totalitarisme*, Perrin/Tempus, 2009, p. 164

În 1953, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice număra aproape 7 milioane de membri; cei condamnaţi de regim, deţinuţi, deportaţi, exilaţi însumează 8 milioane. Aceşti doi poli menţin un fel de echilibru indispensabil sistemului.[835] După dispariţia Călăuzei, imperiul comunist îl pierde pe cel care i-a construit unitatea şi gloria.

Cele o sută de zile ale lui Beria

Să fii de-al casei, să cunoşti bine modul de funcţionare al sistemului, este o garanţie necesară, dar nu suficientă pentru a supravieţui într-un regim comunist. Malenkov şi Beria aveau să înţeleagă asta pe pielea lor în lunile de după moartea lui Stalin. Cel dintâi ar fi trebuit în mod normal să devină succesorul *Vojd*-ului, cel de-al doilea aspira la acest rol, dar niciunul, nici celălalt nu vor reuşi. Fotografia lui Gheorghi Malenkov publicată în presa sovietică a doua zi după funeralii, alături de un articol al lui Mao Zedong, care-l salută pe acest tovarăş ca pe demnul continuator al operei lui Stalin, pare să fi rezolvat problema succesiunii. Membru al secretariatului personal al lui Stalin în anii ’20, responsabil cu cadrele Partidului Comunist în anii ’30 – cu autoritate în privinţa numirilor –, membru al Comitetului de Stat pentru Apărare în timpul războiului, ales în Politbiuro în 1946, secretar al Comitetului Central şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, Malenkov a adus multe servicii partidului-stat. La Congresul al XIX-lea, din 195 a, *Vojd*-ul l-a lăsat să citească în locul lui raportul de activitate, devenind astfel

835 Michel Heller, Aleksandr Nekrich, L’Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, p. 424.

succesorul desemnat, conform regulilor adunării. Cât despre Lavrenti Beria, care conduce începând din 1938 „organele”, adică poliţia politică şi serviciile de spionaj reunite, el dispune de o armă redutabilă care poate să înalţe sau să doboare orice conducător. Odată cu „afacerea Leningrad”, care i-a permis lui Malenkov să obţină controlul asupra celui de-al doilea mare oraş din ţară, după moartea lui Jdanov, în 1948, Beria s-a aliat cu moştenitorul aspirant. împreună, controlează cele mai importante mecanisme ale puterii. Totuşi, avea să iasă învingător un outsider, Nikita Hruşciov.

Cei doi tovarăşi, Malenkov şi Beria, comit prima lor greşeală a doua zi după moartea lui Stalin, la reuniunea comună a guvernului şi Comitetului

Central pentru reorganizarea puterii. Nikita Hruşciov cere să fie eliberat din funcţia de responsabil al organizaţiei de partid din Moscova, pentru a se consacra în întregime secretariatului Comitetului Central, post lăsat vacant de Malenkov, care alege să preia conducerea guvernului în locul lui Stalin. În regimurile comuniste, cine stăpâneşte mecanismele partidului deţine şi puterea. Malenkov şi Beria au uitat această lege de căpătâi a sistemului. Şi, mai ales, îşi subestimează concurentul. În ochii lor, Hruşciov, mic şi rotofei, care s-a ocupat multă vreme de problemele agricole, nu e decât un fiu de ţăran fără anvergură. Versatul Nikita nu va avea decât să bage un fitil în înţelegerea dintre cei doi rivali ai săi, pentru a-i destabiliza şi a pune mâna pe putere. Ambiţiile lui Beria îi vor susţine planul.

Lavrenti Beria e un caz aparte în istoria comunismului, nu prin funcţiile pe care le-a ocupat sau prin reuşitele sale – alţi şefi ai poliţiei politice vor ajunge la vârful ierarhiei, Iuri Andropov, de exemplu –, ci prin personalitatea lui cel puţin contradictorie. Par să fi existat

mai mulţi Beria.[836] Unul este un zelos slujitor al sistemului, mai ales în sarcinile ingrate. Şi-a găsit calea încă din anul 19212, în GPU, noua denumire pentru CEKA lui Dzeijiński. În ţara sa natală, Gruzia, a participat la reprimarea naţionaliştilor gruzini, dând ordin să fie executaţi circa 10.000 de partizani. În paralel cu o carieră exemplară în poliţia secretă, Beria a avansat în ierarhia de partid, în Gruzia, apoi în Transcaucazia, iar în 1934 a fost ales membru în Comitetul Central al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică. În această perioadă intră în graţiile lui Stalin, care începea să-şi construiască cultul personalităţii. Beria scrie o istorie a partidului comunist gruzin, în care banditul Djugaşvili joacă un rol de frunte. *Vojd*-ul îl apreciază pe acest compatriot linguşitor. În 1938 îl numeşte la conducerea NKVD-ului, noua denumire a poliţiei politice. În această funcţie, Beria desăvârşeşte Marea Teroare începută de predecesorul său, Ejov, ucis în baia de sânge care a avut loc atunci. Se pare că, având înclinaţii sadice, Beria a participat personal la şedinţe de tortură. Bun spirit organizatoric, tot el rentabilizează Gulagul, construind lagăre în funcţie de diversele sectoare economice. Consideră că e mai profitabil să forţeze un deţinut să lucreze până la epuizare decât să irosească inutil forţa de muncă. *Zek*-ul devine o rotiţă importantă în construirea socialismului. Beria are o contribuţie importantă şi în deportările în masă (mai ales ale polonezilor şi balticilor), după semnarea Pactului germano-sovietic. El este cel care scrie ordinul pentru executarea ofiţerilor polonezi la Katîn, şi tot el planifică şi organizează în plin război mondial miile de convoaie feroviare care duceau spre pustietăţile Siberiei „populaţiile vinovate”, germani de pe Volga, ceceni, tătari din Crimeea etc.,

836 Françoise Thom, în Beria: le Janus du Kremlin (Éditions du Cerf, 2013), face cel mai complet portret, şi cel mai complex, al acestui personaj.

victime ale purificării etnice dorite de Stalin. Atunci când se pune problema ca Uniunea Sovietică să recupereze întârzierea în domeniul armelor atomice.

Vojd-vi îl numeşte pe Beria responsabil cu cercetările şi dezvoltarea. Omul bun la toate al regimului este şi omul său orchestră. Membru în Politbiuro din 1946 – o premieră pentru un şef al poliţiei politice el face parte din cercul de apropiaţi pe care Stalin îl strânge la *dacea* lui pentru interminabile cine prelungite mult în noapte. Milovan Djilas i-a făcut un portret deloc flatant. Îl va descrie ca pe un bărbat „cumva bucălat, smead şi cu mâini moi şi umede". „Cu fălcile sale pătrate şi cu ochii bulbucaţi îndărătul pince-nez-ului său, mi-a amintit din prima clipă de Vujkovic, unul dintre şefii poliţiei regale din Belgrad, care se specializase în torturarea comuniştilor. […] Similitudinile se extindeau chiar şi la nivelul expresiei – pe chipul său se amestecau un fel de automulţumire şi ironie cu un servilism şi o solicitudine de mic funcţionar". 1

Celălalt Beria este un om dotat cu o mare inteligenţă, deloc nepotrivită cu funcţiile pe care le-a ocupat, ba chiar dimpotrivă. Dar şi-a pus această inteligenţă în slujba lui Stalin; de asemenea, a folosit-o pentru a-şi exercita influenţa asupra Vb/rf-ului. Este un caz unic. Beria e, fără-ndoială, singurul conducător apropiat al dictatorului care a încercat să-l domine. La sfârşitul vieţii, bătrânul tiran începuse să nu mai suporte această influenţă. La Conferinţa de la Ialta, în februarie 1945, Roosevelt l-a întrebat pe Stalin cine e bărbatul care-l însoţea, arătând spre Beria. „El este Himmlerul nostru, a răspuns *Vojd-ul*, glumă care l-a pus în mare încurcătură pe preşedintele american."[837] Comparaţia era totuşi pertinentă. Ca şi Himmler, care conducea SS-ul şi toate poliţiile secrete germane, inclusiv Gestapoul, Beria comanda nu numai

837 Milovan Djilas, Conversations avec Staline, ed. cit., pp. 120-121 [ed. rom. cit., pp. 142-143 - n. tr.].

poliţia regimului, ci şi garda pretoriană însărcinată cu securitatea conducătorilor. De asemenea, comanda temutele Smersh, trupe de elită comparabile cu SS-ul, însărcinate să-i execute în spatele liniilor pe soldaţii Armatei Roşii care nu se arătau suficient de zeloşi în faţa duşmanului. Faptul că-l pomenea pe Himmler era din partea lui Stalin un semn că recunoştea priceperea lui Beria. Era omul lui de încredere, aşa cum Reichsführerul era omul de încredere al lui Hitler. „După părerea mea, Beria era mai versat, mai perfid, mai viclean, mai neruşinat, mai înverşunat, mai ferm şi, prin urmare, mai puternic decât tata”, va spune mai târziu Svetlana. Prin aceste cuvinte, fiica dictatorului a încercat probabil să atenueze responsabilitatea tatălui ei pentru crimele trecutului, dând de înţeles că omul acela bun la toate i-ar fi forţat mâna stăpânului său, dar e şi o parte de adevăr în mărturia ei. „Beria era capabil să-l inducă în eroare pe tata”, continuă, „cu atât mai mult cu cât îi cunoştea slăbiciunea, orgoliul şi susceptibilitatea, dezechilibrul după moartea mamei, profunda lui singurătate spirituală.”[838] Beria a jucat pe lângă Stalin rolul linguşitorului, la care levantinii se pricep atât de bine atunci când şi-l asumă. *Vojd*-ul, sensibil la tămâieri, deşi se apăra de ele, aprecia vorbele acelea măgulitoare care-i ajungeau la urechi, în acelaşi timp, lui Stalin „îi era frică de Beria”, va spune Hruşciov, „şi ar fi fost bucuros să scape de el, dar nu ştia cum” 1.

În 1950, dictatorul a cerut să fie deschisă o anchetă cu privire la corupţia din Gruzia. Lumea a vuit de zvonuri despre „un complot mingrelian”, de la numele etniei din care făcea parte Beria, mingrelienii, vechi rivali ai gruzinilor în Transcaucazia. Complotul în cauză s-a transformat până la urmă în „complotul halatelor albe”, cu conotaţie antisemită. Lui Beria nu-i erau străine aceste

838 Svetlana Alliluyeva, Vingt lettres à un ami, ed. cit., p. 153.

zvonuri, a înţeles că *Vojd*-ul încearcă să-l elimine prin această nouă uneltire, sub pretext că serviciile pe care le conducea nu reuşiseră să deconspire la timp complotul. „La vremea lui, a făcut o treabă excelentă, dar acum… nu sunt sigur că nu ar face abuz de putere”, spune Stalin. „… Nouă ne plăcea de el pentru că era modest şi eficient. Mai târziu şi-a pierdut aceste calităţi. Nu mai e decât un poliţist.”[839] Unii istorici sunt de părere că Beria l-a otrăvit pe Stalin. Oare călăul a reuşit să fie cu un pas înaintea tiranicului său patron? „Eu l-am îndepărtat”, s-ar fi lăudat Beria în ziua funeraliilor.[840] Sigur este că Beria îl detesta pe Stalin cel îmbătrânit şi senilizat. Dovadă stă felul în care s-a purtat în timpul agoniei lui. A început să scuipe mâna care-l hrănise imediat ce a simţit că maestrul e prea slăbit. Prim-secretarul CC al Partidului Comunist al Gruziei, Akaki Mgheladze, a povestit cum îl batjocorea Beria pe dictator a doua zi după înmormântare, râzând în hohote pe seama titlului de „Corifeu al ştiinţei”, care-i fusese atribuit Vb/d-ului pe când era în viaţă.[841]

În viaţa privată, Beria e un alt personaj. Fiul lui îl va descrie ca pe un soţ atent şi un tată afectuos, care, în timpul meselor în familie, se interesa grijuliu de greutăţile cu care se confrunta în munca lui şi de conflictele morale care-l frământau. Acest portret aproape angelic nu se potriveşte deloc cu cele făcute de numeroşi contemporani, care l-au acuzat de perversiuni sexuale şi de alte purtări nelalocul lor. Istoricul Michael Voslensky a descris palatul în care locuia Beria la Moscova, devenit mai apoi sediul

839 Apud Simon Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, ed. cit., p. 657 [ed. rom. cit., p. 489 - n. tr.].

840 Félix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 270 [ed. rom. cit., p. 370 - n. tr.]. Françoise Thom, în Beria: le Janus du Kremlin, ed. cit., analizează această ipoteză a asasinării lui Stalin.

841 Ibid. [ed. rom. cit., p. 370 - n. tr.].

ambasadei Turciei. Clădirea avea dotări speciale. „În locul acela s-au petrecut nişte orgii groaznice, cu nişte tinere terorizate care erau aduse acolo cu forţa de gărzile de corp ale lui Beria. El, de altfel, participa personal la torturarea prizonierilor închişi în pivniţă, doar ca o distracţie. După ce a fost lichidat, s-a găsit acolo o întreagă panoplie de instrumente de tortură, făcute special pentru el şi întreţinute cu mare grijă. În pivniţă se găsesc nişte celule strâmte, închise cu uşi grele de fier, cu vizetă. Acolo erau ţinuţi în detenţie cetăţeni ai ţării socialismului, înainte să fie daţi pe mâna torţionarului lor, un membru al Politbiuroului, care se ocupa în persoană de ei, spre propriul amuzament”. 1 în romanul său cu cheie despre elita regimului sovietic în epoca Stalin, scriitorul Vasili Axionov a descris în detaliu fărădelegile comise de Beria. El povesteşte cum zbirii lui din NKVD băteau străzile Moscovei căutând tinere, le răpeau şi i le duceau şefului lor, care le viola în locuri special concepute în acest scop.[842] Desigur, ficţiunea exagerează realitatea, dintotdeauna pe seama călăilor s-au pus cele mai grave crime, fiindcă, văzându-i pe aceştia ca pe nişte fiinţe ieşite din comun, ne putem păstra încrederea în natura umană. Beria avea o reputaţie de afemeiat. Stalin ştia asta, dar, trecând peste obişnuita lui pudibonderie, îi ierta poliţistului devierile de conduită.

Cel de-al patrulea şi ultimul Beria este cel mai misterios. Svetlana va vorbi despre trecutul lui tulbure din vremea războiului civil din Caucaz: „Provocator şi spion înnăscut, Beria a servit ba în rândurile naţionaliştilor armeni (partidul Dashnak), ba în rândurile Roşiilor, în funcţie de cine câştiga puterea”. Fiica lui Stalin avea aceste informaţii de la o bătrână bolşevică din Caucaz, Olga Ceatunovskaia. „Ea spunea că Beria a fost arestat într-o zi de trupele noastre, prins în flagrant delict de

842 Michael Voslensky, La Nomenklatura, Belfond, 1980, p. 263.

trădare. În timp ce-şi aştepta condamnarea, Kirov, care conducea atunci operaţiunile militare în Transcaucazia, ar fi cerut printr-o telegramă executarea trădătorului. Dar n-au avut timp s-o facă. [...] Toţi bătrânii bolşevici şi Beria însuşi aflaseră de telegramă. Oare nu acesta să fie motivul mişeleştii asasinări a lui Kirov, peste câţiva ani? Cu atât mai mult cu cât ascensiunea fulminantă a lui Beria începe chiar după asasinarea lui Kirov, în 1934. Ascensiunea celui dintâi şi moartea celui din urmă se suprapun în mod ciudat. Sigur e că Kirov n-ar fi acceptat ca acest om să devină membru al Comitetului Central."[843] în memoriile sale, Hruşciov va insista asupra trădării lui Beria: „Nu eram sigur că e un adevărat comunist. De mult mă gândeam că se infiltrase în partid. Mi-aduc aminte de vorbele lui Grigori Kamiński, care spunea că în primii ani ai Revoluţiei Beria era agent al contraspionajului britanic la Baku.[844] Beria era un lup care îmbrăcase blana de oaie ca să câştige încrederea lui Stalin şi care ştiuse să-şi asigure cele mai înalte funcţii prin înşelăciune şi trădare."[845]

Cei care poartă vina sunt întotdeauna cei învinşi. Cu atât mai mult într-un regim comunist. După ce sunt eliminaţi, pe seama lor se pun toate relele regimului. După moarte, lui Beria, care trebuia să dispară la „coşul de gunoi al istoriei", i s-au pus în cârcă multe crime, şi fiindcă a fost lesne, şi fiindcă a fost necesar. Acuzaţia de trădare are două avantaje: justifică uciderea lui şi reprezintă o condamnare a ceea ce s-a întâmplat între moartea lui

---

843 Svetlana Alliluyeva, Vingt letters à un ami, ed. cit., pp. 153-154.

844 în plenul Comitetului Central din februarie 1939, Grigori Kaminski, ministrul sănătăţii, l-a acuzat public pe Beria că în timpul războiului civil a fost agent britanic. Aceste „dezvăluiri" nu au afectat însă cariera responsabilului cu poliţia politică.

845 Nikita Khrouchtchev, Souvenirs, ed. cit., p. 302.

Stalin, din martie 1956, şi arestarea lui Beria, de la sfârşitul lui iunie. Misterul lui nu rămâne ascuns în meandrele trecutului său, ci iese la iveală în acele o sută de zile în care a condus politica Uniunii Sovietice pe căi noi şi riscante. Fiind considerat un trădător al cauzei comuniste, se pot evita întrebările legate de motivaţiile acestui om care cunoştea atât de bine mecanismele sistemului şi care a vrut să schimbe unele dintre regulile lui.

În triumviratul Malenkov-Hruşciov-Beria, format la moartea lui Stalin, iniţiativele îi aparţin celui din urmă, cu sprijinul Politbiuroului. Toate deciziile luate în acele o sută de zile care aveau să zguduie lumea comunistă vor fi aprobate de instanţa supremă a regimului sovietic. Mai târziu, consecinţele nefaste ale acestei politici vor fi puse doar pe seama lui Beria, pentru a li se permite celorlalţi potentaţi să se reabiliteze. „Organele de partid” sunt primele afectate de vântul reformelor. A doua zi după moartea lui Stalin, Beria ordonă ca administraţia Gulagului să treacă în subordinea Ministerul Justiţiei. Ministerul de Interne, pe care-l conduce el, păstrează totuşi administrarea lagărelor. Unele sectoare de activitate ale Gulagului, precum exploatarea forestieră, minele, uzinele de prelucrare trec la alte ministere. Multe dintre marile lucrări proiectate de Stalin, executate de deţinuţi, sunt oprite. Aşa se întâmplă cu Marele Canal Turkmen, canalele Volga-Ural şi Volga-Baltic, barajul de pe Donul inferior, portul Doneţk, tunelul spre insula Sahalin etc.[846] Pe 27 martie 1953, un decret al Sovietului Suprem, instituţia executivă, promulgă amnistierea condamnaţilor cu pedepse mai mici de cinci ani. Sunt vizate şi anumite categorii de invalizi, de minori şi de femei. Pe 4 aprilie, un comunicat al Ministerului de Interne califică drept

846 Anne Applebaum, Goulag, ed. cit., p. 525 [ed. rom. cit., p. 487 - n. tr.].

provocare afacerea „medicilor asasini” şi toţi acuzaţii sunt dezvinovăţiţi. Securitatea, considerată responsabilă pentru această eroare, îşi pierde autonomia şi e integrată Ministerului de Interne.

Pe de altă parte, au loc şi reforme structurale. Postul de prim-secretar al partidului comunist din fiecare republică va trebui de acum înainte să fie rezervat unui conducător local, nu să fie sistematic atribuit unui rus. Ucraina este prima care se conformează acestei decizii, rusul Melnikov fiind înlocuit în fruntea partidului de ucraineanul Kiricenko. Au urmat Bielorusia şi ţările baltice. Minorităţilor naţionale le sunt recunoscute noi drepturi, cultura rusă şi limba rusă nu mai trebuie să fie impuse sistematic în toate teritoriile sovietice. În politica externă, Beria propune o reconciliere cu Iugoslavia şi, decizie şi mai îndrăzneaţă, neutralizarea şi reunificarea Germaniei, fără îndoială cu scopul de a controla Europa, ceea ce au dorit întotdeauna conducătorii sovietici.

Într-o ţară oprită în loc de anii de stalinism, în care conducătorii s-au obişnuit să execute orbeşte, nu să gândească, să se supună, nu să-şi ia libertăţi, orice schimbare pare riscantă. După eliminarea lui Beria, politica sa va fi sistematic condamnată, iar vinovatul va fi acuzat de cele mai negre scopuri. Amnistierea deţinuţilor? Beria a vrut să lase ţara pradă delincvenţei, vor spune detractorii lui, încerca să creeze un climat de insecuritate în care să poată pune mâna pe putere. Eliberarea a mai mult de un milion de deţinuţi de drept comun a dus, într-adevăr, la agresiuni, violuri, jafuri, crime. Populaţia a fost cuprinsă de o psihoză colectivă, la Moscova, mai ales, nimeni nu mai îndrăznea să iasă pe străzi seara. Totuşi, insecuritatea în urma amnistiei a fost exagerată şi instrumentalizată. Numai 7% dintre prizonierii eliberaţi vor fi din nou cercetaţi la începutul anului 1954, conform unor statistici ulterioare.1 întărirea autonomiei

republicilor, atenuarea rusificării? Beria încerca să strice relaţiile între guvernul central şi republici, vor pretinde detractorii săi. Şi pe de altă parte să bage zâzanie între diversele popoare, „sub falsul pretext al luptei împotriva încălcării politicii naţionale a partidului”[847][848]. Neutralizarea şi reunificarea Germaniei? „Dezbaterea problemei germane l-a demascat cel mai bine pe Beria ca provocator şi agent imperialist”, va spune Hruşciov după arestarea lui. „A propus ca RDG să renunţe la construirea socialismului şi să facă concesii Occidentului. Asta însemna ca 18 milioane de germani să fie predaţi dominaţiei imperialiştilor americani.”[849]

Reformele lui Beria au o logică. Departe de a fi încercat să submineze regimul şi să dezmembreze imperiul, el s-a străduit să-l consolideze încercând să îmbunătăţească felul în care era aplicată doctrina. Din această perspectivă, deciziile şi propunerile lui sunt explicabile. Beria nu era anticomunist, aşa cum au pretins acuzatorii săi, ci un comunist pragmatic, unul dintre primii de acest fel – au urmat şi alţii, în URSS şi în alte părţi –, preocupat mai presus de orice de eficacitatea sistemului. Într-o lume în care conformismul era o garanţie pentru supravieţuire, iniţiativele lui puteau, într-adevăr, să pară greu de acceptat, cu atât mai mult într-o Uniune Sovietică încă scufundată în tenebrele stalinismului.

Toate deciziile luate de Beria răspund unei logici a raţionalităţii. În Gulag, deţinuţii de drept comun simt singurii care au beneficiat de amnistia din martie 1953. Niciun deţinut politic n-a fost eliberat. Partidul nu se înşală niciodată – Beria şi-a asumat această paradigmă, iar a elibera nişte „duşmani ai poporului” ar fi fost tocmai

847 Nicolas Werth, La Terreur et le désarroi, ed. cit., p. 44a.

848 Izvestia, îa iulie 1953.

849 Apud Françoise Thom, în Beria: le Janus du Kremlin, ed. cit., p. 365.

dovada unei greşeli. În schimb, trebuia să elibereze sute de mii de prizonieri pentru a obţine o mai bună funcţionare a sistemului penitenciar. Amnistierea decretată nu are nimic umanitar, ci o motivaţie funcţională, a fost făcută din raţiuni de securitate şi rentabilitate. Afluxul de prizonieri sosiţi în lagăre după război – soldaţii Armatei Roşii care fuseseră capturaţi de germani, membri ai mişcărilor de rezistenţă din ţările proaspăt cucerite – şi cei un milion de condamnaţi în baza legii din 4 iunie 1947 pentru acuzaţia de „furt din proprietatea colectivă" umpluseră la refuz Gulagul la începutul anilor '50. Pentru a le face loc acestor noi „locatari", elementele „contrarevoluţionare" au fost regrupate în nişte lagăre speciale în care prizonierii au început să se organizeze, ameninţând unele unităţi concentraţionare. Încă de când au fost înfiinţate, în lagărele sovietice deţinuţii politici erau amestecaţi cu condamnaţii de drept comun, pentru ca aceştia din urmă să-şi poată impune legea în faţa *zek*-ilor. Hoţii, violatorii, asasinii sunt cele mai utile ajutoare pentru gardienii Gulagului. Gruparea deţinuţilor politici în lagăre separate, începută în 1948, a dezechilibrat această teroare în teroare. Mai multe reţele de rezistenţă ucrainene şi baltice au început să întreţină în unele unităţi concentraţionare nuclee de nesupunere şi chiar de rezistenţă. Eliberarea a sute de mii de prizonieri de drept comun din lagărele „obişnuite" era menită să permită o mai bună supraveghere în aceste lagăre speciale. Suprapopularea Gulagului era, pe deasupra, şi foarte costisitoare. În 1950, buna funcţionare a lagărelor necesita 300.000 de gardieni şi cadre administrative, adică aproximativ o persoană la nouă deţinuţi. Costul pentru întreţinerea şi supravegherea unui *zek* era mai mare decât salariul – derizoriu – plătit unui muncitor „liber"[850]. „Degresarea" reprezintă o

850 Muncitorul „liber" este un fost deţinut obligat să rămână în vecinătatea lagărului, care face aceleaşi munci ca prizonierii, dar

necesitate economică. Rentabilitatea lagărelor este o problemă în sine. Infrastructura învechită şi epuizarea resurselor fac ca regimul să nu mai aibă profit de pe urma Gulagului. Marile lucrări întrerupte deveniseră inutile sau costisitoare. Faptul că de unele sectoare de producţie ale acestor lagăre încep să se ocupe ministerele de resort rezolvă problema eficienţei, în încercarea de relansare a maşinăriei concentraţionare. Cât despre preluarea Securităţii Statului de către Ministerul de Interne, e vorba de încă o măsură raţională. Beria, care ţinteşte să devină succesorul lui Stalin, a vrut să păstreze controlul asupra „organelor", pentru a deţine pârghiile de comandă fără de care nu putea să preia puterea.

Noua politică privind naţionalităţile are de asemenea ca scop o mai bună funcţionare a sistemului. Beria, mingrelianul-georgian, era un om foarte ataşat de originile sale, spre deosebire de compatriotul Stalin, care a încercat întotdeauna să se integreze în Rusia. Svetlana nu l-a auzit niciodată pe tatăl său vorbindu-şi limba natală acasă, în vreme ce în familia lui Beria limba gruzină era admisă, conform mărturiei fiului său.

La o reuniune a Politbiuroului, *Vojd-vi* l-a apostrofat fiindcă a vorbit în gruzină. La tribuna Congresului al XIX-lea al Partidului Comunist, ultimul la care a participat Stalin, Beria s-a remarcat amintind de naţiunile din Uniunea Sovietică atunci când toţi ceilalţi au vorbit despre poporul sovietic în termeni generici. În acel discurs, el a denunţat „şovinismul de mare putere", altfel spus naţionalismul rus, la fel de periculos, după părerea lui, ca naţionalismul burghez şi cosmopolitismul.1 Fiind un politician versat, a simţit cât de periculos era pentru sistem spiritul velicorus al lui Stalin într-o ţară compusă dintr-un mozaic de naţiuni. E adevărat şi că Beria nu avea probabil la inimă Rusia sub dominaţia căreia se aflase ţara

primeşte o remuneraţie.

lui secole la rând, şi fără îndoială că a încercat să-i limiteze influenţa în imperiul sovietic. Toate acestea sunt argumente care-i explică alegerile. Numirea unor autohtoni la conducerea partidelor comuniste din Uniunea Sovietică şi restrângerea folosirii limbii ruse în republici ar fi trebuit, de altfel, să fie nişte măsuri apreciate de popoarele din URSS. Foarte posibil şi ca Beria să fi încercat astfel să-şi creeze o clientelă, să capete popularitate în perspectiva preluării puterii. Dar e bine să nuanţăm importanţa acestei reforme: acordarea de privilegii lingvistice popoarelor din imperiu fără o schimbare a lanţului de comandă – comuniştii ucraineni, baltici sau bieloruşi numiţi la conducerea partidelor trebuiau, bine-nţeles, să rămână fideli Centrului – este tot o chestiune de eficacitate, nu o contestare a sistemului. Beria n-a intenţionat niciodată să devină groparul Uniunii Sovietice, se pregătea să devină noul ei *Vojd*.

Reconcilierea cu Tito este o politică pe care şi-o va asuma mai târziu Hruşciov; cât despre Germania pe care Beria voia s-o reunifice, să ne aducem aminte că şi Stalin cochetase cu aceeaşi idee. În legătură cu această problemă germană, „Provocatorul”, „agentul imperialismului” pe care-l va denunţa mai apoi Hruşciov s-a mulţumit să urmărească scopurile dictatorului defunct. În martie 19512, într-o notă adresată occidentalilor, Stalin propusese evacuarea tuturor trupelor de ocupaţie de pe teritoriul german, împreună cu neutralitatea ţării. În acea notă, *Vojd*-ul mergea şi mai departe, acceptând ca noua Germanie să aibă o armată proprie şi dorindu-şi ca foştii nazişti şi subofiţeri din slujba lui Hitler să-şi recapete drepturile civice. El încerca astfel să fie pe placul cercurilor naţionaliste germane. Făcând pe vestitorul reunificării, spera să aducă Germania la sânul Uniunii Sovietice, cu sprijinul unei populaţii prea bucuroase pentru recâştigarea unităţii ca să-şi mai pună problema regimului

politic.[851] Beria a reluat această idee în planul său cu intenţia de a transforma Germania neutră într-un partener economic esenţial pentru Uniunea Sovietică. Moscova şi-a pierdut atunci din interesul pentru

Germania de Est. Economia acesteia nu-şi mai revine în urma jafului făcut de ocupantul sovietic începând din 1945. Ţara are acum nevoie de URSS ca să supravieţuiască. Liderul Germaniei de Est, Walter Ulbricht, a profitat de prezenţa la funeraliile lui Stalin pentru a cere un ajutor suplimentar „fratelui mai mare". Însă noua conducere sovietică l-a sfătuit să încetinească „construirea socialismului", fără să-i dea o rublă.1 Nemulţumirea populaţiei din Germania de Est e un alt motiv de îngrijorare pentru Moscova. O sută optzeci şi cinci de mii de cetăţeni socialişti au fugit în Vestul capitalist doar în primele trei luni ale anului 1953. Pe lângă faptul că devenise o piatră de moară economică, Republica Democrată Germană reprezintă şi o sursă de răspândire a socialismului în Occident. La începutul lui iunie 1953, Walter Ulbricht este convocat la Kremlin. În nota care i se înmânează este expusă politica dorită de triumvirat: „Conducerea SED [partidul comunist din Germania de Est] şi guvernul Republicii Democrate Germane ar trebui să recomande, în vederea unei asanări a conjuncturii politice şi spre o consolidare a poziţiilor noastre în Germania, precum şi pe scena internaţională, susţinere, în problema germană, pentru crearea unei Germanii unite, democratice, paşnice şi independente". [852]Moscova vrea să facă din SED un partid mai „democratic", mai acceptabil pentru occidentali. Reunificarea propusă ar putea să se înfăptuiască într-o a doua etapă sub influenţa acestui

851 Laurent Rucker, Staline, Israel et les Juifs, PUF, 2001, p. 352.

852 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, Fayard, 2001, p. 271.

partid comunist new-look. Obiectivul nu este de a transforma întreaga Germanie într-o ţară comunistă – Uniunea Sovietică are prea mare nevoie de practicile industriale şi tehnologice din Germania de Vest ca să comită o asemenea greşeală –, ci de a împiedica jumătatea ei occidentală să-şi continue integrarea politică, economică şi militară în Europa capitalistă, pentru a o determina să devină mai degrabă o resursă economică pentru blocul socialist. În mintea lui Beria, Germania reunificată ar trebui să fie recunoscătoare Uniunii Sovietice şi ar deveni un partener comercial esenţial. El urmărea să schimbe hipercontrolul îndreptat doar asupra RDG contra unei influenţe asupra întregii Germanii. Stalin avea deja în vedere aceste chestiuni, care vor rămâne de interes pentru toţi conducătorii sovietici, până la căderea comunismului.[853] în memoriile sale, Pavel Soudoplatov afirmă că Walter Ulbricht s-ar fi răzvrătit împotriva unui astfel de plan, fireşte de teamă să nu-şi piardă puterea. Triumviratul Beria-Malenkov-Hruşciov ar fi încercat să-l înlocuiască, dar în RDG evenimentele s-au precipitat.[854] Walter Ulbricht a rămas până la urmă în funcţie, Beria a fost eliminat, iar istoria, rescrisă. Reformatorul a devenit un trădător.

Căderea lui Beria începe la jumătatea lui mai 1953, când guvernul din Germania de Est decretează creşterea cu 10% a normelor de muncă pentru muncitori, fără compensaţii salariale. Această decizie însemna o scădere direct proporţională a veniturilor. În RDG, ca în majoritatea ţărilor comuniste, muncitorii sunt plătiţi cu bucata. Acest sistem de remuneraţie – „cel mai convenabil pentru producţia capitalistă”, potrivit lui Karl Marx –

853 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, ed. cit., p. 275.

854 Pavel et Anatoli Soudoplatov, Missions spéciales, Le Seuil, 1994, p. 450.

denunţat, s-o spunem din nou, drept culmea exploatării de către sindicatele din ţările occidentale, a devenit modul de plată a salariului tipic socialist. În uzine, nemulţumirea mocneşte. La începutul lui iunie, după ce s-a întors de la Moscova cu noile instrucţiuni, Walter Ulbricht hotărăşte, împreună cu Politbiuroul SED, să „încetinească mersul socialismului”, aşa cum i-au dictat conducătorii sovietici. Pe io iunie, ţăranilor, micilor comercianţi şi micilor industriaşi le-au fost acordate concesii în privinţa colectivizării. Se anunţă eliberarea a sute de deţinuţi politici şi se promite o revizuire a constituţiei pentru garantarea libertăţilor individuale. SED adoptă turnura „liberală” dorită de Kremlin, însă despre reforma privind normele de muncă nu se spune nimic. Societatea ia foc. Pe 13 iunie, şantierul spitalului Friedrichshain din Berlin se transformă într-o adunare de grevişti. Pe 15, muncitorii trimit partidului comunist o petiţie în care cer anularea creşterii normelor. Mai multe manifestaţii spontane poartă valul de nemulţumiţi către sediul sindicatului (unic) şi către cele ale ministerelor. A doua zi, muncitorii de pe şantierul Stalinallee suspendă lucrul în semn de protest împotriva încercuirii spitalului de către miliţie. Manifestanţii continuă marşul spre marea piaţă din Berlinul de Est, Alexanderplatz, strigând „Jos normele!”. Tulburările se extind şi în alte oraşe, Leipzig, Dresda, Halle. Revendicările nu mai sunt doar economice. Strada cere alegeri libere, demisia guvernului. „Acum problema e să ştim cine trebuie să câştige, ei sau noi”, declară ministrul de interne. Moscova urmăreşte îndeaproape situaţia. Conducerea sovietică este cu atât mai neliniştită cu cât o ţară vecină, Cehoslovacia, a devenit la rându-i teatrul unei revolte. Muncitorii din uzina Lemn din Plzeň au ieşit în stradă pe 1 iunie şi au jefuit clădirea primăriei. Mai multe persoane au fost ucise în confruntarea cu forţele de ordine. Manifestanţii denunţau o reformă

monetară care afecta negativ economiile.

Protestul muncitorilor care-şi cer drepturile în ţara socialismului aduce atingere unui mit. În Berlinul de Est, încleştările cu miliţia se derulează sub privirile occidentalilor, martori ai acestei revolte a proletariatului împotriva propriei dictaturi. Pentru garanţii sistemului, atât la Kremlin, cât şi în Pankov[855], este imperios necesar să-i pună capăt. Pe 17 iunie, la ora 13, autorităţile sovietice decretează starea de asediu pe întreg teritoriul RDG. Tancurile Armatei Roşii intervin imediat în capitală pentru reprimarea manifestaţiilor. Cel puţin o sută de persoane sunt ucise. „Ţin minte că am decis să se ia măsuri dure, să nu se admită nicio revoltă, să fie înăbuşită extrem de nemilos – îi va povesti Molotov biografului său. Să acceptăm că nemţii s-au revoltat împotriva noastră?! Totul ar fi început să se clatine, imperialiştii s-ar fi implicat, ar fi fost o cădere totală. Când au început să vină informaţiile despre evenimentele din RDG, Beria era printre primii care au spus: «Neapărat! Fără milă! Neîntârziat!»”[856] Aceste răzmeriţe pe care Beria le reprimă sângeros fără întârziere aveau să-i fie fatale. Comportamentul lui arogant, politica lui îndrăzneaţă, excesul de putere simt deja în ochii celorlalţi conducători sovietici motive pentru a-şi dori să-l elimine, dar faptul că arestarea lui s-a petrecut odată cu evenimentele din RDG sugerează că aceste revolte ale muncitorilor au pus capăt răbdării lor, şi fricii lor. Hruşciov şi complicii lui trec la acţiune.

ARESTAREA LUI BERIA

Relatarea generalului Moskalenko:

La ora 9 dimineaţa, pe 25 iunie 1953, a sunat

855 Numele unui sector al Berlinului, unde se găsesc sediile autorităţilor RDG.

856 Felix Tchouev, Conversations avec Molotov, ed. cit., p. 283 [ed. rom. cit., p. 389 - n. tr.].

telefonul pe linia privată de la Kremlin. Era Hruşciov. M-a întrebat: „Ai io anturajul tău oameni apropiaţi şi la fel de devotaţi partidului ca tine?” După ce m-am gândit puţin, i-am răspuns că am. Hruşciov mi-a spus să-i aduc la Kremlin şi să mergem în biroul preşedintelui Consiliului de miniştri, Malenkov, unde lucra înainte Stalin. Mi-a mai spus să iau şi hărţi şi trabucuri. I-am răspuns că o să aduc totul, în afară de trabucuri, fiindcă m-am lăsat de fumat în 1944, în timpul războiului. Hruşciov a râs şi a zis că trabucurile aveau să ne fie de folos, dar nu cele la care mă gândeam eu. Abia atunci mi-am dat seama că trebuia să aduc arme. […]

Peste puţin timp a sunat din nou telefonul, era ministrul apărării, mareşalul Bulganin. M-a rugat să merg acasă la el. Mareşalul Bulganin m-a primit singur. Mi-a spus că a primit şi el telefon de la Hruşciov. „De-asta te-am rugat să vii. Trebuie să-l arestăm pe Beria. La Kremlin are mulţi oameni de pază puternici, care-i sunt devotaţi. Tu câţi oameni ai?” I-am răspuns că cinci. Atunci mi-a spus: „E bine, dar nu ajung. Pe cine-am mai putea angaja imediat?” […] I-am propus să-l iau pe Jukov. A acceptat, cu condiţia ca Jukov să nu fie înarmat. I l-am mai propus şi pe Leonid Brejnev, care era adjunctul şefului departamentului politic al armatei şi pe care-l cunoşteam din război. […]

Pe 26 iunie, la ora 11, Bulganin ne-a invitat să urcăm în maşina lui şi am plecat spre Kremlin. Fiindcă avea permis de trecere guvernamental, maşina n-a fost controlată la intrarea în Kremlin. Odată ajunşi în faţa sediului Consiliului de miniştri, […] Bulganin ne-a condus pe toţi în sala de aşteptare şi a plecat spre biroul lui Malenkov.

Câteva minute mai târziu, Hruşciov, Bulganin, Malenkov, Molotov au venit să ne vorbească. Au început spunând că, de-o vreme, Beria a devenit prea neruşinat, prea grosolan cu membrii Prezidiului CC, că-i spionează, le

ascultă convorbirile telefonice ca să afle unde merg, cu cine se întâlnesc etc. Ne-au anunţat că Prezidiul CC avea să se reunească şi că după semnalul dat de Suhanov, consilierul lui Malenkov, trebuie să intrăm în cameră şi să-l arestăm pe Beria. […] Reuniunea Prezidiului CC al PCUS a început.

În sala de aşteptare se aflau între cincisprezece şi şaptesprezece persoane în civil sau în uniformă militară. Erau oameni angajaţi, gărzi de corp, fideli ai Kremlinului. Majoritatea erau oamenii lui Beria. Cu siguranţă că nimeni nu ştia şi nici nu prevedea ce avea să se întâmple.

Cam după o oră, adică la ora 13, pe 26 iunie 1953, am auzit semnalul. Noi, cei cinci care eram înarmaţi, şi cel de-al şaselea, Jukov, am intrat repede în biroul unde se ţinea reuniunea. Tovarăşul Malenkov a spus solemn: „În numele legii sovietice, vă ordon să-l arestaţi pe Beria”. Am scos armele. Eu am îndreptat-o spre Beria şi i-am ordonat să ridice mâinile. Jukov l-a percheziţionat, apoi l-am dus în sala de odihnă a preşedintelui Consiliului de miniştri. Toţi membrii titulari şi supleanţi ai Prezidiului CC şi-au continuat dezbaterea. Jukov a rămas cu ei.

Toate acestea s-au petrecut atât de neaşteptat pentru Beria, încât a rămas complet buimac. În timpul percheziţiei i s-a găsit în portofel o foaie de hârtie pe care era scris cu creionul roşu: „Pericol pericol pericol”, şi acest cuvânt se repeta de nenumărate ori. Se pare că, atunci când membrii Prezidiului începuseră să vorbească despre el şi să-i critice acţiunile, Beria simţise imediat pericolul şi intenţiona să transmită foaia aceea corpului de gardă al Kremlinului.

Moskovski Novosti, 10 iunie 1990, relatare tradusă şi publicată de Bernard Féron şi Michel Tatu în *Au Kremlin comme si vous y étiez*, Le Monde Editions, 1991, pp. 23 – 25

Conspiratorii au aşteptat până la miezul nopţii ca să-l scoată pe Beria din Kremlin şi să-l închidă în cazarma unde

se afla garnizoana Moscovei. Câteva zile mai târziu, va fi transportat într-un buncăr amenajat la statul-major al regiunii militare a Moscovei. Acolo este instrumentat procesul său şi tot acolo este judecat, la jumătatea lui decembrie 1953. Beria şi ceilalţi şase acuzaţi, printre care Dekanozov, ministrul de interne georgian, şi Merkulov, fost responsabil al NKVD-ului, sunt condamnaţi la moarte şi executaţi pe loc, pe 23 decembrie. Documentele de arhivă arată că, din raţiuni de securitate, execuţia a fost încredinţată unui general de corp de armată, nu unor simpli executanţi.[857] Cadavrul lui Beria a fost ars chiar în aceeaşi zi. Aceste măsuri excepţionale dau seamă despre climatul conspirativ care a înconjurat această afacere. La o săptămână după arestarea lui Beria, plenul Comitetului Central din 2 iulie 1953 i-a adus un potop de acuzaţii, de parcă ar fi încercat să exorcizeze tot răul personificat de impetuosul lor coleg.

Hruşciov: „Sunt cât se poate de convins că Beria nu e un comunist şi că n-a fost niciodată. I-am ascultat adesea consideraţiile despre partid şi despre construirea socialismului. Ultima dată, când discutam despre situaţia din RDG şi din Ungaria. Cu toţii eram de părere că trebuia evitat ca acelaşi om să conducă şi partidul, şi Consiliul de miniştri. […] Beria a spus cu dispreţ: «Ce mă interesează Comitetul Central? Consiliul de miniştri n-are decât să ia toate deciziiile, iar Comitetul Central poate să se ocupe de cadre şi de propagandă.» Cuvintele lui m-au lăsat cu gura căscată. Asta-nsemna că Bena nu lua în seamă rolul de conducere al partidului”.

Molotov: „Beria concepuse în secret un plan ca să împiedice construirea comunismului în ţara noastră, e cât se poate de limpede”.

Kaganovici: „Voia să distrugă temelia doctrinei Marx-

857 Arhivele Comitetului Central, document nr. 1502, publicat în Rodinia, 4 iulie 1991-

Engels-Lenin-Stalin; puţin spus că o subestima, pur şi simplu o ignora. […] Nu era vorba de o deviaţie de la linia partidului, ci de un periculos complot contrarevoluţionar împotriva partidului şi guvernului".

Andreev: „Avea un plan pentru lichidarea regimului sovietic în ţara noastră, elaborat în cele mai mici detalii". 1

Ura exprimată în acea reuniune de plen este direct proporţională cu frica pe care au simţit-o conducătorii sovietici de-a lungul celor o sută de zile de domnie ale lui Beria. Frică de torţionar, frică de poliţistul care-i avea la mână cu dosarele lui, frică de spionul care-i supraveghea, frică de colegul care încercase să-i atragă undeva unde ei nu voiau să meargă, în fruntea imensei maşinării a NKVD-ului, Beria cunoştea, fără îndoială, mai bine decât tovarăşii săi obstacolele de care aveau să se lovească Uniunea Sovietică şi sateliţii ei. Într-un regim totalitar, şeful poliţiei politice şi al serviciilor secrete este în principiu omul cel mai bine informat. Beria înţelesese probabil că, după decenii de teroare stalinistă şi de supunere oarbă în faţa partidului, era necesară o altă direcţie pentru salvarea sistemului. Voia cu siguranţă să facă regimul mai coerent pentru cei ce trăiau în el şi mai atrăgător pentru cei ce-l vedeau din afară. Cu treizeci de ani înaintea lui Iuri Andropov, un alt om al serviciilor secrete, şi a lui Mihail Gorbaciov, emul al celui dintâi, el credea că viitorul Uniunii Sovietice depinde de deschiderea sa către exterior, de capacitatea de a învăţa de la ţările capitaliste, deţinătoare de bogăţii şi de tehnologie, şi că pentru a ajunge acolo comunismul trebuie să ia o înfăţişare mai plăcută. Beria nu era deloc un demolator, se înscrie mai degrabă în categoria „reformatorilor" comunismului. Dar, ajuns la putere prea devreme şi prea brusc, a ratat la moartea lui Stalin ceea ce chinezul Deng Xiaoping va reuşi atât de bine după dispariţia lui Mao, un alt mare tiran al sistemului.

Dispariţia lui Beria de pe scena politică s-a petrecut

odată cu publicarea celui de-al doilea volum al *Marii enciclopedii sovietice*. În lunile care au urmat, abonaţii au primit prin poştă un articol suplimentar consacrat strâmtorii Bering, cu indicaţia de a-l lipi în locul articolului despre călăul decăzut. Cititorii conştiincioşi s-au supus, majoritatea; astăzi se mai găsesc foarte puţine exemplare din vremea aceea în care foarfecele şi lipiciul să nu fi şters amintirea celui învins.[858][859]

Ineluctabila „destalinizare în ţările cu regimuri totalitare transferul puterii este prin excelenţă delicat. Sistemul e piramidal, având în vârf un Conducător care este figura tutelară şi care-i asigură coeziunea. Totul se învârte în jurul lui, el deţine cele mai importante pârghii de putere, el încarnează sufletul regimului. Doctrina, forma de guvernare şi conducătorul ei se împletesc atât de strâns, încât nu pot fi gândite separat, nicio piesă nu poate lipsi din construcţie. Moartea lui Lenin, în 1924, fusese deja o lovitură greu de depăşit pentru tânărul regim, succesorii lui şi-au disputat moştenirea până când Stalin îşi arogă întreaga putere, la sfârşitul anilor 1920. În lipsa unor moştenitori de drept divin şi a alegerilor, cel care vrea să devină conducător trebuie să se impună cu forţa şi să-şi elimine rivalii. De când lumea, dorinţa de putere e însoţită de conflicte, dar puterea absolută provoacă lupte pe viaţă şi pe moarte, iar atunci când e concentrată doar în mâna câtorva oameni înfruntarea e şi mai sângeroasă. Aşa s-a întâmplat în Uniunea Sovietică după moartea lui Lenin, iar URSS n-avea cum să scape aceleiaşi soarte după moartea lui Stalin, cu atât mai puţin China după moartea lui Mao sau Vietnamul rămas orfan după moartea lui Ho Şi

858 î . Dare de seamă a plenarei CC din 2 iulie 1953, apud Françoise Thom în Beria: le Janus du Kremlin, ed. cit., p. 354.

859 Jean-Philippe Jaccard, „Fausse(s) vérité(s) - vrai(s) mensonge(s)?“, Un mensonge déconcertant, la Russie au XXe siècle, L’Harmattan, 2003, p. 29.

Min. Transferul puterii e cu atât mai greu de negociat cu cât, pe lângă eliminarea rivalilor, noua Călăuză trebuie să-şi pună amprenta pe puterea cucerită, pentru a o ţine în frâu. Sarcina succesorului este aşadar de două ori mai periculoasă. La incertitudinea luptei se adaugă riscurile schimbării. După ce obţine puterea, noul lider trebuie să asigure continuitatea cu predecesorul său, pentru că aceasta este esenţa regimului, angajându-se în acelaşi timp într-o nouă direcţie, pentru a-şi promova propriii aghiotanţi, care vor fi însărcinaţi să-i pună în aplicare politica.

Noul conducător totalitar se loveşte inevitabil de „legea" lui Tocqueville conform căreia un regim ce întreprinde reforme, chiar şi din proprie iniţiativă, se pune în pericol, fiindcă rupe echilibrul pe care se sprijinea până atunci puterea. Ceea ce era valabil pentru autocraţie în vremea istoricului este cu atât mai mult valabil pentru totalitarism în secolul XX, deşi ideologia, intangibilă, rămâne la baza sistemului. Din acest motiv esenţial, succesorii lui Stalin, ai lui Mao, ai lui Ho Şi Min şi ai tuturor celorlalţi despoţi ai comunismului nu vor fi niciodată identici cu modelul lor. Stalinismul îi este specific lui Stalin, maoismul, lui Mao, castrismul, lui Castro, epigonii nu vor reuşi niciodată să-i egaleze în tiranie. Pentru a-şi marca teritoriul, delfinii se vor vedea obligaţi să introducă reforme care, mai întâi imperceptibil, apoi tot mai pronunţat, vor schimba nu natura regimului, ci mijloacele de care se foloseşte pentru a-şi impune legea. Adesea, aceste regimuri vor trece de la totalitarism originar, de intensitate înaltă, la un totalitarism de intensitate joasă, ce le face puţin mai suportabile pentru oamenii care le vor fi supuşi. Evenimentele din 1953 din RDG au fost semnele prevestitoare ale acestei transformări progresive pe care o va cunoaşte întregul imperiu comunist. La moartea Vb/d-ului, se termină un capitol al

istoriei totalitarismului din URSS, cel al formei sale celei mai sângeroase. Aceasta nu înseamnă că sistemul se va umaniza, el încearcă pur şi simplu să devină mai raţional. China postmaoistă va oferi cea mai frumoasă reuşită la acest capitol.

În timpul războiului, Stalin a deţinut întreaga putere: ministru al apărării, generalisim, şef al guvernului, secretar general al partidului. El era partidul-stat. În acest context, omul de decizie a prevalat asupra apărătorului doctrinei, guvernarea a prevalat asupra ideologiei. Pentru a mobiliza poporul, limba de lemn comunistă a devenit discretă. Partidul, rămânând totuşi iniţiatorul politicii, a devenit şi slujitorul ei. Epurările din timpul Marii Terori dinainte de război au favorizat această schimbare, astfel că Stalin n-a mai simţit nevoia să convoace congrese între 1939 şi 1952. În anul acela, *Vojd*-ul s-a simţit atât de îndreptăţit în rolul său de „preşedinte”, încât a eliminat postul de secretar general al partidului. La moartea lui, conducerea Consiliului de miniştri, deţinută de el, reprezenta puterea în sine. La propunerea lui Beria, funcţia i-a revenit apoi lui Malenkov, slugarnicul delfin. Acceptând-o, acesta din urmă i-a lăsat conducerea partidului lui Hruşciov. În practica stalinistă, secretariatul partidului ajunsese să nu mai dea ordine guvernului. După transferul de putere, responsabilul său se ocupă doar de administrarea partidului. Politica este hotărâtă la nivelul Prezidiului, care numără zece membri. Hruşciov ocupă abia locul al cincilea în ordinea ierarhică, după Malenkov, Beria, Molotov, Voroşilov şi înaintea lui Bulganin, Mikoian, Saburov şi Pervukin. Partidul rămâne totuşi pivotul pentru toate aspectele practice ale puterii. Reţeaua sa extinsă în toată ţara permite Partidului Comunist să-şi păstreze tentaculele întinse pretutindeni prin intermediul conducătorilor regionali şi locali, inclusiv la nivelul marilor întreprinderi şi armatei. Hruşciov se află în vârful unei

piramide mult mai eficiente decât reţelele guvernului, cu secretari de partid care-şi păstrează superioritatea în faţa reprezentanţilor locali ai ministerelor.1

Această reţea întinsă asupra întregii societăţi de către partid rămâne adevărata putere. La moartea lui Stalin, Hruşciov e totuşi marginalizat. În afară de funcţia, aparent secundară, pe care o ocupă, loviturile pe care le-a primit l-au transformat până la urmă într-un potentat şters. *Vojd*-ul îi spunea adesea „degenerat" şi „idiot", etichete de care nu mai scapă. Spre sfârşitul vieţii, „Stalin nu pregeta să-i umilească pe cei din jurul său. Lui Mikoian, de exemplu, i-a reproşat: «Ce remarcă tâmpită ai făcut chiar atunci!» într-un grup restrâns, îi spunea adesea lui Voroşilov: «Taci, imbecilule!»"[860][861], dar cel mai mult îi plăcea să-l umilească pe Hruşciov. Toţi membrii Prezidiului au păstrat în memorie seara petrecută la *dacea* din Volinsk, unde Stalin l-a obligat pe rotofeiul lor coleg să danseze *gopak*, gâfâind şi năduşind. Toţi se prăpădeau de râs, bătând din palme, iar *Vojd*-ul râdea cu lacrimi.1 Greu de ştiut din ce motive îl batjocorea Stalin astfel. Poate că din cauza originilor ţărăneşti ale lui Hruşciov. Ca un bun marxist, *Vojd*-ul îi dispreţuia pe toţi cei ce semănau cu mujicii sau, şi mai rău, culacii, reprezentanţi ai unei lumi înapoiate. Hruşciov păstra acest primitivism, în primul rând din punct de vedere fizic, apoi prin manierele lui – „Spre deosebire de alţi lideri sovietici, era foarte vorbăreţ şi comunicativ, deşi, ca şi ei, folosea cu încântare proverbe şi cimilituri populare. Era un fel de modă pe atunci, dovadă a legăturilor cu poporul. El însă nu părea deloc artificial, pentru că avea un comportament şi o manieră de a vorbi

860 Pierre Daix, L'avenement de la nomenklatura, Complexe, 19812, p. 14.

861 Sergo Beria, Beria, mon pere, ed. cit., p. 209 [ed. rom. cit., pp. 254-255 - n. tr.].

de o simplitate naturală şi neafectată”[862][863], va spune despre el Milovan Djilas. Şi comportamentul lui grosolan îi trăda originile: „Înghiţea pe nemestecate impresionante cantităţi de mâncare”, va povesti Djilas. „În vreme ce Stalin şi anturajul său dădeau impresia că simt gurmanzi, mi se părea că lui Hruşciov îi era totuna ce mănâncă şi că lucrul cel mai important era să-şi umfle burta cu ceva, aşa cum fac muncitorii…”[864]

Nikita Hruşciov este un comunist sincer şi devotat. Intrat în partid în 1918, a devenit membru al Politbiuroului douăzeci de ani mai târziu, prin voinţa lui Stalin, care a găsit în el unul dintre cei mai fideli locotenenţi. Hruşciov a participat bucuros la Marea Teroare, a sovietizat cu dragă inimă partea orientală a Poloniei după Pactul germano-sovietic, deportând circa 25.000 de familii ale „duşmanilor poporului”. După război, a epurat fără să clipească Ucraina de „colaboraţionişti” şi a gestionat magistral foametea pe care a suportat-o apoi acest ţinut al suferinţei. Relaţiile sale cu *Vojd*-ul s-au stricat la sfârşitul anilor 1940. Responsabil al Politbiuroului cu problemele agricole, a îndrăznit să reproşeze partidului necunoaşterea realităţilor şi psihologiei rurale, fapt care l-a făcut pe dictator să-şi piardă încrederea în el. Muncitor şi pragmatic[865], are câteva idei bine înrădăcinate în Uniunea Sovietică de după moartea lui Stalin.

LENINISMUL LUI HRUŞCIOV

---

862 Alexander Yakovlev, Le Cimetière des innocents, Calmann-Lévy, 2007, p. 35. Gopak-ul este un dans tradiţional ucrainean, cu sărituri acrobatice.

863 Milovan Djilas, Conversations avec Staline, ed. cit., p. 135 [ed. rom. cit., p. 159 - n. tr.].

864 Ibid., p. 136 [ed. rom. cit., pp. 160-161 - n. tr.].

865 Marie-Pierre Rey, în Dictionnaire du communisme (coord. Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 330.

Pe lângă contradicţii, e interesant de văzut şi ce dădea unitate acestui personaj şi explică ascensiunea sa la putere, precum şi impactul său. Înainte de toate, o credinţă revoluţionară foarte puternică şi convingerea că Occidentul capitalist avea să piardă partida pe plan istoric. Apoi, dorinţa de a scăpa de instabilitatea permanentă şi de nesiguranţă, soarta tuturor conducătorilor partidului în vremea lui Stalin. Dorinţa de a restabili „normele leniniste" în organizarea partidului. Mai mult, dorinţa de a reînvia o mobilizare revoluţionară de tip leninist, pe planul acţiunii şi al imaginarului. Toate acestea i-au adus, cel puţin la început, sprijinul „noilor elite" sovietice, apărute în mina dezvoltării industriale a ţării în epoca lui Stalin, cărora Hruşciov le promitea mai multă stabilitate şi o administrare a ţării mai puţin arbitrară. Apoi, încrederea în tehnologie şi în ştiinţă; în posibilitatea de a obţine rezultate de excepţie combinând comunismul cu modernizarea ştiinţifică şi tehnică. De-aici decurgea dorinţa de a reforma sistemul moştenit de la Stalin, pentru a-l moderniza şi a-l face mai eficient, cu convingerea că întoarcerea la sursele de inspiraţie leniniste ar facilita o asemenea reformă.

Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, Fayard, apoi, p. 318

Rivalul lui Hruşciov, Gheorghi Malenkov, n-a fost în trecut un stalinist mai puţin devotat decât el. A participat activ la sângeroasele epurări din 1936 – 1938, în timpul războiului a făcut parte din Comitetul de Stat pentru Apărare prezidat de dictator şi a fost cooptat de Politbiuro în 1946. A devenit apoi vicepreşedintele Consiliului de miniştri, la propunerea lui Stalin, care arăta astfel că vrea să-i fie succesor. Mai cultivat şi mai elegant decât Hruşciov, probabil că-i plăcea mai mult *Vojd-ului*. Djilas îl va portretiza drept „un rus tipic, cu un ingredient mongol – părul negru, faţa smeadă, cu pomeţi proeminenţi şi obraji

uşor ciupiţi de vărsat. Dădea impresia unei persoane retrase, prudente şi nu foarte chipeşe. Părea că sub straturile şi colacii de grăsime se afla încă un om, plin de viaţă şi calificat, cu ochi negri, inteligenţi şi vioi" 1. Devenind, la moartea lui Stalin, conducător interimar, el se afirmă ca un reformator. Pe plan intern, simplifică centralizarea birocratică, susţine scăderea preţurilor şi creşte salariile, pentru îmbunătăţirea nivelului de trai. Pe plan extern, se erijează în promotor al dialogului cu Occidentul. După părerea lui, pacea garantată prin arma nucleară trebuie să permită reducerea forţelor convenţionale ale URSS şi redistribuirea resurselor astfel eliberate către sfera civilă.[866] Această implicită punere în discuţie a prerogativelor complexului militar-industrial îi va aduce critici din partea colegilor şi va fi până la urmă una dintre cauzele căderii sale.

Lupta pentru putere dintre Hruşciov şi Malenkov a început imediat după eliminarea lui Beria. Primul hotărăşte reabilitarea celor 69 de înalţi responsabili comunişti condamnaţi între 1949 şi 1951 în „afacerea Leningrad", înscenată de Securitate. Acuzată de „complicitate cu serviciile secrete britanice", conducerea partidului fostei capitale imperiale fusese lichidată, ceea ce-i permisese lui Malenkov, ajutat de Beria, să obţină controlul asupra aparatului de partid din oraş şi să-şi consolideze puterea în perspectiva evenimentelor de după sfârşitul epocii Stalin. Reabilitarea „vinovaţilor" după moartea Vb/d-ului îi permite prim-secretarului Hruşciov să-l conteste pe rivalul său Malenkov şi să-şi facă astfel o imagine bună în rândul celorlalţi tovarăşi din partid. Cei doi conducători urmează căi diferite. Conducătorul interimar vrea să reformeze sistemul pentru a-l face mai performant, prim-secretarul vrea să slăbească menghina

866 Milovan Djilas, Conversations avec Staline, ed. cit., p. 121 [ed. rom. cit., p. 143 - n. tr.].

stalinistă, care sufocă societatea, pentru a-i elibera energiile. Şi unul, şi celălalt încearcă să consolideze regimul, dar numai unul va ajunge să-l conducă, de unde rivalitatea dintre ei.

„Liberalizarea" poststalinistă are totuşi o limită, şi anume nominalizarea succesorului lui Beria la comanda poliţiei politice. Rebotezate „Comitetul Securităţii Statului de pe lângă Consiliul de miniştri al URSS", a cărui siglă, KGB, avea să supravieţuiască mult timp şi să devină celebră, „organele" îi sunt încredinţate lui Ivan Serov, adjunctul lui Beria. Acesta are mâinile la fel de pătate ca şi superiorul său. Cunoscut pentru „meritele" în deportarea balticilor, ucrainenilor şi bieloruşilor între 1939 şi 1940, Serov s-a remarcat şi prin deportarea în Siberia a unor întregi populaţii din Caucaz în anii 1943 – 1945. Tot el are la activ şi lichidarea rezistenţei poloneze după război. De asemenea, a fost artizanul epurării forţelor democratice în Polonia şi în Germania de Est în momentul „eliberării". Acum îi revine sarcina de a face astfel încât KBG-ul să înlocuiască în memoria sovietică GPU-ul şi NKVD-ul din vremea lui Stalin: o siglă la fel de înspăimântătoare. Odată ajuns mai-marele poliţiei politice, Serov i se va opune ministrului de interne atunci se va discuta problema dezafectării unora dintre lagărele considerate nerentabile spre sfârşitul anilor 1950. Cum ar fi putut să schimbe un sistem care-şi dovedise eficacitatea represivă?

Amnistia iniţiată de Beria continuă şi după eliminarea lui, dar în rândul deţinuţilor politic care se simt excluşi mocneşte furia. Speranţa le fusese deja înşelată la Eliberare, când, după toate sacrificiile făcute de popor pentru victorie, pe front şi în lagăre, în uzine şi pe câmpuri, condamnaţii regimului aşteptaseră măsuri de clemenţă în semn de mulţumire pentru serviciile lor. Apoi le-a fost din nou înşelată la moartea lui Stalin, când mulţi au crezut că doliul se va încheia cu achitări în masă. Mai

multe lagăre de muncă sunt zguduite de proteste masive şi chiar de răzmeriţe. În primăvara şi vara lui 1953, la Norilsk şi mai ales la Vorkuta izbucnesc mari greve şi mişcări de protest. Acest val de revoltă avea să constrângă puterea să reformeze sistemul penitenciar.

REVOLTA DEŢINUŢILOR DIN NORILSK

Revolta de la Norilsk a fost cea mai mare din istoria Gulagului. Au participat aproape douăzeci de mii de deţinuţi în şase zone ale lagărului Gorlag, complexul industrial şi minier din Norilsk, unde regimul de muncă era extrem de dur. Majoritatea prizonierilor din Gorlag erau foşti soldaţi ai Armatei Roşii, prizonieri de război străini şi naţionalişti ucraineni şi baltici, dintre care mulţi ispăşeau pedepse de douăzeci şi cinci de ani pentru că făcuseră parte din mişcările de rezistenţă împotriva forţelor sovietice în 1943 – 1945. Ostili regimului stalinist, ei erau gata să lupte şi n-aveau mare lucru de pierdut. În cursul toamnei lui 195 a, un mare contingent de prizonieri fusese transferat la Gorlag pentru vina de a fi participat la o revoltă armată în lagărele din Karagandi. Sosirea acestor rebeli a avut un efect radical asupra climatului politic din lagărul din Norilsk. În toate zonele Gorlagului au apărut ad hoc aşa-numite „comitete de grevă”. […] Moartea lui Stalin va retrezi speranţele în eliberare. Dar amnistia pe care a proclamat-o Beria la 27 martie îi privea doar pe deţinuţii cu pedepse mai mici de cinci ani (majoritatea, deţinuţi de drept comun). Condiţiile din Gorlag s-au înrăutăţit. Ziua de lucru a fost mărită; prizonierii erau obligaţi să muncească pe o vreme foarte friguroasă, în timp ce raţia de mâncare le era redusă la minimum. Gardienii au început să-i trateze pe deţinuţi cu o cruzime calculată. Îi incitau pe criminalii care mai rămăseseră acolo să caute ceartă cu „politicii”, apoi îi pedepseau cu brutalitate pe cei din urmă. Între lunile martie şi mai 1953, gardienii au ucis mai mult de douăzeci dintre aceştia. […]

Revolta a izbucnit pe 25 mai, după ce mai mulţi gardieni ar fi deschis focul asupra unui convoi de deţinuţi care mergeau la muncă. A început o grevă de protest care s-a propagat foarte repede în tot Gorlagul, inclusiv în zona pentru femei, dar bastioanele sale au fost zonele 4 şi 5, unde deţinuţii – ucraineni din vest, polonezi şi baltici – erau militanţi şi organizaţi. Aceştia se înarmaseră cu topoare, cuţite şi târnăcoape, dar arma lor principală a fost o grevă a foamei menită să pună presiune asupra autorităţilor lagărului. […] Insurgenţii s-au închis în barăcile lor şi au înălţat steaguri negre în semn de protest împotriva uciderii arbitrare a camarazilor lor. Fiecare zonă avea propriii conducători, dar a fost repede înfiinţat şi un comitet pentru greva generală, care trebuia să prezinte autorităţilor revendicările. […] Toate cerinţele greviştilor priveau respectul şi demnitatea. […] Ei voiau ca gardienii să-i strige pe nume, nu după numărul matricol cusut pe hainele de deţinuţi, şi cereau renunţarea la aceste haine. De asemenea, cereau ca barăcile să aibă ferestre fără gratii; sfârşitul bătăilor şi pedepsirea gardienilor care uciseseră deţinuţi; o zi de muncă normală, de zece ore, în locul schimburilor de cincisprezece ore la care erau supuşi majoritatea deţinuţilor. Voiau să li se dea voie să le scrie când vor părinţilor, nu doar de două ori pe an, ca până atunci. Comitetul de grevă a refuzat să negocieze cu autorităţile din Norilsk şi a cerut discuţii cu guvernul de la Moscova. […]

În rândul rebelilor au apărut apoi disensiuni între cei care voiau să continue greva şi cei care preferau să reînceapă lucrul, în speranţa că arătându-se cooperanţi vor obţine concesii de la Moscova. De fapt, combatanţii n-aveau nicio şansă reală să reziste, şi cu atât mai puţin să câştige: erau izolaţi în zona carcerală, înţesată de soldaţi, şi nu primeau decât un sprijin minim de la restul populaţiei din Norilsk. Atunci când procurorul general al oraşului s-a

adresat greviştilor la difuzor, cerându-le să se împrăştie şi promiţându-le că nu vor fi pedepsiţi, majoritatea deţinuţilor s-au supus. Gardienii lagărului au format mai multe grupe şi i-au îndepărtat pe instigatori pentru a le face loc celorlalţi să se întoarcă în barăcile lor. Câteva mii de grevişti au rezistat. Pe 7 iulie, în zona 6 circa o mie de femei au format un lanţ uman pe patru rânduri în jurul unui steag negru, iar când soldaţii au încercat să le îndepărteze au început să strige şi să fluiere; au ţinut-o aşa cu scandalul cinci ore şi n-au cedat decât în faţa tunului cu apă. În zona 5, o mie patru sute de deţinuţi au refuzat să plece şi au început să se lupte cu soldaţii, care au deschis focul, omorând douăzeci dintre ei. Conform rapoartelor, cel mai îndârjit act de rezistenţă a avut loc în zona 3, unde mai multe sute de grevişti s-au închis în barăci şi au rezistat în faţa soldaţilor până pe 10 iulie. […] După toate estimările, atunci când trupele au recâştigat controlul asupra lagărului, în rândurile deţinuţilor se numărau cinci sute de morţi şi două sute zece răniţi.

Orlando Figes, *Les Chuchoteurs*, Denoël, 2009, pp. 591 – 593

Reţelele naţionaliste baltice şi ucrainene, nuclee ale rezistenţei împotriva regimului, au fost vârfurile de lance ale revoltelor din lagăre. Sunt structurate şi bine organizate. Confruntată cu această mişcare, puterea încearcă mai întâi să tragă de timp, de teamă ca nu cumva grevele să se extindă. După lansarea atacului şi înăbuşirea revoltei, revendicările insurgenţilor au început să fie examinate. Aceste evenimente determină autorităţile să reformeze sistemul concentraţionar. În iulie 1954, Comitetul Central hotărăşte să reducă ziua de lucru la 8 ore, să simplifice regimurile concentraţionare şi să faciliteze eliberarea anticipată a deţinuţilor merituoşi. Lagărele speciale, cele mai dure, înfiinţate în 1948 şi rezervate deţinuţilor politici – KR, de la

„contrarevoluţionari” –, sunt încetul cu încetul desfiinţate. Prizonierilor li se permite de-acum să scrie scrisori şi să primească pachete, adesea fără restricţii. În unele lagăre, deţinuţii obţin autorizaţia de a se căsători şi chiar de a trăi împreună. Această „relaxare” a Gulagului încheie unul dintre capitolele terorii staliniste. Schimbarea a fost impusă de jos, chiar de către deţinuţi.

În cele din urmă are loc o amnistie în masă, deoarece în doi ani, din 1954 până în 1956, numărul deţinuţilor politici scade cu 75%. Aceste eliberări anticipate dezvăluie un aspect al politicii pe care puterea a încercat întotdeauna să-l ascundă. La întoarcerea acasă, numeroşi condamnaţi lipsesc la apel. Au fost executaţi fără ca rudele lor să afle. O condamnare la zece ani în lagăr, fără drept de corespondenţă, echivala în vremea lui Stalin cu pedeapsa cu moartea, dar sentinţa nu era semnalată. Sute de mii de familii n-au fost niciodată informate despre soarta deţinuţilor şi n-au aflat locul deportării, se-nţelege de ce. Iar dacă actul în sine este arbitrar, ascunderea lui este arbitrarul absolut. Secretomania la toate nivelurile, în orice circumstanţă, este, să ne-aducem aminte, temelia sistemelor totalitare. Cum partidul are întotdeauna dreptate, nu are de ce să-şi justifice politica. În august 1955, Ivan Serov, şeful KGB-ului, trimite o circulară secretă tuturor direcţiilor regionale ale Securităţii: „La întrebările cetăţenilor privind soarta rudelor şi apropiaţilor condamnaţi la pedeapsa cu moartea de o jurisdicţie specială, departamentul judeţean al KGB-ului este autorizat să răspundă oral că X sau Y a fost condamnat la 10 ani şi a decedat în lagărul de muncă. […] în certificatul de deces, data menţionată va fi estimată aproximativ, în limita celor zece ani care urmează arestării. Cauza decesului va fi de asemenea menţionată aproximativ”. 1 Nadejda Mandelştam, care ne-a lăsat o relatare

cutremurătoare despre epoca aceea[867][868], observă că o parte dintre victimele Marii

Terori au fost camuflate în morţi ai Marelui Război Patriotic, în statistici fiind adăugaţi victimelor „barbariei naziste”.

Cei care au scăpat din lagăre nu sunt totuşi reabilitaţi. Moscova nu-i acceptă. Mikoian va mărturisi mai târziu că dacă toate persoanele condamnate ar fi fost dezvinovăţite „s-ar fi dovedit limpede că ţara nu fusese condusă de un guvern legal, ci de un grup de gangsteri” 1. În rarele cazuri în care verdictul pronunţat în anii 1937 – 1938 este anulat, iar victima, dezvinovăţită, reabilitarea nu aduce nici despăgubiri materiale sau financiare, nici urmărirea martorilor mincinoşi sau a agenţilor NKVD-ului care le-au smuls mărturisiri prin tortură. Victima poate cel mult să spere că în schimbul prejudiciului suportat va primi plata pe două luni a ultimului său salariu, cel dinaintea arestării. Aceasta figurează în dosarul său ca „întreruperea contractului de muncă”! Statul, magnanim, consimte totuşi să considere anii de muncă în lagăr ca „ani munciţi” la calcularea pensiei.[869][870]

DUPĂ LAGĂR[871]

---

867 „Reabilitarea“. Documentele Prezidiului CC al PCUS, Fondul Demokratia, aooo, pp. 254-255.

868 Nadejda Mandelstam, Contre tout espoir, Gallimard, 3 voi., 197a, 1974,1975 [Nadejda Mandelştam, Memorii, 2 voi. (voi. 1: Fără speranţă, voi. 2: Speranţa abandonată), trad, de Nicolae Iliescu, Polirom, Iaşi, 2003 - n. tr.].

869 Apud Kathleen Smith, Remembering Stalin's Victims, Cornell University Press, 1996, p. 135.

870 Nicolas Werth, L’Ivrogne et la Marchande de fleurs, Tallandrier, 2009, p. 322.

871 Cele două fragmente care urmează simt citate şi în Anne Applebaum, Goulag, ed. cit., pp. 558 şi 562. [Traducerea în română a

Mi-am imaginat că voi dansa în loc să păşesc, atunci când o să-mi capăt în cele din urmă libertatea. Că o să fiu beat de fericire. Dar când am fost eliberat n-am simţit nimic din toate astea. Am trecut dincolo de porţi şi de ultimii gardieni, fără să simt vreo urmă de fericire sau vreun sentiment de exaltare. Acolo, de-a lungul podeţului scăldat în soare, alergau două fete în rochii subţiri, râzând fericite din cine ştie ce motiv. M-am uitat la ele mirat. Cum puteau să râdă? Cum puteau toţi oamenii aceia să umble de colo până colo vorbind şi râzând, ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic special, ca şi cum nimic de coşmar şi de neuitat nu ar fi planat asupra lor.

Gennady Andreev-Khomiakov, *Bitter Waters*, Westview Press Inc, 1997, pp. 3 – 4

Bătrâna ucraineancă a început să ţipe. „Nu am nevoie de banii voştri pentru sângele fiului meu! Luaţi-i voi!” A rupt certificatele în bucăţi şi le-a aruncat pe jos.

Soldatul care înmâna certificatele a venit la ea. „Calmaţi-vă, cetăţeană”, a început el. Dar bătrâna a început să ţipe din nou şi a rămas fără aer, sugrumată de ură.

Toată lumea tăcea, copleşită. Am auzit ici, colo suspine înăbuşite şi am văzut lacrimi pe obraz.

M-am întors în apartamentul meu, de unde niciun miliţian nu mai putea să mă dea afară acum. Nu era nimeni acasă şi, în cele din urmă, am putut să-mi plâng tot amarul în voie.

Am plâns pentru soţul meu, care, la 37 de ani, murise într-o celulă la Lubianka, în floarea vârstei şi a talentului; pentru copiii mei, care crescuseră orfani, cu stigmatul de copii ai „duşmanilor poporului”; pentru părinţii mei, care au murit de supărare; pentru Nikolai, care fusese torturat în lagăre, şi pentru toţi prietenii mei care nu au mai prins

---

celor două fragmente este preluată din Anne Applebaum, Gulagul: O istorie, ed. cit., pp. 516 şi 520 - n. tr.]

reabilitarea şi care zac sub pământul îngheţat al Kolîmei.

Olga Adamova-Sliozberg, „Le long chemin”, *L* Aujourd’hui *blessé* (colectiv), Verdier, 1997, pp. 80 – 81

„Cele două Rusii au ajuns acum faţă-n faţă, cei care au fost în închisoare şi cei care i-au trimis acolo”, a scris poeta Anna Ahmatova.[872] Majoritatea eliberărilor au loc înainte de Congresul al XX-lea, din februarie 1956. Buharin, Zinoviev, Kamenev şi împreună cu ei vechea gardă bolşevică eliminată de Stalin în urma proceselor-spectacol nu au totuşi parte de reabilitare. Generalii din grupul lui Tuhacevski lichidaţi înainte de război au mai mult noroc. În ianuarie 1957, sunt achitaţi printr-un decret al Curţii Supreme, iar o lună mai târziu partidul îi primeşte înapoi în rândurile sale, cu titlu postum, dar aceste două hotărâri sunt păstrate secrete. Partidul nu poate să-şi anuleze hotărârea în mod public. Aşa-numita „destalinizare”, dorită de Hruşciov, corespunde unor obiective precise. Pentru prim-secretar înseamnă slăbirea poziţiilor principalilor săi rivali, ajunşi în respectivele funcţii datorită Vb/d-ului. Şi el îi este îndatorat lui Stalin, dar poziţia pe care o ocupă îl avantajează. În fruntea partidului, se sprijină pe întreg aparatul acestuia. Dacă absolvă partidul de toată responsabilitatea pentru dezastrul din trecut, îşi atrage simpatia tovarăşilor. Considerându-l pe dictator singurul vinovat, dezvinovăţeşte partidul şi-i pune în dificultate pe colegii din Prezidiu care au obţinut aceste locuri prin voinţa Călăuzei, dar nu reprezintă, ca el, milioanele de aderenţi, privilegiaţii regimului. Operaţiunea „diabolizarea” a început cu doi ani înainte de Congresul al XX-lea. „În ultimii ani de viaţă, tovarăşul Stalin a devenit din ce în ce mai ciudat, imprevizibil, iritabil, suspicios”, declară

872 Apud Stephen F. Cohen, An End to Silence: Uncensored Opinion in the Soviet Union from Roy Medvedev's Underground Magazine „Political Diary“, Norton & Co, New York, 1982, p. 26.

Hruşciov în faţa mai multor cadre ale partidului din Leningrad, în mai 1954. Vorbeşte despre „un om bolnav, nervos, coleric”, lăsând să se înţeleagă că tragedia petrecută are drept cauză boala unuia singur, nu a întregului sistem. Evocând crimele lui Stalin, prim-secretarul poate să canalizeze aspiraţiile sovieticilor către o „liberalizare”, după lunga noapte totalitară, şi să evite în acelaşi timp ca partidul să pară în ochii lor responsabil pentru sângele vărsat. În sfârşit şi, fără îndoială, cel mai important, Stalin este un vinovat ideal spre a face uitată răspunderea conducerii pentru tot ce s-a întâmplat. Însă cu toţii avuseseră o contribuţie la crimele în masă: Malenkov, care asista bucuros la interogatorii şi la şedinţele de tortură, a condus masacrele din Bielorusia în 1937; Molotov a semnat majoritatea listelor cu condamnaţi la moarte în timpul Marii Terori;

Kaganovici, care se plângea încă din 1933 că „nu sunt împuşcaţi suficienţi oameni”, a jucat un rol central în arestările în masă din 1935 – 1939; Voroşilov a pus să fie arestaţi mai mult de 36.000 de ofiţeri ai Armatei Roşii între 1936 şi 1940; Mikoian a epurat fără scrupule Partidul Comunist Armean în toamna lui 1937... Hruşciov însuşi, bunul Hruşciov, a arestat, să ne aducem aminte, 55.741 de moscoviţi pe când era în fruntea organizaţiei de partid din capitală, în 1936 – 1937. Puţin mai târziu, aflat la conducerea Partidului Comunist Ucrainean, alte 168.000 de persoane au căzut victime represiunii sale. Cu toţii simt vinovaţi, cu toţii au aşadar interes să pună pe seama lui Stalin propriile crime, scopul Congresului al XX-lea. Hruşciov nu vrea să construiască o ordine mai democratică, ci un Leviathan totalitar mai eficient, dezbărat de aberaţiile şi excesele staliniste.[873]

873 Paul Cocks, „The Rationalisation of Party Control“, Change in Communist System (ed. Johnson Chalmers), Stanford University Press, 1970, p. 155.

Revoluţia ungară

Moartea lui Stalin şi luptele pentru putere care au izbucnit s-au propagat în întregul imperiu. Într-un sistem hipercentralizat, forţele centrifuge sunt foarte puternice, ceea ce se întâmplă la Kremlin se repercutează până la periferii, uneori sub forme amplificate, la fel ca undele unui cutremur pornind din epicentru. Dispariţia Călăuzei a lăsat orfană o întreagă generaţie de comunişti care au trăit în şi prin cultul său. Crescută în spiritul unei supuneri fără limită faţă de Centru, această generaţie e în aceeaşi măsură gata să urmeze fără ezitări orice „nouă cale”. Între aceste două capcane, veneraţia din trecut faţă de *Vojd* şi viitoarea supunere faţă de Moscova, „democraţiile populare” îşi caută propria cale, uneori cu stângăcie şi riscând să doboare stâlpii puterii totalitare pe care se sprijină. Toată Europa Centrală şi de Est, dar şi China lui Mao şi Vietnamul lui Ho Şi Min vor cunoaşte tulburări pentru a se adapta noii ordini pe cale să se instaleze. Iar imperiul pe care Stalin îl stăpânea cu mână de fier se va fisura, pentru ca în cele din urmă să se prăbuşească. În RDG a avut loc deja divorţul dintre muncitori şi partidul comunist, care în mod normal ar fi trebuit să-i reprezinte; în Polonia şi în Ungaria se va accentua ruptura dintre guvernare şi cei guvernaţi, care va scoate la iveală, fără cosmetizări, felul în care se exercită dictatura *asupra* proletariatului. E logic ca repercusiunile evenimentelor din URSS să afecteze în primul rând aceste trei ţări. În Germania de Est, avanpost al socialismului în spaţiul vestic, populaţia nu are decât să privească dincolo de Cortina de Fier pentru a înţelege că nu trăieşte în paradisul făgăduit. În Polonia, ţară cu o puternică tradiţie catolică şi de lupte ancestrale împotriva marelui vecin ortodox rus, jugul sovietic pare mai greu de suportat decât în alte părţi. La Ialta, Churchill prezisese că URSS risca să se sufoce dacă încerca să înghită Polonia, ceea ce fusese

interpretat atunci ca un pronostic eronat, având în vedere capacitatea de absorbţie a Uniunii Sovietice şi abilitatea de a-i conduce pe tovarăşii polonezi. Viitorul îi va da dreptate Bătrânului Leu britanic, deoarece Polonia anilor 1970 – 1980 va fi într-adevăr unul dintre groparii comunismului. Varşovia e primul loc unde se simt consecinţele morţii lui Stalin. Cât despre Ungaria, unde conducerea comunistă a-ncercat întotdeauna să urmeze cel mai fidel stalinismul, dispariţia *Vojd*-ului debusolează elitele, dând în acelaşi timp speranţe societăţii într-o posibilă reformare a sistemului. Aceste iluzii vor fi într-un final strivite de tancurile sovietice.

„Destalinizarea" i-a fost fatală lui Bolesław Bierut, prim-secretarul Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PMUP). Fost agent NKVD, fost membru al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică (în timpul războiului), prieten intim al *Vojd*-ului, tovarăşul Bierut, care instaurase în ţara sa teroarea stalinistă pură, care-şi construise propriul cult al personalităţii, n-a putut să suporte, fizic, faptul că Hruşciov demola statuia Conducătorului. A murit chiar la Moscova, curând după ce a aflat de faimosul raport. „În timpul Congresului al XX-lea sau imediat după aceea, Bierut a început să se simtă rău, avea febră", va povesti mai târziu Ştefan Staszewski, la momentul respectiv membru al Comitetului Central al PMUP şi redactor-şef al agenţiei oficiale de presă PAP. „Când s-a întors de la Moscova, delegaţia partidului ne-a informat că Bierut făcuse o gripă cu complicaţii şi că rămăsese acolo. Apoi gripa a degenerat în pneumonie. N-aveam răbdare să aşteptăm şi întoarcerea lui pentru a asculta raportul detaliat asupra Congresului al XX-lea, aşa că am cerut organizarea unei conferinţe. […] Conferinţa a durat mai multe zile. Ne-am spălat rufele în familie, conducerea a rezumat ceea ce spusese Hruşciov despre Stalin şi, bineînţeles, am profitat de ocazie pentru a vorbi despre

stalinismul din Polonia. […] Atunci patimile s-au dezlănţuit şi au început atacurile din toate direcţiile la adresa lui Bierut şi a întregii conduceri.”[874] Critici, autocritici, acest ciclu tipic comunist i-a fost fatal, se pare, liderului polonez. „Stenogramele conferinţei noastre îi erau trimise în fiecare zi lui Bierut, la Moscova”, va preciza Staszewski. „Hruşciov mi-a spus asta, mai târziu, când a venit la Varşovia la înmormântarea lui. […] «Voi l-aţi omorât pe tovarăşul Bierut, din cauza voastră a murit.» Şi mi-a povestit: «Eram bolnavi amândoi, şi eu, şi Bierut, stăteam în pat şi vorbeam mereu la telefon. […] îmi relata tot ce se întâmpla şi îmi cita din intervenţiile voastre. Tovarăşul Bierut era de părere că n-aţi înţeles cum trebuie Congresul al XX-lea. […] S-a îmbolnăvit aşa de rău, că până la urmă a făcut un infarct. Pneumonia aproape că se vindecase, dar a făcut infarct şi voi sunteţi de vină.»” 1 Erwin Weit, care a fost interpret pe lângă conducătorii polonezi, va afirma că Bierut s-a sinucis din disperare, fiindcă Hruşciov ar fi refuzat să-l primească la Congresul al XX-lea.[875][876]

Tovarăşul Bierut reuşise totuşi să negocieze noua orientare poststalinistă dorită de Kremlin. Începând din octombrie 1953, anunţase câteva măsuri care inaugurau „noua cale” poloneză. Congresul PMUP din martie 1954 votase separarea puterilor dorită de Moscova. Bierut rămânea şeful Partidul Comunist, dar alţii au preluat conducerea şi postul de prim-ministru. În decembrie 1954, Ministerul Siguranţei Publice a fost desfiinţat, tot pentru a se face pe placul tovarăşilor sovietici. Diversele servicii ale poliţiei au fost repartizate mai multor ministere. La începutul lui 1955, patru înalţi funcţionari ai Siguranţei şi

874 Relatări culese de Teresa Toranska, ONI, des staliniens s'expliquent, ed. cit., pp. 161-162.

875 Ibid.t p. 162.

876 Erwin Weit, Dans Vombre de Gomulka, Robert Laffont, 1971, p. 37.

mai mulţi ofiţeri de contraspionaj au fost excluşi din partidul comunist şi trimişi în judecată pentru „violarea legalităţii revoluţionare”. Reţeaua de informatori a poliţiei politice a fost suprimată, condiţiile de detenţie s-au îmbunătăţit, o parte din prizonieri aveau să fie eliberaţi „din motive medicale”, procesele s-au rărit, iar verdictele au devenit mai blânde. În închisori, deţinuţii nu au mai fost bătuţi. Totuşi, la moartea lui Bierut, încă mai rămâneau 30.000 de deţinuţi politici. Abia atunci începe „dezgheţul”, cel adevărat. Conducerea PMUP e preluată de Edward Ochab. Nu e un stalinist mai puţin convins decât predecesorul său, dar, pentru a marca ruptura hotărâtă la Congresul al XX-lea, trebuia să practice „deschiderea”. Este decretată o amnistie în urma căreia nu vor mai rămâne în spatele gratiilor decât 1.500 de deţinuţi politici. Administrarea închisorilor revine Ministerului Justiţiei, nu Ministerului de Interne, ca înainte, procurorul general şi ministrul justiţiei sunt înlocuiţi, iar unii condamnaţi sunt reabilitaţi.

Polonia poststalinistă ar fi putut servi drept model de adaptare a comunismului la noile norme, dacă muncitorii n-ar fi ajuns să zădărnicească planurile făcute în acord cu fratele mai mare sovietic. Pe 28 iunie 1956, salariaţii marilor uzine din Poznan defilează pe străzile oraşului şi în curând li se alătură alţi muncitori. Toţi cer acelaşi lucru: revalorizarea salariilor. Manifestaţia paşnică degenerează în confruntări violente. Protestatarii atacă mai multe comisariate de poliţie, de unde iau arme pe care apoi şi le împart. Se aud sloganuri precum: „Pâine!”, „Alegeri libere!” „Afară cu trupele sovietice!” Poliţiştii trimişi imediat la faţa locului de Ministerul de Interne refuză să tragă. Este proclamată starea de asediu, intervin trupele blindate ale Ministerului Apărării. Simt consemnate 53 de decese, 270 de manifestanţi sunt răniţi. Puterea s-a temut, la fel şi Moscova. Atunci când proletarii se revoltă, mitul

socialist se prăbuşeşte, iar URSS nu poate să permită aşa ceva. Hruşciov hotărăşte să readucă Polonia pe drumul cel bun, să vină în persoană la Varşovia pentru a da instrucţiuni PMUP-ului şi să pună capăt tulburărilor. Debarcă în capitala poloneză în plin conclav al partidului, în octombrie 1956.

HRUŞCIOV LE IMPUNE REGULILE SALE TOVARĂŞILOR POLONEZI

Relatarea lui Edward Ochab, prim-secretar al partidului:

Cei de la ambasada URSS nu mă plăceau deloc, fiindcă trimiteau mai întâi la Moscova rapoarte pe care apoi trebuiau să le facă să corespundă situaţiei din Polonia. Ambasadorul Ponomarenko îşi apăra pielea denunţând fie făţiş, fie prin aluzii faptul că Polonia era guvernată de oportunişti sau de oameni care o apucau pe calea oportunismului. Se referea la articolele din presă, care deveneau tot mai îndrăzneţe […]. N-aveai cum să le explici jurnaliştilor că e preferabil să tacă, fiindcă astfel nu făceau decât să-i enerveze pe prieteni, dându-le dovezi că în Polonia izbucnise sau avea să izbucnească foarte curând contrarevoluţia. […] Celălalt motiv de îngrijorare pentru mine erau consecinţele amnistierii deţinuţilor politici. Ştiam că e necesară, dar ne expunea unui mare risc, deoarece bănuiam că majoritatea, odată ieşiţi din închisoare, aveau să provoace dezordini. […] Declaraţiile lor fără reţineri, împreună cu cele ale unei părţi din presă, nu puteau decât să-i îngrijoreze pe prietenii sovietici. În timp ce se desfăşura cea de-a opta plenară a partidului, în octombrie 1956, Hruşciov a venit la Varşovia, cu avionul, fără să-l fi invitat nimeni. A trebuit să întrerupem plenara şi să mergem să-l întâmpinăm la aeroport. […] În primul grup care a sosit erau Molotov şi Mikoian, poate şi Kaganovici, toţi destul de calmi, am schimbat câteva cuvinte, iar Hruşciov a aterizat *un* sfert de oră mai târziu.

Imediat ce-a coborât din avion, ne-a amenințat ostentativ cu pumnul. Apoi s-a dus la generalii sovietici, un rând întreg, şi i-a salutat mai întâi pe ei. Abia după aceea s-a apropiat de noi şi iar mi-a fluturat pumnul strâns pe sub nas. Evident, amenințarea nu-mi era adresată doar mie, ci întregului partid polonez. [...] La Belvedere, palatul şefului statului, unde-i primim pe oaspeții de seamă, i-am spus: „Nu vom anula plenara. [...] Noi răspundem pentru țara noastră, aşa că facem ce credem de cuviință, fiindcă sunt chestiuni care ține de afacerile noastre interne. Nu facem nimic care să amenințe interesele aliaților noştri, şi mai ales interesele Uniunii Sovietice". Mikoian a încercat să pună presiune asupra mea spunând că veniseră în calitate de prieteni, nu de duşmani. Dar i-am răspuns că noi nu folosim astfel de metode cu prietenii noştri, că nu vom da înapoi, că nu vom amâna plenara şi că numai Comitetul nostru l Central va hotărî în problemele poloneze. [...] Hruşciov amenința că va interveni. Diviziile sovietice erau pe drum. Hruşciov a mai încercat să strige: „O să vedem noi cine e duşmanul Uniunii Sovietice". [...] L-am întrebat pe Hruşciov: „Dar dumneavoastră ne consultați în privința alcătuirii Biroului Politic sau a Comitetului Central?" Atunci a început să râdă: „I-auzi, domnule!" Cu asta discuția s-a încheiat.

Relatări culese de Teresa Torańska, *ONI, des Staliniens's expliquent*, Flammarion, 1986, pp. 79 – 81

Conducătorii sovietici şi polonezi se înfruntă toată noaptea, uneori cu violență. Afară, o parte din trupele poloneze sunt mobilizate pentru a face față unei eventuale intervenții sovietice. Ochab şi tovarăşii săi promit că, chiar dacă Polonia socialistă va urma în viitor o politică mai naționalistă, va rămâne fidelă URSS. Până la urmă Hruşciov cedează, aprobă noua alcătuire a Biroului Politic dorită de conducerea PMUP.

Conducerea sovietică a dat înapoi pentru că în

acelaşi timp mocneşte revolta şi la Budapesta, mai impetuoasă pe malurile Dunării decât la Varşovia. Ar fi un risc prea mare ca Moscova să trebuiască să facă faţă la două insurecţii simultane, în Ungaria şi în Polonia. Władysław Gomułka e ales la conducerea PMUP. Nu e un neofit al comunismului – „Odată ce-o să deţinem puterea, n-o s-o mai lăsăm din mână niciodată!”, anunţase el încă din 1945 –, dar, cum a fost victima luptelor dintre facţiuni pe vremea lui Bierut şi a cunoscut închisoarea, nu e o personalitate de temut. Secretar general al partidului după război, Gomułka a fost demis din funcţie în 1948, pentru „deviaţionism şi naţionalism”, apoi arestat în 1951. Din punctul de vedere al Moscovei, numirea lui e răul cel mai mic. Ţinând cont că e într-un moment în care vrea să dea comunismului nuanţe locale, aproape peste tot în imperiu, pentru a încerca să (re) facă legătura dintre ideal şi aspiraţiile populare, Hruşciov îl agreează pe acest naţional-comunist. Găseşte în Gomułka un om devotat şi abil, în stare să meargă în direcţia dorită de polonezi şi în acelaşi timp să rămână pe calea sovietică. „Sistemul se mulţumeşte să schimbe piesele uzate ale aparatului, înlocuindu-le fie cu unele noi, fie cu unele vechi, dar altfel ambalate”, va comenta Ştefan Staszewski, fostul membru al Comitetului Central al PMUP. „Societatea înţelegea că nu va scăpa niciodată de puterea comunistă, aşa că încerca să găsească un comunist care i se părea mai uman. În memoria colectivă imaginea a ce fusese Gomułka până în 1948 – 1949 se ştersese, datorită destinului care-i fusese hărăzit. Lumea uitase că fusese un comunist mai dur şi mai consecvent decât Bierut.”[877]

Primele măsuri anunţate deschid calea unei schimbări incontestabile: primatul Poloniei, cardinalul Wyszyński, aflat din 1953 în domiciliu forţat într-o

877 Comentarii culese de Teresa Toranska, ONI, des staliniens polonais s'expliquent, ed. cit., p. 167.

mănăstire, este eliberat; puterile poliţiei sunt limitate; 90% dintre gospodăriile colective dispar. Totuşi, legăturile cu URSS sunt confirmate printr-un acord semnat la Moscova la jumătatea lui noiembrie 1956. Alegerile legislative din ianuarie 1957 iau forma unui plebiscit în favoarea lui Gomułka. Bazându-se pe noua sa putere, acesta va începe să strângă şurubul şi să anuleze concesiile făcute compatrioţilor săi. Odată ajuns din nou în fruntea partidului-stat, graţie manifestaţiilor de la Poznan, Władysław Gomułka va fi îndepărtat din această funcţie abia peste paisprezece ani, în 1970, în urma revoltei din Gdańsk. Strada îl făcuse rege şi tot strada avea să-l detroneze.

În Ungaria poststalinistă a avut loc un proces comparabil cu cel din Polonia, însă mai amplu şi mai dramatic. La Budapesta, dispariţia *Vojd*-ului a zdruncinat şi coloanele templului. Mátyás Rákosi, conducătorul partidului comunist, a încercat mereu să-i imite în toate privinţele pe sovietici. Declara cu mândrie că e „cel mai bun elev al lui Stalin”. Odată ce forţele democratice au fost lichidate, după război, prin a sa „tactică a salamului”, a aplicat cu program reţelele terorii. Poliţia politică, AVH, a devenit atotputernică, închisorile s-au umplut, tortura s-a sistematizat. Societatea era încercuită, nu mai putea face nicio mişcare liberă. Viaţa asociativă a permis crearea unei imense reţele de supraveghere, condusă de oameni de încredere, care asigurau controlul în funcţie de categorii precum sexul, vârsta, reşedinţa, locul de muncă, profesia, chiar hobby-urile. În domeniul culturii, „doctrina Jdanov” a fost aplicată *à la lettre*. În momentul rupturii de Belgrad, Rákosi a fost primul care a propus Moscovei planuri pentru invadarea Iugoslaviei. Când Stalin a hotărât să-i lichideze pe foştii cominternişti încă în funcţii în „democraţiile populare”, pentru a-i instala pe oamenii lui, a deschis seria proceselor avându-l drept cap de afiş pe

László Rajk, adjunctul şi concurentul lui Rákosi. Discipol emerit al *Vojd-ului*, acesta a devenit incomod odată cu începutul „destabilizării”.

În iunie 1953, Mătvăs Rákosi este convocat la Moscova, împreună cu numărul doi şi numărul trei din partid, Ernő Gerő şi Mihály Farkas. Delegaţia ungară e primită la Kremlin de Prezidiul în formulă completă. Sistemul Rákosi se prăbuşeşte chiar în acel moment. Tovarăşii sovietici îl copleşesc cu critici şi-l somează să-şi îndrepte greşelile. Tonul este brutal, Beria îi tratează pe şefii partidului comunist din Ungaria drept „o şleahtă de evrei”. Deunăzi un puternic stalinist, Rákosi iese de la acea întâlnire fără jumătate din putere. Până atunci responsabil cu partidul şi cu guvernarea, trebuie acum să cedeze postul de prim-ministru în favoarea lui Imre Nagy, un comunist mai degrabă şters, dar apreciat de noua conducere sovietică. Moscova îl cunoaşte pe acest nou promovat. Nagy a participat la războiul civil de la începuturile regimului sovietic, s-a instalat în URSS în 1930 pentru a scăpa de reprimarea comuniştilor din Ungaria; cel mai important, a fost un eficient agent al NKVD-ului, denunţându-i „organelor” pe tovarăşii lui unguri care se refugiaseră, ca şi el, pe pământ sovietic.1 Drept răsplată, a scăpat de epurările din timpul Marii Terori, prin care au fost lichidaţi şi cominterniştii unguri. Există un detaliu care ne ajută să înţelegem ce însemna pe atunci Nagy pentru conducătorii sovietici. În 1955, după ce ţara sa a fost „eliberată” de Armata Roşie, Nagy trebuie să se întoarcă la Budapesta în calitate de viitor ministru al agriculturii. Înainte de plecare, este primit de Molotov, o onoare ieşită din comun. În timpul întâlnirii, Stalin bagă capul în biroul adjunctului său. îl salută pe Nagy astfel: „Vă felicit, tovarăşe, pentru eliberarea oraşului dumneavoastră de baştină, Kaposvăr”. Aceasta se

petrecuse chiar în ziua respectivă. [878]Gestul şi cuvintele *Vojd-ului* însemnau o confirmare pentru el.

Cu toată protecţia din partea Moscovei, şi Nagy a căzut până la urmă în dizgraţie. În 1949, când Rákosi a hotărât colectivizarea forţată, el a făcut greşeala să-şi exprime dezacordul. A fost trecut pe linia moartă, până în 1953, când Beria l-a reabilitat. Noul prim-ministru întreprinde reformele dorite de Moscova. În câteva luni lagărele de concentrare sunt desfiinţate, şeful poliţiei politice e condamnat, în domeniul economic artizanatul este din nou parţial autorizat, cotele datorate de ţărani se diminuează, unele gospodării colective sunt închise, preţurile scad cu mai mult de 13%. Dar lichidarea lui Beria la Moscova slăbeşte poziţia lui Nagy. Rákosi, care ţine bine frâiele partidului, vrea să-şi ia revanşa. Rivalitatea dintre Hruşciov şi Malenkov la Kremlin îi favorizează planurile. În vreme ce conducătorii sovietici îşi dispută puterea la Moscova, Rákosi îl demite pe Nagy, în aprilie 1955, şi-l plasează în arest la domiciliu. După „dezgheţ”, Ungaria cunoaşte o nouă perioadă de glaciaţiune. Colectivizarea pământurilor este reactivată, sunt luate măsuri disciplinare împotriva „reformatorilor”, mai mulţi jurnalişti simt destituiţi, mediile culturale sunt epurate. Cu toate acestea, Ungaria din 1955 nu mai este cea din 1948, uşile şi ferestrele au fost întredeschise, populaţia, intelectualii, chiar şi militanţii partidului comunist s-au obişnuit să respire mai în voie. Sub şapa de plumb, societatea fierbe.

În sistemele comuniste, unitatea partidului este o condiţie sine qua non pentru supravieţuirea regimului. Centralismul democratic – un alt oximoron specific lui – este garantul rezistenţei monolitului. Partidul şi statul sunt atât de strâns legate, după cum bine ştim, încât dacă în rândurile partidului se instalează spiritul contestatar întreaga putere e în pericol. Dacă cei care conduc

878 Rodina, nr. 2, 1993, pp. 55-57.

organizaţia nu reuşesc să stopeze în faşă criticile din interiorul ei sau dacă nu susţin reformele astfel încât partidul să evolueze în sensul dorit de contestatari, maşinăria riscă să se defecteze, atât este de rigidă. Pentru Rákosi pericolul nu vine din partea populaţiei, pe care a învăţat s-o facă să i se supună, ci de la unii dintre tovarăşii săi, care nu vor să accepte întoarcerea în trecut propusă de el. În redacţia oficiosului de partid, de exemplu, oamenii au prins gustul dezbaterilor, la fel în rândul tineretului comunist. Pentru a întreţine dialogul, contestatarii înfiinţează Cercul Petőfi, în cinstea poetului naţional al Ungariei, erou al revoluţiei din 1848 împotriva Imperiului Habsburgic. Alegerea numelui e justificată. URSS poate fi considerată o putere de ocupaţie, chiar dacă nu e desemnată ca atare. Economie, istorie, filosofie marxistă, rolul presei, soarta voluntarilor din războiul spaniol (lichidaţi prin epurările staliniste), niciun subiect nu e tabu în discuţiile cercului. În toamna lui 1955, 60 de artişti şi scriitori, membri ai elitei intelectuale a partidului, protestează împotriva cenzurii şi represiunii îndreptate asupra vieţii culturale. În plin efervescenţă contestatară, Rákosi pleacă la Moscova să asiste la Congresul al XX-lea. Se întoarce de acolo convins că Hruşciov a mers prea departe cu raportul lui, că are zilele numărate: „În câteva luni va fi declarat trădător şi totul o să reintre în normal”, prezice el.[879] Rákosi are inima mai rezistentă decât Bierut, speră să facă faţă destalinizării, dar subestimează amploarea contestării. Punerea în discuţie a „cultului personalităţii” la Moscova amplifică ardoarea criticilor la Budapesta. Plouă cu acuzaţii la adresa conducerii partidului, mai ales cu privire la procesele politice trucate din ultimii ani ai stalinismului.

La jumătatea lui iulie 1956, Mikoian e trimis de

879 Apud Paul Kecskemeti, The Unexpected Revolution, Stanford University Press, 1961, p. 71.

Moscova să încerce să stopeze criza. Contestat, Rákosi primeşte permisiunea să se pensioneze şi se va stabili în URSS. Îi lasă locul adjunctului său, Emo Gerő. Începe o nouă perioadă de dezgheţ, criza este înăbuşită pentru moment. Câţiva torţionari din AVH (poliţia politică) sunt trimişi în închisoare, în jur de trei sute de victime – comunişti şi social-democraţi – sunt reabilitate, arhiepiscopul Mindszenty, condamnat la închisoare pe viaţă în 1949, este plasat în arest la domiciliu, alţi prelaţi simt eliberaţi. Pe 6 octombrie, la funeraliile postume ale lui László Rajk şi ale tovarăşilor săi, condamnaţi în 1949 şi îngropaţi în secret imediat după ce au fost executaţi, participă în tăcere pe străzile Budapestei mai mult de 100.000 de persoane. O premieră într-un regim comunist.

Rezolvarea crizei din Polonia, reculul Moscovei în faţa tovarăşilor de la Varşovia încurajează contestările din Ungaria. Acest fericit deznodământ este salutat în mai multe adunări organizate în facultăţi, unde se cere şi organizarea unei manifestaţii de solidaritate cu Polonia pe 23 octombrie. Trei sute de mii de persoane mărşăluiesc pe străzile Budapestei în drum spre statuile eroilor independenţei ungare şi poloneze. Manifestanţii avansează patru revendicări: independenţa naţională, retragerea trupelor sovietice, organizarea de alegeri libere, întoarcerea la putere a lui Imre Nagy. În aceeaşi seară, la radio, Gerő, secretarul general al partidului, afirmă că nu va ceda în faţa contrarevoluţiei. Declaraţia lui declanşează explozia. O parte din mulţime atacă sediile radioului şi oficiosului de partid, alţi manifestanţi dărâmă o imensă statuie a lui Stalin. Poliţia politică deschide focul, contestatarii ripostează cu arme primite de la poliţia municipală. Ungaria cade pradă războiului civil, în acelaşi timp insurecţie naţională şi revoluţie „antitotalitară”, cu expresia lui Raymond Aron. Douăsprezece zile care aveau să zguduie lumea comunistă.

Simt prezente patru forţe:

— Strada, un număr mic de insurgenţi, dar hotărâţi, bazându-se mai ales pe sprijinul şi solidaritatea activă a întregii populaţii civile. Încurajată de prăbuşirea puterii, mulţimea atacă simbolurile regimului blamat. Mai mulţi poliţişti AVH sunt linşaţi, o serie de clădiri publice sunt incendiate, emblemele comuniste şi câteva tancuri sovietice sunt distruse.

— Consiliile revoluţionare sau consiliile muncitoreşti înfiinţate spontan, care reprezintă adevărata forţă a insurecţiei. Aceste organizaţii asigură fie sarcinile administrative, mai ales în localităţile de provincie care se solidarizează cu insurgenţii de la Budapesta, fie conducerea instituţiilor sau întreprinderilor. Organe de *self-government*, aceste diverse consilii dau un caracter specific evenimentelor, anume caracterul unei revoluţii spontane, pluraliste, multiforme, fără o conducere centrală şi fără o tendinţă dominantă, în afară de voinţa comună de independenţă naţională şi de libertate civilă.1 După modelul comitetelor naţionale din 1945, născute în urma Eliberării (dar infiltrate, la vremea aceea, de comunişti), aceste puteri se instalează în locul puterii locale dezagregate a partidului-stat. Caracteristica lor originală şi comună este „invenţia democratică”[880][881]. Instituţie non-instituţională, reţea de intercomunicaţie şi de acţiune, ele încarnează o putere populară nearticulată, pe lângă forţele armate, guvern, forţele religioase, grupurile profesionale. Ele sunt societatea civilă ce renaşte din propria cenuşă pentru a cere dispariţia tuturor reprezentanţilor stalinismului, conducere proprie, alegeri libere, independenţa naţională, într-un cuvânt, sfârşitul

880 Miklôs Molnâr, Histoire de la Hongrie, Perrin/Tempus, 2004, p. 408.

881 Claude Lefort, UInvention démocratique, Fayard, 1981 [Invenţia democratică, trad. de Nicolae Baltă şi Vasile Mleşniţă, Paralela 45, Piteşti, 2002 - n. tr.].

comunismului.

— Partidul-stat, a treia forţă prezentă, e în plină dezagregare. Îşi arată adevărata faţă, un concept gol întrupat de o poliţie dezintegrată şi o mână de conducători care se agaţă de scaunele din Comitetul Central. Nimeni sau aproape nimeni nu vrea să apere epava cu arma în mână. Şovăielile puterii din acele zile, zadarnica ei încercare de a răspunde revendicărilor populaţiei pentru a înăbuşi revoluţia arată degringolada regimului şi anunţă prăbuşirea lui. Pe 24 octombrie, a doua zi după confruntările din faţa sediului radioului, unde s-a vărsat pentru prima oară sânge, Comitetul Central îl cooptează în componenţa sa pe Imre Nagy. Acesta devine preşedintele Consiliului. Întoarcerea la putere a lui Nagy era una dintre revendicările insurgenţilor. Deschiderea practicată de el în anii 1953 – 1955, faptul că fusese îndepărtat de la putere de stalinistul Rákosi îl transformă într-un erou al contestatarilor. În timpul exilului său interior, de la destituire şi până la revenirea la putere, Nagy şi-a scris memoriile, în care expune concepţia sa despre un comunism mai uman. Condamnă acolo aspru lichidarea forţelor democratice după război, regretă dictatura partidului unic, aminteşte poziţia sa împotriva colectivizării şi îşi declară interesul pentru mişcarea de revoltă izbucnită în timpul conferinţei de la Bandung, Indonezia, în aprilie 1955, care a reunit douăzeci şi nouă de ţări africane şi asiatice. După părerea lui, Ungaria ar fi trebuit să adere la această mişcare şi să se delimiteze de cele două blocuri, răsăritean şi apusean, de Pactul de la Varşovia şi de NATO. Opiniile sale sunt apropiate de cele ale contestatarilor, dar în acelaşi timp Nagy rămâne un comunist care nu vrea să acţioneze în afara cadrului „legal”. Şi prin aceasta nu rezonează cu revoluţia dorită de populaţie. Guvernul pe care-l numeşte are aproape aceeaşi componenţă precum cel dinainte, astfel că după numire se

continuă reprimarea insurecţiei. Dezamăgirea ungurilor este pe măsura eşecului lui Nagy. Când în sfârşit ia poziţie, proclamând un armistiţiu unilateral, desfiinţând poliţia politică şi denunţând Pactul de la Varşovia, e prea târziu. Forţele contrarevoluţionare, comuniştii ortodocşi susţinuţi de sovietici, au organizat deja înăbuşirea revoluţiei.

— URSS, care, prin armată, poliţia politică şi consilieri, e omniprezentă în ţară, reprezintă cea de-a patra forţă, de departe cea mai consistentă. Mihail Suslov, considerat noul „ideolog" al Partidului Comunist sovietic, şi Anastas Mikoian vin de la Moscova pentru a le da o mână de ajutor tovarăşilor unguri. îl dau jos pe Gerő şi îl numesc în fruntea partidului, în locul lui, pe János Kádár. Noul prim-secretar este considerat, ca şi Nagy, un „liberal", deoarece se aflase în conflict cu Rákosi. Ungurul Kádár, la fel ca polonezul Gomułka, ajuns la conducerea PMUP aproape în acelaşi timp, este şi el, de fapt, un comunist cuminte, care nu va trăda niciodată cauza. Responsabil al partidului în timpul războiului, după Eliberare a fost eclipsat de comuniştii veniţi de la Moscova să dirijeze ţara. În 1949, ca ministru de interne, a condus, după cum se ştie, interogatoriul prietenului său Rajk, pentru a-l constrânge să-şi mărturisească „crimele" şi pentru a justifica executarea care-l aştepta. La începutul anilor 1950, pentru că a intrat în conflict cu Rákosi, Kádár a fost închis, ceea ce l-a transformat într-un „martir" al sistemului. Moscova l-a ales pentru a da senzaţia unei rupturi de trecut. După revoluţie începe cursa pentru putere. Kádár promite întâi formarea unui guvern „de largă reprezentaţi vitate". În cabinetul condus de Nagy intră miniştri noi, care nu sunt membri ai PC. Apoi, presa de partid schimbă tonul în privinţa insurgenţilor. Mişcarea revoluţionară, calificată drept „naţională şi democratică", nu mai este ostracizată. Pe 28 octombrie e anunţat un nou program de guvernare, care ţine cont de majoritatea

revendicărilor formulate de studenţi înainte de începutul insurecţiei. Aceste concesii vin însă prea târziu. Consiliile muncitoreşti, comitetele revoluţionare, partidele şi grupările apărute spontan vor să meargă mai departe. Cer un adevărat guvern de deschidere naţională, organizarea de alegeri libere, retragerea ţării din Pactul de la Varşovia. Două zile mai târziu, pe 30 octombrie, PC face o nouă concesie, aprobând abolirea partidului unic şi întoarcerea la un sistem de guvernământ bazat pe o coaliţie de partide, ca în 1945. Pe 1 noiembrie, este trecut un alt prag, partidul recomandă retragerea Ungariei din Pactul de la Varşovia. Într-o declaraţie difuzată la radio, Kádár salută „eroica răzvrătire a poporului” şi anunţă crearea unei noi organizaţii (comuniste), Partidul Socialist al Muncitorilor din Ungaria, MSzMp. Dar avântul se opreşte aici. Prim-secretarul dispare din scenă; se va întoarce cu tancurile sovietice, pe 4 noiembrie.

Uniunea Sovietică e singura care rezistă în faţa acestor tulburări. Şi tot ea avea să pună capăt speranţelor ungurilor. La începutul revoluţiei, pe 24 octombrie, guvernul lui Imre Nagy a invocat Tratatul de la Varşovia pentru a cere trupelor sovietice să restabilească ordinea. Două divizii blindate ale Armatei Roşii care staţionau în apropierea capitalei au fost primite la Budapesta cu cocktailuri Molotov. A fost proclamată legea marţială, dar forţele de securitate, poliţia şi armata ungară s-au dezintegrat, lăsând puterea practic izolată. Moscova a înţeles că trebuie să găsească o soluţie de compromis, pregătind între timp riposta. Simultan cu sosirea oficială a lui Suslov şi Mikoian la Budapesta, Ivan Serov, şeful KGB, vine şi el acolo, dar în cea mai mare discreţie.[882] Rolul lui este să organizeze contrarevoluţia, recâştigarea puterii. Între autorităţile ungare, sau ce-a mai rămas din ele, şi

882 Henri-Christian Giraud, Le Printemps en octobre, Le Rocher, 2006, p. 642.

emisarii de la Moscova începe mascarada, în vreme ce Nagy şi Kádár dau impresia că se raliază tot mai mult insurecţiei, stăpânii lor sovietici se pregătesc s-o lichideze, lăsând să se înţeleagă, în aparenţă, că nu au nicio intenţie să intervină. Nagy a fost iară îndoială indus în eroare de Moscova, dar nu şi Kádár. Primul va plăti cu viaţa, cel de-al doilea va fi promovat, fiindcă i se va încredinţa conducerea Ungariei postrevoluţionare. Trupele sovietice simulează mai întâi retragerea, pentru a se pregăti mai bine să se întoarcă. Ambasadorul URSS la Budapesta joacă un rol de frunte în această farsă. Jură cu mâna pe inimă că ţara lui n-are de gând să se amestece în afacerile interne ale Ungariei, în timp ce, de fapt, organizează riposta împreună cu Serov. Şi Iuri Andropov, acesta e numele lui, va avea un viitor strălucit. După ce a înăbuşit revoluţia ungară, va fi numit de Hruşciov în Comitetul Central al partidului pentru a se ocupa de relaţiile cu „partidele frăţeşti”, după care va prelua şefia KGB-ului şi, la sfârşitul vieţii, va deveni la rându-i conducătorul Uniunii Sovietice.

ANDROPOV, LICHIDATORUL REVOLUŢIEI UNGARE

Rolul-cheie în destabilizarea guvernului Nagy îi revine lui Iuri Andropov. Plin de admiraţie, un tânăr diplomat sovietic aflat în post la Budapesta va afirma că şeful lui a fost primul care „ghicise” intenţiile lui Nagy şi a rămas stăpân pe situaţie în timpul crizei ce a urmat: „Era atât de calm – chiar şi atunci când gloanţele zburau în toate părţile şi ambasada părea o fortăreaţă asediată”. Pe 1 noiembrie, Nagy a fost trezit dintr-odată din somn: mai multe unităţi ale Armatei Roşii intrau în Ungaria, iar alte forţe sovietice evacuau Budapesta. Andropov, contactat de Nagy, i-a dat în mai multe rânduri asigurări că retragerea continua aşa cum fusese prevăzut; trupele intrate în Ungaria aveau doar rolul de a garanta siguranţa celor care se retrăgeau. Nagy a anunţat ieşirea ţării sale din Pactul de la Varşovia, a proclamat neutralitatea şi a cerut

Organizaţiei Naţiunilor Unite să ia în dezbatere problema Ungariei. A doua zi, guvernul ungar a protestat oficial pe lângă URSS cu privire la violarea teritoriului ţării şi a sesizat ONU. în timp ce-i dădea asigurări lui Nagy că nu are de ce să se teamă, Andropov urzea în taină împreună cu Kádár debarcarea lui. Aproape sigur, Kádár acţiona sub constrângere; nu uitase anii de închisoare şi torturile pe care le suportase între 1951 şi 1954, iar Andropov îl amenința direct că-l va readuce la putere pe Rákosi dacă el refuza să coopereze.

Pe 3 noiembrie, seara, ministrul apărării din guvernul Nagy, Păi Maleter, a fost invitat la cartierul general al forţelor sovietice pentru discutarea ultimelor detalii în legătură cu retragerea Armatei Roşii. La miezul nopţii, când se ţineau toasturi, Serov a intrat val-vârtej în sală, cu un pistol Mauser în mână, urmat de un grup de ofiţeri KGB, şi a arestat întreaga delegaţie ungară. Fiecare prizonier a fost închis într-o celulă separată. Spre ziuă, auzind împuşcături – erau simulacre de execuţii –, Maleter şi subordonaţii săi au fost convinşi că toţi ceilalţi fuseseră lichidaţi.

Pe 4 noiembrie, în zori, Armata Roşie a început atacul. Pentru a amâna cât mai mult posibil riposta ungurilor, Andropov a continuat înşelătoria până în ultimul moment. Când comandantul-şef al armatei ungare i-a telefonat prim-ministrului să-l informeze despre atacul sovietic, Nagy a răspuns: „Ambasadorul Andropov e alături de mine şi mă asigură că trebuie să fie o confuzie la mijloc, că guvernul sovietic n-a ordonat invadarea Ungariei. Ambasadorul şi cu mine încercăm să sunăm la Moscova”.

Christopher Andrew, Oleg Gordievsky, *Le KGB dans le monde: îgij-iggo*, Fayard, 1990, pp. 426 – 427

János Kádár e o piesă de rezistenţă a contrarevoluţiei. După discursul pronunţat la radio pe 1 noiembrie şi după ce a anunţat crearea unui nou partid

comunist, dispare. Ferenc Munnich, unul dintre colegii lui din Prezidiu, noua conducere instalată la începutul acestor evenimente, l-a dus la ambasada sovietică pentru o întâlnire cu Andropov, Mikoian şi Suslov. În aceste momente decisive, Munnich joacă de partea Moscovei, căutând aderenţi. Cominternist încă de la înfiinţarea organizaţiei, fost ambasador al Ungariei în URSS, este omul sovieticilor. Kremlinul voia să-l facă noul stăpân al Ungariei (re) sovietizate, după înfrângerea revoluţiei. Conducătorii sovietici au preferat până la urmă să-l păstreze pe Kádár, pentru a-l controla mai bine: acesta a trebuit să se dovedească un călău exemplar al poporului său pentru a-şi face uitate slăbiciunile reformatoare din timpul revoluţiei. Kádár şi Munnich merg apoi în Ujgorod, un mic oraş din Ucraina sovietică subcarpatică, unde îi aşteaptă Hruşciov. Pe 2 şi 3 noiembrie, liderul sovietic organizează consultări pe toate fronturile cu responsabilii „democraţiilor populare”, chinezii şi iugoslavii. Intervenţia e încuviinţată de toţi potentaţii. În dimineaţa de 4 noiembrie, Armata Roşie invadează Ungaria. În acelaşi timp, Kádár şi alţi câţiva comunişti unguri se instalează la Szolnok, la o sută de kilometri de Budapesta. De-acolo, anunţă formarea unui „guvern revoluţionar muncitoresc şi ţărănesc”, a cărui primă decizie este să ceară ajutorul trupelor sovietice aflate deja pe drum. Scenariul pus la cale de Moscova nu păcăleşte pe nimeni, dar conducătorii sovietici vor să dea planurilor de a înăbuşi revoluţia o aparenţă de legalitate. URSS va folosi mereu aceeaşi metodă în viitor: va răspândi un pseudo„apel la ajutor” pentru a justifica mai ales invadarea Cehoslovaciei în 1968 sau ocuparea Afghanistanului în 1979. Prin această stratagemă încearcă să lase impresia că „tabăra socialistă”, care este întruchiparea păcii între popoare, nu s-ar comporta niciodată precum „imperialiştii”.

Poporul ungar opune o rezistenţă îndârjită. Trupele

sovietice au nevoie de o săptămână pentru a securiza Budapesta, cu toate că revoluţionarii nu sunt aproape deloc organizaţi din punct de vedere militar. Kádár îşi instalează guvernul în capitală abia pe 12 noiembrie. Consiliile muncitoreşti rămân în grevă coordonată, viaţa economică e paralizată. Asociaţiile de intelectuali, în frunte cu scriitorii, îşi continuă acţiunile de protest. Pe 21 noiembrie se înfiinţează un Consiliu revoluţionar al intelectualilor. Jurnaliştii organului de partid, *Nepszabadsâg*, rămân în grevă, circulă fluturaşi de propagandă, pe străzile capitalei au loc mai multe manifestaţii spontane. Abia pe 9 decembrie puterea va fi în stare să dizolve consiliile muncitoreşti şi comitetele naţionale şi să-i aresteze pe responsabili. În acel moment revoluţia ungară e înfrântă. Trei mii cinci sute de revoluţionari au fost ucişi în lupte şi mai mult de douăzeci de mii răniţi.

În ziua invaziei sovietice, 4 noiembrie, Imre Nagy, familia, consilierii lui şi câţiva prieteni politici s-au refugiat la ambasada Iugoslaviei. Pe 21 noiembrie, Kádár îi asigură că pot să se întoarcă acasă fără niciun risc. Imediat ce ies din ambasadă, toţi refugiaţii sunt arestaţi de sovietici şi trimişi în România. Instrucţia şi procesul „vinovaţilor” au loc în secret. Pe 17 iunie 1958, un comunicat oficial al ministrului de justiţie ungar anunţă că Imre Nagy şi opt dintre „complicii” săi au fost executaţi pentru înaltă trădare. Ca şi în cazul lui Rajk, cu mai puţin de zece ani înainte, soarta rezervată lui Nagy serveşte pentru a ascunde amploarea represiunii. Cum cazul lui atrage toată atenţia, restul trece neobservat. În total au fost executaţi circa 2000 de revoluţionari, iar 16.000 au fost condamnaţi. Acest bilanţ aproape că egalează bilanţul cumulat al tuturor represiunilor politice pe care le-a cunoscut ţara în trecut, în 1849, 1 – 919 Ş* [883]945 – 1 în toamna lui 1956, în

883 Miklos Molnâr, Histoire de la Hongrie, ed. cit., p. 417.

Ungaria s-a petrecut prima adevărată revoluţie din ţările comuniste; ea le anunţă pe cele care vor duce la prăbuşirea definitivă a sistemului la sfârşitul anilor ’80. O revoluţie este o insurecţie spontană a cât mai mulţi oameni, cu scopul de a răsturna puterea în funcţie şi de a schimba regimul politic. Evenimentele din Ungaria îndeplinesc aceste criterii, n-au nicio legătură cu lovitura de stat bolşevică din 1917, din Rusia, nici cu „eliberarea” Europei de Est cu ajutorul Armatei Roşii, cu atât mai puţin cu lupta anticolonială a vietnamezilor sau cu războiul civil chinez, care au favorizat venirea la putere a comuniştilor în aceste ţări. În toamna lui 1956, revoluţia a fost făcută de poporul ungar, care a arătat astfel că, dacă poate să-şi exprime opinia, refuză categoric sistemul comunist care i-a fost impus cu forţa. Pentru conducătorii sovietici, dar şi pentru cei din celelalte ţări comuniste, această constatare este insuportabilă, este negarea a ceea ce reprezintă ei, a ceea ce fac. Atât Moscova, cât şi toate celelalte capitale comuniste trebuiau să pună capăt o dată pentru totdeauna acestei erezii, să pedepsească acest popor revoluţionar.

Înainte de invazia din 4 noiembrie, Hruşciov s-a consultat cu omologii săi din celelalte ţări comuniste. „Democraţiile populare”, la ordine, nu puteau să se opună, dar trebuia să-i convingă pe iugoslavi şi pe chinezi. Acordul lor a fost obţinut fără greutate. „Tito ne-a surprins plăcut”, va preciza Hruşciov în memoriile sale. „A spus că avem perfectă dreptate şi că ar trebui să trimitem trupele cât mai repede posibil [...]. Ne aşteptaserăm la rezistenţă şi el ne oferea sprijinul fără rezerve. Aş spune chiar că a mers şi mai departe decât noi, insistând pentru o rezolvare rapidă şi decisivă a problemei”. 1 Şi Beijingul sprijină intervenţia. Imediat ce hegemonia Partidului Comunist Ungar a fost pusă în discuţie, imediat ce la Budapesta s-a vorbit despre alegeri libere şi despre pluralism, conducătorii chinezi au incitat Moscova să pună capăt

anarhiei. Cu câteva săptămâni înainte, Mao îl sfătuise pe Hruşciov să nu-şi trimită tancurile în Polonia. Procesul care avea loc la Varşovia rămăsese sub controlul comuniştilor. La Budapesta însă situaţia nu era aceeaşi. Beijingul era de părere că această „contrarevoluţie maghiară”[884] trebuia oprită. Hruşciov a cerut şi a obţinut şi sprijinul marilor partide comuniste occidentale. Pe 30 octombrie, Palmiro Togliatti avertizase Moscova că criza din Ungaria provoca o sciziune profundă în sânul Partidului Comunist Italian.[885] Partidul Comunist Francez a aprobat de asemenea intervenţia, fără rezerve. Înăbuşirea revoluţiei ungare i-a liniştit pe conducătorii comunişti, dar a pătat imaginea „taberei progresiste” în restul lumii şi i-a făcut pe unii intelectuali din Occident să se dezică de această ideologie. Dar această amputare era o necesitate, deoarece a permis (temporar) oprirea cangrenei care se extindea.

BERLIN, VARŞOVIA, BUDAPESTA: RESPINGEREA MODELULUI SOVIETIC

Mişcările contestatare care au produs mari tulburări în „democraţiile populare” est-europene între 1953 şi 1956 au pus în discuţie cele două aspecte ale sovietizării staliniste. Muncitorii din Praga, din Plzeň şi din Berlinul de Est, în iunie 1953, cei din Poznan, în 1956, ca şi locuitorii din Varşovia şi din Budapesta, în octombrie 1956, contestă, majoritatea, nu atât comunismul în sine, cât modelul comunist care le-a fost impus. Cu toţii denunţă vehement şi, uneori, prin violenţă versiunea stalinistă a organizării muncii (stahanovismul), alinierea salariilor la randamentul cel mai ridicat, creşterea (pretins voită) a timpului de lucru. De asemenea, refuză despotismul partidului-stat, care, după bunul plac, modifică preţurile produselor de

884 Nikita Khrouchtchev, Souvenirs, ed. cit., p. 401.

885 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, ed. cit., p. 334.

primă necesitate sau valoarea monedei. Extraordinarul succes al lui Gomułka în Polonia sau al lui Nagy în Ungaria este legat de speranţa de a-i vedea întruchipând un socialism „care nu uită de om”, adică un socialism la antipodul modelului stalinist.

Aceleaşi mişcări contestatare din prima jumătate a anilor 1950 resping la fel de explicit hegemonia sovietică. În iunie 1953, la Plzeň, muncitorii, atacând

Primăria, sfâşie portretele lui Stalin şi Gottwald (care a fost, până la moartea sa, în 1953, secretar general al Partidului Comunist Ceh), calcă în picioare drapelul sovietic. Cei din RDG cer plecarea sovieticilor. Trei ani mai târziu, Władysław Gomułka devine, în câteva ore, cel mai popular politician din Polonia, deoarece este considerat de concetăţenii săi „omul care s-a opus ruşilor”. Tot astfel, câteva săptămâni mai târziu, intervenţia trupelor sovietice în Ungaria provoacă revolta întregii populaţii, unind-o pe loc.

Jean-François Soulet, „La «soviétisation» de l’Europe de l’Est”, în *Une şi longue nuit* (ed. Stéphane Courtois), Le Rocher, 2003, pp. 426 – 427

Revoluţia ungară şi înfrângerea ei marchează sfârşitul perioadei de degringoladă pe care a cunoscut-o puterea sovietică după moartea lui Stalin. Hruşciov nu e încă pe deplin asigurat că deţine frâiele URSS şi ale restului lumii comuniste, dar teama de popor, de capacitatea lui de a se revolta a unit în jurul lui „blocul socialist” şi conducerea sa. La Moscova a trecut vremea deschiderii, Partidul Comunist trebuie să preia din nou controlul, astfel că i se confirmă mai apăsat decât oricând rolul de conducere. La jumătatea lunii decembrie 1956, Prezidiul trimite tuturor eşaloanelor partidului o scrisoare în care se vorbeşte despre „intensificarea muncii politice în rândul maselor” şi „stoparea fermă a atacurilor elementelor ostile antisovietice”. În concluzie, conducerea

lansează o nouă declaraţie de război societăţii şi aminteşte cine deţine cu adevărat stăpânirea: „Nu trebuie să rămână nicio îndoială cu privire la felul în care sunt tratate popoarele duşmane. În atitudinea sa faţă de elementele antisovietice dictatura proletariatului trebuie să fie nemiloasă. Toţi comuniştii care lucrează în procuratură, în tribunale şi în serviciile naţionale de securitate trebuie să vegheze la apărarea intereselor statului nostru socialist, trebuie să se arate vigilenţi şi să combată intrigile elementelor ostile, şi trebuie să ia măsurile care se impun, în acord cu legea sovietică, împotriva tuturor acestor acţiuni criminale”. 1 Pentru Raymond Aron, care a comentat la cald tulburările din toamna lui 1956, ceea ce s-a întâmplat la Varşovia şi la Budapesta demonstra „înfrângerea comunismului rus în Europa”, înfrângere definitivă, în ciuda tuturor „peripeţiilor din următoarele luni sau din următorii ani”. [886]Aceste cuvinte, oricât de juste ar fi, se vor adeveri abia peste mai bine de treizeci de ani.

Consolidarea şi zdruncinarea imperiului

Sosit prima oară la Varşovia în martie 1956, pentru a-l întrona pe succesorul lui Bierut, mort la Moscova, după Congresul al XX-lea, Hruşciov s-a exprimat în faţa Comitetului Central al Partidului Comunist Polonez în următorii termeni: „Stalin ne spunea că lumea capitalistă ne va trage pe sfoară, că suntem orbi, ca nişte pisoi nou-născuţi. Dar, dacă Stalin ar fi din nou aici astăzi, am putea să-i arătăm tot ce am făcut după moartea lui şi cum am limpezit atmosfera. Mă gândesc că Stalin n-ar fi obţinut toate astea nici în zece ani”. Această satisfacţie de sine afişată înainte de evenimentele din Polonia şi din Ungaria, care aveau să zdruncine templul comunist, arată cum privea Moscova la acel moment raporturile sale cu restul

886 Apud Alexander Yakovlev, Le Cimetière des innocents, ed. cit., p. 33.

lumii. „Dacă Stalin ar mai fi trăit încă puţin, poate că ar fi început un nou război”, adaugă Hruşciov.1 „A limpezi atmosfera” înseamnă pentru conducătorul sovietic a instaura un nou raport de forţă cu Occidentul. El dă asigurări că a obţinut acest lucru iară noul conflict mondial la care poate se gândise *Vojd*-ul. Hruşciov consideră că metodele lui de luptă împotriva capitalismului simt mai eficiente decât ale predecesorului său. Trecând peste laudele de sine exagerate, la momentul la care face acest bilanţ noul lider sovietic nu se înşală, imperiul pare într-adevăr înfloritor, chiar dacă se erodează din interior.

Între 1953 şi 1956, adică între moartea lui Stalin şi Congresul al XX-lea, URSS n-a cedat nimic din ce obţinuse până atunci, ci mai degrabă şi-a întărit poziţiile pe scena mondială. Războiul din Coreea s-a încheiat cu un statu-quo care a limitat ambiţiile taberei socialiste, dar a demonstrat mai ales slăbiciunile adversarului capitalist, incapabil să învingă o mică ţară comunistă. Statele Unite ale Americii, susţinute de ONU, au înfrânat expansiunea comunistă, dar „tabăra progresistă” a reuşit o demonstraţie de forţă faţă de restul lumii. Din acest punct de vedere, armistiţiul din Coreea a fost mai reconfortant pentru Moscova şi Beijing decât pentru Washington şi Organizaţia Naţiunilor Unite. Cât despre războiul din fosta Indochină franceză, acesta s-a încheiat, în 1954, cu o triplă reuşită comunistă. Reuşită pentru URSS, care i-a oferit sprijinul său politic şi material lui Ho Şi Min, reuşită pentru China, al cărei ajutor militar a fost decisiv în victoria mişcării Viet Minh la Diên Biên Phú, reuşită pentru regimul de la Hanoi, a cărui dominaţie asupra nordului ţării e parafată prin Acordurile de la Geneva. Neutralitatea Cambodgiei şi Laosului, ratificată de aceste acorduri, favorizează tabăra socialistă. Atunci când va izbucni cel de-al doilea război din Indochină, în Vietnam, cu Statele Unite de această dată în prima linie, neutralitatea Cambodgiei va lăsa câmp liber mişcării Viet

Minh şi ţara va deveni un sanctuar pentru trupele Vietnamului de Nord comunist.

Pe scena europeană, Moscova o obţinut o victorie odată cu eşecul Comunităţii Europene pentru Apărare, CEA, respinsă de parlamentul francez la sfârşitul lui august 1954. Acest tratat, semnat cu doi ani înainte de Statele Unite ale Americii, RFG, Olanda, Belgia, Luxemburg şi Franţa, prevedea înfiinţarea unei armate europene, cu instituţii supranaţionale, supervizate de NATO. Parlamentele celor şase ţări implicate trebuiau să ratifice acordul ca să fie creată CEA. Această armată europeană ar fi reprezentat o forţă suplimentară în faţa Armatei Roşii şi mai ales ar fi permis o reînarmare a Germaniei, la care Moscova se opune vehement. La o conferinţă care s-a desfăşurat la Berlin la începutul anului 1954, URSS a încercat încă o dată să obţină neutralitatea RFG şi RDG, tot în speranţa de a atrage fostul Reich în tabăra sa. Manevra nu a avut efectul scontat. Şi-atunci Moscova s-a străduit să năruie proiectul CEA. Reţelele de influenţă sovietice din Franţa, din mediile jurnalistice şi politice, mai cu seamă ale gaulliştilor şi ale socialiştilor radicali, două curente opuse ideii unei armate europene supranaţionale, aveau să obţină eşecul proiectului în parlamentul francez. Pe 30 august 1954, mai mulţi deputaţi au respins acordul, astfel încât CEA a devenit un proiect mort din faşă.[887]

În octombrie, occidentalii hotărau totuşi crearea unei armate germane, sub controlul Organizaţiei Tratatului Atlanticului de Nord, înfiinţată în 1949. Pe 8 mai 1955, Republica Federală Germană intra în NATO, pentru a începe reînarmarea şi a-şi redobândi suveranitatea. URSS a răspuns semnând cu Austria un tratat de stat care

887 Despre acţiunea reţelelor de influenţă sovietice din Franţa împotriva CEA, v. Thierry Wolton, La France sous influence, Grasset, 1997, pp. 162—172.

garanta neutralitatea acestei ţări. Aflată în continuare sub ocupaţia trupelor aliate, la zece ani după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, Austria renunţa la orice alianţă militară în schimbul retragerii Armatei Roşii şi forţelor occidentale. Aşa se face că sovieticii au obţinut pe malurile Dunării ceea ce nu putuseră să obţină dincolo de Rin. Austria neutră era o zonă-tampon utilă între Est şi Vest, între Cortina de Fier şi forţele NATO.

În propaganda sovietică a apărut un nou vocabular: cel al convieţuirii paşnice. Experienţa a trei ani de relaţii internaţionale active a arătat că această politică era cea mai avantajoasă în situaţia dată. Teza a fost dezvoltată pe larg la Congresul al XX-lea.

COEXISTENŢĂ PAŞNICĂ ŞI EXPANSIUNE COMUNISTĂ

Coexistenţa paşnică rezida în recunoaşterea existenţei a două sisteme sociale diferite în lumea contemporană (cel capitalist şi cel socialist) şi care rivalizau pe plan economic şi cultural. Mai devreme sau mai târziu, victoria socialismului era inevitabilă, dar avea să fie obţinută printr-o accentuare internă a contradicţiilor în tabăra capitalistă, precum şi prin lupta de clasă, nu prin „exportarea revoluţiei”. În câteva ţări capitaliste exista posibilitatea trecerii paşnice la capitalism. De aceea, în condiţiile date, războaiele nu erau inevitabile. Totuşi, pericolul unui nou război nu era complet îndepărtat; atâta vreme cât exista imperialismul, terenul rămânea favorabil războiului.

Aceasta era, în câteva cuvinte, politica externă a URSS, aşa cum a fost ea formulată la Congresul al XX-lea. Programul postula victoria inevitabilă a URSS (din tabăra socialistă) în lumea întreagă. Propunându-l, Partidul Comunist nu renunţa în niciun caz la cealaltă faţetă a politicii sale. Mai întâi, intenţiona să dezvolte şi să întărească „lupta ideologică” împotriva ţărilor capitaliste.

Această noţiune putea fi înţeleasă în sens larg sau restrâns, în funcţie de nevoile momentului. Apoi, era păstrată intactă teza imposibilităţii unui statu-quo, a ineluctabilităţii schimbărilor în lume. În sfârşit, doctrina sovietică afirma în continuare că avea nu numai dreptul, ci şi datoria să sprijine mişcările de eliberare naţională din lume, fără ca mijloacele şi formele acestui sprijin să fie definite. Aceste trei teze dădeau de fapt dreptul taberei socialiste să înceapă o expansiune constantă. Astfel, politica externă sovietică se baza pe expansiune şi pe convieţuire paşnică; mai exact, am putea s-o definim ca o coexistenţă prin expansiune. Principiile acestei politici erau rudimentare, primitive, şi chiar în asta consta forţa ei.

Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir*: *Histoire de l'URSS de 1917 à nos jours*, Calmann-Lévy, 1982, p. 467

Faptul că în Occident nu a existat aproape nicio reacţie faţă de înăbuşirea revoluţiei de la Budapesta, în noiembrie 1956, reprezintă pentru URSS o confirmare a raportului de forţe pe care a reuşit să-l instaureze. ONU, sesizată de Nagy, n-a putut face nimic, în vreme ce principalii responsabili occidentali se făceau că nu văd masacrul. Empatia opiniei publice din ţările democratice, martore ale contrarevoluţiei, nu i-a împiedicat pe conducătorii lor să joace rolul lui Ponţiu Pilat. Această slăbiciune are mai multe explicaţii. Revoluţia ungară a venit într-un moment prost, dacă se poate spune aşa. În timp ce la Budapesta insurgenţii îşi strigau nemulţumirile, britanicii şi francezii se lansau într-un proiect colonial condamnabil din punct de vedere moral, care avea să dea Moscovei ocazia să joace rolul pozitiv pe scena internaţională exact în acelaşi timp în care martiriza poporul ungar. Criza Canalului Suez, concomitentă cu revoluţia de la Budapesta, explică în parte paralizia liderilor occidentali faţă de drama ce se derula dincolo de

Cortina de Fier.

Afacerea Canalului Suez a început în iulie 1956, atunci când colonelul Gamal Abdul Nasser, noua mână de fier din Egipt, după lovitura de stat militară din 1952 prin care fusese dat jos regele Faruk, a luat decizia să naţionalizeze canalul, administrat până atunci de Franţa şi Marea Britanie. Această decizie încununa apropierea lui Nasser de blocul socialist şi confirma înclinaţia lui către o politică tot mai pronunţat antioccidentală. Preşedintele Egiptului stabilise deja relaţii diplomatice cu Republica Populară Chineză şi semnase contracte consistente pentru achiziţionarea de armament din URSS. Această apropiere de Est era un motiv de îngrijorare pentru ţările democratice, având în vedere importanţa strategică a Orientului Mijlociu. Washingtonul a hotărât să-şi suspende contribuţia financiară la construirea barajului Aswan, un vast complex hidraulic din valea Nilului. Ca represalii, Nasser a naţionalizat Canalul Suez. La sfârşitul lui octombrie 1956, Londra şi Parisul şi-au mobilizat trupele pentru a-şi recupera „drepturile” şi a ocupa canalul. Este elaborat un plan de intervenţie, cu ajutorul Israelului, interesat să „pacifice” regiunea, pentru a împiedica infiltrarea pe teritoriul său a fedainilor palestinieni susţinuţi de Egipt. La acest sfârşit de octombrie, Statele Unite ale Americii sunt în plină campanie prezidenţială, iar URSS trebuie să se ocupe de revoluţia ungară. Pentru conducătorii Franţei şi Marii Britanii pare momentul ideal să intervină fără să rişte o reacţie a celor doi „granzi”. Această eroare de evaluare a situaţiei avea să compromită întreprinderea lor hazardată. Washingtonul a condamnat imediat intervenţia în forţă. Administraţia americană, indiferent de conducerea ei, dezaprobă orice acţiune cu iz colonialist. Moscova, care se teme pentru aliatul său Nasser, îşi exprimă, de asemenea, dezacordul. Mai rău, Hruşciov ameninţă să folosească arma atomică pentru a

veni în ajutorul Egiptului. Expediţia franco-britanică pe Canalul Suez eşuează. ONU decide cu majoritate de voturi din partea ţărilor membre să se opună ocupării militare a canalului şi să trimită Căştile Albastre în peninsula Sinai. În acelaşi timp, ungurii sunt striviţi, în faţa unei totale indiferenţe din partea comunităţii internaţionale. Pentru „tabăra progresistă" acest moment constituie un succes incontestabil. Neocolonialismul occidental e condamnat, pe când imperialismul sovietic e dezvinovăţit.

Dubla criză Budapesta-Suez arată o nouă concepţie asupra raporturilor de forţă dintre Est şi Vest. Până acum, URSS părea să-şi conducă politica faţă de Occident conform principiului „ce e al nostru e al nostru, ce e al vostru e negociabil". Dar aceste evenimente schimbă datele problemei; convieţuirea paşnică pare să fi transformat axioma în „ce e al nostru rămâne al nostru, ce e al vostru va fi al nostru". Această nouă ofensivă în relaţiile internaţionale explică paralizia liderilor occidentali în momentul crizei din Ungaria şi schimbarea de macaz în afacerea Canalului Suez. În ambele cazuri, URSS a impus „regula jocului". Apelul la Moscova pentru înfrângerea revoluţiei însemna o recunoaştere a divizării Europei ca urmare a celui de-al Doilea Război Mondial: ce era al URSS rămânea al URSS. Pentru popoarele din Europa de Est care începând din 1945 trăiesc sub jugul sovietic, mesajul e cât se poate de clar, orice speranţă în ajutorul din Vest este zadarnică. De altfel, eliberarea de la sfârşitul anilor 1980 va fi în totalitate meritul lor, va fi obţinută iară cel mai mic ajutor din partea democraţiilor occidentale, ba chiar uneori în ciuda reticenţei unora dintre conducătorii acestora. Ameninţarea nucleară din partea lui Hruşciov în timpul crizei Canalului Suez aduce în discuţie cel de-al doilea termen al târgului: „ce e al vostru va fi al nostru". Egiptul, aflat înainte sub tutelă britanică, devine, sub umbrela sovietică, un fel de domeniu

privat al Moscovei. Pasul înapoi făcut de Londra pune capăt influenţei Marii Britanii în regiune. Retragerea trupelor anglo-franceze a fost de altfel percepută în Orientul Mijlociu ca o victorie arabă, susţinută de URSS. Pătrunderea URSS în această parte de lume începe atunci, în 1956. Doctrina *containment-ului*, sau, mai bine zis, a *roll-ba*ckului, politica de forţă împotriva URSS anunţată de Statele Unite ale Americii în 1952, se dovedeşte limitată în practică. Poate că şantajul cu bomba nucleară n-a fost decât un bluf al lui Hruşciov, dar simplul fapt că a recurs la el provoacă un nou dezechilibru între Est şi Vest. URSS pare să considere această armă de distrugere în masă o armă obişnuită, pe care e gata s-o folosească imediat ce sunt în joc interesele comuniste. În acest sens, eşecul anglo-francez în afacerea Canalului Suez nu poate decât să încurajeze Moscova pe această cale. Hruşciov interpretează pasul înapoi al occidentalilor ca pe un efect al ameninţării lui, ceea ce-l va determina să folosească din nou acest bluf al armei nucleare pentru a încerca să obţină avantaje şi în alte părţi. „Criza rachetelor" din Cuba, din 1962, care aveau să arunce Moscova şi Washingtonul în pragul unui nou război mondial, va fi consecinţa logică a evenimentelor din 1956.

Politica „ce e al nostru rămâne al nostru" îşi găseşte încă o confirmare în impactul până la urmă limitat al revoluţiei ungare în celelalte „democraţii populare". URSS îşi stăpâneşte imperiul, cu excepţia notabilă a românilor. Încă din timpul primelor manifestaţii de la Budapesta, studenţii de la Cluj-Napoca, Timişoara şi Bucureşti s-au solidarizat cu ungurii. Scriitorul Paul Goma, care avea să fie arestat după acele zile din octombrie 1956, a participat la evenimente: „Pentru prima dată după mulţi ani, românii îndrăzneau din nou să sfideze – va spune el. Să deschidă gura şi pentru altceva decât pentru minciuni. În stradă, în magazine, în tramvaie, se comentau cu glas tare

evenimentele din Ungaria. Ba mai mult, se auzeau tot mai des întrebări de felul: «Şi acuma noi! Nu suntem noi în aceeaşi situaţie cu ungurii?» [...] Se mergea şi mai departe – de necrezut: miliţieni sau agenţi ai Securităţii în uniformă care îndrăzneau să urce într-un tramvai erau luaţi în râs, îmbrânciţi, chiar bătuţi. Caschetele zburau şi cei mai curajoşi nu ezitau să-i scuipe în faţă, iar, în cele din urmă, cu capul gol, cu nasturi pierduţi, imprudenţii coborau grăbiţi, de bunăvoie sau forţaţi."[888] Reîntoarcerea la ordinea comunistă se petrece cu brutalitate imediat după lichidarea revoluţiei ungare. Studenţii de la Bucureşti care au încercat să poarte doliu, o panglică neagră la butonieră, vor fi arestaţi sistematic, înainte să reuşească să se strângă laolaltă. Partidul Comunist din România primeşte o solicitare directă din partea Moscovei să susţină reprimarea revoluţionarilor maghiari. Pe 21 noiembrie 1956, o numeroasă delegaţie condusă de Gheorghiu-Dej debarcă la Budapesta pentru a-l lua în primire pe Imre Nagy, împreună cu familia şi colegii lui, capturaţi de sovietici la ieşirea din ambasada Iugoslaviei, unde se refugiaseră după intervenţia Armatei Roşii. Hruşciov îl salută pe Gheorghiu-Dej drept „un adevărat bolşevic", pentru sprijinul pe care l-a dat contrarevoluţiei sovietice. „Prizonierii" sunt duşi în România şi plasaţi în arest la domiciliu. Gheorghiu-Dej şi tovarăşii săi au, se pare, ca misiune să-l facă pe Nagy să se căiască şi să-şi recunoască greşelile.

Cum pe cale amiabilă şi cu încredere acest lucru nu fusese posibil, conducătorii ungari sunt daţi pe mâna Securităţii din ţara lor, duşi la Budapesta, judecaţi cu uşile închise şi în cele din urmă executaţi fără să-şi fi ispăşit

888 Paul Goma, „Vingt ans après", Cahiers de l'Est, toamna 1976, apud Catherine Durandin, Histoire des Roumains, Fayard, 1995, p. 396 [.Istoria românilor, trad. de Liliana Buruiană-Popovici, Institutul European, Iaşi, 1998, p. 296 - n. tr.].

vina.

După moartea lui Stalin, URSS s-a îngrijit de consolidarea legăturilor cu imperiul său. După integrarea economică a Europei de Est, care a avut loc după crearea, în 1949, a Consiliului pentru Asistenţă Economică Reciprocă (CAER), a urmat „asistenţa" militară, odată cu semnarea, în mai 1955, a unui Pact de prietenie, colaborare şi ajutor reciproc. La Moscova nu se pune încă problema „suveranităţii limitate", despre care se va vorbi mai târziu, în 1968, în momentul intervenţiei în Cehoslovacia, dar Pactul de la Varşovia dă dreptul URSS să se amestece militar în afacerile interne ale „ţărilor surori". Revoluţionarii unguri au fost primii care au suportat concret consecinţele lui; în alte părţi reinstaurarea ordinii a fost generală şi nu a fost nevoie de sprijinul logistic din partea sovieticilor. După câteva momente de derută, ordinea comunistă domneşte în continuare în posesiunile imperiului.

În RDG, Ministerul Siguranţei Statului (Mfă), mai cunoscut sub abrevierea Stasi, şi-a întărit considerabil controlul asupra ţării după revoltele din iunie 1953. Agenţii oficiali şi oficioşi ai poliţiei politice îi supraveghează îndeaproape pe toţi cei care ar putea să mai aibă păreri diferite. Erich Mielke, care preia conducerea Stasi în 1957, vrea să ştie „cine ce face" ca să înăbuşe orice tentativă de opoziţie. Funcţionarii din Mfă trebuie să consemneze zilnic în cele mai mici amănunte acţiunile persoanelor suspecte. Biserica şi universităţile sunt în mod special supravegheate, ca şi celulele locale ale partidului. Poliţia politică primeşte şi ajutorul unor colaboratori ocazionali, în schimbul unor avantaje în natură. RDG devine încetul cu încetul societatea cu cea mai eficientă poliţie politică din tabăra comunistă, un model de regim totalitar care dovedeşte că teroarea brutală nu e necesară pentru a deţine puterea absolută.

Atunci când toată lumea supraveghează pe toată lumea şi fiecare devine propriul supraveghetor pentru a se conforma normelor şi a nu-şi atrage duşmani, totalitarismul triumfa. Pe plan politic, puterea a renunţat la orice formă de federalism care ar fi putut să sugereze, după modelul RFG vecin, că landurile aveau un cuvânt de spus în privinţa guvernării. De la reforma administrativă din iulie 19512, centralismul democratic este cuvântul de ordine, care permite partidului să dirijeze totul urmând exemplul sovietic.

Klement Gottwald, care se afla la cârma Partidului Comunist din Cehoslovacia încă de la înfiinţarea acestuia, n-a supravieţuit dispariţiei lui Stalin. Alcoolic notoriu şi sifilitic, în timp ce participa la funeraliile ţb/d-ului în Piaţa Roşie din Moscova a răcit şi, imediat ce s-a întors la Praga, a murit. Patria recunoscătoare îl va îmbălsăma şi-l va expune în Memorialul Naţional de pe dealul Vitkov. Succesorul său, Antonin Zâpotocky, deţine atât funcţia de prim-ministru, cât şi pe cea de conducător al partidului. În memoriile sale va lăsa amintirea unui lider protector, deşi scurta lui domnie – a murit în 1957 – n-a permis cu adevărat slăbirea menghinei staliniste. Procesele politice care au început cu condamnarea lui Strânsky şi a tovarăşilor săi au continuat în anii 1953 – 1954 şi o nouă afacere judiciară de răsunet i-a avut ca victime pe foştii conducători ai Partidului Social-Democrat. După Congresul al XX-lea, destabilizarea e la ordinea zilei la Praga, dar nu se pune problema revizuirii cazului lui Slănsky, denunţat de propagandă drept „Beria al cehilor”, cel care a vrut să restaureze capitalismul, o crimă gravă şi impardonabilă. Organele judecătoreşti, adesea aceleaşi care judecaseră victimele, trebuie acum să revizuiască procesele. Deliberările se desfăşoară cu uşile închise, fără avocaţi ai apărării şi acuzaţi, aceştia din urmă neştiind nici măcar că s-au redeschis procedurile prin care au fost condamnaţi.

Un raport trimis Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia în octombrie 1.957 arată că din cele 6.978 de cazuri reexaminate numai 50 de verdicte au fost anulate şi 213 condamnaţi au beneficiat de o reducere a pedepsei. Această „clemenţă", care priveşte abia 2, 6% din dosarele studiate, încheie perioada de revizuiri, care, în fond, reprezintă o prelungire a proceselor politice.1 În sate, ţăranii care au crezut în promisiunile lui Zăpotocky privind privatizările îşi pierd iluziile când sunt loviţi de un nou val de exproprieri şi este creată o nouă reţea de cooperative. În 1958, 80% dintre comunele agricole simt deja administrate de aceste cooperative. Industria uşoară, care trebuia să fie privilegiată, aproape că nu e deloc restructurată, industria grea rămâne prioritară. Antonín Novotný devine noul număr unu al regimului în 1957; el întăreşte centralismul democratic, într-atât încât Slovacia, cealaltă parte a ţării, îşi pierde fărâmele de autonomie.[889] în i960 vede lumina zilei o nouă constituţie, numele ţării devine Republica Socialistă Cehoslovacă, astfel consfinţind supremaţia Pragăi asupra Bratislavei, a Boemiei şi Mor a viei asupra Slovaciei.

Contenciosul dintre URSS şi Iugoslavia, dintre Stalin şi Tito, pe care noua conducere sovietică l-a moştenit, este mai dăunător pe termen lung pentru „tabăra socialistă" decât avea să fie revoluţia ungară. Aceasta a fost înăbuşită, spre satisfacţia tuturor conducătorilor comunişti, fără excepţie; în schimb, conflictul dintre Moscova şi Belgrad a provocat o falie în unitatea imperiului. Pe 26 mai 1955, Hruşciov, Bulganin şi Mikoian au fost primiţi de Tito pe aeroportul din Belgrad. „Mareşalul", îmbrăcat complet în alb, îşi savura revanşa. Pentru conducătorii sovietici această călătorie reprezenta o adevărată înjosire. Imediat ce a coborât din avion, Hruşciov a scos din buzunar o hârtie cu o scurtă

889 Karel Kaplan, Procès politiques à Prague, Complexe, 1980, p. 152.

alocuţiune care avea să dea tonul căinţei: „Dragă tovarăşe Tito, dragi tovarăşi membri ai guvernului şi conducători ai Ligii Comuniştilor din Iugoslavia […], exprimăm sincerele regrete ale sovieticilor pentru cele întâmplate”. „Trădătorul”, „hitleristo-fascistul Tito, denunţat fără încetare, din 1948, de propaganda comunistă din întreaga lume, îşi redobândea locul în sânul familiei. Sechelele lăsate de divorţ sunt însă prea profunde pentru ca efectele să se estompeze atât de repede. Recunoscând că Partidul Comunist sovietic se înşelase în această dispută, scuzându-se în faţa tovarăşilor iugoslavi, Hruşciov a întreprins o operaţiune de „destabilizare” mai riscantă pentru URSS, şi pentru lumea comunistă în general, decât cea pe care avea s-o întreprindă câteva luni mai târziu odată cu Congresul al XX-lea. În raportul despre „cultul personalităţii” citit atunci, toate crimele – cel puţin cele recunoscute – erau puse în seama lui Stalin, pentru ca restul partidului şi conducătorii săi să fie absolviţi de responsabilitate. Altfel stau lucrurile în cazul Iugoslaviei, unde toate partidele comuniste în declin împart vina pentru politica adoptată. Supravieţuirea Iugoslaviei după momentul de ruptură demonstrase deja că exista o viaţă comunistă în afara matricei sovietice. Reconcilierea cu Tito arată că partidul sovietic, cel care dă tonul pentru toate „partidele frăţeşti” din lume, nu este infailibil. Politica comuniştilor din anii 1948 – 1953 a fost drastic revizuită peste tot, dacă ne gândim la sutele de militanţi judecaţi şi ucişi pe tot întinsul imperiului (sau excluşi, în cazul partidelor care nu se aflau la putere), cu toţii acuzaţi de complicitate cu „trădătorul” Tito. Reabilitarea „vinovaţilor” e imposibilă în „democraţiile populare” care au luat parte la mascaradă, şi la fel de dificilă în cadrul celorlalte partide comuniste. Toţi comuniştii care au fost de partea Moscovei în cruciada ei se găsesc în derivă odată cu „noul curs” adoptat de Kremlin. Hruşciov recunoaşte că Moscova s-a înşelat,

prejudiciind conducerea URSS în faţa lumii tovarăşilor. Această mea culpa prin care urmărea să se delimiteze de Stalin pentru a-şi impune propria autoritate slăbeşte regimul şi, odată cu el, sistemul în ansamblul său.

Dându-şi consimţământul pentru înfrângerea revoluţiei ungare, Tito a dat dovadă de (bună) credinţă comunistă, meritându-şi astfel iertarea, dar toate greşelile şi crimele puse pe seama lui şi a regimului lui sunt greu de şters de pe răboj. Mai ales în mica Albanie vecină, intrată în colimatorul Iugoslaviei. Partidul Comunist condus de Enver Hodja aplaudase desprinderea de Moscova din 1948. Satrapul albanez s-a grăbit să-i vâneze pe tovarăşii prea apropiaţi sau bănuiţi că sunt prea apropiaţi de „titoism", iniţiind o amplă epurare. Odată ce „mareşalul" reintră în graţiile taberei comuniste, regimul de la Tirana este zguduit. Hodja va prefera aşadar să se rupă de Moscova decât să-şi schimbe viziunile împăcându-se cu Tito. O splendidă izolare, pe care poporul albanez avea s-o plătească foarte scump.

SPLENDIDA IZOLARE ALBANEZĂ

Vestea morţii lui Stalin l-a zguduit pe Hodja. Întreaga populaţie a Tiranei a fost

„Poftită" să participe la doliu şi a venit să se reculeagă în piaţa centrală la o mare ceremonie organizată de comunişti. Destabilizarea constituia o ameninţare directă pentru Hodja, iar spectaculoasa reconciliere dintre Hruşciov şi Tito părea să-l condamne. Şi de data aceasta Hojda a făcut un pas înapoi, aşteptând un moment prielnic. A acceptat o conducere colectivă, în care şi-a plasat totuşi oamenii fideli. Şi a oprit polemica cu iugoslavii. […]

Evenimentele petrecute în Ungaria în 1956 i-au permis lui Hodja să-şi întărească luările de poziţie oficiale. A aplaudat categoric intervenţia trupelor sovietice la Budapesta. Totul părea să meargă bine între Albania şi URSS, care a iertat-o pe cea dintâi de datoria de 42 a de

milioane de ruble. Ba chiar Hruşciov a venit într-o vizită oficială în Albania şi şi-a exprimat dorinţa de a ajuta ţara să înflorească. În proiectul său legat de diviziunea muncii în Europa de Est, atribuia Albaniei un rol eminamente agricol. Hodja, care visa să-şi transforme ţara într-un stat independent, s-a simţit jignit. Şi sovieticii îşi doreau o apropiere între Tito şi Hodja, care însă nici nu voia să audă de aşa ceva. Văzându-i reticenţa şi încăpăţânarea, au încercat să scape de el cu sprijinul elementelor prosovietice ale partidului comunist albanez. În acest scop, Mikoian a făcut o vizită secretă la Tirana.

Hodja şi clanurile aliate au luat atunci teribila hotărâre de a se rupe de „patria socialismului”, care totuşi, pe plan economic, susţinea din plin Albania. Un caz unic în analele comunismului. Pe 16 noiembrie i960 a mers la Moscova pentru conferinţa celor optzeci şi unu de partide comuniste şi le-a adus acuzaţii publice conducătorilor sovietici. Sideraţi, membrii delegaţiilor l-au ascultat afirmându-şi fără ocolişuri independenţa faţă de Kremlin: „Am suferit enorm, dar am şi luptat foarte mult. Libertatea de care ne bucurăm astăzi nu ne-a făcut-o nimeni cadou. […] Singura noastră «crimă» este că suntem un partid mic, partidul unei ţări mici, al unei ţări sărace, care, conform concepţiilor tovarăşului Hruşciov, trebuie să se mulţumească să aplaude, să aprobe, să nu-şi exprime părerea”. S-a plâns şi de şantajul pe care-l exercita asupra lui domnul H. Într-adevăr, ruşii întârziau să livreze grâul promis. „Thtuşi, tovarăşul Hruşciov ne spuse într-o zi: «Nu ne mai bateţi la cap cu pâinea voastră, la noi şoarecii mănâncă, numai ei, atâta grâu cât consumaţi voi.» Aşadar, în Uniunea Sovietică şoarecii se hrănesc în continuare, în timp ce poporul albanez trebuie să moară de foame atâta timp cât conducerea Partidului Muncitoresc Albanez nu se supune voinţei conducerii sovietice. Iată crudul adevăr, tovarăşi…”

Hodja a mai rostit aceste cuvinte memorabile: „Noi, albanezii, preferăm să rămânem fără pâine decât să trădăm principiile marxism-leninismului”. În legătură cu asta, un umorist albanez spune: „Dacă a guverna înseamnă a prezice, atunci Hodja a fost un mare conducător, pentru că albanezii vor sfârşi mâncând iarbă”.

Elizabeth Champseix, Jean-Paul Champseix, 57 *boulevard Staline*, La Découverte, 1990, pp. 143 – 145

Din perspectiva Moscovei, ruptura de Tirana este doar un incident de parcurs. Conducătorii sovietici n-ar avea nevoie decât de o bombă atomică pentru a şterge de pe hartă mica Albanie, cum se şuşoteşte la Kremlin. Dar „disidenţa” lui Hodja, în numele sacrosanctelor principii ale marxism-leninismului, anunţă un divorţ mult mai grav pentru imperiu, ruptura de Beijing, din acelaşi motiv: ataşamentul faţă de dogme. Conducătorii chinezi, cu Mao în frunte, fideli stalinişti, au acceptat cu greu condamnarea „cultului personalităţii”, au suportat la fel de greu reintrarea lui Tito în graţiile URSS, interpretată ca o slăbiciune politică, şi, cu toate că au aplaudat înăbuşirea revoluţiei ungare, se tem ca alegerile lui

Hruşciov să nu afecteze până la urmă chiar temelia sistemului. Fractura anunţată este de natură ideologică, adică radicală, în raport cu marxism-leninismul. Separarea va fi distrugătoare, nu numai pentru cele două ţări între care vor avea loc ciocniri, ci mai ales pentru poporul chinez, târât în nebunia totalitară a maoismului, în comparaţie cu care stalinismul de odinioară avea să pară o bagatelă.

Reforme iluzorii

Sub aparenţa ordinii restabilite, imperiul lăsat în urmă de Stalin suferă fisuri inexorabile. Cutremurul se aude până în incinta izolată a Kremlinului. Intervenţiile militare din Berlinul de Est şi de la Budapesta, călătoria la Belgrad, denunţarea „cultului personalităţii”, deciziile

luate de Hruşciov au fost aprobate de toţi conducătorii, dar acum unii membri ai Prezidiului încep să-şi renege alegerile. Oare aceştia sunt mai buni stalinişti decât noul lor bder? Oare conducerea partidului-stat e împărţită între „reformatori" aflaţi sub oblăduirea lui Hruşciov şi „conservatori" nostalgici după domnia *Vojd-ului*, sau, conform altor versiuni, între „porumbei" pregătiţi să schimbe sistemul şi să se deschidă spre lume şi „uhi" care visează să-i distrugă pe capitalişti? Aceste distincţii nu au nicio însemnătate în „Kremlinologie" şi în general sunt eronate, dacă vrem să înţelegem arcanele puterii într-un regim comunist. În „socialismul realizat", toţi membrii conducerii sunt de acord în privinţa obiectivelor de urmărit, după ce eventualii „disidenţi" au fost din principiu eliminaţi din poziţiile de putere. Ţelul la care aspiră şi contribuie toţi potentaţii constă în consolidarea sistemului şi întărirea propriei autorităţi în interiorul lui. Eventualele diferenţe dintre ei nu ţin de scopul pe care-l urmăresc, ci de mijloacele folosite pentru a-l realiza. Nu există comunişti mai „deschişi" decât alţii, ci poate unii mai pragmatici, alţii mai sceptici, sau mai curajoşi, sau mai prudenţi, pe scurt, toată paleta caracterelor omeneşti. Mai mult, un regim comunist nu scapă de tradiţionalele lupte care însoţesc întotdeauna puterea, căci şi ele stau în firea omului. Locul uriaş ocupat de Stalin a lăsat în urmă un vid, şi era logic ca moştenitorii lui să se lupte pentru a-l umple.

La mijlocul lui iunie 1957, la întoarcerea dintr-o călătorie în Finlanda, Hruşciov e contestat de colegii din Prezidiu pentru felul cum a gestionat crizele care au zdruncinat imperiul. Molotov, Malenkov, Voroşilov, Kaganovici, Bulganin, care au fost cu toţii apropiaţi ai lui Stalin, se revoltă. Numai trei dintre membrii conducerii îl susţin pe prim-secretar: Mikoian, Suslov şi Kirilenko. Hruşciov, în minoritate, trebuie să demisioneze sau să fie mazilit. Cariera lui s-ar fi oprit în acel moment, dacă nu i-

ar fi subestimat „contestatarii” firea bătăioasă şi popularitatea în sânul partidului. Hruşciov refuză să se conformeze dictatului majorităţii Prezidiului. Fiind ales în funcţie de Comitetul Central, numai acesta poate să-l demită, spune el. Prim-secretarul convoacă de urgenţă Comitetul Central pentru a-i obţine sprijinul. Răspunde astfel „loviturii de stat” cu o „contralovitură de stat”, al cărei succes depinde de rapiditatea cu care e executată. Hruşciov trebuie să-i reunească cât mai repede pe membrii CC împrăştiaţi în toată ţara pentru a ţine o plenară la Moscova. În momentele acelea decisive, găseşte un aliat de nădejde în Gheorghi Jukov, prestigiosul cuceritor al Berlinului din 1945. Reintrat în graţiile partidului după moartea lui Stalin, numit ministru al apărării, Jukov comandă Armata Roşie. El este cel care mobilizează aviaţia pentru ca toţi membrii CC să poată veni în capitală. Hruşciov beneficiază, în plus, de ajutor logistic din partea KGB-ului, condus de Ivan Serov. Având sprijinul armatei, al „organelor” şi al Comitetului Central, prim-secretarul are succesul asigurat. Din 22 până în 29 iunie 1957, plenara CC se ocupă de rezolvarea crizei. Prim-secretarul face un lung raport cu privire la „situaţia din partid”, critică politica lui Stalin şi condamnă faptul că la sfârşitul regimului său acesta a făcut să planeze ameninţarea unui al treilea război mondial. Molotov, fidelul adjunct al *Vojd-ului*, îi apără memoria şi se opune în continuare noii politici. Cere în faţa CC îndepărtarea lui Hruşciov. Dar nu-l susţine nimeni. Ceilalţi „scizionişti” se întrec în autocritici. Pe 4 iulie 1957, un scurt comunicat al Comitetului Central condamnă „grupul antipartinic” condus de Malenkov, Molotov şi Kaganovici. Malenkov, fostul delfin al lui Stalin, e numit director al unei centrale electrice, Kaganovici pleacă în Ural pentru a conduce un combinat, iar Molotov devine ambasador în Mongolia.1 Au parte de o cădere brutală, dar cel puţin rămân în viaţă. Pe vremea %/d-ului,

n-ar mai fi rămas nici urmă de ei.

Ca recompensă pentru sprijinul său activ, Jukov devine membru titular al Prezidiului, Sfânta Sfintelor puterii. Patru luni mai târziu, acelaşi Prezidiu îl va mazili. Eliberat din funcţiile de ministru al apărării şi exclus din partid, eroul Marelui Război Patriotic avea să-şi petreacă restul zilelor plângându-se de lipsa de recunoştinţă a celor puternici. Hruşciov începuse să se teamă de gloria lui, ca şi Stalin în trecut, care după război îl exilase într-un comandament de provincie. Mareşalul comisese mai ales cea mai gravă dintre crime, cea de „lez-partid”. Uitase că într-un regim comunist partidul comunist înseamnă totul, conduce totul, că toţi îi datorează supunere şi devotament, oricare ar fi locul pe care-l ocupă în ierarhie. Atunci când l-a susţinut pe Hruşciov în faţa Prezidiului care voia să-l demită, Jukov a rostit aceste cuvinte fatale: „Armata este împotriva acestei decizii [demiterea prim-secretarului]. Niciun tanc nu va mişca fără ordinul meu.”[890] Un bun comunist ar fi trebuit să spună: „Tancurile nu mişcă decât la ordinul Comitetului Central”. Aleksei Adjubei, ginerele lui Hruşciov, va relata în memoriile sale o gafă de acelaşi fel comisă de mareşal în vara lui 1957, după tentativa de demitere a prim-secretarului. Invitat, împreună cu restul conducerii partidului, la aniversarea unuia dintre membrii Prezidiului, Jukov ţine un toast în cinstea generalului Serov, prezent în mica adunare: „Nu uita, Ivan Aleksandrovici, că KGB-ul e ochii şi urechile armatei”. Hruşciov sare în picioare, furios: „Adu-ţi aminte, tovarăşe Serov, îl corectează el, că KGB-ul e ochii şi urechile partidului.”[891]

---

890 Plenara CC din 22-29 noiembrie 1957, în Roy Medvedev, Argumenti i Foiţi, nr. 25,1988, şi Cold War International History Project Bulletin, nr. 10, martie 1998, PP- 50-59-

891 Alexeï Adjoubei, A Vombre de Khrouchtchev, La Table ronde, 1989, p. 3128.

Prim-secretarul a avut câştig de cauză împotriva „complotiştilor”, a „grupului antipartinic”, graţie aparatului comunist. Hruşciov a primit la plenara CC dividendele pentru politica de destalinizare. Acuzându-l pe Stalin şi doar pe el în raportul citit la Congresul al XX-lea, noul conducător şi-a făcut mii de prieteni în sânul nomenclaturii implicate, ca şi el, în crimele din trecut. În această luptă pentru putere Jukov şi Armata Roşie n-au jucat decât un rol secundar.

Hruşciov este primul conducător comunist care vrea să reformeze sistemul pentru a-l face mai performant. Şi Beria încercase înainte acest lucru, dar trecutul lui şi îndrăzneala de care a dat dovadă au stârnit ostilitatea celorlalţi conducători. Aflându-se la şefia partidului, Hruşciov deţine principalele pârghii de putere şi deci are mijloacele necesare pentru a-şi îndeplini ambiţiile. De acum înainte, politica lui se va lovi de problematica esenţială a comunismului, imposibilitatea de a fi reformat. În domeniul controlului social, de exemplu, cheia de boltă a sistemului, schimbările pe care poate să le propună prim-secretarul sunt limitate. Legea antimuncitorească din 1940, prin care muncitorii nu mai puteau părăsi întreprinderile unde lucrau şi erau dur pedepsiţi pentru absenţe şi întârzieri, este abolită în aprilie 1956. Muncitorul redevine „liber”, în sensul că are din nou dreptul să-şi schimbe locul de muncă. Dar ce câştigă pe de-o parte va pierde în alte privinţe. O campanie împotriva „paraziţilor” – cuvânt care-i desemnează pe speculanţi, pe alcoolici şi pe vagabonzi – serveşte drept pretext pentru un atac la adresa celor care practică încă profesii libere: pictori, poeţi, artişti… Populaţia e solicitată să lupte împotriva acestor „paraziţi” şi sunt înfiinţate aşa-numitele „tribunale tovărăşeşti”, care au dreptul să se amestece în viaţa privată a oamenilor. Puţin mai târziu, mai multe miliţii speciale, *drujini*, ai căror membri simt selectaţi din

întreprinderi şi administraţie, primesc însărcinarea de a veghea la respectarea ordinii publice. Datorită lui Hruşciov, teroarea în masă a dispărut, dar e înlocuită acum cu un control şi mai strict al tuturor sovieticilor. Muncitorul nu mai este legat de întreprindere, dar iată-l constrâns acum de „ce-o să spună lumea”. „Ar fi greşit să se creadă că e vorba doar de controlul muncitorilor răi”, precizează prim-secretarul, „e necesar să controlăm şi cum muncesc oamenii cumsecade, deoarece controlul înseamnă înainte de toate ordine”.[892]

În sectorul agricol mai mult decât în oricare altul posibilităţile de reformă par zadarnice. Ţăranii au fost întotdeauna dispreţuiţi de regimurile comuniste, pentru care au reprezentat totodată călcâiul lui Ahile. Nicio ţară cu „economie planificată” n-a reuşit vreodată să aibă o agricultură înfloritoare. După abolirea proprietăţii private, în sectorul agricol mai mult decât în alte sectoare oamenii care lucrează pământul se prefac că muncesc fiindcă statul se preface că-i plăteşte. Un ţăran care nu se bucură de roadele muncii lui nu are nicio motivaţie să muncească. Toate regimurile comuniste s-au lovit de această realitate, dar, în loc să-şi pună problema dacă colectivizarea aduce ceva bun, au preferat să elimine (fizic) ţărănimea liberă. Hruşciov are mari ambiţii în această privinţă. În 1950, când încă nu era decât ministru al agriculturii, a accelerat regruparea colhozurilor (gospodării colective) şi a redus loturile de pământ pe care fiecare familie avea până atunci dreptul să le deţină. La scurt timp după aceea, a lansat ideea „agro-oraşelor”, localităţi în care ţăranii aveau să fie mutaţi pentru a-şi pierde individualitatea, sursa tuturor relelor în mentalitatea comunistă. Modificarea condiţiilor de viaţă în scopul schimbării mentalităţilor este un succedaneu al marxismului, care urmăreşte ca existenţa să determine conştiinţa. Agro-oraşul trebuia să permită

892 Apud Claude Lefort, La Complication, Fayard, 1999, p. 23a.

anularea diferenţei dintre munca rurală şi munca urbană, să abolească distincţia dintre ţăran şi muncitor şi să realizeze unitatea aşteptată de proletariat, însăşi baza societăţii socialiste. În acelaşi timp, Hruşciov se ataşase brusc de teoriile lui Lîsenko. A fost iniţiat „un mare plan de transformare a naturii”, inspirat de legile acestui şarlatan şi având drept scop crearea unor gigantice centuri forestiere în stepe, pentru protejarea culturilor împotriva secetei. Plantaţi pe suprafeţe uriaşe, puieţii nu au crescut, din lipsă de umiditate. Stepele unde trebuiau să se ridice magnifice păduri au rămas pustii şi sterpe.

Hruşciov nu se descurajează totuşi. Acum, că a ajuns noul stăpân al URSS, capriciile lui devin ordine. Începând din 1956, regimul începe să vizeze cucerirea unor „pământuri virgine” în Kazahstan, în Siberia şi în Ural. Un prim val de mână de lucru e furnizat de prizonierii din lagărele de concentrare, urmat apoi de mii de tineri trimişi de Comsomol, tineretul comunist. În 1957, obiectivul e fixat, în trei sau patru ani URSS trebuie să ajungă din urmă SUA la producţia de cereale, dar şi de came, unt, lapte. Treizeci şi trei de milioane de hectare sunt arate şi semănate, fără să existe logistica necesară pentru recolte. În disperare de cauză, se trimit maşini şi mecanici din alte regiuni pentru seceriş, rezultatul fiind o dezorganizare generală a sectorului. În lipsa silozurilor, o parte din cereale putrezesc imediat. Erodarea solului, neadaptat culturii intensive, distruge mii de hectare, iar randamentul scade la jumătate. Costul total este enorm. Nu numai că productivitatea „pământurilor virgine” e mai mică decât media celorlalte terenuri din ţară, dar costul de producţie a cerealelor e mai mare cu 20%.

Nimic nu poate totuşi să oprească utopia. Planul din 1959 prevede o creştere de 70% a producţiei agricole, de 85% a industriei grele şi de 63% a industriei uşoare, un venit naţional mai mare cu 65%, salarii cu 40% mai mari.

Depăşirea Statelor Unite ale Americii devine obsesia puterii. Catastrofa agricolă obligă în curând URSS să importe cereale din America pe care visa s-o depăşească. Prin promisiunile lui nesăbuite, Hruşciov s-a condamnat singur să-şi dovedească reuşita. Stalin ordonase partidului să colecteze grâul folosindu-se de violenţă pentru a masca distrugerea recoltelor, el nu se dă în lături de la teroarea generalizată. Stalin preferase să lase populaţia să moară de foame decât să recunoască eşecul sistemului, Hruşciov alege să importe grâu. Faptul că permite poporului şi lumii întregi să vadă neglijenţa şi incompetenţa clasei conducătoare e impardonabil, căci spulberă iluzia. În momentul căderii, această încăpăţânare îi va fi reproşată tocmai pentru că n-a ştiut să ascundă cât de desprinsă de realitate era. Comunismul este o utopie, iar ca să rămână aşa trebuie să evite orice confruntare cu realitatea şi să existe doar în domeniul ficţiunii. Luat de val, Hruşciov a uitat de acest scenariu. Tentativele lui de reformă se lovesc de o dublă imposibilitate: menţinerea controlului partidului asupra întregii vieţi sociale sau reducerea prerogativelor partidului pentru a permite societăţii să respire. Însă toate eforturile de a îmblânzi un regim comunist se împiedică de dominaţia partidului şi de controlul necesar la toate nivelurile, ambele trebuind să rămână intangibile. Chiar prin modul său de organizare şi prin principiile de funcţionare, sistemul îşi conţine şi mecanismele propriei distrugeri.

14

Marele Salt înapoi

Ţăranii vor libertate, noi vrem socialism.

MAO ZEDONG

Moscova vrea să rămână capitala comunismului. Pentru a se asigura de asta, Hruşciov organizează în toamna anului 1957 prima Conferinţă a partidelor comuniste, la care sunt invitaţi responsabilii celor

unsprezece ţări conduse de tovarăşi şi reprezentanţi a 57 de partide care se reclamă de la marxism-leninism. Cominternul nu mai există, Cominformul dizolvat în 1956 n-a supravieţuit reconcilierii cu Tito; prin această conferinţă URSS încearcă să redea o unitate mişcării comuniste. Congresul, cel mai important organizat vreodată, îşi propune să fixeze o linie generală pentru toţi comuniştii, fără să revină însă la monolitismul din trecut al Internaţionalei a III-a. Vremurile s-au schimbat, Partidul Comunist sovietic nu mai poate să pretindă că reprezintă de unul singur reuşita revoluţionară, niciun potentat de la Kremlin nu mai are aura unui Lenin sau a unui Stalin. Conferinţa se vrea un schimb de puncte de vedere între prieteni, şi nu, ca în trecut, o mare ceremonie în cadrul căreia fiecare partid îşi primea ordinele şi pornea pe o nouă cale, cu o nouă foaie de parcurs. Obiectivul e mai modest, dar esenţial, după „frământările" provocate de Congresul al XX-lea: găsirea de soluţii pentru ca lumea comunistă să vorbească în continuare cu aceeaşi voce. Lucrările conferinţei se încheie pe 16 noiembrie printr-o declaraţie comună care are ca program lupta pentru pace. Desfăşurarea conclavului şi comunicatul final sunt un succes pentru Hruşciov: Moscova rămâne centrul unei lumi comuniste încă unite. Dar, deşi aparenţele sunt salvate, în culise diferenţele de opinie ameninţă deja dezmembrarea mişcării.

Mao Zedong a venit la Moscova plin de ambiţii. Amintirea primului său sejur în capitala sovietică nu era deloc plăcută. Stalin îl lăsase să se perpelească două luni înainte să semneze tratatul de prietenie pe care venise să-l ridice. În schimb, în această a doua vizită joacă rolul de alter ego: Hruşciov conduce prima „patrie a socialismului", dar el o guvernează pe cea mai populată, numărul compensează încărcătura istorică. Înainte să plece de la Beijing, şi-a exprimat dorinţa ca rezoluţia finală a

conferinţei să fie cosemnată de URSS şi de China, ceea ce ar fi instituit un soi de dublu pol de putere al lumii comuniste. Moscova nu prea ar fi avut cum să cedeze acestui capriciu, dar Marele Cârmaci a fost tratat regeşte. Găzduit la Kremlin, sărbătorit de moscoviţi, ascultat de tovarăşi, a fost vedeta primei conferinţe poststaliniste. La această întâlnire menită să promoveze pacea, în centrul tuturor intervenţiilor s-a aflat, conform unui principiu comunist foarte orwellian, războiul. Mao a făcut senzaţie susţinând cauza unei conflict atomic care, după părerea lui, ar fi pecetluit soarta imperialismului. „Haideţi să ne gândim puţin câţi oameni ar muri dacă ar izbucni un război”, a spus el. „La ora actuală populaţia lumii e de 2, 7 miliarde de oameni. O treime din ei ar putea să dispară; sau chiar ceva mai mulţi, poate chiar o jumătate. […] Să spunem, luând cazul extrem, că ar muri o jumătate, dar în schimb imperialismul ar fi complet abolit şi întreaga lume ar deveni socialistă”. 1

Mao nu e un provocator; la Moscova, în acea zi, nu face decât să spună ce gândeşte cu adevărat. Un război nuclear poate fi câştigat, va pretinde el mai târziu în faţa conducătorului indian Nehru; acelaşi lucru i-l va spune şi lui Gromîko, ministrul sovietic al afacerilor externe, mergând până-ntr-acolo încât a calificat bomba atomică drept „tigru de hârtie”[893][894]. Luând în considerare perspectiva unui al treilea război mondial, evident favorabilă taberei socialiste, Mao vrea să fie moştenitorul lui Stalin, care la sfârşitul vieţii pregătea acest deznodământ. „Popoarele victorioase vor crea rapid pe ruinele imperialismului o civilizaţie de o mie de ori mai avansată decât în capitalism”, va mai spune el la începutul

893 Apud Jung Chang, Jon Halliday, Mao: L’Histoire inconnue, Gallimard, 2006, p. 448.

894 Pravda, 3 aprilie 1964.

anilor 1960.[895] Conducătorul chinez se inspiră şi din propria experienţă, e convins că războiul e moaşa comunismului, că puterea stă în arme. Dar nu-l interesează că bomba atomică nu e o armă ca toate celelalte. Mao şi-a câştigat războaiele prin forţa numărului, împotriva Guomindangului şi în timpul conflictului din Coreea. Armata Populară de Eliberare a făcut de fiecare dată diferenţa împotriva duşmanilor prin valurile sale umane. Cu cei circa 600 de milioane de locuitori ai săi, China comunistă deţine arma absolută în faţa democraţiilor, pentru care orice viaţă de om contează. Chiar mai bine decât Stalin, Mao ştie că omul este cel mai preţios capital şi că el deţine suficient capital de acest fel, de care poate dispune cum pofteşte pentru binele cauzei. Mao recurge la apologia războiului atomic şi dintr-un alt motiv: rivalitatea care se conturează între el şi Hruşciov. Punând pe tapet bomba atomică ca armă revoluţionară, China se plasează pe terenul radicalităţii, în vreme ce URSS alege compromisul cu duşmanul, vorbind despre „convieţuirea paşnică”. Mao rămâne la stadiul „luptei de clasă” şi al războiului dintre tabăra comunistă şi tabăra imperialistă, în vreme ce Hruşciov vorbeşte despre o competiţie între cele două sisteme. Pentru Marele Cârmaci, bomba atomică este o armă de eliberare; pentru numărul unu sovietic, ea este o armă de descurajare activă, aşa a folosit-o în criza Canalului Suez. Această diferenţă de perspectivă, care implică multe alte divergenţe între cele două ţări, explică de ce Moscova a stopat planurile chineze legate de bomba atomică. În octombrie 1957, înainte de declaraţiile fulminante ale lui Mao, fusese semnat un acord secret privind cooperarea nucleară sino-sovietică. URSS se angaja să ajute China să dobândească cunoştinţele ştiinţifice şi tehnologice necesare pentru crearea bombei atomice. Acordul prevedea chiar livrarea de bombe

895 Ibid.

atomice către China, dar decizia luată de Beijing în mai 1958 de a acorda prioritate absolută industriei nucleare a mai răcit ardoarea fraternă a Moscovei. Kremlinul s-a temut ca Mao să nu abuzeze de puterea sa nucleară, să nu treacă de la descurajare la practică. În iunie 1959 se produce o primă ruptură între cele două ţări. Sovieticii denunţă acordul din octombrie 1957 şi suspendă orice transfer de tehnologie atomică. Drept compensaţii, URSS creşte semnificativ livrările de materiale şi echipamente militare, dar acest gest nu şterge afrontul iniţial.[896] în această cursă pentru bomba atomică, China va pierde ani preţioşi. Prima bombă atomică chineză va fi testată în octombrie 1964, într-un alt context politic, într-un moment în care Mao, preocupat exclusiv de pregătirea Revoluţiei Culturale, îşi domobse ambiţiile legate de un nou război mondial. Dar conflictul nuclear dintre Moscova şi Beijing nu e decât un epifenomen al crizei care mocneşte între cele două capitale comuniste.

Mao este un adept al dublului limbaj. Despre Lenin ştim că-şi anunţa planurile înainte să treacă la acţiune, fără să se teamă că-i va sperria pe oameni, sigur că bolşevismul îl îndreptăţeşte să le pună în aplicare; şi Stalin şi-a asumat întotdeauna politica, aşa cum dovedesc instrucţiunile şi listele de execuţii pe care le-a contrasemnat. Spre deosebire de ei, liderul chinez preferă să-şi ascundă intenţiile înainte să acţioneze. Această practică a dus deja la pierderea multor vieţi omeneşti înainte de venirea lui la putere, în 1949, şi va fi devastatoare şi de-a lungul domniei lui de un sfert de secol. Dacă în lumea comunistă promisiunile nu au nimic de-a face cu realitatea, în cazul lui Mao nici măcar nu mai

896 Tatiana Zazerskaïa, „URSS-Chine populaire, «l’aide fraternelle»: à l’origine du complexe militaro-industriel chinois, 1949-1960“, Communisme, nr. 49-50,1997, p. 177.

a. Apud Patrick Sabatier, Le Dernier Dragon, JC Lattès, 1990, p. 106.

e vorba de o utopie, din principiu irealizabilă, ci de minciuni asumate pentru a-şi înşela adversarul şi a aştepta momentul propice înainte de a-l elimina. Divergenţele cu Moscova au apărut odată cu moartea lui Stalin, dar nimeni n-ar fi putut să anticipeze ruptura care avea să urmeze, dat fiind că Marele Cârmaci şi-a ascuns atât de bine jocul. Deng Xiaoping, care reprezenta Partidul Comunist Chinez la Congresul al XX-lea, s-a întors îngrozit de la Moscova. Stalin a comis „erori grave", spune el, dar acestea nu-i ştirbesc deloc „uriaşele merite istorice".2 Pe-atunci Mao era de aceeaşi părere.

Ceea ce nu l-a împiedicat să susţină negreşit politica de „destalinizare" la conferinţa de la Moscova, în noiembrie 1957. Era convins că Hruşciov a fabricat „o mulţime de minciuni" despre Stalin în raport, cum îl va acuza mai apoi, dar nu şi-a dat în vileag opiniile.1

Pe plan intern, duplicitatea lui Mao e şi mai evidentă. China cunoaşte şi ea un avânt reformator poststalinist. În aprilie 1956, politica de colectivizare e îmblânzită, cele mai importante cooperative agricole sunt scindate, ţăranii care fuseseră bogaţi şi foştii proprietari de pământuri, cei care au supravieţuit, au de acum înainte dreptul să intre în aceste gospodării colective, iar loturile de pământ individuale sunt mărite. În mai 1956, Mao s-a adresat intelectualilor, chemându-i să participe la dezbaterile despre reformele necesare. „Lăsaţi o sută de flori să înflorească", spune el. La Congresul al VIII-lea al partidului, care se deschide la jumătatea lui septembrie 1956, ţine un discurs legat de evenimentele în curs de desfăşurare în Polonia şi Ungaria. Mao dezvoltă tema liberalizării şi necesarei colaborări cu elitele non-comuniste; prezintă această „deschidere" ca pe un adjuvant în dezvoltarea producţiei, ca pe un mijloc de combatere a sectarismului, subiectivismului, birocraţiei, a

oricăror deviaţii ale Partidului Comunist.[897] Se declară adeptul dialogului, sau mai degrabă susţine mişcarea. În acel moment există în partid o majoritate căreia-i pasă de ce se întâmplă în „democraţiile populare", aşa că Marele Cârmaci nu poate să meargă împotriva curentului. La acest congres, primul după 1945, se discută despre rolul lui Mao, despre o eventuală rectificare politică a partidului şi despre linia economică de urmat. În Laogai menghina slăbeşte, violenţele fizice, folosirea cătuşelor şi lanţurilor, obiceiul ca deţinuţii să fie identificaţi printr-un număr sunt interzise în unele lagăre. Raţiile alimentare sunt mărite, deţinuţii pot să formeze „comitete pentru condiţiile de viaţă[898]", totuşi nu se pune problema eliberării, aşa cum s-a întâmplat în URSS după moartea lui Stalin. În iarna 1956 – 1957, politica de partid e oficial supusă rectificării, un cuvânt ce se bucură de mult succes în rândul tovarăşilor chinezi. Comuniştii sunt chemaţi să arate mai multă flexibilitate şi moderaţie în exerciţiul puterii. Trebuie îmbunătăţite relaţiile dintre Partidul Comunist şi mase, pentru prevenirea unor explozii precum în Polonia sau în Ungaria. Apoi, Mao ţine faimosul discurs „Despre justa rezolvare a contradicţiilor din sânul poporului", în care cheamă la o dezbatere democratică, deschisă, fără teamă şi iară riscul de a suporta represiunea. Conflictele dintre clase care subzistă în societatea socialistă trebuie rezolvate pe cale paşnică, proclamă el.

„DESPRE JUSTA REZOLVARE A CONTRADICŢIILOR DIN SÂNUL POPORULUI" (FRAGMENTE)

Ne aflăm în faţa a doua tipuri de contradicţii sociale: contradicţiile dintre noi şi duşmanii noştri şi contradicţiile din sânul poporului. Sunt două tipuri de contradicţii cât se

---

897 Apud Branko Lazitch, Le Rapport Khrouchtchev et son histoire, Le Seuil, 1976, p. 31.

898 Jean-Luc Domenach, Chine: l'archipel oublié, Fayard, 1992, p. 124.

poate de diferite. […] în etapa actuală, care este perioada construirii socialismului, toate clasele şi straturile societăţii, toate grupurile sociale care aprobă şi susţin această construcţie, participând la ea, formează poporul, în vreme ce toate forţele sociale şi toate grupurile sociale care se opun revoluţiei socialiste sau o sabotează sunt duşmanii poporului. […] Cum contradicţiile dintre noi şi duşmani şi contradicţiile din sânul poporului sunt de natură diferită, ele trebuie rezolvate prin metode diferite. În concluzie, pentru primul tip de contradicţii trebuie să stabilim o distincţie clară între noi şi duşmani, iar pentru cel de-al doilea, între adevărat şi fals. […]

Toate problemele de ordin ideologic, toate controversele din sânul poporului nu pot fi rezolvate decât prin metode democratice, prin discuţii, critici, convingere şi educaţie; nu le putem rezolva prin metode coercitive şi represive. […] în soluţionarea contradicţiilor din sânul poporului ordinele administrative şi metodele persuasive şi educative se completează reciproc. Trebuie ca ordinele administrative emise pentru menţinerea ordinii în societate să fie însoţite de o muncă de lămurire şi de educare, deoarece apelul exclusiv la ordine administrative este, în multe cazuri, ineficient. […]

Ideologia burgheziei şi cea a micii burghezii îşi vor găsi cu siguranţă mijloace de manifestare. Fără îndoială că aceste două clase se vor încăpăţâna să se afirme prin orice metode în problemele politice şi ideologice. Este imposibil să se întâmple altfel. Noi nu trebuie să recurgem la metode represive pentru a le împiedica să se exprime; trebuie să le permitem să se exprime şi în acelaşi timp să discutăm cu ele şi să le criticăm cum se cuvine ideile. […]

Dacă contradicţiile dintre clasa muncitoare şi burghezia naţională nu sunt rezolvate corect, adică dacă nu aplicăm în cazul celei dintâi o politică de unire, de critică şi de educare, sau dacă această burghezie nu

acceptă o asemenea politică, se pot transforma în contradicţii între noi şi duşmanii noştri. […] Reacţionarii dintr-o ţară socialistă, în complicitate cu imperialiştii, încearcă să obţină câştig de cauză în complotul lor profitând de contradicţiile din sânul poporului pentru a întreţine dezbinarea şi pentru a crea dezordine. Această lecţie a evenimentelor din Ungaria merită atenţia noastră.

Mao Tsé-toung, „De la juste solution des contradictions au sein du peuple", *Citations du président Mao Tsé-toung*, Editions en langues étrangères.

1967» PP51 – 65

Apelul la „dezbaterea democratică" este o capcană. Cei care vor să creadă în ea şi s-o pună în practică îi vor suporta consecinţele, represiunea va fi teribilă. Totuşi, Mao a avut oare în intenţie să întindă această capcană, sau circumstanţele, urmările scăpate de sub control ale discuţiilor, l-au constrâns să acţioneze pentru restabilirea ordinii? Se pune aici problema veşnicei confruntări dintre nobila intenţie iniţială şi nefericitele conjuncturi care ar împiedica punerea ei în practică, identificabilă în toate regimurile comuniste. Leninist şi stalinist, Marele Cârmaci este de fapt un adept al luptei de clasă, motor al istoriei. Ea trebuie mereu activată, reactivată, pentru a asigura bunul mers spre comunism, spre societatea fără clase.

Eliminarea duşmanului (de clasă) este o necesitate, chit că trebuie inventată; epurările sunt o garanţie a înaintării pe calea cea bună. Să ne aducem aminte că Mao orchestrase deja epurări sângeroase, în anii 1928 – 1931, la Jiangxi, împotriva unei aşa-zise „conspiraţii antibolşevice". Mai târziu, la începutul anilor 1940, la baza roşie de la Yan an, „reforma prin gândire" a permis lichidarea sau reprimarea a mii de intelectuali care intraseră în rândurile comuniştilor plini de speranţă şi iluzii. Intenţiile lui Mao simt hrănite într-o anumită măsură şi de propria ranchiună. Dictatorul, care vrea să treacă

drept poet din când în când şi drept gânditor marxist cu normă-ntreagă, e animat de un puternic antiintelectualism. N-a uitat că în tinereţe oamenii educaţi îl făcuseră să-şi simtă lacunele. De-atunci, n-a încetat niciodată să-i dispreţuiască pe intelectuali, să se teamă de libertatea lor de spirit, de simţul lor critic.1 Apelul celor O Sută de Flori lansat în mai 1956, relansat prin textul său „Despre justa rezolvare a contradicţiilor din sânul poporului", din februarie 1957, este o invitaţie la dezbatere care-i va permite să-i vâneze pe cei care încă mai îndrăznesc să gândească altfel. Mai târziu, Marea Revoluţie Culturală proletară va fi cea mai vastă şi mai sângeroasă campanie împotriva intelectualilor orchestrată vreodată în istoria omenirii.

La mijlocul lui noiembrie 1956, Mao face bilanţul evenimentelor din Polonia şi Ungaria în faţa Comitetului Central al partidului: „Fondul problemei în unele dintre ţările din Europa de Est este că nu au eliminat toţi contrarevoluţionarii [...]. De aceea, acum trebuie să mănânce fructul amar pe care l-au lăsat să crească. [...] în Europa de Est, nu s-a ucis la scară suficient de mare. Noi trebuie să ucidem şi afirmăm că a ucide este un lucru bun."[899] Represiunea care va urma după Campania celor O Sută de Flori – nume dat scurtei primăveri intelectuale iniţiate de Mao – nu are nimic de-a face cu circumstanţele, nu a fost provocată de manifestările scăpate de sub control ale libertăţii de expresie. Represiunea mişcării a fost plănuită încă de la început de Mao, pentru „a smulge din rădăcini buruienile şi a le folosi ca îngrăşământ", cum va recunoaşte Deng Xiaoping mai târziu, la momentul bilanţului, în septembrie 1957.[900] Organizarea contestării,

899 Simon Leys, „L'art d'interpréter des inscriptions inexistantes écrites à l'encre invisible sur une page blanche", în Essais sur la Chine, Robert Laffont/Bouquins, 1998» P- 79a*

900 Apud Patrick Sabatier, Le Dernier Dragon, JC Lattès, 1990, p. 11a.

identificarea contestatarilor, apoi eliminarea lor, aceasta e calea aleasă de Mao pentru a încheia cu „destalinizarea” care agită lumea comunistă. Dă impresia că susţine mişcarea ca s-o poată eradica mai eficient.

La început, Campania celor O Sută de Flori e foarte bine delimitată. Primele reuniuni sunt rezervate unei elite restrânse. Fiecare se exprimă când îi vine rândul, apoi responsabilul partidului face sinteza şi toată lumea se întoarce acasă. Însă în curând această breşă lasă loc unui val de revendicări. Contestatarii încep să denunţe oprimarea politică, represiunea poliţistă, condiţiile mizere de trai ale poporului. Apoi se pune problema naturii regimului. „Eliberarea Chinei de către Partidul Comunist este o schimbare de dinastie, n-am făcut decât să înlocuim stăpânul”, declară un inginer.1 Sunt de asemenea contestate monopolul puterii, legitimitatea ei şi privilegiile de care se bucură unii. „Sub pretextul egalitarismului, comuniştii n-au făcut decât să-şi îmbunătăţească propriul standard de viaţă”, se spune.[901] în centrul dezbaterilor se află libertăţile individuale. Revin mereu în discuţie respectarea integrităţii fizice şi morale a fiecăruia, participarea cât mai multor oameni la luarea deciziilor, accesul tuturor la informaţii. Toate aceste nemulţumiri sunt exprimate în mod deschis. În universităţi şi în intersecţiile din marile oraşe apar numeroase *dazibao* (gazete de perete) şi forumuri improvizate. Partidul este la rândul său contaminat, Liga Tineretului Comunist şi cotidianul Comitetului Central rezervat intelectualilor, *Lumina*, sunt în fierbere.[902]

Un editorial din *Cotidianul poporului*, din 8 iunie

901 Apud Jean-Luc Domenach, Aux origines du grand bond en avant, EHESS/ FNSP, 198a, p. 104.

902 François Godement, „La tourmente du vent communiste (1955-1965)“, La Chine au XXe siècle (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes), vol. a, Fayard, 1990, p. 41.

1957, stopează brutal mişcarea. Organul Partidului Comunist îi denunţă pe toţi cei care se folosesc de campania de rectificare pentru a duce un adevărat război al claselor. Textul lui Mao „Despre justa rezolvare a contradicţiilor din sânul poporului" e publicat din nou, cu câteva modificări esenţiale: de-acum înainte sunt admise numai criticile benefice pentru unitatea poporului, pentru construirea socialismului, pentru conducerea partidului. Oricine încalcă limitele devine un „duşman de clasă", iar limitele sunt stabilite, se-nţelege, chiar de partid. După Campania celor O Sută de Flori urmează „mişcarea anti dreapta". „Primăvara" n-a durat decât şase săptămâni. Mediile intelectuale sunt decimate, muncitorii şi ţăranii care au deschis gura sunt hăituiţi, iar partidul este epurat. Sute de mii de chinezi sunt trimişi la sate, iar alţii, în lagăre de reeducare. După cum a dezvăluit Mao în 1959, represiunea va fi făcut 300.000 de victime; în timpul Revoluţiei Culturale, se va spune că „mişcarea anti dreapta" a permis eliminarea a 400.000 de contrarevoluţionari.[903] „Am aprins un foc în care să se mistuie în acelaşi timp duşmanii şi propriile noastre slăbiciuni", spune Deng Xiaoping în septembrie 1957. „Să nu subestimaţi însemnătatea acestei campanii. Revoluţia socialistă a pătruns în sfârşit în lumea politică şi intelectuală". 1 Campania celor O Sută de Flori viza decapitarea intelectualităţii independente care mai rămăsese în China. Cadrele de partid iau locul scriitorilor în redacţiile ziarelor şi revistelor şi pe al cercetătorilor în organele de conducere ale instituţiilor ştiinţifice. Partidul îşi înăspreşte controlul asupra mediilor studenţeşti. O directivă publicată în iulie 1957 îi obligă pe absolvenţii universităţilor să se supună unei anchete politice şi

903 Roderick MacFarquhar, The Origins of the Cultural Revolution, vol. 1, Contradictions among the People, 1956-1957, Oxford University Press, 1974, pp. 31a- 313-

planului de repartiţie a locurilor de muncă fixat de stat, să accepte posturile în care vor fi numiţi.[904] Ordinea comunistă se înstăpâneşte asupra spiritelor. Divorţul dintre partid şi elita ţării, din care o mare parte se rabase din convingere noului regim e un fapt împlinit. Mişcarea anti dreapta schimbă şi natura relaţiilor dintre populaţie şi comunişti, percepuţi mai mult ca oricând drept nişte asupritori. Campania celor O Sută de Flori a rezolvat problema intelectualilor, astfel că Mao poate acum să se aplece asupra problemei ţărănimii, cealaltă categorie socială care se opune puterii sale absolute. Marele Salt înainte pe care-l pregăteşte trebuie să întruchipeze în faţa Moscovei adevărata cale a comunismului.

Foametea, armă de exterminare în masă în momentul loviturii de stat din octombrie 1917 bolşevicii erau o mână de oameni, în schimb în 1949 comuniştii chinezi au luat puterea în număr mare, după un război sângeros. Cei dintâi erau intelectuali de salon când au devenit stăpânii Rusiei, cei din urmă s-au călit prin forţa lucrurilor înainte să învingă. Fiecare din cele două categorii a trăit altfel experienţa „revoluţiei”. Mai mult, erorile cumulate de Comintern, care aproape că au provocat hehidarea Partidului Comunist Chinez în 1927, n-au facihtat nici înţelegerea cu Moscova. Cât timp lumea comunistă era condusă de Stalin, resentimentele au rămas neexprimate, dar succesorii săi n-au nici influenţa, nici puterea necesare pentru a continua să le ţină în frâu. Egoul oamenilor şi marotele naţionaliste complică şi mai mult situaţia. Mao, care are o foarte bună părere despre sine, putea să suporte umbra tutelară a Vb/d-ului, dar nu şi pe cea a noilor potentaţi. Comportamentul imperialist al URSS în China, de la ocuparea Manciuriei imediat după război până la acordurile militaro-comerciale semnate mai apoi, a trezit vechi rivalităţi naţionale între cele două ţări, pe care

904 Apud Patrick Sabatier, Le Dernier Dragon, ed. cit., p. 112.

lustrul comunismului abia dacă a reuşit să le estompeze. Dacă vrem să înţelegem acea ruptură anunţată, trebuie să ţinem seama de toate aceste elemente, deşi conflictul de fond are probabil alte explicaţii.

Uniunea Sovietică şi Republica Populară Chineză nu sunt în aceeaşi etapă a comunismului, prima a ajuns la maturitate, în vreme ce cealaltă încă face primii paşi. Acest defazaj nu există între URSS şi „democraţiile populare" din Europa de Est, născute prin voinţa Moscovei şi conduse în funcţie de interesele sale. Rusia poststalinistă a depăşit teroarea care a modelat o nouă generaţie de comunişti şi acum aspiră la o pauză. În acest timp, China maoistă intră în etapa de construire a socialismului cu o generaţie care s-a afirmat în decenii de război civil. Motivaţiile conducătorilor celor două ţări nu sunt aceleaşi. În absenţa unei Călăuze incontestabile, e firesc ca drumurile lor să difere. Lumea comunistă se află într-o situaţie întâlnită deja de nenumărate ori în istoria omenirii atunci când simt în joc credinţele ei şi aspiraţia spre o lume mai bună. Deschizătorii de drum au sfârşit întotdeauna prin a fi contestaţi de discipolii lor şi acuzaţi că le-au înşelat aşteptările. Bisericile au cunoscut la rândule schisme între cei vechi şi moderni, între credincioşii cu vechime şi cei nou convertiţi. Aşa s-a întâmplat cu ortodocşii sau cu protestanţii în creştinism şi mai ales cu şiiţii în islam. Întoarcerea la izvoarele credinţei a fost întotdeauna o constantă în rândul scizioniştilor. Fiind o utopie, comunismul nu scapă acestei evoluţii, unei „crize de creştere". Unii fanatici vor pretinde mereu că ei cunosc cea mai bună cale pentru a ajunge la o societate fără clase, deşi nimeni nu poate verifica acest lucru, având în vedere că utopia fie rămâne în domeniul imaginarului, fie încetează să mai existe. Atunci când pretind că deţin adevărul, noii aspiranţi la speranţă se bazează pe doctrină, pe tablele legii. Tentativele de înnoire sunt întotdeauna

însoţite de dispute ideologice – spirituale, cum se numesc în mediile ecleziastice –, iar lumea comunistă nu face excepţie. „Vechiul” model sovietic nu corespunde nevoilor „tinerei” Republici Populare? Politica aplicată de Moscova şi-a vădit slăbiciunile în „democraţiile populare”? Beijingul are datoria să demonstreze că e posibilă şi o altă cale, pretinzând că e singurul care respectă învăţăturile gânditorilor tutelari Marx-Engels-Lenin, tămâiaţi de propaganda Partidului Comunist Chinez. La conferinţa de la Moscova, în noiembrie 1957, Mao a indicat şi modul de acţiune: „Ni se spune că sărăcia e un lucru rău, dar în realitate e un lucru bun”, va declara el. „Cu cât oamenii sunt mai săraci, cu atât devin mai revoluţionari. Trebuie să ne gândim cu groază la o vreme în care toată lumea ar fi bogată.”[905] Salvarea credinţei cu ajutorul sărăcirii generalizate – acesta va fi obiectivul la a cărui realizare va veghea maoismul în Republica Populară Chineză.

Ţăranul este, pentru constructorii lumii noi, pleava societăţii, care le-a stat mereu în cale. Radicalismul chinez avea să facă din această clasă de înapoiaţi irecuperabili principala sa victimă. Maoismul care a luat avânt începând din anii ’50 nu aduce nimic nou în acest sens. Totalitarismul de sorginte chineză reprezintă o întoarcere spre trecut, spre sursele marxism-leninismului, în cele mai rele dintre certitudinile sale ideologice. În URSS, după „deculacizare”, după colectivizarea şi exterminarea prin foame din anii stalinismului, puterea încearcă să slăbească controlul asupra zonelor rurale, în speranţa de a salva un sector sinistrat, în China, Partidul Comunist alege, dimpotrivă, să-i înregimenteze pe ţărani, iară să ţină cont de experienţa catastrofală din Uniunea Sovietică. Marele Salt înainte pe care vrea să-l realizeze Mao este o regresie istorică, un mare salt înapoi.

905* Trimitere la practica chineză de a mutila şi a bandaja picioarele femeilor pentru a le deforma şi a le face mai mici (n. tr.).

Primul plan cincinal din anii 1951 – 1952 a fost elaborat conform regulilor sovietice: diminuarea contribuţiei agriculturii la economia ţării (de la 46% la 38, 6%), creşterea producţiei industriale (de la 29% la 37, 9%). Dar taxele aplicate unei producţii care de-abia dacă asigură supravieţuirea populaţiei pentru a finanţa industria a rupt fragilul echilibru dintre populaţie şi subzistenţă. Rechiziţiile au redus la minimul vital consumul populaţiei de la sate, ceea ce a declanşat în iarna 1954 – 1955 o primă criză alimentară, cauzată, la origine, de condiţiile climatice nefavorabile. Unii dintre conducători s-au gândit atunci „să slăbească hăţurile mârţoagei ţărăneşti”, cum preconizase Lenin după lovitura de stat bolşevică, pentru ca apoi să le poată strânge mai bine. Mao, dimpotrivă, vrea să accelereze colectivizarea. „Unii tovarăşi merg şontâc-şontâc, ca nişte femei cu picioarele bandajate*, şi se tot plâng: «Ah, mergeţi prea repede!»”, ironizează el.[906] Şi se va face cum vrea Mao. În ianuarie 1956 este lansat un plan de doisprezece ani pentru „dezvoltarea producţiei agricole”, al cărui obiectiv e dublarea acesteia până în 1962. Cuvintele de ordine „să producem mai mult, mai repede, mai bine şi mai economic” trebuie să-i mobilizeze pe locuitorii satelor. Sunt înfiinţate „cooperative avansate”, care trebuie să regrupeze între 100 şi 300 de familii de ţărani – cu titlul de comparaţie, colhozul sovietic care serveşte în momentul acela drept model regrupează în medie 245 de familii. Patru sute de milioane de chinezi sunt înregimentaţi în 752.000 de cooperative. Ca şi Stalin, Mao condamnă mica ţărănime „fundamental capitalistă” să dispară în nebuloasa unei agriculturi colectivizate. Tot ca şi Stalin, el instaurează un permis de trecere intern pentru a controla deplasările şi a interzice orice exod. Privaţi de dreptul de a

906 Apud Wemer Meissner, „La voie orthodoxe (1949-1955)“, La Chine au XXe siecle, voi. 2, ed. cit., p. 21.

călători fără permis pentru a merge la târg sau pentru a-şi căuta de muncă în afara satului lor în sezonul mort, ţăranii devin sclavii statului. Rezultatele nu se lasă aşteptate: producţia de cereale din 1956 e doar cu puţin mai mare decât cea din anul precedent, în orice caz insuficientă pentru a acoperi creşterea demografică şi pe cea a consumului. China a intrat în spirala fatală a tuturor economiilor socialiste în care colectivizarea duce la sărăcire. Mao lansează atunci „Marele Salt înainte”, menit să rezolve problema agricolă şi să asigure avântul tehnologic al ţării.

Ideea Marelui Salt înainte e placată pe „bunul-simţ” marxist: în loc să se ia bani de la sectorul agricol pentru susţinerea industriei, schemă de dezvoltare clasică, cei doi termeni sunt inversaţi şi începe industrializarea zonelor rurale. Ţăranul nu mai trebuie să fie mână de lucru la oraş, ci să fie proletarizat acolo unde trăieşte, să devină un muncitor al câmpurilor. Mao preconizează înfiinţarea unor mari unităţi colective în care toate bunurile să fie la comun – comunele populare –, autosuficiente din punct de vedere agricol şi industrial. Diferenţele dintre sat şi oraş, dintre ţăran şi muncitor vor dispărea, ca să se nască o nouă clasă, acel proletariat în numele căruia a fost făcută revoluţia şi pentru care partidul îşi exercită dictatura. Marele Salt înainte îşi propune arderea etapelor, transformarea Chinei înapoiate şi ţărăneşti într-o republică populară modernă şi proletarizată. O politică determinată de ambiţia lui Mao de a întrece „bătrâna” URSS şi de a face din „tânăra” Chină noul far al omenirii progresiste. Industrializarea zonelor rurale, suprimarea diferenţei dintre munca câmpului şi munca în uzină, graţie unităţilor de producţie instalate în inima satelor, toate acestea sunt inspirate de „agro-oraşele” lui Hruşciov, dar împing logica industrială comunistă la extrem. Marele Salt înainte e lansat atunci când Moscova porneşte în cucerirea

pământurilor virgine, în scopul declarat de a depăşi producţia de cereale a Statelor Unite ale Americii până în anii ’60. Ambiţia Beijingului e şi mai grandioasă: să depăşească Marea Britanie – a doua putere economică la acel moment – în toate domeniile până în anii ’70. Alături de calea originală şi, crede el, mai rapidă către comunism, Mao propune şi un alt model de revoluţie şi dezvoltare, vrea să termine cu monopolul URSS asupra taberei socialiste şi să facă din China Populară un exemplu pentru candidaţii la dictatura proletariatului. Ruptura dintre Moscova şi Beijing, care va ieşi la iveală în 1960, se manifesta deja cu doi ani în urmă, în mai 1958, atunci când a fost lansat Marele Salt înainte.

„Cei 600 de milioane de chinezi au două trăsături remarcabile: prima, faptul că sunt săraci; cea de-a doua, că sunt albi”, constată Mao într-un articol scris în aprilie 1956. „Acesta e un lucru bun. Săracii îşi doresc schimbarea, vor să contribuie la revoluţie. O foaie de hârtie albă nu are pete; şi pot fi scrise pe ea cele mai noi şi mai frumoase cuvinte.”[907] Mao vrea să modeleze poporul după bunul său plac. Prima „comună populară” e înfiinţată în acel aprilie în Hunan, provincia de baştină a Marelui Cârmaci; denumirea apare oficial în iulie, atunci când devine limpede şi conceptul din spatele ei. Este o trimitere la Comuna din Paris din 1871, inconturnabil moment istoric al memoriei revoluţionare. Tot atunci se stabileşte şi modul de funcţionare a comunelor populare. Ele trebuie să fie privite ca nişte unităţi sociale de bază în care sunt integrate toate activităţile de producţie – agricultură, industrie, comerţ – şi diverse forme de supraveghere, precum educaţia copiilor, antrenamentul militar, relaţiile dintre bărbaţi şi femei etc. Unitate de bază în organizarea guvernamentală şi în ierarhia de partid, fiecare comună

907 Apud Stuart R. Schram, The Political Thought of Mao Tse-tung, Penguin Books, 1969, p. 253.

trebuie să se conducă după legea proprietăţii colective. Loturile de pământ individuale simt interzise, iar viaţa se desfăşoară după un model comunitar: în cantine, în grădiniţe, în ateliere, în azilurile de bătrâni etc. „Înfăptuirea comunismului nu mai ţine de-acum de un viitor îndepărtat”, se spune în încheierea textului de prezentare a proiectului.

Apariţia comunelor populare e însoţită de exacerbarea cultului personalităţii lui Mao, cu refrene deja cunoscute din Uniunea Sovietică a anilor ’30: „Oamenii cei mai dragi pe lume ne sunt părinţii, dar ei nu se compară cu preşedintele Mao”, proclamă cotidianul *Tânăra Chină*. Viaţa a mai bine de jumătate de miliard de oameni se va învârti de acum înainte în jurul unui singur individ şi va fi la cheremul lui.

MAO ŞI MUNCA MANUALĂ

În după-amiaza zilei de 25 mai 1958, şase autocare în care se aflau înalţi funcţionari ai partidului şi ai guvernului au plecat din Zongnanhai (sediul puterii, în inima Oraşului Interzis), în frunte cu autocarul lui Mao. […]

Şantierul se găsea în plină activitate. Grosul mâinii de lucru era format din soldaţi, dar erau acolo şi muncitori plătiţi, ţărani din vecinătate şi „voluntari” veniţi din capitală. Electrizată de sosirea lui Mao, mulţimea scotea strigăte entuziaste şi scanda sloganuri. […] O întreagă companie de soldaţi abia dacă a reuşit să le croiască drum prin mulţime lui Mao şi celor din anturajul său până la cortul ce-i servea drept post de comandă generalului Yang. Acesta i-a dat raportul lui Mao, explicându-i în ce stadiu erau lucrările. În depărtare se zărea barajul, în prim-plan, pe o uriaşă întindere de nisip şi pietre, mii de bărbaţi şi femei înarmaţi doar cu lopeţi încărcau nisipul şi pietrele în nişte coşuri mari, pe care apoi le duceau în spate agăţate de cobiliţe până la nişte vagonete ce transportau materialele la barajul în construcţie. Acolo, procesul se

inversa: mii de muncitori descărcau materialele din coşuri şi alimentau concasorul care le transforma în grohotiş. Apoi coşurile erau din nou umplute şi duse în spate până la baraj şi tot aşa. O muncă extenuantă.

Mao s-a apropiat de şantier. A luat o lopată şi a început să încarce nisip. Cu toţii i-am urmat exemplul. Preşedintele purta o cămaşă albă simplă, pantaloni gri şi pantofi de pânză. Era o zi foarte călduroasă, soarele ardea puternic. Faţa lui Mao s-a înroşit imediat, apoi s-a acoperit cu un praf gălbui, brăzdat de dâre de sudoare care semănau cu o pânză de păianjen […]. „N-am mai făcut de mult muncă manuală", spune el. „Doar un pic de efort şi deja am năduşit". Mao s-a întors la postul de comandă, ca să se odihnească şi să bea o cană de ceai.

A doua zi dimineaţă, toate ziarele din ţară au publicat pe prima pagină o fotografie a lui Mao cu lopata în mână, înconjurat de funcţionari şi de muncitori cu zâmbetul pe buze. Această imagine care a devenit clasică, dovadă a devotamentului lui Mao pentru mase, a respectului său pentru munca manuală şi a dorinţei sale, în ciuda faptului că e conducătorul suprem, de a rămâne aproape de popor împărtăşindu-i greutăţile, a fost reprodusă în nenumărate exemplare în ziare, reviste şi în toate cărţile publicate în cinstea lui. În cei douăzeci şi doi de ani cât am lucrat pentru el, a fost singura dată când Mao a făcut vreo muncă fizică, iar lopata n-a mânuit-o decât atât, mai puţin de o oră. Niciodată în istoria omenirii un gest simbolic atât de simplu nu provocase atâta entuziasm din partea unei întregi naţiuni.

Dr Li Zhisui, La Vie privée de Mao racontée par son médecin.

Pion, 1994, pp. 273 – 274

„Comunele populare sunt bune" – aceste câteva cuvinte simple ale lui Mao, citate pe prima pagină a *Cotidianului poporului*, sunt semnalul de lansare a

mişcării. În câteva săptămâni ţara e împânzită de aceste colective uriaşe care, în forma iniţială, adună până la 300.000 de locuitori, în vara lui 1958, potentaţii partidului şi guvernului s-au instalat, ca în fiecare an, în Beidaihe, pentru a evita canicula de la Beijing. Biroul Politic dezbate acolo, în staţiunea balneară, organizarea comunelor populare, deşi ele au început deja să funcţioneze. Conferinţa de la Beidaihe ratifică post-factum mişcarea, fără să-i dea un cadru precis prin care să poată fi prevenite excesele. Recolta din vara lui 1958 este excepţională, datorită excelentelor condiţii climatice. Mao vede în asta un succes al politicii lui, aflată totuşi abia la început. Apoi fixează obiectivele pentru anul următor: vrea să fie reduse suprafeţele cultivate, dar să crească producţia de cereale, iar producţia de oţel trebuie să se dubleze. Mai mult bob, mai mult oţel: aceşti „doi generali", spune Cârmaciul, trebuie să modernizeze China. O direcţie greşită şi fatală. Catastrofei agricole i se va adăuga dezastrul industrial. Începând din toamna lui 1958, întreaga Chină trăieşte în ritmul comunelor populare, şi la sat, şi la oraş. Ţara funcţionează ca un imens stup care se istoveşte în cursa către o himeră plăsmuită din obsesiile ideologice ale unui singur om şi alimentată de setea lui de putere, în mintea lui Mao, comuna populară e un proiect global care urmăreşte trei obiective: controlul social, distrugerea agriculturii tradiţionale şi revoluţia industrială.

Rolul politic al comunei populare este să topească individualitatea în societate pentru ca membrii ei să corespundă tiparului „omului nou", eroul societăţii comuniste. Viaţa cotidiană se desfăşoară ca într-o unitate militară. În fiecare dimineaţă, ţăranii pleacă la câmp încolonaţi, cu un purtător de drapel roşu în frunte şi uneori cu arma pe umăr. Muncitorii sunt grupaţi în echipe de producţie grupate, la rândul lor, în brigăzi. Cei care se comportă exemplar alcătuiesc „trupe de şoc" care pot să

muncească douăzeci şi patru de ore fără întrerupere. Orice diferenţă în vestimentaţie e abolită, bărbaţii şi femeile poartă haine unisex, o tunică largă şi pantaloni de bumbac. Deciziile, chiar şi cele mai mărunte, sunt luate de o structură de comandă unică ce se ocupă de întreaga comună, condusă la vârf de secretarul de partid. Acesta dispune de comitete care supervizează agricultura, alimentaţia, comerţul, problemele politice, judiciare şi militare. Există un birou care se ocupă de organizarea zilei de lucru, planifică educaţia, cultura, sănătatea şi diversele ajutoare. În faţa acestei administraţii hipercentralizate, individul nu mai are nicio putere, nu poate să întreprindă nimic fără aprobarea cartierului general al comunei, până la care trebuie în unele cazuri să facă o călătorie de câteva zile. Fiecare muncitor primeşte o notă de la 1 la io, în funcţie de forţa lui fizică şi de starea de sănătate. Fiecare sarcină este gradată prin sisteme de măsurare evaluate în puncte de lucru, care dau dreptul la „certificate de cumpărături”. În unele comune, banii simt înlocuiţi cu tichete de raţii. Şi viaţa domestică se schimbă. Oamenii nu mai au dreptul să ia masa acasă, mâncarea e pregătită în bucătării colective, iar cea mai mare clădire din sat e transformată în cantină.

TRĂIASCĂ CANTINELE!

În faţa uşii fluturau drapele roşii, bărbaţi, femei, copii şi vârstnici luau masa împreună, într-o atmosferă ca de mare ospăţ de nuntă la care ar fi invitaţi până şi oaspeţii în trecere, fără să li se ceară să plătească vreo contribuţie sau să prezinte cupoane alimentare. Atunci când venea vreun conducător în inspecţie sau vreun jurnalist care voia să facă un reportaj, i se înfăţişau scene de bună dispoziţie generală, în care toată lumea striga: „Trăiască cantinele!”

Problemele nu au întârziat totuşi să apară: la ora mesei se formau cozi lungi, nu era suficient spaţiu, drept care unii mâncau ghemuiţi lângă intrare; primii de la

coadă terminau de mâncat înainte ca oamenii din spate măcar să fie serviţi; în zilele ploioase cantina se umplea de glod; când era frig, cât se aştepta la coadă mâncarea se răcea. Imposibil să se prepare feluri de mâncare speciale pentru cei vârstnici, neputincioşi sau bolnavi; greu de oferit completări pentru masa sugarilor care nu se săturau cu lapte. Iar risipa era enormă […].

Ţăranii trebuiau adesea să meargă pe jos mai mulţi kilometri dacă voiau să mănânce, şi atunci când ploua sau ningea le era foarte greu. În plus, prea mari şi slab utilate, cantinele serveau arareori masa la timp: „Micul dejun e servit când soarele a ajuns sus, pe cer; prânzul, când se face roşu şi se pregăteşte să se culce; iar cina, în zori, când cântă cocoşul! Şi mâine, cine ştie la ce oră o să mănânci?”, ironiza situaţia un „element duşmănos”, care, în ciuda unei anchete la sânge în rândurile cadrelor şi profesorilor, n-a fost niciodată identificat.

Ca să supravieţuiască, ţăranii culegeau ierburi sălbatice şi smulgeau scoarţa copacilor, dar nu mai aveau cu ce să le gătească, şi aceasta era o problemă gravă. Unele brigăzi de producţie nu le înapoiau o parte din ustensilele de bucătărie decât pentru ca apoi, atunci când se apropia secerişul, să li le confişte din nou: iar scoarţă crudă nu puteau mânca. Aşa se face că nu mai foloseau ustensilele ziua, le ascundeau printre lemnele de foc sau pe fundul râului şi nu le mai scoteau decât după căderea nopţii, ca să gătească ierburile şi scoarţa cu care-şi amăgeau foamea.

Yang Jisheng, Stèles, la grande famine en Chine, Seuil, soia, pp. 394 – 395

Familiile sunt destructurate, vârstnicii sunt trimişi în „cămine ale fericirii”, prezentate drept case de odihnă, iar copiii mici, în grădiniţe. „Trebuia să privim comuna populară ca pe o familie şi să nu ne îngrijim prea mult să ne întemeiem separat o familie”, explică partidul. Ani de-a

rândul dragostea maternă a fost glorificată, dar nu e bine ca o persoană să fie decăzută din rolul ei social pentru a i se atribui un rol strict biologic. […] Nu familia ne-a dat totul, ci Partidul Comunist şi Marea Revoluţie […], dragostea de cuplu nu e aşa de importantă, de aceea femeile nu trebuie să stârnească prea mult ardoarea soţilor lor”. 1 În unele comune, bărbaţii şi femeile trăiesc separat, trebuie să meargă „colectiv” la muncă şi la reuniuni, chiar şi cei care sunt căsătoriţi, pentru a se evita orice relaţie privată care ar putea să scape controlului partidului. Separarea sexelor e benefică pentru producţie, crede puterea.[908] Unele dispoziţii nu sunt aplicate cu aceeaşi rigoare peste tot. În schimb, vor fi preluate şi urmate întocmai în Cambodgia, în anii ’70, sub dictatura khmerilor roşii, cei mai consecvenţi dintre maoişti.

Mao nu vrea doar să revoluţioneze omenirea, ci şi să modifice natura. Comunele populare trebuie să schimbe metodele agricole, pentru a produce tot mai mult. Fascinat de teoriile lui Lîsenko despre „genetica proletară”, vrea să le pună în aplicare la scara întregii ţări. În 194 a, în baza roşie de la Yan an, ordonase deja aplicarea preceptelor acestui şarlatan: seminţele erau sădite foarte aproape unele de altele, înghesuite, ca să se sprijine reciproc, după exemplul luptei de clasă, în care solidaritatea muncitorească ar fi fost, conform doctrinei, garanţia succesului. Susţinătorii geneticii „burgheze”, în special cea din teoriile lui Mendel, au fost eliminaţi în timpul „campaniei de rectificare” care a dus la epurarea partidului şi intelectualilor în anii ’40. Odată ajunşi la putere, comuniştii au interzis predarea geneticii „clasice” şi cercetările în acest domeniu. Marele Salt înainte îi dă lui Mao posibilitatea să transpună în practică teoriile lui Lîsenko. În 1958, inspirându-se din „legile” lui, emite un „cod al progresului”, un plan agricol în opt puncte: selecţia

908 Publicat în China Youth Journal, 27 septembrie 1958.

seminţelor, semănatul, îmbunătăţirea solurilor, îngrăşămintele, perfecţionarea utilajelor, îmbunătăţirea administraţiei, combaterea dăunătorilor, lucrările hidraulice.

Toate comunele populare intră în competiţie între ele pentru a executa ordinele Marelui Cârmaci; agricultura chineză suportă însă apoi consecinţele acestor idei complet desprinse de realitate, fiindcă natura are întotdeauna ultimul cuvânt. Practica semănăturilor dense provoacă irosirea seminţelor şi distrugerea solului, dar, departe de a recunoaşte acest lucru, propaganda prezintă false realizări excepţionale: o fotografie arată un lan de grâu cu spicele atât de apropiate, încât câţiva copii stau aşezaţi pe ele; o alta, tulpini de orez atât de dese, încât, se spune, ai putea „să păşeşti pe ele”. Adevărul va ieşi la iveală mai târziu: în primul caz, trucajul a fost făcut cu ajutorul unei bănci ascunse în Ian; în celălalt caz, au fost transplantate mai multe tulpini de pe câmpuri învecinate pentru a da impresia densităţii. îmbunătăţirea solurilor dorită de Mao, conform teoriilor lui Lîsenko, constă în arături de adâncime. În nordul ţării, unde permafrostul nu permite săpături mai adânci de zece centimetri, brazdele sunt trasate cu dinamită. Aceste arături de adâncime aduc peste tot la suprafaţă straturi de pământ nefertil. Foarte mulţi ţărani sunt însărcinaţi să pună în aplicare obsesia îmbunătăţirii solului prin îngrăşăminte, devenind un fel de vidanjori de excremente umane şi animale, pe care le transportă pe câmpuri. Combaterea dăunătorilor, menită să protejeze recoltele, se transformă într-o hărmălaie generală: în toată ţara oamenii bat zi şi noapte în diverse obiecte pentru a alunga sau chiar a omorî păsările. Zburătoarele dispar treptat, dar rezultatul este proliferarea insectelor care distrug recoltele. În sfârşit, apar peste tot mici baraje, lucrările hidraulice dorite de Mao, numai că majoritatea nu vor rezista în faţa

intemperiilor, provocând numeroase inundaţii.1

Puterea neagă toate aceste probleme. Aflat în vizită într-o comună populară din Hebei, nu departe de Beijing, Mao se miră de abundenţa produselor. Convoiul lui trece pe lângă stive de legume, funcţionarii cu care vorbeşte îi mărturisesc că ţăranii au fost obligaţi să arunce înainte de sosirea lui o parte din producţia prea mare, secretarul de partid afirmă că cei de acolo primesc cinci mese pe zi, gratuite, şi că în toamnă recolta de cereale a crescut de patru ori. A doua zi după această vizită, *Cotidianul poporului* lansează o amplă dezbatere despre felul în care China trebuie să gestioneze surplusul alimentar.[909] Zonele rurale nu fuseseră încă lovite de foametea care avea să fie rezultatul acestor măsuri oficiale. Ficţiunea e întreţinută la toate nivelurile. Biroul Naţional de Statistică, însărcinat să culeagă date despre recolte, a fost înlocuit în fiecare comună cu „centre de veşti bune”. Nu, nu e o invenţie.

„Pariul” industrial al lui Mao grăbeşte catastrofa. Fiecare comună populară e chemată să contribuie la satisfacerea ambiţiilor agricole ale Marelui Cârmaci şi, în plus, să participe la efortul industrial care trebuie să permită Chinei să ajungă din urmă Marea Britanie. Vârful de lance al ofensivei e oţelul, dacă se poate spune aşa. Producţia totală a comunelor trebuie să se dubleze sau chiar să se tripleze. Ţara e cuprinsă de nebunia furnalelor în miniatură, zonele rurale se umplu de coşuri fumegânde. „Fiecare deal, fiecare câmp luceşte roşiatic în lumina cuptoarelor improvizate în care se obţine oţel, în locuri unde nu s-a produs niciodată o fărâmă de metal”, se entuziasmează un american, simpatizant al cauzei maoiste, angajat la Radio Beijing. Un alt american, care lucrează într-o fabrică de hârtie din Shandong, povesteşte cum „membrii Comitetului de stradă al partidului merg din casă-n casă, confiscă oalele şi tigăile, smulg porţile de fier

909 Ibid., pp. 100-113.

şi chiar încuietorile uşilor”, pentru a le da la topit. Un englez care călătoreşte în Yunnan descrie „delirul furios, înverşunarea şi hărmălaia” la care a asistat într-un sat unde fuseseră improvizate patru furnale. „Unii localnici cară coşurile cu minereuri, alţii alimentează furnalele, alţii mână căruţe trase de bivoli, alţii varsă cazanele cu metalul topit; unii stau cocoţaţi pe scări de frânghie şi supraveghează furnalele, alţii împing roabe cu metal brut”. 1 în provincia Sichuan e construită chiar şi o „Mare Fierărie”: minereurile sunt topite cu ajutorul unui foc aprins pe fundul unei râpe din trunchiurile a mii de copaci tăiaţi. După câteva zile, rămâne în urma focului doar o magmă neagră de neutilizat, prezentată însă autorităţilor ca o reuşită.[910] Nebunia furnalelor nu cruţă nici grădinile Zhongnanhai, centrul puterii din Oraşul Interzis, în Beijing. „Noaptea, toată incinta era luminată de focurile lor roşii”, va povesti medicul lui Mao, care a trăit mulţi ani în acel loc secret al nomenclaturii de rang înalt. „Iniţiativa fusese luată de Oficiul de gardă. În curând, întreg personalul îşi petrecea o parte din timp alimentând furnalele: cadre, angajaţi, secretari, infirmieri şi medici, inclusiv eu. Rarele avertismente erau ignorate. Toată lumea se grăbea să ia parte la utopie. Liu Shaoqi, Deng Xiaoping, Zhou Enlai, Chen Yi, oameni care odinioară frânaseră avântul preşedintelui vorbeau acum cu toţii pe o singură voce, şi aceasta era vocea lui Mao.”[911]

Supravegheate, solicitate în permanenţă, hipnotizate de propagandă, „masele” pe care contează Marele Cârmaci pentru a întreprinde revoluţia „sa” suferă de epuizare în 1958, la venirea iernii. Dezamăgiţi că nu pot să se bucure de roadele muncii lor, descurajaţi de risipa la

910 Apud Philip Short, Mao Tsé-toung, Fayard, 2005, p. 425.

911 Dr Li Zhisui, La Vie privée de Mao racontée par son médecin, Plon, 1994, p. 301.

care au asistat, supăraţi că le-au fost confiscate bunurile, ţăranii ar vrea să-şi facă parte din recolte, luând cu forţa ce li se cuvine, pentru a supravieţui, dar e prea târziu. „Mâncaţi cât vreţi şi daţi ce-aveţi mai bun pentru producţie” a fost sloganul comunist al toamnei. Dar acum, când trebuie făcute provizii pentru iarnă, hambarele sunt goale. Mao nu vrea să creadă, e convins că ţăranii îşi ascund grâul. Deşi ştie că situaţia e catastrofală, refuză să deschidă depozitele statului, care ar putea aduce salvarea. „Şi cei care mor sunt buni la ceva”, le spune el înalţilor responsabili. „Servesc drept îngrăşământ pentru sol.”[912] Mecanismul care avea să conducă la o adevărată dramă s-a declanşat.

ANGRENAJUL FOAMETEI

În toamna anului 1958, mare parte din grâne nu sunt încă recoltate de ţărani. Mulţi dintre ei sunt prea ocupaţi să producă oţel, să muncească pe şantierele barajelor şi canalelor de irigaţii. În unele locuri chiar şi secerile au fost topite pentru a obţine oţel, iar grâul pur şi simplu putrezeşte pe câmpuri. Un pericol şi mai mare e că funcţionarii încep să strângă grâul pe baza rezultatelor scontate ale recoltei. Dar, în urma colectivizării, ţăranii nu-şi mai ţin grâul acasă, ci într-un depozit comunal. Cadrele săteşti care au anunţat o recoltă record nu pot să-şi permită acum să dea înapoi şi trebuie să livreze statului o cotă parte record. Conducătorii provinciali, foarte hotărâţi să-şi dovedească reuşita şi loialitatea, trimit guvernului cantităţi tot mai mari de cereale. Iar China începe să-şi reducă importurile şi exportă din ce în ce mai mult. Beijingul vrea să demonstreze că poate să-şi plătească datoriile faţă de Uniunea Sovietică înainte de scadenţă, având în vedere că politica lui Mao a înregistrat un succes atât de mare.

În lunile de toamnă ţăranii au fost încurajaţi să

912 Apud Jung Chang, Jon Halliday, Mao, ed. cit., p. 478.

mănânce cât vor, dar la venirea iernii în depozitele colective nu se mai găsesc suficiente grâne, iar hrana servită la cantinele comunitare e tot mai frugală. Ţăranii numesc de obicei această perioadă a anului anotimpul „între verde şi galben”, fiindcă în preajma Sărbătorii primăverii, Anul Nou chinezesc, câmpurile simt acoperite în acelaşi timp cu grâne coapte şi cu vlăstarii recoltei viitoare. În multe locuri din ţară, în apropierea Anului Nou 1959 se instalează penuria şi unii dintre cei suferinzi sau vârstnici mor. […]

Zvonurile despre penuria alimentară ajung şi la urechile lui Mao, care refuză să le creadă şi trage imediat concluzia că ţăranii mint, că „elemente de dreapta” şi culaci lacomi conspiră pentru a ascunde cerealele ca să obţină de la stat provizii suplimentare. […] Mao va decreta o campanie naţională: „Trebuie să recunoaştem că există o gravă problemă şi că echipele de producţie deturnează şi îşi împart între ele grânele, iar problema planează asupra întregii ţării”; funcţionarii locali nu au altceva de făcut decât să ignore cererile de furnizare urgentă de cereale. Mao însuşi primeşte tot mai multe petiţii din satele înfometate, dar nu le ia în seamă.

Jasper Becker, *La Grande Famine de Mao*, Éditions Dagomo, 1998, pp. 129 – 131

La începutul anului 1959 scăderea producţiei agricole este ineluctabilă, urmare a politicii angajate. Nu există suficientă mână de lucru. Cum mulţi dintre ţărani simt mobilizaţi pentru alte sarcini decât muncile câmpului, numărul celor disponibili a scăzut de la 192 de milioane în 1957 la 151 de milioane un an mai târziu. Lipsa îngrăşămintelor e tot mai acută, din cauza uciderii masive de animale, ca reacţie la colectivizare şi din nevoia de supravieţuire. În plus, cel puţin o treime din suprafeţele cultivabile sunt de nefolosit, fie din cauza inundaţiilor provocate de barajele artizanale care au cedat, fie din

cauza unei secete agravate de irigaţiile executate greşit, în funcţie de regiune.[913] La toate acestea se adaugă minciunile generalizate cu privire la starea reală a zonelor rurale şi frica de putere, două rele inerente totalitarismului. Liu Shaoqi, numărul doi al regimului, merge în inspecţie în provincia lui de baştină, Hunan. Conducătorii locali, speriaţi, au făcut totul pentru a-i ascunde amploarea dezastrului. Pe drumul spre satul lui natal, ţăranii înfometaţi au smuls scoarţa copacilor ca să facă mâncare din ea. Dar înainte de venirea lui funcţionarii partidului au acoperit trunchiurile cu noroi şi paie. Nomenclatura îşi permite să ascundă adevărul de potentaţii de la Beijing, fiindcă ea nu e afectată de catastrofa. În timp ce poporul începe să moară de foame, cadrele din toate regiunile sunt ferite de penurie graţie cantinelor, magazinelor speciale şi faptului că au acces la depozitele statului, interzise muritorilor de rând, din ordinul lui Mao. Trăind în lumea lor, protejaţi de privilegii faţă de restul populaţiei, funcţionarii partidului au foarte puţine informaţii despre mizeria din jur, în afară de cele obţinute de la angajaţii lor, care intră în contact cu oamenii de rând. În sistemul comunist nu există egalitarism, cu atât mai puţin într-o situaţie extremă.

La fel ca şi Stalin în anii ’30, în raport cu Ucraina, Mao a beneficiat de o cohortă de „idioţi utili”, occidentali care s-au transformat în purtătorii de cuvânt ai regimului pentru a nega în faţa restului lumii realitatea foametei care decima China. Un fost director al Organizaţiei pentru Alimentaţie şi Agricultură din cadrul ONU, afirmă la întoarcerea la Beijing că producţia alimentară s-a dublat faţă de 1955, că regimul „pare capabil să hrănească cum se cuvine pe toată lumea”. Mareşalul Montgomery, erou în al Doilea Război Mondial, pretinde după o scurtă vizită în China că „are cunoştinţă doar de câteva locuri atinse de

913 Marie-Claire Bergère, op.cit., pp. 102-103.

penurie, ici şi colo”. Viitorul prim-ministru canadian Trudeau, în vizită în fostul Imperiu de Mijloc, neagă toate informaţiile despre foamete. Francezul François Mittenând joacă acum acelaşi rol pe care l-a jucat compatriotul său Édouard Herriot în anii ’30 pentru URSS – aşa cum ştim, politicianul radical fusese manipulat de Stalin pentru a ascunde drama ucraineană –, raportând ca adevăr ceea ce-i spusese Mao la Beijing: „Repet, ca să fiu bine înţeles: nu există foamete în China.”[914]

Dintre înalţii responsabili chinezi, unul singur a avut curajul să deschidă gura şi să spargă conspiraţia tăcerii: mareşalul Peng Dehuai, comandant-şef al Armatei Populare de Eliberare, APE. Născut într-o familie de ţărani săraci, a cunoscut foametea în copilărie, spre deosebire de Mao sau de Liu Shaoqi, printre alţii, născuţi în familii bogate. Peng recunoaşte semnele foamei. În timpul inspecţiilor în provincie, el îşi dă seama că situaţia reală nu corespunde rapoartelor trucate trimise de cadre la Beijing. Conducător al unei armate de un milion de soldaţi, majoritatea de origine ţărănească, ştie de asemenea că oamenii lui primesc scrisori disperate de la familiile lor decimate. „Masele sunt în mare pericol să moară de foame”, îi telegrafiază el lui Mao după vizita în satul lui natal din Hunan, nu departe, de altfel, de cel unde s-a născut Marele Cârmaci. Toate astea îl agasează pe dictator. Excelentul său serviciu militar – cel mai important, Peng a fost comandantul-şef al trupelor chineze în Coreea – nu-l apără de furia preşedintelui. Cuvintele lui alarmiste aduc atingere ficţiunii Marelui Salt înainte, un delict impardonabil. În plus, mareşalul îndrăzneşte să se opună Cârmaciului în privinţa viitorului Armatei Roşii. Peng voia să-şi profesionalizeze trupele, Mao voia să le

914 Apud Jung Chang, Jon Halliday, Mao, ed. cit., pp. 501-502. Filmul lui Patrick Cabouat şi Philippe Grangereau La Grande Famine de Mao (coproducţie Arturo Miro/ Derives/RTBF, 2011) confirmă aceste cuvinte.

păstreze „aproape de popor”, ca să-şi poată exercita în continuare autoritatea asupra lor. Fiind şeful Comisiei pentru probleme militare, dictatorul vrea să păstreze controlul politic asupra unei Armate a Poporului care, dacă ar fi compusă din militari de carieră, ar putea să nu-l mai asculte. Acest dezacord politico-militar se adaugă diferendului cu privire la Marele Salt înainte.

Mao e hotărât să-şi regleze conturile cu mareşalul în timpul plenarei Comitetului Central reunit la Lushan în iulie şi august 1959. Peng îl va ajuta, fără să vrea. Cu puţin înainte de reuniune, îi trimite o scrisoare privată preşedintelui pentru a-i face cunoscute exagerările şi erorile pe care le-a constatat în legătură cu Marele Salt înainte. Peng denunţă sloganurile şi temele susţinute chiar de Mao. Vede în ele „un fanatism mic-burghez”, „erori stângiste” şi regretă că până atunci conducerea partidului „n-a înţeles suficient de bine legile socialiste ale unei dezvoltări proporţionale şi planificate”. Rechizitoriul e cu atât mai sever cu cât e sincer. Peng crede că această scrisoare va rămâne confidenţială. Dar Mao se va folosi de sinceritatea mareşalului pentru a contraataca. Acţionează, strategic, în doi timpi. Mai întâi îl izolează pe contestatar de trupele sale, pentru a evita ca spiritul de echipă să funcţioneze în favoarea lui şi abia apoi îl acuză şi îl elimină.

Drama începe în câteva zile. Despre o dramă vorbim, căci de rezultatul acestei reuniuni vor depinde soarta Chinei şi mai ales viaţa a milioane de fiinţe umane: dacă va ieşi învingător, Mao va putea să dea curs utopiei lui ucigaşe. Cârmaciul distribuie mai întâi adunării copii ale scrisorii lui Peng. Cere încă de la început Comitetului Central să aleagă dacă susţine sau respinge criticile mareşalului. Pentru nomenclaturiştii care se tem mai mult decât de orice să-şi exprime o părere, înspăimântaţi că ar putea să facă alegerea greşită, salvarea stă în reflexul

legitimator. Preşedintele are cu siguranţă dreptate, fiindcă e preşedintele. Mao îşi face autocritica, mai mult afectată decât sinceră. Recunoaşte că s-au comis unele erori, că unele ordine au fost prost interpretate sau executate prea în grabă, dar în ansamblu linia politică e corectă. Iar cine i se opune ţine cu „dreapta”, în universul maoist aceasta este o acuzaţie gravă. Un comunist etichetat ca fiind „de dreapta” e condamnat să dispară din istorie. Preşedintele trece apoi la ameninţări. E gata să meargă până la scindarea partidului, mai rău, până la război pentru a-şi impune ideile. „Dacă voi, Armata Roşie, nu mă susţineţi, o să ridic o altă armată roşie”. Asupra reuniunii planează amintirea războiului civil care a scăldat în sânge China timp de două decenii şi teama de o schismă în interiorul Partidului Comunist, care ar fi dus la prăbuşirea sistemului. Toţi comuniştii prezenţi ştiu că monopolul de necontestat al partidului e condiţia esenţială pentru menţinerea dictaturii. Adunarea îl susţine cu o majoritate zdrobitoare pe Mao, căruia nu-i mai rămâne decât să-i dea lovitura finală lui Peng, rămas acum complet izolat:

„Considerăm că te opui instanţelor de conducere ale partidului. Te pregăteai să-ţi faci publică scrisoarea ca să câştigi poporul de partea ta şi să-l mobilizezi […]. Acum, că scrisoarea a fost făcută publică, toţi contrarevoluţionarii au venit să te aplaude.

Peng: Scrisoarea îţi era adresată personal […]. Am scris: „Te rog, verifică, vezi dacă am dreptate şi spune-mi ce părere ai”. N-am avut în intenţie decât să-ţi fac câteva recomandări, pe care mi-ar fi plăcut să le iei în considerare.

Mao: Nu-i adevărat […]. De fiecare dată când există o problemă, nu eşti sincer […]. Oamenii cred că eşti simplu, sincer, direct. Când te văd pentru prima dată, doar asta văd. Dar după aceea îşi dau seama […] că eşti prefăcut. Nimeni nu poate să vadă ce crezi în adâncul sufletului. Şi-

apoi, spun că eşti ipocrit […]. Eşti un oportunist de dreapta. […] Vrei să uzurpi cauza proletară.

Peng: Scrisoarea îţi era adresată personal. Nu încerc să provoc nicio dezbinare.

Mao: Ba da. […] Vrei să provoci dezmembrarea partidului. Ai un plan, ai o organizaţie, ai făcut pregătiri, ai atacat linia corectă de pe poziţii de dreapta.”[915]

În rezoluţia finală adoptată, Comitetul Central îl acuză pe mareşalul Peng Dehuai că a condus o „clică antipartinică şi oportunistă de dreapta”, că a lansat atacuri răuvoitoare împotriva lui Mao, că a exagerat gravitatea situaţiei. Este demis din toate funcţiile, apoi plasat în arest la domiciliu. Gărzile roşii ale Revoluţiei Culturale vor veni să-l ridice şase ani mai târziu. Peng Dehuai, eroul Armatei Populare de Eliberare, îşi va sfârşi viaţa în chinuri, în închisoare, victimă a relelor tratamente suportate. Marele Cârmaci n-a iertat niciodată nimic.

Plenara de la Lushan constituie un moment crucial în istoria Chinei maoiste. Eliminarea lui Peng îi permite lui Mao să-l numească la conducerea Armatei Populare de Eliberare pe unul dintre susţinătorii lui slugarnici. Noul comandant-şef, Lin Biao, nu se bucură în faţa trupelor de prestigiul predecesorului său, dar are avantajul că e un admirator al Marelui Cârmaci şi linguşitorul lui preferat încă din anii ’30, din perioada Shaanxi. Mao e sigur că Armata Roşie condusă de el va deveni un instrument devotat al său, în orice caz al ordinelor sale. Să ne aducem aminte că în orice sistem totalitar structurile de forţă sunt la fel de importante ca monopolul partidului. Într-o „militarocraţie” precum Republica Populară Chineză, născută în urma unui lung război, Armata Populară de Eliberare constituie osatura regimului, astfel că e esenţial să fie controlată. Sub ordinele lui Lin Biao, la rândul său în

915 Fragment din darea de seamă a conferinţei de la Lushan, apud Philip Short, Mao Tse-toung, ed. cit., p. 436.

serviciul lui Mao, armata va demonstra acest lucru atunci când va trebui să restabilească ordinea în haosul Revoluţiei Culturale. Se poate ca Marele Cârmaci să nu se fi aventurat mai târziu în această nouă „revoluţie", care se va transforma în război civil", dacă n-ar fi reuşit mai înainte, la Lushan, să-l elimine pe Peng şi să-l plaseze pe Lin Biao în fruntea singurei instituţii capabile să controleze procesul. Plenara de la Lushan este, într-un fel, preludiul Revoluţiei Culturale care va începe şase ani mai târziu.

Această plenară consolidează puterea lui Mao. Preşedintele se bucura până atunci de legitimitatea unui Lenin, fiindcă obţinuse victoria „revoluţiei". Lenin îşi crease propriul partid care să servească scopurilor sale, Mao a preluat conducerea unui Partid Comunist deja existent, dar rezultatul este acelaşi, şi unul, şi celălalt au obţinut triumful cauzei. Aura pe care o avea Mao în rândul celorlalţi conducători chinezi se baza pe această legitimitate revoluţionară. Plenara de la Lushan îl transformă, de altfel, într-un egal al lui Stalin. Pentru a-şi instaura puterea după moartea lui Lenin, *Vojd*-ul nu ezitase să-şi elimine rivalii. Mao profită de incidentul cu Peng pentru a şi-o consolida. Cu aceeaşi abilitate de care ar fi dat dovadă şi Stalin, el scoate în evidenţă opoziţia unui membru emblematic al Partidului Comunist Chinez pentru ca apoi să declare război tuturor celor care s-ar fi opus politicii lui. Partidul chinez a cunoscut deja numeroase epurări, dar aceasta e prima de amploare de la venirea sa la putere. Stalin îi eliminase pe bătrânii bolşevici cam la zece ani după ce luase frâiele URSS. Şi epurarea Partidului Comunist Chinez are loc tot la un deceniu după victoria lui Mao. Să fie aceasta vârsta maturităţii pentru orice regim totalitar? Peng Dehuai e un fel de Buharin chinez. Prea puţin contează dacă există sau nu opozanţi, eliminarea duşmanului din sânul partidului e o necesitate a luptei de

clasă, conform învăţăturilor şi practicii lui Stalin.

După eliminarea lui Peng, campania împotriva „oportunismului de dreapta” declanşează o epurare demnă de Marea Teroare din URSS din anii ’30, cu excepţia proceselor-spectacol. Îi vor cădea victimă şase milioane de chinezi, majoritatea membri de partid sau funcţionari. Aşa cum procedase şi Stalin, fiecare provincie trebuie să dea un anumit număr de „vinovaţi” pentru a satisface ordinele venite de sus. Cei care vor reuşi să supravieţuiască acestei prime furtuni vor fi ajunşi din urmă mai târziu de ciclonul Revoluţiei Culturale. Teroarea maoistă e comparabilă cu teroarea stalinistă: amândouă se alimentează din aceeaşi sursă ideologică – necesara luptă de clasă – şi servesc aceluiaşi scop, consolidarea puterii totalitare. După Lushan, Mao poate spera să conducă ţara după bunul-plac, fără să se mai teamă de critici. După vara anului 1960, odată ce puterea şi-a dat seama de catastrofa provocată de Marele Salt înainte, Marele Cârmaci va avea, desigur, câteva momente delicate cu ceilalţi membri ai Biroului Politic, dar se va preface că se retrage în tumul lui ca să-şi pregătească mai bine revanşa constând în Revoluţia Culturală. Pentru a reuşi, Mao n-a încetat să adauge determinării lui Lenin şi Stalin şiretenia, devenind astfel, dacă nu mai crud, cel puţin mai imprevizibil, deci mai periculos.

Lushan reprezintă, de asemenea, un funest moment de cotitură pentru China. În urma acelei plenare Marele Salt înainte este relansat, iar ţara va cădea pradă celei mai mari foamete din lunga sa istorie. Începând din august 1959, comunele populare se extind la nivelul oraşelor, în jurul fabricilor, şcolilor etc. în septembrie, Mao scrie în *Drapelul roşu*, revista ideologică a Comitetului Central, că Marele Salt în agricultură e şi mai important decât în anul precedent. Ţara trăieşte mai mult decât oricând într-o minciună generalizată. Prim-secretarul provinciei Henan,

epicentru al foametei, se întrece în declaraţii menite să liniştească populaţia: „În ciuda secetei îngrijorătoare, comunele populare sunt încă la fel de prospere, iar oamenii, la fel de fericiţi”. În jurul lui, ţăranii mor cu miile. Ciclul infernal e identic cu cel din Ucraina din anii ’30, tot mai mari cantităţi de cereale sunt rechiziţionate pentru a îndeplini cotele fixate de stat, din ce în ce mai ridicate, astfel încât să justifice succesul Marelui Salt; ţăranii nu mai au nimic de mâncare, nici de semănat, penuria devine foamete. Mao a fixat şi cote pentru vite, pentru păsări, pentru ouă; raziile în case se înmulţesc, ustensilele de bucătărie care nu ajunseseră deja în furnalele comunelor sunt confiscate, „vinovaţii” sunt torturaţi sau ucişi în bătaie. Din nou, ca şi Ucraina, China e izolată de restul lumii, deoarece crima trebuie să se desfăşoare fără martori. Oamenii nu au voie să poarte doliu după cei morţi şi nici să vorbească despre ei, corespondenţa e controlată de fiecare autoritate locală, fiindcă e interzis să scrii despre foamete, deplasările în teritoriu devin foarte dificile, căci raţiile sunt locale, iar mijloacele de transport merg cu încetinitorul, din cauza penuriei de carburant şi de cărbuni. Permisul de trecere intern instaurat în 1956 interzicea oricum orice fel de exod. Încotro să fugi de foamete? Armata instituie cordoane sanitare în jurul comunităţilor, pentru a le proteja de hoardele de înfometaţi. În oraşe situaţia e ceva mai bună, puterea asigură acolo raţii minime. În Canton, copiii sunt sfătuiţi să doarmă cât mai mult, ca să nu-şi irosească forţele, iar pentru a le uşura foamea se face apel la acupunctură. La Beijing, angajaţilor li se ordonă să se menajeze, ca să nu consume calorii. În lagărele de muncă, situaţia e catastrofală. La Hapuha, în provincia Qinghai, mortalitatea atinge între 20 şi 25%, în timp ce într-un alt lagăr ajunge la 40%, la una dintre fermele anexe lagărului Hangzhou, la 66%, iar în lagărul Tangemu, peste 75%. În unele unităţi,

recordul mortalităţii din lagărele sovietice din Kolîma – 50% pierderi de vieţi omeneşti în doi sau trei ani – e depăşit. Media mortalităţii anuale din 1960 – 1961 este, pentru ansamblul arhipelagului Laogai, de 10%. Se estimează că între 1959 şi 1962 au murit acolo aproximativ patru milioane de deţinuţi.[916]

Chinezii nu sunt egali în faţa acestui flagel. În oraşe, raţiile diferă în funcţie de poziţia socială: cadrele care ocupă poziţii înalte în ierarhie primesc mai multă mâncare. *Cotidianul poporului* le cere ţăranilor să strângă cureaua. „Să dea dovadă de cea mai mare cumpătare şi să nu ia decât două mese pe zi, dintre care una uşoară şi bazată pe lichide", îi sfătuieşte organul de partid. Din solidaritate cu efortul cerut chinezilor, Mao hotărăşte să nu mai mănânce carne.1 În schimb, atunci când vine timpul să-şi serbeze ziua, în decembrie 1959, dă un banchet pentru toţi apropiath să-i Puterea trăieşte în plină schizofrenie. Foametea face atâtea ravagii, încât nu poate fi ignorată, drept care se iau măsuri doar pentru limitarea dezastrului, mai ales prin introducerea raţiilor, dar nenorocirea nu e pusă pe tapet. Propaganda îi încurajează pe oameni să mănânce mai puţin, în timp ce ziarele scriu în continuare despre extraordinarul progres al producţiei agricole. „O femeie pricepută poate să pregătească masa şi fără mâncare", spune o lozincă din Chengdu.[917][918]

Prăbuşirea recoltelor în vara lui 1960 constrânge puterea la o rectificare de politică. Cifrele au scăzut de la aoo de milioane de tone de cereale în 1958 la 144 de milioane doi ani mai târziu.[919] În industrie, producţia scade

---

916 Jean-Luc Domenach, Chine: l'archipel oubliey ed. cit., p. 242.

917 Dr Li Zhisui, La Vie privée de Mao racontée par son médecin, ed. cit., p. 360.

918 Jasper Becker, La Grande Famine de Mao, ed. cit., p. 319.

cu 43% în 1960.[920] În iarna acelui an sunt adoptate primele „reajustări”, prea târziu şi prea puţin pentru a întoarce cursul mecanismelor. Talia comunelor e redusă, sunt reintroduse loturile individuale, armata e trimisă să ajute la muncile câmpului. Totuşi, foametea face cele mai multe victime între 1960 şi 196 a, după aceste reajustări, deoarece Marele Salt e însoţit de o catastrofă ecologică (inundaţii, secete) care împiedică redresarea rapidă. În 1961, producţia de cereale stagnează (148 de milioane de tone), în anul următor creşte puţin (160 de milioane de tone), dar abia în 1965 ajunge din nou la nivelul dinaintea Marelui Salt. Pentru a opri foametea, Beijingul e obligat să importe grâu şi făină din străinătate, din Canada şi din Australia mai ales, o umilinţă pentru o Chină care pretindea să construiască propria cale spre comunism.

Nu se cunoaşte numărul exact al victimelor Marelui Salt. După moartea lui Mao, în 1976, autorităţile chineze vor vorbi de 13 milioane de morţi, care vor fi puşi pe seama relelor „condiţii” din acea vreme. Specialiştii occidentali evaluează acest număr între 16 şi 28 de milioane, cu un deficit demografic mai mare de 50 de milioane. În 1993, un autor chinez va vorbi despre 40 de milioane de morţi, cifră care cumulează excedentul deceselor din cauza foametei şi scăderea fecundităţii. Un înalt funcţionar al Republicii Populare refugiat în Statele Unite, care face parte dintr-o echipă de cercetători însărcinată de putere să facă lumină în privinţa acestei catastrofe după moartea lui Mao, avansează cifra de 43 – 46 de milioane de morţi.1 Unele studii recente bazate pe documente oficiale chineze evaluează dezastrul uman la 36

---

919 Nicholas Lardy, Agriculture in China's Modem Economie Development, Cambridge University Press, 1983, p. 149.

920 François Godement, „La tourmente du vent communiste“, La Chine au XXe siècle, vol. 2, ed. cit., p. 51.

– 46 milioane de victime[921][922], iar unii istorici chinezi vorbesc chiar despre 55 de milioane de morţi. Această incertitudine asupra cifrelor, asupra pierderilor de vieţi omeneşti, e o dovadă în plus a dispreţului partidului-stat faţă de soarta pe care a impus-o poporului. „Atunci când nu se găseşte mâncare, oamenii mor de foame”, a recunoscut Mao în toiul Saltului înainte, adăugând apoi cinic: „Mai bine să laşi să moară jumătate din oameni, astfel cealaltă jumătate o să poată mânca pe săturate.”[923]

Dacă luăm în considerare evaluarea „medie” de 30 de milioane de morţi, foametea din China lui Mao nici măcar nu se încadrează în „normele” foametei din anii ’30 din Uniunea Sovietică condusă de Stalin. Raportate la populaţia totală, aceste 30 de milioane reprezintă un procent mai mic decât cel reprezentat de cele 3, 9 milioane de morţi în urma Holodomorului din Ucraina (lăsând la o parte regiunea Kuban), adică 4, 6% din cei 650 de milioane de chinezi faţă de aproape 10% din populaţia ucraineană din vremea aceea. Aceste date macabre parcă nu s-ar referi la oameni, date fiind cifrele enorme, şi depăşesc înţelegerea prin amploarea lor.

În 1960, în toiul foametei, peste China s-au abătut călduri teribile. Mai apoi, puterea se va ascunde în spatele acestor condiţii climatice vitrege pentru a explica hecatomba umană. Fostul Imperiu de Mijloc este o ţară uriaşă care s-a confruntat de-a lungul istoriei sale cu

---

921 Marie-Claire Bergère, op. cit., p. 103; François Godement, „La tourmente du vent communiste“, La Chine au XXe siècle, ed. cit., p. 51; Wen Yu, Disasters of Leftism in China, Jiaochua Publishing House, 1993, p. 95; Jasper Becker, La Grande Famine de Mao, ed. cit., p. 374.

922 Evaluări prezentate de Yang Jisheng, Stèles, la grande famine en Chine, ed. cit., respectiv Frank Dikotter, Mao’s Great Famine, Bloomsbury, 2010.

923 Apud Zhou Xun, The Great Famine in China, Yale University Press, 2012.

numeroase perioade de foamete ucigătoare şi de condiţii climatice extreme. Totuşi, China n-a fost niciodată lovită în întregime în acelaşi timp. Până atunci, foametea se instala în anumite regiuni, ca şi seceta, astfel că pagubele erau limitate. De data aceasta, numărul extrem de mare de victime se explică prin generalizarea catastrofei. Pentru a continua să absolve regimul de orice responsabilitate, conducătorii au început din nou să-i acuze pe „duşmanii poporului”, pe naţionaliştii din Guomindang şi pe alţi sabotori ai bunului mers al socialismului, singurii în stare să comită asemenea crime pentru a-şi atinge scopurile, repetă propaganda.

CINE POATE SĂ FACĂ AŞA CEVA, DACĂ NU DUŞMANUL?

Reuniunea comitetului provinciei Henan, din data de 6 decembrie 1960. Wang Renzhong, membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez, declară: „Pericolul cel mai mare ar fi să nu înţelegem pe deplin contradicţiile evidente dintre noi şi duşman şi să nu observăm că e vorba de Guomindang, care încearcă o restaurare răzbunătoare a clasei capitaliste. […] Să vezi masele murind astfel şi să ţii ascuns grâul cu orice preţ în loc să-l distribui, să vezi cantinele comunale închizându-se şi să împiedici masele să-şi aprindă sobele, să nu le dai voie să culeagă ierburi, să nu le permiţi să fugă din calea foametei, să nu dai sfeclă de zahăr unor oameni care nu se mai pot deplasa, din cauza foamei, să tratezi fiinţele omeneşti mai rău decât vitele, să le baţi fără vină, până la moarte, fără o fărâmă de omenie, cine poate să facă aşa ceva, dacă nu duşmanul? Oamenii aceia, doar pentru a-şi păstra poziţiile, i-au ucis în masă pe fraţii noştri de clasă; de aceea, şi noi trebuie să-i ucidem fără nici cea mai mică ezitare”.

Xu Zirong, vice-ministru al siguranţei publice, spune la rândul său: „Numărul de morţi creşte în continuare,

pagubele sunt enorme, o optime dintr-o populaţie de 8 milioane. Duşmanul a comis un adevărat masacru. […] În multe commune s-au infiltrat elemente din «cele cinci categorii negre»*, proprietari de pământ despotici, complici ai feudalilor, bandiţi la drumul mare, societăţi secrete reacţionare şi o mulţime de agenţi secreţi”.

Apud Yang Jisheng, Stèles, la grande famine en Chine, 1958 – 1961.

Le Seuil, 2012, pp. 234 – 235

— În vocabularul maoist, „cele cinci categorii negre” îi desemnează pe proprietarii de pământ, pe ţăranii bogaţi, pe contrarevoluţionari, elementele duşmănoase şi elementele de dreapta (nota T.W.).

La origine, scopul Marelui Cârmaci nu era să-şi înfometeze poporul, ci să realizeze colectivizarea ţăranilor. Dar încăpăţânarea ideologică a lui Mao şi indiferenţa lui faţă de suferinţele provocate de ea au accentuat drama. Iar mai apoi condiţiile climatice au accelerat procesul. Foametea maoistă e de aceeaşi natură ca foametea stalinistă, duc şi una, şi cealaltă la acelaşi rezultat: lichidarea clasei ţărănimii, pe care puterea o consideră dăunătoare. Mao nu a organizat foametea, ci a folosit-o pentru a-şi atinge scopurile, ca şi Stalin. Principala cauză a foametei e colectivizarea, dar cei doi tirani au instrumentalizat-o pentru a omorî cât mai mulţi ţărani, mai ales „închizându-i”, aşa înfometaţi cum erau, în provinciile lor, împiedicându-le accesul la rezervele statului, rămânând indiferenţi la strigătele lor după ajutor (Mao, ca şi Stalin, a primit mii de scrisori). Este vorba de o crimă politică. Exterminarea în masă prin foame, distrugerea clasei ţărănimii prin acest procedeu sunt o invenţie comunistă.

Puterea chineză s-a temut foarte tare de Congresul al XX-lea şi de consecinţele sale. Deng Xiaoping, care se afla la Moscova în 1956, îşi va aminti de această frică după

moartea lui Mao, când va hotărî să nu păteze memoria Marelui Cârmaci, aşa cum procedase Hruşciov faţă de *Vojd*. China comunistă nu va cunoaşte aşadar o „demaoizare”. Revoluţia ungară, prin care pentru prima dată un popor din „blocul socialist” a putut să-şi exprime respingerea faţă de sistem şi care aproape a reuşit să răstoarne regimul, le-a servit drept lecţie lui Mao şi succesorilor lui: nu trebuie niciodată să cedezi nimic din puterea pe care o deţii. Comunismul nu poate fi decât totalitar, utopia nu poate supravieţui decât atunci când oamenii nu au altă alegere decât să creadă în ea. După revoluţia ungară.

Marele Cârmaci a înţeles că trebuia să-i elimine de urgenţă pe toţi cei care s-ar fi putut gândi să pună în discuţie dogmele. De aceea, s-a debarasat de intelectuali, care puteau să gândească cu mintea proprie şi deci să se îndoiască, momindu-i cu capcana celor O Sută de Flori, apoi a exterminat clasa socială cea mai incredulă, ţăranii ataşaţi de pământurile lor şi individualişti. Mao a procedat mai bine decât Stalin, graţie experienţei din Uniunea Sovietică. *Vojd*-ul exterminase mai întâi ţărănimea independentă înfometând-o şi abia apoi lichidase intelectualitatea, prin Marea Teroare. Mao a început cu elita (Campania celor O Sută de Flori) şi apoi a pecetluit soarta ţăranilor, epurând în acelaşi timp Partidul Comunist după plenara de la Lushan. În patru ani, din 1957 până în 1961, a executat planul pentru care Stalin avusese nevoie de zece ani după instalarea la putere.

Schisma în februarie 1961, istoricul Wu Han, specialist în istoria dinastiei Ming, publică *Destituirea lui Hai Rui*, o piesă de teatru în care personajul central e un consilier al împăratului exilat pentru că-i criticase politica. Cu un an şi jumătate înainte, acelaşi Wu Han publicase un text în care povestea cum Hai Rui îl mustrase pe împărat pentru greşelile lui. Cititorii abili au înţeles imediat că era

o metaforă a conflictului dintre preşedintele Mao şi mareşalul Peng Dehuai, demis la plenara de la Lushan pentru că îndrăznise să critice Marele Salt înainte. Când a publicat aceste texte, Wu Han era adjunctul primarului din Beijing, Peng Zhen, unul dintre puţinii demnitari ai regimului care îndrăzneau încă să-şi exprime îndoielile cu privire la politica lui. În 1957, în plină reprimare a mişcării celor O Sută de Flori, Peng Zhen îşi făcuse deja auzită vocea într-o reuniune a înaltelor cadre de partid. „Stalin considera că are întotdeauna absolută dreptate”, a declarat el atunci. „Drept urmare, Congresul al XX-lea l-a spulberat. Cum bine se vede, orice om greşeşte.”[924] Toţi participanţii au subînţeles aluzia la Mao. Poziţia de primar al capitalei şi de responsabil al Comitetului Municipal al partidului îi permite lui Peng să-şi exprime cu destulă libertate părerile. Înainte de 1949, a condus Şcoala centrală de partid şi Departamentul de organizare al Comitetului Central, ceea ce-i conferă statutul de ideolog şi administrator al Partidului Comunist. Părerea lui contează, şi are susţinători în aparatul de partid. Nu e un „contestatar” pe care Mao să-l reducă la tăcere. Eliminarea lui Peng Zhen va fi unul dintre motivele pentru care Marele Cârmaci va arunca ţara în uriaşul război civil care avea să fie „Marea revoluţie culturală proletară”. Primarul Beijingului va fi ţinta numărul unu a gărzilor roşii.

În mai 1961, când milioane de chinezi mor de foame, Peng Zhen înfiinţează în cea mai mare taină o comisie de anchetă care să strângă documente despre Marele Salt. În noiembrie, comisia îi înmânează toate datele adunate, pe baza cărora Peng denunţă graba preşedintelui drept principala cauză a catastrofei, aşa cum îi scrisese lui Mao şi mareşalul Peng Dehuai înainte de plenara de la Lushan. În ianuarie 196 a, la o conferinţă a cadrelor de partid,

924 Apud Marie-Claire Bergere, op. cit., p. 108.

conducerea face la rându-i o analiză a Marelui Salt. Eşecul a fost cauzat în proporţie de 30% de condiţiile climatice şi în proporţie de 70% de erori umane, recunoaşte Liu Shaoqi. Primarul Beijingului profită de această reuniune pentru a face un bilanţ şi mai sever: el acuză instanţele de conducere ale partidului, în special pe Mao, că sunt adevăraţii responsabili pentru catastrofa. Preşedintele înţelege că trebuie să accepte acest rechizitoriu documentat, să recunoască deci că s-a înşelat. Aşa că începe autocritica: „Oricâte erori ar fi comis instanţele de conducere, eu simt direct responsabil şi împărtăşesc indirect vina, deoarece sunt preşedintele Comitetului Central. […] Unii tovarăşi au greşit la fel de mult, dar principalul responsabil ar trebui să fiu eu”. 1 Marele Cârmaci arată calea, toţi conducătorii încep să-şi facă mea culpa. Abilă manevră din partea lui Mao: mărinimos, el se autoacuză ştiind că potentaţii îi vor sări în apărare, căci o atingere la adresa prestigiului lui Mao s-ar repercuta asupra tuturor. Cultul personalităţii, esenţial în orice regim totalitar, are nevoie de un Cârmaci ireproşabil, sau cel puţin nu mai vinovat decât ceilalţi. Chemându-i pe subordonaţii lui să-şi facă autocritica – „Cei dintre voi care se tem să-şi asume responsabilităţi, […] care cred că dacă fac pe tigrii nimeni nu va îndrăzni să le dea un şut în fund, toţi cei care vor adopta o asemenea atitudine vor eşua”, avertizează el –, Mao se descotoroseşte de o parte din responsabilitate împărţind-o cu ceilalţi. Ia hotărâri singur, nu acceptă să-i fie pusă în discuţie politica, dar, atunci când trebuie să dea socoteală pentru erorile comise, responsabilă e conducerea partidului în ansamblul ei. De fapt, preşedintele nu se căieşte deloc, mai degrabă turbează de furie că nu poate să-i strângă de gât pe oponenţii lui. „Toată ziua se plâng, iar seara se duc la teatru. Mănâncă de trei ori pe zi şi se băşesc. Asta au reţinut ei din marxism-leninism”, îi spune el doctorului

său.[925][926]

Să lase duşmanul să înainteze pe terenul lui, pentru ca apoi să-l lovească, aceasta este metoda pe care Mao a folosit-o întotdeauna începând cu războiul civil. O aplică în politică. Sutele de mii de intelectuali şi de cadre reprimate după apelul său la dezbateri în Campania celor O Sută de Flori, din 1957, i-au suportat consecinţele. În 1959, la plenara de la Lushan, a lăsat de înţeles că acceptă criticile mareşalului Peng Dehuai ca să-i masacreze apoi pe cei care ar fi putut să-l contrazică. La începutul anilor ’bo, face un pas înapoi, copleşit de drama pe care a provocat-o Marele Salt înainte, pentru a evalua mai bine raporturile de forţe care trebuie să-i permită să contraatace, radical, prin intermediul Revoluţiei Culturale. Între această repliere tactică şi contraofensivă nu va trece decât foarte puţin timp, dar această paranteză i-a făcut probabil pe chinezi să se simtă mai puţin oprimaţi. În rândul intelectualilor din partid – singurii care mai pot să se exprime – se vorbeşte despre „o mică primăvară de la Beijing”.

„MICA PRIMĂVARĂ DE LA BEIJING” DIN 1961 – 1962

Criticul cel mai acerb este jurnalistul Deng Tuo. Redactor-şef al *Cotidianului poporului* din 195 a până în 1959. Deng Tuo conduce apoi ziarul ideologic al municipiului Beijing, *Frontul* (*Qianxian*), în care publică între 1961 şi 196 a „Taclale de seară la Yanshan” şi, în colaborare cu Wu Han şi cu un alt jurnalist şi responsabil comunist, Liao Mosha, „Cronica satului celor trei”. Deng Tuo ridiculizează în acest text ambiţiile nemăsurate ale lui

925 François Godement, „La tourmente du vent communiste“, La Chine au XXe siècle, ed. cit., p. 54; Marie-Claire Bergère, op. cit. \ Philip Short, Mao Tsé-toung, ed. cit., pp. 446-447.

926 Dr Li Zhisui, La Vie privée de Mao racontée par son médecin, ed. cit., p. 403.

Mao Zedong, care vede „averea într-un ou”, „se îmbată cu vise”, „înlocuieşte realitatea cu iluzii”. El denunţă „marile trăncăneli găunoase” şi le recomandă vorbăreţilor „să gândească mai mult, mai bine să se odihnească atunci când vine momentul să vorbească, astfel încât să nu-şi mai piardă timpul, energia şi timpul şi energia celorlalţi”. Iar pentru tratarea bolnavului „atins de pierderea memoriei, capricios, irascibil, nesăbuit şi foc de furios” recomandă „repaus complet” sau folosirea unei „măciuci speciale” pentru a i se aplică o lovitură în cap.

Violenţa acestor atacuri la persoană e surprinzătoare. Dar şi mai surprinzător e faptul că cei care-l contestau pe Mao au avut posibilitatea să lanseze astfel de atacuri. Climatul de relativă liberalizare care se instalează la începutul anilor ’bo în mediile intelectuale şi universitare nu explică pe deplin îndrăzneala demersului lor. Aceşti jurnalişti hârşiţi n-ar comite greşeala să creadă că o uşoară slăbire a constrângerilor dă undă verde criticilor la adresa lui Mao. Iar substratul adesea foarte transparent al textelor lor n-ar putea ascunde blasfemia de ochii conducătorilor, obişnuiţi să scruteze cel mai mic semn la orizontul politic. Ar trebui oare să căutăm explicaţia într-un simţ moral jignit, într-o virtuoasă indignare? Gestul aproape sinucigaş al acestor intelectuali a fost dictat de o generozitate nebunească. Dar cum de au putut să-şi publice textele? Totul ne face să credem că au beneficiat de protecţie la nivel înalt, chiar din sânul partidului. […] Acest grup de intelectuali se află la Beijing, iar textele apar în presa controlată de Comitetul Municipal al Partidului. Chiar ei par foarte legaţi de aparatul politic şi guvernamental local şi de şeful său, Peng Zhen.

Marie-Claire Bergère, *La Chine de 1949 à nos jours*, Armand Colin, 2004, pp. 105 – 106

În zonele rurale menghina colectivizării ucigaşe slăbeşte. În multe regiuni, ţăranii redevin stăpâni pe ceea

ce produc, cotele obligatorii sunt înlocuite de „acorduri” cu statul. Acolo unde foametea a făcut cele mai mari ravagii, comunele populare simt desfiinţate, ţăranii primesc din nou dreptul să-şi exploateze terenurile. Mao dispare aproape complet de pe scena politică în primele trei luni din 1962, pe care şi le petrece la una dintre reşedinţele lui, în Hangzhou, un oraş balnear de la sud de Shanghai, unde se stabilise dinastia Song în primul mileniu. Dar această retragere nu durează mult. În septembrie, Mao lansează cu prilejul plenarei Comitetului Central îndemnul care avea să declanşeze o baie de sânge în China: „Să nu uitaţi niciodată de lupta de clasă”. Contraofensiva se va desfăşură pe trei fronturi: pe frontul cultural – cu un cenzor-şef în persoana lui Jiang Qing, o fostă actriţă devenită soţia Marelui Cârmaci, care de la rolurile de mare preotească la Opera din Beijing a ajuns să se ocupe de epurarea tuturor intelectualilor din Partidul Comunist care l-au criticat pe soţul ei; pe frontul partidului – prin lansarea „Mişcării de educaţie socialistă”, care are ca scop recâştigarea controlului asupra cadrelor în zonele rurale (cei care s-au lăsat înduioşaţi de soarta ţăranilor) şi apoi asupra cadrelor puterii centrale care au plecat urechea la criticile primarului Peng Zhen; în sfârşit, pe frontul poporului – unde, sub conducerea mareşalului Lin Biao, ţara e chemată să intre la „şcoala armatei”, o directivă care se va traduce printr-un exod forţat a 25 de milioane de orăşeni către zonele rurale. Acest triplu dispozitiv e creat în vederea Revoluţiei Culturale ce va fi lansată oficial în vara lui 1966.

Relaţiile proaste dintre Moscova şi Beijing s-au înrăutăţit în urma catastrofei Marelui Salt înainte. Printre numeroasele scuze avansate pentru a justifica eşecul, propaganda chineză a acuzat URSS că a cerut rambursarea datoriei contractate în timpul războiului din Coreea. Suspendarea ajutorului sovietic şi retragerea

brutală a experţilor ruşi în iulie 1960, în plină foamete, au agravat situaţia, dar Moscova nu e cu nimic responsabilă pentru drama chineză. Încăpăţânarea ideologică a lui Mao, certitudinile lui privind calea cea bună spre comunism şi concepţiile lui despre bomba atomică ca simplu „tigru de hârtie” au provocat până la urmă ruptura de URSS. în 1958, în momentul lansării Marelui Salt înainte, Beijingul a pretins că instaurarea comunismului nu mai e „un eveniment din viitorul îndepărtat”, ci se va petrece în patru sau cinci ani. În 1961, Moscova anunţă că în URSS comunismul va intra în etapa finală peste aproximativ cincisprezece ani. Cele două capitale nu sunt de acord în privinţa calendarului. Calea chineză a provocat o catastrofă, Mao refuză să se dea bătut, să-şi recunoască greşelile, cu toate că Hruşciov prevăzuse eşecul unei politici care pretindea industrializarea Chinei pornind de la baza sa rurală, fără să treacă prin procesul de industrializare prin care a trecut URSS.

Radicalizarea modelului intern chinez şi divergenţele cu Moscova sunt două procese legate de la moartea lui Stalin. „Destalinizării” lui Hruşciov, Mao i-a răspuns cu reprimarea mişcării celor O Sută de Flori, eliminând orice risc de derapaj de felul celui din Ungaria; Marele Salt a fost pandantul „revoluţiei agricole” hruşcioviene; pregătirea Revoluţiei Culturale, apoi desfăşurarea ei vor fi teatrul unor înfruntări sângeroase între cei doi giganţi ai comunismului. Mao a pornit pe o cale fundamental opusă celei alese de URSS, pe care în curând o va califica drept „revizionistătt. Ataşamentul lui de nezdruncinat faţă de gânditorii tutelari Marx-Engels-Lenin-Stalin contrastează cu relativa relaxare ideologică dorită de Hruşciov, al cărei simbol avea să devină publicarea în URSS, în 1962, a romanului lui Aleksandr Soljeniţîn *o zi din viaţa lui Ivan Denisovici*. În centrul diferendului dintre cele două ţări se află problema naturii puterii, de altfel o problemă esenţială

în comunism. După mai bine de patruzeci de ani de dictatură a proletariatului şi apariţia unei noi generaţii de aparatcici, care n-a cunoscut decât socialismul, Partidul Comunist sovietic vrea să slăbească frâiele. În schimb, Partidul Comunist Chinez se încăpăţânează să-şi consolideze dictatura. Din 1959, statul socialist sovietic s-a proclamat „stat al întregului popor", considerând că dictatura proletariatului e depăşită. Beijingul respinge acest nou model şi aminteşte de teza lui Stalin despre necesitatea unui stat atotputernic atâta timp cât va dura „încercuirea capitalistă"[927]. Conflictul dintre cele două capitale este ideologia, temelia puterii în orice regim comunist, dar e aţâţat şi de vechi ranchiune naţionale.

Pe de altă parte, divergenţele privesc şi soarta revoluţiei mondiale. Comunismul rămâne viitorul ineluctabil şi de nedepăşit al omenirii, atât pentru URSS, cât şi pentru China, dar căile lor către acest viitor sunt diferite. Pe când Moscova vorbeşte despre o posibilă „tranziţie paşnică spre socialism" pentru ţările care ar alege această cale, Beijingul e în continuare convins că numai revoluţia va permite triumful idealului. Convingerile fiecărei ţări rămân valabile şi la scară mondială. Istoria va desăvârşi comunismul prin violenţa revoluţionară, graţie luptei de clasă şi luptei ţărilor sărace împotriva ţărilor bogate. Conducătorii sovietici consideră că arma nucleară a schimbat datele problemei, că echilibrul terorii obligă la alte strategii. Conducătorii chinezi sunt convinşi că războiul rămâne cel mai bun aghiotant al comunismului, inclusiv războiul atomic, cum a spus Mao la conferinţa partidelor comuniste din 1957. Nici în această privinţă cele două capitale nu sunt de acord asupra calendarului. Iar pentru a marca ruptura Beijingul a iniţiat o provocare

927 Raport prezentat de Stalin la Congresul al XVIII-lea al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică, pe 10 martie 1939, în Les Questions du léninisme, Editions en langues étrangères, Moscou, 1947, p. 625.

militară care era cât pe ce să se transforme într-un conflict cu SUA, pe care Mao şi-l dorea fără-ndoială. Pe 23 august 1958, artileria chineză a bombardat insulele Kinmen şi Matsu, apropiate de continent, dar dependente de Republica Formosa (China Naţionalistă sau Taiwan), unde Guomindangul s-a refugiat începând din 1949. Criza locală a degenerat într-o criză internaţională atunci când Washingtonul a ameninţat că va folosi arma atomică pentru a apăra aceste insule. Marina americană a început să escorteze navele care aprovizionau populaţia insulară. Demonstraţia de forţă se va încheia cu un acord care a permis celor două Chine să iasă cu faţa curată. Naţionaliştii şi-au retras o parte din trupe din insulele ameninţate, iar comuniştii au oprit bombardamentele. În urma acestui incident Moscova s-a convins cât de periculos ar fi să lase bomba atomică pe mâna lui Mao. În august 1959, Hruşciov suspendă programata livrare de arme nucleare către China. În aprilie 1960, sub titlul „Trăiască comunismul!”, *Drapelul roşu*, organul ideologic al Partidului Comunist, profită de cea de-a nouăzecea aniversare a naşterii conducătorului bolşevic pentru a aminti că lupta revoluţionară nu poate fi modificată de progresele tehnice şi de armele nucleare. „Până la triumful socialismului, conflictele armate rămân inevitabile”, se spune răspicat. Patru luni mai târziu, ruptura dintre China şi Rusia se produce efectiv: complexul militaro-industrial chinez e direct penalizat prin retragerea experţilor veniţi din URSS. Conducătorii sovietici nu vor ca din pricina Chinei ţările comuniste să fie antrenate într-o confruntare generalizată cu forţele imperialiste. Industria chineză de armament va suferi o întârziere de câţiva ani.

De-acum încolo se vor înfrunta două „legitimităţi revoluţionare”. Schisma obligă toate ţările comuniste, toate partidele comuniste din lume, să aleagă de partea cui rămân. Moscova nu mai e singurul „centru al revoluţiei

mondiale”, o schimbare capitală, deoarece în orice credinţă e nevoie de o comunitate de gândire între cei ce aderă la ea. Dacă ajung să se înfrunte două adevăruri, îndoiala devine permisă, iar utopia, care, pentru a funcţiona, are nevoie de o adeziune totală, nu mai stăpâneşte necondiţionat mintea oamenilor. Într-un sistem comunist, ideologia, ca şi puterea, nu se poate împărţi. Ruptura dintre China şi Rusia din 1960, care se va transforma în cinând în război, va duce la căderea definitivă a comunismului treizeci de ani mai târziu. „Tabăra progresistă” e slăbită în ansamblul ei, astfel că „duşmanul” imperialist poate să profite pentru a se amesteca în conflict şi a trage foloase de pe urma contradicţiilor dintre cele două părţi. Forţele comunismului sovietic şi chinez nu sunt complementare, ci opuse. Ideologia are tot viitorul înainte, dar această sciziune o pune în pericol. La sfârşitul anului 1960, conferinţa celor optzeci de partide comuniste reunite la Moscova, în absenţa lui Mao, care n-a binevoit să se deplaseze, condamnă dogmatismul Beijingului. Începe o nouă etapă. Partajul e întâi de toate geografic, în funcţie de zonele de influenţă ale fiecărei părţi, comunismul „asiatic” *versus* comunismul „occidental”. Apoi, e vorba şi de o sciziune ideologică: de o parte ortodoxismul, de cealaltă, revizionismul, chiar dacă pe fond marxism-leninismul le rămâne comun.

În momentul rupturii sino-sovietice, comuniştii vietnamezi sunt sub influenţa Chinei. Politicile Beijingului şi Hanoiului după Congresul al

XX-lea seamănă izbitor. Atunci când Mao lansase Campania celor O Sută de Flori pentru a-i prinde în capcană pe intelectualii chinezi, Ho Şi Min a început restabilirea ordinii ideologice care a pus capăt scurtei „primăveri de la Hanoi”. Pornind de la raporturile dintre literatură şi politică, de la revendicarea unei libertăţi de

creaţie incompatibilă cu tutela ideologică a partidului şi cu canoanele realismului socialist, artiştii şi scriitorii vietnamezi începuseră să critice sistemul în toamna lui 1956. Au fost denunţate absenţa libertăţilor individuale şi publice, supravegherea şi represiunea, violarea „legalităţii socialiste”, o expresie în vogă începând cu Congresul al XX-lea.1 Printre cei mai activi contestatari s-au numărat câteva reviste, în special *Nhan Van*, şi poeţii, între alţii, Tran Dan. La jumătatea lunii decembrie este emis un decret care interzice orice publicaţie disidentă. Ca şi Marele Cârmaci, Unchiul Ho învăţase lecţia în urma evenimentelor din Ungaria, unde revoluţia începuse tot în mediile intelectuale. În 1957 a urmat represiunea progresivă: hârtia necesară ziarelor contestatare a fost raţionalizată, tipografii au fost constrânşi să intre în grevă pentru a împiedica tipărirea lor, s-au organizat şedinţe publice de „rectificare” a celor mai înflăcăraţi dintre contestatari, urmate de procese în care au fost condamnaţi „trădătorii revoluţiei”, „traficanţii culturii”, „agenţii imperialismului”. La începutul lui 1958, 476 de „sabotori ai frontului ideologic” au fost supuşi unor şedinţe de „reeducare” şi obligaţi să-şi facă autocritica, ceea ce nu i-a scutit de deportarea în lagăr.[928] Universitatea din Hanoi a fost închisă, mulţi intelectuali s-au sinucis. Acest nou recurs la forţă pare mai puţin violent decât în China; a făcut mai puţine victime, fiindcă şi populaţia Vietnamului e mult mai mică decât a Chinei, dar lichidarea „primăverii de la Hanoi” e comparabilă cu represiunea „anti dreapta” care a pus capăt Campaniei celor O Sută de Flori.

Republica Democrată Vietnam n-a cunoscut Marele Salt înainte, dar colectivizarea zonelor rurale a fost la fel de radicală ca în China, după metoda comunistă a distribuirii-rechiziţionării pământurilor, prin care ţăranii au

928 Pierre Brocheux, Hô Chi Mirth: du révolutionnaire à l'icône, Payot, 2003, pp. 232-233.

fost deposedaţi şi au devenit dependenţi de partidul-stat. În 1957, în jur de 800.000 de hectare au fost distribuite celor 2 milioane de familii de ţărani, care numără în total mai bine de 8 milioane de vietnamezi. Un an mai târziu, beneficiarii au fost „invitaţi” să intre în cooperativele de producţie, iar peste încă un an invitaţia a devenit ordin. Colectivizarea e „o mişcare de masă”, a decretat Partidul Comunist, astfel că exploatarea pământurilor în familie a fost interzisă. Comerţul, artizanatul, industria privată au avut aceeaşi soartă, patronii recalcitranţi au devenit „contrarevoluţionari”. Sistemul *Ho khau*, literal „Familii şi guri”, introdus în 1955, conferă puterii un control strict al cetăţenilor, obligaţi să se supună. Fiecare familie trebuie să declare câte persoane locuiesc în casă, ceea ce interzice găzduirea „străinilor”, deci exodul rural. Raţionalizarea alimentelor şi viaţa comunitară completează un dispozitiv de supraveghere care aminteşte de comunele populare înfiinţate de Mao în acelaşi timp în China.

VIAŢĂ COMUNITARĂ, FOAME ŞI PRIVILEGII LA HANOI

Cum în loc de pereţi blocurile au nişte paravane de bambus, era de parcă locuiam cu toţii laolaltă. Nimeni nu mai are viaţă privată; o fostă funcţionară a Ministerului Afacerilor Externe, membră a asociaţiei de bloc, îşi petrece timpul spionând. În fiecare zi inspectează fiecare cameră. […] Când m-am întors din Rezistenţă (războiul împotriva francezilor), am primit multe decoraţii. Medalia Rezistenţei, medalia pentru muncă etc., dar asta nu schimbă cu nimic condiţiile în care trăiesc. Douăsprezece kilograme de orez, trei sute de grame de carne, legume şi jumătate de kilogram de zahăr pe lună. Copiilor mei le e tot timpul foame. Soţul meu (colonel în armată) e plecat mai tot timpul. Când se întoarce, solda de ofiţer nu-i ajunge nici lui ca să mănânce cum trebuie. La Ministerul Sănătăţii, de două ori pe săptămână, avem reuniuni

politice în care se vorbeşte mai ales despre lupta de clasă […]. Înainte, în Rezistenţă, toată lumea ducea aceeaşi viaţă, împărtăşea aceleaşi bucurii, aceleaşi suferinţe. Acum, toate posturile importante, sau funcţiile de răspundere, le primesc doar membrii de partid. Drept urmare, toţi vor să intre în partid doar ca să ocupe funcţii înalte.

Xuang Phuong, A o Dai, du couvent des Oiseaux à la jungle du Viêt-minh, Pion, 2001, p. 176

După ruptura dintre Beijing şi Moscova, la difuzoarele din Hanoi se aud lungi analize ale tovarăşilor chinezi. Sovieticii compromit oare natura marxism-leninismului şi esenţa internaţionalismului proletar? A pune problema în aceşti termeni, a te îndoi de „puritatea" ideologică a URSS înseamnă a lua partea Chinei. În Partidul Comunist Vietnamez, epurarea, această indispensabilă luptă de clasă, îi vizează pe „revizionişti" şi pe „antipartinici". Aceştia sunt în cel mai fericit caz demişi din funcţii sau excluşi, iar în cel mai rău caz, eliminaţi. Generalul Giap, erou la Diên Biên Phú*, considerat prosovietic, e scos pe tuşă. Conducerea partidului este împărţită de Le Duan, prim-secretarul, şi Le Duc Tho, secretarul organizaţiei care deţine autoritatea asupra poliţiei politice. Amândoi adoptă tezele maoiste. De când s-a restras, Unchiul Ho, vechi cominternist format la şcoala sovietică, nu se mai amestecă în treburile partidului. Iar pentru poporul vietnamez, fie că e ales Beijingul, fie că e aleasă Moscova, situaţia nu se schimbă cine ştie ce. În limbaj familiar, „bărboşii" sunt cei care fac mereu legea, Marx, Engels, Lenin, Stalin, Ho Şi Min, toţi gânditorii ăia „păroşi" de la care se reclamă comuniştii.[929][930]

929* Bătălia în care a fost învinsă armata franceză (n. tr.).

930 Bui Tin, Vietnam, la face cachée du régime, Editions Kergour, 1999, p. 65.

Kim Ir-sen, care datorează supravieţuirea regimului său intervenţiei armatei chineze în războiul din Coreea din 1950 – 1953, înclină la rându-i spre Beijing. Condamnă, ca şi Mao, turnura „revizionistă" a Moscovei, rămânând fidel preceptelor de bază: dictatura proletariatului şi lupta de clasă. După modelul Chinei Populare, Coreea de Nord nu se află în aceeaşi etapă a comunismului precum URSS, teroarea rămâne indispensabilă pentru consolidarea puterii. Phenianul nu va ieşi niciodată din acest stadiu „primitiv". După Congresul al XX-lea, Partidul Muncitoresc nordeoreean a organizat o plenară la care „reformatorii" au încercat să critice opţiunile adoptate – prioritatea industriei grele, neglijarea agriculturii şi industriei uşoare, cultul personalităţii etc. Cei care au îndrăznit să aducă aceste critici au fost prompt eliminaţi. Profitând că a depăşit cu bine momentul dificil, Kim Ir-sen a trecut la epurarea partidului, divizat de curentele care apăruseră în urma „liberalizării", opunându-i pe tovarăşii veniţi din Uniunea Sovietică celor veniţi din China. Mii de cadre au pierit în carcerele din toată ţara, majoritatea pentru bănuiala că au legături cu sovieticii. Sarcinile Partidului Munitoresc sunt reamintite: „ascuţirea luptei de clasă", strivirea „contrarevoluţionarilor", nimic original. Marele Conducător, cum îl numeşte deja propaganda regimului, are totuşi o părere prea bună despre sine pentru a se coborî să-l urmeze pe Marele Cârmaci pe calea spre înfăptuirea comunismului. Din 1955, Kim Ir-sen a pornit pe propriul drum, care, pretinde el, va face din Coreea de Nord o excepţie în „tabăra progresistă". Calea aleasă nu e nouă, se înscrie în direcţia naţional-comunismului, dar împinge la extrem logica acestuia.

Graţie lui Kim Ir-sen, vocabularul comunist se îmbogăţeşte cu un nou termen: Juche. Marele Conducător l-a folosit pentru prima dată la sfârşitul lui decembrie 1955, într-un discurs despre „eliminarea dogmatismului şi

formalismului şi introducerea ideii Juche în munca ideologică”. A da dovadă de Juche, precizează el, înseamnă a manifesta un spirit activ şi creativ în aplicarea „adevărului marxist-leninist” în conformitate cu condiţiile specifice din Coreea.1 Juche este calea coreeană către comunism, iar natura sa naţională îi asigură succesul. Kim Ir-sen o va susţine până la moarte, iar fiul şi moştenitorul său, Kim Jong-il, o va adopta şi o va continua. De-a lungul timpului, „conceptul” se va dezvolta, devenind un ghiveci de referinţe şi directive în totală contradicţie cu realitatea din ţară. Paradoxul este că, deşi pretinde că e ancorată în experienţa naţională coreeană, utopia comunistă e desprinsă mai mult decât oricând de realitate. Juche recomandă stăpânirea de sine, revendică independenţa faţă de influenţele exterioare, adică autosuficienţa, exaltă „specificul coreean”, privilegiază acţiunea oamenilor, cu condiţia ca aceasta să se exprime prin intermediul Marelui Conducător.[931] Fiind lipsiţi de libertatea de spirit şi de autonomie, comuniştii cad în „dogmatism” sau în „revizionism”, pretinde Kim. După părerea lui, „nihilismul naţional” duce sistemul la pierzanie. Inutil să căutăm în Juche vreo urmă de raţionalitate, în afară de afirmarea unui naţionalism exacerbat care izolează Coreea de Nord, ia populaţia ostatică şi transformă ţara întreagă într-un imens lagăr de concentrare, cel mai mare din istorie. Era logic ca această derivă naţionalistă să conducă la rasism, şi aşa s-a şi întâmplat în anii ’60. Puritatea de rasă devine o componentă esenţială a naţiunii coreene; regimul laudă omogenitatea acesteia în termeni etno-lingvistici. Coreenii care nu au „sânge pur” încep să fie persecutaţi. Juche devine ideologia oficială a regimului în 1967, înlocuind clasicul marxism-leninism. Puterea continuă să respecte regulile bolşevice în funcţionarea sa, dar Phenianul refuză

931 Cheong Seong Chang, Idéologie et Système en Corée du Nord, L’Harmattan, 1997, p. 111.

să urmeze „ţările surori”. Kim Ir-sen vrea să fie un „comunist *lonesome*”, ceea ce nu-l va împiedica să apeleze la ajutorul Moscovei sau al Beijingului ori de câte ori foametea va decima ţara. Înaintea Cambodgiei khmerilor roşii, Coreea de Nord a lui Kim Ir-sen întruchipează, alături de China maoistă, această sinteză asiatică a comunismului care lasă la vedere mecanismele criminale ale sistemului, aplicând ideologia fără nicio reţinere.

După ruptura de Moscova, China a fost izolată de lumea comunistă „occidentală”, deşi unele teze maoiste exercită o anumită atracţie asupra acesteia. Viziuni precum Marele Salt înainte, ideea că chinezii ar fi un fel de pagină albă pe care se poate scrie cel mai frumos poem – Mao dixit – plac unora dintre conducătorii din Europa de Est, care au rămas închistaţi în proiectul colectivizării şi visează la omul nou înscris în promisiunea comunistă. Thtuşi, nicio democraţie populară nu ia apărarea Beijingului. Conducătorii chinezi au sperat degeaba să primească sprijin din partea tovarăşilor polonezi, drept mulţumire pentru micul serviciu pe care li-l făcuseră în 1956 sfătuindu-l pe Hruşciov să nu intervină pentru reprimarea revoltei din Varşovia. „În 1960, când se pregăteau pentru despărţirea de Uniunea Sovietică, la reuniunea partidelor comuniste de la Moscova, Zhou Enlai le-a spus membrilor delegaţiei poloneze că ei ne ajutaseră în 1956 şi că acum venise rândul polonezilor să-i ajute”, va povesti mai târziu Edward Ochab, fostul prim-secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez din anii poststalinişti. „Era imposibil. Nici nu puteam şi nici nu voiam să acţionăm împotriva Uniunii Sovietice. Polonia populară îşi dezvoltase forţele şi continua s-o facă alături de Uniunea Sovietică, şi trebuia să rămânem fideli acestei alianţe.”[932] La acea conferinţă a partidelor comuniste din noiembrie

932 Teresa Toranska, ONI, des staliniens polonaise s'expliquent, ed. cit., p. 76.

1960, care condamnă „dogmatismul” chinez, numai mica Albanie face opinie separată. Enver Hodja denunţă politica imperială sovietică, pentru care ţara lui e o cantitate neglijabilă. Reacţia lui anunţă viitoarea politică albaneză cu accente naţionaliste foarte „coreene”, chiar dacă Hodja nu va merge până acolo încât să elaboreze o teorie la fel de confuză precum Juche.

Foarte curând, relaţiile dintre tovarăşii albanezi şi sovietici s-au înrăutăţit. La conferinţa de la Moscova Hodja s-a arătat atât de neîncrezător în „fratele mai mare”, încât, imediat după ce şi-a pronunţat diatriba, s-a refugiat la ambasada albaneză, refuzând să stea în vila pe care gazdele sale i-o puseseră cu amabilitate la dispoziţie. A refuzat şi avionul privat pe care i-l închiriaseră sovieticii şi a luat trenul până la Roma, de unde apoi a plecat spre acasă.[933] Degradarea relaţiilor dintre cele două ţări s-a produs rapid. În aprilie 1961, Moscova îşi retrage toţi tehnicienii prezenţi în Albania, în octombrie are loc divorţul dintre cele două partide comuniste, iar în decembrie simt întrerupte şi relaţiile diplomatice. Hodja e mai radical decât Kim în „disidenţa” sa, rupe orice legătură cu URSS. Albania se izolează, păstrând doar o mică deschidere în relaţiile cu Beijingul, pentru a imita maoismul. Atunci când Marele Cârmaci îşi va lansa ţara în Revoluţia Culturală, Hodja va vorbi despre o necesară „revoluţionalizare” (un cuvânt nou) a partidului şi a ţării. În programul său îşi va propune să dea cuvântul muncitorilor, să eradicheze proprietatea privată, să distrugă orice formă de religie (peste 2000 de lăcaşuri de cult vor fi închise). Revoluţia Culturală în variantă albaneză va fi inversul a ceea ce se petrecea în momentul acela în China. În vreme ce gărzile roşii, instrumentalizate de Mao, vor avea drept ţintă „vechiturile” care alcătuiesc

933 Thomas Schreiber, Enver Hodja, le sultan rouge, JC Lattès, 1994, p. 167.

bogata cultură ancestrală chineză, Hodja va alege să pună în valoare trecutul albanez pentru a se erija în moştenitor al istoriei, mergând până la a se identifica cu Skanderbeg, apărătorul independenţei naţionale împotriva otomanilor, în secolul al XV-lea. Prezentând naţiunea albaneză ca pe o eternă „fortăreaţă izolată, asediată din toate părţile”, poate să lege trecutul glorios de preocupările prezentului, să dea legitimitate partidului şi conducătorului – o problemă esenţială pentru toate partidele comuniste şi pentru conducătorii lor – găsindu-i rădăcini în istorie, chiar şi prin denaturarea ei. În deceniul 1960 Albania se va adânci într-un naţional-comunism care va justifica şi toate excesele din această ţară: teroarea poliţienească, sărăcirea generalizată, cultul personalităţii. Fuziunea naţionalismului şi comunismului devine cel mai „perfect” totalitarism, combinaţia de şovinism istoric şi dogmatism ideologic duce la distrugerea fiinţei umane. Iar faptul că Albania şi Coreea de Nord se numără printre cele mai crude tiranii născute din marxism-leninism dovedeşte cât de periculos este amestecul genurilor.

Ruptura sino-sovietică pune capăt „internaţionalismului proletar”. La conferinţa de la Moscova din noiembrie 1960, comunistul francez Maurice Thorez a avut o intervenţie cu tema „Lumea s-a schimbat după epoca Lenin”; italianul Luigi Longo a evocat şi el o „cale democratică” spre socialism. Tovarăşii chinezi vor încerca după aceea să provoace sciziuni în sânul partidelor comuniste, distrugând definitiv unitatea mişcării. Conducătorul Partidului Comunist Italian, Palmiro Togliatti, va recomanda, în „testamentul” politic lăsat la moartea sa, în 1964, să nu se treacă la nicio excomunicare şi să nu se încerce crearea unei noi organizaţii internaţionale. Ceea ce a reuşit să construiască Lenin şi ceea ce a desăvârşit Stalin nu mai există: schisma dintre Moscova şi Beijing e a doua lor moarte.

15

Un comunism tropical

Nu vom putea niciodată să devenim dictatori. Eu simt un om care ştie când vine vremea să plece.

— FIDEL CASTRO

Da, am împuşcat, împuşcăm şi vom continua să împuşcăm atâta timp cât va fi nevoie!

— ERNESTO GUEVARA

„Vântul din Est suflă mai tare decât vântul din Vesta, proclamă Mao în faţa conducătorilor comunişti reuniţi la Moscova în noiembrie 1957. Optimismul lui se bazează pe eventualitatea unui război atomic, promisiune a comunismului planetar vizat de Marele Cârmaci. Dar nu numai pe asta. Vântul din Est suflă mai tare şi datorită succeselor repurtate de „forţele progresiste" în lume. Cu o lună înainte de această conferinţă, Uniunea Sovietică a lansat în spaţiu primul satelit din istorie, Sputnik. Reuşita a fost salutată de toate partidele comuniste ca o dovadă a superiorităţii comunismului faţă de capitalism. URSS a făcut progrese ştiinţifice de răsunet mondial. Trimiterea unei capsule spaţiale serveşte cauzei, deci omenirii. Dacă Uniunea Sovietică e în stare de o asemenea îndrăzneală înseamnă că dispune de acum de rachete care pot să ajungă în orice regiune de pe glob. Evenimentul tulbură politica de descurajare nucleară care guvernează relaţiile internaţionale, iar echilibrul terorii care stă la baza Războiului Rece de la apariţia armei atomice se rupe. Statele Unite ale Americii au înţeles totul, astfel că-şi vor mobiliza toate resursele pentru a recupera întârzierea – *missile gap*, cu expresia consacrată – şi la începutul anilor ’60 îşi ajunge din urmă concurentul.

Dispoziţia războinică a lui Mao e încurajată de această reuşită strategică a URSS, iar iluziile lui revoluţionare simt întreţinute de ecoul pe care-l găsesc în lume tezele „progresiste". Succesul atrage noi succese,

istoria pare să zâmbească „blocului socialist”, încă unit la momentul organizării acestei conferinţe. Vântul din Est suflă în partea de lume unde popoarele acuză asuprirea colonială, visând la independenţă şi libertate. Colonialismul, născut din expansiunea capitalismului în secolul al XIX-lea, n-a supravieţuit celui de-al Doilea Război Mondial. Slăbirea puterilor câştigătoare, în frunte cu Marea Britanie şi Franţa, înfrângerea Germaniei, Italiei şi Japoniei, care au produs efecte şi în afara graniţelor lor, noua morală internaţională impusă de o Americă triumfătoare, ieşită ea însăşi dintr-un lung război de independenţă, toate acestea au dat o lovitură fatală spiritului colonial, mercantil şi „civilizator”. Faţă de dorinţa de emancipare care a cuprins întreaga lume în 1945, ţările capitaliste au devenit în curând duşmani. Războiul din Indochina, prin care Franţa a încercat să-şi salveze imperiul, lungul şi durerosul drum către independenţă al Indiilor de Est, naşterea forţată a Pakistanului, tertipurile şi tergiversările olandezilor în Indonezia, menţinerea unor dinastii corupte în Orientul Mijlociu – pretutindeni colonizatorii de ieri par să frâneze irepresibila mişcare de emancipare. În schimb, „blocul socialist”, adversar declarat al imperialismului, poate să pară un aliat natural al popoarelor care vor să se elibereze. Nu contează că de la sfârşitul războiului URSS e cel mai mare stat colonial din lume, că Republica Populară Chineză a redus la tăcere, cu violenţă, întregul popor tibetan. Sfârşitul colonialismului occidental e însoţit de o valorificare a resorturilor naţionale pe care încearcă să se întemeieze noile state. Naţional-comunismul afişat de Moscova, de Beijing şi de toate celelalte capitale socialiste poate să le servească drept model fostelor ţări colonii. Forma de stat care prevalează în ţările cucerite de comunism poate să inspire elitele popoarelor aflate în curs de decolonizare, în căutarea eficienţei şi modernizării

autoritare. Nu atât ideologia marxist-leninistă e atrăgătoare, cât folosirea violenţei şi luptei armate, tehnicile conspirative, un model de organizare potrivit radicalismului tinerilor naţionalişti.

Conferinţa care a avut loc la Bandung în aprilie 1955 a reflectat starea de spirit din acel moment a ţărilor recent emancipate. Organizată de preşedintele Indoneziei, Sukarno, pe moşia sa, a reunit 29 de ţări, majoritatea din Asia (15) şi din Orientul Mijlociu (9). Cu excepţia Japoniei, singura ţară industrializată care a fost prezentă, conferinţa a reunit naţiuni sărace, din Lumea a Treia, cu expresia inventată de economistul demograf francez Alfred Sauvy. În trecut, starea a treia, îndrăgită de Sieyès, îi desemna pe năpăstuiţii monarhiei în pragul Revoluţiei Franceze; în ziua de astăzi, Lumea a Treia desemnează ţările subdezvoltate, noii oropsiţi ai erei industriale. Conferinţa de la Bandung a condamnat colonizarea şi imperialismul, a lansat un apel la lupta pentru independenţă şi a afirmat dorinţa participanţilor de a rămâne neutri în confruntarea dintre tabăra socialistă şi cea socialistă. Ţările participante au hotărât să promoveze noi reguli în relaţiile dintre state: respectul integrităţii teritoriale şi suveranităţii fiecăruia, non-agresiunea, non-ingerinţa în afacerile interne, egalitate, convieţuirea paşnică. URSS a înţeles că poate să profite de aceste aspiraţii. Prezenţa la Bandung a reprezentanţilor Chinei Populare şi ai Republicii Vietnam a încurajat Moscova să sprijine această mişcare de inspiraţie mai degrabă antioccidentală, care servea propriilor interese. Încă din toamna lui 1955, Hruşciov şi Bulganin, prim-ministrul Uniunii Sovietice, au vizitat Afghanistanul, India şi Birmania, trei ţări care fuseseră prezente la Bandung, pentru a lăuda avantajele neutralităţii şi a le oferi sprijinul pentru dezvoltare. La Congresul al XX-lea, din februarie 1956, Huşciov a salutat „dezagregarea în curs a sistemului colonial al imperialismului, ca un

eveniment de amploare mondială”. Şi-a însuşit regulile stabilite la Bandung cu privire la gestionarea raporturilor dintre ţările cu „regimuri sociale diferite”, a promis ajutor din partea ţărilor socialiste pentru noile state independente, indiferent de neînţelegerile politice. Academia de Ştiinţe a creat un institut de Economie Mondială şi Relaţii Internaţionale (IMEMO), însărcinat să studieze cooperarea cu ţările sărace; de asemenea, au fost înfiinţate diverse şcoli de specialitate pentru formarea de diplomaţi, ingineri, tehnicieni poligloţi, experţi în probleme agricole sau industriale, care apoi să fie trimişi în ţările din Lumea a Treia. Profitând de acest vânt din Est a cărui forţă o lăuda Mao, URSS şi-a început politica de influenţă.

Pentru combaterea „îmburghezirii” proletariatului în ţările capitaliste dezvoltate, Lenin preconizase încă din 1917, în *Imperialismul, cel mai înalt stadiu al capitalismului*, extinderea luptei de clasă la scară mondială. În viziunea liderului bolşevic, viitorul revoluţiei depindea şi de antagonismul dintre ţările bogate şi ţările sărace, adâncit de expansiunea capitalismului. Tânărul regim bolşevic pune în practică această teorie, mai ales la Primul Congres al Popoarelor din Orient, care s-a desfăşurat la Baku în 1920, când Moscova a sprijinit un islamist afghan obscurantist dotat cu toate virtuţile revoluţionare, deoarece lupta împotriva colonistului britanic. Esenţialul a fost spus în 1924, când Stalin a proclamat că datoria URSS este „să transforme ţările dependente şi coloniale dintr-o rezervă a burgheziei imperialiste într-o rezervă a proletariatului revoluţionar, pentru a face din ele aliaţii celor din urmă”. „Leninismul”, continuă el, „recunoaşte existenţa în mişcarea de eliberare naţională a ţărilor oprimate a unor aptitudini revoluţionare şi consideră că acestea pot fi folosite pentru a învinge

duşmanul comun, imperialismul”.[934] Cominternul a fost mobilizat pentru a pregăti elita revoluţionară din ţările sărace să-şi îndeplinească rolul. Iar Universitatea Popoarelor din Orient, cu sediul în URSS, unde şi-au făcut studiile Ho Şi Min şi Deng Xiaoping, a fost însărcinată să ofere această formare. Internaţionala Comunistă va crea în 1927 Liga împotriva imperialismului şi opresiunii coloniale, care avea să-i reunească pe anticolonialistă fie că se revendicau de la marxism-leninism sau nu. Unele dintre figurile viitoarei mişcări pentru Lumea a Treia de după război, precum indianul Nehru, indonezianul Hatta sau sud-africanul Gumude, şi-au început activitatea ca militanţi în această ligă. Calea „socialismului într-o singură ţară” proslăvită de Stalin, întâietatea dată luptei antifasciste şi politicii de front republican din anii ’30, apoi războiul mondial au determinat Moscova să abandoneze temporar terenul anticolonialismului. Conducerea sovietică a revenit însă pe acest front după triumful comuniştilor chinezi din 1949 şi succesul comuniştilor vietnamezi împotriva colonizatorului francez. Conferinţa de la Bandung l-a convins pe Hruşciov să aprofundeze această politică. De la mijlocul anilor ’50, lupta antiimperialistă a redevenit una dintre axele propagandei comuniste, alături de lupta pentru pace, de anticapitalism şi de antifascism. Noul lider sovietic are o concepţie mai largă decât Stalin despre acţiunea revoluţionară, se întoarce la leninism încercând să recupereze naţionalismul „progresist” în scopul slăbirii duşmanului occidental. Evoluţia ideologică e limpede de la apariţia jdanovismului, care făcea din confruntarea dintre tabere, dintre capitalism şi comunism, linia directoare a URSS imediat după război. La Congresul al XX-lea, Hruşciov a recunoscut că existau mai multe căi către socialism, ceea ce a provocat furia comuniştilor

934 Apud Yves Santamaría, „Anti-impérialisme“, Dictionnaire du communisme (coord. Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 102.

chinezi, care voiau să fie apărătorii căii ortodoxe. Apelul la naţionalism ca fază intermediară „progresistă” între colonialism şi socialism era urmarea firească a acestei evoluţii ideologice. Această etapă nu neagă conflictul fundamental cu Occidentul capitalist, ci îi adaugă lupta pentru influenţă şi îl transformă într-o nouă miză la nivel planetar. Politica externă a lui Hruşciov este activă, chiar voluntaristă, deci riscantă.

„Coexistenţa paşnică”, linia directoare a Kremlinului după moartea lui Stalin, serveşte drept cadru pentru ofensivă. Într-o lucrare menită să explice cum trebuie folosită aceasta, Hruşciov îşi propune să mute rivalitatea faţă de Occident pe un teren mai larg, în domeniile politic, economic şi cultural. La conferinţa partidelor comuniste din 1960, el precizează: „Coexistenţa paşnică a statelor nu implică renunţarea la lupta de clasă. Coexistenţa statelor cu sisteme sociale diferite este o formă de luptă de clasă între socialism şi capitalism”. Cu alte cuvinte, convieţuirea paşnică e o prelungire prin alte mijloace a drumului spre comunism.

IMPOSIBILA COEXISTENŢĂ IDEOLOGICĂ

Nu trebuie să uităm niciodată că duşmanii noştri sunt mereu pe poziţii, că pândesc mereu o greşeală din partea noastră. În lume se dă o luptă, trebuie doar să ştim cine-o va câştiga: clasa muncitoare sau burghezia? Clasa muncitoare e convinsă că vremea burgheziei a apus; totuşi, burghezia crede că e destinată să domnească pe vecie. Orice individ cu judecată clară înţelege că problemele fundamentale ale ideologiei nu pot fi rezolvate decât prin luptă şi prin victoria uneia sau alteia dintre doctrine.

Noi, comuniştii, credem că progresul e de partea noastră şi că victoria va fi inevitabil tot de partea noastră. Cu toate acestea, capitaliştii nu cedează şi sunt hotărâţi să se lupte până la capăt. În aceste condiţii, cum am putea să vorbim despre convieţuirea paşnică cu ideologia

capitalistă? Coexistenţa paşnică a sistemelor politice diferite e de neconceput. Ar fi o trădare a principiilor fundamentale ale partidului nostru să credem în posibilitatea unei convieţuiri paşnice între ideologia marxist-leninistă şi ideologia burgheză.

Am repetat mereu acest lucru. De-a lungul anilor în care am asigurat într-o mare măsură conducerea politicii noastre, atunci când abordam în conferinţele de presă acest subiect spuneam întotdeauna că în domeniul ideologic nu ar fi posibilă o convieţuire paşnică. Am subliniat întotdeauna că vom continua lupta până la capăt şi că suntem siguri că o vom câştiga.

Nikita Khrouchtchev, *Souvenirs*, Robert Laffont, 1971, p. 480

Dincolo de principiile ideologice, convieţuirea paşnică este o necesitate pentru URSS. Ea favorizează dezvoltarea schimburilor de care economia sovietică are nevoie, în timp ce pe plan politic nu se face nicio concesie. În patruzeci de ani de comunism, regimul şi-a epuizat toate resursele, umane şi materiale, pentru a asigura dezvoltarea ţării. Stagnarea impune căutarea unor mecanisme care să repomească maşinăria. Coexistenţa paşnică trebuie să permită stimularea schimburilor cu ţările capitaliste care deţin tehnici şi competenţe indispensabile URSS. În acelaşi timp, o economie sovietică mai puternică va putea să ajute mai mult ţările din Lumea a Treia, şi prin urmare să erodeze poziţiile imperialismului. Cele două aspecte sunt legate, convieţuirea paşnică poate fi văzută ca o muncă de seducţie prin care pot fi obţinute de la capitalişti mai multe mijloace pentru expansiunea comunismului în lume. Ca să seducă, Hruşciov afişează o faţă prietenoasă. Face călătorii mediatizate în cetăţile inamice, în Marea Britanie, Statele Unite ale Americii şi Franţa. Se erijează în purtătorul de cuvânt al unei Uniuni Sovietice deschise, asemănătoare celorlalte ţări, o Uniune

Sovietică ce a depăşit îngheţul stalinist şi nu vrea decât să rivalizeze paşnic cu capitalismul. Totuşi, e hotărât ca în această expansiune să nu cedeze nimic din terenul cucerit, cum avea s-o demonstreze construirea zidului care în curând va împărţi Berlinul în două, şi se angajează că URSS va susţine luptele de eliberare naţională care trebuie „să îngenuncheze imperialismul" – expresia îi aparţine[935]. Atunci când războiul dintre puterile nucleare devine improbabil, înfruntarea trebuie să continue acolo unde condiţiile favorizează o evoluţie a idealurilor comuniste. Pe acest câmp de bătălie Moscova face paşi mari înainte.

Cea mai spectaculoasă cucerire a URSS este Orientul Apropiat, în urma unor evenimente pe care nu ea le-a provocat. Stalin, care susţinuse crearea statului Israel, a dezvoltat după aceea o politică „antisionistă" menită să fie pe placul ţărilor arabe. Îndepărtarea de pe tron a regelui Faruk al Egiptului, în iulie 195 a, de către mişcarea Ofiţerilor Liberi a fost o surpriză de proporţii pentru Kremlin. Militarii pucişti nu sunt adepţii marxism-leninismului. Naţionalişti şi independenţişti, aceştia visează să scape ţara de jugul unui colonialism britanic pe ducă. Omul forte al mişcării, Gamal Abdel Nasser, care s-a autoproclamat prim-ministru în februarie 1954, a obligat Marea Britanie să-şi retragă trupele pe care le mai avea în Egipt. Nasser a fost una dintre vedetele conferinţei de la Bandung, unde i-a cerut reprezentantului Chinei, Zhou Enlai, informaţii despre cum ar putea obţine arme de la blocul socialist. Apropierea de Moscova a început în primăvara lui 1955; câteva luni mai târziu, Cairoul făcea public contractul de înarmare semnat cu URSS. Occidentalii, îngrijoraţi de această evoluţie a situaţiei, au refuzat să intre în jocul pe care voia să-l joace Nasser

935 Apud Michael Beschloss, The Crisis Years: Kennedy and Khrouchtchev, 1960- 1963, Edward Burlingame Books, 1991, p. 60.

oscilând între Est şi Vest. Washingtonul şi-a suspendat livrările de arme către Egipt, considerând că economia ţării e insolvabilă; URSS în schimb va accepta ca plată tone de bumbac. Criza Canalului Suez din toamna lui 1956 i-a permis să se infiltreze pentru multă vreme în regiune. Câştigarea confruntării cu Marea Britanie şi Franţa l-a făcut pe Nasser un erou al Lumii a Treia. Colonelul a devenit un exemplu demn de urmat într-o regiune care suportă încă opresiunea colonială. URSS, al cărei sprijin a fost hotărâtor, va profita de pe urma aurei noului campion naţionalist. Preşedintele Egiptului visează de-acum la un panarabism al cărui lider să fie chiar el, pentru a se afirma în faţa imperialismului occidental şi a combate Israelul, sionismul. Nasser îşi găseşte un aliat important în Siria. Din 1952 Damascul e condus de partidul Baas, care are ca doctrină un socialism de coloratură arabă. Din aceste aspiraţii comune ia naştere în februarie 1958 Republica Arabă Unită, RĂU, o uniune locală între Egipt şi Siria, condusă de Nasser. Irakul vecin, unde în iulie 1958, în urma unei lovituri de stat, preiau puterea militarii naţionalişti, e la rându-i atras de panarabism. Totuşi, unitatea arabă construită la sfârşitul anilor ’50 nu va dura multă vreme. Republica Arabă Unită îşi încetează existenţa în septembrie 1961. Între timp, RĂU a adus daune considerabile intereselor puterilor occidentale în regiune. Parisul, Londra şi chiar Washingtonul simt privite mai mult decât oricând ca aliaţi ai fostelor regimuri răsturnate şi ca spoliatori, din cauza acordurilor petroliere din trecut. URSS în schimb îşi vede politica recompensată; ea a susţinut unitatea arabă: 43% din ajutoarele oferite Lumii a Treia între 1954 şi 1961 au mers către Egipt. Panarabismul nu se confundă cu socialismul, ci e o mişcare de esenţă antiimperialistă, servind astfel indirect interesele sovietice. Exact aşa vede Hruşciov convieţuirea paşnică. Sprijinul Egiptului pentru Frontul de Eliberare

Naţională algerian, în războiul împotriva Franţei, se înscrie perfect în tactica Uniunii Sovietice de a încuraja astfel de conflicte periferice într-o vreme în care o confruntare directă cu imperialismul ar fi prea riscantă.

Decolonizarea Africii oferă un alt teren fertil URSS. În Ghana, fostă colonie britanică ce a devenit independentă în 1957, preşedintele Kwame Nkrumah e convins că industria grea constituie cheia unei dezvoltări rapide. Iar Moscova pleacă urechea cu bunăvoinţă la aceste visuri de mărire industrială. Mica Ghana nu întârzie să devină un cap de pod al sovieticilor pe continentul negru. Campion al panafricanismului, Nkrumah avea să-şi încheie cariera ca dictator marxist, după ce instituise o economie planificată, interzisese orice opoziţie, îşi promovase cultul personalităţii şi îşi dusese ţara la sapă de lemn. Guineea lui Sékou Touré urmează acelaşi drum. Fosta colonie franceză e singura care a refuzat să intre în Comunitatea franco-africană propusă de Franţa în septembrie 1958, după ce Parisul acordase independenţa fostului său imperiu din Africa. Uniunea Sovietică intră pe fir, profitând de dorinţa de independenţă a lui Sékou pentru a-i impune modelul său de dezvoltare şi metodele sale politice. Regimul din Guineea se transformă în dictatură, în timp ce economia ţării e angajată, sub influenţa consilierilor sovietici, în mari lucrări de prestigiu, inutile şi costisitoare. URSS construieşte acolo un aeroport, o fabrică de conserve, o fabrică de cherestea, o uzină de frigidere, un spital, o şcoală tehnică, *un* hotel, proiecte al căror gigantism nu se potriveşte cu nevoile acestei mici ţări. Moscova va reuşi să livreze în Conakry chiar şi utilaje de deszăpezit.[936]

Dificila decolonizare a Congoului Belgian, complicată de multiple conflicte tribale care izbucnesc în 1959, dă din

936 Christopher Clapman, Africa and the International System: The Politics of State Survival, Cambridge University Press, 1996, p. 290.

nou ocazia Uniunii Sovietice să se infiltreze pe continentul african. Imediat după obţinerea independenţei, această ţară, cea mai mare din Africa tropicală, îşi pierde brusc unitatea menţinută cât de cât până atunci de colonizatorul belgian. Provinciile Katanga – condusă de Moïse Tschombé – şi Kikongo – condusă de Joseph Kasavubu – refuză să se supună unui stat central pe care încearcă să-l impună din Leopoldville, capitala, Patrice Lumumba, şeful unei coaliţii de partide. Transferul de putere între fosta putere colonială şi noul Congo, în vara anului i960, se dovedeşte dezastruos şi distrugător.

PATRICE LUMUMBA, MARTIR AFRICAN ŞI EROU SOVIETIC

Aparent, cu o săptămână înainte de obţinerea independenţei, noua putere congoleză era instalată. Patrice Lumumba fusese ales şef al guvernului, iar Joseph Kasavubu devenea şeful statului. De fapt, era o putere fără forţă reală, care încă de la început a trebuit să facă concesii adevăraţilor deţinători ai puterii: soldaţii congolezi din Forţa Publică. Pe 4 iulie aceştia au organizat o rebeliune, ducând lupte sângeroase cu coloniştii belgieni, înarmaţi sau nu, care au cerut ajutorul contingentelor militare belgiene, deloc dispuse să se supună noii puteri şi considerate prin urmare apărători ai ordinii coloniale. Ruptura dintre Bruxelles şi noua guvernare s-a prefigurat încă din primele zile şi a devenit inevitabilă pe 11 iulie, atunci când liderul partidului majoritar din Katanga, Moïse Tschombé, a proclamat secesiunea provinciei; beneficia de un discret acord cu Belgia, căreia i-a cerut asistenţă economică şi militară, având şi sprijinul coloniştilor şi militarilor belgieni prezenţi în regiune. Fără o administraţie eficientă, fără cine ştie ce forţe militare, puterea centrală congoleză n-a avut altă soluţie decât să apeleze la forţele africane externe sau la forţele ONU. Era începutul internaţionalizării problemei

congoleze.

Aparent, din nou, ONU a răspuns fără dificultăţi cererii de ajutor formulate de Lumumba în faţa Consiliului de Securitate încă din iulie i960. Consiliul a hotărât să trimită Căştile Albastre pentru a restabili ordinea şi unitatea teritorială; a condamnat secesionismul lui Tschombé; a cerut Belgiei să-şi retragă trupele. De fapt, conducătorii congolezi găseau diverse tipuri de sprijin la alţi conducători africani în funcţie de opţiunile lor politice. Lumumba se înţelegea bine cu cei nealiniaţi, până în august, când s-a orientat spre tabăra comunistă şi a solicitat ajutor armat din partea sovieticilor pentru a pecetlui soarta lui Tschombé; Kasavubu ducea o politică moderată şi în septembrie s-a delimitat de Lumumba; Tschombé practica un anticomunism violent. Astfel, în toamna lui i960 afacerea congoleză reflecta diviziunile din restul lumii. Iar URSS şi Statele Unite ale Americii puteau trage noi foloase de pe urma acestei situaţii.

După cum s-a şi întâmplat, în cadrul Adunării Generale a ONU organizate în septembrie la New York. Eisenhower a subliniat rolul umanitar al ONU în Congo, dându-şi în acelaşi timp, discret, acordul pentru eliminarea politică a lui Lumumba. Aceasta va fi pusă în practică în aceeaşi lună, printr-o lovitură de stat condusă de generalul Mobutu. Hruşciov a condamnat vehement imperialismul occidental, dar nu avea mijloacele tehnice şi iară îndoială nici dorinţa de a-i oferi sprijin masiv lui Lumumba pentru rezolvarea conflictului dintr-o ţară care nu prezenta interese majore pentru URSS. Abia după asasinarea lui Lumumba de către rivalii săi congolezi (pe 17 ianuarie 1961), Moscova îl va transforma într-un simbol al luptelor pentru eliberare, dând numele său universităţii înfiinţate în capitală pentru studenţii din Lumea a Treia.

René Girault, Robert Frank, Jacques Thobie, *La Loi des géants*, *iQ4 i-ig64*, Petite Bibliothèque Payot, 2005, pp.

410 – 411

Hruşciov ar fi vrut să plaseze Congoul pe orbita sovietică, dar internaţionalizarea conflictului l-a împiedicat. URSS nu dispunea la vremea aceea de resursele umane – „consilieri” militari – şi materiale pentru a construi o punte aeriană care să-l ajute pe prim-ministrul prieten. Dar Kremlinul avea să-şi înveţe lecţia pentru viitor. Intervenţionismul sovietic în Africa va deveni mai eficient, mai ales începând din anii ’70, când Moscova va dobândi mijloacele necesare. Rolul jucat de ONU în criza congoleză conferă organizaţiei mai multă greutate, pe care Hruşciov plănuieşte s-o folosească în lupta pentru influenţă pe care-o duce la scară mondială. URSS poate deja să conteze pe trei voturi din ONU – Rusia, Bielorusia, Ucraina – şi pe sprijinul necondiţionat al „democraţiilor populare”. Iar pentru a avea o şi mai mare influenţă asupra deciziilor se apropie de ţările decolonizate. Apariţia în 1961 a Mişcării de Nealiniere (MNA) facilitează această nouă politică. Organizaţia, inspirată de conferinţa de la Bandung, se află sub patronajul iugoslavului Tito, al indianului Nehru şi al egipteanului Nasser. MNA se declară neutră faţă de cei doi granzi, Statele Unite ale Americii şi Uniunea Sovietică, însă luările sale de poziţie anticoloniale şi antiimperialiste o fac un „aliat obiectiv” pentru comunişti. Mişcarea a fost lansată la Belgrad, capitală aliată cu Moscova, iar ţările din Lumea a Treia devenite recent independente pe care îşi propune să le reunească sunt, majoritatea, în conflict cu foştii lor tutori occidentali. Nealiniaţii vor fi de altfel fagocitaţi în curând de „tabăra progresistă”, ajungând, la mijlocul anilor ’bo, doar nişte complemente ale „blocului socialist”. Cu ajutorul lor, Moscova va obţine mai mult control asupra ONU decât avea la izbucnirea crizei congoleze.

În Asia, deteriorarea relaţiilor dintre China şi India pe de o parte şi între Beijing şi Moscova pe de altă parte

permite URSS să păşească şi pe subcontinentul indian. Prim-ministrul Nehru vizitase Moscova în 1955> Hruşciov face şi el o vizită oficială la Delhi anul următor, dar relaţiile sovieto-indiene devin mai călduroase abia la începutul anilor ’60, când URSS începe să livreze arme fostei colonii britanice. La originea acestei apropieri stă politica anexionistă dusă de China în Tibet. Exilul forţat al lui Dalai Lama în India, în martie 1959, a agravat tensiunile dintre Beijing şi Delhi. Moscova îşi păstrase până atunci neutralitatea, dar după a doua vizită a lui Hruşciov în India, din februarie 1960, URSS începe să ia partea Delhiului. Relaţiile Kremlinului cu Mao sunt deja încordate – în august 1959 Moscova a suspendat livrarea de arme atomice către China –, ruptura e iminentă. Uniunea Sovietică semnează cu India vânzarea unor licenţe şi-i livrează avioane de luptă, concomitent cu retragerea experţilor din Republica Populară. În violentul conflict sino-indian care izbucneşte în septembrie 196 a, Moscova susţine fără echivoc Delhiul. Apoi URSS va deveni cel mai important furnizor de arme pentru India, fără ca SUA să riposteze în vreun fel. Pentru Washington China e un motiv de îngrijorare la fel de important ca şi Moscova, însă din raţiuni diferite. În cazul URSS îngrijorarea e de natură ideologică: pentru Washington aceasta capătă importanţă strategică atunci când ţara începe să se implice tot mai mult în situaţia din Vietnam. În acest context, în anii ’60 – 70 India va deveni un partener esenţial pentru cei doi granzi. Influenţa sovietică asupra ei va creşte mai ales odată cu apropierea Beijingului de Pakistan, duşmanul de moarte al indienilor de la secesiunea din 1947. Bunele relaţii dintre Moscova şi Delhi servesc interesele URSS pe scena internaţională, în special în Lumea a Treia, unde India joacă un rol extrem de important.

Dar progresul spectaculos al politicii de influenţă a URSS din anii aceia are loc altundeva, chiar în inima

dispozitivului inamic. Venirea la putere a lui Fidel Castro în Cuba nu e propriu-zis o victorie sovietică, însă folosindu-se de această revoluţie Hruşciov va reuşi să facă cea mai mare cucerire din era convieţuirii paşnice. Trecerea insulei în „tabăra progresistă”, care avea să transforme Cuba într-o bază sovietică, la câţiva kilometri de coastele Americii, îi dă dreptate lui Mao: vântul din Est suflă mai puternic.

Punerea în scenă a revoluţiei

Legenda Cubei socialiste contrazice mai flagrant decât oricare alta realitatea faptelor. Povestea spune de obicei că a fost nevoie de trei ani de gherilă intensă, sprijinită de poporul cubanez, pentru ca în ianuarie 1959 Fidel Castro şi ai lui *barbudos* să reuşească să elibereze insula de o sângeroasă dictatură. Democraţie, justiţie, sfârşitul corupţiei şi fraudelor politice simt cuvintele de căpătâi ale revoluţionarilor care au promis dreptate şi prosperitate pentru toţi. Legenda prinde contur: ostilitatea declarată a marelui vecin american faţă de această eliberare populară ameninţa să împiedice împlinirea visului. Mult timp considerată cazinoul şi lupanarul Statelor Unite ale Americii, stăpânită de mafia yankeilor, insula îşi vede strălucitul viitor compromis. Răzbunătorii cubanezi, proprietarii bogaţi, industriaşii veroşi, gangsterii din toate colţurile ţării care au fugit de revoluţia pentru emancipare nu visează decât să-şi recupereze bunurile, să-şi recapete drepturile de exploatatori. Supuşi de Washington unui implacabil embargo în urma căruia ţara rămâne secătuită de orice rezerve, ameninţat fără-ncetare de emigranţii aceia revanşarzi, tânărul regim castrist e condamnat să dispară. Dar, din fericire, ajutorul şi susţinerea necondiţionate din partea taberei progresiste aveau să dejoace planurile imperialismului. Sub aripa protectoare a Uniunii Sovietice, Castro şi tovarăşii săi aveau să-şi continue drumul, să-şi redreseze economia, să descătuşeze energiile, să educe poporul, să construiască

fericirea promisă. O nouă cale spre progres se deschide la tropice, o reînnoită speranţă comunistă se ridică. După Moscova şi Beijing, Havana devine noua stea din galaxia socialistă.

Miraculosul epopeii castriste, vraja exercitată de revoluţia cubaneză figurează printre cele mai mari reuşite ale propagandei comuniste din secolul XX. De-a lungul timpului legenda se va ofili, dar iluzia se va risipi cu greu, fiindcă a fost întreţinută cu multă grijă. Forţa de seducţie a Cubei revoluţionare ţine în primul rând de poziţia geografică a insulei, de apropierea de Statele Unite. Succesul lui Castro încurajează antiimperialismul şi antiamericanismul împărtăşite de tabăra progresistă, de Lumea a Treia şi de o parte din elita intelectuală occidentală. Aşa-numiţii *guerrilleros* cubanezi atacă în inima metropolei inamice, simt braţul înarmat al asupriţilor, al dezmoşteniţilor, al frustraţilor din toată lumea, pentru care America de Nord întruchipează capitalismul exploatator, imperialismul spoliator, o insolentă reuşită. Castro şi oamenii lui le oferă tuturor acestora o ocazie să se răzbune, prin intermediul lor, pentru umilinţele suportate. Şi, cel mai important, Cuba nu seamănă deloc cu imensa şi îngheţata Rusie sau cu îndepărtata şi superaglomerata Chină, două lumi de sine stătătoare. Insulă cu o cultură latină, cu veselie, muzică, femei frumoase, macho, moravuri libertine, Cuba a părut întotdeauna un mic paradis terestru; ea oferă marelui paradis ideologic culori, sunete, plăceri pe care nicio altă ţară comunistă nu reuşise până atunci să le ofere. Dincolo sau mai degrabă mai presus de clişee, farmecul cubanez n-ar fi exercitat o atracţie atât de puternică şi de durabilă dacă revoluţia n-ar fi existat încă de la început şi n-ar fi continuat, înscenată cu intenţia de a fi pe placul maselor, de a cuceri inimile şi minţile. Şansa lui Fidel Castro, a acelor *guerrilleros* ai lui şi a revoluţiei a fost întâi de toate

momentul în care au apărut în istorie. Cuba emerge în imaginarul progresist beneficiind în acelaşi timp de aura revoluţiilor din trecut şi de practicile comuniste verificate. De la nemulţumirea faţă de vremurile apuse la glorificarea viitorului, de la umanismul revoluţionar la diabolizarea duşmanilor – toate aceste resorturi au fost exploatate pentru crearea unei imagini idilice a acestui paradis.

Istoria revoluţiilor, m şi mai mare măsură decât a războaielor, e scrisă de învingători, care îşi justifică astfel acţiunile, găsesc scuze pentru dificultăţile noii puteri, dau încredere în viitorul neapărat mai bun decât trecutul înfierat. Autocraţia ţaristă a fost stigmatizată de bolşevici într-atât, încât oamenii au uitat că pe-atunci se trăia mai bine decât sub regimul totalitar; maoiştii i-au demonizat pe naţionaliştii din Guomindang, deşi aceştia au modernizat China mai mult decât ei. Dictatura cubaneză dinaintea lui Castro va fi descrisă de către noul regim ca o imensă închisoare, cu toate că forţele care au dus la răsturnarea tiranului prosperaseră chiar sub dictatura lui.

Prima minciună castristă vizează perioada dinaintea revoluţiei, anii negri care au determinat întregul popor să-i sprijine pe revoluţionarii care vor să-l elibereze. Adevărul însă e mai nuanţat. Desigur, Cuba generalului Fulgencio Batista, ajuns din nou la putere în urma unei lovituri de stat, în martie 1952 – prima dată fusese ales preşedinte în 1940, pentru patru ani –, nu avea nimic paradiziac, dar n-a fost nici infernul, aşa cum s-a spus după aceea. Batista nu era nici „un analfabet imbecil”, nici „cimpanzeul” pe care-l va denunţa mai târziu un Jean-Paul Sartre subjugat de Castro.[937] Dictatorul nu domnea peste un ocean de mizerie, poporul nu era abrutizat de analfabetism şi, deşi cubanezii erau reduşi la tăcere, nu curgea în valuri sângele martirilor. Cuba anilor ’50 era o ţară în curs de dezvoltare,

937 Apud Jeannine Verdes-Leroux, La Lune et le Caudillo, Gallimard/L’Arpenteur, 1989, p. 14.

cu o situaţie mai bună decât a multora dintre naţiunile Americii Latine, la acel moment.

CUBA ANILOR ’50, PE CALEA DEZVOLTĂRII

În tabelul privind valoarea calorică a alimentaţiei în 93 de ţări, realizat la nivel mondial de Ginsburg, Cuba ocupa locul al 26-lea, cu 2.730 de calorii pe zi. Pe continentul american, nu era depăşită decât de Argentina (3.360 de calorii), Statele Unite (3.100), Canada (3.700) şi Uruguay (2.945). În privinţa proteinelor de origine animală, Cuba era, proporţional, una dintre ţările cu cea mai bună situaţie din lume, având un şeptel bovin de 6 milioane de capete, aproximativ un animal pentru fiecare locuitor. […]

Statisticile din 1953 arată că 36% din populaţia activă depindea de muncile câmpului, ceea ce plasa Cuba pe locul 30 între cele 97 de ţări luate în calcul. Conform Băncii Mondiale, „în 1950 numai o mică parte dintre ţăranii cubanezi practică o agricultură de subzistenţă”. […]

Cu toate că în anii ’50 Cuba a fost cel mai mare producător de zahăr din lume, cu recolte medii de 5, 3 milioane de tone între 1950 şi 1958, ţara dispunea de vaste întinderi de terenuri agricole care nu erau cultivate. Aceste rezerve frânau fără nicio justificare dezvoltarea agriculturii. Jumătate din pământuri erau cultivate cu trestie de zahăr, iar 34% erau folosite pentru creşterea animalelor, dezvoltată extensiv.

În 1957, Cuba producea mai mult de 75% din alimentele pe care le consuma, iar exportul de zahăr permitea importul produselor care-i lipseau, mai ales grăsimi şi orez.

Agricultura de tip feudal, practicată multă vreme de alte ţări latino-americane, a dispărut în Cuba odată cu dezvoltarea industriei zahărului.

Cu o maşină la 40 de locuitori, Cuba ocupa locul al treilea printre ţările din America Latină, după Venezuela şi

Puerto Rico.

De asemenea, se afla pe locul 3 din 112 ţări în privinţa reţelei rutiere, pe locul 4 în America Latină la capitolul telefonie, cu un post telefonic la 38 de locuitori, pe locul 3 la radiodifuziune cu un aparat radio la 6, 5 locuitori şi pe locul 1 la televiziune cu un aparat la 25 de locuitori. […]

Cuba ocupa locul 35 din 136 de ţări în privinţa alfabetizării, între 75% şi 80% din populaţie ştiind să scrie şi să citească; se afla astfel la egalitate cu Chile şi Costa Rica; în America Latină nu era depăşită decât de Argentina (cu 85 – 90% din populaţie alfabetizată) şi de Uruguay (80 – 85%).

Rata mortalităţii era printre cele mai scăzute din lume: 5, 8%; în Statele Unite aceasta era de 9, 5%, iar în Canada, de 7, 6%. În Chile se ridica la 20, 6%, iar în Mexic şi în Perú, la 10, 6%.

În anii ’50, Cuba încă nu scăpase complet de gravele flageluri precum tuberculoza şi paraziţii intestinali, mai ales în zonele rurale.

În sfârşit, Cuba se afla pe locul 22 în lume în privinţa serviciilor medicale, cu 128, 6 medici şi dentişti la 100.000 de locuitori.

Carlos Franqui, Vie, aventures et désastres d’un certain Fidel Castro, Belfond, 1989, pp. 356 – 359

Fulgencio Batista nu şi-a început cariera ca dictator, ci a devenit dictator. Un simplu sergent promovat şef al statului-major pentru că a jucat un rol decisiv în lovitura de stat militară din 1933, el a fost omul de bază al aşa-numitelor *pronunciamientos* dinainte de război. El a luat primele măsuri sociale în favoarea muncitorilor din industria zahărului şi tutunului, a promulgat amnistia generală, a autorizat apariţia ziarului *Hoy** al comuniştilor cubanezi, a declarat legal Partidul Comunist, în septembrie 1938. La acea vreme, la Moscova, Cominternul îl aprecia

pe acest militar despotic: „Cei care uneltesc pentru răsturnarea lui Batista nu mai acţionează în interesul poporului cubanez”, a proclamat Internaţionala.1 în ianuarie 1939 Partidul Comunist Cubanez şi-a organizat, legal, Congresul al III-lea, la Havana. În iulie 1940 Batista a fost ales preşedintele Cubei, cu sprijinul unei coaliţii comuniste de centru-stânga. A dat o nouă constituţie şi o serie de legi sociale, a numit un ministru comunist în guvern. La sfârşitul mandatului său, ziarul *Hoy* îl prezenta ca pe „idolul poporului, marele om al vieţii noastre politice naţionale, omul care întrupează idealurile sacre ale noii Cube”[938939]. Din 1944 până în 1948, Batista s-a retras din viaţa politică. S-a reîntors pe un post de senator şi cu ambiţii de a candida din nou la alegerile prezidenţiale în 1952. Dar peisajul politic cubanez se schimbase. Partidul Comunist, rebotezat Partidul Socialist Popular (PSP), devenise cel mai puternic partid comunist din America Latină. Nu-l mai susţinea pe Batista, căci aura populistă a fostului preşedinte nu mai exercita o atracţie la fel de mare. Cu trei luni înainte de scrutin, fiind sigur că-l va pierde, Batista a instaurat o aşa-zisă „democraţie disciplinată”, cum a numit-o chiar el, şi a pus astfel mâna pe putere. La început a ales să-i menajeze pe comunişti, care aveau multă putere în sindicate. Calificat drept „dictatură blândă”, regimul lui a tolerat Partidul Socialist Popular şi publicaţiile sale, dar a persecutat restul stângii, ceea ce era pe placul tovarăşilor cubanezi pentru care „social-democraţii” reprezentau cea mai mare pacoste, în buna tradiţie marxist-leninistă.

Relaţiile lui Batista cu PSP s-au stricat în vara lui 1953, când un grup de tineri extremişti, în frunte cu un

938* Azi (sp.) (n. tr.).

939 Apud Pierre Rigoulot, Coucher du soleil sur La Havane, Flammarion, 2007, p. 17.

anume Fidel Castro, au atacat cazarma Moncada, din Santiago de Cuba. Insurgenţii au fost imediat arestaţi şi condamnaţi. Comuniştii au criticat stângismul lor, dar dictatorul a luat o poziţie fermă, interzicând Partidul Comunist şi ziarul său *Hoy*, fără însă să-i persecute pe militanţi. Batista şi-a legalizat „dictatura blândă” făcând astfel încât să fie ales preşedinte în 1954 prin câteva fraude, dar şi graţie unui bilanţ economic şi social care i-a adus votul popular. Dictatorul-preşedinte ales a decretat amnistia generală, de care a beneficiat şi Castro, condamnat după eşecul de la cazarma Moncada, a declarat legale majoritatea partidelor politice, a lăsat o relativă libertate presei, sub supravegherea cenzurii. În decembrie 1955, Fidel Castro a putut de exemplu să publice un articol împotriva lui Batista în *Bohemia*, cel mai important săptămânal al insulei. În anii aceia Cuba nu era o democraţie, dar nici dictatură, cum se spune de obicei. Totuşi, începând din 1957 – 1958, regimul a devenit mai dur. Agitaţia din mediile studenţeşti, apariţia unui terorism urban instituit de Mişcarea de la 26 iulie, formarea unei mişcări clandestine în munţii Sierra Maestra, sub conducerea lui Fidel Castro, l-au determinat pe Batista să adopte calea clasică a represiunii. Dictatorul a rămas mai ales fără sprijinul a două instituţii importante: cea a Bisericii, care-şi dorea întoarcerea la o viaţă politică normală, şi cea a armatei, fiindcă militarii nu mai voiau să fie un apendice al poliţiei speciale, SIM, pentru reprimarea opoziţiei şi să lupte împotriva mişcării clandestine de gherilă. Tot mai mulţi opozanţi au dispărut, au fost ucişi sau torturaţi, dar numărul lor nu a fost atât de mare cum a pretins mai târziu propaganda castristă. Între 1953 şi 1958, o statistică exactă înregistrează 215 morţi în rândurile gherilei şi 751 de asasinate[940], departe de cele 20.000 de victime puse pe seama dictaturii lui Batista de

940 Ibid., p. 22.

regimul lui Castro. Represiunea, dezinteresul dictatorului pentru problemele publice – se spune că şi-a petrecut ultimii ani la putere jucând canastă, uitându-se la filme de groază sau interesându-se doar de interceptările telefonice făcute de poliţia sa –, dezinteresul armatei, corupţia, condamnarea Bisericii, toate acestea au dus la scăderea din ce în ce mai rapidă a popularităţii regimului. Acest climat toxic, mai degrabă decât speranţa revoluţionară întruchipată de Castro, este explicaţia pentru bucuria colectivă cu care populaţia a salutat căderea dictatorului, pe 1 ianuarie 1959. Deşi a fost denunţat de învingători drept un „valet al imperialismului yankeu”, lui Batista i s-a refuzat azilul politic în America. S-a refugiat până la urmă în Spania, unde a şi murit, în 1971.

Epopeea castristă, rescrisă în mare măsură, sau în orice caz cosmetizată, e cealaltă mare minciună din această poveste. Divinizarea lui Castro şi a camarazilor săi, legenda mişcării clandestine, marşul triumfal spre Havana, totul a fost gândit pentru glorificarea eroilor, pentru înfrumuseţarea evenimentelor şi pentru manipularea minţii oamenilor înainte de finalul apoteotic al unei anunţate „eliberări”. Sugestionarea a funcţionat atât de bine, încât a reuşit multă vreme să protejeze regimul castrist de realitatea faptelor.

Dacă primii ani din viaţă influenţează comportamentul viitor al omului şi destinul său, atunci originile lui Fidel Castro ar putea să-i explice, într-o anumită măsură, parcursul. Fiul nelegitim al unui latifundiar cu bucătăreasa lui, micul Fidel n-a avut nici statutul, nici averea care i s-ar fi cuvenit dacă tatăl lui, Angelo Castro, l-ar fi vrut. Şi-a petrecut copilăria departe de moşia tatălui, la Santiago de Cuba, în familia săracă a naşei lui. În certificatul de botez emis în 1935, la vârsta de 9 ani, se precizează că tatăl e necunoscut. În 1943, Angelo Castro îl recunoaşte până la urmă, ca şi pe ceilalţi copii pe

care i-a avut cu Lina Ruz. Dar statutul lui Fidel nu se schimbă cu nimic. Originile sale ar putea să explice „combinaţia de iubire şi ură faţă de bogăţie care va fi una dintre constantele vieţii lui Castro”, va spune unul dintre foştii săi tovarăşi de arme, Carlos Franqui, trecut în tabăra anticastristă. „Pentru că nu putea să trăiască nici în bogăţie, nici fără ea”, va explica Franqui, „până la urmă o va poseda şi o va distruge, animat de o combinaţie de ranchiună şi dorinţă de răzbunare”.1 La vârsta de 10 ani, elev intern la un colegiu iezuit, micul Fidel e nevoit să respecte regulile dure ale ordinului religios, disciplina sufletului şi trupului, în vreme ce alţi adolescenţi visează şi se distrează. Conform unor mărturii, elevul Castro ar fi fost obsedat de reuşită, de răzbunarea socială, de nevoia de a fi recunoscut drept cel mai bun. „Rar mi-a fost dat să cunosc un băiat cu o personalitate atât de complexă ca a lui”, va mărturisi mai târziu unul dintre foştii lui profesori. „Voia să fie mereu pe locul întâi. Atunci când, din greşeală, se clasa al doilea, se îmbolnăvea.”[941][942]

Se pare că în acei ani, sub influenţa iezuiţilor, tânărul Castro s-ar fi apropiat de ideile falangiste promovate de generalul Franco, *caudillo* al Spaniei. Mussolini şi Hitler, al căror talent oratoric îl fascina, s-ar fi numărat, de asemenea, printre eroii lui.1 La sfârşitul anilor ’40, când devine student în Drept, intră în Uniunea Insurecţională Revoluţionară (UIR), o organizaţie anticomunistă, în ciuda denumirii, care combătea Partidul Socialist Popular, partidul comunist cubanez, aflat atunci la apogeu. Nici în Cuba diferenţa dintre roşii şi bruni nu e foarte bine conturată. Pe vremea aceea, Castro, care frecventează cercurile burgheze din insulă, nu e încă revoluţionarul

941 Carlos Franqui, Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro, Belfond, 1989» P- *9-

942 Apud Victor Franco, La Révolution sensuelle, Grasset, 1961, p. 109.

animat de idealuri socialiste – deşi mai apoi a pretins că asta a fost dintotdeauna –, dar mai târziu va trece cu uşurinţă de la un anticomunism militant la un procomunism activ. În 1948, la 22 de ani, se căsătoreşte cu Mirta Diaz-Balart, dintr-o familie din marea burghezie apropiată de Batista. Ducea atunci o viaţă opulentă: tatăl lui, Angelo Castro, îi dăruieşte un Lincoln nou-nouţ pentru nuntă, iar luna de miere şi-o petrece la New York, un oraş care-l fascinează.

Fidel Castro intră însă cu adevărat în politică pe calea populismului. La sfârşitul anilor ’40 e atras de Partidul Ortodox recent creat de Eduardo Chibâs, un burghez bogat, demagog şi puritan, care înflăcărează mulţimile cu discursul său împotriva democraţiei, sursa tuturor relelor, după părerea lui. Tribunul are succes în rândul tineretului decepţionat şi debusolat, contestatar şi totodată conservator, care vorbeşte despre îmbunătăţirea vieţii poporului, dar nu renunţă la propriile privilegii. Castro e un reprezentant tipic al acestui mediu. Insula e zguduită de atentate, de crime, de trădări politice, care şubrezesc fragilele instituţii lăsate moştenire de Batista după primul său mandat prezidenţial. În anii aceia, Castro deprinde violenţa. În 1952, viitorul Lider Mâximo candidează la alegerile senatoriale din partea Partidului Ortodox, dar lovitura de stat a lui Batista îi răpeşte orice speranţă. Cum calea democratică îi este de-acum blocată, alege calea revoluţionară, fiindcă e devorat în continuare de ambiţia de a fi cel mai bun, primul, cum au observat profesorii săi. Cât despre convingeri, o să şi le formeze mai târziu, deocamdată vrea să devină opozantul numărul unu al noului dictator.

Epopeea revoluţionară castristă începe pe 26 iulie 1953 la Santiago de Cuba, odată cu atacul-surpriză asupra cazărmii Moncada comis de circa o sută de tineri extremişti care visează să lanseze acolo „un apel către

popor, să cheme laolaltă toţi soldaţii şi să-i convingă să renunţe la stindardul odios al tiraniei”, cum va explica mai târziu Castro.[943] Ideea, planurile şi tactica atacului îi aparţin. De aceea, tot el poartă şi responsabilitatea eşecului: jumătate dintre atacatori îşi pierd viaţa. Act fondator al revoluţiei cubaneze, acest episod dezastruos e de rău augur. Dar Castro îl foloseşte ca rampă de lansare. La procesul celor care au scăpat, care se desfăşoară în octombrie, se lansează într-o lungă pledoarie pe care curtea i-o permite. „Condamnaţi-mă, nu-mi pasă; Istoria mă va achita”, proclamă el.1 La momentul acela, Fidel Castro se priveşte deja din afară, admirând personajul pe care şi l-a creat, menit unui destin măreţ. E condamnat la 15 ani de închisoare.

Carcerele lui Batista nu sunt în niciun caz o sinecură, dar condiţiile de detenţie ale lui Castro par blânde faţă de cele pe care le vor suporta „duşmanii” revoluţiei sale. În Insula Pinilor, unde mai târziu vor suferi şi vor muri atâţia oameni, condamnatul Fidel poate să scrie câte scrisori vrea; şi profită de lunile acelea în care e privat de libertate pentru a se cultiva, mai ales în ceea ce priveşte scrierile marxiste. După gratiile dictaturii lui Batista, revoluţionarul Castro îşi făureşte primele instrumente teoretice. „Teribila şi monstruoasa dictatură”, cum o vor califica mai târziu castriştii, îl va elibera până la urmă după 18 luni de detenţie. Aureolat de gloria de martir, după ce şi-a recăpătat libertatea, Fidel poate să-şi urmeze destinul. Pentru a înfăptui revoluţia are nevoie de oameni şi de bani, care deocamdată îi lipsesc. Mişcarea de la 26 iulie, creată în 1955 sub conducerea lui şi al cărei nume trimite la atacul cazărmii Moneada, nu e decât un grupuscul din care fac parte supravieţuitorii loviturii ratate. Ca să facă rost de bani pleacă în Mexic, unde trăieşte o numeroasă diasporă cubaneză, inclusiv o mulţime de politicieni veroşi care s-au

943 Heberto Padilla, La Mauvaise Mémoire, Lieu commun, 1991, p. 18.

îmbogăţit din bani publici şi apoi au fugit din insulă. Cu banii primiţi de la ei şi de la fostul preşedinte Prio, pe care-l întâlneşte în Statele Unite, Castro cumpără pistoale. Dar atrage atenţia poliţiei mexicane, care-l arestează pentru trafic de arme. În legenda castristă, această şedere în Mexic a rămas celebră pentru că atunci s-a petrecut întâlnirea cu Ernesto Guevara, un tânăr medic argentinian care visa, ca şi Castro, la revoluţie. „Am discutat cu Fidel o noapte-ntreagă. Iar în zori devenisem medicul expediţiei lui”, va povesti el mai târziu.[944][945]

Guevara, pe-atunci în vârstă de 27 de ani, bătuse deja în lung şi-n lat America de Sud în căutarea unei revoluţii în care să se implice. Tânărul argentinian îşi pusese speranţele mai ales în Guatemala, unde preşedintele Guzmán, un populist ales democratic, a încercat să facă o reformă agrară radicală, care i-a atras ostilitatea Statelor Unite. Victima unei lovituri de stat organizate de CIA, Guzmán e înlăturat în iunie 1954. La momentul acela, Guevara era deja marxist; iar mai târziu, în exerciţiul puterii, se va dovedi un desăvârşit leninist. Venit dintr-o familie bogată, cu idei mai degrabă marginale, şi-a început studiile de medicină – pe care nu le-a încheiat – pentru a le oferi ajutor celor defavorizaţi. După Guatemala, s-a refugiat în Mexic, unde l-a întâlnit pe Raúl Castro, fratele mai mic al lui Fidel. Cu siguranţă că întâlnirea n-a fost întâmplătoare.

Raúl, care şi-a urmat fratele trup şi suflet – a participat la atacul de la cazarma Moneada, a fost închis în Insula Pinilor, a plecat împreună cu el în Mexic să găsească mijloace pentru continuarea luptei –, e un marxist convins, ca şi Guevara. În martie 1953, Tineretul

944 Ibid., p. 53.

945 Apud Jacobo Machover, La Face cachée du Che, Buchet-Chastel, 2007, p. 35.

comunist cubanez l-a trimis la Viena să asiste la o conferinţă internaţională organizată de sovietici. Profitând de această călătorie, a vizitat mai multe ţări aflate dincolo de Cortina de Fier.1 Fiind vizat, pe vremea aceea, de KGB – nu însă şi racolat –, s-a întâlnit în Mexic cu una dintre cunoştinţele sale din serviciile secrete sovietice, Nikolai Leonov.[946] Mexicul, aflat atât de aproape de Statele Unite, e o placă turnantă pentru KGB, care găseşte în partidul comunist de acolo, unul dintre cele mai puternice de pe continent, un sprijin important. Leonov are misiunea să frecventeze mediile exilului, pentru a-i pune în legătură şi a repera astfel viitori agenţi. Tânărul medic argentinian şi tânărul Castro erau sortiţi să se-ntâlnească, cel puţin în numele idealurilor lor comune. Nikolai Leonov se întâlneşte şi cu Fidel, dar refuză să-l ajute cu arme, cum îi cere cubanezul.[947]

Fidel, Raúl, Guevara şi alte câteva zeci de acobţi, în total 82 de oameni, se îmbarcă, într-o seară de la sfârşitul lui noiembrie 1956, pe un vechi iaht, *Gramma*, cumpărat din banii strânşi de la diaspora cubaneză. Ambarcaţiunea, plină de arme şi medicamente, porneşte spre insula unde aventura revoluţionară, mişcarea clandestină şi gherila îi aşteaptă pe curajoşii voluntari. Ca şi atacul cazărmii Moneada, expediţia organizată de Castro sfârşeşte în derivă. În urma unei erori de navigaţie, *Gramma* eşuează în mlaştinile cubaneze, iar ocupanţii simt nevoiţi să abandoneze la bord majoritatea armelor; reperaţi de armată şi vânaţi timp de mai multe zile, sunt ucişi într-o ambuscadă. Doar doisprezece dintre ei supravieţuiesc acestei nefericite expediţii, un număr simbolic, numărul apostolilor, dar nu suficient pentru a obţine victoria

946 Brian Latell, Râul Castro, Vaprès-Fidel, City Éditions, 53007, p. 168.

947 Ibid.

revoluţiei.[948] La începutul anului 1957, visurile revoluţionare ale lui Castro par mai himerice ca niciodată. Mişcarea de la 26 iulie, M-26 – 7, pe care o conduce se împarte în două. O parte trebuie să se ocupe de gherila urbană; este partea mai activă şi va juca un rol hotărâtor în debarcarea lui Batista. Cealaltă parte trebuie să mobilizeze populaţia din zonele rurale, să formeze grupuri de gherilă în munţii Sierra Maestra, ca să încercuiască oraşele. Fidel conduce personal trupele de acolo, dacă putem numi astfel o mână de oameni slăbiţi, înfometaţi, bolnavi, care abia supravieţuiesc într-un loc atât de ostil. Pe vremea aceea, nimeni n-ar fi pariat un peso pe reuşita gherilei. Dar tocmai atunci, în cea mai grea ananghie, Castro are o idee de geniu: dacă nu poate câştiga această revoluţie pe teren, atunci o va purta altundeva, în presă. Neputând să obţină o victorie militară, se va lupta prin lovituri de imagine, va face o revoluţie mediatizată.

CÂND *NEW YORK TIMES* \I FACE RECLAMĂ LUI FIDEL CASTRO

Micul grup care supravieţuieşte în pădure cu ajutorul ţăranilor de prin partea locului pare condamnat la uitare. Cum presa cubaneză e cenzurată, Castro îşi dă seama că trebuie să contacteze presa străină pentru a atrage opinia publică de partea sa. Îi trimite un mesaj lui Ruby H. Phillips, corespondenta zianului *New York Times* la Havana. Pentru că pe ea autorităţile o cunoşteau prea bine, Phillips a cerut la New York să fie trimis Herbert Mathews pentru a face reportajul.

Deghizaţi în turişti, Mathews şi soţia lui, Nancy, pornesc spre oraşul Manzanillo, din provincia Oriente, unde se află oamenii lui Castro. La căderea nopţii, rebelii străbat împreună cu Mathews câmpurile de trestie de

948 Acest număr, 12, este varianta istoriografiei oficiale cubaneze. Dar se pare că de fapt au fost 28 de supravieţuitori, cf. Tad Szulc, Castro, 30 ans de pouvoir absolu, Payot, 1987.

zahăr şi reuşesc să treacă de un filtru al armatei dându-l drept un bogat investitor american. Până la urmă o iau de-a dreptul prin pădure. Panta e abruptă. Sigur, Mathews a trecut prin greutăţi şi mai mari: a luptat în războiul civil spaniol, în campania din Italia. Dar, la 57 de ani, deşirat şi slab cum e, nu mai poate să se laude cu cea mai bună formă.

Flerul lui, în schimb, e intact. Stând toată noaptea de veghe, pe o pătură, în aşteptarea rebelilor, Mathews presimte că urmează, probabil, un moment istoric, într-adevăr, tânărul Fidel Castro ajunge în sfârşit acolo şi-i acordă un interviu de trei ore – prada vieţii lui. „Trebuia să fac un reportaj şi în acelaşi timp să înfrunt cenzura”, va scrie Mathews în memoriile lui. „Şi asta am făcut, iar după aceea nici Cuba, nici America nu aveau să mai fie la fel”.

Două zile mai târziu, Nancy ascunde în corset notiţele soţului ei, care poartă semnătura lui Castro ca dovadă că sunt autentice, şi soţii Mathews se întorc în Statele Unite. Pe 24, 25 şi 26 februarie 1957, *New York Times* publică trei lungi articole, din care două pe pagina întâi. Acestea descriu în detaliu corupţia regimului şi atrocităţile comise de armată, denunţând în acelaşi timp sprijinul militar şi diplomatic al Statelor Unite pentru regimul lui Batista. […]

Mathews laudă toate grupările de opoziţie, dar scoate în evidenţă Mişcarea de la 26 iulie, condusă de Fidel Castro. E fascinat de acest rebel carismatic în vârstă de 39 de ani. Recunoaşte că are un program politic destul de vag, cu tente de naţionalism, anticolonialism şi antiimperialism, dar, subliniază el, faţă de Statele Unite Castro nu are nicio animozitate. Jurnalistul consideră că aceşti rebeli vor face „o schimbare radicală şi democratică pentru Cuba, prin urmare împotriva comunismului”. În sfârşit, anunţă e & *guerrilleros* „domină” militar munţii Sierra Maestra şi umilesc regulat elita armatei cubaneze.

Citează descrierea pe care o face Fidel Castro trupelor lui: „grupuri de zece până la patruzeci de combatanţi” şi evaluează el însuşi numărul însoţitorilor lui Castro la vreo patruzeci de oameni. În realitate, la Mişcarea de la 26 iulie nu participă mai mult de 18 *compañeros*, tovarăşi, motivaţi şi foarte idealişti, dar prost înarmaţi şi complet izolaţi.

Peste doi ani, Castro îl va povesti, la Overseas Press Club din New York, unui Herbert Mathews puţin stânjenit cum l-a păcălit pe reporter: în timpul interviului, oamenii lui îşi schimbau hainele şi se-nvârteau pe lângă el ca să-i dea impresia că sunt mai mulţi. Ba chiar Raúl întrerupsese interviul ca să-i dea veşti despre o imaginară „coloană a doua”.

Julie Pêcheur, „Comment le *New York Times* a inventé Fidel Castro”, *Le Monde a* (magazine), 8 martie 2008

După *New York Times*, presa din toată lumea, sau aproape, dă fuga în Sierra Maestra să-l întâlnească pe erou. Castro stă de vorbă cu jurnaliştii, iar datorită talentului său şi bunăvoinţei reporterilor campania mediatică se dovedeşte un succes. Impracticabil pentru armata lui Batista, drumul spre Sierra geme de trimişi speciali. Principala activitate a revoluţionarului este să se prezinte şi, eventual, să vorbească despre armata lui de rebeli. Această formă de propagandă se intensifică de-a lungul anului 1958, presa reflectând bucuroasă doleanţele unui Fidel Castro care pretinde că e victima cenzurii. Iar atunci când interesul publicului scade, *guerrilleros* dau „lovituri” ca să atragă din nou atenţia asupra lor. În februarie 1958, pilotul de Formula 1 Fangio, aflat în trecere la Havana, e răpit pentru câteva ore de M-26 – 7, o acţiune simbolică prin care mişcarea capătă renume mondial. Castro a învăţat lecţia revoluţiilor din trecut. Prin puterea propagandei, bolşevicii îşi transformaseră lovitura de stat într-o rebeliune populară, a cărei încununare ar fi

trebuit să fie atacul asupra Palatului de lamă; Mao îşi construise imaginea de bun strateg dând bâjbâiala din timpul Marelui Marş drept o abilă manevră militară, cu ajutorul unui jurnalist american, Edgar Snow, care a povestit mai târziu epopeea. Spre deosebire de iluştrii săi predecesori, care, pentru a se umple de glorie, au exploatat nişte fapte de arme mai mult sau mai puţin veridice abia după ce acestea au avut loc, Castro îşi înscenează în direct, de la faţa locului, propria legendă. Practică un soi de *happening* revoluţionar permanent. Faptele anunţate capătă autenticitate datorită presei, iar efectele îi depăşesc cu mult aşteptările. Probabil că tocmai apropierea de Statele Unite, unde „a patra putere în stat" nu e o vorbă goală, i-a sugerat lui Castro ideea de a folosi presa ca pe o cutie de rezonanţă. Apogeul acestei campanii de autopromovare avea să fie intrarea triumfală a lui Lider Máximo în Havana, în primele zile din 1959.

Pe terenul luptei revoluţionare, gherila urbană eclipsează mişcarea clandestină castristă. Până în primăvara lui 1958, ofensiva împotriva lui Batista constă în mare măsură în acţiuni ale unor grupuscule (M-26 – 7 fiind doar unul dintre ele): atacuri cu bombă, sabotaje, asasinate. E vorba mai degrabă de acte teroriste decât de acţiuni de masă, dar această metodă duce la radicalizarea dictaturii, închisă într-un ciclu atentate/represiune care-i scade şi mai mult popularitatea. În zonele rurale, acţiunea militară a lui Castro şi a oamenilor lui – în martie 1958 sunt în jur de 200 – rămâne marginală. Are loc un singur atac de anvergură, în mai 1957, împotriva cazărmii din El Uvero; în rest, gherila se mulţumeşte să cucerească mici posturi militare şi să câştige câteva altercaţii nesemnificative.[949] Situaţia se întoarce în favoarea lui Castro abia în primăvara lui 1958. Greva generală

949 Carlos Franqui, Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro, ed. cit., P- 73-

decretată pe 9 aprilie de M-26 – 7 urbană este un eşec. Ordinul nu e respectat, iar Batista profită pentru a decima mişcarea. Speranţa revoluţionară se îndreaptă spre zonele rurale. Mulţi tineri orăşeni intră în mişcările clandestine, formând grosul trupelor, care cuprind la momentul acela circa 500 de *guerrilleros*. Războiul se duce în munţi, dar ţăranii în numele cărora pretinde Castro că face revoluţia sunt aproape absenţi din gherilă, şi cu atât mai mult din posturile de conducere. Doar vreo zece dintre şefii *guerrilleros* au origine ţărănească. Faptul că Statele Unite nu-l mai susţin pe Batista îl încurajează şi mai mult pe Castro. La presiunea mediei americane, care descrie în cele mai întunecate culori dictatura lui, Washingtonul decretează un embargo asupra armelor. Armata, stâlp al regimului, e demoralizată. În şase luni, situaţia se inversează, în defavoarea dictatorului. Mişcarea clandestină, care numără în jur de 2000 de oameni la sfârşitul anului 1958, dintre care jumătate ţărani, se extinde. Apar zone „libere”, mai ales în regiunea El Hombrito, unde flutură drapelul M-26 – 7. Abandonat de protectorul său american, trădat de armată, de Biserică şi de popor – la alegerile din 3 noiembrie s-a înregistrat un absenteism foarte ridicat –, Fulgencio Batista e izolat. Fuge din Cuba pe 1 ianuarie 1959. Fidel Castro poate să intre în scenă.

MARŞUL TRIUMFAL AL LUI CASTRO SPRE HAVANA

Între Santiago de Cuba şi Havana sunt mai puţin de o mie de kilometri. Fidel Castro îi parcurge în opt zile, cu tot felul de mijloace de transport, mai ales camioane militare şi tancuri, prezentându-i mulţimii strânse pe drum pe tovarăşii lui bărboşi, care, cu armele lor cam primitive, reuşiseră să ţină piept unei armate regulate. Scopul lui era să-i apropie pe războinicii mitici de poporul cubanez, pentru ca acesta să poată să-i vadă, să-i atingă, să se identifice cu eroii săi. Copiii au început în curând să

colecţioneze ilustrate cu fotografiile şi numele acestor *guerrilleros*, în locul celor cu jucătorii de baseball faimoşi. De asemenea, Castro trebuia să instaureze pacea în capitală şi să împiedice ca dictatura decăzută să fie înlocuită cu altă soluţie decât a lui. Încă de la anunţul fugii lui Batista, locuitorii Havanei ieşiseră în stradă, treziţi de semnalele de la Radio Rebelde, într-o uriaşă explozie de bucurie. Dar imediat unele grupuri au început să distrugă cu o violenţă ieşită din comun parcometrele, simboluri ale corupţiei din capitală, şi casele de jocuri, semne ale desfrânării şi ale imixtiunii americane pe insulă. În paralel, grupările revoluţionare îi vânau pe „torţionarii" lui Batista sau pe toţi cei bănuiţi de această vină.

Pentru Castro, era important să însceneze un astfel de „Lung Marş", pentru a da o dimensiune epică de amploare unei saga revoluţionare care, la urma urmei, nu durase decât doi ani şi nu afectase decât o mică parte a insulei, în special provincia Oriente. Marşul spre Havana avea tente de revoltă ţărănească, de răzbunare a satelor oropsite asupra falsei străluciri a unei capitale decăzute, a cazinourilor, a plăcerilor nocturne şi a prostituţiei. Spre deosebire de toate acestea, marşul afişa un caracter moral, sau moralizator, pe care zâmbetele bărboşilor nu puteau să-l ascundă complet. Cancerul venea din capitală şi trebuia extirpat, dacă era nevoie chiar şi prin abandonarea oraşului ani de-a rândul. Havana trebuia să plătească pentru păcatele ei. Pe 8 ianuarie 1959, când Lider Máximo a intrat în sfârşit în oraş, întreaga populaţie l-a primit cu braţele deschise, ca pe un eliberator sau, mai mult, ca pe un salvator.

Jacobo Macho vor, *Cuba*, *totalitarisme tropical*, Buchet-Chastel, 2004, pp. 41 – 43

Ajuns în capitala cubaneză, Castro organizează primul său miting. Jurnaliştii, fotografii, televiziunile dau evenimentului o amploare istorică. În timp ce Lider

Măximo vorbeşte mulţimii entuziaste, mai mulţi porumbei vin şi se aşază lângă el. Ce simbol! începe o nouă epocă de pace şi prosperitate pentru toată lumea. Mai târziu, se va afla că zburătoarele fusese atrase de un crescător de porumbei înarmat cu o chemătoare pe care o aşezase în spatele oratorului.1

Iz de socialism déjà vu în Cuba nu poporul înarmat a preluat puterea. Aşa cum s-a întâmplat şi la Sankt-Petersburg în 1917, la Hanoi în 1945 şi la Beijing în 1949, la începutul lui 1959 Havana nu a cunoscut o revoluţie, nici chiar în sensul marxist al cuvântului. Nu au existat muncitori, oameni oropsiţi, exploataţi care să vrea să se elibereze din lanţuri, o mişcare de masă, spontană şi imposibil de reprimat, capabilă să răstoarne regimul. Cuba a trecut printr-un proces blanquist clasic: un grup de indivizi care pretind că acţionează în numele binelui comun pune mâna pe putere prin forţă. „Revoluţionarii" care au purtat armele se aseamănă cu conducătorul lor, Fidel Castro: fii ai burgheziei, majoritatea nu aveau nicio ocupaţie, astfel că în tinereţe au putut să se intereseze de politică. Nici Lider Máximo n-a muncit niciodată, şi până la victoria finală a primit bani de la tatăl lui ca să-şi întreţină familia. Nu greutăţile economice sunt cauza „revoluţiei". Cuba e relativ prosperă, în ciuda unor reale probleme – monocultura trestiei de zahăr, şomajul şi subangajarea, diferenţele dintre oraşe şi sate, dependenţa de Statele Unite –, dar *guerrilleros* n-au avut niciodată de suferit de pe urma tuturor acestor rele. Militanţii M-26 – 7 şi ai celorlalte grupuscule formate în anii '50 aparţin clasei mijlocii, care asigură prosperitatea insulei. Pentru ei cauza dezmoşteniţilor constituie doar un pretext, adevărata lor motivaţie fiind puterea pe care le-au confiscat-o dictatura şi oligarhia care o susţine. Discursul revoluţionar le serveşte doar ca ambalaj pentru ambiţiile lor până să ia în stăpânire insula. De altfel, burghezia cubaneză vede cu

ochi buni faptul că dictatorul a fost alungat de unul de-al lor. Avocat de formaţie, alb şi fiul unui bogat cultivator de trestie de zahăr, Castro iese în avantaj din comparaţia cu obscurul Batista, reputat incult, corupt, căruia burghezii albi nu i-au iertat niciodată faptul că era metis.[950] Scriitorul Eduardo Manet, martor al acelor vremuri, va descrie astfel admiraţia înaltei societăţi cubaneze pentru „bărboşi”: „Doamnele mărinimoase le dădeau bani pentru medicamente; oamenii de afaceri cotizau pentru arme şi materiale […]. Ajutorul pentru revoluţionari devenise ultima modă”. 1

La Paris, *Le Monde* consideră că „la sfârşitul acestei încercări comunismul e marele învins. Fidelismul nu este o ideologie, continuă cotidianul, ci o aspiraţie revoluţionară, un romantism. Nu are un program politic bine definit, cu excepţia unei reforme agrare (şi aceasta limitată). Nu există pericolul naţionalizării întreprinderilor străine, în afară de cea a serviciilor publice de la Havana […]. Fidelismul nu e nici de stânga, nici de dreapta, aceste cuvinte neavând sens aici. Structura capitalistă cubaneză nu poate suferi nicio schimbare fundamentală.”[951] Retrospectiv, naivitatea acestor cuvinte este surprinzătoare, dar pe vremea aceea puţini puteau să prevadă turnura pe care avea s-o ia revoluţia castristă. Înainte să ajungă la putere, Lider Máximo nu mai contenea cu asigurările. În 1957, a publicat o „Cartă a Sierrei”, în care se angaja să reintroducă constituţia din 1940, scrisă de Batista atunci când fusese ales preşedinte, fără îndoială cea mai democratică pe care a cunoscut-o insula. A mai promis organizarea de alegeri libere în cel mult 18 luni de la victorie. Înainte de căderea dictaturii, a anunţat că el nu

950 Jean-François Fogiel, Bertrand Rosenthal, Fin de siècle à La Havane, Le Seuil, 1993» P- 166.

951 Eduardo Manet, Mes années Cuba, Grasset, 2004, p. 165.

e „nici roşu, nici negru”, afirmând în faţa armatei că luptă pentru „o patrie liberă, democratică şi care respectă întru totul libertăţile, cum n-am avut niciodată pe meleagurile noastre”. Mediilor de afaceri le-a promis industrializarea ţării şi sfârşitul monoculturii de trestie de zahăr.[952] După plecarea lui Batista, conducerea ţării i-a revenit lui Manuel Urrutia, un jurist democrat care se bucura de respect, opozant înveterat al dictaturii şi de aceea sprijinit de Mişcarea de la 26 iulie.

„Personal, nu am intenţia să preiau puterea”, a declarat Castro în timpul „marşului” triumfal spre Havana. Şi a repetat-o în discursul pe care l-a ţinut pe 8 ianuarie în capitală: „Sincer, nu cred că prezenţa mea aici este indispensabilă.”[953] La început se ţine de cuvânt şi nu ocupă nicio funcţie oficială. Cum modestia nu e punctul lui forte, această retragere e doar o mişcare tactică. Îi permite să lase treburile murdare pe seama guvernării provizorii, însărcinată să dezarmeze grupurile care au contribuit la căderea lui Batista. *Guerrilleros* sunt totuşi scutiţi de această măsură. Timp de o lună şi jumătate, ţara nu e condusă propriu-zis, căci adevărata putere, pe care o deţine din umbră M-26 – 7, se fereşte să intervină direct. Insula se cufundă încetul cu încetul în haos. La mijlocul lui februarie, atunci când Fidel se hotărăşte în sfârşit să ocupe postul de prim-ministru, e privit mai mult decât oricând ca un salvator. Odată ajuns la putere, se prezintă în continuare drept democrat. În primăvara lui 1959, face un turneu pe continentul american. În Venezuela şi în Argentina e primit ca liderul revoluţiei umaniste. În Statele Unite, Casa Albă îl ignoră, dar presa îl adoră. Castro a cerut consilierea unei agenţii de relaţii publice ca să ştie

952 Pierre Rigoulot, Coucher de soleil sur La Havane, ed. cit., p. 45.

953 Fidel Castro parle... Textes de la révolution cubaine, François Maspero, 1961, p. 65.

cum să se comporte în faţa presei americane.1 „Am spus deja clar şi definitiv că noi nu suntem comunişti; da, am spus-o în mod oficial”, afirmă el răspicat în faţa Asociaţiei Editorilor de Ziare de la Washington.[954][955]

Castro şi-a înscenat epopeea şi acum continuă să-şi joace rolul, cel mai avantajos pentru el în acel moment. Cuba era o extensie economică a Statelor Unite, instalaţiile sale industriale, produsele, de la cel mai mic motor până la foiţele de ţigară, fiind făcute în America. Dacă şi-ar fi declarat brusc ostilitatea faţă de capitalism, sau mai rău, faţă de capitalismul american, ar fi comis o sinucidere politică, într-un moment în care puterea nu se stabilizase încă. Una dintre primele acţiuni ale noii guvernări a fost semnarea unui acord cu Confederaţia patronală, care garanta echilibrul între capital şi muncă. În acelaşi timp, Castro vrea probabil să-şi regleze o parte din conturi cu vecinul care-i stă în coastă. „Americanii vor plăti scump ceea ce fac acum”, îi spusese el în iunie 1958 secretarei şi tovarăşei sale de viaţă de-atunci, Celia Sánchez. Washingtonul tocmai decretase un embargo asupra armelor, atât împotriva lui Batista, cât şi împotriva gherilei. „Când o să se termine războiul”, continuă el, „o să încep un altul, mai mare şi mai lung, în felul meu. Războiul pe care o să-l duc împotriva lor va fi adevăratul meu destin.”[956] între timp, Castro joacă rolul „bunului” revoluţionar.

Primul semn al alunecării spre comunism apare în vara lui 1959. Manuel Urrutia e constrâns să demisioneze

954 Carlos Franqui, Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro, ed. cit., p. 131.

955 Apud Olivier Languepin, Cuba, la faillite d'une utopie, ed. cit., p. 53.

956 Apud Carlos Franqui, Journal de la révolution cubaine, Le Seuil, 1976, p. 362.

din funcţia de preşedinte după ce-i denunţase pe comuniştii infiltraţi în cercurile de putere. PSP, partidul comunist cubanez, are o bună reputaţie, iar propaganda sa, înlocuită de M-26 – 7, capătă amploare. În octombrie, arestarea şi condamnarea la douăzeci de ani de închisoare a comandantului Hubert Matos, un *compañero* din Sierra, marchează o nouă etapă. Matos a făcut greşeala să-i scrie lui Fidel pentru a-şi exprima dezacordul faţă de turnura pe care o luase revoluţia şi pentru a se plânge că nu poate să discute cu el problema comuniştilor. Radicalizarea ţinea doar de circumstanţe sau era intenţionată? în Cuba această problemă îşi găseşte un răspuns mai nuanţat decât în alte părţi. Trecerea de la romantismul revoluţionar iniţial la un comunism represiv clasic a fost în acord cu evoluţia personală a lui Lider Máximo. Dacă ar fi să ne luăm după ce spune chiar el, Castro a devenit marxist încă de tânăr: „La început eram un comunist utopic”, îi va mărturisi el în anii ’80 părintelui Frei Betto, un călugăr brazilian, într-o carte de confesiuni. „Abia în anul al treilea de facultate am intrat cu adevărat în contact cu ideile revoluţionare, cu *Manifestul comunist*, cu operele lui Marx, Engels şi Lenin.”[957] în anul acela, 1948, se căsătoreşte cu o fată dintr-o familie din burghezia cubaneză. În realitate, pare să nu aibă prea mare legătură cu marxismul. Probabil că prin această mărturisire târzie despre angajamentul său Castro vrea să-şi pregătească o ieşire din istorie convenabilă, aşa cum îşi regizase şi intrarea: afirmând că a fost dintotdeauna marxist, conferă coerenţă şi unitate tuturor acţiunilor sale. Dar mai rezonabilă este ipoteza ca definitiva lui convertire să fi avut loc abia zece ani mai târziu, când a început să considere marxism-leninismul o doctrină utilă şi să şi-o însuşească. Înainte doar flirtase cu comunismul, iară să se

957 Entretiens sur la religion avec Frei Betto, Éditions du Cerf, 1986, p. 98.

implice trup şi suflet în cauza lui. Până la eşecul de la cazarma Moneada (1953), tânărul Castro pare mai degrabă să se identifice cu bolivarismul, un curent specific Americii Latine, inspirat de ideile revoluţionarului de origine venezueleană Simón Bolívar, în care se amestecă exaltarea independenţei naţionale, egalitatea în drepturi, dorinţa de libertate. Prin urmare, Mişcarea de la 26 iulie, pe care o conduce din munţii Sierra Maestra, n-a fost construită ca un partid marxist-leninist. În zonele eliberate de *guerrilleros* accentul s-a pus pe justiţia socială, nu pe înregimentarea ţăranilor, cum ar fi procedat nişte comunişti convinşi. Mişcarea clandestină castristă n-avea nimic de-a face, de exemplu, cu bazele roşii maoiste. Chiar şi preluarea puterii a semănat mai mult cu o lovitură de forţă de tip blanquist decât cu ortodoxă „lupta de clasă" marxist-leninistă. În loc să-şi impună imediat dictatura asupra societăţii cubaneze, indiferent cu ce preţ, cum ar fi făcut un partid comunist, castrismul s-a instalat progresiv. Dar, deşi metodele diferă, în final se ajunge la acelaşi rezultat.

Convertirea la comunism a lui Castro nu a fost o reacţie la manevrele imperialismului american împotriva regimului său, cum s-a spus adesea. Lider Máximo a trecut până la urmă de partea Cortinei de Fier din raţiuni utilitare. Adeziunea la marxism-leninism i-a oferit două avantaje: o tehnică de putere eficientă şi un mijloc de a scăpa de provincialism, de a exista dincolo de zona geografică în care se născuse, în imediata apropiere a Statelor Unite. Cuba este o ţară mică, iar el vrea s-o transforme într-o cauză măreaţă. Comunismul e un fel de pârghie menită să-i asigure accesul la masa Granzilor, să-l facă un erou planetar, un David luptând împotriva lui Goliat, fără să piardă sprijinul unui imperiu, URSS. Cuba revoluţionară stătea ca un ghimpe în coasta imperialismului american, dar o Cubă comunistă devine un

par în ochiul Ciclopului. „Criza rachetelor” din toamna lui 1962, în timpul căreia Statele Unite şi URSS aproape că vor ajunge la un război atomic, va încununa această ambiţie.

Un rol important în „comunizarea” Cubei a jucat şi anturajul lui Castro. Fratele lui, Râul, fost membru al Tineretului communist – exclus după eşecul acţiunii de la cazarma Moncada, pe care partidul comunist cubanez o condamnase –, s-a comportat ca un leninist exemplar la preluarea puterii: în Santiago de Cuba a dat ordin să fie împuşcaţi, fără vreo formă de proces, 70 de ofiţeri şi soldaţi care se predaseră atunci când oraşul căzuse în mâinile gherilei.1 Râul este un comunist disciplinat, favorizând, după victorie, pătrunderea partidului comunist în mecanismele de putere ale statului. În 1993, va dezvălui unui ziar mexican că-i datorează angajamentul său faţă de marxism lui Fidel, care l-a iniţiat în scrierile părinţilor săi fondatori.[958] De fapt, în anii ’50, tânărul Castro a jucat rolul de *go-between* pentru fratele lui mai mare, om de legătură cu comuniştii. După preluarea puterii, Râul începe să pregătească ţara pentru socialism. Ernesto Guevara profită şi el din plin de pe urma acestui joc. Argentinianul se numără printre „cei care cred că soluţia problemelor lumii se găseşte în spatele aşa-numitei Cortine de Fier”, cum i-a scris unui prieten în decembrie 1957.[959] Pentru el, marxismul „nu mai are nevoie să fie discutat”, e un adevăr.[960] Rămânând un leninist consecvent, îl admiră în acelaşi timp şi pe Stalin. În

958 John Lee Anderson, „Castro’s Last Battle“, The New Yorker, iulie 2006.

959 Scrisoare càtre René Ramos, apud Carlos Franqui, Journal de la révolution cubaine, ed. cit., p. 285.

960 Emesto Guevara, „Notes pour l’étude de l’idéologie révolutionnaire cubaine“, Œuvres ///, Textes politiques, François Maspero, 1968, p. 38.

tinereţe, semna uneori corespondenţa cu „Stalin II”, din respect, nu ironic.[961] „Orice revoluţie are, fie că vrea, fie că nu, fie că place, fie că nu, o inevitabilă componentă stalinistă”, spune el după preluarea puterii.[962] încă de la sosirea sa în Havana eliberată, Guevara este numit responsabil al închisorii La Cabana, situată în fortăreaţa care apără intrarea în golf. De acolo, conduce sute de execuţii ale foştilor partizani ai lui Batista, dar şi ale militanţilor revoluţionari necomunişti bănuiţi de „trădare”. Instrucţiunile pe care li le dă torţionarilor sunt clare: „Nu tărăgănaţi procesele. Aceasta este o revoluţie. Nu folosiţi metodele legale burgheze, probele sunt secundare. Trebuie să acţionaţi din convingere. Aveţi de-a face cu o şleahtă de criminali şi de asasini.”[963] Aceste ordine amintesc de cele pe care le dădea Dzeijiński poliţiei politice la începuturile regimului bolşevic: „CEKA nu luptă nici pentru justiţie, nici împotriva cutărui sau cutărui individ”, spunea el. „Noi suntem organul însărcinat cu exterminarea întregii clase burgheze”. În Cuba revoluţionară, ca şi în Rusia bolşevică, sentinţele sunt definitive, fără apel. Cel poreclit familiar „Che” – de la interjecţia *che*, aproape un tic în limbajul curent al argentinienilor – e încântat să se ocupe de această operaţiune de „purificare”. Asistă cu plăcere la execuţii. „Uneori, Che venea pe nepusă masă, seara”, va povesti unul dintre foştii lui tovarăşi de arme. „Se urca pe zidul cazărmii. Nu era greu, fiindcă exista o scară. Se întindea pe spate şi urmărea execuţiile, fumând o havană. Toţi soldaţii din La Cabaña vorbeau despre asta. Ai mei spuneau. «Când eram trimişi să facem parte din plutonul

961 Jacobo Machover, La Face cachée du Che, ed. cit., p. 66.

962 Apud K.S. Karol, Les Guérrilleros au pouvoir, Robert Laffont, 1970, p. 56.

963 Apud Jacobo Machover, La Face cachée du Che, ed. cit., p. 60.

de execuţie, îl vedeam pe Che cum stă şi filmează acolo sus, pe zid.» Era un sprijin pentru cei care urmau să tragă. Era ceva important pentru nişte oameni care nu-l mai văzuseră niciodată pe Che. Le dădea curaj". 1

Pe vremea aceea, comunismul nu e bine văzut de populaţia cubaneză. Motivele simt fără-ndoială influenţa culturii americane şi propaganda dictaturii înainte să fie răsturnată, dar nu numai. Partidul Socialist Popular (PSP), care mult timp a avut o existenţă legală şi a fost unul dintre cele mai puternice partide comuniste din regiune, ţine acum de trecut pentru majoritatea cubanezilor, nu mai oferă nicio iluzie acum, când castrismul întrupează o nouă speranţă. Fidel Castro ştie că nu trebuie să pară prea apropiat de comunişti, dacă vrea să-şi păstreze prestigiul. Raúl, Guevara şi alţi câţiva îi servesc ca intermediari şi totodată recrutează oameni pentru PSP şi îi promovează. Încearcă să-i infiltreze pe comunişti în mecanismele de putere, fără să dea de bănuit că Lider Máximo ar fi complice. Din octombrie 1959 cadrele PSP încep să-i înlocuiască pe revoluţionarii castrişti în sindicate, în fabricile de zahăr, în armată, în universităţi, la conducerea reformei agrare. În acelaşi timp, e înfiinţată o poliţie politică după modelul sovietic, cu ajutorul unor „experţi" trimişi de Moscova, foşti republicani spanioli refugiaţi în URSS, care se pierd în peisajul cubanez.[964] Se pare că în acea perioadă ar fi existat şi un guvern comunist paralel, secret, organizat chiar de Fidel Castro, care trebuia să dubleze guvernul oficial pentru a pregăti terenul socializării complete a ţării.[965] Afirmaţia că de fapt Cuba a fost nevoită să se orienteze spre URSS pentru a se proteja de imperialismul american agresiv e falsă. Apropierea insulei de tabăra comunistă începe înainte ca relaţiile

964 Relatare culeasă de Jacobo Machover, ibid., p. 55.

965 Tad Szulc, Castro, 30 ans de pouvoir absolu, ed. cit., p. 403.

dintre Washington şi Havana să se strice. Convertirea lui Castro n-a fost provocată de circumstanţe, ci intenţionată. Cronologia, regulă de bază în istorie, nu lasă niciun dubiu asupra acestui fapt.

În aprilie 1959, Raúl Castro şi Ernesto Guevara cer URSS un ajutor militar. În săptămânile următoare, Moscova livrează arme ceheşti partidului comunist cubanez, pentru a-l susţine în politica de influenţă a procesului revoluţionar.[966] în iunie, reforma agrară intră în vigoare, proprietăţile mai mari de 400 de hectare sunt naţionalizate. Această măsură îi vizează în primul rând pe americani, care deţin în jur de 40% din terenurile cubaneze. În august, e rândul rafinăriilor de zahăr să fie naţionalizate, iar în octombrie urmează o parte din rafinăriile de petrol, două sectoare dominate de interese americane. Statele Unite se mulţumesc să protesteze, fără să treacă la represalii. În februarie 1960, Anastas Mikoian, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri sovietic, semnează în Cuba un prim acord comercial. URSS se angajează să furnizeze petrol insulei, care trebuie să livreze în schimb 4 milioane de tone de zahăr pe an, timp de cinci ani. În iunie, rafinăriile pe care le deţin încă americanii refuză să prelucreze petrolul sovietic. Castro răspunde prin rechiziţionarea lor, apoi prin naţionalizarea tuturor bunurilor americanilor. Trec sub control cubanez telefonul companiei ITT, instalaţiile General Electric, Standard Oil, Texaco, Coca-Cola, magazinele Sears Roebuck. În septembrie, Fidel Castro are o întâlnire separată cu Hruşciov cu ocazia Adunării Generale a Naţiunilor Unite de la New York. Cei doi conducători sărbătoresc înţelegerea semnată. La jumătatea lui octombrie, Statele Unite reacţionează în sfârşit, impunând embargoul asupra comerţului cu Cuba, exceptând alimentele şi

966 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, Fayard, 2001, p. 403.

medicamentele. În noiembrie, la conferinţa partidelor comuniste desfăşurată la Moscova, Hruşciov elogiază revoluţia cubaneză. Şi plănuieşte să furnizeze insulei rachete pentru a preveni orice atac american.

În aprilie 1961, faimoasa debarcare în Golful Porcilor a unor exilaţi cubanezi antrenaţi şi susţinuţi de CIA, însărcinaţi să încerce răsturnarea regimului castrist, este consecinţa deteriorării relaţiilor americano-cubaneze, care începuse cu mai bine de un an înainte. Dar trecerea Cubei de partea taberei sovietice este anterioară acestei tentative de puci condus de la Washington. În schimb, e adevărat că fiascoul operaţiunii va întări legăturile dintre Havana şi Moscova. Pentru Hruşciov, Cuba reprezintă o alegere, pentru Castro e începutul marelui joc, iar pentru cubanezi, începutul coşmarului lor.

Conform teoriei marxiste, infrastructura determină suprastructura, dar comunismul s-a instaurat întotdeauna după un mecanism invers: consolidarea suprastructurii – partidul-stat – precedă transformarea infrastructurii prin socializarea mijloacelor de producţie şi controlul social generalizat. Toate ţările comuniste au urmat această cale, partidul-stat concentrând într-o singură entitate ideologia şi puterea, cei doi stâlpi ai acestui tip de regim. Cuba nu face excepţie de la regulă, Castro construieşte instrumentele care-i sunt necesare pentru a-şi impune alegerile politice şi a transforma insula în pământ comunist. În mai 1961, Lider Máximo anunţă crearea Organizaţiilor Revoluţionare Integrate (ORI), o nouă formaţiune care trebuia să reunească cele trei mişcări politice autorizate de noul regim, M-26 – 7, PSP comunist şi Directoratul Revoluţionar, o organizaţie înfiinţată în 1955, care s-a remarcat în timpul dictaturii printr-o tentativă de asediere a palatului prezidenţial şi de asasinare a lui Batista, în martie 1957. ORI sunt anticamera partidului unic, de care Castro are nevoie

pentru a-şi aplica programul. Un an mai târziu, Organizaţiile se transformă în Partidul Unificat al Revoluţiei Socialiste (PURS), iar în 1965 pe baza acestuia va fi înfiinţat oficial Partidul Comunist Cubanez. Fuziunea celor trei formaţiuni, în 1961, e menită să asigure hegemonia comuniştilor din PSP, cei mai numeroşi şi cei mai bine organizaţi, asupra celorlalte două mişcări. Militanţii care au crezut în umanismul revoluţiei sunt încetul cu încetul îndepărtaţi de la putere, PURS şi apoi PC cunoscând epurările obişnuite în partidele comuniste, în numele luptei de clasă indispensabile pentru dezvoltarea sistemului. Consolidarea statului nu se poate face fără perfecţionarea organelor represive. KGB-ul joacă rolul de formator. În iulie 1959, Fidel Castro l-a trimis în Mexic pe Ramiro Valdés, responsabilul poliţiei secrete, să ia legătura cu trimişii serviciului de informaţii sovietic. În iulie 1960, Râul Castro, aflat la conducerea armatei, pleacă şi el într-un stagiu în URSS.1 Poliţia politică, Siguranţa, ajunge în stăpânirea comuniştilor din PSP şi beneficiază de sfaturile fraţilor Mercader, unul din ei, Ramón, fiind cel care l-a asasinat pe Troţki în 1940. Acesta va face naveta între Moscova şi Havana, în beneficiul KGB-ului. Alţi responsabili ai Siguranţei cubaneze s-au format la Academia Frunze din URSS sau la Praga. Mai mulţi comunişti spanioli supravieţuitori ai războiului civil, care au devenit ajutoarele „organelor” sovietice, servesc ca instructori în poliţie şi armată.[967] Prin intermediul acestui dispozitiv, regimul îşi întăreşte represiunea şi controlul.

„Pentru ca revoluţia să triumfe, e nevoie de o «Noapte a cuţitelor lungi», în care să fie decapitaţi mulţi dintre duşmanii noştri”, a declarat Râul Castro a doua zi după preluarea puterii.[968] Cuba trebuia să cunoască şi ea Teroarea Roşie. În logica sistemului, aceasta înseamnă

967 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à l'assaut du tiers-monde, ed. cit., pp. 14-17.

terorizarea populaţiei pentru a o face docilă. „Manevrele imperialismului” nu au nimic de-a face cu procesul care a dus la anularea tuturor libertăţilor. La o săptămână după sosirea triumfală a lui Castro la Havana, Consiliul de Miniştri modifică Constituţia din 1940 pentru ca pedeapsa cu moartea, până atunci rezervată doar militarilor în funcţie, să se aplice oricărui individ suspectat că a susţinut dictatura lui Batista. Nu se cunoaşte un bilanţ exact al vânătorii de „colaboraţionişti” din primul an al revoluţiei – numărul celor împuşcaţi variază între 4.000 şi 17.000, în funcţie de sursă. Comparativ, în cei şapte ani în care a exercitat puterea absolută, Batista a eliminat în jur de 1.000 de opozanţi. La începutul lui ianuarie 1961, un nou Cod Penal extinde pedeapsa cu moartea pentru acuzaţiile de sabotaj şi subversiune. Sentinţa se aplică în şaptezeci şi două de ore de la arestare.

În martie sunt împuşcaţi 590 de cubanezi, iar în aprilie, 600.1 Lamentabilul eşec al celor circa a.000 de exilaţi cubanezi care, cu sprijinul CIA-ului, încearcă să debarce în Golful Porcilor pe 17 aprilie 1961, relansează maşinăria represivă. În săptămânile următoare, 100.000 de „refractari” sunt arestaţi şi închişi pe stadioane, în cazărmi, în şcoli, în teatre. Revoluţionarii de sensibilitate democratică se numără şi ei printre victime, fiind trimişi în închisoare sau executaţi.[969] La sfârşitul lui noiembrie 1961, o nouă lege, cu numărul 988, extinde pedeapsa cu moartea în cazul oricărei persoane dovedite a fi întreprins activităţi teroriste. Complicilor „duşmanului” li se confiscă bunurile.[970] Pentru putere aplicarea terorii revoluţionare e un motiv de mândrie. Printr-un abil mecanism de

968 Apud Hubert Matos, Et la nuit est tombée, Les Belles-Lettres, 2006, p. 327.

969 Pierre Rigoulot, Coucher de soleil sur La Havane, ed. cit., p. 53.

970 Jeannine Verdès-Leroux, La Lune et le Caudillo, ed. cit., p. 276.

denaturare, orice devine suspect: un gest de solidaritate, o conversaţie, o întâlnire întâmplătoare, un salut adresat familiei unui „duşman”.

Închisorile simt mereu pline: cele mai prudente estimări vor consemna pentru mijlocul anilor ’60 un număr de 40.000 de prizonieri. Sub dictatura lui Batista numărul prizonierilor politici nu a fost niciodată mai mare de 500. Nu există sentinţe mai mici de douăzeci de ani şi nici posibilitatea anulării lor. Închisoarea de pe Insula Pinilor, unde a fost închis şi Castro după atacul ratat asupra cazărmii Moneada, este suprapopulată. În zidurile ei a fost pusă dinamită, pentru ca edificiul să fie distrus, iar ocupanţii săi să fie ucişi în cazul unor încercări de evadare sau tentative de eliberare din exterior.[971] Primele lagăre de muncă apar în 1960, iar în 1964 vor primi numele de Unităţi militare pentru ajutorul populaţiei, trecând sub autoritatea armatei conduse de Raúl Castro. Populaţia acestor lagăre, în majoritate tineri (la mijlocul anilor ’bo mai mult de 25.000), e folosită pentru tăierea trestiei de zahăr. „Munca vă va face liberi”, spune sloganul plasat la intrarea în lagăre.[972] „Prin muncă, libertatea”, se putea citi la intrarea în primele lagăre sovietice. La Auschwitz formula era *Arbeit macht frei*.

Pentru supravegherea populaţiei, în 1960 sunt înfiinţate Comitete de apărare a revoluţiei. În numele „vigilenţei revoluţionare”, aceste comitete sunt instalate în fiecare cartier şi în fiecare sat pentru a urmări cine se întâlneşte cu cine, ce face fiecare, ce spune fiecare, cine participă sau nu la manifestaţiile oficiale etc. Apoi, prin intermediul sarcinilor administrative, ele îşi extind supravegherea: fac recensăminte, distribuie carnetele de

971 Carlos Franqui, Vie, aventures et désastres d'un certain Fidel Castro, ed. cit., p. 186.

972 Jacobo Machover, Cuba, totalitarisme tropical, Bûchet-Chastel, 2004, p. 82.

raţii, organizează campanii de alfabetizare, de vaccinare, de donare de sânge etc. în iulie 1963, când se va instaura serviciul militar obligatoriu, aceleaşi comitete vor veghea ca niciun tânăr cubanez să nu scape şi vor fi solicitate să verifice cu atenţie informaţiile oferite de fiecare dintre ei. În paralel cu această supraveghere şi cu militarizarea societăţii, libertăţile sunt eliminate rând pe rând. Alegerile promise de „Carta Sierrei" în 1957 sunt amânate sine die. În aprilie 1959, Castro promite că vor avea loc imediat ce ţara va scăpa de şomaj şi de analfabetism. Mai târziu, în discursul său din 1 mai 1960, exclamă: „Alegeri? La ce bun?" Iar răspunsul lui e plin de bun-simţ comunist: „O revoluţie care exprimă voinţa poporului e o alegere în fiecare zi! Poporul are timp să facă alegeri? Nu! Revoluţia nu are timp de pierdut cu asemenea nebunii."[973] Fără alegeri, fără partide. La înfiinţarea Partidului Comunist Cubanez, în 1965, Castro va declara cât se poate de firesc: „Avem un partid care-i reprezintă numai pe muncitori şi nu vrem partide politice care să-i reprezinte pe cei ce-i exploatează". Odată ce există un partid al muncitorilor, sindicatele libere devin inutile. Noua legislaţie a muncii promulgată în vara lui 1961 instaurează Confederaţia Muncitorilor Cubanezi, un sindicat unic însărcinat să ratifice deciziile economice şi sociale luate de putere. Adeziunea este obligatorie, pentru a obţine o slujbă muncitorii au nevoie de carnetul CMC. Biserica, un alt posibil bastion al rezistenţei, e redusă la tăcere, ca în toate ţările comuniste. Preoţii nu simt arestaţi, ca să nu devină martiri. Jumătate dintre membrii clerului sunt însă expulzaţi în Spania. Învăţământul religios e interzis, în primăvara lui 1961 şcolile private sunt naţionalizate. Mai

973 Apud Pierre Rigoulot, Coucher de soleil sur La Havane, ed. cit., p. 154. a. Ruby Hart Phillips, The Cuban Dilemma, I. Obolensky, 196a, p. 305, apud Jeannine Verdès-Leroux, La Lune et le Caudillo, ed. cit., p. 340.

târziu, în anii ’80, atunci când puterea intra în declin, când eşecul sistemului va deveni iminent, Biserica şi clerul, supuse, vor fi chemate în ajutor ca să aline puţin sufletele cubanezilor. Relaţiile dintre comunişti şi episcopi se îmbunătăţesc, ba chiar Partidul Comunist Cubanez va primi creştini în rândurile sale.

Minţile oamenilor sunt înregimentate în sprijinul regimului. „În cadrul revoluţiei, totul! împotriva revoluţiei, nimic!” este sloganul ales de Uniunea Naţională a Scriitorilor şi Artiştilor Cubanezi (UNSAC), al cărei prim congres se desfăşoară în vara lui 1961. Universitatea îşi pierde autonomia, mare parte dintre profesori sunt concediaţi, predarea materialismului istoric şi dialecticii devine obligatorie. Corespondenta *New York Times*, care se afla deja la Havana încă din timpul dictaturii lui Batista, critică îndoctrinarea revoluţionară şi ura faţă de Statele Unite ale Americii care li se inculcă elevilor, arătându-şi indignarea, de exemplu, pentru faptul că FBI-ul e comparat cu partidul nazist.2 Cuba e complet izolată, contactele cu străinii sunt supravegheate, deplasările în afara insulei sunt atent controlate. Începând din vara lui 1961, orice cubanez care vrea să călătorească în străinătate trebuie să obţină două autorizaţii, de la poliţie şi de la Banca Naţională, pentru valută.

În Cuba justiţia socială nu e asigurată în mai mare măsură decât în celelalte regimuri care se revendică de la marxism-leninism. Sărăcirea generalizată în întreaga ţară şterge inegalităţile din trecut, dar în acelaşi timp provoacă unele noi, căci există şi privilegiaţi care nu se zbat în aceleaşi greutăţi ca restul populaţiei. Reforma agrară are ca scop lichidarea clasei ţărănimii, detestată de comunism, sub pretextul că-i apără pe peoni de latifundiari. O primă lege, din iunie 1959, prevede redistribuirea proprietăţilor mai mari de 400 de hectare. Statul trebuie să-i despăgubească pe proprietari cu bonuri, care însă n-au

fost emise niciodată. A doua etapă constă în a-i face pe toţi ţăranii dependenţi de stat, prin suprimarea oricărei forme de proprietate privată. Institutul Naţional de Cercetări Agronomice (ÎNCĂ), prezidat de Castro, devine singurul interlocutor pentru achiziţii, mâna de lucru sezonieră, materialele agricole, construirea şi repararea clădirilor. Presiunile politice îi obligă apoi pe micii proprietari să-şi cedeze „de bunăvoie" pământurile către stat. Şi în Cuba colectivizarea a fost precedată de redistribuirea pământurilor. „ÎNCĂ îşi arogă atribuţii aproape dictatoriale şi face exproprieri în afara oricăror forme legale", se spune într-un raport al ambasadei Franţei din acea vreme, „nelăsându-le adesea proprietarilor decât terenurile necultivate sau improprii pentru cultivare […]. Unii proprietari care nu intrau sub incidenţa legii agrare şi-au văzut confiscate toate bunurile". În urma unei a doua reforme agrare, din toamna lui 1963, trei sferturi din pământurile cultivate sunt colectivizate.

Schimbarea mentalităţii ţărăneşti este celălalt obiectiv al noului regim, care vrea să-i transforme pe ţărani în orăşeni şi pe orăşeni în ţărani. Pentru a compensa exodul rural, studenţii şi militarii sunt daţi în grija cadrelor competente în materie de agricultură. Proletari sau muncitori agricoli, exploataţi odinioară de marii proprietari şi acum de stat, peonii nu câştigă nimic deosebit de pe urma revoluţiei. Agricultura cubaneză înfloritoare în trecut devine dependentă, mai ales faţă de Uniunea Sovietică, principalul său client, datorită trestiei de zahăr. Producţia se prăbuşeşte: 6, 5 milioane de tone de zahăr produse în 1961, 3, 8 milioane în 1963; 38.000 de tone de cafea recoltate în 1958, 28.000 în 1962; în aceeaşi perioadă, recolta de tutun scade de la 53.000 de tone la 40.000 de tone, cea de orez, de la 181.000 la 95.000 de tone, cartofii, de la 125.000 la 75.000 de tone, carnea de vită, de la 183.000 la 100.000 de tone, carnea de porc, de

la 64.000 la 20.000 de tone.[974]

În noiembrie 1959, guvernatorul Băncii Naţionale demisionează, deoarece dezaprobă orientarea comunistă a puterii. În timpul unei reuniuni, Castro întreabă într-o doară: „E vreun economist pe-aici?” Guevara ridică mâna. „Te numesc preşedinte al Băncii Naţionale”, proclamă Lider Máximo. Che habar n-are de economie, dar ce contează? Numirea lui e rezultatul unui qui pro quo reprezentativ pentru practicile politice ale noului regim. Guevara va povesti mai apoi că în ziua aceea a ridicat mâna pentru că i se păruse că de fapt Castro întrebase: „E vreun comunist pe-aici?” 1 Numirea revoluţionarului argentinian – care a primit cetăţenia cubaneză în februarie 1959 un doctrinar marxist, este o catastrofă. Pe lângă incompetenţă, Guevara dă dovadă şi de sectarism. Nu se va mulţumi să se semneze pe noua emisie de bancnote cubaneze cu „Che”, expresie a egoului său, se va amesteca şi în problemele agricole, lăudând cu înverşunare colectivizarea, iar apoi, numit ministru al industriei, va deveni ideologul economiei cubaneze. În 1964, când va fi îndepărtat din funcţii, ţara ajunsese în ruină, în parte din vina lui.

Guevara găseşte inspiraţie în modelul sovietic, nu crede decât în centralizare, în planificare, în distrugerea oricărei forme de proprietate privată şi de comerţ independent. Un exemplu concludent este industria de încălţăminte: din iniţiativa lui, în Cuba, care a produs întotdeauna pielărie şi încălţăminte de calitate, este înfiinţat un Consorţiu al încălţămintei, condus de ministrul industriei. Marile uzine şi micile ateliere simt naţionalizate, iar mulţi muncitori sunt trimişi la muncile câmpului. Cizmăriile sunt de asemenea desfiinţate: în curând insula rămâne şi iară încălţăminte, şi iară

974 Ibid., pp. 88-89.

cizmari.[975] Pentru muncitori, comunismul lui Guevara are un gust amar. „Muncitorii cubanezi trebuie să se obişnuiască încetul cu încetul cu un regim al colectivismului”, spune el în iunie 1961. „Muncitorii nu au în niciun caz dreptul să facă grevă.”[976] Pentru a-i determina să respecte aceste directive, este introdus carnetul de muncă obligatoriu, în care trebuie să figureze schimbarea postului, a ocupaţiei sau a locului de muncă şi capacităţile muncitorului. Urmează apoi introducerea salariului în funcţie de randament, cu stimulente materiale şi onorifice. Cotidianul comunist *Hoy* explică legitimitatea acestei măsuri: „Omagiul public al societăţii pentru bunul muncitor, portretul lui afişat sau publicat în presă, certificatul cu care se va mândri, numele lui citat într-un discurs, locul în tribună la marile ceremonii sunt stimulente de o enormă valoare.”[977] Introducerea raţiilor confirmă eşecul acestei politici şi constituie în acelaşi timp un nou mijloc de constrângere. Raţionalizarea permite controlul, dar provoacă şi apariţia fraudelor, care duc la o criminalizare a economiei. Penuria îi obligă pe oameni să se descurce cum pot, prin deturnarea bunurilor publice, pedepsită de lege. În 1962, consumul de orez a scăzut cu o treime faţă de anul 1958, consumul de carne de vită, de pasăre şi consumul de lapte, cu două treimi, iar consumul de peşte, cu trei sferturi.[978] Se cască o prăpastie imensă între simplul cetăţean, care, cu cartela de raţii, are acces doar la magazinele de stat, şi privilegiaţii nomenclaturii, care pot să se aprovizioneze din magazine speciale, unde

975 Jacobo Machover, La Face cachée du Che, ed. cit., p. 110.

976 Apud Olivier Languepin, Cuba, la faillite d'une utopie, ed. cit., p. 36.

977 Apud Jeannine Verdès-Leroux, La Lune et le Caudillo, ed. cit., p. 302.

978 Pierre Rigoulot, Coucher de soleil sur la Havane, ed. cit., p. 96.

plătesc cu pesos convertibili sau cu valută. Socializarea economiei duce la scăderea generalizată a producţiei, atât în sectorul industrial, cât şi în sectorul agricol. În 1966, sindicatul unic va recunoaşte o scădere a randamentului cu 50% în medie. Ajutorul din partea URSS nu compensează pierderile. Pe insulă lucrează 3.000 de tehnicieni sovietici, între 1961 şi 1965 Moscova a împrumutat Cubei 450 de milioane de dolari, trei sferturi dintre tranzacţiile comerciale au ca beneficiari ţări din blocul socialist. Exporturile cubaneze simt cumpărate cu bonuri care nu au nicio valoare dincolo de Cortina de Fier, iar importurile din Est sunt de proastă calitate. Embargoul decretat de Washington în 1961 dăunează Cubei, dar nu priveşte decât relaţiile comerciale cu Statele Unite. Havana poate face comerţ cu restul lumii. De aceea, nu sancţiunea impusă de Washington este cauza falimentului economic al insulei. Adevărate cauze sunt interne: şi în Cuba comunismul constituie o formă de regres.

UN SALT ÎNAINTE CARE A DUS LA REGRES

În câţiva ani, Castro şi susţinătorii săi au reuşit să distrugă economia şi să facă în aşa fel încât insula să capete titlul, deloc de invidiat, de centru şi lider al ţărilor subdezvoltate. Guillermo Cabrera Infante a constatat acest regres între plecarea lui din Cuba, în 1962, şi întoarcerea temporară, în vara lui 1965: „Printr-o incredibilă acrobaţie hegeliană, Cuba făcuse un mare salt înainte, pentru ca imediat după aceea să regreseze. Acum, hainele sărăcăcioase ale trecătorilor, automobilele improvizate (exceptând, desigur, limuzinele oficiale, modelele noi, puternice, de Chevrolet ale prim-ministrului) şi figurile înfometate arătau că trăim, că suntem de fapt subdezvoltarea. Teoretic, socialismul naţionalizează bogăţiile. În practică însă, printr-o ciudată deviaţie, în Cuba fusese socializată sărăcia”. Dincolo de cuvintele spumoase şi de ironie, descrierea lui Cabrera Infante

exprimă disperarea: Cuba nu mai e Cuba, oraşul colcăie de boală, e dărăpănat, tufele de trandafiri au fost înlocuite cu bananieri în care cresc nişte banane rahitice, care trebuie să completeze raţiile; negustorii ambulanţi care făceau cafea la fiecare colţ de stradă, sub privirile trecătorilor, au dispărut, înlocuiţi când şi când de „cafenele-pilot". În acest deşert orwellian se ridică Minrex (Ministerul Relaţiilor Externe), Mini (Ministerul de Interne), Mâneci (Ministerul Educaţiei) etc. Majoritatea magazinelor sunt goale; unele nu oferă altceva decât alegorii leniniste, nu din fervoare politică, ci în scopuri pur decorative; altele expun haine pe care nu le poţi cumpăra, fiindcă nu se găseşte decât o bucată din fiecare... O lume ireală populată de numeroase „non-persoane".

Jeannine Verdes-Leroux, *La Lune et le Caudillo*, Gallimard/L'Arpenteur, 1989, pp. 465 – 466.

Tendinţa totalitară a revoluţiei cubaneze se prefigura încă de la început, dar foarte puţină lume i-a dat atenţie. La jumătatea lui ianuarie 1959, la o săptămână după ce lăudase romantismul castrist, cotidianul *Le Monde* vorbea despre „drastica epurare", despre „tribunalele de excepţie" şi despre „execuţii masive". În 1961 în Franţa apare una dintre primele cărţi critice la adresa lui Castro, în care sunt puse în paralel promisiunile făcute de Lider Máximo din munţii Sierra Maestra şi realitatea faptelor constatată de autor la un an după ce Castro preluase puterea. „Din angajamentele lui Castro n-au rămas decât vorbele", observă Yves Guibert. „Promisese să păstreze Constituţia, dar a modificat circa cincizeci de articole; condamnase puterea personală, dar şi-a instaurat propria dictatură, a suprimat libertăţile publice şi drepturile individuale pe care se angajase să le păstreze; vorbise despre garantarea pluralismului, dar a înfiinţat un partid unic; spusese că va menţine dreptul la grevă, dar l-a interzis; anunţase că salariile vor creşte, dar au scăzut". 1

Aceste adevăruri răzbat greu, acoperite de corul de laude. Scriitorul Jacques Lanzmann a publicat imediat după revoluţie un *Viva Castro*! care a dat tonul: „Omul acesta e un fel Cristos. […] Un om care n-avea de oferit decât idealuri şi puritate.”[979] începe apoi pelerinajul intelectualilor, care se întorc încântaţi de paradisul cubanez. După părerea lui Françoise Sagan, „Castro este bun. Îşi iubeşte poporul. […] Are oroare de sânge”[980]; Claude Bourdet îi apreciază „preocuparea constantă pentru oameni mai degrabă decât pentru idei”[981]. Călătoria de o lună pe care o fac în Cuba Jean-Paul Sartre şi Simone de Beauvoir, în februarie-martie i960, este o operaţiune de relaţii publice pentru Castro, chiar dacă Lider Máximo a părut agasat de tonul didactic al filosofului.[982] Sartre descrie un Castro care veghează mereu şi peste tot la fericirea cubanezilor; „noaptea nu pătrunde în biroul lui”[983], spune el, folosind, poate fără să ştie, un clişeu de pe vremea lui Stalin, când propaganda sovietică îl înfăţişă pe *Vojd* ca pe un paznic de noapte al poporului său într-un Kremlin unde nu se stingea niciodată lumina.

După înscenarea revoluţiei urmează promovarea regimului. Departamentul pentru Orientarea Revoluţionară creat în i960 trebuie să răspândească imaginea infailibilităţii lui Castro, să înfrumuseţeze biografiile conducătorilor, să însceneze noi înfăptuiri măreţe.[984]

---

979 Yves Guilbert, Castro l’infidèle, La Table ronde, 1961, p. 207.

980 L’Express, 11 august i960.

981 France-Observateur, 29 septembrie i960.

982 Notă a ambasadei Franţei, apud Pierre Rigoulot, Coucher de soleil sur La Havane, ed. cit., p. 398.

983 France-Soir, 4 iulie i960.

984 Alain Ammar, Juan Vivés, Jacobo Machover, Cuba nostra, Pion, 2005, p. 350.

Eficienţa departamentului se dovedeşte atunci când mai mulţi martori care nu se cunosc între ei povestesc aceleaşi fapte, acestea devenind, repetate de mai multe voci, adevăruri incontestabile. Simone de Beauvoir în *France-Observateur*, Claude Julien în *Le Monde*, Serge Lafaurie în *L'Express*, printre alţii, laudă pacifismul regimului, se miră să vadă cazărmile transformate în şcoli, în vreme ce armata cubaneză se întăreşte tot mai mult, devenind în curând cea mai puternică din America Latină.1 Puterea castristă îşi face o specialitate din organizarea de călătorii pentru personalităţi care duc lipsă de senzaţii revoluţionare.

PELERINAJUL ÎN CUBA

Oameni politici, artişti populari în vremea aceea au fost invitaţi încă din primele luni ale revoluţiei. Edith Piaf şi Jean Şablon, Ernest Bonino, Nat King Cole au făcut săli pline. Gisèle Halimi şi Claude Faux au fost invitaţi la prima aniversare a revoluţiei, în i960. Au urmat Sartre şi Simone de Beauvoir…

Peste ceva timp, în decembrie 1965, a venit rândul lui Jacques Brel, iar în vara lui 1966, al lui Joséphine Baker. Cu ocazia Conferinţei tricontinentale din ianuarie 1966, vizitase Cuba şi Jean Ferrât, e adevărat, mai vizibil angajat politic. Ca şi Jean-Pierre Chabrol, care a venit în iulie 1966. Tot atunci, romancierul britanic Graham Greene, care avea o părere foarte bună despre regim, ajunsese la a şaptea vizită. […] Claude Julien şi Jean Daniel au fost invitaţi la a şasea aniversare. […]

Aceste eforturi de „comunicare", cum se spune astăzi, s-au prelungit. Naomi Campbell s-a bucurat de întâlnirea cu un Castro care i s-a părut „un tip şic", Jack Nicholson a descris Cuba drept un „paradis". […] Robert Redford spune că-l admiră pe Castro şi că regretă că Statele Unite nu au un preşedinte la fel de inteligent ca el. În America de Nord ar fi nevoie de o nouă societate

asemănătoare cu cea din Cuba, care să nu se bazeze „pe lăcomie, pe setea nepotohtă de bani”, spune el. Actriţa italiană Gina Lollobrigida va declara, în aceeaşi ordine de idei: „Preşedintele Fidel Castro este un om cinstit, simplu şi autentic, care munceşte pentru poporul lui, iar acesta îl respectă şi-l admiră”.

Pierre Rigoulot, *Coucher de soleil sur La Havane*, Flammarion, 2007, pp. 376 – 377.

Ania Francos publică în 1962 o carte cu titlul *La Fête cubaine* (*Sărbătoare cubaneză*).[985] Sub tropice comunismul pare mai vesel, mai colorat, mai ales pentru personagrata răsfăţate de putere. Poporul cubanez are, fără doar şi poate, altă părere. Zeci de mii de oameni vor fugi cu prima ocazie din acest paradis. „De ce nu ne cred când spunem că vrem să împărţim bucurie?”[986], se întreabă Guevara după revoluţie. Cubanezii nu sunt convinşi, dar intelectualul occidental e cucerit de la-nceput. Aceşti *guerrilleros* sunt frumoşi, sunt tineri, emană bucuria de a trăi, în *battledress* ţărăneşti, n-au nimic de-a face cu aparatcicii şterşi, cu hainele lor pompoase cu tot, de dincolo de Cortina de Fier, nici cu austerii tovarăşi chinezi, piperniciţi în tunicile lor militare. Aceşti revoluţionari au înţeles sensul cuvintelor comunicare, mass media, tot mai răspândite în satul planetar care ia naştere la începutul anilor ’bo. Guevara, în curând idolatrizat, înainte să fie sanctificat de Castro după moarte, îşi cultivă mai bine decât alţii propria imagine. Cunoştinţele lui foarte şcolăreşti de franceză, pe care le-a deprins de la mama lui în copilărie, îl ajută să se înţeleagă cu cei ce vin în pelerinaj de la Paris. Che este o marcă înregistrată, mai întâi în Franţa, apoi răspândită în întreaga lume. Până la

985 Pierre Rigoulot, Coucher de soleil sur La Havane, ed. cit., p. 353.

986 Apud Pierre Rigoulot, Coucher de soleil sur La Havane, ed. cit., p. 47.

urmă, gloria va face uitat felul jalnic în care a sfârşit, pierdut într-un maquis din Bolivia, abandonat de un popor care nu l-a vrut de fapt niciodată. Castro, care stă de vorbă ore în şir cu vizitatorii săi, e tot un seducător înnăscut. „Mă ia pe după umeri, mă priveşte în ochi. Am devenit prieteni”, scrie un Claude Bourdet fermecat la sfârşitul unei astfel de întâlniri.1 După Congresul al XX-lea, după „revelaţiile” destabilizării, după strivirea sângeroasă a poporului ungar, această revoluţie latină pare nu doar mai familiară, ci mai ales mai umană. Ea întruchipează adevăratul socialism, noua etapă a aventurii revoluţionare care a poposit deja pe malurile Nevei şi la umbra Zidului Chinezesc. Învăluită în fum de havană, de data aceasta escala pare să fie chiar limanul promis. Înainte de noua paradigmă a Marii Revoluţii Culturale proletare, la modă sunt *barbudos*. Abil întreţinută de actorii înşişi, credulitatea occidentală nu va fi fost niciodată atât de mare şi de durabilă ca în privinţa Cubei. „De ce îşi astupă urechile intelectualii francezi?”, se întreabă la vremea aceea un cubanez. „Poate ca să nu audă *Marseieza* cântată de martirii noştri în faţa plutonului de execuţie?”[987][988]

16

Ordinea nomenclaturii

Nu se poate ţine cont întotdeauna de părerea maselor.

MAO ZEDONG

Sarcina conducătorilor nu trebuie să fie aceea de a pune în practică dorinţele şi voinţa maselor. Sarcina conducătorilor este aceea de a servi interesele maselor.

JÂNOS KÂDÂR

Intelectualii occidentali nu sunt singurii care se lasă în continuare fascinaţi de lumea comunistă în ciuda

987 France-Observateur, 29 septembrie i960.

988 Apud Victor Franco, La Révolution sensuelle, ed. cit., p. 235.

adevărurilor care ies la iveală. Liderii politici, oamenii de afaceri, marii industriaşi pot fi şi ei seduşi, victime ale unei atracţii pentru care *realpolitik* ori lăcomia nu sunt explicaţii suficiente. Antagonismul dintre democraţie şi totalitarism nu e întotdeauna înţeles cum trebuie, şi asta atât din necunoaştere, cât şi din naivitate, pe care propaganda comunistă ştie să le exploateze. Dacă sistemul este în esenţă condamnabil în ochii elitei conducătoare occidentale, reuşitele sale mult trâmbiţate sună tentant. Lumea capitalistă, încâlcită în ciclurile ei de dezvoltare-recesiune, visează la ritmurile de creştere anunţate, la stabilitatea socială afişată, la prosperitatea revendicată de ţările cu „economie dirijată”. Este un fenomen recurent. Când va dispărea Cortina de Fier, dezvăluind întinderea de ruine lăsată-n urmă de sistem, asta nu-i va împiedica pe occidentali să-şi transfere iluziile asupra Chinei de această dată, promovată în zorii secolului XXI la rangul de nou paradis terestru, speranţă a lumii aflate în criză şi mare putere a viitorului.[989]

„Care alt stat a mai atins un asemenea nivel de dezvoltare? N-a mai existat nicicând o ţară ca aceasta!”, a exclamat Hruşciov în 1958, pentru a sărbători reuşitele URSS.1 Conducătorul sovietic îşi joacă rolul, crede, fără-ndoială, în ceea ce spune, legănat de iluzia statisticilor de complezenţă pe care i le furnizează serviciile şi funcţionarii obligaţi să îndeplinească obiectivele sub ameninţarea sancţiunilor. Când liderii occidentali se minunează, la rându-le, în faţa aceloraşi date, sunt subjugaţi de efectul propagandei. La sfârşitul anilor ’50 economia americană progresează lent, cu un ritm de creştere de 2%, mult sub cifrele cu care se laudă cei din spatele Cortinei de Fier. Prin comparaţie, vechea lume capitalistă lasă impresia că gâfâie, pe când noua lume

989 Cf. Thierry Wolton, Le Grand Bluff chinois, Robert Laffont, 2007, mai aies PP- 155-183.

comunistă pare că e în fruntea cursei. „Provocarea economică va veni dinspre Rusia, nu dinspre Statele Unite”, prezice un responsabil din partidul muncitoresc britanic.1 Economiştii occidentali se înghesuie să demonstreze superioritatea partidei socialiste, aducând drept argumente statisticile, unii ca să afirme că URSS s-a dezvoltat mai repede decât Statele Unite începând cu perioada postbelică, alţii ca să pretindă că şcolile sovietice au format de 2, 5 ori mai mulţi ingineri decât cele mai bune institute americane.[990] Promisiunea atât de fermă a succesului ajunge până la urmă să supună spiritele. Anii ’60 încep pe un fond de relativism politic, economic şi cultural care aduce faţă-n faţă capitalismul şi comunismul, democraţia şi totalitarismul, cu explicaţia că fiecare sistem are defectele şi calităţile sale şi trebuie judecat măsurându-i-se succesele. Abia odată cu „revoluţia liberală” din anii ’70 ochii se întredeschid, şi abia după colapsul de la sfârşitul anilor ’80 se deschid cu totul, prin forţa împrejurărilor.

Voluntarismul lui Nikita Hruşciov întreţine apetenţa pentru comunism. La Congresul al XXI-lea al partidului, în ianuarie 1959, el a promis că URSS va întrece Statele Unite, iar în septembrie proclamă acelaşi lucru în faţa lumii-ntregi, cu ocazia primei vizite oficiale transatlantice a unui conducător sovietic: „Nepoţii voştri vor trăi sub comunism”, le promite el americanilor într-o alocuţiune televizată, explicând că aceasta nu e o afirmaţie belicoasă şi că virtuţile convieţuirii paşnice şi caracterul exemplar al sistemului sovietic ar trebui să-i asigure succesul în toată lumea. Călătoria pe care-o face în Franţa în 1960, la începutul primăverii, a fost pregătită de Partidul Comunist Francez ca o adevărată ofensivă a farmecului.[991] înainte de această vizită, ambasadorul URSS la Paris, Serghei

990 Apud Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à l’assaut du tiers-monde, Fayard, 2008, p. 28.

Vinogradov, s-a întâlnit cu unul dintre magnaţii presei franceze, Jean Prouvost, proprietar, printre altele, la *Paris Match*, *Le Figaro*, *Marie-Claire*... Venise să-şi laude ţara: „I-am vorbit despre succesele obţinute de URSS în domeniile economic, cultural şi tehnic – povesteşte Vinogradov în raportul trimis la Moscova. I-am explicat, de asemenea, semnificaţia recentelor noastre iniţiative în favoarea relaxării. Prouvost mi-a spus că urmăreşte îndeaproape evoluţia URSS şi a politicii sale externe şi consideră că evoluţia situaţiei internaţionale favorizează o apropiere a Uniunii Sovietice de ţările occidentale, inclusiv de Franţa. A mai spus şi că nu vede capitalismul ca pe un sistem social şi economic de nezdruncinat. Cu toate că este unul dintre cei mai mari capitalişti din Franţa – deţine 14% din industria lânii e conştient că ne îndreptăm spre o «socializare» a economiei capitaliste”. Câteva luni mai târziu, Vinogradov se întâlneşte din nou cu Prouvost. „Urmare a întrevederilor noastre, am dat instrucţiuni la *Paris Match* să-şi schimbe tonul cu privire la URSS”, îl înştiinţează magnatul. „Dar *Le Figaro* publică în continuare articole ostile URSS”, se plânge ambasadorul. *Figaro* e mai degrabă anticomunist decât antisovietic – se scuză Prouvost. N-am aproape deloc influenţă asupra ziarului, dar am să-ncerc totuşi să fac ceva ca să-i determin să fie mai corecţi cu ţara dumneavoastră.”[992] Nu doar Franţa, cu elitele sale, cu presa ei, este sensibilă la avansurile sovietice. Printr-un straniu fenomen compensator, cu cât Hruşciov îşi afirmă mai mult încrederea în triumful rapid al comunismului, cu atât aura

991 Thierry Wolton, La France sous influence, Grasset, 1997, pp. 293-296.

992 Arhivele Ministerului Rus al Afacerilor Externe (MID), discuţie între Vinogradov şi Prouvost din 21 februarie 1958: f. 136, s. 48, i. 276, d. 4; discuţie din iunie 1959 (fără dată): f. 136, s. 49, i. 279, d. 5, în Thierry Wolton, La France sous influence, ed. cit., pp. 301-302.

sa de liberal creşte în Occident; cu cât politica sa voluntaristă se confruntă tot mai mult cu problemele realităţii, cu atât în mintea oamenilor îşi face loc tot mai mult dorinţa de a crede în reuşita sistemului pe care-l întruchipează.

În octombrie 1957, URSS a fost prima ţară care a lansat pe orbită o navetă spaţială, Sputnik. În aprilie 1961, tot URSS a fost şi prima ţară care a trimis în spaţiu un om: pe Iuri Gagarin. Acest nou herald al vremurilor moderne este un adevărat erou comunist; fiu al unui tâmplar şi al unei lăptărese, isprava lui e o mărturie atât pentru reuşita socială, pe care doar acest sistem ar fi putut-o permite, cât şi pentru superioritatea ştiinţei sovietice. Gagarin e sărbătorit în lumea-ntreagă întocmai ca un erou. Hruşciov plusează: după cucerirea spaţiului, vrea să ajungă pe Lună. Operaţiunea e stabilită pentru septembrie 1961, iar succesul expediţiei trebuie anunţat în timp ce conducătorul sovietic se află la New York, unde ţine un discurs în faţa Adunării Generale a ONU, adică de la tribuna mapamondului. După cum ştim, succesul primei expediţii pe Lună le va aparţine americanilor, dar asta abia opt ani mai târziu, în iulie 1969, datorită lui Neil Armstrong. Încercarea sovietică din 1961 a fost un dezastru, însă nimeni n-a avut habar de el la vremea respectivă. Un sistem totalitar ştie să-şi ascundă eşecurile la fel de bine cum ştie şi să-şi preamărească succesele imaginare. În ziua aceea, la Baikonur, prima treaptă a rachetei n-a vrut să pornească. Responsabilul programului, mareşalul Nedelin, voia cu orice preţ să onoreze angajamentul pe care şi-l luase faţă de Hruşciov. A cerut să se analizeze în grabă defecţiunea, fără să se pompeze enorma cantitate de combustibil de la lansator. Când treapta a doua s-a pus în mişcare, a izbucnit o explozie devastatoare. Nedelin împreună cu alţi o sută de savanţi, tehnicieni şi ofiţeri superiori au murit în această

catastrofa, iar cercetarea spaţială sovietică a fost astfel decapitată. Presa sovietică avea să anunţe, câteva săptămâni mai târziu, că mareşalul a murit într-un accident de avion.

Superioritatea tehnologiei sovietice? „Uitaţi cum se petrec lucrurile la noi, explică Andrei Tupolev, unul dintre părinţii aeronauticii: cineva are o idee bună, prezintă câteva schiţe şi i se oferă un birou de lucru unde să studieze pentru dezvoltarea proiectului. Cinci ani pentru studiu, trei ani pentru producerea prototipului şi încă doi ani pentru perfecţionarea lui. Între timp, ideea s-a învechit complet. Ce-i de făcut? Biroul de studii are deja mii de colaboratori. În joc sunt diverse titluri, prestigiul! însă, în locul «miracolului» mult aşteptat, începem să producem dispozitive cu design primitiv”. 1 în ţările comuniste, forţa de inovaţie e limitată de secretul care paralizează iniţiativele şi de birocraţia care blochează deciziile. Dacă, în general vorbind, exercitarea puterii implică mai ales ignoranţa marii majorităţi în opoziţie cu o elită conducătoare care ştie, puterea absolută se sprijină pe ignoranţa absolută. Ştiinţa şi tehnologia sovietice au suferit dintotdeauna din pricina restricţionării accesului la cunoaştere, rezervat celor puţini, şi a disputelor dintre cercetători, institute şi servicii. În URSS circulaţia informaţiei este rezervată strict cercurilor înalte ale ierarhiei. Inovaţia este grav frânată. Întârzierea tehnologică a lumii comuniste – care va fi una dintre cauzele prăbuşirii sale – este o consecinţă a funcţionării totalitare a sistemului. Lăsând deoparte câteva sectoare ştiinţifice cu aplicabilitate militară – cel atomic, mai ales al rachetelor –, URSS şi ţările-satelit înregistrează mari întârzieri. Câteva reuşite scoase-n faţă abil disimulează faptul că regimurile comuniste trăiesc de fapt pe spinarea ţărilor capitaliste, furând şi copiind tehnologii occidentale. Conducătorii ţărilor celor mai industrializate vor înţelege

până la urmă acest lucru, însă prea târziu, la începutul anilor ’80.[993] Controlul mai strict al schimburilor dintre Vest şi Est şi supravegherea mai atentă a transferurilor de tehnologie, hotărâte şi puse în practică în anii aceia, aveau să grăbească mult căderea sistemului, rămas mult în urma capitalismului inovator.

Întârzierea acumulată e ascunsă cu grijă în spatele unui paravan de statistici flatante. Ambiţiosul plan cincinal din 1959, care prevedea o creştere cu 85% a industriei grele, cu 62% a industriei uşoare, cu 70% a agriculturii, cu 65% a venitului naţional şi cu 40% a salariilor, se dovedeşte irealizabil. Bilanţul este catastrofal mai ales în agricultură. Porumbul, anunţat drept marea salvare, are nevoie de multă apă. Însă efectele secetei din vara anului 1962 se văd tot mai mult, iar recolta de cereale din anul următor abia dacă o va depăşi pe cea din 1913. „Pământurile virgine” care ar fi trebuit să dea un randament extraordinar se erodează, iar productivitatea lor scade cu două treimi. Regimul este victima propriului bluf; în loc să recunoască faptul că obiectivele pe care şi le-a propus şi statisticile pe care le-a dat publicităţii sunt nerealiste, ţara se afundă într-o imensă minciună generalizată.

CATASTROFA DE LA RIAZAN

În discursul său de la Leningrad, din 22 mai 1957, Hruşciov propusese triplarea, în decurs de trei ani, a producţiei de came a ţării. Şi totuşi, în următoarele 18 luni creşterea a fost foarte modestă (8%), ceea ce avea să-l supere îngrozitor pe prim-secretarul partidului, constrâns să recunoască până la urmă că proiectul său era cu totul nerealist. La sfârşitul anului 1958, tuturor comitetelor regionale de partid le-au fost trimise instrucţiuni să ia „măsuri hotărâte” pentru a spori simţitor producţia de

993 Apud Alexeï Adjoubei, A Vombre de Khrouchtchev, La Table ronde, 1989, p. 250.

came în 1959. Prim-secretarul regiunii Riazan, A.N. Larionov, vine cu iniţiativa de a propune un plan ambiţios: îşi ia public angajamentul că va tripla într-un an livrările de came către stat din regiunea sa. Aceste propuneri nerealiste au fost adoptate de Conferinţa regională a partidului şi publicate în *Pravda* pe 9 ianuarie 1959, la insistenţele lui Hruşciov şi împotriva recomandării primite de la Departamentul Agricol al Comitetului Central. Mai multe regiuni au răspuns la „provocare”.

Regiunea Riazan nici bine n-a apucat să pună-n practică executarea grandiosului său program, că s-a şi trezit cu valuri de recompense din toate părţile. În februarie 1959 i se atribuie Ordinul Lenin; câteva luni mai târziu Larionov e ridicat la rangul de „erou al muncii socialiste”. Pentru a-şi respecta angajamentul, Comitetul Regional al partidului va ordona sacrificarea tuturor vitelor născute în 1959, a majorităţii vacilor de lapte şi a şeptelului de reproducere şi „răscumpărarea”, pe baza unor chitanţe, a tuturor vitelor crescute de colhoznici pe loturile lor individuale. Aceste măsuri fiind insuficiente, autorităţile locale au cumpărat vite din regiunile învecinate, cu fondurile publice destinate achiziţionării de maşini, construirii de şcoli etc. Vor fi taxate cu un impozit „în came” nu doar toate colhozurile şi sovhozurile din regiune, ci şi toate administraţiile urbane; carnea dispare de pe rafturile magazinelor pentru a fi livrată către stat la preţuri derizorii. La 19 decembrie 1959, autorităţile locale anunţau solemn că planul fusese îndeplinit în totalitate: regiunea „vânduse” statului 150.000 de tone de came, adică de trei ori mai mult decât în anul precedent. Pentru i960, se angaja la şi mai mult: 180.000 de tone! în i960 livrările n-au depăşit însă 30.000 de tone; inventarul de vite, decimat în 1959, a înregistrat o scădere cu 65% faţă de 1958. Colhoznicii, cărora le fuseseră luate „temporar” vitele în baza unei chitanţe, au refuzat să mai muncească

pe pământurile colective; de asemenea, producţia de cereale a scăzut cu 50%. La sfârşitul anului i960, catastrofa nu mai putea fi ascunsă, şi A.N. Larionov se sinucide.

Nicolas Werth, *Histoire de VUnion soviétique*, PUF, 2008, pp. 444 – 445 [*Istoria Uniunii Sovietice de la Hruşciov la Gorbaciov (1953 – 1985)*, trad. de Florin Constantiniu, Corint, Bucureşti, 2000, p. 34 – n.tr.]

Creşterea salariului minim cu 35%; scăderea vârstei de pensionare la 60 de ani pentru bărbaţi şi 55 de ani pentru femei; scăderea numărului de ore de lucru săptămânale de la 48 la 46; prelungirea concediului de maternitate de la 70 la 112 zile: măsurile sociale luate de Hruşciov sunt reale, însă ele au un impact foarte mic, în contextul crizelor generate de sistem. La ce bun majorările salariale, când magazinele sunt goale? La ce foloseşte o pensionare la vârsta la care nu mai există speranţă de viaţă? Ce aduce bun o restrângere a programului de muncă dacă salariaţii sunt privaţi de rodul muncii lor? Cum să aprecieze o mamă concediul de maternitate în mizeria locuinţelor colective? Departe de a se îmbunătăţi, cum promite neobosită propaganda, condiţiile de trai ale sovieticului „de rând" se deteriorează. În mediul rural, extinderea terenurilor de cultivat e limitată, deşi acestea reprezintă un mijloc de subzistenţă esenţial; în fabrici, obţinerea unui permis de lucru îngrădeşte şi mai mult libertatea de mişcare a muncitorilor; pentru toţi, fiscalitatea e din ce în ce mai împovărătoare. Cel mai grav, preţurile explodează, ca urmare a scăderii ofertei, mai ales la produsele agricole. La 1 iunie 1962, *Pravda* anunţă creşterea cu 30% a preţului cărnii şi cu 25% a preţului untului. În ţară domneşte o nemulţumire generală; la Novocerkassk, în sud, izbucneşte revolta. Scumpirile hotărâte la Moscova înseamnă, pe plan local, o scădere cu 30% a tarifului pentru munca la bucată impusă de

conducerea uzinei constructoare de locomotive electrice NEVZ. „În dimineaţa aceea, în ciuda docilităţii lor, în ciuda obişnuinţei, în ciuda faptului că erau deprinşi să tragă din greu, muncitorii din două ateliere (fierărie şi metalurgie) n-au fost în stare să pună mâna pe lucru – prea îi fripseseră din două părţi deodată! Discuţiile în gura mare şi iritarea s-au transformat într-un miting spontan”, va povesti mai târziu Aleksandr Soljeniţîn în pasajul din *Arhipelagul Gulag*[994] consacrat acestei revolte. „Din ce o să trăim acum?”, întreabă muncitorii. „Până acum aţi halit plăcinte cu came, de-acum, plăcinte cu magiun”, le răspunde directorul uzinei. Furioşi, cei 11.000 de angajaţi de la NEVZ fac grevă. Un grup de muncitori încep să demonteze şinele de cale ferată de pe linia Moscova-Rostov, iar femeile se aşază pe şine. „Jos Hruşciov! Din Hruşciov să se facă salam!”, se poate citi pe zidurile clădirii uzinei. În acea primă zi, NEVZ e singura întreprindere aflată în grevă. Dar arestarea de către miliţie, în timpul nopţii, a treizeci de muncitori „instigatori” stârneşte solidaritatea celorlalte uzine din Novocerkassk. În dimineaţa zilei de 2 iunie, în jur de 300 de muncitori mărşăluiesc prin oraş purtând în capul coloanei portretul lui Lenin. În faţa secţiei orăşeneşti a Miliţiei, demonstranţii cer eliberarea camarazilor lor. Sunt primiţi cu focuri de armă. Manifestanţii se îndreaptă apoi spre sediul comitetului orăşenesc de partid, pe care-l găsesc gol. Edilii locali au plecat să se refugieze la Rostov, lăsând în sarcina miliţiei şi a armatei, chemate-n ajutor, să-i potolească pe contestatari. Trupele, însoţite de tancuri, împânzesc centrul oraşului. Confruntarea directă e fatală.

994 Alexandre Soljénitsyne, LArchipel du Goulag, t. 3, Le Seuil, 1976, pp. 435- 439 [Aleksandr Soljeniţîn, Arhipelagul Gulag, voi. 3, trad. de Ion Covaci, Univers, Bucureşti, 1998, pp. 397-403, aici pp. 398-399 (pentru citatele între ghilimele) - n. tr.]. Faptele relatate aici sunt inspirate din respectivul pasaj.

Soldaţii trag – se va spune că nu erau ruşi şi că un căpitan s-ar fi sinucis ca să nu fie silit să se supună ordinului de a-şi ucide confraţii –, iar manifestanţii se prăbuşesc fără suflare. „Curăţenia” în oraş va dura până noaptea târziu. Potrivit surselor, în zori sunt ridicate 70 – 80 de cadavre, dintre care jumătate cu urme de gloanţe explozive. În Novocerkassk domneşte din nou ordinea. Răniţii duşi la spital nu se vor mai întoarce nicicând acasă, iar familiile lor vor fi deportate în Siberia. Manifestanţii, identificaţi după fotografiile făcute de KGB, sunt judecaţi în spatele uşilor închise. Doar două procese sunt publice, „deschise”, servind drept exemplu. Nouă inculpaţi sunt condamnaţi la moarte, iar cele două femei care-i însoţesc sunt trimise în lagăr pentru cincisprezece ani.

La Novocerkassk, scumpirile încetează pentru câteva săptămâni şi magazinele sunt aprovizionate suficient timp cât să se mai calmeze spiritele. La Kemerovo, Groznîi, Krasnodar, Doneţk, Iaroslav, Murom, Gorki şi chiar la Moscova, la uzina de automobile Moskvici, izbucnesc alte mişcări de protest, mai mult sau mai puţin violente, mai ales după recolta catastrofală din 1963, care goleşte magazinele mai mult ca oricând.[995] Imposibila reformă a sistemului face ca voluntarismul politic al lui Hruşciov să ajungă în impas. Anunţul despre rezultatele sale spectaculoase e contrazis de îndată, fiindcă agricultura, şi economia în general, nu înregistrează succesele promise de el. Conducătorul sovietic este constrâns să caute sprijin şi reuşite în altă parte, acolo unde acestea par mai uşor de obţinut. Încearcă să-şi refacă aura de liberal curtând mediile intelectuale; vrea să-şi dovedească fidelitatea faţă de ideile comuniste ducând o politică externă de cucerire; caută să-şi consolideze puterea în partid trăgând brazda destalinizării pentru reînnoirea cadrelor. Mizând pe toate

995 Michel Heller, Aleksandr Nekrich, L’Utopie au pouvoir, ed. cit., p. 495.

aceste măsuri, Hruşciov va sfârşi de fapt prin a pierde totul şi îşi va semna astfel condamnarea la moarte politică.

Îngheţ, dezgheţ, din nou îngheţ

Domnia lui Hruşciov a rămas cunoscută sub numele de „dezgheţul”. După glaciaţiunea stalinistă, URSS ia o pauză de relaxare pe frontul intelectual, însă, la fel ca în cazul ţăranilor, când etapa de redistribuire a pământurilor a precedat colectivizarea – proces observat în toate ţările comuniste –, deschiderea hruşcioviană înspre inteligheţie anunţă etapa următoare, conformismul politic, care avea drept scop rapida (re) înăbuşire a creativităţii. După Congresul al XX-lea, puterea vorbeşte de „o nouă linie ideologică” şi oferă exemple. În septembrie 1956 se deschide la Moscova o expoziţie Picasso. Artistul este, în inima lui, comunist, dar modernitatea sa fusese până atunci pusă la stâlpul infamiei. Apoi, în vara anului 1957 are loc Festivalul Internaţional al Tineretului, care permite o deschidere a graniţelor fără precedent. În 1960, vara, se organizează o expoziţie americană, anul următor e onorată Franţa, iar în 1962 vine rândul Marii Britanii. Aceste acţiuni se desfăşoară în cadrul ofensivei farmecului care însoţeşte „convieţuirea paşnică”. De asemenea, ele aduc rivalitatea cu Occidentul pe un alt teren, cultural de data asta, după cum doreşte Hruşciov. Pe plan intern, această perioadă le oferă artiştilor şi intelectualilor o adevărată gură de aer după închistarea stalinistă. Partidul impune în continuare limitele, însă libertatea de inovaţie în privinţa formei operelor artistice relegă în planul secund „realismul socialist”, care era până atunci regula. „Noua linie” urmăreşte să deblocheze o cultură sovietică lâncezită după atâta timp în care fusese zăgăzuită. Hruşciov caută, de asemenea, să intre în graţiile inteligheţiei, pentru ca aceasta să sprijine voluntarismul său politic. Artiştii şi intelectualii sunt lăsaţi în libertate, dar sunt supravegheaţi după cum are interesul partidul-stat, căci, în fond,

comunismul nu poate concepe alte raporturi decât cel de supunere din partea intelectualilor „săi”. Într-un sistem în care ideologia şi politica dictează, cultura nu e un scop, ci un mijloc.

„E absolut obligatoriu ca scriitorii să intre în organizaţiile de partid – scria Lenin cu mult înainte de revoluţie, în 1905. Editurile şi depozitele, magazinele şi sălile de lectură, bibliotecile şi diversele librării trebuie să devină întreprinderi de partid aflate sub controlul acestuia”. 1 Acest program a fost pus în aplicare imediat după lovitura de stat bolşevică. Cenzura a fost rapid instaurată: în toamna anului 1918 publicaţiile au intrat sub monopol de stat, iar în 1921 a început vânătoarea de intelectuali. Faimosul poet Nikolai Gumiliov este împuşcat, alţii, mai norocoşi, sunt exilaţi forţat, mai întâi în străinătate, după care ajung să cunoască exilul interior, în îngheţatele ţinuturi siberiene ale morţii. „Literatura rusă are drept unic viitor propriul trecut”, a proclamat Evgheni Zamiatin.[996] Stalin a perfecţionat controlul instaurând „uniuni” ale artiştilor menite să acopere şi să supravegheze toate domeniile culturale. Devine imposibil pentru un intelectual să se exprime în afara acestor structuri de stat. Uniunea Scriitorilor ia naştere în august 1934 şi ideologul de partid Andrei Jdanov îi stabileşte misiunea: „să-i remodeleze şi să-i educe pe muncitori în spiritul socialismului”. Pentru *Vojd*, scriitorii erau „ingineri ai sufletelor”, expresie din care ne putem da seama ce utilitate li se găsea. Dintru început, Uniunea Scriitorilor şi organizaţiile sale surori au fost supravegheate de secţia ideologică a Comitetului Central. Acest model de supraveghere avea să fie preluat de toate ţările comuniste. Uniunile servesc la cenzurarea intelectualilor „răi”, privându-i de mijloacele de exprimare, şi promovarea

996 Apud Cécile Vaissié, Les Ingénieurs des âmes en chef\ Belin, 2008, p. 27.

artiştilor „buni” şi a „celor mai buni” scriitori, adică a tuturor celor care aduc servicii puterii. *Dacea*, călătorii în străinătate, sejururi în case de odihnă special rezervate, dreptul de acces în magazine mai de soi – cu toate aceste privilegii, interzise cetăţenilor de rând, sunt recompensaţi membrii merituoşi ai intelighenţiei. Premiile de stat, titlurile de artist emerit sau de artist popular le cumpără docilitatea pentru totdeauna. În regimul comunist, singurul criteriu după care e judecată valoarea unui intelectual este nivelul lui de supunere faţă de partidul-stat. Nimic nu se schimbă de fapt, în esenţă, sub conducerea lui Hruşciov. Doi giganţi ai literaturii universale, Boris Pastemak şi Aleksandr Soljeniţîn, aveau să plătească preţul acestui adevăr.

Boris Pastemak a terminat de scris *Doctor Jivago* în 1955. Romanul a fost imediat judecat drept nepublicabil. În URSS, *Doctor Jivago* a devenit o non-carte. În schimb, nu după mult timp apare în străinătate, unde cunoaşte un succes imens. În toamna anului 1958, comitetul Nobel îi acordă preţiosul Premiu pentru Literatură lui Pastemak. Pentru autor, această recompensă echivalează cu o condamnare la moarte: tocmai încălcase două reguli ale sistemului comunist. Povestind în cartea sa, într-o manieră neortodoxă, istoria revoluţiei bolşevice, Pastemak a intrat în rolul tradiţional al scriitorului rus, care priveşte cu ochi critic puterea, aşa cum se-ntâmpla înainte de comunism. Această postură e de neiertat într-un regim în care intelectualul nu poate exista decât în serviciul partidului-stat. Permiţând străinătăţii să-i judece opera, autorul a mai încălcat o regulă, şi anume pe cea a monopolului pe care-l exercită puterea asupra oricărei comunicări cu exteriorul. Pentru aceste greşeli, Pastemak trebuie pedepsit.

Autorul romanului *Doctor Jivago* este convocat de Uniunea Scriitorilor la 27 octombrie 1958. Alarma fusese dată câteva zile mai înainte de Vladimir Semiceastnîi,

responsabilul Comsomolului (şi viitor director al KGB, din 1961 până în 1967). În numele Tineretului Comunist, aparatcicul l-a condamnat pe Pastemak, „un porc care-şi mânjeşte troaca, scuipând poporul de pe urma căruia trăieşte” 1. Adunarea generală a Uniunii aruncă oprobriul asupra sa: „«Pastemak este, în esenţă, un Vlasov literar! urlă un membru.» (Strigăt general în sală: «Acela a fost spânzurat!») [997] «Afară, tovarăşe Pastemak! Nu vrem să respirăm acelaşi aer cu dumneavoastră! urlă un altul.» «Să fie exilat! cere un al treilea.» Nici eu, nici ceilalţi tovarăşi nu pricepem deloc cum de un astfel de ins poate trăi în comunitatea noastră de scriitori. Nu-mi mai pot imagina convieţuirea pe mai departe cu Pastemak. Nu mai trebuie s-apară în recensământul populaţiei din URSS!”[998] Excluderea este votată în unanimitate. Comunicatul Uniunii argumentează sancţiunea astfel: „având în vedere degradarea politică şi morală a lui Boris Pasternak şi faptul că a trădat poporul sovietic, cauza socialistă, pacea şi progresul – o trădare plătită prin premiul său Nobel, în scopul de a stârni un război”[9991000].

DISTRUGEREA LUI BORIS PASTERNAK

A doua zi după sancţiunea primită din partea Uniunii Scriitorilor, Boris Pasternak renunţă la premiul său Nobel.

---

997 Apud Nicolas Werth, Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev, PUF, 2008, p. 451 [Istoria Uniunii Sovietice de la Hruşciov la Gorbaciov

trad. de Florin Constantiniu, Corint, Bucureşti, 2000, p. 38 - n. tr.].

998 Citat în Pravda, nr. din 6 iunie 1988, de Andrei Voznesenski, preşedintele Comisiei pentru Moştenirea Literară a lui Boris Pastemak, cu ocazia publicării în

999s fârşit autorizate a romanului Doctor Jivago în URSS, la treizeci de ani după ce scriitorul a primit Premiul Nobel pentru Literatură.

1000 Apud Alexander Iakovlev, Le Cimetière des innocents, Calmann-Lévy, 2007, P* 175-

Pe 31 octombrie este din nou acuzat, în cursul unei reuniuni generale. Scriitorii de la Moscova vorbesc de trădare, declară că „niciun poet nu e mai departe de popor” decât el şi sunt de părere că trebuie să-i fie retrasă cetăţenia. În aceeaşi zi, Boris Pasternak îi scrie lui Nikita Hruşciov o scrisoare care va fi publicată în *Literaturnaia Gazeta* din 4 noiembrie. Prăbuşit, scriitorul subliniază că exilul ar echivala pentru el cu moartea şi cere să nu fie luată împotriva sa această măsură.

Vânătoarea nu se opreşte aici. La 1 noiembrie, în *Literaturnaia Gazeta* apar scrisori de la cititori care se arată indignaţi de comportamentul scriitorului. Într-una din ele, câţiva oameni de litere moscoviţi solicită şi ei ca lui Boris Pasternak să-i fie retrasă cetăţenia, adică de fapt să fie exilat. În aceeaşi zi poetul este convocat la Comitetul Central, unde-i este propusă o înţelegere. I se va permite să rămână în URSS, va putea să lucreze acolo ca traducător şi îşi va păstra anumite privilegii (*dacea* sa din Peredelkino, de exemplu), cu condiţia să facă o declaraţie publică mai completă. Scriitorul cedează acestui şantaj. Scrie un text, datat 5 noiembrie 1958 şi publicat în *Pravda* din 6 noiembrie, care este primul dintr-o lungă serie de epistole ale unor scriitori constrânşi să-şi facă mea culpa în presă. Boris Pasternak repetă de câteva ori că nu acţionează sub vreo constrângere şi îşi reafirmă voinţa de a refuza Premiul Nobel şi de a „redobândi onorabilitatea numelui [său] şi încrederea tovarăşilor”. […] Boris Pasternak moare, distrus, la puţin timp după aceea, pe 30 mai i960.

Cécile Vaissié, *Pour votre liberté et la notre*, Robert Laffont, 1999, pp. 52 – 54

Povestea cu Pasternak marchează limitele destalinizării. Singura deschidere permisă, singura linie nouă acceptată este cea controlată de partidul-stat. Lichidarea intelectuală a unuia dintre cei mai mari scriitori

şi poeţi ai generaţiei sale serveşte drept avertisment pentru toţi ceilalţi intelectuali. De altfel, aceştia din urmă aşa o şi înţeleg. Supunerea faţă de ceea ce li se dictează de sus le convine majorităţii dintre ei, obişnuiţi cum sunt să se afle în slujba regimului. Totuşi, violenţa ofensivei le-a stârnit unora dintre ei un sentiment de vinovăţie. Aceia îşi vor răscumpăra puţin mai târziu tăcerea din perioada cu pricina, sprijinind mai mult sau mai puţin făţiş disidenţa intelectuală care va lua amploare începând cu anii i960. Afacerea Pasternak e relevantă pentru politica dublă a lui Hruşciov. Pe de o parte, organizează complotul împotriva autorului romanului *Doctor Jivago* – o campanie de-o asemenea amploare şi violenţă nu putea fi organizată decât de conducător; pe de altă parte, se dă drept prietenul şi protectorul intelectualilor. Prim-secretarul contribuie la apariţia aşa-numiţilor scriitori ai „dezgheţului", precum Ilia Ehrenburg, Aleksandr Tvardovski ori Vladimir Duninţev. În acelaşi timp, respinge şi interzice tot ce riscă să iasă din canoanele consacrate. După ce vizitează o expoziţie de artă abstractă care-l enervează, în decembrie 196 a, lansează atacuri împotriva picturii moderne şi-i retrage acesteia dreptul de cetate. Invitat de compozitorul Dmitri Şostakovici la un concert, Hruşciov se înfurie fiindcă aude acolo jazz, o muzică „imperialistă". Prim-secretarul îi aduce imediat la cunoştinţă maestrului său cât dezgust îi provoacă această muzică. În urma „incidentului", jazzul este interzis complet din concerte.[1001]

Duplicitatea lui Hruşciov reiese limpede din felul cum gestionează „cazul" Soljenit II Va asigura faima scriitorului câtă vreme va avea nevoie de ea, însă le va retrage sprijinul celor care-i fuseseră de folos în această campanie de promovare imediat ce va fi nevoit s-o cotească ideologic pentru a satisface partidul. Publicarea în noiembrie 1962,

1001 Alexei Adjoubei, A l'ombre de Khrouchtchev, ed. cit., p. 139.

de către revista *Novîi Mir*, a romanului lui Soljeniţîn *o zi din viaţa lui Ivan Denisovici* este un eveniment însemnat. Hotărârea de a face publică această mărturie despre lagărele de concentrare din vremea lui Stalin, prin intermediul poveştii unui ţăran deţinut politic, a fost luată de Hruşciov în persoană. Textul vine la momentul potrivit pentru tovarăşul prim-secretar, care-şi continuă demersurile de destalinizare a partidului. Obiectivul său rămâne acela de a se debarasa de aparatcicii prea marcaţi de această perioadă şi de a promova în locul lor cadre care-i vor fi îndatorate. La Congresul al XXII-lea, din octombrie 1961, Hruşciov a făcut din nou, în public, ceea ce făcuse cu cinci ani înainte, în spatele uşilor închise, cu „raportul său secret”. De data asta, prim-secretarul a denunţat în detaliu crimele lui Stalin, a recunoscut că şi poporul, nu doar comuniştii, fusese victima represiunii. Stalin nu mai este singurul vinovat, ci i se alătură de-acum înainte şi câţiva complici, membrii din Politbiuro care au încercat să-l dea jos pe Hruşciov în 1957 (Malenkov, Molotov, Kaganovici etc.). Aparent, manevra e abilă, prim-secretarul încheie conturile cu trecutul, îi sileşte pe „opozanţii” săi să plătească datoriile dictatorului, continuând totodată să menajeze aparatul de partid pentru a nu ipoteca viitorul; însă, odată vinovăţia aruncată şi asupra anturajului *Vojd-ului*, nomenclatura nu scapă nici ea nepătată. Acest lucru i se va reproşa la ora bilanţului. Delegaţii au votat cu entuziasm înlăturarea trupului neînsufleţit al lui Stalin, care se odihnea până acum alături de cel al lui Lenin în mausoleul din Piaţa Roşie. Acest Congres al XXII-lea a fost până la urmă un semieşec pentru Hruşciov. Prim-secretarul, care spera să schimbe echilibrul de forţe în Prezidiu (fostul Politbiuro) şi să împrospăteze componenţa Comitetului Central cu oameni de-ai lui, e nevoit să se mulţumească cu un Prezidiu rămas în aceeaşi formulă şi cu un Comitet Central nou, însă tot

ostil unei destalinizări prea apăsate. În acest context l-a vizitat directorul revistei *Novîi Mir*, Aleksandr Tvardovski, pentru a-i vorbi despre romanul lui Soljeniţîn Hruşciov a pus să-i fie citit manuscrisul în vacanţa de vară, la ţărmul Mării Negre. Această mărturie extraordinară îl poate ajuta s-o termine odată cu „staliniştii înveteraţi”. Întors la Moscova, le dă tovarăşilor săi din Prezidiu să citească *o zi din viaţa lui Ivan Denisovici*. „O treabă bună, nu-i aşa?”, întreabă el la următoarea reuniune. Nu-i răspunde nimeni. „Tăcerea înseamnă încuviinţare”, tranşează Hruşciov.1 Soljeniţîn este publicat două luni mai târziu.

Cartea zdruncină întreaga societate sovietică. Soljenit îi va povesti în *Arhipelagul Gulag* despre impactul acestui prim roman al său asupra foştilor prizonieri. Mai întâi s-au arătat neîncrezători, dar apoi au început să curgă scrisorile de la ei, şi a început astfel un proces psihanalitic de vindecare prin cuvânt de care toţi erau conştienţi. Marea poetă Anna Ahmatova afirmă că *o zi din viaţa lui Ivan Denisovici* trebuie nu doar citit, ci şi învăţat pe dinafară de fiecare cetăţean.[1002] Prin intermediul acestei poveşti, sovieticii îşi reapropie trecutul. În partidul-stat, în schimb, îndrăzneala prim-secretarului nu e bine primită. A forţat mâna Prezidiului; se confruntă cu ostilitatea aparatului de partid, care nu vede cu ochi buni o carte care pune sub acuzare întregul sistem, şi nu doar pe Stalin. În *o zi din viaţa lui Ivan Denisovici* nu există un „nucleu leninist” pur şi nici „comunişti cinstiţi” care să salveze onoarea partidului, acei buni conducători pe care-i saluta Hruşciov la Congresele al XX-lea şi al XXII-lea.[1003] Nomenclatura strâmbă din nas, Hruşciov riscă să şi-o ridice-mpotrivă. Prim-secretarul face un pas în spate. Nu

1002 Mărturie a lui I. Aksiutin publicată în Troud, la 13 noiembrie 1988.

1003 Pierre Daix, L'Avènement de la nomenklatura, Complexe, 1982, p. 85.

renunţă la Soljeniţîn, ca să nu se contrazică pe sine – două alte cărţi ale autorului, *Casa Matrionei şi pentru binele cauzei*, simt publicate în 1963 –, însă îşi îndreaptă acum dispreţul înspre *Novîi Mir*, „vinovată” de a fi publicat prea multe texte „repetitive” despre represiune. Slăbit pe plan extern – în octombrie 1962 Hruşciov a fost constrâns să se retragă în faţa Statelor Unite pe tema rachetelor instalate în Cuba –, el îngrădeşte intelighenţia pentru a oferi garanţii partidului. Arta modernă este condamnată, iar preşedintele comisiei ideologice le reaminteşte intelectualilor ce îndatoriri au. Câţiva dintre scriitorii „dezgheţului”, mai ales Ilia Ehrenburg şi Victor Nekrasov, sunt puternic criticaţi în presă. În martie 1963 Hruşciov le cere artiştilor şi oamenilor de litere ca în creaţia lor să se lase ghidaţi de „spiritul partidului”. Se organizează la Kremlin o întâlnire pentru încadrarea intelighenţiei. Soljenit îi va descrie această capcană într-una din cărţile sale, *Viţelul şi stejarul*: „Staliniştilor li se asigurase o majoritate de cinci la unu (fuseseră aduşi oameni din aparat, din comitetele regionale de partid), domnea o atmosferă de luptă crâncenă, de zdrobire a tot ce dădea fie şi cel mai mic semn de libertate. [...] Reînvia tăvălugirea din anii ’30, întreaga atmosferă a şedinţelor cu hotărâri votate «în unanimitate», şedinţe în care se cultiva ferocitatea bestială şi după care cei condamnaţi nu mai aveau de trăit decât până la lăsarea nopţii următoare”. 1 Astfel se încheie scurta perioadă a „dezgheţului”. Scriitorul avea să conchidă: „Hruşciov ne dădea de-a rostogolul înapoi nu numai în perioada premergătoare Congresului al XXII-lea, ci şi în cea de dinaintea Congresului al XX-lea. Bila de biliard care era propriul său cap el o dădea de-a dura spre gaura staliniştilor.”[10041005]

Hruşciov n-a fost niciodată un „liberal”. Un expert în

1004 Alexandre Soljénitsyne, Le Chêne et le Veau, Le Seuil, 1975, p. 67.

represiune, Iuri Andropov, care va conduce destinele KGB-ului din 1967 până în 1982, specialist recunoscut al vânătorii de „disidenţi”, îi va aduce omagii în stilul lui, într-un raport citit în faţa Biroului Politic în 1975. „Pentru perioada cuprinsă între 1967 şi 1975, 1583 de persoane au fost condamnate pentru propagandă şi agitaţie antisovietică, va preciza Andropov. Pentru perioada celor nouă ani anteriori (1958 – 1966), numărul condamnaţilor pentru aceleaşi fapte se ridica la 3.448 de persoane. Şi pentru că a venit vorba, tocmai în perioada calificată adesea drept «liberală» în Occident şi care corespunde declaraţiilor lui N.S. Hruşciov (27 ianuarie 1959) cu privire la absenţa oricărei acţiuni de «urmărire judiciară pentru crime politice», au fost condamnate, în baza articolului 70, 1.416 persoane, adică aproape tot atâtea cât în cursul ultimilor nouă ani.”[1006]

Dezgheţul din timpul lui Hruşciov, deşi scurt, deşi superficial, a avut totuşi urmări fatale pentru sistemul sovietic. Primele samizdaturi – texte bătute la maşină (*samizdat* înseamnă în rusă „a edita pe cont propriu”), reproduse de anonimi în mai multe exemplare şi circulând pe sub mână – au apărut atunci. Revista samizdat *Syntaxis* vede lumina tot în acea perioadă, iar romanul Evgheniei Ghinzburg *Destin în bătaia vântului* şi tulburătoarele *Povestiri din Kolîma* ale lui Varlam Şalamov figurează printre primele cărţi samizdat. Câţiva intelectuali „oficiali” oferă sprijin mişcării ca să-şi mai spele din păcatul laşităţii cu care trataseră afacerea Pasternak. Toate aceste scrieri neautorizate joacă un rol capital prin ceea ce spun, dar mai ales prin ceea ce reprezintă. Samizdatul dovedeşte că

1005 Ibid. [ed. rom. cit., p. 108 - n. tr.].

1006 Arhivele Biroului Politic, publicată în Izvestia din 3 aprilie 1992, apud Vladimir Bukovski, Jugement à Moscou, Robert Laffont, 1995, p. 113 [Judecată la Moscova: Un disident în arhivele Kremlinului, trad. de Ileana Cantuniari, Albatros, Bucureşti, 1998, p. 93 - n. tr.].

scriitorii, intelectualii au ajuns să-şi domine frica şi îndrăznesc să sfideze puterea, să-şi vorbească, să scrie. Samizdatul anunţă sfârşitul totalitarismului de maximă intensitate. Un regim de acest tip trebuie să fie total, după cum arată şi numele său, dar dacă victimele, fie şi doar o mână de oameni, încep să gândească diferit – sensul prim al cuvântului „disident” –, să comunice, atunci teroarea pentru toţi cunoaşte o breşă, totalitarismul se fisurează, sistemul începe să se clatine. Hruşciov e primul gropar (fără voie) al comunismului. Îi vor călca pe urme şi alţii, care vor face aceleaşi greşeli ori altele, însă el i-a dat primele lovituri mortale.

În fiecare sâmbătă şi duminică seara pe la opt, în Piaţa Maiakovski, în plin centrul Moscovei, studenţii recită poeme de Esenin, Evtuşenko, Gumiliov, Ahmatov, Pastemak… Poezia duce la libertatea cuvântului şi la dezbaterea de idei. De când există URSS, nu s-a petrecut nimic asemănător. Această libertate cucerită prevesteşte sfârşitul.

Ofensiva Moscovei

Pătrunderea Uniunii Sovietice în ţările din Lumea a Treia îi oferă o compensaţie lui Hruşciov, încurcat în reformele sale inutile. Pentru el, „tentaţia externă” e puternică, astfel încât să deturneze atenţia de la dificultăţile interne şi să obţină în afară succesele de care acasă nu are parte. În domeniul relaţiilor internaţionale, politica adoptată de prim-secretar este mai voluntaristă ca oricând. Sub conducerea lui are loc o puternică expansiune a comunismului, sau în orice caz a influenţei sale în lume; totodată, e o perioadă marcată de crize grave care cutremură opinia publică mondială şi ajung să compromită imaginea unui regim care se pretinde paşnic. Acţiunile pe plan extern ale URSS par în contradicţie cu discursul oficial şi nasc îndoieli asupra credibilităţii sistemului. Dacă Hruşciov minte, înşală, e viclean în felul său de a se

comporta cu restul lumii, cum să-l mai creadă cineva când anunţă că ţara a intrat în faza finală a comunismului, după cum pretinde la Congresul al XXII-lea, din octombrie 1961? Bravadele Kremlinului sunt din ce în ce mai mult percepute drept ameninţări. Ideologia comunistă seduce în continuare, însă felul în care o pun în aplicare sovieticii începe să displacă, ceea ce favorizează atracţia pentru alte noi versiuni, îndeosebi cea cubaneză sau cea chineză, în care oamenii vor începe să-şi pună speranţa.

Lenin şi Stalin nu erau deloc nişte pacifişti, amândoi au lucrat pentru triumful comunismului în lume. Internaţionala, înfiinţată de regim în 1919, a fost multă vreme principalul instrument al unei ambiţii de cucerire planetară. Hruşciov este, după cum se ştie, un leninist consecvent, dar, fără ajutorul Cominternului, e nevoit să se folosească de alte mijloace. După apariţia armei atomice, lumea trăieşte în echilibrul terorii, care le interzice celor doi Granzi să intre în conflict direct. Acest aşa-zis război rece n-a împiedicat însă niciodată înfruntările periferice, prin ţări interpuse. Pe aceste „câmpuri de luptă" voluntarismul lui Hruşciov se manifestă deplin, la adăpostul unui bluf atomic pe care URSS îl controlează cu îndemânare. Intimidarea şi recursul efectiv la forţă fac parte dintre metodele de presiune folosite în politica externă poststalinistă, atât în relaţiile dintre URSS şi sateliţii săi, cât şi în relaţiile URSS cu Occidentul. În timp ce elogiază convieţuirea paşnică, Hruşciov face din ameninţarea nucleară un instrument de bază al politicii sale externe. E fascinat de arma atomică, un ajutor în obţinerea prestigiului şi credibilităţii, şi întreţine cu aceasta o relaţie paradoxală.[1007]

BLUF ATOMIC ŞI RĂZBOI NUCLEAR

1007 Laurent Rucker, „Politique étrangère et totalitarisme dans 1TJRSS post-stalinienne", în Le jour se lève (coord. Stéphane Courtois), Le Rocher, 2006, p. 184.

În iulie 1957, sovieticii testau cu succes prima rachetă balistică intercontinentală sau ICBM. Statele Unite deveneau, din acel moment, vulnerabile, ceea ce avea să schimbe ecuaţia strategică. Iar pe 4 octombrie în acelaşi an ruşii trimiteau pe orbită primul satent artificial Sputnik, stârnind o imensă vâlvă. […] Probabil datorită reuşitelor URSS în domeniul balistic şi spaţial, Occidentul nu-şi dă seama decât foarte târziu, la începutul anilor ’80, de grava întârziere economică şi tehnică a ţării; ani la rând, CIA şi majoritatea economiştilor au supraevaluat performanţele economiei sovietice. […]

În ianuarie 1960 Hruşciov a rostit un discurs important pe probleme militare: a declarat că următorul război va fi un război al rachetelor nucleare şi că URSS va rezista mai bine, graţie întinderii sale teritoriale, răspândirii populaţiei sale şi organizării sale socialiste; un asemenea război va însemna sfârşitul capitalismului. […1 în 1960, într-o serie de articole din revista internă confidenţială a statului-major, *Gândirea militară*, şefii Armatei Roşii ajunseseră, de altfel, la concluzia că ar fi necesar să înceapă un război cu o lovitură termonucleară preventivă extrem de violentă şi decisivă: aceasta ar fi singura modalitate de a evita un război îndelungat căruia URSS nu i-ar putea face faţă şi de a dejuca planurile militare ale Occidentului. […]

Strategia agresivă adoptată de Hruşciov în 1959 – 1960 se baza pe un bluf extraordinar: de fapt, prima generaţie de ICEM-uri sovietice n-a putut fi niciodată cu adevărat operaţionalizată, iar Moscova dispunea doar de patru rachete balistice intercontinentale în 196 a, în momentul crizei din Cuba. În 1958, SUA aveau 2.600 de focoase nucleare, iar sovieticii, aoo. […] însă la acea vreme în Occident se credea că URSS se află la acelaşi nivel sau chiar, iminent, la un nivel superior din punct de vedere strategic, ceea ce a avut consecinţe importante. […1

Nu e exclus ca, în acord cu iluziile prometeice ale regimului, Hruşciov să-şi fi făcut şi el iluzii cu privire la potenţialul Uniunii Sovietice şi la teama pe care le-ar fi inspirat-o americanilor noile sale arme. În orice caz, strategia lui militară nu viza stabilitatea, ci expansiunea. […] La Moscova s-a desfăşurat o dezbatere pe teme strategice, iar Hruşciov s-a expus la două feluri de critici: pe de o parte, unii responsabili erau de părere că strategia nucleară de „disuasiune ofensivă" pe care o lăuda Hruşciov nu va fi de ajuns şi că, în plus, era chiar imprudentă, având în vedere forţa americană. […] Pe de altă parte, mulţi dintre comandanţii militari se opuneau ideii potrivit căreia un eventual război se va limita la un schimb rapid de lovituri nucleare. […1

Începând din 196 a, o lucrare fundamentală, *Strategie militară*, semnată de mareşalul Sokolovski, reeditată constant şi adoptată apoi drept manual teoretic de către armata sovietică, condamna implicit ideea de disuasiune minimală, de disuasiune-bluf, însă recomanda ca în pregătirea pentru un conflict major să se facă uz de toate mijloacele (nucleare strategice, nucleare tactice şi convenţionale) şi să se atingă o superioritate nucleară şi convenţională socotită indispensabilă. […] Un război nuclear putea fi câştigat, spunea lucrarea care încerca să explice şi prin ce metode anume. […] Capacitatea Uniunii Sovietice de a duce un război nuclear şi de a-l câştiga ar fi putut eventual să intimideze Occidentul. Era cu totul altceva faţă de încercarea de a intimida Occidentul prin ameninţări cu represalii masive, care viza să facă războiul în sine imposibil. […] Unii responsabili din partid şi militarii rămâneau de fapt fideli învăţăturilor lui Stalin, în viziunea căruia problema nucleară avea, desigur, o importanţă capitală, însă fără a schimba cu nimic natura războiului, în particular rolul războiului de accelerator al revoluţiei.

Georges-Henri Soutou, *La Guerre de cinquante ans*, Fayard 2001, pp. 344 – 348.

În toamna anului 1960, Nikita Hruşciov merge la New York pentru a asista la Adunarea Generală a Naţiunilor Unite. În cadrul unei reuniuni informale cu diplomaţii sovietici care-l însoţesc, se lansează în câteva reflecţii despre „duşman”, despre ţările occidentale. Statele Unite? Nicio speranţă că vor putea fi lămurite să-şi schimbe atitudinea, însă „nu lipsesc ocaziile de a-i discredita pe americani în ochii Europei”. Anglia? Neîncredere: „O avea leul coama mizerabilă, dar fălcile-i sunt încă zdravene”. Franţa? încredere: „E veriga pe care ar trebui să punem mâna ca să tragem spre noi tot restul lanţului european”. Germania? Obiectivul de atins, „economia şi tehnologia ei merită să ne dăm osteneala”.[1008] în cazul acestei ţări, Moscova n-a renunţat la neutralizarea care avea s-o facă să treacă la socialism. Kremlinul nu acceptă „neutralitatea” decât în favoarea taberei comuniste. Eforturile Moscovei pentru a atrage RFG au eşuat până-n prezent. În schimb, germanii din Est se alătură în număr din ce în ce mai mare compatrioţilor lor din Vest, iar regimul din RDG depinde el însuşi de relaţiile economice cu RFG. La acel moment, mai bine de două milioane de cetăţeni est-germani fugiseră deja în Vest (în total 2, 6 milioane vor fi trecut graniţa între 1949 şi 1961), economia socialistă e bătută pe terenul concurenţei şi elita emigrează în masă. Integrarea RFG în NATO în octombrie 1954 permite, în plus, ca oraşul Bonn să se afle sub protecţia umbrelei nucleare americane. Pericolul unei reunificări a Germaniei pe o bază „burgheză” e mai real decât contrariul, ceea ce Moscova nu poate nici accepta, nici permite. În noiembrie 1958, Hruşciov dă naştere unei noi crize la Berlin. Revendicarea sovietică rămâne aceeaşi: evacuarea de către occidentali a sectoarelor vestice ale

1008 Arkadi Şevcenko, Rupture avec Moscou, Payot, 1982, p. 131.

oraşului şi instaurarea statutului de oraş liber pentru vechea capitală a Reichului. Moscova le acordă Aliaţilor şase luni pentru a se supune, în caz contrar URSS urmând să semneze un tratat de pace separat cu RDG, eliberând-o de orice responsabilitate asupra Berlinului şi a căilor sale de acces. Se anunţă o nouă blocadă. Vechea capitală rămâne pentru occidentali călcâiul lui Ahile: izolat înăuntrul RDG, oraşul nu poate fi apărat, şi cine din Vest ar fi gata să se lupte pentru Berlin?

Hruşciov îşi sporeşte avantajul propunând, în ianuarie 1959, un tratat de pace care trebuia să conducă la recunoaşterea a doua state germane suverane, denuclearizate şi neutre. În intervalul de şase luni impus de ultimatumul sovietic are loc la Geneva o conferinţă dedicată problemei germane. Pentru Moscova, e vorba de o primă victorie. Participarea la reuniune a celor două Germanii este o recunoaştere implicită a RDG de către occidentali. La acel moment, Germania socialistă nu e considerată o ţară suverană, nicio democraţie nu întreţine relaţii diplomatice cu Berlinul de Est. La Geneva, europenii şi americanii acceptă să negocieze o posibilă reunificare a vechii capitale şi apoi a întregii ţări, cu retragerea, în perspectivă, a tuturor forţelor militare staţionate acolo. Hruşciov e la un pas să-i reuşească şantajul. O a doua conferinţă, prevăzută să aibă loc la Paris în mai 1960, trebuie să avizeze acest plan. Între timp situaţia se complică, în avantajul occidentalilor de această dată. În urma unor zboruri de recunoaştere pe deasupra URSS efectuate cu avioane supersonice Ua, Washingtonul se convinge de bluful nuclear sovietic. Forţa de intimidare a adversarului pare mult mai slabă decât se anunţa, atât în privinţa lansatoarelor, cât şi a focoaselor nucleare. Brusc, Casa Albă înăspreşte tonul cu privire la Berlin şi la Germania. Nu se mai pune problema ca toate concesiile făcute la Geneva să se materializeze. Pentru Hruşciov,

conferinţa de la Paris se anunţă un eşec. Un incident îl ajută totuşi pe prim-secretar să scape cu faţa curată. Cu două săptămâni înainte de reuniune, apărarea sovietică doboară un avion-spion Ua care survola teritoriul URSS. Hruşciov ajunge la Paris plin de mânie, mai mult jucată decât autentică. Pretinde scuze oficiale din partea Statelor Unite înainte de începerea conferinţei. Preşedintele Eisenhower refuză, şi întâlnirea este anulată. Demonstraţia de forţă asupra Berlinului n-a avut loc, a fost amânată.

Alegerea lui John F. Kennedy în noiembrie 1960 schimbă din nou datele problemei. Candidatul democrat a folosit în campanie tema *missile gap*, denunţând neglijenţa administraţiei precedente, republicană, care i-ar fi asigurat URSS supremaţia în privinţa vectorilor nucleari. Kennedy trece drept un antisovietic, însă Moscova îl preferă ca partener de dialog în locul contracandidatului său, Richard Nixon. Rapoartele ambasadei sovietice la Washington şi ale KGB-ului cu privire la noul preşedinte îl descriu drept un realist liber de prejudecăţile ideologice, atent la evoluţia raportului de forţe şi doritor să dialogheze cu URSS.[1009] Kennedy vrea să stabilească relaţii directe cu Hruşciov, chiar neglijându-i pe europeni, ceea ce e pe placul Kremlinului. Prim-secretarul crede că o să se poată înţelege cu el, adică o să-l inducă în eroare, potrivit concepţiei sale despre dialog.

Expediţia dezastruoasă din Golful Porcilor împotriva lui Castro, în aprilie 1961, este un cadou neaşteptat pentru Hruşciov. Operaţiunea fusese programată înainte de instalarea lui Kennedy la Casa Albă, însă noul preşedinte va aviza desfăşurarea ei. Nu va accepta în schimb ca US Air Force să sprijine aerian invazia. Această hotărâre explică în parte eşecul comandourilor anticastriste; la

1009 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, Fayard, aooi, p. 390. 768 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

Moscova e percepută ca lipsă de curaj. Deruta invadatorilor îl pune într-o postură ridicolă pe Unchiul Sam, care se arată incapabil să restabilească ordinea în zona sa de influenţă. Hruşciov are de gând să capitalizeze acest fiasco în cadrul primei sale întâlniri cu Kennedy, prevăzută a se desfăşura în Austria, la Viena, la începutul lui iunie 1961. Cei doi lideri nu abordează reuniunea în aceeaşi manieră. Americanul, adept al unei politici de *arms control*, de limitare a armamentului strategic, pledează pentru un dialog care ar trebui să împiedice neînţelegerile ce ar putea duce la război. Sovieticul, bazându-se pe pătrunderea URSS în ţările din Lumea a Treia, pe sosirea lui Castro în Cuba, pe eşecul din Golful Porcilor, vrea să-şi mute pionii mai în faţă, mai ales asupra Berlinului. Lucrurile merg prost între cei doi conducători. Hruşciov aminteşte de intenţia sa de a semna un tratat de pace cu RDG, ceea ce ar repune în discuţie, de facto, statutul Berlinului; Kennedy răspunde că vechea capitală este de interes capital pentru Statele Unite. „Hotărârea noastră de a semna un tratat cu RDG în decembrie e irevocabilă”, spune răspicat prim-secretarul. „Va fi o iarnă foarte rece”, comentează preşedintele american.[1010]

Hruşciov se întoarce de la Viena convins că occidentalii n-o să mişte un deget ca să apere Berlinul. Şi nu se înşală. La 17 august 1961, soldaţii Armatei Roşii montează primele structuri ale unui zid care va tăia în două vechea capitală a Reichului decenii la rând. Hruşciov îi explică politica sa lui Ho Şi Min, care se afla, la acel moment, în URSS: „Ar trebui să constrângem puterile occidentale să accepte să ia în considerare semnarea unui tratat de pace cu Germania şi să creeze condiţiile pentru asta. Ne-a luat aproape trei ani. Acum, lucrul e ca şi făcut, şi nimic n-o să ne împiedice să semnăm un tratat cu

1010 Apud Arthur Schlesinger, Les 1000 jours de Kennedy, Denoel, 1966, p. 329.

Germania. Va fi o mare victorie a întregii tabere socialiste. Trebuie să vă spun că, potrivit unor documente secrete în posesia cărora am intrat, conducătorii occidentali îşi dau foarte bine seama de consecinţele pe care le va avea pentru ei soluţionarea problemei germane. E vorba nici mai mult, nici mai puţin decât de lichidarea blocurilor agresive create de imperialişti în Europa de Vest. NATO se va dovedi inutilă. În Europa Occidentală va apărea o situaţie cu totul nouă"[1011]. Cu trei zile înainte să înceapă construirea Zidului, comandanţii militari din Berlinul de Vest emit o simplă notă de protest. Pentru berlinezi, e o dezamăgire cumplită. Celebrele cuvinte *Jeh bin ein Berliner*" pe care le va rosti Kennedy în timpul vizitei sale în vechea capitală, în iunie 1963, nu vor şterge umilinţa momentului. Germanii au impresia că au fost abandonaţi de aliaţii lor în acea clipă crucială.

Instalarea de rachete sovietice în Cuba în toamna anului 196 a este o consecinţă a eschivei occidentalilor la Berlin. Liderii americani şi europeni vor pricepe prea târziu – în anii ’80 – că Moscova înţelege relaţiile internaţionale în termeni de raport de forţe. Aproape completa lor lipsă de reacţie la ridicarea Zidului încurajează Kremlinul să încerce să-şi sporească avantajul. Patru la număr sunt motivele majore pentru care Hruşciov s-a angajat în acest proces strategic aventuros. Acel *missile gap* denunţat de Statele Unite este de fapt un adevărat handicap pentru URSS. în domeniul armamentului nuclear, raportul de forţe înclină clar în favoarea occidentalilor. Instalarea în Turcia, nu departe de graniţele sovietice, a unor rachete americane de rază medie, numite Jupiter, accentuează acest dezechilibru. În viziunea Uniunii Sovietice, Cuba reprezintă un transportator de rachete ideal pentru restabilirea

1011 Document publicat în revista Istonik, nr. 2, 1998, apud Georges-Henri Sou- tou, La Guerre de cinquante ans, ed. cit., p. 394.

echilibrului. Insula, care a ales tabăra comunistă la începutul acestui deceniu, este, pe de altă parte, greu de apărat. Cuba este pentru URSS „un Berlin pe dos”, izolată în interiorul lumii occidentale, fără nicio posibilitate reală de a fi protejată. A o înarma reprezintă o garanţie a salvării pentru regimul castrist. Acesta e cel de-al doilea motiv. Un al treilea motiv: ambiţia lui Fidel Castro de a merge în toate până la capăt. Orgoliosul Lider Máximo solicită arma atomică. El visează să joace la masa granzilor. Dispunând de rachete capabile să ameninţe de pe insula sa principalul inamic, va putea să ocupe un rol de bază pe scena mondială. Cel de-al patrulea motiv ţine de rivalitatea sino-sovietică. Ştim că Mao e susţinătorul unui război atomic în urma căruia comunismul să triumfe definitiv în lume, şi mai ştim că Hruşciov însuşi e tentat, la rându-i, de un asemenea război. Cei doi conducători se angajează într-o competiţie ideologică, şi atomică, pentru uz extern. Moscova şi Beijingul încep o întrecere pentru radicalism – pe care până la urmă o vor câştiga chinezii –, fiecare dorind să se arate mai ofensiv decât celălalt şi mai intransigent faţă de duşmanul imperialist. Cele două capitale urmăresc să impresioneze celelalte ţări comuniste şi să atragă sub stindardul lor naţiunile din Lumea a Treia care au de reglat conturi cu occidentalii. Se poate ca Mao să fi fost imboldul pentru hotărârea lui Hruşciov de a instala rachete în Cuba.

Chestiunea a fost tranşată la Moscova în mai 1962, la un Consiliu de apărare. Înarmarea insulei trebuie făcută în cel mai mare secret, pentru a pune Statele Unite în faţa faptului împlinit. În iulie, Raúl Castro semnează în capitala sovietică un acord de ajutor militar, complet şi detaliat. Trebuie expediate în Cuba 5 regimente cu rachete IRBM (de rază medie) cu 40 de arme atomice, 4 regimente motorizate, 2 batalioane tanc, o escadră de luptă, 42 de bombardiere, 2 regimente cu rachete nucleare de apărare

de coastă cu rază scurtă (160 km) cu 80 de arme, rachete antiaeriene. Sovieticii se angajează să furnizeze în total 50.000 de oameni; trupele şi echipamentul trebuie transportate cu ajutorul unei armate de 85 de nave.1 Construirea unei baze pentru submarine şi a unor facilităţi portuare pentru găzduirea ambarcaţiunilor de război este planificată pentru o a doua etapă. Acest acord nu dă peste cap doar apărarea Cubei, ci întregul raport de forţe strategic dintre URSS şi Statele Unite.

Autorităţile americane îşi dau seama de pericol la 14 octombrie 1962, graţie unor instantanee surprinse deasupra insulei de un avion-spion U_2. La Casa Albă, unde informaţia e ţinută secretă, se examinează toate metodele posibile de ripostă. Invadarea Cubei, o vreme luată în calcul, e acum socotită prea riscantă. Teama de represalii sovietice asupra Berlinului său, mai rău, de izbucnirea unui conflict nuclear îl face pe Kennedy să dea înapoi. Pe 22 octombrie, într-o alocuţiune televizată către poporul american, preşedintele anunţă că întreaga Cubă a fost pusă sub carantină. Nicio navă sovietică nu mai are permisiunea să se apropie de insulă şi, potrivit unui ordin emis, orice ambarcaţiune care nu respectă interdicţia va fi controlată. Criza care începe astfel e prima confruntare directă dintre cei doi granzi, de la începutul Războiului Rece. De data asta nu se mai înfruntă prin intermediul unor ţări interpuse, ci conflagraţia, dacă de o conflagraţie e vorba, riscă să opună direct Washingtonul şi Moscova. „Imediat ce a izbucnit criza rachetelor din Cuba, a avut loc o reuniune de urgenţă a Prezidiului – va mărturisi Aleksandr Şelepin, la vremea aceea secretar al Comitetului Central. Ne-am adunat toţi, însă iară să ştim de ce. A apărut Hruşciov, roşu la faţă, foarte emoţionat. Prima frază pe care a rostit-o a fost: «Tovarăşi, cauza lui Lenin e îngropată!»[1012] Era de înţeles. Dacă războiul ar fi început

1012 Ibid., p. 406.

în acel moment, am fi fost într-adevăr îngropaţi cu toţii, fiindcă Statele Unite erau mult superioare în privinţa armamentului nuclear şi de alt tip.”[1013] Hotărârea de a înarma Cuba a fost luată de Prezidiu, criza e gestionată colectiv. Hruşciov n-a jucat de unul singur, n-a vrut să rişte să-şi piardă postul în momentul acela, în plină confruntare, cum s-a spus uneori ca să se inducă ideea existenţei unui conflict în rândul conducerii sovietice. În această criză, la Kremlin n-au fost „porumbei” dispuşi să negocieze, în opoziţie cu „şoimi” mereu gata de luptă, ci un Prezidiu unit, pur şi simplu surprins de fermitatea americanilor.

Precedentul cu Berlinul convinsese conducerea sovietică de vulnerabilitatea lui Kennedy. Moscova credea că el va accepta până la urmă faptul împlinit în Cuba, ca pe un fel de compensaţie pentru rachetele Jupiter pe care Statele Unite tocmai le instalaseră în Turcia.

Criza durează treisprezece zile, timp în care cele două părţi au căutat să ajungă la un acord acceptabil pentru fiecare din ele, fără să lase impresia că vreuna cedează în faţa celeilalte. Cum la vremea aceea nu existau mijloace de comunicare directă, Casa Albă şi Kremlinul negociază pe căi întortocheate.

FRAŢII KENNEDY ŞI SERVICIILE SECRETE SOVIETICE

În luna mai 1961, colonelul GRU (Direcţia Principală de Informaţii) Gheorghi Bolşakov începe să aibă întâlniri, o dată la două săptămâni, cu procurorul general Robert Kennedy. Avea acoperirea s-o facă: e şeful biroului Agenţiei TASS de la Washington. Reuşeşte să-l convingă pe fratele preşedintelui că împreună ar putea, acţionând ca o linie directă între John Kennedy şi Nikita Hruşciov, să ocolească greutăţile diplomaţiei oficiale, „să vorbească sincer şi

1013 Mărturie publicată în Troud la 15 martie 1991, apud Bemard Feron, Michel Tatu, Au Kremlin comme si vous y etiez, Le Monde Editions, 1991, p. 85.

deschis, fără să recurgă la politicieni mărunţi şi la valurile lor de propagandă". Uitând că are de-a face cu un mare specialist în servicii de informaţii însărcinat să-l inducă în eroare, Robert Kennedy îşi închipuie imediat că „începe să se nască o prietenie adevărată" între el şi Bolşakov: „De fiecare dată când avea să-i transmită un mesaj preşedintelui (din partea lui Hruşciov) sau când preşedintele avea un mesaj pentru Hruşciov, Gheorghi Bolşakov servea drept verigă de legătură", va depune mărturie ambasadorul sovietic la Washington, Anatoli Dobrinin. […]

Când începe construirea bazelor în Cuba, Bolşakov continuă să se arate calm şi liniştitor, ceea ce făcea probabil parte dintr-o strategie deliberată de intoxicare: Hruşciov n-ar accepta niciodată o politică ofensivă, susţine el. Criza rachetelor izbucneşte la jumătatea lunii octombrie, când, cu ajutorul instantaneelor surprinse de avioanele-spion Ua, se află că pe insulă există baze aflate încă în construcţie. Robert Kennedy îi cere explicaţii lui Bolşakov: „Pun pariu că sunteţi la curent cu situaţia rachetelor voastre din Cuba". Bolşakov neagă. Consilierul special al preşedintelui, Theodore Sorenson, va povesti: „Preşedintele Kennedy ajunsese să se bazeze pe canalul Bolşakov pentru a obţine direct de la Hruşciov informaţii private, şi acum se simţea înşelat personal. Chiar era înşelat personal".

Christopher Andrew, Vasili Mitrohin, *Le KGB contre VOuest*.

Fayard, 2000, pp. 273 – 275.

Demonstraţia de forţă se încheie la sfârşitul lunii octombrie cu o înţelegere. URSS se angajează să-şi dezasambleze reţeaua de rachete, în schimbul unei garanţii pentru Cuba: promisiunea că Washingtonul nu va mai încerca înlăturarea de la putere a lui Castro. În plus, un protocol secret prevede retragerea rachetelor Jupiter

instalate pe teritoriul turc, într-un răstimp de maximum şase luni. În aparenţă, Statele Unite ies învingătoare din această criză. Conducătorii sovietici simt obligaţi să-şi retragă armamentul atomic, să dea înapoi, acţiuni cu care până acum istoria nu prea i-a obişnuit. În afară de Pacea de la Brest-Litovsk din 1918, când Lenin a fost silit să cedeze teritorii pentru a-şi salva tânărul regim, responsabilii comunişti au prins mai degrabă gustul cuceririlor. Din această perspectivă, retragerea rachetelor din Cuba poate părea un eşec., Aducând lumea în pragul unui război atomic, câştigaserăm o Cubă socialistă", va scrie Hruşciov în memoriile1 sale. Prim-secretarul caută, a posteriori, să-şi justifice retragerea, însă graţie acestei crize regimul castrist a câştigat o asigurare de viaţă, iar meritul pentru asta îi aparţine. Intrarea Cubei în tabăra socialistă reprezintă o înaintare simbolică spre porţile inamicului principal şi totodată o deschidere strategică. Insula poate deveni baza de repliere a continentului latino-american, frământat de decolonizare şi de independenţa naţională. Acordul secret cu privire la rachetele Jupiter îndreptate asupra URSS e un alt succes sovietic. „Dacă obţinem desfiinţarea bazelor de rachete în Turcia, vom fi câştigat deja", le spusese Hruşciov tovarăşilor din Prezidiu, în toiul negocierilor cu Washingtonul.[1014] Degeaba va prezenta administraţia Kennedy această retragere drept o acţiune lipsită de importanţă strategică; concesia vine de fapt drept compensaţie pentru retragerea rachetelor din Cuba.

De partea americană, această criză a scos la iveală o subestimare sistematică a strategiei sovietice şi a ameninţării pe care o reprezenta. Washingtonul a crezut în promisiunile Moscovei că nu se va folosi de influenţa sa în Cuba pentru a înarma insula. Iar când Casa Albă a devenit conştientă de pericol, acesta s-a dovedit cu mult mai grav

1014 Nikita Khrouchtchev, Souvenirs, Robert Laffont, 1971, p. 475.

decât estimaseră experţii Pentagonului. În momentul în care Cuba e pusă sub carantină, la 22 octombrie, rachetele sovietice erau deja operaţionale, iar Moscovei i-ar fi luat nu mai mult de patru ore ca să le adauge focoase nucleare.

De partea sovietică, această demonstraţie de forţă a scos la iveală o criză de creştere în interiorul lumii comuniste. Vitalitatea, tinereţea revoluţiei cubaneze s-au lovit de prudenţa bătrânului bolşevism de la Moscova. În momentele de maximă tensiune, Castro a pledat pentru o primă lovitură nucleară, preventivă, asupra Statelor Unite. Într-un mesaj adresat lui Hruşciov, el afirmă că e pregătit să accepte sacrificarea insulei sale şi a poporului său, dacă acesta era preţul pentru victoria asupra imperialismului. „Dacă luptăm împotriva imperialismului, n-o facem ca să murim, ci ca să tragem folos de pe urma tuturor posibilităţilor noastre – i-a răspuns Hruşciov –, ca să pierdem cât mai puţine lucruri în această luptă şi să câştigăm cât mai multe, pentru a învinge şi a aduce triumful comunismului.”[1015] Castro i-a reproşat lui Hruşciov această prudenţă excesivă. Che Guevara era la fel de radical: „Poporul e dispus să se sacrifice şi să piară de pe urma armelor atomice pentru ca cenuşa sa să servească drept ciment noilor societăţi”, scria el la acel moment.[1016] Tot Che Guevara îi va mărturisi lui Leopold Unger, un jurnalist polonez, la puţin timp după încheierea crizei: „Acceptând dezasamblarea bazelor şi a rachetelor, ruşii au comis o greşeală istorică…

— Tu ce-ai fi făcut în locul lor? întreabă jurnalistul.

— Dacă aş fi avut pe mână rachetele, le-aş fi lansat şi ele ar fi atins ţinta spre care fuseseră orientate. De-asta au fost instalate aici.

1015 Schimb de scrisori între Castro şi Hruşciov publicat în Le Monde, 28 noiembrie 1990.

1016 Ernesto Guevara, „La tactique et la stratégie de la révolution latino-américaine“, Œuvres III, François Maspero, 1965, p. 80.

— Riposta americană ar fi fost imediată şi crâncenă. Cuba ar fi fost înghiţită sub ocean, spune jurnalistul, exprimându-şi neliniştea.

— S-ar fi putut întâmpla şi asta, într-adevăr, recunoaşte Che Guevara. Dar ne-am fi atins scopul, iar imperialismul yankeu ne-ar fi însoţit pe fundul oceanului.”[1017]

Şi la Beijing prudenţa sovietică e puternic criticată. În cursa lui pentru radicalism, Hruşciov a pierdut o rundă. La scurtă vreme după criză, *Cotidianul poporului* se lansează în critici dure la adresa „capitulaţionismului” Moscovei. Un rechizitoriu în 25 de puncte privind politica externă a URSS este remis oficial ambasadei sovietice la Beijing. Partidul Comunist sovietic răspunde pe acelaşi ton. Câţiva diplomaţi chinezi sunt expulzaţi de la Moscova pentru propagandă antisovietică. La 14 iulie 1963, cele două ţări rup relaţiile. Dacă criza din Cuba mai degrabă a apropiat Moscova şi Washingtonul, silind cele două capitale să antameze un dialog care va duce în cele din urmă la negocierile pentru dezarmare, în schimb cearta dintre Moscova şi Beijing e definitivă. „Efectul fluturelui”, prin care se dorea ca un focar de febră din Marea Caraibilor să aprindă întreaga Asie, va avea drept o a doua consecinţă înlăturarea lui Nikita Hruşciov, în ciuda faptului că spiritul aventuros al prim-secretarului le părea tovarăşilor mai puţin grav decât reformismul său impenitent.

Concursul de interese

Pe 12 iulie 1984, Politbiuroul îşi ţine şedinţa săptămânală la Kremlin. După căderea lui Hruşciov, care s-a petrecut cu douăzeci de ani înainte, organismul conducător şi-a reluat vechiul nume. Pe ordinea de zi a reuniunii se află reabilitarea câtorva tovarăşi emeriţi,

1017 Leopold Unger, LIntrus (trad, din polonă), apud Le Soir, Bruxelles, 27 iulie 2002.

destituiţi pe vremea prim-secretarului, în cadrul acţiunilor de destalinizare:

„Dmitri Ustinov (ministru al apărării): Ei bine, după părerea mea, ar fi trebuit să-i reintegrăm pe Malenkov şi Kaganovici. Erau totuşi nişte personalităţi, nişte conducători. O să vă spun deschis că, fără Hruşciov, decizia de a-i exclude pe oamenii aceştia din Partid n-ar fi fost niciodată luată. Mai întâi, n-ar fi fost acele monstruozităţi revoltătoare pe care Hruşciov şi le-a permis faţă de Stalin. Stalin, orice s-ar povesti, este istoria noastră. Nu există nici măcar un singur duşman care să ne fi făcut atâta rău ca Hruşciov prin politica sa faţă de trecutul Partidului nostru, statului nostru şi de asemenea faţă de Stalin.

Nikolai Tihonov (şeful guvernului): E adevărat, fără Hruşciov ei nu ar fi fost excluşi din Partid. El ne-a murdărit, ne-a ponegrit şi pe noi, şi politica noastră în ochii lumii întregi.

Viktor Cebrikov (şeful KGB): în plus, sub Hruşciov, mulţi oameni au fost ilegal reabilitaţi. În realitate ei fuseseră condamnaţi pe bună dreptate. Luaţi-l, de pildă, pe Soljeniţîn

Andrei Gromîko (ministru al afacerilor externe): Hruşciov a dat o lovitură ireparabilă imaginii pozitive a Uniunii Sovietice în ochii lumii întregi. […]

Nikolai Tihonov: Şi ce-a făcut din economia noastră! Eu, care vă vorbesc, am fost nevoit să muncesc la Sovnarhoz. […]

Mihail Gorbaciov (secretar al Comitetului Central, însărcinat cu agricultura): Şi din Partid, divizându-l în organizaţii partizane ale industriei şi agriculturii!”[1018]

Hruşciov, cel mai mare duşman al partidului? La

1018 Proces-verbal al şedinţei Politbiuroului al CC al PCUS din 12.07.1984, apud Vladimir Bukovski, Jugement à Moscou, ed. cit., pp. 122—125 [ed. rom. cit., pp. 99- 102 - n. tr.].

douăzeci de ani de la demiterea sa din octombrie 1964, nemulţumirile împotriva lui sunt la fel de vii: destabilizarea, aruncarea în dizgraţie a unor tovarăşi valoroşi, reabilitarea unor adversari înverşunaţi, atentatul la buna imagine a URSS, dezastrul economic, reformarea Partidului Comunist, toate aceste păcate capitale i-au atras ex-prim-secretarului ura veşnică a colegilor săi. Dincolo de greşelile politice care i se reproşează, omuleţul acesta înflăcărat a reuşit, în cei zece ani cât s-a aflat la conducere, să adune împotriva lui o coaliţie de nemulţumiţi, de la simpli funcţionari până la responsabili militari, de la tehnocraţi până la nomenclaturişti, toate categoriile sociale care au trebuit să se supună aplecării sale pentru reforme, torturat cum era de speranţa că poate îmbunătăţi funcţionarea sistemului. Odată cu destalinizarea, Hruşciov a comis un atentat la ceva sacru, la ideologie şi la modalitatea de a o impune; prin reformele sale, a subminat avantajele deja obţinute, ceea ce nu e mai puţin grav. O conspiraţie bazată pe interese îi va veni de hac.

În iulie 1957, Hruşciov a hotărât să înlocuiască ministerele care se ocupau de sectoarele industriale cu nişte instituţii noi, sovnarhozurile, soviete economice regionale care trebuiau să înlesnească relaţiile dintre stat şi diversele industrii şi să accelereze luarea deciziilor. Această structură pe orizontală care va înlocui clasica verticală a puterii comuniste trebuia să îmbunătăţească performanţele industriale ale ţării. Nu s-a întâmplat deloc aşa. Dacă anumite industrii locale au profitat de această măsură pentru a se dezvolta, funcţionarea celor mai importante dintre ele a fost, dimpotrivă, stopată, fiindcă nu s-au putut adapta la descentralizare. Reforma va stârni furia a zeci de mii de funcţionari publici obligaţi să plece de la Moscova ca să se alăture în provincie sovnarhozurilor. După demiterea prim-secretarului, toţi

aceştia aveau să salute revenirea la sistemul centralizat de stat.

La Congresul al XXII-lea al PC, în octombrie 1961, Hruşciov şi-a întors împotrivă întreaga conducere a partidului. El a încercat atunci să împingă mai departe destabilizarea începută la Congresul al XX-lea, imputând anturajului său apropiat crimele comise de Stalin. Prin această întorsătură, prim-secretarul căuta să se debaraseze de vechea gardă, pentru a-şi putea promova fidelii, însă dezvăluirea în public a unor condamnări la moarte contrasemnate în trecut de Molotov şi de prietenii săi sugera că aparatul avea o răspundere mult mai mare, dincolo de vinovăţia *Vojd-ului*. Congresul al XX-lea îi achitase pe nomenclaturişti, cel de-al XXII-lea îi ameninţa că li se va reaminti ce rol jucaseră în crimele trecutului. Rezoluţia adoptată la încheierea lucrărilor a hmitat învinovăţirile, însă Comitetul Central nu i-a iertat niciodată prim-secretarului stângăcia. Termenii „crime” şi „represiuni în masă” au dispărut din moţiunea finală, nu mai era vorba decât de „greşeli” şi „devieri”, acuzaţii mai puţin grave. Pe de altă parte, Hruşciov dorea ca cercetările asupra acestor ani negri să continue, pe când CC pretindea că fusese spus deja „tot adevărul cu privire la abuzurile de putere din perioada cultului personalităţii”. Chestiunea era închisă, comuniştii nu trebuiau să se mai lase prinşi din urmă de trecutul lor.

Prim-secretarul şi-a înrăutăţit situaţia încercând să impună noi statute. Organizaţiile regionale ale PC au fost împărţite în două tipuri de activităţi, industriale şi agricole; au fost instituite noi reguli pentru înnoirea cadrelor, la toate nivelurile, de la celula de bază până la Prezidiu: jumătate din efectivele celulelor trebuiau să se schimbe la fiecare nouă rundă de alegeri, în proporţie de o treime pentru organizaţiile regionale şi de un sfert pentru CC şi Prezidiu. O dispoziţie complementară interzice oricui

să fie ales pentru mai mult de un anumit număr de mandate în aceeaşi organizaţie. Reforma avea drept scop să accelereze rotaţia cadrelor. În timpul lui Stalin, viaţa nomenclaturistului era în pericol; odată cu Hruşciov însă, e ameninţată perenitatea carierei sale. În vremea aceea în care toţi aparatcicii aspirau la siguranţă şi tihnă după teroare, reforma îi exasperează. Nomenclatura e sacră în regimurile comuniste. Cuvântul, intrat în limbajul curent, desemnează la origine ansamblul posturilor ale căror denumiri le hotărăşte partidul, potrivit nomenclaturii în vigoare. PC fiind pivotul sistemului, deopotrivă păzitorul ideologiei şi deţinătorul puterii – cele două se confundă în ţările totalitare –, membrii nomenclaturii concentrează în mâinile lor autoritatea supremă. Toate ţările comuniste se supun aceloraşi reguli şi funcţionează după aceleaşi principii, în URSS, există o reţea de nomenclaturi la nivelul districtelor, al regiunilor, al Comitetului Central, pe scurt, în toate eşaloanele ierarhiei de partid. Nomenclaturiştii nu sunt simpli funcţionari. Rolul acestora din urmă este să execute ordinele organelor guvernamentale, pe când nomenclatura e cea care dă ordinele. Funcţionarii sunt slujitorii privilegiaţi ai statului, nomenclaturiştii sunt stăpânii partidului-stat. De asemenea, nomenclatura nu e burghezia, însemnul ei distinctiv nu este proprietatea. Moştenitoare a revoluţionarilor de profesie dragi lui Lenin, nomenclatura nu e o clasă avută, ci e clasa decidenţilor. Funcţia de bază a nomenclaturii este exercitarea puterii.1 Spiritul feudal adie în acest mod de organizare, fiecărui nomenclaturist i se încredinţează un fief, precum în trecut fiecare vasal primea un domeniu de la suzeranul său. În cadrul comunismului, partidul este stăpânul suprem. Fieful nomenclaturii e puterea pe care i-o conferă Partidul Comunist.

Nomenclatura a apărut la începutul anilor 1920, cu o primă listă de funcţii depinzând direct, în privinţa

denumirilor, de direcţia de cadre din Comitetul Central. Pe această listă au fost incluse rapid toate posturile de răspundere din aparatul de partid, din stat, din sindicate, din armată, din cultură. S-a format un sistem ierarhic riguros. Nomenclaturii din Comitetul Central al PC din Uniunea Sovietică i se adaugă nomenclaturile comitetelor centrale ale republicilor şi acelea ale comitetelor de regiuni şi districte.[1019] Nu toţi membrii de partid aparţin nomenclaturii, ci doar aceia care au o putere de numire. Ideologia revoluţionară odată tocită, comunitatea membrilor de partid a lăsat locul unei ierarhii formate din posesorii puterii şi administratorii însărcinaţi cu exercitarea ei. Nomenclatura nu mai e acum definită printr-o listă de posturi de importanţă generală, ci a devenit grupul social care deţine respectivele funcţii, adică garantul partidului-stat sovietic. Nomenclatura sporeşte alegându-şi oligarhii din rândul indivizilor înzestraţi cu calităţi necesare pentru diversele funcţii, însă nu întotdeauna. Andrei Saharov, care a fost unul dintre privilegiaţii regimului – în calitate de savant eminent (cu *imprimatur* de la Partidul Comunist) – înainte să devină un faimos disident, a dat mărturie despre procesul de selecţie: „Autorităţile aduceau laolaltă pentru o lună, la Leningrad, un număr destul de mare de studenţi abia ieşiţi din instituţiile de învăţământ superior din ţară (reuniunea tineretului comunist, desigur), povesteşte el. Li se ofereau mese copioase, cu băutură din belşug, în cele mai bune restaurante, şi toate distracţiile posibile. Fără să-i coste nimic. Pe scurt, trăiau ca-n puf. Apoi li se spunea: «Aţi vrea să trăiţi aşa tot timpul? Atunci intraţi la Şcoala Superioară de Partid: chiar şi cel mai prost elev iese de-acolo cel puţin secretar-adjunct al unui comitet regional de partid.»”[1020]

1019 Michael Voslensky, La Nomenklatura, Beifond, 1980, p. 100.

1020 Andrei Sakharov, Mon pays et le monde, Le Seuil, 1975, p. 29.

Nomenclaturile fiind opace, cum este şi funcţionarea partidului-stat – nu se cere o funcţie, ci PC face propunerile, de unde caracterul opac –, e greu de evaluat cu precizie importanţa nomenclaturii. Potrivit estimărilor, în anii ’70, când nomenclaturiştii au înflorit după vremurile nesigure ale lui Hruşciov, numărul lor era de circa 3 milioane (cu tot cu membrii familiilor), adică în jur de 1, 5% din populaţia totală a URSS din acel moment.1

Milovan Djilas, care a făcut parte din nomenclatura iugoslavă înainte să se certe cu Tito, a vorbit despre „o nouă clasă”. După părerea lui, apropiindu-şi mijloacele de producţie prin intermediul rolului predominant al partidului-stat, această elită joacă rolul unei clase exploatatoare, nu ca burghezia, care potrivit teoriei marxiste ar obţine profit de pe urma muncii altora, ci impunându-şi morala printr-o dictatură în care domnesc controlul ideologic şi teroarea. [1021]Rusul Dmitri Panin, care a fost coleg de lagăr cu Soljeniţîn, asimilează această „nouă clasă” cu „noii călăi” care sunt „funcţionarii de rang înalt din partid şi cei care-şi împart puterea în toate sectoarele administraţiei”, dar şi ofiţerii din armată şi din KGB, „savanţii şi inginerii din industria de război, tinerii activişti şi carieriştii din Comsomol, gardienii din închisori, gardienii din lagărele de concentrare şi unităţile speciale de represiune internă”.[1022]

Membrii nomenclaturii se deosebesc de cetăţenii de rând graţie privilegiilor lor. „Regulile sunt aceleaşi pentru toţi, doar excepţiile diferă”, a recunoscut *Literaturnaia Gazeta*.[1023] „Nomenclaturia” este regatul excepţiei. Găsim acolo locuinţe special construite de firme speciale, vile de ţară speciale şi centre de vacanţă speciale, centre de

1021 Michael Voslensky, La Nomenklatura, ed. cit., p. 125.

1022 Apud Michael Voslensky, La Nomenklatura, ed. cit., p. 36.

1023 28 decembrie 1977, apud Michael Voslensky, ibid., p. 217.

tratament, policlinici şi spitale rezervate, produse rare vândute în magazine speciale, pompe de benzină şi plăcuţe de înmatriculare speciale, o reţea de informaţii specială, grădiniţe, şcoli, internate rezervate, instituţii de învăţământ speciale care eliberează diverse diplome, cluburi cu circuit închis unde se proiectează filme în exclusivitate, săli de aşteptare special amenajate în gări şi în aeroporturi. Şi chiar un cimitir rezervat. Când aparţii nomenclaturii, e posibil să-ţi petreci toată viaţa fără să iei vreodată contact cu poporul.[1024] Nomenclaturistul nu posedă nimic, ci se bucură de uzufructul bunurilor împrumutate, al serviciilor prestate. El beneficiază de tot felul de avantaje băneşti: un al treisprezecelea salariu, o „primă de tratament" anuală, deşi oricum respectivul tratament nu-l costă nicio rublă (soţia sa beneficiază de un sejur la preţ modic), un „fond de consum social" pentru tot soiul de întrebuinţări (casă de vacanţă, tabără de pionieri pentru copii, cantine de spital în caz că...), „bonuri de consum" numite *kremlevka*, în schimbul cărora aveai dreptul la un coş cu alimente de cea mai bună calitate care pentru sovieticul de rând erau de negăsit.[1025]

După demiterea sa în 1964, Hruşciov va spune că ne putem sătura de orice, de ospeţe, de femei, chiar şi de vodcă, dar că există un lucru de care nu ne mai săturăm odată ce am gustat din el: puterea. Pe aceeaşi temă, Milovan Djilas va vorbi de „plăcerea plăcerilor". Puterea este sarea nomenclaturii, ea o poate exercita după bunul-plac. Această putere e cu atât mai absolută cu cât sunt lipsiţi de ea cei care nu aparţin „noii clase". Cetăţeanul sovietic de rând nu are niciun drept, are doar obligaţii. Un obiect anume simbolizează mai mult decât oricare altul această putere: telefonul. Cu cât un nomenclaturist se

1024 Ibid., pp. 249-250.

1025 Ibid., pp. 222-223.

găseşte mai sus în ierarhie, cu atât dispune de mai multe aparate de telefon – cele mai bune, desigur, sunt rezervate liniilor guvernamentale, numite *Vertuşca* şi *Ve-Ce*, în contact direct cu cercurile înalte ale partidului-stat. Leonid Brejnev, care va urma la putere după Hruşciov, nu se va putea împiedica, într-o zi, să se înfoaie în faţa unui jurnalist de la revista germană *Stern*, venit să-l intervieveze, făcându-i o demonstraţie cu telefoanele sale, dintre care la unele avea linie directă cu conducătorii Europei de Est.1 Lenin spunea că de fapt comunismul înseamnă sovietele plus electricitatea, însă în practică el înseamnă mai degrabă nomenclatura plus telefonul.

Diversele avantaje şi privilegii care le sunt acordate le oferă responsabililor partidului posibilitatea de a se constitui în adevărate reţele în fiefurile lor teritoriale sau administrative. Clientelismul s-a dezvoltat mai ales după moartea lui Stalin, când sfârşitul terorii i-a adus nomenclaturii siguranţa. Hruşciov a căutat să combată acest sistem prin măsuri de descentralizare care vor culmina cu trimiterea în provincie a unora dintre cadre – ceea ce însemna o retrogradare de facto în nomenclatură –, printr-o rotaţie în privinţa responsabilităţilor şi prin tăierea „gratificaţiilor” instituite de *Vojd*. „După Congresul al XX-lea, o vreme au fost tăiate salariile suplimentare «în plic închis» atribuite unui cerc destul de larg de aparatcici – va povesti mai târziu Aleksei Adjubei, ginerele lui Hruşciov. În calitate de redactor-şef al *Komsomolskaia Pravda*, primeam şi eu un asemenea plic. Contabilul-şef de la *Pravda* mi-l aducea, îmi strângea mâna iară să zică nimic şi plecă. Acest «supliment» aproape îmi dubla salariul. Fireşte, pentru banii aceştia nu se plăteau nici impozite, nici cotizaţii (nici măcar cele de partid). Era ca o mană cerească şi pica direct în buzunarele alese.”[10261027]

Programul nomenclaturii poate fi rezumat în trei

1026 Stern, 19-25 mai 1973.

puncte: să-şi întărească puterea, să-şi sporească privilegiile, să se bucure de ele în linişte deplină. Hruşciov a tulburat această linişte. Prin asta, i-a făcut pe nomenclaturişti să fie mai conştienţi de coeziunea organizaţiei lor. Dorind prea mult să schimbe modul de funcţionare al puterii, a adus atingere privilegiilor dobândite, şi astfel prim-secretarul a devenit incomod, ba chiar dăunător.

Totul se va petrece foarte repede. La 13 octombrie 1964, Nikita Hruşciov părăseşte Piţunda, *dacea* sa de la ţărmul Mării Negre, deţinând încă toate atributele puterii. A doua zi e alungat de la Kremlin, unde-şi lasă în urmă aparenţa puterii şi iluziile. Domnul H nu mai există, pensionarul Hruşciov îşi va petrece restul vieţii iară să mai revadă niciodată marea.[1028] *Pravda* din 17 octombrie, care face publică demiterea lui, îl acuză de „stil personal de conducere, subiectivism, iniţiative haotice, precipitare, infantilism, înfumurare, vorbărie goală, ignorarea realităţilor, dispreţuirea maselor”. Aceste atacuri reflectă marea diversitate de nemulţumiri pe care a reuşit să le stârnească prim-secretarul într-un deceniu de exercitare a puterii, fie că era vorba de nomenclatura care se opunea reformării partidului, de corpul militar-industrial furios din pricina reducerilor de personal şi a scăderii salariilor, de inteligheţia prinsă în capcana „liberalizării” sale, de cadrele ştiinţifice copleşite de atâtea improvizaţii pe care trebuiau să le facă mai ales în domeniul agricol, de ţăranii care şi-au văzut peticul de pământ micşorându-se tot mai mult ori de orăşenii care abia reuşeau să se aprovizioneze. „Istoricii vor fi cu siguranţă uimiţi să vadă cât de multe posibilităţi s-au adunat, pentru scurtă vreme, în mâinile

1027 Alexeî Adjoubei, A Vombre de Khrouchtchev, ed. cit., p. 265.

1028 Bernard Féron, Michel Tatu, Au Kremlin comme si vous y étiez, ed. cit., p. 136. a. Alexandre Soljénitsyne, Le Chêne et le Veau, ed. cit., p. 9a.

acestui om şi cum s-a folosit de ele – va comenta Soljeniţîn [...] Liberalizarea ţării noastre, căreia i-ar fi putut da un profil de cinci ori mai clar şi o configuraţie de cinci ori mai amplă, a abandonat-o la jumătatea drumului ca pe un lucru de prisos, fără să înţeleagă ce misiune îi revenea". 2

Într-o ţară totalitară, unde piramida puterii e esenţială, numărul unu trebuie să devină extrem de incomod pentru ca potentaţii regimului să se hazardeze să-l atace, chiar cu riscul de a destabiliza sistemul. Înlăturarea lui Hruşciov a fost cu putinţă fiindcă a comis sacrilegiul suprem, aducând atingere mitului Părintelui. Legându-se de Stalin, el nu doar că a umbrit amintirea *Vojd*-ului, ci a şi desacralizat funcţia de conducător suprem, surpând într-un fel temelia pe care se sprijinea puterea sa. Făcând „cultul personalităţii" răspunzător pentru crimele trecutului, Hruşciov a subminat bazele ideocraţiei marxist-leniniste, care pentru a funcţiona avea nevoie de divinizarea conducătorului. Destabilizarea a provocat nu doar destrămarea imperiului, al cărui centru nu mai este Moscova, ci a decapitat şi partidul, privându-l de credinţa oarbă în personajul care-l conducea. Slăbit, numărul unu nu mai reprezintă piesa indispensabilă din dispozitiv, ci poate fi înlocuit cu un altul care să ocupe funcţia supremă. Condamnându-l pe Stalin, Hruşciov şi-a semnat propria condamnare.

Această lovitură de stat paşnică, o premieră în istoria comunistă, este mai ales semnul unei mutaţii sociologice în cadrul nomenclaturii, când în posturi de decizie ajung membrii unei generaţii care a fost formată de regimul comunist, care nu l-a cunoscut decât pe acesta şi care are în intenţie să prospere în continuare cu el. În primii ani ai bolşevismului triumfător a fost nevoie ca revoluţionarii să se rodeze în exercitarea puterii. Elita sovietică timpurie a trebuit să înveţe să comande armate şi să gestioneze probleme administrative şi economice. Aceşti „oameni buni

la toate” erau nevoiţi ba să însoţească trupele la luptă, ba să organizeze poliţia politică, ba să conducă o fabrică… Mai târziu, după ce Stalin a lichidat această primă generaţie – „vechea gardă” bolşevică –, au apărut „tehnicienii”, mai puţin politicieni şi mai mult administratori. Obiectivele ambiţioase anunţate de economia planificată necesitau specialişti. Anii 1930 au adus o creştere a puterii funcţionarilor de stat, în industrie şi în aparatul administrativ. La Congresul al XVII-lea, din 1939, 54% dintre delegaţi aparţineau păturii sociale a administratorilor partidului-stat.1 Această tendinţă s-a accentuat după război, când Comitetul Central a creat, în 1946, o universitate a PC, însărcinată să formeze înalţi funcţionari comunişti. Acestor personaje privilegiate le-au adus atingere reformele lui Hruşciov. Acum, după ce s-au debarasat de „instigator”, ei vor să revină la *statu-quo ante* şi să facă în aşa fel încât nimic să nu le mai ameninţe puterea. Aceşti administratori au fost formataţi ideologic, comunismul e singurul lor orizont şi au în intenţie să beneficieze de pe urma lui şi să-şi impună modul de gândire. Noua conducere trebuie să se menţină pe această linie, atât în URSS, cât şi în „democraţiile populare”.

Programul conspiratorilor e simplu, ei vor în primul rând să oprească reformele care au lezat atributele nomenclaturii, începând cu împărţirea organizaţiilor regionale de partid în două categorii, industriale şi agricole. Rotaţia o dată la trei ani a cadrelor aflate la conducere în Comitetul Central şi în Prezidiu trebuie de asemenea eliminată. Pentru a marca schimbarea în ochii sovieticilor, loturile de pământ sunt reîntregite, iar măsurile antireligioase sunt îmblânzite. „Înlocuirea lui Hruşciov e un semn nu de slăbiciune, ci de forţă şi îndrăzneală, iar asta trebuie să servească drept lecţie pe viitor”, declară Mihail Suslov în concluzia rechizitoriului

rostit împotriva „vinovatului” în faţa Prezidiului reunit.[1029] În acea zi, deja ex-primsecretarul nici măcar n-a încercat să se apere.

ULTIMUL DISCURS AL LUI NIKITA HRUŞCIOV

Dumneavoastră, toţi cei prezenţi aici, aţi vorbit mult despre activitatea mea, despre defectele mele. Aţi vorbit şi despre calităţile mele, şi pentru asta vă mulţumesc mult. Nu mă pregătesc să încep o luptă împotriva dumneavoastră şi n-am cum s-o fac. Am luptat mult împreună, de la constituirea Grupului antipartinic. Vă apreciez onestitatea, sinceritatea. Cu dumneavoastră m-am comportat într-o manieră diferită, şi vă rog să-mi iertaţi impoliteţea de care m-am făcut vinovat. Nu-mi amintesc chiar toate subiectele despre care aţi vorbit aici, însă principala mea greşeală e aceasta: am dat dovadă de slăbiciune şi n-am sesizat fenomenele dăunătoare. Am încercat să nu deţin două funcţii. Dar aceste funcţii dumneavoastră mi le-aţi dat. Greşeala mea a fost că n-am pus această problemă la Congresul al XXII-lea”.

În ceea ce ceea priveşte desfiinţarea Academiei de Ştiinţe a URSS, despre care aţi vorbit aici, recunosc că am comis o greşeală şi vă cer scuze. S-a vorbit mult aici despre porumb. Dar vă rog să nu uitaţi că pe viitor dumneavoastră va trebui să vă ocupaţi de treaba asta. Cât despre criza Suezului: da, am preluat iniţiativa acţiunilor noastre. Am fost mândru de asta, şi sunt în continuare. Criza din Cuba: am discutat de mai multe ori pe această temă, am lăsat-o apoi deoparte, şi pe urmă am trimis acolo rachete. Criza de la Berlin: recunosc că am făcut o greşeală, dar în acelaşi timp sunt mândru că totul s-a terminat cu bine. În privinţa împărţirii organizaţiilor de partid în industriale şi agricole, credeam şi cred şi astăzi că această măsură este justificată.

1029 Michael Morozow, L’Establishment soviétique, Fayard, 1974, p. 29.

Înţeleg faptul că nu mai am autoritate în faţa dumneavoastră, însă dacă aş fi în locul dumneavoastră nu m-aş grăbi să retez dintr-o lovitură un personaj ca mine. […] Părăsind scena, repet, nu doresc să încep o luptă împotriva dumneavoastră. N-o să vă acopăr cu noroi, fiindcă suntem tovarăşi de idei. Acum sufăr, dar în acelaşi timp sunt bucuros: a început o perioadă în care membrii Prezidiului CC controlează activitatea prim-secretarului CC al PCUS şi vorbesc toţi pe aceeaşi voce… Reuniunea de astăzi a Prezidiului CC este victoria partidului. […] Mă retrag din rândurile dumneavoastră. M-aţi criticat aspru, şi am suferit din pricina asta. Încă o dată, vă mulţumesc pentru aceste critici, pentru munca pe care am depus-o împreună de-a lungul anilor şi pentru disponibilitatea dumneavoastră de a-mi permite să mă retrag.

Dare de seamă a lui Aleksandr Şelepin, membru al Prezidiului la acea vreme, publicată de *Troud*> 14 martie 1991

— Nume dat conspiraţiei conduse de Malenkov, Molotov, Kaganovici şi Voroşilov, care în 1957 va încerca să-l înlăture de la putere pe Hruşciov (nota T.W.).

** După 1957, Hruşciov a cumulat funcţiile de prim-secretar al partidului şi de şef al guvernului (nota T.W.).

Moravurile sovietice s-au schimbat de pe vremea lui Stalin. „În seara zilei de 14 octombrie, Mikoian a venit la noi acasă – va povesti fiul lui Hruşciov. După-amiază avusese loc o şedinţă a Prezidiului, fără participarea tatălui meu, şi-l trimiseseră pe Mikoian ca să-l informeze cu privire la deciziile luate. Mikoian l-a anunţat: «Această *dacea* şi apartamentul din oraş [o casă pe Colinele Lenin, cartierul şic al Moscovei] vor rămâne ale tale pe viaţă. […] Garda şi personalul de serviciu ţi le vei păstra de asemenea, dar vor fi înlocuiţi oamenii. Ţi se va vira o pensie lunară de 500 de ruble şi vei primi o maşină.» Apoi l-a îmbrăţişat pe Hruşciov. Nu era momentul potrivit

pentru îmbrăţişări în contextul dat, aşa că acest fel de despărţire ne-a emoţionat pe toţi. […] Nikita Sergheevici s-a uitat la Mikoian cum se îndepărtează. Cei doi n-aveau să se mai întâlnească niciodată."[1030] La sfârşit, Hruşciov şi familia sa vor fi nevoiţi să dea la schimb confortabila *dacea* primită de la stat contra unei cabane de lemn situate la vreo treizeci de kilometri de Moscova, iar apartamentul din blocul guvernamental de pe Colinele Lenin, contra unui apartament cu două camere pe o străduţă din centrul capitalei.1 începând din acel moment, Hruşciov va trăi într-o locuinţă supravegheată, dar va trăi. Devine un nimeni, numele său dispare din literatura oficială. Greşelile şi crimele – aşa cum vedea sistemul acţiunile lui – nu-i vor fi iertate niciodată, după cum dau mărturie discursurile răzbunătoare ale membrilor Biroului Politic ţinute în cadrul reuniunii din 12 iulie 1984, citate mai înainte. După ce Hruşciov moare, în 1971, oprobriul aruncat asupra lui se va dezlănţui asupra soţiei sale, Nina Petrovna. Bătrânul Molotov va da mărturie despre acest lucru în faţa biografului său: „Locuieşte în satul nostru. Aici e foarte izolată, nimeni nu vrea să aibă contact cu ea, nimeni nu stă la rând la ea…"[1031] Mormântul lui Hruşciov din cimitirul Novodevici, rezervat nomenclaturii, se află la distanţă de mormintele celorlalţi potentaţi ai regimului, ca locul de veci al unui ciumat.

Puterea „conspiratorilor" se vrea a fi împărţită colegial, ca să nu mai fie la cheremul unui număr unu conflictual şi incontrolabil. După lovitura sa de palat, Prezidiul spune că vrea să instituie o „direcţie ştiinţifică", într-un sistem în mod fundamental ierarhic, în care puterea este exercitată pe verticală şi în manieră rigidă,

1030 Relatare a lui Serghei Hruşciov publicată în Ogoniok, nr. 43,18 octombrie 1988.

1031 Alexeï Adjoubei, A Vombre de Khrouchtchev, ed. cit., p. 24.

această poziţie de principiu nu poate să ţină. Mihail Suslov, care a rostit rechizitoriul împotriva prim-secretarului, este ideologul noii echipe. El nu aspiră la locul de număr unu. Îi ajunge cel de călăuză spirituală. De la moartea lui Jdanov în 1948, Partidul Comunist sovietic n-a mai avut un păzitor al doctrinei. Suslov a început să ocupe acest loc încă dinainte de moartea lui Stalin, când, în 1952, a intrat în Politbiuro. Apoi a pariat pe Hruşciov şi a susţinut destabilizarea. În schimb, imediat ce prim-secretarul a dat semne că vrea să implice conducerea PC în crimele trecutului, la Congresul al XXII-lea din 1961, Suslov a început să urzească complotul care avea să ducă la înlăturarea lui Hruşciov în octombrie 1964. Ideologul ar fi ajuns până la urmă să fie agasat de ignoranţa numărului unu, iar prim-secretarul ar fi suportat din ce în ce mai greu apropierea „talmudicului şi scolasticului" de Suslov, dacă e să-i dăm crezare ginerelui lui Hruşciov[1032].

Aleksandr Şelepin, secretarul Comitetului Central, e celălalt creier al conspiraţiei. îl tentează statutul de conducător suprem, dar îi vine greu s-o recunoască. La moartea lui Stalin, Hruşciov l-a promovat în rândul „organelor", apoi s-a aflat la conducerea KGB, înainte să-i cedeze locul protejatului său, Semiceastnîi. În cadrul Comitetului Central, controlează toate forţele de securitate din ţară. Se prezintă cu plăcere drept omul de fier al noii echipe. Programul său, cu accente neostaliniste, prevede reabilitarea *Vojd-ului*, reinstaurarea disciplinei comuniste la toate nivelurile, în toată ţara, abandonarea ideii de convieţuire paşnică şi reafirmarea revoluţiei mondiale, reconcilierea cu China şi excomunicarea Iugoslaviei.[1033] Prea ambiţios fiind, Şelepin va fi încet, dar sigur împins de

1032 Alexeï Adjoubei, A Vombre de Khrouchtchev, ed. cit., p. 271.

1033 Bernard Féron, Michel Tatu, Am Kremlin comme si vous y étiez, ed. cit., p. 167. 784 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

colegii săi pe linie moartă, la conducerea sindicatelor. Într-un sistem comunist, organizaţia menită să-i apere pe muncitori nu are nicio putere şi nu serveşte la nimic altceva decât a le oferi funcţii onorifice aparatcicilor merituoşi.

Adevăratul şef al conspiraţiei, sau în orice caz cel care avea să se arate a fi şeful, e Leonid Brejnev. Acest fost muncitor metalurgist, în vârstă de 58 de ani la acea vreme, era un nomenclaturist trecut prin şcoala stalinistă – *Vojd-vi* l-a făcut membru al secretariatului PCUS în 1952 –, înainte să fie promovat de Hruşciov. Îi datorează prim-secretarului intrarea în conducerea Comitetului Central, în 1957, şi apoi în Prezidiu, în 1960. A fost numit preşedinte al Sovietului Suprem, „parlamentul" sovietic însărcinat cu punerea în aplicare a hotărârilor partidului. Această funcţie de prestigiu, însă fără putere reală o deţine numărul doi al regimului în ordinea de protocol. Brejnev e un apropiat al complexului militar-industrial, a fost comisar politic în Armata Roşie şi se ocupă acum de chestiuni legate de apărare în secretariatul CC. În conspiraţia din 1964, el dă glas nemulţumirii militare şi, la fel ca ceilalţi conspiratori, apără interesele de organizaţie ale PC. Şelepin îi subestimează ambiţiile şi e convins că Brejnev nu-i decât o figură trecătoare, umbra prim-secretarului pe care îi va fi uşor s-o înlăture odată ce Hruşciov a ieşit din scenă. Fără să se grăbească deloc, Brejnev va folosi „conducerea colegială" pentru a-şi consolida autoritatea şi a-şi plasa oamenii de încredere în posturi-cheie. împarte puterea cu Andrei Kosîghin, prim-ministrul în funcţie, şi cu Nikolai Podgornîi, care-l va înlocui la conducerea Sovietului Suprem. În această troică, Kosîghin este tehnocratul – are o carieră în industrie –, căruia îi revine sarcina să reformeze economia, iar Podgornîi deţine locul tovarăşului fidel: el şi Brejnev sunt născuţi în Ucraina şi au ambii origini muncitoreşti.

În Vest, demiterea lui Hruşciov e primită cu indiferenţă. Exuberanţa personajului, înclinaţia lui de a spune mereu ce gândeşte – „O să vă îngropăm”, le prevestise el occidentalilor –, excentricitatea lui, mai ales în timpul Adunării Generale a ONU din 1960, când a bătut cu pantoful în masă în semn de protest, îl fac să nu fie regretat. Conducătorii americani şi europeni îşi imaginează şi speră că relaţiile cu URSS vor începe acum să se îmbunătăţească. Optimismul este şi va rămâne o constantă occidentală la fiecare schimbare de echipă din ţările comuniste. Opacitatea totală a sistemului dă naştere la tot felul de scenarii. De data asta, cancelariile occidentale se gândesc că tehnocraţilor şi managerilor le-a sunat ceasul, că ideologia va fi pusă la naftalină, în beneficiul reformelor de care are nevoie sistemul.1

Programul noii conduceri seamănă mai degrabă cu o redobândire a controlului; înainte să se gândească la reforme, troica vrea să restabilească ordinea în ţară, să stârpească buruienile ideologice care au crescut la umbra relativei relaxări din timpul lui Hruşciov. În primul rând, trebuie pus capăt dezgropării crimelor din trecut. Reabilitările încetează, şi la fel polemicile cu privire la perioada stalinistă. Expresiile „victimă a unei represiuni ilegale” şi „reabilitare postumă” dispar din lucrările de specialitate. Noul regulament pentru arhivele Comitetului Central prevede că documentele care au legătură cu Lenin şi familia sa şi cu istoria PC bolşevic până în 19123 şi în perioada Marelui Război Patriotic, 1941 – 1945, sunt singurele care trebuie protejate. Celelalte arhive vor putea fi distruse în viitor, cu acordul comisiei ad hoc din Comitetul Central.[1034] În mod clar, e o încercare de a şterge urmele compromiţătoare şi a păstra doar documentele „pozitive”. Stalin nu este reabilitat, dar rolul

1034 Michel Heller, Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, ed. cit., p. 530.

său e relativizat, iar pentru istoria oficială el devine un simplu conducător printre ceilalţi. Partidul ia asupra sa răspunderea pentru deceniile trecute, iar dacă *Vojd*-ul a comis greşeli, în orice caz nu e vorba de crime. Această revizuire a istoriei restabileşte o răspundere colectivă minimalizând amploarea tragediei şi satisface nomenclatura, care nu mai riscă să-şi vadă acuzaţi unii dintre membri, cu pericolul ca vina lor să se întindă asupra întregii organizaţii.

Noua conducere doreşte ca partidul să-şi recapete prestigiul. Pentru asta, propaganda scoate la înaintare lupta împotriva invadatorului nazist, perioada cea mai consensuală din istoria URSS. Regimul se foloseşte de sacrificiul colectiv din timpul Marelui Război Patriotic pentru a organiza, în interes propriu, o demonstraţie de loialitate publică şi de legitimitate politică. Dacă Brejnev şi tovarăşii săi nu pot revendica un trecut revoluţionar – erau prea tineri în 1917 –, rolul lor în război le permite să-şi atribuie titlul de buni comunişti. La aniversarea a douăzeci de ani de la sfârşitul războiului mondial, în 1965, ziua victoriei este instituită drept sărbătoare oficială, îşi deschide porţile un nou muzeu al forţelor armate şi comemorarea războiului e ridicată la rang de cult. Puţin mai târziu, la poalele Kremlinului este aşezat un Mormânt al soldatului necunoscut, care va deveni un loc sacru pentru statul sovietic. La Volgograd, fostul Stalingrad, e ridicat un imens monument comemorativ având în centru o Maică Rusie care leagănă în aer o sabie lungă de 52 de metri. Bilanţul celor „20 de milioane de morţi” devine *un* simbol mesianic al sacrificiului URSS pentru eliberarea lumii.1 Crimele sunt şterse de devotamentul fără margini şi nu mai există comunişti vinovaţi, ci doar eroi, inclusiv Stalin, desigur. Principiul orwellian al controlării trecutului pentru determinarea viitorului este aici deplin aplicat. Leonid Brejnev primeşte titlul de secretar-general al PC,

care-i aparţinuse lui Stalin, de dragul continuităţii şi pentru a face uitată paranteza numită prim-secretarul Hruşciov. Cultul personalităţii va face rapid din el cel mai bun dintre comunişti.

Restabilirea controlului presupune de asemenea reducerea la tăcere a disidenţei apărute după publicarea (selectivă) a operelor lui Soljeniţîn, încuviinţată de Hruşciov. La fiecare sfârşit de săptămână, tinerii intelectuali se întâlnesc în continuare în Piaţa Maiakovski din Moscova ca să citească poeme şi să vorbească liber. Arestarea, în 1965, a doi scriitori, Iuli Daniel şi Andrei Siniavski, acuzaţi că-şi publicaseră în Occident unele scrieri, este un avertisment pentru toată intelighenţia. Li se reaminteşte că autorii sunt mereu responsabili pentru literatura lor, mai ales dacă-şi iau libertatea să se emancipeze de cenzură exportându-şi producţia fără autorizaţie. Procesul care urmează e primul proces politic public din perioada poststalinistă. Acuzaţi de „agitaţie sau propagandă în scopul de a submina sau a slăbi puterea sovietică”, Daniel şi Siniavski sunt judecaţi pe baza scrierilor lor şi sunt identificaţi cu personajele lor, o premieră în analele judecătoreşti. Până atunci, nimeni nu avusese ideea că Dostoievski din *Crimă şi pedeapsă* ar putea fi făcut vinovat pentru crima comisă de eroul său Raskolnikov.[1035] Condamnaţi la 5 şi, respectiv, 7 ani de lagăr în regim sever, soarta celor doi scriitori ar fi trebuit să-i determine pe emulii lor să-şi revizuiască atitudinea. Însă totul are mai degrabă efectul invers. Drept protest împotriva desfăşurării procesului, se iniţiază o petiţie semnată de 80 de intelectuali, dintre care 60 sunt membri ai Uniunii Scriitorilor. Hruşciov a spart cercul fricii, Brejnev şi ai lui întâmpină greutăţi în a-l reface. Intră în vigoare noi legi pentru a condamna nu doar „scrierile mincinoase”, ci şi eventualele discursuri ţinute împotriva

1035 Orlando Figes, Les Chuchoteurs, Denoel, 2009, p. 681.

puterii. „Organizarea de activităţi de grup care pot tulbura ordinea publică” devine de asemenea un posibil motiv pentru pedeapsa cu lagărul. Din acel moment începe o cursă de urmărire între regim şi disidenţi, în care cel dintâi răspunde cu tot arsenalul represiv la îndrăzneala şi curajul celui din urmă. Numirea lui Iuri Andropov în fruntea KGB în 1967 va marca o nouă intensificare a acestei lupte. Odată cu el, disidenţa va deveni o boală mintală care necesită a fi tratată la spitalul de psihiatrie. Trebuie să fii nebun ca să-ndrăzneşti să gândeşti altfel decât puterea într-o societate totalitară.

Militarii simt marii câştigători ai schimbării de conducere. Reducerile de efective şi tăierile bugetare hotărâte de Hruşciov sunt anulate, ministrul apărării, generalul (viitor mareşal) Ustinov e promovat în secretariat şi în Biroul Politic, iar la Congresul al XXIII-lea, din 1966, este anunţată o înăsprire a politicii externe al cărei beneficiar e complexul militar-industrial. Se precizează că ideea convieţuirii paşnice se aplică doar relaţiilor Est-Vest, în vreme ce oriunde altundeva competiţia dintre cele două tabere trebuie să rămână vie. Hruşciov aplica deja acest program. Confuzia de interese între cauza comunistă şi dezvoltarea sectorului militar nu se explică doar prin legăturile privilegiate pe care le întreţine Brejnev cu Armata Roşie. Pentru PC, această politică va contribui la recucerirea deja începută odată cu glorificarea Marelui Război Patriotic. Dându-se drept reprezentantul politic al intereselor armatei, partidul atrage în beneficiul său prestigiul militar moştenit din vremea celui de-al Doilea Război Mondial. Armata Roşie devine un model social în momentul în care emfaza patriotică şi militaristă serveşte şi pentru a masca greutăţile vieţii cotidiene. Dacă întâietatea acordată complexului militar-industrial, şi mai ales fundamentului său, industria grea, nu aduce ordinea în economia ţării şi

nu rezolvă problemele sale de aprovizionare, totuşi întăreşte puterea URSS pe scena mondială, ceea ce poate reprezenta o compensaţie pentru sacrificiile cerute. Sau în orice caz noua putere speră să fie astfel.

Nomenclatura îşi ia revanşa politică. Odată abandonată descentralizarea, se restabileşte o verticală a puterii care-i este profitabilă, cu acordarea de prebende şi cu apărarea domeniilor rezervate. Fiefurile ameninţate o vreme îşi recapătă rostul şi splendoarea, şi apar altele noi, pe măsură ce nomenclatura se extinde. Comitetul Central al PCUS, care număra 300 de membri în momentul debarcării lui Hruşciov, va număra 420 zece ani mai târziu; conducătorii regionali obţin stabilitatea locului de muncă după decenii de teroare stalinistă şi de rotaţie a cadrelor à la Hruşciov. Aceasta va conduce la o îmbătrânire a personalului partidului-stat (în 1981 media de vârstă e de 59 de ani, pe când în 1971 era de 49) care va simboliza sfârşitul epocii Brejnev, când URSS va semăna cu o gerontocraţie. PC ia proporţii: efectivele sale, care se ridicau la 5.883.000 de membri la moartea lui Stalin, vor trece cu puţin de 15 milioane în 1976.[1036] O creştere cu 300%, câtă vreme populaţia URSS va spori în aceeaşi perioadă cu doar 40%. Hruşciov anunţase o nouă constituţie, pe care însă n-a avut timp s-o elaboreze, iar Brejnev reia ideea, şi astfel în 1977 va fi adoptată noua formă a legii fundamentale. Constituţia brejneviană va reveni la marile principii ale constituţiei staliniste din 1936, punând mai mult ca oricând accentul pe rolul partidului. „Forţa conducătoare, călăuza societăţii sovietice, nucleul sistemului său politic şi al tuturor organismelor sociale şi de stat este Partidul Comunist din Uniunea Sovietică”, va aminti articolul 6 al primului capitol. „PCUS există pentru popor şi serveşte poporul”, va

1036 Michel Heller, La Machine et les Rouages, Gallimard/Tel, 1994, p. 103.

preciza noua lege fundamentală, în buna limbă de lemn sovietică. „Înarmat cu doctrina marxist-leninistă, PCUS hotărăşte linia generală de dezvoltare a societăţii şi pe aceea a politicii interne şi externe a URSS, dirijează activitatea de creaţie a poporului sovietic, conferă un caracter planificat, fundamentat ştiinţific, luptei sale pentru victoria comunismului”. Puterea partidului, deja eficientă şi totală, avea să fie codificată prin intermediul acestei constituţii, pentru a satisface o nomenclatură aflată în căutarea stabilităţii.

Înrădăcinarea şi consolidarea partidului favorizează clientelismul şi un sistem de valori în care loialitatea primează asupra competenţei şi a principiilor ideologice. Stalin prin teroare, Hruşciov prin reforme au încercat să lupte împotriva feudelor care apar inevitabil atunci când puterea e absolută. Odată cu Brejnev, nu se mai pune nicio piedică agregării de cercuri familiale, iar cooptarea devine regula în toate eşaloanele puterii. Numărul unu dă tonul plasându-şi oamenii de încredere printr-o metodă nouă. Sub Stalin şi Hruşciov, afinităţile ideologice jucau un rol esenţial când se făceau promovări; sub Brejnev, legăturile personale sunt hotărâtoare. Acesta din urmă se înconjoară de oameni cu care deja a lucrat. Există mai întâi filiera Ucrainei sale natale, mai exact a oraşului Dnipropetrovsk, unde a deţinut funcţii şi înainte, şi după război. Trei membri ai Biroului Politic au trecut pe-acolo, şi la fel vicepreşedintele Consiliului de Miniştri, vicepreşedintele KGB, ministrul de interne, responsabilul secretariatului său etc. Moldova e cealaltă filieră. Brejnev, care a condus această republică la începutul anilor ’50, şi-a întâlnit acolo succesorul (Konstantin Cemenko, membru al Biroului Politic, va deveni, pentru scurt timp, secretarul-general al PCUS după moartea lui Brejnev), de asemenea pe viitorul său cumnat, Semion Tvigun, pe care-l va face vicepreşedinte al KGB, şi pe viitorul şef al Departamentului

de Ştiinţe din Comitetul Central.[1037] Brejnev introduce în ierarhie o doză de nepotism care leagă şi mai mult între ele feudele. Fiul său ocupă un post important la Comerţ Exterior (un minister care-ţi permite să călătoreşti mult în străinătate, privilegiul suprem în URSS), fiica prim-ministrului Kosîghin conduce Biblioteca de Stat, o instituţie prestigioasă, fiul ministrului afacerilor externe Gromîko se ocupă de Africa la Academia de Ştiinţe etc.

Nomenclatura, care trăieşte la un nivel cu mult peste sovieticii de rând, nu se mulţumeşte să evite situaţiile nesigure din trecut consolidându-şi puterile. În timpul lui Brejnev, ea prosperă şi se răspândeşte în toate nişele pe care partidul-stat reuşeşte să i le găsească. Noua ordine care rezultă se interesează, mai mult decât orice, de perpetuarea privilegiilor. Stagnarea ce va caracteriza epoca Brejnev se explică în parte prin această reproducere a elitei sovietice care trebuie să absoarbă puţinul dinamism de care mai este încă în stare sistemul. În afară de complexul militar-industrial, care se dezvoltă pentru prestigiul URSS, ţara se scufundă într-o criză care-o marginalizează. Iluziile puterii pot să mascheze amploarea răului, dar nu-l pot vindeca. După douăzeci de ani de asemenea regim, toţi indicatorii economici se vor prăbuşi până la urmă, ceea ce vor arăta până şi statisticile sovietice, inevitabil cosmetizate: scăderea producţiei industriale de la 8, 4% în 1965 la 3, 5% două decenii mai târziu, scăderea productivităţii de la 6, 3% la 3%, în aceeaşi perioadă, şi a investiţiilor de la 7, 5% la 1, 8%.[1038] Sub Brejnev, sistemul sovietic se închilozează în aceeaşi măsură în care nomenclatura se va răspândi şi va îmbătrâni.

1037 Michael Voslensky, La nomenklatura, ed. cit., pp. 294-295. 788 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

1038 Nicolas Werth, Histoire de l'Union soviétique de Krouchtchev à Gorbatchev, ed. cit., p. 495 [ed. rom. cit., p. 80 - n. tr.].

Suveranitatea limitată în ciuda nevoii imperioase de relansare economică, noua echipă conducătoare se loveşte de aceleaşi obstacole ca Hruşciov în încercarea de a îmbunătăţi funcţionarea sistemului: o centralizare care anihilează orice iniţiativă, o birocraţie la cote excesive şi absenţa motivaţiei la muncitori. Agricultura rămâne punctul nevralgic al regimului. După colectivizare (Stalin), şarlatanie (Lîsenko), voluntarismul legat de pământurile virgine şi de cultivarea cu porumb a întregii ţări (Hruşciov), puterea încearcă şi calea cooperării cu ţăranii. Statul reduce cotizaţiile obligatorii, ceea ce ar trebui să le permită producătorilor să vândă mai mult către... stat, singurul cumpărător. Se lansează un program de amenajare a terenurilor, de construire a unor canale, de producere a noi îngrăşăminte şi maşini agricole. Ţăranilor din colhozuri li se oferă dreptul la o pensie şi la un salariu minim garantat, cu mult mai mici, totuşi, decât cele ale salariaţilor din sovhozuri (ferme de stat) şi din întreprinderi. Nimic nu funcţionează, „înflorirea agriculturii" rămâne un miraj, iar URSS va deveni pentru totdeauna – până la dispariţia sa – dependentă de importurile de cereale şi de alte produse agricole pentru a ameliora deficitele cronice de producţie şi aprovizionare. În sectorul industrial, prim-ministrul Kosîghin vrea să scape de balast inspirându-se din teoriile unui economist din Harkov, Evsei Liberman, care pretinde că poate să facă să fie compatibile planul statului, profitul întreprinderilor şi interesul muncitorilor. Liberman ajunge un fel de guru economic al Kremlinului. În opinia sa, rentabilitatea întreprinderilor trebuie să fie criteriul bunei lor funcţionări, ceea ce în ţara „socialismului înfăptuit" pare o idee iconoclastă. Profiturile obţinute ar trebui să permită acordarea unor prime pentru salariaţi, precizează economistul. Pentru a reuşi „revoluţia" Liberman, firmele trebuie să-şi sporească autonomia şi să aplice principiile

cererii şi ofertei, complet străine unei economii centralizate. La Congresul al XXIII-lea al partidului, din primăvara 1966, acest program sortit eşecului este abandonat. „Liberalizarea" întreprinderilor e incompatibilă cu restaurarea ministerelor centrale dorită de nomenclatură după eforturile de descentralizare ale lui Hruşciov. Reforma Liberman eşuează înainte să înceapă, iar criza URSS se adânceşte.

Bolnavul sovietic se întoarce aşadar către teritoriile sale dependente, în Republica Democrată Germană şi în Ungaria sunt întreprinse reforme economice. Cehoslovacia, „locomotiva" industrială în cadrul Comecon, întârzie să-şi asume rolul. Produsele sale nu mai fac faţă concurenţei pe pieţele externe, productivitatea scăzută a întreprinderilor sale lasă impresia unui deficit cronic de mână de lucru. Industria cehă trăieşte din rezervele acumulate din vremea monarhiei, Slovacia, mai modernizată, nu e de ajuns pentru a învinge inerţia.[1039] Moscova se loveşte de conservatorismul politic al conducerii Partidului Comunist Ceh, sub oblăduirea lui Antonin Novotný, un bătrân stalinist. În general, partidul cehoslovac nu s-a aflat niciodată în avangardă. Partidul Comunist Ceh a fost înfiinţat târziu, în 1921, şi a fost ultimul din Europa de Est care a luat puterea după război, în 1948. De asemenea, a pierdut trenul destabilizării din 1956, spre deosebire de tovarăşii polonezi şi unguri, cu toate că aceştia din urmă au plătit-o foarte scump. URSS are nevoie de o Cehoslovacie socialistă mai modernă, mai dinamică, mai performantă. Antonin Novotný, care conduce destinele ţării de la moartea lui Klement Gottwald, în 1953, a devenit un obstacol. De la începutul anilor 'bo, ţara cunoaşte o oarecare agitaţie în mediile intelectuale, pe care cei mai „conservatori" încearcă s-o

1039 Pavel Belina, Petr Comej, Jiri Pokomy, Histoire des Pays tchèques, Le Seuil/ Points (Histoire), 1995, p. 446.

ţină la secret. Un număr de personalităţi comuniste, economistul Ota Sik, politologul Zdeněk Mlynár, jurnalistul Jiří Pelikân mai ales, pledează pentru reforme, susţinuţi de intelectuali precum Václav Havel. Aflat la conducerea PC Slovac din 1963, Alexander Dubček încearcă să coaguleze curentele reformatoare, însă câtă vreme Moscova e neclintită situaţia rămâne îngheţată. La sfârşitul anului 1967, la presiunea Kremlinului, Novotný face uz de „dreptul la pensionare”. Alexander Dubček preia conducerea Partidului Comunist Ceh la începutul lui ianuarie 1968, iar preşedinţia republicii îi revine, două luni mai târziu, unuia dintre partizanii săi, generalul Svoboda. E începutul „Primăverii de la Praga” şi o nouă modalitate prin care URSS slăbeşte laţul de la gâtul „democraţiilor populare”, în limite bine stabilite.

Alexander Dubček nu doreşte să lichideze regimul comunist, ci vrea să-l dezvolte. Format la şcoala sovietică, fiindcă şi-a petrecut tinereţea ca refugiat în URSS împreună cu familia sa, şi-a dobândit cunoştinţele teoretice la Moscova, unde a făcut studii politice până în 1958. Numirea sa în fruntea Partidului Comunist Ceh a fost agreată de Kremlin, căci era „candidatul conducerii sovietice”. Moscova speră că, prin el, reformele dorite vor elibera „forţele productive” ale ţării. La nivel economic, e vorba de relaxarea planificării, pentru a favoriza autonomia întreprinderilor; pe plan politic, „dictatura proletariatului” trebuie înlocuită cu un regim de drept, care să respecte mai mult libertăţile şi nevoile individuale. Programul de acţiune adoptat de partid la 5 aprilie 1968 prevede crearea unui sistem federal, cu drepturi egale pentru cehi şi slovaci, înfiinţarea unei adunări legislative în locul parlamentului, rămas până astăzi doar cu rolul de registratură, împărţirea puterilor între stat şi partid şi ridicarea cenzurii. Hegemonia Partidului Comunist nu e pusă în discuţie, nu e permisă existenţa nici unei alte

formaţiuni politice. Aceste două dispoziţii simt esenţiale în ochii comuniştilor de la Praga şi de la Moscova. Oamenii aleşi de Dubček pentru a pune în aplicare reformele sunt apropiaţi ai sovieticilor, fie că e vorba de comunistul însărcinat cu programul de acţiune al partidului, de noul conducător al PC Slovac, de responsabilul comisiei de control a partidului sau de şeful securităţii statului. Încă de la început, Dubček, sub supravegherea Moscovei, nu se străduieşte să-şi aplice politica. Alegerile stabilite pentru luna mai sunt amânate sine die.[1040] Aceste întârzieri dezamăgesc societatea civilă, care spera la mai mult şi care vrea să meargă mai departe. Fisura dintre putere şi popor, atât de caracteristică regimurilor comuniste, nu e încă reparată. În iunie, scriitorul Ludvík Vaculik publică un „Manifest din două mii de cuvinte", criticând dur conservatorismul partidului, „un organ de putere şi o forţă de atracţie pentru egoiştii ambiţioşi, pentru laşi şi pentru toţi cei care nu au conştiinţa curată", după cum îl descrie el. Textul său face apel la cetăţeni să ceară mai multă libertate şi este semnat de mii de persoane. Conducerea sovietică doreşte reforme hotărâte de sus şi nu e pregătită să accepte revendicări venite de jos, caz în care întregul edificiu totalitar s-ar putea vedea pus în discuţie.

La Moscova, Biroul Politic se neliniştеşte de evoluţia evenimentelor. Hotărârea de a convoca un congres al Partidului Comunist Ceh pentru începutul lunii septembrie determină Kremlinul să se teamă de ce-i mai rău. Reformiştii vor ca la congres să fie adoptate noi statute, care să acorde dreptul la exprimare în interiorul partidului tuturor celor care n-ar fi de acord cu politica aplicată. Această propunere e o bombă politică. Ea aduce atingere principiului sacrosanct al „centralismului democratic" care

1040 Jacques Rupnik, „1968 et les paradoxes du communisme tchécoslovaque", în Le Printemps tchécoslovaque 1968 (coord. François Fejtô, Jacques Rupnik), Complexe, 1999, pp. 30-31*

asigură funcţionarea tuturor partidelor comuniste din lume. A-i permite unei minorităţi să se exprime reprezintă o ruptură cu tradiţia leninistă. „Centralismul democratic” este regula de aur a partidelor care se reclamă de la moştenirea bolşevică. Această practică îi obligă pe comunişti să urmeze o singură politică, anume aceea dictată la congres şi pusă în practică sub auspiciile secretarului-general. Există o evidentă corelaţie între „centralismul democratic” şi politica totalitară aplicată de partidele comuniste aflate la putere. Comunismul şi comuniştii nu cunosc altă formă de funcţionare în afară de cea autoritară. Toate practicile din interiorul partidului sunt transferate apoi în exterior, asupra întregii societăţi, imediat ce partidul găseşte resurse pentru asta, imediat ce capătă hegemonia. Proiectul de statut al PC Ceh repune în discuţie această practică ce datează de la Congresul al X-lea al Partidului Comunist (bolşevic) din Rusia, din 1921, când Lenin a interzis facţiunile. Vladimir Ilici, care aparţinuse el însuşi minorităţii Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia şi care profitase de pe urma indulgenţei majorităţii (menşevicii) 1, pentru ca în final să destabilizeze partidul, ştia ce pericol puteau reprezenta minorităţile în acţiune. Interzice facţiunile, moment după care lupta „antifacţiuni” a devenit o preocupare de bază în toate partidele comuniste – apartenenţa la o facţiune e acuzaţia supremă cu care să te descotoroseşti de concurenţi şi opozanţi. „Centralismul democratic” este, în felul său, un oximoron comunist care desemnează de fapt practica totalitară a partidelor comuniste. Kremlinul n-ar putea tolera această provocare.

Moscova şi-a propus să pună capăt experimentului „Primăvara de la Praga” începând din martie 1968, într-un moment în care nu se punea încă problema unor statute noi pentru Partidul Comunist Ceh. La reuniunea Biroului Politic din 21 martie, responsabilul Partidului Comunist din

Ucraina, Piotr Efimovici Şelest, va pleda pentru o intervenţie, de teamă ca nu cumva evenimentele din Cehoslovacia să ajungă să submineze „soarta taberei socialiste”. În acea zi, Iuri Andropov, şeful KGB, a fost singurul care i-a susţinut propunerea.[1041] Pe 2 iulie, Biroul Politic revine asupra problemei, în timp ce trupele sovietice se află deja în Cehoslovacia pentru a participa la operaţiuni militare. La Kremlin se formează acum o majoritate pentru a rezolva cât mai repede problema. Brejnev trage de timp, vrea să fie sigur că situaţia a fost evaluată corect, vrea mai întâi să se consulte cu ceilalţi lideri comunişti, pentru ca intervenţia să aibă loc sub acoperirea Pactului de la Varşovia. Pe 3 iulie, numărul unu sovietic se întâlneşte cu János Kádár, omologul său ungar, ca să-l convingă să susţină o operaţiune militară.[1042] Acordul său e important, având în vedere precedentul ungar din 1956. Conducerea sovietică vrea să se menţină în „legalitatea socialistă”, Bulgaria şi RDG au fost primele care au solicitat o intervenţie.1 La sfârşitul lui iulie, Biroul Politic avizează hotărârea, declaraţiile care trebuie să justifice invazia sunt aprobate de conducerea sovietică, inclusiv un apel (fictiv) al comuniştilor cehoslovaci care va servi pentru a legitima intrarea tancurilor sovietice în Praga, când va veni momentul. La 17 august, Brejnev informează Biroul Politic că a obţinut sprijinul lui Kádár.[1043]Pe 21 august 1968 forţele Pactului de la Varşovia restabilesc ordinea comunistă în Cehoslovacia.

1041 Să amintim că numele de „bolşevic“ vine de la bolşinstvo, care înseamnă majoritate, iar cel de „menşevic“, de la menşinstvo, care înseamnă minoritate, cu toate că cei din urmă au fost mai numeroşi decât partizanii lui Lenin în Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Rusia.

1042 Rudolf Pikhoïa, „1968 vu de Moscou: comment l’invasion fut préparée“, în Le Printemps tchécoslovaque ig68, ed. cit., p. 145.

1043 Le Monde, 14 mai 1992.

„Orice partid comunist e răspunzător nu doar în faţa propriului popor, ci mai ales în faţa tuturor ţărilor socialiste, în faţa întregii mişcări comuniste, explică Pravda. Un stat socialist face parte din comunitatea socialistă şi deci nu poate nesocoti interesele generale ale acestei comunităţi”. Internaţionalismul proletar, un alt concept leninist, implică ireversibilitatea „alegerii” comuniste. Partidul-stat care şi-a luat acest angajament trebuie să fie răspunzător pentru el în faţa ţărilor surori şi să renunţe la dreptul de a-şi schimba părerea. Interesele comunităţii sociahste sunt prin natura lor superioare intereselor naţionale ale statelor membre şi legitimează orice formă de ingerinţă. Doctrina este stabilită pe 26 septembrie, într-un alt articol din *Pravda*, cu titlul explicit „Suveranitatea şi obligaţiile internaţionale ale ţărilor socialiste”. Expresia „suveranitate limitată” care apare acum devine doctrina oficială a Moscovei. Acest nou oximoron e versiunea oficială a unei stări de lucruri care există încă din perioada postbelică, după apariţia „democraţiilor populare”. Un stat socialist este suveran doar în limitele pe care i le impune statutul său de „teritoriu dependent” faţă de puterea sovietică. În 1965, poporul ungar a depăşit limitele, dorind să se emancipeze de comunitate; în 1968, comuniştii cehi au încălcat regulile aceleiaşi comunităţi, urmărind să repună în discuţie centralismul democratic. Fidel Castro, ultimul venit în confrerie, a explicat acest lucru sprijinind în mod public intervenţia sovietică: „Esenţialul este să ştim dacă blocul socialist poate îngădui dezvoltarea unei situaţii politice care ar duce la separarea unei ţări socialiste şi la căderea ei în mrejele imperialismului, spune el. Din punctul nostru de vedere, acest lucru nu e admisibil, iar blocul socialist are dreptul să-l împiedice într-un fel sau altul.”[1044]

1044 Diseurs din 26 august 1968, apud Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à l'assaut du tiers-monde, ed. cit., p. 34.

„Primăvara de la Praga” nu are nimic de-a face cu revoluţia maghiară din 1956, şi nici rezolvarea crizei nu va fi similară. La Budapesta, poporul se ridicase împotriva comunismului şi tot poporul a fost pedepsit. Insurecţia odată înăbuşită, populaţia a fost supusă unei noi terori, după cea din 1944 – 1948, în momentul în care partidul comunist a preluat puterea.

Partidul Muncitoresc Socialist Ungar, noul nume adoptat de comunişti după 1956 pentru a-şi recăpăta o virginitate politică, şi-a pus în mişcare apoi toate resursele pentru a distruge bazele autonomiei sociale cucerite în cursul evenimentelor din toamnă. Să ne amintim că aproape două mii de persoane au fost executate, s-au pronunţat foarte multe condamnări la închisoare, în fabrici au fost instituite norme de muncă dure, iar în mediul rural a reînceput colectivizarea. Traumatizând populaţia cu acest al doilea regim de teroare, puterea a vrut să facă societatea civilă să-nţeleagă că n-avea altă soluţie decât să accepte sistemul său politic. Odată administrată această lecţie, Partidul Comunist Ungar a putut începe să slăbească strânsoarea, în acelaşi timp menţinându-se în limitele stabilite de fratele mai mare sovietic. Ceea ce avea să nască aşa-numitul „kadarism”, de la numele noului secretar-general János Kádár, omul cu „normalizarea” ungară. În Cehoslovacia, partidul e cel care trebuie „normalizat”, fiindcă a păcătuit dorind să repună în discuţie modul de funcţionare leninist. În Ungaria a trebuit reconstruit un PC dezintegrat; în Cehoslovacia trebuie epurat un partid debusolat. În această din urmă ţară, comuniştii sunt primii vizaţi de reinstaurarea ordinii sovietice. Cinci sute de mii de membri ai Partidului Comunist Ceh îşi pierd carnetul, însă numărul proceselor rămâne restrâns, iar între 1969 şi 1972 vor fi judecate în jur de 4.400 de delicte politice.1 Pentru 30.000 de bătrâni comunişti, excluderea din partid e însoţită de interdicţia de

a-şi mai practica profesia; 17% dintre ofiţeri sunt excluşi din armată şi o treime dintre subofiţerii din Siguranţa Statului sunt constrânşi să demisioneze. Academia de Ştiinţe, institutele, universităţile, instituţiile culturale, organele de informaţie simt epurate, un sfert dintre profesorii din şcolile primare şi secundare îşi pierd locul de muncă.[1045] în această „normalizare", Gustăv Husăk, care l-a înlocuit pe Dubček în fruntea Partidului Comunist Ceh, joacă rolul lui Iuda pe care l-a preluat deja şi János Kádár în Ungaria în numele sovieticilor. Cei doi conducători au, de altfel, multe puncte în comun. Amândoi sunt comunişti care au căzut victime regimului în anii '50, amândoi s-au alăturat cu speranţă „revoluţiei" în ţările lor – unul, revoluţionarului Octombrie ungar, celălalt, Primăverii de la Praga –, amândoi şi-au trădat apoi cauza şi propriul popor. Controlaţi de la Moscova, ei sunt acum zeloşi „normalizatori".

GUSTÁV HUSÁK, „NORMALIZATORUL" CEHOSLOVACIEI

Provenit din rândurile unei intelighenţii slovace pentru care, începând din anii

'30, loialitatea faţă de Uniunea Sovietică se îmbina cu o pronunţată sensibilitate naţională, Gustăv Husăk este un reprezentant al „naţional-comunismului". Spre sfârşitul războiului, Husâk preconiza chiar realipirea Slovaciei, ca republică sovietică, la URSS mai degrabă decât la o Cehoslovacie reconstituită şi condusă de la Praga. Stalinist înrăit în anii '40, îşi va petrece anii '50 în închisoare pentru „naţionalism burghez". În anii 'bo, revine treptat în prim-planul scenei politice, graţie liberalilor praghezi, iar Primăvara de la Praga i-a fost – ceea ce adesea se uită –

1045 George Schôpflin, „La normalization en Europe de l'Est: la réimposition du système soviétique", în Le Système communiste, un monde en expansion (coord. Pierre Rende, Dominique Moïsi, Ilios Yannakakis), IFRI, 1982, pp. 207-208.

adevărata trambulină politică. În martie 1968, Husâk declară de la tribuna unuia dintre nenumăratele mitinguri: „Principala sarcină este astăzi democratizarea aparatului de stat, a sindicatelor, a tuturor instituţiilor [...] în aşa fel încât nicio persoană şi niciun grup să nu mai poată face din noi nişte oi". Aşa vorbea omul care avea să-şi persecute neobosit vecinii de tribună. În ajunul invaziei, Husâk declara într-o fabrică din Slovacia: „Sunt ferm convins că noul curent, reprezentat la noi de tovarăşul Dubček, este atât de puternic în rândul popoarelor ceh şi slovac, încât nu există nicio forţă capabilă să ne tragă înapoi". Evident, cu excepţia unei intervenţii militare sovietice, declanşată doar câteva ore mai târziu şi care-i permite lui Husâk să-şi înceapă fulminanta ascensiune la putere. [...] Husâk convinge PC Slovac să voteze o rezoluţie care condamnă intervenţia militară. Ceea ce nu-l va împiedica nicidecum ca trei zile mai târziu, la Moscova (unde-i va reîntâlni, abia ieşiţi din închisoare, pe Dubček şi pe ceilalţi conducători ai Partidului Comunist Ceh)*, să fie primul care se pronunţă în favoarea semnării dictatului lui Brejnev. Odată întors la Bratislava, el va afirma [...]: „Susţin concepţia tovarăşului Dubček, am participat la elaborarea ei, şi o voi susţine fără rezerve în continuare; fie rămân cu el, fie am să plec".

Bineînţeles, Husâk n-a plecat. Ba tocmai el şi-a asumat sarcina de a-l face să plece pe Dubček şi de a duce la bun sfârşit normalizarea.

Jacques Rupnik, „1968 et les paradoxes du communisme tehécoslovaque", în *Le Printemps tehécoslovaque ig68* (coord.

François Fejtô şi Jacques Rupnik), Complexe, 1999, pp. 31 – 33.

— Conducerea Partidului Comunist Ceh a fost adusă cu forţa la Moscova pentru a aproba invazia, ca să se respecte „legalitatea socialistă" dragă lui Brejnev (nota

T.W.).

Pentru că intervenţia sovietică în Ungaria nu a avut aceleaşi cauze ca intervenţia din Cehoslovacia, nici impactul şocului nu a fost acelaşi în cele două ţări. „Normalizarea” de la Praga se va dovedi mult mai puţin performantă decât cea pusă în practică la Budapesta. „Cine nu este împotriva noastră este cu noi”, a declarat Kádár la cinci ani după înăbuşirea revoluţiei. Aceste cuvinte vor deschide calea pentru o amnistie şi vor favoriza un compromis între PC şi societatea ungară. Situaţia nu e deloc la fel în Cehoslovacia, care trăieşte o normalizare înfloritoare, pentru că foarte constantă, normalizare care blochează ţara într-un fel de istoveală generală. Brejnev îi înlesnise lui Dubček accesul la putere, în speranţa că reformele politice vor dinamiza economia. Mantia de plumb care s-a aşternut peste ţară după 21 august 1968 aduce exact efectul invers. Legea privind întreprinderile, care ar fi putut fi un prim pas către economia de piaţă, este abrogată pentru a lăsa locul unei clasice şi rigide planificări centralizate. Industria grea este din nou privilegiată, în detrimentul celorlalte ramuri. Exporturile cehoslovace cedează teren peste tot unde riscă să lezeze interesele producătorilor din Uniunea

Sovietică. Articolele de bună calitate sau de calitate superioară sunt exportate în URSS în schimbul unor produse de proastă calitate şi semifinite sau al materiilor prime. Nomenclatura „normalizată” care ia locul experţilor „reformatori”, alungaţi ori constrânşi să se exileze după intervenţia militară, nu are competenţele necesare şi e înclinată să se gândească mai des la interesele personale decât la performanţa economică. Mai mult decât atât, Moscova pompează cât de multă valută poate în comerţul exterior „pentru a sprijini – zice-se – mişcarea muncitorească internaţională” 1. Ţara e pedepsită pentru că a crezut în „primăvară”.

Soarta Ungariei „normalizate” a fost mai bună, într-o oarecare măsură. „Kadarismul” apare cu timpul ca o versiune mai moderată a sistemului, un fel de răsplată acordată poporului ungar în urma chinului la care a fost supus. În mediul rural, după etapa de recolectivizare de la începutul anilor ’60, a urmat o formă de liberalizare. Cooperativele agricole au obţinut o oarecare autonomie de administrare, de producţie şi de comercializare. Bătrânii ţărani bogaţi, „culacii”, au fost puşi în funcţii de conducere pentru ca gospodăriile colective să beneficieze de pe urma experienţei lor. Lipsa cronică de alimente a rămas doar o amintire – caz unic în universul socialist. Meşterii care fuseseră „naţionalizaţi” şi-au regăsit atelierele şi prăvăliile, au fost create „noi mecanisme economice” pentru întreprinderile mici şi mijlocii. Planul a fost redus, preţurile au fost în parte liberalizate şi s-a acordat oarecare autonomie pentru administrarea producţiei, politica salarială şi comercializarea produselor. „Noile mecanisme economice”, cum au fost numite aceste reforme, s-au oprit totuşi în punctul în care interveneau interesele nomenclaturii. Nu simt vizate „feudele industriale”, deţinute de „marii baroni”, directorii celor mai mari cincizeci de întreprinderi de stat, care controlează 80% din producţia industrială şi care au legături directe cu şefii aparatului de partid. Acest lobby foarte intens a fost scutit de reforme.[1046] János Kádár a avut grijă, de asemenea, să nu se atingă de fundamentele politice ale regimului. În acest sens, el a deschis calea pe care vor merge treizeci de ani mai târziu conducătorii chinezi sub impulsul lui Deng Xiaoping. În privinţa instituţiilor sale, Ungaria nu diferă cu nimic de celelalte ţări comuniste: PC deţine monopolul total, instituţiile aşa-

1046î . Pavel Belina, Petr Comej, Jiri Pokomy, Histoire des Pays tchèques, ed. cit.,

pp. 461-463.

zis reprezentative (parlamentul etc.) sunt doar de faţadă, presa şi cultura se află sub control, orice legalitate e subordonată partidului şi nu e permisă niciun fel de activitate politică, sindicală ori culturală în afara cadrelor oficiale.[1047] Prin schimbările introduse se urmăreşte creşterea eficienţei sistemului şi a bunăstării populaţiei, aşadar nu sunt schimbări ideologice. Acest „socialism al gulaşului", felul de mâncare tradiţional unguresc, nu are nimic de-a face cu „socialismul cu faţă umană", care rămâne doar o iluzie.

Suveranitatea limitată pe care Cehoslovacia tocmai a experimentat-o este tot o formă de adaptare a internaţionalismului proletar la un moment al istoriei în care dimensiunea naţională a comunismului capătă amploare. În fiecare partid aflat la putere, precum şi în marile partide comuhiste occidentale, mai ales în cel italian şi în cel francez, naţionalismul devine din ce în ce mai mult un factor de seducţie şi de mobilizare, indispensabil pentru a remedia eşecurile provocate de ideologia marxist-leninistă. În ţările „socialismului înfăptuit", oricine poate vedea zilnic cu ochiul liber că regimul nu e în stare să satisfacă nici cele mai elementare nevoi ale populaţiei; în partidele comuniste care visează să pună mâna pe putere, „modelul" sovietic şi-a pierdut din atractivitate după destalinizare, înăbuşirea revoluţiei ungare, schisma dintre Moscova şi Beijing şi zdrobirea „Primăverii de la Praga". Factorul naţional, care a însoţit dintotdeauna idealul comunist, tinde să capete prioritate faţă de acesta din urmă când iluziile se năruie. Naţional-comunismul reprezintă viitorul sistemului. El e deopotrivă un mijloc de a atrage mai uşor popoarele şi o adaptare a ideologiei originare la caracteristicile fiecărei ţări în parte,

1047 Pierre Rende, „La normalization en Hongrie", în Processus de normalisation en Europe centrale soviétisée: Les crises des systèmes de type soviétique, 1983, proiect de cercetare, p. 9.

odată ce Moscova şi-a pierdut rolul de capitală incontestabilă a comunismului. În ţările democratice, partidele comuniste încep să vorbească despre o „cale naţională spre socialism”; în „democraţiile populare”, partidele comuniste zgândăre instinctele naţionaliste ale cetăţenilor lor „socializaţi”. „Suveranitatea” acordată de URSS partidelor frăţeşti din Europa de Est confirmă acest proces, limitându-i în acelaşi timp efectele printr-un drept de ingerinţă.

Un suflu nou

Polonia şi România sunt probabil cele două ţări socialiste care aveau să aplice cel mai bine o versiune locală de comunism, adică fără să atenteze la cauză şi având acordul Moscovei. Władysław Gomułka, ajuns la putere după „Octombrie polonez” din 1956, reprezintă tipul „naţional-comunistului”. „Naţionalismul” său îl aruncase, la începutul anilor ’50, în carcerele staliniste, ceea ce însă nu l-a făcut să-şi piardă încrederea în comunism. Întoarcerea sa în prim-planul scenei politice a adus speranţa unei „căi poloneze” spre socialism. Populaţia, în schimb, şi-a pierdut de-atunci iluziile. Libertăţile publice se supun în continuare legilor comuniste clasice, relativa deschidere economică a eşuat. Renunţarea la colectivizare în agricultură, mărirea salariilor, prioritatea acordată producţiei de bunuri de consum au îmbunătăţit condiţiile de trai din Polonia pentru scurt timp. Economia poloneză, prizonieră în chingile statului, nu reuşeşte în continuare să răspundă cererii. De la sfârşitul anilor ’50, ţara s-a instalat într-o criză latentă din care nu va mai ieşi niciodată cu-adevărat până la căderea regimului, treizeci de ani mai târziu. Nu se mai găseşte came, a dispărut şi pâinea, iar înainte de ele, o grămadă de alte produse. „Trăim într-o stare de catastrofa permanentă – scrie în 1963 matematicianul Hugo Steinhaus. În viaţa cotidiană, lucrurile stau cam aşa: nu se

găseşte came, cu excepţia unor fileuri mult prea scumpe; aproape în fiecare zi ni se taie lumina, apa, sau presiunea gazului e redusă atât de mult, încât nu mai ai cum să găteşti. Lipsa lămâilor, lipsa zahărului, lipsa sortimentelor mai bune de cârnaţi şi salam. La poştă, lipsa plicurilor, iar dacă acestea totuşi există ţi-e imposibil să le bpeşti, fiindcă stratul de adeziv nu are decât un milimetru; de asemenea, lipsa hârtiei pentru scrisori, în şcoli, copiii trebuie să stea îmbrăcaţi cu paltoanele, pentru că sălile de clasă nu sunt încălzite."[1048] Fiecare familie cheltuie mai bine de 50% din veniturile lunare pe mâncare – o caracteristică a ţărilor sărace; în aceste condiţii, orice scumpire e considerată un dezastru. Fiindcă nu au o locuinţă, sute de mii de polonezi trăiesc în pivniţe, în mansarde, în coşmelii de şantier. Mortalitatea infantilă e una dintre cele mai ridicate din Europa, iar tuberculoza e virulentă. Numărul de automobile raportat la numărul de locuitori abia-l atinge pe cel din Marea Britanie a anului 1928. Poate că nicăieri altundeva nu se pot măsura mai bine decât în Polonia pagubele produse de o economie centralizată şi socializată. Această ţară se găseşte, după douăzeci de ani de socialism, într-o situaţie economică, socială şi sanitară proprii unei ţări în curs de dezvoltare. Această întârziere poate fi pusă pe seama pagubelor suferite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, însă Germania, care a suferit mult mai mult decât Polonia de pe urma acestui război, se găseşte deja, în anii 'bo, în plină dezvoltare economică – partea sa occidentală cel puţin.

Aflat în incapacitatea de a rezolva această criză a sistemului, Gomułka s-a angajat într-o politică naţionalistă excesivă, în speranţa că va „distrage" populaţia de la greutăţile ei cotidiene. Propaganda regimului s-a apucat chiar să alimenteze sentimentele antisemite existente

1048 Apud Marcin Zaremba, „Pologne 1956-1980, le socialisme du bigos", în Pologne (coord. François Bafoil), Fayard/CERI, 2007, p. 202.

latent dintotdeauna în această ţară cu puternică tradiţie catolică. Majoritatea evreilor polonezi au fost exterminaţi în lagărele de concentrare naziste, iar comuniştii reînvie ura împotriva supravieţuitorilor. La sfârşitul anilor ’60, nu evreul ca atare e cel pe care puterea se-apucă să-l urmărească, pentru a nu şoca memoria, ci sionistul, acolitul Israelului, duşmanul „progresiştilor arabi”, aliaţii de nădejde ai „taberei socialiste”. Acest subterfugiu nu păcăleşte însă pe nimeni.

VÂNĂTOAREA DE EVREI ÎN POLONIA

Sioniştii sunt peste tot. Pentru a-i urmări, organizaţiile de partid se mobilizează.

În fiecare seară milioane de telespectatori sunt invitaţi la manifestaţii în cele mai mari fabrici din ţară. Aceste manifestaţii au ceva misterios. Pe ecran apar muncitori îngânduraţi şi tăcuţi, care nu par deloc atenţi la hotărârea pe care o citeşte un membru de partid. La un moment dat, muncitorii ridică toţi mâna şi se reped spre ieşire, de parcă ar fi fost împinşi să se-ntoarcă acasă. Totuşi aceste manifestaţii sunt însoţite de puternice strigăte de indignare îndreptate în mod inteligent împotriva sioniştilor. Încăperile sunt tapetate cu pancarte răzbunătoare, mereu aceleaşi: „Jos Coloana a Cincea!”, „Epuraţi partidul de sionişti!” „Aceste manifestaţii erau pregătite cu grijă de biroul de presă al Comitetului Central şi al Comitetului de la Varşovia, îmi va mărturisi un operator. Carele de televiziune nu se deplasau niciodată fără activişti din Comitetul de la Varşovia. Imediat ce ajungeau la destinaţie, aceştia închideau porţile fabricilor, îi împingeau pe muncitori într-un atelier, îi aliniau în faţa camerelor de luat vederi şi le puneau în mâini pancarte pe care le aduseseră special pentru acel moment. Muncitorii rămâneau, în majoritatea timpului, atât de inerţi, încât coloana sonoră a filmului trebuia înregistrată în studio”. […]

Responsabilii din partid care executau epurarea primeau liste nominale de evrei, jumătate-evrei sau asimilaţi care trebuiau lichidaţi. Însă aceşti responsabili nu ştiau adesea ce să le impute „duşmanilor" lor. Aşa că întocmeau un act de acuzare oarecare. […]

Într-o şcoală superioară de partid, o femeie este dată afară pentru că „nu a ridicat mâna suficient de sus la un vot împotriva Israelului". […] Un bătrân comunist, membru de partid încă din 1925, este eliberat din toate funcţiile: ar fi mâncat azimă în timpul programului de muncă şi le-ar fi dat şi colegilor. Un angajat din Łódź este exclus din partid şi concediat de la locul de muncă fiindcă „şi-a crescut câinele în manieră sionistă" şi „acesta a muşcat intenţionat un copil polonez". Un asistent de la Academia de Ştiinţe din Varşovia este trimis în şomaj, acuzat că are 16% sânge evreiesc în vine şi că nu a mărturisit acest lucru partidului. […]

Cât timp durează marea teroare, nicio voce de protest nu se poate face auzită. Comuniştii cei mai curajoşi se confruntă cu monopolul nemilos asupra mijloacelor de comunicare. Ceilalţi? Puterea nu are niciun motiv să se teamă de ei. Socialismul de esenţă sovietică produce militanţi în masă. Unii, profesionişti ai partidului, nu au nicio meserie. Aceştia s-ar simţi dezonoraţi să „se întoarcă în producţie", şi de aceea merg la război. Alţii sunt adepţii prudenţei. Ei ştiu bine că propaganda orchestrată de putere e mincinoasă. Însă ştiu la fel de bine şi ce înseamnă monopolul partidului asupra locurilor de muncă. Şi nu uită că, de pe o zi pe alta, se pot trezi fără serviciu, fără resurse financiare şi fără speranţă. De aceea se străduiesc să treacă nebăgaţi în seamă. […] Alţii, rebeli ai „primăverii" din octombrie 1956, au îmbătrânit repede. Ei au înţeles că a fi în opoziţie înseamnă: lipsă de bani, lipsă de confort, lipsă de călătorii în străinătate, lipsă de viitor profesional.

Christian Jelen, *La Purge*, Fayard, 1972, pp. 129 – 138

Campania antisemită din 1967 – 1968 din Polonia îi foloseşte puterii pentru a epura partidul şi deopotrivă pentru a pune botniţă studenţimii care se agită la Varşovia şi în multe alte capitale de pe Bătrânul Continent la acea vreme. Evreul îşi recapătă cu atât mai uşor statutul de ţap ispăşitor cu cât o parte din vechea gardă a Partidului Muncitoresc Unit Polonez are origini evreieşti, iar cealaltă parte, care a reuşit să scape din teroarea stalinistă din anii 1930 – 1950, l-a slujit cu zel pe *Vojd*.

Naţional-comunistul Gomułka nu va avea nicio problemă să-i facă pe evrei răspunzători de crimele trecutului şi să instrumentalizeze împotriva lor antisemitismul unei societăţi exasperate de situaţia economică. La Congresul al V-lea al partidului, din noiembrie 1968, secretarul general face bilanţul epurării: şeful statului, patru membri ai Biroului Politic, nouă miniştri şi viceminiştri au fost siliţi să demisioneze. La bază, câteva mii de aparatcici au preluat posturile şi apartamentele evreilor. Campania antisemită serveşte de asemenea la discreditarea mişcării studenţeşti apărute în martie 1968. Mulţi dintre liderii ei fiind de origine evreiască, propaganda face ca mişcarea de protest să fie luată drept un complot sionist, iar Securitatea îi arestează pe toţi membrii acestei mici lumi în numele salvgardării ţării. Moscova, care vede cum primejdia se apropie de Cehoslovacia, aplaudă manevra. Naţionalismul cu accente antisemite al lui Gomułka nu incomodează deloc Kremlinul câtă vreme ţara se menţine pe calea comunistă. Varşovia se pronunţă în favoarea intervenţiei contra „Primăverii de la Praga” şi mai multe batalioane poloneze iau parte la invazie.

Władysław Gomułka nu ştie nimic despre ţările occidentale şi nici nu vrea să se informeze. Nu-şi ascunde

antipatia pentru curentele de idei care provin de-acolo şi care reflectă cultura de masă. Acest tradiţionalist este precaut faţă de tot ce e nou şi necunoscut şi nu cunoaşte nevoia de modernitate a societăţii poloneze. „Gomułka la pensie!”, au strigat studenţii în martie 1968. Tinerii îi condamnau autoritarismul, discursurile plicticoase, lipsa de înţelegere cu privire la noile aspiraţii sociale, conservatorismul.1 „Naţional-comunismul” este un artificiu care nu apropie nomenclatura de popor mai mult decât o face ideologia marxist-leninistă. Puterea totalitară îi transformă întotdeauna pe conducători în nişte autişti, fie că pretind sau nu că servesc aspiraţiile naţionale. Această închidere îi va fi fatală până la urmă lui Gomułka. Secretarul general nu vede, nu înţelege evoluţia unei societăţi poloneze care are conştiinţa înapoierii sale şi care suferă din cauza asta. „Se vorbeşte mult la radio şi se scrie adesea în presă despre realizările obţinute graţie schimbării regimului – scrie un angajat al Radioteleviziunii de Stat. Dar atunci cer să mi se spună cărui lucru se datorează bunăstarea în ţările capitaliste! Franţa şi Germania au suferit şi ele foarte mult în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Compatrioţii noştri care vizitează Polonia vin tocmai din ţări capitaliste, aşa că putem să comparăm nivelul de trai de-acolo şi de la noi.”[10491050]

În acest context de criză permanentă, anunţul făcut pe 12 decembrie 1970 despre scumpirea alimentelor stârneşte mânia populaţiei. Măsura e resimţită ca o provocare. Într-un fel de repetiţie generală pentru ceea ce avea să înceapă la zece ani după căderea regimului comunist polonez, muncitorii din porturile Mării Baltice, din Gdańsk şi Gdynia, intră în grevă. Exasperarea e atât de

1049 Ibid., p. 207.

1050 Apud Martin Zaremba, „Pologne 1956-1980, le socialisme du bigos“, în Pologne (coord. François Bafoil), ed. cit., p. 202.

mare, încât această mişcare se extinde şi se radicalizează. La Szczecin, Elblag ori Slupsk, greviştii se încaieră cu miliţia, iar sediile locale ale partidului sunt luate cu asalt. Armata e rechiziţionată, 25.000 de soldaţi, 550 de tancuri, 750 de vehicule blindate sunt mobilizate pentru a restabili ordinea. Bilanţul oficial va fi de 92 de morţi şi 1.100 de răniţi, însă KGB-ul sovietic care urmăreşte îndeaproape evenimentele va vorbi, în rapoartele trimise la Moscova, de 300 de persoane ucise.1 Puterea e luată pe nepregătite; surprinsă de violenţa reacţiei, se găseşte în plină dezordine. Generalul Moczar, ministrul de interne care a fost principalul organizator al campaniei antisemite din 1967 – 1968, descrie starea de spirit din Partidul Muncitoresc Unit Polonez în faţa membrilor Biroului Politic: partidul n-a fost niciodată mai neputincios, constată el în esenţă. Până acum, chiar şi în momentele cele mai dificile, membrii de partid aveau sentimentul că se luptă pentru o „cauză justă”, însă acum nu mai e aşa. În reuniunile de partid, când a fost citită scrisoarea Biroului Politic prin care se justificau scumpirile, comuniştii au izbucnit în lacrimi şi au ieşit din sală. Creşterea alocaţiilor familiale de la 15 la 25 de zloţi a stârnit batjocura din partea militanţilor de la baza partidului, sideraţi de lipsa de înţelegere a conducătorilor faţă de condiţiile lor de trai.[1051] Władysław Gomułka devine o povară pentru Moscova. „Suveranitatea” acordată de conducătorii sovietici Partidului Comunist Polonez încetează imediat ce regimul se clatină. Silit să demisioneze, secretarul-general îi cedează locul lui Edward Gierek, un comunist mai „deschis” faţă de Occident – înainte de război a lucrat ca miner în Franţa şi în Luxemburg –, mai prezentabil în ochii poporului – un om elegant şi un bun orator, va plictisi mai puţin mulţimile –, mai proaspăt, fiindcă nu făcuse parte din

1051 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB contre l’Ouest, ed. cit., p. 398.

precedenta echipă conducătoare. Odată cu el, „naţional-comunismul” capătă nuanţe mai moderne. La fel ca ungurul Kádár, tovarăşul Gierek nu vrea să schimbe sistemul. El doreşte doar să-i reîmprospăteze imaginea. Parţial va reuşi asta, datorită unei reale prezenţe pe teren, în fabrici, pe marile şantiere, ba chiar în casele oamenilor. Rolul parlamentului şi al sindicatelor este reevaluat. Cresc salariile (cu 41% în patru ani), în mediul rural livrările obligatorii către stat sunt eliminate, populaţia agrară începe să aibă acces la asigurări de sănătate. URSS dă un imbold livrând came şi grâu pentru a pune capăt, temporar, penuriei. Ca să cumpere pacea socială, puterea oferă tot mai multe avantaje şi privilegii, în funcţie de categoriile sociale. Profesorii au dreptul la hârtie igienică gratuită şi la bilete de tren cu preţ redus, directorii de întreprinderi primesc bonuri cu care-şi pot cumpăra o maşină, alţii au acces la locuinţe mai bune. Comuniştii sunt în continuare mai egali decât ceilalţi, însă paleta de beneficiari se extinde. Propaganda joacă până la capăt cartea naţiunii ca s-o transforme în bază pentru compromisul social. „Partidul cu naţiunea, naţiunea cu partidul”, proclamă afişele expuse prin toată Polonia. Lozinca „unităţii politico-morale a naţiunii” e repetată la nesfârşit.[1052] Nimic din toate astea nu va fi suficient pentru a asigura perenitatea sistemului, după cum bine ştim, însă Gierek caută, ca şi Kádár în Ungaria, să dea un suflu nou „socialismului înfăptuit”.

România este singura ţară din Pactul de la Varşovia care n-a trimis trupe în Cehoslovacia în august 1968. Această hotărâre a fost interpretată la acea vreme ca o incontestabilă dovadă de independenţă. Regimul românesc dovedea că în universul comunist european poate exista o cale naţională şi mai ales autonomă fără ca dictatul de la

1052 Marcin Zaremba, „Pologne 1956-1980, le socialisme du bigos“, în Pologne (coord. François Bafoil), ed. cit., p. 2112.

Moscova să spulbere această speranţă. La acel moment, China şi, într-o mai mică măsură, Coreea de Nord scăpaseră deja de pe orbita sovietică, dar aceste ţinuturi asiatice aflate departe de graniţele URSS erau greu de controlat de către Moscova. Albania lui Enver Hodja se emancipase şi ea, dar această mică ţară mediteraneeană, nesemnificativă din punct de vedere strategic, nu mai era, din 1961, membră a Pactului de la Varşovia. Cu România lucrurile stau altfel, ponderea ei geografică şi demografică – e cea mai mare şi cea mai populată dintre „democraţiile populare" după Polonia –, importanţa sa strategică în faţa Turciei, membră în NATO, şi mai ales graniţa sa comună cu URSS îi conferă responsabilităţi aparte în dispozitivul de control sovietic. A-i permite Bucureştiului să urmeze o altă cale decât cea trasată de Moscova nu era oare un semn de slăbiciune din partea Kremlinului?

Nicolae Ceauşescu, care conduce destinele României din 1965, a vrut mereu să treacă drept un David socialist împotriva Goliatului sovietic. Un rol pe care nu el l-a inventat şi pe care nu-l deţine cu adevărat. Predecesorul său, Gheorghiu-Dej, a contribuit în mare măsură la această „independenţă" proclamată. El e cel care, în 1958, a solicitat şi a obţinut retragerea celor 10.000 de soldaţi ai Armatei Roşii staţionaţi pe teritoriul României de la sfârşitul războiului, făcând astfel primii paşi spre mai multă autonomie. La acea vreme, Hruşciov s-a bucurat să dea curs solicitării cu atât mai mult cu cât căuta să reducă cheltuielile militare ale URSS, ceea ce, de altfel, complexul militar-industrial nu-i va ierta. Numărul unu sovietic ştia mai ales că comunismul era pe mâini bune cu Gheorghiu-Dej, care n-avea nicio nevoie de prezenţa Armatei Roşii pentru a garanta ancorarea României în comunitate. Nu exista niciun risc ca poporul român, bine ţinut în frâu de un regim totalitar, să facă disidenţă (în versiunea revoluţiei maghiare); Partidul Comunist, perfect ortodox din punct de

vedere ideologic, cu siguranţă n-avea să pună la îndoială fundamentele doctrinare ale sistemului (în versiunea Primăverii de la Praga" de mai târziu). Comuniştii români, formaţi la cea mai bună şcoală stalinistă, au ştiut, în anii 1947 – 1954, cum să traumatizeze populaţia prin teroare, înainte s-o cotească pe calea destalinizării, fără a slăbi cu adevărat din menghină ţara şi cetăţenii săi. România a făcut mereu figură de elev-model al blocului comunist: în perioada stalinistă, represiunea i-a decimat pe toţi cei ce erau socotiţi opozanţi ai sistemului şi intelectuali disidenţi, iar sistemul concentraţionar a proliferat – singurul sector care a cunoscut o dezvoltare reală; în urma „revelaţiilor" de la Congresul al XX-lea, câteva eliberări din închisoare au dat impresia unei oarecare deschideri, înainte de revenirea la situaţia dinainte, în momentul retragerii trupelor sovietice (1958); Bucureştiul a cotit-o apoi pe calea „naţional-comunismului", înaintea celorlalte „democraţii populare"; evreii au fost alungaţi din posturile de conducere, arestaţi ori trimişi în Israel, iar cadrele din partidul-stat au fost „românizate".

În aprilie 1964, Gheorghiu-Dej a vorbit despre o România independentă fără a stârni furia Moscovei. Discursul său de uz intern, menit să placă unei populaţii în mod funciar antisovietice, nu punea în discuţie fundamentele comuniste ale regimului şi îi asigura puterii o popularitate reînnoită. Îndeplinea astfel două condiţii importante pentru Kremlin, care a închis ochii la această bravadă. Absenţa trupelor române de la represiunea asupra „Primăverii de la Praga" în 1968 a fost urmarea firească a acestei politici. Din vremea lui Gheorghiu-Dej, precum şi după aceea, sub conducerea lui Ceauşescu, România nu şi-a încălcat de fapt niciodată angajamentele „internaţionaliste". Prezent la toate reuniunile Comecon şi ale Pactului de la Veneţia, Bucureştiul şi-a jucat şi avea să-şi joace până la sfârşit rolul în diviziunea muncii socialiste

care-i fusese atribuit, ca şi celorlalte ţări din bloc, pentru a servi nevoile URSS.

În relaţia cu occidentalii, „independenţa" românească îi permite lui Nicolae Ceauşescu să treacă drept un „bun" comunist, care trebuie ajutat să se apere împotriva hegemoniei URSS. „Naţionalismul" e văzut ca o voinţă de emancipare de marele său vecin şi totodată e un ajutor însemnat pentru politica sa totalitară şi o formă de a-şi mângâia orgoliul, el, care visează la fel ca atâţia alţi lideri comunişti să rămână în istorie. „Conducătorul", aşa cum va cere imediat să fie numit, şi-a făcut ucenicia politică pe lângă Gheorghiu-Dej, pe care l-a cunoscut în închisoare în timpul războiului. Membru al Comitetului Central în 195 a, al secretariatului doi ani mai târziu, al Biroului Politic începând cu 1955, la vârsta de 37 de ani, Ceauşescu a făcut o carieră de comunist-model. Unii îşi amintesc că, în vremea colectivizării, l-au văzut străbătând satele cu pistolul în mână pentru a-i convinge pe ţărani, manu militari, de binefacerile politicii partidului. Remarcat de Moscova, a petrecut doi ani la Academia Frunze, unde se formează în URSS elita militară. La moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965, înlocuirea lui cu Ceauşescu vine firesc. Originile sale muncitoreşti – e de meserie cizmar – fac din el un bun candidat, are încredere în Moscova şi mai ales întruchipează aparatcicul de mijloc în care toţi comuniştii români se recunosc. Nu a participat la înfiinţarea partidului şi în 1944 a profitat de pe urma abilităţii cu care tovarăşii săi au preluat puterea, nu e un internaţionalist, n-a cunoscut nici Spania anilor ’30, nici Uniunea Sovietică în război, nu aparţine comunităţii marilor intelectuali evrei comunişti care au încurajat partidul către Eliberare, nu e un tehnocrat, nu e un naţionalist antisovietic, ci este produsul aparatului, al unei organizaţii care l-a promovat rapid pentru că întruchipa un conservatorism făcut din prudenţă şi aroganţă, ataşat de

toate câştigurile obţinute vreme de douăzeci de ani şi hotărât să le păstreze.1

Republica Populară Română devine, sub auspiciile Conducătorului, Republica Socialistă România, iar Partidul Muncitoresc Român capătă numele de Partidul Comunist Român. Acest detaliu denotă ambiţia personajului, care vrea să se prezinte imediat drept egalul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, lăsându-le celorlalte „democraţii populare" denumiri cu mai puţin prestigiu din punct de vedere ideologic.[1053] Ceauşescu doreşte să facă din România o mare ţară socialistă, ceea ce implică o industrie puternică şi un proletariat numeros. Din păcate, această ţară din Balcani încă este în mod covârşitor o ţară agrară. La Congresul al IX-lea, din iulie 1965, este lansat un plan de industrializare care, bineînţeles, va eşua din lipsa infrastructurilor necesare. Neglijarea celorlalte sectoare – transporturi, locuinţe, servicii – va accentua dezechilibrele economice şi va aduce nemulţumire în rândul populaţiei. Avântul pe care-l ia imediat naţionalismul va fi, şi la Bucureşti, o încercare de a-i face pe români să uite de aceste „greutăţi trecătoare".

Iluzia unei Românii „independente" a început să prindă contur în Occident din 1964, de pe vremea lui Gheorghiu-Dej. În acel an, Statele Unite au deschis în această ţară un birou comercial, primul dincolo de Cortina de Fier. Washingtonul crede că prin intermediul schimburilor poate sprijini eliberarea ţării de sub jugul sovietic. Franţa nu rămâne mai prejos: îşi creşte cu 50% comerţul cu Bucureştiul. Cu Ceauşescu, Republica Socialistă România are grijă să nu-şi dezamăgească partenerii occidentali. Conducătorul întreprinde prima sa vizită oficială în URSS – obligaţie de onoare şi loialitate –,

1053 Catherine Durandin, Histoire des Roumains, Fayard, 1995, pp. 415-416 [Istoria românilor, trad. de Liliana Buruiană-Popovici, pref. de Alexandru Zub, Editura Institutului European, Iaşi, 1998 - n. tr.].

dar îşi deschide larg braţele şi pentru China – Zhou Enlai este primit la Bucureşti în iunie 1966 –, o dovadă clară a independenţei sale pentru aceia care cred în ea. La sfârşitul anilor ’bo, România a devenit în Est partenerul comercial privilegiat al occidentalilor, care speră ca astfel să ajute forţele centrifuge să scoată ţara din rândul blocului comunist. Moscova nu e îngrijorată de nimic din toate astea, cum nici de refuzul ţării de a participa la invadarea Cehoslovaciei.

Cu cât România îşi deschide mai mult graniţele pentru produsele occidentale, cu atât regimul se înăspreşte pe plan intern, poate că de frica unei contaminări capitaliste, iar cu cât Bucureştiul face mai mult comerţ cu Vestul, cu atât celelalte ţări comuniste profită mai mult de asta în numele întrajutorării între ţările surori. În diviziunea muncii din tabăra sovietică, naţional-comunismul românesc joacă rolul de capcană pentru occidentalii creduli, fără a se îndepărta deloc de fundamentele regimului. Călătoria lui de Gaulle la Bucureşti din mai 1968 consfinţeşte „calea” românească.

DE GAULLE CĂTRE CEAUŞESCU: „NOI VĂ IUBIM”.

„Agitaţia pe care o stârneşte politica mea nu mă deranjează, îi mărturiseşte generalul de Gaulle aghiotantului său, François Flohic, înainte să ia avionul către Bucureşti. «Mica Antantă» [România, Polonia, Cehoslovacia*] renaşte. Acest lucru îi nemulţumea pe ruşi, însă, din moment-ce au hotărât s-o facă pe tipii cumsecade, nu mai au cum să spună nimic”. […]

Prima întrevedere dintre de Gaulle şi Ceauşescu oferă măsura completă a iluziilor care stau la baza acestui „plan măreţ”:

„Pentru asigurarea păcii în Europa, dumneavoastră, împreună cu Polonia, Cehoslovacia şi Bulgaria, puteţi juca un rol decisiv, proclamă generalul. […] Ar trebui evitat ca Uniunea Sovietică să-şi sporească dominaţia asupra

Europei de Est, fiindcă asta ar avea drept rezultat o creştere a influenţei Statelor Unite. În acel moment America s-ar ocupa de Europa Occidentală, ceea ce deja se şi întâmplă într-o oarecare măsură”.

Puţin mai târziu, de Gaulle declară:

„Simt un adept al regimului determinist. Cred că, atunci când o ţară îşi menţine regimul timp îndelungat, asta înseamnă că nu are altă soluţie. […] Pentru România, un regim ca al dumneavoastră e bun, e util, însă în Franţa sau în Marea Britanie el ar fi imposibil. […] Numai în Rusia mai poate exista un asemenea regim de cincizeci de ani încoace, dar cincizeci de ani nu înseamnă prea mult în viaţa unui popor. În URSS şi la dumneavoastră, un astfel de regim e folositor, fiindcă face lucrurile şi oamenii să meargă înainte, să avanseze”. […]

Şi tot de Gaulle: „Noi vă iubim, şi de aceea ne pasă de dumneavoastră!” Exprimându-se astfel, generalul se gândea, desigur, la poporul român, şi nu la regimul care-l persecuta. Totuşi, i se adresează celui mai înalt responsabil din această dictatură, de unde extrema ambiguitate a limbajului şi a situaţiei.

Cea de-a doua întrevedere, la care au luat parte şi prim-ministrul român şi miniştrii afacerilor externe din cele două ţări, aduce noi momente lirice, după cum le-a relatat interpretul care l-a asistat pe preşedintele francez:

„Vizita sa în România, spune generalul, avea în ochii lui un caracter nu doar european, ci mondial. Saluta «asemănarea» dintre Franţa şi România, bazată pe o «voinţă comună de a fi ele însele», oricare-ar fi fost condiţiile speciale în care se găseau, şi pe îngrijorarea împărtăşită cu privire la pericolele ce apar de pe urma rivalităţii dintre marile puteri. Pentru a sublinia că acest consens între cele două ţări pe tema amintită i se pare esenţial, generalul a folosit formula: «Şi dumneavoastră, şi noi suntem de părere că fiecare naţiune trebuie să poată

să-şi afirme propriul mod de a fi, propria politică, propria concepţie economică şi culturală». Acel «şi dumneavoastră, şi noi» punea accentul pe faptul că vederile lui Ceauşescu şi ale lui de Gaulle coincideau. Rostită de general maiestuos, această formulă, precum şi figura oratorică a repetării adjectivului «propriu» dădeau politicii lui Ceauşescu, ridicând-o la nivelul lui, un statut aparte”.

Cât despre micul român (mic şi datorită taliei lui scunde, şi datorită importanţei reale a ţării pe care o reprezintă), e puţin spus că se umflă-n pene.

Câteva ore mai târziu, tot de dragul de a-şi flata gazda, de Gaulle îşi cenzurează discursul în faţa parlamentului ca să nu-l stânjenească. […] La cererea lui Ceauşescu, a eliminat, în fraza „… pentru a pune capăt sistemului celor două blocuri formate în jurul a două hegemonii”, aluzia la hegemonii. În mod evident, preşedintele român nu voia să rişte să-i nemulţumească pe sovietici.

Thierry Wolton, *La France sous influence*, Grasset, 1997, pp. 444 – 445.

— La acea vreme, „Primăvara de la Praga” încă mai e aducătoare de speranţă.

La momentul în care Charles de Gaulle îi împărtăşeşte lui Nicolae Ceauşescu visurile sale de independenţă, Franţa se află în criză. Protestul unei părţi a tineretului împotriva ordinii stabilite nu cruţă comunismul, căruia membrii generaţiei ’68 caută să-i fie nişte reprezentanţi mai proaspeţi decât figurile de marmură din Biroul Politic brejnevian. Toţi acei Kádár, Husăk, Gierek şi alţi Ceauşescu nu sunt nici ei prea tentanţi cu „modelul” lor naţional-comunist. „Aleargă, tovarăşe, te ajunge din urmă lumea veche!” este unul dintre sloganurile din mai 1968. Blocul socialist pe care îl formează URSS şi democraţiile populare nu mai reprezintă o speranţă pentru

contestatarii din Vestul capitalist. Licărul din spatele Cortinei de Fier care a fascinat atât de mult generaţiile anterioare s-a stins. A mai rămas torţa cubaneză, însă divorţul dintre Castro şi Guevara plecat să moară, ca un utopist solitar, în cordihera boliviană şi luând cu el ultimele iluzii revoluţionare, a făcut ca şi această flăcăruie să pâlpâie. Zdrobirea Primăverii de la Praga, cel din urmă avatar al unui improbabil sociahsm cu faţă umană, a fost lovitura de graţie. Începând de atunci, comunismul de esenţă sovietică capătă mirosul benzinei de la tancurile Armatei Roşii, culoarea cenuşie a aparatcicilor care flutură mâinile fără vlagă, cocoţaţi în vârful mausoleului lui Lenin din Piaţa Roşie, în faţa unei armate în pas de defilare şi gustul pâinii uscate ori mai degrabă al gulaşului unguresc gătit după reţeta cea mai bogată. Ordinea nomenclaturii nu are nimic fermecător.

Speranţele se îndreaptă acum către războiul care însângerează Vietnamul şi anunţă înfrângerea imperialismului american. Iluzia e întreţinută nu atât de o posibilă victorie a comunismului – un obiectiv ascuns al mişcării Viet Minh –, cât de previzibilul eşec al celei mai mari puteri a lumii. În lipsa speranţei într-un viitor luminos, a încrederii în bine, răul e identificat şi se doreşte năruirea lui. Perspectiva unei înfrângeri zdrobitoare a Statelor Unite înlocuieşte, în multe conştiinţe occidentale, promisiunea unor zile mai bune pe care URSS a încetat s-o mai întrupeze.

PARTEA A CINCEA

Apoteoza asiatică

Prolog într-un război în care puterea imaginii a contat la fel de mult ca raportul forţelor şi valoarea combatanţilor pe teren, două clişee care au făcut înconjurul lumii rezumă, la sfârşitul lunii aprilie 1975, victoria militară a comuniştilor în Vietnam. Pe acoperişul clădirii unde se află sediul organizaţiei aericane CIA la

Saigon, un ciorchine de oameni se agaţă de elicopterul care transportă ultimii aliaţi ai puterii învinse. Câteva ore mai târziu, un tanc T-55 al brigăzii 203 blindate nord-vietnameze dărâmă gardul Palatului Independenţei, ultimul refugiu al autorităţilor dintr-un Vietnam de Sud cucerit. Se încheie astfel treizeci de ani de luptă fratricidă prinsă în menghina unui conflict mai vast între Est şi Vest, între democraţie şi regim totalitar.

La Hanoi, capitala unei Republici Democrate Vietnam triumfătoare, bucuria e generală. Nişte diplomaţi cubanezi improvizează o orchestră care străbate străzile vechiului cartier, ambasadele ţărilor din Est şi-au înălţat steagurile, munca a încetat în uzine şi în întreprinderi, de unde a ieşit un val de angajaţi chemaţi să sărbătorească victoria.1 La Saigon, zgomotul tunurilor a fost înlocuit de tăcere. E mai mult o perioadă de aşteptare decât de euforie. Poporul nu a întâmpinat deloc cu veselie sosirea omuleţilor îmbrăcaţi în verde, în spatele vehiculelor blindate. Imaginea acestor combatanţi veniţi din sălbăticie care se minunează în faţa opulenţei afişate de acest oraş, simbolul unui capitalism decadent potrivit propagandei din Nord, amuză şi nelinişteşte în acelaşi timp.[1054] La Paris, la sediul Guvernului Revoluţionar Provizoriu, GRP, instalat acolo de comuniştii nord-vietnamezi de la sfârşitul anilor ’60, doamna Nguyen Thi Binh, „ministrul” afacerilor externe, primeşte presa. „Ne-am învăţat poporul să nu cadă pradă răzbunării, dă ea asigurări. În ultimii treizeci de ani, am făcut atâtea sacrificii, încât renunţarea la răzbunare este un lucru neînsemnat prin comparaţie – mai ales când preţul e reconcilierea naţională. Tragem o linie peste trecut.”[1055]

Învingătorii vor face tabula rasa din acest trecut.

1054 Olivier Todd, Cruel avril, Robert Laffont, Paris, 1987, p. 400.

1055 Apud Olivier Todd, op. cit., pp. 403-403.

Cele zece cotidiene care apăreau în capitala din Sud sunt desfiinţate peste noapte pentru a se face loc unicului *Giai Phong* (*Eliberarea*), copie fidelă a ziarului *Nhan Dan* CPoporul), organul Partidului Comunist la Hanoi. Librăriile sunt închise, stocurile de cărţi sunt confiscate, literatura străină e declarată decadentă. Comandouri ale asociaţiilor Tineretul Patriotic organizează raiduri în case pentru epurarea bibliotecilor, cărţile confiscate sunt arse în piaţa publică. Cinematografele simt închise până la noi ordine, în aşteptarea filmelor sovietice sau chinezeşti care urmează să înlocuiască „producţiile imperialiste”. Tinerii cu părul prea lung sunt obligaţi să se lase tunşi în mijlocul străzii, moda occidentală e interzisă, pantalonii evazaţi sunt tăiaţi cu foarfecă, fustele mini sunt interzise în locurile publice.1

Instaurarea sistemului Ho khau („Familii şi guri”), în vigoare din anii ’50 în Nord, permite un control strict al populaţiei sudiste. Cine vrea să reziste, deci să existe, trebuie să fie înregistrat. Oraşul Saigon e împărţit în districte, subdivizate la rândul lor în cartiere, apoi în grupe, sub autoritatea unui conducător de celulă care, ajutat de agenţi de securitate, trebuie să încadreze, să sfătuiască, să supravegheze familiile.[1056] Reuniunile sunt interzise, circulaţia în ţară e limitată de un paşaport intern. Asociaţiile şi partidele sunt desfiinţate, toate fiind numite paravane ale reacţiunii. Speranţele de a vedea că o „a treia forţă”, nici capitalistă, nici comunistă, ci naţională, ia frâiele puterii se năruie. Promisiunea, făcută înaintea victoriei, că ideologia marxist-leninistă nu va fi impusă cu forţa este uitată. Guvernul Revoluţionar Provizoriu scos în faţă în timpul războiului se dezvăluie aşa cum e, o altă denumire a Partidului Comunist din Vietnamul de Nord, iar membrii săi democraţi, care până atunci erau în prim-plan, sunt trimişi în planul secund. În timpul defilării Victoriei,

1056 Doan Van Toai, op. cit., p. 175.

absenţa unităţilor Frontului Naţional de Eliberare, creat la începutul anilor ’bo de sud-vietnamezi progresişti, arată că acest FNE nu mai este folositor. Frontul nu mai trebuie să funcţioneze ca o acoperire pentru Viet Minh în Vietnamul de Nord. La nici două săptămâni după căderea Saigonului, învingătorii defilează sub unicul drapel roşu cu stea aurie al regimului comunist. Oraşul Hanoi este curând declarat capitală a Vietnamului reunificat, iar oraşul Saigon este rebotezat oraşul Ho Şi Min pentru a i se aduce un omagiu tatălui comunismului vietnamez, mort în 1969 fără să fi văzut triumful cauzei căreia îi dedicase întreaga viaţă. Instaurarea unui regim totalitar nu mai e decât o formalitate. În septembrie 1975, sub pretextul luptei împotriva formelor de trafic, în vechea capitală din Sud se efectuează percheziţii ample şi se confiscă bunuri. O schimbare bruscă de monedă între piastrul care circula în Sud şi dong, care era emis în Nord, permite reorganizarea completă a economiei şi lichidarea ultimelor vestigii ale capitalismului. La alegerile din aprilie 1976, la un an după victorie, „a treia forţă” scoasă în evidenţă în timpul conflictului pentru a face oamenii să creadă într-un viitor democratic al ţării este redusă la starea de mic grup. Noua constituţie decretează Republica Socialistă Vietnam, Partidul Muncitorilor îşi reia numele de Partid Comunist.1 O cortină de bambus a căzut peste peninsulă.

Răzbunarea face parte din programul noilor stăpâni, în contradicţie cu promisiunile făcute de doamna Binh. 1.500.000 de colaboratori ai vechiului regim trebuie să fie supuşi unei „reeducări”. Uneori, tratamentul poate să se limiteze la câteva cursuri de marxism, dar sute de mii de opozanţi potenţiali sunt trimişi în lagăre de muncă. Cerşetorii, prostituatele, micii comercianţi independenţi, toate categoriile sociale considerate indezirabile simt transferate la ţară, în regiunile grav distruse de război, ca forţă de muncă. La sfârşitul anului 1975, o jumătate de

milion de sudvietnamezi sunt deja victimele acestei măsuri care are o finalitate deopotrivă politică şi economică.[1057] Militarii din fosta armată sud-vietnameză simt supuşi unui tratament special. Soldaţii simpli sunt convocaţi la reeducare „de trei zile”, ofiţerii „de o lună” (asemenea foştilor funcţionari de rang înalt). Toate aceste perioade sunt teoretice, reeducarea va dura mai mult de trei ani pentru unii şi între şapte şi opt ani pentru ceilalţi. Ultimii „reeducaţi” vor fi eliberaţi abia la sfârşitul anilor ’80.

ÎNTR-UN LAGĂR DE „REEDUCARE” VIETNAMEZ

Lagărul Long Giao se compune din trei zone separate: A, B şi C. Fiecare zonă adăposteşte mai multe grupuri de 30 de deţinuţi repartizaţi în mai multe celule. Din cele cincisprezece puncte ale regulamentului intern, al treilea proclamă că membrilor lagărului le e interzis să comunice între ei şi să circule între zone.

Deţinuţii sunt trimişi imediat la repararea lagărului. Au ordin să recupereze tot ce li se pare folositor pe teren. Primesc, în plus, un ferăstrău şi un topor, precum şi ustensile de bucătărie. Smulg buruienile, fac curăţenie în jurul lagărului, sapă latrine, repară tabla găurită, construiesc o cocină, merg să caute lemne de foc. Ca hrană zilnică, primesc orez recuperat din stocurile lăsate de americani sau orez mucegăit primit ca ajutor de la chinezi, sare neagră grunjoasă, lăstari veştejiţi, puţin peşte putrezit, uneori legume, de exemplu ceapă, bostani, dovleci.

Din fierul vechi recuperat, prizonierii confecţionează ferăstraie, săpăligi, topoare, cuţite. Prudenţi, paznicii confiscă toate cuţitele. Cu aceste unelte sumare, deţinuţii au trebuit să transforme în „amfiteatru” o baracă mare distrusă de bombardamente. Acolo vor fi supuşi reeducării ideologice.

1057 Philippe Franchini, Le Sacrifice de l'Espoir, Fayard, Paris, 1997, p. 127.

Aproape 1.000 de ofiţeri asistă la cursul format din zece lecţii: imperialismul şi imperialismul american, puterea marionetă (în Sud), marile victorii ale poporului Vietnamului, tradiţiile naţionale, politica de indulgenţă a guvernului, datoria vinovaţilor, munca e o cinste…

La prima lecţie, fiecare trebuie să se apuce să-şi redacteze CV-ul, incluzând şi detalii despre legăturile sale de familie, despre tată, mamă, fraţi şi surori, socri, cumnaţi şi cumnate, situaţia bunurilor lor… La exterior, gărzile în uniformă de luptă, cu baioneta gata de atac, îi supraveghează. Lecţia despre istoria glorioasă a rezistenţei Vietnamului se concentrează asupra personajului Unchiului Ho.

După fiecare lecţie, deţinuţii trebuie să se regrupeze în celule pentru discuţie; apoi fiecare redă ce a asimilat, pentru ca instructorul să poată evalua progresele reeducării.

La lecţia despre „armata marionetă” (în Sud) şi „puterea marionetă”, paznicul instructor acuză medicii că, prin practica lor profesională, au acţionat împotriva revoluţiei. Unul dintre acuzaţi protestează. Instructorul dă ordin să fie închis o zi întreagă într-o cuşcă de metal aşezată în soare. Iese de-acolo aproape mort.

Ngô Van, *Le Joueur de flûte et VOncle Hô*, Éditions Paris-Méditerranée, 2005, pp. 176 – 177.

Războiul din Vietnam nu a fost un război de eliberare a poporului sudvietnamez de sub un regim opresiv susţinut de americani, a fost un război civil, o cucerire a Sudului de către Nord şi totodată un episod major al confruntării Est-Vest. În acest cadru, înfrângerea suferită de Statele Unite, direct implicate pe teren, reprezintă cea mai mare victorie strategică a lumii comuniste de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Terminarea conflictului demonstrează că, în faţa duşmanului principal, neînţelegerile dintre ţările din comunitatea socialistă pot fi

depăşite când o cere interesul superior al cauzei. Victoria repurtată de Hanoi le revine în aceeaşi măsură Moscovei şi Beijingului, după cum, într-o anumită măsură, este şi victoria întregii „tabere progresiste”. În ianuarie 1966, la Havana, în cadrul Conferinţei de Solidaritate cu popoarele din Asia, Africa şi America Latină, acest război a devenit obiectivul principal pentru cele 82 de ţări prezente, venite din Lumea a Treia şi din blocul socialist, incluzând Uniunea Sovietică şi China, în ciuda divorţului lor evident. Sprijinirea poporului vietnamez a devenit cheia de boltă a unei revoluţii mondiale la care aspirau toţi participanţii la această întâlnire tricontinentală. Transformarea Asiei într-o zonă de conflict îi permitea Moscovei să distragă atenţia imperialismului american de la celelalte teatre ale confruntării Est-Vest. Sprijinirea Vietnamului în război îi permitea Beijingului să spere că îşi va impune hegemonia asupra regiunii. Pentru ţările din Lumea a Treia, această înfruntare se înscria în lupta lor declarată împotriva imperialismului şi neocolonialismului. Pentru Hanoi, acest sprijin susţinea proiectul formulat de Ho Şi Min încă din anii ’30, cel al unui Vietnam devenit în întregime un teritoriu comunist, capabil să încline balanţa în favoarea taberei socialiste pe subcontinentul asiatic.

Comuniştii vietnamezi nu au câştigat într-adevăr acest război împotriva imperialismului american, în orice caz nu mai mult decât tovarăşii lor chinezi care repurtaseră victoria din 1949 împotriva naţionaliştilor din Guomindang. În ambele conflicte, adversarii lor au pierdut proba de forţă pentru că au subestimat hotărârea duşmanului lor şi pentru că au dus o luptă greşită. Americanii i-au determinat pe protejaţii lor sud-vietnamezi să constituie o armată permanentă, în timp ce, la sfârşitul anilor ’50, se punea problema să fie împiedicat un război de gherilă. Apoi aceiaşi strategi s-au străduit să constituie unităţi anti-gherilă când trebuiau să lupte împotriva unor

divizii nord-vietnameze. În cei 19 ani cât a durat acest al doilea război din Vietnam, care a venit după primul război pierdut de francezi, duşmanii Saigonului au fost prezentaţi ca o adunătură de luptători de gherilă, cu toate că nişte divizii armate venite din Hanoi, nu nişte luptători sălbatici, în picioarele goale, au invadat peninsula.[1058] Hotărârea Nordului a fost în contrast cu incertitudinile Sudului, atât cele ale autorităţilor din Saigon, cât şi cele ale tutorelui lor american, care, împreună, au suportat conflictul fără să reuşească să-l domine. Comuniştii au decis întotdeauna ritmul războiului, alegerea terenului, tipul confruntării, momentul bătăliilor, tipul de arme folosite, obligându-şi duşmanul să adopte o poziţie defensivă.

După plecarea francezilor din Indochina, în 1954, Statele Unite speraseră că pot să extindă principiul securităţii colective la Sud-Estul asiatic, consolidând regimurile democratice din Laos, Cambodgia şi Vietnamul de Sud pentru a împiedica ambiţiile regimului de la Hanoi. Această strategie a eşuat din cauza triplei înfrângeri, politică, morală şi, în cele din urmă, militară, pe care a suferit-o Washingtonul. Regimul sud-vietnamez nu a apărut niciodată în ochii lumii, cu atât mai puţin ai populaţiei sale, ca un model de democraţie care merita să fie apărat cu orice preţ. Ngo Dinh Diem, care l-a înlăturat de la putere pe împăratul Bao Dai după Acordurile de la Geneva din 1954, era un militar autocratic. A refuzat organizarea alegerilor de reunificare prevăzute după plecarea francezilor, a eliminat sistematic forţele care erau capabile să i se opună, mai ales pe cele religioase – membru al unei Biserici Catolice minoritare într-o ţară majoritar budistă, Diem s-a îndepărtat de preoţii budişti –, şi s-a cufundat în nepotism. Lipsit de popularitate, sprijinit îndeaproape de către americani, acest regim dispreţuit a profitat de pătrunderea comuniştilor. Crearea, în 1960, a Frontului

1058 Olivier Todd, op. cit., p. 420.

Naţional de Eliberare (FNE) de către nişte burghezi progresişti din Sud care îşi propuneau să-l dea jos pe Diem, pentru a instaura un guvern „democratic şi naţional”, a fost sprijinită imediat de Hanoi. Un an mai târziu, în acest Front Naţional de Eliberare se infiltraseră deja comuniştii veniţi din Nord. Înlăturarea de la putere şi asasinarea lui Diem în 1963, organizate de CIA, nu au făcut mai atrăgător regimul sud-vietnamez. Generalul Nguyen Van Thieu, care, până la urmă, a pus mâna pe putere după doi ani de instabilitate, nu era nici el un democrat model. Ales preşedinte de două ori, în 1967 şi în 1971, Thieu împreună cu regimul său corupt au reuşit să-i facă pe comunişti să pară nişte modele de virtute. Când generalul a părăsit, în sfârşit, palatul prezidenţial pe 21 aprilie 1975, vehiculele blindate nord-vietnameze erau la porţile Saigonului.

Pe plan militar, iniţiativa le-a revenit comuniştilor, făcând parte din proiectul de cucerire care însufleţea regimul de la Hanoi şi fiind susţinută de comunitatea socialistă. Paralela 17, care, teoretic, trebuia să separe cele două Vietnamuri, potrivit acordurilor încheiate la Geneva în 1954, nu a fost niciodată respectată de forţele venite din Nord. Cei 2000 de kilometri ai drumului Ho Şi Min care avea rolul de a ocoli această frontieră pe la vest, prin Laos şi Cambodgia, au fost neîncetat consolidaţi şi îmbunătăţiţi de mii de tinere cantoniere „voluntare”, pentru a se trimite arme şi oameni în Sud.1 Biroul Politic al Partidului Comunist nord-vietnamez a hotărât, începând din 1961, să acorde luptelor politice tot atâta importanţă câtă acorda ofensivei militare de partea aceasta a paralelei 17. O Armată Populară de Eliberare, APE, a fost formată pentru a reuni sub un comandament unic diferitele componente ale FNE. Numai în 1961, regimul de la Hanoi a trimis 4.000 de specialişti militari în Sud. Începând cu 1963, autorităţile nord-vietnameze s-au asigurat că au

parte de complicitatea Laosului şi a Cambodgiei vecine pentru a-şi consolida dispozitivul militar. Sfârşitul neutralităţii, mai mult fictivă decât reală, a acestor două ţări avea să atragă populaţia lor într-o vâltoare catastrofală. La mobilitatea comuniştilor în campaniile din Sud, strategii americani au răspuns printr-o sedentarizare impusă ţăranilor, grupaţi mai întâi în „cătune strategice”, apoi prin dezvoltarea unei urbanizări obligatorii – *resettlement* – care trebuia, în teorie, să izoleze războiul de gherilă de restul populaţiei. Lipsa de popularitate a acestor măsuri avea să-i arunce pe o parte din ţăranii sud-vietnamezi în braţele FNE.

Cel mai sângeros război, cu ofensive, contraofensive, bombardamente masive şi fapte de o cruzime ieşită din comun, a început într-adevăr în 1964. Din ce în ce mai îngrijorat din cauza pătrunderii în Sud a soldaţilor din Nord, Washingtonul s-a folosit de pretextul unui incident cu marina nord-vietnameză în golful Tonkin pentru a începe o confruntare nemiloasă. Congresul american a votat pentru autorizarea bombardamentelor dincolo de paralela 17 şi pentru trimiterea mai multor întăriri la faţa locului. În câteva luni, angajamentul Armatei Statelor Unite a ajuns de la mii de „consilieri militari” la zeci de mii de membri ai contingentului. Statele Unite s-au amestecat într-un angrenaj care urma să le atragă într-o criză de natură morală ce avea să le erodeze, în cele din urmă, implicarea politică. Războiul din Vietnam se înscrie într-un context mai amplu al confruntării Est-Vest. În 1965, Moscova a semnat un acord de ajutorare cu Hanoi, FNE a deschis un birou în capitala sovietică, Armata Roşie a trimis tone de material militar, inclusiv un sistem de apărare antiaeriană care dobora cu eficacitate avioanele americane. Beijingul a trimis sute de mii de soldaţi, de muncitori şi de tehnicieni ca să lupte, să reconstruiască, dar şi să asigure legăturile feroviare necesare pentru

trimiterea materialului sovietic. Pe de altă parte, China şi-a asumat securitatea şi transportul responsabililor nord-vietnamezi care mergeau în Sud, prin Laos. Guvernul chinez a reuşit să-l convingă pe prinţul Sihanouk să permită tranzitarea armelor şi oamenilor prin Cambodgia, lucru care a determinat Statele Unite să intre în război şi cu această ţară mică.[1059] în toţi aceşti ani, regimul de la Hanoi a ştiut să profite de rivalitatea dintre cei doi protectori comunişti ai săi pentru a obţine tot mai mult ajutor de la ei.

Angajându-se cu totul în acest conflict, Statele Unite îşi asumau riscul de a suferi o înfrângere în ciuda mijloacelor colosale trimise la faţa locului. După Coreea, armata Statelor Unite trăia şi de data aceasta experienţă modului deosebit în care concepeau comuniştii războiul. În timp ce comandamentul american avea datoria de a cruţa viaţa oamenilor săi, din care o mare parte proveneau din contingent, responsabilii nord-vietnamezi riscau fără măsură viaţa trupelor lor de „voluntari”. Jumătate din fiecare grupă de vârstă mobilizată să facă parte din armata din Nord, APV, au murit în fiecare an în lupte.1 Între 1965 şi 1973, aproape 2 milioane de oameni, civili şi militari, aveau să moară în timpul conflictului. Pentru aceeaşi perioadă, Statele Unite vor estima că pierderile luptătorilor comunişti au fost mai mari de 950.000 de persoane, faţă de 230.000 în cazul armatei sud-vietnameze. Pierderile civile s-ar ridica, în schimb, la 52.000 de morţi în Nord (bombardamente americane) şi între 250.000 şi 430.000 în Sud, plus aproximativ un milion de răniţi.[10601061]

TÊT 1968 – SĂRBĂTOAREA DE PAŞTE 1972

1059 V. în legătură cu acest subiect Les Oubliées de la piste Hô Chi Minh, documentar de Laurence Jourdan, 2004.

1060 Laurent Cesari, op. cit., p. 178.

OFENSIVELE SÂNGEROASE ALE NORD-VIETNAMEZILOR

Pe 31 ianuarie 1968, 80.000 de soldaţi din APE (forţele militare ale FNE) şi miliţii pornesc să atace în Sud 36 din cele 44 de reşedinţe de provincie, 5 din cele 6 oraşe autonome, 64 din cele 242 de reşedinţe de district, precum şi numeroase sate. În majoritatea cazurilor, ofensiva este respinsă după câteva zile, de armata americană mai des decât de cea sud-vietnameză. Revoltele urbane aşteptate de comunişti nu au mai avut loc. APE obţine, totuşi, două succese spectaculoase. La Saigon ocupă, timp de câteva ore, grădinile ambasadei americane, în faţa camerelor de televiziune. Mai important, stăpâneşte vechea capitală imperială Huê până pe 25 februarie. La Huê, comuniştii instaurează o comună provizorie care, aplicând tradiţionala politică a asasinatelor colective, a lichidat aproximativ 2.500 de funcţionari sud-vietnamezi.

Ultima fază a ofensivei a început la jumătatea lunii februarie, constând în atacuri împotriva oraşelor mici şi a satelor. Rezultatul nu e prea bun: în oraşe e agitaţie, dar APE nu reuşeşte nici de data aceasta să pună stăpânire pe ele pentru mult timp.

Ofensiva Têt a fost un mormânt pentru APE, au murit atunci 32.000 de oameni (faţă de 1.000 pentru americani şi 3.000 pentru sud-vietnamezi). Lucru şi mai grav: 40% din cadrele politice din FNE au fost omorâte sau neutralizate în timpul operaţiunilor. […]

Ofensiva care a avut loc de Paşte, în 1972, este ultima mare operaţiune elaborată de generalul Giap. Pe 30 martie, 30.000 de soldaţi nord-vietnamezi din APV, ajutaţi de 200 de tancuri de fabricaţie sovietică, traversează paralela 17 îndreptându-se spre Huê. O ceaţă deasă împiedică aviaţia americană să oprească înaintarea lor. La

1061 Philippe Franchini, op. cit., p. 92, şi Laurent Cesari, op. cit., pp. 178 şi 205.

fel ca în timpul ofensivei Têt, armata nord-vietnameză urmează să atragă trupele sud-vietnameze spre Nord, pentru a da APE (forţele militare ale FNE) şi cadrelor politice din Frontul Naţional de Eliberare ocazia de a provoca insurecţii în marile oraşe din Sud. […]

Americanii au reuşit să taie liniile de comunicaţie ale armatei nord-vietnameze. Copleşiţi de mari dificultăţi logistice, trupele de la Hanoi încep să se retragă pe 8 iunie. APV nord-vietnameză şi APE, care aveau în total 200.000 de oameni, înregistrează 100.000 de morţi (din care jumătate din cauza bombardamentelor aeriene) faţă de 25.000 în cazul armatei sud-vietnameze. La fel ca în 1968, ofensiva nord-vietnameză, care a provocat mari suferinţe, nu şi-a atins, prin urmare, decât obiectivul minim: a demonstrat doar că rivala sa din Sud rămânea fragilă.

Laurent Cesari, *Llndochine en guerres*, *ig4 g-iggg*, Belin, Paris, 1995, pp. 188 şi 219 – 220.

Probabil că orice alt regim în afara celui comunist s-ar fi prăbuşit din cauza eşecurilor repetate ale ofensivelor lui distrugătoare, dar Vietnamul de Nord a rezistat datorită structurilor sale totalitare. În primăvara anului 1972, situaţia militară nu era deloc strălucită pentru Hanoi. Armata oficială din Nord fusese istovită de nişte atacuri nechibzuite, FNE din Sud pierdea teren în mod clar. Între 1967 şi 1972, procentul populaţiei sud-vietnameze controlate de Saigon a ajuns de la 67 la 93%.1 începând din acel moment Frontul era perceput în campanii ca un instrument al Nordului, care reactiva antagonisme etnice între cele două părţi ale ţării. „Voluntariatul” nu-i mai permitea APE, armata Frontului, să-şi reînnoiască trupele. În zonele „eliberate” de comunişti a fost instituit un serviciu militar obligatoriu pentru toţi bărbaţii care aveau între 18 şi 35 de ani, perioade de trei luni de muncă obligatorie au fost introduse pentru restul populaţiei,

impozitele au crescut, iar pentru a le încasa teroarea s-a generalizat. Sud-vietnamezii aflaţi sub controlul FNE gustau deja din viitorul care îi aştepta. În acel moment, Statele Unite puteau să spere că vor câştiga acest război. Washingtonul a ales totuşi să privilegieze negocierile de pace începute cu doi ani înainte. Regimul de la Hanoi obţinea un răgaz şi şansa de a câştiga prin „tratative de pace” un conflict care devenise nesigur.

În poziţie de forţă pe teren, Statele Unite pierduseră, de fapt, războiul pe alt plan, la nivel mental. Fără îndoială, sud-vietnamezii îi detestau pe comunişti, dar, în egală măsură, detestau aliatul american responsabil de bombardamente îngrozitoare care decimau, fără a face vreo distincţie, populaţii civile şi luptători duşmani, provocând mai multe victime decât violenţa invadatorilor din Nord. Şi moralul trupelor americane era la pământ. În 1970, numărul dezertorilor din armata Statelor Unite a depăşit 65.000, în 1971 – 1972, vase ale Marinei Statelor Unite au fost sabotate de mai multe ori şi numeroşi piloţi au refuzat să meargă să bombardeze populaţiile. „Armata noastră stă să se prăbuşească, având unităţi care evită sau refuză lupta, care îşi asasinează ofiţerii”, a atras atenţia un colonel.[10621063]

Demoralizarea e adevărata cauză a înfrângerii americane. Conflictul zguduia valorile democraţiei, ale justiţiei sociale, ale moralei publice, cu care se mândresc Statele Unite. Telespectatorii au fost martorii unor imagini atroce: cele ale masacrului din satul My Lai comis de un american, locotenentul Calley; cea a unei fetiţe arse cu napalm care alerga în pielea goală pe un drum, în mijlocul flăcărilor; cea a unui şef al poliţiei din Saigon care trăgea

1062 Laurent Cesari, op. cit., p. 215.

1063 Robert Heinl, „The Collapse of the Armed Forces“, Armed Forces Journal, 7 iunie 1971, pp. 30-38.

cu sânge rece un glonţ în capul unuia dintre compatrioţii ăăi. Americanii au putut să vadă la televizor şi oroarea din Free Fire Zones, regiuni în care soldaţii lor erau autorizaţi să tragă în tot ce mişca, şi au fost martori la panica acelor „boys” când duşmanul le ataca poziţia.[1064] Imaginea a învins cea mai mare putere militară a lumii, în acest război filmat în direct pentru prima dată în istorie. În Nord, puterea totalitară nu suferea din cauza unui asemenea handicap. Niciun jurnalist occidental nu avea dreptul să circule în zonele „eliberate” sau era însoţit strict de experţi în propagandă. Tergiversările Casei Albe i-au descurajat, în cele din urmă, pe militarii americani. Între 1965 şi 1968, preşedintele Johnson a dat ordin de nouă ori să înceteze ostilităţile unilateral şi de zece ori să se oprească bombardamentele; armata nu a fost niciodată autorizată să-şi utilizeze tot arsenalul; când au fost consultaţi, specialiştii în geopolitică au crezut că Hanoi era o simplă extensie a Beijingului şi că o intervenţie militară în Nord ar declanşa un al treilea război mondial.2 Din punct de vedere diplomatic, puterea americană a comis greşeli peste greşeli. Preşedintele Nixon, adept al unei „vietnamizări” a conflictului, şi consilierul său, Henry Kissinger, numit secretar de stat în 1973, au crezut că obţin prin negocieri secrete cu capitalele în cauză, Hanoi, Moscova, Beijing, ceea ce armata Statelor Unite nu câştiga pe teren. A fost de ajuns ca protagoniştii comunişti să pluseze în timp ce moralul Statelor Unite scădea, pentru ca Washingtonul să facă tot mai multe concesii. Acordul de încetare a ostilităţilor semnat pe 27 ianuarie 1973 a fost rezultatul acestor acţiuni: armata Statelor Unite trebuia să se retragă din Vietnamul de Sud, în timp ce trupele din Nord erau autorizate să rămână. Un an mai târziu, regimul de la Hanoi relua atacul, după ce putuse să-şi reconstituie

1064 Bui Tin, Vietnam, la face cachée du régime, éditions Kergour, Paris, 1999, p. 96. a. Olivier Todd, op. cit., p. 42a.

forţele. Ofensiva finală a început în prima parte a anului 1975 cu un sprijin militar masiv din partea Uniunii Sovietice.

Pentru Statele Unite, acest conflict, cel mai îndelungat din istoria lor, se termină cu un dezastru. Costul omenesc este dramatic – în aproape douăzeci de ani de război secret şi de confruntări directe, şi-au pierdut viaţa mai mult de 57.000 de americani; costul economic exorbitant – mai mult de 170 de miliarde de dolari potrivit estimărilor – avea să ducă la slăbirea economiei americane pe termen lung; costul său politic este ridicat, pregăteşte sfârşitul consensului anticomunist care consolida politica externă a Washingtonului de la începutul Războiului Rece. După acest conflict, potrivit unui sondaj, două treimi din americani nu au mai aderat la viziunea unei lumi tăiate în două blocuri rivale. Abia după invadarea Afghanistanului în 1979 Statele Unite au conştientizat din nou pericolul sovietic.[1065] Şi în acest caz, eroismul regizat al soldatului nord-vietnamez şi al luptătorului comunist, învingători ai imperialismului, lăudat cam peste tot în lume, şterge din memorie realitatea totalitară. Procesele staliniste, Cortina de Fier, lichidarea Revoluţiei Ungare, criza din Cuba, ocuparea Cehoslovaciei, toate acestea simt date uitării. Pentru o bună parte din populaţia mondială, poporul vietnamez există doar în Nord, partea ruşinoasă a istoriei fiind rezervată doar pentru cei din Sud; într-un fel oarecum asemănător, în Europa, Germania comunistă a reuşit să se dezvinovăţească de crimele naziste lăsându-i pe compatrioţii din Vest să suporte păcatele acestora. Prizonierii americani întorşi din lagărele nord-vietnameze vor reaminti inumanitatea sistemului combătut, dar Occidentul, cuprins de dorinţa sa de pace şi de prosperitate, legănat de „relaxarea” promisă, nu va mai

1065 Yves-Henri Nouailhat, „Guerre du Vietnam“, în Dictionnaire de la Guerre froide (coord. Claude Quétel), Larousse, Paris, 2008, p. 552.

acorda deloc atenţie mărturisirilor lor.

După cum sperase Ho Şi Min, dominoul vietnamez a cufundat sud-estul Asiei în comunism, cu o violenţă care nu mai fusese totuşi atinsă niciodată. Laosul, traversat de drumul Ho Şi Min şi bază de retragere a trupelor nord-vietnameze, a avut de câştigat în urma încetării ostilităţilor semnate la începutul anului 1973. Comuniştii din Pathet Lao, care erau în conflict cu puterea centrală încă de la sfârşitul anilor ’50, au acceptat să participe la un guvern de coaliţie în care s-au infiltrat ocupând principalele posturi. Imediat ce Saigonul a căzut, comuniştii din Laos au preluat toată puterea la Vientiane. Regatul Laosului devine „o republică democrată populară”. Fosta elită este trimisă în lagăre, unde foametea şi şedinţele de autocritică fac parte din programul de „reeducare”. Epuizată de malnutriţie şi de boală, familia regală se stinge acolo, la fel ca alte mii de victime ale noului regim. În Cambodgia, alt sanctuar nord-vietnamez, Norodom Sihanouk a ajuns să piardă puterea din cauza comportamentului său prea servil faţă de Hanoi. Înlăturat de la putere în martie 1970, după o lovitură de stat condusă de generalul Lon Noi, pucist dintr-o armată cambodgiană exasperată de prezenţa comunistă, prinţul s-a refugiat în China. A înfiinţat acolo un Front Unit de Opoziţie, FUNK, şi un guvern în exil, GRUNK, în care comuniştii cambodgieni fac legea. Lon Noi este, în sfârşit, „măturat” în urma ofensivei din primăvara anului 1.975, dusă împotriva Phnom Penhului în acelaşi timp cu cea care viza Saigonul în Vietnamul vecin. Capitala cambodgiană a fost „eliberată” pe 17 aprilie de luptători din mişcarea de rezistenţă veniţi din pădure, aduşi de comandantul lor, Saloth Sar, zis Pol Pot, un marxist-leninist format la şcoala franceză, ţară în care a stat, fiind apoi modelat de maoism. Această combinaţie ideologică avea să fie deosebit de sângeroasă.

17

Prăpastia maoismului

Morţii au rostul lor, ajută la fertilizarea pământurilor.

MAO ZEDONG

În politică, puterea înseamnă puterea de a pedepsi.

LIN BIAO

Mao Zedong e un om calculat, care a devenit maestru în arta manipulării indivizilor, opiniilor publice şi maselor. Interviul pe care îl acordă în ianuarie 1965 confirmă acest lucru. Interlocutorul său de atunci se numeşte Edgar Snow, un jurnalist american cunoscut în China şi în Occident pentru cartea sa *Red Star over China* (*Steaua Roşie deasupra Chinei*) apărută în 1937, unde înfrângerea comunistă a Marşului celui Lung este prezentată ca o epopee revoluţionară victorioasă. De atunci, Snow s-a transformat într-un purtător de cuvânt serviabil al Marelui Cârmaci. Mao ştie că vor avea un răsunet planetar cuvintele pe care i le va încredinţa. Americanul e cel mai bun interlocutor pentru mesajul pe care vrea să-l transmită. Locul ales pentru întâlnire e la fel de calculat. Biblioteca din Zhongnanhai, reşedinţa marilor conducători, unde acordă audienţe, respiră cultura milenară chineză, impune respectul cuvenit eruditului, împodobeşte preşedintele cu un aer de nobleţe. Cărţile vechi şi sulurile scrise de mână care acoperă pereţii sălii se potrivesc cu ceea ce încearcă să transmită Mao, cu rolul pe care vrea să şi-l asume. „Sunt un călugăr bătrân care înaintează încet pe sub stele, cu umbrela lui găurită”, spune cu smerenie Marele Cârmaci. Fraza va fi reluată de toată presa şi va fi interpretată greşit. Ai crede că bătrânul conducător aflat la apusul vieţii nu se mai gândeşte decât la cunoaştere, la meditaţie, la înţelepciune. Republica Populară Chineză poate merge mai departe, după era Mao. Totul e înţeles greşit. Retras pe Muntele său Aventin după catastrofa Marelui Salt înainte, preşedintele se preface că nu-l mai interesează treburile ţării şi ale lumii, cu toate că

nu şi-a mai pregătit niciodată cu atâta energie revenirea în prim-plan. Într-o anumită măsură, Mao nu îl minte pe Snow, ci face astfel încât cuvintele sale să fie înţelese aşa cum spera el să fie înţelese, pentru a-şi ascunde adevăratele intenţii. Imaginea bătrânului călugăr nu-i anunţă retragerea, ci îi confirmă pretenţia că îşi doreşte să călăuzească în continuare China spre paradisul făgăduit. Cu siguranţă, o interpretare mai clasică a metaforei ar fi permis justificarea pertinenţei acesteia: această veche maximă daoistă îl desemnează, prin personajul bătrânului călugăr, pe cel care deţine adevărul, care este egalul împăratului şi pe care îl desparte de cer doar o umbrelă găurită.[1066] La începutul anului 1965, Mao atrage atenţia, în felul său, că se pregăteşte să (re) devină zeul în viaţă al unui popor pe care are de gând să-l împingă în cea mai radicală revoluţie, un război civil cum n-a mai cunoscut niciodată China.

După zecile de milioane de morţi din cauza foametei care a urmat Marelui Salt în 1958 – 1960, neputând să spere la prosperitate, chinezii îşi doreau pacea. Responsabilitatea pe care o avea Mao în această tragedie l-a obligat să ia distanţă, împins de o fracţiune a Partidului Comunist care se temea că trebuie să plătească pentru greşelile sale. A renunţat la preşedinţia republicii în favoarea lui Liu Shaoqi, dar a rămas în fruntea partidului ca referent ideologic, precum şi a Comisiei Militare Centrale care conduce armata şi forţele de securitate. Esenţialul puterii în militarocraţia chineză. După catastrofa, partidul-stat a slăbit puţin menghina în care strângea economia. Teoriile reformatorului sovietic Liberman în privinţa autonomiei de gestiune a întreprinderilor au sedus o parte din conducători; în

1066 François Godement, „La tourmente du vent communiste“, în La Chine au XXe siècle (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Dômes), t. 2, Fayard, Paris, 1990, p. 58.

numeroase regiuni, ţăranii au fost scutiţi de cotele pe care trebuiau să le livreze din recoltă, unii au putut chiar să plece din comunele populare şi să recapete statutul de producător independent. Secretarul general al PCC, Deng Xiaoping, a rezumat această nouă politică printr-un aforism menit să devină celebru: „Nu contează dacă o pisică e albă sau neagră, numai să prindă şoarecii”. Cu alte cuvinte, dogmele trebuie să se dea deoparte în faţa eficacităţii când binele socialismului cere acest lucru. Între timp, după retragerea lui forţată, Mao s-a străduit să recucerească puterea, toată puterea. „Chestiunea de bază a revoluţiei este chestiunea puterii”, a spus Stalin; Marele Cârmaci ştie că, pentru a-şi impune ideile, trebuie să se dedice acestei misiuni. Pentru a evita ca Republica Populară să se cufunde într-un „revizionism” asemănător cu cel sovietic şi pentru a concura cu URSS pe plan ideologic şi politic, Mao vrea să recapete o autoritate incontestabilă şi să dea frâu liber radicalismului său revoluţionar. Binele poporului nu intră deloc în calculele lui. Motivaţiile sale sunt multiple: răzbunarea pe cei care au îndrăznit să-l critice sau care au refuzat să-l urmeze orbeşte, dorinţa de a apărea ca o călăuză a revoluţiei mondiale şi un ego care îl face să se considere demiurgul unei noi omeniri. A făurit instrumentele viitorului său triumf încă din 196 a şi a pregătit condiţiile întoarcerii sale.

Pregătirea luptei a început cu doi stâlpi ai regimului, partidul şi armata. „Să nu uităm niciodată lupta de clasă”, aminteşte Mao la şedinţa plenară a Comitetului Central din septembrie 196 a. Atunci denunţă prima oară „revizionismul din interiorul partidului”, o acuzaţie care îi vizează mai ales pe cei care se opun politicii sale radicale. Cadrele rurale simt primele vizate, mai ales cele care au formulat critici în privinţa temeiului Marelui Salt înainte. Mişcarea de Educaţie Socialistă care este lansată permite

un vast amestec al comuniştilor, având ca dublu avantaj epurarea partidului de responsabilii cei mai puţin fiabili politic şi intimidarea celorlalţi membri din aparat pentru a-i (re) supune ordinelor date de Marele Cârmaci. Sute de mii de aparatcici sunt trimişi în sate pentru a-i controla pe conducătorii locali. Mişcarea este resimţită ca o pedeapsă de funcţionarii exilaţi şi ca o umilire de cadrele inspectate. E însoţită de un exod urban forţat care obligă 25 de milioane de locuitori din oraşe să plece la ţară. Acest dublu traumatism, al partidului şi al populaţiei, trebuie să pregătească minţile pentru supunerea necesară în executarea „revoluţiei culturale" pe care o pregăteşte Mao. În a doua etapă, această Mişcare de Educaţie Socialistă vizează cadrele centrale ale regimului pentru a deschide calea pentru întoarcerea incontestabilă a Cârmaciului. În ciuda rezistenţelor întâmpinate, PCC este pregătit, începând cu toamna anului 1965, pentru încercarea care îl aşteaptă.

După destituirea lui Peng Dehuai, mareşalul care îndrăznise să-l critice pe Mao la Lushan în vara anului 1959, când Marele Salt era în plină desfăşurare, Armata Populară de Eliberare a ajuns la cheremul unui om credincios al Cârmaciului, Lin Biao. Acest luptător sclipitor în războiul civil, numit mareşal în 1955 datorită faptelor sale de vitejie, e un linguşitor notoriu care a înţeles că, pentru a fi apreciat la vârf, trebuie să-l tămâieze pe preşedinte. Numit ministru al apărării, Lin s-a străduit mai întâi să pună capăt profesionalizării APE începute de predecesorul său. Cadrele promovate de acesta au fost destituite, armata s-a apropiat de popor. Mao, care conduce Comisia Militară Centrală, i se opunea lui Peng Dehuai în această privinţă. Se temea că o armată de profesionişti ar ajunge să scape de sub controlul partidului, să stârnească vocaţii bonapartiste. Mareşalul a fost eliminat atât din cauza acestui dezacord, cât şi din

cauza crimei de lezmaiestate pe care a comis-o la Lushan. 200.000 de noi comisari politici au fost numiţi în unităţile APE pentru a perfecţiona încadrarea ideologică, competenţa de bază a cadrelor cu grad înalt care sunt numite este loialitatea lor totală faţă de Marele Cârmaci. După ce puterea a fost preluată din nou, armata este prezentată ca modelul din care trebuie să se inspire ţara. În februarie 1963, se dă ordinul ca oamenii să „urmeze şcoala APE”. Mao vrea să pună accentul nu numai pe „puritatea ideologică” a aparatului militar, ci şi pe structurile de conducere care coordonează APE şi pe devotamentul faţă de partid căruia îi dau naştere acestea. Supunerea şi disciplina caracterizează toate armatele lumii, dar în cazul militarilor chinezi acestea sunt dublate de o orbire ideologică din cauza căreia soldatul devine un centurion perfect al regimului. Sacrificiul pentru partid e ridicat la rangul de virtute cardinală, o calitate indispensabilă pentru rolul pe care Mao îl atribuie APE în fantasma lui în legătură cu Marea Revoluţie Culturală Proletară. Preşedintele are nevoie de structuri de forţă care îi sunt devotate total pentru a controla războiul civil pe care are de gând să-l relanseze. Propaganda regimului laudă oamenii de trupă gata să se sacrifice pentru binele comun întruchipat de PCC şi, evident, de preşedintele său. Soldatul Lei Feng (nimeni nu ştie dacă a existat într-adevăr) devine noul Erou comunist. A murit din cauza unui accident când avea *22* de ani şi viaţa lui, de o banalitate dureroasă, este prezentată ca un model de abnegaţie, ca „o rotiţă a magnificei maşini socialiste”, devotată doar preşedintelui Mao. Prin intermediul lui Lei, sloganurile ridică în slăvi virtutea fanatismului, dispreţuirea intelectului, spiritul de sacrificiu, „calităţi” necesare pentru modelarea spiritului maselor care urmau să se dezlănţuie.

„STUDIAŢI-L PE LEI FENG”.

Lămuritoarea poveste a lui Lei Feng începe în 1963. Mao este atunci îndepărtat de la putere. Aura lui se macină de la o lună la alta. Pentru a reveni în vârf, încearcă prin toate mijloacele să-i înlăture din funcţii pe duşmanii săi aflaţi în interior şi decretează, ca un bun strateg, că aceştia avansează purtând masca „revizionismului intern”. Are nevoie de eroi pozitivi care să se opună acestei mişcări perfide şi, mai ales, pentru a readuce pe linia de plutire propria sa gândire, „gândirea Mao Zedong”.

Redactorii ziarului *Tineretul chinez* îi arată un articol care urma să apară şi în care era evocat un soldat pe nume Lei Feng, devotat, loial, milos, altruist, curajos şi având, în plus, spirit de sacrificiu. Preşedintele, invitat să-şi spună părerea, îşi înmoaie pensula în cerneală neagră şi desenează trei ideograme „xue Lei Feng”, adică „studiaţi-l pe Lei Feng”, în stilul acesta cu totul deosebit pe care-l îndrăgeşte, acest „scris cursiv” – literal „în formă de iarbă” –, o caligrafie nervoasă, impulsivă, pe care o recunoşti imediat. Textul iniţial şi lozinca scrisă de Mao sunt numaidecât lăudate de *Cotidianul poporului*. Şi toţi marii conducători îşi dezvăluie, la rândul lor, caligrafia: preşedintele Liu Shaoqi, prim-ministrul Zhou Enlai, Zhu De, Deng Xiaoping, Chen Yun. *Ziarul Armatei* preia ştafeta printr-un editorial intitulat „Cum să devii un bun soldat studiind operele lui Mao Zedong”, ilustrat de fotografii în care Lei Feng e cufundat în contemplarea tăcută a unei scrieri a preşedintelui. Campania Lei Feng e lansată. Va dura ani de zile.

În mod paradoxal, dar şi foarte ingenios, aparatul de propagandă îl prezintă nu ca pe *un* erou, ci ca pe un antierou. Un fragment din jurnalul său te pune pe gânduri: „Azi de dimineaţă, am fost tare fericit când m-am trezit pentru că azi-noapte l-am visat pe marele nostru conducător, Preşedintele Mao. Din întâmplare, azi e cea

de-a patruzecea aniversare a Partidului nostru. Azi am atâtea să-i spun Partidului, simt atâta recunoştinţă, sunt atât de hotărât să lupt pentru Partid... Partid iubit, mamă scumpă, voi fi întotdeauna fiul tău credincios. [...] Duminică. Astăzi, n-am ieşit. Am spălat cinci saltele pentru tovarăşii de pluton... Sunt obosit, dar fericit... E glorios să fii un erou anonim". Chiar e anonim? E limpede că această dovadă de vitejie pare apocrifa şi te face să zâmbeşti. Regăsim în ea cuvântul-cheie al maoismului triumfător, ¿*zhong*", loialitate.

Guy Gallice, Claude Hudelot, *Le Mao*, éditions du Rouergue, Arles, 2009, p. XXVI.

În mai 1964, departamentul politic al APE publică prima ediţie din *Citate din Preşedintele Mao Zedong*, celebra *Cărticică roşie* pe care în curând toţi sau aproape toţi chinezii vor trebui s-o fluture. În introducerea volumaşului, mareşalul Lin Biao anunţă: gândirea Mao Zedong este „o sursă de forţă inepuizabilă, o bombă atomică spirituală infinit de puternică". Dacă ne gândim la numărul de morţi pe care îl vor provoca adepţii antologiei, aceste cuvinte nu sunt deloc exagerate. Îngânarea aforismelor preşedintelui va accentua îndobitocirea mulţimilor, stare indispensabilă „masificării". La începutul Revoluţiei Culturale, mareşalul va indica modul în care trebuie folosite: „Trebuie să aplicăm directivele Preşedintelui Mao, chiar când nu le înţelegem."[1067] ŞI APE este masificată, în interiorul ei gradele sunt abohte şi semnele distinctive simt suprimate, nu în semn de respect faţă de perioada revoluţionară – cea de dinaintea preluării puterii, când ierarhia nu era deloc ostentativă –, ci pentru a uniformiza corpul militar, pentru a depersonaliza instituţia, cu scopul de a o transforma în instrumentul unei singure autorităţi, cea a partidului şi a conducătorului său,

1067 Apud Jean-Luc Domenach, Mao, sa cour et ses complots, Fayard, Paris, 2012, P- 315-

Mao. Războiul popular este exaltat din aceleaşi motive, înlocuieşte ideologia revoluţionară, ai cărei chezaşi sunt PCC şi Cârmaciul, în centrul problematicii militare. Consolidarea miliţiei populare, veritabilă armată secundară, loială lui Mao într-un mod şi mai fanatic, completează dispozitivul de încadrare. Intervenţia comună a APE şi a miliţiei va caracteriza toate masacrele în masă care vor marca Revoluţia Culturală.

Serviciile de securitate şi paza apropiată de Marele Cârmaci pregătesc la rândul lor haosul care va urma. Securitatea este plasată sub autoritatea lui Keng Sheng, un specialist al terorii. În 1942, în perioada bazei roşii din Shaanxi, a experimentat metodele de epurare sângeroasă care urmau să fie practicate la scară mare în timpul Revoluţiei Culturale: mitinguri cu multe persoane, autocritică făcută în public, execuţii. Garda pretoriană a preşedintelui, unitatea 8341, cu un efectiv de 15.000 de persoane, este condusă de Wang Dongxing, un om cu fizicul pe măsura slujbei, micuţ şi îndesat cum era, gardă de corp personală a lui Mao din perioada Marşului celui Lung. Wang îi datorează totul maestrului său, inclusiv faptul că a învăţat să citească şi să scrie târziu în viaţă. Kang Sheng şi Wang Dongxing vor urca în ierarhia partidului-stat pe măsură ce China se va cufunda în barbarie.

La începutul anilor ’bo, Mao pune şi bazele cadrului ideologic de care are nevoie pentru a-şi lansa ofensiva. Trebuie să se asigure în legătură cu disciplina perfectă a intelectualilor, deoarece unii au îndrăznit să-l critice după eşecul Marelui Salt. Pe de altă parte, trebuie să aleagă sloganurile la care pot să adere cât mai mulţi oameni, pentru a le folosi ulterior ca să mobilizeze masele. Reorientarea culturală îi este încredinţată lui Jiang Qing, soţia preşedintelui, promovată mare preoteasă în acest domeniu. Fosta actriţă trebuie să-şi ia o revanşă faţă de

artiştii şi intelectualii care i-au ironizat trecutul de demimondenă când a devenit doamna Mao. Ştearsă până atunci, Jiang Qing îşi ia avânt datorită sprijinului puternicului său soţ, pretinzând că vrea să reformeze Opera din Beijing, o instituţie. Sub pretext că „pune lucrurile la punct”, aşa cum i-a dat ordin Mao ministrului culturii, a eliminat operele tradiţionale cu teme istorice, înlocuindu-le cu spectacole revoluţionare despre epopeea războiului civil. Această mini-revoluţie culturală, care o anunţă pe cea mare, îi permite lui Jiang Qing să se răzbune pe regizorii care n-au vrut să-i recunoască talentul în Shanghai, în anii ’30. Îi înlocuieşte cu persoane de încredere care îi vor fi de folos Marelui Cârmaci atunci când se vor da luptele ideologice. Mao o foloseşte pe Jiang Qing şi pentru a promova o brigadă de producţie din Shaanxi, Dazhai, din care vrea să facă un exemplu de reuşită politică în scopul de a modela minţile pentru marea bulversare pe care o pregăteşte.

DAZHAI, UN MIT COMUNIST CHINEZ

În februarie 1966, cu trei luni înainte de declanşarea Revoluţiei Culturale, revista lunară *China*, difuzată în toată lumea prin numeroase traduceri, publică un număr despre „Spiritul Dazhai”. Pe copertă, portretul unui ţăran călit, cu faţa tăbăcită, care are pe scăfârlie batista albă pe care o folosesc toţi ţăranii ca să se şteargă de transpiraţie. Emană bună dispoziţie… şi viclenie. Numele lui: Chen Yonggui. Nu e cunoscut încă de marele public. Totuşi, curând, se va căţăra pe firmamentul maoismului triumfător şi va deveni un fel de ambasador al revoluţiei agrare, înainte de a se trezi înălţat la rangul de viceprim-ministru responsabil cu agricultura în 1975.

Prima lui faptă de vitejie: a învăţat să citească, la vârsta de 43 de ani, descifrând *Cărticica roşie*. Începând din 1964, Chen Yonggui începe, împreună cu cei 600 de tovarăşi ai lui, să aplice noile directive, mai ales

„constituţia (agrară) în zece puncte revizuite”, care prevedea, de exemplu, „plantarea în rânduri strânse”. Aceşti activişti înverşunaţi vor ajunge chiar să renunţe la „peticul lor de pământ”, de pe care majoritatea ţăranilor chinezi obţineau cea mai mare parte din puţinele lor resurse. […]

Maşina se pune în mişcare. Frazeologia maoistă cu accente epice se insinuează în toată ţara, care este încă rurală în proporţie de aproape 90%. „Învăţaţi de la cei din Dazhai! Urmaţi calea Dazhai! Aceasta devine deviza a 500.000.000 de ţărani care răstoarnă cerul şi pământul, scrie *China* (în februarie 1966). […] Astfel, am putut observa cum dunele de nisip au devenit oaze, deserturile câmpii fertile, nişte râpe golaşe grânare şi livezi. Dar ce e spiritul Dazhai? E spiritul unor revoluţionari. Nu se lasă niciodată doborâţi de dificultăţile naturale ca nişte «săraci care îndoaie spinarea». Dimpotrivă, îndrăznesc să se lupte cu ele”.

Timp de aproape zece ani, Dazhai şi Chen Yonggui apar pe prima pagină a ziarelor, iar brigada are şi rolul de barometru între cele două linii. […] în anii ei de glorie, brigada era vizitată de mii de „pelerini” veniţi din toată ţara pentru a putea apoi să implanteze mai bine în regiunile lor o „cooperativă de tip Dazhai”. Unul dintre aceşti vizitatori se numeşte Pol Pot. Odată întors în ţară, dictatorul cambodgian le va da ordin tuturor ţăranilor khmeri roşii să înfiinţeze cooperative în spiritul surorii lor mai mari din China.

La sfârşitul acestei aventuri absurde, tabloul se întunecă atunci când se dovedeşte că Chen Yonggui a ordonat execuţia a 141 de membri ai brigăzii lui. Concediat în 1980 de Deng Xiaoping, care înţelesese foarte devreme în ce măsură „spiritul Dazhai” era o înşelătorie, Chen moare în 1986. Rămâne foarte popular şi astăzi. […] Fosta brigadă din Dazhai se reciclează sub forma unui

turism roşu impregnat de nostalgie. Acum o autostradă o leagă direct de capitală.

Guy Gallice, Claude Hudelot, *Le Mao*, éditions du Rouergue, Arles, 2009, pp. XXX-XXXII.

Toate componentele exploziei care avea să zguduie China sunt la locul lor. Noua revoluţie dorită de Mao are un nume: Marea Revoluţie Culturală Proletară; un câmp de luptă: cultura; un duşman: revizionismul, pe care îl întruchipează adversarii politicii sale şi URSS, cuprinşi de aceeaşi dezonoare; pretorienii săi: APE, miliţiile populare şi serviciile de securitate; breviarul său: *Cărticica roşie*; un obiectiv: puterea. Mai trebuie mobilizate trupele, tineretul va face acest lucru. Această alegere nu are nicio legătură cu puritatea ideologică pe care pune accentul Marele Cârmaci, sub pretext că tinereţea acestor infanterişti i-ar fi ferit de mizeriile capitalismului care, chipurile, au pervertit revoluţia. Pur şi simplu Mao nu mai are alţi chinezi pe care poate să-i înroleze. Oboseala şi scepticismul au pus stăpânire pe popor după deziluziile mişcărilor de mase precedente. Intelectualii au fost prinşi în capcana celor „O Sută de Flori”, ţăranii au fost exterminaţi de Marele Salt, muncitorii sunt prea puţini ca să mobilizeze ţara în ultima nebunie maoistă. Tineretul, care nu a cunoscut elanurile revoluţionare trecute şi dezamăgirile care le-au urmat, este singura forţă care mai poate încă să fie victima mirajului.

Trageţi în Cartierul General!

Revoluţia Culturală nu a încolţit singură în mintea Marelui Cârmaci. Ea se înscrie în moştenirea leninismului din care se inspiră toţi comuniştii. Liderul bolşevic considera că după revoluţia politică şi economică trebuia atacat domeniul cultural, suprastructura în limbaj marxist, pentru a asigura trecerea de la socialism la comunism. Eradicând cultura milenară chineză – tradiţiile numite „cele patru vechituri”: gândire, obiceiuri, moravuri şi

cultură veche –, Mao poate să spere că va îndeplini proiectul lui Lenin, datorită tineretului chemat să facă tabula rasa, şi că va reuşi să creeze omul nou care va întruchipa idealurile supraomului comunist gata să se dedice eroic cauzei publice.1 Programul îi place cu atât mai mult lui Mao cu cât îi flatează antiintelectualismul generat de complexul de inferioritate cu care a rămas din tinereţe, când erudiţii îşi bătuseră joc de el şi îl alungaseră din casta lor.[1068] înăbuşirea mişcării celor „O Sută de Flori" în 1957 dezvăluise deja acest spirit răzbunător şi ura sa faţă de intelectuali. Pe atunci se comparase cu primul împărat al Chinei, Qin Shihuang, care, cu trei secole înainte de era noastră, a unificat ţara, a standardizat scrierea, limba, moneda... printr-o tiranie feroce, îndreptată mai ales împotriva adepţilor vechii culturi. „Ce înseamnă un Qin Shihuang pe lângă noi ceilalţi? se lăudase el după cele «O Sută de Flori». El nu a executat decât 460 de învăţaţi. Noi am executat 46.000". 1 Atunci i-a venit ideea să folosească violenţa şi insolenţa tineretului în eradicarea culturii, fără îndoială pentru a termina ceea ce tocmai începuse. „Tinerii trebuie să-i întreacă pe cei bătrâni, a declarat el în mai 1958. Cei care ştiu puţine pot să-i doboare pe cei care ştiu multe. Nu trebuie să fim speriaţi de autorităţile academice, nu trebuie să fim speriaţi de persoanele celebre, nici de marii erudiţi."[1069] Opt ani mai târziu, învăţaţii aveau să fie consideraţi „a noua categorie neagră" şi persecutaţi de tinere Gărzi Roşii, fiind numiţi „puturoşii din a noua categorie". Fluturând ideea tineretului nou care se opunea tradiţiilor, Mao are în minte şi un adevărat proiect politic. Un popor dezrădăcinat de cultura lui, îndobitocit devine mai

1068 Eberhard Sandschneider, „La Révolution culturelle et les crises de succession", în La Chine au XXe siècle, t. 2, ed. cit., p. 62.

1069 Apud Simon Leys, „Universités", în Essais sur la Chine, Robert Laffont/Bou- quins, Paris, 1998, p. 355.

maleabil.

Revoluţia Culturală, care este mai ales o luptă pentru putere, începe cu o lovitură de stat. Mao trebuie să controleze centrul, Beijingul, şi instanţele conducătoare, Biroul Politic şi Comitetul Central, înainte de a pune Gărzile Roşii să atace ţara. Ostilităţile încep pe 27 aprilie 1966, când Lin Biao asediază capitala cu armata. Trupele iau poziţie în faţa sediului partidului pentru a-i aresta pe primar, Peng Zhen, şi pe colaboratorii săi. În ultimii ani, municipalitatea devenise un bastion al rezistenţei intelectuale în faţa maoismului. Piesa istoricului Wu Han, *Destituirea lui Hai Rui*, *o* metaforă despre rătăcirile politice ale lui Mao în timpul Marelui Salt înainte, fusese publicată la începutul anilor ’60 având parte de protecţia primarului oraşului Beijing. Personalitate istorică a PCC, Peng Zhen va avea norocul să supravieţuiască încercărilor care-l aşteaptă, închis în închisoarea Qincheng, rezervată pe atunci demnitarilor decăzuţi, va supravieţui Revoluţiei Culturale. Deng Xiaoping, secretarul general al partidului, solicită Comitetului Central să valideze eliminarea lui Peng şi a „cheii lui negre”, dar Mao vrea să meargă mai departe, hotărăşte să-i vâneze pe toţi „reprezentanţii burgheziei infiltraţi în partid şi în stat”. Cârmaciul îşi pregăteşte a doua lovitură de stat. Pe 25 mai, o tânără profesoară de filosofie de la Universitatea din Beijing afişează un *dazibao*, un afiş mural cu titlu provocator: „Trageţi în Cartierul General!” Autoarea este o protejată a lui Jiang Qing, soţia lui Mao, care joacă deja rolul unei Pythia în slujba zeului care e soţul său. Jiang animă „Grupul Central al Revoluţiei Culturale” format cu câteva zile înainte, o adevărată structură care se opune puterii, înfiinţată de Mao pentru a agita masele. Secretarul particular al preşedintelui, Chen Boda, conţopistul său, Yao Wenyuan – care a formulat critica împotriva lui Wu Han, insolentul autor al *Destituirii lui Hai Rui* –, şi Kang Sheng, omul din

Securitate, sunt membrii fondatori ai acestui Grup Central. Acel *dazibao* al tinerei profesoare este prima „lovitură de tun a Marii Revoluţii Culturale Proletare”, proclamă Cârmaciul. La chemarea din manifest, Gărzile Roşii încep să se mobilizeze împotriva „adepţilor liniei capitaliste în sânul partidului”.

Până atunci discret, Mao are o remarcată apariţie publică pe 16 iulie, când înoată în apele fluviului Yangtze. Propaganda îşi asumă rolul de a transforma performanţa într-o ispravă fizică ieşită din comun pentru un om de 73 de ani. Preşedintele nu mai joacă rolul de bătrân sub umbrela lui găurită, iată-l ca un conducător revigorat, hotărât să preia din nou frâiele ţării. Două zile mai târziu, trupele lui Lin Biao iau iarăşi poziţie în Beijing. Mao şi Jiang Qing îşi fac o intrare triumfală în capitală, fiind salutaţi de mii de Gărzi Roşii. Revoluţia Culturală propriu-zisă, cea care avea să cufunde ţara într-un deceniu de mişcări sângeroase, poate să înceapă. Mao vrea să se asigure, în primul rând, că va avea o putere totală în interiorul partidului. Între 1 şi 12 august, PCC organizează şedinţa plenară a Comitetului Central, instanţa competentă pentru desemnarea conducerii şi pentru fixarea liniei politice. Cu complicitatea secretarului general, Deng Xiaoping, preşedintele are la dispoziţie o adunare care îl susţine. Din cei 181 de membri ai CC prezenţi, mai mult de jumătate sunt noi, toţi fiind comunişti fideli lui Mao. Această şedinţă plenară dedicată cauzei maoiste adoptă o „Rezoluţie şaisprezece puncte” menită să devină carta Revoluţiei Culturale. După ce a fost fixată linia, preşedintele va putea începe să-şi regleze conturile, rezolvându-şi litigiul cu cei care au îndrăznit să i se opună, mai ales în perioada Marelui Salt. Mao redactează la rândul său un *dazibao* pentru a transmite şi el îndemnul „Trageţi în Cartierul General!”. Începe epurarea. Peng Zhen, primarul oraşului Beijing, Peng

Dehuai, nefericitul mareşal care îl înfruntase pe Cârmaci în şedinţa plenară de la Lushan, Zhang Wentian, care i-a susţinut îndrăzneala, şi mulţi alţi critici ai lui Mao sunt excluşi din partid. Mareşalul Zhu De, erou al războiului civil, Chen Yun, responsabilul cu economia, sunt retrogradaţi pentru că au aprobat reformele „revizioniste" de după Marele Salt. Lin Biao este numit numărul doi în partid, devine „cel mai apropiat tovarăş de arme" al Cârmaciului. În acest rol îl înlocuieşte pe Liu Shaoqi, care coboară pe locul opt. Pentru preşedintele titular – îi luase locul lui Mao în acest post după eşecul Marelui Salt –, începe infernul.

Liu Shaoqi şi-a dedicat viaţa partidului, a participat la toate luptele, până la preluarea puterii în 1949. A animat grevele din anii '25 – 27, când comuniştii chinezi credeau că viitorul revoluţiei se afla în mâinile unui proletariat urban care era, totuşi, nesemnificativ; a fost un militant clandestin în momentul frontului comun (impus de Comintern) cu naţionaliştii din Guomindang; a îndreptat armele împotriva aceluiaşi Guomindang când a izbucnit războiul civil; s-a alăturat bazelor roşii ale lui Mao după Marşul cel Lung; a luptat împotriva invadatorului japonez; a devenit secretarul general al PCC în 1943; a fost întronat numărul doi al regimului după preluarea puterii. Ascensiunea lui a fost garanţia fidelităţii sale faţă de Mao. „Cei doi colaborau îndeaproape, va mărturisi medicul Cârmaciului. Când Comitetul Central trebuia să-l convingă pe Mao să aprobe un dosar, i se adresa mai întâi lui Liu, care-şi nota comentariile şi recomandările înainte de a i-l trimite lui Mao prin intermediul Biroului Comunicărilor Confidenţiale. După ce adăuga propriile comentarii, Mao îi trimitea înapoi documentul lui Liu pentru a pune totul în aplicare". 1 Liu Shaoqi nu e prieten cu Mao, ci un bun tovarăş, iar Marele Cârmaci îl judecă în funcţie de „puritatea" lui de comunist. Biografia camaradului fidel

are, totuşi, câteva pete. A făcut studii de marxism-leninism la Moscova, chiar din capitala Rusiei bolşevice a aderat la PCC abia constituit în 1921. Nu e omul sovieticilor, dar e apropiat de ei. În perioada bunei înţelegeri dintre Beijing şi Moscova, când URSS întruchipa modelul neîntrecut al socialismului, Mao îl trimisese la Moscova ca să-şi perfecţioneze cunoştinţele de gestiune comunistă, dacă se poate spune aşa, chiar înainte de preluarea puterii.[1070] După ce se produce ruptura de „fratele cel mare", aceste antecedente devin un handicap. Liu prezintă şi dezavantajul că e căsătorit cu Wang Guangmei, o femeie elegantă, cu douăzeci de ani mai tânără decât el, cu educaţie burgheză, care o pune în umbră pe Jiang Qing, doamna Mao. Nici ea, nici Marele Cârmaci nu suportă acest lucru. Licenţiată în fizică, vorbind mai multe limbi străine, printre care franceză şi engleza, doamna Liu are mai mult stil şi mai multă cultură decât actriţa ratată care s-a căsătorit cu Mao. Conturile vor fi reglate când Jiang Qing va deveni simbolul Revoluţiei Culturale. Liu Shaoqi e vinovat mai ales pentru că a condamnat Marele Salt prea târziu, când catastrofa a devenit inevitabilă. Asemenea tuturor celorlalţi conducători, Liu nu îndrăznise să se opună pretenţiilor colectiviste ale lui Mao, nici comunelor populare care au fost la originea acestei tragedii, dar pierderile umane şi economice l-au obligat să se delimiteze de aceste nebunii pentru a salva regimul. Ulterior, Liu a încercat să redreseze economia ţării, să salveze agricultura chineză de dezastru. Numit în fruntea ţării în locul lui Mao, care atunci s-a prefăcut că se retrage din viaţa publică, a slăbit din chingi lumea ţăranilor, cotele de livrare au fost eliminate, terenurile private restabilite. Aceste măsuri de bun-simţ l-au transformat, în contextul Revoluţiei Culturale, în „primul conducător care a luat-o

1070 Li Zhisui, La Vie privée de Mao racontée par son médecin, Plon, Paris, 1994, p. 204.

pe calea capitalistă”.

Mao îl va urmări pe Liu Shaoqi cu toată ura de care e capabil. După retrogradarea sa, pentru el începe calvarul. Un prim „miting de luptă”, în octombrie 1966, îl obligă pe fostul număr doi să-şi facă autocritica. Soarta lui se înrăutăţeşte în vara următoare. Pe 7 august, Liu Shaoqi şi soţia lui sunt atacaţi de o mulţime dezlănţuită chiar în clădirea de la Zhongnanhai, reşedinţa marilor conducători, la doi paşi de domiciliul lui Mao. Lovit întâi cu *Cărticele roşii*, Liu trebuie să îndure pedeapsa „avionului cu reacţie” foarte în vogă pe atunci: e „pliat” în două, cu braţele trase în spate, capul fiindu-i ţinut de păr cu violenţă. Ajunge să fie călcat în picioare de mulţime, în faţa copiilor săi invitaţi să asiste la acest „miting de autocritică”. Aruncat în închisoare, ţinut în regim de carceră, Liu Shaoqi se va stinge încet, fără ajutor, fără îngrijiri, după cum vrea Mao, care e informat în legătură cu decăderea fizică şi mentală a fostului său adjunct. Însemnare făcută de paznicii lui în mai 1968: „S-a spălat pe dinţi cu un pieptene şi cu săpun, şi-a pus şosetele peste pantofi şi chiloţii peste pantaloni” 1. Liu Shaoqi va muri de epuizare pe 12 noiembrie 1969, după un calvar de trei ani. Va fi incinerat sub un nume fals, cu capul înfăşurat într-un cearşaf ca să nu fie recunoscut, de parcă autoritatea atotputernică a lui Mao s-ar fi temut de această fantomă. Moartea sa va rămâne secretă pe tot parcursul vieţii Marelui Cârmaci. Soţia lui Liu va avea o soartă mai bună. Întemniţată şi torturată, va supravieţui revoltei. Eliberată în 1979, va putea să-şi reia postul oficial. În total, 28.000 de conducători aveau să fie arestaţi şi condamnaţi pentru complicitate cu fostul preşedinte sau pentru că i-au luat apărarea.[10711072]

1071 Ibid., p. 576.

1072 Zheng Yi, Stèles rouges, éditions Bleu de Chine, Paris, 1999, p. 257.

Deng Xiaoping, pe care Gărzile Roşii îl vor numi în curând „numărul doi pe calea capitalistă”, avea să cunoască, la rândul său, „mitingurile de luptă”. Salvat de surzenia de care suferea – mai târziu va mărturisi că, în timpul şedinţelor de critică şi de autocritică publice, îşi decupla aparatul auditiv ca să nu audă zbieretele mulţimii[1073] –, Mao va avea grijă, totuşi, să-l ferească de o soartă prea sinistră. Ingeniosul Deng i-a făcut Marelui Cârmaci servicii folositoare. Mai ales datorită lui a putut să se descotorosească „legal” de Liu Shaoqi, organizând în august 1966 şedinţa plenară a CC care a permis, în plus, transformarea Revoluţiei Culturale în linia oficială a partidului prin adoptarea „Rezoluţiei în şaisprezece puncte”. Această mână de ajutor merita puţină indulgenţă. Deng Xiaoping primeşte întâi arest la domiciliu la Beijing, apoi este trimis în exil în provincia Jiangxi, unde va munci cu soţia lui într-o uzină de tractoare. De acolo va cere Mao să fie „recuperat” în 1973, chemându-l din nou la putere.

Manipularea mulţimilor pentru a se descotorosi de tovarăşii care nu aderă la radicalismul său nu este o metodă lipsită de pericole pentru Mao. E ca şi când ar alunga muştele folosind dinamită. Marele Cârmaci are starea de spirit pe care o avea în timpul şedinţei plenare de la Lushan, dar de astă dată alege să meargă până la capătul logicii sale totalitare.

Când se revoltase Peng Dehuai, care era neliniştit din cauza pierderilor din timpul Marelui Salt, Mao ameninţase în 1959 că va relua lupta, că va strânge o nouă Armată Roşie pentru a-i speria pe ceilalţi potentaţi, mai ales pe cei cu grad înalt, care puteau fi tentaţi să urmeze atitudinea critică a mareşalului. Spectrul războiului civil speriase conducerea, iar îndrăzneţul Peng Dehuai a fost părăsit de camarazii lui în câmp deschis. Un an mai târziu, confruntându-se cu catastrofa Marelui Salt, Biroul Politic

1073 Patrick Sabatier, Le Dernier Dragon, JC Lattès, Paris, 1990, p. 150.

hotăra, în sfârşit, să pună capăt experienţei. Fără îndoială, Mao a regretat atunci că nu stârpise răul din rădăcină, că nu s-a descotorosit la Lushan de toţi scepticii, lucru din cauza căruia ulterior a fost constrâns să simuleze retragerea din politică. Din acest episod a tras concluzia că doar un război total împotriva partidului – sau mai bine zis împotriva fracţiunii celei mai „reformiste" din partid – putea să aşeze China pe calea radicală pe care o dorea el. Revoluţia Culturală este acel război total. El vrea să distrugă partidul-stat pentru a construi unul nou, care să-i fie complet devotat. După ce PCC a fost decapitat prin eliminarea preşedintelui său şi a secretarului său general titular, Liu Shaoqi şi Deng Xiaoping, după ce Biroul Politic a fost epurat de „revizionişti", Marele Cârmaci vrea acum să atace aparatul conducător în întregime, cu toate ramificaţiile sale provinciale, folosindu-se de tineret ca de un tăvălug.

La jumătatea lunii august 1966, Mao îşi arată susţinerea faţă de Gărzile Roşii. Apare în mijlocul unei mulţimi de tineri, având braţul înfăşurat într-o brasardă roşie, ca ei. Peste câteva zile, *Cotidianul poporului* scrie: „Pe bună dreptate se revoltă". Ţara ia foc. Mişcarea de mobilizare va depăşi cadrul universităţilor şi colegiilor unde s-a născut, majoritatea Gărzilor Roşii fiind pe atunci încă tineri studenţi. Nu toţi elevii au dreptul să facă parte din această nouă elită a revoluţiei. Buna purtare politică, dar în special originea socială sunt criterii de selecţie. Apartenenţa la cele „cinci clase roşii" e cel mai bun certificat.1 Dacă eşti fiu de muncitor, de ţăran sărac, de martir al revoluţiei, de cadru sau de soldat revoluţionar, ai imediat dreptul de a primi titlul de Gardă Roşie. Privilegiaţi ai regimului tocmai prin originea lor socială, aceşti fii ai nomenclaturii simt vârfurile de lance ale lui Mao. „Primii care au pus mâna pe ciomege şi au început să tortureze erau bătăuşii şcolii: copii de cadre de partid şi de

ofiţeri din armată, aparţineau celor cinci clase roşii, va mărturisi Ken Ling, o fostă gardă roşie. Brutali şi nemiloşi, erau obişnuiţi să se folosească de influenţa părinţilor lor şi să se ia la harţă cu ceilalţi elevi”. [1074]Discriminarea antrenează sciziuni între „rebeli”, cum îşi spun ei. Revoluţia Culturală ţine şi de lupta de clasă dorită de Mao pentru a duce mai departe Istoria, potrivit canoanelor marxiste. În opoziţie cu cele cinci clase roşii se află „cele cinci clase negrea care îi desemnează pe foştii proprietari de terenuri, pe foştii ţărani bogaţi, elementele contrarevoluţionare de dinainte de 1949, elementele dăunătoare şi „oamenii de dreapta”. Copiii acestor excluşi ai regimului aveau să fie urmăriţi, ceea ce-i va obliga să formeze propriile lor organizaţii de Gărzi Roşii pentru a supravieţui. Organizaţiile lor nu se vor dovedi mai puţin maoiste decât celelalte, tocmai pentru a-şi cere iertare pentru originea lor de clasă necorespunzătoare. Între aceste două extreme apare a treia categorie, numită „cele cinci clase galbene”. Primul val de „teroare roşie”, care a avut loc în august 1966 la Beijing, este condus de prima generaţie de Gărzi Roşii, cea a urmaşilor nomenclaturii, cei „binenăscuţi” care omoară profesorii în numele „luptei critice”, care percheziţionează şi jefuiesc bunurile „duşmanilor de clasă”. Aproximativ 100.000 de locuitori ai capitalei sunt alungaţi cu forţa.1 Spectrul războiului civil este prezent încă de la declanşarea mişcării, cu toate atrocităţile sale.

Scena se petrece în sala mare din gara din Beijing, în acest august „roşu”. Un grup de copii ai căror părinţi aparţin celor „cinci clase negre” sunt pe punctul de a lua trenul, fiind expulzaţi din oraş împreună cu familiile lor. Scriitorul Shi Tiesheng, martor al dramei, va povesti: „În

1074 în funcţie de traducere, se mai vorbeşte despre cele cinci „elemente“ sau „specii“ roşii. Termenul „clasă“ corespunde mai bune vocabularului marxist care se foloseşte în China.

gara din Beijing, pentru ei «ultima poartă a infernului», toţi copiii aceştia au fost obligaţi să se aşeze în genunchi. Un grup de Gărzi Roşii, purtând uniforme militare verzui şi brasarde roşii, au ridicat nişte ibrice şi au vărsat încet apă fierbinte pe capul fiecărui copil... Copiii, paralizaţi de groază, n-au îndrăznit să opună nici cea mai mică rezistenţă, nici n-au dat să fugă. Sala s-a umplut de plânsetele lor... Toţi spectatorii au fugit călcându-se în picioare ca să scape. Cuprins de panică, un tânăr a deschis o uşă la întâmplare: în cameră erau deja nişte fugari care urlau, încercând în zadar să scape. Se auzeau înjurăturile Gărzilor Roşii care erau pe urmele lor şi plesnitura curelelor de piele folosite ca bice. Când o curea se izbea cu violenţă de o uşă, inima oamenilor înceta să bată. Chiar dacă, în cele din urmă, uşa nu era deschisă, toţi cei care se aflau în spatele ei aveau impresia că au murit deja"[10751076].

Mobilizarea Gărzilor Roşii, care are loc în curând în toate provinciile, se face în primul rând împotriva celor „patru vechituri". Ţara trebuie eliberată de vechile culturi şi de influenţele străine. Gărzile Roşii schimbă mai întâi numele străzilor, ale oraşelor uneori (propun ca Beijing să devină Beijing-Orientul roşu, de exemplu), apoi dărâmă vechile panouri şi vitrinele publicitare, distrug vestigiile trecutului, ciocanele de cupru cu care se bate la uşă, cornişele în formă de dragoni de la acoperişuri, înainte de a jefui casele celor „cinci clase negre". Urmează foarte repede arderea cărţilor, distrugerea templelor, profanarea mormintelor. Toate semnele de occidentalizare sunt pedepsite aspru, studenţii cu părul lung sunt raşi în cap, pantalonii prea strâmţi sunt rupţi...1 Pentru învăţaţi, consideraţi supravieţuitorii „vechii" culturi, calvarul atinge

1075 Song Yongyi, Les Massacres de la Révolution culturelle, Buchet-Chastel, Paris, 2008, p. 20.

1076 Povestire relatată şi de Zheng Yi, op. cit., p. 97.

apogeul.

BATJOCORIREA PROFESORILOR

Profesorul Chen, care are mai bine de 68 de ani şi suferă de hipertensiune, a fost târât afară la ora 11: 30, ţinut în soarele de vară mai mult de două ore, apoi obligat să defileze alături de ceilalţi purtând un panou şi bătând într-un gong. A fost târât la etajul întâi al unei şcoli, apoi jos, fiind lovit tot drumul cu pumnii şi cu coada de la mătură. La etajul întâi, unii dintre agresorii lui s-au năpustit într-o clasă ca să ia prăjinile de bambus cu care au continuat să-l lovească. I-am oprit implorându-i:

— Nu-i nevoie să faceţi asta. E prea de tot!

A leşinat de mai multe ori, dar de fiecare dată era trezit aruncându-i-se apă rece pe faţă. Abia putea să se mişte; avea picioarele tăiate de sticlă şi distruse de spini. Dar spiritul lui nu era învins.

— De ce nu mă omorâţi? striga. Omorâţi-mă!

Totul a durat şase ore, până când n-a mai putut să-şi controleze sfincterele. Torţionarii au încercat să-i vâre un băţ în rect. S-a prăbuşit pentru ultima oară. L-au mai stropit odată cu apă rece – dar era deja prea târziu. Asasinii au rămas o clipă înmărmuriţi, pentru că, fără îndoială, era prima dată când omorau un om în bătaie, aşa cum, pentru cei mai mulţi dintre noi, era prima dată când asistam la o asemenea scenă.

Mărturisire făcută de Ken Ling, Gardă Roşie în Amoy, în provincia Fukien (astăzi Xiamen, în provincia Fujian), în Ken Ling, *La Vengeance du ciel*, Robert Laffont, Paris, 1981, pp. 22 – 23.

Nişte liceeni de 14 – 15 ani se transformă în călăi nemiloşi. Folosirea violenţei juvenile de către comuniştii chinezi nu e o metodă nouă. Înainte de preluarea puterii, în plin război contra Guomindangului, în anii ’45 – 49, nişte prizonieri naţionalişti au fost masacraţi în unele sate, din

ordinul PC, de nişte adolescenţi înarmaţi cu bâte.[1077] Odată cu Revoluţia Culturală, această violenţă exaltată se răspândeşte în toată ţara. Eliminarea tabuurilor (împotriva cunoaşterii, autorităţii), absenţa reperelor (totul e permis), imaturitatea (confuzia între bine şi rău) explică transformarea lor. Şi îndoctrinarea e hotărâtoare. Aceşti copii „rebeli" au fost crescuţi în cultul revoluţiei, au fost hrăniţi cu faptele de vitejie ale înaintaşilor lor şi au învăţat să asculte ordinele venite de sus, vor la rândul lor să slujească revoluţia, să fie nişte eroi, asemenea părinţilor lor, să fie demni de misiunea pe care le-a încredinţat-o preşedintele Mao. În plus, „emulaţia socialistă" are rolul ei. Fiecare tânăr recrut vrea să fie „mai roşu decât roşu", dedându-se la excese permanente de radicalism, de cruzime. Ura acumulată în aproape două decenii de regim comunist şi dorinţa arzătoare de a putea, în sfârşit, să se revolte sunt catalizatori suplimentari. Într-o societate totalitară în care totul este guvernat în termeni de confruntări permanente, pentru a-i stârni pe unii împotriva altora şi pentru a-i permite partidului-stat să domnească singur, detestarea e sentimentul cel mai răspândit, devine chiar un mijloc de supravieţuire. Lupta de clasă n-a generat niciodată armonia socială, războiul civil permanent al puterii împotriva societăţii pregăteşte minţile, în aşa fel încât fiecare să se teamă de aproapele său, să creadă că totul se petrece în permanenţă între „el şi mine". În privinţa profesorilor, Garda Roşie Hua Linshan avea să explice că „visul lui era să-i transforme, prin critica sa, în «duşmani». Ura mea faţă de ei, va continua el, acumulată în toţi aceşti ani, îşi putea găsi împlinirea" 1. Chemarea la revoltă lansată de Mao are şi efectul unei bombe în cazul unui popor modelat de două milenii de supunere imperială şi strivit de două decenii de regim totalitar. „Atunci ori niciodată trebuia să ne revoltăm! va

1077 Ken Ling, op. cit.y pp. 45-49.

comenta scriitorul Zheng Yi, care a făcut investigaţii în privinţa celor mai mari violenţe comise în timpul Revoluţiei Culturale. Poporul, de obicei atât de resemnat, a explodat ca un vulcan, scuipând o magmă de ură."[1078] „Eliberarea" care ar fi putut fi această gigantică mişcare de revoltă avea să dezvăluie, dimpotrivă, cele mai mari defecte ale comunismului, sub influenţa manipulărilor puterii.

Din noiembrie 1966 până în ianuarie 1967, Mao şi omul său credincios, Lin Biao, înteţesc focul revoltei şi instigă la violenţă. „Trebuie să omorâm în bătaie câinii turbaţi", poruncesc în cor „cel mai apropiat tovarăş de arme" al Marelui Cârmaci şi Chen Boda, secretarul său. Această primă etapă a Revoluţiei Culturale este cea mai anarhică, cea mai „spontană" într-o anumită măsură. Comuna din Paris din 1871 şi tentativele sale de democraţie directă sunt date ca exemplu pentru a incita „rebelii" să nu mai ţină seama de prudenţa aparatului partidului, să-i înlăture de la putere pe potentaţii locali care ar vrea să încetinească mişcarea. „Grupul Central al Revoluţiei Culturale", animat, printre alţii, de Jiang Qing, soţia lui Mao, va solicita reabilitarea tuturor chinezilor care au putut fi victime ale unor discriminări din partea „adepţilor căii capitaliste". Din „culturală", revoluţia devine „socială". Muncitori şi angajaţi se răzvrătesc în masă împotriva conducătorilor, tineretul licean nu mai e singurul care „se revoltă pe bună dreptate", după cum repetă propaganda controlată de maoişti. Organizaţiile de bază ale PC sunt desfiinţate pentru a face loc unor comitete de Gărzi Roşii care confiscă în întreprinderi atributele puterii, mai ales ştampilele pentru plata salariilor. Mao va numi această fază „marea revoluţie".

În toamna anului 1966, cultul Marelui Cârmaci atinge punctul culminant. Sunt organizate mari adunări pentru a-l celebra pe preşedinte, potrivit unui ceremonial bine pus la

1078 Hua Linshan, Les Annees rouges, Seuil, Paris, 1987, p. 52.

punct. De fiecare dată sunt adunate un milion de Gărzi Roşii, venite din toate colţurile ţării. Sărbătoritul apare pentru scurt timp, nu spune o vorbă, din când în când face cu mâna, apoi dispare. E de ajuns pentru a provoca isteria tinerilor „rebeli" încadraţi de servicii de securitate nervoase, care se tem pentru viaţa lui Mao. Puterea ştie că preşedintele nu este, poate, atât de popular pe cât vor să dea impresia aceste slujbe revoluţionare. Opt mitinguri de felul acesta au fost organizate în toată perioada Revoluţiei Culturale, de fiecare dată imortalizate în filme care vor fi difuzate apoi în China şi în restul lumii pentru a întreţine mitul. Forţa de sugestie, teama fiecăruia de a nu se deosebi de ceilalţi ne permit să înţelegem avântul acestor adunări. Propaganda pune stăpânire pe ele pentru a crea impresia că poporul îşi urmează călăuza.

26 NOIEMBRIE 1966:
MAO SĂRBĂTORIT DE GĂRZILE ROŞII
Reversul decorului

Când am plecat din cort ca să merg pe aerodrom, tocmai se aduna o mulţime imensă. Aproape un milion de Gărzi Roşii erau aşezate de o parte şi de cealaltă a pistei de aterizare, lungă de mai mulţi kilometri. Nişte vehicule militare care străbăteau pista în cele două sensuri obligau oamenii să rămână dincolo de linia de securitate.

Făceam parte din Gărzile Roşii ale „liniei de front" din Fukien, aşa că am avut deosebitul privilegiu de a sta în primele rânduri. În faţa noastră erau elevi şi studenţi de etnii care veneau din Sinkiang, din Tibet, din Mongolia şi din alte regiuni. În faţă de tot, mai multe rânduri de soldaţi neobişnuit de robuşti stăteau de pază şi împiedicau mulţimea să înainteze.

Eram la vreo treizeci de metri de mijlocul pistei pe unde trebuia să treacă maşina lui Mao. Îmi tot puneam întrebări. Şi dacă în milionul de oameni câţi eram acolo se afla un duşman al lui Mao? Nu-i era teamă că va fi

asasinat? Mi-am adus aminte de zvonurile potrivit cărora Mao ar avea mai multe sosii şi acel Mao care apărea în public nu era niciodată cel adevărat. Era motivul pentru care, se spunea, nu vorbea niciodată în public. E adevărat că în documentarul *Mao primeşte Gărzile Roşii* nu deschide gura niciodată. Existau chiar persoane care susţineau că adevăratul Mao era mort de mult, că fusese înlocuit cu o marionetă care îi semăna şi că Lin Biao deţinea acum puterea.

Încetul cu încetul, toată lumea s-a aşezat şi agenţii de securitate au început să caute „obiectele periculoase", precum cuţitele şi obiectele metalice, inclusiv cheile. Strângeau chiar şi pietricelele de pe jos. […]

Pe măsură ce răsărea soarele, păduchii, atraşi de căldură, începeau să iasă din părul încâlcit. Era interzis să te întinzi pe jos, dar flăcăii din Nord încercau să-şi culce capetele infestate cu păduchi pe vecinii lor şi să adoarmă. Un miros înăbuşitor începea să pună stăpânire pe tot locul. Nu poţi rezolva problema nevoilor fireşti ale unui milion de oameni cu câteva sute de latrine. În plus, cei care erau aşezaţi în mijloc sau în faţă erau obligaţi să treacă peste mai multe mii de indivizi pentru a ajunge la ele şi nimeni nu voia să se dea deoparte pentru a-i lăsa să treacă. Dacă era urgent, oamenii nu aveau decât o soluţie: să se ghemuiască şi să se uşureze pe loc.

Părea că timpul încremenise. Mă mişcam cu greu într-o baltă de urină şi pantofii de pânză erau uzi, dar Mao tot nu se zărea. De mai multe ori s-a auzit din primele rânduri:

— Iată-l! Iată-l!

Toată lumea se ridica pe vârfuri şi întindea gâtul, dar de fiecare dată nu vedeau decât aceleaşi maşini oficiale care veneau şi plecau difuzând chemări la ordine. Am stat aşa şase-şapte ore. Nu mai suportam să stăm jos sau ghemuiţi, dar nu aveam voie să ne ridicăm. Orele păreau

zile.

Era cinci fără zece după-amiaza şi apunea soarele. Trebuia să vină Mao.

— Iată-l! Iată-l!

De data aceasta nu putea să fie o alarmă falsă.

— Priviţi!

Un punct negru minuscul se apropia încetul cu încetul. Am potrivit repede binoclul luat în urmă cu mai multe luni de la fiul profesorului de fizică. Îl vedeam!

Era într-un jeep, avea chipul inexpresiv. Nu puteai să-ţi dai seama dacă e mulţumit sau trist. Avea buzele puţin ieşite în afară, lucru care-i dădea un aer dispreţuitor. Privea drept în faţă. Ridică mâna dreaptă la nivelul umărului şi salută de mai multe ori înţepenit. Corpul lui, mare şi gras, ocupa o bună parte din banchetă. Lângă el, Lin Biao, slăbuţ, mic şi adus de spate, flutura un exemplar din *Citate* deasupra umărului lui Mao. Zâmbetul lui Lin Biao era înspăimântător: era într-adevăr din cale-afară de urât şi avea un aer perfid. Cu o voce care semăna cu ţipătul unui cocoş, spuse: „Bună ziua, tovarăşi! Bună ziua, mici generali Gărzi Roşii!” […]

Mulţimea urla de bucurie. Mi-am adus aminte nişte secvenţe de film în care se vedeau Gărzile Roşii care strigau şi săreau plângând. Acum eram eu însumi în aceeaşi situaţie, dar degeaba mă forţam, nu reuşeam să simt o asemenea emoţie. Asemeni celorlalţi, săream în aer ca să-l mai văd pe Mao de câteva ori. Aproape fără să stau pe gânduri, m-am alăturat celor care strigau în cor „Trăiască Preşedintele Mao!” După câteva clipe, nu mai ridicam braţul decât la jumătate, spunând numai „Trăiască…” […]

Înainte, văzând documentarul *Mao primeşte un milion de Gărzi Roşii*, mă întrebasem întotdeauna dacă încântarea aceasta era sinceră sau dacă oamenii voiau doar să atragă atenţia fotografilor. Acum îmi dădeam

seama că, la urma urmei, oamenii nu erau devotaţi atât de orbeşte lui Mao şi că, de fapt, nu considerau că omul din faţa lor e demn de un respect fără margini. În afară de privilegiul de a te deplasa gratuit*, ce altă bază comună avea afecţiunea noastră? Toate acestea nu erau decât o mascaradă în care fiecare imita ce făcea vecinul său. Mi-era greaţă. Totuşi, odată întors acasă, când am făcut pentru ceilalţi raportul despre evenimentul acesta, am reuşit să am un aer atât de fericit, încât chiar şi vocea îmi era schimbată şi am putut să-i conving pe cei care mă ascultau că eram unul din cei mai entuziaşti partizani.

Ken Ling, *La Vengeance du ciel*, Robert Laffont, Paris, 1981, pp. 177 – 180.

— Aluzie la posibilitatea pe care o aveau Gărzile Roşii de a se deplasa gratuit cu trenul în toată ţara, un privilegiu într-o Chină în care paşaportul intern limita de obicei călătoriile de acest fel. Această favoare a fost acordată pentru ca mişcarea să cuprindă toate provinciile, după cum voia Mao (nota T.W.).

Pe măsură ce mişcarea se extinde, divizările dintre Gărzile Roşii se adâncesc. Există „vechile Gărzi Roşii”, numite aşa deoarece existau dinaintea celorlalte. Ele răspund cele dintâi la chemarea lui Mao, majoritatea simt copiii unor cadre de rang înalt, după cum se ştie, ai unor apropiaţi ai puterii, care simt că au o misiune deosebită pentru că se consideră mai în măsură să interpreteze dorinţele Cârmaciului. Alt grup de Gărzi Roşii, „rebelii”, critică ierarhia şi opţiunile alese de facţiunile adverse, iar al treilea grup, „conservatorii”, vrea să-l protejeze pe împărat, adică pe Mao. Se produc alte sciziuni, care susţin întotdeauna că simt de partea Marelui Cârmaci, lucru care accentuează confuzia. Apar „rebelii revoluţionari”, apoi „rebelii conservatori” şi mulţi alţii. Inutilitatea şi absurditatea acestor fracturi aruncă populaţia într-un adevărat război civil.1 Cozile de mătură şi bastoanele din

bambus pentru a bate profesorii au fost puse în depozit, fiind înlocuite cu arme adevărate. La Chongqing, de exemplu, capitala provinciei Sichuan, facţiunile rivale se înfruntă cu lovituri de tun şi de mitralieră; în Canton, se înregistrează zeci de mii de morţi, cadavrele lor sunt aruncate în Fluviul Perlelor* şi plutesc până în Hong Kong. Violenţele comise de unele grupuri provoacă reacţia unei părţi din populaţie, se îndesesc grevele şi revoltele ţărăneşti, în timp ce nesupunerea civilă se accentuează. Puterii nu prea îi pasă de faptul că oamenii se omoară între ei – cea mai grea perioadă a războiului civil nu a sosit, dar, la începutul anului 1967, amploarea mişcării începe să îngrijoreze Grupul Central de la Beijing. Trebuie înăbuşit avântul revoluţionar înainte ca acesta să cuprindă toată ţara. Temerile celor de la putere se referă mai întâi la domeniul economic. Dezordinea din întreprinderi, comitetele de muncitori care au pus stăpânire pe gestiunea uzinelor blochează producţia. Numeroase sectoare de activitate sensibile pentru militari sunt afectate. Armata este pivotul regimului, acesta nu-şi poate permite s-o vadă slăbită. Pentru putere pericolul e şi politic. Îndemnând „rebelii” să se inspire din Comuna din Paris, Mao şi partizanii săi nu au evaluat efectele negative pe care ar putea să le aibă asupra mulţimilor exemplul dat de acest precedent istoric. Democraţia directă promovată de revoluţionarii din 1871 le dă idei tuturor Gărzilor Roşii. Acum, pentru prima dată într-un regim comunist, poporul are, prin urmare, dreptul să ia cuvântul? Riscurile sunt majore pentru Grupul Central al Revoluţiei Culturale. „Trei grupuri rebele se luptau pentru putere în uzină, va mărturisi Garda Roşie Hua relatându-şi experienţa. Am organizat alegeri. Au fost o reuşită totală. Atunci de ce Grupul Central nu dădea instrucţiuni în acest sens? Lucru ciudat, nu mai făcea aproape deloc aluzie la Comuna din Paris, după ce îi lăudase meritele în octombrie şi în

noiembrie. Totuşi, principiile sale ne-ar fi fost mai de folos ca să ieşim din haosul în care ne aflam decât îndemnurile de a prelua puterea «cu forţa» şi de a constitui «nuclee conducătoare» care, de fapt, complicau totul.”[1079] La Shanghai, organizaţiile de masă conduse de Zhang Chunqiao şi Yao Wenyuan, doi dintre cei mai zeloşi partizani ai lui Mao, au dat jos municipalitatea, înlocuind-o cu o „comună din Shanghai”, copiată după cea precedentă, din 1871. Marele Cârmaci dezaprobă imediat iniţiativa, „comuna” se transformă în „comitet revoluţionar”, nu se mai pune problema să ia exemplu de la revoluţionarii parizieni, orice idee de alegeri este abandonată. „Ce ar deveni partidul?”, se întreabă Mao, îngrijorat.[1080] Replica lui rezumă jocul murdar al Revoluţiei Culturale: nu a fost declanşată pentru a le da cuvântul chinezilor, ci pentru a consolida puterea partidului-stat, după modelul maoist.

Pe 23 ianuarie 1967, o directivă comună formulată de cele mai înalte instanţe ale partidului, ale statului şi ale armatei dă ordin către APE să învingă rezistenţele active, la nevoie prin forţa armelor, şi să asigure producţia industrială, transporturile şi însămânţarea la începutul anului. Paranteza „anarhică” a Revoluţiei Culturale s-a terminat, trebuie recalibrată mişcarea. Armata iese din cazărmi pentru a restabili ordinea în ţară.

Epoca masacrelor

Mao continuă să se joace cu focul. Haosul în care se va cufunda ţara în următorii doi ani e o consecinţă directă a politicii sale. Folosirea maselor pentru a pune iar partidul-stat la dispoziţia sa a provocat opoziţii aprinse în

---

1079 Prefaţă de Marie Holzman, în Song Yongyi, Les Massacres de la Révolution culturelle (texte adunate de Song Yongyi), Buchet-Chastel, Paris, 2008, pp. 8-9.

* Zhu Jiang (n. tr.).

1080 Ibid., p. 158.

aparatul conducător. La începutul anului 1967 se termină prima fază a războiului civil. Cadrele, care au văzut cum le e contestată puterea şi se clatină sub atacurile violente ale Gărzilor Roşii, încep acum să spere că ordinea va fi restabilită. În uzine, întreprinderi, administraţii, militarii intervin pentru a-i reinstala pe majoritatea foştilor responsabili, stârnind mânia „rebelilor”. Şase luni de Revoluţie Culturală se sting odată cu intervenţia APE, dar Mao, al cărui obiectiv rămâne o nouă preluare totală a puterii, se teme dintr-odată ca nu cumva întoarcerea „foştilor” tovarăşi, cadre care erau în funcţii înainte de începerea ostilităţilor, să reaprindă în cele din urmă opoziţiile faţă de politica lui în sânul partidului-stat. La jumătatea lunii februarie, un număr de mareşali şi miniştri îndrăznesc chiar să condamne, în plin Comitet Central, validitatea Revoluţiei Culturale. Marele Cârmaci vrea să pună capăt acestei „restauraţii”. Intervine un nou reviriment. Mao începe să stigmatizeze luările de poziţie ale acestor „conservatori” şi condamnă „contracurentul din februarie”. Grupul Central – controlat, să ne aducem aminte, de Mao, de soţia lui, Chen Boda, Keng Sheng şi alţi câţiva – reia iniţiativa, „rebelii” au din nou vânt din pupa. O directivă a Comisiei Militare Centrale, organizaţia care are autoritate asupra tuturor structurilor de forţă, decide să limiteze puterile APE. în acelaşi timp, masele sunt chemate ca să se opună represaliilor în curs. Acum ele trebuie să împiedice restabilirea ordinii care a fost decretată cu câteva săptămâni înainte. Această schimbare de direcţie îi enervează pe militarii care, în faţa Gărzilor Roşii, încep să-i apere pe „conservatori”, cei pe care i-au reinstalat în funcţii în urmă cu câteva săptămâni. Conflictul dintre armată şi „rebeli” este rezolvat cu armele în mână. Războiul civil intră în a doua sa fază, APE împotriva Gărzilor Roşii.

La începutul lunii mai 1967, Mao dă ordin de

încetare a ostilităţilor. Armatei Populare de Eliberare i se cere să-şi recunoască greşelile, să recunoască faptul că a acţionat împotriva poporului. Militarii care nu au făcut altceva decât să asculte ordinele percep autocritica impusă ca pe o umilire. La Wuhan, capitala provinciei Hubei, în centrul ţării, o garnizoană se răzvrăteşte. Cauza: modul în care Comitetul Central al PCC a condamnat represaliile conduse de către APE în acest oraş. Mesageri ai Grupului Central, loiali faţă de Mao, simt trimişi la faţa locului pentru a încerca să liniştească spiritele şi pentru a-i învăţa minte pe militari. Aceşti mesageri ai Beijingului sunt sechestraţi imediat ce sosesc. Mao pleacă la rândul său la Wuhan sperând că va rezolva situaţia. Puţin a lipsit să fie arestat de răzvrătiţi. Fiind în primejdie, este silit să se refugieze la Shanghai. E prima dată, de la instaurarea Republicii Populare Chineze, când militarii îndrăznesc să sfideze autoritatea politică. „Partidul dă ordine cu arma în mână” e un principiu de bază al maoismului. Din Shanghai, preşedintele le cere Gărzilor Roşii să-i pedepsească pe vinovaţi. „Contrarevoluţionarii” din APE trebuie să fie dezarmaţi, ordonă el. Incidentul de la Wuhan deschide o nouă fază a războiului civil. „Rebelii”, Gărzile Roşii loiale faţă de Marele Cârmaci, pun mâna pe depozitele de armament în aproape toată ţara şi încep să-i alunge cu forţa pe militarii care au redobândit puterea în primăvară. De data aceasta, se confruntă în războiul civil Gărzile Roşii şi APE. Aceasta e cea de-a treia fază. Ţara e pe cale să explodeze. Acest risc major îl obligă pe Mao să dea înapoi. Se renunţă la ordinele împotriva „celor câţiva renegaţi din sânul armatei”, nu se mai pune problema de a li se cere militarilor să intre iar în rânduri sau să-şi facă autocritica. În faţa maselor, care prin natura lor nu pot fi stăpânite, Cârmaciul are prea mare nevoie de APE pentru a-şi asuma riscul de a slăbi instituţia.

În această atmosferă de anarhie generală, vara

anului 1967 marchează apogeul masacrelor provocate de faza „populară” a mişcării. Domeniul „cultural” de la început a fost abandonat imediat ce primele Gărzi Roşii, liceeni şi studenţi, au fost copleşite de numărul grupărilor „revoluţionare” care au început să roiască în uzine, întreprinderi, sate. Violenţa nu mai este doar urbană, se propagă în satele în care războiul civil este stârnit de reglările de conturi personale, din cauza unor probleme legate de pământ, de datorii, de bani, un fenomen constatat deja în satele sovietice în perioada Marii Terori din timpul lui Stalin. „Ca să omori un porc ai nevoie de o autorizaţie oficială, dar ca să lichidezi pe cineva e suficient un mesaj transmis oral”, observă ţăranii.[1081] Permiterea omorului capătă proporţii nemaiauzite în regiunile rurale obişnuite cu condiţiile aspre. Unii nu fac diferenţa între sacrificarea animalelor, cu care sunt obişnuiţi, şi execuţiile pronunţate în numele luptei de clasă.

CRIME ÎN MASĂ ÎN SATELE CHINEZE

Metodele de a ucide erau de o mare varietate: lovituri de bâtă, crestarea pielii cu un tocător de nutreţ, sugrumarea cu o sfoară; în cazul copiilor mici, procedeul era şi mai nemilos: un picior al copilului era ţinut cu laba piciorului, apoi corpul îi era spintecat în două prin smulgerea celuilalt picior.

Masacrele erau planificate cu grijă şi metoda era puţin diferită de la un loc la altul. Întâi erau închişi laolaltă cei care trebuiau să fie executaţi. Apoi erau scoşi afară unul câte unul, pentru a-i lichida. Cei care rămâneau înăuntru nu ştiau nimic din ce-i aşteaptă. Unele brigăzi îşi îndeplineau misiunea într-un mod foarte discret. Toţi executanţii erau activişti fanatici. […]

Asemenea Gărzilor Roşii din Beijing, oamenii din Daxin au dat dovadă de o mare cruzime prin modul în care

1081 Apud Song Yongyi, Les Massacres de la Révolution culturelle, ed. cit., p. 153. 838 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

îşi executau victimele. Dacă luăm ca exemplu Liming, unde au avut loc cele mai multe asasinate, putem arunca o privire rapidă asupra metodelor folosite. Oamenii din Daxin i-au eliminat întâi pe cei mai tineri din cele „cinci clase negre”, în cel mai mare secret, pentru a preveni eventuale răzmeriţe. Apoi i-au omorât pe cei mai bătrâni, incapabili să se apere şi, în cele din urmă, au atacat copiii, prea fragezi ca să înţeleagă ce se întâmplă, în fine, nou-născuţii erau de cele mai multe ori tăiaţi în două. Unii copii fuseseră părăsiţi în casa lor şi, când Gărzile Roşii vedeau unul, îl apucau strâns şi îl aruncau în căruţa oprită în faţa intrării. Majoritatea au murit aşa, sufocaţi.

„Tribunalul Suprem al «ţăranilor săraci şi din clase medii-sărace»” ai brigăzii unde stătea a condamnat la moarte 21 de membri ai „categoriilor negre” şi copiii lor. Hu Maochang şi-a propus spontan serviciile: „Mă ocup eu de asta!” „Vinovaţii” au fost duşi pe munte. În momentul în care trebuiau să-i execute, unii miliţieni au şovăit un timp. Hu Maochang a înaintat bătându-se în piept: „De ce vă e frică? Uitaţi-vă la mine!” A smuls o sabie din mâinile miliţienilor, a fluturat-o, apoi, fără să clipească, dintr-o singură mişcare, a tăiat capetele a şapte persoane. Lama era puţin tocită şi sabia s-a izbit de gâtul celei de-a opta persoane. A început să înjure, apoi, ca şi când ar fi afânat pământul cu o săpăligă, i-a făcut zob craniul. Era plin de sânge din cap până-n picioare. După acest măcel, asemenea unui erou triumfător, a început să maimuţărească gesturile călăului din operele clasice ridicând deasupra capului sabia de pe care se prelingea sângele victimelor sale. A câştigat imediat sprijinul tuturor. Ceilalţi treisprezece condamnaţi au fost decapitaţi de miliţieni. Hu Maochang a considerat, totuşi, că nu făcuse destul. Şi-a adus aminte brusc că victimele sale aveau copii. Atunci i-a propus secretarului de celulă al brigăzii următorul lucru: „În familia asta mai sunt încă trei mici

paraziţi pe care am putea să-i lichidăm dintr-o lovitură”. Secretarul brigăzii a fost uluit de comportamentul lui Hu Maochang. Nu-şi închipuia că băiatul ăsta poate da dovadă de un asemenea geniu!

Fără să mai aştepte, Hu Maochang s-a întors în sat. A intrat în casa familiei pe care o desemnase şi, fără să spună nimic, l-a omorât cu o lovitură de bâtă pe copilul cel mai mare, chiar cel care îi deschisese uşa. Al doilea frate, speriat, a luat-o la fugă. Hu l-a înşfăcat, l-a ridicat şi l-a omorât trântindu-l cu violenţă de pământ. L-a scos pe cel mai mic din leagăn şi, în momentul în care se pregătea să-l lichideze, bunica acelui copil, care, se hotărâse, urma să fie cruţată pentru că avea o origine socială mai degrabă bună şi avea legături de rudenie cu principalii responsabili ai brigăzii, s-a năpustit asupra lui ca o găină care vrea să-şi apere puii şi şi-a apucat cu hotărâre nepotul, refuzând să-i dea drumul. Hu Maochang a fost cuprins de o furie neagră şi, cu un gest brutal, a împins-o pe bunică la trei metri. Apoi a înşfăcat copilul de picioare şi l-a aruncat pe jos cât de tare a putut. Craniul s-a spart şi micul creier însângerat l-a stropit pe picioare.

În acea zi, Hu Maochang a primit o primă de 55 de yuani, adică mult mai mult decât primise în „puncte de muncă” la sfârşitul anului. Pe atunci, în acel district, asasinarea unei persoane putea să aducă între doi şi trei yuani sau cinci kilograme de cereale. Situaţia economică a brigăzii lui era destul de bună, aşa că Hu Maochang a putut să primească 5 yuani pentru fiecare persoană omorâtă.

*

Pe 26 august 1967, seara, era întuneric beznă şi îi culcasem pe cei trei copii ai noştri. Deodată am auzit că bate cineva la uşă cu hotărâre. Până să apuc să mă ridic, secretarul brigăzii, Tang Xinghao, şi şeful miliţiei, Jiang Wen, au spart uşa cu piciorul. „Sus! Haideţi, sus!

Adunarea!”, au spus ei pe un ton şuierător, cam neobişnuit, rău prevestitor, dar nu credeam că ar ajunge să omoare oameni nevinovaţi. Am încercat să-l liniştesc pe băiatul meu cel mare, Linhai, care plângea, cuprins de groază: „Ai grijă de fratele şi de sora ta. Mama se întoarce repede”.

Am fost târâtă până la aria de treierat care se găsea lângă depozitul brigăzii, unde erau deja paisprezece proprietari de terenuri bogaţi şi copiii lor, înconjuraţi de miliţieni înarmaţi cu săbii şi puşti. Şi soţul meu, Jiang Hanzhen, era acolo. Fusese arestat cu o seară înainte. […]

„Haideţi, la drum!”, a strigat Zhang Guangsong. Încă mai credeam că urmau să ne ducă înapoi acasă şi nici nu-mi trecea prin cap că voiau să ne lichideze. „Mai încet, a urlat, la rândul său, Tang Xinghao, Jiang Hanzhen mai are trei copii acasă. Să fie aduşi aici”. […]

Era întuneric beznă şi drumul era denivelat. Abia mergeam. Aveam mâinile legate, aşa că Xueyuan, care avea şase ani, trebuia să mă ţină de un colţ al hainei, Linhai, de opt ani, îl ducea în spate pe fratele lui mai mic, Linsong, de patru ani, şi mă urma, văitându-se şi clătinându-se. La marginea grotei de la Fengmushan, Tan Xinghao ne-a poruncit să ne oprim. A sărit pe o stâncă şi a rostit: „Azi, în numele Tribunalului Suprem al «ţăranilor săraci şi din clase medii-sărace» ai brigăzii, vă condamn la moarte!” Mulţi dintre cei care erau legaţi s-au prăbuşit, împietriţi. […]

Tang Xinghao, cocoţat pe pietroiul lui, striga lista şi cel al cărui nume era citit era dus aproape de grotă, nu departe de acel loc, ca să fie executat. […] Am fost a opta persoană căreia i s-a pronunţat numele. Auzind „Zhou Junru”, cei trei copii ai mei au început să plângă. M-am apucat să-i cert: „Nu mai plângeţi, mama se întoarce imediat ca să vă ducă la bunica”. Am fost târâtă până la grotă şi obligată să îngenunchez. Apoi o unealtă din oţel m-a lovit puternic în ceafă, după care n-am mai ştiut nimic.

Când mi-am recăpătat cunoştinţa, mi-era rău de parcă aş fi fost tăiată cu cuţitul. Lângă mine, cineva striga „mama”. Mă întrebam dacă nu sunt deja în infern. Era fetiţa mea, aruncată acolo. Mai târziu, oamenii prezenţi la faţa locului mi-au povestit că scena fusese insuportabilă. Văzând că şi fratele ei mai mare e aruncat în grotă, Xueyuan, cu lacrimi în ochi, a strâns picioarele miliţianului: „Nene, nu mă aruncaţi, mi-e frică. O să fiu cuminte, o să fac tot ce vreţi”. Nimeni n-a luat în seamă plânsetul acestei fetiţe de şase ani. Văzând că era încă în viaţă, mi-am revenit repede în fire. M-am întors ca să poată să mă dezlege.

Grota avea mai multe praguri. Aterizaserăm pe cel de sus. Apoi pietrele au început să se mişte şi am alunecat mai jos. Atunci mi-am dat seama că şi Juang Hanzhen şi ceilalţi doi copii ai mei aterizaseră acolo şi erau încă în viaţă. Erau cadavre peste tot. Pe lângă brigada noastră, cu puţin timp înainte, în timpul zilei, satul Fengmu aruncase acolo opt persoane. Familia noastră era iar reunită, dar în ce condiţii! Eram aşezaţi, dormeam pe o groapă comună şi cred că nu era deloc mai bine decât în infern. Cei trei copii ai mei plângeau de foame şi cereau de băut, dar în jurul nostru nu erau decât corpuri inerte şi pietre reci ca gheaţa. Unde am fi putut să găsim apă? N-aveam altă soluţie decât să-i dau celui care plângea cel mai tare, Linsong, să bea urina mea. […]

Odată cu trecerea zilelor şi nopţilor, în cele din urmă, copiii mei n-au mai făcut niciun zgomot. Din tavan au început să cadă pe feţele noastre picături de apă rece ca gheaţa, care îi sâcâiau pe copii. Aşa mi-am dat seama că erau încă în viaţă. Linhai spunea, bolborosind: „Mama, mi-e rău, mi-e foame şi mi-e sete! De ce nu mor? Dacă trebuie să murim, mai bine murim imediat”. Când un copil de opt ani pronunţă asemenea cuvinte, cum poate o mamă să nu aibă inima zdrobită? După puţin timp, Linhai a murit. Apoi

s-au stins şi Linsong şi Xueyan. Am aşezat copiii lângă Hanzhen, uşurată, în sfârşit, că nu mai suferă [...]

Pe! septembrie, a început o ploaie deasă. Ca să supravieţuiesc, am băut apa mâloasă care pătrundea în grotă.

Pe 3 septembrie, am auzit că afară cineva striga numele meu. Am ciulit urechile şi am recunoscut vocea foştilor mei elevi, Lü Biaofeng şi Jiang Hanyang. Predasem opt ani acolo. Mă auziseră vorbind cu Jiang Fugui şi hotărâseră să vină să mă salveze. [...]

Am leşinat la puţin timp după ce m-au scos. Stătusem în grotă şapte zile încheiate.

Song Yongyi, *Les Massacres de la Révolution culturelle*, Buchet-Chastel, Paris, 2008, pp. 51 – 56, 208 – 209; şi 185 – 189.

De cele mai multe ori, victimele acestei terori în masă sunt pasive. Unde ar putea să fugă? Când o comunitate întreagă îi hărţuieşte pe cei „vinovaţi" şi ia parte la crimă, devine imposibil să scapi de destin. Condamnaţii nu mai speră că vor supravieţui, auzindu-şi numele se îndreaptă spre moarte, docili. Fără să ceară îndurare, fără să rostească insulte, fără să încerce să se justifice, îngenunchează şi stau să fie omorâţi în bătaie. Când o victimă cade sub lovituri, e aşezată iar în genunchi şi e lovită în continuare.1 Cele mai nemiloase tratamente le sunt rezervate bătrânilor şi copiilor, pentru că ei nu se revoltă niciodată. Când o mulţime nu se hotărăşte să acţioneze, o victimă e aleasă drept călău pentru a începe masacrul înainte de a cădea ea însăşi sub lovituri, odată ce-şi termină treaba. În concluziei, primii condamnaţi sunt adesea cei faţă de care unii membri ai comunităţii au datorii, împrumuturi etc.; soţiile „vinovaţilor" sunt uneori cruţate pentru a deveni concubinele călăilor în urma unei „schimbări de poziţie socială", după cum se spune.[1082]

1082 Zheng Yi, op. cit., p. 38.

Participarea la masacre poate aduce „puncte de muncă”, o remuneraţie suplimentară sau avantaje materiale. De exemplu, la Tanzu, o cooperativă din Guangxi, şeful de brigadă promite 3, 60 yuani pentru fiecare „duşman de clasă” eliminat. După nici două ore de la acest anunţ, 62 de „proprietari de terenuri” au fost deja executaţi.1 Omorul devine uneori chiar o competiţie între comune sau brigăzi. Miliţiile ţărăneşti însărcinate cu execuţiile omoară fără remuşcări, pentru că li s-a cerut să facă acest lucru. Adesea, criminalii nu simt o ură deosebită faţă de victimele lor, îndeplinesc misiunea pe care le-a încredinţat-o şeful lor. Nu le revine responsabilitatea masacrelor, aşa se explică dezinvoltura şi nepăsarea lor.[1083] Foşti călăi, supuşi la interogatorii la douăzeci de ani după fapte, şi-au justificat întotdeauna acţiunile trecute prin ordinele primite: „Niciun superior nu îmi spusese că omorul e o crimă, se scuză unul dintre ei. Se spunea că rebeliunea e dreaptă şi că revoluţia nu e un delict; masele inspirau încredere şi spiritul lor creativ era respectat”. Altul explică faptul că victimele „erau duşmani de clasă, ne exploatau”. Dar copiii? „Atât cât trăieşte neamul lor, dorinţa lor de exploatare nu se stinge niciodată. Cum ar fi putut să se înşele Preşedintele Mao?”[1084]

La începutul lunii septembrie 1967, Revoluţia Culturală intră în a patra ei fază. De data aceasta, se pune problema să se hotărască definitiv destinul Gărzilor Roşii cărora a început să le placă prea mult revolta. O directivă a Grupului Central le cere „rebelilor” să-şi predea armele. De acum înainte, „facţionalismul”, „anarhismul”, „tendinţele extremiste” sunt condamnate, la nici două luni după apelul care a fost lansat pentru ca oamenii să reziste în faţa APE. Mao îşi publică „ultimele dispoziţii strategice”,

1083 Zheng Yi, op. cit., p. 264.

1084 Song Yongyi, op. cit., pp. 149 şi 195.

în care laudă colaborarea dintre armată şi grupul responsabil cu Revoluţia Culturală. Restabilirea ordinii sociale devine obiectivul principal şi oficial. Gărzilor Roşii care au putut cunoaşte puterea pe care ţi-o conferă violenţa nu le convine acest nou reviriment. Unii acceptă să-l urmeze pe Mao, dar alţii contestă „dispoziţiile lui strategice”. Numeroase grupuri, mobilizate de propria lor dinamică, refuză să ia parte la noua manipulare a Grupului Central. Unele afişează chiar poziţii antimaoiste. Un text intitulat „încotro se îndreaptă China?”, redactat de Gărzile Roşii din Hunan, circulă cu succes printre organizaţii. Acest text denunţă „noua burghezie birocratică” alcătuită din conducătorii care au stârnit odinioară poporul să facă o revoluţie şi care vor acum să înăbuşe acest elan. Revoluţia Culturală voia „să dea jos această nouă burghezie birocratică”, să creeze noi organe de putere, precum Comuna din Paris, amintesc contestatarii. În momentul în care puterea centrală vrea să distrugă această dinamică, semnatarii textului plănuiesc să-şi înfiinţeze propriul partid, propriile forţe armate.[1085] Se profilează spectrul sciziunii, care e insuportabilă şi inadmisibilă într-un regim totalitar în care puterea este, inevitabil, unică şi indivizibilă. Reacţia Grupului Central trebuie să fie rapidă şi fermă, trebuie să pună capăt acestui pericol.

Anul 1968 începe cu un atac virulent al Grupului Central împotriva manifestului „încotro merge China?”. Puterea nu se limitează la retorică, va găsi mijloacele de a-i învăţa minte pe recalcitranţi. În fiecare provincie sunt create comitete revoluţionare, responsabile cu aplicarea ordinelor date de Beijing şi cu pregătirea represaliilor împotriva Gărzilor Roşii nesubordonate. Componenţa acestor comitete nu lasă loc de îndoială în privinţa intenţiilor Grupului Central. Condus de un comisar politic al regiunii militare în cauză, asistat de comandanţi locali şi

1085 Hua Linshan, op. cit., p. 291.

de foşti responsabili ai partidului (care fuseseră destituiţi la începutul Revoluţiei Culturale), Grupul vrea să fie „braţul înarmat" al partidului-stat. Prezenţa simbolică a unui delegat sau a doi delegaţi ai „organizaţiilor de masă" e facultativă. Autoritatea exercitată de APE, care supraveghează fosta birocraţie, e legitimată de Mao sub eticheta „revoluţionară" 1. Cârmaciul trebuie să se asigure de loialitatea deplină a militarilor pentru ca ei să taie răul fără să crâcnească. Comandanţii care au avut, poate, la un moment dat, tendinţa de a fi de partea „rebelilor-revoluţionari" (Gărzile Roşii) îşi exprimă unul câte unul regretul, după cum a cerut Mao. La sfârşitul primăverii anului 1968, dispozitivul represiv este instalat, fiind bine ţinut în frâu de Grupul Central. Războiul civil intră în altă fază, cea mai îngrozitoare. „Esenţa revoluţiei e lupta de clasă, aminteşte Mao în *Cotidianul poporului*; trebuie continuată lupta declanşată între partidul comunist şi Guomindang, trebuie continuată lupta dintre proletariat şi burghezie!"[1086] Această evocare a surselor e capitală. Resituând Revoluţia Culturală în contextul eternei confruntări dintre clase antagonice şi duşmani ireductibili (naţionalişti contra comunişti), Mao nu vizează numai reglarea conturilor cu „rebelii-revoluţionari", ci vrea să cufunde din nou poporul în teroare pentru a-i tăia şi cheful de revoltă din care a putut să guste în aceste luni de anarhie. Leninist desăvârşit, Mao ştie că trebuie să brutalizeze întreaga societate chineză pentru a restabili, mai presus de puterea lui, esenţa însăşi a totalitarismului fără de care el n-ar fi decât un dictator de două parale. La începutul lunii iulie, Marele Cârmaci le ordonă APE şi comitetelor revoluţionare să înceapă în toate localităţile lichidarea „rebelilor" şi, odată cu ei, a tuturor „duşmanilor de clasă". Militari, miliţieni, comunişti, simpatizanţi

1086 Simon Leys, „Chronique de la Révolution culturelle", în Essais sur la Chine, ed. cit., p. 101.

răspund cu zel la solicitarea preşedintelui lor de a salva „revoluţia”.

Soldaţii din APE, noii infanterişti ai maoismului, înlocuiesc în acest rol Gărzile Roşii care nu-i mai sunt de folos Marelui Cârmaci. Militarii au fost pregătiţi pentru a îndeplini această misiune. O viaţă dedicată cultului lui Mao i-a pregătit să se supună fără să crâcnească. Se trezesc înaintea zorilor, aşteptând prima rază de soare pentru a scanda, cu *Cărticica roşie* în mână: „Să fim loiali faţă de preşedintele Mao, să fim loiali faţă de Partidul Comunist!” înaintea fiecărei mese, se întorc spre portretul preşedintelui, cu *Cărticica roşie* la piept, şi declamă: „Nu-l vom uita niciodată pe preşedintele Mao acum că suntem liberi, nu vom uita niciodată Partidul Comunist acum că suntem fericiţi!” Seara, înainte de culcare, toţi dau „raportul nocturn”, stând în picioare sub portretul Marelui Cârmaci, unii recitându-i „cugetările”, alţii mărturisind încet greşelile comise în timpul zilei. Fiecare a primit o broşură intitulată „50 de soluţii”. Aceasta e menită să le ofere răspunsuri la toate întrebările care ar putea să li se pună despre Revoluţia Culturală.[1087] Acum, dacă Grupul Central le ordonă să masacreze Gărzile Roşii „rebele”, ei se execută fără nici cea mai mică emoţie.

Cadrele militare, care au pus stăpânire pe comitetele revoluţionare ca reprezentanţi ai autorităţii centrale, au la cheremul lor şi forţele Securităţii Publice, tribunalele, închisorile. China comunistă devine mai mult ca oricând o militarocraţie, condusă de un partid-stat-armată, care are rolul de a recăpăta asupra poporului parcelele de putere pierdute în vâltoarea Revoluţiei Culturale. În faţa lor, Gărzile Roşii „rebele”, care, de fapt, nu au nicio afinitate cu acest aparat de stat „tradiţional”, unde se află structuri de forţă şi aparatcici, apar ca nişte opozanţi ai regimului, chiar dacă susţin aceeaşi ideologie şi acelaşi zeu, Mao,

1087 Hua Linshan, op. cit.y pp. 207-208.

precum călăii lor. Comunismul, care nu poate accepta nici dispersarea autorităţii, nici repartizarea legitimităţii, justifică exterminarea acestor agitatori pentru echilibrul sistemului.

Masacrele din vara anului 1968 nu au nicio legătură cu cele din vara precedentă, chiar dacă victimele sunt desemnate la fel, membre ale „claselor negre”, şi chiar dacă metodele de execuţie sunt asemănătoare. Prin eliminarea Gărzilor Roşii „rebele” e continuată exterminarea „duşmnului de clasă”, dar nu mai e vorba de o mişcare anarhică, asemenea celei din 1967. De data aceasta represaliile sunt planificate. Arhivele districtului Binyang, în Guangxi, făcute publice în anii ’80, dezvăluie parţial organizarea acestor noi masacre, hotărâte în capitală. Cronologia arată clar şirul de comenzi care au provocat crime în masă:

3 iulie 1968: la Beijing, Comitetul Central al PC, Consiliul Afacerilor de Stat, Comisia Militară Centrală şi Grupul Responsabil cu Revoluţia Culturală condamnă reizbucnirea „incidentelor contrarevoluţionare” în ţară şi îndeamnă la represalii dure împotriva „duşmanilor de clasă”.

22 iulie: comitetul revoluţionar din districtul Binyang hotărăşte punerea în aplicare integrală a „Avizului din 3 iulie”.

a6 iulie: comitetul revoluţionar din comuna Xinbin (districtul Binyang) organizează o importantă şedinţă de „dictatură de masă” în timpul căreia două persoane sunt omorâte în bătaie. Se varsă primele picături de sânge din noua fază de luptă.

27 iulie: zi de târg la Xinbin, 14 „elemente din cele patru categorii” (proprietari de terenuri, ţărani bogaţi, contrarevoluţionari, elemente dăunătoare) defilează pe străzi înainte de a fi executate.

’28 iulie: APE aduce la Xinbin cadre din diferite

prefecturi ca să asiste la execuţii, cu scop educativ. 24 de „elemente din cele patru categorii” sunt executate.

28 iulie: zi de târg în reşedinţa districtului Luxu. Zeci de „duşmani de clasă” defilează în centrul oraşului în posturi umilitoare, înainte să-i lovească mulţimea cu bâte şi cu pietre. Mor între 80 şi 90 de persoane.

29 iulie: adunarea generală a cadrelor politice şi juridice din district. Responsabilul comitetului revoluţionar le informează în legătură cu ţintele viitoarelor omoruri, cu momentul şi cu locul acestora, cu obiectivelor lor, cu metodele care trebuie folosite, cu termenele şi cu cotele care trebuie respectate. „Prima fază a bătăliei noastre va avea loc între 29 iulie şi 15 august, precizează el. […] La Xinbin s-a desfăşurat deja un preludiu al operaţiunilor. Trebuie să intrăm în ritm! […] Trebuie să exercităm dictatura asupra celor care sunt elemente dăunătoare pentru mase. Trebuie să daţi frâu liber mâniei poporului!” Responsabilul adaugă: „De la începutul campaniei noastre, totul merge foarte bine, chiar dacă militanţii noştri au găsit de cuviinţă să-şi folosească puştile, dar acum trebuie să-i antrenăm ca să dea cu pumnul, cu pietre şi cu bâta! Doar aceste metode cu un deosebit rol educativ permit formarea maselor populare!” Mai precizează: „Dacă facem calculul, Binyang numără mai mult de 4.000 de «membri din cele patru categorii». […] Dacă lăsăm aceşti oameni în seama dictaturii maselor populare, în mai puţin de trei zile soarta lor va fi lichidată fără puşti, fără gloanţe.[1088] Această operaţiune trebuie dusă la bun sfârşit în trei zile: trebuie să nimicească între o treime şi cel puţin un sfert din această drojdie socială!”

30 iulie: în majoritatea comunelor din district se organizează „mitinguri-model de execuţie” pentru a

1088 Instigarea la crime cu mâinile libere sau cu lovituri de bâtă are ca scop implicarea mai mare a „maselor“, pecetluirea prin sânge a noii faze prin care acestea jură credinţă puterii.

demonstra cum au loc execuţiile. Cele 172 de brigăzi de producţie din regiune pornesc la vânătoare.

Bilanţ oficial al masacrelor la nivelul districtului între 26 iulie şi 6 august 1968: 3.681 de persoane executate sau condamnate la moarte. Metode folosite împotriva victimelor: acestea sunt împuşcate, înjunghiate, sugrumate, omorâte prin bătaie cu lovituri de furcă sau de bâtă, înecate, lapidate, chiar, în unele cazuri, îngropate de vii. În 170 de cămine, copiii şi părinţii au fost despărţiţi, bunurile lor jefuite, iar apropiaţii lor daţi dispăruţi. 14 familii au fost exterminate în totalitate, 191 de familii, adică 435 de oameni, având doi sau mai mulţi membri asasinaţi.1

Provincia Guangxi, teatrul acestor acţiuni, a cunoscut unele dintre cele mai sângeroase represalii din epocă. Se estimează că au murit 100.000 de persoane. Luptele dintre APE şi Gărzile Roşii zguduie Nanning, capitala regională. „Rebelii”, care au reuşit să deturneze arme destinate tovarăşilor nord-vietnamezi, sunt puternici acolo.[1089] în cele din urmă, cartierul lor general e nimicit după bombardamente violente. Comandantul militar al provinciei, Wei Guoging, se remarcă ordonând inundarea unui adăpost antiaerian unde s-au refugiat peste 3.000 de tineri. Toţi pier înecaţi. Supravieţuitorii masacrelor sunt apoi închişi în cuşti, împopoţonaţi cu pancarte în care sunt numiţi „criminali de război”, „trădători”, „spioni” sau „capitalişti”. Populaţia este invitată să vină să viziteze aceste „expoziţii de animale sălbatice”[1090]. Tot în această provincie canibalismul devine un mod de exterminare, restabilind obiceiuri ancestrale pe care comitetul revoluţionar le lasă să se dezvolte. Textele datând din

1089 Arhivele districtului Binyang, citate de Zheng Yi, op. cit., pp. 28-34.

1090 Song Yongyi, op. cit., pp. 266-276.

secolul al V-lea atestă faptul că nişte mame din provincie şi-au mâncat bebeluşul după naştere pentru a-i purta noroc următoarei lor progenituri, dar canibalismul practicat în această perioadă cu frământări, în plină Revoluţie Culturală, poate cu greu să fie asimilat cu o reapariţie regretabilă a acestor „tradiţii" străvechi. Date fiind anvergura acestui fenomen morbid şi pasivitatea autorităţilor locale în faţa acestei barbarii, reiese că „banchetele umane" au drept cauză mai degrabă furia provocată de sistemul comunist în această fază a războiului civil. Zeci de „duşmani de clasă" au fost devoraţi şi sunt mii de canibali, între 10.000 şi 20.000, potrivit estimărilor. Violenţa a eliberat în cazul unora instincte care, încurajate de conştiinţa împăcată a datoriei revoluţionare îndeplinite, nu au nicio legătură cu atavismul regional. „Ce canibalism? Era came de proprietar de terenuri! Am mâncat carne de spion!", se va apăra, după aceste fapte, responsabilul unui comitet revoluţionar. Singura sancţiune pe care o va primi acesta va fi excluderea din partid.[1091] împărţirea resturilor victimelor e considerată în multe cazuri o dovadă de loialitate faţă de tovarăşi şi o garanţie a devotamentului faţă de cauză. „Banchetele cu came de om" au rolul de pacte păgâne pentru a pecetlui comunitatea ideologică a călăilor şi a sătenilor „devoratori". De altfel, ritualul va fi reluat în unele regiuni din Cambodgia supuse infernului din timpul khmerilor roşii.

MÂNCATUL DUŞMANULUI DE CLASĂ

CELE TREI FAZE ALE CANIBALISMULUI ÎN GUANGXI

Faza clandestină

Tht în timpul unei nopţi adânci, liniştite, criminalii se

1091 Mai mulţi canibali au fost condamnaţi la închisoare în anii ’8o, în cadrul „procesului de rezolvare a problemelor lăsate moştenire de Revoluţia Culturală" hotărât de autorităţile chineze postmaoiste.

duseseră bâjbâind la locul execuţiilor ca să spintece victimele şi să le ia inima şi ficatul. Tht într-o atmosferă de panică acţionaseră, neavând, în plus, niciun fel de experienţă: tăiau, la întâmplare, intestinele sau o bucată de plămân. După ce îşi dădeau seama de greşeala pe care o făcuseră, se întorceau la locul ticăloşiilor, tremurând din tot corpul. Nimeni nu sufla o vorbă.

Faza festivă a „meselor comunitare".

Oamenii căpătaseră o anumită experienţă în prelevarea inimilor şi ficaţilor victimelor încă în viaţă. […] Era suficient dacă făceau cu o lamă ascuţită o crestătură în forma caracterului „om" sub coaste, apoi apăsau cu piciorul pe stomac (dacă victimele erau legate de un copac, le loveau cu genunchiul în stomac): atunci inima şi ficatul ieşeau singure. Cei care erau în fruntea mişcării sau care aveau o oarecare putere, tăiau inima, ficatul, aparatul genital, iar ceilalţi îşi împărţeau resturile. Steagurile roşii fâlfâiau în bătaia vântului. Sloganurile răsunau fără încetare. […]

„Mesele comunitare" se desfăşurau într-un mod deosebit în unele sate: carnea de om era întâii gătită într-o oală mare împreună cu carnea de porc, ambele fiind tăiate în bucăţi la fel de mari. Apoi recipientul era pus destul de sus, în aşa fel încât comesenii să nu vadă conţinutul. Oamenii, aşezaţi în rând, veneau să ia câte o bucată din el, unul după altul. […]

În atmosfera de isterie colectivă provocată de „ura de clasă", de „necesitatea de a adopta o atitudine fermă, de a stabili o distincţie clară", colonia umană ajunse să fie gata, din punct de vedere mental, să mănânce carne de om. Totuşi, conştiinţa morală, care era înăbuşită fără a putea fi ştearsă complet, se încăpăţâna să protesteze împotriva unei asemenea fapte. În acest context, subterfugiul presupunea să participi la lichidarea canibală a cuiva, fără să mănânci tu însuţi came de om, pe cât era posibil. Prin

urmare, această „idee ingenioasă” de a amesteca, în timpul fierberii, carnea de porc cu cea de om, apoi de a-i face pe comeseni să scormonească pe nevăzute, permitea în acelaşi timp îndeplinirea acestor două exigenţe psihologice contradictorii. Astfel, bestialitatea şi umanitatea ajungeau la un compromis de înalt nivel, prin care fiecare trişa cu el însuşi. Isteria colectivă şi conştiinţa individuală puteau merge mână-n mână, fără niciun inconvenient.

Nebunia colectivă a „banchetelor cu carne de om”.

Febra canibală se răspândea ca o ciumă. Ajunse la paroxism odată cu ceea se poate numi, fără nicio exagerare, „banchetele cu came de om”.

Totul începea cu „şedinţe de luptă”, în timpul cărora victimele erau aproape omorâte în bătaie fără deosebire şi tăiate de vii. Apoi, inimile, ficaţii, vezicile biliare, rinichii, piepturile, fileurile de om, jamboanele de om, tendoanele de om, degetele de om, măruntaiele de om, cotletele de om… erau gătite în diferite moduri: fierte, la grătar, prăjite, soté, fierte în apă cu amidon, marinate în alcool, gătite la foc mic etc., era chiar o gastronomie rafinată! Chiar şi în şcoli, în spitalele din district, chiar în cantinele instituţiilor guvernamentale de la nivelul brigăzii de producţie până la cel al districtului, trecând prin cel al comunei şi al prefecturii, pretutindeni se organizau „banchete cu came de om”. Se bea alcool, se jucau jocuri de noroc. Fiecare era recompensat în funcţie de meritele sale.

Zheng Yi, op. cit., pp. 164 – 167 (intertitlurile îmi aparţin, T.W.)

Revoluţia Culturală nu trezeşte numai vechii demoni, ci dă curs liber naţional-comunismului, cu şirul său de acţiuni rasiste. Urmele lăsate de foştii colonizatori occidentali şi japonezi au fost ţinta Gărzilor Roşii încă de la începutul mişcării. Sub pretextul denunţării

imperialismului, cultura occidentală s-a transformat în duşman. Sunt profanate mormintele în cimitirele creştine, sunt distruse inscripţiile latine în marile oraşe, sunt interzise practicile religioase de origine străină, simbolurile occidentalizării, precum părul lung, tocurile înalte, pantofii prea ascuţiţi, sunt eliminate. În regiunile unde musulmanii *sunt* majoritari, simbolurile Islamului sunt cele vizate. Moscheile sunt distruse sau transformate în ateliere, uneori în cocini, unele sate din Yunnan sunt rase de pe faţa pământului pentru că au refuzat să crească porci. În Tibet, eradicarea religiei începută la sfârşitul anilor ’50 a luat o turnură violentă şi sistematică din cauza instigării Gărzilor Roşii trimise de Liga Comunistă Chineză (organizaţia de tineret a PCC). Templele şi mănăstirile sunt dărâmate, pietrele şi lemnul de construcţii sunt folosite pentru construirea de clădiri rezervate chinezilor – din cele 6.259 de lăcaşuri de cult care existau în Tibet, doar 13 au fost cruţate de furia Gărzilor Roşu textele sfinte simt arse sau transformate în tălpi de încălţăminte; călugării şi călugăriţele sunt obligaţi să se căsătorească, altfel sunt condamnaţi la muncă silnică; cântecele, dansurile, serbările populare sunt interzise, fiind înlocuite de cântece şi adunări revoluţionare; costumele tradiţionale sunt interzise; părul e tăiat chinezeşte.[1092] Mongolii sunt martirizaţi în cadrul unei lupte necruţătoare împotriva unui fantomatic Partid Revoluţionar, pretext al unei dominaţii tot mai autoritare exercitate de Han, etnia majoritară în China, asupra Mongoliei interioare.

Creat în 1925 de comuniştii chinezi, în perioada frontului unit cu Guomindang împotriva imperialismului şi feudalismului, acest Partid Revoluţionar al Poporului din Mongoba interioară chiar a existat, dar a fost desfiinţat încă din 1927, când frontul s-a făcut praf în timpul primei

1092 Kim Yeshi, Tibet, histoire d'une tragédie, La Martinière, Paris, 2009, p. 132. 848 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

faze a războiului civil, când comuniştii s-au opus naţionaliştilor. Partidul Revoluţionar a reapărut după 1945, în timpul celei de-a doua faze a războiului civil, ajutându-l pe Mao să dobândească puterea. Apoi cadrele sale au fost integrate în PCC pentru a transforma Mongolia interioară într-o provincie comunistă model în cadrul Republicii Populare Chineze. În timpul Revoluţiei Culturale, acest trecut este folosit ca pretext pentru pedepsirea cadrelor mongole care nu aderă cu entuziasm la mişcarea lansată de Mao. Când e lansată „mişcarea de epurare a claselor”, comitetul revoluţionar mongol, creat la iniţiativa Beijingului, declanşează o amplă campanie de „extirpare a Partidului Mongol”, sub pretextul reapariţiei vechiului Partid Revoluţionar în rândurile sale. 340.000 de persoane sunt arestate, torturate în condiţii atroce. Potrivit estimărilor oficiale, mor peste 16.000 de mongoli, în realitate, fără îndoială, 50.000. În total, peste 1.000.000 de locuitori au avut de suferit într-un fel sau altul din cauza violenţelor. Trei sferturi din victime aparţineau etniei mongole1, lupta politică a luat o întorsătură în mod limpede rasială.

Masacrele care au marcat fazele cele mai violente ale Revoluţiei Culturale, între 1966 şi 1968, în diferitele provincii chineze, nu s-au datorat unor excese populare necontrolate. Fiecare etapă a fost nu numai iniţiată, ci şi supervizată de puterea centrală. Teroarea omniprezentă nu e consecinţa distrugerii autorităţii naţionale, nici nu a fost provocată de frământări care au fost rezultatul situaţiilor anarhice. În timpul fiecărei faze, organele puterii au fost informate pe deplin în legătură cu măcelurile care se produceau la nivel local. Serviciile Securităţii Publice au trimis specialişti care să strângă informaţii în legătură cu starea şi desfăşurarea execuţiilor în unităţile de muncă ale diferitelor eşaloane. Acest personal specializat a dat raportul instanţelor superioare.

Nemulţumindu-se doar să înregistreze cifrele, autorităţile centrale au recompensat într-un fel sau altul acţiunile criminalilor, astfel încât unii s-au apucat să omoare pentru a primi onoruri.[1093] Unele alianţe s-au schimbat, unii călăi au devenit victime, din cauza manipulărilor Grupului Central, dar obiectivul lui Mao a rămas întotdeauna acelaşi în timp ce a încercat să obţină puterea absolută. Drumul a fost bătătorit, Gărzile Roşii au fost disciplinate, poporul era terorizat, totuşi, Revoluţia Culturală n-a încetat. Avea să continue până la dispariţia Marelui Cârmaci, în 1976, menţinând China în această stare de război civil permanent, atât de benefică pentru puterea centrală.

Epoca pedepselor

Cotidianul poporului publică, la sfârşitul lunii decembrie 1968, o nouă directivă a lui Mao care avea să tulbure iar viaţa chinezilor. „E absolut necesar ca tinerii instruiţi să meargă la ţară pentru a fi reeducaţi de ţăranii săraci şi de cei din clasele medii-inferioare, dă ordin Marele Cârmaci. Cadrele şi ceilalţi locuitori ai oraşelor trebuie convinşi să-şi trimită la ţară copiii care au absolvit primul şi al doilea ciclu de şcoală secundară sau universitatea. Trebuie executată o muncă de mobilizare în acest scop. Tovarăşii din toate regiunile rurale trebuie să-i întâmpine cu ospitalitate pe aceşti tineri”. Această directivă, care va da naştere mişcării *xiaxiang*, literal „coborârea la ţară”, este o continuare a Revoluţiei Culturale prin alte metode. După faza de distrugere a „celor patru vechituri” şi după lupta împotriva „celor cinci clase negre” şi lichidarea Gărzilor Roşii „rebele”, Mao vrea în continuare să modeleze o nouă generaţie supusă voinţei partidului-stat. Pe de altă parte, Republica Populată Chineză vrea, în continuare, să întruchipeze un model de radicalism revoluţionar, în contrast cu Uniunea Sovietică „revizionistă”. Reformarea mentalităţii tinerilor care sunt

1093 Jung Chang, Jon Halliday, Mao, ed. cit, p. 588.

trimişi să se amestece cu lumea ţăranilor şi depăşirea diviziunilor tradiţionale între oraş şi sat fac parte din această competiţie socialistă. În orice caz, Mao ar vrea să dea această impresie. În realitate, are alte preocupări. Trimiterea la ţară a unor „tineri instruiţi”, *zhiqing* în chineză, trebuie să contribuie la liniştirea spiritelor, la revenirea la realitatea socialistă a celor care au prins gustul libertăţii de a se opune şi al plăcerii de a se lăsa în voia instinctelor. O amplă fuziune a populaţiilor prezintă şi avantajul că distruge relaţiile sociale, atât în cazul studenţilor, cât şi în cazul ţăranilor, îi dezrădăcinează pe *zhiqing* de mediul lor astfel încât aceştia devin fragili în faţa puterii şi introduce „străini” în regiuni refractare faţă de pătrunderea comuniştilor. În plus, trimiterea la ţară trebuie să înlesnească o deplasare a populaţiilor dinspre estul ţării către regiunile mai sărăcăcioase din vest, din nord şi din sud, regiuni de stepă, de deşert şi de munte, şi să permită o colonizare a minorităţilor etnice. Mişcarea de „întoarcere la bază” (în chineză *xiafang*, care înseamnă „a fi trimis în jos”), altă denumire dată acestei noi ofensive a lui Mao împotriva poporului, este şi o modalitate de a inversa proporţia dintre autohtoni şi coloniştii chinezi, populaţia Han, la periferia Republicii Populare, de a face în aşa fel încât minorităţile naţionale să fie într-adevăr minoritare, inclusiv în regiunea lor natală.[1094]

Pentru tineri, trimiterea obligatorie la ţară are o semnificaţie complet diferită. Prin această directivă, Mao continuă să-şi manifeste răzbunarea pe intelectuali. De astă dată, nu mai e vorba de scriitorii şi artiştii reduşi la tăcere, ca după Campania celor O Sută de Flori, nici de învăţaţii persecutaţi de Gărzile Roşii, ci de noua generaţie de intelectuali, care tocmai au absolvit şcoala şi universitatea, pe care vrea să o modeleze, după ce a slăbit

1094 Françoise Aubin, „Une Chine multinationale“, în La Chine au XXe siècle, t. a, Fayard, Paris, 1990, p. 295.

frâiele cu care o ţinea. E o pedeapsă, pentru că, atunci când pedepseşte, un regim comunist alege întotdeauna să îi trimită pe cei vinovaţi la „bază”, în uzină sau la câmp, sau îi condamnă la muncă silnică. Represaliile de acest gen au un caracter paradoxal într-un sistem care pretinde că face din muncă o valoare supremă şi care se laudă cu clasele muncitoare. Felul sancţiunii, prin care munca devine pedeapsă, arată mai bine ca orice discurs realitatea condiţiei muncitorilor sau ţăranilor sub un regim de dictatură a proletariatului. În zadar prezintă Mao această trimitere la ţară, *xiaxiang*, ca pe o îmbogăţire între clase sociale diferite, ca pe un schimb între tinerii instruiţi care nu ştiu nimic despre viaţă şi ţăranii înţelepţi care au învăţat totul despre ea, pentru *zhiqing* e vorba de o condamnare completată de o degradare a condiţiei lor.

„Am stat mult timp în regiunile rurale împreună cu ţăranii şi am fost adânc mişcat de numeroasele lucruri pe care le cunosc, susţine Marele Cârmaci pentru a-şi demonstra bunele intenţii pedagogice. Nu mă ridicam la nivelul lor. A trebuit să învăţ alături de ei.al Dorinţa recurentă a lui Mao de a combina munca manuală şi munca intelectuală a fost mult timp prezentată ca un progres revoluţionar, ca o dorinţă sinceră de a elimina barierele sociale, în vreme ce metoda a fost folosită în principal ca mrmijloc de dominare şi de îndoctrinare, pentru a aduce societatea chineză la acelaşi nivel, cel de jos, astfel încât să o controleze mai bine. Mai multe măsuri cu acelaşi scop s-au dovedit a fi catastrofale pentru cei care au trebuit să le suporte. De pildă, mişcarea „medicilor cu picioarele goale”, lansată în 1965, trebuia, teoretic, să le permită unor ţărani care fuseseră instruiţi sumar din punct de vedere medical să aducă alinarea şi binefacerile ştiinţei în satele îndepărtate. În practică, această iniţiativă tipic „progresistă” s-a transformat într-o catastrofă

sanitară.[1095] Alt exemplu, „şcolile de la 7 mai”, deschise potrivit instrucţiunilor date de Mao în 1966, nu au permis niciodată distribuirea sarcinilor între toate clasele sociale în domeniile agricol, militar sau politic, aşa cum a susţinut propaganda. Aceste „şcoli” aveau mai degrabă rolul de a impune o muncă manuală dezumanizantă şi o îndoctrinare ideologică intensivă unor intelectuali şi unor cadre pe care puterea voia să le pedepsească. *Xiaxiang*, această „coborâre la ţară”, e o nouă tentativă de acelaşi fel, de data aceasta împotriva „tinerilor instruiţi”. Înainte de Revoluţia Culturală, plecarea şi instalarea la ţară însemnau o participare la „construirea socialismului”, „răspândirea cunoştinţelor şi civilizaţiei în sate”. Ţăranii îi respectau pe tinerii orăşeni pe care puterea îi sacrifica pentru îndeplinirea acestor sarcini, în contextul Revoluţiei Culturale, intenţia capătă o altă semnificaţie. Tinerii instruiţi nu au misiunea de a le aduce ţăranilor „lumina” socialismului, sunt trimişi în aceste regiuni îndepărtate ca să fie reeducaţi de cei din urmă. Expresia „intelectual puturos” devine o insultă frecventă, a fi un *zhiqing*, un „tânăr instruit”, reprezintă o tară politică. Prin *xiaxiang*, puterea maoistă a hotărât să deporteze la marginile ţării o parte a tineretului chinez. Timp de aproape un deceniu, din 1968 până în 1976, aproximativ 17 milioane de *zhiqing* aveau să fie victimele acestui nou despotism. Un număr considerabil care demonstrează capacitatea de constrângere de care dispune regimul pentru a-şi impune legea şi, la polul opus, incapacitatea populaţiei de a rezista în faţa acesteia. Mai târziu, alte ţări, fascinate de calea maoistă, vor încerca să impună exoduri masive de acelaşi tip – mai ales Tanzania –, dar numai cele supuse unui partid-stat atotputernic vor reuşi într-adevăr să facă acest lucru. Va fi cazul

1095 Fraze pe care i le-a spus nepotului său în 1966, citate de Michel Bonnin, Génération perdue, éditions de l’EHESS, Paris, 2004, p. 44.

Vietnamului după victoria din 1975, dar mai ales cel al Cambodgiei khmerilor roşii, caz în care toată populaţia va fi trimisă la câmp.

Primele „coborâri la ţară” fac obiectul unei regizări orchestrate de puterea maoistă. Profesorii şi tovarăşii „tinerilor instruiţi” care pleacă îi însoţesc la gară sau la camioanele care urmează să-i ducă în ţinuturile lor îndepărtate. „Fericiţii aleşi” poartă o floare roşie la butonieră, asemenea părinţilor lor. Nişte sloganuri împodobesc oraşul, o orchestră cântă. Elevii şcolilor primare, în vacanţă în acea zi, sunt aliniaţi pe drum şi îşi flutură steguleţele roşii. Înainte de plecare, sunt citite discursuri şi fiecare „tânăr instruit” primeşte un exemplar din *Operele alese* ale lui Mao. Urmează momentul jurământului: „Mult, mult respectat Preşedinte Mao, urmând grandioasa dumneavoastră directivă «Intelectualii trebuie să se unească acum cu muncitorii şi cu ţăranii», am făcut deja un pas. Vom merge pe această cale revoluţionară până la capăt, fără să întoarcem niciodată capul!” Dincolo de această pompă, de ariile zgomotoase, de veselia populară la comandă, durerea despărţirilor e puternică. În realitate, experienţa plecării n-are nicio legătură cu imaginile difuzate de propagandă. „Am văzut indivizi care plângeau când se urcau în camion, va mărturisi un tânăr instruit. «Nu vreau să plec, nu vreau să plec! Acolo e infernul!» Şi erau suiţi cu forţa. Am asistat la plecarea unor tineri educaţi în Insula Hainan, va continua acest martor. Orchestra cânta foarte tare când vaporul părăsea portul şi mi-am dat seama deodată că tot acest zgomot avea rolul lui: să acopere strigătele celor care se despărţeau. Pe chei, în jurul meu, mulţi plângeau!” 1

Satele care îi întâmpină pe tinerii exilaţi sunt cu totul diferite de cele descrise de regim. După 20 de ani de comunism, mizeria, ignoranţa, murdăria cangrenează satele. „Eram colegi de liceu şi eram mai degrabă încântaţi

că mergem să trăim alături de prieteni într-un loc nou, îşi va aduce aminte un tânăr instruit, dar, când am ajuns, când am descoperit jegul ţăranilor, tristeţea şi înapoierea din acest fund de lume şi ne-am gândit că trebuia să ne petrecem acolo restul zilelor, ne-a cuprins o nelinişte îngrozitoare şi, imediat ce am rămas singuri, am început să plângem în cor. Mai ales fetele plângeau cu sughiţuri.”[1096] Lipsesc curentul electric şi apa, care nu sunt numai nişte elemente de confort „burghez” cărora le duc dorul mici orăşeni. Aceste lipsuri trebuie să-i oblige să adopte un mod de trai care îi abrutizează, lucru care, fără îndoială, e intenţionat, face parte din procesul de regres social vizat de putere. Fără lampă, nu citeşti seara, singurul moment posibil după zile întregi de muncă; fără apă (uneori, trebuie să meargă după ea 3 kilometri), nu mai există igienă. Adesea *zhiqing* sunt obligaţi să-şi construiască singuri casa, asemenea deportaţilor în URSS la începutul epocii sovietice, când au devenit constructorii propriului loc de martiriu. Fără materiale adecvate şi fără cunoştinţe în domeniu, locuinţele încropite de tinerii aceştia simt de cele mai multe ori rudimentare şi fragile, pradă intemperiilor. Acoperişuri care zboară, soluri jilave, spaţii strâmte, promiscuitate, adăposturile seamănă mai mult cu nişte grajduri, cu nişte cocini decât cu nişte locuinţe de oameni. „Romantismul revoluţionar” care, la început, putea să-i însufleţească pe unii tineri se toceşte în contact cu această realitate. Zilele de mufică de zece ore, fără nicio zi de odihnă, lipsurile alimentare, condiţiile de viaţă rudimentare, totul are rolul de a zdrobi caracterul, de a distruge personalitatea şi de a pune capăt dorinţei de a rezista. „Mâneam mai mult ce numeam «resturi de orez prost», uneori cu făină, dar foarte, foarte puţină, va povesti un *zhiqing* trimis în nordul sălbatic al Manciuriei. Raţiile

1096 Fraze consemnate de Jean-Jacques Michel şi Huang He, Avoir 20 arts en Chine, Le Seuil, Paris, 1978, p. 35.

erau fixate la 15 kilograme pe lună, complet insuficiente în raport cu intensitatea muncii. Uneori, ne era atât de foame, încât ne strecuram în grajd sau în staul ca să mâncăm pe ascuns porţiile de soia ale animalelor”. Trezit la ora 3 sau 4 dimineaţa, pe câmp până la căderea nopţii, „tânărul instruit” este un animal de povară pentru ţărani. „Eram la o fermă de câmpuri inundate, relatează *acest zhiqing*. În timpul arăturilor din mai, trebuia să purtăm pantaloni scurţi, iar în partea de sus o haină vătuită. Pământul era îngheţat, lăsând doar un strat de apă de vreo zece centimetri, dar, dedesubt, noroiul avea şi gheaţă. Aveam picioarele străpunse de frig, apa îngheţată ne stropea picioarele până sus şi, din cauza vântului care sufla peste noi, aveam degerături foarte dureroase”. 1 încadrarea ideologică se adăuga tratamentului de şoc, o terapie suplimentară greu de suportat în crunta atmosferă culturală. Presa partidului, care ajunge cu întârziere în aceste regiuni îndepărtate, e singura lectură posibilă; distracţiile se limitează la ascultarea radioului şi la cinematograful itinerant care difuzează filme de propagandă supervizate de doamna Mao, care continuă să fie mare preoteasă în domeniu. „Când se apropia seara şi stăteam sub streaşină casei noastre, uitându-mă cum cerul se întuneca încet-încet, mă simţeam singur şi trist. Aveam sentimentul că viaţa îmi fusese furată”, va explica un tânăr instruit.[1097] *Zhiqing* sunt supravegheaţi îndeaproape de ţărani şi de militanţii partidului; relaţiile dintre ei sunt strict reglementate, mai ales cele dintre băieţi şi fete. Dragostea e considerată un lucru ruşinos şi respingător, mai mult, din punct de vedere politic, e vorba de „o practică burgheză”. Două fiinţe care se iubesc îşi construiesc propriul univers, scapă de sub stăpânirea partidului-stat, lucru care e interzis din punct de vedere

1097 Feng Jicai, „La grandeur des victimes“,Xiaoshua, nr. 6,1986, pp. 6-13, apud Michel Bonnin, op. cit., p. 262.

ideologic, pentru că e periculos pentru regim. Tinerele însărcinate îndură cele mai mari umilinţe înainte să fie de cele mai multe ori obligate să avorteze. Unele cupluri tinere preferă să se sinucidă ca să nu suporte puritanismul revoluţionar, o formă perversă a controlului social generalizat. În schimb, pentru cadrele din sat, sexul e o formă de putere suplimentară. La fiecare nivel, echipă, brigadă, cooperativă, responsabilul deţine toate tipurile de putere, economică, politică, administrativă, poliţienească, judiciară, nu trebuie să-i dea socoteală decât superiorului său direct. În faţa acestor mici potentaţi locali, un *zhiqing* nu are nicio cale de scăpare. Relaţiile sexuale sunt impuse în schimbul unei „permisii" de a merge să-şi vadă familia, dar, după ce are loc actul, cadrul nu se ţine de cuvânt. Tinerele violate au dreptul doar la tăcere.

Întoarcerea în oraş este obsesia tânărului instruit. Admiterea la o universitate, angajarea într-o unitate de producţie urbană, dificultăţile familiale, boala sunt singurele posibilităţi pe care le are un *zhiqing* de a pune capăt exilului. Pentru a obţine un certificat medical, chiar şi justificat, trebuie să mituiască un medic sau mai mulţi medici şi, chiar şi în acest caz, cadrul local va fi singurul care va hotărî, în ultimă instanţă, dacă este valabil.1 începând din 1973, puterea va autoriza întoarcerea copiilor unici pentru a consola familiile, dar progenitura celor „cinci clase negre", mai jignită decât ceilalţi *zhiqing* în orice situaţie, nu va avea parte de o asemenea indulgenţă. Un tânăr instruit trebuia să stea, în medie, şase ani la ţară înainte să spere la o întoarcere ipotetică.[1098] După cum se întâmplă de obicei într-un regim comunist, unii sunt mai egali decât alţii: fiii nomenclaturiştilor simt primii care pot să se întoarcă acasă, datorită părinţilor lor care obţin un loc la

1098 Yue Daiyun, Carolyn Wakeman, To the Storm, University of California Press, Berkeley, 1985, pp. 332 si 339.

universitate sau într-o unitate de producţie. „Cea mai bună atitudine politică nu valorează cât un tată bine plasat”, spune un dicton.[1099] Cei mai privilegiaţi au reuşit chiar să scape de surghiun, intrând în armată, de pildă. Un studiu despre aproximativ 50 de clase de la liceul din Canton arată că 41% dintre copiii cadrelor şi 31% dintre copiii muncitorilor au putut să scape de *xiaxiang*. În schimb, fiii şi fiicele cu origine medie sau proastă au trebuit cu toţii să părăsească oraşul, adesea încă de la vârsta de 15 ani.[1100] Copilul unui cadru ai cărui părinţi au fost criticaţi şi urmăriţi în timpul Revoluţiei Culturale nu mai este protejat, e într-o situaţie la fel de proastă ca elementele cele mai dăunătoare, cele provenite din cele „cinci clase negre”.

Un *zhiqing* deportat la ţară are, adesea, doar două soluţii pentru a scăpa de condiţia sa: sinuciderea sau fuga. Actul prin care îţi pui capăt zilelor n-a fost niciodată bine văzut, fiind chiar aspru pedepsit, în ţările comuniste, care consideră acest gest o dovadă de neîncredere. Sinucigaşul nu mai riscă nimic odată mort, dar partidul-stat se poate răzbuna pe rudele lui, lucru care îi domoleşte pe „aspiranţi”. „Dacă vă sinucideţi înseamnă că, de fapt, sunteţi nemulţumit de sistem, va explica un tânăr instruit. Sinuciderea e o modalitate de a te desprinde de partid şi de popor. E o activitate contrarevoluţionară, se va răsfrânge asupra familiei, careva deveni o «familie contrarevoluţionară». Dacă faceţi parte dintr-o asemenea familie, nu mai aveţi viitor”. 1 E greu, aproape imposibil, într-o ţară aflată sub un control social total, să fugi din satul unde eşti exilat. Certificatul de reşedinţă, *hukou*, este obligatoriu pentru a obţine un loc de muncă şi cartelele de

1099 Apud Michel Bonnin, op. cit., p. 318.

1100 Jonathan Unger, Education under Mao: Class and Competition in Canton Schools ig6o-ig8o, Columbia University Press, New York, 1982, p. 134.

raţionalizare indispensabile pentru a te hrăni; toate sunt lucruri în lipsa cărora un dezertor este obligat să trăiască în afara societăţii. Aceste deportări în masă au favorizat delincvenţa urbană şi le-au determinat să se prostitueze pe tinerele care refuzau să fie „trimise la munca de jos”. Fuga în străinătate rămâne o posibilitate, dar nu prea ai de unde alege o ţară care să te primească: în nord, conflictul cu URSS zăvorăşte frontierele, în sud-est exilul e periculos, chiar imposibil, din cauza războiului din fosta Indochină franceză. În Birmania, PC local va primi mulţi tineri refugiaţi chinezi care vor deveni „martiri” ai războiului purtat împotriva generalului Ne Win. În Hong Kong, fluxul fugarilor n-a încetat să crească odată cu trecerea anilor: în oraşul insular vor reuşi să ajungă 30.000 de tineri în 1974, după ce în 1970 fuseseră 7.000.[11011102]

Obligarea a milioane de tineri să „coboare la ţară” a arătat eficacitatea despotismului maoist, dar măsura ilustrează şi absurditatea regimului. Această politică a avut efecte diametral opuse faţă de cele scontate de putere. Din punct de vedere economic, *xiaxiang* s-a dovedit a fi un eşec, această mână de lucru suplimentară nu a modificat nicidecum deficitul agricol al ţării. Ţăranii colectivizaţi nu au fost deloc mai motivaţi ca înainte de acest „ajutor voluntar”. Numărul suprafeţelor cultivate a continuat să scadă – cu 11% între 1957 şi 1977 în timp ce populaţia a crescut cu 47%. Costul trimiterii tuturor acestor tineri la marginile ţării a fost întotdeauna mai mare decât beneficiile agricole recoltate. Strategia „mareei umane” a fost ineficace şi costisitoare, lucru care va determina puterea, în anii ’80, să limiteze migraţiile masive către regiunile frontaliere. Din punct de vedere

1101 Fraze consemnate de Jean-Jacques Michel, Huang He, Avoir 20 arts en Chine, ed. cit, p. 81.

1102 Michel Bonnin, op. cit., pp. 375-376.

social şi politic, *xiaxiang* a fost la fel de catastrofal. Departe de a se atenua, separarea dintre oraş şi sat s-a dovedit a fi o prăpastie, mai ales în mintea tinerilor care au trăit experienţa exilului. Certificatul de rezidenţă urban a devenit unul dintre bunurile cele mai preţioase pentru mulţi chinezi, iar dispreţul faţă de lumea ţăranilor s-a dublat. În cazul tinerilor instruiţi, cărora experienţa le-a deschis ochii, mitul „ţăranului cumsecade şi harnic”, viitorul revoluţiei, s-a zdrobit de condiţiile sordide de la sate. Despărţiţi de restul lumii ani de zile, *zhiqing* au dezvoltat o altă cultură politică, atitudini, metode de rezistenţă (pentru a supravieţui) care aveau să-i ajute să se emancipeze puţin câte puţin în raport cu puterea. Departe de a înfrânge tineretul revoltat, *xiaxiang* l-a învăţat să se descurce singur, să capete încredere, să nu mai creadă în bunăvoinţa partidului-stat, lucru care, mai târziu, va exploda în văzul lumii, în timpul mişcărilor politice care vor marca perioada postmaoistă. Ordinea totalitară a suferit şi din cauza inegalităţilor enorme dezvăluite de *xiaxiang* între oamenii de rând şi fiii nomenclaturiştilor. Mitul egalitar al comunismului s-a prăbuşit din cauza privilegiilor pe care şi le-au acordat cei mai favorizaţi pentru a scăpa de destinul comun. Din acel moment, partidul-stat este cangrenat de corupţia care le-a permis atâtor fii cu origini sănătoase să evite „trimiterea la munca de jos”. Toate aceste defecte aveau să se cristalizeze când se va pune problema succesiunii Marelui Cârmaci.

Amurgul zeului

Republica Populară Chineză, care se laudă că deschide o nouă cale spre comunism, că le dă un exemplu revoluţionarilor în a doua jumătate a secolului XX, merge, de fapt, pe drumuri pe care a păşit deja Uniunea Sovietică. În afară de câteva adaptări naţionale, dictatura proletariatului rămâne ceea ce este, o dictatură a partidului-stat, ca în toate ţările care o folosesc. Nu există

diferite metode de a instaura un regim totalitar, politica neîntreruptă presupune aceleaşi etape, are aceleaşi efecte, dar prezintă şi aceleaşi dificultăţi. Mao îl imită întru totul pe Stalin, deşi vrea să creeze impresia că e originală calea lui. Căutătorii paradisului comunist sunt, poate, amăgiţi şi cred că această „revoluţie" e nouă, nu şi poporul chinez, care e pus la încercare de această dictatură. Paralelismul dintre Uniunea Sovietică stalinistă şi China maoistă este evident în această fază de „construcţie a socialismului": după perioadele de foamete care au decimat mujicii ruşi şi ţăranii chinezi au venit, pe rând, Marea Teroare şi Revoluţia Culturală cu scopuri multiple (lupta pentru putere, lupta de clasă, „abrutizarea" poporului). Aceste episoade dezastruoase au determinat triumful liniei impuse, pentru gloria Vfo/d-ului şi cea a Marelui Cârmaci. Cultul personalităţii nu va mai fi niciodată la fel de mare pentru aceşti doi dictatori ca după milioanele de morţi pe care le-a provocat politica lor.

După Holodomor, foametea ucraineană, Stalin a convocat Congresul Partidului, în ianuarie 1934, pentru ca acesta să-i aprobe alegerile. Tovarăşii care îi opreau ascensiunea, precum Buharin, Kamenev, Zinoviev, au trebuit să-şi ceară iertare în public, lucru care nu i-a împiedicat să dispară peste câţiva ani în procesele-spectacol din timpul Marii Terori. AI XVII-lea Congres al PC sovietic a rămas în istorie drept „congresul învingătorilor", a marcat înfrângerea adepţilor unei politici mai pragmatice, mai ales faţă de ţărani. În ianuarie 1969, are loc la Beijing Congresul al IX-lea al PCC, la care e reamintit rolul conducătorului partidului, se aprobă noi statute, gândirea Mao Zedong e confirmată ca fundament teoretic pentru toţi comuniştii. Şi pentru Marele Cârmaci acest congres e „congresul învingătorilor".1

Spre deosebire de congresul stalinist din 1934, cei care i se opun lui Mao nu mai sunt acolo pentru a-şi

recunoaşte greşelile, cei precum Liu Shaoqi, Peng Zhen, Deng Xiaoping au fost deja eliminaţi din instanţele conducătoare; susţinătorii unei pauze politice în sate după drama Marelui Salt, „revizioniştii”, au dispărut. Congresul lui Stalin prevestea Marea Teroare din 1937 – 1938, congresul lui Mao pretinde că încheie Revoluţia Culturală, lucru care poate fi văzut ca o diferenţă între aceste două momente. În realitate, aşa cum îi stă în fire, Marele Cârmaci nu dă dovadă de fairplay. Congresul al IX-lea al PC chinez nu anunţă sfârşitul procesului demarat, ci începutul unei lungi şi dureroase reveniri la ordine, care va dura de două ori mai mult decât episodul revoluţionar pe care se presupune că-l încheie, omorând mai mulţi cetăţeni de rând decât mulţimile dezlănţuite de Gărzi Roşii în anii §§—§*7*? Revoluţia Culturală, această Mare Teroare în stil maoist, avea să continue până la dispariţia iniţiatorului ei. În ceea ce priveşte totalitarismul, Mao îl egalează pe Stalin, iar „congresul învingătorilor” în interpretare proprie seamănă mult cu cel organizat de *Vojd* în vremea lui. Anunţă alte drame.

Armata Populară de Eliberare, braţ armat al partidului-stat şi mare apărătoare a regimului, care, în majoritate, a fost ferită de agitaţiile din timpul Revoluţiei Culturale, devine principala beneficiară a celui de-al IX-lea Congres. Trei sferturi din cei 1.5 la delegaţi reuniţi cu această ocazie la Beijing sunt militari. Mai mult de o treime din membrii noului Comitet Central ales de congres sunt reprezentanţi ai APE. Acest raport de forţe reflectă situaţia reală a puterii la sfârşitul anilor ’bo, când 21 din cele 29 de provincii ale ţării sunt conduse de militari cu grad înalt. Conducătorul lor, mareşalul Lin Biao, nu mai apare doar în calitate de „cel mai apropiat tovarăş de arme” al Marelui Cârmaci, ci devine succesorul său desemnat la terminarea acestui congres, luând locul pe care îl ocupa Liu Shaoqi.

LIN BIAO, UN DELFIN PATOLOGIC

În locul lui Liu, Mao îl numise pe Lin Biao. Dintr-un anumit punct de vedere, era o alegere mai bună; era mai tânăr cu aproape 10 ani. Dar era un bolnav cronic,[1103]

În asemenea măsură încât chiar Mao făcea aluzie la el folosind porecla „Etern sănătos”. Lin suferea de o afecţiune nervoasă, asemănătoare cu neurastenia lui Mao, din cauza căreia transpira mult. Spre deosebire de Mao, era şi ipohondru. Detesta să întâlnească oameni şi după încercarea pe care o reprezenta întâmpinarea unei delegaţii străine era lac de sudoare. Când urma un tratament medical în Uniunea Sovietică, la începutul anilor ’40, devenise dependent de morfină şi nu scăpase niciodată complet de acest obicei. Nu putea să suporte lumina soarelui, aşa că, în biroul său, storurile erau întotdeauna trase. Refuza să iasă când bătea vântul. În interior, temperatura trebuia să fie menţinută constant la 21 de grade, atât vara, cât şi iama.

Chiar potrivit normelor unei conduceri în cazul căreia prieteniile personale erau excepţia, comportamentul lui Lin era asocial într-un mod iraţional. Trăia pe jumătate retras, la Maojiawan, în cartierul din nord-vestul Beijingului, într-o casă sub strictă supraveghere. Vizitatorii erau descurajaţi, iar el nu făcea niciodată vizite, refuzând adesea să-i vadă chiar pe subordonaţii săi militari. Nu voia să citească documentele, cerându-le secretarilor lui să-i facă prin viu grai un rezumat care nu trebuia să dureze mai mult de 30 de minute pe zi.

Niciuna dintre aceste excentricităţi nu l-a împiedicat să devină succesorul lui Mao. Rolul preşedintelui nu era executiv, ci strategic. În ochii lui Mao, meritul suprem al lui Lin era că, de când se întâlniseră, în 1928, în munţii Jinggang, se dovedise un partizan întru totul loial. Inteligenţa lui era impresionantă. Era singurul, dintre cei

1103 Ibid., p. 359.

subordonaţi lui Mao, care îşi presăra discursurile importante cu aluzii istorice potrivite (folosea o echipă de colaboratori care le căutau în locul lui) şi, când nu se complăcea în panegirice despre preşedinte, era capabil să formuleze opiniile lui Mao cu o hotărâre şi o claritate pe care nimeni altcineva nu putea să le egaleze.

Philip Short, *Mao Tse-toung*, Fayard, Paris, 2005, pp. 507 – 508.

Tiranul Mao îmbătrânea, iar acest al IX-lea Congres confirmă nepotismul regimului său. Tradiţionala paranoia a puterii devine repede bolnăvicioasă în dictatură; Mao, care nu are încredere în nimeni şi în nimic, preferă să se înconjoare de persoane apropiate. Soţia lui, Jiang Qing, dar şi soţiile lui Lin Biao, Zhou Enlai şi Kang Sheng, omul poliţiei politice, îşi fac intrarea în instanţele conducătoare, din care mai fac parte secretarul Marelui Cârmaci, Chen Boda, şi garda sa de corp, Wang Dongxing, devenit şef al Securităţii. Alături de vechea gardă maoistă (Zhou Enlai, Zhu De, Li Xiannan…), PC este din acest moment condus de generaţia Revoluţiei Culturale: criticul literar Yao Wenyuan, care a aprins spiritele legându-se de piesa lui Wu Han *Destituirea lui Hai Rui*, sau Zhang Chunqiao, înflăcăratul responsabil cu propaganda la Shanghai în epoca radicală a Gărzilor Roşii, şi impetuosul său adjunct Wang Hongwen. Odată cu acest congres, Mao i-a instalat pe majoritatea protagoniştilor care urmau să-şi dispute sfârşitul domniei sale.

Într-un sistem comunist, conducătorii nu sunt separaţi de popor, ci complet izolaţi de acesta, închişi în reşedinţa lor, la adăpostul privilegiilor lor. De vreme ce nu trebuie să dea nimănui socoteală, nu au nicio legătură cu concetăţenii lor, în afară de câteva apariţii distante, protocolare şi securizate. În serai, unde tot ce vine din lumea exterioară e filtrat de note, rapoarte, documente, întotdeauna în conformitate cu linia de partid, aerul devine

repede viciat. La fel ca în cazul oricărei lumi închise, în aceste regimuri, locurile misterioase ale puterii freamătă de zvonuri, de conflicte, de comploturi adesea mai mult imaginare decât reale, care iau proporţii cu atât mai mari cu cât nimic nu poate fi verificat, tocmai din cauza zăvorârii impuse de sistem. Paranoia conducătorilor e accentuată de toate acestea. Mao, al cărui ego nu a încetat să se umfle pe măsură ce înainta în vârstă şi pe măsură ce persoanele inoportune erau eliminate din drumul său, devine mai suspicios ca oricând în privinţa celor pe care îi bănuieşte că vor să devină Mare Cârmaci în locul Marelui Cârmaci. Ultimii ani ai domniei lui aveau să semene cu un roman prost, cu intrigi şi capcane, la o distanţă uriaşă de suferinţele prin care trec sutele de milioane de chinezi pe care îi preocupă mai mult să-şi panseze rănile, să-şi îngroape morţii sau, pur şi simplu, să supravieţuiască, decât să ştie ce se urzeşte în spatele zidurilor înalte de la Zhongnanhai.

Se spune că un prim „complot” împotriva lui Mao a fost dejucat în august 1970, la şedinţa plenară a Comitetului Central din Lushan, oraşul în care Peng Dehuai a încercat, cu 11 ani înainte, să salveze ţara de catastrofa Marelui Salt. De data aceasta, miza are o importanţă mai mică. Se pune problema să fie judecat „geniul” – acesta e cuvântul folosit – lui Mao. Lin Biao, pe post de linguşitor, propune ca partidul să recunoască faptul că acest caracter excepţional este evident şi să-i atribuie Marelui Cârmaci un loc special în ierarhie, un fel de suprapreşedinţie care l-ar plasa mai presus de comuniştii de rând, inclusiv mai presus de Biroul Politic. Mao apreciază elogiul în asemenea măsură, încât cere să li se distribuie textul delfinului său membrilor CC pentru a fi discutat. Se pare că atunci au luat lucrurile o întorsătură urâtă. Chen Boda, secretarul fidel al Marelui Cârmaci, porneşte imediat un atac împotriva celor care s-ar opune

„geniului” lui Mao. Prin acuzaţiile lui îl vizează pe Zhang Chunqiao, fostul propagandist din Shanghai, personalitate remarcabilă a radicalilor, promovată odată cu Revoluţia Culturală. Zhang e mai ales foarte apropiat de Jiang Qing, soţia care se bucură de încrederea Cârmaciului. Atacându-l, te iei de ea. Suspicios, Mao începe să presimtă că propunerea lui Lin Biao în legătură cu „geniul” său, susţinută de Chen Boda, ar fi o manevră abilă pentru a-l împinge în sus şi a-i lua locul ulterior. Refuză orice statut special, chiar dacă i se pare că, efectiv, „geniul” lui e incontestabil. Chen Boda, după decenii de servicii loiale – e secretarul politic al lui Mao din 1937 devine victima acestei paranoia din jur. Arestat, e trimis la închisoarea de maximă securitate de la Qincheng, rezervată celor care nu-i mai plac Prinţului. Va rămâne acolo vreo doisprezece ani. La două luni după arestarea lui, e lansată o campanie pentru a-l prezenta pe Chen ca pe un „element antipartid”, un „marxist marionetă”, un „carierist”, un „complotist”.[1104]

Un an mai târziu, se pare că a izbucnit un al doilea complot, dar Beijingul nu va divulga existenţa acestuia decât în vara anului 1973. Versiunea propusă va părea atunci atât de rocambolescă, încât nicio persoană raţională nu-i va da crezare. Probabil că „afacerea Lin Biao”, despre care e vorba, nu va fi niciodată elucidată, în orice caz nu atâta timp cât China va rămâne o Republică Populară. Eforturile depuse de autorităţile maoiste, apoi postmaoiste pentru a susţine teoria unei conspiraţii au complicat şi mai mult înţelegerea faptelor. În acest foileton extravagant e confirmată doar ultima apariţie publică a mareşalului Lin Biao, pe 3 iunie 1971. Toate celelalte sunt baliverne, legende stabilite pornind de la „dovezi” răspândite de autorităţile chineze. Versiunea „autorizată” susţine următorul lucru: „cel mai apropiat tovarăş de arme” al Marelui Cârmaci se pare c-ar fi încercat să pună mâna pe

1104 Philip Short, Mao Tsé-toung, Fayard, Paris, 2005, pp. 517-518.

putere. Complotul descoperit l-ar fi obligat să fugă împreună cu familia spre URSS, pentru a se refugia acolo. Avionul în pană de carburant s-ar fi prăbuşit în Mongolia interioară, în primele ore ale zilei de 13 septembrie 1971. Autorităţile mongole vor acredita mai târziu această teorie. Se spune că rămăşiţele găsite la locul accidentului chiar sunt cele ale lui Lin Biao şi ale familiei sale. Propaganda chineză s-a dovedit volubilă în privinţa pregătirii complotului. S-a susţinut că mareşalul, ajutat de fiul său, ar fi încercat în septembrie 1971 să-l asasineze pe Marele Cârmaci pentru a-i lua locul. Au fost furnizate detalii, inclusiv numele de cod dat de conspiratori proiectului lor dezastruos: „Proiectul 571”. Trădătorii ar fi fost demascaţi la timp datorită lui Doudou, însăşi fiica mareşalului, căreia îi dezvăluise complotul fratele ei, Lin Liguo, devotat trup şi suflet conspiraţiei. Doudou, un diminutiv, pe numele ei adevărat Lin Liheng, s-ar fi grăbit să informeze Securitatea, care, la rândul său, l-ar fi prevenit pe Zhou Enlai. Măsurile luate ar fi permis salvarea Marelui Cârmaci şi, odată cu el, a ţării. Trădătorii descoperiţi n-ar mai fi avut de ales decât fuga în URSS.[1105]

În această „afacere”, mai mult decât faptele, care nu pot fi verificate, ar fi interesant să cunoaştem motivele „complotului”. Apar numeroase întrebări. Din ce motive a vrut puterea maoistă să dea impresia unei tentative de puci pentru a-l elimina pe delfinul desemnat de Mao şi de ce trebuia să dispară de pe scena politică în acel moment? Este oare credibilă ipoteza complotului? Numărul doi în regim, Lin Biao trebuia să fie succesorul lui Mao, era suficient să aştepte. Personajul lui taciturn şi închis în sine

1105 Există numeroase relatări despre aşa-zisul complot al lui Lin Biao şi al clanului său, mai ales cea din Barbara Bamouin, Yu Changgen, Ten Years of Turbulence: The Chinese Cultural Revolution, Kegan Paul, New York/London, 1993, pp. 235-242; şi cea din Yan Jiaqi, Gao Gao, Turbulent Decade: A History of the Cultural Revolution, University of Hawaii Press, Honolulu, 1996, pp. 322-333.

nu se potriveşte cu îndrăzneala şi charisma necesare pentru pregătirea unei lovituri de stat, chiar dacă e împins de un fiu devorat de ambiţie. Complotul nu e, poate, decât o acoperire, având rolul de a camufla o eliminare brutală ca acelea în care regimurile comuniste s-au specializat. Poate că această „ieşire" din istorie a fost pusă în scenă pentru a adormi bănuielile, astfel încât lichidarea lui Lin Biao să nu provoace agitaţie, mai ales în armată. Imaginea trădătorului e, în principiu, negativă, mai ales în mediile militare, obişnuite să respecte ordinea stabilită. Poate că Lin Biao şi rudele lui au fost victimele unui asasinat, după cum au susţinut ulterior anumite surse serviabile. Mao ar fi dat ordinul pentru acest asasinat, Kang Sheng, omul poliţiei politice, l-ar fi organizat, iar Wang Dongxing, fosta gardă de corp a Marelui Cârmaci, care a devenit responsabil cu unitatea 8341, însărcinată cu protecţia conducătorilor, l-ar fi executat.1 Această versiune e la fel de credibilă precum dispariţia într-un accident de avion în Mongolia. În ceea ce priveşte motivele eliminării, toate ipotezele sunt încă deschise. A fost vorba de un capriciu, de un dezacord politic, de răzbunare? Mao se considera de neînlocuit. Înainte de Lin Biao, Liu Shaoqi, care a deţinut rolul delfinului, a fost dat afară. Evident, ar trebui să se pună accent pe conflictul politic, dar personalitatea „puristului" nu pledează în favoarea acestei teorii. Supunerea totală a lui Lin faţă de Mao, legendara lui fire linguşitoare nu-l pregăteau să-l conteste pe Maestru. Atunci a fost vorba de răzbunare? Se ştie că Marele Cârmaci nu uita niciodată nimic, uneori se descotorosea după ani de zile de cei care îndrăzniseră cândva să i se opună. Sângeroasa Revoluţie Culturală n-a fost organizată, instrumentalizată de Mao mai ales pentru a-i lichida pe comuniştii care contestaseră Marele Salt înainte? APE nu s-a supus întotdeauna preşedintelui, unele unităţi s-au revoltat când a trebuit să fie restabilită ordinea în ţara

jefuită de Gărzile Roşii. Oare, sacrificându-l pe Lin Biao, Mao a vrut să facă armata să plătească pentru ezitările sale? Eliminarea mareşalului a provocat dispariţia mai multor militari cu grad înalt şi i-a permis PC să preia din nou puterea asupra APE, să-i aducă aminte că „partidul dă ordine cu arma în mână”.

„Afacerea Lin Biao” e anecdotică. Nu prezintă interes decât prin ceea ce dezvăluie despre funcţionarea opacă a sistemului şi prin efectele pe care le-a produs asupra regimului maoist. În momentul dispariţiei mareşalului, militarii sunt în poziţie de forţă în comitetele provinciale ale PC: 52% din secretarii şi secretarii adjuncţi ai partidului provin din APE.[1106] Cei doi ani care au urmat, până la Congresul al X-lea din august 1973, vor fi dedicaţi unei reechilibrări între PC şi militari în rândul diferitelor instanţe. Acest nou congres se reuneşte în secret şi fără şedinţă plenară, ceea ce ne face să bănuim existenţa unor lupte crâncene pentru influenţă. Cu această ocazie simt prezentate două rapoarte, unul politic, citit de Zhou Enlai, care, începând din acest moment, apare ca numărul doi, celălalt ideologic, despre statutele PC, prezentat de Wang Hongwen, cadrul din Shanghai apărut din Revoluţia Culturală, noul protejat al lui Mao. Zhou menţionează doar în trecere Revoluţia Culturală, aminteşte principiile de funcţionare armonioasă a partidului şi denunţă „social-imperialismui sovietic ca fiind duşmanul principal al Chinei. Discursul lui Wang este complet diferit. Pune în evidenţă lucrurile obţinute prin Revoluţia Culturală, insistă asupra controlului cadrelor de către mase şi nu dă câştig de cauză nici Uniunii Sovietice, nici Statelor Unite, considerându-le două superputeri care spoliază interesele popoarelor în general şi pe ale Republicii Populare în

1106 Yao Ming-Le, Enquête sur la mort de Lin Biao, Robert Laffont, Paris, 1983, pp. 167-194.

particular.[1107] Pot să coexiste două linii politice? Una „moderată”, reprezentată de Zhou Enlai, cealaltă „revoluţionară”, întruchipată de Wang Hongwen? Pe scurt, vechea gardă împotriva noii generaţii? Ultimii ani ai lui Mao vor fi marcaţi de acest clivaj mascat până atunci de prezenţa lui Lin Biao, cel care realiza, într-un fel, sinteza.

Strateg al războiului civil împotriva Guomindangului, mareşalul făcea parte din generaţia eroică a PC; făuritor al gândirii Mao Zedong cu *Cărticica Roşie*, era şi mesagerul Gărzilor Roşii. Când prăbuşirea sa a devenit publică, propaganda l-a numit „de stânga”, iar peste puţin timp avea să fie prezentat drept conducătorul celor de dreapta. Aceste variaţii ale acuzaţiei, tipice maoismului, folosite în funcţie de momentele politice, arată şi faptul că Lin ocupa un fel de loc central în dispozitivul Revoluţiei Culturale, fiind, în acelaşi timp, „de stânga” în calitate de reprezentant al Gărzilor Roşii şi „de dreapta” din pricina apartenenţei sale la vechea gardă care reuşise să supravieţuiască în urma revoltei. Zongnanhai nu este, totuşi, divizat între „moderaţi” cumsecade şi „revoluţionari” periculoşi. Distincţia nu este deloc mai pertinentă la Beijing decât la Moscova când se vorbeşte despre „porumbeii” şi „şoimii” Kremlinului. În aceste ţări, în China, precum şi în URSS, conducătorii nu se înfruntă din cauza scopului urmărit, ci din cauza celei mai bune metode de a-l atinge; conflictele lor nu repun în discuţie fundamentele regimului, nici legitimitatea doctrinei, ei au opinii diferite în privinţa modului de a consolida puterea sau a felului de a sluji într-un mod cât mai eficient posibil ideologia în care cred toţi.

Clivajul prin care trece conducerea chineză la începutul anilor ’70 se produce între, pe de o parte, adepţii luptei de clasă, ai „Marilor Salturi” şi ai unei dezvoltări

1107 Eberhard Sandschneider, „La Révolution culturelle et les crises de succession“, în La Chine au XXe siècle, t. a, ed. cit., p. 75.

centrate pe mobilizarea maselor şi, pe de altă parte, partizanii unei modernizări a aparatului de producţie prin tehnologie, ai unei dezvoltări mai armonioase între sectoarele de producţie şi ai unei adaptări a regulilor economice. Nu sunt nişte „revoluţionari” care se opun unor „moderaţi”, ci, mai mult ca sigur, „voluntarişti” care se lovesc de nişte „pragmatici”. Unii vor să avanseze mai repede, ceilalţi consideră că ţara trebuie lăsată să-şi tragă sufletul şi că trebuie consolidate lucrurile obţinute. Primii sunt conduşi de soţia lui Mao, Jiang Qing, care îi are alături pe Wang Hongwen, Zhang Chunqiao, compatriotul său din Shanghai, şi Yao Wenyuan; ceilalţi, mai ales veteranii partidului, simt regrupaţi în jurul lui Zhou Enlai şi al lui Deng Xiaoping, care tocmai s-a întors din exil unde fusese trimis din cauza „tendinţelor sale capitaliste” la începutul Revoluţiei Culturale. „Pragmaticii” au slujit toată viaţa cauza comunistă mai mult decât au slujit-o „voluntariştii”, de aceea ar fi greşit să fie consideraţi susţinători ai unei moderaţii a sistemului, când ei vor să-l facă mai raţional. Între aceste curente, Mao dă impresia că ezită, el aşteptând de fapt un vânt mai favorabil pentru a aţâţa focurile revoluţionare, după cum are obiceiul. Eliminarea lui Lin Biao l-a slăbit. După Liu Shaoqi şi Chen Boda, dispariţia brutală a acestui nou delfin te face să te îndoieşti de capacitatea ta de discernământ. Ce-ar trebui să crezi despre judecata Marelui Cârmaci dacă se dovedeşte că Liu e un „galben” şi un „renegat”, Chen un „marxist marionetă”, iar Lin un „carierist contrarevoluţionar”?[1108] Aura lui Mao a pălit. Tot fiind tămâiat ca un zeu, Marele Cârmaci a pierdut, în cele din urmă, orice contact cu realitatea, se închide în certitudinile sale, aşa cum Stalin s-a cufundat în capriciile sale la sfârşitul vieţii.

Preşedintele chinez crede mai mult ca oricând în

1108 Philip Short, Mao Tse-toung, ed. cit., p. 525.

caracterul exemplar al căii pe care a ales-o. Obsedat de URSS, pe care o detestă aşa cum a venerat-o pentru o vreme, vrea ca ţara şi poporul său (posesivul se impune în cazul lui) să iasă în evidenţă. Îl întristează măsurile care pot fi luate pentru a încetini ritmul revoluţionar, nu e de acord să fie îngropată securea războiului în lupta de clasă. Îşi va dedica ultimii ani din viaţă acestei lupte împotriva „pragmaticilor", continuării războiului civil pe care l-a încurajat întotdeauna. În vara anului 1973, lansează un prim atac sub aparenţa unei campanii împotriva lui Confucius, înţeleptul Chinei antice, ale cărui reguli de guvernare au inspirat Imperiul de Mijloc. Prin Confucius, propaganda maoistă vizează spiritul feudal, pe proprietarii de terenuri, pe scurt vechiul regim la a cărui construcţie a contribuit doctrina confucianistă. Ofensiva nu numeşte pe nimeni, rămâne la principii pentru a pretinde că lumea se împarte tot în două, între cei vechi şi cei moderni, nostalgicii trecutului imperial şi capitalist care se opun adepţilor revoluţiei şi viitorului comunist. Unii vor să construiască fortăreţe, inevitabil conservatoare, ceilalţi au încredere în mase, care vor face progrese, în acest mesaj de ordin subliminal, „pragmaticii" care militează pentru o Chină paşnică şi puternică se identifică astfel cu primii, „voluntariştii" cu următorii. Anticonfucianismul din jur nu-i împiedică pe „pragmatici" să câştige prima manşă cu ocazia Adunării Naţionale Populare, în ianuarie 1975, la care Deng Xiaoping este investit viceprim-ministru, vicepreşedinte al partidului şi al Comisiei Militare, devenind succesorul desemnat al lui Zhou Enlai, măcinat în acel moment de un cancer care îl va răpune un an mai târziu. „Trebuie să transformăm China de acum până la sfârşitul secolului într-un stat socialist puternic şi modern, în primele rânduri ale lumii", proclamă Zhou într-un text-testament citit în absenţa lui în faţa

Adunării. Atunci e lansată ideea celor „Patru

Modernizări” – agricultură, industrie, ştiinţă şi tehnologie, apărare naţională –, care avea să fie în centrul dezbaterii politice chineze în deceniile următoare. Partidul-stat îşi consolidează poziţia centrală, i se confirmă mai mult ca oricând autoritatea deplină, paranteza Revoluţiei Culturale şi a aşa-zisei luări de cuvânt de către popor este în aparenţă închisă.

Mao aprinde un contrafoc. Lansează o nouă campanie, pentru „studierea dictaturii proletariatului”, o tentativă de regres revoluţionar care vrea să întoarcă în anii ’50 China. Se pune problema să fie nivelate salariile muncitorilor, să se interzică peticele de pământ private la ţară, să fie readuse în atenţie comunele populare, să se elimine elementele burgheze din partid şi din ţară cu „metodele dictaturii proletariatului”. Opoziţia faţă de schimbarea aceasta e imediată. Din iunie până în septembrie 1975, un val de proteste şi de nesupunere cuprinde oraşele şi provinciile, cu greve în uzine împotriva nivelării salariilor, răscoale în sate împotriva abolirii peticelor de pământ, şi manifestaţii ale unor tineri instruiţi întorşi din exil care nu mai vor să audă vorbindu-se de „dictatura proletariatului”. Generaţia vechilor Gărzi Roşii şi a acelor *zhiqing*, cea pe care Mao voia „s-o smulgă din ghearele revizionismului” şi care l-a sprijinit în timpul Revoluţiei Culturale, se ridică împotriva mentorului său de odinioară. Eşecul este evident pentru el. Tineretul condamnă ardoarea lui revoluţionară finală şi devine aliatul obiectiv al „pragmaticilor” partidului, vechi cadre pe care le atacase cu violenţă în 1966, la îndemnul Marelui Cârmaci.1 Pentru acest tineret pe care reuşise să-l însufleţească, Mao a încetat să fie un zeu.

Ultimul an din domnia dictatorului e un declin politic şi fizic implacabil. În câteva săptămâni, Mao pierde doi dintre aliaţii săi cei mai preţioşi. Kang Sheng, omul poliţiei politice, decedează la jumătatea lunii decembrie 1975. E,

într-o mică măsură, un Beria chinez. Chen Yun, un veteran al Biroului Politic, va spune mai târziu: „Mao era doar un om, nu un zeu; Peng Dehuai era un om, nu un demon[11091110]; iar Kang Sheng un demon, nu un om[1111]”. Un alt conducător va spune: „Ne temeam mai puţin de regele Infernurilor decât de biroul bătrânului Kang.”[1112] Un raport oficial asupra Revoluţiei Culturale, datat octombrie 1978, va atribui numai acestei epoci arestarea a 10.000 de cadre superioare sau medii ale partidului, a 940.000 de cadre mici sau simpli militanţi şi a 10 milioane de persoane, toţi fiind acuzaţi că sunt spioni, renegaţi, agenţi ai Guomindangului. „Câţi dintre ei au murit în timpul şedinţelor de smulgere de mărturisiri sau sub alte forme de persecuţii? în acest moment nu putem face nicio estimare”, se încheie raportul.1 La începutul lunii ianuarie 1976 moare Zhou Enlai. Omul care, prin suavitatea şi purtarea lui angelică de formă[11131114], prezenta în mod înşelător o faţă umană a comunismului chinez a fost autenticul şi unicul „cel mai apropiat tovarăş de arme” al lui Mao. În această calitate, a acoperit toate fărădelegile lui începând cu anii ’30. Perfect supus Marelui Cârmaci, mai ales în timpul Revoluţiei Culturale, a făcut tot posibilul

1109 Michel Bonnin, op. cit., p. 418.

1110a . După ce i s-a opus lui Mao în privinţa Marelui Salt înainte la şedinţa plenară de la Lushan, în 1959, pe lângă alte calificative, Peng Dehuai a fost numit „demon“ de către propagandă.

1111 Apud Claudie Broyelle, Jacques Broyelle, Apocalypse Mao, Grasset, Paris, i98o> P- 59-

1112 Apud Jean-Luc Domenach, Chine: Varchipel oublié, Fayard, Paris, 1992, p. 308. 864 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

1113 Claudie Broyelle, Jacques Broyelle, Apocalypse Mao, ed. cit., p. 59.

1114 Simon Leys, „Zhou Enlai, ou le sillage d’une barque vide“, în Essais sur la Chine, ed. cit., p. 773.

să-i fie pe plac pentru a-i păstra încrederea. Când fiica lui adoptivă a fost torturată de Gărzile Roşii, apoi aruncată în închisoare, unde a murit în urma tratamentelor aspre la care a fost supusă, Zhou a refuzat să întreprindă ceva ca s-o apere pentru că ar fi fost contrarevoluţionar dacă-şi punea familia înaintea politicii. Mao nu l-ar fi iertat niciodată dacă ar fi acţionat aşa. Prim-ministrul i-a fost întotdeauna de folos preşedintelui, acţionând astfel încât politica lui să fie acceptată de ceilalţi conducători şi ferindu-l de excesele care ar fi putut să fie fatale pentru regim. A reuşit să oprească nebunia Marelui Salt înainte în 1960, dar îl scuteşte de necazuri pe Mao, ferindu-l de judecata partidului. Zhou a îndeplinit rolul de spirit ocrotitor al preşedintelui, din acest motiv aura lui în rândul populaţiei a rămas intactă, chiar dacă numele lui e indisociabil legat de politica urmată. Odată cu el, dictatorul îşi pierde cea mai preţioasă pavăză.

Deng Xiaoping ar fi trebuit să fie succesorul lui Zhou Enlai. Marele Cârmaci ia o altă hotărâre. Hua Guofeng, un protejat al lui Mao, un comunist în versiunea poliţie politică, va avea acest rol. Înainte de a ocupa funcţia de prim-ministru, Hua a fost adjunctul temutului Kang Sheng; la moartea lui, a devenit primul poliţist al Chinei. Acest detaliu e suficient pentru a justifica promovarea lui; în Republica Populară, „organele” fac parte din osatura sistemului, la fel ca în toate regimurile comuniste. Unele surse vor susţine şi că Hua e fiul natural al lui Mao.[1115] Şi-a petrecut cea mai mare parte din carieră în Hunan, regiunea din care provine Marele Cârmaci, s-a ocupat chiar de cultul său la Shaoshan, oraşul său natal. Pe numele adevărat Su Zhu, şi-a luat numele de Hua Guofeng, literal „Avangardă a Chinei”, care sună mai bine în cazul

1115 Roger Faligot, Les Services secrets chinois, Nouveau Monde, Paris, 2008, pp. 161-162, si Patrick Sabatier, Le Dernier Dragon, ed. cit., p. 154.

unui militant ambiţios. Hua Guofeng e un comunist de nădejde care n-a ezitat să ordone masacrarea a mii de Gărzi Roşii rebele când era nevoie – lucru din cauza căruia i s-a dat porecla de „măcelarul din Hunan”. A fost responsabil şi cu delicata anchetă (şi cu montarea acesteia) în legătură cu moartea lui Lin Biao. În 1975, când nişte sate musulmane s-au revoltat în Yunnan pentru a cere dreptul de practicare a cultului lor, el a fost cel trimis de Beijing pentru a rezolva problema, cu lovituri de tun. Marele Cârmaci are de gând acum să folosească talentele lui pentru a-şi îndeplini noile aspiraţii revoluţionare, ducând astfel ultima lui luptă.

Pe 5 aprilie 1976, o amplă manifestaţie în memoria lui Zhou Enlai, în Piaţa Tian anmen la Beijing, pecetluieşte – provizoriu – soarta lui Deng Xiaoping. 100.000 de persoane denunţă politica maoistă, o blamează pe Jiang Qing, numind-o împărătească profitoare, care se foloseşte de slăbiciunile Cârmaciului. Manifestanţii solicită punerea în aplicare a celor „Patru Modernizări” şi întoarcerea lui Deng la putere. Forţele de represiune curăţă piaţa în timpul nopţii, sute de manifestanţi sunt arestaţi. A doua zi, Biroul Politic îl înlătură din funcţie pe insolentul viceprim-ministru. Deng Xiaoping reuşeşte cu greu să scape de arest şi de moarte, fără îndoială, datorită unui grup de militari loiali. Se refugiază în Canton, sub protecţia APE, aşteptând o reabilitare şi o nouă întoarcere la putere, în iulie 1977. Phoenixul Deng încă n-a încetat să renască din cenuşă.

Zhou Enlai a dispărut, Deng Xiaoping a fost neutralizat, vechii conducători sunt victimele vârstei lor – Dong Biwu, unul dintre fondatorii PCC în 1921, membru al Biroului Politic începând din 1945, a decedat în aprilie 1975; Zhu De, bătrânul mareşal erou în războiul civil, moare în iulie 1976 –, aşa că soţia lui Mao şi persoanele ei de încredere au cale liberă pentru a cufunda ţara într-o

nouă radicalizare. Totuşi, puterea e paralizată. Asemenea *Vojd*-ului în ultimii ani, Marele Cârmaci îşi terorizează anturajul, nimeni nu îndrăzneşte să ia vreo iniţiativă de teamă să nu-l supere. „Îl vedeam foarte rar, va mărturisi un membru al Biroului Politic. Când se punea problema, eram îngroziţi de ideea de a spune ceva greşit în cazul în care considera că e o eroare". 1 Nepotismul domneşte la Zhongnanhai, unde Jiang Qing trage sforile. Nepotul ei are rol de secretar personal al lui Mao; cele două fiice ale sale, Li Min şi Li Na, îi citesc bătrânului fragmente din presă selectate de ea; toţi fac scut în jurul Cârmaciului, din ce în ce mai slăbit. Lovit de boala Charcot, muşchii braţelor şi picioarelor l-au lăsat pe Mao, gâtul şi limba i se atrofiază.[1116] Ţintuit la pat, e palid, slăbit, înghite greu, respiră cu greutate, cuvintele lui par nişte bolboroseli, se cufundă încetul cu încetul într-un fel de demenţă senilă. Republica Populară Chineză e suspendată de firul de viaţă, subţire, al fondatorului ei.

Anunţul oficial al decesului e citit la radio pe 9 septembrie: „Mesaj în atenţia partidului, armatei şi poporului multinaţional din toată ţara: tocmai a murit Preşedintele Mao". Ierarhia din anunţ spune multe despre raporturile de putere în interiorul regimului: întâi PC, apoi APE, în sfârşit, populaţia... Neprimind veşti în legătură cu starea sănătăţii Cârmaciului lor, chinezii nu sunt, totuşi, surprinşi de moartea lui. Pe 28 iulie, la Tangshan, în nord-estul ţării, avusese loc un cutremur, care se soldase cu peste 240.000 de morţi. O veche legendă chineză spune că o asemenea catastrofa prevesteşte frământări. Dispariţia lui Mao stârneşte teamă, dar nu provoacă deloc durere. Ultima lui nebunie, Revoluţia Culturală, a dus la moartea a 1, 6 milioane de oameni, potrivit estimărilor celor mai de încredere, şi a avut 100 milioane de victime dacă îi socotim

1116 Apud Frederick Teiwes, Warren Sun, The Tragedy of Lin Biao, University of Hawaii Press, Honolulu, 1996, p. 21.

pe toţi chinezii care au avut de suferit din cauza acestui război civil. Aceşti martiri se adaugă celor ai colectivizării, foametei, represaliilor îndreptate împotriva intelectualilor, fără a-i uita pe cei din războiul împotriva Guomindangului sau pe cei ai epurărilor din bazele roşii, înainte de preluarea puterii… Astfel numărul lor trece dincolo de orice închipuire. Chinezii, din rândul cărora fiecare familie a fost îndoliată, inevitabil, într-un moment sau în altul al acestei istorii, nu pot să plângă pierderea călăului lor. Poate că sovieticii au vărsat lacrimi la moartea *Vojd*-ului, odată cu trecerea timpului între Holodomor, foametea ucraineană, Marea Teroare şi dispariţia dictatorului. În China, sângele nu s-a uscat încă.

În ziua morţii sale, din difuzoarele unei închisori provizorii pentru femei răsună: „Deţinute, treziţi-vă toate pentru a afla o ştire tristă: tocmai a decedat marele lider al poporului chinez şi al popoarelor lumii, marele nostru educator”. Deoarece nimeni nu reacţionează, o femeie-gardian urlă: „Capul jos! Trei minute de tăcere!” Apoi cere ca fiecare să-şi exprime tristeţea şi recunoştinţa pentru „îndurarea” preşedintelui, dar şedinţa se împotmoleşte într-o cacofonie de plânsete şi de râsete nervoase.[1117]

Mao n-a fost un conducător comunist mai rău decât alţii, poate doar mai consecvent în privinţa încăpăţânărilor sale „revoluţionare”. Suferind de un complex intelectual din cauza căruia cărturarii chinezi au fost primele victime în timpul domniei lui, toată viaţa a vrut să pară un maestru al gândirii. Marxism-leninismul se potriveşte cu un asemenea proiect în calitate de ideologie totalitară, cuvânt care are aici sensul de global, total. Ideologul Mao a putut să-şi satisfacă pe deplin ambiţiile intelectuale impunându-i societăţii chineze teoriile sale, într-un mod fără îndoială absolut în comparaţie cu cel al celorlalţi conducători

1117 Mărturisire relatată de Jean-Luc Domenach, Chine: Varchipel oublié, ed. cit., p. 328.

comunişti. Maoismul nu s-a mulţumit să suprapună ideile sale politice peste realitate, cum au făcut, în general, PC la putere, ci şi-a transpus ideile în realitate. Să amintim că violenţa comunismului, violenţa generică, se explică în principal prin ciocnirea dintre proiectul politic utopic şi realitatea socială, partidul-stat dorind să modeleze societatea după canoanele ideologiei sale, pentru a face realul să corespundă idealului. În majoritatea ţărilor comuniste, urmarea a fost un război civil al puterii împotriva poporului, război prin definiţie permanent, de vreme ce iluzia nu coincide niciodată cu realitatea, proiectul politic lovindu-se întotdeauna de rezistenţele societăţii concrete. „Gândirea Mao Zedong”, aşa cum a elaborat-o şi exploatat-o Marele Cârmaci, a introdus o dimensiune suplimentară în această practică totalitară, devenind singurul mijloc de comunicare în imaginarul sistemului. În celelalte ţări comuniste, au fost organizate cultele lui Lenin, Stalin, Ho Şi Min, Kim Ir-sen, Castro… dar niciunul nu s-a folosit de o „gândire” la fel de operaţională ca aceasta. Forţa „gândirii Mao Zedong” nu constă în originalitatea sa – o copie palidă a marxism-leninismului –, ci în utilitatea sa atunci când a fost impusă naţiunii întregi atât ca metodă de putere, cât şi ca un îndrumar al comportamentelor individuale. „Gândirea Mao Zedong” a devenit criteriul oricărui lucru, al adevărului, al practicii ştiinţifice, al formelor de raţionament, al bunelor maniere „socialiste”. Ea înglobează, strânge, sufocă societatea chineză. Unică deţinătoare a adevărului, această gândire neagă orice realitate diferită de cea pe care o generează, sporind violenţa partidului-stat care are rolul de a o impune. Războiul civil permanent a luat în China proporţii inimaginabile pentru că ţara şi poporul au trebuit adaptate fără încetare fluctuaţiilor acestei gândiri, la rândul ei legată de caracterul imprevizibil al luptei pentru putere, iar realitatea a trebuit modificată în funcţie

de evoluţia ei. Mai mult, denunţul generalizat, supravegherea reciprocă, autorepresiunea permanentă (prin practica autocriticii), pe care le statorniceşte „gândirea Mao Zedong”, simt proceduri de control social devastatoare. Marele Cârmaci a fost un comunist consecvent, reuşind să transforme utopia în materialitatea chinezilor, să înlocuiască total realitatea cu ficţiunea. Pentru acest lucru a avut nevoie de nu mai puţin câteva zeci de milioane de morţi.

Demaoizarea interzisă

Puterea nu poate fi dublă într-un regim comunist, partidul e unic, numărul unu la fel. La moartea lui Mao, Republica Populară trece printr-un conflict de legitimitate specific, între Hua Guofeng, pretendentul oficial, şi Jiang Qing, văduva moştenitoare. Raportul de forţe înclină în favoarea doamnei Mao, majoritatea membrilor Biroului Politic ar fi gata să-i urmeze pe „voluntarişti” în aventura lor revoluţionară.[1118] Bătălia pentru succesiune se va duce în spatele uşilor închise. Nu e o problemă de linie politică, ci de întâietate la putere. Poporul nu are niciun cuvânt de spus, lucru care nu i-a împiedicat pe manifestanţii din Piaţa Tian anmen, în aprilie, să-şi exprime alegerea. Jiang Qing, considerată instigatoarea Gărzilor Roşii, nu e câtuşi de puţin apreciată în ţară. Considerată responsabilă de distrugerea culturii milenare chineze, e, în plus, percepută ca o manipulatoare, mai ales a soţului ei. Într-o societate patriarhală, această postură e condamnată. În zadar a proclamat Mao că femeile sunt jumătatea din cer”, mentalităţile tradiţionale rezistă. „Când dimineaţa cântă găina, e o nenorocire pentru ţară”, făcea aluzie la Jiang Qing un aforism din timpul Revoluţiei Culturale.1

Câteva rânduri sibilinice lăsate de Mao sunt folosite

1118 Jürgen Dômes, „La République populaire de Chine après Mao: consolidation, réformes et décadence“, în La Chine au XXe siècle, t. a, ed. cit., p. 91.

drept câmp de luptă de pretendenţii la succesiunea lui. Se pare că Marele Cârmaci i-ar fi dat trei „directive” lui Hua Guofeng cu ocazia numirii sale în aprilie: „1) Mergi încet, nu e nevoie să te grăbeşti. 2) Acţionează urmând principiile trecutului. 3) Dacă te ocupi tu de toate, sunt liniştit”. Jiang Qing contestă această versiune: „testamentul” există, dar ei i se adresa Mao. Totul s-a petrecut în iunie, nu în aprilie, în timpul unei şedinţe a Biroului Politic, spune ea. Se pare că Marele Cârmaci nu i-ar fi spus „acţionează urmând principiile trecutului”, ci „acţionează urmând principiile stabilite”, mai spune ea. Subtilitatea semantică e cât se poate de comunistă. „Principiile trecutului” desemnează regulile „normale” de succesiune în acest gen de regim: secretarul general titular este numărul unu, ceea ce l-ar desemna pe Hua Guofeng; „principiile stabilite” ar ratifica ierarhia care domneşte *de facto* la Zhongnanhai, unde doamna Mao are pâinea şi cuţitul.[1119] Unul din cei doi moştenitori e în plus. În cele din urmă, „principiile trecutului” vor conta mai mult decât „principiile stabilite”, regulile comuniste vor fi respectate, Hua îi va veni de hac lui Jiang.

Imediat după îmbălsămarea lui Mao, fiecare tabără se pregăteşte pentru confruntare. Jiang Qing ar fi plănuit să pună mâna pe putere prin forţă, cu sprijinul puternicelor miliţii muncitoreşti pe care le conduc aliaţii săi din Shanghai, Zhang Chunqiao şi Wang Hongwen. Nepotul Marelui Cârmaci, Mao Yuanxin, la rândul lui, membru al complotului, ar fi fost trimis în Manciuria pentru a se asigura de sprijinul APE în această regiune. În ceea ce-l priveşte, Hua Guofeng unelteşte o lovitură de stat pentru a-i neutraliza pe Jiang Qing şi pe aliaţii săi, fără violenţă, dacă se poate. Găseşte în Wang Dongxing un aliat puternic. Fosta gardă de corp a lui Mao conduce

1119 Jean-Jacques Michel, Huang He, Avoir 20 ans en Chine, ed. cit., p. 115.

atotputernica gardă pretoriană a regimului, unitatea 8341. Scenariul aminteşte de cel pus la punct la Kremlin pentru descotorosirea de Beria după moartea lui Stalin. În după-amiaza zilei de 6 octombrie 1976, Wang îi informează pe Zhang Chunqiao şi Wang Hongwen în legătură cu organizarea unei şedinţe restrânse a Biroului Politic, chiar în acea seară, pentru a pregăti publicarea tomului 5 din *Operele alese* ale lui Mao. Cei doi se duc acolo fără să bănuiască nimic. Îi aşteaptă aproximativ 50 de poliţişti înarmaţi. În acelaşi timp, unitatea 8341 îi arestează la domiciliu pe Yao Wenyuan, propagandistul-şef, şi pe Jiang Qing. „Clica celor Patru”, pe care propaganda o va denunţa în curând, e aruncată în închisoare. La Shanghai, miliţiile muncitoreşti încearcă să reziste la lovitura de stat de la Beijing, dar nişte detaşamente ale APE, trimise la faţa locului, rezolvă situaţia prin vărsare de sânge. Gruparea Roşie de la Shanghai, bastion al „voluntariştilor”, e sub control. Epilogul se va juca peste câţiva ani, la începutul anului 1981. Curtea de Justiţie de la Beijing îi va condamna atunci la moarte pe Jiang Qing şi pe Zhang Chunqiao, pe Wang Hongwen la închisoare pe viaţă şi pe Yao Wenyuan la 525 de ani de carceră. Această epocă se va încheia astfel: acelaşi regim îi va sancţiona pe unii protagonişti ai „afacerii Lin Biao”, Chen Boda şi cinci generali, toţi acuzaţi că l-au trădat pe Marele Cârmaci în numele (fostului său) „cel mai apropiat tovarăş de arme”.

Hua Guofeng datorează victoria lui Armatei Populare de Eliberare, al cărei rol de stâlp al regimului e mai consolidat ca oricând. Pe 23 octombrie, în timpul unui miting de amploare care a avut loc în Piaţa Tian anmen, noul număr unu e investit preşedinte al Comitetului Central şi al Comisiei Militare. Mai mult de jumătate din participanţii la manifestaţie fac parte din APE, Hua însuşi e în uniformă militară. Armata trebuie să păstreze în continuare ordinea într-o ţară încă zguduită de

consecinţele Revoluţiei Culturale. Greve, mişcări muncitoreşti, sabotaje, mai ales ale traficului feroviar, tulbură iarna 1976 – 1977. În unele regiuni, luptele politice se termină întotdeauna cu bătălii aranjate care se soldează cu zeci de mii de morţi. Între noiembrie 1976 şi iunie 1977, posturi de radio locale din 17 unităţi administrative evocă mai ales atacurile împotriva unor birouri ale PC şi unor cazărmi ale APE, lupte de stradă şi focare de rezistenţă organizate.[1120] Armata e la fel de necesară pentru a-l proteja pe Deng Xiaoping, care aşteaptă să-i vină vremea, refugiat în garnizoana din Canton. Hua se foloseşte de toate resorturile propagandei pentru a se prezenta ca un conducător apropiat de mase, curajos, care studiază cu conştiinciozitate operele lui Mao. Nu reuşeşte, totuşi, să şteargă amintirea rivalului său, omuleţul care le promisese chinezilor cele „Patru Modernizări”. În acest timp, Deng îşi pune în joc reţelele pentru a-şi pregăti întoarcerea. În Beijing apar *dazibao*, afişe murale în favoarea lui, unii generali scriu la conducerea partidului pentru a sobcita reabilitarea sa, ameninţând că vor repune în discuţie legitimitatea lui Hua Guofeng. Pentru noul număr unu, „Preşedintele clarvăzător”, după cum îl numeşte propaganda, presiunea e mare. În martie 1977, Hua cedează, în cele din urmă, iar Deng Xiaoping primeşte autorizaţia de a se întoarce la Beijing. Această a doua reabilitare pe parcursul unui deceniu este triumfală şi de astă dată definitivă. Deng este numit în mod oficial numărul trei în ierarhia partidului-stat, în realitate, deţine toate frâiele puterii. Fără grabă, dar cu hotărâre, încetul cu încetul, îl va retrograda pe Hua Guofeng, înainte de a-l împinge spre ieşire. Cel care crezuse că poate să fie succesorul Marelui Cârmaci e înlăturat prin uneltiri din

1120 Jürgen Dormes, „La République populaire de Chine après Mao: consolidation, réformes et décadence“, în La Chine au XXe siècle, t. 2, ed. cit., p. 93.

Biroul Politic în toamna anului 1982 şi părăseşte scena politică.

Deng Xiaoping, noul stăpân al Chinei, „Micul Cârmaci”, cum i se spune începând din acest moment, visează să-şi refacă ţara zdrobită de mai mult de un deceniu de război civil, vrea să aducă în primele rânduri ale lumii China socialistă, puternică şi modernă, aşa cum afirmase Zhou Enlai în discursul său testament din ianuarie 1975. Are legitimitatea istorică de partea lui. Provenind din generaţia fondatorilor PCC, Deng a participat la toate luptele comuniste. Viceprim-ministru al lui Zhou Enlai începând din 1952, a fost şi unul dintre principalii constructori ai Republicii Populare. Pentru veteranii militari şi civili ai aparatului, el e unul dintre ei. Totuşi, Micul Cârmaci reuşeşte un tur de forţă nefiind socotit printre coresponsabilii rătăcirilor maoismului în ciuda îndelungatei sale participări la putere. Din pricina destinului său în timpul Revoluţiei Culturale este uitat trecutul său de complice, de călău chiar, mai ales în timpul represaliilor asupra celor „O Sută de Flori”, şi apare doar ca o victimă a regimului. Blindat cu o dublă legitimitate, atât în rândul gerontocraţilor, cât şi al maselor care au trebuit să sufere din cauza nebuniilor Marelui Cârmaci, speră să reuşească să modernizeze China în cadrul sistemului.

Ţara e istovită după 30 de ani de maoism. Stagnarea producţiei agricole şi pierderea a mai mult de 10% din terenurile arabile, din cauza unor reforme dezastruoase, menţin într-o stare de sărăcie o populaţie a cărei creştere demografică e constantă. Mâna de lucru foarte numeroasă e subcalificată şi mai mult de un sfert din chinezi sunt tot analfabeţi. Prioritatea acordată industriei grele şi eliminarea aproape totală a micilor întreprinderi familiale lasă mulţi oameni fără loc de muncă, între 10 şi 30 de milioane în sectorul urban, între 40 şi 90 de milioane la

ţară, potrivit estimărilor. Utilajele industriale învechite încetinesc producţia, fabrică produse de calitate mediocră şi presupun costuri mari atât pentru întreţinere, cât şi pentru energie.[1121] Deng Xiaoping vrea să se înhame la rezolvarea acestor probleme. Pentru agricultură, prevede o descleştare din tutela partidului-stat pentru a-i impulsiona pe ţărani să producă. Peticele de pământ private sunt restituite şi lărgite, pământul care rămâne proprietate colectivă li se alocă prin contract celor care îl muncesc, preţurile produselor agricole simt mărite, sunt redeschise târgurile rurale, sunt restabilite schimburile, comunele populare şi brigăzile de producţie sunt treptat desfiinţate. În sectorul industrial, „practica este singurul criteriu al adevărului", potrivit noului slogan. În timpul lui Mao, când ideologia era la conducere, întreprinderile erau locuri de experimentare a luptei de clasă, producţia de bunuri fiind doar complementară. Deng vrea să elibereze iniţiativele pentru a conferi un minimum de eficacitate industriilor, pentru a le da o şansă unor cadre competente, nu numai unor conformişti care respectă întru totul linia partidului. „Bazaţi-vă pe propriile forţe", spunea Mao; Micul Cârmaci vrea să renunţe la acest slogan. Din cauza comunismului, China a rămas mult în urmă; după el, Republica Populară trebuie să se bazeze pe experienţa celor din străinătate pentru a-şi depăşi handicapul. Deng consideră că ţara se găseşte în situaţia în care se afla China imperială în momentul revoluţiei industriale din secolul al XIX-lea. Imperiul de Mijloc, închis în sine, a respins lumea exterioară, socotind-o barbară, şi a trecut pe lângă schimbările economice din Occident. Slăbit, a devenit o pradă uşoară pentru puterile colonizatoare. La sfârşitul secolului al XIX-lea, mulţi mandarini doreau ca ţara să împrumute din tehnicile „barbarilor", pentru a redeveni

1121 Marie-Claire Bergère, La Chine de 194g à nos jours, ed. cit, pp. 172-173.

bogată şi puternică. Istoria nu a permis ca acest program să se îndeplinească, prăbuşirea imperiului, instaurarea Republicii, apoi războiul civil foarte îndelungat care a urmat au cufundat China în haos. Sun Yat-sen, părintele statului modern chinez, pusese la punct în 1919 un plan de dezvoltare internaţională în care rolul capitalurilor şi al tehnologiilor străine trebuia să fie esenţial. Deng vrea să îndeplinească acest plan în cadrul unei Chine comuniste eliberate de voluntarismul maoist. Cele „Patru Modernizări" se vor face cu ajutorul celor din străinătate, sub controlul strict al partidului-stat. E trasată calea pe termen lung, pentru deceniile viitoare.

Înzestrat cu un fler politic sigur, care i-a permis să reziste în timpul furtunilor politice, Deng Xiaoping ştie că trebuie, în primul rând, să-şi asigure poziţia în vârf înainte de a-şi aplica programul de redresare economică. La întoarcerea lui în prima linie, în 1977, Hua Guofeng e tot numărul unu şi bastioanele maoiste sunt în continuare puternice. Alege să se folosească de adânca nemulţumire populară, de aceia, nenumăraţi, care au trebuit să sufere din cauza politicii Marelui Cârmaci, pentru a-i izgoni pe cei care îl regretă pe Mao. AI XI-lea Congres al Partidului, în august 1977, a terminat în mod oficial Revoluţia Culturală începută cu 11 ani înainte, dar violenţele îndurate, manipulările puterii, despotismul au lăsat urme adânci în toată societatea. Antimaoismul care izbucnise deja în primăvara anului 1976, după moartea lui Zhou Enlai, nu cere decât să se exprime din nou. Tineri instruiţi întorşi ilegal din exilul lor forţat la ţară, muncitori, tineretul citadin solicită ca nişte metode de guvernare mai suple să fie asociate liberalizării economice promise. Se cristalizează revendicările în legătură cu victimele represiunii manifestaţiei de pe 5 aprilie 1976, din Piaţa Tian anmen. Deng Xiaoping, care abia a scăpat atunci de un destin nefericit, aprobă pe ascuns această mişcare care,

în plus, îi vizează pe adversarii săi. La jumătatea lunii noiembrie 1978, Comitetul Partidului din Beijing decretează că manifestaţiile din primăvara anului 1976 sunt „activităţi revoluţionare în proporţie de 100%”, ceea ce, în jargonul comunist, înseamnă o recunoaştere a meritelor acestei contestări şi contribuie la reabilitarea victimelor mişcării. Pentru cei care speră o deschidere politică, această schimbare pare încurajatoare.1 Trei zile mai târziu, pe 18 noiembrie 1978, în capitală sunt afişate *dazibao*, e primul „zid al democraţiei”. „Primăvara de la Beijing iarna”, cum va fi numită această mişcare de contestare, va permite o dezlănţuire a exprimării libere, fără precedent în Republica Populară. Deng Xiaoping nu a vrut acest lucru; totuşi, fiind un politician abil, îl va folosi în favoarea lui până când această explozie de libertate încetează să-i mai fie de folos.

„Ziduri ale democraţiei” se afişează în curând în toate marile oraşe, devin spaţii de libertate în care se exprimă victimele tuturor campaniilor politice lansate de Mao de când a preluat puterea. Acestora li se adaugă scriitori şi poeţi care vor să se scuture de sub jugul canoanelor realismului socialist impuse de Jiang Qing şi al analizelor politice despre regim. Numeroşi intelectuali, exilaţi în sate după înăbuşirea mişcării celor „O Sută de Flori”, îşi exprimă mânia pentru că, din acel moment, nu au mai fost autorizaţi să contribuie la modernizarea ţării. Sunt ţărani care se plâng că au fost privaţi de drepturile lor elementare după Marele Salt înainte. Unele tinere instruite afirmă că au trebuit să-şi vândă trupul cadrelor din sate pentru a putea să obţină autorizaţia de a se întoarce în oraş.[1122] Privilegiile nomenclaturii, despotismul, violenţele, torturile îndurate ocupă mult spaţiu în *dazibao*

1122 Jürgen Dômes, „La République populaire de Chine après Mao: consolidation, réformes et décadence“, în La Chine au XXe siècle, t. 2, ed. cit, p. 99.

afişate. „Ce fac conducătorii noştri cât e ziua de lungă? întreabă un muncitor. La puţin timp după ce sosesc dimineaţa, se pune de ceai, povesteşte el. Stau de vorbă în timp ce fumează sau aruncă o privire în *Ştirile de referinţă* [cotidianul rezervat cadrelor] ori ascultă rapoartele prezentate de lacheii lor: «Cutare a făcut asta sau aia...» Atunci poţi fi sigur că acel Cutare va petrece un sfert de oră neplăcut. N-are rost să protesteze zicând că e nevinovat, pentru că lacheii spun întotdeauna adevărul. Sau se duc să-i facă o vizită femeii care le place, continuă el, îi fac curte sau flirtează cu ea. Unii ajung chiar să aibă mai multe iubite în uzină. N-arată prea bine? Ce contează! Ei sunt la putere, aşa că întotdeauna se poate considera că au farmec. Agăţându-te de ei poţi să ajungi sus, să intri în Liga Tineretului, să devii membru de partid!”[1123] „Zidurile” denunţă încadrarea totalitară, închisorile pe care le are la dispoziţie fiecare unitate de muncă, unde oricine poate fi închis fără altă formă de proces; comitetele revoluţionare din cartierele însărcinate cu spionarea şi supravegherea locuitorilor; Securitatea Publică beneficiind de imunitate; „clasele de studii” destinate, teoretic, reeducării „delincvenţilor”, dar care devin camere de tortură pentru muncitori, pentru ţăranii dintr-o cooperativă care nu i-au fost pe plac comitetului partidului. „Sunt muncitor la uzina de reparaţii şi de montaj Qinglongqiao din districtul Haidan, scrie Sun Zhian. Fiul meu de ai de ani, muncitor la unitatea nr. 2 a companiei de construcţie nr. 3, pe 12 august 1977, la 12: 40, a fost omorât în bătaie la clasa de studii a comunei populare «Anotimpul Verde» 1”. Alături de *dazibao* apar fotografii cu condamnatul la moarte, cu legendele lor: „Fotografia 1: o fractură la cap foarte profundă; fotografia 2: umărul stâng e acoperit de răni. Faţa e tumefiată; fotografia 3: umărul drept e dislocat; fotografia 4: colţurile gurii sunt rupte; fotografia 5: rănile

1123 Apud Wojtek Zafanolli, op. cit., pp. 326-327.

de pe spate; fotografia 6: testiculele sunt zdrobite; fotografia 7: privire de ansamblu cu rănile; fotografia 8: articulaţia cotului drept e ruptă.”[11241125]

Pentru prima dată de la sosirea comuniştilor la putere, circulă în ţară publicaţii independente, care scapă de toate formele de cenzură. Majoritatea animatorilor lor simt foste Gărzi Roşii care au învăţat să multiplice texte şi să confecţioneze ziare artizanale în perioada Revoluţiei Culturale, când Mao voia ca „masele” să ia cuvântul pentru a-i înlătura de la putere pe adversarii săi. În jurul acestor reviste se constituie anumite grupuri. *Primăvara de la Beijing* e unul dintre cele mai moderate, animatorii săi sunt fiii unor cadre „revizioniste”, persecutate în timpul Revoluţiei Culturale, care cer reabilitarea lor. *Tribuna din* 5 *aprilie*, care susţine că se inspiră din marxism, afirmă necesitatea de a salva libertatea de expresie pentru a împiedica derivele din perioada maoistă. *Alianţa pentru Drepturile Omului* e mai radicală, autorii vor ca drepturile fundamentale să fie respectate. *Tansuo* (*Explorarea*) e cea mai angajată, în plus, cea mai structurată dintre aceste reviste. Prezintă texte de reflecţie politică alături de mărturisirile unor victime, le dă cuvântul celor săraci, persecutaţi şi nu ezită să denunţe puterea personală a lui Deng Xiaoping. Pentru acest grup, modernizarea economiei, prin cele „Patru Modernizări”, nu va fi posibilă decât după instaurarea democraţiei. Animatorul ei, Wei Jingsheng, fiul unui ofiţer superior, nu se leapădă de experienţa lui de Gardă Roşie, consideră că a fost utilă pentru formarea sa, i-a permis să înţeleagă natura sistemului.[1126] Pe 5 decembrie 1978, Wei Jingsheng afişează pe „zidul democraţiei”, la Beijing, un text care

1124 Anotimpul Verde“ este o comună populară model de la periferia Beijingului, vizitată de numeroase delegaţii străine chemate să se extazieze în faţa realizărilor sale exemplare.

1125 Wojtek Zafanolli, op. cit., pp. 312-320.

cere a cincea modernizare, democraţia. Discursul său va deveni cel mai cunoscut manifest al acestei „Primăveri de la Beijing iama”.

DESPRE A CINCEA MODERNIZARE: DEMOCRAŢIA ŞI ALTELE

(fragmente)

Toţi teoreticienii marxismului ne spun că democraţia nu e decât o vorbărie goală a societăţii burgheze, o şmecherie care permite înşelarea poporului, şi că dictatura e calea pe care poporul trebuie s-o aleagă pentru a aduce în existenţa sa egalitatea drepturilor şi libertatea. Totuşi, realitatea pe care o avem în faţa ochilor ne arată că popoarele occidentale, înşelate de „vorbăria goală” a burgheziei, au garanţii pentru drepturile omului, se bucură de libertatea de gândire şi, în privinţa existenţei materiale, au lăsat departe în urmă „raporturile de producţie de avangardă ale socialismului”. Alt aspect al acestei realităţi e faptul că în Orient, din cauza dictaturii, nu există nicio protecţie a drepturilor omului, nu există decât libertatea de a crede în marxism şi, în ceea ce priveşte condiţiile materiale de existenţă, acestea sunt infinit mai înapoiate decât cele ale tovarăşilor muncitori occidentali care sunt exploataţi, asupriţi şi care trebuie să facă faţă crizei şi atacurilor inflaţiei. […]

De ce stau lucrurile aşa? În primul rând, baza economică a democraţiei e sistemul liberei iniţiative. Acesta, în comparaţie cu controlul exercitat de guvern asupra economiei, e mult mai favorabil dezvoltării. Acest aspect este astăzi recunoscut de majoritatea oamenilor.

În al doilea rând, din pricina formelor democratice, creşte neîncetat numărul ocaziilor acordate muncitorilor de a exercita un control asupra distribuţiei. În competiţia dintre Muncă şi Capital, voinţa majorităţii e cea care

---

1126 Jean-Philippe Beja, A la recherche d’une ombre chinoise, ed. cit., pp. 70-75.

hotărăşte în privinţa formelor distribuţiei puterii politice, lucru care e mult mai avantajos pentru muncitori decât atunci când voinţa unei minorităţi hotărăşte în privinţa acestora, pentru că distribuţia puterii politice exercită, într-un domeniu destul de vast, un rol hotărâtor asupra distribuţiei puterii economice. […]

În al treilea rând, de vreme ce, în societatea democratică, ocaziile oferite fiecăruia de a controla producţia sunt egale, acesta este cel mai eficient mod de producţie (care e pus în aplicare), ceea ce înseamnă, de asemenea, că libera concurenţă oferă dezvoltării economice ocazii excelente de a pune în aplicare cele mai recente realizări ştiinţifice. În acelaşi timp, concurenţa e cel mai bun test care ne permite să verificăm în ce măsură descoperirile ştiinţifice sunt utile omenirii. Prin contrast, sistemul în care concurenţa a fost înlocuită de organisme alcătuite dintr-o minoritate de birocraţi nu poate în niciun caz să ajungă la o asemenea eficacitate, fără a mai vorbi de faptul că sistemul birocratic tinde el însuşi să fie mediocru şi ineficace. […]

În al patrulea rând, democraţia dă tuturor contradicţiilor sociale ocazia de a se manifesta vizibil, prin urmare, de a fi rezolvate. Pe de altă parte, această ocazie există în fiecare clipă. Din acest motiv, lupta politică şi contradicţiile sociale pot fi circumscrise unui domeniu bine determinat, din care nu pot să se reverse asupra producţiei şi existenţei, nici măcar să exercite o influenţă asupra acestora. În prezent, putem să ne dăm seama că, în societăţile democratice, lupta politică şi celelalte contradicţii sociale au repercusiuni minime asupra societăţii. Dar totalitarismul, din pricina caracteristicilor sale, nu poate permite nicio luptă politică deschisă şi reprimă şi suprimă prin forţă toate contradicţiile sociale. Totuşi, lupta politică şi contradicţiile sociale, din cauza rădăcinilor lor sociale, trebuie neapărat să revină în prim-

plan. Pentru a avea dreptul de a se manifesta, singura salvare posibilă sunt intrigile şi violenţa. Această luptă violentă şi disimulată, chiar dacă e de mică întindere, zdruncină cu violenţă societatea în interior şi provoacă daune producţiei şi existenţei, iar acestea nu sunt uşor de reparat. Astfel, de fiecare dată când într-o „ţară socialistă" intervine schimbarea personalului politic suprem, pare că un cutremur zguduie toată societatea şi provoacă pagube enorme. […]

Societatea umană e asemenea universului, e multiplă, nu uniformă. De ce totalitarismul, atât în trecut, cât şi în prezent, are ca bază filosofică un sistem monist*? E o problemă foarte importantă care merită o reflecţie minuţioasă din partea tuturor celor care caută adevărul. Monismul are în centru dictatura, nu admite decât o singură forţă motrice fundamentală pentru toate lucrurile, atât pentru dezvoltarea universului, cât şi pentru cea a societăţii umane.

Dar propriile lor discursuri sunt contradictorii, nu trebuie să avem încredere din nou în ei. Haideţi, toată lumea să-şi pună creierul la contribuţie şi să cerceteze aceste probleme! Se pare că nu e posibilă cruţarea eforturilor în situaţia actuală decât dacă acceptaţi să fiţi înşelaţi. Complicitatea celor care acceptă să fie păcăliţi e stâlpul central al tuturor formelor de aservire.

Wei Jingsheng, în Wojtek Zafanolli, *Le Président clairvoyant contre la veuve du Timonier*, Payot, Paris, 1981, p. 346.

— Sistem care consideră că totalitatea lucrurilor e reductibilă la o unitate (*Le Robert*).

Mişcarea de contestare prinde curaj. Altă revistă, *Societatea dezgheţului*, cere garantarea drepturilor civile, discutarea liberă a ideologiilor concurente, dreptul de a organiza reuniuni, dreptul la informare şi la libera asociere, alegeri libere care ar permite o adevărată

competiţie între PCC şi Guomindang. În marile oraşe sunt organizate manifestaţii spontane. La începutul lunii ianuarie 1979, 10.000 de ţărani defilează la Beijing împotriva politicii agricole a puterii; la începutul lunii februarie, 25.000 de tineri instruiţi, care s-au întors ilegal de la ţară, ocupă gara centrală din Shanghai pentru a solicita să li se regleze situaţia, dreptul de a se întoarce în oraş.[1127] Puterea e copleşită, aşa cum a fost în 1957 în timpul mişcării celor „O Sută de Flori”. Într-un regim totalitar, cea mai mică libertate de exprimare poate deveni o supapă incontrolabilă, atât sunt de puternice ura, suferinţa, frustrarea acumulate. În decembrie 1978, înarmat cu această contestare, Deng Xiaoping adunase puncte decisive la summitul partidului-stat împotriva lui Hua Guofeng şi a partizanilor săi. În timpul unei şedinţe plenare a Comitetului Central, Micul Cârmaci reuşise să-şi plaseze oamenii în posturi-cheie: Hu Yaobang, intrat în Biroul Politic, este pe punctul de a fi succesorul numărului unu în fruntea partidului, iar Zhao Ziyang se pregăteşte să ocupe postul de prim-ministru. Pentru Deng Xiaoping, „Primăvara de la Beijing iama” nu mai e de folos, devine chiar mai degrabă periculoasă.

Democraţia în versiunea lui Deng Xiaoping, leninist convins, e inseparabilă de dictatura proletariatului exercitată de partid. Sistemul dorit de Micul Cârmaci trebuie să consolideze supremaţia PC, nu să garanteze drepturile fundamentale ale individului cerute de contestatari. La începutul lunii martie, face o mărturisire semnificativă: drepturile omului sunt o noţiune burgheză, inaplicabilă în China pentru că poporul ar deveni „stăpânul ţării” 2. Pentru el, doar un partid unit şi puternic poate fi capabil să modernizeze ţara. Aparatul are nevoie de norme

1127 Jürgen Dormes, „La République populaire de Chine après Mao: consolidation, réformes et décadence“, în La Chine au XXe siècle, t. a, ed. cit., p. 100. a. Wojtek Zafanolli, op. cit., p. 39a.

raţionale de funcţionare şi de cadre competente pentru a fi eficient, o lecţie reţinută din Revoluţia Culturală, când slăbirea partidului a fost pe punctul de a copleşi regimul. Pe 30 martie 1979, formulează în faţa Biroului Politic cele Patru Principii fundamentale, condiţii indispensabile pentru îndeplinirea celor Patru Modernizări. „Înainte de toate, trebuie să consolidăm linia socialistă, spune Deng; în al doilea rând, trebuie să consolidăm dictatura proletariatului; în al treilea rând, trebuie să consolidăm autoritatea Partidului Comunist; în al patrulea rând, trebuie să consolidăm marxism-leninismul şi gândirea Mao Zedong”. Această evocare a postulatelor comunismului anunţă accentul pus pe îndeplinirea datoriei, „întotdeauna trebuie exercitată o represiune împotriva elementelor antisocialiste, avertizează Deng. Această represiune e o luptă internă, dar şi, în anumite cazuri, internaţională. […] Atâta timp cât va exista lupta de clasă şi atâta timp cât vor exista imperialismul şi hegemonismul 1, e de neconceput să fie neglijată funcţia dictatorială a statului.”[1128] în ajunul zilei în care e formulată această profesiune de credinţă de o perfectă ortodoxie leninistă, Wei Jingsheng, autorul celei de-a „cincea modernizări”, simbol al contestării, a fost arestat şi acuzat de „divulgarea unui secret de stat”. În revista sa, *Tansuo*, a îndrăznit să scrie că doar nişte garanţii instituţionale pot să-l împiedice pe cel mai bun democrat să devină un tiran.[1129] Pentru a justifica această arestare şi acuzarea, PC va reactiva un vechi regulament intern din 1951 care îi lasă partidului-stat puterea discreţionară de a hotărî în legătură cu ce este sau nu „secret de stat”. Legalitatea socialistă nu poate fi prinsă pe picior greşit, vechea lege i se aplică lui Wei Jingsheng,

1128 Hegemonismul desemnează URSS în vocabularul chinez.

1129 Wei Jingsheng, „Démocratie ou nouveau despotisme“, Tansuo, nr. 3, în Claude Widor, Documents sur le mouvement démocratique chinois, EHESS/The Observer Publisher, 1981, vol. 1, pp. 160-165.

care e condamnat în octombrie la 15 ani de lagăr. O lună mai târziu, Adunarea Naţională Populară interzice „zidurile democraţiei”. În aprilie 1980, ultima revistă disidentă, *Tribuna din* 5 *aprilie*, îşi încetează activitatea.

China nu va cunoaşte nici demaoizarea, nici ceva asemănător cu al XX-lea Congres sovietic. Deng Xiaoping, care se afla la Moscova când a fost citit Raportul Hruşciov, s-a întors de acolo contrariat. Evenimentele care au urmat în Polonia, în Ungaria, apoi direcţia „revizionistă” aleasă de URSS l-au convins, în cele din urmă, că trebuia evitată desacralizarea lucrurilor sacre. Cultul personalităţii e consubstanţial totalitarismului, poporul trebuie să-l iubească pe Fratele cel Mare. Zeci de mii de prizonieri au fost eliberaţi din Laogai după întoarcerea lui Deng, dar, spre deosebire de parcursul Uniunii Sovietice după moartea lui Stalin, hotărârile lui

Mao nu au fost niciodată puse în discuţie pentru a explica motivele calvarului lor. S-a considerat că Lin Biao sau cei din „Clica celor Patru” au fost responsabili pentru soarta lor, iar în cazul în care victimele au fost condamnate înainte de domnia lor, în timpul represiunii mişcării celor „O Sută de Flori” din 1957, de pildă, se spune că Mao însuşi a ales să-i graţieze înainte să-i elimine. Îndurarea Marelui Cârmaci se manifestă dincolo de mormânt.

În concluzie, Deng Xiaoping va adopta în iunie 1981 o „Rezoluţie în privinţa câtorva chestiuni referitoare la istoria partidului”, în care meritele lui Mao vor fi considerate „esenţiale”, iar greşelile lui „secundare”. În mare, nimic nu i se poate reproşa tiranului din prima perioadă, cea între 1949 şi 1957 (mişcarea celor „O Sută de Flori”); cu siguranţă, s-au comis greşeli între 1957 şi 1966, dar mai ales în ultima parte a vieţii sale, cea a Revoluţiei Culturale, conducerea sa a fost discutabilă din mai multe motive. Partidul-stat îi va reproşa aroganţa, încrederea excesivă în sine, dispreţul faţă de regulile de

conducere colegială, dar principiile şi gândirea sa trebuie să-i inspire în continuare pe comuniştii chinezi. Omul a fost supus greşelii, dar ideologia rămâne intangibilă. Pe ea îşi bazează sistemul „legitimitatea”, pe ea se sprijină regimul. Supravieţuirea e obsesia puterii postmaoiste, Deng Xiaoping se va angaja, începând din acest moment, să instituie reguli de tranziţie care au rolul de a ajuta Republica Populară să evite tulburările inerente puterilor dictatoriale în momentul predării ştafetei între generaţiile de autocraţi. Datorită lui, Partidul Comunist Chinez va deveni primul PC de tip darwinist, adică un partid capabil de adaptare la un mediu nou.

18

Epurarea din perioada khmerilor roşii

Un milion sau două milioane de tineri sunt de ajuns pentru a înnoi Kampuchia.

— POL POT

Factorul determinant al victoriei e omul; arma hotărâtoare e conştiinţa lui politică.

— IENG SARY

Circulau zvonuri despre execuţii sumare, despre săteni ridicaţi cu forţa, despre dispariţii în pădure, s-au raportat chiar unele scene de groază. E vorba mai ales de această mărturisire a unei femei care, suindu-se într-un copac ca să se adăpostească, a susţinut că a văzut cum erau sfârtecaţi nişte copii, iar alţii erau traşi în ţeapă. Nimeni sau aproape nimeni n-a luat în seamă aceste semne prevestitoare de nenorocire. Milioanele de locuitori din Phnom Penh care aşteptau erau mai degrabă sătui şi istoviţi după anii de război decât temători şi neliniştiţi din pricina viitorului. Anul Nou, anunţat pentru a sărbători trecerea de la anul Tigrului la anul Iepurelui, fusese întâmpinat cu câteva zile înainte de salvele tunurilor care pregăteau ofensiva finală. Apoi s-a lăsat o tăcere grea, dar liniştitoare. În cele din urmă, războiul a încetat. Nimic nu e

mai apăsător decât războiul. În acest timp suspendat, în primele ore ale zilei de 17 aprilie 1975, Phnom Penhul şi-a recăpătat speranţa, trăieşte din nou. Câteva camioane militare, cu steagul alb fluturând în vânt, străbat capitala în uralele unei mulţimi de oameni care abia aşteaptă să se întoarcă acasă, în casele părăsite după ce se apropiaseră de ei luptele. Suiţi pe vehicule, nişte jurnalişti, infirmieri din Crucea Roşie, câţiva indivizi oarecare simt ovaţionaţi ca nişte învingători. În mijlocul acestei veselii, primele grupuri de luptători, îmbrăcaţi în negru din cap până-n picioare, trec neobservaţi sau aproape neobservaţi. Tinereţea lor, oboseala, o anumită gravitate de pe chipurile lor sunt surprinzătoare. Sunt singurii care nu se bucură în aceste momente de veselie. Încetul cu încetul, pun stăpânire pe intersecţii, percheziţionează maşinile care circulă, obligă militarii să-şi dea jos uniforma. Bucuria e urmată de nelinişte. E miezul zilei. La spitalul central, omuleţii în negru tocmai au dat ordinul de evacuare. Acesta îi priveşte pe toţi, mii de răniţi, de exemplu pe omul mutilat, fără picioare, fără mâini, care se târăşte ca o râmă, sau pe tatăl în lacrimi care-şi duce în braţe fetiţa inconştientă. Un spectacol halucinant de suferinţe catastrofale. În faţa Bibliotecii Naţionale, arde un foc mare, înteţit cu cărţile pe care omuleţii în negru le aruncă pe fereastră. Toate străzile capitalei simt acum asediate, fiecare cartier e supravegheat. În grupuri de doi sau trei, luptătorii intră în case, rostind doar: „Plecaţi repede!” sub pretextul că „americanii vor bombarda oraşul”. Tonul lor e neînduplecat, câteva împuşcături în aer, chiar câteva execuţii pe loc le vin de hac recalcitranţilor. După-amiaza, o maşină cu portavoce confirmă ordinul de evacuare generală, inclusiv pentru străini. Apa şi electricitatea sunt tăiate în tot oraşul. Începe impresionantul exod a doua milioane de persoane, majoritatea neapucând să-şi facă bagajele. Această plecare precipitată ţine câteva zile, spun

omuleţii în negru, până se îndepărtează pericolul. Vor să-i liniştească pe oameni, trebuie să le inspire încredere, războiul s-a terminat, în fond. De hrană, de casele părăsite, de viitor, pur şi simplu, se va ocupa Angkar, Angkarul va veghea asupra lor, Angkarul a prevăzut totul, spun ei. Nimeni nu ştie ce desemnează cuvântul Angkar, „Organizaţia” în limba khmeră, trebuie să urmezi exodul şi să ai încredere în promisiuni pentru a-ţi păstra speranţa.

„Eliberatorii” sunt tineri de aproape cincisprezece ani, în medie, veniţi din adâncul pădurilor şi satelor. Merg în coloană, fără să rostească o vorbă, încruntaţi. Fetele, care sunt numeroase, par cele mai hotărâte şi mai aspre. Majoritatea acestor luptători nu cunosc deloc oraşul, descoperă dughenele, piaţa. Nu ştiu ce sunt banii, în case beau apa din W.C. ca dintr-o fântână, folosesc toaletele cu colacul lăsat, mănâncă pastă de dinţi cu lăcomie. Ţin cărţile invers, citesc planurile cu susul în jos, sunt analfabeţi. Mulţi dintre ei poartă mai multe ceasuri la o mână şi câteva pixuri agăţate de buzunarul bluzei, ca nişte prăzi de război.

Ambasada Franţei e singura legaţie occidentală care rămâne deschisă. Parisul a întrerupt relaţiile diplomatice cu Cambodgia în 1970, după lovitura de stat a mareşalului Lon Noi care l-a înlăturat de la putere pe prinţul Sihanouk. Interesele franceze sunt reprezentate de un consul, asistat de şapte expatriaţi, jandarmi, militari, secretari. Pentru mulţi locuitori din Phnom Penh, acest capăt al Franţei e ultimul liman care le rămâne. Mii de oameni încearcă să intre acolo cât mai repede. Câteva persoane de vază în regimul învins s-au refugiat acolo, alături de străini, de cupluri mixte franco-cambodgiene şi de sute de norocoşi care au putut să se caţere pe zid. În total, cel puţin o mie de persoane. Din acest moment, ambasada e o fortăreaţă asediată. „Eliberatorii” cer să le fie predaţi funcţionarii care au găsit acolo un loc de azil. Prezintă o listă detaliată

a acestora, fiind, fără îndoială, informaţi de câţiva spioni din interior. Toţi cambodgienii, inclusiv bărbaţii căsătoriţi cu franţuzoaice (soţiile cambodgiene nu intră în discuţie), trebuie să plece. Ultimatumul expiră pe 19 aprilie, ora 8. Consulul trebuie să cedeze, ordinele date de Paris sunt categorice: „Sunteţi rugaţi să întocmiţi lista cu numele cetăţenilor cambodgieni care se află la sediul ambasadei, astfel încât să puteţi comunica această listă la expirarea termenului care a fost fixat”, somează o telegramă a ministrului, Jean Sauvagnargues. La ora stabilită, expulzaţii sunt suiţi în camioane în faţa ambasadei. O persoană importantă, fost preşedinte al Adunării Naţionale, refuză să se supună ordinului; e condus de jandarmii francezi. La stadionul Lambert, nu departe de legaţia franceză, se face o primă triere. Militarii sunt duşi imediat spre o destinaţie necunoscută, în ziua următoare va veni rândul funcţionarilor. Nici unii, nici ceilalţi nu se vor mai reîntoarce niciodată. Cei care rămân se vor alătura exodului masiv al compatrioţilor lor.

Phnom Penh va fi în curând un oraş pustiu, cu case sparte, maşini abandonate, magazine închise. Ici şi colo sunt agăţate câteva banderole care celebrează „glorioasa victorie de pe 17 aprilie şi extraordinara revoluţie din Kampuchia”, numele dat Cambodgiei de noii stăpâni. În acest decor deprimant, radioul anunţă trei zile de serbări populare. Conducerea Angkarului, maximum zece persoane, va veni o săptămână mai târziu în capitala pustie ca să organizeze o Adunare a Poporului, fără popor. O rezoluţie, „adoptată în unanimitate”, îl va saluta pe marele învingător din această revoluţie: poporul.1 „Estimaserăm că Phnom Penhul are o populaţie de 2 milioane de locuitori, dar am găsit aproape 3 milioane când am intrat în oraş, va explica ulterior noul ministru al afacerilor externe, Ieng Sary. Înainte, americanii aduceau în fiecare lună între 30.000 şi 40.000 de tone de hrană la Phnom

Penh. Nu aveam mijloace să transportăm în capitală aceeaşi cantitate de alimente, de aceea populaţia trebuia să meargă să le caute acolo unde se găseau, va mai explica el. Şi trebuia să hrănim această populaţie păstrându-ne independenţa şi demnitatea, fără să cerem ajutorul vreunei ţări”. Înaintea capitalei, alte oraşe „eliberate” avuseseră o soartă asemănătoare, fără să fie, totuşi, nici suprapopulate, nici ameninţate de ipotetice bombardamente inamice. În ziua evacuării, un cadru din Angkar a mărturisit fără înconjur: „Oraşul e dăunător, pentru că în oraş sunt bani. Oamenii pot fi schimbaţi, dar nu în oraş. Dacă va asuda defrişând, semănând, recoltând, omul va cunoaşte adevărata valoare a lucrurilor! Omul trebuie să ştie că se naşte din bobul de orez.”[1130]

S-au dat multe explicaţii despre acest ordin de evacuare nedrept[1131]: dezrădăcinarea populaţiei ca să fie mai supusă, suprimarea rotiţelor capitaliste corupătoare, izolarea indivizilor prin desfiinţarea schimburilor, ura unei revoluţii ţărăneşti faţă de cultura urbană... toate aceste motive sunt cât se poate de acceptabile. „Am evacuat oamenii din oraşe, aceasta e lupta noastră de clasă”, va scrie o revistă a Angkarului.1 Brutalitatea procedeului a cărui victimă a fost populaţia din Phnom Penh anunţă ferocitatea care avea să urmeze. Noutatea metodei nu trebuie să şteargă amintirea faptului că în spatele Organizaţiei se ascunde un PC ca toate celelalte, că sub măştile khmerilor roşii se află tovarăşi care respectă principiile marxiste, leniniste şi bolşevice. Această „eliberare” anunţă un regim cu atât mai îngrozitor cu cât comunismul care urma să fie pus în aplicare va fi pur şi concentrat în timp.

1130 Apud François Ponchaud, op. cit., p. 35.

1131 Evacuarea oraşului Phnom Penh a avut un precedent, în Vietnam, la Hue, în momentul ofensivei Têt din 1968. Viet Minh-ul a dat ordin să fie evacuată toată populaţia oraşului „eliberat“.

La şcoala comuniştilor francezi

Kampuchia Democrată, înfiinţată pe 17 aprilie 1975, se consideră singură „un stat comunist numărul 1”[1132][1133]. „Stindardul revoluţiei [bolşevice] din 7 noiembrie 1917 a fost fluturat foarte sus, dar Hruşciov l-a lăsat să coboare iar, afirmă propaganda noului regim. Stindardul revoluţiei lui Mao din 1949 se înalţă şi astăzi, dar e ofilit şi se clatină: e lipsit de tărie. Stindardul revoluţiei de pe 17 aprilie 1975 e de un roşu strălucitor, plin de hotărâre, minunat de rezistent şi minunat de vioi. Lumea întreagă ne admiră, ne ridică-n slăvi şi învaţă din experienţa noastră.”[1134] Angkar nu e un obiect totalitar neidentificat, ci o organizaţie de inspiraţie marxist-leninistă care susţine că vrea să le întreacă pe celelalte. Suntem pe un teren cunoscut. Originea conducătorilor, formarea lor ideologică, ascensiunea lor politică, modul în care îşi exercită puterea, toate acestea sunt caracteristici clasice ale comunismului şi pregătesc apocalipsa pe care Kampuchia, inevitabil democratică, avea să o cunoască.

Majoritatea conducătorilor Angkarului simt intelectuali mic-burghezi care au început să viseze la revoluţie după ce au descoperit, ca studenţi, marxism-leninismul. Primul dintre ei, căruia tovarăşii lui îi vor spune „Fratele Numărul 1”, Pol Pot, pe numele său adevărat Saloth Sar, s-a născut în 1925 într-o familie de ţărani înstăriţi (ca Mao). Părinţii lui aveau 25 de hectare de orezării şi 6 bivoli, o avere în acea perioadă. Sar îşi începe studiile într-o şcoală religioasă, devine chiar tânăr călugăr pentru doi ani, ceea ce aminteşte de seminaristul

---

1132 Apud Karl Jackson (coord.), Cambodia, 1975-1979: Rendez-vous with Death, Princeton University Press, Princeton, 1989, p. 279.

1133 Ben Kieman, op. cit., p. 36.

1134 Fragmente din câteva texte ale Biroului 870, citate de Philip Short, Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar, Denoël, Paris, 2007, p. 441.

Stalin sau de Castro, care a fost educat de iezuiţi. Elev mediocru, Sar nu ia examenul de admitere în ciclul secundar, eşuând într-o şcoală profesională, la secţia de tâmplărie. Atunci citeşte *Manifestul Partidului Comunist* de Marx fără să fie convins. Marxismul, ca ideologie consistentă şi militantă, îl va descoperi în Franţa, puterea care proteja regatul Cambodgiei în cadrul Uniunii

Franceze ce alcătuia pe atunci Indochina. La 24 de ani, Saloth Sar obţine o bursă a guvernului francez (ca albanezul Enver Hodja) ca să studieze la Paris radioelectricitatea. „În primul an, am studiat cu conştiinciozitate, le va povesti mai târziu unor jurnalişti iugoslavi. Apoi am militat în mişcarea studenţilor progresişti şi n-am mai avut timp pentru studii. Doi ani mai târziu, deoarece îmi neglijam studiile, autorităţile mi-au tăiat bursa şi a trebuit să mă întorc în ţară". 1

Ajuns în Franţa în octombrie 1949, viitorul Pol Pot n-a găsit singur calea revoluţiei. Partidul Comunist Francez, veritabil naş ideologic al tuturor celor care încă provin din imperiul colonial (sau ex-colonial), îl va ajuta. Saloth Sar aderă la PCF, secţia indochineză. Ho Şi Min şi-a făcut acolo ucenicia cu treizeci de ani în urmă. Printre comuniştii francezi, Sar se întâlneşte cu compatriotul său Ieng Sary, viitorul ministru al afacerilor externe din Kampuchia Democrată. În acea perioadă, Sary era mai familiarizat decât el cu marxismul. S-a stabilit la Paris ca să pregătească admiterea la Ştiinţe politice. În secţia indochineză a PCF, unde militează, s-a împrietenit cu Jacques Vergés, viitorul avocat, pe atunci militant anticolonialist foarte apropiat de sovietici. Vergés va fi martor la căsătoria lui Sary la primăria arondismentului XV în 1951. Saloth Sar şi Ieng Sary sunt principalii animatori ai Cercului Marxist, care reuneşte studenţi cambodgieni, patronat de PCF, de a cărui existenţă nu ştiu

decât membrii săi.[1135] Există deja gustul secretului. Sâr şi-a ales primul pseudonim – va mai avea multe altele –, „Khmerul originar”, ca să scrie articole împotriva monarhiei. Şi alţi conducători ai viitoarei Kampuchii Democrate stau în Franţa la începutul anilor ’50 şi iau lecţii de marxism-leninism. Printre aceştia se numără Khieu Samphan, care va fi „şeful de stat”, şi Son Sen, „ministrul apărării” şi creatorul poliţiei politice a regimului, Santebal. După Ho Şi Min, Zhou Enlai şi Deng Xiaoping în anii ’2 o[1136], şcoala marxist-leninistă franceză poate, aşadar, să fie mândră că a format cei mai buni comunişti asiatici.

Asemenea tuturor cambodgienilor din generaţia lor, viitorii conducători khmeri roşii simt impregnaţi de cultura franceză, de autorii şi istoria ei, Rousseau, Voltaire, Iluminismul, 1789, Robespierre, Comuna din Paris fiindu-le repere şi exemple. Pol Pot va recunoaşte la sfârşitul vieţii că volumul despre *Marea Revoluţie* pe care anarhistul rus Piotr Kropotkin l-a consacrat prăbuşirii regalităţii în Franţa era cartea lui preferată. Rolul conferit de istorie instrumentului Terorii, „măsură excepţională luată într-o perioadă excepţională, care, fără îndoială, le luase viaţa multor oameni nevinovaţi, dar salvase Republica Franceză”, l-ar fi impresionat în mod deosebit.1

MODELUL REVOLUŢIEI FRANCEZE

Toţi micii cambodgieni, începând din şcoala primară, învăţau că regele Franţei fusese înlăturat de la putere şi că revoluţionarii proclamaseră o republică a Libertăţii, Egalităţii şi Fraternităţii, ale cărei principii directoare erau

---

1135 Fraze consemnate pe 17 martie 1978, citate de Francis Deron, Le Proces des Khmers rouges, Gallimard, Paris, 2009, p. 280.

1136 Zhou Enlai şi Deng Xiaoping au sosit în Franţa în 1920. Amândoi au militat în cadrul Tineretului Socialist Chinez, care a devenit apoi Tineretul Comunist. Zhou a plecat în China în 1924, iar Deng la Moscova doi ani mai târziu.

garantate de o Declaraţie a Drepturilor Omului. Aceste evenimente erau prezentate într-o lumină eroică. Regele, explica Alphonse Aulard în volumul său *Histoire de France*, unul dintre cele mai răspândite manuale şcolare în anii ’30 şi ’40, se considera reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ. Naţiunea era supusă despotismului regal. Aulard insista pe fragilitatea monarhiei, pe forţa republicii şi prezenta Revoluţia ca pe expresia instinctelor celor mai nobile, mai generoase ale omenirii. Ernest Lavisse susţinea că soldaţii Revoluţiei nu se bătuseră numai pentru Franţa, ci pentru toată omenirea. Ambiţia lor, adăuga, era să elibereze toate populaţiile de regele lor pentru ca toţi oamenii să fie liberi. […]

Aceste evenimente avuseseră loc în Franţa secolului al XVIII-lea. Acum era vorba de Cambodgia secolului XX. Prinţul Sihanouk însuşi era perfect conştient de precedent, dar niciunul dintre supuşii săi, nici dintre administratorii coloniali nu pare să fi stabilit nici cea mai mică apropiere între metodele sale de guvernare şi cele care îl duseseră pe Ludovic XVI la eşafod. Retrospectiv, paralelele sunt evidente. Dar a fost nevoie ca tinerii cambodgieni să vină în Franţa pentru a-şi permite să se gândească la ceea ce nu putea fi gândit şi să sublinieze anumite asemănări. […]

Ieng Sary discuta îndelung cu alţi membri ai Cercului despre lecţiile care trebuiau învăţate. Treizeci de ani mai târziu, un corespondent al ziarului *Le Monde* povesteşte despre o întâlnire suprarealistă, în jungla din nord-vestul Cambodgiei, cu Khieu Samphan, care i-a mărturisit: „Prim-ministrul Pol Pot şi cu mine, vă asigur, suntem profund impregnaţi de spiritul francez, de Secolul Luminilor, de Rousseau, Montesquieu”.

Philip Short, *Pol Pot*: *Anatomie dyun cauchemar*, Denoël, Paris, 2007, pp. 98 – 99.

Când Saloth Sar se va însura în 1956 la Phnom Penh, va alege în mod explicit data de 14 iulie pentru a se

căsători cu sora soţiei lui Ieng Sary, lucru care va consolida legăturile dintre cei doi bărbaţi, cumnaţi începând din acel moment. Mai târziu, când se va pune problema să se compună un imn pentru celebrarea viitorului stat Kampuchia Democrată, versurile alese se vor inspira din *La Marseillaise*, compusă de Rouget de Lisle: „Un sânge roşu-aprins umple oraşele şi câmpiile din Kampuchia, Patria noastră / Sângele muncitorilor şi ţăranilor, luptătorilor noştri, bărbaţi şi femei / Sângele a devenit ură neînduplecată, curaj şi eroism / Pe 17 aprilie, sub steagul revoluţiei / Sângele lor ne-a eliberat de sclavie…”[1137] În ianuarie 1953, după trei ani petrecuţi la Paris, Saloth Sar se întoarce la Phnom Penh, unde găseşte o mişcare revoluţionară care abia se încheagă. Partidul Revoluţionar al Poporului Khmer (PRPK), animat de khmerii issarak – termen care poate fi tradus prin „emancipaţi” sau „autonomi” e mai mult anticolonialist şi naţionalist decât marxist. Comuniştii vietnamezi sunt adevăraţii maeştri ai jocului pe scena cambodgiană. Ho Şi Min a creat Partidul Comunist Indochinez pentru a coordona lupta împotriva puterii colonialiste franceze, militanţii săi controlează organizaţiile din peninsulă. PRPK, de exemplu, numără 1.800 de membri de origine vietnameză faţă de 150 de khmeri.1 Această dominaţie exclusivă nu va îmbunătăţi relaţiile dintre revoluţionarii din cele două ţări, internaţionalismul proletar are limite pe care naţionalismul le cunoaşte bine. Saloth Sar aderă la Partidul Revoluţionar, apoi la PCI al lui Ho Şi Min. „Pol Pot a luat legătura cu mine pentru a cere înscrierea în partid, va povesti responsabilul de atunci cu biroul de organizare (clandestin) al PCI la Phnom Penh. Avea legitimaţia de membru al Partidului Comunist Francez, ca membru al secţiunii cambodgiene a PCF, în timpul studiilor la şcoala din Paris. Le-am cerut celor de la sediul partidului în

1137 Francis Deron, op. cit., p. 153.

Vietnamul de Nord să facă verificări la PCF. Puţin mai târziu, am primit din Bangkok un mesaj în Morse care îmi confirma că Pol Pot era, într-adevăr, membru al Partidului Francez. Prin urmare, i-am acceptat adeziunea.”[11381139]

Toţi membrii Cercului Marxist-Leninist din Paris întorşi în Cambodgia sunt luaţi în primire de comuniştii vietnamezi. Saloth Sar şi tovarăşii săi sunt trimişi într-o bază de gherilă la graniţa cu Vietnamul de Sud. Războiul împotriva contingentului francez e în toi în regiune, dar tovarăşii din Viet Minh au grijă mai ales să le dea nou-veniţilor baze politice solide. Cursurile de marxism-leninism sunt mai numeroase decât şedinţele de pregătire. După tiparul francez, viitoarele cadre din Kampuchia Democrată trec prin şcoala comunistă vietnameză, lucru care, având în vedere litigiul ancestral dintre cele două ţări, nu e uşor de suportat pentru revoluţionarii cambodgieni. Atunci se cristalizează ura care se va manifesta între Hanoi şi Phnom Penh, între comuniştii vietnamezi şi khmerii roşii. Întors în capitală, Saloth Sar e angajat ca profesor de franceză, istorie şi geografie într-un colegiu privat. Victoria de la Diên Biên Phú în mai 1954 şi independenţa acordată fostei Indochine franceze care urmează electrizează Partidul Revoluţionar al Poporului Khmer (PRPK), în cadrul căruia Sar este un militant clandestin activ. Pe atunci organizaţia era condusă de doi foşti bonzi mai mult naţionalişti decât marxişti.

Evoluţia ideilor comuniste trage foloase, într-un fel clasic am putea spune, de pe urma deschiderii culturale a societăţii cambodgiene. Prinţul Sihanouk, care vrea să-şi transforme ţara independentă într-o naţiune instruită, pune accent pe educaţie, oferindu-le profesorilor

---

1138 Nayan Chanda, Les Frères ennemis, CNRS Éditions, Paris, 1987, p. 64.

1139 Ibid. y p. 65.

impregnaţi de marxism ocazia de a face prozelitism. Partidul Muncitorilor din Kampuchia e creat în 1960 chiar de cei care conduceau până atunci PRPK. Revoluţionarii cambodgieni încă nu îndrăznesc să se afişeze deschis ca fiind comunişti, dar ideea câştigă teren. Şi poliţia lui Sihanouk are rolul ei. Vechea gardă mai degrabă naţionalistă a PRPK e încetul cu încetul decimată din cauza arestărilor, cedându-le locul tinerilor care au urmat cursuri marxiste la Paris. În 1961, Saloth Sar devine secretarul general adjunct al Partidului Muncitorilor, un an mai târziu, dispariţia neaşteptată a secretarului general titular – asasinat, se spune – îi deschide calea. La congresul clandestin al partidului din februarie 1963, Sâr, devenit numărul unu, schimbă numele acestuia în Partidul Comunist din Kampuchia. Hotărârea trebuie, totuşi, să rămână secretă! Toţi conducătorii viitorului stat Kampuchia Democrată din 1975 sunt deja, în acel moment, membrii conducători ai PC clandestin, de la cumnatul Ieng Sary la Son Sen, viitorul ministru al apărării, de la Ta Mok, supranumit „Măcelarul”, le vom Veth, viitorul şef al poliţiei politice, de la Nuon Chea, „Ideologul”, viitorul numărul doi în regim, la Khieu Samphan, „şeful statului”. Aceştia nu se reprezintă decât pe ei înşişi, acest congres fondator al PCK reuneşte maximum 17 – 18 membri. Ce contează? De la Lenin încoace toţi comuniştii ştiu că sunt suficienţi câţiva profesionişti pentru a asigura viitorul unei revoluţii.

Acest congres din februarie 1963 marchează o schimbare politică în strategia urmărită de comuniştii cambodgieni. Militantismul urban, pedepsit cu uşurinţă de putere, este abandonat în favoarea mişcărilor de rezistenţă din păduri şi de la ţară, unde apăruse la sfârşitul anilor ’40 mişcarea khmerilor issarak, primii rebeli. Această întoarcere la surse are multe consecinţe, marchează o deplasare a centrului de greutate dinspre revoluţia oraşelor, caracteristică modernităţii, spre junglă şi ţărani.

Comportamentul politic al lui Pol Pot şi al tovarăşilor săi avea să se schimbe. Mişcarea de rezistenţă îi va izola de restul societăţii şi de transformările acesteia, îi va obliga să-şi recruteze partizanii din rândul unei populaţii neevoluate. Prin această alegere, PCK va deveni mai brutal şi mai puternic, dar inteligenţa şi abilitatea sa politică se vor diminua. Tinerii ţărani neciopliţi şi inculţi pe care îi vor strânge aceşti intelectuali marxişti vor deveni executanţii slugarnici ai rigidităţii lor ideologice.

Prima mişcare de rezistenţă comunistă numără 7 persoane. În toamna anului 1963, PC organizează o şedinţă plenară lărgită la… 20 de membri. Pol Pot şi tovarăşii săi lâncezesc, lucrurile vor sta aşa până la sfârşitul anilor ’bo. În toţi aceşti ani, nimeni sau aproape nimeni nu va auzi vorbindu-se despre ei. Un simpatizant va povesti mai târziu în ce stare de degradare fizică i-a găsit, în 1968, pe bravii tovarăşi conducători în adâncul unei jungle luxuriante şi umede: slabi, cu tenul foarte palid, cu febră, cu păr rar din cauza paludismului… „Gărzile de corp dormeau pe un pat sub care se ţineau proviziile de came de elefant uscată, va preciza acest martor. Sufereau de boli de piele şi se scărpinau neîncetat deasupra singurei noastre surse (foarte fade) de proteine”. 1 Istoria nu se făureşte acolo, se clădeşte la Phnom Penh unde Norodom Sihanouk se dedă la o echilibristică între marile puteri, încercând să-şi scape ţara de războiul care vuieşte la graniţe. Implicarea americană în Vietnam este efectivă din 1963; va deveni tot mai intensă, iar prinţului îi va fi din ce în ce mai greu să ţină Cambodgia departe de conflict. În anii ’50, Sihanouk făcuse deja tot ce putuse pentru a-şi cruţa regatul de zbuciumul războiului din Indochina, obţinând de la Paris independenţa fără luptă. Zece ani mai târziu, situaţia a devenit mai complicată. Comuniştii nord-vietnamezi, care transformaseră Cambodgia într-un sanctuar în timpul luptei lor împotriva colonialismului

francez, se folosesc acum de ea ca de o bază de retragere în războiul lor împotriva „imperialismului american”. Drumul Ho Şi Min care traversează ţara, în funcţiune din epoca colonială, e folosit mai mult ca oricând pentru a-i aproviziona cu arme pe luptătorii din Vietnamul de Sud. Cambodgia este, din această cauză, implicată. „Dragul meu prieten, ca să înţelegeţi ce mă străduiesc să realizez, aduceţi-vă aminte următorul lucru, îi spune Sihanouk corespondentului *New York Times* în 1964: toată Asia de Sud Est e menită să fie comunistă. Încerc să fac în aşa fel încât, atunci când acest lucru va avea loc în Cambodgia, totul să decurgă fără probleme.”[11401141]

Prinţul a cerut sprijin întâi la Beijing, sperând că îi vor potoli comuniştii chinezi pe tovarăşii lor vietnamezi. În iunie 1958 au fost stabilite relaţii diplomatice cu Republica Populară Chineză. La începutul anilor ’bo, prinţul a apelat la URSS şi la sateliţii est-europeni ai acesteia. Mai mult de 1.000 de consilieri sovietici s-au mutat în Cambodgia. Mai târziu, el va cere iar ajutorul Beijingului, care ştie să-l flateze. Dacă ar fi fost chinez, ar fi fost, fără îndoială, împărat, îi va spune Zhou Enlai ca să-i facă pe plac. În plin conflict sino-sovietic, Moscova nu vede deloc cu ochi buni această apropiere. În plus, Sihanouk e supravegheat de Washington. Un raport al serviciilor de informaţii americane prezintă în detaliu la sfârşitul anului 1965 instalaţiile clandestine ale nord-vietnamezilor în Cambodgia.[1142] Se pare că patru divizii venite din Hanoi sunt staţionate acolo în permanenţă. Această prezenţă masivă îl nelinişteşte şi pe Sihanouk, le trezeşte

1140 Apud Philip Short, Pol Pot: Anatomie dfun cauchemar, ed. cit., p. 232.

1141 Henry Rramm, Cambodia, Report from a Stricken Land, New York, Paris, Arcade Publishing, 1998, p. 44.

1142 Ben Kieman, op. cit., p. 27.

concetăţenilor săi sentimente xenofobe – duşmănia dintre cele două ţări e ancestrală – şi le dă comuniştilor cambodgieni motive de speranţă. Relaţiile dintre PC Vietnamez al lui Ho Şi Min şi PC din Kampuchia lui Pol Pot nu sunt dintre cele mai călduroase, dar concurenţa socialistă acţionează între ei, prezenţa unuia din ei sporeşte speranţele celuilalt. Sub presiunea Statelor Unite, prinţul acceptă ca US Air Force să bombardeze instalaţiile nord-vietnameze de pe teritoriul său. Primele avioane americane B-52 intervin în martie 1969. De data aceasta, Sihanouk îşi plasează ţara în miezul conflictului, (redevenit indochinez prin amploarea sa.

Norodom Sihanouk e un prinţ versatil, preocupat de propria persoană, care iubeşte puterea şi aparatul acesteia. E gata să apeleze la oricine i le va garanta, o demonstrează tergiversarea de până atunci, iar comportamentul său ulterior avea să confirme acest lucru. Pentru Statele Unite, e un aliat puţin fiabil. Washingtonul reuşeşte să impună alături de el, ca prim-ministru, un militar mai maleabil, mai apropiat de interesele americane, Lon Noi. Câteva luni mai târziu, în martie 1970, mareşalul Lon Noi îl înlătură de la putere pe Sihanouk, care efectua atunci o vizită în URSS. Probabil că lovitura de stat a primit sprijinul Casei Albe. Situaţia se schimbă radical, instaurarea unei republici cambodgiene proamericane clarifică poziţiile. Lon Noi, susţinut de tutorii lui din străinătate, e cât se poate de hotărât să-i alunge pe nord-vietnamezi din teritoriu; Hanoiul, care are nevoie de bazele sale de retragere, n-are de gând să cedeze; Sihanouk, care speră să revină la putere, cere sprijinul unor ţări socialiste; iar micul luptător în mişcarea de rezistenţă Pol Pot nu poate decât să prospere în această atmosferă de război general care se potriveşte atât de bine cu idealul comunist. Cazanul cambodgian e pe punctul de a exploda.

Între 1969 şi 1973, an care marchează sfârşitul implicării directe a Statelor Unite în Vietnam, după semnarea acordurilor de pace de la Paris, US Air Force bombardează neîncetat Cambodgia. Această violenţă oarbă, impusă acestei ţări mici de prima putere a lumii, a fost prezentată adesea ca o cauză majoră a barbariei care va rezulta din acest război. Propaganda comunistă a exploatat pagubele provocate de bombardamentele acestea pentru a stârni populaţia împotriva imperialismului şi pentru a face cauza să avanseze. Numeroşi cambodgieni (aproximativ un milion) s-au refugiat în junglă pentru a scăpa de bombe, devenind potenţiali recruţi pentru mişcarea de rezistenţă. Din acest punct de vedere, războiul american a sprijinit mult obiectivele lui Pol Pot şi ale tovarăşilor săi. Totuşi, nu s-a stabilit niciodată legătura strictă dintre avioanele americane B-52 şi violenţa luptelor de pe teren, apoi drama cambodgiană care avea să urmeze. Dacă se consideră că aceste bombardamente sunt responsabile, se evită întrebările de tipul de ce şi cum aceşti „eroi" ai antiimperialismului, salutaţi de toate conştiinţele progresiste din lume, au putut să se transforme ulterior în nişte călăi nemiloşi cu propriul popor. Ura rasială, ura politică, ura de clasă, toate trei la un loc sunt cauzele majore ale violenţei acestui război şi ale dramei cu care se va termina. Mai întâi ura rasială. Imediat după lovitura de stat dată de Lon Noi, provocată de prezenţa unui număr prea mare de luptători vietnamezi pe teritoriul cambodgian, ţara a fost cuprinsă de un val de violenţă antivietnameză cu pogromuri, execuţii sumare, violuri. În cartierele din Phnom Penh, 3.000 de cetăţeni de origine vietnameză sunt lichidaţi dintr-un foc. Un jurnalist englez de la *The Observer*, ajuns într-un sat la puţin timp după ce oamenii au început să-şi manifeste ura, mărturiseşte: „Parcă eram într-un abator; mirosul era acelaşi… Podeaua

de ciment a sălii de clasă era plină de bălţi de sânge închegat. Interiorul singurului zid era ciuruit de urme de gloanţe”. 1 Mai târziu, o jumătate de milion de vietnamezi vor fi obligaţi să-şi lase în urmă casele şi bunurile, fiind trimişi în lagăre de concentrare. O parte din ei vor fi exterminaţi de trupele permanente ale lui Lon Noi, cealaltă parte de comuniştii lui Pol Pot după ce ţara a fost „eliberată”. Ura faţă de vietnamezi e împărtăşită de cele două tabere, republicană şi comunistă.[1143] Urmează violenţa politică; aceasta izbucneşte tot imediat după lovitura de stat din 1970. Nişte ţărani se leagă de funcţionarii puterii, omorându-i în bătaie. Nişte deputaţi veniţi din Phnom Penh pentru a potoli răscoala sunt masacraţi, ficaţii le sunt smulşi, apoi gătiţi şi mâncaţi de mulţime. Chiar în acea zi, fratele vitreg al lui Lon Noi are parte de această soartă.[1144] Aceste acte criminale sunt spontane, n-au fost provocate de comunişti. „În cazul khmerilor, dincolo de nişte aparenţe nepăsătoare, explică un arheolog francez care s-a ocupat toată viaţa de Angkor, dormitează forţe sălbatice şi pulsiuni de o cruzime tulburătoare care pot să provoace în orice moment explozii de o brutalitate nestăpânită.”[1145] Blândeţea şi seninătatea khmerilor sunt nişte clişee: în realitate, e vorba de un popor de războinici mândri şi aprigi, cunoscuţi şi temuţi ca atare în Asia de Sud-Est.[1146] Khmerii roşii aveau să transforme acest capital de violenţă într-un avantaj folosindu-l în lupta de clasă, potrivit unei scheme marxist-leniniste clasice. Bestialitatea ţărănească, de care s-au

1143 Mark Frankland, The Observer, 19 aprilie 1970.

1144 Philip Short, Pol Pot: Anatomie dyun cauchemar, ed. cit., p. a86.

1145 Bernard-Philippe Groslier, apud William Shawcross, Une tragédie sans importance, Balland, Paris, 1979, p. 133.

1146 E teza lui François Ponchaud, op. cit., p. 178. Nu e împărtăşită de toţi specialiştii în civilizaţia khmeră.

folosit deja la vremea lor mai ales bolşevicii şi comuniştii chinezi, va găsi în Kampuchia Democrată un teren în care va putea să se manifeste deplin.

La puţin timp după lovitura de stat dată de Lon Noi, Saloth Sar îşi strânge partizanii pentru a le da ordine. „Acum coborâm în câmpii, le spune, şi astăzi ne vom schimba toţi numele. De acum înainte mă voi numi Pol”. Respectivul nu a dat niciodată explicaţii în legătură cu alegerea acestui nume; probabil că l-a ales în amintirea sejurului său parizian, epocă în care îşi spunea „Bătrânul khmer”, cuvântul „Pol” desemnându-i pe vechii khmeri. „Pot”, cuvântul adăugat, corespunde monosilabei eufonice care, în cambodgiană, este plasată de obicei după nume.[1147] Aşa a apărut „Pol Pot”, un pseudonim care va speria milioane de concetăţeni ai săi. Îşi va spune şi „Fratele Numărul Unu”. Regimul khmer roşu nu va dezvălui niciodată oficial adevărata identitate a lui Pol Pot. Această discreţie, precum şi absenţa fotografiilor cu Numărul unu în aceeaşi perioadă nu sunt în niciun caz datorate modestiei personajului. Comunist tipic, Pol Pot adoptă posturi conspirative şi transformă conducătorul într-o fiinţă deosebită, ieşită din comun, un personaj excepţional căruia îi conferă autoritate aura de mister care îl înconjoară. Denumirea de „khmer roşu” i se datorează lui Norodom Sihanouk. Prinţul a folosit-o pentru prima dată în 1969 pentru a-i desemna pe luptătorii comunişti din mişcarea de rezistenţă, prin contrast cu khmerii serei, „khmerii liberi” instalaţi în provinciile din vest şi apropiaţi ai guvernului thailandez.[1148]

Pol Pot se află în China în momentul loviturii de stat date de Lon Noi. E a doua vizită secretă pe care o efectuează în această ţară. După cât se ştie, se dusese deja

1147 Philip Short, Pol Pot: Anatomie d’un cauchemar, ed. cit., p. 275.

1148 Franţois Deron, op. cit., p. 316.

acolo în ianuarie 1966, înainte de a merge să viziteze Coreea de Nord, alt model de ţară comunistă. La începutul anului 1970, Republica Populară e tot în plină revoluţie culturală. Folosirea violenţei maselor de către putere, eradicarea culturii ancestrale a ţării, trimiterea la sate a milioane de tineri instruiţi, folosirea armatei şi a miliţiilor în „purificarea de clasă" sunt tot atâtea învăţături care aveau să fie aplicate în Kampuchia Democrată la timpul potrivit. Beijingul a fost un sprijin activ pentru khmerii roşii. Datorită unui ajutor anual de 5 milioane de dolari, furnizaţi în numerar de partidul-stat chinez, luptătorii din mişcarea de rezistenţă a lui Pol Pot vor putea să-şi cumpere armele necesare, cel mai adesea de la soldaţii corupţi din armata permanentă a lui Lon Noi. PC Cambodgian embrionar, al cărui Comitet Central numără în ianuarie 1975 doar 35 de membri, va reuşi în 18 luni să conducă o gherilă de 50.000 de persoane şi să-şi extindă controlul asupra unui teritoriu în care se află aproape o treime din populaţia cambodgiană. Armata lui Lon Noi încearcă să-i alunge pe khmerii roşii din provinciile cucerite, dar se confruntă cu forţele nord-vietnameze care au venit să-i ajute pe luptătorii din mişcarea de rezistenţă. Artileria, vehiculele blindate şi infanteria de la Hanoi luptă alături de forţele lui Pol Pot, care nu sunt deloc nişte bieţi luptători de gherilă dezarmaţi în faţa unui duşman extrem de puternic.

Pe teren, un Front Unit Naţional din Kampuchia (FUNK) are rol de paravan pentru PCK, potrivit tacticii „frontului" în nuanţe patriotice dorite de Stalin în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Lucrurile care au fost atât de benefice pentru mişcarea comunistă din Europa, din China şi din Vietnam vor da rezultate şi în Cambodgia. O metodă de camuflaj asemănătoare este folosită pe plan politic odată cu înfiinţarea unui Guvern Regal de Uniune Naţională în Kampuchia (GRUNK), care nu vrea cu niciun

preţ să pară comunist. Norodom Sihanouk joacă un rol esenţial în acest mecanism înşelător. Prinţul s-a refugiat la Beijing după lovitura de stat. Conducătorii chinezi l-au asigurat că are parte de sprijinul lor deplin pentru a-şi recupera tronul, punând totuşi condiţia ca el să ceară poporului cambodgian să se alăture rebelilor care luptă împotriva armatei americane şi a „marionetei" sale Lon Noi. În privinţa confortului personal – Beijingul îi promite o rentă anuală de 5 milioane de dolari şi are parte de o glorie măruntă gazdele sale îi acordă tot respectul cuvenit rangului său. Pentru a-şi spăla ruşinea, Sihanouk intră-n joc. Preia conducerea (de formă) a GRUNK, conferind legitimitate unui montaj tipic comunist. Pentru khmerii roşii, e un „recrut" de seamă. Influenţa prinţului asupra poporului său, moştenită din tradiţia regală a ţării, le garantează, în schimb, popularitate şi prestigiu. O marionetă în mâinile gardienilor săi chinezi, ostatic al lui Pol Pot şi al tovarăşilor săi, Sihanouk avea să fie nu numai suveranul înşelat din această situaţie, ci şi complicele crimelor comise, pe care, în cele din urmă, le va acoperi cu autoritatea lui morală, sperând că-şi va recăpăta rangul pierdut.

SIHANUK, GARANŢIE A KHMERILOR ROŞII

Fără îndoială, nu-i aprecia deloc pe cei pe care i-a botezat „khmerii roşii", vânându-i fără milă începând din 1966. Un nebun, dar un nebun genial prin diplomaţia lui acrobatică, avusese meritul de a menţine pacea în ţara lui vreme de 17 ani în inima unei Indochine în flăcări. Prin discursurile sale, îşi dinamizase poporul şi îi redase, cu puţină osteneală, un fel de mândrie naţională. Dornic de justiţie socială, refuzase totuşi să se despartă de curtenii lui, ratând astfel orice şansă de a îndeplini reformele necesare. Introvertit maladiv, evalua oamenii şi evenimentele doar în funcţie de gloria pe care puteau să i-o aducă. Din pricina demagogiei, nu-l interesase deloc să-şi

educe poporul, orice personalitate care se afirma fiind suspectată că va deveni un duşman.

Îşi dădea prea bine seama că alianţa lui cu khmerii roşii nu putea fi decât efemeră: „Khmerii roşii mă detestă şi sentimentul e reciproc. Când nu vor mai avea nevoie de mine, mă vor scuipa ca pe un sâmbure de cireaşă”. Pentru a se răzbuna pe cei care îl înlăturaseră de la putere, era totuşi gata de orice.

În primele zile de după lovitura de stat din 18 martie 1970, prinţul detronat se gândea să se întoarcă în Franţa, ca să-şi trăiască restul vieţii liniştit în casa lui de la Mougins. Totuşi, insultele, calomniile nejustificate rostite împotriva sa de cei care îl linguşeau în ajun i-au rănit adânc mândria de khmer. Era surprinzător în acea perioadă să observi lipsa totală de tact a noilor conducători care aruncau astfel cu noroi în Sihanouk pentru ca poporul să se despartă de el. Rezultatul a fost invers: „Dacă trebuie, cu orice preţ, să atribui un motiv personal luptei mele, aş spune că vreau să mă răzbun pentru că am fost calomniat, jignit şi umilit cu atâta laşitate, atâta josnicie, atâta răutate de duşmanii mei de extremă dreaptă, va explica prinţul. Nu pot să accept nedreptatea; pentru a-mi face dreptate şi a-mi recăpăta onoarea lupt şi voi lupta fără să preget împotriva şlentei lui Lon Noi. Dacă aceasta m-ar fi îndepărtat pur şi simplu de la putere, ferindu-se să arunce cu noroi în mine, probabil că m-aş fi mulţumit cu un exil tihnit în Franţa”. *
[…]

Mai mult decât orice alt motiv ideologic, aceasta e sursa de dinamism care l-a însufleţit pe prinţ în timpul celor cinci ani în care a fost în exil. Ca să se răzbune pentru că şi-a pierdut prestigiul, ca să-şi spele ruşinea, era gata să se distrugă şi să distrugă poporul pe care-l iubea. Victoria khmerilor roşii a fost primită cu atâta uşurinţă de populaţia istovită de război, capitularea trupelor a fost atât

de rapidă datorită prestigiului prinţului preaiubit care era aşteptat să se întoarcă. Fără îndoială, el nu ştia că, folosindu-se de numele său, noile autorităţi îi răzbunaseră onoarea printr-o baie de sânge. Oare istoria îl va reabilita cu uşurinţă, aşa cum a spus el?

François Ponchaud, *Cambodge année zéro*, éditions Kailash, 1998, pp. 219 – 220. * Document difuzat de GRUNK, fără referinţe.

Un studiu despre mişcarea de rezistenţă a lui Pol Pot, efectuat de un cercetător american între 1972 şi 1974 în rândul unor ţărani khmeri refugiaţi în Vietnamul de Sud, anunţă tragedia care avea să urmeze. Studiul descrie în detaliu dezrădăcinarea organizată de populaţiile controlate acum de khmerii roşii, uniformizarea din toate domeniile – locuinţe, vestimentaţie, gândire, comportament –, supravegherea generalizată şi denunţurile sistematice.1 PCK care, bineînţeles, nu e niciodată menţionat astfel în aceste zone „eliberate” – s-a dotat încă din 1967 cu un serviciu de securitate, M-13, care joacă rolul de poliţie politică. Primele lagăre de detenţie au apărut atunci, prin urmare, într-o perioadă în care khmerii aproape se numărau pe degetele de la cele două mâini. După 1970, când mişcarea de rezistenţă a luat avânt, eliminarea duşmanilor revoluţiei a fost introdusă pe scară largă. Un fost administrator al oraşului Taveng, din nord-estul ţării, care a avut rolul de prima „capitală” a lui Pol Pot, va mărturisi despre violenţa care domnea acolo: „Încă din 1970, oamenii s-au încăierat pentru putere, au început toţi să se omoare între ei numindu-se reciproc trădători. Cei noi îi acuzau pe cei vechi că sunt în slujba vietnamezilor, va explica el. În regiune sunt gropi comune săpate în acea perioadă. Şi populaţia a fost redusă treptat la sclavie. De altfel, mulţi locuitori fugiseră, luându-şi familia şi

animalele. Taveng a devenit un oraş golit de civili.”[1149] Alte indicii despre organizarea vieţii în cadrul mişcării de rezistenţă anunţă infernul viitorului stat Kampuchia Democrată. Khmerii roşii duc un război nemilos, la terminarea luptelor nimeni nu e luat prizonier, un duşman rămâne întotdeauna un duşman, nu poate fi adus pe calea cea bună, trebuie să fie eliminat. În zonele „eliberate”, uniformizarea începe cu musulmanii din Champa, cărora li se interzice să poarte costumul islamic tradiţional. Sunt obligaţi să adopte ţinuta neagră tipică pentru ţăranul khmer, cea care avea să devină vestimentaţia de referinţă pentru toţi. Sunt interzise căsătoriile festive, apoi, în cele din urmă, toate căsătoriile, sub pretextul păstrării energiilor mobilizate pentru război. Curând ţigările, alcoolul nu mai sunt de găsit, încetul cu încetul, comerţul e redus, apoi pieţele sunt pur şi simplu desfiinţate. Moneda guvernamentală iese din uz, trocul devine generalizat. Ţăranii sunt alungaţi de pe pământul lor şi fiecare primeşte aceeaşi parcelă. Cei care au un animal preferă să-l omoare ca să-l mănânce, în loc să-l dea colectivităţii. În cele şase luni de după colectivizare, mai mult de 60.000 de ţărani (adică aproape 1% din populaţia totală a ţării) fug din mişcarea de rezistenţă pentru a merge să solicite protecţia guvernului sau pentru a se refugia în Vietnamul de Sud. Nu după multă vreme, foametea loveşte zonele „eliberate”. Radicalismul khmerilor roşii e evident de la bun început, nu are nicio legătură cu cruzimea oarbă a bombardamentelor americane, am putea spune că e înscris în genele lor sau, în orice caz, într-un egalitarism aplicat întocmai, în dogmatismul lor doctrinar.

Obsesia secretului, o particularitate comunistă,

1149 Georges Boudarel, „L’expansion du communisme en Indochine et en Asie orientale: succès et revers“, în Le Système communiste, un monde en expansion (coord. Pierre Rende, Dominique Moïsi, Ilios Yannakakis), IFRI, Paris, 1982, pp. 116-117.

capătă proporţii inimaginabile în cazul khmerilor roşii. Numele locurilor e înlocuit cu coduri – Birourile Ki, K2, K3 –, fiecare activitate e desemnată de o literă – Y, de exemplu, e rezervat serviciului de mesagerie[1150] –, iar nimeni nu cunoaşte adevărata identitate a conducătorilor, de cele mai multe ori desemnaţi printr-un număr potrivit ordinii ierarhice. În septembrie 1974, şedinţa plenară a Comitetului Central adoptă, tot în cel mai mare secret, politica de „eliberare”: evacuarea oraşelor eliberate, suprimarea monedei, reeducarea populaţiei. Khmerii roşii şi-au testat tehnicile de putere în cadrul mişcării de rezistenţă, mai trebuie doar să le pună în aplicare la scara întregii ţări.

Inspiraţia maoistă

Regimul lui Lon Noi se prăbuşeşte aproape la fel de repede cum venise la putere. Mareşalul părăseşte ţara pe 1 aprilie 1975, plecând în exil în Hawaii. Trupele permanente, conduse în mod incompetent, alcătuite în mod incompetent, n-au nicidecum moralul ridicat, factor esenţial într-un război. În cele din urmă, intrigile de palat şi corupţia generalizată au subminat autoritatea centrală, Cambodgia nu aşteaptă decât să cadă în mâinile khmerilor roşii. Luptătorii din mişcarea de rezistenţă au discutat despre amnistia generală, cu excepţia a şapte „supertrădători”, principalii conducători strânşi în jurul lui Lon Noi, care vor fi negreşit executaţi. Cu puţin timp înainte de preluarea puterii în Phnom Penh, pe această listă s-au adăugat 16 nume, dar nimeni nu-şi face prea multe griji. Prezenţa lui Sihanouk în fruntea GRUNK, care este anunţat ca viitoarea putere, e liniştitoare. Prăpastia dintre speranţele unei populaţii epuizate după anii de război şi adevăratele intenţii ale „eliberatorilor” săi e adâncă. Evocă experienţa Europei după Eliberare, când Armata Roşie a alungat ocupanţii nazişti.

1150 Philip Short, Pol Pot: Anatomie d’un cauchemar, ed. cit., p. 249.

Khmerii roşii n-au inventat nimic, aspiraţiile lor revoluţionare reprezintă un fel de sinteză a idealurilor şi practicilor comuniste cunoscute, ceea ce le face şi mai înspăimântătoare. Pe un fond robespierrist, acel Robespierre din epoca Terorii, dobândit în tinereţe de conducătorii care au primit o educaţie franceză şi care au stat la Paris, s-a adăugat un strat de leninism. Ştim cât de mult s-a inspirat Vladimir Ilici Ulianov din textul lui Cernîşevski *Ce-i de făcut*? ca să-şi elaboreze teoria despre revoluţionarul profesionist pregătit să sufere şi să sacrifice totul pentru ideal. Comuniştii cambodgieni amintesc de Cernîşevski şi de Lenin când PCK îşi îndeamnă membrii să îndure suferinţa şi încercările pentru a sprijini triumful cauzei. Se observă în cazul lor şi o influenţă bolşevică. În prima versiune a economiei planificate în Rusia sovietică, cea din anii comunismului de război din 1918 – 1921, Lenin şi tovarăşii săi au vrut să extirpe comerţul şi proprietatea privată, s-a pus problema înlocuirii banilor printr-o raţionalizare universală. Au înrolat cu forţa milioane de persoane în armatele muncii, desfăşurate pe „frontul economic" ca să doboare copaci care urmau să fie folosiţi drept combustibil sau să construiască drumuri şi să repare căi ferate. Toate aceste practici aveau să fie puse în aplicare pe scară largă în Kampuchia Democrată a lui Pol Pot.

Pe de altă parte, comuniştii cambodgieni au fost formaţi ideologic de tovarăşii lor vietnamezi. PCK n-a fost afiliat la mişcarea comunistă mondială. Până în 1975, singurele PC străine cu care Pol Pot şi tovarăşii săi au menţinut relaţii de colaborare au fost cele din Vietnam, China şi Laos. Ca să devină comunişti înregistraţi şi recunoscuţi de mişcarea internaţională, au trebuit să se înscrie în Partidul Comunist Indochinez creat de Ho Şi Min. S-au familiarizat mai bine cu marxism-leninismul prin intermediul unor instructori comunişti atestaţi de Hanoi.

„Mai bine să sufere zece oameni nevinovaţi decât să scape un spion. Când tai lemne, mai sar aşchii” 1, spunea Nikolai Ejov, călăul-şef al lui Stalin în perioada Marii Terori, iar Ho Şi Min a afirmat că „înainte de a tăia bambuşii, [trebuie] smulşi spinii”[11511152], versiunea vietnameză a măsurilor luate de Ejov care i-au îngrozit pe sovietici în anii936—*38*. Khmerii roşii vor urma aceste sfaturi bune, aşchiile vor zbura şi drumul lor va fi presărat cu spini.

Prima vizită (secretă) efectuată de Pol Pot învingătorul este la Hanoi, în mai 1975, cea de-a doua (la fel de secretă) e la Beijing, în iunie. „Fratele Numărul Unu” va apărea prima dată în prim-plan în capitala chineză, în septembrie 1977, după mai mult de doi ani de la preluarea puterii, cu ocazia unei alte vizite, de astă dată oficială. Până la această apariţie publică, Pol Pot va rămâne un nume fără chip. Fără îndoială, înainte de 1975, khmerii roşii au fost influenţaţi cel mai mult de modul de funcţionare al Partidului Comunist Chinez, metodele de putere ale lui Mao ca model de dezvoltare a Republicii Populare. Vor continua să se inspire din acestea ulterior. PCK practică de zor critica/autocritica de tip maoist în numele căreia trebuie să se desfăşoare lupta de clasă – epurările, în realitate. Scurta istorie a Partidului Comunist Cambodgian e presărată cu reglări de conturi care amintesc de cele practicate de Stalin şi de Mao până la sfârşitul vieţii. În PCK nu există un cult al lui Pol Pot, deoarece personajul nu e identificat, dar venerarea „Numărului unu” poate fi comparată cu cea a *Vojd*-ului şi a Marelui Cârmaci. Pentru a-şi consolida autoritatea în cadrul partidului, Pol Pot s-a folosit de stratageme foarte maoiste. Mult timp a dat impresia că-şi ascultă tovarăşii

1151 Apud Semion Sebag Montefiore, Staline, la cour du tsar rouge, éditions des Syrtes, 2005, p. 236 [Stalin: Curtea ţarului roşu, trad. de Cătălin Drăcşineanu, Polirom, Iaşi, 2014, p. 188 - n. tr.].

1152 Apud Francis Deron, op. citp. 50.

pentru a le sintetiza ideile – şi pentru a-i lăsa să se dezvăluie –, dar, încetul cu încetul, a ajuns să fie singurul care decide. Pol Pot va deveni, în cele din urmă, un autocrat absolut, asemenea tuturor conducătorilor comunişti, fiind însufleţit de o putere deplină care izolează şi duce la paranoia. Prin mimetism, khmerii roşii au ales şi o cale revoluţionară foarte maoistă. Cei zece ani petrecuţi în regiuni rurale defavorizate pentru a aduna o armată de ţărani tineri îndoctrinaţi sumar, având ca obiectiv preluarea puterii în oraşe, sunt comparabili, păstrând proporţiile, cu drumul parcurs de Mao pentru a ajunge la putere. împresurarea oraşelor de către sate, pe care a teoretizat-o Marele Cârmaci, avea să fie dusă la extrem de khmerii roşii, care vor ajunge să desfiinţeze oraşele. Diviziunea societăţii cambodgiene în clase se inspiră, în plus, din anumite „concepte” ale lui Mao, printre altele, cel de „ţărani săraci şi din clase mijlocii-inferioare”, deveniţi aleşi ai revoluţiei, în lipsa unui proletariat adecvat.[1153]

La comuniştii cambodgieni se observă şi un antiintelectualism care a caracterizat politica Marelui Cârmaci. Toţi cei care au câteva diplome sau doar un aer de intelectuali, cei care poartă ochelari, de exemplu, vor face parte din primele victime ale epurării în masă. Conducătorii khmeri roşii manifestă o neîncredere obsesivă faţă de fiecare fiinţă capabilă de reflecţie. Fiind ei înşişi puţin educaţi, cunosc pericolele spiritului, de aceea preferă indivizii simpli, cărora li se pot impune oricâte impozite, în locul persoanelor cultivate care ar putea să le pună alegerile sub semnul întrebării. După cum se ştie, ţările comuniste nu au întruchipat niciodată inteligenţa la putere, spre deosebire de ce s-a susţinut uneori în Occident, din cauză că sistemul nu era cunoscut bine sau din pricina orbirii ideologice; toate aceste regimuri au

1153 Michel Bonnin, Génération perdue, éditions EHESS, Paris, 2004, p. 441.

menţinut mai degrabă o ignoranţă totală în care lumina n-a mai pătruns deloc. În acest domeniu, Cambodgia khmerilor roşii avea să fie un model. La fel ca în cazul lui Mao, antiintelectualismul conducătorilor PCK este dublat de un cult faţă de munca manuală care are un caracter absolut, cu toate că ei înşişi nu i-au simţit niciodată gustul. Asemenea lui Mao, tovarăşii cambodgieni simt convinşi de beneficiile ideologice ale muncii agricole şi sunt mândri că au ştiut să-şi corecteze defectele intelectuale în mişcarea de rezistenţă din sate. „Intrând în contact cu ţăranii din adâncul ţinuturilor khmere, a trebuit să reînvăţăm tot ce învăţaserăm la Paris”, va spune Ieng Sary, „ministrul afacerilor externe” din Kampuchia Democrată.1 Ne amintim că Mao îi ţinuse un discurs asemănător nepotului său, în 1966, înainte de a lansa Revoluţia Culturală care trebuia să facă tabula rasa cu „bătrâna” cultură chineză: „Am stat mult timp în regiunile rurale cu ţăranii şi m-au impresionat adânc numeroasele lucruri pe care le cunosc, a spus Marele Cârmaci. Nu mă ridicam la nivelul lor. A trebuit să învăţ alături de ei.”[1154] Cultul ruralităţii purificatoare e dus la extrem de khmerii roşii când văd în oraş, simbol al modernităţii, răul absolut. Din nou, comuniştii chinezi îi inspiră, încă de când a obţinut victoria, PCC a descotorosit centrele urbane de unele persoane indezirabile, responsabilii din vechiul regim au fost trimişi în lagăre împreună cu şomerii şi cu cei care „deviau”, prostituatele şi negustorii de superstiţii. Mao îi avertizase pe ţăranii-soldaţi ai APE în legătură cu pericolele „gloanţelor învelite-n zahăr” care îi ameninţau în oraşele pe care urmau să le elibereze. Khmerii roşii evocă un complot menit să le corupă luptătorii din mişcarea de rezistenţă cu prostituate, alcool şi bani pentru

1154 Apud Paul Dreyfus, Pol Pot: Le bourreau du Cambodge, Stock, Paris, 2000, p. 178.

a justifica evacuarea totală a oraşului Phnom Penh.[1155]

Pol Pot, care a locuit în Republica Populară Chineză în 1966, a asistat la prima parte a Revoluţiei Culturale. Campania de propagandă despre Dazhai era atunci în toi. Cooperativa cu acelaşi nume era lăudată de Marele Cârmaci ca un model de organizare şi de reuşită din care poporul chinez trebuia să se inspire. Această campanie făcea parte din planul lui Mao de a reveni la putere după dezastrul Marelui Salt înainte. Transformând Dazhai într-un exemplu de înţelepciune şi de bun-simţ ţărăneşti, dictatorul îşi atingea două obiective. Voia să arate că acea cooperativă poate fi un mod de dezvoltare reuşit în pofida foametei crunte, a cărei cauză parţială fusese generalizarea acestor metode. În plus, încerca să ridice în slăvi priceperea ţăranilor în opoziţie cu scepticismul intelectualilor, cei care, după Mao, îndrăzniseră să-i critice alegerile politice. Dazhai era o maşinărie de război pentru Marele Cârmaci, ne amintim că mai târziu se va dovedi că reuşita cooperativei fusese o înşelătorie, iar Chen Yonggui, conducătorul său erou, va fi denunţat ca fiind un escroc şi un despot local, responsabil de moartea a zeci de oameni. Pol Pot n-a văzut nimic din toate acestea, asemenea multor alţi creduli din acea perioadă. Din vizita la faţa locului nu a reţinut decât reuşita formidabilă a unui „model” regizat de propagandă. Un deceniu mai târziu, vrea să generalizeze acest model în ţara lui, Kampuchia Democrată. Numărul unu khmer roşu crede că Mao a eliberat energia poporului chinez ca s-o pună în slujba dezvoltării, scutindu-l de sarcinile cotidiene, devenite colective la Dazhai. Cambodgia se va transforma într-o cooperativă gigantică, în care toţi, ţărani şi orăşeni, vor trebui să participe în colectiv, zi şi noapte, la construirea comunismului. Voluntarismul lui Mao îl fascinează pe Pol Pot. Asemenea Marelui Cârmaci şi chiar mai mult decât el, Pol Pot vrea să

1155 Ibid.y p. 441, si Paul Dreyfus, op. cit.y p. 128.

determine în mod forţat progresul. E însufleţit de mândria khmeră şi nu numai. În competiţia radicalismului comunist, Mao şi-a dorit neîncetat să depăşească Uniunea Sovietică, iar Pol Pot are ambiţia de a întrece Republica Populară Chineză. Am putea să ne amuzăm pe seama acestui păcat, un orgoliu juvenil – nou-veniţii vor deseori să-i depăşească pe cei dinaintea lor –, dacă n-ar duce la o cumplită tragedie omenească. Conducătorii khmeri roşii au ambiţia de a construi un comunism mai autentic decât celelalte. Vor reuşi acest lucru.

În cuplul partid-stat, a doua entitate are, în general, rolul de a o pune în valoare pe prima. Cucerind puterea, comuniştii pun stăpânire pe mecanismele statului şi se folosesc de ele pentru a-şi impune politica. Drept urmare, se produce o confuzie între partid şi stat, cele două întruchipând noua Autoritate. Totuşi, e clar că, în cadrul cuplului, partidul comandă statului, că acesta din urmă se supune ordinelor celuilalt. În cazul khmerilor roşii, această dualitate e suprimată: doar Angkar, Organizaţia, numită şi *Angkar Leu*, care se traduce prin „Organizaţia supremă”, reprezintă Puterea. În Kampuchia Democrată, statul dispare sau rămâne în umbră, administraţia, atributul său principal, nu mai e nominativă, e desemnată cu litere diferite în funcţie de prerogativele sale. B indică afacerile externe, K apărarea, P sănătatea etc., şi fiecare dintre aceste administraţii e condusă de un şef din Angkar.[1156] Angkarul e aidoma Fiinţei supreme: de cele mai multe ori, dacă ajungi în faţa ei, dacă eşti chemat de ea înseamnă că vei muri, dacă nu-i respecţi Legile te paşte urgia.

CELE DOUĂSPREZECE PORUNCI ALE ANGKARULUI

Să aperi şi să slujeşti încontinuu poporul, muncitorii şi ţăranii: să fii neclintit în dragostea, respectul şi

1156 Laurence Picq, Au-delă du ciel, Bernard Barrault, Paris, 1984, p. 42.

devotamentul tău faţă de popor;

Să i te dăruieşti poporului şi să-l slujeşti din toată inima oriunde şi oricând;

Să nu atingi nimic din ce aparţine poporului, nici măcar un ardei;

Să-ţi ceri iertare în faţa poporului atunci când greşeşti;

Să te porţi fără cusur în viaţa de zi cu zi: să vorbeşti, să dormi, să păşeşti, să mănânci, să stai în picioare, să te aşezi, să te distrezi asemenea poporului;

Să nu comiţi nicio faptă suspectă şi să te porţi cuviincios cu femeile;

Să nu consumi nimic din ceea ce are caracter nerevoluţionar;

Să nu joci jocuri de noroc;

Să nu te atingi de bunurile poporului şi de cele ale statului;

Să în mereu modest faţă de popor, dar să rămâi mereu înflăcărat, plin de ură faţă de duşmanul tău;

Să-ţi placă munca manuală şi s-o execuţi statornic;

Să lupţi împotriva duşmanului şi a obstacolelor cu toate puterile şi să îndrăzneşti să faci toate sacrificiile pentru poporul format din muncitori şi din ţărani.

Apud Ong Thong Hoeung, *J'ai cru aux Khmers rouges*, Buchet-Chastel, Paris, 2003, PP58 – 59

Venerarea faţă de Angkar se inspiră din vocabularul religios. Poporul cambodgian e îndemnat să „creadă" în Angkar, să-l „iubească", să-şi „aducă aminte de binefacerile sale", să-i „mulţumească" Organizaţiei că „l-a mântuit de robie", că l-a făcut „stăpân peste fabrici şi peste glie", că „a înviat sufletul naţional" şi trebuie „să-i aducă mulţumiri" pentru orice.1 Biroul 870, care desemnează Conducerea, pe Pol Pot în persoană, va preciza în iulie 1977 modul în care trebuie folosit Angkarul: „Cuvântul «Angkar» nu trebuie să fie folosit

decât pentru a desemna Pâk [partidul]. Trebuie să spunem: «Angkar ordonă.» Acest cuvânt nu trebuie folosit pentru a desemna un individ. Angkar este un grup care se ocupă de politică şi comandă ca planul să fie îndeplinit. Angkar nu se foloseşte pentru un individ, ci pentru un grup de conducători. Dacă vorbim despre un individ, trebuie să folosim cuvântul *samakmith*, «tovarăş». Dacă folosim cuvântul «Angkar» pentru a desemna un individ, nu contribuim deloc la punerea bazelor noastre politice. Angkar este un grup de bărbaţi şi de femei care conduc Kampuchia Democrată. Trebuie să difuzaţi această informaţie.”[1157] Angkarul e stăpânul tuturor lucrurilor, atât al naturii, cât şi al oamenilor. Un fruct căzut pe jos aparţine Angkarului, vai de cel care-l ridică fără autorizaţie.[1158] Totul e organizat în aşa fel încât Angkarul ştie tot despre toţi, în vreme ce nimeni nu ştie nimic şi nu trebuie să ştie nimic despre Angkar. Organizaţia e un secret, doar existenţa ei rămâne o certitudine. Angkarul e o putere transcendentală care are rolul de a-i induce poporului supunerea totală faţă de stăpâni. Fiecare ţară comunistă a funcţionat până atunci ca o ideocraţie; odată cu khmerii roşii Kampuchia Democrată devine o ideocraţie supremă.

Cultul personalităţii capătă o formă extremă în Cambodgia, cu atât mai absurdă cu cât e practicat într-un mod generic. Orice formă de corespondenţă începe, în mod obligatoriu, prin evocarea Angkarului şi a „Fratelui Mai Mare (Pol Pot), Cel Mai Respectat, Cel Preaiubit”[1159]. Cu cât conducătorul e idealizat mai mult, cu atât e mai imaterial, mai de temut, asemenea lui Dumnezeu. Într-un sistem totalitar, cu cât e mai mare distanţa dintre popor şi

1157 François Ponchaud, op. cit., p. 117.

1158 Philip Short, Pol Pot: Anatomie d’un cauchemar, ed. cit., p. 447.

1159 Ben Kieman, op. cit., p. 152.

„Liderul suprem”, cu atât acesta poate să-şi impună mai mult puterea şi să instituie teroarea, ca un fel de emanaţie divină. Conducătorii comunişti s-au refugiat întotdeauna în spatele unor înalte ziduri protectoare, de frica poporului, fără doar şi poate, însă şi pentru a menţine aura mistică menită să-i fascineze pe contemporanii lor. „Fratele Numărul Unu” nu apare în public şi nimeni nu ştie nici măcar cum arată. În cele câteva fotografii cu grupul conducător, comandantul khmerilor roşii apare întotdeauna în planul secund, ca un personaj secundar, anonim, în niciun caz ca un lider. Când a fost creat guvernul, la un an după preluarea puterii, numele Pol Pot e divulgat prima oară. Când a fost numit prim-ministru titular, scurta lui biografie îl prezintă ca „muncitor pe o plantaţie de arbori de cauciuc”. Această minciună „proletarizează” originile „Numărului unu”, a cărui identitate reală rămâne un mister. Optsprezece luni mai târziu, cu ocazia unui miting la Stadionul Olimpic din Phnom Penh, Pol Pot vorbeşte pentru prima oară în public pentru a anunţa un lucru evident: Angkar şi partidul sunt unul şi acelaşi lucru. Două zile mai târziu, când efectuează o vizită oficială la Beijing, nişte fotografii care surprind evenimentul permit, în sfârşit, identificarea lui. Specialiştii îl recunosc în clişee pe Saloth Sar, un student khmer care venise să se perfecţioneze în Franţa la începutul anilor ’50. Kampuchia Democrată va nega, până la prăbuşirea regimului, această autentificare.

„E bine să-ţi schimbi numele, îi spune Pol Pot într-o zi unuia dintre secretarii săi. Astfel îţi derutezi duşmanul. Dacă păstrezi secretul, lupta e deja pe jumătate câştigată”. 1 „Fratele Numărul Doi”, supranumit „Ideologul”, Nuon Chea, pe numele său adevărat Long Bunruot, un funcţionar neînsemnat la origine, dă asigurări că „secretul e fundamental” pentru tot ce întreprinde puterea. El precizează: „Alegerile tovarăşilor în funcţii de conducere

sunt secrete. Locurile în care trăiesc conducătorii noştri sunt secrete. Păstrăm secretul în privinţa datelor şi locurilor unde au loc reuniunile. Pe de o parte, e o chestiune de principiu, pe de altă parte, un mijloc de a ne lua măsuri de precauţie împotriva infiltrării duşmanilor. Cât vor exista lupta de clasă sau imperialismul, munca secretă va fi fundamentală. Doar secretul ne permite să controlăm situaţia. Ne bazăm totul pe secret”. [1160]Nuon Chea explică astfel un mecanism esenţial al totalitarismului. Secretul care învăluie Autoritatea – cine o deţine, modul de funcţionare – o face mai înspăimântătoare. De vreme ce nu i se poate atribui o identitate proprie, aceasta devine o entitate multiformă de care nimeni nu poate să scape. Angkarul are ochi precum ananasul, vede peste tot, spune un slogan al khmerilor roşii.

La fel ca toate puterile totalitare, partidul, Angkar, e în război cu restul lumii, cu poporul. Războiul e o necesitate a comunismului pentru a justifica secretul, a mobiliza energiile, a proslăvi sacrificiile, a scuza eşecurile. Cuvântul „pace” e peiorativ în Cambodgia lui Pol Pot, nu poate să existe niciun compromis şi nicio colaborare între clase până când nu se obţine victoria totală.1 Kampuchia Democrată e într-un război permanent pe mai multe fronturi. Câmpul de luptă „din linia întâi”, care desemna odinioară frontul de „eliberare”, se referă, începând din acel moment, la şantierele unde se realizează marile proiecte care prezintă un interes colectiv; câmpul de luptă „din spatele frontului” se referă la lucrările obişnuite. Cuvintele „a lupta” şi „a lansa ofensiva” sprijină efortul din timpul războiului. Poporul trebuie să lupte pentru tot, să are şi să grebleze, să defrişeze pădurea, să construiască diguri, să prindă peşti, să producă medicamente…

1160 Apud Philip Short, Pol Pot: Anatomie d’un cauchemar, ed. cit., p. 15.

Ofensivele simt lansate pentru creşterea animalelor, cultivarea orezului, seceriş… Vocabularul format cu rădăcinayouth, care înseamnă „război”, se foloseşte în mod curent, propaganda nu vorbeşte decât de tovarăş-combatant, de solidaritate-combatantă, de activitate-combatantă… Realizările sunt prezentate ca nişte victorii împotriva inundaţiilor, a intemperiilor, a naturii…[1161] Angkarul resemantizează sau modifică vocabularul în funcţie de necesităţile ideologice, aşa cum au făcut toate puterile totalitare. În cazul khmerilor roşii, nouvorba, preluând termenul inventat de George Orwell în romanul său *1984*, are rolul de a structura minţile, de a limita reflecţia, de a orienta gândirea, de a schimba moravurile, de a influenţa modul de viaţă în sensul vizat de Angkar.

NOUVORBA DIN KAMPUCHIA DEMOCRATĂ

Au fost eliminaţi din limbaj toţi termenii consideraţi nepotriviţi. În loc de „eu”, trebuia folosit cuvântul „noi”. Un copil le spunea părinţilor „unchiule şi mătuşă” şi altor adulţi „mamă” sau „tată”. Toate relaţiile erau începând din acel moment colective: cuvintele care desemnau individul au fost eliminate sau au căpătat un nou sens. Termenii care marcau ierarhia, precum duzina de verbe care însemnau „a mânca” şi care se foloseau în funcţie de rangul şi de relaţiile sociale ale individului în cauză, au fost înlocuiţi de un verb unic folosit odinioară numai de ţărani. Nuon Chea, Fratele numărul 2, „ideologul” care a orchestrat aceste schimbări, a inventat neologisme, adesea provenite din vocabularul erudit pali*, pentru a traduce concepte politice fără echivalent în limba khmeră. Alte formule noi au fost preluate din argoul ţărănesc: *bokk rukk*, „a lansa o ofensivă”, însemna literal „a vârî un ţăruş într-o gaură”, prin care se subînţelegea un act brutal de sodomie. Conotaţia era cel puţin ciudată într-un regim atât de puritan, dar transmitea bine ideea unei lupte

1161 Ong Thong Hoeung, op. cit., p. 58.

elementare şi animalice pentru a depăşi obstacolele materiale şi a supune natura voinţei omului. Nuon Chea, autoritatea supremă, împreună cu Pol Pot însuşi, în materie de propagandă, controla şi Radio Phnom Penh. La solicitarea sa, cuvintele pline de conotaţii lirice sau „burgheze”, precum „frumuseţe”, „colorat” şi „confort”, au fost interzise la radio.

Philip Short, *Pol Pot. Anatomie d’un cauchemar*, Denoël, Paris, 2007, p. 419.

— Limbă veche, de origine indiană, folosită în liturghia budistă (nota T.W.).

*

Se renunţase la „Bună ziua, ce mai faci?”, literal „Eşti mulţumit şi liniştit?”, înlocuit cu „Eşti eliberat de orice febră?”, care corespundea mai bine preocupărilor cotidiene. Expresiile „mulţumesc”, „scuzaţi-mă”, „vă rog” dispăruseră din limbajul curent.

Mai exista o folosire neobişnuită a cuvintelor „raţie”, „a sprijini” şi „a deschide”. Fiecare distribuire de haine, sandale, alimente, medicamente etc. era exprimată prin „deschiderea unei raţii”. Astfel, Angkarul „deschidea”, de exemplu, „o cămaşă”, în vreme ce beneficiarul „era sprijinit” de Angkar „cu o cămaşă”. De altfel, era strict interzis ca indivizii să-şi facă daruri unul altuia.

Această transformare a limbajului presupunea un nou comportament social şi trebuia să determine respectul şi egalitatea între toţi. Aşa a dispărut şi „eu” din limba vorbită, vădind astfel întâietatea elementului colectiv în raport cu cel individual. Nu se vorbea, nu se acţiona decât în numele grupului. „Noi” facem asta, „noi” credem aia… Această înlocuire a cuvântului „eu” cu „noi”, în numele abolirii oricărei forme de individualism, a fost bine asimilată de muncitorii simpli, dar a fost folosită de cadre pentru a crea confuzie.

Laurence Picq, *Au-delà du ciel*, Bernard Barrault,

Paris, 1984, p. 42.

Khmerii roşii modificaseră vocabularul de zi cu zi pentru ca acesta să corespundă ambiţiilor lor politice. Studiind dicţionarul şi manualele publicate de khmerii roşii, regăsim această preocupare de a controla reflecţia indivizilor. Cuvintele folosite vehiculau propaganda şi ideile stăpânilor lor. Khmerii roşii au preluat cuvinte simple din vocabularul cambodgian schimbându-le sensul.

În dicţionarul de referinţă din 1938, scris de bonzi din acea perioadă, definiţia sintagmei *hoeung sar* este: „Răul pe care i-l faci altuia. Omul n-ar trebui să aibă acest sentiment". În cartea de geografie a statului Kampuchia Democrată din 3.977, definiţia e complet diferită: „Luptă pe viaţă şi pe moarte pe care o duce un popor împotriva unui grup politic sau a unui adversar". Sensul e schimbat total. Această sintagmă, în sensul dat de khmerii roşii, încurajează omul să-l lovească şi să-l distrugă pe cel care e numit adversar. […]

Pentru „a omorî", foloseau cuvântul *kamtech*, „a nimici". E foarte violent. Înseamnă o distrugere totală. Se referă la tăierea brutală cu o maşinărie. E foarte eficace. Înseamnă să faci praf şi pulbere. Nu mai creşte nimic la loc. Nu presupune niciun sentiment, nicio reflecţie. Cuvântul obişnuit e *samlap*. Acest cuvânt conţine o noţiune de bine şi rău. Când îi porunceşti cuiva să omoare, dacă se gândeşte la fapta lui, dacă se gândeşte la bine şi la rău, dacă îi e frică de karma, poate că va şovăi şi nu va putea să meargă atât de departe cum vor conducătorii khmeri roşii. […]

Se pare că în „a omorî" mai rămâne puţină morală, în „nimicire" nu mai există nimic omenesc. […] în cazul animalelor, nu se vorbeşte de nimicire, ci de omorâre. Prin *kamtech*, te preschimbi în praf purtat de vânt oriunde, nu mai rămâne nicio urmă de umanitate.

Rithy Panh (avec Christine Chaumeau), *La Machine*

khmère rouge, Flammarion, Paris, 2003, pp. 217 – 218.

Khmerii roşii practică, într-un mod accelerat în timp şi concentrat în spaţiu, ceea ce au experimentat deja alte ţări comuniste. Kampuchia Democrată se construieşte inspirându-se din metodele bolşevice, maoiste, vietnameze, care i-au impresionat pe Pol Pot şi pe tovarăşii săi în timpul formării lor ideologice. Calvarul prin care va trece Cambodgia nu e deloc exemplar, poate doar amploarea crimei e exemplară. Expulzarea totală sau parţială a populaţiei din locuinţe rupe legăturile de solidaritate reciprocă şi permite amestecul unor indivizi dezrădăcinaţi, pe deplin supuşi. Majoritatea ţărilor comuniste au deportat populaţii cu acest scop, khmerii roşii fac acest lucru la scara întregii ţări. Practica generalizată a autocriticii prin care fiecare trebuie să-şi recunoască greşelile şi să denunţe „duşmanii" revoluţiei instaurează o atmosferă de neîncredere care îi stârneşte pe cambodgieni unii împotriva celorlalţi, lăsându-i singuri în faţa Angkarului. Experienţa a fost efectuată deja în multe închisori şi lagăre comuniste, Kampuchia face din ea un sistem de educaţie, transformând ţara într-un lagăr de concentrare gigantic.

El n-are nimic, tu n-ai nimic: absolutul comunist

Student la economie politică în Paris, militant împotriva regimului „marionetă" al lui Lon Noi, tânărul Ong Thong Hoeung e un marxist-leninist convins. A aderat, din capitala franceză, la Frontul Unit Naţional din Kampuchia, prezidat de Sihanouk încă de la crearea sa. 17 aprilie 1975 e o zi de sărbătoare pentru el. Cere imediat să se întoarcă în ţară pentru a sluji revoluţia. Va aştepta acest „privilegiu" mai mult de un an. În iulie 1976, Hoeung păşeşte, în sfârşit, pe pământul natal. Dezamăgirea începe încă de la coborârea din avion. Aeroportul e pustiu, nişte bucăţi de aparate zac împrăştiate pe piste, clădirea e părăsită. Patru tinere, îmbrăcate complet în negru, cu chipuri grave, verifică paşapoartele înainte de a le arunca

într-un coş împletit: „Le veţi primi înapoi mai târziu”, spun. O camionetă veche duce grupul spre capitală. Vegetaţia şi-a reintrat în drepturi, casele sunt deschise larg, nişte carcase de maşini blochează trecerea pe şosele şi pe trotuare. O jale adâncă. Un comitet de primire îi aşteaptă pe nou-veniţi la fostul Institut Tehnologic al Prieteniei Khmero-Sovietice, viitoarea lor reşedinţă. Bărbaţii şi femeile adunaţi acolo pentru nou-veniţi, fiind toţi prieteni care s-au întors în ţară cu câteva luni înainte, sunt de nerecunoscut: în straie negre, scheletici, murdari, plini de bube, ştirbi, zâmbesc cu tristeţe şi dârzenie. Doi băieţi de vreo cincisprezece ani, ţinându-şi puştile de-a curmezişul pieptului, scotocesc cu minuţiozitate prin bagajele aduse. Cărţile şi aparatele de fotografiat sunt confiscate. La căderea serii, toate hainele sunt înlocuite cu două rânduri de haine negre şi cu un *kramar*, eşarfa tradiţională khmeră. Obiectele personale sunt „predate” Angkarului, bijuteriile sunt „oferite” ca să se cumpere tractoare şi vehicule cu care se va construi şi se va apăra ţara. Micului grup i se dă o lecţie de ţinută: când stai în picioare, braţele trebuie să rămână pe lângă corp; nu trebuie să gesticulezi când vorbeşti. Părul e tăiat, la fel cum e cel al „combatanţilor şi combatantelor”.

În acest mediu nou, Ong Thong Hoeung înţelege repede că orice cuvânt, orice gest, orice atitudine sunt interpretate. Exprimarea tristeţii e la fel de condamnabilă ca exteriorizarea bucuriei, prima e considerată o formă de neîncredere faţă de Angkar, cealaltă – manifestarea egoistă a cuiva care nu se gândeşte decât la fericirea personală. Nicio prietenie, nicio simpatie faţă de aproapele tău nu e autorizată, pentru că aceste sentimente ar distrage atenţia care trebuie să fie îndreptată spre Angkar. Li se dau nume noi, adevărata identitate şi originea fiecăruia trebuie să rămână secrete. La drept vorbind, fostul Institut Tehnologic nu e nici lagăr, nici închisoare.

Locurile nu sunt împrejmuite cu sârmă ghimpată sau cu ziduri, totuşi nimeni n-are dreptul să iasă. De altfel, nimănui nu i-ar trece prin cap să fugă. Unde să se ducă? Indivizii trebuie să-şi asigure traiul cu grădina de legume pe care o îngrijesc laolaltă. Toate muncile se fac în comun. În timpul zilei au loc şedinţe de critică-autocritică la care oamenii trebuie să ia cuvântul pe rând. Intervenţiile trebuie să înceapă astfel: „Vreau să-mi exprim respectul faţă de tovarăşii mei şi faţă de Preşedinte”. Din două în două luni, un seminar politic de câteva zile predică adevărul. Se vorbeşte despre lupta eroică a poporului khmer, despre succesul cooperativelor, despre viitor. Participanţii îşi redactează autobiografia respectând directive precise. Apoi fiecare îşi citeşte textul în public, sala pune întrebări, acest ritual se numeşte „trecerea la o concepţie de viaţă revoluţionară”. Toţi cei care nu corespund anumitor criterii, stabilite doar de „instructori”, dispar pentru totdeauna. După terminarea „formării”, Hoeung e trimis într-una dintre cele câteva fabrici din Phnom Penh care mai funcţionează ca să „înveţe de la muncitori”. Condiţiile de muncă, foamea, boala decimează rândurile colegilor săi. Zilnic, zeci de copii care muncesc sunt trimişi la spital, suferind de paludism, de dizenterie. Hoeung se îmbolnăveşte la rândul lui. La ieşirea din spital, pleacă la o cooperativă de la ţară, o fermă-închisoare, de fapt, al cărei regulament stipulează, printre altele, că e interzis să fii bolnav, să faci zgomot când mănânci, să „te hrăneşti liber” (să aduni fructele căzute), să stai de vorbă cu mai mult de o persoană o dată, cu excepţia şedinţelor.[1162]

Laurence Picq e o privilegiată a regimului. Această învăţătoare franţuzoaică, soţia unui cambodgian care ocupă un rang înalt în ierarhia khmerilor roşii, a trăit cu soţul său la Beijing în anii ’70 înainte de a veni în

1162 Ong Thong Hoeung, op. cit., pp. 36-110.

Kampuchia Democrată. Plasată în serviciul Informaţii şi propagandă (în franceză) al direcţiei B, „Afacerile Externe”, e martora atmosferei de teroare care domneşte în administraţia noului regim… Amploarea *şi* numărul mare al acuzaţiilor de complot împotriva Angkarului începeau să dea fiori, va raporta ea mai târziu. Toată familia acuzatului, fraţi, surori, veri, nepoţi, soţia şi copiii, nou-născuţii, toţi era vinovaţi de aceeaşi crimă. Se presupunea că toţi cei care, de aproape sau de departe, intraseră în contact cu aşa-zişii «trădători» făceau parte din «reţelele» organizate de cei acuzaţi. Participarea la o masă sau prezenţa la o şedinţă, strângerea unei mâini zâmbind erau dovezi de complicitate”. După cum va explica ea, „fiecare acuzat trebuia să-şi prezinte viaţa, să reconstituie evenimentele şi să enumere numele persoanelor cunoscute, întâlnite sau contactate. Listele cu 100 sau 200 de nume erau astfel un lucru obişnuit”. Prin denunţul generalizat, toată lumea devine vinovată. „Denunţarea prietenilor putea fi o modalitate de a te proteja, va recunoaşte ea, dar presupunea şi că îţi asumi riscul de a-i vedea făcând acelaşi lucru, fără să fii sigur că Angkarul va pune pe mărturisirea ta mai mult preţ decât pe a lor!” 1 În ceea ce priveşte controlul populaţiei, ierarhizarea socială, urmărirea indivizilor şi represaliile, Kampuchia Democrată atinge un fel de perfecţiune. Alte ţări comuniste au introdus paşapoarte interne pentru a împiedica sau pentru a filtra migraţiile interne, mai ales dinspre sate spre oraşe. Khmerii roşii încep prin introducerea unor permise pentru deplasarea dintr-un cartier în altul prin Phnom Penh, apoi sistemul e generalizat la regiuni pentru a fixa locuitorii deportaţi din oraşe. La sate, unde e obligată să trăiască aproape toată populaţia, locuitorii se împart în trei categorii, fiecare cu drepturi diferite. Expresia „Cei cu drepturi depline” se referă la „ţăranii săraci şi din clase mijlocii-inferioare”,

potrivit tipologiei maoiste. Aceia au raţii complete, pot să ocupe posturi politice în cadrul cooperativelor, să intre în armată şi să ceară să intre în partid. Sub ei, „candidaţii" sunt hrăniţi mai prost şi au acces doar la posturile administrative de subalterni. „Destituiţii" simt ultimii pe listele de distribuire, primii pe listele de execuţie şi nu se bucură de niciun drept politic.[1163] Datorită reţelelor din regiuni, Angkarul ştie ce se întâmplă în fiecare sat, în fiecare cooperativă, toate informaţiile ajung de la bază la vârf, de la sinuciderea unei tinere care a refuzat o căsătorie impusă, până la hrana servită în cantine, de la nemulţumirile în privinţa transplantării orezului, până la condamnările pronunţate. Totul e codificat şi funcţionează cu eficacitate.

LANŢUL TERORII

Instrucţiuni oficiale

Populaţia trebuie să denunţe orice fărădelege şefului de grup, de unitate, de sat, de subdistrict sau de cooperativă.

Satul sau grupul transmite denunţul, însoţit de observaţiile sale, comitetului de conducere al cooperativei şi efectuează el însuşi arestări, cu aprobarea nivelului superior la care transferă deţinuţii.

Subdistrictul sau cooperativa, cu aprobarea nivelului superior, transferă deţinuţii la centrul de miliţie de la nivelul său sau la centrul său de reeducare.

Centrul de miliţie din subdistrict efectuează arestări prin autoritatea proprie, reţine suspecţi, dar poate decide să repună în libertate prizonieri reabilitaţi sau să-i trimită înapoi la reeducare.

Districtul verifică rapoartele despre încarcerare transmise de subdistricte şi cooperative şi hotărăşte să efectueze arestări pentru încarcerarea în centrul de reeducare din district.

1163 Laurence Picq, op. cit., pp. 102-103.

Centrul de reeducare din district supune prizonierii unor interogatorii şi transmite declaraţiile deţinuţilor comitetului de sector; de asemenea, îi transmite acestuia deţinuţii solicitaţi.

Comitetul de sector hotărăşte încarcerarea prizonierilor în centrul de securitate din sector, trece în revistă declaraţiile deja obţinute de centrul de reeducare şi emite ordinele de execuţie pentru centrul de reeducare de la acelaşi nivel.

Centrul de securitate din sector are autoritatea să efectueze arestări, încarcerări, interogatorii şi execuţii ale prizonierilor, precum şi să-i trimită la S-21*; trebuie să transmită instanţelor din zonă rapoartele asupra interogatoriilor şi declaraţiilor prizonierilor.

Comitetul de zonă ordonă arestările pentru încarcerare centrului de securitate din zonă, trece în revistă declaraţiile obţinute la nivelul sectorului şi trimite Comitetului Central rapoartele sale şi declaraţiile prizonierilor.

Centrul de securitate din zonă, pe lângă prerogative în privinţa arestărilor şi execuţiilor, primeşte ordine de arestare de la S-21 şi de la Comitetul Central.

Document oficial al khmerilor roşii, *apud* Francis Deron, *Le Procès des Khmers rouges*, Gallimard, Paris, 2007, pp. 98 – 99.

* închisoarea de securitate 21, la Phnom Penh, numită şi Tuol Sleng, literal „Dealul otrăvit”, principalul loc de detenţie din capitală, ai cărui prizonieri erau cu toţii condamnaţi la moarte (nota T.W.)

În cooperativa-lagăr de muncă în care se afla, Ong Thong Hoeung a văzut mulţi motociclişti care veneau frecvent să-l caute pe câte unul dintre tovarăşii săi de suferinţă, care apoi dispărea în noaptea totalitară. Într-o ţară devastată de război, cu mijloace de comunicare limitate, traversată de sute de mii de deportaţi, într-un

haos economic permanent, Angkarul a ştiut întotdeauna să găsească pe cine voia, lovind când avea chef, într-un mod complet arbitrar. Acest lucru trebuie pus pe seama unei birocraţii remarcabile, în care fiecare individ e înregistrat, localizat pentru a fi pedepsit când îi vine vremea. Fiecare condamnat are un dosar în care simt notate declaraţiile sale, uneori pe zeci de pagini. „Ministrul apărării”, Son Sen, conduce poliţia politică, un amestec de genuri care demonstrează, dacă mai e nevoie, războiul pe care khmerii roşii îl duc împotriva poporului. Petrece mai mult timp citind dosarele „vinovaţilor” decât interesându-se de chestiunile militare. Spre deosebire de majoritatea celorlalte ţări comuniste, regimul nu-şi dă silinţa să-şi ascundă crimele printr-o „legalitate socialistă”. În Kampuchia Democrată, nu există niciun fel de instrucţie, de proces, nici măcar regizat; arestarea, torturile, declaraţiile, execuţia, totul e pus în aplicare în mod eficient. Viteza de propagare a metodei explică amploarea masacrului într-un timp record.

Pentru transformarea unei ţări într-un lagăr de concentrare e nevoie de o armată de paznici; un măcel la scară atât de mare iară folosirea unor arme de distrugere masivă presupune un număr uriaş de călăi. Conducătorii khmeri se inspiră din Revoluţia Culturală, recrutează, începând cu vârsta de 12 ani, tineri de ambele sexe. Provenind adesea din triburi primitive din zona de pădure din nord-est, care au fost întotdeauna în război cu vecinii lor, aceşti tineri reprezintă un material uman uşor de iniţiat în folosirea violenţei extreme. Şedinţele de îndoctrinare ideologică, asemănătoare cu cele practicate de toate organizaţiile de tineret comuniste din lume, sunt completate de şedinţe de „oţelire a inimilor şi minţilor” în timpul cărora aceşti viitori soldaţi-călăi sunt formaţi pentru a practica tortura şi asasinatele.1 Sunt înrolaţi într-o organizaţie extrem de rigidă şi ierarhizată, sub comanda

unei entităţi imperceptibile şi omniprezente, Angkar, şi li se cere o supunere oarbă, în caz contrar fiind executaţi. O mare parte din conducătorii khmeri roşii simt foşti profesori (mai ales Pol Pot, Ieng Sary), au învăţat cum să organizeze şi să instruiască tineretul.[1164] Son Sen, care conduce poliţia politică, e fostul rector al Institutului de Pedagogie. Şi principalii responsabili ai regimului carceral care le dau comenzi tinerilor călăi au făcut carieră în învăţământ.[1165] Raportul dintre magistru şi elev este esenţial în lanţul de subordonare al khmerilor roşii. În majoritatea cazurilor (53, 1%), călăii zdrobesc cu lovituri de cazma sau de ciocan craniile victimelor lor îngenuncheate. Celelalte metode de execuţie sunt armele de foc (28, 6%), spânzurarea (6, 1%), înjunghierea (5, 1%), bătaia cu ciomagul (5, i%).[1166] Aşa cum conducătorii maoişti au înţeles şi au pus deja în practică, execuţia manuală implică mai mult călăul în fapta sa, îl responsabilizează şi îl face complice la crimă într-o măsură mai mare. Reapar obiceiurile cele mai barbare, pentru că ferocitatea lor ajută Angkarul să paralizeze restul populaţiei şi să-şi asigure loialitatea zbirilor săi printr-un legământ de sânge. Unele practici canibale în vigoare în epoca khmerilor issarak, primii rebeli comunişti din anii ’50, care mâncau ficatul victimei pentru a-i absorbi forţa, sunt folosite din nou în Kampuchia Democrată. Pe lângă ficatul gătit în diverse feluri, unele cadre din rândul khmerilor roşii prelevă vezica biliară a celui condamnat la moarte pentru fabricarea de medicamente. Călăii, care intră parcă în transă în timpul măcelului, pot să aibă

1164 Norodom Sihanouk, Souvenirs doux et amers, Hachette-Stock, Paris, 1981, p. 84.

1165 Henri Locard, Sonn Moeung, Prisonnier de VAngkar, Fayard, Paris, 1993, p. 120.

1166 Marek Sliwinski, op. cit., p. 79.

comportamente de o brutalitate extremă. „Ne-am oprit într-un luminiş pe care nu-l cunoşteam, va povesti un tânăr khmer adus în adâncul pădurii. Închisoarea era o clădire lungă, strâmtă, cu pereţi din bambus, acoperiş de paie şi de tablă ondulată. Nişte obiecte negre chircite, care nu-mi dădeam seama ce sunt, atârnau de marginea acoperişului. […] După-amiază au adus o prizonieră nouă, o femeie însărcinată. Când treceau prin faţa mea, o auzeam repetând că soţul ei nu era un fost soldat al lui Lon Noi. După un timp, un khmer roşu pe care nu-l mai văzusem s-a apropiat de ea ţinând în mână un cuţit lung şi a început să-i pună întrebări". Urmarea povestirii e de o cruzime rară: „Îi rupse hainele, îi deschise stomacul şi scoase bebeluşul. M-am întors ca să nu văd. Dar n-aveai cum să scapi de strigătele ei în agonie. Au devenit gemete, apoi s-a făcut linişte. Era moartă. Asasinul a trecut calm prin faţa mea, ţinând fătul de cordonul ombilical. L-a atârnat de acoperişul închisorii lângă ceilalţi, care erau deja complet uscaţi, negri şi mumificaţi". 1

Deportarea a milioane de cambodgieni dinspre oraşe spre sate, de la nord la sud, de la vest la est, amestecul de populaţii provocat de khmerii roşii accentuează subjugarea. Fiinţa umană dezrădăcinată nu mai are decât reperele impuse de Angkar. Devine dependentă de Organizaţie ca să supravieţuiască. Individul deportat trebuie să înveţe tot, să facă tot, trebuie să-şi construiască locuinţa, să defrişeze pământul, să se hrănească într-un mediu adesea ostil, uneori lipsit de orice prezenţă umană înainte de sosirea lui acolo. Această situaţie are ca scop aducerea omului cât mai aproape de condiţia de animal, înjosirea lui pentru a-l domina mai bine. Noul om khmer n-are timp să stea pe gânduri, e îndobitocit de muncă, chinuit de foame, trebuie în permanenţă să se lupte ca să trăiască. E redus la starea de animal de tracţiune, ideală pentru khmerii roşii. „Vedeţi boul, tovarăşi. Admiraţi-l!

spune un cadru unui grup de deportaţi. Mănâncă unde îi spunem noi să mănânce. Când îi spunem să tragă plugul, el trage plugul.”[1167] Obiectivul e distrugerea personalităţii pentru ca fiecare să ajungă să fie unit trup şi suflet cu Angkarul. Individul trebuie să stea în umbră, lăsând în faţă grupul, singurul care are dreptul să existe. Transformarea presupune abolirea tuturor relaţiilor personale care ar putea avea rolul de refugiu din calea voinţei de dominaţie absolută a Angkarului. Bărbatul, femeia, copilul, familia nu îşi mai aparţin, sunt ai Angkarului.

CUM SE FACE REVOLUŢIA COMUNISTĂ?

Metoda Khieu Samphan.

În primul rând trebuie distrusă proprietatea privată. Dar proprietatea privată există la nivel material şi la nivel mental. Pentru a se distruge proprietatea privată materială, metoda adecvată a fost evacuarea oraşelor. Dar cea mai periculoasă e proprietatea spirituală, aceasta include tot ce consideraţi că vă aparţine, tot ce vi se pare că are legătură cu dumneavoastră – părinţii dumneavoastră, familia dumneavoastră, soţia dumneavoastră. Orice lucru despre care spuneţi „e al meu” e o proprietate privată spirituală. E interzis să gândiţi în termeni precum „al meu” şi „a mea”. E greşit să spuneţi „soţia mea”. Trebuie să spuneţi „familia noastră”. Naţiunea cambodgiană e marea noastră familie. […] Vă aflaţi sub protecţia Angkarului. Fiecare dintre noi, bărbat, femeie şi copil, e un element al naţiunii. Suntem copilul Angkarului, bărbatul Angkarului, femeia Angkarului.

Şi cunoştinţele pe care le aveţi în cap, ideile dumneavoastră, sunt o proprietate privată mentală. Pentru a deveni un adevărat revoluţionar, trebuie să vă curăţaţi mintea. […] Prin urmare, pentru a deveni capabil să participaţi la revoluţia comunistă, să vă plasaţi pe acelaşi

1167 Haing Ngor, Une odyssée cambodgienne, Fixot, Paris, 1995, pp. 194-199.

plan cu oamenii obişnuiţi din Cambodgia, ţăranii, trebuie în primul rând să vă spălaţi mintea.

Dacă reuşim să distrugem toată proprietatea privată materială şi mentală, oamenii vor fi egali. Din clipa în care vă permiteţi să aveţi o proprietate privată, o persoană va avea puţin mai mult, alta mai puţin şi nu vor mai fi egale. Adevărata egalitate presupune că el n-are nimic şi dumneavoastră n-aveţi nimic. Dacă vă permiteţi să aveţi şi cea mai mică parcelă de proprietate privată, nu mai sunteţi un singur întreg şi acesta nu mai e comunism.

Philip Short, *Pol Pot*: *Anatomie* (*Tun cauchemar*, Denoël, Paris, 2007, p. 408.

„Preşedintelea statului Kampuchia Democrată (nota T.W.).

Orice poate să deosebească individul de masă e confiscat, suprimat, distrus. În sate, casele sunt dărâmate, materialele recuperate sunt folosite la construcţia cantinei comunitare şi a unor colibe uniforme, mici, doar cât să dormi în ele. Viaţa privată e abolită, relaţiile afective simt canalizate cu grijă de Angkar. Cuplurile sunt separate şi, în general, bărbaţii şi femeile nu trăiesc niciodată împreună, nici măcar când mănâncă. Soţia e numită „tovarăşă familie”, deoarece khmerii roşii nu concep raporturile sexuale decât pentru reproducere. Ciclurile menstruale ale femeilor sunt notate, pentru ca ele să se poată întâlni cu soţul în perioada fertilă. Căsătoriile au loc cu aprobarea Angkarului, ceremoniile sunt colective, pentru zece – douăsprezece cupluri, organizate în funcţie de posibilităţile de fecundare a mireselor. După ce soţia rămâne însărcinată, soţul nu o mai vede. Cadrele nu se supun regulilor care se aplică în cazul poporului. Primarii satelor violează tinerele, cerând apoi să fie executate din cauza moravurilor lor uşoare. În plus, nişte bordeluri clandestine le permit celor din ierarhia khmerilor roşii să se dedea unor plăceri interzise tovarăşilor de rând.

„Mamele nu ar trebui să fie încurcate de progenitura lor”, hotărăşte Pol Pot în august 1976. Copiii care au mai mult de 7 ani sunt despărţiţi de părinţii lor şi pleacă să trăiască în comunitate. Jucăriile sunt interzise, ca să nu distragă minţile celor tineri de la generozitatea Angkarului. Educaţia e considerată periculoasă de către khmerii roşii, care ştiu că „ignoranţa înseamnă forţă”. Şcolile primare şi gimnaziale sunt închise începând cu 17 aprilie, învăţământul depinde de bunăvoinţa primarilor satelor. Copiii cei mai mici sunt folosiţi la munci ale câmpului uşoare, în general, „profesorii” lor se mulţumesc să-i înveţe imnuri revoluţionare. Cei mai mari pleacă din sate pe la vârsta de 10 ani, mergând să lucreze în oraş ca muncitori, zidari, cantonieri… Fiii şi fiicele cadrelor sunt, cum se cuvine, privilegiaţi. Învăţătoarea Laurence Picq, care are dreptul la un regim special în calitate de soţie a unui conducător, ajunge să le predea copiilor nomenclaturiştilor din Ministerul Afacerilor Externe. „Elevii aveau între 9 şi ia ani, era prima dată când mergeau la şcoală, va povesti ea. Unele fetiţe plângeau şi îşi chemau mama.

— Unii plâng după mama lor, se spunea, dar poate mama lor să le dea ce le dă partidul?

— Nu! răspundeau atunci la unison copiii”. 1

Copiii pot fi folosiţi pentru a-şi spiona părinţii sau adulţii, în general, devenind nişte reuşite variante în miniatură ale lui Pavlik Morozov[11681169]. „Copiii se amestecau cu noi, credeam că sunt fii de săteni, va mărturisi un cambodgian, dar, când s-a întâmplat ca unul

1168 Laurence Picq, op. cit., p. 125.

1169 Pavlik Morozov e tânărul pionier care şi-a denunţat tatăl, un aşa-zis complice al culacilor în Marea Teroare, din vremea lui Stalin, pe care propaganda din acea perioadă l-a transformat într-un exemplu care trebuia urmat de toţi tinerii sovietici [v. şi supra, cap. 6, „Călăii voluntari ai lui Stalin“ - n. tr.].

sau altul din grupul nostru să fie chemat, apoi să dispară, am înţeles că acei copii raportau Angkarului cuvintele noastre”.

Istoria statului Kampuchia Democrată seamănă cu cea a altor ţări comuniste şi într-un domeniu în care toate, fără excepţie, au dat faliment: economia. Conducătorii khmerilor roşii au crezut că sunt mai radicali decât ceilalţi, au sperat că ajung mai repede la comunism abolind peste noapte proprietatea privată, făcând tabula rasa din inegalităţi – „adevărata egalitate presupune că el n-are nimic şi tu n-ai nimic”, a spus Khieu Samphan –, suprimând raporturile comerciale corupte de bani. N-au făcut decât să cufunde ţara într-un colaps gigantic, o caricatură de economie socializată, care prezintă simptomele eşecului comunist. Un cadru khmer roşu de rang înalt, abia sosit de la Beijing, va descrie starea în care a găsit Ministerul Industriei unde era repartizat: „În primul rând, nu exista administraţie. Cadrele stăteau jos afară, sub un copac. Când venea cineva, îl întrebau: «De ce ai nevoie? De ulei? Du-te să cauţi la fabrica aia sau ailaltă.» Şi îi dădeau un bon. Nu păstrau nici măcar un duplicat. Se întâmpla ca omul să se ducă la fabrică doar ca să i se spună că nu se găseşte ulei. Nimeni nu era la curent cu nimic. Nu se ţinea niciun fel de contabilitate.”[1170] Kampuchia trăieşte bazându-se pe bogăţiile Cambodgiei de odinioară, ţara nu mai produce nimic sau aproape nimic. Maşinile au fost dezmembrate, din caroseriile lor topite se fac brăzdare de plug, motorul se foloseşte pentru pompe de apă, roţile echipează căruţele, nu contează că nu există nici benzină care să le pună în mişcare pe primele, nici boi de înhămat la celelalte. Uneori, vagoanele sunt trase de oameni, pentru că nu există locomotivă. Pentru a acoperi din punct de vedere ideologic aceste neajunsuri, regimul decretează

1170 Fraze consemnate de Philip Short, Pol Pot: Anatomie d’un cauchemar, ed. cit., P- 398-

că mecanizarea e o slăbiciune, o formă de neîncredere în mase, în puterea lor de muncă, în cazul de faţă.[1171] Cunoştinţele tehnice simt respinse, considerându-se că sunt impregnate de spiritul capitalist. Experienţa dobândită la locul de muncă e ridicată la rangul de virtute, din cauza căreia catastrofele se înmulţesc. Baraje construite în pofida oricărei raţiuni cedează la primele ploi puternice. Într-o economie care a redevenit preponderent agrară, chiar primitivă, dispreţul faţă de regulile elementare de dezvoltare are consecinţe dramatice. Aproape un milion de morţi au fost provocate de regimul khmerilor roşii în urma foametei cauzate de incapacitatea conducătorilor de a conduce sectorul vital al agriculturii. Deportările de populaţii dezorganizează recoltele, înlocuirea ţăranilor liberi (75% din populaţia activă înainte de 1975) cu o mână de lucru subjugată declanşează o scădere vertiginoasă a producţiei; pentru că recoltele nu sunt suficiente, rezervele se epuizează, colectările obligatorii destinate să îndeplinească obiectivele planului şi să hrănească un aparat birocratic supraîncărcat se fac în detrimentul producătorilor; folosirea recoltelor (mai ales de orez) pentru a se cumpăra arme din China reduce partea rezervată pieţei interne. Foametea care rezultă e folosită de regim, ca în Uniunea Sovietică sub Stalin, ca în China sub Mao, pentru a lichida „duşmanul de clasă”. Populaţiile din provinciile de sud ale ţării, cucerite de curând, sunt mai afectate de flagel decât cele din nord controlate de mult timp de khmerii roşii.1 Foamea, exterminarea prin foame e şi în Kampuchia Democrată mijlocul cel mai eficace de a supune poporul.

După un an de la preluarea puterii de către khmerii roşii, refugiaţii au început să năvălească la frontiera thailandeză, după ce au înfruntat mii de pericole ca să ajungă până acolo. „Doar dacă ai văzut cu ochii tăi un

1171 Ibid., p. 450.

imigrant poţi să-ţi imaginezi ce viaţă a dus”, va povesti părintele François Ponchaud, unul dintre primii occidentali care au încercat să alerteze lumea în privinţa dramei desfăşurate cu uşile închise în Kampuchia. „Sary, cu care m-am întâlnit pe 15 iunie 1976, a doua zi după sosirea lui, era un om hărţuit, cu ochi speriaţi, care avea faţa şi membrele umflate de la beri-beri. Răspundea doar în monosilabe. Mi s-a părut un om fugit de la casa de nebuni.”[11721173]

Destinaţie finală: S-21

În martie 1976, un document al Comitetului Central al PCK adresat Comitetului Permanent şi Statului-Major al Forţelor Armate le acordă acestor instanţe conducătoare „dreptul de a hotărî distrugeri în interiorul şi în afara rândurilor”. Într-un limbaj clar, conducerea primeşte o aprobare iscălită în alb pentru epurarea partidului-stat. Paranoia, caracteristică puterii totalitare desprinse de orice realitate exterioară, care, din această cauză, se consideră asaltată din toate părţile, îi cuprinde şi pe

Pol Pot şi pe cei din anturajul său. Epurările n-au aşteptat să fie cucerită ţara pentru a decima rândurile khmerilor roşii, dar începând din acel moment vor căpăta proporţii demenţiale. Lichidarea „tovarăşilor dubioşi” face parte din lupta de clasă care are rolul de a duce la progres, atât în Phnom Penh, cât şi în celelalte capitale comuniste. Stalin aşteptase aproape un deceniu după ce a preluat puterea pentru a lansa Marea Teroare, în timp ce Pol Pot trece la ofensivă la un an după căderea oraşului Phnom Penh. Partidul cambodgian are în acea perioadă între 14.000 şi 18.000 de membri potrivit surselor, controlează o clasă conducătoare formată din aproximativ 85.000 de persoane.1 Această „elită” avea să fie prima

1172 Marek Sliwinski, op. cit., pp. 87-96.

1173 François Ponchaud, op. cit., p. 233.

vizată de directiva Comitetului Central, începând cu cei mai educaţi, ţara cufundându-se şi mai mult în ignoranţă.

Se creează o structură şi se alege un loc pentru lansarea epurării. Poliţia politică, Santebal, înfiinţează S-21, un centru pentru interogatorii şi exterminare în slujba înaltei conduceri din Kampuchia Democrată, începând din acel moment, Santebal şi S-21 se vor contopi pentru a desemna această secţiune specială de maximă securitate. S-21 îşi va exercita teroarea în trei locuri specifice în Phnom Penh: Tuol Seng, un fost gimnaziu, care devine cartierul general şi principalul centru pentru interogatorii; Choeung Ek, un fost cimitir chinez folosit ca teren pentru execuţii; Prey Sâr, un lagăr de muncă silnică.[1174] La conducerea S-21 e pus şef un individ căruia i se spune Duch. Bărbatul, în vârstă de 34 de ani, e specialist în interogatoriile de orice fel începând din 1967. Atunci a început să-şi exercite talentul în mişcarea de rezistenţă, în lagărul M-13 din Omleang. Duch, pe numele lui adevărat Kaing Guek Eav, e un fost profesor de matematică, pasionat de cultura franceză. Inteligent, cu memorie bună, meticulos, conştiincios şi preocupat de detalii, îi place să fie văzut bine de superiorii săi.[1175] Porecla Duch pe care şi-a ales-o înseamnă, literal, „şcolarul care e în picioare când învăţătorul îi cere să se ridice în picioare”, va explica el mai târziu, cu mândrie.[1176] Duch îşi ia ca asociat unul dintre foştii săi colegi profesori, de biologie în cazul de faţă, M-am Nay, căruia i se spune Cham, un albinos înalt.

1174 Francis Deron, op. cit., p. 35.

1175 Aceste trăsături de caracter apar în raportul psihiatric redactat despre Duch la solicitarea Camerelor extraordinare din cadrul tribunalelor cambodgiene, denumirea dată tribunalului internaţional însărcinat cu judecarea crimelor comise de khmerii roşii la Phnom Penh începând din februarie 2009.

1176 Apud Pierre-Olivier Sur, Dans les yeux du bourreau, JC Lattes, 2010, p. 51.

S-21 va folosi 166 de persoane alese dintre membrii cei mai de încredere ai aparatului de securitate. Aceşti „angajaţi” au vârste cuprinse între 13 şi 25 de ani, 25 dintre ei au peste 21 de ani, aproximativ 20 – sub 18 ani. Un sfert din efective îşi spun fii de „ţărani săraci”, 99 se prezintă ca „ţărani de clasă medie-inferioară”, 16 se declară „ţărani înstăriţi”, 5 sunt studenţi, unul e profesor. Acest personal se va împărţi în trei categorii: cei care conduc interogatoriile, cei mai numeroşi; documentariştii, care au rolul de a transcrie interogatoriile, şi gardienii1. Înainte de a intra în funcţie, fiecăruia i se cere să redacteze o autobiografie detaliată. Formalitatea e un mijloc eficace de a-i controla. Aceşti tineri izolaţi, despărţiţi de familia lor, de rădăcinile lor, sunt dezgoliţi, îşi pierd complet intimitatea, oferindu-i partidului mijloacele de a folosi calităţile şi defectele pe care le-au mărturisit singuri.[11771178]

S-21 e rezervat tovarăşilor care au „trădat” partidul. Nimeni nu ştie nici cum, nici de ce sunt aleşi „vinovaţii”, potrivit tradiţiei bolşevice. Despotismul devine absolut atunci când nu se cunosc motivele arestării unei persoane sau soarta care-o aşteaptă. În Kampuchia, oamenii dispar fără să ştie nici unde merg, nici de ce simt duşi acolo. Anturajul nu poate afla niciodată ce s-a întâmplat cu ei, în lipsa unui proces şi a unei condamnări pronunţate. Scenariul e adesea acelaşi. Un grup de soldaţi se prezintă cu o listă într-o cooperativă, o uzină, un minister, un lagăr de muncă... Tovarăşii înscrişi sunt chemaţi sub pretextul plecării iminente spre alt loc, unde „vor merge să studieze”. Familia „vinovatului”, soţie, copii, bunici, trebuie să-l însoţească. După ce e strânsă toată lumea,

1177 Francis Deron, op. cit., pp. 84-85.

1178 Rithy Panh (avec Christine Chaumeau), La Machine khmère rouge, Flammarion, Paris, 2003, p. 126.

începe coşmarul. Fiecare e încătuşat, sunt legaţi la ochi şi toţi sunt suiţi cu forţa în camioane militare acoperite cu prelate. Discreţia, chiar secretul se impun în această fază de arestare; dispariţia bruscă a tovarăşilor accentuează teroarea pe care vrea s-o exercite Angkarul. Prizonierii nu ştiu care e destinaţia lor finală, S-21. În Cambodgia, nimeni nu cunoaşte acest nume, acest loc, nici măcar existenţa lui, în afară de cele mai înalte cadre din PCK. După sosirea la Tuol Sleng, fosta şcoală transformată în închisoare-centru pentru interogatorii, grupul e dat jos cu brutalitate din maşini. Soldaţii însoţitori nu au dreptul să pătrundă în S-21. Tuol Sleng e o închisoare pentru exterminare, dacă intri înseamnă că nu mai ieşi în viaţă. Odată trecut pragul, nu mai există nici „fraţi”, nici „tovarăşi”, prizonierilor nu le rămâne decât dreptul de a se supune ordinelor urlate. Tot cu ochii acoperiţi, deţinuţii sunt legaţi unul de celălalt cu o funie înfăşurată în jurul gâtului, trasă de un gardian. Izbindu-se între ei, împleticindu-se pe solul pe care nu pot să-l vadă, sunt târâţi ca nişte animale duse la abator. Prima lor etapă e sala de înregistrări. „Când soseau, ştiam că urmau să moară, va preciza un fost gardian care se ocupa de registre. Trebuia să le notez doar numele şi datele biografice şi să-i bag în celulă.”[1179] Fiecare prizonier e fotografiat în timp ce ţine în mâini un panou cu un număr şi cu data sosirii sale. Comitetul Central al PCK impune această formalitate, ca dovadă a arestării „vinovatului”. Toţi prizonierii sunt fotografiaţi, inclusiv bebeluşii cu mama lor. Apoi deţinuţii sunt duşi în celulele lor, pe vremuri săli de clasă acum goale, fără pat, fără toaletă. Bărbaţii într-o parte, femeile şi copiii în cealaltă. Prizonierii stau întinşi pe spate pe jos, pe o rogojină din frunze de palmier, unul lângă altul, fără să aibă dreptul să se mişte, cu picioarele blocate de lanţuri. „În fiecare celulă

1179 Ibid., p. 143.

era o liniște adâncă, va mărturisi un gardian. Dacă se auzea un zgomot de lanţ, oricât de mic, gardianul îi lovea pe prizonieri. Când ieşeam, auzeam urletele de durere ale suspecţilor în timpul torturii. Dar în celule nu trebuiau lăsaţi să facă niciun zgomot. Bebeluşii plângeau, dar au fost puşi într-un colţ separat”. 1

În fiecare celulă e afişat un regulament:

„Dacă îţi pun o întrebare, răspunde.

Nu încerca să eviţi întrebarea mea.

Nu căuta pretexte în funcţie de ce vrei să ascunzi.

Nu contesta ordinele mele, e strict interzis.

Nu face pe neştiutorul. Eşti cel care îndrăzneşte să se opună Angkarului.

Dacă îţi pun o întrebare, răspunde imediat, nu sta pe gânduri nici măcar un minut.

Când lovesc sau când electrocutez, e strict interzis să strigi.

Să nu faci nimic, rămâi aşezat fără să te mişti, aşteaptă ordinele mele.

În lipsa ordinelor mele, să nu faci nimic.

Dacă îţi ordon să faci un lucru, îl execuţi imediat.

Dacă încâlci un punct din regulament, primeşti zece lovituri de baston sau cinci şocuri electrice.”[11801181]

Secretul absolut e impus în continuare la Tuol Sleng. Fiecare echipă de gardieni e izolată de celelalte. Oamenii nu se întâlnesc la cantină, comunicarea între grupuri e interzisă, toate vizitele în exterior, la familie, în sat sunt, de asemenea, interzise. „Nu văd, nu aud, nu vorbesc, nu ştiu” e codul de conduită al gardienilor de la S-ar. În secţiunea unde au loc interogatoriile, „e interzis să vorbeşti despre răspunsurile duşmanului (prizonierilor) cu

1180 Ibid.

1181a . Ibid., p. 176. Francis Deron, op. cit., p. 68, oferă o traducere puţin diferită a acestui regulament, aşa cum apare în Muzeul de la Tuol Sleng, dedicat victimelor din acel loc.

un tovarăş, chiar dacă face parte din aceeaşi unitate", precizează regulamentul. „E interzis să dezvălui secretul. Nici cel care lucrează cu tine nu trebuie să ştie", se mai ordonă. Acest secret impus are o singură funcţie: să-i permită Angkarului să urzească singur mecanismele de represiune puse în aplicare de Tuol Sleng în condiţiile în care, la faţa locului, nimeni nu are o vedere de ansamblu în privinţa scopurilor urmărite. Astfel, influenţa Organizaţiei asupra tuturor, atât asupra prizonierilor, cât şi a călăilor, e accentuată. Fiecare gardian îşi supraveghează tovarăşii şi redactează despre ei rapoarte pentru a „[le] pune în evidenţă calităţile şi defectele"[1182]. În fiecare lună are loc o reuniune politică prezidată de Duch, în cadrul căreia sunt analizate sarcinile îndeplinite şi sunt practicate critica şi autocritica. Duch încurajează concurenţa între echipe pentru a obţine cele mai bune rezultate.1

În celulă, ziua se scurge, fiecare aşteptând să-i vină rândul la interogatoriu. Orarul „şedinţelor" e precis: de la ora 7 la ora 11, apoi de la ora 14 la ora 17, în sfârşit, de la ora 19 la ora 23. „Nicio regulă generală nu fixa numărul de interogatorii la care putea fi supus un deţinut sau durata acestora. Şedinţele de interogatoriu se terminau doar când mărturisirea redactată era considerată «satisfăcătoare»."[1183] Duch a dat următorul ordin: „Niciun suspect nu trebuie să fie executat înainte de a face declaraţii, pentru că moartea lui e inutilă."[1184] Călăii nu-şi ascund metoda, regulamentul de la S-21 afişează folosirea torturii ca metodă corectă. Zidurile de la Tuol Sleng nu sunt izolate fonic, urletele celor torturaţi răsună în tot centrul şi în împrejurimi. Cartierul fostei şcoli a fost golit

1182 Instrucţiuni scrise date gardienilor de la Tuol Sleng, în Rithy Panh, op. cit, P- 149-

1183 Ibid., pp. 121-123.

1184 Apud Francis Deron, op. cit., p. 118.

de locuitori, asemenea celorlalte părţi din Phnom Penh. Doar gardienii închisorii pentru exterminare trăiesc acolo, iar ei ştiu prea bine ce se întâmplă în spatele acelor ziduri. O metodă excelentă de a pregăti prizonierul să mărturisească este să-l faci să audă cum suferă ceilalţi.

INSTRUCŢUNI DATE CĂLĂILOR

Pe primele pagini dintr-un caiet negru aparţinând unui membru al grupului care desfăşoară interogatorii din S-21, scrie cu litere mari:

„Pentru a conduce un interogatoriu bun, trebuie:

— Să recuperaţi informaţia

— Să adunaţi cât mai multe puncte importante pentru a putea să le folosiţi pentru a zdrobi duşmanul

— Să exercitaţi presiune politică

— Să puneţi întrebări insultând

— Să torturaţi

— Să examinaţi şi să analizaţi răspunsurile pentru a continua interogatoriul

— Să examinaţi şi să analizaţi răspunsurile pentru a stabili documentaţia

— Să păziţi bine duşmanul ca să nu moară, să nu comunice cu alţii

— Să păstraţi secretul.

E necesar să ne întărim conştiinţa împotriva duşmanului. Această conştiinţă e sistemul nostru nervos. Trebuie să fim responsabili în faţa Partidului, îndeplinindu-ne misiunea.

Metodă de redactare a documentului:

Trebuie să-i faceţi să descrie scenele vieţii lor pline de trădare.

Lectura mărturisirii trebuie să dezvăluie istoria secretă, edificatoare şi perfect clară a cauzelor spionajului lor, care ne macină din interior. Trebuie să descrieţi etapă cu etapă, potrivit planului lor.

E bine să scrie ei înşişi, în cuvintele şi frazele lor.

Procedură pentru interogatoriu:

Există două moduri:

— Presiunea politică trebuie să se exercite în mod constant;

— Tortura e un procedeu complementar.

Experienţa ne-a arătat că tovarăşii au practicat-o prea mult, dându-i mai multă importanţă decât presiunii psihologice. E o greşeală la care trebuie să ne gândim.

Duşmanul nu mărturiseşte ca să ne ajute.

Mărturisirea sub presiune politică are cea mai mică valoare.

Tortura e inevitabilă. E nevoie de puţină sau de multă tortură? Aceasta-i întrebarea.

Practica torturii:

Tortura are ca scop obţinerea unui răspuns.

Nu o practicăm ca să ne distrăm.

Prizonierul trebuie făcut să sufere ca să răspundă repede. E necesar să fie lovit, ca să-i fie teamă, ca să fie terorizat.

Nu o folosim pentru a ne descărca mânia.

Prizonierul trebuie lovit ca să-i fie teamă, dar în niciun caz nu trebuie să moară.

Înainte de tortură, trebuie să i se verifice starea de sănătate, să fie examinat bastonul şi nu trebuie să acţionăm prea repede, pentru că, dacă moare, pierdem documentul”.

Rithy Panh (avec Christine Chaumeau), *La Machine khmere rouge*, Flammarion, Paris, 2003, pp. 150 – 154.

* în cadrul dezumanizării vizate de călăi, cuvântul „document” îl desemnează pe cel torturat (nota T.W.).

Prizonierul ştie că-l aşteaptă tortura, dar nu trebuie să ştie ce soartă va avea. „Trebuie să devină nesigur, să fie cuprins de îndoială şi mai ales trebuie să-i lăsaţi speranţa că poate va trăi, recomandă manualul dat personalului de la S-21. Trebuie să i se explice prizonierului că e în mâinile

poliţiei politice a Partidului (Santebal). […] Trebuie să fie convins că Partidul e cel care hotărăşte dacă e lăsat în viaţă sau e distrus”. 1 Sunt folosite diferite metode de tortură: lovituri, electrocutare (urechi, părţi genitale), asfixiere prin cufundarea într-o cadă sau cu un sac de plastic pus pe cap, apă turnată în nări, excremente înghiţite, unghii smulse…[1185] Atât călăii, cât şi victimele ştiu că mărturisirile smulse sunt false, dar ce contează, mărturia trebuie să fie încununarea procesului menit să satisfacă nevoia Angkarului de a vedea trădarea, având rolul de a linişti conştiinţa celor care pun în aplicare execuţiile. Prizonierul care a mărturisit e un om mort. „Se inventa o activitate de sabotaj, se inventau dovezi pentru a putea executa un individ, va mărturisi un călău. Nu exista un tribunal care să-l judece. Când documentul era terminat, era dus la locul execuţiei. Fiecare om are memoria lui, fiecare are istoria lui. Toată memoria lor trebuia demontată şi transformată într-o activitate de trădare. Prietenii şi familiile lor deveneau reţele în această activitate de trădare. Deodată existau dovezi. Individul putea fi omorât. Apoi cei care făceau parte din aceste reţele erau arestaţi şi întemniţaţi”. 1 Duch recitește toate interogatoriile şi pune iar întrebările, când e necesar. Această uriaşă muncă birocratică e coordonată de Comitetul Central al Partidului, ţinut la curent în legătură cu evoluţia anchetelor. Când un prizonier rezistă, CC e informat în legătură cu metodele de tortură folosite pentru ca Angkarul să ştie că şi-au făcut treaba călăii. Atunci conducerea partidului dă ordin ca interogatoriile să fie continuate: „În cazul fratelui Ya, poţi să foloseşti mult timp metoda dură, chiar dacă va duce la moarte, îi ordonă Duch unuia dintre călăii săi după ce a primit instrucţiunile Comitetului Central. Dacă moare, nu vei fi învinuit că nu ai

1185 Rithy Panh, op. cit., p. 159.

respectat disciplina revoluţionară.”[11861187]

Călăii nu sunt monştri, ci fiinţe obişnuite care mai târziu vor găsi tot felul de scuze ca să-şi explice gesturile: ordinele, lipsa unei alternative, riscurile pentru viaţa lor, destinul ineluctabil al prizonierilor, condamnaţi oricum la moarte. „Tortura nu era un lucru greşit pentru că, după o lună, prizonierii erau deja pe jumătate oameni, pe jumătate cadavre, erau animale fără suflet, va spune un călău, Khân. Eram arogant, aveam putere în raport cu duşmanul, nu mă gândeam la viaţa lui. îl priveam ca pe un animal. Când ridicam mâna, inima mea n-o oprea. Inima şi mâna cooperau. Asta era tortura.”[1188] Duch are drept de viaţă şi de moarte asupra fiecărui prizonier. „Nu câştigăm nimic dacă rămâne în viaţă, nu pierdem nimic dacă îl lichidăm” e deviza lui.[1189] Ia hotărâri în ultimă instanţă dacă ancheta e încheiată. Atunci scrie pe dosarul „vinovatului” acest cuvânt simplu, *Kam*: de la *kamtech*, „a nimici”, „a zdrobi”.[1190] Copiii nu simt cruţaţi, în general, sunt omorâţi separat de părinţii lor, pentru că „puteau să strige şi să plângă şi acest lucru dezvăluia secretul”, va explica un călău. Pentru ca despărţirea de părinţi să aibă loc fără prea multă suferinţă, copiii sunt duşi, chipurile, să primească îngrijiri.[1191] De exemplu, într-o zi din luna iulie 1977, sunt omorâţi 160 de copii. Au fost cazuri când copiii au fost aruncaţi de sus, de pe clădire.[1192]

EXECUŢIILE

1186 Rithy Panh, op. cit., p. 170.

1187 Ibid., p. 211.

1188 Ibid., pp. 153 şi 237.

1189 Apud Pierre-Olivier Sur, op. cit., p. 44.

1190 Francis Deron, op. cit., p. 61.

1191 Rithy Panh, op. cit., p. 197.

Mărturisirile unor călăi Thi, arhivar:

— După ce se termina interogatoriul, Duch scria numele prizonierilor care trebuiau să fie „îndepărtaţi” şi ale celor care trebuiau să fie „păstraţi”. Eu notam numele prizonierilor şi numerele celulelor. Eu pregăteam cheile. La lăsarea serii, îi dădeam lui Houy registrul şi cheile celulelor.

Houy, gardian-şef şi călău:

— Când primeam registrul, pentru evitarea oricărei greşeli, recunoşteam prizonierul, îi puneam cătuşele la mâini. Îl legam la ochi, îi dezlegam picioarele şi îl luam. Prizonierul întreba dacă îl duc la moarte. Răspundeam: „Nu, pleci spre o casă nouă”. El insista şi îl avertizam: „Să nu faci scandal, că te lovesc!” Atunci puneam un scăunel aproape de camion ca să-i ajut să urce. […] Dacă deţinuţii erau soţ şi soţie, nu-i puneam în acelaşi camion. Ne temeam că-şi vorbesc, se recunosc şi strigă; n-ar mai fi fost niciun secret. Dar deţinuţii nu ştiau că vor fi executaţi împreună la Choeung Ek. Dacă erau mulţi prizonieri, rămâneam la Choeung Ek şi camioanele se duceau şi se întorceau. […]

Construiserăm o baracă pentru deţinuţii aduşi de la S-ar. Dădeam camionul înapoi până la baracă, ridicam prelata. Aruncam pe jos prizonierii şi îi puneam să intre în baracă. Le spuneam: „Să nu vă fie teamă, mergeţi într-o casă nouă”. Dădeam drumul la grupul electrogen ca să nu audă nimic, să-i asurzim. Le ceream să iasă unul câte unul. Notam numele şi îi duceam ca să-i omorâm la groapa care era deja săpată. […]

Duch stătea pe o rogojină şi fuma. Aştepta să asiste la execuţie pe marginea gropii. Cunoştea toate numele celor aproape treizeci de persoane care trebuiau distruse. […] Puneam deţinutul în genunchi. Avea mâinile legate la

---

1192 Hotărâre judecătorească de trimitere în faţa Camerelor extraordinare din cadrul tribunalelor cambodgiene.

spate şi un *karma* pe ochi. Luam o bară de fier şi îl loveam ochind ceafa. Cădea cu faţa în jos. Îi tăiam gâtul cu un cuţit. Apoi îi scoteam cătuşele. Luam şi hainele, dacă nu erau pătate; pe cele pătate de sânge nu le luam. […]

După execuţie, verificam registrele. Dacă lipseau prizonieri, trebuia să scoatem corpurile şi să le numărăm iar. Când numărătoarea era bună, le aruncam în groapă şi acopeream bine totul. Eu adunam cătuşele şi puneam hainele în camion ca să îmbrăcăm alţi deţinuţi.

Kry, şofer de camion:

— Am condus camionul până aici. Houy a strigat: „Ajută-ne să facem de gardă”. M-am dus să fac de gardă în faţa barăcii cu deţinuţi. Mai târziu, noaptea, a strigat: „Tovarăşe, ajută-ne!” Atunci am dus deţinutul la locul execuţiei. Cadavrele puţeau, sângele puţea. Am făcut două-trei drumuri dus-întors, mă dureau picioarele. Apoi m-am întors ca să fac de gardă. Când s-a terminat, Houy a strigat: „Tovarăşe, mişcă-te repede! Să ne întoarcem înainte să se crape de ziuă!” M-am repezit în camion, am plecat. Când m-am întors în S-ar înainte de a mă odihni, a trebuit să spăl camionul. Era plin de excremente şi de urină, puţea.

Rithy Panh (avec Christine Chaumeau), *La Machine khmere rouge*, Flammarion, Paris, 2003, PP201 – 207.

În doi ani şi jumătate, din vara anului 1976 până la sfârşitul anului 1978, 12.380 de cambodgieni au fost torturaţi la Tuol Sleng, apoi executaţi la Choeung Ek, pe locul fostului cimitir chinezesc. Dacă raportăm numărul execuţiilor la ţări mai populate decât Cambodgia, ar reprezenta moartea într-un singur loc a mai mult de 100.000 de persoane în Franţa, de 500.000 de persoane în Statele Unite sau a aproximativ 2 milioane în India, de pildă.

Doar şapte prizonieri au scăpat cu viaţă din S-21.

Politica uitării

Pol Pot iubeşte democraţia atât de mult, încât vorbeşte de revoluţie „democratică”, nu „socialistă”, a rebotezat Cambodgia Kampuchia „Democrată” şi dăruieşte ţării o constituţie „democratică”. Cea din urmă, care apare în ianuarie 1976, garantează că „orice cambodgian se bucură deplin de toate aspectele materiale, spirituale şi culturale ale vieţii”. Bineînţeles, uzinele sunt ale muncitorilor, câmpiile ale ţăranilor, femeile sunt egale cu bărbaţii şi şomajul e interzis. În această privinţă, regimul nu minte, toţi cambodgienii, cu excepţia privilegiaţilor partidului, bineînţeles, sunt supuşi la muncă silnică. Mascarada democratică e continuată de alegerile legislative care au loc în primăvară – există, totuşi, un singur candidat pentru fiecare circumscripţie –, apoi în cadrul şedinţei „Adunării Reprezentanţilor Poporului” e votată instaurarea guvernului. Toate acestea sunt descrise, ridicate în slăvi, regizate de propagandă pentru lumea externă, deoarece khmerii roşii vor o recunoaştere internaţională, o legitimitate mondială şi să poată să-şi asasineze în tihnă poporul. Norodom Sihanouk e un personaj-cheie în această dramă. Întorcându-se în ţară de la Beijing, pe 9 septembrie 1975, prinţul a fost întâmpinat de călugări care cântau psalmi ai victoriei (în vreme ce orice formă de religie a fost interzisă şi toţi călugării au fost deportaţi), de tinere cu braţele pline de flori (în vreme ce oraşul Phnom Penh, lăsat în paragină, nu mai e decât o junglă), de o mulţime entuziastă (formată din soldaţi şi muncitori rechiziţionaţi cu această ocazie). Prinţul şi suita lui erau aşteptaţi la palatul regal cu trufe şi foie gras, servite în vase de porţelan recuperate din reşedinţele luxoase părăsite. În octombrie 1975, Norodom Sihanouk a vorbit în faţa Adunării Generale a Naţiunilor Unite rostind cele mai frumoase cuvinte despre noul regim al khmerilor roşii, fiind salutat cu urale, în picioare, de majoritatea reprezentanţilor Lumii a Treia. Ajungând la Paris, în

decembrie, a rostit un nou panegiric al regimului în faţa unor studenţi cambodgieni care ardeau de nerăbdare să meargă să slujească revoluţia[1193], înainte de a ajunge toţi să fie deportaţi la ţară, în *killing fields*, câmpiile morţii.

Mao admiră eficacitatea khmerilor roşii. „Aţi reuşit de la început acolo unde noi am dat greş cu masele noastre”, i-a spus el lui Pol Pot în timpul vizitei sale secrete la Beijing în iunie 1975.1 Marele Cârmaci îi sfătuieşte, de altfel, pe tovarăşii de la Hanoi „să înveţe de la cambodgieni cum se duce la bun sfârşit o revoluţie”[11941195]. În ceea ce-i priveşte, conducătorii khmeri roşii sunt fascinaţi de Revoluţia Culturală Chineză, se află sub influenţa celor mai voluntarişti, cei care vor fi numiţi, după prăbuşirea lor, „Clica celor Patru”. Zhang Chunqiao, propagandistul din Shanghai, va face o vizită secretă în Kampuchia Democrată în aprilie 1976. În mod ciudat, la puţin timp după această vizită e înfiinţat S-21 pentru pedepsirea „trădătorilor” revoluţiei, o adevărată obsesie a „Clicii celor Patru”, care se confruntă atunci cu revenirea lui Deng Xiaoping în prim-plan. „Între revoluţie şi contrarevoluţie se dă o luptă continuă şi neîncetată”, a afirmat Pol Pot într-un discurs pronunţat în iunie 1976, în momentul în care intra în funcţiune S-21. „Trebuie să rămânem pe poziţii şi să fim conştienţi că vor continua să existe duşmani în următorii zece, douăzeci, treizeci de ani.”[1196] Pentru conducătorii khmeri roşii, a fost o lovitură dură arestarea „Clicii celor Patru”, la începutul lunii octombrie 1976 la Beijing. Diplomatul iugoslav care i-a transmis ştirea lui Ieng Sary, aflat atunci la Belgrad, îşi va

1193 Philip Short, Pol Pot: Anatomie dyun cauchemar, ed. cit., pp. 426-429.

1194 Apud Marek Sliwinski, op. cit., p. 152.

1195 Nayan Chanda, op. cit., p. 31.

1196 Philip Short, Pol Pot: Anatomie d’un cauchemar, ed. cit., p. 461.

aduce aminte cum acesta s-a albit la faţă. „Nu poate fi adevărat, sunt oameni cumsecade”, a şoptit „ministrul afacerilor externe” al statului Kampuchia Democrată.[1197] Mai târziu, după prăbuşirea regimului khmerilor roşii, când s-a aflat de genocid, Beijingul, care l-a susţinut neîncetat pe Pol Pot (şi-l va susţine şi după ce va fi alungat de la putere), va încerca să se dezvinovăţească de crimele în masă comise în Kampuchia Democrată. „Ştiu, Pol Pot şi regimul său au comis greşeli grave, va spune Deng Xiaoping în 1980. Ştiam deja de atunci […], dar am practicat întotdeauna o politică de nonintervenţie în celelalte partide, în celelalte ţări”. În acea zi, Micul Cârmaci va completa acest comentariu spunând: „De acord, Pol Pot a omorât multă lume, dar să nu exagerăm. A practicat o politică incorectă smulgând oamenii din oraşe, dar să nu exagerăm.”[1198] La un an după preluarea puterii, Norodom Sihanouk a încetat să mai fie de folos noului regim. Prinţul demisionează în aprilie 1976, Khieu Samphan îl înlocuieşte în fruntea statului, postul fiind mai degrabă onorific. Student în Franţa în anii ’50, i-a fost acordat titlul de doctor în ştiinţe economice, după ce a scris o teză despre problemele industrializării din Cambodgia, inspirată în mare parte din studiul unuia dintre colegii săi.[1199] Sihanouk e arestat la domiciliu, ulterior regimul îl va scoate din când în când ca să continue să le facă servicii. În primul său discurs, Khieu

Samphan numeşte victoria de pe 17 aprilie „o capodoperă scrisă cu sânge proaspăt şi înfăptuită datorită poporului nostru care şi-a sacrificat carnea şi oasele”, lucru care e adevărat. Revoluţia, adaugă el, e „o pagină

1197 Ibid., p. 467.

1198 Interviu acordat Orianei Fallaci, apud Patrick Sabatier, Le Dernier Dragon, JC Lattès, 1990, p. 245.

1199 Francis Deron, op. cit., pp. 312-313.

nouă şi răsunătoare din istoria rasei noastre" 1. Cuvântul „rasă" nu e lansat la întâmplare. Ca în toate ţările comuniste în care utopia se izbeşte de realitate, conducătorii khmeri roşii pun stăpânire pe germenul naţionalist pentru a mobiliza poporul, care a înţeles că paradisul promis seamănă mai mult cu un infern. Naţional-comunismul, care s-a manifestat deja în altă parte, va face ravagii în Kampuchia Democrată, prin această exaltare, acest radicalism care îi caracterizează pe Pol Pot şi pe tovarăşii săi în toate privinţele. „Fratele Numărul Unu" nu va întârzia să vorbească despre „supravieţuire naţională" pentru a justifica politica pe care o practică.

În 1975, în momentul în care khmerii roşii au pus mâna pe putere, în Cambodgia 80% din locuitori erau ţărani, 80% budişti şi 80% khmeri. Politica naţionalistă a învingătorilor trebuia neapărat să atace minorităţile pentru a activa resorturile potrivite. Marxist-leninişti adevăraţi, au mizat în primul rând pe antagonismul dintre clase golind oraşele, urmărind tot ce ţinea de oraş, pedepsind tot ce semăna de aproape sau de departe cu un intelectual, pentru a mulţumi resentimentele majorităţii formate din ţărani. După îndeplinirea acestei prime faze a „revoluţiei", a venit rândul minorităţilor religioase să fie transformate în ţapi ispăşitori. Bineînţeles, templele budiste au fost închise, călugării au fost deportaţi în numele luptei împotriva „religiei opiu al poporului", un canon al marxismului, dar poporul rămâne impregnat de spirit religios. La un an de la începutul revoluţiei, cei din minoritatea musulmanilor din Champă sunt alungaţi, expulzaţi, deportaţi, executaţi. Limba musulmanilor din Champă e interzisă. Pedepsindu-i pe aceşti adepţi ai unei alte religii, khmerii roşii dau satisfacţie majorităţii budiste. „Câteva sate din Champă au dispărut complet, va mărturisi un ţăran musulman. N-au mai rămas decât doi sau trei

locuitori. Am fost mult mai persecutaţi decât khmerii.”[1200] Toate aceste măsuri nu sunt decât o primă etapă. Duşmanul naţional-comunismului khmerilor roşii e vietnamezul. împotriva lui se va exprima deplin politica xenofobă a regimului.

Stalin a decimat popoarele din Asia Centrală, Mao a colonizat Tibetul şi provincia musulmană Xinjiang aducând populaţii din Han – într-un regim comunist, soarta minorităţilor nu e niciodată de invidiat. În Kampuchia Democrată unde toate acţiunile sunt excesive, şovinismul antivietnamez capătă un caracter vădit războinic. Conflictul dintre Cambodgia şi Vietnam e foarte vechi, are rolul de a alimenta discordiile pe care proximitatea ideologică – comunismul – nu le domoleşte. Deplasarea vietnamezilor spre sud se află în centrul istoriei Vietnamului de când această ţară s-a eliberat de jugul chinez în secolul al X-lea. În sud, se află Cambodgia, un imperiu care apune repede, fiind expus, în plus, tendinţelor imperialiste ale regatului Siamului vecin (Thailanda de astăzi). În secolul al XIX-lea, Cambodgia a devenit „un stat din vestul pacificat”, vasal al Vietnamului. În acea perioadă, vietnamezii sunt „Yuon” pentru cambodgieni, „nişte sălbatici”, iar pentru vietnamezi vecinii lor din sud sunt „barbarii din munţi”. Colonizarea franceză nu a îmbunătăţit deloc situaţia. Conturul frontierelor, stabilit de autorităţile coloniale ale Cochinchinei ţinându-se cont meu degrabă de nişte criterii geografice şi de comoditatea administrativă decât de criterii istorice, lingvistice şi etnice, a amestecat populaţiile.[1201] Când a obţinut independenţa, la jumătatea secolului XX, Cambodgia avea o minoritate importantă de khmeri în Vietnam, numiţi khmeri krom, literal „khmerii de

1200 Apud Ben Kieman, op. cit., p. 9.

1201 Nayan Chanda, op. cit., pp. 57-63.

jos”, expresie cu o conotaţie peiorativă, în timpul domniei sale, Norodom Sihanouk a păstrat vie memoria populară revenind în mod constant asupra istoriei uzurpărilor vietnameze în teritoriul cambodgian.

Comuniştii din cele două ţări au primit moştenire acest conflict istoric. Până la începutul anilor ’50, PC Indochinez, creat de Ho Şi Min pentru a elibera peninsula de colonialismul francez, i-a primit ca membri pe tovarăşii cambodgieni. Crearea Partidului Revoluţionar al Poporului Khmer, care a devenit ulterior PCK, nu a risipit sentimentul de dependenţă, chiar de subjugare, pe care-l aveau comuniştii khmeri faţă de Hanoi. Pol Pot, Ieng Sary şi Son Sen, viitorii conducători ai khmerilor roşii, i-au acuzat pe vietnamezi, din Paris, unde stăteau, că au sacrificat ce obţinuse rezistenţa khmeră în lupta anticolonială. Mai târziu, Pol Pot avea să afirme că PCK, pe care a început să-l conducă în 1962, fusese înfiinţat ca să „lupte împotriva vietnamezilor”. În 1972, „Fratele Numărul Unu” a curăţat partidul său de elementele considerate favorabile regimului de la Hanoi. Se ştie că, în timpul Războiului din Vietnam, sosirea masivă a unor soldaţi nord-vietnamezi pe pământ cambodgian, mai ales pe drumul Ho Şi Min, a nemulţumit pe toată lumea, pe Sihanouk, poporul cambodgian, chiar pe tovarăşii de luptă comunişti. Nu lipsesc ingredientele pentru a-l transforma pe vietnamez în ţapul ispăşitor al naţional-comunismului khmer roşu. Regimul de la Hanoi nu rămâne mai prejos, Republica Socialistă Vietnam (RSV), născută în iulie 1976 în urma reunificării Nordului cu Sudul, se loveşte, la rândul ei, de realitatea şi dificultăţile pe care puterea încearcă să le mascheze adoptând atitudini naţionaliste. Deportarea şi trimiterea la muncă silnică a unui milion şi jumătate de sud-vietnamezi pentru „reeducare” n-au fost suficiente pentru a convinge populaţia cucerită în legătură cu binefacerile comunismului. Mii de refugiaţi fug din ţară

pe mare în ambarcaţiuni improvizate, oferind o imagine deplorabilă asupra acestei noi Republici Socialiste care a intrat de curând în tabăra progresistă. Un conflict naţionalist pe cinste cu Kampuchia vecină i-ar conveni şi Vietnamului, ar deturna atenţia şi ar suda populaţia în jurul unei cauze comune.

Conflictul Phnom Penh-Hanoi se complică din cauza unei confruntări mai globale dintre China şi URSS. Beijingul îi sprijină pe khmerii roşii, Moscova e apropiată de comuniştii vietnamezi care se tem de tendinţele imperialiste ale Chinei, duşmanul lor ereditar. De vreme ce, începând din 1969, cei doi giganţi ai comunismului se luptă pe deasupra frontierei formate de Ussuri, fiecăruia din ei îi place să stârnească resentimentele naţionale prin mesagerul său. Peninsula indochineză, care tocmai a fost cucerită, ar trebui să fie încă o dată dovada faptului că războiul şi comunismul nu pot fi disociate; confruntarea Phnom Penh-Hanoi avea să fie replica, în sens seismic, a disputei Beijing-Moscova. Ostilităţile încep să apară în Vietnam, pentru că şi acolo naţionalismul ia locul idealurilor consacrate. Regimul de la Hanoi promisese, în timpul războiului de „eliberare”, că soarta sutelor de mii de chinezi instalaţi în peninsulă, în multe cazuri de ani de zile, va fi hotărâtă în mod amiabil după obţinerea păcii. Fiecare emigrant urma atunci să-şi poată alege liber naţionalitatea, să rămână chinez sau să devină vietnamez. După ce ţara a fost cucerită în întregime, comuniştii din nord nu s-au ţinut de cuvânt, minoritatea chineză (mai numeroasă în sud) devine ţapul ispăşitor al dificultăţilor apărute, cu atât mai mult cu cât e suprareprezentată în sectorul comercial, călcâiul lui Ahile (împreună cu agricultura) al oricărei economii socialiste. Chinezii sunt somaţi să aleagă naţionalitatea vietnameză dacă nu vor să piardă tot; ziarele şi unităţile şcolare chinezeşti simt închise. Începând cu anul 1977, 70.000 de chinezi se

expatriază în Republica Populară. Relaţiile cu Beijingul devin cu atât mai tensionate cu cât cele două ţări sunt în conflict din cauza unor probleme legate de frontierele maritime, de suveranitatea asupra unor insule, cu interese petroliere la pachet.[1202] Tensiunea dintre cei doi vecini comunişti creşte. Khmerii roşii agravează situaţia contestând, în ceea ce-i priveşte, conturul frontierelor fostei Cochinchine, stabilit de colonizatorul francez. Phnom Penhul revendică un anumit număr de sate situate în partea vietnameză. La sfârşitul lunii septembrie 1977, khmerii roşii lansează o ofensivă militară în regiunea cochinchineză, domolită repede de către armata vietnameză. O lună mai târziu, secretarul general al PC Vietnamez, Le Duan, merge la Beijing sperând că va face presiuni China asupra statului Kampuchia pentru a rezolva problema frontierelor. Beijingul nu face nimic, regimul de la Hanoi hotărăşte să le dea o replică militară khmerilor roşii. Pe 25 decembrie, vehicule blindate nord-vietnameze pătrund în Kampuchia. Pe 31 decembrie, regimul de la Phnom Penh rupe relaţiile diplomatice cu cel de la Hanoi. Începe războiul, cu atrocităţile sale obişnuite, stimulat fiind de discordia dintre cele două ţări, dintre cele două populaţii, marcată de puseuri de naţionalism distrugătoare.

SCENE DE RĂZBOI LA FRONTIERA KHMERO-VIETNAMEZĂ

(martie 1978)

Oraşul Ha Tien, care avea nu mai puţin de 30.000 de locuitori, era acum pustiu. Magazinele şi casele erau închise. Pământul era acoperit de schije de obuz. La debarcaderul feribotului, rătăciţii aşteptau cu coşuri, saci din iută sau canistre din plastic ţinute pe umăr la capătul unei prăjini sau îngrămădite pe biciclete şi ricşe. Convoiul nostru de autobuze şi de maşini s-a oprit la ieşirea din

1202 Laurent Cesari, L'Indochine en guerres, Belin, 1995, pp. 255-256.

oraş. Departe, până la dealuri, aproape de frontiera cu Cambodgia, se întindeau orezăriile comunei My Duc. Am străbătut pe jos câmpiile arse de soare, lăsând în urmă un nor de praf alb. Pe măsură ce ne apropiam de colibele cu acoperişuri din stuf, la poalele dealului, ne izbeam de o duhoare înăbuşitoare: mirosul tipic al morţii. În mijlocul dărâmăturilor, fusese curăţată o aşezare. Vreo doisprezece bărbaţi săpau gropi în tăcere, plini de sudoare. În apropierea unei case distruse, erau întinse cincisprezece cadavre, bărbaţi, femei şi copii. Ciomegele cu care fuseseră, probabil, omorâţi erau aruncate nu departe. Unul dintre ele era înfipt între picioarele unei femei sfârtecate, goale. Cei doi copii ai ei fuseseră tăiaţi în bucăţi. Unele cadavre erau decapitate. Altele, cu măruntaiele în aer, nu se mai zăreau sub muştele albastre. Mi s-a făcut greaţă. A trebuit să mă odihnesc o clipă sub un copac, înainte de a merge mai departe. Toate casele, fără nicio excepţie, ofereau acelaşi spectacol de coşmar. Nici animalele nu fuseseră cruţate.

Nayan Chanda, *Les Frères ennemis*, Éditions du CNRS, 1987, pp. 194 – 195.

Pe măsură ce ia amploare conflictul vietnamezo-cambodgian, poziţiile se radicalizează, înainte de confruntarea directă. În martie 1978, pentru „a pedepsi” sprijinul acordat de Beijing regimului de la Phnom Penh, regimul de la Hanoi adoptă măsuri de confiscare împotriva chinezilor care locuiau pe teritoriul vietnamez, provocând exodul lor masiv spre Republica Populară Chineză. La Phnom Penh, la radio se atrage atenţia asupra nimicirii duşmanului: „Fiecare dintre noi trebuie să omoare treizeci de vietnamezi […], nu avem nevoie decât de 2 milioane de oameni ca să zdrobim 50 de milioane de vietnamezi. […] Trebuie să ne purificăm forţele armate şi partidul, trebuie să purificăm masele pentru a continua lupta de apărare a

teritoriului nostru şi a rasei cambodgiene.”[1203] Khmerii krom de origine vietnameză sunt alungaţi; în închisori, în locurile de execuţie, trebuie distruşi cei care au „un spirit vietnamez într-un corp de khmer”. Umbra rivalităţii ideologice dintre URSS şi China acoperă tot mai mult conflictul local. La Moscova, e salutată cu satisfacţie aderarea Republicii Socialiste Vietnam la Comecon, Consiliul de Asistenţă Economică Mutuală înfiinţat de Uniunea Sovietică pentru a-şi consolida legăturile cu democraţiile populare. La Beijing, se hotărăşte rechemarea tuturor experţilor chinezi care fuseseră trimişi ca să contribuie la reconstrucţia Vietnamului. Pe 25 august 1978, are loc primul schimb de focuri dintre soldaţii chinezi şi cei vietnamezi. La începutul lunii noiembrie, Moscova şi Hanoiul semnează un tratat de prietenie care consolidează legăturile dintre cele două ţări. O lună mai târziu, pe teritoriul vietnamez e creat un Front Unit Naţional pentru Salvarea Statului Kampuchia (FUNSK), cu sprijinul regimului de la Hanoi, pentru a pregăti „eliberarea” Cambodgiei. Pe 25 decembrie 1978, trupele vietnameze intră în Kampuchia. În faţa unei armate supraechipate şi oţelite de decenii de lupte, khmerii roşii sunt incapabili să reziste, în ciuda celor 5.000 de „consilieri militari” trimişi de Beijing ca să-i sprijine pe Pol Pot şi pe oamenii lui. Kampuchia e în ruină, supravieţuitorii sunt prea vlăguiţi ca să lupte, regimul e prea izolat ca să poată conta pe vreun resort naţional în faţa invadatorului. Pe 12 ianuarie 1979, regimul de la Phnom Penh cade, FUNSK, sosit împreună cu tancurile vietnameze, creează o Republică Populară Kampuchia. Cambodgienii trec de la comunismul khmer roşu la comunismul vietnamez; nu obţin mai multă libertate, dar au parte de mai puţină teroare, lucru resimţit de cei în cauză ca o eliberare după exact 1.368 de zile de coşmar

1203 Summary of World Broadcast (BBC), 15 mai 1978.

totalitar absolut, dacă e posibil un asemenea pleonasm.

Beijingul sare în ajutorul protejaţilor săi, khmerii roşii, care s-au retras în adâncul junglei cambodgiene sau, în cazul unora, în Thailanda, ajutându-i financiar şi cu arme. Deng Xiaoping hotărăşte mai ales să „pedepsească” – e termenul folosit – regimul de la Hanoi pentru îndrăzneala sa. Pe 17 februarie 1979, 120.000 de soldaţi chinezi pătrund pe teritoriul vietnamez, dau foc câmpurilor, distrug uzinele, inundă minele, înainte de a se retrage, o lună mai târziu. Din cauza „pedepsei” vor muri mai mult de 20.000 de oameni din fiecare tabără. În Cambodgia, „eliberatorii” vietnamezi se poartă la fel ca Armata Roşie sovietică în Europa Centrală şi de Est după înfrângerea naziştilor: furturi, jafuri, distrugerea fabricilor care au rezistat. În cele trei luni care urmează, oraşul Phnom Penh e făcut una cu pământul. Convoaie de camioane încărcate cu frigidere, ventilatoare, gadgeturi electrice, mobilier, diferite maşini şi sculpturi preţioase pornesc spre oraşul Ho Şi Min. Prada aceasta fusese părăsită în 1975 de locuitori când au fost alungaţi din capitală, iar conducătorii khmerilor roşii, plini de dispreţ faţă de aceste simboluri ale decadenţei burgheze, le lăsaseră intacte. Nomenclatura vietnameză se va bucura de trofeele acestea, dar furturile lor nu vor contribui la restabilirea încrederii cambodgienilor în vecinii lor invadatori care rămân nişte Yuon, „sălbatici”[1204].

Tovarăşii vietnamezi sunt stingheriţi; la fel sunt toţi cei care susţin comunismul în lume. Cum pot să justifice o intervenţie militară împotriva unei ţări cu care sunt înfrăţiţi dacă nu evocă un „drept de imixtiune” legitimă având în vedere drama cambodgiană? Şi cum se poate vorbi despre această dramă fără a lovi în ideal, fără a spune că e dovada unei puteri marxist-leniniste dogmatice? Regimul de la Hanoi crede că a găsit răspunsul

1204 Nayan Chanda, op. cit., p. 305.

convocând, încă din lima iulie 1979, la Phnom Penh, un Tribunal Popular Revoluţionar care are rolul de a-i judeca în contumacie pentru genocid pe conducătorii khmerilor roşii, refugiaţi în junglă sau fugiţi în Thailanda. Primele estimări care circulă în legătură cu numărul morţilor depăşesc puterea de înţelegere; începând cu o anumită „cantitate", devine greu să conştientizezi o tragedie umană. Mintea poate concepe ce reprezintă sute de morţi, dar poate face acest lucru când e vorba de sute de mii? Pentru Kampuchia Democrată, numărul copleşeşte înţelegerea fenomenului. Două milioane de morţi se transformă chiar într-o abstracţiune care relativizează ce au suferit cambodgienii în raport cu alte genocide care au îndoliat secolul XX. în schimb, dacă se precizează că în trei ani şi jumătate de regim khmer roşu Cambodgia a „pierdut" între un sfert şi o treime din populaţie se poate măsura mai bine măcelul. Nicio naţiune din lume n-a suferit, în secolul trecut, o asemenea hemoragie în raport cu dimensiunea ei. Amploarea genocidului de care s-au făcut vinovaţi khmerii roşii împotriva propriului popor n-are echivalent, în faţa acestei provocări istorice, „eliberatorii" vietnamezi trebuie să ia atitudine fără să atace ideologia responsabilă. Exerciţiul e cu atât mai periculos cu cât cele opt capete de acuzare reţinute împotriva responsabililor khmeri roşii de Tribunalul Popular Revoluţionar de la Phnom Penh înfiinţat de noua putere pot fi reţinute şi împotriva tuturor conducătorilor din ţările comuniste din lume:

„— Aplicarea sistematică a unui plan care vizează omorârea mai multor straturi ale societăţii la o scară din ce în ce mai mare.

— Uciderea unor membri ai clerului budist şi a unor credincioşi, eradicarea religiei; uciderea unor membri ai minorităţilor etnice şi a unor străini.

— Adunarea populaţiei în lagăre de concentrare

deghizate în «comune populare».

— Masacrarea unor copii, «otrăvirea morală» a tinerilor pentru a-i transforma în nişte «sălbatici lipsiţi de orice sentiment uman».

— Distrugerea structurilor economiei naţionale, a culturii, a învăţământului şi a sănătăţii.

— Comiterea altor crime după ce au fost înlăturaţi de la putere de «forţele revoluţionare autentice» (după ianuarie 1979).

— Practicarea torturii, a masacrului şi a terorii într-un mod «extrem de sălbatic».”[1205]

Tribunalul Revoluţionar e format în mod corespunzător, cu ajutorul câtorva jurişti „democraţi” care sprijină înşelătoria din punct de vedere moral. Procesul e falsificat pe model sovietic, nu sunt admişi decât „prietenii” taberei progresiste. Încă de la început, complicii crimei sunt consideraţi China, care i-a susţinut (şi îi susţine în continuare) pe asasini, şi Occidentul în mod inevitabil vinovat pentru că a zămislit aceşti monştri. „N-ar trebui să-i judecaţi numai pe Pol Pot şi pe Ieng Sary, oamenii lor devotaţi şi subordonaţi, proclamă o juristă americană invitată să participe la «apărarea» vinovaţilor, ar trebui să-i judecaţi şi pe coacuzaţii care sunt creierele imperialismului mondial, profitorii neocolonialismului, filosofii fascişti, hegemoniştii în slujba sionismului, rasismului, apartheidului şi a tuturor regimurilor reacţionare din lume.”[1206] Comunismul nu poate fi în niciun caz învinovăţit pentru ce s-a întâmplat, aminteşte un procuror, care nu găseşte cuvinte destul de dure ca să denunţe „dictatura fascistă sângeroasă de o ferocitate inegalabilă” exercitată de khmerii roşii. Kampuchia

1205 Traducere şi adaptare a limbajului juridic efectuate de Francis Deron, op. cit., pp. 221-222.

1206 Ibid., p. 22i.

Democrată n-a fost niciodată un tărâm al progresului, ci focarul unui rău cunoscut, al acestei bestii mârşave care a comis deja cele mai mari atrocităţi din secolul XX, fascismul. Pirueta e grosolană, dar abilă, salvează esenţialul, ideologia; e preluată de toţi prietenii „progresişti" din lume ca şi când ar fi un adevăr de care trebuie să se ţină seama. Pentru a sublinia acest lucru, „eliberatorii" vietnamezi se grăbesc să transforme Tuol Sleng, acest loc de calvar, într-un muzeu al ororilor ale cărui reminiscenţe evocă, inevitabil, nazismul.

POL POT = HITLER?

Tuol Sleng face parte din circuitul propus jurnaliştilor care merg în Cambodgia după „eliberare". Noile autorităţi au deschis locul încă din august 1979, odată cu cele câteva hoteluri care pot încă primi străini în devastatul oraş Phnom Penh. Teribilele reportaje despre Tuol Sleng au făcut imediat înconjurul lumii. Imagini ale ororii în care se suprapun infernul din timpul khmerilor roşii, calmarea adusă de „eliberarea" vietnameză şi transformarea poporului cambodgian distrus de foamete. Tuol Sleng contribuie la falsificarea perspectivei asupra stării reale a ţării. Pentru vizitator, calvarul din trecut al prizonierilor e perceput în acelaşi timp cu condiţiile de viaţă din Cambodgia „eliberată". Noile autorităţi se folosesc de un principiu orwellian cunoscut: trecutul acoperă prezentul, crimele de ieri le scuză pe cele de azi. Cu alte cuvinte, cu cât pare mai adâncă ruina în care e ţara, cu atât creşte meritul „eliberatorilor" şi cu atât mai mult se justifică dificultăţile prezente.

Tribunalul Popular Revoluţionar propune, de asemenea, pentru prima dată ecuaţia Pol Pot = Hitler, reluată ulterior în toată lumea. Analogia istorică suflată din culise de vietnamezi dezvinovăţeşte marxism-leninismul din care s-au inspirat khmerii roşii, electrizaţi de dementa sângeroasă a unui conducător. De ce nu Pot

Pot = Stalin? Pentru că Hitler = Occident. Spălat de crimele sale, comunismul, viitorul Cambodgiei „eliberate", rămâne mai presus de orice îndoială.

În străinătate, formula „Pol Pot = Hitler asiatic" are succes. Prescurtarea spală memoria şi permite multe simplificări, menţinute pe ascuns de vietnamezi. Tuol Sleng a fost transformat doar ca să se impună confuzia cu lagărele de exterminare naziste. Cu siguranţă, obiectele personale ale prizonierilor asasinaţi, aliniate cu grijă într-o sală, fotografiile cu oamenii torturaţi afişate în mod ostentativ evocă Auschwitzul.

Sublimă manipulare, dar sinistru montaj. Amenajarea „muzeului" a fost supervizată de consilieri est-germani; „conservatorul" său, unul dintre cei câţiva supravieţuitori din Tuol Sleng, a vizitat vestigiile de la Buchenwald, în RDG, pentru a se inspira. Un sat Potemkin pe dos, Tuol Sleng devine o ticăloşie uriaşă, amenajată din punct de vedere material şi ideologic ca să prindă mai bine în cursă conştiinţa occidentală măcinată de remuşcări. Închisoarea, centru de tortură pentru cadrele „deviaţioniste" din rândul khmerilor roşii, unde elita poporului şi-a aplicat cele mai bune reţete ale mărturisirilor staliniste şi autocriticii maoiste, n-a fost niciodată un lagăr de exterminare pentru mase mari şi „rase inferioare". Majoritatea vizitatorilor văd numai foc sau mai degrabă revăd, într-un coşmar, bucăţi de oseminte calcinate, incredibil miracol al sugestiei. În faţa decorului, e suficient să laşi imaginaţia să lucreze ca să trezeşti vechi remuşcări. Această primă fază e o reuşită perfectă. „Ecou pentru Auschwitz", scrie ziarul britanic *Daily Mirror* publicând la începutul lunii septembrie 1979 unul dintre primele reportaje despre Tuol Sleng. „Asasinii, asemenea naziştilor, îşi fotografiau victimele după moarte", adaugă ziarul. Odată făcut acest pas, are loc o alunecare mecanică între Pol Pot = Hitler, Tuol Sleng = Auschwitz, genocidul cambodgian = holocaustul evreu.

Q.E.D.: „Holocaustul cambodgian”, scrie un mare săptămânal francez. Această frumoasă turnură jurnalistică e gata să emoţioneze cititorul, ştergând însă câteva caracteristici istorice. Şocaţi de ceea ce li s-a permis să vadă, vizitatorii se cutremură, pierzând noţiunea spaţiului şi a timpului.

André Glücksmann, Thierry Wolton, *Silence on tue*, Grasset, 1986, pp. 62 – 64.

Acuzarea conducătorilor khmeri roşii de fascism nu are numai rolul de a exonera comunismul de crimele comise. Frontul Unit Naţional pentru Salvarea Statului Kampuchia, FUNSK, care a fost calul troian al armatei vietnameze pentru „eliberarea” Cambodgiei, e condus de foşti khmeri roşii, precum Heng Samrin şi Hun Sen. Prin urmare, regimul de la Hanoi trebuie să facă o distincţie între comuniştii nocivi, întruchipaţi de Pol Pot, Ieng Sary, Khieu Samphan, care au fugit în junglă cu complicii lor, şi ceilalţi, aliaţii săi. Primii sunt „o clică de fascişti”, ceilalţi sunt tovarăşi cumsecade, deşi toţi au slujit şi slujesc în continuare aceeaşi ideologie. Tribunalul Popular Revoluţionar îi condamnă la moarte în contumacie pe khmerii roşii vinovaţi, în vreme ce noua Republică Populară Kampuchia promovează alţi khmeri roşii, care nu sunt mai puţin vinovaţi, dar sunt mai prezentabili.

Pol Pot e primul conducător comunist, din 1917 până în prezent, care a pierdut o putere cucerită. Această situaţie inedită creează multe probleme pentru partizanii unei ideologii şi ai unui sistem obişnuiţi să considere că tot ce au obţinut are un caracter definitiv. Dar angoasa pe care o declanşează genocidul din perioada khmerilor roşii depăşeşte cadrul sferei comuniste. Până în prezent, Răul din secolul XX a fost întruchipat de extrema dreaptă, lumea nu e pregătită să vadă astfel şi extrema stângă. Starea Cambodgiei şi a populaţiei sale, după trei ani şi jumătate de război civil împotriva poporului, evocă, totuşi,

cele mai sumbre viziuni de după cel de-al Doilea Război Mondial. Subterfugiul fascist găsit de Tribunalul Popular Revoluţionar de la Phnom Penh le convine multora. Datorită acestuia, sistemul de valori consacrat după 1945 nu trebuie să fie reconsiderat în funcţie de ceea ce dezvăluie starea statului Kampuchia despre capacitatea comunismului de a distruge totul. Khmerii roşii nu sunt numiţi khmeri de extremă dreaptă, dar politica lor e asimilată unui „naţional-socialism sălbatic" care ar fi dus la un „nazism agrar".[1207] Din cauza unui conformism intelectual, din interes, de complezenţă, există, prin urmare, toate motivele să fie schimbat sensul genocidului khmer şi să fie minimalizată, chiar ignorată, importanţa acestuia, pentru a permite instalarea unei amnezii colective în legătură cu ceea ce s-a întâmplat cu adevărat. Fiecare are ceva de câştigat. Minunatele suflete progresiste din lumea întreagă, gata să denunţe crimele împotriva umanităţii, nu se mobilizează deloc ca să formuleze acuzaţii, dar sunt liniştite de verdictul Tribunalului, au încredere în „eliberatorul" vietnamez, ale cărui trupe au purtat atât de mult timp stindardul speranţei. Un văl pudic s-a aşezat peste drama cambodgiană pentru a nu pune sub semnul întrebării credinţe solide. Nici democraţii cu cugetul împăcat nu s-au grăbit să recunoască aceste crime. Vinovăţia se amestecă, în cazul lor, cu calculul politic. Regimul khmerilor roşii a fost recunoscut şi admis pe scena internaţională aproape fără opoziţie; diplomaţi veniţi de pe Bătrânul şi Noul Continent, din Europa şi din America, au stat într-un Phnom Penh părăsit de locuitorii săi fără să aibă obiecţii; au apărut foarte devreme mărturii despre genocid, dar n-au avut parte de ecoul meritat, nici în ambasadele occidentale, nici în presă. Acum, pentru a recunoaşte amploarea tragediei trebuie să abordăm aceste tăceri din

1207 Le Nouvel Observateur, 26 iunie 1997.

trecut. La această împărtăşită conştiinţă măcinată de remuşcări se adaugă un calcul politic dictat de raporturile de forţă, aşa cum sunt percepute la Washington, iar acesta antrenează în logica sa „lumea liberă" care îl practică.

Pentru Statele Unite care au fost înfrânte în Vietnam, regimul de la Hanoi e o întruchipare a diavolului şi reprezintă braţul armat al URSS în regiune. Încă din 1972, diplomaţia americană a căutat sprijin la Beijing, în speranţa că va domoli expansionismul sovietic în Asia de Sud-Est. Acea realpolitik practicată de preşedintele Nixon şi de secretarul său de stat, Henry Kissinger, a acceptat nebuniile maoiste din timpul Revoluţiei Culturale şi poate şterge cu buretele genocidul din perioada khmerilor roşii, care este, într-un fel, clona lor. În cadrul antagonismului dintre comuniştii sovietici şi comuniştii chinezi, americanii au făcut o alegere, ei preferă versiunea mai radicală. Din oportunism, vor păstra această direcţie după ce Kampuchia Democrată s-a prăbuşit, sprijinindu-i, fără ezitări, pe Pol Pot şi pe oamenii lui, aducându-le dolari, arme şi influenţă călăilor înlăturaţi de la putere. Khmerii roşii din mişcarea de rezistenţă vor trăi de bine, de rău până la căderea comunismului datorită ajutorului acordat de Statele Unite şi de China, prăbuşindu-se când nu vor mai fi de folos pentru Washington şi Beijing, după dispariţia URSS. La sediul ONU, reprezentantul american îşi va exercita neîncetat dreptul de veto pentru a-i interzice noii Republici Populare Kampuchia să ia în arena internaţională locul reprezentanţilor puterii decăzute. Pentru khmerii roşii, acest sprijin american echivalează cu un certificat de bună purtare.

Chiar în Cambodgia e nevoie ca genocidul să fie uitat. Victimele nu mai trăiesc pentru a cere dreptate, călăii, dintre care unii sunt la putere la Phnom Penh, nu se vor autoacuza. Pe supravieţuitorii tragediei, omniprezenţa invadatorului vietnamez şi ura faţă de acesta îi vor

determina să perceapă mişcările de rezistenţă ale khmerilor roşii ca pe nişte focare de rezistenţă naţională. Norodom Sihanouk, care a susţinut întotdeauna că vrea să întruchipeze continuitatea khmeră, chiar dacă devine complicele crimelor, va rosti aceste cuvinte despre Khieu Samphan: „Are sânge pe mâini, dar e un patriot!” Aceste cuvinte rezumă starea de spirit generală. Nimeni nu vrea să-i învinovăţească pe cei care apără onoarea ţării. Dorinţa de a uita mai îndeplineşte o nevoie, compensează o sechelă lăsată de totalitarism. Crima a fost colectivă în sensul în care asasinii au cerut o participare totală şi necondiţionată a societăţii la sarcinile de producţie în primul rând, dar şi la acţiuni în cazul cărora „întreg poporul”, sub constrângere, a „cerut”, la rândul său, pedepsirea „trădătorilor şi duşmanilor” şi a „participat” la ea. Khmerii roşii au implicat populaţia în deciziile lor şi în consecinţele acestora. Responsabilităţile individuale s-au diluat, creând un fenomen neobişnuit de iresponsabilitate colectivă.[1208] Supravieţuitorii au fost martori la dramă, mai grav, uneori au participat la ea, fiind, bineînţeles, constrânşi şi obligaţi, dar toţi preferă să nu mai trebuiască să se gândească la ea. Totalitarismul comunist, a cărui formulă în stare pură a fost aplicată de Pol Pot şi de oamenii lui, şterge frontiera dintre victime şi călăi, transformându-l pe fiecare în asupritorul celuilalt. Sistemul e desăvârşit când individul devine propriul său asupritor. Din cauza acestei caracteristici ne e greu să înţelegem amploarea dramei cambodgiene. Ruşinea provocată de tragedia khmeră o prefigurează pe cea de care va fi cuprinsă lumea, mai ales cetăţenii din fostul imperiu sovietic, după prăbuşirea URSS. Dureroasa ieşire din comunism, care va chinui o serie de conştiinţe morale şi politice după anii ’90, se va explica, parţial, prin stigmatele pe care le-a lăsat totalitarismul atât în spiritele victimelor, cât şi în cele ale

1208 Marek Sliwinski, op. cit., p. 159.

martorilor.

Sub jugul vietnamez, noul stat Kampuchia va începe repede să semene cu Kampuchia din perioada khmerilor roşii. Au fost reintroduse restricţiile de deplasare între provincii, locuitorii oraşelor care au reuşit să se întoarcă acasă nu-şi recuperează casele, ocupate de soldăţimea vietnameză. Sunt din nou ameninţaţi cu deportarea la ţară şi cu munca silnică la câmp, agricultura rămânând proprietate colectivă în ciuda promisiunilor făcute în momentul „eliberării”. În cadrul mişcărilor de rezistenţă ale khmerilor roşii, comuniştii vor să dea impresia că s-au schimbat. În decembrie 1981, Pol Pot dizolvă PCK pentru a le face pe plac aliaţilor săi occidentali şi pentru a încerca să-i convingă pe cambodgieni să intre în mişcarea de rezistenţă. O Direcţie Militară ia locul partidului, dar conducătorii rămân aceiaşi, Pol Pot, Nuon Chea, Ta Mok, Son Sen… Comunismul nu mai e obiectivul oficial, viaţa în cadrul mişcărilor de rezistenţă se îmblânzeşte, „deviaţioniştii” nu mai sunt executaţi, ci „reeducaţi”, mesele nu mai sunt colective, familiile pot din nou să trăiască împreună. Totuşi, în realitate, nimic nu s-a schimbat. Conducerea locuieşte tot separat, cu micile ei privilegii, iar Pol Pot rămâne „Numărul Unu”, necontestat şi incontestabil. Criminalii nu-şi mărturisesc vina, nici măcar nu-şi cer iertare. Khmerii roşii nu mai domnesc prin teroare, dar se folosesc abuziv de teamă.

La începutul anilor ’90, „rezistenţa” nu progresase deloc. Khmerii roşii din mişcarea de rezistenţă vor controla doar aproape 5% din teritoriul cambodgian. Bine înarmaţi datorită stocurilor acumulate, bogaţi de pe urma traficului cu pietre şi esenţe de lemn preţioase extrase din regiunea controlată de ei, aproape de frontiera cu Thailanda, luptătorii vor trăi mult mai bine decât populaţiile care au rămas dependente de ei. În această atmosferă de sfârşit de epocă, conflictele de interese se vor intensifica.

Credinciosul Ieng Sary va dezerta chiar, împreună cu trupele sale, căutând un acord cu noile autorităţi de la Phnom Penh, lăsându-i singuri pe Pol Pot şi pe ultimii săi adepţi. Ultimii reprezentanţi ai khmerilor roşii se vor refugia în munţi, unde „Fratele Numărul Unu" va muri în somn, în urma unui infarct, iară să fi avut vreodată remuşcări pentru faptele sale. Ta Mok, zis „Măcelarul", care se remarcase în anii '70 lichidând 100.000 de compatrioţi, va fi de faţă în ultimele clipe ale lui Pol Pot, mort pe 15 aprilie 1998. Va rosti, în chip de epitaf, nişte cuvinte grăitoare despre epopeea sângeroasă care se termină în acea zi: „Pol Pot a căzut ca o papaia veştedă. Nimeni nu l-a omorât, nimeni nu l-a otrăvit. Nu mai e nimic. Nu mai are putere. Nu mai are drepturi. Doar nişte rahat de bivol. Până şi rahatul de bivol e mai folositor ca el. E bun ca îngrăşământ."[1209] Corpul îi va fi ars cu câteva cauciucuri vechi.

19

Paravanul „destinderii".

De îndată ce vom fi destul de puternici ca să dărâmăm capitalismul în ansamblu, nu-l vom mai lăsa să scape.

LENIN

Comunismul e o lume în expansiune, prin forţa lucrurilor. Pe plan intern, toate ţările care au pornit pe acest drum sunt blocate din punct de vedere politic, economic, social. Monopolul PC împiedică orice respiraţie/aspiraţie la vârful partidului-stat; elita conducătoare, desprinsă de realitate, trăieşte în autarhie, ţinând cu dinţii de privilegiile sale. Un mod de dezvoltare socialist e un oximoron; economiile centralizate, dacă le scuturi de statisticile lor amăgitoare, par lipsite de viaţă, în orice caz incapabile de creştere pe termen lung şi încă şi mai puţin capabile să satisfacă nevoile populaţiilor. Fără

1209 Declaraţie făcută la Radio Free Asia, pe 17 aprilie 1998.

îndoială, PIB-urile diferitelor ţări în cauză au crescut în câteva decenii, au apărut bunuri de consum, dar nimic comparabil cu lumea capitalistă a cărei alternativă pretind a fi aceste economii. Lumea comunistă stagnează, victimă a propriilor legi, pentru că, pe măsură ce se dezvoltă, pe măsură ce devine complexă, o economie are nevoie de o circulaţie tot mai mare între bunuri, oameni, idei… Într-o lume aflată sub un control absolut, această dinamică e imposibilă. Ca regulă generală, doar sectorul militaro-industrial, hipertrofiat din pricina nevoilor războiului permanent dus împotriva poporului şi împotriva lumii exterioare, scapă de inerţie. Funcţionarea lui îi permite să-şi dezvolte propriile reguli în ceea ce priveşte gestionarea materialelor şi a oamenilor, importanţa lui îi dă dreptul să ia ce-i mai bun din fiecare sector al economiei civile şi să se dezvolte astfel în funcţie de exigenţele sistemului. În sfârşit, din punct de vedere social, în regimuri în care totul e controlat de partidul-stat, unde individul dispare în colectiv, unde perspectivele de dezvoltare personală sunt inexistente, unde clasele sociale par încremenite *ad vitam aeternam*, unde inegalităţile par încrustate în marmură, speranţa nu-şi are locul. Iar când poporul are curajul să-şi exprime disperarea, revolta lui e înăbuşită în sânge.

În această situaţie, expansiunea externă e singura soluţie posibilă pentru aceste regimuri. Nici pentru a deschide pieţe pentru mărfuri inexistente, nici pentru a permite îmbunătăţirea situaţiei lor economice prin jefuirea altor ţări, cum s-a întâmplat după 1945 mai ales în cazul Europei de Est, ci pentru că expansiunea e singura dinamică pe care o mai au la dispoziţie ţările comuniste. Sunt menite să-şi extindă dominaţia, imperiul 1, pentru a satisface nevoile omenirii potrivit ideologiei, şi mai ales pentru a le da acestor regimuri impresia că avansează, în sensul istoriei, fireşte. După terminarea „binefacerilor” luptei de clasă, neputând să-şi elimine la nesfârşit propriul

popor, conducătorii comunişti sunt condamnaţi să facă progrese alegând calea externă, pentru a continua să creadă în viitorul sistemului pe care îl slujesc. Cu ocazia celei de-a şaizecea aniversări a revoluţiei din octombrie 1917, Leonid Brejnev proclamă că „epoca prezentă e cea a tranziţiei spre socialism şi comunism [...], întreaga omenire e chemată s-o ia pe acest drum, pe care toată omenirea e menită să meargă". Într-un univers în care ideologia înlocuieşte realitatea, noul număr unu sovietic e convins de ceea ce spune, cu atât mai mult cu cât credinţele lui sunt întărite de succesele planetare cu care poate să se laude în acel moment comunismul său, mai degrabă, de norocul de a i se pune la dispoziţie forţe armate.

La jumătatea anilor '70 e apogeul comunismului, mai mult de o treime din populaţia mondială trăieşte în regimuri marxiste, specia umană pare făgăduită acestui viitor. Capitalismul în criză, victimă îndeosebi a primei crize petroliere din 1973[12101211], întruchipează şi mai mult ca înainte o lume veche pe cale să dispară. Prin contrast, comunismul pare să aibă o vigoare tinerească. Tabăra progresistă, cum se autointitulează, vrea să profite de acest elan pentru a-şi continua necesara expansiune.

De când s-a creat URSS, conducătorii săi au susţinut întotdeauna că această convieţuire nu presupunea deloc o stabilizare a echilibrului mondial. După cum a formulat Hruşciov, convieţuirea chiar paşnică presupune o schimbare a raportului de forţe în favoarea socialismului.

1210 Cornélius Castoriadis, Devant la guerre, 1.1: Les réalités, Fayard, 1981, p. 217.

1211 în timpul Războiului de Iom Kipur din octombrie 1973, când Israelul s-a confruntat cu Egiptul şi Siria, ţările arabe membre ale Organizaţiei Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEP) au hotărât să impună un embargo pe livrările lor spre ţările care sprijineau statul evreiesc. Această decizie a provocat o criză economică în Occident.

Continuitatea politicii externe sovietice se traduce prin urmărirea progresului puterii Uniunii Sovietice în lume. Leonid Brejnev vorbeşte de „destindere", *détente*, pentru a masca aceleaşi ambiţii. La Congresul al XXV-lea al PC din februarie 1976, el precizează că „destinderea nu pune nicidecum capăt luptei de clasă şi nu poate să modifice legile acesteia [...]. Nu ascundem, adaugă el, că vedem în destindere un mijloc de a crea condiţii mai favorabile pentru construirea paşnică a socialismului şi comunismului"[1212], în limbajul comun, „destindere" înseamnă relaxare; concepţia sovietică e diferită, potrivit Micului Dicţionar Politic destinat propagandiştilor partidului: „Consolidarea neîncetată a poziţiilor taberei socialiste", cu această precizare: „Înfrângerea forţelor imperialiste"[1213]. Cuvintele au adesea un sens diferit în Est, mai ales în domeniul relaţiilor internaţionale. Pacea, de pildă, pe care pune accentul propaganda sovietică pentru a demonstra intenţiile pacifiste ale taberei progresiste, corespunde în Occident unei situaţii de non-război. În ceea ce le priveşte, ţările comuniste fac o distincţie între „pacea dreaptă" şi „pacea nedreaptă". Aceasta din urmă e în folosul imperialiştilor, în vreme ce „pacea dreaptă" face loc luptei de clasă. În limbaj clar, termenul „pace", aşa cum e înţeles în URSS şi de celelalte regimuri marxist-leniniste, e limitat, nu li se aplică revoluţiilor sociale, cu atât mai puţin mişcărilor de eliberare naţională. „Pacea dreaptă" e asociată „progresului social", care, la rândul său, se înţelege ca triumful socialismului pe pământ.[1214] în funcţie de aceste principii, Moscova distinge diferite lumi, cea „bună" şi cea

1212 Pravda, 25 februarie 1976.

1213 Apud Michel Heller, Aleksandr Nekrich, L'Utopie au pouvoir, Calmann-Lévy, 1982, p. 523.

1214 Ibid., p. 590.

„rea”, apoi lumea „intermediară”. De o parte URSS şi „ţările surori”, de cealaltă sistemul capitalist, iar între cele două „regimurile progresiste” din Lumea a Treia.

Republica Populară Chineză analizează diferit raporturile de forţe internaţionale. „Gândirea lui Mao” a evoluat după preluarea puterii, în 1949. În perioada în care URSS încă reprezenta un model, şi Marele Cârmaci împărţea lumea în trei: imperialism, socialism, ţări intermediare, în 1975, la Moscova, la Conferinţa PC, el a sugerat ca mişcările de eliberare naţională ale ţărilor din zona intermediară să fie considerate aliate ale socialismului. Când conflictul cu Moscova s-a agravat, Mao a introdus conceptul de „revizionism” pentru a desemna URSS. în 196 a, el considera că lumea e divizată între ireductibila opoziţie imperialism/socialism şi, de cealaltă parte, revizionism. Ocuparea Cehoslovaciei în 1968 i-a dat ocazia Beijingului să introducă un nou cuvânt, „social-imperialismul”, menit să stigmatizeze expansionismul sovietic. Lumea văzută de la Beijing avea să se scindeze, din acel moment, în două, de o parte imperialismul şi social-imperialismul, de cealaltă parte, socialismul. La sfârşitul vieţii, Mao Zedong a revenit la cele trei lumi, făcând o distincţie între cele două superputeri hegemonice, SUA-URSS, la care se adaugă a doua lume alcătuită din Japonia, Europa şi Canada. Celelalte ţări ale planetei, mai ales naţiunile sărace cu care e asimilată Republica Populară Chineză, formează a treia lume. Această direcţie va fi adoptată de succesorii Marelui Cârmaci, în orice caz până la prăbuşirea Uniunii Sovietice.

În pofida divergenţelor lor, Moscova şi Beijingul se întâlnesc în mai multe privinţe. În faţa duşmanului numărul unu, imperialismul, uneori lasă deoparte dezacordurile dintre ele, aşa cum au făcut când au ajutat Vietnamul de Nord. În mod similar, tot ce permite consolidarea „forţelor progresului” în lume primeşte

sprijinul URSS şi al Chinei, chiar dacă metodele folosite se deosebesc, chiar dacă Moscova şi Beijingul se folosesc de ajutorul pe care îl acordă pentru a încerca să-i atragă pe „revoluţionari” în câmpurile lor politice. Concurenţa dintre ele nu împiedică progresul cauzei socialiste, lucru esenţial pentru conducătorii sovietici şi cei chinezi.

Ei văd în mod asemănător şi rolul pe care trebuie să-l aibă capitalismul în propria lor dezvoltare. Decenii întregi de economie planificată obligă URSS şi Republica Populară Chineză să le solicite acestor ticăloşi de imperialişti ajutorul financiar, comercial, tehnologic în lipsa căruia ţara lor rămâne sortită stagnării. Lumea comunistă are nevoie de lumea capitalistă pentru a se dezvolta şi, în mod paradoxal, pentru a avea forţa să i se opună. Deceniul 1970 deschide o epocă de cooperare/conflagraţie care nu se va termina decât odată cu dispariţia Uniunii Sovietice. Statele Unite şi, la nivel mai larg, ţările occidentale se vor afla în acei ani în centrul conflictului dintre Moscova şi Beijing; fiecare din acestea va încerca să intre în graţiile celor mai bogate naţiuni, în timp ce la periferia taberei „progresiste” va continua lupta împotriva taberei „imperialiste”, pentru a asigura viitorul socialist al omenirii. Această politică duplicitară, de seducţie prin „destindere” şi de opoziţie faţă de expansiune, nu va împiedica prăbuşirea comunismului în Europa, dar cu siguranţă i-a întârziat sfârşitul.

După venirea sa la putere în 1964, Leonid Brejnev a dezvoltat o politică externă pe trei linii: progres în Lumea a Treia, diminuare a influenţei Statelor Unite în Europa, atragerea Europei Occidentale în sfera de influenţă sovietică. Succesorii săi vor urmări aceleaşi obiective. Pentru a sprijini această politică, Brejnev a mărit cheltuielile militare pe care Hruşciov încercase să le reducă punându-şi în cap sectorul militaro-industrial. Încă din anii ’70, forţele strategice sovietice au recuperat

întârzierea în raport cu americanii (1.600 de rachete intercontinentale faţă de 1.000 pentru Statele Unite); a fost înfiinţată o flotă de submarine în scopul proiecţiei puterii urmărite de Statul-Major al Armatei Roşii; o aviaţie de transport pe distanţe mari şi crearea unei forţe de intervenţie au completat dispozitivul. În plus, între 1965 şi 1975, forţele convenţionale sovietice au crescut în medie cu 50%.[1215] Aceste eforturi militare i-au permis URSS să se ridice la statutul de superputere, la egalitate cu Statele Unite, ceea ce le gâdilă orgoliul conducătorilor sovietici. SUA sunt în continuare duşmanul principal, sortit fără doar şi poate dispariţiei, potrivit doctrinei marxist-leniniste, dar n-au încetat să exercite o fascinaţie asupra Kremlinului de la instalarea regimului. Egalitatea dintre URSS şi Statele Unite e o recunoaştere a meritelor Moscovei, cu toate că, în realitate, între reuşita americană şi eşecul sovietic e o prăpastie, lucru care avea să se confirme ulterior. În universul de iluzii care e comunismul, raportul de forţe real nu corespunde raportului de forţe presupus, or pe acesta din urmă se bazează relaţiile dintre Est şi Vest în a doua parte a secolului. Echilibrul terorii, cu alte cuvinte intimidarea nucleară, e crezul celor două Superputeri. Sunt constrânse să se înţeleagă. În acest domeniu, iluzia e înşelătoare, pentru că acest cuvânt, „intimidare”, nu are acelaşi sens la Washington şi la Moscova. Dincolo de Atlantic, bomba atomică e percepută ca o garanţie a păcii, deoarece permite evitarea unui conflict în mod cert fatal. În spatele Cortinei de Fier, e văzută ca o armă de război, într-un război care poate fi chiar câştigat conform planurilor puse la punct de Statul-Major Sovietic.1

Pacea e o necesitate pentru ţările democratice dacă vor să-şi menţină liniştea, bunăstarea şi libertatea internă;

1215 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, Fayard, 2001, pp. 451-453.

războiul e o obligaţie pentru ţările comuniste dacă vor să atragă lumea de partea cauzei lor. Cele două tabere nu trăiesc după acelaşi principiu, iar acest lucru e sursa unei permanente neînţelegeri. În aceşti ani de „destindere”, Uniunea Sovietică e percepută în Occident mai degrabă într-o lumină pozitivă. Regimul sovietic pare stabilizat şi în progres în raport cu întunecaţii ani din timpul lui Stalin şi cu inconsecvenţele din timpul lui Hruşciov. Teoria convergenţei dintre cele două sisteme atinge apogeul.[1216] îmbunătăţirea aparentă a raporturilor dintre Est şi Vest e pusă pe seama dezvoltării comerţului, prezentată ca un factor de deschidere şi de echilibru, ceea ce îi convine Moscovei, care chiar are nevoie de schimburile comerciale cu Occidentul capitalist pentru a-şi salva economia. În aceşti ani ’70, în care lumea comunistă îşi continuă cu succes expansiunea, lumea capitalistă e, prin urmare, mai hotărâtă ca oricând să dezvolte comerţul, considerat un presupus factor de pace. Speranţele pe care „destinderea” i le dă Vestului sunt la fel de vechi ca regimul sovietic însuşi.

UNIUNEA SOVIETICĂ IMAGINARĂ A CONDUCĂTORILOR AMERICANI

În cei 60 de ani de existenţă a puterii sovietice, capitaliştii n-au încetat să urmărească mirajul transformării comunismului într-un stat capitalist de tip superior, înzestrat cu o putere deosebită, iară drept de grevă, cu posibilitatea nelimitată de a obţine profituri. Încă de la începutul anilor ’30, istoricul american Mikhail Florinsky era ferm convins că „foştii susţinători înfocaţi ai revoluţiei mondiale au înlocuit sabia cu o maşină şi

1216 William Odom, Vitaly Trygichko, „Nato and Warsaw Pact Nuclear Plans on the Central Front: when, why and how nuclear weapons were intended to be used at the tactical level“, în Military Planning for European Theater Conflict during the Cold War, Center for Security Studies, Zürich, 2007, pp. 129-148.

aşteaptă mai mult roade ale muncii lor decât acţiuni radicale, pentru a marca victoria finală a proletariatului”. Războiul confirmase aceste speranţe. La Conferinţa de la Ialta, Harry Hopkins, cel mai apropiat colaborator al lui Roosevelt şi cel mai entuziast susţinător al lui Stalin în anturajul preşedintelui Statelor Unite, nu avea nicio îndoială: „Ruşii au arătat că pot fi chibzuiţi şi prudenţi. Nici preşedintele şi nici noi nu ne îndoim că putem convieţui fără probleme atâta cât vrem”. O anchetă efectuată de revista *Fortune*, în 1945, a arătat că, dintre toate grupurile din populaţia americană, oamenii de afaceri erau cei care îşi puneau cele mai multe speranţe în intenţiile sovietice de după război. […]

Charles Bohlen, ambasadorul american la Moscova, a liniştit Washingtonul în privinţa moştenitorului lui Stalin, Malenkov: „Malenkov mi-a dat impresia că e un om cu o gândire mai occidentală decât ceilalţi conducători sovietici”. […] Ambasadorul Harriman a scris în 1959: „Cred că Hruşciov îşi doreşte mult să ridice nivelul de trai al concetăţenilor săi. Cred că planul pe şapte ani în curs i se pare încununarea revoluţiei mondiale şi un moment istoric în evoluţia sovietică”. […] Instalarea „conducerii colective” a lui Brejnev a fost întâmpinată cu un val de speranţă. Veniseră la putere nişte ingineri. […] „Tehnocraţi”, „manageri”, „conservatori”, aşa îi percepea Occidentul pe cei din administraţia Brejnev.

Obiectivele sale sunt considerate pacifiste. Henry Kissinger, pregătind programul de politică externă al preşedintelui Nixon, a estimat că politica internaţională a URSS e teatrul unei lupte între două direcţii. Prima caută împăcarea cu Occidentul, pentru că are la bază dorinţa arzătoare de a cumpăra bunuri de consum şi teama de război. A doua, care are la bază ideologia comunistă, e cea a unui conflict cu Statele Unite şi exprimă neîncrederea conducătorilor, a aparatului de partid, a armatei şi a celor

care se tem ca destinderea să nu determine slăbirea legăturilor dintre Uniunea Sovietică şi sateliţii săi. De profesie politolog, ani de zile profesor la Harvard, responsabil cu politica externă americană în administraţia Nixon, Kissinger e convins, asemenea celorlalţi politicieni americani, că Uniunea Sovietică merge pe două direcţii în relaţiile sale internaţionale, una politică şi una apolitică, şi că adepţii acestor două direcţii se luptă, astfel încât ar trebui ajutaţi „tehnocraţii”, care se confruntă cu „ideologii”. Acestei imagini atât de răspândite în Occident, Kissinger îi adaugă un plan care vizează încheierea cu URSS a mai multor acorduri de cooperare în diferite domenii, pentru a o lega printr-o pânză de păianjen de interese comune şi pentru a pune astfel capăt tendinţelor sale expansioniste.

Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L’Utopie au pouvoir*, Calmann-Lévy, 19822, pp. 529 – 530

— După dispariţia URSS, acest miraj capitalist s-a răsfrânt asupra Chinei cu şi mai multă intensitate decât în epoca sovietică (nota T.W.).

Teama de un război nuclear determină cele două mari puteri să-şi dorească limitarea arsenalului pe care-l deţinea fiecare. Numeroasele tratative neoficiale din acest domeniu nu vor schimba echilibrul terorii, dar îi vor diminua riscurile, cel puţin pe hârtie. În iulie 1968, Washingtonul şi Moscova se pun de acord în privinţa unui Tratat de Neproliferare Nucleară (TNP), care e o primă victorie pentru URSS. Cele două mari puteri îşi interzic să-i cedeze unei alte ţări arme atomice; ceea ce pare, poate, o măsură de bun-simţ e, de fapt, o capcană pentru occidentali. În centrul acestui demers se află Europa, împărţită în două după sfârşitul războiului, în Est, TNP nu vizează în mod deosebit URSS, care consideră că ţările cucerite sunt astfel pentru totdeauna. Armata Roşie asigură în mod direct apărarea acestei părţi a Europei;

apărarea acestui teritoriu îi îndreptăţeşte pe conducătorii sovietici să se folosească de arma nucleară dacă e nevoie, în Vest, situaţia e mai complicată. Neproliferarea obligă Statele Unite să menţină controlul asupra armelor lor atomice staţionate pe Bătrânul Continent. Dacă ar izbucni un conflict şi ar trebui să se recurgă la forţa nucleară tactică în acest teatru de operaţiuni, decizia ar fi luată în ultimă instanţă la Washington, nicio capitală europeană neavând posibilitatea să declanşeze singură această acţiune. Oare Casa Albă e pregătită să ia această decizie în numele aliaţilor săi, asumându-şi riscul de a declanşa un război nuclear general care, fără îndoială, n-ar cruţa Statele Unite? Cu alte cuvinte, ar accepta americanii să moară ca să salveze Berlinul, Roma sau Bruxelles-ul? Decuplarea dintre Statele Unite şi Europa e un obiectiv esenţial al strategiei sovietice care vizează slăbirea dispozitivului de apărare occidental. Odată cu TNP, această decuplare devine efectivă. Europa de Vest devine mai fragilă în urma acestui tratat, pentru că, neputând să beneficieze în mod automat de protecţia oferită de umbrela nucleară americană, e la cheremul armelor convenţionale adverse, iar în acest domeniu raportul de forţe e în mod clar favorabil Moscovei.

În prelungirea TNP, americanii şi sovieticii încep negocieri în privinţa limitării armamentului lor nuclear, tratative cunoscute sub acronimul SALT (Strategic Arms Limitation Talks). În acest domeniu, Uniunea Sovietică avea să repurteze altă victorie. La sfârşitul deceniului 1960, balanţa nucleară se înclina în mod clar în favoarea Statelor Unite. Obiectivul Uniunii Sovietice e obţinerea unei reechilibrări prin negociere. Dacă în privinţa numărului de rachete purtătoare cele două ţări sunt aproape la egalitate, în privinţa forţei de lovire Statele Unite au un avantaj clar. Dispun de mai multe rachete la bordul submarinelor lor, de mai multe bombe transportate

de US Air Force şi, mai ales, rachetele lor sunt echipate cu capete multiple, cu mai multe ogive nucleare, o tehnologie pe care Uniunea Sovietică nu o stăpâneşte încă. Acordul SALT semnat în mai 1972 limitează avansarea americană şi „îngheaţă" situaţia, aşteptându-se ca sovieticii să recupereze întârzierea pe care o au. Tratatul blochează orice tehnologie nouă în domeniul apărării nucleare (rachete antibalistice, sistem laser), domeniu în care americanii simt cei mai avansaţi. În al doilea rând, acordurile autorizează URSS să deţină cel mai mare număr de lansatoare terestre (ICBM[1217]) şi marine (SLBM[1218]), pentru a compensa superioritatea americană în ce priveşte numărul de capete nucleare. După ce sovieticii vor stăpâni tehnologia capetelor multiple, vor putea, în mod legal, să dispună de o capacitate de lovire superioară datorită numărului de lansatoare pe care li-l permite SALT. Pe parcursul acestor negocieri, Moscova s-a opus unor posibile verificări la faţa locului. Pentru ca acordurile să fie respectate, fiecare parte trebuie să aibă încredere în cealaltă. Observarea prin satelit permite cunoaşterea amplasării buncărelor şi localizarea submarinelor, dar nu şi să se detecteze numărul de maşini din fiecare sistem. Cele două mari puteri nu sunt la egalitate. Washingtonul e obligat să aibă încredere în Moscova, lucru care rămâne suspect; în Statele Unite, controlul legislati v al acordurilor trecute îi obligă, în schimb, pe conducătorii americani să respecte angajamentul luat.

Şapte ani mai târziu, în iunie 1979, Statele Unite şi URSS semnează un nou acord, SALT II. De data aceasta, Moscova trebuie să confirme avantajul obţinut în ceea ce priveşte capacitatea de lovire. Între cele două acorduri

1217 ICBM (Intercontinental Ballistic Missile), rachetă balistică intercontinentală (n. tr.).

1218 SLBM (Sub-marine Launched Ballistic Missile), rachetă balistică lansată de un submarin (n. tr.).

SALT, sovieticii au cumpărat tehnologia cu capete multiple, au dezvoltat bombe şi rachete mai puternice decât cele ale americanilor. SALT II le acordă celor două ţări acelaşi număr de lansatoare, fără să ţină cont de aceste avantaje în privinţa puterii; noile acorduri le interzic Statelor Unite să-şi modifice rachetele în consecinţă. Henry Kissinger, care a fost actorul principal al acestor negocieri înainte de a părăsi Secretariatul de Stat în 1977, concepe raporturile cu URSS în termeni de interese geopolitice, nu le mai concepe în funcţie de opoziţia ideologică dintre cele două sisteme, cum se raportase Washingtonul până atunci la Războiul Rece. Această schimbare de viziune transformă Uniunea Sovietică într-o ţară ca toate celelalte, cu preocupări pentru puterea „clasică”. Kissinger „dezideologizează” raporturile cu Moscova pentru a stabili relaţii de la stat la stat, în speranţa de a ajunge la o stabilitate mondială. Această perspectivă asupra relaţiilor internaţionale le convine conducătorilor sovietici. Bineînţeles, Uniunea Sovietică are interese naţionale, după cum se ştie, dar rămâne investită cu datoria sa „internaţionalistă” pentru a face din comunism viitorul omenirii. Kremlinul continuă să vadă lumea prin prisma sa doctrinară, după cum vor confirma ulterior arhivele sovietice devenite accesibile după prăbuşirea comunismului la Moscova. Discuţiile de la vârful partidului-stat în anii ’70—80 se înscriu perfect în doctrina marxist-leninistă. Datorită Statelor Unite, în mod deosebit politicii practicate de Kissinger, respectabilitatea Uniunii Sovietice ca mare putere rezonabilă creşte cu viteza cu care politica subversivă sovietică îi permite sistemului să se extindă în lume.

Consilier al preşedintelui Nixon, apoi secretar de stat, Henry Kissinger este un adept al diplomaţiei secrete, ceea ce le convine celor din Politbiuro, care nu trebuie să dea socoteală nimănui. Secretul e apanajul comunismului,

conducătorii sovietici se simt astfel în largul lor. Pe acest teren, o diplomaţie occidentală, oricât de inteligentă ar fi, nu poate decât să piardă. Ambasadorul sovietic la Washington, Anatoli Dobrinin, va povesti în *Memoriile* sale cât de uşor i-a fost să utilizeze diplomaţia secretă ca să servească interesele sovietice, în timp ce interlocutorul său, Kissinger, se vedea obligat să facă manevre, să se ascundă de Congres şi de alte instituţii de control democratic înainte să acţioneze. Dobrinin va recunoaşte că această situaţie a favorizat manevrele sovietice, deoarece capacitatea de reacţie şi de decizie a URSS a fost întotdeauna mai rapidă decât cea a Statelor Unite, blocate din cauza felului în care trebuiau să respecte legea.[1219] Ca specialist în geopolitică, Henry Kissinger crede în negocierile globale, în *linkage*, cum spune el, proces care leagă între ele problemele: dezarmarea, chestiunea Berlinului (recurentă în raporturile Est-Vest), sfârşitul Războiului din Vietnam, care e obsesia Washingtonului în acei ani... Negociind pe toate fronturile, el încearcă să canalizeze dialogul într-o serie de interese care trebuie să-l deturneze pe interlocutor de la obiectivele sale iniţiale. Obiectivul Uniunii Sovietice, care înaintează căsuţă cu căsuţă pe tabla de şah mondială, nu e deloc afectat de viziunea aceasta globală, atâta timp cât poate continua să facă tot ce vrea la nivel de detalii. Acest *linkage* nici nu împiedică, nici nu frânează pătrunderea sovieticilor în principal în Africa şi în America Latină, în timp ce diplomaţia americană urmăreşte stabilitatea mondială.

Pe de altă parte, Washingtonul crede că poate să folosească Beijingul în speranţa că va face presiuni asupra Moscovei. Ruptura dintre cei doi concurenţi comunişti ar fi putut să servească interesele americane dacă Nixon şi Kissinger nu s-ar fi înşelat în privinţa lui Mao la fel de mult

1219 Anatoli Dobrynin, In Confidence, Times Books, 1995, în special pp. 225-230.

cum şi-au făcut iluzii şi în privinţa lui Brejnev crezând că vor putea să-l amăgească prin numeroase acorduri de cooperare. Cu siguranţă, o apropiere între Statele Unite şi China are de ce să neliniştească Uniunea Sovietică, dar nu atât de mult încât să o determine să renunţe la obiectivele sale. Punând la punct o relaţie în triunghi pe care speră că o vor domina, conducătorii americani vor fi prinşi ca într-o menghină între două logici pe care nu vor putea să le controleze deoarece nu le-au desluşit toate aspectele. În numele acelei realpolitik care îi e dragă, Kissinger încearcă să intre în graţiile „micii" puteri chineze pentru a influenţa „superputerea" sovietică, fără a ţine cont de ideologia comună care sudează aceste două ţări când e vorba de interesele comunismului în lume. Concesiile făcute uneia din ele nu vor atenua avantajele obţinute de cealaltă, deschiderea în direcţia Beijingului nu va împiedica Moscova să acumuleze succese în negocierile cu Washingtonul şi, pe teren, în ţările din Lumea a Treia. Ambiţiile Chinei şi ale URSS nu se anulează, cum cred conducătorii americani, ci se înmulţesc.

În martie şi în iulie 1969, nişte incidente grave au dus la confruntări între Armata Roşie şi Armata Populară de Eliberare Chineză, de-a lungul frontierei comune celor două ţări. Moscova a luat atunci în calcul folosirea unor atacuri nucleare pentru a distruge potenţialul atomic chinez. Kremlinul s-a consultat cu Casa Albă în privinţa unei eventuale reacţii americane la această iniţiativă. Administraţia Nixon şi-a exprimat opoziţia fermă. Biroul Politic de la Moscova a renunţat la această idee aventuroasă.1 În plină Revoluţie Culturală, China n-ar fi rezistat, probabil, la încă un haos, de data asta nuclear. Regimul maoist poate să-i mulţumească protecţiei americane pentru că l-a salvat.[1220] Prin anumite semnale subtile, pe care diplomaţia chineză ştie să le folosească, i

1220 Georges-Henri Soutou, op. cit., p. 496.

se sugerează Washingtonului că e posibilă o apropiere între cele două ţări. În acea perioadă, Statele Unite nu recunosc decât o singură Chină, cea din Taiwan, insula unde s-a refugiat Guomindangul după înfrângerea pe care a suferit-o în 1949. Stabilirea unei legături cu Beijingul îi permite Casei Albe să spere că va influenţa astfel raporturile sale cu Kremlinul, dar şi să găsească o soluţie pentru Războiul din Vietnam care se prelungeşte. O echipă de ping-pong americană merge în primăvara anului 1971 în Republica Populară pentru nişte meciuri amicale. În iulie, Kissinger negociază în secret la Beijing posibilitatea organizării unei vizite oficiale a lui Nixon.

În februarie 1972, preşedintele american soseşte în capitala chineză plin de speranţă în legătură cu era nouă care începe. Zhou Enlai, care îl primeşte, îl va descrie ca pe o „prostituată care se aranjează şi te aşteaptă în faţa uşii” 1. Punctul de interes al acestei vizite oficiale trebuie să fie întâlnirea cu Mao. Durează exact 45 de minute, cu tot cu traducere. Marele Cârmaci trebuie să ascundă tot interesul pe care îl reprezintă o asemenea vizită. Egoul bătrânului despot este măgulit că puternica Americă e cea care solicită întâlnirea. Nixon e nespus de amabil, pretinde că a citit toate scrierile lui Mao şi spune că a recunoscut stilul unui filosof veritabil. Atunci Marele Cârmaci se întoarce spre Kissinger şi întreabă: „E doctor în filosofie?

— E doctor în materie cenuşie, răspunde Nixon.

— Ce-ar fi să-l rugăm să fie principalul vorbitor astăzi? propune Mao[12211222]. Marele Cârmaci are toate motivele să fie mulţumit de comunicatul final publicat după terminarea vizitei. Principalele sale revendicări de moment

1221 Apud Barbara Bamouin, Yu Changgen, Chinese Foreign Policy during the Cultural Revolution, Paul Kegan, 1998, p. 108.

1222 William Burr (ed.), The Kissinger Transcripts: The Top-Secret Talks with Beijing and Moscow, Free Press, 1999, pp. 59-65 despre întâlnirea dintre Mao şi Nixon.

sunt acceptate de Statele Unite: hegemonia în regiunea Asia-Pacific e denunţată, termen care desemnează politica sovietică în vocabularul maoist; se subliniază intenţia celor două ţări de a dezvolta contactele ştiinţifice, tehnice, culturale şi comerciale între ele, spre marea mulţumire a Beijingului, care are pretenţii în toate domeniile; Taiwanul e considerat provincie chineză, viitorul său e o chestiune care ţine doar de afacerile interne ale ţării; se insistă asupra ideii că există o singură Chină. Nixon se întoarce din această călătorie fermecat de Mao. Inaugurează valul de entuziasm al conducătorilor occidentali faţă de China şi de conducătorul ei, toţi fiind convinşi că trebuie să se înţeleagă cu Marele Cârmaci şi cu ţara lui imensă în interesul lumii.

MAO CA VEDETĂ MONDIALĂ

Adevăraţii beneficiari ai vizitei lui Nixon au fost chiar Mao însuşi şi regimul său.

Nixon l-a reabilitat pe Mao în ochii opiniei dominante din Occident. În scurta prezentare pe care a făcut-o pentru personalul Casei Albe la întoarcere, preşedintele a vorbit despre „devotamentul" clanului lui Mao, pe care Kissinger îl descria astfel: „Un grup de călugări […] care au […] ştiut să-şi păstreze puritatea revoluţionară". Colaboratorii lui Nixon n-au ezitat să afirme că „în timpul regimului lui Mao, traiul maselor chineze s-a îmbunătăţit în mod considerabil". […] Mao nu devine doar o figură internaţională respectată, ci dobândeşte şi o aură fără pereche. Politicienii din lumea întreagă se înghesuie la uşa lui. O întrevedere cu Mao era (şi încă este uneori) considerată apogeul unei cariere sau cel mai însemnat moment din viaţa cuiva. […] Politicienii au suportat fără să crâcnească jigniri pe care nu le-ar fi tolerat niciodată din partea altui conducător. Nu numai că era imposibil să afle dinainte dacă vor putea să aibă o întâlnire cu Mao, dar erau convocaţi imperios în momentul care îi convenea cel

mai mult preşedintelui chinez, chiar dacă erau la masă. […]

Când se întâlnea cu străini, Mao îşi etala viziunile cinice şi dictatoriale. „Metodele lui Napoleon simt cele mai bune, i-a spus lui Georges Pompidou. A dizolvat toate adunările, el îi numea pe cei care trebuiau să guverneze împreună cu el”. Când fostul prim-ministru britanic Edward Heath s-a arătat surprins că portretul lui Stalin încă împodobea Piaţa Tian anmen şi a remarcat că sovieticul masacrase milioane de oameni, Mao a schiţat un gest în semn de dispreţ pentru a-i arăta cât de puţin îi pasă şi a adăugat: „E acolo pentru că era marxist”. […] Lui Mao îi făcea plăcere să acorde audienţe unor vizitatori încântaţi şi le-a continuat până la sfârşitul vieţii, când era aproape pe moarte şi pe măsuţa de lângă el o carte sau un ziar ascundea tubul prin care primea oxigen. Aceste vizite îi consolidau faima mondială.

Jung Chang, Jon Halliday, *Mao*, Gallimard, 2006, pp. 632 – 633.

Pentru a-i cuceri pe conducătorii chinezi, Kissinger era dispus să înmulţească gesturile amabile. Cu ocazia călătoriei sale secrete din iulie 1971, care a pregătit vizita lui Nixon, i-a furnizat mareşalului Ye Jianying informaţii amănunţite despre dispozitivul militar sovietic de la frontiera chineză, stabilite după observaţiile făcute de sateliţii spioni. Mareşalul chinez e mulţumit, serviciile sale de informaţii n-ar fi putut niciodată să obţină nişte informaţii atât de preţioase. Nici măcar CIA nu trebuia să ştie că aceste informaţii ultrasecrete au fost furnizate Beijingului, a precizat în acea zi consilierul american.[1223] Mao, care devenise maestru în arta exploatării contradicţiilor, înţelege cum poate folosi la maximum bunăvoinţa americanilor. Se va purta cu regimul de la

1223 Roger Faligot, Les Services secrets chinois, Nouveau Monde, 2008, p. 155.

Washington aşa cum s-a purtat cu cel de la Moscova înainte de ruptură, dându-le de înţeles Statelor Unite că supravieţuirea ţării sale depindea de ajutorul lor. În anii ’50, Marele Cârmaci fluturase riscurile unor ameninţări americane pentru a obţine de la Hruşciov un ajutor nuclear. Uniunea Sovietică a trimis tehnicieni şi material pentru a participa la fabricarea bombei atomice chineze. La începutul anilor ’60, Mao a obţinut în acelaşi mod promisiunea că Moscova îi va furniza un arsenal nuclear mai performant. Divorţul dintre cele două ţări a întrerupt categoric această colaborare. Începând din acel moment, Republica Populară contează pe Statele Unite pentru a compensa întârzierea pe care o înregistrează. Kissinger depune toate eforturile pentru a satisface cererea. Încurajează în secret Marea Britanie şi Franţa să-i furnizeze Chinei tehnologia necesară pentru construirea reactoarelor nucleare, a cărei vânzare e oficial interzisă de normele în vigoare în NATO. Motoarele unor avioane Rolls-Royce, aflate sub embargo, sunt trimise de Londra cu binecuvântarea regimului de la Washington. „Oficial noi ne opunem acestui lucru, dar doar atât, a precizat Kissinger pentru interlocutorii săi chinezi. Să nu vă lăsaţi induşi în eroare de ceea ce vom face public”. 1 Mao nu e deloc recunoscător pentru eforturile întreprinse de consilierul american care încearcă să-i intre în graţii. Marele Cârmaci îi mărturiseşte lui Edward Heath, fostul prim-ministru britanic în vizită la Beijing: „Pentru mine, Henry Kissinger e doar un omuleţ ridicol. De fiecare dată când vine să mă vadă e aşa de nervos, încât tremură ca frunza.”[1224] Eforturile făcute la Washington n-au niciun efect asupra evoluţiei Războiului din Vietnam. Republica Populară Chineză avea să ajute în continuare regimul de la Hanoi până la victoria finală, materialul militar sovietic va

1224 The Kissinger Transcripts: The Top-Secret Talks with Beijing and Moscow, ed. cit., p. 144.

traversa mereu teritoriul chinez în pofida tensiunii extreme dintre Beijing şi Moscova. Luna de miere sino-americană care începe în anii ’70 nu avea să împiedice nici căderea Cambodgiei în mâinile khmerilor roşii, aceste clone ale maoismului. Hegemonia din Asia de Sud-Est e sovieto-chineză, politica iniţiată de Kissinger şi Nixon nu reuşeşte să modifice raportul de forţe în regiune, atât de profitabil comunismului, în general.

Mao moare în 1976, iar după ce dispare „Clica celor Patru”, Beijingul adoptă un vocabular mai puţin militant care îi linişteşte şi mai mult pe occidentali în privinţa „bunelor intenţii” chineze. Mulţi diplomaţi occidentali consideră că acum e posibil „să discute serios” cu Beijingul. Republica Populară invită crema gândirii strategice occidentale la seminare unde propriii săi specialişti, abia întorşi din lungi sejururi-deportare la ţară la care îi condamnase Revoluţia Culturală, învaţă intensiv care e decontul vectorilor nucleari.[1225] Relaţiile dintre Washington şi Beijing se îmbunătăţesc când preşedintele Carter pune accent pe criteriul respectării drepturilor omului în relaţiile cu Moscova. În acest domeniu, Republica Populară Chineză a lui Deng Xiaoping e şi mai puţin frecventabilă decât Uniunea Sovietică a lui Brejnev, dar Casa Albă nu se împiedică de un asemenea amănunt. Administraţia americană speră că politica sa în mod ferm antisovietică va fi pe placul regimului de la Beijing. Noua conducere chineză înţelege cum poate să profite de pe urma acestor măsuri. Deng, aidoma lui Mao, e interesat de integritatea teritorială a ţării, preocuparea lui principală fiind Taiwanul, pe care Washingtonul continuă să-l considere unicul reprezentant al Chinei pe plan mondial.

1225 Jean-Luc Domenach, „La Chine devant «l’hégémonisme» soviétique“, în Le Système communiste: un monde en expansion (coord. Pierre Rende, Dominique Moïsi, Ilios Yannakakis), IFRI, 1982, p. 146.

Dacă vor să aibă cele mai bune relaţii cu Republica Populară, Statele Unite trebuie să cedeze în această privinţă. Washingtonul ajunge să renunţe la vechii săi aliaţi din Guomindang, recunoscând doar China continentală. Zbiegniew Brzezinski, noul consilier pe probleme de securitate naţională, merge la Beijing în mai 1978 pentru a-i da această veste bună lui Deng Xiaoping. Aduce câteva „cadouri" suplimentare care ar putea fi pe placul gazdelor sale chineze. Brzezinski oferă un „memorandum prezidenţial", un document ultrasecret care analizează situaţia mondială din perspectiva puterii sovietice. Carter speră ca prin acest gest să-l convingă pe Deng Xiaoping să participe la o coaliţie neoficială care ar fi îndreptată împotriva Moscovei. Cu ocazia acestei vizite, Brzezinski anunţă, în plus, o îmblânzire a reglementărilor americane în privinţa vânzării faţă de China a unor tehnologii de vârf susceptibile să fie deturnate în vederea unei utilizări militare. Începând din acel moment, aliaţii Statelor Unite pot să vândă arme regimului de la Beijing, mai precizează consilierul american. Ca bonus, le dă militarilor chinezi informaţii pe care le deţine Washingtonul despre arsenalul strategic sovietic, precum şi fotografiile făcute de sateliţi cu dispozitivul Armatei Roşii de-a lungul frontierei chineze.1

„Lumea e marea problemă, mica problemă e Taiwanul", spunea Mao.[1226] Pe 1 ianuarie 1979, Statele Unite şi Republica Populară Chineză stabilesc relaţii diplomatice oficiale. Pentru a pecetlui înţelegerea, Beijingul autorizează instalarea secretă a unor dispozitive de ascultare americane de-a lungul frontierei sino-sovietice, care au rolul de a supraveghea probele de lansare a unor rachete sovietice. Informaţiile adunate vor putea fi folosite de ambele ţări. O lună mai târziu, Deng

1226 Nayan Chanda, Les Frères ennemis, CNRS Éditions, 1987, pp. 239-240.

Xiaoping se află în Statele Unite. E prima vizită a unui conducător chinez în America. Evenimentul are o importanţă asemănătoare cu cea a călătoriei lui Hruşciov în acelaşi teritoriu în 1959. Ba chiar o importanţă şi mai mare, pentru că Deng evită greşelile comise de domnul H, care, din lăudăroşenie, îi avertizase pe americani că inevitabilul triumf al comunismului la scară mondială nu-i va cruţa. Micul Cârmaci joacă pe două fronturi despre care ştie că sunt eficace. În primul rând, atrage atenţia asupra riscului unui război mondial denunţând tendinţele hegemonice ale URSS. Într-o Americă în care antisovietismul domneşte de atâţia ani, unde Moscova e considerată cea mai mare ameninţare, discursul său are impact. Fără îndoială, majoritatea americanilor sunt anticomunişti, dar pentru ei noţiunea rămâne abstractă, iar micul chinez pare atât de simpatic, atât de pragmatic, încât nu poate fi un adept veritabil al acestei ideologii. Deng se plasează cu hotărâre de partea occidentalilor când se pune problema să atace URSS: „Dacă vrem într-adevăr să domolim ursul polar, declară el în săptămânalul *Time*, singurul lucru realist pe care putem să-l facem e să ne unim. Nu e suficient să ne bazăm doar pe puterea Statelor Unite. Nici pe cea a Europei. China e o ţară săracă şi neînsemnată, dar, dacă ne unim toţi, vom fi puternici”. 1 Situaţia confirmă cuvintele Micului Cârmaci. Cu câteva zile înainte, Vietnamul a „eliberat” Cambodgia de teroarea khmerilor roşii, protejaţii Chinei. Regimul de la Hanoi e aliatul Moscovei (era şi al Beijingului cu puţin timp în urmă, dar toată lumea uită asta în acest context), prin urmare ocuparea statului Kampuchia Democrată e o dovadă a hegemonismului sovietic, demonstrează Deng Xiaoping. îl previne, de altfel, pe preşedintele Carter în legătură cu intenţia sa de a riposta la „agresiune” şi le promite vietnamezilor „o pedeapsă”. Administraţia americană nu protestează nicidecum, ba chiar îşi dă

acordul. Avariţia capitalistă e celălalt atu al Micului Cârmaci. În uzinele Ford, la Boeing, vizitând societatea de prospectare petrolieră Hughes, scoate în evidenţă piaţa chineză. În ultima zi a vizitei sale, la Houston, în Texas, precizează: „Intenţionăm să importăm echipamente industriale americane în valoare de mai multe miliarde de dolari.”[1227] Mulţi ochi sclipesc atunci. „Luna de miere va continua”, promite Micul Cârmaci. „Deng are un spirit foarte ager şi incisiv, recunoaşte Leonard Woodcock, ambasadorul american la Beijing, care ştie bine cu cine are de-a face. Dar, adaugă, e atât de tranşant, încât uneori e cam greu să te înţelegi cu el.”[1228] în entuziasmul general, în mulţumirea zgomotoasă, în aşteptarea febrilă a acestei pieţe chineze nemărginite, nimeni nu ţine cont de această remarcă. Liderii americani, ziariştii, elita şi poporul, toţi au considerat că acest omuleţ, „*Little Big Man*”, cum îi spune presa, e unul de-ai lor. Deng Xiaoping a venit în Statele Unite pentru a găsi metode de a-şi salva ţara istovită după trei decenii de regim comunist; şi-a îndeplinit misiunea.

Întorcându-se la Beijing, Micul Cârmaci dă ordin să fie ocupat Vietnamul. Regimul de la Hanoi supravieţuieşte doar datorită armatei sale puternice, superioară unei APE chineze cu echipamente învechite. „Pedeapsa” promisă se opreşte brusc: călîţi de 40 de ani de război, tovarăşii vietnamezi îi înfrâng pe tovarăşii chinezi. Deng are de gând să mascheze pur şi simplu această slăbiciune militară. O armată puternică se bazează pe o economie puternică, dar cum să finanţezi dezvoltarea industrială cu o agricultură suprapopulată, care abia poate să producă destule cereale? Cum se pot moderniza industria şi agricultura fără a arunca în şomaj zeci de milioane de muncitori? Cum se poate reforma gestionarea

1227 Apud Patrick Sabatier, Le Dernier Dragon, JC Lattès, 1990, p. 268.

1228 Ibid.

întreprinderilor şi, la nivel mai general, cum se poate pune accentul pe eficacitate fără a ameninţa, pe termen mai lung sau mai scurt, stabilitatea regimului actual? Micul Cârmaci crede că ştie răspunsul: Republica Populară trebuie să aibă două puncte de sprijin; pe de o parte, o ortodoxie politică perfectă, pentru a nu risca haosul intern – înăbuşirea „primăverii de la Beijing” în iarna anului 1979 tocmai a început –, pe de altă parte, o deschidere economică pentru ca ţara să profite de tehnologia capitalistă. Deng Xiaoping stabileşte regulile jocului: „Amploarea rolului pe care îl vom avea în relaţiile internaţionale depinde de rapiditatea şi anvergura dezvoltării noastre economice.”[1229] O destindere controlată, fără a ceda în legătură cu niciun aspect esenţial, care garantează schimburi profitabile, e indispensabilă pentru China. Această regulă va fi urmată de generaţiile viitoare de conducători comunişti chinezi. Participând cu dragă inimă la acest proces, democraţiile occidentale aveau să joace un rol esenţial în transferul de putere dintre URSS şi China Populară care va marca sfârşitul secolului XX şi începutul secolului XXI.

Obiectiv Europa

Stabilitatea politică a ţărilor comuniste, mai bine zis imobilitatea lor, le conferă o deosebită constanţă în privinţa obiectivelor. *A contrario*, pluralismul democraţiilor poate să le determine să schimbe direcţia în funcţie de guvernele care se succedă. Această stare precară proprie sistemelor elective riscă să le lovească interesele în raport cu nişte interlocutori care aduc în discuţie neîncetat aceleaşi scopuri. În vreme ce viaţa democratică e ritmată de termenele electorale, puterea comunistă se bazează pe eternitate. Această raportare diferită la timp şi la acţiunea politică a jucat adesea un rol în raporturile dintre Est şi Vest. Conducătorii sovietici sau chinezi, aflaţi la putere ani

1229 Apud Jean-Luc Domenach, art. cit., p. 160.

de zile, chiar decenii, au tot timpul să le prezinte noilor aleşi occidentali revendicările pe care predecesorii lor refuzaseră să le asculte şi să obţină, în sfârşit, câştig de cauză. Anumite obiective ale Moscovei şi ale Beijingului au fost atinse astfel, în urma unor insistenţe repetate. De la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică vrea ca frontierele moştenite în 1945 să fie fixate la nivel internaţional. Respectarea legii nu e o noţiune îndrăgită de conducătorii sovietici şi Moscova nu se teme deloc că imperiul său est-european va fi contestat, dar recunoaşterea acestui lucru ar furniza garanţia oficială că scopul, ocuparea unei jumătăţi a Europei după război, va fi atins pentru totdeauna. Încă de la Conferinţa de la Berlin din 1954, sovieticii propuseseră instaurarea unui sistem de securitate european rezervat ţărilor de pe Bătrânul Continent, excluzând din proiect Statele Unite. Zece ani mai târziu, polonezii au reactivat ideea solicitând organizarea unei conferinţe paneuropene, tot fără americani. La sfârşitul anilor ’60, propunerea a fost reluată de mai multe capitale est-europene, de fiecare dată cu ocazia unor reuniuni legate de Pactul de la Varşovia. Atmosfera generală din timpul Războiului Rece şi diferitele tensiuni care au cuprins Europa de Est timp de două decenii – precum Revolta de la Berlin în 1953, Primăvara Poloneză şi Revoluţia Maghiară în 1956, „Primăvara de la Praga” în 1968 – n-au permis până atunci realizarea acestui plan. Uniunea Sovietică nu s-a îndepărtat niciodată de scopurile urmărite. Pe lângă recunoaşterea frontierelor după război şi validarea împărţirii Germaniei (care n-a fost ratificată de niciun tratat), o conferinţă paneuropeană trebuia, în viziunea Kremlinului, să ducă la un tratat de securitate pentru tot Bătrânul Continent, cu înfiinţarea unei structuri ad-hoc având rolul de a verifica şi garanta punerea în aplicare a acestuia. Prin acest artificiu instituţional, conducătorii sovietici au sperat întotdeauna

că vor putea exercita un control asupra securităţii pe Bătrânul Continent, vor putea reduce puterile NATO în partea sa occidentală şi vor decupla Europa de Statele Unite, pentru a-şi extinde dominaţia.

Leonid Brejnev, apostolul „destinderii" încă de la venirea sa la putere, în 1964, a stabilit repede limitele acesteia. Conceptul său de „suveranitate limitată", formulat a doua zi după ocuparea Cehoslovaciei în august 1968, arăta clar că bunele relaţii dintre Est şi Vest se opreau în faţa Cortinei de Fier. Absenţa reacţiilor conducătorilor occidentali faţă de zdrobirea „Primăverii de la Praga" a demonstrat că Europa şi Statele Unite acceptau această regulă. Ministrul francez al afacerilor externe din acea perioadă, Michel Debré, a numit intervenţia „incident de parcurs". De Gaulle era de aceeaşi părere, după cum va relata în *Memoriile* sale Olivier Wormser, ambasadorul Franţei la Moscova în timpul evenimentelor. Venise să pledeze la Élysée în favoarea unei politici ferme menite să sancţioneze ocuparea, iar generalul i-a răspuns că participanţii la „Primăvara de la Praga" sunt nişte intelectuali, nişte utopici şi nişte visători care n-au niciun simţ al realităţii şi că, de vreme ce au apelat la germani, nu la Franţa, soarta lor şi a ţării lor îi e indiferentă. „Aşa că, în aceste condiţii, domnule ambasador, mă doare-n cot de Cehoslovacia!", a spus el.[1230]

Văzută de la Moscova, Europa de Vest se rezumă la trei ţări, dacă exceptăm Marea Britanie, care, oricum, „are vederi largi", cum spunea de Gaulle: Italia, Franţa şi Republica Federală Germană. La Roma, instabilitatea guvernamentală cronică şi influenţa PC Italian asupra vieţii politice neutralizează peninsula – mai mult, o

1230 Apud Pierre Hassner, „1968: une certaine idée de la détente", în Le Printemps tchécoslovaque, 1968 (coord. François Fejto si Jacques Rupnik), Complexe, 2008, pp. 278-279.

transformă într-un fel de „aliat obiectiv”, potrivit vocabularului comunist, mai ales în domeniul comerţului. Numeroase întreprinderi italiene îi permit Uniunii Sovietice, în anii ’bo—70, să deturneze regulile NATO în privinţa livrării de materiale sensibile.1 Kremlinul consideră că Franţa e aproape de partea sa după retragerea acesteia din comandamentul integrat al NATO în martie 1966. Vizita oficială a lui de Gaulle în URSS, efectuată câteva luni mai târziu, a pecetluit „înţelegerea, destinderea şi cooperarea” dintre cele două ţări, aşa cum dorea preşedintele francez.[1231] Cu ocazia Congresului al VII-lea al Partidului Comunist din RDG, care s-a ţinut în Berlinul de Est în aprilie 1967, Brejnev a avut ocazia să le împărtăşească camarazilor săi polonezi şi est-germani viziunea lui asupra raporturilor cu Franţa. „Gândiţi-vă la de Gaulle, le spune el, oare n-am ajuns, fără cel mai mic risc, să facem o spărtură în capitalismul imperialist? De Gaulle e duşmanul nostru, ştim prea bine. Partidul Comunist Francez, care are o perspectivă îngustă şi nu vede decât interesele proprii, a încercat să ne monteze împotriva lui. Ce-am obţinut, totuşi? O slăbire a influenţei americanilor în Europa, a susţinut Brejnev. Şi asta nu e tot. De Gaulle e un vulpoi viclean. El însuşi vrea să-şi asigure hegemonia în Europa, bineînţeles, împotriva noastră. Dar, în această privinţă, trebuie să acţionăm dând dovadă de flexibilitate. În orice caz, concepţiile sale europene n-au nicio şansă de reuşită, pentru că în Europa există ţări occidentale prea puternice care n-ar îngădui niciodată acest lucru. Dar care e bilanţul, tovarăşi? i-a întrebat Brejnev. Nu-i favorabil?”[1232]

Germania e cheia Europei, Moscova a fost

1231 V. în legătură cu acest subiect Thierry Wolton, „Les milliardaires rouges“, Le Point, 17 dec. 1984.

1232 Fraze relatate de Erwin Weit, interpret pentru liderul polonez, Dans Vombre de Gomulka, Robert Laffont, 1971, p. 188.

întotdeauna convinsă de asta. Obiectivul unei securităţi paneuropene controlate de URSS depinde, în viziunea Kremlinului, mai mult de Bonn şi de Berlinul de Est decât de Roma şi de Paris. Presiunile exercitate asupra vechii capitale a Reich-ului încă din 1948, construirea Zidului, în 1961, au fost metode de a exercita o influenţă asupra părţii occidentale a Germaniei, pentru a o determina să ducă tratative, să se desprindă de sub tutela americană, să acorde întâietate binelui poporului (divizat) în raport cu alianţa cu NATO. Scopul vizat e următorul: guvernul vest-german ar trebui determinat să aleagă neutralitatea pentru a permite o reunificare a ţării sub binevoitoarea protecţie a Moscovei. Această politică a eşuat, după cum se ştie; odată cu fiecare acţiune violentă, Republica Federală a căutat protecţie din partea Vestului, nu o apropiere de blocul sovietic. La jumătatea anilor ’bo, Uniunea Sovietică şi-a schimbat viziunea. S-a luat hotărârea să se insiste asupra recunoaşterii internaţionale a Republicii

Democrate pentru a determina cele două state germane să negocieze între ele, tot cu speranţa de a atrage Republica Federală în mrejele socialiste. Potrivit perspectivei sovietice, o înţelegere între RDG şi RFG trebuia să fie un pivot pentru această securitate paneuropeană vizată întotdeauna. Moscova urma să aibă nevoie de cinci ani încheiaţi pentru a-şi atinge scopurile.

Cancelarul Konrad Adenauer, care a condus destinele RFG până în a rămas ferm în privinţa Germaniei de Est: nicio recunoaştere a regimului şi niciun fel de relaţii diplomatice cu naţiunile care menţin legături cu RDG. Această opţiune politică excludea de facto toate relaţiile cu ţările comuniste. Succesorii săi la cancelarie, care erau membri ai Partidului Creştin-Democrat (CDU), asemenea lui, au adoptat o atitudine mai flexibilă. Bonn şi capitalele din estul Europei au început schimburile comerciale la

jumătatea anilor ’60. Moscova a pus capăt acestui comerţ, în speranţa că interesele economice vor determina guvernul vest-german să se apropie de RDG dacă acesta voia să facă în continuare comerţ cu blocul sovietic. Kremlinul credea atunci că poate să se folosească de neînţelegerile din interiorul guvernului vest-german, condus, de la sfârşitul anului 1966, de o „mare coaliţie” a principalelor două partide ale ţării, CDU, partidul cancelarului Kiesinger, şi social-democraţii din SPD conduşi de Willy Brandt, ministrul afacerilor externe din partea coaliţiei. Partidul Creştin-Democrat se opunea în continuare oricărei forme de recunoaştere a RDG atâta timp cât nu era semnat un tratat de pace cu Moscova, Partidul Social-Democrat considera că trebuie recunoscută întâi RDG înainte de a solicita un asemenea tratat. Ocuparea Cehoslovaciei în august 1968 şi răcirea relaţiilor Est-Vest au pus aceste chestiuni între paranteze. Victoria SPD la alegerile din octombrie 1969 avea să reactiveze speranţele Kremlinului. La Bonn s-a instalat o nouă coaliţie guvernamentală, SPD şi liberali (FDP), de data aceasta cancelar fiind Willy Brandt.

Primar al Berlinului începând din 1957, Willy Brandt a fost printre primii care şi-au dat seama de politica sovietică. Această conştientizare ar fi putut să-l transforme într-un anticomunist convins, dar, în rândul conducătorilor germani, avea să fie mai degrabă unul dintre cei mai favorabili faţă de Moscova. Venind la putere în 1969, Brandt e convins că doar printr-o deschidere spre Est ar putea exista speranţe de reunificare a ţării, dorinţa oricărui german. În discursul său de investire, el evocă „schimbarea prin apropiere”, raţiunea de a fi a Ostpolitik, pe care are de gând s-o pună în aplicare. Ideea acestei Ostpolitik i-a suflat-o în 1963 unul dintre adjuncţii săi la primăria Berlinului, Egon Bahr, care, în acea perioadă, se întâlnea cu sovietici care deţineau funcţii oficiale şi cu alţii

cu funcţii mai puţin oficiale, de tipul ofiţeri în KGB, profesionişti versaţi în domeniul informaţiilor şi al influenţei.[1233] Bahr avea să rămână foarte apropiat de Brandt pe toată durata mandatului său la cancelarie, fiind în acelaşi timp „sfătuit” de sovietici.

Acest nou guvern german e un noroc pentru Moscova. Brandt nu e un necunoscut pentru conducătorii sovietici. Militant antinazist în tinereţe, s-a refugiat în Norvegia după venirea lui Hitler la putere. Apropiat de extrema stângă, fără să fie membru al KPD, partidul comunist german, a fost în legătură cu Cominternul pe toată durata războiului din Spania, unde a lucrat ca jurnalist. Mai degrabă troţkist în acea perioadă, a ajuns să nu fie bine văzut de responsabilii Internaţionalei a III-a în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Brandt a oferit din Norvegia informaţii folositoare Uniunii Sovietice, dar şi americanilor şi englezilor. Sovieticii îi dau un nume de cod, Poliamik („Polar”), pe care şi-l va păstra toată viaţa, după cum vor demonstra arhivele URSS după prăbuşirea regimului. Se pare că Moscova i-a adus aminte de aceste servicii când a fost ales primar al Berlinului. KGB-ul ar fi încercat să-l şantajeze amintindu-i de sumele de bani pe care le-a primit în schimbul informaţiilor furnizate în timpul războiului. Conducătorii sovietici sperau să-l facă astfel mai permeabil la teoriile lor despre Berlin, RDG, securitatea europeană. Ostpolitik, pe care avea s-o apere mai târziu cancelarul Brandt, e moştenirea exercitării acestei influenţe şi nu numai. Asemenea multor conducători germani din generaţia lui, Willy Brandt e preocupat să spele onoarea ţării sale de trecutul nazist. Politica sovietică a încercat întotdeauna să dea impresia că doar RFG ar trebui să dea socoteală în privinţa acestei perioade întunecate. Culpabilizarea le-a permis sovieticilor

1233 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB contre VOuest, Fayard, 2000, P- 669.

să influenţeze politica vest-germană şi să zdruncine din punct de vedere moral guvernul de-acolo. RDG, exonerată de toate crimele datorită propagandei intense, a ajuns să reprezinte partea „pură" a Germaniei, o apropiere faţă de ea putea să fie considerată ca o formă de ispăşire.[1234] Ostpolitik, deschiderea faţă de Est, spre URSS, ţara care simbolizează victoria împotriva nazismului, capătă valoarea unei izbăviri pentru Brandt, un fel de rezilienţă asumată în numele întregului popor german. Aşezarea cancelarului în genunchi în faţa monumentului dedicat memoriei morţilor din ghetoul de la Varşovia, în decembrie 1970, avea să fie gestul emblematic al acestei politici de ispăşire.

Timp de patru ani şi jumătate, din 21 octombrie 1969 până pe 6 mai 1974, cancelarul Willy Brandt practică o politică de deschidere faţă de Est care îi aduce, de altfel, Premiul Nobel pentru Pace. E primul conducător vest-german care vizitează RDG, ţara cu care oficializează relaţiile la sfârşitul lunii decembrie 197 a, ceea ce consfinţeşte existenţa celor două Germanii, admise împreună în ONU în anul următor. Merge la Moscova ca să vorbească despre securitate. În vizită la Oreanda în Crimeea, în septembrie 1971, vrea să instaureze un „bilateralism limitat" între RFG şi URSS, lucru care le permite conducătorilor sovietici să spere că vor folosi Bonnul în cruciada lor pentru o conferinţă paneuropeană. îl prezintă pe Brejnev, care efectuează o vizită oficială în Germania în mai 1973, marilor industriaşi germani, în vederea semnării unor acorduri comerciale fructuoase – materii prime sovietice în schimbul tehnologiei germane indispensabile pentru economia socialistă. Şi Kremlinul

1234 Jacques Poumet, „L'antifascisme de la RDAet sa mise en question", în La RD A au passé présent (coord. Catherine Fabre-Renault, Elisa Goudin, Carola Hàhnel-Mes- nard), Presses de la Sorbonne nouvelle, 2006, pp. 209-227.

face un gest. În mai 1971, bătrânul Walter Ulbricht, în vârstă de 78 de ani, i-a cedat locul său de numărul unu în RDG lui Erich Honecker, în vârstă de 59 de ani, un comunist mai prezentabil. Ulbricht, care şi-a făcut studiile în timpul regimului lui Stalin, nu mai avea un profil potrivit în această perioadă de „destindere”. Frumosul parcurs al Premiului Nobel pentru Pace se întrerupe brusc în mai 1974 odată cu descoperirea, în anturajul său, a unui spion est-german, Günter Guillaume. Scandalul îl obligă pe Brandt să demisioneze.

GÜNTER GUILLAUME, SPIONUL CARE VENEA DIN ŢINUTURILE RECI

Născut în 1927 la Berlin, de profesie fotograf, Günter Guillaume aderase la partidul nazist în 1944, înainte de a se converti, devenind un comunist înfocat. Membru al SED în 1952, e racolat şi antrenat timp de trei ani de Ministerul Afacerilor Interne, acel Mfă[1235] numit şi Stasi, pentru a fi infiltrat în Vest. În 1956, se strecoară, împreună cu soţia sa, Christel, într-un grup de refugiaţi primiţi în lagărul de la Giessen, în Hesse. După ce trece iară probleme de interogatoriul de rutină al agenţilor serviciului de spionaj vest-german, BND, cuplul se instalează la Frankfurt, unde are o vreme un chioşc de ziare. Oraşul e în acea perioadă o fortăreaţă a Partidului Social-Democrat (SPD), care controlează primăria şi guvernul regiunii Hesse. Günter şi Christel militează activ în SPD. Nu trece mult şi devin amândoi membri permanenţi ai partidului: ea e secretara administrativă a secţiunii Hesse-Sud a partidului, iar el devine omul de încredere al principalului conducător social-democrat al regiunii, Georg Leber, deputat în Bundestag şi preşedinte al puternicului sindicat din cadrul acestuia. Datorită acestei protecţii, ascensiunea lui în aparatul de partid e rapidă: în 1968, e administrator al

1235 Ministerium für Staatssicherheit, Ministerul Securităţii Statului în RDG (n. tr.).

grupului social-democrat la primăria din Frankfurt; patru ani mai târziu, ocupă acelaşi post în parlamentul regiunii Hesse.

Venirea la putere a social-democraţilor, în 1969, determină sosirea unui număr mare de militanţi ai SPD la Bonn pentru a constitui cabinetele cancelarului Willy Brandt şi diferitele ministere. Günter Guillaume candidează imediat la un post de consilier tehnic la cancelarie, unde e acceptat fără probleme, pe baza recomandării date de Georg Leber. [...] Datorită calităţilor de care dă dovadă în cadrul cancelariei – fidelitate, discreţie şi disponibilitate totală – Guillaume ajunge repede să fie indispensabil. Devine purtătorul de servietă obişnuit al cancelarului, îl însoţeşte în toate călătoriile, chiar în concediile în Franţa şi în Norvegia. În timpul deplasărilor şefului său, a descoperit o metodă simplă şi infailibilă de a transmite în Berlinul de Est documentele confidenţiale ale lui Willy Brandt. Are două valize identice. Într-una erau puse telegramele şi alte documente primite de cancelar în timpul călătoriei; în cealaltă aşeza cadourile şi survenirele care i se ofereau lui Willy Brandt la fiecare oprire. La sfârşitul călătoriei, Guillaume, sub pretextul că îşi ia câteva zile de concediu şi exprimându-şi dorinţa de a se întoarce la Bonn cu maşina personală, încredinţa valijoara care conţinea documentele confidenţiale ofiţerului responsabil cu securitatea, dându-i misiunea de a o preda secretarei sale care o aranja în seiful din biroul său. De fapt, Guillaume păstra valiza cu documente, apoi se ducea la un hotel, unde se stabilise că un agent trimis de serviciul central le va fotografia în timp ce Guillaume, care îi încredinţase în mod discret cheile de la camera lui, bea un pahar la bar, în tihnă. Datorită lui Günter Guillaume, Erich Honecker ştia la fel de multe precum cancelarul vest-german despre dezbaterile interne care agitau spiritele în coaliţia formată de SPD şi de liberali,

precum şi despre raporturile care existau între RFG şi partenerii săi din NATO într-o perioadă în care deschiderea faţă de Est iniţiată de Willy Brandt le provoca aliaţilor occidentali ai Germaniei nelinişte şi suspiciuni.

Luc Rosenzweig, Yacine Le Forestier, *Parfaits Espions*: Les *grands secrets de Berlin-Est*, Le Rocher, 2007, pp. 77 – 80.

Mii de germani din Est au fost infiltraţi, asemenea lui Günter Guillaume, în RFG în anii ’50. Aceşti „agenţi în hibernare”, potrivit terminologiei, trebuiau să-şi facă o carieră în sectoare unde aveau să fie ulterior de folos HVA* care le controla. Şi serviciul de informaţii est-german a recrutat oameni politici precum deputatul SPD Karl Wienând. În plus, el a reuşit să menţină legăturile cu foşti comunişti din KPD dinaintea războiului, transformaţi, după 1945, în cadre ale partidului social-democrat vest-german, apoi recrutaţi ca agenţi de Berlinul de Est. Herbert Wehner, ministru care se ocupa de chestiunile pangermane, apoi şef al deputaţilor SPD în Bundestag în perioada cancelariei Brandt, e cel mai cunoscut dintre aceste cazuri. [1236]Poate că plasarea unui spion ca Guillaume pe lângă Willy Brandt, un conducător cucerit de teoriile sovietice, pare absurdă şi contraproductivă, mai ales periculoasă, de vreme ce cancelarul a ajuns să-şi piardă postul când a fost descoperit scandalul. Această politică subversivă îşi are raţiunile ei. Verigă decisivă în dispozitivul occidental, RFG e pentru Moscova ţinta principală în Europa. KGB-ul şi filialele sale est-germane au făcut investiţii mai mari decât în altă parte, folosindu-se de avantajul pe care îl reprezintă destinul comun al celor două Germanii. Guillaume e încununarea acestei politici. Dispreţul atavic al comuniştilor faţă de social-democraţi

1236* Hauptverwaltung Aufklärung, Administraţia Centrală a Recunoaşterii, care era serviciul de informaţii externe în RDG şi ţinea de Stasi (n. tr.).

explică şi de ce SPD a devenit un obiectiv prioritar. Tot ce poate să-i amăgească pe „falşii fraţi” de clasă a fost o constantă la Moscova, în ţările din Estul european şi chiar în marea familie mondială a partidelor comuniste. Ura – cuvântul nu e prea dur – comuniştilor faţă de socialişti e o moştenire lăsată de Lenin, care nu avea decât dispreţ faţă de aceşti „social-trădători”. Infiltrarea lui Guillaume în rândul Partidului

Social-Democrat german corespunde, pe scurt, unei politici generale; Brandt a fost victima particulară a acestei politici. Un spion infiltrat în anturajul cancelarului nu era numai o garanţie suplimentară de control pe care şi-o ofereau Berlinul de Est şi Moscova în privinţa politicii vest-germane. Această alegere prelungea şi războiul pe care Moscova îl declarase cu mult timp în urmă social-democraţiei. Un duşman rămâne un duşman, în mentalitatea marxist-leninistă, chiar dacă e binevoitor şi folositor. Se pare că Brandt a fost, într-un fel, victima unei opoziţii ideologice la fel de vechi precum existenţa partidelor comuniste.

Ostpolitik practicată de Brandt a fost un instrument prin care sovieticii „au spart gheaţa” pentru a-şi pune în aplicare vechea idee de conferinţă paneuropeană. Cu ocazia călătoriei sale în Crimeea, în septembrie 1971, cancelarul german susţinuse acest proiect prezentat de Brejnev. Conferinţa despre Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE) – care avea să ducă la acorduri semnate la Helsinki pe 1 august 1975 de 33 de ţări de pe Bătrânul Continent, plus Statele Unite şi Canada – e consecinţa logică a pasului hotărâtor făcut de Brandt în acel moment. Moscova voia să îndepărteze Washingtonul de acest proces, dar reticenţa occidentalilor a obligat Kremlinul să ducă tratative pentru a salva esenţialul. „Dacă punem la punct Helsinki, putem muri liniştiţi”, îi mărturiseşte Brejnev negociatorului sovietic, Anatoli Kovalev, cu o zi

înainte de semnarea Actului Final al CSCE în capitala finlandeză.1 Chiar alegerea oraşului Helsinki marchează reuşita conducătorului sovietic. Finlanda este, de când s-a terminat al Doilea Război Mondial, o ţară „prietenă" cu URSS, având comunişti la conducere şi un preşedinte apreciat de Moscova. „Trebuie să facem în aşa fel încât să nu trebuiască să le spunem niciodată nu sovieticilor şi să-i facem pe sovietici să spună întotdeauna da Finlandei", aceasta e filosofia preşedintelui finlandez, Uhro Kekkonen.[1237]" Finlandizarea" a intrat în limbajul comun mai ales ca sinonim pentru colaborarea cu URSS. Pentru Brejnev, Acordurile de la Helsinki consfinţesc „finlandizarea" Europei, cel puţin aşa speră el. Actul Final proclamă egalitatea suverană a statelor semnatare; renunţarea la recursul la forţă şi chiar la ameninţarea cu asemenea măsuri; caracterul inviolabil al frontierelor şi integritatea teritorială a statelor (cu excepţia acordului pe cale amiabilă); rezolvarea paşnică a conflictelor; neamestecul în afacerile interne ale ţărilor în cauză; respectarea drepturilor omului şi a libertăţilor individuale fundamentale; dreptul popoarelor de a dispune de ele însele; cooperarea dintre state; buna-credinţă în raporturile lor.[1238]

Aceste acorduri sunt pe placul Kremlinului în toate privinţele. Garantarea frontierelor moştenite în urma războiului e elementul esenţial pentru URSS, după cum se ştie. Se îndeplineşte, în sfârşit, ce se urmărea începând din 1945; consecvenţa Moscovei a fost mai puternică decât reticenţa democraţiilor. În rest, şi neamestecul în afacerile interne, şi cooperarea dintre state, aşa cum sunt menţionate în Actul Final, le convin de minune

1237 Apud Vladimir Boukovsky, Jugement à Moscou, Robert Laffont, 1995, p. 529 [Vladimir Bukovski, Judecată la Moscova, trad, de Ileana Cantuniari, Albatros, Bucureşti, 1998, p. 501 - n. tr.].

1238 Georges-Henri Soutou, op. cit.y p. 13.

conducătorilor sovietici. Cu siguranţă, au trebuit să facă unele concesii, mai ales în privinţa drepturilor omului, în privinţa libertăţilor individuale, în privinţa dreptului popoarelor de a dispune de ele însele, dar Kremlinul ştie să gestioneze acest tip de promisiuni care nu-i angajează decât pe cei care cred în ele. Oare constituţia lui Stalin din 1936 n-a fost prezentată ca fiind „cea mai democratică din lume”? Pe hârtie, toate ţările comuniste au promis întotdeauna respectarea drepturilor fundamentale ale omului. O constituţie, o lege într-un regim totalitar n-au valoare decât prin felul în care le interpretează puterea în practica sa politică. Poate că la Helsinki Brejnev se angajase că va respecta toate libertăţile din lume, dar n-are nicidecum de gând să facă acest lucru. Pentru Kremlin, e esenţială noţiunea de „neamestec” în afacerile interne. În spiritul conducătorilor sovietici, acest principiu al neamestecului, ratificat la Helsinki, trebuia să protejeze blocul socialist de occidentalii care credeau, poate, cu naivitate că pot să oblige Uniunea Sovietică şi dependinţele ei să-şi respecte angajamentele. La jumătatea anilor ’70, nimeni nu putea să prevadă, nici la Washington, nici la Moscova, la Bonn sau în Berlinul de Est, la Paris sau la Praga, la Londra sau la Varşovia, că „libera circulaţie a persoanelor şi a ideilor” între Est şi Vest, o garanţie în aceste acorduri de la Helsinki, va fi înţeleasă întocmai în spatele Cortinei de Fier de intelectuali, muncitori, credincioşi, de toţi cei care vor fi cunoscuţi în curând drept „disidenţi”. Drepturile omului aveau să fie folosite ca un berbec pentru a zgudui din interior ţările comuniste din estul Europei şi pentru a le mobiliza într-un ciclu de revendicări/represalii care, în cele din urmă, va declanşa declinul acestora. Printr-o stratagemă care se iveşte uneori în istorie, Actul Final de la Helsinki, punct culminant al „destinderii” după moda sovietică, va fi unul dintre groparii sistemului care l-a iniţiat.

În octombrie 1975, Berlinul de Est semnează cu Moscova un tratat de prietenie, cooperare şi ajutor reciproc în care se consideră că raporturile cu URSS sunt inamisibile, de vreme ce „RDG e pentru totdeauna şi în mod iremediabil legată de Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice”, în acel moment, 380.000 de soldaţi din Armata Roşie staţionează pe teritoriul est-german.[1239] Brejnev e foarte hotărât să forţeze lucrurile în avantajul său. Acum sugerează să se creeze în sânul unei organizaţii paneuropene structuri comune pentru energie, reţelele de transport, schimburi.

Mai mult ca oricând, CSCE pare o maşină menită să atragă tot mai mult Europa Occidentală spre Moscova, pentru nevoile economice ale blocului sovietic. RFG rămâne ţinta principală a Uniunii Sovietice pe Bătrânul Continent. Întâmplarea nefericită a lui Brandt n-a potolit avântul regimului de la Bonn; succesorul lui în rolul de cancelar, Helmut Schmidt, social-democrat, la fel ca el, continuă Ostpolitik, sub privirea binevoitoare a fostului cancelar, devenit preşedinte al SPD. Se instituie o dublă diplomaţie vest-germană, de care Moscova profită folosindu-se de eventualele contradicţii dintre cancelarul Schmidt, responsabil cu politica guvernamentală, şi deputatul Willy Brandt (care continuă să se întâlnească frecvent cu Brejnev), patron al deputaţilor social-democraţi. Schmidt ar fi vrut ca bunele relaţii cu Moscova să înlesnească apropierea Berlinului de Vest de Republica Federală, dar Uniunea Sovietică n-are nici pe departe intenţia să-i acorde această „favoare”. Fosta capitală a Reich-ului închisă în teritoriul est-german reprezintă, de la sfârşitul războiului, un mijloc de a face presiuni asupra RFG prea folositor pentru ca regimul de la Kremlin să se lipsească de el. Schmidt renunţă, în cele din urmă, la toate

1239 Francis Lachaise, Histoire d'un État disparu: La République démocratique allemande de 1945 à nos jours, Ellipses, 2001, p. 97.

ambiţiile în această privinţă şi, ca din întâmplare, relaţiile sale cu URSS se îmbunătăţesc.

În timpul unei vizite oficiale la Bonn, în mai 1978, Brejnev semnează un acord de cooperare economică pe 25 de ani care recunoaşte RFG ca primul partener comercial al Moscovei în Occident. În schimbul gazelor şi petrolului sovietice – pe care Germania şi toată Europa Occidentală au început să le solicite după criza petrolieră din 1973 –, RFG se angajează să furnizeze maşinile şi tehnologia de care economia sovietică are nevoie. Bunele relaţii germano-sovietice vor determina chiar blocarea raporturilor dintre Bonn şi Washington, aşa cum a sperat întotdeauna Moscova. Schmidt se desolidarizează de preşedintele american Carter, care a transformat respectarea drepturilor omului în URSS în calul său de bătaie. Divergenţa dintre ei slăbeşte atitudinea occidentală în această privinţă în momentul în care, în spatele Cortinei de Fier, se ridică tot mai multe voci cerând să fie respectate angajamentele asumate la Helsinki. La câteva zile după vizita lui Brejnev la Bonn, de exemplu, disidentul Iuri Orlov este condamnat la şapte ani de închisoare şi muncă silnică în URSS pentru că a cerut aplicarea Actului Final semnat în 1975.

Pe frontul european, „destinderea” e o reuşită pentru URSS şi ţările din Est. Într-un deceniu, conducătorii sovietici au obţinut ce încercau să obţină de mult: recunoaşterea frontierelor, ajutor occidental pentru economiile planificate, vrajbe transatlantice. Acest succes n-a diminuat spiritul competitiv care însufleţeşte ţările comuniste. Arhivele descoperite după prăbuşirea Uniunii Sovietice şi a ţărilor din Est vor dezvălui că, în anii ’70, Statul-Major al Pactului de la Varşovia a cizelat neîncetat planurile unor atacuri nucleare împotriva Europei Occidentale. Kremlinul nu căuta o confruntare directă cu Statele Unite, fiind conştient de superioritatea militară

americană. În schimb, conducătorii sovietici sperau că vor reuşi să cucerească restul Europei menţinând Washingtonul în afara războiului. În acest deceniu, Uniunea Sovietică a produs şi îmbunătăţit arme nucleare cu putere limitată, purtate de rachete cu rază de acţiune scurtă şi medie, arme tactice de „teatru”, cu scopul de a limita atacurile pe Bătrânul Continent şi de a evita o conflagraţie mondială. În acest dispozitiv militar, RDG ar fi trebuit să joace rolul de vârf de lance. Planurile descoperite în Berlinul de Est, după căderea Zidului în noiembrie 1989, prevedeau ocuparea RFG, a Danemarcei şi a Franţei. În acest scop s-au făcut pregătiri uriaşe, de la depozite subterane de muniţii la plăcuţele cu numele străzilor pe care viitorul cuceritor avea de gând să le monteze în capitalele ocupate.[1240]

Abia se uscase cerneala Acordurilor de la Helsinki, că uzinele de armament sovietice sau şi apucat să producă un nou tip de rachetă nucleară cu rază de acţiune medie, SS-20. Statul-Major al Armatei Roşii a început apoi să instaleze aceste noi maşini de război de-a lungul frontierei occidentale a Uniunii Sovietice şi în ţările vecine din Est, în ritm de 150 de rachete pe an. La sfârşitul anului 1977, SS-20 vizau 450 de obiective din vestul Europei. Pentru a riposta, NATO trebuia să poată supune teritoriul sovietic unor represalii. Occidentalii deţineau în acea perioadă singurele rachete americane cu rază de acţiune lungă. Prin urmare, Statele Unite erau constrânse să rişte un război nuclear total dacă voiau să apere Bătrânul Continent. SS-20 era arma de decuplare perfectă de care aveau nevoie conducătorii sovietici, convingea Statele Unite să renunţe să intervină „nuclear” pentru a apăra Europa, lăsând cale liberă pentru vehiculele blindate ale Armatei Roşii, superioare ca număr celor ale NATO.

1240 International Herald Tribune, 15 martie 1993; Le Figaro, 19 martie 2007.

În cele din urmă, voinţa războinică a Moscovei avea să dăuneze spiritului de „destindere” promovat de URSS. Conducătorii sovietici au distrus într-o parte ce reuşiseră atât de bine să construiască în cealaltă. Fără îndoială, prea siguri pe ei, încă orbiţi de propriile convingeri ideologice în privinţa „contradicţiilor capitalismului” şi a inevitabilului sfârşit al sistemului, au profitat prea mult de avantajul lor, obligându-i pe occidentali să reacţioneze. Sfârşitul anilor ’70 marchează atât apogeul expansiunii comuniste în lume, cât şi limitele sale, înainte de reflux şi de prăbuşirea finală. În ianuarie 1979, americanii şi europenii se pun de acord în privinţa unui dispozitiv de ripostă în faţa SS-20. NATO va instala pe Bătrânul Continent rachete americane cu rază de acţiune medie, de tip Pershing II, şi rachete de croazieră capabile să-şi atingă ţinta fără să fie detectate. Bătălia eurorachetelor, care va otrăvi raporturile Est-Vest în anii ’80, va pune capăt „destinderii” aşa cum o concepuse URSS, unilaterală şi profitabilă pentru interesele sale.

Moscova a practicat întotdeauna două politici cu privire la ţările occidentale, una oficială, diplomatică, de la stat la stat, cealaltă mascată, subversivă, războinică. Pentru conducătorii sovietici, idealul era obţinerea progresului cauzei comuniste folosind în acelaşi timp ambele metode, sprijinindu-şi diplomaţia prin acţiunea clandestină sau favorizând activităţile secrete prin deschiderea politică. Cu cât erau mai bune relaţiile cu Vestul, cu cât agenţii veniţi din Est aveau o libertate mai mare de acţiune, cu atât era mai mare succesul metodelor subversive şi erau mai bune raporturile cu Occidentul. Infiltrarea serviciilor secrete sovietice în ţările capitaliste n-a fost niciodată atât de pregnantă ca în perioada de relaţii bune între Est şi Vest, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi mai târziu în timpul destinderii din anii ’bo—80. În 1968, Iuri Andropov, care era de un an noul şef

al KGB-ului, i-a reamintit Statului său Major linia directoare a serviciilor sale: „Trebuie să înţelegem că lupta dintre organele securităţii statului şi organele adversarului în condiţiile prezente e un efect al stării actuale de intensificare a luptei de clasă, ceea ce înseamnă că lupta de clasă e tot mai nemiloasă. Astăzi, precizează el, se pune problema care se punea în perioada de început a puterii sovietice: care pe care? Această problemă nu e încă rezolvată, nici în interiorul ţării noastre, nici în interiorul ansamblului care e organizaţia mondială, şi de aici o luptă totală între cele două sisteme mondiale”. 1 Zece ani mai târziu, metoda e ilustrată de responsabilul secţiei spionaj din KGB, Vladimir Kriucikov, în nişte instrucţiuni secrete trimise mai multor „rezidenţi” (şefi locali) ai serviciului său în Vest. Li se reaminteşte că lupta subversivă împotriva RFG capătă o importanţă tot mai mare din pricina creşterii potenţialului economic şi a influenţei Germaniei Federale pe scena internaţională. Kriucikov ordonă să se intensifice activităţile KGB-ului în RFG pe toate fronturile.[1241] Aceste instrucţiuni datează din iulie 1977, relaţiile dintre Moscova şi Bonn merg atunci strună. Terorismul de extremă stângă animat de Rote Armée Fraktion (RAF), care zguduie Republica Federală de la începutul deceniului, îşi intensifică activismul (răpirea patronului patronilor Hans Martin Schleyer, deturnarea unui avion al companiei Lufthansa). În aceşti „ani de plumb”, RDG e un loc de refugiu pentru membrii RAF, sub înalta protecţie a Stasi şi a KGB-ului.

Subversiunea e în genele comuniste de când Lenin a ridicat conspiraţia la rangul de metodă revoluţionară. În sediul Comitetului Central sovietic, întredeschis pentru puţin timp după prăbuşirea URSS, în 1991, vizitatorii vor fi surprinşi să descopere la departamentul internaţional al

1241 Apud Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB a Vassaut du tiers-monde, Fayard, 2008, p. XXXII.

PC, responsabil cu relaţiile cu partidele frăţeşti din lume, o mulţime de paşapoarte nescrise şi ştampile oficiale contrafăcute din tot felul de ţări, articole de machiaj, peruci, gadgeturi ţinând mai degrabă de universul spionajului. Lumea îşi va da atunci seama că departamentul PCUS se ocupa de pregătirea, inclusiv militară, a unor comunişti sau agenţi străini, că organiza „stagii" pentru grupe de activişti pentru a-i învăţa folosirea armelor, transmisiile clandestine, criptarea de mesaje, metodele de deghizare...1 O adevărată sucursală a KGB-ului.

Războiul dus împotriva Occidentului nu se pregătea numai cu planuri de stat-major şi nu ţinea cont numai de raportul de forţe în privinţa tancurilor şi rachetelor produse. Era purtat pe teren. După prăbuşirea comunismului, experţii occidentali vor descoperi liste întocmite de unii agenţi sovietici clandestini, aşa-numitele „operaţiuni ilegale", în interiorul majorităţii ţărilor din NATO. Aceste misiuni vizau pregătirea unei ofensive militare: conducte de petrol, conducte de gaze, rafinării, aeroporturi, gări, drumuri, terenuri pentru operaţiunile de paraşutare fuseseră reperate cu minuţiozitate în aceşti ani de destindere.[12421243]

Comerţul dintre Est şi Vest, atât de lăudat de partizanii păcii ca fiind cea mai bună metodă de a se îndrepta spre o lume unită, în afara oricărui clivaj ideologic, a contribuit mai ales la consolidarea potenţialului militar al ţărilor care au semnat Pactul de la

---

1242 Evguenia Albats, La Bombe à retardement: Enquête sur la survie du KGB, Plon, 1995, PP- 235-236.

1243 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB contre l'Ouest, ed. cit., pp. 531-538.

* MIRV (Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle), încărcături multiple dirijabile independent (n. tr.).

Varşovia. Datorită destinderii, au fost ridicate diferitele embargouri privind vânzarea de materiale strategice Uniunii Sovietice. În Statele Unite, Departamentul de Stat va afla târziu că licenţa americană acordată Moscovei în 1972 pentru fabricarea de rulmenţi cu bile miniaturizaţi îi permisese Armatei Roşii să stăpânească tehnica MIRV*, a capetelor nucleare multiple transportate de rachete. Calculatoare americane coordonau apărarea aeriană a ţărilor care au semnat Pactul de la Varşovia; uzina de camioane Kama, echipată de occidentali, fabrica vehiculele blindate sovietice; echipamente chimice şi experţi occidentali trimişi la faţa locului înlesniseră dezvoltarea armelor chimice şi biologice ale Armatei Roşii.[1244]

Toate ţările din blocul sovietic au fost implicate. Între ele s-a stabilit o diviziune a muncii, cu obiectivele care trebuiau atinse în fiecare capitală. Legăturile istorice, afinităţile culturale, asemănările lingvistice în raport cu o anumită ţară occidentală trebuiau să înlesnească infiltrarea agenţilor veniţi din Est.[1245] „Trebuie să încetăm să arătăm Occidentului o faţă posacă, încruntată şi pumni încleştaţi, declară, de exemplu, în februarie 1972 numărul unu român, Nicolae Ceauşescu, în faţa responsabililor serviciilor de spionaj din ţara sa. Dacă-l facem să simtă compasiune pentru noi, veţi vedea cât de repede va transforma Occidentul actualele boicoturi în mărinimie”. 1 Această operaţiune de seducere primeşte numele de cod „Orizont”. Văzută dinspre Vest, România e percepută în acea perioadă ca fiind „independentă” în raport cu blocul sovietic – Bucureştiul n-a aprobat ocuparea Cehoslovaciei în 1968. De fapt, această ţară joacă rolul unui deschizător de drumuri pentru ţările surori. „Să prezentăm însă

1244 Thierry Wolton, „Comment l’URSS pille la technologie occidentale“, Le Point, 4 ianuarie 1982.

1245 In legătură cu acest subiect, v. Thierry Wolton, Le KGB en France, Grasset, 1986, mai ales pp. 71-110.

România ca o insulă de latinitate în oceanul rusesc”, a dat instrucţiuni Ceauşescu. Câţiva ani mai târziu, în 1978, Conducătorul român face un bilanţ al operaţiunii de seducere pe care a lansat-o: „Suntem tot aceeaşi ţară comunistă, unde proprietatea privată nu numai că e interzisă – e o ruşine. Dar Occidentul mă iubeşte acum. Doi preşedinţi americani au venit în România de când am început operaţiunea «Orizont». Niciunul nu a venit aici înainte. În ultimii şase ani, am primit douăsprezece miliarde de dolari în credite occidentale – două miliarde pe an. Cu zece ani în urmă, cea mai importantă operaţiune de spionaj tehnologic a României a fost scoaterea ilegală din America a porumbului hibrid. Acum Bucureştiul ocupă un loc de frunte în Tratatul de la Varşovia în domeniul furtului de tehnologie din America.”[1246] Ceauşescu a dat ordin să se dezvolte societăţile mixte pentru a-şi infiltra agenţii în Occident. O societate mixtă germano-română i-a permis regimului de la Bucureşti să obţină informaţii esenţiale pentru construirea unor elemente de turbo-transmisiune pentru vehicule blindate şi tancuri. O societate mixtă franco-română pentru construirea vehiculului Renault, rebotezat Dacia în România, a permis să fie subtilizate de la uzina franceză planurile pentru diferite echipamente militare.[1247] Un bilanţ efectuat după căderea regimului lui Ceauşescu în România va demonstra că 35% din producţia civilă a ţării şi jumătate din producţia sa de armament se datorau informaţiilor obţinute în Vest.[1248]

„Armele păcii”, pe care trebuia să le producă

1246 Apud Ion Pacepa, Horizons rouges, Presses de la Cité, 1988, p. 15 [Orizonturi roşii: Crimele, corupţia şi moştenirea Ceauşeştilor, trad. de Horia Gănescu şi Aurel Ştefanescu, Humanitas, Bucureşti, 201a, p. 80 - n. tr.].

1247 Ibid., p. 255 [ed. rom. cit., p. 393 - n. tr.].

1248 Ibid., p. 299 [ed. rom. cit., p. 450 - n. tr.].

destinderea relaţiilor internaţionale datorită schimburilor dintre Est şi Vest, ar fi putut să se transforme în arme propriu-zise, împotriva „binefăcătorilor” capitalişti, dacă istoria nu s-ar fi terminat altfel. În cele din urmă, conducătorii occidentali îşi vor da seama de amploarea jafului tehnologic pe care l-au practicat ţările comuniste la adăpostul destinderii la începutul deceniului 1980. Un ofiţer de informaţii din KGB, Iuri Vetrov, va comunica serviciului de contraspionaj francez amănunte despre acest trafic uriaş şi aplicarea sa militară. „Farewell”, nume de cod dat lui Vetrov de DST, va permite să se pună capăt acestor practici. În urma dezvăluirilor, Statele Unite vor intra într-o cursă pentru armament, celebrul „război al stelelor”, cu care Uniunea Sovietică, privată de filierele sale de spionaj tehnologic şi ştiinţific, va fi incapabilă să rivalizeze.1

Luarea cu asalt a Lumii a Treia

Eşecul americanilor în Vietnam a dezvăluit încă din anii ’60 slăbiciunile „imperialismului”. „Tabăra progresistă” a început să spere că va câştiga războiul împotriva duşmanului de clasă. În Cuba, Guevara a lansat deviza „Unu, doi, trei Vietnam”. Alături de Castro, revoluţionarul argentinian a început să viseze la *foquismo*, la focurile revoluţionare care trebuiau aprinse acolo unde jugul capitalist asuprea cel mai mult naţiunile sărace. Ideea a suferit o înfrângere, Guevara şi Castro s-au certat în 1965, când Che a început să critice politica sovietică, acuzată că se tocmeşte când acordă ajutor revoluţiilor. El Lider Máximo, care avea nevoie de ruble pentru a-şi salva revoluţia aflată la capătul puterilor, şi-a contrazis ministrul, l-a demis şi i-a retras naţionalitatea cubaneză pe care o obţinuse luptând în mişcarea de rezistenţă din Sierra Maestra. Guevara a plecat să înfăptuiască revoluţia pe alte meleaguri, întâi în Congo, apoi în Bolivia, unde guvernul local n-a avut nicio problemă să-l elimine pe acest

revoluţionar iară luptători şi mai ales fără sprijin popular, singur şi bolnav. Moartea lui Guevara în octombrie 1967 confirma eşecul acestui *foquismo*, dar nu al ideii de revoluţie. Castro a recuperat „martiriul" lui Che şi a preluat ştafeta războiului de eliberare a popoarelor. Superioritatea absolută a luptei armate faţă de toate celelalte forme de luptă fusese deja aprobată de cele 82 de ţări venite să asiste în ianuarie 1966, la Havana, la prima Conferinţă de solidaritate cu popoarele din Asia, Africa şi America Latină, care a dat naştere unei noi organizaţii internaţionale: Organizaţia Tricontinentală. Congresul cultural care a reunit în ianuarie 1968, tot la Havana, 500 de intelectuali veniţi din 70 de ţări a făcut din nou un apel la luptă armată, chiar „cu riscul de a muri dacă e nevoie"[12491250].

Moscova urmărea cu circumspecţie acest voluntarism revoluţionar. Kremlinul considera că eşecul lui Guevara în Bolivia era o confirmare că e dificil să declari revoluţii pe domeniul de vânătoare al americanilor. Cuba fusese excepţia. În plus, criza rachetelor în 1962 îi învăţase minte pe conducătorii sovietici: pentru a menţine atmosfera de „destindere", atât de favorabilă intereselor Uniunii Sovietice, era mai bine să nu provoace Statele Unite. În locul luptei armate, Moscova prefera politica de exercitare a influenţei, mai subtilă, de asemenea mai lentă, dar mai puţin riscantă. În Perú, de exemplu, unde o juntă a pus mâna pe putere în octombrie 1968, KGB-ul a stârnit antiimperialismul militarilor locali – toţi formaţi în Statele Unite – pentru a determina o apropiere între Lima şi Moscova. Nişte consilieri americani au fost expulzaţi, PC

1249 Thierry Wolton, Le KGB en France, ed. rit, pp. 241-281, si Michel Chalet, Thierry Wolton, Les Visiteurs de l'ombre, Grasset, 1990, pp. 151-227.

1250 Jeanine Verdès-Leroux, La Lune et le Caudillo, Gallimard/L'Arpenteur, 1989, P- 449-

Peruan interzis până în acel moment a avut dreptul să-şi publice ziarul şi să se facă tot mai cunoscut, ţara a devenit o bază pentru KGB, care a putut, începând din acel moment, să se extindă în America Latină.1 înlăturarea de la putere a acestei junte „progresiste” în 1975 a pus capăt eforturilor. Kremlinul nu va avea mai mult noroc nici în cazul regimului lui Allende din Chile. Şi în această ţară, Moscova s-a folosit de toată influenţa sa pentru a devia cursul politic al preşedintelui socialist ales în noiembrie 1970, dar operaţiunea va eşua trei ani mai târziu odată cu lovitura de stat dată de generalul Pinochet, care va pune capăt „experienţei chiliene”. Salvador Allende avea contacte frecvente cu sovieticii de la începutul anilor ’60, sosirea sa la putere în fruntea unei coaliţii din care făceau parte comunişti, radicali, militanţi de extremă stângă a fost „o surpriză divină” pentru tabăra progresistă. După ce e ales, noul preşedinte practică o politică socialistă clasică (naţionalizări, îngheţarea preţurilor, impozit pe profit, creşterea salariilor, reformă agrară...), supravegheată îndeaproape de Washington, care încearcă, de la bun început, să-l destabilizeze. În timp ce CIA unelteşte lovitura de stat care avea să reuşească pe 11 septembrie 1973, KGB-ul n-a stat degeaba. Lui Allende i se trimit bani personal de la Moscova pentru finanţarea unor activităţi subversive[12511252], agenţi cubanezi infiltrează arme sovietice, specialişti trimişi în grabă de la Havana se infiltrează în comunicaţii şi în anumite forţe de poliţie. „Consolidarea procesului revoluţionar chilian arată că ne putem baza pe această trambulină pentru a ne răspândi ideile în Argentina, în Brazilia, declară Castro. Prietenii noştri yankei ştiu asta şi, firește, vor face tot ce pot ca să

1251 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à l’assaut du tiers-monde, ed. cit., pp. 39-45-

1252 Ibid. y pp. 60-63.

ne împiedice. Dar vor reuşi cu greu. Revoluţia din Chile e fără întoarcere.”[1253] El Lider Máximo se înşela. Revoluţia chiliană e întreruptă brusc de o lovitură de stat şi Allende se sinucide. Tabăra progresistă pierde un aliat, dar lumea va câştiga un martir. Represaliile sângeroase comise de junta lui Pinochet, care se vor solda în total cu mai mult de 3.000 de morţi, vor fi unanim denunţate ca nedrepte. Prin comparaţie, *New York Times* va publica în 1976 66 de articole despre violarea drepturilor omului în Chile, faţă de numai 4 despre Cambodgia din timpul khmerilor roşii.1

La sfârşitul lunii decembrie 1976, Departamentul Internaţional al PC sovietic îi adresează Comitetului Central următoarea solicitare: „Să se satisfacă cererea conducerilor PC Argentinian, Partidului Popular Panamez, PC Salvadorian şi a PC Uruguayan şi să fie primiţi în URSS *pentru antrenament în domeniile securităţii partidului, spionajului şi contraspionajului 10* comunişti argentinieni, 3 panamezi, 3 salvadorieni, 3 uruguayeni pentru un termen de şase luni”. Se precizează că se va ocupa de formarea lor KGB-ul, că Departamentul Internaţional va acoperi cheltuielile de cazare, iar transportul va fi suportat din bugetul PCUS.[1254] Alt document, datat august 1980, comandă următorul lucru: „Îndepliniţi cererea conducerii PC din Salvador şi însărcinaţi Ministerul Aviaţiei Civile să transporte arme de foc şi muniţii fabricate în Occident, cântărind între 60 şi 80 de tone, de la Hanoi la Havana, pe care tovarăşii noştri cubanezi urmează să le predea prietenilor noştri din Salvador”.[1255] Măsurile de precauţie luate în privinţa tipului de armament (fabricat în Occident)

1253 Apud Pierre Rigoulot, Coucher de soleil sur La Havane, Flammarion, 2007, p. 270.

1254 Alistair Home, Small Earthquake in Chile, Penguin Books, 1990, p. 341.

1255 Ibid., p. 39.

şi filiera de transmitere (Hanoi-Havana) arată intenţia Moscovei de a nu apărea în această operaţiune, fără îndoială, pentru a evita complicaţiile cu Washingtonul dacă afacerea ajungea să fie cunoscută. PC sovietic va acţiona în mod subversiv până la capăt. Între 1979 şi 1989, mai mult de 500 de activişti din 40 de partide comuniste sau „muncitoreşti" din lume vor veni să urmeze „stagii" în URSS.[1256]

Încercările de destabilizare a continentului american începute în anii 'bo vor da, în cele din urmă, roade în Grenada şi Nicaragua, două noi „capete de pod" ale comunismului implantate în teritoriul Statelor Unite, în martie 1979, New Jewel Movement, mişcare de tip marxist, condusă de Maurice Bishop, preia puterea în insuliţa din Caraibe. O lună mai târziu, aproximativ 50 de consilieri cubanezi sosesc cu o mare cantitate de arme şi de muniţii pentru a susţine noul regim. Începând din luna septembrie, 400 de soldaţi cubanezi vin să antreneze noua armată din Grenada. În decembrie, 300 de cubanezi încep construirea unui nou aeroport, care să poată primi avioanele de mare capacitate cubaneze şi sovietice destinate transportului militar.[1257] Trei ani mai târziu, Bishop va fi victima luptelor intestine care măcinaseră dintotdeauna partidul său marxist-leninist. Demiterea şi executarea sa de către unul din adjuncţii săi nu vor schimba deloc orientarea politică a insulei, incitând Statele Unite să intervină. Washingtonul îşi imagina că va reuşi în Grenada tot ce ratase în Cuba. Operaţiunea „Urgent Fury", declanşată în octombrie 1983, avea să ducă la un adevărat mic război, asemănător cu cea mai încordată perioadă a Războiului Rece: cei 7.000 de soldaţi americani debarcaţi

1256 Ibid., p. 37.

1257 Robert Gates, From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War, Simon and Schuster, 1996, pp. 123-124.

se vor trezi în faţa a 700 de cubanezi şi a zeci de consilieri militari veniţi din URSS, Coreea de Nord, Germania de Est, Bulgaria.1

În iulie 1979, în Nicaragua, prăbuşirea vechii dictaturi a familiei Somoza, o familie de proprietari înstăriţi de terenuri aflaţi la putere de aproape o jumătate de secol, împinsă spre ieşire de preşedintele Carter, hotărât să susţină respectarea drepturilor omului, ajută Frontul Sandinist de Eliberare Naţională, condus de Daniel Ortega, să pună mâna pe putere. Expropriere de pământuri, naţionalizarea minelor, pescuitului şi a altor resurse naturale, reformă agrară, ţara porneşte cu hotărâre pe calea socialistă. „Strategia noastră presupune să smulgem Nicaragua de pe orbita capitalistă, îi mărturiseşte Ortega reprezentantului KGB-ului trimis repede la faţa locului, şi să devenim ulterior un membru al Comecon”. Castro va face mai multe călătorii secrete în Nicaragua pentru a îndruma „revoluţia sandinistă”. În primii ani, ajutoarele militare şi financiare acordate regimului lui Ortega sunt discutate în comun de un comitet tripartit sovieto-cubanonicaraguayan.[1258] Ţara va fi copleşită, încetul cu încetul, de dificultăţile economice inerente economiilor planificate, ajungând, în cele din urmă, să primească perfuzii din URSS. în 1986, Nicaragua îi va datora Moscovei mai mult de un miliard de dolari. Eşecul Uniunii Sovietice în deceniul 1980, preludiu al prăbuşirii din 1989, va obliga Kremlinul să reducă ajutorul acordat „forţelor progresiste” ale Lumii a Treia. Nicaragua lui Ortega va fi una din victimele noii politici de austeritate revoluţionară. Confruntându-se cu o contragherilă înarmată şi finanţată de Statele Unite, sandiniştii vor fi, în cele din urmă, constrânşi să plece de la putere la începutul

1258 Ronald Cole, Operation Urgent Fury, Joint History Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, Washington DC, 1997, pp. 51-52 şi 60.

anului 1990. Odată cu ei vor pieri ultimele speranţe ale unui continent american cucerit de comunism, Cuba rămânând să poarte singură stindardul marxism-leninismului în această parte de lume.

Infiltrarea sovietică în Lumea a Treia e consecinţa unui şir de evenimente. Sfârşitul colonialismului, deşteptarea naţionalismelor, anti-imperialismul alimentat de intervenţia Statelor Unite în Vietnam vor face ca în anii ’70 să sufle un vânt din Est mereu prielnic, după cum spusese Mao. Conjunctura îi permite Uniunii Sovietice să păşească în regiuni unde nici măcar ruşii de odinioară, nici chiar cei dinainte de revoluţie, nu se aventuraseră deloc. În Orientul Mijlociu, dezastruoasa expediţie anglo-franceză pe Canalul Suez, naţionalizat în 1956 de Nasser, i-a oferit Moscovei ocazia să sară în ajutorul Egiptului victimă a colonialismului.

Ulterior, conducătorii sovietici au cultivat relaţiile cu Cairo; de exemplu, barajul de la Assuan de pe Nil, pentru care Statele Unite refuzaseră să asigure finanţarea – ceea ce a provocat criza Suezului, după cum ne aducem aminte –, a fost construit datorită unor tehnicieni sovietici. Livrări de arme, trimiterea unor consilieri militari, credite preferenţiale, sprijin diplomatic, Kremlinul n-a precupeţit niciun efort în anii ’60 pentru a fi pe placul rais-ului egiptean, care visa să formeze o federaţie în Orientul Mijlociu. Nici chiar Războiul de Şase Zile împotriva Israelului, în iunie 1967, nu a dăunat înţelegerii dintre cele două ţări, cu toate că înfrângerea egipteană s-a datorat parţial calităţii scăzute a armamentului pe care îl livrase Uniunea Sovietică. După acest dezastru, mii de soldaţi sovietici au venit să îngroaşe rândurile armatei lui Nasser pentru a-şi efectua serviciul militar purtând uniforma egipteană.1 Anwar El Sadat, noul *rais*, care e succesorul colonelului naţionalist mort în septembrie 1970, va fi mai puţin sensibil la bunele intenţii sovietice. Materialul militar

livrat de Moscova, în continuare la fel de învechit, nu corespunde nevoilor unei armate cu care Sadat vrea să atace Israelul pentru a răzbuna înfrângerea în Războiul de Şase Zile. În aprilie 197 a, rais-ul dă ordin să fie rechemaţi toţi consilierii militari sovietici prezenţi în Egipt. Manevra are rolul de a face presiuni asupra Kremlinului pentru a se obţine arme mai moderne. Mesajul e înţeles. „Începând din acest moment, ruşii ne trimit tot ce pot, şi sunt foarte mulţumit”, declară Sadat un an mai târziu.[1259] Războiul de Yom Kipur din octombrie 1973, pe care Egiptul şi Siria îl declară în acelaşi timp Israelului, e un nou dezastru arab, în pofida unui armament sovietic mai performant. Pentru URSS, această nouă înfrângere ar fi putut să pună capăt la două decenii de eforturi politico-militare în regiune. Deruta armatelor arabe nu se transformă, totuşi, într-o victorie pentru Israel. Din acest nou conflict, statul ebraic iese slăbit din punct de vedere politic. Regimul de la Tel Aviv a refuzat să se supună rezoluţiilor Naţiunilor Unite în privinţa unei încetări a ostilităţilor, cu riscul de a se izola şi mai mult pe scena internaţională. Ţările arabe denunţă acest comportament şi condamnă împreună cu Israelul puterile care îl susţin, în frunte cu Statele Unite şi Europa. În plin război în Sinai, ţările arabe membre ale OPEP au hotărât o creştere de 70% a preţului la petrolul lor, o scădere de 25% a producţiei şi un embargo în direcţia Statelor Unite şi a Ţărilor de Jos. Măsura cufundă lumea occidentală într-o criză economică profitabilă pentru afacerile Uniunii Sovietice, mare producătoare de petrol. Moscova, care a vrut întotdeauna să zguduie echilibrul lumii arabe, unde erau concentrate atâtea interese capitaliste, se mulţumeşte cu această nouă situaţie.

Prezenţa sovietică în Orientul Mijlociu n-a fost niciodată atât de hotărâtoare ca în primii ani din deceniul

1259 Mărturisire a unui soldat din contingentul trimis în Egipt în 1969, publicată de Komsomolskaya Prav da din 21 septembrie 1989.

1970. Două treimi din consilierii trimişi de Moscova în Lumea a Treia la acea vreme lucrează în acel moment în regiune, şi 60% din exportul de arme ajung acolo.1 în Siria, venirea lui Hafez Al-Assad la putere, în 1970, a compensat pentru Kremlin pierderea influenţei pe care o avea la Cairo. Assad merge de şase ori în URSS în primii trei ani ai mandatului său. Prezenţa a doi miniştri comunişti în guvernul de la Damasc, participarea PC sirian la Frontul Naţional Progresist, care îl susţine pe Assad, şi posibilitatea partidului de a publica un ziar simt pe placul Moscovei. După Războiul de Yom Kipur, Siria primeşte cel mai bun armament sovietic, mai ales avioane Mig 23 pe care le vor pilota cubanezi şi nord-coreeni. La Congresul al XXV-lea al PC sovietic, Assad e numit de Brejnev cel mai apropiat aliat al Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu. În acelaşi an, Irakul lui Saddam Hussein e prima ţară arabă admisă în Comecom în calitate de observator. Conducătorul irakian nu îşi ascunde admiraţia faţă de Stalin, îi „place felul în care şi-a condus ţara”.[1260] Moscova a mai găsit un aliat în Yemenul de Sud, ţară care e acum controlată de un Front de Eliberare Naţională de inspiraţie marxist-leninistă. Aden şi Socotra devin porturi de escală pentru flota sovietică, economia ţării e colectivizată, consilieri veniţi de la Moscova îi însoţesc pe toţi miniştrii din Yemen şi poliţia politică a regimului foloseşte cuvântul „cekist” când se referă la ofiţerii săi, în semn de omagiu faţă de instructorii lor sovietici.[1261]

Kremlinul tratează bine ţările din Orientul Mijlociu care sunt folositoare politicii sale externe, fără a acorda prea multă atenţie politicii lor interne. Conducătorii

1260 Hélène Carrère d’Encausse, „La pénétration soviétique au Moyen-Orient“, în Le Système communiste: un monde en expansion, ed. cit, p. 193.

1261 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à l’assaut du tiers-monde, ed. cit., p. 194.

sovietici nu încearcă să promoveze revoluţia în regiune. Ba chiar puţin le pasă de soarta comuniştilor locali, cărora Moscova le-a dat ordin să accepte această politică de cooperare. Interesele de putere ale Uniunii Sovietice contează mai mult decât solidaritatea revoluţionară. Represaliile asupra PC egiptean n-au dus la anularea tratatului de prietenie semnat cu Nasser, iar tovarăşii persecutaţi au fost constrânşi de Moscova să aprobe din fundul celulei în care se aflau „spiritul progresist" al acestui nou prieten al taberei socialiste. Irakul ilustrează, de asemenea, acest realism politic. Saddam Hussein a negociat un tratat de prietenie cu Uniunea Sovietică, spânzurând în acelaşi timp comunişti pentru a-şi arăta independenţa faţă de Moscova.[1262]

Antisionismul, care a avut de multe ori rolul de a camufla antisemitismul partidului-stat sovietic începând cu perioada lui Stalin, e o altă metodă de care se foloseşte Moscova pentru a seduce lumea arabă. Sprijinirea Uniunii Sovietice în cadrul Organizaţiei de Eliberare a Palestinei, OEP, condusă de Yasser Arafat, a început în 1968. În acel an, liderul palestinian l-a însoţit pe Nasser la Moscova, deghizat în tehnician egiptean, pentru a negocia un prim contract pentru livrarea de arme.[1263] Ulterior, bunele raporturi ale lui Arafat cu Ceauşescu i-au cam jignit pe conducătorii sovietici, când şi-au dat seama că palestinianul avea mai mare încredere în Conducătorul român decât în ei. Frontul Popular de Eliberare a Palestinei (FPEP), condus de Georges Habache, se va bucura ulterior de consideraţia Kremlinului şi a KGB-ului, care îl controlează pe principalul terorist al organizaţiei,

1262 Hélène Carrère d'Encausse, „La pénétration soviétique au Moyen-Orient", în Le Système communiste: un monde en expansion, ed. cit, p. 195.

1263 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB ă Vassaut du tiers-monde, ed. cit, p. 228.

Wadie Haddad. Fedain-ii FPEP sunt trimişi la stagii în URSS; la recomandarea Moscovei, terorişti vest-germani din Rote Armée Fraktion se antrenează în taberele FPEP din Orientul Mijlociu; Haddad îndeplineşte numeroase misiuni pentru serviciile sovietice până la moartea lui în 1978, din cauza unei hemoragii cerebrale, în RDG. Carlos, pe numele său adevărat Ilici (în semn de omagiu faţă de Lenin) Ramírez (în semn de omagiu faţă de asasinul lui Troţki) Sánchez, un venezuelean membru al FPEP al lui George Habache şi autorul unei spectaculoase luări de ostatici la sediul OPEP de la Viena în 1975, nu îl va înlocui niciodată cu adevărat pe Haddad în dispozitivul sovietic. Terorismul palestinian, în plin avânt în anii ’70, n-a fost coordonat de KGB, aşa cum s-a spus uneori. În schimb, serviciile secrete sovietice şi filierele lor în ţările din Est au înarmat, instruit, antrenat, transportat şi protejat numeroşi terorişti. De pildă, Carlos a trăit mult timp în spatele Cortinei de Fier. Numeroasele atentate care au însângerat lumea în acea perioadă n-au fost hotărâte de Moscova, dar mijloacele de a le pune în aplicare veneau de cele mai multe ori din blocul de Est. În lipsa unui internaţionalism proletar, Uniunea Sovietică a reuşit să pună pe picioare o internaţională teroristă.

Anularea tratatului de prietenie dintre URSS şi Egipt, anunţată de Sadat în 1976, determină declinul influenţei sovietice în Orientul Mijlociu. *Rais*-ul egiptean devine cel mai aprig duşman al Uniunii Sovietice în regirme, mai ales când regimul de la Cairo se apropie de Washington, apoi de Tel Aviv, lucru care va duce la Acordurile de Pace de la Camp David semnate în 1978 şi 1979. Acest gest istoric îi aduce lui Sadat un Premiu Nobel pentru Pace, pe care îl împarte cu prim-ministrul israelian Menahem Begin, şi multă ură în lumea arabă. Asasinarea lui la Cairo de către nişte islamişti, în octombrie 1981, va fi preţul pe care-l va plăti pentru îndrăzneala lui. Moscova lansase o amplă

campanie de dezinformare în lunile de dinaintea atentatului, acuzându-l pe ra/s-ul egiptean că a avut în tinereţe simpatii naziste, pentru a încerca să-l discrediteze în faţa conducătorilor occidentali.1

Centurionii Moscovei

Africa de azi e veriga slabă a imperialismului. Acolo există perspective excelente pentru a putea trece aproape de la tribalism la socialism fără a traversa diferitele etape pe care au trebuit să le parcurgă alte câteva regiuni ale lumii.”[1264] Continentul negru, ultima frontieră a comunismului? Fidel Castro, care pronunţă aceste fraze în 1977, e convins de asta. După Europa în 1917 (Rusia), Asia în 1949 (China) şi America în 1959 (Cuba), e rândul Africii să fie „eliberată” Creând la Moscova o universitate Patrice-Lumumba, numele prim-ministrului congolez asasinat în i960, destinată formării de cadre în Lumea a Treia, Uniunea Sovietică s-a pregătit pentru această scadenţă. Decolonizarea continentului, venirea unor lideri naţionalişti la putere permit ca „modelul sovietic” să se prezinte ca o alternativă la democraţiile occidentale. Neatinsă de nicio tară colonialistă în această parte de lume, Uniunea Sovietică poate să pară un refugiu pentru nişte conducători care vor să se distanţeze de moştenirea europeană. Prin partidul unic, socializarea economiei, încadrarea societăţii, comunismul oferă o serie vastă de mijloace noilor naţiuni neemancipate încă. Violenţa procedeelor care trebuie folosite pentru a ajunge la putere şi a rămâne acolo, toate reţetele aprobate de marxism-leninism în acest domeniu atrag avântul progresist al liderilor aparţinând unui continent distrus de secole întregi de confruntări tribale. Pe scurt, comunismul se potriveşte cu contextul african din epoca post-colonială. Totuşi, succesul n-a fost imediat, în 1975 Africa va avea numai 60.000 de comunişti cu carnet de membru, în toate ţările

1264 Ibid., p. 140.

la un loc.[1265]

Uniunea Sovietică a investit politic întâi în Guineea, condusă de Sékou Touré, şi în Ghana lui Kwame Nkrumah, doi despoţi sângeroşi care au provocat falimentul ţărilor lor. Creditele, consilierii, materialele sovietice n-au reuşit să oprească procesul, mai degrabă l-au accelerat. În anii ’60, cele două ţări au simbolizat speranţa unui comunism african, ale cărui licăriri au fascinat şi comunitatea afro-americană, care se lupta în acea perioadă pentru emancipare. Cei mai radicali militanţi afro-americani au văzut în acest comunism un El Dorado unde marxism-leninismul întruchipa mai mult decât o ideologie, o tehnică de putere veritabilă, pentru că era operaţională.

Student la Harvard, ales în 1966 preşedinte al Comitetului de Coordonare a Studenţilor Non-violenţi (SNCC), marea organizaţie de studenţi cuprinsă de febra revoltelor afro-americane din anii ’bo în Statele Unite, Stokely Carmichael a lansat, urmându-l pe Malcolm X, lozinca Black Power, fiind unul din fondatorii partidului Panterele Negre. A părăsit Statele Unite la începutul anilor ’70, pornind într-o lungă călătorie care l-a dus la Havana, Hanoi, Alger. Instalat de 15 ani în capitala Republicii Guineea, Conakiy, a devenit un demnitar al regimului şi consilier personal al dictatorului Sékou Touré. Şi-a schimbat numele, luându-l pe cel de Kwame Touré, în semn de omagiu faţă de părinţii săi spirituali, Sékou Touré şi Kwame Nkrumah (preşedintele ghanez decedat în 1972 în exil la Bucureşti). După moartea lui Sékou Touré în 1984 şi masacrarea anturajului său de junta militară care a pus mâna pe putere, Carmichael-Touré e cruţat şi îşi păstrează locuinţa „cu faţa spre ocean, la doi paşi de sinistrul lagăr de la Boiro”, după cum notează Jean-Jacques Mandel, care

1265 Yves Santamaría, „L’improbable communisme africain“, în Dictionnaire du communisme (sous la direction de Stéphane Courtois), Larousse, 2007, p. 72.

vine să-i ia un interviu. Lagărul de la Boiro a fost un loc de torturi cumplite în Guineea socialistă. Fostul preşedinte al studenţilor non-violenţi explică de ce strigătele celor torturaţi nu l-au împiedicat niciodată să doarmă.

Kwapie Touré: La sfârşitul anilor ’bo, se ştia clar ce trebuie făcut: trebuia organizat internaţional panafricanismul. Între 1968 şi 1970, toată lumea a venit la Conakry, din Mozambic Samora Machel, din Capul Verde Amilcar Cabral, din Tanzania Julius Nyerere, Fidel Castro, toate mişcările de eliberare africane, toate forţele progresiste din lume. Noi puteam determina într-adevăr un proces de conştientizare.

Jean-Jacques Mandel: Spuneţi „noi”? La cine vă referiţi?

Kwame Touré: Noi, militanţii panfricani. Sékou Touré era unul din ei, lucra pentru stabilitatea politică din Guineea. Înţelesese că generaţia noastră nu se află acolo pentru a dezvolta Africa economică. Generaţiile viitoare aveau să facă acest lucru datorită stabilităţii politice pe care o asiguraserăm noi. Uitaţi-vă la Uniunea Sovietică după Stalin, la China după Mao.

Jean-Jacques Mandel: Stabilitatea politică înseamnă construirea statului?

Kwame Touré: Da, prin intermediul partidului. Sacrificăm totul pentru partid. Sacrificăm lucrurile materiale pentru această activitate ideologică. După cum a afirmat Sékou Touré: „Alegem sărăcia în libertate în locul opulenţei în sclavie”.

Jean-Jacques Mandel: Locuitorii din Guineea au plătit un preţ cam mare pentru acest tip de educaţie politică. Asasinatele, torturile din lagărul de la Boiro…

Kwame Touré: Sunt un revoluţionar, am făcut închisoare în Statele Unite când aveam 19 ani, am fost torturat cu electroşocuri. Cunosc tortura, ştiu de ce am fost torturat. Nu există sentimentalism în revoluţie. Nu

cunosc nicio mişcare socială care susţine progresul în lume în cazul căreia să nu fi fost omorâţi oameni. Nu putem să ţinem cont de sângele vărsat. Când cauza e dreaptă, nu mai contează sângele vărsat. Când mi se spune că Sékou Touré a vărsat sânge, răspund: ştiu de ce. Şi mai spun: noi, revoluţionarii africani, n-am terminat cu vărsarea de sânge. În Africa e cât se poate de clar.

Interviu publicat în *Libération*, 21 august 1986, citat în André Glücksmann, Thierry Wolton, *Silence on tue*, Grasset, 1986, pp. 211 – 212.

Continent aproape neatins de marxism în anii ’60, Africa n-a scăpat de concurenţa dintre cele două mari puteri ale comunismului în acea perioadă. China Populară, care nu avea mijloacele pe care le avea Uniunea

Sovietică, a încercat să-şi exercite influenţa în Africa, neputând să acorde credite sau să trimită tehnicieni. Cărticica Roşie a lui Mao a inundat unele ţări – 4 milioane de exemplare numai în Mali, un exemplar pe cap de locuitor –, portrete ale Marelui Cârmaci au fost atârnate în câteva capitale simpatizante, în detrimentul Moscovei, care turba de mânie. Li s-a dat ordin KGB-ului şi serviciilor surori din Estul Europei să mâzgălească aceste icoane cu graffiti ostile. Markus Wolf, şeful HVA est-german, s-a plâns la centrala de informaţii sovietică din cauză că trebuie să-şi oblige agenţii să numere portretele lui Mao în ţările unde se infiltraseră oamenii lui, aşa cum cerea KGB-ul.1

Moscova avea să întreacă Beijingul în deceniul 1970. După eşecul pe care îl suferise în Congo cu 10 ani înainte, Uniunea Sovietică înţelesese că o politică de exercitare a influenţei trebuia să se bazeze pe mijloace importante dacă voia să aibă succes. De vreme ce creditele şi tehnicienii nu erau de ajuns, trebuia să poată interveni şi să pună în aplicare sfaturile oferite. Armata Roşie s-a dotat cu avioane de transport de mare capacitate, cu trupe de

intervenţie, cu comandouri de elită care urmau să meargă şi să impună calea cea dreaptă la faţa locului. De vreme ce experienţa dovedise că războiul e cel mai bun agent de propagare a comunismului, Uniunea Sovietică era hotărâtă să treacă prin foc şi sabie acest continent nou din punct de vedere ideologic pentru a-l atrage în tabăra progresistă. Situaţia va permite acest lucru. Într-un moment în care lumea occidentală e în criză economică din cauza crizei petroliere din 1973, leadership-ul american se clatină după deruta din Vietnam şi după scandalul Watergate, care l-a obligat să demisioneze pe preşedintele Nixon[12661267], Uniunea Sovietică se afirmă tot mai mult şi în Africa, şi pe celelalte continente. Ofensiva începe în 1974, profitând de pe urma unei precipitări a istoriei pe care Moscova ştie s-o exploateze.

Pe 25 aprilie 1974, un grup de ofiţeri portughezi răstoarnă la Lisabona dictatura secătuită a lui Marcelo Caetano, palid succesor al lui António de Oliveira Salazar, care condusese cu mână de fier ţara timp de aproape 40 de ani. Această lovitură de stat iară vărsare de sânge e realizarea unor căpitani tineri, din care majoritatea şi-au făcut studiile în Africa, în dominioanele imperiului portughez, ultimul de pe continent, măcinate de războaie de independenţă în Guineea-Bissau, în Angola, în Mozambic. Pentru a pune capăt acestei politici coloniale absurde, Mişcarea Forţelor Armate, MFA, a pus mâna pe putere în metropolă, la Lisabona. „Revoluţia garoafelor” e întâmpinată cu bucurie în Portugalia şi cu speranţă în Africa. MFA declanşează procesul care avea să determine

1266 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à l’assaut du tiers-monde, ed. cit., p. 241.

1267 Spargerea dată în 1972 la sediul Partidului Democrat în clădirea Watergate la Washington a provocat, doi ani mai târziu, demisia republicanului Nixon de la Casa Albă, bănuit că a vrut să înăbuşe scandalul.

obţinerea independenţei în fostele colonii. La faţa locului, gherilele îşi intensifică activitatea pentru a-şi afirma cauza, pentru a ocupa cât mai repede posibil terenul abandonat de colonizator. Moscova găseşte acolo un teritoriu unde poate să-şi aplice concepţiile despre „internaţionalismul proletar”. Concurenţa sino-sovietică din anii ’bo e urmată pe continentul african de un consorţiu comunist condus de URSS, în cadrul căruia Cuba ocupă un rol central. Apartenenţa insulei la nebuloasa din Lumea a Treia îi permite să compenseze decalajul cultural dintre sovietici şi africani. În pofida tuturor eforturilor sale proletare, Uniunea Sovietică rămâne marcată de apartenenţa sa la emisfera nordică, emisfera albilor, şi de moştenirea sa occidentală, din care pare să facă parte marxism-leninismul. Cuba prezintă avantajul că ţine sus steagul revoluţiei, făcând în acelaşi timp parte din lumea subdezvoltată. Castro avea să-şi trimită centurionii în Africa în numele Moscovei şi să contribuie la progresul comunismului cu arma în mână.

Rolul de „eliberator” îi revine la momentul potrivit lui El Lider Máximo. După 15 ani de socialism, Cuba eşuează. În 1970, Castro a crezut că rezolvă criza lansând *grande zafra*”, adică promisiunea unei recolte record de 10 milioane de tone de trestie de zahăr, de trei ori mai mare decât cea obişnuită. Eşecul a fost deplin, în ciuda mobilizării generale a populaţiei cubaneze care a evocat, în mod diferit, ce încercase Mao cu Marele Salt înainte în 1959. Acordarea de ajutor unor africani colonizaţi e o cauză nobilă care reprezintă o diversiune excelentă în raport cu necazurile insulei. În plus, dictatorul cubanez e flatat să devină şef al centurionilor, întotdeauna a visat că va ieşi din provincialismul său pentru a intra în rândul „Marilor Puteri”. Alianţa cu Moscova devine pentru Cuba o metodă de a-şi pune în valoare autoritatea pe scena internaţională, de a-şi consolida puterea militară, profitând

în acelaşi timp de asistenţă financiară din partea URSS, care se angajează să finanţeze corpul expediţionar. Preluarea de către Moscova a costului logistic al intervenţiilor, care ajungea până la 2, 5 miliarde de dolari pe an, trebuia să elibereze Cuba de o povară financiară, chiar să determine o uşoară destindere într-o economie la capătul puterilor.[1268] Devenind jandarmul comunismului, Castro se relansează pe toate fronturile.

Un consorţiu comunist îşi împarte misiunile: cubanezii trebuie să trimită trupe pentru a întemeia regimuri marxiste, Uniunea Sovietică trebuie să furnizeze logistica, adică arme, consilieri, specialişti (piloţi, tanchişti etc.), Germania de Est trebuie să trimită apoi repede experţi în securitate care au rolul de a-i ajuta pe noii conducători să-şi lichideze opozanţii. Această repartizare a competenţelor avea să funcţioneze cu succes un deceniu. Angola e prima ţară care se supune noii diviziuni a muncii revoluţionare. Lisabona a programat independenţa acesteia pentru noiembrie 1975, lucru care declanşează pe teren o cursă pentru putere între trei forţe de gherilă concurente, Mişcarea Populară pentru Eliberarea Angolei (MPLA) condusă de Agostinho Neto, Uniunea Naţională pentru Independenţa Totală (UNITA) condusă de Jonas Savimbi şi Frontul Naţional pentru Eliberare (FNLA) creat de Holden Roberto. MPLA susţine în mod deschis că se inspiră din tendinţa sovietică a marxism-leninismului, UNITA priveşte mai degrabă spre Beijing, unde conducătorul său şi-a făcut armata, FNLA susţine că e o mişcare naţionalistă. Moscova a ales, MPLA condusă de Neto trebuie să conducă Angola independentă. În decursul câtorva perioade petrecute în URSS în anii ’bo, cadrele din MPLA, organizaţie înfiinţată în 1956, au fost modelate pe

1268 Zaki Laïdi, „Les niveaux d’influence de la politique soviétique en Afrique“, în Le Système communiste: un monde en expansion, ed. cit., p. 174.

tipar sovietic.1 Agostinho Neto a fost format de foarte ortodoxul PC portughez, al cărui secretar general, Álvaro Cunhal, e credincios Moscovei. În lunile de dinaintea independenţei, Uniunea Sovietică îi trimite ajutor material lui Neto prin Congo, statul vecin, în timp ce instructorii cubanezi vin să pregătească luptătorii din MPLA. UNITA, care e bine implantată în sudul ţării, primeşte sprijinul Africii de Sud, unde regimul de apartheid se teme de instalarea unui guvern socialist la frontierele sale.

Pe măsură ce se apropie scadenţa independenţei, prezenţa cubaneză devine tot mai apăsătoare. În martie 1975, 500 de militari din forţele speciale, trimişi de Havana, sunt la faţa locului; 6 luni mai târziu, la jumătatea lunii octombrie, sunt 7.000. Ulterior, se va găsi pretextul că acest corp expediţionar trimis de Cuba venise să salveze Angola de o ocupaţie sud-africană.[1269] Operaţiunea „Zulua a fost declanşată de Pretoria în sudul ţării la sfârşitul lunii octombrie, dar podul aerian creat între Cuba şi Angola e anterior acestei ofensive sud-africane. Pentru tabăra comunistă, s-a pus întotdeauna problema instalării unui raport de forţe favorabil MPLA înainte să fie declarată independenţa. Pe 11 noiembrie, Agostinho Neto proclamă Republica Populară Angola şi se autodesemnează preşedinte. 15.000 de militari cubanezi asigură „legitimitatea" noului regim, în ianuarie, 37.000 sunt la faţa locului. Această forţă armată bine antrenată şi supraînarmată lichidează fără probleme gherila FNLA în nordul ţării şi domoleşte în sud UNITA, care e susţinută de un corp expediţionar sud-african. Moscova şi Havana au

1269 Yves Santamaría, ^Afrocommunismes; Éthiopie, Angola, Mozambique", în Le Livre noir du communisme (Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii), Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 814 [„Afrocomunism: Etiopia, Angola, Mozambic", în Stéphane Courtois, Nicolas Werth et alii, Cartea neagră a comunismului: crime, teroare, represiune, trad. de Ileana Busuioc, Humanitas, Bucureşti, 1998, pp. 650-674, aici p. 665 - n. tr.].

reuşit ce şi-au propus, sovieticii şi cubanezii sunt stăpânii ţării.

Conducătorii occidentali au asistat aproape neputincioşi la această victorie comunistă. Senatul american a interzis orice intervenţie în

Angola, Washingtonul s-a mulţumit să acorde un ajutor financiar forţelor anti-comuniste ale FNLA şi, într-o măsură mai mică, celor din UNITA. În anul hotărâtor 1975, Uniunea Sovietică a cheltuit de 12 ori mai mulţi bani pentru a-şi apăra cauza decât au cheltuit Statele Unite pentru a sprijini forţele care puteau să le fie favorabile.1 Prezenţa cubaneză, care e masivă, a ajuns chiar să-i neliniştească pe simpatizanţii castrismului din toată lumea. Oare această intervenţie nu era o formă de neocolonialism? El Lider Máximo se grăbeşte să-şi liniştească numeroşii admiratori occidentali printr-o minciună bine intenţionată. Într-o scrisoare adresată în mai 1976 prim-ministrului suedez, Olof Palme, susţine că a început retragerea trupelor sale, într-un ritm de 200 de militari pe lună. „Nu vreau să fiu cruciatul secolului XXA, afirmă el. Un an mai târziu, se va răzgândi: „Vom rămâne în Angola cât timp e nevoie, informează Castro revista *Afrique-Asie*, cu acordul guvernului suveran din această ţară soră, pentru a contribui la apărarea sa şi la consolidarea independenţei sale.”[1270] Zece ani mai târziu, în Angola vor fi tot 40.000 de soldaţi cubanezi. Pentru El Lider Máximo, nu se pune doar problema asigurării serviciului de după revoluţie; prezenţa trupelor sale în această ţară mare din Africa e rentabilă. Guvernul MPLA suportă integral cheltuielile de şedere ale acestor militari pentru care Havana nu plăteşte nimic. Foarte repede, corpul expediţionar a organizat filiere de exploatare a

1270 Branko Lazitch, Pierre Rigoulot, „Angola 1974-1988, un échec du communisme en Afrique“, Est et Ouest, supliment al nr. 54, mai 1988, p. 2.

diamantului şi a lemnului preţios care sunt foarte profitabile. Astfel, în fiecare an pe piaţa mondială sunt vândute între 60 şi 100.000 m[1271] de produse finite, în afara oricărui control al autorităţilor angoleze.3 „Eliberatorii" cubanezi se poartă ca nişte prădători, aşa cum s-au purtat armatele comuniste în alte locuri.

Agostinho Neto, căruia i s-a decernat în 1976 Premiul Lenin pentru Pace, cea mai prestigioasă recompensă sovietică pentru un străin, transformă MPLA în Partidul Muncii. Mişcarea trece de la o organizaţie de tip front la o structură de avangardă construită pe model sovietic, capabilă să-şi asume rangul de „partid înfrăţit" în mişcarea comunistă internaţională.[1272] Stasi, organizaţia est-germană, îşi trimite specialiştii să formeze poliţia politică responsabilă cu urmărirea opozanţilor. Direcţia de Informaţii şi Securitate din Angola (DISA), plasată sub comanda directă a lui Neto, recurge la epurări repetate. Se semnează cu URSS un tratat de prietenie care obligă cele două părţi să-şi acorde ajutor reciproc, dar care permite mai ales militarilor sovietici să folosească aeroporturile angoleze şi marinei să lanseze mine marine în portul Luanda.[1273] O parte a industriei e naţionalizată, ţara se cufundă în criză. Al patrulea producător mondial de cafea înaintea independenţei, Angola vede cum producţia sa se prăbuşeşte începând din 1976, producţia de porumb estimată la 700.000 de tone în 1973 scade la 200.000 în 1978, apoi la 18.000 în 1981. Producţia de zahăr suferă o scădere asemănătoare, din exportatoare ţara devine

1271 Ibid., pp. 74-75-

1272 Yves Santamaria, ^frocommunismes; Ethiopie, Angola, Mozambique", în Le Livre noir du communisme, ed. cit., p. 815 [ed. rom. cit., p. 666 - n. tr.].

1273 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à l'assaut du tiers-monde, ed. cit., p. 437.

importatoare, importând mai ales din Cuba.1 Costul prezenţei militare cubaneze, consilierii sovietici şi est-germani, preţul care trebuie plătit pentru armamentele trimise de URSS, toate acestea copleşesc finanţele unei ţări lipsite de resursele sale, care se confruntă cu o degringoladă a producţiei interne şi un jaf din partea „ţărilor surori”. Spectrul foametei va apărea încă de la începutul deceniului 1980. Un raport al UNICEF din 1987 va menţiona zeci de mii de copii morţi de foame, Crucea Roşie internaţională va face apel la generozitatea ţărilor capitaliste pentru salvarea Angolei socialiste. Va trebui să se aştepte prăbuşirea Uniunii Sovietice pentru ca ţara să fie eliberată de ipoteca aceasta comunistă.

Mozambicul, cealaltă mare colonie portugheză care şi-a obţinut independenţa în 1975, are parte de un destin asemănător. Cufundarea ţării în chinurile marxism-leninismului avea să-i distrugă populaţia, înainte să o arunce într-un sângeros război civil care se va termina doar odată cu prăbuşirea comunismului în Europa. Catastrofa era anunţată înainte de preluarea puterii de către Frontul de Eliberare din Mozambic, Frelimo, în iunie 1975, şi transformarea acestuia într-un „partid de avangardă marxist-leninist”, la începutul anului 1977. Frelimo, care a fost creat în 1962 şi a luptat pentru independenţă începând din 1964, e iniţial o formaţiune mai degrabă naţionalistă. Membrii Frontului provin din mica burghezie neagră şi metisă, relativ privilegiată în raport cu masa celor colonizaţi[12741275]. Direcţia marxist-leninistă a fost aleasă în 1968, mai ales la îndemnul lui Samora Machel, un militant care visează la un Mozambic transformat în „primul stat marxist african”. Cu ajutorul

1274 Branko Lazitch, Pierre Rigoulot, „Angola 1974-1988, un échec du communisme en Afrique“, art. cit., pp. 58-63.

1275 Luis de Brito, „La genèse du parti-Etat FRELIMO“, în Politique africaine, nr. 29, martie 1988, Karthala, p. 17.

unor baze militare instalate în Tanzania socialistă vecină – ţară condusă în acea perioadă de Julius Nyerere –, Frelimo a reuşit înaintea independenţei să instituie „zone eliberate” într-o parte a teritoriului. În aceste zone s-au făcut experimente în privinţa politicii care avea să fie ulterior aplicată la întreaga ţară. Populaţia a fost obligată să muncească pe câmpii colective pentru a produce alimentele de care aveau nevoie luptătorii sau pentru a constitui rezerve. Pe atunci, era imposibil să te sustragi de la această sarcină, pentru că deveneai un duşman al poporului, erai scos în afara societăţii. „Lucrul acesta funcţiona pentru că existau posturi de supraveghere, pentru că oamenii erau bătuţi şi cei care încercau să fugă în Tanzania vecină erau trimişi înapoi în Mozambic”, se va relata mai târziu într-un studiu efectuat în rândul populaţiilor din aceste foste „zone eliberate”.1 începând din 1970 a fost instaurată acolo o „putere populară”, sub forma unei structuri piramidale cu mai multe niveluri (cerc, localitate, district, provincie) conduse de comitete alese de populaţie, dar aflate sub conducerea unor comisari politici. În 1973, erau create primele comitete de partid, şi a fost inaugurată o şcoală de partid.

Aşadar, Frelimo, care preia puterea în 1975, are deja o practică de tip comunist, conducătorul său, Samora Machel, dorind să fie un marxist-leninist model. Imediat după obţinerea independenţei, 1.000 de consilieri militari cubanezi se instalează în ţară, şi 350 de civili, tehnicieni şi profesori contribuie la „construirea socialismului”.[1276] KGB-ul şi Stasi, organizaţia est-germană, trimit specialişti ca să organizeze Serviciul Naţional de Securitate Populară (SNASP), însărcinat să semene teroarea în rândul eventualilor opozanţi ai noului regim.[1277] în acelaşi timp cu MPLA în Angola, Samora Machel transformă Frelimo într-un „partid marxist-leninist”, lucru care te face să te

1276 Apud ibid., p. 24.

gândeşti că aceste mutaţii au fost dorite, chiar impuse de Moscova. Partidul mozambican se lansează într-un ambiţios program de formare a unor sate în mod autoritar, prin gruparea pământurilor şi a ţăranilor, care cufundă satele într-o criză socială profundă. Rezistenţa Naţională Mozambicană (Renamo) – mişcare de gherilă susţinută şi finanţată de Rhodesia şi Africa de Sud, două ţări îngrijorate de emergenţa la doi paşi de ele a puterii negre, care, în plus, e marxistă – ea face recrutări în rândul acestor populaţii dezrădăcinate. Comunităţile de ţărani cred că pot să se folosească de aceşti „bandiţi înarmaţi" pentru a se apăra de partidul-stat care le răvăşeşte viaţa fără să le dea nimic în schimb. Din nefericire, populaţia mozambicană va fi prinsă repede în menghina unui război civil, distrugător şi nemilos, care se va termina 15 ani mai târziu, la începutul anilor '90, după ce apartheidul şi comunismul vor fi eliminate din istorie. Între timp, conflictul se va solda cu 1 milion de victime, mai ales colaterale, majoritatea femei şi copii.

Cornul roşu al Africii

Africa roşie e într-adevăr în mişcare în deceniul 1970. În Somalia, un Consiliu Suprem Revoluţionar controlează ţara. Suspendarea Constituţiei, închiderea Adunării Naţionale, interzicerea partidelor politice, Republica Democratică Somalia se împodobeşte cu portretele lui Marx şi Lenin. Călăuza sa, Siyaad Barre, susţine că a făcut o sinteză a marxismului şi Islamului, publică o cărticică în albastru şi alb care se doreşte corespondentul opusculului maoist. E creat Partidul (unic) Socialist Revoluţionar Somalez, Serviciul Naţional de Securitate, poliţia politică, porneşte în urmărirea opozanţilor. Iuri Andropov, şeful KGB-ului, merge la faţa locului în 1972 ca să evalueze progresul socialismului.

1277 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à l'assaut du tiers-monde, ed. cit., p. 439.

Consilierii sovietici sosesc în număr mare (în 1974 simt 3.600, din care jumătate sunt militari), Uniunea Sovietică şi Somalia semnează, în iulie 1974, primul tratat de prietenie şi cooperare care leagă „patria socialismului" de un stat din Africa neagră. Moscova obţine acolo, printre altele, acces la portul strategic Berbera, în Golful Aden. Dar pentru Siyaad Barre, sirenele Islamului şi petrodolarii Arabiei Saudite se dovedesc curând mai seducătoare decât teoriile revoluţionare occidentale şi rublele. Republica Democratică Somalia se alătură Ligii Arabe. Castro, care vine să viziteze ţara ca prieten, o compătimeşte: „Puterea şi influenţa dreptei continuă să crească, spune el la întoarcerea din această călătorie, ministrul de interne face tot ce poate pentru a apropia Somalia de Arabia Saudită şi de ţările imperialiste."[1278]

Moscova şi Havana îşi îndreaptă atunci atenţia spre Etiopia vecină, atinsă, la rândul ei, de virusul marxist. Această ţară din Cornul Africii e mai importantă decât Somalia, dintr-un alt punct de vedere, în primul rând prin simbolistica ei – Etiopia e „leagănul omenirii", se spune –, apoi prin istoria ei – e primul stat cunoscut al Africii, născut înaintea erei noastre, condus de un „rege al regilor", urmaşul lui Solomon şi al lui David, potrivit credinţei creştine ortodoxe –, prin amploarea sa demografică – 40 de milioane de locuitori –, în sfârşit, prin poziţia ei strategică lângă Marea Roşie, principala cale maritimă pentru aprovizionarea Occidentului cu petrol. Un Comitet de Coordonare a Forţelor Armate, Derg, a preluat acolo puterea în septembrie 1974, după ce l-a dat jos pe împăratul Hiile Selassie de pe tronul pe care îl ocupa din anii '30. Ofiţerii care animă comitetul Derg şi-au plasat acţiunea la început sub deviza „Etiopia mai întâi", având

1278 Apud „Russian and East-German Documents on the Horn of Africa, 1977- 1978", Cold War International History Project Bulletin, nr. 8-9, 1996-1997, p. 58.

doar naţionalismul ca linie politică precisă. Mişcarea lor a apărut în februarie 1974 ca reacţie la războiul din Eritreea, provincie din nordul ţării care încearcă să se separe de la începutul anilor ’bo. În cele din urmă, incapacitatea împăratului Hiile Selassie de a înfrânge această rebeliune a exasperat armata. În 1968, Frontul de Eliberare a Eritreii s-a luptat faţă în faţă cu forţele etiopiene şi a întreprins acţiuni de sabotaj şi de terorism urban spectaculoase. În acei ani, sovieticii şi cubanezii au înarmat şi au instruit luptătorii din FAC. Şi Beijingul priveşte această gherilă cu simpatie. Aceste influenţe încrucişate au dus în 1972 la crearea unui Front Popular de Eliberare a Eritreii oficial marxist, întreaga lume comunistă era mulţumită de această evoluţie. Înlăturarea lui Hiile Selassie de la putere schimbă perspectivele.

Militarii din comitetul Derg, care se opun mişcării de independenţă eritreene, nu sunt *a priori* prieteni ai taberei progresiste. Misterul care învăluie formarea acestui Comitet, faptul că nu are o linie politică precisă, funcţionarea lui internă obscură par să lase Moscova în expectativă. De fapt, după cum aveau să arate ulterior evenimentele, situaţia evolua în culise într-un mod foarte favorabil cauzei comuniste. Între crearea comitetului Derg în februarie 1974 şi înlăturarea de la putere a lui Hiile Selassie în septembrie în acelaşi an, nişte forţe subterane au acţionat pentru a determina politica etiopiană să evolueze în „direcţia bună”, spre o radicalizare revoluţionară. La început, hotărârile Comitetului Militar au fost sprijinite de populaţie. Un împărat care îmbătrânea, o ţară în ruine, foametea care ameninţa capitala, viitorul nu putea fi mai întunecat decât acest sfârşit de domnie. Lucrurile iau o întorsătură fatală pe 23 noiembrie 1974. Şeful declarat al comitetului Derg, generalul Aman Andom, e asasinat de cei din anturajul său, de un grup de soldaţi care vin să-l aresteze. Această mini-lovitură de stat dă

semnalul execuţiei sumare a 59 de demnitari din vechiul regim. O primă vărsare de sânge, care anunţă altele. Hiile Selassie va muri sufocat în celula lui, în august 1975.

Spre deosebire de cea a Angolei, a Mozambicului, chiar a Somaliei, intrarea Etiopiei în comunitatea socialistă e pe cât de bruscă, pe atât de neaşteptată. În această revoluţie-lovitură de stat un om a avut un rol central pe care nimeni nu-l cunoaşte cu adevărat atunci. Mengistu Haile Mariam e un ofiţer obscur care nu caută să apară în prim-plan. Preferă să acţioneze în culise, ca Pol Pot în rândul khmerilor roşii. Provenit dintr-o familie modestă – mama lui era servitoare, tatăl lui era soldat –, Mengistu a fost un copil cu probleme pe care armata l-a domolit, l-a disciplinat. Devenind ofiţer de carieră, a fost numit de membrii garnizoanei sale delegatul lor în comitetul Derg în momentul formării acestuia, nu datorită calităţilor sale, ci pentru că superiorul său voia să se descotorosească de acest scandalagiu.[1279] În Comitet, nu e decât un militar cu grad înalt pe lângă vreo sută de alţi militari (numărul membrilor comitetului Derg n-a fost niciodată cunoscut cu precizie). Mengistu e însufleţit de o ambiţie devoratoare, mai ales de o sete aprigă de revanşă socială. Devine rapid vicepreşedintele organizaţiei. Tenul pielii sale, trăsăturile sale negroide vădesc apartenenţa sa la rasa sclavilor într-o Etiopie puternic ierarhizată, dominată de locuitorii platourilor înalte, cu tenul mai deschis şi cu trăsături mai fine. Ooriginile sale îi provoacă un complex de inferioritate care îi hrăneşte ambiţia.

Să fi fost Mengistu abordat de serviciile secrete sovietice când a fost înfiinţat comitetul Derg? Poate că direcţia revoluţionară pe care a imprimat-o Comitetului i-a fost sugerată de nişte ofiţeri de informaţii abili veniţi din Est? S-a formulat această ipoteză, dar nu există nicio

1279 Paul Henze, Histoire de l'Éthiopie, éditions Moulin du Pont, 2004, p. 291.

dovadă în sprijinul acestei versiuni. Convertirea lui la marxism-leninism rămâne

O enigmă. Fără îndoială, ideologia, al cărei epigon înflăcărat va deveni, nu e pentru el decât un mijloc de a-şi atinge scopurile. Comunismul nu

I se pare cea mai bună cale de a elibera poporul de lanţuri şi mizerie, ci un instrument de putere care trebuie să-i permită să domnească prin teroare.

PACTUL CU VĂRSARE DE SÂNGE AL REVOLUŢIEI ETIOPIENE

Tacticile puse în aplicare de comitetul Derg erau prea coerente ca să fi fost doar dictate de desfăşurarea evenimentelor de pe o zi pe alta. Aveau un caracter prea progresiv ca să nu îi fost în slujba unui proiect amplu. Încă de la crearea sa, în februarie 1974, existau „linia”, adică o perspectivă globală pentru a atinge un obiectiv precis, un inventar şi o ierarhie a adversarilor care trebuiau neutralizaţi sau eliminaţi pentru ca aceasta să atingă scopul fixat. Şi e evident că, încă de la început, un anumit număr de membri din comitetul Derg, chiar dacă erau minoritari, o întruchipau cât se poate de bine. Unul din ei era Mengistu Hailé Mariam, vicepreşedintele Comitetului. În sfârşit, cu siguranţă, rolul său personal a fost hotărâtor pentru angajarea revoluţiei pe calea radicală la sfârşitul lunii octombrie-începutul lunii noiembrie.

Hotărând executarea a aproximativ 50 de figuri emblematice ale vechiului regim, comitetul Derg le cerea tuturor membrilor săi să semneze un pact cu vărsare de sânge angajându-i în ochii tuturor, atât ai poporului Etiopiei, cât şi ai opiniei publice şi ai guvernelor străine. Semnificaţia era următoarea: ne-am desprins de tot de regimul trecut, pentru că, începând din acest moment, între acela şi noi sunt îngropate 60 de cadavre. Mai mult: eliminarea generalului Aman Andom, ratificată public de comitetul Derg, îi determina pe toţi membrii acestuia să

abordeze cele mai intransigente atitudini ale „liniei”: soluţia de forţă în Eritreea, respingerea unei evoluţii republicane într-un viitor îndepărtat şi construirea de către comitetul Derg a unui anumit „socialism”. Dar executarea lui Aman Andom fixa şi pedeapsa pe care o primeau adversarii „liniei”, prezenţi sau viitori. Zvonurile i-au atribuit atunci lui Mengistu celebra frază a lui Mao: „Revoluţia nu e un dineu de gală”. Sensul e următorul: nu vom avea milă, evident, scopul e terorizarea duşmanului. Dar şi invers, de data asta cei vizaţi fiind membrii comitetului Derg: începând din acest moment, să nu mai aşteptaţi nici cea mai mică îndurare din partea adversarilor noştri. Mengistu îi suia, de voie, de nevoie, pe toţi cei din Derg pe acelaşi vapor, părăsind portul şi luând cârma pentru a alege o direcţie. Acţiunea lui violentă inaugura şi legea sângelui care avea să fie aplicată în toate conflictele majore din timpul revoluţiei: „Nu suntem de acord; o să te omor ca să te împiedic să mă omori tu înainte”.

René Lefort, *Ethiopie, la révolution hérétique*, François Maspero, 1981, pp. 117 – 118.

„Socialismul etiopian”, proclamat de Mengistu, e dus în pas forţat. Pe 1 ianuarie 1975, sunt naţionalizate băncile şi societăţile de asigurări; o lună mai târziu, e rândul majorităţii marilor companii din ţară, printre care şi mai multe întreprinderi străine. În martie, pământurile devin proprietăţi ale statului în cadrul unei reforme agrare radicale, urmată de o reformă funciară urbană. Universitatea din Addis Abeba şi şcolile gimnaziale sunt închise; studenţii şi elevii sunt trimişi la ţară, după metoda maoistă, versiunea oficială fiind că îi vor ajuta pe ţărani să se grupeze în asociaţii. Mulţi agricultori care formau structurile tradiţionale la ţară preferă să evite aceste noi organizaţii. În patru luni, comitetul Derg a reuşit să distrugă reţeaua de putere care asigurase perenitatea

Etiopiei imperiale.1 Mengistu şi-a însuşit ideea lui Frantz Fanon, bardul anticolonialismului şi al anti-imperialismului, potrivit căreia „distrugerea e o condiţie prealabilă pentru unificarea poporului”.[1280] în absenţa proletariatului – ţara are 100.000 de muncitori la 40 de milioane de locuitori Derg visează să transforme ţăranul în vârful de lance al revoluţiei sale. Politizarea satelor e un eşec de la bun început, lucru care va obliga puterea să vrea să schimbe mediul, din cauză că nu reuşeşte să transforme oamenii: dezmembrare/remembrare a pământurilor, deplasare masivă a populaţiilor. Acest haos agravează starea de foamete endemică de care Etiopia era deja cuprinsă încă din perioada împăratului. Copiii sunt primele victime ale flagelului.

Puterea rămâne foarte instabilă în acea perioadă. Reuniunile organizate de comitetul Derg sunt adesea prilej pentru reglări de conturi, prin împuşcări sângeroase. Comitetul, se pare, a trecut de la 130 de membri la începuturile sale la 75 doi ani mai târziu.[1281] Şi şeful statului, generalul Tafari Benţi, e ucis alături de şapte membri din comitetul Derg în februarie 1977. Mengistu iese atunci din umbră pentru a prelua oficial conducerea revoluţiei. Ambasadorul sovietic vine personal să-l felicite, Castro îi trimite un mesaj călduros. Noul stăpân al Etiopiei devine un membru eminent al comunităţii socialiste. Mengistu făcuse o primă călătorie secretă la Moscova în decembrie 1976 pentru a semna un acord de asistenţă militară; în mai anul următor, e primit cu mare pompă în capitala sovietică.

CASTRO il a CORDĂ O DISTINCŢIE REVOLUŢIONARĂ LUI MENGISTU

În Etiopia se desfăşoară o revoluţie profundă, o

1280 Ibid.

1281 Paul Henze, Histoire de VEthiopie, ed. cit., p. 29a.

mişcare a maselor puternică, o reformă adâncă agrară, într-o ţară feudală unde ţăranii erau practic sclavi. Au fost realizate reforme urbane şi principalele industrii ale ţării au fost naţionalizate. Cred că revoluţia etiopiană prezintă în acelaşi timp caracteristici ale revoluţiei franceze şi ale revoluţiei bolşevice, deoarece conducătorii etiopieni au realizat o revoluţie antifeudală, contribuind simultan la construirea socialismului, îmi aminteşte de revoluţiile franceză şi bolşevică din cauza luptei de clasă intense care s-a declanşat între muncitori şi ţărani, pe de o parte, şi proprietari şi burghezi, pe de altă parte, şi pentru că această ţară e astăzi agresată în mod criminal de reacţiunea arabă în complicitate cu imperialismul.

Pot spune că îl cunosc bine pe Mengistu. E un om senin, inteligent, îndrăzneţ şi curajos, şi consider că are calităţi excepţionale de conducător revoluţionar.

Revoluţia etiopiană trebuie să facă faţă unor duşmani puternici, dar poporul e hotărât să lupte şi, în aceste condiţii, o revoluţie nu poate fi învinsă uşor.

Credem că succesul şi consolidarea revoluţiei etiopiene au o importanţă enormă pentru Africa. Lasă-mă să-ţi repet încă o dată că îl consider pe Mengistu un adevărat revoluţionar şi că revoluţia care se desfăşoară în prezent în această ţară e o adevărată revoluţie.

Consemnat de Simón Malley, „20 heures d’entretien avec Fidel Castro”, *Afrique-Asie*, 16 mai 1977.

Războiul, de care se folosesc de cele mai multe ori dictaturile pentru a ieşi din situaţii dificile, va fi o salvare pentru comitetul Derg şi Mengistu într-un moment în care politica lor radicală e întâmpinată tot mai mult cu rezistenţă şi oferă tot mai puţine soluţii la criza generată. Somalia vecină şi-a dorit acest război, care izbucneşte în vara anului 1977. Siyaad Barre, care se confruntă, la rândul lui, cu mari dificultăţi interne, a ales această vâltoare sub pretext că aleargă în ajutorul populaţiei

somaleze din sudul Etiopiei. În mod oportun, un Front de Eliberare Somalez, creat *ex nihilo* de Mogadiscio cu câteva luni înainte, a solicitat ajutorul, lucru care justifică intervenţia. Mengistu profită de confruntare pentru a relansa deviza iniţială folosită de comitetul Derg, „Etiopia mai întâi”, şi pentru a se prezenta ca apărător al „patriei-mamă”. Asemeni lui Stalin în 1941 după ocupaţia nazistă, pune între paranteze reformele revoluţionare, renunţă la retorica marxistă, rosteşte discursuri pline de referinţe la istorie şi la tradiţii, şi invită demnitarii religioşi, creştini şi musulmani, la manifestaţiile publice.1

Uniunea Sovietică asistă, foarte încurcată, la primele înfrângeri etiopiene. Siyaad Barre e un aliat al Moscovei mai vechi decât Mengistu, dar unul se declară adeptul unui islamo-marxism ambiguu, în timp ce celălalt susţine un marxism-leninism ortodox. Etiopianul merge în Cuba şi în Uniunea Sovietică pentru a-şi pleda cauza. Raúl Castro vine, la rândul său, în URSS, cu un grup de generali cubanezi, pentru a convinge Kremlinul să intervină. La începutul lunii noiembrie 1977, sprijinul pentru Addis Abeba e deja obţinut, dar Moscova nu întrerupe, totuşi, relaţiile cu Mogadiscio. Siyaad Barre preia iniţiativa rupturii, expulzând consilierii sovietici din Somalia. La jumătatea lunii noiembrie, generalul sovietic Petrov soseşte în capitala etiopiană pentru a planifica şi a coordona intervenţia „ţărilor-surori”. „Internaţionala comunistă” vine repede în ajutorul regimului Mengistu: armamentul sovietic se revarsă dintr-un avion la fiecare 20 de minute, un alt pod aerian aduce 17.000 de soldaţi cubanezi din Angola, unde staţionează, sosesc 1.000 de consilieri militari ai Armatei Roşii, însoţiţi de 4.000 de colegi polonezi, est-germani, bulgari şi maghiari.[1282] Comitetul Derg şi regimul său sunt salvate.

Războiul întăreşte relaţiile dintre naţiuni şi constituie

1282 Ibid., p. 302.

un pretext pentru a activa eliminarea „trădătorilor”. Odată stăpânit pericolul somalez, teroarea roşie se intensifică. În februarie 1977, înainte de declanşarea ostilităţilor, Mengistu spărsese în mod simbolic, în timpul unui miting public, trei eprubete de sânge reprezentând „imperialismul”, „feudalismul” şi „capitalismul birocratic”.1 Vânătoarea de „opozanţi” viza în acel moment un grup de extremă stângă care îndrăznea să conteste radicalismul ideologic al celor din comitetul Derg. În fiecare dimineaţă, zeci de cadavre, majoritatea ale unor studenţi, erau strânse în capitala etiopiană. Toamna, baia de sânge continuă, de data asta cu ajutorul unor „consilieri” cubanezi care au format miliţii însărcinate cu epurarea. Astfel, între februarie 1977 şi iunie 1978, numai în Addis Abeba au fost comise 10.000 de asasinate politice. Mengistu a fost promovat, fiind considerat un comunist de nădejde. În septembrie 1978, Castro vine să serbeze a patra aniversare a „revoluţiei etiopiene”; două luni mai târziu, Mengistu figurează printre invitaţii de onoare ai festivităţilor organizate la Moscova pentru aniversarea Revoluţiei din Octombrie. Cu această ocazie se semnează un tratat de prietenie şi cooperare cu URSS.

„Victoria socialismului e inevitabilă!”, proclamă bannerele atârnate în Addis Abeba. Portretele lui Marx, Engels, Lenin sunt aşezate lângă portretele călăuzei etiopiene, a cărei piele e pe aceste afişe mai deschisă decât e în realitate. La sfârşitul anului 1978, Mengistu anunţă formarea unei Comisii pentru organizarea Partidului Muncitorilor din Etiopia, i se acordă o clădire a fostului parlament, cu un turn pictat în roşu aprins şi o poartă de intrare decorată cu o seceră şi un ciocan.[1283] Partidul va fi înfiinţat cu mare pompă în septembrie 1984. Pentru a sărbători evenimentul, sovieticul Romanov,

1283 Yves Santamaria, „L’improbable communisme africain“, în Dictionnaire du communisme, ed. cit., p. 74.

membru al Biroului Politic, şi est-germanul Honecker vor sta în tribuna oficială alături de alţi comunişti eminenţi veniţi din Cuba, Vietnam, Coreea de Nord, plus câţiva dictatori africani. Festivităţile organizate cu această ocazie în cinstea invitaţilor de marcă se vor desfăşura în timp ce, în restul ţării, poporul moare de foame, la propriu. În acea perioadă, Etiopia socialistă va fi victima celei mai grave foamete care a cuprins ţara în secolul XX.

Colectivizarea agriculturii e principala cauză a acestei catastrofe, iar seceta va fi factorul care o va agrava. Producţia anuală de cereale a scăzut de la 172 la 146 de kilograme pe cap de locuitor între 1974 şi 1984. Această situaţie îi convine puterii: înfometarea ţăranilor, care reprezintă 90% din populaţie, e un mijloc de a-i stăpâni. Un om epuizat de foame nu mai are forţă să se revolte. Regiunile cele mai afectate de flagel, în nordul ţării, sunt, de altfel, cele unde tezele care susţin independenţa Eritreii au cel mai mare impact. Există în Etiopia, la fel ca în URSS sau în China în perioada anterioară, o voinţă deliberată din partea puterii de a folosi foamea ca metodă de exterminare, sau în orice caz de oprimare. Mii de familii de ţărani sunt transferate cu forţa dintr-o regiune în alta sub pretextul că vor găsi acolo pământuri mai bune, de fapt pentru a distruge legăturile sociale şi pentru a permite partidului-stat să-şi exercite teroarea. Deplasarea ţăranilor dintr-un sat în altul şi colectivizarea pământurilor transformă satele etiopiene în nişte lagăre vaste, de refugiaţi pentru unii, de muncă silnică pentru alţii. Odată încheiate festivităţile organizate pentru înfiinţarea partidului, puterea va lansa către restul lumii un apel la ajutor, însă doar pentru a se folosi mai bine de generozitatea internaţională în interes propriu. O parte din ajutoare nu vor ajunge niciodată la cei nevoiaşi şi vor fi folosite pentru a hrăni armata care e în război în Eritreea şi luptă împotriva propriului popor. Unii oameni

vor muri din cauza foamei, alţii, din cauza deportării.1

Proclamarea Republicii Populare Etiopia, în 1987, va prilejui ceremonii şi mai fastuoase decât cele organizate cu ocazia înfiinţării PC cu trei ani înainte. Pentru URSS, care e în cădere, Etiopia va deveni un fel de colonie rezervată funcţionarilor PC care, după ce au activat în repubbcile Uniunii Sovietice, vor veni să-şi termine cariera aici, transformând acest capăt al Cornului Africii într-un fel de prelungire a imperiului. Mengistu nu va rezista după prăbuşirea comunismului. În cele din urmă, gherila din Eritreea şi din Tigre, pe care armata lui n-a reuşit niciodată s-o oprească, îi va veni de hac regimului său. „Negus roşu”, cum i se spune, va încerca să facă nişte reforme – introducerea unei economii mixte în anumite sectoare; eliminarea livrărilor obligatorii de cereale din partea ţăranilor; transferuri „voluntare”, nu silite ale populaţiilor etc. –, dar prea târziu. În mai 1991, dictatorul va ajunge să fugă din ţară în mod ruşinos, cerând azil pe lângă alter-ego-ul său din Zimbabwe, Robert Mugabe. Forţele comitetului Derg se vor dezintegra rapid, Republica Populară Etiopia va înceta să existe cu câteva luni înainte de prăbuşirea finală a modelului său, URSS.

„Vom lichida moştenirea satanică a trecutului şi vom pune stăpânire pe natură”, anunţase Mengistu, pretinzând că vrea să construiască un afro-comunism exemplar.[1284] N-a reuşit nici să şteargă amintirea prestigiosului trecut al Etiopiei, nici să stăpânească natura, care s-a răzbunat pe lăudăroşeniile lui printr-un şir de secete provocate parţial de o deşertificare a pământurilor determinată de alegerile sale politice. Ţara îşi va reveni după regimul lui Mengistu, natura la fel; sutele de mii de etiopieni victime ale regimului său nu îşi vor reveni, totuşi, niciodată.

Ultima cucerire

1284 V. în legătură cu acest subiect André Glucksmann, Thierry Wolton, Silence on tue, Grasset, 1986, pp. 67-116.

Pentru Moscova, Africa deceniului 1970 are patru părţi care merită eticheta de „avangardă”: MPLA – Partidul Muncii din Angola, Frelimo – Partidul Muncitorilor din Mozambic, Partidul Congolez al Muncii şi Partidul Muncitorilor din Etiopia.1 Interesul sovietic faţă de continentul negru depăşeşte acest teritoriu al unor aleşi. Opt ţări în total beneficiază de un ajutor „frăţesc” din partea taberei comuniste. 6.000 de militari şi consilieri veniţi din Uniunea Sovietică sunt prezenţi pe continent, la care se adaugă 1.200 de est-germani şi 36.000 de cubanezi.[1285] Uniunea Sovietică şi centurionii săi n-au investit în Africa postcolonială doar dintr-un sentiment al datoriei internaţionaliste. Ţările ajutate oferă debuşee importante pentru Moscova, care le vinde armament cu preţ mare – exporturile de arme sovietice pentru Africa subsahariană au ajuns de la 150 de milioane de dolari la sfârşitul anilor ’60 la aproape 2, 5 miliarde zece ani mai târziu – şi le pune să plătească pentru intervenţie, în materii prime dacă trezoreria e goală. Principalele ţări beneficiare ale „cooperării” socialiste în Africa vor fi unele din cele mai sărace şi mai ruinate de pe continent în momentul prăbuşirii comunismului.[1286] În războiul de propagandă pe care îl duc Uniunea Sovietică şi China, Beijingul vorbeşte de „social-imperialism” sovietic. Cuba, care îşi acoperă problemele interne exportându-şi trupele, e, la rândul său, interesată să continue această asistenţă revoluţionară care îi permite să-şi dezvolte propriul aparat militar – al doilea ca importanţă în sudul continentului american după Braziba – şi să-şi rezolve parţial problemele cu şomajul. Majoritatea celor trimişi în Africa simt negri

1285 Yves Santamaria, „Afrocommunismes; Éthiopie, Angola, Mozambique“, în Le Livre noir du communisme, ed. cit., p. 800 [ed. rom. cit., pp. 652-653 - n. tr.].

1286 Christopher Clapham, Africa and the International System, Cambridge University Press, 1996, pp. 153-154.

cubanezi, cei mai săraci şi mai lipsiţi de locuri de muncă de pe insulă, nu numai din motive de compatibilitate rasială.[1287] Prin rotaţia trupelor, zeci de mii din oamenii aceştia au fost „expatriaţi”. Castro nu e flatat numai de faptul că e şeful legiunilor comuniste, aceste expediţii îndepărtate sunt folositoare pentru funcţionarea regimului său. În 1979, Washingtonul a tatonat discret Havana pentru a propune ridicarea embargoului care afectează insula începând din 1962, în schimbul încetării imixtiunilor cubaneze în Africa şi în America Latină. El Lider Máximo n-a dat curs propunerii.[1288]

În termeni strategici, Uniunea Sovietică a gestionat foarte bine aceşti ani ’70. În timp ce au ţinut minţile celor de pe frontul european ocupate cu chestiunea germană, cu conferinţa despre securitate, apoi cu desfăşurarea unor noi rachete, Moscova şi aliaţii săi au câştigat poziţii decisive în Asia (Vietnam, Laos, apoi Cambodgia după ce a fost „eliberată” de ipoteca pe care au pus-o pe ea khmerii roşii); au pătruns în Africa şi au fixat jaloane în America Latină. Concomitent, „imperialismul” american nu numai că a dat înapoi în privinţa poziţiilor amintite, dar şi-a pierdut şi din influenţa pe care o avea pe subcontinentul indian odată cu secesiunea Bangladesh-ului sprijinită de URSS, apoi odată cu apropierea dintre New Delhi şi Moscova. Prăbuşirea şahului Iranului, la începutul lunii ianuarie 1979, a ajuns să slăbească influenţa Washingtonului în regiunea învecinată cu Golful Persic. Instaurarea unei republici islamice în fostul imperiu persan nu e o victorie sovietică, dar, în schimb, e o înfrângere a Statelor Unite, care aveau în această ţară interese economice, politice şi strategice importante.

1287 Olivier Languepin, Cuba, la faillite d'une utopie, Folio/Le Monde actuel, 2007, p. 203.

1288 Georges-Henri Soutou, La Guerre de cinquante ans, ed. cit., p. 610.

Zbigniew Brzezinski, consilierul pe probleme de securitate al preşedintelui Carter, consideră că ofensiva sovietică se înscrie într-un proiect global. „În prezent, după cum face el analiza în acea perioadă, Moscova e pe cale să ocupe poziţii de-a lungul unui arc care se întinde din Africa până în Asia de Sud-Est, trecând prin Golf, pentru a controla Oceanul Indian, a domina Pacificul şi a înlătura astfel Statele Unite în lupta pentru hegemonie.”[1289] Ocuparea Afghanistanului de către Armata Roşie, care încheie acest deceniu, pare să confirme scenariul.

Intrarea tancurilor sovietice în Kabul, pe 27 decembrie 1979, a inspirat multe interpretări în acea perioadă. Unii au vorbit de o victorie a „şoimilor” asupra „porumbeilor” la Kremlin, a instigărilor la război împotriva „pacifiştilor” preocupaţi să menţină relaxarea; alţii au interpretat-o ca pe o replică la decizia NATO de a instala rachete de croazieră şi dispozitive Pershing II în Europa în faţa dispozitivelor SS-20 ale sovieticilor; iar alţii s-au gândit la vechiul vis al ruşilor de a avea acces la mările calde (Oceanul Indian în cazul de faţă), cel puţin de a se apropia de acestea, dovadă a faptului că, începând din acel moment, în Uniunea Sovietică interesele statului vor conta mai mult decât orice. Mai prozaic, Washingtonul a crezut că e vorba de o pătrundere tactică, nu strategică a regimului de la Moscova, cu obiective pe termen scurt, nu de un plan îndelung stabilit, a cărui cauză esenţială ar fi fost problemele interne ale Afghanistanului. La Kabul, comuniştii care au preluat puterea în 1978 erau scindaţi între două tendinţe şi riscau să compromită viitorul Afghanistanului socialist. Intervenţia Armatei Roşii ar fi vizat, aşadar, să calmeze această ceartă de familie. Pe de

1289 Apud Quang Trung Thai, „L’Asie de l’Est dans la stratégie globale de l’URSSu, în Le Système communiste : un monde en expansion, ed. cit., p. 94.

altă parte, probabil că frământările din Iran, devenit republică islamică, au incitat Uniunea Sovietică să acţioneze în Afghanistan pentru a-şi consolida poziţiile şi a evita o contagiune islamistă pe propriile sale teritorii musulmane, în Asia Centrală. Operaţiunea prin care nişte diplomaţi americani au fost luaţi ostatici în Ambasada lor de la Teheran, la începutul lunii noiembrie 1979, mişcare ce a paralizat atunci orice iniţiativă a Washingtonului în regiune, îi permitea Kremlinului să spere că poate să acţioneze iară să provoace reacţii de cealaltă parte a Oceanului Atlantic. Arhivele sovietice şi declaraţiile unor personaje-cheie din acea perioadă vor confirma ulterior această analiză.[1290]

Interesul Uniunii Sovietice faţă de Afghanistan n-a început să se manifeste odată cu această ocupaţie. Tânăra putere bolşevică a anexat cu forţa în 1920 o provincie care făcea parte din regatul afghan, iar Armata Roşie i-a pedepsit cu hotărârea sa bine-cunoscută pe basmacii care s-au opus. Regiunea a fost pacificată abia în 1933. Ulterior, Zahir Şah, care a condus ţara între 1933 şi 1973, a încercat spre sfârşitul vieţii să instituie o monarhie constituţională mai ales prin alegerea unui parlament. La scrutinul din 1969 şi-au făcut apariţia prima oară comuniştii din Partidul Democratic Popular Afghan (PDPA), înfiinţat cu câţiva ani înainte. Partidul a obţinut câteva locuri în Adunare. Ţara a luat-o într-o direcţie „progresistă” în 1973 odată cu lovitura de stat a prinţului Mohammad Daud, fost prim-ministru al lui Zahir Şah. Sub conducerea lui, între 1953 şi 1963, Uniunea Sovietică începuse să exercite influenţă asupra vieţii politice a ţării

1290 V., în legătură cu acest subiect, în ordinea cronologică a publicării, Vladimir Boukovsky, Jugement à Moscou, ed. cit, pp. 371-392; Michael Voslensky, Les Nouveaux Secrets de la Nomenklatura, Plon, 1995, pp. 180-184; Bernard Féron, Michel Tatu, Au Kremlin comme si vous y étiez, Le Monde Éditions, 1991, pp. 192-195.

infiltrându-se în armată şi în sectoare cheie. Daud, care a participat în 1956 la crearea Mişcării celor nealiniaţi, era unul dintre liderii naţionalişti din Lumea a Treia pentru care tabăra socialistă era un aliat firesc şi, în orice caz, o contrapondere utilă în raport cu „imperialismul occidental”. În cele din urmă, Zahir Şah, care era îngrijorat din pricina acestor tendinţe socializante, îi mulţumise lui Daud. Acesta a revenit preluând puterea în 1973. După lovitura sa de stat, prinţul le-a oferit comuniştilor şapte portofolii ministeriale şi a început să practice o politică de deschidere în direcţia Moscovei. Buna înţelegere sovieto-afgană avea să înceteze, totuşi. Doi ani mai târziu, Daud i-a înlăturat pe comunişti din guvernul său, şi relaţiile cu URSS au început să se deterioreze. Afghanistanul a iniţiat chiar o apropiere de Statele Unite, ale căror dolari păreau, fără îndoială, mai atrăgători decât rublele. Regimul de la Washington, fidel politicii sale de *containment* faţă de URSS după pierderea Asiei de Sud-Est, trecută sub dominaţie comunistă, era hotărât să ajute Kabulul. Din aliat, Daud a devenit pentru URSS un duşman care trebuia doborât. Trebuia eliminat, lucru care a fost îndeplinit pe 27 aprilie 1978, odată cu preluarea puterii de către comunişti. Soluţia aleasă avea să oblige Moscova să intervină direct.

PC afghan (PDPA) a fost întotdeauna scindat în două curente ireconciliabile, Khalq şi Parcham. Prima tendinţă, care înseamnă „poporul”, face recrutări în rândul micii burghezii, armatei, proletariatului de origine rurală şi tineretului studenţesc. În general, membrii săi au un nivel cultural scăzut, trăiesc dezrădăcinaţi în Kabul, simt naţionalişti şi consideră că doar metodele marxist-leniniste pot schimba radical societatea. Majoritatea pastuni, etnia principală a ţării, membrii Khalq au doi şefi, Nur Muhammad Taraki şi Hafizullah Amin. Parcham, „drapelul”, tendinţa concurentă, reuneşte mai degrabă

intelectuali, membri din administraţia de nivel înalt şi din învăţământul superior. Pentru militanţii săi, majoritatea citadini, Uniunea Sovietică reprezintă un model de dezvoltare, iar ei speră că vor reuşi într-o zi să integreze Afghanistanul în Uniunea Sovietică. Conducătorul lor, Babrak Karmal, e un persofon, ca majoritatea membrilor organizaţiei sale.1 Conducătorii sovietici regretă existenţa acestor diviziuni între comunişti, dar, cu riscul de a alege, se simt mai apropiaţi de Parcham decât de Khalq, cu tendinţe prea naţionaliste. Comuniştii din PDPA la un loc sunt doar câteva mii. Fiind concentraţi în oraşe, publicul lor e limitat, nu sunt în niciun caz reprezentativi pentru societatea afghană şi pentru aspiraţiile acesteia.

Consiliul Revoluţionar format după lovitura de stat din 27 aprilie 1978 a fost plasat sub conducerea lui Taraki, din Khalq, asistat de un vicepreşedinte, Babrak Karmal pentru Parcham. Acest duo nu avea să reziste mult la putere. Karmal a fost curând îndepărtat, fiind trimis ambasador în Cehoslovacia. Pentru Moscova, el trebuie să rămână o salvare de îndată ce situaţia va deveni haotică în interiorul ţării şi va trebui restabilită ordinea. Inconsistenţa statului afghan e o frână în calea „revoluţiei” declanşate de lovitura de stat. Un executiv puternic e o necesitate absolută pentru a impune comunismul, or Kabulul nu controlează puterea tribală, esenţială în această ţară. Ateismul afişat de noii stăpâni comunişti îi separă de restul populaţiei. Pentru a se impune, teroarea devine mijlocul ultim, conform metodei leniniste testate. La 48 de ore după lovitura de stat, o primă epurare s-a soldat cu 3.000 de morţi în rândul militarilor. În total, represaliile împotriva partizanilor vechiului regim aveau să se soldeze cu 10.000 de victime într-un an; între 14.000 şi 20.000 de opozanţi au fost întemniţaţi, majoritatea au fost

eliminaţi.[1291] Tortura e un lucru frecvent, pedeapsa supremă fiind cufundarea oamenilor vii în latrina închisorii de la Pol-e Charki, în estul capitalei.[1292] Şi puterea a pornit război împotriva poporului, cufundând provinciile în spirala criminală a represaliilor-rebeliune. Au fost înfiinţate reţele de rezistenţă în triburi, în etnii, bine integrate în cadrul populaţiei, având Islamul ca legătură. Războiul civil e sângeros, puterea centrală împotriva provinciilor. Mai ales satul Kerala a fost teatrul unor execuţii în masă: 1.700 de adulţi şi copii, toată populaţia masculină, simt mitraliaţi în piaţa centrală, iar apoi îngropaţi cu buldozerul. Femeile, care au fost cruţate, au văzut dâmburile de pământ mişcându-se o clipă, împinse de răniţii îngropaţi de vii, apoi nu s-a mai mişcat nimic.1 Sovieticii sar în ajutorul tovarăşilor afghani atacând populaţiile rebele cu aviaţia lor. De exemplu, oraşul Herat este supus la jumătatea lunii martie 1979 unui astfel de raid, care se soldează cu un număr de morţi cuprins între 5.000 şi 25.000 potrivit surselor, dintr-o populaţie estimată la 200.000 de locuitori.[1293] Locuitorii din oraşe atacaseră consilierii sovietici şi familiile lor într-un mod extrem de violent. Unii au fost jupuiţi de vii, alţii, tăiaţi în bucăţi, iar membrele lor însângerate au fost purtate în triumf pe străzile oraşului.[1294] în 18 luni la putere, comuniştii au omorât 100.000 de oameni, iar 50.000 de afghani au plecat să se refugieze în Pakistanul vecin.

În acest timp, un război intern era pe cale să macine

1291 Jean-José Puig, „Coup d’État et intervention étrangère en Afghanistan“, în Le Système communiste: un monde en expansion, ed. cit, p. 234.

1292 Michael Barry, La Résistance afghane, Flammarion, 1989, p. 30.

1293 Ibid. y p. 314.

1294 Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à l'assaut du tiers-monde, ed. cit, p. 375.

PC. Mulţi partizani ai tendinţei Parcham au fost aruncaţi în închisoare. Taraki, care îşi spunea „marele conducător al revoluţiei din aprilie”, îşi doreşte să fie un bolşevic model. „Lenin ne-a învăţat să fim fără milă faţă de duşmanii revoluţiei”, îi spune el într-o zi ambasadorului sovietic venit să-i ceară să-şi domolească avântul represiv.[1295] Moscovei i-ar fi plăcut să-i împace pe cei doi fraţi duşmani, Taraki şi Karmal, Khalq şi Parcham, deoarece Kremlinul se teme de tendinţele naţionaliste ale celui de-al treilea bandit, Hafizullah Amin, co-conducător al tendinţei Khalq. Întorcându-se de la conferinţa celor nealiniaţi care s-a ţinut la Havana la începutul lunii septembrie 1979, Taraki face escală în URSS. I se cere să-l elimine pe tovarăşul său, Aman, dar după ce ajunge în ţară nu are timp să pună în aplicare planul pregătit. Pe 16 septembrie, Amin i-o ia înainte şi pune mâna pe putere. Câteva zile mai târziu, *Kaboul Times* anunţă că tovarăşul Taraki tocmai a murit „din cauza unei boli grave”. A murit sufocat în celula lui.[1296] Moscova asistă neputincioasă la revoluţia aceasta de palat. Conducătorii sovietici nu au încredere în Amin, care şi-a făcut studiile în Statele Unite, se tem de „o lovitură à la Sadat”, de revirimentul alianţei.[1297] Afghanistanul a „ales” calea comunistă în aprilie 1978, nu se pune problema să renunţe la ea. Pe 12 decembrie 1979, Biroul Politic reunit la Moscova hotărăşte să intervină militar pentru a-l înlocui pe Amin cu Babrak Karmal, care îşi aşteaptă vremea la ambasada lui în Cehoslovacia. Operaţiunea „Vijelia 333” e programată pentru sfârşitul lunii decembrie, în toiul perioadei de calm politic de la sfârşitul anului în Occident, sperându-se, probabil, că va

1295 Ibid., p. 372.

1296 Ibid., p. 380.

1297 „More East-Bloc Sources of Afghanistan“, Cold War International History Project Bulletiny nr. 14-15, 2003-2004, p. 250.

atenua reacţiile. Planul presupune otrăvirea lui Amin şi a anturajului său pentru a înlesni preluarea puterii de către Karmal.

OPERAŢIUNEA VIJELIA 333: ARMATA ROŞIE OCUPĂ AFGHANISTANUL

Între timp, la 25 decembrie 1979, la orele 15 (ora Moscovei), a început intrarea trupelor sovietice în Afghanistan. Primii care au traversat Amudaria, în bărci pneumatice, au fost soldaţii de recunoaştere, urmaţi în curând de celelalte unităţi ale Diviziei 108 de infanterie motorizată, care au folosit un pod. […] în acelaşi moment, transportoarele aeriene paraşutau sau debarcau cea mai mare parte a diviziei aeropurtate şi un regiment de paraşutişti lângă aeroporturile din Kabul şi Bahram.

Transportul personalului şi al materialului tehnic a avut nevoie de 343 de zboruri şi a durat 47 de ore. Kabul şi Bahram au văzut aterizând 7.700 de oameni, 894 de încărcături cu tehnologie militară şi 1.062 de tone de încărcături diverse. Aceasta era cu adevărat „invazia” pe care americanii alarmaţi o observau din înaltul sateliţilor lor. Esenţialul operaţiunii le scăpa totuşi pândarilor din cosmos. […]

Seara, Amin era aşteptat să ţină o alocuţiune la televiziunea afghană. Au fost invitaţi în platou ofiţerii superiori din armată şi şefii organizaţiilor politice. Brusc, în mijlocul cinei, secretarul general al Partidului popular democratic afghan şi o parte din invitaţii săi s-au simţit rău. Unii şi-au pierdut cunoştinţa. Amin era complet „năucit”. Soţia sa l-a chemat imediat pe şeful gărzii prezidenţiale, care s-a adresat spitalului militar central şi policlinicii ambasadei sovietice în căutare de asistenţă. Au fost trimise pe dată alimentele şi sucul de rodie la analiză. Bucătarii – uzbeci – au fost arestaţi. Un grup de medici sovietici, pe post de consilieri la Kabul, s-a înfăţişat la palat.

Medicii au înţeles că se produsese o intoxicaţie colectivă. Se pregăteau să acorde primul ajutor când un medic afghan a venit în fugă şi i-a condus la Amin. După el, secretarul general era foarte grav bolnav. Au urcat la etaj. Amin era întins într-una din încăperi, în indispensabili, cu maxilarul căzut şi ochii daţi peste cap. Era mort? I s-a luat pulsul, care era abia simţit. Era pe moarte? Fără să bănuiască deloc că stricau anumite planuri, medicii au încercat să-l salveze pe şeful unei ţări „prietene cu URSS”. Injecţii, spălături stomacale, din nou injecţii, perfuzii. S-a scurs ceva timp, apoi pleoapele lui Amin au clipit; şi-a revenit în fire şi a spus cu un aer uimit: „De ce s-au petrecut lucrurile astea în casa mea? E o întâmplare sau o provocare?” […]

Armele antiaeriene „Şilka” au fost cele dintâi care au tras un tir direct asupra palatului. […] Un batalion de automitraliere a pornit spre palat… Două grupuri speciale KGB ocupau zece din aceste vehicule. Ele au răsturnat posturile exterioare de supraveghere şi s-au năpustit spre Tadj-Bek. […] Unităţile speciale KGB s-au năpustit în clădire, urmate de soldaţii din Speţnaz. Lupta, atât în faţa palatului, cât şi în interior, a căpătat pe dată un caracter feroce: fusese dat ordinul să nu fie nimeni lăsat să iasă viu din palat.

Ofiţerii şi soldaţii din garda personală a lui Amin, precum şi gărzile sale de corp (de la 100 la 150 de oameni) rezistau în disperare şi nu voiau să se predea. Incendiul cuprinsese primul etaj al palatului. […]

Medicii sovietici se ghemuiseră în ascunzători cam peste tot. Cei care încercaseră să-l readucă la viaţă pe Amin erau îngrămădiţi îndărătul unui bar. Ei au fost neîndoielnic ultimii care l-au văzut în viaţă.

Explozii tot mai violente zgâlţâiau Tadj-Bek-ul… Amin înainta pe un culoar învăluit în lumini ca de fulgere. Purta indispensabili albi şi înălţa foarte sus flacoanele de ser, cu

braţele înfăşurate în tuburi. Ne putem închipui cât îl costa acest lucru, ca şi durerea provocată de acele înfipte în venele sale. Amin?! Medicii nu-şi credeau ochilor. Unul din ei, ieşind din ascunzătoare, i-a scos acele şi l-a condus până la bar. Amin s-a sprijinit de un perete, şi-a revenit imediat, a ciulit urechea. Medicii au auzit planşete de copil. Au văzut venind dintr-o încăpere vecină pe micul fiu al lui Amin, un puşti de cinci ani care-şi freca cu pumnişorii ochii în lacrimi. De îndată ce l-a zărit pe tatăl său, s-a repezit spre el şi i-a cuprins picioarele. Amin a cuprins strâns capul copilului lângă el şi amândoi s-au ghemuit la podea. […] E de remarcat că, până în ultimul moment, Amin n-a vrut să creadă în trădarea fraţilor săi ruşi. Se povesteşte că a ordonat chiar aghiotantului său să telefoneze consilierilor militari sovietici pentru a-i preveni de atacul asupra palatului. Ar fi adăugat, se pare: „Sovieticii ne vor ajuta”. Aghiotantul i-a raportat că tocmai sovieticii erau cei ce atacau. „Nu ştii ce spui! E cu neputinţă!”, ar fi spus Amin, aruncând cu o scrumieră în obrazul aghiotantului său. A încercat el însuşi să telefoneze, însă linia era moartă. Se pare că ar fi spus atunci cu voce scăzută: „E drept, bănuisem”. Corpul lui Amin a fost rulat într-un covor şi a fost îngropat dimineaţa, mai departe de groapa comună în care au fost îngropaţi toţi afghanii ucişi noaptea, dintre care doi din fiii săi. Niciun semn nu i-a marcat mormântul.

După asalt, Radio Kabul a difuzat o înregistrare a apelului adresat de către Babrak Karmal popoarelor din Afghanistan: „Această zi a văzut zdrobindu-se maşina de torturi a lui Amin şi a acoliţilor lui, călăi sălbatici, uzurpatori, asasini a zeci de mii din compatrioţii noştri, taţii noştri, mamele noastre, fraţii noştri, fiii şi fiicele noastre, copii şi bătrâni…”

Simple cuvinte, toate astea. Regimul cel nou se deosebea foarte puţin de cel precedent. La ora aceea,

Karmal se afla încă la Bahram sub paza unui regiment aeropurtat. La 28 decembrie, la orele O: 30, Andropov i-a telefonat. În numele său „personal” şi în numele lui Brejnev, l-a felicitat pe noul preşedinte al Consiliului revoluţionar al Republicii democratice Afghanistan, pentru victoria cucerită în această a doua etapă a revoluţiei.

A. Liakhovski, „L’opération Bourrasque”, *Soverchenno Sekretno*, nr. 8, 1992, adaptat de Vladimir Boukovsky, *Jugement à Moscou*, Robert Laffont, 1995, PP385 – 389 [Vladimir Bukovski, *Judecată la Moscova*: *Un disident în arhivele Kremlinului*, trad. de Ileana Cantuniari, Albatros, Bucureşti, 1998, pp. 358 – 381 – n.tr.].

Kabulul aflându-se sub controlul Armatei Roşii, Iuri Andropov efectuează un turneu de inspecţie la faţa locului. „Situaţia în Afghanistan se stabilizează, raportează la rândul său la Moscova şeful KGB-ului în faţa Biroului Politic. Toate informaţiile indică din plin acest lucru. În cadrul întrevederii pe care am avut-o cu tovarăşul Karmal, el a povestit cu lux de amănunte ce s-a făcut în luna care a trecut de la înlăturarea lui Amin de la putere.”[1298] Cincisprezece zile mai târziu, capitala afghană e zguduită de manifestaţii antisovietice în masă, care obligă Armata Roşie să desfăşoare mii de oameni pentru a restabili ordinea. Uniunea Sovietică a declanşat un angrenaj fatal. Afghanistanul, ultima cucerire a comunismului în secolul XX, va fi groparul acestuia, chiar dacă prăbuşirea imperiului nu poate fi explicată doar de costul războiului pe care aveau să-l ducă sovieticii timp de zece ani. În ţara cucerită se vor aplica totuşi reţetele obişnuite – crearea unui nou organ al securităţii, rebotezat Khad, mai performant şi mai violent; consolidarea puterii centrale şi intensificarea represaliilor –, dar Uniunea Sovietică nu va reuşi niciodată să-i supună pe afghani. Prestigioasă

1298 Apud Christopher Andrew, Vassili Mitrokhine, Le KGB à Vassaut du tiers-monde, ed. cit., p. 389.

Armată Roşie, unul din pilonii regimului, avea să-şi piardă încrederea şi onoarea. Prost echipaţi pentru a îndura perioadele de ger, prost antrenaţi pentru zonele montane, prost pregătiţi pentru războiul de gherilă, aceşti bărbaţi vor dezvălui lumii slăbiciunile unei maşinării militare birocratice, cu materiale adesea învechite. „Puterea" sovietică, mai bine spus imaginea acestei „puteri", va fi zdruncinată de toate acestea.

Kremlinul a profitat de pasivitatea occidentalilor. Conducătorilor sovietici li se părea că Afghanistanul face deja parte din imperiul lor. Intervenţia era pentru ei o chestiune de „politică internă" care n-avea legătură cu democraţiile. De altfel, Moscova reuşeşte să se folosească de diviziunile „duşmanului", dar reactivarea leadership-ului american avea să învingă aceste tentative pentru a salva relaxarea cu orice preţ. Franţa, de exemplu, intră în jocul Uniunii Sovietice. Preşedintele Giscard d'Estaing merge la Varşovia în primăvara anului 1980 pentru a se întâlni cu Leonid Brejnev, în speranţa că se va înţelege cu el. Fermitatea poziţiilor sovietice nu mai ţine seama de pretenţiile acestea. A doua zi după ocupare, preşedintele Carter a decretat un embargo asupra livrărilor de cereale, restrângerea schimburilor culturale şi creşterea bugetului NATO. Mai târziu, va hotărî boicotarea Jocurilor Olimpice de la Moscova prevăzute pentru vara anului 1980, o operaţiune de prestigiu pentru URSS. Majoritatea statelor din Europa aveau să nu respecte această decizie luată de Washington, dar sărbătoarea sportivă e distrusă. Şi victoria lui Ronald Reagan la alegerile prezidenţiale din noiembrie 1980 ar trebui înţeleasă parţial ca o reacţie faţă de intervenţia în Afghanistan, în orice caz ca un semn că americanii conştientizau tot mai mult ameninţarea sovietică. Noul preşedinte, care nu îşi ascunde anticomunismul, va hotărî să antreneze şi să înarmeze luptătorii afghani în mişcarea de rezistenţă, transformând

ţara într-un cimitir pentru Armata Roşie. Noul program de înarmare al Pentagonului – iniţiativa de apărare strategică – şi un limbaj ferm, mai ales în privinţa euromisilelor europene, vor influenţa începând din acel moment raporturile dintre Est şi Vest şi vor acţiona asupra situaţiei interne a Uniunii Sovietice, care, în curând, nu va mai putea să ţină pasul cu ritmul impus de Washington pe plan militar, tehnologic, economic.

Conducătorii sovietici au greşit având o încredere excesivă în regimul lor. Succesele taberei comuniste în anii ’70 i-au determinat să exagereze făcând un pas decisiv în Afghanistan. Există o consecvenţă în raporturile Moscovei cu „duşmanul” capitalist. Capacitatea democraţiilor de a îndura înaintarea comunismului a făcut întotdeauna Kremlinul să creadă că nu există limită. Stalin a simţit acest lucru după conflictul mondial, în cele din urmă politica lui imperială în Europa de Est a determinat Occidentul să reacţioneze, lucru care a aruncat lumea în Războiul Rece. Mai târziu, câştigurile obţinute datorită „destinderii” i-au făcut pe succesorii lui să comită aceeaşi eroare de apreciere. Atâta doar că între cele două epoci lumea s-a schimbat. După 1945, Uniunea Sovietică, aureolată de prestigiul victoriei, în fruntea unei Internaţionale unite, sprijinită în toată lumea de milioane de partizani care credeau în finalitatea comunismului, a supravieţuit încercării care a fost Războiul Rece, reuşind chiar să profite de pe urma acestuia. La începutul anilor ’80, tabăra comunistă e divizată, mirajul venit din Est şi-a pierdut strălucirea, „paradisul sovietic” nu te mai face să visezi, iar imperiul se fisurează din interior. Eşecul economic al sistemului, lipsa perspectivelor, monotonia şi uniformitatea distrug ultimele resorturi, popoarele sovietizate nu îşi mai doresc decât să supravieţuiască în marasmul înconjurător, când nu se îneacă în alcool. Sub o stabilitate aparentă, se întrezăreşte o lume de o deosebită

fragilitate interioară pe care şi cel mai mic obstacol o poate destabiliza. Totuşi, în acel moment nimeni nu poate să prevadă, de altfel, nimeni n-a prevăzut, prăbuşirea care avea să urmeze. Discursurile prin care nişte intelectuali curajoşi cer să se respecte drepturile omului, alegerea unui papă polonez care avea să redea speranţa unei întregi naţiuni, revendicări muncitoreşti formulate cu tot mai multă hotărâre, pătrunderea de neoprit a culturii occidentale în ciuda tuturor cortinelor de fier montate între Est şi Vest sau pur şi simplu aspiraţia popoarelor care îndură jugul comunist de a trăi mai bine... în acest context de degradare politică economică şi morală, aventura afghană nu putea fi decât distrugătoare.

Aici se termină faza de expansiune a comunismului şi începe o altă istorie.

EPILOG

Despre câteva condiţii ale reuşitei şi despre câteva cauze ale eşecului în anii ’80, 26 de ţări sunt adepte ale marxism-leninismului. Printre acestea, 14 sunt conduse de un partid comunist de mai mult de 30 de ani.1 în raport cu populaţia mondială, aceste ţări însumează 34, 4% din locuitorii planetei. În ceea ce priveşte suprafaţa, reprezintă 30, 7% din totalitatea terenurilor locuite.[1299] La scara Istoriei, niciun sistem politic n-a cucerit în atât de puţin timp atâtea ţinuturi, lăsându-şi amprenta asupra atâtor minţi şi asupra unei suprafeţe terestre atât de mari. Reuşita comunismului e incontestabilă. Eşecul său economic contrazice acest succes. În raport cu o bază de

1299 URSS (la putere din 1917), Mongolia (1921), Albania (1944), lugoslavia (i945)j Bulgaria (1947), Cehoslovacia (1948), Ungaria (1948), Polonia (1948), România (1948), Coreea de Nord (1948), China (1949), Germania de Est (1949), Vietnam (1954), Cuba (1959). Celelalte ţări sunt: Congo (1963), Somalia (1969), Yemenul de Sud (1969), Benin (1972), Etiopia (1974), Angola (1975), Kampuchia (1975), Laos (3.975), Mozambic (1975), Afganistan (1978), Nicaragua (1979), Zimbabwe (1980).

100 care măsura nivelul de dezvoltare al Produsului Intern Brut pe cap de locuitor în Statele Unite în acest deceniu 1980, Uniunea Sovietică se situa chiar la jumătate (50), ţările din Europa de Est oscilau în jur de 40, China nu ajungea la 20, iar celelalte ţări nu depăşeau deloc câteva unităţi. De altfel, aceste date, care se bazau în acea perioadă pe statistici furnizate de Partide-Stat preocupate să-şi cosmetizeze rezultatele, ar trebui să fie relativizate.

Pretenţiile ştiinţifice şi universale ale marxism-leninismului anunţau eliberarea tuturor. Logica marxismului, care presupune că feudalismul e urmat de capitalism, apoi de socialism, în timp ce se dezvoltă conştiinţa proletară ca detonator social, combinată cu o *praxis* revoluţionară bazată pe leninism, constituie un ansamblu care trebuia să asigure viitorul lumii. Faptul că ideologia s-a impus doar asupra unei treimi din omenire îi arată limitele, faptul că a fost aplicată cu forţa, niciodată voluntar de către popoare subliniază caracterul utopic al acesteia. Mai grav, prevăzută în societăţile industriale avansate, „revoluţia proletară" a triumfat în ţările preponderent agricole, cel mai puţin pregătite pentru transformarea capitalismului în socialism enunţată de teorie. Evenimentele secolului XX au demonstrat inutilitatea proiectului comunist aşa cum l-au visat părinţii săi fondatori. Revoluţiile marxist-leniniste s-au produs doar acolo unde o avangardă intelectuală, devotată cauzei, a înlocuit proletariatul pentru a constrânge istoria. În plus, a fost nevoie ca această avangardă să găsească un teren favorabil şi mijloacele necesare pentru a-şi impune opiniile. Printre toţi visătorii comunismului, câţiva au reuşit să-şi concretizeze fantasma revoluţionară, în vreme ce mulţi alţii au rămas la porţile puterii. Pentru a înţelege de ce şi cum a putut comunismul să se implanteze şi să se dezvolte în unele ţări, nu la scară mondială, trebuie să înţelegem ce însemna, în fond, utopia, ce nevoi împlinea,

care au fost motivele succesului său parţial şi, prin urmare, cauzele eşecului său planetar.

Toate regimurile comuniste au fost identice în esenţă. Au respectat aceleaşi texte canonice, au vorbit aceeaşi limbă de lemn, s-au bazat pe aceeaşi structură de putere, partidul şi poliţia politică, au respectat aceleaşi reguli economice, planificarea centralizată. Iluştrii lor fondatori, Lenin, Stalin, Ho Şi Min, Mao şi alţii, au fost divinizaţi încă din timpul vieţii, iar apoi şi după moarte, prin mausolee impresionante construite în centrul capitalelor lor.1 Se poate vorbi despre un comunism generic. E valabil mai ales acolo unde sistemul a fost impus de Armata Roşie, în Europa de Est. Totuşi, sub aceeaşi formulă generală s-au dezvoltat mai multe genuri de comunism. Matricea sovietică a fost dublată de variante naţionale, adesea mai radicale, mai ales în Asia, unde înclinaţia exterminatoare care caracterizează sistemul a fost accentuată. În ciuda câtorva particularităţi, se pot totuşi distinge multe asemănări între diferitele ţări cucerite de utopie, asemănări care ne permit să înţelegem de ce comunismul s-a implantat acolo, nu în altă parte. *Grosso modo*, condiţiile reuşitei au fost, efectiv, aceleaşi, în ciuda unor diversităţi geografice, istorice, politice… Acest trunchi comun explică, în mare parte, instalarea comunismului în anumite ţinuturi, nu în altele.

Religie laică, marxism-leninismul a fost slujit de nişte intelectuali mic-burghezi care au visat la revoluţie pentru a se realiza ei înşişi pretinzând că făuresc fericirea poporului lor. Asemeni lui Lenin, majoritatea responsabililor revoluţionari din secolul XX proveneau dintr-un mediu relativ înstărit, fiind ei înşişi mai cultivaţi decât media concetăţenilor lor. Originea lor socială şi intelectuală ne permite să înţelegem fascinaţia pe care a exercitat-o asupra lor utopia şi de ce au slujit-o cu fanatism. Ideea i-a sedus, trebuiau să o aplice indiferent de realitatea cu care

se confruntau. Contextul în care a triumfat comunismul e o altă constantă a acestei istorii. Războiul, străin sau civil, uneori de amândouă felurile în acelaşi timp, a favorizat apariţia acestor regimuri. Se pare că disciplina şi supunerea necesare luptătorilor şi violenţa care caracterizează conflictele au fost cele mai bune metode de formare pentru revoluţionari şi trupele lor. Totuşi, nu toate ţările aflate în război în secolul trecut au[1300]

ajuns să aibă un regim comunist şi nu toţi intelectualii marxist-leninişti din lume au preluat puterea şi au reuşit să-şi impună utopia la ei acasă. Condiţiile tocmai amintite sunt necesare, dar sunt departe de a fi suficiente pentru a explica modul în care comunismul a cucerit o treime din suprafaţa globului, dar nu şi restul.

Numeroase revoluţii au izbucnit înainte de luna octombrie 1917, şi totuşi revoluţia bolşevică, declanşată de o lovitură de stat, şi debuşeul său totalitar nu pot fi comparate deloc cu aceste precedente. Ideologia marxistă le oferă celor care cred în ea posibilitatea de a înţelege lumea înconjurătoare şi facultatea de a se proiecta în viitor, pentru că teoria anunţă încununarea istoriei. Născută din analiza capitalismului în Europa secolului al XIX-lea, în plină mutaţie industrială, împodobită cu o dialectică edificatoare în privinţa evoluţiei sale, gândirea lui Marx a devenit un sprijin pentru modernitate. Filosoful n-a construit o ştiinţă a schimbării societăţilor, ci *ştiinţa* transformării lor reale, lucru care a fost receptat ca o nouă morală socială, o nouă concepţie asupra vieţii în societate, un nou umanism şi o reevaluare a întregii culturi umane, ce avea începând din acel moment un sens al istoriei pe care oamenii trebuiau să-l împlinească, să-l realizeze.

Pe de altă parte, partidul de tip leninist, care plasează ideologia în miezul acţiunii sale, le-a permis

1300 Martin Malia, L’Occident et l’énigme russe, Le Seuil, 2003, p. 366.

revoluţionarilor din secolul XX să se considere personajele-cheie ale istoriei. Mulţi intelectuali angajaţi au găsit, aşadar, în marxism-leninism elemente cu care să-şi împlinească în acelaşi timp nevoia de modernitate şi dorinţa de acţiune capabile să reînvie vechiul vis de cucerire a puterii prin cunoaştere care îi bântuie pe învăţaţi încă de pe vremea lui Platon. Din aceste motive, doctrina a sedus o bună parte a intelectualilor de elită din lume, dar a ajuns la putere doar în ţările unde împlinea o nevoie. Aspiraţia la modernitate a unei elite frustrate care se confrunta cu o stare de subdezvoltare cronică, mai bine zis de a-dezvoltare capitalistă, a favorizat sosirea comunismului în unele ţinuturi. În aceste ţări, intelectualii revoluţionari au considerat că marxismul e cea mai scurtă cale de a recupera întârzierea în raport cu mersul vremii, un mijloc de a lua trenul istoriei arzând etapele şi de a-şi potoli şi setea de acţiune. Cu excepţia ţărilor din Europa de Est, unde comunismul a fost impus cu tancurile sovietice, marxism-leninismul a triumfat acolo unde intelectualii de elită erau nerăbdători să influenţeze realitatea pentru a se înălţa, pentru a-şi face ţara să se înalţe, în rândul personajelor-cheie din lumea în mişcare. Marxismul e o teorie care i-a eliberat de complexe pe aceşti intelectuali, leninismul e un instrument care le-a permis să-şi împlinească visul.

Atât Rusia ţaristă, cât şi China imperială erau două ţări imense care, prin modul lor de producţie agrară şi organizarea lor politică arhaică – mai ales dreptul divin, centralizarea puterii –, au ratat transformarea adusă de revoluţia industrială şi de democraţia reprezentativă în lumea occidentală în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Odată distruse barierele care despărţeau oamenii, odată eliminată noţiunea de inegalitate naturală, de ierarhie conformă fie cu voinţa divină, fie cu ordinea lucrurilor sau cu cutuma, odată dispărută credinţa într-un monarh care

deţine legea şi garantează unitatea naţiunii, toate societăţile moderne au devenit în acea perioadă democratice.1 Decompartimentarea socială a vechilor regimuri a însoţit şi deopotrivă a sprijinit dezvoltarea economică a capitalismului în Occident. Intelectualii de elită ruşi şi învăţaţii chinezi, conştienţi de stagnarea ţărilor lor, au primit cu frustrare această înflorire care avea loc în alte părţi. Ruşii erau suficient de aproape de Europa ca să încerce un sentiment de inferioritate; chinezii, care considerau că sunt în centrul universului, s-au simţit zdruncinaţi de cealaltă lume. Pe de altă parte, Războiul Opiumului în cazul Chinei (1840 – 1842) şi Războiul Crimeii în cazul Rusiei (1853 – 1856) le-au permis acestor două imperii să-şi măsoare întârzierea materială în raport cu naţiunile în curs de democratizare. Umilirea suferită în timpul acestor conflicte i-a determinat pe intelectualii chinezi şi ruşi să caute reţetele succesului la învingători; pătrunderea ideilor occidentale în rândul elitei luminate din cele două ţări a favorizat înflorirea marxismului în minţile lor. Fiind percepută ca o gândire modernă şi revoluţionară, gândirea lui Marx a fost adoptată ca o cale de acces spre această modernitate invidiată, apanajul unei mici părţi din Europa. În cele din urmă, modul în care Lenin concepuse partidul şi rolul revoluţionarilor profesionişti i-a convins pe intelectualii marxişti că au o misiune istorică luând locul proletariatului şubred. Distrugerea cadrelor tradiţionale provocată în Rusia de primul conflict mondial, iar în China de ocupaţia japoneză avea să favorizeze ulterior propagarea comunismului, până la preluarea puterii. Cele trei decenii care despart cele două „revoluţii”, bolşevică şi maoistă, n-au zdruncinat credinţa iniţială. În 1949, comuniştii chinezi nu s-au întrebat deloc ce nu funcţionase în cazul bolşevicilor şi ce trebuia evitat sau prevenit. Au rămas la reţeta care îi atrăsese de la bun început: marxism-leninismul ales ca

scurtătură spre dezvoltare destinată ţărilor rămase în urmă.[13011302]

Multe ţări supuse ulterior unui regim marxist-leninist au avut un parcurs asemănător, în ritm accelerat de îndată ce intelectualii şi mic-burghezii lor revoluţionari au putut să beneficieze de ajutorul sovietic sau chinez pentru a cuceri şi a păstra puterea. În mod semnificativ, comunismul a pătruns în Lumea a Treia, în foste colonii occidentale (Vietnam, Cuba, Congo, Benin, Kampuchia, Laos, Angola, Mozambic, în ordinea cronologică a convertirii lor la comunism), acolo unde umilirea era profundă, acolo unde trebuia recuperat timpul pierdut. Odată ajunşi la putere, comuniştii au fost – sau mai degrabă ar fi preferat să fie – cei care şi-au industrializat ţara, încercând să joace rolul deţinut de burghezie în Occident în secolele anterioare. Dar în lipsa unui regim politic adecvat, capabil să însoţească această dezvoltare, încercarea lor era sortită eşecului. Prin urmare, cufundarea unor ţări în comunism poate fi înţeleasă ca o dorinţă de a recupera o modernitate ratată; *a contrario*, rezistenţa în faţa ideologiei în alte ţinuturi ale lumii se explică printr-o modernitate reuşită. Din acest punct de vedere, marxismul a fost aplicat într-un mod nepotrivit, nu pentru că a fost înţeles greşit, ci din pricina dogmatismului său. Găsirea unui sens unic al istoriei şi întruchiparea acestei reţete universale pentru devenirea umană au exercitat o fascinaţie dincolo de raţiune înainte de a bloca viitorul pe o cale trasată dinainte, fără a ţine cont de alţi factori de progres.

Ţările comuniste, care au pretins că sunt modele de

1301 Claude Lefort, La Complication, Fayard, 1999, p. 79.

1302 Lucian Bianco, Les Origines de la révolution chinoise: 1915-1949, Galli- mard/Folio, 2007, p. 390. In La Récidive, Gallimard, 2014, Lucien Bianco analizează amănunţit ce datorează „revoluţia maoistă“ precedentului bolşevic.

modernitate, au eşuat dorind să o reformuleze. Revoluţiile industriale din secolele anterioare fuseseră posibile datorită emancipării indivizilor, eliberaţi de raporturile sociale care încorsetau societăţile Vechiului Regim. Capitalismul şi individualismul s-au sprijinit reciproc. Comuniştii, care au transformat dezvoltarea economică şi progresul tehnic în simbolistica modernităţii căutate, au crezut că pot să păstreze structurile comunitare, holistice, ale societăţilor agrare pe care le moşteniseră. De altfel, marxism-leninismul, care gândeşte în termeni de clasă şi de raporturi între clase, avea de ce să fie atrăgător în regiunile unde individul se dizolvă în general în comunitate, care e adesea confundată cu sufletul ţării. Această alegere politică a lipsit modul de dezvoltare socialistă de un motor esenţial, iniţiativa industrială. Aflaţi la putere, adepţii marxism-leninismului au făcut abstracţie, prin opţiunea ideologică, de revoluţia individualistă pe care o cunoscuse Occidentul, astfel încât una din sursele dinamismului a secat în ei înşişi. Cu greu se putea să fie altfel din momentul în care burghezul, mesager al revoluţiei politice comuniste, era considerat duşmanul revoluţiei politice comuniste. Transformând proletariatul – mai mult mitic decât real în majoritatea cazurilor – în personajul-cheie al modernităţii comuniste, revoluţionarii marxist-leninişti îşi interziceau să reuşească închizându-se într-o „metafizică a progresului” în care devoţiunea forţelor de producţie a ascuns complexitatea evoluţiei societăţilor umane. În Rusia, bolşevismul a reuşit doar să genereze o contrarevoluţie economică, politică şi socială, care avea să oprească dezvoltarea industrială, să provoace rămânerea în urmă a agriculturii şi să curme modernizarea vieţii sociale. Modelul sovietic n-a fost niciodată „o depăşire a capitalismului”, a fost vorba, cel mult, de o încercare de a găsi o alternativă care să permită supravieţuirea unor forme de organizare premoderne.

Succesul pe care l-a avut anterior acest model în cadrul altor societăţi agrare tradiţionale a indicat, într-un fel, traumatismul pe care îl reprezenta pentru ele o confruntare cu Occidentul dezvoltat.[1303] Având rolul de a satisface complexul de modernitate al unor elite frustrate din cauza istoriei, odată ajuns la putere, marxism-leninismul a devenit paradigma contra-modernităţii şi un garant al conservatorismului pentru populaţiile în cauză. De altfel, colectivizarea agriculturii şi interdicţia aplicată ţăranilor de a-şi părăsi pământul, în programul tuturor regimurilor marxist-leniniste, pot fi asimilate unei reinstaurări a serbiei, unui regres spre „despotismul oriental”, care precumpănea în societăţile agrare, o caracteristică a „modului de producţie asiatică”, pe care Marx îl considera cel mai primitiv.1

Succesul idealului comunist se înţelege, într-o anumită măsură, ca o reacţie faţă de curgerea timpului, chiar acolo unde nu a reuşit să pună mâna pe putere. În Occident, doctrina a avut cel mai puternic impact în Europa de Sud, această parte a Bătrânului Continent unde societatea agrară tradiţională a rezistat cel mai bine în faţa asalturilor dezvoltării industriale. În schimb, în ţările din Europa de Nord, mai puternic marcate de individualism, unde vechea economie ţărănească de autosuficienţă a fost convertită mai devreme în agricultură comercială, implantarea comunistă a fost, în general, mai dificilă. Ecoul pe care l-a avut utopia în lumea a Treia se poate explica în acelaşi mod. În general, mişcarea comunistă a fost marginalizată pe măsură ce au progresat raporturile, mai ales cele comerciale, caracteristice pentru societatea modernă. În fond, comunismul a flatat şi consolidat holismul în cazul popoarelor pentru care era dificilă adaptarea la revoluţia drepturilor omului iniţiată de

1303 Pierre Clermont, Le communisme à contre-modernité, Presses universitaires de Vincennes, 1993, p. 175.

Secolul Luminilor, ai cărui moştenitori pretindeau, totuşi, că sunt marxist-leniniştii.

Reuşita comunismului nu se măsoară numai prin expansiunea sa. Pentru a menţine atâta vreme ţările supuse ideologiei în afara realităţii restului lumii a fost nevoie de fiecare dată de mijloace specifice de a impune utopia, în ciuda eşecului evident. Teroarea, instrument curent al regimurilor marxist-leniniste, e o explicaţie pentru această longevitate, dar nu singura. Pentru ca revoluţiile comuniste să se cufunde în totalitarism, pentru ca această teroare să-şi joace rolul pe deplin, era nevoie de o structură pe care doar statul, acest organ care în sânul societăţii deţine monopolul violenţei legitime potrivit lui Max Weber[13041305], putea să o ofere. Instaurarea comunismului, dominaţia sa totală şi perenitatea sa au fost posibile doar în ţările în care statul îşi îndeplinea funcţiile de conducere în toată plenitudinea lor. Teoretic condamnat să dispară odată cu clasele sociale, după Marx şi Engels, statul a devenit, sub impulsul ideologiei, instrumentul prin excelenţă al totalitarismului. Statul totalitar a împins la extreme logica statului „obişnuit", regimurile comuniste generate de aceasta au exprimat chintesenţa puterii statale. Fără stat, nu există totalitarism, adică un sistem în care legăturile sociale au fost înlocuite în totalitate de organizaţii impuse de putere şi în care, în consecinţă, se consideră că toate grupurile şi toţi indivizii trebuie să urmărească scopuri care sunt, în acelaşi timp, cele ale statului şi sunt definite ca atare de către stat.1

Supunerea faţă de suveranitatea statului în societatea rusă prerevoluţionară a înlesnit instaurarea partidului-stat totalitar comunist. Autoritatea ştiinţifică a

1304 Filozoful Karl Wittfogel analizează acest regres comunist în cartea sa Le despotisme oriental, Editions de Minuit, 1964.

1305 Max Weber, Le Savant et le Politique, 10/18, 1963, p. 126.

marxismului reprezentată de partid a înlocuit tutela de drept divin a ţarului. Probabil că în nicio altă ţară de pe Bătrânul Continent o asemenea substituire a puterii absolute n-ar fi fost atât de rapidă şi, în cele din urmă, atât de repede acceptată, pentru că populaţia era obişnuită cu o servitute voluntară, după expresia lui La Boetie. După octombrie 1917, partidul bolşevic a trecut de la statutul său de partid în opoziţie, apărător al unor interese particulare, la cel de partid-stat, întruchipare a interesului general, deţinător al monopolurilor politicii, ideologiei şi economiei, substituindu-se statului şi societăţii. Toate regimurile comuniste au respectat acest model, în cele mai multe cazuri secretarul general al PC a cumulat această funcţie cu cea de preşedinte al ţării, pentru că rolul îndeplinit în prealabil de stat în aceste ţări permitea asta, înlesnind instaurarea puterii totale necesare pentru impunerea utopiei. În China, unde împăratul era considerat „fiul Cerului”, misiunea sacră a statului era educaţia pentru civilizaţie şi valorile confucianiste care au precumpănit mult timp în imperiul din Mijloc aveau rolul de a insufla respectul faţă de ordine, de lege, de stat.[1306] Moştenitor al acestei istorii şi al acestei culturi, Sun Yat-sen, care poate fi considerat părintele Chinei moderne, nu îşi imagina conceptul de libertate decât în raport cu statul, reducând individul la condiţia de supus al acestui stat. Chinezii, considera el, trebuiau să-şi sacrifice libertăţile individuale pentru un stat puternic.[1307] Maoismul s-a adaptat fără nicio problemă la modelul acesta.

În majoritatea ţărilor devenite comuniste, statul avusese rolul central în organizarea socială. E cazul

1306 Leszek Kolakowski, „Marxist Roots of Stalinism“, in Stalinism, Norton & Co, 1977, New York, p. 285.

1307 Werner Meissner, „Le mouvement des idées politiques et l’influence de l’Occident“, în La Chine au XXe siècle (coord. Marie-Claire Bergère, Lucien Bianco, Jürgen Domes), t. 1, Fayard, 1989, p. 341.

fostelor colonii occidentale care au trecut sub dominaţie marxist-leninistă, unde modul de organizare administrativă fusese, în general, copiat după statul-naţiune european centralizator (Vietnam, Cambodgia, Laos, Congo, Benin, Angola, Mozambic, Zimbabwe). Pentru a-şi impune ideologia, comunismul a avut nevoie nu numai de un stat puternic, ci şi de o entitate statală venerată de cei guvernaţi pentru ca schimbul de suveranitate între vechiul şi noul regim să se facă atât prin intermediul aparatului de stat, cât şi prin consideraţia popoarelor faţă de Autoritatea pe care o întruchipează acesta. Cu cât cultul statului fusese mai dezvoltat, indiferent de cine era întruchipat, cu atât era mai pregătită ţara pentru comunism. Afghanistanul, cu puterile sale la nivel de clan şi de trib, unde partidul-stat n-a reuşit să se implanteze tocmai din cauza lipsei unei entităţi statale recunoscute şi respectate de toţi, oferă cel mai bun contraexemplu.

Marxism-leninismul s-a implantat şi s-a dezvoltat nu acolo unde împlinea o nevoie socială – abolirea inegalităţilor, de pildă –, ci acolo unde compensa slăbiciunile puterii în funcţie. Ideologia a asediat ţări unde autoritatea statală traversa o criză de legitimitate dezvăluită de evenimente externe (precum războiul, de cele mai multe ori). Odată cu revoluţiile americană şi franceză din secolul al XVIII-lea a apărut statul suveranităţii populare, care condamna puterile de formă feudală la un stadiu arhaic. Acest stat modern care subordona drepturile individului faţă de cele ale societăţii, în cadrul unui proiect care garanta bunăstarea generală, a introdus, într-o anumită măsură, statul totalitar din secolul XX oferind un ideal global celor guvernaţi în numele unui consimţământ aşa-zis reciproc. Comuniştii, care voiau să pună statul în slujba poporului, au creat şi în acest domeniu impresia că recuperează o întârziere istorică în societăţi supuse vechii ordini ierarhice. Fie că e vorba de

statul de drept divin (Rusia ţaristă, China imperială, Etiopia), de statul colonial din dominioanele occidentale ori de statul dictatorial (Cuba), comunismul a devenit o salvare în momentul în care entitatea n-a mai părut că joacă rolul de conducător şi protector. Partidele marxist-leniniste au luat cu asalt cadrele instituţionale existente pretinzând că sunt delegaţii poporului suveran – întruchipat de proletariat în cadrul doctrinei –, după care au confiscat statul în beneficiul lor, pentru a le sluji ideologia. Şi-au conferit astfel o legitimitate populară şi au reuşit să ascundă lipsa autorităţii resimţită de populaţiile în criză, care prevestise preluarea puterii de către partid. Din acest motiv, la începutul existenţei lor, toate regimurile comuniste au cunoscut o formă de adeziune-supunere în comunitatea cucerită, lucru care a putut crea impresia că sistemul are un caracter plebeu. Ulterior, propaganda acestor regimuri şi-a asumat rolul de a regiza asentimentul poporului pentru a perpetua minciuna.

Pentru ca utopia să preia puterea, era nevoie de religii laice, de intelectuali care să devină demiurgi ai timpului lor şi ca statele suveranităţii populare să devină noua normă. Din acest punct de vedere, comunismul e o moştenire a aşa-zisei epoci moderne, dar şi alte condiţii trebuiau să fie îndeplinite ca să se dezvolte grefa, odată implantată. Religia laică marxist-leninistă a avut ecou şi şi-a îndeplinit funcţia ideologică în ţări unde unele credinţe anterioare permiteau acest lucru, deschizând calea pentru utopie înainte de a înlesni propagarea acesteia. Teoria lui Marx are o dimensiune hristică atrăgătoare pentru adepţii unei justiţii imanente când cei de pe urmă sunt asiguraţi că vor deveni cei dintâi, când cei mai năpăstuiţi sunt chemaţi să fie stăpânii de mâine. Teleologia istorică, exprimată mai ales de lupta de clasă în opera filosofului german, aminteşte de raţionamentele teologice pe care le dezvoltă scrierile religioase. Sectarismul partidelor de tip

leninist poate fi asimilat şi dogmatismului unor Biserici. Marxismul e o credinţă pentru că înseamnă cunoaştere şi partidul e o Biserică, al cărei cult organizat e comunismul. Confruntându-se cu posibilitatea eşecului său, utopia la putere a recurs repede la divinizarea corpului social, preluând simbolurile eternităţii ale vechii lumi pe care pretindea că o distruge. Lenin îmbălsămat evoca trupul neprihănit al sfinţilor, reprezentările tânărului Vladimir Ilici se inspirau din clişeele despre Pruncul Iisus, proletarul divinizat a devenit Dumnezeul revoluţiei. Ca orice credinţă, această religie a avut nevoie de o *praxis*, a trebuit să se inspire din formele existente pentru a se răspândi. Ortodoxia, stăpânitoare pe tărâm slav, avea să înlesnească acest lucru mai bine decât alte dogme, nu pentru că putea să servească mai bine scopurile comunismului, dar îi oferea cea mai bună moştenire pentru a-i permite să se impună. Cei doi autori ruşi care l-au inspirat pe Lenin, Nikolai Cernîşevski, autorul primului *Ce-i de făcut*? şi Serghei Neceaev, a cărui scriere *Catehismul revoluţionarului* a fost o carte de căpătâi pentru liderul bolşevic, au avut o cultură religioasă temeinică înainte de a se cufunda în radicalism politic. Cernîşevski, fiul unui preot, a studiat la seminarul teologic, Neceaev a fost instructor religios.

Stalin i-a spus într-o zi lui Beria că bolşevicii sunt „un fel de ordin militaro-religios”. De altfel, mai mulţi responsabili sovietici şi-au făcut studiile spirituale sub coordonarea preoţilor, începând cu tânărul Djugaşvili, care urmase, la rândul lui, seminarul teologic.1 Marii preoţi ai religiei laice comuniste s-au folosit de credinţa enoriaşilor lor oferindu-le o politică a mântuirii în chip de religie-substitut. Dar, ca să aibă loc această substituţie, trebuia ca religia să reprezinte pentru populaţii un refugiu în raport cu necunoscutul modernităţii.

Spiritualitatea creştină s-a construit în jurul

autorităţii instituţiei, principiului supunerii faţă de Dumnezeu, fidelităţii faţă de text, mărturiei, spovedaniei, renunţării şi a implicat întotdeauna supunerea în faţa preceptelor. Această codificare a relaţiilor omului cu Biserica sa poate să fie aplicată religiei laice comuniste, raportului poporului cu partidul. „Oricine să fie supus stăpânirilor celor mai înalte, căci nu este stăpânire care să nu vină de la Dumnezeu. Şi stăpânirile care sunt au fost rânduite de Dumnezeu”, a spus Sfântul Pavel în Epistola către romani. Dacă nu[1308]

e putere decât de la Dumnezeu, orice putere e dorită de Dumnezeu, a fi supus puterii înseamnă a fi supus lui Dumnezeu, în tradiţia creştină. Din această moştenire spirituală s-au născut două practici religioase. În Biserica apuseană, catolică şi romană, tentaţia papilor de a fi, la rândul lor, suverani i-a determinat să-şi dorească să cumuleze puterile spirituală şi pământească; în Biserica Răsăriteană, Ortodoxă, care s-a separat la începutul primului mileniu, Epistola Sfântului Pavel a devenit Legea. Confruntându-se cu imposibilitatea de a concilia dualitatea puterilor, Biserica Catolică a ajuns să se erijeze în putere autonomă, aducându-şi aminte la timp cuvântul Domnului: „Daţi Cezarului ce-i al Cezarului... „Biserica Ortodoxă a încercat să atragă de partea ei puterea pământească, aceasta fiind considerată o emanaţie a autorităţii divine. Ideal religios şi non-politic, ortodoxia nu s-a legat de niciun tip de regim, dar a instaurat raporturi specifice între religie şi politică, raporturi care, în cele din urmă, au estompat separarea puterilor. În timp ce Biserica Catolică pleda în favoarea unei conduceri bicefale, o alianţă între

1308 Şi Enukidze, şi Mikoian au studiat la seminarul teologic. Voroşilov cântase în corul bisericii, Kalinin fusese un practicant fervent până la sfârşitul adolescenţei, iar Dzeijinski fusese în tinereţe un catolic de nădejde. Castro şi-a făcut studiile într-o instituţie religioasă, iar khmerul roşu Ta Mok, căruia i se spunea „Măcelarul“, a primit o educaţie completă în acest domeniu. Lista e departe de a fi exhaustivă.

altar şi tron, Biserica Ortodoxă a optat pentru supunerea altarului faţă de tron. Îndepărtarea Bisericii Ortodoxe de puterea politică s-a accentuat de-a lungul secolelor, când majoritatea ramurilor din Orientul creştin au devenit autocefale, patriarhale şi sinodale, izolate şi slăbite în faţa influenţei exercitate de puterea pământească. În cele din urmă, clerul ortodox a devenit funcţionar al statului în numeroase ţinuturi slave.

Bolşevicii au vrut întâi să eradicheze religia, înainte de a o transforma într-un instrument pentru a-şi consolida influenţa asupra unei populaţii dezamăgite. Martiră încă din primii ani ai revoluţiei, Biserica Ortodoxă Rusă a devenit, în cele din urmă, aliata obiectivă a regimului comunist; membrii clerului care au scăpat teferi s-au pus în slujba statului, jurând credinţă partidului, după cum nu demult juraseră să fie credincioşi ţarului. Ortodoxia, care a preaslăvit întotdeauna mântuirea universală şi pentru care omul nu s-ar putea împlini în afara colectivităţii, era compatibilă din punct de vedere ideologic cu comunismul. A fost de-ajuns ca Dumnezeu să fie înlocuit de partidul-stat ca să fie posibilă folosirea mecanismelor de supunere testate în decursul mai multor veacuri de relaţii între puterea pământească şi puterea spirituală. Biserica Rusă şi-a extins colaborarea, ajungând să încurajeze instituţiile ecleziastice surori din democraţiile populare să susţină puterile instalate de Armata Roşie după război. În Europa Centrală şi Orientală, unde coexistau mai multe Biserici, clerul ortodox s-a pus în slujba noilor conducători pentru a-i ajuta să lichideze religiile concurente (catolică în principal, uniată) şi pentru a-i face să beneficieze de autoritatea lui morală şi spirituală, sprijinind răspândirea mesajului comunist şi a codurilor sale de conduită politică. Faptul că Polonia catolică a fost una din democraţiile populare cele mai impermeabile la iluzia comunistă – în asemenea măsură, încât a jucat un rol esenţial în

prăbuşirea finală a sistemului în Europa – arată, *a contrario*, că o Biserică separată de putere, supusă unei autorităţi diferite de partidul-stat, putea fi un factor de rezistenţă în faţa influenţei exercitate de religia laică.

Pretutindeni comunismul a pus stăpânire în culturile endogene pe tot ce putea să-l ajute să-şi statornicească puterea. S-a purtat ca un vampir pentru a domni ca un stăpân. Abordând Asia, marxismul european s-a întâlnit cu confucianismul, altă concepţie globală asupra lumii, adoptată de milenii de societăţile de cultură chineză (mai ales China, Coreea, Vietnam). Confucianismul, care vizează să menţină armonia supremă inerentă unei lumi ierarhizate, atât în societate, cât şi în natură, îndeamnă conducătorul să dea exemplu şi poporul să-l imite. Societatea de tip confucianist e patriarhală, nu-i lasă nicio libertate individului. În societatea tradiţională vietnameză, omogenă şi conformistă, acesta trebuie să se supună grupului potrivit unei ierarhii imuabile, care are regulile ei de supunere: capii de familie faţă de împărat, copiii faţă de părinţi, tinerii faţă de cei bătrâni, femeile faţă de bărbaţi, subordonaţii faţă de şefi. Asemănarea dintre mecanismele de supunere a înlesnit aderarea societăţii confucianiste la comunism. Dacă ar reveni pe pământ, Confucius ar fi comunist, consideră Ho Şi Min.1 în China, principiile ortodoxiei leniniste s-au unit cu tradiţia culturală confucianistă, care transformă o elită cultivată în tălmăcitorul şi arbitrul interesului comun faţă de care toate celelalte interese trebuie să fie subordonate. Fuziunea dintre ideologie şi organizarea socială anterioară s-a făcut prin intermediul partidului, singurul autorizat să formuleze şi să interpreteze linia corectă. Condamnând deschis preceptele învăţatului, Mao a ştiut să le modeleze în felul său pentru a-şi consolida influenţa asupra poporului, în Coreea, cultul personalităţii în care s-a învăluit familia Kim şi succesiunea dinastică a puterii s-au

înscris în acelaşi fel în tradiţia absolutistă a confucianismului, adăugându-i virtutea confucianistă a devoţiunii filiale. Partidul-stat nord-coreean a fost asimilat unei mari familii, „Liderul" său fiind „tatăl", al cărui urmaş trebuia să fie fiul cel mare, subordonat autorităţii sale.[1309] Simbioza comunismului cu tradiţia confucianistă ne permite să înţelegem parţial cum şi de ce regimurile marxist-leniniste din Asia au reuşit să depăşească prăbuşirea sistemului care a avut loc în Europa.

Prin puritatea lor doctrinară, khmerii roşii s-au sprijinit pe tradiţia budistă pentru a-şi legitima şi a-şi impune puterea în faţa cambodgienilor. Filosofie capabilă să explice lumea şi istoria oamenilor fără a se raporta la o divinitate, budismul se prezintă cu uşurinţă ca o religie raţionalistă cu care materialismul marxist a putut să se înţeleagă. Angkarul amintea de Fiinţa primordială, care întruchipează învăţătura în budism. Entitate absolută şi impersonală, Organizaţia khmerilor roşii cerea, urmând exemplul budismului, această hotărâre necondiţionată în cazul căreia aspectul uman trebuie să dispară în spatele spiritului, iar realitatea e sublimată de către ideologie.1 Celor zece jurăminte de abstinenţă ale călugărilor budişti, khmerii roşii le-au opus cele zece porunci morale pe care fiecare cambodgian supus puterii lor trebuia să le respecte. După cum s-a dovedit, *karma* şi *nirvāṇa*, doi poli ai credinţei budiste, simt compatibile din punct de vedere ideologic cu materialismul istoric. În doctrina karmică, omul nu e nimic în sine, iluzia supremă ar fi să-ţi imaginezi corespondenţa dintre conştiinţa de sine şi existenţa unei fiinţe personale, în limba khmeră cuvântul „persoană" nu

1309î . Apud Phou-ngeun Souk-Aloun, Histoire du Laos moderne (1930-2000), L'Harmattan, 2006, p. 59. V. în legătură cu acest subiect Stein Tonnesson, From Confucianism to Communism, and Back ? - Vietnam 1925-1995, Nordic Institute of Asian Studies, 1993.

există ca entitate responsabilă, în relaţie cu celălalt.[1310] Asemenea omului budist chemat să se topească în marele curent de energie vitală care trebuie să transforme lumea, adevăratul khmer roşu trebuia să fie capabil să fuzioneze cu mulţimea pentru binele progresului colectiv. Potrivit tradiţiei budiste a Cambodgiei regale, *nirvāṇa*, domeniul sacrificiului de sine, nu putea fi atinsă decât după dispariţia oricărei forme de sete de existenţă, a legăturilor materiale şi afective. Sub regimul lui Pol Pot, dragostea, durerea, mânia, pasiunea, orice alt sentiment omenesc erau considerate expresii ale individualismului, care trebuiau eradicate spre binele colectiv. În unele regiuni ale ţării, li s-a interzis oamenilor chiar să râdă sau să cânte. Pentru khmerii roşii, calea iluminării trebuia atinsă prin suferinţă.[1311]

Partidul-stat a jucat pretutindeni şi rolul de cimentare naţională care a asigurat succesul utopiei. Popoarele care au îndurat un regim totalitar în secolul XX au în comun faptul că au trecut printr-o experienţă dureroasă în privinţa identităţii lor naţionale. Fie aceasta a fost afectată de circumstanţe (ocupaţie, colonizare), fie n-au reuşit să-şi realizeze unitatea, fie au căutat neîncetat o splendoare trecută. Victoria fascismului în Italia şi a nazismului în Germania poate fi înţeleasă în acest fel; la fel stau lucrurile în cazul succesului pe care l-a avut comunismul în Rusia, în China, în Coreea, în Vietnam, în Cambodgia, dar şi în Europa de Est după dispariţia Imperiului Austro-ungar, şi în fostele colonii occidentale cu toată speranţa lor de a deveni naţiuni independente. Calea naţionalistă pe care au ales-o toate regimurile comuniste n-a fost niciodată o deviaţie a marxism-leninismului, nici

1310 î . François Bizot, Le Portail, La Table ronde, 2000, p. 179.

1311 Philip Short, Pol Pot: Anatomie d'un cauchemar, Denoël, 2007, p. 423.

măcar o trădare a principiilor internaţionaliste ale părinţilor fondatori, ci o nevoie şi o necesitate politică pentru ţările cucerite de ideologie. Apariţia statelor-naţiuni în Europa secolului al XIX-lea a înlesnit unificarea naţională în numeroase ţări; un secol mai târziu, partidele-stat comuniste au impus pretutindeni cultura etniei majoritare (rusă, Han, Viet, khmeră) şi au consolidat unitatea naţională în jurul etniei dominante acolo unde acest lucru nu avusese încă loc. Naţionalismul unificator le-a permis regimurilor comuniste să mobilizeze populaţii demoralizate de eşecul sistemului în absenţa unor proletariate reale pe care să se bazeze; uneori, proletarii înşişi au respins modelul comunist. Caracterul atotputernic al naţionalismului statal şi naţionalismul înverşunat al maselor private de libertate şi de demnitate umană au devenit principala pârghie a noii ordini comuniste.1

În unele cazuri, revoluţia comunistă n-a fost decât o revoluţie naţională, naţionalismul ocupând rolul „conştiinţei de clasă" îndrăgite de marxist-leninişti. Grandoarea naţiunii, nu bunăstarea maselor a fost preocuparea principală a revoluţionarilor chinezi de la Sun Yat-sen la Mao, pentru a repara umilinţa suferită din cauza loviturilor date de imperialismul occidental şi pentru a realiza modernizarea unei ţări care visa să-şi redobândească primul loc „sub cer". [1312]Ulterior, regimul comunist chinez n-a încetat să realizeze acest program, partidul-stat aflat sub dominaţia Han a fost principalul element care a organizat „naţionalizarea" ţării – China a fost multă vreme un concept cultural pentru chinezi şi a devenit o entitate naţională sub impactul Occidentului[1313] – şi care a promovat puterea căutată. În alte cazuri,

1312 Vassili Grossman, Tout passe, în Œuvres, Robert Laffont/Bouquins, 1998, p. 991.

1313 Simon Leys, „Images brisées", în Essais sur la Chine, Robert Laffont/Bouquins, 1998, P- 473-

naţionalismul a fost o metodă de a extinde totalitarismul ajungând chiar să sugrume trecutul, să vrea să-i şteargă specificul recentrându-l într-un prezent în care, în cele din urmă, credinţa (naţională) şi ficţiunea (comunistă) au început să se suprapună. Mai ales Coreea lui Kim Ir-sen, Albania lui Enver Hodja, România lui Ceauşescu, Bulgaria lui Jivkov au mizat pe acest registru. În unele cazuri, mândria naţională a fost cea mai bună aliată a partidului-stat pentru a rezista în faţa unor eventuali duşmani. „Patria sau moartea" a fost deviza castristă la începutul anilor '90.

În istoria omenirii, statul a fost o condiţie prealabilă pentru constituirea naţiunilor, pentru a da un cadru unei realităţi socio-geografice, pentru a contribui apoi la menţinerea unui sistem centralizator având rolul de a impune o cultură naţională.[1314] Partidul-stat a îndeplinit aceleaşi funcţii în serviciul comunismului, dar acolo unde statul-naţiune a reuşit să producă propria lui cultură, partidul-stat a făcut să trăiască ideologia comunistă pe termen lung doar prin intermediul unui naţionalism la rându-i militant, lucru care a dus la naţional-comunism, o mutaţie indispensabilă utopiei pentru ca puterea şi influenţa acesteia asupra populaţiilor să devină perene. Naţiunea comunistă e marea creaţie istorică a secolului XX, a triumfat impunându-le o dublă religie laică, naţională şi comunistă, unor popoare proclamate libere.[1315] Acest succes îngloba în acelaşi timp eşecul ei, din cauza incapacităţii naţiunii comuniste de a-şi îndeplini concret promisiunile. Indiferent unde a fost aplicată şi indiferent care a fost situaţia, utopia n-a reuşit niciodată să construiască paradisul pe pământ, nici măcar un purgatoriu în faza ei pregătitoare, socialistă. Eşecul

1314 Thierry Wolton, La Fin des nations, Plon, 2002, pp. 20-21.

1315 Edgar Morin, De la nature de l'URSS, Fayard, 1983, p. 119.

regimurilor marxist-leniniste n-a făcut decât să accentueze sentimentul de frustrare naţională pe care pretindeau că îl compensează în rândul popoarelor supuse, atât de insuportabilă a devenit întârzierea acumulată în raport cu restul lumii în ciuda măsurilor de precauţie luate pentru a feri ideologia de această realitate exterioară. În cele din urmă, naţionalismul, prin excelenţă un domeniu al excluderii alterităţii, a spulberat aşa-zisa universalitate a utopiei, aruncând lumea comunistă în conflicte de interese naţionale, travestite în lupte între clanuri. Anunţat drept viitorul omenirii, comunismul, care a pretins că e artizanul modernităţii, a rămas o doctrină în esenţă retrogradă, ieşită direct din secolul al XIX-lea, devenind salvarea unor ţări preocupate să obţină un progres impus de secolul XX, dar închizându-le într-o formă de primitivism colectiv a cărui barbarie a distrus un număr inimaginabil de vieţi.

Tablă de materii
Prefaţă la ediţia în limba română
39
a?
21
13
15
17
19
Cuvânt înainte: Se poate întotdeauna şi mai rău
Răul de-a lungul istoriei
Istoria acestei istorii
Raţiunile acestei istorii
Probleme de terminologie şi de transcriere
Prima parte: Mitul revoluţiei
Prolog
1. Revoluţiile ruse

Reformele ţarului macină imperiul: Ohrana nu izbuteşte să pună capăt terorismului – *Tot mai multe*

primejdii (4 a): eşecul mobilizării populare din 1905; reformele tardive ale lui Stolîpin – *Angrenajul* (47): Rusia în război; armata demoralizată; puterea crescândă a Dumei – *Răsturnarea* (50): manifestaţiile din Petrograd; confruntarea dintre Duma şi soviete; abdicarea lui Nicolae II – *Război pe toate fronturile* (53): neputinţa Guvernului Provizoriu; armata în debandadă; radicalizarea sovietelor; pretenţiile revoluţionare ale lui Lenin – *Mâna Berlinului* (58): Germania îi susţine financiar pe bolşevici; trenul lui Lenin – *Cade cortina* (65): izolarea lui Kerenski; bolşevicii îşi pun la punct lovitura de stat a. Revoluţia idealizată 70

Influenţa Revoluţiei Franceze; revoluţia înseamnă socialism – *Greşeala lui Marx* (73): o concepţie adaptată la năzuinţele vremii; influenţa darwinismului; ştiinţa istoriei – *Solul fertil al Rusiei* (80): calea populistă a inteligheţiei; impulsul nihilist; diferitele generaţii de revoluţionari – *Formarea unui şefi* 89): originile burgheze ale lui Lenin; execuţia fratelui; exilul lui Lenin; peste hotare, revoluţionarii schimbă lumea – *Un ideolog pur* (95): aspiraţia de a conduce; credinţa de nezdruncinat în marxism; apariţia revoluţionarului de profesie; cruzimea lui Lenin

3. Revoluţia confiscată 104

Puterea bolşevică confruntată cu grevele; dizolvarea Adunării Constituante – *Necesitatea şi constanţa comunismului de război* (108): marginalizarea Sovietelor; nevoia de a găsi adversari – *Braţul înarmat al partidului* (la): CEKA şi puterile sale; execuţia familiei imperiale – *Spre războiul civil* (118): Pacea de la Brest-Litovsk; Troţki constituie Armata Roşie; primele lagăre de concentrare; atentatul împotriva lui Lenin şi modul în care a fost el exploatat – *Teroarea Roşie prin decret* (126): răscoala cazacilor din regiunea Donului; intervenţiile externe; eşecul Armatelor Albe; ţăranii prinşi între două focuri – *Teroarea Roşie în practică* (136): rechiziţiile de grâne şi

confiscarea terenurilor; răscoala din gubernia Tambov – *O regiune Vendée sovietică* (142): eliminarea cazacilor – *Arma foamei* (145): exploatarea foametei; război cu Biserica – *Dreptul popoarelor* (150): degradarea condiţiei muncitorilor; taylorism, plata cu bucata, militarizarea muncii; insurecţia din Kronstadt – *Un pas înapoi şi doi paşi înainte* (163): Noua Politică Economică (NEP); eliminarea partidelor revoluţionare; intelectualii reduşi la tăcere – *Trăiască CEKA*! (168): poliţia politică atotputernică; Dzeijiński, erou bolşevic – *Trăiască Partidul*! (170): interzicerea facţiunilor; partidul avansează recurgând la epurare

4. Revoluţia totalitară… 176

Influenţa Revoluţiei Franceze; imperativul marxist – *Statul-Leviatan* (182): de la dictatura proletariatului la dictatura partidului-stat; exemplul statului naţiune – *„Materialul" uman* (189): influenţa Primului Război Mondial asupra comportamentului uman; violenţa dinspre vârf şi violenţa dinspre bază – *Un pământ făgăduit comunismului* (192): o tradiţie a supunerii faţă de putere; marxismul ca factor al modernităţii – *Modelul leninist* (199): folosirea violenţei dinspre bază; ideologia la putere

Partea a doua: Socialismul într-o singură ţară

Prolog 207

5. Irezistibila ascensiune a lui Iosif Djugaşvili 217

Sănătatea şubredă a lui Lenin – *Minunatul georgian* (219): copilăria lui Stalin; banditul Stalin îl fascinează pe Lenin – *Leninistul* (224): Stalin şi lovitura de stat din octombrie; cel mai bun dintre discipoli; „chestiunea gruzină"; „testamentul" lui Lenin – *Stalinistul* (232): reuşitele Noii Politici Economice (NEP); pragmatismul lui Buharin; greşelile lui Troţki; cultul lui Stalin

6. Beţia succesului… 242

Stalin, exponentul aparatului; relansarea colectivizării – *Eşecul planificat* (246): procesele

„operaţiunilor de sabotaj”; adevărata condiţie a muncitorului; ficţiunea Stahanov – *în numele luptei de clasă* (253): batjocorirea culacilor; deportări de masă şi mişcările de rezistenţă ale ţăranilor; „deculacizarea” – *Holodomor*, *exterminarea ţăranilor ucraineni* (257): sedentarizarea forţată a nomazilor cazaci; colectivizarea, cauza tragediei ucrainene; distrugerea culturii ucrainene; izolarea completă a regiunilor lovite de foamete; Herriot nu vede foametea – *Avântul Gulagului* (268): raţionalizarea muncii silnice; marile şantiere de concentrare – *Procese-spectacol* (273): pretextul Kirov; teroriştii troţkişti-zinovievişti; eliminarea lui Buharin; mecanismele mărturisirii – *Maşina de tocat carne” a Marii Terori* (286): epurarea şi Armata Roşie, organele, partidul; operaţiunea culac; organizarea masacrelor; Marea Teroare în Gulag; „operaţiunile naţionale” – *Călăii voluntari ai lui Stalin* (300): ordinele nu se discută niciodată; executanţi plini de zel; partid, Tineretul

Comunist, organe, armată, vinovaţi fără excepţie – *Stalinismul de stat* (311): sinuciderea Nadejdei; Stalin dezbină ca să cucerească; Stalin înseamnă partidul, partidul înseamnă Stalin – *Calea naţional-comunismului* (3120): naţionalismul în ajutorul sistemului eşuat; rusificarea URSS

7. Roşii şi Bruni… 324

Pactul germano-sovietic anunţă al Doilea Război Mondial; urmările Acordurilor de la Rapallo – *Alibiul antifascist* (330): comuniştii şi naziştii *versus* social-democraţii germani; culisele incendierii Reichstagului; paravanul spaniol – *Matricea socialistă* (339): rădăcinile comune ale totalitarismelor; lira democraţiei – *Pactele germano-sovietice* (343): Stalin, cel mai bun aliat al lui Hitler; sprijinul dat de URSS maşinăriei de război germane – *Războiul înseamnă pace* (349): împărţirea Europei; cooperarea în plan poliţienesc; calvarul ţărilor ocupate –

„Ce-am făcut ca să meritǎm asta?” (357): Internaţionala Comunistă contra Aliaţilor; Stalin nu ţine cont de avertismente; surpriza numită „Operaţiunea Barbarossa”.

Partea a treia: Cucerirea lumii

Prolog. 367

8. Triumful naţional-comunismului 371

Deruta sovietică din 22 iunie 1944; greşelile strategice ale lui Stalin – *Să nu-ţi mai ascunzi lacrimile* (379): recursul la patriotismul rus; o uşurare pentru populaţie; alegerea soldatului sovietic: învinge sau vei muri; incompetenţa militară a Kremlinului costă numeroase vieţi omeneşti – *Satana contra Belzebut* (390): brutalitatea ocupanţilor; decepţia populaţiilor cucerite de Wehrmacht; militarizarea muncitorilor sovietici; epurarea etnică, versiunea Stalin – *Amara victorie* (402): manipularea şi respingerea evreilor în URSS; totalitarismul, învingător la încheierea războiului

9. Eliberatorii. 406

Iluziile occidentalilor; cum a reuşit Stalin să obţină ce dorea de la aliaţi; URSS culege roadele păcii – *Ocupaţia şi puterea politică* (419): Armata Roşie victorioasă; deportările populaţiilor „eliberate”; Cominternul pregăteşte terenul pentru preluarea puterii – *Polonia, de două ori trădată* (428): lichidarea armatei poloneze, Armia Krajowa (AK); partidele politice decapitate; fraudarea alegerilor – *Noile alianţe dintre Roşii şi Bruni* (438): folosirea lagărelor de concentrare naziste; falsa „denazificare” a Germaniei de Est – *Tactica salamului* (443): izolarea treptată a adversarului pentru a-l elimina pe deplin; martiriul democraţilor români – *Iluziile socialiste şi trădarea comuniştilor* (452): destoinicul discipol bulgar; ambiguităţile lui Edvard Beneš; criza politică de la Praga – *False împărţiri* (462): Tito îl păcăleşte pe Churchill; Mihailović, trădat de Londra – *Război în război* (466): comuniştii contra naţionaliştii iugoslavi; Tito,

omul Moscovei – *Imperiul creşte treptat* (472): excepţia albaneză; Stalin, noul stăpân al Europei

10. Putere cu puşca în mână 479

Ho Şi Min şi Cominternul; Viet Minh profită de pe urma înfrângerii Japoniei;

Kim Ir-sen debarcă la Phenian odată cu soldaţii sovietici – În *căutarea modernităţii* (490): slăbiciunile Imperiului de Mijloc; Sun Yat-sen şi idealul republican; vremea lorzilor războiului – *La ordinele Moscovei* (497): intelectualii seduşi de marxism; Partidul Comunist Chinez sub influenţa Moscovei; alianţa şi divergenţele cu Guomindang – *Naşterea unei legende* (505): eşecul instalării la sate; Marşul cel Lung – *Alianţa celor traşi pe sfoară* (516): Mao adaptează marxismul la contextul chinez; front comun în faţa invadatorului – *Bazele roşii, vitrine şi laboratoare ale maoismului* (525): eficacitatea terorii; Mao pe frontul ideologic şi pe cel strategic – O *victorie mai mult militară decât politică* (529): Guomindangul pierde războiul civil; comunităţile minoritare

11. În spatele cortinelor de fier 537

Necesara izolare a ţărilor cucerite; decepţia poporului sovietic; punctul culminant al Gulagului; nebunia lâsenkoismului – *„Democraţiile populare" la şcoala sovietică* (550): colectivizarea generalizată; doctrina Jdanov; omniprezenţa consilierilor sovietici; deportările masive continuă – *Răsăritul este roşu* (560): Mao la Moscova; etapele colectivizării Chinei; Beijingul pune mâna pe Xinjiang şi Tibet; Moscova şi Beijingul sprijină ofensiva vietnameză

12. Imposibila pace – 574

Trădările de la Ialta; tardiva trezire a occidentalilor – *Ruptura iugoslavă* (578): o tabără împotriva celeilalte, noul cuvânt de ordine al Moscovei; eşecul comuniştilor greci; ambiţiile lui Tito nu-i sunt pe plac lui Stalin; prima schismă

comunistă – *Miza coreeană* (588): Moscova fură secretele bombei atomice; războiul urmărit de Kim Ir-sen; intervenţia decisivă şi fatală a Chinei; mitul războiului bacteriologic – *Spre al treilea război mondial* (598): Stalin pune la cale un nou conflict mondial; epurarea partidelor comuniste din Est – *Recursul la antisemitism* (607): planul secret al „precesului halatelor albe".

Partea a patra: Imperiul dezbinat

Prolog. 613

13. Orfanii lui Stalin. 619

Stalin la bătrâneţe; moartea Călăuzei – *Cele o sută de zile ale lui Beria* (627): omul care deţine toate secretele; reformator, sau oportunist?; eliminarea adversarului incomod; tulburările din Berlinul de Est – *Ineluctabila „destalinizare"* (641): o amnistie selectivă; Hruşciov scapă de adversari – *Revoluţia ungară* (650): „democraţiile populare" zguduite de „destabilizare"; primăvara poloneză; Budapesta în război civil – *Consolidarea şi zdruncinarea imperiului* (664): convieţuirea paşnică şi expansiunea comunistă; împăcarea cu Tito; cavalerul singuratic albanez – *Reforme iluzorii* (674): visele de mărire în plan agricol ale lui Hruşciov; controlul intensificat ia locul terorii în masă

14. Marele Salt înapoi 679

URSS vrea să depăşească Statele Unite, China vrea să depăşească Marea Britanie; limitele sprijinului sovietic la bomba chineză; capcana „Celor O Sută de Flori" – *Foametea, armă de exterminare în masă* (686): militarizarea satelor chineze; funcţionarea comunelor populare; colectivizarea şi prăbuşirea producţiei; nebunia furnalelor în miniatură de la sate; neajutorarea poporului înfometat; cea mai mare catastrofa din istoria omenirii – *Schisma* (705): Mao, trecut pe linie moartă; calea sovietică se confruntă cu calea chineză; Hanoi, între Moscova şi Beijing; deriva etno-naţionalistă a lui Kim Ir-sen

15. Un comunism tropical 716 „Vântul din Est suflă mai tare decât vântul din Vest”; Lumea a Treia curtată de Moscova şi Beijing; sovieticii pătrund în Orientul Apropiat şi în Africa – *Punerea în scenă a revoluţiei* (724): „dictatura blândă” cubaneză; Castro întruchipează revoluţia; punctul slab al mişcării clandestine – *Iz de socialism déjà vu* (736): cercul comunist al lui Castro; Cuba „eliberată” e adusă pe calea cea bună; teroare şi naţionalizări; ruptura de Statele Unite; eşecul din Golful Porcilor; Cuba, avanpostul URSS; farmecele revoluţiei cubaneze

16. Ordinea nomenclaturii 753

Propaganda sovietică vinde Occidentului reuşitele regimului; statistici măsluite, realitate dură – *îngheţ, dezgheţ, din nou îngheţ* (759): ofensiva farmecului prin cultură; cazul Pasternak; şocul provocat de *o zi din viaţa lui Ivan Denisovici*; relansarea controlului ideologic – *Ofensiva Moscovei* (766): bluful nuclear ca armă diplomatică; fraţii Kennedy; criza cubaneză – *Concursul de interese* (775): Hruşciov urmăreşte reformarea aparatului de partid; alcătuirea, rolul şi avantajele nomenclaturii; destituirea lui Hruşciov; Brejnev, omul consensului – *Suveranitatea limitată* (790): „Primăvara de la Praga”; normalizarea de după mişcarea din 1968 – *Un suflu nou* (798): revolta muncitorilor polonezi; Gierek şi Kádár, noile chipuri ale comunismului; ambiguităţile modelului românesc

Partea a cincea: Apoteoza asiatică

Prolog. 809

17. Prăpastia maoismului 819

Mao se pregăteşte să-şi ia revanşa; pregătirea Armatei Populare de Eliberare (APE) – *Trageţi în Cartierul General*! (825): Gărzile Roşii faţă în faţă cu „vechea cultură”; obiectivele reale ale Revoluţiei Culturale; apologia violenţei – *Epoca masacrelor* (837): crime în masă în satele chineze; APE restabileşte ordinea cu arma în

mână; mâncarea duşmanului de clasă; martiriul mongol – *Epoca pedepselor* (849): mii de „tineri instruiţi”, exilaţi la ţară; calvarul exilaţilor; copiii privilegiaţilor scapă de pedeapsă – *Amurgul zeului* (856): victoria lui Mao; soarta delfinilor; intrigi şi comploturi în serai; „Clica celor Patru”; întoarcerea în forţă a lui Deng Xiaoping; prima Primăvară de la Beijing; Micul Cârmaci

18. Epurarea din perioada khmerilor roşii. 879

Cucerirea Phnom Penhului; exodul; misterul Angkarului – *La şcoala comuniştilor francezi* (882): influenţa culturii franceze în rândul conducătorilor khmeri roşii; ambivalenţele lui Sihanouk – *Inspiraţia maoistă* (893): modelul comunelor populare şi al Revoluţiei Culturale; cultul Angkarului; noua vorbă a khmerilor roşii – El n-are nimic, tu n-ai nimic: absolutul comunist (902):

tabula rasa din trecut; lanţul terorii; distrugerea individului – *Destinaţie finală*: S-*2 i* (910): Duch şi tinerii săi călăi; calvarul lui Tuol Sleng – *Politica uitării* (918): războiul vietnamezo-cambodgian; Hanoiul „eliberează” Phnom Phenhul; occidentalii îi susţin pe khmerii roşii

Paravanul „destinderii”. 931

Comunismul, o lume în expansiune; divergenţe şi convergenţe între Moscova şi Beijing; apropierea între SUA şi China nelinişteşte URSS; Ostpolitik şi limitele ei; capcana Acordurilor de la Helsinki; visul finlandizării Bătrânului Continent – *Luarea cu asalt a Lumii a Treia* (959): urmările înfrângerii americanilor în Vietnam; teoria focurilor revoluţionare; Moscova îşi întăreşte poziţiile în Orientul Apropiat; tendinţele antisioniste – *Centurionii Moscovei* (966): Africa, nou teritoriu de cuceriri; efectele revoluţiei portugheze; corpul expediţionar cubanez în sprijinul „revoluţiilor” – *Cornul roşu al Africii* (973): Addis Abeba, capitala comunismului african; foamete şi deportare, rezultatul logic – *Ultima cucerire* (981): invazia Afghanistanului

99 i
Epilog: Despre câteva condiţii ale reuşitei şi despre câteva cauze ale eşecului
Sumarul volumului 2 Când moare corul: Victimele
Cuvânt înainte: De nedescris, de neconceput
Prima parte: Războiul civil permanent
Prolog 1. Imperativul războiului a. Fabrica duşmanilor 3. Pielea culacului 4. Moartea lui Dumnezeu 5. Vânarea „celuilalt” 6. Crima împotriva spiritului
Partea a doua: Cercurile infernului
Prolog 7. Vinovat 8. Închiderea 9. Cimitire pentru cei vii 10. Pedeapsa colectivă 11. Înfometaţii 12. Copiii înainte de toate 13. O lume de rahat
Partea a treia: Homo communistus
Prolog 14. Principiul realităţii 15. La paradisul muncitorilor 16. Şurubelele şi maşinăria 17. Maşinăria şi şurubelele 18. Supunere şi nesupunere de bunăvoie
Partea a patra: Ei şi ceilalţi
Prolog 19. Noua religie 20. Precum zeii pe pământ 21. Cei mai egali
Partea a cincea: Rezistenţii
Prolog 22. Oropsiţii lumii 23. Condamnaţi la foame 24. Luptătorii pentru libertate 25. Gândind diferit
Epilog: Latura întunecată şi chipul luminos al omenirii
Sumarul volumului 3
Un adevăr mai rău decât minciuna: Complicii
Cuvânt înainte: Vinovaţi cu toţii?
Prima parte: La ordinele Moscovei
Prolog 1. Pe urmele revoluţiei a. În tranşeele luptei de clasă 3. Laboratorul spaniol 4. Schimbarea de macaz 5. Cântecele de după 6. O tabără contra celeilalte 7. Pilaţii din Pont ai stalinismului 8. Comunismul e viabil în democraţie? 9. Încordarea războiului
Partea a doua: Orbi de bunăvoie

Prolog 10. Pe tărâmul imaginaţiei 11. Sângele altora 12. Marxismul te face şi surd 13. Eterna speranţă a unui socialism cu faţă umană 14. Tropism maoist 15. Prelungă apatie 16. Frânghia şi spânzuraţii

Partea a treia: începutul sfârşitului

Prolog 17. Inventarul dinaintea falimentului 18. Cei zece ani care au zguduit lumea comunistă 19. Prăbuşirea: popoarele contra statului

Partea a patra: Moştenirea

Prolog 20. Mutanţii 21. Petele albe şi zonele gri 22. Ce-a mai rămas din comunism 23. Paradigma chineză 24. Spiritul de revanşă

Epilog: Imposibila reîntoarcere

Post-scriptum

1. Isaak Zaharovici Şteinberg, *Nravstvennîi lik revoliuţii* [„înfăţişarea morală a revoluţiei”], Skifi, Berlin, 1923, *apud* Bernard Bruneteau, *L’Âge totalitaire*, éditions Le Cavalier bleu, Paris, 2011, p. 71.

1. Poliţia politică, nume luat de CEKA din 1922.246 O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

1. *Apud* Jung Chang, Jon Halliday, Mao, ed. cit., p. 448.